ROBERT FISK

BÜYÜK MEDENİYET SAVAŞI ORTADOĞU'NUN FETHİ

"Bu neslin en müthiş gazetecilerinden biri.
Savaş muhabiri olarak rakipsiz."
Financial Times

Murat Uyurkulak'ın Çevirisiyle

2. BASKI

ithaki

Robert Fisk 12 Temmuz 1946'da İngiltere'de doğdu. *Sunday Express* ve *The Times*'ın ardından, 1989 yılında *The Independent* gazetesinde görev yapmaya başladı. 1976'dan beri Ortadoğu muhabiri olarak Beyrut'ta bulunan Fisk ayrıca gözlemlerini aktardığı pek çok kitap kaleme aldı. Uluslararası Af Örgütü Birleşik Krallık Şubesi-Basın Ödülü ile Britanya Basın Ödülleri-Yılın Uluslararası Gazetecisi dahil olmak olmak üzere birçok gazetecilik ödülüne layık görüldü.

ithaki

BÜYÜK MEDENİYET SAVAŞI:
Ortadoğu'nun Fethi

Robert Fisk
Özgün Adı: The Great War For Civilisation - The Conquest of the Middle East

İthaki Yayınları - 746

Kitap Editörü: *Masis Kürkçügil*
Yayına Hazırlayan: *Ahmet Öz*
Kapak Tasarımı: *Ethem Onur Bilgiç*
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *Şükrü Karakoç*
2. Baskı, Kasım 2011, İstanbul
ISBN: 978-605-375-150-2

Sertifika No: 13901

© Türkçe Çeviri: Murat Uyurkulak, 2011
© Robert Fisk, 2005
© İthaki, 2011

Bu eser AKÇALI Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.
Eserin orjinali HarperCollins Publishers Ltd. tarafından yayınlanmıştır.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Bahariye Cad. Dr. İhsan Ünlüer Sok. Ersoy Apt. A Blok No: 16/15 Kadıköy - İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
ithaki@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık
Gümüşsuyu Cad. Topkapı Center, Odin İş Merkezi No: 403/2 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 30 06 - Faks: 0212 613 51 97

Robert Fisk

BÜYÜK MEDENİYET SAVAŞI:
Ortadoğu'nun Fethi

Çeviren

Murat Uyurkulak

Bana kitapları ve tarihi sevmeyi öğreten
Bill ve Peggy'ye..

Türkçe Baskıya Önsöz

Robert Fisk

Türkiye Ortadoğu'nun kapısını güm güm çalıyor; yeni bir Ortadoğu'nun parçası olmak isteyen yeni bir ülke sıfatıyla, Mısır Devrimi'ni selamlıyor, Filistin devletini destekliyor, Suriye'deki Beşar Esad rejimine yaptırım tehditlerinde bulunuyor, kuşatma altındaki Gazze'ye giden yardım konvoyundaki dokuz Türk'ün 2010'da öldürülmesinin ardından İsrail'le ilişkileri fiilen koparıyor. Generalleri görevden alınıyor, Erdoğan hükümeti taze bir özgüvenle donanıyor. Araplar Türkiye bayrakları sallıyor – Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana böyle bir şeye tanık olmuş değiliz. Amerikalılar uzun zamandır müttefiki olan Türkiye'nin öfkesini ve iddiasını anlamıyor.

Dostane generalleri ve İsrail'le iyi ilişkileri olan, bir başka eski imparatorluğun, Sovyetler Birliği'nin karşısında fazlasıyla güvenilir bir kale sayılan, bir zamanların uysal Türkiye'sine ne oldu? Türkiye İran'ın nükleer programıyla ilgili hengameye daldığında Batı'nın gözleri faltaşı gibi açıldı – ve Türkler de Brezilya ile birlikte kotardıkları anlaşma Amerika tarafından bir çırpıda ve paldır küldür reddedildiğinde aynı derecede şaşırdı. Türkiye'den yardım isteyen Amerikalılar değil miydi? Türkiye 2003'te Amerikan askerlerinin Irak'ı kuzeyden işgal etmek için topraklarını kullanmasına izin vermediğinde, işgalin mimarı olan dönemin savunma bakan yardımcısı Paul Wolfowitz'in tepkisi manidardı. "Generallerin bu konuda söyleyecek lafı yok mu?" diye soruyordu. Türkiye'yi anlamıyordu – bir camiye girmeden önce ayakkabılarını çıkarmak zorunda olduğunu hatırlamıyordu bile. Fakat en azından yeni çorapları oldu.

Biz Batılıların Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazının altından hiç çıkmayacağını düşündüğümüz bir dönem vardı. Elbette Atatürk'ü seviyorduk: Ortadoğu'daki "güvenilir ve güçlü adamdı" o, kadınları erkenden (doğru tabir buysa) "yetkilendirmesinden", laik toplumundan, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişinden pek memnunduk ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce öldüğü için pek üzülmüştük, zira Türkiye'yi Müttefikler'in safında savaşa sokacağından neredeyse emindik (bence yanılıyorduk). Batı'da tarafsızlık hiçbir zaman hakkıyla anlaşılmış değildir ve bana kalırsa nihayet Türkiye gerçekten "tarafsız" bir ülke haline gelmiş durumda. Rahatlatıcı bir askeri ittifakın parçası olarak değil, kendi başına dış politikasını tayin edecek; NATO üyeliği devam etse bile bunu yapacak.

Bence Türkiye Avrupa Birliği üyesi de olmalı. Buna her daim inandım. Çok da eski olmayan bir tarihte, Münih'te bir şatoda oturup, zengin Alman sahibinin Almanya'da çok fazla Türk misafir işçi olduğundan yakınmasını dinlemiştim. "Bizim gibi olmak istemediler," diye sızlanıyordu. Almanca öğrenmek istemiyorlardı. Bütün ailelerini Almanya'ya getiriyorlar ve "Almanlar"dan ayrı yaşıyorlardı. Bunun üzerine ben de sordum: "O zaman niye Türkler AB'ye katılmak istediklerini söylediklerinde, yani 'bizim' gibi olmak istediklerinde, Türkiye'yi geri çevirdik?" O itici ve köhnemiş yaşlı Fransız, eski cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing Türkiye'nin AB üyeliğinin gayrıtabii olduğunu (sanki Arap Birliği'ne katılması gerekirmiş gibi!) geveleyip

durdu, fakat Türkiye'nin NATO üyesi olmasından bir kez bile şikayet etmedi. Biz Avrupalılar Türkiye'nin Batı'nın güvenlik kuşağının 'içinde', fakat Avrupa'nın dışında olmasını istedik.

Lafı hiç dolandırmadan Türkiye'yi eleştiren biri olduğumu söyleyeyim. 1991'de Türk ordusuna mensup bir birliğin güneydoğudaki Irak sınırında Iraklı mültecilerin giysilerini ve yiyeceklerini çaldığını yazdığım için (ki haklıydım) Türkiye'den sınırdışı edildim. Diyarbakır'da bütün gece bir polis müfettişi tarafından sert şekilde sorgulandım ve ona babamın Atatürk'ü "20. asrın en büyük liderlerinden biri olarak" gördüğünü söyledim. Ardından, öyleyse o Türk birliğinin niye Atatürk'ün mirasına ihanet ettiğini sordum. "Sınırdışı," dedi o da. O zamandan beri pek çok kez Türkiye'ye yolum düştü. Sınırdışı uygulamasını bir ülkenin gücünün değil, zayıflığının simgesi saydım hep.

Ve bu noktada (bu kitapta Ermeni soykırımı ile ilgili bölümün de açıkça ortaya koyduğu) bir hususu daha eklemeliyim: Almanya'nın yaptığı gibi, Britanya'nın İrlanda'da yaptığı gibi, Amerika'nın 19. asırda Amerikan yerlilerine çektirdikleri konusunda yaptığı gibi, Belçika'nın Afrika'daki sömürgeleriyle ilgili yaptığı gibi, Türkiye de tarihiyle yüzleşmeli. Bunun bir soykırım olmadığı bahanesine sarılmanın kimseye faydası yok – hele hele bizzat soykırım kelimesi Ermenilerin trajedisini tanımlamak için icat edilmişken. Evet, Rus ordusunda Ermenilerin olduğunu, Müttefikler'den yana Ermenilerin olduğunu ve Ermeni evlerinde gerçekten de silahlar bulunduğunu biliyorum. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlara reva görülen topyekûn zulüm bir suçtu. "Bırakalım tarihçiler karar versin" nakaratını yeterince duyduk. Diğer tarihsel suçların hikayesini biliyoruz – Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Balkan savaşlarında Müslümanlara uygulanan kitlesel katliam buna iyi bir örnek; keza Yunanistan'ın aynı savaştan sonra Türkiye'ye yönelik utanç verici, intikamcı işgali de.

Fakat kendime soruyorum. Türkiye cesur bir ülke. Kore savaşındaki beyin yıkamaya direnen yegane askerler Türklerdi (bir NATO genelkurmay başkanları konferansında bu konuya dikkat çektiğimde Türkiye'nin en üst rütbeli ordu yetkilisi bana teşekkür etmişti); peki o zaman bu sıkı, cesur ülke niye kendi geçmişiyle hesaplaşmıyor? Dört yıl sonra Ermeni Soykırımı bir asrı dolduracak. Bu suçları işleyen Osmanlı güçlerinin hepsi çoktan toprak oldu. Çok geçmeden soykırımdan kurtulabilen bir avuç Ermeni de toprak altına girecek. Türk yazarlar ve gazeteciler ülkelerinin bu zalim tarihle yüzleşmesine yardımcı olmaya çalışıyor. Bu gerçekten de bu kadar zor mu? Sonrasında Türkler (tarihte korkunç suçlar işlemiş Avrupa ülkelerinin hissettiği gibi) tarihleriyle yüzleştiklerini hissedecek. Evet, Türkiye'nin soykırımı kabul etmesinin gerçek sebebinin ne olabileceğini biliyorum: pek çok Ermeni kaybettikleri toprakları için tazminat isteyecek. Ve eğer Türkiye günün birinde Avrupa Birliği'ne girerse (ki bunu tümüyle destekliyorum), AB vatandaşı olan Ermeniler hataların 'düzeltilmesi' ve topraklarının geri verilmesi yönünde pekala çaba gösterebilir. Bu o kadar korkunç bir şey mi? Ermeniler Türkiye'ye 'geri dönmek' istiyorsa (ki bugün Türkiye'de birçok Ermeni yaşıyor olsa da, bunu isteyeceklerinden kuşkuluyum), pek çok Türk, aslında Türk ulusu Avrupalı olmak isterken bunun nesi korkunç? Türkiye'nin AB'ye girmesinden önce bu soykırımın tanınması gerektiğini düşünüyorum. Fakat Türkiye'nin üye olması gerektiğine de düşünüyorum.

Belki de 'yeni' Türkiye, bugün tecrübe ettiği olağanüstü 'küçük devrimi' tamamladığında tarihiyle ilgili konuşmanın daha kolay olduğunu görecek ve cesaretiyle dostlarını şaşırtıp bağımsızlığıyla düşmanlarını afallatacak.

Beyrut
Kasım, 2011

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER 9
HARİTALARIN LİSTESİ 13
GİRİŞ 17

1. 'Kardeşlerimizden Biri Bir Rüya Görmüş...' 23
2. 'Rusları Vuruyorlar' 51
3. Kandahar'ın Koroları 83
4. Halı Dokumacıları 101
5. Savaşa Giden Yol 140
6. 'Kasırga Savaşı' 174
7. 'Savaşa Karşı Savaş' ve Cennete Hızlı Tren 207
8. Zehirli Kadehten İçmek 242
9. 'Ölüm Acısına Mahkum Edildi' 271
10. İlk Soykırım 289
11. Filistin'e 80 bin Kilometre 322
12. Son Sömürge Savaşı 361
13. Genç Kız ve Çocuk ve Aşk 405
14. 'Bir Şeytanı Öldürmek İçin Her Şey...' 456
15. Lanetli Gezegen 516
16. İhanet 566
17. Mezarlar Ülkesi 601
18. Salgın 625
19. Şimdi Silah Tacirleri Palazlansın... 652
20. Krallar Bile Ondan Kurtulamaz 687
21. Niye? 720
22. Buradan Dönüş Yok 771
23. Atomic Dog, Yok Edici, Kundakçı, Şarbon ve Agamemnon 812
24. Issızlığın Ortasında 863

BİBLİYOGRAFYA 897
NOTLAR 906
KRONOLOJİ 931

TEŞEKKÜRLER

Uzun yılların haberciliğini kapsayan bu hacimde bir kitapta kime teşekkür edilmesi gerektiği, verilmesi neredeyse imkânsız bir karar. Yine de şöyle bir karar aldım: Hem bu kitabın yazıldığı son on beş yıl boyunca doğrudan bilgiyle bana yardım edenlere (ki bunlar burada verilecek isim listesinin çoğunluğunu oluşturuyor: sözgelimi Yaser Arafat, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah ve dünyanın en popüler otomatik tüfeğinin mucidi Mihail Kalaşnikof) hem de geçmiş haberciliğimde yaptıkları yardımlarla, yazmak yönündeki nihai karardan önce bu kitabın metninin şekillenmesine yardımcı olanlara (ki bunlar listenin azınlığı) teşekkür edilmeli.

Ayrıca şu gerçekle de yüzyüze geldim: *Büyük Medeniyet Savaşı*'nda bana doğrudan yardımcı olanlar, İyi, Kötü ve Çirkin'i kapsıyor. Bir intihar bombacısının babasını Batılı bir insani yardım çalışanının yanına koyabilir miyim; Saddam Hüseyin'in nükleer ihtiraslarına kahramanca direnen bir Iraklıyla, her şeyden bihaber hamile kız arkadaşını bomba yüklü bir bavulla uçağa bindirmeye çalışan bir adamı yan yana zikredebilir miyim? Irak'ta vahşice öldürülen merhume Margaret Hasan ile Cezayir'in 'yok edici' içişleri bakanı aynı sayfada olmalı mı?

Bu sorunun en uç örneği Usame Bin Ladin. Onunla yaptığım son iki görüşmede, bu kitabı yazmakta olduğumu biliyordu ve açıkça bu bilgiyle konuştu. Batı dünyasında insanlığa karşı işlenen en büyük uluslararası suçtan sorumlu tutulan bir adama bu sayfalarda paye verilmeli mi? Yorumları ve düşünceleri metnin belli parçaları için kritik önem taşıdığı için bunu kayda geçiriyorum. Fakat aşağıda ismi yok. Diğerlerinin var.

Velhasıl, burada yardımları, heyecanları ve ifşaları ile son on beş yıldır ve daha fazlasında yaptıkları katkılar için teşekkür edilmesi gerekenler, alfabetik sırayla yer alıyor. Okuyucuya bir kılavuz mahiyetinde, bazıları unvanları veya desteklerinin spesifik niteliği ile listeleniyor. Diğerleri ise bunun benim onlara şahsi özel teşekkürlerim olduğunu anlayacaktır.

Amerika Ermeni Birliği'nden Joan Ablett; Reem Ebul Abbas; 1915 Ermeni soykırımından sağ kurtulan Astrid Ağaganyan; 1984'te İran askeri Şucai Ahmadvand; Boeing Otonetik ve Füze Sistemleri Bölümü'nden Robert A. Algarotti; Basra'da çocuk doktoru Dr. Cevad El-Ali; Lord Roberts'ın 1905'te Afganistan hakkında söylediklerine dikkatimi çeken Dorothy Anderson; 1948 Filistin tehcirinin yaralı kurtulanlarından Nimr Avn; Filistin Yönetimi Başkanı merhum Yaser Arafat; Filistin Yönetimi'nden Hanan Aşravi; *The Times* gazetesinin eski dış haberler editörü Tim Austin; Şahlık İran'ının son başbakanı Şapur Bahtiyar; Colgate Üniversitesi'nden Peter Balakyan; Afgan sinemacı Sıddık Barmak; babasının Irak'la ve 1914-1918 savaşında Ermenilerle ilgili mektupları için Dr. Anthony Barter; *Algerié Actualite*'den Suavi Benamadi; Ermeni Soykırımı'ndan sağ kurtulan Zaka Berberyan; Şamim Bhatia; gerilla lideri Mustafa Buyali'nin kardeşi Muhammed Buyali; Lahdar 'Brahimi; Filistin'deki Britanya mandasının sonuna dair *The*

Scotsman haberlerinin transkripsiyonu için Ross Campbell; Pierre Caquet; 1956'da Paraşüt Alayı 3. Tabur'dan Teğmen 'Sandy' Cavenagh; Bosna İmamı Mustafa Ceriç; Ermeni babasına dair anıları için Ellen Sarkisyan Chesnut; *The Irish Times*'tan Conor O'Clery; *Newsweek*'ten Tony Clifton; *Independent*'tan Patrick Cockburn; 1991'de Kürdistan'da Chinook pilotu Astsubay Tim Corwin; ABD yardım görevlisi müteveffa Fred Cuny; 1991'de Kuveyt'te ICRC'den Jeannik Dami; Hitler'in Ermeni Soykırımı'na yönelik atıflarının analizi için Norman Davies; Ermeni yetimlere dair anıları için Dr. John de Courcy Ireland; eski Lübnanlı diplomat Dr. Nedim Dimeşkiye; *Independent*'ın dış haberler editörü Leonard Doyle; İrlanda radyosundan Eamon Dunphy; Durham Üniversitesi'nden Iain R. Edgar; James Bryce'ın Büyük Savaş ve Ermenistan ile ilgili 1922 tarihli ders notlarının kopyası için Yargıç David A. O. Edward; Isabel Ellsen; Filistin Yönetimi'nden Saib Erekat; Joanne Ferşah; hayatta olmayan babam Bill Fisk ve annem Peggy Fisk; 1991'de Kürdistan'daki ABD güçlerinin komutanı Tümgeneral Jay Garner; halen Associated Press'in Beyrut büro şefi olan Samir Gattas; kızları 1986'da Amerika'nın Irak bombardımanında öldürülen Bessam ve Saniye Gusseyn; BM yaptırımlarıyla ilgili Dışişleri Bakanlığı yazışması için Dr. Stephen Goldby; Boeing Savunma ve Uzay Grubu'ndan (Otonetik ve Füze Sistemleri Bölümü) Terry Gordy; Batı Şeria'da Yahudi yerleşimci Ben Greenberg; Bağdat'ta çocuk doktoru Dr. Selma Haddad; 1997 BM gıda karşılığı petrol programının başkanı Dennis Halliday; Pakistan'daki El-Hak medresesinden Mevlana Sami El-Hak; *Ha'aretz*'ten Amira Hass; Irak'ta CARE'den merhume Margaret Hasan; Dr. Mercy Heatle; 1997'de Bağdat UNICEF'ten Philippe Heffinck; Mısırlı gazeteci ve yazar Muhammed Heykel; BBC'den Gavin Hewitt; Kanada Yayın Kuruluşu (CBC) eski Londra çalışanlarından Sue Hickey; hamile kız arkadaşına El Al seferine sokması için niye bomba verdiğine dair ikna edici olmayan izah çabasından dolayı Nizar Hindavi; Marjorie Housepian; Şefik El-Hut ve eşi Bayan; *Independent*'tan Justin Huggler; Lockheed Martin Başkan Yardımcısı John Hurst; merhum Ürdün Kralı Hüseyin; eski Kudüs Büyük Müftüsü Hacı Emin El-Hüseyni'nin torunu Aliye El-Hüseyni; Paice ve Martin Filistin Polis raporunun kopyası için Nadin El-İssa (ayrıca bunun için Peter Melcalfe'ye de teşekkür); 1996'da Lübnan'daki İsrail helikopteri saldırısında ailesinin büyük bölümünü kaybeden Abbas Ciha; Sovyet AK-47 tüfeğinin mucidi Mihail Kalaşnikof; 1915 Ermeni katliamlarından sağ kurtulan Mayreni Kalustiyan; Hacı Emin'in Nazi Almanya'sındaki eski yardımcısı Vasıf Kemal; 1997'de Lockheed'in komünikasyon direktörü El-Kamhi; Filistin Yönetimi'nden Mervan Kanafani; Beyrut Ermeni Huzurevi'nin müdürü Kevork Karaboyacıyan; İskenderiye'den toplu Ermeni göçünden sağ kurtulan Viktoria Karakaşyan; Suudi Arabistan Londra büyükelçisinin yardımcısı Cemal Kaşugi; Ermeni soykırımından sağ kurtulan Harutyan Kebeciyan; Ermeni soykırımına dair bilgi peşindeyken hiçbir yardımı esirgemeyen Andrew Kevorkyan ve atalarının Türkiye'deki evini ziyaret ettiğinde yaşadıklarını anlatan müteveffa kardeşi Aram; Şiilik üzerine mektubu için Zeyneb Kazım; Irak'taki Britanya yönetiminin tarihine dair yardımı için Şeyh Cavid Mehdi El-Halasi; yorulmak bilmez araştırmaları için *Independent*'ın eski dış haberler şefi Helen Kinsella; Associated Press'ten Zeyna Huri; Auschwitz'ten sağ kurtulan Josef Kleinman; AP'den Gerry Labelle; müteveffa Profesör Yeşayahu Leibowitz; CBC'nin eski Londra çalışanlarından George Lewinski; Güney Lübnan'da eski UNIFIL subayı Mikael Lindval; Wisconsin Madison Üniversitesi'nden Dr. David Loewenstein; 1917'de asker olan babası Charles Dickens'a dair verdiği ayrıntılar için Bayan Hilda Maddock; Endülüs üzerine çalışması için Dublin Trinity College Hispanik Çalışmalar Bölümü'nden Dr. Grace Magnier; Associated Press'in Bahreyn büro şefi merhum Ali Mahmud; Kamışlı'daki Suriye askeri istihbarat komutanı General Mansur; *The Irish Times*'tan Lara Marlowe; Associated Press'in Bahreyn'deki eski çalışanlarından Nebile Mecalli; Alf Mendes; Alman silah tüccarı Gerhard Mertins; Peter Metcalfe; eski Cezayir

içişleri bakanı Abdurrahman Meziyan-Şerif; Beyrut'taki *Middle East Reporter*'dan Tevfik ve Philippa Mişlavi; *El-Ahram*'dan merhum (emekli) General Muhammed Abdül-Muneym; Irak'taki CARE'den Judy Morgan; Reuters, *Independent* ve şu an *Financial Times*'tan Harvey Morris; İran-Irak savaşında Irak ordu kameramanı Fethi Davud Muvaffak; 1956'da Mısır ordusundan Binbaşı Mustafa Murad; İran devrimine dair anıları için Enis Nakkaçe ve İran savaş şiirlerinin çevirileri için eşi Betül; Cenin'den Filistinli bir intihar bombacısının babası olan Hacı Muhammed Nasr; Lübnan Hizbullah'ının Başkanı Seyid Hasan Nasrallah; Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi'nden Süheyl Natur; dikkatimi Lloyd George'un 1936'daki Filistin'le ilgili konuşmasına çeken Guillaume Nichols; Suudi Vahhabileri'nin hedefleri üzerine Harvard'da yazdığı çok değerli tezi için Nevaf Ubeyd; 1956'da kör olan Mısırlı gerilla savaşçısı Muhammed Mehran Osman; Ermeni soykırımından sağ kurtulan müteveffa Srpuhi Papazyan; yönetmen Nilüfer Pazire; Hamas'tan merhum Dr. Abdülaziz Rantissi; *Independent*'tan meslektaşım ve şimdi Ulusal Halk Radyosu'nda çalışan Phil Reeves; Lübnan demiryollarına dair ansiklopedik bilgisi için Haham Walter Rothschild; *The Road to En-Dor*'da Ermeni soykırımına yapılan bir atfa dikkatimi çeken Martin Rubenstein; eski İranlı savaş esiri Müçteba Sefavi; Bağdat'tan Haydar El-Safi; yıllar boyu esirgemedikleri yardımlar ve öneriler için müteveffa ve bulunmaz Filistinli akademisyen Edward Said ve yazar kızkardeşi Jean Makdisi; Associated Press'in eski Bağdat büro şefi Muhammed Selam; Amman'daki İnançlararası Çalışmalar Enstitüsü'nün eski direktörü Dr. Kemal Salibi; eski Suriye enformasyon bakanı Muhammed Salman; Suriye dışişleri bakanı Faruk El-Şara; Mustafa Buyali'nin arkadaşı Abdülhadi Seyyah; Kenneth Whitehead'in *Iraq the Irremediable*'ından alıntı yapmama izin verdiği için Martin Scannall; Clive Semple; Saddam Hüseyin'in baş nükleer danışmanı Dr. Hüseyin Şehristani; Don Sheridan; 1991 Körfez Savaşı'nda ABD 24. Mekanize Piyade Birliği'nden Er Andrew Shewmaker; İsrailli tarihçi Avi Shlaim; Emire El-Sulh; 1999'da Bağdat'taki BM insani yardım ofisinin Halliday'den sonraki yetkilisi Hans von Sponeck; Sabra ve Şatila katliamına dair gerçeği yorulmak bilmeden aradığı için New York'tan Eva Stern; Ermeni Soykırımı'ndan sağ kurtulanların şarkıları için Verjine Svazliyan; Cezayirli insan hakları avukatı Maitre Muhammed Tahri; Cezayir Başpiskoposu Monsenyör Henri Teissier; ITV'den Alex Thomson; Hartum'dan Dr. Hasan Turabi; Vickers'tan Derek Turnbull; Norveç radyosundan Karsten Tveit; Ermenilerle ilgili engin bilgisi için Christopher J. Walker; Cihad El-Vezir; Boeing Savunma ve Uzay Grubu'ndan Garry Williamson; Yunanistan'da SOE ve İran'da Britanya adına görev yapan eski ajan müteveffa Christopher 'Monty' Woodhouse; ve İsrail Knesset milletvekili Dedi Zucker.

Ayrıca *Independent* Yayın Yönetmeni Silmon Kelner'a da teşekkür etmeliyim. Irak ve Lübnan'daki görevlerim arasında bu kitabı yazmam için beni cesaretlendirdi, gazeteden uzun süreli tüymelerimi her defasında görmezden geldi ve on altı yıl boyu gazeteye yazdığım haberlerimden alıntılar yapmama izin verdi. Londra'da yayınlanan ve 1976'dan 88'de kadar Ortadoğu muhabirliğini yaptığım *The Times*'a da teşekkür ederim. Keza *The Irish Times*, *London Review of Books* ve New York'ta yayınlanan *The Nation*'a da; onlar da sayfalarında yayınlanan yazılarımdan alıntılar yapmama izin verdiler. Sovyetlerin 1980 Afganistan işgali ve İran-Irak savaşı sırasında benimle yapılan kayıtlar için Toronto'daki Kanada Yayın Kuruluşu'na; Ulusal Arşivler'deki Britanya Devlet belgeleri için Majestelerinin Yazışmalar Bürosu Kontrolörü'ne teşekkür ederim.

Fourth Estate'teki editörüm Louise Haines'e bilhassa teşekkür etmeliyim; on altı yıl gibi akıl almaz bir süre zarfında bu kitabın serpilip gelişmesi konusunda insanüstü bir sabır gösterdi. Ve dünyadaki en yorulmaz yayına hazırlık editörü Steve Cox'a teşekkür ederim. Son olarak, kronolojiyi yazan, Bibliyografya'ya biçim veren ve insanüstü bir sabırla belgelerimin, notlarımın ve haberlerimin 328 binini arşivleyen Dr. Victoria Fontan'a teşekkür borçluyum.

Kaçınılmaz olarak teşekkür borçlu olduğum, fakat güvenlikleri için isimlerini veremediğim, hem kendi düşmanları hem de kendi hükümetlerinin tehditlerine maruz kalabilecek insanlar da var. Onlar arasında (halen görev yapan ve emekli olmuş) Mısır, Fransa, Irak (sözgelimi hava kuvvetlerinin eski ikinci komutanlarından biri ve iki pilotu), İsrail, Ürdün, Lübnan, 'Filistin', Suriye, Türkiye, Britanya ve ABD silahlı kuvvetleri mensupları bulunuyor.

Ve elbette, alışıldık yazar uyarısını da ekliyorum: Bu kitapta yer alan hataların veya görüşlerin hiçbirinden yukarda adını andığım kişiler sorumlu değildir.

HARİTALAR

Ortadoğu	14-15
Afganistan	52
İran	102
Irak	141
Sykes-Picot Anlaşması	143
İran-Irak Savaşı	175
Ermeni Soykırımı	291
İsrail/Filistin	323
Cezayir	457
Suudi Arabistan/Kuveyt/Irak	517

Bütün haritalar HLStudios, Long Hanborough, Oxford tarafından hazırlanmıştır. Sadece Ermeni Soykırımı haritası Ermeni Ulusal Enstitüsü (ANI-Washington DC) ve Nubaryan Kütüphanesi'ne (Paris) aittir.

TÜRKİYE
GİRİT
KIBRIS
Akdeniz
LÜBNAN
Beyrut
İSRAİL
İskenderiye
Kudüs
Gazze
ÜRDÜN
SURİYE
IRAK
KÜRDİSTAN
Hamad
Bağdat
Necef
Nasıriye
Um Kasr
Kuveyt
Kahire
İşgal Altındaki
Batı Şeria
Nil
MISIR
Medine
Riyad
SUUDİ
ARABİSTA
Kızıldeniz
Cidde
Mekke
Port Sudan
Hartum
ERİTRE
YEMEN
SUDAN
Aden Körfe

TÜRKMENİSTAN
Hazar Denizi
K
Kazvin
Meşhed
Tahran
Kum
AFGANİSTAN
Kabil
Landi Kotal
Peşaver
Hayber Geçidi
İslamabad
İRAN
Kandahar
Kirman
Lahor
Şiraz
PAKİSTAN
Delhi
İndus
Hürmüz Boğazı
Şarcah
KATAR
Dubai
Umman Körfezi
Karaçi
HİNDİSTAN
B.A.E
UMMAN
HİNT
OKYANUSU
1000 kilometre

GİRİŞ

Küçük bir çocukken babam beni her yıl Birinci Dünya Savaşı'nın, H. G. Wells'in 'bütün savaşları sona erdiren savaş' dediği o korkunç altüst oluşun yaşandığı cephelere götürürdü. Her yaz Austin Mayflower'ımıza atlar ve Somme, Ypres ve Verdun'un çukurlu yollarını hoplaya zıplaya kat ederdik. 14 yaşına geldiğimde bütün taarruzların isimlerini ezbere sayabiliyordum: Bapaume, Hill 60, High Wood, Passchendaele... Tüm mezarlıkları gördüm, devasa siperlerin hepsini dolaştım, Britanya askerlerinin tozlu miğferlerine ve eskimiş müzelerdeki aşınmış Alman toplarına dokundum. Babam Büyük Savaş'ta askerdi, adını hiç duymadığı Saraybosna diye bir şehirde sıkılan bir kurşun yüzünden Fransa cephelerinde savaşmıştı. Ve on üç yıl önce, doksan üç yaşında öldüğünde, savaş madalyaları bana miras kaldı. Madalyalarından birinin bir yüzüne kanatlı bir zafer işareti kazınmıştı, arka yüzünde ise şu kelimeler yazıyordu: 'Büyük Medeniyet Savaşı.'

Babamın derin endişelerine ve annemin gönülsüz rızasına rağmen hayatımın büyük bölümünü savaşlarda geçirdim. Bu savaşlar da 'medeniyet adına' veriliyordu. Afganistan'da Rusları, 'uluslararası teröre' karşı savaş adını koydukları 'uluslararası görevlerini' ifa ederken izledim; Afgan hasımları da, elbette, 'komünist saldırganlığa' karşı ve Allah yolunda savaşıyorlardı. İranlılar Saddam Hüseyin'e karşı 'Musallat Savaş' dedikleri mücadeleyi verirken savaşın ön cephelerinden haber geçtim – Saddam Hüseyin de İran'a yönelik 1980 istilasını 'Kasırga Savaşı' diye adlandırıyordu. İsraillilerin Lübnan'ı iki kez, ardından Filistin Batı Şeriası'nı yeniden işgal edişine tanık oldum; onlar da 'terörizm diyarlarını temizlemek' iddiasındaydı. Cezayir ordusu görünüşte aynı nedenle İslamcılarla savaşa girdiğinde oradaydım, ele geçirdikleri mahkumları, en az düşmanları kadar tutkuyla işkenceden geçiriyor ve infaz ediyorlardı. Derken 1990'da Saddam Kuveyt'i işgal etti ve Amerikalılar emirliği kurtarmak ve 'Yeni Bir Dünya Düzeni' dayatmak için ordularını Körfez'e gönderdi. Çöldeyken 'yeni dünya düzeni' kelimelerini not defterime hep bir soru işareti eşliğinde yazıyordum. Bosna'da, 'Sırp medeniyeti' dedikleri şey için savaşan Sırplar gördüm, bu arada Müslüman düşmanları giderek kaybolan çokkültürlü bir hayal adına, kendi canlarını kurtarmak için savaşıp ölüyorlardı.

Afganistan'da bir dağın tepesinde, Usame Bin Ladin'in çadırında onunla karşı karşıya oturdum. Bin Ladin ABD'ye yönelik ilk doğrudan tehdidini savurdu ve susup söylediklerini gaz lambası ışığında not defterime yazmamı bekledi. 'Tanrı' ve 'şer'den bahsediyordu. 11 Eylül 2001'de Atlantik üzerinde uçuyordum (ABD'deki saldırıların ardından bindiğim uçak İrlanda semalarında turlayıp geri döndü) ve aradan üç ay bile geçmeden Afganistan'da, Amerika zaten savaşlarla yerle bir olmuş bir ülkenin enkazını bombalarken, Kandahar'ın batısındaki otoyoldan Taliban'la birlikte kaçmaktaydım. Tam bir yıl sonra George W. Bush da 'Tanrı' ve 'şer'den,

yanı sıra kitle imha silahlarından dem vurup Irak'ı işgale hazırlanmışken Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaydım. O işgalin ilk füzeleri Bağdat'ta başımın üzerinden geçti. Başkan Bush'un belalı 'terörle savaşının' sözümona ahlaki temellerine böylece peşinen tanık olmuş oldum.

Bütün bu çatışmaların doğrudan fiziksel sonuçları ölene dek belleğimde kalacak, kalmalı da. Askeri trenle Tahran'ın kuzeyine giden, yanlarında havlular taşıyan ve bir yandan Kuran okurken bir yandan da Saddam'ın gazını ağız dolusu kan ve balgam halinde öksürerek tükürüp eren İranlı askerleri hatırlamam için dağ gibi yığılmış not defterlerimi okumama gerek yok. Amerika'nın Irak'a 2003'te düzenlediği misket bombası saldırısından sonra elime, yarım somun ekmeğe benzeyen bir şey tutuşturan o babayı hatırlamam için gazete kupürlerimin hiçbirine bakmama gerek yok; parçalanmış bir bebeğin yarısıydı o şey. Veya Nasıriye dışındaki toplu mezarda gördüğüm o bacak kalıntısını: İçinde hâlâ çelik bir tüp ve kemiğin bir kısmına takılmış plastik bir disk duruyordu; Saddam'ın emrindeki katiller, adamı doğruca ameliyat olduğu hastaneden almış ve infaz etmek için çöle getirmişti.

Bu olaylarla ilgili kâbuslar görmüyorum. Fakat hatırlıyorum. Dört yıl önce bir Amerikan hava saldırısında kafası parçalanıp gövdesinden ayrılan o Kosovalı Arnavut mülteci; sakallı bir adamdı, ışıklı yeşil bir arazide ayakta duruyordu ve sanki bir ortaçağ celladı kesmişti onu. Sırpların öldürdüğü Kosovalı bir çiftçinin cesedi; mezarı BM tarafından açılmıştı, hemen önümüzde bir kez daha aydınlığa çıkıyordu, kemeri karnının etrafını koparacak gibi sıkmıştı, karnı normal bir insanın iki katı büyüklüğündeydi. İran-Irak savaşı sırasında Fao'daki Iraklı asker; karşımdaki siperde rahimdeki bir bebek gibi kıvrılmıştı, ölümle kararmıştı, sol elinin üçüncü parmağında tek bir altın nikah yüzüğü, güneş ışığıyla ve dul kaldığını bilmeyen bir kadının aşkıyla parlıyordu. Asker ve sivil, on binlerce insan öldü, çünkü ölüm onlar için hazırlanmıştı. O meşhur ahlak kavramı, biz 'hedeften yana zengin bölgelerden' ve 'tali hasardan' (öldürme suçunu örtbas etme çabasının en çocukça biçimi) söz edebilelim ve zafer geçitlerini, yıkılan heykelleri ve barışın önemini haber yapabilelim diye, savaş atının boynuna yular misali bağlanmıştı.

Hükümetler böylesini sever. Halklarının savaşı zıtlar arasındaki, kötü ve iyi, 'biz' ve 'onlar', zafer veya yenilgi arasındaki bir dramdan ibaret görmesini isterler. Fakat savaş esasen zafer veya yenilgiyle değil, ölüm ve ölümün ızdırabıyla ilgilidir. İnsan ruhunun topyekün başarısızlığını temsil eder. Tanıdığım bir editör benden bunları duymaktan artık bıkmıştı, fakat kaç editör savaşın birinci elden tanığıdır?

İronik olan şu ki, gazeteciliğe heves etmemin nedeni bir filmdi. Alfred Hitchcock'un *Foreign Correspondent* (Dış Haber Muhabiri) adlı filmini izlediğimde on iki yaşındaydım. 1940'ta çekilmiş, vatanseverlik hakkında şaibeli bir filmdi; aynı zamanda kara mizahla yüklüydü. Joel McCrea, John Jones adlı (New York'taki editörü sonradan adını Huntley Haverstock olarak değiştiriyordu) Amerikalı bir gazeteciyi canlandırıyordu. Yaklaşan savaşı takip etmesi için 1939'da Avrupa'ya gönderilen Jones, bir suikasta tanık oluyor, Hollanda'daki Nazilerin peşine düşüyor, Almanya'nın Londra'daki baş ajanını ortaya çıkarıyor, bir Alman zırhlısı tarafından bindiği nakliye uçağı vuruluyor, fakat hayatta kalıp bütün dünyaya haber atlatıyordu. Ayrıca filmdeki en güzel kadını da elde ediyordu; böylesine muazzam bir iş çıkardığı için bu ilave armağanı da hak etmiş oluyordu elbette. Film Londra'ya düzenlenen hava saldırı sırasında, göklerdeki Haverstock'un tanıtıldığı bir radyo anonsuyla sona eriyordu. Radyocu, "Bu akşam konuğumuz bir basın neferi!" diye bağırmaktaydı hava saldırısı sirenlerinin gürültüsü arasında ve ekliyordu: "... O, tarihi bombaların ağzından yazan tarihçiler ordusunun bir neferi..."

Geriye dönüp bakmadım hiç. Annem kakaomu içip yatağa gitmemi isterken, sobanın önünde yere uzanır ve babamın muhafazakar *Daily Telegraph*'ını didik didik okurdum, bilhassa da dış haberleri. Okulda her öğlen *The Times* vardı önümde. Kruşçev'in Stalin'in terör rejimini

kınadığı konuşmasının tamamını okudum, anlamam hiç kolay olmadı. Okulun Güncel Haberler ödülünü kazandım ve bir daha kimse –asla– beni dış haberci olma kararımdan döndüremedi. Babam hukuk veya tıp okumam gerektiğini söylediğinde odadan çıktım. Onun bana öğüt vermesini rica ettiği bir aile dostumuz, benden bir mahkemede olduğumu hayal etmemi istedi. Orada avukat mı olmak isterdim, yoksa basın sırasında oturan bir gazeteci mi? Gazeteci olmak istediğimi söyledim, o da babama, "Robert gazeteci olacak," dedi. Ben, 'basın neferlerinden biri' olmak istiyordum.

Newcastle Evening Chronicle gazetesine girdim, ardından *Sunday Express*'te günlük köşe yazdım; yanlarındaki yıldızlarla köşe bucak kaçan çapkınların peşine düşüyordum. Üç yıl sonra *The Times*'a başvurdum ve beni Kuzey İrlanda'ya gönderdiler; Britanya sömürge yönetiminden miras kalan bu bölgede hainice patlak veren küçük çaplı çatışmaları haber yapacaktım. Beş yıl sonra, şu sözünü ettiğim gazetecilik 'neferlerinden' biri, yani bir dış haber muhabiri olup çıkmıştım. Nisan 1976'da, Portekiz'in Port Novo sahilindeydim (Portekiz devrimini takip ettiğim Lizbon'dan buraya tatile gelmiştim); postacı kadın tepeden aşağı seslenerek mektubum olduğunu bildirdi. Gazetenin dış haber editörü Louis Heren'den geliyordu mektup. "Sana iyi haberlerim var," diye yazıyordu Heren. "Paul Martin Ortadoğu'dan alınmasını istedi. Karısı bu kadar yeter demiş ve doğrusu onu suçlamıyorum. Ona Paris'teki ikinci muhabirimiz olmasını önerdim, Richard Wigg'e de Lizbon'u... Velhasıl sana da Ortadoğu'yu öneriyorum. İsteyip istemediğini bana bildir... Muhteşem bir fırsat senin için... İyi hikâyeler, bol seyahat ve güneş..." Hitchcock'un korku filminde, Haverstock'un editörü, Avrupa savaşına göndermeden önce onu ofisine çağırıyor ve soruyordu: "Dünyanın en büyük haberini yapmak ister misin?" Heren'in mektubu o kadar afili değildi, fakat benim için aynı anlama geliyordu.

Yirmi dokuz yaşındaydım ve bana Ortadoğu teklif edilmişti – merak ediyordum, kendisine Irak 'teklif edildiğinde' Kral Faysal veya Winston Churchill'in Trans-Ürdün 'teklifine' karşılık verirken kardeşi Abdullah kendilerini nasıl hissetmişlerdi acaba. Zaten Louis Heren de gayet Churchillvari bir edaya sahipti: İnatçı, belagatli ve iyi şarap düşkünü; ayrıca o da eski bir Ortadoğu muhabiriydi. Ne var ki gazeteciliğin lûgatında hikâyelerin 'iyi' olması, korkutucu mesailer ve baş döndürücü yolculuklar anlamına geliyordu; 'güneş' ise kılıç kadar keskindi. Ve biz gazetecilerin krallar gibi koruması (veya kusursuzluk iddiası) yoktu. Fakat artık 'tarihi bombaların ağzından yazan küçük tarihçiler ordusunun' bir mensubu olabilecektim. O kadar masum ve o kadar naiftim. Yine de masumiyet, eğer onu kaybetmezsek, bir gazetecinin dürüstlüğünü koruyabilir. Buna inanmak için de mücadele etmeniz gerekir.

Babamın aksine, savaşa bir savaşçı olarak değil, bir tanık olarak gittim. Doğruyu söylemek gerekirse, çok da hiddetli bir izleyiciydim, fakat en azından duygusuz, kızgın, bazen çıldırmış şekilde savaşan adamlar gibi değildim. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasını izleyen emektar muhabirleri taparcasına seviyordum: Hitler 1941'de ABD'ye savaş açmadan hemen önce, Berlin'de son trene binip Nazi Almanyası'ndan kaçan Howard K. Smith'i; 1946'da Bikini'deki atom denemelerini bildirdiği efsanevi haberi, belki de bir gazetede bugüne kadar yayımlanan en edebi ve felsefi yazının sahibi olan James Cameron'ı...

Ortadoğu muhabiri olmak, bu tür ağır koşullara katlanmayı gerektiren, biraz sevimsiz bir iştir. İzlediğim askerler savaş alanını terk etmeye karar verdikleri takdirde, firar ettiği için vuruluyor, en azından divanı harbe çıkarılıyorlardı. Aralarında yaşadığım ve çalıştığım siviller bombardıman altında kalmaya zorlanıyorlardı, aileleri top ateşi ve hava saldırılarının altında yok olup gidiyordu. Parya ülkelerin vatandaşları olarak, hiçbir çıkış yolları yoktu onların. Fakat ben, gördüğüm dehşete dayanamayıp gitmek istediğimde çantamı toplayabilir ve elimde bir bardak şampanya ile, durmadan (birçok meslektaşım gibi) öldürülmemiş olduğuma şükrede-

rek, Birinci Mevki'de evime dönebilirdim. Bu yüzden ne zaman birileri çıkıp savaşları izlemenin 'travması' hakkında psikolojik gevezelikler yapsa, biz dolgun maaşlı kalem erbaplarının gördüklerimizle 'başa çıkabilmemiz' için 'danışma hizmeti' almamız gerektiğini söylese uyuz oluyorum. Irak gazlarının, İran roketlerinin, Sırp milislerin vahşetinin, İsrail'in 1982'deki acımasız Lübnan işgalinin, Amerika'nın 2003 işgali sırasında ölüm saçan bilgisayarlarının insafına terk edilen yoksul ve istiflenmiş kitlelere danışma hizmeti verecek kimse yok oysa.

'Savaş muhabiri' tabirini sevmiyorum. Ortadoğu'yu savaşa mahkum eden gazetecilik değil, tarih. Bana göre 'savaş muhabiri' ifadesinde bir parça yanlış romantizm kokusu var; daha ziyade, savaşları leydilerin kabul gününde tepelerden izleyen, acıdan muaf, ancak arada sırada şöyle bir dönüp uzaklarda patlayan toplara göz atan Viktoryen dönem gazetecilerini çağrıştırıyor bu ifade bana. Halbuki, paradoksal bir biçimde, savaş bir gazeteci için son derece güçlü, eşsiz bir deneyimdir, henüz bir fiyata tabi kılınmamış yegane gayri-şahsi heyecanı yaşama fırsatıdır. Eğer filmleri seyretmişseniz, niye gerçeğini yaşamayasınız? Korkarım ki bazı meslektaşlarım bu şekilde hayatını kaybetti; savaşa hâlâ bir Hollywood filmi izliyormuş gibi yaklaştılar; kahramanların ölmediğini, sıradan insanlar gibi öldürülemeyeceklerini, Humphrey Haverstocks gibi destanlar yazıp en güzel kızı kapmaktan gayri başlarına hiçbir şey gelmeyeceğini sandılar. Fakat savaşta *öldürülebilirsiniz*. Bosna'daki savaşın sadece bir yılında otuz meslektaşım öldü. Bütün masum gazetecileri bekleyen bir küçük savaş vardır mutlaka.

Bu kitabı yazmaya ilk oturduğumda niyetim, bir muhabirin neredeyse otuz yılı bulan Ortadoğu macerasının dökümünü çıkarmaktı. Bir önceki kitabımı da bu niyetle yazmıştım; *Pity the Nation*, Lübnan iç savaşına ve iki İsrail işgaline dair ilk elden tanıklıkları içeriyordu.[1] Fakat kütüphanemdeki gazete raflarında, 350 binden fazla belge, defter ve dosya arasında eşinirken (ki bazılarını ateş altında kendi elimle yazmıştım, bazıları yorgun Arap telekomünikasyon operatörleri tarafından telgraf kâğıtlarına yazılmıştı, birçoğu İnternet keşfedilmeden önce kullandığımız o tıkırtılı teleks makinelerinden çıkmıştı), bunun kronolojik bir tanıklıktan daha fazla bir şey olacağını fark ettim.

Babam, 1918'in o ihtiyar askeri, Lübnan savaşı hakkındaki kitabımı okudu, fakat bu kitabı göremeyecek. Bugünü anlamak için hep geçmişe bakardı babam: Dünya 1914'te savaşa girmeseydi; barış yaparken o kadar bencil davranmasaydık... Biz muzafferler Araplara bağımsızlık, Yahudilere de Filistin'de bir vatan sözü verdik. Sözler tutulmak için verilir. Ancak bu sözlere (Yahudiler doğal olarak vatanlarının bütün Filistin olacağını düşündüler) ihanet edildi ve bugün Ortadoğu'daki milyonlarca Arap ve Yahudi bunun sonuçlarıyla yaşamaya mahkum edilmiş durumda.

Ortadoğu'da kimi zaman, sanki tarihte şu sözü söylemenize imkân verecek bir sona, bir geçiş noktasına, bir âna sahip hiçbir olay olmadığını hissedersiniz: "Tamam, bu kadar yeter, kurtulacağımız yer işte burası." Bu zaman döngüsünü anladığımı sanıyorum. Geçen asrın ilk yarısında dünyaya geldim. Az önce neler yaptığımdan, 1980'de Sovyet ordusunun Afganistan işgalini, 1982'de Saddam birlikleriyle savaşan İran ön cephelerini, 2003'te Dicle üzerindeki büyük köprüyü geçen 3. Zırhlı Tümen'e mensup ilk Amerikan askerini izlediğimden söz ettim. Ve dahası, Birinci Dünya Savaşı doğumumdan sadece otuz yıl önce patlak vermişti. Bill Fisk, doğumumdan sadece yirmi sekiz yıl önce Fransa siperlerindeydi. Hitler'in intiharından sadece

1 *Pity the Nation: Lebanon at War* (Oxford University Press, 2001), ABD'deki yeni basımı *Pity the Nation: The Abduction of Lebanon* (New York, Nation Books, 2002) başlığını taşıyor. Lübnan iç savaşıyla, 1978 ve 82 İsrail işgalleri, Kana katliamı ve Lübnan'daki diğer trajedilerle ilgilenen okurlar bu kitaba bakabilir. O yüzden Lübnan'ın hikâyesini burada bir kez daha yazmamayı tercih ettim.

bir yıl sonra doğacaktım. Kore'den Britanya'ya dönen uçakları gördüm ve annem 1956'da bana şanslı olduğumdan, yaşım daha büyük olsaydı Süveyş'i istila eden bir Britanya savaş gemisinde olabileceğimden söz ederdi.

Bunu yine de şahsen hissediyorsam, sebebi yıllar boyunca ancak gücün saldırganlığı olarak tanımlanabilecek olaylara tanık olmamdır. İranlılar ABD'yi 'dünya saldırganlığının merkezi' olarak nitelerlerdi ve ben buna gülerdim, fakat sonradan bunun ne anlama geldiğini idrak etmeye başladım. Müttefiklerin 1918'de, babamın savaşının bitiminde kazandığı zaferin ardından, galipler eski düşmanlarının topraklarını böldüler. Sadece 17 ay zarfında Kuzey İrlanda, Yugoslavya ve Ortadoğu'nun büyük kısmının sınırlarını çizdiler. Ve ben bütün kariyerimi (Belfast ve Saraybosna'da, Beyrut ve Bağdat'ta) bu sınırlar içindeki insanları yanarken izlemekle geçirdim. Amerika Irak'ı, Saddam Hüseyin'in şu efsanevi 'kitle imha silahları' (ki bu silahlar uzun süre önce imha edilmişti) için değil, Ortadoğu haritasını değiştirmek, yani babamın kuşağının seksen yıldan fazla bir zaman önce yaptığını yapmak için işgal etti. Bill Fisk'in savaşı, daha yaşanırken bile, asrın ilk soykırımının (bir buçuk milyon Ermeni) işlenmesine yardımcı oluyor, ikincisinin (Avrupa Yahudileri) temellerini atıyordu.

Bu kitapta işkence ve infazlar da var. Belki de gazeteciler sıfatıyla yaptığımız iş, bazı hücrelerin kapısını açıyordur. Belki de bazen celladın ilmiğinden birini kurtarıyoruzdur. Yıllar geçtikçe (hem bana hem de *Independent* editörüne yazılan) okur mektuplarının sayısı giderek arttı; okurlar her zamankinden daha hassas ve daha endişeli; demokratik yönetimler kendilerini seçenleri artık temsil etmez hale gelmiş göründüğünde, seslerini nasıl duyurabileceklerini bilmek istiyorlar. O okurlar, bu vahşi dünyanın çocuklarının hayatlarını zehirlemesine nasıl engel olabileceklerini soruyorlar. *Independent* Bosna'nın Gacko kentinde tecavüze uğramış (ve bu şiddetin iki yıl sonrasında hiçbir uluslararası yardım, hiçbir psikolojik destek, hiçbir şefkat görmeyen) Müslüman kadınlarla ilgili uzun bir yazımı yayınladıktan sonra, Almanya'da yaşayan Britanyalı bir kadın "Onlara nasıl yardımcı olabilirim?" diye yazıyordu bana.

Neticede biz gazetecilerin tarihin birinci elden tarafsız tanıkları olmaya gayret ettiğini (veya bu gayreti göstermek zorunda olduğunu) düşünüyorum. Eğer varlığımızın herhangi bir sebebi varsa, bunun asgari noktası, yaşanan tarihi haberleştirme yeteneğimiz olmak zorunda, ki kimse, "Biz bilmiyorduk, kimse bize anlatmadı" diyemesin. *Ha'aretz* gazetesinde çalışan ve işgal altındaki Filistin topraklarından geçtiği haberler İsrailli olmayan muhabirlerin yazdığı her satırı gölgede bırakan parlak İsrailli gazeteci Amira Haas, bu konuda iki yıl önce benimle tartışmıştı. Tarihin ilk sayfalarını yazma görevimiz olduğunda ısrar ediyordum, fakat Amira sözümü kesti. "Hayır Robert, yanlış düşünüyorsun," dedi. "Bizim işimiz güç odaklarını gözlemek." Ve bugün bunun, gazeteciliğin duyduğum en iyi tarifi olduğunu düşünüyorum; otoriteye (bütün otoritelere) meydan okumak, bilhassa da hükümetler ve siyasetçiler bizi savaşa soktuklarında, kendilerinin öldüreceğine, başkalarının da öleceğine karar verdiklerinde.

Peki ya bu görevi yerine getirebiliyor muyuz? Elinizdeki kitap bu soruya yanıt vermiyor. Gazeteci olarak hayatım büyük bir maceraydı. Hâlâ öyle. Bu sayfaları yazdıktan aylar sonra baktığımda, acı, adaletsizlik ve korku hikâyeleriyle dolu olduklarını görüyorum; babaların çocuklarına musallat ettikleri günahlarla dolu olduklarını. Soykırım da var bu sayfalarda. Geçmişte her gazetecinin arka cebinde bir tarih kitabı taşıması gerektiğini savunurdum (elbette umutsuzca). 1992'de Saraybosna'daydım ve bir defasında, Sırp topları tepemden geçerken, tam Gavrilo Princip'in babamı Birinci Dünya Savaşı siperlerine gönderen o ölümcül kurşunu sıktığı kaldırımtaşının üzerinde dikildim. Ve elbette 1992'de Saraybosna'da hâlâ silahlar sıkılı-

yordu. Tarih sanki devasa bir yankı odası gibiydi. Babam o yıl hayata gözlerini yumdu. İşte bu yüzden elinizdeki kitap onun neslinin hikâyesi. Ve benim.

Beyrut, Haziran 2005

BİR

"Kardeşlerimizden Biri Bir Rüya Görmüş..."

> Çılgınca bir ülke sevgisini, hem kendi hayatlarına hem başkalarının hayatlarına karşı aynı derecede çılgınca bir kayıtsızlıkla birleştiriyorlar. Kurnazlar, insafsızlar, coşkulular.
>
> 'STEPHEN FISCHER' Alfred Hitchcock'un *Foreign Correspondent* (1940) filminden

Önceden planlanmıştı. 19 Mart 1997'de, Celalabad'daki Spinghar Oteli'nin biçilmiş çimenleri ve pembe güllerinin uzağında, Kalaşnikof'lu bir Afgan beni kent dışına giden bir arabaya bindirdi. Kabil'e uzanan otoyol o akşam artık bir yol değil, büyük bir nehrin çağıldayan sularının yanında, delik deşik olmuş bir kaya deryasıydı. Tepemizde devasa bir dağ silsilesi yükseliyordu. Afgan bana ara sıra gülüyor, fakat hiç konuşmuyordu. O gülüşlerle ne demek istediğini biliyordum. Bana güven. Fakat güvenmiyordum. Gülüşlerine temkinli bir yakınlıkla karşılık veriyordum. Tanıdığım birini görmedikçe (bir Afgandan ziyade bir Arap), bu yoldaki tuzaklara, kontrol noktalarına ve amaçsızca gezinip duran silahlı adamlara karşı tetikte olmalıydım. Arabanın içinde bile nehrin sesini duyabiliyordum; koyaklar ve geniş gri taş kümeleri boyunca çağıldıyor ve uçurumların ağzından dökülüyordu. Arabayı kopup yuvarlanmış kayaların arasından dikkatle sürüyordu Güven Bana ve çıplak sol ayağıyla arabanın debriyajını indirip kaldırmasına hayran olmuştum; sanki altında bir at vardı da, onunla birlikte sarp kayalara ustalıkla tırmanıyordu.

Arabanın ön camı yumuşak bir beyaz tozla kaplanmıştı ve silecekler tozu temizlerken, hüzün, daha da katı, merhametsiz, boz bir tekdüzelik kazanıyordu. Kendi kendime düşündüm: Tümgeneral William Elphinstone'un, yaklaşık 150 yıl önce emrindeki Britanya ordusuyla beraber felaketine doğru ilerlediği yol da böyle görünüyor olmalıydı. Afganlar Britanya imparatorluğunun en güçlü ordularından birini tam da bu yolun üzerinde yok etmişti ve yukarıdaki köylerde, binlerce Britanyalının ölümüne tanık olan büyükbabalarının anlattığı hikâyeleri hâlâ hatırlayan ihtiyar adamlar yaşıyordu. Gandamak kayalıklarının ölen İngilizlerin kanıyla yıkandığını iddia ediyorlardı. 1842 yılı Britanya ordusunun en büyük yenilgilerinden birini simgeliyordu. Biz, Birinci Afgan Savaşı'nı unutmayı tercih etmiştik. Fakat Afganlar unutmuyorlardı. '*Farangiano*' diye bağırdı sürücü ve vadinin aşağısını işaret edip bana doğru sırıttı. 'Yabancılar' diyordu. '*Angrezi*', yani 'İngilizler'. '*Jang*', yani 'Savaş'. Evet, ne demek istediğini anlamıştım. '*İrlanda*' diye karşılık verdim Arapça. '*Ene min İrlanda*'. Ben İrlandalıyım. Beni anladıysa bile,

bu bir yalandı. İrlanda'da eğitim görmüştüm, fakat cebimde küçük bir Britanya pasaportu taşıyordum: Majestelerinin Dışişleri ve Commonwealth Bakanı, Majesteleri adına bana, bu belalı yolculuğu 'herhangi bir kısıtlama veya mani olmaksızın serbestçe ifa edebilme' izni vermişti. Genç bir Taliban iki gün önce Celalabad havaalanında pasaportuma bakmıştı; ancak on dört yaşlarında gösteren bu çocuk asker, belgeyi ters tutup dikkatle bakmış ve 'cık cık' sesleri çıkarıp başını ayıplayan bir edayla sallamıştı.

Karanlık bastırmıştı; kamyonların ve sıra sıra develerin yanından geçerek tırmanıyorduk; hayvanlar karanlığı delen ışıklarımıza doğru başlarını çeviriyorlardı. Onları hızla geçerken, nefeslerinin buğusunun etrafa yayıldığını görebiliyordum. Dev ayakları kayalara sonsuz bir dikkatle basıyor, gözleri ışıkla buluştuğunda oyuncak bebeklerin gözlerine benziyordu. İki saat sonra kayalık bir yamaçta durduk ve birkaç dakika sonra bir kamyonet, dağın engebeli yollarında hoplaya zıplaya yanımıza geldi.

Afgan kıyafetleri içindeki bir Arap yaklaştı arabaya. Onu hemen tanıdım, son olarak yerle bir olmuş bir köyde görüşmüştük. "Kusura bakmayın Bay Robert, fakat sizi önce aramam lazım," dedi ve kamera çantamla gazetelerimi karıştırmaya başladı. Ve ardından Usame Bin Ladin'in 1980'lerin başında Rus ordusuna karşı yürüttüğü cihat sırasında inşa ettiği yola düzüldük. Sulusepken yağmur altındaki korkutucu dar geçitleri aşarak buz kesmiş dağa tırmandık; arabanın ön camını buğu kaplamıştı, her an kayıp yuvarlanma tehlikesi vardı, iki saat sürdü bu dehşetli yolculuk. Yanımdaki, "Cihada inandığın zaman savaşmak kolaydır," diyordu, bir yandan tekerlerinin altından taşların kayıp durduğu arabayı idare etmeye çalışırken; taşlar, sisle kaplı bir uçuruma yuvarlanıyordu. Zaman zaman uzakta, karanlığın içinde bizim için yakılıp söndürülen ışıklar görüyorduk. Yol arkadaşım, "Kardeşlerimiz bizi gördüklerini söylüyorlar," diye açıkladı durumu.

Bir saat sonra iki silahlı Arap (birinin yüzü kefiye ile örtülmüştü, gözlüklerinin ardından bizi inceliyordu, sağ omzunda bir anti-tank roketatarı vardı) iki kayanın arkasından bağırarak yanımıza geldi. "Durun! Durun!" Sürücü aniden frene bastı, başımı neredeyse ön cama çarpacaktım. Muharebe ceketinin cebinden bir metal dedektörü çıkardı, bir arama daha, dedektörün yanıp sönen kırmızı ışığı tüm vücudumda gezindi. Devam ettik, yol daha da kötüleşmişti, cip dik yokuşlarda geri geri kayıyor, farları her iki taraftaki derin oyuklarda dans ediyordu. "Toyota cihat için iyi," dedi sürücümüz. Hak vermekten başka çarem yoktu bu söze, Toyota şirketinin muhtemelen pek rağbet etmeyeceği türden bir reklam sloganına benzediğini not etmeyi de ihmal etmeden elbet.

Artık ayışığı vardı ve hem aşağımızdaki uçuruma çökmüş hem de yukarımızdaki dağ zirvesini kuşatmış olan bulutları görebiliyordum; farlarımız donmuş çağlayanların ve buzla kaplı gölcüklerin üzerinde parlıyordu. Usame Bin Ladin savaş için elverişli yolları nasıl inşa edeceğini biliyordu; birçok mühimmat kamyonu ve tank, Ruslara karşı verilen muazzam mücadelede burada çakılıp kalmıştı. O gerillalara önderlik yapan adam (Moskova'ya karşı savaşa katılan ilk Arap savaşçısı) şimdi tekrar bildiği dağlara dönmüştü. Daha fazla Arap kontrol noktası, daha fazla sert 'dur' emri vardı. Savaş üniforması kuşanmış, yüzünü örtmüş çok uzun bir adam dikkatle omuzlarımı, gövdemi, bacaklarımı yokladı ve yüzüme baktı. *Selamın Aleyküm*, dedim. Allah seni korusun. O güne kadar tanıdığım bütün Araplar bu selamlamaya, *Aleyküm Selam* diye yanıt verirdi. Fakat bu kez o yanıtı alamadım. Bu adamda soğuk bir şeyler vardı. Usame Bin Ladin'in Afganistan'da görüşme davetine mahzar olmuştum, fakat karşımda nezaketten nasibini almamış bir savaşçı duruyordu. Bir başka makineyi kontrol eden bir makineydi adeta.

Hep böyle zor değildi bu iş. Gerçekten de, Usame Bin Ladin'le ilk görüşmem bundan çok daha

kolay olmuştu. Aralık 1993'te, Sudan'ın başkenti Hartum'da düzenlenen bir İslam zirvesini takip ediyordum. Suudi bir gazeteci arkadaşım, Cemal Kaşuggi, otelin lobisinde otururken yanıma geldi. Uzun beyaz entarisinin içinde daha da uzun boylu ve iriyarı görünen Kaşuggi, elini omzuma atıp beni otelin dışına sürükledi. "Tanışmak isteyeceğini sandığım biri var," dedi. Kaşuggi samimi bir mümindi (yuvarlak gözlüklerini ve şeytani espri yeteneğini ruhani gevşekliğine yoranların vay haline) ve kimden söz ettiğini hemen anlamıştım. Kaşuggi, Rus ordusuna karşı savaşırken Bin Ladin'i Afganistan'da ziyaret etmişti. "Daha önce hiçbir Batılı gazeteciyle görüşmedi. Bu ilginç olacak," diye durumu özetledi. Kaşuggi uygulamalı psikolojiye biraz düşkündü anlaşılan, Bin Ladin'in bir kafire nasıl cevaplar vereceğini merak ediyordu. Ben de merakını giderdim.

Bin Ladin'in hikâyesi destansı olduğu kadar ibret vericiydi. Sovyet ordusu 1979'da Afganistan'ı işgal ettiğinde Suudi kraliyet ailesi (CIA'nın da teşvikiyle) Afganları, tercihen bir Suudi prensinin liderliğindeki bir Arap müfrezesiyle destekleme arayışına girmişti. Ruslara karşı savaşan gerilla gücüne önderlik edecek olan bu prens, sadece Suudi liderliğinin köhne ve çürümüş olduğuna yönelik yaygın (ve tümüyle haklı) inancı boşa çıkarmakla kalmayacak, kendi hayatını hiçe sayıp ümmeti koruyan büyük Arap savaşçılarına dair o şerefli geleneği de tekrar canlandıracaktı. Suudi prensleri haliyle bu asil görevi kabul etmedi. Hem Suudi kraliyet ailesinin korkaklığından hem de Müslüman Afganların Sovyetler tarafından aşağılanmasından dolayı öfkeye kapılan Bin Ladin, prenslerin yerini aldı ve kendi inşaat şirketinin parası ve teknik imkânlarıyla, şahsi cihadını başlattı.

Milyarder bir işadamı ve ailesinin mütevazı Yemen kökenine karşın kendisi de bir Suudi olan Bin Ladin, sonraki yıllarda hem Suudilerin hem çeşitli ülkelerden milyonlarca Arabın gözünde idol haline gelecekti; Körfez'den Akdeniz'e kadar, Arap çocuklarına öğretilen birçok efsaneden biriydi o artık. Britanyalıların Arabistanlı Lawrence'ı idolleştirmesinden bu yana, hiçbir maceracıya bu denli kahramanca, bu kadar etkili bir rol biçilmemişti. Mısırlılar, Suudiler, Yemenliler, Kuveytliler, Cezayirliler, Suriyeliler ve Filistinliler, Bin Ladin'in saflarında savaşmak için Pakistan'ın sınır kenti Peşaver'in yolunu tuttu. Fakat Afgan mücahit gerillaları ve Bin Ladin'in Arap müfrezesi Sovyetleri Afganistan'dan çıkardıktan sonra Afganlar birbirine düştü ve eski aşiret düşmanlıklarının derinleştirdiği bir kavgaya tutuştu. İslamın yolundan böylesine sapmasından (ümmet içindeki ilk anlaşmazlık, Sünni-Şii ayrışmasıyla sonuçlanmıştı) düşkırıklığına uğrayan Bin Ladin, Suudi Arabistan'a geri döndü.

Fakat ruhani acılarla çıktığı yolculuk henüz sona ermemişti. Saddam Hüseyin 1990'da Kuveyt'i işgal edince, Suudi kraliyet ailesine bir kez daha hizmete hazır olduğunu bildirdi. Bin Ladin, İslamın en kutsal iki mekânını barındıran toprakları korumak için ABD'yi çağırmaya gerek olmadığını savunuyordu. Hazreti Muhammed'in Tanrı'nın mesajlarını alıp yaydığı iki kent, Mekke ve Medine, sadece Müslümanlar tarafından savunulmalıydı. Bin Ladin, Kuveyt'teki Irak ordusuna karşı kendi "Afganlarına", kendi Arap mücahitlerine önderlik edecek ve onları emirlik için seferber edecekti. Suudi Arabistan Kralı Fahd Amerikalılara güvenmeyi tercih etti. Böylece ABD'nin 82. Hava İndirme Tümeni kuzeydoğudaki Suudi kenti Dahran'a gelip Medine'nin (Peygamber'in hicret ettiği ve ilk İslam toplumunu oluşturduğu yer) sadece 650 kilometre yakınında, çöle konuşlanırken, Bin Ladin Suudi Sarayı'nın çürümüşlüğü karşısında ülkeyi terk edip cömertliğini bir başka 'İslam Cumhuriyeti'nin hizmetine sunacaktı: Sudan.

Hartum'un kuzeyine doğru, beyaz çölden, antik, keşfedilmemiş piramitlerden ve Giza'daki Keops, Kefren ve Mikarinos lahitlerinden daha küçük Firavun dönemi mezarlarından oluşan bir manzara boyunca yol aldık. Aralık ayında olmamıza rağmen, çölün üzerinde keskin, aşırı sıcak bir rüzgar esiyordu ve Kaşuggi havalandırmadan yorulup penceresini açtığında Arap

başlığı uçuşmaya başladı. Daha ziyade akşam yemeğine gelen konuğuyla konuşuyormuş gibi, nezaketle girdi söze Kaşuggi: "Buradaki insanlar Bin Ladin'i seviyor. İşlerini ve inşaat şirketini burada yürütüyor. Hükümet de onu seviyor. Yoksullara yardım ediyor." Bütün bunları gayet iyi anlayabiliyordum. Küçük yaşta yetim kalan Hazreti Muhammed altıncı yüzyıl Arabistanı'nda yoksullar tarafından çok seviliyordu ve zor koşullarda yaşayanlara cömertlik, İslamın en cazip niteliklerinden biriydi. Bin Ladin'in 'kutsal' savaşçıdan halkın velinimetliğine terfi edişi, Peygamber'in izinden gittiğinin göstergesi sayılabilirdi. Hartum-Sudan Limanı otoyolundan, ülkenin kuzeyindeki Almatig adlı küçük bir köye uzanan yeni bir yolun yapımını daha yeni bitirmişti. Afganistan'daki gerilla yollarını yaparken tahsis ettiği buldozerleri kullanmıştı burada da. İşçilerinden birçoğu, Sovyetler Birliği'ne karşı omuz omuza savaştığı silah arkadaşlarından başkası değildi. ABD Dışişleri Bakanlığı, Bin Ladin'in bu yardımseverliğine muhtemelen pek dikkat etmemişti. Sudan'ı 'uluslararası terörizmin sponsoru' olmakla ve Bin Ladin'in kendisini de Sudan çölünde 'terörist eğitim kampları' yürütmekle suçluyordu.

Kaşuggi ile Almatig'e vardığımızda sarı püsküllü uzun entarisiyle Usame Bin Ladin'i gördük; hayran hayran kendisine bakan köylü kalabalığının karşısında bir çadırın gölgeliği altında oturmuştu. Birlikte Afganistan'da savaştığı sadık Arap mücahitlerinin korumasındaydı. Sakallı, sessiz adamlardı bunlar (silahsızdılar, fakat kendilerini örgütleyen, eğiten ve sonra Sovyet ordusunu yok etmek için seferber eden şahsın yanından çok uzaklaşmıyorlardı); köylerini tarihte ilk kez Hartum'a bağlayacak yolu bitirmek üzere olan Suudi işadamına teşekkür etmek için sıraya girmiş Sudanlı köylüleri ciddi bir edayla izliyorlardı.

Bin Ladin'e dair ilk izlenimim utangaç bir adam olduğu yönündeydi. Çıkık elmacık kemikleri, küçük gözleri ve uzun kahverengi giysisinin içinde, köy liderleri kendisiyle konuşurken gözlerini kaçırıyordu. Minnettarlık karşısında tedirgin oluyor gibiydi; küçük kepler takmış çocuklar oyun oynarken ve köylüler kendisi için dua ederken, onlara tam bir gülüşle karşılık veremiyordu. "Sudan'daki bütün devrimler boyunca bu yolu bekliyorduk," diyordu sakallı bir şeyh. "Herkesten umudumuzu kesene dek bekledik ve sonra Usame Bin Ladin imdadımıza yetişti." Başı hâlâ eğik duran Bin Ladin'in yaşlı adama nasıl baktığı dikkatimi çekti; yaşının farkındaydı ve onun karşısında rahatça oturuyor olmaktan, yaşlıların karşısında kaba davranan genç bir adam gibi görünmekten rahatsızdı. Kendisinden birkaç metre uzaklıktaki bir Batılının görüş alanında olmaktan daha da rahatsızdı ve zaman zaman başını çevirip bana bakıyordu. Bakışlarında kötü niyet yoktu, fakat derin bir şüphenin varlığı da gözümden kaçmamıştı.

Kaşuggi, Bin Ladin'e sarıldı. Bin Ladin de onu iki yanağından öptü; Afganistan'da nice badireler atlatmış iki Müslümandı onlar. Cemal Kaşuggi beraberinde bir yabancı getirdiyse bunun bir sebebi olmalıydı. Bin Ladin de böyle düşünüyordu. Kaşuggi konuşurken Bin Ladin omuzlarının üzerinden bana bakıyor, arada bir başını sallıyordu. Çocukların söylediği şarkılar arasında Kaşuggi'nin terbiyeli bağrışı duyuldu: "Robert, seni Şeyh Usame ile tanıştırmak istiyorum." Bin Ladin uzun bir adamdı ve İngiliz gazeteciyle el sıkışırken bunun bir avantaj olduğunun farkındaydı. *Selamın Aleyküm*. Elleri sıkıydı, ama güçlü değildi ve evet, tam bir dağ adamına benziyordu. Gözleri karşısındakinin yüzünü dikkatle inceliyordu. Zindeydi ve uzun parmakları vardı; gülüşü kötücül değildi (fakat nazik de denemezdi). Konuşabileceğimizi söyledi, çadırın arka tarafına geçip çocukların gürültüsünden uzaklaşabilirdik.

Şimdi geriye dönüp bakarken, bugün bildiklerimizi ve dünyanın ortak imgeleminde nasıl lanetli bir canavar figürü haline geleceğini de göz önüne alarak, bu adamın dünyayı sonsuza dek değiştirecek (veya daha da önemlisi, bir Amerikan başkanının halkını dünyanın sonsuza dek değiştiğine ikna etmesini sağlayacak) bir eyleme esin kaynağı olabileceğine dair bazı ipuçları, küçücük bir kanıt bulmaya çalışıyorum. 'Terörizmi' resmi olarak reddetmesinin hiçbir

ipucu vermediği kesin. Mısır basını, Bin Ladin'in yüzlerce Arap savaşçıyı beraberinde Sudan'a getirdiğini iddia ediyordu; öte yandan Hartum'daki elçilik çevrelerinde, bu Suudi girişimcinin Sudan'a soktuğu Arap 'Afganların' bir bölümünün şimdi cihadı Cezayir, Tunus ve Mısır'a yaymak için hanl hanl eğitim gördüğü konuşuluyordu. Bin Ladin bunların gayet iyi farkındaydı. "Medyanın ve elçiliklerin saçmalıkları," diyordu Bin Ladin. "Ben bir inşaat mühendisi ve bir ziraatçıyım. Eğer burada, Sudan'da eğitim kamplarım olsaydı, bu işi yapmam mümkün olmazdı."

'İş'ini tutkuyla yaptığına kuşku yoktu: Sadece Almatig yolunu değil, Hartum ile Sudan Limanı arasındaki bütün mesafeyi kapsayan yeni bir otoyol yapmakla meşguldü. 1200 kilometre uzunluğundaki eski yol, Bin Ladin'in yeni güzergahıyla 800 kilometreye inecek, böylece başkentle liman arasını bir günde kat etmek mümkün olabilecekti. Saddam Hüseyin'e 1990'daki Kuveyt işgali sırasında verdiği destek nedeniyle, en az ABD'nin olduğu kadar Suudi Arabistan'ın da şimşeklerini üzerine çeken bir ülkede Bin Ladin, savaş aygıtlarını parya bir devletin inşasına seferber etmişti. Aynısını neden harabeye dönmüş Afganistan için yapmadığını merak ediyordum, fakat ilk başta bu savaş hakkında konuşmayı reddetti. Çadırın arka tarafında oturmuş, dişlerini misvakla temizliyordu. Fakat sonunda savaş meselesine girdi; Amerikalıların, Suudilerin (ve Pakistanlıların) hep beraber Ruslara karşı desteklediği Afganların zaferine yardımcı olmuştu. Konuşmak istiyordu. Kendisine 'terörizm'le ilgili sorular soracağımı düşünüyordu ve Afganistan hakkında merak ettiklerim olduğunun da farkındaydı. Bir yabancıya karşı duyduğu bütün çekinceye ve kuşkuya rağmen, Afganistan'daki deneyiminin hayatını nasıl şekillendirdiğini anlatmak istiyordu.

"Orada yaşadığım iki yılı, başka yerde bir asırda yaşayamazdım," diye girdi söze. "Afganistan işgali başladığında öfkeye kapıldım ve birkaç günde oraya vardım. Afganistan'a ilk gidişimde daha 1979 yılı bitmemişti ve ikinci kez dokuz yıl sonra gittim. Afganistan halkına yapılan haksızlık beni çileden çıkarmıştı. Dünyada gücü ele geçiren insanların, o gücü farklı isimler altında başkalarına hükmetmek ve fikirlerini zorla kabul ettirmek için kullandığını öğretti bu işgal bana. Evet, orada savaştım, fakat Müslüman arkadaşlarım benden daha fazlasını yaptı. Birçoğu öldü ve ben hâlâ hayattayım." Rus işgalinin başlangıcı çoğunlukla Ocak 1980'e tarihlenir, fakat ilk Sovyet özel birlikleri Kabil'e 1979 yılbaşından önce girdi. Sovyet güçleri (veya onların Afgan uyduları) görev başındaki komünist Devlet Başkanı Hafızullah Emin'i öldürdü ve yerine Babrak Karmal'ın kukla yönetimini geçirdi. Yani Usame Bin Ladin epey hızlı hareket etmişti; biz görüştüğümüz sırada Sudan Limanı otoyolunu inşa eden Iraklı mühendisi Muhammed Saad ile beraber, Paktia eyaletindeki Zazai Dağları'nda, gerilla hastaneleri ve silah depoları olarak kullanılan devasa tüneller inşa etmiş, mücahitler için Afganistan'ı baştan başa kat edip Kabil'in 25 kilometre içlerine uzanan bir toprak yol açmıştı. Rusların hiçbir zaman üstesinden gelemediği göz kamaştırıcı mühendislik başarılarıydı bunlar. Peki Bin Ladin Ruslara karşı savaştan ne gibi dersler çıkarmıştı? Beş kez yaralanmıştı ve 500 Arap savaşçısı Sovyetlerle çatışmalarda hayatını kaybetmişti (mezarları Afgan sınırının hemen içindeki Torkam'daydı). Bin Ladin bile fani miydi yoksa?

"Ölümden asla korkmadım. Biz Müslümanlar öldüğümüzde cennete gideceğimize inanırız," diye yanıt verdi. Dişlerini misvakla temizlemeyi bırakmıştı artık, elleri dizlerinde, öne doğru eğilerek yavaşça ve kesintisiz konuşuyordu: "Bir savaştan önce Allah bize *sekine* gönderir. Bir keresinde Rusların sadece otuz metre ötesindeydim ve beni yakalamaya çalışıyorlardı. Bombardıman altındaydım, fakat kalbimde öyle bir huzur hasıl olmuştu ki uyuyakaldım. Bu *sekine* tecrübesi, bizim en eski kitaplarımızda yazılmıştır. 120 milimlik bir top mermisinin önüme düştüğünü gördüm, fakat patlamadı. Bir Rus uçağından karargahımıza dört bomba daha

attılar, onlar da patlamadı. Sovyetler Birliği'ni yendik. Ruslar kaçtı... Afganistan'daki dönemim, hayatımın en önemli tecrübesiydi."

Peki yanında Afganistan'a götürdüğü Arap mücahitlerine ne olmuştu? ABD'nin de Ruslarla savaşmaları için cesaretlendirip silahlandırdığı ve savaş sona erdikten sonra akıl hocaları tarafından unutulan bir gerilla ordusunun üyeleri değiller miydi onlar da? Bin Ladin'in bu soruya cevabı hazırdı: "Şahsen ben veya yanımdaki kardeşlerim Amerikan yardımına dair hiçbir şey görmedik. Mücahitlerim zafer kazanıp Ruslar kovulduktan sonra ayrılıklar baş gösterdi, ben de Taif ve Abha'daki yol inşaatına geri döndüm. Afganistan'da mücahitler için tüneller ve yollar yapmak için kullandığım araç gereci geri getirdim. Evet, bazı yoldaşlarımın savaştan sonra buraya gelmesine yardım ettim." Peki kaç kişiydiler? Usame Bin Ladin başını salladı. "Söylemek istemiyorum. Fakat şimdi burada, benimle birlikteler. Çalışıyorlar, Sudan Limanı'na giden bu yolu inşa ediyorlar."

Bir ay önce Bosna savaşını takip ediyordum ve Bin Ladin'e, Travnik kasabasındaki Bosnalı Müslüman savaşçıların bana onun isminden söz ettiğini anlattım. Meraklandı. Bin Ladin, sonraki görüşmelerimizde de hep aynı tavrı sergileyecekti: Düşmanlarının kendisi hakkında ne düşündüğüyle hiç ilgilenmiyor, fakat Müslüman ulema ve militanların kendisiyle ilgili söylediklerini dinlemeye can atıyordu. "Bosna hakkında da aynı şeyleri hissediyorum," dedi. "Fakat oradaki durum, Afganistan'dakine benzer imkânlar sunmuyor. Az sayıda mücahit Bosna Hersek'te savaşmak için gitti, fakat Hırvatlar, Pakistanlıların Afganistan konusunda yaptığı gibi, mücahitlerin Hırvatistan'a girmesine izin vermiyor." Fakat vaktiyle Afganistan'da İslam ve Tanrı için savaşırken, şimdi Sudan'da yol inşa etmek bir parça geri adım atmak veya düşüş anlamına gelmiyor muydu? Bin Ladin artık kelimeleri daha dikkatli kullanıyordu: "Bu işi seviyorlar ve ben de yapıyorum. Buradaki insanlar için yürüttüğümüz büyük bir proje bu; Müslümanlara yardım ediyor ve hayatlarını iyileştiriyor."

Tam o sırada diğer adamları fark ettim; Bin Ladin'in eski yoldaşlarından olmadıkları hemen anlaşılan Sudanlılardı bunlar ve konuşmamızı dinlemek için toplanmışlardı. Elbette Bin Ladin onların varlığından benden çok önce haberdardı. Cezayir'deki savaşla ilgili ne düşündüğünü sordum. Fakat adının Muhammed Musa olduğunu söyleyen yeşil giysiler içindeki bir adam (Sudan hükümetinin güvenlik servisi ajanlarından olmasına rağmen Nijeryalı olduğunu iddia ediyordu), koluma dokunarak, "Yeterince soru sordun," dedi. Peki, dedim, fotoğraf çekebilir miyim? Bin Ladin tereddüt etti (nadiren fotoğraf çektiriyordu); ihtiyatı, gösteriş yapma isteğiyle savaşıyordu, bunu sezmiştim. Sonunda sarı püsküllü entarisinin içinde, yeni yolun üzerinde dikildi ve sadece iki fotoğraf için kamerama bitkin bir ifadeyle gülümsedi. Ardından sol elini, basına zamanın dolduğunu söyleyen bir devlet başkanı gibi kaldırdı ve yeni yolunu teftiş etmek üzere bir anda ortadan kayboldu.

Peki bu son 'İslam Cumhuriyeti'nin ne özelliği vardı da Bin Ladin'in aklını çelmişti? Hartum'da bir ev almıştı (Riyad yönetimi kendisini vatandaşlıktan çıkarana dek Suudi kenti Cidde'de küçük bir apartman dairesini de açık tutacaktı) ve dört eşiyle beraber Sudan'da yaşıyordu; eşlerinden biri neredeyse çocuk yaştaydı. Bin Ladin Şirketi'ne (kuzenleri tarafından yönetilen daha büyük inşaat şirketiyle karıştırılmasın) Sudan para birimine göre ödeme yapılıyor, daha sonra bu para ihracat, yani susam, mısır ve ayçiçeği tohumu almak için kullanılıyordu. Bin Ladin'in birinci önceliği kâr etmek gibi görünmüyordu. Peki ya Sudan'ın önceliği neydi?

Kesin olan şuydu ki Sudan, Batı için bir başka potansiyel İslami 'canavar' besliyordu. Batı 'tiranlığının' düşmanı ve Mısır gazetelerine göre bir 'şeytan' olan Hasan Abdullah Turabi'ye, Hartum'un Ayetullah'ı deniliyordu; General Ömer Beşir'in askeri yönetiminin sinir sistemini oluşturan Ulusal İslami Cephe'nin bilge lideriydi. Gerçekten de Beşir'in sarayı tam da General

Charles Gordon'un başının 1885'te Muhammed Ahmed ibn Abdullah yandaşlarınca kesildiği merdivenlerin üzerinde yükseliyordu. Mehdi addedilen Abdullah, aynı Bin Ladin gibi, 'saf' İslama geri dönülmesini istiyordu. Fakat Turabi ile görüşmek için eski İngiliz tarzı ofisine gittiğimde farklı biriyle karşılaştım: Sandalyesine kuş gibi tünemiş, altından sarkan sol bacağının üzerine hafifçe kurulmuş, beyaz entarisine ince desenli bir şal iliştirmişti; kırlaşmaya başlamış siyah sakallarını sıvazlayan elleri hafifçe titriyordu. Benim görünüşte takip etmek için geldiğim 'Halkçı Arap ve İslam Konferansı'nı örgütleyen adam işte buydu. Hartum'daki devasa konferans merkezinde, karşılıklı husumet besleyen her renkten İslamcının, Hıristiyanın, milliyetçinin ve birlikçinin toplandığına tanık olmuştum; hepsi Turabi'den gelen ılımlılık çağrısının sınırları dahilinde hareket ediyordu. Şiiler, Sünniler, Araplar, Arap olmayanlar, Yaser Arafat'ın El-Fetih hareketi ve o hareketin bütün Arap düşmanları (Hamas, Hizbullah, Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi, Fransızca kısaltmasıyla kendilerine FIS diyen Cezayir İslami Kurtuluş Cephesi), yani cümle cemaat... Pakistan Halk Partisi temsilcileri, Tunuslu En-Nahda partisi üyeleri, bütün eğilimlerden Afganlar ve Somali'den Muhammed Aydid'in bir temsilcisi de eksik değildi. Bir konferans yetkilisinin yarım ağızla söylediğine göre, Aydid 'gelemeyecek kadar meşguldü', zira Amerikan ordusu Mogadişu'da onu arıyordu.

Britanya sömürge mimarisine sahip bir şehirde (begonviller arasında basık çatılı villalar, yorgun, sıcak devlet daireleri ve bir kalıptan çıkmışa benzeyen polis karakolları, en az kendileri kadar yaşlı devrimci sloganların ötesinde uzanıyorlardı) Arap dünyasının bütün çelişkileri temsil ediliyordu. Mavi ve Beyaz Nil'in suları burada birleşiyor, Arap dünyası ile tropik Afrika'nın değişmeyen buluşma noktasını oluşturuyordu. Sudan'ın, atmış yıllık Kahire merkezli Britanya yönetiminden ve neredeyse kırk yıllık çok parçalı bağımsızlıktan milliyetçi yönetime (*mehdiye*) geçtiği o on üç yıl, ülkeye zayıf, yorgun ve karmaşık bir kimlik kazandırmıştı. İslami bir kimlik miydi bu (bağımsızlıktan sonra ümmet partisi, Mehdi'nin oğlu ve torunları tarafından yönetilmişti), yoksa 1969'dan bu yana art arda gelen askeri rejimler Sudan'ın hep sosyalist olduğu anlamına mı geliyordu?

Turabi, İsrail ile Oslo Anlaşması'nı daha yeni imzalamış olan Arafat'la, onun Arap dünyasındaki karşıtları (yani neredeyse herkes) arasında arabulucu rolü oynamaya çalışıyordu. Asıl amacı, Hamas ve İslami Cihat'ı Arafat'ı desteklemeye ikna edip, Sudan'ı Washington'un 'terörist devletler' listesinden çıkarmak da olabilirdi. "Arafat'ı şahsen çok iyi tanırım," diyordu Turabi. "Yakın arkadaşımdır kendisi. Bildiğiniz gibi, bir zamanlar İslamcıydı, sonra yavaş yavaş Arap 'kulübüne' kaydı... (İsrail ile anlaşmayı) imzalamadan önce benimle konuştu. Buraya, Sudan'a geldi. Ve şimdi derdini diğerlerine anlatmasına yardımcı oluyorum; doğru değil, fakat zaruri bir anlaşmaydı bu. Arafat ne yapabilirdi ki? Parası bitmişti. Ordusu tükenmişti. Mülteciler vardı, İsrail hapishanelerinde 10 bin mahkum vardı. Bir belediye bile, hiçbir şey elde etmemekten iyidir."

Fakat eğer 'Filistin' bir belediye olursa, Araplar ne yapacaktı? Elbette ki böyle teslimiyetçi bir üslupla konuşmayan bir lidere; bir süpergücü alt edebileceğini kanıtlamış birine, bir savaşçı lidere ihtiyaç duyacaklardı. Mehdi de kendisinin böyle biri olduğuna inanmamış mıydı? Mehdi de Hartum taarruzundan hemen önce, savaşçılarına, üçte ikisinin ölmesi gerekse bile General Gordon'a karşı ilerlemeye devam etmelerini emretmemiş miydi? Fakat neredeyse bütün Arap devletleri gibi Sudan da kendisini tekrar yaratırken, liderlerinin çıkarlarına hapsolup kalmıştı. Hartum 'faziletlerin başkentiydi', en azından o Aralık ayında sokaklara asılmış koca pankartlar öyle olduğunu iddia ediyordu. Bazen 'fazilet' kelimesi, 'değer' kelimesinin yerine kullanılıyordu ki, pek aynı şey sayılmazlardı.

Zaten Sudan'da hiçbir şey göründüğü gibi değildi. Öğlen güneşi altında kavrulan tren is-

tasyonu, hiç de bir İslam Cumhuriyeti'nin kurulmakta olduğunu göstermiyordu. Ne de iki büyük top parçası nakliye platformuna yüklenirken orman yeşili üniformalarının içinde yıkık istasyonun gölgesinde uyuklayan ve güneydeki iç savaşa gitmek üzere yakındaki külüstür bir trene doldurulmayı bekleyen askerlerin öyle bir hali vardı. Britanya uzun süre Sudan'ın Hıristiyan güneyinin kalkınmasını bilhassa gözetmiş, Arapça konuşan Müslüman bölge bu süreçten büyük oranda dışlanmıştı. Ta ki bağımsızlığa dek... Bağımsızlıktan sonra Britanya birdenbire, Sudan'ın toprak bütünlüğünün, ne zamandır teşvik ettiği farklı gelişme politikasından daha önemli olduğuna hükmetti. Bunun üzerine güneydeki azınlık isyan etti ve bu isyan şimdi Sudan'daki hayatın odağındaki belirleyici mesele durumundaydı.

Hartum'daki yetkililer bir süre sonra iç savaş suçlarının ayrıntılı bir listesini açıklamak durumunda kalacaklardı; 1993'te Birleşmiş Milletler'e sunulan bu belge, sonraki yıl bir BM raporunun da esasını teşkil edecekti. Tanık ifadeleri güney eyaleti Bahr El-Gazal'daki tecavüzlerden, talandan ve cinayetlerden, yanı sıra binlerce güneyli çocuğun başkent sokaklarında sürekli kaçırıldığından söz ediyordu. Belgelere göre, en son saldırılar bir önceki Temmuz ayında gerçekleşmişti; bu dönemde Sudan ordusu kiralık yerel milislerle tıka basa dolu bir treni, isyancı Sudan Halk Kurtuluş Ordusu'nun kontrolündeki bölgeye göndermişti. Belgelerde adı Albay Ginat olarak geçen bir subayın (Güney Kordofan'daki Muglad kasabasında bulunan Halk Savunma Gücü kampının komutanı ve güney kenti Wo'daki hükümet konseyinin bir üyesiydi) emirleri doğrultusunda, milisler, Dinka kabilesinin demiryolu güzergahı üzerindeki köylerine girmiş, demiryolunun iki tarafında 17 kilometrelik mesafeye uzanan bir alanda bütün köyleri yerle bir etmiş, erkekleri öldürmüş, kadınlara tecavüz etmiş ve binlerce büyükbaş hayvanı çalmıştı. Aileleri olmaksızın köyden kaçan kabile üyelerinin ifadeleri, Lol Nehri yakınındaki bir Hıristiyan düğününde 300 insanın katledildiğine dair ayrıntılı bilgiler içeriyordu. BM'nin topladığı belgeler, hükümet birliklerinin, kendilerine bağlı kabile milisleriyle birlikte, geçen Şubat'ta Meiran'daki bir mülteci kampında çok sayıda güneyli Dinka'yı katlettiği iddiasına yer veriyordu.

Yani adı adaletiyle veya yurttaşlık haklarıyla ya da özgürlükle anılacak bir ülke yoktu ortada. Evet, İslam zirvesine katılan temsilciler fikirlerini söylemeye teşvik ediliyordu. Halkı Sırp komşularının elinde soykırıma maruz kalan Bosna İmamı Mustafa Ceriç, BM'nin ülkesinde yürüttüğü barışı koruma misyonunu yerin dibine batıran dokunaklı bir konuşma yaptı. Bir yıl önce Ceriç'le Saraybosna'da tanışmıştım; Batı ülkelerini 'sırf Müslüman oldukları için' Bosna güçlerine silah ambargosu uygulamakla suçlamıştı ve olanca öfkesini Hartum'da da koruyordu. Şunları söylüyordu bana: "İngilizler olarak askerlerinizi gönderdiniz ve biz size bunun için teşekkür ettik. Fakat şimdi bize, kendimizi Çetnikler'e (Sırp milisler) karşı savunmamız için silah vermiyorsunuz, çünkü bunun savaşı yayacağını ve bize yardım etmek için gönderdiğiniz askerlere zarar vereceğini söylüyorsunuz." Ceriç'i dinlerken yüzünüzü utançla eğme gereği duyuyordunuz.

Velhasıl Sudan zirvesi bile, Müslümanların, Arapların, 'modern' Ortadoğu'ya egemen olan bütün devrimci İslamcıların, milliyetçilerin ve generallerin yaşadığı aşağılanma açısından bir sembol haline gelmişti. Lübnan'dan gelen Hizbullah delegeleri bir akşam beni kenara çekip, Sudan rejiminin ne kadar zayıf olduğundan söz ettiler. İçlerinden biri şunları anlatıyordu: "Turabi'yle birlikte Nil üzerinde bir gemide verilen akşam yemeğine davet edildik. Bir süre nehirde aşağı yukarı gidip geldik ve her iki kıyıda bizi izleyen hükümet muhafızlarını fark ettim. Sonra aniden bir düğünde sıkılan silahların sesleri geldi. Düğünden yükselen müziği duyabiliyorduk. Fakat Turabi öyle korktu ki kendisini masadan yere attı ve birkaç dakika öylece durdu. Burası pek de istikrarlı bir yer değil." İfade özgürlüğü cilası, ABD ve müttefiklerinin

Sudan'a dayattığı izolasyon cenderesini kıramayacak, ne de mimli misafirlerini koruyabilecekti.

Bin Ladin'le görüşmemden iki ay sonra silahlı adamlar Hartum'daki evini bastı ve onu öldürmeye çalıştı. Sudan hükümeti, muhtemel katillerin CIA tarafından kiralandığından kuşku duyuyordu. Batılı güçler açısından bir zamane Mehdisinin hiç alemi yoktu elbette. Aynı yıl Suudi Arabistan Bin Ladin'i vatandaşlıktan çıkardı. Suudiler ve sonra Amerikalılar, Sudan'dan Bin Ladin'in iadesini talep etti. Sudan uysal bir biçimde, elindeki diğer meşhur kanun kaçağını Fransa'ya teslim edecekti: 1975'te Viyana'daki OPEC konferansında on bir petrol bakanını rehin alan ve Lahey'deki Fransız büyükelçiliği saldırısını örgütleyen Ilich Ramirez Sanchez'den, namı diğer, 'Çakal Carlos'tan başkası değildi bu şahıs. Fakat 'Carlos' tohuma kaçmış bir devrimci, ihanet edilecek kadar değerden düşmüş tombul bir alkolikti. Bin Ladin ise farklı bir kategorideydi. Taraftarları Kasım 1995'te Riyad'da ve bir yıl sonra El-Hubar'daki Amerikan kışlasına düzenlenen bombalı saldırılardan (ki bu saldırılarda toplam yirmi dört Amerikalı ve iki Hintli hayatını kaybetmişti) sorumlu tutuluyordu. 1996 başında Bin Ladin'e isterse ülkeden ayrılma izni verildi; ve o, sadece bir mülteci olarak değil, kendi inancına dair de çok şey keşfetmiş biri olarak ayrılacaktı Sudan'dan.

Haziran 1996'da, sıcak bir akşam vakti Beyrut'tayken telefonum çalmaya başladı; az sonra muhabirlik kariyerimin en olağanüstü mesajlarından birini alacaktım: "Bay Robert, Sudan'da tanıştığınız bir arkadaşım sizi görmek istiyor," dedi Arap aksanıyla İngilizce konuşan biri. Önce Kaşuggi'yi kast ettiğini sandım, fakat Cemal'le 1990'da, Hartum'a gitmeden çok önce tanışmıştım. "Hayır hayır Bay Robert, röportaj yaptığınız kişiden söz ediyorum. Anlıyor musunuz?" dedi telefondaki ses bu defa. Evet, anlamıştım. Peki bu kişiyle nerede görüşebilirdim? "Şimdi olduğu yerde," şeklinde geldi yanıt. Bin Ladin'in Afganistan'a döndüğüne dair söylentilerden haberdardım, fakat hiç doğrulanmamıştı. Peki ona nasıl ulaşacaktım? Yanıt hazırdı: "Celalabad'a gidin, sizinle temasa geçilecek." Telefondaki adamın numarasını aldım. Londra'dan arıyordu.

Böylece geriye yapılacak bir tek şey kalıyordu: Afgan elçiliğinden vize almak. Acele etmiyordum. Durum bana şöyle görünüyordu: Eğer bu dünyanın Bin Ladinleri röportaj vermek istiyorsa, *Independent* tek bir sözleriyle onların ayağına gitmemeliydi. Gazetecilik bakımından riskli bir işti. Usame Bin Ladin'le röportaj yapmak isteyen binlerce gazeteci vardı. Fakat onun, davetine icabet etmek için korkakça koşturmayan bir gazeteciye daha fazla saygı duyacağını düşünüyordum. Yanı sıra daha baskın bir endişem de vardı. Her ne kadar Ortadoğu ve Pakistan gizli servisleri, Ruslara karşı Afgan mücahitlere yardım etmek için CIA'yla birlikte hareket etmiş olsalar da, birçoğu artık Bin Ladin'in örgütleriyle savaş halindeydi ve bu örgütleri kendi ülkelerindeki İslamcı ayaklanmalardan sorumlu tutuyorlardı. Mısır, Cezayir, Tunus ve Suudi Arabistan... Şimdi hepsi kendi içlerindeki isyanlarda Bin Ladin'in parmağı olduğundan kuşkuluydu. Bu davet bir hile, bir kumpas olabilir miydi? Mısır polisini (veya Pakistan'da uçan kuştan haberi olan, iflah olmaz raddede çürümüş İstihbarat Örgütü'nü) istemeden peşime takıp Bin Ladin'e götürecek olabilir miydim? Benim bakış açımdan daha da kötüsü, Bin Ladin'in ölümünü öğrenmesi için bir gazeteciyi kandırmaya mı çalışıyorlardı; sonradan cinayeti İslamcıların üzerine mi yıkacaklardı? Böyle bir durumda Bin Ladin'le röportaj yapmak isteyecek kaç gazeteci vardı? Bu yüzden Londra'daki numarayı aradım. Benimle otelimde görüşebilir miydi?

Sheraton Belgravia'nın resepsiyonisti akşamın erken saatlerinde odamı arayarak, "Lobide sizi bekleyen bir bey var," dedi. Belgravia dünyadaki en küçük Sheraton'dır ve fiyatları küçük boyutuyla pek uyumlu olmasa da, ahşap duvarlı, mermer zeminli lobisi her zamanki gibi o akşam da çay içen yaşlı leydilerin, gümüş renkli saçlarının yakalarına hafifçe döküldüğü kolsuz yelekli işadamlarının ve siyah naylon çoraplarının içinde zarifçe giyinmiş genç kadınların uğrak

yeriydi. Lobiye vardığımda, kapının hemen yanında dikilen bir adam dikkatimi çekti. Göze çarpmamaya çalışıyordu, fakat kocaman bir sakalı vardı, uzun beyaz bir Arap entarisi, çıplak ayaklarına da plastik sandaletler giymişti. Bin Ladin'in adamı o olabilir miydi? Herhalde oydu.

Halid Favaz, 'Danışma ve Reform Komitesi'nin Londra kolunu yönetiyordu; Bin Ladin'in esinlediği, Suudi kraliyet ailesinin çürümüşlüğüne dair bitmek bilmez ve ağdalı broşürler yayımlayan bir gruptu bu. Favaz her vazife adamı gibi, şimdi de yaşlı kadınların şaşkın bakışları altında Belgravia'nın lobisinde oturmuş, Suudi Sarayı'nın günahkarlığına ve Usame Bin Ladin'in onurlu kişiliğine dair açıklamalar yapıyordu. Favaz şiddet yanlısı biri gibi gelmemişti bana. Gerçekten de, iki yıl sonra bana şahsen, 'Amerikalılara, Haçlılara ve Yahudilere' savaş ilan eden Bin Ladin'den duyduğu hayal kırıklığını (ve ondan kopuşunu) anlatacaktı. Ancak 1996'da Afgan savaşının Suudi kahramanı yanlış yapıyor olamazdı. "O samimi biri Bay Robert. Sizinle konuşmak istiyor. Korkulacak bir şey yok," diyordu Favaz. Ben de bu sözleri duymak istiyordum; işin içinde başka bir iş olmadığına ikna olmalıydım. Favaz'a Celalabad'daki Spinghar Oteli'nde yer ayırtacağımı söyledim.

Doğu Afganistan'a en kolay uçuşlar Hindistan'dan yapılıyordu, fakat Afgan Ariana Havayolları'nın Yeni Delhi'den Celalabad'a FG315 sayılı seferi, pek öyle bedava dergiler okuyacağınız türden bir seyahat vaat etmiyordu. Kadın yolcular her yerlerini kapatan burkalar içindeydi, kabin ekibi de çoğunlukla sakallıydı ve meyve suyu verilen karton kutulara çamur bulaşmıştı. Şef garson koltuğuma yaklaştı, arkamda durdu ve kulağıma eğilerek, sanki uzun süredir gizlenen bir askeri sır verircesine, "31 bin feet yükseklikte uçacağız," diye fısıldadı. Yani işimiz işti. Celalabad'daki eski Sovyet hava üssüne yaklaşırken pilot neredeyse 180 derecelik bir dönüş yaparak bütün kanımızın ayaklarımıza pompalanmasına yol açtı ve dar pistin ilk santimlerine indi. Zaten pist de, pilotun ancak oradan başlayıp fren yapması halinde uçağı durdurabileceği uzunluktaydı. Paslanmış Sovyet radarı kalıntılarını ve aprondaki devrilmiş Antonov enkazını görünce, Celalabad Havaalanı'nın Heathrow veya JFK'nin zarafetinden neden yoksun olduğunu hiç merak etmedim.

Çantalarımla birlikte sıcağın içine daldıktan sonra, kurşun delikleriyle kaplı terminal binasının boş olduğunu gördüm. Göçmenlik bürosu yoktu. Gümrük yoktu. Elinde lastik damga tutan tek bir adam yoktu. Sadece dördü silahlı altı genç ve sakallı altı Afgan, bana yorgunlukla kuşku karışımı bir ifadeyle bakıyorlardı. Ne kadar neşeli *Selamın Aleyhümler* sıralarsanız sıralayın, Peştuca konuşan bu altı adam için homurtudan fazla bir şey ifade etmiyordu. Bu yabancı, başı açık yaratık, elindeki gıcır gıcır kamera çantası, gömleklerini ve gazete kırpıntılarını tıkıştırdığı bavuluyla Afganistan'da ne yapıyordu? "Taksi?" diye sordum. Gözlerini benden çevirip mavi-beyaz uçağa baktılar; kente tehlikeli şekilde inen bu heyula, sanki varlığımın gizini de içinde taşıyordu.

Fransız bir yardım görevlisinin arabasına güç bela attım kendimi. Bu görevlilerin olmadığı yer yok gibiydi. Celalabad, kerpiç ve ahşap evleriyle tozlu ve kahverengi bir kentti; asfaltlanmamış toprak sokakları ve evlerin kirli sarı duvarlarından o bildik kükürt ve at dışkısı kokusu yayılıyordu. Ortalıkta dolaşan eşekler, beygirler ve Hint tarzı 'velo' çekçekler, yanı sıra Viktoryen bisikletler ve seyrek sıralanmış dükkanların ahşap kaplama cepheleriyle sanki Vahşi Batı'nın Dodge City'si aşağı kıtaya taşınmıştı. Hartum'a hiç benzemiyordu. Mühendis Gülbeddin Hikmetyar'ın yerel gerilla komutanlarından ikisi, geçen ay saçlarını aynı anda kestirmek istemiş, tıraş için kimin sırasının önde olduğuna karar vermeden önce berberi ve başka iki adamı öldürmüşlerdi. Celalabad'daki tüm çocuk hastanelerinin üçte biri, düğünlerde eğlence niyetine sıkılan kurşunların kurbanlarıyla doluydu. İslami disipline gayet hazır ve muhtaç bir kentti yani.

Fakat yardım kuruluşlarının çalışmasına izin veriliyordu. Kentte SAVE, Dünya Gıda Programı, UNDP, Sınır Tanımayan Doktorlar, Madera, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Acil Saha Birimi, yetim çocuklar için Sandy Gall Kliniği, Afganlar İçin İsveç Komitesi, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve bir Alman zirai uzmanlık ajansı faaliyet gösteriyordu; ve Kabil otoyolunda sadece bu birkaç ofisin tabelasını görebiliyordunuz. Son Sovyet birliklerinin Afganistan'ı terk etmesinden yedi yıl, Başkan Muhammed Necibullah'ın komünist hükümetinin devrilmesinden dört yıl sonra, savaşın muzaffer Afgan mücahitleri Kabil'de birbirlerini katlediyordu. Buradaki yardım kuruluşları, işlediğimiz suçu affettirmeye mi çalışıyordu? Ne de olsa bir zamanlar Rusları kendi topraklarından çıkarmak için savaşırken amaçlarımıza hizmet eden Afgan halkını yüzüstü bırakıvermiştik. Birleşmiş Milletler'in Afganistan'daki kaosu gözlemleyen iki kişilik bir gücü vardı: Bir İsveçli ve bir İrlandalı; ikisi de eski Spinghar Oteli'nde kalıyordu.

Spinghar, Afganistan'ın iç karartıcı manzarası içinde bir vaha gibiydi; geniş gül bahçeleri ve İndus Vadisi'nden kışın bile sıcak esen rüzgarda salınan uzun palmiyeleriyle, 1950'lerde inşa edilmiş yüksek tavanlı bir oteldi. Fakat 1996'ın o cehennemî yaz sıcağında (Temmuz ortasıydı), kükreyen bir havalandırma aygıtının tuzağına düştüm: ikinci kattaki boş odamı serinletmek için aygıtı açtım, fakat kaplanvari motoru o kadar yüksek sesle çalışıyordu ki, uyumak mümkün değildi. Kapattım ben de. Fakat yatağımın başucundaki tek kitabı (*Raj'dan Hisseli Kıssalar*) açtığımda, terin kollarımdan aktığını ve sayfaları çeviren parmaklarımın yapış yapış olduğunu fark ettim.

Derken sessiz havalandırmadan hışırtı halinde, bir tür nefes gibi, tuhaf bir ses geldi. Doğruldum ve yüzümün bir metre yukarısında, makinenin serin parmaklıklarından bana bakan dev bir kertenkelenin ejderhaya benzeyen başını gördüm. Ellerimi kaldırmamla kertenkelenin ortadan kaybolması bir oldu. Sonra geri geldi, minyatür bir zırhlı brontosaurus kafasına şimdi uzun, esnek bir kuyruk eşlik ediyordu; öğle güneşinin bulanık ışığında gri-yeşil görünüyordu ve büyük yapışkan ayakları havalandırmanın plastik hava deliklerine sıkı sıkı sarılmıştı. Eski bir sessiz film gibi, ani sarsılmalarla hareket ediyordu. Bir an başını gördüm. Ardından, solurken yavaş yavaş şişip büzülen lastiksi gövdesinin yarısı, kapakla aynı hızda makineden dışarı çıktı. Yaratık bir ayağıyla yatağımın üzerindeki perdeye bir an asılı kaldı, yabancı ve şaşırtıcı maddeyi eğilip yokladı, dönüp kale gibi omzunun üzerinden tekrar bana baktı. Kendi kendime bu otelde ne yaptığımı sormaya başlamıştım ki, zıpkın gibi hareket ederek perdelerin arasında gözden kayboldu.

Ve elbette havalandırmayı açtım. Odayı dondurucu bir soğuk hava dalgası işgal etti. Ve daha uzaktaki yatağa geçip kornişin yukarısında hareket olup olmadığını izlemeye başladım. Yaklaşık bir saat sonra kornişin üzerindeki parlak vidaların aslında yaratığın küçük gözleri olduğunu fark ettim. Esrik bir dikkatle birbirimizi izliyorduk. Peki beni izleyen başkaları da var mıydı? Ertesi sabah kalktığımda yorgundum, tere batmıştım. Uzun bir entari ve geleneksel bir *pakul* giymiş olan resepsiyon masasındaki çocuk beni kimsenin aramadığını söyledi. Bin Ladin'in Celalabad'da dostları vardı, aşiret liderleri onu tanıyor ve koruyordu, zaten Halid Favaz da 'Mühendis Mahmud'a, 'Şeyh Usame'yi görmek için Afganistan'a geldiğimi bildirmemi tembih etmişti.

Mühendis Mahmud, Celalabad'ın arka sokaklarından birinde, kentin Uyuşturucuyla Mücadele Müdürlüğü'nde çalışıyordu. Saf İslam yanlısı Bin Ladin'den de uyuşturucu ticaretinin sona erdirilmesi faaliyetinde rol alması beklenirdi. 1996'da Afganistan, dünyanın bir numaralı yasadışı afyon tedarikçisiydi; yılda en az 2200 ton afyon sakızı üretiyordu, ki bu da Batı Avrupa eroininin yüzde 80'i demekti. Afganlar da uyuşturucu kullanıyordu. Celalabad pazarında onları görebiliyordunuz; kurumuş siyah kolları ve kaymış gözleriyle genç erkekler, Pakistan'daki

mülteci kamplarından geri dönmüş bağımlılar, eroinin insanı nasıl çürüttüğünün fazla ömrü kalmamış birer kanıtıydı. "Onları görmek Afgan halkı için iyi," diyordu Batılı bir yardım çalışanı soğukkanlılıkla. "Ektikleri bütün o afyon tarlalarının etkisini görebiliyorlar. İslama iddia ettikleri kadar bağlıysalar, belki afyon üretmeyi de bırakırlar." Sonra gaddar bir biçimde sırıtarak ekledi: "Belki de bırakmazlar."

Muhtemelen bırakmayacaklardı. Doğu eyaleti Nangarhar ülkenin afyon ekiminin yüzde 80'inden sorumluydu (yani Batı Avrupa eroininin yüzde 64'ü) ve laboratuvarlar artık Pakistan'dan Afganistan içlerindeki sınıra yakın bölgelere taşınıyordu; muhtemel bir askeri saldırıya karşı koymak için uçaksavarlar ve zırhlı araçlarla tahkim edilmişlerdi. Celalabad'daki yerel hükümet yetkilileri, son iki yılda 30 bin hektarlık afyon ve haşhaş tarlasını yok ettiklerini öne sürüyorlardı, fakat çabaları (uyuşturucu üreticilerinin silah gücü hesaba katıldığında fazlasıyla cesur bir çabaydı doğrusu), en az dünyanın uyuşturucu ticaretine çözüm bulma çabaları kadar umutsuz görünüyordu.

Mühendis Mahmud'un ofisinde ise problem gayet basitti. Duvarda, doğu kıyısı sayısız kırmızı raptiyeyle donatılmış bir Nangarhar haritası asılıydı; afyon tarlaları ve laboratuvarlarını içeren bu kızamık çıkarmış harita, Mahmud'un silahlı komandolarının hedeflerini gösteriyordu. "Haşhaş tarlalarını yok etmekle meşgulüz; çiftçilerin topraklarını başka amaçlarla ekmelerini sağlamak için silah zoruna başvuruyoruz," diye açıklıyordu durumu Mahmud. "Afyon tarlalarının bir kısmını kendi buldozerlerimizle düzlüyoruz. Yanımızda silahlarımızı ve roketlerimizi götürüyoruz, çiftçiler bizi durdurmak için bir şey yapamıyor. Geçenlerde *şuramız* ulemaya çağrı yapıp, insanları uyuşturucu üretiminin kötülükleri hakkında, Kuran'dan destekleyici ayetler eşliğinde bilgilendirmesini istedi. Ve ilk kez haşhaş tarlalarını güç kullanmadan yok edebildik." Mahmud ve on kişilik ekibi, BM'nin projeye verdiği destekle daha da cesaretlenmişti. Celalabad'ın açık pazarında çiftçiler yedi kilo haşhaşı sadece 140, yedi kilo afyonu ise 250 dolara satıyorlardı; buğday ekmeyi kabul ederlerse alacakları para da yaklaşık o kadardı. Böylece BM, uyuşturucu üretiminden vazgeçen çiftçilere buğday tohumu vermeye başlamıştı; ne de olsa para aynı paraydı.

Daha birkaç ay önce Mühendis Mahmud Washington'u ziyaret etmişti (Bin Ladin'in bağlantılarının hangi coğrafyalara uzandığının ilginç bir göstergesiydi bu da). "ABD uyuşturucuyla mücadele yetkilileri beni yeni karargahlarına götürdüler; ne kadar büyük olduğunu anlatsam inanmazsın," diye başladı Mahmud. "Celalabad kentinin yarısı büyüklüğünde. Ve içeri girdik. Son derece lükstü ve etrafta yığınla bilgisayar vardı. Oraya tonla para dökmüşlerdi, fakat uyuşturucu üretimini durdurmaya çalışan bizler için tek kuruşları yoktu." Mühendis Mahmud'un ekibindekiler ayda 50 dolardan az kazanıyordu ve baş yardımcısı Şemsül Hak, bir önceki ay çiftçilere dağıtmak üzere 4 ton mısır tohumunu kendi müdürlüklerinin satın almak zorunda kaldığını iddia ediyordu. Celalabad'daki Batılı sivil toplum örgütlerinin ise bu işle ilgilenmeye vakti yoktu. Mahmud'un adamlarından biri anlatıyordu: "Celalabad valisi Hacı Kadir, BM'nin İslamabad'daki uyuşturucuyla mücadele görevlileriyle görüşmeye gitti ve onlara, 'Bakın, ben 20 bin hektar afyon tarlasını yok ettim, şimdi bana yardım etmelisiniz, çünkü insanlar sizden yardım bekliyor,' dedi. Fakat mesele bununla kalmıyordu. Hiç afyon yetiştirmemiş çiftçiler afyon ekmeye başladı, zira daha dün ektikleri tarlaların yok edilmesi karşılığında bedava mısır tohumu alabiliyorlardı." Diğer yardım çalışanları, çiftçilerin ellerindeki mahsulü her hasat mevsiminde buğday ve uyuşturucu ile takas ettiklerinden kuşkulanıyordu. Ücretlerin artırılması için afyon satılıyordu; yanı sıra son dönemde Peşaver buharlı treniyle Pakistan'ın Landi Kotal tren istasyonundan Afgan sınırına kutular içinde taşınan silahlar da afyon karşılığında alınıyordu.

Afyon üretimi tarımsal bir endüstri haline gelmişti ve Afgan uyuşturucu baronları için çalışan satıcıların artık Nangarhar'a akın eden teknik danışmanları bile vardı. Bu danışmanlar mahsul ve üretim konusunda yol gösteriyor, bu hizmet karşılığında para alıyordu. Hattâ çalışanların sağlığıyla öyle yakından ilgileniyorlardı ki, onlara afyon atölyelerinde takmaları için maskeler dağıtmışlardı. Bazıları bu kişilerin sağlık hizmeti bile verdiğinden söz ediyordu. Yasadışı ölçekte işleyen insafsız bir kapitalizm söz konusuydu. Ve Avrupalı bir BM yetkilisine dünyanın bununla nasıl başa çıkabileceğini sorduğumda, derin bir nefes çekerek kükredi: "Uyuşturucuyu yasallaştırın! Vergi alın. Bu uyuşturucu baronlarının da sonu olur. Neye uğradıklarını şaşırırlar ve birbirlerine girerler. Fakat elbette dünya bunu asla kabul etmez. Yani kaybedeceğimizi bile bile bu savaşa devam edeceğiz."

BM çalışanının söylediklerini Mühendis Mahmud'a tekrarladığımda, omuzlarını silkmekle yetindi. O ne yapabilirdi ki? Üçüncü kez 'Şeyh Usame' konusunu açtım. Şeyh'in beni görmek istediğini yineledim. Ben onu aramıyordum, Şeyh'in isteği üzerine Celalabad'a gelmiştim. Yani o beni arıyordu. "Öyleyse neden onu benim bulmamı istiyorsun?" diye sordu Mühendis Mahmud, yıkıcı bir mantıkla. Bir türlü anlaşamamamızın sebebi dil değildi, zira Mahmud kusursuz İngilizce konuşuyordu. Mesele, birçok kuşku şişesinden karıştırılmış bir idrak kokteyliyle karşı karşıya olmamdı. Birileri (Halid Favaz'ın adını söylemek istemiyordum) Mahmud ile temasa geçmemi söyledi, dedim. Belki Şeyh'e Spinghar Oteli'nde olduğum bilgisini iletebilirdi. Mahmud acıyarak baktı bana ve sordu: "Ben ne yapabilirim ki?"

İsveçli BM askeri aracılığıyla bir mesaj gönderdim (kendisi BM'nin Afganistan'daki tek radyo operatörü, yanı sıra iki askerinden de biriydi) ve dünyada gerçekten güvendiğim tek insanla bağlantı kurdum. Hiçbir temas sağlayamadım, dedim. Lütfen Londra'daki Halid Favaz'ı ara. İki gün sonra bir telgraf geldi. Favaz mesajda şunları söylüyordu: "Robert'a, orada kendi isteğiyle bulunmadığını açıkça anlatmasını söyleyin. Sadece dostumuzun isteğine karşılık veriyor. Mühendis'e, sadece bir davete icabet ettiğini açıkça anlatmalı. Mühendis bunu dostumuzdan teyit edebilir... Davet edildiğini ve kendi başına hareket etmediğini çok açık anlatsın. En hızlı yol bu. Aksi takdirde beklemek zorunda." Bir kez daha Mühendis Mahmud'a gittim. Keyfi yerindeydi. Aslında benim Şeyh'i bekleyişimi son derece komik buluyor, gaddarca espriler yapıyordu. Fantastik, gülünç ve tuhaf bir vaziyetti. Bardak bardak çay servisi yapıldı. Ve her gelen ziyaretçiye (bir uyuşturucuyla mücadele çalışanı, valilikten bir yetkili, oğlu uyuşturucu suçundan hapiste olan bir ricacı), Celalabad'a davet edildiğini söyleyen ve şimdi Spinghar Oteli'nde bekleyen başı açık İngilizin hikâyesini anlatıp bol bol eğlendi.

Öğle sıcağının altında Spinghar'a döndüm ve binanın önündeki çimenlikte oturdum. On altı yıl önce, Leonid Brejnev Sovyet ordusunu Afganistan'a gönderdikten sonra bu otelde saklanmıştım. Celalabad'a gizlice girmiş ve otelin bahçe kapısının önünden geçen Rus zırhlı konvoyunu izlemiştim. Füzelerle yüklü helikopterler binanın üzerinde kıyameti koparıyordu ve kuzeydeki Tora Bora Dağı'na fırlattıkları füzelerin gürültüsünden camlar zangırdıyordu. Şimdiyse pembe güllerin etrafında kelebekler uçuşuyor, bahçıvanlar kürekleriyle hortumlarını bırakmış, çimlerin üzerine seccadelerini seriyordu. Adeta cennet duruyordu karşımda. Çimenlikte çay içtim ve güneşin gökyüzündeki seyahatini izledim; öyle hızlı ilerliyordu ki, kat ettiği yolu çıplak gözle bile görmek mümkündü. Üzerimden geçip palmiye yapraklarının arkasında kayboldu. 5 Temmuz'du, yılın en sıcak günlerinden biri. Odama gittim ve uyudum.

'Tak tak tak'. Sanki biri kafama bir buz kazmasıyla vuruyordu. 'Tak tak tak tak tak.' Çocukluğumdan beri bu anlardan nefret ederdim; çarşafların gürültüyle silkelenmesi, yatak odasının kapısının ısrarla çalınması, etüd sorumlusunun bana kalkmamı buyuran tiz sesi. Fakat bu farklıydı. 'TAK TAK TAK TAK TAK TAK TAK.' Kalktım. Biri, anahtarlığını yatak odamın penceresi-

ne çarpıyordu. "Baayyy Robert," diye fısıldadı aceleci bir ses. "Baaaayyy Robert." 'Bay' kelimesi ağzından tıslama halinde çıkıyordu. Evet, evet, tamam, buradayım. "Lütfen aşağı kata gelin, sizi görmek isteyen biri var." Ancak bir süre sonra adamın, odamın penceresine ulaşmak için eski yangın çıkışına tırmanması gerektiğini idrak ettim. Giyindim, üzerime bir ceket geçirdim (akşama yola çıkacağımız hissi vardı içimde) ve az kalsın emektar Nikon'umu unutuyordum. Resepsiyon bölümünü geçene kadar gayet sakin bir edayla yürüdüm ve dışarıya, öğlen sıcağına çıktım.

Adam kirli, gri bir Afgan cüppesi ve küçük yuvarlak bir yünlü şapka giymişti, fakat Araptı ve sağ elimi iki elinin arasına alarak beni resmi biçimde selamladı. Gülümsedi. İsminin Muhammed olduğunu söyledi, benim rehberimdi. "Şeyh'i görmek için mi?" diye sordum. Güldü tekrar, bir şey söylemedi. Bir tuzağa düşmekten hâlâ endişeliydim. Rehberin ismi elbette Muhammed olacaktı, başka ne olabilirdi ki? Bir akşam yürüyüşü yapmamızı önerecekti. Daha sonraki tanık ifadesini duyar gibiydim: Evet Efendim, İngiliz gazeteciyi gördük. Onu otelin dışında biriyle görüşürken izledik. Tartışma falan yaşanmadı. Kendi rızasıyla, elini kolunu sallayarak bahçe kapısından çıktı ve otelden ayrıldı.

Tam da öyle yaptım ve Celalabad'ın tozlu ana caddesi boyunca Muhammed'i takip ettim; ta ki eski bir Sovyet askeri üssünün (hurda zırhlı araçlarla dolu bir yerdi burası, yıkılmış kapının üzerinde paslı bir kızılyıldız duruyordu) enkazındaki bir kamyonette bekleyen silahlı adamların yanına varana dek. Kamyonetin kasasında Afgan şapkaları giymiş üç adam vardı. Biri Kalaşnikoluydu, diğeri altı roketi İskoç bandıyla birbirine bağlanmış bir roketatar taşıyordu. Üçüncü adam, üçlü ayağı ve mermi şeridiyle komple bir makineli tüfeği dizine koymuş, bakımdan geçiriyordu. "Bay Robert, bunlar bizim muhafızlarımız," dedi sürücü sakin sakin, Afganistan'ın Nangarhar eyaletinin vahşi topraklarını, beyaz sıcak bir öğle güneşinin altında, üç sakallı gerilla eşliğinde kat etmek sanki dünyanın en normal işiymiş gibi. Derken iki kanallı bir telsizin sesi duyuldu ve bir başka kamyon dolusu silahlı Afgan peşimize takılırken, telsiz sürücünün yanındaki adamın omzu üzerinde hışırdamaya başladı.

Muhammed sürücüyle birlikte kamyonetin arkasından aşağıya atladı; çimenlik bir alana gidip namaz kılmaya başladılar. İki adam, beş dakika boyunca yüzleri Kabil Vadisi'ne ve onun da ötesinde, Mekke'ye dönük, secdeye vardılar. Yola çıkmaya hazırdık artık. Delik deşik bir otoyoldan ilerledik, sonra bir sulama kanalının çamura boğduğu bir yola saptık. Kamyonetin arkasındaki silahlar kasanın zeminine çarparken, muhafızların gözleri kareli başörtülerinin ardında parlıyordu. Saatlerce bu şekilde yol aldık, kerpiç evleri yarı yarıya yıkılmış köyler, vadiler ve yüksek siyah kayalıklar aştık; ayın yüzeyinde bir yolculuktu adeta.

Gri sıcağın dışında, korkunç bir savaşın, komünizmin verdiği son emperyalist nefesin hayaletleri göze çarpıyordu dört bir yanda; Sovyet ordusunun siperleri, topçu mevzilerini kuşatan devasa duvarlar, baş aşağı çevrilmiş, toz kaplı makineliler ve içinden muhtemelen kimsenin kurtulamadığı yanmış bir tankın enkazı... Öğle sonrasının cehennem sıcağının altında, hava saldırılarında tümüyle yerle bir olmuş bir kasaba çıktı karşımıza; mazgallı kerpiç burçlarıyla kasabayı kuşatan eski bir kalenin duvarları, makineli tüfek kurşunları ve top mermileriyle delik deşik olmuştu. Haylaz, çıplak çocuklar yıkıntıların arasında oyun oynuyordu. Hayalet kasabanın hemen diğer tarafında Muhammed'in sürücüsü bizi kamyona aktardı ve keskin kayalıkların üzerinden ilerlemeye koyulduk; sarı tozla kaplı kilometrelerce uzunluğundaki tarlaları aşarken taşlar tekerleklerimizin altından etrafa saçılıyordu. "Bu bize Ruslardan bir armağan," dedi Muhammed. "İnsanların bu toprakları neden işlemediğini biliyor musun? İşlemiyorlar, çünkü Ruslar buraya binlerce mayın döşedi." Ve böylece bu ölü topraklardan geçip gittik.

Bir kez, beyaz güneş dağların arkasında batarken durduk; arka taraftaki silahlı adamlar

bir tarladan karpuz topladı. Tekrar kamyonlara binip karpuzları kestiler, suları parmaklarından akıyordu. Akşam karanlığı çökerken, kerpiçten evleri iç içe geçmiş bir dizi köye vardık; ihtiyar adamlar kamyonun az ötesinde mangal kömürü yakıyordu, dar sokaklara Afgan burkalarını kuşanmış kadınların gölgeleri düşüyordu. Gerillaların sayısı artmıştı, hepsi sakallıydı, Muhammed'i ve sürücüyü süzüyorlardı. Palaskalarla ve kayışlarla bağlanmış askeri battaniyelerle kaplı tahta divanların olduğu bir meyve bahçesinde durduğumuzda vakit epey geçti; karanlığın içinden, hepsi Afgan kıyafetleri ve yumuşak yünlü yassı şapkalar giymiş silahlı adamlar çıkıyordu; bazıları tüfek, bazıları makineli taşıyordu. Bunlar Arap mücahitlerdi, yani Arap dünyasındaki başkanlarla kralların yarısının ve ABD'nin lanet okuduğu Arap 'Afganlar'... Kısa süre sonra dünya onları El-Kaide ismiyle tanıyacaktı.

Mısır'dan, Cezayir'den, Suudi Arabistan'dan, Ürdün'den, Suriye'den, Kuveyt'ten gelmişlerdi. İkisi gözlüklüydü, biri doktor olduğunu söyledi. Birkaçı vakur bir edayla el sıkıştı ve beni Arapça selamladı. Bu adamların Bin Ladin için hayatını vereceğini biliyordum; çürümüş bir dünyada ruhen saf kaldıklarını düşünüyorlardı; cennetten geldiğine inandıkları hayallerden ilham almışlar ve o hayallerin peşine düşmüşlerdi. Muhammed bir el işaretiyle kendisini izlememi söyledi; küçük bir ırmağa vardık ve ötede, börtü böcek dolu karanlıkta cızırdayan bir gaz lambası görene dek, akarsu boyunca seke seke ilerledik. Lambanın önünde, Suudi entarisinin içinde uzun, sakallı bir adam oturuyordu. Usame Bin Ladin ayağa kalktı, iki genç oğlu, Ömer ve Said, arkasında duruyordu. "Afganistan'a hoş geldin," dedi.

Artık kırk yaşındaydı, fakat 1993 sonlarında Sudan çölünde yaptığımız görüşmedekinden çok daha yaşlı gösteriyordu. İnce gövdesiyle bana doğru ilerlerken, etrafında yeni kırışıklıklar oluşmuş gözleriyle yoldaşlarına yukarıdan bakıyordu. Daha zayıftı, sakalı daha uzundu ve artık sakallarının arasında yer yer beyazlar vardı. Beyaz entarisinin üzerine siyah bir muharebe ceketi giymiş, başına kırmızı kareli bir kefiye sarmıştı ve yorgun görünüyordu. Bana nasıl olduğumu sordu; bu görüşme için çok uzun yoldan geldiğimi söyledim. "Ben de," diye mırıldandı. Bir kapatılmışlık vardı halinde, daha önce dikkat etmediğim bir münzevilik, sanki öfkesini dizginlemeye çalışıyor, kininin mahiyetini gözden geçiriyor gibiydi; güldüğünde bakışları önce on altı yaşındaki oğlu Ömer'e (kara kaşlı, kocaman gözlü bir gençti ve o da başına kefiye sarmıştı) ve ardından silahlı adamlarının etrafı kolaçan ettiği sıcak karanlığa yöneldi. Diğerleri konuşmamızı dinlemek üzere toplanmıştı. Hasırın üzerine oturduk, elime bir bardak çay tutuşturdular.

Daha bir ay önce bomba yüklü bir kamyon, ABD Hava Kuvvetleri'nin Dahran'ın El-Hubar kentindeki konut kompleksinin bir kısmını havaya uçurmuştu; o saldırıda ölen on dokuz Amerikan askerinin gölgesinde konuşuyorduk. ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher enkazı ziyaret etmiş ve tahmin edileceği gibi, Amerika'nın 'şiddete teslim olmayacağına', saldırıyı tertipleyenlerin yakalanacağına söz vermişti. İlerlemiş yaşının getirdiği bunaklık nedeniyle uzun süredir bilincini kaybetmiş olan Suudi Arabistan Kralı Fahd, Amerikan güçlerinin 1990'da krallığını 'savunmak' için gelmesinin şiddete yol açabileceği ihtimalini önceden görmüştü. Bu nedenle, aynı yılın 6 Ağustos'unda Başkan George Bush'tan, Irak tehdidi sona erdiğinde bütün Amerikan birliklerinin ülkesini terk edeceği sözü almıştı. Fakat Amerikalılar, Saddam rejiminin (ki Bush tercihini rejimi yıkmamaktan yana kullanmıştı) varlığını sürdürmesinin, Körfez için tehdit oluşturmaya devam ettiğini öne sürerek Suudi Arabistan'da kalmıştı.

Usame Bin Ladin ne söylemek istediğini biliyordu. "Kısa süre önce Amerikalılara askerlerini Suudi Arabistan'dan çekmelerini tavsiye ettim. Şimdi bir tavsiye de Britanya ve Fransa hükümetlerine vereceğim: Onlar da askerlerini çeksin. Zira Riyad ve El-Hubar'da yaşananlar, bunu yapan insanların hedeflerini seçmek konusunda derin bir kavrayışa sahip olduklarını gösteriyor. Başlıca düşmanlarını, yani Amerikalıları vurdular. Tali düşmanlarına, yani Suudi Arabistan

ordusu veya polisi içindeki bir tek kardeşlerine zarar vermediler... Britanya hükümetine tavsiyem budur." Bin Ladin'e göre Amerikalılar Suudi Arabistan'dan ve Körfez'den çekilmek zorundaydı. Ortadoğu'daki 'musibetler' Amerika'nın bölgeye egemen olma çabalarından ve İsrail'e verdiği destekten kaynaklanıyordu. Suudi Arabistan 'bir Amerikan sömürgesine' dönüşmüştü.

Bin Ladin yavaş ve kesin konuşuyordu; bir Mısırlı, gaz lambasının altında, adeta ortaçağdan çıkıp gelmiş bir katip misali, büyük bir deftere notlar alıyordu. Bin Ladin sözlerini, "Bu Batı'ya ve Batılı insanlara savaş ilan etmek anlamına gelmiyor; bu, bütün Amerikalıların da düşmanı olan Amerikan rejimine karşı bir savaş," diye sürdürürken araya girdim. Arap rejimlerinden farklı olarak ABD kendi hükümetini kendi seçti, dedim. Amerikan halkı hükümetlerinin kendilerini temsil ettiğini söyleyeceklerdi. Bu yorumuma katılmıyordu. Katılmasını dilerdim. Zira açtığı savaş, gelecek yıllarda binlerce Amerikalı sivilin ölümüne yol açacaktı. Bin Ladin devam etti: "El-Hubar'daki patlama Amerikan işgaline doğrudan bir tepki olarak değil, Amerika'nın Müslümanlara yönelik tavrının, Filistin'deki Yahudilere verdiği desteğin, Filistin ve Lübnan'da Müslümanların katledilmesinin [Sabra, Şatila ve Kana'dan söz ediyordu] ve Şarm El-Şeyh Konferansı'nın bir sonucu olarak gerçekleşti."

Bin Ladin'in vardığı netice açıktı. İsrail yanlısı Lübnanlı Falanjist milislerin 1982'de 1700'den fazla Filistinli mülteciyi katletmesi, yanı sıra Bin Ladin'le görüşmemizden yaklaşık üç ay önce İsrailli topçuların Kana'daki bir BM kampında 106 Lübnanlı sivili öldürmesi, bırakın sadece Arapları, milyonlarca Batılı için de İsrail'in vahşetini gösteren kanıtlardı. Başkan Clinton'ın Mısır'ın sahil kenti Şarm El-Şeyh'teki 'anti-terörizm' konferansı Araplar tarafından bir aşağılanma olarak görülmüştü. Clinton, Hamas'ın ve Lübnan Hizbullahı'nın 'terörizmini' kınarken, bir hafta önceki Kana katliamını kınayan tek kelime etmemişti. Bu yüzden bombacılar Sabra ve Şatila'daki Filistinliler için, Kana için, Clinton'ın ikiyüzlülüğü için El-Hubar'ı vurmuşlardı. Bin Ladin'in mesajı açıktı: Sadece Amerikalılar Körfez'den kovulmakla kalmayacak, bazı tarihsel yanlışların da intikamı alınacaktı. Amerikalılara 'tavsiyesi', gelecekte pratiğe geçirilecek olan korkutucu bir tehdit içeriyordu.

Fakat Bin Ladin esasen Suudi Arabistan hakkında konuşmak istiyordu. Sudan'da yaptığımız son görüşmeden bu yana kraliyetteki durumun daha da kötüye gittiği kanısındaydı. Ulema, yani dini liderler, camilerde Amerikan birliklerinin varlığının kabul edilemez olduğunu ilan etmiş ve Suudi hükümeti 'Amerikalıların önerisiyle' ulemaya karşı harekete geçmişti. Bin Ladin için Suudi halkına yönelik ihanet, kendi doğumundan yirmi dört yıl önce, Abdülaziz El-Suud 1932'de krallığını ilan ettiğinde başlamıştı. Bin Ladin şunları söylüyordu: "Rejim İslam hukukunu uygulayacağını vaat ederek işe başladı ve bunun üzerine Suudi Arabistan halkı seferber olarak Suudi ailesinin iktidarı ele geçirmesine omuz verdi. Fakat Abdülaziz İslam hukukunu uygulamadı; ülkeyi kendi ailesine tapuladı. Petrolün bulunmasıyla Suudi ailesi kendisine bir başka destek, yani insanları zenginleştirmek, onlara istedikleri hizmetleri ve hayatı vermek, böylece onları tatmin edip susturmak için gereken parayı buldu."

Bin Ladin yine misvakla dişlerini temizlemeye koyulmuştu; neredeyse bütün sözlerinin temelinde tarih (ya da kendi tarih versiyonu) vardı. Suudi kraliyet ailesi bir yandan şeriat yasalarını uygulamaya söz verirken, diğer yandan da ABD'nin 'Suudi Arabistan'ı Batılılaştırmasına ve ekonomiyi kurutmasına' izin vermişti. Suudi rejimini, İran-Irak savaşında Saddam Hüseyin'e 25 milyar dolar destek vermekle ve 1991'de Irak'a karşı yapılan savaşta Batı ordularına 60 milyar dolar yardım sunmakla suçluyordu. O 60 milyar dolar, 'ülkenin ihtiyacı olmayan veya işine yaramayacak askeri mühimmat alımında, krediyle savaş uçağı alımında' kullanılırken, işsizlik, yüksek vergiler ve müflis bir ekonomi yaratılmıştı. Fakat Bin Ladin için asıl dönüm noktası 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesiydi: "Amerikan birlikleri, iki kutsal

kenti barındıran Suudi Arabistan'a girdiğinde, ulema ve şeriat hukuku öğrencileri ülkenin her yanında güçlü protestolar düzenlediler; Amerikan birliklerinin müdahalesine karşı çıkıyorlardı. Suudi rejiminin Amerikan birliklerini davet ederek işlediği bu vahim hata, ne kadar yozlaşmış olduğunu da açığa vuruyordu. Böyle yaparak Müslümanlara karşı savaşan ülkelere omuz veriyorlardı. Güneydeki Yemenli Müslümanlara karşı komünist Yemenlilere, Hamas'a karşı savaşan Arafat'a yardım ediyorlardı. On sekiz ay önce ulemaya hakaret edip din adamlarını hapse attıktan sonra Suudi rejimi de meşruiyetini yitirmiş oldu."

Arkamızda gece rüzgarı karanlığa gömülmüş ağaçlara doğru esiyor, çevremizdeki Arap savaşçıların cüppelerini dalgalandırıyordu. Bin Ladin sağ elini açıp parmaklarını kullanarak Suudi monarşisinin 'hatalarını' tek tek saymaya başladı: "Aynı zamanda kraliyet dahilinde mali kriz yaşandı ve bugün bütün halk bunun ceremesini çekiyor. Suudi tüccarların yaptığı anlaşmalar bozuldu. Hükümetin onlara 340 milyar riyal borcu var, ki muazzam bir meblağ bu, kraliyetin ulusal gelirinin yüzde 30'unu teşkil ediyor. Fiyatlar yükseliyor ve insanlar elektrik, su ve yakıt için daha fazla ödemek zorunda. Suudi çiftçiler 1992'den bu yana hiç para alamadı ve vaktiyle mali destek alanlar şimdi bankalardan devlet kredisi çekiyor. Eğitim giderek kötüleşiyor ve insanlar çocuklarını devlet okullarından alıp çok pahalı olan özel okullara vermek zorunda kalıyor."

Bin Ladin, bu ürkütücü derecede şahsi olduğu kadar titiz tarih dersini dinleyip dinlemediğimi görmek için bir an duraksadı, sonra devam etti: "Suudi halkı şimdi ulemanın kendisine söylediklerini hatırladı ve artık sorunlarının esas sebebinin Amerika olduğunun farkında... Sokaktaki adam ülkesinin dünyanın en büyük petrol üreticisi olduğunu, fakat kendisinin vergilerden ve kötü hizmetlerden muzdarip olduğunu biliyor. İnsanlar şimdi ulemanın camilerdeki vaazlarının anlamını, yani ülkemizin bir Amerikan sömürgesi haline geldiğini idrak ediyor. Amerikalıları Suudi Arabistan'dan kovmak için ellerinden geleni kararlılıkla yapıyorlar. Riyad ve El-Hubar'da yaşananlar, Suudi halkının Amerika'ya karşı muazzam öfkesinin açık göstergesi. Suudiler artık gerçek düşmanlarının Amerika olduğunu biliyor." Bin Ladin'in argümanında hiçbir kuşku izi yoktu. Suudi rejimini devirmek ve ABD güçlerini kraliyetten kovmak onun için ayrılmaz bir bütündü. Suudi Arabistan'ın gerçek dini liderliği (ki kendisini de onun bir parçası olarak gördüğü belliydi) Suudilere ilham veriyordu; Amerikalıları Suudilerin bizzat kendisi kovacaktı, o güne kadar zengin ve miskin bir halk olarak görülen Suudiler ABD'ye saldırabilirdi.

Havada böcek bulutları geziniyordu. Sağ elimle not defterime yazıyor, sol elimle de yüzüme ve giysilerime konan sinekleri kovuyordum; geniş kanatlı büyük böcekler ve tahtakurusuna benzeyen yaratıklar gömleğime ve not defterimin sayfalarına konuyorlardı. Böceklerin Bin Ladin'in beyaz entarisine, hattâ yüzüne çarptıkları dikkatimi çekti sonra, sanki bu adamdan yükselen öfke bir şekilde onlara da sirayet etmişti. Bin Ladin bazen söyleyecekleri üzerinde düşünmek için birkaç dakika duraksıyordu. Böyle yaptığını gördüğüm ilk Araptı; gazetecilerin sorularına muhatap olan Arapların büyük çoğunluğu, aklına gelen ilk lafı söylerdi, zira böyle yapmazlarsa cahil görünmekten çekinirlerdi. Bin Ladin farklıydı. Tehlikeliydi, çünkü insanları savaşa sürükleyen o özelliğe sahipti: Yani haklı olduğundan en ufak bir kuşkusu yoktu. İlerleyen yıllarda başkalarının da bu tehlikeli özelliği sergilediğine tanık olacaktım (aklıma hemen Başkan George W. Bush ve Tony Blair geliyor), fakat hiçbiri Usame Bin Ladin'deki o ölümcül kendine güvenle boy ölçüşemezdi.

Değerlendirmelerinde ürkütücü bir yan vardı. "Bir asır boyu kimsenin patlama nedir bilmediği bir ülkede bir kilo TNT infilak ettiğini düşünün. Bir de El-Hubar'da infilak eden 2500 kilo TNT'yi bir düşünün; halkın Amerikalılara karşı öfkesinin ve Amerikan işgaline karşı dire-

nişi sürdürme kabiliyetinin bundan daha açık bir kanıtını bulamazsınız," diyordu sözgelimi. Bir kahin olsaydım, Bin Ladin'in TNT ile ilgili kullandığı bu ürkütücü metafordan daha isabetli bir tahmin çıkarabilir miydim? Bir halkın öfkesinin kanıtı mahiyetinde, tasavvur edebileceğinin 2500 kat ötesinde bir saldırıyla vurulabilecek (ve üstelik sınırları dahilinde bir asrı aşkın bir süredir savaş görmemiş) bir ülke yok muydu gerçekten? Fakat o gece kafam daha basit denklemlerle meşguldü.

Bin Ladin, Avrupalılar İkinci Dünya Savaşı sırasında işgale karşı direnmeseydi ne olacağını sordu bana (işgal altındaki her Filistinlinin rutin sorusuydu bu). Ona, Suudi Arabistan hakkında öne sürdüğü bu argümanı hiçbir Avrupalının kabul etmeyeceğini söyledim; zira Naziler milyonlarca Avrupalıyı öldürmüştü, ancak Amerikalılar o güne kadar tek bir Suudinin canına kast etmemişti. Bin Ladin katılmadı bu fikrime. Böyle bir paralellik kurmak, tarihsel ve ahlaki bakımdan yanlıştı. "Biz Müslümanlar birbirimize güçlü duygularla bağlıyızdır... Filistin ve Lübnan'daki kardeşlerimizin acısını hissediyoruz... Filistin'de 60 Yahudi öldüğünde [bir ay önce, Şarm El-Şeyh Konferansı'nın hemen ardından Filistinlilerin İsrail'de düzenlediği intihar saldırılarından bahsediyordu] bütün dünya bu eylemi kınamak için yedi günde bir araya geliyor, öte yandan 600 bin Iraklı çocuğun ölümüne ayrı tepki gösterilmiyor." Bin Ladin'in, bizzat BM yetkililerinin tahminlerine göre, yarım milyondan fazla çocuğun ölümüne yol açan BM'nin Irak yaptırımlarına dair ilk atfıydı bu. "Bu Iraklı çocukların öldürülmesi, İslama karşı bir Haçlı Seferi'dir," diyor ve ekliyordu: "Biz Müslümanlar Irak rejimini sevmiyoruz, fakat Irak halkı ve çocuklarının kardeşlerimiz olduğunu düşünüyoruz, onların geleceğinden endişe duyuyoruz." 'Haçlı Seferi' kelimesini de ilk kez kullanıyordu.

Fakat Bin Ladin'in Saddam Hüseyin diktatörlüğüyle arasına mesafe koymasının ne ilk ne de son örneği olacaktı bu sözler. Bu konuda daha çok konuşmak zorunda kalacaktı. Beş yıl sonra ABD Irak'a, kısmen Bin Ladin'in bu hiç hoşlanmadığı rejime verdiği 'destek'le meşrulaştırılan bir işgal harekatı başlatacaktı. Fakat o gece Bin Ladin'in daha fazla dikkat göstermiş olmam gereken sözleri bunlardan ibaret değildi. Zira bir noktada, sağ elini göğsüne koyarak şunları söyledi: "Amerikalıların er geç Suudi Arabistan'dan gideceğine inanıyorum ve Amerika'nın Suudi halkına açtığı savaş, dünyanın her yerindeki Müslümanlara karşı açılmış bir savaş anlamına geliyor. Amerika'ya karşı direniş Müslüman ülkelerdeki birçok bölgeye sıçrayacak. Güvenilir liderlerimiz, yani ulema bize fetva verdi: Amerikalıları kovmak zorundayız."

Bir müddet sonra, Bin Ladin'in kampının doğusunda giderek şiddetlenen bir fırtına patlak verdi; Pakistan sınırındaki dağların tepesine düşen şimşeklerin parlak turuncu ışığını görebiliyorduk. Fakat Bin Ladin bunun bir topçu atışı olabileceğini düşünüyordu, Sovyetlere karşı mücadeleden sonra onu ruhen sarsan mücahitler arası savaş sürüyordu. Huzursuzluğu artıyordu Bin Ladin'in. Konuşmayı keserek namaz kılmaya kalktı. Sonra bazı genç ve silahlı adamlar, hasırın üzerine akşam yemeği servisi yaptı: yoğurt ve peynir tabakları, Afgan ekmeği ve daha fazla çay. Bin Ladin geri dönüp oğullarının arasına oturdu, sessizdi, gözlerini yemeğine dikmişti. Arada bir sorular soruyordu. Britanya birliklerinin Suudi Arabistan'ı terk etmesi talebine Britanya İşçi Partisi'nin tepkisi ne olurdu? İşçi Partisi'nin muhalif lideri Tony Blair önemli biri miydi? Maalesef ne yanıt verdiğimi hatırlayamıyorum. Bin Ladin eşlerinden üçünün kısa süre sonra Afganistan'a gelip kendisine katılacağını belirtti. Eğer istersem kalacakları çadırları görebilirdim; ailesi için hazırlanan 'mütevazı çadırlar' Celalabad'ın hemen dışındaydı. Silahlı bir Mısırlıya, beni ertesi gün karargaha götürmesini söyledi.

Derken bana doğru bir işaret yaptı ve aniden, "Britanya hükümeti beni şaşırttı," dedi. "Sudan'dan ayrılmamdan önce Hartum büyükelçilikleri yoluyla bana bir mektup gönderdiler ve Birleşik Krallık'ta hoş karşılanmayacağımı söylediler. Oysa ben Britanya'ya gitmeyi isteme-

miştim. Mektupta, 'Britanya'ya gelirseniz kabul edilmeyeceksiniz' diye yazıyordu. Mektup Suudi basınına, Britanya'ya siyasi sığınma başvurusu yaptığım iddiasını ortaya atma fırsatı verdi. Fakat öyle bir şey yoktu." Bin Ladin'e inanıyordum. Beş buçuk yıllık Sudan sürgününün ardından gidebileceği tek ülke Afganistan'dı. Bu fikrime katıldı. "Benim için dünyadaki en güvenli yer Afganistan," dedi. Suudi hükümetine karşı mücadelesini yürütebileceği tek yerin burası olduğunu tekrarladım. "Başka yerler de var," diye karşılık verdi bu kez. Sordum: Tacikistan'ı mı kast ediyordu? Veya Özbekistan? Kazakistan? Yanıtı netti: "Dostlarımızın ve yakın kardeşlerimizin olduğu çeşitli yerler var; onların yanında sığınak ve güvenlik bulabiliriz."

Bin Ladin'e çoktandır aranan biri olduğunu hatırlattım. "Tehlike bizim hayatımızın bir parçası," dedi bekletmeden. "Ruslara ve KGB'ye karşı on yıl savaşmanın ne demek olduğunu tasavvur ediyor musun?... Afganistan'da Ruslarla savaştığımız o on yıllık dönemde 10 bin Suudi savaşmak için buraya geldi. Her hafta Cidde'den İslamabad'a üç sefer yapılıyordu ve her uçak savaşmak için gelen Suudilerle doluydu..." Soğukkanlı bir şekilde sordum: Amerikalılar da mücahitleri Sovyetlere karşı desteklemiş miydi? Bin Ladin bir çırpıda yanıtladı sorumu: "Biz hiçbir zaman Amerikalıların dostu olmadık. Amerikalıların Filistin'deki Yahudileri desteklediğini biliyorduk. Onlar bizim düşmanımız. Afganistan'a gelen silahların büyük çoğunluğunun parası, Amerikalıların talimatıyla Suudiler tarafından karşılandı, çünkü Turki El-Faysal [Suudi dış istihbaratının başkanı] ve CIA birlikte çalışıyordu."

Bin Ladin artık kendine gelmiş, hattâ neredeyse ajite olmuştu. Söylemesi gereken bazı şeyler vardı: "Geçen hafta İslamabad'daki Suudi büyükelçiliğinden bir temsilciyi kabul ettim. Evet, Afganistan'a beni görmek için gelmişti. Suudi Arabistan hükümeti elbette buradaki insanlara farklı bir mesaj, yani benim iade edilmem gerektiği mesajını vermek derdinde. Fakat aslında benimle doğrudan konuşmak istiyorlardı. Benden Suudi Arabistan'a geri dönmemi istiyorlardı. Temsilciye Suudi hükümetiyle ancak tek bir şartla konuşacağımı söyledim: din adamı Şeyh Salman El-Avdi de yanımda olursa. Çürümüş rejime karşı sesini yükselttiği için Şeyh Salman'ı hapse attılar. O serbest bırakılmadan pazarlık yapmamız mümkün değil. Şu ana kadar onlardan herhangi bir cevap gelmedi."

Bin Ladin'i asabi kılan şey, kendisini Afganistan'da bulmuş olmaları mıydı? Adamlarıyla güvenlik konusunda konuşmaya koyuldu, bir yandan da sürekli gökyüzünde patlayan ışıklara bakıyordu. Şimdi fırtına kulağa silah sesi gibi geliyordu. Bir soru daha sormayı denedim. Bin Ladin ne tür bir İslami devlet istiyordu? Onun İslami şeriat devletinde de, bugün Suudi Arabistan'da yaptıkları gibi, hırsızların ve katillerin elleri veya başları kesilecek miydi? Pek tatmin edici olmayan bir cevap geldi Bin Ladin'den: "İslam hayatın tüm ayrıntılarını kapsayan bütünsel bir dindir. Eğer bir adam gerçek bir Müslüman ise ve bir suç işlerse, ancak adil şekilde cezalandırılırsa mutlu olur. Bu gaddarlık değildir. Hazreti Muhammed aracılığıyla Tanrı'dan gelen cezalardır bunlar."

Usame Bin Ladin belki muhalifti, fakat asla ılımlı değildi. Fotoğrafını çekmek için izin istedim yine; o yoldaşlarıyla bu konuyu tartışırken, ben de not defterime görüşmeye dair haberin son paragrafında kullanacağım cümleleri yazıyordum: "Usame Bin Ladin şu an Suudi rejiminin ve Körfez'deki Amerikan varlığının en amansız düşmanı olduğuna inanıyor. Her iki ülke de onu böyle görmekte muhtemelen haklı." Yani karşımdaki adamı hâlâ hafife alıyordum.

Evet, fotoğrafını çekebilirdim. Kameramı açtım ve silahlı muhafızlarının filmi makaraya yerleştirirken beni yakından izlemesine ses çıkarmadım. Onlara flaş kullanmayı sevmediğimi, çünkü insan yüzünün görüntüsünü düzleştirdiğini anlattım ve gaz lambasını yakına getirmelerini istedim. Mısırlı katip lambayı Bin Ladin'in yüzünün otuz santim yakınında tuttu. Ona lambayı on santim daha yaklaştırmasını söyledim; ve ışığın Bin Ladin'in çehresini yeterince

aydınlatması için Mısırlının kolunu kendim idare etmek zorunda kaldım. Derken Bin Ladin önceden uyarmaksızın başını geriye çekti; epey rahatsız edici bulduğum o kendine güvenli ve kibirli ruh hali eşliğinde yüzünü bitkin bir gülümseme kapladı. Ben deklanşöre basarken oğulları Ömer ve Said'i de yanına çağırdı; ikisi Bin Ladin'in önüne oturdular. Bin Ladin şimdi de gururlu babaya, aile adamına, evindeki Araba dönüşmüştü.

Ardından endişesi rücu etti. Fırtına şimdi kesintisiz devam ediyordu ve gürültüye art arda patlayan silahların sesleri de karışıyordu. Gitmem gerektiğini söyledi ve aslında *kendisinin* gitmek zorunda olduğundan söz ettiğini anladım; onun için Afganistan'ın güvenli kollarına dönme vakti gelmişti. Biz el sıkışırken, bir yandan da kendisini götürecek muhafızları aranıyordu. Muhammed, ben ve beni bu çorak, böcek müptelası topraklara getiren silahlı adamlardan sadece ikisi, hep beraber Spinghar Oteli'ne dönüş için hazırlandık; yine tehlikelerle dolu bir yolculuk bekliyordu bizi. Köprülerden ve yol ağızlarından geçerken, Kabil'in kontrolü için savaşan Afgan fraksiyonlarının silahlı üyeleri tarafından sürekli durdurulduk. Biri aracımızın önüne fırlayıp bize doğru bağırdı, tüfeğinin namlusunu ön cama doğrulttu, arkadaşı da karanlıklardan çıkıp sürücümüzün kimliğini kontrol etti ve hepimize tek tek baktı. "Afganistan çok zor bir yer," yorumunda bulundu Muhammed.

Bin Ladin'in ailesi için de zor bir yer olacaktı anlaşılan. Ertesi sabah Mısırlı beni Spinghar Oteli'nden alıp, geri dönen Arap 'Afganların' yaşayacağı çadır kampına götürdü. Hiç de tekin görünmüyordu kamp. Çadırları açıklık alandan sadece birkaç sıra dikenli tel ayırıyordu; Bin Ladin'in eşlerine ayrılmış ve birbirine yakın kurulmuş üç çadırın içi tahammül edilemeyecek kadar sıcaktı. Arka tarafa üç tuvalet yeri kazılmıştı, çukurlar su doluydu ve birinde suyun yüzüne vurmuş ölü bir kurbağa vardı. "Burada, bizim aramızda yaşayacaklar," dedi Mısırlı. "Konfor içinde yaşamaya alışmış bayanlar onlar." Birdenbire tedirgin bir hal takındı, çünkü üç güvenlik elemanı, yeşil bir kamyonetin içinde kampa doğru yaklaşıyordu. "Kim olduklarını ve kaç arabaları olduğunu biliyoruz. Birkaç gün önce oğlumun yanında durup, 'Senin Abdullah olduğunu ve babanın kim olduğunu biliyoruz. Bin Ladin nerede?' demişler. Sonra benim neden Afganistan'da olduğumu sormuşlar."

Kampta karşılaştığımız bir başka Arap, Afganistan'ın sığınabileceği birçok Müslüman ülkeden biri olduğunu iddia eden Bin Ladin'e katılmıyordu. "Bin Ladin için başka ülke kalmadı," dedi hafifçe ve ekledi: "Sudan'dayken Suudiler Yemenlilerin yardımıyla onu yakalamak istedi. Fransız hükümetinin Sudanlıları Bin Ladin'i teslim etmeleri konusunda ikna etmeye çalıştığını biliyoruz, çünkü Güney Amerikalıyı ['Çakal Carlos'u kast ediyordu] Fransızlara vermişlerdi. Amerikalılar da Fransızlara, Bin Ladin'i Sudan'da yakalamaları için baskı yapıyordu. Suudilerin kiraladığı bir grup Arap onu öldürmeyi denedi, ateş de ettiler, fakat Bin Ladin'in muhafızları karşılık verdi ve iki adam yaralandı. Aynı grup Turabi'yi de öldürmeye çalıştı." Beni kampa getiren Mısırlı bu sözleri sakince dinledi. Sonra, "Evet, ülke çok tehlikeli," dedi. "Amerikalılar Arapların Afganistan'a geçiş yollarını kesmeye çalışıyor. Ben dağları tercih ederim. Orada kendimi daha güvende hissediyorum. Burasıysa Beyrut gibi."

Aradan çok zaman geçmedi. Dokuz ay sonra, tepeden tırnağa değişmiş, daha da belalı, halkın Bin Ladin'in bile tasavvur edemeyeceği katı ve cahil bir sofulukla yönetildiği bir Afganistan'a dönecektim. Yine bir telefon gelmişti Beyrut'a, 'dostumuzu' görmeye davet ediliyordum. Celalabad'a doğru bir kez daha yola çıkmadan önce elbette yine benim ihtiyatlılığımdan kaynaklanan bir gecikme yaşandı. Bu kez yolculuk bir komedi-kuşku karışımı şeklinde cereyan etti. Artık Delhi'den uçak seferi yapılmıyordu, o nedenle önce Dubai emirliğine uçtum. Seyahat acentemin Hintli görevlisi "Celalabad'a uçmak mı?" diye sordu şaşkınlıkla. "O zaman 'Sihirli Halı'yla temasa geçmelisiniz." Haklıydı. 'Sihirli Halı Seyahat' (bir filmde gayet

iyi durur, senaryo yazarlarına benden söylemesi)[1] bir Lübnanlı tarafından işletiliyordu ve bana ertesi sabah 8.30'da, komşu ve çok daha yoksul olan Şarcah emirliğinin sıcaktan kavrulan eski havaalanına gelmemi söyledi; Ariana Afgan Havayolları'nın durumu öyle içler acısıydı ki artık sadece buraya inebiliyordu. Şarcah, Körfez'den Kazakistan'a, Ukrayna'ya, Tacikistan'a ve bazı ücra İran kentlerine sefer düzenleyen yığınla beşinci sınıf havayolu şirketine ev sahipliği yapıyordu. Celalabad'a giden uçağım aynı Boeing 727'ydi, fakat artık çok daha kötü durumdaydı, adeta bir yük trenine dönüşmüştü.

Kabin ekibinin hepsi Afgandı (gür sakallı adamlardı bunlar, zira Taliban Afganistan'da iktidarı yeni ele geçirmiş ve erkeklerin tıraş olmasını yasaklamıştı) ve en öndeki tek ve kirli yolcu koltuğumda beni rahat ettirmek için ellerinden geleni yaptılar. 'Can yelekleri koltuğun altında' diye yazıyordu tuvalet kapısının arkasında. Ama yelek falan yoktu ortada. Ve tuvalet pislik içinde yüzüyordu, arkamdaki rulman ve tekstil kargolarının üzerinden dayanılmaz raddede kötü kokular yükseliyordu. Kalkışta, tuvaletten uçağın ortasına doğru berbat kokan bir sıvı, ince bir dere halinde akmaya başladı. Türbülanstan geçerken kabin görevlilerinden biri ısrarla, "Merak etmeyin, emin ellerdesiniz," deyip durdu. Sonra bana, dişlerini gıcırdatıp ellerini ıslak bir bezle silen kır sakallı dev gibi bir adamı takdim etti. "Bu," dedi, "bizim uçuş güvenliğinden sorumlu baş mühendisimiz." Spinghar Dağları'nın üzerindeyken mühendis nihayet tuvaletten gelen kokuyu fark etti, elinde bir kastanyola ile küçük bölmeye daldı ve gider borusuna taarruz etti. Neden sonra Celalabad'ın döküntü pistine indik, kara yolculuğunu daha şimdiden kara kara düşünmeye başlamıştım.

Göçmenlik görevlisi, Kalaşnikof'lu bir gençti ve okuma yazma bilmiyordu; pasaportuma imza niyetine bir daire ve bir kare çizdi. Havayolu ekibi Celalabad'a gitmek için kendi otobüslerine binmemi teklif ettiler, canıma minnetti, kente vardık. Geçen Temmuz'dan hatırladığım aynı tozlu sınır kasabası duruyordu karşımda, fakat bu kez nüfusunun yarısı buharlaşmıştı. Etrafta tek bir kadın yoktu. Arada bir siluetlerini yakalayabiliyordum, tepeden tırnağa burkayla örtünmüşlerdi, bazıları küçük çocukların elinden tutup kaçar gibi gözden uzaklaşıyordu. Nangarhar Üniversitesi'nin kapılarına zincir vurulmuştu, binalara giden yollarda otlar bitmişti, öğrenci yurtlarından yağmur suları sızıyordu. Konuştuğum postane veznedarı, "Taliban üniversiteyi bu hafta tekrar açacağını söyledi. Fakat neye yarar? Bütün öğretmenler kenti terk etti. Kadınlar artık eğitim göremiyor. Sıfır Yılı'na geri döndük," diyordu.

Durum o kadar da vahim değildi elbet. Yıllardır ilk defa Celalabad sokaklarında silah sesleri duyulmuyordu. Silahlar Taliban tarafından toplanmıştı (sadece birkaç gün sonra neredeyse beni de öldürecek olan yıkıcı bir patlama silahların nereye istiflendiğini de gösterecekti), bu öfkeli, aşiretlerden müteşekkil topluma dayatılmış bir tür hukuk vardı artık. Yıllardır ilk defa insani yardım görevlileri kentin çevresinde gece yolculuğu yapabiliyordu; belki de bu yüzden bazı görevliler, Taliban ile 'iş yapabileceklerini' ve 'geleneksel kültüre' müdahale etme hakları olmadığını söyleyip duruyorlardı. Hırsızlık olayları neredeyse tamamen bitmişti. Her ne kadar fiyatlar yükseliyor olsa da, en azından pazarda sebze ve et bulmak mümkündü.

Taliban en sonunda on beş azılı Afgan mücahit grubunun on ikisini, ülkenin kuzeydoğusu dışındaki her yerinde alt etmiş, halka kendi katı hukukunu dayatmıştı. Taliban, din kurallarının en saf haliyle uygulanmasını savunan bir Sünni Vahhabi inancına bağlıydı; şeriat hukukuna yönelik yorumu, erken dönem Hıristiyan rahiplerinin en tavizsiz olanlarını andırıyordu. Kafa kesme, el kesme ve külliyen kadın düşmanı bir perspektif, Taliban'ın eğlencenin her biçimine

1 Ortadoğu'da güzergah ne kadar tehlikeliyse, oraya uçan havayolunun adı da o kadar masalsı hale gelir. Beyrut'tan işgal altındaki Irak'ın cadı kazanına tek doğrudan seferi, (evet, tam tahmin ettiğiniz gibi) 'Uçan Halı Havayolları' adlı bir başka şirket düzenliyor.

yönelik düşmanlığıyla kolayca örtüşüyordu. Spinghar Oteli'nin pek övündüğü o eski Amerikan televizyonunu, Taliban gelip de oteli yıkmasın diye bahçedeki bir barakaya saklamışlardı. Televizyonların yanı sıra videoların ve hırsızların da sonu, ağaçlara asılmaktı. Celalabad'daki eski kışlık kraliyet sarayının enkazının yanında bir bahçıvan, "Ne bekliyordun ki?" diye soruyordu bana. "Taliban mülteci kamplarından geldi. Kendilerinde ne varsa bize de sadece onu veriyorlar." Bu sözleri duyar duymaz kafama dank etti: Afganistan'ın (bize ve eğitimli Afganlara fazlasıyla çağdışı ve vahşi gelen) yeni yasaları, dini diriltme çabasından ziyade, on altı yıl önceki Sovyet işgalinin ardından sınır bölgelerine kaçan milyonlarca Afgan mültecinin yaşadığı çamur deryası kamplardaki hayatın bir devamıydı.

Taliban'ın silahlı adamları, hastalığın kol gezdiği Pakistan'daki o kamplarda birer mülteci olarak büyümüşlerdi. Hayatlarının ilk on altı yılı katıksız bir sefaletin pençesinde geçmişti, her tür eğitimden ve eğlenceden yoksundular; aralarında kendi ölümcül yasalarını uyguluyorlardı; anneleri ve kızkardeşleri ağır bir baskı altında tutulurken, sınırın öte yanındaki erkekler zalim yabancıya karşı nasıl savaşacaklarına karar veriyordu; yegâne vakit geçirme imkânları, Kuran'ı en ince ayrıntısına dek, saplantı halinde okumaktı ve ufukta başka hiçbir ihtimalin görünmediği bir dünyada Kuran, tek ve en doğru yoldu. Taliban hatırlamadığı bir ülkeyi yeniden inşa etmek için değil, mülteci kamplarını daha geniş bir ölçekte kurmak için gelmişti. Bu yüzden eğitime de gerek yoktu. Televizyona da. Kadınlar evde oturmalıydı, aynı Peşaver'deki çadırlarında oturdukları gibi. Bu yüzden ziyaretim bitip Celalabad'dan ayrılırken havaalanında artık başka bir göçmenlik görevlisi vardı; belki ancak on beş yaşındaydı ve yüzüne makyaj yapmıştı. Afganistan'da savaşan birçok Cezayirli gibi o da, altıncı ve yedinci yüzyıl Hıristiyanlık dönemindeki Arabistan'da yaşayan Peygamber'in gözlerinin etrafına sürme çektiğine inanıyordu. Pasaportuma damga vurmayı reddetti, çünkü giriş vizem yoktu – halbuki Celalabad'a girmek için vize falan istenmiyordu. Fakat ben daha esaslı bir kuralı bozmuştum. Sakalım yoktu. Çocuk, çenemi işaret edip başını kınar bir edayla salladı; günahkarları gözünden tanıyan bir çocuk-öğretmen duruyordu karşımda. Nihayet, pistte duran eski uçağa doğru küçümseyerek yönlendirecekti beni.

Spinghar Oteli'nin bahçesinde otururken iki çocuk yaklaştı yanıma; on dört yaşında göstereni kolunun altında bir alıştırma kitabı tomarı taşıyordu. Kitaplardan birinde, elle yazılmış bir gramer testi vardı. 'Boş yere dorgu [*aynen böyle*] kelimeyi yazın' diyordu: "... eve gidiyordu." Seçenekler: "biz"/ "o"/ "siz". Kibarca 'o'yu boşluğa yerleştirdim ve 'dorgu'nun da doğrusunu yazdım. Afgan yoksullarına verilen yeni eğitim bu muydu? Fakat demek ki en azından erkek çocuklara, içler acısı okullarında bir yabancı dil öğretiliyordu. Küçük olanın, (kaçınılmaz olarak elbet) Hazreti Muhammed'in hayatını anlatan Farsça bir gramer kitabı bile vardı. Fakat kız çocuklarının böyle bir şansı yoktu. Aynı kasvetli bekleyiş günlerinde bir öğle sonrası verandada oturmuş çayımı yudumluyordum; soluk mavi burka giymiş bir kadının, kendi kendine homurdanarak yolda ilerlediğini gördüm. Sola dönüp bahçeye girecekken bana doğru yöneldi. İlenirken sesi bir martınınki gibi yükselip alçalıyor ve hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Bir yabancının bu acıklı protestoyu duymasını istiyordu besbelli. Sonra gül bahçesine girdi.

Peki bizim umurumuzda mıydı? Tam o sırada Asya Petrol Boru Hattı Projesi'ni yürüten Kaliforniya Union Petrol Şirketi (UNOCAL) yetkilileri, Türkmenistan'dan Pakistan'a Afganistan üzerinden doğalgaz taşıyacak bir boru hattının haklarını garantiye almak için Taliban'la pazarlık yapmaktaydı; Eylül 1996'da ABD Dışişleri Bakanlığı Taliban ile diplomatik ilişki kuracağını açıklayıp hemen sonra caymıştı. UNOCAL çalışanları arasında Zalmay Halilzad (ki kendisi beş yıl sonra 'kurtarılmış' Afganistan'a Başkan George W. Bush'un özel temsilcisi olarak atanacaktı) ve Hamid Karzai adlı bir Peştun lider de vardı. Afganların ABD'ye yönelik kuşkucu

bir tavır takınması hiç önemli değildi. Amerika'nın müttefikleri daha en başta Bin Ladin'i Ruslara karşı desteklemişti. Daha sonra ABD, Bin Ladin'i onların Bir Numaralı Halk Düşmanı'na dönüştürmüştü – Pentagon'un çarkıfeleğinde bolca bulunan bir unvandı bu, zira sürekli yeni canavarlar keşfetmekte kimse Washington'un eline su dökemezdi. ABD'nin bu keşif yeteneği, eski canavarları yakalama yeteneğiyle çoğu zaman ters orantılıydı. Şimdi de Taliban'a kur yapıyordu. Peki ne zamana kadardı? Siyasi hedefleri bakımından Taliban'dan çok daha muhteris bir Arap, yani Bin Ladin, kendi halkını ezmekten başka derdi olmayan bu adamların yanındaki sürgünlüğünü daha ne kadar devam ettirebilirdi? Taliban Bin Ladin'i, Sudan'ın aciz İslam Cumhuriyeti'nden daha cansiperane koruyabilecek miydi?

Dağlarda ise değişen bir şey yoktu. Soğuk bir ay vardı şimdi gökyüzünde ve sisin ay ışığını engellemediği anlarda, karşımdaki uzun adamın gergin dudaklarını ve siperliğinin altındaki çökmüş avurtlarını görebiliyordum. Buz tutmuş bayırda, belalı ülkelerde her daim yanımda taşıdığım sırt çantamı açtı ve içinde duran pasaportumu, basın kartımı, defterlerimi ve eski Lübnan ve Körfez gazetesi tomarımı yokladı. Nikon kameramı da çantasından çıkardı. Makinenin arkasını açtı, makara yatağını kontrol etti; ardından taşların üzerine diz çökerek kamera çantasını karıştırdı ve plastik film kutularını tek tek açıp içlerine baktı. Nihayet çıkardıklarının hepsini çantaya düzenli bir biçimde yerleştirdi, kameranın arka kapağını kapattı ve çantayı geri verdi. *Şükran*, dedim. Yine cevap yoktu. Sürücüye döndü, başını salladı ve buzlu yolda ilerlemeye koyulduk. 1500 metre yükseklikteydik. Devasa bir kayalığı geçip virajı dönene kadar ışıklar yanıp söndü; şimdi önümüzde, ay ışığının altında, küçük bir vadi uzanıyordu. Vadi otlar ve ağaçlarla kaplıydı; henüz donmamış bir dere vadinin ortasından akarak bir tepenin eteğindeki çadır kümesinin yanından kıvrılıyordu. İki adam yaklaştı. Daha resmi şekilde Arap selamı verdiler, yani sağ elimi iki ellerinin arasına alıp sıktılar. 'Bize güven' diyorlardı. Bu selamın anlamı buydu. Akıcı Fransızca konuşan bir Cezayirli ve bir Mısırlı... Küçük vadide bir tur atmayı teklif ettiler.

Derede ellerimizi yıkadık, sert ve sık otlara basa basa, yukarımızda uzanan tepedeki karanlık bir yarığa doğru yürüdük. Gözlerim ışığa alışınca, dağın bize bakan tarafındaki büyük dikdörtgeni fark edebildim; Bin Ladin'in adamları, Rus savaşı sırasında hava saldırılarından korunmak için, yumuşak kayalığın içine doğru 6 metre yüksekliğinde bir sığınak kazmıştı. "Burası hastane olarak kullanılıyordu," dedi Mısırlı. "Yaralanan mücahitlerimizi buraya getiriyorduk. Rus hava saldırılarına karşı korunaklı bir yerdi burası. Kimse bizi bombalayamazdı. Burada güvendeydik." Bu insan yapısı mağaraya girdim, Cezayirlide bir el feneri vardı, tünelin derinliklerinden ayak seslerimin yankısı duyulana dek ilerledim. Mağaradan çıktık, ay neredeyse göz alacak kadar parlaktı, vadi beyaz ay ışığı altında yıkanıyordu adeta; işte, ağaçlardan, sudan ve dağ doruklarından oluşan bir başka cennet vardı karşımda.

Askeri bir çadıra götürüldüm, demir kazıklarla sabitlenmiş haki bir brandaydı bu, tek kanatlı bir girişi vardı, zemin yan yana sıralanmış kirli hasırlarla kaplıydı. Büyük bir çelik kapta çay kaynıyordu; Mısırlı, Cezayirli ve Kalaşnikof'larıyla çadıra giren üç adamla birlikte oturdum. Yaklaşık yarım saat bekledik; beklerken sorduğum sorular karşısında inadı kırılan Cezayirli, ülkesindeki askeri rejimle mücadele eden 'İslami direnişin' mensubu olduğunu kabul etti. Cezayir'e yaptığım ziyaretlerden, İslamcıların dağlarda ve *beled*'de (kırsal alan) hükümet birliklerine karşı savaşma kabiliyetinden, 1954-62 yılları arasındaki bağımsızlık savaşında Fransız ordusuna karşı mücadele eden Cezayir FLN'sinden hiç aşağı kalmadıklarından söz ettim. Cezayirli bu kıyaslamayı beğenmişti (zaten beğensin diye söylemiştim); onun İslami Silahlı Grup'a (GIA) dahil olduğuna dair kuşkularımdan ise hiç söz etmedim. Hükümet GIA'yı, son dört

yıldır Cezayir'i kana bulayan ve baş kesip vücut parçalayarak işlenen katliamlardan sorumlu tutuyordu.

Çadırın dışından birdenbire karmakarışık sesler duyuldu, eski bir filmin müzikleri gibi tiz ve aceleci seslerdi bunlar. Derken çadırın branda kapısı kaldırıldı ve içeriye Bin Ladin girdi; başına bir sarık bağlamış, üzerine yeşil cüppe giymişti. Ayağa kalktım, çadırın basık tavanı altında yarı eğik durdum ve el sıkıştık. Başlarımız çadır bezine değdiğinden birbirimizi Osmanlı paşaları gibi, karşılıklı yüzlerimize bakıp eğilerek selamlamak zorunda kalmıştık. Yine bitkin görünüyordu ve çadıra girerken hafifçe aksadığı gözümden kaçmamıştı. Sakalları daha da kırlaşmıştı, yüzü hatırladığımdan daha inceydi. Ancak, yanında çadıra getirdiği tüfeği soluna bırakıp, misafirinin çayının tazelenmesini emrederken, yüzündeki neredeyse şen şakrak gülüş hiç kaybolmadı. Birkaç saniye yere baktı. Sonra bana çevirdi gözlerini ve gülüşü daha da büyüdü; lütufkar ve (yine) rahatsız edici bir gülüştü bu.

"Bay Robert," diye başladı ve muharebe ceketleri, yumuşak kahverengi başlıklarıyla çadırı dolduran etraftaki diğer adamlara göz gezdirdi. "Bay Robert, kardeşlerimizden biri bir rüya görmüş. Rüyasında bir gün, bir atın üzerinde bizim yanımıza gelmişsiniz. Sakalınız varmış ve imanlı bir insan olmuşsunuz. Bizim gibi kıyafetler giymişsiniz. Bu, sizin gerçek bir Müslüman olduğunuz anlamına geliyor."

İşte bu dehşet vericiydi. Hayatımdaki en korkutucu anlardan biriydi. Bin Ladin'in kullandığı her kelimenin ne anlama geldiğini, daha o konuşurken anlamıştım. Rüya. At. Sakal. İman. Cüppe. Müslüman. Çadırdaki diğer adamların hepsi başlarını sallıyor ve bana bakıyordu; bazıları gülüyor, geri kalanlar 'kardeşlerinin' rüyasında arzı endam eden bu İngilizi sessizce süzüyordu. Afallamıştım. Bu hem bir tuzak hem de bir davetti; ve dünyanın en tehlikeli adamları arasındaki en tehlikeli andı. 'Rüya'yı reddedemezdim, çünkü o zaman Bin Ladin'e 'yalancı' demiş olurdum. Lakin rüya tabirini kabul de edemezdim, çünkü o zaman da kendime yalan söylemiş olurdum. Benden ne yapmamı istedikleri ayan beyan ortadaydı: Bu 'rüya'yı bir kehanet ve ilahi bir talimat olarak kabul etmeliydim. Karşımdaki adam (ve adamlar) bana, yani bir yabancıya güvenmişti, ben onların yanına önyargısızca gitmiştim, beni dürüst addediyorlardı. Fakat düşündükleri gibi, onların mücadelesine katılmama, onlardan biri olmama imkân ve ihtimal yoktu. İddia makamı benden bir yanıt bekliyordu.

Abartıyor muydum acaba? Bu sadece, bir ziyaretçiye yönelik geleneksel güveni ifade etmenin süslü, ağdalı bir yolu olamaz mıydı? Bir Müslümanın kendi inancına taraftar kazanma çabasından ibaret sayılamaz mıydı? (Ortadoğu'daki birçok Batılı bu tecrübeyi yaşamıştır.) Bin Ladin (açık söylemek gerekirse) gerçekten beni örgütlemeye mi çalışıyordu? Korkarın ki öyle yapıyordu. Ve bir anda bunun ne anlama geldiğini idrak ettim. Bir Batılı, İngiltere'den beyaz bir adam, saygın bir gazetede çalışan bir gazeteci (Arap veya Asya kökenli olup da İslama geçmiş bir Britanyalı değildim), gerçekten de bir ava dönüşmüştü. Kuşku duyulmadan saflara alınacaktı; ondan sonra bir hükümet yetkilisi olabilirdi, bir orduya katılabilirdi, hattâ (beş yıl sonra herkesin dudağını uçuklatacak bir amaçla) uçak kullanmayı da öğrenebilirdi. Bir an önce bu durumdan kurtulmalıydım. Zekice bir kaçış tüneli bulmaya çalışıyordum; o tüneli öyle gayretle kazıyordum ki, beynim cayır cayır yanıyordu.

"Şeyh Usame," diye başladım, daha bir kelime sonrasına bile karar vermemişken. "Şeyh Usame, ben Müslüman değilim." Çadırda sessizlik vardı. "Ben bir gazeteciyim." Öyle ya, kimse buna itiraz edemezdi. "Ve bir gazetecinin görevi gerçeği söylemektir." Kimse buna itiraz etmek *istemezdi*. "Ve hayatım boyunca yapmaya çalıştığım şey de bu oldu, yani gerçeği söylemek." Bin Ladin beni şahin gibi izliyordu. Ve anladı. Teklifi reddediyordum. Adamlarının önünde geri adım atma ve bu geri çekilmeyi incelikle örtme sırası Bin Ladin'e gelmişti. "Eğer gerçeği söy-

lüyorsan bu zaten senin iyi bir Müslüman olduğun anlamına gelir," dedi. Çadırdaki herkes bu sağgörü karşısında beğeniyle başını salladı. Bin Ladin gülümsedi. Kurtulmuştum. O eski klişeyi de yerine getirerek, 'bir kez daha derin bir nefes aldım'. Ne maceraydı.

Bin Ladin bu bahsi daha fazla uzatmaya, bu küçük başarısızlık karşısındaki mahcubiyetini gizlemeye gerek olmadığına kanaat getirmiş olmalı ki, dikkati aniden ve aşırı bir heyecanla, kameramın yanında duran sırt çantama ve çantanın içinde kısmen görünen Lübnan gazetelerine yöneldi. Gazeteleri aldı. Onları hemen okumalıydı. Ve hepimizin önünde ayağa kalkıp, elinde gazetelerle gaz lambasının tıslamakta olduğu köşeye gitti. Orada, yarım saat boyunca, adeta hepimizi unutup, Arap basınını incelemeye daldı. Arada bir Mısırlıyı yanına çağırıp bir makaleyi okumasını, sonra gazeteyi çadırdaki diğer silahlı adamlara da göstermesini istiyordu. Merak etmeye başlamıştım: 'Dünya terörünün' merkezi gerçekten de burası mıydı? ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsünü dinleyen, *New York Times* veya *Washington Post*'taki başyazıları okuyan biri olarak, Bin Ladin'in 'terör ağını' bilgisayarlarla ve dijital savaş planlarıyla dolu süpersonik bir sığınakta yönettiğine, taraftarlarına bir başka Batılı hedefe saldırma emirlerini bir düğmeye basarak verdiğine inanmam herhalde mazur görülebilirdi. Fakat dış dünyayla tüm bağlarını koparmış görünen bir adam vardı karşımda. Bir radyosu yok muydu mesela? Ya televizyonu? Gazeteleri okuduktan sonra bana söylediği üzere, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin, 1980-88 İran-Irak savaşından bu yana ilk kez kendi ülkesini, yani Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğini bile nasıl olup da bilmezdi.

Çadırdaki eski yerine döndüğünde Bin Ladin gayet ciddiydi. Amerikalıları, Suudi Arabistan'daki güçlerine karşı yeni bir saldırı konusunda uyardı. "Onlara karşı askeri harekatın daha başındayız," diyordu. "Fakat Amerikalılarla savaşmanın önündeki psikolojik engelleri yıkmış durumdayız... İki kutsal mabet on dört asırdan bu yana ilk kez gayri-müslim güçlerin işgali altında..." Amerikalıların petrol için Körfez'e demir attığında ısrarlıydı ve bölgenin modern tarihine bakıldığında bu durum rahatlıkla görülebilirdi.

"Brejnev de tam bu sebeple Afganistan üzerinden Hürmüz Boğazı'na ulaşmak istedi, fakat Allah'ın hikmeti ve cihadın gücüyle Afganistan'da sadece yenilmekle kalmayıp tam anlamıyla tükendi. On yıl boyu silahlarımızı buraya omuzlarımızda taşıdık; biz ve İslam dünyasının evlatları, hepimiz hayatımızın geri kalanında da silah taşımaya hazırız. Fakat bütün bunlara rağmen, Amerikalıların bölgeyi işgalindeki doğrudan sebep petrol değil; işgalden önce petrolü son derece cazip fiyatlardan satın alıyorlardı zaten. Başka sebepler de var, ki en önemlisi Amerikan-Siyonist ittifakı; bu ittifak İslamın gücünden ve Mekke ve Medine topraklarından duyulan korkuyla dolu. İslami bir rönesansın İsrail'i boğacağından ürküyorlar. Filistin'deki Yahudileri öldürmemiz gerektiğine inanıyoruz. Allah'ın yardımıyla Amerikan güçlerine karşı zafer kazanacağımıza inanıyoruz. Bu sadece bir sayı ve zaman meselesi. Onların Arabistan'ı Irak'tan korudukları iddiası doğru değildir – Saddam konusu tepeden tırnağa kadar bir hiledir."

Bin Ladin'in söylediklerinde yeni bir şeyler vardı. İsrail'i lanetlemek, bırakın İslam cihadına katıldığına inanan bir adamı, herhangi bir Arap milliyetçisinin standart gıdasıydı. Fakat Bin Ladin artık Amerika ve İsrail'i tek bir ülke gibi birleştiriyor (ki sonradan kendileri için Amerikan ve İsrail hükümetleri, Amerikan ve İsrail askerleri arasında hiçbir fark olmadığını söyleyecekti) ve hedef olarak İsrail askerlerinden değil, Yahudilerden söz ediyordu. Bütün Batılıların, yani 'Haçlı uluslarından' gelen herkesin listeye eklenmesine pek fazla kalmamış mıydı? Riyad ve El-Hubar bombalamalarında payı olduğunu asla kabul etmiyordu, fakat eylemleri gerçekleştirmekle suçlanan dört kişiyi övmeden geçmedi ve ikisiyle görüştüğünü de kabul etti. "Bu bombalamaları gerçekleştirenlere büyük bir saygı duyuyorum," diyordu. "Bunu, katılma fırsatını kaçırdığım büyük bir eylem ve büyük bir onur olarak görüyorum." Bin Ladin, Pakistan'da

davasına verilen desteğin giderek arttığını iddia ediyor, bundan büyük heyecan duyuyordu. Amerika'nın Suudi Arabistan'daki varlığını kınayan Pakistanlı din adamlarının verdiği vaazların yer aldığı gazete kupürlerini kesmişti ve elime, Karaçi duvarlarına sprey boyayla yazılmış yazıların yer aldığı iki renkli fotoğraf tutuşturdu.

Kırmızı boyayla yazılmış birinde şu kelimeler okunuyordu: 'Amerikan Güçleri, Körfez'den defol –Birleşik Militan Din Adamları.' Kahverengiyle yazılmış diğer slogan, 'Amerika'nın Müslüman dünyanın en büyük düşmanı olduğunu' ilan ediyordu. Bin Ladin'in bana verdiği büyük bir poster de, Pakistan kenti Lahor'da *mevlevilerin* (din âlimleri) temsil ettiği benzer bir Amerikan karşıtı hissiyatla, aynı elden çıkmışa benziyordu. Taliban ve onun yeni, baskıcı rejimine gelince, Bin Ladin'in pragmatik olmaktan başka seçeneği yoktu. "Bütün İslam ülkeleri benim ülkemdir," diye açıkladı. "Taliban'ın İslami şeriat hukukunu uygulama çabasında samimi olduğuna inanıyoruz. Onların gelmesinden önceki ve sonraki durumu gördük; büyük bir farklılık ve bariz bir ilerleme olduğunu düşünüyoruz."

Fakat konu ne zaman tekrar en önemli mücadelesine (ABD'ye karşı yürüttüğü mücadeleye) gelse, Bin Ladin tamamen farklı biri oluyordu. Biz bu konuda konuşurken, çadırdaki taraftarları her kelimesini yutarcasına dinliyordu; sanki bir mesih duruyordu karşılarında. Bin Ladin, Kral Fahd'a ve Suudi hükümetinin belli başlı bütün birimlerine fakslar çektiğini, onları ABD'ye karşı kutsal bir savaş yürütmekte kararlı olduğu konusunda bilgilendirdiğini anlattı. Hattâ Suudi kraliyet ailesinin bazı üyelerinin, yanı sıra güvenlik birimlerindeki yetkililerin kendisini desteklediğini iddia etti; sonradan bu iddiasının doğrulandığını görecektim. Fakat faksla savaş ilan etmek epey yeni bir yöntemdi ve Bin Ladin'in Amerikan siyasetine dair perspektifinde bir tuhaflık vardı. Bir noktada, olanca ciddiyetiyle Amerika'daki artan vergilerin birçok eyaleti birleşik devletlerden ayrılmaya zorlayacağını öne sürdü; gerçek dünyada ihtimal dahilinde olmasa da, bazı eyalet valilerinin hoşuna gidebilecek bir fikirdi bu.

Fakat çok daha ciddi bir tehdidin yanında bu sözler çocuk oyunu gibi kalıyordu. "Amerika'ya karşı mücadelemizin Sovyetler Birliği'ne karşı olandan çok daha basit olacağını düşünüyoruz," dedi Bin Ladin ve devam etti: "Bu söyleyeceklerimi ilk defa size anlatıyorum. Afganistan'da savaşmış bazı mücahitlerimiz Amerikalılara karşı Somali'de yürütülen operasyonlara katıldı ve Amerikan ordusunun moralinin hızla çöküşü karşısında şaşkınlığa uğradılar. Amerika'yı kâğıttan bir kaplan olarak görüyoruz." Bir ölçüde stratejik bir hataydı bu. Amerika'nın Başkan Clinton döneminde Somali'deki ulus-inşa projesinden geri çekilişi, Cumhuriyetçi bir başkan iş başına geldiğinde tekrarlanmayacaktı, bilhassa da ABD saldırı altındayken. Doğruydu, geçmiş yıllarda bu irade kaybı Amerika'nın askeri politikasını geriletmiş olabilirdi (Irak bu gerilemenin ne demek olduğunu görmüştü), fakat Washington, Bin Ladin ne düşünürse düşünsün, Moskova'dan çok daha ciddi bir hasım olduğunu gösterecekti. Ancak Bin Ladin ısrarlıydı. Ve o ferah dağ akşamında, Usame Bin Ladin'in bana söylediği son sözleri daima hatırlayacaktım: "Bay Robert, üzerinde oturduğunuz bu dağda savaşıp Rus ordusunu yendik ve Sovyetler Birliği'ni yok ettik. Ve Allah'a, ABD'yi de kendisinin bir gölgesi haline getirmemize izin vermesi için dua ediyorum."

Sessizce oturup, şimdi muhafızlarıyla Celalabad'a dönüş yolculuğumu istişare eden Bin Ladin'in söylediklerini düşündüm. Her ne kadar 'samimiyetine' güvense de, Taliban'ın bir yabancıyı karanlık bastırdıktan sonra kontrol noktalarından geçirmesine itiraz edebileceğinden endişe duyuyordu; bu yüzden geceyi dağ kampında geçirmemi teklif etti. Sadece üç fotoğraf çekmeme izin verildi; bu kez çadırın girişine getirilen bir Toyota'nın ışığı altında, aracın farları çadırın tavanıyla birlikte Bin Ladin'in yüzünü aydınlatırken. Karşımda öylece oturdu, ifadesiz, taştan bir heykel misali; ve üç gün sonra Beyrut'ta bastığım fotoğraflarda mor ve sarı bir hayalet

gibi çıkacaktı. Fazla merasime kaçmadan "Hoşçakal," dedi, kısaca elimi sıktı, başını salladı ve çadırdan çıkıp kayboldu. Üşüyordum, sıcak tutsun diye ceketimi hasırın üzerine serdim. Etrafta oturan silahlı adamlar oldukları yerde uyumuştu; uyanık olanlar ise tüfekleri ve roketatarlarıyla kampı kuşatan alçak sırtlarda devriye geziyordu.

Müteakip yıllarda bu adamların kim olduklarını çok merak edecektim. Çadırdaki genç adamların arasında Mısırlı Muhammed Atta da var mıydı sözgelimi? Veya Abdülaziz El-Omari? Veya beş yıl sonra isimlerini dünya alemin duyacağı o on dokuz adamdan herhangi biri? Şimdi yüzlerini hatırlayamıyorum, zaten birçoğunun yüzü de başörtüsüyle kapalıydı.

Halsizlik ve soğuk yüzünden uyku girmedi gözüme. Kendi kendime sürekli o sözü tekrarlıyordum: 'Kendisinin bir gölgesi...'

Bin Ladin ve bu kararlı, acımasız adamlar bu sözle neyi kast ediyordu? Sonraki birkaç saati bir donmuş film karesi halinde hatırlıyorum; öylesine soğuktu ki, uyandığımda saçlarımda buz parçaları vardı.

Toyota'ya bindik ve dağ yolundan aşağı doğru ağır ağır ilerlemeye koyulduk. Arka koltuktaki silahlı adamlardan Cezayirli olanı, Cezayir'de olsaydık boğazımı keseceğini, fakat Bin Ladin'in beni koruması emri verdiğini ve bu yüzden benim için hayatını feda edebileceğini söylüyordu. Arka koltuktaki üç adam ve sürücü, cipi harap durumdaki Kabil-Celalabad otoyolunda durdurup sabah namazını kılacaklarını söylediler. Kabil Irmağı'nın geniş ağzının hemen kıyısında seccadelerini yaydılar ve güneş dağların üzerinden yükselirken secdeye vardılar. Kuzeydoğuya doğru, uzakta, Hindikuş doruklarının, soluk mavi bir göğün altında, aynı derecede soluk beyaz bir ışıkla aydınlandığını görebiliyordum; Çin sınırına değen o ışık, yıkılmış, ama gelecek yıllarda daha çok acılar çekecek bir ülkenin üzerinde yükseliyordu. Tepeler, kayalar, su, kadim ağaçlar ve yaşlı dağlar... İnsan öncesine ait bir dünyaydı bu.

Ve Bin Ladin'in adamlarıyla, Taliban'ın topladığı silahları depoladığı barakaları geçip Celalabad'a girdiğimizi ve birkaç dakika sonra o barakaların bütünüyle havaya uçtuğunu hatırlıyorum. Top mermileri, anti-tank roketleri, Stinger füzeleri, patlayıcılar ve mayınlarla tıka basa dolu cephanelik öyle bir infilak etti ki, Spinghar Oteli'nin girişindeki ağaçlar depreme tutulmuş gibi sallandı. Ve üzerimize küçük metal parçalarıyla, füzelerin savaş uçaklarına nasıl ateşleneceğini anlatan Amerikan 'kullanıcı' kılavuzlarının parçalanmış sayfaları yağdı. Kazayla gerçekleşen (bir Taliban üyesi, sigara izmaritini, sahip olduğu tek eğlence imkânından arta kalan o nesneyi cephaneliğe mi fırlatmıştı?) bu patlamada doksandan fazla sivil paramparça olmuştu. Cezayirlinin gözyaşları içinde yanıma geldiğini gördüm, en iyi arkadaşı patlamada hayatını kaybetmişti. Bin Ladin'in adamları da, diye not ettim defterime, ağlayabiliyordu.

Fakat benim için en unutulmaz olanı, Bin Ladin'in kampından ayrıldıktan sonraki ilk dakikalardı. Kuzeydeki dağlardan yayılan büyük bir ışığı fark ettiğimde, bizim bulunduğumuz bölge hâlâ karanlıktı. Başta bunun bir başka aracın farları olduğunu, kamp muhafızlarının ayrılan Toyotamıza yine güvenlik sinyali gönderdiğini sandım. Fakat ışık orada dakikalarca kaldı ve bunun dağların doruklarından akan bir ateş olduğunu kavramaya başladım, üstelik arkasında göz kamaştırıcı bir kuyruk taşıyordu. Araçtaki adamlar da seyrediyordu bu manzarayı. İçlerinden birisi, "Halley kuyrukluyıldızı," dedi. Yanılıyordu. Yeni keşfedilen bir kuyruklu yıldızdı bu ve iki yıl önce ilk kez Amerikalı Alan Hale ve Tom Bopp'un dikkatini çekmişti. Hale-Bopp'un, Afganistan dağlarındaki bu Araplar için nasıl Halley'e dönüşüverdiğini görebiliyordum. Sonsuz göklerden gelip saatte 70 bin kilometre hızla ilerleyen bir ilahi güç, şimdi altından kuyruğuyla tepemizden süzülüyordu.

Toyota'yı durdurduk, aracın üzerine tırmandık ve üzerimizdeki karanlığı yırtarak süzülen ateştopunu seyretmeye daldık. El-Kaide'nin adamları ve bir İngiliz, hepimiz kozmik enerjinin 4

bin yıldır tanık olunmamış bu muhteşem, inanılmaz tezahürü karşısında huşuyla dolduk. "Bay Robert, bir kuyrukluyıldız görüldüğünde ne derler bilir misiniz?" Cezayirliydi soruyu soran, hemen yanımdaydı, ikimizin de gözleri gökyüzündeydi. Cevabı kendisi verdi: "Büyük bir savaş olacak derler." Ve biz öylece durup, yıldızların görkeminden kopup gelen ve üzerimizdeki gökkubbeyi aydınlatan bu alev geçidini seyretmeye devam ettik.

İKİ

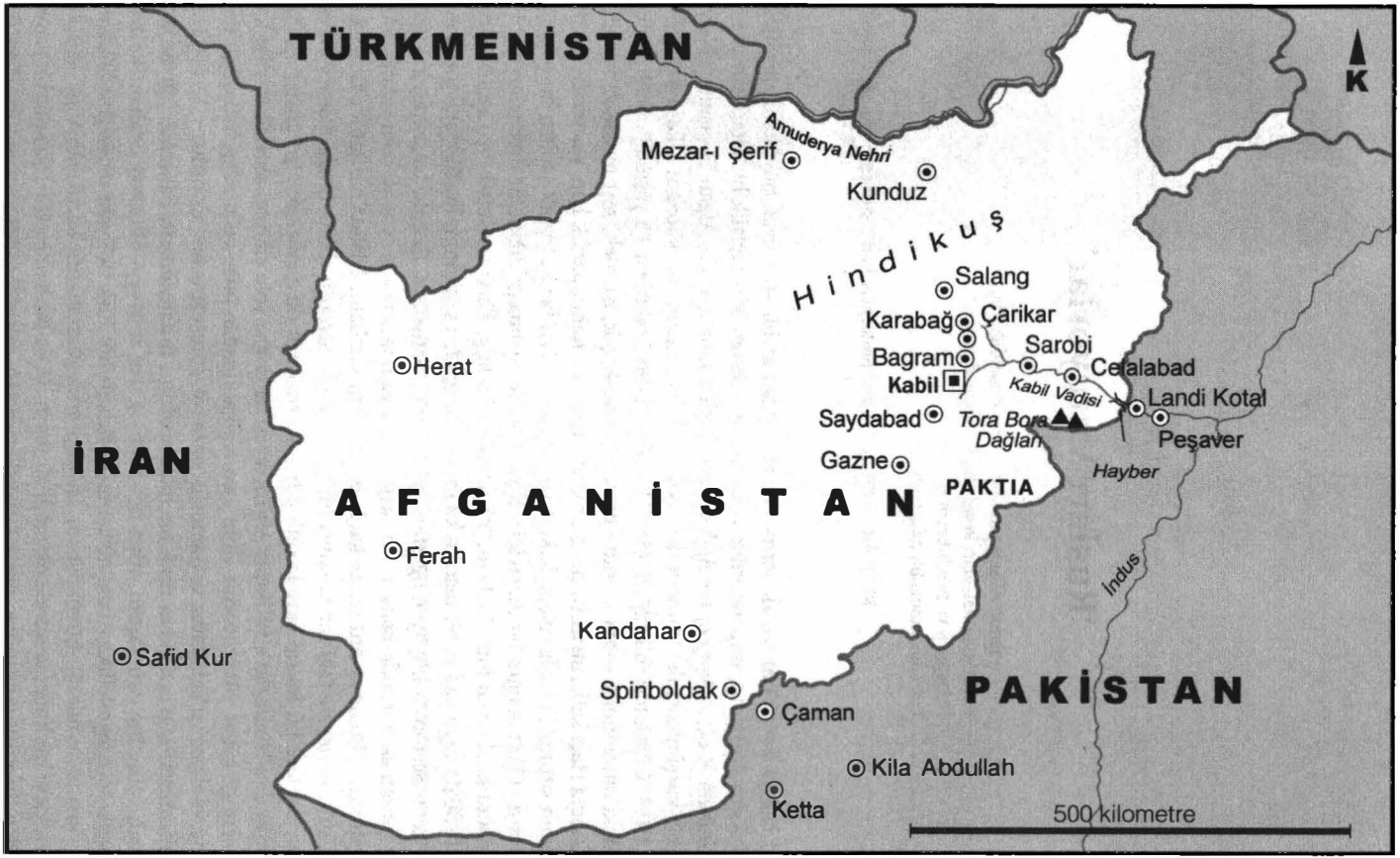
'Rusları Vuruyorlar'

Sen yaralanıp Afganistan ovalarında bırakıldığında,
Ve kadınlar kalanları kesip almak için geldiğinde,
Tüfeğini al ve kendi beynini dağıt
Tanrı'nın yanına bir asker gibi git.

RUDYARD KIPLING, 'Genç Britanya Askeri', (şiiri çeviren Seda Ersavcı)

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine altı aydan az bir süre kala, büyükannem Margaret Fisk, babam William'a, imparatorluk maceralarını anlatan 360 sayfalık bir kitap hediye etmiş: *Tom Graham V. C., A Story of the Afghan War* (Tom Graham V. C., Afgan Savaşının Hikâyesi). Kalın bir kurşunkalemle, 'Annesinden Willie'ye' diye yazmış ön kapağın arkasına. 'Tarih: 24 Ocak 1914, Cumartesi, bir diğeri için.' O tarihte 'Willie' takriben 15 yaşında olmalı. Babamın 1992'deki ölümünden sonra gördüm bu kitabı ancak; şık, işlemeli, sert mukavva kapağında, bir Viktorya Haçı kabartması vardı (bir madalyaydı bu, 'Kahramanlık İçin' yazıyordu üzerinde) ve kitabın sırtında, elinde tüfeğiyle kırmızı ceketli ve sivri beyaz tropik şapkalı bir asker göze çarpıyordu. O esrarengiz 'bir diğeri için' ifadesinin ne anlama geldiğini hiç öğrenemedim. Fakat yıllar sonra kitabı okudum. William Johnston'un yazdığı, Thomas Nelson ve Oğulları yayınevinin 1900'da yayımladığı bir macera kitabıydı. Bir maden sahibinin, İngiltere'nin kuzeyindeki liman kenti Seaton'da büyüyen oğlunun hikâyesini anlatıyordu. Çocuk, babasının ani iflasıyla okulu bırakmak zorunda kalıyor, bir tezgahtarın yanına çırak giriyor ve sonra daha askerlik yaşı gelmeden Britanya ordusuna katılıyordu. Tom Graham, İrlanda'nın güneybatısına, County Cork, Buttevant'taki bir Britanya birliğine gönderiliyordu (hattâ orada Blarney Kayası'nı öpüyor, böylece bu kutsal kayada bulunduğuna inanılan ikna edici belagat güçleri ediniyordu), ardından Hindistan'a ve İkinci Afgan Savaşı'na doğru yola çıkıyor, bir dağ alayına katılıp asteğmenliğe kadar yükseliyordu. Tom, orduya katılmadan önce vefat eden babasının mezarı önünde dikiliyor ve 'saf, temiz ve namuslu bir hayat' süreceğine ant içiyordu.

Babamın kuşağı açısından tipik bir hikâyeydi bu: Britanyalıların kahramanlığı ve Müslümanların vahşetine dair şaşaalı, ırkçı bir mesel. Fakat hikâyeyi okurken Graham ile babam arasındaki bazı paralellikler beni afallatmıştı. Babam Bill Fisk de (yani neredeyse bir asır önceki o ithafın 'Willie'si), büyükbabam Edward artık masraflarını karşılayamadığı için kuzey İngiltere'deki bir liman kentinde okuldan alınmıştı. O da Birkenhead'de tezgahtarlık yapmıştı. Ölmeden önce tuttuğu birkaç notta Bill, askerlik yaşı gelmeden Britanya ordusuna katılmayı denediğini hatırlıyordu; Kraliyet Topçu Tugayı'na katılmak amacıyla 15 Ağustos 1914'te (yani

TÜRKMENİSTAN
K
Amuderya Nehri
Mezar-ı Şerif
Kunduz
Hindikuş
Salang
Karabağ
Çarikar
Sarobi
Bagram
Kabil
Celalabad
Kabil Vadisi
Landi Kotal
Herat
İRAN
Saydabad
Tora Bora Dağları
Peşaver
Gazne
PAKTIA
Hayber
A F G A N İ S T A N
Ferah
İndus
Kandahar
Safid Kur
Spinboldak
PAKİSTAN
Çaman
Kila Abdullah
Ketta
500 kilometre

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından on bir gün, annesi Margaret'in kendisine *Tom Graham*'ı hediye etmesinden neredeyse altı ay sonra) Preston'daki Fulwood Kışlası'na gitmiş, fakat geri çevrilmişti. İki yıl sonra askere alınmayı başaran Bill Fisk de, 1916 Paskalya Ayaklanması'ndan kısa süre sonra, İrlanda'daki Cork'a, Chesire Alayı'na bağlı bir tabura gönderilmişti. Hattâ arşivlerimde, babamı Blarney Kayası'nı öperken gösteren soluk bir fotoğraf bile var. Velhasıl babam, iki yıl sonra, Fransa'daki Liverpool Kraliyet Alayı'n'da asteğmenliğe yükseltilmişti. Acaba bilinçli şekilde, roman kahramanı Tom Graham'ın hayatını mı takip ediyordu?

Kitabın ikinci bölümünde, İkinci Afgan Savaşı sırasındaki ırkçı önyargılar, yabancı düşmanlığı ve katıksız Müslüman karşıtı öfkeyle dolu, rahatsız edici bir hikâye anlatılıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere-Rusya düşmanlığı doğal olarak Afganistan üzerine odaklanmış, ülkenin çizilmemiş sınırları imparatorluk Rusya'sı ile Britanya Hint Racalığı arasındaki belirsiz cephe hatlarına dönüşmüştü. 'Büyük Oyun'un asıl kurbanları, her ne kadar Britanyalı diplomatlar haksızca Afganistan'ın bitmek bilmez iç çatışmalarına atıfta bulunsalar da, elbette ki Afganlardı (aslında Rusya ile Britanya arasındaki kıskançlığın çocuksu bir niteliği de yok değildi). Issız bozkırları, yalçın dağları ve koyu yeşil vadileriyle Afganistan, asırlar boyu hem (Ortadoğu, Orta Asya ve Uzakdoğu arasında) kültürel bir buluşma noktası hem de bir savaş alanı olmuştu.[1] Afganistan'ın ilk kralı Dost Muhammed'in üçüncü oğlu, Afgan kralı Şir Ali Han'ın, 1868'de ikinci kez tahta çıkmasının ardından bir Rus heyetini Kabil'de kabul etme kararı, doğrudan doğruya Britanyalıların İkinci Afgan Savaşı adını verdiği savaşa yol açtı. Birinci Afgan Savaşı, Britanya ordusunun 1842'de Kabil Vadisi'nde (1997'de Usame Bin Ladin'i ziyarete giderken geçtiğim o devasa karanlık çukurda) yok olmasıyla sonuçlanmıştı. 1879 tarihli Gandamak Anlaşması uyarınca, Şir Ali'nin oğlu Yakup Han, Kabil'de kalıcı bir Britanya büyükelçiliği açılmasına izin verdi, fakat dört ay sonra Britanya elçisi ve elçilik çalışanları, ikametgahlarında öldürülünce Britanya ordusu tekrar Afganistan'a gönderildi.

İşte Bill Fisk'e hediye edilen romandaki Tom Graham, o orduyla birlikte Afganistan'a gidiyordu. Graham, Peşaver'de (şimdi Pakistan'da olan bu kent, o zamanlar Hindistan'a bağlıydı) bir pazarda gördüğü Pathan aşireti üyelerini, "Çok çirkinler... fanatiklerin büyük çoğunluğu, başlarını sıkı sıkı saran takkeler takıyor... bu takkeler onlara son derece lanetli ve şeytani bir görünüm kazandırıyor," diye tarif ediyordu. Günler sonra Graham aynı kabile üyeleriyle Peyvar Kotal'de çarpışıyor, bir Afganı göğsünden 'burnunun ucuna' kadar biçerken, "Kara bir devdi, gözleri nefretle parlıyordu," ifadelerini kullanıyordu. Kurrum Vadisi'nde Graham ve 'kankaları' (babamın Birinci Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşlarından söz ederken kullandığı bir kelimeydi bu), 'yağma şehvetiyle sarhoş olmuş, gözü dönmüş aşiret savaşçılarını' püskürtüyorlardı. General Frederick Roberts (sonradan Kandahar Lordu olacaktı) yerel bir aşiretin lideriyle görüşmeyi kabul etmişti; gelen adam 'tahayyül edilebilecek en vahşi dolandırıcı çetesinin bir üyesi gibi görünmekteydi.' Yazar Afganların eline düşen Britanya askerlerine yapılanları şöyle

1 Büyük İskender Hindistan'a giderken yolunun üzerindeki Afgan kabilelerini de ezip geçti ve ülkeye sırasıyla Kuşhanlar, Pers Sasaniler ve Beyaz Hunlar tarafından hükmedildi. Ardından ilk başta Hindu kabilelerinin çetin direnişiyle karşılaşan İslam ordularının istila ve işgali geldi. Cengiz Han bölgeyi 1219'da işgal etti ve kuşatma altındaki Bamyan kentinin (kentteki vadiye oyulmuş 600 yıllık iki devasa Buda heykeli hemen göze çarpar) dışında torununun ölmesinden dolayı öyle infiale kapıldı ki, Moğol ordusuna bütün erkek, kadın ve çocukları öldürme emri verdi. Diğer imparatorluklar topraklarını, şimdi Afganistan diye anılan bölgeye kadar genişlettiler. 14. yüzyılın sonunda Timurlenk (Aksak Timur, Christopher Marlowe'un kan deryası oyununun Tamburlaine'i), toprakların büyük bölümünü fethetti. Timur hanedanlığının yerini daha sonra Hintli İmparatorlar ve İran Safevileri aldı. Afgan kabileleri sürekli olarak isyanlara girişti, fakat Afganistan olarak tanımlanabilecek bir ülkenin anahatları ancak 1747'de, küçük bir Peştun aşiretinin lideri Ahmed Şah Dürrani, sonradan Hindistan'ın kuzeyini işgal edecek olan bir ittifak kurduğunda ortaya çıktı. Fakat Afganistan'ın tek bir siyasi ulus olarak sahneye çıkışı, 1830'larda, Dost Muhammed iktidarında gerçekleşti.

anlatıyordu: "Cesetleri iğrenç bir biçimde parçalanıyor ve insan kisvesindeki o canavarlar tarafından aşağılanıyor." Britanya büyükelçisinin öldürülmesinden sorumlu bulunan Afganların lideri idam edilmek üzere darağacına çıkarılırken, Graham ve silah arkadaşlarının saflarından 'bir sevinç tezahüratı' yükselmişti.

Yani Afganlar 'çok çirkindi', 'fanatikti', 'dolandırıcıydı', 'insan kisvesinde birer canavardı', Britanyalıların süngüleri (veya romandaki esprili adıyla 'kızartma çatalları') için birer et parçasıydı. Romanda daha da beteri vardı. Britanyalı bir topçu subayı adamlarına, kıstırılan Afgan aşiret üyelerine şu kelimelerle ateş açmalarını söylüyordu: "Vurun, vurun ki sinekler dağılsın." Metin sadece ırkçı değil, İslam düşmanı bir hale de bürünüyordu. "Genç okurlar bir noktayı bilmiyor olabilir," diye başlıyordu çokbilmiş yazar ve şöyle devam ediyordu: "1878-80 savaşına katılan her Afganın tek amacı, bulabildiği bütün kafirleri parçalara ayırmaktı. Zavallı Britanyalılardan ne kadarını parçalarlarsa, Cennet'teki saadetlerinin o kadar fazla olacağına inanırlardı." Tom Graham Kabil'de yaralandıktan sonraki dönemde, Afganlar (İrlanda doğumlu ordu doktorunun deyişiyle) iyice 'iflah olmaz caniler, kara yabaniler' haline geliyordu.

Britanyalılar Mayvand Muharebesi'nde, Kandahar'ın batısındaki gri çölde yenilince, bir subay adamlarına 'süngülerinizi hazırlayın ve yabanileri bekleyin' emri veriyordu. Kitapta efsanevi genç Afgan kadını Malaley'e dair tek bir atıf yoktu. (Malaley, Afganların çekilmeye başladığını görünce örtüsünü başından sıyırmış, düşmanın üzerine saldırmış ve Britanya kurşunları altında can vermiştir. Bu elbette Britanyalıların değil, Afganların hikâyesinin bir parçası.) Nihayet Britanya Kandahar'da zaferini ilan edince, Tom Graham da Victorya Madalyası'nı göğsüne takıyordu.

O yüzlerce sayfadaki 'çirkinler', 'sinekler' ve 'yabaniler'den, babamın 'saf, temiz ve dürüst' Britanyalılar dünyasının, düşmanlarını nasıl basitçe hayvan yerine koyduğunu anlamak zor değil. Kitapta Afgan savaşçıların 'gözüpekliğine' birkaç atıf (bir tek yerde de 'cesaret'lerinden söz ediyor) olsa da, eylemlerini açıklamak yönünde hiçbir çaba gözlenmiyor. Onlar kötü, nefret dolu, imanlarını 'zavallı Britanyalıları parçalara ayırarak' kanıtlamaya hevesli insanlar. Hikâyede, Afganların yabancıların ülkelerini istila etmesini istemediğine dair en ufak bir ifade yok.

Britanyalıların Afganistan anlatıları her zaman o kadar önyargılı değildi, fakat Afganlara dair, Johnston'un da romanında sonuna dek kullandığı türden aşırı basitleştirilmiş ve üstünlük taslayan bir bakışı hep sürdürdüler. Doğu Hindistan Bölüğü'nden Yarbay Alexander Burnes, Britanya ordusunun 1842'de katledilmesinden bir yıl önce yayımlanan kitabında, 1839-38 yılları arasında Kabil'deki hayatın duygusal bir panoramasını çizer: Aşiret liderlerinin yüce gönüllülüğünden söz eder, Afgan gelenekleri ve toplumsal hayatına samimi bir merak gösterir. Fakat asrın sonuna gelindiğinde, resmi siyasetin sözcüsü konumundaki *Imperial Gazetteer of India*, Afgan halkına dair haberler vermeden önce, Afganistan'daki hayvanları tarif etmeyi tercih etmektedir. Afganlardan söz ettiğinde de şöyle yazar gazete: "Yakışıklı ve atletikler... çocukluktan itibaren kan dökmeye alışıyorlar... intikam almakta pek hain ve heveslıler... bırakın en temel doktrinlerini, dinleriyle alakalı her şeyden bihaberler..."

1879'da Kabil'e giden orduya eşlik eden genç Britanyalılar arasında, General Roberts'ın siyasi sekreterliğine atanan 29 yaşındaki bir devlet memuru, yani Henry Mortimer Durand da vardı (gerçek bir Britanyalıydı kendisi). Generalin Kabil halkına yazdığı bildiriyi dehşet içinde okumuştu; bildiri Britanyalı diplomatların öldürülmesinin 'haince ve vahşi bir suç' olduğunu vurguluyor, bunun Afgan halkının alnına kara bir leke olarak kazındığını ilan ediyordu. General Roberts, Yakup Han'ın taraftarlarının kaçamayacaklarını, onlara verilecek cezanın 'akıllardan silinmemesi gerektiğini' ve 'cinayete iştirak etmekle suçlanan bütün şahıslara layık olduğu şekilde muamele edileceğini' belirtiyordu. Amerikan başkanının Afganlara 122 yıl sonra yapacağı uyarının, eski, Viktoryen bir versiyonuydu bu.

İnsancıl ve anlayışlı biri olan Durand, bildiri konusunda Roberts'a itiraz etti. Şunları yazıyordu Durand: "Tonu ve içeriği itibarıyla bana o kadar yanlış görünmüştü ki, engellemek için elimden geleni yapmaya kararlıydım... gösterişçi üslubu ve Afganlara tarihsel ahlak nutukları çeken absürd yapmacıklığı (ki onlarla bütün sorunlarımız, bizzat bizim yaptığımız iğrenç haksızlıklarla başladı), bana göre bildiriyi General'in şöhreti açısından iyice tehlikeli bir hale getiriyordu." Roberts metni düzeltti, fakat yine de tam olarak Durand'ın istediği gibi değildi. "Sadece biraz daha az itiraz edilebilir hale geldi," diyordu Durand.

Bununla birlikte Durand, biyografisini kaleme alan yazarın kızkardeşi Ella Skyes'a bir mektup gönderdi; bu mektup, Tom Graham'ın romanının Afgan vahşetine ilişkin oldukça gerçek tasvirler içerdiğini tüyler ürpertici şekilde gösteriyordu. "Çardeh Vadisi'ne 12 Aralık 1879'da düzenlenen harekatta," diye yazıyordu Durand, olaydan neredeyse on altı yıl sonra, "Dokuzuncu Süvari Alayı'nın iki bölüğüne Afganlara karşı büyük bir taarruz düzenlemeleri emri verildi. Silahlarımızı geri almayı umuyorduk. Taarruz başarısız oldu ve bazı ölülerimiz geride kaldı. Daha sonra onların Afgan bıçaklarıyla parçalanmış olduğunu gözlerimle gördüm..." Fakat Durand Afganların 'insan kisvesindeki birer canavar' olmadığının farkındaydı. 1893'te, Afgan ordu komutanı Gulam Haydar'ı, meraklı ve alicenap bir adam olarak tarif edecekti:

> Bugün Londra'nın ne kadar büyük olduğundan ve bu koca şehrin yiyeceğinin nasıl tedarik edildiğinden konuştuk... Sonra dinsel önyargılardan, Sünni-Şii nefretinden, Reform ile Engizisyondan, İsa'nın hayatına ve ölümüne dair Müslüman ve Hıristiyan hikâyelerinden, İspanyol donanmasından, Napolyon ve savaşlarından söz ettik... Gulam Haydar'ın iyi bildiği konulara geldi sıra: Somalililerin örf ve âdetleri, kaplan avı...

Durand, Afgan kralı Abdurrahman (Şir Ali'nin kuzenlerinden biri) ile ülkenin güney sınırı konusunda pazarlığa oturmak, böylece Britanya Hindistan'ı ile Afganistan arasındaki sınırı tayin edecek bir anlaşmaya varmakla görevlendirilmişti. Durand'ın kardeşi Edward da daha önce (Rusların Kuşk Nehri'ndeki Afgan birliklerine saldırmak üzere bir Kazak kuvveti gönderdiği sırada) ülkenin Rusya ile kuzey sınırının çizilmesinde rol oynamıştı. Görüşmeleri sırasında Mortimer Durand kralın kuzey komşusundan hiç hazzetmediğini fark etti. Durand'ın notlarına göre, Abdurrahman şunları söylüyordu:

> Siz beni düşmanlığa mecbur etmediğiniz sürece hayatım boyunca sizin dostunuzum. Peki neden? Ruslar Hindistan'a saldırmak istiyor. Siz Rusya Türkmenistan'ına saldırmak istemiyorsunuz. Yani Ruslar benim ülkemin üzerine gelmek istiyor, siz istemiyorsunuz. İnsanlar onlarla birleşip size saldıracağımı söylüyor. Eğer bunu yaparsam ve Ruslar kazanırsa, ülkemi terk ederler mi? Asla. Onların kölesi olmak zorunda kalırım; onlardan nefret ediyorum.

Seksen altı yıl sonra, Ruslar bu nefretin ne menem bir şey olduğunu anlayacaktı.

Onları (yani Rusları) ilkin Kabil Havaalanı'ndaki pistlerin yanında, T-72 tanklarının arkasında gördüm; beyaz-pembe yüzlerinin altında müflonlu gocukları, yukarısında ise Sovyet kızılyıldızı ve orak çekici işlenmiş gri kürk şapkaları vardı. Nefeslerinin buğusu ağızlarının hemen ötesine öyle yoğun tütüyordu ki, adeta karikatürlerdeki konuşma balonları gibi havada asılı kalıyordu. Şehre giden otoyolun kenarına park edilmiş kamyonların üzerinde, bütün İkinci Dünya Savaşı belgesellerinden aşina olduğumuz çelik miğferler, kulakları örten kanatlarıyla yeşil metal kasklar giymiş askerler vardı; eldivenli elleriyle tüfeklerini sıkı sıkı kavramışlar, gözlerini kısmışlar, sabırla Afganları gözlüyorlardı. Öyle çok ve hızlı sigara içiyorlardı ki, bütün

kontrol noktalarının üzerinde gri bulut kümeleri göze çarpıyordu. Stalingrad ve Kursk'taki savaşçıların, Rostov, Leningrad ve Berlin kahramanlarının torunlarıydı onlar. Havaalanının ana pistinde eski model T-62 tanklarından en az yetmiş tane vardı. Kar tankların üzerinde kalın bir tabaka oluşturmuştu, adeta demir keklerin üzerinde buzdan şekerler vardı ve herhangi bir Afgan 'teröristin' dişini kıracak kadar serttiler.

Sovyetler Afganistan'ı, 1979 yılbaşının arifesinde işgal etmişti, fakat iki hafta sonra oraya vardığımda, zırhlı birliklerin, Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin (Durand'ın kardeşi Edward'ın Ruslarla anlaşmaya vardıktan sonra bu buz kaplı toprakların kuzey sınırı olan nehir, antik dönemdeki adıyla Oxus) çamurlu sularını aşarak hâlâ hızla Afganistan'a aktığını görecektim. Kabil'in batısı ve doğusundaki otoyollarda, onlarca tank ve ağır topçu birlikleri tarafından korunan Rus ordugahları, güneydoğu Afganistan'daki isyancı eyaletler arasındaki anayolları kontrol altında tutuyordu. 'Bir müdahale' olarak niteliyordu Leonid Brejnev işgali, koltuğa yeni oturtulmuş Afgan Devlet Başkanı Babrak Karmal'ın halkçı sosyalist hükümetine verilen barışçı bir destekti bu.

Kahire'den İsveçli radyocu meslektaşım Hans-Gunnar Erlandsen, "Hayatım boyunca bu kadar çok tankı bir arada görmedim," diyordu karşılaştığımızda. Hans-Gunnar, pırıltılı mavi gözleri ve büyük gözlüklerinin üzerindeki dağınık sarı saçlarıyla tam bir İsveçliydi. "Ve hayatımın geri kalanında bir kez daha bu kadar tank görmek asla istemem," diye devam etti. "Tahayyül ötesi bir görüntü bu." Şimdi Afganistan'da tam beş Sovyet tümeni vardı: Kabil'de üslenen 105. Hava İndirme Tümeni, Herat'ta 66. Motorize Piyade Tümeni, Kandahar'da 357. Motorize Piyade Tümeni, üç kuzey eyaletinde (Badakistan, Takhar ve Semangan) 16. Motorize Piyade Tümeni ve Kabil'de Sovyet paraşütçülerle beraber 306. Motorize Piyade Tümeni.

Ülkeye şimdiden 60 bin Sovyet askeri konuşlanmıştı, yığınla asker ana yolların kenarına dar ve uzun siperler kazıyordu. Bu devasa ölçekte bir işgaldi, bir süpergücün askeri gövde gösterisiydi; sert Brejnev (1943'te Ukrayna cephesinde Kızılordu'nun siyasi komiserliğini yürütmüş olan bu yaşlı kurt, işgalden iki yıl sonra ölecekti), güçsüz ve yaşlı bedeniyle son bir hamle yapıyordu.

Fakat Rusya'nın bu son emperyalist macerası, Britanya'nın Afgan savaşlarının olanca gazabını barındırıyordu. Sadece son bir haftada, Sovyet Antonov-22 nakliye uçakları Kabil'e 4 bin ayrı uçuş gerçekleştirmişti. Her üç dakikada bir, Kabil havaalanının buz tutmuş pistlerinden Mig-25 filoları kalkıyor ve beyaz güneş ışıklarının altında doğudaki dağlara yöneliyordu. Sonra uzaklarda, devasa kale kapılarının çarpılması misali bastığımız yeri titreten muazzam patlamalar duyuluyordu. Kabil Vadisi'nin yüksek noktalarında Sovyet birlikleri nöbet tutuyordu. Londra merkezli *The Times*'ın Ortadoğu muhabiriydim; gazetenin 19. yüzyıldaki savaş muhabiri William Howard Russell (benim gibi o da Dublin'deki Trinity Kolej'de okumuştu), 1854-55'te Kırım'daki Anglo-Rus savaşında adını duyurmuştu. Şimdi hepimiz birer Tom Graham'dık.

Afganistan'ın parlak, buzlu kışına dayanmak kolay değildi. Bense çoktan bitkin düşmüştüm. Bir İsrail kolordusunu içine çeken, kısa süre sonra ikincisini de çekecek olan Lübnan iç savaşının tüm hızıyla devam ettiği Beyrut'ta yaşıyordum ne de olsa. Daha üç hafta önce devrim sonrası İran'ından ayrılmıştım; Amerika 'Körfez'deki gözde polisini', yani Şah Muhammed Pehlevi'yi kaybetmiş, yerine İslami liderlerin en güçlüsü Ayetullah Ruhullah Humeyni geçmişti. Dokuz ay sonra, İslam Cumhuriyeti'ni işgal etmek için ilerleyen Saddam Hüseyin'in Irak ordusuyla beraber, top mermilerinin altında ölüm kalım mücadelesi verecektim. Amerika İran'ı çoktan 'yitirmişti'. Şimdi de Afganistan'ı kaybetmek üzereydi; en azından bu ülkenin, Kremlin'in ellerinde eriyip giden ulusal bağımsızlığına yönelik son umutsuz çırpınışını seyrediyordu. Ya da o günlerde bize öyle görünüyordu. Ruslar, 1878'de General Roberts'ın korktuğu

gibi, sıcak denizlere açılan bir liman istiyordu. Sovyet birlikleri, İran'dan veya Pakistan'ın Belucistan eyaletinden süratle geçerek Körfez kıyılarına ulaşabildikleri takdirde (Kandahar Umman Körfezi'ne 650 kilometre uzaklıktaydı), Arabistan yarımadasına da 300 kilometre yaklaşmış olacaklardı. En azından binlerce yorum yazısının satırlarından yansıyan tezlerden biri buydu. Tezin bini bir paraydı. Ruslar geliyordu, Sovyetler Birliği ölüyordu, Sovyet yönetimi bu olağanüstü maceraya paniğe kapıldığı için atılmıştı veya Afganistan'daki komünist müttefikinin devrilmesi, Müslüman Sovyet cumhuriyetlerinde bir domino etkisi yaratabilirdi. Bu tezlerin hangisinin doğru olduğu belli değildi, fakat günler sonra Kremlin'in söylenen nedenlerle hareket ettiğini gösteren bolca kanıt görecektim.

Aslında Afganistan'a gönderilen Sovyet askerlerinin birçoğu, Brejnev'e sadakatleri pek kuşkulu olan Orta Asya'daki Müslüman Sovyet cumhuriyetlerinden geliyordu. Kabil'de Türkmen bölgesinden gelen Sovyet askerleri, yerel Afgan komutanlarıyla kolayca iletişim kuruyordu. Bazı askerlerin çıkık elmacık kemikli Asyatik görünümleri, bu birliklerin Moğol bölgesinden toplanıp getirildiklerini ortaya koyuyordu. Kabil'de ve kentin yakın çevresindeki köylerde, gündüz vakti Sovyet işgalcilere hiçbir açık düşmanlık gösterilmiyordu; birçok Rus bölüğü, Afgan birliklerinin başkenti korumak amacıyla çekildiği kar kaplı kırsal alana nakledilmişti. Fakat karanlık çöktüğünde Sovyetler gerisin geri Kabil'e çekiliyor ve doğrulanmayan haberler iki haftada on Rusun öldüğünden söz ediyordu; askerlerden ikisi sopayla dövülerek öldürülmüştü. Celalabad'da, Pakistan sınırına giden 65 kilometrelik yol üzerinde geceleri duyulan kulakları sağır eden patlamalar, Afgan aşiretleri ile Sovyet birlikleri arasında daimi bir çatışma olduğunu gösteriyordu.

Sonraki birkaç haftada, Afganistan'a girmeyi başarabilen bir avuç gazeteci olarak, korkutucu bir trajedinin başlangıcına tanık olduk; çeyrek asırdan fazla sürecek ve en az bir buçuk milyon masumun hayatına mal olacak bir trajediydi; sonunda sadece Rusya'nın değil, Amerika'nın da kalbine ulaşıp infilak edecek bir savaştı bu. Böyle olacağını nasıl bilebilirdik? İslami bir devrim İran'ı sararken, çok daha güçlü bir ruhani kuvvetin gelişmekte olduğunu ve 1980 Ocak'ının ilk günlerinde yağan o karın altında tomurcuklandığını nasıl tahmin edebilirdik? Bakmayı bilenler için, tarihin efendilerimizin (Moskova'nın veya Washington'un) kaleminden çıktığının, o tarihin kısa vadeli ve yanlış olduğunun, eninde sonunda kendi kendini yiyip bitirdiğinin farkında olan bizler için kanıt, bir kez daha orada öylece duruyordu. Bu emperyalist hikâyenin, 'Büyük Oyun'un bu en son macerasının arazlarını o kadar kısa sürede kim kavrayabilirdi? Gençtik, birçoğumuz Afganistan'a büyük mücadeleler vererek girebilmişti. Ben otuz beşimdeydim, meslektaşlarımın büyük bölümü daha da gençti ve gazetecilik sadece müphem bir ilim değil, en az olguları toplamak kadar bürokrasiyle boğuşmayı da içeren meşakkatli bir işti. Yılbaşını İrlanda'da geçirmiş ve İran'da devam eden devrimi takip etmek amacıyla çıkacağım yolculuğa hazırlanmak için 3 Ocak'ta iç savaş Beyrut'una dönmüştüm. Fakat hiçbir olay Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle kıyaslanamazdı.

Bir gazeteci için büyük bir hikâyenin yaklaştığı o ânın yerini hiçbir şey tutamaz; orada gerçekten tarih yazılmaktadır ve bir dış haber editörü size oraya gitmek üzere çantanızı hazırlamanızı söylemiştir. Silahlı eylemcilerin bir Lufthansa yolcu uçağını Dubai'ye kaçırdığı, Beyrut'taki o sıcak yaz gününü hatırlıyorum. Londra'ya, Dubai'ye dört saatte varabileceğimi söylemiştim. Cevap şuydu: "Git. Git. Git." Fakat Afganistan'daki dram çok daha geniş ölçekliydi, oraya gidip haber yapabilirsek bu bir destan olacaktı. Sovyet ordusu Afganistan içlerine akıyordu ve meslektaşlarımın hepsi, Londra, New York, Delhi ve Moskova'daki ev ve bürolarından oraya gitmenin yolunu bulmaya çalışıyordu. Beyrut Afganistan'a nispeten yakındı, fakat yine de Kabil'in üç bin kilometre batısındaydı. Ve bir Lübnan havayolunun yardımını istemek üzere Batı Beyrut'un

iç savaş kurşunlarının altından geçip, elinde artık sadece on iki yaşlı Boeing 707 ve üç jumbo kalmış olan Ortadoğu Havayolları'nın bilet gişesine varmak gerçeküstü bir deneyimdi. Eski seyahat kurallarına göre, Afganistan Britanya vatandaşlarına vize uygulamıyordu. Fakat yeni durumun ne olduğunu bilmiyorduk; zira artık Sovyetler Birliği'nin uydusu olan bir ülkeden, bu uygulamayı (Kabil'in, haşhaş turistlerinin Hindistan'a geçiş yolu üzerinde olduğu o mutlu günlerden kalma bir uygulamaydı bu) aynen sürdürmesi haliyle beklenemezdi.

Hindistan muhabirimiz Richard Wigg Pakistan'ın başkenti İslamabad'da, Michael Binyon ise Moskova'daydı. Lübnan havayolları beni Afganistan'a uçuracak bir plan yapmıştı; Beyrut Basın Birliği'nin, belgelerimizi sürekli yanlış okuyan antika teleks makinelerinden Londra'ya geçtiğim pek zekice bir komployduu bu. Şunları yazmıştım Londra'ya: "Orthadoğu [*yazıldığı gibi*] Havayolları'nın (ODH) bilet bölümündeki arkadaşlar... şöyle bir yol izleyebileceğimizi söyledi: Tek kişilik bilet alıp Ariana'nın [Afganistan Havayolları] Kabil'de sona eren seferi ile gideceğim. Bu şu anlama geliyor: Sınırdışı edilsem bile, muhtemelen kentte on iki saat veya daha fazla kalma imkânım olacak... çünkü benim kullandığım sefer Afganistan'da sona ermiş olacak ve hemen geri ögönderilmem [*yazıldığı gibi*] mümkün değil... En kötü ihtimalle, sınırdışı edilir ve Peşaver'e gitmek için Pakistan bileti alırım... ODH görevlilerinin yarın sabaha (Cuma) yerimi ayırtabilmesi için bir an önce cevabınızı bekliyorum..." Londra bir saat içinde cevap verdi. Dış haberler servisinin mesajında, "Lütfen tek kişilik biletle Kabil planını uygula," deniyordu. *The Times* bir başka not gönderdiğinde ODH bürosuna geri dönmüştüm bile: "Binyon dünyadaki büttün [*yazıldığı gibi*] Afgan elçiliklerine vizu [*yazıldığı gibi*] verme emri gönderildiğini bildirdi. Bu işini kolaylaştırabilir."

İşte bu inanılmazdı. Ruslar bizi Afganistan'da *istiyordu*. Yeni Karmal hükümetine verdikleri 'kardeşçe desteğin' (ve önceki rejimin sözümona çirkin yüzünün) bilinmesi lazımdı. Ruslar, Afganistan'ı *kurtarmak* için gelmişti. Kremlin'in uyduracağı hikâyenin bu olduğu ayan beyan ortadaydı. Yıllardır (*The Times*'taki görevime ek olarak) Kanada Yayıncılık Kuruluşu (CBC) için de çalışıyordum. Radyoyu seviyordum, CBC'nin muhabirlere özgürlük tanıyan cesur yayıncılığını seviyordum; savaşta yaşananları 'olduğu gibi aktarmam' için yanımda bir teyp kaydedicisi taşımama, kanlı savaşların kötü kokusunu ve insanların savaşmasından duyduğum acıyı ve nefreti yansıtmama izin veriyorlardı. CBC'nin Londra bürosundan Sue Hickey'in teleks mesajı geliverdi. "İyi şanslar, gözünü dört aç," diyordu. Ona ipek bir Afgan şalı getirmeye söz verdim (radyo gazeteciliğinde rüşvet sınır tanımaz) ve sordum: "Rusça, 'Britanya elçiliğine sığınmama yardım edin?' ne demek?" Sue'nin teleksinden muzip bir cevap geldi: "Rusça yardım 'pomog' demek... Bunu söylersen orada hiç sorun yaşamazsın, bip bip bip..."

Ariana'nın Frankfurt'tan Kabil'e Pazar sabahı erkenden bir seferi vardı, fakat iptal edilmişti. Sonra tekrar yapılacağı söylendi ve tekrar iptal edildi. Uçak Roma'dan kalkacaktı. Yok, Cenevre'den kalkacaktı. Hayır, hayır, İstanbul'dan kalkacaktı. ODH uçağıyla Türkiye'ye vardığımda İstanbul terminalinin etrafı karla kaplanmıştı ve Kabil uçuş bürosunun camına 'Ertelendi' yazısı asılıydı. İstanbul'da terminali ısıtmak için yakıt yoktu, kırık bir plastik sıranın üzerinde, Beyrut'taki dosyalarımın arasından çekip aldığım bütün kitaplarım ve kupürlerimle birlikte, paltomun içinde büzüşüp kaldım. Dişlerim takırdıyordu ve eldivenli ellerimle sayfaları çeviriyordum. Biz gazetecilerin başına böyle durumlar çok gelir: Bir sonraki uçak kalkmadan önce, bir gözümüz Üçüncü Afgan Savaşı'nda, diğeri kayıt kontrol masasında, tarih inekleyip beynimizi tarihler ve başkanlarla doldururuz. Çantadan Afganistan haritamı çıkardım. Çöllerin Kandahar'ı hapsettiği batıya doğru yeşil ve sarı, Kabil'e uzanan dağ yollarının bulunduğu orta kesimde kahverengi renkler hâkimdi; Hindikuş'un Pakistan, Hindistan, Çin ve Sovyetler

Birliği'ni birbirinden ayırdığı kuzeybatıya doğruysa büyük bir morluk ve beyaz benekler göze çarpıyordu.

Britanya Hindistan'ı ile Afganistan arasındaki sınır, nihai olarak 1893'de, aşiret toprakları boyunca çizilmişti ve Hayber Geçidi'nden çöl kasabası Çaman'ın (şimdi Pakistan'da) güneybatısına, Kandahar'ın yüz kilometre uzağına, büyük bir kum çölünün ve gri dağların tam ortasında yer alan tozlu bir sınır karakoluna dek uzanıyordu. 'Kumun altındaki bu hattı' çeken kişi Mortimer Durand'dan başkası değildi elbette ve sınır büyük güçler tarafından da tanınmıştı. Hattın iki tarafında yaşayan insanlar için (tabii ki onlara hiç söz hakkı tanınmamıştı) sınırlar manasızdı. Afganistan'ın güneybatısındaki Pathanlar için sınır, aşiret topraklarını ve etnik anavatanlarını tam ortadan ikiye bölüyordu. Elbette bu durum sınırı çizenlerin umurunda değildi; sınırın amacı, kendilerini ne Afgan ne Hintli ve sonradan ne de Pakistanlı olarak gören aşiret üyelerinin hayatını veya kimliğini kolaylaştırmak değil, Britanya ve Rusya'yı birbirinden korumaktı. Halbuki Peştunca konuşan Pathanlar için, üzerinde yaşadıklarına inandıkları ve daha sonra Durand Hattı diye anılacak olan sınırın her iki tarafına uzanan toprakların ismi Peştunistan'dan ibaretti.

Afganistan'ın tarafsız kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden geriye, güneyde giderek güçten düşen bir Britanya Racalığı, kuzeyde ise hevesli bir yeni Sovyet Komünist ulusu kalmıştı. Kral Emanullah 1919'da Britanyalılara karşı küçük çaplı bir isyan (sonradan Üçüncü Afgan Savaşı olarak adlandırılacaktı) başlattı; savaşı askeri bakımdan Britanyalılar, siyasi bakımdansa Afganlar kazandı. Afganlar artık kendi dış politikalarını kontrol edecekler ve Britanya'dan gerçek bağımsızlıklarını kazanacaklardı. Fakat bu istikrarın garantisi değildi.[1]

Afganistan'ın müteakip tarihine reformlar ve gerilemeler damgasını vurdu. Gazete kupürü koleksiyonumda yer alan 1978 tarihli bir *Guardian* haberinde, Sovyetlerin Kabil'in kuzeyindeki dağlardan geçen Salang tüneli için nasıl 800 milyon dolar harcadığı hatırlatılıyordu; çalışma on yıl sürmüş ve tünelin her kilometresi 300 milyon dolara mal olmuştu. "Hindikuş boyunca pek az kullanılan bir yol için niye 800 milyon dolar harcasınlar ki?" diye soruyordu yazar ve tahminlerini şöyle dile getiriyordu: "Bunca emek sırf geçidi her gün tıkayacak olan buğday kamyonları için olmasa gerek. Bu parayı harcamalarının nedeni başka. Salang Tüneli, Rus konvoylarının... Özbekistan kentlerinden ve askeri üslerinden geçip Hayber ve Pakistan'a ilerleyebilmesi için açıldı..."

Aşiret ve din geleneklerine bağlı köylü bir ulusa sadece Marksistler siyasi inisiyatif sunabilirdi. Muhammed Davud'un 1978'de kanlı bir şekilde devrilmesini, Nur Muhammed Taraki ve Hafızullah Emin'in daha da katı Marksist rejimleri takip etti; bu iki ismin birbirine muhalif Bayrak ve Halk partileri, hasımlarını acımasızca idam ediyordu. Afganistan'ın kırsal bölgelerinde ayaklanma patlak verdi ve Sovyet akıl hocalarının tavsiyelerine rağmen giderek asileşen ordu çözülmeye başladı. Taraki 'sebebi belirlenemeyen bir hastalıktan' öldü (Emin yanlıları

1 Türkiye'deki Mustafa Kemal Atatürk ve İran'daki Şah Rıza'nın laik devrimlerinden etkilenen Emanullah bir dizi önemli reform (seçilmiş bir meclis, anayasal monarşi, laik eğitim) gerçekleştirdi. 'Batı' reformlardan memnun olurken, doğal olarak, ortaçağa özgü feodal güçlerinden mahrum kalacağını düşünen İslam otoritelerini kızdırdı. Ayaklanma çıktı ve Emanullah İtalya'ya sürgüne gitti. Akrabası Muhammed Nadir Han aynı hataları yapmadı. Kendisini Müslüman muhafazakarlarla bir tuttu ve (bu kadar bölünmüş bir ülkede tehlikeli bir işi göze alarak) yeni ve güçlü bir ordu kurdu. 1933'te bir suikasta kurban gidince yerine oğlu Zahir geçti. Bunu kısa bir 'demokrasi' dönemi (serbest seçimler ve nispeten özgür bir basın) takip etti, fakat 1973'teki bir darbeyle Muhammed Davud iktidara geçti. Davud ekonomik destek için yüzünü Sovyetler Birliği'ne döndü, 'Batı'dan rağbet gören birçok liberal yasayı (ki bunlardan birisi, kadınların gönüllü olarak başörtülerini çıkarmasının teşvik edilmesiydi) yürürlüğe koydu, fakat Durand Hattı'ndan feragat etmesi, eski Raj sınırını miras alan çiçeği burnunda Pakistan devletinin sınırını kapatmasına yol açtı. Afganistan artık Sovyetler Birliği'ne daha da bağımlı hale gelmişti.

tarafından öldürüldüğü neredeyse kesindi) ve ardından, Aralık 1979'da, Emin de vurularak öldürüldü. Bütün bir Afgan birliği, Vardak'ta isyancılara silahlarını çoktan teslim etmişti bile ve hükümetini korumak amacıyla Sovyet askeri müdahalesine davetiyle çıkaranın, bizzat Emin olduğuna dair güçlü göstergeler vardı. 17 Aralık'ta Afgan hava üslerine Sovyet özel kuvvetleri gelmeye başlamıştı, beş gün sonra Brejnev işgale karar verdi; ve Emin de, korumaları başkanlık sarayının etrafında ilk Sovyet birliklerini gördüğü sırada, yanlışlıkla öldürüldü.

Çeyrek asır sonra Moskova'da tanıştığım, işgalin resmen başlamasından önce Rus güçleriyle Kabil'e giden eski bir Sovyet askeri istihbarat subayı bana şunları söyleyecekti: "Emin vuruldu ve onu kurtarmaya çalıştık. Doktorlarımız onu kurtarmaya çalıştı. Size bundan fazlasını anlatmayacağım." Sovyet subayının, General Viktor Paputin'in askeri darbede görevli olduğu ayan beyan ortadaydı, kısa süre sonra intihar etti. Bununla birlikte 27 Aralık'ta, gittikçe bir zalim haline gelen Emin'in 'idam edildiği' açıklandı. Şimdi Sovyetler tarafından Kabil'deki koltuğa, sosyalist bir avukat ve Bayrak partisinin üyesi olan, daha önce Moskova'ya iltica eden Babrak Karmal oturtulmuştu. Taraki döneminde (Emin ile birlikte) başbakan yardımcılığı yapmıştı; Sovyetlerin Afganistan'ın Emin tiranlığından 'kurtarıldığı' iddiasını öne sürmek için kullanacağı bir Truva atıydı artık.

İstanbul Atatürk Havaalanı'nda ısı sıfırın altındaydı. Pencerelerin iç kısmı buzlanmıştı. Boş kayıt kontrol masasına yöneldim. Masanın üzerinde bir kitapçık vardı, Afgan Turist Organizasyonu'nun bir broşürüydü bu. 'Afganistan, deyin ve en dostane ülkeyi düşleyin; Ariana, deyin ve oraya gitmenin en dostane yolunu görün' yazıyordu broşürün arkasında. Fakat Afgan Turist Organizasyonu da yeni duruma uydurulmaktan kurtulamamıştı. İlk sayfadaki 'Afganistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Mahmud Davud' ibaresinin üstü kalın siyah bir bantla kabaca kapatılmıştı. 'Demokratik' ibaresi (ki her anti demokratik rejimin adında yer alan olmazsa olmaz bir sıfattır bu), ülke adının üzerine elle yazılarak eklenmiş, eski kraliyet ailesine dair bütün referansların üzeri karalanmıştı. Anlaşılan Davud'un hizmetindeki yerel turist görevlileri de sayfalarla aynı kaderi paylaşmış ve buharlaşmışlardı.

Fakat gıcır gıcır bir Ariana DC-10, şafak sökerken İstanbul'a indi; Afgan mürettebat hâlâ kendilerine uçağı kullanmayı öğreten Amerikalı McDonell Douglas teknisyenleriyle birlikte uçuyordu. Sarsıntılı, soğuk bir uçuşun ardından Kabil'den önceki son durağa, Tahran'a indik. Afgan mürettebat, yolculara servis yapmadan önce Birinci Sınıf'a kurulup bir güzel kahvaltılarını yaptılar; Afganistan'a yolculuğun 'en dostane yolu'... Tahran Mehrabad Havaalanı'nda üç İranlı Devrim Muhafızı uçağa bindi ve iki orta yaşlı adamın uçaktan inmesini emretti. Başlarını eğip korkuyla gitti adamlar. Afgan mürettebat onların kim olduğu konusunda hiçbir bilgi vermedi. Sabaha karşı kalkıp Kabil'e yöneldik.

Afganistan karla kaplıydı, dağ koyakları buzlu kayalıklarıyla siyah-beyaz renklere bürünmüştü. 3 bin metre yükseklikten, Kabil'in güneyindeki büyük vadilerin köşelerini, arkalarında kahverengi kuyruklar taşıyan ateşböcekleri misali dönen küçük Sovyet helikopterlerini görebiliyordum. Havaalanı bir askeri üs, başkentin sokakları Sovyet zırhlıları için devasa bir park yeriydi artık; ve salt acemi askerler yoktu etrafta. Yeni ASU 85 zırhlı muharebe aracı, sadece Sovyetler Birliği'nin üst düzey birliklerinde bulunuyordu. Birçok asker Kalaşnikof'un en yeni modeli olan AKS 74 taşıyordu. Kentin kuzeyinde, 105. Hava İndirme Tümeni, dağların aşağısındaki plato boyunca tam anlamıyla bir siper labirenti kazmıştı –siper silsilesi kilometrelerce uzunluktaydı. Uzaktan bakınca, babamın atmış iki yıl önce çektiği eski sepya fotoğraflarda, Batı Cephesi'nin ileri hatlarında poz veren askerlere benziyorlardı. Komutanları ise iki askeri harekat arasındaki paralelliğin bundan ibaret kalmasını umut ediyor olmalıydı.

Ruslar bindiğim taksiyi durdurdu ve pasaportuma asık yüzlerle göz gezdirdi. Bir İngiliz

Kabil'de ne yapıyordu? Kentin yukarısındaki alçak bir tepenin üzerinde bulunan Intercontinental Oteli'nde bu tür bilmeceler yoktu. Afgan resepsiyon görevlileri sürekli gülüyor, arada bir gözlerini lobi ve koridorlarda tembel tembel gezinen Afgan sivil polislerine ihtiyatla çeviriyor, böylece misafirlere seslerini ne zaman alçaltmaları gerektiğini bildirmiş oluyorlardı. Şükür ki, HED elemanlarının (Hedamat-i Etelaat-i Devleti, yani 'Devlet Enformasyon Servisleri') bizi takip etme becerileri, ancak konuşabildikleri kırık dökük İngilizce kadardı. Odada Polonya votkası ve Çek biralarıyla dolu tertipli küçük bir bar ve ilerisinde kalın kar tabakalarının uzandığı kocaman bir pencere vardı. Odalar sıcaktı ve balkonlar bir casus için büyük bir sevinç kaynağıydı; 127 numaralı odamın balkonundan baktığımda, antik Bala Hisar'ından (roman kahramanı Tom Graham son savaşlarından birini burada veriyordu) havaalanına dek bütün Kabil ayaklarımın altındaydı. Öğle sonrası güneşinde kalkan Sovyet jetlerini sayabiliyor ve kısa süre sonra Hindikuş'tan yankılanan patlamaları duyabiliyordum.

Savaşlarda sadece güvendiğim kişilerle yolculuk yaparım. Paniğe kapılan gazeteciler ikinci bir şans bulamazlar. *Irish Times*'tan Conor O'Clery Hayber Geçidi'ni aşıp Celalabad'a girmeyi başarmış, kent merkezindeki telekomünikasyon bürosuna varmıştı bile. Operatör teleks makinesinin içindeki demir aksa 'w' harfini lehimlerken, O'Clery gözlerinde şeytani bir pırıltıyla olan biteni izliyordu. 29 yaşındaki BBC muhabiri Gavin Hewitt, beraberinde Steve Morris, Mike Viney (birlikte çalıştığım en becerikli ve zeki ekip), eski bir kamera (o zamanlar harika renk tonlarıyla gerçek film kullanılırdı, şimdi onun yerini video teknolojisi aldı) ve Geoff Hale ile birlikte gelmişti. Ayrıca o zamanlar, muhabire sahada eşlik eden (Morris ses teknisyeni, Hale film editörüydü sözgelimi) gerçek ekiplerle çalışırdınız. Hewitt tüm kurnazlığını kullanıp, dayak yemişe benzeyen eski bir sarı Peugeot taksi bulmuştu. Taksinin ön ve arka camları plastik çiçekler ve başka yapma bitkilerle süslenmişti; Sovyet veya Afgan kontrol noktalarından geçerken bunların arkasına saklanabileceğimizi düşünüyorduk. Taksi şoförü, ona Bay Samedali diyelim, günde 100 dolara bütün kuralları ihlal edip bizi Celalabad'a götürmeye pek hazırdı.

Böylece o parlak, beyaz 9 Ocak 1980 sabahı, Afganistan işgalini izlemek üzere döküntü Peugeot'umuza doluştuk. Doğudaki Kabil Vadisi'ne, Spinghar Dağları'nın eteğindeki devasa yarığa doğru yola koyulduk. Sovyet ordusu aşağıya, Celalabad'a doğru ilerliyordu ve biz de büyük T-72'lerin ve zırhlıların peşine takıldık; araçların egzozlarından patlayarak çıkan sıcak, siyah duman, karların üzerine yayılıyordu. Ve otoyolun kenarındaki Afgan erkekler, yüzlerini soğuğa karşı sarıp sarmalamış, gözleriyle her aracın her ayrıntısını kaydederek bu askeri geçidi izliyordu. Rüzgar turuncu-yeşil şallarını ve cüppelerini uçuştururken hiçbir duygu belirtisi yoktu bakışlarında. Yol boyunca yayılan kar, ayaklarının dibinde toplanmıştı. Eksi iki derece soğukta evlerinden çıkmış, Sovyet ordusunun büyük yoldan Hayber Geçidi'nin doğusuna uğuldayarak ilerleyen konvoyunu seyretmeye gelmişlerdi.

Kürk şapkalarını alınlarına kadar sıkı sıkı çekmiş Rus askerleri, araçları çamurla kaplı yolda balçığa ve buza bata çıka ilerlerken Afganlara bakıyor ve arada bir gülümsüyorlardı. Bir kilometre ötede, kasası brandayla kapatılmış ciplerdeki Sovyet inzibatı onları daha büyük bir konvoyun peşine taktı; sayıları daha da artan tanklar ve paletli zırhlı araçları taşıyan kamyonlar, Celalabad otoyoluna doğru akıyordu. Acele ediyorlardı. Kabil'deki generaller bu birliklerin bir an önce Pakistan sınırına (Durand Hattı boyunca) konuşlanmasını istemişti. Ülkeyi güvenceye almak, Moskova'ya kontrolün Sovyet ordusunda olduğunu bildirmekti dertleri. Rusların peşi sıra 20 kilometre kadar yol aldık; arabamız tankların, kamyonların, ciplerin arasında sıkışıp kalmıştı. Kar tüm hızıyla yağarken genç Rus askerleri kürk şapkalarının ve çelik miğferlerinin altından bizi izliyordu. Konvoyun ilerlediği iki şeritli yolun kenarındaki Afgan ordu birlikleri her kilometrede bir nöbet bekliyordu; Kabil'in 8 kilometre dışında konvoy bir Rus kontrol nok-

tasından geçti, iki Sovyet askeri yolun iki tarafında, koyu yeşil, uzun, kaba paltolarının içinde dikkatle konvoyu takip ediyordu.

Mesafe kat ettikçe kendimizi daha güvende hissediyorduk. Tehlikeye doğru yol aldığımızın farkındaydık; Celalabad'ın çevresinde Ruslara karşı saldırıların çoktan başladığını biliyorduk. Fakat bir kez Kabil varoşlarındaki ilk şüpheli polis noktasını aştıktan sonra (tam dolandırıcılara has becerilere sahip olan Hewitt, bir okul çocuğu masumluğuyla, sadece kenti turlayacağımızı iddia etmişti), bir sonraki askeri kontrol noktasında, konvoyun arasında ilerleyen bize neredeyse hiç bulaşmadılar. Eğer Kabil'den ayrılmamıza izin verilmişse, o zaman bize bu otoyolda olma izni de verilmiş olmalıydı. En azından yolun kenarındaki Sovyet ve Afgan askerlerinin bu şekilde düşündüğü belliydi. Velhasıl böyle bir izni kim iptal edebilirdi ki? Polis devletlerinden Allah razı olsun, dedik tabii. En büyük endişemiz, yavaş ilerlemeye mecbur bırakılmamızdı. Ruslar hızlı gidiyordu, tank taşıyan kamyonlar bile, tipinin altında birbirlerini saatte 80 kilometre hızla sollayıp duruyor, bazen sivil araçları şerit değiştirmeye zorluyorlardı. Biz de payımızı aldık bu hoyratlıktan; askeri araçların yanında cüce gibi kalan taksimiz, bir kamyonla tank arasında ezilmekten son anda kurtuldu.

Bütün sabah Celalabad'da Ruslarla Afgan aşiretleri arasında yeni çatışmalar patlak verdiğine dair söylentiler çalınmıştı kulağımıza. Aşiret savaşçıları, Rus zırhlı araçlarını İran sınırı yakınındaki Herat kentinin dışına püskürtmüştü ve başka bir konvoyun saldırıya uğradığı Salang'a takviye gönderilmişti. Sovyetler olanları Afganistan'daki 'karşı devrimci unsurlara yönelik' bir harekat olarak sunsa da, bu işin üstesinden beklediği kadar çabuk gelemeyeceği şimdiden belliydi. Amerika'nın, Taşkent ve Moskova'dan Afganistan'a 85 bin Sovyet askeri sevk edildiği yönündeki tahmini doğru gibi görünüyordu. Sayı 100 bin de olabilirdi.

Bay Samedali'nin sıkışık Peugeot'sunda paketlenmiş halde tarihi kaydediyorduk. Mike arka koltukta, Steve ve Geoff arasında tost olmuş, kamerayı da dizlerinin arasına sıkıştırmıştı; Gavin ve ben kamyon kasalarındaki Sovyet askerlerini izliyorduk. Kimsenin bize bakmadığını anladığımız an, ben "Şimdi!" diye haykıracaktım, Gavin de (neticede küçük operasyonumuzun patronu oydu) "Çek!" diye bağıracaktı. Tam o noktada ben ve Gavin atılıp ön camın plastik çiçekler ve yeşilliklerden oluşan perdesini aralayacaktık, Mike ise kamerayı kapıp (ki objektif resmen ensemize değiyordu) camdan görünenleri çekmeye başlayacaktı. Her karenin önemi vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük Sovyet askeri harekatı söz konusuydu ve Mike'ın çektiklerini tüm dünya izlemekle kalmayacak, arşivlerde de ebediyen yerini alacaktı. Gri kar, Sovyet zırhlılarının yeşili, otoyolun kenarına sıralanmış Afganların karanlık siluetleri... Bu işgalin başlangıcını betimleyen renkler ve görüntüler işte bunlar olacaktı. Bir Rus askerinin bizi fark etmesi, bir inzibatın aracımıza fazla uzun bakması durumunda Gavin'le ben "Aşağı!" diye bağıracaktık, Mike kamerayı hemen bacaklarının arasına gizleyecekti ve ön camdaki yapay süsleri eski yerlerine çekecektik. Gavin ekibine, "Fazla açgözlü olmayın, oburluk yapmayın," deyip duruyordu. Haklı olduğunu hepimiz biliyorduk. Soğukkanlılığımızı korursak, kendimize fazla güvenme hatasına düşmezsek (ve bir sonraki gün tekrar çekim yapabilmek için güzel bir çekimden vazgeçmeyi bilirsek), haberi yapmayı da başarırdık.

Sarobi köyünün yukarısında arabayı durdurduk. Önümüzde uzanan Afganistan manzarası kelimenin tam anlamıyla nefes kesiciydi. O yükseklikte güneş karları eritmiş, dağ bitkilerinin çarpıcı parlak yeşilini ortaya çıkarmıştı; Hayber Geçidi'nin 50 kilometre doğusuna kadar olan bölgeyi, Celalabad'ın sisle yıkanan varoşlarını görebiliyorduk. İndus Vadisi'ne doğru inmek, adeta bir kar fırtınasından çıkıp hamama girmek gibiydi. Elinizi pencereden çıkardığınızda havanın giderek ısındığını bilfiil hissedebiliyordunuz. Gavin yolun ortasında durmuş, engebeli dağ silsilesine bakarken adeta ayak parmaklarının ucunda dans ediyordu. Kuzeye doğru, Pa-

mirlerin zirvesindeki mor-beyaz karları bile görebiliyorduk. Çin'e çok yakındık. Ve biz genç adamlar, dünyanın tepesinde olduğumuzu hissediyorduk.

Hikâyenin trajedisi henüz bizi avucuna almamıştı. On yedi yıl sonra, Usame Bin Ladin'in silahlı adamları üzerimizden alev alev akan kuyrukluyıldıza dualar fısıldarken, tam da aynı yolda dikileceğimi nasıl bilebilirdim? Ben Gavin'le birlikte o bayırda dururken, sadece 22 yaşındaki Usame Bin Ladin'in bizden birkaç kilometre ötede, aynı sıradağlarda olduğunu ve genç Arap savaşçılarına Ruslara karşı savaşan Müslüman kardeşlerine katılmaları için çağrılar yaptığını nereden bilecektim?

Farlarını yakıp söndürerek durmamızı işaret eden bir arabanın yaklaştığını gördüğümüzde, Kabil Vadisi'ne inen dar ve sarp yolu yarılamıştık. Tıraşsız ve sarıklı sürücü, durmadan aşağıdaki geçitte 'bela' olduğunu söylüyor, ağzından başka kelime çıkmıyordu. Ellerini çaresizlik ve korkuyla kaldırdı, sonra verdiği muğlak bilgiyle bizi baş başa bırakıp arabasını hızla sürerek gözden kayboldu. Afganistan dağlarında bu tür uyarıları hafife almaya gelmez. 1842'de General Elphinstone komutasındaki Britanya ordusunun başına tam bu vadide neler geldiğini hepimiz iyi biliyorduk. Bu yüzden yoldan aşağı ihtiyatla inerken başlarımızı yukarı kaldırıp, kar çizgisinin kesildiği ve yalçın kayalıkların bir pusu için son derece elverişli olduğu tepeleri gözledik. 15 kilometre kadar bu şekilde devam ettik; Sarobi köyüne varana dek başka araçla karşılaşmadık. Köyde bir grup mecalsiz eski otobüs ve taksi bir berber dükkânının yanına park edilmişti. Yolda dikilen bir Afgan polisi vardı; o da aynı muğlak kelimelerle ileride bir 'pusu' olduğuna dair bir şeyler geveledi. Yolun kapatıldığını söylüyordu. Böylece otoyol kenarında durup, üzerimizde yükselen dağlara ve aşağıdaki koyağa gürültülü bir sel halinde erimiş kar sularını taşıyan Kabil Nehri'ne baka baka, şekerli sıcak çaylarımızı yudumladık; ta ki iki Rus tankı, peşinde iki kamyon dolusu Afgan askeriyle birlikte virajı dönüp arzı endam edene dek.

Tanklar, paletleriyle asfaltı ezerek güneye doğru ilerledi; üzerlerindeki telsiz operatörleri gözlerini kırpmadan ileriye bakıyordu. Hepsi Kalaşnikof taşıyan askerler, Sarobi'den geçerken bir-iki sevinç çığlığı attıysa da karşılık alamadı. Geçidin aşağısına doğru, kar birikintileri sona erip sıcak düzlüklere gelene dek onları takip ettik; burada sıfırın altındaki soğuğun ve dağ buzlarının yerini, yol kenarındaki toz ve portakal ağaçları almıştı. Kamyondaki askerler aniden yola atladı ve tepelerden yükselen silah seslerini duyduk. Kayalıklara tırmanmaya çalışan askerleri, kaya parçalarının arasında gözden kaybolana dek takip ettik; Hayber'deki imparatorluk savaşlarını tasvir eden eski resimlerden çıkıp gelmiş figürler gibi görünüyorlardı. Biz Rus tanklarının peşine takılıp düzlüğe doğru ilerlemeye devam ettik ve bir kavşaktaki kontrol noktasına ve pusunun kurulduğu bölgeye vardık.

400 metrelik mesafede yolu çevreleyen ağaçlar kesilmişti. Celalabad'dan gelen birlikler ve iki Rus zırhlı personel aracı yolu temizlemeye girişmişti bile. Pusu kuranlar, sabaha karşı ilk sivil arabalar kesilen yolda durduğunda ağaçların arasından ateş açmışlardı. İki kişi ölmüş, dokuz kişi yaralanmıştı; ölenlerden biri sırtından ve göğsünden vurulmuştu. Yolun her tarafında hâlâ cam kırıkları vardı; kimse pusu kuranların haydut mu, yoksa karanlıkta sivil araçları Rus askeri araçlarıyla karıştıran savaşçılar mı olduğunu bilmiyordu. Yolun kenarında cevabı bildiğini düşünen ihtiyar bir adam duruyordu. Pusu atan adamlar, dedi bize, 'mücahit'. Gavin bana baktı. Bu kelimeyi daha önce Afganistan'da hiç duymamıştık.

Pusu, Afganistan'daki Sovyet destekli yetkililerin Pakistan'a giden anayolun bile güvenliğini sağlayamadığını göstermişti, ancak Afgan ordusuna operasyonlarda hâlâ önemli rol verildiği dikkatimizden kaçmamıştı. Geçit boyunca belgelerimizi kontrol eden ve vadinin kenarındaki küçük beton istihkamlarda nöbet bekleyen askerlerin hepsi Afgandı. Celalabad'ın dışındaki dağlık bölgede park edilmiş bazı tanklar da Afganlara aitti ve gece vakti kentte sadece Afgan or-

dusu devriye geziyordu. At arabalarının tozlu yolların üzerinde ta sömürge döneminden kalma çıngıraklarını çınlatarak ilerlediği, yalınayak köylü çocukların buğday yüklü eşekleri döve döve pazara götürdüğü bu güzelim kentin üç şeritli, kasvetli caddelerinde tek bir Rus görünmüyordu. Fakat aldatıcı bir görüntüydü bu ve Celalabad, Afganistan'daki diğer daha ücra kentlerde neler olup bittiğine dair önemli ipuçları veriyordu.

Kent merkezindeki bu hoş sükûnete karşın, binlerce Pathan aşireti üyesi, Celalabad'ın dışındaki kırsal bölgede her gece Afgan ordu birliklerini vuruyordu. Son altı günde, özellikle akşam saatlerinde meydana gelen patlamalar kenti sarsmıştı. İki büyük bomba elektrik şebekesini ve Celalabad'a enerji taşıyan transformatörleri iki kez yerle bir etmişti; halk beş gündür elektriksizdi. Sokağa çıkma yasağının süresi akşam 8'den sabah 4'e kadar uzatılmıştı. Ve yasağın yürürlükte olduğu gece saatlerinde Sovyet ordusu kente ağır zırhlılar sevk ediyordu. Şimdi kentte T-54 tanklarıyla birlikte 1400 Rus askeri vardı; zırhlı araçlar Celalabad'ın 5 kilometre doğusunda, Pakistan yolu üzerindeki eski Afgan ordusu kışlalarında konuşlandırılmıştı. Görünüşe göre Ruslar, Afgan ordusunun asayişi sağlayamaması durumunda devreye girip kırsal alandaki ayaklanmayı bastırmaya hazırlanıyordu.

Akşam karanlığı çökmeden önce Kabil'e döndük ve Rusların inşa ettiği askeri hastaneyi ziyaret etmeyi denedik. Demir parmaklıkların arkasında kolları askıda, sopa veya koltuk değneği yardımıyla yürüyen askerleri görebiliyorduk. Daha kötüsü de vardı: Turbo pervaneli bir Aeroflot Kabil Havaalanı'nın gözden uzak bir köşesine çekilmişti ve yanına yaklaştığımızda, bir Rus askeri ambulansının yükleme merdivenine yanaşmış olduğunu gördük. Gelecek yıllarda Ruslar, ölülerini Afganistan'dan getiren bu uçağa bir lakap da takacaklardı: 'Siyah Lale'. Sekiz yıl içinde 14.263 Rus askeri ölecek ve kaybolacak, 49.985 asker de ülkelerine yaralı dönecekti.

Gavin ve ben ise gelecek yıllarda, 1980'de Kabil dışına yaptığımız o yolculukları büyük bir macera olarak hatırlayacaktık. Bir tür av partisiydi bizimki, güzel bir günde görüntüler yakalamak için dışarı çıkmıştık sanki. Kabil dışındaki Rus yapısı eski tahıl silosunu, Sovyetler Birliği'nin dünyaya karşı sergilediği becerinin sembolü olarak bellemiştik –onun Sovyetler Birliği'nin 'becerilerinin' milyonda birini temsil ettiğini düşünüyorduk. Gavin o günleri, "Dünyaya bakışımızda bir masumiyet vardı," sözleriyle yâd edecekti yirmi yıl sonra. "Buğday silosu öyle ya da böyle tipikti. Daha fazla harap göründükçe, bizim görüntülerimiz daha gerçek bir nitelik kazanıyordu." BBC ekibiyle seyahat ettikçe, görüntülü haberlerine neredeyse Gavin kadar sahip çıkar, bir günü BBC'nin haber atlattığını görerek geçirmeye en az onlar kadar heves duyar olmuştum. Gavin de kendi payına, *The Times* için hazırladığım haberleri her gün Kabil'den dışarı çıkarmamı sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Birbirimize yardım etmek için yanıp tutuşmamız, sadece bir gazeteci yoldaşlığından ibaret değildi. Gavin, Afganistan'a ulaşabilen az sayıda televizyon muhabirinden biriydi ve gönderdiği görüntüler dünyanın Sovyet işgaline bakışını biçimlendiriyordu. *The Times*'ın editörü William Rees-Mogg ve dış haber editörüm Ivan Barnes, ekrana yansıması çoğunlukla kırk sekiz saati bulsa da, Gavin'in bütün haberlerini seyrediyordu. Kabil'de uydu 'ikmal hatları' yoktu ve ülkeye yanımızda uydu anteni getirmemize izin verilmemişti. O yüzden Geoff Hale kutularca filmi elinde taşıyarak iki günde bir Kabil'den Londra'ya uçuyor, sonra tekrar geri dönüyordu; yani haftada en az üç kez 13.500 kilometrelik bir daire çiziyordu. Gavin kendi editörlerinin de her gün *The Times*'taki haberlerimi okuduklarını ve ne olduğunu az çok kestirdikleri görüntüleri (zira Gavin onlara birlikte seyahat ettiğimizi söylemişti) sabırsızlıkla beklediklerini söylüyordu. Ve onun görüntülü haberleri de benim editörlerimin haber açlığını kamçılıyordu. Biz iki asalağız, diyorduk, birbirinin işinden beslenip geçinen iki asalak.

Benim haberlerim de *The Times*'a, daha ucuz, fakat neredeyse aynı derecede yorucu bir

yoldan ulaşıyordu. Afgan devlet güvenlik polisi, Intercontinental çalışanlarına, gazetecilerin haberlerini otel teleksini kullanarak göndermesine izin vermemelerini emretmişti. Bu yüzden Ivan Barnes ve diğer editörüm Louis Heren'e, haberlerimi Londra'ya nasıl ulaştırmayı planladığımı anlatan mesajlar göndermek zorunda kaldım. New York ve Washington bürolarımız, yanı sıra Moskova'daki Binyon, bana telefonla ulaşmaya çalışıyorlardı. Fakat Kabil'de geçirdiğim haftalar boyunca kimseden tek bir telefon almayacaktım. Bunun yerine her sabah 4'te kalkacak ve *The Times*'a göndereceğim haberi beş kopya halinde daktilo edecektim. Bir kopyayı, Hintli bir çalışanını hemen her gün Delhi'ye gönderen Reuters haber ajansına verecektim. İkinci kopyayı, yine Reuters'in düzenli olarak Peşaver ve İslamabad'a uçan elemanına teslim edecektim. Orada haberim kayda geçirilip Londra'ya gönderilecekti (zira gazete haber ajansının abonesiydi). Bir başka kopya, Moskova'daki Binyon ile temas kurabilir umuduyla, Sovyetler Birliği'ne giden herhangi birine verilecekti. Dördüncü karbon kopya ise Britanya'ya düzenli olarak uçan Geoff'un yanında gidecekti.

Beşincisi ise çok daha netameli bir operasyonun konusuydu (ve bugün bile nasıl işe yaradığına hayret ediyorum): Her gün Kabil'den yola çıkıp tıngır mıngır Celalabad'a, oradan da Pakistan'ın Peşaver kentine giden külüstür bir otobüsün kondüktörü, operasyonun başrol oyuncusuydu; Peşaver'deki yerel bir otelin çalışanlarıysa sayfaları teleksle Londra'ya geçmek için hazır bekleyen figüranlardı. Bu entrikayı Kabil'deki üçüncü sabahımda kurmuştum. Başkentin güneyindeki otoyola yönelen Peşaver otobüsü dikkatimi çekmişti ve aracın Kabil'den her sabah 6.30'da ayrıldığını öğrenmiştim. Kondüktörü, yani Ali'yi de sevmiştim; yeşil şal örtünen, yuvarlak Afgan şapkası giyen ve büyük bembeyaz dişlerini göstere göstere gülen bu neşeli Pathan, hem esprilerimi hem de derdimi anlayacak kadar İngilizce de biliyordu: "Bay Robert, eğer Ruslara zarar verecekse, haberinizi Peşaver'deki Intercontinental Oteli'nin kapısına kadar götürürüm. Otel operatörlerine ödeme yapmam için bana para verin. Ve Afganistan'dan ayrılmaya karar verdiğinizde benimle birlikte Peşaver'e gideceksiniz ve teleks borçlarını da ödeyeceğiz. Bana güvenin."

Ortadoğu'da geçirdiğim on yıllar boyunca insanlar bana kendilerine güvenmemi söylediler. Hemen her zaman güvendim ve onlar da bu güveni boşa çıkarmadılar. Ali'ye günde 50 dolar veriyordum ve o da daktilo ettiğim haberleri her gün Peşaver'e götürüyordu. Operatörler sayfaları Londra'ya geçmek için günde 40 dolar alıyordu. Kabil Vadisi'nin aşağısındaki en şiddetli fırtınalarda bile Ali'nin antika otobüsü kar yığınlarını ve Rus kontrol noktalarını rahatça aşıyordu. Bazen onunla birlikte Celalabad'a kadar gidiyordum. Afgan ordusuna arabalarla ülkeyi dolaşan gazetecileri durdurup kontrol etmeleri emri verilmişti, fakat akıllarına otobüsleri aramak gelmiyordu. Böylece Ali ile birlikte, Kabil Vadisi'nde hoplaya zıplaya yol alan otobüsün merdivenlerinde oturuyor, Indus Vadisi'ne ilerlerken sıcak kırların keyfini çıkartıyordum. Celalabad'da Spinghar Oteli'nde kalıyordum; sabahları kent dışındaki köyleri motorlu bir çekçekle dolaşıyor (bir motosikletin arkasına takılmış bez kaplı bir kabinden oluşan bir araçtı bu), Ruslarla mücahitler arasında geceleri yaşanan çatışmaların sonuçlarını araştırıyordum; öğleden sonra da Ali'nin Kabil'e dönen otobüsüne atlıyordum. Ali tek bir haberi bile kaybetmedi. Ancak *The Times*'tan o telegrafı aldığımda Ali'nin ne kadar iyi bir iş çıkardığını idrak ettim: "ÇOK TEŞEKKÜRLER... TIMES STOP... SALININ EN ÇOK SATANI<ÇARŞAMBANIN MANŞETİ KONVOYLAR STOP." Gazeteciler haberlerini bir ülkeden kaçırmak zorunda kaldıklarında, taşıyıcıya 'güvercin' derler, âdettendir. Ali *The Times*'ın o güne dek bulduğu en iyi güvercin, eski otobüsü de en iyi nakil aracıydı. Ve bir gece, Kabil Intercontinental'in barında *Daily Mail*'den bir muhabir, editörlerinden fırça mahiyetinde, "Fisk'in sihirli değneği mi var?" yazan bir telgraf aldığını itiraf edince, Ali'nin ertesi günkü ücretine 100 dolar daha ekleyiverdim.

Gavin ve ben, operasyon bölgemizi yavaş yavaş genişletmiştik. Kabil'in iki yüz kilometre batısında iki bin yıllık Gazne kenti vardı; kenti kuşatan Türk kalesi, Birinci Afgan Savaşı sırasında muazzam çatışmalara sahne olmuştu. Kandahar yolu üzerindeki bir yerleşim olan Gazne, daha önce de birçok istilaya sahne olmuştu. 869'da Araplar, 1221'de Cengiz Han kenti yerle bir etmişti. Bize Sovyet ordusunun henüz Gazne'ye ulaşmadığı söylendiğinden, güneye giden yolu tutup Kabil'i kuşatan büyük Sovyet toplarının arasından geçtik; son Rus kontrol noktasından geçerken Kazak tarzı şapkasının altındaki Avrupalı bir surat somurtarak uzun uzun baktı bize. Ne zaman bir Sovyet tankı nazik bir biçimde yolumuzu kesse, Gavin'le ben hemen plastik süs rutinimizi uyguluyor, Mike'ın birkaç metre daha film yakabilmesi için soluk mor ve mavi yapay çiçekleri aralayıveriyorduk. Yolun 70 kilometre aşağısındaki küçük ve rüzgarlı Saydabad köyünde daha fazla sayıda Rus tankı otoyolun kenarına çekilmişti, namluları batıyı işaret ediyor, yoksul köylülerin içinde yaşadığı kerpiç ve hasırdan yapılma kulübeleri daha da küçük gösteriyordu. Süngülerini takmış dört asker tarafından korunan bir köprü vardı; ilerde Paktia ve Gazne eyaletlerine doğru uzanan buz tutmuş ve karla kaplı yoldan başka bir şey görünmüyordu. Korumasız olan yol tamamen boştu.

Gavin, ekibi ve ben, Bay Samedali'nin Peugeot'sunun içinden dönüp eski kente baktık; ortaçağ resimlerinden alınmış bir sahneye benziyordu: Safid Kur Dağları'nın karlı doruklarının karşısına kale duvarları inşa edilmişti ve soluk mavi gökyüzü tüm perspektifi yamultuyordu. Gerçekten de ortada tek bir Rus yoktu, sadece her yarım saatte kuzeydeki Gazne kışlalarından aşağı inen Afgan ordu kamyonları göze çarpıyordu; üzerlerindeki kırmızı Afgan simgeleri, isyancı aşiretlerin saldırılarına karşı korunmak bakımından pek işe yarayacağa benzemiyordu, pejmürde giysiler içindeki kamyon sürücüleri etrafa asabi bir edayla bakıyorlardı. Kâğıt üzerinde yeni devlet başkanına ve onun Sovyet müttefiklerine sadık görünen Afgan ordusu, güya kırsal bölgeleri kontrol ediyordu, fakat Gazne'ye girer girmez yerel askerlerle Pathan aşiretler arasında bir tür gayri-resmi bir ateşkes olduğunu derhal anladık. Koyun postundan gocukları içindeki Afgan askerleri (Gazne ürettiği işlemeli Peştun gocukları ile meşhurdu) dar, çamurlu sokakları arşınlıyor, küçük gözetleme kuleleriyle birlikte harap olmuş kışlaların altındaki mühimmatı koruyorlardı.

Yaklaşık bin yıl önce Gazneli Mahmud Afganistan'ın büyük bölümüne hükmünü kabul ettirmiş, kuzeybatı Hindistan'ı yakıp yıkmış ve binlerce kilometrelik bir bölgede, Sünni İslamın iktidarını sağlamlaştıran bir imparatorluk kurmuştu. Gazne, Fars dünyasının en görkemli kentlerinden biri haline gelmişti; kentte 400 şair yaşıyordu ve aralarında büyük Firdevsi de vardı. Fakat kent şimdi şanlı mazisinin gülünç bir taklidine dönüşmüştü. Surlarından bazıları çok önce yıkılmış, kalan antik surlar da sıfırın altındaki soğukta buz tutmuş, çatırdıyordu. Dış dünyadan yalıtılmış olan kent sakinleri yabancılara kuşkuyla yaklaşıyordu; kente Sovyet işgaline dair haberler geldikçe daha da yoğunlaşan, tehlikeli ve anlaşılabilir bir takıntıydı bu.

Tam arabamızı park etmişken, uzun gri bıyıklarıyla iriyarı bir adamın bize yaklaştığını gördük. "Siz Rus musunuz?" diye sordu ve o sorarken mavi-beyaz başörtülü bir grup Pahtan arabanın çevresinde birikmeye başladı. İngiliz olduğumuzu söyler söylemez birkaç yüzde dostça gülüşler belirdi. Sonraları Gavin ve ben, bu insanlar karşısında kendimize özgü bir gülüş şekli geliştirecektik; derin kaygılarımızı gizleyen büyük, sıcak bir gülüştü bu. Sizi görmek ne güzel. Ne harika bir ülke. Tanrım, bu Ruslardan kimbilir ne kadar nefret ediyor olmalısınız. Hepimiz işlerin nasıl çabucak tersine dönebileceğini biliyorduk. Daha birkaç ay önce, bir grup inşaat işçisi Sovyet sivil ve eşleri, sırf Herat'taki mavi çinili Mescid Camisi'ni (ta Zerdüşt zamanından kalma bir mabetti burası) ziyaret etmek istedikleri için kalabalık bir grup tarafından kuşatılıp bıçaklanarak öldürülmüştü. Birçok Rus soyulup soğana çevrilmişti. Birkaç gün önce

The Times Afgan isyancıların rehin tuttuğu gözü bağlı iki adamın fotoğrafını yayımlamıştı (tabii ben sonradan görecektim o fotoğrafı). Kandahar'ın 300 kilometre batısındaki Ferah kentinde yakalanan yüksekokul öğretmenleriydi bunlar ve fotoğrafın sağındaki adam komünist olduğu gerekçesiyle çoktan infaz edilmişti.

Bay Samedali Peugeot'nun benzininin bitmek üzere olduğunu söyledi; darmadağın, kirli, beton zeminli bir dükkândaki ihtiyar adam bir teneke benzin verdi bize. Atlar, el arabaları ve eşekler, tahıl çuvallarının altında yalpalayarak balçık ve çamur kaplı yolda ilerliyordu; derken biri '*Har*' diye bağırdı ve yüzlerdeki gülüşler aniden dondu. *Har* eşek anlamına geliyordu ve ilk duyuşta insanın kulağına şaka gibi çalınan bu kelime, yabancılara dair kullanıldığında rahatsızlık ve nefret belirten bir mana kazanıyordu. "Size har diyorlar," dedi Bay Samedali çaresizce. "İngilizlerle Ruslar arasındaki farkı ayırt edemiyorlar. Burada yabancıları istemiyorlar. Gitmeniz lazım." Şimdi daha da kalabalık bir Pahtan grubu, yolun kenarındaki kaldırımlarda yan yana sıralanmış, bize bakıyordu. Ellerinde silah yoktu, fakat iki tanesinin uzun bıçakları bellerinden sarkıyordu. Orta yaşlı bir adam yanımıza yaklaştı. "Hemen terk edin burayı," dedi telaşla. "Kimse için durmayın. Eğer yolda sizi durdurmak isteyenler olursa, durmayıp devam edin. Siz yabancısınız ve Rus olduğunuzu sanıp sizi öldürürler. Önce öldürürler, sonra kim olduğunuza bakarlar." Gazne'yi arkamıza bakmadan terk ettik. Gerçekten tehlikede miydik? Yaklaşık 21 yıl sonra, tıpkı Gazne'dekilere benzeyen bir grup öfkeli Afganla karşılaşacak ve öfkelerine maruz kalmanın ne anlama geldiğini, neredeyse hayatım pahasına anlayacaktım.

Yabancılardan tedirgin olmak başka bir şeydi, iyi donanımlı modern bir orduyla savaşmak başka bir şey. Tekrar kuzeye giden yolu tuttuk ve yüksek tepelerde, karın derinliklerinde, bir dizi müstahkem siper ve siperlerden çıkan silah namluları gördük. Yol kenarında nöbet tutan tek bir asker yoktu, fakat Ruslar otoyolun fiziki kontrolünü çoktan almıştı. Sovyet tankçıları Kabil'in kuzeyindeki dağlara paraşütlerle indirilmişti; Gazne'nin dışındaki topçu birliği de havadan indirilmişti. Plastik süslerimiz hemen kenara itildi ve ön camı Mike için temizleyiverdik. Bu işte giderek uzmanlaşıyorduk. Gavin'in tezi şuydu: Ruslar eninde sonunda sahne dekoru ormanımızın sırtına erecekler ve bütün modern filmlerin böyle çekildiğini zannedeceklerdi; sonra da yeni kuşak Sovyet yönetmenler, gelecekteki tüm filmlerini hep yapay mor çiçeklerle süslü araba camlarından çekmeye başlayacaktı.

Ve Afganistan'da filme çekilecek daha çok şey vardı. Daha biz ülkeye varmadan, Karmal hükümeti, Emin'in içeri attığı siyasi mahkumları bırakarak halkın desteğini almaya çalışmıştı. Fakat Kabil'deki şehir hapishanesinin kapıları açıldığında, sevdiklerini karşılamaya gelen binlerce erkek ve kadın hapishane duvarlarının etrafındaki genç Sovyet askerlerini taşlamaya girişmişti. Halkın bir önceki rejimden nefret ettiğine kuşku yoktu; yeni iş başına gelen Karmalcılar ise bizim bu nefrete tanık olmamızı sağlamakta hiç vakit geçirmemişti. Neticede Afganistan'a gitmemiz için vize verilmesinin nedeni de buydu. Peşaver'deki isyancı gruplar Afgan ordusunun Rus işgalcilere karşı savaşacağını iddia etmişti, fakat Kabil'deki 7. ve 8. Afgan tümenleri (ki her ikisi de Sovyet tanklarıyla donatılmıştı) Rus zırhlılarına tek bir kurşun sıkmamıştı. Sovyet danışmanlar bu işin icabına bakmıştı.

Ancak dört gün sonra hükümet propagandacıları felaket bir yanlışlık yaptı. Binlerce Afgan (mahkumların, birçoğu uzun cüppeler ve sarıklar giymiş akrabaları) bu kez Poleçarki Hapishanesi'nin etrafında toplandı; yüksek taş duvarları, dikenli telleri, koğuş blokları ve işkence hücreleriyle ürkütücü bir kale görünümündeki hapishaneden bırakılacak 118 siyasi mahkumu beklemeye koyuldular. Fakat pek az mahkumun bırakıldığını gören kalabalık, Afgan ordusunun oluşturduğu kordonu yarıp demir kapıları yıktı. Onlarla birlikte hapishaneye koştuk, hemen ötemdeki bir Rus askeri adeta donup kalmıştı. Erkekler ve hepsi burkalar

içindeki kadınlar binaların dışında 'Allahuekber' diye bağırmaya ve ana hapishane bloklarının demir parmaklıklarına tırmanmaya başlamışken, asker ne yapacağını bilmez bir halde manzarayı seyrediyordu. Gavin'le birbirimize şaşkınlıkla baktık. Siyasi olduğu kadar dinsel bir protestoyla da karşı karşıyaydık. Bir barakanın çatısındaki genç bir Sovyet askeri Kalaşnikof'unun namlusunu kalabalığa nişanlamış, Rusça, "İçeride sadece sekiz kişi kaldı!" diye bağırıyordu. *Irish Times*'tan Conor O'Clery, büyük Rus paltosunun içinde avluda olanları izliyordu. Moskova merkezli çalıştığı için iyi Rusça konuşuyordu; o bildik iflah olmaz sırıtışıyla bana dönerek, "Bu çocuk içeride sadece sekiz kişinin kaldığını söylüyor. Sanırım az sonra yalan söylediğine tanık olacağız," dedi.

Kalabalık, bir subay tüfeğinin namlusunu doğrultunca bir an için durdu, sonra subaya aldırmadan, yıktığı ikinci kapıdan içeri daldı. Bu kadar az kişiyken kalabalığa karşı koyamayacaklarını anlayan askerler, silahlarını indirmişti. Bir başka akraba grubu da koğuş bloklarının camlarını taşlarla indirmişti ve şimdi ilk binanın kapısını çelik borularla kırmaya çalışıyorlardı. Üç mahkum kurtarıcıları tarafından bir çırpıda kış güneşine çıkarılıverdi; paçavraların içinde zayıf, bitkin ve afallamış üç orta yaşlı adam gözlerini kırpıştırarak kar yığınlarına ve buzla kaplı duvarlara bakıyordu. Kalabalık ikinci beton bloğun çatısını kırmaya başlarken, hapishanenin içinde genç bir adam yanıma gelerek, "Rusların gitmesini istiyoruz," dedi İngilizce. "Bağımsız Afganistan istiyoruz, akrabalarımızın serbest bırakılmasını istiyoruz. Kardeşim ve babam buralarda bir yerde."

Öfkeli kitleyle birlikte ben de binaya daldım; binada Rus askerin iddia ettiğinden, yani sekiz mahkumdan kesinlikle daha fazlası vardı. Mahkumlar battaniyeleri taş zemine sermişti, onları dondurucu soğuktan sadece bu battaniyeler koruyordu. Küçük, havasız hücreler rutubet ve küf kokuyordu. Binanın diğer kısımlarındaki mahkumlar pencere parmaklıklarından el sallıyor, kalabalığa kendilerini kurtarmaları için sesleniyorlardı. Şalvarlı bir adam bir hücrenin üzerindeki metal kapağı vura vura açtı ve içeri sürünerek arkadaşlarına kendisini takip etmelerini söyledi. Aynı bloğun sonundaki bir pencereye tırmandım ve içeri baktığımda en az yirmi adam olduğunu gördüm, zincirler ve prangalar arasında yere oturmuşlardı, gözleri korku ve umutla faltaşı gibi açılmıştı. Biri elini uzatıp elimi tuttu. O kadar zayıftı ki sadece kemiklerini hissedebildim. Avurtları çökmüş ve morarmıştı, dişleri dökülmüştü, çıplak göğsü yaralarla kaplıydı. Ve bütün bunlar yaşanırken Rus askerleri ve Afgan gardiyanlar öylece durmuş olan biteni seyrediyordu, binlerce erkek ve kadını kontrol edecek durumda değillerdi, halkın kanını dökerlerse bunun Karmal rejimine onarılamaz bir zarar vereceğinin farkındaydılar. Kalabalığın bir kısmı Rus askerlerini itip kakıyordu ve Paktia eyaletinden olduğunu söyleyen bir genç bana dönüp, "Bunlar Güney Afganistan'ı bombalayıp insanları öldürüyor," diye bağırdı.

Fakat bu şaşırtıcı hapishane baskınında en dikkat çekici fenomen, kalabalıktan yükselen İslami sloganlardı. Tam da Rusların Afganistan'da ve kendi Müslüman cumhuriyetlerinde en korktuğu şeyi, bir İslam devrimi istediklerini haykırıyorlardı. Birçok genç Kabil'in güneyindeki kırsal bölgelerden gelen akrabalarını aranıyordu; söz konusu bölgede en az on dört aydır giderek güçlenen bir aşiret isyanı hüküm sürüyordu. Hükümet son üç haftada topu topu 2 bin kadar siyasi mahkumu serbest bırakmıştı (Babrak Karmal'ın devlet başkanı sıfatıyla ilk icraatıydı bu), fakat bu karar hiç hesapta olmayan bir etki yapmış, kalabalıklara binlerce siyasi mahkumun hâlâ içeride olduğunu hatırlatmıştı; uzun süre önce, Emin iktidarı döneminde hüküm giymiş mahkumlardı bunlar.

Sovyet askerleri ancak öğle saatlerinde Poleçarki'nin iç tarafındaki ana kapının önünde saf tutabildi; tüfeklerinin namlusu yine yere eğikti, ancak yüzlerce erkek ve kadının çıkmasını engelleme niyetinde oldukları belliydi. Conor büyük paltosunun eteklerini savurarak döndü,

elleri cebindeydi, tam bir modern KGB generaline benziyordu ve doğruca asker sırasındaki en yakın subayın yanına giderek, Rusça, "*Dos vidanya*" (Hoşça kalın) dedi. Subay ve yanındaki askerler hemen çakı gibi hazırola geçti ve hapishaneden çıkıverdik.[1]

Aynı gün Babrak Karmal ilk basın toplantısını düzenledi; Sovyetlerin iş başına getirdiği yeni devlet başkanı (yüksek rütbeli bir Peştun subayın oğluydu, kocaman burnu, çıkık elmacık kemikleri, iriyarı gövdesi ve kır saçlarıyla bir gece kulübü fedaisini andırıyordu) suçlu olarak nitelediği sosyalist selefini kınıyor ve ülkesinin Sovyetler Birliği'nin kuklası olmadığında ısrar ediyordu. Hayli kederli ve sıkıntılı bir basın toplantısıydı. Bu zavallı performansın sergilendiği Chelstoon Sarayı'nın ana kapısında, şapkasında kızılyıldızıyla bir Sovyet askeri nöbet tutarken, bir Rus zırhlı aracı az ötede dururken ve bir Sovyet uçaksavarı binanın birkaç yüz metre ötesinde karların içinde beklerken, Karmal'ın sözlerine itibar etmek pek mümkün görünmüyordu. O yüzden Babrak Karmal bize 'Sovyetler Birliği'nin dürüst dostluğu güneş ışığından bile daha parlak' dediğinde bunun, hadi Doktor Faust'un iyi bildiği türden ilahi bir dünya algısını geçtim, eşi benzeri bulunmaz bir iyimserlik olduğunu düşünebilirdik olsa olsa.

Kaldı ki, Karmal'ın arkasında sıralanmış Afgan yetkililer bile, başkanın basın toplantısı giderek öfkeli ve bazen küfürlü bir bağırma maçına dönüşürken, az buçuk kurnaz bir Mefisto'nun çıkıp söylemi yumuşatmasını umut etmiş olmalı. Batılı gazetecilerin Karmal'a sorduğu sorular, çoğunlukla verilen yanıtlardan daha ilginçti, zira zaten Moskova'nın yeni adamının yanıtları belli cümlelerden oluşmak zorundaydı: Rus askeri 'müdahalesi' başladığından beri tek bir Sovyet askeri ölmemiş veya yaralanmamıştı; Afganistan'a gönderilen 'oldukça sınırlı sayıdaki Sovyet birliğinin' hacmi, 'emperyalist Batı basını' tarafından aşırı derecede abartılmıştı; Sovyetler Birliği merhum Hafızullah Emin'in 'acımasız rejimini' desteklemişti, çünkü 'Sovyetler Birliği bir başka ülkenin içişlerine asla karışmazdı'; ve nihayet, ABD'nin (Pekin liderliği ile el ele yürüttüğü, Pakistan, Mısır ve Suudi Arabistan'daki gerici çevrelerin de kışkırttığı) saldırgan politikası bertaraf edildiğinde Sovyet birlikleri Afganistan'dan ayrılacaktı.

Aslında bu basın toplantısının lezzetini tam olarak aktarabilmek, ancak alıntılar vermekle mümkün. Sözgelimi ITN'den Martyn Lewis, selefi askeri darbeyle devrildikten sonra Karmal'ın devlet başkanlığına nasıl seçildiğini öğrenmek istiyordu. 'Sohbet' şöyle başladı:

> LEWIS: Rica etsem ne zaman ve hangi koşullar altında seçildiğinizi bize anlatabilir misiniz ve eğer seçim gerçekten demokratikse, Rus birlikleri iktidarınızı korumak için neden size yardımcı oluyor?
>
> KARMAL: Sayın Britanya emperyalizminin temsilcisi, emperyalizm Afganistan'ı tam üç kez fütursuzca işgal etti; Afganistan halkından hak ettiğiniz yanıtı da aldınız.

Bu girizgahı, Afgan yetkilileri ve Sovyet muhabirlerden yükselen bir alkış furyası takip etti. Karmal, ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başındaki üç Afgan savaşına bir güzel değindikten sonra, Lewis'in sorusuna vereceği cevaba geçti: Emir rejimi sırasında 'Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin asil üyelerinin ezici bir çoğunluğunun' kendisini devlet başkanlığına seçtiğini anlattı.[2] Elbette Karmal'dan bundan fazlasını söylemesini beklemiyorduk; ve ardından ortaya attığı cesur (kimileri pervasız da diyebilir) tez, Moskova'nın bakış açısının kusursuz bir

1 'Bir hapishane nasıl işe başladıysa öyle gider' özdeyişini doğrular bir şekilde, Poleçarki Nisan 2004'te Taliban sonrası Afganistan'daki ilk resmi idama da ev sahipliği yaptı. 'Haydutun' idam cezası, ülkenin Amerikan yanlısı devlet başkanı Hamid Karzai tarafından onandı.

2 Lewis daha sonra ITN'nin akşam haberlerini sunmak üzere Londra'ya döndü, ayrıca boş zamanlarını köpekler ve kediler hakkında bir eğlencelik kitap dizisi yazarak değerlendirdi. Karmal'ın basın toplantısını haber yapmaktan daha eğlenceli bir meşgale olsa gerek.

ifadesiydi: "Afganistan için gerçek bir tarafsızlık, Sovyetler Birliği'nin maddi ve moral desteği ile elde edilebilir."

Yeni lider Karmal, vaktiyle Nur Muhammed Taraki'nin Halk Partisi içindeki amansız bir muhalifiydi; fakat şimdi suikasta uğrayan devlet başkanının 'şahadetinden' CIA'yı sorumlu tutuyordu. Ve Gavin Hewitt, yeni diktatörün öfkesine maruz kalmanın ne menem bir şey olduğunu birinci elden tecrübe etme fırsatı buldu. Zira Gavin gayet kibar bir edayla, "Afganistan'da size veya Ruslara pek fazla destek varmış gibi görünmüyor," yorumunu yapınca, Karmal nefesini tuttu ve aklına gelen ilk karşılığı kükreyerek ortaya atıverdi: "Sayın BBC muhabiri; dünyadaki en meşhur propaganda yalancısı!" İşte o kadardı. Oda Karmal'ın etrafındaki satrapların alkışlarıyla sarsılırken, gazetecilerden de gayri-ihtiyari gülüşler yükseldi. "Hadi gene iyisin," dedim Gavin'e. "Bizim Babrak o kadar da kötü bir adam değilmiş, en azından seni epey ciddiye aldı." Gavin imalı bir bakış fırlatarak, "Bekle Fiskçiğim," dedi, "bekle ve gör." Ve gördüm. Saatler içinde Karmal'ın absürd yanıtı dünyanın çevresini dolaşmıştı bile; herkes Moskova'nın Kabil'deki yeni adamının da, ağzından tek nakarattan başka bir şey çıkmayan bir uşak olduğunu konuşuyordu.

Fakat Afganistan'daki varlığımıza ilelebet göz yumulmayacağı da böylece belli olmuştu. Birkaç gün sonra Afgan gizli polisinin (HED) üç üyesi Intercontinental'in resepsiyon masasına dayanıp beni sorduğunda suyumun ısındığını düşündüm. Üçü de deri ceket giymişti (Sovyet uydusu ülkelerdeki sivil polislerin vazgeçilmez kıyafeti) ve hiç gülmüyorlardı. İçlerinden biri, kaytan bıyıklı, mızmız sesli ufak tefek bir adam, cebinden bir kâğıt parçası çıkardı. "Sizi bununla ilgili olarak görmeye geldik," dedi hızlı hızlı. Kâğıdı aldım, Afgan postane kurumunun damgasını taşıyan bir telgraftı bu. Ve telgrafta yazanları okurken, suçluların filmlerde işledikleri korkunç cürümün kanıtıyla karşılaştıklarında yaptıkları gibi, birkaç kez yutkundum. "ACİL. BOB FISK MİSAFİR INTERCONTINENTAL OTELİ KABİL" diye başlıyordu telgraf. "BU HAFTA PAZAR SABAHI İÇİN AFGANİSTAN'DAKİ SOVYET ASKERİ YIĞINAĞI İLE İLGİLİ İKİ DAKİKALIK BİR YAYIN MÜMKÜN KÜ? SEVGİLER SUE HICKEY." Derin bir nefes aldım ve, "Aman Tanrım!" diye bağırdım. CBC'nin Londra bürosundaki Sue, nasıl böyle bir telgraf çekebilirdi? Günlerdir CBC'ye, Afganistan'daki korku ve tehlike atmosferini tasvir eden teyp kayıtları gönderiyordum ve Sue, Moskova yanlısı komünistlerin yönettiği bir ülkede bana, Sovyet askeri yığınağının ayrıntılarını alenen isteyen bir telgraf gönderiyordu. Tahminimce çok eski bir problemin parçasıydı bu. Gazetecilerle Londra veya New York'taki bürolar arasında görünmez bir güvensizlik duvarı vardır; muhabirin savaş bölgesinden geçtiği haberler mutlak bir cazibe taşır, fakat bütün o haberlerin dev bir Hollywood prodüksiyonunun parçası olduğuna, ses veya görüntü kayıtlarının (her ne kadar sahte olmadıkları aşikarsa da) aslında büyük bir teatral yapım olduğuna dair de bilinçsiz bir kanı söz konusudur. Sanki Rus ordusu bizim için bir gösteri sergiliyormuş, sanki HED (ki gazete haberlerinde daima 'korkutucu' bir kurum olarak anılırdı) her nasılsa o kadar da korkutucu değilmiş, aslında Afganistan'daki varlık nedeni bizim haberlerimize biraz daha heyecan katmaktan ibaretmiş gibi...

Gizli polisten gelen ufak tefek adama baktım. O da bana bakıyordu, yüzünde bir tür heyecan ifadesi vardı. Şöyle böyle İngilizce konuşabilen pek az gizli polis mensubundan biriydi. Ve işte suçluyu yakalamıştı. Batılı ajan, casusluk faaliyetlerine dair inkar edilemez kanıtlarla beraber faka bastırılmıştı; kendisinden açıkça Sovyet ordusu hakkında bilgi isteniyordu. "Bu ne anlama geliyor?" diye sordu, yumuşak bir sesle. Evet, hakikaten de, ne anlama *geliyordu* bu? Düşünecek vaktim yoktu. Aniden bir kahkaha patlattım. Başımı arkaya çevirip, otel lobisini kahkahalarımla doldurdum, ta ki resepsiyonistler bile neye güldüğümü anlamak için dönüp bakana dek. Ve polislerden birinin sırıttığı dikkatimi çekti. O da şakanın ne olduğunu anla-

mak istiyordu besbelli. Kahkahalarımı yavaşça azaltıp başımı canımdan bezmiş bir edayla iki yana sallayarak konuşmaya başladım: "Bakın bu bayan benden Kanada'daki Pazar Sabahı adlı bir radyo programı için haber geçmemi istiyor. Ortada 'Sovyet askeri yığınağı' yok. Hepimiz biliyoruz bunu, çünkü Başkan Karmal bize Afganistan'a sadece 'çok sınırlı sayıda Sovyet birliği' geldiğini söyledi. Bu bayan belli ki bundan bihaber. Bu aptalca durumu düzeltip gerçeği bildirmem lazım. Böyle salakça bir mesaj yüzünden zahmete girdiğiniz için sizden de özür dilerim. Endişelenmenizin nedenini kesinlikle anlayabiliyorum." Ve tekrar bastım kahkahayı. Ufak tefek polis bile uysal uysal sırıttı. Suç kanıtı olan telgrafı kendisine geri verdim. "Hayır, sizde kalsın," dedi ve parmağını suratıma doğru kaldırarak noktayı koydu: "Biz de biliyoruz, siz de biliyorsunuz." Ben, "Affedersiniz ama, bildiğiniz nedir?" diye sormaya yeltendiysem de, elemanlar cevap vermeden sırtlarını döndüler ve çıkıp gittiler. Teşekkürler Sue. Adeta haftalar sonra haber hakkında konuşmak için yemeğe çıkmıştık ve hesabı o ödemişti.

Bununla birlikte Sovyet işgalini, vahşi Rus işgalciler ve mangal yürekli Afgan gerillalardan ibaret tek boyutlu bir dramaya çevirmek de meseleyi fazla basitleştirmek olurdu; Tom Graham'ın İkinci Afgan Savaşı macerasını tersten yazmaktan farkı yoktu bunun. Sovyet yanlısı bir diktatörler kuşağı Afganistan'a acımasızca, ne idüğü belirsiz bir sosyalizmle ve ilahi ekonomik planlarla, fakat aynı zamanda aşiret ittifakları aracılığıyla hükmetmişti. Pathanlar ve Şii Müslüman olan Hazaralar, yanı sıra Tacikler, Gilzailer, Dürraniler ve Özbekler, Kabil'deki hükümet tarafından maniple edilebiliyordu. Hükümet, kentini komünist otorite adına kontrol etmeye hazır bir lidere güç ihsan edebiliyor, böyle bir anlaşmaya yanaşmayanlardan para ve desteği esirgeyebiliyordu. Politik itaat elde etmenin tek yolu hapis, işkence ve idam değildi. Fakat aynı komünist hükümet, Afganistan'ın ücra çöllerinde ve vadilerinde yaşayan aşiretleri, bu kırsal toplulukları modern bir eğitim sistemine tatlı sert yöntemlerle ikna etmeye de çalışıyordu; kız çocukların da erkekler gibi okula gidebilmesini, genç kadınların başörtüsü takmak zorunda kalmamasını, İslamın yanı sıra bilim ve edebiyatın da öğrenilmesini amaçlamıştı. Yirmi bir yıl sonra Amerikan başkanı gösterişli bir edayla, Afganistan'daki hedeflerinin arasında bunları da sayacaktı.

Ve Sovyet işgalinin ilk günlerinde Celalabad dışına yaptığım bir yolculuğu hatırlıyorum. Kente 25 kilometre uzaklıktaki bir köy okulunun yakıldığını duymuş, doğru olup olmadığını görmek için egzozundan dumanlar saçan Rus yapımı bir taksiye atlamıştım. Doğruydu, fakat durum tahminimden de kötüydü. Küle dönmüş okulun arkasındaki bir ağaçta, rüzgarda hafifçe sallanan siyah bir et parçası asılıydı. Şoförüme beni bir an önce oradan götürmesini söyleyen bir köylü, okul müdüründen geriye kalanın o et parçası olduğunu anlattı. Müdürün eşini de asıp yakmışlardı. Bu kanı kocanın suçu, kız ve erkek çocukların aynı sınıfta okumasını zorunlu kılan hükümet kurallarına uymaktı.

Peki Karmal'ın 'teröristleri' desteklediğini iddia ettiği Pakistanlılar, Mısırlılar ve Suudiler neredeydi? Celalabad'da bile, kentin dışındaki kırsal bölgede Arapların görüldüğünü duyuyor, fakat (o zamanki saflığımızla hep yaptığımız gibi) bu hikâyelerin doğru olmadığını düşünüyordum. Mısırlılar ve Suudiler buraya nasıl gelebilirdi ki? Zaten Suudiler niye gelsindi? Fakat meslektaşlarımın (bilhassa da Amerikalı gazetecilerin) direnişe 'özgürlük savaşçıları' diye atıfta bulunduklarını işitince, ters giden bir şeyler olduğunu hissettim. Gerillalar denebilirdi belki. Hattâ savaşçılar. Fakat 'özgürlük' savaşçıları ne demekti? Afganistan'a ne tür bir 'özgürlük' getirmeyi planlıyorlardı?

Cesur olduklarına şüphe yoktu. Ve Sovyet işgalinden üç hafta sonra, Karmal hükümetine ve onun Rus destekçilerine karşı birleşik bir Müslüman muhalefetin ilk işaretleri geldi. Kabil'de kalan bir avuç diplomat onlara 'ucuz gece mektupları' diyordu. Kalitesiz kâğıtlara kabaca ba-

sılmış bildirileri ve manifestoları, sokağa çıkma yasağının yürürlükte olduğu saatlerde elçilik binalarına atıyorlar, konsoloslukların demir parmaklıklarına sıkıştırıyorlardı. Mesajları, genellikle Kuran'ı tasvir eden bir açık kitap çiziminin altında yer alıyordu. En son bildirilerden biri (artık 1980 Ocak'ının ortasına gelmiştik) 'Afganistan Birleşik Müslüman Savaşçılar' imzasını taşıyordu ve bildiride ülkenin güneyinde savaşan dört gruptan biri olan İslami Afgan Cephesi'nin amblemi vardı: Kuran'ın açık sayfalarının arasından yükselen üç tüfek.

Bildiri, rejimi 'insanlıkdışı suçlar' işlemekle itham ediyor ve ülkedeki Sovyet birliklerini de 'Afganlara köle muamelesi yapmakla' suçluyordu. Müslümanlar, 'mücadeleyi veya gerilla saldırılarını son nefesine dek' sürdürecekti... Rus iktidarının kibirli ve saldırgan askerlerinin, Afganistan halkının hakları ve onuru konusunda en ufak bir fikri yoktu. Bildiri Karmal'ın ve üç bakanının er geç öleceğini iddia ediyor, Farsça bir kelime oyunu yaparak, devlet başkanını 'iş üzerindeki hırsız' manasına gelen 'Khargal' kelimesiyle anıyordu. Ölüm listesinin ilk sırasında, Afgan başkanlık kurulu üyesi olan Esadullah Savari vardı. Taraki'nin gizli polis şefliğini yürüten Savari, ününü binlerce Taraki muhalifinin işkenceden geçirilme emri vermesine borçluydu. Listedeki diğer isimler arasında, Karmal'ın yeni ulaştırma bakanı, eski içişleri bakanı Şah Can Mozduryar da vardı.

'Gece mektupları' Sovyet ordusunun, 'Afgan halkının hoş göremeyeceği davranışlarına' dair somut örnekler de içeriyordu. Sözgelimi Rus askerleri, Kabil'in dış mahallelerinden Darlaman'da, bir fırında çalışan kadın ve kızları kaçırmış, gece boyu yanlarında tuttuktan sonra sabah bırakmışlardı. Bildiriye göre, 'Müslüman ailelerin onurunu kıran' benzer bir saldırı Hayre Hana Mahallesi'nde de yaşanmıştı. Bu iddiaları araştırdığımda Darlaman'daki fırın işçileri bana şunları anlattı: Normalde Afgan askerler için ekmek çıkaran kadın işçiler Sovyet askerleri için çalışmayı reddetmiş, bunun üzerine Ruslar kadınları fırından alıp başka bir yerde ekmek yapmaya zorlamıştı. Fakat işçiler kadınlara nasıl muamele edildiğini bilmiyorlardı ve zaten daha fazla konuşamayacak kadar da korkuyorlardı. Bildiriyi yazanlar Müslümanların Karmal'ı eninde sonunda devireceğini söylüyor ve sonrasında bu hükümetin yabancılarla yaptığı bütün anlaşmaları iptal edeceğini vurguluyordu.[1] Ardından, umutsuz ve belki biraz da acıklı bir biçimde, açıklamalarının BBC'nin 20.45 bülteninde 'sansürlenmeden' yayınlanması gerektiğini de ekliyorlardı.

Gavin ve ben, Steve, Geoff, Mike ve güvenilir Bay Samedali ile birlikte günlerimizin çoğunu riskli yolculuklara çıkarak geçiriyorduk hâlâ. 12 Ocak'ta, Kabil'in 130 kilometre kuzeyindeki Salang Geçidi'nin tam ortasında arabamız buzun üzerinde kayınca, 105. Paraşütçü Birliği'nden genç bir Rus askeri koşarak yola indi ve Rusça bağırarak otomatik tüfeğini üzerimize doğrulttu. Sağ elinden yaralanmıştı, kan üstünkörü sarılmış bandajdan sızıyor ve üniformasının yenini ıslatıyordu. Sarışın, mavi gözlü bir yeniyetmeydi bu; yüzünden korktuğu anlaşılıyordu. Daha önce ateş altında kalmadığı çok belliydi. Bu arada arkamızda, mayına çarpan bir Sovyet askeri nakil kamyonunun arka kısmı paramparça oluverdi ve kamyon bir hendeğe yuvarlandı. Yolun üzerinde iki zırhlı personel taşıyıcısı vardı ve bir Rus paraşütçü subayı, yaralı askere yardımcı olmak üzere koşarak yanımıza geldi.

İngilizce, "Kimsiniz?" diye sordu. Siyah saçlı ve yorgundu, kırış kırış bir ceket giymişti,

1 Karmal 1986'da Sovyetler tarafından uçağa bindirilip Moskova'ya götürüldü ve yerine gizli polis şefi Muhammed Necibullah getirildi. O da neticede mücahit gruplarca devrildi ve 1992'de, Sovyetlerin çekilmesinden üç yıl sonra, BM'nin Kabil temsilciliğine sığındı. 1996'da Taliban, Necibullah'ı ikili oynayan koruyucularının elinden aldı (bir BM görevlisi, Moskova'nın eski hizmetkarına, 'bazı adamlar geldi, sizi görmek istiyorlarmış' demişti, manidar bir edayla) ve gizli servisin eski şefini erkek kardeşiyle beraber bir ağaca astı, ağzına ve ceplerine de Afgan kambiyo senetleri doldurdu. 'Gece mektuplarının' yazarlarının Karmal için de böyle bir akıbet umduğuna kuşku yoktu. Karmal birkaç yıl sonra Moskova'da kanserden ölecekti.

palaskasının üzerinde orak-çekiçli bir toka vardı. Ona muhabir olduğumuzu anlatmaya çalıştık, fakat genç asker yarasının acısıyla tahammülünü iyice yitirmişti. Tüfeğinin emniyetini tekrar kapatıp açtı, ardından iyice görebilmemiz için elini zorlukla kaldırdı ve bir Rus askeri helikopterinin, doruğunda daireler çizerek uçtuğu karla kaplı dağı işaret ederek, "Rusları vuruyorlar," dedi. Olan bitene inanamıyor gibi bir hali vardı. Kimse gerillaların kaç Rus vurduğunu bilmiyordu, ancak iki kilometre güneyde rastladığımız bir köylü, yurttaşlarının yüzlerce Rusu öldürdüğü konusunda gayet samimi bir ıstahla ısrar edecekti.

Pusu titizlikle planlanmıştı. Mayının infilak etmesiyle aynı anda, anayolun üzerindeki bir köprü havaya uçurulmuştu. Sovyet sınırından Kabil'e doğru ilerleyen bir Rus konvoyunun yarısı, 2500 metre yükseklikte, yaklaşık yirmi dört saat boyu kara saplanıp kalmıştı. Rus mühendisler geçici tamiratlar yapmıştı ve biz şimdi dağlardan aşağı, balçığın ve buz kütlelerinin arasından inen Sovyet kamyonlarını izliyorduk: 156 zırhlı araç ve sekiz personel taşıyıcısı, yanı sıra 300 kamyon dolusu petrol, mühimmat, gıda ve çadır. Şoförler bitkin görünüyordu. İronik olan şuydu: 4 bin metreye çıkan bu otoyolu, Sovyetler Birliği ile Afganistan arasındaki karşılıklı işbirliğinin bir simgesi mahiyetinde Ruslar inşa etmişti ve şimdi güneye akan Sovyet askeri konvoyları her gün bu yolun üzerinde saldırıya uğruyordu. O akşam ABD Dışişleri Bakanlığı 1200 Rus askerinin öldüğü iddiasını ortaya attı. Rakam abartılmış gibi görünüyordu. Fakat gözünü kan bürümüş o köylü yüzlerce ölüden söz ederken doğru söylüyor olabilirdi. 'Gayet sınırlı bir askeri birlikti' gerçekten de.

Karmal hükümeti, 'Kasap Emin' tarafından öldürülenler için bir 'anma günü' tertipledi. Britanya büyükelçiliği bile bayrağını yarıya indirdi. Fakat sarı boyalı Polekeşti Köprüsü Camisi'nde ölenlerin ruhu için dua etmeye sadece birkaç yüz insan katıldı ve zaten onların büyük çoğunluğu da iki dirhem bir çekirdek giyinmiş Halk Partisi memurlarıydı. Kuzey Kabil'den camiye gelen ve anma defterine yazma töreninden kaçmaya çalışan dört genç adama, bir askerin süngüsü vasıtasıyla parti görevleri hatırlatıldı. Deftere mecburen bir şeyler yazdılar. Kabil'in geri kalanı ise yeni hayatının zorlu gidişatına ayak uydurmakla meşguldü. Pazarlar her zamanki gibi açıktı ve sokak satıcıları buzla kaplı Kabil Nehri'nin kıyısında meyvelerini ve yağlarını satıyordu. Eski kentte Batılı bir televizyon ekibi, Rus sanıldıkları için kalabalık tarafından taşlanmıştı.

Kış buzdan havuzlar halinde dağlardaki yerini alıp, sobalarda yanan odunların dumanı soluk mavi gökyüzüne yükselirken, Kabil'de neredeyse boğucu bir normallik atmosferi hüküm sürüyordu. Gökyüzünde hepimizin dikkatini çeken ilk şey, bir uçurtma furyasıydı; büyük kutu uçurtmalar, üçgen, dikdörtgen uçurtmalar, çoğunun üzerine büyük, gülen gözler resmedilmiş mavi-kırmızı şeytan uçurtmaları... Kimse Afganların uçurtmalara neden bu kadar düşkün olduğunu bilmiyordu, ancak yine de, çocukların (paltolara sarınmış, başlarına kepler takmış, Çinli yüz hatlarıyla oyuncak bebeklere benzeyen o tatlı yaratıkların) buz gibi havada asılı duran uçurtmalarını, uzun kirpikleriyle dağlara doğru salınan o kâğıttan büyük gözleri seyredişindeki şaireneliğe bakıp bir şeyler anlayabilirdiniz.

Bir keresinde Gavin ve ben, Bay Samedali'den bizi hayvanat bahçesine götürmesini istedik. Giriş kapısındaki tozlu bir tabelada bir ok ve 'akbabalar' yazısı vardı; oku takip edip bir avuç akbabanın bulunduğu kafese vardık. Dünyanın bu en nahoş kuşlarına artık zayıf demek bile mümkün değildi, iskeletleri çıkmıştı hepsinin. Yabandomuzu kafesini geçtikten sonra kara bata çıka yürüdüğümüz yol, bizi kutup ayılarının kafesine götürdü. Fakat kafeslerin kapısı açık, ayılar da kayıptı. Daha da şaşırtıcı olanı, zebra parkı civarında bizi takip etmeye başlayan sarıklı sessiz adam güruhunun, ayan beyan Rus olduğumuzu sanmasıydı. Dünyada, ziyaretçilerin potansiyel olarak hayvanlardan daha fazla tehlike arz ettiği yegâne hayvanat bahçesi bu olmalıydı. Hayvanat bahçesinde Afganistan'ın tek demiryolu lokomotifine bile rastladık; bir Alman

veliaht prensi tarafından Afgan kralına bağışlanan büyük bir ondokuzuncu yüzyıl buharlısıydı bu. Yıkılmış bir sarayın yanında perişan ve toz toprak içinde yatıyordu, pistonları pastan kaskatı kesilmişti ve başında, bu asırlık lokomotifin fotoğrafını çekmeye çalışınca kameralarımızı almaya kalkışan polisler nöbet bekliyordu. Her anlamda saçma bir durumdu, zira Afganistan'ın hiçbir yerinde bir metre bile demiryolu yoktu.

Belki de bir tür telafi yolu olarak, Afganistan'ın kamyon şoförleri araçlarını birer Afgan pop-art başyapıtı haline getirmişti; kamyon kasalarının her santimi resimlerle ve renkli tasarımlarla kaplıydı. Afgan kamyon sanatının da kendine has bir tarihi vardı; 1945'te, uzun mesafe kamyonlarının kasalarına metal levhalar eklendiğinde ortaya çıkmıştı. Kabil ve sonradan Kandahar'daki sanatçılar, levhaları birer tuvale dönüştürmüştü. Kamyon sahipleri bu ressamlara büyük meblağlar ödüyordu (dekorasyon ne kadar karmaşık olursa, kamyon sahibi de o kadar gururlanıyordu) ve resimler yılbaşı kartpostallarından, takvimlerden, çizgi romanlardan ve camilerden kopyalanarak yapılıyordu. Tarzan ile Hazreti Ali'nin Düldül'ünü, papağanlar, dağlar, helikopterler ve çiçekler eşliğinde aynı resimde yan yana görmek mümkündü. Bedford kamyonların üç panelli kasa kanatları, ressamlara kusursuz bir resim alanı sağlıyordu. Fransız bir yazar vaktiyle bir kamyon şoförüne kasasını niye boyadığını sorduğunda şu yanıtı almıştı: "O bir bahçe, yol ise uzun."

Karmal kaçınılmaz olarak mücahitleri yatıştırmayı denedi; hükümet arabulucuları ile Pakistan'ın sınır kenti Peşaver'deki aşiret liderleri arasındaki bir dizi gizli görüşme aracılığıyla kırsal bölgelerde ateşkes sağlamaya çalışıyordu. Halk Partisi'nin yayımladığı bir bildiride, hükümetin 'ulusal demokratik ilericiler, İslami çevreler ve örgütlerle dostane müzakerelere başlayacağı' ilan ediliyordu. Samimiyetsiz olsa da mecbur kalınan bu yeni yaklaşıma, hükümetin uluslararası meşruiyet kazanacağına kendi kendini umutsuzca ikna etme çabası eşlik ediyordu. Kabil gazeteleri, Suriye, Kamboçya ve Hindistan, yanı sıra Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki uydularından gelen yeni rejime destek mesajlarına dair hiç şaşırtıcı olmayan haberlerden geçilmiyordu. Karmal, bir önceki yıl gerçekleştirdiği İslam devrimiyle Sovyetlerin paçasını tutuşturan Ayetullah Humeyni'ye yazdığı uzun bir mektupta, yaptığı darbeye İran'ın verdiği ters tepkiyi (İranlı dini liderler darbeyi kınamıştı) eleştiriyor ve Ayetullah'ı, Emin'in devrilmesiyle beraber Afganistan'daki Müslüman aşiret mensuplarının öldürülmesine son verildiği konusunda ikna etmeye çalışıyordu. "Hükümetim, topraklarımızın İran Devrimi'ne ve kardeş İran halkının çıkarlarına karşı üs olarak kullanılmasına asla izin vermeyecektir. İranlı kardeşlerimizden de benzer bir tutum bekliyoruz," diye yazıyordu Karmal mektubunda.

Söylemesi bile fazla, İran hiç de bu taleplere uyacak bir ruh hali içinde değildi. Sovyet işgalinden birkaç gün sonra Tahran'daki dışişleri bakanlığı şu açıklamayı yapmıştı: "Afganistan Müslüman bir ülkedir ve... Sovyetler Birliği yönetiminin din kardeşimiz olan komşu bir ülkeye askeri müdahalesini... bütün Müslüman dünyaya yönelik hasmane bir eylem olarak görüyoruz."

Birkaç ay içinde İran (ABD'nin gerillalara yardım gönderdiğinin de bilinciyle), isyancılar için kendi destek programını planlamaya koyulacaktı. Temmuz ayına gelindiğinde, İran Dışişleri Bakanı Sadık Kutbizade bana, Sovyetler Birliği ordusunu çekmediği takdirde, ülkesinin isyancılara silah vereceğini umduğundan dem vurmaktaydı. Tahran'da yaptığımız görüşmede Kutbizade şunları söylüyordu: "Devrim Konseyi'ne bu konuda bazı öneriler sunuldu... Nasıl Amerikan ordusunun Vietnam'a müdahalesine karşı çıktıysak, Afganistan'a yönelik Sovyet müdahalesine de aynı gözle bakıyoruz... Sovyetler Birliği Afganistan'a Afgan hükümetinin talebi üzerine gittiğini iddia ediyor. Amerikalılar da Vietnam hükümetinin isteğiyle Vietnam'a gitmişti."

Fakat bu aşamada Karmal'ın İran'dan daha ciddi sorunları vardı. Afgan ordusunun bağlılığını elinde tutmak konusunda çaresiz kalan Karmal (ordunun sadece yüzde 60'ının emirlere itaat ettiğine dair haberler duyuyorduk), askerlerin vatanseverlik duygularına hitap etmeyi denemiş, 'maddi ihtiyaçlarına' daha fazla önem verileceği konusunda söz bile vermişti. 'Kahraman subaylar, vatansever harp okulu öğrencileri ve yiğit askerler', 'aydınlık bir gelecek umuduyla... halkın özgürlüğünü, onurunu ve güvenliğini savunmaya' çağrılıyordu. 'Maddi ihtiyaçlardan' kasıt haliyle maaşlardı. Karmal'ın böyle bir açıklama yapmak zorunda kalması, Afgan ordusunun moralinin yerlerde süründüğünün de açık göstergesiydi. Karmal kendi askerlerini teskin etmeye çalıştıktan kısa süre sonra yüzünü, Kabil'deki komünist hükümetlere karşı uzun yıllardır mücadele eden İslamcılara çevirdi. Afgan bayrağına yeşil rengi tekrar koyacağını ilan etti (Taraki ulusal bayraktan yeşil rengi büyük bir cüretle çıkarıp, din adamlarını küplere bindirmişti). Öte yandan hükümetinin 'teröristlere, gangsterlere, canilere ve eşkıyaya devrimci kararlılıkla' muamele edeceği uyarısında bulunmayı da ihmal etmedi (Karmal'ın, her yeni siyasi girişimi, nefret uyandıran bir ters adımla yerle bir etmek konusunda eşsiz bir kabiliyeti vardı doğrusu).

'Teröristler'i, 'gerillalar' veya (Başkan Ronald Reagan'ın ilerleyen yıllarda adlandırdığı haliyle) 'özgürlük savaşçıları' olarak da okumanız mümkündür. Teröristler, teröristler, teröristler. Ortadoğu'da, bütün bir Müslüman dünyasında, bu kelime bulaşıcı bir hastalık, hepimizin hayatını belirleyen anlamsız bir ünlem, adaletsizliğe dair bütün tartışmaları sona erdirmekte kullanılan bir nokta haline gelecekti; Ruslar, Amerikalılar, İsrailliler, Britanyalılar, Pakistanlılar, Suudiler, Türkler, bizi susturmak için o kelimeyi duvar misali karşımıza dikecekti. Kim teröristlerden yana tek kelime edebilir ki? Terörü hangi sebep meşrulaştırabilir? O halde düşmanlarımız daima 'terörist'tir. Onyedinci yüzyılda iktidarlar, 'kafir' kelimesini de aynı amaçla, bütün diyaloğu sona erdirmek, itaati vazetmek için kullanırlardı. Karmal'ın politikası basitti: ya bizdensiniz ya da karşı taraftan. On yıllar boyu bu tehlikeli denklemi dinleyip durdum, kapitalistlerin ve komünistlerin, devlet başkanlarının ve başbakanların, generallerin ve istihbarat elemanlarının ve, elbette, gazete editörlerinin dilinde hep o denklem vardı.

Afganistan'da bu tür basmakalıp formüllere mahal yoktu. Intercontinental'deki sıcak ve rahat odamda, her gece açıyordum önüme haritayı, başlıyordum bakınmaya: Ruslar bizi ülkeden atmadan önce bu buzlu platonun üzerinde hangi yeni yolculuklara çıkabilirdim? Yakalanıp sınırdışı edilme ihtimalini hesaba katmakla birlikte, Rus işgalinin tam çapının Sovyet sınırından gözlemlenebileceğini fark etmiştim. Eğer Amuderya Irmağı'nın kuzeyindeki Mezar-ı Şerif'e ulaşabilirsem, Sovyetler Birliği sınırına epey yaklaşmış olacaktım ve orada ülkeye giren büyük Rus konvoylarını takip edebilirdim. Pazardan aldığım yünlü bir Afgan şapkasını ve yeşil çizgili kahverengi bir örtüyü, Mezar'daki bir otelde birkaç gece geçirmeye yetecek kadar dolarla birlikte çantama tıktığım gibi gün ağarmadan otelden ayrıldım ve Kabil'in merkezinde bulunan ve buz gibi soğuk olmasına karşın çoktan kalabalıkla dolmuş olan otobüs garına yollandım.

Mezar otobüsünü bekleyen Afganlar epey dost canlısıydı. İngiliz olduğumu söylediğimde yüzlerinde gülücükler belirdi ve birkaç genç adam elimi sıktı. Beni Intercontinental'deki üç HED görevlisiyle aynı kuşkulu gözlerle süzenler de eksik değildi. Ahşap otobüsün arka tarafında sessizce oturan burkalı kadınlar vardı. Afgan şapkamı alnıma düşürüp örtüyü omuzlarıma atarak otobüse bindim. Yolcuların baca misali tüttürdüğü sigaraların dumanı arasında sağ kısımdaki koltuklardan birine oturdum, zira kontrol noktalarında nöbet tutan askerler hep soldan yaklaşıyorlardı. İşe yaradı. Güneşin ilk zayıf ışınları karla kaplı düzlüklere düşerken otobüs Salang'a giden otoyolu homurdanarak tırmanmaya koyuldu. Gavin ve ben, tehlikelerine karşın, bu yolu birçok kez kat etmiştik ve artık tanıdık, hattâ neredeyse dostane geliyordu bu yol bana.

Sağ tarafta Kabil Havaalanı'nın kuzeyindeki büyük Sovyet üssü vardı. Burada Çarikar dışındaki Afgan kontrol noktası bulunuyordu. Genç Rus askerinin elindeki yarayı bize gösterdiği yerdi burası. Afgan kontrol noktalarındaki askerler aşırı soğuktan otobüsün yanına gelip yolculara bakmıyordu bile. Sovyet askerleri dikkatli bir arama yaptığında ise koltuğuma iyice gömülüp başörtüsüyle yüzümü kapatıyordum. Üç saat sonra otobüs Salang Tüneli'ne az bir mesafe kala otoyolun kenarına yanaştı. Birkaç metre ötede park etmiş Rus zırhlı araçları ve kürk şapkalarının altında birbirlerine sokulmuş oturan mavi gözlü, sarı saçlı bir grup asker vardı. İşte işler bu noktada ters gitti.

Bir Sovyet subayı otobüse sağ taraftan yaklaştı ve gözleri gözlerimle buluşuverdi. Ardından otobüsün içindeki bir adam (kaytan bıyıklı bir Afgandı bu) beni işaret etti. Subay merdivenlerden çıkıp otobüse girdi, koltuğumun yanında durdu ve parmağını kaldırıp yüzüme doğrulttu. İhanete uğramıştım. Aklıma ilk gelen kelimeler bunlardı. Bu sahneyi en az bir düzine filmde izlemiştim. Gammazın da izlemiş olduğuna kuşku yoktu. Bu adam Afgan gizli polisi için çalışıyor olmalıydı, beni Kabil'de otobüse binerken görmüş ve ele vermek için bu sıkı güvenlikli kontrol noktasına varmamızı beklemişti. Bir başka genç Afgan otobüsten atladı, aracın sağ tarafına doğru yürüdü ve o da, hâlâ pencerenin kenarında oturmakta olan beni gösterdi. Duble ihanete uğramıştım. Kabil'den yüz atmış kilometre uzaktaydık. Eğer bu son büyük *barajı* atlatabilmiş olsaydım, tünele girecek ve oradan da rahatça Mezar'a ulaşacaktım.

Rus subay otobüsten inmemi işaret etti. Yakasına bir Lenin rozeti iliştirmişti. Lenin dik dik bakıyor gibiydi; gözleri uzak bir Bolşevik düşe dalıp gitmişti sanki ve benim o düşe dahil olmam yasaktı. "Pasaport," dedi subay kayıtsızca. Pasaportumun Sue Hickey'in bana çektiği o meşum telgraftan pek farkı yoktu, olsa olsa Afganistan'daki alçakça rolümün daha sarih bir kanıtı sayılabilirdi. 1980'lerde Britanya pasaportlarının kapakları silahtı ve Birleşik Krallık'ın altın hanedan arması Rusun yüzüne yüzüne parlıyordu. Armayı dikkatle inceledi. Bana, '*Dieu et mon droit*'nın[1] veya daha da kötüsü, '*Honi soit qui mal y pense*'nin[2] anlamını sormasından korkmaya başlamıştım. Pasaportu açtı, üçüncü sayfadaki gözlüklü, dağınık saçlı İngilizin yüzüne ve ardından 'meslek' hanesine baktı. 'Gazeteci' Ortadoğu'da vize veren makamlar nezdinde pek rağbet gören bir kelime değildi, bu yüzden Britanya Pasaport Dairesi meslek hanesine 'temsilci' yazacak kadar kadirbilir davranmıştı. Latin alfabesini, ancak benim Kiril alfabesini okuduğum kadar okuyabildiğini sandığım Rus, parmağını kelimenin üzerine bastırıp, kahretsin ki gayet düzgün bir İngilizceyle sordu: "Neyi 'temsil ediyorsun' sen?" Bir gazeteyi, diyerek itiraf ettim. "Ha, muhabir yani," dedi ve bana bilgiç bir gülüş fırlattı. Kara gömülmüş küçük bir haberleşme barakasına götürüldüm; içeriden kafasında kepiyle yarı-çıplak bir paraşütçü yüzbaşısı çıktı. Taşkentli yüzbaşı Viktor gazeteci olduğumu öğrendiğinde hiçbir düşmanlık göstermedi; o arada adamları da etrafımda toplanmış, kötü İngilizceleriyle kekeleyerek konuşmaya çalışıyorlardı. Derken otobüsün motorunun hırıldadığını duydum; şoför beni kontrol noktasında bırakıp tünele doğru bastı gaza. Gammazımın arka camdan bana nefretle baktığını gördüm.

Estonya'nın Talin kentinden Er Tebin (Afganistan'dan kurtulduysa, sanırım şimdi Avrupa Birliği'nin gururlu bir vatandaşıdır ve yeni pasaportunu Britanya göçmenlik dairesinin masalarına mutlulukla fırlatıyordur) sürekli dağların artık ne kadar tehlikeli hale geldiğini, isyancıların Sovyet birliklerine her gün ateş açtığını anlatıyordu. Yüzbaşı Viktor neden gazeteciliği tercih ettiğimi öğrenmek istiyordu. Fakat az sonra bu askerleri en fazla heyecanlandıran konunun pop müzik olduğu anlaşıldı. Taşkent'ten Teğmen Nikolay, bir noktada herkesin sözünü kesip merakla sordu: "Paul McCartney'in Tokyo'da gözaltına alındığı doğru mu?" Sorarken büyük

1 (*Fr.*) 'Tanrı ve varlığım için.' İngiliz kraliyet ailesi nişanlarından biridir. –çn

2 (*Lat.*) 'Kötü düşünenlere yazıklar olsun' anlamına gelen bir İngiliz kraliyet nişanı. –çn

ellerini birleştirip kelepçeye vurulma taklidi yapmayı da ihmal etmedi. McCartney'in neden gözaltına alındığını bilmek istiyordu. Ben de Beatles'ın müziğini nerede duyduğunu sordum ona, cevabı Nikolay değil, yanındaki iki arkadaşı, hep bir ağızdan verdi: "Amerika'nın Sesi radyosunda."

Gülümsüyordum artık. Sadece Ruslar dostça davrandığı için değil (hepsi tek tek pasaportumu incelemişti ve şimdi bana, sanki düşman bir gücün vatandaşı değil de silah arkadaşlarıymışım gibi, 'Robert' diye hitap ediyorlardı), bu Sovyet askerlerinin Batı müziğine aleni ilgisinin hiç de Stalingrad'ın demir savaşçılarını temsil eder bir hali olmadığını gördüğüm için de gülüyordum. Aynı Batılı askerlere benziyorlardı: naif, yabancıların karşısında neşeli, ahbap bir Batılı olduğum için bana güvenen (ve elbette, burada, Afgan karlarının içindeyken, durumun tuhaflığı daha bir belirginlik kazanıyordu) tertipler. Yoluma devam etmeme izin veremedikleri için gerçekten mahcup görünüyorlardı, derken zıt istikametten gelen bir otobüsü durdurdular. "Kabil'e!" buyurdu Yüzbaşı Viktor. Reddettim. O otobüsteki insanlar beni Ruslarla konuşurken görmüştü. Benim de Rus olduğumu düşüneceklerdi. Ben onlara Britanyalı olduğuma dair ne kadar kanıt sunarsam sunayım, tatmin olmayacaklardı. Bu durumda Kabil'e hiç varamayabilirdim, en azından vardığımda canlı olmayabilirdim.

Bunun üzerine Teğmen Nikolay yoldan geçen bir Rus askeri kamyonunu durdurdu ve beni araca bindirdi. El sallayarak, "*Dos vidanya,*" dedi. "Güle güle ve Linda McCartney'ye selamımı söyle." Ve böylece kendimi, Taşkent'ten Kabil'e gitmekte olan 58 numaralı Sovyet askeri konvoyuyla birlikte Hindikuş'tan aşağı inerken buldum. Bu inanılmazdı. Hiçbir Batılı gazeteci, bırakın konvoylarına binmeyi, Sovyet birlikleriyle konuşmayı bile başaramamıştı. İşte şimdi konvoyun bir parçasıydım ve Kabil'e kamyon dolusu gıda ve mühimmat taşıyan silahlı bir Rus askerinin hemen yanında oturmuş, bu devasa askeri hareketliliği bizzat Sovyet ordu aracının içinden takip ediyordum. Bu Mezar'dan daha iyiydi.

Vadiye iyice yaklaşmıştık ki, yanımdaki Rus şoför koltuğunun altından asker çantasını çıkarıp kayışlarını çözdü ve bana bir portakal uzattı. "Sen lütfen yukarı bak," dedi. "Tepelerin yukarısına bak." Kulaklarıma inanamadım, ne olduğunu anlamıştım. Kamyonu buzun üzerinde kaydırmadan sürmek için çırpınan şoför, benden de dağların yüksek kısımlarını silahlı adamlar için gözetlememi istiyordu. Portakal da bu yardımımın karşılığıydı. Yavaş ilerlediğimiz için konvoyun gerisinde kalmaya başlamıştık. Asker şimdi de arka taraftan tüfeğini almış, koltuğa, ikimizin arasına koymuştu. "Şimdi yolun sağ tarafına bak," dedi. "Birilerini görürsen söyle." Bana söyleneni yaptım, zira onun olduğu kadar benim de güvenliğim mevzu bahisti. Kamyonun iç kısmı maviye boyalıydı ve kontrol panelinin üzerinde kabartma halinde *Kama* yazılıydı. Sovyetler Birliği'ndeki Kama Nehri fabrikasında, Amerikan desteğiyle yapılan kamyonlardan biriydi bu; Başkan Carter ülkesinin teknolojisinin şu an hangi alanlarda kullanıldığını biliyor muydu acaba? Şoför kendi mahallini yılbaşı kartlarıyla süslemişti.

Geçidin alt kısmında konvoya yetiştik; bir subay (zeki, alışılmadık ölçüde soluk yeşil gözlü, haki pantolonunu ağır postallarının içine sokmuş, uzun bir adam) benim tarafımdan kamyonun penceresine yaklaştı. "Sen İngilizsin," dedi gülerek. "Ben Binbaşı Yuri. Gel benimle." Ve derin balçık birikintilerinden geçerek konvoyun en önüne yürüdük; bir Sovyet tankı, geçidin içinde ters yönde manevra yapmaya çalışıyordu. Tankın top namlusunu işaret ederek, "Bu bir T-62," dedi. Ona tank ve silah modellerini iyi bildiğimi söylememenin daha hayırlı olacağını düşündüm.

Ve kabul etmeliyim ki, Binbaşı Yuri profesyonel bir askerdi, adamlarının ona hayran olduğu belliydi (hepsine elimi sıkmalarını söyledi) ve kısa süre sonra içine düşeceğimiz krizde soğukkanlı ve etkili bir tavır sergiledi. Yuri'nin tedirgin Afgan askerlerine güvenmediği anlaşılıyor-

du, fakat istisnasız hepsine nazik davranıyordu. Beş Afgan askeri, konvoyun yanına gelip Rus birliklerinin kendilerine silah doğrulttuğundan şikâyet ettiğinde, Binbaşı Yuri onlarla eşitiymiş gibi konuştu, eldivenlerini çıkarıp hepsinin elini tek tek sıktı ve askerler bir süre sonra memnuniyetle yanımızdan ayrıldı. Öte yandan Yuri bir parti üyesiydi.

Bayan Thatcher hakkında ne düşündüğümü sordu. Britanya'daki insanların başbakanımız hakkında farklı görüşleri olduğunu belirttim (kendi görüşümü açık etmeye pek niyetim yoktu) ve görüşlerini özgürce ifade etme hakları vardı. Başkan Carter'ın, Moskova basınında yazıldığı kadar kötü bir adam olmadığını söyledim. Binbaşı Yuri sessizce dinliyordu. Peki kendisi Başkan Brejnev hakkında ne düşünüyordu? Sırıtma sırası bendeydi. Ne söylemek zorunda olduğunu biliyordum. Ve gerekeni söyledi. Gülerek başını sallayarak, "Yoldaş Brejnev'in çok iyi biri olduğuna inanıyorum," dedi. Binbaşı Yuri kültürlüydü. Tolstoy'u iyi biliyordu ve Şostakoviç'in müziğine, bilhassa Leningrad Senfonisi'ne hayrandı. Fakat Aleksander Soljenitsin okuyup okumadığını sorduğumda başını salladı ve tabancasının kılıfına pat pat vurarak noktayı koydu: "Bu Soljenitsin için."

Binbaşı Yuri'nin kamyonuna geçtim; şoförle ben iki yandaydık, Yuri ortamızda oturuyordu, Kabil'e doğru yola koyulduk. "İngiltere güzel bir ülke mi?" diye sordu. "Afganistan'dan iyidir herhalde, ha?" Hayır, Binbaşı Yuri Afganistan'da olmak istemiyordu, açıkça söylüyordu bunu. Eşi ve dokuz yaşındaki kızıyla birlikte Kazakistan'daki evinde olmak istiyordu ve üç gün içinde ülkeye dönen bir konvoya atlayıp ailesinin yanına gitmeyi planlıyordu. Otuz yaşındaydı ve ömrünün on üç yılını orduda geçirmişti; bir araba alacak kadar parası olmamıştı hiç ve subay olduğu için yurtdışına asla çıkamazdı. Sovyetler Birliği'ndeki hayatın zor olduğundan, geçimini hiç kolay kazanmadığından söz ediş tarzına bakınca, belki Yoldaş Brejnev o kadar da iyi biri değildi. Onu buraya gönderenlerin başında Brejnev gelmiyor muydu? Bu tür sorular sorduğumda cevap veremiyordu, sessiz bir kabullenişle gülüyordu sadece; sanki 'ben sana cevap verirdim ya, neyse' diyordu o gülüşle.

Devasa bir orduda, daima yanlış bir güven duygusu vardır. Soluk gözleriyle sürekli iki tarafımızdaki karlı alanları tarayan Binbaşı Yuri'den bile tehlikeli bir kendine güven yansıyordu. Evet, Afganlar Ruslara saldırıyordu. Fakat bu ejderhayı, şu an Afganistan'ın karlı dağlarını aşmakta olan bu zırhlı kırkayağı kim durdurabilirdi? Bir Afgan kontrol noktasında durduk, askerler Rusça bilmiyordu, bunun üzerine Binbaşı Yuri, Sovyet Tacik yardımcılarından birini tercümanlık yapması için yanına çağırdı. Binbaşı Tacik tercümanı bana gösterip, "Müslüman," dedi. Evet, anlamıştım. Sovyetler Birliği'nde Müslümanlar vardı. Aslına bakılırsa Sovyetler Birliği'nde epey çok Müslüman vardı. Ve zaten işgalin bir nedeni de bu değil miydi?

Yağan kar kamyonun ön camını bulanıklaştırmıştı, silecekler karın hızına yetişemiyordu, fakat yan pencerelerden göz alabildiğine uzanan karlı düzlükleri görebiliyorduk. Öğleyi yarılamıştık ve en yavaş kamyonun hızına ayak uydurduğumuzdan, saatte ancak 25 kilometreyle ilerleyebiliyorduk. Gıda, yatak, ağır mühimmat taşıyan kamyonların, tanklar ve personel taşıyıcılarla karıştığı uzun, savunmasız bir yılana benziyorduk. Toplam 147 kamyon, ana yolda, karla kaplı asfalttaki bir çukurun önünde kilitlenip kalmıştı; Sovyet askerleri Afganistanlı 'teröristler' için açık birer hedefti şimdi veya 58 numaralı konvoydaki adamlar öyle düşünüyordu. Ben de elbet.

Fakat etrafımızda ilk silah sesleri patladığında yine de şaşırdık. Çarikar'ın hemen kuzeyindeydik. Ve mermiler kamyonumuzun önünden, geçtikleri hava boşluğunu minik alevlerle doldurarak akıyor, solumuzdaki buz tutmuş ağaçlara vınlayarak saplanıyordu. "Dışarı!" diye bağırdı Binbaşı Yuri. Askerlerin kendilerini karın içinde savunmalarını, kamyonlarda sıkışıp kalmamalarını istiyordu. Yolun kenarındaki gübre ve balçık yığınının içine yuvarlandım. Çev-

remdeki Ruslar kendilerini kamyonlardan atıyordu. Ateş şiddetlenmişti ve önümüzde, kar ve doludan oluşan bir sisin içinden feryatlar duyuluyordu. Sağ tarafımızdan mavi dumanlar yükseliyordu. Üzerimizden durmaksızın akan mermilerden biri ilerideki kamyonun şoför mahalline girdi. Etrafımdaki bütün Sovyet askerleri kar yığınlarının içinde siper almıştı. Binbaşı Yuri en yakınındaki adama bağırarak bir şeyler söyledi ve askerler Kalaşnikof'ları omuzlarına dayayıp aralıksız ateş etmeye başladı. Neye ateş ettiklerini görebiliyorlar mıydı?

Bir süre sonra ortalığa sessizlik çöktü. Çok uzaktaki bazı siluetlerin, sol tarafımızdaki kurumuş ağaçların arkasına saklandığını gördük. Yuri ağaçlara dikkatle bakıyordu. "Oradan ateş ediyorlar," dedi İngilizce. Bana neşeli bir bakış fırlattı. Artık asker gevezelikleri yoktu, iş ciddiye binmişti. Telsizlerin cızırtılarını dinledim, subaylar birbirlerine küfrederek bağırıyordu, karın içindeki askerler omuzlarının üzerinden etrafı gözlüyordu. Binbaşı Yuri kürk şapkasını çıkardı; saçı kırlaşmaya başlamıştı, otuz yaşından fazla gösteriyordu. "Robert, bak şimdi," dedi ve paltosunun bir yerlerinden uzun bir tüp çıkardı. Karın üzerinde yan yana durduk, dizlerimize kadar balçığın içindeydik ve Yuri tüpün altından sarkan ipi çekti. Küçük bir patlama, güçlü bir kordit kokusu ve ardından gökyüzüne doğru hızla yükselen bir duman şeridi. En yakınımızdaki on kadar asker işaret fişeğini dikkatle izliyordu, hepsi hayatlarımızın belki de o fişeğe bağlı olduğunu biliyordu.

Duman şeridi dört yüz metre kadar yükseldi ve aniden bir yıldız yağmuru halinde patladı; elli saniye sonra bir Sovyet Mig'i alçak irtifadan, kanatlarını eğerek üzerimizde uçmaktaydı. Bir dakika sonra da, üzerinde 368 rakamının yazılı olduğu bir zırhlı personel taşıyıcısı karları eze eze geldi; araçtan iki asker çıktı ve eğilerek Binbaşı Yuri'nin kamyonunun yanına gitti. Telsiz cızırdadı ve Yuri birkaç dakika sessizce söylenenleri dinledi, ardından dört parmağını bana doğru kaldırarak haberi verdi: "İlerdeki konvoyda dört Rusu öldürmüşler."

Yolun üzerine çıktık tekrar, ilk konvoyun arkasında güvenlik alarak durduk. Bir manga askere, tarlaların iki yüz metre ilerisini kolaçan etme emri verilmişti. Binbaşı Yuri askerlerine tayınlarını yiyebileceklerini söyledi. Binbaşı için tercümanlık yapan Tacik bana birlikte yemeyi önerdi ve onun kamyonuna doğru ilerledik. Kamyon İslami resimlerle, Kuran'dan ayetlerle süslenmişti, ne tuhaftır ki, onların arasına da Bolşoy balet ve balerinlerinin fotoğrafları serpiştirilmişti. İki askerle birlikte kamyonun yanında oturdum. Tayında kuru bisküvi ve büyük dilimler halinde domuz pastırması vardı; eti, tuzlanmış yağın içindeki kıl ve tüy parçalarını dişimle ayıkladıktan sonra yutabildim ancak. Her askere üç portakal veriliyordu ve sardalye konservelerinin içinde yüzde 10 balık, yüzde 90 yağ vardı. Binbaşı Yuri, iki dakikada bir otoyolu arşınlıyor ve telsiz konuşmaları yapıyordu. Konvoyun arasına dağıtılan zırhlı eskortlar eşliğinde nihayet hareket ettiğimizde, Yuri'nin otoyolun tam olarak hangi noktasında bulunduğumuzdan emin olmadığını anladım. "Haritanı alabilir miyim?" diye sordu. Ve aniden bir şeyi daha anladım: Bu uzun konvoydaki bir Tanrı'nın kulunda Afganistan haritası yoktu.

Çarikar'dan gelen bir Sovyet askeri kamyonetine alelacele konan ölü askerin ayaklarını ve yolun bir tarafında metrelerce alana yayılmış kırmızı ve pembe balçık birikintisini saymazsak, önümüzdeki konvoyun az önce pusuya düştüğünü gösteren pek bir şey yoktu. Güneş yavaş yavaş alçalırken otoyoldaki buzlanma da artıyordu, fakat şimdi daha hızlı ilerliyorduk. Bastıran karanlıkta yolculuğumuza devam ederken, 147 adet kamyonun farları arkamızda kalan karda elmaslar gibi parlıyordu; bana da şarjörü tam dolu bir Kalaşnikof verme nezaketi göstermişlerdi. Bir asker silahın emniyet mandalını açıp bana pencereden dışarısını takip etmemi söyledi. Silah taşımak istemiyordum, hele Afgan gerillalara ateş açmayı hiç istemiyordum, fakat tekrar saldırıya uğrarsak (yani Afganlar bu tür konvoylar geçerken birçok kez yaptıkları gibi, kamyonun yanına kadar gelirlerse) benim de Rus olduğumu düşüneceklerdi. Askerleri vurmadan

önce durup kimin Ulusal Gazeteciler Birliği'nin üyesi olup olmadığı, soracak halleri yoktu.

O zamandan beri savaş bölgelerinde görev yaparken hiç silah taşımadım ve umarım bir daha da taşımam. Askeri üniforma giyip miğfer takan, kıçlarına taktıkları bir silahla askerlerle şakalaşan gazetecilere hep küfretmişimdir. Gazeteci ile savaşçı arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran bu tipler, bizi orduların ve milislerin gözünde düşmanın bir uzantısı, potansiyel bir savaşçı, askeri bir hedef haline getirip hayatlarımızı daha da tehlikeye sokuyor. Fakat ben Sovyet ordusuyla gönüllü olarak yolculuk etmiyordum. Sonraki savaşlarda ortaya çıkacak olan o iğrenç ifadeyle, 'gömme' gazeteci değildim. Hem misafir hem esir konumundaydım. Ve Afganlar, haftalar geçtikçe, karanlıkta Sovyet kamyonlarına tırmanıp içerdekileri bıçaklamayı da öğrenmişti. Bunları yazarken, elime silah almamın (hiç kullanmamış olsam da), necip ve iyi gazetecilerden tepki alacağını biliyordum; ve bu cümleleri hikâyeden çıkarmak yerine gerçeği kabul etmek daha hayırlı görünüyordu.[1] Eğer Sovyet ordusu için ateş açmış olsaydım, onu da yazardım.

Üç kez kasabaların içinden geçtik; kasabalılar ve çiftçiler yol kenarına dizilmiş, geçişimizi izliyordu. Ve elbette, silahlı ve üniformalı Rus askerlerinin yanında, dizimde bir tüfekle oturup, bize tiksinti ve nefretle bakan o Afganları (hemen hepsi sarıklı, uzun cüppeli ve lastik ayakkabılıydı) seyretmek benim için dehşet verici, beklenmedik bir tecrübeydi. Mavi ceketli bir adam, bir Afgan kamyonunun kasasında dikilmiş, kısık gözlerle bana bakıyordu. Hayatımda katıksız nefreti hiç o kadar yakından görmemiştim. Bağırarak söylediği sözler, konvoyumuzun gürlemeleri arasında kaybolup gitti.

Binbaşı Yuri olan bitenden hiç etkilenmişe benzemiyordu. Karabağ'a doğru ilerlerken, Afganların Rusları pek sevmediğini düşündüğümü söyledim. Lapa lapa kar yağmaya başlamıştı yine. Binbaşı gözlerini yoldan ayırmadan, "Afganlar kurnaz insanlar," dedi hiç de hasmane olmayan bir edayla, sonra tekrar sessizliğe gömüldü. Bir kez daha Binbaşı Yuri'ye döndüğümde Kabil yolunda kayarak gidiyorduk hâlâ. Peki Sovyet ordusu niye Afganistan'daydı? Binbaşı sorum karşısında bir dakika kadar düşündü ve gülerek cevabı yapıştırdı: "*Pravda*'yı okusaydın anlardın. Yoldaş Leonid Brejnev bu sorunun yanıtını verdi." Velhasıl Binbaşı Yuri dibine kadar parti adamıydı.[2]

Kabil'de kapılar giderek yüzümüze kapanıyordu. Bütün Amerikalı gazeteciler ülkeden sınırdışı edilmişti. Afgan politbürosunun bir açıklamasında, Britanyalı ve diğer Avrupalı gazeteciler 'karalayıcı haber' yaptıkları için kınanıyordu. Bu arada HED Bay Samedali'yi de yoklamayı

---

1 Reuters'in idare müdürü Gerald Long, ta Londra'nın Fleet Caddesi'ndeki (Kabil'in yaklaşık 6500 kilometre uzağında) yönetim ofisinde yememiş içmemiş, *The Times*'a, beni Kalaşnikof taşımakla suçlayan bir mektup yetiştirmişti. "Kendini savunmak konusundaki doğal dürtüyü herkes az çok anlayacak olsa da, o [Fisk] silah taşımayı reddetmeliydi. Çatışma bölgelerinde çalışan gazeteciler için koruma isteme hakkımızı kullanacaksak eğer, gazeteciler de silah taşımayı her koşulda reddetmek zorundadır. Gazetecilerin güvenliğinden sorumlu olanlar, onları risklerden uzak durması konusunda bilgilendirecektir. Herhangi bir gazetecinin silah taşıyarak bütün gazeteciler için yarattığı risk, bana göre, bir silahın ona sağlayacağı şüpheli güvenlikten daha önemlidir," diye yazıyordu Long mektubunda. Mektubun tumturaklı üslubuna karşın, pek katıldığımı söyleyemem. Biz gazetecilerin Afganistan'da 'kaçınılabilir risklerden uzak durması' nasıl mümkün olabilirdi ki? Bir Sovyet konvoyuyla Kabil'e dönmeye değil, bir otobüsle Mezar'a gitmeye çalışmıştım.

2 *The Times*'a yazdığım haberde tek eksik olan şey bir fotoğraftı. Binbaşı Yuri, kendi albümü (veya KGB) için fotoğraflarımı çekmişti, fakat ben onun tek bir fotoğrafını çekmemiştim. O yüzden, buz tutmuş karın üzerinde, Kabil'deki Sovyet askeri üssünün kapısına doğru düşe kalka yürürken, bir sürücünün boş koltuğunda kızıl orak çekiçli arması ve kulakları örten kürklü uzantılarıyla tastamam bir Rus şapkası gözüme çarpınca, derhal oraya yöneldim ve şapkayı kaptığım gibi kahverengi Afgan örtümün altına sokuşturdum. Yıllar boyu, Sovyet askeri gücünü hatırlatan o şapkayı, Beyrut'taki partilerde ve yemeklerde gururla gösterecektim. Fakat on yıl içinde Sovyetler Birliği çöktü ve maalesef turistler, birbirine eş binlerce askeri şapkayı, Moskova'daki Arbat Sokağı'nda birkaç ruble karşılığı satın alabilir hale geldi. Sadece onlar mı? Sovyet generalleri ve amirallerinin şapkaları, topçu bölüklerinin Afganistan'da kazandığı madalyalar da tezgahlara düştü.

ihmal etmemişti. Gavin, lobide sararmış bir suratla beni bekliyordu. "Bizi bir daha Kabil dışına götürürse çocuklarını elinden alacaklarını söylemişler," dedi telaşla. Ertesi gün Bay Samedali'yi otelin önündeki taksi sırasında gördük, mahcup bir gülümsemeyle baktı bize, neredeyse ağlayacaktı. Vizemin süresi dolmak üzereydi, fakat bir planım vardı. Eğer Peşaver'e kadar bütün yolu Ali'nin otobüsüyle kat edersem, Kabil hükümeti Britanyalı gazetecilere vize vermeyi durdurmadan önce geri dönebilir ve Hayber Geçidi'ndeki sınır noktasından Afganistan'a tekrar giriş yapabilirdim. Bir kara sınırındaki görevlilerin bana Afganistan'a giriş izni verme ihtimali, Kabil Havaalanı'ndaki polislerden daha fazlaydı.

Böylece Ali'nin otobüsüne atlayıp Kabil Vadisi'nden ayrıldım, Celalabad'dan geçerken bu kez otobüsten inmedim. Durand Hattı'nı geçmek tuhaf bir duyguydu ve kendimi, Afganistan'daki onca gerilim ve tehlikeden sonra, insana özgür, hattâ demokratikmiş hissi veren bir Pakistan'da buldum. Sınırın Pakistan tarafındaki Hayber Piyade Birliği askerlerinin başlıklarındaki kocaman tüylere hayran kalmıştım. 101 yıl önce kurulan bu birliğin konuşlu olduğu Şagay Kalesi'nde, eski Britanya racalığının Britanya gümüşünden işlenmiş ilk simgesi ve mazisi ta sömürge valilerine dek uzanan ziyaretçi defteri hâlâ duruyordu.

Fakat Pakistan'ın verdiği duygular elbette yanılsamadan ibaretti. Devlet Başkanı General Muhammed Ziya ül-Hak, uzuv kesme ve kamçılamanın devletin resmi cezalandırma biçimi haline geldiği giderek İslamileşen bir diktatörlüğün başındaydı. Ülkeye sıkıyönetimle hükmediyordu ve tek rakibi konumundaki eski Devlet Başkanı Zülfikâr Ali Butto'yu, yaklaşık bir yıl önce, Nisan 1979'da asmıştı. Ve tabii ki Sovyetlerin Afganistan işgaline sert tepki vermiş, Rus ordusunun Pakistan'a yöneleceğine dair korkularını alenen ifade etmişti. ABD ise Pakistan diktatörüne derhal milyonlarca dolarlık silah göndermiş, Ziya ül-Hak birdenbire Amerika'nın komünizme karşı savaşında hayati bir 'mülke' dönüşmüştü.

Fakat Ali'nin ahşap otobüsünden bakınca, Pakistan'daki manzara insana özgürlük gibi görünüyordu. Ve Hayber Geçidi'nin ihtişamına doğru yaklaşırken, bu topraklarda bir buçuk asırdan fazla bir süre, çoğunlukla ilkel çakmaklı tüfeklerden başka silahı olmayan Pathan gazi savaşçılarıyla çarpışan eski Britanya alaylarının hatıraları etrafımı sarıyordu. "Tuhaf, tekinsiz bir yer... ölümcül bir vadi," diyordu 1897'de bir Britanyalı yazar burası için ve Ali'nin otobüsünün yanından akıp giden devasa kayalıkların üzerinde, 40. Piyade'nin, Leicestershirelar'ın, Dorsetshirelar'ın, Cheshirelar'ın (1918'de, Fransa'ya gönderilmeden önce Bill Fisk'in de birliğiydi bu) ve 54. Sih Sınır Kuvvetleri'nin birlik armaları, görev süreleri ve kendilerine has şiarlarıyla birlikte yazılmıştı. 2. Tabur'un, Baluch Alayı'nın, Güney Süvarileri ve Galler Prensi Gönüllüleri'nin süslü armalarının boyası pul pul kabarmış, uzun yıllar önce renklerini yitirmişti. Pathan aşiret savaşçıları, armasında kabarmış bir tavuskuşu bulunan bir Hint alayının nişanlarını kazımıştı. 17. Leicestershire'ın (1878-79) plakasının üstü yazılarla kaplıydı. Yegâne parlak anıt, Kraliçe Victoria Kılavuzlar Birliği'ne aitti; çoğunluğunu Pathanların oluşturduğu bu birliğin eksantrik kumandanı, askerlerin kırmızı yerine haki kıyafet giymesi konusunda ısrar etmişti. Rudyard Kipling'in 'Gunga Din' romanının esin kaynağı da büyük olasılıkla bu birliğin Hintli bir üyesiydi.

Peşaver, toz, egzoz dumanı, parlayan jakaranda ağaçları, uçsuz bucaksız çayırlar ve barakalardan oluşan, büyük ve gürültülü bir şehirdi. Peşaver'in kir pas içindeki Intercontinental'inde bir grup telsiz operatörüyle karşılaştım, hepsi *The Times* sayesinde zengin olmuştu ve şimdi haberlerimi Londra'ya büyük bir sadakatle gönderdikleri için ilaveten ödüllendirileceklerdi. Bu benim açımdan sadece bir cömertlik meselesi değildi; eğer Afganistan'a tekrar girebilirsem, gazeteyle aramdaki bağlantıyı yine onlar sağlayacaktı. Ve elbette Ali. Otelin bahçesinde oturduk, büyük bir Çin demliği, bir tabak pötipen ve ağaçlara kurabiyelerimizi kapma fırsatı kollayarak

tünemiş bir kuş sürüsü eşliğinde raca usulü çay yudumladık. Ali, "Ruslar gitmeyecek Bay Robert," diyerek içimi pek ferahlattı. "Korkarım ki bu savaş çok uzun sürecek. Arapların gelmesinin nedeni de bu." Araplar? Bir kez daha Araplardan bahsedildiğini duyuyordum. Hayır, Ali Arapların Peşaver'in neresinde olduklarını bilmiyordu, fakat şehirde onlara ait olduğu söylenen bir büro açılmıştı. General Ziya, dünyanın dört bir köşesindeki Pakistan büyükelçiliklerine, Afganistan'a gelip Sovyet ordusuyla savaşmak isteyen herkese vize vermelerini emretmişti.

Bir teleksçiler grubu resepsiyonda beni bekliyordu. Yazdığım her satır *The Times*'a güvenli bir şekilde iletildi.[1] Londra gazeteleri aldım ve adeta kadeh kadeh cintonik içer gibi hevesle okuyup bitirdim hepsini. Kapı görevlisi imparatorluk kırmızısı, kocaman bir kostüm giymişti ve teleks odasının yanındaki duvarda Kipling'in ölen yurttaşları için yazdığı ağıda rastladım. Otelin Pakistanlı müdürü, 'Sınırda Aritmetik' kitabından bir dörtlüğü çerçeveletip asmıştı duvara:

Bir sınır karakolunda çatışma–
Karanlık geçitten inen eşkin bir at–
İki bin poundluk müfredat–
Kurban gidiyor on kuruşluk çakmaklıya–

1 Ve biri dışında gönderdiğim bütün haberler olduğu gibi basıldı. Ivan Barnes, Gavin'le birlikte Celalabad dışında rastgeldiğimiz bir adamın yaptığını anlattığım paragrafı kesmişti. Zira adamın bir kutunun üzerine çıkıp bir deveyi becermesinin, *Times* okuyucuları için fazla ağır kaçacağını düşünmüştü.

ÜÇ

Kandahar'ın Koroları

> Kimse Ruslara karşı nefretten söz etmiyordu... zira en gencinden yaşlısına kadar yaşadıkları duygu, nefretten daha güçlüydü. Nefret değildi bu, çünkü köpekleri insanlar gibi görmüyorlardı, onların kayıtsız acımasızlığına karşı büyük bir tiksinti, mide bulantısı ve tereddüt duyuyorlardı.
>
> LEV TOLSTOY, *Hacı Murat*

Britanya egemenliğinin hayaletleri Peşaver'de hâlâ geziniyordu sanki. Kitapçılarda yüz kadar Britanya gazetesi ve İngiliz hatıratı bulmuştum. Sör Robert Warburton'un *Hayber'de Seksen Yıl*'ı, Woosnam Mills'in hikâyelerinin hemen yanında duruyordu: 'Hintli Askerlerimizin Soylu Savaşı', '21 Sih'in Fedası' ve 'Britanya Subayları Böyle Ölür'. Sör Bindon Blood'ın maceralarını yâd eden başka ciltler de vardı; Blood'ın emrindeki genç subaylardan biri, Winston Churchill de, Peşaver'in kuzeyindeki Malakand tepelerinde Pathanların pususuna düşmüştü[1] Peşaver'de gezinenler sadece hayaletler değildi. Afganistan'daki Rus işgalcilerin aksine, Britanyalılar ölülerini ülkelerine götürememişti; imparatorluğun hikâyesini anlatan cafcaflı, kibirli yazılarla süslü mezar taşlarıyla eski bir Britanya mezarlığı hâlâ varlığını sürdürüyordu.

Sözgelimi Majestelerinin Hindistan Kolordusu'ndan Binbaşı Robert Roy Adams, aynı zamanda eski Pencap komiser yardımcısı, şimdi Hayber Yolu'nun kıyısında, gürültüsü mezarlık duvarında yankılanan bir trafik ve anıran eşek selinin hemen yanında yatıyordu. Mezartaşına kazılmış yazıya bakılırsa, Binbaşı Adams, Peşaver'e 'Sınır bölgesi için nadir yeteneklere sahip bir subay olarak çağrılmıştı. Bilge, adil ve cesurdu, hepsinden öte, namusluydu. Mevzisini beklerken, bir suikastçı tarafından vurularak öldürülmüştü.' 22 Ocak 1865'te ölmüştü Adams, fakat neden öldürüldüğüne dair hiçbir ipucu yoktu. Ne de diğer mezartaşlarında bu tür ifadeler vardı. Sözgelimi 1897'de, John Sperrin Ross da benzer bir kaderi paylaşmış, 'Kefaret Günü'nde, Peşaver'de bir fanatiğin düzenlediği suikasta kurban gitmişti.' Ross'un mezarının yarım metre yakınında, Hampshire Alayı Birinci Tabur'dan Bandsman Charles Leighton yatıyordu ve 'Hayırlı Cuma' sırasında, bu mıntıkada bir *Gazi* tarafından öldürülmüştü.' Belki politika ölümün karşısında önemsiz kalıyordu, fakat bu kibirli mezartaşlarıyla Sovyet hükümetinin kullandığı

1 Churchill, her zamanki gibi kendi fikirlerini son cümleye saklamıştı: "Bir adam göğsünden vurulmuştu ve kan içinde kalmıştı; bir başkası sırtüstü düşmüş, kasılarak can çekişiyordu. Britanyalı subay hemen arkamda kıvranıyordu, yüzü kandan görünmez olmuştu, sağ gözü yerinden fırlamıştı. Evet, kesinlikle bir maceraydı bu."

jargon arasındaki benzerliği görmemek mümkün değildi. Britanyalıları öldüren Afgan aşiret savaşçılarının torunlarının torunları şimdi de Kremlin ve Moskova Radyosu tarafından 'fanatik' (veya terörist) olmakla suçlanıyordu. Görünen o ki imparatorluklar aşağı yukarı aynı dili konuşuyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Britanyalılar kendi ölülerini belli bir tarihsel bağlam içinde gömmüşlerdi. Dallarına çeşit çeşit tropik kuşun tünediği bir gül ağacı kümesinin altında, '1897-98'deki sınır çatışmaları sırasında Peşaver'de ölen' Er Hayes, Er Macleod, Er Savage ve Er Dawes yatıyordu. Az ötedeki Teğmen Bishop, 'Şubkuder'e yönelik 1863 harekatında, dağ aşiretleriyle çatışırken öldürülmüştü.' Yirmi iki yaşındaydı. 24. Piyade Tümeni'nden geçici olarak 266. Makineli Tüfek Birliği'ne atanan Teğmen John Lindley Godley, 1919'da Kaça Garhi'de benzer bir sonla karşılaşmıştı.

Başka mezarlar da vardı elbet; her imparatorluğun içişlerinin kaçınılmaz kurbanlarını tanıtan küçük mezartaşlarıyla masumların mezarları. 'Beatrice Ann, bir yıl on bir aylık, Bandmaster ve Bayan A. Pilkington'un tek çocukları', çocuk bölümünde, 'Kıdemli Başçavuş Walker ve Bayan Walker'ın iki yaşındaki kızları Barbara' ile birlikte yatıyordu. Barbara yılbaşından üç gün önce, 1928'de ölmüştü. Bazı çocuklar daha isimleri konulamadan ölmüştü. Sıcağa ve hastalığa kurban giden genç erkekler de vardı. Birinci Sussex'ten Er Tidey 'güneş çarpmasından', Er Williams 'bağırsak iltihabından' ölmüştü. Bengal Sivil Hizmetler'den E. A. Samuels, 'Afganistan'da yakalandığı hummaya' yenik düşmüştü. Queen Alexander Askeri Hemşirelik Birimi'nden Matron Mary Hall (Selanik ve Mezopotamya'da görev yaptığı yazıyordu mezartaşında; muhtemelen Türkiye'deki Gelibolu Harekatı'nda ve Britanya'nın 1917 Irak işgalinde de bulunmuştu), 'aktif görevdeyken' hayatını kaybetmişti.

Birkaç tane hiç beklenmedik mezar da vardı. Anglikan Kilisesi'nin Papazlar Meclisi üyesi, Keşmir ve Kafiristan'ın[1] baş dini temsilcisi de oradaydı. Ne kadar iyi çalıştığı, Britanyalıların mezartaşlarının ötesinde, Peşaver'in hâlâ varlığını sürdüren Hıristiyan cemaati için açılan yeni mezar yerlerinden belliydi; bu yeni mezarların başucuna aşiret tarzında kâğıt haçlar ve pembe bayraklar iliştirilmişti. Birçok imparatorluk mezarlığında, bütün Müslümanların iyi bildiği bir inancın ifadesi, Vahiy Kitabı'ndan alınan o en önemli söz göze çarpar hemen: "Tanrı yolunda ölenler kutsaldır." Ve Kuzeybatı Sınır Polisi'nden Teğmen Walter Irvine'ın mezartaşının üzerinde bir Gal haçı vardı; 'Peşaver Vadisi'ndeki bir takip görevine komuta ederken, Nagoman Irmağı'nda hayatını kaybetmişti.' Hiçbir Sovyet askeri için böyle romantik merasimler yapılmayacaktı. Şimdi bu mezarlığın kuzeyinde ölen Rus askerlerinin mezarlarının üzerine, sadece şu soğuk ve resmi ibare kazınmış olacaktı: 'Uluslararası görevini' ifa ederken öldü.

Yerel CIA ajanı bunun ne anlama geldiğine dair cin fikirler üretmişti bile. Peşaver Intercontinental'in hemen aşağısındaki ABD büyükelçiliğinde göstermelik bir göreve atanmış, zayıf, aşırı geveze bir adamdı ve villasında müthiş sıkıcı partiler verirdi. Misafirlerine Vietnam savaşına dair bir komedi filmini tekrar tekrar izlettirmek gibi bir takıntısı vardı. O zamanlar hâlâ casuslarla konuşuyordum ve bir gece evine çağrıldığımda, CIA elemanının bir düzine kadar gazeteciyi çevresine toplayıp onlara bir Sovyet kimlik kartı gösterdiğine şahit oldum. Siyah-beyaz fotoğraftaki adamın sıkıntılı yüzünü işaret ederek, "Yakışıklı çocuk," diyordu. "Bir pilot. Uçağı düşürülmüş. Mücahitler belgelerini almış. Genç bir adamın böyle ölmesi ne büyük trajedi." Bir CIA ajanının timsah gözyaşlarına bakacak değildim, fakat şu 'düşürülmüş' kelimesi beni fazlasıyla ilgilendirmişti. Neyle düşürülmüştü? Gerillaların elinde karadan havaya füzeler mi vardı? Ve eğer varsa, füzeleri kim sağlıyordu? Amerikalılar mı, Suudiler mi, Pakistanlılar mı veya şu esrarengiz Araplar mı? Binlerce Rus görmüştüm, fakat henüz Afganistan'da silahlı bir

1 Yeni adıyla Afganistan'ın Nuristan bölgesi. –çn

gerillaya tesadüf etmemiş, hattâ yakınına bile yaklaşamamıştım. Bunun için fazla beklemem gerekmeyecekti.

Ali'nin otobüsü sıcak bir öğle sonrası sınıra geri döndü ve Durand Hattı'ndan geçerek sınırın Afgan tarafındaki küçük kirli bir çadıra doğru ilerledim. Sınır muhafızı sayfaları tek tek çevirerek pasaportuma baktı. Derken durdu ve kullanılmış sayfalardan birini dikkatle incelemeye koyuldu. Her zaman olduğu gibi, göçmen kartıma 'temsilci' yazmıştım. Fakat zayıf muhafız 'cık cık cık' sesleri çıkartarak, "Gazeteci," dedi, "Pakistan'a geri dön." Bunu nasıl anlamıştı? Pasaportta Arap ülkelerinin gazeteci olduğumu belirten vizeleri vardı, fakat Afgan görevlinin Arapça bilmesi, *sahafa*'nın 'gazeteci' anlamına geldiğini kavraması mümkün değildi. Bir grup adam yanımdan geçip gitti, ben de Ali'nin yanına geri döndüm. Nasıl bilmişlerdi? Ali pasaportumu inceledi ve beni sınırdan geçirtmeyen sayfayı buldu. Devrimden sonra İran için aldığım vizede *habanagor* (Farsça, gazeteci) damgası vardı ve Farsça, yani Dari, Afganistan'da konuşulan dillerden biriydi. Kahretsin, dedim içimden.

Taksiye atlayıp Peşaver'e döndüm ve *The Times*'a bir mesaj gönderdim: 'Berbat durumdayım.' Fakat ertesi gün Ali otele damladı: "Bay Robert, tekrar deneyeceğiz." Ne yapabilirdik ki? "Deneyeceğiz," dedi Ali tekrar. "Bana güvenin." Ne olup bittiğini anlamamıştım, fakat çantalarımı topladım, artık dostum saydığım ahşap otobüse bindim ve bir kez daha sınıra yollandım. *Hayber'e Zorlu Yolculuk*'un gerçek hayat versiyonundaymış gibi hissetmeye başlamıştım kendimi, fakat Ali tuhaf bir kendine güven içindeydi ve başaracağımı söylüyordu. Otobüs keskin virajlardan dönüp homurdanarak yoluna devam ederken, öğle güneşinin altında öylece oturdum. Yetkililerin izni olmaksızın bir sınırı geçmeye çalışmak garip, asap bozucu bir duygu verir insana. Gavin ve ben, Afganistan'da rastladığımız neredeyse her kontrol noktasında yaşamıştık bu duyguyu. Geçmemize izin verecekler mi veya geri mi çevirecekler ya da gözaltına mı alacaklar? Alman işgali altındaki Avrupa'da erkek ve kadın direniş kahramanlarının Nazi muhafızlarını atlatmak zorunda olduğu bütün o savaş filmlerine geri dönmüştüm sanki. Afgan sınır polisi *Wehrmacht* standartlarına pek uymuyordu (ve biz de kahraman değildik), fakat bir kez daha Afgan tarafındaki küçük çadıra vardığımızda heyecan ve korku karışımı o hisse kapılmamak elde değildi.

Ali daha kalkmama bile fırsat vermeden koltuğumun yanında bitiverdi. "Pasaportunu ver," dedi. "Ve 50 dolar." Parayı alıp ortadan kayboldu. On dakika sonra, geniş geniş gülerek geri döndü. "Seni Celalabad'a götüreceğim," diyerek yeni damga vurulmuş pasaportumu uzattı ve ekledi: "50 dolar daha ver, çünkü ilk elliliği yoksul bir adama vermek zorunda kaldım." Ruslar Afganistan'ı işgal etmişti, fakat Akdeniz ile Bengal Körfezi arasındaki kurumların bu en tesirlisini, en yolsuzunu alt etmeyi başaramamıştı: Rüşvet. Çok mutluydum, yüzüm gülüyordu. Celalabad'a varana dek kendi kendime şarkılar söyleyip durdum. Ali'yle gereken ayarlamaları da yapmıştım tabii; her sabah Spinghar Oteli'nde duracak, haberlerimi alıp Peşaver'e götürecek ve öğleden sonra da geri dönüp *The Times*'ın Pakistan üzerinden gönderdiği mesajları teslim edecekti. Artık Spinghar'a iyice demir atıp yetkililerin gözünden uzakta işime bakabilirdim.

Zaten haber için çırpınmamı gerektirecek bir durum yoktu, zira isyancılar artık her gece Celalabad'a iniyordu. Dört gün önce kentin dışındaki bir köprüyü havaya uçurmuşlar, aynı akşam, karanlık bastırdıktan sonra, otelin arkasındaki fidanlıktan Afgan devriyesine ateş açmışlardı. Saatlerce yatakta yatıyor, portakal bahçelerinde patlayan silahların, çığlık çığlığa karanlık gökyüzüne yükselen tropik kuşların seslerini dinliyordum. Fakat bu tür olaylar adeta gelip geçici bir sergüzeştti, zira sabah ezanından hemen sonra Celalabad, sanki çatışmalar bir düşte yaşanmışçasına uyanıyor, tozlu bir sınır kenti sıfatıyla rolüne kaldığı yerden devam ediyordu. Pazarda yine kalitesiz Pakistan giysileri ve yerel sebzeler sergileniyor, bu arada Afgan askerler,

ellerinde eski (Britanya yapımı) Lee Enfield tüfekleri, aheste aheste pazaryerini dolaşıp etrafı kolaçan ediyorlardı. Bense motorlu bir çekçeke atlayıp kentin dışındaki tahrip edilmiş bir tankı veya yakılmış bir hükümet binasını görmeye gidiyor, gazete için çatışma haberlerini yazıyor ve Ali'nin sabah otobüsüyle 'aşağı' (Peşaver'in rakımı Kabil'den 700 metre azdı) gelip haberimi almasını bekliyordum.

Ana caddedeki sıra sıra çayhaneler, birçoğu Kandahar'dan gelen kamyon şoförleriyle dolup taşıyordu ve hepsi ülkenin dört bir köşesinde direnişin arttığından söz ediyordu. Konuştuğum bir şoför, Kahdahar'ın güneyinde köylülerin bazı Rus inşaat işçilerini durdurup hepsini bıçaklayarak öldürdüğünü anlattı. Buna inanabiliyordum. Mücahitler gözüpektiler (cesaretleri kuşku götürmezdi), lakin gaddar oldukları da bir gerçekti. Bunu tasavvur etmek için Tom Graham'ın romanına veya Durand'ın 7. Süvari Birliği'nin akıbetine dair anlattıklarına ihtiyacım yoktu. Genç bir adam, bir sabah çay içerken, "Celalabad'ı alacağız," dedi bana. "Buradaki Rusların işi bitti." Kolunda babasının avladığı bir şahini taşıyan (editörler bu tür abartılı ayrıntıları pek sever, fakat ben abartmıyorum, canlı bir yırtıcı kuş, karşımda, çocuğun koluna zincirlenmiş bir halde duruyordu) küçük bir öğrenci, kabadayı edasıyla, "Mücahitler bu akşam veya en geç yarın Celalabad'ı alacak," diyordu. İyimserliğine hayran kalmıştım, fakat bu askeri analiz için aynı şeyi söyleyemezdim.

Bununla birlikte halkın bakış açısı Afgan ordusuna da sirayet etmişti. Postanenin yanındaki kirli bir restoranda öğle yemeği yerken, yan masada nöbetten yeni gelmiş bir askerle sohbete daldık; elinde tuhaf bir çatalla bıçak, kötü pişirilmiş bir tavuğu yemeye çalışıyordu. "Mücahitlerle savaşmak istemiyoruz, niye savaşalım ki?" diye sordu ve devam etti: "Ordunun eskiden burada yerel halktan seçilmiş askerleri vardı, fakat onların çoğu mücahitlere katıldı ve o yüzden hükümet Herat ve Afganistan'ın kuzeyindeki bölgelerden bizi alıp buraya getirdi. Fakat bu insanlarla savaşmak istemiyoruz. Mücahitler Müslüman ve onlara ateş açmıyoruz. Binalara saldırırlarsa, havaya ateş ediyoruz." Genç adam, komutanları olan subayın kendisine Herat'taki (İran sınırına 750 kilometre uzaklıkta bir kentti bu) ailesini ziyarete gitme izni vermemesinden yana yakıla şikâyet ediyordu. Bir an öfkesi öyle bir raddeye geldi ki, çatalla bıçağı masaya fırlatıp tavuğu elleriyle vahşice parçalamaya girişti; yağlar parmaklarından akıyordu. "Celalabad'ın işi bitti," diyerek noktayı koydu.

O da yanılıyordu. Tam o sabah Afgan hava kuvvetleri, yerel hava üssünden dört külüstür Mig-17 kaldırıp kentin üzerinde alçak irtifadan uçarak, halka epey gürültülü tarafından gözdağı vermeye çalıştı. Ana bulvarın hemen üzerinde ateş saçıp gümbürdeyerek uçtular, palmiyeler jet motorlarının sesiyle titriyordu. Ve uçaklar, arkalarında sadece ürküp şaha kalkan atlarını kontrol etmeye çalışan adamların küfürleriyle, kırılgan bir sessizlik bırakarak gözden kayboldular. Celalabad'ın küçük havaalanından artık her sabah Sovyetlerin büyük Mi-25 helikopterleri kalkıyor ve kentin üzerinden geçip Tora Bora Dağları'ndaki köyleri vurmaya gidiyorlardı. Ben pazarda alışveriş yaparken, onlar çatıların sadece birkaç karış üstünden uçuyorlardı; öyle yakından geçiyorlardı ki, başımı yukarı kaldırdığımda, pilotu, nişancıyı, makinenin altındaki yuvalara takılmış füzeleri ve gövdenin üzerindeki altın renkli bir çerçevenin içine yerleştirilmiş büyük, parlak kızılyıldızı rahatça görebiliyordum. Bu tür kaba güç gösterileri elbette ki hiçbir işe yaramıyordu. Fakat bana öyle geliyordu ki, bu alçak uçuş taktiğinin amacı gerillaları karadan havaya füzelerini kullanmak için gereken zamandan yoksun bırakmaktı. Amerikan helikopter pilotları da yirmi üç yıl sonra Irak füzelerinden kurtulmak için aynı taktiği uygulayacaktı.

Bununla birlikte, Afgan ordusu ile mücahitler arasında bir danışıklı dövüş olup olmadığı bir yana, isyancılar hükümete nasıl zarar vereceklerini iyi biliyorlardı. Civar köylerdeki

okulların hemen hepsini, ateizm ve komünizm merkezleri olduğu gerekçesiyle yakmışlardı. Öğretmenleri öldürmüşlerdi; Celalabad'daki birçok köylü, öğretmenlere sıkılan kurşunların yanlışlıkla çocukların da hayatına mal olduğunu anlatıyordu. Bu yüzden mücahitler herkes tarafından sevilmiyor, bilhassa batıya giden yoldaki sivil trafiği pusuya düşürme alışkanlıkları (iki hafta önce Batı Alman bir kamyon şoförünü öldürmüşlerdi) tepki topluyordu. Ve mücahitler köylerde yaşıyor, Ruslar da bu köylere saldırılar düzenliyordu. 2 Şubat'ta dört helikopterin alacakaranlıkta Kama köyüne düzenlediği saldırıyı ve hemen ardından karanlığı yırtarak yükselen alevleri izlemiştim.

Her sabah saat sekizde çayhane sahipleri, bu tuhaf İngilize gece çatışmalarında nerelerin yakılıp yıkıldığını anlatıyor ve o tuhaf İngiliz de çekçekine atlayıp olay mahalline gidiyordu. Bir sabah erkenden, gece mayınlanan bir köprüye vardım. Köprü Kabil yolu üzerindeydi ve üzerinde açılan dev krater, Sovyet birliklerinin Celalabad ve başkent arasındaki tüm hareketini durdurmuştu. Köprüdeki hasarı görmek isteyen meraklı bir kalabalık toplanmıştı etrafta.

Kalabalıktan biri bana doğru yaklaştı. "*Şuravi*?" diye sordu. Şaşırmıştım. *Şuravi* 'Rus' demekti. Eğer bir Rus olduğumu düşünseydi, ölü bir adam olurdum. Yüzümde kocaman bir gülücükle ve yüksek sesle "*İnglistan, İnglistan*" diye cevapladım. Adam başını salladı ve edindiği haber eşliğinde kalabalığın yanına döndü. Fakat bir dakika sonra başka bir adam bitti yanımda, az biraz İngilizce konuşuyordu. "Neredensin, Londra'dan mı?" diye sordu. Hemen onayladım, zira Nangaharlıların, Medway Irmağı'nın setleri üzerindeki Doğu Farleigh'ten haberdar olduklarından pek emin değildim. O da yeni haberler eşliğinde kalabalığa döndü. Birkaç saniye sonra tekrar yanımdaydı. "Diyorlar ki, Londra'yı *Şuravi* işgal etmiş." Karşı taraftan gelen bu haber hiç hoşuma gitmemişti. Eğer Londra Sovyet ordusu tarafından işgal edildiyse, o zaman burada olsa olsa Rusların izniyle bulunabilirdim ve öyleyse ben bir işbirlikçiydim. "Hayır hayır," diye bağırdım canayakın bir edayla. "İnglistan özgür, özgür, özgür. Ruslar gelirse onlarla savaşırız biz." Adamın bu cümleyi Peştucaya, kalabalığın siyasi coğrafya bilgilerinden daha doğru tercüme edeceğini umuyordum. Fakat bu manşetlik haberi dinledikten sonra yüzlerinde gülüşler belirdi ve Britanya'nın sözümona kahramanlığı karşısında sevinç çığlıkları attılar. "Ülkeniz Ruslarla savaştığı için size teşekkür ediyorlar," dedi adam.

Neler olup bittiğini, çekçeğimle hoplaya zıplaya Celalabad'a dönerken anladım ancak. O Afgan köylüler için, otoyolun sadece birkaç yüz kilometre devamında olan Kabil, çok uzak bir şehirdi ve büyük kısmı oraya hiç gitmemişti. Londra da bir başka uzak şehirdi ve Şuravi'nin Trafalgar Meydanı'nda da devriye gezdiğini düşünmüş olmaları son derece mantıklıydı. Celalabad'a yorgun argın döndüm ve Spinghar Oteli'nin yakınlarındaki bir çayhanenin yamru yumru divanına iliştim. Soluk kahverengi örtünün altındaki minderler fena dağılmıştı ve rahat oturmak için minderleri düzeltmeye kalkacaktım ki, dükkânın sahibi dövünerek koşup geldi. "Bayım, lütfen!" Önce divana, sonra bana baktı ve durumu açıkladı: "Ailesi cenaze için kasabaya yaşlı bir adam getirdi, fakat at arabaları bozuldu ve arabayı tamir ettirmeye gittiler. Birazdan cenazelerini almak için gelecekler." Vicdan azabıyla kalktım. Sanki ölünün üzerinde oturan oymuş gibi elini omzuma koyup, "Çok özür dilerim," dedi. "Özür dilemesi gereken benim," diye ısrar ettim. Ama özür ihalesi onda kaldı ve sanırım bu yüzden örtüyle kaplı cesedin yanına bir sandalye koyup bana sabah çayımı ikram etti.

O akşam yerel polisler ve parti liderleri, sokağa çıkma yasağının başladığı sekizden önce uyumak için Spinghar'a dönüyorlardı. Çizgili kahverengi giysileri ve kara gözlükleri içindeki bu endişeli adamlar, yatmadan önce bir bardak çay içmek için birinci kattaki lobiye doluşuyorlardı. Peşlerinde daima silahlı genç adamlar vardı; merdivenlerden çıkarken otomatik tüfekleri tuhaf şakırtılar çıkarırdı. Parti üyeleri bazen beni yemeğe davet ederlerdi ve gayet düzgün İngilizcele-

riyle, bana Moskova'nın Başkan Carter'ın Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi için tanıdığı süreye uyup uymayacağına dair fikrimi sorarlardı. Haklı olarak kafalarını Kabil'deki parti çatışmalarının ölümcül ayrıntılarına ve adını bile anmaktan çekindikleri Binbaşı Muhammed İkbal'in, 'şehit' Devlet Başkanı Nur Muhammed Taraki'nin öldürülmesi olayında bizzat yer aldığını itiraf etmesine fena takmışlardı. İkbal 'kasap' Emin'in, kendisiyle birlikte Afgan saray muhafızlarının iki üyesine, Taraki'yi öldürme emri verdiğini anlatmıştı. Talihsiz adamı yakalamış, bağlamış, yatağa yatırmış ve yüzüne bir yastık bastırarak boğmuşlardı. Daha sonra üçü başkanın mezarını kazmış ve mezarın üzerini de bir tabelacıdan aldıkları metal levhalarla örtmüşlerdi.

Parti üyeleri o kadar dostane davranıyordu ki, beni Celalabad valisiyle tanışmam için davet ettiler. Orta yaşlı, yuvarlak yüzlü bir adamdı Vali Muhammed Ziyarad. Kısa kesilmiş kır saçları ve kalın çerçeveli eski moda gözlükleri vardı. Afganistan'ın ulusal pamuk şirketinin eski ihracat müdürlerindendi. Bürosuna gelen gündüz ziyaretçilerinden başını alamıyordu. Polis şefi, gece meydana gelen çatışmaların hasar raporunu vermek üzere oradaydı; kendisine iki beden küçük gelen askeri ceketiyle hemen dikkatleri çeken yerel Afgan ordu kumandanı, göz korkutacak derecede kalın vukuat raporlarını sunuyordu valiye. Derken odaya tazminat talep eden gürültücü bir köylü kalabalığı dalıverdi. Köylerden gelen sabotaj haberlerini bildiren telefon bir dakika bile susmuyordu, lakin Ziyarad, balkon penceresinin ilerisindeki ağaçların üzerinde dolaşıp duran helikopterlerin mitralyöz gürültüsünden söylenenlerin bir kısmını hiç anlamıyordu. Velhasıl kötü bir akşamdı.

Fakat Celalabad valisi bütün bu olayların altında ezilmeye hiç niyetli değildi. "Olan bitenleri aşırı dramatize etmeye gerek yok," diyordu, ne de olsa her gece yaşanan silahlı çatışmalar yıllardır herkesin gündelik hayatının bir parçasıydı. Raporları imzalarken çayını hüpürdetti, bir binbaşıyla şakalaştı ve odaya apansız dalıp bağırarak para isteyen bir dilencinin dışarı çıkarılmasını emretti. "Bütün devrimler aynıdır," diye devam etti sözlerine. "Devrimi savunuyoruz, konuşuyoruz, mücadele ediyoruz, düşmanlarımıza karşı sesimizi yükseltiyoruz ve düşmanlarımız da bir karşı devrim başlatmaya çalışıyorlar, bu yüzden onlara karşı kendimizi savunuyoruz. Fakat kazanan biz olacağız."

Bay Ziyarads Afganistan'ın sosyalist devrimine yaklaşımında her ne kadar tembel (hattâ epey de havai) bir filozof izlenimi verse de, parti üyesi olmadığını da hatırdan çıkarmamak gerekiyordu. Bayrak ve Halk partilerine üye olmaktan her nasılsa kaçınabilmişti; devrime verdiği yegâne ödün, bir Mig savaş jetinin, etkileyici, fakat hafifçe de yamulmuş gümüş maketini, masasının bir ucuna kondurmak olmuştu. İsyancıların sorunlara yol açtığını kabul ediyordu: "Kırsal bölgede ateş açmalarını engelleyemeyiz. Elektrik kablolarını ve gaz borularını havaya uçurmalarına, gece vakti bomba koymalarına engel olamayız. Celalabad'ı ele geçirmek istedikleri ve giderek de yaklaştıkları doğru. Fakat başaramayacaklar."

Tam bu noktada, Bay Ziyarad masasının üzerindeki kâğıda bir şema çizdi. Celalabad'ı temsil eden küçük bir daire ve isyancıların saldırıları mahiyetinde daireye yönelen bir dizi ok görünüyordu şemada. Ardından, bu kez Celalabad dairesinden dışarı yönelen bir başka ok dizisi çizdi. "Bunlar da bizim yapacağımız karşı saldırılar," dedi gururla. "Bu tür sorunlarla daha önce de karşılaştık ve daima aynı sonucu aldık. Düşman Celalabad'ın merkezine yaklaştıkça, birbirine de daha fazla yaklaşıyor ve bizim güçlerimiz onları daha kolay vurabiliyor. Ardından biz karşı saldırıya geçiyoruz ve onları püskürtüyoruz." Şu umut denen uyuşturucu ne acayip bir fenomendir. Gelecek çeyrek asır içinde, bu izahı Ortadoğu'nun dört bir köşesindeki sayısız vali ve askerden (hem Müslümanlardan hem Batılılardan) dinleyecektim; hepsi de işlerin daha iyiye gittiği için daha kötüye gittiğinde, işler kötüye gittikçe kendi durumlarının daha iyi olacağında gayet ısrarlıydı.

Bay Ziyarad, kentin çevresinde geçen hafta meydana gelen çatışmalarda sadece üç Afgan askerinin öldüğünü iddia ediyordu ve (ordu ile mücahitler arasındaki adı konmamış ateşkes göz önüne alındığında) valinin verdiği sayı muhtemelen doğruydu. Bununla birlikte Celalabad'da Sovyet birlikleri olduğunu kabul etmiyordu (ona göre, sadece bir avuç Rus tarım uzmanı ve öğretmen vardı); kentin doğusundaki kışlalarda konuşlu binlerce Sovyet askerini unutmuştu anlaşılan. Ülkesindeki Rus varlığı pek umurunda değildi. "Esas sorun haydut çeteleri ve Altı Sayılı Kararnamemizle toprakları ellerinden alınan derebeyleri; onlar, emperyalizmin öğrencileri tarafından destekleniyor. Bu insanlar Pakistan'daki kamplarda eğitim görüyor. Emperyalistler onlara ateş etmeyi, el bombası atmayı ve mayın döşemeyi öğretiyor."

Vali gündüzleri en yakın köylere, üç askerin korumasında gidebiliyordu hâlâ; bu ziyaretlerde toprak reformunun ilerleyişini ve Celalabad'ın yeni yapılan sulama şebekesini teftiş ediyordu. Fakat reformların neden düşmanlık yarattığını da anlıyordu: "Bütün erkek ve kadınların eşit haklara sahip olması ve aynı eğitimi alması için çalıştık. Fakat ülkemizde iki toplum var, biri kentlerde diğeri köylerde yaşıyor. Kent halkı eşit hakları kabul ediyor, fakat köydekiler daha tutucu. Doğru, bazen fazla aceleci davrandık. Devrimimizin hedeflerine ulaşması için zaman gerekiyor."

Bürosundan çıkarken Ziyarad'ın sarf ettiği son sözler, pazaryerinin üzerinden yükselen dört Sovyet helikopterinin mitralyöz kükremeleri arasında boğulup gitti; kerpiç duvarlı tek katlı evlerin yanından duman bulutları yükseldi. Ziyarad, otelime dönmek için arabasını kullanmak isteyip istemeyeceğimi sordu. Helikopterleri izleyen Afganların öfkeli yüzlerini görünce, Celalabad valisinin önerisini geri çevirmenin daha güvenli olacağında karar kıldım. Fakat Spinghar'daki polisler giderek huysuzlanıyor, ne zamandır Celalabad'da kaldığımı ve Kabil'e neden gitmediğimi bilmek istiyorlardı. Celalabad'ı 'kendi haline bırakmanın' vakti gelmişti. Gavin'in hep dediği gibi, açgözlülüğün alemi yoktu.[1]

Giderek açgözlü hale gelen Ruslardı. Bir Antonov nakliye uçağı filosu, yanı sıra yeni suda ve karada gidebilen BMB zırhlı araçlarıyla Kabil'e yüzlerce ilave birlik akıyordu. Bazı kışlalarda, muhtemelen Afgan ordusunun moralini güçlendirmek amacıyla, Afgan ve Rus birlikleri yeni piyade bölükleri halinde birleştirilmişti. Afgan kuvvetleri, Sovyet şoförlerin kullandığı yeni Afgan askeri kamyonlarıyla taşınıyordu. Karmal'ın nutukları bitmek bilmiyordu; son açıklamalarında 'katiller, teröristler, haydutlar, yıkıcı unsurlar, hırsızlar, hainler ve uşaklar' diye niteledeklerine saldırıyordu. Sovyet işgalinden sadece bir ay sonra, yolları, köprüleri ve konvoyları (elbette artık çok daha güçlü ve gerçek olan 'direnişe' karşı) korumak için 'gönüllü direniş grupları' oluşturulması yönünde çağrı yapmak zorunda kalması, sorunun ne kadar ciddi olduğunu ve isyancıların artık Afganistan'da büyük bir alanı fiilen kontrol eder hale geldiğini gösteriyordu.

Ruslar ise ne gerillaları yok edebiliyor ne de Afgan köylülere varlıklarının onların hayatını iyiye götüreceği yönünde umut verebiliyordu. Hükümet Afganistan'ın geniş kesimlerine gıda yardımı götüremiyordu ve Sovyetler Kabil'e tahıl (hattâ traktörleri) uçaklarla taşıyordu. Öte yandan Rus generallerden biri Bagram hava üssünde arzı endam edip dağlarda sadece 'terörist kalıntılarının' kaldığını iddia ediyordu. 'Kalıntılar' (Dari dilinde *bakoyaye*) Afgan radyosunda isyancılar için kullanılan moda kelime haline gelmişti. Yani Afganistan'ı bu koşullar altında 'reformdan geçirmek' imkânsızdı. Hükümet kaybediyordu. Bu sadece bir zaman meselesiy-

1 Peşaver yolculuğunda üzerinde dosyamı yakalatması halinde Ali'yi suçlu durumuna düşürmemek kaygısıyla, *The Times*'a polisler hakkında usturuplu şekilde gizli bir mesaj göndermiştim. Georges Simenon'un meşhur Fransız polis müfettişine atıfta bulunarak, 'Maigret sorunlarım' olduğunu belirtiyordum mesajda. Fakat savaş zamanında gazeteciler asla fazla zeki olmamalı. Dış haberler servisindeki biri, mesajımı CBC'in Londra bürosuna iletmişti; sağolsunlar, onlar da bana derhal bir teleks çekip 'migren' problemlerimden dolayı geçmiş olsun dileklerini ilettiler.

di. Ve hükümet kazanmaktan daha fazla dem vurdukça, ona inananların sayısı azalıyordu. Intercontinental'in lobisinde konuştuğum Polonyalı bir diplomat, "Tahminimce Rusların savaşı kazanması için en az 200 bin askere ihtiyacı var," diyordu.[1]

Karmal'ın adamları, direniş merkezleri olduğu gerekçesiyle başkentteki camileri namaz saatleri dışında kapalı tutuyordu. Kabil'in merkezinde Polekeşti Camisi'nin vaizini (*hatip*) arayıp buldum. Solgun ince yüzü ve ufak tefekliğiyle, fiziksel özellikleri endişesini ele veren hatip, ismini bile söylemeyi reddediyor, cemaatin durumuyla ilgili en masum sorulara bile cevap vermekten kaçınıyordu. Sabah namazından bir dakika önce camiye gelmiş, sıkıca sarılmış ipek sarığı ve sarı cüppesiyle buz kaplı avluda hızlı hızlı yürümüş ve dini görevini tamamladıktan sonra da camiyi hemen terk etmişti. Ona doğru yürürken, sağ omzunun üzerinden bana doğru telaşlı bir bakış fırlattı. Ona Peştuca soruların sıralandığı bir kâğıt verdim (Aralık ayından beri Afganistan'da İslamın rolü ne, diye soruyordum sözgelimi), okuyup cevap vermek yerine kâğıdı dondurucu soğukta umutsuz bir hareketle salladı.

"Sorularınızın hepsi siyasi," diye çıkıştı bana. "Sorularınızdan biri halkın yeni Babrak Karmal rejiminden hoşnut olup olmadığına dair. Onunla ilgili hiçbir soruya cevap vermeyeceğim. Ben halkı temsil etmiyorum. Sadece dini sorulara cevap vereceğim." Tahmin edilebilir bir durumdu. Polekeşti'nin hatibi sıfatıyla, yapması gereken tek iş, hükümetin ahlakı konusunda vaaz vermek değil, Kuran'ı yorumlamaktı. Son iki yıldır hatiplerin hepsi devrimci hükümetler tarafından atandığı için, Polekeşti hatibinin Sovyet işgaline dair duygularını açığa vurma ihtimali daha da azdı. 1978'deki Taraki darbesinden birkaç gün sonra, Kabil camilerinde cihat çağrıları yapılmıştı. Sünni Müslüman din adamları arasında bağımsız siyasi tutum sergileyenler, polisin kentin dini kurumlarına düzenlediği baskınlar ve muhalif mollaların Poleçarki Hapishanesi'ne kapatılmasıyla birkaç gün içinde ortadan kaldırılmıştı. Fakat din adamları arasındaki ciddi siyasi liderlik eksikliğinin tek izahı bu acımasız baskı değildi.

Afganistan'daki İslamın tarihi, düşmanlarına karşı savaşta halka rehberlik edecek bir mesihin gelmeyeceğini vazediyordu. Kendini feda etme ve şahadete vurgu yapan geleneğiyle, İran'daki Şah rejiminin yıkılmasında önemli rol oynayan Şii Müslümanlık Afganistan'da azınlıktaydı. İran sınırına 100 kilometre uzaklıktaki batı kenti Herat'ın duvarlarında Humeyni ve Ayetullah Şeriatadari'nin posterlerine rastlanabilirdi, fakat çoğunluğu Sünniler oluşturuyordu ve Afganistan'da, İran'daki öncü din adamlarının kullandığı türden bir iktidara, derin bir kuşkuyla bakılıyordu. Afganlar din adamlarına ulusal bir itaat içinde olmayacaktı. İslam şekilci bir dindir ve Sünniler arasında, cami imamları siyasi bir görevden ziyade, bürokratik bir işleve sahiptir. Afganistan'da dindarlığın gücü çoktu, fakat aşırı değildi ve Sünniler arasında hiyerarşi olmaması, mollaları, konumlarını ülkede siyasi bir birlik yaratmak yönünde kullanmaktan alıkoyuyordu. Dahası, Kabil'de İslam bir tür sınıf bilinci üzerinden yaşanıyordu. Polekeşti Camisi'nin müdavimleri büyük oranda yoksullardı; askeriye Mavi Cami'yi tercih ediyordu; ülkenin orta sınıf seçkinlerinin kalıntıları ise iki katlı Do Şam Şira Camisi'ne gidiyordu.

İktidarı elinde tuttuğu dönem boyunca monarşi, ülkeyi iyi kötü bir arada tutan bütünlüklü bir mozaik sağlamıştı. Ve her ne kadar Kabil'de zuhur eden daha meşum adaylar son krala rahmet okutuyor ve çayhanelerde görece barış içindeki monarşi dönemi hasretle yâd ediliyorsa da, vaktiyle Afganistan'ı yöneten savurgan muktedirler hiçbir zaman gerçekten popüler olmamıştı. Monarşi sahneden çekildiğinde, din tek ortak payda olarak öne çıkmıştı; din (komünizme

1 O günlerde birçok Afgan, Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya ve diğer Sovyet uydusu ülkelerden askerlerin de, Rus birliklerini desteklemek için ülkelerine geldiğine inanıyordu. Bu yalan yanlış söylentiler, muhtemelen Kabil pazarında Rusların Almanca konuştuğu işitildiğinde başlamıştı. Fakat bu Sovyet askerleri, Volga'nın Almanca konuşulan bölgesindendi.

karşı) milliyetçilikle bir sayılıyordu, ki Karmal'ın ulusal bayrağa yeşil rengi tekrar koymasının sebebi de buydu. Bütün bakanlık söylevleri, ömrü boyunca Marksist olduğu bilinen kabine üyelerininki bile, artık Kuran'a dalkavukça atıflarla başlıyordu. Başbakan yardımcısı Mezar-ı Şerif'e gidip Hazreti Ali türbesinde dua ediyordu. Fakat Afganistan'da (bütün köylü toplumlarında olduğu gibi), kentlerden ziyade köyler dine derin bir bağlılık içindeydi ve zaten mücahitler de bu köylerden çıkıyordu. Her ne kadar gerici bir güç olsa da (özgürlüklere, kadınların eşitliğine ve laik eğitime karşıydılar), dinci hareket daha önce alışılmadık bir tarzda ve siyasetin gerçekleri temelinde dikkatini yoksullara odaklamıştı. Kabil'deki Afganlar arasında o dönem moda olan bir espri vardı. İslamın beş şartından sonra, şimdi de altıncısı çıkmıştı ve herkes ona uymak zorundaydı: her gerçek Müslüman BBC dinlemeliydi. Böyle bir esprinin dolaşıma girmesi hiç tesadüf değildi ve zaten, din adamlarının değil direnişin içinden yeni bir İslami gücün yükseldiği göz önüne alındığında, kısa süre sonra artık espri olmaktan da çıkacaktı.

Afganistan'da artık o kadar az gazeteci kalmıştı ki, kamera taşımayan, fakat cebinde hâlâ geçerli bir vize bulunan *Times* muhabiri kimsenin fazla dikkatini çekmiyordu. Kabil pazarında, Tavuk Caddesi'nde henüz güvenle dolaşabilen izinli Sovyet askerlerinin arasında rahat rahat halı satın alabiliyordum. Ruslar eşleri ve kız arkadaşları için hediyelik eşya, incik boncuk ve kolye, Tacik Sovyet askerleri ise kitapçılara gidip Kuran alıyorlardı. Nemli bir tezgahtan nihayet ikiye üç metre ebatlarında, sarı-kırmızı bir kilim seçmiştim. Bizi Kabil kent sınırları dahilinde gezdirmekte hâlâ serbest olan Bay Samedali, kilimime beğenmez gözlerle baktı, çok fazla para ödediğime hükmetti (güneybatı Asya'daki bütün taksi şoförlerinin klasik işlevidir bu: kazıklandıklarına inandırıp yabancı müşterilerin moralini bozmak) ve kilimi alıp söylene söylene taksinin üst bagajına bağladı.

Yine Ali'nin otobüsünde, Celalabad yolundaydım. Planım Spinghar Oteli'nde bir gece geçirip Kabil'e dönmekti. Celalabad pazarında, koca kilimi Afganistan'dan çıkarmama yarayacak bir bez kılıf bakınıyordum. Bez kılıf isteyecek kadar Peştuca bildiğimden (*atlasi kahzora*) emin olduktan sonra, bir çuval, yanında da monarşi dönemi Celalabad'ını gösteren bir kartpostal seti satın aldım. Kartların 'technicolor' parlaklığından, artık sonsuza kadar yitirilmiş, kibar, aheste bir kent yansıyordu. Kentteki Pakistan konsolosluğunu ziyaret ettim; konsolosluk çalışanları (en azından bir kısmı) çoktan gerillalarla temasa geçmiş olmalıydı. Sovyetlerin, Celalabad'ın kısmen asilerin eline geçebileceğinden, Kabil otoyolunun tamamen kapanabileceğinden korktuklarını anlattılar. Pakistanlı diplomatlar bu durum karşısında hiç de mutsuz görünmüyorlardı.

Spinghar'a döner dönmez, resepsiyonist büyük bir heyecanla, Rusların 20 kilometre batıdaki Sorh Rud köyüne helikopterlerle saldırdığını anlatmaya koyuldu. Bir çekçek kiraladım ve yarım saat sonra kendimi kirli sokaklar ve kerpiç duvarlı evlerden müteşekkil bir köyde buldum. Sürücüye ana yolda beklemesini söyledim ve yürüyerek köye girdim. Ortalıkta tek bir insan yoktu, sadece Sovyet Mi-25 helikopterlerinin uzaktan gelen patpatları duyuluyordu; onları ancak arada bir sokakların ucunda süzülürken görüyordum. Açıktan akan lağım sularının yanında birkaç köpek havlıyordu. Güneş iyice yükselmişti ve esen rüzgar sokakların üzerini sıcak bir battaniye gibi kaplıyordu. Peki otel resepsiyonistini o denli telaşlandıran saldırı neredeydi? Beyaz gökyüzündeki böceğe benzeyen bir makineyi ateş açmadan sadece birkaç saniye önce fark edebildim. Yüz golf topuna aynı anda vurulmuşçasına bir ses çıktı ve mermiler evlerin duvarlarında sekmeye başladı; kahverengi çamurla sıvanmış binalar vurulurken, minik toz bulutları poflayarak havaya sıçrıyordu. Bir mermi çizgisi, sokağı tarayarak bana doğru yaklaşıyordu. Can havliyle açık bulduğum ilk kapıdan içeri daldım; toprak bir eyvan ve bir ev çıktı karşıma. Afganistan'da içerisinden görebildiğim ilk evdi bu.

Kendimi girişe tam anlamıyla fırlattım ve eski bir halının üzerine yuvarlandım. Karşımdaki

siyah duvarın önünde gri sakallı bir adam ve ağızları korkudan açık kalmış bir grup çocuk oturuyordu; arkalarında siyah başörtülü bir kadın vardı. Onlara baktım ve gülmeye çalıştım. Sessizce oturdular. Rus olmadığıma, Bayan Thatcher'ın İngilteresi'nden gelen bir gazeteci olduğuma onları ikna etmem gerektiğinin farkındaydım. Fakat bu aile İngiltere'nin ne olduğunu anlayacak mıydı? Ya da bir gazetecinin? Nefesim kesilmişti, korkmuştum, Spinghar'ın güvenli lobisinden çıkıp böyle tehlikeli bir yere, bu kadar çabuk, bu kadar düşüncesizce, bu kadar kısa sürede hangi akla hizmet geldiğimi soruyordum kendime.

Peştuca gazetecinin ne anlama geldiğini hatırlayacak ve bu zavallı insanlara kim olduğumu anlatmama yetecek kadar aklım kalmıştı hâlâ. "*Za di inglisi atlasi kahzora yem*!" dedim muzaffer bir edayla. Fakat aile şimdi bana daha büyük bir kaygıyla bakıyordu. Adam çocukları tutup yanına çekti, eşi ise ağlamaklı bir ses çıkardı. Gülümsedim. Onlar gülmedi. Aile korkudan put kesilmişti adeta. Derken yavaş yavaş onlara gazeteci olduğumu söylemediğimi fark ettim. Belki kapıdan dalıp üzerine konduğum halının etkisinde kalmıştım. Birkaç saat önceki pazar alışverişinden aklımda kalan kelimeleri tekrarlamış olmalıydım. Giderek artan bir korkuyla, bu kutsal aile evine dalan münasebetsiz gazetecinin, kendisini Peştuca nasıl tanıttığını tam olarak çıkardım: "Ben bir İngiliz bez çuvalım."

Şimdi İngilizce ve Peştuca, "Muhabir, gazeteci," diye tekrarlayıp duruyordum, fakat olan olmuştu. Bu İngiliz sadece tehlikeli ve yabancı değil, bir Afgan evinin mahremiyetine tecavüz eden bir kafirdi. Üstelik deliydi de. O anda öyle göründüğümden hiç kuşkum yoktu. Biz gazeteciler kendimizi ne zaman büyük bir tehlike içinde bulsak, içimizden bir ses daima 'Neden?' diye sorar? Dünyada onca iş dururken, hayatımızı böyle riske etmenin ne manası vardır? Editör için mi? Macera için mi? Veya sadece düşünmediğimiz, riskleri hesaplamadığımız, bütün hayatımızın, eğitimimizin, ailemizin, sevdiklerimizin ve mutluluklarımızın, şansın ve birkaç cümlenin insafına bırakılamayacağını bilmediğimiz için mi? Velhasıl Sorh Rud, Rudyard Kipling'in Britanyalı askerin eşkin atını sürdüğü 'sınır karakolu' olup çıkmıştı benim için, bu evin dışındaki sokak o askerin 'karanlık geçit'iydi, helikopterler ise düşmanının elindeki çakmaklının ta kendisi. Klişe 'hayat ucuzdur' der. Yanlış. Ölüm ucuzdur. Kolay, korkunç ve fena halde adaletsizdir.

Halının üzerinde on dakika kadar oturdum, karşımdaki soğuk yüzlü aileye aptal gibi sırıtarak baktım, ta ki pembe giysili küçük bir kız eyvanı sallana sallana geçip yanıma gelene ve bana gülene kadar. Ben de güldüm. Kendimi işaret edip, "Robert," dedim. Adımı tekrarladı. Onu işaret ettim. Senin adın ne? Cevap vermedi. Dışarıda, kapının önünden geçen bir eşeğin anırmasını ve bir adamın bağırdığını duydum. Helikopter sesleri kesilmişti. Uzaklardan bir yerden bir feryat yükseldi, bir kadının acılı sesi duyuldu. Ayağa kalkıp kapıdan dışarı baktım. Sokakta yürüyen insanlar vardı. Her tan ağarışındaki Celalabad'a benziyordu, ölüm gecelerinin mucizevi şekilde didinme, toz ve uğuldayan jakaranda ağaçlarından oluşan bir güne dönüştüğü o kente. Savaş Sorh Rud'un üzerinden geçmiş ve şimdi başka bir yerlere gitmişti. Aileye döndüm ve bu emrivaki korumadan dolayı onlara teşekkür ettim. "*Şükriya*," dedim. Sağ olun. Ve sakallı adam başını, gayet yavaşça bir kez salladı ve sağ elini kaldırıp beni uğurladı.

Çekçek sürücüsü ana yolda bekliyordu, ölmüş olabileceğimden korkmaya başlamıştı; geri dönüp parasını ödemememden daha çok korkmuş olabileceğini düşündüm. Gerisin geri Celalabad'a yollandık. O akşam parti liderleri otele yeni haberlerle geldi, huzursuzlukları yüzlerinden okunuyordu. Mücahitler Celalabad Üniversitesi'nin yurduna saldırmış, binadan 12 kızı almış ve Tora Bora'ya götürmüştü. Orada kızlara para (her birine bin afgani, yani 22 dolar) ve birer siyah başörtüsü verilmiş, okulu bırakmaları telkin edilmişti. Aynı gün bir Rus teknisyeni, sürekli sabotaja uğrayan elektrik kablolarını onarmak üzere Celalabad'ın dış mahalleleri-

ne gönderilmiş ve bir elektrik direğinin tepesindeyken vurularak öldürülmüştü. Teknisyenin cesedi kablolara takılmış halde, yerden 10 metre yükseklikte saatler boyu öylece sallanırken, kadınlar ve erkekler gelip cesedi seyretmişti.

Ertesi gün daha şafak sökmeden ilk otobüsle (Ali'nin eski aracının kente varışından çok önce kalkan lüks bir otobüstü bu) Kabil'e döndüm. Vizemin dolmasına sadece üç gün kalmıştı. Celalabad'dan kalkan otobüs tıklım tıklımdı; Ali'nin külüstürüyle seyahat eden köylüler ve Pakistanlı işadamları değil, tatil sonrası Kabil Üniversitesi'ne dönen Afgan devlet öğrencileri, Bayrak partisinin aparatçikleri vardı otobüste. Parti üyeleri, kentin dış mahallelerini geride bıraktıktan sonra bile, görülmemek için herkese perdeleri kapatmalarını emrediyorlar, yoldaki her virajda, pusu olup olmadığını anlamak için boyunlarını uzatıp perde aralıklarından dışarı bakıyorlardı. Perdelerin pusuya nasıl çare olacağını anlamamıştım. Esrarengiz bir otobüs, pencereleri açık ve yolcuların içeride uyuduğu bir araçtan çok daha fazla dikkatini çekmez miydi mücahitlerin?

25 kilometre kuzeyde, bir adamın battaniyeye sarılıp bir kamyonetin arkasına konmuş cesedini gördük; komünist öğrenciler sessizce ve korkuyla bakakaldılar cesede. Başka bir otobüsteki orta yaşlı Afgana bakılırsa, mücahitlerin dur ihtarına uymayan bir kamyon şoförünün cesediydi bu. Hepsi de Kabil'e giden beş otobüslük bir grup, şimdi bir çayhanede mola vermişti; otobüs şoförleri yolun ilerisindeki gerilla kontrol noktasına ilerleyelim mi, yoksa Celalabad'a mı dönelim diye tartışıyorlardı aralarında. Aradan iki saat geçmiş, şoförler bir karara varamamıştı; bizim otobüsteki genç Afganlar iyice pirelenmişti. Ve pek haksız da sayılmazlardı. Mücahitler esirlerine sadece iki seçenek sunuyordu: direnişe katılmak veya idam edilmek. Bazı öğrenciler parti rozetlerini çıkarıyordu. Onlar adına üzülüyordum. Belki okulda ilerlemek veya ebeveynleri hükümette çalıştığı için katılmışlardı partiye. Ve hükümetin olanca gaddarlığına ve yabancı işgalcilere bel bağlamasına karşın, parti üyeleri Celalabad'ın çevresindeki köylerde laik, eşit bir toplum yaratmak için ter döküyorlardı. Okulları yakıp öğretmenleri öldüren hükümet değildi.

Bir saat daha geçerken sıcaklık arttı, öğrencilerin morali dibe vurdu, şoförler güneşin sefasını sürdü. Savaş zamanı, herhangi bir büyük tehlike durumunda, kararsızlık uyuşturucu bir etki yapar. Derken otoyolun yukarısında Ali'nin ahşap otobüsü, Kuzey Batı Sınır Eyaleti armasını gururla sergileyerek göründü. "Niye bensiz gittiniz?" diye sordu Ali. Külüstürünü işaret edip, "Bay Robert, lütfen bizimle gelin," dedi. Böylece Ali'nin otobüsünde her zamanki yerime, sağ taraftaki koltuklardan birine kuruldum ve diğer otobüsler de harekete geçip koyunlar misali ardımıza takıldı. "Bizimle olmanız daha iyi," dedi Ali. "Onlara hiç bulaşmayın." Az sonra sebebini anlayacaktım.

Otoyolun beş kilometre yukarısında, kayalıklar ve küçük çam ağaçlarından oluşan bir vadide virajı dönerken, uzun boylu ve güneşte yanmış altı mücahit yolun ortasına dikiliverdi. Yedincisi bir kayanın üzerine tünemiş, silahını tembelce aşağı yukarı hareket ettirerek bize durmamızı işaret ediyordu. Bize kötü donanımlı oldukları, bu yüzden sadece karanlıkta ortaya çıkmaya cesaret edebildikleri, hükümetin misillemelerinden korktukları söylenmişti. Fakat işte karşımızda güpegündüz kızgın güneşin altında, sarıkları ve Afgan şallarıyla, gıcır gıcır Kalaşnikof'larıyla duruyorlardı; Afganistan'ın en önemli otoyollarından birinde trafiği istedikleri gibi kontrol ediyorlardı. Arkadaki otobüste öğrencilerin korkusu had safhaya varmıştı; onlar için cüretli bir güç ve özgüven gösterisiydi bu. Ali'nin otobüsünde ise hiç endişe yoktu; hattâ Pakistanlı bir yolcu (Peşaverli bir giysi tüccarı) o kadar sıkıldı ki beklemekten, Pakistan'ın iç siyasetine dair uzun ve boğucu bir tartışmaya girişti.

Arka pencereden öğrencilerin otobüsten yola inmekte olduğunu görebiliyordum. Orada

öyle durdular, başları suçluymuş gibi önlerine eğikti, bazıları arkadaşlarının arkasına gizlenmeye çalışıyordu. Ali gerillalardan biriyle sohbet edip şakalaşıyordu. Diğer şoförler otobüslerinin yanında ifadesiz yüzlerle dikilmişti. Silahlı adamlar genç Afgan öğrencilerin önünde ileri geri yürüyordu. Bazı öğrencilere otobüse dönmelerini emrettiler. Korkudan beyaza kesmiş diğerlerine ise yolun üzerinde tek sıra olmalarını söylediler. Aralarından üçünün ellerini ve gözlerini bağlayıp ite kaka ağaçlıklı alana ve oradan da sağımızda akan ırmağa doğru götürdüler. Gözden kaybolana dek izledik onları. Pakistanlı tüccar dilini şaklatıp başını sallayarak, "Zavallı çocuklar," dedi.

Ali arka kapıdan otobüse bindi ve bu bir Pakistan otobüsü olduğu için mücahitlerin bize sorun çıkarmak istemediğini açıkladı. Ve tekrar yola koyulurken, genç bir gerilla, namlusuna bir gül taktığı tüfeğini bize doğru coşkuyla salladı. Nihayet onları görmüştüm. CIA'nın benimsediği terime göre 'kutsal savaşçılar', Karmal'ın verdiği isme göre 'teröristler, haydutlar ve karşı devrimci unsurlar', Sovyet generallerinin körce bir küçümsemeyle andığı üzere 'son kalıntılar', Ziyarad'ın deyişiyle 'emperyalizmin öğrencileri'ydi onlar. Doğrusu bana hiç de 'son kalıntılar' gibi görünmemişlerdi. Kalaşnikof'ları, Sovyetlerin Afganistan'a daha yeni getirdiği AKS 74 modeliydi ve fişeklikleri de yepyeniydi.

Kabil Intercontinental perişan durumdaydı. Batılı gazetecilerin hemen hepsi sınırdışı edilmiş veya ülkeyi terk etmişti. Gavin ve ekibi de gitmişti. Benim vizem de kısa süre sonra dolacaktı ve uzatmak mümkün görünmüyordu. Otelin pazarlama ofisindeki kadın sekreterlerden biri, Gina Nuşin, benden özel mektuplarını ülke dışına çıkarmamı istedi. Dokuz ay sonra, İrlanda'da, şifreli bir not alacaktım Nuşin'den, mektuplarını postaladığım için teşekkür ediyordu; zarfın üzerindeki pulda, sabah gazetelerine eğilmiş, gülümseyen ve babacan bir Başkan Taraki göze çarpıyordu. Fakat ben henüz Kabil'deyken başkente çok daha mühim bir mektup ulaşmıştı. Taraki'nin 1978 devriminde tutuklanan ve Afgan gizli polisi tarafından öldürüldüğü sanılan Vaiz adlı bir Şii din adamının, gizlice Sovyetler Birliği'nden çıkarılan mektubuydu bu. Molla Vaiz, kendisine sempati duyan bir Sovyet işçisi eliyle, ülkeye götürmesi için Moskova Üniversitesi'nde okuyan Afgan bir öğrenciye ulaştırdığı mektubunda, ailesine, kendisiyle beraber yüzlerce Afganın, Moskova'nın 200 kilometre güneyindeki Rus kenti Tula'da esir tutulduğunu bildiriyordu. Vaiz, komünist iktidara karşı muhalefeti dolayısıyla Şiiler arasında olduğu kadar Sünniler arasında da büyük saygı uyandıran bir şahsiyetti.

Binlerce Afganın, uluslararası hukuka aykırı biçimde, gizlice Sovyetler Birliği'nde tutulduğu söylentileri bir yıldır dilden dile dolaşıyordu. Ocak'ta Kabil dışındaki Poleçarki Hapishanesi'ni basan onca insanın yakınlarını neden bulamadıkları şimdi açıklık kazanıyordu. Vaiz'in mektubuna göre, Tula'daki Afgan esirler, Afganistan'da ele geçirilmelerine karşın, 'resmi mahkum' sıfatıyla tutuluyordu. 1979'da silahlı eylemciler, ABD'nin Kabil büyükelçisi Adolph Dubbs'u öldürmüş ve eşini de kaçırmış, diplomatın eşinin hayatı karşılığında Vaiz'in bırakılmasını talep etmişlerdi. Sovyetler Tula'da binlerce Afganın tutulduğunu açığa vuracağı için mi bu talebe karşılık vermemişti?

Afganistan hükümetinin son kalan gazetecileri de ülkeden çıkarmak istediğini biliyordum, fakat kapı hâlâ aralıktı ve çaktırmadan içeri süzülebileceğim bir boşluk bulabileceğimi düşünüyordum.[1] Ali'nin otobüsüyle son bir kez Celalabad'a gittim ve bu son ziyaretimde Spinghar Oteli'nde altı üst düzey Sovyet yetkilisi ile Afgan İçişleri Bakanı Said Muhammed Gülabzui ve yerel görevliler arasında gizli bir toplantı yapılacağını öğrendim. Hepsi tedirgindi, Celalabad'a

1 Şu manidar notu düşmeden geçmemek lazım: Sovyet gazeteciler savaşın bu ilk aşamasına dair gerçekleri yazmak konusunda o kadar zorluk yaşıyorlardı ki, Moskova gazeteleri Batı basınının haberlerinden (benimkiler de dahil) alıntılar yayımlayacak kadar çaresiz kalmıştı.

yönelik topyekün bir mücahit kuşatmasını nasıl engelleyebileceklerini konuşacaklardı. Otoyol o kadar tehlikeliydi ki, Ruslar artık Kabil'den ancak helikopterlerle ayrılabiliyordu. Yetkililerin, muhafızların korumasında toplantı için Spinghar'a gelişini izledim; kasklı muhafızlar otelin gülistanındaki bar masalarının üzerine üç ayaklı makineli tüfekler kurmuşlardı. Celalabad'ın dışında şimdi 3 bin Sovyet askeri bulunuyordu.

Ve kent çevresindeki köylere yönelik yıkım harekatı da tüm hızıyla sürüyordu. Metarlam dışındaki Alising ve Alingar köyleri Ruslar tarafından bombalanmıştı; mücahitlerin kontrolündeki Langman bölgesine giden yol üzerinde yer alan köylerdeki bütün okulları ve devlet dairelerini de isyancılar yakmıştı. Birçok köylü, son üç günde düzenlenen Sovyet hava saldırılarında elliden fazla kadın ve çocuğun öldürüldüğünü anlatıyordu. Ve sakallı ihtiyar bir adam, ellerini çaresizce indirip kaldırarak durmadan 'napalm' kelimesini tekrarlıyordu. Metarlam'ın dışındaki küçük bir köyde, 200'den fazla Afgan, Rus olduğumu sanıp bindiğim taksinin etrafını kuşattığında duymuştum bu kelimeyi.

Mücahitler espri yapmayı da ihmal etmiyordu. İki gece önce bir Afgan kamyon şoförü, batıya giden anayolda bir not bulmuştu. 'Allah adına tanklar için' yazıyordu notta. Şoför yoluna devam etmiş ve biraz sonra üzerinden geçtiği bir kara mayını patlayıvermişti. Şoför ucuz kurtulduğuna şükrederken, silahlı bir mücahit çıkıp gelmiş ve şoförden mayını boşu boşuna patlattığı için 350 dolar istemişti. O kadar eğlenceli olmayan haberler de geliyordu: Celalabad'daki üç bağımsız kaynak, Hadda Müzesi'nde, MÖ ikinci yüzyıla ait ünlü bir Buda heykeli de dahil, sayısız paha biçilmez tarihi eserin yok edildiğini bildiriyordu. Bu ne anlama geliyordu? Ve eğer haberler doğruysa, Bamyan'daki 1500 yıllık dev Buda heykellerinin günün birinde benzer şekilde yıkılmayacağını kim garanti edebilirdi? Kimse edemezdi ve yıllar sonra yıkıldı da. Kabil'e dönerken yolun yine gerillalar tarafından kesildiğini gördüm, bu kez yirmi kişi kadar vardılar ve artık namlulara takılmış güller yoktu.

1980 yazında, kısa süreliğine, elimde bir tenis raketi ve dilimde turist olduğuma dair inanılmaz bir iddia ile Afganistan'a dönecektim. HED bu defa yanıma bir polis verdi ve koruma altında Intercontinental'e götürüldüm. Otelde başkentte bir taksi turu karşılığında polise rüşvet verdim. Toz, Kabil'in üzerinde sıcak tabakalar halinde asılı duruyordu ve Sovyet askerleri şimdi işgal bataklığına iyice gömülmüştü; sivil araçlar Afganistan otoyollarında, uzun zırhlı konvoylar eşliğinde seyrediyor, Bagram hava üssünden kalkan savaş uçakları mücahitleri artık üç dakikada bir bombalıyordu. Sovyetler Kabil'deki bütün bakanlıkların üst düzey 'danışman' mevkilerini de işgal etmişti. Büyük siyah limuzinleriyle gün ortasında Kabil'in cayır cayır yanan caddelerinden geçiyorlardı; arka cam perdeleri sıkı sıkı kapalıydı ve ön koltuktaki sivil polisler hayal meyal görünüyordu. Bu işgal danışmanları, popüler mitolojideki kocaman, cüsseli komiserlere hiç benzemiyordu; çoğu gri takım elbiseler giymiş, ince ve demode kravatlar takmış, saçlarına briyantin sürmüş ufak tefek, eli yüzü düzgün görevlilerdi. Ellerinde başarılması gereken beş yıllık planlarla başka bir ülkeden çıkıp gelmiş mazbut aile babalarıydı hepsi.

O boğucu yazda Rus askerleri yumuşak, geniş kenarlı şapkalar takıyordu. Sovyet kamyonları Kabil caddelerini tıkıyordu. 'Sınırlı işgal' hızla geniş çaplı bir askeri harekata dönüşmüş, bütün generallerin pek övünerek öne sürdüğü taktikler silahlı bir ayaklanmaya çarpmıştı. Kabil Havaalanı'nı gürültüye boğan helikopterler her an tetikte bekliyordu. Taşkent'ten günaşırı kalkan dört motorlu İlyuşin nakliye uçakları, Afganistan'daki Sovyet ordusuna yakıt yetiştiremiyor, karadan havaya füzelerden korunmak için keskin manevralarla alçalarak Kabil Havaalanı'na iniyordu.

Havaalanında, sadece 800 metrelik bir mesafede, Afganistan devriminin iki veçhesini gör-

mek mümkündü. Ana terminal binasının üzerinde, Ocak ayında Sovyet birliklerini muzaffer bir edayla buyur ederken asılan kocaman bir tabela vardı. Fakat üzerindeki 'Yeni Model Devrime Hoşgeldiniz' yazısı ancak belli belirsiz seçilebiliyordu, zira 1.5 metre yüksekliğindeki harfler çok önce silinmiş ve güneş, kırmızı boyayı soluk pembeye dönüştürmüştü. Havaalanının hemen ilerisinde, ana pistin sonunda, Afganistan'daki devrimci ihtilafın diğer simgesi duruyordu: 130 kiloluk savaş başlığı, 50 kilometrelik menzili ve 15 bin metrelik azami irtifasıyla bir Sovyet SA-2 füzesi. Amerikan B-52 bombardıman uçaklarının Vietnam savaşı sırasında Hanoi'ye attığı füzelerin neredeyse aynısıydı bunlar. Ve Vietnam, giderek daha fazla Afganın kendi savaşlarını tanımlamak için kullandığı kelime haline geliyordu. Bu arada Başkan Carter ve Bayan Thatcher da dünyaya Moskova'daki olimpiyatları boykot etme çağrıları yapıyordu.

Kabilli ilkokul öğrencileri sınıflara giremiyordu, çünkü yüzlerce çocuk hastalanıp yatağa düşmüştü; hükümete bakılırsa, isyancılar okulların su kaynaklarına sülfür karıştırıyordu. Sadece bir haftada Aliabad Hastanesi'ne bin çocuk kaldırılmıştı. Geceleri silahlı isyancıların Rus devriyelerine, rakip Bayrak ve Halk Partisi üyelerinin de birbirlerine saldırmaları sonucu kent silah sesleriyle inliyordu. Başkan Karmal'ın Bayrak Partisi'nden bir doktor, kent sınırları dahilindeki Bandegazi'de bir hasta ziyareti sırasında vurulup öldürülmüştü, fakat katillerin mücahit mi yoksa Halk Partisi üyesi mi olduğu bir türlü anlaşılamamıştı. Bindiğimiz asansörün gizliliğinde konuşurken Halk Partisi'ne üye olduğunu itiraf eden bir polis, aniden öfkeye kapılıp şunları söylemişti bana: "Ülke berbat durumda ve bu beni çileden çıkarıyor. Sovyet yardımını istiyoruz, ihtiyacımız var. Fakat kim ülkemizde bizim istediğimizden fazla kalmaya kalkarsa, Sovyetler veya başkası fark etmez, onları vuracağız."

14 Haziran'da Karmal, 13 eski Halk Partisi yöneticisinin, 'devlete karşı yıkıcı komplolar hazırladıkları' gerekçesiyle idam edilmesi talimatı verdi. Birçoğu alt düzey yetkililerdi (sözgelimi Sidak Alemyar eski planlama bakanı, Saib Can Sehrai 'sınır işleri' sorumlusuydu), fakat vaktiyle Taraki'nin gizli servis şefliğini yürüten Esadullah Savari'ye (şimdi başbakan yardımcısıydı) dokunulmamıştı. Dört ay önce diplomatik binalara bırakılan 'gece mektuplarında', adı ölüm listesinde yer alıyordu.

Gizli polisin sıkı takibi altında olsa da, Kabil'de kırk sekiz saat geçirmeyi başarmıştım. Ülkeden ayrılmam için Kabil Havaalanı'na geri götürüldüğümde, bir Aeroflot jetinin apronda durduğunu gördüm; gövdesinde Bayan Thatcher'ın tutkuyla yürüttüğü Sovyet karşıtı kampanyanın sebebini taşıyordu. Uçağın gövdesinin her iki tarafına da o övünçlü slogan yazılmıştı: 'Olimpiyatların Resmi Taşıyıcısı' Fakat resmi taşıyıcının kapısından akın akın Sovyet askerleri iniyordu; sarı saçları ve tüfekleriyle sıcak güneşin altında terminal binasına doğru ilerliyorlardı. Fazlasıyla mutlu görünüyorlardı (içlerinden biri silahını güneşe doğru kaldırıp bir şeyler söyleyerek etrafındakileri güldürdü), ne var ki evlerine aynı neşeli ruh haliyle dönme şansları son haftalarda iyice azalmıştı. Kabil askeri hastanesinde 600'den fazla ağır yaralı Sovyet askeri yatıyordu, 400 ağır yaralı da Hay Hana otobüs garının yanındaki Sovyet kliniklerine kaldırılmıştı. O güne kadar 1200 asker ölmüştü, üstelik bu sayı çatışmada ölenleri değil, sadece yaralıyken kurtarılamayanları kapsıyordu. Ölenler dümdüz tahta kutular içinde Antonov-12'lere yükleniyor ve genç bir Sovyet askeri saygı duruşu yapana kadar da kimse içlerinde ne olduğunu bilmiyordu. Gayretkeş şekilde beni takip eden HED sivil polisleri bile, Sovyet ordusunun 'başının büyük belada' olduğu konusunda hemfikirdi.

Fakat biz o dondurucu 1980 Şubat'ına geri dönelim. Vizemin dolmasından ve Afganistan'ı terk etmeye mecbur bırakılmamdan önce özgürlüğümün keyfini çıkartabileceğim iki günüm daha vardı. Bu defa açgözlü olmaya, bir kez daha uzun bir otobüs yolculuğu yapmaya karar

vermiştim. Ülkeyi işgal edenlere karşı ortak mücadele ruhunu tekrar kazanan (Kabil'de sürekli bu cümle kullanılıyordu) bir kente, Kandahar'a gidecektim.

Sonuç vermeyen o Mezar seyahati gibi, aynı otobüs garından, şafak sökerken otobüse bindim, aynı Afgan şapkasını giyip aynı kahverengi örtüyü üzerime attım. Erkekler ve kadınlar yan yana oturuyordu (anlaşılan otobüste hep aileler vardı) ve milliyetimi açıklar açıklamaz, elmalara, peynirlere, portakallara ve Afganların yiyeceklerini içine koyup dürüm yaptığı o büyük, yassı, yumuşak nan ekmeklerine boğuldum. Kibarca, otobüste 'kötü' insanlar (HED kelimesini kullanmak, genellikle bütün konuşmaları ânında kesip atan bir etki yapıyordu) olabileceğine dair endişemi dile getirdiğimde, öyle insanlar olmadığı konusunda temin edildim. Güvendeydim. Ve böylece yolcular, ki hiçbiri İngilizce bilmiyordu, ay yüzeyine benzeyen, donmuş Kandahar yolundaki 14 saatlik seyahat boyunca sessiz bir koruma sağladılar bana.

Yollar savaştaki bir ülkenin bütün hikâyesini gözler önüne seriyordu. Yolculuk boyunca sayısız araç enkazının yanından geçtik. Gavin ve ekibiyle birlikte geçen ay arkamıza bakmadan kaçtığımız (sanki başka bir hayatta yaşanmıştı bu) Gazne'nin altmış beş kilometre batısında, sivil otobüsler ve kamyonlardan oluşan bir konvoy daha yeni pusuya düşürülmüştü. Araçların tümü, karlı düzlüklere doğru yayılan siyah duman bulutları içinde, cayır cayır yanıyordu. Otobüslerin yanında küçük, siyah kül yığınları göze çarpıyordu; yolculardan geriye kalanlardı bunlar. Sovyet araçları zıt yönden gelip yanımızdan geçti; her aracın arkasında elinde tüfeğiyle dikilen bir Rus askeri vardı. Sovyetler artık, güya 'haydutlardan' kurtarmak üzere geldikleri siviller için endişelenmekten ziyade, kendi güvenliklerini sağlama almanın derdindeydi.

Bir köyde, biri subay üç Afgan askeri otobüse bindi ve ordudan firar eden bir postacıyı gözaltına almaya çalıştı. Askerlerle yolcular yumruk yumruğa birbirine girdi; bu amansız kavga, arka koltukta oturup haşhaş tüttüren iki üniformalı yedek askerin koridoru geçip subayı tam manasıyla tekmeleye tekmeleye araçtan atmasına dek sürdü. Karmal'ın Afgan ordusu açısından epey moral verici bir manzaraydı. Başka bir köyde yolcular, bir askeri ikmal deposunun dikenli tellerinin önünde nöbet bekleyen Sovyet Tacik askerlerini ıslıklayarak yuhaladı. Fakat arkamda oturan yolcu sabırsızlıkla omzuma dokunarak, "Bak!" dedi ve alnını işaret etti. Yüzüne baktım ve bir şey anlayamadım. "Bak!" dedi daha da sabırsızca ve sağ elini bir şapka gibi başının üzerine koydu. Şapka. Evet, Sovyet Tacik askerlerin gri kürk şapkalarında kayıp olan bir şey vardı. Şapkalarındaki kızılyıldızları sökmüşlerdi. Öylece durup bize baktılar, tenleri Rus yoldaşlarından daha esmerdi ve besbelli artık, hayatları boyu kendilerine öğretilen o yoldaşlıktan eser kalmamıştı.

Daha görür görmez anlamalıydım. Afganistan'daki Sovyet askerleri (en azından Müslüman Sovyet askerleri) ülkelerinin en kutsal simgesini, babalarının 1941-45 yılları arasında başlarında gururla taşıdıkları kızılyıldızı söküp atıyorlarsa, Afganistan kanseri ruhlarını çoktan yiyip bitirmeye başlamış demekti. Müslüman din kardeşleriyle savaşmaları için gönderilmişler ve bu emre itaat etmemeye karar vermişlerdi. Afganistan'da, Sovyet imparatorluğunun günlerinin sayılı olduğunun bundan daha açık bir kanıtını arasanız da bulamazdınız. Fakat aştığım karlı düzlükler öylesine engindi, o düzlüklerdeki tehlikeler öyle büyüktü ve öylesine bitkin düşmüştüm ki, not defterime Sovyet askerlerine dair şu gözlemi yazmakla yetindim: 'Bazı nedenlerle' şapkalarındaki kızılyıldızları sökmüşler.

Birkaç kilometre ötede, çölün ortasında bir Afgan askerinin dikildiğini görebiliyorduk; alacakaranlığa, muhtemelen göremediği bir düşmana makineli tüfeğiyle ateş ediyordu. Otobüsümüz dondurucu yarı-karanlıkta bir çayhanede mola verdiğinde, az önce yanından geçtiğimiz yanmış konvoydan yaşlı bir adam, yüz kadar silahlı isyancının konvoydan 300 yolcuyu aldığını, sonra bunlardan ellisini tutukladığını anlattı. Gayet açık bir dille, o elli yolcunun parti üyesi

oldukları için 'büyük ihtimalle' idam edileceğini söyledi. Her sahne neler olup bittiğini alenen gösteriyordu; şiddetten ve hükümetin acizliğinden oluşan bir oyundu oynanan ve korkmuş yolcular bunu gayet iyi anlıyordu.

Akşam vakti, Afganistan'ın eski başkenti Kandahar'a girdik; otobüsümüz Hazreti Muhammed'in hırkasının bulunduğu türbeyi geçti, İkinci Dünya Savaşı'nda General Roberts'ın ordusuna ait bir ondokuzuncu yüzyıl topunun etrafından dolaştı. Kirli ve yorgundum, kentin eski kesiminde, sigara dumanıyla ve çok pişirilmiş et kokularıyla dolu köhne bir otele yerleştim. Odam küçüktü, yatak nemliydi, havı dökülmüş halının üzerinde benek benek sigara yanıkları vardı. Fakat iki kanatlı, pasla kaplı bir kapı, küçük ve ferah bir balkona açılıyordu; balkona çıkıp ayı ve kış göğünde parıldayan yıldızları seyrettim.

Allahuekber sesini ilk duyduğumda yataktaydım. Allah büyüktür. İnce, titrek bir feryat gibiydi. Allah büyüktür. Saatime baktım: 21.00. Ezan vakti değildi. Sokağa çıkma yasağı henüz başlamıştı. *Allahuekber*. Ses şimdi odamın neredeyse 20 metre yakınındaki yan çatıdan geliyordu; ezandan ziyade bir yakarış gibiydi. Balkon kapısını açtım. Çığlık havada geziniyordu. Onlarca, yüzlerce *Allahuekber*, bir ağızdan söylenen, birbirinin üzerine binen *Allahuekber*'ler; aynı kelimeler üzerine kurulan sesten bir bina, keskin ve tenör, tiz ve çocuksu, Kandahar'ın çatılarından yükselen bir ses ordusu... İyice yükselmişti ses, binlerce, on binlerce olmuştu şimdi; beyaz ayın ve yıldızların altında süzülen, cenneti dolduran bir koro, ilahi alemlerin müziği...

Bir aile gördüm; bir karı-koca ve çocukları, hepsi bağırıyordu, sesleri şimdi tüm kenti kaplamış Allahuekber deryasında eriyip gidiyordu. Bu olağanüstü manzara, sadece bir protesto değil, özgürlüğünü kaybedenlerin ağıtıydı. Hazreti Muhammed 630 yılında Mekke'ye girdiğinde, o büyük siyah kayaya, Kâbe'ye doğru yürümüş, sopasıyla ona dokunmuş ve İslamın kutsal sözlerini yüksek sesle söylemişti: *Allahuekber*. On binlerce yandaşı da onun ardından bu kelimeleri tekrarlamış, böylece Mekke'nin çatılarında ve balkonlarında toplanıp gelenleri izleyen Kureyş kabilesi (Muhammed bu kabiledendi) üyelerine de öğretmişlerdi. Şimdi o kutsal kelimeler, bu kez Kahdahar'ın çatılarına ve balkonlarına çıkmış on binlerce insanın dilindeydi. Bir Batılı (veya bir Rus) bunu yarı-politik bir gösteri, sembolik bir vaka olarak yorumlayabilirdi. Fakat aslında Kahdahar'ın koroları, dinsel inancın karşı konulamaz bir ifadesi, İslamın en kutsal anlarından birinin doğrudan ve sarih bir tekrarlanışıydı. Hayatının son yılında Muhammed Mekke'deki anılmış mabede girip yedi defa daha *Allahuekber* diye bağırmıştı. Kandahar'da sesler çaresiz, fakat çok güçlü, büyüleyici, sonsuz, sağır ediciydi; başka zamanlarda sesi çıkmayan bir halkın Tanrı nezdindeki birliğini hatırlayışıydı. Durdurulamaz bir güçtü bu, hiçbir Afgan valisinin veya Kremlin ordusunun nihai olarak bastıramayacağı bir dinsel kimliğin ifadesiydi.

Kandahar'ın dünyevi, siyasi protestoları ise pek işe yaramıyordu. Dükkân sahipleri iki haftayı aşkın bir süre kepenklerini indirmişti, fakat Afgan askerleri, emirlere uymayan esnafı dükkânlarını yıkmakla tehdit ederek kepenkleri zorla açtırmıştı. Afgan birliklerini, Halkişerif Camisi'nin kenarında, kamyonların içinde zincirleme sigara içerken görmek mümkündü. Fakat Kandahar'ın güneyinde faaliyet gösteren beş isyancı grubu güçlerini birleştirmişti ve normal zamanlarda itaatkar olan mollalar şimdi kentin Müslüman nüfusuna 'gelişmelere karşı uyanık olmalarını' (Sovyet işgaline yönelik aşırı ihtiyatlı, fakat beklenmedik bir göndermeydi bu) telkin ediyordu.

Ve son günlerde, bir dizi kötü basılmış poster, yeniden açılan pazaryerinin duvarlarında arzı endam etmişti. 'İnsanlar uyuyor' diye yakınıyordu biri ve öfkeyle soruyordu: 'Niye uyanmıyorsunuz?' Bir başkası Sovyet birliklerine sesleniyordu: 'Lenin'in çocukları, burada ne işiniz var?' Ancak Ruslara hitap eden bu poster Peştuca yazılmıştı ve Sovyet birliklerinin bu dile aşina olma ihtimali pek azdı. Beş gün önce Kandahar halkı aynı balkon ve çatılardan, tanklar, zırhlı

araçlar ve kamyonlardan oluşan bir konvoyun kentin orta yerinden geçişini izlemişti. İlk tank akşam dokuzda ortaya çıkmış ve konvoydaki son araç Kandahar'ı ancak sabaha karşı dörtte terk etmişti. Sovyet konvoyundaki araçların büyük bölümü Pakistan sınırındaki Spinboldak'a giden yola çıkıp gözden kaybolmuştu.

Kandahar'da yiyecek fiyatları ikiye katlanmıştı, fırlayan enflasyon ücretleri vurmuştu. Et ve pirinç fiyatları yüzde 80, yumurtanın fiyatı yüzde 100 artmıştı. Ellilerinde eğitimli bir dükkân sahibi (Avrupa işi bir süveter ve ceketi, geleneksel Afgan şalvarı ve başörtüsüyle giyerek kendince yeni bir tarz yaratmıştı) yiyecek fiyatlarını kontrol altına alamazsa Karmal hükümetinin ayakta kalamayacağını iddia ediyordu. "Hükümet her gün yiyecek fiyatlarının düştüğünü söylüyor. Bize her gün, Sovyetler Birliği ile işbirliği sayesinde işlerin iyiye gittiği söyleniyor. Fakat alakası yok." Dükkân sahibi bu noktada ağzını da bozuverdi: "Düşünebiliyor musun, hükümet yolları bile kontrol edemiyor. Sikeyim hepsini. Sadece kentleri ellerinde tutuyorlar."

Durumun ne olduğunu gayet iyi biliyordum. Kabil'e dönüş seyahati, kar ve çöl lagünleri boyunca cirit atan isyancılarla dolu o 450 kilometrelik yol, Afganistan'ı bekleyen korkunç günlerin göstergesiydi. Otobüsün penceresinden, yolun 8 kilometre uzağındaki bir köyün tümüyle yanmakta olduğunu gördüm, alevlerin kızılı karlı dağlara yansıyordu. Otoyol bazen silahlı isyancıların (bazılarının Arap kefiyeleri giydikleri dikkatimi çekmişti) bazen de kamyonlar dolusu korkmuş Afgan askerlerinin eline geçiyordu. Rus birlikleri artık yan yollardan gidiyor, silahlarını düzlüklere doğrultmuş bir halde, en küçük köylere dalıp zorbalık yapıyorlardı.

Bir kavşakta bir Sovyet devriyesi park etmişti; BMB zırhlı araçlarının içindeki askerler bize her zamanki kayıtsızlıklarıyla bakıyorlardı, görevlerini normal bir şey gibi kanıksamışlardı çoktan. Burası artık onların topraklarıydı, onların mülküydü; evet, tehlikeliydi, fakat bu da hayatın bir parçası, yerine getirilmesi gereken bir görevdi. Fakat aldatıcı olduğu kadar umutsuz da bir görevdi bu. Bir Afgan pazarcı daha sonra Kabil'de bana şunları söyleyecekti: "Bir milyonumuzu öldürseler bile, arkada ölmeye hazır bir milyon daha bulacaklar. Yabancıların ülkemizde kalmasına asla izin vermeyeceğiz." Doğru söylüyordu.

Kabil'i terk etmemden sadece birkaç gün sonra Afgan birlikleri ve güvenlik birimleri, Sovyet işgaline karşı düzenlenen kitlesel bir gösteriyi acımasızca bastırmış, başkent sokaklarında, aralarında kadın öğrencilerin de bulunduğu yüzlerce göstericiyi vurmuştu. Gelecek dokuz yılda ise Ruslara karşı savaşta bir milyonun üzerinde Afgan öldürülecek, en az dört milyonu yaralanacak ve 6 milyonu da mülteci konumuna düşüp ülkeyi terk edecekti –üstelik trajediler bununla da kalmayacak, ülke mücahitler arasındaki iç savaşa, Taliban iktidarına ve Amerikan bombardımanına da tanık olacaktı. Bu ızdırabın ne anlama geldiğini ancak sonradan fark edecektik. En mahir katiller, Sovyetler tarafından Afganistan dağlarına ve tarlalarına döşenen mayın ordularıydı. Savaş Ruslara tahminen 35 milyar dolar civarında bir paraya mal olacak (sadece bir yılda 2.5 milyar dolar değerinde Rus uçağı kaybedilecekti) ve Amerikalılar da 10 milyar dolar harcadıklarını iddia edecekti. Suudi Arabistan ise, Afgan muhalif partileri ve onların Arap destekçileri için sadece iki yılda 525 milyon dolar harcadığını 1986'da bizzat açıklayacaktı. Pakistanlı kaynaklar sonradan, savaş boyunca Afganistan'da her zaman üç ila dört bin Arap savaşçının bulunduğunu ve toplam 25 bin Arabın savaşa katıldığını söyleyecekti. Fakat nihayetinde, Rus ayısı pençelerini yaktığında ve Sovyetler Birliği çöküş rotasına girdiğinde, Amerikalılar ve onların Arap ve Pakistanlı tedarikçileri, Afganistan'ı kendi kaderine terk ettiler ve orada savaşan binlerce Arabı görmezden geldiler. Ne bir tek Suudi prensi hayatını Afganlar için tehlikeye attı, ne bir tek Arap lideri Müslüman kardeşleriyle birlikte savaşmaya tenezzül

etti, ne de yurdundan olmanın ne anlama geldiğini bilen Yaser Arafat, Amuderya ile Durand Hattı arasında uzanan Müslüman topraklarını işgal eden orduyu bir kez olsun kınadı. Arapları, sadece Usame Bin Ladin ve adamları temsil etti.

Küçük bir pervaneli Pakistan uçağıyla Kabil'den ayrıldım; Hindikuş Dağları'nın üzerindeki hava boşluklarında sarsıla sarsıla ilerleyen uçak, beni Peşaver'in güneşli, fırın gibi yanan havaalanına attı (Francis Gary Powers, düşürülen U-2 istihbarat uçağını yirmi yıl önce bu havaalanından kaldırıp Sovyetler Birliği üzerinde uçurmuştu). Kafamın içi bomboştu, bir okul çocuğu toyluğuyla tarihe tanıklık etmiş ve hayatta kalmış olmanın ağır tesiri altındaydım. Hitchcock'un *Dış Haber Muhabiri* bile bu kadarını beceremezdi.[1] Otelimde, dış haberler editörüm Ivan Barnes'tan aldığım bir mesaj, İran devrimine dair yaptığım haberlerden dolayı ödül kazandığımı müjdeliyordu bana. "Benim için bu akşam sıkı bir içki iç..." diyordu teleks mesajında. Verdikleri 1000 dolar da cabasıydı. Eski asker babamdan da bir tebrik mektubu gelecekti. "Aferin Fella[2]," diye yazmıştı. O gece uyuyamadım.

Ertesi sabah, Beyrut'a dönmeden önce son bir kez Afganistan'a bakmak için Britanyalılardan kalma eski buharlı trene atlayıp tekrar Hayber Geçidi'ne giderek toyluğumun tadını çıkardım. Başında sarığı, Pakistan Devlet Demiryolları'ndaki on sekiz yıllık tecrübesiyle acar ve bıyıklı bir Pathan olan makinist Muhammed Selim Han, yağ bezini altmış yaşındaki buhar motorununun kazanında kuruttu, yağ pompasını (Londra'da yapılmış Wakefield patentli bir EC4) ustaca kapattı ve 2511 numaralı lokomotifi Peşaver'in sıcak ve dumanlı istasyonundan kaldırdı. Her okul çocuğu bu SGC Sınıfı 2511 numarayı severdi ve ben de sevmiştim. Altı itici tekerleği, çaydanlık gibi bir kapağı olan bir bacası, sürekli tamir gören paslı bir kazanı, buhar sızdıran bir conta takımı ve yağ, is ve taze demlenmiş çay kokan bir sahanlığı vardı. Gökgürültüsü misali ses çıkarıyor ve ben, Selim Han'ın sahanlığının korkuluklarına çocuklar misali yapışıyordum.

İslamabad'daki Savunma Bakanlığı, paraya kıyıp rayın 60 kilometrelik bölümünü elden geçirmişti (eğer o Rus konvoyları günün birinde sınırdan girmeye kalkarsa kendi ordularını Landi Kotal'a sevk etmek zorunda kalabilirlerdi), fakat bu yardımın dünyanın en dik demiryolundan tırmanmaya çalışan bize pek faydası yoktu. Sarp geçitte sıralanmış on sekiz tünelden geçerken siyah dumana boğuluyorduk ve ince, kulak tırmalayıcı düdüğümüzü duyan sığırlar, keçiler, koyunlar ve ihtiyar adamlar, raylardan kaçışıyordu. 1000 metre yükseklikte, No. 2511 öyle keskin bir viraja girdi ki, Selim Han ve ben düşmemek için kabinin demir kapılarına yapıştık. Böylece Cemrut Kalesi'nden buharlar içinde Landi Kotal'a vardık, lokomotifimiz yüksek rakımın keskin soğuğunda tütüyordu.

Ve sürücü kabininden aşağıya atlayıp taşlı yola doğru ilerledim. İşte karşımda Afganistan'ın kuzeye ve batıya doğru parıldayan soluk mavi dağları duruyordu, güneşle yıkanan, soğuk, öfkeli, tanıdık ve tehlikeli dağlar. Şimdi onlara bağlılık duygusuyla bakıyordum, birilerinin hep karartmak istediği ama her seferinde capcanlı çıkan topraklara. Orada, Gavin ve ekibiyle birlikte, dünyanın tepesine ulaşmıştım. Afganistan'da neyin doğumuna tanıklık yaptığımızı veya aynı ülkenin yirmi bir yıl içinde daha nelere gebe olduğunu asla tahayyül edemezdim. Ne de benim için sakladığı acıyı.

---

1 Fakat Hitchcock'un Humphrey Haverstock'u, en azından kalıp savaşı kendi gözleriyle izlemeye devam ederdi. Charles Douglas-Home sonradan bana, bütün editörlerin nasıl haber kaçırmaktan korktuğunu anlatacaktı. "Şu an için artık Afganistan'dan düzenli haber alamıyoruz," diye yazıyordu. "O ülkede neler olup bittiğine dair güvenilir haberler geçme fırsatını kaçırmayacağımız konusunda güvence verebilirseniz müteşekkir kalırım... Afganistan'daki olayların, sırf orada muhabirimiz yok diye gazeteden silinip gitmesine izin vermemeliyiz."

2 İngilizcede 'ahbap' anlamına gelen bir deyiş. İlerleyen bölümlerde yazar bu ifade üzerinden bir hikâye anlattığı için burada da olduğu gibi bırakıldı. –çn

DÖRT

Halı Dokumacıları

... azgın amaçları için
Zerre merhameti olmayan adamlar
Bu yeni düşmandan memnundu. Tiranlar, hep güçlü olan,
Şeytani numaralarla, şimdi on kat güçlüydüler,
Ve bu yüzden her yandan düşmanla kuşatılmışlardı,
Can çekişen toprakta delilik nöbeti;
Bir avuç adamın zulmü
Nicelerini deliye çevirdi,
Cehennemden gelen patlamalar,
Onlara cennetten esen rüzgarlar gibi kutsal göründü.

WILLIAM WORDSWORTH, *The Prelude*, 1805, Onuncu Kitap

Christopher Montague Woodhouse, kendine İran'daki İslam devrimine bir katkısı olup olmadığını soruyordu. Artık ihtiyar bir adamdı, fakat onu hâlâ diri tutan enerjiyi görebiliyordunuz; uzun, heybetli, cesur ve acımasız bir 79'luk delikanlı. O 1997 sabahında Oxford'da kar yağıyordu, fakat beni karşılamak için emekli evinin kapısına kadar gelmişti, elimi mengene gibi sıktı. Kütüphanesinde çakı gibi dimdik oturdu, zihni genç bir adam gibi berraktı, sorularımı bir Yunan filozofu kesinliğiyle, her cümlesini titizlikle kurarak yanıtladı. 1953'te, İran'ın tek demokratik yolla seçilmiş başbakanı Muhammed Musaddık'ı devirmek için düzenlenen 'Postal Operasyonu'nda Britanya'nın en üst düzey gizli ajanıydı. CIA'daki meslektaşlarıyla birlikte Şah'ın sürgünden İran'a dönmesine yardımcı olan 'Monty' Woodhouse, Şahların Şahı'nın, 'Aryanların Işığı'nın İran'a bizim adımıza sadakatle (ve baskıyla, zorbalıkla, yolsuzlukla ve kibirli bir yalnızlık içinde) hükmedeceği bir filmin sahnelenmesinde başrolü oynayanlardandı. Woodhouse, Kumpas'ın (yani uluslararası komplo, Arapçada *muamara*) her zaman Ortadoğu'nun hayal gücünün ürünü olmadığını hatırlatıyordu insana: Yunanistan'da bir gerilla, bir Muhafazakar parti vekili, oldukça saygın bir Yunan dilbilimcisi ve akademisyen sıfatlarını sığdırdığı bir ömrün son demlerindeydi. İran demokrasisini yıkanların neredeyse hiçbiri artık yaşamıyordu; Tahran'daki CIA şefi Kermit Roosevelt, onun patronu Allen Dulles, Britanya Dışişlerinden Robin Zaerner, askeri darbeyi örgütleyen esrarengiz Raşidyan biraderler, Musaddık'ın kendisi ve İran'ın son Şahı. 'Monty' hayatta kalan son kişiydi.

Birbirimizi dokuz yıldır tanıyorduk; tanışmamıza da *The Times*'ın beni eski BM Genel Sek-

TÜRKİYE
TÜRKMENİSTAN
Hazar Denizi
Tebriz
Tamarçin
Piranşehr
Kazvin
Tahran
Meşhed
K
Kum
AFGANİSTAN
Kasrı Şirin
Kirmanşah
Bağdat
IRAK
İRAN
Karun
Dezful
Şuş
Susangerd
Ahvaz
Şalemçe
Şattül Arap
Hürremşehr
Abadan
Basra
KUVEYT
Şiraz
PAKİSTAN
Harg Adası
SUUDİ ARABİSTAN
Bandar Abbas
KÖRFEZ
Hürmüz Boğazı
Umman Körfezi
500 kilometre

reteri ve Bosna'nın eski *Wehrmacht* Generali Kurt Waldheim'ın gizli savaş dönemi tarihini araştırmakla görevlendirmesi vesile olmuştu.[1] Woodhouse, parlak Britanyalı akademisyen Gerald Fleming'le birlikte, bu Avusturyalı eski istihbarat subayının Alman ordusundaki mazisine dair amansız bir takip içindeydi. Bunu yapmasının ahlaki olduğu kadar şahsi nedenleri de vardı; Waldheim'ın adının baş harfleri, Woodhouse'un emrindeki bir Özel Operasyonlar subayının sorgu raporunun altında yer alıyordu; subay Yugoslavya'da yakalanmış, daha sonra Gestapo tarafından idam edilmişti. Woodhouse en başta (savaş dönemindeki Balkanlar ve Tahran'da) gölgelerin içinde yaşayan biriydi, ardından parlamentoya seçilmişti ve o ölmeden önce, Britanya ve ABD'nin, yani Batı'nın (ve yani *biz*) niye İran'ın yegâne laik demokrasisini yıkmayı tercih ettiğini öğrenmek istiyordum.

Hiç kırpmadığı didikleyici gözleriyle baktı bana. "Bazen kapıların Ayetullah'a, Humeyni'ye ve diğerlerine açılmasından benim sorumlu olduğumu söylüyorlar," diye başladı. "Fakat Postal Operasyonu ile Şah'ın devrilmesi arasında çeyrek asırlık bir süre geçtiğine dikkat çekmek isterim. Neticede başa gelen Humeyni oldu, fakat bunun için yıllar geçmesi gerekti. Bana göre o dönem daha iyi bir şekilde değerlendirilebilirdi." Şaşırmıştım. Woodhouse'un zihninde Musaddık'ı deviren darbe, Şah'ın geri dönüşü bir püskürtme harekatı, tarihsel bir ertelemeydi. Fakat işin içinde AIOC gibi küçük bir mesele de vardı: Sonradan BP adını alacak olan İngiliz-İran Petrol Şirketi, Musaddık tarafından daha yeni millileştirilmişti. Konuşma biçiminden, ellerinin telaşlı hareketlerinden, bu operasyonun Woodhouse'un hayatındaki en heyecan verici olaylardan biri olduğunu çıkarsayabilirdiniz. Nihai hedef, genç Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin dönüşüydü ve birkaç milyon dolara, bir uçak dolusu silaha ve yaklaşık beş bin hayata mal olmuştu. Ve yirmi beş yıl sonra hepsi çöpe gitmişti.

Amerikalılar kendi komplolarına 'Ajax Operasyonu' adını vermişlerdi; klasik kökenleri bir başarı hikâyesi anlatmıyor olsa bile, en azından Woodhouse'un akademik kimliğine hitap eden bir ad olmalıydı bu. Ajax, Aşil'den sonraki en cesur savaşçıydı, fakat bir delilik nöbeti geçirip kendisini öldürmüştü; Amerikalıların Musaddık'tan sonrası için kafa yorması gereken bir akıbetti doğrusu. Müteakip yıllarda Ortadoğu, daha şevkli 'rejim değişikliği' harekatlarına sahne olacaktı; Pentagon'daki bir avuç neo-muhafazakar da, 'Irak'a Özgürlük Operasyonu'na kalkışmadan önce 1950'lerin tozlu arşivlerini açıp Ortadoğu liderlerini devirme derslerini çalışmış olmalı. Fakat Postal/Ajax Operasyonu'nun, alenen petrolle alakalı olmasına karşın, ne İran'a 'demokrasi' getirmek ne de Ortadoğu'nun haritasını değiştirmek gibi bir niyeti vardı. Halk arasında sevilen, ama biraz da yıpranmış olan Musaddık'ın temsil ettiği 'demokrasi', Washington ve Londra'nın destek vermek istediği türden bir demokrasi değildi. Dertleri, ucuz yoldan rejimi değiştirmekti.

---

1 BM genel sekreterliğini yürütürken Waldheim, *Wehrmacht*'ın Yugoslavya'da görevli E Grubu'ndaki rolünü başarıyla gizledi; söz konusu dönemde Alman birlikleri ve onların Hırvat müttefikleri, Sırplara ve Müslümanlara yönelik kitlesel katliamlara katılmıştı. Bu katliamlarda yer aldığına dair herhangi bir kanıt olmasa da Waldheim'ın, Nazilerle Tito'nun Partizanları arasındaki çatışmaların doruğa ulaştığı 1943'te Bosna'da savaş suçları işlendiğini bildiğini reddetmesi, bölgede yaptığım araştırmalarla ters düşüyordu. 1988'de Boşnak kasabası Banja Luka'yı ziyaret ettiğimde, Waldheim'ın istihbarat bürolarının, savaş döneminde idam alanı olarak kullanılan yerin hemen yanında ve Jasenovaç imha kampının sadece 35 kilometre uzağında olduğunu keşfettim; ki Waldheim idamlar ve kamp hakkında hiçbir şey bilmediğini söylüyordu. BM'nin tepesindeki adam sonradan, Ortadoğu'daki siyasi liderlere, konunun uzmanı olduğunu hiç çaktırmadan, gerilla savaşı hakkında dersler verecekti. O yaz Bosna'dan ayrılırken belleğimde kalan en canlı anı, *The Times*'a telefon edip Ivan Barnes'la yaptığım görüşmedir: Ona, modern dönem Yugoslavya ile, iç savaşın eşiğindeki 1975 Lübnan'ı arasında birçok paralellik gördüğümü, yakın gelecekte Bosna'da bir iç savaş patlak vereceğine inandığımı anlatmıştım. Barnes saflığıma gülerek, "Eğer olursa haberini yaparız," demişti. 1992'de Bosna savaşından haber geçmekteydim – *Independent* için.

Proje, Başkan Truman'ın pek ilgisini çekmemişti, fakat 1953'te Eisenhower Beyaz Saray'a geldiği sırada, Amerika çoktandır Musaddık'ın Sovyetlerin safına geçmesinden korkmaktaydı. Operasyonun CIA kanadını, tanıdık bir isim, Kermit Roosevelt (bir gözünü korsanlar gibi kapatan eski başkan Theodore'un torunu) yürütüyordu ve kurbanı, Saddam Hüseyin'in zıddıydı. "Hiçbir ülke, diktatörlüğün gölgesi altında ilerleyemez," diyordu Musaddık, yarım asır sonra George W. Bush'un ağzından çıkmasını bekleyebileceğiniz kelimelerle. Fakat Musaddık'ın, Irak'ın müstakbel diktatörüyle bir ortak noktası vardı; uluslararası hasımlarının uzun zamandır yürüttüğü bir şahsi yıpratma kampanyasının hedefiydi o da. 'Sarı' yüzünden, burnunun nasıl sürekli aktığından söz ediliyordu. Fransız yazar Gérard de Villiers, Musaddık'ı, 'keçi gibi kıvrak, baş belası bir güdük' diye niteliyordu. Öldüğünde *New York Times*, 'kabine toplantılarını arkasına üç yastık koyup yatakta otururken ve damarlarına Amerikan kanı naklederken yaptığını' iddia edecekti. Doğruydu, Musaddık Avrupa eğitimi almış, pembe pijamalar giyen ve parlamentoda gözyaşlarına boğuluveren bir aristokrattı. Fakat gerçek bir demokrattı (son derece saygın bir diplomatlık ve milletvekilliği geçmişi vardı); Şah'ın tiranlığına karşı çıkışı ve daha fazla petrol tavizi vermeyi reddetmesi, lideri olduğu Ulusal Cephe'ye kitlesel destek kazandırmıştı. Woodhouse Tahran'a vardığında (resmi sıfatı Britanya büyükelçiliğinin 'enformasyon yetkilisi'ydi), İran zaten felaketin eşiğine gelmiş durumdaydı. AIOC ile pazarlıklar çökmüştü; Woodhouse AIOC yetkililerinin 'sıkıcı, domuz kafalı ve tahammül edilmez' olduğunu teslim ediyordu. Woodhouse'a göre, Britanya elçisi de 'dul kızkardeşinin sözünden dışarı çıkmayan kılkuyruk bir müzmin bekardı'. ABD elçisine gelince, Demokrat Parti'ye yaptığı bağışların ödülünü fazlasıyla almış bir kodamandı.[1] "Yapmam gereken ilk iş İran'a bir uçak dolusu silah sokmaktı," dedi Woodhouse. Irak hava üssü Habbaniye'den (on yıllar sonra bu üs Saddam Hüseyin'in savaş uçaklarına, ardından Amerikan işgal ordusuna ev sahipliği yapacaktı), yanında milyonlarca İran riyaliyle birlikte uçağa binmiş ve paraları gizli bir yerde Raşidyan kardeşlere vermişti. Darbeyi yapacak kitleyi onlar örgütleyecekti. Silahlar da o kitleye dağıtılacak, Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgale kalkışması durumunda Ruslarla savaşmak için kullanılacaktı.

Woodhouse devam etti: "Zagros Dağları üzerinden geçip Tahran'a indik. Silahların büyük kısmı tüfek ve tabancaydı. Bir kamyonla kuzeye doğru yol aldık, kontrol noktalarından kurtulmak için yan yolları kullandık. Durdurulursak bütün plan suya düşebilirdi. Silahları emrimdeki adamların kazdığı çukurlara gizledik. Ve bildiğim kadarıyla o silahlar hâlâ kuzey İran'da bir yerlerde gömülü. Sovyetler Birliği ile bir savaş çıkacağı ihtimali üzerinden hareket ediyorduk. Fakat bir noktaya açıklık getirmeliyim. Tahran'a ilk gönderildiğimde görevim Musaddık'ı devirmek değildi. Aslında Tahran'daki Britanya elçiliğinde bu görev başka birine, Robin Zaehner'e aitti. Çok iyi bir arkadaştı, çok zekiydi, fakat çok da tuhaf bir adamdı. Görevi Musaddık'ın işini bitirmekti. Zaehner işi kotaracağından umudu kesip Tahran'dan ayrıldıktan sonra görev bana verildi."

Daha sonra Oxford'da Doğu Dinleri Profesörü olan Zaehner, Malta'da üslenip, Britanya'nın komünist Arnavutluk'ta rejimi yıkmak yönündeki felaketle sonuçlanan girişiminde rol almış ve Amerikan ajanları tarafından operasyona ihanet etmekle suçlanmıştı (Woodhouse buna asla inanmıyordu); şimdi de Şah'ı iktidara taşımakla görevlendirilmişti. Raşidyan biraderleri bulan Zaehner'di; iki kardeş, İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'da Almanya nüfuzuna karşı faaliyet yürütmüştü. İran, Britanya elçilik çalışanlarını Tahran'dan kovma noktasına gelmiş, bunun

1 Saddam Hüseyin'in sonradan canavarlaştırılmasına tanık olanlar şunu da bir kenara not etsin: ABD büyükelçisinin halefi Loy Henderson, Dışişleri Bakanlığı'na Musaddık hakkında, 'vahim ve tehlikeli bir durumla, Ruslarla ittifaka hazırlanan bir deliyle karşı karşıyayız' diye yazıyordu. Rusların yerine El-Kaide'yi, mektubun altındaki Henderson isminin yerine de 2002'deki Başkan Bush'u veya Başbakan Blair'i koyabilirsiniz.

üzerine Woodhouse, CIA'nın başkentteki şefiyle irtibata geçmişti: "Roger Goiran gerçekten hayran olunacak bir meslektaştı... bir Fransız ailesinden geliyor, birçok dil biliyordu... son derece zeki ve hoştu... çekici bir eşi vardı... Musaddık bizi ülkeden çıkarırken yeri doldurulamaz bir müttefik oldu benim için." Londra'ya döner dönmez Woodhouse planlarını Washington'daki Amerikalılara açtı: Raşidyanlar, muhalif asker ve polislerden, milletvekillerinden, mollalardan, editörlerden ve pazardan toplanan ayaktakımından oluşan bir orduyla Tahran'ın kontrolünü ele geçirecek, bu arada aşiret liderleri de büyük kentleri alacaktı (tabii Woodhouse'un parası ve gömdüğü silahlarla donatılacaktı bu ordu).

Musaddık, AIOC ile anlaşmaya varmak yönündeki son teklifleri reddedip (çoktan İran'ı terk etmiş olan) Şah'ı tehdit etti; işte bu andan itibaren kaderi de çizilmiş oldu. Roosevelt gizlice İran'a giderken, Woodhouse da Şah'ın kızkardeşi Eşref'le İsviçre'de bir araya geldi ve kardeşini tahta çıkmak konusunda ikna etmesini istedi. Bu arada Şah'ın kendisi de, ünlü General H. Norman Schwarzkopf'tan (1991'deki Körfez savaşında Irak'a karşı ABD güçlerine komuta edecek olan Norman Schwarzkopf'un babası), aynı talebi içeren gizli bir mesaj almıştı. Şah süper, güç müttefiklerinin isteklerine riayet etti. Musaddık'ı başbakan olarak tanımadığını belirten bir ferman yayımladı; Musaddık bu fermana uymayı reddedip Şah yanlısı Albay Nimetullah Nasiri'yi tutuklayınca, hemen o gün Tahran sokakları Roosevelt ve Woodhouse'un satın aldığı ayaktakımıyla doldu.

Woodhouse yaptıklarından hiç pişman olmamıştı: "Tümüyle Musaddık'ın hatasıydı. Şah'ın fermanıyla görevi bırakması emredilmişti. Kendi haydutlarını seferber etti ve kan dökülmesine tamamen o sebep oldu. Biz kan dökülmesinden yana değildik ve yandaşlarımız plana göre hareket etti. Hiçbir şey yapmadan seyirci kalabilir miydik? Musaddık ve mollalar arasındaki ilişkiler ne olacaktı? İşler sadece daha kötüye gidecekti. AIOC faaliyetine tekrar başlamayacaktı. Ve Şah, yirmi beş yıl sonra değil, daha o zaman devrilecekti."[1]

Emekli evinde hâlâ iki yıl önce ölen eşi Davina'nın yasını tutan Woodhouse, şimdilerde zihnini, modern Yunanistan tarihini, eski dostu ve meslektaşı Panayotis Kanellopoulos ile birlikte İngilizceye tercüme ederek canlı tutuyordu.[2] Onu görmek kolaydı, adeta beşinci Baron Terrington oluvermiş kibar bir ihtiyar, romantik bir tarihi şahsiyetti. Neticede karşımda duran adam Churchill ve Eden'ı, CIA'nın en tepesindeki adamları tanıyordu. Fakat darbeler tezgahlayan Britanya ajanları vicdansız, amansız insanlar olabiliyordu. Konuşmamızın bir noktasında Woodhouse kendi duygularından bahsetti. "Kendimi övmek istemiyorum," diyordu. "Fakat hiçbir zaman, Alman işgali altındaki Atina'da da Tahran'daki operasyon sırasında da, korkmadım. Paraşütle atlamaktan korkmadım, yanlış bir yere indiğimde bile. Yapmak zorundaydım ve yaptım. Ve geçmişe dönüp baktığımda ürperiyorum. Tehlike beni hep büyülemiştir, tehlikedeyken yapılan keşifler beni büyülemiştir."

Bu şahsi değerlendirmenin karanlık tarafları olduğunu biliyordum. Woodhouse otobiyografisinde, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Yunanistan görevi sırasında İtalyan pasaportu taşıyan ve Mihver ülkeleri için çalışan bir çingeneyi yakalamalarını anlatıyordu. İki Yunanlı gerilla lideriyle birlikte (Napoleon Zervas ve Aris Velokhiyotis) bir divanı harp kuruvermişlerdi. "Sonuç kaçınılmazdı," diye yazıyordu Woodhouse. "Bir mahkumun başında bekleyecek insan gücümüz yoktu; elimizden kaçırma riskini de göze alamazdık. Köy meydanında asıldı."

1 CIA 1997'de, hiç de şaşırtıcı olmayan bir açıklama yaparak, Musaddık darbesi hakkındaki bütün belgelerinin 1960'ların başında imha edildiğini öne sürdü; 1993'te İran'la ilgili belgelerin kamuoyuna açıklanacağına dair açıkça söz veren CIA şefi James Woolsey'e göre, 'Amerikan halkının inancına yönelik korkunç bir suiistimal'di bu. Bir CIA tarihçisi de, 1960'ların başında kurumda 'bir imha kültürü' olduğuna dikkat çekiyordu.

2 2001'de öldüğünde, Woodhouse'un savaş dönemi kariyeri hatırlandı sadece. *Independent*'taki anma yazısında (26 Şubat 2001), İran'da çevirdiği dolaplara hiç değinilmedi.

Woodhouse o genci düşünüyor muydu hâlâ? Bu soruyu, konuşmamızın sonunda, dışarıdaki fırtına kütüphane penceresine kar savururken, nazikçe sordum. Uzun bir sessizlik oldu ve Woodhouse başını ağır ağır salladı. "Korkunçtu; kendimi çok kötü hissettim. O sahne hâlâ arada bir gözümün önüne geliyor. Zavallı bir gençti. Aslında pek bir şey de anlatmadı, çok sarsılmıştı. Bir tür zekâ geriliği de vardı. Asılırken oradaydım. Bir ağaca asılmıştı. Altındaki sandalyeyi çekiverdiler. Sanırım can vermesi uzun sürmedi, ne kadar sürdüğünü tam olarak bilmiyorum. Sadece birkaç yüz kişiydik, işgalin ilk zamanlarıydı. Gitmesine izin verseydik İtalyanlara bütün bildiklerini anlatacaktı... Bizi köy köy takip etmişti. Zaten ondan sonra Zervas'a esir almamasını söyledim."

Tahminimce Woodhouse İran darbesini de aynı soğukkanlılıkla tertiplemişti. Musaddık'ın yanı sıra Ayetullah Ebul Kasım Kaşani'yi bertaraf etmek için de çok az zamanı vardı. Kaşani, Humeyni'nin habercisiydi (ondan daha ılımlıydı); Britanyalılara muhalefetiyle milliyetçi bir itibar kazanan, fakat Musaddık'la hemen ittifaka girmekten kaçınan bir din adamıydı. Kaşani, Woodhouse'un pek umurunda değildi. "O aslında kimsenin ciddiye almadığı biriydi, milletvekili olup meclise girmişti, ki bir ayetullah için tuhaf bir şeydi bu. Güçlü bir tabanı yoktu... Kaşani yalnız biriydi. Herhangi bir kitle hareketine önderlik edecek hali yoktu. Sadece bir ayrıntı, bir başbelasıydı." Fakat aynı fikirde olmayanlar da vardı. Anlatılanlara göre Kaşani 'İslam demokrasisinden' bahsediyordu. 'Tepeden tırnağa korkusuz, ödünsüz, hiçbir şahsi menfaat gözetmeyen bir adamdı... Bu nitelikleriyle birlikte tevazu ve gözükaralığı, şefkat ve mizahı, derin bilgi ve yüksek belagatı kendinde toplamıştı.'[1] Kasım 1951'de Kaşani şunları söylüyordu: "Yabancı hükümetlerin içişlerimize müdahale etmesini istemiyoruz... ABD Britanya politikasını takip etmekten vazgeçmelidir. Aksi takdirde, genelde dünyanın, özelde İran'ın gözünde nefret kazanmaktan ve prestijini kaybetmekten başka eline hiçbir şey geçmeyecektir." Elli iki yıl sonra Tony Blair, Amerika'nın Irak politikasını takip ettiğinde, Ortadoğu'dan tam da bu minvalde uyarılar gelecekti.

Woodhouse bir noktada haklıydı: Musaddık'ın devrilmesinden ve takiben yargılanmasından sonra (üç yıl hapis cezası alacak, on yıl sonra, ev hapsinde tutulurken ölecekti) Kaşani kendi köşesine çekilmişti. Woodhouse, Ayetullah'ın Şah'a geri dönüşünü kutlayan bir telgraf gönderdiğini de hatırlıyordu. Fakat 1953'te Musaddık iktidarını ve İran'ın bağımsızlığını sona erdiren askeri darbe, 1979'un devrimcileri için acı bir ders olacaktı. Eğer Şah günün birinde tahttan indirilecekse, anayasal haklarla meşgul olunamazdı, yarım önlemler alınamazdı, İran'da Batı iktidarını yeniden tesis edecek tek bir karşı devrimci bırakılamazdı. Sonraki devrim beş binden çok daha fazla cana mal olacaktı; nihai, mutlak ve affetmeyen bir devrim olmak zorundaydı bu. Casuslar ve onların kukla rejimi, bir kerede ortadan kaldırılmalıydı.

Görmek isteselerdi, Amerikalılar, Britanyalılar ve Şah da önemli dersler çıkarabilirdi. 1953 darbesinden sonra Şah hep ABD'nin ve Britanya'nın kuklası olarak görülecekti. James A. Bill'in de yazdığı gibi, Musaddık'ın devrilmesi, 'İran milliyetçiliğinin gözü açılan güçleri arasında yeni bir bütünleşme ve ABD'ye yönelik artan düşmanlık dönemini ateşledi.' Woodhouse, Humeyni'nin devriminden derin üzüntü duyacaktı. "Yaptığımız işin boşa gittiğini düşündüm; Şah tekrar iktidara getirildiğinde 'oldukça rahatlamıştık'. Meselenin hallolduğuna çok çabuk inandık." Musaddık azledildikten sonra Allen Dulles Woodhouse'u Washington ziyaretinden ve Eisenhower yönetimini darbeyi desteklemeye ikna etmesinden dolayı övgülere boğmuştu:

1 Bu aşamada, geleceğin Şah'a muhalefet eden Ayetullah Humeyni'si yoktu henüz ortada. Amerikalı akademisyen James A. Bill'in yazdığına göre, İran İslam Devrimi'nin müstakbel liderinin, dönemin önde gelen Şii din adamı Ayetullah Muhammed Hüseyin Burucirdi'den, Şah'ın siyasi sistemini desteklemesini isteyenlerden biri olduğuna dair söylentiler vardı. 1979'da hayat hikâyesini yayımlayan İran gazetelerinin, Humeyni'nin çeyrek asırdan fazla bir süre önce yürüttüğü faaliyetlere tek satır atıfta bulunmaması manidardı.

"Buraya son gelişinde küçük güzel bir yumurta bırakıp gittin!" diyordu, MI6'dan gelen meslektaşına.

Ama artık 'küçük yumurtalarla' ilgilenmiyoruz. Bugünün 'rejim değişikliğinde' daha muhteris ideolojik projeler, devasa ordular (ve daha şişkin egolar) rol oynuyor. Belki de bu yüzden o kadar çabuk ve kanlı bir biçimde başarısız olabiliyorlar. Musaddık'a karşı darbe, Amerikalıların Soğuk Savaş'ta giriştiği bu tür operasyonların ilkiydi; Britanyalılar içinse sonuncusu oldu. En azından hiçbir zaman Musaddık'ın kitle imha silahları olduğunu iddia etmedik. Bu noktada son sözü CIA'nın şefi Kermit Roosevelt'e bırakmak lazım: "Eğer bir daha bunun gibi bir iş yaparsak," diye yazıyordu şaşırtıcı bir öngörüyle, "halkın ve ordunun bizim istediğimizi istediğinden kesinlikle emin olmalıyız."

Woodhouse'un sözünü ettiği 'rahatlama'nın dayanağı, Şah'ın geri döndükten sonra kurduğu güvenlik birimleriydi. Savak (*Sazman-i Etelaat va Amjiniat-i Keşvar*, yani 'Ulusal Enformasyon ve Güvenlik Örgütü') bölgedeki en meşhur ve cani örgüt haline gelecekti. İşkence tezgahlarının Ortadoğu'da eşi benzeri yoktu. Savak karargahında daimi bir ABD gizli misyonu vardı. Sorgulama yöntemleri arasında (geleneksel hayalara elektrik verme, falaka ve tırnak sökme yöntemlerinin ötesinde) tecavüz ve 'pişirme' vardı. Daha adından nasıl bir acı verdiği hemen anlaşılan 'pişirme'de, kurban kablolarla kaplı bir yatağa bağlanıyor ve adeta tost makinesinde kızartılır gibi, yanana kadar elektrik veriliyordu.[1] Vaktiyle *El-Ahram*'ın editörü ve Nasır'ın da sırdaşı olan büyük Mısırlı gazeteci Muhammed Heykel, Savak'ın genç bir İranlı kadına işkence yaparken çekilmiş bir filmi anlatıyordu: Kadın çırılçıplak soyuluyor ve göğüs uçları sigarayla yakılıyordu. Heykel'e göre, CIA filmi dünyanın diğer yerlerindeki Amerikan destekli rejimler (Tayvan, Endonezya, Filipinler...) için çalışan istihbarat servislerine dağıtmıştı. Şah'ın tasfiye emri sonrası Musaddık'ın tutukladığı Albay Nimetullah Nasiri, monarşinin son on beş yılında Savak'a hakim oldu ve 60 binden fazla ajan istihdam etti. Öyle ki, İran'ın erkek nüfusunun üçte birinin, ya doğrudan doğruya ya para karşılığı ya da şantaj yoluyla bir şekilde Savak'ta çalıştığına inanılıyordu. İçlerinde diplomatlar, memurlar, mollalar, aktörler, yazarlar, petrolcüler, işçiler, köylüler, yoksullar ve işsizler vardı; bütün bir toplum iktidardan duyduğu korkuyla çürümüştü.

Batı'nın gözünde Şah, bizim polisimizdi, bilge 'otokrat'tı (elbette asla bir diktatör değildi); güneybatı Asya'da Sovyet yayılmacılığına karşı duran bir kale, petrol kaynaklarımızın koruyucusu, müstakbel demokrat (demokrat 'değildi', ama günü gelince 'olacaktı') ve halkını parlak bir ekonomik geleceğe taşımaya kararlı bir reformcuydu. Sonraki çeyrek asır boyunca, uluslararası petrol endüstrisi İran'dan 24 milyar varil petrol hortumladı; Britanya'nın 'Süveyş'in doğusundan' çekildiği bir dönemde, 'Körfez'in polisi' artık hiç olmadığı kadar önemliydi. Fakat Şah'ın iktidarı, destekçilerinin dünyaya inandırmaya çalıştığı gibi, hiçbir zaman istikrarlı olmadı. 1960'lar boyunca rejime karşı başkaldırılar yaşandı; 1971-5 arasında dört yüz bombalama eylemi yapıldı. 1963 başlarında Ayetullah Humeyni Şah iktidarını defalarca kınadı. Peygamber'in torunu Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da şehit olduğu 3 Haziran gününde Humeyni Şah'ı alenen yozlaşmışlıkla suçladı ve derhal tutuklanıp Tahran'a getirildi. Patlayan halk öfkesi

1 İşkencenin kurbanlarından biri de, rejim tarafından daha sonra idam edilen mühendis Mesud Ahmedzade'ydi. 1972'de duruşmasına katılan bir Fransız avukat, Nuri Elbala, Ahmedzade'nin üzerindekileri sıyırıp işkence izlerini nasıl gösterdiğini anlatıyordu: "Göğsünün orta yerinin tamamı ve karnı, derin yanıklardan kaynaklı korkunç yaralarla kaplıydı. İnsan bakamıyordu... Sırtı daha da kötü durumdaydı. Sürekli olarak açılıp tekrar kabuk bağlayan yaraların oluşturduğu kusursuz bir dikdörtgen kazınmıştı sırta. Dikdörtgenin içindeki deri, bir kez daha yanıktan kaynaklı parlak yaralarla kaplanmıştı." İşkence sonrası hapisten kaçan Eşref Dehkani (muhalefete üye bir kadın militandı), Savak işkencecileri tarafından nasıl tecavüze uğradığını ve gövdesine yılanlar konduğunu yazıyordu.

Humeyni'nin ulusal bir muhalefet lideri olarak konumunu pekiştirdi. On altı ay sonra, 4 Kasım 1964'te Humeyni, Amerikan güçlerine İran dahilinde işlediği bütün suçlardan yargı muafiyeti tanıyan yeni yasayı kınayan bir konuşma yaptı. Bu yasayla bir İranlıyı öldüren Amerikalı ülkeyi elini kolunu sallayarak terk edebilecekti; bir İranlıyı öldüren İranlı ise asılıyordu.[1] Bu konuşmadan birkaç gün sonra Humeyni Türkiye'ye sürgüne gönderildi.

Şah'ın 'Beyaz Devrimi', toprak reformu yasasıyla orta sınıfları, rejimin laik tabiatını güçlendirerek de (sözgelimi kadınlara oy kullanma hakkı vererek) din adamlarını kendinden uzaklaştırmayı becermişti. 1977'ye gelindiğinde, yani İslam devrimine iki yıldan az bir süre kala, Şah, İran'ın on yıl içinde en az Batı Avrupa kadar kalkınmış olacağı ve hemen ardından da dünyanın en güçlü beş ülkesinden biri haline geleceği kehanetinde bulunuyordu. İnsan haklarını dünyaya yaymak gibi liberal bir arzuyla yanıp tutuşan, fakat Şah'ın iktidarını korumasını hararetle isteyen Başkan Jimmy Carter'ın ABD yönetimi ise, İranlılar arasında büyük rahatsızlık doğuran reformları destekleme siyasetini sürdürdü. İsrailli liderler sık sık İran'ı ziyaret ediyordu; David Ben Gurion, Moşe Dayan, Golda Meir, Abba Eban, İzak Rabin ve Yigal Allon'un hepsi Tahran'a, çoğunlukla gizli ziyaretler düzenlediler. İranlı askeri yetkililer de, üst düzey İsrailli ordu subaylarıyla görüşmeler yapmak için Tel Aviv'in kapısını aşındırıyordu. Tel Aviv ile Tahran arasında düzenli El Al uçuşları vardı.

Bütün su katılmamış monarklar gibi, Şah da sürekli gösteriş peşindeydi. 1971'de, bütün dünya liderlerini iktidarının 13. yıldönümü kutlamaları için İran'a davet etti; Birinci Daryus dönemindeki Pers İmparatorluğu'nun başkenti olan antik Persepolis şehrinde muazzam bir doğumgünü partisi düzenlendi. Şehir 'dünyanın çekim merkezi' haline gelecekti; davete icabet edenler arasında kimler yoktu ki; İmelda Marcos, ABD Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, Ürdün Kralı Hüseyin... Misafirlerin keyfini süreceği kaliteli şaraplardan, yıkıntıların yanına kurulan devasa çadırın içindeki mobilyalara kadar her şey dışarıdan getirilmişti. Şah, Akdeniz kıyılarından Mısır'a, oradan İndus Irmağı'nın doğusuna kadar uzanan toprakları fetheden Pers kralı Büyük Sirus'un varisi sıfatıyla kutsanacaktı. Büyük İskender Persepolis'i M. Ö. 330 yılında fethetmiş ve rivayete göre, bir fahişenin isteğiyle yıkılmasını emretmişti. Şah'ın 'doğumgünü' için İran askerleri Medler ve Persler, Safeviler, Kaçarlar ve Partlar gibi giyinmişlerdi. Hazreti Muhammed'e ve İslamı Pers ülkesine getiren Müslüman istilalarına ise tek bir atıf yoktu. Fakat zaten mesele de buydu. Şah kendisini bir Müslüman olarak değil, İslamiyet öncesi İran'ının hanedanlık varisi olarak sunuyordu. Doğal olarak Humeyni bu işret meclisini tepeden tırnağa tiksindirici olmakla suçladı.

Bu kendinden menkul büyüklenme numaraları, son noktada hiçbir işe yaramadı. O şaşaalı şölenden arta kalanlar, Ayetullah rejimi tarafından kolayca bir boşluk sembolüne dönüştürüldü. Uzun süredir sürgünde olan Şah New York'ta ameliyata girerken, ben Tahran'dan Persepolis'e gitmekteydim. Şölenin yapıldığı özel çadırı buldum, hâlâ yıkıntıların yanında duruyordu. Saf altından banyosuna bile girdim, saf altından musluklarını açtım. Artık su akmıyordu o musluklardan.

Kaldı ki Şah'ın damarlarında Sirus'un kanı falan da yoktu. İran tarihindeki birçok şahı birbirine bağlayan oldukça sıkı bir kan bağı olmasına rağmen, onun böyle görkemli bir mazisi yoktu (Pehlevi hanedanlığı 1925'te kurulmuştu). Polonyalı yazar Ryszard Kapuscinski onsekizinci yüzyıl monarkı Ağa Muhammed Han'ın saçtığı dehşeti son derece etkili bir biçimde anlatır. Han, Kirman kentinin bütün nüfusunun öldürülmesi veya kör edilmesi emri verir, çünkü

1 Amerika'nın 2003 Irak işgali sonrası ABD'nin Irak valisi Paul Bremer tarafından geçirilen tıpatıp benzer bir yasa, Iraklıların yaygın protestolarına yol açtı ve ABD işgaline karşı halk muhalefetinin seferber olmasına yardımcı oldu.

Kirmanlılar önceki Şah'ı saklamıştır: "Şah'ın özel muhafızları Kirman sakinlerini sıraya dizdiler, yetişkinlerin başlarını uçurup çocukların gözlerini çıkardılar... Sonra kör çocuk kafileleri akın akın Kirman'ı terk etmeye başladı..."

Amerikalılar Şah'ı, Uluslararası Kızılhaç'ın 1977'de İran hapishanelerini ziyaret etmesine izin vermeye nihayet ikna etmişti; Kızılhaç görevlileri on sekiz farklı hapishanede 3 binden fazla 'güvenlik mahkumuyla' (yani siyasi mahkum) görüştü. Mahkumların dövüldüğünü, sigaralarla ve kimyasal maddelerle yakıldığını, elektrotlara bağlandığını, tecavüze uğradığını, makatlarına şişe ve kaynamış yumurta sokulduğunu belirten bir rapor yazdılar. Sorgucular kadın mahkumların rahmine elektrik kabloları sokuyordu. Raporda, işkencede ölen 124 mahkumun isimleri yer alıyordu. Bir yıl sonra Şah, *Sunday Times*'a verdiği röportajda, "İnsan hakları konusunda kimse bize ders veremez," diyecekti.

İslam devrimi nihayet İran'ı etkisi altına aldığında, İranlıların nasıl hem bu kadar acımasız hem duyarlı olabildiğine, ani öfkesine ve şahane, uzun ve zahmetli entelektüel kapasitesine bakıp şaşıracaktık. Tarihi şiddetle yüklü bir ülkede, meydanlar fatihlerin değil, şairlerin (Firdevsi, Hafız, Sadi...) heykelleriyle doluydu (tabiatıyla Şah ve babasının heykelleri de bazı önemli meydanları işgal etmişti). Bir keresinde bir Arap politikacı, İran'ın zorluklara direnme yeteneğini, ülkenin halı dokuma geleneğine bağlamıştı: "Düşün ki tek bir halı, sayısız insanın çalışmasıyla dokunuyor, tamamlanması on yılı buluyor. Sadece bir halıyı üretmek için yıllar harcayan bir halk, savaşta zafer kazanmak için çok daha fazla bekleyecektir. İranlıların sabrını ve inadını hiç hafife alma..."

Ve tam da böyle olacaktı. Humeyni sürgünlüğünü Türkiye'den, Saddam Hüseyin'in Irak'ındaki kutsal Şii kenti Necef'e nakletmiş ve burada Filistin davasına daha yüksek sesle destek vermeye başlamıştı. Hutbeleri, İran'a gizlice sokulan teyp kasetleriyle ülkenin dört bir köşesinde elden ele dolaşıyordu artık. Saddam Hüseyin, Şah'la, iki ülke sınırını Şattül Arap boyunca çizen ve yanı sıra Kuzey Irak'taki Kürt isyanının bastırılmasını amaçlayan bir anlaşma imzalamıştı; hem ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın hem de Şah'ın suç ortaklığı yaptığı bir ihanetti bu. Şah hutbe kasetlerinin önünü alamayınca, Saddam Hüseyin Humeyni'nin ülkeden çıkarılması talimatı verdi. Humeyni bu kez Paris dışındaki Neauphle Şatosu'na yerleşti ve burada uluslararası basının sürekli, neredeyse dalkavukça hayranlığını kazandı; sonradan aynı basını küçümseme ve nefretle anacaktı.

Siyasi deprem sonunda İran'ı sarstığında, *The Times* iş kolundaki sorunlar nedeniyle uzun süredir yayınına ara vermiş durumdaydı. Doğru zamanda doğru yerde olmak gazetecilerin kaderidir; yanlış zamanda yanlış yerde olmak daha da sık karşılaştıkları bir durumdur. Fakat yazacak bir gazete olmadan doğru yerde olmak; işte bu tam bir gazetecilik cehennemidir. On binlerce İranlının, Şah'ın Cavidan ('Ölümsüzler' anlamına geliyordu) Muhafızları'nın elinde can vermesini haber yapmam gerekirken, ben Ulusal Gazeteciler Sendikası'ndan istifa ediyordum. Sendika, son derece haklı sosyalist nedenlerle, matbaacılarla yeni teknoloji konusunda anlaşmazlığa düşen gazetenin müşfik sahibi Lord Thomson'a bayrak açmıştı. Sendika sonunda *The Times*'ın elini kolunu bağlayıp Rupert Murdoch'a satışına ön ayak olmuş oldu. Fakat Kanada Yayın Kuruluşu (CBC) imdadıma yetişerek, yarım saatlik bir radyo belgeseli için İran devrimini izlememi istedi. CBC'nin, dijitalleşmenin henüz çok uzakta olduğu o günlerde muhabirlerine verdiği büyük teyp kaydedicisini, bir çanta dolusu kaseti ve belki haberlerimi yazabileceğim bir gazete bulurum umuduyla defterimi kaptığım gibi İran'ın yolunu tuttum.

Şah'ın devrilmesi tam bir destandı. Adeta ortaçağa özgü bir ahlak piyesi, hattâ antik bir trajediydi. Eğer Şah büyük bir lider olsaydı, tek bir hatayla ikbalden düşen bir efsane olarak nitelenebilirdi. Fakat kalıbının adamı değildi ve günahları saymakla bitmezdi. İranlılar meseleleri bir

dereceye kadar farklı algıladıysa da, belki de onun en büyük suçu kibriydi. Ancak İranlılar devrimin kendilerine ait efsanevi unsurunu, çok geçmeden, 16 Ocak 1979'da Şahların Şahı daha Boeing'ine atlayıp Mehrabad Havaalanı'ndan son kez ülkesine bakmadan önce hissetmişlerdi.

En etkileyici devrimci posterlerden biri, Şah'ı tören kostümünün içinde, kelleşen başında tacıyla, devasa bir şenlik ateşine doğru hızla koşarken tasvir ediyordu; bu arada intikam almaya gelmiş Ayetullah altın kanatlarıyla ona doğru süzülüyordu. Ortadoğulu hükümdarlar sık sık Şeytan olarak gösterilirdi, fakat İslam sanatının bir faniyi (Humeyni'yi) tanrısallık mertebesine bu kadar yakın tasvir ettiğine hiç rastlanmamıştı. Tahran'ın karla kaplı sokaklarında volta atarken, Tahran Üniversitesi'nin girişinde küçük bir öğrenci tarafından durduruldum; birkaç riyal karşılığında bana devrim sonrası resim sanatının nadide bir örneğini satmak istiyordu. Kartondan bir Şah maskesiydi bu, gerdanı sarkmış, hastalıklı bir yüzdü, tacı başına iki büyük siyah boynuz eşliğinde yerleştirilmişti. Çıkarılabilir gözlerini koparıp maskeyi yüzünüze taktığınızda, Tahran'ın merkezindeki siyah sarıklı ve ciddi yüzlü genç adamların gözünde ânında Şeytan kisvesine bürünebiliyordunuz. Yarattığı etki inanılmazdı; ne zaman birisi maske satın alsa (veya benim yaptığım gibi sokağın ortasında maskeyi taksa) genç erkekler, derhal özel bir şevkle *Marg ba Şah* ('Şah'a Ölüm') diye bağırmaya başlıyorlardı. Maske sanki takan insanın ruhunu gerçekten ele geçiriyor, Şeytan ete kemiğe bürünüyordu.

Humeyni Paris'ten çoktan dönmüştü ve İslam devrimi başta gazetecilere karşı liberal bir tavır içindeydi. Benim gibi kızağa çekilmiş bir *Times* muhabiri olan Edward Mortimer (gazetenin önemli yazarlarından ve Oxford All Souls Koleji mezunlarındandı, ayrıca yakın dostumdu), bu yanlış romantizmi, *Spectator*'e yazdığı bir makalede en abartılı biçimiyle işliyor, İran devrimini yandaş bir tavırla, 1789'da Bastil'in düşüşü ve 1917'de Çar'ın devrilişiyle kıyaslıyordu. Charles Fox'un Fransız devrimine gönderdiği selam ('Dünyada bundan daha büyük bir olay yaşanmadı! Ve bundan daha güzel!'), Tahran'daki evinde oturup yeni ele geçirilen İran Ulusal Radyosu'ndan yayınlanan devrimci şarkıları dinleyen Mortimer'e göre, bu kadim ülkeye 'tümüyle denk düşüyordu'. "İran'da yaşananlar kelimenin tam anlamıyla bir halk devrimi," diye yazıyordu Mortimer. "Muhtemelen 1917'den bu yana dünyanın tanık olduğu en gerçek devrim, belki Bolşevik devriminden bile *daha* gerçek bir halk hareketi ve büyük ihtimalle dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisi 1917'den çok daha fazla olacak... Humeyni kendi ağzıyla dinci muhafazakarlığı reddetti ve görünen o ki toplumun geri kalanına dini dayatmayacak."

Buna artık olsa olsa tüyler ürpertici (belki de intihar kabilinden) bir gazetecilik cesareti denebilirdi. Edward'ın İran devriminin çok ileri gidecek etkilerine dair yorumuna katılabilirdim, fakat Humeyni'ye duyduğu güven, deneyimden ziyade inanca dayanıyordu. Musaddık'ın devrilişi, İran'da ancak, hasımlarının (yanı sıra kendi şehitlerinin) kanı üzerinde yükselen bir devrimin ayakta kalabileceğini göstermişti. Savak, Ağustos 1978'de, Abadan'daki bir sinemada çıkan ve 419 İranlının diri diri yandığı yangından sorumlu tutuluyordu; hasımlarının iddialarına bakılırsa, Şah katliamın suçunu Müslüman devrimcilerin üzerine atmak istemişti. Her şehitleri anma gününü daha büyük protesto gösterileri ve daha büyük katliamlar takip ediyordu. Tahran'daki sokak gösterilerine bir milyon insan katılıyordu. Resmi devrim literatürü hâlâ, Şahlık ordusunun 8 Eylül'de Tahran'ın Caleh Meydanı'nda 4 bin göstericiyi öldürdüğünü iddia eder. Ayetullah Humeyni Paris'ten İran'a döndüğünde (vaktiyle Persepolis'te Şah'a şaraplar hediye eden Fransızlar, Humeyni'ye de ülkesine dönebilmesi için uçak tahsis etmişti) helikopterle doğruca Beheşt-i Zehra mezarlığına götürülmüştü. Yedi gün sonra, 7 Şubat 1979'da Humeyni, Mehdi Bezirgan liderliğindeki geçici hükümeti ilan etti. İran hâlâ bir demokrasi olabilirdi, fakat bir nekrokrasi de olabilirdi: yani bir ölüler hükümeti, ölüler tarafından, ölüler adına kurulan bir hükümet.

Ve şehitlere borçlu olunan devrim gerçekleştikten sonra, Şah'ın adamları için yaptıklarının bedelini ödeme vakti gelip çatmıştı. Gazetelerin ön sayfaları cezalandırılan adamların, idam mangalarının karşısında yere yığılmış veya darağaçlarından sarkan Savak sorgucularının resimleriyle doluydu. 9 Mart'a gelindiğinde devrim mahkemeleri tarafından kırk idam cezası verilmişti. 60 bin ajanından hiçbiri, Savak şefi Nimetullah Nasiri'yi kurtaramamıştı; kır saçlı, çıplak ve ufalmış bir ceset olarak, göğsünün sağ tarafında bir kurşun deliğiyle, morg masasında yatıyordu. Şah'ın 1953'te Musaddık'ın istifasını isteyen fermanını getiren, Ben Gurion, Dayan ve Rabin'in Tahran ziyaretlerini organize eden kişi işte bu Nasiri'ydi. Tahran Polis Şefi (vaktiyle meşhur Komiteh Cezaevi'nin de müdürü) General Cafer Kuli Sadri, Tahran Çarşı Karakolu Başkomiseri Albay Nasır Gevami ve Savak'ın Kasr Hapishanesi'ndeki en acımasız işkencecilerinden biri olmakla suçlanan Yüzbaşı Kasım Cihanpanar idam edildi. Üçü de akşam hüküm giydi ve cezaları sabahında infaz edildi.

O Mart ayında birçok güvenlik görevlisi, devasa Şah karşıtı protestolar sırasında göstericileri vurmaktan suçlu bulundu. Teğmen Ahmed Bahaduri, Hamadan'daki protestocuları öldürdüğü için 11 Mart'ta kurşuna dizildi. Abadan'da, dört eski polis, gösteriler sırasında on dokuz yaşında bir genci öldürdükleri gerekçesiyle idam edildi. 13 Mart'ta devrim mahkemeleri on üç kişiyi daha, gizli polis ajanları oldukları suçlamasıyla idam mangalarına teslim etti. Onların arasında, İran Ulusal Haber Ajansı'nın Sorbonne'da eğitim görmüş şefi Mahmud Caferyan ve eski televizyon yönetmeni Perviz Nikkah da vardı. Ölümünden önce 56 yaşındaki Caferyan sadece şunu söyleyecekti: "Umarım ki ben öldükten sonra ailem ve yurttaşlarım özgür yaşarlar." Nikkah'ın, 1978'de kutsal Kum kentindeki ilk dini ayaklanmalara yol açan Humeyni karşıtı kışkırtıcı makaleyi yazan gazeteci olduğuna inanılıyordu. Gazetelerden biri, boyunlarına asılı kartonlarda isimleri yazılmış halde on bir kişinin fotoğraflarını yayımlamıştı. Caferyan umutsuzca kameraya, Nikkah ise öfkeyle sağına bakıyordu. Eski gizli polis üyelerinden biri gözlerini yere dikmişti. Çoktan öldüklerini düşündükleri belliydi. *Kayhan* eski Kum emniyet yetkilisi Ağa Hüseyni'nin iki fotoğrafını bastı. Fotoğraflardan birinde Hüseyni bir merdivene bağlanmıştı, gözleri beyaz bir bezle kapatılmıştı, ağzı açıktı ve ilk kurşunları karşılamaya hazırlanırken dişlerini sıkmıştı. Diğerinde dizleri boşalmış ve gövdesi merdivenden sarkmıştı.

Derken Mehdi Bezirgan televizyona çıktı ve bu usulsüz yargılamaları, 'dini ve insani değerleri barındıran eşsiz bir devrime' hakaret olarak niteleyip kınadı. Bezirgan, Şah'ın eski başbakanı Emir Abbas Hüveyda'nın cezaevinden alındığını (Şah, ülkeden kaçmadan önce, devrimcilere son bir yaranma çabasıyla Hüveyda'yı hapse atmıştı), 'yolsuzluk' ve 'Allah'a karşı savaşla' suçlandığını duyunca küplere binmişti. Bezirgan, Hüveyda idam mangasının karşısına çıkarılmadan sadece saatler önce, devrim mahkemeleri için bir çırpıda yeni kurallar koyabilen Humeyni'yle konuşmak için son sürat Kum'a gitmişti. Fakat çabası sonuç vermedi.

Hüveyda, Bach, Oscar Wilde ve James Bond meraklısı, Şah'ı kuşatan çürümüşlüğe karşı çıkışıyla devlet adamları ve diplomatların (fakat sıradan İranlıların değil) gözünde saygın bir yer edinmiş, entelektüel ve şehirli biriydi. Geceyarısından hemen önce Kasr Hapishanesi'ndeki yatağından apar topar kaldırılıp devrim mahkemesinin önüne çıkarılmıştı. Mahmur gözlerle, "Doktorum bana yatıştırıcı verdi ve zor konuşabiliyorum. Bırakın da kendimi doğru düzgün savunayım," demişti, fakat kendisini neyin beklediğini biliyordu. Yine de mahkemede kendisini belagatla savunmaktan geri kalmamıştı. "Eğer size benim suçlanmam için emir verildiyse, söyleyecek fazla bir şeyim yok. Bir bireyin hayatının, bütün bir ulusun hayatı karşısında değeri yoktur," diyordu. "Tanrı'ya karşı savaş da ne demek?" diye soruyordu. Eğer 'sistemin' bir mensubu olmak anlamına geliyorsa, o zaman Şah'ın hizmetinde çalışan 700 binden fazla insan ne olacaktı? "Sistem içinde bir yerim vardı, evet (isterseniz Tanrı'ya karşı savaşan bir rejim deyin

buna), ama siz ve bütün diğerleri de onun parçasıydınız." Savunmasında kullanacağı kanıtları toplamak için mahkemeden zaman rica etmişti. "Benim ellerim kana ve paraya bulaşmadı," diyordu. "... Beni buraya başbakan sıfatıyla getirdiniz, halbuki beş başbakan ülkeyi terk etti. Ben de şimdi Şanzelize'de veya New York sokaklarında dolaşamaz mıydım sanıyorsunuz?" Savak üzerinde hiçbir kontrolü olmadığını söylüyordu: "Savak arşivinde, başbakanın örgüt içinde herhangi bir rolü olduğunu gösteren tek bir belge bulursanız, ben artık savunma yapmayacağım." Derken Hüveyda dinleyici sıralarındaki gazetecilere dönüp, "Haberler nedir? Ne zamandır gazete okumadım, radyo dinlemedim," deyivermişti.

Hüveyda sonunda, 'ülkeye ihanetten' idama mahkum edildi. Cezanın açıklanmasından hemen sonra, devrimin 'asma meraklısı yargıcı' Ayetullah Sadık Halhali, cezaevindeki telefonları kesmiş, kapıları kilitlemişti. Hüveyda Cezaevi avlusuna çıkarıldı, bir kazığa bağlandı ve kurşuna dizildi. "İlk kurşunlar boynuna isabet etti, fakat öldürmedi," diye yazar William Shawcross, Şah'ın son günlerini tasvir ettiği etkileyici anlatılarında. "Celladı bir mollaydı, başını kaldırmasını emretti. Sonraki kurşun başına isabet etti ve o zaman öldü." *Paris Match* Hüveyda'nın cesedinin fotoğrafını yayımladı; fotoğrafta silahlı bir adam sırıtarak cesede bakıyordu. Dergi, hemen yanda sürgündeki şah ailesini Cennet Adası'nda yüzerken gösteren bir başka fotoğraf basmıştı. Siz siz olun, Şahlara güvenmeyin.

Devrimin o ilk günlerinde İran'da, çiçeği burnunda yetkililerin gazetecileri kontrol edemeyeceği kadar anarşik bir durum vardı. Devrim Muhafızları yollarda karşılarına çıkan yabancı gazetecileri gerisin geri Tahran'a gönderiyordu, fakat bizi trenlerde aramak akıllarına gelmiyordu. Ve öğrenci kartımla (*The Times*'ın yayınına ara vermesiyle bana kalan boş vakti, Dublin Trinity Koleji'nde siyaset mastırı yaparak değerlendiriyordum) sınırsız bir demiryolu bileti aldım ve İran'ı trenle dolaşmaya koyuldum. Upuzun devrim trenleriydi bunlar, pencereleri kırılmış, lokomotiflere ve vagonlara Humeyni'nin portreleri ve lale posterleri (laleler şehitleri simgeliyordu) yapıştırılmıştı. Tren restoranlarında kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği mönüsü sabitti: Tavuk, pilav ve çay... Kendi gazeteme yazamadığım için, dış haberler editörüm Ivan Barnes'a İran'ın bitmemiş devrimini anlatan uzun bir mektup gönderdim. Şah'ın rahipleri genellikle tahammül edilemez ölçüde küstahtı, diyordum mektupta:

> Görebildiğim o ki, küstahlık devrimle birlikte kayboldu. Nereye gitsem nezaket ve sevgiyle karşılanıyorum. İranlıların dünyada olan bitenlerin... Arap halklarından çok daha fazla farkında olduğunu gördüm sonra. Kırsal bölgelerin yanı sıra kasabalardaki İranlıların açıkça görülen kalitelerine hayran olmamak elde değil. Her konuda konuşmak istiyorlar, konuşmaya açlar. Sadece Kum treninde sıkıntı yaşadım; yeşil kol bantlı, M-16 tüfekli bir İslam Muhafızı grubu kompartıman kapısını açtı ve beni trendeki sesleri kaydederken gördü. Derhal (tabii ki) CIA casusu olmakla suçlandım, fakat Kanada radyosu için çalışan bir gazeteci olduğumu anlattım. Tercümanım, benimle her yere seyahat eden solcu bir öğrenci, aynı şeyi tekrarlayınca muhafızlar bir parça rahatladı. Bana Tahran'da belalı birileriyle karşılaşırsam sürekli *Deroot do Humeyni, marg ba Shah!* ('Çok yaşa Humeyni, Şah'a ölüm!') demem söylenmişti. Nakaratımı trende de yineledim ve Humeyni muhafızları hep beraber sağ yumruklarını havaya kaldırıp bağırarak onayladılar beni. Ardından kocaman gülüşlerle tek tek elimi sıktılar ve diğer kompartımanlardakilerin başına bela olmak üzere gittiler.

Kuzey çölünden bakıldığında Kum, saf altından bir ada misali yükseliyordu; cami kubbeleri ve bombeli, asil minareleri, şafak vakti bir güzellik vahasıydı adeta. İngiltere'deki bir ortaçağ üniversitesinin hülyalı kuleleri gibi, Kum'un antik merkezi de çoktan cennete ulaşmış gibi görünüyordu. Fakat gün ağarırken tren istasyona girdiğinde başka bir Kum kenti çıktı or-

taya: kenar mahalleler egzoz dumanı ve toz içindeydi; sokaklar kara ceketli, sakallı adamlar ve kara çarşaflı kadınlarla doluydu. Büyük bir kalabalık akın akın soluk kırmızı tuğlalı bir binaya doğru gidiyordu; binanın çevresi otomatik tüfekli, iriyarı, kaslı adamlarla kuşatılmıştı. "Orada mahkeme var," dedi solcu öğrenci arkadaşım. "Şah'ın adamlarından birini yargılıyorlar." Cuma Camisi'nin karşısındaki dükkânların arasına sıkışıp kalmış bir otele çantamı attım, emektar kaydedicimi kaptım ve 'mahkeme' denen yere doğru koşturdum.

Şah'ın imparatorluk ordusu subaylarından Rüstem, devrim mahkemesinin karşısında metal bir sandalyede oturmaktaydı; ellerini önünde kavuşturmuş, gözlerini tiyatrodan bozma mahkeme salonunun zeminine dikmişti. Orta yaşlı bir adamdı ve dağınık gri-kahverengi sakalları vardı. Topçu alayı üniformasını uzun süre önce çıkarmış, şimdi yeşil bir kazak ve kirli bir kotla kalmıştı. İkbalden düşmüş biri olduğunu ele veren tek ipucu, ayaklarındaki el yapımı şık çoraplardı. Bir ölüm cezasının yasal (tabii 'yasal' doğru kelimeyse) formalitelerinin tamamlanmasını değil de, önemsiz bir trafik cezası kararı bekleyen sıkılmış bir davalıyı andırıyordu. Rüstem, Şah karşıtı göstericileri öldürmekle suçlanıyordu.

Kum İslam Mahkemesi, beşinci kurbanını daha altı saat önce idam mangasına havale etmişti. Devrim sırasında göstericileri öldürmekle suçlanan yerel bir emniyet yetkilisi; merdivene bağlanıp idam mangasına karşı dişlerini sıkarken görüldüğü fotoğrafı gazetelerin ilk sayfasında yayımlanan yetkiliydi bu. Birileri acımasızca gazeteyi Rüstem'e gösteriyordu; belki onu karşımızdaki platformda otururken bu denli sakin kılan şey, cezasının ne olacağını bilmesiydi. Dakika başı cebinden Amerikan sigarası paketini çıkarıyor ve yanındaki tüfekli (evet, o da bir Amerikan tüfeğiydi) adam da gayet itaatkar bir edayla omuzlarının üzerinden eğilip Rüstem'e kibrit veriyordu. Rüstem sigaralardan derin nefesler çekiyor, arada bir bize doğru bakıyordu; gözlerinde hiçbir hayat belirtisi yoktu.

Salonda altı yüzden fazla erkek vardı (kadın yoktu) ve çoğu, bu sabah infaz edilen idamdan bahsediyordu. Bu olayı niye böyle heyecanla takip ettiklerini anlamak mümkün değildi. Zira devrim mahkemelerine çıkıp da beraat eden yoktu ve verilen tek ceza idamdı. Kalabalık, mahkumları, o büyük günahkarları seyretmeye gelmişti; ağlayacak mı, yoksa hayatının bağışlanması için yalvaracak mı veya idam mangasının karşısına başı dik mi çıkacak, merak ediyorlardı. Bir keresinde George Bernard Shaw, Hıristiyanlar Londra'daki Royal Albert Sarayı'nda aslanlara atılacak olsa, sarayın her gece dolup taşacağını iddia etmişti. Dinleyici sıralarındaki bu heyecanlı adamlar da, Fransız devrimi sırasında giyotinin etrafında toplanmış ahaliyle aynı yüzleri taşıyor olmalıydı.

Rüstem'in davası daha başlar başlamaz, idamın niye tek muhtemel ceza olduğunu da anlayabiliyordunuz. Uzun kahverengi cüppesinin içinde bir İslami rahip ve caminin atadığı sivil bir avukat tiyatro sahnesine çıkıp yargılama kurulu ve hakimler olarak görev yapacaklarını ilan ettiler. Rüstem onlara bakmadı bile. İki demir masaya kuruldular, hemen arkalarında Ayetullah Humeyni'nin, yıldız şeklinde tasarlanmış floresan ışıklarının içine konmuş kaba saba bir yağlı boya tablosu vardı. Bu mahkemenin kimin otoritesi altında görev yaptığından kimse kuşku duyamazdı.

Molla kalabalığa kısa bir konuşma yaptı, davanın Kuran yasalarına göre görüleceğini ve mahkuma kendisine isnat edilen suçlamalara cevap verme hakkı tanınacağını vurguladı. Molla boylu boslu bir adamdı; uzun beyaz sakalı ve müşfik, dürüst yüz ifadesiyle seçkin biri olduğu belliydi. Sivil avukatın ise kızgın ve kinci bir hali vardı; yerine oturmadan önce Rüstem'e hakaret kabilinden bir şeyler söyledi. Molla elindeki kâğıt tomarını salladı; Şah karşıtı gösterilere katılanların yazılı ifadeleriydi bunlar, hepsi de Rüstem'in askerlerine sivillere ateş açma emri verdiğini öne sürüyordu.

Tanıklar birer birer çağrılıp ifadelerini tekrarlıyorlardı; bu fasıl, tiyatronun arkasında içeri girmeye çalışan ve oturacak yer için kavga eden adamların bağırtılarıyla arada bir kesiliyordu. Rüstem sandalyesini mollanın masasına doğru yaklaştırmış, tanıkları dinliyordu. Birinci tanık omzu sargılı genç bir adamdı, ikinci tanık topallayarak sahneye çıktı. Rüstem'i göstericilere ateş açma emri verirken gördüklerini iddia ediyorlardı. Üçüncü bir adam sahneye koşarak çıkıp Rüstem'in bir caminin kapısını kırdığını ve içeride saklanan bir erkek çocuğu öldürdüğünü feryat figan anlattı. Rüstem ayağa kalkmadan önce uzun uzun tarihler ve sokak adları tartışıldı (doğrusu olay örgüsünü net olarak tanımlayabilmek yönünde kaotik de olsa samimi bir çaba söz konusuydu).

Kalabalık ayağa kalkan mahkumu yuhalarken, molla birkaç saniye hiçbir şey yapmadan bekledi. Rüstem, olanlara anlam veremediğini belli eden bir ifadeyle bize baktı. Konuşmak istiyordu. Evet, adamlarına göstericileri dağıtmaları emri vermişti, fakat onlara havaya ateş açmalarını söylemişti. Eğer vurulanlar olmuşsa, kurşunların sekmesinden olmalıydı. Salonda bir anlık sessizlik oldu, derken taş çatlasa yirmisinde gösteren bir başka adam sahneye tırmanıp Rüstem'i göstererek, "Yalan söylüyorsun, alçak herif," diye bağırdı ve yargıcın emriyle dışarı çıkarıldı.

Rüstem'in kendini savunurken boşa kürek salladığı açıkça ortadaydı. Bir savunma ekibi yoktu. Bir başka gösteride, Şah'ın devrilmesini talep eden bir kalabalığın üzerine ateş açtığını kabul ediyordu. O zaman da ateş açma emrini telsiz üzerinden sorgulamış, fakat üstü emre itaat etmezse kendisini divanı harbe vermekle tehdit etmişti. Tam bu noktada salonda oturan ihtiyar bir adam ayağa kalkarak, "Kutsal Kuran kimseye böyle davranma izni vermez," diye haykırdı. "Eğer bir Müslüman bir başka Müslümanı bu koşullar altında öldürürse gerçek bir mümin değildir." İhtiyar adam konuştukça konuştu, Rüstem'e hakaretler yağdırmayı da ihmal etmedi. Bu arada molla, bilge, müşfik yüz ifadesiyle söylenenlere katıldığını belli eden bakışlarla dinledi ihtiyarı ve hakaretlerin devam etmesine göz yumdu. Rüstem ağladı ağlayacaktı.

Ardından sıra sivil avukata geldi; mahkumun yanına yaklaşarak, kulağına "Yalancı!" diye bağırdı. Tüyler ürpertici bir andı, Nazi Halk Mahkemeleri'nin 1944'te Hitler'e suikast girişiminde bulunanları yargıladığı o cızırtılı arşiv filmlerini hatırladım; Yargıç Roland Freiser, savunma makamına sövüp sayıyordu. Kum'daki ilk günümün sonunda, sivil avukat bana doğru gülerek yaklaşacak ve, "Onu adil bir mahkemede yargılıyoruz," diyecekti en ufak bir kuşku duymadan. "Sizin de gördüğünüz gibi Rüstem'e suçlamaları cevaplama hakkı tanıdık."

Duruşma ertesi sabah devam etti ve Rüstem, kendi polis ekibinden iki kişinin cinayet suçlamalarını mutsuz bir şekilde izledi. Bir başka asker cesaretle öne çıkıp mahkumu savunmaya kalktı, fakat olayın tarihini bile karıştırmakla suçlanarak çenesini kapaması emredildi.

Molla öğle yemeği molası verdikten sonra otuz yaşlarında bir adam salonun dışında yanıma geldi. Cami tarafından görevlendirildiklerini belirten kol bantlarıyla bir grup silahlı İslam Muhafızı adamı kuşkuyla izliyordu. Rüstem'in kardeşi olduğu anlaşıldı adamın, epey korkmuştu. Ortalık yerde konuşabilmemizin yolu yoktu, bu yüzden bir sokaktan yan yana inmeye başladık, silahlı adamlar peşimizden geliyordu. "Bunun adil bir mahkeme olduğunu düşünüyor musunuz?" diye sordu ve devam etti: "Kardeşimin avukatı bile yok. Eğer isterse bir avukat tutabileceğini söylediler, fakat Tahran'a gidip baroya başvurdum ve yirmi avukatla konuştum. Hiçbiri davayı almak istemedi. Bu mahkeme yargıladığı bütün mahkumları öldürdü." Adam boşalan gözyaşlarını engellemeye çalışırken üzüntü verici bir sessizlik oldu. "Kardeşimin küçük bir oğlu var. Okulda arkadaşlarına, mahkeme babasını öldürürse kendini öldüreceğini söylüyormuş." Sonra vedalaştık, Rüstem'in kardeşi yürüyüp gitti, silahlı adamlar da peşinden. Aynı öğleden sonra Humeyni'nin en yakın danışmanlarından Ayetullah Kazım Şeriatmedari'ye,

Rüstem'in avukat tutmasına neden imkân tanınmadığını sordum. Beyaz sakallı Ayetullah gayet süslü bir halının üzerinde bağdaş kurmuştu. "Bir İslam mahkemesinde mahkuma kendisini savunması için avukat izni verilmelidir," dedi. "Kum'daki davada ne olup bittiğini bilmiyorum, bu davanın şartlarını bilmiyorum. Sorunuzun cevabını bilmiyorum."

Kibar bir yaşlı adamdı ve Kum kentindeki ilahiyatçılar arasında ılımlı tavrıyla biliniyordu. Fakat 'ılımlı' olmak artık ne anlama geliyordu ki? Şeriatmedari'nin mahkemelerde neler olup bittiği konusunda en ufak bir fikri yoktu ve bilmek istemediğinden de adım gibi emindim. İhtiyar adamın bahanelerini sıraladığı kasetleri ve 'duruşma' kayıtlarını hâlâ saklıyorum. Avukatın Rüstem'in kulağına 'Yalancı!' diye bağırışını, suçlanan adamın askeri kuralları izah etme çabasını, kardeşinin 'mahkemenin' dışındaki ağlamaklı sesini dinlemek bugün çok daha zor. Otantik, acı verici bir gerçeklik taşıyorlar; çoğunluğun azınlığa uyguladığı adaletsizliği. Humeyni'nin Bezirgan'ın telaşlı Kum ziyaretinin ardından koyduğu kurallar, mahkumların tiyatrodan bozma mahkemelere çıkarılmasına engel olmamıştı. Kum'dan ayrılmamın ertesi günü infazlar yine başladı ve kurbanların kimliği kimsenin fazla umurunda olmasa da, içlerinden birinin Şah ordusunda eski asker olduğunu en azından ben biliyordum.

Bu devrimde karşı-darbeler olmayacaktı; 'Ajax Operasyonu' yoktu, ABD büyükelçiliğinde faaliyet gösterip çarşıdan parayla adam toplayan CIA elemanları da yoktu. Aslında kısa süre sonra ortada ABD elçiliği de kalmayacaktı. Şah'a dön çağrıları yapılıyordu, fakat bu kez tahta değil, davalı sandalyesine oturması için. Devrim kendisini, ancak yılanın başı koparıldığında güvende hissedecekti. Aynı Amerikalıların yirmi üç yıl sonra, Saddam Hüseyin yakalanınca Irak'ta selamete çıkacaklarına inanması gibi, Humeyni ve şürekâsı da ancak Şah'ın ölümünün (tercihen 'Tanrı'ya karşı işlediği suçlardan' dolayı ipte sallandırılmasının) İran'ı çürümüş geçmişinden arındıracağını düşünüyordu.[1] Şah ise zaten kanserle boğuşuyordu. Birçok İranlı sürgünde ölümle pençeleşmesini ilahi adaletin tecellisi gibi görüyordu, kanser bir 'günahkara' verilen en büyük ilahi azaptı. Şah'ın Orta Amerika'da, New York'ta ve nihayet Kahire'deki hastaneleri dolaşarak yaptığı içler acısı seyahat, zaten öldürülmesini emretmiş olan mollalara zalimane bir tatmin sağlıyordu.

Şah'ın ülkeyi terk etmesinden kısa süre sonra, 'asıcı yargıç' Hüccetülislam Halhali'nin yakınında oturmuş, giyabında ölüme mahkum edilen Şah ailesi üyelerinin listesini okumasını dinliyordum. Halhali'nin etrafında yirmi kadar Devrim Muhafızı oturuyordu; İran'ın kuzeybatısındaki Kürtlere karşı savaşta sakatlanmış veya uzuvlarını kaybetmiş askerlerdi bunlar. Hepsi yeni takılmış suni metal parmaklarını, ellerini ve ayaklarını tıkırdatıyor, adeta aristokrat düşmanlarını bekleyen kesin akıbetin fon müziğini yapıyorlardı. Halhali on dört yaşında bir çocuğa idam cezası veren, Kirmanşah'taki kadınların taşlanarak öldürülmesini onaylayan kişinin ta kendisiydi; vaktiyle akıl hastanesinde yattığı ve hücresindeki kedileri boğazladığı söyleniyordu. O yüzden Gorbeh, yani 'Kedi' lakabıyla anılıyordu. "Şah ipe çekilecek, sonra kesilip parçalara ayrılacak," diyordu Kedi bana. "O Şeytan'ın maşası."

Aslında Şah Şeytan için zavallı bir vekildi, olsa olsa Faust'la denk tutulabilirdi; zira ruhunu dünyevi askeri güç ve hiç tükenmeyecek gibi görünen Amerikan desteği için satmıştı. Şah'ı dünyanın etrafını yarı yarıya turlamaya sevk eden zebaniler korosunu ise, bin dereden su getiren açgözlü cerrahlar, doktorlar ve hemşireler oluşturuyordu. Ölmekte olan adamı hap, kan nakli ve boş umut bombardımanına tutuyorlardı; Şah'ın uzun yıllar önce ruhunu sattığı

1 Amerika'nın sonradan Irak'ta yaşayacağı felaketle başka ilginç paralellikler de vardı. Şah hâlâ iktidardayken ısrarla düşmanlarının 'komünistler' ve 'fanatikler' olduğunu söylüyordu. Başkan Bush da sürekli Amerika'nın düşmanlarının 'Saddam kalıntıları' ve 'kökü dışarıda teröristler' olduğunu iddia etti. Ne Şah ne de Bush, ülke içinde bir halk isyanıyla yüzyüze olduğunu kabul edebildi.

teknoloji dünyasını gayet iyi temsil eden karanlığın ajanlarıydı onlar. Bu dünyada yaşayan sabık dostları (Ürdün Kralı Hüseyin, Suudi Arabistan Kralı Halid, Fas Kralı Hasan, İsviçreliler, Avusturyalılar, Başkan Carter ve Margaret Thatcher) ya aralarına mesafe koyup ona yüz çevirmiş ya da siyasi bedelini görünce kucak açma vaatlerini unutmuşlardı. Tek gerçek dostunun Mısır Devlet Başkanı Sedat olduğunu görmek ona iyi bir ders olmuştu (sözünü tutmaya aday tek lider olan Başkan Carter da, Amerikalılar sokaklara dökülünce ihtiyar adamın New York'u terk etmesini istemişti). Şah'a geçici sığınma hakkı tanıyan ve Kraliçe Ferah'ı baştan çıkarmaya çalışıp Şahbanu'dan sıkı bir fırça yiyen Panama Başkanı Torrijos ise 'Aryanların Işığı'nın hali pür melalini en veciz şekilde özetlemişti: "Büyük ülkelerin yere göğe sığdıramadığı şu adamın başına gelenlere bir bakın," diyor ve ekliyordu: "Bütün meyler tükenince bir kenara fırlatıp attılar onu."

Velhasıl Şah 27 Temmuz 1980'de Kahire'de öldü ve naaşı mütevazı bir lahit içinde El-Rifai Camisi'ne kondu. Altı yıl sonra, sıcak bir yaz gününde, İranlı bir arkadaşımla beraber lahdini görmeye gittim. Gün ortasıydı ve camide sadece bir muhafız vardı; yaşlı, kır saçlı adam, az bir ücret karşılığında, bizi Büyük Sirus'un ruhani varisi olduğu düşünülen şahsın son istirahatgahına götürmeyi kabul etti. Lahit tek bir mermer levha ile kapatılmıştı ve üzerinde, Cavidan Muhafızları'nın bir üyesinin, Şah'a ebedi bağlılık ilanında bulunduğu elle yazılmış bir şiiri vardı. Lahdin üzerinde bir demet solmuş gül duruyordu. Yaşlı gardiyan bize doğru yaklaşıp, "Bahşiş" diye homurdandı. 50 kuruşa fit oldu. Yani Şahların Şahı'nın ayak ucunda oturmanın fiyatı 40 sente eşitti.

Ayetullah Humeyni'nin etrafında arzı endam eden İslami devrimciler şimdi tuhaf bir şekilde orta sınıf kökenliydi. Sadık Kutbizade (televizyon kurumunun müdürüydü, sonra dışişleri bakanı oldu ve nihayet Ayetullah'a komplo hazırladığı gerekçesiyle idam edildi) gibi adamlar Amerikan üniversitelerinden mezun olmuştu. İngilizceyi Amerikan aksanıyla konuşuyorlardı, öyle ki her an bir ABD televizyon kanalına çıkıp herkesi şaşırtacak gibi bir halleri vardı. Yeni başbakan yardımcısı Emir Abbas İntizam gibi birçokları proleter olmayan kökenleriyle böbürleniyordu. İntizam günün birinde karşılaştığımızda bana, "Bunun bir orta sınıf devrimi olmasından gurur duyuyorum," diyordu sözgelimi. Sandalyesinde öne doğru eğilmiş ve göğsüne pat pat vurarak, "Bundan gurur duyuyorum," diye tekrarlamıştı. Bakanlık standartlarına göre mütevazı bir bürosu vardı; sadece iki masa, bir kanepe, bir sandalye takımı ve köşede çalıp durmasına rağmen cevaplanmayan bir telefon. Amerikan eğitimi ve mühendis sıfatıyla süslü kusursuz kariyeriyle İntizam'dan daha orta sınıfını bulmak mümkün değildi. Ancak kendi açısından doğru olanı söylüyordu. Devrimin arkasındaki fiziksel güç kentli yoksulların ve İslami diriliş-çilerin devasa sokak gösterileri olsa da, Şah'ın kendilerini bir suçlular sistemiyle terbiye etme çabası karşısında Humeyni'nin dönüşüne ekonomik destek sağlayanlar esnaf kökenli orta sınıf, Ortadoğu'nun bu en büyük çarşısındaki on binlerce tüccardı. Laik ve dinci muhalefetin kritik bileşimi mahiyetinde ortaya çıkan şey, işte bu tüccar sınıfı ve onların mollalarla yaptığı ittifaktı.

İran devriminin o güne kadar, bu tür altüst oluşların bildik manzaralarından, yani zenginlerin evleri ve mülklerine yönelik yağmalama olaylarından genellikle uzak kalmasının sebebi de buydu. Bu yüzdendir ki, hâlâ Tahran'da bir taksiye atlayıp dağ yamaçlarındaki zengin kuzey mahallelerine gitmeniz mümkündü; orada karşınıza ahşap verandalarına ve yüzme havuzlarına hiç dokunulmamış lüks apartmanlar ve gösterişli villalar çıkıyordu. Devlet sermayedarlara hiç dokunmamıştı. Ancak 1979 Mart'ının sonunda bu durum değişmeye başladı. İran'ın kuzeyinde, Hazar civarındaki fabrikalar işçiler tarafından ele geçiriliyor (Kürdistan'ın doğusunda devrime solcular önderlik ediyordu ve cami bu bölge üzerinde hiçbir zaman nüfuz sağlayamamıştı) ve mülkler kamulaştırılıyordu. Humeyni'nin atadığı geçici hükümete, Meşhed yakınlarında

kamulaştırmaların arttığı haberleri geliyordu ve bu furyanın Tahran'a da sıçrama ihtimali belirmişti.

Daha bir hafta önce kentin en çalışkan ve açıksözlü gazetecilerinden biri olan Feriburz Attapur'a, babasının gözaltına alındığı bildirilmişti. Sonradan meselenin ne olduğu anlaşıldı: Hazar kıyısında küçük bir mülkü olan baba Attapur, muhitindeki Tahran bankasına bir çek bozdurmak için gitmiş ve veznedar tarafından gözaltına alınmıştı. Veznedar, müşterisinin zengin görünümüne bakıp gerçekten zengin olduğuna hükmetmiş ve 'eğer zenginse mutlaka üçkâğıtçının tekidir' diye düşünmüştü. Halbuki vaktiyle imparatorluk ordusunda asker olan, fakat askerlik hizmetinden yirmi sekiz yıl önce emekli edilen Bay Attapur yetmiş yaşındaydı ve borç içinde yüzüyordu. Ne var ki, ağır silahlı bir devrimci *komiteh* tarafından bankadan alınmış ve doğruca Kasr Hapishanesi'ne gönderilmişti. En azından Feriburz Attapur orada tutulduğunu sanıyordu.

Komiteh tarafından hiçbir resmi açıklama yapılmadı, hükümet yetkilileri bile cezaevine giremedi. İçeride şimdi tahminen 8 bin mahkum vardı (Şah zamanında bu sayı 2 bin civarındaydı) ve Kızılhaç'ın içeri girmesi de haftalar aldı. Dolayısıyla Attapur'un küplere binmesi hiç şaşırtıcı değildi. "Bu devrim rezil bir intikam ve tiranlığa dönüşüp yozlaştı," diyor ve herkese verip veriştiriyordu: "Bu kadarı ancak Fransız devriminin Jacoben Terörü'yle kıyaslanabilir. Pazardaki tüccarların babamdan daha fazla parası var, ama onun hayatı bir tekinin umurunda değil. Ne de sözde dini liderlerin umurunda. Hazar'daki memleketimizin yerel ayetullahıyla telefonda konuştum ve bana 'baban zenginse mutlaka bir şeyler karıştırmıştır' dedi. Bu iftiraya cevap vermeme bile fırsat bırakmadı. Telefonu suratıma kapatıverdi."

Attapur bugün yarın kendisini de tutuklamalarını bekliyordu, fakat konuşmamızdan üç gün sonra gazeteci olarak susturuldu, zira Tahran'daki iki İngilizce gazete yayınlarını askıya aldıklarını açıkladı. Attapur'un yazdığı *Tehran Journal*, kapanmasına ekonomik gerekçeler sundu, fakat devrimci *komiteh* gazeteyi haftalardır 'İslam karşıtı' olmakla suçluyordu. Çalışanlarının büyük kısmı ölüm tehditleri alıyordu. Attapur'un Fransız devrimiyle kurduğu paralellik de (Edward Mortimer'in coşkusunun tam tersi), İran'ın yeni rejiminin dogmatikliğini yeterince izah edemiyordu. Dışişleri bakanlığındaki siyasi danışmanlardan Dr. Salamatyan, daha makul bir kıyaslama öne sürüyordu. İran devriminde Fransız veya Rus devrimlerinden daha az idam söz konusu, diyordu. 1974 Portekiz devriminden sonra tek bir idam sehpası kurulmadığını hatırlattığımda da Salamatyan cevabı yapıştırdı: "Fakat Portekiz sadece Caetano'dan kurtuluyordu; biz ise iki bin yıldan daha yaşlı bir monarşiyi devirmekle meşgulüz." Bu garip bir cevaptı, zira Farsların 2300 yıldır kesintisiz bir monarşi altında yaşadıkları fikri, Şah'ın hayal gücünün bir ürünü, baskıcı iktidarını meşrulaştırmak için şişirdiği bir efsaneydi.

Şah iktidarının otoriter *olduğu* fikri, devrimi desteklemiş kesimler arasındaki pek az ortak paydadan biriydi, ancak İran Solu din adamlarının kendi iktidarlarını kurmakta olduğunun çoktandır farkındaydı. "Şah'ın katillerini avladığımız için niye suçlanıyoruz?" diye soruyordu Salamatyan. "Batı'da siz Nazi Rudolf Hess'i Almanya'da hapishanede tutuyorsunuz. Biz de Savak ajanlarını Nazi tipinde suçlular olarak görüyoruz. Siz Batı'da Nazileri yargıladınız. Biz niye kendi Nazilerimizi yargılamayalım?"

Ve Associated Press'ten Derek Ive gibi gazeteciler, devrim başarıya ulaşmadan hemen önce bir Savak ajanının evine şöyle bir göz atmayı başarmışken, Salamatyan'ın söylediklerine nasıl karşı çıkılabilirdi? Ive, binayı basan kalabalıkla birlikte içeri girmiş ve sonradan bana gördüklerini şöyle anlatmıştı: "Dışarıda bir havuz, binanın giriş holünde ise çiçek saksıları vardı. Aşağı katta ise hücreler bulunuyordu. Her birinde kayışlı çelik yataklar ve yatakların altında da iki fırın vardı. Yatak kenarlarına, bağlanan insanların alevlere doğru indirilmesine yarayan aletler

takılmıştı. Bir başka hücrede kollarını hızarın altına sokmaya yarayan bir tertibat ve hemen yanında içine insan elinin yerleşebileceği boyutlarda bir metal mahfaza gördüm. Bir tarafında bir ekmek bıçağı vardı. İnsanların el derilerini yüzüyorlardı bu tertibatla." Ive bir köşede kol kemiklerinden bir yığın, daha ilerideki bir hücrede de asit içinde yüzen bir cesedin parçalarını bulmuştu. Şah'ın askerleri arka girişten binaya dalmadan hemen önce, hızla işkence aygıtlarının birkaç fotoğrafını çekmeyi başarmıştı.

Devrimden sonra Şah'ın bazı üst düzey Savak ajanlarıyla görüşme imkânı bulmuştuk. Yakası açık gömlekleri, hırkaları ve kadife pantolonları içinde Evin Cezaevi'nde oturan, Amerikan sigaralarını sinirle uç uca ekleyen 18 mahkum, gizli polisin yaygın imajıyla hiçbir benzerlik göstermiyordu. Bu orta yaşlı, aşırı dost canlısı adamlar, odaya (gerektiğinde devrim mahkemesi olarak kullanılan kirli, dikdörtgen bir ofisti burası) getirildikleri andan itibaren, hükümet yetkililerinin yüzlerine yağdırdığı suçlamalar karşısında ya gülmüşler ya da bize bakmakla yetinmişlerdi.

Fakat anlattıkları tüyler ürpertici hikâyeler hiç gülünecek gibi değildi. Savak başkan yardımcısının ekonomi ve güvenlik danışmanı Hasan Sana, Britanya istihbaratının Şah'la yaptığı dostça işbirliğinden söz etti; Britanya ajanlarının Londra'daki İranlı öğrenciler hakkında Savak'a bilgi verdiklerini iddia ediyordu. Kolormatik gözlükleriyle zincirleme sigara içen ve giyiminden parlak renkli gömleklere meraklı olduğu anlaşılan Sana, Britanya desteğinin Savak'ın Londra'dan Tahran'a dönen öğrencileri takip etmesini veya gözaltına almasını sağladığını anlattı.

Savak ajanlarının New York'a götürülüp CIA'nın sorgulama teknikleri eğitiminden geçirildiğinden de söz etti; eğitimin verildiği Amerikan askeri üssüne, pencereleri karartılmış bir uçakla, dört saatlik gizemli bir yolculuğun ardından varılıyordu. Bu görüşmeden önce Savak'ın Tahran'daki sorgulama merkezini gezmiştik; eski mahkumlar burada nasıl işkencelerden geçirildiklerini anlatmıştı. İşkence odalarından geriye sadece siyah duvarlı, beton zeminli bir oda kalmıştı; Ive'ın gördüğünün hemen hemen aynısıydı, mahkumların yakıldığı gaz fırınları ve yataklar vardı. Evin'de ise korkunç bir sahne yaşandı. Eski bir halterci olan Savak ajanı Muhammed Sadafi'nin önüne, kızı onun gözetimi altındayken ölen bir adam çıktı. "Kızımı öldürdün," diye bağırdı adam. "Ölene dek tüm vücudunu yaktınız kızımın." Sadafi adama bir an baktı ve, "Kızın gözaltındaki yedinci ayında kendini astı," diye yanıtladı sakince. Baba ise, hapishanede bir mahkumun kendisini asabileceği bir çarşaf parçası bile olmadığını söyledi. "Ama vardı," dedi Sadafi. Kızın babası, Evin'deki çamaşırhaneleri ondan iyi mi bilecekti?

Şah rejimi varlığını böylesi bir dehşet üzerinden sürdürmüştü ve devrimi ateşleyen de bu tür tüyler ürpertici sahnelerdi. Yani yeni rejimin ilk zamanlarında öldürülen Şah yanlılarının çokluğu değil, azlığıydı asıl şaşırtıcı olan. Fakat devrim henüz tamamlanmamıştı. Portekiz devriminin nefesinin tükendiği o yumuşak burjuva aşamasında durmayacaktı. Yanı sıra yeni İslam Cumhuriyeti ile İranlı sol grupların propagandasını yaptığı halk demokrasisi arasında ortak bir zemin de vardı. Sol artık daha aktifti (sokaklarda her gece silahlı çatışmalar yaşanıyordu) ve İran'ın sürekli kötüleşen sosyal koşulları, ancak bu durumun daha da kızışmasına yarayacaktı. Humeyni bile ülkeyi 'bir gecekondu' olarak tanımlıyordu.[1]

Bununla birlikte, yeni İslam devletinin güvenlik yetkilileri, çiçeği burnunda hükümet içindeki bazı çevrelerin ABD'ye, sokak gösterilerinin 'Büyük Şeytan'ından ziyade potansiyel bir ortak gözüyle baktığına inanmayı sürdürüyordu.

1 Gelinen noktada ülkede 3.5 milyon işsiz vardı (işgücünün yaklaşık yüzde 25'i) ve nüfusun yarısı aşırı kalabalık kentlerde yaşıyordu. Gıda kıtlığı, Humeyni'nin Müslümanların gelecekte dondurulmuş et yememesi gerektiği ısrarından kaynaklanmıyordu; kıtlığın nedeni, İran'ın gururla, daha fazla yabancı ürün ithal etmeyi reddetmesiydi. Halbuki bir önceki kışa dek, ülke 2 milyar dolarlık gıda ithal etmekteydi.

Ve haklıydılar. ABD büyükelçiliği Kasım 1979'da, 'İmam'ın İzinden Giden Müslüman Öğrenciler' tarafından işgal edildikten sonra, İranlı güvenlik elemanları elçilikte tonlarca parçalanmış diplomatik yazışma bulmuş ve sayfaları tekrar birleştirmek için aylarca süren olağanüstü bir çaba harcamıştı. Belgeler başbakan yardımcısı Abbas Emir İntizam ve onun ABD yönetimiyle bağlantılarına dair şaşırtıcı miktarda bilgi içeriyordu. Başta resmi bir ilişkiydi bu (Amerikan elçiliği devrimden sonra açık kalmış ve Amerikalı yetkililer askeri çalışanlarla sivillerin tahliyesini düzenlemek için İranlı dışişleri görevlileriyle düzenli toplantılar yapmıştı) ve elçilik Mart 1979'da İntizam'a 'ABD'nin İran'la ilişkilerini istikrarlı bir rotada normalleştirmek istediğini' bildirmişti. Belgelere göre İntizam'ın cevabı şuydu: "Hükümetim de ABD ile iyi ilişkiler istemektedir... Başbakan Bezirgan geçenlerde bu hissiyatımızı açıkça dile getirmiştir."

Ancak birkaç gün sonra İntizam, hükümetinin 'ABD yönetimiyle istihbarat bilgilerini paylaşmak' arzusunu da dile getirmiş, Amerikalılar da inanılmaz bir şekilde, İntizam'a 'Afganistan hakkında bir belge' sunmuştu. (İranlılar Sovyetler Birliği'nin doğu komşularını işgal ihtimalinden giderek daha fazla endişe ediyordu.) Fakat İntizam bu kez hükümetinin daha ziyade 'iç güvenlik tehditleriyle' ilgilendiğini karşı tarafa aktarmıştı. ABD elçiliğinin Mayıs'ta yapılan daha sonraki bir görüşmeye dair raporuna göreyse, İntizam, 'İran Geçici Hükümeti'nin Iraklıların Kuzistan eyaletine muhtemel müdahalesinden, yanı sıra FKÖ ve Libyalıların faaliyetlerinden kaygı duyduğunu' söylemişti. İntizam Amerikalılara şu bilgileri veriyordu: "İran Geçici Hükümeti, George Habaş'ın [Suriye destekli, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi lideri] son zamanlarda bir dizi Körfez ülkesine ziyaretler yaptığı malumatına sahiptir... tahminimizce niyeti, İran'da karışıklık çıkarmaktır." Raporda, İntizam için İran'ın güneyindeki Ahvaz kentinde bulunan FKÖ bürosunun da kaygı sebebi olduğu belirtiliyor ve şu ifadelere yer veriliyordu: "O [İntizam] başını sallayarak hükümetinin bu konuda hiçbir şey yapamadığını, zira FKÖ bürosunun açık kalmasını bizzat Humeyni'nin istediğini söyledi."

Belgeler İran'ın gündemine bomba gibi düştü. Daha birkaç hafta önce devrimin 'orta sınıf' karakterinden duyduğu memnuniyeti bana ballandırarak anlatan İntizam, bu belgelerde İran'ın güvenlik kaygılarını CIA ile tartışıyordu. Kendi elindeki istihbarat bilgilerini açığa vurmakla kalmıyor, ülkedeki en yüce İslami şahsiyeti, ulusal güvenliği tehlikeye atmakla eleştiriyordu. Haziran'daysa İntizam ABD'den 'Irak'ın İran'a yönelik niyetleri' hakkında bilgi istiyordu. O günlerde İran-Irak sınırından top sesleri yükselmekteydi ve ABD elçiliği maslahatgüzarı 'ilk ateşi kimin açtığından emin olmadığını' vurguladıktan sonra, 'Iraklıların, aynı bir zamanlar Britanya'nın Durand Hattı'nda yaptığı gibi, İran sınırına dikenli tel çekmeye kalkışabileceğinden' dem vuruyordu.

Maslahatgüzar Bruce Laingen İntizam'la başka toplantılar da yapmıştı ve haftalar sonra İntizam (Amerikan şifreli mesajlarındaki pek de romantik olmayan kod adıyla 'SD/PLOD/1') artık üst düzey CIA yetkililerini doğrudan doğruya makamında ağırlar olmuştu. İntizam'a, İran'ın İsveç başkonsolosu olduğu sıralarda, sonradan 1985-86 Kontra skandalında başrol oynayacak CIA ajanı George Cave tarafından bir istihbarat brifingi verilmişti. Tahran'da CIA ile Bezirgan, İntizam ve İran dışişleri bakanı İbrahim Yezdi arasında başka toplantılar da yapılmıştı. Bizzat Cave ilerleyen günlerde Tahran'a gelip İntizam'la brifingler yapılması gereği konusunda mutabık olmuştu. Birleştirilen belgelerden alıntı yapıyorum yine: "Brifingler üç ila altı ayda bir yapılmalı, özel önem taşıdığı takdirde hızlı bilgi aktarımı sağlanmalı. İntizam Tahran'da düzenli bilgi alışverişi yapılabilecek bir bağlantı olup olamayacağını sordu." (Not: Cave bu belgede istihbarat camiasından üst düzey brifing yetkilisi olarak takdim ediliyor, CIA kelimesi hiç kullanılmıyordu.)

Şah ABD'ye kabul edildikten sonra Tahran'daki Amerikan elçiliği işgal edildiğinde,

İntizam'ın CIA bağlantıları genç İranlı erkek ve kadınların çıldırtıcı bir çabayla bir araya getirdiği belgelerde alenen ortaya çıkmış, ortalık karışmıştı. Bezirgan ve Yezdi azledildi. İntizam ise tutuklanıp ihanetle yargılandı ve 1981'de müebbet hapse çarptırılarak idamdan kıl payı kurtuldu. İntizam savunmasında sürekli gerçek bir devrimci olduğunu, sadece Amerikalılarla İran'ın çıkarları doğrultusunda ilişki yürütmeye çalıştığını vurguladı.

Elçiliğin önde gelen 'işgalcilerinden' Masumeh Ebtekar, meseleyi tamamen farklı görüyordu. "Açıkça görülüyor ki CIA, üst mevkilere erkenden başarıyla sızarsa bütün devrimleri veya siyasi yapıları maniple edebileceğine inanmıştı," diye yazıyordu Ebtekar. "İran'daki ajanların niyeti bilhassa buydu. Ne de olsa geçmişten bu yana epey tecrübeliydiler." Ebtekar'a göre, 'İmam'ın öğrencileri', elçilikte CIA ajanları için hazırlanmış sahte kimlik kartları ve pasaportlar da bulmuştu; bulunanlar arasında havaalanı denetimleri ve Avrupa ile Asya'ya giriş vizeleri için damgalar ve mühürler, yanı sıra 1000 adet de sahte Gana pasaportu vardı. Diğer belgeler, 'cinayetlere karışan' monarşi yanlılarıyla ilgiliydi. Washington'da bir başka 'Ajax Operasyonu' üzerine düşünüldüyse bile, Kasım 1979'da bu işin bittiği artık kesindi.

İslam Cumhuriyeti'nin o ilk günlerinde hayatımız mizahtan kopuk değildi. Şah döneminde İran serbest vize uyguladığından, ülkeye istediğimiz gibi girip çıkabiliyorduk (hattâ ben bir defasında cuma sabahı hafta sonu tatili için Dublin'e gitmiş, pazartesi akşamı da Tahran'a dönmüştüm) ve rejimin yeni yasaları durumumuzu yavaş yavaş etkiliyordu. Aylar sonra Tahran'daki Intercontinental Oteli'nde (sonradan ismi, devrimin simgesi mahiyetinde, 'Lale Oteli' olarak değiştirildi) hâlâ votka limon içebiliyorduk. Aslında alkol yasağı hemen konmuştu. Otel yönetiminin 21 Mart 1979'da odamın kapısının altından attığı o unutulmaz notu hâlâ saklarım: "Ülkede alkol tedarikinde yaşanan azalmaya ve bu içecek meddalerinin [*aynı böyle yazıyordu*] fiyatındaki beklenmedik artışa bağlı olarak, yönetimin içki fiyatlarına yüzde 20 zam yapmak dışında bir alternatifi kalmamıştır. Teşekkür ederiz." Kısa süre sonra bir devrimci *komiteh*, gazetecileri, otel depolarında kalan şeytani alkol stokunun yok edilmesini izlemeye davet edecekti. Film kameraları vınlarken, silahlı adamlar Pol Roger şampanya şişelerini, en iyi kalite Fransız şaraplarını kırıyor, Gordon cin şişelerini boşaltıyordu. Havuzun dibi neredeyse yarım metre yüksekliğinde cam kırığı yığınıyla dolmuştu, oteli saran alkol kokusu günlerce geçmedi. Bir Güney Kore restoranı yetkilileri atlatmaya devam ediyor, çalışanları Alman bira kasalarını bahçede gizliyordu. Müşteriler, toprakla kaplı her biranın servisi için en az on dakika beklemek zorundaydı.

Ve İntizam'ın pek sevdiği orta sınıflar eğlenmeye devam ediyordu. Bir akşam, Tahran'ın kuzeyinde genç bir çiftin mermer zeminli ve zevksiz yarı-barok dekorlu villasına, bazı İranlı yazarlarla birlikte yemeğe davet edildim. Villada şiirler okundu ve devrim öncesinin şaşaasını aratmayan yemekler, adabı muaşerete uygun bardaklara konmuş ev yapımı votkalar eşliğinde yenildi. Çekici ev sahibesi bilhassa ilgimi çekmişti, zira Şah'ın son metreslerinden biri olduğu dedikoduları dolaşıyordu. Denildiğine göre, Şah bir kadınla aşk yapmak istediğinde, kadın sarayın yan kapılarından birinden içeri alınır, daha sonra ses geçirmeyen bir salonda Şah'la iki saat geçirirdi. Saraydan ayrılmadan önce de kendisine Şahların Şahı'nın şefkatini hep hatırlasın diye Labrador cinsi bir süs köpeği hediye edilirdi. Adamın cinsellik konusundaki tuhaf huyları göz önüne alındığında, Tahran'da neden yüzlerce Labrador olmadığını merak ediyordum. Yemeğin sonunda bu tür rezil düşünceleri kafamdan çıkarıp atmaya çalışarak ev sahiplerine veda ediyordum ki, mutfak kapısı aniden açıldı ve çiftin şaşkın bakışları altında büyük, telaşlı bir şey beni yere yıktı. Başımı kaldırıp baktığımda, sarı renk bir Labrador'un cana yakın yüzünü gördüm; sanki bütün akşam benimle tanışmayı beklemiş gibi bakıyordu.

Şah'ın sürdüğü hayatın neye benzediğini de, 'İslami Rehberlik Bakanlığı' adıyla anılan yeni

enformasyon bakanlığı, bizi Tahran'ın kuzeyindeki Niavaran Sarayı'na davet ettiğinde öğrendik. Üçüncü Rişar bir at için krallığını vermeyi gerçekten önerdi mi bilinmez, ama İran Şahı'nın özgürlüğü için verdikleri de pek aşağı kalmazdı: bir sürü saray, paha biçilmez Pers halıları, bir Marc Chagall eskizi, 22 ayar altından bir onyedinci asır Çin köle gemisi maketi, iki katlı bir kütüphane, bir müzik meraklısını kendinden geçirmeye yetecek kalitede piyanolar ve saf altından iki telefon.

Niavaran'ın rüzgarlı bahçesinde, gri huş ağaçlarının gölgesinde dururken, bir İran hükümeti yetkilisi, asrın tarihine geçecek olan bir müzayedeyi, devrimin ilerleyişi içinde anlık bir hıçkırıktan başka bir şey değilmiş gibi dümdüz açıklayıverdi: "İçerdekileri açık artırmaya çıkaracağız. Ardından saraylar müzeye dönüştürülecek." Böylece sarıklı bir molla ile G-3 otomatik tüfekli iki adamın, 10 metrekarelik el dokuması sarı-kırmızı bir İsfahan halısını, Şah'ın resim odasının işlemeli ahşap zemininden kaldırıp katlayarak taşımasını seyretmeye koyulduk. Arabesk desenlerin ortasına dokunmuş oryantal prensesler, rengârenk kuşlar ve egzotik av hayvanlarıyla dolu halıların her birine gayet muntazam bir biçimde demirbaş numaraları verilmişti: devrimin öyle ya da böyle sorunları olsa da, İran'ın yeni muktedirlerinin tıkır tıkır işleyen kafaları olduğu belliydi. Birkaç hafta sonra Şah'ın halılarının fiyatının 15 milyon dolara yükseldiği haberi çalınacaktı kulağımıza.

Kabul etmek gerekir ki, Şah'ın berbat bir mobilya zevki vardı. Cam ve çelik masaların yanına dizilmiş Fransız barok sandalyeler, ince oymalı ve ahşap mozaik kaplı sıraların üzerine konmuş garabet semaverler (ve onların üzerinde de bazı gümüş işlemecilerinin kara büyüsüyle mutasyona uğratılmış çirkin tavuslar)... Buzlu camdan bölme duvarları, insana 1930'ların Britanya filmlerini hatırlatıyordu. Şah ve eşinin, Ocak 1979'da 'tatil' ve sürgün için ülkeyi terk ederken geride bıraktığı saray işte buydu.

Kader normalde sıradan insanlara, Şah'ın yaldızlı sarayı gibi yerlerde elini kolunu sallayarak dolaşmayı nasip etmez ve zavallı fanileri böyle bir ihtişamın içine soktuğunuzda genellikle garip şeyler yaşanır. Uluslararası basın olarak, rehberlik bakanlığından Abülhasan Sadık'ın alaycı deyişiyle, 'Şah'ın fakirhanesine' davet edildiğimizde, Ostrogotların Roma akınına taş çıkartacak sahnelere de tanık olduk. Halı rulolarının üzerinden atlaya atlaya, Şah'ın boş zamanlarında neler okuduğunu keşfetmek için büyük kütüphaneye gittik. Raflarda deri kapaklı Voltaire, Verlaine, Flaubert, Plutarch, Shakespeare ve Charles de Gaulle ciltleri vardı. Winston Churchill'in bütün eserleri, Coleridge'in *İhtiyar Denizci*'siyle (Şah'ın uzun sürgün yolculuğunda okuması için gayet uygun olabilirdi) ve Mahatma Gandi'nin biyografisiyle yan yana duruyordu. İsrail eski dışişleri bakanı Abba Eban'dan *Halkım* (aslında bu kitabın bir kısmını *Commentary* dergisinden bir editör yazmıştı) aşağı raflardan birinde duruyordu; kitabın ilk sayfasında yazarın el yazısıyla ithafı göze çarpıyordu: "Majestelerine, Şahların Şahı'na..." Diğer rafta da Goebbels Günlükleri vardı.

Muhafızlar, Şah'ın çalışma odasındaki altın telefonlardan arama yapmamıza engel olamadı. Oturma odasının yukarısındaki balkonda bir genç, omzunda tüfeği, aleni bir endişe ifadesiyle bakıyordu bana; o sırada ben, Şah'a Belçika Kralı Baudouin ve Kraliçesi Fabiola tarafından hediye edilen bir klavsende Bach'ın *Air on a G String*'inin berbat bir iki parmak versiyonunu çalmakla meşguldüm. Hatıra eşya avcıları, vaktiyle Şah'ın sekiz yaşındaki kızı Prenses Leyla'ya ait olan oyuncaklar için de fiyat artırabileceklerdi. Yatak dolabının hemen yanında minyatür uçaklar ve oyuncak ayılar duruyordu. Komodinin üzerinde, Amerikan başkanının ailesiyle birlikte çekilmiş bir fotoğrafı vardı. Fotoğrafın üzerine el yazısıyla, 'En iyi dileklerimizle, Rosalynn ve Amy Carter' diye yazılmıştı. Leyla'nın ilk yazma denemelerini yaptığı karatahtanın üzerinde tebeşirle Arapça sayıların Avrupa versiyonları duruyordu. Şah'ın çalışma masasındaki takvim,

imparatorun tebaasını terk ettiği 16 Ocak tarihini gösteriyordu hâlâ. Altın kül tablasında, imparatorun son gerilimli saatlerine tanıklık eden beş sigara izmariti buldum.

Şah ile halkının yaşamları arasındaki farka işaret etmek için, biraz itip kakarak da olsa son derece etkileyici bir çaba gösteren rehberlik bakanlığı, bize daha önce de Tahran'ın güneyindeki gecekondu mahallelerini gezdirmişti. Çocuklar tozun toprağın içinde oyun oynuyor, kadınlar yıkadıkları çamaşırları açık lağımların üzerinden atlayarak taşıyordu. Tahran'ın varoşları Kahire'ninkilerden daha az yoksuldu ve Şah'ın sarayı da Suudi standartlarının yanında mütevazı kalıyordu. Fakat, lağım kokusu bakanlık görevlisi kızların pahalı parfümlerinin kokusuyla tuhaf bir karışım oluştursa da, biz meseleyi çakmıştık.

Tahran'da istemediğiniz kadar tuhaflık bulabilirdiniz zaten. Büyük, kirli, trafik cehennemi bu şehrin, hayatına gayet normal şekilde devam etmesi, İran-Amerika ilişkilerindeki krizden daha hayret vericiydi. Bütün o fanatik ayaktakımı ve ekonomik kaos muhabbetlerine rağmen, hâlâ kent merkezine giden 20 numaralı otobüsü (iki katlı yeşil boyalı bir Leyland) yakalayabiliyor, pahalı mağazalara girip Fransız giysileri satın alabiliyor veya muhitteki Kentucky Fried Chicken'da bir şeyler atıştırabiliyordum. Fakat Amerikan hayat tarzına düşkün İranlılar artık, Forşah Bozorg hipermarketinde sergilenen Skippy fıstık ezmeleri veya Kraft peynirleri alamıyordu ve Humeyni'nin kadınların genel görünüşü hakkındaki fikirlerine uygun olarak, Fransız ve Amerikan kozmetikleri yasaklanmıştı. Tahran ne Batı ne de Doğu standartlarıyla cazibeli bir şehir sayılırdı. 1960'larda inşa edilmiş apartman blokları ve dükkân cephelerinin mimari sefaleti, şehre steril, tuhaf bir doğu Avrupa havası veriyordu. Bununla birlikte doğma büyüme Tahranlılar bile, kentin siyasi coğrafyası konusunda hâlâ problem yaşıyorlardı, zira başkentteki bütün ana caddeler devrimci kurumlarla uyum içinde hızla kimlik değiştiriyordu. Pehlevi Caddesi gitmiş, yerine Doktor Hüseyin Fatimi (Musaddık'ın, 'Ajax Operasyonu'ndan iki ay sonra idam edilen dışişleri bakanı) Caddesi gelmişti.[1]

Tahran'daki Reuters bürosu bir ruhsal tamirat mekânı olmuştu. Kapıyı itip içeri daldığımda, büro şefi Harvey Morris'i kalın sigara dumanlarıyla kuşatılmış ve masasının üzerindeki açık viski şişesinden demlenirken buldum; yüzünde kederli bir şaşkınlık ifadesi vardı. Mark Twain bıyığı ve dağınık saçlarıyla Harvey, devrime dair fikirlerini anlatmaya koyuldu: Gaddar olduğu kadar cesur, komik olduğu kadar korkunç bir devrimdi bu. Çalışanlarını *komiteh*'lerden korumak, İranlı serbest muhabirlerini hapisten çıkartmak ve İslami Rehberlik Bakanlığı'na yağ çekmek zorundaydı. Ve yaşadığı en son krize yine bu bakanlık sebep olmuştu: "Bana Reuters haber ajansının tarihini öğrenmek istediklerini söylediler," diye anlatmaya başladı kaşlarını çatarak. "Bunun üzerine Londra bürosundaki aklıevveller, bana sayın kurucumuz Paul Julius, Freiherr von Reuters hakkında tuğla gibi bir kitap gönderdiler. Fakat sonradan, iyi yürekli baronun bu ülkedeki kanlı demiryollarının yarısını döşediği ve 1872 Reuter İmtiyazı'nın Britanya vatandaşlarına İran'ın bütün ekonomik ve mali kaynakları üzerinde tekel ihsan ettiği anlaşıldı. Tanrım! Bakanlıktaki o göt heriflere, haber ajansımızın kurucusunun siktimminin Şah'ından daha rezil biri olduğunu nasıl anlatabilirim?"

Durumunu anlıyordum. Fakat Harvey akıllı bir adamdı; gevşek, yorgun dış görünüşünün arkasında becerikli, esprili ve bazen şeytani bir zekâ taşırdı. Her akşam teleks makinesinin yanına haberlerimi fırlatır, o gün sokaklardan ve Tahran dışına yaptığım yolculuklardan öğrendiklerimi anlatırdım. O da bana basın toplantılarını veya patlayan skandalları haber verirdi;

1 Londra'daki *Times Atlas*'ın editörlerinin yaşadığı sorunlarla kıyaslandığında, bu değişiklikler hiçbir şeydi. 13 Aralık'ta *Times Books*'taki Barry Winkleman'dan bir mesaj aldım. Kürdistan'daki Pehlevidez'in, Dezful'un kuzeyindeki Şah Rıza Pehlevi bendinin ve İsfahan'ın güneyindeki Şahrıza'nın yeni isimlerini soruyordu. Bir de Tahran'daki 'Talegani Bulvarı'nın eski isminin ne olduğunu' bilmek istiyordu. Yanıt: Taht-ı Cemşid Caddesi.

sözgelimi televizyon şefi Kutbizade'nin sekreteri, bir tomar resmi belgenin fotokopisini çekerken, aralarında şefinin Fransız metresinden gelen bir mektubu da bulmuştu. Mektup binlerce sayfa çoğaltılmıştı. Bazı sabahlar otel telefonum acı acı çalar ve karşımda Harvey'i bulurdum: "Fiskçiğim, bilmek istersin diye düşündüm. Halhali'nin yamakları bir sürü insanı daha 'namussuzluktan' tepelemişler." Veya daha sık olarak, Amerikan elçiliği dışında gösteri yapıldığını bildirirdi: "Tam senlik bir olay Fiskçiğim!"

Ne tuhaftır ki, ABD elçiliğinin işgali ve sonrasındaki gelişmeler, gazeteciler için son derece usandırıcı bir göreve dönüşecek, ABD'nin sonuçsuz bir askeri kurtarma operasyonuna yol açmakla kalmayıp, en nihayet Carter'ın başkanlığını da yiyecekti. Müteakip ABD yönetimlerinde de yakıcı bir aşağılanmışlık hissiyatı doğuracak ve bu da Amerika'nın Ortadoğu'da bir dizi siyasi ve askeri felakete sürüklenmesine kapı açacaktı. ABD diplomatlarının ve diğer Amerikalı rehinelerin büyük bölümü 444 gün boyunca işgalcilerin elinde kaldı; ABD ve İran yönetimleri bir dizi karmaşık ekonomik ve mali anlaşmaya vardıktan sonra serbest bırakıldılar ancak. Mehrabad Havaalanı'na götürülüp, Cezayirli komandolar eşliğinde İran'dan çıkarıldılar.

Elçilik işgalinin temsil ettiği denklemi çözmek imkânsız gibi bir şeydi. Amerikalılar Şah'ı İran 'adaletine' teslim etmeyi göze alamayacak, İranlılar ise Washington'un burnu yeterince sürtülmeden rehineleri bırakmayacaktı. Şah'ı New York'taki hasta yatağından kaldırıp Panama'ya sepetlemek, Tahran'daki devrimcileri tatmin etmeyecekti. Ve böylece bizim payımıza da her gün on binlerce göstericinin, öğrencinin, silahlı muhafızın ve Müslüman örgüt üyelerinin, Şah'ın bir an önce geri dönmesini talep eden ve Başkan Jimmy Carter'ı 'savaş kışkırtıcısı' olmakla suçlayan sloganlar eşliğinde, akın akın elçiliğin (artık 'ABD Casuslarının Yatağı' deniyordu buraya) önünden geçişini izlemek düşecekti. Neredeyse monoton bir hadise haline gelmişti bu gösteriler. Altı yedi kere 'Kahrolsun Carter, Kahrolsun Şah' diye bağırdıktan sonra, 'Yanki Go Home' nakaratına geçiyorlardı. Yol kenarları simit tezgahları, şerbetçiler ve kartpostal standlarıyla doluydu.

Kalabalıklar, televizyon kameraları için stratejik bir biçimde yerleştiriliyor ve gazetecilerin elçiliğe yaklaşıp siyah demir parmaklıklardan içeri göz atmasına izin veriliyordu (hattâ bunun için teşvik ediliyorlardı). Ana elçilik binasına kilitlenen rehineler (elleri bağlanmış adamlar) görülemiyordu, öğrenciler kabul binasının çatısına sprey boyayla sloganlar yazmıştı. Ön bahçeye şimdi 5 metre yüksekliğinde bir resim dikmişlerdi, Joe Rosenthal'ın ABD denizcilerini 1945'te Iwo Jima'ya Amerikan bayrağı dikerken gösteren fotoğrafından ilham almış sembolik bir çalışmaydı. Ancak bu kez denizcilerin yerini Müslüman devrimciler almıştı ve yeşil İslam bayrağını dikmeye çalışıyorlardı; bayrağın bir köşesi, mucizevi bir şekilde, Amerikan bayrağını boğazlayan bir ele dönüşüyordu. İşgal böylece bir tiyatro sahnesi olup çıkmıştı, o resim de dekoru tamamlamış oluyordu. Aslında bundan da fazlasıydı. Bir karnavaldı yaşanan.

Bu işgalin temelsiz olduğuna inanmak da yanlıştı. İranlılar Şah'a yönelik tiksintilerini gayet belagatli bir şekilde, çoğunlukla da Amerikan aksanıyla ifade ediyorlardı. Tahran Politeknik Üniversitesi'nden bir öğrenci bana, "Lanet olası Şah'ı neden istediğimizi bilmek ister misin?" diye soruyordu sözgelimi. "Peki, dinle o halde; çünkü bu herif İran'dan elli milyar dolar yürüttü." İran hava kuvvetlerinden bir asker konuşmamıza katılmak için yanımıza yaklaşıp fikrini söyleyiveriyordu: "Bu aşağılık herif tarihin en büyük soygunlarından birini yaptı." Askerin aksanı, New York'un doğu yakasını andırıyordu ve bu durum, İran'ın Amerika ile ilişkileri hakkında, diğer politik meselelerden çok daha fazlasını anlatıyordu. Daha önce bu kadar çok devrimcinin, geçmişteki acılarından sorumlu tuttuğu ülkede yaşamış, çalışmış veya eğitim almış olması görülmüş şey değildi.[1]

1 Akla 1920'lerin İrlandası geliyor.

Şah iktidarı sırasında, ABD'deki İranlıların sayısının yarım milyona kadar çıktığı olmuştu. Birçoğu Amerikan üniversiteleri veya yüksekokullarında eğitim görüyordu; bazıları Şah rejiminden kaçmıştı. Binlercesi askeri eğitim alıyordu; İranlı subayların ikramiyelerinden biri, İran hava kuvvetleri jetiyle New York'a güzel bir seyahatti. Dışişleri bakanlığından daha yeni istifa eden Dr. İbrahim Yezdi, Amerika'da on yedi yıl doktorluk yapmış, Şah muhalifi öğrencilerle sıkı bağlantılar kurmuştu. Temmuz 1979'da başbakan yardımcılığına atanan ve İran-Irak savaşında 'şehit' olan Dr. Mustafa Çamran, 1962'de Amerika'da kurulan İslami Öğrenciler Derneği'nin liderleri arasındaydı. Diğer kurucular arasında Yezdi ve şimdi 'ulusal rehberlik' bakanlığını vekaleten yürüten Sadık Kutbizade de vardı.

New York'ta gazetecilik okumuş İranlı bir genç kız (Amerikan demokrasisinin nimetlerinden yararlandığını söylüyordu), Amerikalıların bireysel özgürlüğe ve muhalefete bu kadar karşı olan Şah rejimini nasıl olup da destekleyebildiğini bilmek istiyordu: "ABD'de bize hep özgürlüğün değeri ve düşünceyi ifade etme hakkının önemi öğretildi. Fakat Amerika Şah'a kol kanat germekten ve onu İran'ın bütün zenginliğini silaha yatırmaya zorlamaktan hiç vazgeçmedi. Niye böyle yaptılar? Amerika niye kendi içinde bir demokrasi, dışarıda ise bir diktatör gibi davranıyor?" Elbette doğru söylüyordu kız. İnsan hakları için yürüttüğü kampanyalarla İran'da da gayet iyi tanınan Başkan Carter'ın, devrimden önce Amerika'nın Şah'a verdiği siyasi desteği (biraz gönülsüz bir tarzda da olsa) sürdürdüğü bir gerçekti ve bu İran'da ikiyüzlü bir tavır olarak görülüyordu. Ancak Carter yönetimi Şah rejiminin anti-demokratik niteliğine arada bir dokundurmaktan da geri kalmamış, ABD Başkanı, diplomasi sınırları dahilinde, İran hükümdarından ülkesini özgürleştirmesini istemişti.

İranlılar ise bunun güvenilemeyecek kadar kaypak bir tutum olduğunu ve Carter'ın Şah iktidarının son aylarında yaptığı bazı açıklamaların manasını görmemek için aptal olmak gerektiğini savunuyordu. Sözgelimi, Kasım 1978'de Carter, Şah'ı 'bir dost ve sadık bir müttefik' olarak niteliyordu; Şah'ın polis devletine yönelik eleştiriler hakkında ise 'muhtemelen bazıları haklı' demekle yetiniyor, eleştirilerin 'ayrıntılarını' bilmediğini eklemeyi de ihmal etmiyordu. Yine de İranlıların suçlamaları, çoğunlukla önceki Amerikan yönetimlerine (Eisenhower, Kennedy veya Nixon) yönelikti: Öğrenciler Carter'a hakaret eden sloganlar atarken, aslında vaktiyle Henry Kissinger'ın politikalarına duydukları tepkiyi dile getirmekteydi; zira ABD'de çalışıp yaşadıkları dönemin dışişleri bakanı, Amerikan dış politikasında çok baskın bir rol oynamıştı. Carter yönetimiyle ilgili nispeten pek azının deneyimi vardı; tek bildikleri, Carter'ın Şah'ı İran'a iade etmediğiydi. Elçilik dışındaki öğrencilerin pek azı işgalin uzun vadeli sonuçları üzerine kafa yoruyordu; bu eylemin, dünya olayları karşısında çok daha hoşgörüsüz bir tutum sergileyen ve İran'ın dış düşmanlarına çok daha hevesle sarılan Ronald Reagan'ın seçilmesiyle sonuçlanma ihtimali pek kimsenin umurunda değildi.

İranlıların daha küçük 'Şeytani' güçlere muamelesi ise neredeyse romaneskti. Daha önceki gösterilerden kalan boyalarla kaplı Britanya büyükelçiliğine giden bir kalabalık, Birleşik Krallık'ın Şah'ın son başbakanı Şahpur Bahtiyar'a sığınma hakkı vermemesinden duyduğu memnuniyeti dile getiriyordu sözgelimi. Aynı göstericiler bu kez Fransa büyükelçiliğine gidip (Paris hükümeti Bahtiyar'a geçici ikamet izni vermişti), Fransızların devrimden önce Humeyni'ye kucak açmış olmasından dolayı şükranlarını sunuyordu.

Fakat hiçbir siyasi girişim ABD elçiliği etrafındaki kuşatmayı kıramadı. Avrupalılar, Papa Nuncio, Sean McBride (Uluslararası Af Örgütü'nün kurucusu), Tahran'daki bütün diplomatik misyonları temsil eden yetmiş beş konsolos... Hiçbirinin nazı geçmedi. Konsoloslar, elçilik işgal edildiği sırada İran dışişleri bakanlığında bulunan ve 1981'de bırakılana dek orada kalan Bruce Laingen'i bile ziyaret edemedi. Ayetullah Humeyni de Papa'yı 'İsa Mesih'in Şah'ı cezalandıraca-

ğı' konusunda sert şekilde bilgilendirdi. Günün birinde İran televizyonu aniden yayınını kesip, Tahran yönetiminin ABD'ye günlük 600 bin varillik petrol tedarikini durdurduğunu duyurdu – Carter yönetimi İran'dan petrol ithalatını durdurma kararı almıştı zaten ve mesele bu karara alelacele verilen bir karşılıktan ibaretti. 14 Kasım'da İran, Amerikan bankalarındaki 12 milyar dolarlık devlet parasının çekileceğini ilan etti ve Carter da derhal ABD'deki İran hesaplarını dondurdu. Atılan her adım, İran'ı yöneten teokrasinin gücünü artırıyor, solcuların etkisini ise azaltıyordu.

15 Kasım'da Tahran Üniversitesi'nin önünde, solcu gerilla hareketi Halkın Fedaileri'ne destek vermek için yarım milyon öğrenci toplandı; yasadışı ilan edilen Fedailer, elçilik işgalini desteklememişti. Kampüsün içinde gri süveteriyle bağdaş kurmuş oturan Mehdi Bezirgan'ı gördüm; Cuma namazına gelmişti ve İran'ın yeni İslami anayasasının yazımını daha yeni bitiren uzmanlar komitesinin başkanı Ayetullah Hüseyin Ali Muntazari'yi dinliyordu. Muntazari, dinleyicilerine 'İran halkının iradesinin elçilik işgalinin arkasında olduğunu' anlatıyordu. Bezirgan'ın yanında da yeni istifa etmiş olan Yezdi oturuyordu, zira elçilik işgali hükümetinin altını oymuştu. Muntazari'nin yeni anayasasının Beşinci Maddesi, çoğunluğun desteğini alan dini bir liderin ('adil, dindar, bilgili, cesur ve dirayetli bir kişi') ulusun koruyucusu olacağını belirtiyordu. Bu meşakkatli ve ruh sağlamlığı gerektiren görevin, Ayetullah Humeyni'den başkasına verilmeyeceği de belliydi.

Bu yeni teokraside komünist Tudeh partisine yer olmayacaktı. Musaddık'ın 1953'te devrilmesinden sonra Şah bazı Tudeh liderlerini idam etmiş, kalanlar ülkeyi terk etmişti. Kısa süre sonra partinin kaderi bir kez daha, bu defa Humeyni tarafından tümüyle ezilmek olacaktı. Fakat 1979 kışında Tudeh lideri Nureddin Kianuri'nin bürosunun duvarları Tahran'da İmam'ın resminin olmadığı yegâne yer olsa da, parti hâlâ resmi olarak Ayetullah'ı desteklemekteydi. Merdivenlerden çıkıldığında Lenin'in bakır kabartma bir portresi göze çarpıyordu ve Tudeh genel sekreteri, neden masasında sert sert bakan bir Ayetullah büstü olmadığını sorduğumda, kaşlarını çattı.

"İran'da kişi kültü yoktur," diye yanıtladı. "İngilizler gibi her odaya Kraliçe'nin resmini asmayız biz." Cevabımı almıştım. Kianuri yaptığı espriye biraz fazla uzatarak güldü, kurduğu paralelliğin doğru olmadığının farkındaydı. Kesin konuşan, az biraz da muzip bir adamdı; kel kafası, büyük gözleri ve kırlaşmış pos bıyıklarıyla büyük Fransız romanlarından fırlamış bir karaktere benziyordu. Fakat bu eski profesörün (Tahran Üniversitesi ve Doğu Berlin Mimarlık Akademisi) siyasi jargonu Zola'dan ziyade *Pravda* ile ortaklaşıyordu. Tudeh, 'emperyalizme karşı radikal mücadeleye' ve 'sosyal hayatın, bilhassa toplumun ezilen tabakaları lehine yeniden örgütlenmesi mücadelesine' omuz veriyordu. Parti, Batı'da pek popüler olan burjuva demokrasisi değil, bir 'halk demokrasisi' istiyordu. Ve bu mümkün göründüğü sürece, İran'ın en eski siyasi partisi Tudeh, Humeyni ile aynı şeyi istiyor demekti. Teorileri buydu ve Kianuri söz konusu teoriyi kelle koltukta uyguluyordu. Aslında Tudeh'in yeni İran konusundaki fikirleri, o sıra Ayetullah'tan yana tutum sergileyen Sovyetler Birliği ile neredeyse tıpatıp aynıydı.

"Devlet yapısını eleştirdik," diyordu Kianuri. "Devlet içindeki özgürlük pozisyonu üzerine ve kadın hakları konusunda eleştiriler yönelttik. İslami fanatizmi eleştirdik; bu muhafazakar unsurların ilerici olmayan fikirlerine karşıyız. Fakat bizim için Ayetullah Humeyni'nin pozitif tarafı öyle önemli ki, negatif tarafının manası kalmıyor. Onun fanatizmin önünde bir engel olduğunu düşünüyoruz: Humeyni diğer unsurlardan daha ilerici." Kianuri'nin sözünü kestim:

Üç ay önce Humeyni, Hafızullah Emin'in Afganistan'daki Sovyet destekli hükümetini, Müslüman isyancılara karşı mücadele ettiği için kınamıştı. Bu bir görüş ayrılığını temsil etmiyor muydu? "Bu üç ay önceydi," diye yanıtladı Kianuri. "Fakat bugün Ayetullah'ın bakışı farklı. Oradaki durumla alakalı yeni bilgiler edindi."

Yani bu durumda Ayetullah hata mı yapmış oluyordu? Kianuri sözlerimi düzeltti: "Ben 'hata yapmak' kelimesini kullanmadım. Sadece Ayetullah'ın bakışının değiştiğini söyledim ve artık karşı devrimci Müslüman hareketin Amerikalı CIA ajanlarının maşası olduğunu biliyor." Anlattıkları Sovyetlerin söylediklerini biraz fazla andırmıyor muydu? Yoksa Tudeh'in işi, karşıtlarının iddia ettiği gibi, Sovyetler Birliği'nin sözcülüğünden mi ibaretti? Cevap hazırdı: "Bu doğru değil. Ucuz tenkitçiler bir zamanlar Victor Hugo'yu da İngiliz ajanı olmakla suçlamıştı. Büyük şahsiyetlere casus damgası vuranlara çok rastlanır, emperyalizmle mücadele eden güçlere yönelik bir hakaret yoludur bu. Tudeh Sovyetler Birliği'nin resmi sesi değildir."

Röportajı *Times* için haberleştirirken, Ayetullah'ın kısa süre içinde Tudeh'in küçük eleştirilerine daha hoşgörüsüz yaklaşabileceği öngörüsünde bulundum. Sadece zamanlama konusunda yanıldım. Humeyni, 'ilerici' dikkatini, 'halk demokrasisi' isteyen bu partinin üzerine çevirmek için 1983'ü, yani İran-Irak savaşının doruğa çıkmasını bekleyecekti. Tahran'da faaliyet gösteren Vladimir Kuziçkin adlı bir KGB ajanı, 1982'de Britanya'ya iltica ederek, İran'da faaliyet gösteren Sovyet ajanlarının listesini verdi; ardından Britanya listeyi İranlı yetkililerle paylaştı. Binden fazla Tudeh üyesi tutuklandı. Aralarında Kianuri de vardı ve ona partinin 'ihanetten suçlu olduğu ve Sovyetler Birliği için casusluk yaptığı' çabucak kabul ettirildi. Kianuri, İran televizyonuna da çıkacak ve Sovyet ajanlarıyla 1945'ten beri bağlantıda olduğunu ve parti üyelerinin Tahran'daki Sovyet elçiliğine çok gizli askeri ve siyasi belgeler verdiğini anlatacaktı. Kianuri ve eşi Meryem Firuz on yıl Evin Hapishanesi'nde yattılar; Tudeh lideri serbest bırakıldıktan kısa süre sonra öldü. İran Solu için perde kapanmıştı.

Humeyni'nin karşısına ise ancak Kasım 1979'da oturabildim. Uzun yıllar önce, Britanya bir imparatorlukken, *Times* muhabirleri devlet adamları ve savaş ağalarının gözünde muteber insanlardı. Şahlar ve prensesler röportaj için onların peşinden koşardı. Fakat artık yeni bir imparatorluğun borusu ötüyordu; röportajları, Amerikalı televizyon *anchorman*'ları, *New York Times*'tan gelen tıfıllar ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın avukatlığını yapan gazeteciler kapıyordu. Yapabileceğim en iyi şey, Ayetullahların (ki iktidara değme siyasetçilerden daha hızlı alışmışlardı) konuşmak istediği yeni *pax Americana* adamlarının 'kuyruğuna takılmak', onlarla gezip tozmaya bakmaktı. Böylece Kum'a iki Amerikan televizyon kanalıyla, (patronlarının tam tersine) gazeteciliklerine büyük hayranlık duyduğum John Hart ve Peter Jennings'le beraber gittim. Bir Amerikalı için İran devrimini heyecanla ve dürüstlükle haber yapmak cesaret istiyordu ve Hart ile Tahran'da birçok kez birlikte yolculuk yapmıştım. Kum seyahati konuşulurken Hart, hemen yanında dikilen bana bakıp Jenkins'e bağıra bağıra sormuştu: "Genç Bob'un bizimle gelmesine izin verebiliriz diye düşünüyorum, sen ne dersin Peter? Demem o ki bizim yolumuza çıkmaz herhalde ve zavallı eski dost Britanyalılara yardım etmek her zaman iyidir. Her neyse, eminim ki genç Bob Amerika'ya minnettar kalacaktır!" Şaka yapıyordu elbet, gazeteci saflarındaki düşük statümü gayet iyi anlıyordu.

Kıştı. Parlak bir pazar sabahı Kum'a yaklaştık, mavi desenli kubbeleri ve altın sarısı minareleri güneş ışığında parlıyordu. Sık sık 'Ortaçağ'daki Avrupa kentleri de böyle bir görüntüye sahip olsa gerek' diye düşünürdüm; bir tepeyi aşınca veya bir vadiyi geçince karşınıza aniden çıkıveren kubbeler ve kuleler. Araba tamircilerine, kilitli garajlara ve gecekondu bölgelerine varmadan önce Kum çölde mistik bir edayla uzanırdı. Yazdığımız haberlerde ona 'kutsal' kent demeyip de ne yapacaktık; kilometrelerce gri kum tepesi geçtikten sonra karşınıza çıkan şey,

ışık ve güçten oluşan bir mucizeydi. Kaya, kum ve toz deryasını günlerce süren zorlu bir yolculukla aşıp, birdenbire beliren kubbeler ve altından yansımalar karşısında hacıların nasıl bir inanç yenilenmesi yaşadıklarını anlayabiliyordunuz. *Allahuekber*... Kentteki bütün hoparlörlerden göğe bu ses yükseliyor ve evlerin eyvanlarını dolduruyordu. Bir keresinde, kavurucu bir yaz gününde, din adamlarından biriyle röportaj yapmak için Kum'a varmıştım; Müslüman bir öğrenci bana (şans bu ya, İslamı kabul eden bir Britanyalıydı) parlak bronz bir kap içinde soğuk su ikram etmişti. Ben dudaklarımı kaba yapıştırırken, pencerenin dışında pembe bir jakaranda ağacı rüzgarda hafifçe sallanıyordu. Suyu, sanki içime bütün hayatı çeker gibi içmiştim. Humeyni'nin Kum'a dönmeye karar vermesine şaşmamalıydı. Şah'a karşı ilk bayrak açtığı kentti bu. Burada doğmuştu ve devrim de ilk şehitlerini bu kentte vermişti. Mütevazı bir hayat yaşadığı söyleniyordu ve doğruydu da. Humeyni'nin yatak odasını gösterdiler: Yerde havı dökülmüş bir halı, bir somya, bir yastık, sabah yediği yoğurdun konduğu bir bardak...

İlginç bir fenomendi bu, yani insanların liderlerinin yoksulluğunu göstermek arzusu. Kahire'de yeraltındaki Cemaat İslamiye örgütü üyeleri, bana hayatlarını geçirdikleri gecekonduları göstermekten haz alacaklardı sözgelimi. Bin Ladin, adamlarına, bana eşlerinin yaşayacağı çadırı göstermelerini emredecekti. O gün orada da Humeyni'nin korumaları, bana yaşlı adamın yatak odasının kapısını açıyorlardı. İmam'ın sarayları yoktu, çünkü o, çabucak kavradığım üzere, saraylarını halkın gönlünde inşa ediyordu. Müminlerin, çıplak beyaz duvarlı küçük kabul odasına girmek için itişip kakışan onlarca adamın yüzündeki o derin sevgi... İşte onun manevi sarayının temelleri ve duvarları buydu. Onlar Humeyni'nin hizmetçileri ve sadık savaşçılarıydı, koruyucuları ve özel muhafızlarıydı. Tanrı İmam'ı korumalıydı. Ve Humeyni bunları elinin tersiyle itip asıl kendisinin *onların* hizmetçisi, daha da ötesinde, Tanrı'nın hizmetçisi olduğunu vurguladıkça bağlılıkları daha da güçleniyordu.

Humeyni içeri girerken kalabalıktan neredeyse histerik bir çığlık yükseldi, fakat onu hâlâ göremiyordum. Derken kara cüppelerden oluşan bir rüzgar estirerek, yavaşça ilerlediğini fark ettim, kafalar arasında hareket eden siyah sarığını görebiliyordum. Birkaç dakika sonra tam karşımda, mavi-beyaz desenli küçük bir halının üzerinde bağdaş kurmuş, oturuyordu. Gülmüyordu, vakurdu, neredeyse öfkeliydi, gözleri yere eğikti. Böyle anlarda hep saçma sapan bir şeyler söyleyeceğimden korkarım. Yaser Arafat'la ilk karşılaştığımda (kabul etmek gerekir ki o Humeyni değildi), gözlerinden büyülenmiştim. Ne kadar da büyük gözleriniz var, demek için dayanılmaz bir istek duymuştum. Suriye lideri Hafız Esad'la ilk karşılaşmamda ise kafasının arka kısmının inanılması güç düzlüğüne takılıp kalmıştım; öyle düzdü ki, arkasına bir cetvel tutsanız kesinlikle zerre boşluk kalmazdı. Kral Hüseyin'le akşam yemeği yemiştim sonra, bu denli ufak tefek olması afallatmıştı beni; masanın üzerindeki sigara paketleriyle durmadan oynaması asabımı bozmuştu, ama 'yapma şunu' diyemedim tabii. Ve şimdi karşımda yirminci asrın devlerinden biri daha duruyordu ve adı bin yıl boyu tarih kitaplarında yazacaktı: Amerika'nın başbelası, Tahran'ın Savonarola'sı,[1] 'on ikinci' İmam, İslamın havarisi... Ve yüzünü inceledim; yanağındaki iki küçük nokta dikkatimi çekti, kalın yumuşak kaşları, gözlerinin altındaki torbalar, düzgün beyaz sakalı... Sağ eli dizinin üzerindeydi, sol kolu cüppesinin içinde kaybolmuştu.

Fakat işte gözleri... Gözlerini göremiyordum. Başı eğikti, sanki bizi görmemişti, sanki karşısındaki Batılılar dikkatini çekmemişti, halbuki (odadaki yoksul, terli, itişip kakışan adamlar için) sahip olduğu uluslararası gücün ve şöhretin simgesi bizdik. Biz, doğunun mahkemesine

1 İtalyan reformcu. Dominiken keşişi olan Savonarola, geniş halk desteğini arkasına alarak 1494'te Floransa'nın hâkimi konumundaki Medici ailesini kentten çıkardı. Sonradan Papa VI. Aleksander'ı eleştirdiği için aforoz ve idam edildi. —*çn*

gelmiş, bilgenin sözlerini duymayı bekleyen yabancı konsüllerdik. Kutbizade, Humeyni'nin sağına oturdu, gözlerini sonradan ölüm fermanını yazacak olan adama dikti; başını Ayetullah'a doğru uzatmış, tek kelimesini kaçırmamaya gayret ediyordu. Neticede tercümanlığı da o yapacaktı. Peki, dedik ve sorulara başladık: Elçilikteki rehinelerin durumu ne olacaktı? Humeyni bunu soracağımızı gayet iyi biliyordu. Televizyon kanallarının derdini anlıyordu. Ömrünün son dönemlerinde gazeteler hakkında yaptığı alaycı yorumlarla, biz gazetecilerin ciğerini okuduğunu gösterecekti.

"Yargılanacaklar," dedi. "Yargılanacaklar ve casusluktan suçlu bulunanlar, mahkemenin kararına tabi olacak." Humeyni, devrimin başından beri casuslukla suçlanıp da idam cezası almayan kimse olmadığını biliyordu (tabii biz de biliyorduk). Ardından sıra, benim hep 'kaygan zemin' dediğim tekniğe geldi; yani, diğer türlü kapanmış sayılabilecek bir meseleyi aniden inkar etmek. "Şöyle söylemek daha uygun olacaktır," diye devam etti Ayetullah. "Orada kaldıkları sürece İslamın bayrağı altında olacaklar ve bu yüzden kimse onlara zarar veremez... fakat bu mesele böyle devam ettikçe de orada kalacakları açık... ve Şah ülkemize geri dönene kadar, yargılanmaları da bir olasılık." Humeyni, Şah'ın İran'a iadesinin, ülke dış politikasının bütün veçhelerine egemen olması gerektiğine karar vermişti. Elbette Hart ve Jennings uluslararası hukuktan, bütün elçiliklere saygı gösterilmesi gereğinden dem vurdular. Soru Kutbizade tarafından alçak sesle tercüme edildi. Humeyni'nin yanıtı sakindi, fakat sesi, adeta bir mermere çakıl taşlarının çarpması gibi, kaba ve haşindi. Tahran'a 'casuslarını' salarak uluslararası hukuku ayaklar altına alan Başkan Carter'ın ta kendisiydi. Diplomatik dokunulmazlık casusları kapsamazdı.

Her cevaptan önce uzun süre düşünüyordu ve bu noktada, Bin Ladin'le ortak bir yanı vardı, her ne kadar iki adamın İslamın bölünmüş mirasından başka paylaşacak pek az şeyleri olsa da... Sesi sadece, 'casusluk' kelimesini kullandığı zaman monotonluktan sıyrılıyor ve öfkeyle yükseliyordu. "Bütün ülkelerdeki diplomatların diplomasiyle uğraşması beklenir. Suç işlemeleri ve casusluk yapmaları düşünülemez... Eğer casusluk yapıyorlarsa, artık diplomat değildirler. Halkımız belli sayıda casusu ele geçirmiştir ve yasalarımız uyarınca yargılanıp cezalandırılacaklardır... Şah *geri verilse* bile, rehinelerin bırakılması bizim tarafımızdan yapılmış bir jest olacaktır."

Hâlâ gözlerini aranıyordum. Ve o anda, yerdeki bir noktaya baktığını fark ettim; parlak bir yansıma, yüksek, kirli pencerelerden süzülen ve halının üzerinde ışıktan bir daire oluşturan güneş ışını. Başını, ışından ilham alıyormuşçasına o noktaya doğru eğmişti. Sol kolu hâlâ giysisinin içinde saklıydı. O ışıklı noktayı izlemesinin teolojik bir sebebi mi vardı? Zihnini odaklamasına yardımcı mı oluyordu? Ya da, devrimde binlerce İranlı can vermişken bir avuç Amerikalının hayatı hakkında bencilce bilgi talep eden bu Batılıların sorularından bezmiş miydi?

Fakat röportaja gelirken ne söyleyeceğine çok önce karar verdiği açıkça belliydi. Beş saat sonra üç Amerikalının (elçiliğin muhafız birliğinin iki siyahi mensubuyla Kathy Gross adlı bir kadın) bırakılacağını da elbette biliyordu. Fakat Humeyni tekrar tekrar aynı argümana dönüp gelmekle yetiniyordu. Amerikan televizyon kanalları gibi, o da tek bir konuya kafayı takmışa benziyordu: intikam. Bize nutuk çekmeyecekti, Tanrı'dan veya tarihten (ya da o tarihteki kendi yerinden) söz etmeyecekti. "Carter uluslararası hukuka aykırı işler çevirdi, birisi bir suç işledi ve o suçlu yargılanmak üzere ülkesine gönderilmeli." İşte bu kadardı ve son noktayı da koydu: "Carter uluslararası hukuka saygı göstermedikçe, bu casuslar da geri dönemez." Ardından, bize karşı tüm merakını yitirmiş bir yaratık misali ayağa kalktı; ön sıralardaki adamlar, mekândan ayrılmasının heyecanıyla birbirlerinin üzerine yıkıldılar. Derken şoförlerimizden biri içeri girdi, o içeri girerken kendi tercümanımız da Humeyni'ye yaklaşıp kulağına, eğer Ayetullah'ın elini

sıkabilirse bunun şoförün hayatındaki en önemli an olacağını fısıldadı. Sonra şoför İmam'ın sağ elini tutup öptü; başını kaldırdığında iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Ve Humeyni gitti.[1]

Bu sadece sıradan bir olay değildi. O manzarada daha önemli bir şeyler vardı. O akşam, serbest bırakılan Amerikalı muhafızlardan Çavuş Dell Maple, İran devriminin 'iyi bir şey' olduğunu söyleyince ağzım açık kaldı. Ve o andan itibaren, Humeyni'yi okumaya, bütün nutuklarını gözden geçirmeye karar verdim (çok şükür ki, İslami rehberlik bakanlığı bizi Humeyni'nin cümlelerine boğuyordu); milyonlarca İranlının kalbini fetheden şeyin ne olduğunu anlamak istiyordum. Ve yavaş yavaş anladım da. Sıradan insanların diliyle konuşuyordu, karmaşıklık yoktu, dini tefsirlerin ağır dili yoktu, adeta yanında oturan biriyle söyleşiyordu. Dahası, 1979'da Usame Bin Ladin'in kim olduğunu bilmesi mümkün olmasa da (Bin Ladin Afganistan'a bir sonraki ay gidecekti), Humeyni, Suudilerin Vahhabi-Sünni inancının Şiiler için olduğu kadar Batı dünyası için teşkil ettiği tehlikeleri gayet iyi biliyordu. Ayetullah, ölümünden önce yazdığı meşhur 'Son Mesajı'nda, muhtemelen artık Bin Ladin'in adını da işitmişken, 'temelsiz ve batıl Vahhabi kültünün propagandasını yapan Kuran karşıtı fikirlere' yüklenecekti.

Ve İslamın geriliğin ve yalıtılmışlığın dini olduğunu iddia eden (bugün de aynı iddiayı dillendiren) Amerikalı muhafazakarlarla nasıl tartışacağını da biliyordu. "Bazen kesin, fakat yavan bir argüman üzerinden, 1400 yıl önceki yasaların modern dünyayı idare etmeye yetmeyeceği iddia ediliyor," diye yazıyordu sözgelimi ve şöyle devam ediyordu:

> Bazen de İslamiyet'i, yeni fikirlere ve medeniyetin tezahürlerine karşı çıkan gerici bir din olarak küçümsüyorlar; günümüzde kimsenin dünya medeniyetinden uzak kalamayacağını söylüyorlar... Bu şeytanca olduğu kadar aptalca propaganda jargonuyla İslamın kutsallığına dil uzatırken, ilahi dinlerin egoları ortadan kaldırmak, insanları inanca, tefekküre davet etmek gibi asil görevleri olduğundan dem vuruyorlar... Ahmakça ithamlardır bunlar... Bilim ve sanayi, Kuran'da ve İslamda fazlasıyla vurgulanmaktadır... Bu cahil insanlar Kuran-ı Kerim'in ve İslam Peygamberi'nin geleneklerinin, hükümet ve siyaset hakkında, başka bütün konulardan daha fazla ders, hüküm ve buyruk içerdiğini bilmelidir...

Kasım 1979'un o akşamı, haberimi hazırlamak için bürosuna gittiğimde, Harvey Morris, Humeyni'ye karşı hayranlıkla dolup taşıyordu. "İhtiyar delikanlıya evlenme teklif etsen yeridir hani," dedi, bir sigara daha yakarken. "Sizi nasıl evirip çevireceğini biliyordu. Evet evet, bizim 'AH' [Ayetullah Humeyni], onunla röportaj yapmaya gönderdiğimiz otuzbircilere nasıl muamele edeceğini çok iyi biliyor. Bizim anlamayacağımız ciddi teolojik meselelerle vaktini harcamıyor, bodoslama dalıyor konuya ve bize taşaklı manşetler veriyor." Harvey, kendi küfürlü tarzıyla Humeyni'ye saygı duyuyordu. Ayetullah bizimle ve İranlılarla nasıl konuşacağını biliyordu. Ve İranlılar, 1989'daki ölümünden sonra 'Son Mesajı'nı okuduklarında, Humeyni'nin kelimelerindeki tevazuya bir kez daha hayran kalacaklardı: "Dualarınıza ihtiyacım var; yetersizliklerimden ve hatalarımdan dolayı beni affetmesini Yüce Allah'tan niyaz ediyorum. Ülkemin de yetersizliklerimden ve başarısızlıklarımdan dolayı beni affedeceğini ümit ediyorum... Biliyorum ki bir hizmetkarın ölümü, ulusumuzun çelik kalkanı üzerinde bir çizik bile bırakmayacaktır."

Humeyni'nin takipçilerinin, onun kutsallığı karşısında, neredeyse mutlak bir itaate nasıl

1 Gazetecilik dersleri. O akşam haberimi Tahran'dan gönderirken, *The Times*'a açıklayıcı bir not yazıp iki Amerikan kanalına saygı göstermek zorunda olduklarını ve haberde isimlerimizi yazdığım sırayı hiçbir koşulda değiştirmemeleri gerektiğini (benimki en sondaydı) belirttim. Dış haberler masası böyle yapılmasını sağlayacağına söz verdi. Derken gece geç vakit, yardımcı editörlerden biri *The Times*'ın kendi muhabirini ABD kanallarının önünde zikretmesi gerektiğine karar vermiş ve isim sırasını değiştirmişti; bu yüzden Amerikalıların benim röportajımın 'kuyruğuna takıldığı' gibi bir izlenim doğdu. Ben gazeteye küfrettim. Jennings bana küfretti. *The Times*'ın profesyonellikten uzak tavrından dolayı beni daha birkaç gün önce affetti.

ikna olduklarını anlayabiliyordunuz. Kutbizade'nin onun hakkında konuşurken sesinin nasıl yumuşayıp adeta feminen bir mırıltıya dönüştüğünü hatırlıyorum; devrimin ağır gidişatından duyduğu rahatsızlığın, Ayetullah'ın tutumunda bir değişim anlamına gelmediğine beni ikna etmeye çalışıyordu: "Ayetullah bugün de en az eskiden olduğu kadar kutsal, dürüst, kararlı ve saf..." Bunları bana, Humeyni'nin idamını onaylayacağı adam söylüyordu. Kutbizade'nin idam mangasının karşısında neler düşündüğünü asla bilemeyeceğiz.

"Demek 'kerhaneye' geri döndün ha Bob?" diye sordu Harvey, haberimi göndermek için nefes nefese Reuters bürosuna daldığımda. Sigara dumanı her zamankinden daha yoğundu. Masanın üzerinde yine viski vardı. "Sefahat ve işret merkezine teşrif etmek nasıl bi şey Bob?" Harvey haklıydı. 'İşret' Humeyni'nin favori kelimelerinden biriydi. Ve İran devrimiyle, onun bitmek bilmez öğütleriyle, sonu gelmez, giderilemez küskünlükleriyle, çocuksu kendine güveniyle alay etmek kolaydı. Ancak bu devrimde bir sebat, bir direngenlik de vardı, bir kez hedefini açıkça belirlediğinde, olağanüstü bir etkiyle harekete geçen bir gayretkeşlik vardı. Bu kararlılığa, İranlıların Amerikan elçiliğini bastıklarında buldukları, kıyılmış binlerce diplomatik belgeyi tek tek birleştirmesinden daha iyi bir örnek bulunamazdı.

İmam'ın kadın 'takipçilerinden' biri, belge birleştirme faaliyetinde çalışan Cevad adlı bir mühendislik öğrencisini anlatacaktı. Cevad bir süre sonra belge kırpıntılarının birbirine yakın düşmüş olması gerektiğini akıl etmiş, bu keşfin ardından belgeleri birleştirmek kolaylaşmıştı:

> Konsantre olmak konusunda eşsiz bir yeteneği vardı: sakallı, ince biriydi, sinirli ve gergindi. Bu nitelikleri, İngilizceye hâkimiyeti, matematiksel zihni ve coşkusuyla birleşince, bu görev için biçilmiş kaftandı... Bir öğleden sonra varilden bir avuç kırpıntı aldı, beyaz bir kâğıtın üzerine yaydı ve özelliklerine göre gruplandırmaya başladı... Beş saat sonra ancak iki belgenin yüzde 20-30'unu birleştirebilmişti. Ertesi gün bir grup kız arkadaşımla birlikte belge merkezine gittim. "Gelin bakın," dedi gülerek. "Tanrı'nın yardımıyla, imanla ve biraz da çabayla imkânsızı başardık."

Kâğıtlar üzerinde çalışmak için başta yirmi kişilik bir öğrenci grubu oluşturulmuştu. Düz bir tahta, kırpıntıları yerine rahat koyabilmek için elastik bantlarla sabitlenmişti. Haftada beş ila on belge birleştirebiliyorlardı. Dikkatle, ilmek ilmek, adeta aşkla halılarını dokuyan dokumacılardı onlar. İran halıları çiçekler ve kuşlarla doludur, adeta çölde yeniden bir bahçe yaratırlar; kuma ve sıcağa can vermek, çorak bir diyarın ortasına vahalar sermek isterler... O kâğıt kırpıntıları üzerinde aylarca çalışan İranlılar, kendi eşsiz halılarını dokumaktaydı; maziyi teşhir eden ve devrimin yavan propagandası içinde capcanlı bir tarih kitabına dönüşen bir halıydı bu. Yüksekokul öğrencileri ve engelli savaş gazileri, bu kâğıttan halıyı dokumakla görevlendirilmişti. 2300 belgeyi kapsayan 3 bin sayfayı tamamlamaları altı yıl alacak ve nihayetinde ortaya çıkan eser 85 cildi dolduracaktı.[1]

Belgeler art arda yayınlandıkça her akşam oturup bu çarpıcı malzemeyi dikkatle tetkik ediyordum; şimdilerde İran'a karşı askeri müdahale tehditleri savuran bir ülkenin 1972'den devrim sonrası İran'ının kaosuna uzanan çağdaş gizli tarihinin canlı bir dökümü duruyordu karşımda. Sözgelimi Büyükelçi William Sullivan Eylül 1978'de, küçümseyici bir edayla, 'Ayetullah Humeyni'nin liderliğindeki fanatik Müslümanların aşırılıkçı koalisyonuna' atıfta bulunuyordu (elçiye göre, bu koalisyonun içinde çeşitli terörist, gizli-komünist ve başka aşırı sol unsurlar vardı ve onların desteğini alıyordu). Veya 'Şah'la görüşmelerinde, İran hükümdarının

1 ABD güvenlik bürokrasisi açısından tipik bir durum yaşandı. Tahran'dan, yanlarında elçilik belgeleriyle New York JFK Havaalanı'na inen Amerikalı gazeteciler, kitaplara ABD gümrüğü tarafından el konulduğunu gördüler. Gerekçe, bunların 'gizli' hükümet belgeleri olduğu yönündeydi. Tahranlıların sokaktan 15 riyale aldığı bir kitap, Amerikalılara yasaktı.

kendisine ısrarla, tüm gösterilerde ve kargaşa yaratma çabalarında Sovyet parmağı olduğunu söylediğini' bildiriyordu. Bazı diplomatik analizler tepeden tırnağa yanlıştı. Mesela gizli bir mesajda, 'Ayetullah Humeyni ve Şeriatmedari gibi şahsiyetlerin... geniş tabanlarını yönetimi ele geçirmek yönünde seferber edebilmeleri pek mümkün görünmüyor' deniyordu.

Vahim suçlar içeren belgeler de vardı. CIA'nın dış ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı Robert R. Bowie, 14 Aralık 1978'de Sullivan'a verdiği partiden dolayı teşekkür ediyor, bu kokteyl sayesinde Şah ile tanıştığını ve 'birçok İranlı askeri yetkili ve SAVAK üyesiyle resmi olmayan bazı görüşmeler yaptığını' belirtiyordu. İsfahan'daki Amerikan konsolosluğunun aynı tarihe ait kısa bilgilendirme notunda, bölgedeki İran televizyonu yönetmeni İbrahim Peşaver ile görüşüldüğü ve kendisine 'ekibinin Şah heykellerinin yıkıldığı gösteriyi çekip çekmediğinin' sorulduğu kaydediliyordu: "Peşaver gösteriyi çektiklerini, fakat İURT'de (İran Ulusal Radyo ve Televizyonu) yayınlamamaya karar verdiklerini ve bu tür filmlerin 'diğer hükümet ajanslarıyla' düzenli olarak paylaşıldığını söyledi. Benden de... meselenin aramızda kalmasını istedi."

Birleştirilen belgeler arasında 'Gizli' damgalı 47 sayfalık bir CIA kitapçığı da vardı ve Mart 1979 tarihine aitti (devrimden sonra yazılmış, ama inanılmaz şekilde elçilik arşivlerinde tutulmuştu). Kitapçık İsrail'in 'Dış İstihbarat ve Güvenlik Birimlerinin' iç yapısı hakkındaydı:

> İsrail'i kuşatan Arap 'çemberini' kırma çabaları... üçlü organizasyon adı verilen resmi bir üç taraflı işbirliğine kapı açtı... Organizasyonu Mossad, Türkiye Ulusal Güvenlik Dairesi (TNSS) ve İran Ulusal İstihbarat ve Güvenlik Örgütü (SAVAK) ile birlikte kurdu... Üçlü organizasyon daimi istihbarat alışverişinin yanı sıra, genelkurmay düzeyinde altı ayda bir yapılan toplantıları kapsıyor... İsrail'in İran ile ilişkisinin başlıca amacı, İranlı yetkililer arasında İsrail yanlısı ve Arap karşıtı bir politikayı geliştirmekti. Mossad yıllar boyu, 1950'lerin sonlarından başlayarak Savak ile ortak operasyonlar düzenledi. Mossad Savak faaliyetlerine yardımcı oldu ve Irak'taki Kürtleri destekledi. Ayrıca İsrailliler İranlılara, Mısır'ın Arap ülkelerinde yürüttüğü faaliyetler, Irak'taki eğilimler ve gelişmeler, İran'ı etkileyebilecek komünist faaliyetler hakkında istihbarat raporları verdi.

Amerikalıların bazı iç yazışmaları ise, İran'daki siyasi gelişmeleri çok yakından takip ettiklerini ve İran kültürünü epey tanıdıklarını gösteriyordu. Fakat bu bilgilerin Washington'da pek rağbet görmediği anlaşılıyor. Sözgelimi George Lambrakis 2 Şubat 1979'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bilgi notunda şunlara dikkat çekiyordu:

> İran hükümeti sözcüleri uzun zamandır, Humeyni taraftarlarının büyük kısmının gizli komünistler veya Marksist eğilimli solcular olduğunu söyleyip duruyor... bu iddia büyük ölçüde, komünistlerin genç yaşta dini okullara sızdıkları ve şimdi dinci hareketin mollaları ve örgütçüleri haline geldikleri masalına dayanıyor...
>
> İran'da Batılılaşma, iki Pehlevi hükümdarının iktidarı altında belli bir aşamaya ve meşruluk seviyesine ulaştı... Bu dönemde İslami geçmiş, Batılılaşan İran okullarında eğitim gören ve yüksek öğrenimlerinin büyük bölümünü yabancı ülkelerde tamamlayan hatırı sayılır bir insan topluluğunun belleğinden fiilen silindi... Pehlevi Şahları İslami yapıyı, hızla demode olan geçmişin cahil ve gerici bir kalıntısı olarak göstermeye çalıştı. Dini, kerameti kendinden menkul bir şeye dönüştürecek adımlar atıldı. Hükümet mollaların halktan aldığı doğrudan mali desteği kesecek önlemler aldı... Ne var ki, İslamın İranlıların büyük çoğunluğunun hayatlarına derin kökler saldığı açıkça görüldü. Şii formatı içinde din, yıllar boyu İran milliyetçiliğiyle güçlü bağlar kurdu... Pehleviler ise bu eski milliyetçiliğin yerine, İslam öncesi geçmişin geleneklerine, efsanelerine ve zaferlerine dayalı modern bir milliyetçiliği geçirmeye çalıştı...

Elçiliğin 1978'de İran toplumu üzerine yaptığı bir değerlendirme, adeta Saddam'ın 2003'te

devrilmesinden önceki Irak toplumunu anlatıyor (Amerikalılar Irak işgaline kalkışmadan önce okusalardı kendileri için hayırlı olabilirdi) ve Humeyni'nin olsa olsa altına imza atacağı türden noktalara işaret ediyordu:

> İran tarihine baktığımızda, hem muktedirlerin hem de yönetilenlerin otoriter davranışlar sergilediğini ve beklediğini görüyoruz. Otoritenin düzenli bir biçimde aktarılması geleneği yok, demokratik tarzlarla ilgili gerçek bir deneyim yok... İran'daki kökleşmiş geleneği şöyle ifade edebiliriz: Baskıcı bir hükümetin başındaki güçlü bir hükümdar ve iradesini güç yoluyla gösteren herhangi bir otoriteye genel itaat. Sözgelimi mevcut Şahlığın da kısmen gösterdiği gibi, İran'da siyasi istikrarı sağlamanın en iyi yolu otoriter yönetim; en ciddi siyasi çalkantı dönemleri ise, hükümdar... otoritesini paylaştığında (1951-53 yıllarındaki Musaddık krizinde olduğu gibi) veya ilave reformları gündeme getirdiğinde (1970'lerin ortasındaki liberalleşme programı gibi) yaşanıyor... İran toplumunun bu sosyal değişimlere başarıyla ayak uyduramamasının en büyük nedeni de, dinin ve dini liderlerin uzun yıllar içinde kökleşen güçlü nüfuzu... Şii İslam sadece bir din değil; hayatın tüm veçhelerini kontrol eden, kapsayıcı bir dinsel, ekonomik, hukuki, sosyal ve entelektüel sistem. Ve bu mezhebin liderleri, Sünni İslamdaki muadillerinden farklı olarak, Tanrı'nın buyruklarını dünyada yerine getirdiklerine inanıyorlar.

Bu değerlendirme, doğru başlayıp tepeden tırnağa yanlış sonuçlara varıyordu ('dini liderlerin kontrolündeki bir hükümetin iktidara gelmesini ihtimal dahilinde görmüyoruz' diyordu yazar), fakat aynı tarihlere ait olup dikkat çekici öngörülerde bulunan belgeler de vardı. John Washburn 18 Eylül 1978'de, "Şahın İran'da dini ezmesi, Şiiliğin önde gelen gruplarını, aynı Komünist ülkelerdeki Roma Katolizmi gibi, kendini savunmak yolunda dogmatik ve muhafazakar hale getirdi," diye yazıyordu. Daha 1972 gibi erken bir tarihte, sonradan büyükelçiliğe atanacak olan, CIA eski başkanı Richard Helms, İranlı 'karakteri' hakkında uzun bir 'gizli' değerlendirme almıştı: "İran'ın bir ulus olarak yaşadığı daimi aşağılanma, İranlı kişiliğine dikkat çekici negatif nitelikler aşıladı, fakat yabancı güçlerin işgali (Araplar, Moğollar, Türkler) veya manipülasyonu (Britanyalılar, Ruslar) altında İranlılar, kültürleri sayesinde ulusal kimliklerini... yanı sıra münzevi ve kapalı özel hayatları içinde öz saygılarını korumayı bildi.... Dış dünyayı haklı olarak düşman gördüler..."

Fakat belki de Amerikalı diplomatların gerçeğe en yaklaştığı anlar, daha alelâde yazışmalarda kendisini gösteriyordu. ABD'nin İran konsolosluğundan gelen 21 Kasım 1978 tarihli bir not, Tahran dışında yaşayan halk hakkında bilgi veriyordu: "Şiraz'ın Tadayon Hava Üssü'nün beş kilometre yakınında yaşayan köylüler... hâlâ susuz ve elektriksizken, İran'ın niye F-14'lere ihtiyacı olduğunu soruyorlar."[1]

ABD elçiliği arşivlerinin hiç tahmin edemediği şey ise, İran devriminin acımasızlığıydı; o olağanüstü gaddarlık, tezahürünü, akıldan ziyade duygularla işkence eden ve öldüren sözde yargıçlar ve hukukçularda buluyordu. Sekiz yıllık İran-Irak savaşının sonunda bu acımasızlık, binlerce muhalif mahkumun toplu olarak asılmasıyla doruğa çıkacaktı. Fakat gaddarlığın nitelikleri daha Şah'ın devrilmesini takip eden ilk günlerde açıkça ortaya çıkmıştı; ve bu nitelikleri kimse, İslam Mahkemeleri Başyargıcı Hüccetülislam Sadık Halhali'den, yani bana Aralık

1 Bu ifşaatların sonu gelmeyecek gibi görünüyordu. Hükümet tarafından açıklanan son belgeler, 24 Nisan 1980'de İran'ın doğu çölünde, Amerikalılar elçilik rehinelerini kurtarma teşebbüsünden, bir C-130 ile ABD helikopterinin çarpışıp sekiz Amerikalı askerin ölümünün ardından vazgeçtiklerinde, açıklanamaz şekilde geride bıraktıkları gizli belgelerdi. Belgeler İranlılar tarafından kitap halinde basıldı. Kitapta belgelere, bazı ölü Amerikalı askerlerin yanmış cesetlerinin tüyler ürpertici resimlerinin yanı sıra, Tahran'ın ve İran'ın acil iniş alanlarının yüksek irtifadan ve uydudan çekilmiş onlarca fotoğrafı, haritalar, koordinatlar ve kurtarıcıların ABD uçak gemisi *Nimitz* ile haberleşirken kullanacakları şifreler de eşlik ediyordu.

1979'da Şah'ı 'ipte sallandırmak' istediğini söyleyen 'Kedi'den daha soğukkanlı biçimde ifade edemezdi. Zalimliğiyle nam salmasına rağmen, ilk söylediğinde bunun bir şaka, bir klişe, boş bir laf olduğunu sanmıştım. Tabii ki öyle değildi.

Hüccetülislam'ın ziyaretine ilk gidişimde, etrafında Devrim Muhafızları oturuyordu; İran'ın kuzeybatısındaki Kürt isyancılarla savaşırken yaralanmış askerlerdi hepsi. Kum'daki küçük odanın içi çok sıcaktı ve gözlüklü Halhali'nin üzerinde sadece pijamaları ve beyaz şalı vardı. "Sen Londra *The Times*'tan mısın?" diye sordu bana doğru bakarak. "Peki şimdi bu adamlara bir bak," dedikten sonra durdu ve aniden titrek bir sesle bağırmaya başladı: "Bunu asiler yaptı. Onların kökünü kazıyacağım; hepsini öldüreceğim." Aslında Halhali'nin dış görünüşü gaddar bir adam izlenimi vermiyordu. Sevecenlikle gülen (o günlerde bütün İslam yargıçları bol bol gülücük dağıtıyordu) ufak tefek biriydi ve uygunsuz şakalar yapıp pot kırmasıyla da ünlüydü. İki hafta önce bir gazeteci İran'daki idamların artışı karşısında kendisini nasıl hissettiğini sorunca, kıkır kıkır gülerek şu yanıtı vermişti: "Aç hissediyorum." Lakin bu yanıttan yola çıkıp İran'ın en korkulan yargıcının (hayranlarının taktığı lakapla 'Tanrı'nın gazabı') işini ciddiye almadığını sanmak büyük hata olurdu. "Eğer bir İslam yargıcı, birinin Allah'a karşı savaşmaktan suçlu olduğu kanaatine varırsa, onu mahkum edecektir, o masum olduğunu iddia etse bile," diyordu. "İslam adaletindeki en önemli şey, yargıcın kanaatidir... Bir adamın kendisine isnat edilen suçları reddetmesi, yargıç aksine hükmettiği takdirde, hiçbir anlam taşımaz." Hüccetülislam Halhali'nin, devrimden sonra neden bu kadar çok İranlının idam edildiğini soran gazetecilere yanıtı da hazırdı doğal olarak: "İdam edilen insanlar nefret edilen eski rejimin elebaşlarıydı. Bu milleti sömürmüşlerdi. Cinayetlerden, işkencelerden ve yasadışı tutuklamalardan sorumluydular. Doğrusu böyle sorular sormanıza da çok şaşırıyorum." Halhali, eski Şah'a bizzat suikast düzenlemek istediğini açıkça söylemesinin İslami hukuk ilkelerine uygun olup olmadığı sorusu karşısında da aynı derecede küstah ve rahattı. "Amerika'nın Şah'ı geri vermeyeceğini biliyoruz," diyordu (kavrayışındaki çarpıcı gerçekçiliğe diyecek yoktu doğrusu). "Öyleyse onu öldürmemiz gerek, başka seçenek yok. Eğer onu buraya getirmek mümkün olsaydı, önce yargılayıp sonra öldürürdük. Kimse Mussolini'yi yargılamadı. Peki ya İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler'in ordusuyla işbirliği yapan Fransızları mahkemeye çıkaran oldu mu? İşbirlikçileri öldürüverdiler."

Halhali'nin konuşması boyunca Devrim Muhafızları yaralı uzuvlarını (veya uzuvlarından geriye kalanları) ovuşturup takma kollarıyla egzersiz yaptılar. Çelik parmakların gıcırtıları ve tıkırtıları, bir yandan odada pabuçsuz ve çorapsız tur atan veya elleriyle ayaklarına masaj yapan, bir yandan da benimle konuşan Halhali'nin sözlerine karışıyordu. Bir adamı idama mahkum ettiğinde kendisini nasıl hissettiğini sordum. Bu kez açıktan söz etmedi: "Görevimi yaptığımı hissediyorum, bana bu görevi İran halkı verdi. İdamlar nedeniyle halkımdan en ufak bir eleştiri işitmedim." Peki Hüveyda'ya veya eski Savak patronu Nasiri'ye idam cezasına karşı temyiz hakkı tanımaması konusunda ne diyecekti?

"Temyize gittiler," diye yanıtladı. "Ve İmam'dan ve mahkemeden af dilediler. Birçok insan gelip benden onları affetmemi istedi. Fakat İran milletine ve Allah'a karşı sorumluluğum vardı. Hüveyda ve Nasiri'yi affedemezdim. 60 bin insanın hayatını yok ettiler." Halhali, bir komando timine, Şah ve ailesinin şu an yaşadığı Panama'ya gidip hepsini öldürmeleri emri verdiğini iddia ediyordu. "Timin henüz İran'dan ayrılıp ayrılmadıklarını bilmiyorum," dedi ve bildik şakalarından birini, bu kez İspanyolcayla karışık yapıverdi: "Hepsinin *los tüfekos*'ları var." Yaklaşık iki hafta önce Şah'ın yeğeninin Paris'te öldürülmesinden beri, İnterpol (ve Halhali'nin müstakbel kurbanları) yargıcın tehditlerini artık epey ciddiye alır olmuştu. Ve Halhali, komando timinin hedeflerini gayet kibarca listeliyordu: "Peşinde olduklarımız şunlar: Şerif İmami [eski başba-

kan], General Pelizban, Huşeng Ensari [eski maliye bakanı], Erdeşir Zahidi [eski Washington büyükelçisi], Gulemali Üveysi [eski sıkıyönetim komutanı], Garabegi [Şahlık ordusu eski genelkurmay başkanı], Farah [eski imparatoriçe], Hücab Yezdani [eski bir banker], Valyan [eski tarım bakanı], Cemşid Emuzigar [eski başbakan] ve Şahpur Bahtiyar [Şah'ın son başbakanı, şimdi Paris'te yaşıyordu]. Ayrıca Şah'ı, erkek kardeşini ve Eşref'i de [Şah'ın ikiz kızkardeşi] istiyoruz. Bu insanları bulduğumuz yerde öldüreceğiz."

Halhali kendi 'ölüm listesini' uluorta açıklamakta hiç sakınca görmüyordu ve son derece ciddiydi; on yıl sonra, Paris'e Bahtiyar'ı öldürmeye gönderilen ve görevi başarıyla tamamlayan timin komutanıyla görüşecektim. Komutana sordum: Halhali gerçekten 'Tanrı'nın Gazabı' mıydı? "Yoksulluk içinde büyüdüm ve bu yüzden yoksul insanları anlayabiliyorum," diye başladı yanıtına. "Eski rejime dair her şeyi biliyorum. Politika üzerine kitaplar okudum. İmam bana İslamın yargıcı olmamı emretti ve ben de görevimi kusursuz şekilde yaptım. Bu yüzden İran'daki Şah ajanlarının hiçbiri elimden kurtulamadı."[1]

Halhali'yi tekrar gördüğümde aradan yedi ay geçmişti. İdamların sayısındaki geçici azalma, dehşet verici şöhretini hiç sarsmamıştı. Temmuz 1980'e gelindiğinde, gazabının gölgesi artık yeni ve daha verimli topraklara düşüyordu. Bu tüyler ürpertici hukuk adamı, şimdi Kasr Hapishanesi'nin güneşli avlusunda oturmuş, elinde küçük plastik bir pembe kaşık, ağzını şapırdatarak koca bir kâse vanilyalı dondurmayı mideye indirmekle meşguldü. On beş yıldan bu yana Tahran'da gerçekleşen ilk halka açık idam emrini daha yeni vermiş bir adam için, fazlasıyla mükemmel bir ruh hali içindeydi.

Beş gün önce, vahşi bir cezalandırma biçiminin ilk örneği yaşanmış, dört insan (ikisi orta yaşlı evli kadınlardı) İran'ın güney kenti Kirman'da taşlanarak öldürülmüştü. Hepsi, Halhali'nin devrim mahkemeleri tarafından cinsel cürüm işlemekten suçlu bulunmuştu; birkaç saat içinde beyaz giysiler giydirilen dört kişi boğazlarına kadar toprağa gömülmüş ve üzerlerine yumruk büyüklüğünde taşlar yağdırılmıştı. Mahkeme daha sonra, gayet kendine özgü ve son derece gereksiz bir yorumla, dört kişinin 'beyin sarsıntısından' öldüğünü açıklamıştı. Kadınlar 'fahişelik yapmaktan' ve 'genç kızları kötü yola sürüklemekten' suçlu bulunmuştu. Erkeklerden biri eşcinsellik ve zina, diğeri on yaşında bir kıza tecavüz iddiasıyla hüküm giymişti. İnfazdan önce dördü geleneklere uygun şekilde yıkanmış ve kefenlenmişti, başlarının üzerine törenle birer beyaz takke konmuştu. Yerel din adamları da suçlu bulunanları ziyaret etmiş ve infaz için kullanılacak taşları seçmişti; taşlar üç ila on iki santim çapında olmalıydı. İki kadın ve iki erkek on beş dakikada ölmüştü.[2]

"Taşlama cezasına onay verip vermediğimi bilmiyorum," diyordu Sadık Halhali, biz gazetecilere ve Kasr Hapishanesi'ne davet edilen bir grup şaşkınlıktan donakalmış diplomata sıntarak. "Fakat Kuran'da, zina yapanların taşlanarak öldürülmesi gerektiği yazar." Hüccetülislam küçük kaşığını eriyen beyaz dondurmaya daldırdı, sebze çorbasıyla dolu kazanları taşıyarak yanından yorgun argın geçen üç numara tıraşlı mahkumları görmedi bile, sözüne devam etti: "Kuran'ın söylediği her şeyi onaylarız. Bir insanı taşlarla öldürmekle kurşunlarla öldürmek arasında ne fark var? Taşlamak hiç olmazsa insanlara ders veriyor." Halhali Kirman'daki infazın

1 Kalp yetmezliği ve kanserden 2003'te ölene kadar Halhali'nin en az 8 bin erkek ve kadını darağacına ve idam mangasının önüne gönderdiği tahmin ediliyordu.

2 Bunun, Ortadoğu'da Müslümanların mahkeme kararıyla taşlanarak öldürülmesinin ilk örneği olduğuna inanılmaktadır. Taşlama (recm) İran ve diğer İslam ülkelerinin köylerinde, asırlardır uygulanan yaygın bir cezalandırma biçimiydi. Ondokuzuncu yüzyılda azınlıktaki Bahai tarikatının üyeleri Şiraz ve Tahran'da taşlanarak öldürülmüştü. Fakat bu cezayı icra edenler, resmi mahkemeler değil, halk kitlesiydi. Fahişeler de, Hazreti Muhammed döneminden önce taşlanarak öldürülüyordu. İncil'de, Hazreti İsa'nın nasıl bu eylemi durdurmaya çalıştığı anlatılır.

sorumluluğunu üstlenmeyi kibarca reddediyordu (sakallı halkla ilişkiler danışmanı, bu ağır kararı Fehin Kirmani adlı bir adamın aldığı konusunda bilgilendirmişti bizi), fakat o sabah yeni idam emirleri verdiğini kabul ediyordu. Yedi adam saat beşte Cemşid Caddesi'ne yan yana dizilmiş, belli bir mesafedeki kalabalığının gözleri önünde idam mangasınca öldürülmüştü. Öldürülenlerin çoğu uyuşturucu suçlarından hüküm giymişti ve İran uyuşturucuyla mücadele biriminin de başkanı olan Hüccetülislam'ın Kasr davetinin nedeni, son kaçakçılık olaylarıyla ilgili fikirlerini bizimle paylaşmaktı.

Afallamamak elde değildi. Halhali operasyonlarda ele geçirilen ne varsa hapishane camisine yığmıştı; kırmızı-mavi desenli kubbesi ve işlemeleriyle muhteşem görünen bu bina, şimdi tonlarca afyon, kilolarca eroin torbası, büyük haşhaş balyaları, çalıntı buzdolapları, ahşap kakmalı tavlalar, iki buçuk metre yüksekliğindeki bir sigara duvarı (bir an Reuters'te 'işret' halindeki Harvey Morris'i düşündüm), binlerce pipo, halı, bıçak, otomatik tüfek ve şampanya kasalarıyla (Krug 1972) doluydu. Güzel cami, tam manasıyla haşhaş kokusuna batmıştı; Halhali ise ganimetinin etrafında muzaffer bir edayla turluyor, 20 ton afyonun ve beyaz temiz torbalar içinde itinayla istiflenmiş en az 100 kilo eroinin önünde volta atıyordu. Kaçınılmaz soru şuydu: Devrim mahkemeleri uyuşturucu satıcılarına yeterince sert muamele ediyor muydu? Hüccetülislam'ın diplomatlara doğru sırıtarak vereceği cevap da belliydi elbet: "Eğer başkalarının bizden istediğini yapsaydık, birçok insanı öldürmek zorunda kalırdık, ki benim düşünceme göre bunu yapmamız imkânsızdı. İşler kriz noktasına varabilirdi. Eğer cebinde beş gram eroin bulduğumuz herkesi öldürecek olsaydık, şimdiye kadar beş bin insan idam edilirdi. Dediğim gibi, bunu yapmak zor." Ayetullah'ın bu meseleye adil bir girizgah yaptığını da teslim etmek lazımdı. Son yedi haftada mahkemeler 176 erkek ve kadını narkotik suçlardan hızla yargılayıp idam mangalarına teslim etmişti; birçoğunun ölüm cezasını bizzat Halhali, küçük caminin 300 metre ilerisindeki üç katlı binada (ne kadar da zararsız görünen bir binaydı) kesmişti.

Halhali bir canavar gibi görünmemek için elinden geleni yapıyor, zalim olduğu iddialarını sürekli reddediyordu. Ufak tefek, bodur endamı, kır sakalı ve kırpışan gözleri, ona babacan bir görünüm kazandırıyordu; ona baktığınızda, yuvasında, ayağında terlikleriyle bir köşede oturan, evin kedisini (tabii kedi uzun zaman önce son nefesini vermediyse) okşayan bir aile babası olduğunu düşünebilirdiniz. Camide dolaşırken sık sık bizimle şakalaşıyor, ana kubbenin altında duran afyon torbalarını parmaklarıyla hafifçe dürtüyordu. Dakikada bir, beline tabanca takmış soluk yeşil ceketli bir genç eroin yığınının üzerine tırmanıyor ve avazı çıktığı kadar 'Allahuekber' diye bağırıyordu; nakaratı caminin dört bir tarafında yankılanıyordu.

"Bana baktığınızda, yüzümde kutsal bir mücadelenin izlerini görmüyor olabilirsiniz," dedi Halhali, camiden güneşli avluya çıkarken. "Fakat ben aslında devrimci bir insanım. Fransa, İngiltere ve Amerika'daki ajanların izini sürüyorum. Bu bir gerçek. Her yerde izlerini sürüyorum." İran içindeki uyuşturucu üretimini önlemekte 'yüzde 200', uluslararası uyuşturucu kaçakçılığını önlemekte ise yüzde 80 zafer kazandıklarını iddia ediyordu; zaten diplomatları da bu iyi haberleri dinlemeleri için davet etmişti. Kıtalararası bir mafyanın, Pakistan, Burma ve Tayland üzerinden bir uyuşturucu zinciri işlettiğini öne sürüyordu; sonra, Şah ailesi üyelerinden birinin, özel uçağını Afganistan'dan Tahran'ın dışındaki küçük bir havaalanına uyuşturucu nakletmek için kullandığı iddialarından dem vurdu. Ele geçirilen afyon hükümet tarafından tıbbi amaçlarla kullanılabilirdi. Haşhaş ve eroin ise yakılacaktı.

Hüccetülislam hızlı adımlarla avluyu geçip dikenli tellere yönelmişken, çok tuhaf bir şey oldu. Bahçe kapısında bekleyen onlarca kara çarşaflı kadın (Halhali'nin kısa süre sonra cezasını keseceği erkeklerin eşleri ve kızkardeşleri) bebeklerini sıkıca kucaklamış bir şekilde ağlayarak ona doğru koşmaya başladı; bir yandan da 'Selam sana ey Halhali!' diye bağırıyorlardı. Askerler

kadınların önünü keserken Hüccetülislam onlara bakmaya bile tenezzül etmedi ve dikenli tellerin ortasındaki bir kapıdan girdi. Birkaç dakika sonra, küçük mahkeme salonuna girmeden resmi bir basın toplantısı düzenleyeceğinden söz etti. Fakat daha sonra bir polis yanımıza gelip yargıcın 'kızdığını' söyledi. Hüccetülislam'ın telaşının gazetecilerin dikkatini çekebileceğini sezmiş, bizim bu beklenmedik sivil eylemden olmadık sonuçlar çıkarmamıza engel olmak derdindeydi. Bizse hemen sıvıştık oradan.[1]

Batılılar için Halhali özel bir tehlike arz ediyordu. Eğer elçilikteki Amerikalılar İslami bir mahkeme tarafından yargılanacaksa, Halhali'nin onları beraat ettirmesi düşünülebilir miydi? Elçilik belgeleri yavaş yavaş birleştirilip, Tahran'da bir 'casus şebekesi'nin faaliyet gösterdiği iddialarının hiç de temelsiz olmadığı ortaya çıktıkça, Humeyni'nin koruma vaatleri artık tümüyle yeniden yorumlanabilir hale geliyordu. Böylece Şah ABD'den Panama'ya nakledildiğinde (İran bu yolculuğa dair uyarılarını, Washington'a aracılık yapan üç Batılı diplomat üzerinden iletmişti), 'İmam'ın Öğrencileri' de Amerikalıları yargılama sözlerini tekrarlayan bir bildiri yayınlayıvermişti.[2] Sonuçta tabii ki yargılama falan olmadı.

Bunun yerine beklenen oldu ve İranlılar Tahran'daki yabancı gazetecilere gösterdikleri sabrın sonuna geldiler. 'Yargılama' açıklamasından bir gün sonra Abülhasan Sadık, sürekli haylazlık yapan bir sınıfa nihayet gününü göstermek zorunda bırakılan bir öğretmenin sıkıntılı yüz ifadesiyle İran İslami Rehberlik Bakanlığı'na girdi. Bildik duman bulutunun ortasında oturan Harvey Morris (Tanrı'nın sevgili kuluydu, zira İran, devlet dairelerinde sigara içmeyi ancak on yıl sonra yasaklayacaktı) neyin gelmekte olduğunu biliyordu. "Evet Fiskçiğim, bakalım bugün kimin kıçına tekmeyi vuracaklar," diye homurdandı. Bakanlığın altında, gürültülü okul koridorlarını andıran bir salon vardı ve kendimizi en kötüsüne hazırlamış halde, orada bekleşiyorduk. Okul müdürü Sadık, hafif yüksekte bir kürsüde yerini aldı ve sert bakışlarını bir müddet üzerimizde gezdirdi. Hepimiz bu bakışlardan bir veya iki sınırdışı çıkacağını biliyorduk.

"Beyefendiler," diye başladı (Harvey bu 'beyefendi' girizgahını pek severdi). "Yabancı medya ile ilgili aldığımız bir kararı sizinle paylaşmak istiyorum. Üzülerek söylemeliyim ki *Time* dergisinin bütün ekibini İran'dan çıkarıyoruz." Fazla önemli bir konu değildi, zira ülkedeki 'bütün' *Time* ekibi iki kişiden ibaretti. En azından Sadık meseleyi böyle görüyordu. Ona bakılırsa, İran'da otuzdan fazla ülkeden üç yüzün üzerinde yabancı gazeteci vardı, fakat *Time* çizmeyi aşmıştı. Önündeki dergi tomarından bir tanesini çekip kapağını gösterdi; Humeyni'nin pek de hoş sayılamayacak bir portresi vardı kapakta.

Sadık, *Time*'ın son sayısını bize doğru sallayarak, "Konu rehineler meselesine geldiğinde, bu tür yayınlar Amerikan halkının nefretini artırmaktan başta bir işe yaramıyor. Ön kapaklar beyne vurulmuş çekiçler gibidir. Bu dergi, Amerikan halkı adına son derece akıldışı bir reaksiyonu kışkırtıyor," dedi. İranlıların gazabına uğrayan tek yayın kuruluşu *Time* değildi. Birkaç gün önce, Associated Press muhabiri Alex Eftivulos (sakallarıyla Rasputin'i andıran yarı Rus bir Kıbrıslıydı), Azerbeycan eyaletinin başkenti Tebriz'deki bir ayaklanmanın haberini çarpıtarak verdiği iddiasıyla sınırdışı edilmişti. Britanyalılar bile İranlıların öfkesinden nasibini almıştı.

1 Halhali'nin cezaevi turunu CBC radyosu için kayda alıyordum ve arşivimde duran o kasette Hüccetülislam'ın, taşlamanın iyi taraflarını sayarken, dondurma sömüren dudaklarının şapırdamasını duymak mümkün.

2 Bir yanıyla etkileyici de olan bu bildirinin (16 Aralık'ta Fars Haber Ajansı tarafından İngilizce yayımlanmıştı) ruhunu, en iyi şu alıntıda hissetmek mümkündür: "Tanrı adına, İran'ın merhametli, bağışlayıcı ve İslami ulusu adına... Büyük Şeytan ABD, Batı yozlaşmasının bu kaynağı *[böyle yazılmış]*, büyük ulusumuz tarafından mağlup edildikten sonra, çürümüş hizmetkarlarına, kaçan Şah'a sığınma vermeye ve adaletin yerine getirilmesini engellemeye çalışıyor... ABD, içine düştüğü büyük siyasi çıkmazdan kurtulmak ve kendi ulusunu kandırmak için, sonuçsuz bir çabaya girişti ve suçlu Muhammed Rıza'yı ABD'den çıkarıp koklası *[böyle yazılmış]* Panama'ya teslim etti. Biz buradda *[böyle yazılmış]*, suçlu ABD'nin haince komplolarını ortaya çıkarmak ve onu cezalandırmak için casus rehinelerin yargılanacağını ilan ediyoruz."

Aralık başında, İran televizyonundan İnayet İttihad, Londra'daki bir otelde BBC haberlerini izlemiş ve Keith Graves'in rehinelerle ilgili haberindeki bazı tatsız ayrıntılarla çileden çıkmıştı: Graves, rehinelerin ellerinin iple bağlandığını, birbirleriyle konuşmalarına izin verilmediğini ve dış dünyadan haber almalarının engellendiğini bildiriyordu. Graves'in bu ayrıntıları bilebilmesine hiç şaşırmamıştım. Sonraki yirmi beş sene zarfında Graves, Taliban'ı, İsrail ordusunu, ABD yönetimini, IRA'yı, Britanya ordusunu, NATO'yu, Mısırlıları, FKÖ'yü, Hizbullah'ı, Suriyelileri, Türkleri ve hattâ Kıbrıslıları küplere bindirecek (ki Kıbrıslıları kızdırmak Graves gibi tuttuğunu koparan bir adam için bile çarpıcı bir başarı sayılırdı) ve bütün bu badireleri sağ salim atlatacaktı. Fakat BBC bu haberin bedelini ödedi. İttihad İran televizyonuna, BBC ekibine artık uydu tesislerinin kullandırılmaması talimatı verdi. Böylece BBC filmlerini işleyemeden uçakla göndermek zorunda kaldı, ki bu da görüntülerin bir gün geç yayına girmesi demekti. Bununla birlikte İttihad'ın BBC'nin Farsça radyo servisinden çok daha fazla rahatsız olduğu açıktı; velhasıl Sadık bir tomar kâğıdı başının üzerinde sallayarak, "Şikâyetler," dedi, "Farsça servisi hakkında 'İran'ın dört bir köşesinden' yağan şikâyetler."

Sadık, attığı fırçaların haklılığından gayet emindi. Yüksek sesle, iki *Time* muhabirinden birinin vaktiyle CIA için çalıştığı olgusuna atıfta bulundu: "Ben buna rağmen İran'da bulunmasına izin verdim." 1950'lerin başında CIA için araştırma asistanı olarak çalışan Bruce van Voorst'tan söz ediyordu. Van Voorst CIA ile artık bütün bağlarını kopardığını söylese de, elçilik belgeleri sağ olsun, İranlılar için ülkedeki gazetecilik faaliyetleri ulusal bir saplantı haline gelmişti. Amerikan televizyonu CBS'nin de başı beladaydı, zira elçilikteki öğrencileri Alman Baader-Meinhof çetesiyle kıyaslamışlardı. ABC kanalı ise, içinde 'bu bütün İranlıları aptal gibi gösterecektir' cümlesi geçen bir dışişleri bakanlığı analizi yayınlama gafletine düşmüştü. Fakat hükümetin denizaşırı haber bültenlerine yönelik tepkisinde bir dar kafalılık vardı; oturup meselelere adam gibi kafa yormak yerine, milliyetçi bir öfkeyle hareket ediyorlardı ve tabii keskin sirke küpüne zarar veriyordu. Sözgelimi Sadık, Amerikan tarihiyle kendileri arasında kurduğu talihsiz paralelliklerle, bu durumu bilmeden açığa vurmuş oluyordu: "1834'te Albay Travis'in Alamo'yu Meksika ordusuna karşı nasıl savunduğunu ve teslim olması istendiğinde ateşle karşılık verdiğini hatırlatırım. İlkeleri için dimdik ayakta kaldı. Ve İran'ın da bugün yaptığı aynı şeydir." Harvey Morris'in kıkırdadığını işittim. "Aman Tanrım," diye söylendi, "Travis kanlı Alamo savaşını kaybetmemiş miydi yahu?"

Devrim bir hortumdu ve hepimiz onun girdabına kapılmıştık. Humeyni'yle röportaj yapmıştık, destansı gösterileri takip etmiştik, Amerika'nın acz içinde kıvrandığına tanık olmuştuk. ABD savaş gemileri Körfez'e girmişti. Humeyni on binlerce okul çocuğundan oluşan bir gönüllüler ordusunu, İran'ı savunmaya çağırmıştı. İran Kürdistanı'ndan dönerken, bir otobüs dolusu İranlıyla birlikte, koridor tavanına takılmış televizyonda, bir saat boyu silah eğitim (otomatik tüfek nasıl sökülüp takılır, el bombasının pimi nasıl çekilir, ağır makineli tüfeğin mekanizması nasıl idare edilir...) programını seyretmiştim. Yolcular sessiz bir dikkatle televizyonu izlerken, hızla ilerleyen otobüsün arkasına kendimi zor attım. Ve bugün bana öyle geliyor ki, aslında o otobüste gelecekteki rollerimize çalışıyorduk.

Fakat, bizim şerefimize, bilhassa da Amerikalı televizyon muhabirlerinin şerefine en sert tarafından sahnelenen gösterilerden uzaklaşıp, İran'dan başka haberler de geçmeye çalışıyordum. Harvey'in bürosunda, duvardaki nemli İran haritasına göz gezdiriyordum ki, aklıma bir fikir geldi. Gözlerimi kapatsam, iğneyi haritanın rasgele bir noktasına batırsam ve iğnenin gösterdiği yere gidip oradaki insanlara devrim hakkında ne düşündükleri sorsam ne çıkardı? "Kapat gözlerini, sana iğne vereceğim," dedi Harvey. "Ve iddiaya girerim ki iğneyi kanlı Afganistan'a saplayacaksın." Gözlerimi kapattım, iğneyi haritaya sapladım ve gözlerimi tekrar açtım. Gümüş

iğnenin ucu, Kazvin kentinin güneybatısındaki Kahak diye bir köyün 'h' harfine isabet etmişti. Ertesi sabah gün ağarmadan yola koyuldum.

Kahak kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdi. Çamur ve kilden yapılma tek katlı dikdörtgen evler, toprak bir yolun bittiği yerde uzanıyordu; yabancıyı karşılama komitesi ise bir çocuk çetesinden ve üzerinde besili tavukların eşelendiği bir gübre yığınından ibaretti. Kuzeydeki Elburz Dağları, toz ve sıcakla puslanan ufuk çizgisi boyunca uzanıyor, Hazar Denizi havzasının alt sınırını oluşturuyordu. Muhtemelen Sovyet sınırına ilerleyen gece treninin pencerelerinden köyün meyve bahçelerini izleyen yolcular dışında, Kahak'ı henüz tek bir yabancı görmemişti. Görmüş olsalar bile, belleklerinde bir şey kalıp kalmadığı pek şüpheliydi. Kahak 950 sakiniyle o kadar küçüktü ki, kendine ait bir camiyi açık tutacak maddi güçten yoksundu.

Altmış dört yaşında, ama daha yaşlı gösteren bir adam, köydekilere namaz kıldırmak için, sarığından yüzüne süzülen terler ve çamura bulanmış cüppesi eşliğinde Kum'dan kalkıp gelmek zorundaydı. Fakat akıl almaz derecede enerjik bir adamdı; gübre yığınlarını ve parlak su birikintilerini fişek gibi aşıyordu. Köyden, sahiplenici, biraz abartılı, çokça nasihat verir bir edayla söz ediyor, konuşurken sesi söyleşir gibi değil de resmi bir nutuk atar gibi yükselip alçalıyordu. Devrimin bu insanlar için ne yaptığını sordum. Şeyh İbrahim Zaude çamurdan damların arkasındaki çetin, kıraç toprakları, uçsuz bucaksız gri çölü, o zalim tabiatı işaret etti.

"Köylüler yolun iki tarafındaki her yerin sahibi," dedi. "Fakat ne kadar toprakları olduğunu bilmiyorlar." Sıcağın buğusu, kurumuş sulama kanallarından dans ederek yükseliyordu: Kahak'ta tapular, resmi belgeler ve yasal mukaveleler yoktu, zira büyük toprak sahipleri gitmişti. Şeyh Zaude, baş belası ağaların çekip gitmesinden memnundu: "Eski rejimde iki büyük ağa vardı; Habib Sardai ve İbrahim Solehi. Köylüler berbat koşullarda yaşıyordu. Bazıları o kadar yoksuldu ve borca batmıştı ki, Sardai ve Solehi gelip borçları karşılığında buğdaylarını alıyordu. Bu köylülerin diğer köylere gidip kendi buğdaylarını yüksek fiyattan tekrar satın aldıklarını hatırlarım. Almak için de borç paraya ihtiyaçları vardı ve sonra bu borcun faizlerini ödüyorlardı." Şeyh Zaude konuşurken on kadar köylü etrafımıza toplandı. Yoksuldular, büyük kısmının Türk [Azeri–çn] kökenli olduğu çıkık, parlak elmacık kemiklerinden anlaşılıyordu. Taş ve dikenlerle kaplı tarlalarda çalışmaktan gri ceketleri paralanmış, pantolonları yırtılmıştı. Ucuz lastik ayakkabılar giyiyorlardı. Aralarında sadece bir kız vardı; on üç yaşlarında gösteren siyah saçlı kız, kendisini pembe-gri bir örtüyle adeta kefenlemişti.

"Sonra bizim için işler iyiye gitti," diye devam etti Şeyh Zaude. "Sardai ve Solehi, toprak reformlarının ardından buraları terk etti." Mollanın yüzünde hissedilir bir değişiklik yoktu. Ona bu yıl gerçekleşen İslam devrimini sormuştum, fakat o Şah'ın on yedi yıl önceki 'Beyaz Devrim'inden söz ediyordu; o dönemde çıkarılan reform yasaları, büyük toprak sahiplerinin gücünü büyük ölçüde kırmıştı. Özel mülkler yeniden dağıtılmış ve ağalara sadece tek bir köyü ellerinde tutma hakkı tanınmıştı. İşçilerin ve ırgatların büyük bölümü reformun nimetlerinden uzak kaldıysa da, yoksul çiftçiler bu sayede ekonomiye katılmıştı. Kahak'ın Şah'ın 'devriminden' çok da fazla nasiplenmediği açıkça görülüyordu. "Reformların bizim için iyi tarafları var," dedi Şeyh Zaude. "Köylülerin sahip olduğu koyunların sayısı iki binden üç bine çıktı. Fakat köyün kendisi, iki adamın sahipliği yerine, artık hükümet temsilcisi tarafından yönetiliyordu. Darude Gilani adlı Kazvinli bir kapitalistti. Kötü bir adamdı ve köylülerin mısır mahsulünün yarısını kira olarak alıyordu."

Tıraşsız ve sol gözünde katarakt olan yaşlı bir adam, köylülerin önünden geçerek yanımıza geldi. Hırpani sarı gömleğinden ve parçalanmış ayakkabılarından, Aziz Mahmudi'nin köyün muhtarı ve en zengin çiftçisi olduğunu anlamak mümkün değildi. Bir an mollaya baktı ve yavaşça, "Darude Gilani şimdi Kazvin Hapishanesi'nde," dedi. Mahmudi, peşinde bir grup il-

kokul öğrencisiyle köy meydanına yöneldi. Kurumuş çamurdan duvarları dağılacakmış gibi görünen, iki katlı korunaklı bir evi gösterdi; bunca yoksulluk içinde bir zenginlik göstergesiydi o iki kat. "Solehi burada yaşardı," dedi, evin kırılmış camlarına bakarak. "Şimdi Gilani de gitti. Geri de gelmeyecek." Hapisten bırakılsa bile dönmeye cesaret edemezdi. Zira geçen Şubat'ta, devrimin ilk günü, köylüler küçük siyah-beyaz bir televizyonun ekranında imparatorluk ordusunun Tahran'da teslim olduğunu görmüş, bunun üzerine doğruca Gilani'nin hâlâ elinde tuttuğu, demiryolunun iki tarafındaki tarlalara gitmişlerdi. Orada, devrimin Kahak'a da ulaştığının simgesi mahiyetinde, kendi arpalarını ekmişlerdi.

Kahak'ın ince kil duvarlı okul binasındaki kara tahtanın üzerinde Ayetullah Humeyni'nin posteri duruyordu. İmam'ı bir hapishanenin demir parmaklıklarını yıkarken tasvir eden bir posterdi bu; arkasında da özgürlüğüne kavuşmayı bekleyen binlerce İranlı mahkum vardı. Yedinci sınıf öğrencileri tek tek ayağa kalkarak Humeyni'ye hayranlıklarını dile getirdi. Celal Mahmudi on iki yaşındaydı, ama Şah rejiminin çürümüşlüğünden bahsediyordu; on dört yaşındaki sınıf başkanı Ali Mahmudi, İmam'ın çocuklara şefkati hakkında uzun bir söyleve girişti. "Ayetullah'tan çok memnunum, çünkü eski rejimde iyi eğitim almıyordum. Şimdi okulumuzda üç sınıf daha var ve daha fazla ders görüyoruz." Başkan Ali'nin, bu safça şevkinden dolayı, ensesine sınıf arkadaşlarından sıkı bir şaplak yemesi beklenebilirdi belki. Fakat diğer çocuklar sessizce oturmuş, konuşma sırasının kendilerine gelmesini bekliyordu. Ve aynı köye Musaddık'ı deviren 1953 askeri darbesinden sonra gelseydim, bu çocukların babalarını bu kez Musaddık'ın yolsuzluklarından ve Şah'ın çocuklara sevgisinden söz ederken bulacağımı biliyordum.

Kerim Halej kırk yaşının sonlarında bir öğretmendi ve öğretmenler odasında otururken pek az konuştu. Büyük gümüş bir kaptan bardak bardak çay dolduruyor ve çayı kıtlama içiyordu. Sonra dışarı çıktık ve tozlu tarlalardan geçerek demiryoluna doğru yürüdük. Şah döneminde kısa süre hapis yatmıştı. Hükümet yanlısı bir öğretmeni rüşvet aldığı için şikâyet edince işinden de kovulmuştu.

Rüzgar çıkmıştı, meyve bahçelerindeki ağaçlar hışırdıyordu. Ufuk parçalı bir duman şeridiyle kaplanmıştı. Çeyrek asır önce 'Monty' Woodhouse, silahlarını Kahak yakınlarında bir yerlere gömmüş olmalıydı. Köylülerden Şah'ı destekleyenler olup olmadığını sordum Halej'e. "Hiçbiri," dedi kesin bir dille. "En azından ben öyle birini bilmiyorum." Savak bu köye hiç uğramamıştı. Peki Ayetullah İran'a dönmeden önce yedinci sınıftaki karatahtanın üzerinde kimin resmi asılıydı? Bay Halej omuzlarını silkerek yanıtladı: "Oraya bir resim koymak zorundaydılar. O resim de Şah'ındı elbette."

BEŞ

Savaşa Giden Yol

Bir tür kusursuzluktu
onun peşinde olduğu,
Ve keşfettiği şiir kolay anlaşılırdı;
İnsan ahmaklığını
avucunun içi gibi biliyordu,
Ve ordulara ve filolara çok meraklıydı;
Güldüğü zaman,
saygın senatörler kahkahalara boğulurdu,
Ve ağladığı zaman,
sokaklarda küçük çocuklar ölürdü.

W. H. AUDEN, 'Bir Tiranın Mezar Kitabesi'

Mart 1917'de, Cheshire Alayı'ndan 22 yaşındaki, 11072 numaralı er Charles Dickens, yeni ele geçirilen Bağdat kentinin duvarlarındaki bir posteri dikkatle söküyordu. Hayatında bir dönüm noktasıydı bu. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopol'ün 250 kilometre uzağında gerçekleştirilen o umutsuz Gelibolu harekatından canlı çıkmıştı. Ardından Mezopotamya'yı bir uçtan bir uca kat etmiş, Türklerle bir kez daha kadim halifeliğin sahipliği için çarpışmış ve Bağdat için verilen 'amansız savaşa' dayanmıştı. Britanya'nın 600 bin askerden oluşan işgal ordusuna Tümgeneral Sör Stanley Maude komuta ediyordu ve Maude'nin Bağdat halkına yönelik Arapça ve İngilizce basılmış tek sayfalık resmi 'Bildirisi' Er Dickens'ın dikkatini çekmişti.

30'a 50 santim boyutlarındaki o poster, ben bu bölümü yazarken, masamın yirmi-otuz santim yakınındaki duvarda (artık sarı-siyah bir çerçevenin içinde) asılı. Uzun yıllar önce rutubetle kaplanmış (kitapçıların deyişiyle, 'sararmış'). Belki de 1917 Irak'ının o uzun sıcak yazında Dickens'ın teriydi posteri ıslatan. Kızı Hilda'nın seksen altı yıl sonra hatırlayacağı üzere, 'Dickens çok uzun zaman sırt çantasında taşıdığı' için buruş buruş olmuş. Hilda 'Dickens'ın posteri gözünden sakındığını' anlatıyordu; niye olduğunu anlayabiliyorum. Asil arzularla ve gelecekteki trajedinin önsezileriyle; dünyanın en büyük imparatorluğunun boş sözleriyle, vaatleriyle ve iyi niyetleriyle; Dickens'ın ölümünden yirmi yıl sonra, bir sonraki büyük imparatorluğun aynı Bağdat kentinde tekrarladığı şaşaalı kelimelerle doluydu bu poster-bildiri. Bugün okunduğunda insana bir ağıt gibi geliyor:

K
TÜRKİYE
KÜRDİSTAN
Diyarbakır
Zaho
Dohuk
Yeşilova
İRAN
Musul
Erbil
Süleymaniye
Kerkük
Halepçe
Dicle
SURİYE
Fırat
Tikrit
Kasrı Şirin
Samara
Ramadi
Habbaniye
Bağdat
Felluce
ÜRDÜN
IRAK
Musayib
Kerbela
Kadısiye
Amara
Necef
Divaniye
Nasıriye
Şattül Arap
Basra
Um Kasr
Fao
Yarımadası
Kuveyt
Hafyi
Abdali
SUUDİ
ARABİSTAN
500 kilometre

BİLDİRİ

... Askeri operasyonlarımızın hedefi düşmanı yenmek ve onu bu topraklardan çıkarmaktır. Bu görevi tamamlamak için, Britanya birliklerinin faaliyet gösterdiği bütün bölgelerde tam ve yüksek yetkiyle donatıldım; fakat ordularımız topraklarınıza işgalciler veya düşmanlar olarak değil, kurtarıcılar olarak geldi. Hülagü[1] döneminden bu yana yurttaşlarınız yabancıların tiranlığına itaat etmeye mecbur kaldı... babalarınız ve siz boyunduruk altında inliyordunuz. Evlatlarınız sizin çıkarlarınızla ilgisi olmayan savaşlara sürülüyordu, zenginlikleriniz adaletsiz yöneticiler tarafından çekip alınıyor ve başka yerlerde kullanılıyordu. Sadece Kralım ve halkının değil, onun müttefiki olan büyük Ulusların arzusu da, topraklarınızın bereket saçtığı eski günlerdeki gibi refah içinde yaşamanızdır... Fakat sizler, yani Bağdat halkı... Britanya hükümetinin isteğinin size yabancı kurumlar dayatmak olmadığını anlamalısınız... Britanya hükümetinin umudu, düşünürlerinizin ve yazarlarınızın arzularının bir kez daha gerçeğe dönüşeceği, Bağdat halkının serpilip gelişeceği ve zenginliğini ve kimliğini doyasıya yaşayacağı bir ortam yaratılmasıdır... Bunu gerçekleştirecek kurumlar sizin kutsal yasalarınız ve ırksal idealleriniz ile uyumlu olacaktır... Britanya halkının arzusu ve umudu, Arap ırkının büyüklüğünü tekrar elde etmesi ve dünya halkları arasında hak ettiği yeri almasıdır... Bu yüzden sizi, asil insanlarınız ve temsilcileriniz aracılığıyla, kamu hizmetlerinin Büyük Britanya'nın Siyasi Temsilcisiyle işbirliği içinde yürütülmesi faaliyetine katılmaya davet ediyorum... Kuzey, Doğu, Güney ve Batı'daki kardeşlerinizle birlik içinde bu çabaya omuz verin ki, Irkınızın arzuları gerçeğe dönüşsün.

Tümgeneral F. S. Maude,
Irak'taki Britanya Kuvvetlerinin Başkomutanı.

Er Dickens Birinci Dünya Savaşı'nı Müslümanlarla savaşarak geçirmişti, ilkin Çanakkale Boğazı'nda Türklerle ve ardından Mezopotamya'da yine (Arap askerlerin de yer aldığı) Türk ordusuyla. Babam Bill de Cheshire Alayı'ndaydı, fakat Charles Dickens'ın Bağdat'a girdiği yıl İrlanda'da görev yapıyordu ve 1918'de Batı Cephesi'ne gönderilecekti. Dickens savaşta çok daha uzun süre bulunmuştu. Kızı Hilda'nın anlattığına göre, bir komutanından 'sık sık hayranlıkla bahsederdi'; General Sör Charles Munro'ydu bu komutan, 55'inde Gelibolu harekatının son günlerinde çarpışmış ve sonra Britanya istilası başlarken Güney Irak'taki Basra'da ortaya çıkıvermişti. Fakat Munro'nun liderliği Dickens'ın evli kızkardeşinin yeğenini, Samuel Martin'i kurtarmaya yetmemiş, Martin Basra'da Türkler tarafından öldürülmüştü. "Babam bir Türkü öldürmenin nasıl bir şey olduğunu anlatırdı, 'yeğeninin' intikamını aldığını düşünüyormuş. Aynı bölükte olup olmadıklarını bilmiyorum, fakat ikisi de 22 yaşındaymış," diye anlatıyor Hilda.[2]

Britanyalılar ilk taarruzlarını gerçekleştirdikleri Basra'yı işgal etmiş olmaktan gururluydu. Seksen yıl sonra, ailesi Pakistan'dan gelen Britanyalı bir Müslüman bana, on iki adet çok eski kartpostalla birlikte hoş bir mektup gönderdi; *Times of India* tarafından Bombay'da, Hindistan Genç Hıristiyanlar Derneği adına basılmış kartlardı bunlar. Birisinde Basra palmiyelerinin ortasındaki bir Britanya topçu birliği görülüyordu; bir diğerinde mantar şapkalı bir asker, silah arkadaşları arkasında atların koşumlarını takarken, kameraya poz veriyordu. Diğerlerinde Şattül Arap Nehri üzerindeki bir Britanya savaş gemisinin mürettebatı ve teslim olmadan hemen

1 Cengiz Han'ın torunu. Moğolların İslam dünyasına boyun eğdirme harekatının bir parçası mahiyetinde 1258'de Bağdat'ı yerle bir etti.

2 Samuel Martin'in mezartaşı, yetmiş yıl boyunca Britanya savaş mezarlığında, üzerinde şu yazıtla durdu: "8. Tümen, Cheshire Alayı'ndan, 9 Nisan 1916'da ölen, 24384 künye sayılı Er Samuel Martin'in anısına. George ve Sarah Martin'in oğlu, Beech Tree Inn, Barnton, Northwich, Cheshire'dan Er Martin." 1980-88 İran-Irak savaşı sırasında top mermilerinin şiddetli rüzgarı Basra üzerinde eserken, mezarlık imha edildi ve yağmalandı; mezartaşlarının birçoğu onarılamayacak şekilde parçalandı. 2003'teki İngiltere-ABD işgalini izleyen kaotik aylarda mezarlığı ziyaret ettiğimde, vahşi köpeklerin kırılmış mezartaşlarının üzerinde gezindiğini gördüm; mezarlığın ortasındaki anıtın pirinç menteşeleri bile çalınmıştı.

Sykes-Picot Anlaşması
K
Hazar Denizi
Karadeniz
RUSYA
TÜRKİYE
Fırat
MAVİ BÖLGE
(doğrudan Fransız kontrolünde)
Adana
Mersin
İskenderun
Musul
"A" BÖLGESİ
(Fransız nüfuzu altında)
Halep
Hama
Humus
Kerkük
KAÇAR İRANI
Dicle
Akdeniz
Beyrut
Şam
Hayfa
Bağdat
"B" BÖLGESİ
(Britanya nüfuzu altında)
KIRMIZI BÖLGE
(doğrudan Britanya kontrolünde)
Ortak Yönetim
Amman
Kudüs
MISIR
Basra
Akabe
Kuveyt
İran Körfezi
HİCAZ
Kızıldeniz
500 kilometre

önce Türklerin elindeki Kurna kasabası, Britanya toplarıyla yıkılmış bir binayla birlikte göze çarpıyordu. Daha 1914'te 'yerel [Arap] ileri gelenleri' üst düzey bir Britanyalı yetkiliye, '[Güney Irak'ta olduğu gibi] Bağdat'ta da aynı samimiyetle karşılanacaklarını ve herhangi bir direniş karşısında Türk birliklerinin fazla dayanamayacağını' söylüyordu. Fakat Britanya'nın Irak istilası ilk denemesinde başarısızlığa uğradı. Tuğgeneral Charles Townshend 13 bin askerle Dicle'nin kıyısından Bağdat'a doğru ilerlerken, Kut-ül Amare'de Türk kuvvetleri tarafından kuşatılıp yenilgiye uğratıldı. Townshend'in teslim oluşu, Britanya'nın en vahim askeri felaketlerinden birine yol açtı ve savaşta sağ kalan askerlerin Türkiye'ye doğru bir ölüm yürüyüşüne çıkarılmasıyla son buldu. 500 askerin Kut Şehitliği'ndeki mezarları ise lağım sularında kayboldu, çünkü 1990 Kuveyt işgali sonrası Irak'a uygulanan BM yaptırımları uyarınca, şehitliği lağım sularından korumak için gereken pompa yedek parçalarının Bağdat yönetimine satışı yasaktı. 1998'de *Independent*'tan meslektaşım Patrick Cockburn'le birlikte mezarlığı ziyaret ettik: '... Bazı mezar taşları çamurlu yeşil suyun üzerinde hâlâ seçilebiliyordu. Kırılmış bir beton haç, sazlıklara takılmıştı... Binlerce küçük yeşil kurbağanın, çöplerde yiyecek ararken çekirgeler gibi kaynaştığı bir bataklık vardı karşımızda.' Britanya, ilk Mezopotamya harekatında 40 bin askerini kaybetti.

Er Dickens'ın gördüğü Bağdat, iki yıl önce bir ziyaretçinin şu şekilde betimlediği şehirden hiç farklı değildi:

> Sokaklar neredeyse tamamen boş, dükkânların büyük kısmı kapalı... Anayolun doğusundaki Hıristiyan mezarlığı İranlıların tabutlarıyla karışmış, parçalanmış iskeletlerin kemikleri ortalığa saçılmış. Kenti pençesine alan kolera salgını (günde üç yüz kişi ölüyordu) hesaba katılarak, Hıristiyan ölüleri artık ana yola yapılan yeni toprak setlere gömülüyor. İnsanlar oraya diğer mezarların yanından geçerek, hattâ üzerine basarak ulaşabiliyor... Şehirde artık hayat değil, ölüm konuşuyor...

Britanyalılar, Batılı kurumlarla dirilecek 'yeni' bir Irak'a dair inanılmaz iyimser umutlar besliyordu, Amerika'nın 2003'deki boş umutlarından hiç farklı değildi. *The Sphere* okuyucularına 1915'te şunları aktarıyordu: "Şundan kuşku yok ki, Avrupa bilimi ve enerjisinin yardımıyla, Irak Asya'nın bahçesi haline gelebilir... ve Britanya idaresi altında her şey umut edilebilir."

Britanya işgali tarihsel bir örnekle gölgelenmişti. Türk ordusunda görev yapmış, fakat 'İngilizlere yönelik daima dostça düşünceler besleyen' Iraklı birlikler, Hindistan'daki cezaevinde 'her fırsatta hakaret edildiklerini ve aşağılandıklarını' gördüler. Aynı mahkumlar Britanyalıların Irak'ı, 'bazı kutsal Müslüman mabedlerinin Mezopotamya'da olduğu' gerekçesiyle Hicazlı Şerif Hüseyin'e teslim edip etmeyeceğini bilmek istiyordu (Britanya Şerif'e, Türklere karşı Müttefiklerin yanında savaşması halinde, abartılı ve tümüyle asılsız 'bağımsızlık' vaatlerinde bulunmuştu).

Britanyalı yetkililer Mezopotamya'nın kontrolünün, Britanya'nın bölgedeki petrol çıkarlarını koruyacağına (ki Basra'nın işgali başta bunun için tasarlanmıştı) ve 'bunun bizim hakkımız ve görevimiz' olduğuna inanıyordu; 'eğer dünya barışı için fazla fedakarlık yaparsak, bunun bedelini ağır öderdik veya hedeflerimize ulaşamazdık.' General Maude'nin 1917'deki ünlü bildirisinde, Britanya'nın bu tür niyet ve heveslerine pek değinilmiyordu tabii. Earl Asquith hatıralarında, Britanya Dışişleri Bakanı Sör Edward Grey'in 1915'te, "Mezopotamya'yı almak... sulama ve kalkınmaya milyonlar harcamak anlamına gelir," dediğini yazacaktı. Bağdat'a yerleştikten sonra Britanyalılar Irak'ın, kısmen Britanyalı danışmanlardan, kısmen de 'yerli halkı temsilen seçilen gayri-resmi yetkililerden' oluşan bir 'konsey' tarafından yönetilip yeniden imar edilmesine karar verdiler. Sonradan konseyin, 'arkasında idari bir kurul veya tümüyle önde

gelen Iraklılardan müteşekkil bir tür danışma kurumunun olacağı, yarısı yerlilerden yarısı Britanyalı yetkililerden oluşan bir kabine gibi iş görmesine' karar vereceklerdi.

Britanya askeri işgal yönetiminin 'Doğu sekreterliğine' getirilen seyyah ve akademisyen Gertrude Bell, Irak kamuoyundan yana hiçbir kuşku duymuyordu: "... Ne kadar güçlü bir yönetim uygularsak, burayı o kadar iyi hale getiririz ve yerli halk da o kadar memnun olur... bağımsız bir Arap hükümetini düşünemezler. İtiraf etmeliyim ki ben de düşünemem. Böyle bir hükümeti yürütecek kimse yok burada." Bir kez daha, Maude'nin on bir ay önce yayınladığı bildirinin asil arzularından çok uzak bir tutumdu bu. Zaten Iraklılar da, kendilerine (doğrudan kendilerine değil elbette) Maude'nin bizzat altında imzası bulunan bildiriye canla başla karşı çıktığı söylendiğinde, hiç şaşırmamıştı. (Bildiriyi aslında Sör Mark Skyes kaleme almıştı; Skyes, 1916'da Fransız temsilci François Georges Picot ile, savaş sonrasında Ortadoğu'nun büyük kısmında Fransa ve Britanya kontrolünü öngören gizli anlaşmayı hazırlayan şahıstı.)

Eylül 1919'a gelindiğinde, gazeteciler bile Britanya'nın Irak planlarının yanılsamalar üzerine kurulu olduğunu anlamaya başlamıştı. *Times* muhabiri 23 Eylül'de şunları yazıyordu: "Sanırım birçok İngilizin Mezopotamya hakkındaki görüşü, yerel halkın onları Türklerden kurtardığımız için bizi sevinçle buyur edeceği yönünde. Ve bu ülkenin, feda edilen onca İngiliz hayatı ve parasının karşılığını vermek için tek yapması gerekenin kalkınmak olduğunu düşünüyorlar. Bu ideallerin hiçbiri gerçeklerle uyuşmuyor... bizim siyasi bakış açımızdan Araplardan istenilen şey, küçük bir Batılı uygarlık karşılığında gururlarını ve bağımsızlıklarını feda etmeleri. Ki o uygarlığın gelirinin büyük kısmı da, yönetimin masraflarını karşılamak için elinden alınmaktadır."

Altı ay sonra Britanya Irak'ta silahlı bir isyanla savaşıyordu ve Başbakan David Lloyd George, askerlerin çekilmesi yönündeki çağrılara şu sözlerle karşı çıkıyordu: "Yıllardır baskı altında inleyen ve enkaza dönen ülkelerinin kalkınacak şekilde idare edilmesi, bu halkın yararına değil mi? Çekileceğiz de ne olacak?" Lloyd George Irak'ı 'anarşi ve kaosa' terk etmeyecekti. Bu aşamada Bağdat'taki Britanyalı yetkililer, şiddetin 'kökü dışarıda olan yerel siyasi kışkırtmalardan' kaynaklandığını savunuyor, Suriye'ye dair kuşkularını ifade ediyordu. 1920'deki Suriye'yi, Amerika'nın 2004'teki direnişi desteklemekle suçladığı ülke olarak da okuyabilirsiniz. Irak'taki en üst düzey Britanya yetkilisi Arnold Wilsori, tahmin edilebilir bir tutum sergiliyordu: "Aşırılıkçılıkla uzlaşma politikasıyla... konumumuzu idame ettiremeyiz. Mezopotamya'ya tekrar hayat verme görevine bağlıysak, daha fazla insan ve para tedarik etmeye hazırlıklı olmalıyız... Anayasal ve demokratik kurumlar üzerinden çok yavaş bir ilerlemeye.... kendimizi hazırlamalıyız."

Şii kenti Kufe'de çatışmalar yaşanıyordu; Britanya güçleri, Britanyalı bir yetkilinin öldürülmesinin ardından Necef'i kuşatmıştı. Yetkililer 'katillerin ve suikasta iştirak eden herkesin koşulsuz teslim olmasını' talep ediyordu; bu arada Şii dini lider Seyid Haddum Yezdi isyandan desteğini çekerek kendini evine kilitlemişti. On bir isyancı idam edildi. Yerel bir şeyh, Bedir El-Rumeyd Britanyalıların hedefi haline geldi. Bir güvenlik yetkilisi, "Bedir öldürülmeli veya yakalanmalı ve bunu gerçekleştirene dek amansız bir takip yürütülmeli," diye yazıyordu. Britanyalılar büyük bir siyasi hata yaptıklarının farkına varıyordu artık. Irak'ta ciddi siyasi güce sahip bir kesimi yabancılaştırmışlardı: eski Iraklı Türk subaylar ve memurlar. Bu tepkili kesimin safları dolup taşıyordu. Wilson meseleyi milliyetçilik olarak değil, 'anarşi artı fanatizm' olarak niteliyordu. Bugünün tüm emsallerini orada bulabilirdiniz. 1920'deki Kufe 2004'teki Kufe'ydi. 1920'nin Necef'i 2004'ün Necef'iydi. 1920'deki Yezdi, 2004'teki Büyük Ayetullah Ali Sistani'ydi. 1920'nin Bedir'i, 2004'te Mukteda El-Sadr adıyla karşımıza çıkacaktı. Ve 1920'de 'anarşi ve fanatizm' denen şey, 2004'te 'Saddam kalıntıları' ve El-Kaide biçimini alacaktı.

Felluce bölgesinde bir isyan daha patlak verdi; Şeyh Dari, Albay Gerald Leachman'ı öldürmüş ve Felluce-Bağdat demiryolunu ulaşıma kapatmıştı. Britanyalılar Felluce'ye yöneldi ve isyancı aşireti 'ağır şekilde' cezalandırdı. Bu çatışmanın yaşandığı mıntıka, bugün Han Dari olarak biliniyor; 2003'te yola yerleştirilen bir bombayla ilk Amerikan askerinin öldürüldüğü yer de burasıydı. Çaresizliğe düşen Britanya'nın, 'göstermelik bir Arap hükümeti' kurması lazımdı. Ve böylece, Churchill'in de heveskar desteğiyle, Britanya Irak tacını Şerif Hüseyin'in oğlu olan Haşimi Kralı Faysal'a verdi; taç, Fransa'nın daha yeni Şam'dan kovduğu bu adama verilen bir teselli ödülüydü adeta. Paris'in denetimi altındaki Suriye'de krallar yoktu. *The Times* 7 Ağustos'ta şu soruyu soruyordu: "Arap nüfusuna, hiçbir zaman davet etmedikleri ve istemedikleri şaşaalı ve masraflı bir hükümeti dayatmak için daha ne kadar değerli hayat kaybedilecek? Bu hiçbir işe yaramayan kibre daha kaç kişi kurban verilecek?"

Britanya Irak isyanında 450 kayıp vermiş, 1500 kişi de yaralanmıştı. 1920 yazında, T. E. Lawrence (namı diğer Arabistanlı Lawrence), Britanya'nın 'bu ayaklanmada yaklaşık 10 bin Arap öldürdüğü' tahmininde bulunuyor ve 'böyle bir ortalamayla bu işin yürümeyeceğini' söylüyordu.[1] Bundan böyle Britanya yönetimi, isteklerini dayatmak için hava gücüne bel bağlayacaktı (zaten yönetim uluslararası ekonomik buhran nedeniyle yeniden imar fonlarından yoksun kalmıştı ve 1914-18 arasında savaşmış, artık terhis bekleyen askerlerin giderek artan isteksizliğiyle yüzyüzeydi).

Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF), yine Churchill'in desteğiyle, isyancı köyleri ve muhalif aşiretleri bombaladı. Ortadoğu'da modern bombardıman uçaklarına o kadar acil ihtiyaç vardı ki, hükümet uçakları bölgeye deniz yoluyla nakletmek yerine, akıl almaz derecede tehlikeli bir nakliye yöntemi uygulamaya girişti: RAF mürettebatı, uçmaya bile mecali olmayan bombardıman uçaklarını Avrupa'dan Irak'a kendileri getirecekti. En az sekiz pilot düşen uçaklardan kurtulamayıp can verdi ve bombardıman uçaklarının yüzde 30'u daha yoldayken kaybedildi. Churchill Irak'ta hardal gazı kullanılmasını öneriyordu; ki 1920'de Şii isyancılara karşı zaten kullanılmıştı. Hava Kuvvetleri Başkomutanı Mareşal Sör Hugh Trenchard'a yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Gaz bombalarına, bilhassa hardal gazına yönelik deneylerde kesinlikle ilerleme kaydetmelisiniz. İtaatsiz yerlileri, ölümcül hasara yol açmadan, ancak bu şekilde cezalandırabiliriz."

Filo lideri Arthur Harris (sonradan RAF Mareşali olan Harris, İkinci Dünya Savaşı'nda Hamburg, Dresden ve diğer büyük Alman şehirlerine yıkıcı hava saldırılarını kusursuzlaştırmakla ün yapacaktı), Iraklı isyancılara yönelik bombardımanı rafine hale getirmekle görevlendirildi. Uzun yıllar sonra şunları yazacaktı Harris: "RAF, önceden terk etmeleri konusunda uyardıktan sonra kamış barakalardan oluşan köylerini yaktığımızda, fiziki zarar vermeksizin, isyancıları azami derecede yıldırdığını fark etmişti. Kısa süre sonra saldırmaktan ve yağmalardan vazgeçiyorlardı..." Bu tam da şimdi Pentagon'un, o yumuşatılmış deyimle, 'diyet savaş' dediği şeydi. Fakat bombardımanlar, Harris'in resmi hayat hikâyesinde söylendiği kadar 'seçici' değildi. 1924'te bizzat Harris şu itirafta bulunuyordu: "Onlar [Araplar ve Kürtler] gerçek bir bombardımanın ne demek olduğunu biliyorlar artık, zira yol açtığı ölümü ve hasarı gördüler: Kırk beş dakika içinde büyük bir köy topyekün haritadan silinebilir ve köy halkının üçte biri ölebilir veya yaralanabilir."

Lawrence 1920'de *Observer*'a yazdığı bir mektupta, 'ayaklanmaların düzenli bir seyir kazandığına' dikkat çekiyordu. "İlk önce Araplar bir başarı kazanıyor, ardından Britanya güçleri cezalandırıcı güç olarak harekete geçiyor. Hedefleri uğrunda kendi bildikleri tarzda savaşırken

1 Lawrence iki yıl önce bir kabine komitesinde kendinden gayet emin bir şekilde yaptığı konuşmadan hiç söz etmiyordu. "Iraklı Araplar Britanyalıların kontrolü ele almasını bekliyor," demişti o konuşmada.

(bizim kayıplarımız az, Arap kayıpları ise ağır), bir yandan da toplar, uçaklar veya gemiler tarafından bombalanıyorlar." Bu tanım, Amerika'nın 2004'te Irak'ta düzenlediği askeri operasyonlara da tıpatıp uyacaktı; işgal güçleri ve onların kukla hükümeti, ağır saldırılar düzenlemelerine rağmen Irak'ın büyük kısmında kontrolü kaybedecekti. Fakat (T. E. Lawrence Topluluğu'nun bir üyesinin de belirttiği gibi) Lawrence'ın pek cazip olmayan kişisel özelliklerinden biri, ciddi meseleler konusunda müstehzi, hattâ nüktedan davranmasıydı; bu alışkanlığıyla yanındakilere saç baş yoldurduğu çok olmuştu. "Gerektiğinde zehirli gaz kullanmamamız saçmalık," diye yazıyordu aynı mektupta. "Evleri bombalamak kadınları ve çocukları öldüren pis bir yöntem ve birliklerimiz Arap erkekleriyle çatışmalarda sürekli kayıp veriyor. Gaz saldırılarıyla direnen bölgelerdeki bütün nüfus muntazam şekilde ortadan kaldırılabilir..."

Bununla birlikte Lawrence, daha az ürpertici bir ruh hali içinde, Irak işgali hakkında çarpıcı bir sağduyuyla konuşmaktan da geri kalmıyordu. "Araplar savaş sırasında Türklere karşı, Türk Yönetimi bilhassa kötü olduğu için değil, bağımsızlık istedikleri için isyan etti," diyordu, aynı yıl *The Times*'a yazdığı başka bir mektupta. "Hayatlarını başlarındaki efendileri değiştirmek ve Britanya tebaası olmak için değil... kendilerine ait bir ülke kazanmak için feda ettiler. Bağımsızlığa uygun olup olmadıkları ancak deneyerek görülebilir. Özgürlük için ehliyet gerekmez."

Lawrence'ın, adeta 84 yıl sonrasının Başbakanı Tony Blair'e hitap eden, çok daha öngörülü bir yazısı, Ağustos 1920'de *Sunday Times*'ta yayımlanacaktı:

> İngiltere halkı, Mezopotamya'da bir tuzağa sürüklendi ve bu tuzaktan haysiyetli ve şerefli bir biçimde çıkmak çok zor olacak. Gerçek bilgiler sürekli gizlenerek halk kandırıldı. Bağdat'tan gelen resmi bilgiler karartılmış, gerçekdışı ve eksik. İşler bize söylenenden çok daha kötü gidiyor, hükümetimiz kamuoyunun bildiğinden daha fazla kan döküyor ve beceriksiz... Bugün bir felaketin eşiğindeyiz.

Hava kuvvetleri subaylarından Lionel Charlton, masum Iraklı köylülerin can kayıplarından öylesine dehşete düşmüştü ki, 'bombardıman yoluyla yıldırma politikasını' daha fazla sürdüremeyeceğini belirterek Irak birlikleri komutanlığı görevinden istifa etti. Ziyaret ettiği bir Irak hastanesinin yaralı aşiret üyeleriyle dolu olduğunu görmüştü. Ve RAF, isyancı Kürt kenti Süleymaniye'yi bombaladıktan sonra Charlton şunları söylüyordu: "Bu yerleşim bölgesinin ne kadar kalabalık olduğunu biliyordum ve bombaların, hiçbir uyarı yapılmaksızın, pazaryerlerinin ortasına atıldığını dehşetle gördüm. Erkek, kadın, çocuk ayrımı yapmıyorduk." Birkaç kuşak sonra, ABD'nin de şevkle uyguladığı bir politika olacaktı bu.

Britanya ve Amerika işgalleri arasındaki benzerlikler ne kadar da çarpıcı: Halkın işgal güçlerini sevinçle karşılayacağına dair yalan yanlış sözler, yeni ve demokratik bir Irak'a dair aynı şaşaalı söylemler, Iraklılar arasında aynı şiddette (ve üstelik aynı kasaba ve kentlerde) patlak veren isyan, ismi bile aynı olan 'Bakanlar Konseyi' ve işgal yönetiminin aynı şekilde çöküşü... İsyanı bastıramayan Amerikalılar, tam da Britanyalıların on yıllar önce yaptığı gibi, gelişigüzel hava saldırılarına başvurdular: yine yerle bir edilen 'isyancı' köyler, yine silahların saklandığı iddiasıyla bombalanan camiler, yine Suriye sınırında hava saldırısıyla yok edilen (ve sonra bir düğünde halay çeken siviller olduğu anlaşılan) 'teröristler'... Demokrasinin çoktan bir kenara bırakıldığı 2001 sonrası Afganistan'ında benimsenen politika da aşağı yukarı aynıydı: yani hava bombardımanı.

1920'lerde Britanya askerleri açısından farklı olan şeyler de vardı; seksen yıl önce Ortadoğu sıcağının ortasında kalan cesetlerimizi ülkeye nakledemiyorduk. Bu yüzden onları Bağdat'taki Kuzey Duvarı Mezarlığı'na gömüyorduk; çoğu yeniyetmelikten henüz çıkmış ve yirmili yaşla-

rında olan askerler, intihar saldırısı düzenlenen Türk büyükelçiliğinin karşısındaki o mezarlıkta yatıyor hâlâ. Aralarında, kazandığı zaferden sekiz ay sonra, sütü kaynatmadan içmeyi sevdiği için ölen General Maude'nin mozolesi de var: taştan bir kaideye, sadece 'MAUDE' kelimesi kazılmış. Mezarlığı 2004 yazında ziyaret ettiğimde, Iraklı bekçi içeride beş dakikadan fazla durmamam konusunda uyardı beni, zira kaçırılabilirdim.

Mekkeli Şerif Hüseyin'in üçüncü oğlu Faysal, 11 Temmuz 1922'de, Bağdat'ta 'Bakanlar Konseyi' tarafından anayasal hükümdar ilan edildi. Düzenlenen referandumda, gülünç derecede imkânsız bir oranla (yüzde 96; bu tür oranları sonraki seksen yıl boyunca Arap dünyasında bol bol görecektik) hükümdarlığı onaylandı. Sünni Müslüman olan ve bir Körfez aşiretinden gelen Faysal, ne Iraklı ne de Irak'ın Şii çoğunluğunun mensubuydu. Iraklı Şiilere ilk ihanetimiz buydu ve sonraki yıllarda iki kere daha ihanet edecektik. Bundan sonra Mezopotamya Irak adıyla bilinecek, fakat kuruluşu halkına ne barış ne de mutluluk getirecekti. Milliyetçi muhalefetin gözü önünde, Britanya'nın özel çıkarlarını garantiye alan bir Anglo-Irak anlaşması imzalandı; 1930'da, Şuaybe ve Habbaniye'deki RAF üsleriyle birlikte, yirmi beş yıllık bir İngiltere-Irak ittifakı öngören ikinci anlaşma yapıldı. Irak'taki milliyetçi ölke, Britanya'nın, diğer mandası Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına verdiği destekle iyice arttı. Aşiret isyanları ve 1936'daki askeri darbe, ülkedeki istikrarsızlığı derinleştirdi. 1941'deki bir diğer askeri darbeyle Raşid Ali El-Geylani'nin Alman yanlısı hükümeti iş başına gelince, Britanya Vichy Suriye'si ve Lübnan'ından düzenlenen Luftwaffe[1] saldırılarıyla mücadele ederek, Irak'ın tümünü tekrar istila etti ve Basra ile Bağdat'ı ele geçirdi.[2] Britanya güçleri başkentin dışında durdu, zira Bağdat'a ilk önce saltanat vekili Emir Abdullah'ın girmesini istiyorlardı; bu bekleyiş, Raşid Ali'nin partizanlarına, kentin hatırı sayılır miktardaki Yahudi cemaatinin en az 150 mensubunu öldürmeleri, binlerce mülkü yakıp yağmalamaları için gereken zamanı vermiş oldu. Darbe liderlerinden beşi asıldı ve birçoğu hapsedildi. Hapsedilenler arasında Hayrullah Tulfa da vardı; o vakitler dört yaşında olan Saddam Hüseyin, amcasının Britanya karşıtı milliyetçiliğini daima yâd edecekti. Bir ikinci Arap isyanına yönelik Alman planı (bu kez Mihver yanlısı olacak ve Kudüs Başmüftüsü Hacı Emin El-Hüseyni tarafından desteklenecekti; Hüseyni'nin Berlin yolculuğu, hikâyemizin ilerleyen sayfalarında anlatılacak) hiçbir sonuç vermedi.

Irak kuruluşundan itibaren zayıf bir devlet olarak kaldı, zira genç Kral İkinci Faysal'ın milliyetçiliğinin itibar edilecek bir yanı yoktu (dediğimiz gibi, Iraklı bile değildi) ve hükümetin başını hâlâ eski Osmanlı yetkilisi bir grup Arap çekiyordu. Bunlardan Nuri es-Said, dramatik ölümünden önce tam on dört kez başbakanlık koltuğuna oturmuştu. 14 Temmuz 1958'de Tuğgeneral Abdülkerim Kasım komutasındaki Irak güçleri kraliyet sarayına saldırdıktan kısa süre sonra Es-Said, Bağdat'tan kadın kılığında kaçmaya çalışırken vuruldu. Faysal, onun vekili ve kraliyet ailesinin geri kalanı askerler tarafından kuşatıldı ve yanan saraydan kaçmaya çalışırken makineli tüfek ateşiyle öldürüldü. Kasım'ın yeni askeri rejimi ABD'yi kızdırmıştı. Kasım Irak'ı anti-Sovyet Bağdat paktından çıkarmakla kalmayıp, Kuveyt'i işgal tehditleri savurdu. Yanı sıra Kuzey Irak'taki kitlesel Kürt ayaklanmasını da bastıramayınca, 1963'teki askeri darbeyle devrilerek geldiği gibi gitti. Darbe büyük ölçüde Baas partisi tarafından örgütlenmişti, fakat arkasında CIA'nın aktif desteği vardı. Kasım, Bağdat'taki radyo istasyonuna götürüldü ve bu-

1 İkinci Dünya Savaşı'nda Alman hava kuvvetlerine verilen isim. –çn

2 Almanlar, son asır boyunca Irak'ta diğer Batılı güçlerden daha başarılı olamadı. Musul'a 24 Heinkel ve Messerschmitt bombardıman uçağı gönderdiler, fakat Luftwaffe'nin baş irtibat subaylarını Bağdat üzerindeki bir it dalaşında kaybettiler. Ancak Britanya güçlerine karşı Irak direnişi çöküşün eşiğine geldiğinde, Hitler Ortadoğu'ya yönelik 30 sayılı Askeri Direktifi'ni yayınladı. "Ortadoğu'daki *Arap kurtuluş hareketi*, İngiltere'ye karşı doğal müttefikimizdir," diye ilan ediyordu. "Bu bakımdan Irak'taki ayaklanmanın özel bir önemi var."

rada öldürüldü. Kurşun delikleriyle dolu cesedi daha sonra televizyonda gösterildi; bağlandığı sandalyede oturuyordu hâlâ ve bir asker gülerek bacaklarını tekmeliyordu.

Baas 1941'de Suriye'de kurulmuştu (ironik olan o ki, kuruluşun ilham kaynağı Britanya'nın Irak'ı tekrar istilasıydı); laik, pan-Arap bir hareket olarak amacı, nesillerdir Arap dünyasının her yanını pençesine almış aşağılayıcı boyunduruğu ortadan kaldırmaktı. Osmanlı hükmü altında geçen asırlar boyu Araplar giderek yoksullaşmış ve entelektüel güçlerini günbegün kaybetmişti. Eğitim yıllar içinde dibe vurmuş ve milyonlarca Arap okuma yazma bilmez hale gelmişti. Baas 'yeniden doğuş' anlamına geliyordu ve Suriyeli Hıristiyan kurucusu Michel Eflak, Sorbonne mezunu olsa da (ve afili bir fes taksa da), partinin yoksullar, köylüler, aşiretler ve elbette ordu içinde doğal bir tabanı vardı. Saddam Hüseyin partiye erken döneminde katılmıştı ve Kasım'ı öldürmeye çalışan ilk Baasçılar arasındaydı. Başarısız suikast girişiminin ardından Irak'ı bir baştan bir başa geçmesi, bacağına isabet eden kurşunu bıçakla kendisinin çıkarması ve Dicle'yi yüzerek geçip (Amerikan güçleri 2003'te onu neredeyse tam bu mıntıkada bulacaktı) özgürlüğüne kavuşması, Saddam'ın resmi efsanesi haline gelecekti.

Baas içindeki fikir ayrılıklarına rağmen, Saddam Hüseyin 1968'de yapılan bir başka askeri darbenin ardından partinin Yerel Komuta Konseyi'nin başkan yardımcısı sıfatıyla arzı endam etti. Kuzeni olan Devlet Başkanı Ahmed Hasan El-Bekir'in istifa ettiği 16 Temmuz 1979'a dek, Irak'ın en güçlü ikinci adamı konumunu sürdürecekti. İstifayı başkanlık sarayındaki o meşhur akşam yemeği takip etti; Saddam kendi parti kadrolarını, özeleştiri yapıp kendilerini suçlamaları için davet etmişti. Birkaç gün içinde de Baas'ta yan yana çalıştığı arkadaşlarını ortadan kaldırmaya başladı.

Saddam yavaş yavaş Irak'ın kontrolünü eline geçirirken, kuzeyde bir kez daha Kürt ayaklanması patlak vermiş ve Kasım 1977'de Kudüs'e giden Mısır Devlet Başkanı Sedat, nüfusça en büyük Arap ülkesini Arap-İsrail ihtilafının parçası olmaktan çıkarmıştı. Camp David'den çıkan bu anlaşma üzerine Saddam, Bağdat'ta, 'Karşı Cephe Zirvesi' adı verilen bir toplantıya ön ayak oldu. Bu toplantı, Irak başkentini (kısa süreliğine de olsa) Arap dünyasının merkezi haline getirirken, Saddam'a da Başkan El-Bekir'den görevi devralmadan hemen önce kendisini tanıtma imkânı verdi. Zirvenin yapıldığı sarayın arkasında büyük bir çadır kuruldu, dünyanın dört bir köşesinden Irak'a beş yüz gazeteci akın etti (bütün telefon konuşmaları bedavaydı ve elbette ki dinleniyordu) ve Bağdat'ın kilometrelerce dışındaki bir otele yerleştirildiler. Buradan otobüslerle 'basın merkezine' taşınıyorlardı, delegelerle temasa geçmeleri kesinlikle yasaktı ve beyaz çoraplı genç adamlar tarafından sürekli izleniyorlardı. Onların polis olduğunu biliyorduk, zira hepsinin yakasına üzerinde 'turizm' yazan rozetler iliştirilmişti.

'Turizmin' zamanımızın çoğunu işgal edeceği düşünülüyordu ve Kurna'nın aşağısına, Basra'nın hemen kuzeyine, Cennet Bahçesi'ni görmek için yaptığım o uzun otobüs yolculuğunu hiç unutamam. Otobüsümüz sonunda, boz renkli göğün altında ağaçsız iki yaka arasında yavaşça akan kötü kokulu bir ırmağın üzerindeki köprüye vardı. Polislerden biri sol elini kolumun üzerine koyup diğer eliyle bu perişan manzarayı işaret ederek, günün yegâne turistik anonsunu yaptı gururla: "Ve Bay Robert, karşınızda Cennet Bahçesi."

Zirveden önce bir sürü Arap lideri, 'hain Sedat'a karşı dostluk numaraları yapmaya zorlanmıştı. Başkan Esad, kendi ülkesinin Baas partisi ile El-Bekir ve Saddam'ınki arasındaki derin anlaşmazlığı unutmaya ikna edildi. Suriyeliler, Esad ve El-Bekir'in, 'bölgemize yönelik çılgın Siyonist saldırıya ve Mısır rejiminin İsrail'le teslimiyetçi, tek taraflı uzlaşmasına karşı ortak bir cepheyi' tartışacağını ilan etti. Suriye'nin devlet gazetesi *Teşrin*, (muhtemel Irak işgaline karşı doğu sınırında koca bir ordu tümeni konuşlandıran ve Lübnan'da da 33 bin askeri bulunan) Esad ile El-Bekir'in, Bağdat'ta 'derin bir karşılıklı anlayış atmosferinde' görüştüklerini yazıyor-

du. Farklılıkların birliğiydi bu. Ürdün Kralı Hüseyin de, Haşimi monarşisinin sadece yirmi yıl önce kökünün kazındığı şehre gelmekten kaçınamayacaktı. Baas yetkilileri, olur da Kral Hüseyin Haşimilerin son istirahatgahını ziyaret etmek ister diye, mezarları kaplayan yaban otlarını temizlemek için Bağdat kraliyet kabristanına gönderilmişti. En acımasız Filistin ölüm timlerinin lideri Ebu Nidal bile, paketlenip apar topar Tikrit'e götürülmüştü, zira Bağdat'taki varlığı FKÖ lideri Yaser Arafat'ı rahatsız edebilirdi.

Ve böylece hepsi bir araya toplandı: İhtiyar El-Bekir, genç Saddam, Arafat, Hüseyin ve Suudi Arabistan veliaht prensi Fahd... Gazetecilerin konferans salonuna girmesi yasaktı, fakat fotoğrafçılara izin vardı. İçerideki adamlara, aynı ziyaretçilerin Lenin'in mumyalanmış cesedine baktığı gibi bakacaklardı. Kendimizi Michael Cole'un BBC televizyon ekibindenmiş gibi gösterip salona girdik ve prenslerle devlet başkanlarının oturduğu sıraları dolanmaya koyulduk. Endişe ile merak karışımı gergin bir hava vardı içeride. Arafat gazetecilere doğru sürekli ve heyecanla baş parmağını kaldırıyordu, Kral Hüseyin kaşlarını çatmış somurtuyordu, Saddam ise herkese dik dik bakıyordu. Müstakbel Irak liderini dikkatle izledim ve bir an gözlerimle buluşan gözlerinde, bir tür küçümseme yakaladım; kibirliydi, pek de konferanslara inanan bir adama benzemediğini düşündüm.

Ve Saddam haklıydı. Suudiler, 'ABD'yi kızdıramayız' diyerek meseleyi kapattı ve üç günlük tartışmanın ardından Arap dağı fare doğurdu. Mısır'a (İsrail gibi) ekonomik ambargo uygulanacaktı ve Kahire'ye gönderilecek bir komite, Sedat'ı Camp David'den caydırmaya çalışacaktı. Gönlünü almak için de Sedat'a, Mısır'ın iflas eden ekonomisini desteklemek için gelecek on yıl boyu yılda 7 milyar dolar teklif edeceklerdi. Ne üzücüdür ki, bu ümitsiz Kahire heyetine başkanlık yapma görevi Lübnan Başbakanı Selim El-Hoss'a düşmüştü; ki El-Hoss'un iç savaşın pençesinde kıvranan ülkesi, Arap dünyasından çok daha derin bir bölünmüşlük içindeydi. Sedat bu teşebbüsü kaale bile almadı, heyet üyeleriyle görüşmeyi reddetti. "Bu para rüşvettir," diyordu Sedat haklı olarak, "dünyadaki bütün milyarlar bir araya gelse, Mısır'ın iradesini satın alamaz."

Irak rejiminin iç yüzü de, ne kadar acımasız olduğu da herkesin malumuydu. Iraklı ajanların Londra'da, gıyabında idam cezasına çarptırılan eski Irak başbakanı Abdürrezzak En-Naif'i öldürmesinin ardından, 1978'de Britanya Bağdat yönetimiyle zaten ticari bir ihtilafa düşmüş durumdaydı. Cinayetle ilgili tutuklanan iki Iraklıdan birinin adı Ammadi Abdül Eş-Şükrü olarak açıklanmıştı; ama sonradan Bağdat'ta asıl isminin Fahad Şakir olduğunu öğrendim. Irak istihbaratı başkanı ve (Saddam'ın başkan yardımcılığını yürüttüğü) Devrim Komuta Konseyi'nin üst düzey üyelerinden Sadun Şakir'in en küçük kardeşiydi. Wimpey's temsilcisi olan Britanyalı bir işadamı, bir aydır Bağdat merkez hapishanesinde, hiçbir suçlama olmaksızın tutuluyordu; yanı sıra Britanyalı bir diplomat, Richard Drew, sokak ortasında arabasından çıkarılıp, sivil polis olduğu alenen belli şahıslar tarafından dövülmüştü.

Fakat Irak'ın siyasi yapısının bir parçası haline gelen 'casusları' arama faaliyeti on bir yıl önce başlatılmıştı; Irak rejiminin kendi kendinden nefret eden karakterini (ve Saddam'ın temizlik operasyonlarındaki rolünü) anlamak için o günlere dönmek lazım. Bağdat'ta Saddam'ı ilk görüşümden sonra Beyrut'a döndüm ve onun hakkında ayrı bir dosya açtım. Lübnan gazetelerinin arşivlerine daldım; Beyrut'ta her gece iç savaş bombaları patlıyordu, ama gazeteciler haberlerin kaydını canla başla tutmayı sürdürüyordu. Ve orada, Lübnan'ın döküntü gazete kütüphanelerinde sık sık olduğu gibi, kan dondurucu bir hikâye ortaya çıkmaya başladı. Bağdat gazetesi *El-Cumhuriye*'ye göre, Baas partisi Kasım 1968'deki kongresinde, 'casus şebekelerini temizlemeyi' milli bir dava haline getirmişti; ve ilerleyen aylarda, yeni iş başına gelen Baas partisi, iktidarını devirmeyi amaçlayan bir 'komplo' keşfetmişti. Seksen dört kişi komploya dahil

olmakla suçlanıyordu; aralarında eski başbakan Dr. Addürrahman Bezzaz ve eski savunma bakanı Tümgeneral Abdülaziz Ukuyli de vardı. Aynı günlerde bir Lübnan gazetesi, casusluk ithamlarının, 'zanlılardan ikisinin (Basralı bir eski asker ve Bağdatlı bir avukat) Bağdat radyo ve televizyonundaki özel bir programda yaptıkları açıklamalara dayandırıldığını' bildiriyordu. Beyrut basınına göre röportajları, 'Baas partisi genel sekreteri Saddam Tikriti bizzat yapmıştı.' Aynı gazetede şu bilgi de yer alıyordu: "Röportajlara geçilmeden önce, sunum olarak Başkan El-Bekir'in 5 Aralık 1968'de yaptığı bir konuşmanın kaydı verildi. Bekir bu konuşmasında, 'Irak topraklarında artık casuslara yer olmayacağını' vurguluyordu."

Altı hafta içinde katliam başladı. 27 Ocak 1969'da sabaha karşı, üçü Yahudi, 14 Iraklı halka açık biçimde idam edildi; üç yargıçtan oluşan bir mahkeme, bu kişilerin İsrail adına casusluk yaptığına hükmetmişti. Basra'dan 51 yaşındaki Yahudi tüccar İzra Naci Zilha'nın 'casus şebekesinin' lideri olduğu iddia ediliyordu. Daha cesetler Bağdat'taki Özgürlük Meydanı ve Basra'daki darağaçlarından indirilmeden, Bağdat'ta yeni bir mahkeme başladı; bu kez, on üçü Yahudi, otuz beş Iraklı yargılanıyordu. Ocak idamlarından birkaç saat önce Baas partisi (Lübnan basınına göre partinin 'gerçek lideri' artık kırk yaşındaki 'Saddam Tikriti'ydi) bir gösteri örgütlemişti; binlerce Iraklı idamları izlemek için alanı doldururken, bir hükümet bildirisini de dinlemişti. 'Baas partisi, casusları temizlemek konusunda halka verdiği sözü hakkıyla yerine getirmeye kararlıdır' deniyordu bildiride. *Baghdad Observer*, daha sonra devrim mahkemesi başkanı Albay Ali Hâdi Vitvet'le bir söyleşi yapmıştı; Vitvet, mahkemenin aldığı kararlarda zanlıların mensup olduğu dinin hiçbir etkisi olmadığını söylüyor, yedi Yahudinin beraat etmesini örnek gösteriyordu. Hem sonra darağacına gönderilen diğer 'casus' grubunda yer alan sekiz kişinin hepsi Müslümandı. Her zamanki gibi, haklarındaki mahkumiyet kararı gizli alınmıştı, fakat idam edilmelerinden bir gece önce Bağdat radyosu, duruşma kayıtları olduğunu iddia ettiği bantları yayına sokmuştu. Bu kişiler, Irak birliklerinin konuşlandığı bölgelerle ilgili bilgi toplamakla suçlanıyordu. Liderleri Astsubay Nejat Kazım Hurşid'di, fakat onun 'duruşma' kayıtları yayınlanmamıştı. Bağdat radyosu daha sonra dinleyicilerine, 'Irak halkının casusları kınadığını' bildirmeyi de ihmal etmemişti.

Mayıs 1969'a gelindiğinde, Baas'ın Kürt isyanını bastırmayı başaramaması, yüzlerce Iraklının daha tutuklanmasına zemin yarattı; bunlardan yirmi dördü önceki rejimde görev almış yetkililerdi. Aralarında Bağdat Büyükşehir Belediye Başkanı Mithad El-Hac Sirri de vardı ve CIA'ya bağlı bir istihbarat şebekesinin liderliğiyle suçlanıyordu. İsmail Hayrallah, Fuad Rikabi, Raşid Muslih, Sıddık Şansal ve Şükrü Salih Zeki gibi eski bakanlar da tutuklama furyasından nasibini almıştı. Baas liderliği 'halkın' fikrine başvurdu. Çiftçi sendikaları delegelerinin düzenlediği bir toplantıda, Başkan El-Bekir, 'hainlerin kellesini koparmaya' kararlı olduğunu söyleyince, katılımcılardan galeyan halinde destek buldu. Belediye Başkanı Sirri, CIA ajanı sıfatıyla üstlendiği 'rolü' anlatması için derhal Bağdat televizyonu stüdyolarına getirildi. Bir başka zanlı, Yusuf El-Mimar (tarım reformu bakanlığının eski müsteşarıydı) çözülmüş ve Münir Rufa'nın (üç yıl önce Mig-21 savaş uçağıyla İsrail'e kaçan eski bir Irak hava kuvvetleri pilotu) ihanetinde eski bakanların parmağı olduğunu ima edivermişti.

El-Mimar ayrıca kendisini CIA'ya 1964'te Beyrut'ta Iraklı bir işadamının kattığını iddia ediyordu; CIA kendisine, yatırımcı kisvesi altında önce Libya'da bir ticaret işi kurması, ardından Başkan Eisenhower'ın hazine bakanı Robert Anderson'un Bağdat'a davet edilmesini sağlaması yönünde talimatlar vermişti. Bu 'itirafın' gerçeklerle ne kadar alakası olduğunu kestirmek imkânsız. Dört Iraklı sivil (Talip Abdullah El-Salih, Ali Abdullah El-Salih, Abdül-Celil Mehavi ve Abdürrezzak Dahab) bir önceki ay CIA için casusluk yaptıkları gerekçesiyle asılmıştı. 15 Mayıs 1969'da Baas rejimi on kişiyi daha astı; içlerinden biri, Abdülhadi Beçari de 'itiraf' için

televizyona çıkarılmıştı. Aralarında bir çavuş ve hava kuvvetleri teğmeni olan bu on kişi de hem İsrail hem ABD için çalışmakla suçlanmıştı.

Haziran'da 'casus'lardan biri, televizyona çıkıp ilk kez Britanya istihbaratı için çalıştığını anlattı. Adının Zeki Abdülvahab olduğu söylenen şahıs, Beyrut'taki Iraklı bir işadamının hukuk müşaviriydi ve Bağdat basınında 'Britanya-Amerika ajanı' olmakla suçlanıyordu. Temmuz ayına gelindiğinde, sekiz tanınmış Iraklı daha casusluktan mahkeme önüne çıkarıldı. Neredeyse hepsi 'ihanet' ve 'casusluk'tan infaz edilen binlerce idamın sadece başlangıcıydı bu sekiz kişi. On bir yıl sonra, Saddam Hüseyin iktidardaki yerini sağlamlaştırmışken bile Iraklı cellatlar darağacına her altı haftada bir yüz kişi çıkarmayı sürdürüyordu. 1980'de Uluslararası Af Örgütü, son idamların sayısını 257 olarak verecekti.

Ardından sıra Saddam'ın kendi başkanlığındaki Devrim Komuta Konseyi'nin yirmi bir üyesinden beşini tutuklamasına geldi; bu beş kişi de, devlet başkanı daha iki yıl önce gelip El-Bekir'le 'derin anlayış' pozları veren Suriye'nin casusu olmakla suçlanıyordu. Devrim mahkemesi beşliyi, temyiz hakkı tanımaksızın idama mahkum etti ve hemen ertesi sabah Saddam Hüseyin ve bazı üst düzey danışmanları merkez cezaevine gidip infazı bizzat gerçekleştirdi. Saddam, kurbanlardan birini, kafasına kendi beylik tabancasıyla ateş ederek öldürdü.

Rejimin o ilk günlerinde, yeni idam edilen Iraklıların isimleri her öğlen 16.00'da televizyondan tek tek okunuyordu, 2003'te Iraklı bir kadın arkadaşım, akrabalarının nasıl hapse atıldığını izlemek için ve her öğlen televizyonun karşısına geçmeden önce kendisini nasıl morfinle sakinleştirmek zorunda kaldığını anlatmıştı. "O yayınları izleyip nasıl hayatta kaldığıma ben de şaşıyorum," diyordu. "İsimleri bildiren adamın ince bir yüzü, keskin gözleri vardı ve elindeki listeyi çok sert bir tarzda okuyordu. İsmi Muhammed El-Sahhaf'tı." 2003 Amerikan işgalinin kır saçlı ve alaycı Irak enformasyon bakanından başkası değildi bu; Amerikan tankları Dicle'yi geçerken, ABD güçlerinin henüz Bağdat'a ulaşmadığını söyleyerek Başkan George W. Bush'u kahkahalara boğan 'Komik Ali'nin[1] ta kendisi. Otuz yılda gaddar aparatçıkten, sevimli soytarıya... Sonradan El-Arabiya uydu kanalına hatıralarını anlatacak, fakat Bağdat cellatlarının sözcülüğünü yaptığı günleri es geçecekti.

Peki Saddam'ın idamlar konusundaki bu azgın hevesinin, rejimin varlığının ayrılmaz bir parçası haline gelen bu kontrollü vahşetin arkasında yatan neydi?[2] Bir keresinde bu soruyu, Nil Deltası'ndaki çiftliğinin bahçesinde, Muhammed Heykel'e de sordum. Rengârenk kuşlar palmiyelere konup kalkarken ve bir hizmetçi ince mavi cam bardaklarda soğuk biralarımızı tazelerken, "Sana bir hikâye anlatacağım Robert," diye başladı Heykel. Onun hikâyeleri daima parlak olurdu, o konuşurken hep susardınız. Heykel bir araya getirdiği hikâyelerinde, müthiş bir hafızayı ortaya koyduğu kadar, teatral bir performans da sergilerdi; şok etkisi yaratmak istediğinde ellerini yüzüne doğru kaldırır, kaşları adeta göğe değerdi. Yeterince dikkat göster-

---

1 Yazar burada bir kelime oyunu yapıyor. 'Comical-Komik Ali' ifadesiyle, zehirli gazla işlenen Halepçe katliamını yönettiği söylenen 'Chemical-Kimyasal Ali' lakaplı Ali Hasan El-Mecid'e atıfta bulunuyor. El-Mecid aynı zamanda Saddam Hüseyin'in kuzenidir. –çn

2 Mezopotamya şeflatli hükümdarların diyarı olmuştur, fakat gaddarlığın öncüllerini bulmak da pek zor değildir. Irak'ta 869-883 yılları arasındaki Afrikalı köle isyanı sırasında, Halife Muttade, 'Yüzü Peçeli' lakaplı köle lideri Muhammed'i, yoldaşlarını ele vermesi konusunda ikna edemez. 'Yüzü Peçeli'nin, "Etimi kızartsan bile, adına yemin ettiğim ve imam olarak kabul ettiğim insanın adını asla vermeyeceğim," dediği söylenir. Halife ise 'Yüzü Peçeli'nin idamını, nasıl dediyse öyle gerçekleştireceğini ve bizzat idare edeceğini söyler. Anlatılanlara göre, talihsiz adam 'anüsünden ağzına kadar uzun bir demire geçirilip harlı bir ateşin üzerinde can verene kadar tutulur; ve "Yüzü Peçeli" işkenceye katılan halifeye ölene dek küfretmekten geri kalmaz.' Öldürülmesine dair bir başka rivayet, üç mızrak arasına bağlandığını, ateşin üzerine konduğunu ve 'derisi çıtırdamaya başlayana dek' tavuk gibi çevrildiğini öne sürer. Ardından cesedi Bağdat'taki bir direğe bağlanıp teşhir edilmiştir.

mediğimi düşünürse, yüzümü Havana purosunun dumanına boğardı. Ve anlattığı hikâyeler genellikle kötü sonla biterdi.[1]

Heykel, Saddam Hüseyin'i tanıyor (aslında neredeyse bütün Arap liderlerini tanıyordu ve muhtemelen çoğundan daha fazla saygı görüyordu), fakat Baas partisi ile ilgili boş hayallere kapılmıyordu.

"Baas'ın iktidara gelmesinin ardından Bağdat'a yaptığım ilk ziyarette planlama bakanıyla tanıştım. Çok iyi, kentli, kültürlü bir adamdı, hemen kanım ısınmıştı ona. Bir süre sonra Irak'a geri döndüğümde, bakanı görmek istediğimi belirttim. Fakat ne zaman bakanın nerede olduğunu sorsam, atlatılıyordum. 'Başkanı gördüğünde nerede olduğunu ona sorarsın,' diyorlardı. Böylece Saddam'la görüşme vakti geldiğinde, bir kez daha planlama bakanıyla görüşüp görüşemeyeceğimi sordum. Saddam öylece baktı bana ve sordu. Onu niye görmek istiyordum? Çok akıllı ve saygın birine benziyordu, tekrar görmekten memnun olacaktım. Saddam bana büyük bir ciddiyetle bakıp, 'Kellesini kopardık!' dedi. Afallamıştım. Niye? diye sordum. Ne yanlış yapmıştı? Saddam'ın elinde kanıt var mıydı? 'Kanıta ihtiyacımız yok,' diye yanıtladı Saddam. 'Irak'taki beyaz bir devrim değil. Bu kızıl bir devrim. Kuşku yeter.' Az kalsın küçük dilimi yutacaktım. Ah evet, söylemeyi unuttum. Robert, şimdi bira içtiğin mavi bardaklar bizzat Saddam'ın hediyesidir. Irak camıdır bu." Birayı döktüm.

Şimdi Tahran'dayım, yıl 1997, şehrin merkezinde ucuz bir otel. Biraz sonra, kulplu maşrapalarda soğuk ayran ikram eden pahalı bir restorandayım ve karşımda Doktor Hüseyin Şehristani oturuyor. Toronto Üniversitesi'nde nükleer kimya doktorası yapmış biri; vaktiyle Saddam'ın Irak Atom Enerjisi Örgütü'nün baş bilim danışmanlığını yürütüyordu; Şii ve bir Kanadalıyla evli, üç çocuğu var. Hikâyesi öyle ürkütücü, öyle dokunaklı, öyle sarsıcı ve öyle korkunç ki, gazeteciyi aradan çıkartıp, baştan sona, onun kelimeleriyle anlatmaya değer. Yani bundan sonra okuyacağınız dört-beş sayfa tümüyle Dr. Şehristani'ye ait:

> 1979'da, Irak'ta rejim, Şii toplumunun muhalif faaliyetlerinin artışına sert tepki gösterdi. Yaza doğru geniş çaplı idamlar ve kitlesel tutuklamalar başladı. İnsan haklarına dair kaygılarımı atom enerjisi toplantılarında dile getiriyordum. Atom enerjisi programları açısından kilit önemde olduğumu biliyordum ve eleştirilerimden dolayı beni tutuklamayacaklarını düşünüyordum. Saddam'ın da ne söylediğimi bilmesini *istiyordum*. Yanılmışım. Kısa süre sonra rejim kuzenlerimden Ali Şehristani'yi tutuklayıp idam etti; balayındaydı ve evleneli daha 14 gün olmuştu. Hiçbir partiyle bağlantısı yoktu. Sokak ortasında tutuklayıp götürmüşler, sonra eşini ve kızkardeşini işkence yapılan binaya götürüp Ali'yi göstermişler. Korkunç bir işkence uygulamışlar. Makatından gaz verip sonra da dövmüşler. Genç eşini de Ali'nin gözü önünde tehdit etmişler ve kafasını duvara vurmuşlar; öyle sert vurmuşlar ki, duvar sarsılmış. Ardından Ali'yi öldürmüşler.
>
> O sırada Saddam devlet başkanıydı ve bizi görmeye geldi; Atom Enerjisi Örgütü'nde bizi tekrar organize edeceğini ve artık, onun deyişiyle 'stratejik projeler' üzerinde çalışacağımızı söyledi. Temmuz 1979'a dek atom enerjisi üzerinde tümüyle barışçı amaçlarla çalışmıştık. Ben ve meslektaşım Dr. Ziyad Cafer, Saddam'ın danışmanıydık; dürüst, uluslararası alanda tanınan bilimadamlarıydık. Aynı zamanda sıkı dosttuk. Yeni durumu konuştuk aramızda. 'Eğer Saddam askeri çalışmalar istiyorsa, ben bu örgütte durmam,' dedim.
>
> O sıra Saddam'ın niyetlerini çok da ciddiye almıyorduk, zira Irak'ın belli sınırları olduğunu

1 Heykel, *Sphinx and Commissar* adlı kitabında, puro içtiği için Nikita Kruşçev'in kendisine nasıl tepki gösterdiğini anlatır: "Kruşçev aniden bana dönüp, 'Sen kapitalist misin?' diye sordu. 'Niye puro içiyorsun?' 'Çünkü puroları seviyorum,' diye yanıtladım. Fakat Kruşçev puromu kaptı ve kültablasında ezerek söndürdü. İtiraz ettim. 'Puro kapitalist bir nesnedir,' dedi... Sonraki sefer, 1958'de Kruşçev'le röportaj yapmaya gittiğimde puromu dışarıda bıraktım. Kruşçev puromun nerede olduğunu sordu. Ardından, 'Onu tekrar ezmek istiyorum,' dedi."

biliyordum. Örgütten atılacağıma kesin gözüyle bakıyordum. 4 Aralık 1979'da ben yönetim kurulunda konuşurken Atom Enerjisi Örgütü'ne geldiler. Benimle biraz konuşmak istediler. Dışarı çıkar çıkmaz ellerimi kelepçeleddiler, beni bir arabaya tıktılar ve Bağdat'taki güvenlik karargahına götürdüler. Karargahta güvenlik şefi Dr. Fadıl Barak'ın karşısına çıkarıldım, ki Saddam sonradan onu da idam etti. Barak, gözaltına alınıp karargaha getirilen bazı insanların ismimi verdiğini söyledi. Siyasi partilerle hiçbir alakam bulunmadığını, inançlı bir Müslüman olduğumu ve bölücü faaliyetlerde hiçbir zaman yer almadığımı anlattım ben de.

Ardından beni tanıdığım bir adamın yanına götürdüler; Cevad Zübeydi adlı bir müteahhitti bu. Çok fena işkence görmüştü, tanınmaz haldeydi. Cevad, 'Dr. Hüseyin'i tanıyorum. Camiye gelir ve dini faaliyetlerimize katılır,' dedi. Onlar için, 'dini faaliyet' hükümet karşıtı faaliyet demekti. Her şeyi anlatmamı, yoksa pişman olacağımı söylediler. Sonra beni yeraltındaki işkence odasına götürdüler. Gözlerimi bağladılar ve beni merdivenlerden aşağı ittiler. Büyük bir odaydı burası. Ellerim arkadan bağlanmıştı ve beni ellerimden askıya astılar. Beş dakika sonra omuzlarıma dayanılmaz bir acı çöktü. Sonra vücudumun hassas yerlerinden elektrik verdiler. Çırılçıplak soyup dövdüler. Hayalarımda ve vücudumun diğer yerlerinde şok dalgaları dolaşıyordu.

On beş dakika sonra yanıma gelip, 'İmzala,' dediler. Her yanımdan soğuk ter boşanıyordu. Böyle zamanlarda bayılmak üzere olduğunu anlıyorlar. Beni aşağı indirip kısa süre dinlenmeme izin verdiler. Birkaç dakika içinde uyuyakaldım. Fakat bu işkence her gün her gece devam etti. Yirmi gün ve gece dayandım. Dört işkenceci vardı, vardiya usulü çalışıyorlardı. Moskova'da askeri psikoloji mastırı yapan Barak, az ileride işkenceyi izliyordu. Bir noktada, 'Bakın Doktor Hüseyin, size sorununuzun ne olduğunu söyleyeyim. Kendinizin fazla zeki, bizimse aptal olduğumuzu sanıyorsunuz. Kendi sahanızda zeki olabilirsiniz, fakat biz de ne yaptığımızı iyi biliriz. Sadece bildiklerinizi anlatın ve bu işten kurtulun.'

Saddam'ı tanıyordum. O da beni tanıyordu. Fakat bana bunları yapabildiler. Saddam'ın bir keresinde bana şunu söylediğini hatırlıyorum: 'Sen bilimadamısın. Ben politikacıyım. Sana politikanın ne olduğunu söyleyeyim. Bir karar alırım. Başkasına tam tersini söylerim. Ardından beni bile şaşırtan bir şey yaparım.'

Bağdat'taki işkence teknikleri rutin ve çok acımasızdı. Elektrik şokuna her yerde maruz kalabilirdiniz. Fakat bazen insanların cinsel uzuvlarını yakarlardı ve tamamen yanana kadar da devam ederlerdi. Aynısını ayak parmaklarına da yaparlardı. Bazen insanları, karın veya göğüslerine demir çubuklarla vurarak döverlerdi. Karnına demirle vurulmuş bir adam görmüştüm. Matkapla kemiklere, kollara ve bacaklara delikler açıyorlardı. Nakıp Hamid diye bir subay gördüm, ayağını asitte eritmişlerdi. Benzer bir işkence yöntemi daha vardı: Bir küvete sülfürik asit dolduruyor ve kurbanın ellerini eritmeye başlıyorlardı. Davet Partisi'nin (Bkz. s. 159 vd.) kurucusu Abdül-Sahib Halil ise tamamen eritilmişti. Barak'ın bana, 'Halil'i duydun mu hiç – onu erittiğimiz yer işte şurası,' dediğini hatırlarım.

İşkencenin son aşamalarında elektrikli testere monte edilmiş bir masaya alıyorlardı. O testereyle el veya ayak kesebiliyorlardı. Çoğunluk çözülüyordu. Konuşmayı reddedenler istisnaydı. Davet'in liderlerinden Adnan Salman konuşmamıştı. Onu işkenceye getirdiklerini gözlerimle gördüm ve bu arada işkence edilen diğer insanlardan epeyce itiraf almışlardı. Adnan Salman bir öğretmendi. Kendisini hazırladıklarını biliyordu ve onlara şunları söyledi: 'Benim adım Adnan Salman. Davet Partisi üyesiyim ve bu insanların hiçbiri faaliyetlerimizden sorumlu değildir. Bu size söyleyeceğim son sözlerdir. Bundan sonra benden tek kelime alamayacaksınız.' Üç doktor getirdiler ve eğer Adnan işkencede ölecek olursa onların da idam edileceğini söylediler. Gerçekten de tek kelime çıkmadı Adnan'ın ağzından. Ben yan odadaydım, bazen doktorların konuşmaları çalınıyordu kulağıma, çok korkmuşlardı, çünkü Adnan bilincini yitirmişti ve onu geri döndüremiyorlardı. Adnan'ın idam edildiğini öğrendiğimdeyse Ebu Garib Cezaevi'ndeydim. Yani işkencede ölmemişti.

On yedi yaşında olduğunu söyleyen bir mahkumla tanışmıştım. En genç mahkum oydu ve bu yüzden ona her sabah 7'de iç güvenlik karargahının koridorlarını paspaslatıyorlardı. Güneyden

gelen ve gövdesinde dövmeler olan bir köylü kadın gördüğünü söyledi; on yaşında bir kızı, altı yaşında bir oğlu vardı ve kucağında da bir bebek taşıyordu. Genç mahkum gözyaşları içinde şunları anlattı: Bir subay gelip kadına, 'Kocanın nerede olduğunu söyle, yoksa çok kötü olur,' demişti. Kadınsa, 'Bakın, kocam için benim namusum her şeyden önemlidir. Burada olduğumu bilse, hiç düşünmeden teslim olur,' yanıtını vermişti. Bunun üzerine subay tabancasını çıkarmış, kız çocuğunu saçlarından tutup yanına çekmiş ve kafasına bir kurşun sıkmıştı. Kadın daha ne olduğunu anlayamadan oğlanı da kafasından tek kurşunla öldürmüştü. Kadın kendisini kaybetmişti. Subay sonra bebeği de bacaklarından tutup kafasını duvara çarpmıştı. Kadının ne halde olduğunu tahmin edebilirsiniz. Subay genç mahkuma çöp arabasını getirmesini ve üç çocuğu içine koymasını söylemiş, kadına da cesetlerin üzerine oturmasını emretmişti. Genç mahkum arabayı o halde dışarı çıkarmış ve sonra dayanamayıp koridorda bırakmıştı. O subay, değersiz saydığı insanları sinek gibi öldürüyordu, alışkanlık edinmişti bunu.

Devrim mahkemesine çıkarıldım. Yargıç Müslim El-Ceburi'ydi ve iki yanında da iki general oturuyordu. Adımı ve söylemek istediğim bir şey olup olmadığını sordular. 'Siyonist bir muhbir' ve 'İsrail ajanı' olmakla, 'Amerikalılarla çalışmakla' ve 'İranlılarla işbirliği yapmakla' suçlanıyordum. Davet Partisi'ne üye olmadığımın farkındaydılar. Mahkeme kararını önceden vermişti, müebbet hapse çarptırıldım. Bizzat beni savunan avukat, idamımı talep etti. Sadece yazılı savunma yapmasına izin verilmişti ve o da savunmasına, 'Bu insan merhameti hak etmemektedir; kendisine en ağır ceza verilmelidir' diye yazmıştı. Baktım avukatımdan hayır yok, sözü ben aldım: 'Şu an yönettiğiniz Irak devletini kanımızı dökerek kurduk. Babam Britanyalılar tarafından hapsedildi, ben Toronto'da Filistin Derneği'nin başkanıydım. Hazreti Muhammed zamanından gelen bir aile şecerem var. Böyle geçmişi olan bir insan nasıl İsrail ajanı olur?' Avukat atıldı beri yandan: 'O zaman Rus ajanısın.'

Ebu Garib Cezaevi'ne götürülüp küçük bir hücreye atıldım; içeride tam kırk kişi vardı. Mayıs 1980'de hücreyi terk ettiğimde, içeride artık altmış kişi kalıyordu. Hesaplayabildiğim kadarıyla bir hapis cezası veriyorlarsa, üç de idam cezası veriyorlardı. Yani Ebu Garib'e bin kişi geldiğinde, biliyordunuz ki üç bin kişi de idam edilmiş. İşte Mayıs ayında beni Muhaberat (Irak istihbarat örgütü) karargahına götürdüler; işkence iyice çığırından çıkmıştı. Daha önce işkencecilere yüzde 10 ölüm izni veriliyordu. Muhaberat'ta artık bu oran yüzde 100 olmuştu. Başlarında Barzan Tikriti vardı, yani Saddam'ın Cenevre'ye gönderdiği insan hakları heyetinin başkanı. Dr. Ziyad Cafer'i de oraya getirmişlerdi, zira Saddam'a nükleer programın bensiz yürümeyeceğini söylemişti. Irak'ın Dr. Şehristani'nin bilgisine ihtiyacı vardı. Saddam bu sözleri tehdit gibi algılamıştı. Cafer'i bana hiç göstermediler. Gözlerinin önünde 20 insanı işkence ederek öldürmüşlerdi. O da işinin başına dönmeyi kabul etmişti.

Derken günün birinde gelip beni tıraş ettiler, duşa soktular, pijamalar verdiler, gözlerimi bağladılar, üstüme başıma kolonya sürdüler ve bir arabaya koydular. Gözlerimi açtıklarında saraya benzeyen bir dairede buldum kendimi. Yatak odası, oturma odası, video, televizyon... Sonra Barzan Tikriti, yanında Abdürrezzak El-Haşimi ile geldi. Haşimi 1990 Kuveyt işgali sırasında Irak'ın Fransa büyükelçisi olarak arzı endam edecekti. Baasçıydı, çok salak bir adamdı, ABD'de jeoloji eğitimi almıştı. Atom Enerjisi Örgütü'nün başkan yardımcısıydı ve kapıda bir muhafız gibi dikilmişti. Karşılarında öylece oturuyordum, kaykılmıştım, ellerim tümüyle felç olmuştu. Bir adam geldi ve şunları söyledi: 'Siz beni tanımazsınız, ama biz sizi çok iyi tanıyoruz. Saddam sizin tutuklandığınızı duyunca çok üzüldü, istihbarat görevlilerine çok kızdı. Sizin bilimsel başarılarınızı biliyor kendisi. Atom Enerjisi Örgütü'ndeki görevinize dönmenizi rica ediyor.' Yaşadıklarımdan sonra çok güçsüz düştüğümü söyledim. O ise, 'Atom bombasına ihtiyacımız var,' diye doğrudan girdi konuya. Sonra sözü Barzan Tikriti aldı: 'Atom bombasına ihtiyacımız var, çünkü bu bize Ortadoğu'nun haritasını yeniden çizmek için gereken gücü verecek. Sizin bu konuda bize yardımcı olabileceğinizi biliyoruz.' Onlara tüm araştırmalarımın ilgili yayınlarda çıktığını, nükleer silahlar konusunda araştırma yapmadığımı söyledim. 'Sizin istediğiniz göreve uygun insan ben değilim,' diye ekledim. Barzan Tikriti hiç oralı olmadı: 'Senin ne yapabileceğini ben çok iyi biliyo-

rum ve bu ülkeye hizmet etmek istemeyen insan, yaşamayı da hak etmiyor demektir.'

İdam edileceğimden emindim artık. 'Ülkesine hizmet etmenin herkesin görevi olduğu konusunda söylediklerinize katılıyorum, fakat sizin benden istediğiniz şey ülkeme hizmet değil,' dedim. 'Doktor Hüseyin, biz bir adamın ülkesine hizmet etmek zorunda olduğunda mutabıksak, gerisi teferruattır. Şimdi güzelce dinlenin, zira çok yorgunsunuz,' diye yanıt verdi. O günden sonra aylarca çok çeşitli yerlerde tutuldum. Beni görmesi için eşimi getirdiler; o geldiğinde, vaktiyle Adnan Hamdan'a ait olan saray gibi bir evde kalıyordum; Hamdan da Saddam'ın idam ettirdiği Devrim Komuta Konseyi üyelerindendi. Fakat sonunda onlar için çalışmayacağımı anladılar ve Ebu Garib'e geri döndüm. Orada sekiz yıl kaldım. Kitap, gazete, radyo, mektup yasaktı.

Doğru şeyi yaptığımı biliyordum. Sergilediğim tavırdan hiç pişmanlık duymadım. Betonun üzerinde, bitle dolu bir ordu battaniyesine örtünerek uyudum. Tuvalet kapaklı bir kovadan ibaretti. Her gün bir tabak yemek veriyorlardı ve içinde çoğu zaman et falan olmuyordu. Aklımdan matematik problemleri çözdüm. Rejime teslim olan insanları düşündüm, henüz zayıf olduğu dönemlerde ona karşı mücadele edebilecek olan, ama etmeyen insanları. Bunu düşündükçe doğru şeyi yaptığıma daha da çok inandım. Ailemin bunun nedenlerini anlayacağını biliyordum. Bernice'ın çocukları alıp ülkeden ayrılmasını istiyordum. Böylesi benim için daha kolay olurdu. Fakat o ben yaşadığım sürece Irak'ı terk etmeyeceğini söyledi.

Hüseyin Şehristani nihayet 1990'da, bir Amerikan hava saldırısı sırasında, arkadaşlarının da yardımıyla istihbarat görevlisi kılığında Ebu Garib'ten kaçtı ve Süleymaniye üzerinden İran'a geçti. Bernice kocasını hapishanede ziyarete gittiği bir günü hiç unutmamıştı: "Yüzünü tanıyamamıştım, sadece giysileri tanıdık geliyordu. Fakat onun Hüseyin olduğunu biliyordum, çünkü beni gördüğünde ağlamaya başlamıştı."

Dr. Şehristani'nin 1980'de akıl almaz bir biçimde Ebu Garib'ten saraya nakledilmesinden sadece iki ay sonra Saddam, bir yıl önce uğruna Şehristani'yi hapse gönderdiği meseleyi, yani nükleer silah geliştirme planını reddetmeye karar verdi. 21 Temmuz 1980'deki o tipik Saddam performansını izleyen yüzlerce gazeteci arasında ben de vardım; basın toplantısı Irak'ın gayet anti-demokratik ulusal meclisinde yapıldı. Herhalde meclis salonu çok büyüktü, çünkü Saddam içeri girdiğinde, ilk izlenimimiz, üzerine bol gelen bir ceket giymiş ufak tefek bir adam olduğu yönündeydi; parlak kravatı, janjanlı ceketiyle basit bir şahsiyet duruyordu karşımızda. Birçok Arap lideri gibi ilk işi neşeyle el sallamak olmadı, onun yerine uzun uzun ve biraz yapmacık bir edayla selam verdi; generaller arasında heyecandan ne yapacağını bilemeyen bir er gibiydi. Fakat konuştuğunda asıl Saddam çıktı ortaya; mikrofonun, sesini Büyük Birader misali yükseltecek şekilde ayarlandığı belliydi, adeta bize doğru gürlüyordu; tutkudan ziyade kinle dolu bir alaycılığı ve öfkesi vardı. Ona bakınca, Devrim Komuta Konseyi'nin önünde suçlanmanın ne menem bir şey olduğunu kestirebiliyordunuz.

Saddam, tanık olan herkesin Irak'ın atom bombası yapmak istediğine kalıbını basabileceği bir zalim hiddeti, yanı sıra Arapların isterlerse bombanın âlâsını yapabileceği iddiası eşliğinde, ülkesinin nükleer silah üretme planları yaptığını reddetti. Ayrıca Sovyetlerin Afganistan işgalini ve ABD'nin Körfez'e burnunu sokmasını kınadı, Suriye Baas liderliğiyle dalga geçti, Britanyalı işadamlarını rüşvetçilikle suçladı ve Irak Kürdistanı'ndaki isyana dair gelen apaçık haberlere gülüp geçti. "Atom bombası üretmekle alakalı hiçbir programımız yok," diyordu. "Böyle bir programımız yok, dolayısıyla İsraillilerin 'engelleriz' gibi açıklamalar yapmasına da gerek yok... Atom enerjisini barışçıl amaçlarla kullanmak istiyoruz."

Argümanı ustalıkla kurgulanmıştı. "Birkaç yıl önce, Avrupa'daki Siyonistler Arapların geri bir halk olduğunu söyleyip duruyordu; biz teknolojiden anlamazdık ve bir koruyucuya ihtiyacımız vardı. Siyonistler, Araplar deveye binmekten, evlerinin enkazına bakıp ağlamaktan ve çadırlarda uyumaktan başka bir şey yapamaz diyordu. İki yıl önce bir de baktık ki, Siyonistler

ve destekçileri, Irak'ın atom bombası üretmek üzere olduğuna dair bir bildiriyle çıkmışlar ortaya. Sadece deveye binmekten anlayan bir halk nasıl atom bombası yapabilir?" Irak nükleer silahların önlenmesi anlaşmasını imzalamıştı, fakat kimse İsrail'in Necef Çölü'ndeki Dimona nükleer santralinde atom bombası yapıp yapmadığını sormuyordu. "Arap ülkeleri yeni bir çağın eşiğindedir ve atom enerjisini kullanmayı başaracaklardır. Milyonlarca Arap bu ileri teknolojiyi kullanabilecektir." Saddam, sürekli ama sürekli, 'ikili' kelimesini tekrarlıyordu, sanki Irak'ın tek yaptığı atomu bölmekti.

Açıklaması 'Arap ulusuna' yönelik göndermelerle doluydu ve toplantı adeta Cemal Abdül-Nasır'ın ruhunun çağrıldığı bir ayine dönmüştü (Nasır'ın ismini en az üç kez zikretti). Rejimini pan-Arap felsefesinin en saf örneği olarak niteliyor, kendisini açıkça Arap dünyasına ilham verecek lider olarak sunuyordu. Fakat kısa bir cümle içinde, gerçeği ima etmeden de duramadı. "Kim düşmanımız olmak istiyorsa," diye bağırdı bir noktada, "yakın gelecekte, tümüyle farklı bir biçimde bizden düşmanlık bekleyebilir." Meselesini ortaya koymuştu; eğer Araplar yakın gelecekte ileri nükleer enerjiyi kullanabilir hale gelmişse ve eğer İsrail karşısında 'tamamen farklı' bir düşman bulacaksa, bunun tek bir anlamı olabilirdi: Saddam nükleer silah sahibi olmayı planlıyordu. Irak'ın Osirak reaktörünün beş ay içinde faaliyete geçirilmesinin beklendiği herkesin malumuydu.

Ve sıra İran'a geldi. Saddam İran halkının kendi kaderini tayin hakkına inanıyordu, fakat 'Humeyni kendi ülkesinin katili haline gelmişti.' Bir noktada Saddam, daha yeni Irak'tan çıkardığı İran kökenli 35 bin Iraklı Şii'den bahsetmeye başladı (sayı vermedi, ne de bu insanların birçoğunun Irak pasaportu taşıdığı gerçeğine değindi) ve sözünün orta yerinde aniden sustu. "İran kökenli veya Irak'a ait olmayan az sayıda insanı ülkemizden çıkarttık," diye başladı tekrar. "Fakat şimdi geri dönmek istiyorlarsa..." derken yine birdenbire sustu ve bu bahsi kapattı. Saddam, dolaylı olarak, fakat açıkça, İran İslam Cumhuriyeti'ni cezalandırmakla tehdit ediyordu.

Basın toplantısı bitmek bilmedi; ertesi sabaha kadar sürdü. Notları olmadan konuşuyordu ve aynı Mısır Devlet Başkanı Sedat'ın yaptığı gibi, konuşmasını sık sık o an aklına geldiği şekilde, doğaçlama sürdürüyordu (Saddam bu kıyaslamayı duysaydı, pek hoşuna gitmezdi herhalde). *The Times*'a ertesi gün gönderdiğim haberde, "Başkan'ın her gülümsemesi (ki pek az gülüyordu), bakanların ve Baas partisi yetkililerinin alkış furyasıyla karşılanıyordu," diye yazıyordum. Konuşmanın ardından bazılarımız Saddam'ın yanına gitti ve Saddam tek tek elimizi sıktı. Defterimde buna dair de bir not var: "Elleri yumuşak ve ıslak."

İki yıl sonra, bir zamanlar Winston Churchill'e bağlı Askeri Planlama Dairesi'nin başkanlığını yapmış olan Richard Pim, Moskova'da Josef Stalin'le el sıkışmasını bana tarif ederken tam da aynı kelimeleri kullanacaktı: "Yumuşak ve ıslak." Saddam da kendisine bilinçli şekilde Stalin'i model almıştı. 2004'te Stalin'in hayat hikâyesi yazarlarından biri, Saddam'ın 1970'lerde, Karadeniz kıyısındaki Abhazya'da bulunan Stalin'e ait on beş lebi derya villanın hepsini (bazıları Çar'ın eski sarayıydı) gezdiğini yazacaktı. Saddam'ın Irak'ın dört bir köşesinde kendisi için yaptırdığı (ve birçoğu kullanılmayan) muazzam imparatorluk saraylarının ilhamını nereden aldığını tahmin etmek güç değildi.[1]

Bununla birlikte Batı için Saddam, palazlanan yeni bir Şah'tı. Bana kalırsa, basın toplantısının bütün manası da buydu. O bizim için bir Şah, Araplar içinse bir Nasır olacaktı. Halife Harun El-Reşid'in yeni versiyonuydu (kısa süre sonra, eski cesur Arap savaşçıların belalı bir versi-

1 Simon Sebag Montefiore başka paralellikler de buldu. Stalin'in Gürcistan'da doğduğu Gori kasabası, Saddam'ın memleketi Tikrit'in sadece 800 kilometre kuzeyindeydi. İki adam da güçlü, hırslı anneler tarafından yetiştirilmiş, babalarının hakaretine uğramıştı; her ikisi de güçlü liderlerin kanatları altında serpilmiş, fakat nihayetinde onlara ihanet etmişti.

yonu haline gelecekti) ve artık yüzü, ülkenin dört bir tarafında, yanı sıra dinar banknotlarının üzerinde, bazen Kürt giysileri içinde, Arap kefiyelerine sarınmış şekilde, bazen takım elbiseler içinde, bazen gerilla üniforması içinde siper kazarken, bazen Arafat tarzı askeri giysileri içinde tüfeğini sallarken arzı endam ediyordu. Iraklı bir şairin yağcılıkta sınır tanımayan mısralarıyla, "O Irak'ın güzel kokusuydu, geçmişi ve geleceğiydi, iki ırmağının, kıyılarının ve sularının birleştiği ağızdı, Irak'ın kılıcı ve kalkanıydı, görkemiyle cenneti aydınlatan bir kartaldı. Irak Irak olalı, onu bekliyordu; o seçilmiş olandı."

Saddam çoktandır, Iraklıların evlerine rastgele girip mutlu olup olmadıklarını sormayı âdet edinmişti (hep mutluydular elbette); *Newsweek*'ten meslektaşım Tony Clifton, Saddam'ın bu tür garipliklerinin iyi bir tanığıydı. Bir röportaj sırasında Clifton Saddam'a, suikasta uğramaktan endişe edip etmediğini sormaya cüret etmişti. "Tercüman korkudan yeşile kesti ve uzun bir sessizlik oldu," diye hatırlayacaktı o günü Clifton. "Saddam'ın biraz İngilizce bildiğini ve soruyu anladığını sandım önce. Derken tercüman ona bir şeyler söyledi ve Saddam kahkahalara boğuldu. Beni omuzlarımdan kavrayıp, bir yandan gülmeyi de sürdürerek, 'Şimdi bu odayı terk et! Sokağa çık! Çık ve herhangi bir Iraklıya Saddam'ı seviyor musun diye sor bakalım,' dedi. Ve gülmeye devam etti. Odadaki herkes kahkaha atmaya başladı. Elbette böyle bir şey yapamazdım, değil mi? Gidip Iraklılara Saddam'ı sevip sevmediklerini sormak... 'Seviyoruz'dan başka ne diyeceklerdi ki?"[1]

Saddam, 1917'de Irak'ı işgal eden Britanyalılarla aynı aşiret ve din yapısını miras almıştı. En büyük topluluk olan Şiiler büyük oranda iktidardan dışlandılar, fakat Sünni egemenliğindeki Baas Partisi için daimi bir tehdit teşkil ettiler. Necef ve Kerbela'daki muhteşem Şii mabetleri sadece İslam toplumundaki büyük bölünmenin etkileyici simgeleri değil, aynı zamanda İran'daki büyük bir çoğunluğun da temsilcisiydi. Şah, Irak'ın doğu komşusuna hükmettiği müddetçe, bu dinsel güç kontrol altında tutulabilirdi. Fakat Şah'ın devrildiği bir ortamda her iki ülkedeki Şiilerin oluşturduğu tehdidi ilk kavrayanlar elbette Baasçılar olacaktı.

Şiiler, Hazreti Muhammed'in damadı Ali'nin sekizinci yüzyılda Necef'te öldürülmesinden bu yana İslam liderliğine karşı çıkıyor ve Muhammed'in meşru haleflerinin Ali'nin soyu olduğuna inanıyorlardı. Şahadete ve ölüme hazır oluşları, hattâ bunu arzulamaları, modern savaşta tezahürünü bulduğu takdirde, bütün düşmanları için ciddi bir tehdit oluşturabilirdi. Sünniler (Muhammed'in sünnetini sürdürenler), Memlüklüler ve Osmanlı Türkleriyle yakın ilişkileri sayesinde ekonomik olarak güçlenmişlerdi. Birçok bakımdan, Sünni iktidarı Şii yoksulluğunun üzerine inşa edilmişti; Irak'ta da Saddam bu denklemin sürmesi için elinden geleni yapacaktı. Ne var ki bu eşitsizlik, olağanüstü bir coğrafi dağılım (Suudi Arabistan'ın Sünni krallığında olduğu gibi) nedeniyle, her an patlayabilir bir bombanın üzerinde oturmak anlamına da geliyordu: Ortadoğu petrolünün neredeyse tamamı, Şiilerin yaşadığı toprakların altındaydı. Irak'ın güneyinde, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında ve elbette İran'da, Şiiler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu.

Saddam, kuzeydeki Kürt isyanına verdiği desteği çeken (aynı Şiiler gibi Kürtler de, defalarca Batı'nın ve Irak'ın komşularının ihanetine uğramıştır) Şah'la arasını düzeltmiş ve İran-Irak sınırının Şattül Arap Nehri olarak belirlenmesini kabul etmişti. Saddam, İran'dan çıkarılan Ayetullah Humeyni'nin Necef'te direnişi yönetmesine izin verme kararından da döndü.

1 Saddam iktidarında kamuoyunun fikrinin ne olduğunu kestirmek imkânsız olsa da, Iraklı eski dostlarımla evlerinde konuşabiliyordum. 30 Temmuz 1980'de *The Times*'a gönderdiğim yorum yazısında şunları vurgulamıştım: "Birçok Iraklı, özel görüşmelerde bile, Başkan Hüseyin *[o vakitler böyle yazıyorduk]* iktidarındaki istikrarı, liberal Batılı fikirlerden kaynaklı özgürlüklerin aniden verilmesi halinde ortaya çıkabilecek kaosa tercih edeceğini söylüyor." Yirmi dört yıl sonra, anarşiden duydukları korkunun her yönüyle hayata geçtiğini göreceklerdi.

Ayetullah'ın siyasi faaliyet yürütmesi yasaklandı. Humeyni bu yasağa sert tepki gösterdi ve çareyi taraftarlarına Şah'a muhalefetini, İslam devrimine önderlik etme kararlılığını ve Filistin davasına desteğini ifade ettiği kasetler dağıtmakta buldu. Necef'teki en yakın destekçilerinden biri, Iraklı yetkililer tarafından üç kez hapse atılan Hüccetülislam Ali Ekber Muhteşemi'ydi (sonradan Suriye büyükelçiliğini üstlenecek ve 1982'de Lübnan'a Irak Devrim Muhafızları'nın gönderilmesi kararında etkili olacaktı).[1] Humeyni'nin teolojik elçisi ise, Necef'teki en etkili ve entelektüel Şii din adamlarından biri olan Ayetullah Said Muhammed Bekir Sadr'dı; İslami ekonomi ve eğitim üzerine yazdığı bir dizi kitapla büyük bir saygınlık kazanmıştı.

Yanı sıra Sadr, Irak'ta bir İslam devrimini savunuyor ve (Hüseyin Şehristani gibi) siyasi öneminin kendisini yok edilmekten koruyacağını düşünüyordu. Saddam Humeyni'yi sınırdışı edince (Ayetullah önce Türkiye'ye, ardından Paris'e gitti), Bekir Sadr için hayati tehlike doğdu. İran'da bir İslam devrimi sürerken Saddam, Humeyni'nin sağ kolunu ve yandaşlarını ortadan kaldırmakta bir an bile tereddüt etmeyecekti. Son derece acılı bir süreç olacaktı bu. Evinde hasta yatan Bekir Sadr tutuklanıp Bağdat'ta hapse atıldı; Necef'te büyük rejim karşıtı gösterilerin patlak vermesi üzerine serbest bırakıldı. Ardından Baas, Davet Partisi'nin silahlı muhalefet yürüttüğünü ilan ederek, Bekir Sadr'ın destekçilerine yüklendi. İranlılar daha sonra 'Irak İslam Devrimi'nin' ilk şehitlerini, Hüccetülislam Şeyh Arif Besari, Hüccetülislam Said Azizeddin Gapançi, Hüccetülislam Said İmadeddin Tabatabai Tebrizi, Profesör Hüseyin Caluhan ve Profesör Nuri Tuvneh olarak sıralayacaktı. Baas, Necef'teki Şii din okullarının etkisini kırmaya karar verdi ve bütün öğretmenlerin partiye katılmasını zorunlu kılan bir yasa çıkardı. Bekir Sadr ise bu karara, Baas partisine katılmanın 'İslami kurallara aykırı olduğunu' ilan ederek karşılık verdi. İşte Sadr'ın kaderini belirleyen şey bu oldu. Saddam ise o kaderi kendisinin çizdiğini kabul etmemekte uzun süre direndi.

Dünyada aylar boyunca Bekir Sadr'ın idam edildiğiyle ilgili (Af Örgütü'nün raporlarına dayanan) haberler dolaştı, fakat Irak rejiminden bu konuyla ilgili hiçbir açıklama yapılmadı. Ancak 1980'de Necef'i ziyaret ettiğimde, bir Baas yetkilisi, partililerin o her zamanki acımasız tavrıyla, gerçeği söyledi. Dayanılmaz sıcak bir günde (23 Temmuz) Necef'in şişman Baasçı valisinin ofisine vardım; Misban Hâdi, önde gelen bir parti üyesi ve Saddam'ın da yakın arkadaşıydı. Ramazan ayıydı, ama biz öğle yemeği yiyecektik; teyit, yemeğe oturmadan önce, termometre 45 dereceye dayanmışken geldi.

Ayetullah Bekir Sadr'ın idam edilip edilmediğini sordum. "Ayetullah Bekir Sadr diye birini tanımıyorum," dedi Hâdi. "Fakat bir Muhammed Bekir Sadr tanıyorum. Evet, vatana ihanet ettiği, Irak'a karşı komplo kurduğu ve Humeyni ile bağlantısı olduğu için idam edildi. Davet'in üyesiydi. Bir suçlu ve casustu, sadece Humeyni ile değil, CIA ile de ilişkisi vardı. Yetkililer cesedini akrabalarına verdi, Selam Vadisi'ne gömdüler. Ailesine zarar verilmedi. Hâlâ Necef'teler."

Hadi bunları anlatırken, odanın bir yanındaki klimanın durmadan hırladığını hatırlıyorum. Çok alçak sesle konuşuyordu ve dediklerini işitmek için ona doğru eğiliyordum. Anlattıkları herhangi bir dinleyicinin tüylerini diken diken etmeye yeterdi. Humeyni'nin, eski koruyucularına yaptığı saygısızlık, bir zamanlar kendisine çok yardım etmiş olan Baas rejiminin kalbini kırmıştı. "Humeyni kendi yokluğunda kitlelerin Bekir Sadr'ı lider addettiğinden söz ediyor," dedi Hâdi kısık sesiyle. "Fakat bu adam mahkemede casus olduğunu itiraf etti. Beş ay önce asıldı. Ama bunlar önemsiz sorular. Irak'a ihanet eden kim olursa olsun, idam ederiz. Gaze-

1 Muhteşemi, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te de hapse atıldı, fakat yıllar sonra bana şunları anlatacaktı: "Bunların hiçbiri inançlarımı ya da kararlılığımı sarsmadı veya etkilemedi; aksine ABD, İsrail ve diğer bütün suçlu hükümetlere ve devletlere karşı mücadele etme kararımı daha da pekiştirdi."

teciler böyle önemsiz sorular sormaya neden meraklı? Bana Necef'teki kalkınma projelerini sorsanıza."

Humeyni'ye sürgünde on dört yıl boyu eşlik eden bir adama layık görülen mezar yazısı böylesine küçümseyiciydi işte. Selam Vadisi, milyonlarca Şiinin gömülmek istediği bir mezarlıktı, zira Hazreti Ali'nin altın renkli türbesinin sadece birkaç yüz metre uzağındaydı. Ailesine Bekir Sadr için geleneksel bir dini cenaze töreni düzenleme izni verilmişti; şimdi dar bir mezarın içinde, sıkışık yerleştirilmiş, hörgüç biçimli diğer mezarların yanında yatıyordu. Şiiler, Hazreti Ali'nin son istirahatgahına yakın gömülmenin, diriliş gününde, asırlar önce ölmüş bu kutsal savaşçının şefaatine nail olmalarını sağlayacağına inanıyordu. Fakat Bekir Sadr'ın mezarının hemen yanında, alt düzey bir Baas yetkilisinin mezarı göze çarpıyordu; adeta valinin acımasız hikâyesini burada da sürdürmekten bir çeşit zevk alıyordu.

"Kızkardeşini de astık," deyiverdi Hâdi. "İkisi de darağacına beyaz kefen içinde çıktılar. Bint Hüda hemen hemen aynı zamanda asıldı. İnfaz sırasında orada değildim, fakat sonrasında Bekir Sadr'ı Ebu Garib'in dışında asılıyken gördüm. Onu halkın gözü önünde astılar. Dini cüppesini giymişti, fakat üzerinde beyaz kefeni vardı ve başında sarığı yoktu. Ardından onu indirdiler, tahta bir kutuya koydular ve kutuyu da bir arabanın üst bagajına bağladılar. Sonra Necef'e getirdiler. Niye onun hakkında soru soruyorsun ki? O kötü bir adamdı."

Irak'taki Baas partisinin tarihini, ulemaların ve ulema ailelerinin kanıyla yazmak mümkündü; ve Şii din adamlarının ortadan kaldırılması, ilerleyen yıllarda korkutucu bir teamül haline gelecekti. Sadr'dan önce temizlik harekatı başlatılmıştı bile; sözgelimi, Lübnan'daki Şii cemaatinin lideri ve Bekir Sadr'ın akrabası İmam Musa Sadr, Ağustos 1978'de Libya'ya yaptığı bir ziyarette ortadan kaybolmuştu. Kum'da doğmuş, uzun boylu, sakallı bir adam olan ve elli yaşından çok daha genç gösteren Musa Sadr, Albay Kaddafi'nin devriminin dokuzuncu yıldönümü kutlamalarına katılması için Libya'ya davet edilmişti. Bir Lübnan gazetesinin haberine göre, Libya başkenti Trablus'ta sürekli İran'daki durum hakkında konuşmuştu. Musa Sadr'ı Şah'ın Savak gizli polisi mi yakalamıştı? Yoksa Kaddafi, Saddam'ın hatırı için onu 'buharlaştırmış mıydı'? Beyrut'a dönmek için, 31 Ağustos'ta Alitalia'nın Roma aktarmalı 881 sefer sayılı uçağına bindiği sanılıyordu. Bagajı Fiumicino Havaalanı'nda bantttan çıkmıştı, fakat uçakta ne Musa ne de onunla birlikte seyahat eden gazeteciler vardı. Bugün Lübnan'daki birçok Şii, hâlâ İmamlarının geri döneceğine inanır. Bazıları ise Musa'nın kaybolmasından sorumlu tuttukları Kaddafi'ye dava açmaya çalışıyor. Fakat Lübnan'daki Emel hareketinin kurucusu Musa Sadr'ı o tarihten bu yana hiç gören olmadı.

Necef'teki Şiiler sindirilmişti. Muhteşem mabetlere ev sahipliği yapan, Peygamber'in hem damadı hem kuzeni olan Ali'nin saf gümüşten tabutu etrafına kurulan bu kadim ve tozlu şehirde, kimse Bekir Sadr'ın adını açıkça ağzına alamıyordu. Kendisine Bekir Sadr'dan söz ettiğim bir tezgahtar, abartılı bir bilmezlikle omuzlarını silkmişti. O kavurucu Temmuz sıcağında Necef sokaklarındaki pankartların hepsi Saddam'ın cömertliğine şükranlar sunuyordu; pankartlar bizzat Necefli esnaflar tarafından yazılmıştı, zira enformasyon bakanlığı böyle yapılmasını emretmişti. Ve yolun birinde asılı duran küçük kırmızı bir bayrağın üzerinde şu slogan yazıyordu: 'Kahrolsun yalancı ve hain Humeyni'nin rejimi.'

Büyük Ayetullah Ebul-Kasım El-Hui, Necef'teki Şii liderliğinin meşru varisiydi, fakat Tanrı'nın işlerinin Tanrı'ya, Baas'ın işlerinin de Saddam'a bırakılması gerektiğini düşünen biriydi ve huzursuzluğu yatıştıracak nüfuzdan yoksundu (1991'de Irak'ın güneyinde patlak veren ayaklanmaları kontrol etmeyi de başaramayacaktı). İhtiyar Hui'yle röportaj yapılmasına izin verilmiyordu. Fakat vali, beni vaktiyle Humeyni'nin yaşadığı eve götürmeye dünden hazırdı. Duvarları pullu mavi boyayla boyanmış, tek katlı, teraslı bir evdi bu; Necef'in güney mahal-

lelerinden birinde, ismi gayet manidar bir sokaktaydı: *Şeria El-Resul*, yani Peygamber Sokağı.

Humeyni'nin evini tarif ederken hep cilalı, ahşaptan bir önkapısı olduğunu söylerler ve doğrudur da. Fakat o gün öyle sıcaktı ki, adeta bütün renkler eriyip birbirine karışıyordu. Sıcak yüzünden gölgelere sığınarak ilerliyor, fakat dar sokaklardan apansız gelen ateş fırtınalarına yakalanıyorduk. Artık sokaklardan ve panjurlu evlerden oluşan tek renkli bir resim görüyordum; kendisini ibadete ve ölüme adamış bir kentin kırılgan negatifiydi adeta. Ayetullah Humeyni burayı sevmiş olmalıydı.

Fakat kent değişim geçiriyordu. Yolların altı üstüne getirilmiş, bir inşaat projesi Humeyni'nin eski 'güvenli' evlerinden birini yeryüzünden silmişti ve Irak hükümeti bu en kutsal kentte Şiilerin herhangi bir eksiği kalmaması için elinden geleni yapıyordu. Kentin kuzeyinde yeni fabrikalar inşa ediliyordu, yüzden fazla (Baas partisi öğretmenleriyle dolu) okul yapılmıştı, her yanda sağlık merkezleri, oteller ve apartman blokları yükseliyordu.

Yapılanlarla övünç duyan vali beni beyaz Mercedes'iyle sıcaktan kavrulan tozlu caddelerde dolaştırdı ve küt parmağıyla pazaryerini işaret ederek, "Buradaki herkesi tanırım," dedi. "Bu insanları seviyorum ve onlar da bana daima gerçek duygularını söyler." Arkamızda, bize eskortluk eden polis arabalarından oluşan bir kuyruk, sıcağın içinde aheste aheste ilerliyorduk. Hâdi de bir Şiiydi, ama Neceflİ değildi, komşu Diyala eyaletinden geliyordu. Söylediğine göre, Hazreti Ali Camisi'ni her gün ziyaret ediyor ve türbe mozaiklerinin üzerine asılmış bir pankarta selam duruyordu. Saddam'ın en son söylevinden bir alıntı vardı pankartta: "Büyük atamız Ali'nin burada olmasından iki kat sevinç duyuyoruz. Çünkü o Müslüman liderlerden biri, çünkü o Peygamber'in damadı ve çünkü o bir Arap."

Baas yetkililerinin vurgulamaya özen gösterdikleri bir hususu bu. İran kökenli bütün Iraklılar çoktan Necef'ten sürülmüştü (bu konuyu gündeme getirdiğimde, "Eğer dün bana telefon etseydiniz, size rakamları verebilirdim," dedi Hâdi rahatsız edici bir şekilde) ve Şii İslamın Farsilerin değil, Arapların bir ürünü olduğu mesajı sürekli pompalanıyordu. Necef türbesinin kapısına altın işlemeli kapı kanatlarını (her biri en az 100 bin dolar değerindeydi) bağışlayan bizzat Saddam değil miydi? Vali vakur adımlarla yürüyerek pazaryerine girdi. Ramazan ayı olduğu için kepenkler kapalıydı ve güneşin altında öyle ısınmışlardı ki, boş bulunup dokunanın eli demire yapışıyordu. Fakat bir parfüm dükkânı hâlâ açıktı ve konuşkan satıcı ağır kokulu sıcak yağlarını minik cam şişelere doldururken Hâdi kocaman gövdesiyle kırılgan tezgaha abandı

Vali bana dönüp, "Sor bakalım kendisine, Necef'te yaşamaktan memnun muymuş?" diye gürledi. Fakat ben bu soruya yüz vermeyip Humeyni'yi hatırlayıp hatırlamadığını sorduğumda, satıcının gözleri en yakın görevlilerin yüzlerinde dolaşmaya başladı. "Hepimiz Humeyni'yi hatırlarız," dedi dikkatle. "Burada 14 yıl kaldı. Her gün camiye giderdi namaz kılmak için ve bütün Necef halkı, binlerce insan, onu korumak için çevresini kuşatırdı. Şah'ın Humeyni'yi öldürmek için Savak'ı göndereceğini düşünüyorduk, o yüzden camide yanından hiç ayrılmazdık." Küçük dinleyici topluluğu parfüm satıcısının kritik açıklamasını (veya açıklamamasını) değerlendirirken bir dakikalık bir sessizlik oldu.

Sessizliği vali bozdu: "Fakat burada size Humeyni hakkındaki fikrini söylemek isteyen küçük bir oğlan var," dedi ve kirli sarı *abaya*'sının içinde bir sokak çocuğu, ifadesiz bir gülüşle, "Humeyni bir haindir!" diye bağırdı. Bütün görevliler, bu açıklamayı Necef halkının gerçek duyguları mahiyetinde alkışladı. Hâdi, Humeyni ile hiç karşılaşmamıştı, fakat İmam'ın CIA ajanı olduğundan hiç kuşkusu yoktu; hattâ Büyük Ayetullah Ebul-Kasım El-Hui, Necef'ten Kum'a bir telgraf göndererek, Humeyni'yi Kuzey Irak'taki Müslüman Kürtleri öldürmekle suçlamıştı. El-Hui bunu yapmış olabilirdi (hocası Ayetullah Sahib El-Hekim rejim tarafından idam edilmişti), fakat bu ailesini kurtarmasına yetmedi. 1994'te, Hui'nin ölümünden sadece iki yıl

sonra, 36 yaşındaki gözüpek oğlu Taki öldürüldü; arabası, Kerbela dışındaki otoyolda, farları yanmayan bir kamyonla esrarengiz bir şekilde çarpıştı. Taki, Saddam'ın Şiilere yönelik baskılarının yılmaz bir tenkitçisiydi ve son yıllarında Londra'daki arkadaşlarına sürekli ölümünün Saddam'ın elinden olacağını söylüyordu. Yetkililerin emriyle, cenazesi (yanında ölen altı yaşındaki yeğeniyle birlikte) dini tören yapılmaksızın defnedildi.

Dört yıl sonra, Necef'in en saygın âlim ve hukukçularından biri ve ihtiyar El-Hui'nin öğrencisi olan bir başka İran doğumlu din adamı, Ayetullah Şeyh Mürteda El-Burucirdi, Hazreti Ali Camisi'ndeki akşam namazından sonra evine giderken suikasta kurban gitti. Önceki yıllarda dövülmüş ve el bombalı bir başka suikast girişiminden kıl payı kurtulmuştu. El-Burucirdi, hükümetin camide namaz kıldırmama isteğini reddetmişti. Baş *merce-i taklit*[1] Ayetullah Ali Sistani ise hâlâ ev hapsinde tutuluyordu ve Baasçılar daha uysal gördükleri Said Muhammed Sadık El-Sadr'ı (idam edilen Bekir'in kuzeni) öne çıkarıyorlardı. Fakat Sadık El-Sadr da Necef'te silahlı saldırıyla ölmekten kurtulamadı; zira suikasttan dokuz ay önce, hükümetin camilerde büyük kalabalıklar toplanmaması yönündeki uyarılarına rağmen, bütün Şiileri Cuma namazına katılmaya çağıran bir fetva yayınlamıştı. El-Hui'nin oğlu (Taki'nin kardeşi) Yusuf, cinayetten Baasçıları sorumlu tuttu ve Bağdat'taki devasa Saddam semtinin Şii mahallelerinde isyan patlak verdi. Fakat Şii direnişinin tarihi, Saddam'ın devrilmesiyle son bulmadı. Beş yıl sonra Sadık El-Sadr'ın oğlu Mukteda, Amerika'ya karşı Şii isyanının başını çekecek, vaktiyle Saddam'ın zırhlı araçlarının dolaştığı Necef sokakları bu kez Amerikan tanklarıyla dolacaktı. Mukteda'nın isyanı Necef'le de sınırlı kalmayacak, Şii nüfusun Bekir Sadr'ın idamının ardından ismini 'Sadr Semti' olarak değiştirdiği eski Saddam semtine de sıçrayacaktı.

Bu anlatılanlar, Saddam'ın yirmi dört yıllık iktidarı sırasında öldürülen on binlerce Iraklının sadece en bilinenleriydi. Kürtler, komünistler ve Şii Müslümanlar, rejimin gazabını en ağır biçimde yaşayacaktı. Yetmişlerin sonları, seksenlerin başlarına ait Irak dosyalarını, Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (KYB), sendikaların ve küçük muhalefet gruplarının, idam edilen binlerce erkek ve kadının isimlerini bildiren kötü basılmış basın bültenleriyle dolu. Dosyaları karıştırırken, KYB'nin dergisi *Kıvılcım*'ın Ekim 1977 tarihli sayısına rastlıyorum: Partizanlarının Kuzey Irak köyü Halepçe'de Irak Baas'ı ve İran Şahı'nın güçleri tarafından ortak kuşatmaya alındığından yakınıyor, çok sayıda köyün boşaltıldığını ve Kürt köylülerin başka bölgelere sürüldüğünü ayrıntılarıyla anlatıyor; ve 400 KYB üyesinin idam, suikast veya işkence sonucu öldürüldüğünü bildiriyor. 10 Aralık 1977 tarihli bir başka KYB broşürü, 300 bin Kürdün Irak'ın güneyine sürüldüğünü aktarıyor. Komünist bir gruptan gelen bir başka vahim liste, 1982 ve 83 yıllarında idam edilen veya 'kaybedilen' 37 Iraklı işçinin isimlerini veriyor: Ömer Kadir, Süleymaniye'deki tütün fabrikasında işçi-'işkencede öldürüldü'; Ali Hüseyin, Kerküklü petrol işçisi-'idam edildi'; Mecid Şerhan, Hillalı köylü-'idam edildi'; Saddam Muher, Basralı memur-'idam edildi'... Ölenler arasında demirciler, inşaat işçileri, matbaacılar, postacılar, elektrikçiler ve fabrika işçileri de vardı. Kimse güvende değildi.

Irak'taki bu daimi kitlesel katliam durumu, 1970 ve 80'lerde sır falan değildi. Ancak Batı ya sessiz kaldı ya da yarım ağızla kınamakla yetindi. Saddam'ın 1975'teki Paris ziyareti ve o dönem Paris belediye başkanı olan Jacques Chirac tarafından, 'Irak'ın değerli, saygıdeğer ve hayranlık verici lideri' sözleriyle karşılanması, Irak rejimiyle kurduğumuz utanç verici ilişkinin vahim örneklerinden sadece biridir. Üç yıl sonra Irak'ın Paris büyükelçiliğindeki ajanlar, diplomatları iki silahlı Arap tarafından rehin alındığında, Fransız polisiyle silahlı çatışmaya girecekti. Çatışmada bir Fransız polis müfettişi öldürüldü, bir polis ise yaralandı; üç Iraklı ajan diplomatik dokunulmazlıkları olduğunu iddia etti ve Fransız polisinin ölümünden sadece iki

1 Şiilikte dini meselelere dair en büyük söz yetkisine sahip olan merci. –*çn*

gün sonra, 2 Ağustos 1978'de ajanların Bağdat uçağına binmelerine izin verildi. Irak'a on beş yıl boyunca Amerikan ihracat kredileri, kimyasal maddeleri ve helikopterleri, Fransız jetleri, Alman gazı ve Britanya askeri mühimmatı aktı. Donald Rumsfeld 1983'teki ünlü Bağdat ziyaretinde Saddam'ın elini sıkıp ABD büyükelçiliğinin tekrar açılmasına izin vermesini isterken, Irak ordusu binlerce İran askerini zehirli gazla öldürmekteydi. Rumsfeld'in ziyaretinden kısa süre sonra ABD'nin Bağdat konsolosluğunu ilk (ve son) kez aradığımda, genç CIA ajanlarından biri bana parlak bir biçimde garanti veriyordu: "Ben araba bombalarından korkmuyorum, çünkü Irak güvenliğine inancımız tam."

Irak'ın yüksek okuma yazma oranı, sağlık hizmetleri, inşaat ve iletişim projeleri, Baas yönetiminin aslında ne kadar başarılı olduğuna veya en azından biraz saygıyı hak ettiğine kanıt olarak gösterildi hep. Yine dosyalarıma baktığımda, Batı basınında Irak'ın sosyal projelerini anlata anlata bitiremeyen sayısız makale yayımlandığını görüyorum. Sözgelimi 1980'de Ortadoğu ekonomi dergisi *8 Days*'de yayımlanan uzun bir haberin ilk cümlelerine bakmak, nasıl körce bir ironinin söz konusu olduğunu görmek için yeterli: "Okuma yazma kurslarına katılamayan Iraklılar, para cezası alabiliyor veya okuma yazma öğrenmenin zorunlu olduğu cezaevlerine gönderilebiliyor. Bu tür önlemler sert görünebilir, fakat Irak, hükümetin başlattığı okuma yazma seferberliği ikinci yılına girerken, kaydettiği başarılarla Birleşmiş Milletler'in övgülerini alıyor."

1977'de, şimdi yayımlanmayan Dublin *Sunday Press*, eski İrlanda Maliye Bakanı Charles Haughey ile bir röportaj yapıyor ve röportajda Irak'taki insan hakları ihlallerinden tek kelimeyle dahi söz edilmiyordu. Neden böyle olduğunu anlamak zor değildi. "İrlanda için muazzam bir potansiyel pazar," deniyordu röportajın girişinde. "Koyun, et, süt ürünleri ve inşaat malzemeleri Irak'ta yoğun talep görüyor... Charles Haughey'in bir haftalık Irak ziyaretinden dönüşünde anlattıkları bunlar." Haughey ve eşi Maureen, '9 yaşına basan sosyalist Irak'ın misafiri' olmuştu. Böylece, eski bakan 'Irak'taki siyasi ve ekonomik durum hakkında okuyuculara bilgi verebilecek durumdaydı ve ayrıca İrlanda ile Irak arasında siyasi düzeyde daha ileri ticari bağlantılar ve iyi ilişkiler kurulabilmesine de yardımcı oluyordu.' 'Planlama Bakanlığı Genel Direktörü Saddam Hüseyin' ile görüşen Haughey, şunları eklemekten de geri kalmıyordu: "Modern Irak'ın başlıca siyasi niteliği, liderlerinin petrol kaynaklarından elde edilen zenginliği halkın yararına kullanmak konusundaki kararlılığı..." Gazete ayrıca okuyucularına, Baas partisinin 'Temmuz 1968'de, tek damla kan dökmeden iktidara geldiğini' sevinçle bildirmeyi de ihmal etmiyordu.

Britanyalılar Irak rejimini gayet iyi anlıyordu. 1980'de 'Arabistan'daki Arap Halkının Siyasi Örgütü'nden (İran'ın güneybatı köşesinde, nüfusunun büyük bölümü Araplardan oluşan Kuzistan eyaleti) silahlı eylemciler İran'ın Londra büyükelçiliğini işgal etti; kuşatma SAS komandolarının binaya girerek bir eylemciyi yakalaması, dördünü öldürmesi ve bir beşinciyi de, binadan açılan ateş kesildikten sonra soğukkanlılıkla infaz etmesiyle sona erdi.[1] Ancak aradan üç ay geçmemişti ki, 19 Temmuz 1980'de Bağdat'taki otelime gelen bir telefonla afalladım: Iraklı yetkililer, İran elçiliğini işgal eden aynı Arap grubunun düzenleyeceği bir basın toplantısına davet ediyorlardı beni. Tahran Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olan 31 yaşındaki Nasır Ahmed Nasır Britanya'yı, Tahran yönetimiyle işbirliği içinde, İran'daki Araplara karşı komplo kurmakla suçluyor ve öldürülen beş silahlı eylemcinin cesetlerinin Irak'a geri verilmesini talep ediyordu.

1 Kuşatmadan günler önce, İran vizesi istemek üzere elçiliğe gitmiştim ve benden ikinci pasaportumu elçilikte bırakmam istendi. Yangından sonra dış haber editörüm Ivan Barnes'a Beyrut'tan şu mesajı göndermek zorunda kaldım: "Sanırım ikinci pasaportumun şu an elçilikte, cesetlerle birlikte küle döndüğünü varsaymak durumundayız." Birinci pasaportumu, Beyrut'taki İran elçiliğindeki diplomatlardan İran vizesi koparmak için kullanmaya karar verdim. Bir yandan, 'onların da havaya uçurulup zavallı Fisk'i devletsiz bırakmamasını' umut ederken, 'vize vermemeleri halinde' İran'a pasaportsuz girme planları yapıyordum.

Kolormatik gözlükleri, siyah gömleği ve jilet gibi ütülenmiş pantolonuyla posbıyıklı bir adam olan Nasır, grubunun öldürmelere tepkisini vurgularken yavaş yavaş, düşüne düşüne konuşuyordu. "İntikamımızı alacağız," diyordu, "çünkü artık ikinci düşmanımız İngiltere." İran'da gıyabında idam cezasına çarptırıldığını iddia ediyordu. Fakat basın toplantısı için Irak içişleri bakanlığının şaşaalı bir biçimde döşenmiş salonunda bulunuyor olması, Bağdat yönetiminin davasına tam destek verdiğini ve Londra elçiliği işgalinin arkasında olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Nasır, Britanya ve İran'a karşı sert tehditler savururken, üst düzey bir bakanlık görevlisi tercümanlığını yapıyordu.

Nasır'a göre, Kuzistanlı Araplar Humeyni rejiminden özerklik istiyordu ve eyalette bunun için mücadele eden birçok Arap isyancı idam edilmiş veya hapse atılmıştı. Londra elçiliğini işgal etmelerinin amacı, hapisteki arkadaşlarının bırakılmasını talep etmekti. Nasır isyancılar ile Baas partisi arasında bir 'bağ' olduğunu kabul ediyordu ve kendisine bu konuda soru sorabilirdik. "Irak'ın Arap Sosyalist Baas Partisi'nin şiarı, yani birleşik bir Arap ulusu, yüce bir amaçtır ve biz de Arap olduğumuz için bu şiarın takipçisiyiz," dedi. Bu ne anlama geliyordu? Biraz düşünüldüğünde, bunun bir tür ihracat anlamına geldiği anlaşılıyordu: Saddam küçük bir Sudetenland'a, bir başka Danzig'e hazırlanıyordu[1]; yani yakın gelecekte İran'ın bir parçasını meşru şekilde kurtarmayı istiyordu.

Fakat, Irak'ın isyancılara verdiği desteğin niteliğinden çok, Londra'daki işgal eylemini sorduk elbette. "Londra'daki elçiliğe gittiğimizde amacımız öldürmek değildi," diye yanıt verdi Nasır. "Biz terörist değiliz. Biz Britanya hükümetini arabulucu olarak seçtik, zira Britanya demokratik bir ülke ve bu demokrasiden yararlanmak istedik. Britanyalılar (ve bütün dünya) bizim kimseyi öldürme niyetinde olmadığımızı biliyordu... Fakat altı gün boyu isteklerimize yanıt vermediler veya taleplerimizi dünya kamuoyuna duyurmadılar. Teleks ve telefonu kestiler... Gençlerimizi öldürmeyebilirlerdi, sağ yakalayıp yargılayabilirlerdi." Nasır, İranlı yargıç Sadık Halhali'yi, Kuzistan'daki Araplara işkence yapmakla suçladı (Halhali'nin emrinde, 'bıçaklayıp öldürmeden önce mahkumların bacaklarını kıran ve kollarına kurşun sıkan' işkenceciler vardı). Eyaletteki Araplar ilk başta İslam devrimini benimsemişti, çünkü 'İslam adına geldiğini' sanmışlardı, fakat şimdi, 'aynı Kürtler, Beluciler ve Türkler gibi', onlar da özerklik istiyorlardı. İran elçiliğini işgal eden Arapların silahları Britanya'ya nasıl soktuklarını sorduğumuzda Nasır'ın yanıtı şu oldu: "Filistinliler Münih'e silahları nasıl soktular? İrlandalı devrimciler Britanya'ya nasıl silah sokuyorlar? Aynısını biz de yapabiliriz." Yine kimsenin aklına, silahların Britanya'ya diplomatik çantada götürülüp götürülmediğini sormak gelmedi. Nasır'ın kendisi İran'ın liman kenti Hürremşehr'den gelmişti, fakat o kentin Arapça adı olan 'El-Muhammere'yi kullanıyordu. Peki El-Muhammere Danzig olacak mıydı?

Ancak Britanya elçilik baskınından veya ayan beyan Bağdat yönetimi tarafından düzenlenen bu olağandışı basın toplantısından dolayı Irak'a karşı en ufak bir protestoda bulunmadı. Tuhaf bir sessizlik söz konusuydu. Elbette Britanya'nın Irak'la bu fütursuz ilişkisini sorgulayanlar da vardı. Sekiz yıllık İran-Irak savaşının sona ermesinden bir yıl ve *Observer* muhabiri Ferzad Bazuft ile arkadaşı Britanyalı hemşire Daphne Parish'in Bağdat'ta tutuklanmasından kısa bir süre sonra, 1989'da Lordlar Kamarası'nda ilginç bir tartışma yaşanacaktı. Lord Hylton hükümete, 'Britanya vatandaşlarını yargısız tutuklayan, İran'la ateşkes anlaşmasına rağmen savaş esirlerini bırakmayı reddeden ve insan hakları sicili bu kadar vahim olan bir ülkeye hangi haklı gerekçeyle 250 milyon pound kredi garantisi verildiğini' sordu. Hükümet adına söz alan Lord Trefgarne'nin yanıtı ise şuydu: "Irak hükümetinin, Britanyalı tutuklu Bayan Parish ve kendi

1 Almanya'nın Polonya'ya (Danzig) ve Çekoslovakya'ya (Sudetenland) karşı, üzerinde hak iddia ettiği iki ihtilaflı bölge. –çn

insan hakları sicili konularındaki kaygılarımızı paylaştığına şüphemiz yok... iki ülke arasındaki ticaret hacmi çok büyük. Korkarım ki bu tür politikalarını onaylamadığımız bir dizi ülkeyle iş yapmak durumundayız... biz en azından Irak'a silah satmıyoruz." Hylton'un buna verdiği karşılığın üzerinde ise hiç durulmadı: "Bu ülkeyi ticaret ortağımız olarak önemsiyorum... fakat ödediğimiz bedel fazla yüksek değil mi?"

Observer muhabiri Bazuft, İran doğumluydu, Britanya kimliği taşıyordu, fakat henüz vatandaşlık almamıştı; Irak'ın kimyasal silah ürettiği iddialarını araştırmak üzere Parish'in arabasıyla Hilla kasabasına gitmiş, Bağdat Havaalanı'nda, ülkeden ayrılmak üzereyken tutuklanmıştı. Casuslukla suçlanıyor ve Parish'le birlikte haklarında idam isteniyordu. Bir ay sonra Hazine Bakanı William Waldegrave, kapalı kapılar ardında Irak'tan şöyle söz etmekteydi: "Eğer diplomatik kozlarımızı iyi kullanırsak, Britanya'nın son derece iyi yerleştiği bu çapta bir pazarı dünyanın başka hiçbir yerinde bulamayız; yanı sıra ticari konumumuz açısından diplomasinin bu kadar önemli olduğu bir başka büyük pazar da tanımıyorum. Bu pazarı Fransızların, Almanların, Japonların, Korelilerin vs. kapmasına izin vermemeliyiz." 'Birkaç Bazuft daha çıkarsa veya Irak'taki baskıya dair bir kriz daha patlarsa, ticari konumu sürdürmenin güçleşeceğini' eklemeyi de ihmal etmiyordu hazine bakanı. Waldegrave'in bu sözleri, Saddam'ın Halepçe'de Kürtleri zehirli gazla katletmesinden sadece birkaç ay sonra kayıtlara geçmişti. Bu arada Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe da Irak'a silah satışı üzerindeki kısıtlamaları gevşetme kararı alıyor, fakat 'eğer Kürtlere yapılanlara dair tepkimizi ifade ettikten kısa süre sonra silah satışlarını esnetirsek bizi tefe koyarlar' diyerek kararı gizli tutuyordu.

Bazuft 10 Mart 1990'da idam cezasına çarptırıldı. *Observer* karar nedeniyle Saddam'a saldırdı (o koşullar altında pek de akıllıca bir karar sayılmazdı) ve Britanya dışişleri bakanlığını devralmış bulunan Douglas Hurd Bağdat'a gidip Irak devlet başkanıyla görüşmeyi önerdi. Irak dışişleri bakanlığına göre, Saddam 'siyasi baskı altındayken karara müdahale edemezdi'. Fakat diğer taraftan, Beyrut'taki dosyalarıma şöyle bir baktığımda bana çok tanıdık gelen bir olayla karşılaştım. 1968'de yargılanan Iraklı 'casuslar' televizyona çıkıp suçlarını itiraf etmişti. Ardından hepsi idam edilmişti. 1969'da Bağdat büyükşehir belediye başkanı da televizyona çıkıp 'casusluğunu' kabul etmiş ve o da idam edilmişti. Ve Bazuft da televizyona çıktı ve casus olduğunu itiraf etti – sonradan arkadaşları, sorgulama sırasında Bazuft'a elektrik verilerek işkence yapıldığını öğrenecekti. Şubat 1969'da sekiz 'casus'un idamından önce Bağdat radyosu Irak halkının 'casuslara öfke kustuğunu' duyurmuş, sonra sekiz kişi asılmıştı. 1969'da çiftçi sendikası delegeleri Başkan El-Bekir'in CIA 'casus şebekesinin kellesini koparma' kararını ayakta alkışlamıştı. O şebekeye üye olduğu söylenenler de hemen asılmıştı. Şimdi de Saddam, Iraklı azınlık gruplarına yaptığı sonu gelmez ziyaretlerinden birinde, kalabalık bir Kürt topluluğunun karşısında, 'Britanyalı casus asılsın mı asılmasın mı' diye soruyordu. Elbette hep bir ağızdan asılması gerektiğini söylediler. Aynı eski Baas tekniğiydi bu; halkı karara ortak et (ne de olsa ne söyleyeceklerini biliyorsun) ve halkın iradesine itaat et.

16 Mart 1990 sabahı, Bağdat'taki Britanya diplomatlarından Robin Kealy'ye, Bazuft'un o gün idam edileceği bilgisi verildi. Kealy Ebu Garib Hapishanesi'ne giderek, kendisini bekleyen akıbetten bihaber olan, hâlâ hayatını bağışlaması için Saddam'a şahsi başvuru yapma planları kuran Bazuft'la görüştü ve hazin görevini ifa edip ona gerçeği söyledi. Kealy, infazda bulunması için yapılan daveti geri çevirdi. Sekiz gün sonra, dört Heathrow hamalı, Bazuft'un tabutunu, Londra'ya düzenli sefer yapan bir Irak Havayolları uçağından çıkarmaktaydı. Hiçbir Dışişleri temsilcisi, hiçbir akrabası veya arkadaşı, Baruft'un cenazesini karşılamaya gelmedi. Tabut, def-

nedilmeyi beklemek üzere bir kargo ambarına kondu. Bazuft'un arkadaşı Daphne 'Dee' Parish on beş yıl hapse çarptırılmıştı. *Observer* muhabirinin Kealy'ye son sözü, "Lütfen Dee'ye ondan özür dilediğimi söyle," olmuştu.

Saddam iktidarının ilk yılları boyunca gazeteciler Baas rejimi hakkında doğruları yazarken, hükümetler (mali, ticari ve ekonomik nedenlerle) büyük oranda sessiz kalmayı tercih ettiler. Ama gelin görün ki, 2003'te Irak'a yönelik Anglo-Amerikan işgaline karşı çıktığımızda hemen Saddam'ın 'sözcüsü' olmakla veya birçok durumda, 'Baas rejiminin devamını savunmakla' suçlandık. Oysa bu suçlamayı yapanlardan Richard Perle (ki kendisi son yıkıcı savaşın baş mimarlarından biridir) ve arkadaşı Donald Rumsfeld, 1983'te Saddam'a arka çıkmaktaydılar. Rumsfeld'in Irak lideriyle görüşmesinden (birkaç ay sonra da Tarık Aziz'le görüştü) iki yıl sonra ben Irak hapishanelerindeki toplu tecavüz ve işkenceleri haber yapıyordum. 31 Temmuz 1985'te, Irak'ın Londra büyükelçisi Vehbi El-Karagüli, *Times* editörü William Rees-Mogg'a şu şikâyeti iletiyordu:

> Robert Fisk'in aşırı tek yanlı haberi, Irak'ın toplumsal refah, eğitim, tarımsal kalkınma, kentsel gelişme ve kadınlara oy hakkı alanlarında sağladığı muazzam ilerlemeleri görmezden gelmekte. Ve hiçbir kanıt sunmaksızın, 'bizzat Saddam'ın kendi halkı üzerinde tümüyle teröristçe bir rejim uyguladığı' suçlamasında bulunmakta. Bilhassa çirkin olan ifade ise şu: "Rejimi tenkit ettikleri gerekçesiyle çok sayıda insan Ebu Guarib [*böyle yazılmış*] Cezaevi'ne atılıyor ve eşlerini Saddam'ın güvenlik elemanlarının toplu tecavüzüne maruz kalırken izlemeye zorlanıyor. Bazı mahkumlar çocuklarının gözlerinin önünde işkenceden geçirilmesini izlemek durumunda kalıyor." Bazı gazetecilerin, hiçbir destekleyici kanıt olmaksızın, Irak gibi ülkelere karşı sürekli insafsız, temelsiz suçlamalar yöneltmeye ne kadar hazır olduğunu gösteren kesinlikle terbiyesizce bir tutumdur bu.

'Aşırı tek yanlı', 'kanıt göstermeksizin', 'çirkin', 'kesinlikle terbiyesizce', 'insafsız, temelsiz ithamlar'... Amerikalılar ve Britanyalıların yaklaşık yirmi yıl sonra, yasadışı Irak işgalini ve işgalin felaket sonuçlarını haberleştiren bana veya meslektaşlarıma yönelttiği ifadelerin aynısıydı bunlar. Şubat 1986'da, Irak vizesi alamadım, gerekçe şuydu: "Bay Fisk'in Irak'a bir diğer ziyareti, kendisine güvenilir olmayan haberciliğine devam etme imkânı tanıyacaktır." Gerçekten de öyle olacaktı.[1]

Velhasıl bütün bu yıllar boyunca (Kuveyt'i işgal edene dek) biz Batı'dakiler Saddam'ın vahşetine, zulmüne, işkencelerine, savaş suçlarına ve kitlesel katliamlarına müsamaha gösterdik. Her şey bir yana, onu yaratanlar arasında biz de vardık. CIA ilk Baas hükümetine komünist kadroların yerini bildirdi ve bu bilgi nedeniyle yüzlerce Iraklı erkek tutuklandı, işkenceden geçirildi ve idam edildi. Ve Saddam İran'la savaşa yaklaştıkça, kendi Şii nüfusundan duyduğu korku da o oranda arttı ve biz ona o oranda yardım ettik. Batılı hükümetlerin ve gazetecilerin Ortadoğu'da sergilenmesine yardımcı olduğu nefret edilesi şahsiyetler piyesinin (Nasır, Kaddafi, Ebu Nidal ve belli bir dönem Yaser Arafat) 1980'lerin başındaki öcüsü Ayetullah Humeyni'ydi; bu baş belası rahip dünyayı İslamileştirmek istiyor, devrimini yayma niyetini açıkça dile getiriyordu. Böylece Saddam, diktatör sıfatından arındırılıp (Associated Press'in haberlerinde olduğu gibi) 'güçlü adam' haline geliverdi. O, İslami 'aşırılıkçılığa' karşı bizim kalemizdi (Arap

1 Benim 'sonuna dek ayıplanan' gazeteciliğim, en azından iki tarafın da burnunu sürtme erdemine sahipti. 1980 yazında, Tahran'daki *Times* elemanı Tony Alloway, dış haberler editörü Ivan Barnes'a benim için Tahran'da akreditasyon yapamayacağını, zira İranlı yetkililerin 'hem Robert Fisk'in Tahran'a uygunsuz bir vizeyle gelmiş olmasından... hem de yazdığı yazılardan dolayı derin bir düşkırıklığı içinde olduklarını' söylüyordu. Yetkililer 'Fisk'i bir daha İran'a sokmayacaklarını' üzerine basa basa söylemişlerdi. Halbuki vize sorunu, ikinci pasaportumun, bizzat İran'ın Londra büyükelçiliğinde yanmasından kaynaklanmıştı.

dünyasının da kalesiydi). İsrailliler 1981'de Irak'ın Osirak nükleer reaktörünü bombaladıktan sonra bile Saddam'a desteğimiz zerre kadar azalmadı. Saddam'ın İran'la savaşma niyeti ayan beyanken, hiçbirimiz çıkıp tepki göstermedik. Her tarafta savaşın eli kulağında olduğuna dair işaretler vardı. Şah'ın son başbakanı Şahpur Bahtiyar bile, Paris'teki zengin (fakat tehlikeli) sürgün yerinden, Irak'taki Humeyni düşmanlığını körüklemeye soyunmuştu; Ağustos 1980'de kendisini ziyaret ettiğimde gördüğüm manzara buydu.

Devrik Şah rejiminin kalıntılarının izini sürmek gerçekten de parlak bir fikirdi ve *The Times*'ın dış haberler editörü Charles Douglas-Home'un başının altından çıkmıştı. "Bahtiyar'ın bir şeyler karıştırdığından eminim," diyordu Charlie telefonun öbür ucunda. "Dahası çok şey biliyordur ve kızkardeşi de büyüleyici güzelliktedir!" Charlie her iki konuda da haklı çıktı. Bahtiyar (o kadar Fransız hayranı bir adamdı ki, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa ordusuna katılmıştı) fotoğraflarında, gerçekte olduğundan daha etkileyici görünüyordu. Gazetelerde yayımlanan fotoğraflarında Bahtiyar, dolgun, ayırt edici yüz hatları ve İran demokrasisinin geri geleceği günün hasretiyle parlayan gözleriyle, dinç bir adam portresi çiziyordu. Gerçekte ise ufak tefek, zayıf biriydi, avurtları çökmüştü, elbiseleri üzerine bol geliyordu; dışarıda kendisini korumak için yedi silahlı jandarma beklerken, kocaman bir salonun ortasında oturan küçük bir siluetti.

Bahtiyar'ın Paris'te kaldığı apartmanda, kentin uzaklardan gelen trafik gürültüsünü ve oturma odasının penceresinden görülen kavak ağaçlarının rüzgarda salınırken çıkardığı hışırtıları dinlerken, Tahran'ın görevlendirdiği İranlı suikast timlerinin varlığını hissedebiliyordunuz. Yaklaşık iki hafta önce, 29 yaşındaki Enis Nakkaşe isminde Lübnanlı bir İslamcının emrine verilen timler, arkalarında hayatını kaybeden bir komşu kadın, öldürülen bir Fransız polis ve kurşunlarla parçalanmış bir kapı kolu bırakmıştı; parlak, çentikli çelikten yapılma kol, şimdi Bahtiyar'ın ayağının dibindeki sehpanın hemen yanında, kan dondurucu bir hatıra gibi duruyordu.

Bu saldırılar, Bahtiyar'ın Humeyni'ye ve onun teokratik rejimine yönelik nefret dolu açıklamalarının hızını kesmemişti. Bir saat sonra, zorla da olsa, iki kez Irak'a gidip Baas partisi (ki Bahtiyar'ın bayraktarlığını yaptığı türden liberal demokrasiyi pek uygulamaz bir hali yoktu bu partinin) yetkilileriyle görüştüğünü ve Iraklıların İran sınırında yaptığı gizli radyo yayınları üzerinden rejim karşıtı propaganda yaptığını kabul etti. "Irak'a niye gitmeyeyim ki?" diye soruyordu Bahtiyar. "İki kez Britanya'da bulundum, İsviçre ve Belçika'ya gittim. Öyleyse Irak'a da gidebilirim. Orada insanlarla bağ kurdum. Oradaki yetkililerle mülahazalar yapmak üzere davet edildim. Irak hükümetiyle ortak bir noktam var. Onlar da diğer Müslüman ülkeler gibi, Humeyni'ye karşılar. Birlikte çalışmamız mümkün. İran sınırındaki o radyo istasyonu, İran halkının dinlemek istediklerini söylüyor. Benim açıklamalarımı kasetten yayınladılar. Bir yerde bir diktatörlük kurulmuşsa, ona karşı propaganda yürütmenin tek yolu budur."

Birçok Batılı devlet adamı gibi Bahtiyar da bir Churchill kompleksinden muzdaripti, yani kendisine tarihi bir rol biçmek arzusu had safhadaydı: "Humeyni İran'a döndüğünde dedim ki, Şah'ın diktatörlüğünden kaçtık, daha beterine yakalandık. Kimse bana inanmadı. Şimdi bunu söyleme cesareti göstermedikleri için bin pişmanlar, bin türlü sebepten şikâyet ediyorlar. Bu yüzden insanlar bir askeri darbeden söz ediyorlar, niye etmesinler? Orduda benim tarafımı tutan insanlar olduğunu biliyorum... Hatırlıyorum, ben Paris'te öğrenciyken, Winston Churchill adlı bir İngiliz lider vardı, diktatörlüğün tehlikelerini görmüştü. Diğerleri bu konuda pek rahattı ve Hitler'le anlaşmalar yapmak istiyordu. Fakat Churchill onlara imhanın eşiğinde olduklarını söyledi. Aynı şekilde, ben de Humeyni'nin İran için hiçbir şey yapamayacağını biliyordum: coğrafyadan, tarihten veya ekonomiden anlamayan bir adam. Yirminci yüzyılda İran halkının lideri olamaz, çünkü dünyadan haberi yok."

Şah, Bahtiyar'la bu röportajı yapmamdan altı gün önce Kahire'deki bir hastanede ölmüştü,

fakat Bahtiyar eski kralının vefatından hiç de etkilenmişe benzemiyordu: "Bir insanın ölümü bana mutluluk vermez. Biri öldü ve ben hayattayım diye sokaklara çıkıp dans edecek biri değilim; Hitler öldüğünde bile yapmadım bunu. Ve sizin de bildiğiniz gibi, Allah'a şükür bir anti-faşisttim. Kral hasta bir adamdı, çok hastaydı; hattâ ölümün onun için ruhsal ve fiziksel bir kurtuluş olduğunu düşünüyorum." Bahtiyar geçici bir hükümet istiyordu: 'Bu hükümet İran'a gidecek, 1906 anayasası uyarınca bir anayasal meclis toplayacak ve serinkanlı bir biçimde, hiç acele etmeden, İran için farklı bir anayasa üzerinde çalışacaktı.'

Ne yazık ki Bahtiyar, aslında İran'la çoktan alakasını kesmişti; Humeyni'nin devriminin geri döndürülemezliğinin ve bunun bir sebebinin de hasımlarına karşı acımasızlığı olduğunun farkında değildi. İran rejiminin gazabına uğrayanlardan biri olmaktan kaçamadı Bahtiyar. Nakkaşe ve İranlı ölüm timi, ilk öldürme teşebbüsünde başarılı olamamıştı.[1]

11 yıl sonra, 9 Ağustos 1991'de, daha kalabalık bir grup Bahtiyar'ın evini basacak ve bu kez kafasını kesecekti. Time yardım etmekle suçlanan İranlı bir işadamı, Paris ağır ceza mahkemesine şunları söyleyecekti: "Birincisi Bahtiyar otuz üç günlük başbakanlığı sırasında 5 bin insanı öldürdü... İkincisi, İran'da bir askeri darbe yapmayı planlıyordu... Üçüncüsü İran-Irak savaşında Saddam Hüseyin'le işbirliği yaptı..."[2]

Nasıl Saddam İran devrimini yıkma planları yapıyorsa, Humeyni de Saddam ve Baasçıların (veya İranlı liderin, Suriyeli kurucusuna atfen partiye taktığı tuhaf adla, 'Eflakiler'in) devrilmesi yönünde çağrılar yapıyordu. Bekir Sadr ve kızkardeşinin idamını öğrendikten sonra Humeyni ilk kez açıkça Saddam'ın devrilmesi çağrısında bulundu. 2 Nisan 1980'de şunları yazıyordu:

> Eğer İslam ulusları, bilhassa da asil Irak ulusu, Dicle ve Fırat'ın aşiretleri, üniversitelerin cesur öğrencileri ve diğer genç insanlar, İslamın ve Allah'ın Elçisi'nin üzerine yıkılan bu büyük felakete göz yumarsa ve melun Baas partisinin değerli şahsiyetleri birbiri ardına şehit etmesine izin verirse şaşırtıcı olur. Eğer Irak ordusu ve diğer güçler bu suçluların elinde oyuncak olur da, İslamı ortadan kaldırmalarına yardımcı olurlarsa daha da şaşırtıcı olur. Irak silahlı kuvvetlerinin yüksek rütbeli subaylarına zerre kadar güvenmiyorum, fakat diğer subayların, yedek subayların veya onların askerlerinin beni hayal kırıklığına uğratmayacağına inanıyorum. Cesaretle ayağa kalkıp, aynı İran'da olduğu gibi, bu zulmü ortadan kaldırmalarını veya garnizonlarından ve kışlalarından kaçmalarını bekliyorum... Umuyorum ki Yüce Tanrı bu suçluların zulüm düzenini yıkacaktır.

---

1 Uzun yıllar sonra Nakkaşe bana emrindeki silahlı adamların (bir başka Lübnanlı, iki İranlı ve bir Filistinli) 'Bahtiyar'ın apartmanına saldırmayı denediğini, fakat kapının zırhlı olmasından dolayı başaramadığını' anlatacaktı: "Elimizde sadece küçük tabancalar vardı. Bölgede keşif yapmıştık, fakat kapının zırhlı olup olmadığı anlaşılmıyordu. Bahtiyar'ı koruyan Fransız jandarmalarla çatışma çıktı. İki kişi öldü; ben de kolumdan ve uyluğumdan yaralandım. O kadını hiçbirimiz görmedik. Kurşun kapısından girmiş ve ne yazık ki kadının başına isabet etmiş. Biz polisle çatıştık sadece. Ben hastanedeyken savcı bir kadının öldürüldüğünü söyledi. 'Hangi kadın?' diye sordum. Neden söz ettiğini anlamamıştım. Bunun çok kötü olduğunu söyledim. Kendimi çok kötü hissettim. Bunu kesinlikle planlamamıştık. O kadın masumdu. Ben hemen, İslamın ilkelerine uygun şekilde, kurbanın ailesine tazminat ödemek zorunda olduğumuzu söyledim, ölen polisin ailesine de." Nakkaşe Bahtiyar'ı öldürecek olan time önderlik etmesinin nedenini de şöyle açıklıyordu: "Musaddık'a karşı yapılan darbenin tekrarlanma tehlikesi olduğunu düşünüyordum. Bahtiyar'a bu yüzden saldırmaya karar verdik. Devrime karşı darbe yapmayı ve İran'a geri dönmeyi amaçlayan bir komplonun başındaydı... Bahtiyar'a yönelik şahsi duygular beslemiyordum. Bu tamamen siyasi bir şeydi. Bir suikast teşebbüsüydü. İran devrim mahkemesi tarafından verilen idam kararının infaz edilmesiydi." Nakkaşe'ye göre, Bahtiyar'ın darbe komplosuna dair kanıtlar, İran ordusundan bir subayın Bahtiyar ile birlikte hareket eden diğer subayların isimlerini yetkililere vermesiyle daha da güçlenmişti; söz konusu subaylar tutuklanmış ve yüzden fazlası idam edilmişti.

2 Yıllar boyu İranlı yetkililer Bahtiyar'ı açıkça darbe planlamakla suçladılar. Tahran'daki İslami Rehberlik Bakanlığı'nın 1981'de yayımladığı bir kitapçıkta şu ifadeler yer alıyordu: "Bahtiyar, İran'a 1953 tarzı bir geri dönüş gerçekleştirmek için zemin hazırlıyordu. O günlerde Amerikan yönetimi de muhtemelen Şah'sız bir Amerikan yanlısı İran üzerinde kafa yormaktaydı."

1980'lerin başında zulüm, Ortadoğu'nun üzerini (Irak'ta, İran'da ve Afganistan'da) bir battaniye misali örtmüştü. Ve Batı nasıl milyonlarca Müslümanın acısına kayıtsız kaldıysa, Arap liderlerin hemen hepsi de aynı utanç verici tavrı sergilediler. Arafat, Afganistan işgalinin ardından Sovyetler Birliği'ni bir kez olsun kınamaya kalkışmadı (o dönem Moskova hâlâ FKÖ'nün en önemli müttefikiydi) ve Arap dünyasının, Irak'ta neler olup bittiğini Batılı meslektaşlarından çok daha iyi bilen kralları, prensleri ve devlet başkanlarının, Saddam'ın sürgünleri, işkenceleri, idamları ve soykırımdan farksız katliamları karşısında ağızlarını bıçak açmadı. Büyük kısmı, kendi halklarına karşı da benzer yöntemleri uyguluyordu. Muhalif militanların belini kıran 'Alman sandalyesi' işkencesiyle meşhur Suriye'de, Hama'nın kan gölüne çevrilmesine iki yıldan az bir zaman kalmıştı. (Bkz. s. 915 vd.)

İran'da yetkililer, Musa, Buda, İsa ve Muhammed'i 'ilahi eğitmenler' olarak kabul eden ve ibadet merkezleri bugünkü İsrail'deki Akra'nın dışında bulunan (ondokuzuncu yüzyılda yaşamış Farsi bir asilzadenin mezarıydı bu) Bahai inancına bağlı iki milyon insana karşı acımasız bir politika izlemeye başlamıştı. 1983'e gelindiğinde, Af Örgütü'nün tahminlerine göre, devrimin başından o güne kadar idam edilen 5 bin İranlıdan 170'i, kafirlikle suçlanan Bahailerdi. Aralarında 10 genç kadın, iki genç vardı ve hepsi Haziran 1983'te Şiraz'da asılmıştı. İkisine, Zerrin Mukimi ve Şirin Dalvand'a (yirmili yaşlarında genç kadınlardı), cellatlar ellerini bağlayıp idam sehpasına çıkarmadan önce yüzlerini Akra'ya dönüp dua etme izni verilmişti. İki kadın da 'Siyonist ajanı' olmakla suçlanmıştı. Evin Hapishanesi artık kadınlarla dolmaya başlamıştı, bazıları Irak destekli Halkın Mücahitleri'ne üyeydi, bazılarının suçu sadece protesto gösterilerini izlemekti. Karşı devrimci olduklarını itiraf etmeleri için insafsızca dövülüyorlardı. Tek bir gecede 150 kadın kurşuna dizilmişti. Bunlardan en az kırkına, infazdan önce sağ ellerine ve sol bacaklarına isimlerini yazmaları söylenmişti, zira idam mangası 'işi çabuk bitirmek için' başlarına nişan aldığı için tanınmaz hale geliyorlardı ve infazdan sonra kimin kim olduğunu ayırt etmek zor oluyordu. Fakat kurbanlar Bahailerden ibaret değildi.

İran'ın bütün büyük kentlerinde infazlar gerçekleştirildi. Sözgelimi Temmuz 1980'de, İran devlet radyosu Şiraz'da, hepsi gece 23'te infaz edilen 14 idamın haberini veriyordu. İdam edilenler arasında emekli bir tümgeneral ('Müslümanlara saldırılar düzenlemekle' suçlanıyordu), eski bir polis yetkilisi, mahkumları dövmekle suçlanan bir teğmen, 'fuhuş yuvası' işletmekle suçlanan İranlı bir Yahudi vardı; yedi kişi de uyuşturucuyla ilgili suçlardan hüküm giymişti. Habib Faili adlı şahıs ise 'eşcinsel ilişki' nedeniyle idam edilmişti. İki gün önce de Necefabad'da Mehdi Kaheri ve Haydar Ali Kayur adlı kişiler 'eşcinsel ilişki kurdukları' gerekçesiyle kurşuna dizilmişti. Doğal olarak bu 'mahkemelerin' büyük bölümüne Sadık Halhali başkanlık etmişti.

Af Örgütü, Evin'de Eylül 1981-Mart 1982 arasında hapis yatan bir kadın öğrencinin tanıklığını kayda geçirmişti. Kız öğrencilerden ihtiyarlara kadar, 120 kadın tek bir hücrede tutuluyordu. Şunları anlatıyordu genç kadın:

> Bir akşam Tahire adlı genç bir kız mahkemeden doğruca hücreye getirildi. Az önce idama mahkum edilmişti, şaşırmış ve heyecanlanmış durumdaydı. Neden orada olduğunu bilmiyordu. Uyumak için yanıma uzandı, fakat aralıklarla uyanıyor, korkuyla bana bakıyor ve gerçekten idam edilip edilmeyeceğini soruyordu. Kollarımla onu sardım ve rahatlatmaya çalıştım; idam edilmeyeceğine ikna etmeye çalıştım. Fakat sabaha karşı 4 gibi geldiler ve kızı idama götürdüler. On altı yaşındaydı.

İran İslami Rehberlik Bakanlığı'nın yayımladığı (fakat üzerinde ne bakanlığın ne de yazarın adı bulunan) dokuz sayfalık tüyler ürpertici bir broşürde şu ifadeler yer alıyordu: "Bazıları sadece katillerin ölüm cezasını hak ettiğine, yüzlerce başka suçtan hüküm giyenlerin idam edilmemesi

gerektiğine inanıyor... Peki ahlaksız eylemlere ölüm cezası vermezsek... bu yozlaşmanın yayılması anlamına gelmez mi... Halk devrim mahkemelerinin kararlarını desteklemiştir, zira insanlar mahkemelerin kendi istekleriyle uyum içinde davrandığının farkındadır." Aynı broşürde, Şah hükümetinin üst düzey yetkililerinin cezalarının bilhassa katı biçimde uygulanması gerektiği, zira 'karşı devrimci' unsurların onları hapisten kurtarmaya gayret ettiği öne sürülüyordu.

Humeyni, teokrasisine karşı çıkmaya cüret eden solculara ve komünistlere, yanı sıra Büyük Şeytan Amerika ve onun müttefiki Irak'a ateş püskürüyordu. "İnsanlar idam cezasına neden karşı çıksınlar," diye soruyor ve ekliyordu: "Bazı genç adamların yargılanmasına ve... İslama ve İslam Cumhuriyeti'ne başkaldıranların idam edilmesine veya idama çarptırılmasına bakıp insanlık adına gözyaşı döküyorsunuz öyle mi?" Ona göre, 'sömürgeci güçler' Müslümanları, 'şeytani kudretleri ve gelişmeleriyle' (tam yirmi yıl sonra ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Irak hakkında kullanacağı 'şok ve dehşet' kavramlarının Humeyni'nin jargonundan bir öngörüsü gibiydi bu sözler) korkutmuştu ve şimdi komünistler, Afganistan halkı 'Sovyet rejiminin vahşeti altında ezilirken, parti uğruna hayatlarını feda etmeye hazırdı'.

Humeyni bu noktada ayağını sağlam basıyordu. Afgan sürgün gruplarından ve insani yardım örgütlerinden, Sovyet birliklerinin Afganistan'da zalimce uygulamalar içinde olduğuna dair haberler akıyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü 1984'te, 'Sovyet personelinin Afgan hükümetinin kendi vatandaşlarına yönelik baskılarında giderek aktif rol aldığının' açıkça görüldüğünü bildiriyordu. Örgütün edindiği bilgilere göre Sovyet yetkilileri, gözaltı merkezlerinde ve hapishanelerde rutin ve acımasız şekilde süren işkenceleri yöneten Afgan gizli servisine 'danışmanlık' yapmakla kalmıyor, sorgulama ve işkencelere doğrudan katılıyordu. Aynı belgede afallatıcı işkence örnekleri de sıralanıyordu. Hükümet karşıtı 'gece mektupları' dağıtmakla suçlanan 21 yaşındaki bir genç, neredeyse boğulana kadar bir kayışa asılmış, yediği dayak nedeniyle yüzü normalin iki katı boyutunda şişmiş ve el kemikleri bir sandalyenin altında kırılmıştı. "...anneler elektrik şoku uygulanan yeni doğmuş bebeklerini izlemeye zorlanıyor... Afgan erkekleri, eşlerinin cinsel tacize maruz bırakıldığı işkence odalarında tutuluyor. Hapishanede işkence gören genç bir kadının anlattığına göre, kimyasal madde karıştırılmış suyun içinde durmaya zorlanmışlar, daha sonra ayak derileri tamamen soyulmuş." Afganlar, Nisan 1982'de Taşkurgan kasabasında Sovyet ordusundan bir yüzbaşıyı ve üç askeri yakalamış, öldürmüş ve cesetlerini parçaladıktan sonra nehre atmıştı. Bunun üzerine subayın erkek kardeşi birliğini yanına katıp (Sovyet 122. Zırhlı Tugayı'na bağlıydı) Taşkurgan'ı basmış ve bütün kasaba halkını, yani yaklaşık 2 bin insanı katletmişti.

Pakistan'da sürgünde yayınlanan Hizb-i İslami, Afganistan'ın Kabil, Kandahar, Herat, Konar ve Gazne kentlerinde, çoğunlukla bütün aileleriyle birlikte öldürülen yirmi altı din adamı, mevlevi ve diğer dini liderlerden oluşan bir liste yayımlamıştı. Sovyetler sürekli, köy baskınlarının isyancıları, 'teröristleri' veya düşman 'kalıntılarını' hedeflediğini iddia ediyordu, fakat kaçınılmaz şekilde, kurbanların büyük bölümü siviller oluyordu. ABD güçlerinin, neredeyse çeyrek asır sonra aynen tekrarlayacağı bir örnekti bu. Sürgünde çıkan dergilerde, Sovyet napalm saldırılarında yüzleri kimyasal maddelerle kavrulmuş kurbanların fotoğrafları yayımlanıyordu. Kariyerini Afganistan'daki acımasızlığına borçlu olan Sovyet subaylarından biri General Pavel Graçev'di ve daha sonra Rusya savunma bakanlığına kadar yükselecekti. Ayrıca 'Grozni Kasabı' unvanını da alacak, Afgan savaşının derslerini unutması, Sovyetlere Çeçen mücahitler ve Usame Bin Ladin'in Arap savaşçıları karşısında ağır bir yenilgiye mal olacaktı. Halbuki Graçev, Boris Yeltsin adına Çeçenya savaşını başlatırken epey yüksekten atmış ve Çeçenlerin işini birkaç saat içinde bitireceğini söylemişti. Kendisinden daha akıllı danışmanları ise onu, karşısında 'bir kutsal savaş' bulacağı konusunda defalarca uyarmıştı.

Ve şimdi, Müslüman Güneybatı Asya'nın büyük kısmını saran bu korkunç manzaranın tam ortasında, daha da fazla kanın akacağı bir dönem başlamak üzereydi: Saplantılı, yabancı düşmanı, diktatöryal milliyetçi ve laik bir Arap rejimi, Müslüman devrimci güçleri yok etmeye hazırdı; Müslüman güçlerin niyeti de o rejimi yıkmaktı. Daha Ekim 1979 gibi erken bir tarihte, ABD'nin Tahran elçiliğinde bulunan belgeler, İran hükümetinin, Iraklıların İranlı Kürtler arasındaki isyanı kışkırtmak konusunda cesaretlendiklerinden korktuğunu ortaya koymuştu. İran Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi, Amerikan diplomatlarına, 'Saddam Hüseyn'e [*böyle yazılmış*], Şii milliyetçiliğine yönelik korkularını yatıştırmak için, Irak'taki Şii çoğunlukla ilgili yeterli güvenceler verildiğini' söylüyordu; fakat 'eğer Irak'ın müdahaleci tutumu devam ederse, İran, Irak Şii toplumu arasında karışıklık çıkarma konusunu gündemine almak zorunda kalacaktı.' Kasım ayına gelindiğinde Amerikalılar, daha önce Irak rejiminin, İran'ın, Arap olmakla birlikte çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu Bahreyn adası üzerinde hak iddia etme niyetinde olduğuna kanaat getirdiğini, Saddam Hüseyin'in bu konuyu, Yezdi ile Havana'daki bir zirvede görüştükten sonra Tahran'la müzakere edebileceğini düşündüğünü, fakat artık Iraklıların İran'daki gerçek iktidarın, 'Irak'a düşman olan din adamlarının elinde bulunduğuna' inandığını rapor ediyordu.

İki rejimin 1980'de askeri bakımdan epey güçlü olması, iki tarafı da yaklaşan savaş konusunda tedirgin ediyordu. 1978'e dönersek, Saddam'ın Irak'ı ile 'çok iyi ilişkiler geliştiren' Şah, Irak'ın 'İran'ın sahip olduğundan daha fazla uçak ve tankı olduğunu' iddia etmişti. Fakat Şah bunu söylerken, İran çoktan ABD'den 80 adet F-14 Tomcat savaş uçağı almış bulunuyordu; bu uçakları alırken esas düşünce, Sovyetlerden gelebilecek olası bir saldırıya karşı koymaktı, zira Tomcat'ler yüksek irtifada uçan Mig savaş jetlerine mukabele edebilecek şekilde tasarlanmıştı. Bütün İranlı F-14 pilotları ABD'de eğitim görmüştü. ABD'nin Tahran elçiliğinde bulunan belgelerden birine göre, Şah'ın devrilmesinden önce Amerika'nın düşüncesi şu yöndeydi:

> İran'ın... Irak üzerindeki askeri üstünlüğü esasen, yüksek performanslı uçaklara ve daha iyi eğitimli pilotlara sahip olan Hava Kuvvetleri'nin gücüne dayanıyor... Yanı sıra lazer güdümlü bombalar ve TV-güdümlü füzeler gibi teçhizatlar Irak'ta yok. İran deniz gücü de Irak'tan çok daha üstün; Körfez'i kolayca Irak nakliyesine kapatabilirler... İki ülkenin kara kuvvetleri daha eşit bir görünüm arz ediyor; bununla birlikte, her iki tarafın da, mühimmat ve karşı ülke topraklarına taarruz yetenekleri bakımından farklı avantajları söz konusu. Irak kara kuvvetlerinin üstün hareket kabiliyeti, olası bir taarruzun ilk aşamalarında, sınır hattında Bağdat'a önemli bir sayısal avantaj sağlayabilir.

Eylül 1980'de yaşanacaklara dair tamamıyla doğru bir tahmindi bu ve Saddam Hüseyin ile generalleri de böyle olacağının muhtemelen farkındaydı. Iraklılar, aynı değerlendirme uyarınca, İran'ın ABD teçhizatına bağımlılığının ne anlama geldiğini bilmenin rahatlığı içindeydi: Eğer ABD desteği geri çekilirse, büyük ihtimalle İran silahlı kuvvetleri topyekün saldırılara iki haftadan fazla dayanamazdı. Fakat vahim derecede isabetsiz bir öngörüydü bu ve Saddam'ı kariyerinin en kanlı kumarını oynamaya sevk edecekti.

Devrimin, İran ordusunun bir kısmını zayıf düşürdüğü kesindi. Bütün generaller emekliye ayrılmış (Şah'ın 300'den fazla yüksek rütbeli subayı, üç hafta içinde azledilmişti) ve zorunlu askerlik iki yıldan bir yıla indirilmişti. İranlılar elçilik kuşatması sırasında olası bir Amerikan işgaline hazırlanırken, ordularını devrim öncesinin 280 bin kişilik gücüne tamamlayıp yeniden inşa etmek yönünde umutsuz bir çaba sergilemişti. Fakat Kürdistan'daki dağlık bölgede sık sık yaşanan çatışmalar, bütün İran askeri birliklerinin 1980 sonbaharında savaş halinde olması anlamına geliyordu. Ordunun ateş gücü ciddi ölçüde zayıflamışken, İran savunmasının teolojik

askeri gücünü sağlayacak olan Devrim Muhafızları da (26 Kasım 1979'da *The Times*'a yazdığım bir haberde vurguladığım gibi), 'fanatik, aşırı coşkulu ve deneyimsizdi.' İran'ın 1600 tankı (bunlardan 800'ü Britanya yapımı Chieftain'ler, 600'ü Amerikan M-60'lardı ve hepsi Şah tarafından satın alınmıştı) kulağa etkileyici geliyordu, fakat karmaşık ateşleme mekanizmalarına sahip olan Chieftain'ler, yeterli eğitimin yokluğunda gücünü yarı yarıya kaybetmiş oluyordu. M-60'ları yönetmek daha basitti. Yeni ordu, Fort Leavenworth'ta Amerikan tedrisatından geçmiş olan Tümgeneral Hüseyin Şakir tarafından komuta ediliyordu.

Tahran'daki İslami hükümet hava gücüne daha fazla güveniyordu, bunun başlıca nedeni, hava kuvvetleri kadrolarının devrim sırasında Şah ordusuna karşı mücadelede öncü bir rol oynamasıydı. Şah'ın devrilmesini takip eden günlerde sadece hava kuvvetleri üyelerine üslerinin dışında üniformalarıyla gezme izni verilmişti. Fakat F-14'lerin Amerikan bakımına ihtiyacı vardı ve pilotlar F-4 Fantom savaş uçaklarını hâlâ uçurabiliyorsa da, ABD ve Britanya radar sistemi çökmüş, Amerikalı teknisyenler de İran'ı çok önce terk etmişti.[1]

1980'in ilk ayları boyunca İran-Irak sınırında şiddetli çatışmalar yaşandı. Tahran'daki muhabirimiz Tony Alloway (koşulları giderek ağırlaşmasına rağmen bize inatla haber yağdırmayı sürdürüyordu), İranlı ve Iraklı topçu birliklerinin birbirlerine artık neredeyse her gün ateş açtığını bildiriyordu. 10 Nisan tarihli *The Times*'ta, Kasrı Şirin yakınındaki sınır hattında topçu ateşinin yanı sıra, tank hareketliliği gözlendiğini yazıyordu. İran dışişleri bakanlığını üstlenmiş olan Sadık Kutbizade, hükümetinin 'ABD ajanı Saddam Hüseyin'in başını çektiği Irak Baas Yönetimi'ni devirmeye kararlı olduğundan' dem vuruyordu. Sadece 9 Nisan'da, 9700 İran kökenli Iraklı, sınırdan İran'a geçmeye zorlanmıştı ve kısa süre sonra onları 16 bin kişi daha takip edecekti. Gelenlerden 400'ü işadamıydı; ticaret bakanlığı tarafından Bağdat'a davet edildiklerini, mülklerinin ellerinden alındığını ve kamyonlara doldurularak sınıra gönderildiklerini anlatıyorlardı.

Nisan'da, Beyrut'taki İran yanlısı milisler, sokaklarda Irak yanlısı silahlı gruplarla çatışmaya başladığında neyin yaklaşmakta olduğunu hissetmeye başladım. Amerikan Üniversitesi Hastanesi'nde 55 ceset saydım; başlarına ve kollarına kanlı bandajlar sarılı siviller ve silahlı adamlar, üzerlerine uçaksavarlar yerleştirilmiş kamyonlara doldurulup akın akın hastaneye taşınıyordu. Burç El-Baraçne Filistin kampından dumanlar yükseliyordu; kamptaki Irak Baas partisi bürosunda altı yanmış ceset bulunmuştu.

İranlılar sık sık Irak uçaklarının İran hava sahasına girdiğinden yakınıyordu; 1980 Temmuzu'nun ilk günlerinde, Irak jetleri iki gün boyu Kirmanşah eyaletinin üzerinde uçtu ve İran uçaksavarları Irak jetlerine ateş açtı. Pilotlar muhtemelen İran'ın karadan havaya savunma mevzilerinin yerlerini belirlemeye çalışıyordu. 3 Temmuz'da Tahran'daki *Kayhan* gazetesi, Irak rejiminin, Kasrı Şirin yakınında bir 'paralı ordu' kurduğunu bildiriyordu. Ağustos'a gelindiğinde, sınır hattındaki topçu ateşi artık düzenli bir hal almıştı. İranlılar, köylerinin sürekli saldırıya maruz kaldığını iddia ediyor, Iraklılar ise bu iddiayı yalanlıyordu. Bununla birlikte Irak dışişleri bakanlığı, 18-22 Eylül tarihleri arasında (Irak köylerine ve Şattül Arap çevresindeki Irak gemilerine yönelik) yirmi saldırı düzenlendiğini öne sürdü. Çok sonraları Saddam Hüseyin, İran-Irak savaşının 4 Eylül'de, Irak sınır noktalarına ve sınıra komşu petrol rafinerilerine 98 saldırı düzenlendiğini açıkladıktan sonra başladığını iddia edecekti. Irak, İran'ı, Şah ve Bağdat arasında 1975'te yapılan, iki ülke arasındaki sınırı Şattül Arap olarak tayin eden anlaşmayı ihlal ettiği gerekçesiyle kınadı ve anlaşmanın 'hükmünü yitirdiğini' ilan etti.

Büyük bir savaş kaçınılmaz görünmesine rağmen, BM Güvenlik Konseyi, Iraklılar İran top-

1 1987'ye gelindiğinde, yani İran-Irak savaşının sona ermesinden bir yıl önce, Amerikan yönetimi İran'ın, on beş Fantom'un yanı sıra, uçurabildiği sadece beş F-14'ü olduğuna inanıyordu.

raklarını işgal edene dek ihtilafı görüşmek için toplanmaya bile tenezzül etmeyecekti. Irak, Konsey'in yedi bağlantısız üyesinin BM genel kurulunu toplantıya çağırmasını engellemek için büyük gayret sarf etmişti. ABD elçiliğini işgal etmesinin ardından parya bir devlet olmadığını gösteren İran, kendi lehinde bir sonuç alabilirdi. Fakat sonunda BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan 479 sayılı karar, Irak güçlerinin İran topraklarından çekilmesini bile istemedi ve ateşkes çağrısı yapmakla yetindi; iki tarafı da tatmin etmeyen bir karardı bu. İran artık bütün dünyanın kendisine ve devrimine karşı olduğuna ve Saddam'ın saldırganlığını desteklediğine inanıyordu.

28 yaşındaki Iraklı ordu kameramanı Fethi Davud Muvaffak, o günleri hayatının geri kalanında hep hatırlayacaktı. Neredeyse çeyrek asır sonra bana, nasıl Irak savunma bakanlığından alınıp Kasrı Şirin yakınlarındaki bir bölgeye götürüldüğünü anlatacaktı: "Oraya vardığımızda, sınır karakollarımızın saldırıya uğradığını ve yerle bir edildiğini gördük. Oradaki güçlerimiz bir tugaydan daha azdı. Kasrı Şirin'e ve Serbil Şahab'a gittik. Oradaki karakollar da İran topçusu tarafından yok edilmişti. Bunu filme çektik ve birçok şehit bulduk, çoğu sınır polisiydi. Daha önce o kadar çok cesedi bir arada hiç görmemiştim. Ardından çektiğimiz filmleri Bağdat'a getirdik." Irak'ın dört bir köşesinde Muvaffak'ın çektiği film izleniyordu; Irak devlet televizyonu filmi 'Savaştan Görüntüler' başlığı altında yayına sokmuştu. Irak halkı için, belki bizzat Saddam için bir tür psikolojik hazırlıktı bu. Velhasıl 22 Eylül'de, İranlıların 'Musallat' adını vereceği savaşın ilk gününde, Saddam'ın birlikleri binlerce tank, zırhlı araç ve top eşliğinde sınırı geçti ve İran'ın 650 kilometre içine girdi.

ALTI

'Kasırga Savaşı'

GAZ! GAZ! Çabuk çocuklar!–Dil dolaştıran bir esrime,
Hantal mığferlere tam zamanında çöktü;
Fakat bazıları hâlâ feryat ediyor ve tökezliyordu
Ve ateşe veya kirece batmış bir adam gibi debeleniyordu...
Eğer işitebilseydiniz, her darbede, kan
Fışkırıyordu köpürmüş akciğerlerden,
Kanser gibi iğrenç,
Masum dillerde sağalmaz çıbanlar gibi acı..

WILFRED OWEN, 'Dulce et Decorum Est'

Saddam Hüseyin ona 'Kasırga Savaşı' diyordu. Bu yüzden de Iraklılar bizi orada istiyordu. Daha kazanmadan muzafferdiler, başarılarını daha elde etmeden kutluyorlardı. Irak'ın Londra büyükelçiliğinde Said Bezzaz vizemi vermek için sabırsızlanıyordu. Beyrut'tan Londra'ya uçtuktan sonra Irak elçiliğinin vize bürosuna koşmuştum. (Ortadoğu'da gazeteci olanlar, bu bölgede seyahat etmenin ne demek olduğunu iyi bilir; başlangıç noktanızdan sadece birkaç yüz kilometre uzaktaki bir yere varmak için çoğunlukla döne döne binlerce kilometre yol kat edersiniz.) Dumanla dolu vize odasında, ömrümce görmediğim kadar çok gazeteci bir aradaydı. BBC'den Gavin Hewitt ve ekibinin yanı sıra, sayısız radyo, televizyon ve gazete muhabiri vardı. Önce Kuveyt'e uçacak, ardından Basra'daki savaş cephesinden Irak sınırına götürülecektik. Öyle de oldu. 1980 Eylülü'nde bir gece vakti, Kuveyt'ten bizi alan Irak elçiliği arabalarıyla, filo halinde Basra'ya girdik. Gökyüzü binlerce işaret fişeğiyle ışıl ışıldı. Jetlerin uğultusu her yanı sarmıştı ve Basra'da karartma uygulanıyordu.

'Arabalardan çıkın!' diye bağırdı Iraklılar ve limuzinlerden inip yola çömeldik. Cılız ayışığı altında parlayan derme çatma Basra evleri uçaksavarların sesleriyle titrerken, biz sesleri kaydetmek için ellerimizdeki mikrofonları sıcak karanlığa uzatmıştık. Siperlerden fırlatılan işaret fişekleri altın renkli çizgiler halinde süzülüyor, Basra semalarında duman izleri bırakarak kayboluyordu. Sirenler çıldırmış gibi öterken, onca gürültünün arasında İran jetlerinin homurtusunu duyabiliyorduk. Doğuya doğru, görüş mesafesinin dışındaki Şattül Arap Nehri'nin yakınlarında bir yerden kontrolsüz bir yangın yükseliyordu. Aynı yıl Afganistan'da can yoldaşım olan Gavin, ellerini beline koymuş yolda dikiliyor, bir yandan da, "Aman Tanrım! Ne hikâye!" deyip duruyordu. Gerçekten de 'ne hikâyeydi'. Bir Arap ordusu gazetecileri savaş cephesine bir daha

K
TÜRKİYE
KÜRDİSTAN
Tebriz
Tamarçin
Mahabad
Piranşehr
Süleymaniye
Halepçe
Kasrı Şirin
Kermanşah
Tikrit
Bakuba
Ramadi
Bağdat
Felluce
Kerbela
Mehran
Necef
Amara
Susangerd
Ahvaz
Kurna
Hürremşehr
Balık Gölü
Muharebesi
Basra
Abadan
Um Kasr
Fao
Yarmadası
Harg
Adası
KUVEYT
KÖRFEZ
Hazar Denizi
TÜRKMENİSTAN
Tahran
İRAN
İsfahan
Şusta
Dezful
Karun
Kirman
Şiraz
AFGANİSTAN
PAKİSTAN
Bandar Abbas
Hürmüz
Boğazı
Fuceyre
Umman Körfezi
Ras Tanura
Bahreyn
Doha
Abu Dabi
Riyad
SUUDİ
ARABİSTAN
KIZILDENİZ
Fırat
Dicle
SURİYE
Akdeniz
Beyrut
Şam
Kuneytra
Tel
Aviv
Amman
Kudüs
ÜRDÜN
IRAK
500 kilometre

böyle buyur etmeyecek, onlara bu kadar özgürlük tanımayacak, onları koşup haber yapmaları ve askerlerle birlikte ilerlemeleri için teşvik etmeyecekti. Hamdan Oteli'nin sıcaktan kavrulan girişinde (yetkililer Basra'nın tamamında elektriği kesmişti ve klimalar artık çalışmıyordu) çalışanlar pilli radyolarını açmış, gelişmeleri dinliyordu. Sürekli savaş marşları çalınıyor, trampetler ve davullardan ibaret müziğin arasına kahramanlık naraları karışıyordu. Bir erkekler korosu, *El-Harb* El-*hatifa, nahnu nurbah el-harb el-hatifa* (kasırga savaşı, kasırga savaşı, biz kazanacağız bu savaşı), diye bağırıyordu durmadan.

Giriş merdiveninin basamaklarında durup, Basra'nın üzerini kaplayan siyah bulutları delip geçen pembe-sarı kurşun sağanağını seyrettik. Kentin doğusunda bir yerlerde, Şattül Arap'ın doğu kıyılarındaki palmiye ağaçları boyunca ve kuzeye giden yolun tamamında Saddam'ın ordusu hareket halindeydi. Gece karanlığında doğuya, İran içlerine, büyük Ahvaz Çölü'ne, Mahabad'daki Kürt Dağları'na doğru ilerliyorlardı. Basra'dan sonra bize eşlik eden Arap gazeteciler vecd halindeydi. Iraklılar kazanacaktı, Iraklılar Arap dünyasını İran devrimi tehdidinden koruyacaktı. Saddam güçlü bir adamdı, büyük bir adamdı, iyi bir adamdı. Onun zaferinden emindiler, hattâ belki Saddam'ın kendisinden bile daha emin.

Bununla birlikte gazetecilerin savaş alanına özgürce gidebilmeleri talimatı, Saddam'dan gelmiş olmalıydı. İstersek o bildik 'koruyucu rehberler' olmaksızın taksi tutabilir, cepheye giden olanca yolu kendi başımıza kat edebilirdik. Ve yine arzu edersek, enformasyon bakanlığı, yol kontrollerinden geçebilmemiz için bize eşlik edecek yetkililer verebilirdi. Fao Yarımadası'na gidip, Basra'nın güneyindeki bu hassas bölgede 'Şattın' üzerinden doğuya, İran'ın palmiyelerle kaplı kıyılarına bakmak mı istiyorduk? Sorun yoktu, gidebilirdik. Fakat Fao'ya ulaştığımızda, yarımadanın İranlıların daimi topçu ateşi altında olduğunu gördük. Sahilin 30 kilometre ilerisindeki denize kurulu petrol terminalleri El-Amaya ve El-Bekir (bu ikincisi dünyanın en modern terminallerinden biriydi ve daha dört yıl önce açılmıştı), İranlıların karadan karaya füzeleriyle ciddi hasar görmüştü bile. Iraklılar İran toplarını susturmayı başaramamıştı.

29 Eylül 1980'e gelindiğinde, Irak istilasından tam bir hafta sonra, İranlıların top mermileri her yirmi beş saniyede bir Fao civarına düşmekteydi; nehir kıyısından arabayla gitmek bile güvenli değildi. Kentteki evlerin pencereleri ve kapıları, pazaryerinin üzerinden ıslık çalarak geçip petrol depolarının yanında patlayan mermilerin gürültüsüyle çatırdıyordu. Iraklılar, Abadan'daki dev petrol terminaline saldırarak intikam almaya çalışmıştı; bir saat boyunca nehrin kenarında oturup Abadan üzerinde, 200 metre yüksekliğinde buğday başakları gibi yükselen top ateşini izledim; siyah dumanla kaplı bir alev dalgası, korkutucu bir hızla nehir kıyısına yaklaşıyordu. Iraklı bir yetkili yanıma çömelmiş, bana diğer kıyıdaki İran mevzilerini gösteriyordu. Irak radyosunun, ordunun Abadan'ı 'kuşattığı' iddiasını doğrulayacak bir manzara yoktu ortada. Basra'da iki İran Fantom'u, nehirde seyreden bir gemiyi bombalamış, yanmaya başlayan geminin gövdesi kurşunlarla delik deşik olmuştu. İran hava kuvvetlerinin gündüz saldırıları düzenlemeye hâlâ muktedir olduğunun kanıtıydı bu.

Iraklılar beş günde dört Fantom düşürdüklerini öne sürüyordu ve bir uçağın hasar görmeden kalmış yakıt deposu (Amerikalıların yakıt doldurma talimatnameleri, yerel Baas parti merkezinde sergilenen deponun üzerinde hâlâ net biçimde okunabiliyordu), iddianın en azından kısmen doğru olduğunu gösteriyordu. İranlılar Fao'daki evlere ve okullara zarar vermişti; alçak irtifada yüksek hızda saldırılar düzenleyen İranlı pilotlardan, 'askeri' ve 'sivil' hedefler arasında ayrım gözetmelerini beklemek pek mümkün değildi.

Fao neredeyse hayalet kente dönmüştü. Kent sakinlerinin, üst bagajlarına yatak denklerini bağladıkları eski ahşap Chevrolet taksilerden oluşan konvoylarla, kuzeybatıdaki Basra'ya doğru gidişlerini izliyordum (Ortadoğu tarihinin ayrılmaz parçasıdır milyonlarca mültecinin yollara

dökülmesi; Faolular da o tarihin bir parçası oluvermişti işte); arabaların arka koltuklarına oturmuş çarşaflı kadınlar, Abadan'ın yanan rafinelerine arada bir göz atıyorlardı. Bu insanlar Iraklı Şii Müslümanlardı ve şimdi İran'daki Şii kardeşlerinin ateşi altında kalmışlardı; Saddam'dan onlara bir armağan daha.

Iraklı yetkililerin, bu savaşı iddia ettikleri kadar kolay kazanamayabileceklerini daha baştan anlamaya başlamıştım. Washington ve Londra'da, malum askeri 'uzmanlar' ve fosilleşmiş eski generaller, Irak ordusunun yüksek kalitesinden, devrim sonrası İran ordusunun acemiliğinden, Irak'ın büyük oranda Sovyet teçhizatına dayalı ordusunun olağanüstü ateş gücünden dem vuruyordu. Fakat 30 Eylül'de, işgal harekatından sekiz gün sonra Iraklılar, Hürremşehr'den (İran'ın en büyük liman kenti olan bu eski Abbasi kenti, Irak'a, 'kuşatılmış' Abadan'dan daha yakındı) 15 kilometre uzaklıkta olduklarını iddia edebiliyorlardı ancak.

Basra'dan nehri geçip, köprü inşa malzemesi taşıyan Irak askeri kamyonlarının peşine takıldım (Iraklılar Hürremşehr'in kuzeyindeki Karun Nehri'ni henüz aşamamışlardı). Konvoyla birlikte Şalemçe'deki İran sınır noktasından engebeli beyaz çöle girdim. Onlarca T-52 tankını, Rus yapımı zırhlı aracı ve askerle dolu kamyonu geride bırakarak ilerledik; bütün askerler bize iki parmaklarını kaldırıp zafer işareti yapıyordu. Gökyüzü top atışlarıyla gümbürdüyordu ve çöldeki küçük bir tepenin üzerinde, yıkılmış bir İran sınır karakoluna rastladım, arabayı durdurdum ve ihtiyatla içeri girdim. İran'da, yani işgal altındaki İran'daydım. Artık vize sorunu yoktu. Bir ülkeye bir işgal ordusuyla birlikte girmek, insana hep tuhaf bir his verir; bütün o kalın kafalı küçük vize memurlarının (ki kaynayan, küçük odalarda, ter saçlarımdan aşağı akarken saatlerce bekletmişlerdir beni), pasaportunuzda o tek kelimesi okunmayan sefil damgaları olmaksızın sınırdan geçtiğinizi görebilseler nasıl köpüreceklerini düşünürsünüz. Şalemçe sınır karakolunun duvarlarındaki Ayetullah Humeyni resimleri tahrip edilmişti ve yerde elyazısıyla tutulmuş kayıt defterlerinden oluşan bir yığın duruyordu.

Savaşın enkazı altında savrulup giden belgeler beni büyüler; eve yazılan mektuplar, ordu bürokrasisinin iç yazışmaları, artık hiçbir işe yaramayan karadan havaya füze kullanım kılavuzları, çöle dağılmış ve çatısı uçmuş binaların zeminini kaplamıştır. Karakoldaki kayıt defterleri Farsça yazılmıştı; içlerinde Şalemçe sınırından geçen Iraklılarla İranlıların adları ve arabalarının plaka numaraları vardı. Son kayıt 21 Eylül 1980'e, yani Irak istilasının bir gün öncesine aitti. Yani Iraklılar savaşın 4 Eylül'de başladığını iddia etse de, istilanın arifesine kadar yolcuların (kendi vatandaşları da dahil) sınırdan rutin bir biçimde geçmesine izin vermişti.

Amerikalı bir televizyon ekibi binanın enkazı dışında durmuş, hanl hanl Humeyni'nin karalanmış resimlerini çekiyordu, muhabir kayda girmişti bile: "Irak ordusu, sınırdan İran içlerine gireli bir haftayı geçti ve şimdi Hürremşehr ile Abadan dışındaki stratejik kentlerde mevzi alıyorlar..." Evet, kentler daima 'stratejiktir' (en azından televizyonlarda hep öyledir) ve ordular her zaman sınırlardan 'girip' kentlerin etrafında 'mevzilenmek' zorundadır. Sanki her aşamanın sonucu önceden belli gibiydi. Iraklıların kısa süre sonra Hürremşehr'i 'alacağına' veya Hürremşehr'e girmeye 'hazırlanacağına' ya da İran savunmasına karşı 'zaferlerini ilan edeceğine' şüphe yoktu.

Fakat bunların zırvadan ibaret olduğunu kime anlatacaktım ki? CBC teyp kayıt cihazım omzumda asılıydı ve sınır noktasının yanında Rus yapımı 155 milimlik toplar dikilmişti; namlularını Hürremşehr'e doğrultmuş kocaman canavarlara benziyorlardı. Topçu yüzbaşısı arada bir gülerek yanımıza geliyor ve nazikçe ateş açmalarını isteyip istemediğimizi soruyordu. Bir an için, 'evet' demek istedim, Evet, ateş açın... O küçücük zaman aralığında, tam mikrofonumu ayarladığım an, yüzbaşının çoktan arkasını dönüp ateş emri vermeye hazırlandığını, derken vicdanımın sesinin bana doğru haykırdığını, o saniyede gözümün önüne parçalara ayrılan ta-

nımadığım bir gövde geldiğini ve yüzbaşının arkasından koşup, hayır hayır, ateş etme, benim için ateş etme, hiçbir şey için ateş etme dediğimi hayal ettim.

Fakat elbette kumda bir çukur bulup içine çöktüm, mikrofonumu çukurun kıyısına yerleştirdim ve çöl fırtınası saçlarıma, burnuma, kulaklarıma kum doldururken beklemeye başladım. Neden sonra İran hatlarına doğru ilk top mermisi ateşlendiğinde kayıt tuşuna bastım. O kaseti hâlâ saklıyorum. Kükreyerek ateşlenen toplar gökyüzünün altında belli belirsiz seçiliyordu ve ben Wilfred Owen'ın 'gazap saçmaya hazırlanan uzun siyah silahları' nasıl anlattığını düşündüm. Ve karşımda yirmi-otuz uzun siyah top duruyordu, kum tepelerinin ardında daha da fazlası vardı. Ve orada, sadece top seslerini değil, farkında olmadan müstakbel işitme kaybımı da kasede almıştım; o geceden sonra sol kulağım yüzde 25 işitme kaybına uğrayacak ve bir daha hiç düzelmeyecekti. Tam o an kasete şunları kaydetmişim:

> Topçular hemen önümüzde, kum fırtınasının altında, 155 milimetrelik Rus yapımı devasa toplara mermi sürüyor ve ateşlerken kulaklarını kapatıyorlar. Toplar öyle gürültüyle patlıyor ki, sonrasında kulaklarım çınlıyor. – BAAMM– Şimdi bir tanesi daha ateşlendi –BAAMMM–, namludan sanki neredeyse 6 metre uzunluğunda alevden bir dil fırlıyor –BAAMMM– Şu an dört bir yanımdan top mermileri fırlıyor; rüzgarla, –BAAMMM– şimdi bir tane daha ateşlendi, rüzgarla savrulan kum deryasının tam ortasındaki bu ağır top ateşi, inanılmaz bir manzara oluşturuyor.

Bu satırları yazarken, topların yankılarını hâlâ işitebiliyorum; yorgun ve mutsuz olduğumda ya da müzik dinlemeye çalışırken veya akşam yemeğinde benimle konuşan birini duyamazken beni bir gecede delirtiverecek o keskin ve bitmek bilmez kulak çınlaması.

Irak radyosunu açtım. Son İran mevzileri de 'düşmek' üzereydi ve Iraklı generaller Hürremşehr'e 'son taarruzdan' söz ediyordu. Beş gün önce Basralılar televizyonda Irak ilerleyişine dair havadisleri izlemekten gayet memnundu, fakat artık kentteki tüccarlar ve esnaflar, durumlarını gözden geçirmek için savaş hakkındaki bilgileri yabancı gazetecilere sormayı tercih ediyorlardı. İstilanın üzerinden bu kadar zaman geçtikten sonra, İran mermilerinin hâlâ Irak topraklarına düşeceğini kimse tahmin etmiyordu.

O akşam Basra Bölge Hastanesi'ni gezmeye davet edildik; çinilerle ve soluk mavi boyayla kaplanmış, kışlaya benzeyen kasvetli bir binaydı. İçerideki tekdüzeliği, çiçekli çarşaflarla düzgün yapılmış yataklar ve enerjik doktorlar kırıyordu sadece; tabii bir de, sağlıktan sorumlu Irak Devlet Bakanı Dr. Sadun Halife El-Tikriti'nin her yerde hazır ve nazır varlığı. Nereye gitse mutlulukla selamlanıyor ve alkışlanıyordu; kısa boylu, cana yakın, posbıyıklarının ardında muzip bir gülümsemeyle dolaşan bir adamdı. Herkes Dr. El-Tikriti'yi abartılı bir sıcaklıkla karşılıyordu ve bakan bir şaka yaptığında, hastanenin mermer koridorları kahkahalarla inliyordu. Basra Hastanesi, son bir hafta içinde kentte yaralanan beş yüz kişinin neredeyse hepsini barındırıyordu, fakat El-Tikriti hastaneyi turlarken aklında hastalardan daha fazlası vardı. Yabancı basın mensuplarını, sivilleri bombalamanın kötülüklerine dair kısa, keskin bir nutukla karşıladı; bakan-doktor şimdi gülmeyi kesmiş, yumruğunu masaya vura vura, İran hava kuvvetlerinin alenen Iraklı çocukları öldürdüğünü iddia ediyordu.

Çocuklar koğuşuna yöneldi El-Tikriti. Minik, dehşetle çarpılmış yüzleriyle sargıların altından bakan çocuklar ve beyaz önlüklü doktorları köylülere özgü o tedirginlikle izleyen sessiz annelerle dolu, perdeleri kapalı uzun bir odaydı burası. "Mesela şu küçük kızı ele alalım," dedi iyi doktor, güzel kocaman kahverengi gözlü, kıvırcık siyah saçlı çocuğun yanında bir an durarak. "Daha üç yaşında ve bir bacağını kaybetti." El-Tikriti, bunları söyledikten sonra, sözlerinin doğruluğunu kanıtlamak istercesine kızın örtündüğü çarşafı çekti; gerçekten de sol bacağın yerinde bandajlı bir eklentiden başka bir şey yoktu. Birdenbire çıplak bırakılan küçük

kız mahcubiyetle yüzünü buruşturdu, fakat El-Tikriti, arkasında üniformalı bir milisle birlikte, çoktan uzaklaşmıştı kızın yanından. Milis sivil hayatta bir hastabakıcıydı, fakat şimdi kamuflaj ceketi ve belindeki tabancasıyla yatakların arasından geçerken hastaneyle tuhaf bir zıtlık arz ediyordu; özellikle de ikinci çocuklar koğuşunun sonuna vardığımızda.

Zira orada, karanlık bir köşede beş yaşında bir erkek çocuğu yatıyordu, her tarafı sargılıydı, İranlıların attığı bir yangın bombasıyla korkunç şekilde yanmış ve henüz hayati tehlikeyi atlatamamıştı. Burun deliklerinde plastik hortumlar vardı, göğüs kısmı ve uylukları ince tüllerle kaplanmıştı, yaşlı gözlerini acıyla kısmıştı; gözleri, düşünmek bile istemeyeceğimiz bir ızdırabın küçük mahrem dünyasına açılan kapılardı adeta. Çocuk yüzünü yastığına doğru çevirdi, derin derin nefes aldı; bunun üzerine milis öne çıkıp küçük bandajlı kafayı tuttu ve basının tetkik edebilmesi için tekrar eski haline getirdi. Çocuk acıyla baktı bize; bu muameleyi protesto etmeye kalkışan bir gazeteciye de gerekli cevap verildi: Milis tıbben eğitimliydi, içimiz rahat olsundu.

Ardından Dr. El-Tikriti bizi hızla yandaki yatağın başına sürükledi ve söylevini sürdürdü: O yataktaki çocuk da insafsızca acı çekmeye mahkum edilmişti, asla kavrayamayacağı bir gaddarlığın hedefi olmuştu, işte İranlıların canavarlığının bir kanıtı daha karşımızda duruyordu. Derken sirenler çalmaya başladı ve uzaklarda bir yerden uçaksavar sesleri duyuldu. Başka koğuşlar da vardı; Bangladeşli denizciler de İran jetlerinin bombalarından payını almıştı. Dr. El-Tikriti birbirinden zayıf adamların üzerinden çarşafları çekip çekip onları çırılçıplak bırakıyor, onlar da mahcubiyetle örtünmeye çalışıyordu; Dakka sokakları için uzuvları kesilmiş, bacakları olmayan yeni bir dilenciler kuşağı yatıyordu sanki Basra Hastanesi'nin yataklarında. Petrol tanklarının cehennemî patlamalarına yakalanmış petrol işçileri vardı sonra; yanmış yüzleriyle tavana bakıyorlardı ve dehşet verici bir an, doktorlar bir adamın yüzünü saran bandajları çıkarmaya başladı. El-Tikriti geniş geniş güldü. "Bu insanlardan bazıları İngilizce biliyor," dedi yatakları göstererek. "Ne olduğunu niye kendilerine sormuyorsunuz?"

Kimse bu öneriye yüz vermedi, fakat Iraklı bakan misafirlerini çoktan Şattül Arap yakınlarındaki eğitim hastanesine götürmeye karar vermişti bile. Altı katlı bir binaydı bu; tıp merkezinden ziyade resmi bir devlet binasına benziyordu. İran top mermisi dördüncü kata isabet etmiş, dört hastayı yaralamıştı; doktor, bunun da kasıtlı bir saldırı olduğunu iddia ediyordu, zira hastaneye üzerinde kızıl ay olan beyaz bayraklar asılmıştı. Fakat olsa olsa bir metrekarelik bayraklardı bunlar ve doktorların hastane terasına boyadığı koyu kızıl ayı, betonun renginden ayırt etmek çok zordu. El-Tikriti tavana sıçramış kan damlalarını göstererek, "Araplar bunu asla yapmaz, sivillere asla saldırmaz," dedi. Fakat binadan ayrılırken, kapıya hasar görmüş, arkası açık bir kamyon yanaştı. Kasasında iki ceset vardı, üzerlerini yarı yarıya örten kirli battaniyelerin altından, dört çıplak kahverengi ayak çıkmıştı. Şoför cesetleri ne yapması gerektiğini sordu; Dr. El-Tikriti yakınlarda gazeteci görmeyince, "Nereden aldıysan oraya götür," diye kestirip attı.

İlk Iraklı komandolar Şattül Arap üzerindeki Karun Nehri'nin batı kıyısına ulaştığında, Irak'ta takvimler 2 Ekim'i, saatler ise 12:23'ü gösteriyordu; dört küçük siluet, yanmış ve devrilmiş kamyonlarla dolu mevzileri aşıp, rıhtım tarafına doğru el bombaları fırlatarak, Hürremşehr sahili boyunca koşturuyordu. Onları, sadece 400 metre uzakta, yıkıldı yıkılacak bir barakaya yığılmış kum torbalarının üzerinden, Irak ordusuna ait bir dürbünle bakarak izleyebiliyordum. Bu arada hemen yanımdaki Iraklı keskin nişancı, Karun Nehri'nin diğer tarafındaki İran mevzilerine kurşun yağdırıyordu.

Diğer yanımda ise Agence France-Presse'ten Pierre Bayle vardı; asla paniğe kapılmayan pragmatik bir adamdı, bu özellik ona, uzak diyarlardaki lejyonerlik günlerinden miras kalmış olmalıydı. Rıhtım bölgesine hareket eden her Iraklıdan sonra bana dönüp, "Fena değil, fena

değil," diye mırıldanıyordu. "Bu çocuklar hiç fena değil." Olağanüstü bir manzaraydı; adeta Kırım savaşının romantize edildiği yağlıboya tablolardan fırlamış bir zırhlı birlik taarruzuydu. Askerler bir doktan diğerine koşarak ilerliyor, etraflarında roketler patlarken kendilerini kum torbalarının arkasına atıyor, ardından nehir kıyısındaki son İran mevzisine el bombaları fırlatıyorlardı. İranlılar makineli tüfekler ve roketlerle karşılık veriyordu. Kurşunlar, neredeyse bir saat boyunca, sığındığımız küçük ada plantasyonunun üzerinden vınlayarak geçti, arkamızdaki palmiye ağaçlarına saplandı ve adayı Irak topraklarına bağlayan dubalı metal köprüyü çınlatıp durdu. Ancak saatler sonra Iraklılar Karun'u Şattül Arap'ın 4 kilometre yukarısından geçmeyi başardı ve karşı tarafa bir tank bölüğü gönderip (nihayet) Abadan'daki İranlıları kuşatmaya başladı. Bizzat İran radyosu, 'düşman birliklerinin' kentin kuzeyine 'sızdığını' kabul ediyordu.

Karun Nehri Şattül Arap'a dik açılarla dökülür; bizim bulunduğumuz yer iki nehrin karıştığı noktanın neredeyse tam karşısıydı (dümdüz Um El-Rassas plantasyon adası da Şatt'ın tam ortasındaydı) ve bu sayede Iraklıların nehir kıyısını ele geçirişini sonuna dek izledik. Irak top mermileri, arkalarındaki bir grup terk edilmiş Chieftain tankını durmadan vuruyordu; İranlılar, geri çekilişleri Karun'da kesilince tankları bırakmak zorunda kalmıştı. Bütün sabah ve öğlen Iraklılar Abadan'ı topa tutarken, küçük adada, tam başımızın üzerinde, jet motoruna benzer uğursuz bir gürültü dolaşıp durdu.

Top mermileri çıplak gözle görülemeyecek kadar hızlıydı, fakat bir süre sonra gölgelerinin nehrin üzerinde hareket ettiğini fark ettim; suyu ve küçük çeltik tarlalarını hızla aşıyor, Abadan'a düştüklerinde duyulan korkunç patlamalar, ne kadar etkili olduklarını gösteriyordu. Gözlerimi bu acayip fenomenden alamıyordum. Top mermileri yere inmeye başlamadan önce azami yüksekliğe ulaşırken, sanki suyun üzerine minyatür bir bulut gelip yerleşmiş gibi, yanımızda küçük gölgeler (nehre saçılan minik, korkutucu siyah sivilceler misali) geziniyordu. Derken gölge küçüldükçe küçülüyor, uzaktaki kıyıya doğru tüyler ürpertici bir hızla ilerlemeye başlıyor ve güneş ışığında kaybolup gidiyordu.

Top mermilerinden biri, nehrin öbür yakasına demirli büyük bir gemiyi vurmuştu; yanmaya başlayan geminin güvertesinden yükselen alevler neredeyse 100 metreye ulaşıyordu. Yangının merkezinde beyaz bir yoğunluk vardı, öyle parlaktı ki yüzümün yandığını hissedebiliyordum ve bakmaya çalıştığımda gözlerim acıyordu. Irak topçu ateşinin ve İran mermilerinin küçük barakamızın etrafında yarattığı gürültü zaman zaman öyle yoğunlaşıyordu ki, Irak askerleri pencerelerin arkasına, ada üzerindeki terk edilmiş köyün ara sokaklarına çöküyorlar; birbirlerine bağırarak seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Bir yüzbaşı (muharebe üniformasının üzerindeki küçük altın madalyon Baas partisi üyesi olduğunu gösteriyordu), adamlarının nehrin öbür tarafındaki kendi askerlerini vurmasından korkuyordu ve sürekli nehrin daha aşağısına ateş etmeleri emri veriyordu. Geniş bir göğsü, büyük, butlu kolları ve sol yanağında yara izi olan uzun boylu bir Iraklı keskin nişancı, dürbünlü, kocaman Sovyet Dragunov tüfeği eşliğinde yıkık dökük barakamıza girdi. Bize bir okul çocuğu gibi sırıttı, yüzünü kaşıdı, tüfeğini kırılmış pencereye yerleştirdi ve İranlılara doğru iki el ateş etti. Derken bir top mermisi, dışarıdaki palmiyeleri sarsıp tavandan sıva parçaları dökerek çok yakınımıza düştü.

Iraklılar nihayet propagandalarını gerçeğe uydurmayı başarıyor gibiydi. Hürremşehr ve Abadan'ı aldıkları, böylece Şattül Arap'ın her iki yakasını kontrol ettikleri takdirde, bütün su yolunun fiziki denetimini de ele geçirmiş olacaklardı –ki savaşın görünürdeki sebeplerinden biri de buydu. Iraklıların şimdi İran'ın 80 kilometre içlerindeki Dezful ve Ahvaz'a ilerlediklerine dair haberler geliyordu; Iraklıların Ahvaz radyo istasyonunu çoktan ele geçirdiklerine dair iddialar eksik değilse de, pek inandırıcı değildi. İstasyonu on iki gün önce de ele geçirmişler, fakat sonradan gazeteciler istasyonun İran toplarıyla yerle bir oluşunu seyretmişlerdi. Ve İran'ın

Abadan müdafaasının sertliği kimsenin dikkatinden kaçmamıştı. Hürremşehr'de bile hâlâ savaşıyorlardı, keskin nişancıları rıhtımdaki vinçlerin tepesinden sürekli ateş ediyordu.

Barakamızdaki Irak askerleri, Um El-Rassas'tan ayrılırken bizi keskin nişancılar konusunda uyarmıştı. İranlılar bizi barakanın yanında göremiyor olsalar da, adayı Şattül Arap'ın batı kıyısına bağlayan demir köprüye geldiğimizde açıkça onların karşısına çıkmış olacaktık. Pierre Bayle ile birlikte ağaçların arasından hızla yürüdük, arada bir kurşunların yakınımıza düştüğünü duyuyorduk, fakat köprünün eşiğine gelene kadar soğukkanlılığımızı koruduk. Orada yine suyun üzerinde esrarengiz bir biçimde süzülen mermi gölgelerini gördüm. "Robert, koşmak zorunda kalacağız," dedi Bayle, fakat ben aynı fikirde değildim. Belki parlak gün ışığı, belki palmiyelerin cennetten çıkma yeşilliği, köprüden geçerken kimsenin bize dokunmayacağına inandırmıştı beni (veya buna inanmak istemiştim).

Yanılıyordum elbet. Biz dar demir köprüye çıkar çıkmaz üzerimize kurşun yağmaya başladı; bazıları öyle yakınımızdan geçiyordu ki, arkalarında bıraktıkları hava boşluğunu hissedebiliyordum. Derken nehrin üzerinde yaylım ateşle oluşan bir çizginin bize doğru yaklaştığını gördüm. Artık koşuyordum, fakat tehlikeli ve çocuksu bir yetenekle, kurşunlar suyun üzerinde küçük kabarcıklar halinde köprüye doğru ilerlerken, bu sahnenin Hollywood filmlerinde nasıl görüneceğini düşünmekten de kendimi alamıyordum. Ve sonra kurşunun sudaki o heyecanlı seyahati demir köprüde son buldu; şimdi etrafımızda, nişan alınarak ateşlenen kurşunlar sekiyordu. Burnumun dibindeki bir metal parçasının, isabet eden kurşunla yamulduğunu gördüm. Daha hızlı koşuyordum şimdi, fakat bir tür uyuşukluk da sarmaya başlamıştı gövdemi, bütün bunların gerçek olmadığına dair tehlikeli bir his, sürekli 'bırak ne olacaksa olsun' diyen bir iç ses... Hiç fark etmeden o sese kulak vermiş olmalıyım ki, saniyeler içinde Bayle'ı yanımda buldum, kaset kaydediciyi benden alıp sol kulağıma, "Koş koş!" diye bağırdı ve sırtımdan itti. Köprünün sonuna yaklaştığımızda, beni kollarıyla kucakladı ve ikimiz birlikte Şattül Arap'ın sularına atladık, kurşunlar hâlâ etrafımızda dans ediyordu. Kıyıya kalan son metreleri çamurlu suda yürüyerek kat ettik, karaya kendimizi zor attık ve havantopu mermileri köprünün etrafında parçalanıp şarapneller demire çınlayarak çarparken palmiye ağaçlarının arkasına saklandık.

Ağaçların arasında yalnız değildik: Bir Irak müfrezesi Hürremşehr'e havantopu yağdırıyordu. Çavuş, Pierre'le bana bir el işareti yaptı ve askerlerin arasında, oracığa, çamur falan dinlemeden, yorgunluktan bitmiş halde serildik. Askerlerden biri bize çay getirdi; Bayle'e baktım, o da bana baktı. Aynı şeyi düşündüğümüzü anladım: Saddam yutabileceğinden büyük lokma ısırmıştı. Kasırga savaşına falan benzemiyordu bu, büyük ihtimalle uzun, ızdıraplı bir cephe savaşı yaşanacaktı. O öğleden sonra Hamdan Oteli'ne döndüğümüzde, eski teleks makinesinden haberimi gönderdim ve kaseti de vakit geçirmeden Londra'ya yolladım. İşimi bitirdikten sonra da odama çıkıp on beş saat uyudum. Bu işin macera kısmı giderek yok olmaya başlamıştı.

Peki atlattığımız onca badireye rağmen savaş alanına tekrar tekrar dönmenin ne alemi vardı? *Times*'ın dış haberler servisine, param suyunu çekmiş olmasına rağmen, neden Basra'da kalacağımı söyledim? Kuşkusuz, büyük tehlikeler eşliğinde tanık olduğum tarihin bir parçasını daha görmek istiyordum. Eğer Saddam'ın, saldırısının karşılaşacağı direnişi (İranlılar cesaretle karşı koyuyordu) acayip bir biçimde azımsadığı doğru çıkarsa, Irak ordusu Humeyni'nin çağrısına uyup isyan edebilirdi pekâlâ. Bu da Saddam rejiminin sonu veya Irak'ın İran tarafından işgal edilmesi ve nihayetinde bir başka Şii İslam Cumhuriyeti'nin kurulması (velhasıl Amerikan ve Arap kâbusunun gerçeğe dönüşmesi) anlamına gelebilirdi.

Fakat savaş bir gazeteci için bulunmaz, ızdıraplı, çekici, eşsiz bir deneyimdir de. Bu uyuşturucunun bir şekilde imha edilmesi gerekir. Eğer onun cazibesine kapılırsa, gazeteci pekâlâ ölebilir. O zamanlar gençtik. Afganistan'daki Sovyet işgaline daha yeni tanık olmuş, Lübnan iç

savaşını ve İsrail'in 1978'deki ilk işgalinin sonuçlarını takibe ne zamandır kendimi fena kaptırmıştım. Derken İran devrimi patlak vermiş, hemen ardından bir çetin sınavın daha, İran-Irak savaşının ortasına düşmüştüm. Bu benim savaşımdı. Ya da her sabah Irak cephe hatlarına gitmek üzere kalktığımızda böyle hissediyordum. Ve bu yüzden, Şattül Arap'ta sıcaktan kavrulan bir sabah, bu kez Gavin ve ekibiyle birlikteyken, bir kez daha ölümün eşiğine geldim. Yanımda yine CBC'in kayıt cihazı vardı ve (bu satırları yazmadan önce) o gün kaydettiğim kaseti oturup bir daha dinledim. Kasette, kalbi güm güm vurarak konuşan adam, işte o gün savaşın ne kadar dehşet verici olduğunu anlamaya başlamıştı.

Uzakta, nehrin üzerindeki gemilerin neredeyse hepsi yanıyordu; kameraların önünde cereyan eden bir yıkım gösterisiydi bu. Fakat biz bir kez daha Irak hatlarını geçip nehre varmak zorundaydık ve şimdi İranlılar kendilerini vinçlerin tepesine iplerle bağlamıştı, üstelik sadece tüfek değil el bombaları da vardı. İşte o gün CBC için yaptığım kaydın dökümü:

FISK: Şimdi terk edilmiş bu köyden geçiyoruz, görünürde gerçekten kimse yok, sadece çatılardaki bir avuç Irak askeri ve onları göremiyoruz. Fakat çok yakınlardan hafif silahlarla şiddetli ateş açılıyor. *Giderek yoğunlaşan silah sesleri.* Evet, araba orada, Gavin...

HEWITT: Aşağıya, aşağıya.

FISK: Evet, oradalar. *Bu kez daha yakından silah sesleri.* Niye gazeteci olduğumu merak etmeye başlıyorum. *Kalbimin çarpıntısından sesim kesik kesik çıkıyor.* Bir bahçeye doğru ilerliyoruz, belli ki bir okul burası. Sıralar sınıflardan çıkarılıp bahçeye yığılmış.

Yaklaşan bir havan topunun sesini, muazzam bir patlama takip ediyor; gürültü sesimi bastırıyor ve kayıt cihazının üzerindeki ses denetimini bozuyor.

FISK: Bence geriye dönelim, bu yoldan, hadi. *Onlarca silah sesi ve Gavin'in konuşması, BBC ekibi ve Fisk hayatları için, nefes nefese koşuyor.* Güvenliğimiz için arabaya dönüyoruz. Hey, bu çok yakındı. Sanırım bizi görebiliyorlar. Gidelim! Gidelim! Orada...

HEWITT (*ekibe*): Evet, hadi, hadi, çıkıyoruz buradan. Gidebiliyor muyuz? Lanet olsun!

Kaydın devamında, Irakh şoförümüze gazlamasını söylüyoruz, hattâ bunu yapmasını bağırarak istiyoruz. "Sür, sadece sür!" diye telaşla bağırıyor bizden biri ve uzaklaşmaya başladığımızda, ben mikrofona dönüp, Londra'daki CBC bürosundaki George Lewinski ve Sue Hickey'e şu mesajı veriyorum:

George ve Sue, umarım şu an bunları dinliyorsunuzdur. Lütfen, lütfen, elinizden geldiğince ne kadar tehlikeli olduğunu anlatın. Ve lütfen ne olursa olsun bu kaseti saklayın, hayatımın geri kalanında, İrlanda'daki küçük evimde otururken, bu günü hatırlamak istiyorum. Ne yaparsanız yapın, bu kaseti atmayın!

Kaset hiçbir zaman onlara ulaşmadı. Kaseti Basra'da, Kuveyt Havaalanı'ndan gönderilmek üzere sınırdan geçirmesi için Iraklı taksi şoförümüze verdim, fakat şoför sınırdan geri çevrildi. Dört saat sonra, mahcup mahcup sırıtarak ve kasetimi arabanın camından ölü bir balık gibi uzatarak, otelin dışında duruyordu. Kaydı daha sonra hışırtılı bir telefon hattı üzerinden Londra'ya aktardım. Kanadalıların kaydı nasıl yayına soktuğunu Tanrı bilir; sonradan bana, Yukon, White Horse'taki bir kamyon şoförünün Toronto'daki CBC'ye telefon açıp, "Bunlar gerçek miydi?" diye sorduğunu anlattılar.

Bir anlamda, gerçekti. O kayıt, bir şey için hayatlarını riske atan nispeten genç dört ada-

mın gerçek sesiydi. Peki o 'şey' neydi? Hiçbir şey mi? Bence değil. Hayatımızı tehlikeye atarak, yaptığımız işe sahicilik kazandırdığımızı düşünüyorum; o sahicilik bize, yazdıklarımızın doğruluğu konusunda hükümetlere (veya diğer gazetecilere) meydan okumamız gerektiğinde ihtiyacımız olan güvenilirliği kazandırdı. O kaydı yaparken yaşadığım tecrübe, Irak'ın bu devasa savaşı 'kazanamayacağı' konusunda bende en ufak bir kuşku bırakmamıştı. O Ekim ayında şu satırları, bir İran topçu birliğinin karşı taarruzu sırasında yazdım: "Eğer mevcut durum mantıki sonucuna götürülürse, Irak topları Hürremşehr'e değil, İran topları Basra'ya yağacak." Altı yıl sonra da olsa, tahminimde haklı çıktım.

Basra'daki Bailey köprüsünden artık durmadan askeri ambulanslar akıyordu. Şalemçe'deki sınır noktasına bir kez daha gittim; kumda öylece yatan yaralı Iraklılar vardı artık karşımda, hemen yanlarında askerler, 155 milimetrelik toplara mermi sürüp sınırın öte yanına ateşlemeyi sürdürüyordu. Hoplaya zıplaya çölden çıkıp gelen bir ambulans, palmiyelerle yarı yarıya çevrili bir kum çukuruna saplanıp kaldı. Ambulanstan sedyeyle bir piyade erini alıp omzundaki kana batmış bandajları çıkardılar ve eski polis karakolunun gölgesindeki derme çatma bir yatağa yatırdılar. İranlı bir keskin nişancının vurduğu adam hâlâ çok acı çekiyor, fakat tepesinde şıringalara ağrı kesici çeken üç sağlıkçı erin korkusundan sesini çıkarmıyordu. Toplar dakikada bir mermi ateşliyor, binanın duvarlarını sarsan muazzam patlama sesleri doktorların da ödünü patlatıyordu.

İkinci Iraklı yaralıyı da kumların içinden çıkarıp getirdiler, isabet alan bir tanktan fırlamış bir erdi bu; patlamanın etkisiyle şoka girmişti. Arkadaşları onu karakolun bahçesine taşırken başı kontrolsüzce bir yandan öbür yana savruluyor, dizleri acıyla bükülüyordu. Omzundan yaralanmış asker hafif hafif inliyordu. Hürremşehr'e doğru ateşlenen her top mermisinde şoka girmiş askerin gözleri yuvalarında oynuyor, kolları iki yanında kukla gibi sallanıyordu.

Irak ordusunun güney cephesindeki ileri ilkyardım istasyonu kasvetli küçük bir binadan ibaretti; zemini kaplayan kurumuş kan lekeleri, Irak ordusunun 'kasırga savaşı'nı ağır kayıplarla yürüttüğüne delaletti. İstasyonun sorumlusu açık sözlü biriydi. "Bu eski bir bina ve İranlıların bütün haritalarında işaretli," diyordu. "Buraya da ateş edecekler ve ölü sayısı artacak." Kederli bir gülüş fırlattı bana. Üç dakika sonra da İran mermileri yağmaya başladı, Iraklı nişancılar hemen kalkıp siperlerine girdi.

Hürremşehr-Şalemçe otoyolunda (ki güvenli olduğu söylenen ve uzun süredir Iraklıların elinde olan bir otoyoldu bu) seyreden bir cipin sürücüsü, İranlıların konvoya açtığı top ateşinde yanarak ölmüştü. Tek bir büyük İran kenti düşmemişti ve kuzeydeki Kasrı Şirin hariç tutulursa, Iraklıların bütün ele geçirebildikleri, 3 bin kilometrelik boz, çorak çöl toprağından ibaretti. İranlılar son derece akıllı bir taktikle, kayalık ve kumdan oluşan bu bölgeden tepelere çekilmişti. Şimdi savaşı buradan sürdürüyorlardı.

Gavin Hewitt'le birlikte Basra'daki askeri hastaneye gitmek istediğimizi bildirdik. İki dakikada izin verildi ve kimse hastanedeki yaralı askerlerle konuşmamıza engel olmaya kalkışmadı. Bütün yaralılar aynı hikâyeyi anlatıyordu: İran savaş helikopterlerinin (Amerikalıların Şah'a sattığı Cobra'lardı bunlar) sürpriz saldırıları ve birdenbire doğudan çıkıveren Fantom jetleri... Ağır yanıkları olan bir tankçı, jet motorlarının sesini duyduktan sadece bir saniye sonra füzenin tankını vurduğunu anlatıyordu; gövdesinin dörtte biri bir anda yanan petrolle kaplanmıştı. Irak ordusunun nakliye birimine bağlı bir er, Ahvaz'ın güneyinde, cipine isabet eden bir İran helikopter roketiyle araçtan fırlamıştı; yolda yatarken, cipin enkazından kurtulmaya çalışan diğer arkadaşlarının, aniden ortaya çıkıveren bir Fantom tarafından bombalandığını görmüştü.

5 Ekim'de Iraklılar nihayet Hürremşehr'e girdi ve biz de onlarla gittik. Karşımızda yanmış, yıkılmış bir kent bulduk. Sadece yaşlı bir İranlı Arap vardı ortalıkta (Saddam'ın 'kurtarmaya'

çalıştığı, milyonlarca Arabistanlı Arabın tek temsilcisi). Derin yüz çizgileri ve beyaz sakalıyla toprak damlı evinin taş zemininde oturmuş, Iraklı bir askere çay demliyor, yabancıların sorularını yanıtlamayı reddediyordu. 'Kurtarılmıştı.' Ne de olsa, Londra'daki İran elçiliğini basan silahlı eylemcilerin, El-Muhammere adıyla andıkları memleketleriydi burası. Saddam'ın Danzig'i olacaktı, ileride uzanan çöl de Sudetenland'ı. Iraklılar, İran'ın Araplarını kurtarmaya gelmişti, fakat sadece kentin tek ana caddesinde yürüyebiliyorduk. Bir zamanlar işlek olduğu söylenen caddede, şimdi devrilmiş telefon direkleri ve tek katlı karanlık dükkânlar vardı. Yorgun Iraklı askerler, yüzleri çamura batmış bir halde, kapı önlerinde oturuyor ve oluklu sac levhaların koruması altında konuşuyordu.

Irak savunma bakanı ve Saddam'ın birinci kuzeni General Adnan Hayrallah, İranlılara ateşkes önermişti (Irak'ın İran topraklarından çıkmak gibi bir düşüncesi yoktu, sadece dünyaya Irak'ın 'barışçı niyetlerini' göstermek istiyorlardı), fakat tek taraflı ateşkesin başlamasından altı buçuk saat sonra İranlılar işgal altındaki Hürremşehr'e ateş açtı. Karun Nehri yanındaki yıkılmış bir evin bahçesinde oturmuş, Irak ordusundan Albay Ramsi'yi dinliyorduk. Yorgunluktan kapandı kapanacak gibi görünen kan çanağına dönmüş gözleriyle, askerlerinin kentin ve limanın kontrolünü ele geçirdiğini iddia etmekteydi ki, etrafımızdaki evlerin ve bahçelerin üzerine top mermileri yağmaya başladı.

Caddenin sonundaki köprü patlamalarla çatırdamaya başlarken, bir teğmen yanımıza gelip, "Lütfen şimdi gidin, zira güvenli değil," dedi. Bahçe kapısından giren bir Iraklı komandonun sağ yanağından kan akıyordu, şarapnel yarası almıştı. Irak Özel Kuvvetleri'ne bağlı askerler (gülerek gazetecilere o bildik zafer işaretini yapmıyorlardı artık) boş bir havuzun kenarında oturmuş, bize somurtarak bakıyorlardı. İran Devrim Muhafızları, Karun Nehri'nin batı yakasındaki ağır hasarlı binaları hâlâ ellerinde tutuyorlardı; altı Chieftain tankıyla merkez postanesini geçip en yakındaki Irak komando noktasına ateş ediyorlardı ve nihayet Irak mevzilerinden birini vurdular. Evin bahçesinden çıkıp koşarken, son olarak bir Irak tankını görebildim; topunun namlusunu durmadan döndürüp paletleriyle asfaltı un ufak ederek kent merkezine doğru ilerliyordu.

Irak tankları şimdi Hürremşehr kıyısı boyunca mevzilenmişti. Limana çok ani girmiş olmalıydılar, zira dokların her yanında hâlâ boş yük vagonları, yarı boş taşıma arabaları ve hasar görmüş vinçlerden sarkan yanan konteynırlar vardı. Bazı Irak askerleri konteynırların içindeki malları yağmalıyordu; gayet tuhaf içerikli bir hırsızlıktı bu: Suzuki motosikletler, futbol topları, Hollanda'dan gelen kedi mamaları ve Çin işi pinpon raketleri...

Rıhtımın açığına demirlemiş gemiler günlerdir yanıyordu. Yugoslav şilebi *Krasica*'nın kaptanı, mermilerle kalbura dönmüş gemisinin arka güvertesinde korkuluklara yaslanmış, geniş geniş sırıtıyordu. "Her iki taraf da on beş gündür durmadan bizi vuruyor," diye bağırıyordu. "Biz de aşağıda oturup kâğıt oynuyoruz ve bira içiyoruz – ne yapalım başka?" Beterin de beteri vardı, Yugoslav kaptan doğuya doğru dönüp baksa dumanlar içinde yanan başka bir gemi görecekti. İtalyan şilebi *Capriella*'nın kaptan köprüsü, bacası ve üst güvertesi cayır cayır yanıyordu. Bir başka İtalyan gemisinin mürettebatı ilk bombardımanda çıkan yangını söndürmeyi başarmış, fakat bombardıman devam edince gemiyi bırakıp bir Kore şilebine sığınmaya çalışmıştı. Koreliler onları reddedince, bu kez bir Yunan gemisine sığınmışlardı. Çin gemisi *Yung Chun*'un gövdesinde roket ve mermi delikleri vardı. Daha doğuda, hepsi coşkuyla yanan daha büyük gemiler de vardı.

Bu gemilerin hiçbiri bir daha denize açılmayacaktı. Sekiz yıl boyu limanın kenarında birer enkaz olarak kalacaklardı. Fakat Basra'da, limana demirlemiş doksan büyük şilebin mürettebatı hâlâ bordadaydı ve öfke içinde, gerçek bir ateşkes sağlanırsa çabucak kaçmanın yolunu

gözlüyorlardı; onlar da, neredeyse çeyrek asır sonra hâlâ limanda çürüyor olacaklardı. Halife Ömer Bin Hattab'ın 638'de kurduğu bu liman kenti için dokunaklı bir manzaraydı bu; 1914 ve 1941'de Britanya işgaline uğrayan kent, 2003'te de aynı kadere maruz kalacaktı. Basra, Britanyalı tüccarlar için 1643'ten beri çok önemli bir kentti ve kentin pis kokulu altı kanalının ardında, Osmanlı evlerinin işlemeli ahşap kapılarını ve zarif panjurlarını bulmak mümkündü. Halife Ömer, kimseye kentin palmiyelerini kesme izni verilmemesi yönünde hüküm koymuştu, fakat şimdi, ırmak kollarıyla yol yol kesilen plantasyonlarda, binlerce palmiye tepesi kesilmiş veya yanmış bir halde ölümü bekliyordu. Uzun yıllar önce o ırmak kollarında süzülen ondokuzuncu asır buharlı gemileri, artık çürüyen birer endüstriyel teknoloji müzesi görünümündeydi. Birkenhead ve Belfast tersanelerinin kızaklarından haklı bir zafer duygusuyla denize indirildikleri günler çok uzaklarda kalmıştı. Basra turist bürosunun, herhalde talihsiz bir coşma ânında ürettiği 'Doğu'nun Venedik'i' sloganında bile imparatorluğun izlerini bulmak mümkündü. Şattül Arap Oteli, Britanya İmparatorluk Havayolları'nın Şatt'ta inen deniz uçaklarının mola yeriydi; yolcular, hâlâ Britanya yapımı gemilerin maketleriyle dekore edilmiş olan salonda ağırlanıyorlardı.

Iraklılar artık her geçen gün, zafere o kadar da çabuk ulaşamayacaklarını öğreniyorlardı; en azından haftalar, belki aylar, hattâ yıllar gerekecekti bunun için. Hürremşehr çevresindeki Irak ordusu, on günde ancak 8 kilometre ilerleyebilmişti. Kentte, kırmızı paraşütçü beresi takan ve sürekli kısa bir kamçı taşıyan Iraklı bir albay, İranlıların hâlâ sıkı çarpıştığı konusunda bizimle hemfikirdi. Daha o konuşurken, yanımızdan kanlar içinde genç bir asker geçirdiler; yaralı asker, "Ölüyorum!" diye bağırıyordu. Aynı gün konuştuğum bir başka subay, "İranlıların savaşmayacağını düşündük. Fakat şimdi inancım o ki, ne olursa olsun savaşacaklar," diyordu.

Savaş inanması güç manzaralarla sürüyordu. Hamdan Oteli'nin lobisinde, "Gelin gelin," diye bağırdı enformasyon bakanlığından bir rehber bize doğru. "İranlı esirleri görmelisiniz." Savaşan taraflar açısından, esirlerin ilk teşhiri olacaktı bu; nihayetinde iş, binlerce esir askerin teatral bir biçimde sergilenmesine kadar varacaktı. Basın için iyi bir 'fırsat' olan bu uygulama, Cenevre Konvansiyonu'nun bariz ihlalinden başka bir şey değildi. Fakat o parlak Ekim sabahı, İranlıların neye benzediğini görmek için gittik. Gavin'in yerinde yorumuyla, 'kafesteki hayvanlar' gibiydiler.[1]

Beton duvarlı bir kışla kulübesinin uzak köşesinde oturuyorlardı, bir grup dağınık siyah saçlı genç adam, bazıları sargılar ve hepsi İran ordusunun gösterişsiz, kırışık üniformaları içindeydi. Tıraşsız on yedi adam, son üç gündür üzerinde uyudukları çıplak şiltelere oturmuş, televizyon kameralarına doğru esnemekteydi. Iraklı bir teğmen, onlarla konuşma iznimizin olmadığını söyledi ve İranlılar, beklenti içinde kendilerine yönelmiş kameralara ve mikrofonlara öylece baktılar. Bir gazetecinin aralarında İngilizce bilen olup olmadığını sorması üzerine, kafesli pencerenin altında oturan sakallı genç bir adam Almanca konuşabildiğini söyledi, fakat teğmen derhal susturdu onu ve kendisi söze girdi: "Ahvaz ve Muhammere'de esir alındılar. Başka ne öğrenmek istiyorsunuz, bana sorun."

Fakat esirler elleri ve yüzleriyle konuşuyordu. Yarısına yakını yaralıydı, başları ve kolları sargılıydı. Duvara sırtını dayamış ince genç bir esir parmaklarıyla çaktırmadan zafer işareti yapıyordu. Beş esire, ön sayfasında Saddam Hüseyin'in kocaman resminin olduğu bir Bağdat gazetesi vermişler ve kaldırarak kameralara göstermelerini istemişlerdi, fakat gazeteyi öyle bir

1 Arada bir faydalanabildiğimiz haber özgürlüğü konusunda da dikkatli olmak zorundaydık. Hewitt ve ekibi, bir ara Şattül Arap üzerinde görüntü almak için bir tekne kiraladı. Iraklı yetkililer tekneyi durdurdular ve sahibini alıp götürdüler. "Onu cezalandıracağız," dediler, vicdan azabı içindeki Hewitt'e. Ayrıca tekne sahibinin adına herhangi bir itirazda bulunmamasını, bunun ona verilecek 'cezayı' ağırlaştırmaktan başka işe yaramayacağını da tembih ettiler.

beceriyle kırıştırmışlardı ki, resim falan görülmüyordu. Almanca konuşan İranlı asker biz kulübeden çıkarken güldü ve başıyla selam verdi. Ardından Iraklı teğmen, fotoğraf çekmemeye söz verirsek, esirlerden ikisiyle konuşabileceğimizi bildirdi. İki üzgün, yorgun genç adam (birinin göğsü sargılarla kaplıydı), duvarlarına asılmış bir Saddam resmi, bir Gainsborough röprodüksiyonu ve bir demet pembe plastik çiçeğin boşluğu doldurmak için boşuna yarıştığı bir yemek salonuna alındı.

İki asker salonun ortasındaki iki çelik sandalyeye oturtuldu, hükümet yetkilileriyle teğmen de 'tercüme' yapmak için yanlarında dikildi. Yaralı esir ellerini sinirli bir şekilde birbirine kenetledi ve titremeye başladı. Teğmen parmağını askerlerden birine doğru tehdit edercesine sallayarak, "Kayıplarınızı soruyorlar," dedi. Esir omuzlarını silkerek hiçbir şey bilmediğini ifade etti. "Ben bir İran askeriyim," dedi alçak sesle. İran ordusuna mollalar mı komuta ediyordu? Bu soru bizden gelmişti ve teğmen soruyu şu şekilde tercüme etti: "Subaylarınıza din adamları mı emir veriyor?" Bunun doğru olduğunu söyledi esir somurtarak ve ekledi: "Askerlerimizin ruh hali eskisi gibi değil."

Ve dünya basını, bu iki esirin Ayetullah Humeyni hakkında ne düşündüğünü bilmek istiyordu. Teğmen soruyu çarpıtarak tercüme etti: "İşler böylesine kötü giderken Humeyni'ye dair düşünceniz nedir?" Yaralı esir, halkın Ayetullah'a dair 'düşüncesinin' savaştan sonra aynı olmayacağı yanıtını verdi. Fakat bize anlık bir bakış atarak, "Eğer iki Müslüman ülke arasındaki savaşı Ayetullah Humeyni çıkardıysa, bu yanlıştı," demeyi de ihmal etmedi. Bu cümledeki şart kipi, o ince kelime oyunu ('savaşı çıkaran Saddam değil mi' demeye getiriyordu İranlı esir) Iraklı teğmenin dikkatinden kaçmış olmalıydı ki, kendinden gayet memnun bir edayla esirlerin salondan çıkarılmasını emretti.

Irak ordusu, zafer kanıtlarını sergilemekten hiç vazgeçmeyecek gibiydi; Hürremşehr'de ele geçirilen İran mühimmatı da saatlerce televizyonda gösterildi. Amerikan yapımı bir anti-tank topu (Hughes havacılık şirketinde imal edilmişti ve seri numarası da DAA-HOI-70-C-0525 idi), bir grup Sovyet yapımı zırhlı araç ve bir Amerikan personel taşıyıcısı... Iraklılar araçların üzerine sprey boyayla günün mana ve ehemmiyetini ifade eden bir slogan yazmışlardı: "Faşist Farsi Asyalılardan ele geçirildi!" O bitmek bilmez ele geçirilen zırhlılar piyesi, üzerindeki hükümet kontrolü artık giderek ağırlaşan savaş haberlerinin ayrılmaz bir parçası olacaktı.

Bizi otobüslere doldurup, Basra'nın 160 kilometre kuzeyinde, İran sınırına sadece 50 kilometre uzaklıkta bulunan Amara'ya götürdüler. Ahvaz civarındaki orta cephede ele geçirilen yirmi Chieftain tankını (Britanya vaktiyle Şah'a 800 Chieftain satmıştı, demek ki kalmıştı geriye 780 tank) göstermek istiyorlardı. Tankların bazıları top mermileri veya el bombalarıyla vurulmuştu, fakat üzerlerine çıkmaktan geri durmadık. İleride kısmen hasar görmüş, kapağı açık bir tank duruyordu; ben ona tırmanıp sürücü yerine oturdum. Solumdaki duvara monte edilmiş bir heybede hâlâ Britanya Savunma Bakanlığı'nın tank kullanım kılavuzu duruyordu (üzerindeki damgada 'Önemli' ibaresi ve WO 14557-1 sicil numarası vardı). İranlı mürettebatın, tamamı İngilizce olan bu kılavuzu anlayabileceğinin nasıl akıl edildiği ise başlı başına bir muammaydı. Bir dakika kadar oturdum orada ve bu tanktaki mürettebatın muhtemelen kurtulamadığını düşündüm. O düşünce eşliğinde başımı yavaşça sağ tarafımdaki makineli tüfek yerine çevirmiştim ki, göreceğimi gördüm: Birkaç gün öncesine kadar savaş alanında çarpışan zavallı genç bir İranlının tüyler ürpertici kalıntıları duruyordu karşımda. Yanan üniformasından arta kalan çaputların siyah bayraklar misali kemiklerinden sarktığı, kömürleşmiş bir iskelet... Kafatasının içinde hâlâ pörsümüş insan eti kalıntıları vardı.

Fakat Iraklılar kendi kayıplarını da gizleyemez haldeydiler. Basra'nın kuzeyinde, bir petrol istasyonunda duran sarı-beyaz renkte bir taksiye denk geldim. Şoför, arabasının üzerindeki

uzun tahta kutuya göz kulak olmaya gerek bile duymadan, pompacıyla gevezelik yapıyordu. Irak'ta tabutlar genellikle arabaların üstlerinde taşınırdı ve bu defa tek farklılık, tabutun Irak bayrağına sarılı olmasıydı. Bir asker, cenaze için evine götürülüyordu.

Baasçı *El-Tavra* gazetesine göre, son yirmi dört saatte sadece iki Irak askeri ölmüştü; bu da bir önceki günün kayıplarının yarısına (tabii kesinlikle şans eseri) tesadüf ettiğim anlamına geliyordu. Fakat aynı yolda, iç karartıcı yükleriyle kuzeye doğru giden dört taksi daha vardı ve üst bagajdaki tabutların hepsi üç yıldızlı kırmızı-beyaz-siyah bayrağa sarılıydı. Savaşın ilk günlerinde bu tür arabalara rastlanmıyordu, ne de o günlerde yollar askeri ambulanslarla dolup taşıyordu. Eylül'ün ilk haftasında, sadece tek bir günde Bağdat askeri hastanesinin morguna 480 ceset getirilmişti. Eğer bu cesetler savaş cephesinin sadece orta kısmından gelmişse, o zaman toplam kayıp sayısı günde 600-700'lere ulaşıyor demekti. Irak basını bile artık zafer hikâyelerini, Iraklı askerlerin kendilerini kahramanca feda edip kazanmaları teması üzerinden kurguluyordu; Saddam Hüseyin de, 12 Ekim'de Kerkük'teki yaralı sivilleri ziyaret ettiğinde, yaralarını birer 'şeref madalyası' olarak nitelemişti.

Irak televizyonunun bol keseden atan savaş bültenleri (gerçi 'Kasırga Savaşı' temalı müzik parçası çalınmıyordu artık), tanklar, toplar ve düşürülmüş İran uçaklarıyla doluydu, fakat her iki taraftan ölenlerin görüntüleri yayınlanmıyordu. Irak televizyonu Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* romanından uyarlanan, başrolünde Gary Cooper'ın oynadığı filmi yayınlamadan önce, yetkililer İspanyol Cumhuriyetçi askerlerinin yolda yatan cesetlerinin olduğu bir sahneyi kesip atıvermişti. Fakat Iraklılar sonradan İranlı cesetlerini uzun uzun ve vahşi ayrıntılarıyla göstermekten geri durmayacaktı.

Basra'daki Britanyalı gazeteciler arasında ITN'den Jon Snow da vardı. Tehlike zamanlarındaki cesareti ve espri duygusu onu mükemmel bir meslektaş kılıyordu, fakat 1980 Ekim ayı ortasında yaşayacağı türden bir macerayı herhalde hayatta tasavvur edemezdi. Prens Charles taklitleriyle vodvillerde bir rolü fazlasıyla hak eden 'Snowy',[1] Şattül Arap'ın Basra'nın güneyindeki kesiminden düzenli olarak görüntülü haber geçiyordu. Ne var ki haberlerini Londra'da izleyenler arasında, Silverline Deniz Nakliyat Şirketi'nin sahibi de vardı ve altı haftadır yana yakıla, Britanyalı bir kaptan yönetiminde 22 bin ton soya yağı taşıyan *El-Tanin* gemisinin yerini öğrenmeye çalışıyordu.

Ve birdenbire ekranda, Snow'un omuzlarının arkasında, kayıp gemisini fark etmişti; hâlâ sağlamdı, fakat savaşın tam ortasında kaldığı da belliydi. Dışişleri hiçbir şekilde yardım edemezdi, bunun üzerine şirket sahibi Snow'a Basra'daki resmi temsilcisi olmasını önermiş ve bu yeni atamanın belgesini de Iraklı yetkililere teleksle iletmişti. Gemide, dokuzu Britanyalı, toplam 56 kişilik mürettebat vardı. Dış dünyayla tek iletişim yolları, limanda demirlemiş onlarca gemi arasında bulunan bir şilebin *El-Tanin*'le her gün temas kuran Norveçli kaptanıydı ve Snow'a, *El-Tanin*'de mahsur kalan mürettebatın dört gözle kurtarılmayı beklediğini iletmişti.

Snow Irak ordusundan yardım istemeye ve hava kararıktan sonra gemiye yüzerek gidip kurtarma hazırlıklarına başlamaya karar verdi. Fakat Basra'daki Iraklı yetkililer ona, Saddam'ın savaşa girmesinin nedenlerinden biri olan bütün önemli su yollarını gösteren bir turist haritasından başka bir şey vermedi. Elbette Snow'un kendi flaş haberiydi bu (başarabilseydi 'muhteşem' bir haber olacaktı, felaketle sonuçlanırsa da mürettebat, Snow ve ITN için insani ve siyasi bir trajedi), fakat beni köşeye çekip nehrin adam gibi bir haritasını elde etmekte zorlandığını söyledi. "Fisk, eski dostum, dinle şimdi. Eğer işe yarar bir harita bulabilirsen, benimle birlikte gelmene izin veririm," dedi. Hemen *Cutty Sark*'ın kaptan yardımcısı olan büyükbabam Edward geldi aklı-

1 Galler Prensi'nin 'paund'u 'peünd' diye telaffuz ettiğini söylüyordu ve haklıydı. En acayip tehlikelerin ortasında kraliyet ve asalet aksanının her çeşidini taklit etmesi görülmeye değerdi.

ma ve tabii ticaret filosu hakkında okuduğum onca şey. Her gemi kaptanının, kullanacağı liman ve su yollarının ayrıntılı haritalarını bulundurması gerektiğini biliyordum. Böylece, gemisi Basra doklarında yatan gür sakallı bir Baltık kaptanını gözüme kestirdim; bana Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na ait eski, ama teferruatlı bir Şattül Arap haritası vermeyi kabul etti. Oşinografi sanatının yanı sıra teknik ustalığın ürünü olan bu olağanüstü belgenin hemen bir kopyası çıkartılıp, Irak deniz kuvvetlerinin bizimle çalışmayı kabul eden balıkadamlarına verildi.

Sıkı macera edebiyatının bütün unsurları yerli yerindeydi: tam denizcilere yakışır ismiyle *El-Tanin* kaptanı Dyke, kurtarma misyonunun ilk planlayıcısıydı; yuvarlak yüzlü, küçük çerçevesiz gözlüklü Britanya konsolosluğu yetkilisi Jack Simmons, apar topar Basra'ya gelmiş, ama yardım taleplerine Iraklılardan yanıt alamamıştı. Hikâyede yakışıklı bir Iraklı deniz binbaşısı bile vardı; bu kır saçlı, sessiz sedasız adam, hayatını Britanya gemisinin mürettebatı için kahramanca riske atıyordu. Bize asla adını söylemedi, Snow ona hep dostça 'bizim binbaşı' diyordu. Ve tabii 32 yaşındaki Snow, ekibi (kameraman Chris Squires ve ses teknisyeni Nigel Thompson) ve bu maceradan sonra, hayatı boyunca bir daha asla Tenten'e özenmeme kararı alacak olan Fisk vardı.

El-Tanin Şatt'ta beş hafta önce, yemeklik yağdan oluşan yükünü mavnayla boşaltmak üzere demirlemişti. Fakat savaş patlayınca (nehirdeki diğer bütün gemiler gibi) iki ordu arasında kısılıp kalmıştı; makineli ve otomatik tüfek ateşi suyu tararken, mürettebat günlerce alçak irtifalı roketlerin, geminin etrafından, nehrin yüzeyini sıyırarak geçişini seyretmişti. Kaptan Dyke Snow'la Norveçli kaptanın telsizinden konuşmuş ve kurtarma operasyonunun 15 Ekim'de yapılmasını önermişti. Adı 'Armut Operasyonu' olacaktı; eğer bu başarısız olur veya ertelenirse, Snow 16 Ekim'de bir deneme daha yapabilirdi, bu durumda ad 'Elma Operasyonu' olarak değişecekti. Fakat 'bizim binbaşı' Dyke'la kaçışı tartışmak için *El-Tanin*'e çıkmak istiyordu. Dyke geminin yanına yüzerek geldikleri takdirde 'bir fiber rampa' (İranlıların telsiz konuşmalarını dinleme ihtimaline karşı, halat yerine bu kelimeleri kullanıyordu) sarkıtmayı kabul etmişti.

Böylece 15 Ekim akşamı saat dokuzda, tuhaf bir çete halinde (binbaşı, siyah ıslak giysileri içinde, paletlerini ellerinde taşıyan iki dalgıç, Snow, Squires, Thompson ve ben), Şattül Arap üzerindeki çamur kaplı bir ada plantasyonuna doğru yola koyulduk; birkaç gün önce Pierre Bayle ile birlikte zor bela kaçtığımız Um El-Rassas'tan çok uzak değildi. Tropikal adanın karanlığından, nehrin *El-Tanin*'in demirlemiş olduğunu bildiğimiz kesimine doğru, yanımızda Snow'un kurtarma teşebbüsünde kullanacağı lastik botu da taşıyarak bata çıka ilerlerken hayli acayip görünüyor olmalıydık. Karanlıkta, çamurlu patikalardan pis kokan lagünlere kayıyor, çoktan unutulmuş toprak geçitlerin içinden sürünüyor ve gıcırdayan, çürümüş köprülerden ağır ağır geçiyorduk. Köpeklerin durmadan havladığı terk edilmiş köye vardığımızda İranlı keskin nişancılar plantasyona ateş açtı. İranlılar yerimizi tahmin edip bizi mıhlamaya çalışırken, durup bir dakika kadar başımızın üzerinde vızıldayan kurşunları dinledik.

Daha nehir kıyısına varmadan *El-Tanin*'i görebiliyorduk; tam Kaptan Dyke'ın söz verdiği gibi, üst güvertenin bütün ışıkları yanıyor, demirleme fenerleri pırıl pırıl parlıyordu. Geminin jeneratörlerinin çıkardığı gürültü sıcaktan kavrulan palmiye ormanında yankılanıyor ve parlak turuncu bacası, ağaç gövdelerinin gölgeleri arasında adeta gerçeküstü bir görüntü arz ediyordu. Neyin yanlış gittiğini ilk fark edenler Snow ve binbaşı oldu. Dyke onlara, gemiye 21.30'da, yani gelgitin gemiyi batıya, nehrin Irak kıyısına doğru döndürdüğü sırada, sancak tarafından çıkmalarını söylemişti. Bu yüzden sancak tarafını aydınlatmıştı. Fakat karşımızda *El-Tanin*'in karanlık iskele tarafı duruyordu. Bütün İranlılar, kendi hatlarının tam karşısında duran geminin pırıl pırıl aydınlatılmış sancak tarafını net olarak görebiliyordu. Snow bir tümseğin üzerine çöktü, paletlerini eğip büktü ve gemiye göz atarak, "Yan bastık!" dedi. Hepimiz Snow'a baktık. Snow

binbaşıya baktı. Dalgıçlar birbirlerine baktılar. Snow daha sonra hadiseyi, 'eşi benzeri görülmemiş çılgınlıkta bir hareket' olarak yorumlayacaktı. Squires, Thompson ve ben, bu olayın parçası olmayacağımız için cümleten son derece memnunduk.

Derken Snow çamurlu suya girdi, binbaşı ve iki dalgıç da peşinden. Lastik bota binip nehirde ilerlemeye başladılar. Akıntı o kadar güçlüydü ki (gelgit şimdi en yüksek seviyesindeydi), sadece 200 metre uzaktaki gemiye varmaları yirmi dakika sürdü; dürbünle onları izlerken bir an, gemiyi teğet geçip açığa sürüklenme tehlikeleri olduğunu fark ettim. Neyse ki karanlık iskele tarafından sarkıtılmış bir merdiveni yakalayıp gemiye çıktılar.

Snow ilkin mürettebatın Filipinli üyeleriyle karşılaşmıştı; televizyon muhabirini aniden ıslak siyah dalgıç kıyafetleri ve paletleriyle karşılarında gören Filipinliler korkmuşa benziyordu. Ama asıl mesele, Snow, sevinçli olduğu kadar da şaşkın görünen Kaptan Dyke'la karşılaşınca anlaşılmıştı. Kaptan, Snow'u üç saat sonra bekliyordu, zira gemiler limanlara yanaşırken, yerel saate göre değil Greenwich saatine (GMT) göre çalışıyordu ve Irak GMT'den üç saat ilerdeydi. Snow ve Iraklı binbaşı Irak saatine göre geceyarısını biraz geçe (yani GMT'ye göre 21.30'da) kıyıya gelmiş olsaydı, geminin aydınlık sancak tarafını karşılarında bulacaklardı.

Snow, binbaşı ve Dyke, mürettebattan yirmi üç kişinin bir cankurtaran botuyla sabaha karşı 03.30'da kıyıya doğru yola çıkmasını kararlaştırmıştı. Snow'un lastik botunun nehirde sessizce bize doğru geri geldiğini gördük. Böylece uzun saatler boyu karanlıkta öylece oturup *El-Tanin*'in hızla akan suya yansıyan fenerlerini izlerken, koca gemi de nihayet gelgitle döndü ve arkasında yanan Abadan'ın alevleri belirdi. Sivrisinekler olanca oburluklarıyla etrafımıza doluşurken, uzakta toplar gürlüyordu. Snow bir an bana bakarak, "İnsan muazzam bir sorumluluk hissediyor," dedi. Geminin güvertesinden el fenerinin kırmızı ışıkları iki kez yanıp söndüğünde, Galler Prensi'nin Snow'un cümlesini nasıl telaffuz edeceğini merak etmekle (zira tam Prens Charles'lıktı) meşguldüm. 'Armut Operasyonu' başlamıştı. Snow aynı şekilde, elindeki feneri yakıp söndürerek karşılık verdi. Hidrolik bir vinç, sessiz nehrin üzerinde büyük bir gürültü çıkararak çalışmaya başladı, bunu sert, metalik bir çarpma sesi izledi. Cankurtaran botunun şişme kapakları açılmıştı. Güvertede karaya çıkmayı bekleyen mürettebatı görebiliyorduk; kandırmaca kabilinden çıkardıkları çekiç sesleri nehrin üzerinde İranlılara doğru yankılanırken, en az onlar kadar sabırsız ve kaygılıydık.

Sonra cankurtaran botu denize indirildi, küpeşteleri suyu dalgalandırarak batıp çıkıyordu; İranlıların bu hareketlenmeyi görmemesi çok zordu. Fakat bot, sabah 4'te nehrin çamurlu kıyısına varıp, hele bir de botta oturan bir İngiliz kızı, "Birisi karaya çıkmama yardım edebilir mi lütfen?" diye sorunca, Iraklı dalgıçlar bile korkulu beklentilerini kenara bırakıp rahat bir nefes aldı. Anglo-Saksonlar hikâyelerin bu düğüm anlarına pek bayılır. Britanyalılar bir kez daha tehlikeyi savuşturmuş; ay hilâl halinde yükselirken, top mermisiyle parçalanma ihtimali ve korunacak bir genç kadın eşliğinde tropik sahile ayak basmışlardı. Ve küçük botu karşımızda görünce öyle sevinmiştik ki, mürettebatı karaya çıkarırken karşı tarafta şekerleme yapan bütün İranlıları uyandıracak kadar gürültü yaptık. Iraklı binbaşı ve iki dalgıç mutlulukla gülümsüyordu.

On üç mürettebat gemiye göz kulak olmak için kalmıştı ve sömürgecilik sonrası dünyanın geleneklerine uygun olarak, kurtarılan yirmi üç mürettebattan sadece yedisi Britanyalıydı. Kalanı kabadayı tavırlı, ama sevinçten yerinde duramayan bir grup Filipinliydi. Gözlerinin içi gülerek neşeyle yaygara yapan bu ufak tefek adamları daha fazla törene mahal bırakmadan hemen arkamızdaki bir sipere ittik. Filipinlilerden bazıları kucağıma gümrük hazinelerini yığmıştı: Radyolar, televizyonlar ve hattâ beni çamura mıhlayan bir çamaşır makinesi. Iraklı askerler vakit geçirmeden önlerine düşüp onları ormana doğru götürdü.

Kaptan yardımcısı gemide kalan mürettebat için endişeliydi, gemi mühendisi uzun bir ta-

tile çıkacağını belirtti. Teresa Hancock ise Stoke-on-Trentli bir denizciyle yeni evlenmişti ve gemide balaylarını geçiriyorlardı; Teresa'nın 21. yaşgününü üç gün önce, Şattül Arap üzerinde, küçük bir partiyle kutlamışlardı. Hikâyenin en mutlu ânı işte buydu. Irak deniz kuvvetleri, bu kez insani bir operasyondan, cesaretle ve profesyonelce yüzünün akıyla çıkmıştı ve kendisiyle ne kadar gurur duysa azdı. 'Snowy' ise haberin kralını yapmıştı. Öyle ki, bundan böyle *El-Talaj*[1] olarak anılacağını ilan etmişti. 'Bizim binbaşı'ya gelince, sonradan teşekkür etmek için ziyaretine gittik; klimalı bürosunda, yoğurt yiyip otuz iki dişiyle birden gülerken bulduk onu. Sör Francis Drake'in o ünlü âdeti uyarınca, Ayetullah'ın sakallarını yaktığını gayet iyi biliyordu.[2]

Snow filmini paketledi ve Kuveyt'e götürmem için bana verdi; Amerikan NBC kanalının kiraladığı özel bir jetle hem NBC hem ITV'nin haber filmleri Amman'a götürülecek, orada uydu üzerinden New York ve Londra'ya aktarılacaktı. Learjet gökyüzüne yükselirken, hostes tütsülenmiş somonlu sandviç ve bir bardak şampanya ikram etti. *El-Tanin* hikâyesini Amman'dan *The Times*'a geçtim, sonra da Intercontinental Oteli'nin en yumuşak yatağına kendimi attım. Uyandığımda Londra'daki dış haberler servisinden alaycı bir teleks mesajı bekliyordu beni: 'Şattül Arap Nehri köpekbalığı mı kaynıyordu ki, *sen* de atlayıp yüzmedin?'

Fakat hoş hikâyeler burada sona eriyor. Ekim sonuna gelindiğinde Iraklılar (İran çöllerine çakılıp kaldıklarını, hızlı bir zafer kazanmalarının mümkün olmadığını hepten anlamışlardı), İran kentlerine artık karadan karaya füzelerle saldırıyorlardı. Ekim başında, bir Irak füzesinin Dezful'daki pazaryerine düşmesi sonucu 180 sivil hayatını kaybetmişti. 26 Ekim'de, Iraklıların Dezful'a fırlattığı yedi Rus Frog-7 füzesi de en az yüz sivilin ölümüne yol açtı. Kentler Savaşı başlamıştı; İran'ın en büyük kasaba ve kentlerini terör yoluyla temizlemek yönünde hesaplı kitaplı bir teşebbüstü bu.

Savaş İran'da, teokratik rejimin bazı muhaliflerince bile öfke ve milliyetçilik nidalarıyla karşılanmıştı. Orta sınıfa mensup binlerce kadın, İran'ın 'savaş sandığına' milyonlarca dolarlık mücevher bağışlamıştı. İran dışişleri bakanlığında tutulan ABD maslahatgüzarı Bruce Laingen, sonradan şunları anlatıyordu: "Bakanlığın dışındaki bir hoparlörden Amerikan yürüyüş marşları yükseldiğini duyunca bir şeyler olduğunu anladım. Askeri hadiselerde İranlılar da bu marşları kullanıyordu. O akşam uçaksavarlar duyuldu ve gökyüzü işaret fişekleriyle doldu. Uçaksavarlar hiç de bir şey vuruyormuş gibi görünmüyordu. Aslında hava saldırısı sirenlerini duyduğumuzda rahatlardık, zira sirenler başladığında Irak uçaklarının çoktan bombardımanı bitirip gittiğini bilirdik."

Saddam gibi İranlılar da, savaş sırasında dış düşmanlarla olduğu kadar iç düşmanlarla savaşmak zorundaydı; Tahran yönetimi Irak rejiminin Halkın Mücahitleri'ne aktif destek verdiğini biliyordu. İran Savunma Bakanı Mustafa Çamran'ın savaş cephesindeki kuşkulu ölümü hiçbir zaman tam olarak açıklanamadı. Fakat 28 Haziran 1981'de, saatler sabah 09'a gelmek üzereyken yaşananlara dair pek az kuşku vardı: İktidardaki Cumhuriyetçi İslam Partisi'nin (CIP) Tahran'daki bir toplantısında patlayan 30 kiloluk bir bomba, Ayetullah Muhammed Beheşti'nin (ki kendisi yüksek mahkeme başyargıcı, Devrim Konseyi sekreteri, CIP başkanı ve Humeyni'nin müstakbel halefiydi) yaptığı konuşmayı dinleyen seksen bir önde gelen parti üyesini paramparça etmişti. Bomba binanın demir kirişlerini yerle bir edip, 40 santim kalınlığındaki sütunları yıkınca, tavan kurbanların üzerine çökmüştü. Ölenler arasında Beheşti'nin yanı sıra, dört bakan, altı bakan yardımcısı ve İran meclisinin yirmi yedi üyesi vardı.

1 Snow İngilizcede, El-Talaj da Arapçada 'kar' anlamına gelmektedir. –çn

2 İngilizlerin efsanevi donanma komutanlarından Sör Francis Drake, 1587'de Kadiz Limanı'na 26 gemiyle baskın düzenleyip İspanyol donanmasının 30 gemisini yok etmişti. Fisk, o baskının ardından Drake'in söylediği ünlü söze atıfta bulunuyor: "Şimdilik İspanyol kralının sakallarını yaktım, günü gelince bütün donanmasını yakacağım..." –çn

Beheşti, ince yüzü, kırlaşmış keçi sakalı ve belirgin Alman aksanıyla (Almanya'da Şii bir imam olarak ikamet ettiği günlerin yadigârıydı), zeki bir onsekizinci asır entrikacısını andıran ilginç bir şahsiyetti. 1980'de onunla tanıştığımda, 'entelektüel bir otorite ile sakin bir ihtirasın eşsiz bir bileşimi; hem tavır hem de görünüş olarak adeta Kardinal Richelieu ile Sör Alec Guiness'in bir karışımı' ifadelerini not etmiştim defterime. Beheşti, Cumhurbaşkanı Beni-Sadr'ın ayağını kaydırmak için aylarca entrika çevirmişti. Fakat Sadr'ın görevden ayrılmasına sevinecek vakit bulamadı; bir hafta sonra öldürüldü.

Düşmanı bol bir adamdı ve İran'da giderek çığrından çıkan idamlar onu zerre kadar etkilemiyordu. Sorumdan biraz rahatsız olduğunu da belli ederek, idam furyasını şöyle açıklamıştı: "Şahlık dönemindeki hatalarından dolayı idama mahkum olan çok az kişi olduğunu görmüyor musunuz? İdama çarptırılan insanlar farklı bir kategoriye ait; onlar afyon veya eroin satıcısı." Külliyen yalandı bu. İdam cezalarının çoğu siyasi gerekçelerle veriliyordu. "Devrimler tarihine iyi bakarsanız, daima sorunlar olduğunu görürsünüz," diye devam etti Beheşti. "Bu normaldir. İnsanların şimdi mutsuz olduklarını söylemelerinin nedeni, daha önce hiç devrim deneyimi yaşamamış olmaları. Sorunlar var, fakat çözülecektir." Beheşti'nin kaybı, (Humeyni'nin 1989'daki ölümüne dek) devrimin yediği en ciddi darbeydi, zira Beheşti CIP'i Sovyet Komünist Partisi modeline göre tasarlamıştı ve birçok devrimci hareketi tek bir lider altında toparlayabilme yeteneğine sahipti.

Tesadüf eseri, 28 Haziran'daki kanlı saldırıda ölenlerin sayısı (yetmiş iki), 680'deki Kerbela savaşında ölenlerin sayısına (Hazreti Hüseyin, ailesi ve taraftarları) eşitti; Humeyni bu durumu değerlendirmekte hiç gecikmedi. Saddam ve Amerika yine, bu kez Halkın Mücahitleri eliyle saldırmıştı İran'a. Humeyni alaycı bir tavırla şu soruyu soruyordu: "Diyelim ki şehit Beheşti'nin amansız düşmanıydınız... Peki, birçoğu bu toplumun en iyi hizmetkarları ve bu ülkenin düşmanlarının en boyun eğmez düşmanları arasında olan diğer yetmiş bir masum insandan ne istediniz?" Fakat ölümler bu kadarla kalmadı. 5 Ağustos'ta bir başka etkili meclis üyesi Hasan Ayat öldürüldü. 30 Ağustos'ta ikinci bir bomba, daha yeni Beni-Sadr'ın yerine geçmiş olan Cumhurbaşkanı Muhammed Rajai ve çiçeği burnunda İran Başbakanı Muhammed Cevad Behunar'ı öldürdü. Başsavcı Ayetullah Ali Kuddusi 5 Eylül'de, Humeyni'nin Tebriz'deki şahsi temsilcisi Ayetullah Esadullah Medeni, Kuddusi'den altı gün sonra öldürüldü.

Rejim bu saldırılara zalimane bir baskıyla karşılık verdi. Günde atmış idam gerçekleştiriliyordu ve bunlar arasında çocuk yaşta öğrenciler de ciddi bir oran teşkil ediyordu. Bir tahmine göre 10 bin şüpheli asıldı veya kurşuna dizildi; bu, Irak'la savaşın ilk altı ayında ölen İranlıların sayısına neredeyse eşitti. Nasıl Saddam Davet Partisi'ni Şii İslamın militan bir uzantısı sayıp yok etmeye çalışıyorsa, Humeyni de Halkın Mücahitleri'ni Irak Baas'ının bir kolu sayıp ezmeye çalışıyordu. Düşmanların bu ikiliği, savaşan tarafları, düşmanı sadece savaş alanında değil, cezaevleri ve işkence tezgahlarında da ortadan kaldırmak yönünde acımasız adımlar atmaya itti.

Kitlesel idamları bizzat araştırmak üzere 1982 baharında Tahran'ı ziyaret ettiğimde, Evin Hapishanesi'nden sağ kurtulanlar, 8 bin idamın gerçekleştirildiğinden, infazlara katılan 14 yaşındaki Devrim Muhafızları'nın, tanık oldukları karşısında vahşi birer hayvana döndüğünden söz ediyorlardı. 15 bine yakın mahkum bağışlanmış ve serbest bırakılmıştı (görünen o ki, Uluslararası Af Örgütü'nün İran'daki 'İslami' adalete yönelik yılmaz ithamlarının kısmen katkısı olmuştu). Bağışlananlardan konuştuğum bazıları akıl almaz vahşet hikâyeleri anlattılar. Beheşti, Rajai ve Behunar öldürüldükten sonra mahkumlara pişmanlıklarını, arkadaşlarını kendi elleriyle asarak kanıtlamaları söylenmişti. Üç kademeli bir anlınmaydı bu: mahkum arkadaşlarını gerçekten kendileri asabilirlerdi, darağacında sallananların iplerini kesebilirlerdi veya sadece cesetlerini tabutlara yükleyebilirlerdi. Böylece mahkumlar, ellerine kan bulaşmış bir biçimde

arınarak Evin'den çıkıyorlardı. İslami sosyalizm neredeyse tümüyle yok edilmişti; ölümden kaçabilen sadece birkaç solcu, Nisan 1982'de İran dışişleri bakan yardımcısını vurabilmişti. Halkın Mücahitleri ise ezilmişti.

Saddam sonunda Hürremşehr'de zaferini ilan etti; İranlılar da hâlâ kentte bulunan güçleriyle 'teması kaybettiklerini' kabul etti. Bundan böyle İranlılar kenti *Huninşehr* (Kan Kenti) adıyla anacaktı. Iraklılar Abadan'ı asla ele geçiremedi, fakat Saddam Hürremşehr'e on binlerce asker yığdı ve kentin 'ikinci Stalingrad' olacağını ilan etti. Bu, Saddam'ın tehdit mahiyetinde sürekli ortaya attığı, fakat hiç kalkışmadığı 'bütün savaşların anası'nın ilk versiyonuydu. Savaş başladıktan on beş ay sonra Irak ordusu tedarik hatlarının çok geniş bir alana yayıldığını fark etti ve stratejik bir karar alarak geri çekildi; arkasında yerle bir olmuş bir bölge bırakarak sınır boyunca büyük bir savunma hattı inşa etti. Nüfusu 35 bin olan ve halkın Arapça konuştuğu Hüveyza, Iraklılar tarafından 28 Eylül 1980'de ele geçirilmişti. Fakat İranlılar Mayıs 1982'de kente tekrar girdiklerinde, dümdüz edildiğini gördüler. Kentteki 1900 binadan sadece ikisi ayaktaydı: biri, gözetleme noktası olarak kullanılan hasarlı bir cami, diğeri de komuta merkezi olarak kullanılan bir ev. Ağaçlar bile kökünden sökülmüştü. İsrailliler 1967 Ortadoğu savaşının ardından Suriye kenti Kuneytra'da aynısını yapmıştı. Saddam'ın kurtarılmasını savaşa girme gerekçelerinden biri saydığı bütün 'Arabistan' (yani Kuzistan), terk edilmişti. İranlılar kazanıyordu. Ve artık Batılı gazeteciler İran'da, en az Irak'ta o hayali 'kasırga savaşı' sırasında olduğu kadar sıcak karşılanıyordu.

Dezful Iraklıların ilk büyük yenilgisiydi. Kör edici bir kum fırtınası içinde, 120 bin İranlı asker, Devrim Muhafızı ve silahlı *Besiç* milisi[1], 1981 Mart ayının sonunda, çölü geçip Irak mevzilerine saldırdı. Muharebenin sonunda İranlılar 15 bin Irak askerini esir aldı, 300 tank ve zırhlı aracı ele geçirdi, 4000 kilometrekarelik toprağı geri aldı. İran zaferine sahne olan bölgeye gittiğimde, savaş alanına neredeyse mutlak bir sessizlik hakimdi. Dezful'un güneyindeki yolların kenarında yaban gülleri açmıştı ve deve karıncaları çölün üzerinde telaşla koşturuyordu. İranlı topçular, uçaksavarlarının gölgesinde oturuyor, arada bir boş gökyüzünü kolaçan ediyorlardı. Irak 3. Zırhlı Tümeni'nin tankları enkaza dönmüş, roket ateşinde paramparça olmuşlardı. Zırhları sanki bir konserve açacağıyla soyulmuş gibiydi, öğle sıcağında, İranlıların 'Bariz Zafer Harekatı' adını verdiği savaşın birer hatırası olarak, öylece yatıyorlardı.

Çölün sessizliği, hem İranlıların kazandığı başarının boyutuna, hem de inanılmaz bir olguya işaret ediyordu: Muhtemelen karşı taraftan tek bir kurşun bile sıkılmamıştı. İran ordusu ilerleyişini, yaklaşık 65 kilometre uzunluğunda geometrik bir düz hat üzerinde durdurmuştu. Ardından Dezful'un kuzeybatısındaki tepelerden, geri çekilme emrinden dolayı kafa karışıklığı ve korkuyla ilerleyen Irak tankları ve zırhlı araçlarının çamura saplanıp kaldığı Sendel bataklıklarına uzanan bir bölge boyunca yayılmışlardı. Belli bir anda Irak sınırına 5 kilometre yaklaşan İranlılar, Dezful mıntıkasındaki taarruzu fiilen durdurduklarını açıklamıştı; Humeyni'nin emriyle, uluslararası sınırı geçmeleri yasaklanmıştı.

İran 21. Zırhlı Tümeni'nden Albay Beyruz Süleymanjar, bizimle alçak tepelerin altındaki karanlık yeraltı karargahında, elinde bir değnekle konuşurken son derece kesin ifadeler kullanmıştı. "İmam'ın kılavuzluğuna göre, sınırı geçmemize izin yok," diyordu, askerlere has bir kendine güvenle. Naylon kaplı haritasının üzerindeki, birçok kola ayrılan mavi bir ırmağı göstererek devam etti: "Birliklerimiz bu ırmağı geçebilir, ama İmam izin vermeyecektir. Bizim stratejik hedefimiz, düşmanı kendi topraklarına geri çekilmeye zorlamak. Fakat sınırı geçmeyeceğiz." Albay, dikkat çekici bir sakinlikle, 22 Mart'taki sürpriz saldırı hakkında konuşmaya başlarken, emrindeki subaylar yanlarında bir mollayla birlikte yeraltı sığınağının arka tarafında

1 İran'da İslam devrimini korumak için kurulan gönüllü milis kuvvetleri. –ç.n

hep bir ağızdan 'Allahuekber, Kahrolsun Amerika, Kahrolsun Sovyetler Birliği' sloganları atıyordu. Hiçbir askeri brifing bundan daha kesin olamazdı.

Humeyni daha önce ordularının komşu ülkeleri işgal etmeyeceğini taahhüt etmişti. Meclis başkanı Hüccetülislam Ali Ekber Rafsancani, İran'ın 'Irak'a yönelik hiçbir toprak talebi olmadığı' konusunda söz veriyordu. Rafsancani'ye göre İran'ın bütün istediği, dört talebinin karşılanmasıydı: Irak birliklerinin İran topraklarının tamamından çekilmesi; 'saldırganın cezalandırılması'; savaş zararlarının tazmin edilmesi; ve savaş mültecilerinin evlerine geri dönmesi. İranlıların 'saldırganın cezalandırılmasından' kastının Saddam Hüseyin'in devrilmesi olduğu açıktı, ki ne Arapların ne de Amerika'nın göz yumabileceği bir şeydi bu. Hele İranlıların, Saddam'ın sonunun en az Dezful savaşında öldürülen yaklaşık 4 bin Iraklı asker kadar kanlı olması yönündeki çağrılarının karşılık bulması hiç mümkün görünmüyordu.

İranlılar, beni ve *New York Times*'tan John Kifner'i, bir grup mollayla beraber bir Bell/Agusta savaş helikopterine (pilotları Amerika'da eğitilmişti elbette) bindirip, araç enkazlarının ve cesetlerin üzerinde uzun uzun dolaştırdı. Kıyımın dayanılmaz görüntüsüyle, helikopter pervanelerinin patpatlarıyla, tepeler ve vadiler arasında yere doğru ani manevralarla çok korkmuştuk, fakat pilotlara insanüstü bir güven duymak dışında çaremiz yoktu ve sonuçta onlara öyle çok güvendik ki, bu uçan delilikten neredeyse zevk bile alacaktık. Bir toplu mezara çoktan buldozerlerle doldurulmuş Iraklı askerlerin üzerinde devasa bir tümsek yükseliyordu (ve bu çamurlu tümseğin üzerine 'saldırgan mezarlığı' yazılı tabelalar dikmişlerdi), fakat güneşin altında hâlâ gömülmeyi bekleyen daha yüzlerce ceset vardı. Birçoğu vuruldukları yerde, kurumuş dere yataklarında kalakalmıştı, çürümeye başladıkları helikopterden açıkça görülebiliyordu. Pilot birkaç kez ceset yığınlarının üzerine alçalıp orada asılı kalırken, çürümüş ceset kokusu helikopteri doldurdu. Tahammül edilmez ve tüyler ürpertici bir kokuydu bu, mollalar 'Allahuekber' diye feryat ederken, Kifner'le ben nefesimizi tutuyorduk. Ölüler sıcakta şişmişti, cesetler hırpani üniformalara sığmıyordu artık. Yanlarında, Saddam'ın askerleri için hanl hanl toplu mezar kazan Devrim Muhafızları'nı görebiliyorduk.

Muharebe öncesi Irak'ın ön cephe hattı (içi cephane kutularıyla dolu karınca yuvalarına benzeyen yeraltı sığınakları) olan bölgeye indiğimizde, ateş hazırlığı yapıldığına dair neredeyse hiçbir iz olmadığını gördük; oysa konvansiyonel ordular genelde bu tür muharebelerde 'direnç kırma' ateşine girişirdi. Irak mevzileri dokunulmamış gibi uzanıyordu, sanki askerler siperlerini ve barikatlarını, her savaşın sonrasında ortaya çıkan meşum ziyaretçiler (yani biz) görebilsin diye öylece bırakıp yataklarında güzel bir uyku çekmeye gitmişti. İranlılar bizi, düşmanlarının yeraltı sığınaklarına davet edecek kadar misafirperverdiler. Sebebi aşağı inince anlaşıldı. Sığınaklar klimalar, televizyonlar, videolar, yanı sıra seks filmleri ve erotik dergilerle doluydu. Bir subay buzdolabına bira doldurmuş, bir diğeri beton zemine bir İran halısı sermişti. Humeyni'nin 'işret yuvası' dediği şeyin apaçık bir örneğiydi bu. Saddam askerlerinin isyan etmesini (ki Humeyni onlara sürekli bu çağrıyı yapıyordu) istemiyor, bu yüzden onlar için her tür konforu sağlıyordu. Fakat böyle şımartılmış bir ordu, on binlerce İranlı üzerine yürürken nasıl savaşabilirdi?

İranlılar, sayısal olarak üstün Irak zırhlılarına, doğru düzgün idare edemedikleri Chieftain tanklarıyla karşı koymanın intihardan farksız olduğunu öğrenmişti; Dezful dışında bir yıl önce yaşanan ilk çatışmalarda yok edilen onlarca Chieftain'in enkazı, hâlâ çölü kirletiyordu. Ayn Huş'ta [Ein Khoosh] bir saat kadar, Irak tanklarının etrafında dolaşıp nasıl etkisiz hale getirildiklerini anlamaya çalıştım. Bir tanesinin parçalanmış paletleri, aracın alt zemininden

tamamen kopmuştu, top namlusu olduğu gibi yerinde duran tank küçük bir tarlanın yanında kalakalmıştı. Paletin ve üst kapağı çıkarılmış tankın çevresinde bir grup İranlı asker ve köylü duruyordu; hepsi mendilleriyle burunlarını ve ağızlarını kapatmıştı.

Ölen tank mürettebatı tanınmaz haldeydi, adeta başka bir gezegenden gelmiş yanık kâğıttan yaratıklara benziyorlardı. Hâlâ araçtaki yerlerinde oturuyorlardı ve topçunun cesedi paletlerin altında ezilmişti. İranlı bir asker gökyüzüne baktı ve eliyle hızlı bir şekilde sakalını sıvazladı; İran'a düşmanlarına karşı bu kanlı zaferi bahşettiği için Tanrı'ya şükranlarını sunmuş oluyordu böyle yaparak. Tank top mermisiyle vurulmamıştı, yerde buna delalet eden mermi kraterleri yoktu; paletlerin yanındaki zırhta çentikli bir delik göze çarpıyordu sadece. Yani omuzdan fırlatılan bir anti-tank roketiyle etkisizleştirilmişti. Çöldeki diğer Irak tanklarının neredeyse tamamı aynı kaderi paylaşmıştı; gövdelerindeki tek bir siyah delikle savaş alanındaki 'dev çaydanlıklar' gibi duruyorlardı.

İranlıların altı gün süren muharebede ağır top ateşi veya tanklara pek fazla başvurmadıkları açıktı. Gayet basit bir taktikle askerlerini Irak hatlarına sürmüş ve düşmanlarını gafil avlamışlardı. Irak mevzileri, sadece havantopu ve tüfek taşıyan binlerce genç İranlıyla sel misali doluvermişti. Konuştuğum İranlı bir subay, "İki dünya savaşı yaşayan Batı, bize askeri dersler bıraktı. Şimdi de biz Batı'ya öğrenmesi gereken taktik dersler veriyoruz," diyordu kibirli bir edayla. Çölde İran cesetlerinin olmaması dikkatimizi çekmişti, fakat helikopterden baktığımızda kum üzerindeki küçük tekerlek izleri de gözümüzden kaçmamıştı. Kulağımıza kadar çalınan motosikletli çocuk askerlere ait olabilir miydi bu izler? On dört yaşındaki çocuklar ve kardeşlerinin, boyunlarına şahadet kılıcı takılıp, Irak'ın mayınladığı alanları piyadelerin geçişi için temizlemeye gönderildiği söyleniyordu. Çocuklara ağır kış kıyafetleri giydiriliyordu, zira böylelikle parçalanan gövdeleri, köylerinde gömülebilmeleri için bir arada kalabiliyordu. Kifner'le birlikte, savaştan sağ çıkan en genç askeri görmek istediğimizi söyledik ve İranlılar ne kast ettiğimizi derhal anladılar.

Bizi Dusallok Tepeleri'ne, toprak sığınaklardan oluşan yeni bir İran cephe hattına götürdüler; bu cephe ağır top ateşi altındaydı ve aynı Birinci Dünya Savaşı askerleri gibi koşarak bir sipere zor attık kendimizi. İran-Irak savaşı giderek, Somme ve Verdun'un[1] yüz binlerce insana mezar olan büyük ölüm bataklığını andırmaya başlamıştı. Sığınmaya çalıştığımız siper küçücüktü ve havada ağır bir toz bulutu geziniyordu. Çamur ve tahtadan oyulmuş duvarlarda silahlar vardı (Iraklılardan ele geçirilmiş bir makineli, bir otomatik tüfek) ve az sayıda çelik miğfer bir köşede üst üste yığılmıştı. Kum torbalarıyla kapatılmış girişten küçük sipere sızan ince bir güneş ışığı, içerideki genç çocukların yüz hatlarına iki boyutlu bir perspektif kazandırıyordu; adeta cephedeki ölüm bekleyişini tasvir eden bir Orpen[2] taslağı duruyordu karşımda. Silahların canavarca öfkesi yoktu; Iraklıların Dezful'dan çekilirken bütün mevzilerini terk etmediklerini gösteren cansız, seyrek titreşimler vardı sadece.

Ancak paralellikler burada son buluyordu. Zira en genç asker (bizi girişte heyecanlı bir okul çocuğu edasıyla karşılamıştı), gerçekten sadece on dört yaşındaydı ve sesinde ne korkunun ne de erkekliğin izi vardı. Aralarında en büyük olanı yirmi bir yaşındaydı; İran'ın 'Yeniden İnşa Seferberliği'nden İslami bir gönüllüydü ve toplar uzakta gümlerken, bize şahadetin ilkelerini izah etti. Anlattıklarından anladığım kadarıyla, şahadet üzerine bu siperde çok tartışılmıştı, zira ona çok tanık olunmuştu.

---

1 İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini çizen cephelerden ikisi. Yıllar boyu savaşan orduların karşılıklı sadece metrelerce ilerleyebildiği bu cephelerde yüz binlerce asker can vermişti. –ç

2 William Newenham Montague Orpen (1878-1931), İrlandalı ressam. Birinci Dünya Savaşı'nın trajedisini tasvir eden etkileyici tablolarıyla tanınır. –ç

Evet, diye onayladı on dört yaşında olan, Kirman'dan iki arkadaşı Dezful savaşında ölmüştü; biriyle akrandı, diğeri ondan bir yaş büyüktü. Yetkililer savaş alanına gidişini ertelediğinde oturup ağlamıştı. Ağlamış mıydı? Bir çocuk daha ölmediği için nasıl ağlardı? Bebekleri öldüren savaşlardan (ki yirminci asırda bebekleri öldürmek konusunda epey uzmanlaşmıştık) sonra, şimdi de bebeklerin, sesi daha çatallaşmamış erkek çocuklarının ölmeye koştuğu savaşları mı görüyorduk? On dört yaşındakinin bu soruların üzerine yaptığı yorumlar hem inanılmaz hem samimi hem de tüyler ürperticiydi. Bir mizansen falan yoktu ortada, zira bu sipere, top atışlarından korunmaya çalışırken tesadüfen girmiştik.

Kum ve tozla dolu bu klostrofobik siperin içindeki bütün çocuk askerlerin, şahadet ideolojisini en sarih şekilde kavradığına kuşku yoktu. İranlıların savaşta ölmek yönündeki bu apaçık gönüllülüğünü sorduğumda, askerler başlarını çok genç bir adama çevirdi; elindeki tüfeği sıkı sıkı kavramış, girişin hemen yanına serili kirli bir kilimin üzerinde bağdaş kurmuş oturan bir askerdi bu. "Batı'da İranlıların şahadet arzusunu anlamaları çok güç, belki de imkânsız," dedi. Peki o bu savaşta ölmek *istiyor muydu*?

Genç adam yüksek sesle, neredeyse monoton bir hiddetle konuşuyordu; sorularımıza cevap vermiyordu da dua ediyordu sanki. Yeniden İnşa Seferberliği'nden gönüllü asker Hasan Kaskari, inancı bu tür soruların ötesine geçen bir adamdı. "Siz Batı'dakilerin bunu anlaması imkânsız," dedi tekrar. "Şahadet bizi Allah'a yakınlaştırır. Biz ölümün peşinden koşmayız, fakat biz ölümü bir hayat biçiminden bir başka hayat biçimine yolculuk olarak görürüz ve Allah'ın düşmanlarına karşı savaşırken şehit olmak, bizi Allah'a yaklaştırır. Şahadette iki aşama vardır: Allah'a varırız, yanı sıra Allah ile insan arasındaki engelleri de ortadan kaldırırız. Bu dünyada Allah'a ulaşmanın önünde engel yaratanlar, Allah'ın düşmanlarıdır."

Iraklıları, teolojik bakımdan düşman güçlerle bir tuttuğuna şüphe yoktu. Tam o sırada sanki Saddam Hüseyin'in ordusundan değil, Tanrı'dan gelen bir top gümbürtüsü duyuldu ve Kaskari işaret parmağını gökyüzüne kaldırdı. Merminin nereye düşeceğini duymak için öylece bekledik; sipere isabet etmesinden korkuyorduk. Siperin yanında, yeraltı sığınağının hemen yakınında, müthiş bir patlama duyuldu ve toprak zelzeleye tutulmuş gibi sarsıldı. Sonra sessizlik çöktü. Bir Irak siperinde az öncekine benzer bir konuşma dinlemeyi tasavvur edemezdim. Aynı şekilde başka bir orduda da böyle konuşan askerlere rastlayamazdım. Belki Britanyalı veya Amerikalı bir ordu papazı, dinden böyle bir imgelem gücüyle söz edebilirdi. Sonra, bu İranlı çocuk askerlerin tümünün birer 'papaz' olduğunu fark ettim; hepsi birer rahipti, birer vaiz, birer mümindi; ve hepsi (şimdi uygun cümleyi bulmuştum) 'İmam'ın takipçisiydi.' Siperin dışında bir sarsıntı daha oldu.

Kaskari top mermilerinin patlamasından gayet memnun görünüyordu. "Birinci görevimiz, Allah'ın iradesini her yere hakim kılmak için düşman güçleri öldürmek," diye sürdürdü konuşmasını. "Şehit olmak pasif bir şey değildir. Üçüncü İmam, Hüseyin, şahadete varmadan önce mümkün olduğu kadar çok düşmanını öldürdü; yani sağ kalmaya çalışmalıyız." Kaskari'ye göre, eğer anlattıklarını anlayamadıysak, bunun sebebi Avrupa Rönesansı'nın dinden uzaklaşması, artık maneviyata veya ahlaka dikkat etmemesi, sadece materyalizme odaklanmasıydı. Bu yekpare monoloğun arasına girip, Kaskari'nin inancını insanlık veya sevgiye dair argümanlarla tartışmanın imkânı yoktu. "Avrupa ve Batı bu meseleleri kiliseye hapsetti," diyordu Kaskari. "Batılılar sudaki balık gibi; sadece hemen etraflarında gördüklerini anlayabiliyorlar. Maneviyata önem vermiyorlar."

Biz dışarıdaki tehlikeli, parlak kuma çıkmak için siperi terk etmeye hazırlanırken Kaskari hiç kötü niyet göstermeden bize veda etti, elimize de birer portakal tutuşturdu. Bu genç insanlara nasıl hoşçakal demeliydik? "Taşınan hangi mum onlara uğur getirebilir?" diye soruyordu

Owen, 'Ölen Gençler İçin İlahi'sinde. "Hayır, çocukların ellerinde değil, gözlerinde o mumlar/ Elvedaların kutsal ışıkları gibi parlıyorlar." Bir sonraki top mermisi yüz metre kadar arkamıza düştü; biz siperlerin arasından koşarken, siyah-gri dumanlar çıkaran gökgürültüsü gibi bir patlama yolun bir kısmını havaya uçurdu ve ödümüzü patlattı. Korkumuz, kendi ölümümüzden ziyade, şahadetin kazandığı bu apaçık ve tüyler ürpertici görünümden kaynaklanıyordu.

Sevinçli Dezful kentine, Saddam'ın intikamı gökyüzünden gürleyerek inmeden sadece bir saat önce döndük. İki muazzam patlamayı, kentin en yoksul mahallelerinden birinden göğe yükselen siyah duman bulutları takip etti. Savaşın başından bu yana Dezful'a düzenlenen onuncu karadan karaya füze saldırısıydı bu ve zaman içinde öyle bir noktaya gelmiştim ki, tanık olduğum görüntüler benim için afallatıcı olduğu kadar sıradandı artık. İkiye bölünmüş bir bebek, bir kadının evinin enkazı altında kalmış başı, birbirine karışmış kollar ve bacaklar, birinin gelip o kolları bacakları ait oldukları yere takmasını bekler gibi öylece yatan gövdeler... Yüzlerce adam, darmadağın olmuş sarı tuğlaları elleriyle kazıyordu. Dezful'daki İran evlerinin hemen hepsi ucuz, ince tuğladan, hiçbir beton veya demir katkısı olmadan inşa edilmişti. Adeta yıkılmak için yapılmışlardı.

1982'nin başında İranlılar sınırı geçme tehditlerine başladılar. Humeyni'nin saldırmazlık (yani İran'ın, Irak'ın ulusal sınırlarını ihlal etmeyeceği) sözü, yeni bir pragmatizme kapı açmıştı. Eğer savaşın sona erebilmesi için ille Irak'a girmek gerekiyorsa, İran birlikleri 1980'de Irak'ın yaptığını yapıp, uluslararası sınırı geçecekti. Humeyni sürekli olarak Iraklı Şiilerin çektiği acılardan söz ediyor, bir asırlık siyasi huzursuzlarını öne çıkarıyordu. Artık sadece Saddam'ın kellesiyle yetinmesi mümkün olabilir miydi? Elbette kendisine sadık bir Irak rejimi, İran'a bağlı bir devlet isterdi. Yani Arapların paçası tutuşuyordu yavaş yavaş.

Humeyni'nin bu tavrının ucunun nerelere kadar uzandığını kavramak zor değildi. Lübnan'daki en büyük topluluk (çoğunluk olmasa da) Şiilerdi. Suriye Nusayri Aleviler tarafından yönetiliyordu, ki adları farklı olsa da, onlar da Şii mezhebinin bir koluydu. Irak da kendi Şii çoğunluğunun yönetimine girdiği takdirde, Akdeniz'den Afganistan sınırına uzanan bir Şii devleti, üstelik petrol kaynakları ve iki büyük nehrin (Dicle ve Fırat) suyunun bereketiyle birlikte, pekâla mümkün olabilirdi. Hem İran hem de Irak'ın petrollerine sahip bir Humeyni ise, Körfez ve Arap yarımadasının sularına hükmetmek şöyle dursun, OPEC'in altını oyup dünya fiyatlarını kontrol edebilirdi. En azından Arapların ve Amerikalıların kâbusu buydu; Saddam da bu kâbusu kışkırtmaktan gayet memnundu. Şimdi kendisini Arap topraklarının savunucusu olarak gösteriyordu; İran'la yaptığı savaş yeni bir Kadısiye'ydi (MS 636'da yapılan bu savaşta, Arap lider Sa'd Bin Ebi Vakkas, Rüstem'in çok daha büyük olan İran ordusunu yenmişti). Bağdat'ın resmi söyleminde ise İranlılar artık 'puta tapan Zerdüştilerdi'.

Basra'da Iraklılar ellerindeki on beş İranlı savaş esirini bize göstermişlerdi. Şimdi de İranlılar Iraklı savaş esirlerini gösterecekti; hem de on beş binini birden. Kuzey İran'daki Parandak savaş esiri kampında, rüzgarlı bir içtima alanında, çeyrek mil uzunluğunda sıralar halinde bağdaş kurup oturmuşlardı, birçoğunun düzgün kesilmiş sakalları, hepsinin boynunda Ayetullah Humeyni'nin renkli bir portresi vardı. Gözleri, ancak tutsaklığın kontrol edebileceği bir tarzda hareket ediyordu; bu alçaltıcı teslim oluşun verdiği tedirginlikle birbirlerini asabiyetle inceliyor, ardından başlarındaki gardiyanlara göz atıyorlardı. Kır saçlı, gözlüklü bir İran subayı, esirlere Irak'ın işlediği günahları anlatıyor, Iraklılar da ona, "Kahrolsun Saddam Hüseyin!" diye bağırarak karşılık veriyordu.

Bu, kelimenin bildik anlamıyla bir beyin yıkama değildi. İranlıların Parandak'ta yapmaya çalıştığı şey konusunda pek az şüphe duyulabilirdi: Saddam'ın askerlerini, onun rejimi için, Irak sınırına doğru ilerleyen İran ordusu için olduğundan daha tehlikeli kılmaya çalışıyorlardı.

Humeyni'nin ismi zikredildiğinde, devasa içtima alanında, binlerce Irak askerinde yankısını buluyordu. Askerler daha sonra namaz kılıyor ve Şah'ı deviren İslam inancına bağlılıklarını dile getiriyorlardı.

Evet, Irak askerleri arasında asiler de vardı; İslami kimliklerinin yanı sıra siyasi kimliklerini de hâlâ koruyan adamlardı bunlar. Daha eski esirlerin (bir yılı aşkın süredir İranlıların elindeydiler) oluşturduğu sıranın arkalarından, Iraklı bir asker, "Saddam çok iyi bir adam," diye bağırdı ve yoldaşları da onu onaylar bir şekilde başlarını salladı. "Saddam demedi, size 'Selam' dedi," diye açıkladı İranlı bir subay, söylediği yalandan gayet emin bir edayla. Yüzlerce esir namaz kılmayı reddediyordu. "Muhtemelen abdest almamışlardır," dedi aynı subay. "Yani arınmamışlardır."

Humeyni, Tahran'ın kuzeyindeki ikametgahından, Iraklı savaş esirlerine iyi muamele yapılması ve uluslararası anlaşmalardaki tüm haklardan yararlandırılması yönünde özel talimatlar vermişti. Uluslararası Kızılhaç esirleri ziyaret etmişti. Fakat esirlere, İranlı subaylar tarafından her gün Arapça eğitim veriliyordu. Iraklılara, ABD, Fransa, Britanya ve diğer Batılı ülkelerin, 1980'deki İran saldırısında Saddam Hüseyin'e yardım ettiği anlatılıyordu. Doğal olarak bu devasa öğrenci kitlesinden hiçbir itiraz gelmiyordu. Iraklı esirler namaza durduklarında, Humeyni'nin portresini boyunlarından çıkarıp yere, önlerine seriyorlar ve başlarını onun üzerine koyarak secdeye varıyorlardı. Kışlalarda da mollalar, esirlere İslamın anlamı üzerine haftalık dersler veriyordu (eğitim gören esirler arasında, tam o gün savaş cephesinden ziyaretimize gelen ve hâlâ mavi berelerini takan Iraklı paraşütçüler de vardı). Zaten esirlere, onlar için özel olarak Arapça basılan Tahran gazetesi *Kayhan* dağıtılıyordu.

Bu esirler nihayet Irak'a döndüklerinde, bazıları, belki epey bir kısmı, öğrendikleri dersleri de (ki en önemli dersin Saddam Hüseyin'i devirme görevi veya gelecek yıllarda ülkelerini işgal etmeye cüret gösteren herhangi bir orduya karşı koyma arzusu olduğuna şüphe yok) yanlarında götürmüş olmalı. Bize o genç Iraklı askerlerin ne kadarının Şii, ne kadarının Sünni olduğu söylenmedi.

İranlılar esirlerle konuşmamıza izin vermiyordu, ancak sonradan, Iraklı esirler arasında tespit edilen yüzden fazla Ürdünlü, Lübnanlı, Tunuslu, Nijeryalı ve Somalili askerle (veya İranlıların rahatsız edici bir tavırla andıkları şekliyle 'misafir'le) görüşmemiz sağlandı. Zahle'den (bir Hıristiyan kasabası) sakallı bir Lübnanlı kütüphaneci, Bağdat'ta çalışırken zorla silah altına alındığını iddia ediyordu. Somalili Fevzi Hicazi korkuyordu, fakat gülüyordu da; benden Somali elçiliğine orada olduğunu bildirmemi istedi. Bağdat Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olduğunu söylüyordu, asker toplama ekipleri tarafından zorla orduya alınmıştı o da. Kızılhaç'ın kendisini ziyaret etmediğinden yakınıyordu. Hicazi, İranlı bir muhafız susmasını emredince konuşmasına son vermek zorunda kaldı.

Şimdi İran cephesine rehberler eşliğinde yaptığımız ziyaretlerde, ülkenin yeni yeni edindiği kendine güvenin yansımalarını görebiliyorduk. *Besiçler*, öğrenciler ve yaşlılardan oluşan, kırsal kökenli devasa bir gönüllüler havuzuna dayanan Devrim Muhafızı Birlikleri, İran askeri gücünün omurgası haline gelmişti. Savaş sırasında Tahran'da Muhafız Birlikleri'nin resmi tarihi üzerine bir kitapçık basılmıştı; kitapçıkta şu ifadelere yer veriliyordu: "Muhafızlar, İslamın ilk dönemlerindeki, yani Hazreti Muhammed zamanındaki savaşçılarla birçok bakımdan benzerlik taşımaktadır... Bu ikisinin önemli ortak noktaları, İslami kardeşlik esasına uygun bir hayattır; ki yolcular ve takipçiler olarak yaşanan bir hayattır bu... Yolcular... savaş cephelerine gidenlerdir; takipçiler ise... savaş sırasında kentlerde kalıp ailelerine bakanlardır." Kitapçığa göre, Muhafızların 'mühim ve popüler bir faaliyeti de, halkımızın sonsuz okyanusunun içinde

örgütlenen Besiçlerin askeri, siyasi ve ideolojik eğitimlerini sağlamaktı."[1]

Hem 'Muhafızlar' hem de 'yolcular' şimdi, Irak'taki kutsal Şii kentlerini 'kurtaracaklarına' dair şarkılar söyleyip sloganlar atarak, konvoylar halinde Irak sınırına ilerliyordu. İran kenti Susangerd yakınlarında kamyonlar, cipler ve tanklardan oluşan beş kilometre uzunluğundaki bir konvoya rastladım; araçları doldurmuş binlerce Besiç, üzerinde 'Necef' ve 'Kufe' yazan siyah-yeşil bayraklar sallıyorlardı. Fotoğraflarını çektiğimi görünce, *Cenk be piruzi* (Zafere kadar savaş) diye bağırdılar. Bir başka konvoyun en önünde giden tankın top namlusuna, üzerinde 'Kerbela Karavanı' yazan bir tabela asılmıştı. Bu adamlar, en azından büyük kısmı, Irak'ta ölmeye gidiyordu, fakat bunu öyle aldırmaz bir tavırla, öyle ferah bir kalple, öyle kesin bir inatla yapıyorlardı ki, insanın görünce nefesi kesiliyordu.

Sanırım 1914 savaşına katılan askerler de cepheye benzer bir neşe içinde gitmişti: Savaşın Noel'e doğru biteceğini sanan Britanyalılar, asker trenlerinin üzerine 'Berlin' yazan Fransızlar, kendi trenlerine 'Paris' yazan Almanlar... Frederic Manning'in *Her Privates We* (Biz Onun Askerleri) adlı yarı otobiyografik kitabında, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir Fransız köyüne doğru ilerleyen Britanya alayının, köylüleri uyandırışı anlatılır:

> ... kapılar aniden açıldı, kapı eşiklerine ışık düştü ve sesler onlara nereye gittiklerini sordu.
>
> "Somme! Somme!" diye bağırıyorlardı, bir meydan okuma gibi.
>
> Acıyan sesler kibarca yanıtladı onları: "Ah, ne yazık..." Ve işte asıl düşmanları buydu, bu küçük nezaket ve şefkat dokunuşu; ölümünkinden daha sert bir elin vurduğu darbe. Ve bunun üzerine şarkılarını daha yüksek sesle söylediler, sadece önlerindeki beyaz yola bakarak...

Dusallok Tepeleri'ndeki çocuk askerin bana maneviyat ve materyalizm dersi vermesi hiç garip değildi. Sanırım bir askerin hayatında öyle bir noktaya geliniyor ki, ölümün kaçınılmazlığı hayatın muhtemelliğine baskın çıkıyor.

Saddam'a bel bağlayan Arap liderler, o kadar şevkle destekledikleri savaşı kaybedebile-ceğinden korkmaya başlamışlardı artık. Ürdün Kralı Hüseyin, Saddam'la görüşmek için apar topar Bağdat'a gitti ve Iraklılarla 'omuz omuza' olduklarına dair şaşaalı laflar sarf etti. Fakat kapalı kapılar ardında Irak ordusunun kısa süre sonra, başladığı noktadan bile geriye düşebileceğine, sonuçta İranlılara Irak kapılarını açabileceğine yönelik korkularını ifade etti. Kuveytliler ve Suudiler Saddam'a yeni zırhlı araçlar tahsis ettiler. Mısır yapımı ağır silah mermileri Kahire'den Irak'a, Suudi hava sahası üzerinden gönderildi.[2]

Fakat Araplar, Irak'ın yıkılabileceği korkularında yalnız değildi. ABD savaşın daha ilk günlerinden beri Irak'a, İran cephe hatlarının uydu fotoğraflarını veriyor, gayri-resmi Amerikalı 'danışmanlar' Bağdat'ta cirit atıyordu. Associated Press Beyrut bürosu muhabirlerinden Lübnanlı Muhammed Salem, 1983'te Irak'a gönderilmişti ve o günleri şöyle hatırlıyordu: "Donald Rumsfeld, Saddam'la görüşmek üzere Bağdat'taydı ve Amerikalılarla en ufak bağlantısı olan herkese yaptıkları gibi, beni de krallar gibi ağırladılar. Iraklıları hiç o kadar işbirliğine hazır görmemiştim... Iraklılar, Bağdat'ın orta kesimlerindeki eski bir askeri havaalanı olan Muthanna'da silah fuarı düzenlemişti. Britanyalılardan Güney Korelilere kadar herkes oradaydı." Salem'e

1 Aynı belgedeki uğursuz bir cümle şunu ifade ediyordu: "[Muhafızların], Baasçılar savaş çıkardıktan sonra başlattığı programlardan biri de Kürdistan'ı, 'Demokrat Parti' (KDP) gibi ABD destekli iğrenç ve çıkarcı gruplardan temizlemek olacaktır ve böylece Kürdistan bölgesi tümüyle İslami bir bölge haline gelecektir."

2 *El-Ahram*'ın savaş muhabirine göre Iraklılar ilk başta Avrupalı silah simsarlarını, mühimmat satın almak üzere Kahire'ye gönderdi: "Çünkü onlarla ilişki halinde olduğumuzun bilinmesini istemiyorlardı. Fakat Sovyet ağır silah mühimmatı istendiğinde... bunların Iraklılar olduğunu biliyorduk. Iraklılara Mısırlıların gururlu insanlar olduğunu, şerefli bir halk olduğunu, buna saygı göstermemiz gerektiğini söyledik. Iraklılar bize şahsen gelmeliydi ve öyle de yaptılar. Top mermileri aldılar ve muharebe tecrübemizden yararlandılar."

göre, Mayıs 1985'te, on iki yüksek rütbeli subaydan oluşan bir Amerikan askeri heyeti Bağdat'a gitmişti: "Elçilik bu konuda hiçbir şey söylemedi. Bağdat'ta üç gün kaldılar ve özel bir Pan Am uçağına binip gittiler."

O dönem Salem (ikimiz birlikte Lübnan iç savaşını izlemiştik) Irak'ta refakatsiz seyahat edemiyordu, fakat Bağdat'ta bana Amerikalıların nasıl Irak'a odaklandıklarını anlatmıştı: "ABD, Irak'ı bölgedeki başlıca koz olarak görmeye başlıyor... Ne de olsa Saddam komünistleri, Şiileri ve bütün muhalefeti bastırmayı başarmış durumda. Bu da Amerikalıların epey işine geliyor. Kral Hüseyin, Irak'ı Batı'ya yaklaştırmakla görevli. *Fakat ABD, Irak'ın savaş sonrasında bir bölgesel güç olmasını istemiyor.* Buradaki elçilikte henüz neyin ne olduğu belli değil. ABD'nin Irak sorumlusu Jim Bulloch diye bir adam, yardımcıları Ted Katouf ve Dean Strong ise askeri mevzulara bakıyor. Fakat Pentagon'un yaptıklarından hiç memnun değiller." Salem İran güçlerinin uydu fotoğraflarını, 1984'te Bağdat'taki ABD elçiliğinde kendi gözleriyle gördüğünü de söylüyordu.

Irak'ın 15 milyonluk nüfusu, şimdi 35 milyon İranlıyla karşı karşıyaydı, savaş alanında ise neredeyse beşe karşı bir durumdaydı. Saddam'ın ordusu bu oransızlıkla savaş alanında ayakta kalamazdı (Dezful bunun kanıtıydı), bu yüzden Bağdat'ta yeni ve acımasız bir mantık benimsendi. Irak birlikleri ön cepheler boyunca siperlerde duracak, binlerce tankı yan yana dizecek ve insan dalgası saldırılarını bertaraf etmek için yoğun top ateşine başvuracaktı. Fakat 1984'te Hüveyza bataklıkları ve Bataklık Araplarının topraklarından akan ırmaklar boyunca İran Devrim Muhafızları, Irak içlerine kadar girdikleri bir taarruza öncülük yaptı. Belli bir noktada İranlılar, zırhlı araçlarını Kurnah'taki Bağdat-Basra otoyoluna çıkarmayı başarmıştı (Iraklılar bu taarruzu ancak sekiz ay sonra kabul edecekti, fakat Salem manzaraya bizzat tanık olmuştu). Dicle'yi de aşmışlar ve Irak tanklarını otoyol köprülerinden ateş açarak yok etmeye başlamışlardı.

Bağdat bu taarruza, başarılı olduğu kadar yıkıcı bir vahşetle cevap verdi. Bu cevabın sonucunu gören yegâne gazeteci olduğu için, bundan sonra okuyacaklarınız Muhammed Salem'e ait:

> Amara'nın kuzeyindeki Hüveyza bataklıklarında yer alan Azair, Sada ve Beyda'da büyük bir savaş cereyan etti – Irak komutanı Tümgeneral Hişam Sabah El-Fakri'ydi. İranlıları bataklıklardaki bir alana çekti, ardından Iraklılar İranlıların doğu tarafına büyük bir set inşa etti. Henüz 84 yılının başlarıydı. El-Fakri büyük tanker kamyonları getirdi ve bataklığa petrol pompaladı. Sonra suya yangın bombaları attı ve hayatım boyunca gördüğüm en büyük yangın başladı. Iraklı komutan her şeyi, bütün doğal çevreyi de yakıp öldürdü.
>
> Yangın söndüğünde bu kez elektrik jeneratörleri getirdi ve bataklık suyuna devasa kablolar soktu. Bölgede tek bir hayat belirtisi kalmayana kadar suya elektrik verdi. Orada olan biteni izliyordum, derken çişim geldi ve bataklığın kıyısına doğru yürüdüm. Askerlerden biri elektrik kablolarını işaret ederek, "Suya işeme," dedi, "işeyen bir şehit mi olmak istiyorsun?"
>
> Suyun yüzeyi içi dışına çıkmış cesetlerle doluydu, aralarında kadınlar ve çocuklar bile vardı. Bütün mantar ve kurbağa türlerini bilen, ördeklerin, yaban sığırlarının arasında yaşayan, mızrakla balık avlayan insanlardı onlar. Bir uygarlık silinip gitmişti. Yaklaşık otuz kadın ve çocuk gördüm, hepsinin iç organları balıklar gibi dışarı fırlamıştı ve aynı şekilde ölmüş sayısız İranlı. Bütün hayat alanlarıyla birlikte masumlar da kurban olmuştu.

Fakat tek başına petrol ve elektriğin İranlıları yok etmesi mümkün değildi. Kadisiye savaşında Serdar [Sa'd Bin Ebi Vakkas] ve diğer Arap savaşçılar, üzerlerine gelen Rüstem'in ordusunun bindiği devasa hayvanları görünce afallamıştı. Bir atın altı katı büyüklüğünde, burunlarının iki yanında büyük boynuzları bulunan, kocaman ayakları yürürken kuma gömülen bu hayvanları

daha önce hiç görmemişlerdi. Serdar okçularıyla mızrakçılarına, filleri gözlerinden vurmalarını söylemişti; o gün bugündür Iraklılar zaferin anahtarının bu olduğuna inanıyordu. Öyleyse Saddam'ın, Irak içlerine ilerleyen bu korkutucu güruha karşı kullanacağı silah ne olabilirdi? Nasıl bir mızrak 'ırkçı Farslar'ı zehirleyebilirdi?

Bir İran askeri hastane trenindeyim, Ahvaz'ın kuzeyindeki çöle karanlık çökmüş, bir başka cephe yolculuğundan dönüyorum, restoran vagonunda tavuk ve pilav yiyor, sıcak kola içiyorum. 1983 yılı. Rumsfeld Saddam'la el sıkışıyor, ABD elçiliğinin tekrar açılmasını rica ediyor. Tren yavaş, yağlanmamış bujileri raylar üzerinde acı acı feryat ediyor. Dökülen rayların üzerinde hoplaya zıplaya, yokuş aşağı gidiyoruz. Arada bir pencerenin ötesinden bir ışık yavaşça geçiyor, uzak bir köy, orada da çok şehit mezarı olduğuna kuşku yok. İslami Rehberlik Bakanlığı'nın elemanı uyuyor, hareket eden bir trenden kaçamayacağımı biliyor.

Fakat ben uyuyamıyorum ve vagonlar arasında gezinip duruyorum. Soğuk, pencereler çölün akşam ayazından korunmak için kapatılmış, fakat tuhaf, belli belirsiz bir koku var. Önce deodorant olduğunu düşünüyorum, her vagonun sonundaki kapalı tuvaletlerden yayılan dayanılmaz dışkı kokusunu gidermek için sıkılan bir şeyler olsa gerek. Bir sonraki vagonun kapısını açıyorum; onlarca genç asker ve İslam Cumhuriyeti Devrim Muhafızı oturmuş, havlulara ve bezlere doğru yavaşça öksürüyorlar. Bazıları açık vagondalar, diğerleri kompartımanlarda, hepsinin ağızlarından ve burunlarından ağır ağır kan ve balgam akıyor. Genç biri (on sekizinden fazla değil) bezi yüzüne örtmüş. Çoktan pembe ve sarıya kesmiş bez, fakat sağ elinde, parlak mavi kapaklı bir Kuran tutuyor genç adam. Zaman zaman bezi dizine koyuyor, öksürüyor ve burnundan yeni bir kan deresi sızarken, sağ eliyle Kuran'ın sayfalarını çeviriyor, sonra sızan kanı silmek için bezi tekrar yüzüne bastırıyor ve sonra tekrar Kuran'ı alıp okumaya koyuluyor.

Vagonlar onlarla dolu, konuşmadan oturuyorlar, şikâyet etmeden, başlarına geleni kader bilmişler çoktan. Ancak on-on beş dakika sonra burnuma çalınan kokunun deodorant olmadığını fark ediyorum. Bir tür hastalık kokusu ve bu adamlar o hastalığı öksürerek ciğerlerinden çıkarıyorlar. Pencerelere koşuyorum, açmaya başlıyorum, koridorlar dondurucu akşam havasıyla doluyor. Onlardan gelen şeyi solumak istemiyorum. Onlar gibi gaza boğulmak istemiyorum. Pencereleri açmaya devam ediyorum, fakat askerler bana bakmıyor. Şahsi bir cehennemi yaşıyorlar onlar, Tanrı'ya şükür, benim maruz kalmadığım bir cehennem.

İran resmi savaş tarihi, Irak'ın kimyasal silahı ilk kez 13 Ocak 1981'de kullandığını ve bu saldırıda yedi İranlı askerin öldüğünü anlatır. 1982'de İranlılar, Saddam'ın ordusunun on bir kimyasal saldırısını kayda geçirmiştir, 1983'de ise otuz bir. Piranşehr ve Tamarçin'e 9 Ağustos 1983'te düzenlenen kimyasal saldırının ardından Tahran'a getirilen askerleri muayene eden Lokman Hekim Hastanesi Dermatoloji Bölümü Başkanı Dr. Nasır Celali, şunları anlatıyordu: "Yaralı askerler, gaz, sıvı veya toz biçiminde atmosfere salınan zehirli maddeler solumuştu. Bu zehirli madde 'hardal gazı' adı verilen bir tür nitrojendi." 22 Ekim 1983'te, akşam 21.30 civarı, Merivan ile Sultan arasında, İran hatlarında bir Irak top mermisi patlamış ve havaya kerosen kokusu yayılmıştı. Ertesi sabah on bir İranlıda (asker, Devrim Muhafızı ve Besiç) mide bulantısı, kusma, göz yanması, bulanık görme, kaşıntı, nefes darlığı, öksürük gibi arazlar baş göstermiş, hastaneye kaldırılan İranlıların derilerinin tümüyle kabardığı görülmüştü. 21-28 Ekim arasında, İran yanlısı üç Kürt köyü kimyasal saldırıya uğramıştı; bir İran hastane raporuna göre, 'Kürt bölgesindeki köylüler, kadınlar ve çocuklar da dahil, ağır yaralanmıştı.' 28 Aralık 1980 ile 20 Mart 1984 tarihleri arasını kapsayan resmi İran savaş tarihi, atmış üç ayrı Irak gaz saldırısını kayda geçiriyordu.

Ancak dünya bu saldırılara tepki vermedi. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri kimyasal silahlar böyle büyük bir ölçekte kullanılmamıştı. Fakat İran'dan o kadar çok korkuyorlardı, Arapların Saddam Hüseyin'e sadakati öyle sarsılmazdı, Humeyni'nin devriminin yayılmasını engellemek için Irak'a verdikleri destek öyle mutlaktı ki, kimse sesini çıkarmadı. Saddam'ın gaz kullandığına dair ilk haberler Arap basınında tek satır yer bulmadı. Avrupa ve Amerika'da bu haberler İran propagandasından ibaret sayıldı ve Amerika'nın tepkisi asgari düzeyde oldu. Washington sadece Mart 1984'te, Irak'ı zehirli gaz kullandığından dolayı kınadı, fakat bu kınama bile son derece ılımlıydı. *New York Times*, ancak 1985'e gelindiğinde, 'ABD istihbarat uzmanları, Irak'ın, Körfez savaşındaki son İran saldırılarını bertaraf etmek için kimyasal silahlar kullandığı sonucuna vardılar' ifadelerinin yer aldığı bir haber yayımlıyordu. Gazetenin gönülsüzlüğünü gösterir bir biçimde, bu haber bile bütün Amerikalı gazetecilerin gözde kaynaklarına, yani 'Amerikan yönetimi yetkilileri'ne dayandırılıyordu.

İlk kanıtlar, Irak'ın bisülfid (2-kloroetil) kullandığını gösteriyordu; kabarcıklara sebep olarak tüm insan dokularına hasar veren bir maddeydi bu. *New York Times*'ın haberi, aynı ödlekçe tarzda devam ediyordu: "İran, saldırılardan zarar gördüğünü iddia ettiği [*aynen böyle yazıyor*] kurbanları Avusturya ve Batı Almanya'ya nakletti; bazı doktorların, yaralıların hardal gazı saldırısına maruz kaldığını söylediği öne sürülüyor [*aynen böyle*]..." Bu haberden dört gün önce ABD Dışişleri Bakanı George Schultz Iraklı muadili Tarık Aziz'le Washington'da görüşmüş, fakat kimyasal saldırılara dair en ufak bir eleştiri yöneltmemişti. Ortaya dökülen tonla kanıta rağmen, kendi gazetem *The Times*, Mart 1985'te hâlâ, Londra'daki bir hastanede derisi korkunç kabarcıklarla kaplı bir İran askerinin fotoğrafını basıp, resimaltına da sadece 'İran'ın kimyasal silahlardan kaynaklandığını iddia ettiği [*aynen böyle*] yanıklardan muzdarip bir asker' yazabiliyordu.

Son zehirli gaz saldırılarına birinci elden, neredeyse hayatı pahasına tanık olan Muhammed Salem'in dehşet verici hikâyesini, bir kez daha kendi ağzından verelim:

> Yugoslav Tanjug haber ajansından Zoran Gramaçiev ile birlikte Basra'nın aşağısına, İranlıların büyük bir saldırı başlattığı bölgeye davet edildik. Tümgeneral Mahir Abdül-Raşid komutasındaki 3. Piyade Tümeni bu devasa saldırıyı göğüslemek zorundaydı; karşı taraf ezici bir üstünlüğe sahipti ve başa çıkmanın tek yolu kitlesel katliamdı. Raşid İran saldırısını kırdı. Ortada ne bir tufan, ne yangın, ne de elektrik vardı. Zoran'la birlikte, her şeyin bir anda olup bittiği çölde dolaştık; yüzlerce, ne yüzlercesi, binlerce İranlı ölmüştü. Tüfekleri hâlâ ellerindeydi; bir düşünün, binlerce asker, siperlerinde, ellerinde Kalaşnikof'larıyla can vermişti. Nevale torbaları hâlâ sırtlarındaydı; bütün İranlılarda vardı o torbalardan. Mermi deliği yoktu, yaralanma yoktu, kan yoktu, öylece, oldukları yerde ölmüşlerdi.
>
> Saymaya başladık; sadece sayarak o siktimminin çölünde kilometrelerce yürüdük, yürüdük. 700 ceset saymıştık, sonra hesabı şaşırdık ve baştan saymaya koyulduk. Ölen bütün İranlıların ağzında ve sakallarında kan vardı, bellerinin alt tarafı hep ıslaktı. Hepsi altlarına işemişti. Iraklılar, ilk kez, sinir gazıyla hardal gazı karışımı kullanmıştı. Sinir gazı vücutlarını felç ediyordu, bu yüzden altlarına işiyorlardı, hardal gazı ise akciğerlerine sızıp boğuyordu. Ağızlarından sızan kanın sebebi buydu.
>
> Haberlerimizde bütün bunları tarif ettik, ama o zaman ne olduğunu tam bilmiyorduk. Irak askerlerine sorduk. Yemek yiyorlardı (domates ve salatalık), fakat yemek yemedikleri zamanlarda gaz maskesi takıyorlardı. O ziyarette sinüslerim iltihap kaptı ve Bağdat'taki bir doktor arkadaşıma gittim. "Biz buna 'ileri cephe enfeksiyonu' adını veriyoruz," dedi ve bana bir an önce Irak'ı terk etmemi tavsiye etti. Eileen ve Gerry'nin yanına gittim sonra [Eileen Powell ve Gerry Labelle, AP'nin Lefkoşe temsilciliğini yürütüyordu, evliydiler] ve onlar beni Kıbrıs Kliniği'ne yatırdı. Antibiyotik iğneleri yaptılar.

Benim orada gördüğüm şey, bir ölüm makinesiydi. Zoran'la birlikte 4700 İranlı cesedi gördüğümüz sonucuna vardık. Sen de bilirsin, o savaşta olan bitenleri yazmaya asırlar yetmez.

Her akşam 18.00 bültenlerinde Iraklılar resmi savaş haberlerini veriyordu. 1985 başında haberlerde ne söylendiğini kelime kelime hatırlıyorum: Sinek sürüleri Arap Ulusu'nun doğu kapılarına saldırıyor, fakat köklerini kurutacak böcek ilacımız var.

Peki 'böcek ilaçları' nereden geliyordu? Bir kısmı Almanya'dan (elbette). Fakat 25 Mayıs 1994'te ABD Senatosu'na bağlı Bankacılık, Konut ve Belediye İşleri Komitesi, 'ABD'nin Irak'a İhraç Ettiği Askeri Amaçlarla Kullanılabilen Kimyasal ve Biyolojik Maddeler ve Bu Maddelerin Körfez Savaşı'nda Sağlık Açısından Yarattığı Sonuçlar' adlı bir rapor yayımladı. 'Körfez Savaşı' ifadesi 1991 savaşına ve Kuveyt'in kurtarılmasına atıfta bulunuyor artık, ama aslında Batı bu ifadeyi, ilk başta İran-Irak savaşına dair kullanmıştı; kendi Körfez savaşımızı verince, bu ismi çalıp kendimize mal ediverdik. Komitenin raporu, ABD Kongresi'ni, 1985 veya öncesinde Amerikan şirketlerinin Irak'a yönetim onayıyla gönderdiği biyolojik maddeler konusunda bilgilendiriyordu. Bu maddeler arasında *Bacillus anthracis* (antraks yapımında kullanılıyor), *Clostridium botulinum*, *Histoplasma capsulatum*, *Brucella melitensis*, *Clostridium penfringens* ve *Escherichia coli* (E. Coli) vardı. Aynı rapor, 'ABD'nin Irak Hükümeti'ne "ikili kullanıma uygun" olduğu bilinen maddeler sağladığı ve bu ticaretin Irak'ın kimyasal, biyolojik silah ve füze-sistemi programlarını geliştirmesine katkıda bulunduğu' belirtiliyordu. Irak ile bu ticaret ilişkisi, 'kimyasal silah üretim tesislerini ve teknik çizimleri (pesticide üretim tesisi planları), yanı sıra kimyasal silah dolum aygıtlarını' da içeriyordu.

1995 yazında Irak enformasyon bakanlığı Salem'i Suriye sınırı yakınlarındaki El-Kaimükaşat adlı bir tesise götürecekti. Hükümet 'kılavuzları' Salem'e bu tesiste gübre üretildiğini söylüyordu. "Tesiste Teksaslı bir Amerikalı mühendis de vardı," diye anlatacaktı Salem:

Mühendisle röportaj yaptım ve gübre ürettiklerini söyledi. Aslında hardal ve sinir gazı üretiyorlardı orada. Irak'taki birçok insan biliyordu bunu. Tesisin yanında, restoranı ve ahşap kulübeleri olan bir tarım kompleksi vardı. Amerikalılar 1991'de bombalamışlı burayı. 2003'teki Amerikan işgalinin hemen sonrasında da, devrik rejim yetkilileri bir müddet burada kaldı. Fakat o gidişimizde bizden ne kadar harika bir gübre fabrikası gördüğümüzü yazmamızı istediler. Bizim için tonla şarap ve viskinin olduğu büyük bir ziyafet bile hazırlamışlardı.

Hamid Kürdi Alipur, hastane yatağında bilinci yarı kapalı yatıyor, çatlak dudaklarının arasından hırıltıları duyuluyor, çektiği acının etkisiyle yanık alnı kırışmış. Yanındaki hemşire (kolormatik gözlüklü, kara çarşaflı bir kız), plastik bir kaptan ağzına nazikçe su döküyor. Genç adama gülüyor kız, yüzünden sarkan koyu renk deriyi veya boynunun etrafındaki parlak pembe yanıkları hiç görmüyor sanki. Korkunç bir şeyler olmuş Alipur'a, fakat İranlı doktorlar 'Ne yaşadığını kendisine sor,' diyorlar bana.

Alipur, Tahran'daki Labbafinecad Tıp Merkezi'nde ızdırap içinde kıvranan 199 İranlı asker ve Devrim Muhafızı'ndan biri. Şubat 1986'ya gelmişiz artık. "Arvand [Şattül Arap] Nehri'nin İran tarafında bir sığınaktaydım," diyor Alipur. "Top mermisi düştüğünde Iraklıların gaz attığını fark etmedim. Kimyasalı göremiyordum ki, gaz maskemi takayım. Sonra da artık çok geçti." Birkaç dakika için gevşiyor, ağır ağır soluyor, hemşire su kabını tekrar ağzına yaklaştırıyor. Kaç yaşında olduğunu soruyorum. Cevap verirken kıza bakıyor, "On dokuz," diyor.

Bazı hastalar Alipur'u yattıkları yerden izliyor, diğerleri kapalı gözlerinden cerahat akıtarak yatıyorlar, yastıklarının yanında yoğun, pembe bir sıvıyla dolu kaplar var. Konuşmuyorlar. Bütün duyabildiğimiz, güç bela alınıp verilen nefeslerin keskin sesleri. "Asıl sorun akciğerler.

Biraz iyileştiklerinde onları evlerine gönderiyoruz ve kan enfeksiyonlarıyla başa çıkabiliyoruz." Dr. Feyzullah Yezdani hastanenin önde gelen uzmanlarından biri; kalın kaşlarının altından, onca acının ortasında iyimserlikle bakabilen ufak tefek bir adam. "Fakat akciğer sorunlarıyla geri dönüyorlar. Çok öksürüyorlar. Ve bazıları sadece hardal gazına değil, sinir gazı saldırısına da maruz kalmış."

İranlılar kimyasal saldırı kurbanlarından bazılarını tedavi için hemen Londra, Stockholm ve Viyana'ya göndermiş, fakat Dr. Yezdani'nin koğuşları hastayla dolup taşıyor. Bununla birlikte yatırdığı 400 hastadan sadece yedisi ölmüş. 200'ünü de evine göndermeyi umuyor hâlâ, fakat birçoğu asla tam iyileşmeyecek. Doktorlara göre, Irak İranlılara karşı hardal, tabun ve sinir gazı kullanıyor; 13 Şubat'ta kimyasal saldırıları geniş bir ölçekte tekrarlamışlar. Kurbanlar gazdan ağır şekilde etkilendiklerinde, kendi tükürüklerinde boğularak ölüyorlar. Hayatta kalabilenler ise, üç yıl önce yolculuk ederken gaz kurbanlarına tanık olduğum trenlerin halefi durumundaki uzun hastane trenlerine soluk alamaz bir halde getiriliyor. Artık Ahvaz'dan her yirmi dört saatte bir hastane trenleri kalkıyor. "Gazı göremiyorsunuz, o yüzden çoğunlukla hazırlıksız yakalanıyorsunuz," diyor Dr. Yezdani. "Asker önce çürümüş meyveye benzer bir koku duyuyor, ardından gözleri yanmaya başlıyor, görme yetisini yitiriyor, sonra ağlamaya, öksürmeye ve hırıltılar çıkarmaya başlıyor."

Doktor beni hastane yatakları arasında dolaştırırken, kabarcıklar içindeki genç adamların çektiği fiziksel acıyı görmemek mümkün değil; tuhaf bir şekilde çarpılmış vücutları sarı bandajlarla kaplı. Kabarcıklar bazen bütün vücutlarını kaplamış oluyor. Sarı ve pembe, dehşet verici yumuşaklıkta ve bazıları basket topu kadar büyük kabarıklıklar bunlar; sık sık patlıyorlar, fakat çok geçmeden aynı yerde yeni kabarcıklar çıkıyor. On altıncı yatakta yatan gaz kurbanı bu kez bir doktor; Tebrizli dermatolog Hasan Sinafa, Şattül Arap yakınlarındaki bir askeri hastanede çalışırken, 13 Ocak'ta bir gaz mermisi sadece 20 metre ötesinde patlamış. Patlama sırasında gaz maskesinin yüzünde olduğunu anlamak zor değil, çünkü gözlerinin ve ağzının etrafındaki deri hasar görmeden kalmış, alnı ve yanakları sanki siyah bir çizgiyle ayrılmış yüzünün orta kısmından. "Yapabileceğim hiçbir şey yoktu," diyor; morfinin etkisiyle çok yavaş konuşuyor. "Üzerimde anti-gaz kıyafetlerim vardı, fakat mermi o kadar yakınımda patlayınca beri koruyamadı. Yanıkları hissettim, ne olduğunu biliyordum."

Gülüyor. Tahran'a sağ salim getirilmiş, fakat doktorlara ancak iki gün önce eşini aramaları izni vermiş, eşi, yirmi aylık kızıyla birlikte Tebriz'de. "Hastaneye gelip sizi görünce ne dedi?" diye soruyorum. "Gelmedi," diyor. "Gelmemesini söyledim. Onun ve bebeğimin beni böyle görmesini istemiyorum."

Bütün bu yıllar boyunca Amerikalılar Iraklılara çatışma bölgeleri hakkında istihbarat sağladılar. Bu bilgiler sayesinde Iraklılar kendilerini büyük İran taarruzlarına karşı hazırlayabiliyordu ve bu hazırlık (ABD yönetiminin de gayet iyi bildiği gibi) zehirli gazdan başka bir şey değildi. Amerikan Savunma İstihbarat Dairesi'nden 60 subay, Irak genelkurmayına gizlice İranlıların konuşlandığı yerlere, taktik planlarına ve hasarlı askeri araç oranlarına dair ayrıntılı bilgiler sağlıyordu. Iraklılar Fao yarımadasını 1988 başında geri aldıklarında, ABD savunma istihbarat subaylarından Yarbay Rick Francona, savaş alanını Iraklı subaylarla birlikte gezmiş ve Washington'a Iraklıların zaferi elde etmek için kimyasal silah kullandıklarını bildirmişti. Dönemin üst düzey istihbarat yetkililerinden Albay Walter Lang, daha sonra *New York Times*'a, 'Iraklıların savaşta gaz kullanmasının kendileri açısından büyük bir stratejik kaygı teşkil etmediğini' söyleyecekti.

Iraklılar 19 Nisan 1988'de Fao'yu geri almak için bütün dünyanın gözü önünde gaz kullan-

mıştı. Bundan sadece bir ay önce, 17 ve 18 Mart'ta, *Enfal* (yani 'ganimet') Operasyonu'nda Iraklılar, İran'ın bölgedeki kısa süreli *Vel Fecr 10* (Şafak 10) taarruzu sırasında İranlılarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kürt kasabası Halepçe'den korkunç bir intikam aldı. Irak jetleri iki gün boyu Halepçe'ye gaz bombaları attı (bir Alman şirketinin yardımıyla üretilen hidrojen siyanid türeviydi) ve 5 bin sivili öldürdü. Washington'da ise Pentagon (ki hâlâ Saddam'ı destekliyorlardı), Ortadoğu'daki Amerikan elçiliklerine hilekarca bir bilgilendirme notu gönderiyor ve gazın İranlılar tarafından atılmış olabileceğini iddia ediyordu.

İnsan hakları kuruluşları, çok sonra, bu yalandan kendi dehşet verici sonuçlarını çıkaracaklardı. "Neresinden bakarsanız bakın, Amerika'nın Halepçe konusundaki tavrı utanç vericidir," diyecekti İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden Joost Hilterman on beş yıl sonra. "Hattâ ABD Dışişleri Bakanlığı, diplomatlarına İran'ı da kısmen suçlamaları talimatı vermişti. Bu inanılmaz sahtekarlığın sonucu, uluslararası toplumun, en az Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik terörist saldırı kadar iğrenç bir eylemden dolayı Irak'ı güçlü bir biçimde kınama iradesini gösterememesiydi." 1988'de ABD'de Halepçe 188 haberde zikredilmişti, 1989'da ise bu sayı yirmiydi. 2000'e gelindiğinde Halepçe Amerikan medyasında sadece on haberde yer alıyordu. Fakat sonradan George W. Bush yönetimi tarafından, yaklaşan Irak işgalini meşrulaştırma operasyonunun bir parçası mahiyetinde tekrar ısıtıldı. Gazeteciler sadece 2003 yılı Şubat ayında Halepçe'yi 145 defa hatırladı. Tony Blair ve diğer Batılı liderlerle birlikte Bush, sürekli Saddam'ın 'kendi halkını zehirli gazla katlettiğini' vurgulayıp durdu.

'Kendi halkı' ifadesi bilhassa önemliydi. Her ne kadar Kürtlerin bakış açısını pek yansıtmasa da, bu ifade suçun çirkin tabiatını, kurbanların düşman değil, Saddam'ın kendi Iraklı vatandaşları olduğu noktasında vurgulamış oluyordu. Fakat aynı zamanda, Saddam'ın İranlılara yönelik benzer, fakat çok daha geniş kapsamlı suçlarıyla arasına mesafe koyuyor, hattâ bu suçları gizleme görevi görüyordu. Oysa İran, tam da Halepçe'de kullanılana benzer zehirli gazlara çok daha fazla vatandaşını kurban vermişti. Ve biz, yani Batı, bu savaş suçları (ve Halepçe katliamı) sırasında Saddam'a hizmet ettiğimiz için, Kürtlerin zehirli gazla öldürülmesi, Irak liderinin canavarlığının biricik örneği olarak bir kenara konmak durumundaydı.

Halepçe'den on yıl sonra ABD İran'ı kimyasal silah üretmeye çalışmakla suçladı ve Amerikan iddialarını resmi olarak yalanlayan kişi, İran-Irak savaşının büyük bölümünde İran kuvvetlerine komuta eden (ve cumhurbaşkanlığı görevini devretmeye hazırlanan) Ali Ekber Haşimi Rafsancani'ydi. "Savaş sırasında Iraklıların kimyasal silah kullanmasından dolayı öyle acı bir tecrübe yaşadık ki, biz böyle silahları üretmeyi veya kullanmayı asla istemeyiz," diyordu 1997'de, alışılmadık bir duygusallıkla. Ve şöyle devam ediyordu: "Savaşta İran kuvvetlerinin komutanıydım. Hüveyza bölgesini ele geçirdiğimizde, öyle korkunç sahnelere tanık oldum ki, hiç unutamadım. Halepçe halkı zaferden sonra bizimle işbirliği yaptı... Saddam halkımıza karşı nasıl saldırırsa saldırsın başarılı olamadığını görünce, Almanya'dan aldığı daha gelişmiş kimyasal silahlara başvurdu ve bu silahları Kürt halkına karşı da kullandı. Bu kimyasal maddelerin kullanımı sonucu insanlar toprağa karıştı. Bu maddeleri soluduğunuzda kurtulmanız mümkün değildi. Orada [Halepçe'de] dayanılmaz manzaralar gördüm ve bunların hiçbir ülkede tekrar yaşanmamasını umut ediyorum."

28 Mayıs 1991'de, Kuzey Irak'taki bir çadırda oturuyorum. Halepçe katliamının üzerinden üç yıl geçmiş. Etrafımızda Saddam'ın son etnik temizliğinin (Kuveyt sonrası kışkırttığımız ve ihanet ettiğimiz Irak ayaklanmasını takip eden zulmün) kurbanı Kürtler var; ABD'nin askeri

koruması altında, sefalet ve hastalıkla boğuşuyorlar, perişan durumdalar. Tepelik bir bölge, soğuk, çadırların çevresindeki çukurlarda hâlâ kar kümeleri var. Amerikan Chinook helikopterleri mülteci kampına gıda ve battaniye taşıyor.

Züleyka Mustafa Ahmed yirmi iki yaşında, beyaz bir entari giymiş, siyah saçlarını başörtüsüyle kapatmış. Ailesi, yaklaşık 10 bin Kürt'ün öldürüldüğü Enfal harekatının kurbanı. 14 yaşında evlenen Züleyka, Enfal başladığında altı çocuğu ve kocası Musa İsa Hacı ile birlikte yaşıyormuş. Binlerce Kürt gibi onlar da, hükümetin en yakın kasabaya nakledilmeleri talimatına boyun eğmiş. "Arabamızla Dohuk'a yaklaşıyorduk ki, Iraklı askerler bizi durdurdu," diye başlıyor anlatmaya. "Yüzlerce Kürt'le birlikte Dohuk kalesine götürüldük. Bizi ikinci kata aldılar, Musa'yı gördüm, beton bloklarla dövülüyordu. On adamın o bloklarla dövülerek öldürüldüğünü kendi gözlerimle gördüm; onlardan sadece 6 metre uzaktaydım. Sonra hepsini alıp götürdüler. Musa ile konuşmayı başardım. 'Korkma, sen bir erkeksin,' dedim ona. 'Lütfen çocuklarımıza iyi bak. Beni öldürseler de önemli değil, sen çocuklara iyi bak,' diye yanıtladı beni. Ne diyebilirdim ki? Musa'yı götürdüler ve onu bir daha hiç görmedim. Bazen kocamı bir daha hiç göremeyeceğimi düşünüyorum – evet, bazen bunu düşünüyorum."

Züleyka köyü Baharka'ya dönmüş. "Bir müddet sonraydı. Uçaklara alışmıştık artık. Sabah erken, tarlaya gitmek için üç çocuğumla köyden çıktım (diğer üçü dedeleriyle kalmıştı), fakat iki uçağın Baharka üzerinde alçalıp bomba attığını gördüm. Yoğun bir duman yükseldi ve rüzgarla bize doğru ilerledi. Toprağı duman kapladı. Küçük bir tepenin arkasına saklandık, fakat duman bize doğru geliyordu. Dumanın hoş bir kokusu vardı, ilaç gibi. Derken en küçük çocuklarım, Serbaş ve Salih ağlamaya başladı. Sonra ishal oldular, bir türlü kesilmiyordu. Ne yapacağımı bilmiyordum, onları Erbil'deki hastaneye götürdüm. Doktorlar korkmuştu. İğne yaptılar, ilaç verdiler, fakat işe yaramadı. İkisi de kararmaya başladı, asfalt gibi karardılar ve dokuz-on gün sonra öldüler. Büyük olanı ölürken parça parça akciğerlerini kusuyordu. Onları köy mezarlığına gömdüm. Çok çocuk öldü köyde. Şimdi oraya gitsem, mezarlarını bulamam."

Züleyka bir daha asla evlenmeyeceğini söylüyor. Bundan sonraki hayatını nasıl gördüğünü sorduk. "Sadece sağ kalan çocuklarımı büyütmek için yaşıyorum, hepsi bu. Rüyalarımda ölen çocuklarımı görüyorum. Bir keresinde kocamı gördüm rüyamda, bana, 'Çocuklara söz verdiğin gibi bakmadın, o yüzden öldüler,' diyordu."

Irak ordusundaki bazı askerler (kurbanlar değil, saldırıları tertipleyenler) için de bu kimyasal saldırıların hatırası sonsuza dek onlarla birlikte yaşayacak. Şimdi 2004 Temmuz ayı, İran-Irak savaşının başlamasından neredeyse çeyrek asır, Kürtlere karşı Enfal harekatından on altı yıl sonrası. Amerikan işgali ve onun kukla hükümeti iş başında ve Bağdat dünyanın en tehlikeli şehri haline gelmiş durumda. İntihar bombaları, infazlar, adam kaçırmalar kentin gündelik olayları. Fakat otelimin balkonu için bir köknar ağacı almak üzere Filistin Caddesi'nin arkasındaki küçük bir bitki dükkânına giriyorum; yaz ortasındaki Irak'ın kavurucu sıcağında bir parça ferahlık bulmak niyetindeyim o ağaç sayesinde. Dükkânın bahçesi çiçeklerle, çimlerle ve saksı bitkileriyle dolu ve bahçeye Cevad bakıyor. 44 yaşında, alnında derin yara izi olan bir adam Cevad ve *jnah*'ta yaşadığını biliyor. *Jnah* 'cennet' demek.

Fakat Cevad'ın bir zamanlar cehennemi de gördüğünü hemen fark ediyorum. Yara izini soruyorum, İran-Irak savaşında Pençvin'e yönelik bombardıman sırasında bir İran mermisinin parçası girmiş kafasına. Telsiz operatörüymüş ve Irak ordusunda on üç yıl görev yapmış. "Neredeyse bütün arkadaşlarımı kaybettim," diyor, ellerini yanlış bir kovma hareketiyle birbirine sürterek. "Çok korkunç şeyler yaşadık. Ve benim yaşadıklarım da öyle. Tek bir arkadaşımın ismini hatırlayamıyorum, çünkü kafamdaki mermi parçası hafızamı benden aldı."

Ancak bütün hafızasını almamıştı. Cevad ağaçlara doğru sessizce yürüyor, sadece bir fıskiyeden yükselen suyun şıpırtısı ve Bağdat trafiğinin arka plandan gelen gürültüsü bozuyor bu sessiz yolculuğu. Beyaz incir ağacı düşünür müydüm? Sıcağı hafifletmekte birebir. Ya da yeşil incir ağacı? Satılık köknar ağaçlarının kökü çok derindeydi, sökmek bir saati bulurdu. Cevad bütün hayatı boyunca, babasıyla birlikte bu dükkânda çalışmış. Sıcak kokuları daha da ağırlaştırıyor, en küçük güller, tomurcuklanan beyaz çiçekler mis gibi kokuyor.

Evet, Cevad İran-Irak savaşından sağ çıkmış. Saddam'a lanet okuyor, fakat onun için sekiz korkunç yıl savaşmaktan kurtulamamış. "Enfal harekatı sırasında Ahvaz'daydım, Karun Nehri'nin kıyısında, Şamiran Dağları'nda, Pençvin'de bulundum. Acemi erdim, ardından rütbe aldım, fakat subaylığı kabul etmedim, çünkü orduda uzun süre kalmak istemiyordum." Not defterimde Enfal kelimesinin altını çiziyorum. Cevad İran sınırını 1980'de geçmiş. Hürremşehr'e girmiş ve kent kuşatıldıktan sonra bir akşam vakti oradan geri çekilmişler.

"Gazın kullanıldığına ilk kez Amara'nın doğusunda tanık oldum. Topçularımız İranlılara gaz mermileri atıyordu. Gazın kokusunu duyamıyordum, ama her ihtimale karşı başörtümü suya saldırıp yüzüme yapıştırdım. Telsiz operatörü olduğum için etrafımda beni gazdan koruyan çok sayıda alet vardı. Onlar karanlık günlerdi ve çok acı çektik. Yaralandıktan sonra seni tekrar cepheye göndereceğiz diye tutturdular. Yüzde 35 oranında engelliydim ve beni yine de savaşa gönderdiler."

Cevad yolunun üzerindeki koyu yeşil bir saksı bitkisine yöneliyor, çalılıkların üzerinde şakıyan kuşlara el sallıyor. Eğer cennet gerçekten ılık ve rahat bir bahçeyse, Cevad tam ortasında yaşıyor. Soruyorum: Peki ya Enfal harekatı? Neler olup bittiğini görmüş mü? Cevad dua eder gibi, çaresiz bir tarzda kaldırıyor ellerini.

"Her şeyi gördük. Gaz kullanmaya başladıklarında ne garip şeyler olduğuna inanamazsın. Kuşların gökyüzünden yere pat pat düştüğünü gördüm. Ağaçların dallarındaki küçük tomurcukların aniden kararlığını gördüm. Yapraklar gözümüzün önünde çürüyüverdi. Amara'da yaptığım gibi, havluyu yüzüme sardım."

Ya cesetler?

"Evet, çok fazla ceset vardı. Hepsi sivildi. Köylerin çevresinde, tepelerin eteklerinde öylece yatıyorlardı. Sanki sokaklar dolusu insan, ölmek için tek bir yerde toplanmıştı. Bazıları sağa sola saçılmıştı, kucaklarında çocuklarıyla birçok kadın vardı ve hepsi olduğu yerde ölmüştü. Ben ne yapabilirdim ki? Hiçbir şey söyleyemedim. Biz askerler bu meseleyi konuşmaya bile korkardık. Çok fazla ölüm gördük. Ve sesimizi çıkarmadık."

YEDİ

'Savaşa Karşı Savaş' ve Cennete Hızlı Tren

Taşınan hangi mum onlara uğur getirebilir?
Hayır, çocukların ellerinde değil, gözlerinde o mumlar
Elvedaların kutsal ışıkları gibi parlıyorlar.

WILFRED OWEN, 'Ölen Gençler İçin İlahi'

Perdeli ön odanın sükuneti içinde, iki eski Iraklı pilot ve vaktiyle Saddam Hüseyin'in hava kuvvetlerinin ikinci komutanı olan adam, karşımda sessizce oturuyordu. Mirage savaş uçakları için Cherbourg'da eğitim gören pilotlar, o günlerde öğrendikleri Fransızcayı ağır bir aksanla konuşuyordu. *USS Stark*'ı sordum onlara. Fakat şimdi ne gereği vardı bu meselenin? Bir Irak Mirage'ının Körfez'deki bir Amerikan fırkateynini iki füzeyle vurmasından (ve mürettebattan otuz yedi kişiyi küle çevirmesinden) on yedi yıl sonra, gemiyi batırmaya çalışmalarının sebebini niye bilmek istiyordum? Neden 2003 yılından, Amerikan işgali altındaki Bağdat'ta giderek artan anarşiden konuşmuyorduk? Daha o sabah, Saddam'ın eski Cumhuriyet sarayındaki Amerikan karargahının önünde bomba yüklü bir araba infilak etmemiş miydi?

Üç adam da benim casus olmamdan korkuyordu; on yedi yıl önce genç Amerikalı denizcileri öldüren pilotu teşhis etmeye çalışıyordum. Eğer hâlâ yaşıyorsa niye sormayacaktım ki? Onlara hayatım boyunca hiçbir insana ihanet etmediğimi, istihbaratçı değil gazeteci olduğumu, ne onları Amerikalılara ne de Amerikalıları onlara gammazlayacağımı anlattım. Üst düzey Irak hava kuvvetleri personelinin tümünün, 2003 İngiltere-Amerika istilasının ardından birbiriyle teması koparmadığını, yani artık uçaksız bir hava gücü teşkil ettiklerini biliyordum. Fakat bu adamların birçoğunun şimdi işgal karşıtı isyanda yer aldığından kuşkulanıyordum ve pek de haksız sayılmazdım. On yedi yıl önce yerine getirdikleri o Irak hava kuvvetleri görevinin Ortadoğu'yu değiştirdiğini açıklamaya çalıştım. Meslektaşlarının 17 Mayıs 1987'de yaptığı eylem (ancak Washington'un akıl edebileceğine benzer acayip çifte standartlardan biriyle), İran'a diz çöktürmüştü.

Eski general neredeyse bir dakika hiç konuşmadan bana baktı. Ardından adeta sıradan bir operasyon raporu verir gibi konuşmaya başladı: "Onu Şeyba'dan kalkarken gördüm. İran gemilerini avlamak amacıyla Körfez üzerinde yapılan rutin bir uçuştu. Hedefimiz olmayan gemileri dışında tuttuğumuz bir 'yasak bölge' vardı ve *Stark* da oradaydı. Pilot Amerikalıların orada olduğunu bilmiyordu. Tek bildiği, bu bölgede seyreden bütün gemileri imha etmesi gerektiğiydi. Radar ekranında büyük bir gemi görmüştü ve ona iki füze fırlattı. Onun İran gemisi

olduğunu sanıyordu. Gerçek hedefi hiç görmemişti. Asla görsel temas sağlamayız, sistem böyle çalışır. Pilot sonra geri döndü."

Katar'ın 70 kilometre kuzeybatısında, Perry sınıfı Amerikan fırkateynin radarı Irak Mirage F-1'ini, Suudi Arabistan kıyılarının aşağısına doğru, alçak irtifada uçarken tespit etmişti. Fakat Kaptan Glenn Brindel ve mürettebatı, üzerlerinde Irak uçaklarının uçmasına alışıktı; sonradan gazetecilere Irak uçaklarını 'dost taraf saydıklarını' söyleyecekti. Radardaki yeşil benek tehdit oluşturmuyordu. *Stark* neredeyse tam Irak Mirage'ına doğru bir rotada seyrettiği için, fırkateynin üst güvertesindeki anti-füze sensörleri ve gelen füzeleri tespit edip otomatik ateş açan Phalanx anti-füze bataryası da bloke olmuştu. Fakat sistem, kalabalık Körfez'de yanlış uçakları vurmaktan kaçınmak amacıyla zaten herhalükarda elle kapatılıyordu. Kaptan sonradan, keşif sistemlerinin de yetersiz işlediğini iddia edecekti. 10.09'da Brindel, pilota şu telsiz mesajının gönderilmesini emretmişti: "Bilinmeyen uçak, burası ABD deniz kuvvetleri gemisi, 078 açısından on iki mil yakınında. Lütfen kendini tanıt." Karşılık yoktu. Bir dakika sonra, uçak kuzeye doğru manevra yaparak 1500 metre yükseldi. *Stark*'ın 'muharebe bilgi merkezi'ndeki mürettebat, Mirage'dan ayrılıp 100 kiloluk savaş başlıklarıyla birlikte gemiye hızla yaklaşan iki Exocet füzesini tespit edememişti.

Suyun yüzeyinden kayarak gemiye doğru ilerleyen füzeyi ilk gören kişi önce ne olduğunu anlayamamış ve Brindel'a telefon etmişti. İki saniye sonra da Exocet *Stark*'a saatte bin kilometre hızla çarpmış, kamaralarında uyuyan birçok Amerikalı denizciyi yakıp küle çevirmişti. İkinci füze ise otuz saniye sonra patlamıştı. Fırkateyn mürettebatından en az on altı kişi, ilk Exocet 30 kilo yanan sıvı füze yakıtını kamaralara püskürttükten sonra bir dakika içinde can vermişti. Savaş başlığı patlamamış, fakat sancak tarafındaki güvertede hız kesip durana dek geminin yedi bölmesini yıkıp geçmişti. İkinci füze de mürettebat kamalarına bir ateş topu halinde çarpmış, 3500 derece sıcaklıkta yanan füze yakıtı, mürettebattan otuz yedi kişinin hemen hepsini yakıp öldürmüştü. *Stark* kalın, zehirli bir duman bulutuyla dolmuş, yan taraftaki bölmelerde bile sıcaklık 1500 dereceye kadar çıkmıştı. Ranzalar, bilgisayarlar ve kamaralar sıcaklığın etkisiyle erimişti. Bir deniz astsubayı karanlık bir cephane odasında, hemen yandaki oda 2000 derece sıcaklıkta yanarken, gemiye ait 36 füzeye on üç saat boyu su püskürtmüştü. Gemi iki gün boyunca yandı. Limana çekildikten sonra bile uzun süre üzerinden dumanlar tütmeye devam etti.

Stark, yan yatmış ve Amerikan bayrağı yarıya çekilmiş bir halde Bahreyn'e götürüldü. ABD Dışişleri Bakanı Caspar Weinberger saldırının 'ayrıntı gözetmediğini' söylerken, "Açıkça görülüyor ki, Iraklı pilot hangi gemiye ateş ettiğine yeterince dikkat etmemiş," ifadelerini kullandı. Amerika'nın Irak'a tepkisi bu kadarla kaldı. Daha Saddam Hüseyin duyduğu üzüntüye dair beklenmedik ve pişmanlık dolu açıklamasını yapmadan önce (ve ABD deniz kuvvetleri kendi açtığı üç soruşturmaya başlamadan çok önce) Başkan Ronald Reagan İran'ı suçlamaya karar vermişti bile. "Onları hiçbir zaman düşman addetmedik," diyordu Iraklılara dair. "Hiç düşmanca bir tutum içinde olmadılar." Körfez uluslararası bir su yoluydu. "Hiçbir ülkenin bu yolu kapatmaya ve kendine mal etmeye hakkı yoktur. Ve bu noktada çıbanbaşı İran'dır. Bu yüzden de olan bitenden dolayı pek sevinçliler."[1]

Reagan'a kulak verildiğinde, 1980'de Irak'ı istila edip savaş başlatanın, Irak'a karşı kimyasal silah kullananın, 1984'te gemilere yasak bölge uygulamasına girişenin (ki *Stark* da, Körfez'de tanker savaşlarını başlatan bu uygulamanın dolaylı kurbanı olmuştu) İran olduğu sanılabilirdi. Bütün bu eylemlerin sorumlusu Irak'tı, fakat 'dost' addedilen yine Irak'tı. *Stark*'a yönelik saldı-

1 Tahran'daki İran 'savaş enformasyon karargahı', sevinmek bir yana, saldırıyı Iraklıların Washington ve Moskova'yı da savaşa çekmek için kurduğu 'ciddi ve tehlikeli bir tuzak' olarak nitelemişti.

ndan sadece birkaç hafta önce ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Murphy bizzat Bağdat'ı ziyaret edip, Irak'ın İran'a karşı sergilediği 'cesareti' övmüştü; yani düşmanlarını zehirli gazla boğmak, Bay Murphy'nin lügatında cesarete karşılık geliyordu. Reagan ise saldırganı gerekçelerini kabul ederek ödüllendirirken, vatandaşlarını öldürmeyen ülkeyi 'çıbanbaşı' olarak niteliyordu. İlginç bir örnekti gerçekten de. Irak bir Amerikan fırkateynini otuz yedi denizci için mezara çevirmiş, ama suçlanan İran olmuştu. On dört yıl sonra El-Kaide ABD'ye saldırdığında ise suçlanan Irak olacaktı.

Saddam'ın bütün bunlar karşısında tek yaptığı, ölen Amerikalıların ailelerine başsağlığı dilemek oldu. Pek uzun bir başsağlığı metni değildi bu. "Oğullarınızı kaybetmenizden dolayı duyduğunuz acı, bizim de acımızdır," diye yazıyordu Irak lideri, ölenlerin ailelerine gönderdiği mektupta. 22 Mayıs tarihli, Irak'ın Washington elçiliği kırtasiyesinde basılan mektupta şu ifadeler yer alıyordu:

> Amerikan fırkateyni *Stark*'ın başına gelen bu vahim ve kasıtlı olmayan kazada hayatını kaybeden kurbanların cenaze töreni vesilesiyle, size başsağlığı dileklerimi ve derin üzüntümü ifade etmek istiyorum. Bütün Iraklılar ve ben, bunun nasıl bir acı olduğunu çok iyi biliyoruz. Zira biz de, adil ve kalıcı bir barışın sağlanması için bizim ve uluslararası toplumun yaptığı başvuruları reddeden İran hükümetinin hâlâ ısrarla sürdürdüğü yedi yıllık savaşta, çok sayıda sevdiğimizi kaybettik.

Böyle bir anda bile Saddam, her ne kadar Reagan'ın ihtilafa yönelik çarpıtılmış bakışıyla tam uyum içinde olsa da, propagandasını başsağlığı mesajına eklemek zorunda hissediyordu. Saddam, İran'ın 'uluslararası toplumun' çağrılarını 'reddetmesinden' söz ederken, Tahran yönetiminin, BM Güvenlik Konseyi'nin 'saldırgan' ülke için ceza içermeyen ateşkes önerilerini geri çevirmesini kastediyordu. Beyaz Saray sözcüsü Dan Howard da, Reagan'ın İran'a çatmasının sebebinin, 'müzakere masasına oturmayı' reddetmesi olduğunu söylüyordu.[1] Körfez'deki denizcilik uzmanlarının büyük kısmı ise, Iraklıların *Stark*'a yönelik gece saldırısının suçunu İranlılara atmayı ve böylece ABD'yi Tahran'a misilleme yapmaya sevk etmeyi amaçladığından kuşkulanıyordu. Ama sonuçta, bu tür komplo teorileriyle uğraşarak boşa vakit kaybetmelerine gerek olmadığı görüldü: Amerika herhalükarda İran'ı suçladı. Birkaç gün sonra da Reagan İran'ı 'barbar bir ülke' olarak niteleyecekti.

Saddam, *Stark* kurbanlarının Amerikalı ailelerini, İran'a yönelik istilası sırasında ölen Iraklıların aileleriyle kıyaslıyor, böylece ABD denizcilerini kendi saldırgan savaşında ölenlerin yanına yerleştirmiş oluyordu. Saddam'ın 'adil ve kalıcı barış' yönündeki sızlanmalı çağrısı ise, bayağılıyla neredeyse tam Arafatvari bir tavırdı. Amerika'nın utanç verici tutumu bu kadarla da kalmadı: Washington'un, başlatılan geniş kapsamlı soruşturma çerçevesinde Bağdat'a gönderdiği Tuğamiral David Rogers başkanlığındaki heyete, *Stark*'a füzeleri atan Iraklı pilotu sorgulama izni verilmeyecekti. Yanı sıra Iraklılar, saldırı gerçekleştiği sırada *Stark*'ın, Irak'ın kendi kendine uyguladığı 'yasak bölge'nin dışında olduğunu söyleyen Amerikalılara katılmadı. Amerikalılar geminin söz konusu bölgenin en az 10 deniz mili dışında, Iraklılar ise en az 20 deniz mili içinde olduğunu iddia ediyordu. Weinberger'in Iraklı pilotun kimliğinin açıklanması isteği de reddedildi. Fakat *Stark* kaptanı Brindel komutanlık görevinden alındı, emrindeki cephane

1 ABD'nin Bahreyn Büyükelçisi Sam Zakem, benimle yaptığı ve gözyaşlarına zor hakim olduğu duygusal röportajda (basın danışmanı Anne O'Leary şaşkınlıktan donup kalmıştı), "Daha önce Iraklıların bir Amerikan gemisine saldıracağını düşünmemize hiçbir neden yoktu... halkımız bunun bir hata olduğu kanısında. Bu hatayı mümkün olduğunca anlamaya çalışıyoruz, zira Amerikan halkı tabiatı gereği başkalarına kuşku duyma hakkını tanır," diyordu ısrarla. Eğer Sovyetler Birliği Körfez'deki iyiniyetini kanıtlamayı istiyorsa, diye devam ediyordu Zakem, 'Doğu Bloku'ndan İran'a silah akışını durdurabilirdi... Müzakere masasına oturmayı reddeden taraf İran'dı.' Yani Irak 'dosttu' ve İran kendisini savunmak için kullandığı silahlardan arındırılmalıydı.

subayı kınama aldı ve deniz kuvvetlerinden ayrıldı ve idare subayına da 'görevi ihmal'den disiplin cezası verildi.

Amerikalılar hep Iraklı pilotun idam edildiğini, Irak'ın pilotun kimliğini bu yüzden açıklamadığını söyleyip durdu, fakat Bağdat'ta konuştuğum Irak hava kuvvetleri eski komutan yardımcısı bunun doğru olmadığı konusunda ısrarlıydı. "Onu daha birkaç ay önce gördüm," diyordu. "O da benim gibi işsiz. Bütün kurallarımıza itaat etti. Acımasız bir düşmana karşı savaşıyorduk. Bir hataydı. Fakat Amerikalılar istiyor diye en iyi pilotlarımızdan birinden vazgeçemezdik. Amerikalılar 'yasak bölgemizin' içindeydi. Bir daha o bölgeye girmemelerini söyledik, onlar da buna uydular."

Stark'a yönelik Irak saldırısından sadece bir gün sonra, Başkan Yardımcısı George Bush da İran'a yüklenmek konusunda üzerine düşeni yaptı. "Bu aşırılıklardan endişe duyuyoruz," diyordu, Pakistan'da düzenlediği bir basın toplantısında. "İnsanlığın tanık olduğu en aşırı rejimlerden biriyle karşı karşıyayız. Her tür terörde ve Amerikan denizcilerinin Lübnan'da öldürülmesinde onların parmağı var. Bu durumdan hiç hoşlanmıyoruz!" Tahran'daki ABD elçiliği işgali, Jimmy Carter'ın başkanlığını yerle bir ederek sonuçlanan karmaşık bir siyasi ve mali anlaşmayla, Haziran 1981'de sona ermiş, bütün rehineler serbest bırakılmıştı. Fakat Bush elçilik işgalini şikâyet listesine katmayı ihmal etmedi. "Acımız hâlâ derin, yara hâlâ açık," diyordu. "Bu rejim temel normlara saygı göstermemiştir..." Yani ABD'nin İran-Irak savaşında hangi tarafı tuttuğu açıkça ortadaydı.

Bir grup ABD senatörünün *Stark*'ın erimiş kamaralarına yaptığı ziyaret, Amerikalıların ölümüyle hiçbir alakası olmayan tarafa karşı öfke nöbetleri geçirmelerine yetti. ABD Deniz Kuvvetleri eski komutanı Cumhuriyetçi Senatör John Warner, İran'ı 'ne kural ne de ahlak tanıyan bir saldırgan' olarak niteledi. Senatör John Glenn, 'terörizm destekçisi ve hava korsanı' ifadeleriyle işi İran'a hakarete kadar vardırdı. Yani Saddam'ın *Stark*'a düzenlediği saldırı, şimdi kendisine hiç hesap etmediği faydalar getirir olmuştu. Amerikalılar, sanki İran'la savaşan kendileriymiş gibi konuşuyordu.

Reagan bir yandan da Körfez'de, barış elçileri olarak bulunduklarını öne sürüyordu. "Bu stratejik bölgeye ve onun kaynaklarına düşman bir gücün egemen olmasına izin veremeyiz, burası hem bizim için hem de müttefiklerimiz açısından özgürlüğün tükandığı bir nokta olmayacaktır... Bu yüzden bu denizlerdeki varlığımızı sürdürüyoruz. Amacımız çatışmayı kışkırtmak değil, önlemektir; çatışmaların yayılarak daha fazla can kaybına mal olmasını engellemektir..." Reagan'a göre, Amerikalıların büyük çoğunluğu 'geri adım atmanın veya geri çekilmenin, geçmişin vahim hatalarını tekrarlamaktan ve savaş arayanlara, savaş çıkaranlara nihai zaferi hediye etmekten başka işe yaramayacağını' biliyordu. 'Savaş arayan ve çıkaran' taraf 'dost' Irak değil, İranlılardı elbette (Irak saldırganlığının kurbanı olan İranlılar). ABD Dışişleri Bakanlığı Irak'ı 1982'de, yani İran işgalinden iki yıl sonra ve tam Tahran'ın, Bağdat yönetiminin İran güçlerine karşı on bir zehirli gaz saldırısı düzenlediğini bildirdiği yıl, 'terörü destekleyen ülkeler' listesinden çıkarmıştı. Gerçek şuydu: ABD'nin Körfez'deki yedi savaş gemisinden biri olan *Stark*, yanlış füzelerle vurulmuştu.

Irak 'yasak bölge'sini, Ocak 1984'te Harg Adası'na kadar genişletmişti, zira iki yıl önce başlattığı savaşta artık toprak kaybetmeye başlamıştı; Saddam, Harg Adası'ndan petrol yükleyen tankerlere saldırarak hasmını ekonomik olarak sıkıntıya sokmayı umuyordu. Böylece Irak uçakları, hangi ülkeden olduğuna bakmaksızın, İran limanlarına gidip gelen petrol gemilerine ateş açmaya başladı. İran da misilleme mahiyetinde, Irak'la Arap Körfezi devletleri üzerinden ticaret yapan gemileri hedef aldı. Irak savaş için muazzam bir silah ithalatı yapıyor, silahlar, Bağdat yönetimine verdiği mali destek 404 milyar dolara ulaşan Suudi Arabistan ve Kuveyt

üzerinden naklediliyordu; bu yüzden Suudi Arabistan ve Kuveyt'le ticaret yapan bütün gemiler de şimdi İran hava saldırısı tehdidi altındaydı. 18 Nisan 1984 – 18 Mayıs 1987 (yani *Stark*'ın vurulmasından bir gün sonrası) tarihleri arasında Körfez'de 227 gemi saldırıya uğradı; bu saldırılardan 137'sini Irak, 90'ını İran gerçekleştirdi. Birçoğu füzelerle vuruldu ve sürekli olarak tamirat gördü; 227 saldırıdan 137'si petrol tankerlerine yönelikti. Mayıs 1981-18 Mayıs 1987 tarihleri arasında vurulan gemilerde, çoğu yabancı 221 denizci hayatını kaybetti; ölenlerden 98'i petrol tankerlerinde çalışıyordu. Kara savaşında ölen yüz binlerin karşısında küçük bir rakamdı bu, fakat savaşı uluslararası hale getirdi; muhtemelen hem Irak hem de İran böyle olmasını amaçlıyordu.

Amerikan savaş gemileri artık fiilen deniz yollarını uluslararası nakliyata açık tutuyor ve Körfez'in, Reagan'ın saçma deyimiyle, bir 'tıkanma noktası' haline gelmesini önlüyordu. Fakat ABD gemileri İran tankerlerine yönelik Irak saldırılarını engellemiyordu. Ne de Harg'dan İran petrolü yükleyen yabancı petrol tankerlerini korumaya çalışıyordu. Yani Amerika'nın Körfez'deki görevi, sadece bir tarafın (Irak'ın) gemilerini korumaktı. Amerikalılar çoktandır, Körfez'deki İran yükü taşımayan Kuveyt bandıralı tankerlere eskortluk yapmayı öneriyordu. İhraç edilen Irak petrolünü taşıyan tankerlerdi bunlar. Irak belki kara savaşında İran'ı alt edemiyordu, fakat Amerika'nın da yardımıyla deniz savaşını kazanabilirdi (ki İranlılar bu durumu derhal kavramıştı). Reagan, ABD'nin Körfez'de 'savaşa karşı savaş' verdiğini iddia ediyordu. Aslında Washington İran'a karşı savaşmaktaydı.

Stark vurulduktan on bir gün sonra İranlılar Körfez'deki ABD savaş gemilerinin, Şiraz'dan Doha'ya giden bir İran yolcu uçağını 'tehdit edip' pilotu rotasını değiştirmeye zorladığından yakındı. Dubai'deki hava kontrolörleri arasında yaptığım araştırmada, Amerikan uyarısının, Bahreyn'e silah taşıyan Kuveyt bandıralı bir gemiye eskortluk yapan dört savaş gemisinin birinden geldiğini öğrendim. O akşam *The Times*'a gönderdiğim haberde, "Bu olay.... Körfez'de trajedi yaşanması yönünde bir tür senaryoyu ortaya koyuyor," diye yazıyordum. "İran havayolları hem Katar'ın başkenti Doha'ya hem de daha doğudaki Körfez emirliği Dubai'ye normal rotasında uçuyor... bu uçuş sırasında da düzenli olarak Amerikan fırkateynlerinin devriye gezdiği suların üzerinden geçiyor. İranlılar öyle söylemese de, pilot muhtemelen farkında olmaksızın bir ABD deniz birliğinin üzerinde uçtu ve Amerikalılar uçağın İran'a ait olduğunu saptayınca pilottan rotasını değiştirmesini istedi." 'Trajedi' tam on dört ay sonra gelecekti.

Sayısız felaket alameti vardı ortada. *Stark*'ın vurulmasından kısa süre sonra HMS *Broadsword*'ün Körfez devriyesinde bir gün ve gece geçirdim. Hürmüz Boğazı'ndan (Reagan'ın ünlü tıkanma noktası artık burasıydı) geçen Britanya gemilerine eşlik etmek (Britanyalılar 'eskort' kelimesini hiç kullanmıyordu) ve İranlılara gözdağı vermek, Londra'daki savunma bakanlığında gemi maketlerini oradan oraya sürmek kadar basit bir iş gibi görülebilirdi. Fakat Tip-22 sınıfı destroyerin sıcaktan kavrulan iç kısmındaki radar monitörlerinden, *Broadsword* üzerinden geçen sivil uçaklar büyük bir dikkatle izleniyordu. "Altı şeyhin özel uçaklarında yanmasını istemiyorsan, sürekli tetikte olmalısın," diyordu görevlilerden biri.

En azından o küçük radar odasına klimayla (elbette görevliler için değil, bilgisayarlar için) serin hava pompalanıyordu, fakat Körfez'deki denizcilerin büyük kısmı aşırı sıcaktan muzdaripti. Güverteler öyle ısınıyordu ki, üzerinde yürümek mümkün değildi. Britanyalı denizciler, çelikten yükselen ısı nedeniyle, ayakkabılarının kenarlarına basarak ayakta durabiliyordu. Torpil mahfazaları, Bofors namlu döndürme aygıtları, dokunulamayacak kadar sıcaktı. Helikopter uçuş güvertesinde sıcaklık 135 dereceye kadar çıkıyordu ve herhangi bir parçaya eldiven takmadan dokunmak mümkün değildi. Velhasıl güvertedeki denizcilerin beyinleri dumura uğramıştı; her tarafta umutsuz bir yorgunluk ve korkunç bir rahatsızlık vardı.

Geminin içinde (Londra'daki komutanlar mutfağın, yemek salonunun, ranzalı kamaraların temizliğini, Mombasa Limanı'ndaki AIDS tehlikesine karşı uyaran kısa, korkutucu bildirileri görseler epey gurur duyarlardı) sıcaklık, gemicilerden çok daha hızlı hareket ediyordu. Subay odası 80 dereceyle nispeten serin sayılırdı. İçtiğim bir bardak suyu, ter halinde hemen geri çıkarıyordum. İlk su geçirmez kapıyı açtığımda sıcakla çarpıldım, sanki yedi yıl öncesine, Necef sokaklarına geri dönmüştüm. İkinci kapıdan sonra sanki tropikal bir kazan dairesinin ortasına düştüm, o bildik gri tekdüze deniz gemi gövdesinin altında çırpınıp duruyordu. Bu adamlar böyle bir yerde çalışıp nasıl mantıklı kalabilirdi? Veya (daha da önemlisi) Iraklılarla İranlılar bu cehennemden farksız havada savaşıp akıl sağlığını nasıl koruyabiliyordu?

"İleride Şarcah Havaalanı var," dedi radar subayı ve radarı ayarladı. "Şimdi uçağın inişini dinliyorum, ticari uçuş, fakat belli bir uçakla ilgili bilgi istersem, KDD'sini [kimlik, dost mu düşman mı?] soruyorum ve Şarcah kontrol kulesiyle konuşuyorum." Savaş kuşağı haritalarının üzerinde tablolar, çizelgeler ve renkli kalemler vardı. Reagan'ın küçük Körfez filosundan *USS Reid*, az önce Irak'ın 'yasak bölgesi'nden geçmişti. *Stark*'ın söz konusu bölgenin dışında olduğu ısrarı bakımından pek iyi bir örnek sayılmazdı. Hürmüz Boğazı'nın hemen dışında iki Sovyet Natya sınıfı mayın tarama ve bir denizaltı ikmal gemisi tespit edilmişti. İki Britanya-Hong Kong bandıralı gemi, dönüş yolculuğu için bizi bekliyordu.

Akşam da sıcağa çare olmuyordu. Sabaha karşı 04.15'te, *Broadsword*'ün mühendisleri, yanına yanaşan destek gemisi *Orangeleaf*'e halatla bağlanıp yakıt ikmaline başladı. Rutubet hepimizi pençesine almıştı. Güverte buharla ıslanmıştı, denizcilerin yüzleri ter içindeydi. Benim de sırtımdan aşağı sel gibi ter boşanıyordu. Gömleklerimiz nemle kararmıştı. Rutubet herkesi, Ruslan bile halsiz düşürmüştü. Fuceyre açıklarında, Moskova'nın Körfez'deki dolaşım özgürlüğüne katkı mahiyetinde gönderdiği bir ikmal ve iki mayın tarama gemisi, sıcak dalgaların üzerinde birbirine sokulmuştu, güvertedeki terli ve yarı çıplak Rus denizcileri demir alacak bir sonraki Kuveyt gemisini bekliyordu. İşte karşımızda Reagan'ın deniz yollarında devriye gezme hevesinin sebebi duruyordu, onun Körfez'e 'egemen' olmasından korktuğu asıl 'düşman güç' Ruslardan başkası değildi. *Broadsword*'ün eşlik edeceği iki Britanya şilebi bize doğru yaklaşıyordu.

Kaptan köprüsünde Hintli bir telsiz operatörünün, yüksek dalga üzerinden bir İran devriye gemisinden bilgi istediği duyulabiliyordu. "Hurma taşıyoruz," diyordu. "Sadece hurma." İran gemisi 30 kilometre uzaktaydı. Bir İran P-3 keşif uçağından yanıt geldi. "Dikkat edin," anonsu *Broadbsword*'un her tarafında yankılandı. "Dikkat edin, dün Iraklılar, İran petrolü taşıyan bir Malta tankerine Exocet saldırısı düzenledi. Bu yüzden İranlıların misilleme yapmasını bekleyebiliriz..." Şimdi geminin etrafını yoğun bir sis kaplamıştı, uçuş güvertesinde tuz izleri bırakıyordu. İki şilep yanımızda seyrediyordu (İkinci Dünya Savaşı'ndaki Atlantik konvoylarının aşırı ısınmış bir versiyonuna benziyorduk), zira *Broadsword*, onca rutubet içinde pek görkemli bir hali olmasa da, en nihayetinde (Amerikan gemileri gibi) bir eskort gemisiydi.

Irak'ın bu deniz savaşını başlattığı 1984'te, Körfez'de çok daha basit bir manzara vardı. İranlıların düzenlediği her saldırıda yaygarayı basan, Iraklılar İran gemilerini vurduğunda hiç sesini çıkarmayan Araplar, Amerika'nın işe karışmasından, en az İran'dan korktukları kadar korkuyordu. Suudi Arabistan İran'la (aynı 2003 işgali öncesi Irak'la yaptığı gibi) sessiz sedasız bir ilişki yürütüyor, aynı zamanda da Saddam'ın savaşına destek veriyordu. Araplar görünüşte tarafsız kalıyorlar (Churchill'in İkinci Dünya Savaşı'nda haksız şekilde İrlanda'ya dair söylediği gibi, 'yan çizerek savaşıyorlardı') ve ateş altında kalan bütün gemilere sığınak sağlıyorlardı. Bahreyn ve Dubai, iki tarafın saldırganlığına maruz kalan hurdaya dönmüş gemileri kabul ediyor, tersanelerindeki gemi onarım işinden milyonlarca dolar kâr elde ediyorlardı. 1987'ye

gelindiğinde on sekiz gemi iki, altı gemi üç kez vurulmuştu. *Superior* ve *Dena* adlı gemiler ise dört yılda tam dört kez saldırıya uğramış, dört kez onarımdan geçmişti. Daha Mayıs 1984'te, Bahreyn açıklarında ölümcül hasar görmüş gemi enkazlarından oluşan bir filo geziniyordu.

Körfez'e gemi mezarlığı deniyordu artık ve vahim derecede münasip bir ifadeydi bu. İran ve Irak'ın tahrip ettiği dev tankerler, can çekişir vaziyette, Körfez'in sıcak, çamurlu, kahverengi dalgalarına oluk oluk petrol akıtarak, gövdelerinde saldırının boyutunu yansıtan mermi delikleriyle, rıhtımlara çekiliyordu. Hattâ Bahreyn hükümeti, gazetecileri, savaşın geldiği noktayı gösteren bu gemi mezarlığına götürmek için bir devriye botu tahsis etmişti. Bir İran Fantom'u 29 bin tonluk *Chemical Venture* gemisini 24 Mayıs'ta öyle isabetle vurmuştu ki, füze kaptan köşkünün tam ortasına düşmüştü: üst güvertenin ortasında 12 metre uzunluğunda bir 'Sigara İçilmez' yazısı vardı ve füze 'İ' ve 'Ç' harflerini alıp götürmüştü. Körfez tankerlerinde çalışanların, tehlikeler karşısında huzursuzluğu giderek artıyordu; Mayıs ayında sadece Emirlikler'de yirmi beşten fazla gemi demirlemiş, gemi sahiplerinden gelecek talimatları bekliyordu ve nedenini anlamak için *El-Hoot* tankerinin enkazına bakmanız kafiydi. Üç hafta önce Körfez'de seyir halindeyken bir Irak füzesiyle vurulan 117 bin tonluk bu süpertankerin gövdesinde, çift katlı bir Londra otobüsü büyüklüğünde delik açılmıştı. Kıç tarafındaki üst güverte geriye ve aşağı doğru eğilmiş, mürettebat kamaraları sanki çelikten değil de plastikten yapılmış gibi erimişti. Sancak tarafındaki yarık o kadar derindi ki, içinden geçen güneş ışığını görebiliyordum.

Hemen kuzeyde ise 178 bin tonluk *Safina El-Arap* yatıyordu; rüzgarda rastgele salınırken, İsveç bandıralı bir tanker kalan son petrolü tahliye etmeye çalışıyordu. Petrol dört bir tarafa yayılmıştı; gemi gövdesinin altına, suyun üzerine... Dalgaların köpüğü bile siyaha dönmüştü. Petrol kokusunu bir buçuk kilometre öteden alabiliyordum. Kurtarılan mürettebat (büyük bölümü Hollandalıydı) risklerin farkındaydı, fakat güvertelerde ağır ağır dolaşıyorlardı; Körfez'in 115 kilometre dışında bombaların üzerinde değil de bir sığınakta oturuyormuş gibi bir halleri vardı.

Körfez yalıtılmış bir bölgeydi.[1] Ortadoğu haritası üzerinde Körfez, Arabistan çölleri ile İran'ın güneyi arasındaki toprak parçasında bir çatlak gibi görünüyordu, fakat açık denizler sert olabiliyordu ve siroko rüzgarlarına göğüs germeye çalışarak Ras Tanura ve Kuveyt'e ilerleyen yalnız ve savunmasız tankerler için ufukta tekdüze bir sığınak teşkil ediyordu. Tankerler Körfez'e konvoy halinde girmiyordu, havadan korumaları da yoktu ve o günlerde mümkün olduğu kadar güney kıyısına yakın seyretmeye gayret ediyorlardı. Körfez'in puslu sıcağına doğru, çoğu kötü boyanmış yeni tankerler ilerlerken, biz onların talihsiz kardeşlerinin toplandığı mezarlıkların fotoğraflarını çekiyorduk. Onları da farklı bir akıbet beklemiyordu; Körfez'in üst kısımlarında, sahiplerinin kim ve varacakları limanın hangisi olduğuna bağlı olarak, iki taraftan biri için müstakbel birer hedef durumundaydılar.

Denizin çoktan kirlenmiş olması gerekirdi, fakat kuyruklarının üzerine konan uçan balıklar, yeşil derinliklerden bize bakmak için gelen uzun sarı deniz yılanları, yunuslar, hattâ kaplumbağalar hayatlarına devam ediyordu. Koca gagalı karabataklar, hızlı Bahreyn devriye botunun üzerinde yorulmak bilmeden uçuyordu. Petrol tabakaları, kalın, yapış yapış parçalar halinde suyun yüzünde dolaşıyor ve uzun ince damarlar halinde, enkazların durduğu soluk mavi suya doğru ilerliyordu. O günlerde Başkan Reagan'ın kaygılarının tek göstergesi, Yedinci

1 Görevdeki dış haber muhabirleri, okuyucuların nereden haber geçtiklerini hemen anlamaları için imzalarına bulundukları yerin koordinatlarını da eklerler. Dünyanın okyanuslarından haber göndermek daha sorunlu bir durumdur. Ben de görevimi (uygun şekilde) yapmış ve Körfez'deki konumumu '51 derece 40 dakika Doğu, 26 derece 40 dakika Kuzey' şeklinde vermiştim. *The Times*'ın alt editörleri bunu benim iznimle değiştirdiler ve 'Denizde' ibaresini koydular. Birçoğumuzun haberle ilgili duygularını çok daha iyi özetleyen bir ifadeydi bu.

Filo'ya bağlı bir füze kruvazörü olan *USS Luce*'un ketum gri heybetiydi; bütün gün Bahreyn limanını Körfez'e bağlayan Mina Salman Kanalı'nda gezinip duruyor, etrafında da beklenmedik saldırıları bertaraf etmek için silahlı denizcilerle dolu bir gözcü botu yavaşça tur atıyordu. Gerektiği anda akıl edilemeyen bir fikirdi bu, zira on yıl sonra aynı tedbir alınmış olsaydı, *USS Cole* Aden'de intihar bombacıları tarafından vurulmayacaktı. *Luce*'un, kendi bulunduğumuz gemiden net olarak dinleyebildiğimiz telsiz konuşmaları, çoğunlukla mürettebat için hangi yeni video filmlerinin getirtileceği üzerine bitmek bilmez tartışmalardan ibaret gibi görünüyordu. Birkaç saat sonra daha küçük bir ABD devriye gemisi kanala girdi ve *Luce* sıcak geceye yavaşça buhar saldı; yeni film meselesi hallolmuştu anlaşılan.

Fakat diğer Amerikan savaş gemileri konvoy eskortluğu rolünü oynuyordu. Bu gayri-resmi ve emrivaki koruma Washington'da açığa vurulmamıştı, Arap devletleri de, ABD donanmasını göz önünde tutma arzularıyla çakışan bu durumu bilmezden geliyordu. Eskortluk hizmetini bazen *USS John Rodgers* sağlıyordu; gösterişli, iki bacalı bu savaş kruvazörü, Amerikan çıkarlarını son olarak, bir yıl önce Lübnan'ın orta kısmındaki Çuf Dağları'nı bombalayarak müdafaa etmişti. Diğer zamanlarda ise, daha ufak ve hantal bir füze gemisi olan *USS Boone* devreye giriyor, akşama doğru Emirlikler'den gelip Bahreyn'de dinleniyordu. Gündüz vakti bu savaş gemilerine yaklaşanları (elbette öyle yapıyorduk), ateşe hazır ağır makineli tüfeğiyle çelik miğferli bir Amerikan denizcisi karşılıyordu.

ABD hava kuvvetlerinin kargo jetleri, Körfez ülkelerinin havaalanlarına çoktandır düzenli inip kalkıyorlardı; o kadar çok mühimmat taşıyorlardı ki, Amerikalılar sonunda eğik kanatlı devasa C-48 nakliye uçaklarını kullanmaya mecbur kaldı. Bu uçuşlar, Reagan'ın sürekli 'Arap dostlarımız' dediği ülkelere yapılıyordu; artık Lübnan'ı değil, Körfez yarımadasının muhafazakar petrol ülkelerini içeren bir ifadeydi bu (zira üç ay önce Beyrut'taki deniz kuvvetleri kışlasına yapılan saldırıda 241 Amerikalı denizci ölmüş ve ABD güçleri, o meşhur deyimle, 'tekrar denize konuşlanmıştı'). Amerikalılar stratejik olarak işin içine girerse (üç yıl sonra yaptıkları gibi), Arap devletlerini, Mayıs 1984'te *The Times*'ta yazdığım üzere, 'çatışmanın suçsuz tarafı' olarak tanımlamak gerekecek, İranlılar ise kaçınılmaz biçimde düşman olacaktı. Ve öyle de oldu. Bölgenin güvenliğini tehdit eden İran uçakları, İran rejimi ve nihayetinde İran ideolojisi değil miydi? Bir kez daha bizden savaşı Irak'ın çıkardığını ve Körfez'deki petrol tankerlerine saldırı emrini ilkin Irak'ın verdiğini unutmamız isteniyordu.

1980 güzünde Körfez'deki Arap ülkeleri, henüz Humeyni rejiminin, Abadan'a ulaşan Irak ordusunun amansız saldırısı karşısında anarşiye sürüklenip yıkılacağına kesin gözüyle bakarlarken, Irak'a milyarlarca dolarlık savaş yardımı akıttı (takvimler 1984'ü gösterdiğinde ise, aynı ülkeler BM'nin, nakliye gemilerine hava saldırısı düzenlediği gerekçesiyle İran'ı kınaması için uğraşıyorlardı). Fakat İran İslam Devrimi'nin sandıklarından daha sağlam çıktığını gören Araplar, şimdi Tahran ve Riyad'a Suriye aracılığıyla gönderilen beş para etmez bir barış misyonuna umut bağlamıştı. Suriye, daha savaşın başında akıllıca bir öngörüde bulunup, kaybeden tarafın Humeyni'nin mollaları değil, Bağdat'taki Baaşçı düşmanı olacağına hükmetmişti. Körfez'deki Arap ülkelerinin aynı sonucu çıkarmayı beceremmemesi, şimdi bölük pörçük bir politikaya yol açmıştı; yürütülmesi imkânsız olduğu kadar, tarihsel bakımdan haklı da gösterilemeyecek bir politikaydı bu.

Bahreyn başbakanı ve emirin kardeşi Şeyh Halife Salman El-Halife Temmuz 1984'te bana ısrarla savaşı Irak'ın çıkarmadığını anlatıyordu. "Irak'ın diğer bütün ülkeler gibi, kendisini korumaya çalıştığına inanıyorum..." diyordu. "Elbette bir şey olur ve savaş öyle çıkar. İki tarafın ne kadar ileri gideceğini asla bilemezsiniz. İlk önce ateş yanar ve ateşin nereyi saracağı, rüzgara ve rüzgarın hangi yöne eseceğini bağlıdır. Bazen insanlar gaza gelirler – güçlü olduklarını sanırlar."

El-Halife'nin Saddam'ı eleştirmeye en yaklaştığı yer burasıydı. Körfez İşbirliği Konseyi'nin geri kalanı gibi Bahreyn de, Körfez'deki saldırılardan dolayı sadece İran'ı kınayan bir BM Güvenlik Konseyi kararı istiyordu. El-Halife ABD müdahalesinden yana değildi. "Bize yardım etmenin başka yolları var ve bunlardan biri, savaşan taraflara Avrupa ve Uzak Asya ülkelerinden silah tedarikini durdurmak." Unutulmamalı ki, bu sözler Saddam'ın saldırganlığına şevkle yardım akıtan bir ülkenin başbakanından geliyordu.

Vaktiyle Körfez bölgesine herhangi bir dış müdahaleye ateş püsküren Kuveytliler, Kasım 1983'te, Hürmüz Boğazı'nı savunmanın, buradan yararlanan ülkelerin (yani Batı'nın) sorumluluğu olduğu sonucuna varıyordu. Kuveyt Dışişleri Bakanı Şeyh Ahmed El-Sabah, Beyrut gazetesi *En-Nahar*'a verdiği röportajda, Körfez'in dış müdahaleye itiraz edemeyeceği bir 'uluslararası' bölge olduğunu söylüyordu. 27 Mayıs 1984'te ise Kuveyt'in Washington büyükelçisi, Amerika'nın müdahalesine karşı uyarılarda bulunuyor, zira böyle bir adımın 'Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesini tetikleyebileceğini' vurguluyordu. Başkentinde bir Sovyet elçiliği açılmasına izin veren ve Sovyet iyiniyetinin BM Güvenlik Konseyi'nde Körfez ülkeleri lehine kullanılabileceği umudunu dile getiren yegâne Körfez ülkesi için epey tuhaf bir gözlemdi bu.

Diğer yandan Suudiler, Körfez'deki herhangi bir Amerikan varlığından hâlâ korkuyordu. Körfez bölgesindeki ABD üsleri, Körfez şeyhliklerinin İsrail'e karşı yürüttüğü kutsal savaşı sekteye uğratacaktı; bu arada Amerikan varlığının uzun süre devam etmesi, Amerikalılara ve onların Lübnan'daki yandaş hükümetine felaket getiren türden saldırıları kolayca kışkırtabilirdi. Reagan'ın İsrail ile imzaladığı stratejik işbirliği anlaşması Körfez'de unutulmamıştı ve İsrail, Saddam Hüseyin'e karşı İranlılara silah tedarik ederek Körfez savaşını kızıştırıyordu. Amerikalıların Tahran'a silah satmak için İsrail'i kullandığının anlaşıldığı İrangate skandalı henüz patlak vermemişti.

İran'daki komünist Tudeh partisinin yok edilişini seyreden Sovyetler, Irak'a gemilerle çok sayıda tank göndermekteydi. İsrail ise İranlılara büyük miktarda hafif silah ve cephane sağlıyordu. Suriyeliler de İran'a çalışıyordu. Fransızlar Irak'a hâlâ yığınla Exocet füzesi tedarik ederken, Kuzey Koreliler İran'a Sovyet tüfekleri satıyordu. Amerikalılar, tam Saddam'ın bir Batılı gücün askeri olduğu kadar moral desteğine en fazla ihtiyaç duyduğu bir dönemde, Bağdat'la ilişkilerini sessiz sedasız tekrar kuruyordu (bu noktada henüz Bağdat'taki Belçika elçiliğinde bulunan 'çıkarları koruma birimini' genişletmekle meşguldüler). George Bush Pakistan'daki basın toplantısında İran'ın 'baskıcı rejimini' kınarken, Saddam'ın asker kaçaklarını Bağdat dışındaki yolların kenarlarına sıra sıra astığı haberleri geliyordu.

29 Mayıs 1984'te, 400 Stinger uçaksavar füzesi ve fırlatıcısından oluşan ilk kargo, hava yoluyla ABD'den Suudi Arabistan'a ulaştı. İran Cumhurbaşkanı Hamaney, alaycı bir şekilde Washington'a, İran'ın savaş bölgesine gönderilen bütün Amerikan güçlerine 'direneceği ve karşı koyacağı' uyarısında bulunuyordu. "Eğer Amerikalılar boşu boşuna Körfez sularının dibine batmaya hazırsa, o zaman inançlarını, motivasyonlarını ve büyük güçlerini alıp gelsinler," diyordu Hamaney. Körfez Arapları içinse şu uyarıyı yapıyordu: "Saddam'a herhangi bir destek vermediğiniz sürece savaşta tarafsız sayılabilirsiniz. Fakat bize darbe vurmak isteyen bir komşu, bir yabancıdan daha tehlikelidir ve bu tehlikeye göğüs gereceğiz." Arapların Irak'a hâlâ muazzam mali yardım yaptığını iyi bilen petrol tankerlerinin çalışanları, Hamaney'in tehditlerini ciddiye alıyordu. Bahreyn'in kuzeybatısındaki deniz yolundan Kuveyt'e giden birçok gemi, İran saldırısı korkusuyla geceleri yol alıyordu artık.

Bu bitmek bilmeyen savaşı bir gazete için takip etmek yorucu, çoğunlukla da mükafatı olmayan bir işti. Olayların sürekli tekrar etmesi, Harg Adası'na yönelik Irak saldırıları, Basra dışına yığılan yüz binlerce İran askeri, iki tarafın devamlı BM Güvenlik Konseyi'ne yaptığı baş-

vurular, her geçen gün daha fazla petrol tankerinin batması, bir süre sonra insanı uyuşturan bir nitelik kazanmıştı. Belli anlarda 1914-18 felaketinin kanlı boyutlarına ulaşsa da, bu muazzam kan banyosuna 'unutulmuş savaş' diyenler eksik değildi. Yirminci yüzyılın en büyük çatışmalarından ikisi arasında paralellikler kurmayı sevmiyorum. Saddam'ın 1980'de İran'ı işgal etme kararının, sözgelimi Hitler'in Barbarossa Harekatı ve Nazilerin Haziran 1941'deki Sovyetler Birliği işgali (ki 20 milyon Rusun hayatına mal olmuştu, Saddam'ın saldırganlığı sonucunda ise sadece bir milyon İranlı öldü) ile aynı korkunç boyutlara sahip olduğunu gerçekten söyleyebilir miyiz? Böyle kıyaslamalar yapmanın lüzumu yok. Kesin olan şu ki, İran ile Irak arasındaki kanlı savaş Vietnam savaşı kadar uzun sürdü. Ve Saddam'ın savaşı, son asırdaki en büyük bölgesel çatışmaydı; öyle amansız bir savaştı ki bu, İran ordusuna ait topların namlularının, savaşın sona erdiği 1988'e dek tam on iki kez değiştirilmesi gerekti.

Cephelere ve Tahran'la Bağdat'a yaptığım ziyaretler sonrası yazdıklarım, 'abartılı hikâyeler' gibi görüldü. İstatistikler bu hikâyelerin şok etme gücünü alıp götürdü. Halbuki sadece 1985'te, İran'a giden BM teftiş ekibinden Albay Heikki Holma, 4500 İranlının kimyasal saldırı sonucu öldüğü veya yaralandığı tahmininde bulunuyordu. İki yıl içinde, Irak en az altmış büyük kimyasal saldırı düzenlemişti. Can kaybı rakamlarının Sommevari bir ölçekte olduğu açıktı (işte bir kez daha farkında olmadan babamın savaşıyla paralellik kurdum), fakat her iki taraf da kendi kayıplarının boyutunu kabul etmiyordu. Sadece 1986'da bir milyon insan savaşta yok oldu, bizzat Batılı diplomatlar (ki arada bir lütfen cepheleri ziyaret ederlerdi) ölenlerin 700 bininin İranlı olduğunu söylüyordu. İranlılar ise 500 bin Iraklının öldürüldüğünü iddia ediyordu. Uluslararası Kızılhaç'ın kısmen teyit edebildiği rakamlara göre, İran'da 100 bin Iraklı, Irak'ta da 50 bin İranlı savaş esiri vardı. Her iki taraf da savaşa ayda yaklaşık 1.5 milyar dolar harcıyordu.

İhtilaf İran'da, Irak'la savaşı yürütmeye çalışan din adamlarının ruh halini değiştirmişti. Sadece bir yıl önce, Evin Hapishanesi'nin gri duvarlı hücrelerinden her gün işkence ve toplu tecavüz haberleri geliyordu. Fakat Nisan 1985'te, Tahran Başsavcısı Hüccetülislam Ali Ladcevardi, birçok cani celladıyla birlikte görevinden alındı; idamlar artık neredeyse tamamen adi suçlulara uygulanıyor, devlet düşmanlarına pek dokunulmuyordu. "İdamlar hız kesti," diyordu Iraklı bir işadamı, kibar bir istihzayla. "Şimdi sadece katilleri ve uyuşturucu tacirlerini öldürüyorlar. İslam yasalarını ihlal eden bir kıza yaptıkları en kötü şey, saçlarını kesmek." Humeyni rejimi, kırılgan da olsa, ifade özgürlüğüne istemeye istemeye giderek razı oluyordu; esnaflar, işadamları, İranlı gazeteciler, hattâ muhafazakar dindar aileler, Devrim Muhafızları tarafından taciz edilmekten korkmaksızın hükümeti şikâyet edebiliyordu.

Bu bir yanılsamanın parçasıydı. İslam Cumhuriyeti birdenbire demokratik olmamıştı; siyasi hasımlarını öyle kökünden biçmişti ki, sol muhalefetten korkmasına gerek kalmamıştı. 1984'te Tahran'da en az 661 idamın infaz edildiği tahmin ediliyordu, Ladcevardi'nin görevden alınmasının ardından da 237 idam daha gerçekleştirildi. Bu rakamlar Af Örgütü'ne aitti, fakat İranlılar Mart 1984 ile Nisan 1985 arasında 197 infaz yapıldığını söylüyor, hepsinin uyuşturucu suçlarıyla ilgili olduğunu iddia ediyordu. Parmak kesmek için İranlı mühendisler tarafından özel olarak tasarlanmış bir makine, Tahran gazetelerinde gururla tanıtılıyordu; yani devrim, kendi yasalarına karşı gelenlere ağır cezalar uygulamak konusunda eskisinden de saplantılı bir haldeydi.

Bu kendine has kamusal ifade özgürlüğünün bir örneğine İran meclisinde (ki vaktiyle birçok tenkitçi bu kurumun Humeyni'nin hükümlerine mühür basmak dışında hiçbir işlevi olmayacağını öne sürmüştü) rastlamak mümkündü. Mecliste, toprak reformu, ticaret ve bütçeye yönelik bir dizi yasa üzerinde tartışma patlak verdi. Meclis sözcüsü Rafsancani'nin liderlik ettiği muhafazakar üyeler, din adamlarıyla çarşı esnafının gücünü korumak istiyor, liberal bir

ekonomiyi savunurken, toprak mülkiyetinde değişiklik yapılmamasını öneriyordu. 'İmam'ın izinden' gittiklerini iddia eden daha radikal üyeler ise, ticaret üzerinde tam hükümet kontrolü, toprakların bölüşümü ve sosyalizmi çağrıştıran bir dizi sosyal reformdan yana talepler öne sürüyordu. Sonuç hükümet kriziydi. Toprak sahipleri, mülklerinin kârlı görünmemesi ve devlet tarafından ellerinden alınmaması için tarlaları ekmeyi reddediyordu.

Humeyni'nin bütün yasalar üzerinde nihai veto hakkı vardı, fakat artık asıl işlevi bir mevcudiyetten ibaretti; o şehit ailelerinin (veya daha nadiren, yabancı diplomatların) kutsal babasıydı; hareketsiz bir metanet figürüydü; içerikten ziyade bir görüntüydü; geleceğe dair bir simge değil, geçmiş zaferlerin ve geçmişte kalan ne varsa onun aynasıydı. Diplomatlarla yaptığı son görüşme bu bakımdan tipik bir örnekti. Altmıştan fazla büyükelçi, maslahatgüzarı ve elçilik sekreteri Ayetullah'ın ikametgahındaki küçük bir odaya doluşmuştu; eskimiş bir halının üzerinde bağdaş kurmuş oturuyorlardı, bir İskandinav maslahatgüzarının yanına ilişen bir Fransız ataşesi, şiddetli kramplardan muzdaripti. Vakti gelince Humeyni odaya girdi ve önce kendisi on beş dakikalık Farsça bir konuşma yaptı, konuşma tercüme edilmedi. "Zaten ne dediğinin önemi yok," diyordu bir büyükelçi, yüzünü ekşiterek. "İhtiyar oradaki döşeğin üzerinde oturup konuşmakla tek bir şey söylüyor aslında: Şah siz misafirleri kraliyet şaşaasıyla kabul ederdi, fakat Humeyni mütevazı şartlarda buyur ediyor."

Humeyni artık her gece, sabırla yürüttüğü savaştan korunmak üzere Şah'ın eski Niavaran Sarayı'nın altındaki sığınaklara götürülüyordu; bütün Tahran'daki tek hava saldırısı sığınağıydı bu. Irak bombardıman uçakları başkentin üzerinde rahatça süzülürken, Humeyni'nin on binlerce insanı yollara fırlayıp dağlara kaçıyordu. Humeyni hâlâ Saddam'ın devrilmesini talep ederken, mollaları televizyona çıkıp İsfahan, Şiraz, Ahvaz, Dezful ve Tahran halkından cephedeki askerler için gıda ve giysi yardımı rica ediyordu. Ön cephe hatlarının ulaştığı kasabalardan, birliklere her bakımdan destek olmaları isteniyordu. İranlı Besiçler, Güney Irak'ın bataklıklarında, sıcak çamur ile Iraklıların karşı saldırıları arasında kısılıp kalmıştı.

İranlılar şimdi, Kuzey Koreli mühendislerin Bağdat'a fırlatılması için gereken ayarlamaları yaptığı 600 kiloluk karadan karaya füzelerini Kürdistan'ın Serbülzeharb bölgesindeki yeni bir üsse nakletmekteydi. İranlılar, füzenin hedefe doğru ilerlediğinden emin olduktan 15 dakika sonra, yaklaşan saldırıyı ulusal radyodan ilan etme kararı almıştı. Gazeteciler açısından bunun olağanüstü bir etkisi olabilirdi. AP'den Muhammed Salem'in Irak'taki halefi Samir Gattas yıllar sonra o günleri şöyle anlatacaktı: "Bağdat'taki büromda oturuyordum, derken teleks makinesi çalışmaya başladı. Nebile Mecalli Bahreyn'de radyo dinliyormuş, İranlıların az önce Bağdat'a bir füze fırlatıldığını açıkladıklarını bildiriyordu. Teleks hattının başında bekledim, o zamanlar faks yoktu ve Bağdat'taki patlamayı duyduğum an, 'Evet' diye mesaj gönderdim. Iraklılar beş dakika sonra elektrikleri kesti. Füzenin sınırdan Bağdat'a ulaşması yirmi dakika alıyordu."

Irak hava saldırıları ise, Tahran çevresine konuşlandırılmış uçaksavarlara gövde gösterisi yapma fırsatı vermekten öte çoğunlukla pek işe yaramıyordu. Pilotlar artık hedefleri saptayamıyordu, zira İranlılar Almanya'dan aldıkları yeni SEL uçak uyarı radarı sayesinde elektrikleri hemen kesiyordu. Ancak 2 Temmuz 1985'te, bir Irak İlyuşin 28'inin alçak irtifadan attığı iki bomba, başkentin Gişe Mahallesi'ndeki büyük bir sivil yerleşim kompleksinde patladı ve beş katlı apartmanları yerle bir etti. Kaldığım otelin penceresinden, uzaktaki bombardıman uçağından ayrılan iki büyük kırmızı ışık gördüm, hemen ardından kulakları sağır eden bir gümbürtü duyuldu; infilak eden bombaların sesi, çöken binaların gürültüsüne karışıyordu. O güne kadar Iraklılar Tahran'a füze atmıştı, fakat bu bombardıman Kentler Savaşı'nda yeni bir emsal oluşturuyordu. En az 50 sivil öldü, 150 sivil yaralandı. Bombalanan mahalleye vardığımda, bildik bir manzarayla karşılaştım: ucuza inşa edilmiş evlerin tuğla duvarları toza dönmüş, bombalar-

dan birinin isabet ettiği dört katlı bir bina (on altı aileyi barındırıyordu) paramparça olmuştu. Dairelerden birinde küçük bir kız o akşam doğumgününü kutluyordu ve bomba apartmanı vurduğunda küçük kızın evinde çok sayıda çocuk vardı. Ertesi sabah enkazın çevresinde öfkeli İranlılar toplandı; Pasdaran Devrim Muhafızları yolu açmak için havaya ateş açmak zorunda kaldı.

1985 yılının Mart ve Nisan ayları boyunca Tahran'a toplam on üç hava saldırısı düzenlenmişti. Fakat artık haftada on üç, hattâ bazen bir gecede üç saldırı düzenleniyordu. Bu süreçte sadece bir Irak jeti düşürüldü; gündüz vakti hava saldırısına girişen uçak, başkent üzerindeyken bir İran F-14'üne yakalanmıştı. Irak uçağı Tahran'ın yukarısındaki dağlara düşmüş, pilot kurtulamamıştı.

İranlıların bütün dünyanın kendilerine karşı olduğu inancı mazur görülebilirdi. Temmuz'da Irak'ın ABD'den satın aldığı kırk beş adet yirmi kişilik Bell helikopterinin Bağdat'a nakliyesine başlandı; cepheye asker taşımak bakımından son derece kullanışlı araçlardı bunlar. Reagan yönetimi, olanca ciddiyetiyle, helikopterlerin satışının savaşan taraflara uygulanan ambargonun ihlali anlamına gelmediğini söylüyordu, zira bunlar 'sivil araçlardı' ve zira Amerikan yönetimi nasıl kullanıldıklarını 'gözlem altında' tutacaktı. Satışa dair pazarlık iki yıl sürmüştü ve bu dönemde ABD Irak'ın zehirli gaz kullandığını ve kendi Kürtlerini 'temizlediğini' gayet iyi biliyordu. Sonradan bu helikopterlerden sekizini Amara yakınlarında görecektim; tamamı kamuflaj boyalıydı ve bir askeri hava üssündeki pistte duruyorlardı.

Savaşa dair şahadet efsanesi, cepheye taze kan taşıyabiliyordu hâlâ; İran'ın çocuk askerleri, Kirman, Ahvaz ve Hürremşehr'deki siperleri, her *Vel Fecr* (Şafak-bu isim Müslümanlar için sabah namazını da temsil ediyordu) harekatında, sonsuza dek dolduracak gibi görünüyordu. Savaş sırasında Tahran Üniversitesi'ndeki Cuma namazlarına gider ve çoğunlukla karşımda o minyatür askerleri bulurdum – her zerreleriyle, hayata ve ölüme dair olanca kayıtsızlıklarıyla, Dezful dışındaki siperlerde tanıştığım kardeşlerinden hiçbir farkları yoktu. Küçük oğlanların başına sarılan kızıl bantların üzerinde yazanlar, hiçbir taviz vermiyordu. 'Evet Humeyni, biz hazırız!' yazıyordu mesela. Ve müstakbel şehitler, istisnasız sarı eşofmanlar giyiyor, küçük yumruklarını başlarının üzerinde sallayarak, namaz sonrasında yetişkinlerle birlikte slogan atıyorlardı. Trampetlerin çalındığı törenleri andıran (her dört saniyede bir en az on bin çift el on bin gövdeye vuruyordu) bu namazlar, her Cuma İran radyo ve televizyonundan yayınlanıyor ve bütün ülkede yankılanıyordu. Cami cemaati, yüzler her hafta değişse de, tanıdıktı: mollalar, tekerlekli sandalyeye mahkum savaş gazileri, Tahran'ın güneyinden akın eden yoksullar, çocuk gönüllüler ve Iraklı savaş esirleri. Yeşil üniformaları içindeki esirler, kendi başkanlarına lanet okumaları için her Cuma camiye kamyonlarla taşınıyordu.

Tahran'daki Cuma namazları, dinsel coşkuyla dış politika bildirgelerinin eşsiz bir bileşimiydi; bir nevi Billy Graham'ın Haçlı Seferi ile haftalık bir Ulusa Sesleniş konuşmasından oluşan bir karışımdı. Bir yabancı (özellikle de bir Batılı) gördüğü şey karşısında şaşkınlığa düşebilir, hattâ zihni dumura uğrayabilirdi. Fakat etkilenmeden de yapamazdı. Etkileyici olan bu muazzam tiyatronun başrolündeki imam değildi. Bu kişi çoğunlukla Rafsancani olurdu. On bin dinleyicisine devrimin kökenleri, Lübnan'daki süper güç rekabeti ve İran ordusunun Basra dışındaki yeni zaferleri gibi çok çeşitli konularda nutuk atabilirdi. Fakat bu neredeyse doğaçlama bir olaydı. Saçı emami türbanının altından kıvrılarak inerken ve bir eli bir otomatik tüfeğin üzerindeyken, Rafsancani, dinleyicileri coşkunun doruklarına çıkarırdı.

Ama asıl etkileyici olan, bu toplantının yarattığı birlik duygusuydu; sesler uzun bir Farsça marşla ahenkli şekilde yükselip alçalırdı. O slogan, içeriği itibarıyla İslam tarihini Irak'a karşı savaşla aynı potada eritirken, (bazıları daha on yaşında olan) küçük çocuklar yumruklarını baş-

larının üzerinde sallamaya devam ederdi. Farsça dizelerin kafiyesi (aşağıda tercümesini mümkün olduğu kadar kafiyeli şekilde vermeye çalışacağım) ve savaş çağrıları, arkaik, neredeyse Viktoryen bir naiflik halinde yankılanırdı:

Canımızı vermeye hazırız, hazırız gitmeye,
Ve düşmanla Kerbela'daki gibi dövüşmeye.
İmam Hüseyin'in yoldaşlarının en iyisi olduğunu söyledi,
Şimdi hepimizin önderi Ayetullah Humeyni
Hüseyin ve yoldaşları bizimle birlikte.
Yolumuz İslamın onurlu yolu
Sözümüz İmam'ın kutsal sözü.

Şahadet için seçilmiş daha genç Besiçler de vardı; on üç-on dört yaşındaki bu çocuklara parlak kamuflaj üniformaları giydirilmişti bile. Rafsancani'nin minberinin dört bir tarafında, ellerinde şeker tepsileriyle duruyorlardı; şekerler kırmızı selefon kâğıdıyla kaplanmıştı. Verilen bir işaretle saf tutmuş mollaların ve gazilerin, parkalı Devrim Muhafızları'nın ve Tahran'ın güneyinden gelen ihtiyar, tıraşsız adamların arasına karışıp tepsilerdeki şekerleri ikram ettiler. Her adam, öneminin farkında olarak dikkatle bir tane şeker alıyor ve karşısındaki çocuğa hiç bakmıyordu. Zira bu, namaz arası bir mola değil, ölecek olan gençlere önceden yakılan bir ağıttı.

Ardından çocuklar duygulu bir şekilde, minberin etrafındaki yerlerine döndüler, saçları kısa kesilmişti, büyük kara gözleriyle arada bir utangaçça kalabalığa bakıyorlardı. Böylece cemaate, görevlerini bildiklerini anlatmış oldular. Ve orada, bazen kıpırdanarak, başlarındaki bantlar hafifçe sarkmış halde, hazırolda durdular; evlerinde olsalar askercilik oynayan çocuklardan bir farkları olmayacaktı. Rafsancani çocuklara hiçbir atıfta bulunmadı. Mesajı daha genel geçerdi ve herkesin bildiği kelimelerle, eski bir formülü öne sürüyordu. Irak cephede çok asker kaybediyordu. Ayrıca toprak da kaybediyordu. Toprağını korumak için daha fazla asker feda etmek zorundaydı. Yani Irak savaşı kaybediyordu. Sadece bir haftada Irak'ın altı tugayını daha kaybettiğini söylüyordu Rafsancani. Cemaat, cephedeki İran ordusuna minnet belirten sloganlar attı.

Cuma namazları hoparlörlerle Basra'nın karşısındaki siperlerde de yayınlanıyor, böylece top mermilerinin altındaki İran askerleri on bin kişinin sesini dinleyebiliyordu. Cemaat, İran kentlerine yönelik hava saldırılarından dolayı Irak'tan intikam alınması çağrıları yapıyordu. Rafsancani, İran ulusuna pragmatik bir tavsiyede bulunmayı da ihmal etmiyordu: "Eğer bir işe yaramak istiyorsanız, evlerinizde hava saldırılarına karşı sığınaklar kazabilirsiniz." Gençler Rafsancani'nin etrafında kayıtsızca dikiliyordu, ne de olsa evleri onlar için acil bir kaygı sebebi değildi artık.

Bu arada Irak hâlâ (aynı daha önce İranlıların yaptığı gibi) sayıları on binlere ulaşan İranlı esirleri bir araya toplayıp, gösterişli bir biçimde dünya basınına teşhir etmeyi sürdürüyordu. Baas yönetimi, Bağdat'ın batısındaki çölde, sıcak ve çoğunluğu Sünnilerden oluşan Felluce ve Ramadi kentlerinin etrafında (Iraklı Şiilerin esirlere yardım etmesini veya kaçmalarını sağlamasını önlemek amaçlanıyordu) yeni savaş esirleri için devasa bir kamp açmıştı. Stalag'ları (Alman esir kampları) hatırlatan bir tesisti bu; örnek esirlerini bize göstermek için sabırsızlanan neşeli Ali Binbaşı'sı da eksik değildi. İranlılar oraya vardığımızda etrafımızda toplandı; hâlâ tekdüze, çöl sarısı üniformaları içinde olan on altı-on yedi yaşlarında askerlerdi bunlar. Ramadi'den sorumlu Irak subayı Aniş Tusi'ye göre esirler hallerinden gayet memnundu. Başka türlü olmasına imkân var mı zaten, diye sordu kamp doktoru. Görmüyor muyduk, okulları, kütüphaneleri, pastaneleri, pinpon masaları ve basket sahaları vardı.

Bir Saddam Hüseyin portresi esirlerin başlarının üzerinde müşfik bir edayla sırıtıyordu. Bir posterde şu Farsça tavsiye yer alıyordu: "Kamp kurallarına uyarsanız sizin için ve buradaki herkes için daha iyi olacaktır." Öğlen güneşinin altında geniş geniş sırıtan Binbaşı Ali, bize kantini ve ne kadar cömert olduklarını göstermek istiyordu. "Gelin de esirlerimizin ne kadar iyi beslendiğini görün," dedi. Küçük bir barakaya girdik; içeride dört İranlı Besiç (bir yıl önce Hüveyza bataklıklarında ele geçirilmişlerdi) balık ve ızgara tavukla dolu iki kazanı yavaşça karıştırmaktaydı. "Bu kampın adı Ramadi 2," dedi neşeli binbaşı. "Ve Ramadi'deki bütün kamplarımız aynıdır. Buradaki esirlerin durumu o kadar iyi ki, kaçma gereği duymuyorlar."

Keskin bir göz, bu anlatılanlardaki abartı unsurunu hemen fark edebilirdi. Sözgelimi Ramadi 1 o kadar büyük dikenli tellerle (9 metre derinlikte, 5 metre yükseklikte) kuşatılmıştı ki, esirlerin bırakın basketbol oynamayı, barakalarının pencerelerinden başlarını uzatması bile pek kolay değildi. Ramadi 3'te bu dostane pastanelerden ve kamp kütüphanelerinden eser yoktu. Belki de nedeni, diğer kamplardaki esirlerin Ayetullah Humeyni'ye küfretmeyi kabul etmemesiydi. Zira Binbaşı Ali'nin Ramadi 2 kampındaki çocuk askerler Humeyni rejimine öyle bir şevkle ileniyorlardı ki, Baas partisi yetkilileri bilgece başlarını sallıyor, askeri inzibatlar tatmin olmuş bir edayla esirleri süzüyorlardı.

Sözgelimi yirmi yaşındaki Kirmanlı esir Muhammed İsmaili, Irak'ın Farsça yayın yapan radyosuna çıkıp anne-babasına 'bu savaşın kutsal bir savaş olmadığını' söylediğini kabul ediyordu. Sadece on yedi yaşındaki Ahmed Taki'nin tavrı daha da netti. Saçını sıfıra vurmuş bu zayıf, utangaç genç, bir yıl önce cepheye gönderilen bir Besiç gönüllüsüydü. "Okuldayken bir molla sınıfımıza geldi ve bize Irak'la savaşmamız gerektiğini anlattı," dedi. "Humeyni'nin bütün gençlerin savaşa katılması gerektiğini söylediğini duymuştum. Fakat şimdi bunun kutsal bir savaş olmadığını biliyorum." Hikâyelerin hepsi birbirine benziyordu; okul çocuklarına savaşta ölürlerse Tanrı'nın onları ödüllendireceği anlatılmıştı; bu ruhani ilham, bir kez Ramadi 2 kampına girdiklerinde kökünden değişmişti.

Bu tür laflar sarf ettikten sonra, savaş aniden sona erse bile, bu İranlı esirlerden pek azı Humeyni rejimi altındaki ülkelerine dönebilirdi. Bazıları durumun böyle olduğunu kabul ediyordu. Elbette İranlılar da yüzlerce Iraklı esiri, Saddam hakkında aynı karşıt tonla konuşmaya ikna etmişti. Belki de her iki tarafın istediği şey buydu: evlerine dönemeyen esirler.

Binbaşı Ali gayet rahattı. "Hâlâ Humeyni'yi destekleyen altmış-yetmiş esir olabilir," diyordu. "Bu pek ciddiye alınacak bir oran değil. Bazen namaz kılarken onun adını anıyorlar, dinlerine asla müdahale etmiyoruz." Fakat binbaşı kampa gelen haberlere müdahale ediyordu. Esirler sadece Irak radyosunun Farsça yayınlarını dinleyebiliyordu (savaşa dair pek tarafsız bir kaynak sayılmazdı) ve dışarıdan alabildikleri tek bilgi de, ailelerinin Uluslararası Kızılhaç eliyle gönderdiği mektuplardı. Binbaşı, "Gelip kışlaları görün," diye ısrar etti. Yüz kadar gencin bulunduğu bir barakaya girdik, hepsi aynı soluk, yeşilimsi-sarı üniformalar içindeydi. Ordu battaniyelerinin üzerinde çıplak ayakla duruyorlardı; yatakları da ikiye katladıkları battaniyelerden ibaretti ve Iraklı bir ordu fotoğrafçısı kamerasını doğrulttuğunda yarısı başlarını öne eğdi. Belki bir gün eve dönebiliriz düşüncesiyle kimliklerini gizlemeye çalışıyorlardı.

Yaşadığı her askeri başarısızlık Irak'a, savaş kurallarını ihlal etmesi için bir bahane daha sağlıyordu. İnsan seli saldırıları karşısında gaz kullanıyordu. Kayıpları arttıkça, silahsız denizcilere karşı deniz savaşını yoğunlaştırıyordu. 1986'da (İran Fao Yarımadası'nı ele geçirdikten hemen sonra) bu gayri-ahlaki tavrın yeni bir örneği sergilendi: Irak, 64 sivili taşıyan bir İran Fokker uçağını düşürdü. Uçakta birçok İran meclisi üyesi ve *Kayhan* gazetesinin editörü Hasan Şah-Çergi de vardı.

İranlılar gazetecileri Fao'ya götürmek istiyordu, fakat böyle bir daveti ilk kez reddettim, zira

bizi cepheye bir C-130 askeri nakliye uçağının normal gece seferiyle taşıyacaklardı. Irak sivil uçakları vurmaya bu kadar hazırsa, son yenilgisine tanık olmaya giden uluslararası basının da arkasından gözyaşı dökecek halleri yoktu. Bu yüzden tekrar trene binip Ahvaz'a ve beş buçuk yıldır izlediğim savaşa geri döndüm.

Fao'nun benim için özel bir anlamı vardı. İran-Irak savaşına ilk kez Fao'da yakından tanık olmuştum. Şattül Arap Nehri'nin alt kısmında kum tepecikleriyle dolu bir sahil bölgesiydi Fao, Irak ordusu Abadan'ı buradan topa tutmuştu. O günlerde Iraklılar nehrin doğu kıyısını ele geçirmeyi ve burayı tümüyle Irak topraklarına katmayı planlıyordu. Sadece doğu kıyısını ele geçirememekle kalmamışlar, şimdi batı kıyısının bir parçasını, yani bizzat Fao Limanı'nı da İranlılara kaptırmışlardı. İranlıların bir sonraki hedefi, nüfusunun çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu ve doğudan kuzeybatıdaki kutsal Kerbela ve Necef kentlerine açılan kapı niteliğini taşıyan büyük Basra Limanı olacaktı. Yani, bir ihtimal, savaşı ilk izlemeye başladığım kentten haber geçecektim, fakat o şehir bu kez 'İran işgali altında' olacaktı.

Bu durumdan hiç mutlu değildim. Tahran'dan, Fao savaşındaki 'gerilemelere' dair sık sık kinayeli açıklamalar geliyordu. Rafsancani, bir yandan Basra'ya ilerlemek gibi bir planları olmadığını söylerken, İran'ın Fao'yu elinde tutması gerektiğine dair can sıkıcı bir imada bulunmuştu. İnandırıcı değildi, zira böyle bir durumda Fao'yu elde tutma önceliğinin herhangi bir açıklaması kalmıyordu. Tahran gazetelerinde İran güçlerinin Fao'daki konumlarını nasıl 'sağlamlaştırdıklarına' yönelik haberler çıkıyordu; ki bu tür haberler daima bir ordunun zorluklar yaşadığına delalet ederdi. Ahvaz'a vardık ve cephe hattına götürülmek üzere en yakındaki hava üssüne nakledildik; burada helikopteri gazeteciler ve mollalarla dolduran Amerikan eğitimli iki pilot, uçuşu iptal ediverdi. Nehir üzerinde şiddetli rüzgar olduğunu iddia ediyordu pilotlardan biri. Öğleden sonrası için hava tahminleri de uçuşa uygun şartlar olmadığını gösteriyordu. Derken bir din adamı gelip pilotlara uçuşun yapılmasını emretti. İç savaş sırasında Beyrut'ta yıllarca birlikte çalıştığım Associated Press'ten Gerry 'G. G.' Labelle yanımda, helikopterin zemininde oturuyordu ve helikopter pistten kalkarken birbirimize artan bir kaygıyla bakakaldık. Araç yerden iki metre yükselip şöyle bir süzüldü, burnunu batıya çevirdi ve sonra yavaşça gerisin geriye indi. Savaş zamanındaki birçok gazeteci gibi cepheye gitmeye can atıyorduk; gitmekten kurtulmak için bir neden bulmayaysa daha da fazla can atıyorduk.[1]

Bir yanım 'ne olursa olsun gidelim' diyordu (Gerry de aynı durumdaydı). Bir yıl önce aynı böyle bir Bell helikopterle Dezful cephesi üzerinde turlamamış mıydım? John Kifner'le birlikte vadilerin ve yüzlerce yanmış tankın üzerinde yaptığımız o yürek paralayıcı, saç baş yoldurucu hızlı yolculuktan hoşlandığımızı itiraf etmemiş miydik? Savaş muhabiri olmanın bütün manası zaten bu değil miydi? Yani savaşa gitmek, hikâyeyi toplamak, eve sağ salim varmak ve ertesi gün savaş alanına dönmek zorunda olmadığını bilmek... Helikopterden indik, pilotların yüzündeki rahatlama ifadesini görebiliyordum. Eğer gitmemekte bu kadar ısrarlıysalar, demek ki Fao'da epey ters giden bir şeyler vardı.

O akşam Ahvaz'daki izbe otelde gözüme uyku girmedi. Sivrisinekler yüzümün etrafında vızıldayıp durdu, şişe suyum bitti ve akşam yemeğinde yediğim tavuktan içim dışıma çıktı. "Ertesi sabah görüşürüz Fiskçiğim," dedi Labelle, esrarlı bir gülüşle. Labelle Arizona'da büyümüş bir New Yorkluydu; dağarcığında editoryal saçmalıklara karşı kullandığı bol miktarda küfür

1 Gazetecilik mesleğindeki kahramanlarımdan biri olan James Cameron, 1950'de İnçon'a indikten sonra, Kore savaşıyla ilgili geçtiği parlak haberlerde aynı fenomeni net bir şekilde tarif eder: "Kıyıya ilerleyen askeri indirme ekibinin ortasında, üzerinde büyük harflerle 'BASIN' yazılı bir tekne de seyretmekteydi: Hepimiz, ajite olmuş ve kendinden emin bir edayla, kıyıya çıkan İlk Dalga içinde olmaya kararlı olduğumuz izlenimini vermeye çalışıyorduk, fakat aslında çaresiz bir şekilde, çaktırmadan Beşinci Dalga'ya kalmanın bir yolunu arıyorduk."

bulunan (bilhassa telefonda haberlerine dair çocukça sorular sorduklarında çileden çıkardı) hızlı, sıkı bir adamdı. Günün birinde yanı başımda, "İran ön cephesinde siktimminin Iraklıları beni topa tutarken, Saddam'ın siktimminin oğlunun siktimminin savaşında savaşıp savaşmadığını ne sikime bileyim ben?" diye bağırıp çağırdığını hatırlarım. Ardından da eklemişti: "Bazen kendime, bu siktimminin haber ajansında ne sikime çalıştığımı soruyorum." Fakat Labelle AP'yi ve onun zaman konusundaki sıkıştırmalarını severdi; hele bir 'bülten' haberi için telefonu çaldığında keyfine diyecek olmazdı. 1989'da Ayetullah Humeyni öldüğünde beni arayıp, "Sanırım biliyorsundur Fiskçiğim, ihtiyar AH nihayet cartayı çekti. Tahminimce bu, artık savaş yok anlamına geliyor," demişti.

Fakat sivrisinekler ve uykusuzlukla geçen bir gecenin ardından Ahvaz'ın o sıcak ve lanet olası sabahında, galiba Labelle'in sulu esprilerinin birazına ihtiyacım vardı. Bakanlık rehberleri tekrar hava üssüne gideceğimizi söylediklerinde, Labelle bana o gergin Steve McQueen sırıtışı eşliğinde baktı. "Evet, Fiskçiğim, bana dediklerine göre o bildik sığınaklarda bir brifing alacağız, sonra Şatt üzerinde küçük bir nehir sefası yapacağız ve en son da Fao'ya turistik bir ziyaret. Yolunun üzerinde bol bol top ateşi ve ceset bulacağından kuşkum yok." Birkaç gün önce bir Alman muhabir, Fao'ya yönelik bir Irak hava saldırısında kalp krizi geçirerek ölmüştü. Uçaklar geldiğinde bütün gazeteciler bindikleri kamyondan atlayarak korunmaya çalışmışlar, araca tekrar tırmanırlarken Alman muhabirin öylece yolda yattığını görmüşlerdi. İranlılar daha sonra Alman meslektaşımızı, 'Musallat Savaş'ın şehidi' olarak anacaklardı.

Labelle yolculuk programı konusunda halklı çıktı. Hava üssünde İran armalı iki helikopter pistte homurduyor, pervaneleri sıcak havada hızla dönüyordu; Labelle, ben ve sanırım dört gazeteci daha, bildik din adamları güruhuyla birlikte birine atladık. Helikopter burnu aşağıda, rüzgarda sarsılarak palmiye ağaçlarının üzerine yükseldi. Ağaç tepelerinin sadece birkaç metre yukarısından, hepimizin (sanırım din adamı kardeşlerimizi hariç tutmam gerekir) bir cehennem sahnesi olarak tasavvur ettiği ön cephe hatlarına doğru süratle ilerlemeye başladık. Bir dönme dolaba binmiş gibiydik, tahıl ambarlarını aşıyor, devrilmiş elektrik direklerinin üzerinde yükseliyor, sonra tekrar rüzgar, kum ve toz deryasına alçalıyor ve nehrin aşağısına doğru ilerleyen uzun ordu konvoylarının üzerinde akbabalar gibi süzülüyorduk. Labelle ve ben, merak ve şaşkınlıkla aşağıya bakıyorduk. O kadar heyecanlıydık, bu koşullarda uçmak öyle bir delilikti ki, Dezful'da yaşadığım aynı sendroma kapılıyorduk: Sadece savaşa bakıp tehlikeyi iliklerinde hissetmek.

Sağımızda Şatt'ın sularını gördüm (şafak aydınlığındaki solgunluğu nefes kesiciydi). Pike bombardıman uçağı misali hızla ilerlerken, aşağımızda, ıslak çölün ortasında, toplar, havan topları, siperler, mazgallar, tanklar ve zırhlı araçlardan oluşan devasa bir İran ordugahı, kuma ve dumana boğulmuş durumdaydı. Amerikalıların Bell helikopterleriyle beraber verdiği böcek biçimli kulaklıklarını takmış yardımcı pilot, yolculuğun sonuna yaklaşan helikopter beton bir sığınağın yanına inmeye hazırlanırken, bir kâğıt parçasına bir şeyler çiziktiriyordu. Sağ eliyle helikopteri idare ederken, sol eliyle de yazmayı sürdürüyordu; acil bir mesaj yazdığını düşündüm, ta ki bize dönüp sırıtarak kâğıdı bize uzatana kadar. Kâğıtta İngilizce, "Saddam'ı öldüreceğiz," yazıyordu. Labelle'le birbirimize baktık ve Labelle kulağıma eğilip, "Evet, en azından ne sikim *istediğini* biliyor," diye fısıldadı.

Sıcak ve gürültülü havada, çölü kaplayan sis ve yağmurun arasından, bütün siperlerin İslami sloganların yazılı olduğu yeşil pankartlarla donatıldığını görebiliyordum. Orta yaşlı, tıknaz bir asker gülerek bana doğru koştu. "İngiltere'ye ölüm," diye bağırdı ve elimi sıktı. "Nasılsınız? Çay ister misiniz?" Ali Mezinan'ın sığınağının kapısında, ayakkabıların çıkarılması yönünde bir talimat asılıydı. Çoraplarımla yün battaniyelerle kaplı zeminde yürürken, 122 milimlik bir top

Basra'ya rasgele ateş açıyordu. Derken bir müezzin sesi duyuldu. CBC için o gün yaptığım teyp kaydını dinledim: "*Allaah*-GÜÜMMM *hueh*-GÜÜMMM-*ber*." Durum aynen buydu. Haritama göre, Nehr-i-Had adlı bir köyde bulunuyorduk.

Ali Mezinan sağ elinde sıkıca tuttuğu tahta bir cetvelle, sığınak duvarına minik selobant parçalarıyla yapıştırılmış naylon kaplı büyük bir haritanın sol alt köşesini ağır hareketlerle işaret etti. Mezinan, o dönem mollalar, Hizbullah liderleri, Devrim Muhafızları ve devlet memurları arasında pek moda olan kalın siyah çerçeveli büyük gözlüklerden takmıştı. Fao'yu ele geçiren Devrim Muhafızı komutanı sıfatıyla bu modaya uymasından daha doğal bir şey olamazdı. "Kazandık, çünkü Allah'ın emirlerine uyduk," dedi. Mezinan'la daha sonra da görüşecektim; benim için çılgınca ve tehlikeli gazetecilik görevlerinin simgesi haline gelecekti.

Ne kadar toprak ele geçirdiğini sorduk. Mezinan haritaya doğru bir adım attı, sağ elindeki cetveli yine kaldırdı ve sol avucuyla Fao Yarımadası üzerinde gayet cömert bir daire çizdi. Kuveyt'in ucundan dönüp serçeparmağıyla Basra'yı işaret etti ve iki orta parmağıyla suyolunu, Abadan üzerinden Şatt'ta bağlanan iki büyük dubalı köprüyü çaprazlama kesti; o iki parmak adeta, Irak topraklarının kapısını İranlılara açan iki efsanevi yeni köprü başını temsil ediyordu. Irak karşı saldırılarından hiç söz edilmedi. Bunun yerine Mezinan cetveli haritaya pat pat vurarak, nehrin iki tarafında aşağıya doğru akan soluk yeşil kolları takip etti. Mezinan'ın anlattığına göre savaşan iki taraf da bu bölgede hurma üretiyordu. Ardından Iraklıların tarımsal verimlerine dair istatistiksel analizlere daldı. O konuşurken, bakanlık görevlileri, içinde iki sıvı tüpü ve uğursuz görünümlü bir şırınga bulunan küçük kirli plastik torbalar dağıtmaya başladı. Görevlilerden biri parmağıyla yeşil sıvı içeren şişeyi göstererek, kulağıma, "Sinir gazı için," diye fısıldadı ve ekledi: "Kahverengi sıvı da hardal gazı için." Böylece daha Fao'ya varmadan, Saddam'ın zehirli gazlarına karşı tıbbi şırıngalarla donatılmış olduk, bir yandan da bölge komutanının bize Irak'ın 1979'daki hurma ihracatı hakkında verdiği brifingi dinledik.

Artık Fao'ya gitme vakti geldiğini söylediklerinde neredeyse rahat bir nefes alıyoruz. "Düşünsene Fiskçiğim," diyor Labelle hınzırca. "Az sonra tarihe çentik atacaksın – 'Robert Fisk İran işgali altındaki Fao'dan bildiriyor.'" Parlak güneşin altında kum girdap halinde yüzlerimize çarpıyor, yakalarımızdan girip giysilerimize doluyor. Gürültü had safhada, Basra'ya top atışı aralıksız sürüyor. Bir düşteymiş gibi tırmanıyorum helikoptere. Asgari yolcu taşıma kapasitesi sekiz, fakat içeride on dokuz kişiyiz, çoğu yaygaracı mollalar. Tümüyle çılgınca bir şey yapmak zorunda kaldığımda, beynimin tanımlanamaz bir parçası dümeni ele alır. Alınacak karar yoktur, yapılacak seçim yoktur. Beynim şimdi benden bağımsız şekilde işliyor. Bana helikopter mitralyözünün sancak tarafındaki açık kapısının yanında oturmamı emrediyor ve Labelle'in de, elinde defteriyle yanıma çöktüğünü fark ediyorum. Defter mi, diye soruyorum kendime hayalimde. Bu intihar görevinde bir de tutup not mu alacak?

Pervanelerin artan ritminin rahatlatıcı bir etkisi var, çoğalan motor sesi, savaşın sesini yavaş yavaş bastırıyor. Top mermilerinin patlayışı küt bir uğultu haline geliyor, rüzgar pervanelere çarpıp parçalanıyor, yerdeki ilk kıpırdanma ve topraktan ani kalkış, sanki dünyadaki en normal şeymiş gibi. Ölümsüzüz. Helikopter şöyle bir dönüyor, yüzünü doğuya çeviriyor, sonra batıya, sonra tekrar doğuya; derken yere doğru 180 derecelik bir dönüş yapıyor yine, dengesini buluyor ve top mermileri arasında son sürat ilerliyoruz. Top mevzilerini geçiyoruz (sıcaktan dolayı kapı ardına dek açık kalıyor), bir çat-çat-çat sesi var ve topların ağzından uzun pembe bir lale misali alevler çıkıyor, korkunç olduğu kadar güzel bir yaylım ateşi. O büyük çiçeklerden biri helikopterin sancak tarafından amansızca geçiyor ve bir an için ısısını hissedebiliyorum. Bu

harikulade tomurcuk, biz onu geçene kadar, kısa süre havada asılı kalıyor; aşağımızda bir palmiye sırası kıvrılarak ilerliyor ve sonra Şattül Arap görünüyor. O kadar yakın ki, helikopterin kızakları suyun sadece bir karış üzerinden gidiyor.

Öylece oturmuş, pilotun penceresinden dışarı bakıyorum. Ufuktaki kesif dumanı görebiliyorum, nehrin solgunluğu boyunca siyah bir kırağı ve uzaktaki nehir kıyısına dikili bir kırılmış iğne dizisi. Su altımızdan saatte yüz elli kilometre hızla geçiyor. Dünyanın en hızlı su kayakçılarıyız, pervaneler sıcağı böle böle dönüyor, nehrin geniş ağzı boyunca sürükleniyoruz, kozamızın içinde güvendeyiz, asla cennetten inemeyen melekler, sadece hayret edebilen ve bizim sadece insan olduğumuzu hatırlamaya çalışan melekler. Yanan iki petrol tankının dumanları üzerinden uçuyoruz, derken Labelle ayağımı dürtüyor ve helikopterin şimdi üzerinde daireler çizdiği ve dikkatsizce alçalıp konmaya hazırlandığı bir çamur ve pislik dağını işaret ediyor. "İnin, inin, inin!" diye bağırıyor pilot ve top mermileriyle köpürmüş büyük ıslak bataklık kütlesine atlıyoruz, hareket etmeye çalışıyoruz, ayakkabılarımız ayağımızdan çıkıyor ve bataklık adeta ayaklarımızı emiyor, bizi bir tür gürültülü sessizlik içinde bırakarak tekrar yükselen helikopterin pervanelerinden kaçmak için bile adım atamıyoruz. Labelle ile birlikte düşmesin diye pantolonlarımızı tutuyoruz, mollaların cüppeleri çamura batıyor ve sonra helikopter uzaklaşıp gökyüzünde sinek kadar kalırken, yerin sallandığını hissediyoruz.

Küçük bir deprem olduğuna kuşku bırakmayacak şekilde titriyor yer, ayağımızın altındaki toprakta daimi bir hareket var. Çamurdan, Fao Limanı'nın hasar görmüş vinçlerinden (ufukta gördüğüm 'iğneler' bunlar) ve yanıp saçılmış Irak zırhlılarından duman yükseliyor. Labelle ve ben, mollalarla ve sonradan (elbette) İslami Rehberlik Bakanlığı'ndan olduğunu anlayacağımız genç bir adamla birlikte bataklıkta ilerlemeye gayret ediyoruz. Gelen mermileri duyabiliyoruz şimdi, o kadar yoğun bir ateş ki, patlamaları birbirinden ayırt edebileceğimiz zaman aralığı bırakmıyor, sanki tahta patenlerinin üzerinde, durmaksızın yaygara yapan çılgın çocukların doluştuğu bir kayak pistinin yanından geçiyoruz. Liman bölgesine varıyoruz, çürümüş cesetler saçılmış etrafa, kopmuş vinç parçaları ve patlamamış mermiler. Labelle sendeleyerek yaklaşıyor bana, ayakları zamktan farksız çamura bulanmış. İkimiz de yorulmuşuz, zor nefes alıyoruz. "Evet, Fiskçiğim," diye hırıldıyor kederle. "İşte sana siktimminin haberi!" Ve yine o karanlık Steve McQueen sırıtışı.

Suyolundan aşağı bir buçuk kilometre kadar yürüyoruz. Yanmış petrol depolama tankları ve ele geçirilmiş zırhlıların parçaları var; toprak ve beton birbirine karışmış ve çamurun içinde başka Iraklı cesetleri yatıyor. Bir asker kafasını kaybetmiş, diğeri kollarını. İkisi de el bombalarıyla vurulmuş. Labelle ile birlikte bir vincin yanında toprak ve çimentodan bir zemin buluyoruz, bakanlık görevlisine sesleniyoruz. Fakat tozlu zemine oturmak için yürürken, bir makineli tüfek siperinde başka bir ceset görüyorum. Cenin pozisyonunda yatan genç bir adam, bir çocuk gibi kıvrılmış, çoktan ölümün karası çökmüş üzerine, fakat parmağında bir nikah yüzüğü. O yüzük büyülüyor beni. Bu sıcak, sapsarı sabahta parlıyor, dirim ve hayat ışıkları saçıyor etrafa. Siyah saçlı ve taş çatlasa yirmi beş yaşında. Yani 'yaşındaymış.' Ölüm bize sürpriz yapınca saatler de durur, öyle değil mi? Binyon'un yazdığı gibi değil mi? 'Onlar yaşlanmayacak, biz geride kalanlar için artık yaşlanmak.' Yaş onları yorgun düşürmemiş, ne de yılların eskimişliği var, fakat insanlıkları, çürümenin acımasızlığıyla ve parlak kadim güneşin altında, çabucak uçup gitmiş kalıntılarından. Tekrar yüzüğe bakıyorum. Mantık evliliği mi, yoksa bir aşk birleşmesi mi? Bu asker-cesedi nereli? Sünni mi, Şii mi, yoksa Hıristiyan veya Kürt mü? Ya karısı? En fazla üç gündür ölü olmalı. Kuzeyimizde bir yerlerde, karısı çocuklarıyla birlikte

uyanıyordur şimdi, kahvaltı yapıyorlardır; çoktan dul kaldığından ve bu şahane sabahta, aşkla parlayan o nikah yüzüğünün artık ölü bir parmağa takılı olduğundan habersiz, kocasının duvardaki fotoğrafına bakıyordur.

Bakanlık görevlisi tuhaf bir kendine güven içinde. Hava saldırılarından en ufak bir endişe duymuyor: İran hava kuvvetlerinin, ziyarete gelen gazetecileri korumak için Fao üzerinde savaş uçaklarını devriyeye çıkardığını söylüyor. Labelle ile birbirimize bakıyoruz. Kuyruklu yalan bu. Orduları kuzeyden gelen yoğun Irak saldırılarıyla karşı karşıyayken hiçbir Iraklı pilot vaktini *habenagoran*'ı ('gazetecileri') korumak için harcamaz. Bir uçak yüksek irtifadan uçuyor, bakanlık görevlisi kavrulan gökyüzünü işaret ediyor: "İşte bakın, aynı söylediğim gibi." Labelle ve ben Mig'leri görür görmez tanırız. Irak uçağı bu.

Çamura bata çıka ilerleyip ele geçirilen bir Irak ordu kamyonunun yanına vardık ve kasasına tırmandık. İkinci helikopter Nehr-i Had'dan bir başka gazeteci grubu getirmişti, onlar da çamura batmış halde geldi. Turizm zamanıydı. Beş buçuk yıl önce (neredeyse aynı korkuyla) turladığım Fao'yu hayal meyal hatırlayabiliyordum. Sadece Irak ordu barakalarını gözüm ısırıyordu, ki şimdi kapılarının üzerine 'İslam zafer demektir' pankartları asılıydı. Kent binlerce Devrim Muhafızı tarafından işgal edilmişti. Bize el salladılar. Ellerinde Kuranlar vardı, yıkıntılar arasında gülerek çay ikram ettiler. Fao adı, bir tür dinsel önem kazanmıştı. "Burada tek bir Iraklı kalmadığını göreceksiniz," dedi genç bir Pasdar subayı, söylediklerine inandığı belliydi. Fao'yu ele geçiren çamurdu aslında (o akşamki haberimde, 'Sommevari bir çamur' diye yazacaktım, melodram havasında); yollarını, top mevzilerini, yanan petrol tanklarını, İranlı savaşçıların tekdüze gri ve soluk kahverengi üniformalarını kaplayan çamur, kentin dört bir köşesine saçılmış Iraklı cesetlerini yavaş yavaş yutuyordu. Iraklı bir asker bir top mermisiyle tam ortasından biçilmişti, gövdesinin iki parçası, bir tankın yanında, gayet düzgün şekilde birbirinin üzerinde duruyordu. Onun da parmağında bir nikah yüzüğü vardı. Irak mevzileri (üç metre yüksekliğinde kum torbaları) Fao'nun kuzey ucunda yükseliyordu, hasar görmemiş makineli tüfeklerine hâlâ mermi sürülüydü. İranlıların kente pek az direnişle karşılaşarak girmesi (öyle ki, sahildeki bir füze bataryasını tamamen ele geçirmişlerdi) Iraklıların bezmişliğinin mi göstergesiydi? Bazı kerpiç duvarlı evler hâlâ ayaktaydı, fakat kentin büyük kısmı yerle bir olmuştu. İranlılar, artık Basra yolunu topa tutmak için kullandıkları çok sayıda 155 milimetrelik Irak topunu gösteriyordu bize.

Yıkılmış bir evden yaşlıca, gri sakallı bir adam çıktı. *Ceng te piruzi*, diye bağırdı. Zafere kadar savaş, aynı eski nakarat. Fao semalarını kaplayan bulutlardan boşalan yağmur, ihtiyar adamın yüzünü kaplamıştı. Alnını yırtık pırtık kırmızı bir bezle sarmıştı ve başının üzerinde bir sopa sallıyordu. İran'ın 'Savaş Propaganda Birimi' üyeleri, bir fabrikanın derinliklerinden aniden ortaya çıkıp sevinçle yabancı ziyaretçilerinin yanına geldiler. "Bakın, bu bizim gönüllülerimizden biri. Saddam'a karşı savaşıp İslam için ölmek istiyor." Derken ihtiyar adamın yanında, üzerine paslı hoparlörler yerleştirilmiş külüstür bir cip peyda oldu. *Ceng te piruzi*, diye cızırdadı hoparlörler ve ihtiyar adam çamurun içinde hoplayıp zıplamaya koyuldu. Arkasında, Iraklıların İran mevzilerini topa tuttuğu bölgede yanan petrol depolarının kızıl alevleri gökyüzüne yükseliyordu.

Yolun üst tarafında şimdi ateşten bir perde ve siyah dumandan bir duvar vardı. Oradan gelen muazzam patlama sesleri, ayaklarımızın altında hissedebildiğimiz sismik sarsıntılara yol açıyordu. İranlılar kazandıkları zaferle sarhoş olmuşlardı, patlama sesleri umurlarında değildi, neredeyse çocukça bir muziplik yerleşmişti üzerlerine. Eski Irak kamyonunun kasasında (şoför kabininin arka tarafında, baş hizasında bir kurşun deliği olduğu hiçbirimizin dikkatinden kaçmamıştı) İranlı bir subay bir megafonla dikilmiş, Kuveyt adası Bubiyan'a doğru sıcaktan kav-

rularak uzanan Hor Abdullah Geçidi'ni işaret ediyordu. "Solunuzda Kuveyt var," diye bağırdı. Fao'ya getirilmemizin nedenlerinden biri de buydu. Burada, Irak içinde İranlılarla birlikteydik ve Irak'ın iki büyük silah tedarikçisinden biri olan Arap ülkesine bakıyorduk.

Bubiyan 130 kilometrekarelik bir bataklık ve çamur adasıydı, fakat küçük bir Kuveyt muhafız gücü oraya konuşlanmıştı ve manzaranın neyi simgelediği açıktı. "Kuveyt'in bu savaşta sorumluluk içinde davranmasını umuyoruz," diye bağırdı subay tekrar. Um Kasr (hâlâ Irak'ın elindeki bir liman kenti) yolu boyunca yeni kazılmış İran mevzilerine konuşlandırılmış topların namluları doğruca Kuveyt'in dar geçitlerine çevrilmişti. Hayalet kent Fao'daki cesetler, eğer rüzgar ve kum İranlılardan erken davranmazsa, kısa süre sonra gömülecekti. Boş bir arazide, bir Irak Mig'inin enkazı yatıyordu, ıslak toprağa yarı yarıya gömülmüştü, pilotun başı ezilmiş kokpitten sarkıyordu. Uçağın hemen yanında ölü bir asker oturuyordu, sanki bizi götürmeye hazırlanıyordu.

Bizi Şatt'ın doğu kıyısına geri götürecek helikopteri üç saat bekledik; Labelle ile birlikte yine toprağa, ölü askerin az ilerisine oturduk ve bu kez onun parmağındaki nikah yüzüğüne baktık. Çelik ve ceset parçaları arasında, onlarca sigarayı uç uca ekleyerek dolaşan Labelle (cazibeli yanlarından biri de sigara tiryakisi bir astımlı olmasıydı) hemen yanımızda, çamurun içinde patlamamış bir bomba olduğunu fark etti. "Etkisiz hale getirilmiş," diye yalan söyledi bakanlık görevlisi. Labelle küçümseyen bir edayla bombaya bakıp bir sigara daha yaktı. "Fiskçiğim, patlamayacak bu," diye mırıldanıp kahkahayı bastı. Bizim için sadece bir helikopter göndermişlerdi. Araçta yer bulmak için gazeteciler ve mollalar arasında, çamurlu ve utanç verici bir yarış yaşandı. Labelle beni kolumdan tuttuğu gibi yardımcı pilotun arkasındaki yere taşırken, bazılarının çaresizlikle bir mollanın omzuna postallarıyla bastıklarını gördüm, araca binmek için çırpınan mollayı gerisin geri çamura ittiler. Sonra kalktık ve Şatt'ın bulanık sularının boyunca dönüş yolculuğu başladı; önce Nehr-i Had'daki askeri üsse, oradan izbe otelimizin ve Londra'ya telefon bağlantısı olmayan postanenin bulunduğu Ahvaz'a uçtuk. Bu yüzden Tahran'daki Tony Alloway'i arayıp haberimi yazdırdım ve o da bana *The Times*'ın dış haberler servisinden bir mesajım olduğunu söyledi: bu akşam gazete doluydu, haberimi yarına bıraksalar olur muydu?

İranlılar Basra'nın güneyinde 300 kilometrekarelik Irak toprağını işgal etmişti (Tahran, su bölgelerini de dahil edip 800 kilometrekare toprak ele geçirdiğini iddia ediyordu) ve burayı Tümgeneral Mahir Abdül-Raşid (komutası altındaki 3. Irak Kolordusu 1985 başında binlerce İranlıya zehirli gaz saldırısı düzenlemişti) Nisan 1988'de kente geri dönene kadar da ellerinde tutacaklardı. Peki İranlılar Fao'yu nasıl bu kadar rahat ele geçirebilmişti. Bunun, sırrını sadece Tanrı'nın bildiği akıl almaz bir olay olduğunu söylüyorlardı, fakat savaştan yıllar sonra genç bir İranlı savaş kahramanıyla (bir helikopter pilotuydu) konuşunca meseleyi anladım. Bir gece vakti, henüz Irak kontrolünde olan Fao'da keşifte bulunmak için Şattül Arap'ı yüzerek geçmişti. Olağanüstü bir plan yapmıştı: nehrin altına dev petrol boruları yerleştirecekler ve borular, İran kamyonları, topları ve askerlerinin elini kolunu sallayarak geçebileceği bir sualtı 'köprüsü' görevi görecekti. Böylece Irak savunması karşısında, sanki karanlıkta suyun üstünde yürüyerek gelen ve 'Allahuekber' nidalarıyla kıyıya saldıran hayalet bir ordu buluvermişti. Ve Tümgeneral Raşid Fao'yu nasıl geri almıştı? "Iraklılar geçen Pazarki taarruzu nasıl düzenlediklerini anlatmak konusunda tuhaf bir gönülsüzlük sergiliyor," diye yazıyordu 24 Nisan 1988'de *Observer* muhabiri. Iraklılar her zamanki yöntemlerini kullanmışlardı: Fao'yu zehirli gaza boğmak (daha önce de anlatıldığı gibi, Amerikalı Yarbay Rick Francona saldırının hemen ardından Iraklılarla birlikte savaş alanını turladıktan sonra gayet kayıtsızca söz edecekti bundan). *Observer*'daki haberi yazan (Iraklılar 'kurtarılmış' Fao'ya davet etmişti onu) muhabir ise Ferzad Bazuft'tan

başkası değildi. İki yıl daha yaşayacaktı Bazuft ve sonra Saddam tarafından asılacaktı.

Tahran'a dönen trenimiz, bildik yükünü taşıyordu; yarı asker yarı hasta treninde, şükür ki bu kez zehirli gaz kurbanları yoktu. Askerlerin hepsi çok gençti (birçoğu sadece on beş-on altı yaşındaydı) ve saçları üç numaraya vurulmuş, ağızlarında nan ekmeği lokmaları veya birbirlerinin omuzlarında uyuyarak, hâlâ İran'ın köylü askerlerinin soluk sarı giysileri içinde, ikinci mevki kompartımanları doldurmuşlardı. Yaralılar kirli koridorlarda sopa yardımıyla geziniyor, vagonları ileri geri arşınlıyorlardı; sanki böyle volta atmak acılarını hafifletiyormuş gibi.

Yüzü, koltuk değneklerine her yüklendiğinde acıyla buruşan kısa saçlı bir oğlan, kompartımanlara sanki bu acıyı kendisine silah arkadaşları vermiş gibi suçlayıcı bir ifadeyle bakıyordu. Kolu ve elleri bandajlanmış haki üniforma içindeki bir genç, yük vagonunun kapısının önündeki bir kutunun üzerine rahatsızca oturmuş, yüzünü açık pencereye çevirmiş, Ahvaz'ın kuzeyindeki çöle şişe kapakları fırlatıyor, bir yandan da tedirgin edici bir şekilde kendi kendine kesik kesik gülüyordu.

Yavaş bir trendi, Şattül Arap'tan ayrılalı neredeyse on yedi saat olmuştu; devasa dağlardan Kum'un düzlüklerine inmiştik; yorgun bir savaştan dönen yorgun askerleri taşıyan yorgun vagonlar... Karanlık çöktüğünde askerlerden bazıları sıkış tepiş kompartımanlarından çıkıp pislik içindeki koridorlarda uyudu. Döküntü yemekli vagonun, tavuk kanadı ve çaydan oluşan mönüsüne ve bütün bu gençlerin uğruna savaştığı sakallı adamların soluk, mavi tonlu fotoğraflarıyla dolu duvarlarına ulaşabilmek için battaniyeler, postallar ve sırt çantalarının üzerinden atlamak zorundaydım. Restoranda, önlerine formika yemek masalarını açmış nazik, üzgün adamlar 'merhaba' diye selamladılar beni ve selamlarına karşılık aldıktan sonra gülümsediler. "*Cenk* nasıldı?" diye sordu biri koridorda, iç paralayıcı bir edayla. Savaş 'iyi' miydi? "Saddam'ın işi bitti," dedi, bir başka kasvetli ses. "İran'a hoş geldin."

Ahvaz'ın yüz kilometre kuzeyinde, Şuşter'de durduk; rüzgarlı bir platformun üzerinde Labelle ile birlikte sivil bir mühendisle konuşmaya daldık; vatandaşlarıyla arasındaki farklılığı açıklamaya çalışıyordu: "Ölmek istediğini söyleyen bu insanları anlamıyorum. Ben böyle insanlar görmedim. Humeyni'nin bir sözüyle ölüme gitmeye hazır olduklarını söylüyorlar. Bu insanlara ne söyleyebilirsiniz ki?"

Tren geç vakit kalktı Şuşter'den, dizel motorlarının gürültüsü her yanı kapladı. Ve sonra, aniden, trenimiz dar bir vadiyi tırmanmaya başladı; açık pencereden dimdik yamaçlı dağları, dağların karlı doruklarını ve kaya gibi buz tutmuş nehirlerin üzerinde parlayan yıldızları izledik. Derken, ıssız bir köyden geçerken, evlerinin çatısına çıkmış bize bakan bir kadınla erkek gördüm. Adam kollarını omuzlarına dolamıştı, kadının ise başı açıktı ve saçları gevşekçe omuzlarına dökülüyordu. Tren tünellerden ve nehir bentlerinden, duvarları adeta yalayarak geçerken üzerimizde korkutucu bir dağ sırası yükseliyordu (bir asker adını söyledi bu dağların: Zard Ho, yani 'Sarı Dağ'). Lokomotifin farları uzaktaki kayalıkları ve karanlık suları aydınlatıyordu. Bu genç adamların uğruna can vermeye hazır olduğu topraklar buydu işte. Peki ya yemekli vagonun duvarlarında resimleri asılı adamlar için? Askerler pencerelerden dışarı nadiren bakıyordu. Birkaçı dergilere göz atıyor, bazıları gözlerini kısmış sigara içiyor, biri dudaklarını sessizce kıpırdatarak küçük bir Kuran okuyordu.

Ahvazlı bir adam vardı trende, bir günlüğüne Tahran'a giden, yuvarlak suratlı, tıknaz bir tüccar. Durmadan ekonomik durumundan yakınıyordu, fakat, "Evet" diyordu, "evet devrimden sonra ailem daha iyi, çünkü daha dindar olduk." Ya savaş hakkında ne düşünüyordu? Bala Rud Nehri'nin ay ışığında parlayan çağlayanlarına (masumca akan bu suyun seyahati, trendeki birçok asker gibi, Şattül Arap'ın çamurlarında nihayete eriyordu) bakarak bir süre düşündü adam. "Bana göre savaşın arkasında Amerikalılar var," diye başladı, koridorun loşluğunda. "Bü-

yük güçler zayıf olmamızı istiyor, fakat savaşı biz kazanacağız." Zaferin bedelinin ne olacağını sordum. Tren, beyaz tabelasının üzerinde Çamşangar adının okunduğu bir köyün istasyonunda durdu. Tüccar parmağıyla kompartımanları dolduran perişan gençleri göstererek, "Bedeli onlar ödeyecek," dedi. Ardından yıldızlara, dağlara ve buza bakıp ekledi: "Bedelini hepimiz ödeyeceğiz. Ödeyebiliriz de."

İranlıların Fao'yu ele geçirmesinin üzerinden daha dört ay bile geçmemişken, ABD'nin İran'a anti-tank ve uçaksavar füzeleri göndereceğine kim inanabilirdi? Benim inanmam gerekirdi. Lübnan'da, İranlı bir aracının yardımıyla, Şii Hizbullah hareketinin uydu gruplarından biri tarafından bir yılı aşkın bir süredir rehin tutulan meslektaşım Terry Anderson'u kurtarmaya çalışmıştım. Anderson Beyrut'taki Associated Press bürosunun şefi ve şehirdeki en iyi dostumdu; aynı apartmanda oturuyorduk ve nice zorlu göreve birlikte gitmiştik.[1] İranlılar pazarlığa, Lübnan'da 1982'de rehin alınan üç vatandaşlarının nerede olduğunu öğrenmemi talep ederek başladı. Fakat Mayıs 1986'nın sonunda İranlı aracıyla Beyrut'ta bir restoranda buluştuğumuzda, bana açıkça 'Anderson'un adamlarının Tahran'da olduğunu' söyledi. Bu lafı ciddiye almamıştım. Tahran'daki elçilik rehinelerinin salıverilmesinin üzerinden daha sadece beş yıl geçmişti ve hiçbir Amerikalı yetkili Tahran'a gitmezdi.

Yanılmıştım, hem de fena halde. Silah karşılığı rehine İran-Kontra skandalının ilk kanıtına tamamen şans eseri ulaşmıştım. Eylül 1985'te, Kahire'den Kıbrıs aktarmalı olarak Beyrut'a uçarken, Larnaka Havaalanı'nın uçuş kontrolünde çalışan eski bir arkadaşım, bana Kuzey İran'daki Tebriz'den kalkıp Türkiye üzerinden geçtikten sonra aniden güneye yönelen bir uçağın kaybolduğunun bildirildiğini çıtlattı. Bağlantım Tel Aviv'deki yetkililerin Kıbrıs hava trafik kontrolörlerine bizzat telefon açarak, DC-8 kargo jetinin, 'elektrik arızalarıyla' sorun yaşadıktan sonra Ben Gurion Havaalanı'na güvenle iniş yaptığını söylemişti.

Ancak İsrailliler resmi ağızlardan uçağa dair herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını açıklamıştı, ki uçağın gizli bir görevde olduğuna dair kesin bir ipucuydu bu. DC-8'in Miami'deki sahiplerinin, uçağı geçen ay bir Nijerya şirketine sattıklarını iddia etmesi, merakımı olsa olsa daha da artırmıştı. N421AJ Amerikan sicil numaralı DC-8, kendisini hava trafik kontrolörlerine 'International Havayolları'nın uçağı olarak tanıtmıştı. Uçak başta İspanya'nın Malaga kentine bir uçuş planı bildirmişti. Yine arkadaşım olan bir havaalanı yetkilisi, Malaga Havaalanı'nda DC-8 falan görmediklerini, ancak yine 'International Havayolları'na ait olduğunu öne süren bir Boeing 707'nin indiğini söylemişti. Bu uçak da 15 Eylül'de Tebriz'e inmiş ve 'Zal' adlı bir başka İran kentine gitmek üzere kalkış yapmıştı. Fakat bunun ardından nereye indiğini kimse tespit edememişti.

Bu tuhaf uçuşları ilk öğrendiğimde bile daha kuşkucu olmam gerekirdi. Eğer İsrail İran'a uçak gönderiyor veya ondan uçak kabul ediyorsa, herhalde portakal ithal ediyor ya da havyar ihraç ediyor olamazdı. Ve İsrail'in Amerika'nın Ortadoğu'daki en yakın müttefiki olduğu düşünülürse, işin içinde Washington da olmalıydı. Bu bilgiyi, İranlı kaynağımın Anderson'un 'adamlarının' Tahran'da olduğuna dair beklenmedik itirafıyla ilişkilendirebilseydim, İran-Kontra hikâyesini 'çözebilirdim'. Fakat bunu yapabilen ve (emektar gazetecilerin klişe deyimiyle) tarihe geçen Beyrut'taki az satan bir dergi, *El-Şira* oldu. Saf fakat yakışıklı Deniz Yarbayı Oliver North'tan ilham alan (ve İsrailli aracıların gazına gelen) bir grup naif Beyaz Saray yetkilisi, Başkan Reagan'ı Beyrut'taki Amerikalı rehinelerin, İran'ın Hizbullah içindeki müttefikleri tarafından serbest bırakılabileceğine ikna etmişti. Elbette bunun bir karşılığı olacaktı: Uygun

1 Anderson, Lübnan'da neredeyse yedi yıl rehin tutulacaktı. Yaşadıklarını ise *Den of Lions* (Hodder, 1994) adlı kitabında anlattı. Benim Anderson ile ilgili yazdıklarım, *Pity the Nation* adlı kitabımda bulunabilir, s. 587-627, 654-662.

bir fiyattan İran'a büyük miktarda Hawk uçaksavar füzesi ve TOW anti-tank silahları tedarik edilmesi. Ödenen para (ki Washington'un İran'a yönelik silah ambargosunun ihlaliydi bu), Reagan ve North'un pek hayran olduğu Nikaragualı sağcı Kontra silahlı güçlerinin finansmanında kullanılacaktı.

North'un ismini ilkin on yıl önce, bir MEA seferiyle Beyrut'tan İsviçre'ye uçarken, yanımdaki koltukta oturan Ahmed Çelebi'den duymuştum. Çelebi o vakitler Beyrut'taki Şii Emel gerilla hareketinin lideri Nebih Berri'nin başdanışmanıydı.[1] Berri, Lübnan'a kaçırılan bir TWA uçağının yolcuları ve mürettebatının salıverilmesi işini daha yeni kotarmıştı ve Çelebi bana sürekli olarak Berri'nin desteklenmeye değer olduğundan, zira 'onun alternatifinin Hizbullah'tan başkası olmadığından ve böyle bir alternatifi düşünmenin bile korkunç olduğundan' söz ediyordu. Havalanalı daha yirmi dakika olmuştu ki, Çelebi, "Robert, Washington'da tanışmanı istediğim biri var. Adı Oliver North," dedi. Bir tür altıncı his, kısmen de Çelebi'ye duyduğum güvensizlik, bu daveti geri çevirmeme neden oldu. Fakat besbelli ki Çelebi North'a benden söz etmişti. North, AP çalışanı Chuck Lewis ile 1996 ortasında yaptığı önceden planlanmış bir görüşmede ajandasına benim adımı da (yazım yanlışları konusundaki kabiliyeti uyarınca 'Robert Fiske' şeklinde) ekleyecekti. Birkaç gün sonra Lewis beni Beyrut'taki ofisimden aradı ve Yarbay'la görüşmek isteyip istemeyeceğimi sordu. Reddettim.

North'un, eski ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert McFarlane ile birlikte, 25-28 Mayıs 1986 tarihinde Tahran'a gerçekleştirdiği gizli ziyaret (Amerikalıların bir rehine pazarına daldıklarını kavramayı bir türlü beceremediği budalaca, bir o kadar da gülünç bir hikâyeydi bu), Reagan'ın başkanlığına ve Amerika'nın Arap dünyası ile ilişkilerine ölümcül bir darbe indirdi. Bu ahmaklığın tam bir anlatımı için okurlar skandala dair hazırlanan Tower Komisyonu raporuna dönüp bakmalı; fakat sonraki yıllarda da bu gizli silah anlaşmasının (anlaşma uyarınca füzeleri Tebriz ve Bandar Abbas Havaalanı'na, 'sterilize', yani hiçbir işaret taşımayan İsrail uçakları taşımıştı) ayrıntıları su yüzüne çıkmaya devam etti. Bunlar arasında en çarpıcı olanlardan biri Frankfurt'taki Oliver North ile ismi bilinmeyen İranlı bir hükümet danışmanı arasında Şubat 1986'da yapılan telefon görüşmeleriydi (zira tam Fao'yu ele geçirdiği sırada İran'ın ne kadar çaresiz bir vaziyette olduğunu gösteriyordu). Bu görüşmelerin, İsrail'de kaydedildiği anlaşılan kasetleri Ekim 1991'de Amerikan ABC televizyonunda yayınlandı.

Görüşmelerin belli bir noktasında North, silah nakliyatının başlamasından önce Beyrut'taki Amerikalı bir rehinenin bırakılmasını istiyordu. İranlı ise tercüman aracılığıyla şu yanıtı veriyordu: "Hawk füzelerini almamız lazım. Irak birliklerinin gücüne dair istihbarat raporlarını almamız lazım. İran yerle bir ediliyor. O füzelere ihtiyacımız var." Bir başka noktada, silah karşılığı rehine anlaşmasının katı gerçekliğini yumuşatmaya çalışan North, İranlı yetkiliye, "Eğer hükümetiniz Beyrut'ta rehin tutulan Amerikalıların güvenle bırakılmasını sağlayabilirse... bırakılmalarından on saat, hemen on saat sonra uçak, kalan Hawk parçalarıyla birlikte iniş yapacaktır," diyordu.

Amerikalılar bir rehine aldı. İranlıların eline ise milyonlarca dolar değerinde füzeler ve Ali Ekber Rafsancani'nin Tahran'da keyiften dört köşe bir edayla teşhir ettiği üzere, (İranlılar bilmese de, Tel Aviv'de pişirilen) bademli bir kek, bir Colt revolver takımı ve Reagan tarafından imzalanmış bir İncil geçmişti. Bu kara komedinin son sahneleri oynanırken Tahran'daydım. Rafsancani 28 Ocak 1987'de bizi bir basın toplantısına davet etti. Salona girdiğimizde İranlı li-

1 Çelebi 1989'da Amman'da 60 milyon dolarlık bir bankacılık yolsuzluğu ile suçlanacaktı (Ürdün'den bir arkadaşının arabasının bagajında kaçtıktan sonra suçlamaları reddetti). On sekiz yıl sonra, halen CIA destekli Irak Ulusal Kongresi'nin lideri olan aynı Çelebi, Saddam sonrası Irak için Pentagon'un lider adayıydı. Iraklıların sadece yüzde 2'sinin onu desteklediğini gösteren bir kamuoyu araştırmasının ardından sessiz sedasız bir kenara itildi.

deri fotokopi kâğıtlarından oluşan bir yığını eşelerken bulduk, her kâğıtta Robert McFarlane'in vesikalık boyutunda birer fotoğrafı vardı. Rafsancani etrafında dikilen onlarca gazeteciyi kasten görmezden geliyordu. Akıcı İngilizce konuşan bir danışmanına işaret etti ve Amerikalı bir gazeteciye yaklaşmasını söylemesini emretti. Danışman söyleneni yaptı ve birkaç dakika sonra muhabir, danışıklı bir biçimde, Rafsancani'ye McFarlane'in İran'a İrlanda pasaportuyla girdiğine dair elinde ne gibi kanıtlar olduğunu sordu.

Rafsancani derhal fotokopileri kaptı ve bedava numuneler sunan bir halı tüccarı misali, kâğıtları başının üzerinde salladı. Sağ elinde, McFarlane'in vesikalığının bulunduğu bir İrlanda pasaportu açıkça seçiliyordu. "Sahte belge düzenlemişler," dedi Rafsancani'nin sekreteri, efendisi koltuğuna geri dönerken. Rafsancani bıyık altından gülüyor, molla sarığının altından lüle lüle sarkan kahverengi saçları ona şeytani, Bunteresk[1] bir görünüm veriyordu. Fakat daha fotokopiyi görür görmez bunun ucuz bir sahtekarlık olmadığını anladım. McFarlane'in elâ göz rengini İrlandacada doğru telaffuz edebilme (*cnodhonna*) veya Dublin'in İrlandacasını (Baile Atha Cliath) adam gibi yazabilme kabiliyetine olsa olsa CIA sahip olabilirdi, fakat McFarlane'e bulunan sahte İrlandalı ismi ('Sean Devlin') hayal gücünden epey bir yoksun sayılırdı. Hiç olmazsa adamı Katolik olarak göstermişlerdi. Rafsancani'nin basın toplantısının bitişinden hemen sonra bir taksi tuttum ve fotokopiyi İrlanda büyükelçiliğine yetiştirdim. Elçilik baş sekreteri Noel Purcell-O'Bryne de belgeyi vakit geçirmeden Dublin'deki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi. McFarlane'in pasaportu o kadar da sahte sayılmazdı, zira kısa süre önce Atina'daki İrlanda elçiliğinden bir tomar pasaport çalınmıştı ve bu da onlardan biriydi.

Gelelim İncil'e... Rafsancani, kutsal kitabı gazeteci topluluğuna gösterirken keyifle gülüyordu. İlk sayfayı kaplayan el yazısındaki 'G' harfleri gösterişli bir biçimde başlıyor, fakat 'O' ve 'P' harflerinde tuhaf bir tekdüzelik göze çarpıyordu; ihtiyar bir adamın elyazısında, Aziz Paul'ün Galyalılara Mektubu'ndan dikkatle kopyalanan şu alıntı okunuyordu: "Ve kutsal kitap, Tanrı'nın Yahudi olmayanları inançla haklı kılacağını öngörerek, kutsal sözü İbrahim'in ellerine teslim etti ve dedi ki: 'Bütün uluslar sende kutsansın.'" Fakat imzanın sahibinden kuşku duymanın imkanı yoktu: "Ronald Reagan, 3 Ekim 1986." Ekim ayı bilhassa önemliydi, zira Reagan bu tarihten çok önce İranlılarla bütün ilişkilerin koparıldığına yemin etmişti.

Rafsancani'ye göreyse hiç öyle değildi. İncil McFarlane'in görevinden aylar sonra gönderilmişti. Daha bir ay önce (Aralık 1986'dan söz ediyordu) Charles Dunbar adlı bir Amerikan dışişleri yetkilisi, Frankfurt'ta İranlı silah tüccarlarıyla bir araya gelip, Tahran liderliğiyle daha ileri görüşmeler ayarlamaya çalışmıştı. İnanılmaz, ama gerçekti. Farsçayı anadili gibi bilen Dunbar sonradan Frankfurt'ta İranlı bir yetkiliyle görüştüğünü itiraf edecek, ancak ona, silah meselesinin artık iki ülke arasındaki ilişkinin parçası olamayacağını söylediğinde ısrar edecekti.

Rafsancani İncil'i 'istihbari bir bakış açısından incelediklerini' söylüyordu, fakat 'İncil kendilerine gönderildiğinde herhangi bir kötü fikre kapılmamışlardı, zira [Reagan] bir Hıristiyandı ve dinine inanıyordu; kaldı ki kendileri de Müslümanlar olarak İsa ve İncil'e inanıyorlardı'. Rafsancani, bunun Amerikalılarla aralarında ortak bir nokta olduğunu vurguluyor ve, "Bu alıntının bütün dinlerden insanları birliğe davet ettiğine inanıyoruz," diyordu. İranlılar revolver hediyesini geri çevirmişlerdi. Keke gelince, havaalanı muhafızları tarafından afiyetle yenmişti.

Fakat eğer McFarlane Sean Devlin idiyse, o zaman birden fazla da Oliver North var demekti. McFarlane'in, 'yaratıcı, agresif, inançlı genç bir subay' olarak niteleyeceği, Reagan'ın da bizzat 'kahraman' olarak selamladığı bir Vatansever Oliver North vardı mesela. Anglikan Kilisesi üyesi dirilmiş bir Hıristiyan sıfatıyla Tanrı'nın Adamı bir Oliver North daha vardı ki, Tanrı'nın

1 Britanyalı çocuk kitapları yazarı Frank Richards'ın yarattığı şişman, gözlüklü çocuk karakter. Billy Bunter'in maceraları yiyecek peşinde gelişir. –ç*n*

Vietnam'da yaralarını sardığına inanıyor ve (Ulusal Güvenlik Konseyi'nin eski üyelerinden birinin kelimeleriyle) 'NSC'de Tanrı'nın kendisine verdiği görevi yaptığını düşünüyordu.' Sonra Eylem Adamı Oliver North vardı; günde yirmi beş saat çalışan, Senatör Dan Quayle'in kankası Robert Owen tarafından 'Çelikçekiç' diye övülen, Beyaz Saray'daki sanat eseri kriz merkezinden bilgi notları yağdıran biriydi bu North.

Ve nihayet bir de, CIA elemanlarına 'teröristleri etkisizleştirme' emirleri veren, Amerika'nın terörizmi desteklediğini düşündüğü Arap devletlerine veya liderlerine yönelik 'önleyici saldırıları' destekleyen, Beyrut'ta Amerikalıları rehin alan türden teröristleri menziline alırken Nikaragua'daki Kontra 'Özgürlük Savaşçıları' gibi terör çetelerine arka çıkan haydut North vardı ki, Ortadoğu'nun kısmetine düşen de işte bu North idi.[1]

Rafsancani Humeyni'ye McFarlane-North ziyaretinden, ancak onlar Tahran'a vardıktan sonra söz etmişti. Humeyni'nin halefi Ayetullah Hüseyin Ali Muntazari ise durumdan hiç haberdar edilmemişti; görünen o ki Muntazari silah alışverişi karşısında küplere binmişti. Meclis skandalı tartışırken Humeyni, ortak seslerinin 'İsrail'inkinden daha haşin' çıktığından yakınıyordu. Tahran'da İrangate falan istemiyordu.

İran-Irak savaşının son yıllarını haberleştirirken bazen olaylar öyle hızlı gelişiyordu ki, ne anlama geldiklerini anlayamıyorduk. Ve yakıştırdığımız anlamlar da çok yüzeyseldi. Iraklılar Saddam'ın iktidarı altında inim inim inlerken, bu gaddarlığı (savaş dolayısıyla) ulusal güvenlik nedenlerine bağlamak her zaman mümkündü. Sözgelimi Saddam'ın üç bin kilometrekarelik Hüveyza bataklıklarını devasa bir yol ağıyla sardığını ve bölgedeki sazlıkları kestiğini biliyorduk. Ancak bunun, Bataklık Araplarına karşı soykırımdan farksız bir olay olduğunu değil, İran saldırılarını önlemeye yönelik bir tedbir olduğunu varsayıyorduk. Samir Gattas, Bağdat'tan AP için (başkent gazeteciler için artık o kadar baskıcı bir yer değildi), dünyaya Kürtlere karşı girişilen yeni soykırım harekatının ipuçlarını veren bir haber geçmeyi başarmıştı. 5 Ekim 1987 tarihli haber dikkatle yazılmıştı ve kısmen Batılı diplomatlara da (gazeteciler bu isimsiz adamları kullandığı kadar, onlar da gazetecileri kullanırdı) dokunduruyordu, fakat haberi okuyan herkes korkunç olaylar yaşandığını anlıyordu. "Irak güçleri ülkenin kuzeyinde binlerce Kürt köyünü yerle bir etti ve İran destekli gerillalara yönelik harekat çerçevesinde binlerce Kürt yeni bölgelere yerleştiriliyor..." ifadeleri yer alıyordu haberde.

Bu savaş suçunu izah etmek için bir kez daha Saddam'ın İran'la savaşı kullanılıyordu (gerilla denenler Kürtlerdi elbet). Gattas, Saddam'ın kuzeni Ali Hasan El-Macid'i (sonradan 'Kimyasal Ali' lakabıyla bilinecekti), harekattan sorumlu kişi olarak işaret etmeyi başarmıştı ve adını vermek istemeyen bir büyükelçinin 3 binden fazla köyün dümdüz edilmiş olabileceğine dair sözlerine yer veriliyordu. Köylere karşı dinamit ve buldozer kullanıldığı belirtilirken, Kürtlerin Iraklıların zehirli gaz kullandığı iddialarına yer veriliyordu; habere göre, bizzat Irak televizyonu, bir hava saldırısı sonrası 'enkaza dönmüş yollara saçılmış sivil cesetlerini' göstermişti. Ne yazık ki Gattas, 'diplomatların büyük kısmının kitle katliamları yapıldığından kuşku duyduğunu' da vurguluyordu; Bağdat'taki diplomatik camianın verdiği yanıltıcı bilgilerin örneklerinden biriydi bu.

Saddam şimdi Körfez'de, İran'ın petrol ihraç kapasitesini sona erdirmeye çalışıyordu. Ağustos 1986'da Irak hava kuvvetleri Sirri Adası'ndaki İran petrol yükleme terminalini yerle bir etti, iki süpertankeri yok etti, yirmiden fazla denizciyi öldürdü ve İran'ı yükleme tesislerini Hürmüz Boğazı'na yakın dalgalı sulardaki Larak Adası'na taşımaya zorladı. Neredeyse bir anda İran'ın

1 North'un hayatı ve kariyeri hakkındaki en kapsamlı kaynak, Ortadoğu'ya dair bazı naif hatalar yapmasına ve bölgeye yönelik İsrail yanlısı bir bakış açısı benimsemesine rağmen, Ben Bradlee Junior'ın kitabıdır: *Guts and Glory: The Rise and Fall of Oliver North* (Grafton Books, Londra, 1988).

petrol ihracatı günlük 1.6 milyon varilden 1.2 milyona düştü. Basra dışındaki cephe hatlarına yaklaşık 150 kilometre uzaklıktaki Harg Adası'na karşı yoğunlaşan Irak saldırıları öyle büyük hasar yarattı ki, 14 yükleme rıhtımından 11'i terk edildi. Kasım ayına gelindiğinde Iraklılar, Suudi Arabistan'da gizlice yakıt nakli yaptıktan sonra hedeflerine doğru yoluna devam eden Mirage jetleriyle Larak'ı bombalamaktaydı. İran kentlerine yönelik yeni Irak hava saldırıları furyası, Tahran'a göre 112 kişinin ölümüne yol açmıştı; İran Bağdat'a scud füzeleriyle saldırarak karşılık verdi ve bu saldırıda 17'si kadın ve çocuk olmak üzere 48 sivil hayatını kaybetti. Irak, 25 Aralık'ta Bağdat-Amman seferi yapan bir Irak havayolları uçağının kaçırılmasından İran'ı sorumlu tutuyordu; yolcu kabininde el bombalarının patlamasının ardından uçak Suudi Arabistan çölüne düştü. 106 yolcu ve mürettebattan sadece 44'ü kurtuldu. Aynı gün İranlılar, Pierre Bayle ile birlikte altı yıl önce canımızı zor kurtardığınız Şattül Arap adası Um-El-Rassas'a indirme yaptı.

Kuveyt bandıralı gemilere yönelik bir dizi İran saldırısı, Sovyetler Birliği'nin koruma önerisine kapı açtı; Başkan Reagan da hemen benzer bir öneriyi öne sürdü. Kuveyt artık savaşın nefesini daha fazla ensesinde hisseder olmuştu. İran'ın Fao'dan fırlattığı Silkworm füzeleri kısa süre sonra Kuveyt topraklarına düşecekti. Bir gece Kuveyt'te Meridyen Oteli'ndeki odamda yatarken, pencere ve kapıların neden sarsıldığını önce anlayamadım. Sonra Basra dışında ateşlenen İran toplarının, Körfez'in yukarısındaki sularda patladığını ve Kuveyt kentini baştan başa sarstığını fark ettim. Kuveytliler neredeyse her gün, deniz yolunun diğer yanındaki Fao'nun dalgalarıyla Kuveyt sahillerine vuran İranlı cesetleri buluyordu.

Amerikalılar İran'a karşı dünya çapında bir silah ambargosu için BM'yi zorlarken, İran hükümet yetkilileri devasa bir yeni silah tedarik programı başlattı. Almanya ve Avusturya'daki silah tüccarları bana İran Ulusal Savunma Endüstrisi Örgütü'ne ait yüzlerce sayfalık belge gösterdi; binlerce TOW anti-tank füzesi ve İran'ın F-14 uçakları için havadan havaya füzelere dair acil taleplerinin listelendiği belgelerdi bunlar. İranlılar tek bir 155 milimetrelik top siparişi için 20 milyon dolar öneriyor, tanesi 350 dolara 200 binden fazla top mermisi talep ediyordu.

'Kâbusum' dediği şeyin (yani Irak'ın yıkılıp İran'ın zafer kazanması) yaklaşmakta olduğundan korkan Ürdün Kralı Hüseyin, Saddam Hüseyin ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ile sadece 'H4' adıyla bilinen bir Ürdün hava üssünde gizli bir toplantı ayarladı; Esad'ın İran ile ittifakını bitirmeye ikna edilebileceğini umuyordu. Irak ve Suriye diktatörleri arasındaki dokuz saatlik görüşme (ki Ürdün kralı birbirlerinden nasıl nefret ettiklerini gayet iyi biliyordu), dışişleri bakanları arasında görüşmeler yapılması kararından öte bir sonuç vermedi. Fakat Kral Hüseyin'in siyasi becerisi öyle büyüktü ki, başarısızlıklarını bile daima avantaja çeviriyordu. Girişimleri, daima sonuçlarından daha önemli görünüyordu; neticede Arap liderlerine birlik çağrısı yaparak Körfez savaşını sona erdirmeye çalışan kralın ta kendisi değil miydi?

Kuveyt şimdi Reagan'ın tankerlerine yıldızlı ve çizgili bayrak çekilmesi önerisini kabul etmişti. Washington, 481.382 tonluk *Bridgestone* adlı süpertankere Körfez'den Kuveyt'e eşlik ederek bu yeni ve kışkırtıcı politikasını gösterişe dönüştürme kararı aldı; haber yapılacak muazzam bir olaydı bu, dünyanın dört bir köşesinden televizyon ekipleri, bu mega-tankeri rotasında ilerlerken takip edebilmek için Birleşik Arap Emirlikleri'nde helikopterler kiralıyorlardı. Bir MEA uçağı ile 23 Temmuz 1987'de Beyrut'tan Dubai'ye uçtum ve (tam bekleneceği üzere) bir uçuş ekibi beni kokpite davet etti. Ve orada oturup, Körfez'in 3 bin metre yukarısından, *Bridgestone*'u izledim. Dev tanker, daha önce kabul ettiği 16.5 deniz mili azami hızını yarım mil artırmış, üç küçük Amerikan savaş gemisi tankerin çevresinde 3 kilometrelik bir çember oluş-

turmuştu. "Civcivlerinin kuşattığı bir ana tavuk," diye yazdım not defterime, küçümseyerek. Amerikalılar İran'ın Silkworm füzelerinin menzilinden geçerken askeri karakollara ve Devrim Muhafızları'nın üslendiği Ebu Musa Adası'na iyice yaklaşmıştı.

Yaşanan tam bir fiyaskoydu. Kuveyt'in güneydoğusunda ve hedefine hâlâ 200 kilometre uzaklıktaki *Bridgestone* iskele tarafından bir mayına çarptı. İki ay önceki *Stark* felaketine benzer bir akıbete uğramaktan endişe eden Amerikan donanma eskortları, koruma amacıyla derhal *Bridgestone*'un arkasında sıraya girdi. Füze destroyeri USS *Kidd*'in kaptanı, geminin güvertesinde silahlı denizcilere sudaki herhangi bir şüpheli nesneyi vurmaları yönünde emir vermişti. *Bridgestone* vurulmadan önce bölgede İran balıkçı tekneleri vardı, fakat mayının kime ait olduğunu saptamak mümkün değildi. Bu durum İran Başbakanı Mir-Hüseyin Musavi'ye, Amerika'nın 'askeri seferinin' zayıflığını kanıtlayan 'görünmez elleri' övme fırsatı verdi. *Bridgestone* hızı dörtte bire düşmüş ve iskele tarafındaki bir numaralı bölmesi hâlâ su alır vaziyette, artık ticari olmaktan ziyade siyasi nitelik taşıyan Kuveyt yolculuğunu sürdürdü.

Böylece Amerikalılar bölgede hiç mayın tarama gemileri olmadığını da fark etmiş oldu; tankerin vurulduğu 30 kilometre genişliğindeki kanalda mayın olup olmadığını araştırmaya kimse tenezzül etmemişti ve savaş gemilerinin mayınlar karşısında, korumasına yardımcı oldukları gemilerden daha savunmasız olduğunu gören ABD'yi artık korku sarmıştı. Kuveytli ve Amerikalı yetkililer şimdi *Bridgestone*'a ham petrol yüklemeye çalışıyorlardı; acayip bir siyasi hareketti bu, nedenini de bir gemicilik simsarı şu soruyla ifade ediyordu: "Biraz aklı olan biri, hasarlı bir gemiye yükünü yükler mi?" Askeri hazırlıksızlığa dair bu vahim hikâye, eskortluk yapan üç savaş gemisinin (destroyer *Kidd* ve iki fırkateyn) genel komutanı Kaptan Yonkers, aynı rotadan geri dönmeyi istemediğini kesin bir dille itiraf edince daha da kötü bir hal aldı. Yonkers, "Gemilerimi mayınlara karşı koruma yeteneğimiz yok, bu konuda yalan söyleyemem," diyordu. Bu sözlere, Tuğamiral Harold J. Bensen'in, mayın olayına tanık olan gazetecilere yaptığı şu açıklama eşlik etti: "Kulağa garip gelebilir, ama gerçek şu ki, *Bridgestone* gibi büyük bir gemi, silahlı olmayan bir gemi, mayınlara karşı bir savaş gemisinden çok daha savunulabilir durumdadır... eğer dev bir tankeriniz varsa, tek bir mayının size zarar vermesi zordur ve siz de onun arkasına saklanırsınız. En iyi savunma budur ve biz de bunu yaptık." Bu tür açıklamalar aleni bir soruyu da gündeme getiriyordu: Eğer ABD donanması, kendisini sivil bir geminin arkasına gizlenmek dışında koruyamayacak haldeyse, Körfez'deki seyahat özgürlüğünü sağladığını nasıl iddia edebilirdi?

Gazeteciler için kafa karıştırıcı bir hikâyeydi bu. Kıyıdan bakıldığında tanker filolarını veya onların eskortlarını görmek mümkün değildi. Çatışmanın yoğunluğu konusunda bir fikir sahibi olmak için havada olmak gerekiyordu. İran-Irak savaşı şimdi Kürdistan dağlarından Türk sınırına, oradan, vaktiyle Lawrence'ın Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak saflarına geçmeye ikna ettiği Mekkeli Şerif Hüseyin'e ait olan Arabistan'ın kıyı şeridine kadar yayılmıştı. Sorunumuz büyüktü: Göremediğimiz bu ateş ve yıkım manzarası hakkında nasıl yazabilirdik? Milyonlarca dolar bütçeli televizyon kanalları kendi uçaklarını kaldırıyorlardı. Görüntüye ihtiyaçları vardı. Bizim ise böyle bir ihtiyacımız yoktu. Fakat artık on üçüncü yılını dolduran Lübnan iç savaşı sırasında, filmlerini uydudan ABD'ye geçmek için Şam veya Kıbrıs'a taşıyan Amerikalı televizyon yapımcıları ve ekipleriyle dostluk kurmuştum. Ve Amerikan NBC kanalı, Dubai'den kalkan helikoptere beni memnuniyetle buyur etmişti – sıcaktan kavrulan deniz yollarındaki gemileri bir kişi daha 'mimlese' ne olurdu?

ABD, Fransa, Sovyetler Birliği ve Britanya'dan en az kırk savaş gemisi şimdi Körfez'deki merkeze ve Hürmüz dışındaki Umman Körfezi'nin sularına doğru ilerliyordu. En büyük filo Amerika'ya aitti; 15 bin mürettebat taşıyan, muharebe gemisi *Missouri*'nin de dahil olduğu tam

24 gemi. Görkemli bir manzaraydı; Kore savaşından bu yana en büyük donanmalardan biri ve Vietnam'dan beri ABD'nin topladığı en büyük filoydu. Görevleri 'Arap dostlarımız için' (ve daha geniş bir anlamda, Irak için) Körfez sularındaki 'özgürlüğü' garanti altına almaktı, fakat İran'ın gemilerini korumak için kıllarını bile kıpırdatmıyorlardı. Bu yüzden İranlıların kendi 'Şahadet Operasyonu'nu ilan etmesinde şaşılacak pek bir şey yoktu; operasyon çerçevesinde İran kıyılarında yapılan donanma manevralarına, 'İslam Cumhuriyeti'nin bölgeden geçen yabancı uçakların ve savaş gemilerinin başına gelecek muhtemel olaylardan sorumlu olmayacağı' uyarısı eşlik ediyordu.

NBC helikopterindeki koltuğumdan ihtilafın destansı boyutlarını havadan gözleme imkânına sahiptim. Dubai'den kalkıp yüz kadar tankerin ve gaz taşıyıcılarının arasında neredeyse deniz seviyesinde süzülmeye koyulduk; bazıları külüstür şileplerin ve vinçler ve taşıma aygıtlarıyla yüklü toz kaplı teknelerin peşine takılmış krem renkli bu dev canavarlara bekleme emri verilmişti. Seyahatlerini geciktirmelerinin sebebi, İran donanmasının tehditlerinden ziyade, spot petrol fiyatlarındaki bir yükseliş ihtimaliydi. Fakat Körfez'in her yanı öyle aşırı bir sıcakla kavruluyordu ki, tüten buğu içindeki savaş gemilerini çoğunlukla görmeden dönüp duruyorduk. "Burası ABD savaş gemisi. ABD savaş gemilerinden iki deniz mili uzaklıkta kalmanızı istiyoruz. Tamam." Telsizdeki ses belirgin bir doğu yakası aksanıyla konuşuyordu, fakat hiç gereği yokken kimliğini açıklamaktan kaçındı. "ABD savaş gemisi. Roger. Tamam."

Gemileri 6 kilometrelik bir mesafede süzülürken gördük nihayet (üç tanker 'V' biçiminde dizilmişti, etraflarındaki dört savaş gemisi ise onlara eşit mesafede seyrediyordu), sanki Körfez'de tehlikeli bir yolculuğa değil de, bir donanma yarışına çıkmış gibiydiler. Amerikan savaş gemilerinin etrafında, bazıları buhar salarak, bazıları kaptanlarının emirleri uyarınca dalgaları aşarak ilerleyen yabancı gemiler, bir şekilde tanıdık geliyordu insana. Batı Yakınlaşması uyarınca kırk altı yıl önce burada ilerleyen büyük konvoyları yankılıyorlardı adeta. Üç yeni Amerikan bandıralı gemi (*Gas King*, *Sea Isle City* ve *Ocean City*), Washington'un Körfez'e yönelik siyasi kararlılığının dikkat çekmeyen simgeleriydi; kötü boyaları ve gövdelerinde bir parmak tozla, kıç taraflarına henüz Amerikan bayrağı çekilmemişti. ABD savaş gemileri *Kidd*, *Fox* ve *Valley Forge*, ard arda dizilmişti ve omurgalarına dik açıda konumlanmış başka bir Amerikan şilebi gözcülük ediyordu. Bütün bu manzarada, sıcak denizin dalgalarını dizilmiş aşan boş tankerlerle onların gri eskortlarından oluşan bu küçük düzenli konfigürasyonda bir tiyatro unsuru vardı; kendi komedileri veya trajedilerini oynamak için perdenin açılmasını bekleyen aktörler gibi.

Valley Forge'un güvertesinde küçük fakat ani bir parlaklık, altın sarısı bir ışık görüldü ve bir aydınlatma fişeği denizin üzerinden mağrur bir edayla süzülüp saçılarak gerisin geri dalgalara gömüldü. Kulaklıklarımızdan yine o sesi, daha yüksek ve cızırtılı bir şekilde işittik: "Bu bir Amerikan savaş gemisi. İki deniz milinden yakındasınız. Uzaklaşın. Tamam." Şimdi *Valley Forge*'dan üzerimize doğru büyük bir anti-denizaltı helikopteri yaklaşıyordu, iki azman motorunun çıkardığı gürültü kulakları tırmalayan bir SH 603'tü bu. Yanımıza kadar yaklaştı, müretteabatı güneş gözlüklerinin arkasından bizi süzüyordu, içerde bir el gemilerin ters istikametini gösteren hareketler yaparak uzaklaşmamız gerektiğini söylüyordu. Sabah saat dokuz civarında, uzun, düz bacalı ve güvertelerinde Exocet füzesi rampaları bulunan parlak bir savaş gemisi, Amerikan konvoyunun arkasından yavaşça seyrediyordu. Armilla devriyesinden *HMS Active* adlı bir Britanya fırkateyniydi bu; Amerika'nın, Britanya Başbakanı Margaret Thatcher'ın onay verdiği son siyasi kumarıyla arasında temkinli bir mesafeyi, en yakın Amerikan gemisinin bir deniz mili uzağından ilerleyerek koruyordu.

İran'ın öfkesi ise büyüyordu.[1] Devrim Muhafızları eskortsuz ticari gemilere roketatarlarla saldırmaya başlamıştı; Körfez'deki küçük İran adalarından motorlu botlarla gemilere yaklaşıyorlar ve yakın mesafeden ateş açıyorlardı. Bütün bu süreçte hata ihtimali de artıyordu. Ağustos ortasında bir Amerikan savaş uçağı Körfez üzerinde bir İran 'uçağına' iki roket fırlattı; sonradan tehdidin atmosferdeki bir ölçüm 'şeridinden' başka bir şey olmadığı anlaşıldı. İki hafta sonra Kuveytliler alçaktan uçan bir buluta karadan havaya bir füze fırlattılar, zira rutubet buluta öyle bir şekil vermişti ki, Kuveytliler radar ekranlarında yaklaşan bir jet görmüşlerdi.

Bu arada kalabalıklar Tahran'da Suudi büyükelçiliğini basmış, fakat Mekke ölümlerini protesto etmek için 'spontan' başlayan gösteriye anlaşılan bazı çok profesyonel çilingirler de katılmıştı. Elçilik kasasından 40 bin dolar para çalındı. Suudiler İran'ın ekonomisine darbe vurmak için petrol fiyatlarını düşürme tehdidi savurdu, fakat kendini de vuracak bir silahtı bu. İran gibi Irak da savaşı petrol ihracatıyla finanse ediyordu ve döviz rezervleri kurumaya yüz tutan Bağdat'ın dış borçları da 60 milyar dolara ulaşmıştı. Irak'ın başlıca mali destekçilerinden biri olan Kuveyt, tankerlerine ABD bayrağı çekilmesinden bu yana ilave petrol ihracatlarından elde ettiği 17 milyar doların bir gecede buharlaştığını görecekti. Yani genellikle kendilerini askeri bakımdan savunmasız addeden Araplar, mali olarak benzer bir duruma düşmüştü.

Ve artık Körfez'de daha fazla mayın vardı. Mayınlardan biri, Umman Körfezi'ndeki Fuceyre'den kalkan *Texaco Caribbean* adlı süpertankeri, Arap Körfezi'nin epey dışındayken vurdu. Patlama geminin üç numaralı tankında aile otomobili büyüklüğünde bir delik açtı. Herkes İran'ı sorumlu tutuyordu, fakat kimse geminin Kuveyt malı değilde, Larak terminalinden yüklediği İran ham petrolünü taşıdığından söz etmiyordu. *Stark*'a yönelik Irak füze saldırısında olduğu gibi (küplere binen Washington o saldırının faturasını İran'a çıkarmıştı), İranlılar şimdi de kendi süpertankerlerini mayınla vuruyorlardı. Dünya barışını soğukkanlılıkla bozmakla suçlanan, her zamanki gibi İran oluyordu. Elbette iki gün sonra Britanya Dışişleri Bakanlığı'ndan malum açıklama geldi: Tahran'da 'son derece mantıksız davranan bir rejim' vardı.

Körfez'de onca insan dururken iki mayını daha bulmak NBC ekibine düştü. Bildik helikopterimizle denizin üzerinde alçak irtifadan uçan Steve O'Neil, dürbünüyle bakarken, helikopterin sol yanından uzaklaşıp gözden kaybolan büyük, yuvarlak bir siyah cisim görmüştü. Suyun sadece birkaç metre yukarısındaydı, saatte 150 kilometre hızla uçuyorduk, fakat mayından başka bir şey olmayacak kadar ürkütücü (ve onlarca savaş filminden aşina olunan) bir cisimdi bu. Birkaç saat sonra, neredeyse aynı koşullarda, CBS ekibi de bir başka mayın bulmuştu, ilki gibi o da siyaha boyanmış, fakat suyun altına bir zincirle indirilmişti. İranlılarla çalışan Çinli ordu teknisyenleri, İran'ın Bandar Abbas Limanı'nın yanında, satın aldığı eski mayınları modernize eden bir fabrika kurduğunu bildiriyordu; ta Çarlık Rusyası zamanında üretilmiş mayınlardı bunlar.

Nisan'da Amerikan savaş gemisi *USS Samuel Bo Roberts*, devriyedeyken bir mayına çarpıp neredeyse batıyordu. 21 Eylül'de Tuğamiral Bernsen (gemilerinin selameti süpertankerlerin arkasına gizlenmekte bulabileceğini itiraf eden subayın ta kendisi), *USS Jarrett*'ın (tarihi bir tesadüfle, *Stark*'ın kardeş gemisiydi bu) güvertesinden kalkacak radar donanımlı 'Sea-

1 Ve bu öfke sadece giderek daha fazla Batı ülkesinin savaşta Irak tarafını tutmasından kaynaklanmıyordu. Mekke'deki hac sırasında 31 Temmuz 1987'de en az 317 İranlı öldürülmüştü; İran, hacıların Suudi polisi tarafından vurulduğunu iddia ediyordu. İlk haberler, hacıların büyük caminin yanındaki dar, boğucu sokaklarda meydana gelen bir izdihamda sıkışarak öldüğü yönündeydi; İranlıların düzenlediği siyasi bir gösteri, Suudi güvenlik polisinin varlığının yarattığı dini duygu ve öfkeyle çığrından çıkmıştı. 1986'da da Suudiler, 113 İranlı kadın ve erkek hacının çantalarında patlayıcı bulduklarını açıklamıştı, fakat Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'den bunun 1987'de tekrarlanmayacağı yönünde söz almışlardı.

bat' helikopterleriyle İran donanma gemisi *İran Air*'e saldırmaya karar verdi; zira bu geminin Bahreyn'in seksen kilometre kuzeybatısında Körfez'e otuz dakikada bir mayın döşediği tespit edilmişti. Gazeteciler sonradan 55 metrelik İran gemisine (dokuz yaşında gösterişsiz bir Japon roro çıkarma teknesiydi bu) çıktıklarında, on adet büyük siyah boyalı mayın gördüler; 'M08' seri numaralı mayınlar, teknenin kıç tarafına, mürettebatın denize indirmesini sağlayan özel bir mekanizma ile bağlanmıştı. Teknenin gövdesinde, kabinlerde ve köprüde mermi delikleri göze çarpıyordu, güvertede akmış kan dereleri vardı. Otuz kişilik İran mürettebatından üçü ölmüştü, kaybolan iki kişinin öldüğü sanılıyordu ve ikisi ağır, dört yaralı vardı. Rafsancani Amerika'nın mayın döşeme iddiasının 'yalan' olduğunu söylüyordu, fakat öyle olmadığı alenen ortadaydı ve İranlılar sonunda *İran Air*'in masum bir yük gemisi olduğuna dair iddialarını geri çekti. Saddam Hüseyin'in keyfi şimdi iyice yerine gelmişti; zira ABD'nin İran'la çatışmasının onu Irak'a daha da yakınlaştırdığını biliyordu.

ABD, İran mayın döşeme gemisine karşı kazandığı başarının gerisini getirdi ve sadece üç hafta sonra Katar'ın 130 kilometre doğusundaki iki İran petrol platformuna savaş gemileriyle bir saldırı düzenledi. Dört Amerikan güdümlü füze destroyerinin fırlattığı 15 milimlik mermiler Rüstem ve Rakş platformlarını tahrip etti. ABD Savunma Bakanı Casper Weinberger saldırının, geçen hafta Amerikan bandıralı bir tankere yönelik İran füze saldırısına verilmiş 'ölçülü bir karşılık' olduğunu söylüyordu. İranlılardan gelen ilk açıklama ise, cızırtılı bir telsizden, yanan tesislerden birindeki yaralıların tahliye edilebilmesi için yaptıkları ateşkes çağrısıydı. Amerika'nın iddiasına bakılırsa, iki platform da Devrim Muhafızları tarafından askeri üs olarak kullanılıyordu. Nihayet Tahran'dan, pek muteber olmayan bir uyarı geldi: ABD İran'dan yıkıcı bir karşılık alacaktı.

Batılı güçlerin dahil olduğu bu askeri eylemlerden dolayı, kara savaşındaki çok daha ciddi can kayıplarına, ölenler alenen sivil olsa bile, artık pek dikkat edilmiyordu. Sözgelimi 12 Ekim'de, Bağdat'taki savunma bakanlığını hedeflediği söylenen bir karadan karaya İran füzesi, bakanlığın 20 kilometre uzağındaki Şehitler İlkokulu'nu, öğrencilerin sabah dersleri için toplandığı sırada vurmuştu. Patlama 29 çocuğun canına mal olmuş, yüzü ağır, 228 sivil de yaralanmıştı. Irak bu saldırıdan kısa süre önce Basra dışındaki İran güçlerine karşı kimyasal silah kullanmıştı, fakat Iraklılar okul saldırısını derhal İran 'vahşetinin' son örneği olarak kınamaktan geri kalmadı.

Basra, savaşın bu son ve zalim aşamasını en iyi yansıtan cepheydi. İranlılar için Güney Irak'a bir geçiş noktası, hâlâ Fao'nun toza dönmüş enkazlarında bekleyen İranlı askerlerin ve Pasdaran'ın hayalini kurduğu Kerbela, Necef ve Kufe'deki kutsal mekânlara giden yoldu. Irak ise hâlâ 650 bin kişilik bir orduya sahipti; Süleymaniye'den nakledilen yedi tugay, Fao dışındaki ön cephe hatlarına konuşlandırılmıştı. Başkanlık muhafızları ve özel kuvvetler 30 bin, 'halk ordusu' ve 'gönüllüler' en az 400 bin kişiden oluşuyordu. Irak gücünün geri kalanını, çoğu Mısırlı, 200 bin kişilik 'Arap ordusu' teşkil ediyordu. Fakat 1987 başında İranlılar Basra'nın tam karşısına 600 bin kişilik bir ordu yığdı. Irak Devlet Başkanı, Başbakan, Arap Baas Sosyalist Partisi Bölge Komutanlığı Genel Sekreteri ve Amerika'nın dostu Mareşal Saddam Hüseyin'in, ünlü geri çekilmelerinden birini daha gerçekleştirmesi kaçınılmaz görünüyordu.

Ve İranlılar Ocak 1987'de taarruza geçip Basra'ya yürümeye başladıklarında, bunu bizim de görmemizi istediler. Gece vakti İran cephe gerisinden alındık, gökyüzü top mermileriyle aydınlanırken otobüsle vadilerden geçtik; saatler geçtikçe karanlığın içinden ön cephe hatlarına askerler akıyordu. O tanıdık ölüm ve yaralanma korkusu tepemizde dolaşıyordu. Birkaç ay önce bir bakanlık görevlisi bir Reuters fotoğrafçısını mayın tarlalarından birine götürmüştü.

Her ikisi de paramparça oldu. İranlılar Reuters görevlisini 'şehit' kabul etmiş ve dul eşine savaşın çeşitli aşamalarında hayatını yitiren şehitlerin parçalanmış ve çürümüş cesetlerinin renkli fotoğraflarıyla dolu kuşe kâğıt bir kitapçık göndermeleri son anda engellenmişti.

Geceyi derin, beyaz boyalı bir yeraltı sığınağında geçirdim. Bize meyve suyu, *duk* (soğuk tüketilen bir çeşit yoğurt), nan ekmeği, peynir ve çay verdiler. Her zamanki gibi, battaniyemin altında gözlerimi kırpmadan öylece yattım. Sabah altıdan önce Devrim Muhafızları gelip 'cephe' ziyareti için hepimizi aldı; güneşe ve sıcağa uzanan dar basamakları bitkin bir halde çıktım, ortalık top ateşi ve patlayan mermilerin gümbürtüsüyle inliyordu. Dezful sinemaskoptu. Fao mahvedici. Fakat binlerce canın yandığı bir destandı bu. Tanklar, kamyonlar ve ağır toplar, zırhlı araçlarda oturan veya etraflarında uygun adım yürüyen yüzlerce İran askeriyle beraber batıya doğru ilerliyordu. Korktuğum başıma gelmişti: Bize eşlik eden görevli, Irak'ın hurma ihracatına kafayı takmış bir halde bana Fao üzerinde tüyler ürpertici bir uçuş yaşatan çılgın ve gözlüklü Devrim Muhafızı'ndan, yani Ali Mazinan'dan başkası değildi. Şimdi yüzünde en sıcak gülümsemesiyle üzerime doğru geliyordu, beni canımı çıkartırcasına sıkarak kucakladı ve iki yanağımdan öptü. Coleridge'in 'kuşkuyu askıya alma isteği' dediği şey, bir muhabir için hiç bu kadar gerekli olmamıştır sanırım. İlahi inanca sarılmak, gelecek birkaç saat içinde yaşayacaklarımız açısından sergilenebilecek en iyi tavırdı.

Balık Gölü, Karun Nehri'nin kuzeyindeki çölün bir parçasıydı ve Şalemçe'nin batısına düşüyordu. Altı yıl önce Iraklıların Hürremşehr'i topa tutarken beni kısmen sağır ettiği Şalemçe, tekrar İranlıların eline geçmişti ve devasa İran ordusu şimdi Şattül Arap ve Basra kentine doğru ilerliyordu. Bir kez daha 'İran işgali altındaki Irak'ta, fakat bu kez Iraklıların geri çekilirken suya boğduğu bir çöldeydim. İranlılar suya batmış çölün üzerindeki bir kanal dizisinden geçerek, Irak toplarının yoğun ve kesintisiz ateşi altında ilerliyordu. Iraklı topçular bir çırpıda kurdukları siperlerinden kanalları vuruyorlardı.

İranlılar gazetecilere bir kamyon tahsis etmişti; Japon yapımı üstü açık kamyonun kasasının bir köşesine, savaş alanına vardığımızda giyebilmemiz için miğferler yığılmıştı. İlerlerken, sığınaklar, siperler ve mevzi hatları arasından uygun adım geçen İslam Cumhuriyeti ordusunu izliyorduk; gülüyor ve zafer işareti yapıyor, tüfeklerini kahraman fatihler misali havaya kaldırıyorlardı. Sanırım tam da buydular: nihayet saldırganları mağlup eden kurbanlar; yıllarca süren acılar ve kayıplar sonrası zafer kazananlar (veya kazandıklarını düşünenler). Kayalık ve kumdan oluşan bir düzlüğe tırmanırken solumda parlayan beyaz savaş başlıklarını ve Hawk füzesi bataryalarını fark ettim aniden; Oliver North'tan gelen armağanlardı bunlar. Yedek parçalarıyla beraber, muzaffer İran ordusuna yeni ve görkemli bir hava savunması sağlamışlardı.

Ve sonra su birikintileriyle çevrili anayola çıktık; etraf hâlâ yanan Irak tankları, ters dönmüş füze rampaları, yarı yarıya suya batmış Irak personel taşıyıcıları ve onlarca cesetle doluydu. Bazı cesetlerin suyun üzerinde sadece ayakları görünüyordu. Fakat daha da korkutucu olan, Iraklıların kanallara yönelttiği top mermilerinin yaklaşan iniltileri ve patlamalarıydı. İranlıların verdiği eski Rus miğferini başıma taktım. Tam önümüzdeki İran kamyonunu aniden pembe alevler sardı; askerler kendilerini kamyondan atıyor, gövdeleri ateş alan bazıları doğruca suya koşuyordu. Konvoy takviye edilirken kamyonumuz bir müddet durdu. Yanımızdaki suya, gökyüzüne fıskiyeler gönderip üzerimize çamur ve ıslak kum sıçratarak düşen mermileri duyuyorduk.

Guardian'dan Ian Black (insanın savaşa gönül rahatlığıyla birlikte gidebileceği en aklı başında gazetecilerden biriydi) kamyon kasasında karşımda oturuyor, büyük gözlüklerinin ardından bana manalı manalı bakıyordu. "Bu *acayip* tehlikeli," dedi. Ben de aynı kanıdaydım. Etrafımızda, büyük yeşil-mavi su birikintilerinin arasında İran topçuları Basra'ya 155 milimetrelik mer-

miler fırlatıyor, mermileri ateşledikten sonra şevkle bağırıp birbirlerini kucaklıyorlardı. İranlı çocuk-askerler, onca top ateşi altında başlarına miğferlerini takmaya bile tenezzül etmemişti. Ele geçirilen Irak mevzilerindeki sığınaklar arasında volta atıp sigara içiyorlar, yıkadıkları çamaşırlarını asıyorlar, Irak top mermileri başımızın üzerinden süzülürken bize doğru sevinçle el sallıyorlardı. Patlamalar neredeyse güldürüyordu onları. Ölüme karşı kayıtsızlık mıydı, yoksa sadece bizim korkumuza verilmiş bir tepki miydi, bilmiyorum.

Bir büyük patlama daha duyuldu; Black'le birlikte büzüldük; yanımızdaki suya düşmüştü mermi, su ve topraktan oluşan bir çağlayan tepemizden aşağı balçık halinde indi. Bazı anlarda beş mermi birden geliyor, suyu fermuar misali biçiyordu. Birkaç saat önce benzer bir yolculuk yapan *US News and World Report*'tan Britanyalı bir muhabir, topa tutulan kanallardaki duygularını, gayet net bir şekilde özetlemişti: "Bunun gibi bir gün daha geçirebileceğimi sanmıyorum." Yolun yüzeyi suyun sadece yarım metre yukarısındaydı, fakat ana yol adeta mahşer yerine doğru uzanıyor, eğile büküle giden bir toprak şeridi ateşten ve dumandan müteşekkil bir ufuk çizgisine ulaşıyordu. Miğferimin kayışı aniden koptu, kafamdan kurtuldu ve kamyonun kasasına fırladı. Kayışı yerden aldım ve tekrar miğfere takarak sol elimle kopmasın diye tuttum. Fakat bunun ne anlamı vardı şimdi? Kafamdan vurulursam, parmaklarım da kopacaktı. Black kaşlarını çatmış öylece duruyordu. Hepimiz konsantre olmuştuk. Her an ölümü beklemek gerçekten de konsantre edici bir tecrübeydi. Ve savaş cephesine ilerlediğimiz bütün bu süre boyunca, ordu çocukları, daha yaşlı gönüllüler ve Devrim Muhafızları yanımızdan hoplaya zıplaya geçip gitti.

Çamurun içinden bize doğru, sürekli, "Zafere kadar savaş," diye bağırıyorlardı. Bu işin sonunu görebilecek miydim? Siperler boyunca yaklaşık 3 kilometre ilerleyip Şalemçe'ye vardık ve orayı geçtik; perişan görünen Mazinan, aniden kamyonumuzun yanında bitip, kafayı yemiş bir edayla kuzeybatıya uzanan yolu gösterdi. "Basra," diye bağırıyordu durmadan. "BASRA! BASRA! BASRA!" Black ile birlikte duman ve alevlere göz attık; su fıskiyeleri şimdi, volkanik patlamalar misali, tekinsizce etrafımızda yükseliyor, göğe fırlayan koyu kahverengi çamur, bir saniye kadar öylece süzüldükten sonra gerisin geri tepemize iniyordu. Black bana bakıyordu. "*The Cruel Sea*'ye[1] benzemiyor mu biraz?" diye aptalca bir soru çıktı ağzımdan. "Daha da kötüsü," diye karşılık verdi Black.

Mazinan yine çıldırmıştı. "Gelin, gelin," diye emredip duruyordu bize; çamurdan bir sipere doğru koştuk, İranlılar yanımızdaki su birikintilerinden 155'lik toplarını ateşledikçe toprak ciddi ciddi sallanıyordu. İleriye baktığımda, parlak suyun diğer kıyısında Basra'nın sanayi bölgesindeki fabrika binalarını ve kulelerini görebildim; ufukta, sabah güneşinin altında, topçuların gri siluetleri göze çarpıyordu. Bir grup oğlan çocuğu gülerek etrafımızı sardı. "Niye korkuyorsunuz ki?" diye sordu içlerinden biri. "Bakın, biz güvendeyiz. Ölecek olan Saddam."

Birkaç saat önce Saddam Hüseyin, üzerinde ilerlediğimiz anayolu 'cehenneme' çevirecek-lerini ve İranlıların hepsinin yok olacağını ilan etmişti (Black'le birlikte, bunun ne anlama geldiği hususunda pek az şüphemiz vardı). Etrafımızdaki çocukları güvende kılan ise, başlarına sıkı sıkı sardıkları sarı-kırmızı bandanalardı; kırmızı bezin üzerine sarı harflerle işledikleri yazıda, Irak rejimini yıkmasını niyaz diyorlardı Tanrı'dan. John Squire'ın şiirindeki Tanrı'yla ilgili bölümü hatırladım: "Aman Tanrım, dedi Tanrı, başımı kaşıyacak vaktim yok." Şu an, Basra cephesinde Birinci Dünya Savaşı'na has bir klişenin çok ötesinde bir manzara vardı. Balık Gölü muharebesinde en az bir milyon insan ölecekti, Somme ve Passchendaele'nin toplamından fazlaydı bu, fakat bu kayıp Mazinan ve silah arkadaşlarında manyakça bir sevinç halini alıyordu.

1 İngiliz yazar Nicholas Monsarrat'nın 1951'de yayımlanan romanı. 2. Dünya Savaşı'nda bir grup Kraliyet Donanması askerinin, çoğunun ölmesiyle sonuçlanan trajik hikâyesini anlatır. –çn

Küçük bir oğlan (en fazla on üç-on dört yaşında) bir siperin yanında duruyordu; bana baktı, miğferini yavaşça çıkardı ve bir Kuran'ı gülerek kalbine bastırdı. 'Kerbela 5' taarruzuydu bu. Ve bu çocuk, eminim ki, kısa süre sonra İmam Hüseyin türbesinde dua edeceğine inanıyordu. Bu haliyle, hem çok sarsıcı hem de keder verici bir manzaraydı. Bu genç adamlar, Tanrı'nın nezdinde ölümsüz olduklarına inanıyorlardı. Korkusuz değillerdi, ama pervasızdılar; işte onları böylesine eşsiz ve savunmasız kılan da buydu. Anahtarı bulmuşlardı, ölümsüzlüğün yolunu keşfetmişlerdi. Bizse bulamamıştık o yolu. Bu yüzden o cesur ve güleçken, ben korkudan ölüyordum. Ölmek istemiyordum.

Çevremizdeki çamur tarlaları patlamamış bombalarla doluydu; iri, gri yüzgeçli köpekbalıklarına benzeyen bu canavarlar, Irak hava kuvvetleri 'Kerbela 5'i nafile yere durdurmaya çalışırken, kendilerini ıslak toprağa yarı yarıya gömmüşlerdi. "Kazanıyoruz" diye yazıyordu, duvarları boş cephane kutularından ve mermi kılıflarından yapılmış hasarlı bir siperin üzerindeki beyaz pankartta. Bundan kim şüphe duyabilirdi? Iraklıların Basra önünde beş savunma hattı vardı ve İranlılar ilk üçünü geçmişti bile. İranlıların ele geçirdiği Irak T-52'leri, mevzilerinde olduğu gibi duruyordu, fakat ters yöne döndürülmüş namluları, bu kez Basra'yı topa tutuyordu.

Mazinan bu savaşı Devrim Muhafızları'nın kazandığını, İran ordusunun sadece lojistik ve ateş desteği sağladığını, Irak'ın 15 bin can kaybı, 35 bin yaralısı olduğunu, 550 tankın ve binden fazla zırhlı aracın tahrip edildiğini öne sürüyordu, haklıydı da. Fakat İranlılar hâlâ Basra'nın merkezine çok uzak, diye itiraz ettim akılsızca. Mazinan'ın gözleri, dev gözlüklerinin ardında faltaşı gibi açıldı. "Gel," dedi. Ve bu saf ızbandutla birlikte (mesele din için savaşmak olmadığı sürece aslında son derece akıllı biriydi) başka bir büyük çamur mevzisine sürüklendim. Güç bela siperin yukarısına çıkıp, diğer tarafa, aşağıya indik. Üçüncü Irak savunma hattıydı burası ve biz şimdi onun önündeydik. Etrafımızdan mermiler yağıyordu. Yaban arıları, hızla uçan yaban arıları gibi vızıldadıklarını düşündüğümü hatırlıyorum; hemen yanımdaki çamura saplanırken çıkardıkları 'pıt pıt' seslerini duyabiliyordum. Mazinan sağ kolumu kavrayıp, karşımızda cenaze perdeleri misali asılı duran siyah duman silsilesini işaret etti. "Şu binayı görüyor musun?" diye sordu. Ve karanlığın içinde, alçak, dikdörtgen bir binanın hatlarını ancak seçebildim. "İşte o Basra Sheraton Oteli," diye bağırıyordu Mazinan.

İranlılar toplarını Iraklıların üç katı yoğunlukta kullanıyordu, namlular su boyunca ateş kusuyordu. Anayoldan hâlâ oğlanlar ve sakallı yaşlı adamlar, arada bir teyp hoparlörlerinden yükselen dini şarkılar eşliğinde akıyordu. Kamyonun kasasında Black ile birbirimize baktık. Brent Sadler ve ITN'den bir ekip, top mermisi yağdırılan bir bataklıkta üst üste yığılmış Iraklı cesetlerinden bir yığını çekmeleri için götürülmüştü. Sadler gitmeden önce, "Çok tehlikeli, ama başka seçeneğim yok," dedi bana, gözlerinde bir ölüm ışığı yanıp sönerken. "Televizyon işi bu, biliyorsun, o görüntüleri çekmemiz lazım." Sadler hayatta kalacaktı, her zaman kalırdı. Fakat Black o kadar emin değildi. Ben de öyle. "Hemen şimdi buradan gitmek istiyoruz," diye avaz avaz bağırdım Mazinan'a. Kaşlarını kaldırdı. Bu kez Black, "Gidelim," diye bağırdı. "Gitmek istiyoruz, gidelim, gidelim." Mazinan küçümsemeden daha kötü bir ifadeyle baktı ikimize. "Niye?" diye homurdandı. Çünkü biz iki ödleğiz. Konuş Fisk, söyle koçum. Çünkü korkudan titriyordum ve hayatta kalmak istiyordum ve yaşamak ve haberimi yazmak ve Tahran'a geri dönmek ve oradan Beyrut'a ve sonra genç bir bayanı balkonumda şöyle kaliteli bir kırmızı şarap yudumlamaya çağırmak...

Mazinan şoföre işaret etti. Ardından sağ elini yüzünün hizasına kaldırdı ve parmaklarını açıp kapadı; küçük çocuklara yapılan türden bir hareketti. Bay-bay, bay-bay, dedi yumuşak bir

sesle. Bebeklerinden ayrılan bir annenin ifadesiyle bakıyordu bize. Böylece kamyonumuz sola direksiyon kırdı ve Hürremşehr'in yıkıntılarına giden uzun anayoldan sarsılarak ilerlemeye koyuldu.

Bir fabrika deposunda tutulan bin kadar Iraklı esir önümüzden geçirildi; aralarında Irak 506. Tümeni'nin komutanı Tümgeneral Cemal El-Bayudi de vardı. Pasdaran ve Besiçlerin, 60 metre genişliğindeki dikenli tel sahasını sürünerek geçip nasıl üçüncü savunma hatlarına ulaştığını anlatıp duruyordu.[1] Iraklılar, daha birkaç gün öncesine kadar uğruna savaştıkları liderleri aleyhine gönülsüzce sloganlar atıyordu. Bazıları, muhafızlar bakmazken bize doğru gülümsüyordu. İçlerinden biri ismini fısıldadı bana. "Lütfen aileme güvende olduğumu söyleyin," dedi yavaşça. "Onlara savaşta ölmediğimi söyleyin." Bir hafta sonra ismini Uluslararası Kızılhaç'a bildirdim, mesajını ailesine ileteceklerine söz verdiler.[2]

Balık Gölü muharebesinden umutsuzluk duygusuyla döndüm. Kuran'ı göğsüne bastıran o küçük oğlan *inanıyordu* – ben de dahil, Batılıların artık anlayamadığı bir tarzda inanıyordu. Hayatını feda etmeye hazırlanırken, cennetin kendisini beklediğini biliyordu. Iraklılar tarafından öldürülecek kadar şanslı olabilirse, doğruca cennete gidecekti – hızlı trenle, direkt, aralı yoktu, rötar yok. Iran'da feda edilebilen tek şeyin hayat olmadığını düşünmeye başlamıştım. Zira orada, tarif edilemez bir şekilde, bizzat devletin içinde bir ölüm süreci vardı. İleriye değil geriye bakan, kadınların sürekli yas kıyafetlerine büründüğü, ölümün bir başarı olduğu, çocukların kahramanlığın zirvesine ancak kendilerini feda ederek ulaşabildiği bir ulustu bu. Ruhsal paralelini, Kerbela'nın kadim savaş alanında değil, Kamboçya'nın kitle katliamlarında bulan karanlık bir tecrübeye doğru yelken açarak, kendisini hadım eden bir ülkeydi adeta.

İran şehitliklerini ziyaret ederek günler, haftalar geçirdim. Fao'nun ele geçirilmesinin (bu taarruzun İran'ı Basra ve ardından Kerbela ile Necef'e taşıyacağı düşünülüyordu) üzerinden daha bir yıl geçmemişken, Çesar'daki Elburz Dağları'nın soğuk yamaçlarında bulunan küçük bir mezarlıkta (İmam Zadeh Ali Ekber Mezarlığı) dikiliyordum; bu arada İran ordusu bir sonraki taarruza hazırlanıyordu. Buldozerler buz tutmuş mezarlıkta çukurlar açıyordu; şimdi önümüzde bir sonraki şehit postası için, iki futbol sahası büyüklüğünde taze toprak uzanıyordu.

Zayıf, esmer mezarlık bekçisi gayet rahat ve açıksözlüydü. "Yeni bir Kerbela taarruzunun eli kulağında, şehitler birkaç güne kadar gelir," diyordu. "Üç yüzünü şuraya çoktan gömdük, geçen hafta on iki tane daha geldi. Sıradan insanların mezarlarını otuz yıl sonra yok ederiz, geriye bir şey kalmaz, ama şehitlerimiz farklı. Bin yıl ve daha fazla burada yatacaklar." Bekçinin sözünü ettiği sayılar, durumun görünenden çok daha vahim olduğunu ortaya koyuyordu; sadece Çesar'da (tek bilinen özelliği eski, yıkıldı yıkılacak bir türbenin orada olmasıydı), Tahran'ın kuzeyindeki küçük bir mahalleyi dolduracak kadar şehit gömülüydü. Bu 312 ceset bütün ülkeye uyarlandığında, yarım milyon, 750 bin, belki daha da fazla ölü anlamına geliyordu. Kentin dışındaki Beheşt-i-Zehra mezarlığında on binlerce şehit yatıyordu.

---

1 İran zaferinin kazanılmasında, saldırıda bir grup yüksek rütbeli subayın ele geçirilmesi de rol oynamış olabilir. Bunlar arasında 94. Zırhlı Tugayı'nın komutanı Albay Yaser El-Sufi, 7. Özel Muhafız Kuvvetleri'nden Yarbay Muhammed Rıza Cafer Abbas, 95. Zırhlı Tugayı ikinci komutanı Kurmay Yarbay Velid Elvan Hamadi, 20. Topçu Alayı ikinci komutanı Mecid El-Ubeydi, 16. Topçu Alayı komutanı Selim Hamud Arabi ve 19. Tümen'e bağlı 3. Zırhlı Müfrezesi'nin komutanı Yarbay Cabir Hasan El-Emari vardı. İsimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu subaylardan en az üçü Şii Müslümandı.

2 Nasıriye'de ele geçirilen ve Irak 49. Hava Kuvvetleri bölüğüne mensup olan pilot Abdül-Ali Muhammed Fahd, İran hava savunmasının son on bir ayda önemli ölçüde toparlandığını ve Irak bombardıman uçaklarını daha yüksek irtifalarda uçmaya zorladığını söylüyordu. Fahd'ın Mig-23'ünün, Oliver North'un Hawk füzelerinden biriyle vurulduğu anlaşılıyordu. Aynı pilot ayrıca Sovyet, Fransız ve Hintli teknisyenlerin Nasıriye'de Irak birliklerine danışmanlık yaptığını ve Iraklıların, İran petrol tankerlerine yönelik bombardıman görevleri sırasında yakıt ikmali için sık sık bir Kuveyt hava üssünü kullandığını iddia ediyordu.

Neredeyse hepsi gençti ve Şii İslama epey aşina olan bir yas ve ruhsal tatmin bileşimiyle onurlandırılıyorlardı. Ali Nasır Riarat mesela. 1986'da, Hüveyza'nın batısındaki Mecnun Bataklıkları'nda yaşanan muharebede öldürüldüğünde sadece 21 yaşındaydı; kalıntılarının üzerindeki cam yüzlü çelik bir kutuya iliştirilmiş fotoğrafı, seyrek bıyıklı zayıf, yakışıklı bir genç olduğunu gösteriyordu. Mezartaşında, babası Yusuf ve annesine yazılmış bir mesaj vardı:

> Ağlama anne, çünkü mutluyum. Ben ölmedim. Benim için yaptığın her şeyi hatırlıyorum. Beni emzirdin ve hayatımı dinimiz için feda etmemi istedin. Sevgili babam, ağlama ve dövünme, çünkü şehit olduğumu düşündüğünde gurur duyacaksın...

Başka birçok mezar yazısı benzer duyguları yansıtıyordu. Zeman adlı genç bir askerin, bekçinin barakasının hemen yanındaki mezarına konmuş çiçeklere bile, şöyle bir yazı iliştirilmişti: "Şahadetin dolayısıyla seni kutluyoruz. İmza: Tahran Üniversitesi Fen Fakültesi öğrencileri ve çalışanları." Çesar'ın mezarlıkları arasında gerçekten böylesine bir kıvanç olabilir miydi? Ölülerin üzerindeki o acı verici çelik kutularda taze çiçekler, plastik güvercinler ve çelik uçlu gerçek mermiler vardı, fakat fotoğraf kareleri her savaşın kurbanı olan o genç adamları bahçelerde gülerken, ev kapılarında ana-babalarıyla dururken, dağ doruklarında gezinirken, ellerinde dürbünler tutarken gösteriyordu. Lutyens[1] yitip giden bu canları iyi anlardı: 1982'de Hürremşehr'de ölen 25 yaşındaki Çavuş Akbazade; Zakdan'da öldürüldüğünde 23 yaşında olan (mezartaşına bir el bombası figürü kazılmış) Mehdi Baloç; Temmuz 1986'da, yirmi beş yaşındayken Mehran'da vurulan Merdrodi Nasiri. Birkaç gün önce Basra dışında (belki de tanıklık ettiğim Balık Gölü Muharebesi'nde) ölen 24 yaşındaki genç, iki küçük kızı ile poz vermişti; saçları kurdeleyle bağlı kız, cepheye gidecek olan babasının kollarında öylece kıvrılmıştı.

Kayıp duygusu yok muydu hiç? Sakallı, gülmeyen, kırklarında bir adam başını salladı. Ya Owen'ın ölen gençler için sorduğu soru? Savaşa kurban gidenler için çalan ölüm çanları? "Böyle konuşan sadece bir adam tanıdım," dedi İranlı. "Hastanede yaşlı bir adamdı. Bacakları ve bir kolu Ahvaz yakınlarında patlayan bir bombayla kopmuştu. Bir gözünü kaybetmişti. Bomba karısını ve çocuklarını, kız ve erkek kardeşlerini öldürmüştü. Saddam ve Humeyni'nin birbirinden farklı olmadığını ve halklarını zerre kadar umursamadıklarını düşünüyordu. Fakat dediğim, böyle şeyler söyleyen tanıdığım tek adam oydu."

Soğuk mezarlığın dışında, şahadetle ilgili kitaplar satan bir dükkan yapılmıştı. İçeride güney cephesinden daha o gün dönmüş bir Devrim Muhafızı vardı. Adı Ali Hani'ydi. O uzaktayken anne-babası ne hissetmişti? "Benimle birlikte cephede üç erkek kardeşim daha var," diye yanıtladı sorumu. "Babam ve annem şehit olsam da yaşamaya devam edeceğimi biliyorlar." Fakat ebeveynleri savaşa giderken ona şans dilememişler miydi, 'dikkatli olmasını' öğütlememişler miydi? Bu Batılı duygusallığı karşısında ince bir gülümseme kapladı yüzünü. "Hayır," dedi. "Onlar ölürsem bunun Allah'ın isteği olduğuna inanırlar." Peki ya ölürse arkasından ağlamazlar mıydı? Ali Hani bu soru karşısında uzun uzun düşündü. "Evet, ağlarlardı," dedi sonunda. "Ve Hazreti Muhammed de bebeği İbrahim öldüğünde ağlamıştı. Fakat bu bir acz veya inançsızlık işareti değildir. Bu insani bir şeydir."

---

1 Sör Edwin Landseer Lutyens (1869-1944), Britanyalı mimar. Tasarladığı savaş anıtlarıyla bilinir. —ç.n.

SEKİZ

Zehirli Kadehten İçmek

... güneş parladı
Yeşil sularda kaybolan Beyaz bacakların üzerinde
İlerlerken; ve pahalı parlak gemi, şaşırtıcı bir şeyler
görmek zorunda olan, bir oğlan gökten düşerken,
Sakince süzülüp varacak bir yer Bulmalıydı.

W. H. AUDEN, 'Musée des Beaux Arts'

Washington'dan Bandar Abbas'taki Musan Gıda ve Meyve Soğuk Hava Deposu'na giden yol uzun. Pentagon'un İran Air'in 3 Temmuz 1988'deki IR655 sayılı son seferine dair verdiği kılı kırk yaran ayrıntılar, bulunduğum soğuk mahzendeki afallatıcı insani boyutu yansıtamıyor; üç yaşındaki Leyla Behbahani, hemen önümde, ucuz, sunta bir tabutta yatıyor. Çok güzel küçük bir kız, üzerinde hâlâ küçük yeşil giysisi ve beyaz bluzu; üç gün önce ABD Deniz Kuvvetleri'nin Körfez üzerinde seyreden İran Airbus'ına düzenlediği füze saldırısında 289 kişiyle birlikte öldü Leyla. Patlamadan sadece dakikalar sonra sudan çıkarıldı. Şimdi, sanki uyuyor, sol bileği iki altın bilezikle süslü, ayaklarında hâlâ beyaz çoraplar, minik siyah pabuçlar. Adı, hemen yanına konmuş tabut kapağına işlenmiş. Kendisi gibi küçük erkek kardeşi (kısacık siyah saçlarıyla, esmer, güzel bir çocuk), bir başka sunta tabutun içinde, az ötesinde yatıyor.

Defnedilmeyi beklediklerini gösteren tek şey, saçlarındaki buz. Meyve deposunun ana salonu, aynı soluk tahta tabutlarla kaplı. "Yugoslav" diye yazıyor birinin üzerinde. "Kimliği hâlâ bilinmiyor" yazıyor bir diğerinde. Bir köşede, orta yaşlı bir adam, bazı cesetlere göz gezdiriyor. Ailesinin üç üyesini teşhis etmiş, ikisi hâlâ kayıp. Salonda gezinip duran kot giymiş bir başka İranlı, bir el arabasının üzerinde gelişigüzel konmuş üç tabuta bakıyor. Burada elli sekiz 'tam' ceset var, korkunç bir insan kalıntısı yığınından ancak doktor raporlarına veya tıbbi incelemelere göre ayıklanıp bir araya getirilebilmişler. Kollar, bacaklar, gövdeler, kafalar (gözleri açık), battaniyelerin ve plastik örtülerin altında, yarı yarıya örtülmüş halde duruyor. Normalde devrimcilerin en yaygaracısı olan Pasdaranlar, şimdi sessizliğe gömülmüş. "Gelin, siz bir bayansınız," diyor içlerinden biri, bir kadın gazeteciye. "Gelin ve öldürülen bu kadını görün." Tabutun içinde, plastik örtünün altından bir kadının soluk yüzü ortaya çıkıyor, saçları ıslak.

Bir Batılının gözünde bu tür bir teşhir çabası kötü görünebilir, acının suiistimal edilmesi gibi görünebilir, ama saldırının korkunç sonuçlarını görmemek mümkün değil: ölenlerden altmış altısı çocuk. Bu yüzden tabutların bir kısmı çok küçük, yirmi yaşında bir genç kadın, tabutunda bir yaşındaki bebeğiyle yan yana yatıyor. Fatma Faydezade Amerikalılar uçağı düşürdükten üç saat sonra, çocuğunu hâlâ göğsüne bastırmış bir halde, denizde bulunmuş; o

yüzden Züleyla-Aşan'ı yanına koymuşlar. "Onları birlikte bulduk, öyleyse birlikte kalmalılar," diyor İranlı bir yetkili sessizce.

Yüzüne mendilini bastırmış bir başka orta yaşlı adamın yanına yöneliyorum, soğuk depoyu dura dura dolaşıyor, akrabalarını arıyor. Kendisine gösterilen cesetleri reddediyor; uçağa isabet eden iki Amerikan füzesinin patlamasıyla korkunç şekilde parçalanmış cesetleri tanımak çok zor onun için. Neden sonra, plastik bir örtünün altında kızkardeşiyle enişteşini buluyor; diz çöküp nazikçe yüzlerine dokunuyor, ağlamaya başlıyor. Sadece birkaç saat önce Başkan Reagan dünyanın önüne çıkıp, bütün bu masum insanların öldürülmesinden dolayı yeterince özür dilediğini söyledi. Pişmanlık ifadelerinin 'kafi' olduğunu belirtti.

İran'ın güneyindeki sıcaktan kavrulan bu liman kentinde, Bandar Abbas'ta, Washington'dan gelen resmi başsağlığı, üzüntü ve özür açıklamalarının nasıl hem kof hem fırsatçı olarak görüldüğünü anlamamak mümkün değil. Washington'un olayı 'trajedi' olarak adlandırması (sanki çevremdeki bu ölü uçak yolcularını doğal bir afet vurmuş gibi), Bandar Abbas'ta hakaret addediliyor. ABD'de gazete editörleri için Airbus'ın bir intihar görevinde olduğunu, pilotun yolcuyla dolu uçağı ayan beyan kendisini vuran Amerikan fırkateynine çakmaya çalıştığını öne sürmesi mümkündü. Gazetem *The Times* bile, yüz kızartıcı bir şekilde aynı iddiayı öne sürmüştü. Fakat Bandar Abbas'ta pilotun arkadaşları ve meslektaşları, resmi kısıtlama olmaksızın benimle açık açık konuşarak, bunların saldırgan, saçma iddialar olduğunu söyledi. Uçakta aynı aileden on altı İranlı vardı, Dubai'deki bir düğüne gidiyorlardı ve çocuklar düğün kıyafetleri içindeydi. Hâlâ o kıyafetler var üzerlerinde. Reagan Kongre'ye Airbus'ın düşürülmesi olayını 'yakından' incelediğini ilan eden bir mektup gönderirken, soğuk depodaki tabutların içinde göz alıcı, cıvıltılı renkler var.

Kilisemsi sessizliğin içinden, ölüm koridorlarında yürüyoruz, bahaneleri olmayan Batılılarız, kameramanlar ölümü, ABD donanmasının ne yapmış olduğuna dair gerçeği kabul edemeyecek (o gerçekle 'yüzleşemeyecek') seyirciler için uzun uzun çekiyor. Batı gazetelerinde, sadece bariz yaralar almadan ölen yolcuların veya *USS Vicennes*'in uçağa fırlattığı iki Standard füzenin infilakıyla yüzleri parçalanmamış olanların resimleri yer alma onuruna sahip olacak. Vereceğimiz tepkiyi kestirmek güç değil: Bunu yapmak istemedik; uçağın düşmesi bir hataydı. Asıl kabahat ise İran'daydı.

The Times'tan gelen telefonu bugünmüş gibi hatırlayabiliyorum. O parlak ılık yaz pazarında İrlanda'da tatildeyim ve sabah saatlerini Dublin'de, tarihçi John Grigg'le konuşarak geçirmişim; *The Times*'ın tarihinin dördüncü cildini yazmaya hazırlanıyor, 1966-81 yılları arasını, yani Rupert Murdoch'un gazeteyi satın aldığı dönemi. Kahvemi yudumlarken Grigg'e dört yıllık Kuzey İrlanda muhabirliğimden ve (kitabında yer vermeyecek olsa bile) o ünlü 'Hitler günlükleri' hikâyesinden söz ediyorum. Murdoch bu tamamen hayal ürünü belgeleri (güya Nazi Führer'inin Chamberlain hakkındaki deli saçmalarını ve metresi Eva Braun'a dair düşüncelerini içeriyordu) tefrika ederek herkesi kandırmıştı.[1]

1 Tarihçi Hugh Trevor-Roper, Lord Dacre, ilk başta belgelerin gerçekliği konusunda garanti vermişti. Teleks odasında Reuters 'bülteninin' zili çalmaya başladığında ve Ivan Barnes haberi aldığında, ben Beyrut'a dönmeden önce Londra'daki dış haberler servisine şöyle bir uğramıştım. "Ah-ha!" diye yaygarayı basmıştı Barnes. "Günlükler düzmeceymiş!" O zamanki adıyla Batı Alman hükümeti, belgelerin savaş sonrasına ait olduğunu teyit eden resmi bir analizi açıklamıştı.
"Neden gidip Charlie'ye haberi vermiyorsun?" diyordu Ivan. "Tahminimce şu an Murdoch'la birliktedir." Benim gibi hep günlüklerin sahte olduğundan kuşkulanan Barnes, yüzünde kurtsu bir sırıtışla koltuğunda oturuyordu. "Bana ne tepki verdiklerini anlatacaksın ama," dedi. Editörün bürosunun etrafında sessizce dolandım; Charles Douglas-Home masasındaydı, sağındaki bir kanapede Rupert Murdoch oturuyordu. Beni fark etti, "Ne var?" diye sordu. O sabah hepimiz Alman hükümetinden gelecek açıklamayı beklemiştik. "Düzmece olduğunu söylüyorlar Charlie," dedim, editöre bakarak ve gazetenin sahibini görmemiş numarası

"Eminim ne olduğunu biliyorsundur," diyor, telefonun Londra ucundaki editör. "Ne kadar kısa sürede Körfez'e gidebilirsin?" Her gazeteci bu andan nefret eder. Ne 'olmuştu'? Sabah haberlerini dinlememiştim ki. Bazen bir blöfle durumu kurtarmak mümkündür, muğlak bir yanıt vermek ve ardından aceleyle, neyi bildiğimi sandıklarını anlamak için radyo haberlerini açmak. Fakat bunu yapmama fırsat kalmadı. "Amerikalılar bir İran yolcu uçağını vurdu," diyordu telefondaki ses. "*Vicennes* adlı bir Amerikan gemisi, uçağa iki ısı güdümlü füze fırlattı. Yaklaşık üç yüz yolcu öldü. Yanlışlık olduğunu söylüyorlar." Başka ne diyeceklerdi ki? Yani Amerikalıların uçağın 'teröristlerle' tıka basa dolu olduğunu söyleyebilecek hali yoktu. Veya var mıydı? Elbette, Pentagon pilotun uçağı Amerikan savaş gemisine doğru uçurmaya çalıştığına dair iddiaları ısıtmaya başlamıştı bile. Amerikalı gemi kaptanı Bahreyn'e gidip sivil bir uçağa nasıl olup da ateş açtığını izah edecekti.

Tam da Mayıs 1987'de Körfez'den *The Times*'a geçtiğim haberlerde kehanette bulunduğum türden bir 'trajedi'ydi bu; bir Amerikan gemisinin paniğe kapılıp sivil bir uçağı bir saldırı jeti sanabileceğini yazıp durmuştum. *Broadsword*'ün komutanı olan yüzbaşı, Britanyalı radar operatörleri Körfez üzerindeki uçuşları kontrol ederken, o bunaltıcı akşam bana ne söylemişti? "Eğer altı şeyhi özel uçaklarında küle çevirmekten kaçınmak istiyorsan, sapına kadar dikkatli olmalısın." Fakat bu özel bir uçak değildi. Gökyüzünde patlayıp paramparça olan bir yolcu uçağıydı. Gazeteci Lara Marlowe ile birlikte Paris'e uçtum. Şimdi *Independent*'ta çalışan Harvey Morris, her zamanki gibi sigaralarını uç uca ekleyerek, Roissy Charles de Gaulle Havaalanı'ndaydı. "Şimdi gerçekten de başları belada," dedi, 'onlar'dan kimi kastettiğini açıklamadan. İranlılar mı Amerikalılar mı? Kısa süre sonra anlayacaktık. Dubai'ye giden Emirates uçağına bindik; Dubai, havadaki kitle katliamının gerçekleştiği mıntıkaya, İran dışındaki en yakın kentti.

Sekiz saatlik sıcak, boğucu ve kalabalık bir uçuştu. Önümde Londra'daki bir radyo istasyonunun muhabiri vardı, not defterine hararetle bir şeyler yazıyordu. Dediğine göre biz ertesi sabah Dubai'ye inerken yayınlanabilmesi için ilk haberini yazıyordu. Sormadan duramadım: Dubai'ye varmamış, daha tek bir araştırma yapmamışken nasıl güvenilir bir haber yazabilirdi? "İranlıların intihar botlarıyla Amerikalılardan intikam alma tehlikesini yazıyorum," dedi. Bu hikâyeyi uçakta uydurduğunu kabul ediyordu, fakat dahası vardı: İranlıların *Vincennes* kaptanına suikast düzenlemeye kalkışabileceğine dair bir haber yazmayı da planlıyordu. "Amerikan donanmasının yetersizliğini de sorgulaman gerekmez mi?" diye sorduğumda cevabı, "Böyle bir haber yazarsak tepki alırız," oldu. Çarklar çoktan dönmeye başlamıştı yani. Yolcu uçağını düşüren Amerikalılar potansiyel kurbanlardı; gerçek kurbanlar ise (ki hepsi ölmüştü) saldırgan.

İran Air'in, Kaptan Muhsin Rezayan'ın pilotluğunu yaptığı IR655 sayılı seferi, 290 yolcusuyla beraber, planlandığı saatte Bandar Abbas'tan Dubai'ye doğru yola çıkmıştı. Amerikalılar her zamanki gibi ilk önce davranıp kendi versiyonlarını öne sürdüler, ki gelecek günlerde birçok kez değiştirilecek bir hikâyeydi bu. Bize İran Airbus'ının normal uçuş rotasında olmadığı, ardından pilotun *USS Vincennes* kruvazörünün uyarılarına karşılık vermediği, ardından uçağın kruvazöre doğru inişe geçtiği ve kimlik bildirim telsizinin çalışmadığı söylendi. *Vincennes* kaptanı Yüzbaşı Will Rogers (Pentagon'a göre), bir İran F-14 Tomcat savaş uçağı tarafından saldırıya uğradıklarına inanıyordu. Fakat Amerikan hikâyesi, daha baştan dökülmeye başladı: zira İtalyan deniz kuvvetleri ve bir başka Amerikan savaş gemisi, *Sides* fırkateyni, uçağın füze saldırısı sırasında, inmediğini, aksine yükseldiğini teyit ediyordu.

Böylece hikâye bir kez daha değiştirildi. Pentagon şimdi, uçağın telsizinin doğru sinyaller

---

yaparak. Charlie patrona baktı, ben de baktım. Murdoch, bir dakika düşündükten sonra, "Görüyorsun değil mi?" diye kıkırdadı. "Hiçbir şeyi riske atmadık, hiçbir şey de kazanmadık." Amerika'nın Ortadoğu politikasını da gayet güzel özetliyor bu cümle, dedim Grigg'e.

vermemiş olabileceğini söylüyordu. Ardından bu da sessiz sedasız değiştirildi; telsiz Airbus A300B2'nin kimliğini askeri bir uçak olarak veriyordu, çünkü İranlılar kısa süre önce uçağı askerleri savaş cephesine taşırken kullanmış, bu sırada kodları değiştirmiş ve sonra tekrar sivil koda çevirmeyi unutmuştu. İranlıların askeri hareketliliklerini Iraklılardan gizlemek için Airbus'ı kullanıp, uçağa niye gerçek niyetini açığa vuracak türden askeri bir kimlik verecek kadar akılsızca davrandıkları meselesi Pentagon tarafından asla izah edilmedi. Önemli olan tek nokta, bu tüyler ürpertici olayı meşrulaştırmak, yolcu jetinin yok edilmesini 'trajedi' sınıfına sokabilmekti. Ne de olsa trajediler affedilebilirdi. Amerikalıların avantajı ise hikâyenin İran veçhesinin hiçbir zaman tam olarak anlatılamayacak olmasıydı, zira birinci elden tanıkların hepsi ölmüştü.

Dubai'de doğruca Britanyalı hava kontrolörlerinin yanına gittim, 'tanker savaşı' sırasında bana çok yardımları dokunmuştu. O ölümcül Pazar sabahında Körfez üzerinde bir telsiz trafiği duymuşlardı ve hikâye korkunçtu. Bana anlattıklarına göre, haftalar boyu, sivil uçaklarla ilgilenen ABD donanma personelinin alenen görülen eğitimsizliği ve yetersizliği karşısında şoke olmuşlardı. Kuveyt'ten Körfez'e doğru planlı uçuş yapan uçakların pilotları, Amerikan savaş gemilerinin, resmi hava yollarının altında seyrettiklerini bilmiyor görünen mürettebatı tarafından sürekli ve saldırgan bir biçimde taciz ediliyordu.

Kontrolörlerin gayet iyi bildiği, fakat basından gizlenen bir olayda, bir ABD fırkateyni Emirlikler sahilinin açığında demir atmış ve Dubai Uluslararası Havaalanı'na yaklaşan bütün sivil uçuşları telsiz üzerinden taciz etmişti. Havaalanında çaresiz kalan Britanyalı nöbetçi kontrolör, Abu Dabi'deki Amerikan elçiliğine gemiye uzaklaşma emri vermesi gerektiğini, çünkü geminin 'sivil havacılık için tehlike oluşturduğunu' bildirmişti. Sahilin açıklarında uçan sivil helikopter pilotları da sık sık, Amerikan savaş gemilerinin kendilerini yanlış radyo frekansları üzerinden taciz ettiklerinden yakınmıştı. Dubai'deki kontrolörler, ABD donanmasının telsiz trafiğinin bir kısmını duyabiliyordu. "Robert, Amerikalılar bir yolcu uçağını vurduklarını daha o anda anladılar," dedi kontrolörlerden biri sessizce. "Yakında bir başka Amerikan savaş gemisi vardı, kodunu da biliyoruz: FFG-14. Mürettebatı, gökten hızla insanların düştüğünü rapor etti."

Dubai kontrol kulesinin arkasında oturup bunun üzerine düşündüm. Evet, görünen o ki yolcuların hepsi, geniş bir alana, küme küme, parça parça, 3 bin metre yüksekten düşmüştü. Denize düşerken nasıl bir manzara oluştuğunu tasavvur edebiliyordum; düştükleri yerde sular fışkırmıştı, bazı yolcuların bilinci aşağıya düşerken (kuşkusuz) hâlâ açıktı. Üç gün sonra, Bandar Abbas'taki acil durum morgunda, Fatma Faydezade'ye bakacak ve dehşetle gökten düşerken sağ olması gerektiğini hayal edecektim; uçaktan gökyüzüne fırlayıp parlak yaz güneşi altında, etrafında diğer yolcular, uçak parçaları ve yanan benzin kümeleri ile birlikte suya çakılırken bebeği kucağındaydı. Ve bebeğini korumaya çalışmıştı, ölmüş olması gerektiğini çoktan bilerek (bunu bilmeye vakti olmuşsa elbet).

O Pazar akşamı Dubai'den *The Times*'a üç haber geçtim; en uzun haber, ABD donanmasının Körfez üzerindeki sivil uçakları sürekli yanlış teşhis ettiğini ve hava kontrolörlerinin Amerikan savaş gemilerinden gelen telsiz dalgalarından işittikleri panik havasını ayrıntılarıyla anlatıyordu. *Vincennes*, uçağı vurduğu anda, İran Devrim Muhafızları'nın motorlu botlarının saldırısı altında olduğunu iddia etmişti. ABD savaş gemilerinin sivil havayollarının zaman çizelgelerini 'muharebe enformasyon merkezlerinde' (MEM'ler) taşıdıklarını biliyordum. Kaptan Rogers ve mürettebatının, kendi ellerindeki nüshaya bakacak zamanı olmamış mıydı? İran Air, Dubai'ye IR655 sayılı seferini her gün yapıyordu. Niye 3 Temmuz'da hedef haline gelmişti?

Bizzat Kaptan Rogers, sonsuza dek yapmış olduğunun vicdan azabıyla yaşayacağını

söylemişti. Dört yıl sonra, Airbus'ın düşürülmesiyle ilgili kendi hikâyesini yayımlayacaktı.[1] Hikâyede, İran motorlu botlarının *Vincennes*'e saldırısının canlı bir anlatımı yer alacaktı. Rogers'a göre önce Bandar Abbas'tan (hem sivil hem askeri havaalanıydı) kalkan bir uçağa dair uyarı ve uçağın iki kod sinyali (biri sivil, diğeri 'İran F-14 savaş uçakları tarafından kullanıldığı bilinen' askeri bir kod) verdiğine yönelik bilgi almışlardı. Uçak ayrıca, FFG-14 kodlu USS *Sides* fırkateyni tarafından da gözlenmişti; Dubai'deki kontrolörlere göre, mürettebatının gökten cesetlerin düştüğünü gördüğü gemi buydu.

Airbus gemisine 40 kilometre uzaklıktayken Rogers rutin bir uyarı göndermiş, fakat bu uyarıda bir savaş uçağına hitap etmişti: "İki-bir-bir rotasında, 360 deniz mili hızda, 2 bin 700 metre yükseklikte seyreden İran savaş...uçağı, burası sizden iki-sıfır-iki uzaklıktaki ABD donanma gemisi. Sizden rotanızı derhal iki-yedi-sıfıra çevirmenizi istiyoruz. Mevcut rotada seyrettiğiniz takdirde tehlike altına girecek ve ABD donanmasının savunma önlemlerine tabi olacaksınız..." Rogers, gemiye 25 kilometre yaklaşan uçaktan ek kimlik bilgileri istediğini söylüyordu. Sabah 09.54'ü 22 saniye geçe iki füzesini ateşlemişti. Yirmi bir saniye sonra füzeler Rezayan'ın yolcu uçağına isabet etti ve uçak *Vincennes*'in radar ekranından kayboldu. "Köprü, pusun içinde füzelerin infilak ettiğini gördüğünü rapor etti," diye yazıyordu Rogers. "Gerilim sonrası rahatlama mahiyetinde, spontan bir sevinç çığlığı duyuldu mürettebattan." Fakat bir başka Amerikan gemisinin mürettebatı birkaç dakika sonra ticari bir havayolu uçağının büyük kanadının, üzerinde hâlâ motoru olduğu halde, denize çakıldığını görecekti.

Sonraki araştırma, *Sides*'taki MEM ekibinin, tam Rogers füzeleri ateşlediği anda, Airbus'ın ticari uçuş kodunu doğru tespit ettiğini ortaya koyacaktı. *Sides*'a komuta eden Yüzbaşı David Carlson'a göre, yolcu uçağının vurulması 'Kaptan Rogers'ın, daha dört hafta önce tanık olduğu korkutucu saldırganlığın gemisinde yarattığı hassas iklimi kanıtlar nitelikteydi.' 2 Temmuz'da, Rogers'ın meslektaşlarından ikisi, *Vincennes*'i yönetme tarzından şaşkınlığa düşmüşlerdi; Rogers, Irak'a savaş malzemesi taşıyan bir nakliye gemisine yönelik yasal fakat beklenmedik bir araştırma yürüten bir İran fırkateyninin fazlasıyla yakınından seyretmişti. *Vincennes*'in Airbus'ı vurduğu gün de Rogers, helikopter kaldırıp küçük bir İran teknesinin 3-4 kilometre yakınında uçurmuş (kurallara göre helikopter tekneye 6 kilometreden fazla yaklaşamazdı) ve iddiaya göre ateş de açmıştı. Zaten Rogers bazı küçük İran askeri botlarına ateş açmayı adet edinmişti; *Sides* Kaptanı David Carlson'u son derece rahatsız eden bir hareketti bu. "Az ötenizdeki bir kruvazörün botlara ateş edip durmasını niye isteyesiniz ki?" diye soracaktı eski donanma subayı, sonraki bir röportajında. "Hiç de akıllıca bir iş değildi. Hiçbir planı olmadan öylesine ateş edip duruyordu..." Sonrasında Rogers İran botlarına kendi karasularında da ateş açar olmuştu. *Vincennes, Sides* mürettebatı tarafından çoktandır 'Robokruvazör' diye anılıyordu.

Carlson, merkez karargaha kruvazörüne yaklaşan uçağı vurma niyetini bildiren Rogers'ı ilk duyduğunda yıldırım çarpmışa döndüğünü söylüyordu. "Çevremdeki çocuklara, 'Neden, ne yaptığını sanıyor bu?' dedim. Mesajı bir kez daha gözden geçirdim. F-14 diyorlardı. Yükseldiğini görüyorduk. Şimdi bu lanet şey yaklaşık 2 bin 500 metre yükseklikteydi..." Fakat Carlson, *Vincennes*'in daha fazla bilgiye sahip olabileceğini düşünmüştü – ve Rogers'a, yanlış şekilde, uçağın inişe geçtiğinin söylendiğini bilmiyordu. Carlson, Rogers'ı uyarmadığı için bin pişmandı. Kendi adamları Airbus'ın sivil yolcu uçağı olduğunu fark edince 'dehşete düşmüşlerdi'. Resmi ABD inceleme raporu sonradan, bilgisayar verisinin ve 'güvenilir istihbaratın' Kaptan Rezayan'ın uçağının 'normal ticari uçuş seyrinde olduğu... Bandar Abbas'tan kalktıktan sonra

1 Rogers ve eşi Sharon'ın birlikte yazdığı ve Annapolis'teki Denizcilik Enstitüsü Yayınları'nca basılan *Storm Center: The USS Vincennes and Iran Air Flight 655*, sonradan diğer Amerikalı donanma subayları arasında büyük tartışma kopardı. Tartışmaya katılanlar arasında *USS Sides*'ın komutanı da vardı.

daimi yükseliş halinde bulunduğu' konusunda hemfikir olduğunu söyleyecekti. *Newsweek* dergisi ise kendi araştırmasını yürütecek, resmi raporu 'gözden kaçırılanlarla, yarım-doğrularla ve berbat tahrifatlarla dolu bir paçavra' olarak niteleyecek, 'aşırı heyecanlanmış bir kaptan, paniklemiş mürettebat ve gizleme çabasından müteşekkil...' bir manzara çizecekti. *Newsweek*'in haberine göre, *Vincennes* füzelerin ateşlenmesinden hemen önce manevra yaparken, geminin enformasyon merkezindeki raflardan patır patır kitaplar dökülmekteydi; yani ne yazık ki, kimsenin planlı uçuş çizelgesine bakma fırsatı olmamıştı.

Katliamın hemen sonrasında, Amerikalılar tümüyle bir masumiyet masalı dinlediler. *Stark* saldırısından sonra Irak'ı şöyle bir yarım ağızla suçlayan Başkan Yardımcısı Bush, BM Güvenlik Konseyi'nin karşısına çıkıp *Vincennes*'in İran saldırısı altındaki bir ticaret gemisinin yardımına koşmakta olduğunu söyledi – ki tepeden tırnağa yalandı. Britanya Başbakanı Margaret Thatcher, İran Airbus'ının düşürülmesini 'anlaşılabilir' olarak niteledi. Dubai'deki İran konsolosu sonradan bana şu soruyu soracaktı: "Bir İran savaş gemisi Britanya Havayolları'nın uçağını Körfez üzerinde vursaydı ve sonra bunun bir kaza olduğunu, zira kaptanın bir Amerikan jetinin saldırısına uğradığını sandığını öne sürseydi, Bayan Thatcher bunu da 'anlaşılabilir' sayar mıydı?" Felaketin anahtarlarından biri, Amerika'nın Kaptan Rezayan'a hem askeri hem de sivil dalgaboyları üzerinden uyarı gönderildiği iddiasıydı. Kaptan Reyazan bu uyarıları duymamış mıydı? Duymamışsa, sebebi neydi?

Uçağın nasıl yıkıcı bir saldırıya maruz kaldığının göstergesi, gazeteciler için Bandar Abbas'taki İran donanma karargahında hazırlanan anma töreni alanında duruyordu. Motorun gövde parçaları, kanatlar ve kanatçıklar lime lime olmuş ve metal aksamlarına kadar yanmışlardı; kâğıt misali yırtılmış bir kanatçığın ortasında 12 santim çapında bir delik vardı. Yolcu kabini duvarının 3 metrekarelik bir kesimi, metal parçalarıyla delik deşik olmuştu. Cesetlerin bazıları kızıl yanık izleriyle kaplıydı; bu yolcular uçağın ortasında, *Vincennes*'in ısı güdümlü füzelerinin kilitlendiği iki motora yakın oturuyor olmalıydı. Bu enkazın yanında Airbus'ın burun kısmı duruyordu, kaçış kapıları, elektrik devreleri ve oksijen sistemleri. Patlamalar akıl almaz şiddette gerçekleşmişti.

Airbus'ın düşürülmesinden üç gün sonra, Bandar Abbas'tan Dubai'ye aynı rota üzerinden sefer yapan ilk İran Air uçağıyla seyahat ettim. Bu da elbette IR655 sefer sayılı uçuştu. Boeing 707'nin kokpitinde, Kaptan Rezayan'ın Airbus'taki eski yardımcısının yanına oturdum. Boeing'lere atandığı (hayatını kurtaran bir atama olmuştu bu) altı hafta öncesine kadar Reyazan ile uçan Kaptan Nasır, Rezayan'ın seferi sırasında vurulmasına dair önemli noktalara temas etti; ısrarla, arkadaşının Körfez üzerinde birlikte yaptıkları uçuşlarda ABD donanmasından gelen mesajlara her zaman karşılık verdiğini vurguluyordu. "Titiz, son derece profesyonel biriydi," dedi. "Asla hata yapmaz veya Amerikalılarla oyun oynamaya kalkışmazdı. Amerikalılar son derece acemice davrandı – paniğe kapılmış olmalılar." Nasır'a göre, Rezayan'ın bir intihar görevinde olduğuna dair iddialar 'mide bulandırıcıydı'. Rezayan Dubai rotasında daha önce en az yirmi beş uçuş gerçekleştirmişti ve neredeyse iki buçuk yıldır Airbus'ın pilotluğunu yapıyordu. Peki o Pazar sabahı ne olmuştu?

Yanıtı bulmak o kadar da zor değildi. Boeing'te, Kaptan pilot Asadapur, üç ayrı uçuş kontrol merkeziyle (Tahran, Bandar Abbas ve Dubai) sürekli olarak iletişim halinde olmak zorundaydı ve bu iletişimi de son derece akıcı bir İngilizceyle yürütüyordu. Merkezlerle konuşurken, Boeing'imizin ayarlı olduğu 1215 sivil telsiz dalgasından mesaj gönderemediği gibi alamazdı da (ki *Vincennes*'in Kaptan Rezayan'ı uyarmaya çalıştığını söylediği dalga boyu buydu). 4 bin metreden 5 bin metreye yükselirken (Amerikalıların başta iddia ettiği gibi 'saldırı modunda' alçalmazken), bunu Bandar Abbas'a bildirmek zorundaydı; ilk Amerikan füzesi Airbus'ın sol

kanadına isabet ettiğinde uçak Bandar Abbas'tan 50 kilometre uzaklaşmıştı. Bandar Abbas yer kontrolü bana Rezayan'ın son mesajının tam da bu yönde (bir-sıfır-dörde, yani 5 bin metreye yükseldiği) olduğunu söylemişti. Eğer Rezayan Amerikalıları sivil dalga üzerinden duyamadıysa, askeri şebeke üzerinden de (ki bu uyarı her nasılsa, Amerikan kruvazörüne yaklaştığı iddia edilen olmayan bir F-14'e yönelikti) duymadığı kesindi.

Bu noktada transponder meselesi gizemini koruyordu. İran uçuşumuzda, yardımcı pilotun sol dizinin yanında, Körfez üzerindeki karanlık geceye kimlik bilgilerinin gönderildiğini gösteren yeşil bir ışık yanıyordu. Ay ışığıyla aydınlanan denizde seyreden herhangi bir gemi bizim kim olduğumuzu bilirdi. Asadapur Dubai kontrolüne sürekli olarak (bütün dinleyicilerin duyabileceği şekilde), 'kırk dört kişi taşıyan' IR655 sefer sayılı uçak olduğumuzu bildiriyordu. Transponder çalışmıyor olsaydı, ışık da sönerdi. Asadapur, ışığı kontrol etmeden asla kalkış yapmadığını söylüyordu. 3 Temmuz'da Bandar Abbas'ta yer kontrolörü ve havaalanı idarecisi sıfatıyla görevinin başında bulunan Hüseyin Piruzi de, Rezayan'ın transponderinin çalıştığını 'farz ettiğini' belirtiyordu. Rezayan'ın bu hayati önemdeki yeşil ışığın yandığından emin olmaksızın kalkış yapması neredeyse imkânsızdı. Şık kahverengi bıyıkları ve dalgalı saçlarıyla orta yaşlı bir adam olan Piruzi, Londra Heathrow Havaalanı'nın hava trafik kontrolünde dört dörtlük bir eğitim almıştı; Rezayan'ın kalkışı sırasında deniz tarafında askeri bir çatışma yaşandığını bilmediğini söylüyordu. Fakat sonradan keşfedeceğimiz üzere, böyle bir çatışma da söz konusu değildi. "Amerikalılar ne zaman hızlanan bir bot görseler uyarı gönderirler – uçak gördüklerinde ise 'kırmızı alarma' geçerler," diyordu Piruzi. "Amerikalıların Körfez'de bulunup yasal uçuşlarımızı sorgulama hakkı yok – öyleyse niye onlara yanıt vermek zorunda olalım?"

Piruzi'nin yorumu son derece çarpıcıydı. Eğer Piruzi'nin, Amerikalıların bir Airbus'a asla ateş açamayacağına dair kendinden emin yaklaşımı hava trafik politikasının temeli idiyse, başkanlarının Körfez savaşından sorumlu tuttuğu ülkeye karşı aynı ölçüde doldurulmuş gelmiş ABD donanma mürettebatının, bir İran devriye botuyla çatışmaya girdikten sonra paniğe kapılmasını ve gemiye yaklaşan ilk uçağa ateş açmasını anlamak ne kadar kolay olurdu.

Newsweek'in dört yıl sonra iddia edeceği üzere, *Vincennes*'teki subayların kendi radar ekranlarındaki bilgiyi yanlış okumalarına, ayan beyan yükselen bir uçağı inişe geçmiş gibi görmelerine neden olan şey, Körfez'deki bütün denizcilerin gövdelerini ve enerjilerini mecalsiz bırakan zalim sıcağın ortasında kapıldıkları panik miydi? Dahası, İran düşman değil miydi? İran 'terörist bir devlet' değil miydi? Reagan'ın deyişiyle, 'barbar bir ülke' değil miydi? Kaptan Rezayan ve yolcuları, Körfez üzerinde bilmeden, Amerika'yı İran'dan ayıran kültürel ve duygusal bir uçurumun üzerinden uçuyorlardı; öyle derin ve tehlikeli bir uçurumdu ki bu, tezahürü bir İran Airbus'ının gökyüzünde paramparça edilmesi oldu.

Bu durumu hiçbir şey, Amerika'nın *Vincennes*'in 290 masum sivili öldürmesine verdiği tepkiden daha acı verici şekilde tasvir edemezdi. Indiana'daki *Vincennes* kentinin sakinleri, bir anıt dikmek için para toplamaya girişti; fakat bu anıt İranlılar için değil, onların hayatını yok eden gemi için yapılacaktı.[1] Gemi San Diego'daki üssüne geri döndüğünde, kahramanlar gibi karşılandı. *Vincennes* mürettebatının hepsine, muharebe başarı nişanı verildi. Hava Muharebe Koordinatörü Yarbay Scott Lustig'e, 'kahramanca başarılarından' dolayı deniz kuvvetlerinin Takdir Madalyası takıldı; 'ateş altında metanetini ve kendine güvenini korumuş, bu sayede ateşleme prosedürünü hızla ve bilinçle tamamlamayı başarmıştı.' *Newsweek* bile bunu 'gerçeküstü' diye tanımlama gereği duymuştu. Rogers 1991'de şerefle emekli oldu. Airbus'ın düşürülmesinin

1 *Vincennes*, adını güneybatı Amerika'daki bir kentten alıyordu; kentin Fransızlar tarafından inşa edilen kalesi, George Rogers Clark komutasındaki Amerikan güçlerince 1779'da ele geçirilmişti. Kötü kaderli *Stark*'ın adı ise, 1775'te Bunker Tepesi'nde savaşan General John *Stark*'tan yadigârdı.

üzerinden bir yıl geçmemişken, kaptanın eşi Sharon, San Diego'da Toyota kamyonetinin altında patlayan boru tipi bir bombanın hedefi oldu ve yara almadan kurtuldu. Rogers sonradan kitabının 'esasını' 3 Temmuz 1988 ile 10 Mart 1989 arasında (yani Körfez üzerindeki kan banyosu ile eşinin hayatına kasteden saldırı arasında) yaşanan olayların oluşturduğunu yazacak, kitabın kapağında bu iki olayı şu ifadelerle kıyaslayacaktı: 'Trajedi ve terörizme dair şahsi bir anlatı...'

Ancak Rogers, kitabına Kaptan Rezayan'ın kardeşi Hüseyin'den aldığı uzun ve acı bir elyazısı mektubu da hiç kısaltmadan koymaktan geri durmayacaktı. "Kardeşim sizin füze saldırınızla gökyüzünde toza dönüştü ve en ufak bir günahı veya suçu olmayan yolcularıyla birlikte yok oldu," diye yazıyordu Hüseyin mektubunda ve şöyle devam ediyordu:

> Bir gün sonra katliam bölgesindeydim ve ne yazık ki işlediğiniz barbarca suçun sonucuna ve boyutuna tanık oldum. Ben de bir Donanma Yarbayı idim ve merhum kardeşim gibi ben de eğitimimi ABD'de aldım, fakat hayatımda ilk defa bu eğitimden dolayı kendimden utandım. Sizin deniz kuvvetlerinizden ve bizimkilerden nefret ettim. Bu yüzden görevimden istifa bile ettim ve tüm kariyerimi... ailemi ve kendimi... yıkıp geçtim. [Muhsin] bir kazada ölseydi bu trajedinin acısına bir şekilde katlanılırdı, fakat bu kasti eylemi ne affetmek ne de unutmak mümkün... Bu korkunç olayın sorumlusu olan ABD hükümeti, masum hayatların kaybedilmesinden dolayı ne üzüntü ne de pişmanlık belirtti... Gerçekten küçücük bir sempati jestini bile hak etmedik mi? Durumunuzu haklı çıkarmak çabasında olaya dair bütün o yalanları söylemek ve çelişkili açıklamaları yapmak zorunda mıydınız?... Veya paniğin ve tecrübesizliğin sonucu muydu bu? Sizden en kısa zamanda cevap alırsam müteşekkir kalırım.

Rogers'ın bu mektuba kitabında büyük bir önem atfetmesi takdire şayan bir tavırdı. "Saldırgan üslubuna rağmen, mektuptan yansıyan acı ve yas beni derinden sarstı," diye yazıyordu. "Temmuz'da gerçekleşen olaydan bu yana aynı üzüntü ve ızdırapla doluydum ben de." Rogers cevap vermek istemiş, fakat deniz kuvvetlerinden bir halkla ilişkiler subayı, cevabın 'İran hükümeti tarafından siyasi bir dayanak olarak kullanılabileceği' konusunda kendisini uyarmıştı. İranlılar bir kez daha kötü adamlardı. Hüseyin Rezayan'ın mektubu ABD Donanma İstihbarat Dairesi'ne teslim edildi. Okuyup okumadıklarını Tanrı bilir.

Katliama dair ilk haberimi okuyanların bundan pek bir kazançları olmadığı kesindi. *The Times*'ın on sekiz yıldır bana karşı olduğu gibi (ne zaman haberimle ilgili şikâyet gelse, Kuzey İrlanda'daki Britanya ordusuyla, İsrailliler ve Filistinlilerle, Amerikalı yetkililerle ve İranlılarla, Iraklılarla dişe diş mücadele etmişlerdi), bir gazete bir muhabirine çok sadıksa, editörlerde de o muhabire karşı büyük bir güven oluşur. Haberlerim kesildiğinde, bunun nedeni yerin darlığı (ki haberlerimi kısaltmama fırsat verirlerdi) veya dünyanın herhangi bir köşesindeki büyük bir haber nedeniyle gazetedeki gece editörlerinin ilk baskıyı değiştirmek zorunda kalması olurdu. Fakat asla siyasi nedenlerle kesinti yapılmazdı.

İsrailliler 1982'de Lübnan'ı işgal ettiğinde Murdoch *The Times*'ı satın alalı epey olmuştu, fakat İsrail'in (çoğu sivil) 17 bin Lübnanlı ve Filistinliyi öldürmesine ve sonrasında İsrail'in Hıristiyan müttefiklerinin yüzlerce Filistinli mülteciyi katletmesine dair haberlerim en ufak bir sansüre uğramaksızın yayınlandı. İsrail büyükelçiliği haberlerimi sürekli kınıyordu, zaten İsrail'in disiplinli ordusunun askerlerin yanı sıra sivilleri de öldürdüğünü yazmaya cüret eden bütün gazetecilere aynı muameleyi yapıyorlardı. Fakat Charles Douglas-Home'un editörlüğünde, hiçbir dış muhabir korku, önyargı veya baskı nedeniyle haberlerini değiştirmek zorunda kalmazdı. Yardımcısı Charles Wilson, ki gerektiğinde kabadayı olabilen sert bir eski Kraliyet Donanması üyesiydi kendisi, gazetenin muhabirlerinin dürüstlüğünü sorgulayan İsrail veya

başka ülkeler hakkında lafını hiç esirgemezdi. Ben haberimi kınayan bir İsrail açıklamasındaki olgusal hataları tek tek ortaya serip kanıtladığımda, "Ne faşist adamlar lan bunlar," diye bağırırdı.

İsrailliler faşist değildir, fakat bir muhabirin onlarla ters düşmesinden korkmayan bir yardımcı editöre sahip olmak çok güzel bir şeydir. Douglas-Home'un kanserden ölmesinin ardından Wilson editör oldu. Kabadayılığı aynen devam etti, fakat son derece nazik de olabiliyordu. Ciddi hastalıklardan muzdarip elemanları için, güçten ve şefkatten müteşekkil bir kayaydı adeta. Sevilmek isterdi. Şahsi nedenlerle bir yıl Paris'te çalışmak istediğimde bana karşı müthiş cömert davrandı. Fakat Beyrut'ta bir öğleden sonra, İsrail'in Güney Lübnan'daki Hiam Cezaevi'nde yapılan işkencelere dair araştırmaya dayalı uzun ve ayrıntılı bir haber yazdım. Haberi gönderdikten yaklaşık bir saat sonra, dış haberlerden biri teleksten mesaj gönderdi: Tanımladığım türden işkence iddialarının (dayak ve hayalara elektrik verilmesi), İsrail düşmanlarının ortaya attığı tipik bir propaganda olduğuna dair bir paragraf ekleyemez miydim? Protesto ettim bu talebi. Araştırmam Birleşmiş Milletler'in kanıtlarına dayanıyordu ve sonradan bütün hepsi, Af Örgütü'nün sarsıcı bir raporuyla da teyit edilecekti. Sonunda, sadece haberimi daha da güçlendiren bir paragraf ekledim: Bu tür iddialar sık sık İsrail'e karşı kullanılıyordu, fakat bu kez gerçek olduklarına kuşku yoktu.

Bu raundu kazanmıştım ve üzerinde fazla durmadım. Derken *The Times*'ın, genellikle yorum veya analizlere ayrılan orta sayfasında bir makale arzı endam etti. Ortadoğu'da gazetecilik yapmanın zorluklarından bahsediyor (gazetecilerin gözünün 'teröristler' tarafından korkutulduğu gibi çarpıcı bir argüman öne sürüyordu), fakat Beyrut'tan haber geçen birilerinin 'kan emici' olduğunu vurgulayarak sona eriyordu. Ben de Beyrut'tan haber geçiyordum. Beyrut'ta, *The Times* için çalışan Ortadoğu muhabiri sıfatıyla ikamet ediyordum. Aman Yarabbi, bu ne demek oluyordu şimdi? Dış haber servisi gülüp geçti. Ben geçmedim. Wilson, dürüst gazetecilik düşmanlarına beni taciz etme imkânı tanıyarak haberlerimi 'dengelemeye' mi çalışıyordu? İmkânsız görünüyordu. Komplolara inanmam. Dahası, Wilson'un gazetenin orta sayfasını hiç okumadığını da biliyordum.

Fakat 4 Temmuz 1988 günü işler iyice ciddiye bindi; *The Times*'a gönderdiğim manşet haberin (başsayfa için yazmam istenmişti) sonraki günün gazetesinde yer almadığını gördüm. Körfez'deki ABD savaş gemisi mürettebatlarının paniğine ve yetersizliğine dair bütün o araştırmaya dayalı çalışmanın, ABD personelinin sivil uçaklara haftalardır kök söktürdüğüne dair bütün o kanıtların (*Vincennes* Airbus'ı düşürürken ABD donanma subayları arasında gerçekleşen telsiz trafiğini gerçekten duyan Dubai'deki uçuş kontrolörleri ile yaptığım uzun ve ayrıntılı görüşmelerin), esamisi bile okunmuyordu. Haberimle ilgili herhangi bir şüphe varsa, bu meseleyi haberi gönderdiğim akşam benimle görüşmeleri gerekirdi. Fakat hiçbir şey söylememişlerdi. Diğer iki rutin haberim (İran kamuoyunun uçağın düşürülmesine verdiği tepki ve muhtemel bir misilleme), gazetenin iç tarafında yayınlanmıştı.

Ertesi sabah dış haberler servisinden Piers Ackerman ile konuştum. Haberimin ilk baskıdan yer darlığı nedeniyle çıkarıldığını, fakat sonraki baskıda, kısaltılarak tekrar konulduğunu ve kısaltılmış halinin 'ana noktaları' içerdiğini söyledi. Kesintilerin siyasi nedenlerle yapılıp yapılmadığını sorduğumda ise şu yanıtı verdi: "Aman Tanrım, eğer işlerin bu raddeye geldiğini düşünseydim istifa ederdim." Ben de ona, kesintilerin siyasi nedenlerle *yapıldığı* meydana çıkarsa, istifa edeceğimi söyledim. *The Times*'ın Körfez'e ulaşması günler alıyordu ve ben de İran'da, uzakta olacaktım, bu yüzden gazeteyi günlerce okuma şansım yoktu. Nihayet ikinci baskıları okuduğumda, haberimin Amerikalıları olumsuz yansıtan bütün unsurlarının çıkarıldığını gördüm.

Gazeteciler primadonnalar olmamalıdır. İşimizin değerini kanıtlamak için mücadele etmek zorundayız. Bu mücadeleyi gazeteciler adına ne editörler ne de okuyucular verebilir. Burada olan bitende son derece ahlakdışı bir şeyler vardı: İran Airbus'ının düşürülmesine dair haberim, kelimenin her anlamıyla, budanmış, değiştirilmiş ve sansüre uğratılmıştı. Kısaltmalar yoluyla anlamı çarpıtılmıştı. Kuşa döndürülmüş haberimde Amerikalılar, en az Thatcher'ın sıraladığı bahaneler kadar kesin bir biçimde mazur görülüyordu. Bunun *The Times*'ın sahibinin Murdoch olmasının bir sonucu olduğundan emindim. Gazete haberlerini tek tek gözden geçirdiğine inanmıyordum (ki günün birinde bu da olacaktı), esas mesele onun sahipliğinin gazetenin her tarafında bir itaat ve boyun eğme kültürünü yaymış olmasıydı. Murdoch'un görüşlerini (yani ne istediğini) artık herkes iyi biliyor ve ona göre davranıyordu.

Şu gerçeği fark ettiğimde daha da sarsıldım: Hiam'daki işkence haberime o 'propaganda' paragrafını eklemem konusunda o denli ısrarcı olan dış haberler elemanı, evvelce Ulusal Gazeteciler Sendikası'nın (Lord Thomson'un *The Times*'a bağlılığının altını oymak için elinden geleni yapan ve gazeteyi Murdoch'a yem eden sendikanın ta kendisi) sıkı solcu üyelerinden biriydi. Sosyalist bir aslan, şimdi Haber AŞ'nin sıçanlarından birine dönüşmüştü. Ben ne bir aslan ne de bir sıçanım, fakat kuduz bir köpek olabilirim; dişlerimin arasına bir ip aldığımda sallamadan ve diğer ucunda ne olduğunu görene dek canını çıkarmadan bırakmam. Ne de olsa gazetecilerin hep bunu yaptığı düşünülür. Gazetenin dış haberler servisine sorduğum sonraki sorular duymazdan gelindi. Wilson'un yumuşakbaşlı dış haber editörü George Brock, telefonlarıma çıkamayacak kadar meşguldü hep. İlk haberimi göndermemin üzerinden günler geçmişti, fakat ne zaman telefon etsem o şaibeli akşam nöbetçi olan editörlerin hiçbirinin çalışmadığı söyleniyordu, Wilson ise tatile çıkmıştı. Kaygılarım yatışmak bir yana artıyordu. Bir haberin yer darlığından kısaltılması (dış haber servislerinin tatsız jargonuyla söylemek gerekirse, 'budanması' ya da 'tıraşlanması') başka şeydi, insanın bir gazete için hayatını riske atması ise çok daha başka bir şeydi; onca tehlikeyi, o haberleri basmakla görevli olanların bunu yapacak cesareti olmadığını görmek için mi göze almıştım? Ve Körfez'deki o sıcak yaz mevsiminde, *The Times*'a inancımı kaybettim.

Küstah, zeki, cesur, parası tehlikeli derecede kıt, fakat (ismiyle müsemma) bağımsız bir yeni gazeteye, *The Independent*'a katılıp denemeye karar verdim. Gazetenin editörü ve ortağı Andreas Whittam Smith'i beni de oraya almaya (veya onun deyişiyle, 'ekmeği bölmeye') ikna etmem aylar sürdü, fakat bir yıl içinde Ortadoğu'dan yeni bir editöre, yeni bir gazeteye ve yeni mesai arkadaşlarına haber geçiyordum artık. Aslında eski mesai arkadaşlarımdı birçoğu, onlar da *The Times*'dan ayrılıp *Independent*'a sığınmışlardı.

Bununla birlikte, ancak Wilson'a *The Times*'tan istifa ettiğimi yazdıktan sonra, işyerimi doğru nedenlerle değiştirdiğimi öğrendim. 1988 yılbaşından hemen sonra gazetenin kıdemli gece editörlerinden birinden bir telefon aldım. *Vincennes* haberi ile ilgili konuşmak istiyordu:

> Pazar akşamüstü yapılan gündem toplantısında, editöre senin haberinin 'ses getireceğini' anlattım [başsayfanın tepesinde, sekiz sütuna büyük bir kutu içinde verilecekti]. Wilson haberi görmek istediğini söyledi. *Vincennes* mürettebatının yetersizliği hakkında olduğunu belirttim ona. Haberi okumuş ve kendime şöyle demiştim: gerçekte ne olduğuna dair şu âna dek okuduğum en temiz haber bu. Sonra arka taraftaki editörü gördüm. Wilson, "Sözünü ettiğin haber bu mu?" diye sordu. Evet, dedim, bu. İçinde hiçbir şey olmadığını söyledi. "Tek bir olgu yok bu haberde. Bu abuk sabuk yazıyı basmam ben," diye konuştu. Haberde saçmalıklar vardı ona göre, 'ipe sapa gelmez' bir yığın laf salatası. Charlie'nin, "Emin misin? Bu müthiş bir hikâye," dediğini hatırlıyorum. Şoke olmuştum. 3 Temmuz akşamı günlüğüme yazdıklarıma baktım. "Ortalık karıştı, Körfez haberinde kaos. Brock, Fisk'in haberini tekrar yazıyor," diye not düşmüşüm.

> Habere birinci baskıda yer verilmedi, ikinci baskıda ise, ancak Amerikalıların yetersizliğine dair bütün atıflar kırpıldıktan sonra yayınlandı. Ekranda habere baktım. George [Brock] hikâyeyi edit etmişti. Haberin yukarısına da, 'Bu haberden çıkarılan kısımlar hiçbir koşulda tekrar konulmayacak,' diye bir not yazmıştı. İstifa etmek istedim. Bu olay yüzünden istifa etmeyi düşündüm. Etmedim, belki de etmem gerekirdi. Servise dönüp Denis'e [Taylor] olan biteni anlattım. Midesi bulandı. Bütün dış haberlerin meseleden haberi vardı. Fakat hiçbiri bu konuda bir şey yapmadı. Korkmuşlardı. Kimse sana bunları anlatmadı. Ben de, "Bob olanları bilmezse belki gazete için daha iyi olur," diye düşündüm. Öğrenmen halinde istifa edebileceğini biliyordum.

İlk *Vincennes* haberini gönderdiğim gün, Piers Ackerman ile görüşüp, başyazarlara şu tavsiyemi iletmesini rica etmiştim: Felakete dair editöryel tavrımız ne olursa olsun, Muhsin Rezayan'ın intihar pilotu olduğu iddiası üzerinden ilerlememeliydik. Bunun saçmalıktan başka bir şey olmadığını vurguladım. Ackerman mesajı gerekli yerlere ilettiğini söyledi. Fakat sonradan gazetenin başyazısında, uçağın bir 'intihar' pilotu tarafından yönetiliyor olabileceği söylendi. Bu tamamen yalandı. Ve gazetede o sabah sansürlenmiş biçimde yer alan haberim de aynı minvalde verilmişti. Gerçeğin çarpıtılmış versiyonu, *The Times* okurlarına büyük bir ciddiyetle sunulmuştu.

Gazetesinin gerçek hikâyesini yayınlamadığı bir gazetecinin payına teselli mükafatı düştüğü pek görülmemiştir, fakat Dublin *Sunday Tribune*'ün çetin ceviz editörü, Kuzey İrlanda'dan eski arkaşım ve meslektaşım Vincent Browne'da, Wilson'un Körfez'deki olaylara dair korkularının zerresi yoktu. Araştırmamdan elde ettiklerimi yayınlamam için beni kendi gazetesine davet etti. *Tribune*'ün sonraki sayısının başsayfasının yarısı, gökyüzüne füze ateşleyen bir Amerikan kruvazörünün fotoğrafıyla kaplıydı; fotoğrafın üzerinde de kocaman harflerle, "Gerçekte Ne Oldu?" manşeti duruyordu. Haberim içeride tam sayfa verildi. Böylelikle Londralı *The Times*'ın abonelerinin okuyamadığını, County Mayo halkı okuma imkânı buldu.

Bir gazetecinin işiyle ilgili kendisini çok önemsemeye başlaması, gerçeğin tek taşıyıcısı olduğunu iddia eder hale gelmesi, gazetenin okuyucularını dehasının parlak ışığına boğabilmesi için editörlerin gölge etmemesi gerektiğini düşünmesi kolaydır. Gazetecilik argümanlarımızın, haberleştirdiğimizi sandığımız vahim trajedilerin önüne geçmesine de kimi zaman engel olamayız. Bir tür oran sezgisine, işimizle ilgili bir perspektife sahip olmamız gerekir. Ben şimdi ne yapıyorum? Fisk ne yapıyor? Bu kitabı hasmane gözlerle okuyanların, 290 masum insanın ölümüyle ilgili yazdığım bir bölümde, nasıl olup da beş sayfadır *The Times* ile ehemmiyetsiz sürtüşmelerimi anlatıp durduğumu sorduğunu duyar gibiyim. Yanıt gayet basit. Biz gazeteciler olayların aslını okuyucularımıza ulaştırmayı başaramadığımızda, sadece işimizi yapmamakla kalmayız; aynı zamanda haberini verdiğimizi düşündüğümüz kanlı olayların da bir parçası haline geliriz. Sivil bir uçağın vurulup düşürülmesiyle ilgili gerçeği (bir savaşta 'bizim' tarafımıza zarar vereceği veya 'nefret ettiğimiz' bir ülkeye mağdur rolü vereceği ya da gazetemizin sahibini kızdıracağı için) anlatamazsak, en başta savaşları kışkırtan önyargılara katkıda bulunmuş oluruz. Gökyüzündeki sivilleri vuran bir donanmaya hesap soramazsak, gelecekte işlenen benzer katliamları, aynı Thatcher'ın yaptığı gibi 'anlaşılabilir' hale getiririz. Amerikalıların paniğini ve yetersizliğini (ki sonraki aylarda ortaya serilecekti bu) silip attığımızda ve masum bir pilotu intihar eylemcisi bir manyak olarak sunduğumuzda, gökteki bir başka uçağı paramparça etmemiz sadece bir zaman meselesidir. Gazetecilik ölümcül de olabilir.

Kendime aynı zamanda, Bandar Abbas'taki o ölüm mahzeninde dururken, bir başka kitlesel katliamın (beş ay sonra, bu kez İskoç kasabası Lockerbie'nin üzerinde) ipuçlarını görüp görmediğimi de soruyorum. Airbus'ın 3 Temmuz 1988'de düşürülmesinden birkaç saat sonra, İran Cumhurbaşkanı Hamaney Reagan ve yönetiminin 'suçlu ve cani' olduğunu ilan ediyordu. Tahran radyosunda şu anons yayınlandı: "Amerika'nın işlediği suçları cezasız bırakmayacağız.

Büyük Şeytan'ın komplolarına direneceğiz ve şehitlerimizin intikamını bu canilerden alacağız." Bunun ne anlama geldiğinden pek fazla şüphem yoktu. Beyrut'a döndüğümde, *Vincennes*'in İran uçağını yanlışlıkla düşürdüğüne inanan kimseye rastlamadım. Gelişigüzel ve tedirgin edici yorumlar her yanı kaplamıştı. Bazıları (sözgelimi tavizsiz bir şiddet karşıtı olduğunu söyleyen bir doktor) akşam yemeğinde, bir uçağın bagaj kısmına bomba yerleştirilerek patlatılabileceğine dair spekülasyonlar yapıyordu. Kısa süre sonra, insanlar bu tür şeyler konuştuğunda, bazılarının da er geç çıkıp mümkün olup olmadığını deneyeceğini anlayacaktım.

Neticede İranlıların bir sebebi vardı. İran yolcu uçağının yok edilmesi, Washington'un bahaneleri ne olursa olsun, korkunç bir eylemdi. Peki acımasız intikam planları yapan birileri var mıydı? BBC bir Pan Am jetinin Lockerbie'ye düştüğünü duyurduğunda Paris'teydim. Bu kez 270 ölü vardı, on biri kasaba sakiniydi. Cesetleri tasavvur etmeme gerek yoktu (onları Temmuz'da görmüştüm) ve sebebi konusunda bir an bile kuşku duymadım. Ortalıkta bildik komplo teorileri dolaşıyordu: CIA'nın gizli bir uyuşturucu operasyonu akıl almaz şekilde yanlış gitmiş, kanıtlar uçağın düşmesinin ardından Amerikan ajanlarıyla birlikte yok olmuştu. Ve tabii bir de İranlıların Airbus katliamının intikamını aldığı söyleniyordu.

ABD'de gözde olan, intikam hikâyesiydi. Haberlerde sürekli olarak, *Vincennes*'i 3 Temmuz'da füzeleri ateşlerken gösteren (bir Amerikan donanma ekibi tarafından çekilmişti) görüntüler yayınlanıyordu. Görüntüleri tekrar tekrar izleyenler arasında Kaptan Rogers da vardı ve sonradan 'karnımda bir sancı hissettim, bu çılgınlığın ne zaman sona ereceğini soruyordum kendime' diye yazacaktı. Kurulan paralelliğin bir anlamı vardı, fakat ahlaki olarak eşit değildi. Airbus'ın yok edilmesi utanç verici bir kitlesel katliamdı, fakat Lockerbie cinayetti. Beyrut'ta, rehine dünyasıyla tüyler ürpertici bağlantıları olan eski bir haber kaynağım, bana soğukkanlılıkla şunu söylemişti: "Bunu yapan [Ahmed] Cibril ve İranlılar." Cibril, Şam merkezli 'Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlık' (FHKC-GK) adlı örgütün lideriydi. Washington ve Londra'daki diplomasi muhabirleri (hükümet suçlamalarının taşıma beygirleridir daima) İranlıları, FHKC-GK'yi ve Suriyelileri işaret etmeye başlamıştı. Tahran'da insanlar, Lockerbie'den söz ettiğimde bana biraz gerilerek bakıyorlardı. Asla sahiplenmiyorlardı. Fakat tek bir üzüntü ifadesi de yoktu. Elbette, Airbus katliamından sonra, bunu istemek biraz fazla kaçardı.

FHKC-GK de Beyrut'ta kısa bir müddet 'Lockerbie çocukları' diye anılır oldu. Buna pek itibar etmiyordum. Fakat sonradan, yaklaşık iki yıl sonra, garip bir şey oldu. Cibril Beyrut'taki bir Filistin mülteci kampında bir basın toplantısı düzenledi ve başta Libya'nın Akdeniz'de seyreden bir botta ele geçirdiği Fransız ve Belçikalı rehineleri serbest bırakması hakkında konuştu. Fakat Cibril'in aklındaki asıl mesele bu değildi. "Lockerbie bombalamasından ben sorumlu değilim," dedi pat diye. "Beni yargısız infaza uğratmak istiyorlar." Oysa ortada herhangi bir dava falan yoktu. Ve kimse Cibril'i Lockerbie'den dolayı resmen suçlamamıştı. Fakat aradan dokuz ay bile geçmeden Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal etti; diplomasi muhabirleri artık Suriye-FHKC-GK-İran bağlantısına inanıyordu. Şimdi Lockerbie'nin arkasında Libya vardı. İran barbar Saddam'ın düşmanıydı ve Suriye, Körfez'de Batı ordularının yanında hizmet etsin diye tanklarını gönderiyordu. Cibril'in adamları sahneden çekilmişti. Düşünülebilir bir gerekçesi olan tek ülke, yani İran da, aynı şekilde unutulup gitmişti.

Airbus'ın düşürülmesinden hemen sonra, Humeyni'nin halefi olduğu düşünülen Ayetullah Hüseyin Ali Muntazari, 'İmam'ın emretmesi halinde, İran içindeki ve dışındaki bütün devrimci güçlerin ve direniş hücrelerinin, ABD'nin finansal, siyasi, iktisadi ve askeri çıkarlarına gazap kusacağından emin olduğunu' söylemişti. Vincennes saldırısı, İran liderliğinin büyük kısmını, ABD'nin Irak tarafında savaşa girdiğine nihayet ikna etmişti. Amerikalılar İran'ın petrol platformlarını yerle bir etmiş, İran donanmasını ortadan kaldırmıştı ve şimdi de İran'ın yolcu

uçaklarını füzelerle düşürmeyi kafaya koymuş görünüyordu, ki bunların hepsi yakın zamana dek Saddam Hüseyin'in hedefleriydi. İran ekonomisi çöküyordu ve Rafsancani'nin Humeyni'yi uyardığı üzere, İran'ın dev ordularını yeniden teçhiz etmek imkânsızdı. Devrim Muhafızları Birlikleri'nin komutanı Muhsin Rızai, Humeyni'ye, İran'ın 1993'e dek Irak'a karşı yeni bir taarruza kalkışmasının mümkün olmadığını bildirmişti. Bu yüzden Humeyni, İslam devrimini korumak (ve ayakta kalmasını sağlamak) için BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını kabul etti ve 'güvenlik çıkarları uyarınca ve adalet temelinde' bir ateşkes 22 Temmuz 1988'de yürürlüğe girdi. İhtiyar adam için bu kişisel olduğu kadar askeri bir felaketti. "Hâlâ hayatta olduğum ve BM kararının zehirli kadehinden içtiğim için yazıklar olsun bana," diyordu tükenmiş bir halde.

Fakat daha kötüsü de gelecekti. Humeyni'nin BM kararını kabul ettiği 17 Temmuz'dan bir hafta sonra, Halkın Mücahitleri'ne bağlı 'Ulusal Kurtuluş Ordusu', Irak'ın tedarik ettiği tanklar ve zırhlı araçlarla, Humeyni rejimini devirmek için İran sınırına yığıldı. Bu akıl almaz bir ihanetti ve İranlılar işgalcileri (ki onlar da İranlıydı) hiddetle geri püskürttü; hükümete bağlı gizli polis İran'ın dört bir köşesinde, Mücahitler'in destekçilerine karşı topyekün temizlik harekatı başlattı. Birçoğu tam da savaşın sonunda ağır bir ihanete uğradıklarını düşünen Devrim Muhafızları ve Besiçler, Mücahitler'in gözünün yaşına bakmadı: Bahtaran, Kangavar ve İslamabad'da yakalanan milisler yargılanmaksızın asıldı. Şimdi İran'ın neredeyse bütün cezaevleri binlerce Mücahit militanı ve destekçisiyle doluydu. Birçoğu çok uzun süre önce yargılanmış ve ağır hapis cezalarına çarptırılmıştı; hepsi tekrar yargılanıp asıldı.

"Liderimizden katillere acımamasını ve halkı en kısa sürede onlardan kurtarmasını istiyoruz," diye yazıyordu *Risalet* gazetesi. Yüksek Mahkeme başkanı Ayetullah Musavi Erdebili, Tahran'daki Cuma namazında Freislervari[1] bir konuşma yaptı. "Münafıklar, halkın kendilerini hayvandan bile aşağı gördüklerini bilmiyorlar. Halk onlara kızgın; adalet kamuoyunun büyük baskısı altında... insanlar hepsinin idam edilmesi gerektiğini söylüyor... Onları onar onar, yirmişer yirmişer yargılayacağız, bir dosya gelirken bir dosya gidecek: Beşte birinin yok edildiğini söylüyorlar, teessüf ediyorum. Hepsinin yok edilmesini isterdim..." İran'da 'münafık' kelimesi, sadece dine sahte bağlılığı değil, kafirliği veya dinden dönmeyi ifade ediyordu. Münafık olmak, ölüm cezasına tabi bir suçtu.

Daha savaş sona ermeden önce İranlı mahkumlar tekrar sorgudan geçirilmiş ve İslam Cumhuriyeti'ne direnişi hâlâ savunanlar ile pişman olanlar (yani tövbe edenler), namaz kılanlarla kılmayı reddedenler birbirinden ayrılmıştı. Belli bir noktada Humeyni siyasi mahkumların kitlesel olarak ortadan kaldırılması gerektiğini emretmişti. Bu emir gizli tutulsa da, Humeyni'nin halefi seçilmiş olan Ayetullah Muntazari'nin bu katliamı şiddetle protesto ettiğini biliyoruz; Muntazari'nin müstakbel imamlığına mal olan bir tavırdı bu. "Cezaevlerindeki münafıkları idam etme emrinizle ilgili olarak şunu söylemek isterim," diye yazıyordu Muntazari, Humeyni'ye gönderdiği özel bir mektupta. "Millet son olaylarla [yani Irak destekli Mücahit işgali] bağlantısı olan tutukluların idamını kabul etmeye hazır... Fakat çoktandır cezaevinde olanların idamı... kindarlık ve öç olarak yorumlanacaktır."

Bazı cezaevlerinde mahkumlar koridorun iki tarafında sıraya diziliyor, bir sıra 'tövbekar' hücrelerine geri gönderiliyor, diğer sıra ise doğruca darağaçlarına götürülüyordu. 30 Temmuz'da Evin'deki Devrim Muhafızları, infazlara kadın mahkumlarla başladı. Darağaçları günler boyu boş durmadı. Erkek komünist mahkumlar ise Evin'deki camide asıldı. İnfazla-

1 Roland Freisler. Alman hukukçu ve Nazi Almanya'sının adalet bakanı. Nazi Partisi'nin önde gelen üyelerinden ve Nazi Halk Mahkemesi'nin 'Asıcı' lakabıyla bilinen ünlü başyargıcı. Sanıkları gösterişli nutuklar atarak azarlamasıyla tanınırdı. Gördüğü 1200'e yakın davanın hemen hepsi idam cezasıyla sonuçlandı. –çn

ra tanık olan eski bir mahkum şunları anlatıyordu: "Asılmak için Hüseyniye Camisi'ne götürülürken, bazıları ağlıyor, bazıları küfrediyordu; hepsi titriyor, fakat titremelerini gizlemeye çalışıyordu. Bazıları umutsuzca gülümsüyordu... bazı muhafızlar, mahkumları kimin asacağı konusunda tartışıyordu. Onları asmak, daha fazla sevaba girmek demekti. Birkaç muhafız o kadar çok ceset görmekten altüst olmuştu. Bazı mahkumlar dövüşüyor ve acımasızca dayak yiyorlardı. İnfazlar hızla gerçekleştiriliyordu." Asılan erkeklerin cesetleri, dirençlerini kırmak için kadın mahkumların önünden geçiriliyordu. Yaşananları 'ulusal felaket' diye tanımlayan İran merkezli bir insan hakları grubu, sadece Tahran'da 1345 kurbanın ismini yayınladı.

Sürgündeki rejim muhalifi dergiler, yıllar sonra, görgü tanıklarının cezaevi infazlarına dair tüyler ürpertici anlatımlarını yayınlayacaktı. 1988 yazında 8 binden fazla, belki de 10 bin mahkum idam edilmişti. Gizli infazları, cesetlerin gizli mezarlara gömülmesi takip etmişti. Eski bir kadın mahkum o günleri şöyle hatırlıyordu:

> Tövbekar bir kadın, alt kata, kocasının idamını seyretmesi için götürüldü. Kocasının boynuna geçirilen ipi görmüştü; bir başka kadını da, başörtüsünü boynuna dolayarak idam etmişlerdi. Kısa süre sonra o da idam edilecekti, fakat tövbe edip teslim olarak bu akıbetten kurtuldu... Sonrasında ruhsal dengesini yitirdi...

Bir diğer eski mahkum, Feriba adlı bir solcu militan da, Dastgerd Cezaevi'nin altındaki bir zindana kocasını görmeye götürülmüştü. Aşağıdaki Feriba'nın anlattıkları:

> Gördüklerim beni dehşete düşürdü... Karşımda Mesud, kocam duruyordu, iki büklümdü, bitkindi, derin siyah bir mahzende gözlerini kırpıştırıp duruyordu. Mesud, sevgilim, diye çığlık atıp ona doğru hamle yaptım. Beni tuttular... Bir Pasdar uyardı: "Kes sesini! Sadece bakabilirsin. Burada işlerin nasıl halledildiğini iyice gör, yoksa senin yerin de onun yanı olur..." Mesud, elleri arkada bağlanmış, boynuna ilmek geçirilmiş halde, bir iskemlenin üzerinde duruyordu; bana varlığının tüm gücüyle baktı. Yorgun bir bakıştı bu, fakat aşkla, bilinçle doluydu, gülmeye çalıştı. Zayıf ve bitkin bir sesle konuştu: "Seni görmek çok güzel Feriba!"... Sorgucunun sesi yükseldi arkamdan: "Eğer iskemleyi tekmeleyip bu kafiri asmaya hazırsan, seni o saniye serbest bırakacağım. Şeref sözü veriyorum!"... Sorgucunun gözlerine dimdik baktım ve haykırdım: "Sende şeref ne gezer? Faşist! Cellat!"... Pasdarlar beni tuttu. Sorgucu tabancasını çıkardı ve Mesud'u vurdu. Bir başka Pasdar iskemleyi tekmeledi. Acıdan boğulacak haldeydim ve gözlerime inanamıyordum: Asmışlardı Mesud'u...

Çok sayıda eski mahkumun tanıklığı, bakire kadın mahkumların, idam edilmeden önce sorguculanın tecavüzüne uğradığını ortaya koyuyor. 1979 devrimini izleyen yirmi yıl zarfında idam edilen veya vurulan ve bir Alman kadın hakları grubu tarafından adları tespit edilip arşivlenen 1533 İranlı kadın mahkumdan 163'ü yirmi bir yaş veya altındaydı. 35'i hamileydi. En genci Nefise Eşref Cihani'ydi ve sadece on yaşındaydı. Efsuni Farabi on iki, üç kız çocuğu da on üçer yaşındaydı. Ekrem İslami yetmiş yaşındaydı. Eriste Golivend adlı kadın asıldığında 55 yaşındaydı ve arkasında altı çocuk bıraktı.

İnsan bu binlerce insanın ailelerine ne söyleyebilirdi ki? Biz gazeteciler rejimi ciddiye almak zorundaydık. Ayetullahlarla, hüccetülislamlarla ve daha alt mevkideki mollalarla röportajlar yaptık ve onlara insan hakları hakkında sorular sorduk. Şah'ın günahlarına ve onun 'Şeytani' iktidarından bizim (Batı'nın) sorumlu olduğumuza dair dersimizi alıp oturduk yerimize. Humeyni'nin atadığı cezaevi müdürlerinin neredeyse hepsi, Şah tarafından hapse atılmış insanlardı. 1988 ve

müteakip yıllarda idam edilen mücahit mahkumları işte bu insanların elinden geçti.

Tahran'ın kuzeyindeki bir evde oturuyorum ve bir dul, aile fotoğraf albümünün sayfalarını çeviriyor yavaşça. Kahverengi gömlekli yakışıklı bir genç adamın Kodak resmini gösteriyor. "Muhalefet üyesiydi ve onu tutukladılar. Onu öldürdüler," diyor basitçe. Kadın konuşurken fotoğraftaki genç adam canlanıyor sanki, kameraya doğru yaklaşıyor, bir kolunu kızkardeşinin omzuna sarıyor, diğeri nazikçe annesini kavramış. "Ölümünün ardından annesi bir daha kendine gelemedi," diyor kadın. Küçük kızı sessizce bizi izliyor. Beş yaşlarında, şımarık, neşeli bir kız; kabarık kahverengi saçlı, yüzünde cin gibi bir gülümseme. "Okula giderken çarşaf giyiyor," diyor annesi. "Feriştah, hadi okula giderken nasıl olduğunu göster bize." Feriştah yatak odasına koşuyor ve adeta yas tutar gibi bir edayla dönüyor geri; tepeden tırnağa kara çarşaf içinde, saçları örtünün altında kaybolmuş. Ardından ciddiyetini takınıyor ve tekrar çocuk olmak üzere ağır ağır yatak odasına yürüyor.

Fakat savaşın bir ülkenin içindeki ölüm aygıtını gözlerden gizlediği tek yer İran değildi. Af Örgütü, 11 Kasım-31 Aralık 1997 tarihleri arasında Saddam rejimi tarafından idam edilen 116 insanın isimlerinin listesini yayınlamıştı, en genci 14 yaşındaydı. Aralık 1997 ile Ocak 1998 arasında, Bağdat'ın batısındaki Ebu Garib Cezaevi'nde, çoğu işkence izleriyle kaplı olan toplam en az yedi yüz mahkum idam edildi. Kurbanlar Bağdatlı, Süleymaniyeli ve Bakubalıydı; büyük çoğunluğu on sekiz yaşın altındaydı.

Fakat İran-Irak çatışmasına katılan milyonlar için (bütün askerler gibi) savaş asla sona ermedi. 18 Temmuz 1988 ateşkesinden sonra İran ve Irak 90 bin savaş esirini takas edecek, fakat binlercesi yaklaşık bir on yıl daha esaret altında kalacaktı. 1997'ye gelindiğinde İran hâlâ esir bırakmaktaydı. Bazıları on yedi yıl boyu esir kamplarında tutulan en az 500 kişi, Aralık 1997'de Tahran'da düzenlenen İslam zirvesinin hemen sonrasında İran tarafından serbest bırakıldı. Fakat 1999'da Bağdat hâlâ İran'ın elinde 20 bin askeri bulunduğunu iddia ediyor, bunların 8700'ünün Uluslararası Kızılhaç tarafından kayda geçirildiğini söylüyordu. İran da en az 5 bin askerinin Irak'ta esir olduğunu öne sürüyordu.

Hadum Fadıl on altı yıllık esaretten sonra Bağdat'a döndüğünde, dikenli teller ve mayınlarla çevrili, çoğunlukla zincirlenmiş halde tutulduğu İran kampına dair hatırlayabildikleri, acı, açlık ve romatizmadan ibaretti. Binlerce Iraklı esir, İran kamplarında açlıktan ölecek halde geçirdikleri on yılın ardından eve dönmüş ve hiçbir rol oynamadıkları 1991 savaşından sonra başlatılan Amerikan destekli yaptırımların pençesinde kıvranan bir ülke bulmuşlardı. Artık aileleriyle birlikte açlıkla boğuşuyorlardı. Öfkeli eski esirlerden oluşan (İran'a, Saddam'a ve ABD'ye nefretle dolu) dev bir ordu, şimdi Irak'ta sefalet ve çaresizlik içinde yaşıyordu. Onlar ve hapisten ve ölümden kaçabilmiş milyonlarca Iraklı, çamurun ve kumun ortasında, yaşamayı da ölmeyi de öğrenmişti. Mücadele etmeyi öğrenmişti. Diktatörlerinin ölümcül hayalleri doğrultusunda İran'a karşı saf tutmuşlardı. Tanklarını, çöle çakılmış sabit silah platformları olarak kullanmış, düşmanlarını gazla zehirlemiş, dalgalı nehirlere dökmüş veya bataklıklarda elektrik verip yakmışlardı. Bütün bir Iraklı subaylar kuşağı (barışı değil) savaşı, hayatlarının doğal unsuru olarak görür hale gelmişti. Bir gün gelir de Saddam giderse ve yerine bir başka büyük ordu gelirse, bu subayların ve silah arkadaşlarının ne yapması beklenirdi? Kendi inisiyatiflerini, hayal güçlerini, cesaretlerini, Baasçılığın demir yumruğu yerine vatanseverlik, milliyetçilik ve İslam adına kullanabildiklerinde, neler neler yapmazlardı ki?

Elbette, ölenler de vardı. Savaşın sona ermesinden üç yıl önce, Saddam bu en büyük ahmaklığı adına bir asri şehitler anıtı inşa etmeye başlamıştı bile. Havadan bakıldığında bir füze rampasına benziyordu. Yerden bakıldığında ise devasa bir deniz kabuğunu andırıyordu;

mermer kaplı betondan iki büyük kanadın üzerinde, çimentodan bir şemsiye yükseliyordu. Bağdat'ı ziyaret edenler (ve kaybettikleri yakınlarının yasını tutmaya gelen on binlerce Iraklı) yapının alt kısmına tırmanıyorlar, ardından kubbenin altındaki, havalandırmanın buz gibi yaptığı bir salona iniyorlardı. Burada, altından Arapça harflerle şu yazıt göze çarpıyordu: "Burada meçhul Irak askeri, Arap ulusunun kahramanı, İkinci Kadısiye'nin şehidi yatıyor." İran-Irak savaşının üzerinden beş yıl geçtikten sonra bile anıt hâlâ tamamlanmamıştı.

1993'te anıtı tekrar ziyaret ettiğimde, bir Iraklı taş ustaları ordusunu mermer levhaları işlerken buldum; her levhaya (binlerceydi), o muazzam savaştan asla dönmeyen on altı Iraklının ismi kazılmıştı. Er Ahmed Katem'in ismi, levhalardan birine düzgünce kazınmıştı, hemen yanında Muhammed Cadi, Abdullah Ahmed ve 'savaşçı' Salih Yunus vardı. Görünen o ki Saddam Hüseyin'in şehitlerinin, en yüksek payelerden başka değeri yoktu; Bağdat'ta Saddam Hüseyin'in "Vietnam Duvarı"nı inşa ediyorlardı. Evet, mermer soluk sarı değil, siyahtı. Evet, başkanlık sarayının yanındaki bir elipsin altına değil, dev bir beşik tonozun etrafına inşa ediliyordu. Evet, Irak 'duvarının' fikir babasının Saddam olduğu söyleniyordu. Fakat Amerika'nın Vietnam'daki kayıpları sadece 56.555 kişiydi; Saddam ise 1980-88 yılları arasında tam yarım milyon asker kaybetmişti.

O günlerde Saddam'ın 'şehitler duvarı' Irak'ta devlet sırrı olmayı sürdürüyordu. Kimseye bu inşaat ile ilgili bir şey söylenmemişti ve duvar ancak 1995'te tamamlandıktan sonra açığa vurulduğu; aileler artık sevdiklerinin isimlerinin önünde yas tutabilecekti. Anıt idaresinden azimli bir genç bayan, işlenmesi bitmemiş isimlerin bir fotoğrafını çekmek istediğimde, "Fotoğraf çekmek yasak," dedi, kesin bir dille. "Size bilgi de veremeyiz. Sizinle bu konuda konuşamayız. Ayrıntı da yok rakam da yok elimizde. Bu yapı tamamlanana dek hiçbir şey söylenmemek zorunda. İnşaatın emri en yüksek makamdan geliyor." O makamın neresi olduğuna kuşku yoktu. Peki en azından duvarın üzerinde kaç ismin yer alacağını bilen birisi olamaz mıydı? Bayan tavizsizdi: "Savaş biteli beş yıl oldu, fakat çok sayıda askerimiz hâlâ İran'ın elinde esir, o yüzden herhangi bir sayı vermek imkânsız."

Elbette öyle. İkinci Körfez savaşının (Irak ve Amerika öncülüğündeki ordular arasında 1991'de yaşanan çatışma) ölüleri de burada yâd edilmiyordu muhtemelen. Bu savaşta hayatını kaybedenler, Bağdat'ın hiçbir yerinde anılmıyordu. Zira Baas tarihinde en önemli, en stratejik, en tarihi, en şerefli (daha da önemlisi, en gerekli) sıfatlarıyla kutsanan, sekiz yıllık İran-Irak savaşıydı. İkinci Körfez Savaşı Iraklılar tarafından sorgulandıkça, Birinci Körfez Savaşı da o oranda tüm eleştirilerden muaf kılınıyordu. Hattâ 1990 tarihli Irak anayasası taslağında, bütün müstakbel devlet başkanlarının İran-Irak savaşının 'Irak'ın bütünlüğünü ve kutsal yerlerinin güvenliğini garanti etmenin yegâne yolu olduğunu' kabul etmek zorunda olduğu yazılıydı.

Böylelikle tarihi sağ salim derdest etmek mümkün olabilecekti. Saddam'ın şehitler duvarındaki mermer levhaların üzerinde tamamen yok olmuş aileler vardı; kardeşler, babalar ve oğullar yan yana listelenmişti. Dehşet verici ölüm listeleri yer yer Kuran ayetleriyle bölünüyordu. Ayetler, Hüveyza'da, Balık Gölü'nde, Ahvaz'da, Hürremşehr'de, Kasrı Şirin'de ve Fao'da top mermileri ve kurşunlarla biçilenlere, çamur deryasında boğulanlara sonsuz cenneti garanti ediyordu (hiçbir anayasanın veremeyeceği bir garantiydi bu). Mart 1993'te konuştuğum Iraklı bir subay, Fao müdafaasında 58 bin asker kaybettiklerini ağzından kaçırdı.

Yarım milyon kayıptan sadece biri (çürümekten yüzyıl boyunca koruyacağı söylenen kimyasal maddelerin içinde), Meçhul Asker Anıtı'nın yukarısına asılı bir tabutta saklanmıştı; tabut, ölü silah arkadaşlarının lime lime olmuş muharebe giysilerinin arasında, Irak bayrağına sarılı halde duruyordu. Hayat kurtarma telaşıyla kesilip açılmış kirli üniformalar, ölenlerin çoktan kurumuş kanlı bandajlarıyla beraber, camdan bir mahfazada sergileniyordu. "Burada yukarı-

mızda 17 kılıç var, görüyor musunuz?" diye sordu genç kuratör, üniformaların üst tarafındaki siyah taşa iliştirilmiş Arap kılıçlarını işaret ederek. "17 Temmuz devrimini temsil ediyorlar; taş ise düşmanlarımızın kara kalplerini temsil ediyor." Salonun dört bir köşesinde, Sosyalist Romanya, Doğu Almanya, Sovyetler Birliği, Somali, yani en az burada anılan askerler kadar çaresizce ölüp giden ülkelerin askeri ataşelerinin bağışladığı anı plakaları sergileniyordu.

Şehitler duvarının önüne kurulmuş sergiye bakıldığında her şey o kadar basitti ki. Saddam Hüseyin'in hayatı, Baas tacını taktığı döneme dek (suikast tertipçisi, gerilla savaşçısı ve lider) fotoğraflarla anlatılıyordu. Tikrit'in Avca köyünde, 1937'de doğduğu kerpiç evin fotoğrafı duruyordu bir yanda. Diğer yanda, günün birinde Arap Baas Sosyalist Partisi'nin başına geçecek olan, sekiz yaşında, çatık kaşlı bir çocuk. Grenli bir fotoğraftan, bir yük vagonunun basamaklarında oturmuş okul çağındaki Saddam Hüseyin'in genç fakat ürpertici şekilde tanıdık yüz hatları yansıyordu. Saddam Hüseyin'in Raşid Caddesi'nde öldürmeye çalıştığı diktatörün, yani Abdülkerim Kasım'ın kurşun delikleriyle kaplı limuzininin fotoğrafları da eksik değildi. Bazı resimler Saddam'ı, Mısır'daki sürgünlüğü sırasında, piramitlerin önünde kız öğrencilerle birlikte poz verirken gösteriyordu. Karısı Sacide, bir düğün fotoğrafında gülümsüyordu. Çekiçler ve keskiler arkasındaki duvara binlerce ismi kazırken, Saddam kameralara mutlulukla gülümsüyordu. Pek az devlet başkanı, bizzat ölüme gönderdikleriyle böylesine içli dışlı olurdu. Onlar "Saddam'ın Kadısiye Şehitleri'ydi. İyelik ekine dikkat edin – onlar kişisel mülküydü. Fakat bu küçük sergiye dikkatli bakıldığında, şaşırtıcı ipuçları da göze çarpıyordu. Baas yetkililerinin ve Saddam'ın evlerinin (içlerini değil, çelik duvarlı dış cephelerini gösteren) fotoğrafları, tahkim edilmiş kapılar, nöbetçi kulübeleri ve demir parmaklıklardan geçilmiyordu. Ya ortada çürümüş bir iktidar vardı ya da bu iktidar yüksek duvarları pek seviyordu. Büyük salonun dışında kör edici bir güneş ışığı vardı. Ancak birkaç saniye sonra, sağa doğru, devasa bir alanın binlerce mermer levha ile dolu olduğunu fark ettim; hepsi taş ustalarının üzerlerine ölümü işlemesini bekliyordu.

Bununla birlikte savaş boyunca, Bağdat'ın batısındaki tozlu Felluce kentinde daha az aleni fakat daha ciddi bir askeri anıt da vardı. Irak ordusu, buradaki bir dizi soğuk hava deposunda, aynı anda iki bin cesedin saklanabildiği dünyanın en büyük morglarından birini kurmuştu. Savaşta yakınlarını kaybeden Iraklı aileler, bu kasvetli, sıcak kente gelip oğullarını, eşlerini ve babalarını teşhis ediyorlardı. Fakat bazen bu dev morg bile yetkililerin kan banyosuyla başa çıkabilmesine yetmiyordu. 1985 baharında Hüveyza bataklıklarında yaşanan katliamdan sonra Felluce'ye taşınması gereken o kadar çok ceset vardı ki, hükümet Bağdat'taki bütün taksi şoförlerinin ehliyetlerine el koyup, güneydeki Basra'ya gitmelerini ve oradan bir askerin cesedini getirmelerini emretmişti. Şoför ancak soğuk dava deposuna cesedi teslim ettiğinde ehliyetini geri alabiliyordu. Ona rağmen binlerce ceset bataklık çamuruyla kaplı halde Basra'da kalmıştı; bunun üzerine akrabaların, savaş alanında yatan yakınlarını teşhis edebilmeleri için cepheye taşınması yoluna başvurulmuştu. Bazıları o baharda bataklıklarda 8 bin Iraklının öldüğünü söylüyordu, bazıları sayıyı 14 bin olarak veriyordu. Tam 47 bin askerin can verdiğini söyleyenler de vardı.

Ben her zaman eski savaş bölgelerine dönerim ve eski askerlerle konuşurum. Kuzey İrlanda, Bosna, Sırbistan, Cezayir, Güney Lübnan, Kuveyt ve işgal sonrası Bağdat'ta yaptım bunu. Sanırım tanık olduklarımı anlamaya, onları ben hayatta kalmaya çalışırken var olmayan bir bağlama yerleştirmeye, o kâbusları (kısa süreliğine de olsa) paylaştığım insanlarla konuşmaya çalışıyorum. Sanırım kaleydeskopun dönüşünü durdurmak istiyorum, hafızanın nihai, telafi edilemez tarzda yansıyan gevşek örgülerini görmek istiyorum. Bütün mesele de bu değil mi zaten! Bazen,

bu kitabı yazarken, kaleydeskopun içinde hareket eden cam parçalarını duyuyorum, dizüstü bilgisayarımın sabit diskinden gelen ses gibi, ben yazarken o da uygulamaları ve programları arıyor, bir sonuca, berrak bir hafızanın net ekranına varmaya çalışıyor.

Beyrut'ta, lebi derya balkonumda oturabilir ve İranlıların (trene binmeyi tercih etmediğimizde) bizi bir Hercules C-130'un içinde nasıl savaşa götürdüklerini, Ahvaz veya Dezful'un sıcak karanlığına yaptığımız yolculuğu tüm sarihliğiyle hatırlayabilirim; biz gazeteciler, terleyerek, defterlerimiz, kameralarımız dizlerimizde, Irak hava kuvvetlerinin zifiri karanlıkta gürüldeyen motorun sesini duymaması için dua ederek, koltuklarımıza gömülmüşüz. Çöldeki hava üssüne uçuyoruz, petrol yalımlarını görüyoruz (mor şafakta, yenilemez, kanser yapan bir çikolata misali, kalın ve karanlığı yırtan alevler) ve Sommevari topların muazzam gümbürtüsünü duyarken, önümüzdeki otuz altı saatin nasıl geçeceğini korkuyla düşünüyoruz. Yeraltı sığınağında bir gece, yerden toz kalkıyor; sonra başlarımızın üzerinde parçalanan top mermileri eşliğinde cephe hatlarına gidiş, yol kenarlarında kokan cesetler, genç adamlar, başlarında miğfer yok, ellerinde Kuran var.

Savaşın bitişinden yedi yıl sonra, savaş alanlarına gitmek haliyle daha kolaydı. 1995'te bir yaz sabahı, Mehrabad Havaalanı'ndan, Ahvaz'a giden IR417 sefer sayılı bir İran Air uçağına aktarma yaptım, Airbus'ta (evet bu da bir A300'dü), İslami Rehberlik Bakanlığı'ndan kılavuzum yanımda horlarken reçelli sıcak çörekler yedim; bir saat sonra rafinerilerin üzerinde bütan gazı alevleri yükselirken, hepimizin yıllarımızı harcadığımız o çöllere gitmek üzere Gulamrıza'nın Peugeot taksisine binmekteydim. Sabahın yedisinde beyaz bir yumruya benzeyen güneşin altında ilk kum siperlerinden geçerken, Gulamrıza tozun gri yoğunluğunu işaret etti ve, "Bam bam! *Cenk*," dedi.

Cenk, elbette savaş anlamına geliyordu ve 'bam bam', olanca basit, klişe niteliğine rağmen, duyma yetimin bir kısmını alıp götüren Irak toplarının, on beş yıl önce çölün batı tarafından gelen seslerini yeterince doğru şekilde ifade ediyordu. Gulamrıza Peugeot'yu ufka doğru sürerken, kulaklarım çok geride kalmış o bombardımanın sesiyle çınlıyordu, sanki toplar, bu derbeder ölüm tarlalarına hâlâ ateş kusuyordu. Çölün rengi yükselen güneşin altında griden boza dönerken, iki yanımızda siperler ve tank mevzileri kilometrelerce uzanıyordu; bazıları köylüler tarafından mısır tarlaları için rüzgarkırana dönüştürülmüş, diğerlerine on beş yıldır hiç dokunulmamıştı; uzun süre önce imha olmuş Irak ve İran tanklarının kumu yaran palet izleri hâlâ duruyordu. Sıcaklık gölgede 40 dereceyi aşmıştı bile; yüzümden ter fışkırıyordu. İslami Rehberlik Bakanlığı'nın elemanı arabanın arkasında uyuyakalmıştı.

Belki bir milyon insan ölmüştü burada ve kuzeydeki karlı Türk sınırına 900 kilometre uzanan savaş hattında; 1914-18 arasındaki Batı Cephesi'nin iki katı uzunluğundaydı ve uğruna verilen savaş neredeyse iki kat fazla sürmüştü. Bütün bir İranlı ve Iraklı kuşağı, bu hat üzerinde, hayatta kalanların ve ölenlerin ailelerinin adlarını, en az Ypres, Verdun, Hill 60, Vimy Ridge ve Beaumont Hamel kadar acıyla andığı köylerde ölüme yürümüştü. O cefa yerlerinin isimlerine ben de neredeyse onlar kadar aşinaydım: Kirman ve Şalemçe, Pençvin ve Hürremşehr, Abadan ve Fatih, Ahvaz ve Fao ve Balık Gölü Muharebesi. En fazla acıyı İranlılar çekmişti. Haberlerimde, İranlı savaşçıların metaneti karşısında afallamış bir halde, onların arasından savaşı ve savaşın acısını yazacak Owen'lar ve Sassoon'lar[1] çıkıp çıkmayacağını sorardım.

Fakat (belki fazla yabancı alerjileri olduğu, inançları farklı olduğu, Batı'ya, hattâ siperlerini ziyaret etmek için hayatını riske atan biz gazetecilere düşmanlık besledikleri için), İranlıların motivasyonunu veya bu kan banyosunun zihinlerinde ne gibi izler bıraktığını anlamak yö-

1 Wilfried Edward Salter Owen (1893-1918); Siegfried Loraine Sassoon (1886-1967). Birinci Dünya Savaşı'nı anlatan ve savaş karşıtı şiirleriyle tanınan İngiliz şairleri. –*çn*

nünde hiçbir zaman hakiki bir çaba harcamadık. Hattâ bugün olanları unutup gittik. İranlılar ise unutmadı, unutmuyor. Birinci Dünya Savaşı'ndaki birçok asker gibi, evlerine vücutları ve ruhları hasarlı halde mi döndüler, inançlarını kanla yıkanan çöllerde bırakıp mı döndüler? Devrim Muhafızları Birliği'nden kıdemli bir subaya bu soruyu sordum. Tahran'da akşam yemeği yerken, savaşın en kötü anının ne olduğunu sordum ona. "18 Temmuz 1988," diye yanıtladı hiç bekletmeden. "Yani savaşı sona erdiren BM kararını kabul ettiğimiz, İmam'ın zehir içip ateşkesi kabul etmek zorunda olduğunu açıkladığı gün. O sırada iki buçuk tonluk bir kamyonu Şalemçe cephesine doğru sürüyordum ve radyodan haberi duyunca kulaklarıma inanamadım. Çöle kırdım direksiyonu, arabayı durdurdum ve kumun üzerine, güneşin altına öylece sırtüstü uzandım. Ve Allah'a niye orada olduğumu sordum. Bu hayatımın en kötü günüydü."

Gulamrıza'nın arabası güneye doğru hızla ilerliyordu; sıcaklık artıyordu. Paslanan Irak zırhlıları ve kamyonlarının ufku kapladığı büyük bir alanı, ancak kilometrelerce yol aldıktan sonra arkamızda bıraktık. Bu muazzam savaş parkında bir İran nöbetçi kulübesi vardı, Irak tankları ve dümdüz olmuş araçlardan oluşan bu müzeye, Norman Schwarzkopf'un 1991'de aynı orduya karşı giriştiği saçma taarruz sonrasında da tanık olacaktık. Sağ tarafta büyük bir yanmış tren vardı; vagonları, Ahvaz-Hürremşehr demiryolunun hemen ötesinde yan yatmıştı. Iraklılar İran'ın bu parçasına tekrar tekrar geçmişti; yolun biraz uzağında binlerce siper ve makineli tüfek mevzisi sıralanıyordu, çöl savaşının geride bıraktığı her yıl yenileri eklenmişti. Aydan bir teleskopla baktığınızda bu savunma ağını görebilirdiniz. Karun Nehri'nin kahverengi sularını aştık; buraya son gelişimde, sıcak akıntıların üzerinde cesetler yüzüyordu. Sıcaklık 50 dereceydi; o sıcakta çarpışıyorlardı, o kavurucu rüzgarların altında ölüyorlardı, cesetlerin çürümeye başlaması üç saati bile bulmuyordu. Bu yüzden Iraklıları toplu mezarlara gömüyorlar, İranlıları ise aynı gün evlerine yolluyorlardı.

İranlıların yazdığı şiirler (köylü Besiç gönüllüleri, Pasdaran ve cepheye gönderilen sanatçılar, binlerce savaş şiiri yazmıştı), Owen veya Sassoon'un şiirlerine benzemiyordu pek. Tahran kitapçılarındaki ciltler dolusu savaş dizelerinde eski askerler, onları yalnız bırakmayan Tanrı'ya şükrediyorlardı. Tahran Üniversitesi yakınlarındaki dükkânları dolaşıp o kalın kitaplara göz gezdirirken, Brooke ve W. N. Hodgson'un hayaletlerine rastladım. Sözgelimi İranlı şair Muhammed Rıza Abdül-Melikyan'ın, 12 yaşındaki çocukların Irak savunmasının dikenli tellerine karşı intihar görevine gönderildiği Ahvaz-Hürremşehr cephesinde yazdığı 'Eve Mektup' adlı kitabından şu dizeler:

> Bizim olduğumuz bu cephede,
> Dört yanımız feda armağanlarıyla dolu,
> Onların gücü Karun'un dalgalarından büyük,
> Tam burada, mayın tarlalarını aşan
> Çocuklara ve ihtiyarlara hayran olabilirsin.
> Görülecek her şey burada.

Bu dizelerde korkutucu bir şey vardı: Sadece çocuk şahadetinin dehşet verici görüntüsü değil, Batılı gözlerime erginliğin ve gelişmenin bir tür donduruluşu gibi görünen bir şeydi bu. Evet, Hodgson da şunları yazmıştı:

> Mayının oğulları, savaş trampetlerinin
> Çağrısıyla heyecanlandığınızı duyuyorum
> ... Kayıp ve başarısızlıktan, acı ve ölümden
> Şikâyet etmeden saf tutuyorsunuz.

Fakat 1916'da bizim şairlerimiz, savaşın iğrençliğini idrak etmişti. Dizelerini savaştan yıllar sonra yazan Abdül-Melikyan ise inancını kaybetmemişti. Bunun nedeni ülkesini savunmak için savaşması mıydı, yoksa İslamın bir inananın şüphe duymasına izin vermemesi miydi? Veya İran'da şiirin kutsal bir şey olarak, kışkırtmayı değil, ruhani olmayı amaçlayan kelimeler olarak görülmesinden mi kaynaklanıyordu? Biz Batılılar şiirin bizi harekete geçirmesini bekleriz – basit vatanseverlik ve inanç, Sassoon veya Robert Graves için yeterli değildi. Onlar, Abdül-Melikyan'dan daha fazlasını söylememişler miydi? Ne de olsa, Saddam'ın 22 Eylül 1980'deki istilasını izleyen sekiz yıllık savaşta, hem Birinci Dünya Savaşı'nın en korkunç silahı, yani zehirli gaz hem de İkinci Dünya Savaşı'nın en dehşet verici saldırı silahı, yani füzeler kullanılmıştı.

Abdül-Melikyan'ın şiirindeki 'ergenliğin dondurulması' meselesi ve eski Britanyalı savaş şairlerinin eserlerine hakim olan savaşın iğrençliği temasına dair *Independent*'ta ilk yazdığımda, Britanyalı bir Müslümandan uzun ve meydan okuyan bir mektup aldım. İranlıların motivasyonunu ve metanetini idrak etmek istiyorsam, yedinci asırdaki Kerbela savaşının anlamını idrak etmeliydim:

> İranlıların (genel olarak), kanlı İran-Irak savaşına katılmadan *önce* savaşın dehşetinden haberdar olduklarını ve o dehşeti anladıklarını söylersem sanırım yanılmış olmam. Bütün Şiilerin, şahadetin gerçekliğini, Şii olmayan ortalama insanlardan çok daha iyi bildiği kanısındayım. Okulda Britanyalı arkadaşlarıma Kerbela trajedisini izah etmeye çalıştığımı ve onların verdiği tepki karşısında şaşkınlığa uğradığımı hatırlıyorum. Ben, bebek Ali Asgar'ı boynunda bir okla, Abbas'ı kolları kesilmiş halde ve Hüseyin'i her cesedin başında gözyaşı dökerken ve onları çadırlara taşırken gözümde canlandırmıştım... İmam Hüseyin'in ailesine mensup bayanların gelen ölüm haberlerinin ardından pazaryerine akın etmesini ve muktedirlere ilenmesini hayal etmiştim. Ben bu tarihle büyümüştüm; bu tarih benim bir parçamdı ve hâlâ da öyle. Velhasıl Şiilerin büyük çoğunluğu, değerleri için savaşmanın bedelinin ne olabileceğini gayet iyi bilir...

Gulamrıza'nın arabası çöl yolunun eriyen asfaltı üzerinde hırlayarak ilerlerken, bakanlık görevlisi omzuma dokunup, "Sağına bak," diye bağırdı. Gulamrıza arabayı yavaşlattı, sıcaklık dayanılmazdı, açık pencerelerden içeriye doğru adeta bir kaynak makinesi çalışıyordu. Yolun kenarında bir demiryolu hattı vardı, fakat onun da ötesinde yenilmiş bir ordunun kalıntısı göze çarpıyordu: yanmış Irak tankları ve zırhlı personel taşıyıcıları, parçalanıp açılmış namlular, tank taretlerinin tepesinde tozlu makineli tüfekler... Saddam'ın canavarları, çölde çürümeye devam ediyordu. Demiryolunu ve bir bataklığı geçtik (bakanlık görevlisi, dizlerine kadar bataklığa girerek yürüdü) ve kendimizi büyük bir savaşın enkazının ortasında bulduk. Bu araçların birçoğu çöle yönelmiş ve korkuya kapılmış sürücüleri tarafından kuma saplanmışlardı; çelik paletleri taşların ve beton siperlerin üzerinde darmadağın olmuş halde duruyordu. İç tarafları atılan el bombalarıyla cehenneme dönmüştü.

Bir T-62 tankına tırmandım, kapağını güç bela açtım ve kendimi içeri bıraktım. Topun arka kısmı patlamayla kopmuş, sürücünün koltuğu erimişti. Topçunun yanmış, klostrofobik bölmesinde milyonlarca küçük sinek uçuşuyordu. Tekrar tankın üzerine çıkıp fotoğraf çekmeye başladım. Fakat birden, kameranın objektifinden hiç renk yansımadığını fark ettim. Kamerayı indirdim, bir de kendi gözlerimle baktım, hayır, hiç renk yoktu. Güneş, çölün mutlak beyazlığı, görüş alanımdaki bütün renkleri emmiş, Saddam'ın zırhlılarını tek renkli, donuk bir resme dönüştürmüştü. İslami Rehberlik görevlisi, benden ziyade kendisiyle söyleşiyordu, fakat anlayabilmem için İngilizce konuşuyordu: "Düşün ki adam buraya geldi, Saddam, bizim topraklarımıza, saldırganlığı bir düşün, yanına kâr kalacağını düşündü... Onunla savaşmak zorunda kalmamızı nasıl olur da anlayamazsınız?"

Anayolun diğer tarafında Rus yapımı bir kamyonun iskeleti gözüme çarptı ve oraya yöneldim. Sadece şoför mahallinin ön kısmı kalmıştı; binlerce şarapnel parçasıyla delik deşik olmuş ve gri tozla kaplanmıştı. Onun arkasında, çöl zemininde, uzun zaman önceki bir patlamayla darmadağın olmuş cephane kutularıyla dolu kocaman bir krater vardı; binlerce ağır makineli mermisi, tuhaf şekillerde eğilip bükülmüştü – bir cephane kamyonuydu bu ve tam isabet almıştı. Kraterin ağzında beyaz toz benekleri göze çarpıyordu, belki de insan kemikleriydi bunlar. Bakanlık görevlisi ise kraterin az ötesinde kumun üzerinde oturuyordu, yorulmuştu.

Çöle doğru yürüdük. Üzerinde kurşun deliği olan bir İran miğferi bulduk, onlarca postal, biri topuk kısmından parçalanmıştı. Çöple dolu top mermisi çukurları vardı, dikenli teller, bir mevzisinin arkasında, zemini tahta mühimmat kutularıyla kaplı bir siper sırası, patlayıp dökülmüş kum torbaları. İşte buralarda bir yerde İranlı şair Ali Babçuhi tuhaf şekilde canlı bir şiir yazmıştı; çölde, karşısında zuhur eden Naçlistanlı (İran'ın tahıl ambarı olan bir güney eyaleti) ihtiyar bir adamla ilgili bir rüyaydı bu:

Hey, şuraya bak!
Kör gözlerimle görebiliyorum onu.
Sen de görüyor musun?
Naçlistan kıyılarından yaşlı Şir Muhammed o
Tüfeğinin üzerinde güneş parıltısı.
... Onu kör gözlerimle gördüm.
Ve yaşlı Şir Muhammed bana dedi ki:
'Toprağımın her tarafına
Buğday ve arpa yerine
Tüfeğimi ekmeye geldim.'

Birkaç gün önce, Tahran'da üniversite öğrencileriyle savaş hakkında konuşmuştum. On dört genç erkek, üç genç kadın, bir felsefe seminerine katılıyorlardı. Erkeklerden yarısı sekiz yıllık savaşta yer almıştı, kadınlardan biri orduda hemşirelik yapmıştı. Eski Besiç gönüllüleri, askerler ve Devrim Muhafızları, Amerikalı bir sosyoloğun yazdığı kazık bir makaleyi analiz etmeye çalışıyorlardı. Ardından savaşın kendileri için ne anlama geldiğini ve benim bunu neden anlamadığımı açıklamaya çalıştılar.

Şucai Ahmedvandi sakallı, otuz yaşlarında gösteren biriydi, fakat daha genç olmalıydı; 1984'te Irak sınırına, Bağdat'ın 170 kilometre doğusundaki Mehran cephesine gönderildiğinde sadece 18 yaşındaydı. Yavaşça konuşuyor, kelimelerini sonsuz bir dikkatle seçiyordu: "Savaşa katılmam, İslam devrimimizin doğasının da bir yansımasıdır. Bunun temelinde dinin yeni bir yorumu vardı; savaşa katılmak kutsal bir görevdi. Peygambervari bir devlet adamı vardı başımızda, bu yüzden savaşı da öyle algılıyorduk. Ezici kararlılığımızın sebebi de buydu. Savaş, ait olduğumuz dinin ayrılamaz bir parçasıydı. Açıklanması mümkün olmayan birçok olaya tanık oldum. Kendime gerçek olup olmadıklarını soruyordum. Beni sarsan olağanüstü sahneler gördüm."

Sözlerinin burasında Ahmedvandi gözlerini benden çevirip yere bakarak konuşmaya başladı:

1984'te düzenlediğimiz 'Şafak 5' harekatının başıydı. Mehran bölgesindeydik ve birkaç askerle birlikte küçük bir tepenin üzerinde oturuyordum. Bizimle birlikte oturan otuz-otuz beş yaşlarında bir adam vardı. Ve aniden başı öne düşüverdi. Ne olduğunu bilmiyorduk hiçbirimiz. Derken kolundan ve sonra başından akan kanı gördük. Bir kurşun başına isabet etmişti. Ve o anda, yavaşça döndü, vurulduğunu biliyordu, elini cebine soktu, bir Kuran çıkardı ve ona bakmaya başladı.

> Bu arada kolundan aşağı oluk oluk kan akıyordu. Üçümüz orada öylece, afallamış halde baktık ona (bir şey yapamıyorduk), adam ölmek üzereydi, son nefesini vermesine birkaç saniye vardı ve Kuran'ını çıkarıp okumaya çalışıyordu. Bütün hayatım boyunca o görüntüyü, onun inancının gücünü asla unutmayacağım.

Uzun bir sessizlik oldu ve sonra kadınlardan, odanın en ucunda, siyah çarşafıyla oturan biri konuştu: "Genel olarak savaşta yaptıklarımızdan büyük bir gurur duyuyoruz. Ülkemiz İran egemenliğini kanıtladı. İnsanların diğer büyük savaşlardan sonra evlerine nasıl döndüklerini biliyoruz. Bu konuyla ilgili okumalar yaptım, sözgelimi Hemingway. Fakat savaş sırasında İran'da bunlar yaşanmadı. Bizim savaşımızdaki erdemin ve ahlakın önemini anlamalısınız; erdem ve ahlak yiyecekten daha iyiydi. Siz ölümlerin ve kayıpların önemli olduğunu düşünüyorsunuz (bilgisayarlarınızda buna dair istatistikler tutuyorsunuz), fakat benim izlenimim o ki, burada insanlar hayatlarının maddi değerine dönüp bakmaksızın öldüler. Önemli olan İslama duydukları inançtı."

Savaşta tam olarak kaç askerin öldüğünü belki hiç bilemeyeceğiz (Iraklılar da buna dair net rakamlar vermedi), fakat 1980-88 arasında Devrim Muhafızları'nın sorumluluğunu yürüten yetkiliyle konuştuğumda, ısrarla İran'ın kayıplarının 500 binin çok altında olduğunu söyledi. 1995 yılına gelindiğinde, savaş gazileri ve şehit yakınları için kurulan milyonlarca dolarlık bir vakfı idare etmekte olan Muhsin Refikdost, 220 bin İranlının öldüğünü, 400 bininin de yaralandığını iddia ediyordu. "Iraklıların kaybının 500 bin olduğunu sanıyoruz. Ne kadar yaralıları olduğunu bilmiyoruz. Savaşta ölenlere ilave olarak, savaştan önceki yıl İslam devriminde de 70 bin insanımızı kaybettik."

Bugün bile rakamları sürekli olarak yukarı doğru revize etmek zorunda kalıyorlar. Savaşın sona erdiği 1988'den sonra Irak sınırında en az 27 bin Iraklı askerin cesedi bulundu. Temmuz 1997'de (ateşkesten dokuz yıl sonra) İran, kalıntıları kısa süre önce sınırda bulunan 2 bin asker için toplu cenaze törenleri düzenliyordu. Dört yüzü için Tahran'da Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin de katıldığı bir tören yapıldı, 1600'ünün naaşı ise ülkenin dört bir köşesindeki 22 ayrı kentte düzenlenen törenlerle toprağa verildi. Bu askerlerin birçoğu savaşın ilk günlerinde, Irak ordusu Hürremşehr'e girip Abadan'a saldırdığı sırada ölmüştü. İşte bu yüzden İranlılar, iki yıl sonra tekrar ele geçirmeden önce Hürremşehr'i *Huninşehr* (Kan Şehri) olarak andılar.

İşgalcileri püskürtmeye çalışan İranlı askerler arasında Müçteba Safevi de vardı. Tahran'da bir taksinin arka koltuğunda, bindiğimiz araç başkentin trafikle felç olmuş, duman kaplı sokaklarında sıkışmışken anlattı hikâyesini:

> Abadan'ın yaklaşık 30 kilometre dışında esir alındım. Gece vakti kuşatılmıştık. Hiç şansımız yoktu. Irak'a, Saddam Hüseyin'in memleketi Tikrit'teki büyük bir esir kampına götürdüler bizi. İlk yıllarımız çok zor geçti. Bazılarımızı öldürdüler, işkenceden geçirdiler. Kızılhaç ziyaretimize geldiğinde bir yıldır oradaydık, isimlerimizi aldılar, bize kitaplar bıraktılar. Genç olanlarımız yaşlılardan daha güçlüydü. Sanırım genç olanlar, önlerinde daha yaşanacak bir hayat olduğunu düşünüyorlardı. Fakat kamptaki iki arkadaşımız kendisini öldürdü; daha fazla dayanamadılar. Bilirsiniz, eğer esirsen çok çok güçlü olmak zorundasın. O kampta kendime dair çok şey öğrendim, ne kadar güçlü olabildiğimi gördüm. Kızılhaç'ın bana evden getirdiği mektuplar bir yıl öncesine aitti. Ben de eve yazdım ve annem o mektupları saklıyor, fakat şimdi onları okumak istemiyorum. Okursam o korkunç günleri hatırlayacağım.

Müçteba'ya ne zaman bırakıldığını sordum. Savaş sona erdikten sonra, 1989'da bırakılmıştı. Esir kampında on yıl, yani İkinci Dünya Savaşı'ndaki Britanyalı savaş esirlerinden çok daha

fazla süre kalmıştı. Safevi ile tanıştığımız 1995 yılında, İran hâlâ 15 bin askerinin, on beş yıldır Irak'ın elinde olduğunu iddia etmekteydi.

Gulamnza Hürremşehr'e vardığında, hâlâ kentin dört bir köşesini kaplayan yıkıntılara bakıp başını salladı. Uğruna iki yıl savaşılan, altı yıl da Irak bombardımanlarına maruz kalan kentteki tuğla apartmanlar ve fabrikalar, bitmek bilmez Irak saldırıları altında toza dönmüştü. İran'ın (Irak'ın değil) Stalingrad'ıydı burası. Kent merkezinde, ters dönmüş, yanmış kargo gemileriyle dolu bir su kanalının kıyısında, mavi çinileri hâlâ onarılmakta olan bir caminin yanında, kentin kurtuluşunun on üçüncü yılını anan fotoğrafların olduğu küçük bir müze vardı. "Bunları çeken fotoğrafçı, daha sonra savaşta şehit oldu," dedi rehber, sağ eliyle yerde duran bir cesedi göstererek.

Askerin balmumundan cesedi öyle inandırıcı yapılmıştı ki (siyah kanın aktığı sırtı, kuma gömülü yüzü, saçlarının büyük kısmını örten miğferi), bir an için İranlıların gerçekten bir asker cesedini sakladığını sandım. İçindeki 'şehidiyle' birlikte kum havuzunun yanında Ayetullah Humeyni'nin büyük bir portresi duruyordu. Üzerinde de Ayetullah'ın şu sözü vardı: "Şahadet İnsan Hayatının En Yüksek Noktasıdır." Fotoğraflardan devrilmiş ağaçlar, yıkılmış tren istasyonları, yerle bir olmuş camiler, dümdüz edilmiş evler ve sokaklarda yatan cesetler yansıyordu.

Savaşta çarpışmış bir başka şair, Irak işgali altındaki Hürremşehr'de yaşanan dehşet duygusunu yakalamıştı. Perviz Habib Ebadi, isyanını tasvir etmek için İran'ın geleneksel aşk (muma vurgun pervane) sembollerini ve Hazreti Muhammed'in sadık dostu Ebu Zahir'in öfkesini kullanıyordu:

> Dostum, ne kadar yalnızız,
> Bizim olan bu kentin uzağında,
> Mum eriyip bitti, pervane ateşle tükendi
> Her yerde, her sokakta, sadece küller, moloz, kan görüyorum
> Bir baş var burada, uzun, kanla kaplı saçıyla,
> Onu tarayacak tek bir el yok.
> O baş gövdesinin üzerine tekrar konulana dek,
> Giysilerimi kefen olarak giyiyorum, Ebu Zahir gibi haykırıyorum
> Bütün düşmanlarımın kalbine korku salmak için.

Fakat Hürremşehr'i kurtaran bir adam ölmek istememişti. Abadan'da bir restoranda oturuyorduk birlikte, ağzını açmış, gürültüyle şapırdatarak balık ve patatesini yiyordu. "Orduda deniz kuvvetlerinde hizmet verdim ve kurtuluş zamanı biz de geldik. Çok fazla ceset görmedim. Biliyorsun, Iraklıların büyük çoğunluğu teslim oldu, 20 bini birden, düşünebiliyor musun? Hepsi ellerini kaldırmıştı, işte böyle." Ve restoranda, yemek yiyen diğer insanların şaşkın bakışları altında ellerini başına koydu. "Fakat daha o zaman, 1982'de savaşı bitirmemiz lazımdı. Saddam ateşkes önermişti, Suudiler yeniden imar için İran'a 70 milyar dolar teklif etmişti. O vakit durmuş olsaydık Saddam kendi halkı tarafından devrilecekti. Fakat İmam başka insanlara kulak verdi ve Saddam yok edilene dek savaşa devam etme, Necef, Kerbela ve Basra için savaşma kararı aldı. Büyük hataydı bu. O zaman savaştan kurtulmaya karar verdim ve Tahran'da bir iş buldum. Altı yıl boyu böyle devam ettim. Ve kazanamadık bile. Saddam Kuveyt işgalinden sonra sizinle yüzyüze kalınca kaybettiğimiz bütün toprağı geri aldık sadece."

Bu duyduğum nadir muhalif seslerden biriydi. Savaş sırasında, hatırlıyorum, yaşama karşı ölüm konuşurdu; savaş planlarını eleştirmeye kalkanlara mutlaka ağzının payı verilirdi. Devrim Muhafızları'nın bir iç yayını vardı. *İslam'ın Muhafızları* adlı bu dergide, şu tartışılmaz sloganın altında yeni ölen askerler için anmalar yayınlanıyordu: "Allah yolunda öldürülmüş olanları

ölüler sanma sakın. Bilakis Rableri katında diridirler."[1] Anmaların birinde Hüseyin Çair-Zerrin, Şattül Arap'ta şehit düşmeden kısa süre önce, bozuk bir Farsçayla, "İlk kez cepheye gönderildim – taarruzu duymuştum ve ben de katılmak istedim," diye yazıyordu. Fakat annesine yazdığı mektupta, sanki çoktan öbür dünyadan sesleniyordu: "Sevgili Annem, oğlun [dünyevi] esaretin, köleliğin ve ihanetin zincirlerini kırdı... Evet annecim, çocuğun İslamın esiri haline geldi ve sadakate, inanca ve hakikate ulaştı – elbette Allah kabul ederse."

Bu mektuplarda tekrarlanan inançtan ve (daha iyi bir dünyayı arzulama noktasındaki) kendine güvenden etkilenmemek mümkün değildi. Ebulhasan Es-Hak, öleceği için neredeyse mutluydu. Hayatını kaybetmeden hemen önce, "Şahadet herkesin layık olamayacağı bir mertebe," diye yazıyordu. "Şehit olmanın uzak bir ihtimal olduğunu düşünsem de, bu isteğimi yazıyorum – fakat her ne olursa olsun, genç bir adamın bu arzuyu duymasında utanılacak bir şey yok. Mahşer gününden korkmuyorum... şehitten ilk damla kan döküldüğünde, bütün günahları da silinir... Evet sevgili ailem, ölüm er geç hepimizi alacak, kimse bu dünyada ebediyen kalıcı değil, öyleyse bu altın fırsatı niye kullanmayalım?"

Hürremşehr şimdi tekrar inşa ediliyordu. Yeni okulların, iki yeni hastanenin, yeni fabrikaların ve apartmanların inşaatı her yanda devam ediyordu. Fakat liman hâlâ enkaz halindeydi, tahrip olmuş gemiler nehri kapatıyordu. Rıhtım tarafında, Barrow-in Furness'te kayıtlı *Race Fisher* adlı bir şilebin fotoğraflarını çekiyordum ki, siyah gömlekli iki polis yanımda bitti. Rehberlik Bakanlığı görevlisi beni kurtarmak için Gulamrıza'nın taksisinden fırladı. "Kameralı yabancılardan kuşkulanırlar," dedi yavaşça. "Bu kentteki insanlar fena darbe yedi."

Yeni hastanelerden birini gezdim; bir doktor, savaşı kendi hayatı açısından 'gerekli' bir olay olarak gördüğünü, savaşan herkes için de böyle olduğunu söyledi. "O zamanlar yirmi bir yaşındaydım ve bir arkadaşım vardı, Tebrizli Hüseyin Sadakat. Azeriydi, iyi bir arkadaştı, çok sadıktı. Ve bir gün bir taarruz sırasında başından vuruldu, isabet eden şeyin ne olduğunu bilmiyorum hâlâ ve üzerim onun beyin parçalarıyla kaplandı. Tam yanındaydım, anlıyor musun? İnanmak istemedim. Son söz falan yoktu, tek bir kelime edemedi. Sonra ben de 80 milimlik bir top mermisi parçasıyla omzumdan vuruldum. Bilincimi yarı yarıya yitirmiştim ve başta hiçbir şey hissetmedim, acı sonradan geldi." Yarasını bana göstermek için gömleğini kaldırdı. Zaten İran'ın her köşesinde erkekler bana hep kollarındaki, boyunlarındaki, bacaklarındaki yaraları gösterirdi. Savaşta çenesi parçalandığı için takma çeneyle konuşan, gaza maruz kaldığı için bir şey anlatırken durmadan öksüren adamlar tanıdım. Doktora bütün bunlara (bunca acıya, ızdıraba, fedakarlığa) değip değmediğini sorduğumda yüzü aydınlandı. "Elbette değer. Biz toprağımızı ve İslam mirasımızı savunduk. Ve çok kızgındık, düşmanımıza çok kızgındık."

Doğduğu kent bir gece saldırıya uğradığında Dezfullu şair Kayzer [Ghaysar] Eminpur'un hissettiği de tam buydu. Belki de bu öfke, kinle, hattâ kinizmle dolu şiirini bize diğerlerinden daha yakın kılıyor:

Bir savaş şiiri yazmak istiyorum
Fakat biliyorum ki mümkün değil
Bu soğuk kalemi bırakmalıyım
Ve daha keskin bir silah kullanmalıyım.
Savaş şiirleri top namlularıyla yazılmalı
Kelimeler mermiye dönmeli...
Burada hep kırmızı alarm var
Sirenler hiç susmuyor
Gece uykularını bitirmemiş cesetlerin üzerinde

1 Âli İmran Suresi, 169. –ç.n

Yarasa gibi ışıktan nefret eden jetler uçuyor
Karartma perdelerimizin arasından bombalıyor bizi
Yıldızlara bile güvenemiyoruz, casus olabilirler diye
Ay infilak ederse hiç şaşırmayacağız...

Bazen bu öfke duygusu siyasi bir hal alıyordu. Sözgelimi Yahya Fuzi (savaştayken yirmi dört, benimle konuştuğu sırada otuz bir yaşındaydı), Tahran Üniversitesi'ndeki o felsefe seminerinde şunları söylüyordu:

Savaş bize, özgürlüğe ve insan haklarına inandığını söyleyen Batılıların, savaşımız sırasında bu fikirleri bir kenara bırakmaya niye hazır olduğunu öğretti. Bu bizim için büyük bir dersti. Saddam bizi işgal ettiğinde sizden hiç ses çıkmadı; oysa on yıl sonra Saddam Kuveyt'i işgal edince yaygarayı basıverdiniz. O Kuveyt'e girdiğinde, insan hakları lafları hiç düşmedi ağzınızdan. Ancak o zaman Saddam'ın suçlarını ifşa ettiniz.

Gözlüklü bir öğrenci araya girdi:

1979 devrimimizde, Şah'a karşı hep bir ağızdan diktatörlüğü lanetleyen sloganlar atıyorduk. Fakat bu ulus inşa sürecini tamamlayan şey, Irak'la savaş oldu. Top ateşi altındaki tepelerin üzerinde, Belucistan'dan, Kürdistan'dan ve diğer eyaletlerden gelenler omuz omuza savaştı. Hepimiz o tepeyi savunmak zorundaydık. Ve savaştan dolayı çok sayıda mültecimiz vardı; Iraklıların yurtlarından ettiği Kuzistan halkı, Tahran ve Tebriz'e sığındı. Bu sayede halk arasında bir etkileşim, etnik bir kaynaşma yaşandı. Bu savaşta yalıtıldık, herkes bizi terk etti, böylece yalnız olmanın iyi olduğu sonucuna vardık ve yurttaşlığın, kardeşliğin ne demek olduğunu öğrendik, ilk kez bir bütün gibi hissettik kendimizi.

İran-Irak savaşının bir anlamda İslam devriminin tamamlanışı (en azından ayrılmaz bir parçası) olduğu fikriyatı yaygındı. Savaşın dışında kalmak için ellerinden geleni yapan orta sınıflar, kendilerini tarihten koparmışlardı. Kanada, ABD, Britanya veya Fransa vizelerini kullanan zengin çocukları, delilik saydıkları bu savaşa katılmak için hiçbir neden görmüyorlardı. "Savaş yıllarını Kanada'da geçirdim, olan biteni televizyondan izledim ve savaşta olmadığıma gayet memnundum," diyordu 29 yaşındaki bir genç, Tahran'daki bir partide. Kurduğu mantığa karşı çıkamazdım, fakat bu tavrın zenginleri, ülkenin devrimden bin pişman olan eski sahiplerini, İran üzerinde hak iddia etmekten mahrum bırakıp bırakmadığını da merak ediyordum. Savaş onları da izole etmişti, zira ülkelerini savunmayı reddetmişlerdi.

Fakat en güçlü konuşanlar, hayatta kalanlardan ziyade ölenlerdi. Tahran'ın güneyinde, Beheşt-i Zehra adlı bölgede, savaştan ceset torbalarının içinde dönen on binlerce İranlı, kendilerini savaşa gönderen ihtiyar adamın mezarının yakınında yatıyordu. Bugün de oraya, plastik torbaların içinde, birkaç kafatası veya iskelet halinde getirilen cesetler gömülüyor; zira İranlılar batı sınırı boyunca kazılar yapıp kayıplarının izini sürüyor. Yeni bulunan cesetler için hâlâ yeni mezarlar kazılıyor.

İsimsiz mezarlar bunlar, bizim dünya savaşında kaybettiklerimizin mezarları gibi; basit, birörnek mezar taşları, fakat mermer levhaların üzerinde resimler, fotoğraflar, bayraklar, hattâ bazen, ölümden dakikalar sonra, top mermileri hâlâ etraflarına yağarken silah arkadaşları tarafından çekilmiş resimler, kana bulanmış cesetlerin resimleri. Daha önce bunu Tahran'ın yukarısındaki Çesar Dağları'nda görmüştüm. Fakat karşımdaki mezarlık devasa boyutlarda, mezarlıkların *Rüzgar Gibi Geçti*'si, İran'ın ölüm kenti. Göğe kan kırmızısı su fışkırtan bir fıskiye

bile var, Saddam'ın Bağdat'taki denizkabuğunun ve beton anıtının tam zıddı, her ne kadar ikisi de kendi kavlince aynı kasvetli, korkutucu kutsallığı temsil etse de.

Namatallah Hassani de burada yatıyor. "Doğum 1 Ağustos 1960, şahadet 30 Ekim 1983, Pençvin... Askeri Akademi öğrencisi" diye yazıyor mezarın üzerinde ve dahası da var: "Sevginin karşısında kendini feda etmelisin – yani İmam Hüseyin'i takip etmelisin." Bir kumaş parçasına bir yüz çizilmiş, Hassani'yi küçük keçi sakalıyla gösteriyor. Ve Muhammed Nevruzbei: "Şahadet 1986, şehit düştüğü yer Şalemçe." Ve Besim Kerimi Koğani: "Doğum 1961, şahadet 22 Nisan 1986, şehit düştüğü yer Fakih."

Bu genç adamların birçoğu, ailelerine son mesajlarını ölmeden hemen önce yazmışlardı; süslü Humeyni methiyeleriyle başlayan ve ancak ailelerine yönelik şahsi temennilerle sona ererken insanlığını hatırlayan uzun ağdalı nutuklardı bunlar. "Kanımı İslam için feda etmekle görevimi yapmış olduğumu umuyorum," diye yazmış, 1963'te doğan, 17 Mart 1984'te, İran Kürdistanı'ndaki Piranşehr'de bir harekatta öldürülen Muhammed Sarıkhuni. Mektup şöyle devam ediyor:

> Babama ve anneme, kızkardeşlerime, erkek kardeşlerime, arkadaşlarıma en iyi dileklerimi ilet. Benden razı olduklarını umuyorum. Allah'dan sizi korumasını, affetmesini ve kutsamasını niyaz ediyorum. Karıma ise şunu söylemek istiyorum: çok kısa bir hayat yaşadım, bu doğru ve senin için niyet ettiğim her şeyi yapamadım. Fakat birlikte olduğumuz bu kısa zamanın senin için harika bir anı olmasını diliyorum. Çocuğuma iyi bak, çünkü o benim yadigârımdır – sen ve ailem ona baktığınızda beni hatırlayın.

Bu adamlar ölümden konuşuyor. 1983'te Maymak'ta öldürüldüğünde yirmi yaşında olan Hasan Cihan Parto, ebeveynlerine şunları yazmış: "Yüce gönüllü babama ve aileme, şehit olursam ağlamamalarını tavsiye ediyorum – üzülmeyin, çünkü sizin üzüntünüz ruhumu yaralar." Fakat ağlıyorlar; her Cuma öğlen vakti mezarlığa gelen aileler, ölmüş oğullarının, kocalarının ve erkek kardeşlerinin başucunda bir yandan dua ediyorlar, bir yandan yemeklerini yiyorlar ve ağlıyorlar.

Besiç gönüllüsü Mustafa Azadi, yeğeni Hacı Ali Cismani'nin öldürüldüğü haberini aldığında, Şalemçe'nin sıcak çölünde savaşıyordu. Mezarlıkta hurma ikram ediyor bana. "Devrim Muhafızları'na ilk katılanlardan biriydi ve şehit olana dek savaştı. Bir top mermisiyle vurulmuş. Haberi duyduğumda cephedeydim. Birbirimize çok yakındık, fakat cesedini görmem mümkün değildi. Şimdi ne mi düşünüyorum? Bütün bu şehitlerin omuzlarımıza inancımızı savunma sorumluluğu yüklediğini düşünüyorum."

Bu sözler biz Batılılara fazla anakronik geliyor, John McCrae'nin 'Flanders Tarlalarında' şiirini andırıyor. O şiirde şehitler, hayatta kalanları şöyle uyarıyordu: "Eğer biz ölenlere inancınızı yitirirseniz/Flanders Tarlaları'nda gelincikler büyür/Ama biz uyuyamayız." Bugün biz bu şehitokrasinin, yani ölülerin (yönetimin karşıtı olarak) diktatörlüğünün sonuna gelmiş durumdayız. Artık sorumluluktan ziyade kayıplarımızı düşünüyoruz. İkinci Dünya Savaşı'nda, Irak ve İran'daki 'rejim değişikliklerine' katılmış (1941'de Raşid Ali'nin devrilmesinin ardından Bağdat ve Basra'daki işgal güçlerinde görev yapmış) Robert Parry adlı eski bir asker, 2004'te bana yazdığı mektupta, ölen askerlerin 'ülkeleri için hayatlarını feda ettiği yalanına' dair şu gözlemlerde bulunuyordu:

> Bazı olağanüstü adamlar, intihar görevlerine gönüllü olup feda ettiler hayatlarını. Bazıları yoldaşlarını kurtarmak için öldü. Fakat onları teselli eden umut, büyük çoğunluğun savaştan sağ dönmesiydi. Ölüm onları, canlarını *vermeyi* isteyip istemediklerini sormaksızın aramızdan aldı.

1914-18 savaşında bir kuzenimi kaybettim. Daha çocukluktan yeni çıkmıştı, yarım yamalak eğitim almıştı, ön cephe hattına gönderildi. Oraya vardı ve dikkatsizce siperden başını çıkarıp ileriye baktı. Bir Alman keskin nişancı vurdu onu. Hamlet gibi, tercihte bulunacak zamanı olmadı.

Ölmek veya ölmemek. İşte bütün mesele bu.

Beheşt Zehra'ya giderken eski savaş esiri Müçteba Safevi'yi de yanımda götürmüştüm ve dua edenlere tercümanlık yapıyordu; söylediklerini yavaşça, bazen anlattıkları hikâyelerden son derece etkilenerek çeviriyordu. Bahrum Medani, Maut'ta öldürülen kuzeni Asker Tolertaleri'yi 'Allah âşığı' olarak niteliyordu. Muhammed Yunusyan oğlu Said'i, ölümünden daha on gün önce görmüştü: "Evde konuşuyorduk. Ve annesi ona, cepheye niye geri döneceğini sordu. Oğlum ülkesini savunduğunu söyledi. Annesi ise, 'Ama burada bize daha çok faydan dokunabilir,' dedi. Bunun üzerine Said evde olmanın çok güzel olduğunu, fakat düşmanın topraklarımızı işgal ettiğini ve onları kovmamız gerektiğini söyledi. Ona hak verdim." Gri sakallı ihtiyar bir adam, on dokuz yaşındaki oğlu Hürmüz Alidadi'yi, on iki yıl önce Daşdabuz'daki bir mayın tarlasında kaybettiğini anlatıyordu. "Allah böyle istedi," diyordu. "Oğlumuz İslam ve ülkesi uğruna savaştığı için Allah'a şükrediyoruz."

Muhammed Taliblu oğlu Mecid'in, Pençvin'de çamura gömülü 'birkaç kemikten' oluşan kalıntılarını ancak 1994'te alabilmişti. "Hiçbir şey hissetmiyorum. İslamı ve ülkesini savunmak için gitti. 1985'ti ve yaralandığını duydum. Onunla birlikte cephede olan bir arkadaşı beni görmeye geldi ve, 'Mecid'in düştüğünü gördüm, fakat ölüp ölmediğini görmedim,' dedi. Iraklıların karşı taarruzu sırasında vurulmuştu. Tek bir kurşunla öldürülmüştü."

Muhammed Rıza Abdül-Melikyan, 'Cevap' adlı şiirinde, son elvedaları yazıyordu:

'Niye savaşıyorsun?' diye sordu oğlum.
Omzumda silahım, sırtımda çantam vardı,
Postallarımın bağcıklarını bağlıyordum.
Ve annem, elinde su ve ayna ve Kuran'la,
Ruhumu ısıtıyordu.
Ve oğlum tekrar sordu: 'Niye savaşıyorsun?'
Ve cevap verdim tüm kalbimle:
'Düşman senin ışığını hiçbir zaman alamasın diye.'

Savaş biteli yedi yıl olmuştu artık. İranlı diplomatlar Bağdat'ı ziyaret ediyordu. Devrimin savaştan dönen oğulları, karşılarında kahramanlara uygun bir ülke bulamadılar; şimdi Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yeni 'sivil toplum' İran'ındaki çürümüşlüğe ateş püskürüyorlardı. Göründüğü kadarıyla, yitirmek şöyle dursun, inançlarına daha da sarılarak dönmüşlerdi savaştan; zira bizi (iki dünya savaşının vahşetiyle korkmuş, Bosna'ya son müdahalemizde en küçük kayıplar karşısında ürkmüş, Irak'ta verdiğimiz kayıplarla donakalmıştık) dehşet, şok ve nefret duyguları içinde bırakması gereken bir uyuşturucuyla, şahadetle kendilerinden geçmişlerdi. Biz ölen gençlerimizin ve kaybettiklerimizin, genç hayatların yok olup gitmesinin yasını tutuyorduk. Sekiz yıllık Körfez savaşını yaşayan İranlılar ise bunu, sadece inancın kanıtı değil, devrimin tamamlanması mahiyetinde sevdiklerini iddia ediyorlardı.

Iraklı askerler için savaş lanet bir şey olarak kaldı. Haydar El-Safi ateşkesin ilan edildiği ân, bir subayın adamlarına, sevdiklerinin intikamını almak istiyorlarsa, bundan daha uygun bir zaman bulamayacaklarını söylediğini hatırlıyor. "Askerlerimizden biri İranlıların kaldığı esir kampına girdi. Bir erkek kardeşi öldürülmüştü. İranlılardan birini seçti. Ardından onu vuruverdi. Bunu yapan tek asker oydu," diye hatırlıyor, o gün bir grup İranlı esire bizzat gardiyanlık

yapan El-Safi ve devam ediyor: "Hepsi bir arada duruyordu ve içlerinden biri benden su istedi. Elbette su verdim ona. Fakat o yerden bir avuç toprak aldı, suya karıştırdı ve öyle içti. Şaşkınlıkla izliyordum. Bir süre sonra İranlı yürümeye başladı, gardiyanların yanından geçti, öylece gidiyordu adam. Arkasından koştum ve ne yaptığını sandığını sordum. İranlı şaşırarak baktı yüzüme. 'Ne?' diye sordu. 'Beni hâlâ görebiliyor musun?'"

Fethi Davud Muvaffak, 1980'de sınırdaki ilk can kayıplarını görüntüleyen Iraklı kameraman, savaş ilerledikçe daha da dumur edici tecrübeler yaşamıştı. "Merkez cephesindeki karargahlara giderdik, 'Fakr muharebesi' derlerdi ve bize istikameti gösterirlerdi. Oradaki cepheye yollanırdık, kum torbalarının içinde bir delik bulur ve kamerayı oraya doğrulturduk. İki taraftan çok şehit gördüm. Ben Iraklıları da İranlıları da şehit addediyordum." Muvaffak Irak'ın elindeki esirleri de çekmişti ("Bazıları çok gençti, on dört-on beş yaşında, motosikletlere binip mayın tarlalarına dalmışlar ve orada esir alınmışlardı.") ve insanlığa inancını kısa süreliğine tazeleyen bir kahramanlığa tanık olmuştu: Iraklı bir asker, yaralı bir İranlıyı kurtarmak için ateş altında savaş alanını geçmiş, düşmanını kaldırıp sırtına almış ve güvenli bir şekilde Irak hatlarına taşımıştı. Fakat savaş her zaman böyle asil değildi, çok daha korkunç şeyler görecekti Muvaffak.

Basra dışında, Iraklı bir askeri istihbarat subayı İranlı bir esire bağırıyor, bir sonraki saldırının ne zaman başlayacağını söylemesini istiyordu. "İranlı konuşmadı. Subay, istediği bilgiyi vermezse onun kulağını keseceğini söyledi. Biz gazeteciler subayı durdurmak istedik, fakat kendi işimize bakmamızı söylediler. İranlı hâlâ susuyordu. Bunun üzerine Iraklı istihbarat elemanı esirin kulağını kesti. Ardından diğer bütün İranlı esirler konuşmaya başladı." Muvaffak şöyle devam ediyor hikâyesine:

> Cephede çalışırken günlük üç dinar alıyorduk (o zamanlar dokuz dolara tekabül ediyordu) ve cephe gerisindeki otelde yemek parasını kendimiz ödüyorduk. Yorgun argın dönüyor, başlıyorduk cintonik ve viski içmeye. Başka bir kameraman daha vardı, arkadaşımdı, Telal Fana. Öyle endişeliydi ki kahvaltılarda bir lokma girmiyordu boğazından; sadece Irak *arak*'ı içiyor ve ölecek gücü bulmak istiyordu. Körkütük sarhoş oluyordu, zira öleceğinden emin gittiği cephede ancak böyle dayanabiliyordu. Fakat hayatta kaldı. Çok sayıda asker de sarhoştu. Muhammere'de [Hürremşehr] kameramanlarımızdan biri, Abdül-Zahire elinden yaralanmış, bir parmağını kaybetmişti. Ekipten bir başkası, Abbas, göğsünden vurulmuştu. Abdül-Zahire, 1987'de, Kaladis'te, Cebel Bulga denen bir tepede çekim yaparken öldürüldü. Abbas 1988'de, Fao'daki son muharebede öldü.

Şalemçe Muharebesi'nde Muvaffak Irak ve İran cephe hatları arasında, teslim olmak zorunda kalacak olan Iraklı askerlerle sıkışıp kalmıştı; top mermisi çukurlarında gizleniyor, bir yandan da sarhoş arkadaşı Telal'ı korumaya çalışıyordu. Bir helikoptere atlayıp, Basra dışında Irak ve İran birlikleri arasında adeta göğüs göğse yaşanan çatışmayı görüntülemeye gitmesi emredilmişti (emir doğrudan Saddam'dan gelmişti). Muvaffak o günü şöyle anlatıyor: "O kadar yakındılar ki, birbirlerini süngülerle öldürüyorlardı ve şehit olanların Iraklı mı İranlı mı olduğunu anlayamıyorduk. Saddam bana iki makara Arriflex [film] götürmemi emretmişti ve iki makarayı da bitirdim; sonradan Saddam beni 3 bin dolar ve bir saatle ödüllendirdi." 1987'de Irak ordusunun 603. Alayı'nda görevlendirilen Muvaffak, bir Irak zaferini görüntülemek için kendisini Kürdistan'da bir dağa tırmanırken bulmuştu. Fakat karanlıkta yolunu kaybetmiş ve bir ölüm tarlasının tam ortasına düşmüştü. "Çok sayıda ceset vardı, Iraklı mı İranlı mı oldukları belli değildi."

Muvaffak'ın kardeşi de 1985'te savaşta kaybolmuştu.

Ahmed yirmi dokuz yaşındaydı. Silah arkadaşlarından birinin karısı doğum yapmak üzereymiş. Bu yüzden arkadaşı yeni doğan bebeği görmek için Bağdat'a giderken, Ahmed onun görevine talip olmuş. 5 Mayıs 1985 günü, kardeşim cepheye giden bir mühimmat konvoyuna eskortluk yapıyormuş ve konvoy pusuya düşürülmüş. Bundan fazlasını öğrenemedik. Hemen cepheye gittim ve komutanı Yarbay Riyad'la görüştüm. Ne olduğunu bilmediğini söyledi. 'Akıbetinin ne olduğunu bilmiyorum,' dedi bana. Belki de bir patlama olmuştu. Hiçbir şey öğrenemedik. Belge yok. Teyit yok. Hiçbir şey. Savaş bittiğinde Bağdat'taydım. Havaya ateş açıldığını duydum. İnsanlar savaşın sona erdiğini söylüyorlardı. İçki içmeye gittim ben de, bira ve viski. İnsanların mutlu olduğunu, hayatta kaldığımızı düşündüm. Kardeşimi düşündüm sonra, esir düşmüşse günün birinde geri döneceğine dair umudumuz vardı. Yıllarca bekledik, fakat kimse gelmedi. Ne bir mektup ne başka bir şey. Evliydi, iki kızı bir oğlu vardı ve ailesi hâlâ döneceği günü bekliyor. Hâlâ ondan haber almayı bekliyorlar. Çünkü ortada ceset yok, nasıl öldüğüne dair ayrıntılı bilgi yok, savaş anıtına ismi bile konulmadı.

Muvaffak İran-Irak savaşından sağ çıkıp Irak'ın Kuveyt işgalini de görüntüleyecek ve ardından, yaptırımlar nedeniyle hayran olduğu Kodak filmlerini artık alamaz hale gelecekti (filmin verdiği görüntünün videoda asla bulunamayacağına inanıyor hâlâ). Yeniden inşa çalışmalarına dair bir belgesel çekerek avunacaktı. Ta ki ülkesine yönelik ABD-İngiltere işgalini görüntüleyen bir haber kameramanı olarak tekrar işe koyulduğu 2003 yılına dek. Ancak bugün bile, İran-Irak savaşında tanık olduğu dehşetin etkisini üzerinden atabilmiş değil. Özellikle iki çok acı olayı hatırlamadığı gün geçmiyor. Bunlardan birini 1987'de Kuzey Irak'taki Süleymaniye'de, Saddam ordusu Maut Dağı'nda ciddi bir yenilgi alırken yaşamış.

Dağın aşağısındaki yollarda inzibatlar vardı ve Saddam'dan acil emirler almışlardı: firar ederken yakalanan herkes kesin olarak öldürülecekti. Ne yazık ki üç asker yakalanmışlardı ve vurmak zorundaydılar. İzlemek zorunda değildim. Fakat bir tanıktım. Filme çekemedim. Yirmi ile yirmi altı yaşları arasındaydılar. Üçü de aynı şeyi anlatıyordu: 'Mevzilerimiz çöktü, komutanlarımızla beraber kaçtık.' Hepsi ağlıyordu. Yaşamak istiyorlardı. İdam edileceklerine inanamıyorlardı. İdam mangasında altı veya yedi asker vardı. Üçünün de elleri arkadan bağlanmıştı. Ağlıyor, terliyor ve feryat ediyorlardı. Öylece ağlarken vuruldular. Sonra idam mangasının komutanı yanlarına gidip birer tane de alınlarına sıktı. Buna 'merhamet kurşunu' diyorduk. Dayanamadım, kustum.

Evet, 'merhamet kurşunu', yani *coup de grâce*. Iraklılar nasıl da kolay öğreniyorlar bizden. Basra dışında bir başka genç asker firarla suçlanırken Muvaffak yine oradaydı:

Çok genç biriydi ve *Cumhuriyye* gazetesinin muhabiri onu kurtarmaya çalıştı. Komutana, 'Bu bir Irak vatandaşı, ölmemeli,' dedi. Komutan ise, 'Sen kendi işine bak, karışma,' diye yanıtladı. Ve o genç adam da aynı kadere yazıldı, idam mangasının karşısına çıkarıldı. Hayır, ağlamadı. Gözlerini bağladılar. Fakat idam edilmeden önce, dört çocuk babası olduğunu söyledi. Ve canının bağışlanması için yalvardı. 'Çocuklarıma ve karıma kim bakacak?' diye soruyordu. 'Ben Müslümanım. Lütfen Allah'tan korkun – Saddam aşkına, Allah aşkına yardım edin bana. Çocuklarım var. Ben muvazzaf değilim, yedeğim. Savaştan kaçmadım, birliğim yok oldu,' diyordu. Fakat komutan onu kendi elleriyle öldürdü, kafasına ve göğsüne ateş etti. Ardından bir sigara yaktı. Ve Halk Ordusu'nun diğer askerleri toplanıp el çırparak bağırdı: 'Çok yaşa Saddam.'

DOKUZ

'Ölüm Acısına Mahkum Edildi'

Ve sonra belleğim silinecek
Cephe hattında tomurcuklanan, patlayan bir mermi gibi,
Muhteşem, çiçek açan bir mimoza gibi

GUILLAUME APOLLINAIRE,
'Si je mourrais là-bas'
30 Ocak 1915, Nîmes

Küçük bir çocukken babam beni dizine oturtur ve parmağını alıp alnındaki çok küçük bir girintiye götürürdü. İnce, eski bir yaraydı bu. "Çinlinin bıçağı sapladığı yer burası işte," derdi. Ve bunu, Bill Fisk'in Birinci Dünya Savaşı'nda bir Çinliyle arasındaki sorunu nasıl çözdüğüne ve saldırıya uğradıktan sonra saldırganı revolveriyle nasıl öldürdüğüne dair tuhaf bir hikâye takip ederdi. "Babam bir Çinli öldürmüş," diye anlatırdım okuldaki arkadaşlarıma. Neden öldürdüğünü ise hiç izah edemedim.

Babamın 1914-18 savaşıyla ilginç bir ilişkisi vardı. Savaşa katıldığı kısa zaman dilimi hakkında nadiren konuşmak isterdi, fakat hayatı boyunca bu konuda yazılmış bütün kitapları okudu. Wilfred Owen'ın şiirlerini okurdu (o da babam gibi Birkenhead'de yaşamıştı) ve Batı Cephesi hakkındaki bütün resmi hikâyeleri hatmetti. Earl Haig hakkında yazılmış ilk eleştirel biyografiyi okurken ve bir zamanlar hürmetle andığı adamın bir yalancı olduğunu anladığında attığı dehşet çığlıklarını hâlâ hatırlarım. Seksenlerinin ortasında bir bakımevinde kanserle mücadele ederken ondan savaş anılarını anlatmasını istedim. "Hepsi kocaman, korkunç bir pislikti fellah," dedi sadece.

Babam beni daha beşiğimde görür görmez adımı 'fellah' koymuştu. P. C. Wren'in Fransız Lejyonu'nun destansı hikâyesini anlattığı *Beau Geste* kitabını yeni okumuştu. Kahramanlardan biri yaralanıp acıya hiç sesini çıkarmadan dayanınca, yoldaşı onu 'yiğit fellah' diye tebrik ediyordu. Arap köylülere de 'fellah' dendiğini hiç bilmeyen babam, bana böyle seslenmekten hiç bıkmadı; şu ironiye bakınız ki, oğlu ömrünün yarısını Arap dünyasında geçirecekti. Hakikaten de, Bill Fisk 1992'de doksan üç yaşında, ölümden korkmayan, fakat giderek öfkeli ve nemrut hale gelen bir ihtiyar olarak öldüğünde Beyrut'taydım. Annem Peggy'ye (ikinci karısıydı) çok düşkündü ve kimseye yalan söylemedi, kimseyi aldatmadı. Borçlarını hep tam zamanında öderdi. Yaklaşık otuz yıl boyu Kent'te, Maidstone Kasabası Hazinedarı olarak görev yaptı. Her

Pazar sabahı kalkar, Azizler Kilisesi'ne gitmek için annemin hazırlanmasını bekler, sofada bir aşağı bir yukarı volta atarken 23. İlahi'yi söylerdi. Bir vatanseverdi babam. Alman birliklerinin Güneydoğu İngiltere'yi işgal edecek gibi göründüğü 1940'ta, MI6'nın Kent'te bir direniş hücresi kurması isteğini hiç tereddütsüz kabul etmişti. Okulda babamın Alman birlikleri geçerken Maidstone doğu demiryolu köprüsünü havaya uçurma planlarını gösterir, sınıftaki bütün oğlanları kıskandırırdım. Naziler gelseydi, elbette Bill Fisk bir sabotajcı olarak kurşuna dizilirdi. Ottawalı Karsh'ın[1] Churchill'i başbakanlık konutunda BBC'den halka seslenirken gösteren unutulmaz fotoğrafı, yıllarca Maidstone'daki evimizin oturma odasında asılı durdu. Babam öldükten sonra Peggy o fotoğrafı nazikçe kaldırıp yerine Medway Nehri'ni tasvir eden zarif bir suluboya tablo astı.

Ne yazık ki Bill Fisk'in iki ayrı yüzü vardı. Anneme sadıktı sadık olmasına, fakat aynı zamanda bir zorbaydı. Haftalık ev giderlerini kontrol ederken, annem onun arkasında, her an fırça yeme korkusuyla beklerdi. Ve vatanseverliği çabucak ırkçılığa dönüşebiliyordu. Son yıllarında, beni gittikçe çileden çıkararak, siyah insanlara 'zenci' demeyi âdet edinmişti ve onunla tartışmaya kalktığımda bana da ağzına geleni söylerdi. "Ne cüretle bana nasıl konuşacağımı söylersin?" diye bağırırdı, Peggy kapının eşiğinde bize kaygıyla bakarken. "Zenci de siyah demek, öyle değil mi? Evet, ben ırkçıyım ve bundan gurur duyuyorum. İngiliz olmaktan gurur duyuyorum."

Annem onu yumuşatmaya çalışır ve bazen dayanamayıp ağlardı. Dokuz yaşımdayken uzaktaki bir yatılı okula gönderilmiştim. Şiddet uygulanan ve yoksul-zengin ayrımı yapılan bu okuldan nefret ediyordum ve babama haftalar, aylar, yıllar boyu beni okuldan alması için yalvardım. Annem de az yalvarmadı bu konuda. Nafileydi. Babama göre, yatılı okul bana ayaklarımın üzerinde durmayı öğretecekti. 'Yiğit bir *fellah*' olacaktım. Sınavları verdiğimde gururlanır, ama kendisine itaat etmeyen oğlunu karşısında görünce gururun yerini gaddarlık alırdı. Kıyafetlerimin, kravatlarımın, ayakkabılarımın hepsini o seçerdi. Yıllar sonra, ona ırkçı hakaretlerini (küfür ederken İrlandaca kullanırdı) duymaktan bıkıp usandığımı söylediğimde bana ekmek bıçağını fırlatmıştı. Bir keresinde de annem, Bill'in bir belediye görevlisini yumrukladığını anlatmıştı; adamın anneme asıldığını düşünüyordu. Babamın yere serdiği adamın Maidstone Belediye Başkanı olduğunu, ancak Peggy öldükten sonra teyzemden öğrendim.

Genelde uysal bir çocuktum. Babam benim için potansiyel bir tiran olduğu kadar bir koruyucuydu da (bütün küçük çocuklar için öyle değil midir zaten). Sakin olduğu zamanlar onu severdim. Öfkesini ise ona 'Kral Billy' diyerek yumuşatmaya çalışırdım; bir şekilde baskın kişiliğini de hicvetmiş olurdum böylece. Ve hatalarını kabul edip özeleştiri yaptığında kendisine 'Kral Billy' derdi ve o zaman sıradan bir insan haline gelirdi. Bana kitapları ve tarihi sevmesini öğretti; küçük yaştan itibaren Drake ve Nelson'u, İngiltereli Harold'ı ve Hint İsyanı'nı öğrendim. Babamın edebiyat zevki Collins'in *İngiliz Çocukları İçin Tarih*'inden, felaket G. A. Henty'ye kadar büyük bir çeşitlilik gösterirdi. Yatılı okula gönderildiğim sıralarda, Birinci Dünya Savaşı'nın Saraybosna'da bir prensin öldürülmesiyle başlayıp 1919 Versay Anlaşması'yla sona erdiğini, fakat o anlaşmanın ikinci bir dünya savaşının önüne geçemediğini biliyordum. 'Fellah' yabancı bir ülkedeki ilk tatiline, Fransa'ya ve babamın zihnini hâlâ meşgul eden o savaş alanlarına götürüldüğünde on yaşındaydı.

Annem 1998'de öldüğünde, 1956 yılındaki o tatilin resimlerini bir araya topladığını keşfettim; küçük siyah-beyaz resimleri, yeşil suni deriden kapağı olan ucuz bir albüme özenle

1 Yusuf Karsh (1908-2002), Türkiye doğumlu, Kanadalı efsanevi Ermeni portre fotoğrafçısı. –ç*n*

yerleştirmişti: Bill ve Robert arabalarının (İngiltereli Austin deniyordu bu arabaya ve babamın neden onu tercih ettiğini tahmin edebiliyorum) yanında, Dover Marine İstasyonu'nun dışında, kendilerini Bolonya'ya götürecek eski Britanya Demiryolları gemisini (*Shepperton Feribotu*) beklemekte; Robert, üzerinde okul kazağı, Bill'in yanında oturuyor, arabanın bagajı açık ve yanımızda tıslayarak yanan bir gaz lambası; Robert Fransız buharlı trenlerinin vagonlarını sayıyor; Bill ve Peggy, arabanın yanında bir arada, hafifçe kadrajdan çıkmışlar, bu resmi ben çekmiş olmalıyım.

Fakat babamın aklının nerede olduğu açıktı. "Montreuil, Hesdin, St. Pol, Arras üzerinden Louvencourt'a" diye yazmış Peggy albümün içine. Ve 'Louvencourt' kelimesinin hemen yanında, iki yanında uzun ağaçların sıralandığı bir yol fotoğrafı var, uzakta bir ahırın eğik çatısı görünüyor. Onun ne olduğunu biliyordum. Babam defalarca anlatmıştı; 11 Kasım 1918'de, Birinci Dünya Savaşı'nın son gününde rastladığı ve içeri girip temiz bir uyku çektiği Somme'deki evdi bu. 1956'daki tatilimizde ise babam kapıyı çalmaya utanmıştı. Bir başka resimde savaşta ölen Louvencourtlu Fransızlar için dikilen 1914-18 anıtının önünde. Her zamanki kravatını takmış; yetmiş iki yıl boyu işte de evde de, Kraliyet Liverpool Alayı'nın denizci mavisi ile koyu kestane rengi karışımı kravatını taktı.

Beauvais'deki otelde geçirdiğimiz o akşam, barda annemi beklerken de aynı kravatı takıyordu. Gıda zehirlenmesi geçirmiştim ve Peggy başımda bekliyordu, ta ki babam aniden odamın kapısını açıp ona, "Seninle konuşmak istiyorum – hemen şimdi!" diyene kadar. Yandaki kendi odalarına geçtiler, ince duvara kulağımı dayayıp konuşmalarını dinledim. "Beni bekletmeye nasıl cüret edersin? Bu ne cüret?" diye sorup duruyordu babam. Sonra Peggy'nin ağladığını duydum. Ve babam, "Peki, artık konuşmayalım bunun hakkında," dedi. Müteakip yıllarda bu cümleyi bana karşı da defalarca kullanacaktı. O cümleyi sarf ettikten sonra benimle haftalarca konuşmazdı, ona karşı saygısızlığımı bu şekilde cezalandırırdı. Otelin barında beklediği o akşamdan sonra Peggy'yle de günlerce konuşmadı. Tatil albümünde sürekli gülüyoruz halbuki. Sonradan Bill'in Büyük Savaş dediği şeyin yaşandığı topraklarda başka tatiller yapıp başka fotoğraflar da çektirdik. Ypres'e birkaç kez gittik. Ve Verdun'a. Sonradan annem o ilk ev sineması filmlerine de el attı. Ve o görüntülerde de sürekli gülüyorduk.

Bill savaştan konuşmaya pek gönüllü olmasa da, ağzından birkaç hikâye alabildim. 1918'de siperlerde bir sıçan tarafından ısırılmıştı. Birkaç gece, çatısı Alman top ateşi altında çöken Amiens Katedrali'ndeki ilkyardım merkezinde yatmıştı; gotik ortaçağ süslemeleri altında uzun uzun yıldızlara baktığını hatırlıyordu. Bir keresinde Batı Cephesi'nde çekilmiş bir fotoğrafını göstermişti bana, çamur ve kurumuş ağaçların yansıdığı minik, üç santimlik bir resimdi bu. Babam (bütün askeri kuralları hiçe sayarak) 1918'de savaşa fotoğraf makinesiyle gitmişti. Evdeki iktidarına toz kondurmazken otorite karşısında son derece itaatkar olan Bill açısından epey tuhaf bir ihlaldi bu. Siperlerdeki savaşla ilgili çok konuşmazdı (Ağustos 1918'de savaşa katılmıştı), fakat 1976'da, ben *The Times* için Lübnan iç savaşını izlemeye gidecekken Bill şunu söylemişti: "Hatırla fellah, endişe edeceğin şey top mermileri değildir – asıl keskin nişancılardan kork." Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerinden gelen bir tavsiyeydi bu. Ve haklıydı.

Ölümünden kısa süre önce bana ilk evliliğinden de söz etti – Maidstone Mezarlığı'nda şans eseri ilk karısının mezarını keşfedene kadar benden gizli tutulan bir meseleydi. Çocukluk aşkıydı, fakat evlenmelerine rağmen bu aşka karşılık bulamamıştı, gerdek gecesinde bile. Matilda Fisk 1944'te, İkinci Dünya Savaşı sırasında ölmüş, Bill 1946'da Peggy ile evlenmişti. Peggy 25, Bill ise 46 yaşındaydı.

Bana anlattığı çok şaşırtıcı, hiç beklenmedik bir hikâyesi daha vardı. Tam savaşın sonunda, bir askeri infaz edecek bir idam mangasına komuta etmesi emredilmiş, Bill emri geri çevir-

mişti. Savaşın bitiminden sonra ordu onu, savaş alanlarında kalan asker cesetlerini toplayıp Britanya'daki büyük mezarlıklara nakletme işine koşarak cezalandırmıştı. Bill'i bildim bileli çürüyen şeylerden nefret ederdi. Ölü bir kuş, ölü bir köpek gördüğünde hemen yolunu değiştirirdi. Babamın bu itaatsizliği onun yapısına hiç uymuyordu. Fakat bundan dolayı ona büyük bir hayranlık duymuştum. Gerçekten de, yıllar geçtikçe, babamın bir başka insanı öldürmeyi reddetmesinin, onun yerinde olsaydım aynısını yapacağım tek şey olduğu sonucuna vardım.

Yirmi sekizinci yaşgünümde bana William Moore'un *The Thin Yellow Line* (*İnce Sarı Hat*) kitabını almıştı; Batı Cephesi'nde infaz edilen idamlara dair ilk tarihçelerden biriydi bu. Annem, Bill'in kitabı baştan sona mutlak bir sessizlik içinde okuduğunu anlatmıştı. Britanyalılar tarafından Büyük Savaş'ta idam edilen 314 adamın hikâyesini okumamı istemişti. Hâlâ kafasını meşgul eden bir şeyler vardı belli ki. Ölümünden kısa süre önce, vurmayı reddettiği askerin kim olduğunu bilip bilmediğini sordum. Bir Avustralyalıydı; sarhoş olmuş ve bir Fransız jandarmasını öldürmüştü. İdam mangasına başka biri komuta etmişti.

Bu kadardı. Bir keresinde Peggy'den babamla savaş hakkında konuşmasını, bir gazeteci gibi onunla röportaj yapmasını istedim; hayatının bu kayıp dönemini çok merak ediyordum. Annem konuşacağına söz verdi. Ancak Bill 1992'de öldüğünde bütün bulabildiğim, ailesinin tarihine dair kendi el yazısıyla (ve kurşunkalemle) tuttuğu dokuz küçük sayfa not oldu: "1899'da 'Stone House'da, Leasowe, Wirral, Cheshire'da doğdum. Baba, Master Mariner 1868'de doğmuş. Anne, Market Gardiner'ın kızı, 1869'da doğmuş. Fisklere dair en eski kayıtlar, 1737'de İngiltere'ye gelen Danimarkalı profesöre dayanıyor. Ben Yerel İdare Okulu'na gittim. Yüksek Okulu kazandım. Babamın maddi gücü beni orada okutmaya yetmedi, okulu bırakmaktan ve Borough Maliyesi'ne başvurmaktan başka seçeneğim yoktu. İşe giriş sınavını kazandım ve 1913'te 14. yaşgünümden iki hafta önce, haftalık 6 şilin ücretle çalışmaya başladım." Yani Bill'in eğitimime bu kadar önem vermesinde şaşılacak bir durum yoktu. Notlarda babası Edward'ın vaktiyle *Cutty Sark*'ın (şimdilerde bir Greenwich kuru havuzunda, kafeterya olarak hizmet veriyor) ikinci kaptanlığını yaptığı belirtilmemişti. Bir başka kısa notta şu ilginç bilgi yer alıyordu: Bill, büyükbabasının da (yani Edward'ın babası) Birinci Dünya Savaşı'na katıldığını ancak savaş bittikten sonra öğrenmişti. Büyükbaba, 1918'deki Zeebrugge Muharebesi'nde (Britanya, Alman denizaltılarının ve destroyerlerinin kullanmasını önlemek için Belçika limanlarını kapatmıştı) donanmada görev yapmıştı.

Bill'in ölümünden altı yıl sonra daha da fazlasını öğrenecektim. 1998 güzünde annem ölüm döşeğindeyken Maidstone'daki evinin tavanarasında teneke bir kutu buldum; Büyük Savaş'ta ailelerin askerlere gönderdiği türden bir sabun ve tıraş fırçası kutusuydu bu. Kapağında saçlarına güller takılmış, hafifçe gülen genç bir kadının resmi, resmin hemen üzerinde de 'Parfumery Chiyotsbaki' yazısı göze çarpıyordu. Kutunun içindeyse 1914-18 savaşından onlarca fotoğraf vardı. Bazıları Bill'in uzun yıllar önce ölmüş arkadaşlarını, Kraliyet Liverpool Alayı üniformaları içinde gösteren kartpostal boyutunda fotoğraflardı; hepsinin yüzünden vakur bir gençlik fışkırıyordu. Büyük bir kartın arkasına, 'Preston'dan delikanlılar' diye yazılmıştı. Diğerleri Bill'in yasadışı kamerasıyla çektiği fotoğraflardı. Birini daha önce görmüştüm – Batı Cephesi'nin harabeye dönmüş kırsalının fotoğrafı. 'Arras'ın kuzeyi, 1918' diye yazmış Bill arkasına. Bir başkası, at sırtında genç bir subayı gösteriyor, 'Hazebruck yakınındaki Whitesocks'ta' notu eşliğinde. Bir Fransız ekmek kartı ve elli genç askerin babamla çekilmiş fotoğrafı da var; hepsi öfkesiz, cephede öylece yayılmış yatıyorlar, kabaralı postalları fotoğraf makinesine dönük. Dramatik bir resimde Kraliyet Liverpool Alayı, Kuzey Fransa'daki Douai'de yağan karın altında geçit resmi yapıyor, tipinin altında süngüler takılmış. Neredeyse silinmiş, muhtemelen kötü basılmış bir başka resimde de Douai topçu okulu görünüyor, Britanyalı askerler, atlar ve top arabalarıyla

dolu bir tören alanının karşısında devasa bir Napolyon binası. "Tümgeneral Capper, 'B' bölüğünü teftiş ediyor" diye yazmış Bill bunun arkasına da.

Ve daha büyük bir fotoğrafta Bill Fisk, Arras'taki bir evin camekânına doğru yürüyor, tarih Ağustos 1918. Gür siyah saçları, objektife sabitlenmiş gözleri, ileriye uzanan burnu, yüzündeki mahcup gülüşle uzun, yakışıklı bir adam; sağ elini kendinden emin bir edayla ceketinin cebine sokmuş, klapasında birliğin şahlanan at arması göze çarpıyor. Burt Lancaster'ın gençliğini andırıyor. Yakışıklı görünümü bir yana, biraz bana benzediğini kabul etmeliyim.

Bir diğer resim Bill'i bir kadın ve erkekle, üstü açık bir arabada gösteriyor. Bir diğerinde Fransa kırsalında, sivil kıyafetler içinde, fakat Büyük Savaş tozluklarını çıkarmamış; Britanyalı askerlerin, siperlerdeki suyun postallarına girmesini önlemek için giydikleri tozluklar bunlar. Arkasında bir dala asılı bir kadın şapkası. Savaş zamanı bir gönül macerası olabilir mi? Bill de annem de bu konudan hiç söz etmedi. Bill Fransa'dayken annem daha doğmamıştı bile. Fakat ölümünden sonra Bill'in çekmecelerinde 1919'daki Longchamps yarışlarına iki bilet buldum. "At onları!" diye emretti annem bana. Bill'in o biletleri yıllarca sakladığını düşünmekten hiç hoşlanmamıştı.

Fotoğraf kutusu tavanarasında bir ayakkabı kutusunun içinde saklanmıştı. Fakat aşağı katta, annemin masasında onun elyazısıyla yazılmış sayfalarca not buldum. Babamla söz verdiği röportajı, on yıl önce yapmıştı nihayet. Bill onunla daha rahat konuşmuştu. Fransa'ya gönderilecek olmaktan dolayı yaşadığı sevinci (Liverpool'dan arkadaşları Ypres'te ölen bir adam için şaşırtıcı bir tepkiydi doğrusu) ve ilk subay üniformasını giydiğinde duyduğu heyecanı anlatıyordu. Elli pound harcırah almış ve bir Smith&Wesson tabancaya 'konmuştu'. "Kendimi mareşal gibi görüyordum," diyordu anneme. Ağustos 1918'de Fransa'ya gönderilmişti. "Fransa'ya ilk gittiğimde binlerce Çinli vardı. Yollardaki mermi çukurlarını doldurmaları için getirilmişlerdi ve bir Fransız ikmal trenini soymuşlardı; biz bir sonraki birliktik... Ben asteğmendim." Bill Arras yakınlarındaki Çin kampına gitmişti; etrafı dikenli tellerle çevrili kulübelerden oluşan bir kamptı bu.

> Oraya vardığımızda bizi içeri almadılar... sonra sadece benim içeri girmeme izin verdiler. İngilizce bilen bir Çinliye, "30 kişilik müfrezemle birlikte bir Fransız ikmal treniyle ilgili soruşturma yapmak üzere gönderildim," dedim. "Sen gelebilirsin, fakat adamların dışarıda kalacak," dedi; böyle bir duruma hazırlıklı değildim. O herifi hiç gözüm tutmamıştı. İçeri girdim ve bir masaya oturdum; bütün Çinliler etrafımıza doluştu ve beni içeri alan herif alnıma, tam gözlerimin arasına doğru bir bıçak doğrulttu. Herifin karşımda hareket ettiğini hissettiğimde bir şeyler okumaya çalışıyordum, öne eğilmiş durumdaydım... Hamle yapmasaydım beni boynumun arkasından halledecekti. Evet, vurup öldürdüm onu ve kapıya koştum, deli gibi kaçtım oradan. Arkamdan kovalıyorlardı ve müfrezenin komutasını teslim ettiğim Sarge ateş açtı. Kaç tane Çinli öldürdüklerini bilmiyorum. Ama iyi iş çıkarmışlardı.

Bill Peggy'ye aktardığı olayların birçoğunu gelişigüzel ve kaba bir dille anlatılmıştı. Sıçan onu Arras'ın hemen dışında göğsünden ısırmıştı – siperlerde kaynaşan binlerce sıçandan biriydi. "Dişleri zehirli olmalı, zira yaralıları ve haftalarca güneşin altında kalan ölü askerleri yiyorlardı... Amiens'teki hastane Alman esirlerle doluydu ve benim bakımımı Alman bir esir yapıyordu... Bana bir mermi kovanı vermişti; üzerine bağlı olduğum birliğin şahlanan at armasını ve ismimi kazımıştı. O kovanı hatıra olarak eve getirdim." Ardından benden söz ederek, "Bizim delikanlı görse eminim pek hoşuna giderdi," diyordu. Mermi kovanı yıllarca annesinin Birkenhead'deki evinin şömine rafında durmuş, ben doğmadan uzun süre önce kaybolmuştu.

Kasım 1918 Mütarekesi sadece bir ateşkesti ve on binlerce Britanya askeri, Almanların

saldırılara devam etme ihtimaline karşı hâlâ cephe hatlarının çamurunda bekliyordu. Dover ve Folkestone'da binlerce Britanya askeri 1919'da Fransa'ya giden gemilere binmeyi reddetmişti, fakat babam bir yıllık ek göreve gönüllü olmuştu. Anneme albayıyla birlikte Kuzey Fransa'nın yıkılmış kentlerinde yaptıkları uzun at gezintilerini anlatıyordu; onlar at sırtındayken, muzaffer güçler Versay'da Avrupa ve Ortadoğu'nun kadim imparatorluklarını parçalamakla meşguldü. Atlarından birinin bir gözü kördü ve daireler çizerek yürüyordu; o at babamı bir Fransız demiryolu deposunda sırtından atıvermişti. Önce işgal ordusunun mensubu olarak Köln'e, ardından son Britanya askerlerinin Fransa'dan ayrılışına nezaret etmesi için Le Havre'a gönderilmişti.

Fakat savaşa dair, haftalar geçirdiğini bildiğim siperlerin eziyetine dair yine de pek az şey vardı anlattıklarında. Ve komuta etmeyi reddettiği idam mangasından hiç söz etmemişti. Annemin notlarının son sayfaları tam ortasından yırtılmıştı. Gerisini Bill mi yok etmişti? Ailem artık hayatta değildi ve annemin o notları ve bir kutu küçük fotoğraf dışında, babamın hatıralarından geriye pek az şey kalmıştı elimde. Fakat babamın kayıp aylarını başka bir yoldan da araştırabilirdim. Ocak 1999'da, Londra'nın Kew Mahallesi'ndeki Britanya Kamusal Sicil Dairesi'ne (PRO) giderek Bill'in şahsi savaş hizmeti dosyasını, ayrıca görev yaptığı iki birliğin (12. ve 14. Kraliyet Liverpool Alayı) muharebe günlüğünü istedim.

Küçük bir okuyucu bilgisayarı bipliğinde ve orta yaşlı bir memurun bana WO374/24476 no'lu dosyayı verdiği masaya yürürken ellerimde hafif bir karıncalanma hissettiğimi söylemeliyim. Kapakta 'Asteğmen Fisk' yazıyordu. Fakat daha o anda umutlarım söndü. Kapağın üzerinde, '1936'da gözden geçirildi' ve '1955'te gözden geçirildi' ibareleri vardı. Elli-atmış sayfa olması muhtemel dosyada en fazla yirmi sayfa kalmıştı. Bill'in subay olarak sıfatı eksiksiz belirtilmişti, sivil statü hanesinde ise 'muhasebeci' yazıyordu. Savaş Dairesi görevlisi Bill'e 'saf Avrupalı kökeni' olup olmadığını bile sormuştu. "Evet," diye cevap vermişti Bill. Bu soruya yanıt vermekte pek zorlanmadığını tahmin ediyorum. 'Komuta gücü' başlığı altında bir subay şu notu düşmüştü: "İyi. Sadece tecrübeye ihtiyacı var." Bill'in Fransa'ya gönderilme, savaş sonrası birliğine atanma ve nihayet Bolonya'dan Liverpool'a, 1919 Noel'inden hemen önce buharlı gemiyle geri dönüş tarihleri eksiksiz yazılmıştı. Fakat başka bir şey yoktu. Dosyanın ayıklanmasının sebebi neydi? İdam emrini geri çevirmesi mi? Çinli işçilere yönelik küçük bir katliam mı?

Çinlilere dair ayrı bir PRO dosyası, 1918'e gelindiğinde Fransa'da 187 bin Çinli işçinin bulunduğunu gösteriyordu; maaşları Savaş Bakanlığı tarafından ödenen bu işçiler, ateş hattında olmayacaklarına dair yalan yanlış vaatlerle yurtlarından alınıp getirilmişlerdi. Dosyadaki belgelerde onlara 'vasıfsız işçi' deniyor, Avrupalılardan uzak tutulmaları gerektiği vurgulanıyordu. En az onu cinayet suçlamasıyla idam edilmişti; şafak vakti Britanya askerleri tarafından kurşuna dizildiklerinde adları bile kayda geçirilmemişti, sadece bir sayıdan ibarettiler. Bir Britanya birliğinin savaş günlüğünde, Çinlilerin 'Fransız ikmal treninin' yağmalanması olayına dahline dair tek bir ilgi çekici atıfta bulunuluyordu.

Derken okuyucu bilgisayarım tekrar bipledi. Kraliyet Liverpool Alayı'nın günceleri çıkıp gelmişti arşivlerden. Büyük Savaş'ın son aylarında, neredeyse Paris'e ulaşan muazzam bir Alman taarruzu Britanya, Kanada, Fransa ve savaşa yeni giren Amerikan birlikleri tarafından püskürtülmüştü. Bu yüzden Bill'in katıldığı son muharebeler, savaş sona erdiğinde hâlâ ilerleyiş halinde olan büyük bir Müttefik karşı saldırısının parçasıydı. Taburun, kenarları lime lime olmuş pelur kâğıtlara elyazısıyla yazılmış savaş günceleri büyük karton kutularda getirilmişti. 12. Tabur'un Ağustos 1918'e dair günce sayfaları tuhaf şekilde tanıdık geliyordu bana. Nedenini ise saatler sonra idrak edecektim.

Günce lerde 'düşman top ateşi' ve 'düşman gaz bombalarının dört can kaybına yol açtığı' türünden kısa, aceleyle yazılmış kayıtlar vardı. 22 Ağustos'ta, Alman mevzilerine yönelik, iki

Alman askerin esir alınmasıyla sonuçlanan bir baskın yapılmıştı. "Düşman tabyalarının büyük kısmı top ateşimizle yok edildi." 1 Kasım'da tabur Cambrai'de, Rue St. Druon'daki konaklama noktasındaydı. Babamın da Cambrai'de olduğunu biliyordum (bir Kanada birliğiyle birlikte girdiklerinde yanmakta olduğunu anlatmıştı), fakat dikkatimi çeken şey elyazısı oldu. Annemin tavanarasında bulduğum fotoğrafların arkasındaki elyazısının tıpatıp aynısıydı. Bill'in büyük 'D'lerinin altına koyduğu küçük kıvrımlar bile yerli yerindeydi. Douai'nin 'D'sinde açıkça görülüyordu.

Tugayın savaş günlüğünü her akşam yazma görevinin verildiği kişi, asteğmen Bill Fisk olmalıydı; bu görevi 'muhasebe yardımcısı'na vermeyeceklerdi de kime vereceklerdi. Bazı notları sadece birkaç kelimeden oluşuyordu, sözgelimi 'hava sert' diye yazmıştı bir yerde (babam hayatı boyunca yağmurlu günleri 'sert' diye tarif etti, ki çok hoşlanırdım bu tariften), fakat Bill'in, kendisine öğretilen kuru askeri dille yazdığı daha uzun raporlar da vardı. "Gece gündüz savaş gücü yüksek devriyeler gönderildi" diye yazıyordu Bill, Ekim ayı başında. "... Devriyeler faal ve düşmanla daimi temas halindeler. 5'i sabahı devriyeler yeni kazanılan mevzilerden N. ve S.'ye doğru hareket etti... Düşman tümüyle M.T. [makineli tüfek] ateşiyle mukabele etti; makineli tüfek sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılıyor." Resmi güncelerde Bill Almanlardan hep 'düşman' diye söz ediyordu. Bütün hayatı boyunca ise onlara 'Bosche' dedi.

Douai'de bir süre kalmıştı. Evet, bunu biliyordum. Zira resimlerle dolu (aralarında Alman esirlerinin uzak mesafeden çekilmiş bir fotoğrafı da vardı; Bill'in Kraliyet Liverpool Alayı'ndaki silah arkadaşları tarafından ağaçlıklı bir yolda yürütülüyorlardı) teneke kutuda yüzlerce siyah-beyaz kartpostal da duruyordu. Bill konakladığı her yerden, Kuzey Fransa'nın kentlerini, kasabalarını ve köylerini gösteren bu ucuz kartpostallardan almıştı. Bazıları Alman top ateşinin yol açtığı yıkımı yansıtıyordu. Büyük kısmı ise savaştan önce basılmıştı (yüksek kilise kuleleri, Arnavut kaldırımlı sokakları ve Flaman ev cepheleriyle mazisi ortaçağa uzanan kasabalar, tahta verandalı evlerin önünden süzülen zarif tramvaylar) ve Bill onları biriktirdiği sırada artık var olmayan bir Fransa'nın hediyelikleriydi.

Douai'den gönderdiği koleksiyonunda, bazılarının arkasına çiziktirdiği bir veya iki satırdan Bill'in Birkenhead'deki eve, Edward ve Margaret Fisk'e gönderdiği anlaşılan yirmi dört kartpostal vardı. Rue de Bellain'de (ki son çatışmalarda yerle bir olmuştu) ilerleyen bir tramvayı gösteren savaş öncesi bir fotoğrafın arkasına, şu ironik cümleyi yazmıştı: "Burada hiç araba görmedim daha." Bir Place d'Armes (uzakta belediye binasının saat kulesi, sağında ise yan yana zarif on dokuzuncu yüzyıl evleri) resmine ise Bill şunları yazmıştı: "Kulenin sağındaki binalar yıkıldı. Karargahımız Kule'den (Hotel de Ville) 100 metre kadar uzakta." Porte d'Arras'a ait bir ortaçağ görüntüsüne de, "Konakladığım yer buraya 50 metre – Will" diye yazmış, Margaret'i öptüğünü de eklemişti. Ortaçağlara özgü nişanlar takınmış dev gibi iki savaşçının, Douai'nin uzun ve şiddet dolu tarihini yansıtan karta basılı bir resmini de almıştı Bill.[1] Bill için anlaması daha kolay, dramatik bir fotoğrafta (belli ki kentin Britanyalılar tarafından kurtarılmasından sonra basılmıştı), çivili mığferleriyle Place du Barlet'deki subaylarının önünden kaz adımlarıyla geçen Alman işgal kuvvetleri göze çarpıyordu. Birkenhead'e gönderdiği bu kartpostalın arkasında da kızgınlıkla yazılmış şu cümle vardı: "Bosche kente çalım satarak giriyor."

Bununla birlikte çok daha dikkat çekici bir fotoğraf vardı; güzelce çerçevelenmiş, bir kemerin altından çekilmiş bu kartpostalda, belediye binasına yakın bir sıra tuğla bina göze çarpıyordu. Bill, kartın ön tarafındaki sağ boşluğa bir çarpı işareti koymuş, arkasına da, "Karargahımızın

1 Kartın üzerinde şunlar yazıyordu: "Cantin Lordu Gayand, namı diğer Jehan Gelon, Douai kentini, İskandinavların kuşatmasından kurtardı." Askerken yanında daima küçük bir Fransızca sözlük taşıyan Bill, kartın arkasına, "Bunun ne demek olduğunu bilmiyorum," diye yazmıştı hayıflanarak.

altına çarpı koydum. 1606, Passage de l'Hotel de Ville," diye yazmıştı. Caddenin Birinci Dünya Savaşı'ndan zarar görmeden çıktığı anlaşılıyordu. İkincisinden de kurtulup kurtulmadığını merak ediyordum. Savaş alanlarına yaptığımız bitmek bilmez hac ziyaretlerimizden birinde Bill, Peggy ile beni Douai'ye de götürmüştü (1950'lerin sonu olmalı), fakat bu evlere dair bir şey kalmamış belleğimde. Bütün hatırladığım, bir jandarmanın Bill'e dur işareti yaptığı; zira babam İngiltereli Austin'iyle yanlışlıkla tek yönlü bir yola girmişti. Azametli bir Fransız polisinin, arabasını kötü sürdüğünden dolayı Douai'nin Britanyalı kurtarıcılarından birini eleştirmeye cüret ettiği o gün, Bill ziyaretimizin şerefine küçük bir şişman jandarma biblosu bile satın almıştı. Biblo, Maidstone'daki evimizin oturma odasında, pencerenin önünde yıllarca durdu.

Bill'in seksen altı yıl önce Douai'den gönderdiği kartpostalları dikkatle bir zarfa koydum, üzerine 'Asteğmen William Fisk' yazdım ve Bill'in 1918'de Alman top ateşi altında girdiği Fransız kentine gitmek üzere tekrar yollara düştüm. Douai'de ne bulmayı umduğumdan emin değildim. Girdiği kasabanın hayaletini bulacaktım belki de; hâlâ ayakta olan birkaç bina, benden bir nesil önce bir askerin yürüdüğü eski bir patika, doğumumdan yirmi sekiz yıl önce üzerine çarpı attığı kaldırım taşları... Gare du Nord'dan kalkan TGV ekspresi, Kuzey Fransa'nın yağmurla ıslanmış kırlarından geçti, vagon pencerelerinden sular akıyordu ve sadece bir saatte Douai'ye vardı. Kenti keşfetmek için Bill'in kartpostallarını kullanabileceğime dair belli belirsiz bir fikir vardı aklımda; Bill'in ayak izlerini takip ederek, onun gözündeki Douai'yi (kartpostalları gönderdiği yıllardan bugüne vahim şekilde hasar görse de) tahayyül edebilirdim belki. Kartpostallardan biri kentin tren istasyonunu gösteriyordu: Hollanda tarzında, düzgün, üç katlı bir ondokuzuncu yüzyıl yapısıydı; pencereleri taş süslemeleriyle çerçevelenmişti; az ötedeki alanda atlar, vagonlar ve motorların ilk örneklerinden biri göze çarpıyordu. Fakat bindiğim trenin yanaştığı istasyon, 1940'ların sonunda ucuz malzemeden inşa edilmiş beton bir binaydı ve tavanı da dökülüyordu. Bill 1918'e ait istasyon kartpostalının arkasına okunaksız bir cümle yazmıştı: "Bu bina ..." Kayıp kelime 'mahvoldu'ya benziyordu. Belki de 'bombalandı' veya 'hasar gördü' demek istemişti.

Kısa süre sonra istasyonun yok olmasının sebebini anladım. "Britanyalılar ve Amerikalılar İkinci Dünya Savaşı'nda eski istasyonu bombalayıp yerle bir etti," dedi, istasyon büfesindeki ihtiyar bir adam. "Almanlar Douai'yi 1914'te yıktılar, sonra 1918'de yine yıktılar, 1940'ta bir daha yıktılar ve nihayet Amerikalılarla Britanyalılar 1944'te bombaladı. Almanların Normandiya Çıkartması sırasında bu demiryolunu kullanarak cepheye ikmal yapmasını engellemek istiyorlardı." Bir kitapçının önünde durdum. D-Day'in[1] (Fransızcası *Jour-J*) altmışıncı yıldönümü, Alman işgaline dair yeni bir kitap furyasına yol açmıştı, fakat ne tuhaftır ki, kentin Birinci Dünya Savaşı'ndaki haline dair tek bir kitap bulamadım. Fakat Douai'nin askeri tarihi hakkında bir kitapçık, Alman birliklerinin 31 Ağustos 1914'te (yani savaşın patlak vermesinden yirmi yedi gün, Bill'in on beşinci yaşgününden dört ay sonra) kenti nasıl işgal ettiklerini, sonra nasıl kovulduklarını ve nihayet 2 Ekim'de nasıl geri döndüklerini anlatıyordu. Bir demiryolu nakliye noktası ve Fransız kömür endüstrisinin merkezi olan Douai, stratejik bir hedef haline gelmişti. On yedi ile elli yaş arasındaki bütün erkeklerin kenti terk etmesi emredilmiş ve işgale karşı direniş başlayınca Almanlar rehin almalara girişmişti. Yedisi kadın yirmi rehine 1 Kasım 1916'da Almanya'ya; on ikisi kadın otuz üç kişilik bir rehine grubu da 1917 Aralık ayının sonunda Almanya ve Letonya'ya gönderilmişti. Büyük Savaş'ta Almanlar Douai'de toplam 193 sivili öldürmüştü.

Yağmur dindi ve Bill'in kartpostallarını zarftan çıkardım. Kitapçı Rue St. Jacques'daydı ve kartpostallardan biri aynı caddenin Büyük Savaş'tan önceki halini gösteriyordu. Bir tramvay

1 Müttefikler Normandiya çıkarmasına bu adı vermişti. 'Büyük gün', 'hesaplaşma günü' anlamına gelir. —ç.n

hattı, bir at arabası ve sokakla yaya kaldırımlarında duran otuz insan vardı (çoğu uzun beyaz önlükler giymiş kadınlar). Kartpostaldaki cadde sola doğru kıvrılıyordu; önümdeki cadde de öyleydi. Caddenin sol tarafında olağanüstü güzellikte bir ahşap balkonu olan üç katlı bir bina ve tramvay hattına doğru uzanan büyük bir eğimli kafes vardı; onlar da yerli yerindeydi. Bina yıpranmıştı, pencereleri kirliydi, fakat balkon hâlâ oradaydı. Yani hâlâ Bill'in Douai'siydi karşımda duran. Kanal boyunca yürüdüm. Bir kez daha Bill'in kartpostalı aynı kanalı, kanalın (*quai*) yanında sıralanan aynı Flaman tarzı binaları gösteriyordu. Sola sapıp kaldırımtaşlı bir caddeye girdim; caddenin iki yanındaki tek katlı evlere bir asırdır dokunulmadığı belliydi. Bill ve silah arkadaşları Ekim 1918'de bu caddeden mi uygun adım geçmişti?

Yağmur başladı tekrar ve kaldırımtaşlarını parlattı. Kartpostalları zarfa geri koydum. Gazetecilerin, 'keşke film yönetmeni olsaydım' dediği, tarihi hem arşivlerden hem de yaşananlardan yeniden yaratmak istediği anlar vardır. Kraliyet Liverpool Alayı'nın yağmurun altında, parlayan ıslak miğferleriyle, top mermisi isabet etmiş binalardan dumanlar tüterken ve Almanların kentte kalmasına izin verdiği bir avuç sivil kendilerini kurtaran Britanyalı askerlere el sallarken, bu caddeden aşağı doğru yürüdüğünü görebiliyordum. Bill, on dokuz yaşındaki masum Bill de onlara el sallamış mıydı? Elbette sallayacaktı. O bir kurtarıcıydı, bir kahramandı. Kendini öyle hissetmiş olmalı. 1918'de Douai'de Britanyalı bir asker olmak iyi bir şey olmalı.

Peki Bill bu kentin tarihini biliyor muydu? Bill bu kente varmadan sekiz asır önce kent lordlarının Kudüs'ü kurtaracak Haçlı Seferleri'ne katılmak için yola koyulduğunu? Bu kentten çıkan Haçlıların ait olduğu ailenin en nihayetinde Kudüs'ün kuzeyine, yani bugün adına Lübnan dediğimiz ülkeye yerleştiğini, yerel Hıristiyanlarla evlilikler yapıp bugün 'Douahi' diye bilinen Lübnanlı aileyi kurduklarını hayal bile edemezdi herhalde. Douai caddelerini gezen ben, o günden çeyrek asır önce, bir başka Lübnanlı Haçlı ailesinin liderini, ihtiyar Süleyman Franjiye'den ('Franj', 'Fransız'dan türemiş bir kelime ve Arapçada 'yabancı', hattâ 'Batılı' manasına geliyor), 1957'de Lübnan kasabası Zghorta'da Douahi ailesi üyelerinin makineli tüfekle katledilmesinde parmağı olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştım. Bir Lübnan kilisesinde vurulmuşlardı, fakat ihtiyar Süleyman bunu benimle konuşmayı reddetti. Israr edecek olduğumda ise milisleri parmaklarını Kalaşnikof'larının tetiklerine götürdü ve bu eski Fransız Haçlıları arasındaki kan dondurucu husumetin arkasında neyin yattığını asla keşfedemedim. Hıristiyanlar, Lübnan'da ezici bir Müslüman gücüyle mücadele ettikleri sırada bile birbirleriyle savaşmaktan hiç vazgeçmemiştir.

Ve tarih pençesini asla gevşetmez, bizi kendi halimize bırakmaz ve varlığını bile tasavvur edemediğimiz bir anda gelip dokunabilir bize. Avrupa ve Ortadoğu, 'Batı' ve Arap dünyası, öyle kopmaz biçimde iç içe geçmişti ki, modern çağların Douai'sinde bile kendi gazetecilik hikâyemle karşılaşabilirdim ve aynen öyle oldu. Kanalın karşısındaki dar bir sokakta genç bir adamı durdurup kent arşivlerine nasıl gidebileceğimi sordum. Yardım etmeye söz verdi ve adresi bulmak için üniversitesine gideceğimizi söyledi; sonra kente dair bilgisizliğinden dolayı özür diledi (ki tam o anda Fransızcasındaki aksanı fark ettim), çünkü o bir Lübnanlıydı. Raymond Haddad, Beyrut'un Eşrefiye Mahallesi'nden Lübnanlı bir Hıristiyandı; babası, Hıristiyan Falanjist milislerle, 1988'de Lübnan devlet başkanı olduğunu iddia eden mesihvari ordu komutanı, Hıristiyan Maruni General Mişel Avn arasındaki çatışmanın sona erdirilip ateşkese varılması için haftalarca uğraşmış bir polis subayıydı. Bu saçma, manasız, kanlı Hıristiyan iç çatışmasını iki yıldan fazla bir süre takip etmiştim ben de ve şimdi burada, üç bin kilometre ötede, babamın çok daha korkunç ve dehşetli bir savaştaki ayak izlerini takip etmeye çalışırken, Lübnanlı bir Hıristiyandan yardım istiyordum. Raymond Haddad Bill'in hikâyesini dinledi (savaşı görüp geçirmiş insanlar, her zaman pek gönülden olmasa da, savaşa dair böyle tarihsel

araştırmalara yatkındırlar) ve sonunda beni, büyük saat kulesi Bill'in kartpostallarının birçoğunda arzı endam eden Hotel de Ville'e götürdü.

Belediye binasındaki bir kadın, Bill'in 1918'deki karargahını çarpıyla işaretlediği kartpostala bakar bakmaz hangi cadde olduğunu çıkardı. Fotoğraftaki kemer 1944'teki Müttefik bombardımanında yıkılmıştı, fakat fotoğrafın sağındaki binaları bulmak kolaydı. Tıpatıp aynıydılar; balkonlar, tepelerindeki sahte çan kuleleri, giriş merdiveninin kavisi, pencereleri kuşatan ince işlenmiş taş çerçeveler... Uzun zaman önce yetkililer duvarlardaki bazı deliklerin üzerini kapatmıştı (kemeri tahrip eden 1944'teki bombardımanda isabet eden şarapnel parçalarının açtığı deliklerdi bunlar), fakat bunun dışında sokağa hiç dokunulmamıştı. Passage'daki 1606 numaralı kapının zilini çaldım. 'Bill de bu kapıdan girdi' dedim kendi kendime. Çocukken hatırladığım orta yaşlı Bill, annemi korkutan öfkeli ihtiyar adam değil, hayata, mutluluğa, vatanseverliğe ve belki, aşka inanan genç bir Bill'di burada yürüyen.

Ne bulmayı umuyordum, bilmiyorum. Kapıyı bana Asteğmen Fisk'in mi açacağını düşünmüştüm acaba; 57 yaşındaki oğul, Ağustos 1918'de Arras'ta çektirdiği fotoğrafta giydiği haki üniforması hâlâ üzerinde olan on dokuz yaşındaki babasını karşısında mı bulacaktı? Kapı açıldı (Bill'in koğuşuna açılan aynı kapı) ve ufak tefek, dost canlısı bir Fransız karşıladı beni. Kentli bir edası vardı, avukat olabileceğini düşündüm (haklı da çıktım), hikâyeme nazikçe, fakat çok da heyecanlı olmayan bir ilgi gösterdi. Evet, burasının Bill'in koğuşunun bulunduğu ev olduğu kesindi. Mösyö Michel Leroy bir avukattı ve tam da göründüğü gibi biriydi. Bombeli demir balkon ve balkonun altındaki dar sokağa doğru uzanan parmaklıklar, Bill'in kartpostalındakiyle açıkça aynıydı. Fakat içerideki her şey değişmişti. Mösyö Leroy, evi sekiz yıl önce satın almış ve odaları kendi zevkine göre düzenlemişti (Birinci Dünya Savaşı'ndan çok sonra evin içini tekrar inşa etmişlerdi). Ebeveynleri şimdi aşağıdaki uzun odada, belki de Bill ve düşük rütbeli diğer subay arkadaşlarının içkilerini içip pipolarını tüttürdükleri koğuşta yaşıyorlardı. Mösyö Leroy önce sakallı Lübnanlı arkadaşıma (ki o da kendi savaşından sağ çıkmıştı), sonra bana (ki ben de Raymond'un savaşından ve daha başka bir yığın savaştan sağ çıkmıştım) evine gösterdiğimiz ilgiden dolayı resmi bir tavırla teşekkür etti.

Bir Douaili bana niye bundan fazla sempati göstersindi ki? İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya ve Amerika'nın hava saldırıları, tek bir gecede, 11 Ağustos 1944'te kentteki 342 sivilin hayatına mal olmuş ve birçok tarihi binayı (bunlardan biri de Bill'in çeyrek asır önce fotoğrafını çektiği topçu okuluydu) enkaza çevirmişti. Ölenlerden bazıları 1918'de Bill ve arkadaşları tarafından kurtarılmış olmalıydı; yirmi altı yıl önce kurtardığı insanlar, yine Bill'in yurttaşları tarafından öldürülmüştü. Bill'in kurtardıkları arasında, Almanların 1942'de Douai'den çekip aldığı on üç Fransız Yahudisi'nden bazıları da olmalıydı. Douaililerin birçoğu da Gestapo işkencesi altında ölecekti; yerel direnişe en güçlü desteği ise, çoğu komünist olan maden işçileri verecekti.

Öyleyse Bill'in savaşının değeri neydi? Trenim, Somme'nin ıslak kırlarından Paris'e dönerken kendime bu soruyu sordum. Tren eski Batı Cephesi hattından, yani Alman işgalindeki Fransa'dan Britanya'nın elindeki Fransa'ya geçti. Dört yıl boyunca bu mevzileri (şimdi o topraklarda küçük tümseklerden başka bir şey yoktu) korumak için on binlerce asker ölmüştü ve bindiğim tren o hattı sadece on saniyede kat etti; muazzam bir insan kırımı, dakikanın altıda birine sığıvermişti işte. Ve birinci mevkide kahvemi yudumlarken küçük bir Britanya askeri mezarlığının yanından öyle hızlı geçtik ki, mezarların arasına dikilmiş düz beton haçın altındaki 'İsimleri Sonsuza Kadar Yaşayacak' yazısını bile okuyamadım.

Babam bana hep öldüğünde kütüphanesinin bana miras kalacağını söylerdi; Maidstone'daki evinde iki duvar silme kitaplıktı ve yıllar geçtikçe kitaplarına düşkünlüğü daha da artacaktı. "Ben kitapsız yaşayamam," derdi. Churchill'in yayımlanmış bütün eserlerini almıştı; iki cilt-

lik Malborough biyografisini (Ulusal Tasarruf Hareketi'nden bir dostunun aracılığı sayesinde) Churchill'e imzalatmıştı da. Zaman zaman o kitabı raftan alırım hâlâ. 'Winston S. Churchill' kitabı dolmakalemle imzalamış; kalemin ucu, yazarının, Afgan sınırından harekat raporları gönderirken, 1915'te Gelibolu'ya çıkartma kararını onaylarken, 1940'taki Britanya Muharebesi'nin genç pilotlarına övgü söylevini yazarken sergilediği o bildik kendine güveniyle kaymış kâğıdın üzerinde. Babamın öldüğü sıralarda benim kütüphanem Bill'inkinden çok daha büyüktü (elbette bunu ona hiç söylemedim), fakat 1914-18 savaşı ve hemen sonrasına dair topladığı külliyat yeri doldurulmaz nitelikteydi. Bazıları elinizdeki kitapta da referans olarak kullanıldı. Haig, Lloyd George ve Allenby'nin (ki Maude'nin Bağdat'a yürümesinden sadece sekiz ay sonra 1917'de Kudüs'e girmişti) hatıraları, Büyük Savaş'ı anlatan haftalık resimli mecmualarla ve savaş sonrası dünyanın yeniden çizilen sınırlarına dair analizlerle yan yana duruyordu.

Neticede o yapay sınırları ve o sınırların içindeki aynı derecede yapay ülkeleri yaratmak, babamın kuşağının topu topu yirmi üç ayını alacaktı. Büyük Lübnan'ın yeni devleti Suriye'den koparılarak kuruldu ve General Henri Gouraud tarafından 30 Ağustos 1920'de törenle ilan edildi. Yugoslavya (Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin sözde krallığı) anayasası 28 Haziran 1921'de yürürlüğe kondu. Ve İrlanda'yı bölen İngiltere-İrlanda Anlaşması, altı aydan az bir süre sonra, 6 Aralık'ta imzalandı. 22 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti (Balfour Anlaşması'nın hükümleri uyarınca) Britanya'nın Filistin üzerindeki himayesini onayladı; 11 gün sonra Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Britanya tarafından Irak kralı ilan edildi. Ve hayatımın buruk bir gerçeği mahiyetinde, gazeteci sıfatıyla kariyerimin bu alev alev yanan sınırlardan (ilk önce İrlanda, ardından Ortadoğu ve Balkanlar), babamın savaşının yaratmamızın önünü açtığı devletçiklerin çöküşüne ve onlara tabi insanların ölümlerine dair haber bildirmekle geçtiğini düşünürüm sık sık. O dönemin ruh iklimini düşününce, şu hâlâ pek tuhaf gelir bana: Haritalar yeniden çizilirken, yeni ülkeler kurulurken, genellikle bunların azınlıkların lehine yapıldığı söylendi, oysa (himaye altındaki Filistin'deki Yahudiler ve Kuzey İrlanda'daki Protestanlar dışında) haritalarının tekrar çizilmesini zerre kadar istemeyen azınlıklardı bunlar.

Hırvatlar ve Sırplar aniden birbirlerine düştü. İrlandalı milliyetçiler kendi aralarında amansız bir iç savaşa tutuşurken, İrlanda'da mezhep ayaklanmaları baş gösterdi. Fransa Suriye'nin Arap ordusunu ezdi geçti, savunma bakanını idam etti ve Suriye ile Lübnan'ın dört bir yanında patlak veren isyanları acımasızca bastırdı. Ve 1930'lara gelindiğinde Filistin'deki Britanyalılar, topraklarının bölünüp Yahudilere anavatan olarak verileceğini öğrenince küplere binen Arapların başlattığı bir isyanla mücadele etmekteydi. T. E. Lawrence'ın Araplara verdiği bağımsızlık sözleri hiçbir değer kazanmadı. Lord Balfour'un Filistin'e yönelik 1917 deklarasyonunda 'Majestelerinin hükümetinin, Filistin'de Yahudi halkı için ulusal bir yurt kurulmasına olumlu baktığı' özellikle belirtiliyordu; aralara bir yerlere de şu ifade eklenmişti: "Filistin'de yaşayan Yahudi olmayan toplulukların sivil ve dini haklarına halel getirecek hiçbir şey yapılmayacaktır." Gerçekteyse Balfour, Araplarla Filistin'in geleceğini konuşmaya hiç meraklı değildi. Aynı Lord Balfour Kuzey İrlanda'ya yönelik de neredeyse eşit derecede ilgisiz (bir yanıyla daha açık da olsa) bir tavır sergiledi. Balfour, Belfast Başbakanı James Craig'in, yeni Kraliyet Ulster Polis Örgütü'nde görev alması muhtemel Katoliklerin sayısına mukabil, eski mezhep örgütü Ulster Gönüllü Kuvvetleri'nden bir Protestan milis gücü teşekkül edilmesi teklifine hayati bir kabine desteği sundu. Mezhepçi bir Filistin, mezhepçi bir Kuzey İrlanda, (iktidarın Hıristiyan Marunilerden oluşan cılız bir azınlığa verildiği) mezhepçi bir Lübnan; tarikatlar ve aşiretler arasında bölünüp yönetilen bir Suriye ve Irak; ve etnik şüphe üzerine kurulu bir Yugoslavya: işte babamın savaşının dünyaya verdiği armağanlar arasında bunlar vardı.

Savaş kendi evlatlarının cesetlerini defnetmeye devam ederken, imparatorluklar (müstak-

bel galipler ve mağluplar) sömürge tebaalarını da yem olarak kullandı. Somme'de babamın yanında Hintliler de savaştı. Verdun'da Fransızların yanında Cezayirliler ve Faslılar. Osmanlı orduları Suriyelileri, Filistinlileri ve kısa süre sonra edinecekleri isimle Lübnanlıları savaştırdı. Lübnanlı şoförüm Abid Muğrabi, babasının evlendikten birkaç saat sonra gerdek gecesinde nasıl askere alındığını, Türk üniforması giydirilip Allenby'ye karşı savaşması için Filistin cephesine gönderildiğini anlatır dururdu. Babamın savaşın son aylarını geçirdiği Somme, Britanya üniformaları içinde savaşıp biçilen on binlerce Katolik İrlandalının kanıyla sulanmıştı bile; bu arada Dublin'deki kardeşleri de Britanya top ateşi altında (veya Britanya idam mangalarının karşısında) can vermekteydi.[1] Padraig Pierce, James Connolly ve John McBride (ve evet, Eamon de Valera)... Hepsi dolaylı olarak Bill Fisk'in hayatının kurtulmasına yardım ettiler. Zira onların 1916'da kalkıştıkları Easter Ayaklanması'nın hemen sonrasında babam Fransa yerine İrlanda'ya gönderildi; eğer Fransa'ya gitseydi, pekâlâ Somme'nin ilk günlerinde ölmüş olabilirdi. 'Bosche' yerine Sinn Fein ('Shinnerler') ile savaşacaktı. En azından şimdilik.

Çeyrek asır önce genç bir İrlandalı kadınla Belçika kenti Ypres'e seyahat etmiştim; kentteki Menin Kapısı'nın üzerindeki taşa, babamla aynı Britanya üniforması içinde savaşan, fakat cesetleri hiç bulunamayan 54.896 askerin isimleri kazınmıştı. Alman orduları tarafından 1914'te işgal edilen Küçük Belçika (küçük Katolik Belçika) için savaştıklarına inanıyorlardı. Kapıya bakarken genç hanım İrlandalı isimlerinin çokluğu karşısında hayrete düştü. "Tanrı aşkına Station House'dan, Tralee'den bir çocuk, Flanders'ın çamurunda niye ölüp gitsin?" diye sordu.

Birkaç dakika sonra yaşlıca bir adam, elinde bir ziyaretçi defteriyle yaklaştı yanımıza. Arkadaşıma imzalamak isteyip istemeyeceğini sordu. Ekonomik bakımdan güçlü ve kendine güvenli bir İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulmasından çok önce ve ülkenin bağımsızlık öncesinde askerlerini Britanya üniforması içinde kurban vermek zorunda olduğu bir döneme aitti bu defter. Arkadaşım hatıra defterinin üzerindeki Britanya ordu armasına belirgin bir tiksintiyle baktı. Kapağın üzerindeki Taç, akşam ışığında parlıyordu. Belçikalı itfaiyeciler (her akşam yaptıkları gibi) Menin Kapısı'nın iç tarafında Son Görev[2] törenine hazırlanıyordu. Karar vermek için fazla zamanımız yoktu. Fakat arkadaşım Traleeli genç askeri aklından çıkaramıyordu. Tarihle yüzleşiyordu, fakat kendini savaşların galibi gören bizler için olduğu gibi, onun için pek de kolay, rahatlatıcı ve anlaşılır bir şey olmasa gerekti. Sonunda defter, İrlandaca *'do thiortha beaga'* ('küçük ülkeler için') yazdı. Ölü İrlandalı askerlerin Küçük Belçika'ya yardım etme arzusunu (ki babamın savaşa gitme sebeplerinden biriydi bu) bir başka küçük ülkenin trajik hatırasına nasıl da özenle bağlayıvermişti; İrlanda'nın parçalarını, duygu yoğunluğundan hiçbir şey yitirmeksizin, Franders'ta nasıl da bir araya getirebilmişti.

Bundan dolayı ona hayran kaldım. Savaşa girmek, 'çocukları' desteklemek kolaydır; saldırganlığa, işgale, 'terörizme', 'şerre' (Birinci Dünya Savaşı'nda da 'şer' tanımlarından geçilmiyordu) karşı koyma lüzumunu editör masalarında kurgulamak kolaydır. Fakat savaşa *son vermek*

1 Bölme politikası açısından burada bazı istatistikler vermekte yarar var. 36. (Ulster) Bölüğü'nün neredeyse tamamı, İrlanda'nın dokuz kuzey bölgesinden (bunlardan altısı bugün Kuzey İrlanda'yı teşkil eder) gelen Protestanlardan oluşuyordu ve 1916 Dublin ayaklanmasına en ufak bir sempati duymuyorlardı. Ölen, yaralanan ve kaybolanlarla birlikte, Somme ve Ypres'te toplam 32.186 gibi dehşet bir bedel ödediler. 10. ve 16. İrlanda Alayları ise genellikle (birçoğu Britanya'da doğmuş olan) İrlandalı Katoliklerden oluşuyordu ve bunlar Somme ve Flanders'ın yanı sıra Gazze ve Filistin'de savaştılar. Bütün cephelerde toplam 37.761 ölü, yaralı ve kayıp verdiler. Sadece can kayıpları hesaba katıldığında, 1914-18 savaşında toplam 35 bine yakın İrlandalının öldüğü tahmin ediliyor.

2 1928'den (Menin Kapısı'nın inşasından bir yıl sonrası) bu yana, Belçika'nın özgürlüğü ve bağımsızlığı uğruna hayatını feda edenler için, Ypres halkının her akşam 8'de düzenlediği tören. Son yıllarda töreni düzenleme görevi Kent İtfaiyesi'ne verilmiştir. On kadar itfaiyeci söz konusu saatte borazan çalarlar. Tören, İkinci Dünya Savaşı'ndaki dört yıllık Nazi işgali haricinde, bugüne dek hiç sektirmeden yapılmıştır. –çn

tümüyle başka bir şeydir; tarihin pençesiyle tokalaşıp ondan ferah feza kurtulmak hiç kolay değildir. Ki o ölü el bizi kolumuzdan yakalar ve daha çok yapacak iş, bastırılacak öfke, yatıştırılacak vahşet, doyurulacak arzu, tekrar çizilecek hudut, yaratılacak devlet, hükmedilecek (veya yok edilecek) halk olduğunu hatırlatır bize. Bu yüzden, Türkiye'yi Ermeni halkına karşı akıl almaz bir soykırıma (ki yirminci yüzyılın ilk soykırımıdır bu) girişmek yönünde kışkırtan Birinci Dünya Savaşı ve Gelibolu çıkartmaları, Versay'da barış anlaşması yapılırken o Ermeni halkını kendi kaderine terk etmiştir. Aynı şeyi Kürdistan halkına da yapmıştır. Bill'in Büyük Savaşı'nda biz Avrupalılar ilk kez kimyasal silahlar kullandık, Ortadoğu'ya miras bırakacağımız bir başka gelişmeydi bu. Ve Batı'nın modern çağda İslam silahları karşısında aldığı ilk yenilginin Araplardan değil, Gelibolu ve Irak'taki Kut-ül Amara'da Türklerden geldiğini ne çabuk unutuyoruz.

Avrupalı süper güçler, yaratmakta oldukları gerçeklerin birçoğuna kördü. Lloyd George'un, Lord Kitchener'e dair betimlemesi bunu hatırlatır nitelikte: "Şu dönüp duran deniz fenerlerine benziyordu, kendisini kuşatan boşluğun çok ötelerine bir an için güçlü ışıklar gönderiyor ve sonra aniden zifiri karanlığa gömülüyordu." Birçok Britanyalı için Büyük Savaş bir iptiladır, gelip geçen nesillere, manasız fedalara, imparatorluğun çöküşüne, babalarımızın (veya büyükbabalarımızın) verdiği savaşa dair bir tefekkür anıdır. Benim durumumda bu babamın ve büyükbüyükbabamın savaşıydı. Beni İrlanda'ya, Yugoslavya'ya ve Ortadoğu'ya sürükleyen, Bill Fisk'in verdiği savaşın sonuçlarıydı. Muzaffer harita yapıcılarının hepsi aynı kafada değildi. Kuzey İrlanda sınırı imparatorluğun gerilemesinin bir işaretiydi, Ortadoğu'nun sınırları, Britanya ve Fransa'nın emperyalist güçlerini elde tutmak yönünde bir son çabaydı. Hayır, bütün bu yalanlardan, tutulmayan sözlerden ve Versay'daki adamların ahlaksızlığından Bill sorumlu tutulamazdı. Fakat benim dünyamı şekillendiren onun dünyasıydı, Ortadoğu'daki felaketimizi yaratan onun zamanındaki imparatorluklar. Babamdan bana kalan miras, kartpostallarından ibaret değildi.

Velhasıl savaş günlüklerinde zikredilen o gaz saldırıları, top mermileri ve hava taarruzları arasında Bill'in hayatına dair araştırmamda; tam da babamdan kalan o küçük fotoğrafta son derece canlı tasvir edilen terk edilmiş topraklar boyunca daha ne kadar ileri gidebilirdim?

Babam, tugayın savaş günlüğüne, 10-11 Kasım 1918 tarihinin altına şunları yazmıştı: "07.30'da 17. Müfreze'den, Çatışmaların bugün 11.00'da sona ereceğine dair acil mesaj Tgy [Tugay] üzerinden alındı – söz konusu saatte İleri birlikler tarafından ulaşılan hat, sabit kalacak." Ardından şu geliyordu: "Louvencourt'taki Konaklama Yeri'ne 18.00'de ulaşıldı." Babamın ulaştığı samanlık bozması baraka, bir sonraki Ocak ayının sonuna kadar mekânı olacaktı. Ölümünden önce annemin babamın ağzından tuttuğu notlara döndüm tekrar. "[Louvencourt'ta] bir şato vardı," diyordu. "Ve subayların hemen hepsi şatoda kalıyordu, çünkü sahipleri gitmişti. Döküntü küçük çiftlik evlerine de düşük rütbeli subaylar konmuştu. Kendimi metruk bir kulübede buldum ve odama gitmek için, yaşlı bir 'kocakarının' yattığı bir odadan geçmek zorundaydım. Her sabah tekrar onun odasından geçerek dışarı çıkıyordum... sabahları hep yatağında oturup pipo tüttürürdü."

Bill'in hatıralarının kusurlu olabileceğini de keşfetmiştim bu arada. 4. Tugay kayıtlarında şu yazıyordu: "DUISONS 11 Haziran 1919. 2 bölük Çinlilerin Barınma Bölgesi'nde sorun yaşadı... 1 subay ve müfreze korumada kaldı." Bunun, Çinlilere ateş açılması olayının resmi, sansürlenmiş bir versiyonu, o 'subay'ın da babam olduğundan şüpheleniyordum. Sadece tarih 1918 değil, 1919'du. Bill yılı yanlış veriyordu.

Fakat babam Louvencourt'u büyük bir canlılıkla hatırlıyordu. Ve dondurucu bir kış günü, karla kaplı kırlardan ve beyaz askeri mezarlık alanlarından geçerek, anne-babamla birlikte kırk yıldan fazla bir süre önce seyahat ettiğim o küçük yolu tekrar kat ettim ve Somme'deki

Louvencourt'a döndüm. Annemin aile albümündeki Bill'in konakladığı evi gösteren fotoğrafları yanımda getirmiştim. Orada da ne bulacağımdan emin değildim. Onu hatırlayan birilerine rastlar mıydım? Herhalde mümkün değildi. Babam Louvencourt'tan altmış yıl önce ayrılmıştı. Burada, bu köyde, 1918'e ait o fotoğraftaki genç, özgür ruhlu adamın, ileri yaşlarında hatırladığım huysuz ihtiyara nasıl dönüşebildiğine dair bir ipucu bulabilir miydim? O ki, Peggy Parkinson hastalığının ilk arazlarını yaşamaya başlamışken bile onu dövmekle tehdit ederdi. Annemi öyle üzdü ki, Bill huzurevine giderken Peggy onu memnuniyetle izledi, bir kez olsun ziyaretine gitmedi ve cenaze törenine katılmayı da reddetti.

Louvencourt'taki evi buldum, çatısı hâlâ dökülüyordu, fakat duvarı yeni pencereler ve kepenklerle güzelleştirilmişti. 1956'daki Bill'in yapmadığını yaptım ve kapıyı çaldım. Ve yaşlı bir Fransız bayan çıktı. 1920'de (Peggy ile aynı yılda) doğmuştu ve Bill'i tanıyor olamazdı. Fakat bu evde yaşamış olan çok yaşlı büyükannesini (babamın 'ihtiyar kocakarısı') hatırlayabilirdi. Oturma odasının tabanında eski, desenli bir parke döşeme vardı ve yüz yıldır orada duruyor olmalıydı. Bill Fisk kabaralı postalları ve tozluklarıyla bu döşemenin üzerinde yürümüştü. Soğuk caddenin sonunda, kiliseyi geçince, şatoyu da buldum, sarı-kırmızı tuğladan duvarın arkasında yarısı yıkılmıştı ve köyün en ihtiyar adamıyla tanıştım (sadece üç ön dişi kalmıştı ağzında). Buraya gelen İngiliz askerlerini hatırlıyordu. Evet, subaylar bu şatoda yaşamıştı.[1] Kendi evi de tugay reviri olarak kullanılmıştı. O zamanlar altı yaşındaydı. İngiliz askerlerinin ona çikolatalar verdiğini hatırlıyordu. Belki de dişlerini bu yüzden kaybetti diye düşünmekten alamadım kendimi.

Yoldan gerisin geri yürüdüm. Babamın o soğuk geceleri geçirdiği evin karşısında bir başka çok küçük Britanya savaş mezarlığı buldum. Ve mezarlardan ikisi, şafak vakti idam mangası tarafından kurşuna dizilen iki adama aitti. 12. West Yorks'tan Er Harry MacDonald (üç çocuk babası), burada, 4 Kasım 1916'da, firar ettiği için idam edilmişti. 7. Kraliyet Piyade Müfrezesi'nden Piyade Er F. M. Barratt da 10 Temmuz 1917'de yine firar ettiği için kurşuna dizilmişti. Mezarları, Asteğmen Bill Fisk'in kaldığı odanın penceresine sadece 20 metre uzaklıktaydı. Babam onların kim olduğunu biliyor muydu? Onların bu kadar yakın olan mezarları, kendisinden bir idam mangasına komuta etmesi ve Avustralyalı bir askeri öldürmesi emredildiğinde vicdanına bir şeyler mi fısıldamıştı?

Paris'ten Canberra'yı arayıp, savaş kayıtlarından sorumlu Avustralyalı bir arşivciyle görüştüm. Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralya alaylarından hiçbir askerin idam edilmediğini söyledi. Görünen o ki Avustralyalılar, Haig'in adamlarının kendi çocuklarını şafak vakti kurşuna dizmesine razı gelmemişti. Fakat savaş sona erdikten sonra iki Avustralyalı idam cezasına çarptırılmıştı; biri, bir Fransız sivili kasten öldürmekle suçlanıyordu. Arşivci onun Bill'in söz ettiği adam olup olmadığından kuşkuluydu, fakat emin de olamıyordu. Ve suçlanan kişi affa uğramıştı (babam bilseydi sevinirdi diye düşündüm). Maalesef gerçek çok daha acımasızdı.

Zira bir başka *Independent* okurundan, Avustralyalı bir askerin, *Britanya* ordusunda görev yapan bir topçunun davası hakkında bilgi veren bir mektup aldım. Gerçekten de idama çaptırılmıştı, fakat bir Fransız jandarmasını değil, Britanyalı bir inzibatı öldürdüğü için yargılanmıştı. Adı Frank Wills'ti ve dosyası şu an Londra'daki Ulusal Arşivler'de açıktı. Vaktiyle Kamusal Kayıt Bürosu adıyla bilinen binaya gittim tekrar, bipleyen bilgisayarların yerini biplemeyen

1 *Independent*'ta babamın Louvencourt'ta geçirdiği günlere dair ilk yazımın yayımlanmasının ardından, şatonun yeni sahibi olduğunu söyleyen bir okuyucudan mektup aldım. Britanyalıydı ve subayların birçoğunun üsteki masa ve duvarlara isimlerini kazımış olduklarını beliriyordu. Onların içinde Bill'in ismi yoktu elbette.

ekranlar almıştı; fakat WO71/682 numaralı dosyanın emrime amade olduğunu okuyunca, bu kâğıtların Bill'in hayatının bir kısmını kapsadığını anladım. Bunları okumadıysa bile, içeriklerine aşina olmalıydı. Topçu Wills'in hikâyesini de biliyor olsa gerekti.

Hikâye yeterince basitti ve Kraliyet Topçu Birliği, 50. Alay 'X' Siper Havan Bölüğü'nden Topçu Frank Wills'in 253617 sayılı davası, iki sayfada özetlenmişti. 28 Kasım 1918'de (yani Ateşkes'ten iki hafta sonra) Britanya ordusundan firar etmiş, 12 Mart 1919'da Paris'te yakalanmıştı. O ve bir arkadaşı, 11. mıntıkada, Rue Faubourg du Temple'da iki Britanyalı inzibat (Onbaşı Webster ve Coxon) tarafından durdurulmuştu. Ve her firarinin o bildik eski hikâyesi: Belgeleriniz lütfen. Wills inzibatlara 66 Rue de Malte'deki otelinde olduğunu söylemişti. Dördü birlikte, Wills'in belgelerini göstermesi için Hôtel de la Poste'ye gitmişti.

Dava tutanağından:

> ... sanık ve Onbaşı Webster yukarı kata çıktı. Kısa süre sonra yukarıdan iki el silah sesi duyuldu... sanık aşağıya indi ve elinde bir tabancayla koşmaya başladı, onu takip eden Onbaşı Coxon'a da üç el ateş etti. Coxon kolundan hafif yaralandı. Sanık kaçmaya devam etti... fakat jandarmalar ve siviller tarafından kıstırıldı, gözaltına alındı. Tabancası alındı ve beş mermi harcadığı görüldü. Onbaşı Webster merdivenlerin tepesinde, göğsünden, karnından ve parmağından yaralanmış olarak bulundu; hastaneye kaldırıldı ve üç gün sonra öldü...

Avustralyalı asker, ölü inzibat, Fransız jandarmaların olaya karışması, Paris. Bill'e idam emri verilen asker bu olmalıydı. Topçu Wills Avustralya ordusuna 1915'te, 16 yaşındayken katılmıştı (Bill'le aynı yaştaydı) ve Mısır'a, Sina Çölü'ne ve Çanakkale'ye gönderilmişti. Er Dickens gibi Topçu Wills de Churchill'in başarısızlığa mahkum Gelibolu seferinde yer almıştı. O da Osmanlı Türkleriyle savaşmıştı. Fakat 1916'da, 'Mısır hummasına' yakalandığı için hastaneye yatırılmıştı; bu rahatsızlık onda zihinsel sorunlar ve geçici hafıza kaybına yol açmıştı. Divanı harpteki davasında bu bilgilerle çelişen bir şey yoktu. Frank Wills 1917'de Avustralya ordusundan terhis edildikten sonra İngiltere'ye gitmiş ve (Britanya ordusunun savaşın bu aşamasındaki çaresizliğini gösterir mahiyette) Nisan 1918'de Kraliyet Topçu Birliği'ne yazılmasına izin verilmişti. Fransa'ya Bill Fisk'ten önce varmıştı. Ancak Bill'den farklı olarak, on dokuz yaşındaki Frank şimdiden savaş gazisi olmuştu bile.

Kendi savunmasına göre Wills, içki içmişti: "Paris'e eğlenmek için gelmiş... 12 Mart 1919'da kahvaltı yapmamış... Sarhoş değilmiş, fakat içiyormuş. Onbaşı Coxon'a ateş edip etmediğini hatırlamıyor. Tabancanın dolu olduğunu biliyormuş ve Kasım 1918'den beri de doluymuş." El yazısıyla yazdığı, altına neredeyse süslü bir 'F Wills' imzası attığı sekiz sayfalık üzücü ifadesinde, iki Britanyalı inzibatın kendisine nasıl Paris'te bulunma izni olup olmadığını sorduğunu ve onlarla birlikte otele vardığında olup bitenleri anlatıyordu:

> Odama çıkan merdivenlere koştum. Odamın kapısı kilitliydi. Birkaç saniye sonra birinin yukarı çıktığını duydum. O sırada kolumda parkam vardı. Parkanın cebinde içinde altı mermi bulunan tabancam duruyordu. Tabanca bana birliğim tarafından verilmişti... Holdeki halının altına saklamak amacıyla tabancayı cebimden çıkardım. Zimmetimdeki bir silahla gözaltına alınmak istemiyordum, fakat üzerimde çok miktarda para da vardı; barbutta, kumarda kazanmıştım. Bunun sonucunda daha ciddi bir suçlamayla karşı karşıya kalabileceğimi düşündüm. Birisi yukarıya geldiğinde tabancayı daha yeni cebimden çıkarmıştım... Bu kişi üzerime koştu ve onun Onbaşı Webster olduğunu gördüm. Aramızda hiçbir konuşma geçmedi. Onbaşı Webster beni sağ bileğimden yakaladı. Korkmuş ve heyecanlanmıştım, bileğimi kurtarmak isterken tabanca iki kez ateş aldı. Bunun ardından Onbaşı Webster bileğimi bıraktı, kafama bir yumruk attı ve beni merdiven-

lerden aşağı itti. Kafama aldığım darbeyle sersemlemiştim... Tabancanın merdivende, hemen yanımda durduğunu gördüm. Tabancayı aldım. Onbaşı Webster'ın beni merdivenlerden aşağı takip ettiğini sanıyordum. Şaşkındım ve çok heyecanlanmıştım. Otelin girişine varıp caddeye çıktığımda bir el silah sesi daha duydum. Sonra gözaltına alınana dek neler olup bittiğini hatırlamıyorum.

Wills'in ifadesi, çok genç ve toy bir adamın ifadesiydi. "Birliğimi terk ederken bunun sürekli olmasını niyet etmemiştim," diye yazıyordu. "Bazı arkadaşlarımla karşılaşmıştım ve beni biraz eğlenmek için Paris'e gelmeye ikna ettiler. Neticede Paris'e gittim. Paris'i gördükten sonra birliğime dönme niyetindeydim: o sıralar yapılacak pek az iş vardı ve günler çok sıkıcı geçiyordu. Aleme daldım; kumar oynuyor ve devrilene kadar içiyordum..." Wills son ifadesinde içki sorunu olduğunu bir kez daha kabul ediyor, hâlâ geçici hafıza kayıplarından muzdarip olduğunu öne sürüyordu. Paris'te bulunma izni yoktu ve otel odasına eşyalarını almak için dönmüştü. İki mermi, Onbaşı Webster bileğini 'kıvırdığı' için ateşlenmişti. Gözaltına alındıktan sonra Fransız polisi onu bir taksiye bindirmiş ve ancak polislerden biri kafasına copla vurunca hafızası yerine gelmişti: "Sarhoş değildim, fakat hep içiyordum. Hafızamdaki boşluğu içkiyle gideriyordum..." Sarhoş, umutsuz, kendini bekleyen korkunç akıbeti yavaş yavaş idrak eden bu genç adamın resmini çizmek hiç zor değildi. Ve yine, hâlâ duruyorsa eğer, onun kaldığı yeri, o oteli, merdivenleri, Wills'in Britanyalı inzibatı ölümüne yaraladığı o ikinci katı, jandarmanın onu gözaltına aldığı caddeyi görmek istedim.

Uçağa atlayıp Fransa'nın yolunu tuttum yine. Rue de Malte duruyordu, bir bulvarla ikiye ayrılmış tek yönlü bir caddeydi bu ve hâlâ küçük, ucuz otellere ev sahipliği yapıyordu. Ve inanılmaz şekilde, 66 numara hâlâ bir oteldi, ama ismi Hôtel de la Poste değil, Hôtel Hibiscus'tu artık. Burada ne bulabileceğimi sanıyordum? Resepsiyonist Cezayirliydi ve ikinci kattaki merdivenlere en yakın odayı sordum; Wills'in kaldığı oda buydu. Otel defalarca tadilat geçirmişti, duvarları parlak, pütürlü duvarkâğıdıyla kaplanmıştı; lobide bir televizyon vardı, Arapça anlatılan bir futbol maçına ayarlanmıştı. Fakat merdiven korkuluğu orijinaldi; on dokuzuncu yüzyılın sonunda birçok Fransız evine konulan türden, trabzanları cafcaflı, büyük demir mafsallı bir korkuluktu bu.

Cezayirliye oraya geliş nedenimi anlattım ve aniden bir soru yağmuruna maruz kaldım. Wills Paris'e niye gelmişti? İnzibatı neden vurmuştu? Adı Safyan'dı resepsiyonistin ve bana, Cezayir'de okuduğu üniversitede bitirme tezini, Bentahla adlı bir köyde işlenen katliamın çocuklar üzerindeki etkisi hakkında verdiğini anlattı. Beltahla. Bu ismi biliyordum. Oraya gitmiştim. Boğazı kesilen bir bebeğin kanının Bentalha'da bir balkona sıçradığını görmüştüm; genç adamların 1997'de bu köyde öldürdüğü yüzlerce sivilden biriydi o bebek de. Cezayir hükümeti katliamdan İslamcıları sorumlu tutmuştu. Fakat ben hep bu işin içinde Cezayir ordusunun olduğundan kuşkulanmıştım. Kuşkumu Safyan'a da ifade ettim. "Evet ben de duydum," diye yanıtladı. "Bu katliamla ilgili çok karanlık nokta var. Bir arkadaşım var, ordunun orada olduğunu anlattı; köye doğru ilerlemişler ve katliamın gerçekleştiği yerde kısacık bir süre kalmışlar. Hiçbir şey yapmamışlar. Niye? Daha fazlasını söyleyemem. Hatırlayın, ben bir Cezayirliyim." Hatırlıyordum elbette. Kurtulan köylüleri hatırlıyordum. Onlar da bana aynı şeyi söylemişlerdi; Cezayir ordusu onları kurtarmaya gelmeyi reddetmişti.

Douai'deki genç Lübnanlıyla ani karşılaşmam gibi, Ortadoğu bir kez daha beni bulmuştu. Bir Cezayirlinin (kendi ülkesinden, kendi hükümetinden) duyduğu korku, Paris'teki bu ucuz otelin lobisinde de sürüyordu. Seksen yıl önce bir askerin öldürülmesi daha makul bir konuydu. Wills'in ifadesini Safyan'a tercüme ettim. Wills'in, firar nedeniyle daha hafif bir ceza alabilecekken niye Onbaşı Webster'ı vurduğunu anlayamıyordu. Yukarı çıkan merdivenleri

tırmandım. İkinci kata ulaşmak sadece on beş saniyemi almıştı. Daha sonra merdivenleri koşarak çıktım; beş saniye sürdü, Onbaşı Webster Wills'in katına bu sürede ulaşmış olmalıydı. Wills'in, eğer öyle bir niyeti olduysa, silahını gizlemeye vakti kalmamıştı. İkinci kat sadece 5 metrekareydi. Frank Wills, Webster'la burada boğuşmuş ve onu bu holde kanlar içinde bırakıp kaçmıştı. 22 numaralı odaya yürüdüm, merdivenlere en yakın oda buydu, Wills'in odası, ölümünden önce özgürce uyuduğu son yer. Parkasını ve tabancasını burada tutmuştu. 12 Mart 1919 sabahı, muhtemel odasında içmişti. Panç, konyak ve 'Amerikan içkisi', diye anlatmıştı mahkemeye. Vurma olayından sonra kaçan bir Amerikan askeri kalıyordu otelde. Kim olduğunu kimse öğrenememişti. Bu otelde bir ordu mafyası mı faaliyet gösteriyordu? Kumar masalarını kim yönetiyordu, içkileri kim tedarik ediyordu? Wills'in üzerinde bulunan paraları (6640 Fransız frangı ve on Lui kelle altını) ona kim vermişti?

Wills'in odasını tuttum, yatağın üzerine oturdum ve ifadesini tekrar baştan sona okudum; babama öldürme emri verilen bu genç adam, yazdığı son satırlarda hayatının bağışlanmasını dilemişti:

> 20 yaşındayım. Avustralya ordusuna 1915'te, 16 yaşındayken katıldım. Mısır ve Çanakkale'ye gittim. Oralarda (ve daha sonra) Fransa'da sayısız çarpışmada bulundum. Nisan 1918'de Britanya ordusuna katıldım ve Temmuz 1918'de Fransa'ya geldim. Mısır'da yakalandığım ve zihnimi etkileyen humma nedeniyle Avustralya ordusundan terhis edilmiştim. Arkadaşlarım birliğimi terk etmem ve biraz eğlenmem konusunda beni ikna etti. Sürekli içmeye ve kumar oynamaya başladım. Şu an mahkeme önünde bulunmama neden olan suçların hiçbirini işlemek niyetinde değildim... Mahkemeden gençliğimi dikkate almasını ve gelecekte namuslu ve dürüst bir hayat kurmam için bana bir şans tanımasını rica ediyorum.

Bu satırların Bill Fisk'i nasıl etkilediğini anlayabiliyordum. Wills sadece onunla aynı yaşta değildi, Fransa'ya, Bill Somme'ye varmadan iki ay önce gönderilmişti. Wills savaş zamanında firar etmemişti. Fakat Britanyalı bir inzibatı öldürmüştü. Bill'in yasalara, adalete, mahkemelere, yargıçlara, polislere nasıl da inandığını hatırladım.

Otelden çıkıp Paris'in yumuşak yaz akşamında yürüdüm. Solda iki inzibatın Wills ve arkadaşına belgelerini sorduğu sokak vardı. Biraz ilerisinde Britanya belgelerinde adı 'Rue Albert' (Rue Albert Thomas'tı tam adı) diye geçen cadde uzanıyordu. Wills'in Fransız jandarmalarınca yakalanıp bir taksiye bindirildiği ve ifadesine göre, kafasına copla vurulduğu caddeydi bu. Kısa süre sonra da hayatını kaybetmişti.

Divanı harbin özetinde, Wills'in 'ölüm cezası çekeceği' ifadesi vardı; 24 Mayıs'ta Fransız sahilindeki Britanya üssü La Havre'a götürülmüştü. Bill Mayıs 1919'da Wills geldiğinde oradaydı (iki de fotoğrafını çekmişti oranın, birisinde arka planda bir kilise kulesi göze çarpıyordu). Wills'in infazına dair Britanya arşivlerindeki son kayıtlara dönerken bir tür korku yükseliyordu içimden. Bill idam mangasına komuta etmeyi reddettiğini söylemişti. Ona inanıyordum. Fakat içimdeki gazetecinin, bütün araştırmacı gazetecilerin ruhunda yaşayan o nemrut arşivcinin, teyit etmesi lazımdı. Sanırım Bill'in oğlu, babasının Frank Wills'i öldürmediğini bilme, elbette, bu görkemli tavrın gerçekliğinden emin olma ihtiyacı duyuyordu.

Ve Wills'in ölümünün kayda geçirildiği tek bir kâğıt parçası vardı. İdam mangasının önünde kurşuna dizilmişti. "Ceza 27 Mayıs'ta saat 04.14'te infaz edildi" diye yazıyordu. İnfaza komuta eden subayın imzası babamın elyazısına hiç benzemiyordu. Baş harfleri 'CRW' idi. 'İnfazın münasip ve insani bir tarzda uygulandığını, ölümün ânında gerçekleştiğini' belirten bir not da düşülmüştü. Böyle miydi? Ölüm gerçekten anlık mıydı? Ve Wills, o son dakikalarında, saat 04 ile 04.14 arasında saniyeler ilerlerken neler hissetmişti? Sadece yirmi yaşında bir adam,

kuzey Fransa'nın karanlığında, belki denizden hafif bir meltem eserken ve her geçen dakika ölüme yaklaşırken neler hissederdi? Bill onu öldüren kurşun seslerini duymuş muydu? En azından vicdanı rahattı.

Bill Fisk 106 yıl önce doğmuştu, fakat benim için hâlâ bir muamma olmayı sürdürüyor. Birlikte piknik yaptığı Fransız kadın, babamın hayatını mutlu kılabilmiş miydi? Altmış sekiz yıl önce Liverpool'a giden Boulogne gemisine binip hazinedeki muhasebeciliğe ve ilk, aşksız evliliğine geri dönmesini o kadın engellemiş olabilir miydi? Savaştan sonra Fransa'da kalmaya gönüllü olmasının gerçek nedeni de o kadın mıydı?

Büyük Savaş ölenlerin olduğu kadar sağ kalanların da hayatlarını yok etmişti. Bill'in eski koğuşunun yakınındaki Louvencourt mezarlığında, şans eseri Roland Leighton'un mezarını bulmuştum. Genç askerin mateme gömülen nişanlısı, Vera Brittain, *Testament of Youth*'u, bir insanın kaybına dair o edebi anıtı yazacaktı. Belki de savaş babama, özgürlüğünü bir daha hiç tatmadığı tarzda tecrübe etme fırsatı vermişti; toplumun acımasızca elinden aldığı bir bağımsızlıktı bu. Bana miras kalan madalyaları arasında 1940'a ait bir savunma madalyası var; savaş sonrası Ulusal Tasarruf'taki mesaisinden dolayı iki adet Britanya İmparatorluğu şeref madalyası ve Büyük Savaş'tan da iki madalya. Büyük Savaş madalyalarından birinde 1914-1919 tarihleri göze çarpıyor; Kasım 1918'deki Ateşkes değil, savaşı resmen sona erdiren ve sonra kanlı etkisini Ortadoğu'nun dört bir köşesine yayan 1919 Versay Anlaşması'nı temsil ediyor ikinci tarih. Üzerinde 'Büyük Medeniyet Savaşı' yazan madalya işte o.

1998'de Peggy'nin son saatlerinde ona evde bakan hemşirelerden biri bana sincapların tavanarasına girdiğini ve bazı aile fotoğraflarını tahrip ettiğini söyledi. Ne olup bittiğine bakmak için tavanarasına çıktım, birkaç eski fotoğraf kayıptı, fakat babamın savaş fotoğraflarının olduğu teneke kutu yerli yerindeydi. Gitmek için döndüğümde kafamı tavan kirişine çok sert çarptım. Yüzümden kan akmaya başladı ve bunun Bill'in hatası olduğunu düşündüğümü hatırlıyorum. Ona küfrettiğimi. İki saat sonra annem son nefesini verdiğinde yarayı daha yeni temizlemiştim. Ve sonraki haftalarda tuhaf bir şey oldu; bir yara izi ve küçük bir oyuk oluştu alnımda. Babamın Çinli'nin bıçağıyla edindiği izin tıpatıp aynısı.

Bill öbür dünyadan öğüt vermeye devam ediyordu. Ona karşı hâlâ hissettiğim soğukluk içinde, ölümünden sonra okumam için bana bıraktığı mektubu hiç aklımdan çıkaramadım. "Sevgili Fellah" diye başlıyordu:

> Sana sadece iki şey söylemek istiyorum. Birincisi, Annene ve bana böyle bir sevgi, neşe ve gurur yaşattığın için teşekkür ederim. Biz gerçekten de çok şanslı bir anne-babayız. İkincisi, Annene mümkün olan en iyi şekilde bakacağını biliyorum; o dünyadaki en nazik ve iyi kadındır. Sen de biliyorsun ki, bitmeyen ve hiç azalmayan sevgisiyle bana hayatımın en mutlu dönemini yaşattı. Bir babanın muhabbetiyle – Kral Billy.

ON

İlk Soykırım

Cesetleri üst üste yığın, Austerlitz ve Waterloo'da
Onları küreyin alta ve bırakın işimi yapayım –
Ben otum; hepsini kaplarım.
Ve Gettysburg'da üst üste yığın onları
Ve Ypres'de üst üste yığın ve Verdun'da üst üste.
Küreyin alta ve bırakın işimi yapayım.
İki yıl, on yıl, ve yolcular kondüktöre sorar:
Burası neresi?
Neredeyiz şimdi?

Ben otum,
Bırakın işimi yapayım.

CARL SANDBURG, 'Grass'

Margada Tepesi sarptır ve volkanik kayalarla doludur; Doğu Suriye çölünün epey yükseğinde delici parlak ışığı ve gölgeleriyle göze çarpan bir yerdir. Zirvesi soğuktur, kış yağmurları kayalar arasındaki katmanları eritip çamura çevirir; kahverengi toprak yığınları tepenin eteğine doğru ağır ağır akar. Daha da aşağıda Habur'un suları gri, ağaçsız kıyıların arasından süzülür, karanlık sırları taşıyan bir ırmak olarak, siyah kum tepelerine doğru sapar. Burada kötü bir şeyler olduğunu anlamak için ille Margada'da neler yaşandığını bilmeniz gerekmez. Doğu Polonya'nın ormanları gibi, Margada Tepesi de kökü kurutulmuş bir hafızanın mekânıdır; o yüzdendir ki, bölgede görevli Suriyeli polis memuru, parlak yanaklı, pos bıyıklı bir adam, 'evet, ben doğmadan çok uzun zaman önce buralarda korkunç bir şeyler olmuş' der sadece.

Dehşet verici kanıtları bulan kişi, *Independent* fotoğrafçısı Isabel Ellsen idi. Yağmur altında, bir yarıktan tepeye doğru inerken elini kahverengi toprağa attı ve karşısında bir kafatası buldu; kemikleri koyu kahverengi, dişleri hâlâ parlayan bir kafatası. Onun solunda çamura saplanmış bir belkemiği vardı. Ben yarığın diğer tarafında toprağı kazdığımda, bütün bir iskelet ortaya çıktı ve sonra bir başka iskelet, sonra üçüncüsü; iskeletler o kadar yakın konmuştu ki, kemikler adeta birbirinin içine geçmişti. Çamurun her karışından bir kalça kemiği, bir kafatası, bir diş dizisi, mafsal ve kamış kemikleri fırlıyordu. 1915'te dehşet içinde öldükleri gün, binlercesi nasıl sıkı sıkıya birbirlerine bağlanıp boğulmaya terk edildiyse, şimdi de öyle yakındılar birbirlerine.

Kemikler zaman içinde yumuşamış ve kile benzer bir hal almıştı, ellerimizin arasında ufalanıyordu; en az onları öldüren Türk zalimlerin bizden unutmamızı istediği kadar hızla yok olan bütün bir insan soyunun, son ölümcül kalıntılarıydı karşımızdaki. Bu küçük cinayet tarlasında

50 bine yakın Ermeni öldürülmüştü; ve Ellsen ile bir toplu mezarın üzerinde olduğumuzu anlamamız birkaç dakikamızı aldı. Zira Margada ve onun etrafındaki Suriye çölü (vaktiyle Türkiye Ermenistanı olan bölgedeki binlerce köy gibi) Ermeni halkının Auschwitz'i, dünyanın ilk ve unutulan Soykırımı'nın mekânıydı.

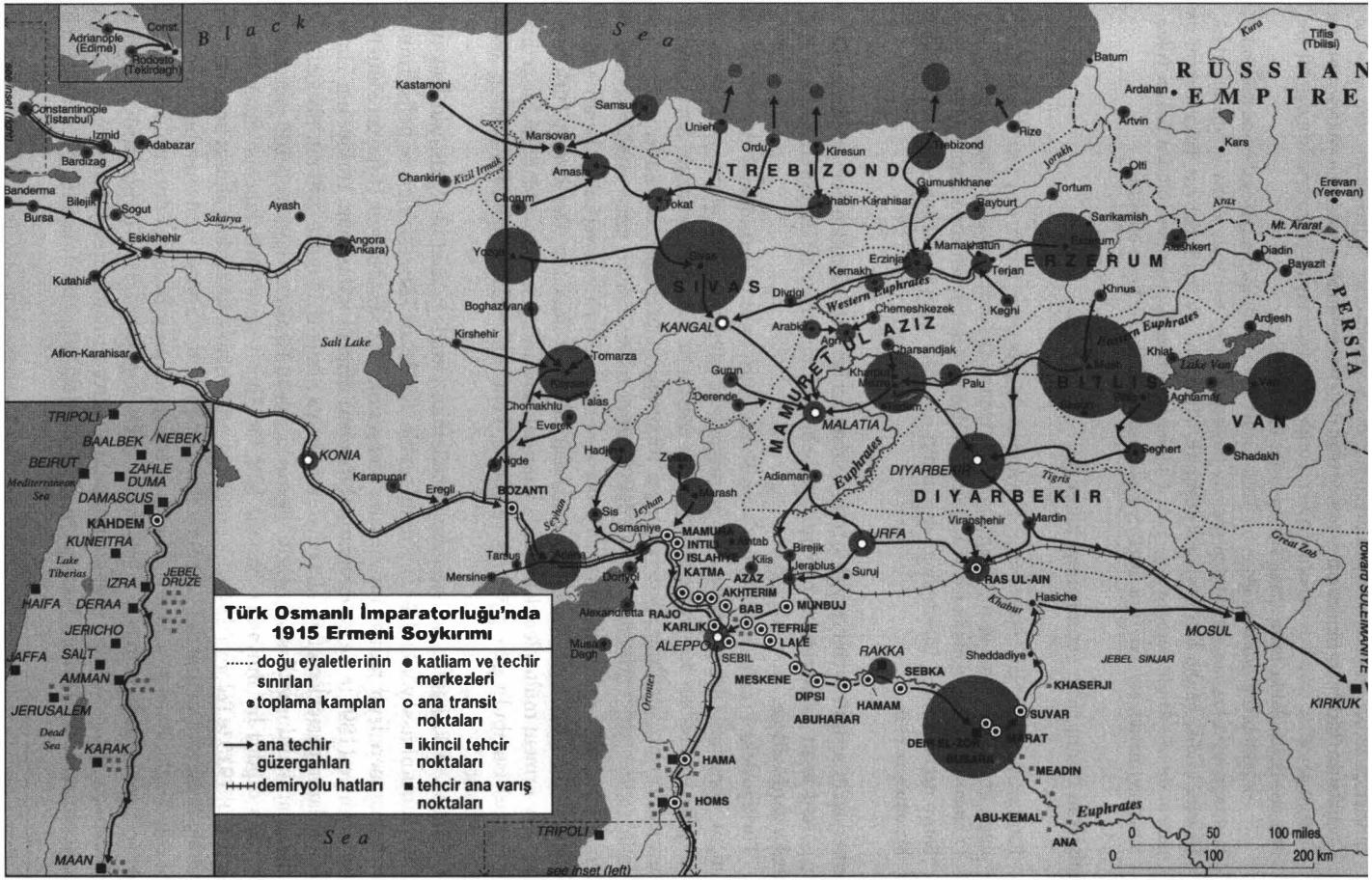
Auschwitz'le paralellik kurmak hiç de yanlış değil. Türkiye'nin Ermeni halkına söz konusu dönemde uyguladığı terör, Ermeni ırkını ortadan kaldırmak yönünde bir girişimdi. Ermenilerin can kaybı yaklaşık bir buçuk milyondu. Türkler Ermeni nüfusunu 'yeniden iskan etmekten' (Almanlar da daha sonra Avrupa Yahudileri için aynı şeyi söyleyecekti) açıkça söz ederken, Türk hükümetinin gerçek niyeti kesinlikle belliydi. Sözgelimi 15 Eylül 1915'te Türk İçişleri Bakanı Talat Paşa, Halep'teki valisine telgrafla şu emri göndermişti (bu belgenin karbon kopyası mevcuttur): "Hükümetin... Türkiye'de yaşayan bütün belirlenen kişileri tamamen yok etmeye karar verdiği konusunda daha önce bilgilendirildiniz... Alınacak önlemler ne kadar trajik olursa olursa, varlıkları ortadan kaldırılmalıdır ve yaşa veya cinsiyete bakılmamalı, vicdan muhasebesine girilmemelidir."

Himmler'in 1941'de SS katillerine söylediği de tam bu değil miydi? Burada, Margada Tepesi'nde şimdi o 'belirlenen kişilerden' geriye kalanın üzerinde duruyorduk. Ve yanında beş yaşındaki yeğeni Hagop'la, Suriye kasabası Der Zor'dan Habur'un yukarısına aynı arabayla geldiğimiz Borhus Dakesyan o 'trajik önlemler' hakkında her şeyi biliyordu: "Türkler topyekün aileleri öldürmek için buraya getirdi. Günlerce sürdü. Onları, büyük kısmı aç ve hasta, birçoğu çıplak olan erkekleri, çocukları, kadınları grup grup bağladılar. Sonra tepenin üzerinden nehre ittiler; itmeden önce içlerinden birini vuruyorlardı. Ceset diğerlerini de dibe sürükleyip boğsun diye. Böyle yapmak ucuzdu. Tek bir mermiye mal oluyordu."

Dakesyan küçük çukurun yanına diz çöktü ve bir araba anahtarıyla, bir başka kafatasının üzerindeki toprağı nazikçe temizledi. Manzara ne kadar anormal, hattâ müstehcen görünürse görünsün, Ermeni halkının doksan yıl boyu bununla birlikte yaşadığı hatırlanmalı; ve felaketin apaçıklığının duygusallığa baskın çıktığı. Dakesyan, göz çukurlarından ve dişlerinden toprağı temizledikten sonra kafatasını, az ötede gülerek, ölümün anlamından habersiz duran Hagop'a verdi. "Ona burada neler olduğunu anlattım," dedi. "Anlamak için öğrenmeli." Hagop'un ismi büyükbüyükbabasından (Borhus Dakesyan'ın büyükbabası) miras; o da yirminci yüzyılın ilk Soykırımı'nın kurbanlarından, 1915'te Maraş kentinde bir Türk jandarması kafasını uçurmuş.

1992'ye, Beyrut'a dönelim. Beyrut'taki Ermeni körler evinde, on altı yıllık Lübnan iç savaşının acısı içinde, bir de kendi acı hatıralarını belleğinde taşıyan, Soykırım'ın son tanıkları yaşıyordu. Orada, tek çubuklu bir elektrik sobanın dondurucu soğukla nafile yere mücadele ettiği, ışıksız bir odada Zakir Berberyan'ı keşfedecektim. 89 yaşındaki Ermeni eski bir cekete sarınmıştı, görmeyen gözleri ziyaretçilerinin üzerine odaklanıyordu. Zakir Berberyan (bana Soykırım tanıklıklarını anlatan neredeyse bütün diğerleri gibi) on yıl içinde öldü. Fakat hikâyesi burada, tam tamına bana anlattığı gibi:

> 1915'te 12 yaşındaydım ve Fırat kıyısındaki Balacık'ta yaşıyordum. Dört erkek kardeşim vardı. Babam berberdi. Türk jandarmaların köyümüze geldiği gün gördüklerimi hiçbir zaman unutmayacağım. Balacık'ta bir çarşı vardı ve yakılmıştı. Taşlar ve tuğlalar yere saçılmıştı. Olan biteni gözlerimle gördüm. Erkeklere köyü terk etmeleri emredildi; götürüldüler ve bir daha onları hiç gören olmadı. Kadınlara ve çocuklara eski çarşıya gitmeleri söylendi. Sonra askerler geldi ve annelerinin gözü önünde çocukları (altı-yedi yaşlarında çocuklar) teker teker alıp havaya attılar ve eski taşların üzerine düşmesini seyrettiler. Hayatta kalan olursa Türk askerleri onları tekrar ayaklarından tutuyor ve başları parçalanana kadar taşlara vuruyorlardı. Bütün bunları yaptılar, anlıyor musun? Annelerinin önünde. Ömrümce öyle çığlıklar işitmedim... Berber dükkânımızdan bütün o sahne-

Türk Osmanlı İmparatorluğu'nda
1915 Ermeni Soykırımı
doğu eyaletlerinin sınırları
toplama kamplan
ana techir güzergahları
demiryolu hatları
katliam ve techir merkezleri
ana transit noktaları
ikincil tehcir noktaları
tehcir ana varış noktaları
Black Sea
RUSSIAN EMPIRE
PERSIA
TREBIZOND
SIVAS
ERZERUM
BITLIS
VAN
DIYARBEKIR
KONIA
KANGAL
MALATIA
MAMURET UL AZIZ
BOZANTI
URFA
RAS UL-AIN
MOSUL
KIRKUK
ALEPPO
RAKKA
DEIR-EL-ZOR
HAMA
HOMS
TRIPOLI
MAAN
AMMAN
JERUSALEM
DAMASCUS
BEIRUT
HAIFA
JAFFA
Euphrates
Tigris
Western Euphrates
Eastern Euphrates
Salt Lake
Lake Tiberias
Dead Sea
Mediterranean Sea
Constantinople (Istanbul)
Adrianople (Edirne)
Rodosto (Tekirdagh)
Smyrna (Izmir)
Angora (Ankara)
Samsun
Amasia
Tokat
Erzinjan
Kharput
Diarbekir
Aleppo
Mosul
Kirkuk
0 50 100 miles
0 100 200 km

leri gördüm. Türk askerleri üniformalıydı ve yanlarında hükümet jandarmaları da vardı. Elbette anneler çocukları bu şekilde öldürülürken hiçbir şey yapamadılar. Sadece feryat edip ağladılar. Çocuklardan biri bizim okuldandı. Cebinde okul defterini buldular ve sınıfın en yüksek notlarını aldığını gördüler. Onun da kafasını ezdiler. Türkler arkadaşlarımdan birini ayaklarından bir atın arkasına bağladılar ve ölene kadar köyün dışına sürüklediler.

Sürekli bizim dükkâna gelen bir Türk subayı vardı. Ordudan kaçan ağabeyimi saklamıştı; bize hepimizin kaçması gerektiğini söyledi, böylece Balacık'ı terk edip Asma kasabasına gittik. Hayatta kaldık, çünkü babam dinini değiştirdi. Müslüman olmayı kabul etti. Fakat babam da annem de hastalandı. Sanırım koleraydı. Öldüler ve ben de hastalandım, ölüden farkım yoktu. Sürgünler devam etti; bir Türk bana yiyecek vermeseydi ben de kesin ölürdüm.

Berberyan sonunda bir yetimhaneye alınmıştı.

Bana banyo yaptırdılar, fakat su kirliydi. Aynı banyoda glakoma[1] yakalanmış çocuklar da yıkanmıştı. O suda yıkandım ve o yüzden ben de kör oldum. O zamandan beri hiçbir şey görmedim. O zamandan beri gözlerimin tekrar açılmasını bekledim. Fakat neden kör olduğumu biliyordum. Banyo değildi nedeni. Babam dinini değiştirdiği için oldu. Tanrı intikamını benden aldı, çünkü biz onu terk ettik.

Berberyan'ın sesinde hiçbir duygu kırıntısı olmaması belki de yaşından ileri geliyordu. Bir daha hiç görememişti. Gözlerini kaybetmişti, gözbebeklerinin olması gerektiği yerde, soluk yeşil bir tabaka vardı sadece.

Türkiye'deki Ermeni topraklarında ve Kuzey Suriye'nin çöllerindeki 1915 yılı öyle korkunçtu, dönemin Türk yetkilileri öyle acımasızdı ki, Müslümanların ölüme giden Ermeni Hıristiyanlar için zaman zaman hayatlarını riske attığını da unutmamak lazım. Soykırımdan sağ kurtulan ihtiyar, kör Ermenilerle yaptığım röportajların neredeyse hepsinde, din veya ortak insanlık adına bazı Türklerin İstanbul'daki Jöntürk muktedirlerin faşist yasalarına itaat etmediğine, Ermenileri evlerinde sakladıklarına ve Ermeni Hıristiyan yetimlere kendi Müslüman ailelerinin birer üyesi gibi davrandıklarına dair hikâyeler dinledim. Der Zor'un Türk valisi Ali Suad Bey Ermeni mültecilere karşı fazla yumuşak davrandığı için (çocuklar için bir yetimhane kurmuştu) İstanbul'a geri çağrılmış ve yerine, kenti bir toplama kampına çeviren Zeki Bey gönderilmişti.

Ermeni Soykırımı'nın hikâyesi, hükümetlerinin Ortadoğu'daki bir Hıristiyan halkının soyunun kurutulması yönündeki emirlerini şevkle uygulayan Türk askerleri ve polislerinin elinde yaşanan neredeyse mutlak bir vahşetin hikâyesidir. 1915'te Osmanlı Türkiyesi Müttefiklerle savaştaydı ve (1895'te de zulme maruz bırakılan) Ermeni nüfusunun Türkiye'nin Hıristiyan düşmanlarını desteklediğini iddia ediyordu. Rusya Ermenistan'ından 200 bin Ermeni gerçekten de Çarlık ordusunda savaşıyordu. Beyrut'ta, Levon İshakyan (kör, fakat 105 gibi inanılmaz bir yaşta dipdiri bir ihtiyardı), başında hâlâ bir Alman süvarisinin kılıcının açtığı yara izini taşıyordu; 1915'te Polonya'da Çarlık ordusu piyadesi olarak savaşırken almıştı bu yarayı. İki yıl sonraki Bolşevik Devrimi'nin kaosunda evine dönmüştü; Rusya'yı yürüyerek bir uçtan bir uca kat edip Dağlık Karabağ'a varmış, İran'a sığınmaya çalışmış, Bağdat'ta Britanyalılarca hapsedilmiş ve nihayet, halkından geriye kalanların açlıkla boğuştuğu Halep'e yine yürüyerek gitmişti. Affedilmişti. Fakat Osmanlı kuvvetlerinde de binlerce Ermeni görev yapıyordu; onlar o kadar şanslı olmayacaktı. Türkler, Ermenilerin Akdeniz'deki Müttefik donanma filolarına destek ol-

1 'Kara su' adıyla da bilinen, gözdeki iç basıncın artmasıyla kendini belli eden, körlüğe neden olabilen bir göz hastalığı. –çn

duğunu öne sürüyordu, fakat buna dair bugüne dek hiçbir kanıt bulunamadı.

Gerçek şuydu: Bir Jöntürk hareketi (resmi adıyla 'İttihad ve Terakki Partisi') çürümüş Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünü Sultan Abdülhamid'in elinden fiilen almıştı. Başta birçok Ermeninin destek verdiği liberal bir partiydi, fakat sonradan milliyetçi, ırkçı, pan-Türkist bir politika benimsediler; hedefleri Ankara'dan Bakü'ye uzanan, Türkçe konuşan bir Müslüman ulus yaratmaktı. 1918'de kısa süreliğine gerçekleşen bu hayal, bugün sadece Sovyet sonrası Ermeni cumhuriyetinin varlığıyla fiziksel olarak engellenmiş durumdadır. Küçük Asya'nın Hıristiyan Ermenileri, ki Pers, Roma ve Bizans kanının bir karışımıydı, Türk imparatorluğunun yeni muktedirlerinden hızla hayal kırıklığına uğradılar.[1]

Müttefiklere karşı Çanakkale'de kazandıkları zaferle cesaretlenen Türkler, tıpkı Nazilerin yirmi yıl sonra Avrupa Yahudilerine yapacağı gibi, hiddetle Ermenilerin üzerine çullandılar. Türkiye'ye karşı Müttefik harekatındaki felakete yol açan rolünün farkında olan Winston Churchill, *The Aftermath* ('Sonrası,' bugün aynı Ermeniler gibi bu kitap da neredeyse unutulmuştur) adlı kitabında şunları yazacaktı: "Türk hükümetinin acımasız öfkesini harekete geçiren şey, belki tam da Britanya'nın Gelibolu Yarımadası'na saldırısıdır." Kesin olan şu ki, Türklerin Çanakkale'de Britanya ve Avustralya ordularına (Maude'nin bildirisini Bağdat'taki duvardan söken Er Charles Dickens ve babamın 1919'da idam etmeyi reddettiği Frank Wills de oradaydı) karşı kazandığı zafer, Türk rejimine yeni ve acımasız bir özgüven sağlamıştı. Türk hükümeti, İstanbul'daki bütün önde gelen Ermeni entelektüellerini tutuklayıp öldürmek için 24 Nisan 1915 tarihini seçti (sonrasında bu tarih Ermeni Soykırımı'nı anma günü olarak belirlendi). Bu planlı katliamı, Türkiye'deki Ermeni ırkının topyekün ve sistematik imhası takip etti.

Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler terhis edilip angarya birliklerine verildi. Beyrut'taki Ermeni körler evinde, 91 yaşındaki Nıvart Sruryan babasının bir fotoğrafını saklıyordu; Türk ordusu üniforması içinde heybetli, yakışıklı bir adam. 1992'de tanıştığımızda Nıvart neredeyse sağırdı. "Babam harika bir adamdı, çok zekiydi," diye bağırdı bana doğru, tiz bir sesle. "Türkler 1915'te ailemizi almak için geldiğinde, eski üniformasını tekrar giydi ve annem omuzlarına, yüksek rütbeli olduğunu göstermek için apoletlerini dikti. Askerlikte kazandığı dört madalyayı taktı. Böyle giyindi, bizi Konya'daki tren istasyonuna götürdü ve trene bindirdi. Bu şekilde kurtulduk. Fakat o kaldı. Türkler ne yaptığını anlamış. Onu idam etmişler."

Bütün kasaba ve köylerde, tüm Ermeni erkekleri polis tarafından götürülmüş, kurşuna dizilmiş ve toplu mezarlara veya nehirlere atılmıştı. Mayreni Kalustyan da tanıştığımızda 88 yaşındaydı, başına bir kumaş parçası bağlanmış narin bir yaratıktı. Beyrut'taki körler evinde hikâyesini anlatırken bütün gövdesi sarsılıyordu. Hikâyeyi dinleyen genç Ermeni hemşirelerden biri, dokunaklılığı karşısında gözyaşlarına boğuldu.

> Muşluyuz biz. Her yıl karlar erirken biz çavdar ekerdik. Babam, Manuk Taroyan ve erkek kardeşim tarlalarda çalışırdı. Sonra Türk askerleri geldi. 1915 yılıydı. Köydeki bütün erkekleri, bin kişi kadar, ahırlara doldurdular ve ertesi sabah Muş'tan alıp götürdüler; bütün erkek akrabalarım, kuzenlerim, kardeşlerim gitti. Babam da aralarındaydı. Türkler, "Hükümetin size ihtiyacı var," demişti onlara. Sığırlar gibi götürdüler. Onları nereye götürdüklerini bilmiyorduk. Sadece gittiklerini görmüştük. Herkes bir nevi şoktaydı. Annem Hatun ne olduğunu buldu. Muş'ta üç ırmağın birleşip tek bir köprünün altından aktığı bir yer vardı. Büyük bir su ve kum alanı. Annem sabah oraya gitmiş ve yüzlerce erkeğimizin köprünün üzerinde yüzyüze bağlandığını görmüş. Sonra

1 Antik Urartu uygarlığının mirasçısı olan Ermeniler, kralları Drtad MS 301'de paganizmden dönünce ilk Hıristiyan olan ulus oldu; inançlarını, Müslümanlığı seçmeden önce Zerdüşti olan Perslere ve sonra da Araplara karşı savunmak zorunda kaldılar. Türkler ise Orta Asya'dan on birinci yüzyılda geldi. Ermenistan ve Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu içindeki iki Hıristiyan ulustu.

> askerler onları iki taraftan vurmuşlar. Annem Ermenilerin 'birbirlerinin üzerine ekin sapları gibi düştüğünü' anlattı. Türkler cesetlerin üzerinden giysilerini ve değerli eşyalarını almış; sonra cesetleri el ve ayaklarından tutup suya atmışlar. Bütün gün Muş'tan erkekleri getirip, karanlık çökene dek bunu yapmışlar. Annem geri geldiğinde bize şunu söyledi: "Irmağa gidelim ve kendimizi suya atalım."

Mayreni'nin anlattığı olay, münferit bir savaş suçu değildi. Rutin bir uygulamaydı. Kemah Vadisi'nde Kürtler ve 86. Türk Süvari Tugayı'na bağlı birlikler 20 binden fazla kadın ve çocuğu kesti. Bitlis'te Türkler 900 kadını Dicle'de boğdu. Erzincan kenti yakınlarındaki katliam o kadar büyüktü ki, Fırat'taki binlerce ceset bir set oluşturmuş ve nehrin akışını yüz metreliğine değiştirmişti.

Amerika'nın İstanbul büyükelçisi Henry Morgenthau, ki kendisi bir Yahudiydi, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta olan biteni şöyle anlatıyordu:

> Çok geniş alana yayılan bir bölgeden gelen haberler, barışçı Ermeni nüfusuna yönelik sistematik bir tehcir teşebbüsünü işaret ediyor. İmparatorluğun bir ucundan diğer ucuna, keyfi gözaltılar, korkunç işkenceler ve topyekün sürgünlere, yaygın tecavüz, yağma ve öldürme olayları eşlik ediyor. Mesele, Ermenilere yıkım ve felaket getiren bir katliama doğru gidiyor. Bu olaylar halkın veya fanatiklerin işi değil, tümüyle keyfi ve askeri zorunluluklar adı altında, çoğunlukla muhtemelen tek bir askeri harekatın bile söz konusu olmadığı bölgelerde gerçekleşiyor ve İstanbul'dan yönetiliyor.

Mayreni Kalustyan, annesi Hatun, kızkardeşleri Megad, Dilabar, Heriko ve Arzun, en küçük erkek kardeşleri Civan ve Feryad, erkeklerin öldürülüp nehre atılmasından bir gün sonra Muş'tan kalkıp ölüm yolculuğuna çıkmışlardı:

> İlk başta öküzlerin çektiği kağnılarda yolculuk yaptık. Sonra haftalar boyu yürümek zorunda kaldık. Binlerceydik. Yiyecek ve su dileniyorduk. Sıcaktı. Yürümeye başladığımızda bahardı, Aralık'taki Aziz Jacop Günü'ne dek hiç durmadık. Sadece 12 yaşındaydım ve bir gün annemi kaybettim. Onu bir daha hiç görmedim. Sivas'a gittik. Sonra Ruslar geldi, Çar'ın ordusu; Muş'a ulaştılar ve babamın öldürüldüğü köprüyü havaya uçurdular. Muş'a geri dönmeye çalıştık, fakat Ruslar yenilmişti. Sonra erkek ve kızkardeşlerimle ben koleraya yakalandık. Arzun ve ben dışında, hepsi öldü. Arzun'u da kaybettim.Yetimhaneye alınmıştım. Nasıl bir hayatımız olduğunu asla bilemezsiniz. Türkler haydutlara istediklerini yapmaları izni veriyordu. Kürtlerin güzel kızları kaçırmasına göz yumdular. Onları atlarının terkisine atıp götürdüklerini hatırlıyorum. Çocukları da aldılar. Türkler suyu parayla veriyorlardı.

Türklerin Müslüman etnik gruplarından birini, katliamda kendilerine katılmaya teşvik ettiği de bugün büyük oranda unutulmuş durumda. On binlerce Ermeni (tecavüz ve toplu yağma sahneleri arasında) Kürtler, yani yaklaşık altmış yıl sonra Saddam Hüseyin'in soykırıma uğratmaya çalışacağı bir halk tarafından katledildi. Habur Nehri'nin kıyılarında, Margada'nın biraz ilerisinde, Ermeni kadınları Kürtlere ve Müslüman Araplara satıldı. Tanıklar, erkeklerin bakirelere 20, çocuklara veya çoktan tecavüze uğramış kadınlara 5 kuruş ödediklerini anlatıyordu. Birçoğu bebeklerini taşıyan yaşı ilerlemiş kadınlar ise boğulmaları için suya atılıyordu.

1992'de, Margada'nın 160 kilometre güneyinde, Irak sınırının 30 kilometre yakınındaki toprak evlerden oluşan küçük bir köyde (köy sınıra o kadar yakındı ki, 1991'de köylüler Saddam'ın scud füzelerinin gece vakti fırlatıldıktan sonraki ateşten rotasını evlerinin damına çıkıp izleyebilmişti), Surhobi Papazyan'ı buldum. Ermeni Soykırımı'ndan sağ çıkan bu kadın,

Der Zor'da kendisini kurtaran Müslüman bir Arapla evlenmiş ve şimdi dul kalmıştı. Parlak gözleri ve dişsiz ağzıyla muazzam bir enerjiye sahip, sopa gibi incecik bir kadındı; 100 yaşında olduğunu söylüyordu (aslında doksan iki yaşındaydı), fakat hikâyesinin kuşku götürür yanı yoktu:

> Ben, İstanbul'a at sırtında on iki saat uzaklıktaki Tekirdağ'danım. Türkler bizi evlerimizden çıkardı ve sonra bütün ailem iğrenç bir gemiye kondu; bizi Konya'dan kıyıya getirdiler ve sonra Halep'e gittik – annem Renuhi ve babam Tatyos, teyzem Azaz ve kızkardeşlerim Hartoyi ve Eva. Bizi dövdüler, aç bıraktılar. Halep'te annem ve teyzem Azaz hastalıktan öldü. Yaz sıcağının altında bizi Der Zor'a kadar yürüttüler. Orada Türklerin kurduğu bir kampta tutulduk. Türkler her gün gelip binlerce Ermeniyi alıyor ve kuzeye götürüyordu. Babam ailelerin topyekün öldürüldüğüne dair korkunç hikâyeler duymuştu, o yüzden isimlerimizin baş harflerini Ermeni alfabesiyle bileklerimize dövme yaptı. Böylece sonradan birbirimizi bulabilecektik.

Dövmelenmiş kimlikler... Bir başka soykırımla kurulan parallelikler ihtiyar Surhobi Papazyan'a bir şey ifade etmiyordu. Genç bir Arap tarafından kurtarılmıştı ve Türk olmayan Müslümanların yanına sığınmaya çalışan birçok Ermeni kadın gibi, İslama geçmişti. Ailesinin geri kalanına ne olduğunu ancak çok sonraları öğrenebilmişti:

> Türkler hepsini çölün kuzeyine göndermiş. Onları başka birçok insanla birlikte bağlamışlar. Babam ve kızkardeşlerim Eva ve Hartoyi bileklerinden birbirlerine bağlanmışlar. Sonra onları Margada diye bir yerde, bir sürü cesedin olduğu bir tepeye çıkarmışlar. İçlerinden birini vurarak, hangisini vurduklarını bilmiyorum, nehrin çamurlu sularına atmışlar ve böylece hepsi orada birlikte boğulmuş.

Ermeni Soykırımı'ndan on yıl sonra Surhobi, babasının ve kızkardeşlerinin kalıntılarını bulabilmek için Margada'daki tepeye dönmüştü. "1925'te bütün bulabildiklerim kemikler ve kafatasları oldu," diyor ve ekliyordu: "Hepsi vahşi hayvanlar ve köpekler tarafından yenmişti. Sizin de niye zahmet edip defterinizle buraya geldiğinizi ve her söylediğimi yazdığınızı bilmiyorum." Ve Borhus Dakesyan da, Margada Tepesi üzerinde bulunan o kafatası deryasındaki kederli bir anda, aşağı yukarı aynı şeyi söylemişti. Tuttuğu kafataslarından biri ellerinin arasında ufalanıp toza döndü; "Onlara acımayın," demişti bize dönerek. "Onlar için yapacak bir şey yok. Her şey bitti onlar için." Surhobi tepenin eteğinde akan ırmağı hatırlıyordu – fakat Isabel Ellsen ve ben, ilk başta Habur Nehri'nin kıyıları boyunca kemik kalıntısı bulamamıştık. Ancak manzarayı incelemek için Der Zor'a giden anayolun (suya yaklaşık iki kilometre uzaklıktaydı) yukarısındaki tepeye tırmandığımızda, uzun, kurumuş bir nehrin kıyılarını görebildik. Habur geride kalan yetmiş sene içinde akış yönünü değiştirmiş, bir kilometre kadar doğuya taşınmıştı. İşte Isabel kafataslarını bundan sonra buldu. Eva ve Hartoyi'nin babalarıyla birlikte öldürüldüğü tepede duruyorduk. Ve orada önü cesetlerle kesildiği için akış yönünü değiştiren Fırat gibi tıpkı, Habur'un sularının da insan kalıntılarıyla tıkanmış ve akış yönünü doğuya doğru değiştirmiş olabileceğini düşündüm. Burada, Margada'nın yumuşak çamurunun içinde bir yerlerde Eva ve Hartoyi'nin cesetleri de vardı.

Fakat Ermeni ölüm tarlaları Margada ile sınırlı değildir, Suriye çölünün her yanına yayılmıştır. Seksen kilometre kuzeyde, Şedadi köyünün doğusunda bir başka Auschwitz uzanır; Türk birliklerinin tehcir sırasında binlerce Ermeniyi doldurduğu bir mağaradır bu. Borhus Dakesyan'la birlikte, şimdi bir Suriye petrol bölgesinin tam ortasında bulunan bu yeri bulmakta zorluk çekmedik. Mağaranın bir kısmı uzun süre önce çökmüştü, fakat kayanın ağzına sürü-

nerek ulaşmak ve lanetli mağarada bir çakmak yardımıyla ilerlemek hâlâ mümkündü. Mağara yeraltına doğru bir kilometre kadar uzanıyordu. "Burada yaklaşık 5 bin insanımızı öldürdüler," dedi Dakesyan, bir istatistikçinin böyle bir bilgi karşısındaki sıkıntısıyla. "Onları mağaraya tıktılar, sonra burada, girişte bir şenlik ateşi yakıp mağaranın içini dumanla doldurdular. İçerdekilerin hepsi boğuldu. Öksüre öksüre öldüler."

Bu hikâyenin tarihsel anlamını idrak etmemiz birkaç saniyemizi aldı. Bu soğuk, kurak çölde, Türkler yerkabuğundaki bu çatlağı yirminci asrın ilk gaz odasına dönüştürmüşlerdi. Teknolojik soykırımın prensiplerinin temelleri Suriye çölünde, bu masum mağaranın dar ağzında, kayanın içindeki doğal bir gaz odasında atılmıştı.

Başka paralellikler de var. Türk savaş bakanı Enver Paşa,[1] Morgenthau'ya Ermenilerin 'yeni iskan bölgelerine' gönderildiklerini söylemişti; tıpkı Nazilerin sonradan Avrupa Yahudilerinin 'yeniden iskan' için doğuya gönderildiğini söylediği gibi. Ermeni kiliseleri de Nazi Avrupasındaki sinagoglar gibi yakıldı. Ermeniler Türklerin 'karavanlar' veya 'konvoylar' dediği yürüyüşlerde öldü, aynı Avrupa Yahudilerinin ölüm kamplarına 'nakledildikleri' gibi. Dahası Türkiye'nin güneyinde Türkler, bazen Ermeni erkeklerini toplu mezarlara götürmek için sığır taşınan tren vagonlarını kullanmışlardı. Kürtler, Türkler için cellat rolünü üstlenmişti; aynı sonradan Letonyalı, Ukraynalı ve Hırvatların Naziler için yapacağı gibi. Hattâ Türkler imha harekatını yürütmek için bir 'Özel Örgüt' (*Teşkilat-ı Mahsusa*) bile kurmuştu; Hitler'e bağlı *Einsatzgruppen*'in (Alman 'Özel Harekat Grupları') Osmanlıdaki öncülüydü.

Ermeni akademisyenler, Ermeni halkının imhasını en ufak ayrıntısına kadar gösteren bir harita hazırlamışlardır; Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Dachau ve diğer Nazi kamplarına giden demiryolu güzergahlarını gösteren Avrupa haritalarından hiç farkı yoktur. Sivas'taki Ermeniler Malatya'ya, Malatya'dan da Halep'e sürülmüştür; veya Muş'tan Diyarbakır'a, oradan Resül-Ayn'a ya da (Mardin üzerinden) Musul ve Kerkük'e. Acıyla dolu bir haritadır bu; bazı aşağılanma ve azap 'konvoyları' Maraş'ın güneyinden 150 kilometre Halep'e, sonra 300 kilometre Der Zor'un doğusuna, ardından kuzeyine ve tekrar gerisin geri Türkiye istikametine, bir 150 kilometre daha Habur Nehri'ne ve Margada Tepesi'ne yürütülmüşlerdir. Karadeniz kıyısı ve Türkiye'nin Avrupa kesiminde yaşayan Ermeniler de Suriye çölüne sürülmüştür, bazılarının yolculuğu Filistin'in güneyine kadar sürmüştür.

Bu etnik vahşete bakıldığında derhal fark edilen şey sadece ölçeği değil (yirmi yıl önce de tahminen 100 bin Ermeni katledilmişti), Soykırım'ın sistematik niteliğiydi. Savaş zamanında bir ırkı yok etme politikası, (bir tarihçinin ifade ettiği üzere) 'hem resmi hem gayri-resmi şiddet aygıtını' kontrol eden üst düzey devlet adamları tarafından tasarlanmıştı. Avrupa Yahudileri gibi birçok Ermeni de iyi eğitim almıştı; aralarında çok sayıda avukat, memur, işadamı, gazeteci vardı. Bununla birlikte, Yahudi Soykırımı'ndan farklı olarak, dünya Türkiye'nin yürüttüğü soykırımı neredeyse başından itibaren biliyordu. Vikont James Bryce ve genç Arnold Toynbee, 1915'te Britanya hükümeti için bir rapor hazırlamakla görevlendirildi ve ikisinin *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916* (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılanlar 1915-1916*) adlı çalışması (tanıkların anlatımlarını içeren 700 sayfalık bir kitap) sadece katliamı gözler önüne seren bir çalışma değil, insanlığa karşı işlenen suçların hesabını sorma yönünde ilk ciddi girişim olacaktı. Tanıklıkların çoğu Türkiye'deki Amerikalı misyonerlerden (dönemin 'hükümetdışı kuruluşları') ve İtalyan, Danimarkalı, İsveçli ve Yunan yetkililerden elde edilmişti.[2]

1 Enver kanlı Balkan savaşları sırasında Edirne kentini ele geçirdiğinde, binlerce bebeğe geleceğin kitle katliamcısının ismi verildi; Arnavutluk'un çılgın diktatörü Enver Hoca, Mısır'ın dengesiz diktatörü Enver Sedat onlardandır.

2 Güçlü bir lobi grubu olan İngiltere-Ermeni Birliği 1890'da Lord Bryce tarafından kurulmuş ve Britanya hükümetine, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere eşit haklar sağlanması yönünde sürekli baskı yapmıştır.

Ermeni Soykırımı'nı ilk kayda geçirenler (ve en cesur tanıklar) arasında ABD'li diplomatlar da vardı ve onların ABD Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki anlatımları, Ermenilerin akıbetine dair en şüphe götürmez kanıtlardan biri olma özelliğini koruyor. Amerika'nın Harput Konsolosu 38 yaşındaki eski avukat Leslie Davis, Ermenistan ölüm bölgelerinde atıyla yaptığı gezintilerden bize tüyler ürpertici bir tanıklık bıraktı. Gölcük Gölü'nün etrafında ve sadece yirmi dört saatlik bir zaman diliminde, 'en az on bin Ermeni cesedinin kalıntılarını' görmüştü. Tepelerin eteklerinde paramparça olmuş gövdeler, suyun ve toprağın içinde cesetler, ölülerin doldurduğu kocaman koyaklar bulmuştu: "Neredeyse bütün kadınlar öylece sırt üstü yatıyordu ve gövdelerinde jandarmaların süngüleriyle gerçekleştirdiği barbarca katliamın izleri vardı..." Gezintilerinden birinde Davis can çekişen bir Ermeni kadına rastladı. Ona ekmek vermek istediğinde kadın 'bağırarak ölmek istediğini söyledi.' Donabed Lüleciyan adlı Ermeni bir lise öğretmeniydi ve erkek, kadın, çocuk cesetleriyle dolu o köyden geçmekte olan Davis tarafından kurtarıldı. Davis o olaydan sonra acı ve şeref hakkında bir yazı, Ermeni tarihçi Peter Balakyan'ın kelimeleriyle, bir 'rahmet' yazısı yazacaktı:

> Bu biçilmiş gövdeler için, bu beyazlaşmış kemikler için en azından bir avuç toprak! Bu sahipsiz ölüler için bir avuç toprak en azından...
>
> Sevdiklerimizin kurtlar tarafından yendiğini düşünmekten tiksiniriz; onların sevdikleri kurtlarla dolu; yanakları, o öpülesi yanakları, küf tutmuş; kiraz dudakları sürüngenlere yem olmuş.
>
> İşte burada dağlardalar, gömülmemiş ve perişan, kurtlar ve akrepler saldırmış üzerlerine, gözleri açık, mide bulandıran bir leş kokusu içinde, mezbaha gibi kokan o dağlarda yatıyorlar korkunç yüzleriyle...
>
> Göğüsleri örtülmemiş ve bacakları çıplak kadınlar var orada. Onların onurunu korumak için bir avuç toprak! Tanrım, onlar için bir avuç toprak istiyorum senden.

Almanlar da katliamların tanığıydı, zira Kayzer ordusunun subayları, Osmanlı ordusunun yeniden örgütlenmesine yardımcı olmak üzere Türkiye'de görevlendirilmişti. Mareşal von der Goltz'un maiyetinde bulunan bir Alman hastabakıcı ve asteğmen Armin Wegner, emirlere itaat etmeyerek Resül-Ayn, Rakka, Halep ve Der Zor'daki kamplarda bulunan Ermeni kurbanların yüzlerce fotoğrafını çekti. Bugün bu tüyler ürpertici ölüm ve can çekişme fotoğrafları, en önemli tanıklıklar arasında yer almaktadır. Almanlar ayrıca Türkiye'nin demiryolu sisteminin inşasında da rol oynamıştı ve sığır vagonlarının ilk kez insanların sürülmesinde kullanılmasına kendi gözleriyle tanık oldular; doksan erkek Anadolu ve Bağdat demiryolları üzerinde tek bir vagona istifleniyordu (Almanların Nazi ölüm kamplarına nakliyatlarını hatırlatıyor yine). İstanbul'daki Deutsche Bank (Türk demiryolu projelerinin finansmanını sağlayan banka) temsilcisi Franz Gunther, sürgün trenlerinden birinin fotoğrafını, Osmanlı hükümetinin 'vahşi acımasızlığının' bir örneği mahiyetinde, bir müdürüne göndermişti.

Dünya çapında (özellikle de ABD'de) gazeteler soykırıma geniş yer verdi. *New York Times*, katliam, tecavüz, tehcir ve sürgün haberlerine daha başından neredeyse her gün yer vererek öne çıktı. Gazetenin konuya dair ilk haberleri daha Kasım 1914'te yayımlanmaya başlandı. 29 Kasım tarihli bir haberin başlığı, "Erzurumlu fanatikler Hıristiyanları kesiyor" idi. Büyükelçi Morgenthau'nun Türk hükümetine ince uyarıları, 28 Nisan 1915'te, 'Türkiye'ye katliamları

Birliğin yayın organı Anglo-Armenian Gazette'nin Nisan 1895'teki özel sayısı, Sason'daki Ermeni katliamına dair dehşet verici anlatımları içerir. Ayrıca Lord Gladstone'dan sert ifadeler içeren bir destek mesajı da yayınlanmış ("Türkler sadece konuşuyor, söylediklerinin soludukları hava kadar değeri yok") ve 'Hıristiyan Ermenileri' korumak için Avrupa'nın yönetiminde bir jandarma kuvveti talep edilmiştir. Ermenilerin imparatorluk içindeki azınlık statüsünden ziyade dinlerinin Britanyalıların duygularına hitap ettiği açıktır.

durdurma çağrısı' başlığıyla duyuruldu. 4 Ekim'e gelindiğinde *New York Times* 'Ermenistan'da dehşet günleri' manşeti atıyordu; başlığın altında katliamlara, işkencelere, sürgünlere ve çocukların öldürülmesine dair ayrıntılı bilgilerin verildiği uzun bir haber vardı. 7 Ekim'de gazetenin manşeti, '800 bin Ermeninin yok edildiği saptandı... 10 bini bir seferde boğuldu' şeklindeydi. Morgenthau'nun bilgi notları ve Bryce'ın Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmalar gazetede geniş yer buldu. *The Nation* gazetesinde de, Berlin'e Türk müttefikinin katliamlarını durdurma çağrısı yapan bir dizi etkili başyazı yayımlandı (ABD o sıra savaşta hâlâ tarafsızdı). Temmuz 1919'da, yani savaşın sona ermesinden yaklaşık sekiz ay sonra bile *New York Times*'ta hâlâ kitlesel katliam hikâyeleri yayımlanmaktaydı; 1 Temmuz'daki manşet 'Ermeni kız katliamları anlatıyor' idi. Kanada kenti Halifax'ın yerel gazetesinde bile soykırım hakkında neredeyse her hafta haberler yayımlanıyordu. *Halifax Herald*'da Ermenilerin imhasına dair yayımlanan haberlerden 352 sayfalık bir kitap derlenmiştir.

Etnik temizlik ve soykırım kamuoyuna nadiren böyle geniş bir ölçekte duyurulmuştur. Bizzat Ortadoğu'nun dört bir köşesindeki Britanyalı diplomatlara, katliamlara dair birinci elden anlatımlar ulaşıyordu. Eski Osmanlı kenti Basra'da, sonraları Britanya'nın Bağdat'taki 'Doğu Bakanı' olacak olan Gertrude Bell, ele geçirilen bir Türk askerinin anlattığı katliamlara dair bir istihbarat raporu hazırlamıştı.

> Birlik Halep'i 3 Şubat'ta terk edip on iki saat içinde Resül-Ayn'a ulaştı... Yaklaşık 12 bin Ermeni, yüzlerce Kürd'ün muhafızlığı altında bir araya toplandı... Bu Kürtlere jandarmalar deniyordu, fakat aslında sadece kasaptılar; bu haydut gruplarına Ermeni gruplarını, cinsiyet ayrımı yapmadan alıp çeşitli istikametlere götürmeleri emri verilmişti, fakat gizli emirler erkekleri, çocukları ve yaşlı kadınları yok etmeleri yönündeydi... Bu jandarmalardan biri tek başına 100 Ermeni erkeğini öldürdüğünü itiraf etti... boş çöl çukurları ve mağaralar da cesetlerle doluydu... Birliğin Türk subayları gördükleri manzaralar karşısında dehşete kapılmıştı ve birlikte görevli Müslüman din adamı cesetlerin başında, Müslümanların bu suçlardan dolayı Tanrı katında cezalandırılmayacaklarını vazediyordu ve bunu kanıtlamak için kendi başına üç mezar kazdı... Resül-Ayn'daki manzaralara tanık olan bir erkek için ömrü boyunca kadın vücudu artık bir cazibe değil, olsa olsa bir dehşet vesilesi olabilir.

ABD savaşa girdikten sonra dahi, diplomatları katliamlara dair raporlar vermeye devam etti. Amerika'nın eski Halep Konsolosu J. B. Jackson 4 Mart 1918'de, Harput'tan gelen 1000'in üzerinde kadın ve çocuktan oluşan bir grubun Kürtlere verildiğini yazıyordu.

> Kürtler aralarında dolaşıp en güzel kadınları, kızları ve çocukları seçiyordu... Seçtiklerini alıp götürmeden önce kalan kadınların hemen hepsini soyuyorlar ve yolculuklarının geri kalanına çıplak devam etmeye zorluyorlardı. Tanıklardan 300'den fazla kadının Resül-Ayn'a bu vaziyette ulaştığını öğrendim... tamamen çıplaktılar, saçları rüzgarda vahşi hayvanlar gibi uçuşuyordu ve kavurucu güneşin altında, altı gün boyu yalınayak yürümüşlerdi... bazıları (Halep'teki) Konsolosluğa geldiler ve vücutlarını bana gösterdiler... vücutları yeşil zeytin rengine varana dek yanmıştı, ciltlerinde büyük oyuklar açılmıştı ve birçoğunun başında yaralar ve gövdelerinde yaralar vardı...

Ermeni Soykırımı, o dönem Osmanlıya bağlı Kuzey Suriye ve Güney Türkiye'de bulunan Avrupalıların yazdığı sayısız özel mektup ve günlükte de kayda geçirildi (bazıları hâlâ basılmış değil). Sözgelimi 1915'te Türk gözetimi altında Irak'tan çıkarılıp Halep'e gönderilen Britanyalı işadamı Cyril Barter, yaşananları uzun uzun anlattı. Bu alıntı Barter'ın yazdıklarından:

> Size şunu söyleyebilirim ki, Der'in [Zor] güneyinde, iki günlük mesafede ilk Ermeni mülteci

grubuyla karşılaştık ve sonraki üç ay boyunca onları aralıksız gördüm. Perişanlıklarını anlatmak imkânsız. Birkaç kelimeyle söylemem gerekirse, içlerinde 16-60 yaş arasında tek bir erkek yoktu, evlerinden ayrıldıkları sırada katledilmişlerdi ve kalanlar, yaşlı adamlar, kadınlar ve çocuklar, açlıktan ve hastalıktan sinekler misali ölüyordu. Köylerinden bu çıplak çöle yürüyerek gelmişlerdi, üç veya altı aydır hayatta kalabilmelerini sağlayacak hiçbir şeyleri yoktu... Sonrasında çok uzun müddet kâbusum oldu o görüntüler.

Barter sonradan Bryce Komisyonu'na bir rapor sunacaktı (ilk başta imzasız yayımlandı bu rapor). Barter raporunda, yeni Ermeni ölüleri için Halep'in dört bir köşesinden nasıl kağnı toplandığını, 'cesetlerin kağnılara birer kömür çuvalı gibi atıldığını' belirtiyordu. Demiryoluyla sürgünlere Barter da tanık olmuştu; Türklerin Ermenileri nasıl mülteci kamplarından sürerek 'tren istasyonuna topladığını, vagonlara sığır misali doldurduğunu ve Şam'a ve Hicaz'ın çeşitli kasabalarına gönderdiğini' anlatıyordu.

Türkiye'deki Britanyalı bir savaş esiri, Teğmen E. H. Jones, kendisinin de bir esir kampında tutulduğu Yozgat'taki Ermenilerin akıbetini şu kelimelerle kâğıda dökmüştü: "Katliam kentin on beş-yirmi kilometre dışındaki bir vadide gerçekleşmişti. Başımızdaki nöbetçiler arasında, erkekleri, kadınları ve çocukları, yorgunluktan kollarını kaldıramayana dek kesen askerler vardı. Kendi aralarında bununla övünüyorlardı. Ve yaptıklarından fazlasıyla hoşnuttular." 1923 gibi nispeten geç bir tarihte, geleceğin denizcilik yazarı ve tarihçisi John de Courcy Ireland, İrlandalı bir öğrenci olarak gittiği Roma'da, Gandolfo Kalesi'nin dışında mülteci Ermeni çocuklarını görecekti: "Esmer, bakmaya kıyamayacağınız çocuklar, fakat karmakarışık bir kalabalık oluşturmalarına rağmen o kadar sessizler ki."

Ermeni Soykırımı'ndan sağ kurtulanlar birer birer öldükçe, hikâyeleri çocuklarına miras kaldı. 1915 sürgünleri sırasında ölümden kaçabilen bir grup Ermeni, bu kez 1922'de, Yunanlıların elindeki Türk kenti Smyrna'da (şimdi İzmir) bir ikinci soykırımla yüzyüze gelmişti. "Babam Sarkis Suriye çölünden sağ çıkmakla kalmamış, İzmir'e sağ salim ulaşmayı da başarmıştı," diye yazıyordu bana, kızı Ellen Sarkisyan Chesnut:

Babam ve iki arkadaşı Smyrna'ya, tam Attatürk *[böyle yazılmış]* ve adamları kenti ele geçirdiklerinde varmış. Gözaltına alınıp, yüzlerce Rum ve Ermeni ile birlikte terk edilmiş bir tren istasyonuna götürülmüşler. Orada durmaksızın makineli tüfekle taranmışlar. Babam bayıldığı için katliamdan kurtulmuş. Sonra şansı o kadar yaver gitmemiş, çünkü Türk askerleri süngülerini takıp ölüleri ve can çekişenleri defalarca süngülemişler. Alnından ve bacağından kötü yaralanan babam yine de kalkmış ayağa ve kendini rıhtıma atmış.

Derken orada karşısına iki genç kız çıkmış, gördükleri karşısında korku ve şaşkınlıkla titriyorlarmış. Onları orada bırakamamış. Onları da ellerinden tutmuş ve üçü canlarını kurtarmak için koşmuşlar. Rıhtımda gördüklerini babam kalan hayatında hiçbir zaman unutmadı. On binlerce insan korkuyla bir araya yığılmış, yanan şehrin alevleri giderek onlara yaklaşıyormuş. Ancak... Britanya, Fransa ve Amerikan savaş gemilerinden hiçbir yardım gelmemiş. Fakat babam, uzaktaki bir başka savaş gemisinin insanları aldığını görmüş. Üçü suya atlayıp gemiye doğru yüzmüşler. Ulaşmayı başarmışlar ve İtalyan denizcileri tarafından kurtarılmışlar.

Ermeni katliamını soykırım olarak niteleyen ilk yazar Winston Churchill'di. Türkiye'nin savaş zamanı işlediği katliamların bir listesini 'yüz binlerce Ermeni, erkek, kadın, çocuk demeden katledilmiştir; yerleşim bölgeleri, planlı bir soykırım harekatıyla... hiçbir insani tazmin olmaksızın, bir çırpıda boşaltılmıştır' ifadeleriyle sunuyordu Churchill:

Ermeni ırkının Küçük Asya'dan temizlenmesi, böyle bir eylemin başarabileceği ölçüde neredeyse

> tamamlanmıştır... Bu suçun siyasi sebeplerle planlandığı ve uygulandığına kuşku yoktur. Hedef Türk topraklarının, Türkiye'nin tüm isteklerine karşı gelen, ancak Türkiye'nin aleyhine tatmin edilebilecek ulusal arzular besleyen ve coğrafi olarak Türk ve Kafkas Müslümanlarının arasında yaşayan Hıristiyan ırkından temizlenmesi...

Britanya ve Amerika'nın Ermenilere yönelik 'meşum' katliama ilgisinin 'din, insanseverlik ve siyasetin ışığında değerlendirilmesi gerektiğini' kabul eden Churchill, katliamların 'İngilizce konuşan dünyanın dört bir köşesindeki sıradan ve dürüst insanların öfkesini doruğa çıkardığını söylüyordu.

Fakat Ermeni Soykırımı'ndan (ki daha ilk baştan biliniyordu) o kadar da öfke duymayan, aksine yeni ve acımasız bir Avrupa'da bu olayı faydalı bir tecrübe olarak kullanacak olan daha az dürüst başkaları da vardı. Sözgelimi 1914-18 arasında Dördüncü Türk Kolordusu'nun başkomutanlığını yürüten Franz von Papen, 1933'te Başbakan Hitler'in yardımcılığını üstlenecekti. İkinci Dünya Savaşı sırasındaysa Üçüncü Reich'ın Türkiye büyükelçisiydi. Ermeni Soykırımı'nın en ince ayrıntılarını bilen bir başka Alman, Tuğgeneral Hans von Seeckt, 1917'de Osmanlı Genelkurmay Başkanı'ydı. O da 1920'lerde *Wehrmacht*'ın temellerini atanlardan biri olacak ve 1936'daki ölümünden sonra Hitler tarafından devlet töreniyle gömülerek onurlandırılacaktı. Çok daha uğursuz bir şahsiyet, Türkiye'deki Alman güçlerine daha toy bir askerken katılan Rudolf Hess adlı genç bir Almandı. 1940'ta Auschwitz'in komutanlığına atanacak ve 1944'te SS karargahında tüm Nazi toplama kamplarının başmüfettiş yardımcısı olacaktı.

Önde gelen bir bilimadamı, Ermeni tarihçi Vahak Dadriyan, Max Erwin von Scheubner-Richter'i, en etkin Nazi akıl hocalarından biri olarak tespit etmişti. Scheubner-Richter Erzurum'da Alman konsolos vekiliydi ve Bitlis bölgesindeki Ermenilere yönelik katliamlara tanıklık etmiş, Alman şansölyesi için olaylarla ilgili uzun bir rapor da kaleme almıştı. Berlin'e sürgünler ve kitlesel öldürmelere dair toplam on beş rapor gönderen Scheubner-Richter, son raporunda hayatta kalan birkaç yüz bin kişi dışında Türkiye Ermenilerinin ortadan kaldırıldığını (*ausgerottet*) belirtiyordu. Türklerin soykırım planlarını maskelemek için ne gibi yöntemler kullandığını açıklıyor, Ermenileri sıkıştırmak için uygulanan teknikleri, suç çetelerinin maşa olarak kullanılmasını anlatıyor, hattâ bunları yazarken Ermenilere '"Doğu'nun Yahudileri" olan kurnaz işadamları' kelimeleriyle atıfta bulunuyordu. Scheubner-Richter sadece beş yıl sonra Hitler'le tanışacak, onun en yakın danışmanlarından biri olacak ve bir Münih gazetesinde, Almanya'nın 'temizlenmesi' için Yahudilere karşı 'acımasız ve ödünsüz' bir kampanya başlatılması çağrıları yapan başyazılar döktürecekti. Hitler Bavyera hükümetine karşı darbe girişiminde bulunduğu gün, caddelerde Scheubner-Richter ile kol kola yürüyecekti. Scheubner-Richter o yürüyüşte bir polis kurşunuyla kalbinden vuruldu ve oracıkta öldü.

Hitler'in dostundan Ermeni Soykırıma dair neler öğrendiğini bilmiyoruz, fakat yaşananları ayrıntılarıyla bildiği kesin. Soykırımdan ilk kez 1924'te, Ermenilerin alçaklığa kurban gittiğini söyleyerek atıfta bulundu. Ardından 1939'da, Polonyalılarla ilgili konuşurken, generallerine o tumturaklı ve meşum soruyu sordu: "Bugün Ermenilerin imhasından kim söz ediyor ki?" Hitler'in böyle bir söz söylemediğini kabul ettirmek yönünde (bilhassa Türkiye tarafından) sayısız girişim söz konusu oldu, fakat Dadriyan sorunun beş ayrı versiyonunu (dördü tıpatıp aynı) buldu; bunlardan ikisi Alman Yüksek Komutanlık arşivlerinde dosyalanmıştı. Dahası Alman tarihçiler Hitler'in neredeyse aynı yorumu 1931'de bir Alman gazetesinin editörüyle söyleşisinde de yaptığını keşfetti. Şöyle diyordu Hitler: "İnsanlar her yerde yeni bir dünya düzeni bekliyor. Niyetimiz büyük bir yeniden iskan politikası sunmak... Ermenilerin imhasını hatırlayın." Ve Hitler Macaristan Yahudilerinin sürülmesini talep ederken bir başka tüyler ürpertici

atıfda daha bulunuyordu. Macaristan'ın kukla lideri Amiral Horthy'ye 1943'te geçtiği uzun bir tiradı 'bir zamanlar çok azametli olan bir halkın düşüşü – İranlılar, ki bugün Ermeniler gibi acınası bir durumdalar' vurgusuyla bitiriyordu.

Ermenilerin yok edilişine tanıklık yapıp sonradan Hitler'in savaşında rol alan Almanların kimliklerine dair tarihsel araştırmalar sürüyor. Bazı Ermeni köle işçiler (kadın ve erkek), son aylarında Alman yönetiminde yapılan Bağdat demiryolunun bir bölümün tamamlanmasında kullanıldı ve kısa süreliğine Alman idareciler tarafından korundular. Fakat diğer Alman vatandaşları Ermenilerin ölümünü seyretti ve hiçbir şey yapmadılar.[1] Bununla birlikte Hitler'in generallerine sorduğu soruda o denli kan dondurucu olan taraf sadece yaptığı kıyaslama değil (Türkiye'nin kendi Ermeni nüfusunu yok etmesinin ayrıntılarını bütün dünya bilmekteydi), bu savaş suçlarını işleyenlerin dokunulmazlıkla ödüllendirildiğini gayet iyi bilmesiydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, sorumlulaları cezalandırmak için Türk divanı harbi toplandı ve Türk parlamenterler insanlığa karşı suç işlediklerini itiraf ettiler. Bir Türk askeri heyeti, ki Osmanlı tarihinde bir ilkti, mahkemeye kanıt olarak kullanılan hükümet kayıtlarını temin etmişti. Bir telgraf hakkında geçen konuşma Nazilerin duruşmalarını hatırlatır nitelikteydi. Bir yetkili Ermeniler hakkında şunu söylüyordu: "Son menzillerine gönderildiler." İkinci bir ses soruyordu: "Yani?" Yanıt şu şekilde geliyordu: "Yani katledildiler. Öldürüldüler." Üç düşük rütbeli subay asıldı.

Fakat Türk mahkemesi devam edecek siyasi iradeden yoksundu ve büyük bir Türk savaş suçları mahkemesi kuracaklarına dair üzerine basa basa söz veren (Müttefiklerin Mayıs 1915'te Osmanlı hükümetine gönderdiği uyarıda Ermenilere yönelik kitlesel katliamlar 'insanlığa karşı işlenen suç' olarak tanımlanıyordu) Batılı Müttefikler de sözlerini tutmaya pek hevesli değildi. Bunun ardından gelen tavır, yani kitlesel katliamların hiç yapılmadığını iddia etmek yönünde bugüne kadar sürdürülen sistematik çabalar, en az Ermeni Soykırımı'nı tasarlayanları yargılaması gerektiği halde bunu yapmayan Müttefiklerin acizliği kadar korkutucudur. Eski içişleri bakanı Talat Paşa, Berlin'de ailesini soykırımda yitiren bir Ermeninin düzenlediği suikastta öldürüldü. Sogomon Tehliryan'ın mahkemesi ve ardından 1921'de aklanması, Ermeni Soykırımı'nın ayrıntılarının Alman kamuoyunda yaygın şekilde bilindiği anlamına geliyordu. Alman-Yahudi romancı Franz Werfel, Türk katillere karşı Ermeni direnişini anlattığı *Musa Dağı'nda Kırk Gün* kitabında, bir sonraki soykırıma dair kehanete varan bir uyarıda bulunuyordu. 1933'te Almanya'yı karış karış dolaşıp kitabını anlatan Werfel, sadece Nazi gazetesi *Das Schwarze Korps* tarafından 'Ermenilere yaşatılan Türk vahşetine' dair yalan yanlış propaganda yapmakla suçlanacaktı. Aynı gazete (ki burada Ermeni Soykırımı ile henüz yolda olan Yahudi Soykırımı arasında rahatsız edici bir bağ daha karşımıza çıkıyor), 'Amerika'daki Ermeni Yahudileri, Werfel'in kitabını ABD'de sattırmaya çalışmakla' eleştiriyordu.

Asrın ilk soykırımı 'unutulmaya' başlanmıştı bile. Winston Churchill ise bunun gerçekliğini vurgulamayı sürdürüyordu. 1933'te, tam Werfel'in Almanya'yı turladığı sene, Churchill şunları yazıyordu:

> Ermeni halkı Büyük Savaş'tan darmadağın olmuş, birçok bölgede imhaya uğramış ve katliamlar, savaş kayıpları ve kolay bir öldürme yöntemi olarak benimsenen zorla göç ettirmeler nedeniyle sayısı hayli azalmış olarak çıktı... Ermeniler ve çektikleri acılar İngiltere ve ABD'nin her köşesinde gayet iyi biliniyordu... Onları öldürenler ve zalimler savaş veya devrim yoluyla yıkıldı. Zafer kazandıkları günlerde en büyük uluslar Ermenilerin dostuydu ve onların haklılığını teslim edecekti.

1 Beyrut'ta 2001'de düzenlenen bir konferansta Özgür Berlin Üniversitesi'nden Profesör Wolfgang Wippermann, birçok Alman subayının, müdahale etmeyip veya kurbanların yardımına koşmayıp Ermeni katliamlarını seyretmekle yetindiğine dair kanıtlar sunmuştu.

Fakat tam aksine, Ermeniler ihanete uğrayacaktı. Arşivler zayıflık, acizlik ve yalan yanlış sözlerle dolu vahim bir hikâye anlatmaktadır. Sözgelimi Müttefiklerle Osmanlı hükümeti arasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması'nın 1'e d fıkrası şöyleydi:

> Türkiye Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanır ve iki ülke arasındaki sınırla ilgili Başkan [Woodrow] Wilson'un hakemliğini kabul eder.

Ve aynı anlaşmanın 64. Maddesi:

> Eğer bir yıl içinde... Kürt halkı Milletler Cemiyeti Konseyi'ne, bulundukları bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı arzuladığını gösterecek şekilde başvururlarsa ve Konsey de... kendilerine bağımsızlık tanınmasını tavsiye ederse, Türkiye bu anlaşmayla böyle bir tavsiyeye uyacağını ve bu bölgeler üzerindeki bütün hak ve tasarruflarından vazgeçeceğini kabul eder.

Winston'un On Dört Nokta ilkeleri ABD'nin 'yeni bir dünya düzenine' yönelik ilk girişimiydi ve dürüst talepler içeriyordu. Beşinci Nokta şu konuda ısrarlıydı:

> bütün sömürgeci iddiaların özgür, açık fikirli ve mutlak şekilde tarafsız bir şekilde tasfiyesi... ilgili halkların çıkarları, tasarruf hakları belirlenecek olan hükümetin hakkaniyet dahilindeki iddialarıyla eşit ağırlık taşımalıdır.

Ve Beşinci Nokta Ermenilere ve Kürtlere açıkça atıfta bulunuyordu:

> Mevcut Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kesimlerine kesin bir egemenlik sağlanmalıdır, ancak şu an Türk yönetimi altındaki diğer uluslara da mutlak bir yaşam teminatı ve kesinlikle ihlal edilemez bir özerk gelişme fırsatı tanınmalıdır...

Wilson bunun ardından Ermeni cumhuriyetine modern dönem Türkiyesi'nin geniş bölgelerini (Erzurum ve Van da dahil) verecekti, fakat Türkler ve Bolşevikler 1920 yılı bitmeden hemen önce birlikte bu durumu ortadan kaldırdılar. Ancak sonraki başkanlardan farklı olarak Wilson bir 'çöl fırtınası' gönderip bu orduları püskürtecek ve bir başka Ermeni katliamını önleyecek durumda değildi. Ermeni soykırımının en acımasız uygulayıcıları arasında yer alan Kürtler de aynı bahtsızlığa uğradılar. Türkiye, İran ve Irak arasında bir tampon teşkil edecek Britanya korumasında bir Kürt devleti fikri de terk edildi, zira Britanya Irak'taki Arapları Kürt bölgelerini de ülke sınırlarına katarak kazanmaya karar vermiş ve yeni yeni palazlanan Sovyetler Birliği'nin kukla bir Kürt devletinin kurulmasından yarar sağlayabileceği açıkça görülmüştü.

Amerika'nın kendi köşesine çekilmesi, Ermenilerin de yüzüstü bırakılacağı anlamına geliyordu. Türkler Kilikya'daki Fransız ordusuna saldırdı, onları Maraş'tan çıkardı ve Fransız koruması altında olduklarına inanan elli bin Ermeniyi daha katletti. Erivan'da daha da vahim bir katliam gerçekleştirildi. Churchill, Türkiye ile Büyük Güçler arasında nihai barışı hüküm altına alan Lozan Anlaşması'yla ilgili olarak şunu yazacaktı: "Tarih 'Ermenistan' kelimesini beyhude yere arayacaktır."

Bununla birlikte, (babamın savaşının hemen sonrasında) Ortadoğu için gerçekten demokratik bir alternatifi tercih eden tek ülkenin ABD olduğunu hatırlamak önemli. Demokratik gelişme yönünde güçlü bir argüman sunan, 'insanlar, sanki bir oyundaki birer mal veya piyonmuş gibi o egemenlikten bu egemenliğe taşınmamalıdır' diyen On Dört Nokta'dan söz etmiyorum

sadece. Eski Osmanlı topraklarının dört bir köşesine yayılan ABD diplomatları ve misyonerleri, imparatorluğun Araplarının, kalkınma ve ilerleme için, (Türkiye'siz) bir 'birleşik modern Arap ulusu kurmaları' gerektiğini etkili bir dille savunuyordu. Wilson'un kurduğu Kral-Crane komisyonu da bir başka güçlü atılım içindeydi: Komisyon üyeleri, bölge halklarının gerçekte ne istediğini sormak üzere Ortadoğu'ya yelken açmıştı.

Huzursuz ve giderek izolasyoncu bir tutuma eğilim gösteren Amerikan kamuoyunun, ABD'nin dünya meselelerinden el etek çekmesine yol açması Wilson'un hatası değildi. Geleceğe dönük düşünüldüğünde, Ortadoğu'da taraf tutmadığı bir dönemde Amerika'nın köşesine çekilmesi çağımızın büyük trajedilerinden biriydi. Bölgeyi biz Avrupalılar ele aldık. Ve çuvalladık. ABD çeyrek asır sonra bölgeye tekrar el attığında bunu petrol için yaptı ve kısa süre sonra da İsrail'in neredeyse tavizsiz bir destekçisi ve para kaynağı haline geldi.

Ermeni Soykırımı üzerine hazırladığı rapor kamuoyunu aydınlatmakta önemli rol oynayan Lord Bryce 1922'de ABD'ye düzenlediği bir ziyaret çerçevesinde yaptığı konuşmada, Müttefiklerin Türk ordusunu silahsızlandıramamasının, Türklerin 'eski gaddarlığını' tekrar ele almasına yol açtığını vurguluyordu. Ve daha ileriye de gidip, Müttefiklerin Ermenilere tazmin sağlayamamasının arkasında savaş yorgunluğundan daha fazlası olduğunu öne sürüyordu. "Türk hükümeti 1915'te Hıristiyan tebasından bir milyonunu katletti... Müttefikler bu suçları işleyen bir Hükümete niye böylesine inanılmaz bir yumuşaklıkla davrandı? Bunlar belki bazılarınızın veya benim bir şekilde izah edebileceği sırlar. Fakat öte yandan, Herodot'un Mısır'daki rahiplerden dinlediği o masalların bir kısmı için söylediği gibi, dile getiremeyeceğim kadar dokunulmaz bir sır bu," diyordu Byrce. Lord'a göre, Ermeniler 1914-18 savaşında bütün diğer halklardan daha fazla acı çekmiş ve 'en infazsız şekilde terk edilmişti'.

Byrce'ın dile getirilemez olduğunu iddia ettiği sır neydi peki? Müttefiklerin savaş sonrası tereddüdünü izah etmek için söylenmiş süslü bir laf mıydı sadece? Veya Bryce Britanya ve Fransa'nın Türkiye'yi, yeni kurulmuş ve kısa süre sonra Ortadoğu'nun petrol yataklarına gözünü dikebilecek Bolşevik devletinin karşısında müttefik olarak görmek istediklerini mi düşünüyordu? Transkafkasya'daki Britanya birlikleri ilk başta, (bir gözlemcinin sözleriyle, 'Bakü petrolünün kokusunu alan') Bolşeviklere karşı koymuş, kısa bir süre için Gürcistan, Azerbaycan ve budanmış bir Ermenistan'ın bağımsızlığını korumuştu. Fakat Britanya 1920'de birliklerini çeker çekmez bu üç ülke Sovyetler Birliği'nin eline geçti. Almanya'nın pamuk kaynaklarına ulaşmasını engellemeye kafamızı taktığımız Türkistan'da Britanya güçleri aslında Ruslarla, Enver Paşa'nın Türk yandaşlarının desteğiyle savaştı; tuhaf bir ittifak değişimiydi bu, zira Çarlık Rusyası 1917 Devrimi'ne dek Britanya'nın müttefiki olmuştu.

Ermeniler Türkiye'deki eski vatanlarının sadece bir tek köşesinde tutunmuştu; Alexandretta (İskenderun) bölgesinde ve Hatay'ın 20 kilometre batısındaki şimdi yıkılmış olan Musa Dağı Kalesi'nde. Buranın halkı, Werfel'in romanında anlattığı kuşatmaya karşı direnebilmişti. Suriye'nin kuzeyindeki Alexandretta Fransız sömürge yönetimine girmiş ve böylece binlerce Ermeni, 1918'de yerinde yeller esen evlerine geri dönmüştü. Fakat bu büyük ölçüde unutulmuş ihaneti anlamak için, bugün Hacı Musa olarak bilinen Aanjar'a, evlerinin çevresinde pembe güllerin açtığı o küçük ızdırap kasabasına gitmemiz lazım. Papaz Aşud Karakaşyan'ın bahçesinde, adeta evlerin kapılarını çalarak uzanan yolun kenarlarında bir pembe ve kırmızı cümbüşü var. 1939'da Lübnan'ın doğusundaki sıtmalı bataklıkların üzerine bu kasabayı kuran Ermenilerin yaşadığı acıları anlatan renkler. Onurlu insanlar, şimdi Lübnan pasaportu taşıyorlar, fakat taşıdıkları arasında Ermenilerin mazisindeki en karanlık sırlardan biri de var: zira bir asır içinde vatanlarından iki kez 'temizlendiler', ilki 1915, ikincisi 1939'da. Bu iki sürgünden Türkleri olduğu kadar Fransızları da sorumlu tutuyorlar. Ve Hitler'i. Ama en çok Fransızları suçluyorlar.

Papaz Karakaşyan'ın kızkardeşi Victoria 1939'da daha on yaşındaymış, fakat ailesinin yaşadığı ikinci felaketi hatırlıyor; 1915'tekiyle kıyaslandığında minyatür, fakat korkunçlukta aşağı kalmayan bir soykırım. "Fransız ordusu bize bütün yol boyunca eskortluk etti," diye anlatıyor. "Fakat ölüyorduk. Erkek kardeşim Varujan sadece bir veya iki yaşındaydı, kamyonda annemin kucağında ölürken gördüm onu. Birçoğumuz gibi o da sıtmaya yakalanmıştı. Fransızların bizimle ne yapacaklarını bilmiyor gibi bir hali vardı. Bizi önce kırk günlüğüne Suriye'deki Abassid'e götürdüler. Ardından bizi gemilere bindirdiler, yedi gün denizde yol aldık. Şam Trablus'unda [Lübnan'ın kuzeyindedir] indik ve Fransızlar bizi sığır trenlerine bindirip bu kez Rayak'a götürdüler. Rayak'tan da Aanjar'a getirdiler ve burada kaldık."

Aanjar'daki Ermenilerin büyük çoğunluğu gibi Papaz Karakaşyan ve kızkardeşi Musa Dağı'nda, şu an güneybatı Türkiye'de bulunan ve soykırım sırasında hasmın ezici üstünlüğü karşısında kırk gün direnen o kale-kentte doğmuştu. Fransız ve Britanya savaş gemilerince kurtarılan Musa Dağı Ermenileri Mısır'a sığındılar, ardından 1914-18 savaşından sonra Fransız ordusuyla birlikte evlerine geri döndüler. Ve Fransız mandası altındaki Suriye'nin bu bölgesinde 1939'a dek yaşadılar. O yıl Fransız hükümeti (Türkiye'yi Hitler'e karşı Müttefiklerin saflarına katılmaya ikna etmek için umutsuz bir çaba içindeydi) Musa Dağı'nı ve büyük Alexandretta kentini Türklere 'verdi'.

Karakaşyanların çocukları 1915 Soykırımı'nın sonrasında doğmuştu, fakat komşularının birçoğunun anne-babaları veya büyükanneleri-büyükbabaları yoktu. Aanjar'a (o sıralar Fransız mandası altındaki 'Büyük Lübnan'daydı) vardıktan sonra da açlık çekmeye devam etmişlerdi. "Burada sivrisinek sürülerinden geçilmiyordu ve hiç el değmemiş bir yerdi," diyor Papaz Karakaşyan. "Fransızlar her bir erkeğe taş kırmaları ve kendilerine ev yapmaları için 25 Lübnan lirası verdi. Fakat birçok insan sıtmaya yakalanıp öldü." Yerleşme çabalarının ilk iki yılında (Avrupa'nın neredeyse tamamının savaşta olduğu 1940 yılında) Aanjar Ermenileri bin erkek ve kadını sıtmaya kurban vermişti. Darmadağın olmuş mezar taşları hâlâ kasabanın kuzeyinde duruyor.

Aanjar'daki Saint Paul Kilisesi'nin duvarları Ermeni trajedisine dair fotoğraflarla kaplı. Birinde (1915'te çekilmiş), Musa Dağı kuşatmasından sağ çıkan biri, umutsuzca bir Müttefik savaş gemisinin güvertesine tırmanmaya çalışıyor. Bir başkasında Alexandretta'ya dönen Ermeni ileri gelenlerini karşılayan Fransız subayları göze çarpıyor; Fransız ordusunun 'Ermeni Alayı' mensupları da var fotoğrafta. 1930'larda kuşatmanın hatırasına bir anıt dikmişler (sonradan Türkler tarafından yıkılmış) ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bir kez daha evlerini terk etmek zorunda kaldıklarında, Sırpların yaptığı gibi Ermeniler de ölülerini yanlarında götürmüşler. 1915 savaşının on sekiz 'şehidinin' cesetleri (ki Türkler, Fransızlar 1918'de Ermenilerle birlikte gelene kadar o cesetlere hiç dokunmamış) 1939'da mültecilerle birlikte kamyonlara yüklenmiş ve Aanjar'a getirilmiş. Şimdi Saint Paul Kilisesi'nin hemen yanındaki mermer bir lahitte yatıyorlar. Ermenice 'Ölümsüz hatıraları için' diye yazıyor mermerin üzerinde.

Fakat Aanjar halkı için hatıralar silikleşmiş. Papaz Karakaşyan şöyle anlatıyor: "Alexandretta'dan ayrıldıktan sonra ilk on yıl insanlar (buraya gelen mültecilerin sayısı altı bindi) geri dönmek istediler. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra birçok insanımız Güney Amerika'ya göç etti. Şimdi geri dönmek istemiyoruz. Fakat geçen yıl tatile gittim oralara. Evet, Musa Dağı'nın etrafındaki eski topraklarımızda küçük bir Ermeni cemaati var, otuz aile ve daha yeni Ermeni kilisesini onarmışlar. Oradaki Türkler bize çok nazik davrandı. Ne yaşandığının farkında olduklarını düşünüyorum; bize saygı duyuyorlardı, çünkü bizim topraklarımız üzerinde oturduklarını biliyorlardı."

Fransa'nın Alexandretta *sancağını* (Musa Dağı da dahil) teslim etmesinin utancı, İkinci

Dünya Savaşı'nın pek anlatılmayan hikâyelerinden biridir. 1914-18 savaşında olduğu gibi, Türkiye'nin Alman Mihveri'ne katılacağından korkan Fransa, Alexandretta'daki Ermeni ve Türklerin uyruklarını seçebileceği bir referandum yapılmasını kabul etti. Türkler referandum öncesinde on binlerce kişiyi kamyonlarla sancağa taşıdı ve doğal olarak 'halk' Türkiye'ye katılmak yönünde oy kullandı. "Fransızlar bölgeyi Türkiye'ye teslim etmeye çoktan karar vermişti ve elbette Ermeniler artık orada yaşayamayacaklarını anladı. Fransız hükümetinden oradan götürülmeyi ve kendilerine yeni evler verilmesini talep ettiler," diye anlatıyor papaz. "Türklerden kurtulmak istiyorlardı. Bu yüzden orayı terk ettiler. Fransızlar kendi çıkarlarına uygun bir anlaşma yaptılar. Fransızları kınıyorum." Böylece *sancak* Türk kenti Hatay ve Alexandretta'nın kendisi de İskenderun haline geldi. Ve son ironi de şuydu: Türkiye gerçekten de Hitler'e karşı Müttefiklerin safına geçti, fakat ancak Avrupa savaşının son günlerinde, Hitler Berlin'deki sığınağında intihar etmek üzereyken ve Reich küle dönmüşken. Yani Alexandretta bir hiç için feda edilmişti.

Geriye hayaletler kaldı. 1998'de Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz, sınır boyunca faaliyet gösteren komünist Kürdistan İşçi Partisi (PKK) gerillalarına yardım eden Suriyelilere sert bir uyarı yaptı. Uyarıyı yapmak için de Fransızların Alexandretta'yı teslim etmesinin yıldönümü törenlerini tercih etti. "Türk topraklarına göz dikmiş olanlar, körlükten muzdariptir – bu ülkenin kimseye verecek bir karış toprağı yoktur!" diyordu Yılmaz. Ancak Alexandretta da vaktiyle Ermenilerindi. Bunu görmek için Sevr Anlaşması'na bir bakmak yeterdi.

Dünya daha büyük ve küçük soykırımlarla dolu. Bazılarını muazzam bir tanıklık malzemesinden biliyoruz. Bazılarına ise kör kalmışız; 1916'da götürüldükleri yetimhanelerdeki kirli banyolarda gözlerini kaybeden mülteci Ermeni çocuklar gibi tıpkı. Mark Levene, pek az bilinen soykırımlardan biri hakkında kapsamlı bir kitap yazmıştır (bu kitabı bilip de çoktan okumuş olanlar elini kaldırsın). 1933'te, savaştan doğma Irak devleti, Asuri toplumunun mensuplarına karşı bir imha saldırısı başlattı. Dohuk kenti yakınlarında, askerler Sümmeyl adlı bir köyün bütün nüfusunu katletti. Hayatta kalan bir avuç kadın sonra toplu tecavüze uğradı ve bölgedeki baskın etnik grubu oluşturan Kürtler kitlesel katliamda yer aldı. Kuşku yok ki bazı durumlarda, daha on sekiz yıl önce Türk sınırı boyunca Ermenilerin yağmalanıp kesilmesinde rol oynayan Kürtler de vardı aralarında. Bütün bunlar Britanya'nın yönettiği Irak'ta yaşandı ve yerel idare müfettişi olan Albay R. S. Stafford, Londra'ya gönderdiği raporda Iraklı yetkililerin katliam kararını Asurileri 'mümkün olduğunca çabuk... ortadan kaldırma' niyetiyle aldığını belirtiyordu. O Asuriler ki, köylerine yapılan soykırımdan farksız saldırılar yüzünden Türkiye'den kaçmışlar, İran'da sığınma aramışlar ve sonra Britanyalılar tarafından, yeni Irak devletinin bir parçası olan Musul yakınlarında yaşamaları için alınıp getirilmişlerdi.

İşte Levene, yeni Irak devletiyle bu karşı karşıya gelişin izini, 1933'teki Asuri katliamından, Saddam'ın 1988'deki Enfal harekatına dek sürüyordu. Fakat ilk katliamlardan sonra bile Britanya, Milletler Cemiyeti'nde soruşturma açılmasına, Kral Faysal'ın daha bir yılını yeni doldurmuş rejiminin çökmesine sebep olabileceği gerekçesiyle taş koydu ve üstelik (bir kez daha söyleyelim: ilk katliamlardan *sonra*) yeni Irak hava kuvvetlerinin Asurilere karşı harekatında kullanılması için gizlice bomba sağladı. Yanı sıra Britanyalılar, açık bir soruşturmanın 'yabancıları hedef alan bir düşmanlığı tetikleyebileceği' uyarısında bulunuyordu; nihayet yetmiş yıl sonra becerdiler bunu yapmayı.

Soykırıma dair *Independent*'taki hangi tartışmaya baksanız, kamuoyunun zihninde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu görürsünüz. Ermeni Soykırımı hakkında yazdığım bir yazıdan sonra, Britanya'daki Letonyalılar Ulusal Konseyi'nin başkanı bana, 1930-33 arasında Ukrayna'daki 'kıtlık teröründe' 11 milyon insanın öldüğünü hatırlatmıştı. "Onlar için bir Soykırımı Anma

Günü yok ama," diyordu. Bir tarihçinin ortaya koyduğu haliyle, ondokuzuncu yüzyılda Balkanlar ve Rusya'dan sürülen milyonlarca Müslümanın ölümüne ne diyecektik peki? Bu da 'Avrupa'nın kendi unutulmuş mazisinin bir parçası' değil miydi? Okuyucular benden Kral II. Leopold'ün Kongo Soykırımı'na dönüp bakmamı istiyordu; son asırda Kongo'daki gerçek köle çalışma kamplarında milyonlarca insan dövülerek, fiziksel yorgunluktan, kıtlıktan veya hastalıktan ölmüştü. Peki gayet haklı sebeplerle, Franco'nun 30 bin siyasi ve askeri muhalifini (ki İspanya'nın dört bir köşesindeki 600 toplu mezarda yatmaktadırlar hâlâ) ortadan kaldırmasının bir çeşit soykırım olduğunu iddia eden İspanyollara ne diyecektik?

Tarihçi Norman Davis, 1998'de bana yazıp, Hitler'in Ermenilere dair sorduğu sorunun ("Bugün Ermenilerin imhasından kim söz ediyor ki?"), Polonyalılarla ilgili olarak dile getirildiğini ve ilk kez Associated Press'in Berlin büro şefi Louis Lochner tarafından kayda geçirildiğini hatırlatırken, şu sonuca varıyordu: "İnsan şu soruyu da eklemeden duramıyor: 'Bugün Polonyalıların imhasından kim söz ediyor ki?'" Gayet haklıydı Davis. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, önsözünü T. S. Eliot'un yazdığı ve 1939 Alman işgalinden kısa süre sonra Polonya'ya giren Sovyet ordusunca ölüm ve açlık içinde sürülen milyonlarca Polonyalının acısını anlatan anonim bir kitap yayımlanmıştır. Ve o kitapta, ne zaman okusam beni duygulandıran bir paragraf vardır; bir Polonyalı anne, sürgün treninin akşam kalkacağını umut etmektedir:

> Zira trenin güzergahı, köylerinin hemen yanındaki alçak bir tepeyi dolaşıyordu ve o çocuklarının köyü tekrar görüp acılarının tazelenmesini istemiyordu. Ne yazık ki tren gün içinde kalktı. Evleri görüş alanına girdiğinde, komşularının ve ailenin diğer üyelerinin tepede durduğunu gördüler; köy papazı da elinde bir haçla oradaydı... Bacalar, meyve bahçeleri ve ağaçlar yakınlaştıkça Tomus korkunç bir sesle ağlıyordu: "Anne, anne, bizim bahçemiz, bizim havuzumuz, bak ineğimiz bize bakıyor! Anne niye uzağa gitmek zorundayız?"

Ayrılış, Tomus'un masumiyeti, ineklerine düşkünlüğü, annenin sürgün treninin evlerinin önünden geçecek olmasından duyduğu üzüntü ve çocuğun sorusunun yankıları, Hitler'in Yahudi Soykırımı hız kazandıkça, gelecek aylarda ve yıllarda aynı demiryolu üzerindeki milyonlarca sesten duyulacaktı; tıpkı yirmi dört yıl önceki Ermeni Soykırımı'nda duyulduğu gibi. 1944'te Ermeniler için 'soykırım' kelimesini ilk kez kullanan kişi Polonya doğumlu bir Yahudi olan Raphael Lemkin'di ve böylelikle insan hakları kültürüne yönelik yasal ve ahlaki bir zemin oluşturulmasına katkı sağladı.

Peki bunca kanıta, tanık anlatımlarına, diplomatik rapora, telgrafa, bir buçuk milyon insanın kemik ve kafataslarına rağmen böyle bir soykırım inkar edilebilir mi? Ermeni Soykırımı gibi kitlesel bir kötülüğün üstü örtülebilir mi? Ya da Hitler'in dediği gibi unutulabilir mi? Dünyanın bu ilk soykırımı, lanetli yirminci asır daha başka kitlesel barbarlık eylemleri üretirken ve vahşeti yirmi birinci asra taşırken, (kahredici bir ironi mahiyetinde) yarım ağızla kabul edilip insan vahşetleri listesinin dibine itilebilir mi?

Maalesef bunların hepsi oldu. 1993'te Ermeni katliamlarıyla ilgili ilk yazdığımda Türkler makalemi yalan diyerek kınadı (zira katliamın öncesinden bugüne kadar yaşananlara dair sayısız kitapları ve incelemeleri vardı). Türk okurlar editörüme yazıp *Independent*'tan kovulmamı istedi. Eğer Ermeni vatandaşlar öldürüldüyse ('eğer' kelimesine dikkatinizi çekerim), diye yazıyorlardı, bu Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Türkiyesi'nde mevcut olan anarşiden, sayısız Türkün öldüğü ve Ermeni milislerin de alenen Çarlık Rusyası'nın tarafını tuttuğu iç karışıklıktan kaynaklanmıştı. Avrupalı komisyonların katliamlara dair topladığı kanıtlar, Ermenilerin son olarak Smyrna'da (bugünün tatil beldesi İzmir'de güneş banyosu yapan çok sayıda Britanyalı turistin civar sahillerde nasıl bir kan banyosu yaşandığına dair hiçbir fikri yoktur) katliama

uğratılması hakkında Batılı gazetecilerin tanıklıkları, Churchill ve Morgenthau'nun kınamaları, propaganda denilerek reddediliyordu.

Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi Başkanı Gül Köknar, editörüm Simon Kelner'e yazarak, Ermenilerin *'topyekün* düşman saflarına geçtiğini, bir Beşinci Kol gibi hareket ettiğini ve Osmanlı Müslümanlarına karşı iç savaş yürüttüğünü' iddia ediyordu. Bayan Suna Çakır bana, Ermeni soykırımı iddialarının 'tamamen uydurma... tümüyle hayal ürünü' olduğunu yazıyordu. Washington'dan Aygen Tat gazeteme gönderdiği e-postada Ermeni soykırımı hakkında yazdıklarımın 'sahtekarlık' olduğunu vurguluyordu. Hitler'den yapılan alıntı 'uydurma' idi ve 'asla bir Ermeni Soykırımı olmamış, aksine Ermeniler ve onların Çarlık Rusyası'ndan gelen efendileri tarafından bir Türk katliamı gerçekleştirilmişti.' Tat yazısının son satırında, '1915'te yaşanan olaylardan dolayı neden Türkiye ve Türkler suçlansın ki?' diye soruyordu. İbrahim Tansel ise ilginç bir şekilde, 'sözde Ermeni soykırımının kısmen köylülerin tepkisi (evet, *tepki*) olduğunu' söylüyordu. 'Aslında Ermeniler, daha fazla kan dökülmesinin önüne geçmek için Anadolu'dan Lübnan'a nakledilmişti.' Bu mektup furyası son derece rahatsız edici bir şeyi temsil ediyordu: Ermeni Soykırımı'nı tertipleyenleri kurban, kurbanları ise katil ve yalancı haline getirmekteydi.

Her yeni mektup (ki bazıları açıkça bir 'toplu arzuhal' biçiminde örgütlenmişti), inkar ambarında birikecekti. New York, Rochester'dan S. Zorba, 'talihsiz bir olayın 100 yaşındaki talihsiz kurbanlarına' atıfta bulunuyor, ardından bunu 'sözde soykırım' olarak niteliyordu. Bazı e-postalar beni 'kindar' olmakla itham ediyor ve ne 'cahilliğimi' ne de 'burnu büyüklüğümü' bıraktıktan sonra, son derece manidar bir ifadeyle bitiyordu: "Bir soykırım yaşanmış olabilir, fakat onu yargılamak sizin işiniz değildir. Gerçeği bulmak tarihçilere düşer." Bu ifade, sonradan (inanılmaz ama) İsrailli siyasetçiler tarafından bile tekrarlanan, bitap düşürücü bir nakarat haline gelecekti.

Fakat bunlara münferit sözler gibi bakmamak lazım. Türk diplomatları da bu fikirleri destekliyordu. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Korkmaz Haktanır, *Independent*'a yazdığı bir şikâyet mektubunda, 'Ailemin birçok üyesi ve ait oldukları topluluk Ermeni teröristler yüzünden acı çekti ve öldü' diyordu. Haktanır mektuba, 1915'te Subatan ve Merseni Dere'de Ermenilerce öldürülmüş kadınların korkunç şekilde parçalanmış cesetlerini gösteren iki fotoğraf da eklemişti. 'Fisk eski yaraları deşmeye pek hevesli olduğunu göstermiştir' diyordu ayrıca. Böylelikle en azından geçmişte açılmış yaralar olduğunu kabul ediyordu.

Haktanır'ın İsrail'deki muadili Barlas Özener (hizmetinde olduğu ülke adına) çok daha olağanüstü bir çıkış yapıyor ve *Jerusalem Post Magazine*'e, 'İnkâr edilen Ermeni Soykırımı' hakkında bir makale kaleme alan dergi yazarını tarihi yeniden yazmaya çalışmakla suçlayan bir mektup gönderiyordu. "'Ermeni Soykırımı' efsanesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Ermenilere Osmanlı devletinden koparılan bir parçanın 'çektikleri acılardan' dolayı ödül olarak verilmesi beklentisiyle yaratılmıştır" diye yazıyordu Özener mektubunda.Türk diplomata göre, Yahudi Soykırımı'ndan sağ çıkanların bu 'reddiyecilik' örneğiyle ne yapmaya çalıştığını anlamak mümkün değildi doğrusu. Gazeteci Marilyn Henry, 'kalemini yeni Knesset[1], yeni İsrail hükümeti ve Türk-İsrail ilişkilerini hedef almak için kullanmıştı.'

Fakat Türk diplomatlarının İsrail'in ayıplamasından korkmasını gerektirecek bir durum yoktu. 1982'de Tel Aviv'de bir Soykırım konferansı düzenlenecek olduğunda, Türk hükümeti işin içine Ermeni katliamına dair malzemelerin dahil edilmesine itiraz etti. Yine inanılmaz bir şekilde, İsrail dışişleri bakanı bunun İsrail-Türkiye ilişkilerini zedeleyebileceğini söyleyince Auschwitz'den sağ kurtulan Elie Wiesel konferanstan çekildi. Konferans (Ermeni Soykırımı'na dair sunumlarla da) devam ederken, Şimon Peres İsrail'in en tanınmış soykırım uzmanı İsra-

1 İsrail parlamentosu. –çn

el Charney'den Ermeni katliamlarını konferansa dahil etmemesini nafile yere istemekten geri kalmadı.

Peres, Nisan 2001'de İsrail dışişleri bakanı olarak Ankara'ya yaptığı ziyaretin öncesinde yaptığı açıklamayla daha da ileri gitti (ve Soykırım'ı inkar bataklığına daha da derin battı). Anadolu Ajansı'na verdiği röportajda Peres, "Yahudi Soykırımı ile Ermeni iddiaları arasında benzerlik kurma yönündeki çabaları reddediyoruz. İkisi arasında hiçbir benzerlik yoktur. Ermenilerin yaşadığı bir trajedidir, fakat soykırım değildir," diyordu. Bu 'iddialarla' ilgili bir tutum alınacaksa eğer, 'tarihsel gerçeklikleri çarpıtmayan büyük bir dikkatle alınmalıydı.' Peres'in bu şaşırtıcı yorumlarına (ki tanık ifadelerinden çıkan tüm gerçekler karşısında, 1915 soykırımı ile Yahudilerin imhası arasındaki bütün doğrudan Alman bağlantılarının farkında olması gerekirken söylenmiş sözlerdi bunlar), mutlak dürüstlüğüyle meşhur bir İsrailli akademisyen olan Charney'den sert bir karşılık geldi.

Charney, Peres'e gönderdiği özel mektubunda şunları yazıyordu: "Gördüğüm kadarıyla... hiçbir Yahudinin geçmemesi gereken ahlaki bir sınırı aşmış durumdasınız... Belki sizin geniş perspektifinizden bakıldığında İsrail Devleti'nin ihtiyaçları uyarınca konuyu Türkiye'nin arzusu paralelinde budamak ve bir kenara atmak sizin göreviniz, fakat bir Yahudi ve bir İsrailli olarak, *Ermeni Soykırımı'nı inkar edenlerle,* ki Yahudi Soykırımı'nın inkarıyla kıyaslanabilir bir şeydir bu, şu an aynı safları tutmakta bu kadar ileri gitmiş olmanızdan utanç duyuyorum." 2000'de Philadelphia'da Yahudi Soykırımı üzerine düzenlenen bir konferansta Charney, Peres'e, İsrailli tarihçiler de dahil, çok sayıda araştırmacının Ermeni soykırımının gerçek bir olgu olduğuna dair açık bir deklarasyonu imzaladıklarını ve Soykırım Bilimadamları Birliği'nin 1997'deki toplantısında Ermenilerin 'tam anlamıyla soykırıma' uğratıldıklarına dair bir karar aldığını hatırlatıyordu. Charney iki ciltlik fevkalade eseri *Soykırım Ansiklopedisi*'nde de tavrından ödün vermez; Ermeni Soykırımı'na ayrılmış 45 sayfada, katliamlara dair gerçek tanıklıklar, o dönemdeki diplomatların ve gazetelerin anlatımları (bilhassa *New York Times*'ın haberleri) ve farklı olarak da, Türk kaynaklardan uzun alıntılar yer almaktadır. Bu kaynaklardan biri, Osmanlı genelkurmayının istihbarat biriminde görev yapan ünlü Türk tarihçi Ahmed Refik'tir ve kesin bir dille, '*İttihad ve Terakki*'nin hedefi Ermenileri yok etmekti' demiştir.

Charney haklı olarak, Peres'in inkarını İsrail-Türkiye ilişkilerini geliştirme niyetine bağlıyordu – oysa o ilişkileri bizzat Türkiye, Charney'in 1982'de Tel Aviv'deki soykırım konferansına burnunu sokarak tehlikeye atmıştı. Elie Weisel'e göre, 'bir İsrailli yetkili kendisine... Türklerin, Ermenilerin konferansa katılması halinde ciddi sorunlar çıkacağını bildirdiğini' söylemişti.

Peki Ermeniler için adalet, kendilerine karşı işlenen korkunç suçun kabulü, tazmin, mülklerinin geri verilmesi ve özür hiç gerçekleşmeyecek miydi? Apaçık varlıklarını Türklerin hâlâ reddetmeye çalıştığı bir buçuk milyon kafatasından mı ibaret kalacaktı bütün mesele? Türkiye kendi mazisinden, Almanya'nın Yahudiler için yaptığını yapamayacak kadar korkuyor muydu, bu kadar mı ürküyordu kendi geçmişinden? Pişmanlığın, ikrarın, kabulün, özrün, iyi niyetin kendisini yok edeceğini mi sanıyordu? New York Üniversitesi Remarque Enstitüsü'nden Jonathan Eric Lewis'in de belirttiği gibi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret sınıfının çok önemli bir kısmının yok edilmesi, Türkiye'nin modern tarihinde hayati bir husus olmasın da ne olsun? Ermenilerin toprakları, evleri ve mülkleri, şimdi geçmişteki suçlardan fayda sağlayanların elinde. Türk hükümetinin soykırımı kabule yanaşmamasının birçok sebebi arasında, tazminat ödemek zorunda kalmak da var."

Fakat inkar tavrı hâlâ sürüyor. Papa 2. Jean-Paul "Ermeni Soykırımı gelecekteki dehşetlerin başlangıcıdır," demeye cüret ettiğinde, Türk gazetesi *Milliyet*, başsayfasına şu manşeti kocaman atmıştı: "Papa ileri derecede bunaklıktan muzdarip." Hitler'in Ermeniler hakkındaki sorusunun

bir 'sahtekarlık' olduğunu iddia eden (ve yanılan) Dr. Salâhi Sonyel, Alman Führerinin Yahudilerden değil Polonyalılardan söz ettiğine (bu konuda yanılmıyordu) dikkat çekerek Ermeni ve Yahudi soykırımları arasındaki bağı koparmaya çalışıyordu. Kulağa güçlü bir tez gibi geliyor; tabii 1939'da Polonyalıların üçte birinin Yahudi olduğunu hatırlamadığınız sürece; Hitler nüfusun tam da bu kesimini imha etme niyetindeydi. "Osmanlı Halifeliği'ne Karşı Ermeni Propagandası Saf Hıristiyan Dünyası'nı Nasıl Etkisi Altına Aldı?" başlıklı bir makale kaleme alan kişi de aynı Sonyel'di. Ermeni Soykırımı ile Yahudi Soykırımı arasındaki gerçek fark, elbette ki şudur: Almanya sorumluluğunu kabul ederken, sonradan gelen Türk hükümetleri Ermeni Soykırımı'nı inkar etmeyi yeğledi.

Türkiye'nin ABD'deki güçlü lobi grupları, Ermeni Soykırımı'nın gerçek bir olgu olduğunu söyleyen bütün gazetecilere ve akademisyenlere saldırmaktadır. Zira (artık Avrupa'nın 'hasta adamı' olmayan) Türkiye, tam da geçen yüzyılda uygulanan vahşeti küplere binerek kınayan aynı Batılı güçler tarafından kollanmaktadır. Türkiye NATO'nun kıymetli bir üyesi (1999'da Sırbistan'ı bombalarken müttefikimizdi), İsrail'in en yakın bölgesel müttefiki ve ABD ile Fransa silahlarının büyük bir müşterisi. Tıpkı Kürtlere uygulanan zulme en başında sessiz kaldığımız gibi, yirminci asrın ilk Soykırımı'nı da görmezden gelmeyi tercih ediyoruz.

Bu skandaldan farksız inkar tavrı, bugün gazetecilere bile bulaşmıştır. Papa Eylül 2001'de Ermenistan'ı ziyaret ederken, Associated Press abonelerine geçtiği haberi son derece temkinli bir şekilde yazma gereği hissediyordu: "Türkiye, Osmanlı Türk ordularının bir soykırıma, ki bu kelime genel kullanıma ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra girmiştir, katıldığı yönündeki Ermeni iddialarını kesin olarak reddediyor." Hadi şu muhteşem 'kesin olarak' kelimesini (anladınız değil mi, eğer Türkler bu meselede 'kesin' ise, pekâlâ haklı da olabilirler!) geçtik diyelim, 'ithamlar' gazetecilik adına mide bulandırıcı bir ifade. Üstelik Lemkin'in tanımına yönelik atıf (ki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değil, savaş *sırasında* dile getirilmiştir), onun Ermenileri konu edindiğinden bihaber. Papanın o ziyaretini haber yapan BBC de, aynı pespaye dili kullanıyor ve dinleyicilerine 'Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken bir milyondan fazla Ermeninin öldürüldüğü' bilgisini veriyordu. Ermenilerin nasıl da katledilmek yerine öldürüldüğüne ve bunun Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken nasıl da gizemli bir şekilde gerçekleştiğine dikkat edin. Her durumda olgusal olarak hatalı bir haber bu, zira imparatorluk Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kısa süre de olsa varlığını sürdürdü.

Bununla birlikte hepsinden daha çileden çıkarıcı olan, 1915'teki Ermeni Soykırımı'nın kaydını, verdiği haberlerle cesur bir tavırla düşen (ve bütün dünyaya haber atlatan) *New York Times*'ın tavrıdır. O cesaret bugün namertliğe dönüşmüştür. Gazetenin 26 Mart 1998 tarihli nüshasında, Stephen Kinzer'in Türkiye'de halen yaşayan 70 bin Ermeni ile ilgili bir haberinden kilit bir paragraf bunun örneklerinden:

> Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler, Osmanlı döneminin büyük bölümünde iyiydi, fakat Ermenilerin 1915 baharında Anadolu'nun doğusunda Osmanlı yanlısı güçler tarafından katledilmesiyle derin yara aldı. O vakitler neler olup bittiğine dair halen hararetli tartışmalar sürmekte, fakat bugün 'etnik temizlik' denen bir patlama dahilinde girişilen zorla göç ettirmeler sırasında büyük miktarda Ermeninin öldürüldüğü veya ölüme terk edildiği açık.

Şimdi benim bu paragrafla alakalı ciddi bir problemim var. En başta, Ermenileri soykırım hanesine yazan, onları geçen yüzyılın ilk soykırımının kurbanları sayan bütün önemli istatistiklerde verilen bir buçuk milyon (veya bir milyon) rakamı tamamen buharlaşıp uçmuş. Kinzer bizi öldürülen 'büyük miktarlar' gibi muğlak bir kavramla baş başa bırakıyor, tahminimce *New York*

Times'ı Türklerle bozuşturmamak için böyle söyleniyor. Ardından soykırım 'etnik temizliğe' indirgeniyor, Sırpların Bosnalı Müslümanlar ve Kosovalı Arnavutlarla savaşlarından aşina olduğumuz, fakat 1915 katliamlarıyla kıyaslandığında dehşeti çok daha düşük ölçekli bir durumun ifadesi. Ve şuna dikkat edin: bir 'etnik temizlik patlamasından' söz ediliyor; planlı programlı bir kitlesel cinayet değil, ani, kendiliğinden bir eylem söz konusu yani. Ayrıca şuna da dikkat edin: Tehlikeli olduğu kadar gerçek 'Türk güçlerinden', hattâ 'Osmanlı Türk güçlerinden' (ki böyle yazması gerekirdi) değil, 'Osmanlı yanlısı güçlerden' dem vuruluyor. Ardından bize meselenin 'hararetle tartışıldığı' söyleniyor. *New York Times* ne kadar da 'dürüst' bir gazete ki, bu soykırıma ilişkin gerçekleri inkar etmek yönünde bir kampanya yürütüldüğünü, adını koymadan hatırlatıyor bize. Ortada, en ufak zerresine dek, en az Yahudi Soykırımı'nın hiç yaşanmadığına dair kepaze iddia kadar kötücül bir yalan dönüyor oysa. Kinzer'in bir başka makalesinin başlığı da şuydu: 'Ermenistan Hiç Unutmuyor – Belki de Unutmalı.'

Bütün bunların sebeplerine dair kuşkularım var. Sanırım *New York Times* muhabiri bu saçmalığı, mevcut Türk hükümetinin saldırısından kaçınmak için üretti. Haberine 'tartışmalı' denmesini istemedi. İşleri karıştırmak istemedi. Bu yüzden gerçeği yumuşattı – ve Türkler de bundan memnun kalmış olmalı. Şimdi basit bir test yapalım. Bir sonraki soykırıma, sayısal bakımdan daha korkunç olan Avrupalı Yahudilerin uğratıldığı soykırıma dönelim. Kinzer bu kitlesel katliam hakkında aynı tarzda yazar mıydı? Bize Alman-Yahudi ilişkilerinin Nazi katliamıyla sadece 'derinden yaralandığını' mı söylerdi? (Bir an bile olsa) ayrıntıların 'hararetle tartışıldığını' öne sürer miydi? Yahudilerin katledilmesini Bosna savaşı ile kıyaslar mıydı? Hayır, bunları yapmaya cüret edemezdi. Cüret etmemesi de gerekirdi. Peki Ermeni Soykırımı'nın üzerine kuşku gölgesi düşürmeye neden bu kadar hazır?

Kinzer, *New York Times*'ta 27 Nisan 2002'de, Washington'da bir Ermeni Soykırımı Müzesi açılması önerisine dair yazdığı bir makalede yine o eski inkar hilelerine başvuruyordu:

> Washington'da zaten bir tane büyük kurum var, ABD Yahudi Soykırımı Müzesi, bütün bir halkın ihma edilişini gözler önüne seriyor. Orada tartışma götürmez bir hikâye sunuluyor. Fakat 1915 olayları hâlâ yoğun tartışmalara konu oluyor.

Buna da bir bakalım. Yahudi Soykırımı 'inkar edilemez' bir gerçek, ki doğru. Fakat onun inkar edilemezliği burada Ermeni Soykırımı'nın gerçekliğine gölge düşürmek için kullanılıyor; çıkan sonuç, onun 'tartışma götürmez' olmadığı ve 'yoğun tartışma' konusu olduğu. Tartışmanın 'hararetli' ve 'yoğunluğu' Kinzer'in her iki yazısında da, bir kez daha Türk inkarının doğru olabileceği fikrine güç kazandırıyor. Aynı kayma 8 Haziran 2003'te *New York Times*'ta yine arzı endam ediyordu; 1915'te, bilinmeyen bir kasabadan alınıp iki Türk jandarma arasında götürülen bir Ermeni erkeğini gösteren o ünlü fotoğrafın altında, 'Ermeniler 1915'te Türk askerleri tarafından hapse götürüldüler' deniyordu. Oysa Ermenilerin büyük çoğunluğu hapse falan götürülmemiştir. Onlar (kadın ve çocuklarının tehcire, tecavüze ve katliama uğratılmasından hemen önce) katledilmeye götürülmüştür. Fotoğraftaki (bir Alman işadamı tarafından çekilmişti) kasabanın adı da bellidir: Harput. Harput'taki erkeklerin, ki bazıları bu çarpıcı resimde görülmektedir, hemen hepsi katledilmiştir. Fakat *New York Times* bu talihsiz adamı barışçı bir biçimde, 'hapse' göndermektedir.

New York Times bu tabansızlık hususunda yalnız değil. 20 Kasım 2000'de, İsrail'in belki de ABD basınındaki en büyük dostu olan (İsrail böyle dostlar konusunda epey talihlidir) *Wall Street Journal*, kendi çapında Soykırım inkarcılığı yapıyordu. Bir yandan, 'Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 600 bin, belki de daha fazla Ermeninin hayatını kaybetmesini, birçoğunun

Osmanlı ordusu tarafından uygulanan, Suriye ve Filistin'e tehcirini tarihsel bir gerçek olarak' kabul ederken, şunu söylemeyi de ihmal etmiyordu (okuyucular bu alçakça dilin tanıdıklığına gülmesin): "Bu ölümlerin çoğunluğunun aleni bir imha politikasından mı, yoksa başka faktörlerden mi kaynaklandığı kapsamlı bir bilimsel araştırmanın konusu." Burada da aynı eski pespaye tavrı, gerçeği budama çabasını görüyoruz. Ermeniler, 'Osmanlı ordusu' tarafından 'uygulanan' sürgünlerde 'hayatlarını kaybetmiştir' (yani askerler gibi, gazetecilerin katliam kurbanlarına bu kadar yumuşak ifadelerle atıfta bulunduğu nerede görülmüş). 'Türk' kelimesi bir kez daha silinmiş. 'Uygulamak' ise 'tertiplemek' kelimesinden kaçınmak için araya sokuşturulmuş; zira tabii 'tertiplemek' dersek, soykırımdan söz ettiğimiz anlamına gelir. Ve en sonunda da eski dostumuz 'tartışma' ile karşılaşıyoruz. Ermeni Soykırımı'nın gerçekliği 'hararetle' tartışılıyor. Ardından 'yoğun' tartışmaya tabi tutuluyor. Ve şimdi de tartışma 'kapsamlı' ve 'bilimsel'.

Ve sanırım ben, *Journal*'ın kafasındaki 'bilimadamının' kim olduğunu da biliyorum: Heath Lowry'dir kendisi; Princeton Üniversitesi'nin Türkiye Araştırmaları Bölümü'nde Atatürk Profesörü. Ermeni Soykırımı'nı gözden düşürmeye çabalayan birçok kitapçık kaleme almıştır (ve bunlar Türkiye'de de basılmıştır). Peter Balakyan ve tarihçi Robert Lifton, Lowry'nin kariyerini inceleyerek harika bir iş yaptılar. Lowry, Osmanlı Araştırmaları alanında yüksek lisans derecesiyle Türkiye'ye gitmiş, İstanbul'daki bir araştırma enstitüsünde çalışmış ve Boğaziçi Üniversitesi'nde dersler vermişti. Ardından 1986'da Amerika'ya dönerek Washington'daki Türkiye Araştırmaları Enstitüsü'nün başkanı olmuştu. Amerikan enstitüsü ise Türk hükümeti tarafından kurulmuştu; Lowry orada 1915 soykırımını reddeden yorumlar ve makaleler yazdı ve Ermeni Soykırımı'nın tanınmasını öngören yasa tasarılarının engellenmesi için Kongre'de lobi faaliyeti yürüttü.

Bununla birlikte asıl afallatıcı olay, Türkiye'nin Washington büyükelçisi Nüzhet Kandemir'in Robert Lifton'a, *Nazi Doctors* adlı yeni kitabında Ermeni Soykırımı'na yapılan atıflar nedeniyle bir şikâyet mektubu yazmasıyla yaşandı. Türk diplomat o mektubu yanlışlıkla, Lowry'nin elçiliğe yazdığı bir mektupla birlikte zarfa koymuştu. Lowry'nin mektubu neydi dersiniz: Büyükelçinin Lifton'a yazdığı mektubun orijinal taslağı. Yani Lowry Türk büyükelçisine, Lifton'un kitabındaki soykırım atıflarına nasıl itiraz edeceğini anlatıyor, bir de fazladan, Lifton'un çalışmalarında başvurduğu tarihçiler (ki bunlardan biri Vahak Dadriyan'dı) hakkındaki endişelerini 'Ankara'ya hem yazılı hem de sözlü olarak defalarca ilettiğini' vurguluyordu. Lowry'nin yaptığı, Ermeni Soykırımı'nın nasıl reddedileceği hususunda Türk hükümetine danışmanlık hizmeti vermek değil mi?

Harvard, Georgetown, Indiana, Portland Eyalet ve Chicago üniversitelerinde de Türkiye araştırmaları kürsüleri var. Bu kürsülerde oturanlar ilerlemek için Türkiye arşivlerinde (ki bu ülkeyi tenkit edenlere kapalı tutulur çoğunlukla) araştırma yapmak ve 'Türk akademik camiası ile dostça ilişkiler yürütmek' zorundadırlar. Ermeni Soykırımı'nın esasına değindikleri takdirde ilişkilerin pek de iyi gitmeyeceği açıktır. Ama Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi kürsüyü ters çevirme cesaretini gösterdi. Bütün bilimadamları elbette 'tarihçilerin' en başta gerçeğe karar vermesi gerektiğine inanır ve o gerçek de katliamlardan sağ kurtulan az sayıda insandan edinilen kanıtları esas alır. İşte bu yaklaşım, 150 Soykırım bilimadamını Türkiye'ye inkar kampanyasını sona erdirme çağrısı yapmaya sevk etti; aralarında Lifton, Israel Charney, Yehuda Bauer, Howard Zinn ve Deborah Lipstadt gibi isimler de vardı. Soykırımın reddedilmesinin 'çifte cinayet' olduğunu söyleyen ilk kişi Elie Wiesel'di. İlkin kurbanlar katlediliyor ve ardından ölümleri bir olmamış olaya, bir 'olmayan olguya' dönüştürülüyordu. Ölenler iki kez ölüyordu. Sağ kurtulanlar acı çekiyor, ardından onlara acı çekmedikleri, üstelik yalan attıkları söyleniyordu.

Ve meselenin bu şekilde kalmasını garantiye almak için (tam anlamıyla) eldeki bütün bü-

yük silahlar devreye sokuluyordu. ABD Kongresi 2000'de bir Ermeni Soykırımı yasa tasarısı önerip Başkan Clinton'dan yıllık Ermenileri anma konuşmasında katliamlara soykırım olarak atıfta bulunmasını istediğinde, Türkiye Washington'u, Irak üzerindeki 'uçuşa yasak bölge'de devriye gezen Amerikan savaş uçaklarına üslerini kapatacağı konusunda uyarıyordu. Türk savunma bakanı Sabahattin Çakmakoğlu, Türkiye'nin ABD ile silah anlaşmalarını iptal etmeye hazır olduğunu açıklıyordu. İsrail dışişleri bakanlığı Türkiye'nin tarafında yerini alıyor, Başkan Bill Clinton utanç verici şekilde teslim oluyor ve tasarının çekilmesini istiyordu. İstediği de oldu.

Aynı baskı ABD'nin dört bir köşesinde iş başındadır. Sözgelimi 1997'de Ellis Island Müzesi, bir sergiden Ermeni Soykırımı'na ilişkin fotoğrafları ve birinci elden tanık anlatımlarını içeren metinleri kaldırdı. Müze 1991'de de aynı şeyi yapmıştı. 2001'de Türkiye'nin San Francisco başkonsolosu, Birinci Dünya Savaşı hatırası eski bir haçın, Ermeni Soykırımı anıtı olarak kullanılmasına itiraz etti. San Francisco'da bu şikâyeti incelediğimde şu ortaya çıktı: Sözde 'Tarihsel Doğruluk İçin Akademisyenler Merkezi, Stanford Kolu' adlı bir kurum (ki kurumun Stanford Üniversitesi'yle hiçbir alakası olmadığı anlaşıldı), *San Francisco Chronicle* gazetesine verdiği bir ilanla, böyle bir anıtın, 'Ermenilerin tarih versiyonunun reklamını yapacağını, oysa bunun objektif akademisyenler ve tarihçiler arasında son derece tartışmalı bir husus olduğunu' iddia ediyordu. Türkler yerel Çin-Amerikan Demokratik Kulübü'nde bile (Çince) el ilanları dağıtarak, anıtın 'geçmişte olduğuna benzer bir tarihsel ihtilafa' neden olabileceği uyarısında bulunuyordu. Yani artık 'tartışma' 'ihtilaf' haline gelmişti, fakat ben o 'objektif akademisyenlerin' kim olduğunu da iyi biliyordum.

Soykırımın (yani Ermeni Soykırımı'nın) inkarı ABD'de canlı ve güçlü bir tavırdır. İsrail'in sıkı destekçisi ve Başkan George W. Bush yandaşı olan tarihçi Bernard Lewis, artık soykırım yapıldığını kabul etmiyor ve fikirlerine ABD'de karşı çıkan kimse yok gibi. Ancak soykırımın inkar edilmesinin suç sayıldığı Fransa'da Ermeniler ayağa kalktı; Paris'teki Yüksek Mahkeme Lewis'in, 'soykırım' kelimesinin 'tarihin Ermeni versiyonundan ibaret olduğunu' söylediği için 'suç' (*une faute*) işlediğine hükmetti. Fakat 2000'de Fransız Senatosu'na 1915 Ermeni Soykırımı'nı tanıma yönünde yasa teklifi sunulduğunda Fransız dışişleri bakanı buna, olsa olsa Türk büyükelçiliğinden çıkmış olabilecek bir açıklamayla karşılık verdi. Loïc Hennekinne, bu teklifin parlamentonun işi olmadığını ve tarihin 'tarihçiler tarafından yorumlanması gerektiğini' söylüyordu. Kulağa korkunç derecede tanıdık gelen sözlerdi bunlar, fakat Kasım'da yasa teklifi kabul edildi ve Fransız Ulusal Meclisi iki ay sonra Ermeni soykırımını resmen tanıdı.

Sonra ortalık birbirine girdi. Türk hükümeti intikam mahiyetinde, Fransız şirketi Alcatel ile 200 milyon dolarlık casus uydu anlaşmasını iptal etti ve silah şirketi Giat'ı 7 milyar dolarlık tank ihalesinden çıkardı. *Türkiye* gazetesi, Türk meclisindeki İslamcı vekillerin 'Fransızların işlediği Cezayir soykırımının tanınması' yönündeki yasa teklifine destek veriyor ve okuyucularına 1945'te Kerrata civarında Müslüman Cezayirlilerin topyekün katledildiğini hatırlatıyordu (İkinci Dünya Savaşı'ndaki Vichy sicilini olduğu kadar, 1954-62 arasındaki Cezayir savaşında uyguladığı vahşeti de bilmezden gelen bir ülkeyi gerçekten de canevinden vurmaktı bu).

Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Ermenilere yönelik toplu katliamlardan söz etmekten hep korktu. 1999'da (ilk soykırımın on binlerce Ermeni mirasçısının yaşadığı) Beyrut'ta düzenlediği bir basın toplantısında, meclise sunulan soykırım tasarısı hakkında konuşmayı reddetti. "Yurtdışındayken iç politika konularında yorum yapmam," diyordu. Bu haysiyetsiz yanıtı dinlerken kendi kendime, Yahudi Soykırımı'nın kınanmasına Chirac'ın bu cevabı verip vermeyeceğini sordum. 2000'e gelindiğinde Chirac'ın bütün söyleyebildiği, Ermenilerin 'endişelerini'

anladığı olacaktı.[1] Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu konuyu tekrar gündeme getirdi. 14 Kasım 2004'te mecliste yaptığı konuşmada François Bayrou Avrupa Komisyonu'na yeni Türk Ceza Kanunu'nda zinanın suç sayılması konusunda (sonradan bu madde kaldırıldı) neden bu kadar çok tantana yapılıp, aynı yasanın 305. maddesinin görmezden gelindiğini soruyordu. Türk adalet komisyonunun hazırlayıp Türk meclisinin kabul ettiği yasa maddesi, 'ulusa karşı komploların' cezalandırılmasını öngörüyordu ve buna 'Ermeni soykırımının tanınmasını istemek' de dahildi.

Fakat su katılmamış siyasi alçaklık bakımından kimse, (insan hakları ihlallerini sona erdirmek için Sırbistan ve Irak'la savaşmaya pek hevesli olan) Britanya başbakanı Tony Blair'in eline su dökemez. 2000'de Britanya'da her yıl bir Soykırım Anma Günü düzenlenmesini öneren Blair, bunun Yahudilere yönelik Nazi soykırımının anılacağı bir gün olacağını açıkladı. 1915'te bir buçuk milyon Ermeninin öldürülmesine dairse tek bir atıfta (konuyu çağrıştıran tek bir değinmede) bulunmadı. Bryce raporunu yayımlayan aynı Britanya'nın bir hükümeti değil miydi? Ermeni liderler bu gülünç atlamayı derhal protesto edip kendi Soykırımlarının da anma gününe dahil edilmesini istediler. Britanya hükümetinin bu talebe verdiği cevap, utanç verici olduğu kadar sinsice kotarılmıştı.

İçişleri Bakanlığı'nın 'Irk Eşitliği Dairesi'nden (öyle bir isim ki, Blair yönetiminin siyaseten doğrucu yönelimine dair ciltler dolusu kitaptan fazla şey anlatıyor) Neil Frater, bu zulümlerin 'tüyler ürpertici bir trajedi' olduğunu ve hükümetin 'sempatilerini' kurbanların yakınlarından esirgemediğini belirtiyordu. Frater'in 'dairesi' 'Soykırımı Anma Günü Tertip Grubu'ndan konuyu değerlendirmelerini istemiş, fakat 'kapsamlı ve dikkatli bir değerlendirmenin' ardından söz konusu Gün için planlarda herhangi bir değişiklik yapılmamasına karar verilmişti. Frater'in dediğine bakılırsa, tertip grubu, 'tarihsel kapsamı çok fazla genişleterek mesajın fazla sulandırılması riskinden kaçınmak' istemişti. Soykırım Günü'nün amacı, '[soykırımla ilgili] konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak, yanı sıra çeşitliliğe saygı duyan ve onu kutsayan, önyargıların ve ırkçılığın etkisinden arınmış, demokratik ve hoşgörülü bir toplumu teşvik etmekti.'

Yani buradan anlaşılan şuydu: Ermeni Soykırımı'nı sadece zikretmek bile, Soykırım Günü'nün 'mesajını sulandırabilirdi'! Ve bütün bunlar başbakanlık binasındaki bir 'istişare egzersizinden' sonra anlaşılmıştı. Blair hükümetinin, hangi etnik topluluğun acılarının anılması imtiyazına sahip olacağına, hangisinin tarih kitaplarından acımasızca silineceğine karar vermek için bir 'istişare egzersizi' yapmasından daha tipik ne olabilirdi ki. Elbette o ölümcül kelime, yani 'Türkiye' Frater'in yazılı açıklamasının hiçbir satırında karşımıza çıkmadı. Fakat Fransa'daki önde gelen Ermeni işadamlarından Armen Lucas'a yazdığı ve akıl almaz bir duyarsızlıkla malûl bir başka mektupta, Ermenilere sempati duyduklarına dair o aynı nakaratı yineliyor, fakat Britanya hükümetinin diğer zulümleri de değerlendirmesi (ki bunlar arasında Haçlı Seferleri, kölelik, sömürgecilik, Stalin'in kurbanları ve Boer savaşı da vardı) yönündeki istekleri göz önüne almış olduğunu eklemeyi de ihmal etmiyordu. Ermeni Soykırımı şimdi de Britanya hükümeti tarafından, Papa II. Urban'ın onbirinci asırda Ortadoğu'daki Müslümanlara karşı başlattığı savaşla aynı kefeye konuveriyordu. Beyrut'taki Ermeni Evanjelik Koleji'nin müdürü Frater'in komitesinin kararına ateş püskürerek şu güçlü tezi öne sürüyordu: "Herhangi bir ciddi anma, soykırımı bir nedensellik silsilesi içinde ele almalı; bilhassa yirminci yüzyıldaki soykırımları kapsamalı, hele hele birinin unutuluşunun, bir sonrakini teşvik ettiği düşünüldüğünde."

1 Fazlasıyla tuhaf olan, Fransa ulusal havayolu Air France'ın Ermenilerin yaşadığı kanlı olayları tartışmaktan hiç imtina etmemesiydi. 1999'da, havayolunun seyahat dergisinde, kitlesel katliamlara dair bir fotoğraf sergisini tanıtan bir yazı çıktı; yazıda, "soykırım bugün Türkler tarafından hâlâ inkar ediliyor" deniyordu. Fakat Air France'ın Türkiye uçuşlarını rahatça sürdürmesine izin verildi.

BBC'den resmi Soykırım Günü anmasını yayınlaması istendi, fakat Lucas, bu işle görevli BBC yapımcısı Daniel Brittain-Gatlin'e Ermenilerin neden yok sayıldığını sorduğunda, Brittain-Gatlin İçişleri Bakanlığı'nın 'editöryal denetimi tümüyle kendi eline aldığını' itiraf etti. Bunu siyasi küstahlığın nefes kesici bir örneği takip etti. Brittain-Gatlin şu açıklamayı yaptı: "Bizim tarihsel referans çerçevemiz, 1915-20 dönemini kapsamıyor ve söz konusu olay 20. asırdaki katliamlara dair araştırma planımızda hiç olmadı." Bununla birlikte, diye ilave ediyordu, BBC2'de 'kısa da olsa Ermeni Soykırımı'na atıfta bulunması muhtemel' bir başka program yayınlanacaktı. Oysa Lucas BBC'ye, 'tarihsel referans çerçevesinde' (artık her ne demekse bu) Ermeni Soykırımı'nın olup olmadığını değil, niye olmadığını soruyordu. BBC'nin 'planında' yirminci asrın bütün zulümlerini araştırmak hiç olmadıysa eğer, soru niye olmadığı, niye Ermenilerin olmadığıydı. Neticede onlar (bütün o yüz binlerce katledilmiş erkek, tecavüze uğramış kadın ve öldürülen çocuk), 'kısa da olsa' bir atıfa indirgeniyordu. En azından Brittain-Gatlin Ermenilere yönelik katliama 'soykırım' diyordu, fakat bence bu da bürokratik bir ayak oyunundan başka bir şey değildi. Halkı bu kadar vahşi şekilde katledilmiş bir adama daha küstah bir mektup yazmak zor olurdu ne de olsa.

Bütün bu şaşırtmacalar, Blair hükümetinin sinsi hesaplarından kaynaklanıyordu: Daha açık söylemek gerekirse, Türkiye ile iyi ilişkiler yürütmek adına soykırımı inkar etmekle yakayı sıyırabileceğini düşünüyordu. Britanya hükümetinin, Lordlar Kamarası'ndaki bir soru önergesine 1999'da verdiği cevap son derece açıktı: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenileri imha etmek yönünde belirgin bir karar aldığını gösteren kuşku götürmez kanıtların yokluğunda, Britanya hükümetleri 1915-16 olaylarını 'soykırım' olarak tanımamıştır." Şimdi eğer bu açıklama doğruysa (yani 1915'te soykırım olduğuna dair 'kuşku götürmez kanıtlar' yoksa), o zaman hükümet Bryce raporunun, Churchill'in, Lloyd George'un, katliamlar sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir köşesine gönderilmiş Amerikalı diplomatların, Ermeni Soykırımı'nın fotoğrafçısı Armin Wegner'in ve Israel Charney'in (soykırımdan sağ kurtulan gerçek insanlardan ve 1915 katliamının soykırım olduğuna dair bildiriye imza atan 150 profesörden söz etmiyoruz bile) toptan sahtekar olduğuna inanmak zorundadır. Bunun böyle olmadığı da alenen ortadadır. Britanya hükümeti adına o cilalı açıklamayı yapan Cartvale Baronesi Ramsay, bu trajik olaylara diğer hükümetlerin pek azının 'soykırım' dediğini öne sürüyor ve şöyle devam ediyordu: "Bize göre bu tavır doğrudur, zira bugün 80 yıl önce yaşanan olaylara bakıp onlara bir isim vermenin hükümetlerin işi olmadığına inanıyoruz... Ve böyle bir tutum almanın kime ne faydası olacaktır?"

Tony Blair'e faydası olmayacağı kesin. Fakat açıklamanın bir başka parçası daha da rahatsız edici (ve Blair hükümetinin tarihe yönelik gayri-ahlaki yaklaşımının da göstergesi). Açıklamada, Ermenistan ve Türkiye'nin onları bölen meseleleri kendi aralarında çözmeleri gerektiği savunuluyor ve, 'İki ülke için bu kadar hassas olan bir konuda özünde siyasi bir tutum sergileyerek onlar için destekleyici bir dost rolünü oynamamız mümkün değildir' deniyordu. Yani soykırımı kabul veya inkar etmek 'siyasi' bir meseleydi. Kitlesel katliamlar şimdi artık 'olaylar' olmuştu. Ve hükümetler '80 yıl önceki' olaylara bakıp bir tutum belirleyemezdi. Yani olur da 2025 yılında yeni ve sağcı bir Almanya (tanrı bizi öyle bir şeyden korusun) Yahudi Soykırımı'nı reddecek olursa, Britanya hükümeti geri adım atıp seksen yıl önceki 'olaylara' dair tutum alamayabilir, Yahudi toplumunun bu meseleyi Almanlarla 'çözmesi' gerektiğini söyleyebilirdi. Osmanlı soykırımcılarının güçlü Türk haleflerinin bu 'hassas' meseleyi Ermeni kurbanların mirasçılarıyla çözmek zorunda olduğunu iddia etmek işte tam da böyle bir mantığı gerektirir.

Britanyalılar İsrail'in Ermeni Soykırımı'nı Yahudi Soykırımı'ndan ayırmak yönündeki uygulamasını örnek almaktan da geri durmadı; Yahudilerin yaşadıkları katliama dair, başka hiçbir

etnik grubun paylaşmasına izin verilmeyen bir eşsizlik yaratıldı. İsrail'in Ermenistan büyükelçisi 2002'de kabaca bunu dile getiriyordu.[1] İki yıl sonra Britanya'nın Ermenistan büyükelçisi aynı sözleri tekrarlayacaktı.

Fakat insan çuvaldızı kendine batırmayı bilmeli. Blair Ermeni Soykırımı'nı tanımayı reddettiğinde *Independent*'ta bir dizi öfkeli yazı yazdım ve Yahudilere mahsus, Ermenileri dışlayan bir Soykırım Günü düzenlenmesini eleştirdim. Evet, Yahudilere uyarlandığında soykırım kelimesinin baş harfi 'S' idi, yani büyüktü. Bunu her zaman doğru buldum. Bu çapta bir kitlesel etnik katliam (Hitler'in 6 milyon Yahudiyi öldürmesi) elbette ki büyük S'yi hak etmektedir. Fakat diğer ırklara (hangisi olursa olsun) yönelik soykırımların da büyük bir S'yi hak ettiğine inanırım. Dolayısıyla gazetenin orta sayfasında yayımlanan uzun yazımda da aynen böyle yazdım. Ermeni bir okuyucuma da bu şekilde yazdığımı söyledim. Yazı 'Ermeni Soykırımı' şeklinde yayınlanacaktı. Fakat ölülerin mezarlarından çıkarılıp nasıl da çabucak sayı hesabına vurulabildiğini tahayyül edemezdim. Zira yazım *Independent*'ta (ki bütün ırkların ve soyların çektiği insanlık acılarının üzerine gitmekten bir an olsun çekinmemiş bir gazetedir) arzı endam ettiğinde, Yahudi Soykırımı'na yaptığım atıfların büyük S ile durduğunu gördüm. Fakat Ermeni Soykırımı, 'küçük s' mertebesine indirilmişti. Ermeni arkadaşım, bastırmaya çalıştığı öfkesiyle bana şunu soruyordu: "Söyle bana Robert, biz Ermeniler büyük S'ye nasıl terfi edeceğiz? Türkler bizden yeterince öldürmedi mi? Veya nedeni Yahudi olmamamız mı?"[2]

Independent, Türkiye'nin Ermeni katliamlarıyla ilgili gerçeği tanımasını en yüksek sesle talep eden Britanya gazetesidir. Türk büyükelçiliği Ağustos 2000'de Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'ndeki Ermeni katliamlarına yönelik atıfların metinlerden çıkarılması isteğiyle resmi şikâyette bulunduğunda (Türk diplomat Mehmet Akat'ın soykırım hakkında ağzından çıkabilen en ileri cümle, 'karmaşık ve acı bir vaka' olduğuydu), *Independent*'ın başyazısında elçiliğin 'neredeyse inanç dilendiği' vurgulanıyor ve şöyle devam ediliyordu: "Düşünün ki Alman hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nda bir miktar Yahudi ölse de, bunun kötü sağlık koşullarından ve çatışmalardan kaynaklandığını ilan ediyor."

Fakat İmparatorluk Savaş Müzesi bile Türkiye'ye boyun eğebildi. Sadece bir yıl sonra *İnsanlığa Karşı Suçlar* (ki bu kavram ilk kez 1915'te Ermenilerle ilgili olarak kullanılmıştı) adlı bir başka sergi düzenlendiğinde, Ermeni bölümündeki panolardan birini tümüyle Türkiye'nin kitlesel katliamların hiç olmadığına dair iddialarına ayırdı. Okuyucularımızdan biri, Türk kasa-

---

1 İsrail'in Erivan büyükelçisi Rivka Cohen, 5 Mart 2002'de Ermeni soykırımının 'bir trajedi', fakat (Yahudi) Soykırımı'nın 'daima planlanmış olduğu ve bütün bir ulusu yok etmeyi hedeflediği için eşi benzeri olmayan bir fenomen' olduğunu söylüyordu. Erivan'daki Ermeni hükümeti bu sözler üzerine anlaşılır şekilde, bir protesto notası verdi.

2 *Independent*'ın tashih servisinde komplolar olmaz; yazılarımız dilbilgisel bir 'ülke' tarzına göre, 'normal kullanım' denen bir standarda uygun olarak düzeltilir. Ve 'normal kullanım' uyarınca Yahudi Soykırımı 'büyük S' ile yazılıyor. Diğer soykırımlar ise küçük S alıyor. Kimse de neden böyle olduğunu kesin olarak bilmiyor – dünyanın her tarafındaki gazetelerde ve kitaplarda aynı uygulama geçerli. Fakat bu uygulama, Harvard, profesyonel bir grup olan 'Soykırım ve Köken Araştırmaları Merkezi'nin itirazını geri çevirdiğinde ABD'de tartışma konusu oldu. Zira akademisyenler haklı olarak, diğer halklara (Ermeniler de dahil) uygulanan soykırımların topyekün, 'köken' denilen sepete sıkıştırılmasına itiraz ediyordu. Fakat bunların hiçbiri Ermeni dostumun sorularına yanıt değildi. Ona halkının 'büyük S'yi hak etmediğini söylemek, utanç verici olduğu kadar aşağılayıcı da olurdu.
'Ortak kullanım' biz gazetecilerin başının belasıdır, fakat kutsal değildir. Aynen devam etmesi gerekmez. Kelner ve Keleny'ye babamın 'Büyük Savaş' adını verdiği bir savaşta çarpıştığını söylemiştim – ki 1945'ten sonra ortak kullanım bakımından 'Birinci Dünya Savaşı' olarak değiştirilmesi gerekmişti. Bir adda ne vardır? Bunu sordum kendi gazetemde. Bir büyük harfte ne vardır? Kuzey Suriye'nin çöllerinde daha kaç kafatasının bulunması gerekir? Türkler yeterince Ermeni öldürmemiş midir? O günden sonra *Independent* Soykırımı, hem Yahudiler hem de Ermeniler için 'büyük S' ile kullandı.

bası Yeşilyayla'da Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanlara adanmış bir müzeyi gezdikten sonra, "Şok edici olan, tam da Yahudi Soykırımı'na tepki verirken kullandığımız dilin, öldürülen Ermenilere değil, bizzat Türklere uyarlanmış ve onlar için kullanılır hale getirilmiş olması" yorumunu yapıyordu. Türkiye soykırımın fotografik kanıtlarının gerçekliğini aşındırma çabasına da girmişti; Ermeni ölümlerine dair üç meşhur fotoğrafın (bunlardan biri cesur Alman Armin Wegner'in 1915'te bir Ermeni kızıyla iki küçük çocuğun cesetlerini bir çöplükte gösteren efsanevi portresiydi) Hulton Getty'nin fotoğraf kütüphanesinden, ortada soykırım falan olmadığı gerekçesiyle çıkarılmasını talep ettiler. Hulton fotoğrafları üç günlüğüne kütüphaneden çıkardı, fakat ajansın genel müdürü Mathew Butson Türkiye'nin itirazlarına karşı çıktıktan sonra tekrar yerine koydu. "Sanırım AB üyeliği için başvurduklarından dolayı Türkler 'tarihlerini' temizlemek istiyor," diyordu Butson ve ekliyordu: "Ama bunu yapmanın yolu bu değil!"

ABD'ye dönelim tekrar. Aileleri 1915'te öldürülen Ermeniler, yakınlarının hayat sigortası yaptırdığı Amerikan şirketlerinden tazminat talep etti. Yahudi Soykırımı'ndan sağ çıkanların bu tür şirketlerden tazminat alabilmesi için kırk yıl geçmesi gerekmişti, Ermeni Soykırımı'ndan kurtulanlar ise seksen beş yıl bekleyecekti. New York Hayat Sigortası şirketi 20 milyon dolarlık bir tazminat davasında uzlaşmayı kabul etti, fakat ondan sonra bile şirket başkanı Sy Sternberg (ki tazminat taleplerinin üçte birinin cinayetlerden sonra karşılandığını söylüyordu), Türkiye'nin lehine tarafsız bir dil kullanıyordu. Sternberg'e göre, 'Ermeni poliçe sahiplerimizin 1915'teki trajik olaylarda can verdiği açıklık kazandıktan sonra' hak sahiplerine hemen ödeme yapılmıştı. Can veren mi? Trajik olaylar mı? ABD'deki birçok şirket en başta ödeme yapmayı reddetti, zira 'kimse ortaya çıkıp hak talebinde bulunmuyordu'. 1915'e dair sözünü hiç sakınmayan Britanyalı Ermenilerden Andrew Kevorkyan şunu soruyordu: "Ne bekliyorlardı ki? Yani Türkler 'Sayın Yetkili' diye başlayan küçük notlar mı yazacaklardı? Öldürdükleri erkek ve kadınların ölüm tarihlerini tek tek bildirecekler miydi?"

ABD'deki Ermeni cemaati George W. Bush'a başkan seçildiği takdirde soykırım politikasının ne olacağını sorduğunda, Bush 19 Şubat 2000'de şu açıklamayı yapmıştı: "Ermeniler soykırıma varan bir kampanyaya... insanlığa karşı kanlı suçların işlendiği bir yüzyılda korkunç bir suça maruz bırakıldı. Eğer başkan seçilirsem, ulusumuzun Ermeni halkının çektiği trajik acıları uygun şekilde tanımasını sağlayacağım." Ancak bir kez başkan olunca Bush cesaretini kaybetti, Ermeni cemaatine verdiği sözü tutamadı ve bildik boş lakırdılara geri döndü. Katliamın başlamasının seksen altıncı yıldönümünde, 24 Nisan 2001'de Ermenilere seslenen Bush, artık 'soykırım' kelimesini kullanmıyordu. Bunun yerine 'tarihin en büyük trajedilerinden biri' diyordu; sadece 'çirkin cinayetlerden', 'Ermeni halkının tarihinde yara açan trajediden' ve 'Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda bu halkın yaşadığı acı kaderden' dem vuruyordu.

Bir yıl sonra aynı gün Bush, soykırımı 'tüyler ürpertici bir trajedi' olarak niteliyor, 'korkunç cinayetlerden' söz ediyor, fakat sadece 'dehşet verici miktarda can kayıplarına' atıfta bulunuyordu. 'Soykırım' bir kez daha ortadan kaybolmuştu ve hattâ 'Ermenistan'daki, Türkiye'deki ve dünyanın her köşesindeki Ermenilerin hâlâ acısını duyduğu yaralar' türünden mistifiye edici bir vurgu bile vardı. Nisan 2003'te ise bu kez 'korkunç bir trajedi' ve 'büyük bir felaket' söz konusuydu, fakat (en iyi Bush'un bilebileceği bazı sebeplerle) 'Ermenilerin ve onların komşusu Türk halkının belleğinde yaşamaya devam eden derin bir üzüntüyü' yansıtan bir felaketti bu. İşte bu akıl almazdı. Türk hükümeti soykırımı inkar ediyor, bundan dolayı herhangi bir üzüntü duymuyordu. Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi'nin deyişiyle, uluslararası ilişkilerde 'ahlaki netlik' çağrıları yapmasına rağmen Bush, 'yabancı bir hükümetin ABD başkanını Ermeni Soykırımı'nı doğru tarif etmekten geri duran kaçamak ve dolaylı bir terminolojiyi kullanmak zorunda bırakan baskısına boyun eğiyordu...'

Şurası unutulmamalıdır ki, 'teröre karşı savaş' verdiğini düşünen, 'kötülükle' mücadele ettiğini öne süren de bu başkanın ta kendisiydi. Fakat Amerikalılara karşı tertiplenenlerin çok ötesine geçen bir terör ve kötülüğe dair kuşku götürmez kanıtlarla yüzyüze geldiğinde, ayağını denk alıyor ve gerçeklerden kaçıyordu. Gerçekten, tam da Ermeni Soykırımı'nın varlığının (dünyadaki birçok ulus için) kitle imha silahlarından (Bush ve Blair'in Irak'ta olduğunu söyleyip yalan attığı şu silahlar) çok daha tehlikeli göründüğü zamanlar vardır. Bu benzer fakat çok daha gerçekçi alanda, Bush ve Blair'e, "Ya benimlesin ya da bana karşısın" diyen Türklerin ta kendisidir. Ve bu iki adam da, tarihi inkar etmek hususunda Türklerin safında yerini almıştır.

Şimdi, Batı'nın yirminci asrın ilk soykırımına verdiği zavallı, korkak ve tehlikeli tepkinin tam tersine, kederli ve donuk da olsa, biraz insanlık ve aydınlıktan da söz edelim. 1915 soykırımı 1996'da, Westminster Başpiskoposu Sör Michael Mayne, İrlandalı bir heykeltıraşı Westminster Manastırı'nın batı kapılarının dışındaki bir kayaya bir yazı işlemesi için tuttuğunda, 'zorla hatırlandı'. Bugün o kitabede 'Zulmün, şiddetin ve savaşın tüm masum kurbanlarını HATIRLA' yazıyor. Kitabenin çevresinde ise şu yazı okunuyor: "Buradan geçen sizler için bir anlamı var mı?" Kitabenin açılışı ise, Auschwitz, Ruanda, Bosna, Sibirya, Soweto ve Ermenistan'da acı çeken erkek ve kadınların katıldığı bir törende Kraliçe Elizabeth tarafından yapıldı. Onlar arasında, Ermeni katliamlarını yaşayan ve ailesinin büyük kısmını soykırımda yitiren 89 yaşındaki Yervant Şekerdemyan da vardı.

Ve tarihsel gerçekliği reddetmekle geçen utanç verici ayların ardından, kamuoyunun artan öfkesi Blair hükümetini nihayet, son dakikada, 2001'deki Soykırımı Anma Günü'ne yirmi Ermeninin katılmasına izin vermek zorunda bıraktı. Şekerdemyan ve soykırımdan sağ kurtulan bir başka Ermeni, Anik Bodosyan gecikerek anmaya davet edildi. Britanya'daki Ermeni Başpiskoposu da, Başhahamın da aralarında bulunduğu diğer üst düzey din adamlarıyla birlikte onur konuğu olarak çağrıldı ve Blair ile diğer siyasetçilerin önünde o da bir mum yaktı.

Kısa süre sonra Türkiye televizyonunda olağanüstü bir olay gerçekleşti. Bir Türk yazarı ve tarihçisi olan Taner Akçam, halkına 1915 Ermeni soykırımına dair olguları (yani gerçeği) anlattı. Akçam, ulusal çapta bir izleyici kitlesinin önünde pişmanlık önerdi. "Bunu soykırım olarak tanımlamaya gönlünüz razı gelmiyor olabilir, isterseniz katliam deyin," diyordu Akçam ve devam ediyordu: "Fakat bu insanlığa karşı işlenmiş bir suçtur... Ermeni halkından af dileyin... Türkiye'de siyasi muhalefete ve anlaşmazlıklara artık ihanet muamelesi yapılmaması gerektiğini kararlılıkla söyleyin."

Bir Türk izleyici için duyması zor, tehlikeli sözlerdi bunlar. Böylece 3 Şubat 2001'de yapılan bu altı saatlik sert televizyon tartışmasında Akçam'ın sözü kesildi. Telefon hattındaki buyurgan bir ses, "Bu adamı konuşturmaya nasıl cüret edersiniz? Susturun şunu çabuk!" diyordu. Merhum Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın dul eşi Semra Özal'a aitti bu ses. Fakat Dr. Akçam pes etmedi. "Bu suçu işleyenlerle aramıza mesafe koyamadıkça, ki bu bir soykırımdı, sırtımızdaki bu korkunç yükten asla kurtulamayacağız," dedi. Akçam program boyunca da 'soykırım' kelimesini kullandı. "Durmadan 'Biz suçlu değiliz' nakaratını yinelemek ve suçu Ermenilere, yani kurbanlara yüklemeye çalışmak, Türkiye'nin davasına büyük zarar veriyor," diyordu. Hattâ Akçam, Türkiye devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 23 Nisan 1920'de, 'Ermenilere yönelik katliamları utanç verici bir eylem' olarak kınayan sözlerine atıfta bulunuyordu.

Aydınlık gazetesinin editörü Hikmet Çiçek, Akçam'ı derhal 'hainlikle' suçladı, fakat başka gazeteciler daha cesurdu. *Milliyet*'in köşeyazarı Yavuz Baydar aynı günkü yazısında, Ermeni Soykırımı'nın tertipçilerini, 'bizim Pol Potlarımız, Berialarımız ve Stalinlerimiz' olarak niteliyor, "Bu suçların hesabını ne kadar erken verirsek... soykırımla suçlanma belasından kendimizi arındırma şansımız o kadar artar," diyordu.

Akçam'ın televizyon 'tartışmasından' tam üç yıl sonra, 500'den fazla Türk entelektüel (üniversite öğretim üyeleri, yazarlar, şairler ve insan hakları savunucuları), öğretmenlere, çocuklara Ermenilerin 'temelsiz suçlamalarını' kınamayı öğretme talimatı veren yeni tarih dersi müfredatını protesto etti. Türk entelektüellerinin kendi hükümetlerine karşı çıkışının ilk örneği de değildi bu. Üç Türk Mart 1994'te İstanbul'da, Ermeni Soykırımı hakkındaki Fransızca bir kitabı Türkçeye çevirip 15 bin adet basmaktan yargılandı. Kitap aynı yılın Ocak ayında İstanbul 3 numaralı Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından yasaklanmıştı ve sanıklar, 'düşmanlık yaymak, ırksal ve bölgesel ayrımcılığı teşvik etmek ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı gelmekle' itham edildi. Bir Ermeni İnsan Hakları Grubu üç Türk için kampanya yürüttü.

Yahudi Soykırımı sırasında Avrupalı Yahudiler, yanlarında 'dürüst Hıristiyanlar' da bulmuşlardı; Nazi işgali altında yaşayan Yahudi olmayan erkek ve kadınlar o Yahudilerin hayatlarını kurtarmak için kendi hayatlarını riske atmıştı. Ve Bryce'in külliyatlı Ermeni Soykırımı raporunda da bir başka kurtarıcılar topluluğunun hayaletlerine rastlamak mümkündür. İki Amerikalı tanık, Erzurum Valisi Tahsin Bey'in, 1915'te kendisine ulaşan 'Bütün Ermenilerin öldürülmesi gerektiği' yönündeki emirlere uymayı kabul etmediğini anlatır: "Tahsin bu emirleri uygulamayı reddetti ve gerçekten de bütün bu süre boyunca Ermenilere kötü muamele edilmesi konusunda isteksiz davrandı, fakat en tepeden gelen bir talimatla görevinden alındı."[1]

Bizzat Ermeniler okullarında, Halep'in cesur valisi Celal Paşa'yı öğretirler. "Ben bir valiyim, cellat değil. Bir insanın en temel hakkı yaşamaktır," diyen Celal Paşa, binlerce hayat kurtarmıştır. Fakat Byrce'ın raporunun satırlarında, iyi Türk olarak, asıl küçük bir adam parlar. Resül-Ayn'a yapılan sürgün sırasında Maritza Keçeciyan, genç kadınlara Kürtler tarafından tecavüz edilmesinin tanığıdır. "Bir başka genç kızı alıp götürmek istediklerinde, Mardinli bir adam olan Ömer Çavuş'tan bize yardım etmesini istedim," diye yazacaktır sonradan. *Çavuş* sıfatı, bu adamın Türk ordusunda bir alt rütbeli olduğunu gösteriyor. Maritza söyle devam eder:

> Onları bir hareketiyle durdurdu ve [kızı] götürmelerine izin vermedi... Çevre köylerden Kürtler o akşam bize saldırdı. Bizi götürmekle görevli olan Ömer, derhal yüksek bir yere çıkıp onlara Kürtçe seslendi ve bizi rahat bırakmalarını söyledi. Aç ve sussuzduk; içecek bir damla suyumuz yoktu. Ömer su kaplarımızı aldı ve çok uzun mesafeden bize su getirdi... Kayınbiraderimin karısı... o akşam bir bebek dünyaya getirmişti. Ertesi sabah tekrar yürümeye başladık. Ömer Çavuş bazı kadınları onun yanında bıraktı ve belli bir mesafede durup onlardan hiç gözünü ayırmadı. Sonra anneyi ve yeni doğan bebeği bir davarın üzerine koydu, onu vardığımız yere sağ salim getirdi.

Ermeni Soykırımı'nın kan tarlalarından çıkan bundan daha gözyaşartıcı bir hikâye olabilir mi? Ve böylece ilk baştaki soruma geri dönüyorum: Ermeniler, merhametle davranan ve emirlere uymayı reddeden bütün bu cesur Türkleri anmasın mı? Bu Türklerin sayısı acı verecek kadar az olsa da, Ermeniler onların insanlığını kabul edecektir. Ve Türkler nasıl karşılık verecek? Bu cesur kardeşlerini onurlandırmayı reddederek mi? Veya cesaretlerini hatırlayıp (aynı hatıraya hürmetle) Ermeni Soykırımı'nın gerçekliğini kabul ederek mi? Taner Akçam böyle bir jesti hak ediyor. Aynı Ömer Çavuş gibi.

Ermeniler de hak ediyor. 2002'de Aram Kevorkyan, babası Karnik'in doğduğu Türk kasabası Çüngüş'e yaptığı ziyaretin hikâyesini yolladı bana. Doksan yıl önceki Ermeni evlerinin yıkıntılarını bulmuştu ve iki Ermeni kilisesinin enkazı hâlâ duruyordu. Ve Nisan 1915'te kendi insanlarının öldürüldüğü koyağa gitti. "Ermeniler orada zorla soyulmuş, elleri bağlanmış ve

1 Burada, Tahsin Bey'in başka bazı kaynaklarda çok da iyi anılmadığını belirtmek gerek; fakat Oskar Schindler de Nazi partisi üyesi değil miydi?

boğazları kesilmiş veya kafaları baltalarla parçalanmıştı; ardından cesetleri kuyulara atıldı." Kevorkyan o koyağın başında durup, Yeats'in umut şiirini, 'Gerçek Taşı'nı okumuştu:

> Kendi ayaklarıyla geldiler veya gemi güvertesinde,
> Deve sırtında, at sırtında, merkep sırtında, katır sırtında,
> Eski uygarlıklar kılıcı ortaya koydu.
> Ardından onlar ve erdemleri rahvan gitti:
> Callimachus'un el yazısı yoktu,
> Ki o mermeri bronzmuş gibi işlerdi,
> Havalanacak gibi görünen perdeler yapardı,
> Deniz rüzgarı köşeyi dönünce, ayaklanacak gibi;
> Uzun lamba şişesi, ince bir palmiyenin
> Dalına benzerdi, bir günlük ömrü vardı;
> Her şey yıkıldı ve tekrar kuruldu...

Yıl 1992 ve Türkiye-Ermenistan (karanlık Sovyet geçmişinden nihayet kurtulmuş gerçek Ermeni devleti) sınırındaki Margara'dayım. Türkiye sınırının ötesindeki Ağrı Dağı'nın karlı doruklarına bakıyorum, zira Ermenistan'ın ulusal simgesi olan Ağrı Dağı, Türkiye sınırları dahilinde, karşıdan bakılıp uzaklardan merak edilecek bir yer artık. Levon Karapegyan'ın bahçesinde duruyorum, domates fidelerinin ve patates yataklarının, salatalıkların ve hasta görünen kiraz ağaçlarının yukarısında, ahşap bir sınır karakolunun yukarısında öğle sıcağına doğru dalgalanan bir Türk bayrağı görüyorum. "Bazen şu küçük ağacın ötesinde, dikenli tellerin diğer tarafında Türk askerlerini beklerken görüyorum," diyor Karapegyan. Hangi Ermeni, Osmanlı hükümdarlarının halkını yok ettiği bir ulusun altı metre yakınında yaşamak ister ki, diye soruyorum kendime.

Çok fazla köy kalmamış geride; bugün onların yerinde kullanılmayan fabrika vincine, telgraf tellerine, yıkıldı yıkılacak halk kütüphanesinin çatısına, 1941-45 arasında Hitler'e karşı verilen 'Büyük Yurtsever Savaş'ta ölen Ermenileri anmak için yapılmış mermer podyumun tepesine yuva yapmış leylekler var. Karapegyan oradaki ortaokulda Ermeni tarihi dersine giren bir öğretmen, 1915-18 yılları arasındaki soykırımdan sağ kurtulanların ve kaçanların (genelde Türk sınırının sadece 25 kilometre ötesindeki köylerden kaçmış insanlar bunlar) torunlarına eğitim veriyor.

Levon Karapegyan ve ailesiyle bahçelerindeki bir masada oturup tabak tabak kiraz yerken, ağaçların arkasından, Türkiye tarafından, ailenin Batı Ermenistan dediği topraklardan bir guguk kuşunun ötüşü geliyor. Ve Levon'un eşi, Türk sınır karakolunun arkasındaki kavakları işaret ederek, "Orası bizim baba ocağımızdı," diyor. "Ben küçükken babamın beni omzuna aldığını ve dedemin bütün o ağaçları nasıl diktiğini anlattığını hatırlarım."

Beş yıl sonra ve 3500 kilometre uzakta, denizin buğusu, kasvetli bir İngiliz akşamında Sussex kumsallarının üzerinde kıvrılarak yükselirken, Astrid Ağacanyan, büyük, ağır bir çaydanlıkta benim için çay demliyor. Son kalanlardan biri o. Seksen iki yıl önce, Türkler büyükbabasını, büyükannesini ve amcasını vurmuş.

> Aileden geriye kalanlar yürüdü, hep yürüdü. Bir akşam bir köyde, bizimle birlikte sürülen babam bizi görmeye geldi. Anneme, kendisine veda etme izni verdiklerini, diğer erkeklerle birlikte vurulacağını sandığını söyledi. Annem bana babamın son sözlerini aktardı, hatırlıyorum: "Beni hatırlamanın tek yolu, Astrid'e iyi bakman." Onu bir daha hiç görmedik. Çok uzun bir yürüyüştü ve Türklerle Kürtler gelip tecavüz etmek için kızları kaçırıyordu. Annem, ne zaman bize saldır-

dıklarını görse, sıranın bir ucundan öbür ucuna koşuyordu. Öbür büyükannem yolda öldü. Yeni doğmuş erkek kardeşim Vartkes de yolda öldü. Onu yolun kenarına bırakmak zorunda kaldık. Bir gün Türkler bütün küçük çocukları toplayıp büyütmek istediklerini söylediler. Çocuklarını besleyemeyen bazı kadınlar bunu kabul etti. Derken annem bütün çocukları üst üste yığıp yaktıklarını gördü ve beni bir başka ceset yığının altına itti. Benimle birlikte kendisini de o cesetlerin altına gömdü. Bugün bile karanlıkta kalmaya veya tek başıma kalmaya dayanamıyorum. Annem beni yakılmaktan kurtardı. Sonraları bana hep, çocukların çığlıklarını duyduğunda ve alevleri gördüğünde, sanki kendisine ruhları cennete doğru yükseliyor gibi geldiğini söylerdi.

Astrid Ağacanyan'ın annesi kızını nihayet Beduin kampına ulaştırmış ve (bir Türk subayının yardımıyla) Halep'e vardıktan sonra tekrar evlenerek yeni manda altına giren Filistin topraklarına taşınmıştı. Genç Astrid Kudüs'te müstakbel kocası Gaspar'la tanışacaktı; Gaspar'ın ailesi kuşaklardır Filistin'de yaşıyordu. Fakat Ermenilerin ızdırabı orada da sona ermedi. 1948 Arap-İsrail savaşından kaçmak zorunda kaldılar ve Ürdün'e sığındılar. Gaspar Ağacanyan Ürdün'de Britanya vatandaşlığı aldı ve ardından Kıbrıs'a gittiler. Fakat Türkler, Rum askeri darbesinin ardından 1974'te adayı işgal edince Ağacanyan çifti bir kez daha her şeylerini yitirdi. Yani Türkler Astrid'i bir asır içinde iki kez mülteci durumuna düşürmüştü. Vaktiyle Ağacanyan çiftine ait olan ev Türk ordusunun eline geçmişti. Tarih bir insana bundan daha fazla işkence edebilir miydi?

Edebilirdi. Ağacanyanlar ellerinden giden evleri için para aldı, fakat Gaspar çiftin mülkleri için tazminat talep ettiğinde (İran halıları, mobilyalar, bir eski para koleksiyonu, 1915'te öldürülen akrabalarının fotoğrafları, bir piyano ve bir kütüphane dolusu değerli kitap... bunların hepsi Türkler tarafından çalınmıştı), Britanya Dışişleri Bakanlığı'ndan şu ifadelerin bulunduğu bir mektup almıştı: "Kıbrıslı Türk yetkililer... Rum olduğu veya Kıbrıslı Rumlarla bağlantılı olduğu anlaşılan şahısların taleplerini geçersiz kılan bir 'yasayı' yürürlüğe sokmuştur. Şu an bu yasanın kapsamı, Ermeni kökenden geldiği anlaşılan şahısları da içine alacak şekilde genişletilmiştir."

Ağacanyan çifti hiçbir zaman Kıbrıslı Rum olmamış, Kıbrıs Rum pasaportu da istememişti. "Biz tamamen Britanya vatandaşıydık," diyor Gaspar Ağacanyan. "Fakat etnik kökenimiz nedeniyle tazminat talebimiz reddedildi." Gaspar, Britanya Başbakanı Margaret Thatcher'ın 1990'da 1915'teki Gelibolu savaşını (ki felaketin bir başka ucudur o da) anma törenleri için Türkiye'yi ziyaret edeceğini duyduğunda, kendi bölgesinin milletvekiline bir şikâyet mektubu yazmış ve eşinin Ermeni Soykırımı'ndan kurtulanlardan biri olduğunu belirtmişti. Dışişleri Bakanı Francis Maude'nin ofisinden gelen cevapta (ve bu kitabın okuyucusuna tam burada bağırma izni verilebilir) şunlar söyleniyordu: "Hükümetimiz birçok hayatın kaybedilmesini bir trajedi addetmekle beraber... uzun zamandır, 75 yıl önce Osmanlı İmparatorluğu döneminde girişilen eylemlerden dolayı bugünkü Türk hükümetini sorumlu tutmanın doğru olmayacağı yönünde bir tutum içindeyiz..."

Bu cevaba tuzak demek bile hafif kalır. Britanya hükümeti, Türkiye ile ilişkilerini sürdürmek adına, artık Ermeni Soykırımı'nın yaşandığını kabul etmemektedir. Fakat Ağacanyanların hakkını da arayamamaktadır, zira Türkler Britanya vatandaşlarına, Ermeni kökenleri nedeniyle, yani 1915 Ermeni Soykırımı nedeniyle, tazminat ödemeyi reddetmektedir. Bugüne kadar Ağacanyan çifti mülkleri karşılığında hiçbir şey alamamıştır.

Bununla birlikte Ağacanyanlara yönelik yegâne uluslararası nezaket 2003'te kendilerini görmek isteyen ve Chicago'da öğrenci olan genç bir Türk kadından geldi. Genç kadın (kimliğini açık etmenin koşulları hâlâ yok ne yazık ki) Türkiye'den ABD'ye taşınmış, orada kendisini Ermeniler arasında yaşarken bulmuş ve onlardan Soykırım hikâyelerini anlatmalarını ısrarla is-

temişti. Ardından 1915'te olanlara dair akademik çalışma yapmaya karar vermişti. Bir öğleden sonra, Güney İngiltere'deki Shoreham'de bulunan küçük bungalovun kapısını çalıp Astrid'e üzüntülerini ve kendi halkının yapmış olduklarından duyduğu acıyı ifade etti. Kibarca bir teyp kaydedici çıkardı. Ve böylece Astrid'in hatıraları (babasının son vedası, bebek kardeşinin ölümü, yakılan çocukların ruhlarının yükseldiği o cennet) genç bir Türk kadın tarafından güvenceye alındı.[1]

Beyrut'taki Ermeni körler evi (artık bütün yaşlı Ermeniler için bir huzurevi) bugün iç savaşın son günlerinde olduğundan daha sıcak bir yer. Yeni kapılar ve merkezi ısıtma var, fakat 1994'te orada tanıdığım Soykırım tanıklarının hiçbiri artık hayatta değil. Soykırım'dan sağ kurtulmuş olan sadece iki hasta var. Daha başkası da olmayacak. Onlardan biri, sadece annesinin yürüyüş ve sürgünün dehşeti içinde ona öğrettiği şarkıları hatırlayabilen yaşlı bir bayan. O şarkıları Türkçe söylüyor, çünkü Ermeniceyi hiç öğrenmemiş, bu yüzden huzurevi çalışanları söylediklerini tercüme edecek Türkçe bilen bir hemşire bulmak zorunda kalıyor. Bu şarkıları biliyorum ben. Bir Ermeni akademisyen tarafından titizlikle derlenmiş şarkılar bunlar:

> Demet demet güller geliyor,
> Benim için ölüm dayanılmayacak kadar zor,
> Uyan sultan, zalim sultan!
> Bütün dünya kan ağlıyor!

Koridorun aşağı kısmında çok yaşlı bir adam yatakta yatıyor. Harutyun Kebeçyan. Sol elinde körler alfabesiyle basılmış bir İncil var, sağ elinin parmaklarıyla kâğıt üzerinde kabartılmış harfleri takip ediyor. Beni bir gülücükle karşılıyor, meçhule bakarak. 2000 yılı ve o doksan üç yaşında, yani Ermeni Soykırımı'ndan kurtulduğunda sekiz yaşındaymış. Belleği, en az duyguları kadar parlak:

> Dörtyol'da yaşardık. Babamın adı Sarkis, anamın adı Meryem'di. Ben, erkek ve kızkardeşlerim, toplam on kardeştik. Türkler eşekleri ve atlarıyla birlikte bütün insanları topladılar. Halep ve Resül-Ayn'a gidecektik. Fakat yolda bizi öldürmeye başladılar. Türkler bizi Habur Nehri'ne sürdüler zorla ve bir süre sonra oraya vardık, sadece ben, annem ve kızkardeşim, üçümüz kalmıştık. Kadınlara ve erkeklere bütün giysilerini çıkarmalarını söylediler. Kızkardeşim on sekiz yaşındaydı; bir adam atıyla geldi, onu kaptı ve atının terkisine koydu. Bunu bizim önümüzde yaptı. Gözlerimin önünde oldu. O zamanlar kör değildim. Ve annemi dövmeye başladılar. Annem kızkardeşimi götürmemeleri için yalvarırken Türkler onu döverek öldürdü. Annemin ölmek üzereyken benim ismimi haykırmasını hiç unutmadım: 'Harutyun! Harutyun!' Sonra bir Arap Bedevi beni evine aldı ve orada üç yıl kaldım. Savaş bitmişti ve sonra Ermeni yetimleri aradıklarını söyleyen insanlar geldi. Ermeni olduğumu söyledim, bunun üzerine beni Halep'e götürdüler. Orada gözlerimi etkileyen bir virüs kaptım. Aniden kör oldum ve sadece on bir yaşındaydım. Yirmi üç yaşıma kadar Türklere karşı kinle doluydum, çünkü kızkardeşimi kaçırmışlar, annemi gözümün önünde döverek öldürmüşlerdi. Fakat yirmi üç yaşında bunun doğru bir şey olmadığını hissettim, bunun üzerine bana yardım etmesi için Tanrı'ya yakarmaya başladım. Kendimle barışıyordum. Şimdi Tanrı'mla karşılaşmaya hazırım. Huzurluyum. Geçen yıl Türkiye'de büyük bir deprem oldu, birçok Türkü öldürdü. Ve o Türkler için Tanrı'ya dua ettim; zavallı Türk halkı için dua ettim.

1 Genç kadın sonradan Ağacanyanlara bir mektup yazacak ve şunları söyleyecekti: "Soykırımın tanınması için elimden geleni yapmaya devam edeceğim. Ve küçücük de olsa bir fark yaratmaya çalışacağım."

ON BİR

Filistin'e Seksen Bin Kilometre

Sözlerle oynayan o ifritlere de
İnanmasın bir daha kimse:
Çift anlamlı konuşup bizimle eğleniyorlar.
Önce vaadlerle umutlandırıyor,
Sonra paramparça ediyorlar umutlarımızı.

SHAKESPEARE, *Macbeth*, V x, çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, 9. Basım

Batı Beyrut'taki Filistin 'Şehitleri' Mezarlığı'nın, İsrail'in 1982 Lübnan işgalinde can veren Filistinli gerillaların ve Suriyeli askerlerin mezarlarıyla kuşatılmış bir köşesinde, etrafı ucuz tuğladan duvarlarla çevrili yüksek bir lahit var. Şarapnel parçalarıyla delik deşik, sanki birileri mezarın içine girmek istemiş gibi kaidesi hasar görmüş mermer levhanın üzerinde bir demet solmuş çiçek duruyor. Fakat kapağın üzerindeki Arapça kitabe hâlâ okunaklı:

Büyük Müftü, Filistin Arap Yüksek Komitesi lideri, Yüksek Müslüman Konseyi Başkanı El-Hacı Muhammed El-Hüseyni'nin kabri. Doğumu 1897, Kudüs – Vefatı 4 Temmuz 1974, Beyrut.

Hacı Emin'in kurduğu on beş günlük siyasi dergi *Filistin*'in 4 Temmuz 1974 tarihli anma sayısında yayımlanan fotoğraflar, mezarın yanında dua edenleri gösteriyor, Lübnan iç savaşının başlamasına bir yıldan az bir süre var. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Beyrut büyükelçisi Şefik El-Hut ve bir grup eski Lübnanlı bakanı, Lübnan Büyük Müftüsü Hasan Halid'in yanında dururken görmek mümkün; ve hemen sol taraflarında, yüzünü kaplayan güneş gözlükleri, daha genç, fakat tanımamanın mümkün olmadığı yüzünün üzerindeki bildik kefiyesiyle Yaser Arafat'ın silueti seçiliyor, ağzına bir mendil bastırmış.

Aynı sayıdaki arşiv fotoğrafları, Büyük Müftü'yü (en üst düzey dini merci ve Filistin'deki en mühim seçilmiş Müslüman lider) 1936'da Filistin'deki Britanya yönetimine karşı patlak veren Arap isyanı sırasında Filistinli savaşçılar arasında gururla otururken gösteriyor; sarı çizgili cüppesinin içinde, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'nin Filistinli delegesinin yanında. Büyük, ciddi gözleri ve özenle taranmış sakallarıyla uzun boylu bir adam, o eski fotoğraflarda bile hemen fark edilen, yandaşlarının hâlâ söz ettiği bir tür karizması var. Onu tanıyanlar, alışılmadık, parlak mavi gözlerini anlata anlata bitiremiyor.

Fakat *Filistin* dergisinin yayımlamayı tercih etmediği başka arşiv fotoğrafları da var; cenaze töreninde 'İsyancıların Şeyhi, Filistinlilerin İmamı' olarak nitelenen bir adama edilen o son

İşgal Altındaki Topraklar
Batı Şeria
Filistin bölgesi
Filistin ana kent
İsrail yerleşimi
K
Cenin
Netanya
Tulkarim
Tubas
Nablus
Kalkilya
Salfit
Tel Aviv
BATI
ŞERİA
Eriha
Ramallah
Kudüs
İSRAİL
Beytüllahim
El Halil
Ölüdeniz
16 kilometre

vedalardan çok daha can sıkıcı fotoğraflar. Hacı Emin o resimlerde yüksek arkalıklı bir sandalyede, sarığı siyah cüppesinin içinde, askeri bir ceket giymiş badem bıyıklı, kısa saçlı bir adamı dikkatle dinlerken görülüyor; söylediklerine sol eliyle hareket katan bir adam. Adolf Hitler'in sol kolunda gamalı haç tutan bir Alman kartalı var. Yer Berlin, tarih 28 Kasım 1941. O döneme ait başka resimler de var: Hacı Emin Berlin'deki Nazi yürüyüşlerinde, Hacı Emin Heinrich Himmler tarafından karşılanırken, Hacı Emin *Wehrmacht*'a katılan ve yeni silahlandırılmış Bosnalı Müslümanları teftiş ettiği sırada sağ eliyle Nazi selamı verirken.

Ölümünden otuz yıl sonra Hacı Emin El-Hüseyni'nin, yani Kudüs Büyük Müftüsü'nün, Filistinliler ve İsrailliler arasında hem heyecan hem nefret hislerine vesile olabilmesi belki de hiç şaşırtıcı değil. Arap Filistin davasını ilerletmek konusundaki kararlılığı, Britanya manda yönetimiyle anavatanının taksime uğratılması konusunda pazarlığa girmeyi reddetmesi hatırlandığında, İsrailliler size Hacı Emin'i neden bir Nazi savaş suçlusu olarak kınamadığınızı soracaktır; zaten bugün Kudüs'ün batısındaki Yad Vaşem Soykırım Anıtı'nda onu bu şekilde niteliyorlar. Hitler'le flörtünün arkasındaki saikler incelendiğinde, Filistinlilerin arada sırada huzursuz bir şekilde Hacı Emin'in 'Alman dönemi' olarak andığı şey deşildiğinde, Filistinliler de size, ihtiyar adamın hatırasına karşı 'Siyonist' kara çalma kampanyasını desteklemeye niye bu kadar hevesli olduğunuzu soracaktır. Sadece Hacı Emin'in hayatını tartışmak bile, Arap-İsrail propaganda savaşının tam ortasında kalmanıza yetecektir. Bu şahsın kariyerine dair tarafsız bir değerlendirme yapmak (veya daha geniş anlamda, Arap-İsrail ihtilafının yansız bir tarihini çıkartmak), aynı anda iki bisikleti sürmeye çalışmaya benzer. Hacı Emin'in eski danışmanlarından biri, Büyük Müftü'nün hatıralarını sorduğumda, bana, "Hacı Emin hakkında emekli olduktan sonra yazmanızı tavsiye ederim," uyarısında bulunmuş ve eklemişti: "Böyle bir biyografi yazmak sizin için tehlikeli olabilir."

Şurası kesin: Hacı Emin'in adı, Yaser Arafat'ın yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaptığı konuşmalarda nadiren zikredildi ve bunun tek nedeni Hacı Emin'in Nazilerle işbirliği yapması değildi. Temmuz 1994'te Beyrut'taki bir bahçede dinlenirken, Filistinli akademisyen Edward Said, bu suskunluğa dair bir başka neden sunmuştu bana. "1985'te Arafat'la otururken elini dizime koydu ve dizimi sertçe sıkarak şunu söyledi: 'Edward, eğer hayatta olmak istemediğim tek bir şey varsa, o da Hacı Emin'e benzemek. O hep haklıydı, ama hiçbir şey elde edemedi ve sürgünde öldü.'" Fakat 1990'da Arafat tuhaf şekilde benzer bir kadere yazılacaktı. Hacı Emin nasıl Bağdat'a ve oradan da (Hitler'in Filistin'in Britanya hâkimiyetinden ve Yahudi göçünden kurtulmasını garanti edebileceği inancıyla) Berlin'e gittiyse, FKÖ lideri de Irak'ın Kuveyt işgalinin ardından Saddam Hüseyin'i kucaklamak için Bağdat'a gitti. O da Saddam Hüseyin'in Filistin dediği toprakları 'kurtarma' vaadine inanmıştı. Hacı Emin'in FKÖ emektarlarının tüylerini ürpertmesine pek şaşırmamak lazım. 1948'de Kudüs Büyük Müftüsü, ülkesinin kalan topraklarında kısa ömürlü bir Filistin hükümeti bile kurmuştu – Arafat'ın sakil yönetimi gibi o da izbe bir Gazze otelinin dört duvarı arasında kaldı.

Hacı Emin'in hayatındaki olgular gayet iyi belgelenmiş durumda. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Kudüs'te, soyunun Peygamber'e dayandığını söyleyen bir ailenin üyesi olarak doğdu; Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunda kısa süre subay olarak görev yapmadan önce, İslami okullarda ve Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim gördü. Britanya Birinci Dünya Savaşı'nda birbiriyle çelişen iki vaatte bulunmuştu. Araplara, Türklere karşı ittifak karşılığında bağımsızlık sözü verdi. Öte yandan Lord Balfour, Britanya'nın, çoğunluğunu Arap Filistinlilerin oluşturduğu topraklarda bir Yahudi ulusal devletinin kurulmasını desteklediğini ilan etti. Hacı Emin bu ihanetlerden bir Arap milliyetçisi ve Filistin'e Yahudi göçünün uzlaşmaz bir karşıtı olarak çıktı.

Hem Yahudilere hem de Britanyalılara karşı şiddeti kışkırtmakla suçlanan Hacı Emin, önce Trans-Ürdün'e, ardından Şam'a kaçtı ve burada bir milli kahraman gibi karşılandı. İronik olan, Büyük Müftü makamına seçilmesini, aile statüsünden ve Arap Filistinliler arasındaki milliyetçi duruşundan etkilenen Britanyalıların ayarlamasıydı. Hacı Emin Filistin sorununu Müslüman ülkeler arasında hızla uluslararasılaştırdı ve Müslüman vakıflarını, mahkemelerini ve dini kurumları kontrol eden yeni kurulmuş Yüksek Müslüman Konseyi'nin seçimini sağladı. Söylemek bile fazla, Hacı Emin Batılı güçlerin değirmenine su taşıdığında göklere çıkarılan, onların politikalarını kabul etmediğinde ise canavarlaştırılan sayısız Araptan sadece biriydi.

Ürdün Kralı Hüseyin'in 1992'de yaptığı gibi, Hacı Emin de Kudüs'teki Kübbet-üs Sahra ile El-Aksa Camisi'nin restorasyonu gibi zor bir projenin altına girdi ve bu çabasıyla Filistin'in kırsal bölgelerinde muazzam bir popülerlik kazandı. "Gücünü esasen cami imamlarından ve köylülerden alıyordu," diye yâd ediyor o günleri Şefik El-Hut. "Belediyelerdeki Araplar İngilizler için çalışıyordu. Biz ayaktakımı için belediye yetkilileri birer haindi, zira Hacı Emin'e karşı çıkıyorlardı." Ağustos 1928'de, Hacı Emin ve diğer dini liderlerin Arap köylülere yönelik konuşmaları isyanı tetikledi ve El-Halil'de 60 Yahudi öldürüldü.

Hacı Emin'in Arap muhalifleri arasında, Kudüs Belediye Başkanı Ragıb El-Naşaşibi vardı ve o da asla taviz vermeyen bir adamı benimseyecek durumda olmayan birçok Filistinliden biriydi. 1930'da Britanyalılar Yahudilerin göçüne ve Filistin'de toprak satın almalarına kısıtlama getirmeye hazır görünüyordu. Fakat Hacı Emin bunun yanı sıra bir 'ulusal Arap hükümeti' de kurulmasında ısrar edince Britanyalılar bundan vazgeçti. Britanya 1936-39 Arap isyanı sırasında önde gelen Filistinli milliyetçileri tutukladığında Hacı Emin gizlice Lübnan'a kaçtı. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce Britanya tekrar Arap davasına göz kırptı ve Filistin'in tartışılacağı Araplar arası bir yuvarlak masa toplantısı çağrısında bulundu. Bu toplantılara katılması Britanyalılar tarafından yasaklanan Hacı Emin bir kez daha Britanya'nın 'bir Yahudi ulusal devleti kurmaya çalışmaktan vazgeçmesi ve Filistinlilere bağımsızlık vermesinde' ısrar etti. Konferans başarısız oldu. Sonrasında yayınlanan bir Britanya Hükümet Raporu'nda Balfour'un Yahudilere verdiği sözden cayılması kabul edildi ve on yıl içinde Arapların çoğunlukta olduğu bir devlet kurulması önerildi. Hacı Emin, Britanya sömürge bakanı Malcolm MacDonald'ın 'altın fırsat' dediği bu öneriyi yine geri çevirdi. Sonradan Arafat da, İsrail veya Amerika'nın isteklerine boyun eğmediğinde neredeyse aynı inatçılık suçlamasına maruz kalacaktı.

Fransız mandası altındaki Lübnan'da tutuklanmaktan korkan Hacı Emin tekrar, bu kez Irak'a kaçtı; orada da Filistinli bir kahraman olarak karşılanan Hacı Emin, başbakan Nuri es-Said'e, ülkenin iç siyasetine burnunu sokmayacağı yönünde verdiği sözü kısa sürede unuttu. Bir Britanya zaferinin Filistin'in sonu olacağı inancıyla, es-Said'in halefi olarak Mihver yanlısı Raşid El-Geylani'yi destekledi. Ayrıca Hitler'e uzun ve öfkeli bir mektup yazarak, Filistinli Arapların, 'dünya Yahudiliği' dediği şey karşısında yaşadığı güçlükleri vurguladı. "Bu tehlikeli düşman finans, yolsuzluk ve entrika gibi gizli silahlarını Britanya'nın hançerleriyle birleştirdi," diyen Hacı Emin, mektubunu Hitler'in 'parlak zaferine ve büyük Alman halkının refahına...' yönelik temennilerle bitiriyordu.

Sonradan Lübnan'ın ABD büyükelçiliği görevini üstlenecek olan Nedim Dimeşkiye, o dönem Bağdat'ta öğretmenlik yapıyor ve Hacı Emin'i sık sık ziyaret ediyordu. Yarım asrı aşkın bir süre sonra Dimeşkiye o günleri, "Irak siyasetine karışması bence büyük bir hataydı," sözleriyle yâd edecekti. "İşine karıştığı insanlar vahşi ve sorumsuzdu. Fakat yüzünü nereye dönebilirdi ki? Amerika'ya mı? Britanya'ya mı? Irak'ın Almanya'yı destekleyeceğini ve bunun da, savaş Hitler'in lehine sona erdikten sonra, Arapları Filistin konusunda daha iyi bir pazarlık konu-

muna getireceğini umuyordu. Hacı Emin bize hep, 'Umalım ki Almanya savaşı kaybetmesin' derdi."

Britanya 1941'de Irak'ı işgal ettiğinde,[1] Hacı Emin Bağdat'ta yaşayan Filistinlilerden, Iraklıların yanında savaşacak bir tugay örgütlemeye çalıştı; bu örgütün unsurları işgal gücüne karşı durmak için Ebu Garib'e gitti ve Iraklıların çoktan çökmüş olduğunu gördü. Böylece Hacı Emin'e bir kez daha yol göründü, İran'a gitti ve bu ülkedeyken Afganistan'a iltica başvurusunda bulundu. Fakat Kabil'in sınırı geçme iznini reddetti ve nihai, siyaseten ölümcül adımını atarak, Türkiye üzerinden Mihver Avrupası'na kaçtı. İşte bundan sonra Hacı Emin Filistinlilerin gözünde tarihe verilen bir rehine, milliyetçiliği nedeniyle kendisi için tek mümkün müttefike yüzünü dönen bir adam haline geldi. Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulanlar (ve dünyanın her köşesindeki Yahudiler) içinse affedilemez bir hareketti bu.

1990'ların ortasına gelindiğinde, savaş zamanı Arapların Berlin'de oluşturduğu küçük topluluğun üyelerinden sadece biri hayattaydı. 87 yaşındaki Vasıf Kemal, Bağdat'taki Hacı Emin yandaşlarından biriydi ve o da 1941'de Vichy Suriyesi, Türkiye ve Bulgaristan üzerinden Nazi Almanyası'na geçmişti. 1994'te konuştuğumuzda, "Almanya'daki Filistinlilerin ve Arapların büyük kısmı Hacı Emin'in ve Berlin'e giden bir başka önemli şahsiyet olan Raşid El-Geylani'nin çevresinde toplanmıştı," diye hatırlayacaktı o günleri:

> Çoğunluk Büyük Müftü'yü tercih etmişti. Ben de onun Berlin'deki yardımcılarından biri oldum ve 'Almanya'daki Arap Öğrenciler Topluluğu' adıyla bir örgüt kurmayı kararlaştırdık. Hacı Emin İtalyan ve Alman hükümetleri tarafından neredeyse bir devlet başkanı gibi görülüyordu. Bir anlaşma yapılmıştı; Mihver hükümetleri Hacı Emin ve Raşid'e [El-Geylani] geçici krediler verecek, Mihver zaferinden sonra yeni kurulacak Arap devletleri kredileri geri ödeyecekti. Bu iki adama maaş veriliyordu. Bize mülteci gibi davranılıyordu, fakat Alman vatandaşlarına verilen tayının dört katını alıyorduk ve çok iyi muamele görüyorduk. Fakat Hacı Emin ve Raşid'in Hitler ve Mussolini'yi, Arap liderlerle müstakbel bir Arap devletini garanti eden ve Siyonist 'ulusal devleti' yıkmayı öngören bir anlaşmaya ikna etmek yönündeki tüm çabaları başarısız oldu. Alman radyosunda durmadan sadece şunu söylüyor: "Arap halkının ve bağımsızlığının yanındayız." Fakat resmi bir anlaşmaya *asla* yanaşmadılar.

Hacı Emin Kasım 1941'de nihayet Hitler'le tanıştığında, Führer'den sözlü bir anlaşma kopardı. "Biz [Almanya] Güney Kafkasya'ya ulaştığımızda, Arapların kurtuluş günü de gelmiş olacak; bu sözüme güvenebilirsiniz," demişti Hitler. Hitler'in verdiği 'sözleri' çoğunlukla tutmadığı gerçeğini kabul etmeyen Hacı Emin, onun 'Yahudi sorununun adım adım çözüleceğinde' nasıl ısrar ettiğini ve kendisinin de 'Arapların lideri' olacağını söyleyip duruyordu. Fakat Hitler Arap devletlerinin bağımsızlık taleplerini tanıdığını kamuoyu önünde reddetti, bunun nedeni kısmen Mussolini'nin Trablus sömürgesini (yani bugünkü Libya) kaybetmek istememesiydi.

Vasıf Kemal o günleri şöyle hatırlıyordu:

> Varılan bir anlaşma yoktu, bu yüzden öyle veya böyle Mihver için çalışmaya zorlandığımız sonucuna vardık. Rommel Libya'daki muharebeleri kazanmaya başlayıp Mısır kapılarına dayandığında, Almanlar bize geldiler ve Mihver'in Ortadoğu'da zafer kazanacağına inandıklarını belirttiler. Hitler ve Mussolini Hacı Emin ve Raşid'le yakınlaşarak şunları söylediler: "Ordularımız kısa süre sonra Mısır'a ve Kafkaslar üzerinden Irak'a girecek. Raşid, sen ordularınla birlikte Rusya'dan ilerleyeceksin; Hacı Emin, sen de İtalyan ordusuyla birlikte Mısır üzerinden Filistin'e gideceksin." Hacı Emin bizi toplayıp, "Kendinizi hazırlayın, asker üniformalarınızı giyin ve benimle Mısır'a

1 Bkz. Beşinci Bölüm

girmeye hazırlanın," dedi. Ben de ona şunu dedim: "Efendim, geçmişte Şerif Hüseyin [Türklere karşı 1916 Arap isyanının lideri] Britanyalılarla bir anlaşma yapmıştı ve buna rağmen Britanyalılar, Fransa ile gizli bir anlaşma [Sykes-Picot] yaparak bize ihanet etti. Ve şimdi bu insanlarla bir *anlaşmamız* bile yok. Elimizde hiçbir şey yokken nasıl gidebiliriz? Ben gitmeyeceğim. Ben bunun bir parçası olmayacağım." Üç-dört kişi daha bu fikrime katıldı. Fakat Hacı Emin Libya üzerinden Mısır'a gitme hazırlıklarına başladı. Ve sonraki günlerde Mihver'in kaybettiği yavaş yavaş anlaşıldı.

Hacı Emin artık Nazi propaganda aygıtı için şevkle çalışmaya girişmişti. Sonradan Araplar bu mesaiyi izah etmek konusunda akla karayı seçecek, büyük mahcubiyet yaşayacaktı. Hacı Emin biyografisinde Tayser Cibara, Büyük Müftü'nün Nazilerle işbirliğine, 'Müftü Avrupa'da' gibi donuk bir başlık altında, sadece dört sayfa ayırmıştır. Cibara orada da, Hacı Emin'in Filistin'i, vatanını Britanyalılardan ve Yahudi göçmenlerden kurtarmak için işbirliği yapmaya, en az Yahudilerin hayatını kurtarmak için Almanya ile işbirliği yapan Siyonistler kadar hakkı olduğunu savunur. İsrailliler ise Hacı Emin'in bu işbirliğini zaman zaman onu bir savaş suçlusu olarak niteleyecek kadar abartmıştır. Adeta Şeytan'la akit yapan bir adam vardır karşımızda. Hacı Emin'in konuştuğum iki eski yoldaşı, o bıktırıcı (ve rahatsız edici) Arap deyişini tekrarlayıp durmuştu: "Düşmanımın düşmanı dostumdur." Churchill, yirminci yüzyılın en kanlı diktatörlerinden biriyle, Josef Stalin ile ittifak yapmakta hiç sakınca görmemiş, Almanya yenilinceye kadar canavarı 'Joe Amca'ya dönüştürmüştü. 1936'da kurulan ve liderinin Nazi Almanyası'nın 'disiplininden' ilham aldığı Lübnanlı Falanj milisleri de1982'de İsrail'in müttefiki olarak hareket etmişti. Enver Sedat Rommel'in ajanı olarak faaliyet göstermiş, ama sonraki yıllarda İsrail'le barış yaptığı için (Mısır'ın olmasa da) Batı'nın sevgilisi haline gelmişti. Ve Hacı Emin'in de başlıca hedefinin, bir Alman zaferinin ardından Filistin'in bağımsızlığını elde etmek, bu esnada Yahudilerin Filistin'e gitmesini engellemek olduğu doğrudur.

Fakat Hacı Emin'in Soykırım dehşeti sırasındaki ahlaki tutumunu savunmak mümkün görünmüyor. BBC Gözlem Servisi'nin savaş dönemi arşivlerinde, Nazi radyo istasyonlarından, derlenmiş Hacı Emin'in öne sürebileceği bütün ahlaki gerekçelerin üzerine koyu bir gölge düşüren bir dizi kayıt bulunmaktadır. Sözgelimi şu konuşma 2 Kasım 1943'te, Hacı Emin tarafından, Berlin'deki *Luftwaffe* karargahındaki Balfour Günü töreninde yapılmıştır: "Almanlar Yahudilerden nasıl kurtulacaklarını biliyor... Yahudi sorununu kesin olarak çözdüler." 1 Mart 1944'te, Berlin radyosundaki bir diğer konuşmasından: "Araplar, yekvücut olup ayağa kalkın ve kutsal haklarınız için savaşın. Yahudileri bulduğunuz her yerde öldürün. Allah, tarih ve dinimiz bundan sevinç duyacaktır." Aynı yılın 21 Ocak'ında Hacı Emin, Ante Paveliç'in Hırvatistan'da kurduğu (ve bugünkü Bosna'yı da içine alan) zalim Faşist rejimini ziyaret etmişti; orada SS'e alınan Müslümanlara aşağıdaki sözlerle hitap etti, ki savaş sonrası aktardığı hatıralarıyla keskin bir tezat oluşturmaktadır: "İslami ilkelerle Nasyonal Sosyalizm arasında dikkat çekici benzerlikler de vardır; sözgelimi mücadeleye ve dayanışmaya inanç... düzen fikrine inanç."

Hattâ Hacı Emin, Bosnalı Müslümanlar ile Yugoslavya'da Almanlara karşı mücadele eden Sırp ağırlıklı partizan güçleri arasına nefret tohumları ekilmesinde de rol oynadı; 1992'deki korkunç olaylarda tekrar su yüzüne çıkacak bir nefretti bu. 26 Mayıs 1944'te BBC Gözlem Servisi Hacı Emin'in Tito'yu 'Yahudilerin dostu, Peygamber'in düşmanı' diye niteleyen bir konuşmasını da kayda geçirmişti. Hacı Emin 1943'te Soykırım'ın mimarı Heinrich Himmler'den özel bir telgraf aldı. Şunlar yazıyordu telgrafta: "Nasyonal Sosyalist Parti, bayrağına 'Dünya Yahudiliğinin imhası' şiarını kazımıştır. Partimiz Arapların, özellikle de Filistinli Arapların, yabancı Yahudilere karşı mücadelesine sempatiyle bakmaktadır." Berlin radyosu daha sonra, Hacı Emin'in 'Yahudi Sorunu Araştırma Enstitüsü'nü ziyaret etmek için Frankfurt'a gittiğini' bildiriyordu.

Peki Hacı Emin Yahudi Soykırımı'ndan haberdar mıydı? En titiz biyografıcisi Zvi Elpeleg'e göre (İsrail'in eski Gazze askeri valisi, ki Hacı Emin'in yaşayan aile üyeleri tarafından bile güvenilir bir tarihçi olarak kabul edilir), 'Nazi rejiminin liderleriyle sık ve yakın ilişkileri, Hacı Emin'in, göç etmeleri bizzat kendi çabalarıyla engellenen Yahudileri bekleyen akıbetten haberdar olmamasına pek ihtimal bırakmamaktadır.' Temmuz 1943'te, Polonya'daki imha kamplarının çoktan işlemeye başladığı bir tarihte Hacı Emin, Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'a, Avrupa'dan Filistin'e Yahudi göçünden şu ifadelerle yakınıyordu: "Eğer onların yerlerinden edilmesini zorunlu kılan sebepler varsa, aktif şekilde kontrol edilebilecekleri başka ülkelere, sözgelimi Polonya'ya gönderilmeleri kesinlikle tercih edilir olacaktır." Ölümünden önce Hacı Emin, "Almanlar Yahudilerle hesaplarını, daha ben Almanya'ya varmadan önce görmüşlerdi" diye yazacaktı; olgusal ve tarihsel bakımdan gerçekdışı bir ifadedir bu.

Vasıf Kemal ise Hacı Emin'in Yahudilerin imhasını teşvik etmediğinde ısrarlıydı. "Yahudilerin Filistin'e göç etmesinin engellenmesinde elbette payı vardı, fakat imha politikası konusunda yaptığı hiçbir şey yoktu. Onunla birlikte Berlin'deyken birçok Yahudi gördüm. Orada yabancıların görebileceği yegâne işaretler, Rusların giysilerinin üzerindeki 'Doğu' kurdelası ve Yahudilerin taktığı Davud Yıldızı'ydı. Sürekli ortalıkta gezinip dururlardı. Bence o dönem neler olup bittiği sırdı..." Ölümünden üç ay önce Hacı Emin, Arafat'ın yardımcılarından Ebu İyad'la Beyrut'ta bir görüşme yaptı. Ebu İyad aralarında geçen konuşmaya dair şunları yazacaktı:

> Hacı Emin Mihver güçlerinin savaşı kazanacağına ve sonra Filistin'e bağımsızlık vereceğine inanıyordu... Bu tür yanılsamaların biraz safça bir hesaba dayandığına, zira Hitler'in Arapları ırklar hiyerarşisinde Yahudilerden sonra 14. sıraya koyduğuna dikkat çektim. Almanlar kazanmış olsaydı, Filistinli Araplara dayatacakları rejim, bildiğimiz Britanya egemenliğinden çok daha acımasız olacaktı.

Hacı Emin'in torunu Aliye El-Hüseyni'yle konuştuğumda, büyükbabasının son yıllarında, Hitler'in gerçek amaçlarından söz ettiğini anlattı. "Almanların Yahudilerden sonra Arapları da yok edeceğini söylüyordu; bunu biliyordu. Fakat ne yapabilirdi? Şunu anlamalısınız ki, Hacı Emin herkesin kendisine karşı olduğu bir dönemde yaşadı." FKÖ'nün kurucularından ve sonradan tanınmış bir banker olan Rıfat El-Nimr, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra çiçeği burnunda FKÖ için Hacı Emin'den nafile yere destek almaya çalışmıştı. "Herr Hitler ile ilişkileri olmasının hata olduğunu düşünmüyorum," diyordu El-Nimr. "1916'da Britanya Araplara bağımsızlık konusunda yalan söyledi. 1917'de Balfour Deklarasyonu'yla karşılaştık. Herr Hitler'e *gitmemiş* olsaydı Britanyalılar veya Amerikalılar Hacı Emin'e bir şey mi verecekti?" Fakat El-Nimr Hacı Emin'in, 'vatanını çaldıkları' için 'Yahudilerden nefret ettiğini' kabul ediyordu.

Müttefikler Almanya'yı köşeye sıkıştırdıkça, Vasıf Kemal ve Hacı Emin de kendilerini çok tehlikeli hale gelen Berlin'de ve Mihver kontrolünün sürdüğü Kuzey İtalya'nın sahillerinde kapana kısılmış buldular. Kemal bir öğleden sonra, kaldıkları otelin bahçesinde Hacı Emin'le birlikte durup gökyüzüne baktıklarını ve Almanya'ya doğru uçan 'binlerce ama binlerce' bombardıman uçağını izlediklerini hatırlıyordu. Hacı Emin Berlin'e dönmüş, oradan güneydeki Obersalzburg'a geçmiş ve nihayet tarafsız İsviçre'den sığınma istemeye karar vermişti. İsviçreliler başvurusunu geri çevirince Kudüs Büyük Müftüsü Fransızlara teslim oldu. Paris'te kısa süre hapsedildikten sonra, Fransızların suç ortaklığı ve Amerikalıların göz yummasıyla, bir Amerikan savaş uçağında, sahte bir isimle Kahire'ye kaçırıldı.

Hacı Emin, Arap ordularının nihai çöküşü ve Batı Şeria'nın Ürdün tarafından ilhak edilmesinden önce, 1948'de, Gazze'de sadece sekiz gün yaşayabilen bir Filistin hükümeti kurul-

masına katkıda bulundu. Bu, İsrail'in 'Bağımsızlık Savaşı', Filistin'in *nakba*'sıydı; 'felaket' anlamına gelen *nakba*'nın ardından yaklaşık 750 bin Filistinli Arap evlerinden zorla sürüldü veya bir daha dönmemecesine başka ülkelere kaçıp mülteci konumuna düştü. Eski yandaşlarından Habib Ebu Fadıl, "Hacı Emin BM'nin taksim planını kabul etmeliydi. Birçok ülke planı destekliyordu ve bunların başında da Ruslar geliyordu. Hacı Emin geleceği düşünmedi," diyecekti. Hacı Emin'in siyaset hayatı boşa gitmişti. Önceleri kur yaptığı Albay Nasır'la (ki birlikleri artık Gazze'yi işgal altında tutuyordu) arasını bozmuş, sonra ondan nefret etmiş, ardından, ordusu Batı Şeria'yı işgal eden Ürdün Kralı Hüseyin'le yakınlaşmıştı. 1959'da son sürgünü için Lübnan'a dönen Hacı Emin bir dağ köşküne taşındı, kendisini görmeye gelen Filistinlilere fazilet söylevleri verip hatıralarını anlattı ve küçümsenme korkusuyla herhangi bir siyasi harekete katılmayı reddetti.

Büyük Müftü'nün Lübnan'daki Filistinli mülteciler arasında gücünün artmasını isteyen Şefik El-Hut, yaşlı adamla bu konuyu konuşup konuşamayacağını sormuş, fakat ellilerin başında Mansuriye'deki köşke ziyarete gittiğinde kapı dışarı edilmiş ve ardından Hacı Emin'in adamlarınca Beyrut'ta dövülmüştü. "O miskin ve ehlileştirilmiş Osmanlı tebasına benziyordu," diye hatırlıyor o günü El-Hut. "Yavaşça, fısıldayarak konuşuyor, günde yirmi saat kendini dinliyordu. Sahneye çıkmış yaşlı bir adam gibiydi. Sözünü kesmek mümkün değildi. Hele şaka falan yapmak hiç mümkün değildi..." Torunu Aliye ise onu tam bir aile babası olarak hatırlıyor; Büyük Müftü'nün öğlen uykuları sırasında arkadaşlarıyla birlikte gülerek gürültü yaptığında kendisini susturmaya çalışan anne-babasını nasıl azarladığını da. "Bizim gülüşlerimizin kendisine müzik gibi geldiğini söylerdi."

Hacı Emin ömrünün son yıllarını Mısırlı şarkıcı Ümmü Gülüm'ün müziklerini ve BBC'nin Arapça servisini dinleyerek geçirdi. Geçmişte olanların üzerine sünger çeken El-Hut, onu düğününe şeref misafiri olarak davet etti; eşi babası Hacı Emin'in ilk dönem yoldaşlarından biriydi ve Bayan yüksek lisans tezini Büyük Müftü üzerine verecekti. Hacı Emin'in Nazi Almanyası'na gidişinin 'çok aptalca bir hareket' olduğunu söylüyor Bayan El-Hut ve şöyle devam ediyor: "Hitler'le pazarlıkları yürütecek başka birini bulabilirdi. Dünyadaki bütün Müslümanlardan kendisinin mesul olduğuna inanıyordu; İslami bir sorumluluk hissediyordu. Bosna'da ona büyük bir lider gözüyle bakılıyordu..."

1974'teki ölümünden iki yıl sonra Hıristiyan Falanjist milisler boş köşkünü basıp dosyalarını ve günlüklerini çaldılar (Beyrut'ta bunların şimdi İsrail'in elinde olduğu söylentileri dolaşır) ve yıkıntı halindeki köşke 15 Hıristiyan mülteci aileyi yerleştirdiler. Yirmi yıl sonra köşkü ziyaret ettiğimde aileler hâlâ oradaydı, binanın altında vaktiyle Hacı Emin'in çalışma odası olan garaj araba tamircisi yapılmıştı. Hacı Emin, son biyografisini yazan Elpeleg'den daha nazik bir muamele görmüştür; Elpeleg Büyük Müftü'nün sadece 'inanılmaz hatalardan' değil, 'Filistin ulusal hareketi adına elde ettiği çarpıcı başarılardan' da söz etmiştir.

Bir kalp krizi sonucu öldüğünde, İsrailliler Hacı Emin'in Kudüs'e gömülme vasiyetini kabul etmediler ve cenaze törenini Beyrut'ta düzenleme işi El-Hut'a düştü. "FKÖ içindeki yeni Filistin liderliğinin buna hiç de büyük bir olay olarak bakmadığını görünce şaşırdım. Benim düşünceme göre tarihimizde biraz olsun süreklilik olmalıydı, diğer bir deyişle, 'bir dönemi kapatmalıydık'. Arafat'a cenazeye katılması gerektiğini söyledim." Cenazede Hacı Emin'i 'bir din savaşçısı' olarak öven El-Hut, yaptığı konuşmayı hatırlıyor: "O günlerde mezarıyla bir şehidin mezarıymış gibi ilgileniyor, bakımını yapıyorduk. Fakat sonra Lübnan savaşı patlak verdi ve o kadar şehit mezarımız oldu ki, Hacı Emin'inkini unuttuk gitti."

Herkes unutmamıştı. El-Hüseyni ailesi lahdi bakıp korumaya çalıştıysa da, Lübnanlı Şii Emel milisleri (1985'te, Beyrut'taki kamplarda barınan FKÖ'lü hasımlarıyla savaş halindeydi-

ler), Filistin silahlarının Hacı Emin'in mezarında gizlendiğine inanıyorlardı. Bu yüzden mermer kapağı açıp içine baktılar. Silah falan yoktu; sadece çürüyen beyaz kefeninin içindeki Büyük Müftü.

Bill Fisk'in 1914-18 savaşı sırasında Britanya'nın verdiği çelişik sözlerden (Araplar için bağımsızlık, Filistin'de bir Yahudi vatanı kurulmasına destek), Yahudi Soykırımı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin topraklarında İsrail devletinin kuruluşuna dek Arap-Yahudi mücadelesi, tam anlamıyla bir trajedidir. Etkileri bütün dünyaya yayılmış ve sadece o trajedinin ortasında kalanların hayatlarını değil, Batı olarak Ortadoğu ve Müslüman topraklarına dair aldığımız bütün siyasi ve askeri kararları da zehirlemiştir. Olayların anlatımı (gerek Arap ve İsrail gözünden, gerekse 1948'den bu yana gazetecilerin ve tarihçilerin çoğunlukla yanlı haberleri ve yorumları üzerinden) bugün kütüphaneler dolusu erformasyon ve dezenformasyon teşkil etmektedir; bu bilgi dağına tırmanmaya çalışan meraklıların başları dönebilir, dizlerinde derman kalmayabilir. Daha 1938 gibi erken bir tarihte Britanya, Milletler Cemiyeti'nin kararıyla Filistin'de manda yönetimi yürütürken, ünlü tarihçi George Antonius, halihazırda var olan muazzam külliyata fazla güvenmenin tehlikelerine dikkat çekiyordu; o dönem yazdıkları, bugün de geçerliliğini yitirmiş değildir:

> ... bu, kısmen yüksek oranda açık veya gizli propagandayla ve kısmen de olmazsa olmaz Arap kaynaklara ulaşılamadığından dolayı gerçeklere karşı militanlaşmış bir külliyattır, tarafsız ve dürüst tarihçilerin çalışmaları bile bundan muaf değildir, o yüzden bu külliyat dikkatli kullanılmalıdır. Gündelik bilginin akışında da benzer bir kapışma söz konusudur. Siyonist propaganda aktif, iyi örgütlenmiş ve yaygındır; dünya basını, bilhassa Batı demokrasilerindeki basın, büyük ölçüde bu propagandaya dayanır; haberlerin dolaşıma sokulduğu elverişli kanalları, daha da önemlisi, İngilizce konuşan dünyadaki bilgilendirme kanallarını o kontrol etmektedir. Arap propagandası ona kıyasla ilkel ve kesinlikle daha başarısızdır: Arapların bilgiyi ulaştırma yetenekleri, araçları veya mali kaynaklarının çok daha sınırlı olması Yahudi propagandasını daha da etkin kılmaktadır. Bunun sonucunda da dünya yıllardır Filistin'e Siyonist gözlüklerin ardından bakmaktadır ve bilinçsiz bir biçimde Siyonist kabuller üzerinden akıl yürütme alışkanlığı edinmiştir.

Hayatımın son otuz yılının büyük bölümünü, Filistin uğruna verilen savaşla, Arapları ve Yahudileri 1920 ve öncesinden bu yana sarsan çözülmemiş adaletsizliklerle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı vakaları dosyalamakla geçirdim. Britanyalılar, Türklerle savaşmak için Arap güçlerine ihtiyaç duyduklarında Arap ulusunun bağımsızlığı sözü verdiler. Balfour Deklarasyonu Yahudi vatanına destek verdiğinde, Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda (hem siyasi hem bilimsel bakımdan) Yahudi desteğine ihtiyacı vardı. 1917'de Britanya başbakanı olan Lloyd George, 1917 Noel'i için Kudüs'ü istediğini (ki General Allenby sayesinde bu isteği gerçekleşmiştir) söyleyerek ve hatıralarında 'Hıristiyanlığın asırlar boyu kutsal mekânlarını tekrar elde etmek için çaba sarf ettiği dünyanın bu en ünlü kentinin Britanya birlikleri tarafından ele geçirilmesine' atıfta bulunarak, Filistin'de sahneye konan İncilvari dramdan sık sık fantastik bir şeymiş gibi söz edecekti. Lloyd George'un Allenby'nin düzenlediği harekata Haçlıların mirasçısı gözüyle bakan (Kudüs'ün Müslümanlardan 'geri alınması') tavrı, Batı'nın yirminci yüzyıl boyunca Ortadoğu'ya dair attığı her adımda tezahür eden bir temaydı; ki 11 Eylül 2001'de insanlığa karşı işlenen uluslararası suçların hemen ardından George W. Bush'un 'haçlı seferi' ifadesinde de doğal yansımasını bulacaktı.

O hatıralarda Lloyd George, Balfour Deklarasyonu'na neredeyse hiç atıfta bulunmaz; sadece bir kere, bunun ünlü Siyonist Chaim Weizmann'ın, dumansız barut yapımında kullanılan kimyasal bir madde olan asetona dair çalışmalarını ve böylece Britanya'nın savaş faaliyetlerine

katkısını ödüllendirmek için yapılan bir jest olduğunu öne sürer. Lloyd George, Weizmann'ın adının, 'İsrail'in çocuklarının heyecanlı ve esin verici hikâyesinde Nehemiya'nın mertebesine yazılacağını' söyleyecek kadar coşacaktır. Nehemiya MS 5. yüzyılda, Kudüs'ün tekrar inşa edilip onarılmasından sorumluydu; Pers Kralı Artaxerxes'in esaretinden kurtulduktan sonra tamamlamayı başardığı bir görevdi bu. Fakat Lloyd George, bu kasideyi döktürdüğü dönemle hemen hemen aynı dönemde (1936'da), Lordlar Kamarası'nda Arap İsyanı'na dair bir tartışmada Balfour Deklarasyonu hakkında çok daha dürüstçe konuşuyordu:

> Balfour Deklarasyonu ilk hazırlandığı sırada savaşın en karanlık dönemlerinden biriydi. Fransız ordusunda ayaklanma çıkmıştı; İtalyan ordusu çöküşün eşiğindeydi; Amerika ciddi hazırlığa daha yeni başlamıştı. Dünyanın o güne kadar gördüğü en güçlü askeri ittifaka Britanya'dan başka karşı duran kimse kalmamıştı. Bizim için mümkün olan bütün meşru yardımları aramak önemliydi. Hükümet, dünyanın her köşesinden toplanan bilgiler ışığında şu sonuca vardı: Yahudi toplumunun sempatisini kazanmak bizim için hayati önemdeydi... Araplara karşı kesinlikle önyargılarımız yoktu, zira o günlerde Arapların Türklerden özgürleşmesi için savaşan yüz binlerce askerimiz vardı. Bu koşullar altında ve aldığı tavsiyeler uyarınca Hükümet, dünya çapındaki en etkileyici topluluğun, yani Yahudilerin sempati ve işbirliğini sağlamanın arzu edilir olduğuna karar verdi. Amerika'da bize büyük yardımları dokundu; hattâ o dönem Rusya'da da yardımcı oldular, zira Rusya savaştan çekilmenin ve bizi yalnız bırakmanın eşiğindeydi. Bu şartlar altında bu fikri Müttefiklerimize de önerdik. Fransa, İtalya ve ABD kabul etti... Yahudiler, sahip oldukları tüm nüfuzu kullanarak, kendilerine yapılan bu teklifin hakkını fazlasıyla verdi.

Fransız ordusunun kazan kaldırması ve İtalyan cephesinin çökmenin eşiğine gelmesi, bir Yahudi 'vatanının' kurulması bakımından Nehemiya'dan daha fazlasını yapmış görünüyor. Fakat Lloyd George Avam Kamarası'nda, şimdi de Arapların 'pratik olarak daha fazla Yahudi göçü olmamasını talep ettiğinden' yakınıyordu. "Yükümlülüklerimize ihanet etmeden bu talebi kabul etmemiz mümkün değil. Araplar Yahudi göçmenlerin, kendilerini, yani bölgenin kadim sakinlerini yerlerinden ettiğini söyleyecek bir konumdaymış gibi düşünmeyelim..." Fakat Lloyd George, pek ciddi bir edayla olmasa da, sorunun nerede yattığının farkındaydı:

> Manda yönetiminin yükümlülükleri belli ve kesindi. Arap nüfusunun haklarına halel getirmeden, Filistin'de Yahudiler için Ulusal bir vatan kurulmasını teşvik edecektik. Bu ikili bir görevdi; söz konusu görevin Manda yönetiminin her iki parçasını da güçlendirdiğini görmemiz lazım.

Fakat Filistin'deki Britanya yönetiminin her iki parçası da güçlendirilemezdi ve Nazi Almanyası'nın 1936'da kendi Yahudilerine uyguladığı, sonradan Soykırım boyutuna varacak olan zulüm, Filistin'de bir İsrail devletinin varlığını garantiye alacaktı – o noktadan sonra 'Arap nüfusunun haklarının' bir önemi kalmamıştı. 1938'e gelindiğinde George Antonius gayet açık bir şekilde, 'Filistin'de bir Yahudi devleti veya toprak egemenliğine dayalı bir ulusal vatan kurulması, Araplar zorla yerlerinden edilmeksizin başarılamaz...' diyordu. Antonius bağımsız bir Arap devleti istiyordu; 'bu ülke, mümkün olduğu kadar fazla sayıda Yahudiyi, önyargısızca, siyasi ve ekonomik özgürlükleriyle beraber içinde barındırabilir, Yahudiler vatandaşlık haklarından tam olarak yararlanıp, barış ve güvenlik içinde, şerefli bir biçimde burada yaşayabilirdi.' 'Arap, Yahudi ve Britanyalıların hayatlarını kaybedeceği beklenmedik bir soykırımdan' korkan Antonius, Avrupalı Yahudilere yardım etmek için Filistin'den başka yerlere bakılması gerektiğini söylüyordu:

> Almanya ve diğer Avrupa ülkelerindeki Yahudilere reva görülen muamele, hem bunu yapanlar hem de modern uygarlık için utançtır; gelecek nesiller, Yahudilerin yaşadığı acıyı ve felaketi durdurmak için payına düşen fedakarlığı yapmayan ülkeleri affetmeyecektir. Bunun bedelini Filistinli Araplara ödetmek ise, uygar dünyanın tamamına ait olan görevden zavallıca kaçmaktır. Aynı zamanda ahlaki bir rezalettir. Bir halkın acısını dindirmek için bir başka halka zulmetmek, hiçbir ahlaki çerçeveye sığmaz. Yahudilerin Almanya'dan tahliyesine yönelik çözüm, Arapların anavatanlarından çıkarılmasında aranmamalıdır; ve Yahudi acısı, masum ve barışçı bir halka benzer bir acıyı yaşatmakla dindirilemez.

Bu cümlelerin (on yıl sonra yaşanacak Filistin felaketi düşünüldüğünde son derece isabetlidir) 1938'de yazılabilmiş olması oldukça çarpıcıdır. Ancak gelecekteki felaketi aynı ölçüde isabetli ifadelerle öngören başkaları da vardı. Sadece bir yıl önce, geleceğe dair öngörülerde bulunan Winston Churchill, taksim edilmiş bir Filistin'in imkânsızlaştığından dem vurmuş ve çok daha ileri bir kehanet mahiyetinde şunları yazmıştı:

> Zengin, kalabalık, ileri Yahudi Devleti [Filistin'in] düzlüklerinde ve deniz kıyılarında uzanıyor. Onun etrafında, tepelerde ve yüksek bölgelerde, uçsuz bucaksız çöllere doğru yayılan Suriyeli, Trans-Ürdünlü, Arabistanlı savaşçı Araplar var ve durmaksızın savaş tehditleri savuran Irak'ın silahlı kuvvetleri tarafından destekleniyorlar... Varlığını sürdürebilmek için Yahudi Devleti tepeden tırnağa silahlanmak ve ordusunu güçlendirmek için de eli silah tutan bütün erkekleri seferber etmek zorunda. Fakat Irak ve Filistin'deki muazzam Arap nüfusu göz önüne alınırsa, bu durumu daha ne kadar böyle sürdürebilir? Arapların pasifçe bir kenarda durması ve dünyadaki Yahudi sermayesi ve kaynaklarıyla en ölümcül silahlarla donatılmış bir Yahudi ordusunun, ta ki kendilerinden korkmayacak güce ulaşana dek kuruluşunu öylece seyretmesi beklenebilir mi? Ve günün birinde Yahudi ordusu bu noktaya ulaşırsa, kendi dar sınırları içinde kalacaklarından, etraflarında uzanan gelişmemiş yeni topraklara yayılmayacaklarından kim emin olabilir?

Churchill, Filistin'in taksim edilmesinin gerekip gerekmediğiyle ilgili şu sonuca varıyordu: "[Taksim] planının kaçınılmaz şekilde Filistin'in Büyük Britanya tarafından tümüyle boşaltılmasına yol açacağı... düşüncesinin doğruluğuna direnmenin çok zor olduğu kanısındayım." Ve bu iki şahsiyetin söyledikleri aynen çıktı.

1939'dan itibaren Arap Lejyonu'nun komutanlığını yürüten John Bagot Glubb da, şu etkileyici yorumu yapacaktı: "Yahudi trajedisi Avrupa'nın Hıristiyan ulusları ve Amerika yüzünden ortaya çıktı. Hıristiyanlık vicdanı en sonunda uyandı. Çağlardır süren Yahudi trajedisi bitmeliydi. Fakat iş onların sıkıntılarını gidermenin bedelini ödemeye geldiğinde, Avrupa'nın Hıristiyan ulusları ve Amerika faturayı Asya'daki bir Müslüman ulusa çıkarmaya karar verdi."

Antonius dünyanın Yahudi göçmenleri Filistin dışındaki ülkelere yerleştirmesi gerektiğini savunuyordu ve Britanya'nın bu anlamda Uganda'yı düşünmüş olduğunu biliyoruz. Öte yandan savaş öncesinde Siyonist komitelerin, Filistinli Arapların Suriye'nin Cezayra bölgesine, tam da yirmi yıl önce tehcir edilen Ermenilerin 'zavallı varlıklarının sona ermiş olduğu' Der Zor ve Halep çevresindeki çöllere 'transferini' (yani etnik temizlik) tartışmış olduğunu da biliyoruz. İşte Araplar ve Yahudiler, bu kuşku, paranoya ve yoğun acı atmosferinde İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'yı sarmasını izlediler. Birincisi Britanya'nın Arap topraklarında eninde sonunda bir İsrail devleti kuracağından korkuyordu; ikincisi ise, Britanyalılar Vaadedilmiş Topraklara gitmeye çalışan birkaç Yahudi gemisini bile engellemeye çalışırken, Avrupa'daki soylarının imhasına tanıklık ediyordu. Büyük Müftü Hacı Emin böyle bir dünyada, Almanya'ya doğru yola çıktı ve Hitler'den Yahudi göçünü sona erdirmesini istedi. Peki ne pahasına?

Burada ahlakın çarkı hiç olmadığı kadar hızlı dönmeye başlıyor. Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda bir halka, atalarının iki bin yıl önce yaşadığı toprakları vaat etmesinin acısına niye Filistinliler katlandı? Bunun bedelini akın akın mülteci konumuna düşerek ödeyen Müslümanlara, neden saldırgan olanın kendileri, kurban olanların da onları yurtlarından edenler olduğu söylendi? Zira gelecek yıllarda Filistinliler 'terörist', topraklarını onların elinden alanlar, Auschwitz'in küllerinden Zümrüdüanka gibi doğan bir ulusun temsilcileri ise masum sayılacaktı. Dünyanın (bilhassa 1948'de, savaş acısının taze ve Avrupa'nın dört bir köşesine saçılan milyonlarca mültecinin hâlâ yurtsuz olduğu bir dünyanın) gözünde, 6 milyon Yahudinin öldürülmesiyle kıyaslandığında 750 bin Filistinli mültecinin ne ehemmiyeti olabilirdi ki?

Nisan 2002, Batı Kudüs'te aydınlık bir bahar sabahı. Josef Kleinman ve eşi Haya'nın yaşadığı küçük, şık bir apartman dairesindeyim; tarihsel önemini bilmiyor olsak, sadece sıradan bir mahalle sanabiliriz burayı. Kleinman heyecanlı, dürüstlüğü hemen belli olan bir adam; hayatının en karanlık günlerini anlatmasını istediğimde, sandalyesinden bir kaplan gibi fırlıyor. "Sana şahsi müzemi göstereceğim," diyerek arka odaya yöneliyor.

Eski, solmuş, haki bir sırt çantasıyla geri dönüyor. "Bu, 27 Nisan 1945'te Landsberg'den salıverildiğimde Amerikalıların bana verdiği gömlek." Lime lime olmuş, ucuz ekose bir gömlek elindeki, etiketi artık okunmaz olmuş. Sonra çantadan mavi-beyaz çubuklu bir hapishane giysisi ve önünden arkasına dek aynı mavi çubukların olduğu bir şapka çıkarıyor. "Bu, Dachau kampındaki üniformam," diyor. 1945'te sinemalarda verilen haberlerden, Schindler'in Listesi ve daha yüzlerce Soykırım filminden aşina olmama rağmen, bir halkın imhasının simgesi olan bu giysiye dokunmak (ve onu tutmak) şoke edici. Ben giysiyi tutarken Joseph Kleinman beni izliyor. Yaşadığım şoku anlıyor. Düşünüyorum: Bu giysi Dachau'daydı. Naziler üretti onu. O, dizanterili, siyanid gazlı[1] bir imha tarihinin gerçek bir parçası; on yıl önce Isabel Ellsen'le birlikte Suriye çamurundan çıkardığımız kemikler gibi, her zerresinde insanlıkdışı bir hikâyenin tanıklığı var. 1945'teki haber bültenlerinde toplama kamplarının üniformaları siyah-beyazdı, fakat Avrupalı Yahudilerin kitlesel katliamının bir rengi vardı aslında. Mavi-beyazdı o renk. İsrail bayrağının renkleriyle aynı. Üniformanın önünde bir de numara var: 114986.

Kleinman'ın oturduğu apartmanın girişinin aşağısında, yaklaşan Soykırımı Anma Günü'nü insanlara hatırlatan afişler asılı. Givat Şaul, küçük dükkânları, ağaçları ve sarı taştan yapılmış zarif eski evleriyle, emekli çiftlerin oturduğu sıcak, aydınlık bir mahalle. Sarı taşlı evlerin bir kısmı harap durumda, pek azında oturan var. Birkaç tanesi uzun yıllar önce, 9 Nisan 1948'de, bir başka halk kendi felaketiyle yüzyüze gelirken sıkılmış kurşunların izlerini taşıyor. Zira Givat Şaul'a bir zamanlar Deyr Yasin deniyordu. Ve burası, 44 yıl önce, Filistinli Yahudiler adına İsrail denen bir devletin bağımsızlığı için savaşırken, 130'dan fazla Filistinlinin iki Yahudi milis örgütü (İrgun Zvai Leum[2] ve Stern Çetesi) tarafından katledildiği yer. Katliam o kadar korkunçtu ki, on binlerce Filistinli Arap (750 bin insanın sadece ufak bir bölümü) kitleler halinde evlerinden kaçtı ve İsrail-Filistin savaşının tam kalbinde yatan acılar diyarını oluşturan mültecilere katıldı onlar da.

1948'e dönelim. Kleinman'ın evinin yakınında hâlâ duran eski evlerin etrafında Filistinli kadınlar Yahudi savaşçıların attığı el bombalarıyla paramparça oldu. İki kamyon dolusu Arap esir köylerden alındı ve Kudüs sokaklarında yürütülerek teşhir edildi. Sonradan birçoğu tekrar Deyr Yasin'e getirilip idam edildi. Toplu mezarlarının, bugün Kudüs'teki mahallenin ucunda bulunan bir yakıt deposunun altında olduğuna inanılıyor. Böylece Kleinman'ın evine tek bir ziyaret, alışılmadık bir ahlaki soruyu gündeme getiriyor. İnsan modern tarihin en büyük suçuna

1 Nazilerin Yahudileri imha ettiği gaz odalarında kullandığı kimyasal madde. –çn

2 Ulusal Askeri Teşkilat. 1931'de Filistin'de kurulmuş aşırı sağcı bir Yahudi örgütüdür. –çn

dair anlattıklarını dinleyip ardından, tam da bu bölgedeki Filistinlileri silen katliama dair soru sorabilir mi? Hele hele, ne kadar korkunç olsa da, Filistinli Arapların tahliyesi, istatistiksel veya ahlaki olarak 6 milyon Yahudinin öldürülmesinin yanına bile yaklaşmazken? Josef Kleinman bu yıl tarihin korkunç ironilerinden birinin daha yaşanacağını, Soykırımı Anma Günü'yle Deyr Yasin'in düşüşünün aynı güne denk geldiğini biliyor mu?

Josef Kleinman Yahudi Soykırımı'ndan kurtulanlar arasında sıradan bir isim değil. Auschwitz'den sağ çıkanların en genciydi ve SS'in, Avrupalı Yahudilerin öldürülmesine yönelik Nazi programını uygulayan özel 'Yahudi Birimi'nin şefi Adolf Eichmann'ın yargılandığı mahkemede tanıklık yaptı. Josef Kleinman, gaz odalarına gönderilecek çocukları, kadınları, yaşlıları ve hastaları seçen Dr. Josef Mengele'yi, namı diğer 'Ölüm Meleği'ni bile gördü. Daha on dört yaşındayken, bir gün Mengele'yi bisikletiyle gelip bir oğlan çocuğuna belli bir yere konmak üzere tahta bir çubuk yontmasını emrederken izledi. Kleinman'ın, Eichmann davasında verdiği ifadenin bu olayla ilgili kısmı şöyle:

> Bize ne olacağı söylenmemişti. Öğrendik. Boyu tahta çubuğun altından geçemeyecek kadar uzun erkek çocuklar bağışlanıyordu. Başları çubuğa ulaşmayanlar da gaz odalarına gönderiliyordu. Hepimiz ayak parmaklarımızın üzerine yükselip boyumuzu uzatmaya çalışıyorduk. Fakat ben pes ettim. Benden daha uzun çocukların bile başlarıyla çubuğa değemediğini görmüştüm. Erkek kardeşim bana sordu: "Yaşamak istiyor musun? Evet mi? O zaman bir şeyler yap." Kafam çalışmaya başladı. Bazı taşlar gördüm. Onları ayakkabılarıma koydum ve bu sayede bozum uzadı. Fakat taşların üzerinde dik duramıyordum. Acıdan ölecek gibiydim.

Bunun üzerine Josef Kleinman'ın kardeşi Şlomo şapkasını ikiye böldü ve Josef şapkanın parçasını ayakkabılarının içine doldurdu. Hâlâ çok kısaydı. Fakat bir şekilde testi geçen grubun arasına sızmayı başardı. Kalan çocuklar (toplam bin çocuk) zehirli gazla öldürüldü. Josef Kleinman Mengele'nin Yahudi çocukları toplu olarak öldürmek için Yahudilerin tatil günlerini seçtiğini hatırlıyor. Kleinman'ın anne-babası (Meir ve Raşel) ile kızkardeşi, bugün Ukrayna'da olan Karpat Dağları'ndan Auschwitz'e getirilir getirilmez doğruca gaz odalarına gönderilmişlerdi. O erkek kardeşiyle birlikte hayatta kalmıştı; Josef gibi marangoz olan kardeşi de şimdi Givat Şaul/Deyr Yasin Mahallesi'nde, birkaç yüz metre ötede yaşıyor. Josef Kleinman Dachau'dan ve Hitler'in gizli uçak fabrikası (Almanya'nın yeni Messerschmitt Me 62 savaş jetleri burada üretilecekti) için devasa bir sığınak inşa ettikleri o ölümcül çalışmadan da sağ çıkmıştı.

Amerikalılar tarafından kurtarıldıktan sonra Kleinman İtalya'ya ulaştı ve sonra küçük bir tekneyle Filistin'e giden bir geminin güvertesine çıkarıldı; gemi, Britanya'nın bitmek üzere olan manda yönetimi altındaki topraklara ulaşmaya çalışan yasadışı Yahudi göçmenleri taşıyordu. Josef Kleinman yanında pek az şey götürebilirdi. Çantasına Dachau'da giydiği üniformayı koymayı tercih etmişti; böylece kendisine yapılanları unutmayacaktı. Britanyalılar tarafından geri çevrilince, Kıbrıs'taki Famagusta kampında altı ay geçirdi ve yolculuğu nihayet Filistin'in Atlit bölgesindeki göçmen kampında son buldu. Kudüs'e 15 Mart 1947'de vardı ve varır varmaz da İsrail'in bağımsızlık savaşı patlak verdi. Bu savaşa katıldı, fakat Deyr Yasin'de bulunmadı. Konuşmamız sırasında bu ismi neredeyse geçerken zikrediyorum. Fakat hem Josef Kleinman hem de Haya, ânında müdahale ediyorlar.

"Deyr Yasin'le ilgili yanlış yazılan meseleler var," diyor Kleinman. "Kudüs'teydim ve buradan gelen iki kamyon dolusu esiri gördüm. Bazı kaynaklar Arapların öldürüldüğünü, bazıları ise tersini söylüyor. İnsanların hepsi öldürülmedi. Çok fazla propaganda var. Bilmiyorum. Araplar ellerindeki Yahudi esirleri öldürdü. Arapların ayrılması için o kadar fazla çarpışmaya gerek yoktu."

Peki o Arapları giderken gördüğünde, Josef Kleinman kendi hayatıyla bir tür paralellik (her ne kadar Yahudilerin yaşadığı sayısal olarak çok daha fazla ve kanlı felaketin yanında sönük kalsa da) kurmuş muydu? Bu sorum üzerine bir süre düşünüyor. Çok fazla Arap mülteci görmediğini söylüyor. Soruya cevap eşi Haya'dan geliyor: "Sanırım kendi yaşadıklarından sonra, ki korkunç şeyler yaşamış, dünyadaki her şey ona daha önemsiz görünüyordu. Josef'in öyle bir zamanda, Shoah[1] zamanında yaşadığını anlamalısınız. Diğer kamplardan, birçoğu da Auschwitz'den Dachau'ya getirilen 29 bin Yahudiden 15 bini öldü."

Fakat bütün mesele bir suçun muazzam boyutlarda olması ve Filistinlilerin 1948'deki sürgünüyle kıyaslanmasından mı ibaretti? Bir grup Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan, uzun süredir Deyr Yasin'in hatırlanması için kampanya yürütüyordu; son Filistin savaşının doruğunda olduğu bugün bile sürüyordu. Kampanyayı örgütleyenlerden birinin söylediği gibi: "Birçok Yahudi bunu görmek istemeyebilir, kendi trajedilerinin silinmesinden korkuyor olabilir. Filistinliler içinse hep, Soykırım'ın kendi acılarını meşrulaştırmak için kullanılması korkusu vardır, ki geçmişte sık sık kullanıldığı olmuştur." Kleinman çifti bu kampanyayı bilmiyor – ne de örgütün Givat Şaul'daki evlerinin çok yakınında Filistin ölümleri için bir anıt yapılması planından haberleri var. Josef Kleinman, İsrail ve Filistin'de yaşanan kan banyosu hakkında konuşmak istemiyor. Fakat siyasette 'sağ kanatta' olduğunu ve son İsrail seçiminde Ariel Şaron'a oy verdiğini söylüyor. "Başka adam var mı ki?" diye soruyor.

Ancak Josef Kleinman'ın Deyr Yasin hatıraları pek gerçeğe uygun değil. Kızılhaç'ın kayıtları ve o dönemki gazetecilerin haberleri, Deyr Yasin'deki köylülerin öldürüldüğünü ve bazı kadınların karınlarının deşildiğini açıkça ortaya koyuyor. Manda yönetimi altındaki Filistin'in İsrail haline gelecek olan kesiminde (bazen Araplar tarafından başlatılan, çoğunlukla da savaş ilerledikçe İsrail ordusu içinde kümelenip yozlaşan Yahudi savaşçıları tarafından işlenen) küçük çaplı katliamlar da var. Sadece bir küçük ve trajik hikâye, Filistinlilerin zorla göç ettirilmesi sırasında neler yaşandığına dair bir fikir verecektir.

2000 yılı, Güney Lübnan'ın yağmurla ıslanmış bir köyündeyim; yoksulluk ve Şabrike denen delik deşik yollarla dolu bir yer. Ve 85 yaşındaki Nimr Avn pantolonunun paçasını sıyırıp çarpılmış dokularını ve kaslarını gösteriyor; yirmi iki yıl önce bir İsrail kurşunu parçalamış bacağını. Avn'ın hikâyesi bir çifte ihanet masalı, zira o sadece İsrail'in değil, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından güya onu koruyacak olan iki mandacı gücün de (Britanya ve Fransa) kurbanı. Salha diye bir köyden (şimdi Lübnan sınırının öte tarafında, İsrail'in iki kilometre içinde) geliyor ve İsrail'in köyün erkeklerine yönelik giriştiği katliamdan sağ kurtulan tek kişi.

Salha ve altı köyün daha (En-Name, Ez-Zuk, Tarçiha, El-Halsa, El-Kıttiye ve Lahas) hikâyesi, Britanya'nın Filistin'e, Fransa'nın yeni kurulan Lübnan devletine hükmettiği 1923 yılına dek uzanıyor. O yıl iki emperyalist güç kendi çıkarlarına uygun şekilde küçük sınır değişiklikleri yapıyordu ve Paris, Londra'ya Lübnan'ın üç-dört kilometrelik bir bölgesini verme kararı aldı. Böylece Britanya'nın Filistin'deki egemenliği, adı geçen yedi köyü de içine alacak şekilde, hafifçe kuzeye kaydı. Bu kararın ardında pis bir anlaşma vardı. Beyrut'taki eski kayıtlara göre, Fransa buradan, o bölgedeki bir bataklığı ticari kullanım amacıyla kurutma ihalesinin bir Fransız şirketine verilmesi karşılığında feragat etmişti. O dönemde söz konusu anlaşmaya (yaşlı Nimr Avn'a ondan söz etmemeyi tercih ediyorum) 'İyi Komşuluk' anlaşması dendi. Ve bütün köylülerin felaketi oldu.

Nimr Avn artık Fransız mandası altındaki bir Lübnanlı değil, Britanya mandası altındaki bir Filistinliydi. Ne var ki ne Avn'ın ailesine ne de diğer köylülere bu konuda danışılmıştı. Yine de Avn Britanyalıları sitayişle anıyor. Nimr Avn, on üç yaşında bir kızla evli olan bir çiftçiydi,

1 Yahudilerin Soykırım'a verdikleri ad. –çn

önceki evliliklerinden dokuz çocuğu vardı ve Salha'daki mısır tarlalarının ortasında yaşıyordu. Fakat mesele 1948'e, yani Britanyalıların gidip Yahudi ordusunun köyün çevresine varmasına geldiğinde sesi tizleşerek yükseliyor. "Bizi bildiri yağmuruna tuttular, teslim olursak affedileceğimiz yazıyordu bildirilerde. Kadınlar ve çocuklar çoktan kaçmıştı. Velhasıl bildirilere inanıp teslim olduk. Fakat İsrailliler yalan söylemişti. Bize küfrettiler ve yetmişimizi sıraya dizdiler."

Sonra olanları İsrail arşivleri de teyit ediyor. Tarihçi Benny Morris, Salha yakınlarındaki Arapların 'hafif direnişinin' ardından İsrail'in 'Hiram Operasyonu' adıyla başlattığı saldırıda köylülerden doksan dördünün 30 Ekim 1948'de bir eve toplanıp havaya uçurulduğunu yazıyor. Nimr Avn olayları başka türlü anlatıyor, fakat onun teyidi yaralarında:

> Hepimiz bir arada dururken üzerimize ateş açtılar. Çevrede on üç tank vardı. Hiçbir şansımız yoktu. Bana yardım eden şey, bacağımdan vurulduktan sonra ceset yığınının altında kalmam oldu. Benim üzerimdeydiler ve kurşunların çoğu arkadaşlarıma isabet ediyordu. Çok kan kaybettim, hiçbir şey hissetmiyordum. Akşam çöktüğünde yola koyuldum, tanklardan birinin yanından geçtim ve sonra bir eşek bulana dek uzun otların arasında ilerledim.

Nimr Avn kendisini hayvanın sırtına attı ve acı içinde kuzeye, Lübnan köyü Marun'a dek gitti, orada tedavi gördü. Bir hükümet görevlisi doktorların bacağını kesmesini engelledi, onun sayesinde Nimr Avn, vaktiyle Lübnan köyü olan Salha'ya 70 kilometre uzaklıkta, Şabrike'deki evinin etrafında aksayarak da olsa yürüyebiliyor hâlâ. Salha'da ise bugün sadece tek katlı bir bina ayakta. Toprağın büyük bölümü artık İsraillilerin elma bahçeleriyle kaplı.

1998'e dek Nimr Avn ve 1948'in 'yedi köyünden' sağ kurtulan birkaç kişi daha, Filistin belgeleri olduğu için Filistinli muamelesi gördüler. Sonra Lübnan hükümeti (böyle bir hareketin siyasi avantajlarını da hesaba katarak) hepsine Lübnan vatandaşlığı verdi. Avn bana yeni Lübnan kimlik kartını gösteriyor; vesikalık fotoğrafının hemen yanında bir sedir ağacı resmi var. Hayatına bir Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olarak başladı, Fransızların yönetimi altında Lübnanlı, Britanyalıların yönetiminde Filistinli oldu, İsrail'den gelme bir Filistinli mülteci haline geldi ve hayatının son döneminde bir kez daha Lübnanlı oldu.

Britanya manda yönetiminin son yıllarına dair dosyalarım Britanyalı savaş gazilerinden gelen mektuplarla, eski Yahudi ve Arap savaşçılarla yapılan röportajlarla dolu; günümüz gazetelerinden kesilmiş yüzlerce kupür de onların yanında. Anarşi ve acıyla, (İsrail'in halihazırda kullandığı kelimeyle) 'terörist' saldırılar ve bombalamalarla (birçoğu Yahudi Haganah, İrgun ve Stern çeteleri tarafından düzenlendi) yazılmış bir hikâye bu. 1946 yılına ait bir Britanya Somürge Dairesi kitapçığı, adeta Amerika'nın 2003 işgaline karşı Irak ayaklanmasının ilk yıllarının bir anlatımı: yollara ve demiryolu köprülerine saldırılar, kaçırılan Britanyalı yetkililer ve asiler adına propaganda yapan gizli radyo istasyonları. Kitapçıkta, Kol İsrail adlı radyonun 18 Haziran 1946'daki yayınından şu alıntı yapılıyor: "Köprülerin havaya uçurulması eylemi, saldırıyı düzenleyen Yahudi savaşçıların yüksek moralinin ve cesaretinin bir ifadesiydi."

Britanya ordusunun disiplinsiz baskınları (Yahudilere olduğu kadar Araplara karşı da düzenleniyordu), acımasız intikam eylemlerini tetikliyordu. Kudüs'teki Kral Davud Oteli'nde bulunan Britanya karargahına İrgun tarafından 22 Temmuz 1946'da düzenlenen ve 91 Britanyalı, Yahudi ve Arap memurun ölümüne yol açan bombalı saldırı, işgalci güce karşı düzenlenen en sert eylemlerden sadece biriydi. Britanyalı askerler Tel Aviv sokaklarındaki sivillere ateş açtı ve ardından Britanyalılar üç Yahudi İrgun savaşçısını asarak daha da ileri gitti. Bunun üzerine İrgun da Britanya ordusundan iki rehineyi astı ve Britanya çapında anti-Semitik saldırılar patlak verdi. Ordu istihbaratından astsubaylar Mervyn Paice ve Clifford Martin, İrgun

durmadan infaz tehditleri savururken, Netanya kentinde, yerin altında günler geçirdi. Paice'in babası İrgun lideri Menahem Begin'e (ki kendisi sonradan, İsrail'in 1982'deki acımasız Lübnan işgali emrini verecekti) oğlunun bırakılmasını rica eden bir mektup yazdı; tıpkı Batılı rehinelerin 2003-2004'te kendilerini kaçıran Iraklılara yapacağı gibi. 'Filistin'deki İrgun Zvai Leumi Mahkemesi'nin, öldürüldükten sonra iki Britanyalı rehinenin göğüslerine iğnelenmiş bildirisinin bir kopyasını saklıyorum. Bildiride 'mahkemenin' Paice ve Martin'e isnat ettiği suçlar ve buna dair karar şöyle ifade ediliyor: "(a) anavatanımıza yasadışı girmek. (b) Britanya Askeri İşgal Güçleri olarak bilinen terörist örgüte üye olmak... Hüküm 30 Temmuz 1947'de uygulandı ve iki casus asıldı... Yeraltı'na bağlı bir mahkemenin *sıradan yasal eylemidir* bu. Söz konusu mahkeme, suçlu Nazi-Britanya İşgal Ordusu'na bağlı olan suçluları cezalandırmıştır ve cezalandıracaktır."

Bu belgenin ilişiğinde, astsubayların bir okaliptüs koruluğunda bulunan cesetlerine dair bulguları içeren bir Britanya Filistin Polisi raporu da var:

> Yerden yaklaşık beş metre yükseklikteki iki okaliptüs ağacına asılıydılar. Yüzleri bandajla sıkı sıkıya sarılmıştı, bu yüzden kim olduklarını ayırt etmek imkânsızdı... Cesetleri donuk siyah bir renkteydi ve göğüslerinden kan akmıştı, bu da ilk önce vurulduklarını gösteriyordu... basına fotoğraf çekme izni verildi. Fotoğraflar çekildikten sonra cesetlerin aşağıya indirilmesine karar verildi. Kraliyet Mühendislik birliği yüzbaşısı ve asteğmeni, sağdaki cesedin asılı olduğu ağacın dallarını eğdi ve ipi bir testereyle kesmeye başladılar... Ceset yere düştüğünde büyük bir patlama oldu... İki ağaç da tamamen havaya uçtu ve köklerinin olduğu yerde büyük kraterler oluştu. Cesetlerden biri yirmi metre uzakta, korkunç şekilde ezilmiş halde bulundu... Diğer ceset parçalanmıştı ve neredeyse 200 metre uzaktan bile küçük ceset parçaları toplandı.

İrgun kötü İngilizceyle yazılmış, şöyle ifadeler içeren broşürler basıyordu: "Eğer Britanya askerleri Filistin'de kalmak istiyorsa, bunu yapmanın en iyi yolu her gün ölme riskine katlanmaktır, belki [Britanya] hükümeti on yıla kadar Filistin'den çıkmak konusunda aklını başana [*böyle yazılmış*] alır." Britanyalılar savaş kurallarının birçoğunu ihlal ediyordu. Filistin Polisi'nin Britanyalı bir mensubu, Lidda'ya giden demiryolunda seyahat eden Britanya askerlerinin neler yaptığını şöyle anlatacaktı: "Genellikle önümüzden, içinde birçok mahkumun da bulunduğu bir öncü vagon giderdi. Demiryolu üzerinde patlayan mayınların tadına onlar bakardı."

Bütün bunlarda vahşi bir ironi var. İsrail, bir işgal ordusuna karşı klasik bir sömürge karşıtı gerilla savaşıyla kuruldu; ancak elli yıl içinde İsrail'in kendi ordusu (artık bizzat bir işgal gücüydü), Batı Şeria ve Gazze'de aynı ölçüde klasik bir sömürgecilik karşıtı gerilla savaşıyla yüzyüze kalacaktı. Fakat İsrail hükümeti bu bağlantıyı unutmuş görünür çoğunlukla. 6 Kasım 1944'te bir grup silahlı Yahudi Kahire'de ikamet eden Britanyalı rahip, aynı zamanda eski sömürge bakanı ve Churchill'in yakın arkadaşı Lord Moyne'ye suikast düzenledi. Filistin'de taksimi savunan Moyne'nin, Türklerden Soykırım'dan kaçan Yahudileri taşıyan Struma gemisini[1] geri çevirmesini istemesi Filistinli Yahudiler arasında infial yaratmıştı; ayrıca Yahudiler hakkında bir dizi ırkçı açıklamada bulunmuştu. Ancak şu gözlemine de pek az insan itiraz edebilirdi: "Elli kuşaktır Filistin'de yaşayan ve ölülerini buraya gömen Araplar, topraklarını ve öz yönetimlerini Yahudilere kendi gönülleriyle teslim etmeyecektir."

Moyne'nin öldürülmesi üzerine Churchill şu tepkiyi verecekti: "Eğer Siyonizm için kurduğumuz hayaller, suikastçıların tabancalarından tüten dumanda yitip giderse ve onun geleceği için harcadığımız çabalar Nazi Almanlarını aratan yeni bir eşkıyalık dalgasını kışkırtırsa, benim

1 Boğaz'dan geçme izni verilmemesinden kısa süre sonra gemide büyük bir patlama gerçekleşti ve 767 yolcu boğuldu.

gibi birçok insan uzun süredir ödünsüzce sürdürdüğü tavrı tekrar gözden geçirecektir." Ancak 1975'te Eliyahu Hakim ve Eliyahu Bet Zuri adlı iki suikastçıya İsrail'de başbakanın katıldığı bir devlet töreni, yanı sıra başbakan yardımcısı ve iki başhahamın katıldığı bir askeri tören düzenlenecek, naaşları da halkın ziyaretine açılacaktı. Moyne'nin oğlu, eski Haganah yetkilisi David Hacohen'e şunu soruyordu: "Peki halkınız babamı niye öldürdü?... Sonuçta Filistin taksim edildi ve şimdi siz devletinizi bu taksim temelinde sağlamlaştırıyorsunuz, ancak bu çözümü kabul ettiği için sizden kimseye suikast düzenlenmedi."

(Kendi katillerini şerefli sayarken, diğer tarafın katillerini 'terörist' diye suçlamaya dair) sorulan bu soru, birçok modern ihtilafın tam kalbinde yatıyor, ancak bunu ne İsrailliler ne de Filistinliler anlayabilmiş durumda. Aynı şekilde, 1948 savaşı, sonraki Ortadoğu savaşları için de bir şer alameti teşkil etti. Mevcut tehlikenin nedenleri olarak gördüğümüz olaylar, düşünmek isteyeceğimizden çok daha eskiye uzanan bir bölgesel ihtilafın sonucudur aslında.

1997'de İskoçya'daki bir Filistin insan hakları grubu, BM'nin Taksim kararının, Britanya manda yönetiminin bitişinin, İsrail'in bağımsızlık savaşının ve Filistin *nakba*'sının ellinci yılını, 1948 boyunca Filistin'de yaşananları, büyük ölçüde *Scotsman* gazetesinin haberlerine dayanarak, gün gün anlatan bir kitap basarak anmaya karar verdi; bazı bölümleri insanın tüylerini ürperten bir projeydi bu. Sözgelimi, gazetenin 13 Eylül 1948'de, 'Ortadoğu'dan yeni dönmüş bir Özel Muhabirin kaleminden' vurgusuyla yayımlanan şu haberi:

> Ortadoğu'da yasa ve düzene karşı yeni bir tehlike yükseliyor. Öfkeli yabancı düşmanı genç adamlardan oluşmuş ve gevşek şekilde örgütlenmiş bir Arap terörist çeteler birliğinden kaynaklı bir tehlike. Hepsi kılıçlarını ülkelerinden Batılıları, elbette özellikle de Britanyalıları ve Amerikalıları çıkarmak için kuşanmış durumda. Şam, Bağdat ve Kahire'de yaşayan (ve çoğu petrolcü olan) Avrupalılara tehditler başladı bile; Yahudilerle iş ilişkilerine devam etmeleri halinde öldürülecekleri söyleniyor... Bu yeni terörist örgütün omurgasını genç Filistinli Araplar oluşturuyor. Ülkelerinin istila edildiğini gördüler... ve sahip oldukları her şeyi kaybettiler; evler, mülkler, para, iş. Daha da kaybedecek bir şeyleri yok. Britanyalılar, Amerikalılar, Birleşmiş Milletler ve belli bir ölçüde diğer Arap ülkeleri tarafından kandırıldıklarını düşünüyorlar. Karşılarında ölümcül bir tehlike olduğunu; Filistin'deki mevcut durumun, Yahudilerin ülkenin en güzel kısımlarına tümüyle sahip olmasıyla birlikte, genel olarak tanınacağını ve meşrulaştırılacağını idrak ediyorlar...

Geleceği aydınlatma adına huzursuz edici çabalardan biri de, Patrick O'Donovan'ın 14 Temmuz 1948'de *Scotsman*'da yazdığı bir makalede göze çarpıyordu:

> [Bağımsızlık] savaşı, basit bir hayatta kalma savaşı olarak başladı; veya Yahudilere böyle görünüyordu. Her güneş karası küçük çocuğun ezbere bildiği birtakım rakamlar vardı: '30 milyon Araba karşı 700 bin Yahudi, artı Britanya desteği.' Bir Yahudi yerleşimci bir saldırıdan sağ kurtulduğunda bu her zaman zafer gibi görülüyordu... fakat Araplar sanıldığı kadar etkili olmadı. Ve Yahudilerin ateşkesin devamına yönelik rızası ortadan kalktı. (Arapların daha baştan reddedeceği bilgisi üzerinden verilen bu rızanın olup olmaması artık bir şey değiştirmiyordu.) Yahudiler ellerini kollarını bağlayan tüm yükümlülüklerden azad oldu. Eğer Kont Bernadotte'nin[1] çabaları başarısız olursa, Yahudiler azami miktarda Arap toprağı ele geçirmeyi hedefleyen bir savaş başlatacaktır. Arapların boşaltacağı ve Yahudilerin işgal edeceği bu toprakların büyük bölümü alıkonulacaktır... Hayfa'da... Araplar için bir getto açtılar. Ana caddelerin dördü dikenli tellerle çevrildi ve tıpkı Ortaçağ Krakov'undaki Yahudiler gibi, Hıristiyanlar ve Müslüman Araplar burada, denetim

1 BM'nin arabulucusu Kont Folke Bernadotte, birçok ateşkese ön ayak olmuştu. 17 Eylül 1948'de Kudüs'te, İsveçli diplomatın Britanya ajanı olduğunu iddia eden Stern Çetesi'nin suikastına kurban gitti. Cinayet emrini veren üç adamdan İzak Şamir de müstakbel İsrail başbakanlarından biriydi.

altında yaşamak zorunda. Gün içinde buradan çıkması gereken işadamları izin belgesi için başvurabiliyor... İsrail'de kalan Araplardan daha ezilmiş ve korkutulmuş bir nüfus tahayyül etmek zor...

Filistinlilerin zorla göç ettirilmesinin boyutlarına sık sık Ortadoğu tarihinde yeni keşfedilmiş bir olay muamelesi (en azından İsrail hükümet arşivlerini araştıran Benny Morris gibi 'yeni tarihçilere' gelinceye kadar) yapılsa da, Britanya basını *nakba*'yı en ince ayrıntılarına dek sayfalarına taşımıştır. Sözgelimi 25 Ekim'de *The Times*'ta Berşebaa mahreçli şu haber yer alıyordu:

Arap köylüler topraklarını terk ediyor, yoksul evleri yağmalanıyor ve birçoğu yakılıyor. Sayısı 20 bin olarak tahmin edilen (bunlar arasında kuzeyden gelen mülteciler de önemli bir oran teşkil ediyor) yerleşik halk kaçmış ve kimse nereye gittiklerini bilmiyor, zaten aldırmıyor da. Büyük kısmının panik halinde kaçtığı belli; El-Halil tepelerinin soğuk gecelerinde hayatta kalmak için gereken paltolarını, koyun postlarını ve battaniyelerini bile arkalarında bırakmış olmalarından açıkça anlaşılıyor... Vaktiyle deve ticaretinin en canlı merkezlerinden olan Berşebaa'da yerleşik halktan birkaç kişi kalmış ve şu an İsrail ordusu üyeleri bombardımandan hasar görmemiş evleri sistemli şekilde yağmalıyor. Askerlerin kendilerini yenilenlerin geride bıraktıklarıyla rahatlatması herhalde savaşın kadim ve adı konmadan kabul edilmiş kuralı, fakat bir camideki kutsal İslam simgelerine hakaret edip aşağılayan bazı askerlerin davranışlarını mazur görmek zor... kutsal kitaplar yırtılmış ve yere saçılmış... İsrail Ordusu'nun başka yerlerdeki kutsal Hıristiyan mekânlarını korumak için gösterdiği özene şükranla tanık olanlar ve bugün kentin hemen dışındaki imparatorluk mezarlığını ziyaret eden gazeteciler için böyle bir sahne hayal kırıcı. İçinde bulundukları zor çalışma şartlarına rağmen, Arap bekçilerin, 1917'de orada ölen Britanyalı ve Avustralyalı askerlerin mezarlarına son ana kadar baktıkları belli oluyor; İngiliz çiçekleri, çöl kumunda hâlâ tomurcuklanıyor.

Hakaret ve cinayet bu savaşta tek tarafın kullandığı bir araç değildi. İsrailliler 1967'de Doğu Kudüs'ü ele geçirdiklerinde, Ürdünlü askerlerin Yahudilerin mezar taşlarını tuvaletlerin zeminine döşediklerini görmüşlerdi. Pusular ve silahlı saldırılar birçok Yahudi sivilin hayatına mal oldu, öte yandan İsrail'in Celile'nin Arap köylerindeki ilerleyişine, son dönem İsrail'de yapılan araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, katliamlar ve (bazen) genç Arap kadınlarına yönelik tecavüzler eşlik ediyordu. Fakat İsrailli tarihçiler bu gerçekleri ortaya çıkarırken, Arap tarihçiler kendi taraflarının bu ve başka savaşlarda işlediği suçlara karşı büyük oranda sessiz kaldı.

Lübnan savaşıyla ilgili kitabımda, Filistinlilerin 1948'deki sürgününe, korkmuş sakinleri tarafından boşaltılan Filistin evlerinin sonraki tarihine, 750 bin Filistinli mültecinin ve onların, bugün Lübnan, Suriye, Ürdün ve işgal altındaki Batı Şeria'da kurulmuş kamplarda birçoğu sefalet içinde çürüyen milyonlarca evladının kaderine geniş yer vermiştim.[1] Yaşadıkları bu felaketin ardından, onların umutsuz siyasi liderliğini, (en acımasız yansımasını, bütün gücü eline geçiren İsrail ve ardından daha da egemen hale gelen ABD tarafından birer saldırgana dönüştürülmelerinde bulan) kurban konumlarını ve dünyanın dikkatini çekmek yönünde gösterdikleri dokunaklı, cesur ve sık sık da sert çabaları haberleştirmek, gazetecilikteki en meşakkatli tecrübelerden biri haline geldi. Biz Filistinlilerin topraklarından kazınması hakkında ne kadar yazdıysak, etkisi de o kadar azalıyor gibi göründü ve biz gazetecilere de o oranda saldırıldı.

1956 Süveyş savaşı, 1967'deki Altı Gün savaşı (ve Nasır'ın İsrail ordusunun gücünü hesap ederkenki ahmakça körlüğü), 1973 Ortadoğu çatışması ve 1982 Lübnan işgali... Bunların hepsi, dolaylı ve genellikle dolaysız olarak Filistinlilerin belini daha da büktü. 1967'de Batı Şeria ve Gazze İsrail işgaline uğradı, yani İsrail en sonunda eski Britanya manda yönetimi altındaki

1 *Pity the Nation: Lebanon at War* (Oxford University Press, 2001) – ABD'de, *Pity the Nation: The Abduction of Lebanon* (New York, Nation Books, 2002), bilhassa şu sayfalar: 12-47, 161-400.

Filistin'in tamamını kontrolü altına almıştı. Balfour'un Yahudilere üzerinde 'ulusal bir devlet' kurmaları için destek sözü verdiği 'Filistin'di bu (şunu hatırlayalım: Balfour İsrail devletine Filistin'in ne kadarının verilebileceği konusunda hiçbir şey söylememiştir). Filistin'in Arap 'dostlarının' ise askeri bakımdan, en az siyasi ihtiraslarında olduğu kadar hazin bir durumda olduğu anlaşıldı. Sayısal olarak ezici bir üstünlükle savaşan Arap orduları, müthiş bir ateşgücü, acımasız taktikler ve İsraillilerin morali (bütün İsrailli kadın ve erkeklerin tek bir savaşı dahi kaybetmeye tahammülleri olmadığını bilmesi bu morali iyice güçlendiriyordu) karşısında her seferinde darmadağın oldu. Mısır ordusunun 1973 savaşının ilk günlerinde kazandığı başarı (Araplar, Bar Lev hattında ele geçirilen İsrailli askerlerin haber görüntülerine ilk başta inanamamıştı), Mısır ordusunun kararsızlığı nedeniyle kaybedildi. Sadece Lübnan'daki Hizbullah, İran ve Suriye desteğini de arkasına alıp, İsrail'in yenilebilir olduğunu kanıtladı. İsrail ordusunun 2000'de Lübnan'da işgal altında tuttuğu bölgeden çekilmesi ve Hiam'daki işkence hapishanesini dağıtması, Arap-İsrail savaşındaki en önemli askeri olaylardan biri olma özelliğini korumaktadır. Ancak İsrailliler, kaybedenler olarak, meseleyi böyle görmeyi asla tercih etmedi ve Amerikalılar da, onların dostu olarak, olan bitenlerden ders çıkarmayı reddetti.

Zira bu uzun yıllar boyunca, Ortadoğu'nun güç dengesinin aynen kalmasını sağlayan çarpıcı, fiilen değişmeyen bir fenomen vardı: Amerika'nın İsrail'e verdiği sarsılmaz, büyük ölçüde eleştirisiz, çoğunlukla bilinçsiz destek. İsrail'in (olmadığı düşünülen) 'güvenliği' bütün müzakerelerin, askeri tehditlerin ve tüm savaşların mihenktaşı haline geldi. Filistinlilere yapılan haksızlık, zorunlu sürgün, katliamlar, sadece Filistin'in İsrail (ki uluslararası alanda da bu şekilde tanınmıştır) haline gelen parçasının kaybı değil, manda topraklarının kalan kısmının da işgali ve Filistin direnişinin bütün tezahürlerine karşı kanlı bir baskı... İşte bütün bunlar, İsrail'in güvenliği, medeni değerleri ve yaygın övgüye mazhar olan demokrasisi karşısında ikinci planda bırakıldı. Sık sık acımasızca ve keyfi davranan İsrail ordusu 'silahların masumiyetine' örnek gösterilecek ve İsrail'in sivilleri öldürmesine tanık olan bizler, birer yalancı, birer anti-Semit veya 'terörizm' dostu sıfatıyla taciz edilecektik.

Filistinlilerin şiddeti şuursuzca kullanmasına (uçak kaçırmalar, yasadışı Yahudi yerleşimlerine saldırılar ve son olarak, vücuduna patlayıcı sarmış infazcıların, masumlara düzenlediği intihar saldırıları) ilişkin haberlerde ise bunların saf ve basit 'terör' olduğu söyleniyor, tehlikeli olarak sunuluyor, sebeplerinden, amacından veya tarihinden rahatça arındırılıyordu. İşledikleri suçlardan dolayı itham edilirlerken Filistin eylemlerinin nedeni, İsrail veya Yahudi nefreti (ya da her ikisi birden) olarak gösteriliyor, 'demokrasiden' nefret ettikleri veya 'şerri' temsil ettikleri vurgulanıyordu (sonradan ABD bu tanımların birçoğunu Arap düşmanlarına karşı kullanacaktı); böylece Filistinliler mantık sınırlarının dışına itiliyordu. Onlarla konuşulamaz veya pazarlık yapılamazdı. Zaten 'teröristle de pazarlığa oturulamazdı.'

'Terörizm' kelimesi lügatımızdaki bir veba; devlet destekli şiddetin (*bizim* şiddetimizin) bahanesi, sebebi ve ahlaki gerekçesi haline gelmiş durumda. Bugün bu kelime, Ortadoğu'daki masumlara karşı acımasız ve fütursuz bir şekilde kullanılıyor. Terörizm, terörizm, terörizm. O artık bir nokta, bir ünlem, bir vecize, bir nutuk, bir vaaz, haksızlığı, işgali ve kitlesel cinayetleri görmezden gelmemiz için nefret etmek zorunda olduğumuz her şeyin başı ve sonu. Terör, terör, terör, terör. Bir sonat, bir senfoni, hangi televizyonu, radyoyu ve ajans haberini açsanız karşınıza çıkan bir orkestra, Şeytan'ın *prime-time*'da gösterime sokulan pembe dizisi veya Amerikan doğu yakasının sağcı 'yorumcuları' veya *Jerusalem Post* ya da Avrupa'nın entelektüelleri tarafından usandırıcı bir aptallıkla ve yalan yanlış dolaşıma sokulan bir nakarat. Teröre Darbe. Teröre Karşı Zafer. Teröre Karşı Savaş. Teröre Karşı Hiç Bitmeyecek Savaş. Askerlerle gazetecilerin, devlet başkanlarıyla kralların böylesine izansız ve sorgulamasız bir şekilde aynı saflarda buluştuğuna

tarihte pek nadir rastlanmıştır. Ağustos 1914'te askerler Noel'de evlerinde olacaklarını sanıyorlardı. Bugünse sonsuza kadar savaşıyoruz. Savaş ebedi. Düşman ebedi, ekranlarımızdaki yüzü değişiyor. Vaktiyle o düşman Kahire'de yaşardı, bıyık bırakırdı ve Süveyş Kanalı'nı millileştirmişti. Ardından Trablusgarb'a taşındı, gülünç bir askeri üniforma giyiyordu, IRA'ya yardım etti ve Berlin'deki Amerikan barlarını bombaladı. Sonra Müslüman bir İmam'ın cüppesini giydi, Tahran'da yoğurt yedi ve İslami devrimi planladı. Derken beyaz bir cüppeyle ortaya çıktı, Afganistan'da bir mağarada yaşadı; bir diğeri de bir başka gülünç bıyıkla Bağdat civarındaki bir dizi sarayda ikamet etti. Terör, terör, terör. Nihayet başında bir kefiye, modası geçmiş Sovyet tarzı askeri giysiler içinde karşımıza çıktı. Adı Yaser Arafat'tı. Dünya terörünün efendisiydi, ardından süper bir devlet adamı oldu, sonra tekrar terörün efendisi oldu ve İsrailli düşmanları tarafından bir Afgan mağarasında yaşayan en büyük teröristle bağlantılı olduğu ilan edildi.

Arafat'ın şahsında Filistin hayaline dair bütün bağlılıkları ve bütün acıları bulmanız mümkündür. Arafat'ın ses kaydını içeren bir teyp kasetim var; 1983'te Trablus'un Kuzey Lübnan limanının dışındaki karanlık ve soğuk bir dağlık bölgede birlikte oturmuştuk. İhtiyar adam (ona hep ihtiyar adam diyorlardı, ihtiyarlamadan uzun süre önce bile) Suriye ordusunun kuşatması altındaydı. Filistin davasına önderlik etmek isteyip, sonunda İsrailliler yerine Filistinlilerle savaşa tutuşan bir başka Arap 'kardeşti' Suriye de. Daha da kötüsü, Suriyeliler, kuşatmaya katılmaları için bazı 'kendi' Filistinlilerini de ayartmışlardı. Daha bir yıl önce Arafat ve lideri olduğu FKÖ, Lübnan başkenti Beyrut'ta, Savunma Bakanı Ariel Şaron'un komuta ettiği seksen sekiz günlük bir İsrail kuşatmasına direnmişti. Şimdi Arafat'ın umutları bir kez daha darmadağın olmuştu. Hışırtılı bir kaset kaydı ve arada bir uzaklarda bir yerde top mermileri tepenin eteklerini dövüyor. Bir kez daha basıyorum teybin düğmesine, mikrofonu çıtırtılarla yalayıp geçen rüzgarı dinliyorum:

ARAFAT: Ölümle ve ölümcül tehlikelerle yüzyüzeyken özgürlük savaşçılarımın yanından ayrılmayacağım... Özgürlük savaşçılarımın, subaylarımın, askerlerimin yanında olmak benim görevim.

FISK: Bir yıl önce sizinle Batı Beyrut'ta konuşmuştuk. Şimdi burada, Trablus dışındaki rüzgarlı bir tepedeyiz, İsrail sınırına veya Filistin sınırına seksen kilometre uzaklıktayız ve El-Fetih içindeki insanlar isyan ediyor.

ARAFAT: Bakın, size bizim çetin ceviz olduğumuza dair bir başka kanıt göstereyim. Şaron'un işgalin başında ne söylediğini umarım hâlâ hatırlıyorsunuzdur. Üç-beş gün içinde FKÖ'yü, halkımızı, özgürlük savaşçılarımızı ezip geçmenin hayalini kuruyordu. Ama buradayız. Beyrut kuşatması, Güney Lübnan'daki çarpışmalar, bu mucizedir, seksen sekiz gün, en uzun Arap-İsrail savaşı – ve bunun ardından sadece Filistinlilere değil İsrail ordusuna karşı bu yıpratma savaşındayız – kesinlikle – biz ve müttefiklerimiz – müttefiklerimiz, Lübnanlılar – bu yıpratma savaşında yer alıyoruz ve gururluyuz – gurur duyuyorum – bu cesur ittifaka sahip olmaktan.

FISK: Filistin'in seksen kilometre uzağında!

ARAFAT: Seksen kilometre ile seksen bin kilometre arasında ne fark var? Filistin sınırının bir metre dışında olsam, uzakta sayarım kendimi.

FISK: Fakat Sertavi'ydi sanırım;[1] geçen yıl Beyrut'taki zafere benzer zaferler kazanmaya devam ederseniz, bir sonraki yıl Filistin Ulusal Konseyi toplantınızı Fiji'de yapacağınızı söylemişti...

1 Bir FKÖ yetkilisi ve kalp cerrahı olan İsam Sertavi (ki Arafat'ı ılımlı İsraillilerle masaya oturmaya ikna etmeyi başarmıştı) Nisan 1983'te (yani Arafat'la yaptığım bu görüşmeden sadece iki ay önce), Ebu Nidal'in 'El Fetih Devrimci Konseyi'nin tuttuğu silahlı militanlar tarafından Portekiz'de öldürüldü. Saldırıdan 'Arapçılığın kalbinin attığı yer' sorumlu tutuldu; yani şimdi Arafat'ı bile ablukaya almış olan Suriye.

ARAFAT: Lütfen! Lütfen! Bana bu örneği vermeyin! O cesur şehitlerimizden biridir, cesur bir şehit. Fakat asabi biriydi, tam olarak öyle söylemek istemiyordu...

Arafat bir hayalciydi, Filistin halkının karakteristik özelliğiydi bu, zira onlara hayallerinden başka umut veren hiçbir şey yoktu. Eğer kendisinden taviz istendiyse, İsraillilerle Filistin'in taksimini bile ima etmeksizin konuşabilirdi. "Toprağımın bir santimetrekaresini bile kabul edeceğim," diyecekti; coğrafi oran pek de umurunda değildi. Fakat FKÖ'nün daha uç bir uydusu, bir masumu öldürüp Filistinlileri (ve dünyayı) ayağa kaldırdığında, Arafat daha büyük bir trajediyi önlemek için adım atacak, böylece kendi örgütünün suçlarından da prestij elde edecekti. Bunu 1985'teki *Achille Lauro* macerasından daha iyi anlatabilecek bir olay yoktur. İtalyan yolcu gemisinde bulunan ve Muhammed Zeydan (Ebul Abbas) liderliğinde FKÖ'den kopan 'Filistin Kurtuluş Cephesi' üyesi olan dört Filistinli genç, İsrail limanına yanaşırken gemiyi Hayfa kıyısında ele geçirmek, İsraillileri rehin almak ve karşılığında İsrail hapishanelerindeki Filistinli mahkumların bırakılmasını talep etmek niyetindeydi.

İsrail'e varmadan önce mürettebat tarafından fark edilen silahlı eylemciler gemiyi ele geçirdi, 476 yolcu ile 80 kişilik mürettebatı rehin aldı ve ardından 69 yaşında engelli bir Yahudi emekliyi, Leon Klinghoffer'i soğukkanlılıkla öldürdü; rezil bir şekilde, emeklinin cesedini, hâlâ tekerlekli sandalyesinde olduğu halde, Suriye sahilinin açıklarında gemiden attılar. Cinayetten haberi olmayan Arafat, bildik insancıl lider pozlarını takınmak üzere Kahire'ye uçtu. Korsanlara *Achille Lauro*'yu Mısır'a getirmelerini emretti ve Port Said'ten gelen ilk gazete haberlerinde (benim Londra'daki *Times* için yazdığım da dahil), Arafat'ın 'ABD, Suriye ve Mısır'ın da içine karıştığı bir krizin barışçı şekilde sonuçlanmasında nasıl da önemli bir rol oynadığından' söz ediliyordu. Bir süre sonra, yarımayın altında bir yılbaşı ağacı misali ışıldayan gemi, gün ağarmadan önce caka sata sata Süveyş Kanalı'na doğru seyretmekteydi ve hepimiz ne olduğunu biliyorduk.

Küçük bir kılavuz teknenin ardına takılıp, Süveyş Kanalı Yönetimi'nin sömürge döneminden kalma ofislerinin önünde demirleyen büyük gemi ağaran günle birlikte yüzünü gösterirken, Amerika'nın Kahire büyükelçisi Nicholas Veliotes, emrindeki diplomatlara, Klinghoffer'i öldüren 'orospu çocukları' hakkında yağıp gürlemekteydi. Yolcular arasındaki vatandaşlarını ziyarete giden diğer yabancı ülke elçileri gemiden dönünce hikâyenin tamamı da ortaya çıktı. "Bu Amerikalı adam güvertedeymiş," diye anlatıyordu bize, Avusturya büyükelçisi Franz Bogan. "Niye orada olduğunu bilmiyorum. Tekerlekli sandalyedeymiş. Gece vaktiymiş. Kaptan bana, kurşun seslerini duyduğunda kaptan köşküne çıktığını ve teröristlerden birini elbisesinde kanla gördüğünü söyledi."

Sonra güneş kanal üzerinde yükseldi ve gemi gövdesinin yan tarafında, tam 'A' güvertesinin aşağısında, boyanmış gibi görünen siyah bir leke ortaya çıktı: Leon Klinghoffer'in kanıydı bu, geminin yan tarafına, ihtiyar adamın güverteden atıldığını belli edecek şekilde saçılmıştı. Mısır, gemi korsanlarını Ebul Abbas ile birlikte, Mısır Havayolları'na ait bir Boeing'e bindirdi ve hepsini Tunus üzerinden Kahire yakınlarındaki bir askeri üsse uçurdu; FKÖ'nün karargahı da buradaydı. Fakat Amerikalılar da karşılığında uçağı kaçırdı (Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek öfkeyle 'hava korsanlığı' diye bağırıyordu; ki Albay Oliver North'un meşum maceralarından biri olduğu anlaşıldı bunun da) ve İtalya'daki bir NATO hava üssüne inmeye zorladı. Burada hazır bekleyen silahlı İtalyan askerleri ABD güçlerinin Filistinlileri yakalamasına engel oldu; Ebul Abbas Yugoslavya'ya geçirildi. Abbas daha sonra ölümcül olduğu kadar entrikayla da dolu şaşırtıcı bir macera yaşadı. İsrail tarafından tantanalı bir şekilde affedilip 1983 Oslo Anlaşması sonrası bir mini-devlet adamı sıfatıyla, Filistin seçimlerinde oy kullanması için Gazze'ye girmesine izin verildi, fakat on yıl sonra bu kez Bağdat'ta yaşıyordu. ABD birlikleri onu Bağdat'ta,

elbette 'büyük bir terörist lider' yakaladıklarını iddia ederek tutukladı. Aylar sonra Amerikalılar, hiçbir özür dilemeksizin, Irak'taki tutukluluğu sırasında 'doğal nedenlerle ölmüş olduğunu' açıklayacaktı.

Achille Lauro fiyaskosunun üzerinden üç yıldan az bir süre geçmişken, Yaser Arafat Avrupa Parlamentosu'nun sosyalist üyelerine hitap etmek üzere Strasbourg'un yolunu tuttu. Yerel gazetelerden biri (dışarıdaki İsrail yanlısı göstericiler gibi) Arafat'ın 'terörizmden ne zaman vazgeçeceğini' soruyordu; sanki 'terörizm' alkolizme benzer bir sağlık sorunuymuş gibi. Ancak esas önemli olan, aynı gazetenin yirmi dört saat içinde Arafat'ın 'zaferinden' söz etmeye başlamasıydı. FKÖ liderine, Strasbourg'a yaptığı bu ilk ziyarette maskara değil, aslan muamelesi yapılmıştı. Arafat İsrail'i barışa çağırmıştı. Yahudi yeni yılı vesilesiyle İsrailli Yahudilere esenlikler dilemiş ve üstelik iyi dileklerini Arapça değil, İbranice dile getirmişti. Batı Şeria ve Gazze'de bir devlet istiyordu – bunlar, hatırlayalım, Eylül 1988'de oluyordu ve anlaşılan Arafat dost canlısı bir 'eski terörist' olmanın davasına yardımcı olacağını düşünmekteydi.

Sonradan Arafat'ı köşeye sıkıştırdım (soru sormaya kalktığımda gözleri kedi misali beni takip ederdi). Batı Şeria'da kurulacak bir devlette Filistinli mültecilerin de yaşamasına izin verilip verilmeyeceğini sordum; ne de olsa 5 milyon Filistinlinin ailelerinin kökeni, Filistin'in artık İsrail olarak anılan kısmına dayanıyordu. Hiç hoşlanmadı bu sorudan. Her Filistinlinin bir pasaporta sahip olabileceğini söyledi kekeleyerek. "Evet ama, yeni Filistin devletinde yaşayabilecekler mi?" diye ısrar ettim. Arafat, "En azından oraya gömülebilecekler," diye yanıtladı. Talihsiz bir yanıttı, yardımcıları hemen fark etmişlerdi durumu. Solunda oturanlar derhal FKÖ liderinin sözünü kestiler, fakat Arafat pek de akıllıca olmayan yanıtını tekrarladı: "En azından Filistinliler Filistin'de gömülebilirler."

"Peki herhangi bir Filistinli gidip Filistin'de yaşayabilecek mi?" diye bir kez daha tekrarladım. Filistinliler, Filistin'de ölmekle değil yaşamakla ilgileniyor olsa gerekti. Ancak mezarları olduğunda dokunabilecekleri bir toprağın onlara ne faydası olacaktı? Ve bunun ardından dördüncü defa denedim: Filistin diasporası, Arafat'ın Batı Şeria devletine gidip orada yaşayabilecek miydi? Yardımcılarıyla fısıldaştı bir süre ve "Kesinlikle," diye patladı. "Bu onun [*bu kelimeyi kullandı*] hakkı." Bu hem doğru hem de yanlış bir cevaptı. Doğruydu, çünkü kendi ülkesinde yaşamak her Filistinlinin hakkı *olmalıydı*. Yanlıştı, çünkü Arafat milyonlarca Filistinli mültecinin Batı Şeria'ya girmesine asla izin vermezdi. Böyle bir durumda 'Filistin' nüfusu İsrail'i geçerdi ve buna da zaten İsrail asla izin vermezdi. O izin vermezse Arafat da veremezdi. Aralık 1988'e gelindiğinde Filistin'in taksimini kabul ediyordu. Davasını Birleşmiş Milletler'in Cenevre'deki özel oturumunda sunma biçimi bu değildi. Bu saygıdeğer kurumun (ve bilhassa da Amerikalıların) gözünde, İsrail devletinin varlığını kabul ediyordu. Fakat BM'deki konuşmasında ve hemen ardından düzenlediği basın toplantısında, manda Filistini'nin sınırlarına geri dönme fikrinden fiilen vazgeçti. Şu an İsrail'e ait olan toprak İsrail'de kalacaktı, 750 bin Filistinli evlerini bırakıp oradan kaçmış olsa bile.

Ardından Arafat'ın klasik ve karakteristik hatası geldi: 1990'da Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesinin ardından Saddam Hüseyin'e verdiği destek. Mantıkla değil, bir anlık heyecanla alınmış bir karardı bu. İran-Irak savaşının kahramanı, Pers akınlarına göğsünü siper eden ve füzelerini İsrail'e fırlatmaktan korkmayan o Saddam Hüseyin, Filistin devleti davasında değerli bir ortak olur muydu? Olur mu olurdu. Arap tarihçileri belki günün birinde liderlerinin, halklarının kaderine karar verirken hislerini daha az, mantıklarını daha çok kullanıp kullanmamaları gerektiği konusunda soru sorarlar. Batılı liderler ise bu ikisi arasında gaddar bir denge gözetmişlerdir; Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü üzerinden emperyalist tasarılarını soğukkanlılıkla ilerletmiş, Süveyş'i işgal etmeyi planladıklarında acımasız hesaplar yapmış, Kuveyt'i

kurtarmaya karar verdiklerinde pragmatik davranmış, İsrail'e verdikleri destek konusunda siyasetle suçluluk duygusu arasında kalmış, Irak'ı ise delicesine bir coşkuyla işgal etmişlerdir. Arafat da coşkuluydu. O, yurdundan zorla sürülmüş ve kırk yıldan fazla bir zamandır işgal altında yaşayan, fakat Amerika'da (ve genel olarak medyada) hâlâ tehlikeli, şuursuz 'teröristler', evlerini ve mülklerini elinden alan, 1967'den bu yana topraklarının her metrekaresini işgal altında tutan ülkeye yönelik bir 'tehdit' olarak nitelenen bir halkı temsil ediyordu.

Fakat Arafat'ın en vahim hatası, yani Saddam'a desteği, ona en büyük ve en nafile zaferini de verecekti. Körfez'deki en zengin Arap devletlerinin (özellikle de bizzat Kuveyt'in) para musluklarını kapattığı ve dünya tarafından dalga geçilen Arafat, Ürdün Kralı Hüseyin'le aynı kaderi paylaştı: Artık İsrail'in 'barış ortağı' kabul edebileceği kadar aciz durumdaydı. En başta Filistinlilerin kendilerini temsil etmelerine izin verilmedi. ABD Başkanı (Baba) George Bush'un Ortadoğu 'barışı', Filistinlilerin Madrid'deki Ortadoğu konferansına ancak Ürdün heyetinin bir parçası olarak katılmalarına imkân verecekti; dahası, Arafat'ın adeta göstere göstere davet edilmeyip dışında bırakıldığı bir heyetti bu. Fakat Ekim 1991'de Araplar ve İsrailliler, Bush'un 'yeni dünya düzeni'nin himayesi altında İspanyol başkentinde bir araya geldiler (Başbakan İzak Şamir liderliğindeki İsrail'in gönülsüzlüğü hemen dikkat çekiyordu). Kimse ABD sopasının tadına bakmak istemiyordu.

Ortadoğu 'barışı' adlı tefrikadaki kritik anı tanımlayan şey, George Bush'un, o bildik, güya kararlı çözüm jestiyle inip kalkan sağ eliydi. "Bırakalım *onlar* ayarlasın," diye rica ediyordu. "... biz onlara bir anlaşma dayatmak için burada değiliz." Konferansın açılışı için Palacio Real'in[1] süslü salonuna girmesine yirmi dört saatten az bir zaman vardı; Amerikan başkanı orada, geleceklerinin sorumluluğunu iki halka coşkuyla teslim ediyordu işte. Öte yandan bu iki halk, Bush'un durmadan başvurduğu jargonla, artık 'dünyanın sorunlu bir köşesinin sakinleri' olarak anılıyordu.

Tarihe tekrar dönüp bakmak isteyenler, muzafferlerin fethedilenlerin ganimetlerini paylaştığı bir başka sarayı ve barış konferansını da hatırlardı elbette. Madrid'deki Palacio Real Versay değildi, fakat bazı gözle görülür paralellikleri de yok değildi. Soğuk Savaş'ın 'kaybedeni' Mihail Gorbaçov, sınırkan ve uysal bir siluet olarak oradaydı ve Amerikan başkanının bütün sözlerini ağırbaşlılıkla onaylıyordu. Bu Bourbon[2] sarayında masaya yatırılan şey, Gorbaçov'un eski Arap müttefiklerinin geleceğiydi.

Tabii ölçek bakımından farklılığa kimse itiraz edemezdi. 1919'daki Paris Barış Konferansı'na 10 binden fazla delege katılmıştı. Savaşın en mazlum halkı Ermenilerin kırk bağımsız heyeti vardı. Kral Faysal bile Siyonist tezi destekliyordu – ve Siyonistler, bugün Güney Lübnan olarak anılan toprakların kıyısına dek uzanan bir ülke istiyordu. Yetmiş yılı aşkın bir süre sonra Madrid'de delegelerin sayısı daha az, izleyiciler daha çoktu. Madrid'e altı bin gazeteci ve televizyoncu gelmişti, fakat büyük kısmı Bush'u, Gobaçov'u ve Ortadoğulu yıldızları kanlı canlı göremeyecekti. Bunun yerine tavuk kümesine benzer bir salonda oturup barış yapanları, William Orpen'in son tablosunda, Versay'ın Aynalı Salonu'nda yer alan Lloyd George ve Clemenceau'nun silik muadillerini, televizyon ekranlarından izlediler.

Madrid'de en azından Ortadoğu ulusları temsil ediliyordu. Paris'te ise Faysal'a 1914-18 savaşının yaşandığı cepheler gezdirilmiş ve ardından Britanyalılar ve Fransızlar tarafından göz göre göre ihanet edilmişti. Siyonistler Balfour Deklarasyonu'nun hayata geçirilmesi için yirmi dokuz yıl beklemek zorunda kaldı. Fakat Woodrow Wilson (Paris'teyken) On Dört Nokta prensiplerine sıkı sıkıya sarılmıştı. Madrid'deki Amerikalı diplomatlar ise George Bush'un BM

1 Madrid'deki Kraliyet Sarayı. –çn

2 Uzun bir dönem Fransa'nın yanı sıra İspanya'da da hüküm sürmüş olan Fransız hanedanlığı. –çn

Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararları hakkında yorum yapmayı reddettiğini açıkladı; İsrail'in işgal altındaki Arap topraklarından çekilmesi çağrısı yapan bu kararlar, Araplar için herhangi bir barış anlaşmasının da mihenktaşıydı. Bush da Gorbaçov da, 'toprak karşılığı barış' hakkında konuşmayacaktı. 1990-91'de bir BM Güvenlik Konseyi kararının (bir başka Ortadoğu ordusuna, Irak'a, bir başka işgal edilmiş Arap toprağından, yani Kuveyt'ten çekilmesi çağrısı yapıyordu bu karar da) uygulanması için yarım milyon asker gönderen adam, tarihin karanlığını yırtma gücünü bulamadı kendinde. "Farklılıkların belirlediği yıllara geri dönme niyetinde değilim," diyordu Bush.[1] Amerikalılar için bugün demek gelecek demekti; Araplar ve İsrailliler içinse bugün aynı zamanda geçmiş de demekti. Yahudilerin ve Müslümanların vaktiyle İspanya'da barış içinde bir arada yaşadığını hatırlayanlar Amerikalılar değil, onlardı. Palacio Real ise, Arapların Toledo'yu korumak için inşa ettiği bir kalenin yıkıntıları üzerinde yükselmişti.

Madrid'deki heyetler en azından Tanrı konusunda tümüyle hemfikirdi. Başkan Bush, konferansın başlangıcında O'nun yardımını açıkça niyaz etti. İsrail Başbakanı Şamir, tek bir Tanrı'ya inancı vurgulayıp Yahudiliğe itibar kazandırdı. Ürdün Dışişleri Bakanı Ebu Cabir konferansa, Tanrı'nın 'insanoğlunu birbirlerini tanıyabilmeleri için kabileler halinde yarattığını' hatırlattı. Filistin'den Haydar Abdül-Şafi Tanrı'yı, en merhametli, en müşfik sıfatlarıyla yâd etti. "Tanrı bize rehber olsun ve bize ilham versin," diye dua etti Lübnan Dışişleri Bakanı Fariz Bouez. Madrid Barış Konferansı'nın başında temiz kâğıdı alan yegâne şahsiyet Tanrı'ydı.

Konferans delegelerinin büyük kısmının kullanmayı tercih ettiği İngilizce ise o kadar temiz değildi. Eğer klişeler barış sağlayabilseydi, Ortadoğu'da son kurşunlar çoktan sıkılmış, bitmiş olurdu. Barış yolu 'amansız'dı (Şamir), 'nefret zincirleri' kırılmalıydı (Ebu Cabir), 'tünelin sonunda ışık' vardı (Abdül-Şafi), 'yeni bir gün' doğuyordu (Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara), o gün 'uzun bir karanlık geceden' doğacaktı (yine Ebu Cabir). Havada uçuşan alıntılar adeta yüreklere su serpiyordu: Kuran ve Albert Einstein, İşaya Peygamber ve Yaser Arafat, Mark Twain, Yahudi filozof Yehuda Halevy ve Filistinli şair Mahmud Derviş, uygun delegelerin onayıyla hep beraber ezbere okunuyordu. Şamir, Huckleberry Finn'in yaratıcısına Filistin'in İsrail'in varlığından önce balta girmemiş bir yer olduğunu kanıtlamak, Derviş'in şiirlerine ise bir Filistin vatanının artık niye bir mültecinin bavuluyla temsil edilemeyeceğini izah etmek için başvuruyordu. Asil fikirler bıçaklar gibi şakırdıyordu: 'insan hakları', 'özgürlük', 'adalet', 'barış', 'uzlaşma', 'ülkelerin bütünlüğü', 'uluslararası meşruiyet'...

Bazı anlarda, meşruiyetten ziyade acı çekme derecelerinin barışı getireceğini düşündürten manzaralar yaşanıyordu. Şamir Yahudilerin İspanya'dan sürülmesini (fakat aynı yerden sürülen Müslümanlara hiç değinmeden) ve Yahudi Soykırımı'nı hatırlatıyordu. Araplar Nazi Almanyası'nın günahlarını kabul ediyor, fakat bu günahların bedelini niye kendilerinin öde-

1 22 Kasım 1967'de kabul edilen 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı, 'savaşla toprak elde edilmesinin kabul edilemeyeceğini' vurguluyor, 'İsrail silahlı güçlerinin son ihtilafta işgal ettiği topraklardan çekilmesini', 'bütün saldırganlık iddialarının veya durumlarının ortadan kaldırılmasını, bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına, güvenli ve tanınmış sınırlar dahilinde barış içinde yaşama hakkına saygı gösterilmesini' talep ediyordu. Bu son talep Arapların İsrail'in varolma hakkını tanımasına atıfta bulunuyordu. Batı Şeria ve Gazze'deki sömürgeleştirme harekatını sürdüren İsrail, ısrarla BM'nin çekilme talebindeki 'topraklar' ifadesinin kesin bir anlam içermediğine ve bu yüzden de İsrail'in 1967'de işgal ettiği *bütün* topraklardan çekilmek zorunda olmadığına dikkat çekiyordu. 242 sayılı kararı yazanların niyetinin, İsrail'in hangi topraklardan çekilip çekilmeyeceğine kendisinin karar vermesi olmadığı ortadadır. İsrail'in 1967 savaşında elde ettiği Arap topraklarından çekilmeme izni olduğu, zira söz konusu toprakların Arap saldırganlığına karşı bir savunma savaşında işgal edildiği iddiası, BM kararındaki 'savaşla toprak elde edilmesinin kabul edilemeyeceği' vurgusuyla geçersizleşmekteydi. İsrailliler ve Araplar, bu kısa ve net kararın ifadelerinden cımbızlama yapmayı sürdürmektedir.

diğini soruyordu. 1948 ve 1967'deki Filistin göçleri ve işgal acısı Abdül-Şafi'nin hiç aklından çıkmıyordu. Lübnan'ın on altı yıllık iç savaşı ve iki İsrail işgali Bouez tarafından hatırlatılıyordu. Bir tür cımbızlama eşitliği de eksik değildi. Şamir, Arapların bir İsrail devleti kurulması çağrısı yapan 181 sayılı BM kararını niye görmezden geldiğini bilmek istiyordu.[1] Ebu Cabir İsrail'in 242 sayılı karara bağlılık bildirmesini talep ediyordu. Fakat söylemin altını kazıdığınızda bir başka dengesizlik ortaya çıkıyordu. Araplar topraklarını geri istiyor ve İsrail'le barışı da bu yüzden arzuluyordu. İsrailliler de barış istiyordu, fakat Arap topraklarının bir kısmını elde tutmak niyetindeydi. Toprak meselesini konuşmak, 'çıkmaza giden en kestirme yol' olur, diyordu Şamir. Fakat Abdül-Şafi İsrail'in 'genişleme hayaline' atıfta bulunduğunda, Şamir sol eliyle masada trampet çalıyordu.

Kasım 1991'in ilk günü, Madrid'in de öfke gününe dönüştü. Aynı hafta Madrid'deki Ortadoğu görüşmelerine yönelik kendi 'öfke günlerini' organize eden Tahran'daki mollalar bu duruma epey sevinmiş olmalı. Saddam Hüseyin havaya birkaç el sıkmış olabilir. Zira Palacio Real'in şölen salonunda, barış konferansının ilk oturumunun son gününde rezaletten fazlası yoktu. Orada olmasaydım, Arapların ve İsrailllilerin birbirlerine beslediği kinin doğasını asla anlayamazdım. Bunun nedeni, utanç verici bir manzara oluşturan karşılıklı 'terörizm' suçlamaları değildi aslında. İsrail başbakanının ilk konuşmasını yaptıktan sonra aldığı olağanüstü ayrılma kararı da değildi (Şabat nedeniyle İsrail'e dönmek istediğini[2] iddia ediyordu). Suriye dışişleri bakanının eski bir Britanya manda yönetimi posterini (İzak Şamir adlı genç bir Yahudi 'terörist' vardı posterde) göstermesi bile değildi. Nedeni, İsrailllilerle Arapların barış konferansını savaştan söz etmek için kullanmasıydı.

Şamir Suriyelileri uçak kaçırmakla, sivilleri öldürmekle ve kendi Yahudi cemaatlerini bir ömür boyu 'teröre' mahkum etmekle suçladı. Filistinlilerin 'Soykırım sırasında Yahudilerin imhası için Nazilerle işbirliği yapmış' bir liderleri olduğundan söz etti (görünen o ki Hacı Emin El-Hüseyni'nin bile Madrid'deki konferans masasında bir yeri vardı). Öte yandan Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara, Şamir'i yalancılıkla, İsrail'i de sivil yolcu uçaklarını kaçırmakla ve düşürmekle itham etti. Ardından 'terörist' Şamir'in eski posteri ortaya çıktı. El-Şara, Britanyalıların bastığı 'aranıyor' posterinde yazanları okumaya başladı: "32 yaşında. 1.65 boyunda..." Araplar da İsrailliler de donmuş kalmıştı, televizyon ışıklarının altında ter yüzlerinden süzülüyordu. Bu mıhlanma halinde, Ortadoğu'nun kanla dolu tarihine dair büyüleyici bir şeyler vardı. '1.65 ha?' diye düşünmeden edemiyordu insan. Yani Şamir 32 yaşındayken bu boydaydı. Dikkatinizi çekerim, diyordu El-Şara, 1.64 değil. El-Şara kesin konuşmak istiyordu.

ABD Dışişleri Bakanı James Baker ise, konferanstakilerin sadece tribünlere oynadığı kanısındaydı. Ama oynamıyorlardı. 'T' şeklindeki masada oturanların (huysuz, tetikte, kuşkulu, arada bir öfkesini güçlükle bastıran) yüzlerine baktığınızda, birbirlerinden gerçekten nefret ettiklerini açıkça görüyordunuz. Delegelerin eline birer otomatik silah verseniz, kapılara doğru hücum edebilirlerdi. Şölen salonunun duvarlarının önüne dizilmiş kibirli büyük Sezar büstleri, bu içler acısı ruh sefaletini mermer acımasızlığıyla süzüyordu. Şamir salonu çoktan terk etmişti elbette. Bir Yahudi, eğer insan hayatı mevzubahis ise Şabat'ı ihlal etme iznine sahipti, fakat diğer delegeleri dinlemeden konferanstan (ki bu müzakereler sayısız hayatı kurtarabilirdi) ayrılmayı tercih etmişti. Nedenleri ne kadar samimi olursa olsun, sanki Şamir kendini bir dişçi randevusundan kurtarmışa benziyordu. Abdül-Şafi, "Cuma da bizim kutsal günümüz," diye

1 Madrid'deki öfkeli ruh hali açısından şu tipik bir durumdu: Kimse BM'nin 1947'deki 181 sayılı kararına dikkat çekmedi, halbuki Filistin'in taksimi çağrısı yapan (ki Araplar reddetti) ve İsrail'in 1948 savaşından sonra genişletip genişletmez hiçe saydığı sınırları belirleyen bir karardı bu.

2 Yahudi inancında, kutsal Cumartesi, yani Şabat günü çalışmak günahtır. –çn

gururla hatırlatıyordu İsraillilere. "Fakat biz dini ibadetimizi yapmak için gitmek yerine, bugün bu konferansta kalmayı tercih ediyoruz."

Şamir daha önce, Suriye'nin İsrail'e yönelik eleştirilerinin, 'zerre kadar inandırıcılık taşımadığını' söylemişti. Suriye 'dünyanın en baskıcı rejimlerinden biriyken', El-Şara İsrail'in insan hakları sicilini kınamaya nasıl cüret ederdi? 'Yalan yalan' diye karşılık verdi El-Şara. İsrail'in ithamları 'külliyen sahtekarlıktı'. İsraillilerin bölgeye gidecek olan ilk BM müzakerecisini öldürdüğünü söyledi. Şöyle düşünmeye başlamıştım: Belki de biz gazeteciler, hepimiz, gelecekte barış konferanslarına bir 'gerçek çantasıyla' gitmek zorunda kalacaktık. Evet, o çanta bize, Suriyeli Yahudilerin ülkeden ayrılma serbestliği olmadığı (ve önceki rejimlerde çok kötü muamele gördükleri), fakat bugün ibadetlerini yapmakta özgür oldukları bilgisini verecekti. Evet, İsrailliler hava sahasına giren Libya'ya ait bir sivil yolcu uçağını düşürmüştü. Evet, İsrailliler Suriyeli hükümet yetkililerini taşıyan bir uçağı zorla Tel Aviv'e indirmişti. Evet, Suriye'nin korkunç bir insan hakları sicili vardı. Evet, Şamir ve silah arkadaşları İrgun ve Stern gibi Yahudi çetelerinde sivilleri katletmişti. Evet, bir Yahudi suikast timi 1948'de Kont Folke Bernadotte'yi öldürmüştü. Evet, Hacı Emin Himmler ve Hitler'i, Filistin'e Yahudi göçüne engel olmaları konusunda teşvik etmişti ve böylece binlerce Avrupalı Yahudinin hayatını kaybetmesine yardımcı olmuştu.

Fakat bu bir cinayet davası değil, bir barış konferansı, bir uzlaşma zeminiydi güya. Abdül-Şafi alnı açık bir şekilde çıkıp Yahudi yerleşimlerine son verilmesini istedi, İsrail'in güvenlik ihtiyacını kabul etti, ısrarla 'barışın diğer dolambaçlı yollarla değil, sorunların çözümüyle geleceğini' söyledi. Mısır Dışişleri Bakanı Emir Musa delegelerin 'heyecanlı nutuklar atmaktan' kaçınmasını telkin etti ve Şamir'in 'vahşi genişleme hayallerini' kınadı. Fazlasıyla üzücü bir olaydı ve ona verilen karşılık da fazlasıyla yetersizdi.

Madrid barış konferansı resmi olarak, ABD, Sovyetler Birliği (Gorbaçov'un da orada bulunmasının nedeni buydu) ve Birleşmiş Milletler'in himayesinde yapılıyordu. Fakat sarayın arka tarafındaki salonda, şovu kimin yürüttüğünden kimsenin şüphesi yoktu. Amerikalılar, yüzlerce Dışişleri Bakanlığı görevlisinin doldurduğu bir büro silsilesine sahipti. Birleşmiş Milletler'in ise, bir avuç bürokratla bir faks makinesinin bulunduğu iki bürosu vardı. Rusların ise bir bürosu, üç görevlisi bulunuyordu, faks makineleri yoktu. Şamir sonradan Madrid'deki tek niyetinin görev savmak olduğunu kabul edecekti. Asıl mesai (yani asıl barış önerileri), Araplar tarafından Madrid civarında yerleştirildikleri lüks otellerde yayınlanıyordu.

Sözgelimi Suriye, Ortadoğu için on bir maddelik bir plan hazırlamıştı. Plan İsrail'in işgal altındaki bütün Arap topraklarından tamamen çekilmesini talep ediyor, fakat İsrail-Suriye sınırının iki tarafında askerden arındırılmış bölgeler oluşturulmasını ve belirtilmeyen miktarda Yahudi yerleşimcinin, 'kurtarılmış' bir Filistin Batı Şeriası'nda, Arap egemenliği altında varlıklarının devamını da kabul ediyordu. Diğer bir deyişle, 1967'de Golan Tepeleri'ni kaybeden ve daima 'karşıt' Arap devletlerinin en inatçısı olarak nitelenen Suriye, hem de bu kadar erken bir aşamada Arap topraklarındaki bazı Yahudi yerleşimlerinin devamına rıza gösteriyordu. Suriye'nin azami taleplerini temsil eden planı, Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ABD Dışişleri Bakanı James Baker'a yazdığı bir güvence mektubu izledi. Suriyeliler mektupta, ABD'nin İsrail'in Golan ve Doğu Kudüs ilhakını, yanı sıra Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerinin yasallığını reddettiğini öne sürüyordu.

Suriye'nin, BM Güvenlik Konseyi'nin 242, 338 ve 425 sayılı kararlarından[1] sapılmaması gerektiğini vurgulayan önerileri, Baker'ın Esad'la görüşmek için yaptığı Şam ziyaretinin ar-

1 1973'teki 338 sayılı karar, esasen 242'nin bir tekrarıydı. 425 sayılı karar ise İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi çağrısı yapıyordu. İsrail, Lübnan'da işgal altında tuttuğu bölgeden 2000'de, yani BM Güvenlik Konseyi'nin 425 sayılı kararı oylamasından yirmi iki yıl sonra çekildi.

dından hazırlanmıştı. Suriye devlet başkanı Baker'a, BM kararlarının 'pazarlık konusu' yapılmayıp tam olarak uygulanması gerektiğini söyleyerek şunu da sözlerine ekledi: "Eğer Irak'a BM kararlarının uygulanması konusunda pazarlık yapma izni vermiş olsaydınız, Irak ordusu hâlâ Kuveyt'te olurdu." Esad'ın İsrail'in çekilmesine yönelik ya hep ya hiç yaklaşımında, aynı zamanda Amerika'nın Lübnan hükümetine gönderdiği ayrı bir 'güvence mektubu'nun da etkisi olmuştu. Yine Suriyelilerin iddiasına göre, bu mektup İsrail'in çekilmeye Lübnan'dan başlamasına, 'barış karşılığı toprak' verdiğini öne sürmesine ve ardından Golan, Batı Şeria ve Gazze'yi geri vermeyi reddetmesine imkân tanıyabilirdi. Esad kendi heyetine, tek bir BM kararından vazgeçildiği takdirde, Madrid'i 'tamamen hükümsüz' sayacağını söylemişti.

Suriye, bütün Yahudi yerleşimlerinin Batı Şeria'da kalabileceğini söylemiyor olsa da, bölgedeki Yahudileri sineye çekmeye hazırdı; yerleşimcilerin İsrail'e özgürce girip çıkabilecekleri, fakat yerleşimlerinde İsrail bayrağı dalgalandırmalarına izin verilmeyeceği ve Arap egemenliğini kabul etmek durumunda olacakları belirtiliyordu. El-Şara yaptığımız özel görüşmede bana şunları söylüyordu: "Eğer İsrailliler bunu kabul etmezlerse, o zaman biz de İsrail içindeki Arap köylerinde Arap bayrağı ve egemenliği talep edebiliriz." El-Şara'ya göre, Suriyeliler tavizsiz de olabilirdi. İsrail işgal altındaki Arap topraklarından çekilmeye başlamadan önce, Amerikalıların 'güven artırıcı önlemler' (askeri gözlemcilerin varlığı, propaganda kampanyalarına son verilmesi) adını verdiği öneriyi kabul etmeyeceklerdi. İsrail 'işgal altındaki topraklardan tamamen çekilmediği' sürece Arapların İsrail'e yönelik ekonomik boykotu da sona erdirilmeyecek, su kaynakları üzerinde de hiçbir anlaşma imzalanmayacaktı.

Amerikalılarla perde arkası görüşmelerinde Suriyeliler, İsrail'in, Şam'ın konferanstaki en zayıf Arap ekibi olduğundan korktukları Ürdün-Filistin ortak heyetini suiistimal etmesini önlemek için, Filistin sorunuyla Golan'ı bir arada müzakere edeceklerini de ısrarla belirtmişlerdi. Filistinlilerin 'kendi kaderini tayin' hakkı (müstakbel devlet tümüyle bu cümleden doğacaktı) Ürdün ile 'iç içe' değil, 'yan yana' savunulmalıydı. Suriyeliler, Baker'ın Esad'a yazdığı özel bir mektupla, İsrail'in Kudüs'ün idari bölgesini genişletmesine karşı çıktıklarını da bildirdiğini söylüyordu. 1967'den beri Doğu Kudüs çevresinde inşa edilen bütün Yahudi yerleşimleri (ki İsrail şimdi onların kentin ve dolayısıyla İsrail'in parçası olduğunu iddia ediyordu) Batı Şeria'nın parçası sayılacaktı; zaten ABD Batı Şeria'daki yerleşimleri de yasadışı kabul etmiyor muydu? Doğu Kudüs Arap egemenliğine verilmeliydi, fakat Suriyeliler bütün dinlerin (tabii İsrailli Yahudilerin de), Kutsal Kent'e girmesine izin verecek 'idari prosedürler' üzerinde ortaklaşa çalışmaya gönüllü olacaktı. Suriye İsrail'in su kaynaklarının yüzde 60'ının Batı Şeria, Golan ve Güney Lübnan'dan geldiğine inanıyordu (Esad'ın İsraillilerin Araplarla görüşmelerde, ancak askeri bir anlaşmanın ardından eşit ortaklar sıfatıyla müzakere etmesini istemesinin nedeni de buydu), yani İsrail artık kabul edilemez talepler öne süremeyecekti.

Ortak Ürdün-Filistin heyetindeki Filistinlilerin arkasında Arafat'ın liderliğinin olduğunu hissetmemek elbette mümkün değildi. Madrid'den uzak tutulsa da (gerçekten de İsrailliler, 'terörist' FKÖ'nün, Abdül-Şafi veya akademisyenlerin en kentlilerinden Hanan Aşravi gibilerini etkilediğini gösteren en ufak kanıtın üzerine atlayacaktı), Arafat görüşmelerden önce Esad ile bir araya gelmiş ve BM kararlarına harfiyen uyulması gerektiği yönünde söz vermişti; iki yıl içinde unutacağı bir sözdü bu. Bir Filistinli yetkiliye göre, Esad Arafat'a şunu söylemişti: "Kendimizi uluslararası meşruiyetin arkasında savunacağız, çünkü bizim taleplerimiz uluslararası meşruiyete uygun."

Başkan Bush'un 1992 seçiminden yenilgiyle çıkması, Ortadoğu görüşmelerine ivme kaybettirdi. Görüşmelerin Bush yönetiminin az sayıda dış politika başarılarından biri olup olmadığı bir yana, yeni başkan Clinton'ın ilk baştaki değerlendirmeleri hiç de cesaret verici değildi. İlk

basın toplantısında verdiği tek söz, neredeyse hiçbir şey ifade etmeyen bir yorumdan ibaretti: 'Ortadoğu barış sürecinin rayında gitmesini' gözetecek ve 'sürecin kesilmemesini sağlamak için elinden geleni' yapacaktı. 'Barış süreci' ifadesi çoktan bir klişeye dönüşmüştü ve gelecek yıllarda (sürekli aynı güzergah üzerinde raydan çıkan gıcırtılı bir tren vagonu misali) tekrar tekrar 'rayına' sokulacaktı. Artık Washington otellerinin süitlerinde vakit öldüren İsrailliler, Filistinliler, Ürdünlüler, Suriyeliler ve Lübnanlılar için ufak bavul toplama mesaileriydi bunlar. 1992 Kasımı'nın ikinci haftasına gelindiğinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda yaptıkları toplantıya, Ottawa'daki çok taraflı görüşmelerde yaşanan abuk sabuk bir olay damgasını vurdu. İsrailliler Filistin heyetinden birine, FKÖ üyesi olduğu gerekçesiyle itiraz etmişti. İsrail, ancak kendisine bu delegenin toplantılara katılmaya ehil olduğu, zira Filistin Ulusal Konseyi'ndeki üyeliğinin 'zaman aşımından dolayı düştüğü' bildirildikten sonra görüşmelere devam etmeye razı oldu.

Washington'da Suriye heyetinin başkanı Muvaffak Alef'i arayıp buldum; huzursuzdu, zira Clinton'ın görüşmelerin içerdiği meseleleri hiç de biliyor gibi bir hali yoktu. Yeni başkan, ABD büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıyacağı yönündeki seçim vaadinden çark etmiş olsa bile, neler olup bittiğini anlamıyordu. "Bush yönetimi en azından dört yıldır bu işin içindeydi ve barış süreci Bush ile Baker'ın şahsi çabalarına bağlanmıştı," diye sızlanıyordu Alef. "Fakat... hangi başkan gelirse gelsin, dürüst ve dengeli bilgiye dayanmayan fikirlere inandırılmış olsa bile, kısa süre sonra gerçeklerin farkına varacaktır; durumu *Amerikan* çıkarlarının ışığı altında tekrar gözden geçirecektir."

Arap delegeler şimdi, anlaşmaya varma süresi uzadıkça kendi ülkelerinde giderek zor duruma düşmekten hiç olmadığı kadar korkuyordu. Filistinliler özel konuşmalarda, görüşmelere katılmalarına yönelik muhalefetin Batı Şeria ve Gazze'de her geçen gün artarak şiddete dönüştüğünü kabul ediyordu. Suriyeliler, görüşmelerin alenen başarısızlığa uğraması halinde ülkelerindeki Müslüman köktendinci hissiyatın artmasından korkuyorlardı. Müzakere edilen ayrıntılar ise işkenceden farksızdı. Sözgelimi Filistinli delege Saib Erakat'ın, İsrail heyetini işgal altındaki Batı Şeria'nın İncil'deki adını (Yudea ve Samarya; İsrail'in hikâyesinden 'Filistin' kelimesini kaldıran isimlerden sadece ikisi) kullanmaktan vazgeçmeye ikna etmesi aylarını almıştı. Ve bu noktaya da ancak, Danny Rothschild adlı bir İsrailli delege Dışişleri Bakanlığı masasından kalkıp Erekat'ın yanına giderek, "Filistinliler 'işgal altında' demeyi bırakırsa, ben de 'topraklar' derim," dedikten sonra ulaşılabilmişti. Bir başka uzlaşmaya da şu konuda varıldı: Filistinliler 'İşgal Altındaki Filistin Toprakları' ifadesini, sadece kısaltma halinde (IAFT) kullanacaktı.

Yani bütün bir yıl süren müzakerelerin sadece kelimelere dair bu tür bir at pazarlığı düzeyinde kaldığını söylemek hiç de abartılı sayılmazdı. Filistinliler toprak, İsrailliler ise 'devredilecek yetkiler' hakkında konuşmak istiyordu. Filistinliler 'geçişsel özerklik', İsrail ise 'geçici özerklik' hakkında konuşmak istiyordu. Filistinliler, adına Filistin denen bir ülkeden söz etmek istiyor, İsrailliler bunu duymaya bile tahammül edemiyordu. Kudüs meselesi, bu 'geçici görüşmeler' sırasında bir kez olsun zikredilmeden kaldı; bu konunun ancak müzakerelerin son aşamalarında açılmasına karar verildi.

Filistinliler için sorun, İsraillilerin 'iki bölgelilik' ve yetki alanlarının kapsamı hakkında konuşmak istemesiydi. İsrailliler, Yahudi yerleşimcilerin özerk bir 'Filistin'de Araplarca yönetilmesine razı olmayacaktı. Ne de Doğu Kudüs'ün İsrail'den ayrılmasını kabul edeceklerdi. 1992'ye gelindiğinde İsrailli taksi şoförleri artık geceleri kentin doğu tarafına girmeyi göze alamıyorsa da, Kudüs 'İsrail'in daimi ve birleşik' başkenti olarak kalmalıydı. İsrailliler masaya 'Arap bölgeleri', 'güvenlik bölgeleri', 'yerleşimci bölgeleri' ve Filistinlilerle İsraillilerin 'işbirliği' halinde yöneteceği söylenen bir bölge sürmüştü. Washington'daki bir İsrail sözcüsüne göre, hükümeti bu bölgelerde Araplara ait topraklar bulunduğunun farkındaydı ve gayri-men-

kul tapularının gösterilmesi halinde bu sahipliği tanımaya teşneydi. Fakat toprakların büyük bölümünün 'ihtilaflı' olduğunu söylemeden de geçmiyordu: "Bu ihtilafları kimin hukukunun çözeceği sanılıyor? İsrail hukuku mu? 1967 savaşı öncesinden kalma Ürdün hukuku mu? Britanya'nın manda hukuku mu? Osmanlı hukuku mu?"

Filistinliler bunu kabul etmeyecekti. Washington'da hâlâ görüşmelerin tekrar başlamasını bekleyen ve hiddetinden patlayacak noktaya gelen Erekat, onu aradığımda öfkesini zorla kontrol edebiliyordu. "Güvenlik garantileri vermeyi istiyoruz. Fakat bu sorunu en başta yaratan, İsraillilerdi. Yerleşimleri yaratanlar da onlardı. Bizim topraklarımızda 'güvenlik kuşakları' dedikleri şeyi bizzat kendileri kurdu. 1967'den bu yana, Batı Şeria ile ilgili tapulara ve yasalara sadece İsrailliler ulaşabiliyor. Bütün bu yetki devri meselesini neden kabul etmek zorunda olalım? Biz daha fazla yetki yerine daha azına razı olmayız. Ancak bu şekilde halkımızı yönetme otoritesine sahip olabiliriz ve İsrail'in ihtiyacı olduğunu söylediği güvenlik garantilerini verebiliriz."

Washington'daki Filistinli delegeler kaçınılmaz olarak işgal altındaki bir halkın rolünü oynuyorlardı; kendi başlarına tavizler veremezken (zira toprakları işgal altındaydı), onlardan işgalcinin verdiği tavizlere, özerklik taleplerini zayıflatarak icabet etmeleri isteniyordu. Konuştuğum Filistinli delegelerden biri kızgınlıkla şunları anlatıyordu: "Dışişleri Bakanlığı'ndaki o salona gidip, 'bölgeler koordinatörü' olduğu söylenen Rothschild'ı gördüğümde, bir Filistinli yetkili, 'Kendi gardiyanımla birlikte oturuyorum sanki,' dedi. Ya İsrail'in cevabı ne oldu? İsrailli delegelerden biri, 'Burada görüşmelerdeyiz, mahkemede değil,' dedi. 'Kimin kime ne yaptığını tartıştığımız bir mahkeme değil burası. Bu sorunu *tarih* yarattı,' diye de ilave etti."

Kasım 1992'de Washington'dan yazdığım bir haberde, Arapların, İsrail'in aynı 1979'da Mısır'la yaptığı gibi, Arap devletleriyle tek tek anlaşma yapıp güçlerini kırmasından korktuğunu vurguladım. "Bu yüzden Suriye, Ürdün'ün İsrail'le ayrı bir anlaşma yapacağından korkuyor; Arafat da Suriye'nin aynısını yapabileceğinden korktuğunu söylüyor... Ürdün İsrail ile, iki ülkenin karşılıklı güvenliğini tanıyan nihai barış müzakereleri... ve Ürdün topraklarındaki iki bölgeye dair ihtilafı çözmek için bir gündem belirledi bile..."

Aylar içinde İsrail'in yaptığının tam da 'anlaşma peşinde koşmak' olduğu anlaşılacaktı; fakat Filistinlilerle değil, Ürdünlüler ve Suriyelilerle. Washington'daki görüşmelere gönderilen Filistinli delegeler geri döndüklerinde, Arafat'ın arkalarından iş çevirip İsraillilerle gizli kanallardan temas kurduğunu ve hattâ ayrı, fakat aynı derecede ölümcül bir barış planının pazarlığıyla meşgul olduğunu keşfedeceklerdi. Arapların Washington'da elde ettikleri (veya elde etmeye çalıştıkları) her şey bir gecede buharlaşıp gitmişti. Fakat göğüslemiş oldukları sorunlar, iç karartan Madrid Konferansı'ndan beri bütün o uzun aylar boyu akıllarını karıştıran ayrıntılar, şimdi 1993'ün ölümcül derecede sakatlanmış Oslo Anlaşması'na dönüşecekti. Arafat ve kötü eğitimli yetkilileri (aralarında tek bir avukat bile yoktu), İsrail'in en eğitimli ve açıkgöz müzakerecilerinin öne sürdüğü argümanlarla başa çıkmaya çalışacaktı. Bir Filistin devleti ve Kudüs'te bir başkent fikrine öcü gibi bakan İsrailliler, bu ikisini asla vermeyecekti.

İsraillilerle Arafat'ın gizli bir anlaşmaya ortak çıkarları gözüyle bakmalarının sebebini anlamak zor değildi. İsrail işgali çok daha acımasız bir hale gelirken, dinci Filistinli militanların, özellikle de Hamas'ın gücünün giderek artması hem İsraillileri hem de Filistin liderliğini korkutuyordu. İsrailliler yıllar boyu Hamas'ı cami yapması ve sosyal hizmetler vermesi konusunda teşvik etmişti, zira onu 'terörist' FKÖ'ye ve sürgündeki 'süper-terörist' Arafat'ın liderliğine rakip olarak görüyordu. Usame Bin Ladin ve Saddam Hüseyin'in yaratılmasında nasıl Amerika'nın katkısı varsa, İsrail de Hamas'ı ve onun imamlardan oluşan liderliğini beslemişti. Ve örgütün davalarının haklılığına inanan savaşçıları şimdi Filistinliler adına Filistin'i, hem de tamamını talep ediyordu. Sonuçta Arafat'ı yok olmaktan kurtaran da İslami rakiplerinin Filistinliler için-

deki gücü ve işgal altındaki topraklarda İsraillilere karşı döktükleri kanın miktarı oldu. Hamas ve İslami Cihat'ın karşı koyuşu olmasaydı, İsrailliler çekilmeyi düşünmeyecekti. Onların varlığı olmasaydı (Arafat'ın arzularını fersah fersah geride bırakan o tavizsiz İslami talepleri olmasaydı), İsraillilerin FKÖ'yü tanımaya veya Filistin'in küçük bir kısmını Arafat'a geri vermeye hiç niyeti olmayacaktı.

Gazze. 20 Nisan 1993. İsrailliler ambulansların çalışmasına izin vermiyor. Birleşmiş Milletler bırakıp gitmiş. Gazze kentinin Tufe Mahallesi'nden dumanlar yükselirken, İsraillilere itfaiye araçlarını oraya sokmamaları söylenmiş. Patlamaları bütün gün duyabiliyoruz, araya tüfek sesleri ve kenar mahalleler üzerinde turlayan bir savaş helikopterinin patpatları karışıyor. İsrailliler Gazze'de verdikleri savaşı kaybetmekle meşgul. Elbette Filistinliler böyle hissetmiyor. Kalbinin üç santim yanından girmiş yüksek hızlı İsrail mermisinin acısıyla El-Ehli Hastanesi'nin röntgen cihazının önünde inleyen Abdurrahman El-Şebaki'ye göre, İsrailliler Tufe'de istediklerini yapıyorlar. "Sokağa çıkma yasağı sırasında dışarda yürüyordum – askerlere çok yakındım – ve eve gitmeme izin vereceklerini sanıyordum," diye anlatıyor El-Şebaki, Doktor Salih Saf kalbinin altındaki yarayı sargı beziyle sararken.

Hemşireler, El-Şebaki'nin diyaframını delip geçen ve beyaz bir çizginin açıkça görüldüğü bir dizi röntgen filmi getiriyorlar; El-Şebaki'nin kızgın, homurdanan ailesi ve arkadaşları, ışığa tuttukları filmlere bakıyorlar. 21 yaşındaki Filistinli, kendisini tam göğsünden vuran İsrail askerini görmüş. El-Şebaki daha Tufe'den buraya getirilmeden Filistinlilerin öfkesi taşmış. Ben bir eczanede saklanmaya çalışırken (zira İsrailli belediye başkanının tutuklamasından kaçmaya çalışıyorum; kendisi daha geçenlerde 'kapalı askeri bölge' yasağını içeren belgeyi yüzüme doğru sallamış ve Selahaddin Caddesi'nden çıkarılmamı emretmişti), "Niye buradasın?" diye soruyor sakallı bir Filistinli. "Yardıma ihtiyacımız var," diye bağırıyor. "Sadece gelip nasıl dans ettiğimizi izliyorsunuz." Az önce Tufe'den alınan ilk mahkumları, bir İsrail cipinin arkasında başları yere eğilmiş halde götürülürken seyrettik.

İsrailliler 'Tufe'ye baskın düzenledik' demiyor, fakat Gazze kenti'nde kimsenin bunun sebebinden kuşkusu yok. İki gün önce, Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün bürosunda oturan İlan Feinberg'i bıçaklayarak öldüren Filistinli saldırganları arıyorlar. 'Kurtuluş Cephesi İçin Halk Cephesi' adlı örgütün sözde (Ortadoğu'nun kendi kendini üreten savaşları için ne kadar sık kullanmak zorunda kalıyoruz bu 'sözde' kelimesini) 'Kızıl Kartallar' kanadı İsrailli avukatın öldürülmesinin sorumluluğunu üstlendi. Niyetleri büyük olasılıkla, İsrail'i tam da bu tür bir askeri operasyona kışkırtmaktı; böylece binlerce Filistinlinin kafası daha da bozulacak. Eğer niyetleri buysa, başarılı oldular.

Peki bütün bunlar nereye varıyordu? Filistinli çocuklar yüz metre ötede ilk lastikleri ateşe verirken, Selahaddin Caddesi'nde birlikte dikildiğim İsrailli belediye başkanına tam bu soruyu sordum. Gazze umutsuz bir davadan başka neydi? İsrail'in çoktan kaybettiği bir savaş değil miydi bu? "Ne yapmamızı bekliyorsun?" diye sordu, bıkkın. "Ne *yapabiliriz*?" Peki Gazze'yi terk etmeye nasıl bakıyordu? "Bu siyasi bir konu," diye yanıtladı. Ve haklıydı. Feinberg cinayetinin intikamı için kaç gecekondunun havaya uçurulduğu, kaç Filistinlinin tutuklandığı, sokağa çıkmanın yasak olduğu 'askeri bölgelerin' dışında kaç Filistin ambulansının beklemek zorunda bırakıldığı önemli değildi, zira İsrailliler Gazze'deki savaşı kaybetmişti. Gazze nefret dolu duvar yazılarından, 'işbirlikçilik' iddiasıyla yapılan infazlardan, Hamas'ın ateş ve kan kokan tehditlerinden ve FKÖ'nün El-Fetih gerillalarından geçilmiyordu. İsrailliler terk ettikleri an, sokaklar Filistinlilerin kontrolüne geri dönüyordu.

Ertesi gün Tufe Caddesi'nde gerçekten ne olduğunu, belediye başkanının bizden neyi sak-

lamak istediğini gördük. İsrailliler Tufe'de silahlı bir Hamas militanını bulmuş ve Hamas'ın 'Kasım Tugayları'na üye olan Zekeriya Şerbeci adlı şahsı hafif bir anti-zırh silahıyla öldürmüştü. Şerbeci'nin başını Filistinliler almış, gövdesini ise İsrailliler alıkoymuştu; elbette Şerbeci'nin Cibaliye mülteci kampındaki dul eşi ve ebeveynleri için dayanılacak gibi bir durum değildi bu. Kanı yerle bir olmuş briketten bir mescidin yanında duruyordu hâlâ, hemen kıyısında da şaşırtıcı şekilde zarar görmeden kalmış bazı Kuran sayfaları vardı. Yandaşları, öldüğü anda cebinden düştüğüne dair pek de inandırıcı olmayan iddialarda bulunuyorlardı. "Kafasından kalan kemikleri ve beynini toplayıp götürdüler," diye anlatıyordu yeni açılan mescidi ziyaret edenlerden biri. "Fakat İsrailliler cesedi çoktan alıp gitmişti."

Otuz yaşındaki bu şehidin (daha altı aylık bir bebeği vardı) Hamas üyesi olduğunu kimse inkar etmiyordu. Üç aydır Tufe'de İsraillilerden kaçıyordu, arada bir Cibaliye'de saklanıyor, sonra yine Tufe'ye geliyordu. Bunun üzerine İsrailliler, mahir oldukları toplu cezalandırma işinden küçük bir örnek vermek istemiş, sadece on iki saat içinde çevre sokakları boşaltıp (yaklaşık 200 insanın yaşadığı) en az on yedi Filistin evini havaya uçurmuştu. Selahaddin Caddesi'ndeyken duyduğum patlamalar bunlardı. Şerbeci'nin son saklanma yerinin enkazı, bu yüzden ilenmelerin ve öfkenin odağı haline gelmişti; bin kadar Filistinli toplanmış, İsraillilerin geride bıraktığı çökmüş duvarlar ve çatılar, yanıp kömüre dönmüş mobilyalar, lime lime olmuş şiltelerle elbiseler, ezilmiş buzdolapları, çamaşır makineleri ve televizyonlardan oluşan yıkıntıya bakıyordu. İnsan cezanın nerede bitip vandalizmin nerede başladığını merak ediyordu.

Şerbeci'nin anne-babasının herhalde böyle meseleleri düşünecek hali yoktu. Oğullarının cesedinin sadece bir parçasını alabilen ailenin Cibaliye kampındaki evlerinde oturup ölülerine ağıt yakmak dışında bir seçenekleri yoktu ne yazık ki; zira İsrailliler o kendilerine has yöntemlerini buraya da uygulamış, Cibaliye'de sokağa çıkma yasağı ilan etmişlerdi. Cibaliye de (Gazze'nin lügatının ne zamandır ayrılmaz parçası olan o ifadeyle) 'kapalı askeri bölge' olacaktı.

Bu ifadenin üzerinde büyük bir dikkatle durmak gerekiyor. Zira Gazze'de, bir İsrailli yetkili ne zaman çekmecesinden bir kâğıt parçası çıkarıp üzerine bir isim, tarih ve saat yazsa, o an 'sokağa çıkma yasağı' başlıyordu (veya başlatılıyordu). Şerbeci'nin ailesini ziyaret etmeye çalıştığımız sırada benim de başıma geldi. İsrail sınır polisine bağlı bir devriye, karşı konulamaz bir komut eşliğinde arabamı durdurdu: "Resim yok!" Gazze'de fotoğraf çekmemizi yasaklayan kanunun nerede yazdığını sordum. Bir flaş patlaması kadar kısa sürede, yeşil üniformalı polisin cebinden forma benzer bir kâğıt çıktı, kara gözlüklü bir İsrailli Arap, 'Kapalı Askeri Bölge başlığının altındaki boşlukları hızla doldurdu: 'Cibaliye', '21 Nisan', 'Saat 06:00'... Kâğıt parçasını imzalarken onun bir fotoğrafını çekmek ister miydik? Elbette isterdik. Bu manzara Kafka'yı bile aşardı zira.

Bütün bu maskaralığın Gazze sokakları üzerinde pek az etkisi oluyordu. Yanan lastiklerin dumanlarının arkasından İsraillilere daha ilk taş atılır atılmaz ilk yaralı da, acılı feryatlar eşliğinde El-Ehli Hastanesi'ne taşınıyordu. Bir adam uyluklarının derinlerine girmiş plastik kaplı bir mermiyle, bir diğeri mermi isabet etmiş topuğundan akan kanla geliyordu. Doktorlar sürekli olarak lokal anestezi uyguluyor, kurbanların yaralarını açıyor ve mermileri bir bir çıkarıp, ameliyat salonundaki metal kaba nazikçe, 'çınnn' sesi eşliğinde atıyordu.

O akşam karanlık çökerken, üniformalı ve maskeli adamlar (ikisi baltalar taşıyarak), Zekeriya Şerbeci'nin, Gazze'nin tam merkezindeki boş bir arazide düzenlenecek cesetsiz cenaze töreninde arzı endam etti. Beni yoksul bir sokağa götürdüler; bir evin duvarının aşağısında, yeni düzlenmiş kumdan bir kare zeminin üzerinde ucuz tuğladan bir blok duruyordu. "Şehidimizin

beynini buraya gömdük," dedi sakallı bir Hamas yetkilisi, büyük bir ciddiyetle, sonra bir ağacı işaret etti. "Oraya da çenesinin bir kısmını gömdük." Burada bir an durup sordu: "Kazıp size göstermemizi ister misiniz?"

Üç gün boyu Gazze'de silah sesleri hiç susmadı; Filistinli kurbanlar (silahlı militanlar, taş atanlar, çocuklar, oradan geçmekte olanlar), sanki sağanak yağmur başlamış da üstelerseniz bir saçak altına sığınıp korunabilirmişsiniz gibi, artık hiç de dehşet verici, gerçekdışı, hattâ anormal olmayan bir şeymiş gibi vurulup durdular. Şifa Hastanesi'ndeki kaos ve histeri içinde, çığlıkların ve feryatların arasında dirseklerine kadar kana batmış doktorlara gelen her kurbanın kimliğine dair bir şey sormak imkânsızdı. 24 Nisan'daki sokağa çıkma yasağı vaktine kadar 27'si Şifa'ya, 13'ü Refa'ya ve 25'i de El-Ehli'ye olmak üzere, kurşun yarası almış toplam 65 Filistinli hastanelere getirilmişti; bu bilançoyu çıkarmak İsraillilerin üç saatini bile almamıştı. Şifa Hastanesi'nin girişi kan izleriyle doluydu. Yaralananların pek çoğu, Tufe bölgesinde evlerin yıkımına dair hâlâ devam eden gösteriye katılmıştı.

Akşam 6'dan kısa süre sonra hastaneye vardığımda, yaralıların perişan olmuş yakınları çoktan gelip feryada ve gözyaşına başlamıştı. Genç adamlar ve küçük bir oğlan çocuğu yataklarda yatıyordu, bacakları veya göğüsleri kan içindeydi; bir başka adam ise, giysileri açılmış, göğsü kanla kaplı halde, bir masanın üzerinde öylece etrafa bakıyordu. Çenesinde de bir kurşun deliği göze çarpıyordu. Yatağının yukarısındaki bir ekranda yer alan yeşil bir tablo, adeta acımasız bir borsa endeksine benziyordu. Hayat yukarı, hayat aşağı, hayat fonksiyonları zayıf... Bir hemşire, "Kurşun beynine girmiş, durumu ciddi," diye bağırırken, doktorlar adamın boğazından aşağı bir tüp, koluna da damla beslemeli bir iğne soktular. Parmaklarını ağzına sokup adamın kendi dilini yutmasını önlemeye çalışıyorlardı. Fakat gözümüzün önünde öldü adam, gözleri sıkıca kapandı, başı sağına düştü, doktorlar adamı yaşatamamanın sersemliği içindeydi. Ekrandaki kalp atışları, ince yeşil bir çizgiden ibaretti artık. Aradan bir dakika bile geçmemişken, erkek akrabaları (hepsi sakallıydı ve dini sloganlar atıyorlardı) adamın cesedini sarıp sarmalayıp eski bir beyaz Peugeot'nun arka koltuğuna taşıdılar. Hastanenin önündeki kalabalık arabanın uzaklaşmasını izlerken hep bir ağızdan bağırıyordu: "Yahudilere ölüm!" Arafat'ın miras aldığını sandığı 'Filistin' işte buydu.

Kapalı kapılar ardında planlanan, garantisi olmayan hayallerle dolu, devlete, Kudüs'e, İsrail işgalinin ve Yahudi yerleşimlerinin inşasının sona erdirilmesine dair yalan yanlış vaatler içeren Oslo Anlaşması, dünyadaki devlet adamları (ve gazetecilerin büyük kısmı) tarafından, sanki Hazreti İsa ikinci kez dünyaya gelmiş gibi karşılandı. 13 Eylül 1993'te İzak Rabin ile Yaser Arafat'ın 'Beyaz Saray'ın bahçesinde el sıkışması' bir tür ideoloji haline geldi. Eleştirel lafların yeri yoktu orada. Bu kadar kan ve gözyaşı yeterdi. Ayrıca kurtla kuzu pekâlâ birlikte yaşayabilirdi (sadece kurt kim, kuzu kim, bize söylenmiyordu) ve kılıçları kınlara sokma vakti gelmişti. Beyaz Saray'ın bahçesinde dikilen üç adamın arasında, Kuran'dan alıntı yapanın Başkan Bill Clinton olması kimsenin dikkatini çekmedi. Bu yüzden de kimse, yığınla Norveçli politikacının (bazılarının Ortadoğu ile ilgili pek az pratik tecrübesi vardı), bu sözde mucizenin yaratılmasında nasıl bir katkıda bulunmuş olabileceğini sormadı. Kısacası 'barış', en az savaş kadar gazete sattırabiliyordu. Ve Oslo'nun Filistinliler için (ve nihayetinde İsrailliler için) bir trajedi olduğunu söylemeye cüret eden bizler, barış karşıtı veya 'terörist yandaşı' olmakla suçlanıyorduk.

'Geçici statü' anlaşması uyarınca Arafat ve FKÖ'deki kafadarları Gazze ve Eriha'da bir 'Filistin Yönetimi' kurabilecekti; ardından, Batı Şeria'nın diğer büyük kentlerinde İsrail ordusunun uzun ve içinden çıkılmaz çekilme takvimine tabi olacaklardı. Kudüs'ün, Yahudi yerleşimcilerin ve en az 3 milyon (belki de 5 milyon) Filistinli mültecinin 'geri dönüş hakkının' geleceği ise

ancak beş yıl sonra, bir 'kalıcı statü' anlaşması çerçevesinde belirlenecekti. Diğer bir deyişle, Arafat'ın kaçınılmaz olduğuna inandığı (ve dünyanın inandırıldığı) devlet, güven üzerinden ele alınmak durumundaydı. İsrailliler ve Filistinliler, samimiyetlerini kanıtlamadan önce evlenmek ve üvey babalarının (yani kaçınılmaz olarak İsrail'in çıkarlarının koruyucusu olan bir Amerikan başkanı sıfatıyla, Bill Clinton'ın), bu evliliğin yürüyeceğine dair sözünü kabul etmek zorundaydı.

O el sıkışmadan önce Arafat, Mısır Devlet Başkanı Mübarek'i ziyaret etmişti. Ben de, vaktiyle Filistin'den 80 bin kilometre uzakta olmaktan söz eden, fakat şimdi 'eve döneceğine' inanan dağların ihtiyar adamını görmek için İskenderiye'ye gittim. İskenderiye'de Mübarek'in yanında dururken, gerçekten acıklı bir figür gibi görünüyordu. Bir zamanlar tombul olan gövdesi, neredeyse zaafiyet ölçülerine gerilemiş, dinleyicilerine hitap ederken sergilediği o gururlu, sarsılmaz öfkenin yerini, daimi, neredeyse yapmacık ve alıkça bir gülümseme almıştı. "Bu planın birçok sayfasında Mısır'ın da parmağı var," diyordu, kendisine ve itibarsız FKÖ'süne İsrail işgali içinde iki küçük Filistin verecek olan önerilere dair. 'Parmağı var' ifadesi, planın bir suç olduğunu çağrıştırıyordu (sesleri Amerikan veya Avrupa medyasında nadiren duyulsa bile, birçok Filistinli de zaten tam da böyle olmasından kuşkuluydu), fakat Arafat bunun farkında değildi. Mübarek'e hoş görünmekti onun derdi. Şimdi, Filistin'in hayatı boyunca reddettiği taksimini resmen ve kâğıt üzerinde kabul etmek, Ortadoğu uzmanı gazeteci David Hirst'in son derece isabetli şekilde dikkat çektiği üzere, 'vaktiyle dünya yüzünden silmeyi kutsal görev addettiği Yahudi devletinin başbakanıyla' el sıkışmak üzereydi.

On yıl önce Lübnan'da, Arafat'la taksim edilmiş bir Filistin üzerine konuşmuştum. "Birleşik olacağız ve kendi devletimize sahip olacağız," diyordu, fakat sonradan, manda yönetimi altındaki Filistin'in yüzde 78'ini İsraillilere bırakacağını kabul etmeyecekti. Ona, İrlanda'nın bağımsızlığı için kanlı bir savaş veren Michael Collins'i hatırlattım; İrlanda'nın otuz iki bölgesinden sadece yirmi altısına razı olmaya ve eski sömürgeci efendisine bağlılık yemini etmeye zorlandığını anlattım. Bu anlaşmanın bağımsızlık için savaşmış İrlandalıları paramparça ettiğini biliyor muydu? "Toprağımın her köşesine yerleşeceğim," diye tekrarladı Arafat, fakat sonra Collins'e ne olduğunu sordu. Britanya'ya karşı birlikte savaştığı adamlar tarafından öldürüldüğünü söyledim. Collins Arafat'tan kesinlikle daha dürüst bir adamdı, fakat Filistin lideri sessizce dinledi. Ve ben Britanya ordusunun Dublin'i terk etmeye hazırlanırken, Collins'in adamlarına eski yoldaşlarını yok etmesi için nasıl silah dağıttığını anlattım. Ardından Arafat'a sordum: Muhtemel bir anlaşmayı reddeden yoldaşlarını yok etmesi için Amerikalılar veya İsrailliler kendisine silah verirse ne yapardı? "Asla!" diye bağırdı Arafat. "Asla!"

Başındaki belaların sonu gelmeyecek gibi görünüyordu, ne var ki Arafat bunların hiç farkında değildi. Belki de onu bu tuzağa sürükleyen şey, kibriydi. Veya sonraki yılları. Altmış dört yaşındaki Arafat ve etrafını kuşatan orta yaşlı adamlar (Beyrut'ta semirmiş şişman, kır saçlı kafadarlardı bunlar) öyle bir noktaya geliyorlardı ki, bırakın yönetmeyi, Filistin'i görmeleri bile mümkün olmayabilirdi; hayatlarına atfettikleri mitoloji asla gerçeğe dönüşmeyebilir, hayatta kalmak ve tanınmak için verdikleri mücadelenin hikâyesi eksik kalabilirdi. Sürgündeki tüm hayatları boyunca, destansı hikâyelerinin zaferle sona ermesini beklemişlerdi; 'kurtarılmış' Kudüs'e muzaffer bir edayla girmeyi, son sinemaskop hayalin gerçek olmasını beklemişlerdi.

Veya ben yanılıyor olabilir miydim? Birkaç istisna dışında (Edward Said onların en cesuruydu), 'uzmanlar', Ortadoğu 'analizcileri' ve bu pespaye Arap-İsrail savaşlarını takiple on yıllarını harcayan yaşlı gazeteciler, Ortadoğu'nun jeopolitiğinin sonsuza dek değiştiğine ikna olmuşlardı. Bizzat *Independent*'ın Ortadoğu editörü Charles Richards, Oslo Anlaşması'na mutlak, sorgusuz sualsiz inancıyla ilgili eleştirildiğinde küplere biniyordu. "Meseleler değişti, Robert,"

diyordu telefonda rahatsız edici bir şekilde, ben Eylül 1993'te Mısır'dan ayrılıp gerçekte neler olup bittiğini görmek için İsrail işgali altındaki Batı Şeria'ya giderken. Ben Gurion Havaalanı'na indim, Kudüs'e gittim ve ertesi sabah Eriha'dan başlayıp El-Halil üzerinden İsrail'in güneydoğu sınırına uzun bir yolculuğa çıktım; bu sınır noktası, bir Filistinlinin Gazze Şeridi'ne en fazla yaklaşabileceği yerdi.

Ve oraya vardığımda, Arafat'ın geçeceği yolu çoktan yapmaya başladıklarını gördüm. Ubeydiye kasabasının altındaki sıcaktan kavrulan yamaçta bir Filistinli inşaat işçisi, tozla kaplı yolun üzerindeki kamyonunun gölgesinde otururken pek de mutlu görünmüyordu. "Bu yol Filistin halkının mezarı," diyordu İmam Eyd. "Yola bir bak – nerede olduğuna bir bak, ne dediğimi anlayacaksın." Paslanmış siyah bir çaydanlık, işçinin yanındaki bir küçük tüpün üzerinde şeytani bir sesle tıslıyordu.

"Arafat'ın Eriha'dan Gazze'ye kadar bu yolu geçmesine izin verecekler ve bu yüzden Kudüs üzerinden gelemeyecek," diye devam etti Eyd; parmaklarıyla aşağıdaki vadinin kayalıklarına doğru ilerleyen tozu takip ediyordu. "İsraillilerin istediği de bu." Eyd'in yanında oturan beş adam, onaylar şekilde başlarını salladılar. Hepsi Filistinliydi, kendilerini olduğu kadar Arafat'ı da hâlâ günün birinde başkenti olacağını sandığı kentten dışlayacak yolun yapımında çalışıyorlardı.

Yol, en az bariz amacı kadar çirkin görünüyordu. Ebu Dis dışındaki kayalıklara doğru keskin bir şekilde kıvrılıyor, güneşin kavurduğu vadiye doğru iniyor ve köpürdeyen bir lağımın üzerindeki köprüden geçiyordu. Eyd ve mesai arkadaşları yolu genişletiyor, yirmi yıllık keskin ısı değişimlerinin paramparça ettiği yüzey için metal destekler hazırlıyorlardı. İsrailliler onlara kış yağmurları başlamadan önce yolun onarılması gerektiğini söylemişti; böylece Batı Şeria'nın kuzeyindeki Ramallah, Nablus veya Cenin'den gelen Filistinliler, İsrail işgali altındaki toprakların güney yarısında yer alan El-Halil'e, Kudüs'ten geçmeksizin gidebilecekti; halihazırda kutsal kentten geçici dışlanmaları (ki ilk Filistin intifadasının patlamasından sonra başlamıştı bu uygulama), kalıcı sürgüne dönüşecekti.

İnsancıl bir jest gibi sunulabilen bir şey (kuzeydeki Filistinlilerin güneydeki Filistinlileri ziyaret etmesini, sırf Kudüs İsrailliler tarafından kendilerine geçici olarak kapatıldı diye engelleyecek olan bu yol insafsızlığın daniskasıydı), aynı zamanda yıkıcı bir siyasi karardı. İmam Eyd ve işçileri, yolu asfaltlamayı bitirdiklerinde, Batı Şeria halkı Kudüs üzerinden geçiş hakkı talep edemeyecekti; zira kendileri için kusursuz bir alternatif yol kullanıma açılmış olacaktı.

Tuzaklar ne de kolay kuruluyordu. Eriha'dan El-Halil'e bu yolu kullanıp arabayla üç saatte gitmek (halbuki aradaki mesafe 50 kilometreydi), tek başına nasıl bir zulüm yapıldığını gösteriyordu. Belki de Arafat kendi siyasi 'koridorunu' bulmuştu. Seyahatimin ilk on kilometresinde bir Yahudi 'Filistin'inin içinden geçmiştim; Eriha'nın Ekabat Cabir mülteci kampından başlayan, İsrail askeri karargahlarının ve Menzil Cibr'deki kurumuş bir Bizans sarnıcının yanından geçen ve Kilt Vadisi'ndeki Yahudi yerleşiminde sona eren bir güzergahtı bu. Ben oraya vardığımda inşaat projelerini genişletmekle meşguldüler, Kilt Vadisi'ndeki İsrail 'turist köyünün' çimenlerini düzeltiyorlardı. İnşaatı idare eden ve on bir yıl önce Beyrut'ta Arafat'ı yok etmeye çalışan Lübnan savaşı gazisi bir yerleşimcinin tahminine göre, Filistinli Araplar arasında kesinlikle iç savaş çıkacaktı.

Kilt Vadisi'nden Kudüs'e giden otoyol, Yahudi yerleşimlerinden müteşekkil bir kanyondu, gözün alabildiği her yer üst üste Avrupa tarzı evlerle doluydu (Doğu Kudüs etrafındaki o büyük beton 'halkanın' parçasıydı burası da) ve Arafat'ın hâlâ hatırladığını iddia ettiği Arap topraklarının hatlarını değiştiriyordu. Arafat Kudüs'e ulaşamayacaktı. Onun yerine, bu yılan gibi kıvrılan, sıcaktan kavrulan, küçük Ubeydiye yolundan ve güneye doğru uzanan Arap köy-

lerinin yakınından geçecekti. O köylerin duvarlarındaki yazılarda farklı bir ses yankılanıyordu: "Filistin'i satan komploya hayır!" yazılı bir afiş yapıştırılmıştı bir bakkal dükkânının yanına. "Kudüs'ü teslim edenler halkımızı temsil edemez!" Ve bir mezarlığın yanında daha sert bir yazı göze çarpıyordu: "Haklarımızı Yahudilere verenler affedilmeyecek!" Fakat Filistin liderine, bu topraklarda yaşayıp ihanetten korkan bir başka liderin eski mekânına (Kral Herod'un sarayı artık bir taş yığınından ibaretti) ulaşmadan önceki yüksekliklere çıkıp Kudüs'e çok uzaktan bakabilme fırsatı bahşedilecekti; 8 kilometre uzaklıktan, Kubbet-üs Sahra ile Osmanlı surlarının ancak tepelerin arasındaki yarıklardan görülebildiği bir yerdi bu. Arafat'ı varlığıyla sarsacak kadar yakın, çaresizliğini hatırlatacak kadar uzaktaydı Kudüs. Yaşlı Ayda Cadur, "Kudüs yoksa çözüm de yok," diyordu, neredeyse küçümseyerek, İslamın üçüncü kutsal şehrinin görüş alanı dışındaki Si'ir köyünün meydanında otururken. "Eğer Arafat buraya uğrarsa... ona hoş geldin demeyeceğiz. Çocuklarımızın intifadada, topu topu Eriha ve Gazze için ölmüş olmasını kabul edemeyiz."

Yolumun üzerindeki kimse, Arafat'ın 'geçici' anlaşmayı kabulü lehinde konuşmuyordu. El-Halil dışındaki Harsina Yahudi yerleşiminde (yeni karavan evler iki ay önce, yani Arafat İsrail'le anlaşmayı imzalamaya ikna edilirken getirilmişti) bir İsrail askeri konvoyu, farları güneşin altında parlayarak kente giriyor, kamyonlarda oturan askerler tüfekleriyle Arap dükkânlarını gösteriyordu. Bir grup İsrailli sınır muhafızının (bir başka sokağa çıkma yasağını daha ihlal etmeye çalışan herkese bağırıp çağıran yeşil bereliler) arkasındaki arazide altı Filistinli erkek oturuyordu; beni onların yanına götüren malumat sahibi gençlere bakılırsa, hepsi muhbirdi. Altısı da sararmış gözleriyle etrafı süzüyorlardı, biri kendi kendine deli gibi söylenip duruyordu.

"Kokain," diye kıkırdadı beni getiren gençlerden biri. Muhtelemen de öyleydi; İsrail istihbaratının muhbirleri uyuşturucu 'oltasına takarak' kontrol ettiği söyleniyor, fakat İsrail bu iddiayı sürekli yalanlıyordu. Ancak bu keder veren yaratıklar bile Arafat'ı derhal suçluyordu: "İhanet," diye homurdandı içlerinden biri. İstemeye istemeye Şin Bet'le çalışmaya başlamadan önce İsrail hapishanelerinde on dört yıl geçirmişti. Hiç gereği olmadığını biliyordum elbet, ama Batı Şeria'nın o sıcak öğleden sonrasında Yaser Arafat için üzülmeden edemedim. Günün en iyimser yorumu, kendisini sadece Bassam diye tanıtan bir Filistinliden geldi: "Eğer küçük bir işbirlikçiysen İsrail de sana küçük küçük yardım eder. Fakat Arafat gibi büyük bir işbirlikçiysen, belki günün birinde Kudüs'ü ziyaret etmene izin verirler."

Durumun bundan kötü, çok daha kötü olduğu anlaşılacaktı (ve Arafat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesine asla izin verilmeyecekti), fakat dünyanın yaşadığı heyecan nöbeti sınır tanımıyordu. Eriha'dan El-Halil'e yaptığım yolculukla ilgili yazım, *Independent*'ta şu başlıkla yayımlandı: "Arafat'ın Gazze yolu, 'Filistinlilerin mezarı'." Ancak ertesi gün, Kudüs'teki Kral Davud Oteli'ndeki odamda Harvey Morris'ten bir telefon aldım – on dört yıl önce Reuters'in Tahran bürosunun geveze şefi, şimdi benim dış haberler editörümdü. "Fiskçiğim, laf kalabalığında asıl meseleyi kaybetmişsin," diyordu. "Buradaki büyükbaşlar meseleyi doğru anlayıp anlamadığını merak ediyor." Charles Richards'ın, barışın kaçınılmazlığı konusunda nasıl kafa ütülediğini tasavvur edebiliyordum. "O değil eski dostum, şu anda ben ütülüyorum," diye yanıtladı Harvey. "Sanırım baş editör hazretlerimiz hızlı gidip gitmediğini bilmek istiyor." Harvey'e eğer Andreas Whittam Smith (ki kendisi, onca sözlü saldırıya maruz kalmasına rağmen haberlerimi daima sadakatle yayımlardı) buna inanıyorsa, beni bizzat araması gerektiğini söyledim. Birkaç dakika sonra aradı. "Oradaki kötümserliği doğru şekilde bildirdiğinden kuşkum yok," diyordu o da. "Fakat bütün resim bundan mı ibaret? Yahudi arkadaşlarım haberlerin harika olduğunu ve Filistinlilerle barış olacağını söylüyor." Whittam Smith'e, Müslüman arkadaşlarının ona ne dediğini sormamak için kendimi zor tuttum.

Fakat Beyt Agron'un içinde (Kudüs'teki basın askerlerinin Gerçek Tapınağı), İsrailliler Yaser Arafat hakkındaki dosyalarına bakmakla meşguldü. Arap şeytanının cisimleşmiş hali olarak görüldüğü günlerde (Menahem Begin onu 'mağaradaki Hitler' olarak niteliyordu) Arap basınından titizlikle toplanmış sayfalar dolusu Arafat konuşmaları, vaatleri, talepleri ve tehditleri... Yıllar boyunca FKÖ başkanından dinlediğimiz bütün o yorucu, umutsuz laflar; El-Fetih gerillalarına ve Filistin kamplarındaki bahtsızlara, terleyerek ve bağırarak, bazen duygu sağanağı içinde ağlayarak yaptığı konuşmalar... "Filistin toprağı Filistinlilerin vatanıdır ve Okyanus'tan Körfez'e kadar Arap ulusunun vatanıdır," diyordu 1989'da. "... FKÖ zayıfın barışını önermiyor, o Selahaddin'in barışını öneriyor." Öyle değildi artık. "Filistin halkının meşru hakları verilene dek Filistin isyanı hiçbir surette sona ermeyecek." Bu da geçmişte kalmıştı. "Geri dönüş ve kendi kaderini tayin hakkı, başkenti Kudüs olan bir Filistin devletinin kuruluşu... dışında hiçbir barış mümkün değildir." Bu da.

Arafat çocukları propagandacılar gibi kullanmayı seviyordu. Usandıracak kadar sıcak bir Lübnan akşamında, savaş alanının yukarısındaki bir zeytinlikte Arafat, FKÖ'nün geleceğini konuşmak üzere bir grup gazeteciyle bir araya gelmişti. Kibarca nasıl bir gelecek beklediğini sorduk. Ve Arafat, küçücük gerilla üniformasının içindeki on iki yaşındaki bir çocuğu kucaklayıp dudaklarını birkaç saniye yanağına bastırdı ve şunu söyledi: "Bizim geleceğimiz işte bu." Silah arkadaşları bile mahcup olmuştu. Arafat'ın bu hareketinde yakışıksız bir şey yoktu. Onları rahatsız eden şey, cevabın lüzumsuzluğu, akıldan yoksunluğu ve alakasızlığıydı. Kendilerine şunu soruyor olmalıydılar: Yaser Arafat ulusunun geleceğiyle ilgili böyle konuşmayı tercih ediyorsa, Filistin devletini gerçekten müzakere etmek durumunda kaldığında nasıl tepki verecekti acaba?

Nasıl verdiğini biliyorduk artık. Arafat'ın verdiği sözler, o münzevice 'devrimle evliliği' (ki 1991'de, yarı yaşından da genç, 28 yaşındaki bir Filistinli Hıristiyanla mutsuz bir evliliğe dönüşmüştü) gibi, hayallerden, halkının iyiliğini temenni eden açıklamalardan ibaret kaldı; vardığı nokta, Norveçlilerin harita odalarında eline Eriha ile Gazze varoşlarının tutuşturulması oldu. Artık hayalleri hayal edebilmesi mümkün müydü? İsrail'in 1982'deki Beyrut kuşatmasının doruğunda, İsralliler ablukadaki kenti Saraybosna'yı aratmayacak bir gaddarlıkla bombalarken, FKÖ için ölüm kalım meselesi olan o kritik anda bir ziyaretçi, sığınağının dışında gezinen Arafat'a Kudüs'ün renkli bir yapbozunu hediye etmişti. FKÖ başkanı televizyon kameralarını gördü ve yapbozu onlara doğru kaldırarak, "Ah evet, elbette," dedi. "Bu benim kentim. Bu benim evim. Ben burada doğdum."

Hayaller bitmiyordu. Arafat Kudüs'te falan doğmamıştı, (bazı yoldaşlarının iddia ettiği gibi) Gazze'deki Han Yunus mülteci kampında da doğmamıştı. O 1929'da, Abdül-Rauf El-Kudva El-Hüseyni adlı bir tüccarın yedi çocuğundan beşincisi olarak dünyaya gelmişti; babası yirmi yıl sonra, İsraillilerle çarpışırken öldürüldü. Eski arkadaşlarının dediğine göre Arafat, babası ölmeden önce her gün saatlerce Kuran okurdu. Kahire Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi görürken kısa bir süre Mısırlı Müslüman Kardeşler'in etkisi altında kalacaktı, fakat (sonradan epey aşina olacağımız o anlık heyecanıyla) ismini değiştirmeye karar verdiğinde, milliyetçilikle dini de birleştirdi. Gerçek ismi Rahman'ı bıraktı ve Britanya manda yönetimi askerlerinin Filistin'de öldürdüğü 'Yaser' adlı bir Arabın ismini aldı. 'Arafat' ise, İslamiyetin en kutsal kenti Mekke'nin dışındaki kutsal bir dağın ismiydi.

İsmini nasıl tekrar keşfettiyse, kendisine umutla bakan milyonlarca mülteci için Filistin'i de öyle tekrar keşfedecekti. Sonunda Arafat, bir şeylerin hiçbir şeyden daha iyi olduğunu düşünme noktasına geldi. 1993'ün başında Bosnalı Müslüman Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç'ten bir telefon aldı; Bosnalı lider Arafat'a, sonradan vazgeçilen Vance-Owen barış planı konusunda

ne tavsiye ettiğini sordu. Arafat telefonun öbür ucunda bir soruyla karşılık verdi: "Sana toprak teklif ediyorlar mı?" İzzetbegoviç ettiklerini söyledi, fakat çok azdı. Arafat hemen girdi lafa: "Al! Al! Kabul et!" İzzetbegoviç kabul etmedi. Arafat ise kabul etmenin korkunç sonuçlarını gördü.

Başına teatral bir şekilde sardığı kefiyesi,[1] haki üniforması ve saçma mavzeriyle Arafat, artık tuhaf ve miadı dolmuş bir figür, kısa süre sonra çocukça işleri bir kenara bırakacak olan bir eski zaman devrimcisiydi. 'Devrimci' kelimesi bile kulağa abes geliyordu. Arafat'ın devrimi artık bitmişti. Bugün İsrail diye anılan 1948'deki evlerine asla dönemeyecek olan (zira Oslo'daki nihai anlaşma, sadece Hayfa, Netanya ve Celile'ye 'dönüşe' izin veriyordu) Lübnan'daki yarım milyon Filistinli mülteci için bu bir ihanetti. 1993 Eylülü'nün başında, "Onu kabul edebilirim," diyordu konuştuğum bir İsrailli asker, El-Halil'deki bir başka sokağa çıkma yasağını uygulamaya çalışırken. "Kabul edebilirim, çünkü diğerleriyle kıyaslandığında o kadar da kötü bir terörist değil." Yaser Arafat'ın devrimci hayatına dair ne de güzel bir ölüm ilanı.

Devrimcilerin aynı zamanda entelektüel olduğu düşünülür. Robespierre, Lenin, Marx, Troçki, Atatürk, Nasır, Castro, Guevara... Hepsi kitaplar yazmış veya mücadele ederken büyük fikirler ortaya koymuştu. Arafat öyle değildi. Bırakın yazmayı, kitap okuduğunu bile gören pek yoktu. Bununla birlikte onun sahip olduğu şey, kafasını davasına takmış olmasıydı. Bunda kesin bir kendini adama ve kararlılık (ve bol miktarda kibir) vardı, ki bu büyük bir güç demekti. Başından sonuna kadar Filistin, Filistin, Filistin'di. Filistinli yoksullar için onun üniforması ve kefiyesi (Batılılar ve İsraillilere tuhaf gelen giyimi) olmazsa olmazdı; sürgünde olanların ruhunun bir parçasıydı. Fakat o ruhlar şimdi terk edilecekti.

Oslo Anlaşması'nın ilk satırları basına sızdığında Mısır'daydım, Muhammed Heykel'i aradım. Bana göre Arafat, banka kredisiyle ev alıp evi bankaya geri satmaya çalışan bir adam gibiydi. "Yanılıyorsun," diye azarladı Heykel beni. "Arafat evi çoktan sattı-bu ikinci satışı!" Ve ta en başından (Beyaz Saray bahçesindeki o nutuklardan) itibaren, Oslo'nun nasıl tel tel dökuleceğini görmek mümkündü. İsrail başbakanı Rabin, yeni 'barış ortaklarına' dair duygulandırıcı açıklamalar yapıyordu. "Siz Filistinlere şunu söylememe izin verin: aynı toprak üzerinde, aynı ülkede birlikte yaşamaya yazgılıyız," diyordu. Arafat'ın konuşmaları daha spesifikti, sanki 'bu tarihi umudu' neyin felakete sürükleyeceğini biliyordu. "Anlaşmayı uygulamak ve nihai anlaşmaya doğru ilerlemek, iki yıl sonra, BM'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının bütün veçhelerini bütün veçheleriyle hayata geçirmek, Kudüs, yerleşimler, mülteciler ve sınırlarla ilgili bütün meseleleri çözmek, Filistin ve İsrail'in yükümlülüğü olacaktır," diyordu.

'Bütün veçheleri'? Ve ardından, tekrar 'bütün veçheleriyle'? Kudüs? Yerleşimler? Mülteciler? İsraillilerden ödüller istiyordu, ama karşılığında 'barış'tan fazla bir şey vermiyordu. Buna 'cesurların barışı' diyordu (Arafat bu ifadeyi Clinton'dan almıştı) ve muhtemelen bunun General Charles de Gaulle'ün, Cezayir'e bağımsızlık veren nihai anlaşmaya dair sarf ettiği 'cesurların barışı' sözünden araklama olduğunun da farkında değildi. Paralellik, Arafat'ın (veya İsraillilerin) anladığından daha vahimdi.

Beyrut'ta, 1974'te Hacı Emin El-Hüseyni'nin cenazesini organize eden ve FKÖ'nün Lübnan elçiliğini yürüten Şefik El-Hut, Arafat'tan bir telefon almıştı. "FKÖ'nün tüzüğünü değiştirmiş, üç milyon Filistinli mültecinin geri dönüş hakkından vazgeçmiş; üstelik bütün bunları gizli kapaklı yapmış," diye çaresizce yakınıyordu El-Hut konuştuğumuzda. "Şimdi var olan benim FKÖ'm değil. Arafat telefon etti ve bana 'kardeşim' dedi, fakat böyle devam edemem. Ona, Filistin Ulusal Konseyi'nin anlaşmayı tartışmak için tek bir toplantı dahi yapmadığını söyledim. Anlaşmanın ayrıntılarını bilmediğimizi söyledim. 1948'deki 194 sayılı BM kararı, Filistinlilerin

1 Arafat kefiyesini daima, manda dönemindeki Filistin'in biçimini andıracak şekilde, dikkatle sarardı. Bu kumaştan haritanın 'Necef Çölü'nü' içeren kısmı da sürekli sağ kulağından aşağı sarkardı.

şimdi İsrail olan yerdeki evlerine dönebileceklerini belirtiyordu. Şimdi Arafat hepsinden vazgeçmiş. İstifa ettim. Artık elçi falan değilim."

Şakir Yasin, Lübnan mülteci kampındaki kulübesinde, bir kapı anahtarını masaya bırakıyor; kirli sarı renkte, uçları aşınmış, baş tarafı ışıkta parlıyor. Yasin ve ailesi 1948'de Filistin'deki evlerini terk ederken bu anahtar gıcır gıcırdı herhalde. Mülteci konumuna düştüğünde sadece beş yaşında olan Yasin, siyah ince bir silindirden, dürülüp oraya konmuş bir tomar kâğıt çıkarıyor; bu lime lime olmuş kâğıtlar Britanya manda hükümetinin, Yasin ailesinin mülklerini gösteren tapuları (üstünde Britanya kraliyet arması var). Akre'ye 10 kilometre uzaklıktaki Ezzib köyünde bir ev ve birkaç narenciye bahçesi. "Bunları sakladım, çünkü günün birinde eve döneceğime inanıyordum," diyor. "Fakat şimdi gerçeği biliyorum. Arafat İsrail'le hazırladığı barış planına 1948 mültecilerini dahil etmedi."

Bin dokuz yüz kırk sekiz. Bu tarih, Sidon'daki Eyn El-Helve'nin, devasa, döküntü, kavrulan, öfkeli kampında yapılan bütün konuşmaların, her şikâyetin ve her resmi nutuğun içine sızıyor. Lübnan'daki Filistinlilerin neredeyse hepsi mülteci (veya mültecilerin çocukları ya da torunları), Filistin'in ilk taksimi sırasında yaşanan Arap göçünün mağdurları. 65 bin kadarı Eyn El-Helve'de sefalet içinde yaşıyor. "Televizyonlar ve gazeteler bunun harika bir barış olduğunu söylüyor, fakat bizden söz eden yok," diyor Muhammed Hudr, Eyn El-Helve'nin yollara açılan arapsaçı gibi ara sokaklarını göstererek. "Liderlerimiz yalancı. Bize evimize gideceğimizi söylediler. Fakat barış anlaşması, 1967'de mülteci olan Filistinlilerin sadece bir bölümünü kapsıyor. Biz ne yapacağız peki?" Hudr, Filistin'den çıkıp, Yasin'in ailesiyle aynı külüstür kamyonda, İsrail devletinin ilanından sadece dört gün önce Lübnan'a geldiğinde sekiz yaşındaymış.

1948 mültecilerinin 1.5 milyonu da Ürdün ve Suriye'deki kamplara dağılmış durumda, Gazze ve Batı Şeria'da bir milyon mülteci daha var, bazıları kendilerini Arafat'ın küçük devletçiklerinin sınırları içinde bulacak. Fakat 'eve' dönemeyecekler. Tahminen 3 milyon Filistinli (Filistin nüfusunun yaklaşık yarısı) 'geri dönüş hakkından' yararlanamayacak, çünkü evleri şimdi İsrail denen ülkenin sınırları dahilinde. Bununla beraber, Eyn El-Helve'de, mültecilerin kaçtığı kasaba ve kentlerin, zamanın içinde donmuş hayaletleri geziniyor, zira her kulübe kümesine kaybedilmiş kasaba ve kentlerin isimleri verilmiş. Akreli mülteciler 'Akre', Hayfalılar 'Hayfa', Hıttinliler 'Hıttin' adı verilmiş sokaklarda yaşıyor. Yasin 'Akre'de yaşıyor, çünkü orası köyü Ezzib'e en yakın kasaba. Yirmi yedi yıl boyu Arafat'ın El-Fetih ordusunda gerilla olarak savaşmış, 1969'da bir gece İsrail sınırını geçmiş, 1978 ve 82'deki İsrail işgallerinden, hattâ 1985 ve 86'daki kamp savaşlarından sağ çıkmış, Arafat'ın 'Filistin'e geri dönüş sözünden hiç kuşku duymamış.

"Umut etmediğimiz ve umutla yaşamadığımız bir günümüz bile olmadı," diyor. "Erkek kardeşlerimden biri 1981'de öldürüldü, İsrail müttefiki milislerin Sidon'da ateşlediği bir top mermisiyle. Çok acı çektik, umudumuzu kaybetmeye dayanamayız. Babam Allah'a ve ülkesine inanırdı. Eve dönmeyeceğine asla inanmadı, buna izin vermedi. Evet, barıştan yanayız. Barış istiyoruz. Fakat şerefli bir barış olmalı, bize haksızlık yapan bu anlaşma değil. Ezzib'den geldim ben, babam oralıydı, büyükbabam ve büyükbüyükbabam orada gömülü. Hepimiz köylerimize geri dönmeliyiz."

Yararı yok elbette. 1948 mültecilerine, İsrail'in 3 milyon Filistinliye sınırlarını asla açmayacağını izah etmenin, onlar ayrıldıktan sonra İsraillilerin iki yıl içinde 400 köyü yerle bir ettiğini, yani çoğunun artık bir 'evi' olmadığını hatırlatmanın yararı yok. Yasin bunun gerçek olduğunu biliyor, fakat idrak edemiyor. Annesi Meryem'in kocası Tevfik ve on beş çocuklarıyla birlikte kaçtıkları günü hatırlıyor; elbiseleri, mercimekleri ve zeytinyağını evde bırakmış – çünkü bir

hafta, bir ay dışarıda kaldıktan sonra geri dönebileceğini düşünüyormuş.

"Bir köy eviydi, beyaz boyalıydı, kahverengi kapısı kocamandı ve tahta merdivenleri vardı," diye anlatıyor. "Etrafındaki limon ağaçlarıyla birlikte pek güzel bir evdi. Fakat birkaç yıl sonra geri dönmeyi başaran bir arkadaşımız, bütün evlerin yıkıldığını anlattı, bizimkileri de yıkmışlar. Kalan tek bina, köyün ta öbür ucundaki eski taş evmiş. İsrailliler o evi otele çevirmiş."

Yasin anahtarını alıp elinde döndürüyor, başını ellerinin arasına alıyor, bir kapıyı açarmış gibi. "Yirmi gündür, bütün bunları ilk duyduğumuzdan beri, biz buradaki Filistinliler diken üstünde yaşıyoruz," diyor. "Akıbetimin ne olacağını hâlâ bilmiyorum. Umudum o ki Ebu Ammar [Arafat] bu anlaşmanın bir yerlerine 48'liler için de bir şeyler yazılmasını söylesin; söylesin ki biz de vatanımıza dönebilelim." Yasin aile evinin anahtarını elinde tartıyor (artık var olmayan bir evin anahtarı), sanki o bir cevap verebilirmiş gibi. "Bu anahtarı, bu hazineyi kırk beş yıldan fazla sakladım. Bütün bu belgelerin ve tapuların içinde olduğu metal silindiri sakladım, günün birinde sorunumuza bir çözüm bulabiliriz diye... Top mermilerinin altındayken çıkarıp bunlara bakardım... Eğer umut olmasaydı bütün bu nesneleri taşımazdım..."

ON İKİ

Son Sömürge Savaşı

> Orada, Şeria Irmağı yanında Eriha karşısındaki Moav ovalarında Rab Musa'ya şöyle dedi: "İsrailliler'e de ki, 'Şeria Irmağı'ndan Kenan ülkesine geçince ülkede yaşayan bütün halkı kovacaksınız. Oyma ve dökme putlarını yok edecek, tapınma yerlerini yıkacaksınız. Ülkeyi yurt edinecek, oraya yerleşeceksiniz; çünkü mülk edinesiniz diye orayı size verdim. Ülkeyi boylarınız arasında kura ile paylaşacaksınız. Büyük boya büyük pay, küçük boya küçük pay vereceksiniz. Kurada kime ne çıkarsa orası onun olacak. Dağıtımı atalarınızın oymaklarına göre yapacaksınız. Ama ülkede yaşayanları kovmazsanız, orada bıraktığınız halk gözlerinde kanca, böğürlerinizde diken olacak. Yaşayacağınız ülkede size sıkıntı verecekler. Ben de onlara yapmayı tasarladığımı size yapacağım."
>
> ESKİ AHİT, 33: 50-55, Kitabı Mukaddes Şirketi çevirisi, Nisan 2010

Ben Greenberger Araplara güvenmiyor. Amerikalılara güvenmiyor. Bir sürü İsrailli siyasetçiye de güvenmiyor. Ona göre sadece Tanrı Yahudi halkını topraklarıyla birleştirir. Tanrı'nın Ortadoğu defterlerimde hatırı sayılır bir yer kapladığını söylemeliyim. 1992 baharı. Oslo Anlaşması'na daha on sekiz ay var. Yudea ve Samarya'da asayiş berkemal – şimdilik.

Greenberger'in sözünü ettiği toprak Araplara ait (işgal altındaki Batı Şeria'nın hemen içlerine doğru uzanıyor), fakat Batı Şeria'daki en büyük Yahudi yerleşimi Ma'ale Adumim'in belediye başkanı bunu katiyen kabul etmiyor. Zeytin Dağı'na uzanan gelincik tarlalarıyla kaplı kayalık tepelerde yeni Yahudi yerleşimleri inşa etmenin hakları olduğunu söylerken yüzünde kuşkunun zerre izi yok. İnancın da ötesinde bir duruşu var. Araplar bunun fanatizm olduğunu iddia ediyor, ama yanılıyorlar. Akla gelen kelime dindarlık.

"Elbette burası bizim toprağımız," diyor, New Jersey aksanıyla, soluk mavi gözleri yüzümde geziniyor. Böyle bir soruyu sormaya nasıl cüret edebiliyorum? "Eğer Tel Aviv Yahudi ise, El-Halil daha da Yahudidir. Orada başka insanların yaşaması talihsizlik. Fakat hepimiz bununla yaşamayı öğrenmek zorundayız." Taviz vermeyi reddedenler Araplar, liderleri Arap toprağının ("Yahudi toprağı" diye düzeltiyor Greenberger) geri verilmesini talep ediyor, ki İsrail'in ortadan kaldırılmasının ilk aşamasından başka bir şey değil bu. "Onlara güvenmiyorum. Elbette Filistinli Araplara 'özerklik' verilsin, kendi hayatlarını idare etsinler, fakat bu bir devlet anlamına gelmez. Bütün topraklar İsrail'in olmalı. Burayı 1967'de ilhak etmiş olsaydık, şimdi Araplarla bu sorunları yaşamazdık."

İbrani Üniversitesi'nde hukuk dersi veren 42 yaşındaki Greenberger'i dinlerken insan sor-

madan edemiyor: Sen ciddi misin? Ve: Kesinlikle emin misin? Fakat elbette bütün söylediklerinde emin, ödünsüz ve ahlaken net. "Tarihini ve kutsal kitabını öğrenen her Yahudi öğrenci, buranın Yahudi halkının vatanım diyebileceği yegâne toprak olduğunu anlar. Eğer İsrail 1967 sınırlarının gerisinde olsaydı ve El-Halil'i sadece seyretmekle yetinseydi, bunun için bir savaş başlatmamanın hiçbir gerekçesi olmadığını düşünürdüm. Biz kazandık ve şimdi bana ait olduğunu düşündüğüm bir toprak üzerindeyim. Öyleyse niye bırakıp gitmem gereksin ki?"

Bu tür fikirlerin hiçbir saçma tarafı yok. Ma'ale Adumim hâlâ genişliyor (90 bin dolara satışa çıkarılan iki odalı evler de eklendiğinde 16 binlik Yahudi nüfusu gelecek sene yüzde 25 oranında artacak) olması bir şey değil; El-Halil yolu üzerindeki 3 bin 500 kişilik Efrat yerleşimi, Araplarla Yahudiler arasında neredeyse her gün çatışma yaşanan bir bölgede bile Ma'ale'den iki kat hızlı genişlemeye kararlı. Ve Efrat sakinlerinden Bob Lang'ın (New York, Manuet'ten gelmiş, Wisconsin Üniversitesi mezunu) söylediklerinin yanında Greenberger'inkiler ılımlı kalıyor.

"Eğer orada bir Yahudi halkı varsa, Yudea ve Samarya onların vatanıdır," diyor. "Bir Yahudiye El-Halil'de yaşayamayacağını söylemek, Yahudi halkının varlığını ve tarihini reddetmektir. Tevrat'ta adı geçen yerlerin yüzde 90'ı Yudea ve Samarya'da. Öyleyse Yudea ve Samarya, Filistinlerin – burayı onlar nedeniyle 'Filistin' diye anıyoruz – geldiği bir sahil şeridini değil, İsrail devletini oluşturmak zorunda." Lang müthiş bir enerjiyle ve gerçek bir inananın hızıyla konuşuyor, kullandığı dil bir anda duygusal ve ilahi bir ton kazanıyor: "Bu toprak benim. Onu iliklerimde hissediyorum. Benim. Büyükbabam Almanya'da bir evinin olduğunu düşünüyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya için savaştı, fakat Hitler'in, sinagogların yakıldığı Kristal Gecesi'nden sonra kaçtı. Fakat burası bizim ülkemiz, evlerimizin burada olup olmaması bir şeyi değiştirmez. Burası Yahudi toprağı ve tarihi iliklerimde hissediyorum. Tevrat'tan başka kılavuza ihtiyacım yok benim. Buldozerler yeni evler yapmak için çalışırken sürekli antik kalıntılara çarpıyor – ve bu kalıntıların hepsi Yahudilere ait."

Elbette ortada bir sorun var. Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde, hiçbir zaman modern İsrail'in bir parçası olmamış 1.7 milyon Arap yaşıyor; ve ilk intifadalarının sebebi, bütün diğer meselelerden daha çok, 115 bin Yahudi yerleşimcinin varlığıydı. İsrail'in bu toprakları işgal ettikten yirmi beş yıl sonra elinde tutmayı sürdürmesini tek bir devlet bile kabul etmiyor; ve İsrail buraları ilhak etmemiş olsa bile, Greenberger ve Ma'ale Adumim'deki diğer yerleşimcilere evlerini satın alabilmeleri için 49 yıl vadeli kredi sağladı. Başkan George Bush'un (burada baba Bush'tan söz ediyoruz elbette) İsrail'e vereceği kredileri yerleşimlerin dondurulması şartına bağlaması, bu değirmenin suyunun nereden geldiğini gösteriyordu.

Greenberger ve Lang bu kararsızlığa son verilmesini, ABD yönetiminin yardımları sürdürmesini istiyorlar. Arapların yanı sıra İsraillilerin de toprak karşılığı barış çağrılarını reddediyorlar. Onlara göre, toprak üzerinde mutlak İsrail egemenliği (yani ilhak) dışında bir seçenek yok. "Bu sorunları yaşıyor olmamız şaşırtıcı değil," diyor Lang. "Bugünkü statüko hiç iyi değil. Burada yaşayan Araplar günün birinde Filistin devletine sahip olacaklarını düşündükçe, bizimle uzlaşmak için hiçbir nedenleri de olmayacak. O yüzden İsrail askeri işgali bitirip bütün toprakları ilhak etmeli ve Araplara da, 'Ürdün Nehri'nin bu yakasındaki ulusal haklarınız sona erdi' demeli. Ciddi olduğumuzu görürlerse Araplar bunu kabul eder. 1948 savaşından sonra Celile'deki Araplar 1956'ya dek polis kontrolü altında yaşadı, çünkü İsrail'in orada kalacağını artık anlamışlardı. Önlerindeki tek seçeneğin birer vatandaş haline gelmek olduğuna karar verdiler ve 1957'de öyle yaptılar."

Bu acımasız çözümün derinliklerinde bir cömertlik kırıntısı yatıp yatmaması bir yana, senaryonun gerçek anlamını kavramak için Greenberger'in kendi versiyonuna kulak vermeniz yeterli: "1948'den sonra İsrail'deki Araplara vatandaşlık verildiğinde gelişen bir süreç vardı

ortada. Bu süreç bir demir yumrukla Yudea ve Samarya'da da tekrarlanabilir. Eğer sağlam durursak – yani herkes geriye dönüş olmadığını idrak ederse – bu sorunu çözeriz." Peki Araplar bunu neden idrak etmiyor? Ve Greenberger'in sözünü ettiği 'demir yumruk' nasıl bir şey? "Her ülkenin bir polis gücü vardır," diye yanıtlıyor rahatsız edici bir edayla. "Eğer sorunlar varsa, üstesinden geliriz."

Bu sömürgeci mantığa meydan okuyacak kadar belagat ve cesaret sahibi İsraillilerin olduğunu görmek insanın içine bir parça su serpiyor; ancak Dedi Zucker (Knesset'in liberal milletvekillerinden ve Sivil Haklar Hareketi'nin lideri) gibi insanlar epey azınlıkta. Zucker (açık fikirli, gözlüklü, akademisyen görünümlü), İsrail'e gidenlerin duymak isteyeceği sözleri söyleyen türde biri. Zucker gibi bir dostu tanıdıktan sonra, kendimize, işte *bizim* İsrail'imiz, diyoruz. İnanmak istediğimiz Ortadoğu demokrasisi işte bu; Batılı değerlerimizi temsil eden, ordusu *gerçekten* 'silahların masumiyeti' doktrinine bağlı, Filistinli Müslüman Arapların toprağına Yahudiler için ev inşa etme projesini, bu iğrenç sömürgeci projeyi gerçekten desteklemeyen bir ülke. Fakat Zucker, İsrail hükümetlerinin işgal altındaki topraklara koloniler inşa etmeyi sürdürme arzusuyla ilgili yanılsamalara kapılmıyor; sömürgecilerin neyi temsil ettikleri konusunda ise hiç şüphesi yok.

"Bunlar yeni bir İsrailli tipi," diyor. "Bir kurban unsuru var onlarda, kendilerini kurban gibi görüyorlar; öyle 'kurbanlar' ki bunlar, ellerinde potansiyel nükleer silahlar var. İsrailli bir maçoluk unsuru var. Ve bir diğer kökeni de, eski İsrailli önder arketipinin diriltilmesi; önder yeni topraklara gelir ve o toprakları kan dökerek, eğitim vererek, yanında çocuklar getirerek fethetmeye çalışır. Amerika'nın vahşi düşmanlarla dolu Batı'ya gidiş efsanesiyle de uyuşur bu... Çok dar bir eşikten bakarsanız, çocuklarıyla birlikte her gün tehlike içinde yaşayan bir yerleşimciyi görebilirsiniz. Fakat bu dar perspektif, yerleşimcilerin oraya devlet tarafından, işgalin maşaları olarak sokulduğu gerçeğini göz ardı ediyor. Bir başka unsur da köktendincilik. Köklerini kutsal kitaplarda bulan bir 'klan'dan söz ediyoruz – modernizmden yalıtılmış durumdalar, Batı felsefeleri ve Batı'nın başarılarına karşı kibirli bir husumet besliyorlar." Zucker'e göre, her iki ülkenin ulusal arzularının bir kısmını hayata geçireceği bir yeniden taksim dışında hiçbir alternatif yok. "Yerleşimciler, Siyonizmleri – yani bir Yahudi devletinde yaşama arzuları – ile dinsel bakımdan önemli bir yerde yaşama istekleri arasında karar vermek zorunda kalacak," diyor Zucker sert bir şekilde. "Büyük bölümü İsrailliler arasında yaşamayı tercih edecektir."

Sömürgecileri İsrail'in varlığına tehdit olarak gören İsraillilerin sayısı gerçekten de çok az; Yeşayahu Leibowitz İsrail'in 1967 zaferinden bu yana, kalıcı işgalin ülkesine zarar vereceği konusunda sürekli uyarıda bulunmuş. *İbrani Ansiklopedisi*'nin doksan yaşındaki eski editörü, İbrani Üniversitesi'ndeki Biyolojik Kimya Bölümü'nün eski başkanı ve nöropsikoloji profesörü. Şimdi felsefe bölümünde konuk profesör olarak mantık dersleri veriyor; Doğu Kudüs'teki küçük çalışma odasında söylediklerine bakınca, mantık konusunda epey başarılı olduğunu anlıyorsunuz.

"Teorinin ötesinde, ideolojinin ötesinde, hattâ inancın ötesinde, temel meselelerle başlamamız lazım," diyor. "Biz bu ülkeye Kadim İsrail diyoruz, onlar ise 'Filistin' diyor, iki halk da var ve burada ikisi de zihinlerinde bu ülkenin *kendi* ülkeleri olduğu konusunda köklü bir bilince sahip – ve bunu iliklerine kadar hissediyorlar. Ve tarih değiştirilemez veya tashih edilemez. Bu vahim durumdan ancak iki olası sonuç çıkarabiliriz, üçüncü bir sonuç yoktur." Sandalyesinde eğilmiş, *kippa*'sı[1] kel kafasında düştü düşecek gibi duran Profesör Leibowitz, bu noktada uzun müddet susuyor. Siyasi nüfuzu yok, fakat onu genç İsrailli solcular arasında oldukça etkili kılan ahlaki otoritesini görmek zor değil.

1 Yahudilerin giydikleri küçük takke. –çn

"Bu iki halktan biri diğerini fethediyor, diğer ülkeyi işgal ediyor ve diğer halkı ulusal bağımsızlık hakkından mahrum bırakıyor. Araplar 1948'de bunu denedi ve kaybetti. Fakat 1967'den beri biz de bunu yapıyoruz ve günümüzde yaşadığımız bütün korkuları yaratan da bu durum. İsrail devletinin bir başka halk üzerindeki tahakkümü, ancak şiddetle sürdürülebilir. Tek alternatif taksimdir. İki taraf ülkenin tamamı üzerindeki hak iddiasından vazgeçmelidir. Taksim teknik olarak çok zor, fakat psikolojik olarak daha da zor – çünkü iki halkın bu ülkenin kendilerine ait olduğuna dair çok köklü bir bilinci var. Fakat bir felaketten kaçınacaksak, taksim mutlak bir zorunluluktur."

Leibowitz taksimin Birleşmiş Milletler'in İsrail için çizdiği ilk sınırlar üzerinden yapılmasını savunmuyor. Ne de Ürdün'ün 1948 savaşından sonra Batı Şeria'yı ilhak ettiğini, yani (BM tarafından en başta öngörülen bir devlet olarak) 'Filistin'in kurulmasına Arapların da izin vermediğini unutuyor.

"Fakat şunu hiç çekinmeden ifade ediyorum ki, nasıl 1948 savaşından Araplar sorumluysa, ki o savaşta bütün dünya İsrail'in arkasındaydı, bugünkü korkunç durumdan da biz sorumluyuz. Ve eğer taksim olmazsa, eğer – *eğer* – mevcut durum devam ederse, bunun iki kaçınılmaz sonucu olur: içte, İsrail devleti, sadece Araplar için değil, benim gibi Yahudiler için de toplama kampları kuran, her yönüyle faşist bir devlet haline gelecektir. Ve dışta, Araplara karşı bitirici bir savaşa tutuşacağız ve bütün dünyanın sempatisi Arapların yanında olacak. Bu felaketten ancak taksim yoluyla kaçınılabilir. Kudüs'ü İsrail'in egemen başkenti yapma iddiamızı hayata geçirmemiz psikolojik olarak çok zor olacaktır. Zira gerçek bir taksim, Kudüs'ün de taksim edilmesini gerektirecektir."

Yahudi sömürgecilerin (hattâ belki İsraillilerin büyük kısmının), Üçüncü Reich'ın ilk yıllarında, Yahudilere yapılan en büyük zulümler öncesinde Almanya'dan Britanya mandasındaki Filistin'e kaçan yaşlı profesörü neden sevmediğini görmek zor değil. Greenberger Leibowitz'i 'medya maymunu' diye niteliyor. Leibowitz ise Greenberger ve sömürgeci arkadaşlarını İsrail devleti için en büyük tehlike olarak görüyor. İki adam gerçeğin iki kutbunu temsil ediyor, birisinin yaratmaya, diğerinin kaçınmaya çalıştığı bir gerçeklik bu. Birinin yanında Tanrı ve mantık var. Diğerinin yanında ise Tanrı ve buldozer.

Usame Hamid, Bilal Camisi'nde dua ettikten sonra kendisini havaya uçurmak üzere yola çıkmıştı. Hiçbir arkadaşı onun bomba yüklü bir arabayı kendisiyle birlikte patlatmaya hazırlandığına inanmak istemedi, fakat Hamdi Hamid oğlunun öldüğü kendisine söylendiğinde şaşırmadı. "Şahadet hakkında konuşurdu durmadan, İsraillilerle savaşta ölmekten söz ederdi," diyordu yaşlı adam, oğlunu son kez gördüğü caminin duvarına sırtını vermiş otururken. "Bana, bu dava için şehit olursa cennette daha yüksek bir mevki kazanacağını anlatıyordu." Hamid, Arafat'ın Beyaz Saray bahçesinde el sıkışmasından iki ay sonra kendisini ölüme hazırlamıştı.

Her saniye, ağlayan bir akraba veya arkadaş gelip Hamdi Hamid'in sözünü kesiyordu, zira kırk sekiz saat içindeki ikinci Filistinli 'şehidin' babasını kucaklamak istiyorlardı. Daha bir gün önce Enver Aziz, patlayıcı yüklü bir ambulansı Gazze Şeridi'ndeki bir cip dolusu İsrailli askerin üzerine sürmüş, askerlerden üçü yaralanmıştı; kömürleşmiş ve parçalanmış cesedi altı saat boyu yolun kenarında kaldı. Arkadaşları ise onun ölüme hazırlanışını (muhitindeki camide abdest alıp namaz kılmıştı) ve büyük bir gururla eyleme gönderilişini hatırlıyorlardı.

İsrailliler için korkutucu bir haftaydı: İntihar bombacıları, İsrail'in işgal ordusunun on yıl önce Güney Lübnan'a geri dönmesine yol açan bu korkutucu, engellenemez kitle imha aracı, bu kez Gazze'de ortaya çıkmıştı. Hafta içinde iki müstakbel intihar bombacısı daha yakalanmış, üzerlerindeki patlayıcılar etkisiz hale getirilmişti. İsrail başbakanı İzak Rabin bunun ne

anlama geldiğinin farkındaydı. 13 Aralık 1993'te Kudüs'te yapılan bir Knesset toplantısında, "Hamas birkaç yıl öncesine göre daha güçlü hale geldi, o yüzden ilk defa intihar saldırılarına tanık oluyoruz," demişti. "Hamas'tan önce Filistinliler bu tür eylemlere başvurmuyordu; tıpkı Hizbullah'tan önce Lübnanlıların da başvurmadığı gibi."

Elbette kendisini dinleyenlere, Hamas'ı FKÖ'nün rakibi olarak en başta teşvik edenin bizzat İsrail olduğunu hatırlatmıyordu. Ne de birkaç saat sonra olacaklardan haberdardı. Gazze'deki İslam Üniversitesi'nden 25 yaşındaki bir eczacı, Usame Hamid, Bilal Camisi'nde hiçbir şeyden şüphelenmeyen babasının elini öpecek, haftanın ikinci intihar eylemi için camiden ayrılacak ve arabasının bagajında bombalar, yolcu koltuğunda bir Kalaşnikof'la eylemi gerçekleştirecekti.

Eylem sonrasında babasını teskin eden kardeşler ve kuzenlerin hepsi (deri ceketler içinde bir grup haşin delikanlı), Usame'nin kendini giderek dine vermesinden söz ediyordu. Velid Hamid kuzeninin ölümünü, her intihar eyleminin ardından başvurulan o yavan kelimelerle izah etmeye çalışıyordu. "Hep Kuran okur ve camide İsrail'le savaşta ölmek gerektiğine dair konuşmalar yapardı. Hiç gülmezdi. Arada bir masa tenisi oynardı, fakat o kadar. İsrailliler onu tutukladı. Hamas üyesi olarak dört yıl hapis yattı ve orada sürekli dövüldü." Aile üyeleri, Bilal Camisi'nin duvarlarına Usame Hamid'in bir dizi renkli fotoğrafını yapıştırmıştı. Bir dizinin üzerine çökmüş, elinde bir Kalaşnikof ve arkasında Kuran'dan bir ayetin yazılı olduğu tablo, hüzünlü bir edayla poz veren gözlüklü, sakallı bir gençti. Fakat son 'şehitlerinin' (İsraillilere saldıran yedinci Filistinli intihar bombacısı) ölümünü ilan eden Hamas posterlerinde görevin başarısızlıkla sonuçlandığına dair hiçbir ima yoktu.

Zira Usame Hamid düşmanlarını öldürememişti. Arabasını bir ordu kamyonuna çarpmak umuduyla Gazze'nin Secaya bölgesinden yola çıkan Hamid, İsrailli bir sınır devriyesi tarafından durdurulmuştu. İsrailliler arabanın çalıntı olduğunu fark edince Hamid yola devam etmeye çalışmış, fakat o anda iki İsrail kurşunuyla vurulup ölmüştü.

Cenaze çadırının etrafındaki sinek dolu sokaklara ezan okuyan müezzinin sesi yayılırken, "Usame, Arafat barışına karşıydı," diyordu babası. "Bu anlaşmanın asla uygulanmayacağını söylüyordu, fakat anlaşmadan haftalar önce Filistin'in kurtuluşu için ölmekten söz etmeye başlamıştı. Onu son görüşümde, annesiyle benim istediğimiz bir şey olup olmadığını sormuştu. Geceyi evde geçirmedi. Ve ertesi gün yaptığı şeyi duydum." Baba Hamid burada sustu, oğlunun (İsraillilerin gözünde) bir 'terörist' olduğunun farkındaydı. "Onunla gurur duyuyorum," diye noktaladı sözlerini Hamdi Hamid.

Peki bu genç adamlar ölüme niye bu kadar kolay gidiyorlardı? Usame Hamid'in cenazesinin kaldırıldığı gün Şifa Hastanesi'nde beş Filistinli gördüm, karın ve bacaklarından aldıkları yaralarla kana bulanmışlardı. İsrailliler vurmuştu onları, fakat hiçbir açıklama yapılmamıştı. Yarım saat sonra Gazze yolu üzerinde bir grup gence bağırıp çağıran askerler tarafından durduruldum. Askerlerin yanında bir Filistinlinin cesedi vardı. "İsrailliler onu gözaltına almak istediler," diye açıkladı gençlerden biri. "Filistinli de bir balta çıkarıp onlara saldırdı. İsrailliler vurup öldürdüler onu." İsrail ordusu sonradan, on sekiz yaşındaki Eşref Halil'in, bir askere nacakla saldırmak isterken öldürüldüğünü doğruladı.

Oslo Anlaşması'nın adı 'Arafat barışı'ydı artık; Usame Hamid Oslo'nun asla uygulanmayacağına inanıyordu ve haklıydı. Bunun ilk işaretleri, daha 12 Aralık 1993'te, Kahire'de kendisini göstermişti. Arafat, Rabin ile birlikte ortak bir basın toplantısı düzenleme kararı almıştı; o toplantıda İsrail'in ilk çekilmelerinin ilan edileceğini sanıyordu. Fakat Arafat'ı görür görmez ne olduğunu tahmin ettim. Bütün ışıklar onun üzerine çevrilmişti. Genelde Arafat televizyon ışıklarını severdi (ne de olsa 'Filistin Devlet Başkanı'ydı artık), fakat kameralara gözünü kırpmadan, neredeyse korkuyla bakıyordu. Zira ilk kez bize söyleyecek bir şeyi yoktu, 'kutsal bir gün'

deyip durduğu şeyin arifesinde, bir gıdım neşe ifadesi yoktu yüzünde. İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesine, Filistinli mahkumlara, Batı Şeria veya Gazze'deki Yahudi yerleşimciler için açılan yollara veya Eriha'daki Filistin 'özerk bölgesinin' büyüklüğüne dair açıklayacağı hiçbir anlaşma yoktu. 'Kudüs' kelimesini ağzına bile alamayacaktı. FKÖ ve İsraillilerin çekilme takviminde anlaşamamasının işgal altındaki topraklarda olumsuz etkiler yapıp yapmayacağı sorulduğunda, Arafat kederle yanıt verdi: "Yapmamasını umut ediyorum."

İsrail başbakanı salona girer girmez, Arafat ile Rabin arasındaki görüşmelerde bir şeylerin yanlış gittiğini anlamıştık; yüzleri ölü gibi beyazdı, etraflarındaki müzakerecilerin suratları asıktı. O bildik yavaşlığıyla çıktı kelimeler Rabin'in ağzından, fakat üç ay önce Beyaz Saray'da sergilediği canlılıktan eser kalmamıştı. Güvenlik, yerleşimcilerin geçit yolları, Filistin 'özerk bölgeleri' ile İsrail işgali altındaki bölgeler arasında çizilecek 'sınırlar' gibi konularda 'zorluklar' olduğundan bahsetti.

Elbette bize bunun bir şey değiştirmeyeceğini söyledi. Görüşmeleri on günlüğüne ertelemek, meselelerin açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunacaktı. "Eğer on gün içinde bir anlaşmaya varırsak... müzakerelerin öngördüğü takvim dahilinde 'ilk olarak Gazze-Eriha'yı uygulamak' konusunda zorluk yaşamamıza yol açacak herhangi bir neden görmüyorum." Diğer bir deyişle, ilk İsrail çekilmesinin Nisan 1994 gibi tamamlanması hâlâ mümkün olabilirdi. Arafat ise 'bazı noktalardaki farklılıklardan' ve 'bazı fikir ayrımlarından' söz etmekle yetiniyordu. Oslo Anlaşması için uluslararası garantiler talep etmeyi beceremeyen Arafat, Norveçlilerden, 12 Aralık'ta çekilmeye başlaması için İsraillilere baskı yapmalarını rica etmişti. Clinton'ın dışişleri bakanı Warren Christopher'dan da, İsrail'i en azından bu 'kutsal günde' simgesel bir çekilmeye ikna etmesini istemişti. Ve FKÖ, giderek artan bir endişeyle, Ortadoğu'daki ABD diplomatlarının (işler sarpa sarmaya başladığında tüyeceklerine her zaman güvenilebilir), o anda bile anlaşmayla aralarına mesafe koymaya başladıklarını anlıyordu. Ancak dünyayı anlaşmaya, yüz yıllık bir ihtilafın muhtemel sonu olarak alkış tutmaya teşvik etmeyi de ihmal etmiyorlardı. Diplomatlara göre, 13 Eylül 1993'te imzalanan Anlaşma Hükümleri'nde 'boşluklar' vardı. ABD elçilikleri Amerikalı gazetecilere, anlaşmanın bir son nokta değil, barış yolunda bir 'adım' olarak görülmesini telkin ediyordu.

Bunların hiçbiri 'uzmanlarımızı' (ki hepsi, İsrail ve ABD'nin barışa sahip çıkacağına yürekten inanıyordu), İsraillilerin barış gününde adım atacağına dair pespaye analizlerini sürdürmekten alıkoymadı. *Independent*'ın Ortadoğu editörü Charles Richards, 14 Aralık'ta okurlara şunu söylemekten imtina etmiyordu: "Tarihi bir anlaşma kaçınılmaz... Rabin bu konuda kararlı. Ülkesinin desteği arkasında. Ve inisiyatifi elinde bulunduran taraf Filistinliler değil, her zamanki gibi İsrail." Ancak İsrail'in geri çekilmeyi ertelemesi ilerleyen yıllarda bir gelenek halini alacak ve Oslo Anlaşması'nın çöküşünde önemli rol oynayacaktı. Gerçekten de, bu hazin basın toplantısından sonraki yirmi dört saat içinde, Rabin, "Gelecek on yıl zarfında bir anlaşma imzalanacağını düşünmek hata olur," diyecekti.

El-Halil'de ise Hamas üyeleri intifadayı diriltmekten, Arafat'ın 'teslimiyetinin' iç yüzünü teşhir ederek kazandıkları 'zaferden' söz ediyordu. El-Halil Üniversitesi'nin arkasındaki duvarlara yeni yazılmış sloganlar, Kasım'da bir Filistinli sivili öldüren yerleşimciyi tehdit ediyordu. "Hamas İslami Hareketi Talal Bekri'nin katilini öldürecek," diyordu siyah boyayla yazılmış bir sloganda. "Silahlarımız konuşuyor ve ülkemizi satanları vuracağız." 'Satıcı' elbette ki Arafat'tı. El-Halil'in ana caddesindeki fırından bir torba dolusu yassı Arap ekmeği alan İbrahim (Filistinlilerin birçoğu soyadlarını açık etmemeyi yeğliyordu), bir Hamas taraftarı olduğunu söylüyordu. "Arafat'a yardımcı olmayı kabul etmediği için Rabin'e müteşekkiriz. Ve gördüğünüz gibi, İsrail ordusu artık FKÖ ile değil, bizimle konuşmak istiyor."

Ve işin şaşırtıcı tarafı, İbrahim doğru söylüyordu. Zira bizzat İsrail ordusu (Arafat'ı bir kez daha hiçe sayarak) Hamas'la 'diyalog' başlatmayı kabul etmiş, bu çerçevede Hamas yetkilileri İsrail'in Gazze Şeridi komutanı Tuğgeneral Doron Almong ile bir araya gelmişti. Görüşmeden sonra General Almong, Hamas'ın 'İsrail işgal yönetimini, Arafat'ın özerk yönetimine' yeğlediğinden söz etti. İsrailliilerin FKÖ liderinin altını oymak konusunda bu kadar istekli olması, Hamas'ı bile şaşırtmıştı. Elbette işin aslı, İsrail ordusu içinde, Oslo Anlaşması'nı çökertmeye kararlı unsurların olmasıydı. Zaten bu unsurlar, 1995'te kendi başbakanlarını öldürecek kadar ileri gidecekler ve Filistinlilerle anlaşma umudunu topyekün ortadan kaldıracaklardı.

Bu arada Arafat da, Arap yoldaşlarına çevirdiği gizli kapaklı işleri izah etmek zorunda kalmıştı. Utanç verici performanslarından birini daha izlemek için yine Kahire yolunu tuttum; aciz Arap Birliği'nin 100. toplantısında yapayalnız bir Arafat vardı karşımızda. Levanten bir delegenin (hangi ülkeye ait olduğunu okurlar tahmin edebilir[1]) kullandığı kelime 'soytarılık' idi ve gerçekten de Arafat, Arap kardeşlerinin karşısına, verecek bol bol hesabı olan bir okul çocuğu edasıyla çıktı. İsrail'le tüm Arapların birlikte müzakere etmesi gerektiğini söylemesine rağmen Arafat'ın niye arkalarından iş çevirdiğini bilmek istiyorlardı. Bütün Arap liderlerin (Arafat'ın kendisi de dahil) talep ettiği 'kapsamlı' barışa ne olmuştu?

Arafat gözlüklerini dikkatle taktı ve aynı ölçüde dikkatle hazırlanmış bir metni okumaya başladı. Arapların 'Yeni Dünya Düzeni'ni 'göğüslemek' zorunda olduğunu, aksi takdirde dışlanacaklarını söylüyordu. Filistin, Arap ulusunun bir parçası olmayı daima sürdürecekti. "Ulusumuzun acılarını ve sözlerini, geleceğe dair arzularını unutmadık, fakat tarihin yeni bir aşamasının eşiğinde duruyoruz," diye ders veriyordu Arafat. Evet, başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin devleti kurulacaktı. Filistin Ulusal Konseyi'nde tartışmalar yapılacaktı. Fakat neticede, FKÖ 'kurtarılmış Filistin'in herhangi bir parçasında bir devlet kurma' kararını çok önce almıştı.

Ve ardından asıl darbe geldi: "[Washington'daki] Filistin-İsrail görüşmelerinde yirmi iki ay boyu hiçbir ilerleme kaydedilmemişti, öte yandan İsrail'in işgal altındaki Filistin halkına zulmü her geçen gün artıyordu." Arafat işte bu yüzden Washington barış görüşmelerindeki 'kilidi çözmek, son noktada aradaki uçurumu kapatmak için' gizli görüşmeler yürütmüştü. Mesele bundan ibaretti. Arapların, İsrail ile kendi kendine pazarlıklar yaparak bütün 'barış sürecini' tek başına kurtardığı için Arafat'a minnettar olması gerekirdi. Salonun diğer ucunda Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara (arkasında da Başkan Esad'ın gri ceketli polisleri duruyordu), oturmuş Silk Cut sigaraları içiyor, yardımcıları ise notlar alıyordu. Okuması gayet ilginç olacak bir okul ödevi hazırlıyordu sanki; Şam'a götürdüğünde ödev, başöğretmen tarafından hiç tatminkar bulunmayacaktı. Fakat Arafat'ın ifşaatlarının sonu gelmek bilmiyordu.

"İsrail'in inadının üstesinden gelmek için, müzakere sürecine atıfta bulunan maddelerden geri adım atmak zorundaydık," diye anlatıyordu. Filistinliler 'yeni bir çağın eşiğindeydi'. Arafat bize tarih dersi vermeyi de ihmal etmedi: İlk Siyonist Kongresi 1897'de İsviçre'de yapılmıştı, fakat sonunda dünya Filistin halkının 'zamanın başlangıcından beri bu topraklarda yaşadığını' kabul etmişti. Hayır, bütün sorun sadece bununla çözülmezdi. "Aşamalı süreç, Filistinimizin kıymetli bir parçasını bize geri veriyor, Eriha ve Gazze'de Filistin'in öz yönetimini öngörüyor... En önemlisi metin veya İsrail'in geri çekilmeye başlaması değil, Filistin Yönetimi'nin işgal altındaki toprakların tamamında yetkili olacak olması." Sadece bu çözüm (yani Arafat'ın yaptığı anlaşma) üzerinden 'kapsamlı' bir barış hayata geçirilebilirdi. Arafat Filistinli muhalifler, silahlı İslami muhalefet hakkında tek kelime etmedi. İsrail'le yapılan bu anlaşmanın dışında bırakılan milyonlarca Filistinliye dairse, "1948 mültecilerine ne olacağını size sonra söyleyeceğim," demekle yetindi. Fakat ne olacağını hiç söylemedi.

1 Levanten terimi Lübnan veya Suriye'yi belirtmek için de kullanılır. –çn

Esad'a gerekçelerini anlatmak için Şam'a gittiğinde, Suriye lideri Arafat'ın sağına oturdu ve İsrail ile gizli anlaşmasını izah eden FKÖ başkanını sessizce dinledi. Ardından Esad, Arafat'a ağır ağır ve kısık, acımasız bir sesle şunları söyleri: "İsrail ile barış anlaşması yapmadan önce beni görmeye geldiğinde Sedat da o sandalyeye oturmuştu ve görün bakın başına neler geldi." Sedat'ın kendi askerlerinden biri tarafından öldürüldüğü 1979'dan beri bütün Arap liderleri tedirgindi. 1982'de Lübnan'ın seçilmiş devlet başkanı Beşir Cemayel, İsrail ile barış yapmak istediğini söylemiş ve birkaç hafta sonra, Falanjist partinin Beyrut'taki bir mitingi sırasında patlayan bir bombayla öldürülmüştü. Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdül-Halim Haddam, sonradan kapalı kapılar ardında Oslo Anlaşması'nı, 'Filistin'in 1948'deki taksiminden bu yana Arapların imzaladığı en kötü belge' diye niteleyecekti.

Başından itibaren, İslamcı (sanırım onlara da sağcı diyebiliriz) Filistinlilerin yanı sıra sağcı İsraillilerin de Oslo'ya ne denli inatla karşı çıktığını fark edemedik. Arafat'ın ihanetinin boyutu, Gazze ve Batı Şeria'daki sömürgecilerin Rabin'in ihanetine duyduğu öfkenin derecesini gözden kaçırmamıza yol açmıştı. Üniformalı bir İsrail askeri, Baruch Goldstein, 25 Şubat 1994'te El-Halil'deki Hazreti İbrahim Camisi'nde ibadet eden Filistinlileri katlettiğinde, biz (gazeteciler, Amerikalılar, Avrupalılar, İsrailliler) nasıl tepki vereceğimizi kestiremedik. 'Teröristler' hep Araplardan çıkardı ne de olsa. Fakat Goldstein eğitimli biriydi, Amerika'da doğmuş bir doktordu, (Tanrı aşkına) bu eylemin intihar olduğunu bilmesi gerekmez miydi? Katliamdan kurtulanlar onu yakalayıp kelimenin tam anlamıyla parçaladılar.

Gelen ilk haberler, El-Halil'de elliden fazla Filistinlinin öldüğü yönündeydi ve sayı doğruydu. Goldstein, kan gölüne dönen camide 20'den fazla Filistinliyi öldürüp 170'ini de yaraladıktan sonra, İsrail askerleri caminin dışında kendilerine taş atan ve kutsal bölgeyi koruduğu düşünülen (her nasılsa ibadet edenleri koruyamamıştı) askeri kordonu yarmaya çalışan infial halindeki Filistinlilerin en az 25'ini daha öldürmüştü. Fakat otuz altı saat içinde Associated Press istatistikleri elden geçirdi. Goldstein'ın kendisi sadece 29 Filistinliyi öldürmüştü ve bu sayı, kan banyosunun 'toplam' can kaybına dönüştü. Diğer yirmi beş ölü 'ayrılarak' başka bir hikâyenin konusu haline getirildi; onlar toplam ölü sayısının bir parçası değil, katliamın ardından hayatını kaybedenlerdi.

İsrailli saldırganın kimliği çok daha gizemli bir dönüşüme uğratıldı. Arafat'ın yeni istifa eden Beyrut büyükelçisi Şefik El-Hut'la konuştuğumuzda, "Bu katliamı bir sinagogda, bir Filistinlinin işlediğini düşün," diyordu. "Şunu bir düşün: yaklaşık elli İsrailli, silahlı ve yalnız bir Filistinli tarafından katledilmiş. Bu sabah dünyanın tepkisi ne olurdu sence? Cevap ver bana! Dünyanın tepkisi ne olurdu?" Zor bir soruydu. En başta şu olurdu: Dünya o silahlı eylemciye 'terörist' derdi. Bağlantıda olduğu grup derhal 'terörist' damgası yerdi. Böyle bir 'terörist grubu' barındıran ülkelere karşı hemen yaptırım tehditleri savrulurdu. Ve hiç kuşkusuz Amerikan başkanı, eylemi, gayet haklı şekilde, 'aşağılık bir suç' diyerek kınamış olurdu.

Fakat elbette durum farklıydı. Goldstein bir İsrailliydi. İsrailli bir yedek askerdi. Bir Yahudi yerleşimciydi. Ve bir tek gazeteci (bir tek Batılı gazete veya televizyon istasyonu) ona 'terörist' demedi. Goldstein sağcı Yahudi hareketi Kach ile ilişkideydi. Fakat Kach İsrail'de yasaldı. New York'ta büroları vardı. Ve Başkan Bill Clinton (bir Filistinli yerine bir İsrailli katliam yaptığında ABD yönetimlerinin izlediği önceki politikanın izinden giderek) Hazreti İbrahim Camisi'ndeki katliamı, 'büyük bir cinayet eylemi' diye niteledi, ki öyle olduğu açıktı, fakat Clinton'a göre aynı zamanda 'korkunç bir trajediydi'. Aynı eski teraneydi yani. Kurbanlar terörizme değil, trajediye kurban gitmişti, sanki doğal bir afette, bir selde veya depremde ölmüşlerdi.

El-Hut'un Beyrut'taki evine giden yoldaki ve Mar Elias Filistin mülteci kampının etrafındaki sokak lambalarına, telefon tellerine ve duvarlara siyah bayraklar asılmıştı. Bir kadın, "Siz

lanet olasıcalar, Siyonistlere yardım ettiniz," diye bağırdı bana. "Sizin için zerre kadar önemimiz yok. Biz hayvanız." 'Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi'nin tıklım tıkış bürosunda Süheyl Natur'un sesi öfkeyle yankılanıyordu: "Saraybosna çarşısında 68 kişi öldüğünde Batı niye Bosnalıları korumak için harekete geçti, çok merak ediyorum. Ve bir caminin içinde ve etrafında aynı sayıda Filistinli öldüğünde, siz bizi korumak için neden hiçbir şey yapmıyorsunuz, onu da merak ediyorum. Filistinliler öylesine güçsüz ki, İsrailliler bize karşı bu suçları tekrar tekrar işleyebiliyor."

El-Halil katliamını epey yaygarayla kınayan Arap devletlerinin de suçluyu işaret etmek konusunda pek az ahlaki inandırıcılıkları olduğu aşikardı. Mısır cinayetleri kınayabilirdi, fakat kendi polis gücü Kahire ve Asiyut'taki yüzlerce Müslüman mahkumu sistematik işkenceden geçiriyordu. Ürdün bu kanlı eylemi kınayabilirdi, fakat 1970'de Ürdün ordusunun çok daha fazla Filistinliyi katlettiğini kimse unutmamıştı. Suriye İsrail'i kınayabilirdi, fakat Suriye özel kuvvetlerinin 1982'de Hama'da binlerce insanı yok ettiğini herkes hatırlıyordu. İsrailliilerin Filistinlilere karşı öne sürebileceği saldırı listesi de epey kabarıktı: 1968'de Kudüs'teki bir pazaryerinde patlayan bomba 12 İsraillinin hayatına mal oldu; 1972'de Filistinlilerin Tel Aviv Havaalanı'nda açtığı ateşte, birçok İsrailli de dahil, 25 kişi öldü; aynı yıl Münih'te İsrail olimpiyat takımının on bir üyesi; 1974'te Kiryat Şmona'da 16 sivil; 1974'te Maalot'ta 21 çocuk öldürüldü. Bütün o 'barış süreci' yalanının çökmesinin nasıl tehlikelere gebe olduğunu, bu rakamlara bakıldığında kolayca anlamak mümkündü; zaten gelecekte yaşananlar, bu verilen rakamları solda sıfır bırakacaktı.

Fakat 1994'te Arapların (sıradan Araplardan söz ediyorum, seçilmemiş liderlerinden değil) öfkesi, bilhassa Batı'nın uyguladığı çifte standarda yönelikti. El-Halil katliamına niye bu kadar şaşırmıştık ki? İsrail yanlısı Falanjist milislerin, arkalarında 1700 Filistinli ölü bıraktıkları 1982'deki Sabra ve Şatila katliamını unutmuş muyduk? İsrailli öldüren bir Filistinlinin hep 'terörist', Filistinli öldüren bir İsraillinin ise 'dengesiz bir Yahudi yerleşimci', 'Amerikalı bir göçmen' veya 'yeraltı savaşçısı' sayıldığını, ama asla ve asla terörist sayılmadığını nasıl unuturduk?

El-Halil katliamının hemen sonrasında arşivlerimi gözden geçirmek, bu anlamda oldukça huzursuz edici bir deneyimdi benim için. 9 Nisan 1948'de, Deyr Yasin katliamını gerçekleştiren silahlı İrgun mensupları, Associated Press tarafından 'radikal Yahudi yeraltı savaşçıları' diye niteleniyordu (neresinden baksanız 'teröristtiler' halbuki). Ekim 1956'da İsrail kasabası Kefr Kaşem'de kırk üç Filistinli sivil İsrailli askerler tarafından, sadece sokağa çıkma yasağını ihlal ettikleri için katledildi. Ardından Sabra ve Şatila'da oluk oluk kan akıtıldı. Tuhaf olan o ki, Associated Press'in 1948'den bu yana 'İsrail ve Filistin arasındaki büyük saldırılar listesinde' bu katliam yoktu. Oysa bizzat İsrail'in kurduğu Kahan soruşturma komisyonu, Şaron'un bu cinayetlerde şahsi sorumluluğu olduğu sonucuna vardı; o otuz altı saatlik sürede, kampın çevresinde bulunan İsrail askerleri katliamı seyretmekle yetinmiş ve kıllarını kıpırdatmamıştı. 20 Mayıs 1990'da İsrailli bir asker bir grup Filistinli işçiyi sıraya dizdi ve yedisini makineli tüfekle tarayarak öldürdü. Bu katliam uluslararası basında büyük yankı buldu, elbette 'terörist' kelimesi kullanılmadan. Askerin 'dengesiz' olduğu söyleniyordu. Beş ay sonra İsrail polisi Kudüs'te Filistinlilerin üzerine ateş açtı ve 19 erkeği öldürdü. Bu katliamla ilgili açıklama yapmak, ABD Dışişleri Bakanı sıfatıyla James Baker'ın göreviydi. Fakat 'katliam' kelimesini kullanmadı. Clinton'ın El-Halil saldırısıyla ilgili söylediğinin aynısıydı Baker'ın ağzından çıkan da; bir 'trajedi' yaşanmıştı.

Bu dehşet listesi kapsamlı değil, fakat bir eğilim de çıkıyor içinden. Filistinliler İsrailllileri katlettiğinde onlara şeytani insanlar gözüyle bakıyoruz. İsrailliler Filistinlileri katlettiğinde ise Amerika ve diğer Batılı ülkeler bu suçları birer trajedi, yanlış anlama veya bir delinin yol

açtığı münferit bir olay gibi görmeyi uygun buluyor. Filistinlilere (kelimenin tam anlamıyla) bu korkunç olaylardan dolayı hesap soruluyor. İsrail'e ise sorulmuyor. Böylece yıllar içinde Batı'nın İsrail'in suçlarına yönelik tepkisinde tuhaf bir karmaşa hasıl olmuş durumda; nihayetinde İsrail'e olduğu kadar Batı'ya da zarar veren bir tepki bu. İsrailli askerler veya yerleşimciler Filistinlileri öldürdüklerinde, semantik olarak ülkelerinden ayrı tutuluyorlar.

Baruch Goldstein İsrail ordusunda binbaşı rütbesine yükseltilmişti. Fakat o dönemki haberlerde, Goldstein'ın kimliği bugün artık epey aşina olduğumuz bir bozulmaya uğratıldı. Bir İsrail askeri olduğuna en ufak atıfta bulunulmadı, hattâ saldırıyı düzenlerken üzerinde ordu üniforması olduğu ve zimmetlenmiş tüfeğini kullandığından da söz edilmedi; o artık 'Amerikalı Yahudi bir göçmendi'. Sadece on iki saat zarfında ABD işlenen suçla ilgili gayet hassas bir dil kurmuş ve aynı süreçte saldırganın İsrailli kimliği silinmeye başlamıştı. İsrail bir devlet olarak masum Arapların canına alenen kastettiğinde de (sözgelimi 1982'de Beyrut'a düzenlenen ağır hava saldırıları; Haziran başında İsrail hava kuvvetleri, günde en az 200 sivili öldürmekteydi) ahlaki suçlamadan kaçınıldı. Bunlar 'terörist' eylemler değil, 'terörist hedeflere' karşı düzenlenen askeri operasyonlardı.

Aynı çarpıtılmış dil, İsrail'in Temmuz 1993'te Güney Lübnan'a yönelik bombardımanında da kullanıldı. İsrail, Lübnan içlerindeki işgal bölgesinde öldürülen dokuz askerinin intikamını almak için, 100'den fazla erkek, kadın ve çocuğu öldürdü (Goldstein'in öldürdüğü masum sayının neredeyse iki katı) ve 300 bin mülteciyi Beyrut yollarına döktü. O dönemde Lübnan'da görev yapan az sayıda gazeteciden biri olarak, hastane koğuşlarında acıyla inleyen kadınları ve çocukları gördüm, gövdeleri İsrail'in fosforlu top mermileriyle kavrulmuştu. Bu 'operasyon', İsrail maliye bakanına göre, 33 milyon dolara mal olmuştu ve faturanın altında Washington'un da imzası vardı. Peki ya Başkan Clinton'ın tepkisi ne oldu? Dokuz İsrail askerini öldüren Hizbullah'ı, ölümlerin tamamından da sorumlu tuttu, ardından 'bütün taraflara itidal' çağrısı yaptı.

Bu şaşırtmacanın ortasında, Ortadoğu'da sergilenen yeni bir mantık (coğrafi ölçekte olduğu kadar çok daha jeopolitik ölçekte bir mantıktı bu) bugün de hüküm sürmektedir. Şöyle ilerler: Amerika bir 'barış süreci' işletmektedir. Onu destekleyenler dosttur. Buna İsrail ve (tekrar bir 'süper terörist' olarak metaformoz geçirmek zorunda kalmadıkça) Arafat dahildir. Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan da bu çerçevenin içindedir. Fakat Arafat-Rabin anlaşmasının kandırmaca olduğuna inanan (veya bugün Washington'un Irak ve bütün Ortadoğu için yaptığı ziyadesiyle muhteris ve umutsuz planların yalanlar üzerine kurulu olduğuna inanan), bu politikaya karşı çıkan, itiraz eden, (şiddetten uzak şekilde de olsa) katılmadığını belirten veya ona zarar verecek bir şey söyleyen bütün Araplara düşman muamelesi yapılır. Veya, daha spesifik olarak, ABD basınının kullandığı terimle, 'barışın düşmanı' addedilir.

Bu durumu genişletirsek, Amerika'nın bölgedeki siyasetine karşı çıkan (bu İsrail'e karşı çıkmak manasına da gelir) kim varsa, barışın düşmanıdır. Bu her derde deva ifade, gülünç çarpıtmalara da yol açmaktadır. 1993'te Gazze'nin Tufe Mahallesi'nde Filistinliler, İsrail'in on yedi evi dinamit ve roketlerle havaya uçurmasını protesto ettiğinde CNN İsrail askerlerine taş atan genç bir adamın görüntüsünü yayınladı. Fakat CNN'in bu görüntüye dair yorumu, genç adamın 'barış sürecini protesto ettiği' yönündeydi. Eğer İsrail'e karşı mücadele ediyorsa, muhakkak ki o da bir 'barış düşmanı' idi. Şikâyet nedeni bu olsa bile, gayri-meşru addedildiği açıkça ortadaydı.[1] Halbuki (birçok Filistinlinin gözünde) İsrail'e Batı Şeria ve Gazze'deki askerlerini

1 CNN'in Kudüs bürosu şefine bu aldatıcı yoruma dair sorular yönelttiğimde, bana görüntünün 'genel' olduğu karşılığını verdi. Bunun ne anlama geldiğini derhal kavradım. Bu görüntü 'genel'di, zira şiddet 'genel'di ve zira Filistinliler 'genel olarak' şiddet yanlısı bir halktı. Protesto ediyorlar, taş atıyorlar, 'barış'a itiraz ediyorlar,

ve yerleşimlerini tutma imkânı veren, FKÖ ile İsrail arasındaki Oslo Anlaşması'ydı. On binlerce muhalifine göre, El-Halil'deki Filistinlileri katleden şahsın geldiği Yahudi yerleşimlerini 'meşrulaştıran' Arafat'ın ta kendisiydi. Amerikan gazeteleri ve televizyon kanalları da 'barış düşmanı' gibi görülmek istemediklerinden, Batı'daki birçok insan ne Arafat'ın İsrail ile 'barış' anlaşmasının nasıl tehlikeli bir şekilde çökmekte olduğunu, ne de Filistinlilerin El-Halil katliamından dolayı doğrudan İsrail'i suçlamasının sebebini idrak edebildi. İsrail hükümeti katliamda hiçbir payı olmadığını öne sürüyordu. Fakat bu, İsrail'in katliamdan *sorumlu* olmadığı anlamına gelmiyordu. Zira El-Halil katliamına doğrudan doğruya yol açan şey, İsrail'in sömürgeleştirme politikası, sömürgecileri silahlandırması ve ardından işgale karşı yükselen Filistin direnişiydi. Katilin 'bireysel' bir eylem gerçekleştirmesi bir yana, bu aynı zamanda kaçınılmazdı da. İsrail karşıtlarının 'terörist' sıfatıyla insanlıktan çıkarıldığı, İsrailli suçlulara Filistinli suçlulardan farklı bir ahlaki düzlemde muamele edildiği bir atmosferde, böyle suçlar da işlenecekti elbet. Goldstein Arapları birer 'terörist' olarak görüyordu (İsrailliler 1982'deki Lübnan macerasına dalmaya ve yirmi bir yıl sonra Amerikalıları Irak'a palavralar üzerinden girmeye sevk eden, aynı çürütücü kelimeydi) ve El-Halil'deki camiye şeytan çıkartmak için girdi; onun şeytanının yaratılmasında hepimizin payı vardı.

Arafat'ın kendine ait şeytanları vardı. Ve yaşlı sihirbaz, her zamanki gibi, Gazze'de gecikerek arz-ı endam ettiğinde, bize bir başka ilüzyon numarası sergileyecekti. On iki yıl önce Beyrut'ta muzaffer İsrail'e karşı zafer kazandığını öne sürerken ve Lübnan'dan kaçmadan önce boş bir arazideki askerlerini teftiş ederken yüzü nasılsa, şimdi de öyleydi. Daha yaşlı görünüyordu, elmacık kemikleri iyice belirginleşmişti, fakat esriklik ile korku arasında gidip gelen coşkulu kalabalığa doğru yürürken gözleri aynıydı. Sadece birkaç dakika önce, silahlı genç bir militan bir polis hoparlöründen Arafat'ın onları Kudüs'e götüreceğini ilan etmişti ve birçok Filistinli buna inanmış görünüyordu.

İlüzyon numaraları daha da alengirli hale geldi. Arafat iki saat önce Gazze'deki bu tıklım tıklım, terleten meydanda, 'bir vatan, özgür, eşit ve demokratik bir ülke inşa etmek için' geldiğini söylemişti. O korkunç işgal yıllarının ardından Filistinlilerin kurduğu bu hayalleri kim reddedebilirdi? Bununla birlikte, Mısır sınırından Refah'taki sınır geçiş noktasına uzanan yolda yaşanan bildik sahneleri de kimse reddedemezdi: bağıran silahlı militanlar, araba pencerelerinden kurşun saydıran silahlı gençler, Han Yunus'un dışında panikle sürülen at arabaları, arabaların yol kenarındaki zeytin ağaçlarına bindirmesi... Akla Lübnan geliyordu.

Daha Yaser Arafat dünyanın dört bir köşesinden gelen televizyon kameralarının önünde eve dönüşünü sahnelemeden önce, Filistin *muhaberatı*'nın[1] besili ve kuşkulu adamları, bellerinde tabancalarla yollarda görülmeye başlamıştı; vaktiyle Beyrut sokaklarına hükmeden aparatçiklerin aynısıydılar (bir kontrol noktasında mutlu şekilde hatırlatmışlardı bunu bana). Bunun avantajları da olabiliyordu. Gazetecilerden Arafat'ın 'Filistin'e muzaffer dönüşünün her saniyesini izlemeleri istenmişti; fakat, kendilerine zulmedenleri taklit etmek konusunda kabiliyetli olan Filistinli yetkililer, sadece İsrail'in güvendiği gazetecilere (veya 'Filistin Yönetimi'nin Gazze'de yayımladığı gazetelere) Refah sınırından girme izni veriyordu. Lübnan hükümetinin bana verdiği Beyrut basın kartımın hiçbir değeri yoktu. *Independent*'ın genç ve parlak Kudüs muhabiri Sarah Helm ise bütün doğru belgelere sahipti. "Tasalanma Robert," dedi bana, bir başka meslektaşımla birlikte yol kenarındaki çamurda, Mısır sınırına gitmemiz yasaklanmış bir halde dikilirken. "Refah'a vardığımda bir yetkili bulup geri döneceğim ve seni kurtaracağım."

---

belli ki bu yüzden de İsrail karşıtı, Amerikan karşıtı, barış karşıtı ve, elbette, 'terör taraftarı' oluyorlardı.

1 Arap ülkelerinin istihbarat teşkilatları genellikle bu isimle anılır. –çn

Ama geri dönmedi.[1] Fakat ince, uzun bir Filistinli, Kalaşnikof'uyla gelip imdadımıza yetişti. "Robert? Beyrut'taki Bay Robert mı?" diye sordu. "Beni hatırlamıyor musunuz? Beyrut kuşatması sırasında evinizin dışında bana çay ikram etmiştiniz." Ve gözümün önünde hayal meyal bir görüntü belirdi: 1982'de yorgun, korkmuş bir silahlı genç, kolunda sargılarla kapımın önüne kendini zor atmış ve benden su istemişti. Şimdi isteme sırası bendeydi. "Elbette bizimle birlikte Refah'a geleceksiniz," dedi. Bu genç ve Beyrut'taki silah arkadaşları şimdi cümleten asker olmuştu; bir başka ilüzyon numarasıydı bu da. Tıpkı Refah'taki geçit töreninde Filistin donanmasının şık giyimli bahriyelilerinin (tören eğitimlerinin kusursuzluğuna, giysilerinin temizliğine diyecek laf yoktu), kendi adlarına bir tane balıkçı kayığına bile sahip olmaması gibi. Bu tarihi âna tanık olmak için tam zamanında Refah'a varmıştık.

Ve işte Arafat da oradaydı, yolun aşağısındaki Guş Katif'teki İsrailli yerleşimcilere göre bir Hitler'di o. Onun ise 'terörist'ten 'devlet adamlığına' dönüşümünü hâlâ idrak edememiş gibi bir hali vardı. Sınırda bildik üniforması ve kefiyesiyle arzı endam etmiş olabilirdi, fakat Arafat kendisini bekleyen karşılama töreninin (köyün muteber ve yaşlı ileri gelenleri sıcağın altında bu tören için bekleşiyordu) vakit kaybetmeye değer olmadığını çabucak anladı. Güvenlik görevlilerinden oluşan bir kalabalığın arasında onları pas geçiverdi, sadece eski yoldaşı Ebu Cihad'ın (onu suikastla öldüren ülkenin askerleri, şimdi yol kenarlarına dizilmiş Arafat'ı izlemekteydi) dul eşini selamladı.

O İsrailli askerlerden biri (Lübnan savaşı gazilerindendi, Givati Tugayı'nın mor beresini takıyordu) bana şunları söylüyordu: "Günün birinde Arafat'ı korumak zorunda kalacağımı söyleseler hayatta inanmazdım." Aynı yolun üzerinde Albay Ebu Şamra'ya rastladım, onun kafasındaki, Filistin Kurtuluş Ordusu'nun siyah beresiydi; Beyrut'ta günün birinde 'Filistin'e geri döneceğinden' katiyen kuşku duymadığını ısrarla söylemişti bana. Yaşlı büyücü Arafat, geri dönerek İsraillileri mağlup etmişti, fakat Filistinlileri değil.

Rabin'le ilk el sıkışmasından sonraki on ayın tamamı, 'Filistin'e nasıl gireceğine dair pazarlıklarla geçmişti. Fakat 2 Temmuz'un o sıcak sabahında coşmak çok kolaydı. Üzeri açık arabasından başını çıkarmış, Gazze sokaklarından geçerken, Filistinli kadın ve çocuklar hurma bahçelerinden kendisine el sallıyordu; daha sonra korumaları, Arafat'ın kendini tutamayıp ağladığını gördüklerini anlatacaktı. Gazze'nin beton bloklarında sesi yankılandığında, onun hem İsrailliler hem de Filistin Hamas hareketinin içindeki düşmanlarına hitap ettiğini işittik. İsraillilerin için, o yanıltıcı 'cesurların barışını' ilan etti; Hamas içinse, hapisteki liderleri Şeyh Ahmed Yasin'in cesaretini övdü. Lübnan, Suriye ve Ürdün'deki mülteci kamplarında yaşayan Filistinlilerin 'metanetini' selamladı, fakat imzaladığı barışın onları sonsuza dek acıya mahkum ettiğine dair tek kelime çıkmadı ağzından. Ardından kalabalığa 'hepsinin günün birinde Kudüs'te namaz kılacaklarını' söyledi.

Arafat Gazze güzergahı üzerindeki İsrailli askerleri görmemiş miydi? Muharebe giysileriyle kum torbalarının arkasında siper aldıklarını, mermi sürülü makineli tüfeklerini otoyola doğrulttuklarını fark etmemiş miydi? Vatanına girerken bir tane Filistin bayrağı görmeden önce İsrail bayraklarından oluşan bir ormandan geçtiğine dikkat etmemiş miydi? Filistin 'özerk' bölgesine girişinin 'İsrail Savunma Gücü'yle işbirliği halinde organize edildiğini' bildiren anonsu duymamış mıydı?

Hükmü Gazze'nin dört köşesine yavaşça yayıldı. İlkin göstermelik methiyeler düzüldü, sabah gazetelerinin ön ve arka sayfalarını kaplayan reklamlarda yeni Filistin devlet başkanına

1 Filistinli bir sürücü, Sarah'nın elyazısıyla yazılmış bir not eşliğinde, bulunduğumuz çöp sepetine geldi. Meslektaşlarınızdan almayı istemeyeceğiniz türden bir mesajdı bu: "Görünen o ki buraya gelmen mümkün değil, ben burada kalıyorum. Burada neredeyse hiç gazeteci yok. Üzgünüm çocuklar. Keyfinize bakın. Sevgiyle. S."

abartılı övgüler sıralandı; belediye başkanlarından, restoran sahiplerinden ve Filistin 'yönetiminden' birkaç ihale kapmak istediğine kuşku olmayan inşaat şirketi yöneticilerinden gelen methiyelerdi bunlar. Narenciye ihracatı yapan Ragıb Muteca Şirketi ve Gazze motor ithalatçılarının ilanında, "Kardeşimiz ve liderimiz Yaser Arafat ile bütün kardeşlerini, eşsiz Filistinimize dönüşleri vesilesiyle kutlarız," deniyor ve ilave ediliyordu: "Başkenti Kudüs olan bir Filistin devletinin inşasına başlamanızdan dolayı size teşekkür ediyoruz."

Arafat, Filistin Oteli'nin alt katında, İsrail işgaline karşı direniş mücadelesini yürüten El-Fetih liderleri ve uşaklarıyla (ki ilerleyen yıllarda onların mutlak sadakatine çok ihtiyacı olacaktı) birlikte tebrikleri kabul ediyordu. Britanya, Fransa ve Almanya'nın Kudüs başkonsoloslarıyla görüştü; onların mali desteğine de, en az adamlarının sadakati kadar ihtiyacı vardı. Onlarca silahlı korumanın eşliğinde (İsrail'e karşı birinci intifadanın başladığı) Cebaliye mülteci kampına gitti ve dökük bir okul binasında binlerce mülteciye konuştu. "Ruhumuzla, kanımızla kendimizi senin için feda ettik," diye yorgun argın bağırdı kalabalık. Hayır, diye bağırarak karşılık verdi Arafat, gelecekte kendilerini 'Filistin için' feda ettiklerini haykırmalıydılar. Oslo barış anlaşmalarına yönelik derin ve yaygın rahatsızlığı nihayet fark eden Arafat, artık anlaşmalardan daha pişman bir edayla söz ediyordu. "Yaptığımız anlaşma bizi çok da memnun etmedi," diyordu, bir İsrail helikopteri okul binasının üzerinde uçarken. "Fakat, Arapların vaziyetinin daha kötü olamayacağı bir dönemde elde edebileceğimizin en iyisiydi." Bu sırada Arafat'ın adamları kalabalığı Kalaşnikof'larıyla kolaçan ediyorlardı.

'Arafat'ın adamları' kısa süre sonra Gazze'de ortak bir kavram haline geldi. Bazıları Gazzeliydi, fakat birçoğu direnişte rol oynamamış Filistinlilerdi; Bağdat'ta veya Kahire'de ya da Lübnan'ın bitmek bilmez iç çatışmalarının ortasında çürüyüp gitmişlerdi. Şimdi Gazze'yi yönetmek için gelmişler ve beraberlerinde ülkelerinin sürgünlerine has birçok karakteristik özelliği de getirmişlerdi. Mısır'dan gelen Filistinli askerlerin ve polislerin üzerine, Osmanlı bürokrasisi ile Britanya sömürge kibrinin Mısırlılarda tezahürünü bulmuş bir karışımı sinmişti. Bağdat'ta çok fazla kalan Filistinliler ise sağa sola bağırarak emirler yağdırıyordu. Bir Gazzelinin teşhisiyle, "Sopa kullanmak istiyorlardı." Lübnan'da yaşamış olanlar ise daha geniş insanlardı, yolsuzlukları görmezden gelmeye veya birkaç rüşveti cebe atmaya meyilliydiler.

Ömer Muhtar Caddesi'nde, polis karakolunun dışında bir dizi antika daktilonun başında oturuyorlar, yeni araç plakası düzenini organize etmeye çalışıyorlardı. Filistinliler İsrail'den kalma askeri kâğıtları verip karşılığında, tepesinde 'Filistin Yönetimi' yazan bir belge alıyorlardı. Fakat bu devlet sembolleri, gerçek bir ülke duygusu vermiyordu kimseye. Gazze'deki Şati veya Cebaliye mülteci kamplarının sokaklarında yürüyen herhangi biri, Arafat'ın yeni Gazze tebaasının büyük kısmının (belki de yüzde 90'ının) Gazzeli olmadığını hemen anlıyordu.

Onlar Filistin'in güney kesiminden (şimdi Güney İsrail olan bölgeden) gelmiş mültecilerdi (veya mültecilerin çocuklarıydı), neredeyse yarım asırdır Gazze'nin sefil kampları ve gecekondularının arasında, Arafat'ın günün birinde Aşkelon veya Berşebaa'ya geri döneceklerine dair verdiği sözü hayata geçirmesini beklemişlerdi. Nasıl Celileli Filistinliler Lübnan, Suriye ve Ürdün'deki kamplarda istiflenmişse, güneyli Filistinliler de Gazze'nin bakir topraklarını doldurmuşlardı. Ama kuzeydeki diğer bölgelerle arasında bir fark vardı: Şimdi Arafat Gazze'yi yönetmek durumundaydı. Fakat aynı zamanda, 'eve' hiçbir zaman dönemeyecekleri gerçeğiyle de yüzleşiyorlardı. Eve dönmek bir yana, ilk baştaki İsrail işgal ordusunun üçte ikisinin hâlâ varlığını koruduğu, oradaki Yahudi yerleşimlerini ve Filistin gazetelerinin çılgınca alkışladığı ülkenin sınırlarını muhafaza etmeyi sürdürdüğü bir Gazze'de yaşamak zorundaydılar.

Şati kampında, Arafat'ın Gazze'ye gelişinin ertesi günü İbrahim'le tanıştım; artık İsrail sınırları içinde olan Ramleh kasabasından bir taksi şoförüydü. Dökük evinin kapısında durmuş,

Arafat'ı görmeyi bekliyordu. "On yıl önce annemi arabayla Ramleh'e götürdüm. Evini buldu ve ben sokak kapısını çaldım. İçeride Yahudi bir aile vardı. İsrailli adam içeri girmemizi istedi ve 'Evimize hoş geldiniz' dedi. Ve annem – düşünün ki vaktiyle onun eviydi orası, zorla çıkarılmıştı – gözyaşlarına boğuldu. İsrailliler bize nazik davrandılar ve oranın aile mülkümüz olduğunu anladılar. Annem bir yıl önce öldü. Hayır, evimizi asla geri alamayacağımızı biliyorum. Zaten şimdi yıkılmış, yerine yeni bir bina yapacaklarmış. Belki tazminat alabilirim. Ve belki İsrailliler 1948'de evlerimizi elimizden aldıklarını da itiraf ederler."

Şati'nin diğer kısımlarını gezerken konuştuğum, Berşebaa, Yaffa ve Lod'dan gelmiş mülteciler, evet, diyorlar, günün birinde 'Allah'ın izniyle' o kasabalara (şimdi İsrail olan topraklara) dönebileceğimize gerçekten inanıyorduk. Elbette İsrail'in onlar için düşündüğü bu değildi. İsrailliler kapılarının yanında düzenli, iyi kontrol edilen bir 'özerk bölge' görmek istiyorlardı ve bu iş için de Yaser Arafat'ı seçmişlerdi. Birkaç saat sonra, yeşil bir otomobildeki iki takım elbiseli adam beni Şati'de durdurduğunda, izbe otelime dönmek üzere kum tepelerini aşmaya çalışıyordum. FKÖ'nün güvenlik elemanları şüpheci ve kabaydı. "Ne yapıyorsun burada? Nerelisin? Belgelerini ver!" Arafat'ın 'Filistin'i de, onca badireden sonra, tipik bir Arap devletine dönüşüyordu anlaşılan.

Ekonomi danışmanlarına bakılırsa, Arafat üç hafta içinde Filistin posta pulları, üç ay içinde de Filistin pasaportları çıkarmaya söz vermişti. O danışmanlardan biri, otelimin kumla kaplı bahçesinde birlikte volta atarken, "İsraillilerle bu konuda hiçbir sorun yaşanmaz," diyordu bana şevkle. "Protestocuların önemi yok. İsrailliler artık bizim 'düşman-dostlarımız.'" Eşsiz bir bakış açısıydı. Gazze'deki FKÖ yetkilileri, artık müzakere edebildikleri 'iyi Yahudilerden', güvenebilecekleri dürüst İsraillilerden söz eder olmuştu. Fakat Gazze'den ayrılıp İsrail ve Batı Şeria üzerinden Arafat'ın diğer vilayeti olan Eriha'ya doğru yola çıkar çıkmaz, bütün eski çifte standartlar da kendini göstermeye başladı. Gazze ile İsrail arasındaki Erez geçişinde güneşin altında, açık araziye oturmaya zorlanan iki yaşlı Filistinli kadın, ellerini açmış, belgelerini kontrol eden İsrailli subaya geçiş izni vermesi için yalvarıyorlardı. İsrailli bir sınır polisi, belgelerinin tarihi geçmiş bir Filistinliyi arabasının yanında hazırola geçirmiş, bağıra çağıra hakaret ediyordu.

Jerusalem Post'un o sabahki sayısı, aynı çifte standardı sürdürüyordu. Başsayfada İsrailli bir Yahudinin Arap 'teröristler' tarafından yaralandığı duyurulurken, arka sayfadaki küçük bir haberde, Filistinli bir Arabın öldürülmesinden 'Yahudi aşırılıkçıların' sorumlu olabileceği bildiriliyordu. İsrailli Arap taksi şoförüm, başlarında *yarmulka*'larıyla[1] bir grup sakallı Yahudinin, Aşkelon-Tel Aviv otoyolunun kesiştiği noktaya devasa bir pankart asmalarını korkuyla izliyordu; pankartta, Arafat'a suikast düzenlenmesi isteniyordu. Arafat ise Gazze'de arzı endam etmesinden dört gün sonra, aynı numaraları bu kez Eriha'da sergilemekle meşguldü.

Hayallerin gerçeğe dönüştüğüne dair zırvalıklar sürüyordu – Yaser Arafat Batı Şeria'ya havadan, bir İsrail savaş helikopterinin eşliğinde ulaştı; Yaser Arafat'ın sağ elinde mikrofon vardı, romantik şarkılar söyleyen bir şarkıcı misali, yandaşları 'özgür Eriha'daki platforma hücum ederken sesini duyurmaya çalışıyordu; Yaser Arafat dünyanın en eski kentinde 'sanayi devrimi' vaat ediyordu; Yaser Arafat, İsrail devletini tanımayan tek kabine üyesinin 'Yahudi İşleri Bakanı' (ki o da bir Yahudiydi) olduğu bir 'hükümette' yemin ediyordu. İhtiyar adam köhne başkentine nihayet dönmüşken, geriye bizi şaşırtacak herhangi bir şey kalmış mıydı? Yüz hatları hepimize öyle tanıdık gelmeye başlamıştı ki, kır sakalının başındaki siyah-beyaz kefiyeyle epey uyumlu olduğunu yeni fark ediyorduk. Gözlerinin küçüklüğünü telafi etmek için kaşlarını kaldırma alışkanlığı, ona şaşkın bir fok görünümü veriyordu, Eriha'nın amatör duvar ressamları tarafından acayip ve acımasız bir isabetle yakalanan bir nitelikti bu.

1 Dindar Yahudilerin takıığı, kippa benzeri küçük takke. -ç.n

Tümüyle kaybetmeden önce kalabalıkları susturmaya çalışırken daha da haşin hale gelen kulak tırmalayıcı sesi ve sürekli hareket eden, vahşi kedilere benzeyen yüz hatları onu bir şekilde hem coşkun hem de öfkeli gösteriyordu. "Beni dinleyin! Beni dinleyin!" diye bağırıyordu. "Ben Filistin'e döndüm... O insanlara dokunmayın." Dokunmamasını emrettikleri, kalabalığı idare etmeye çalışan Filistinli polislerdi. "Sakin olun... dinleyin, Dr. Saib size ne dedi, beni dinlemenizi söylemedi mi... beni dinleyin... 1948'de İsrailliler halksız bir toprak bulduklarını ve kendilerinin de topraksız bir halk olduklarını söylediler... Şimdi onlara kimsenin Filistin halkını silemeyeceğini hatırlatıyoruz... kendimizi adil bir barışa adadığımızı, buna inandığımızı size söylemek isterim... insanların bugün buraya, Eriha'ya gelmesini kimin engellediğini bilmek istiyorum... birlik, birlik, birlik... Kudüs'te namaz kılacağız – Kudüs'te namaz kılana kadar, Kudüs'te namaz kılana kadar birlik."

Konuşmasını kaydetmek acı vericiydi – ve zayıflayan sesini, fikirlerini ve birbiriyle alakası olmayan cümlelerini; derken iriyarı bir kadın tek başına silahlı güvenlik görevlilerini aşarak çığlık çığlığa 'Filistin Devlet Başkanı'na sarılmak arzusunu belirtti. Arafat donup kaldı, fakat aniden yumuşadı ve kadın kürsüye götürüldü. Kendisini, korkuyla geri çekilen Arafat'ın kollarına attı. Arafat buz gibi bir gülüşle kollarını kadına sardı.

Filistinlilerin Eriha'ya gelmesini kimin 'engellediğini' bilmek istediğini söylediğinde, gerçek problemi de işaret etmişti aslında. Zira kalabalıklar güvenlik kordonlarını yardıktan ve gazetecilerin ve fotoğrafçıların önünde izdiham görüntüleri sergiledikten sonra, arkadaki alanın bomboş olduğu ayan beyan ortaya çıktı (bizim yukarımızda duran Arafat herhalde bu boşluğu çok iyi görmüştü). Eriha halkının ancak yarısı, belki de çeyreği Arafat'ı görmek için gelmeye tenezzül etmişti. İsrail ordusunun otobüsler dolusu Batı Şerialıyı geri çevirdiğine dair söylentiler vardı – en yakın kontrol noktasında bir İsrail askeri onları durdurduğunu kabul etti, fakat sonra tam tersini söyledi; yerleşimcilerin Kudüs-Eriha yolu üzerindeki araçları taşladığı ise kesindi. Fakat Batı Şeria'da bir milyon Filistinli yaşıyordu. Onları evde tutacak sokağa çıkma yasağı da yoktu. Arafat'ı karşılamak için toplananlar, 1982 kuşatmasından sonra Beyrut'ta ona şükranlarını sunmak için toplanan Lübnanlılardan azdı.

Filistinlilerin büyük kısmı Arafat'ın dönüş amacını çoktan idrak etmişti. El-Halil katliamını İsrail'in Afula kasabasındaki bir otobüse kanlı bir bombalı saldırı takip etti (CNN bize 'terörist' bir saldırı olduğunu bildirmek hususunda elini çabuk tuttu); Filistin liderliğinin 'teröre' bir son vermesi gerektiği açıkça belliydi. Aylar ve yıllar geçtikçe bu, İsrail ve Amerika'nın (ve bildik, uysal gazetecilerin) masaya koyduğu gündem haline geldi ve şu sorunun kendisi bir klişeye dönüştü: Arafat kendi halkını kontrol edebiliyor muydu? Yani Arafat'ın halkını kontrol değil *temsil ettiği* fikri, gazeteciler veya Batılı siyasetçiler tarafından hiç üzerinde durulmayan bir konuydu. Ne de kimse Şaron'un giderek başıbozuk hale gelen, taş atan Filistinli çocukları gerçek mermilerle vurmak konusunda iyice gemi azıya alan ordusunu 'kontrol' edip edemediğini sordu.

'Filistin Yönetimi' de arada bir aynısını yapmaya hazırdı. Kasım 1994'e gelindiğinde Arafat paralel bir tiyatro oyununda yerini alıyordu. Emrindeki polisler, Hamas ve İslami Cihad'ın Gazze'deki şiddetli protesto gösterilerine katılan Filistinlileri vururken, İsrailliler de hem Gazze hem Batı Şeria'da Filistinlileri vuruyordu. Birkaç gün içinde Arafat, Ortadoğu'daki bütün despotların kendi halklarının saldırısına uğradığında başvurduğu o meşhur iddiayı öne sürdü: Kendisine karşı çıkanlar 'kökü dışarıda bir komplo'ya alet oluyordu. Arafat'ın hikâyesinin esaslı bir parçasıydı bu – Arafat'ın iktidarından nefret eden Filistinlilerin kökünün dışarıda olmadığı ve itiraz ettiklerinin barış kavramı değil, Arafat'ın bir yıl önce alelacele imzaladığı 'İlkeler Deklarasyonu'nun içerdiği gülünç adaletsizlik olduğu gerçeğini gözlerden gizlemek

için elinden geleni yapıyordu. 'Kökü dışarıdalık', karşıtlarının kimliğiyle yüzleşemeyenlerin her daim masaya sürdüğü bir karttı; 2003, 2004 ve 2005'te topyekün bir Irak isyanıyla yüzyüze geldiklerinde Amerikalılar da aynı pespaye bahaneye sığınacaktı. Mesihçe bir kendine güvenle sürüklendiği tuzağın ne kadar vahim olduğunu Arafat da çoktan anlamış olmalıydı. Oslo'ya muhalif İslami hareketlere karşı koymayı reddetmesi, Oslo Anlaşması'nda verileceği belirtilen toprakları hak etmediğinin kanıtı sayılacaktı. Diğer yandan İslamcılarla bir iç savaşa tutuşması, bu kez de Arafat'ın sırtını anarşiye yasladığının kanıtı sayılan bir kaosu beraberinde getirecekti ve bu durumda da toprak falan alamayacaktı. Ve üstelik Filistinliler İsrail'in çekilmesini ne kadar çok beklerse, Arafat da gücünü o oranda yitirecekti.

İlerleyen yıllarda (İsraillilerle Filistinliler arasındaki çatışmanın, intihar bombacıları, İsrail'in hava saldırıları, yargısız infazlar, ev yıkımları ve İsrail'in bitmek bilmeyen toprak istimlaklarıyla iyice çığrından çıktığı bir dönemdi bu) Filistinliler hem İsrail hem de Amerika tarafından, şiddeti 'kontrol' edemedikleri ve kendilerine manda Filistin'i topraklarının yüzde 22'sinin sadece yüzde 64'ünü veren bir anlaşmayı kabul etmedikleri gerekçesiyle suçlanacaktı. Velhasıl bu utanç verici trajedi ve kaybetme hikâyesinin derinine dalmadan önce, İsrail'in ileriki yıllarda imzalanan bütün büyük anlaşmaları ihlal ettiğini bilmek hayati önem taşımaktadır.

Oslo Anlaşması uyarınca, işgal altındaki Batı Şeria üç bölgeye ayrılacaktı. A Bölgesi Filistin'in idari kontrolüne verilecek, B Bölgesi Filistin Yönetimi'nin de katılımıyla İsrail'in işgalinde kalacak ve C Bölgesi'ndeki İsrail işgali ise olduğu gibi sürecekti. Batı Şeria'daki A Bölgesi toprağın sadece yüzde 1.1'ini teşkil ediyordu, (aşırı kalabalık, isyankar, huzursuz) Gazze'nin neredeyse tamamı Arafat'ın kontrolüne veriliyordu. Yani Arafat Gazze polisi olacaktı. Batı Şeria'daki C Bölgesi ise yüzde 60'lık bir orana tekabül ediyordu ve bu İsrail'e, Arap topraklarındaki Yahudiler için inşa edilen yerleşimleri hızla genişletme imkânı verecekti. İlk kez Edward Said'in dikkat çektiği üzere, Arafat Kudüs meselesinin ancak 'nihai statü' görüşmelerinde ele alınmasını kabul ederek Kudüs'ten çoktan vazgeçmişti. Zira Kudüs 'bölgeleme' sisteminin dışında tutuluyor, böylece tümüyle İsrail'in elinde bırakılıyordu.

Oslo'yla ilgili asıl mesele (Filistinliler için muhtemel bir devlet vaadi içermemesi bir yana) İsrail'in 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını tekrar müzakere etmesine vesile olmasıydı. 242 sayılı karar, İsrail güçlerinin 1967'de ele geçirdiği topraklardan çekilmesini talep ederken, Oslo İsraillilere 'Filistin'in kalan yüzde 22'sinin hangi kısımlarından çekileceğine, karar verme imkânı tanıyordu. 'Bölgeleme' sistemi de bu yeni İsrail gerçeğini temsil ediyordu. İsraillilerin elinde haritalar vardı (inanılmaz olan o ki, Oslo, Filistin tarafına dair yalan yanlış haritalar üzerinden müzakere edildi) ve hangi bölgelerin Filistinlilere hemen, hangilerinin daha sonra 'verileceğine' karar veren de İsraillilerdi.

Gerçekten de 2000 yılında, İsrail'in Anlaşma Hükümleri uyarınca uyguladığı çekilmelere yakından bakıldığında, 1991 Madrid Konferansı'ndan beri söz konusu hükümlerin bir tekine bile uymadığı görülecektir.[1] Bu arada Filistin topraklarında yasadışı şekilde yaşayan yerleşimci-

1 Rabin tarafından Eylül 1995'te (suikastla öldürülmesinden iki ay önce) sonuçlandırılan 2. Oslo (Taba) anlaşması, üç İsrail çekilmesi taahhüt ediyordu: A, B ve C bölgelerinden. Bu çekilmeler Ekim 1997'de tamamlanacaktı. Kudüs, mülteciler, su ve yerleşimler meselesini ele alan nihai statü anlaşmaları ise Ekim 1999 gibi tamamlanacaktı ki, işgalin bu tarihte sona ermesi öngörülüyordu. Ancak Ocak 1997'de, Oslo uyarınca İsrail bütün Batı Şeria kasabalarından çekilmekle yükümlü olmasına rağmen, bir avuç Yahudi yerleşimciye El-Halil'in yüzde 20'si verildi. Ekim 1998'e gelindiğinde, yani bir yıl sonra, İsrail Taba hükümlerini yerine getirmemiş durumdaydı. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu Wye River'da yeni bir anlaşma müzakere etti ve böylece Taba'da söz verilen ikinci yeniden konuşlandırmayı iki aşamaya böldü. Fakat bunlardan da sadece birincisine riayet etti. Netanyahu İsrail işgali altındaki Batı Şeria'da elde tutulan toprağın oranını yüzde 72'den 59'a düşürme, Batı Şeria'nın yüzde 41'ini A ve B Bölgeleri'ne devretme sözü vermişti. Fakat 1999'da

lerin sayısı, Oslo'dan sonraki yedi yılda 80 binden 150 bine çıktı; halbuki anlaşma hükümleri gereği Filistinlilerin ve İsraillilerin 'tek taraflı adımlar' atması yasaktı. Filistinliler haklı olarak bunu kötü niyet göstergesi saydılar. Unutulmuş ve yurtsuzlaştırılmış bir halkın tek temsilcisi sıfatıyla üstlendiği cesur rolden dolayı Arafat'a yıllar boyu hayranlık ve anlayış gösteren Edward Said, 1999'a gelindiğinde Filistin liderini sadece 'trajik bir şahsiyet' değil, 'Filistinlilerin Pétain'i'[1] olarak niteleme gereği hissediyordu.

Birkaç ayda bir Beyrut'tan yola çıkıp Kıbrıs veya Ürdün üzerinden, sonra da İsrail'den geçerek Arafat'ın küçük derebeyliklerine gidiyordum (Lübnan İsrail'le resmen, bazen de gerçekten hâlâ savaş halinde olduğu için doğrudan uçuş yoktu) ve her seyahat iki paralel, fakat tümüyle çelişik hikâyeyi açığa vuruyordu: Bir yanda, İsrail-Filistin barışının bir kesinlik olduğunu savunan (her ne kadar 'barış süreci' sürekli tekrar 'rayına sokulsa' da) ABD'nin ve Batılı muhabirlerin tüyler ürpertici iyimserliği vardı. Diğer yanda ise Filistinlilerin, Kudüs'ün başkent olması şöyle dursun, devlet kurmaya yönelik bütün umutları adım adım yok oluyordu. 8 Ağustos 1995'te Gazze'ye yaptığım yolculuk tam Alice Harikalar Diyarı'nda tadındaydı.

"Şehitlerimizin kanı adına, arabalarınızı yarış pistinden çekin," diye bağırıyordu beyaz gömlekli bir adam. "Ya arabalarınızı çekin ya da onları yakacağız. Ebu Ammar geliyor." Eski günlerde Filistinlilerden şehitlerinin kanı için coşkulu törenler sergilemeleri istenirdi. Fakat Filistin devriminin ölümü, bir park sorununu çözmek için sarf edilen bu sözlerden daha iyi özetlenemezdi. Arafat'ın altmış altıncı yaşgünüydü ve sahildeki yarış pistinde onun için bir parti hazırlanmıştı; Filistin Devlet Başkanı Arafat'ın onursal başkanı olduğu 'Filistin Binicilik Topluluğu' üyelerinin bindiği Arap atları manzarayı tamamlıyordu. Ve başkan, mavi polis arabaları, cipler dolusu silahlı militan, asker ve muhafız eşliğinde, tam yaşını gösteren bir adam olarak teşrif etti. Yorgundu, çok yorgundu, uykusuzluktan gözleri süzülmüştü (Filistin Yönetimi'nin öfkeli toplantıları artık sabahlara kadar devam ediyordu); soluk üniformaları ve aynı derecede soluk apoletlerinin üzerindeki kartallar ve çapraz kılıçlarıyla yaşlı generalleri ve albayları, çok fazla sigara içen, sonsuza dek bıyıklarını buran mazide kalmış adamlar gibi görünüyorlardı. Partideki neredeyse yegâne zinde yaratıklar, bir tentenin altındaki mavi-pembe koltuğa oturmuş Akdeniz'in ufuklarını süzen Filistin liderinin önünden geçen atlardı. Gerçekten, mutlu görünmeye çalışıyordu.

Çocukları kucakladı, bir kız çocuğunu yanağından dört kez, askeri üniforma içindeki bir oğlanı beş kez yanağından, bir kez de elinden öptü. On bir yaşındaki kızı Zehva'nın adının verildiği (Filistin'in Zehva'sının Eğlence Parkı) bir çocuk parkının ve uyuz bir aslanın Filistinli gençlerin eğlencesine tahsis edildiği hayvanat bahçesinin açılışını yaptı. Ve Filistinli çocuk alayları önünden geçit resmi yaparken, Arafat onları selamlamak için ayaktaydı. Kız muhafızları da, üzerlerine siyah giysiler geçirmiş, başlarına bantlar bağlamış Filistin Kung Fu topluluğunu da, bir çocuk akrobatı da selamladı. Ve bir binici atını Filistin Devlet Başkanı'nın önünde diz çöktürünce, Arafat yine ayağa fırlayıp atı da selamladı.

Ardından, 'barış sürecinin' zorluklarını teatral bir şekilde ifade eden dansçıların ve oyuncuların müzikal performansına doğru gülerek ve sırıtarak ilerledi. "Sizin varlığınız sayesinde Gazze ve Eriha bizim," diyorlardı hep bir ağızdan, kendilerinden emin. "Ebu Ammar'ın gayretleri Kudüs'ü de bize geri verecek," diye devam ettiler, daha az emin. "Bu ülkeyi satmak istiyor

Şarm El-Şeyh'te İsrail Başbakanı Ehud Barak, Netanyahu'nun Wye River'da yaptığı anlaşmayı tanımadı ve iki aşamayı üçe çıkardı, ki bunların birincisi C Bölgesi'nin yüzde 7'sini B Bölgesi'ne devredecekti. Anlaşmalara dair bütün uygulamalar bu noktada durdu.

1 Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın ulusal kahramanı olan General Henry Philippe Pétain, İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi işbirlikçisi Vichy hükümetinin başkanlığını yaptı. Bu nedenle savaş sonrası vatana ihanetten yargılanıp idama mahkum edildi, fakat ilerlemiş yaşı sebebiyle affedildi. –ç.n

muyuz?" diye sordu bir aktör. Ve karşısındaki yanıtladı: "Kudüs'ü, Hayfa veya Bisan'ı unutmayacağım." Ve kalabalık kükredi, zira Kudüs'ün yarısı, Hayfa ve Bisan'ın tamamı halihazırda Gazze veya Batı Şeria'da değil, İsrail'deydi. Ve en sonunda, yarışlar başlamadan önce, aktörler, barışı onaylamayan, fakat birbirleriyle de asla çatışmayacak eski dostlar olarak birbirlerini kucakladı. Arafat alkışlayıp güldü. Ah evet, eğer Filistin'de kurulan olağanüstü mahkemelere ve yirmi beş yıllık hapis cezalarına, Gazze'de Arafat'a karşı çıkanlar için artık hayatın bir parçası olan geceyarısı tutuklamalarına ihtiyaç olmasaydı, işler bu kadar kolay olabilirdi. Sonra Filistin başkanı yarışları başlatırken, adamları da tentenin altında oturan yüzlerce şeyhe ve aile liderlerine sepet sepet çikolatalı gofret dağıtıyordu. İnsanlar yiyor, atlar yarışıyordu. Evet, ihtiyar adam, doğumgünü şerefine halkına ekmek ve sirk gösterisi armağan ediyordu.

Zira Arafat, Gazze'de, İsrail ve ABD'nin tam desteğiyle küçük bir diktatörlük yürütüyordu. İsrail hesabına 'terörizmin' kökünü kurutmak gerekçesiyle, şimdi emrinde birbiriyle rekabet eden 10'dan fazla Filistin istihbarat servisi vardı, ki olsa olsa Bağdat ve Şam'daki Arap liderlerin aşabileceği muazzam bir sayıydı bu. Yeni basın yasaları Filistinli gazetecileri fiilen susturmuştu; birçok gazeteci, artık İsrail güvenlik birimleriyle beraber hareket eden takım elbiseli istihbarat yetkilileriyle geceyarısı görüşmeleri yapmak üzere Gazze'deki karargaha 'davet' ediliyordu.

Görünürde, İsraillilere yönelik intihar eylemleri düzenleyen Hamas ve İslami Cihad'ı hedef alan yeni 'güvenlik' önlemleri silsilesi, Arafat'ın bir başka Arap despotuna dönüşmekte olduğunu kanıtlayacak şekilde, Gazze'deki hayatın her veçhesine sirayet etmişti. Gizli geceyarısı mahkemeleri Hamas üyesi olduğu söylenen insanları 25 yıla dek hapisle cezalandırıyordu, bu arada en az üç Filistinli gözaltında hayatını yitirmişti. Nisan 1995'te yeni salıverilen bir mahkum Arafat'ın polisi tarafından vurulup öldürülmüştü; birçok Filistinlinin yargısız infaz diye nitelediği olayda ölen mahkumun vücuduna tam yetmiş kurşun isabet ettiği söyleniyordu.

Şimdi Arafat'ın çevresinde 'Askeri Güvenlik', 'Siyasi Güvenlik', 'Ulusal Güvenlik' ve 'Önleyici Güvenlik' gibi birimler, yanı sıra bir Filistin istihbarat servisi ve üç milis örgütünün (*Emin El-Riyassi*-başkanlık güvenliği; *Harass El-Riyassi*-başkanlık muhafızı ve Arafat'ın kişisel güvenliği ile görevlendirilen özel güvenlik birimi Force 17) oluşturduğu bir muhafız teşkilatı vardı. Tam da Arafat'ın tarzını yansıtacak şekilde, bu farklı grupların başkanları birbirinden kuşku ve nefret duymaya teşvik ediliyordu. Sözgelimi Filistin Halk Kurtuluş Örgütü'nün eski yetkililerinden Albay Muhammed El-Musri, sadece resmi patronuyla, Filistin polis gücü başkanı General Yusuf Nasır ile işbirliği yapıyordu. 'Önleyici Güvenlik' birimini ise, emrindeki adamlar yoğunlukla 'El Fetih Şahinleri' (İsrail'e karşı ilk silahlı isyanda başrolü oynayan bir örgüttü) üyesi ve İsrail hapishanelerinde uzun yıllarını geçirmiş olmasına rağmen İsrail istihbarat servisleriyle yakın ilişkiler kuran Albay Muhammed Dahlan yönetiyordu. Bütün güvenlik başkanları her akşam Arafat'ın karşısına geçip, Filistin liderinin görevlerine ve devletçiğini bekleyen tehlikelere dair çektiği nutukları dinliyordu; hafif istihzayla 'Ders' adını veriyorlardı bu toplantılara.

Sınırın öte yanında giderek artan despotizmi asla kınamayan İsrailliler ise sadece Arafat'ın yeni güvenlik önlemlerini övmek için ağızlarını açıyorlardı. Sürekli insan hakları konusundaki 'endişelerinden' dem vurmasıyla meşhur ABD Dışişleri Bakanlığı, Arafat'ın gizli geceyarısı mahkemelerinin etkinliğini memnuniyetle karşılayıp kutlarken, Uluslararası Af Örgütü'nün kınamaları art arda geliyordu. Arafat'ın iç kabinesinin, siyasi muhaliflere yönelik kitlesel tutuklamalara vesile olan aynı ölçüde gizli toplantıları, ABD yönetimi tarafından görmezden geliniyordu.

Arafat kabinesinin gizlice toplandığı, ancak Filistin lideri 25 Haziran 1995'te basına yönelik bir dizi sert önlemi onayladığında ortaya çıktı. Elli maddelik önlemlerin otuz yedinci maddesinde, gazetecilerin 'Filistin Ulusal Konseyi ve Filistin Ulusal Yönetimi'nin gizli toplantılarının kayıtlarını' yayınlamaları 'kesin şekilde yasaklanıyordu'. Bu yeni basın yasalarının ne menem

bir şey olduğunu anlamak için, başkanın (Filistin devlet başkanının elbette) özel danışmanı ve her nasılsa militan (ve öldürülen) şair Gassan Kanafani'nin kardeşi olan Mervan Kanafani'yi ziyaret etmek lazımdı.

"*El-Vatan*'ı başkan hakkındaki haberinden dolayı kapattık," diye anlatıyordu bana. "Editör ise başka bir şeyden dolayı gözaltına alındı. Evet, şu anda gözaltında. Sorgulanıyor. *El-İstiklal*'i de kapattık. Dezenformasyondan dolayı." Ve Kanafani bilgisayarının ekranına göz attı; sanki Hamas gazetesinin editörü İmad El-Feluci'nin geçen cumartesi sabahı, FKÖ'nün takım elbiseli güvenlik elemanları tarafından alınıp götürülmesini sağlayan yasa maddesi orada yazıyormuş gibi. El-Feluci'nin günahı, anlaşılan o ki, arka sayfada yayımladığı küçük bir haberdi: *Independent*'a dayandırılan haberde, Yaser Arafat'ın, bir Fransız şirketine yeni doğan kızı Zehva'nın ismini ürünlerinin üzerinde kullanma hakkını sattığı iddia ediliyordu. Aslında gazetem böyle bir haber yayımlamamıştı, fakat zaten haberin kaynağı FKÖ'nün çok da umurunda değildi.

"Hamas'ın bu haberi yayımlamasının tek amacı, Başkan Arafat'ın itibarını zedelemek," dedi Kanafani vakur bir edayla. "Kimse buna inanmıyor. Başkan Arafat çok cömert biridir; böyle aptalca bir şeyi asla yapmaz. Bunlar sadece başkanı gözden düşürmek için yazılıyor. Evet, haberle ilgili başkanla konuştum. Öfkelenmekten ziyade üzüldü. Bu yasağın geçici olmasını umut ediyorum. O gazetenin yazarlarının, bu tür 'haberlerin', 'halkın haber alma özgürlüğüyle' alakası olmadığını anlayacağını umuyorum. Zira, üç haber ajansının bu haberi vermeyi reddettiğini bizzat biliyorum." Kanafani'ye bakılırsa, bu tür yayınlardaki yazarlar kalkınmanın ve basın özgürlüğünün temelini zedeliyordu.

"Burada hiçbir tabumuz yok," diye devam etti. "Evet, Devlet Güvenlik Mahkemeleri var, peki onlardan kimin en çok rahatsız olduğunu, kimin en fazla şikâyet ettiğini biliyor musunuz? Filistinliler. Ve ben. Onları sevmiyorum. Evet, bir sürü ceza verdiler, bazıları çok ağır kararlardı. Evet, kamuoyuna söz hakkı tanınmadan konan kurallar var. Fakat bunlar, o mahkemelere uygun olan adil düzenlemeler. Ve buradaki mevcut koşullar altında belli kurallarımız demokratik olmayabilir. Savaş zamanında Britanya'nın da özel mahkemeleri yok muydu? Biz de burada barışı hayata geçirmemizi istemeyenlerle bir nevi savaş halindeyiz. Çok kritik bir durum bu. Birkaç [militanın] yaptıklarının cezasını 1.2 milyon Filistinli çekiyorsa eğer, o zaman olağanüstü önlemler gerektiren bir durumdayız demektir. Filistin halkının güvenliğini, canını ve insan haklarını tehdit edenleri adil şekilde cezalandırmaya çalışıyoruz."

Dört başı mamur bir söylevdi bu. Ve kendime, karşımdakinin Arafat'ın özel danışmanı olduğunu hatırlatıp durdum. Fakat dahası da vardı:

> Washington'da imzalanan İlkeler Deklarasyonu üç kelime üzerine kuruluydu: toprak karşılığı barış. İsrail'in güvenlik talebini karşılamak için insani ölçülerde elimizden gelen her şeyi yapacağız. Fakat onlar da bizim toprak talebimizi karşılamak için ellerinden geleni yapmalı. Başkan Arafat bu anlaşmayı imzalarken, büyük boşlukları olduğunu biliyordu. Ve barış yapmanın övgüsüne İsrailliler mazhar oldu. Rabin, Nobel ödülünü Arafat ile paylaştı. Fakat şimdi zamanın zırt dediği yere geldiğimizde, İsraillilerin hem barış hem toprak istediğini görüyoruz. Ve eğer yerleşimleri korumak için askerlerini Batı Şeria'da tutmak istiyorlarsa ve farklı gerekçeler altında toprağın büyük bölümünü ellerinde tutmak istiyorlarsa, o zaman barış falan da olmaz. Yaser Arafat bunun için bir sürü şans tanıdı. Gereken kararların hepsini şahsen aldı, evet, halkımızın umutlarını artıran kararların yanı sıra gözaltılar ve halkı rahatsız eden kararlar da dahil buna... Bunu yaptı, çünkü barışa inanıyor. Bu fırsatları kullanmak için devlet başkanı olmak yetmez, lider de olmak lazım ve Arafat da bir lider. Bu anlaşmanın işlemesini istiyor, fakat yoruldu. Endişeli. Barış sürecinin gidişatından hiç memnun değil.

El-Feluci'nin de aynısını düşündüğü açıktı. Bu yüzden Filistin polis gücünün komutanı, Golan kahramanı, Lübnan'da FKÖ savaşçısı, 1948 mültecisi General Yusuf Nasır'a telefon açtım. Ve General Nasır'ın kapısına doğru yürüdüğümde (kart sokularak açılan kilitlerden vardı üzerinde, İsrail güvenliğinin armağanıydı), kocaman gözlükleriyle durmadan gülen, kilolu ama üniformasını özenle giymiş biri karşıladı beni; nemli büyük bir el hoşgeldin demek için uzandı. O bir iyimserdi. "Filistin Yönetimi olarak yaptıklarımız hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Böylece ben de döküldüm: Filistinlilerin İsrail ile anlaşmalarını uygulamak konusundaki sonu gelmez ertelemeler, İsrail birliklerinin Gazze'deki varlığının devam etmesi, ihtihar bombaları, gözaltında ölümler, Uluslararası Af Örgütü...

"Bütün barış anlaşmaları bir güç dengesiyle uygulanır ve şimdi olan da bu," diye yanıt verdi general. "Fakat bakın, 1917'den sonraki 'dünya düzeni', Yahudilere vatan verip bizi bölen bir dönem oldu. 1948'de bir başka 'dünya düzeni' İsrail devletini yarattı ve Filistinlileri hem coğrafi hem demografik haritalardan sildi. Fakat şimdi kendimizi uluslararası haritaya tekrar yerleştirmeyi ve Filistinliler olarak kimliğimizi tekrar kurmayı başardık... Filistin varlığı artık uluslararası, İsrail'i yaratan kararların aynısı bizi de yarattı."

Fakat bu doğru değil, dedim generale. İsrail Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası olarak tanınıyordu; FKÖ'nün İsrail'le yaptığı anlaşmaları himaye eden tek bir BM kararı yoktu. "Tamam," diye karşılık verdi General Nasır. "Tamam – fakat barış sürecini imha etmenin sorumluluğunu kimse alamaz. Yahudi yerleşimcilerin önünde iki seçenek var: ya [Filistin topraklarını] boşaltırlar ya da Filistin vatandaşı olurlar. İsrail aynı anda hem barışa hem toprağa sahip olamaz... Kolay iş değil, doğru. Fakat ortada olan bir gerçeklik var – bir olgu: Batı Şeria ve Gazze'de bilfiil üç milyon Filistinli yaşıyor. İsrail'in iki seçeneği var: ya Filistinlilere bağımsızlık ya da Filistinlilerle tam olarak birleşmek – bu emperyalist siyasetle daha fazla devam edemezler..."

Vahim bir kendini kandırma içindeydi Nasır, ki normalde İsraillilere mahsus bir karakter özelliğiydi bu. İsrail'in arkasında dünyanın ayakta kalan yegâne süpergücünün desteği vardı. Hiçbir İsrailli yerleşimci bir Filistinli olmayı tercih etmeyecekti ve Batı Şeria'yı pek az yerleşimci terk edecekti. 'Barış sürecini imha' sorumluluğu, İsrail bir sonraki intihar eylemine dair 'bu kadarı da fazla' dediği an, kolayca İsrail'in sırtından Filistinlilerin sırtına yüklenecekti (gerçekten de ilerleyen yıllarda tam böyle oldu).

Aynı 1995 yazında, Gazze'deki bir Ağustos akşamının serinliğinde, "Arafat İsrail'in adamı olmanın neye benzediğini anlıyor," diyordu, Arafat'a muhalif saflara geçen bir Filistinli. "İsrailliler onun bir diktatör olduğunu ve Filistin dahilinde ne kadar güç kazanırsa, onların istediğini yapacağını biliyor. Bu yüzden bütün yapılanları onaylıyorlar. Gerçek bir demokrasi istemiyorlar, zira Arafat seçimleri kaybedebilir ve yeni bir lider onların isteklerine boyun eğmeyebilir. Hattâ şimdi Arafat'ı, FKÖ'ye Golan Tepeleri'nin bir bölümünün Filistin'e ait olduğu telkininde bulunup Suriye lideri Esad'la kapıştırmaya çalışıyorlar... Ve bütün bunlar olurken Yahudi yerleşimlerinin inşası devam ediyor..."

Biz gazetecilerin kullandığı şu 'yerleşimler' kelimesinin nereden kaynaklandığını nafile yere araştırıp durdum. Anlamı gereği neredeyse rahatlatıcı bir ifade bu. Bir tür kalıcılık içeriyor, bir meşruiyet kavramı aynı zamanda. Her insan 'yerleşmek' ister, bir eve sahip olmak ister. İsrail'in 1967'den bu yana Batı Şeria ve Gazze'deki toprak gaspına dair çok daha rahatsız edici (ve çok daha doğru) olan kelime ise sömürgecidir. Yerleşimciler sömürgecidir. Batı Şeria'daki İsraillilerin neredeyse tamamı, başkalarının toprağında yaşamaktadır. Toprağı kendilerine Tanrı'nın verdiğini söyleyebilirler, fakat o toprağın yasal sahibi olan Filistinlilerin (ki ellerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri, Britanya manda yönetiminden beri bunu kanıtlayacak tapular bulun-

maktadır) Tanrı'ya başvurmasına izin yoktur. Art arda gelen İsrail hükümetleri bu mülk hırsızlığını destekledi ve 2003'e gelindiğinde, 400 bin İsrailli Yahudi, Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesini (bu madde, 'İşgalci Güç, kendi sivil nüfusunun bir bölümünü işgal altında tuttuğu topraklara süremez veya nakledemez' demektedir) açıkça ihlal ederek, işgal altındaki topraklarda yaşıyordu.

Filistinlilerle o uzun, sonuçsuz müzakereler boyunca İsrailliler, herhangi bir bölgenin geri verilmesini, sanki işgal altındaki topraklar İsrail'in cömertlik göstererek feragat edebileceği yasal mülküymüş gibi, toprak karşılığı barış 'çerçevesinde' sunacaklardı daima. Bu yüzden, 1967'den itibaren Yahudi sömürgecilerin Arap topraklarına yerleştirilmesi siyasetinin, bütün İsrail hükümetleri tarafından tutarlılıkla ve şevkle desteklendiğini hatırlamak önemlidir.

1978 gibi geç bir tarihte Başkan Carter liderliğindeki ABD yönetimi, Batı Şeria ve Gazze'deki Yahudi yerleşimlerinin genişlemesini kınıyor, İsrail Başbakanı Menahem Begin'in Mısır Devlet Başkanı Sedat ile barış yapmak istediğini söylediği bir dönemde işgal altındaki topraklarda on üç 'koloninin' yaşamasının sebebini soruyordu. Zaten 1967 savaşından beri otuz dokuz yerleşim inşa edilmişti. Kasım 1978'de Yahudi Ajansı (burada o dönem *Guardian*'da çıkan son derece önyargılı bir haberden alıntı yapacağım) 'Ürdün'ün Batı Şeria bölgesindeki 84 yeni *köyde* 16 bin ve mevcut *ileri karakollarda* da 11 bin İsrailli ailenin yerleştirilmesine' yönelik bir plan hazırlıyordu (italikler bana ait). Proje 1.5 milyar dolara mal olacak ve beş yılda bitirilecekti – son tarih ise, Filistin özyönetiminin 'geçiş sürecinin' bitimine denk gelecek şekilde ayarlanmıştı. Okurlar burada, Ortadoğu'daki 'barışa' dair dilin ve umutların bir kalpazanlık örneği olduğunu anlamalıdır. Bu 'geçiş döneminin' Oslo Anlaşması'yla zerre kadar alakası yoktu, fakat Begin-Sedat arasında 1977'de Camp David'de yapılan zirveye uyarlanmış ve neticede Filistinliler için hiçbir 'özerklik' sağlamamıştır.

Mayıs 1979'da Başkan Carter, yerleşimlerin genişletilmesi konusunda İsrail'e, 'uluslararası hukuka aykırı ve barışın önünde engel olduğu' gerekçesiyle 'itidal' telkin ediyordu. Fakat 'egemen bir ulus üzerinde irademizi dayatabilmemizin de bir sınırı var' demeyi de ihmal etmiyordu (İsrail yapılan uyarıları duymazdan geldikçe sonraki ABD yönetimlerinin sürekli kullanacağı bir nakarattı bu). Aynı yılın Aralık ayında, İsrail hükümetinin bir yerleşimi Nablus yakınlarındaki Arap topraklarına taşıma kararına karşı Filistinliler sessiz bir protesto gösterisi düzenledi. Gösteriye dair (Araplar seccadelerini yakındaki bir yola serip üzerine oturdu, zira bölgenin İsrailli askeri valisi protestonun caminin içinde düzenlenmesini yasaklamıştı) yazdığı haberde Londra *Times* muhabiri, Batı Şeria'ya sadece Yahudi adıyla (Samarya) atıfta bulunuyordu.

Gerçekten de İsrail'in bitmek bilmez toprak gasplarıyla ilgili haberlerin tuhaf şekilde yumuşak bir niteliği vardı. Sözgelimi 14 Mart 1980'de *The Times*'tan Christopher Walker şunları yazıyordu: "İsrail ve Mısır arasında işgal altındaki topraklarda bulunan Yahudi yerleşimlerine dair gerilim, İsrail'in yeni bir Yahudi mahallesi kurmak için Doğu Kudüs'teki 1000 dönümlük toprağı işgal etme kararıyla arttı. Bu toprağın üçte ikisi Araplara ait." Oysa bu karar, haberde söz edildiği gibi, sadece bir 'mahalle' hakkında yaşanan 'gerilim' değil, tam bir skandaldı. İsrail aynı yıl Kudüs'ü başkent ilan eden bir 'Temel Yasa' çıkardığında, BM Güvenlik Konseyi 476 sayılı kararı kabul etti; kararda İsrail'in Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik adımlarının 'Cenevre Sözleşmesi'nin ciddi şekilde ihlali anlamına geldiği' vurgulanıyordu. Ama kararın hiçbir etkisi olmadı. Aynı yılın Mart ayında Kudüs'ün eski Yahudi kesiminde yaşayan son Arap aile (Eyüb Hamis Tutungi'nin evi hem Ağlama Duvarı'na hem de El-Aksa Camisi'ne bakıyordu), tazminat karşılığı evini terk etmeye zorlandı. "Ben bir Kudüslüyüm," diye kararı protesto ediyordu, İbranice konuşan Tutungi. "Burada kalmak istiyorum. Bir Yahudi Kudüs'ü sevdiğinde bu ruhani bir mesele sayılıyor. Bir Arap sevdiğindeyse FKÖ üyesi olduğundan kuşku duyulu-

yor." İsrailli yazar Amos Elon bu 'şiddeti' protesto etti. Hiçbir işe yaramadı.

Dünya İsrail'in Kudüs'e dair başkent iddiasını somutlaştıran 'Temel Yasa'yı izlemekle yetinirken, İsrailli yetkililer Mart 1989'da daha da ileri gidip (600 bin dolarlık bir yerleşim veya *The Times*'ın deyişiyle 'mahalle' için 1000 dönümlük) toprak gaspına girişti. Artık Kudüs'ün 'Arap' doğusunda 60 bin Yahudi yaşıyordu, ki bölgenin 100 binlik Arap nüfusunun yarısından fazlaydı. Bir sonraki yıl İsrail başbakanı İzak Rabin, işgal edilen Arap topraklarını, Sovyetlerden gelen yeni Yahudi göçmen dalgası için elinde tutacağını söyledi ve bunu da, "Hareketimizin geçmişteki liderleri bize açık bir mesaj bıraktılar. [Akdeniz'den] Ürdün Nehri'ne kadar İsrail topraklarını gelecek nesiller için elimizde tutacağız..." sözleriyle ifade etti.

Oslo Anlaşması açığa çıktığı an, İsrail Likud partisi Filistin topraklarındaki Yahudi kolonilerinin sona ereceğini öngördü. Binyamin Netahyanu, 'FKÖ denizinin ortasında izole olmuş bu İsrail adalarının günleri sayılı' iddiasını öne sürüyordu. Endişe etmesini gerektirecek bir şey yoktu. 27 Eylül 1994'te (yani Oslo Anlaşması'nın bir yaşını yeni doldurduğu ve Batı Şeria'da halen 140 Yahudi kolonisinin bulunduğu bir dönemde) İsrail Başbakanı Rabin, Kudüs yakınlarındaki Alfei Menahe yerleşiminde 1000 ev daha yapılmasına onay verdi. 1996'ya gelindiğinde, Doğu Kudüs'ün yüzde 86.5'i Filistinlilerin kontrolü ve kullanımından çıkarılmış durumdaydı; Doğu Kudüs topraklarının yüzde 34'ü de Yahudi kolonilerinin inşası için istimlak edilmişti. Kudüs Belediyesi, gelecek on yıl içinde 70 bin yeni ev daha yapılmasının planlandığını açıkladı. Ardından Ağlama Duvarı'ndan açılıp Müslüman Doğu Kudüs'ün altından geçecek olan 'arkeoloji tüneli' meselesi gündeme geldi (işin başında, hastanelere ve Kaliforniya'da bir piyango şirketine sahip olan Irving Moskowitz adlı Floridalı bir multimilyoner vardı); masrafları İsrail Din İşleri Bakanlığı tarafından ödenen tünelin açılmasına karşı patlak veren şiddetli gösteriler, kırk üç Filistinli ile on bir İsrail askerinin ölümüne yol açtı.

Şubat 1997'de İsrail Cebel Ebu Guneym'de devasa bir yeni Yahudi kolonisinin yapılmasına onay verdi; projenin sadece ilk aşaması, inşa edilecek 3546 eve 25 bin İsraillinin yerleştirilmesini öngörüyordu. Sonradan yerleşimin inşa edildiği tepe, Filistinlilerin bir zamanlar başkentleri olacağını umut ettiği Doğu Kudüs'ün dışındaydı. Filistin protestoları görmezden gelindi ve ABD, İsrail'e inşa faaliyetini bırakması çağrısı yapan BM Güvenlik Konseyi kararını veto etti. Aynı ay İsrail Konut Bakanlığı, Batı Şeria ve Gazze'de mevcut olan kolonilerde 5 bin yeni Yahudi evi için toprak satıldığını açıkladı. Binyamin Netanyahu'nun, Cebel Ebu Guneym kolonisi karşılığında (adı İbranice Har Homa olarak değiştirilmişti) Filistinliler için 3015 ev yapılacağı iddiası, insan hakları gruplarınca 'dezenformasyon' olduğu gerekçesiyle kınandı. 1980'de Filistinlilerin 18 bin ev başvurusuna izin verileceği taahhüdüne rağmen, on yedi yıl zarfında tek bir ev yapılmadığına dikkat çekiyorlardı.

Bu muazzam yasadışı (ve Oslo 'barış süreci' boyunca devam eden) sömürgeci yayılma politikası, bizzat ABD'nin aktif teşviki olmadan sürdürülemezdi. 18 Nisan 1997'de *New York Times* on Hıristiyan 'ruhani liderin' (Pat Robertson ve Jerry Falwell de dahil[1]) imzaladığı tam sayfalık bir ilan yayımladı. 'İsrail Devleti'nin kutsal kent Kudüs üzerindeki sürekli egemenliğini' desteklediklerini vurgulayan liderler, "Kudüs'ün herhangi bir parçasının herhangi bir barış sürecinde pazarlık konusu edilmemesi gerektiğine inanıyoruz. Kudüs Yahudi halkının sonsuz başkenti sıfatıyla bölünmeden kalmalıdır," diyorlardı. Bu 'ruhani' mesajda, İsrail'in 'Filistinliler de dahil, bütün Kudüslülerin endişe ve ihtiyaçlarına hassasiyet gösterdiği' ve İsrail'in Kudüs'ü egemen başkenti yapmasının 'ilahi bir hak' olduğu iddia ediliyordu.[2]

---

1 Amerika'daki dinci aşırı sağın önde gelen vaizlerinden ikisi. Komünizm ve İslamiyet karşıtı açıklamalarıyla tartışma yaratmışlardır. –çn

2 Bu özel gerekçeyi test etmek isteyen okurlara kutsal kitaptan adresler de veriliyordu: Genesis 12:17, Leviticus

Netahyanu iktidarında İsrailli otoriteler, Filistinli karşıtlarını küplere bindirmek ve Arafat'ın altını daha da oymak konusunda neredeyse takıntılı bir çaba gösterdiler. 1997'de BM, üye devletlere Arap topraklarına yerleşim inşasına 'aktif şekilde karşı çıkma' çağrısı yapan yeni bir karar tasarısı sunduğunda, Netanyahu'nun sözcüsü, piyanist David Bar İlan, tasarıyı 'utanç verici' ve 'ahlaki düşkünlük' diye niteliyordu. İlan adeta dalga geçer gibi, "Dünyayı bekleyen bunca tehlike varken, genç çiftler için apartmanlar yapılmasını kınamakla meşguller," diyordu. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright da, Eylül 1997'de mahçup bir edayla İsrail'i, 'Filistinlilerin yerleşimlerin kışkırtıcı bir biçimde genişlemesi olarak addettikleri de dahil, tek taraflı eylemlerden sakınmaya' çağırıyordu. Bu kelimelerin anlamı belliydi elbet. Çalıntı Arap topraklarında Oslo 'barış süreci' sırasında Yahudi kolonilerin sürekli inşası sadece 'Filistinlilerin kışkırtıcı addettiği' bir şeyden ibaretse, ABD onları nasıl addediyordu acaba?

İsrailliler Filistin topraklarında Yahudi evleri inşa etmediklerinde de Filistin evlerini yıkmakla meşguldüler. Oslo Anlaşması'nın imzalandığı 1993 ile Mart 1998 arasında 629 Filistin evi (535'i Batı Şeria'da, 94'ü Kudüs'te; üçte biri İşçi Partisi, geri kalanı Likud döneminde) İsrail buldozerlerince yerle bir edildi. 1800 yıkım emri daha uygulanmayı bekliyordu. Kendilerini Kudüs'ten sürmeye yönelik bu topyekün girişim (birçok durumda İsrail'in Araplara inşaat izni vermemesiyle uygulanıyordu) karşısında Filistinlilerin kapıldığı öfke, Nisan 1999'da İsrail bakanlar kurulunun, gelecek yirmi yıl içinde 116 bin sömürgeciye daha ev yapılmasını öngören kararıyla doruğa çıktı.

Ehud Barak'ın İşçi Partisi hükümeti (Rabin'den beri en liberal ve en Filistin yanlısı İsrail yönetimi olarak niteleniyordu) Batı Şeria'yı Netanyahu'nun Likud hükümetinden on kat daha hızlı sömürgeleştirdi. Eylül 1999'da İsrailliler ile Filistinliler arasında 'nihai statü' müzakerelerinin başlamasından sadece bir gün sonra Barak (devasa Ma'ale Adumim kolonisini ziyaretinde) şunu ilan ediyordu: "25 bin insanın ve... bütün İsrail hükümetlerinin kalkınmasına katkı sağladığı bir yerleşimi yıkmayacağız... Burada inşa edilen her ev, dikilen her ağaç sonsuza dek İsrail'in parçasıdır, gün gibi ortadadır bu." Kasım 2000'e gelindiğinde İsrail baskı grubu Barış Hemen Şimdi Barak yönetiminin bir sonraki yıl kolonilere 210 milyon dolar daha harcamayı planladığını ortaya çıkardı.

Bu sürecin sonundaki vahim istatistikler meseleyi açıkça ortaya koyuyordu. 1967 ile 1982 arasında Batı Şeria ve Gazze'ye sadece 21 bin sömürgeci taşınmıştı. 1990'da toplam sömürgeci sayısı 70 bindi. 2000'e gelindiğinde, yani Oslo Anlaşması'ndan yedi yıl sonra bu sayı, ilhak edilmiş Doğu Kudüs'teki yerleşimciler de dahil, 383 bine çıktı.[1] 17 Mayıs 2001'de İsrail ve Filistin bölgelerinde görevli Uluslararası Kızılhaç heyetinin başkanı René Kosimik, dünyaya Cenevre Sözleşmesi'nin şu maddelerini hatırlatma gereği duyuyordu: "İşgalci gücün nüfusunu işgal altındaki topraklara yerleştirmesi yaşadışı bir eylem sayılmaktadır ve 'ciddi ihlal' kapsamında değerlendirilir... Böyle bir yerleşim siyaseti, uluslararası hukuka göre savaş suçudur." Ancak, 2004'te Arafat ölürken ve İsrail'in 'güvenlik' duvarı daha fazla Arap toprağı çalarak

---

26:44-45, Deuteronomy 7:7-8, Samuel 7:12-16, I Kings 15:4, Psalms 89:34-37 ve 105:8-11. "Kudüs için savaş başlamıştır ve İsa'ya inananların Yahudi kardeşlerimize destek vermesinin vaktidir..." deniliyordu ilanda.

1 Barış yolundaki bu apaçık engelle yüzleşmekten kaçınanlar sadece İsrailli liderler değildi. 2000'de Kuzey İrlanda'nın tek devlet adamı John Hume, Filistinlilerle İsraillilere 'sizin önünüzdeki zorluk, coğrafi bir bölgeden değil, üzerinde uzlaşılmış kurumlar oluşturmamaktan kaynaklanıyor' tavsiyesinde bulunuyordu. Ne var ki 'barış süreci'nin bu İrlanda versiyonu pek de yolunda gitmiyordu. 'Bölge' savaşı (yani iki insan grubunun aynı toprak parçası üzerinde hak iddia etmesi), tam da Ortadoğu ihtilafının *sebebiydi*. İsrail-Arap çatışmasıyla İrlanda arasında bulunabilecek en yakın benzerlik, Katoliklerin onyedinci yüzyılda zorla sürülmesinin ardından şiddetin sona erdirilmesi yönündeki arabuluculuk çabaları olurdu. Protestan derebeylerine ve sefalet içindeki İrlandalı Katolik kitlelerine 'üzerinde uzlaşılmış kurumlar' oluşturma çağrısında bulunmak, her iki taraf için de bir anlam ifade etmiyordu.

yoluna devam ederken, Filistinlere yönelik işgal ve yurtsuzlaştırma harekatı hâlâ tüm hızıyla sürüyordu.

Bu devasa sömürgeci yayılma Filistinlilere Oslo'nun bir utanç vesikası olduğunu başka her şeyden daha iyi gösterdi; bir yalan, Arafat ve FKÖ'yü çeyrek asırdır uğruna çaba gösterip mücadele ettiği her şeyi terk etmeye yönelten bir hile, devlet özlemini budamak için yalan yanlış umutlar yaratmanın bir yöntemiydi söz konusu olan. Elbette yerleşimciler için Oslo, tam da parçası oldukları devlet destekli sömürgeci proje açısından bir tehditti. İsrail Başbakanı İzak Rabin, Filistinlilerin art arda gelen intihar saldırılarından sonra 'barış sürecinde' ısrar edince, sömürgeciler için Arafat ve FKÖ'nün temsil ettiği 'terörün' bir parçası haline geldi. Sözgelimi 24 Temmuz 1995'te bir intihar bombacısı Tel Aviv'de bir otobüste yedi İsrailliyi öldürdü; 22 Ağustos'ta kadın bir intihar bombacısı Kudüs'te bir otobüsün arka tarafında kendisiyle birlikte dört yolcuyu havaya uçurdu. İkinci kanlı saldırıdan bir gün sonra Rabin, bunun kendisini 'aşılıkçı İslami terörizmle mücadeleden ve Filistinlilerle müzakereleri sürdürmekten' vazgeçirmeyeceğini söylüyordu. Sadece iki ay sonra, Kudüs'te düzenlenen ve Binyamin Netahyahu'nun baş konuşmacı olduğu bir mitingde Rabin hainlikle suçlandı. Gösteride dağıtılan bildirilerde Rabin Nazi subayı giysileri içinde tasvir ediliyordu. Mitingin televizyon görüntülerinde, Rabin'in resmini bıçakla parçalayan bir kadın göze çarpıyordu.

Rabin'in doğru dürüst bir biyografisi hâlâ yazılmış değil. İsrailli tarihçi Avi Şlaim kurnazca bir tutumla, Rabin'in 'Filistinlileri bütün İsrailli liderlerden daha fazla ceza ve acıya maruz bıraktığına' dikkat çekiyordu. Rabin 1967'de genelkurmay başkanı olarak Batı Şeria'yı ele geçirmişti. Sonraki yirmi beş yıl boyunca, işgal altındaki toprakları elde tutmak için acımasızca güç kullanmış ve bu sayede İsrail'de 'sorumlu ve güvenilir bir politikacı' olarak tanınmıştı. Başbakanlığı döneminde İsrailli askerlerin Filistinli protestocuların kemiklerini kırmasına göz yumuldu; İsrailli bir kameraman İsrail askerlerini Filistinli bir mahkumun bacaklarını taşla ezerken tesadüfen görüntüleyinceye dek süren bir uygulamaydı bu. Rabin sömürgeleştirmeyi Oslo sonrasında bile sürdürdü; Batı Şeria ve Gazze'de İsraillilerin artık güvenlik ve daha fazla yerleşim için ihtiyaç duymadığı bölgeleri yönetme onurunu Arafat'a vermek istediğini söylüyordu. Arafat'ınkinden tamamen farklı bir yorumdu doğrusu. Fakat Rabin, Tel Aviv'deki bir mitingde 'barış yolu savaş yolundan yeğdir' mealinde bir konuşma yaptıktan sonra 5 Kasım 1995'te Yigal Amir adlı 25 yaşındaki bir din okulu öğrencisinin düzenlediği suikastla öldürüldü. Amir, El-Halil katliamcısı Baruch Goldstein'ın hayranıydı. Amir yargılanırken, dinsel talimata benzer bir şey fark ettiğini, kendisi için o andan sonra 'ahlaki bir sorun kalmadığını' söyleyecekti. "Eğer ülkeyi şimdi fethediyor olsaydım, kutsal kitapta yazdığı gibi, bebekleri ve çocukları öldürmek zorunda kalacaktım," diyordu Amir. Din hanesini değiştirdiğinizde bu sözler Filistinli bir intihar bombacısının da ağzından çıkabilirdi pekâlâ.

Bu tür paralellikleri kurmak kolaydı elbet. Bir sabah erkenden Kudüs'teki Kral Davud Oteli'ne yerleşirken, şaşırtıcı uzunlukta sakalı olan ve Beyrut'a dönmek için her ayrılışımda bana selamet dileyen (zira ona göre Lübnan başkenti bir 'terör merkeziydi') başkasiyer, kendisinin bana birini hatırlatıp hatırlatmadığını sordu. "Biraz Hizbullahçılara benzemiyor muyum?" dedi sonra, kocaman bir gülüşle. Ve kabul etmeliydim ki, Lübnan'daki bazı Şii Müslüman militanlara çok benziyordu. Sakalların, ortodokslukla, daha açık söylersek köktendincilikle bir alakası olmalı; görünen o ki sakal, tıpkı kadınların (ortodoks Yahudi kadınlar, Müslüman kadınlar, Hıristiyan rahibeler) 'kapatılması' gibi, üç Ortadoğu dininin ortak özelliği. Kendi kendime saçın nasıl bu kadar önemli sayıldığını sorar dururum. Saçın uzatılması, saçın kısaltılması erkekliğin simgesi gibi dururken, kadın saçı nasıl erkekler için şeytani bir tuzak olur? Uzun sakalın veya sakal biçiminin manası nedir? Bütün o kutsal kitap tasvirlerinde İsa neden hep

sakallıdır? Neden İran'daki bütün Şii imamlar yanakların kılla örtülmesini destekler? Beyaz, yumuşak, sert, karışık... Bir kılın uzayan her santiminde, İslam hukukunun ahlaki tefsirleri veya teamülleri kadar karmaşık olan ne gibi bir yan vardır ki, onun sayesinde din adamları hiyerarşisinde bir yer edinilebilir? Sakal fazileti veya inancı ya da erkekliği mi simgeler; onun sayesinde itibar kazanıldığı mı düşünülür?

İzak Rabin 1992'de yaklaşık 400 Hamas ve İslami Cihad destekçisi Filistinliyi yasadışı biçimde Lübnan'a sürerek, Hermon Dağı'nın yamaçlarında bir İslami üniversite yaratmış oldu. Lübnan hükümetinin ülkenin kuzeyine seyahat etmelerini yasakladığı Filistinliler (birçoğu üniversite öğretim üyesi, mühendis, din adamıydı), Merc El-Zahur (Çiçek Tarlası) adlı ücra bir dağlık alanda, yaz sıcağının ve kış karının ortasında kalakaldılar. İşte orada modern İslam ve felsefe üzerine tartışmalar yaptılar, Kuran'ı satır satır hatmettiler ve Ramazan oruçlarını, yaklaşık dokuz asır önce Selahaddin'in Kudüs yürüyüşünde kat ettiği delik deşik, dar bir yolun kıyısında tuttular. Hamas liderlerinden Abdül-Aziz Rantisi burada mahkeme kuracaktı; keza Şeyh Bessam Cerrar ve İslami Cihad'ın diğer müstakbel liderleri de. Cerrar'la konuştuğumuzda, 1987-93 arasındaki ilk intifadada ölenlerin kemiklerini sızlatan gizli bir 'barış' anlaşmasından kimseye hayır gelmeyeceğinden dem vuruyordu. Kovulanlar başlarda gazeteyi bile zor buluyordu, fakat aylar geçtikçe Hizbullah ve Filistinlilere sempati duyan diğer Müslüman gruplar jeneratörler, televizyonlar ve kitaplarla donattı onları. Bir çadır-cami ve çadır-hastanenin yanı sıra üniversitenin bir çadır 'kütüphanesi' bile vardı. Merc El-Zahur'un büyük çıkıntılı kayalarının yanında tamamı erkeklerden oluşan bir topluluk gelişip serpildi.

İçlerinden biri, "Bu güzellikten mahrum kalacağım," diyordu bana, 1994'te 'Filistin'e (ve bir İsrail hapishanesine) dönmesine izin verilmeden önce. "Buradaki kayalıkların gelecekte belleğimizde özel bir yeri olacak." Ramallah, El-Halil ve Cenin'deki ailesinin telefon numalarını verdi bana, 'Filistin'e gelirsem aramamı istedi. Hattâ İsrailli yetkililerle uzun müzakereler yürütmüş biri, bana Şimon Peres'in ev telefonunun numarasını bile verdi.

Ve sonra, 1995'te soğuk bir Aralık günü, El-Halil Üniversitesi'ne gidip, 'Çiçek Tarlası'nın 'mezunlarından' birini, Şeyh Cerrar'ı buldum. Zayıflamıştı, onu Lübnan'a yağan kardan koruyan *abaya* cüppesi yoktu artık üzerinde, yeni bir deri ceket giyinişti, öğrenciler sendikasının bürosunda özenle taranmış sakalıyla oturuyordu. Çevresinde Merc El-Zahur'dan gelen başka Hamas taraftarları vardı, saçları sakalları ağarmıştı onların da, fakat öğretmenlerini, Merc El-Zahur'daki dondurucu çadırda verdiği tarih derslerindeki aynı esrik dikkatle dinliyorlardı. "Merc El-Zahur hepimizi değiştirdi," dedi Cerrar. "Hepimizin üzerinde tesiri oldu. Beni daha rahat bir insan yaptı, çünkü dünyanın çektiğimiz acıyı gördüğünü ve hâlâ inanılan değerler olduğunu anladım orada."

Kalabalık öğrenci bürosundaki görüşmemizde uzun suskunluklar sergiledi, belki de bütün bu sakallı öğrencilerin, tarih öğretmenlerinin bilgeliğinin yanı sıra tutarsızlıklarını da yakalayabileceğinin farkındaydı. Ne de olsa orada, Şeyh Bessam Cerrar'ı sürgünde tanıyan bir Batılı vardı; tümüyle farklı bir kültürden gelen bir gazeteci olarak, sürgündeki 400 Filistinlinin iki yıl önce nasıl davrandıkları hakkında onların bilmediklerini biliyor olabilirdim. "Dünya bizim düşündüğümüz kadar vahşi bir yer olmadığını kanıtladığı için, birçoğumuzun Güney Lübnan'da yaşadığı tecrübeyi tartmak konusunda kuşkuları vardı," diye devam etti Cerrar. "Siyasi söylemimiz değişti, Merc El-Zahur'da farklı kültürlerden insanlarla konuşmak durumundaydım. Sadece kendimizi değil, başkalarını da ikna edebilecek bir dil bulmamız gerekiyordu. Bu yüzden belli bir dil geliştirdik."

Peki sürgüne gidenlerin dağ karargahlarının karları arasında öfkeyle karşı çıktığı FKÖ-İsrail anlaşması hakkında şimdi ne düşünüyordu? "Çözüm denilen şeyin, adalet kavramıyla bağı

vardır," diye karşılık verdi Cerrar. "Eğer planda yanlışlıklar varsa, ömrü de fazla olmayacaktır. Barışa dair bir olasılık var, fakat şiddetin artması olasılığı da var. Herkes, bunun adalete dayanmayan bir süpergüç çözümü olduğuna inanıyor... İsrail bize adil bir şekilde yaklaşmayacaktır." Cerrar bildik bir konuya geçince, odadaki bütün genç adamlar başlarını onaylar şekilde salladı: Washington'un, uluslararası ilişkilerde sadece ABD'nin çıkarları doğrultusunda kullandığı o muazzam, her yere (Ortadoğu'ya olduğu kadar Bosna'ya da) uzanan gücüydü mesele. "Bosna Avrupa'nın tam ortasında, kendine has bir örnek. Orada Müslümanların himaye altında tutulmasına ve İslamcılar gibi üçüncü tarafların iktidarı ele almasına engel olunmasına dönük bir çözüme ulaştılar. Fakat Filistin İslam dünyasının tam ortasında ve Amerikalılar buraya Ortadoğu'daki çıkarları, yani İsrail ve petrol üzerinden bakıyorlar."

Şeyh Cerrar'ı, Merc El-Zahur'dayken defalarca konuştuğumuz Kudüs konusunu açması için sıkıştırdım. "Arafat belki Kudüs'te ilhak edilmiş bazı bölgelerin kontrolünü alabilecek. Yerleşimciler için toprağımızı bölen baypas yollar açan İsrailliler Batı Şeria'yı kantonlara ayıracaklar. Bazı yerleşimciler gidecek, fakat diğerleri, bilhassa Ürdün Vadisi'ndeki, kuzeybatıdaki yerleşimciler kalacak. Ve zaten bütün bu bölgelerde yerleşimciler fiilen kentler kurmuş durumda." Yarı yarıya haklıydı. Arafat'a Kudüs'ün bazı yoksul mahalleleri önerilecekti. Tek bir yerleşimci gitmeyecekti (aksine, sayıları daha da artacaktı), fakat yerleşimci yolları Filistin'i bölecek ve Filistin devletinin kurulamamasını garantiye alacaktı.

Dışarıdaki koridorda yüzlerce öğrenci, militan Filistin gruplarının duyuru panolarının etrafında toplanmıştı. İslamcı panolara, ellerinde mavzerler, otomatik tüfekler ve ağır makinelilerle Hamas ve İslami Cihad 'şehitlerinin' fotoğrafları iğnelenmişti. Bir diğer Merc El-Zahur gazisi, "Bu Bessam İmasalni," dedi, kara, ciddi gözleri ve kirli sakalıyla resimden bize bakan birini işaret ederek. "Evinde İsrailliler tarafından tuzağa düşürüldü, fakat silahıyla dışarı çıkıp çarpıştı; sayıları o kadar çok olmasa ölmezdi."

Hâlâ adil bir 'barışın' önerildiğine inanmamıza yol açan şey, kendi kendimizi kandırmamız veya yanılsamaya kapılmamız mıydı? Doksanların ikinci yarısında Ortadoğu'dan geçtiğim haberlere dönüp baktığımda yorgunluk ve dehşet karışımı bir hisse kapılıyorum. "Evlilik sona erdi," diye yazmışım Haziran 1996'da. "Şov uzun süre önce bitişe yaklaşmıştı. Bibi[1] Netahyahu başbakan olduğunda nihai boşanma da gerçekleşmiş oldu. FKÖ ve İsrail tarafından onca tantanayla imzalanan resmi anlaşmaların yeni İsrail hükümetinin umurunda olmadığı anlaşıldı: İsrail El-Halil'den çekilme taahhüdünü yerine getirmedi. Kudüs'ün ve işgal altındaki Batı Şeria'ya doğru hâlâ genişlemeye devam eden Yahudi yerleşimlerinin akıbetini belirleyeceği söylenen nihai statü anlaşmaları, bir gereksizliğe dönüştü."

Ve sonra Aralık 1996'da şunları yazdığımı görüyorum: "Ortadoğu'da bir patlama yaklaşıyor, bölgeyi sonsuza dek değiştirebilecek bir patlama bu. Biz Batılılar ise büyük oranda ufukta beliren felaket alametlerini görmemeyi tercih ettik, onun yerine uzun süre önce ölen ve derinden sakatlanmış 'barış sürecine' bel bağladık; çürümekte olan bir cesette hayat belirtisi aradık... fakat Arap dünyası kendisini korkunç olayların şok dalgalarına hazırlıyor." Bugün kendime şunu soruyorum: Tanrı aşkına, bu patlamanın ne olacağını düşünüyordum? O 'patlamanın', İsrail ve Filistin içinden bütün Ortadoğu'nun fitilini ateşleyeceğini tahayyül etmiş olmalıyım. Fakat elimde, Kasım 1998'de Toronto'da CBC'nin yayın yönetmenlerinden biriyle yaptığım söyleşinin bant kayıtları var; orada da yine 'bir patlamanın yaklaştığından' dem vuruyorum.

Hem İsrailliler hem de Filistinlilerin uyguladığı işkence, gözaltında ölümler, keyfi gözaltılar, infazlar ve adaletsiz mahkemeler: Oslo Anlaşmaları'ndan beş yıl sonra, 'barış' enkazını Uluslararası Af Örgütü'nün yayımladığı rapordan daha iyi ne gösterebilirdi? İnsan hakları, İsrail ve

1 İsrail'in aşırı sağcı eski başbakanı Binyamin Netanyahu'nun lakabı. –*çn*

FKÖ arasındaki umutsuz 'güvenlik' arayışına öyle hızlı kurban edilmişti ki, Kasım 1998 raporu en son zorbalıkları kayda geçirmekte geç kalmıştı: iki Filistinli bir FKÖ idam mangasınca cinayet suçuyla kurşuna dizilmiş, bir tebligat için Gazze polis karakoluna çağrılan Hüseyin Gali, Yaser Arafat'ın yakın korumaları tarafından dövülerek öldürülmüştü. Af Örgütü'nün kendi ifadeleri, bütün gazeteci notlarından daha açıklayıcıydı:

> ... Filistinlilerin İsrail güvenlik birimleri veya yerleşimciler tarafından öldürülmesi, intihar eylemlerine ve İsrailli sivillerin ölümüne yol açıyor. Bu saldırılar da keyfi gözaltılar, hücre hapsi, işkence ve adaletsiz davalara vesile oluyor. Bu tür ihlallerin başlıca kurbanı Filistin nüfusu... İşgal altındaki topraklar, kasabalar ve köyler arasına büyük kısmı İsrail güvenlik birimlerince dikilmiş duvarlardan oluşan bir yere dönüşmüş durumda.

İsraillilerin kullandığı, *Şabeh* (acı verici pozisyonlarda durmaya zorlayıp, bağlanmış halde uykusuz bırakma), *Gambaz* (iki saat boyu iki büklüm durmak zorunda bırakılmak), *Tiltul* (şiddetli şekilde sarsma, ki bir Filistinli mahkum böyle öldürülmüştür)[1] ve *Hazana* (bir dolap içinde tutulma) gibi işkence yöntemleri kullanıyordu. Kaba dayak, hayalara basınç uygulanması, sıcağa ve soğuğa maruz bırakma gibi başka yöntemler de vardı. "İsrail'in işkence kullanımını yasallaştırdığına dair uluslararası toplumda genel bir kanı bulunmaktadır," diyordu Af Örgütü. Yaser Arafat yönetiminin uyguladığı işkenceler ise, kaba dayak, Filistin askısı, elektrik veya sigara ile yakmanın yanı sıra, İsraillilerden öğrenilen yöntemleri (bilhassa *Şabeh*) kapsıyordu. Oslo Anlaşması'ndan beri Filistin Yönetimi yirmi Filistinliyi gözaltında öldürmüştü, çoğu işkencede veya işkence sonrasında hayatını kaybetmişti. Rutin işkenceden geçirilenler arasında 'asayiş gerekçesiyle tutuklananlar', işbirlikçi olduğundan şüphelenilenler ve topraklarını Yahudilere satan Filistinliler vardı.

Af Örgütü özellikle yargısız infazlar konusunda endişeliydi. Bunlar arasında, Gazze'de arabaya yerleştirilen bir bombayla iki İsrail askerini öldürmekle suçlanan Hamas üyesi Hani Abid; Malta'da vurulup öldürülen İslami Cihad lideri Fatih Şikaki ve bubi tuzaklı bir cep telefonuyla öldürülen Hamas üyesi bomba uzmanı Yahya Ayaş vardı. Ayaş'ın Hamas'ın tek taraflı ilan ettiği ateşkes sırasında ölümü, bir diğer intihar eylemi furyasını tetikledi. İsrailliler tarafından öldürülen birçok masum sivil arasında sekiz yaşındaki Ali Cevariş de bulunuyordu. Af Örgütü, *New York Times* çalışanı Joel Greenberg'ten (ki sonradan İsrailli insan hakları grubu *B'Tselem*'e de, İsrailli askerlerin bir gösteri sırasında küçük bir çocuğa ateş ettiğini gördüğünü anlatacaktı) şu sözleri aktarıyordu:

> Askerlerin diz çöküp çocuklara nişan aldığını gördüm... Bana göre plastik mermi kullanıyorlardı... ama emin de değilim... Askerler geri çekildikten sonra dokuz-on yaşlarında bir çocuğun yerde hareketsiz yattığını gördüm... Alnının sağ tarafında bir yara dikkatimi çekti, yaradan oluk oluk kan akıyordu. Sonradan Mukassid Hastanesi ve Beyt Jala'daki doktorlar çocuğun beyninin dışarı aktığını söylediler bana.

Bu kanlı çatışmada artık acayip bir ortakyaşarlık vardı. İsrail ve Filistin'deki şiddet arttıkça,

1 İskoçyalı bir patolog 1995'te İsrail tarafından gözaltına alındıktan sonra öldürülen Abid Samed Hıreyzat'ta ölümcül beyin hasarı tespit etmişti. 22 Nisan'da Şin Bet tarafından uygulanan 'Tiltul' sırasında, başının şiddetle sarsılmasından kaynaklanan bir hasardı bu. Sorgulamaya dair hazırlanan bir İsrail özel komisyonu raporunda emekli yargıç Moşe Landau, Filistinlilere karşı 'usturuplu fiziksel baskı' kullanımını uygun görüyordu. 1997'de Nablus Hastanesi'nde, Filistin askeri istihbaratının Yusuf Baba adlı bir tutukluya yaptığı işkence ortaya çıktı: Baba'nın kolları ve bacakları, su kaynatmak için kullanılan bir elektrikli aletle yakılmıştı. Yaraları kangrene dönüşmüş, daha sonra cezaevine geri götürülmüş ve 31 Ocak'ta da hayatını kaybetmişti.

siyasi gelecek o oranda kararacak, Batı ise elbette bir kez daha 'rayına sokulacak' olan 'barış sürecine' dair o oranda iyimser olacaktı. Sanırım bu, Britanya ve Amerika'nın 2003'teki Irak işgali için yapılan bilinçsiz bir provaydı. Bu yasadışı askeri harekatın sonuçları giderek daha vahim hale geldikçe, Britanyalılar ve Amerikalılar buna değdiğine, sonrasının kestirilebilir olduğuna ve nihai sonucun bir 'özgürlük' ve 'demokrasi' karışımı olacağına dair mutlak inançlarını daha sık dile getirecekti. Yani 'Filistin' ve İsrail'le ilgili 1998'de de aynı laflar söyleniyordu.

O yılın Mayıs ayında, Downing Street[1] etrafında oynanan Ortadoğu barışı efsanesi yaratma oyununu seyretmek üzere Londra'ya gittim. Binyamin Netanyahu 10 Numara'dan[2] çıkıp bize Tony Blair'e ne kadar minettar olduğunu söylerken, bir polis helikopteri tembel tembel tepemizde süzülüyordu. Helikopter Britanya'nın bahar göğünde gezintisini sürdürürken, bu kez Yaser Arafat kapıda arzı endam ederek, 'barış sürecine' dair kararlılığından dolayı Blair'e teşekkürlerini sundu. Tony'yi ne kadar da seviyorlardı. Birbirlerinden nasıl da nefret ediyorlardı. Ve bütün o oyun boyunca, arkamızda, Lord Balfour'un Britanya'nın Filistin'de bir Yahudi vatanına destek verdiği deklarasyonunu hazırladığı uğursuz bina yükseliyordu.

Koyu renk takım elbisesi ve gür beyaz saçlarıyla hiç olmadığı kadar kusursuz görünen Bibi, bize her iki taraf 'esneklik' gösterdiği takdirde ilerleme kaydedilebileceğinden söz ediyordu. İsrail'in, 'zaten fazlasıyla adım attığını' öne sürüyordu. Filistinliler için o fazla adım, İsrail'in işgal altındaki Arap topraklarına doğru yaydığı son Yahudi kolonisiydi. Arafat ise (yüzü kül gibiydi, alt dudağı titriyordu ve keffiyesi ilk kez dağınıktı) şu uyarıyı yapmakla yetindi: "Netanyahu, bu görüşmelerin sonucunun müspet olmaması halinde... bölgede yaşanabilecek kaosun sorumluluğunu almak zorundadır."

Londra'nın tatil nedeniyle boşalmış caddelerinden geçip bir buçuk kilometre gittiğinizde, Grosvenor Park Oteli'ne varıyordunuz; otelin muhteşem suitlerinde İsrail başbakanı ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ile görüşüyordu. Fuaye, suni ahşap kaplamaları ve buz patencilerini tasvir eden yağlıboya tablolarıyla, *Titanic*'in o uğursuz sigara salonunu andırıyordu; ve birkaç dakika sonra, buz gibi soğuk devlet okulu aksanıyla İsrail sözcüsü David Bar İlan göründü. Lobiyi kat edip gazetecilere (Arafat'ın açıklamasına karşılık mahiyetinde) şunu aktardı: "Eğer formül 'terör karşılığı toprak' ise, bununla devam edemeyiz." İki taraf da çocukça bir dille konuşuyordu; tehdit ve sahte tavizlerden oluşan bir dildi bu. Netanyahu ve Arafat barışı ne kadar çok seviyordu, barışa hasrettiler. Fakat bir araya gelip konuşmasını bile beceremiyorlardı. Arafat o kadar aciz durumdaydı ki, bütün yapabildiği, acınası şekilde, Washington'un İsrail'in Batı Şeria'nın yüzde 13.1'inden daha çekilmesi talebini kabul etmek olmuştu; bu tek başına, Oslo Anlaşmaları'nın öngördüğü oranın gülünç bir düzeye indirgenmesiydi. Grosvenor Oteli'nde Madeleine Albright (sert konuştuğu söylenen bu dışişleri bakanı, İsraillileri yerleşim faaliyetini durdurmaya ve Oslo takvimine uymaya ikna etmek için bir kuzunun olanca öfkesini sergilemekteydi), Netanyahu'yu, bir sonraki toprak devrinde Arafat'a Filistin toprağının yüzde 9 fazlasını bırakmaya ikna etmeye çalışmıştı. Ama nafileydi tabii.

Filistin devleti için bu kadarı bile fazlaydı. Fakat 10 Numara'nın dışında, televizyonlar seyircilerine (BBC elemanının kelimeleriyle söylersek) Netanyahu'nun kabinesindeki bölünme yüzünden 'taviz vermeye gücü olmadığını' bildirmekle meşguldü. BBC'nin haberinde, İsrail'in imzalanan Oslo Anlaşmaları'nın hükümlerine uymadığına dair tek bir ima bile yoktu. Bar İlan durumun gayet iyi olduğundan dem vuruyordu. İsrail Arafat'tan daha fazla güvenlik istemiş, emrindeki Filistin polislerinin sayısını azaltmasını talep etmişti. Daha fazla güvenlik, daha az polis... Bu çılgın formüller kimin başının altından çıkıyordu?

1 Londra'da başbakanlık konutunun bulunduğu cadde. –çn

2 Başbakanlık konutunun kapı numarası. –çn

Ortadoğu 'barış sürecinin' umutsuzluğunu açığa vuran bir an vardı. Görüşmelerin ikinci gününde, Londra'daki Churchill Oteli'nin kahve salonunun hemen dışındaki bir kanapede tanıdık bir şahsiyetle karşılaşıverdim; bitkin bir halde yığılmıştı kanapeye. Görünürde hiçbir güvenlik, tek bir polis yoktu; sadece uzun boylu, siyah saçlı Dışişleri Bakanlığı sözcüsü vardı ve kanapenin o köşesinde yüzü yorgunluktan sararmış bir kadın oturuyordu. Madeleine Albright çöküşün eşiğinde gibi görünüyordu. Kısa süre önce Arafat'a telefon açıp özürlerini bildirmişti. Sözleşmelerine rağmen onu görmeye gidemediğini söylüyordu. Görüşme için Cladrige'e gidemeyecek kadar yorgundu. Telefon konuşması bittikten sonra Arafat kahkahalara boğulmuştu. Kendi sağlık durumunun Bayan Albright'tan çok daha kötü olması (birkaç metre ötesinde durup ona bakmak şoke ediciydi, sağ eliyle titreyen sol elini tutuyor, konuşurken alt dudağı istemsiz bir şekilde hareket ediyordu) hiç önemli değildi. Fakat iş Netanyahu'yla görüşmeye gelince Albright birkaç saat sonra İsrailli liderin oteline limuziniyle gitmekten imtina etmeyecekti.

Arafat'ın sağlık durumundan daha da çarpıcı olan şey, Albright'ın Netanyahu'dan, aslında İsrail'den duyduğu korkunun bariz şekilde görülmesiydi. Arafat ve FKÖ, 11 Mayıs 1998'de Washington'da Başkan Clinton'la görüşme davetine dair koşulları çoktan kabul etmişti. Netanyahu ise cevap bile vermemişti. Kabinesiyle 'istişarede bulunmak' üzere gerisin geri İsrail'e dönecekti. Fakat Albright bizimle konuştuğunda (kararsız bir hali vardı, bazen kafası karışıyor veya soruları unutuyordu), İsrailli lideri öve öve bitiremedi; zira Arafat'ın Filistin devletinin parçası olmasını istediği topraklardaki Yahudi yerleşimleriyle ilgili adımlar atacağını söylemişti. Netanyahu 'cesaret vericiydi'. 'Yeni fikirler' üretiyordu. Şevkliydi. 'Yardımcı' bir tutum içindeydi. Netanyahu'ya çok müteşekkirdi. "Güvenlik taleplerinin ne olduğuna karar vermek elbette İsrail'in bileceği işti." Yani Filistinli polislere yol görünmüştü. Fakat Albright'a bütün o 'yeni fikirlerin' ne olduğunu sorduğumuzda, 'Daha fazla ayrıntının ileriye gitmeye fayda getirmeyeceği' yanıtını aldık.

Hiçbir anlamı yoktu bu yanıtın. Fakat hâlâ 'ilerlemeden' söz ediyordu. Saydım: Sadece birkaç dakika içinde en az on sekiz kere bu kelimeyi kullanmıştı. Ve Tony Blair de kendi basın toplantısında aynısını tekrarladı. Ortaya saçılan noktalama işaretlerinden biriydi bu, ne kadar sık kullanılıyorsa o kadar çok kuşku yaratıyordu. Arafat, Albright'tan 'ilerleme' olduğunu duyduğunu söylüyordu. Ben Oslo Anlaşmaları'nı imzaladığı için şimdi pişman olup olmadığını sorduğumda, yaşlı adamın gözleri büyüdü ve sesi eski gücüne kavuşuverdi. "Benim imzaladığım barış anlaşması cesurların barışıydı," diye yanıtladı. "Hayatını bu barışa adamış bir ortakla, İzak Rabin'le birlikte imza attım ben. Rabin ve Peres'le birlikte imzaladığımız bu adil uğraşı sürdürmek bizim en büyük görevimiz." Netanyahu'dan hiç söz etmedi. Ve Netanyahu ile Albright'ın açıklamalarında bir kez bile 'cesurların barışı' zikredilmedi; münasebetsiz bir rahatlık sergileyen Albright, Amerika'nın barış çabalarından, 'meyveleri iyi servis edip etmediğimize [karar vermek] taraflara kalmış' sözleriyle dem vurdu. Oslo'nun mezartaşına yazılması gereken sözler belki de bunlardı

1998 Güzü'nde, Ürdün kraliyet ailesinin yaşı küçük üyeleriyle Beyaz Saray'da düzenlenen özel bir akşam yemeğinde Başkan Clinton, Binyamin Netanyahu hakkındaki birkaç fikrini paylaşmaktan çekinmemişti. On kadar davetli vardı ve Clinton, sözlerine hayranlık besleyen kadın ve erkeklere konuşuyordu. "Ben Truman'dan bu yana en İsrail yanlısı başkanım," buyurdu davetlilerine. "Fakat Bibi ile ilgili sorun, Filistinlileri bir türlü insan gibi görememesi." Sahte tevazusundan sıyrılan başkan (ki Clinton Truman'dan *daha* İsrail yanlısıydı), parmağını Netanyahu'nun bam teline basıvermişti: Filistinlileri insan gibi görmeyi beceremiyordu bir türlü, onların itaat etmesi gereken bir halktan ibaret olduğuna dair sarsılmaz inanca sahipti. Bu yaklaşımı, Clinton'ın, olsa olsa bir sömürge valisinin kaleme alabileceği türdeki *A Place Among*

the Nations (Uluslar Arasında Bir Yer) adlı kitabında da bulmak mümkündür. Clinton doğru anlamıştı. Netanyahu'nun politikalarının değil, bir bütün olarak Netanyahu hükümetinin kalbinde yatan psikolojik bozukluğu çözmüştü.

Ancak birkaç gün sonra, Clinton, Filistinlileri fiilen dilenci rolüne yerleştiren bir başka 'barış' anlaşmasının hamisi olarak (Wye'da) karşımıza çıkacaktı. Wye Anlaşması'ndaki ana bölüm, çekilmelerle değil 'güvenlik' ile ilgiliydi ve harfi harfine 'teröristlere', 'terörist hücrelere' ve 'terör örgütlerine', elbette sadece Filistin kaynaklı şiddetin parçası mahiyetinde yapılan atıflarla doluydu. Yahudi yerleşimci topluluğundan gelme katillere dairse tek kelime yoktu.

Arafat gayet incelikli bir işkenceden geçiriliyordu. İsrail'le yapılan her yeni anlaşma, önceki anlaşmaların ustalıkla tekrar yazılmasından ibaretti. Madrid'de Filistinlilere verilen bütün garantiler, Oslo'da hiçe dönüşmüştü; ve sonunda İsrail'in geri çekilme takvimine dair öyle netameli bir sistem kuruldu ki, artık takvime uyma gereği falan kalmadı. Ardından 1997 El-Halil Anlaşması geldi; bu anlaşma uyarınca kentteki Yahudi sömürgeciler kalacak ve İsrail'in geri çekilmesi, İsrail karşıtı şiddetin sona ermesi koşuluna bağlanacaktı. 1998'deki Wye Anlaşması, 'toprak karşılığı barış' sloganını bile bir kenara bıraktı. Yeni uydurulan slogan 'Güvenlik Karşılığı Toprak'tı, yani 'barış' en azından geçici olarak elde edilebilir olmaktan çıkmıştı. Barış saygı, karşılıklı güven, işbirliği anlamına gelir. Güvenlik ise şiddetin ortadan kalkması, ama aynı zamanda hapis, nefret ve gayet iyi bildiğimiz üzere, işkence anlamına da gelir. Gelinen noktada Filistinliler kendi topraklarının yüzde 40'ı üzerinde kontrol sahibi olabilecekti; halbuki Oslo'da öngörülen oran yüzde 90'dı. Ve en güvenilir ve ahlaklı kurumlar arasında nadide bir yeri olan CIA, Arafat'ın olağan şüphelileri tutuklamasını sağlamak için Batı Şeria'da hazır ve nazır olacaktı.

Filistin Yönetimi Hamas'ın İsraillilere saldırmasına engel olamamıştı (Oslo'dan önce İsrail'in bile bu konuda elinden fazla bir şey gelmemişti), fakat şimdi, mucizevi bir şekilde, CIA'nın yardımıyla başarılı olacaklardı. Yasadışı silah bulunduran Filistinliler silahsızlandırılacaktı. Filistin topraklarındaki binlerce silahlı Yahudi yerleşimci (ki Wye'ın sulandırılmış halini bile 'ihanet' olarak niteliyorlardı) ise silahsızlandırılmayacaktı. İsrail korku duymaksızın yaşayabilmeliydi. Keza Filistinliler de. Fakat güvenliği barışla elde edebilirsiniz, başka bir şekilde değil. Ve İsrail'in şimdi çekileceği yüzde 3'lük Filistin toprağı (belki de Oslo'daki birçok hükmün en abuk subuk olanıdır bu), Filistinlilerin üzerine ev yapamayacağı bir 'tabiat varlığı' haline getirilecekti. İnsan, koruma altına alınan bu bölgede ne tür vahşi hayvanların kükrediğini merak etmeden yapamıyordu. Ve koruma duvarlarının dışında ne tür vahşi hayvanların kükrediğini.

Wye'da Yahudi 'terör örgütlerine' dair en ufak bir ifade, gelecekte Filistinlilere saldıracak olan yerleşimci gruplarının kontrolüne dair en ufak bir umut yoktu. Sözgelimi Temmuz 2001'de bu tür gruplardan biri (bizzat İsrail tarafından 'terör' grubu olarak niteleniyor, lakin uluslararası basın 'gerillalar' veya 'asayiş çeteleri' demeye devam ediyordu), Batı Şeria'nın küçük İdna kasabasındaki bir kına gecesinden dönen sekiz Filistinliyi taşıyan araca onlarca kurşun yağdırdı. Muhammed Selame Tmayze ve akrabası Muhammed Hilmi Tmayze olay yerinde öldü. Beş kişi yaralandı. Üçüncü olarak, daha üç aylık bir bebek olan Diya Tmayze öldü. Bu, Filistin şiddeti veya 'terörü' için bir bahane değildi (Filistinli bir keskin nişancı da El-Halil'deki bir yerleşimde bir Yahudi bebeği öldürmüştü) elbet, fakat ortada hayati bir fark da vardı. Filistinliler silahsızlandırılacaktı. Yahudi sömürgecilerin silahları ise kalacaktı.

ABD bütün bunların olmasına nasıl izin verdi? Cehalet, İsrail'in Amerika'daki güçlü lobi grupları karşısındaki zayıflık, içinden çıkılması güç meselelerle yüzyüze gelindiğinde sergilenen zekâ tembelliği: bütün bunlar birer ipucu verebilir. Fakat ABD politikasına genel bir sorumsuzluk hakimdi. Clinton, inatla garanti vermeyi reddettiği bir 'barışın' mimarı olmak

istiyordu. Clinton'dan o eski nakaratları dinliyorduk: Washington belki 'tarafları bir araya getirebilirdi', ama 'zor kararları' almak 'tarafların bileceği işti'. Bu yüzden kıyaslanamaz ölçüde güçlü taraf olan (ne de olsa Filistin tankları Tel Aviv'i işgal altında tutmuyordu) İsrail, Oslo Anlaşması'nın çerçevesi içinde veya dışında istediği gibi at oynatabiliyordu. Yayınlamama kaydıyla yaptığımız görüşmelerde bize, Clinton'ın (Beyaz Saray'daki Ürdünlü konuklara çıtlattığı gibi) Netanyahu'dan yaka silktiği söyleniyordu.[1] Kamuoyu önünde ise bu konuda Clinton'ın ağzını bıçak açmıyordu. Ancak ne zaman ki Filistinliler İsraillilere karşı şiddet kullanıyor, Clinton aslan moduna geçiyor, katilleri Amman'da 'dünün adamları' diye niteliyor ve Wye'da dünyaya, 'barış' için kuşkusuz aşılması gereken son engel mahiyetinde 'nefret' hakkında dersler veriyordu.

Dilin gelişigüzel kullanılması, birbiri ardına gelen Amerikan 'barış' anlaşmalarının en tehlikeli veçhelerinden biriydi. Clinton klişeler ve laf kalabalığı konusunda iyiydi, fakat iş ayrıntılara geldiğinde tembeldi (oysa büyük jüri karşısında Monica Lewinsky ile ilişkisine dair soruları yanıtlarken ne kadar da bilgiçti). Sözgelimi Wye'daki bütün o el sıkışmalara ve basmakalıp laflara rağmen, gerek Filistinliler gerek İsraililer evlerine, hangi noktaya gelindiğine dair taban tabana zıt fikirlerle döndüler. Netanyahu Yahudi sömürgecilere Filistin devletinin kurulmayacağına dair güvence verebiliyordu; Arafat'ın adamları ise kalan bir avuç yandaşlarını, bir sonraki İsrail çekilmesinin devlet yönünde atılmış bir başka adım olduğuna ikna edebiliyordu. Netanyahu İsrail'e döndükten kısa bir süre sonra, Dışişleri Bakanı Ariel Şaron, yerleşimcilere Batı Şeria'da 'güçlerinin yettiği bütün tepeleri ele geçirmeleri' çağrısı yapıyordu.

Eşit taraflar arasındaki gerçek bir pazarlıkta Arafat, belki Netahyahu benzeri birkaç koşul öne sürebilirdi: Mesela İsrail Kudüs'ü başkent yapma (ki 'nihai statü' görüşmelerine bırakılan bir konuydu bu) yönündeki tavizsiz iddiasından vazgeçmedikçe 'barış sürecinin' devam etmemesi; işgal altındaki Arap topraklarında artık başka Yahudi yerleşimi yapılmaması; Netanyahu Filistinlilere yönelik yerleşimci saldırılarına son verene dek müzakerelerin askıya alınması gibi. Fakat Arafat bunu yapamadı; zaten yapmaya kalkışsaydı, Washington onunla konuşmazdı. Böylece Wye görüşmeleri, Filistinlilerin adil bir barışa dair umudunu tüketti. İsrail'in işgal altındaki topraklarda daha fazla Yahudi yerleşimi inşa etmeyi sürdürmesine, Filistin kimlik belgelerine el koymasına, Filistin evlerini yıkmasına göz yumuldu. Arafat ise (manda 'Filistin'inin yüzde 22'sinin yüzde 14'ü uğruna), yerleşim inşa eden, kimlik belgelerine el koyan ve evleri yıkan İsraillileri korumaya söz vermekle meşguldü.

Bütün bunlar olurken, ABD'nin 'barış elçileri', Amerika'nın Ortadoğu barışına yönelik 'tarafsız' hamiliğinin parçası mahiyetinde Netanyahu ve Arafat'ı ziyaret etmeyi sürdürdü. Bu ekibin en önemli dört üyesinin Yahudi olduğunu bilmeyen Filistinli yoktu. Amerikan ekibinin etnik bileşimine dair Batı medyasında en ufak bir açık tartışma yürütülmedi. Hattâ ilkesel olarak böyle bir tartışmanın yapılmaması gerektiği söylendi. Amerikan dışişleri yetkilileri veya görevlileri (bir demokrasinin tüm diğer vatandaşları gibi), işlerine etnik veya ırksal kökenlerine bakılmaksızın atanırlardı. Fakat başmüzakereci Denis Ross, en güçlü İsrail lobi grubu konumundaki Amerikan-İsrail Kamusal İşler Komitesi'nin (AIPAC) eski başkanıydı. Bu Amerikan basınında nadiren dile getirildi, fakat bunun hayati önemde bir mesele olduğu kesindi. Eğer başmüzakereci bir Arap lobi grubunun başı olsaydı, İsrail derhal ortalığı ayağa kaldırırdı. Ve

1 Netanyahu, Wye'da başarı kaydedilmesi için öne sürdüğü taleplerin bir parçası olarak, İsrail casusu Jonathan Pollard'ın (Pentagon'un sırlarını İsrail'e veriyordu) Amerikan hapishanesinden salıverilmesini istediğinde ortam biraz gerildi. ABD istihbaratında analist olarak çalışan Pollard, Mart 1987'de müebbet hapse çarptırılmıştı. 1995'te Ehud Barak, casusa İsrail vatandaşlığı bile verdi. Clinton, yaltaklanan bir edayla, Pollard'ın davasını 'ciddi şekilde gözden geçireceğini' söyledikten sonra, en azından Netanyahu'nun talebini reddetmeyi becerebildi.

önde gelen dört müzakerecinin hepsi Müslüman olsaydı, bunun dünya basınında meşru bir tartışma konusu sayılacağından kimse kuşku duymazdı. Bununla birlikte Amerikan ekibinin bileşimi, İsrail basınında tartışma konusu edildi. Ross heyeti Kudüs'e geldiğinde, İsrail gazetesi *Maariv* heyete 'dört Yahudi misyonu' adını taktı ve İsrail'in bu kişilerle bağlantılarından dem vurdu. İsrailli gazeteciler, heyet üyelerinden birinin İsrail ordusunda askeri eğitim aldığını yazdı. Bu bilgiyi *Ha'aretz*'de ortaya çıkaran kişi, İsrailli yazar ve aktivist Meron Benvenisti'ydi. Ortadoğu'ya barışa katkıda bulunsunlar diye gönderilen Amerikalı diplomatların etnik kökeni hakkında şunları yazıyordu Benvenisti:

> Belki artniyet yoktur, fakat ABD'nin barış sürecinin manipülasyonunda ilkin Amerikalı Yahudileri görevlendirdiği ve Dışişleri Bakanlığı ekibinin en az bir üyesinin Amerikan Yahudi kurumunun görüşlerini temsil ettiği için seçildiği gerçeğini görmezden gelmek de zor. Yahudi gruplarının Clinton yönetimi üzerindeki muazzam nüfuzu, en açık ifadesini 'işgal altındaki topraklar' kavramının 'ihtilaflı bölgeler' şeklinde tekrar tanımlanmasında buldu. Filistinliler haklı olarak öfkeli. Fakat Clinton yönetiminin 'Yahudi bağlantısı' hakkında, anti-Semitizmle suçlanmayı göze almadan konuşamazlar...

Ne de biz gazeteciler bu meseleyi gündeme getirmeye cüret edebiliyorduk. Bunu yapmak, kaçınılmaz olarak anti-Semitizm, ırkçılık, önyargıyla suçlanmak demekti. Başkaları eylemlerini eleştirdiğinde İsrail'in destekçilerinin aile veya ulusal köken konularını öne sürmesine ise kimse ses çıkarmıyordu. Sözgelimi BM Genel Sekreteri Butros Butros Gali, askeri danışmanı Hollandalı Tuğgeneral Franklin van Kappen'i, İsrail'in 1996'da Güney Lübnan'daki ABD üssü Kana'da 106 Lübnanlı mülteciyi katletmesiyle ilgili soruşturmanın başına getirdiğinde, İsrail yanlısı bir gazete kararı, van Kappen'in İkinci Dünya Savaşı'nda kendi Yahudilerini Nazilere teslim eden bir ülkeden geldiği gerekçeyle kınıyordu. Ancak AIPAC'ın eski başkanı Amerika'nın baş barış müzakerecisi olarak atandığında tek bir soru sorulmuyordu. Bu yüzden sık sık şükür ki İsrail'de gerçek gazeteciler var, diyorum.

Her birkaç ayda bir Ortadoğu'da Chamberlain çanı çalar.[1] "Günümüzde barış!" diye yankılanır sesi. Ve Araplarla İsrailliler, barışamamanın müsebbibi sayılmak endişesiyle, her fırsatta barışı desteklediklerini söylerler. İşçi Partisi lideri Ehud Barak'ın 1999'da İsrail başbakanı seçildiği an, televizyoncu veletler (şu iflah olmaz miskinliğiyle BBC'nin Dünya Servisi de dahil), 'barış sürecini' bir kez daha 'rayına sokmakla' meşguldü. Halbuki Barak, Kudüs'ün İsrail'in bölünmez başkenti olarak kalması gerektiğini, büyük Yahudi yerleşimlerinin yerli yerinde duracağını ve 1948 mültecilerinin terk ettikleri Arap köylerine dönebilecekleri umudunu bir kenara bırakmalarını açıkça söylemişti.

Barak Suriyelilerle görüşmeler başlatmak istediğini dile getirince aynı eski müzakere rutini hızla yeniden başlatıldı. Suriyeliler hâlâ bütün Golan'ın geri verilmesini talep ediyordu. Fakat Suriyeliler niye Golan'ın bir parçasıyla yetinmesindi? Veya Golan'ın bir kısmına ilaveten, bilinmeyen sayıda İsrail askerinin bulunduğu erken uyarı istasyonlarına ne derlerdi? Dünyaya, Suriye'nin 1967 savaşından önce Golan'dan İsrail'i tehdit ettiği hatırlatıldı.[2] Fakat Esad, Barak'ı

---

1 Yazar, İngiltere eski başbakanı Neville Chamberlain'a atıfta bulunuyor. Chamberlain Nazi Almanyası'na karşı uyguladığı yatıştırma politikasıyla eleştirilir. 1938'de imzaladığı Münih Anlaşması'yla Çekoslovakya'nın Almanya'ya ilhakına göz yummuştur, fakat bu İkinci Dünya Savaşı'nı engellemek bir yana, Nazi Almanyası'nı cesaretlendirerek neredeyse savaşın sebeplerinden birini oluşturmuştur. Chamberlain 1940'ta öldü ve İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı muazzam yıkıma tanık olmadı. -çn

2 Bu 'tehdit'in ne denli şaibeli olduğu, İsrailli muhabir Rami Tal 1997'de *Yediot Ahronot* gazetesinde, 1967'de Golan'ı fetheden savunma bakanı Moşe Dayan'la geçmişte yaptığı bir dizi röportajdan söz edince ortaya çıktı. Tal, Dayan'ın kendisine, İsrail-Suriye çatışmalarının birçoğunun açıkça İsrail tarafından kışkırtıldığını söyle-

dürüst ve 'güçlü' bir adam olarak övmekten geri kalmadı, zira o da yeni bir başarısızlıktan dolayı suçlanmak istemiyordu. Clinton, İsrail'de İşçi Partisi iktidardayken Esad'la görüşmek üzere yola çıktığında, Suriye barışı reddeden ülke, CNN muhabirinin kelimeleriyle, 'çıbanbaşı' olarak nitelenmişti. Aslında değişen hiçbir şey yoktu. İsrail, Golan'ın ne kadarının Suriye'ye geri verileceğini konuşmadan önce, Şam ile diplomatik ilişkiler ve ekonomik bağlantılar kurmak istiyordu. Arafat'ı bu denklemin içinde debelenirken (İsrail'i tanıyan ve devlet fikrini pazarlık konusu yapan Arafat, elinde, geleceğine İsrail'in karar vereceği bir Filistin bulmuştu) izlemiş olan Esad, Clinton'ın kelimeleriyle, bunun barış için 'altın bir fırsat' olduğu fikrinden pek de hoşlanmamıştı. Tanıdık bir senaryoydu bu. İsrail'in barış versiyonunu kabul etmek demek, Suriye'yi kaldıramayacağı ezici şartlarla yüzyüze bırakmak demekti. Reddetmek ise, Suriye'nin barış karşıtı olmakla suçlanmasına yol açacaktı. Barışın düşmanı haline gelen bir ülke, haliyle ABD'nin de düşmanı sayılırdı.

Oslo Anlaşması denilen balkabağının altından bir arabaya dönüşebilmesi asla mümkün değildi, fakat bunun böyle olduğu, ancak Arafat ve Barak arasındaki Camp David görüşmelerinin çöktüğü 2000 yılında anlaşılacaktı. Ondan sonra bile Clinton, Oslo müzakerelerinin BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararları üzerine temellendiğini iddia edecek kadar alçaldı (oysa Oslo'nun bu kararlarla zerre alakası yoktu). Ve Madeleine Albright, Kudüs'teki Müslüman dini mekânlar üzerinde 'sağduyulu bir egemenlik' öngören o akıl almaz öneriyi ortaya attığında, Arafat bile bu işin bittiğini idrak etmiş olmalıydı. Amerikalılara göre Arafat, sadece müstakbel başkentinin etrafında, kontrolünü elinde tuttuğu birkaç sefil köy üzerinde 'fiilen tam egemenliğe' sahip olabilirdi. Bunu Arafat'ın 'Filistin'in yüzde 95'ini geri çevirdiğine' dair artniyetle sızdırılan haberler takip etti; aslında 'Filistin'in yüzde 22'sinin yaklaşık yüzde 64'ünden' ibaretti Arafat'a bırakılan toprak. Barak Kudüs'ten vazgeçmeyecek veya yerleşimleri boşaltmayacaktı. Arafat, İsrail'in Kudüs'ün tümü üzerindeki kontrolünden vazgeçme 'tavizini' vermeyecekti. Böylece İbrahim'in çocukları, birçok İsrailli ve Filistinlinin ta başından beri bildiği şeyi kabul etti: Oslo işlemiyordu. Tahmin edilebileceği gibi Clinton iki taraftan güçlü olanı övmeyi uygun buldu; Barak'ın 'cesaretinden' ve 'vizyonundan' bahsederken, Arafat'ın payına sadece kararlılık payesi düştü. Amerika'nın Ortadoğu'daki 'dürüst arabulucu' rolü bakımından bu kadarı yetip artardı bile. Sahte bir barışı sağlamak için sahte bir egemenlik önerilen Filistin liderliği (ki çürümüş, yetersiz ve demokratik olmayan bir yapıydı bu), başarısızlığı aşağılanmaya tercih etti.

Böylece Arafat, Gazze'de kahramanlar gibi karşılandı. Yaşlı adam ilk kez teslimiyet sergilememişti. ABD ve İsrail'e karşı ayağa kalkmıştı. O bir 'Selahaddin'di. 'Asrın Selahaddin'iydi', aşağısı kurtarmazdı. Tümüyle keder veren zırvalıklardı bunlar. Bu Selahaddin, Kudüs'te dörtnala at sürmeyecekti. Bunun yerine kent, ilerleyen aylarda Yahudilerle Arap Müslümanlar arasında sonu gelmeyen kanlı saldırılara sahne olacaktı. Eylül 2000'de Ariel Şaron, bin kadar İsrail polisi eşliğinde (Mescid-i Aksa'nın aşağısındaki) kutsal Müslüman mekânlarına yürüdü. Yirmi dört saat içinde İsrailli keskin nişancılar, yedinci asırdan kalma Kubbet-üs Sahra'da polisle çatışan Filistinli protestocuların üzerine kurşun yağdırmaktaydı. En az dört gösterici öldü ve İsrail polis şefi Yehuda Wilk, sonradan keskin nişancıların 'Filistinlilerin İsrailli yetkililerin hayatını tehdit ettiği görüldüğünde' kalabalığa ateş açtığını doğrulayacaktı. Büyük kısmı plastik kaplı çelik mermilerle olmak üzere, altmış altı Filistinli yaralandı. Bu cinayetler, İsrail polisinin tam aynı noktada patlak veren bir olayda 19 Filistinli göstericiyi öldürüp, 140'ını yaralamasından 10 yıl sonrasına denk gelmişti; önceki katliam, 1991 Körfez savaşının arifesinde ABD'ye neredeyse Arap desteğini kaybettiriyordu.

---

diğini aktarıyordu. Kışkırtanlar arasında, hükümete Golan'ı ele geçirmesi için baskı yapan kibbutz sakinleri de vardı.

Şaron hiçbir pişmanlık belirtisi göstermedi. "İsrail devleti," diyordu CNN'de, "bir İsrail vatandaşının bu ülkenin herhangi bir parçasını ziyaret edemeyecek olmasına tahammül edemez, ki dünyanın her köşesindeki Yahudiler için en kutsal sayılan topraklardan söz ediyoruz." Ancak böylesine kışkırtıcı bir eylemi yapmak için neden o zamanı ('barış sürecinin' çöküşünün hemen sonrasını) tercih ettiğini açıklamadı. Çok geçmeden Batı Şeria'nın her yerinde taşlar ve mermiler uçuşmaya başladı. Kalkilya yakınlarında Filistinli bir polis, bir İsrail askerini öldürüp bir askeri yaraladı; polisle askerlerin, Oslo Anlaşması hükümleri uyarınca kurulan ortak İsrail-Filistin devriyesinin parçası olduğu belliydi. "Her şey önceden planlanmıştı," diye iddia edecekti Şaron, beş hafta sonra. "Mescid-i Aksa'ya ziyaretimden yararlandılar. Halbuki oraya ilk kez gitmiyordum..."

Kudüs'ün hemen dışında, Efrat'tan bir Yahudi yerleşimci, bir grup İsrail askerine bağıra çağıra küfrediyordu. Yakınlardaki bir tepede arabası Filistinli çocuklar tarafından taşlanmıştı. Derhal askeri müdahalede bulunulmasını istiyordu.

"CNN gibi yalan söyleyen gazetecilerden misin sen de?" diyerek bana döndü. "Sizler, taş deyip geçmemek gerektiğini, onun da ölümcül bir silah olabileceğini yazmalısınız. Taş da mermi gibidir. Bir otobüse taş atan insan, elli insanı öldürmeye çalışıyordur." Gayet eğitici bir küçük öfke nöbetiydi bu, zira Beyt Jala'nın arkasındaki tepede duran çocukları kitle katliamcılarına çevirivermişti; silahsız silahlılar, 'ölümcül bir silah olabilme' cümleciğinde kendini gayet güzel ele veren ilahi bir öfkeye değerdi doğrusu. 'Öfke günlerine'[1] inananların Filistinlilerden ibaret olmadığı açıktı. 2000 yılının o Ekim ayında İsrailliler arasındaki kızgınlık son derece barizdi, halbuki taraflar arasında inanılmaz bir güç eşitsizliği vardı. Filistinlilerin canavarlaştırılması (veya onlardan duyulan korku) İsrail'de bir kez daha gerçekliğin tümüyle gözden kaçırılmasına yol açıyordu: İsrail'in Filistin işgali altında olduğunu, onlarca İsraillinin Filistin 'güvenlik güçlerince' vurulduğunu, Filistin tankları ve helikopterlerinin İsrail kentlerini topa tuttuğunu, diplomasiyi bir kenara bırakanın (Barak niyetinin bu olduğunu alenen açıklamıştı) Yaser Arafat olduğunu sanmanız işten bile değildi.

Artık işgal altındaki topraklarda haftalar geçtikçe iki halk arasında silahlı çatışmaya dönüşen bir tür düşük yoğunluklu savaş hüküm sürüyordu. Filistinliler şimdi İsraillilerle savaşmakla kaybedecekleri hiçbir şey olmadığına inanıyordu. Özerk köylerinde kıstırılan, kentlerde bütün bir toplum olarak tutuklu kalan bu insanların, artık sessiz kalarak veya boyun eğerek elde edebilecekleri hiçbir şey yoktu. Arafat'ın güvenlik ekiplerinden biri için çalışan genç bir Filistinli kadın, durumu soğukkanlı bir açıksözlülükle izah ediyordu: "Arafat savaşmaya devam etmeli; şimdi teslim olmamalıyız. İntifada İsraillileri Oslo'nun öldüğünü ve barışı ancak Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'ten topyekün çekilmenin getireceğini anlamaya zorlayacaktır." Arafat'ın 'savaşmadığına' (yani önerdiği 'Filistin' ile ölümünü kendi hazırlayan Oslo'ya karşı çıkanın Filistinliler ve onların birçok alt örgütü olduğuna) işaret ettiğimde ise, argümanını değiştirdi: "Gerçek savaş başladığında halk ile Filistin Yönetimi'nin birlik ve beraberliğini sağlamak zorundayız."

'Gerçek' savaş mı? Ne demekti bu? On yıl önce Ariel Şaron (o zamanlar Sabra ve Şatila katliamlarının utancıyla yalnız başına kalmış eski savunma bakanıydı), İsrail tanklarının günün birinde Nablus veya Ramallah'ı topa tutmak zorunda kalabileceğini söylemişti. O dönem bu

1 Filistinliler, İsrail'in haksız uygulamaları veya ağır saldırılarına karşı belirledikleri kitlesel eylem günlerine 'öfke günü' adını verirler. Önceleri Filistin ulusal mücadelesinde, 1948 veya 67 savaşı, *El-Nakba* (Büyük Felaket) gibi dönüm noktalarını vurgulayan 'öfke günleri' artık tek tek Filistinli örgütler tarafından da ilan edilir hale gelmiştir. –çn

sözlere nasıl da alayla gülüp geçmiştik. Ancak şimdi, yani on yıl sonra, Şaron İsrail kabinesine geri dönmenin eşiğindeyken, o tanklar gerçekten de Filistin kentlerini topa tutuyordu. Tanklar Ramallah'a ateş açıyordu. Savaş helikopterleri Filistin kentlerine o kadar sık füze atıyordu ki, artık bu haberler gazete manşetlerine çıkmıyordu. Ve ben o kentlerde ve Gazze'nin perişan sokaklarında, yeni intifadanın sona ermesini isteyen tek bir insanla karşılaşmadım. Lübnan Hizbullah'ının Beyrut'tan yayın yapan Manar uydu televizyonunu izlemeyen tek bir Filistin ailesi de bulamadım. Manar işgal altındaki topraklara sürekli şu mesajı yayıyordu: İsrail Lübnan'da işgal altında tuttuğu topraklardan, halk kurtuluş uğruna savaştığı için kovulmuştu; Lübnanlılar Allah'a inanıyordu; ölmekten korkmuyorlardı. Ve şimdi Lübnan özgürdü. Batı Şeria, Gazze ve Kudüs de niye özgür olmasındı?

Filistinlilere verilen bu mesaj güçlü olduğu kadar tehlikeliydi de. Zira Gazze Güney Lübnan değildi; Ramallah ve Beyt Jala da Tayre ve Sidon değildi. Fakat Oslo Filistinlilere öyle büyük bir ihanetti ki, İsrail'in süregiden yerleşim inşası, toprak gaspı ve Kudüs'ün bir kısmının Filistin'in başkenti olmasını reddi Filistinlilerin güvenini öyle sarsmıştı ki, siyaset artık geçerli bir ilerleme aracı olmaktan çıkmıştı. Araplara kaba kuvvetle boyun eğdirmeyi öngören müflis politikayı (ki İsrail'i Lübnan'da yıkan bu politikaydı) ısrarla sürdüren İsrail, taşlara mermilerle, mermilere füzelerle karşılık veriyordu. Fakat viranelerde yaşayan Gazzeli Filistinliler bu cezalandırmayı etkisiz kılabiliyordu. İsrailliler Filistin toprağının tamamını işgal etmek istiyorsa (aklı başında olmayan Yahudi yerleşimcilerin ortaya attığı bu fikir, sonradan bizzat Şaron tarafından benimsendi) kesintisiz savaşı göze alması gerektiğini biliyorlardı.

İslami Cihad'ın savaşı intihar eylemleriyle sürdürmek yönündeki korkunç tehditlerinin gerçek olduğuna da şüphe yoktu. Nebil Arair Gazze'de bir bisiklet bombasıyla İsrailliileri öldürmeyi başaramamıştı belki, fakat onun yerini almaya hazır çok Filistinli vardı. Kudüs'teki otobüsler çoktandır dörtte üçü boş seyahat ediyordu. İntihar bombacıları, patlayıcılarını infilak ettirmelerine bile gerek kalmadan İsrail'i sarsıyordu. Gazze artık Hamas'ın hâkimiyetindeydi. Söylemek bile fazla, Kudüs mahreçli haberlerde, İsrail'in vaktiyle Hamas ile kurduğu yakın ilişkiler artık hiç zikredilmiyordu.

Yani Arafat (burada CNN ve BBC'nin de papağan gibi tekrarladığı İsrail amentüsüne başvuracağım) 'kendi halkını kontrol edemiyor muydu?' Manasız bir soruydu bu, zira artık Filistinliler Arafat'ı kontrol ediyordu. Halkın umutsuzluğu, bizzat Arafat'ın Oslo'nun öldüğü inancının da aynasıydı; halkın İsrail'in çok sayıda Filistinliyi öldürmesi karşısında kapıldığı infial, Arafat'ın Amerikalılara ve İsraillilere öfkesiyle at başı gidiyordu. Halkın siyasi patlama yaşadığı apaçık ortadaydı ve Arafat'ın elinden, uzun süre önce Madrid görüşmelerinde belirlenen o zemini, yani adil bir barışın ancak BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararının doğrudan ve tümüyle uygulanmasıyla mümkün olduğunu tekrarlayıp halk gerçeğini kabul etmek dışında bir şey gelmiyordu. 2000 Ekimi'nin sonunda Arafat daha da fazlasını söyleyecekti. Filistinliler ile İsrailliler arasında 'siyasi ayrılma' çağrısı yapan Barak'a verdiği yanıtta Arafat, '1967 sınırlarına ve uluslararası kararlara dayalı... ve bir Filistin devletinin kurulmasına varacak bir siyasi ayrılmadan yana olduğunu' söylüyordu.

Peki yeni intifada birinci ayını doldururken İsraillilerin Filistinlilere verdiği karşılık neydi? "Filistinliler ırkçı," deniyordu *Jerusalem Post* gazetesine gönderilen bir okuyucu mektubunda; aynı gazete, intifadanın çocuk kurbanlarıyla ilgili yayımladığı başyazıya şu unutulmaz başlığı atmıştı: 'Çocuk Kurban Etmek Filistinlilerin Paganizmidir.' Evet, Filistinliler pagandı, ırkçıydı, çocuk kurban ediyorlardı, 'teröristtiler', 'hayvandılar', 'yılandılar' (bu sonuncu sıfat, Barak tara-

fından Eylül 2000'de dile getirilmişti). Fakat (hem Filistinliler hem İsrailliler açısından trajedi mahiyetinde), İsrailli hasımları Amerikan silahlarıyla donatılsa bile, muhtemelen mücadeleye devam edeceklerdi.

Filistinliler için bu olgu bir siyasi puan kazanma meselesi değildi. 27 Ekim 2000'de, karanlık çöktükten hemen sonra Ksiye ailesinin Beyt Jala'daki evinin köşesine en az iki füze isabet etti; ilki duvarda bir oyuk açtı, ikincisi doğruca delikten içeri girdi ve koridor zemininde süzülüp komşu evin mutfağında infilak etti. İki füzeyi de bir İsrail savaş helikopteri ateşlemişti ve görmek isteyen için kanıtlar orada öylece duruyordu. Füzelerden biri, Lockheed Martin tarafından üretilen bir Hellfire idi. İkincisi daha modern bir üründü, üzerinde ABD seri numarası (93835C4286) ve üretim tarihi vardı (Haziran 1988). Füzenin üzerindeki bariz fabrika damgalarıyla metal bilgisayar kablolarına bakınca, Beyt Jala halkının, iki hafta önce Aden'de El-Kaideci intihar bombacılarının saldırısına uğrayan USS *Cole*'da ölen 17 Amerikalı denizci için neden ağlamadığını anlamak zor değildi.

Bununla birlikte Beyt Jala'daki köylüler (yüzde 60'ı Hıristiyandı) kindar insanlar sayılmazdı; ve vadinin bir yakasından Gilo'daki Yahudi yerleşimine ateş açan Filistinli militanlar Beyt Jala'dan değildi. Zarif süslemeli Ortodoks kiliseleri, Aziz George freskleri ve Ejderhası, besili, uzun tüylü sokak kedileriyle bu küçük Filistin köyü, hiç de bir savaş alanı değildi, fakat şimdi Batı Şeria'daki ön cephe hattı haline gelmişti ve vadinin öte tarafındaki Yahudi yerleşimlerinin pencerelerini delip geçen kurşunlar nedeniyle İsrail tarafından durmaksızın cezalandırılıyordu. Bir hafta önce silahlı adamlar (Tanzim milisine bağlı bir birim olduğu hemen hemen kesindi) İsraillilere ateş açmıştı. Buna karşılık bir Merkava tankı (şimdi tam karşıdaki tepenin eteğinde, mavi bir brandanın altında uyukladığını görebiliyordum), Beyt Jala'nın dar sokaklarından birine üç mermi fırlattı. Mermilerden biri Margot Zidan'ın garajında patlayarak son model Volkswagen Golf'unu imha etti ve garajın yukarısındaki antik taş kemeri yıktı. Sigorta primleri savaşın ve Tanrı'nın pek umurumda değildi. Bir başka mermi, Cemil Mislet'in yolun aşağısındaki evinin ikinci katına isabet ederek bir delik açtı.

Komplo (Ortadoğu'daki her ahmakça çılgınlığın etken maddesi) şimdi bu turistik güzel köyü de girdabına çekmişti. Komplonun yerel Filistin versiyonu şu şekilde yürüyordu: Bazı silahlı Tanzim üyelerinin köy evlerinin arasından ateş açtığı doğruydu, fakat İsrail de silahlı Filistinli muhbirleri köye gönderip yerleşimlere ateş açtırıyor ve böylece diğer tepeye dört Merkava tankı konuşlandırmanın bahanesini bulmuş oluyordu. Komplo'nun İsrail versiyonu çok daha ustaca kurulmuştu: Filistin Yönetimi, Vatikan'ın yeni intifadada Filistin tarafını tutması umuduyla, İsrail'in Hıristiyan evlerine ateş açmasını alenen kışkırtıyordu.

Gerçek ise daha basit görünüyordu. Beyt Jala'nın yükseklerindeki Gilo yerleşimi (Gilo, Jala'nın İbranice versiyonudur), Kudüs'ün görüş alanı içindeydi; ve oradaki evleri hedef almakla Filistinliler İsrail hükümetine şu mesajı veriyordu: Yerleşimler, hattâ 'Yahudi' Kudüs'e dahil olan koloniler, yeni savaşın bir parçasıydı. Bununla birlikte Hıristiyan ve Müslüman köylüler, en son saldırıda (Ksiye ailesinin evine atılan iki füze) kışkırtma olmadığını, yani saldırı öncesi kasabadan hiç ateş açılmadığını da iddia ediyordu. Bu yüzden de saldırıya uğrayanların kurtulma şansı yoktu. Üç işçi, Beyt Jala'nın bir ucunda, yerel telefon bağlantı kutusunun etrafına betondan bir siper yapıyordu. Hemen yanlarındaki bir telgraf direğine, bir hafta önce okuldan çıkıp komşu mülteci kampına giderken öldürülen on üç yaşındaki bir öğrencinin, Mirayad Cevaşer'in fotoğrafı yapıştırılmıştı. Boynunda okul kravatıyla gülümsüyordu resimde, (hangi namludan çıktığı belirsiz bir kurşunun öldürdüğü) Filistin davasını destekleyen bir başka çocuk 'şehitti' o da.

Margot Zidan'ın kızı Gadir, resme bakarken diliyle bir ayıplama sesi çıkardı. "Siz İsraillileri

koruyorsunuz ve bundan dolayı bizi suçluyorsunuz," dedi. "Kendi çocuklarımızı öldürmekten bizim sorumlu olduğumuzu söylüyorsunuz. Fakat bu doğru değil. Biz burada tek bir halkız. Hıristiyan ve Müslüman arasında hiçbir fark yok." Ve bu son söylediği kesinlikle doğruydu. Beyt Jala'da evden eve dolaşırken, önceden planlanmış veya söylenmiş hiçbir şey olmadan, Hıristiyan aileler tarafından Müslüman evlerine, Müslüman çocuklar tarafından da Hıristiyan arkadaşlarının evlerine götürüldüm. Peki köylüler Gilo'ya ateş açan Filistinlileri destekliyor muydu? Bunu sorduğumda omuz silktiler. "Bu adamların aptal küçük silahları var ve evlerimizin arasından ateş ediyorlar," dedi biri. "Ne yapabiliriz? Peki İsrailliileri nasıl durdurabiliriz? Onlara ateş edenin biz olmadığımızı biliyorlar."

Rutin. İsyanı özetleyen kelime. Aniden ve geri döndürülemez şekilde, yeni ve daha kanlı bir rutine dönüşene dek devam eden bir şiddet rutini. Ramallah, gazetecilerin 'çatışmalar' demeyi pek sevdiği şeyin sahnesiydi. Bir 'çatışma', Filistinlilerin kimsenin sorumlu tutulmadan öldürülebildiği bir eylemdir anlayacağınız; "Dünkü çatışmalarda üç Filistinli öldürüldü" ifadesinde olduğu gibi. Kimbilir, belki de kendi insanları tarafından öldürülmüşlerdir veya protestolar sırasında fazla bağırıp çağırmaktan nefesleri kesilip boğulmuşlardır. İsrailliler öldürüldüğünde, suçlular genellikle Filistinli olarak teşhis edilir. Kurbanlar Filistinli olduğunda ortada suçlu bulamazsınız. Böylece bir 'çatışma' gününü izlemek üzere Ramallah'ı bir uçtan bir uca geçiyorum.

Çatışma (clash). Ne kadar amorf, saçma, belirsiz bir kelime; nasıl da kibar bir tarafsızlığı çağrıştırıyor. Fakat İsrailliler ve Filistinlilerin kullandığı kelime bu. Ve 'çatışma noktası', odaları şimdi keskin nişancı İsrailli askerler tarafından işgal edilmiş City Inn Oteli'nin aşağısındaki yola dair kullanılan, eşit derecede tarafsız bir esnekliğin ifadesi. Kuzeydeki çamurlu inşaat alanındaki bitmemiş bir apartmanın odalarında da Filistinli nişancılar var. Ve yolun yukarısında, alçalan öğlen güneşinin altında da günün 'çatışması'.

Ayuşa kavşağı deniyor buraya ve aynı zamanda (eğer Müslümansanız ve dindarsanız ve 'şahadete' inanıyorsanız) gerçek bir merminin ruhunuzu her an cennete havale edebileceği bir yer. Zira İsrailli askerler (gerçek mermilerin yanında) çok sayıda plastik kaplı çelik mermi atıyorlar, yani elinde taş olan herhangi birini vurmak konusunda bir lunapark eğlencesi yaşama imkânına sahipler. Karşı taraftaki silahlı Filistinlilere sıktıkları mermiler, onlara pek tesir ediyor gibi görünmüyor. Vurulanlar genellikle taş atan Filistinliler oluyor.

Tümüyle kendine has bir kareografisi var bunun. Ciplerine kapanmış oturan İsrailli askerleri kızdırmak için sabah yakılan birkaç araba lastiği. Sonra bir önceki gün taş attığı için öldürülen Filistinliler için (zira artık idam, İsrailliilere taş atanlara sorgusuz sualsiz, rutin şekilde uygulanan bir ceza) düzenlenen iki, üç veya dört cenaze töreni ve ardından Ayuşa kavşağında bir başka 'çatışma'. Hüsam Salim'i evinin yanındaki mezarlığa taşırlarken lastikler çoktan yanmaya başlamıştı; siyah giyimli kadınlar, ciddi, gözlüklü adamlar ve arabalardan oluşan kortejin içine, bir kamyon konvoyu karışmıştı. Eski tahta bir tabut ve Allahuekber diye bağıran bir grup adam, sonra üzerinde 'Bambini Meyve Suları' yazan parlak turuncu bir kamyon, ardından Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına ve Muhammed'in onun peygamberi olduğuna şahadet eden yeşil bayraklarıyla kadınlar... Ve elbette herkes, babasının bakkal dükkânında çalışan 24 yaşındaki bekâr Salim'in (elbette Ayuşa kavşağında) sadece on sekiz saat önce yüzünün tam ortasına isabet eden bir kurşunla öldüğünü hatırlıyordu.

Konuştuğum bir aile dostu, "Dindar biriydi, öldüğünde kocaman bir sakalı vardı ve Hamas yanlısıydı," diye anlatıyor ve şöyle devam ediyordu: "Uzun süredir Hamas'ı destekliyordu, derken üç ay önce daha 'aktif' hale geldi. Bütün ailesi de Hamas yanlısı. Üç hafta önce Kudüs intifadası başladığında, bütün erkek kardeşleri onun şehit olacağını söyledi. O da aynı şeyi söylüyordu. Dün annesine sadece veda etmiş ve çatışmanın olduğu Ayuşa'ya gitmiş." Aktif? Hüsam

Salim'in silahı mı vardı? Kimse bilmiyordu. Fakat taş atıyordu ve ölümünden sonra çekilen tüyler ürpertici fotoğrafta (morgda çekilmiş koyu renkli bir fotoğraftı bu), Hüsam Salim'in kabarık bir sakalla kaplı yüzünün ne hale geldiğini görmek mümkündü: Burnunun alt tarafı yanıp kavrulmuştu. Cennete mi gitmişti? İnce çerçeveli gözlük takmış, kır bıyıklı, orta yaşlı bir adama bu soruyu sordum. "Eğer gerçek bir müminsen, o zaman cennete gidersin. Ben Salim'in oraya gittiğine inanıyorum, inşallah."

Cenazeye katılanlar, önceki bir zamanı, zarif Osmanlı Ramallah'ını hatırlatan soluk gri taştan bir grup ondokuzuncu yüzyıl binasının ortasındaki küçük camiden ayrılıyordu. Ve bir saat içinde, 'çatışma noktası' Hüsam Salim'in yerini almaya aday çok sayıda Filistinliyle doldu. Yolun aşağısına doğru elleriyle ve sapanlarla taş atan en az dört yüz genç adam vardı ('taş atmak' klişesini unutun, taştan taşa fark var, yaklaşık 10 santim genişliğinde, tuğla misali taşlardı attıkları); İsrailli askerler ise zırhlı ciplerinin arkasında saklanmışlar, Filistinlilere, yavaş, neredeyse tembel bir edayla gözyaşartıcı bombalarla karşılık veriyorlardı.

İsraillilerden biri, 3 metre ötemde, cipin arka koltuğunda oturuyordu, bir kutu soğuk Pepsi-Cola vardı elinde. Derken çıktı araçtan, tüfeğine bir gözyaşartıcı bomba taktı ve cipin yukarısına doğru havaya ateşledi. Bomba bir yıldız gibi süzüldü, arkasında 400 metre uzunluğunda beyaz dumandan bir kuyruk bıraktıktan sonra kalabalığın arasında patladı. Ardından arkadaşı, aynı ölçüde ölümcül bir çabayla, cipin kapısından da destek alarak tüfeğini doğrulttu ve yola isabet edip seken plastik kaplı çelik bir mermi attı. Oslo uyarınca İsrailliler Batı Şeria'nın A Bölgesi'nde (tamamen İsrail işgalindeydi), Filistinliler ise (Filistin kontrolündeki) C Bölgesi'ndeydi ve burada oynanan gerçekten aptalca tiyatro, olsa olsa Oslo Anlaşması'nın ne kadar abes olduğunu gösteriyordu. İsrailliler gitse, Filistinliler taş atmayı kesecekti. Filistinliler gitse, İsrailliler de çekip gidecekti. Fakat her iki taraf da, karşı taraf orada olduğu için oradaydı – ve A Bölgesi ile C Bölgesi savunulmak zorundaydı.

Birkaç saniyede bir, plastik kaplı mermi kartujları çınlayarak ayaklarımın dibine düşüyordu. Ardından bir molotof kokteyli, paslı bir telgraf direğini aydınlatarak sıyırıp geçti ve bir taş yağmuru patırdayarak yola döküldü. Öğlen ortasında bir ambulans hızla yolun ortasına gelip taş atarken vurulan bir göstericiyi aldı. Ve 'çatışmalar', Clinton Washington'da mikrofonların önünde hayıflanabilsin diye artarak, böylece devam etti. Ve Ramallah'ta, radyomdan Clinton'u dinlerken, söylediklerinin akıl almaz saçmalığı (kesinlikle başka bir gezegende yaşıyor olmalıydı) karşısında afalladım. Bir tarafın genç insanlarının, diğer tarafın genç insanlarıyla bağlarını tekrar kurmalarını istiyordu – binlerce Filistinlinin ve İsraillinin arzusuna rağmen, 'çatışmalar' bir boşlukta gerçekleşiyordu sanki. Sorun, Pepsi-Cola içen askerin de, gözyaşartıcı bomba atan askerin de, motolof kokteyli atan Filistinlinin de, Hüsam Salim'in de genç insanlar olmasıydı. Salim, Clinton'ın gençleri tekrar buluşturma şenliğine katılmak istemiyordu. O cennete gitmek istiyordu. Ve İsrailliler de onu istediği yere göndermeye dünden hazırdı. Öyleyse, diye yazdım ben de, bırakalım adı 'çatışmalar' diye kalsın, bir çocuk oyunu, küçük oyuncak raylarına tekrar konulduğunda hep beraber Oslo trenine atlayıp elimizi eteğimizi çekebileceğimiz küçük bir rutin şiddet olsun sadece. Veya (inanıyorsanız eğer) sizi hızlı tarafından cennete götürebilen bir yol olsun.

Her köyde bir trajedi var. Batı Şeria'daki Yabad'a gidiyorum. Yabad'ın ismini duyan var mı? Onu haritada bile bulamıyorum, Cenin'in güneydoğusunda unutulmuş bir köycük. Fakat orada geçen hikâyeyi yazmak kolay. Birlikte büyüdüler, aynı okula gittiler, aynı odada uyudular, aynı köy lokantasına ortak oldular. Ve 29 Ocak 2000'de İsrailliler tarafından vurulup öldürüldüklerinde yine birlikteydiler. İki erkek kardeş, Bilal ve Hilal Salah, ertesi gün Yabad'ın yukarısındaki rüzgarlı tepede bulunan küçük mezarlığa, yan yana gömüldüler.

Ailelerinin anlattığına göre iki kardeş, köyün aşağısındaki yolda bulunan bir İsrail birliğine bağırarak küfrederken 50 kalibrelik mermilerle vurulmuşlar. "Bilal'in beyni, hemen şurada, yere akmıştı," diyor, bir Yahudi yerleşimi yolunun yukarısında, çöple kaplı bir toprak sette duran en büyük ağabey Züheyr. "Bilal'i hastaneye götürdük ve ancak hastaneye vardığımızda Hilal'in kayıp olduğunu fark ettik. Geri döndüğümüzde onu sadece 10 metre ötede yatarken bulduk. O da başından vurulmuştu. İkisi birlikte vurulmuştu." Züheyr kardeşlerinin (Bilal 21, Hilal 19 yaşındaydı), aşağı yoldaki İsrailli askerlere bağırmaktan başka bir şey yapmadıklarında ısrarlı, ancak bir köylü toprak setin üzerindeki 17 gençten bazılarının İsraillilere taş attığını söylüyor. Her Filistinlinin bildiği gibi, taş atmak idama tabi bir suç. İki kardeşin öldüğü yerde, kanla ıslanmış toprağın etrafına beton bloklar konmuş.

Mikrokozmos halindeki intifada bu, İsrail'in abartılı korkusu ve devasız derdinin delilik raddesinde karışımı. Aşağı yoldaki İsrailli askerler (belki de Bilal ve Hilal Salah'ı öldürenler onlar) köye gitmemem konusunda uyardı beni. "Yerinizde olsam oraya gitmezdim," dedi başlarındaki subay, soğuk bir edayla. "Cenaze var." Fakat cenaze uzun süre önce sona ermiş ve bütün bulabildiğim, duvarları çerçevelenmiş Kuran ayetleri ve kırmızı plastik güllerle dolu bir odada ağlayıp duran bir grup orta yaşlı adam; kardeşlerin annesi Seda da, yere oturmuş, ucuz pembe bir battaniyeye sarınmış, ağlıyor. İki genç Yabad'ın ilk 'şehitleri'. "Askerler buraya yakın beş Yahudi yerleşimini koruyor ve her gün üzerimize ateş açılıyor; 50 kalibrelik mermiler normal cephane değil," diyor Züheyr Salah. "Bu mermiler briketleri deliyor; mermiler içeri girmesin diye okulları kapatmak zorunda kaldık." Ailenin hikâyesi, en nihayetinde trajik olduğu kadar sıradan da. Bilal ve Hilal Salah'ın dört erkek, beş kızkardeşi var; ölen babası gibi, Züheyr de bir işçi. İki kardeş, ölmeden sadece iki gün önce kafelerinin tabelasını asmışlar: "Çiçekli Trafik Meydanı Restoranı". Aile ölen kardeşlerin bir dizi portre fotoğrafını basmış bile, başları elle yazılmış Kuran ayetleri ve Arafat'ın Filistin Yönetimi'nin armasıyla sarılı.

Ölümcül yolun aşağısında köylüler, cinayetleri protesto etmek için lastikler yakmış, fakat öğleden sonra siyah duman taşlı tarlaların üzerine doğru uçup gitmiş, geriye yanmış asfaltın üzerindeki paslı tel tomarlarını bırakmış. Yabad'ın çevresi, İsrail'in süregiden işgaline yönelik aynı dokunaklı muhalefet işaretleriyle dolu. Köyün etrafındaki tepelerin yükseklerinde Yahudi yerleşimlerinin kırmızı çatıları öğlen güneşinin altında parlıyor, ordu eskortlu konvoyları yerleşimci yollarında ilerliyor. O yerleşimlerin sakinleri, hemen yakınlarında, Bilal ve Hilal Salah'ın defnedildiğini biliyorlar mı?

İsrailliler tarihleri konusunda Filistinlilerden daha serinkanlıdır; kendilerini daha kolay eleştirirler, fakat bu aslında muzaffer, işgalci ve efendi olmanın lükslerinden biridir. Kudüs yolu üzerinde, Tel Aviv'in doğusundaki düzlüklerden ilerleyen minibüsümüz tepelere tırmanmaya başlamışken, Simon da bana İsrail ordusundaki askerlik günlerinden söz etmeye koyuluyor. Yetmiş üçte askerlik hayatı sona ermiş, fakat 1967 ve 1973'te savaşmış, son olarak 1982'de Beyrut'ta, Sidon'un kuzeyindeki sahillere yapılan çıkartmaya katılmış. Şükür ki 'teröristlerden' değil, sadece barıştan söz ediyor ve eşi "Filistinliler yeni devletlerinin başkenti olarak neden Arap Doğu Kudüs'e sahip olmasınlar" diye sorduğunda (ve bu konuşmanın Oslo Anlaşması'nın ölümünden sadece dört hafta sonra geçtiğini de söylemek lazım), ben de kendime soruyorum: Bilmediğimiz bir İsrail de yok mu acaba?

Minibüs Harel etrafındaki keskin virajları alıyor ve yolun yukarısında 1948 Yahudi konvoyunun kalıntılarını görebiliyoruz; yarım asırdan fazla bir süre önce Yahudilerin Kudüs yolunu açık tutmak için verdiği mücadelenin anıtı mahiyetinde, dokunulmadan bırakılmış. Tam bu sırada Simon'un karısı, her şeyin 1967'de yanlış gitmeye başladığını söylüyor. "Sonradan aldığımız topraklara alıştık ve bu bir işgale dönüştü. Ardından Lübnan işgali daha kolay geldi ve

işgalci olduk." Derken bana, 30 Eylül'de babasının kolları arasında İsrail askerleri tarafından vurulup öldürülen 12 yaşındaki Muhammed El-Durra'yı soruyor. "O sırada ne yapıyordu?" diyor sertçe. "Niye sokaktaydı?" Aslında, araba satın almaya giden babasına eşlik ediyordu (çünkü babası, İsrail'de çalışma izni için her sabah 2'de Gazze sınırına yürümek zorundaydı) ve iki ateş arasında kaldıklarında evlerine dönmekteydiler.[1]

Fakat bu soruların neyi ima ettiğini hemen anlıyorum: Eğer Muhammed El-Durra'nın o sırada Gazze sokaklarında olmak için iyi bir nedeni yoksa (eğer babasıyla birlikte bir gösteriye katılmışlarsa), o zaman küçük çocuk başına geleni hak etmiş, yani 'Filistin paganizminin' bir diğer çocuk kurbanı olmuş olabilirdi.

Gerçeklikle bağın bu şekilde koparılması birçok biçimlerde tezahür eder. 2000 Ekimi'nin sonunda Ben Gurion Havaalanı'na indiğimde, göçmenlik görevlisi İsrailli genç kadın benden İsrail'in 'dışarıdan gelen insanların ele geçirmek istediği küçük bir ülke olduğunu' hatırlamamı rica ediyordu. Bense Filistinlilerin nesillerdir 'Filistin'de (veya modern dönem İsrail'de) yaşadıklarını, (İsrail tarafından topraklarından atılanlar haricinde) 'dışarıdan' gelmediklerini ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararının, en nihayetinde barışı getirebileceğini düşündüğümü söyledim. "242 de nedir?" diye sordu genç görevli.

242'nin (İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesini talep eden BM kararına atıfta bulunmak isteyen herhangi bir Filistinlinin aklına ilk gelen üç rakamdır) genç, eğitimli bir İsrailli göçmenlik görevlisi için hiçbir şey ifade etmemesi ne kadar tuhaftı. Elbette 'Oslo'nun, işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilerin büyük bir nefretle andığı o kelimenin genç görevli için bir anlamı vardı. Deyr Yasin'in ise yoktu. İşte aynı bağlantısızlık, İsrail ve Batı basınına da nüfuz etmiş durumdadır.

İsrailliler sürekli olarak Filistinliler tarafından 'öldürülmektedir' veya 'linç edilmektedir' (bilhassa Ramallah'taki bir polis karakolunda katledilip pencereden atılan iki İsrailli yedek askere dair kullanıldığında kesinlikle uygun bir ifadedir), fakat Filistinliler kaçınılmaz şekilde, benim gayet aşina olduğum o 'çatışmalarda' öldürülmektedir. Reuters bu çarpık anlatıma riayet etmek hususunda pek heveslidir. Ajans, İsrail birliklerinin cinayetlerine dair 30 Eylül 2000 tarihli haberinde, 'taş atılan çatışmalarda yaralanan' ve 'daha önceki çatışmalarda öldürülen' Filistinlilere atıfta bulunuyor, 'çatışmaların' 28 Eylül'de başladığını, 'çatışmalar nedeniyle barış görüşmelerinin durduğunu' ve İsrailli Arapların 'kardeşlerinin çatışmalarda öldürülmesinden' yakındığını da ekliyordu. Fakat aynı gün bir İsrailli güvenlik muhafızı vurulup öldürüldüğünde, katil Reuters tarafından kesin bir şekilde, 'silahlı bir Filistinli' olarak tanımlanıyordu. Aynı gün Associated Press de 'Filistinlilerin Yahudi yerleşimlerine silahlı saldırılar düzenlediğini' bildiriyor, fakat elbette 'çatışmalarda' bir Filistinlinin öldürüldüğünden dem vurmakla yetiniyordu.

İsrail ve yabancı basındaki bu çifte standart, en beklenmedik yerlerde de karşımıza çıkar. Yahudi Batı Kudüs'teki Kral Davud Oteli'nde kalırken, odamda, otelin tarihini anlatan kapalı

1 On iki yaşındaki El-Durra'yı babasının kollarına cansız yığılırken gösteren görüntü ve fotoğraflar, ikinci intifadayı simgeleyen efsanelerden biri haline geldi. İsrailliler ise baba-oğulun arkasına sığınmaya çalıştığı duvarı derhal yıkarak cinayete dair bütün izleri hızla sildi. Bir İsrail askeri soruşturması sonradan, ölümden Filistinlilerin sorumlu olduğunu kanıtlamaya çalıştı – ve Amerika'nın CBS kanalını da, bu düzmece bulguları ünlü 60 Dakika programında yayımlamaya başarıyla ikna etti. İsrail Parlamentosu üyelerinden Ophir Pines-Paz, konuya cesaretle parmak basıyordu: "İnsan şu izlenimi ediniyor: IDF [İsrail Savunma Gücü] bu olayla samimiyetle yüzleşmek yerine, hayali bir oyun sahnelemeyi ve soruşturma araçlarını olayı örtbas etme yönünde kullanmayı tercih etmiştir. Sonu başından belli olan bu soruşturmanın tek amacı, IDF'yi El-Durra'nın ölümündeki sorumluluğundan aklamaktı." Olayı araştıran Batılı gazeteciler ise, çocuğun ve babanın (ki sağ kurtuldu) İsrailliler tarafından vurulduğu sonucuna vardı. Bununla birlikte ateş eden İsrailli askerler ikisini duvarın arkasında görememiş olabilirdi.

devre bir video filmi izlerken buldum kendimi. Peki filmde, vaktiyle bu otelde bulunan Britanya ordu karargahının, Menahem Begin'in bombacıları tarafından yerle bir edilmesinden (ki Filistinliler yapmış olsaydı İsrailliler buna barbarca bir terör eylemi derdi) nasıl söz ediliyordu? Şöyle: Film, Kral Davud'un 'dünyada müstakbel bir başbakan tarafından bombalanan yegâne otel olduğunu' göğsünü gere gere vurguluyor ve bombacıları da (ki kurbanları arasında en az 41 Arap, 28 Britanyalı ve 17 Yahudi vardı) davalarına kararlılıkla bağlı 'eylemciler' olarak niteliyordu.

Ariel Şaron İsrail basınında 'şahin' olmakla, bir 'aşırı sağcı', savaşta İsrailli askerlerin hayatlarını bencilce harcayan bir adam olmakla itham edilir; fakat İsrail gazetelerinde, Şaron'un Sabra ve Şatila katliamlarının başsorumlusu olduğuna dair tek satır bulamazsınız. Ahlaken dehşet verici olan bu tavır, bana Slobodan Miloseviç'e Sırbistan'ın ekonomik çöküşünden ve Kosova'nın kaybedilmesinden dolayı verip veriştiren Sırpları hatırlatıyor; onların ağzından da, Miloseviç'in yarım milyon Kosovalı Arnavudu etnik temizliğe uğratmasına dair tek kelime duyamazsınız. Tıpkı İsrail'in 1948'de bir milyon Filistinlinin yedi yüz elli binine, birçoğunu Gazze'nin çamuruna mahkum eden bir etnik temizlik uygulaması gibi.

Biz gazeteciler artık her gün, taş atanlarla İsrailli askerler arasındaki bu amansız muharebeleri ('çatışmaları' elbette) izlemeye gitmekteydik; ve İsrail'in gözyaşartıcı bombalarının Karni kavşağının yakınlarına Çin havaifişekleri misali düştüğü gün, cep telefonum çaldı. Kudüs'te bir bomba patlamıştı. Taş atanları izleyen Filistinli bir polis, telefonda konuşmamı dinliyordu. "Kaç kişi ölmüş?" diye sordu. İki, dedim. Adam düşkırıklığına uğramış görünüyordu, "Hepsi o kadar mı?" dedi. Gazze'de, Yaser Arafat'ın 'barış ortağı' olan düşmana merhamet duyulduğu pek söylenemezdi.

Gazze fiziki olarak o kadar küçüktür ki, herkes her şeyi görür, bilir. Gün ortasında, uzun çimenlerin, limon ve incir ağaçlarının, nar ve gardenyaların arasında, Arafat'ın en güvenilir yaverlerinden biriyle konuşuyordum; bana George Tenet'in tehditlerinden söz ediyordu. Gerçekten de CIA şefi (ki sık sık Gazze'ye gelip gider) tuhaf şekilde yanımızda gibiydi, zira beni ağırlayan yaver, CIA elemanlarını gayet iyi biliyordu. Derken, birkaç saat sonra Karni'ye geri döndüm ve sınırdaki dikenli tellerden koşarak gelen ve çamurlu bir tümsekte diz çöküp elinde sapan olan bir çocuğa nişan alan bir İsrail askerini izledim. Keskin bir patlama, merminin bir şeyleri vurduğunda çıkardığı o küt ses, çocuk yerde ve iki adam sedyeyle ona doğru koşuyor... Tüfek tekrar ateşlendi ve bir anda, merminin vızıldayarak sağımdan geçtiğini duydum. Evet, Arafat'ın yaveri bana bahçesinde, CIA'nın, İsraillilerin taş atanları alenen öldürmeye çalıştığını bildiğini anlatmıştı. "Onlara istatistikleri gösterdik ve bu eşitsiz savaşı izlettirdik," diyordu. "Şahsi konuşmalarımızda, İsraillilerin vücudun üst tarafına ateş ettiğini kabul ediyorlar. Fakat CIA, Amerikalı siyasi efendilerine itaat ediyor."

Meyve sinekleri ve serçelerin olduğu bahçe ile Karni çamuru arasındaki mesafe yaklaşık 1500 metreydi. Ve Camp David'in tehditleri ve öfkesinin, kanla ve yolun aşağısına lastiklerini öttürerek hızla ilerleyen ambulansla bu kadar doğal şekilde uyum sağlaması ilginçti. Arafat'ın yaveri sözünü sakınmıyordu. Hikâyeyi, hepimizi (haftalar içinde) şu an 'Filistin'i (ve bazılarına göre İsrail'i de) saran felakete taşıyan Camp David görüşmelerinin sonunda, bizzat Arafat'tan dinlemişti:

> Tenet, Arafat'a şu uyarıyla gitmiş: "Yeni sınırlar yaratabiliriz, halklar yaratabiliriz, yeni rejimler yaratabiliriz." Tenet'in Camp David'de Arafat'a söylediği buymuş. Ve Arafat Clinton ile Barak'ın istediği tavizleri vermeyince, Tenet onu tehdit etmiş. Tenet şunu diyormuş: "Demek Ortadoğu'ya tek başına dönmek istiyorsun." Yani Arafat'ın CIA'nın desteğinden mahrum kalacağını kastediyor.

Ve Arafat ona şu cevabı vermiş: "Eğer durum buysa, buyrun cenazeme gelin, ama önerilerinizi kabul etmeyeceğim."

Etrafımızdaki sinekler ve kuşlar, sıcağın altında ağaçtan ağaca konuyordu. Arafat'ın kır saçlı kâhyası mandalina yiyordu. Mandalinanın suları çenesine akıyor, iki oğlu arkamızdaki ağaçtan zeytin toplarken, o sık sık cep telefonuyla konuşuyordu. "Şunu anlamalısınız ki... daha kötüsü daha gelmedi," dedi. "Birkaç gün sonra şu yaşadığımız günleri mumla arıyor olabiliriz. Fakat hepsi bu. İşi nasıl başlatacağımızı biliyoruz, ama nerede sona ereceğini bilmiyoruz. Fakat uzun sürerse, sonuçların daha iyi olacağına inanıyoruz. Kimse savaşın mekanizmasının nasıl geliştiğini bilmiyor." Mültecilerin geri dönüşüne dair o 'kutsal' hak (on yıl içinde, belki 100 bin gibi sembolik sayıda mültecinin dönebileceğini düşünüyordu) ve patronunun nüfuzu konusunda kendisini daha rahat hissediyordu. "Başta İsraillilere barış için Arafat dışında bir muhatapları olmadığını söyledik. Evet, Filistin'i o kontrol ediyor. Fakat eğer Barak İsrail ordusunu kontrol ediyorsa, ortalıkta silahlarıyla cirit atan Yahudi yerleşimcileri niye kontrol etmiyor?" Oslo'yu sordum. "Rabin'le birlikte o da öldü," diye karşılık verdi.

Arafat'ın yaveri Karni'deki gösterinin bastırılması emri vermişti. Bir grup polis silahlarını yolun aşağısındaki gençlere doğrultmuşlar, "Gidin, geri dönün," diye bağırıyorlardı. Kalabalıkta anlık bir hareketlenme oldu; sonra polisleri boş verdiler. Dar yolda yaklaşık 400 genç vardı ve tek bir vücut halinde, omuz omuza, ilerlemeye başladılar. Yola sığmıyorlardı, neredeyse yolun kenarına düşeceklerdi; İsraillilere ıskalanamaz bir hedef sunarak, tam da İsraillilerin (ve büyük çoğunluğumuzun) anlayamadığı o 'şahadeti' arıyorlardı. Olağanüstü bir sahneydi. Bir grup insan, tek bir emir olmaksızın, ortaklaşa idrak edilen bir amaç için birleşmişti. Hedef olmak istiyorlardı. İsrailliler de bu isteğe uydu. Art arda fırlatılan gözyaşartıcı bombalar kalabalığı yolundan döndürmeyi başaramadı; insan güruhuna sıkılan tek bir gerçek mermi meseleyi halletti. Feryatlar yükseldi, bir sedye bağıran gençlerin arasından bir görünüp bir kaybolarak ilerledi ve bir ambulans tozu toprağa katarak Şifa Hastanesi'ne doğru yola çıktı.

Tam o sırada arkamızda, yolun yukarısında bir adam, taş atmaktan yorulmuş göstericiler ve siyah üniformalı polisler için buzlu portakal suyu ve kekikli ekmek satıyordu. Televizyon ekipleri, mavi uzay adamı ceketleri ve miğferleriyle, ambulans ekiplerinin, kamyon şoförlerinin ve yol boyunca dizilen tuğla gecekondulardan gelen ailelerin yanında öylece duruyordu. Gazze'de kimse trajedi ve farsı izlemekten kaçamaz. Shakespeare, Scott Fitzgerald ve pandomimin, intikam ve vodvilin bir araya gelişidir bu. Kudüs'e dönerken, Filistin şiirinin bu kadar acı olmasına şaşmamalı, diye düşünüyordum. Boşuna, "Ölümün varlığında bütün gördüğüm/ Gurur ve hiddet" diye yazmamıştı Mahmud Derviş.

Bunu kimse Hanan Aşravi'den daha iyi anlayamaz. Ramallah'taki evine, saat farkından dolayı sersemlemiş, öfkeli, İsrailli ve Batılı gazetecilerden yaka silkmiş, yorgunluktan bitmiş bir halde zor atıyor kendini; diş ağrısından yakınarak, tavuk, patates ve acı biberden oluşan yemeğini atıştırıyor, beyaz kedisi Labneh, halının üzerinden kayıtsızca ona bakıyor. Aşravi'ye göre gelecek günler zor olacak. "Düşmanlıkların patlaması ve 'barış sürecine' inancın kaybedilmesi 'dünyanın sonu değil'," diyor. Oslo bitti. Demek istediği bu. Geriye sadece BM kararları kaldı.

Filistin'in en ünlü kadını, (Yaser Arafat hariç tutulursa) Filistin'in en ünlü vatandaşı Aşravi, halkının şu an yaşadığı felakete dair üniversitelerde seminerler verdiği, bu seçim ayında Gore ve Bush'un dış politika ekibini Ortadoğu'nun gerçeklerini kavramak konusunda ikna etmeye çalıştığı, güçlü Amerikan basınını yeni İsrail-Filistin çatışmasına dair verdikleri yanlı haberlerden dolayı bol bol kınadığı ABD'den daha yeni dönmüş. 1991'de Madrid'deki ilk Filistin ekibinin üyesi olan Aşravi'nin, İngiliz edebiyatı uzmanı olması, İngilizceyi eşsiz bir akıcılık

ve hâkimiyetle konuşmasına imkân veriyor. Dışarıda, bir Kasım fırtınası villasının duvarlarını dövüyor, küçük arka bahçedeki ağaçları sallıyor.

Oslo'nun tamamen bitip bitmediğini sorduğumda başını sallıyor. BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararının artık barışın tek çıkış yolu olup olmadığını sorduğumda, *tabuleh*[1] ve pirinç pilavını yutmaya çalışırken iki kere daha başını sallıyor. Bunun, işgal altındaki topraklarda bulunan bütün Yahudi yerleşimlerinin kapatılması ve Doğu Kudüs'ün geri verilmesi anlamına gelip gelmediğini sorduğumdaysa, öfkeli çıkıyor sesi. "Bütün yerleşimler gitmek durumunda kalacak – aksini kabul ettiğiniz an, zorla toprak gasp etmeyi de meşrulaştırmış olursunuz. Oslo'nun temeli 242'ydi... fakat Oslo bunu ihlal etti. 242'yi tekrar yorumladı. İsrailliler Oslo'da öngörülen çekilme takvimine hiçbir zaman uymadı. Bugün yaşananlar da Oslo'nun bir sonucu. Bunun olacağını söylemiştik, bunların yaşanacağı konusunda uyarıda bulunmuştuk, yani içe veya dışa doğru bir patlama yaşanacak demiştik. Ve şimdi haklı olduğumuz ortaya çıktı, çok geç ve can kayıpları trajik boyutlarda."

Şu an Hanan Aşravi'yi dinlemek (ki bir ılımlılık ve insanlık timsalidir), son altı haftada Ortadoğu'da yaşananların doğurduğu tarihi şoku tecrübe etmek anlamına geliyor. "Filistin halkı 'barış sürecinin' kendisini kurban haline getirdiğini düşünüyor," diyor kızgınlıkla. "Allah biliyor ya, bu 'süreç' sürekli İsrail'e uyacak şekilde tekrar tekrar icat edildi. Şimdi Amerikalılar kriz yönetiminden ve bireysel girişimlerden medet umuyorlar – Washington'daki insanlar kariyerlerinin sonuna geldiler."[2]

Aşravi'nin birçok gazetecinin de kariyerinin sonuna geldiğini görmek istediği belliydi. "*Washington Post*'u ziyaret ettiğimde, onlara dürüst gazetecilik fikrinin nereye gittiğini sordum. Şu an olan bitenlere dair görüntülerle (Filistinlilerin kayıplarıyla), kullanılan dil arasında kesin bir kopukluk var; bu, Amerika'nın işlemden geçirilmiş dilinin ve İsrail'in zihin bulandırma aygıtının bir ürünü." Aşravi yorgun argın kanapeye kaykılıyor. "Şimdi hepimize iyi ambalajlanmış ifadeler yediriyorlar: 'barış süreci', 'rayına sokmak', 'ateşkes', 'dolan zaman', 'şiddete son vermek', 'Arafat halkını dizginlesin/kontrol etsin', 'bizim barış muhatabı olmak hakkımız var mı' gibi zırvalıklar. Filistinlilere karşı ırkçı bir bakış bu ve uzun yıllardır İsrail işgalinden muzdarip olduğumuz gerçeğini gözlerden gizliyor. Gazeteler Filistinlilerin çocuklarını alenen kurban verip vermediği sorusunu sorduklarında, akıl almaz derecede ırkçı bir yaklaşım sergiliyorlar. Filistinlileri canavarlaştırıyorlar. Basın ve İsrailliler, kurbanları suçlayan son derece sinsi, ırkçı bir söylemle bizi en temel insani duygulardan arındırıyor. Elbette seviyoruz çocuklarımızı. Hayvanlar bile çocuklarını sever."

Telefon çalıyor (Aşravi'nin Ramallah'taki evinde telefon o kadar sık çalıyor, cep telefonu o kadar sık cıvıldıyor ki, saatin tiktak sesi çıkarmasından farkı kalmıyor; Oslo'nun neden işlemediğinin bitmek bilmez ve yorucu bir kanıtı gibi adeta); ancak bir dakikalık bir sessizlikten sonra devam edebiliyor. "Oslo'nun bir felakete veya bir devlete yol açabileceğini söyledim hep. Unutmayın, bir anlaşma değildir o. Üzerine basa basa, bir 'ilkeler deklarasyonu' olduğu söylenmiştir. Tehlike daima şuydu: 'Cesurların barışı', 'mezarların barışına' dönüşebilirdi." Yeni inti-

1 İnce bulgurla ve yeşilliklerle yapılan, kısıra benzeyen bir tür Arap yemeği. –çn

2 İki haftadan kısa bir süre sonra Aşravi Başkan Bill Clinton'a bir açık mektup yazacaktı. "Sayın Başkan, bizim tecrübelerimizden gördüğümüz şey şu: Amerikan hükümet yetkililerinin büyük kısmı bir kez görevden ayrılınca vicdan azabından muzdarip olmaya ve anlaşılmaz bir biçimde, Filistin halkının maruz kaldığı haksızlığa dair aleni itiraflar tarzında pişmanlık getirmeye başlıyor. Sizi, iş işten geçtikten sonra adalet çabasına giren diğer üstdüzey yetkililerin akıbetinden sakınmak yönünde dürüst bir arzuyla şu konuya dikkatinizi çekmek isterim: Açık konuşmak için hâlâ vaktiniz ve gücünüz var – zararın neresinden dönülse kârdır." Aşravi Clinton'ın bunu yapmayacağını biliyordu. Henüz bilmediği şey ise, Clinton'ın artık başkan olmadığı dönemde 'açık konuştuğunda' da Filistinlileri suçlayacağıydı.

fada (farklı biçimlerde, farklı tarzlarda) devam edecek, diyor Aşravi. "Kitlesel intihar meraklısı değiliz, fakat işgale ve haksızlığa direnme hakkımızı istiyoruz. Biz ne zaman 'direnmek' desek, İsrail yerine 'terörist' kelimesini koyuveriyor; böylece elinde taş olan bir çocuk, İsrailli bir keskin nişancı ve tahrip gücü yüksek bir mermi için 'meşru' hedef haline geliyor."

Labneh yerde mırıldanıyor. Yemek bitti. Aşravi'nin gözlerinden uyku akıyor. Televizyon haberleri, iki Filistinlinin daha İsrail kurşunlarıyla öldürüldüğünü bildiriyor. Yeni intifadanın ilk ayında, yirmi yedisi çocuk, yüz Filistinli İsrailli askerler ve sınır polislerince öldürüldü. Fakat en alarm verici istatistik, iki tarafın kayıpları arasındaki zıtlık. 2002'ye gelindiğinde El-Aksa intifadasında 1450 Filistinli öldürülecekti. İsrailliler ise bunun üçte birini, 525 kişiyi kaybedecekti. Ve saldırgan taraf Filistinliler olacaktı.

ON ÜÇ

Genç Kız ve Çocuk ve Aşk

Kan ve facia görmeyi kanıksayacak herkes.
Savaş sırasında çocukları doğransa
Gülüp geçecek anneler sadece.
Dehşet göre göre, merhameti unutacak insanlar.

SHAKESPEARE, *Julius Caesar*, III i, çev. Bülent Bozkurt,
Remzi Kitabevi. 4. Basım

Amira Hass İsrailli bir gazeteci olarak (hiçbir milliyeti olmayan bir gazeteci olarak) işini ne zaman izah etmeye çalışsa, annesinin hayatında dönüm noktası olan bir ânı yâd ediyor. Hannah Hass, 1944'te bir yaz günü, bir sığır treninden indirilmiş, Bergen-Belsen'deki toplama kampına doğru yürütülmektedir. "Yugoslavya'dan bindirilen o ve diğer kadınlar, on gündür trendeydiler. Hastaydılar ve bazıları yolda ölmüştü. Derken annem esirlere bakan, sadece bakan Alman kadınları gördü. İşte bu görüntü, o küçümseyerek 'kenardan bakma' durumu, benim yetişmemde çok önemli bir rol oynadı. Sanki orada olan bendim ve o kadınları kendi gözlerimle görmüştüm." Amira Hass konuşurken, Yahudi Soykırımı'nın hayatında tuttuğu yeri anlayıp anlamadığımı görmek için, tel çerçeveli gözlüklerinin ardından beni süzüyor.

Drinking the Sea at Gaza (Gazze'de Denizi İçmek) adlı çarpıcı kitabında Hass, neden kendisinin, bir İsrailli gazetecinin, Yaser Arafat'ın çöplükten farksız devletçiğinde yaşamaya gittiğini belagatle anlatıyor:

> Neticede Gazze'de yaşama arzum ne maceracılıktan ne de delilikten kaynaklanıyordu; tümüyle İsrail'in yaratımı olan (biraz olsun siyaset ve tarih biliyorsam bu böyleydi) bir dünyayı kenarda öylece durup korkuyla seyretmek istemiyordum, onu en ince ayrıntısına dek anlamak istiyordum. Bana göre Gazze, İsrail-Filistin çatışmasının bütün hikâyesini temsil ediyor; İsrail devletinin ana çelişkisini temsil ediyor: Bazıları için demokrasi, diğerleri için yurtsuzluk; bizim yumuşak karnımız bu.

2001 yazı. Amira Hass, meslektaşım Phil Reeves'in Kudüs'teki evinde, pencerenin kenarında oturuyor, arkasında El-Aksa Camisi'nin güneşin altında parlayan revnaklı kubbesi. Ancak Hass Kudüs'te değil (halkının büyük kısmının 'terörist' saydığı Filistinlilerle birlikte, onların toprak gasp eden, yurtsuzlaştıran, ölüm timleri gönderen ve yerleşim inşa eden 'Yahudilere' yağdırdığı küfürleri dinleyerek) Ramallah'ta yaşıyor; onun kadar cesur bir gazeteci bulmak zor. *Ha'aretz*'deki köşesi, kendi ülkesine yönelik öfkeli yazılarla dolup taşıyor her gün; çünkü İsrail

Filistinlilere kötü muamele ediyor, onları öldürüyor. Bununla birlikte, ancak onu tanıdıktan sonra yaptığı işin yoğunluğunu (ve tutkusunu) idrak ediyorum. "Gazetecilerin objektif olabileceğine dair yanlış bir kanı var," diyor, dinlediğimden emin olmak isteyen aynı keskin bakışlarla. "Filistinliler bana objektif olduğumu söylüyorlar. Bunun önemli olduğunu düşünüyorum, çünkü ben bir İsrailliyim. Fakat dürüst olmakla objektif olmak aynı şey değildir. Gazetecilik aslında, gücün ve güç merkezlerinin üzerinden gözü ayırmamakla ilgili bir iştir."

Keşke Ortadoğu'dan son derece korkakça ve namertçe haberler geçen Amerikalı gazeteciler de Amira Hass'a kulak verebilseydi, diye düşünüyorum (İsrail'in tepkisinden o kadar korkuyorlar ki, İsrailllilerin işlediği cinayetleri 'hedefli saldırılar'a, yasadışı yerleşimleri 'Yahudi mahalleleri'ne çeviriyorlar). Hass her gün yaşanan acıları, çaresizliği yazıyor, kendi hayatından söz ederken bir kenara bırakmadığı kronolojik bir öyküyü. En baştan başlıyor: Annesi Tito'nun Partizanlarına katılan Saraybosnalı bir Yahudi, Naziler Karadağ kasabası Çetince'deki bütün kadınları öldürmekle tehdit edince teslim olmak zorunda kalıyor; babası Avraham Ukrayna'daki Transnistria gettosunda dört yıl kalmış, Yahudilerin yarısından fazlasını öldüren bir tifüs salgınından sağ çıkmış, soğuktan donan ayak parmaklarını kaybetmiş sadece.

"Savaştan sonra komünist bir aktivist olarak İsrail'e geldiğinde, bir sürü greve ve gösteriye katılmış. Ellilerin başında İsrail polisi onu gözaltına almış ve babam parmakizini vermeyi neden reddettiğini soran bir yargıcın karşısına çıkarılmış. Babam parmakları olmayan ayaklarını Yargıç'ın Yüce Kürsüsü'ne koyup, 'Ben parmakizlerimi çoktan verdim,' demiş." Avraham güçlü bir Yahudi kimliğini laik bir kimlikle birleştirmişti, diyor Amira Hass; sosyalistti, fakat asla bir Siyonist olmadı.

Hannah ve Avraham'ın hikâyesi, Amira'yı anlamak bakımından kilit öneme sahip. Yahudi diasporasında eşitlik için mücadele etmişler ve toplu mezara dönüşen Avrupa topraklarında kalmak istemişler. "Bu insanların birçoğu savaş sonrasında ülkelerine geri döndüler ve oradakilerin Yahudilerin çektiği acıyı kolayca benimsediklerini gördüler. Annem [Milovan] Djilas'ın [komünist] grubunun bir üyesi olarak döndü Belgrad'a. Yugoslavya'da yeni bir rejim vardı. Fakat Belgrad'da vatandaşlık kaydını yaptırmaya gittiğinde, kadın memur, 'Fakat siz göç etmişsiniz,' dedi. Görüyorsun, Almanlar onu zorla göç ettirmişti ve resmi kayıtlara sürekli 'göç etti' diye yazıyorlardı. Memur da Almanların kaydını doğru kabul ediyordu." Yaygın bir tecrübeydi bu. Topyekûn imhanın ortasında (Naziler aileleri bütün olarak ortadan kaldırmıştı), Yahudi Soykırımı'nın yarattığı boşluk doldurulamayacak kadar büyüktü.

"Anne-babam İsrail'e gayet naif duygularla gelmişler. Kudüs'te bir ev verilmiş kendilerine. Fakat reddetmişler. 'Başka mültecilerin evini alamayız,' demişler. Filistinlileri kastediyorlar. Yani görüyorsun ki Filistinlilerin arasında yaşıyor olmam o kadar da şaşılacak bir şey değil." Hass gazeteciliğe yazgılıydı. Kötü işlerde çalıştıktan sonra (bir keresinde temizlikçilik yapmıştı) Hollanda'ya gitmiş. "Orada Yahudi varlığının silinmişliği dikkatimi çekti. Ve bu bana çok şey anlattı, bilhassa da İsrail'e yaklaşımıma, Siyonist olmamanın nasıl bir şey olduğuna dair. Burası benim ülkem, İsrail, dili, insanları, kültürü, renkleri bana ait..."

Hass, Nazizmin tarihi ve Avrupa solunun Yahudi Soykırımı'na yönelik tavrı üzerine çalıştığı İbrani Üniversitesi'ni bırakmış. "Sarsılmıştım. İlk intifada patlak vermişti ve bütün bunlar olurken akademide oturup kalmak istemedim. *Ha'aretz*'in haber merkezinde 89'da bir düzeltmenlik işi bulmak için *vasıta* kullandım, bu Arapça kelimenin anlamını biliyor musun?" Biliyorum elbet. *Vasıta*, 'aracı' veya 'torpil' anlamına geliyor. *Ha'aretz* liberal, açık görüşlü bir gazete, *Independent*'a en yakın İsrail gazetesi denebilir onun için. Romanya devrimi patlak verdiğinde Hass oraya gönderilmeyi istemiş (Bükreş'e 1977'de yaptığı bir ziyaretten kalan birçok bağlantısı varmış) ve olumlu yanıt almayı hiç beklemediği halde, hattâ gazetede sadece üç aydır çalışıyor

olmasına rağmen *Ha'aretz* teklifini kabul etmiş.

"Romanya'ya daha önce gittiğimde, bu sosyalist rejimdeki hayatı tatmak yönünde felsefi bir sorumluluğum olduğunu düşünüyordum. Düşündüğümden bin kat kötüydü. Korkunç bir baskı vardı – İsrail işgali altındaki hayat, Çavuşesku Romanya'sındaki kadar kötü değil. İnanılmaz bir boğuculuktu. Neyse, devrimi iki hafta boyu takip ettim ve gazeteye döndüm. *Ha'aretz* yazıp yazamayacağımı bilmiyordu – ben yazabileceğimi biliyordum. Fakat aynı zamanda, asla diğer gazetecilerin baktığı şeye bakmamam gerektiğini de biliyordum."

1990'da anne-babası, Hass'ı 'İşçilerin Hattı' diye bir gruba katılması yönünde teşvik etmiş; grup, İsrailli işverenlerin kandırdığı Filistinlilere destek oluyormuş. "Körfez savaşı sırasında Gazze'ye, sokağa çıkma yasağı varken ulaştım. Filistinlilere İsrailli işverenlerin çeklerini vermek için gitmiştim. Gazze'ye sevgim o zaman başladı. Hiçbir İsrailli gazeteci Gazze'yi bilmiyordu veya haber yapmamıştı. Editörüm çok hoş biriydi. 1993'te 'barış süreci' kesildiğinde *Ha'aretz* Gazze'den haber geçmemi önerdi. Editörlerden biri, 'Fakat Gazze'de yaşamanı istemiyoruz,' dedi. Ve o an Gazze'de yaşamak istediğimi anladım."

Hass, başından itibaren 'Filistinlilerin yaklaşımında çok sıcak bir şeyler olduğunu' hatırlıyor: "O sert koşullarda bir sürü mizah ve kendisiyle dalga geçme hali vardı." Bunun, Yahudiler arasında da rastladığı bir ruh hali olup olmadığını sorduğumda, Hass hemen onaylıyor: "Elbette. Ben Doğu Avrupalı bir Yahudiyim ve *shtetl*[1] hayatı iliklerime işlemiştir. Ve sanırım Gazze'de de bir *shtetl* buldum. Cebaliye kampındaki mültecilerle ilk karşılaşmamı hatırlıyorum; sahilde oturmuş, dalgaları seyrediyorlardı. Onlara ne yaptıklarını sordum. Ve içlerinden biri, 'kırk yaşına gelmeyi beklediğini' söyledi. Kırkına gelince, İsrail'de çalışma izni alabilecek kadar yaşlı olacaktı. Bu gayet Yahudi bir şakaydı."

Fakat İsrail'in 'kapatma', yani Filistin kasabalarını ablukaya alıp ekonomisini ve halkı boğma politikasında hiç mizah bulamamış Hass. "Daha 1991'de 'kapatma'nın, İsrail'in işgal sistemi açısından son derece akıllıca bir adım, bir nevi önleyici saldırı olduğunu tespit etmiştim. Filistinlilerin hareketini ve tepkisini zayıflatma tarzı inanılmazdı. 'Kapatma' bir hedefti de: Yahudilerin manda Filistini'nin her köşesine gidebilme hakkına sahip olması anlamına gelen demografik bir taksimdi. 'Kapatma' bunu, gerçek bir mükemmelliğe vardırdı."

Hass, Filistinli imajıyla gerçeklik arasındaki farkı görünce şaşkına dönmüş. "Yaşadıkları kasabalar İsrail basını tarafından 'eşekarısı kovanı' diye niteleniyordu. Fakat gerçekten işgal altında yaşamanın, sokağa çıkma yasağı altında, bir askerden korkarak yaşamanın ne demek olduğunu tatmak istiyordum." Hass, aynı diktatörlük altındaki Romanya'yı anlatırken yaptığı gibi, 'tatmak' kelimesini ikinci kez kullanıyor. Hâlâ annesinin Belsen'e yaptığı yolculuğu düşündüğünü söylüyor. "Müdahale etmeme, hiçbir şeyi değiştirmeme fikriydi bu. Ve şans eseri, bu fikre karşı çıkış, içimde gazetecilikle birleşti." Hass, değişimin ancak toplumsal hareketler ve onların basınla etkileşimiyle mümkün olabileceği fikrine inanıyor – kulağa biraz mantıksız gelen, tuhaf bir fikir doğrusu.

Fakat işiyle ilgili fikirlerinde hiçbir muğlaklık yok. "İsrail açıkça, Filistinlilerin hayatını belirleyen gücün merkezi. Bir İsrailli olarak, bir gazeteci olarak görevim gücü gözlemek. Bana 'Filistin muhabiri' diyorlar, fakat bana İsrail işgali uzmanı demek daha doğru olur." İsrail'in kendisine yönelik tepkisinin çok sert olduğunu söylüyor Hass. "İlk reenkarnasyonumda *kapo* [ölüm kamplarında Naziler hesabına bekçilik yapan Yahudiler] olarak doğmam gerektiğini söyleyen mesajlar alıyorum. Mesajlardan birinde, 'Bravo, büyük bir yazı yazmışsın – Heil Hitler!' diyor-

1 Doğu Avrupa'da, özellikle de Polonya'da Yahudilerin yoğun yaşadığı küçük kasabalara verilen İbranice isim. Nazi soykırımına maruz kalan Yahudilerin büyük kısmı bu kasabalardan toplanıp imha kamplarına götürülmüştür. –*çn*

du. Bazıları göğüs kanseri olmamı umduğunu yazıyor. 'Biz bütün Filistinlileri kovana dek barış falan olmayacak,' diyor bazıları. Onlara cevap veremiyorum – böyle binlerce mesaj var."

Fakat birçok İsrailli de Amira Hass'a yazmaya devam etmesini söylüyor. "İnsanlar Oslo'nun bir barış süreci olduğuna inandırıldı, ki yalandı bu – o yüzden Filistinlilere büyük bir öfke duydular. Öfkelerinin bir kısmı bana yönelik. İsrailliler işgal altındaki toprakları anlamıyorlar. Oraları kendi gözleriyle görmüş değiller. Topraklarında bir yerleşimcinin oturduğu bir Filistin köyü görmüyorlar; suyu olmayan, yeni bir okul inşa etmek şöyle dursun, bir ağaç dikmek için hükümetten izin alması gereken köyler bunlar. İnsanlar Yahudi yerleşimlerinin yayılmasının İsrail'in Filistin toprakları üzerindeki kontrolünü nasıl belirlediğini anlamıyor."

Annesi 2001'de ölüm döşeğindeyken Amira Hass, İsrail'in Ramallah (ki hâlâ orada yaşıyor) kuşatmasında kısılıp kalmaktan korkmuş ve annesinin yanında olmak için yola çıkıp birkaç kilometre uzaklıktaki Kudüs'e saatler sonra varabilmiş. Şimdi yalnız. Amira Hass'a 'kenarda durup seyredenlere' tepki duymayı öğreten kadın, bizim tanışmamızdan iki yıl önce ölmüş. Dünyanın son sömürgeci savaşı hakkında doğruları anlatmaya çalışan gazeteciler için Amira Hass bir esin kaynağı olmaya devam ediyor. Amerika'da ders veriyor, sayısız radyo programına ve söyleşiye katılıyor, yorulmaz gazeteciliğini her geçen gün daha da sağlam ve tutkulu sürdürüyor. Filistinliler hakkında diğer bütün gazetecilerden daha belagatli yazılar yazan insanın Yahudi bir kadın olması nasıl da tipik bir durum. İsrail'in Güney Lübnan'a yönelik 1996'da gerçekleştirdiği 'Gazap Üzümleri' bombardımanında ölen Lübnanlı siviller adına adalet mücadelesi verebilen insanın (ki Kana katliamına dair araştırması, Arap yazarların kaleme aldığı her şeyden çok daha üstündür) daha yaşlı, fakat aynı ölçüde kararlı bir Yahudi kadın, New Yorklu bir Yahudi olması nasıl da hayranlık uyandırıcı.

Eva Stern'in büyükbabası Aaron Hersh, 1944'te Auschwitz imha kampında, annesi Hannah ve bu mutaassıp Yahudi ailesinden iki teyzesi ile birlikte vagondan indirildiğinde, dua şalını elinde tutuyormuş. "Polonyalı bir esir, onu teslim etmezse öldürüleceği uyarısında bulunmuş, fakat büyükbabam kabul etmemiş," diyor Eva Stern. "Ardından bir Alman subayı, gaz odalarına kimin gönderileceğinin belirlendiği sırada bekleyen büyükbabama şalı vermesini emretmiş. Büyükbabam yine reddetmiş. Subay onu başından vurmuş. Büyükbabam böyle ölmüş."

Manhattan'daki bir otel lobisinin sıcaklığında Stern, kısık sesle, ailesinin Çekoslovakya'dan Auschwitz'e uzanan yolculuğuna dair annesinin anlattığı tüyler ürpertici hikâyeyi hatırlayarak, hızlı hızlı konuşuyor: "Sadece on yedi yaşındaymış ve kızkardeşlerinin çocuklarından birini kucaklayarak korumak istemiş. Fakat bir başka esir, çocuğu kucağından kapmış ve annesine geri vermiş; çünkü Mengele her iki kadını çocukla birlikte görürse hepsi ölecekmiş. Böylece kızkardeşi ve çocuklarının hepsi öldürülmek üzere seçilmiş. Ve annem hayatta kalmış. Ailesinin en az yetmiş üyesi öldürülmüş. Annem Ravensbruck toplama kampına gönderilmiş ve nihayetinde Kızılordu tarafından kurtarılmış. Çocukla ilgili olay onun üzerinde derin bir iz bırakmıştı. Şunu dürüstçe söyleyebilirim ki, elli yıl boyu annemin gözüne uyku girmedi." Fakat Eva Stern'in hayatında asıl etkili olan, *tallit*'ini[1] vermeyi reddeden Aaron Hersh'in, yirmi gibi genç bir yaşta Talmud[2] âlimi olan büyükbabasının ölümü.

Eva Stern, zor bastırdığı bir öfkeyle, yanında duran kalın bir dosyayı açıyor. Dosyanın üzerinde "İsrail'in 'Gazap Üzümleri' Operasyonu ve Kana Katliamı" başlığı okunuyor. Stern'in ünlü çalışması bu, 170'ten fazla sivilin ölümüne yol açan (55'i çocuk olmak üzere, 107'si Kana'da öldü) 1996'daki İsrail bombardımanına dair haberlerin ve fotoğrafların bir derlemesi. Stern parmağını öfkeyle resimlerden birinin üzerine bastırıyor; Lübnan sınırında, tanklarının önün-

1 Yahudilerin dua ederken omuzlarına attıkları dini örtü. –çn

2 Yahudilerin kutsal kitaplarından biri. –çn

de duran İsrailli askerler görülüyor resimde. Resmin altında da şu yazı: "İsrailli askerler, Soykırım Anması nedeniyle bombardımana kısa süre ara verdiler." Ve Stern, öfkesinin boyutunu görebilmem için bana bakıyor.

"Büyükbabam bunu görseydi ne derdi?" diye soruyor. "Dua şallarını omuzlarına atarken bu İsrailliler ne *düşünüyordu*? 'Cennetteki babamız, mümkün olduğu kadar fazla *Arabuşim* öldürmem için bana yardım et' diye mi dua ediyorlardı? Hiçbir suçluluk duymadan öldürme hakları mı var artık?" *Arabuşim* (İbranicede Arapları aşağılamak için kullanılan ırkçı bir deyiş) sonradan bir İsrail gazetesine demeç veren ve Kana'daki BM üssüne ateş açanlar arasında bulunan bir topçu tarafından da kullanılmıştı. Stern, *Kol Ha'ir*'deki bu röportajın İngilizce tercümesini de koymuş dosyaya. Belgelerle dolu dosyayı BM'ye, Lübnan'ın BM heyetine ve New York'taki en tanınmış gazetecilere göndermiş. Belgelerin, BM'yi Kana katliamının birinci yılını anmaya ikna edeceğini ummuş. Duyduğu öfke konusunda cesur olduğu kadar yalnız da; birçok Amerikalı Yahudi aşırı sağcı İsrail hükümetinin davranışından ve İsrail'in Lübnan ve 'Filistin'de giriştiği kanlı maceralardan rahatsızlık duysa da, Stern'in gerçeğin ortaya çıkarılmasına yönelik endişesini pek azı hoş karşılamış. Fakat Stern'in yılmaya hiç niyeti yok:

> Duygularım yavaş yavaş gelişti. Otoriteye sorgusuz sualsiz itaat etmekle hep bir sorunum vardı – bu yüzden okulda daima sorun yaşadım. Ve İsrailliler tarafından yapılan zulmü öğrendiğimde, Amerikalı bir vergi mükellefi ve Amerikalı bir Yahudi olarak, sesimi yükseltmem gerektiğini hissettim. Eğer topyekün baskı altında yaşayan sıradan Almanlar Nazilerin işlediği suçlardan (seslerini yükseltmedikleri için) sorumlu tutulabiliyorsa, ifade özgürlüğünün olduğu bir ülkede yaşayan bizlerin kat kat fazla sorumluluğu yok mu? Sıradan Almanlar seslerini çıkarmadıkları için suçlularsa, Kana konusunda sessiz kaldığımız için bizim de suçlu olduğumuza şüphe yok. Zira bizler idam mangalarından korkarak yaşamıyoruz. Benim yaptığım şey cesaret değil, dürüst olmanın gereği bu. Eğer yeterince dürüst Alman çıkıp o dönem konuşsaydı, belki Soykırım yaşanmazdı. İsraillilerin yaptığı zulmün Nazilerinkiyle aynı boyutta olduğunu ve onunla kıyaslanabileceğini söylemiyorum. Elbette öyle değil. Fakat bir vergi mükellefi olarak Kana'ya yağdırılan top mermilerinde benim de payım olduğunu biliyorum. Ve bu yüzden, eğer sessiz kalırsam, Almanlardan farkım da kalmaz. Israil Yahudi halkının temsilcisi olduğunu iddia ediyor. İnsanların, İsrail devletinin kesinlikle dünya Yahudilerinin sözcüsü olmadığını bilmesi önemli. Onlar katiyen benim adıma konuşmuyorlar. Öyleyse sesimi yükseltmek benim görevim.

Manhattan'da bir hukuk firmasında sekreterlik yapan Eva Stern (Brooklyn'deki aşırı mutaassıp bir Yahudi kız okulunda eğitim görmüştü), kampanyasında, Amerika'nın en huysuz ve parlak düşünürü-dilbilimcisi Noam Chomsky tarafından teşvik edilmişti. Stern'e destek veren başka biri de, Varşova Gettosu'ndan sağ kurtulanlardan İsrael Şahak'tı. Stern, Şahak'ın İsrail tarihi yorumunu tüm kalbiyle benimsiyor: "Şahak, 'Bir Yahudinin, 'Yahudi devleti' tarafından hakları ihlal edilen gayri-Yahudilere destek vermeden insan haklarından söz etmesi, bir Stalinistin insan haklarından söz etmesi kadar sahtekarca bir tutumdur' diye yazıyordu. Bu beni gerçekten etkiledi."

Stern'in babası Chaim de toplama kampından sağ kurtulan bir Macaristan Yahudisi. "Annem, babamın kuzeni; 1949'da evlenmişler. Ben yedi yıl sonra doğmuşum. Anne-babam hâlâ hayatta ve İsrail'in zulmü hakkında düşündüklerimi biliyorlar. Bu konuda karışık duyguları var. Zulmü kınamak konusunda haklı olduğuma inanıyorlar. Fakat yaşadıklarından dolayı, bütün dünyanın anti-Semitik olduğuna da inanıyorlar. Bu yüzden İsraillilere yönelik terörist bir saldırı düzenlendiğinde, bunu Arap-İsrail ihtilafı bağlamında göremiyorlar. Bütün terör saldırılarını sert şekilde kınıyorum. Fakat anne-babam meseleyi, 'Araplar anti-Semitik ve bu yüzden

terör saldırıları var' diye görüyor. Onları böyle düşündükleri için suçlamıyorum. Sözgelimi bütün Almanları da Nazi olarak görüyorlar; çünkü yaşadıkları tecrübe dahilinde karşılarında sadece Naziler vardı. Ve Filistinlilerin büyük kısmı için de tanıdıkları Yahudiler zalimlerden ibaret. Mülteci kamplarındaki Filistinliler... muhtemelen hayatlarında bir tek dürüst, ahlaklı Yahudi görmediler."

Fakat Eva Stern'in Amerikalı gazetecileri Kana katliamının yıldönümünü anma konusunda ikna teşebbüsü, neredeyse mutlak bir kayıtsızlıkla karşılandı. Ana-akım Amerikan gazetelerinin hiçbirinde, bu kan banyosunu anmak için, BM'nin de katılımıyla Lübnan'da düzenlenen törene dair tek bir paragraf (tek bir kısa haber bile) yayımlanmadı. Eva Stern'den farklı olarak, Amerikalı gazeteciler sessiz kaldılar. Keza Stern'in patronları da. Manhattan'daki hukuk firması, çalışanlarını, firma içinde yayımlanan dergide şahsi ilgileri ve iş dışındaki zamanlarını nasıl değerlendirdikleri hakkında yazmaya teşvik ediyor. Stern de Kana hakkındaki araştırmalarına, yanı sıra 1982'de Sabra ve Şatila'da katledilen Filistinlilere dair tutkulu bir yazı yazmıştı. Bir firma yetkilisi sonradan, 'hassas' olduğu ve 'yanlış anlaşılabileceği' gerekçesiyle yazıyı yayımlamayı reddetti.

Eva Stern'le tanışmamdan kısa süre sonra, Beyrut'taki posta kutumda Nizar Hindavi imzalı bir mektup buldum. İsmi hatırladınız mı? Hindavi, 17 Nisan 1986'da, hiçbir şeyden haberi olmayan İrlandalı hamile kız arkadaşına bir bomba verip, Londra Heathrow Havaalanı'ndan kalkan bir El Al jetine bindirmeye çalışan Filistinliydi. Başarılı olsaydı, 1.5 kilo Semtex, uçağı havaya uçurup yolcu ve mürettebatın tamamını, bu arada Hindavi'nin birkaç gün sonra İsrail'e gelip kendisiyle evleneceğine içtenlikle inanan genç otel hizmetçisini de öldürecekti. Bir süre Londra'da Suriyeli güvenlikçilerin korumasını elde etmeye çalışan Hindavi, teslim olmaya karar verdi. Altı ay sonra Old Bailey'de kırk beş yıl hapis cezasına çaptırıldı; Britanya hukuk tarihinde verilen en uzun hapis cezasıydı bu.

O yüzden de bana gelen mektubun üzerinde, Cambridgeshire, Whitemoor Kraliyet Hapishanesi adresi vardı. Nazik, fakat vurgulu bir mesaj içeriyordu mektup: IRA katilleri 'siyasi' suçlardan dolayı salıveriliyorsa, o zaman Nizar Hindavi de bırakılmalıydı. Kötü İngilizcesiyle şöyle yazmıştı: "Sizin de bildiğiniz gibi, benim davam siyasidir, kimse şahsi sebeplerle gidip bir uçağı havaya uçurmaz. İnanıyorum ki, bu bir İsrail uçağı olmasaydı ve Britanya'da olmasaydı, Britanya tarihinin en ağır hapis cezasını almayacaktım." Benim için Hindavi'nin mektubundaki birinci mesele siyasi değildi. Kuzey İrlanda'daki birçok IRA üyesi (ve Protestan paramiliter katiller), hapiste yıllar geçirdikten sonra, işledikleri korkunç suçlardan dolayı derin bir rahatsızlık ve pişmanlık duymuşlardı. 'Kraliyetçilerin' ilk meşum katillerinden ihtiyar Gusty Kesh bile, adını Long Kesh olarak değiştirip iyi bir Hıristiyan olarak yeniden doğduğunu ilan etmişti. Hindavi'nin bana gönderdiği mektupta ise en ufak bir pişmanlık işareti, yapmaya çalıştığından dolayı üzüntü duyduğuna dair en ufak bir ima bulamamıştım. "Kimse şahsi sebeplerle gidip bir uçağı havaya uçurmaz" cümlesi kan dondurucuydu; *Independent*'ta, Hindavi'nin 'şerri sınıflandırma biçiminin' ayan beyan ortada olduğunu yazacaktım. Onun için bir uçağı 'şahsi' sebeplerle havaya uçurmak affedilemez bir şeydi; fakat göründüğü kadarıyla, siyasi sebepler olduğu sürece, yolcuların, hattâ hamile kız arkadaşı Ann Marie Murphy'nin hayatı umurunda bile değildi.

Kendi davasını 'tarih'e bağlayan Hindavi, şöyle devam ediyordu:

> FKÖ ve İsrail, Ürdün'le barış anlaşması yaptı. Hattâ Suriye ve Britanya arasındaki ilişki, birçok bakımdan en iyi dönemini yaşıyor... Kuzey İrlanda'daki barış anlaşmasının ardından ne olduğuna bir bakın: Britanya hükümeti bütün IRA mahkumlarını Kuzey İrlanda'ya nakletti ve birçoğunu da

serbest bıraktı... Başbakan Tony Blair, Jack Straw, Robben [*böyle yazılmış*] Cook, Milletvekili Ken Livingstone, Milletvekili Tony Benn, Milletvekili D. Skinner ve diğerlerine yazıp beni bırakmalarını istedim... Henüz cevap alamadım.

Cevap alamamasına hiç şaşırmamıştım. Zira hem Britanya hem de İrlanda halkının büyük çoğunluğunun desteklediği İrlanda barışıyla, sorunun bütün İrlandalı muhataplarını cezalandırma anlayışı üzerinden ilerleyen eski Thatchercı siyaset terk edilmişti. Bir yanda hapiste kalması gereken çocuk katilleri, eş katilleri, mafya katilleri ve cellatlar, diğer yanda evlerine dönen 'siyasi' katiller ve 'siyasi' cellatlar vardı. Beğenin veya beğenmeyin, savaşların çoğu böyle sona erer. Bir tür, günah ödeşmesidir bu. 'Terörist' denilen adamlar (Jomo Kenyatta, Menahem Begin, Başpiskopos Makaryos, Gerry Adams ve, evet, Yaser Arafat), bu yüzden Downing Street'e gidip görüşmeler yapmak ve Kraliçe Elizabeth ile çay içmek ya da Beyaz Saray'da hoş beş etmek gibi tuhaf alışkanlıklara sahiptir.

Peki savaşların diğer mahkumlarına ne olur? Teoride FKÖ-İsrail barışının Hindavi üzerinde bazı etkileri olabilirdi. Fakat o barış şimdi ölmüştü ve Hindavi (dolambaçlı şekilde de olsa), Suriyeliler için çalıştığını sandığını yazıyordu.[1] Ona doğrudan cevap vermedim. Fakat mektubuyla ilgili, 'Nizar Hindavi'nin kimin için çalıştığını sandığına dair biraz daha fazla şey bilmek istediğimi' belirttiğim ve şu soruyu sorduğum bir yazı yazdım: Bir adam, kendisini seven, karnında çocuğunu taşıyan genç bir kadına, onun ve yanındaki herkesin öleceğini bile bile nasıl bomba verebilirdi? Hindavi'ye yazının bir kopyasını gönderdim. Yaklaşık üç ay sonra ondan bir mektup daha aldım. Hem öfkeli hem de ajite olmuş bir mektuptu, tarihsel kinin derinliklerinden yazılmıştı. İngilizcesi zayıf olmasına rağmen Hindavi, Ortadoğu'nun ihanetlerini yeniden kurmak yönünde metaforik bir çaba sergilemişti; kendisini 'terörizmin' bir aracı olarak kırbaçlarken, manda yönetimleri kurup İsrail devletini yaratmaları için Britanya ve Fransa'yı kendisinin davet ettiğini söylüyordu:

'Nizar Hindavi hakkında biraz daha fazlasını' bilmenizin sizin için iyi olacağını düşündüm... o 'biraz'ı bulamamışsınız gibi geldi bana... Ben Nizar Hindavi, İngiltere ve Fransa İMPARATORLARINI Arabistan'a (Ortadoğu'ya), PASTAYI bölsünler ve Araplara Kriket oynamayı öğretsinler diye davet eden benim. Fakat bu davetin en önemli noktası, 'Ülkesiz bir halk için halksız bir Ülke'yi' kurmak veya doldurmaktı. Böylece İngiltere İmparatoru, benim isteğim üzerine Avrupa'dan 'halksız bir Ülke için Ülkesiz bir halk getirdi.' O 'halk'a pastanın bir dilimini verdim ve adına da 'İsrail' dedim. Hem de bedavaya. Fakat kriket oyunu hâlâ sürüyor. Çok uzun bir oyun. Bitmesi lazım. Hakem çekip gitmiş. Belki gelip de oyunu bitirir, ha ne dersiniz? İşte o oyunu başlatan da benim. Ben Nizar Hindavi, HAGANAH, İRGUN, STERN ÇETESİ adlı terör örgütlerinin kurucusu ve başkanıyım; doğrudan benim emrimle, alenen sadece sivilleri hedef alan bir terör ve şiddet

1 Suriye güvenliğinin Londra'daki ikametgahına sığındığı kesindi. Hindavi polisteki imzalı ifadesinde, Suriye hava kuvvetleri istihbaratı başkanı General Muhammed El-Huli için çalışan bir subayın kendisine içinde bomba olan bir çanta verdiğini iddia ediyordu. Mahkemede ise Hindavi bu ifadeden çark ederek, önceki ifadesini okumadan imzalamaya zorlandığını ve Suriye'ye zarar vermek isteyen İsrailli ajanların tertiplediği bir komplonun parçası olduğuna inandığını söyledi. Hindavi hüküm giydi ve Britanya Şam'la ilişkilerini kesti. İsrail, Suriye'yi 'terörizmdeki merkezi rolünden' dolayı kınadı, fakat birkaç gün sonra, Şam Havaalanı'nın VIP salonunda Britanya'nın Suriye büyükelçisi ile yaptığım görüşmede yaşanan ilginç bir olayı gayet iyi hatırlıyorum. Elçi, 'İsraillilerin Heathrow'a getirilen bombadan haberdar olduğuna' dair bazı kanıtlar olduğunu söylüyordu. İsrailliler bombayı, Suriye elçilik telefonlarını dinleyerek mi öğrenmişti? Yoksa Britanya güvenliği mi onlara ipucu vermişti? Suriyelileri bombalı bir komploya katılmaya teşvik mi etmişlerdi? Hiçbir İsrail hükümeti kendi uçağını bombalamazdı. Fakat bunu önceden biliyorlarsa, İsrailliler bomba Heathrow'a gelir gelmez Ann Murphy'yi tutuklayabilir ve Suriye'nin 'uluslararası terör merkezi' olduğunu 'kanıtlama' hedefine ulaşabilirlerdi.

furyası başlatıldı... Kudüs'teki Kral Davud Oteli'nin havaya uçurulmasını ve bunun sonucunda 90 Britanyalının ölmesini ben emrettim. Lübnan ve Batı Şeria işgalini, Sabra ve Şatila Kampları'ndaki Katliamları da ben... emrettim... Sevgili Robert Fisk, Nizar Hindavi ve şer işleri hakkında biraz daha malumat, sizin için... Şili'de 4 binden fazla insanın öldürülmesi, işkenceden geçirilmesi ve kaybedilmesinin sorumlusu General Augusto Pinoche DEĞİL, benim, yani Nizar Hindavi... Irak'a yönelik yaptırımların devamından ben sorumluyum... Belki şimdi Nizar Hindavi'yi ve şer işlerini anlamışsınızdır...

Benim 'şer' kelimesini (anlamı Ronald 'Şer İmparatorluğu' Reagan ve George W. Bush tarafından kirletilmeden önce) kullanmam, Hindavi'yi küplere bindirmişti. Fakat mektubunun içerdiği anlam kuşkuya yer bırakacak gibi değildi. Hindavi gibi küçük suçlular kırk beş yıl hapse tıkılıyordu. Büyük suçlular ise (Menahem Begin, Pinochet, uzun sömürgecilik tarihleri boyunca Britanya ve Fransa), ellerindeki kanla yürüyüp gidiyorlardı. Elyazısıyla yazılmış mektubunda Hindavi'nin 'Büyük Suriye'yi (Ürdün, Filistin ve bugünkü Suriye'yi kapsayan Osmanlı eyaleti –*Eş Şam– Bilâd Eş Şam*) övdüğü bir bölüm vardı. "İngiltere ve Fransa İmparatorluğu'nu davet etmemden önce varolan 'Suriye'ye beslediğim 'aşkla' gurur duyuyorum," diye yazıyordu:

Suriye'nin, bugün Ürdün denen parçasında doğdum. Peki Ürdün bir devlet eder mi? Gerçekten bir devlet midir Ürdün? O Suriye'nin parçasıdır ve günün birinde Ana'sına, kalbine, Suriye'ye dönecektir. Bu bariz bir gerçektir ve bunu bugün de görebilirsiniz... Gurur duyduğum büyük, parlak bir tarihim var. Şahsi meselelerden söz etmek istemiyorum, bana ait olan tek şey bu; aynı zamanda genç kız ve çocuk ve aşk hakkında yazdıklarınıza cevap vermemek istememin nedeni de bu... Bunları şahsi görüyorum; günün birinde bunlardan söz etme imkânı bulursam, hiç merak etmeyin, ilk dinleyeceklerden biri siz olacaksınız...

Hindavi mektubuna, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'a duyduğu 'aşkı' ifade ederek son veriyordu.

Bu davayla ilgili bilmek istediğim daha çok şey var; bilhassa Hindavi'nin savunma avukatı Gilbert Gray'in 1986'daki mahkemede, Hindavi suçlu bulunursa, 'bir başka ülkenin intikam alabileceği' yönünde sarf ettiği söz. Sanığı kırk beş yıl hapse çarptıran Sör William Mars-Jones'un bu sözlere yanıtı, 'böyle bir şeyin asla yapılmaması gerektiği' şeklinde olmuştu. Kastedilen 'ülke' Suriye miydi? Bir psikiyatrist belki Hindavi'nin 'genç kız ve çocuk ve aşk' konusunda konuşmak istememesiyle ilgili, bütün hikâye elbette ki bunun etrafında döndüğü için, çok daha fazla şey söyleyebilir. Hindavi Ortadoğu'nun siyasi trajedisine (ve önemsiz müstakbel katilleri kırk beş yıla mahkum edip, kitlesel katliamlardan sorumlu olanlara göz yuman bir dünyanın ikiyüzlülüğüne) karşı koyacak, fakat kendi ahlaki bilincine dair yakın ve çok daha şahsi meseleyi es geçecektir. Evet, ben Hindavi'nin bana 'genç kız ve çocuk ve aşk'tan bahsetmesini bekliyorum. Ve Heathrow'daki El Al uçağına bir bombayla ve doğmamış çocuğuyla birlikte sokulmaya çalışıldıktan on sekiz yıl sonra ilk röportajını vererek, af kurulunun cezasını gözden geçirmesini talep eden Hindavi'ye hukuki yardım sağlanmasına ateş püsküren Ann Marie Murphy'den de söz etmesini:

Bu adam su katılmamış bir şeytandır. Zerre kadar pişmanlık göstermeyen veya bir kez olsun 'özür dilemeyen' birinden söz ediyorsunuz... Öldürmeye çalıştığı bütün o uçak yolcularının insan hakları ne olacak? Beni kollarına aldı ve iki yanağımdan öptü. Onu daha sonra gördüğümde evleneceğimizi söyledi. Ondan sonra öylece durup el sallayarak uğurladı beni... O çantayı havaalanına kadar sürekli kendi taşıdı ve sonra uçağa gitmek üzereyken bana verdi. Birinci Terminal'de ayrıldı benden, çünkü kendi uçağının Üçüncü Terminal'den kalkacağını söyledi. Bir güvenlik

görevlisi benden bir dakika durmamı istemeden önce polis köpeklerinin ve iki güvenlik kontrol noktasının önünden geçtiğimi hatırlıyorum. Ve onlar çantayı açıp içine bakıtığında bütün dünya başıma yıkıldı.

Hindavi'nin zihnine girebilseydim (bunu istediğimden emin değilim ve o yüzden Whitemoor Cezaevi'nden daha fazla mektup beklemekteyim), Rabin'in katili Yigal Amir'in yürüttüğü mantığın ('eğer toprağı fethedeceksem, bebekleri ve çocukları da öldürmek zorunda kalacağım' sözünü meşrulaştırmak için Yuşa'nın Kitabı'ndan[1] alıntı yapabiliyordu) bir benzerini bulmaz mıydım? Düğmeye basıp üzerindeki patlayıcıları infilak ettirmeden önce Filistinli bir intihar bombacısının kurbanlarını görme biçimini belirleyen de bu mantık (veya mantıksızlık) değil mi? İntihar bombacısı onların hayatını yok etmektedir; İsrailli askerlerin veya (dürüst konuşalım) pizzacıdaki İsrailli çocukların veya otobüsteki genç kızların hayatları, az sonra dünyadan silinecektir ve intihar bombacısı, müstakbel ölüme bakmak gibi korkutucu bir imtiyaza sahiptir. İsrailliler ve Beyaz Saray, intihar bombacılarındaki özyıkıcı unsuru, onlara ahmakça 'cani bombacılar' diyerek ortadan kaldırmaya çalışıyor, ki saçmalığın daniskasıdır bu; bütün bombalamalar, intihar olsun olmasın, canicedir. Fark şu: Sadece kurbanlarının hayatını almaz intihar bombacısı, o bir cellattır (ve Filistinli grupların gözünde bu şekilde 'şehit' haline gelir). Ölmek üzere olanları görür. Kısacık bir an da olsa, elinde masumların hayatını ve ölümünü tutar. Düğmeye basıp basmamak onun tercihine kalmıştır. Elbette Hindavi herhangi bir düğmeye basmayı planlamıyordu. Düğme, Ann Marie Murphy olacaktı. Ve fünye de (eğer bana yazdığı mektuplara inanacak olursak) tarihti.

2001 yılının başında, Han Yunus Filistin mülteci kampının tozu ve yıkıntıları arasında duruyorum. 11 Nisan tarihinin altında defterime şu notu düşmüşüm: "Başka bir yerde olsaydı skandal olurdu, infial yaratırdı." Aynı akşam *Independent*'a gönderdiğim haberde de şunu yazmışım: Eğer Filistinliler 200 İsraillinin evini bile isteye yıksaydı, bunun adı barbarlık ve 'terörizm' olurdu; Amerika'nın yeni başkanı George W. Bush sert bir uyarıyla Arafat'a 'şiddeti önlemesini' söylerdi. Fakat Gazze'de, 2001'in bir Paskalya Pazar'ının sabahında en az 200 Filistinlinin evlerini yerle bir edenler İsraillilerdi; buldozerlerin Han Yunus'un bir ucundan öbür ucuna dek tuğla tozuna çevirdiği evlerdeki mobilyalar, giysiler, fırınlar, halılar ve döşekler birbirine karışmıştı. Kampı bir deprem vurmuştu sanki. Ve elbette bu 'terörizm' değil, 'güvenlik'ti.

Yaşlılar, İsraillilerin enkaz yığınına çevirdiği evlerinin arasında heykel gibi oturuyorlardı. 75 yaşındaki Ahmed Hasan Ebu Radvan gibi birçokları, 1948'de Filistin'deki evlerinden (sözgelimi Radvan Berşebaalıydı) sürülmüşlerdi; şimdi elli üç yıl sonra aynı insanlar tarafından, bu kez Ariel Şaron'un emriyle, ikinci defa evsiz bırakılmışlardı. Tarihi ayıplamak mümkün değil belki. Han Yunus'ta yaşananlar ise (İsraillilerin vandalizmlerini 'güvenlik' maskesinin ardına gizlemeye çalışsalar da) tam bir rezaletti. Bu, şimdiye kadar görülmemiş ölçekte bir ev yıkımıydı (hayır, 'ocak söndürme' diyelim biz buna); Han Yunus'un, denizin hemen yukarısındaki bu kısmını (İsrail ordusuna göre, buradan işgal askerlerine ateş açılıyordu) yerle bir etmek için bir buldozer ordusu gönderilmişti. Öğleden sonra dev makineler sahilden ilerlemeye başladığında, binlerce Filistinli gecekondularından ve briket kulübelerinden feryat ederek fırlamıştı.

Birçoğu en yakındaki camiye kaçmış, cami hoparlörlerinden komşularına 'silahlarını alıp direnmeleri' çağrısı yapmıştı. İsrail ordusunu alenen şaşırtacak şekilde, komşularının yaptığı şey de tam buydu. Filistinliler tüfeklerini buldozerlere doğrulturken, aynı yolda en az iki İsrail tankı arzı endam edip en yakındaki apartmanları topa tutmaya başlamıştı. Bir Apache savaş

1 Tevrat'ın altıncı kitabı. Yuşa, Hazreti Musa'nın halefidir. –ç.n

helikopteri karanlıktan çıkıvermiş ve aynı binalara füze fırlatmaya koyulmuştu. İhtiyar Ahmed Hasan Ebu Radvan ve ailesinin gayet iyi hatırladığı üzere, bu kez karanlıktan aniden bir vinç fırlamış ve kepçesine doluşmuş bir manga İsrail askeri (vincin zinciri kepçeyi en yüksek noktaya çıkardığında) ateş açmaya başlamıştı.

Silahlı çatışma dört saat sürmüş, iki Filistinlinin ölümü ve on üçü ağır olmak üzere, otuz Filistinlinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştı: Yaralananlar arasında, yaşananları görüntüleyen Reuters ekibinin bir üyesi de vardı; arkasında durdukları duvara bir tank mermisi isabet etmişti. Buldozerlerin en büyüğü olan Ariel Şaron, Filistinlilere bir ders daha vermişti. Fakat insan otuz beş evin çamur ve tozdan oluşan enkazının önünden geçerken, alınanın hiç de İsrail'in niyet ettiği türden bir ders olmadığını anlamakta zorlanmıyordu. İhtiyar Ahmed'in kuzenlerinden biri, Meryem Ebu Radvan, meseleyi tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyordu: "Artık hayatımız yok. Bu bizim hayatımızın yıkımıdır. Bırakın bizi vursunlar, lütfen bizi vursunlar, biz burada ölebiliriz. Ve bırakın İsrailliler de ölsün. Kimsenin umurunda değiliz – ne Arap ülkelerinin, ne yabancı ülkelerin."

Ölenlerden biri Riyad Elias adlı Filistin güvenlik gücü subayıydı (muhtemelen İsraillilerle çatışırken ölmüştü). Fakat ikincisi, Hani Rizk, bölgedeki Nasır Hastanesi'nde temizlikçiydi ve o Pazar öğleden sonra düzenlenecek cezane töreninden önce cesedi çalıştığı hastaneye kaldırılmıştı. Koşarken bir helikopterden açılan ateşte sırtından ve böğründen makineli tüfek kurşunlarıyla vurulduğunu söyleyen 35 yaşındaki tarım işçisi İbrahim Amir (şimdi kanlar içinde acıdan kıvranarak bir hastane yatağında yatıyordu), Rizk'i de sokakta koşarken gördüğünü, 'derken helikopterden yağmur gibi ateşlenen kurşunların arkasındaki duvarı tarayıp onu vurduğunu' anlatıyordu. Rizk'in cesedinden en az 12 kurşun çıkarılmıştı. Filistinliler o evlerden İsraillilere ateş açıyor muydu peki? Yıkıntılar arasında bu soruyu kime sorsanız, ağız birliği etmişçesine 'hiç kimseyi görmediklerini' söylüyorlardı; kimsenin ateş açmadığını söylemekle aynı şey değildi elbet bu. Fakat ortada olan bir şey varsa, İsrail operasyonunun, ölçüsüz bir güçle, alenen sivillere yönelik olduğuydu.

Birçok kuzeni gibi Ahmed Hasan Ebu Radvan da, İsrailliler 1948'de, babası Hasan, annesi Şema ve dört erkek kardeşiyle yaşadığı Berşebaa'daki evine yaklaşırken bir Bedevi çiftçisiydi. O zamandan beri Han Yunus'ta yoksul bir hayat sürüyordu; İsrail buldozerlerinin yaklaştığını duyduğunda, eşi Fatma ve yirmi üç çocuğu ve torunu ile birlikte yaşadığı yedi odalı gecekondu silsilesinde uyumaktaydı. "Şimdi başıma gelen, elli yıl önce yaşadığımdan farklı değil," diyordu. "Bir tür delilik bu. Barış hemen şimdi mi? Hiç sanmam. Yahudiler bize birçok söz verdiler, fakat hiçbirini tutmadılar."

O öğleden sonra düzenlenen iki cenaze töreninde, her zaman olduğu gibi, havaya silahlar sıkıldı. Sadece üç saat önce Filistinli bir askeri doktorun, Veyl Hevatir'in cenazesi kaldırılmıştı; bir önceki gece düzenlenen helikopter saldırısında hayatını yitirmişti. İsrailliler saldırının bir 'Filistin donanma üssüne' yönelik olduğunu açıklamıştı; Filistinlilerin ne donanması ne de gemileri vardı elbette. Yani gün Gazze'de bildik bir tarzda başlamış ve bitmişti: cenazelerle. Söylemeye gerek yok, Bay Bush'un ağzını bıçak açmamıştı.

O ve Clinton, İsrailliler, Hamas, İslami Cihad ve Batı Şeria ile Gazze'deki İsrail işgaline direnen diğer örgütlerdeki rollerinden dolayı ölmeye layık gördükleri Filistinlilere karşı yargısız infaz sistemini mükemmelleştirmekle meşgulken de sessiz kalmıştı. Bu yargısız infaz furyası yeni bir şey de değildi. İsrailliler 1988'de Tunus'a Arafat'ın sağ kolu Ebu Cihad'ı (Halid El-Vezir) öldürmeye geldiklerinde, suikast için 4 bin adam görevlendirmişlerdi. Operasyona Tunus üzerinde bir AWACS uçağı, Akdeniz'de iki savaş gemisi, bir Boeing 707 yakıt ikmal uçağı da eşlik ediyordu. Kırk adam sahilden gelip FKÖ ikinci komutanının evini kuşatmış, dört adam ve bir subay kurbanı öldürmek üzere eve girmişti.

Ebu Cihad'ın, ikinci intifada sırasında Gazze'de yaşayan oğlu Cihad El-Vezir, babasının nasıl infaz edildiğine dair ayrıntıları anlattı bana. "İlk önce dışarıda arabanın içinde uyuyan korumayı öldürdüler. Babam ofisinde yazı yazıyordu ve elinde bir tabancayla hole çıktı. Vurulmadan önce bir el ateş etti. Annem dört adamın otomatik silahlarıyla gelip her birinin bütün şarjörü, sanki bir törenmiş gibi, babamın üzerine boşalttığını hatırlıyor. Ardından bir subay babamı başından vurdu, öldüğünden emin olmak için."

İsrail'in ölüm timleri artık daha ucuza çıkıyor: cep telefonundaki bir bombayı faaliyete geçiren bir bilgisayar çipi, aileden bir işbirlikçi, bir arabanın tepesinde kızılötesi ışın yayan ve İsrailli bir Apache pilotuna Hellfire füzesini Filistin aracına ne zaman atması gerektiğini söyleyen bir aygıt. Bu sonuncusuna uzun menzilli suikast deniyor.

Geçmişte Filistinlilerin suçlandığı türden acımasız, uluslararası hukuka aykırı bir savaş bu. 1970'lere geri dönersek, İsrailli ve FKÖ'lü ajanlar, bir karşılıklı misilleme politikası çerçevesinde Avrupa'da birbirlerini öldürüyor ve Avrupalı güvenlik güçleri bu işe çok öfkeleniyordu. Beyrut'ta, Filistinli liderlerin öldürülmesine katılan İsraillilerden ikisinin adı Ehud Barak ve Amnon Şahak'tı. Şahak sonradan 1982'de İsrail'in Lübnan başkomutanı olacak, Ehud Barak ise, başbakan sıfatıyla İsrail'in ölüm timlerini tekrar devreye sokacaktı.

Hamas ve İslami Cihad'ın da kendi katilleri vardır; intihar bombacıları askerlerin yanı sıra sivilleri de katletmiştir. Bugüne kadar tek tek İsrailli istihbarat görevlilerinden ziyade, bilinmeyen kurbanlar seçmişlerdir kendilerine. Fakat İsrail'in katilleri de masum hayatlara kasteder. 2001'de Filistinli bir militana yönelik helikopter saldırısında iki orta yaşlı Filistinli kadın paramparça oldu; İsrailliler özür dilemedi. İsraillilerin Nablus'ta öldürdüğü bir adamın yeğeni, sonradan Filistin Yönetimi'ne amcasının yerini kendisinin bildirdiğini itiraf etti. "Onu sadece gözaltına alacaklarını söylediler," diyordu sorgucularına. "Fakat öldürdüler." Ariel Şaron Gazze'deki bir Hamas yetkilisinin öldürülmesini emrettiğinde, bir İsrail jeti bir apartmanı yıkıp geçti; apartmanda, dokuzu çocuk, 17 sivil öldü. Şaron ise saldırıyı 'terör'e karşı bir zafer olarak niteledi.

Şu an Gazze'de iktisat uzmanı olarak çalışan El-Vezir, kendilerine dokunulmayacağına inanan insanların artık kendilerini hedef olarak bulduklarını söylüyor. "İsrail'in, ordu, hava kuvvetleri istihbaratı, Mossad ve Şin Bet'in[1] birlikte çalıştığı, birbirlerini istihbaratla beslediği bir ağı var. İşgal altındaki topraklardaki C ile B Bölgesi arasındaki hattı geçebiliyorlar. Genellikle IDF'nin[2] morali bozuk olduğu zamanlarda operasyon düzenliyorlar. Babamı öldürdüklerinde IDF birinci intifadadan dolayı sarsılmış durumdaydı. Bu yüzden ne kadar da büyük 'savaşçılar' olduklarını göstermek için harekete geçtiler. Şimdi IDF'nin morali, ikinci intifadadan dolayı yine bozuk..."

Gazze'deki Filistinli güvenlik yetkilileri, İsrail cinayetlerinin ardındaki mantığa şaşırıyor. "Bizim adamlar onlarınkilerle görüşüyor ve onların subaylarını ve görevlilerini biliyoruz," diyor Filistinli bir yetkili. "Şunu size dürüstçe söyleyebilirim ki, onlar da en az bizim kadar çürümüş ve disiplinsiz haldeler. Ve acımasızlar. Muhammed Dahlan'ın güvenlik görüşmelerinden dönen konvoyunu hedef aldıktan sonra, Dahlan İsrail dışişleri bakanı Peres ile konuştu. 'Bak sizin adamlar bize ne yapıyor,' demiş Peres'e. 'Şaron'un oğlunu alıp Arafat'la görüştüren bendim, unuttun mu?' diye sormuş." El-Vezir, ölüm timlerinin mantığını biraz olsun anlıyor. "Bir yere kadar bizim ataerkil bir toplum olmamızdan kaynaklanıyor. Baba figürüne inanıyoruz.

1 İsrail iç güvenlik teşkilatı. –çn

2 İsrail Savunma Gücü. –çn

Fakat benim Babamı öldürdüklerinde, intifada sona ermedi. Etkili oldu olmasına, fakat suikastın öngördüğü bütün siyasi hedefler başarısızlığa uğradı. Filistinlilerin moralini bozmak bir yana, intifadayı daha da ateşledi. Şimdi ölüm listelerinde yüz Filistinlinin isminin olduğunu söylüyorlar. Hayır, Filistinlilerin İsrail istihbaratına karşı aynı tipte cinayetleri kabul edeceğini sanmıyorum. Ordu bir kurumdur, bir sistemdir; bir subayı öldürmek, yerine başkasının gelmesinden başka sonuç vermez..." Siyasi veya askeri muhalifleri öldürmek, İsrail'in Lübnan'da da uyguladığı bir yöntemdi; Lübnanlı gerilla liderleri sürekli olarak gizli bombalarla havaya uçuruldu veya Şin Bet'in infaz timleri tarafından, (Bidyas köyünde bir Emel liderinin öldürülmesi örneğinde olduğu gibi) çoğunlukla sorgulandıktan sonra sırtından vuruldu. Ve bunların hepsi 'güvenlik' adına yapıldı.[1]

Ayuşa kavşağına ve 'çatışmalara' dönüyorum. İsrail ciplerinin üzerine yağıyor taşlar, yola saçılıyor, uzun zaman önce devrilmiş reklam panolarının demir çubuklarına çınlayarak çarpıyor. Genç bir askeri izliyorum bir süredir; birkaç dakikada bir cipin kapısını açıyor, tüfeğiyle dikkatle nişan alıyor, ateş ediyor ve tekrar içeri giriyor. Bunu yarım saat boyu yapıyor, sonra dönüp bana bakıyor. "Nerelisin?" diye soruyor. Bir barda karşılaşmış olabiliriz, sahilde, birinin

1 İsrail'in, Batı Şeria, Gazze ve bizzat İsrail'deki muhaliflerine yönelik suikast siyasetine dair zengin bir külliyat var. Daha 1984 gibi erken bir tarihte, bir otobüsü kaçıran dört Filistinliden ikisi, Şin Bet elemanları tarafından sorgulandıktan sonra dövülerek öldürüldü. Cinayetler, ancak basında iki adamın otobüsten gayet canlı bir şekilde indirildiğini gösteren fotoğraflar yayımlandıktan sonra kabul edildi. Dönemin İsrail Başbakanı İzak Rabin, olayı 'talihsizlik' diye niteledi. 1991'de Filistinli avukatlar ve insan hakları grupları, İsrail televizyonu İsrail ordusuna bağlı ölüm timlerinin varlığını ortaya çıkardıktan sonra, birinci intifada sırasında öldürülen onlarca Filistinlinin davalarını tekrar gözden geçirmeye başladı. 1992'nin başında İsrailli tanıklar, sivil giyimli İsrailli askerlerin El-Halil yakınlarındaki Dura'da sprey boyayla duvara yazı yazan maskeli Filistinlere ateş açtığını gördüklerini anlattı.

Uluslararası Af Örgütü'nün 21 Şubat 2001'de yayımladığı, *İsrail ve İşgal Altındaki Topraklar: Devlet Suikastları ve Diğer Hukuksuz Cinayetler* başlıklı raporu İsrail'in yargısız infazlarına dair titizlikle hazırlanmış bir kaynak teşkil etmektedir. Öldürülenler arasında, eski bir El-Fetih aktivisti olan, 1991'de Madrid barış görüşmelerinde FKÖ temsilcisi olarak görev yapan ve İsrail barış hareketinin birçok üyesi ile dostça ilişkiler kuran 49 yaşındaki Doktor Tabet Tabet de vardı. Tulkarim'de çalışan bir dişçi olan Tabet, 31 Aralık 2000'de arabasının içinde İsrailli askerler tarafından vurularak öldürüldü. İsrailliler sonrasında Tabet'in bir Tanzim hücresinin 'insanlara saldırı düzenleme emirleri veren' komutanı olduğunu iddia etti. Dostu olan İsrailli bir barış yanlısının oğlunun, yani bir İsrail askerinin cenazesine katılan bir Filistinli için hiç de ikna edici bir açıklama değildi bu. Hamas ve İslami Cihad liderlerinin öldürülmesi de giderek rutin bir hal aldı ve İsrail'in başhahamlarından birinin hüküm koymasına da katkı sağladı. Haham İsrael Meir Lau 27 Temmuz 2001'de, "Yahudi din yasası... hükümetin ve güvenlik güçlerinin teröristlerin İsrail'de saldırılar planlayıp düzenlemesini önlemek için bugün uyguladığı aktif öldürme siyasetine tam destek vermektedir," iddiasında bulundu. Aynı gün Ultra-Ortodoks Şas partisinin ruhani lideri Haham Ovadia Yusuf, İsrail ordu radyosundan yayınlanan bir vaazında, Arapların böcekler gibi çoğaldığını ve cehenneme gitmeleri gerektiğini ilan etti. "Kudüs'ün eski kesiminde karıncalar misali kaynaşıyorlar," diyordu Yusuf. "Cehenneme gitmeliler – ve Mesih onların gidişini hızlandıracaktır."

İsrail insan hakları grubu B'Tselem, işgal altındaki topraklarda aranan Filistinlilere yönelik 'gayri-ahlaki ve yasadışı cinayet uygulamasını' kınadı. ABD merkezli İnsan Hakları İzleme Örgütü 1993'te, gizli İsrail birimlerinin Aralık 1987'den beri 120 Filistinliyi öldürdüğü tahmininde bulunuyordu. Bir Mossad ölüm timi 1997'de Ürdün'de Hamas yetkilisi Halid Meşal'i öldürmeye çalıştığında (İsrailliler saldırıyı yasadışı olduğu için değil, başarısız olduğu için eleştiriyordu), Mısır Devlet Başkanı Mübarek bile kendini tutamayıp söz konusu taktikleri 'gayri-ahlaki' olarak niteledi. Zaten İsrail bundan önce, güvenlik güçlerinin 1967'deki Ortadoğu savaşında onlarca Mısır askerini öldürdüğünün ortaya çıkmasıyla şoka uğramıştı. Mısırlı askerlerin toplu mezarı Sina'da bulundu; Rabin ise bu savaş suçunu 'sapkınlık' diye niteledi.

Ölüm daima çifte standartları da içeriyordu. Sözgelimi 1998'de İsrail'in sosyal güvenlik sistemi, silahlı bir Yahudi tarafından öldürülen bir Filistinlinin ailesine tazminat veremeyeceğini açıkladı. Zira İsrail yasaları uyarınca, Yahudi bir 'terörist' tarafından öldürülen bir Arap terör kurbanı sayılmıyordu. Bir Arap bir Yahudiyi öldürdüğünde ise 'terör' söz konusu oluyordu.

bürosunda ya da. İngiltere. 21 yaşındaki asker sırıtıyor. "New York, Queens'tenim ve şimdi Ramallah'ta, Ayuşa Kavşağı'ndayım – ne yolculuk! Burası Queens'ten eğlenceli." Eğlence? Doğru mu duyuyorum? Eğlenceli mi? "En azından burada trafik ışığında beklerken vurulmuyorsunuz." Sırıtıyor. "Benim adım İlan."

Taşlar ciplerin üzerine yağmaya devam ediyor. Gaz bombaları, bir otobüs iskeletinin arkasına gizlenmiş, taşlarını daha hızlı fırlatmak için sapanlarını kullanan gençlere (dumanların arasında onları açıkça görebiliyorum) doğru sıcak gökyüzünde süzülüyor. İsrail ateşi (genellikle plastik kaplı mermi kullanıyorlar) kulaklarımda şarkı söylüyor, Irak toplarının neden olduğu çınlamaya şimdi İsrail tüfekleri karışıyor; İlan'ın kendi senaryosunu uydurmuş gibi göründüğü Hollywood filmlerinden daha fazla ses çıkarıyor tüfeklerden ateşlenen mermiler. Trafik ışıklarının oradaki çizgiye geriliyorum. Batı Şeria'daki trafik ışıklarında vurulma ihtimalinin New York'takinden fazla olduğuna kuşku yok.

"İsrail harika bir yer," diyor İlan. Fakat burası İsrail değil. Ve bu genç adamları soluk zeytin yeşili üniformalarının içerisinde izlerken bana sanki bir ritüeli gerçekleştiriyorlarmış gibi geliyor. İki asker, arkadaşlarının tüfeklerine gaz bombalarını takıyorlar. Bir asker, kendi baktığı istikamete ateş eden arkadaşına koşan bir genci gösteriyor. Az sonra yerde yatan gence doğru bir ambulans ilerliyor. Ve başka bir asker bir başka askerin sırtını pışpışlıyor. 34 yaşındaki Tel Avivli muhasebeci Binbaşı Şai, Ramallah'ta taş atanları izlemediği zamanlarda sigortacılık yapan Ray-Ban gözlüklü şoförünün kullandığı bir başka ciple, bu umutsuz manzaraya bakmak için geliyor. Cipin arkasında, Fas kökenli 21 yaşındaki bir işletme öğrencisi tüfeğini dizlerine koymuş oturuyor; mutlu bir ifadeyle Şai ile politika tartışıyorlar; öğrenci, altı ay sonra kız arkadaşıyla evlenecek olmasıyla, bugün Ayuşa'da yaşanan tiyatrodan daha fazla ilgileniyor. Argümanlar tanıdık. Şai başını sallıyor (bu çatışmanın gerçekten de 'bir ritüel' olduğunu söylüyor), fakat İsrail ordusunun 'olanlara göz yumamayacağını' düşünüyor. Göz yummak? Fakat burası İsrail değil ki. Farklı bir fikir belirtmeye cesaret ediyorum, İsrail'in on yıl içinde 1967 sınırlarının gerisine çekileceğinden söz ediyorum (artık inanmıyorum buna) ve şaşırtıcı şekilde, Şai katılıyor bu fikrime. Cipteki öğrenciyse katılmıyor. "Eğer buradan çekilirsek, zayıf olduğumuzu göstermiş oluruz. Sonra Araplar İsrail'in tamamını ister, Hayfa ve Tel Aviv'i de almaya kalkar."

Bu bıktırıcı argümanı, Lübnan'daki İsrail askerlerinden de sürekli duyardım. Kalırsak, güçlüyüz. Gidersek, zayıfız. Araplar ancak güçten anlar. Bir noktada Şai başıyla taş atanları gösterip, "Hayvan bunlar," diyor. Nedenini soruyorum. "Ramallah polis karakolunda iki askerimize ne yaptıklarını gördünüz." Evet, o görüntüler bütün İsraillilerin beynine kazınmıştı. Yok edilen çocuklar, İsrail'in kurşun yağmuru altında cansız düşen Muhammed El-Durra değil, iki İsrail askerinin vahşice öldürülmesi kazınmıştı. Tuhaf şekilde çarpılmış yüzlerinin görüntüleri internette geziniyordu. Birçok asker onları görmüştü. "Bize yüklenen imajdan kısmen siz medyadakiler de sorumlusunuz," diye devam ediyor Şai. "Burayı taşlara karşı kurşunların kullanıldığı bir savaş bölgesi gibi gösterdiniz." Fakat bunu yapan Şaron'du, diyorum. Dünyaya durmaksızın İsrail'in 'kuşatma altında' olduğunu, 'uluslararası terörün' saldırısı altında olduğunu söyleyen Şaron'du.

Şai'nin cep telefonu çalıyor, ailesi. "Sahildeler," diyor. "Ve biz de burada olmak zorundayız." Ve bu askerlerin hayatta birer alternatifleri olduğu dank ediyor kafama. Şai şu an sahilde olabilirdi. Arkadaki asker kız arkadaşıyla birlikte olabilirdi. Fakat ateş hattının öbür tarafındaki Filistinlilerin gidebilecek hiçbir yeri yoktu. Gerçek bir abluka altında kilitlenmişler, kapana kısılmışlardı. Sürekli aşağılandıkları bir hayattı onlarınki ve savaş sadece acı vermekten çıkıp giderek bir kan banyosu halini alıyordu.

1954-62 yılları arasındaki Cezayir savaşında olan da tam bu değil miydi? Can sıkan bir sızı

gibi başlamıştı (yollar kesilen ağaçlarla bloke ediliyor, demiryolları sabotaja uğruyor, Cezayirliler Fransız askerlerine taş atıyordu), patlayan bombalar ve köy katliamlarıyla bitti. Üst rütbeli Fransız subaylarının bizzat yaptıkları yoğun işkencelerle. Ve Cezayirlilerin Cezayirlilere uyguladığı bir infaz furyasıyla. Filistin intifadası da böyle bir anarşiye doğru gidiyor. Taş atanlardan intihar bombacılarına, keskin nişancılardan bombardıman pilotlarına... Filistinliler, Kudüs'teki Rus kalesinde her gün İsrailli subayların işkencesinden geçiyor. Filistinliler sürekli (ve herkesin gözü önünde) işbirlikçi oldukları için vuruluyor.

2000 Temmuzu'nun sonunda İsrailliler, bir Hamas yetkilisinin Nablus'taki bürosuna füze saldırısı düzenliyor. Füze (elbette Amerikan yapımı) Filistinli iki küçük çocuğu öldürüyor. Cenazelerine katılan yüz bin insan, misilleme çağrıları yapıyor. Kudüs'ten Kiryat Şmona'ya giden Menaşe Nuriel adlı İsrailli bir otobüs şoförü, on yedi yaşında bir Filistinliyi almak için duruyor. Gençten şüpheleniyor, derken çantasından sarkan kablolar dikkatini çekiyor ve kırk altı yolcunun şaşkın bakışları altında onu otobüsten çıkarmak için üzerine atlıyor. Çantada üç adet 81 milimetrelik havan topu mermisi ve otobüsteki bütün yolcuları öldürmeye yetecek kadar patlayıcı var. Şam kapısındaki İsrailli polis, "Bugün olmasa yarın olacak," diyor bana. Soruyorum: Eğer Filistin misillemesi bu kadar kesinse, Nablus'taki Hamas yetkilisini öldürmek niye? Omuzlarını silkiyor. "Bu bir savaş ve biz de savaş olduğunu biliyoruz. Endişelenmenize gerek yok. Burası Londra'dan daha güvenli." Ama öyle değil.

Kudüs bir yanılsamalar kenti. Ariel Şaron halkına burada 'güvenlik' sözü verip savaş getiriyor. Ma'ale Adumim'e giden anayolda, İsrail'in yasadışı 'belediye sınırlarının' dahilinde, İsrailliler saatte 160 kilometre hızla sürüyor arabalarını. Eski kentte İsrail askerleriyle Filistinliler, bir avuç şaşkın Hıristiyan turistin önünde birbirlerine küfür yağdırıyor. İsa'yı sevmek Arap-İsrail ihtilafını idrak etmeye yetmiyor. Gideon Samet *Ha'aretz*'de meseleyi doğru okuyor: "Kudüs, doğmak üzere olan bir Bosna'ya benziyor... Yeşil Hat'ın dahilindeki ana yollar... ölümcül derecede riskli hale gelmiş durumda... Başkentin mahalleleri, Ramat Rachel bağımsızlık savaşı sırasında nasılsa öyle görünüyor..."[1] Samet meseleyi biraz zorluyor. Filistinliler için hayat, İsrailliler için olduğundan daha tehlikeli. Terörizm, terörizm, terörizm. "Bu kelimeyi her gün, gün boyunca tekrarlamayı öneriyorum," diyor Şaron bize. "Terörizm, şiddet ve tahrik tamamen terk edilmedikçe Filistinlilerle görüşme olmayacak."

Fakat bu, İsrail'in ölüm timlerinin bildik dokunulmazlıklarıyla cinayetler işlemeyi veya İsrailli yerleşimcilerin Filistinlileri vurmayı bırakması gerektiği anlamına gelmiyor elbette. Yani sadece Filistinli intihar bombacıları masum İsraillileri öldürmeyi bırakmalı. Filistinli bir avukat *Wall Street Journal*'ın bir nüshasını yüzüme doğru sallıyor. "Sizin gazeteleriniz bizim acı çekmemizin zeminini hazırlıyor," diye bağırıyor bana. Manhattan aşırı sağının gazetesiyle aramdaki bütün muhtemel bağları reddetmek istiyorum, fakat gazetedeki başyazıyı görünce dehşete düşüyorum. Şaron'un 'maharetini', şu gerekçelerle övüyor: "Kumpas kuran düşman teröristler, aniden ne olduklarını şaşırdı... alacakaranlıkta yürütülen bir savaş bu... kurnaz bir savaş, fakat en az normal savaşlar kadar öldürücü." Düşman mı? Ne olduğunu şaşırmak mı? *Wall Street Journal*'da, Hamas bürosuna düzenlenen saldırıda 'ne olduğunu şaşıran' iki çocuk hakkında tek satır yok.

İlk önce hava basıncı değişiyor, ardından tank ateşinin gümbürtüsü duyuluyor. Pencereden dışarı, Kidron Vadisi'nden, eski kentin üzerinde projektörlerin arasında parlayan Kubbet-üs Sahra'ya uzanan bölgeye bakıyorum. Karanlık çökeli çok oldu, fakat tanklar Beyt Jala'ya ateş

1 Ramat Rachel, Yahudilerin Filistin'de kurduğu ilk kibbutzlardan biridir. 1948 savaşı sırasında Araplar tarafından kuşatılmış ve 13 kibbutz mensubu ile 40 İsrail askeri öldürülmüştür. Yazar, bu kuşatmaya atıfta bulunuyor. –çn

ederken İsrail-Filistin savaşı Kudüs'te artık tanıdık bir ses haline gelmiş durumda. Daha birkaç saat önce İsrailliler, Ramallah'taki Force 17'nin[1] bir üyesini, Mervan Dirya'yı öldürmeye çalıştı. Begonvil kokulu bir sokakta arabasına iki tane karadan karaya füze fırlattılar; ilkinde ıskaladılar (ve böylece Dirya kendisini arabadan atacak zamanı buldu), ikinci füze hedefi vurdu. Dirya derhal 'önde gelen bir terörist' olarak nitelendi İsrailliler tarafından. Beyt Jala'daki Filistin saldırılarının tekrar başlamasını tetikleyen, Dirya'ya yönelik cinayet teşebbüsü müydü? Eğer öyleyse, İsrail'in Gazze kasabası Refah'taki bir Filistin polis karakoluna düzenlediği helikopter saldırısı ne anlama geliyordu?

Dirya'nın arabasından geriye kalanları görmek için (İsrailliler büyük bir askeri kışladan ve hemen yanındaki tepede bulunan yasadışı bir yerleşimden rahatça nişan almışlardı) Ramallah'a varmamdan kısa süre sonra bir Filistinli misillemeyi gerçekleştiriyor. Bir Hamas üyesi mi? İslami Cihad'dan mı? Siyah bir araba kullanan genç bir adam, Tel Aviv'in büyük askeri üslerinden birinin yanından hızla geçerken, öğle yemeği için binadan ayrılan bir grup askeri tarıyor. İsrailliler gibi o da düşmanlarını öldürmeye çalışıyor. Genç Filistinli, bir İsrailli kendisini başından vurmadan ve bir sokak lambasına bindirmeden önce 10 askeri yaralıyor. Filistinlilerin son on iki ayda İsrail içinde gerçekleştirdiği ilk silahlı saldırı girişimi, savaşın istatistiklerine eklenen bir başka rakam oluveriyor böylece.

Bir gün sonra, Tel Aviv otoyolunun kuzeyine doğru sürüyorum arabamı, Ramallah'ın dışındaki İsrail kontrol noktalarında serseme çevrilip zaman kaybetmeden Tulkarim'e ulaşmak isteyenler için en kestirme yol bu. "Sağa dön, 300 metre git, sonra sola dön, kontrol noktasında bir orospu çocuğu karşına çıkacak," diyor, Batı Şeria sınırındaki İsrail askeri. Fakat orospu çocuğu orada değil. Tulkarim kavşağındaki Filistinli polis, Ramallah'taki bir yoldaşı gibi, 'yanlışlıkla kurulan' İsrail pusularında ölmek istemiyor anlaşılan; günortasının boğuculuğu içinde yol, lastikler, taşlar, boş İsrail şarjörleri ve çürümüş kum torbalarıyla dolu. Boş kontrol noktasının üzerinde yırtılmış bir Filistin bayrağı dalgalanıyor. Fakat hemen arkasında güneş gibi kavurucu bir öfke var. Tarih 6 Ağustos 2001. Filistinliler Emir Hasan Hudeyri'yi defnetmeye hazırlanıyor ve kendilerine ihanet eden adamı arıyorlar.

Emir Hudeyri genç bir Hamas 'aktivisti'ymiş ('gerilla' / 'terörist' / 'aşırılıkçı' / 'militan' veya başka bir şekilde de okuyabilirsiniz); bir İsrail pilotu, Amerikan yapımı bir Apache'nin içinde, İsrail'in devlet cinayeti politikasını sürdürmek amacıyla, Hudeyri'nin arabasına üç Amerikan yapımı füze atmış ve Hudeyri arabasının içinde diri diri yanmış. Füzenin üreticisi konusunda hiçbir kuşku yok. Peki Hudeyri'nin arabasına ne olmuştu? Osmanlı zamanından kalma dükkânların dışında dikilen El-Fetih'in güvenlik elemanı, arabayla füzeden daha fazla ilgileniyor.

"Ondan geriye hiçbir şey kalmadı – atomlarına ayrıldı, diri diri yandı," diyor. "Sadece külleri kaldı geriye. Fakat edindiğimiz bilgiye göre, arabasının üst tarafında tuhaf bir tür boya varmış." Bu sözleri söylerken kaşlarını kaldırıyor, sanki küçük fakat kritik önemde bir bilgi kırıntısı değil de bir soruymuş gibi. Füzeyi soruyorum. El-Fetih elemanı arabasının kapısını açıyor, arka koltuktan bir şey çıkarıyor ve bana bir demir çubuk uzatıyor (yaklaşık 20 santim uzunluğunda); demir çubuğun üzerine iki metal tüp takılı ve seri numarası da var: 18876-13411923-14064. Bu biçimdeki füze motoru parçasını ve numara konfigürasyonunu Lübnan'da görmüştüm. Bunlar daima Apache'lerden ateşlenen Lockheed füzelerine aittir. Yani Lockheed'in Hudeyri'nin ölümünde payı vardı, her ne kadar bu pay El-Fetih elemanını pek ilgilendirmese de.

"Hudeyri kendi arabasını kullanmıyordu," diye devam ediyor. "Arabayı ödünç almıştı.

1 Filistin güvenlik teşkilatına verilen isim. –çn

Ve sahibi arabayı geçen hafta İsrail'den getirdi. Şimdi adam kayıp. Onu bulmaya çalışıyoruz.[1] Helikopter kasabanın dışından, köprünün üzerinden çıkıp geldi ve üç füze fırlattı. Arabanın üzerinde kızılötesi ışın yayan boya olduğunu sanıyoruz." Mesaj basit: El-Fetih Hudeyri'nin bir işbirlikçinin ihanetine uğradığını düşünüyor, muhtemelen arabanın sahibi, İsraillilerin arabanın üzerine füzeyi yönlendirecek türden kızılötesi boya sürmesine izin vermiş. "Veya belki bir tür 'çağrı aygıtı', bir bilgisayar şifresi vardı."

Aynı öğlen İsrail polisi, Tel Aviv'de intihar bombacısı olmaya hazırlanan bir Filistinliyi tutukladığını açıklıyor. Bunun için tek ihtiyacı olan şey, Emir Hasan Hudeyri'nin getireceği sanılan patlayıcılar. Yani İsrailliler öyle söylüyor. İsrail'in 'güvenlik' hikâyelerinin, gerçeklerden yana çoğunlukla pek ekonomik olduğu bilinir. Fakat Tulkarim'de yerde yatan birkaç gerçek olduğu kesin. İlki şu: Tek bir cesetten fazlası var. Küçük bir camiden, Filistin bayrağına sarılmış, başı sadece ağzını ve burnunu açıkta bırakacak şekilde kumaşla örtülmüş halde çıkarıldığını gördüğüm ceset, Hudeyri'ye değil, İsrailliler tarafından vurulup öldürülen 20 yaşındaki El-Fetih üyesi Muhammed Mezyad'a ait. Sadece yirmi dört saat önce gerçekleşen bu olaya dair tek bir haber bulmak mümkün değil. Kalabalığın arasında bir görünüp bir kaybolan ağzı ve burnu izliyorum; Hudeyri'den bir şekilde geriye kalanların da defnedilmeyi beklediği ikinci camiye götürülüyor. (Tepeden tırnağa yeşil giysiler içinde, yüzleri gözler haricinde kapalı ve sırtlarına 'şahadet kılıçları asılı) dört Hamas üyesi, tahta bir sedye ile camiden çıkıyor; sedyenin üzerindeki yeşil örtünün pek az bir cismi gizlediği belli.

Girişte oturan orta yaşlı bir adam titriyor ve terliyor. Kuzeni, "Dün arkadaşına ne olduğunu gördü – küle dönüştüğünü gördü," diye anlatıyor. Bildik bir cenaze töreni. 10 bin kişi var, bir hoparlörden Allahuekber yükseliyor ve genç adamlar otomatik silahlarının tetiklerine basıyor durmadan. Buna tüfeklerin ve tabancaların sesi karışıyor. Tulkarim'in döküntü, viran evlerinin arasından yürüyorlar, satıcıların ve eşeklerin, erik, marul, karnabahar, soğan, domates, patates, armut, elma ve kavun tezgahları arasında kaynaştığı pazaryerinden geçiyorlar. Ölüm içinde yaşam.

Hudeyri'nin babası Mansur'un (Tulkarim Koleji'nin kıdemli öğretmenlerinden, kısa kırlaşmış sakallarıyla saygın bir şahsiyet) yüzlerce kişiyi kucakladığı mezarlıkta silah sesleri daha da artıyor. Aynı derecede ciddi ve gülmeyen oğlu, yani Emir'in kardeşi de kollarını yaşlı adamların, gençlerin ve silahlı militanların omuzlarına sarıyor; boynunun etrafına yeşil bir kurdele bağlamış. Ceset mezara indiriliyor ve Hamas'ın yerel lideri Abbas Zeyd kısa, ama oldukça manidar bir konuşma yapıyor: "Sevgili oğlumuz ve kardeşimiz Emir anne-babasını severdi. Son kez

1 İşbirlikçi olduğu iddiasıyla dokuz kişiyi idama mahkum eden ne idüğü belirsiz mahkemelerden kaçınmayı yeğleyen Arafat'ın istihbarat yetkilileri, artık İsrail için casusluk yaptığından kuşkulanılan Filistinlileri öldürüyordu; Aralık 2000-Ağustos 2001 arasında en az 20 kişi yargısız şekilde öldürülmüştü. Filistin polisi de İsrail istihbarat servisleri için çalıştığına ve bazı durumlarda İsrail'in Filistinli militanları öldürmesine yardım ettiğine inanılan kişilerin öldürülmesini artık araştırmıyordu. Arafat'ın özel danışmanlarından Bessam Ebu Şerif'le yaptığımız görüşmede, şu itirafta bulunuyordu: "Bu insanlar istihbarat tarafından, emirler uyarınca, oldukça kesin bilgi ve kayda geçirilen itiraflar nedeniyle öldürüldü. Filistin istihbaratı bütün bu insanları, bizim güvenlik kontrolümüzde olmayan bölgelerde öldürdü. Hepsi, İsrail güvenliğince korundukları B veya C Bölgeleri'nde öldürüldü." 12 Kasım 2000'de El-Ram yakınlarındaki bir kontrol noktasında ölü bulunan Kasım Hlef, üç gün önce suikasta uğrayan Hüseyin Abayat'ın hareketlerini Şin Bet'e bildirmekle suçlanmıştı. Adnan Fethi Sultan silahlı adamlar tarafından 17 Aralık 2000'de Beytüllahim'deki evinden alınıp boynundan ve göğsünden vurularak öldürüldü; zira beş gün önce Yusuf Ebu Svay'ın öldürülmesi konusunda İsraillilerle işbirliği yaptığına inanılıyordu. 30 Temmuz 2001'de 68 yaşındaki Cemal Eyd Şahin (o güne kadarki en yaşlı kurbandı), Filistin polis üniformaları giyen adamlarca Beyt Sahur'daki evinden alındı. Şahin sokak ortasında on bir kurşunla öldürüldü; cesedinin de çekiçle taciz edildiği söyleniyordu. 2001 yazına gelindiğinde, 1993'ten beri Filistin cezaevlerinde toplam on sekiz Filistinli ölmüştü; CIA'nın eğittiği sorguculların yaptığı işkenceler sonucu hayatını kaybetmişti çoğu.

evden çıkmadan sadece beş dakika önce, Emir onlara şöyle dedi: 'Sevgili annem ve babam, eğer ölürsem benim için ağlamayın.'" Mezarın etrafındaki binlerce insan bu sözler üzerine gözlerini gökyüzüne kaldırıyor ve bir kez daha Allahuekber diye mırıldanıyorlar. Önceden biliyor muydu? Veya Emir Hudeyri, sağ dönmeyi ummadığı ve başkasının arabasında (ölümüne) yerine getireceği bir göreve mi gidiyordu?

Patlama sesi, yaklaşık bir kilometre öteden, bir şok halinde geliyor. Batı Kudüs'te bir barda yemek yiyorum ve İsrailli kadın garsona dönüp iki kelime sarf ediyorum: 'İntihar bombacısı.' Başını sallıyor ve sağ eliyle gayri-ihtiyari ağzını kapatıyor. Ona yemeğin tutabileceğinden daha fazla şekeli[1] bahşiş bırakıp Yaffa Caddesi'ne gitmek üzere fırlıyorum yerimden; yükselen kahverengi-gri dumanın oluşturduğu kirli büyük buluta doğru koşuyorum. Tam polis ve askerler ciplerden ve arabalardan sel gibi boşanırken varıyorum oraya. Sbarro restoranının dışında, şişman bir bayan yatıyor, beyni kafasından dışarı akıyor. Üç-beş yaşlarında bir çocuk öylesine parçalanmış ki, gözleri yüzünden dışarı fırlamış. Bütün İsraillilerin her an beklediği bir vahşet bu. Filistinli bir intihar bombacısı, kalabalık, havalandırmalı bir aile pizzacısı, saat ikiye gelmekte, Batı Kudüs'ün fırından farksız bir öğleden sonrası. Sokağın her yanında, Magen Davud[2] ambulanslarının sedyeleri üzerinde, sağ kurtulanların yüzlerinde kan ve cam kırıkları var. Karnına saplanmış bir masa bacağıyla bir başka kadın görene dek iki ölü sayıyorum. Üç ölü var. Sonra beş. Alman *Stern* dergisinden fotoğrafçı Jens Palme, iki dakikada on ceset sayıyor. Barselona'dan gelen Yahudi bir tatilci, Yehuda (adın anonimliği, İsraillilerle Arapların burada paylaşmak isteyeceği pek az şeyden biri), 'havaya uçan, parçalanarak havaya uçan bir asker' ve 'dumanın içinde uçuşan ceset parçaları' gördüğünü anlatıyor. Cesetlerin birçoğu çok küçük. Ölenlerin yarıdan fazlası İsrailli çocuklar. Aklıma gelen ilk kelime, affedilemez, oluyor. Gözleri olmayan o çocuk Filistinlilere ne yaptı ki?

Cep telefonum çalmaya başlıyor. Sokağın her tarafında cep telefonları çalıyor; polis ve askerlerin bellerinde, ağlayan tezgahtarların ellerinde, dükkân girişlerinde, hâlâ kaldırılmamış cesetlerin üzerinde, kulak tırmalayıcı keskin tonlar, eğlenceli cıngıllar, Beethoven'dan parçalar. Radyo Belfast arıyor beni. 'Belfast?' diye soruyorum kendime, bu katliamın ortasında. Belfast. Bir bomba diyarı bir başka bomba diyarını arıyor. Ulster aksanlı bir kız, intihar eyleminin sorumluluğunu İslami Cihad'ın üstlendiğini söylüyor bana. Camları eze eze bir itfaiye arabası geliyor ve Kudüs'te, hemen yanımdaki bu restoranı havaya uçuranların kimliğini bana Kuzey İrlanda'dan bildirmelerinin ironisine kafa yoramayacak kadar sarsılmış durumdayım. İslami Cihad, Agence France Presse'in Amman bürosuna telefon etmiş. Telefonda konuşuyorum, canlı yayın, gördüklerimi anlatıyorum, alarm zillerinin sesi ve bağrışmalar arasında sesimi yükseltmek zorunda kalıyorum. Yolun kıyısındaki bazı İsraillilerin beni artan bir kızgınlıkla dinlediğini fark ediyorum.

Yaffa Caddesi'yle Kral George Caddesi'nin kesiştiği köşe, bu dehşetin nedenlerini tartışacak yer değil. Helikopterin füze saldırısında ölen iki Filistinli çocuğu (biri iki, diğeri beş yaşında) veya İsrailli askerlerin, taş atarken vurup öldürdüğü onlarca Filistinli çocuğu ya da savaşın en küçük kurbanını, Yahudi yerleşimcilerin öldürdüğü o Filistinli bebeği hatırlatmak, yangına körükle gitmek olacak. Şimdi Yaffa Caddesi'ndeki butiklerin ve ayakkabı mağazalarının dışında toplanmış İsrailli kalabalığı için bu, 'terörist' Arafat'ın hepsini öldürmek, diri diri yakmak, buharlaştırmak istediğinin bariz (belki de nihai) kanıtı.

Üstümüzde iki küçük beyaz İsrail helikopteri sıcak havada daireler çiziyor ve kirece dönmüş yüzleriyle bir grup genç bir polis minibüsüne tıkılıyor. Gözaltına mı alınıyorlar? Veya

1 İsrail para birimi. –çn

2 İsrail'in, 'Kızılay-Kızılhaç' muadili yardım kuruluşu. Amblemi altı köşeli Davud yıldızıdır. –çn

bizzat Arapların korunması için mi yapılıyor bu? Yaffa Caddesi'nde, Yahudi Batı Kudüs'ün, öfkeli, şoka uğramış, açıksözlü otantik sesini duyabiliyorum. "İki yaşındaki çocuğun, paramparça halde yerde yattığını gördüm," diye bağırıyor genç bir adam. Adının Alexander olduğunu söyleyen Yahudi emlakçı, yılın yarısını Antwerp'te geçiriyormuş. "Küçük bir bebekti o. Hayata dair ne biliyordu ki? Hiçbir şey bilmiyordu. Parçalara ayrılmıştı. İnanılmazdı." Siyah şapkaları, beyaz gömlekleri, örgülü saçlarıyla bir grup aşırı dinci Yahudi Alexander'ın çevresinde toplanmış, hızlı hızlı başlarını sallıyor. "Bir-iki Filistinli öldüğünde siz basındakiler dünyanın sonunun geldiğini söylüyorsunuz. Fakat Filistinliler ülkemizin tamamında terör estiriyor. Eğer savaş gerekirse savaşırız. Filistinliler daha ne istiyor? Elimizi uzatsak, kolumuzu kapmak istiyorlar. Onlara toprağın yüzde 98'ini önerdik." 'Onlara' kelimesini not ediyorum. Yüzde 98 değil. Peki neden yüzde 100 değil? O anda saçma bir düşünce bu.

Kudüs'ten bir işadamı, David, 'barbarlıktan' söz ediyor ve çevresinde dükkân sahiplerinden oluşan kalabalık için bir katalizör rolü oynuyor. "Eğer Arafat kendi halkını kontrol edemiyorsa, oraya gitmemiz, meseleye el koymamız ve temizlememiz lazım demektir... Eğlence sona erdi ve belki tekrar işgal altına alınmaları gerekecek. 1947 savaşını tekrar veriyoruz. Araplar sorumluluklarının sınırlı olduğunu düşünüyor. Fakat kaybettiklerinde, ağlaya ağlaya dünyadan yardım istiyorlar." 'Temizliğin' ne demek olduğunu düşünmek bile istemiyorum. Caddenin yukarısında polis şeritleri, ılık meltemde bir panayırdaki renkli bayraklar gibi dalgalanıyor, güneş ışığı bir milyon cam kırığından yansıyor, muharebe ceketlerinin içindeki askerler bütün askeri yetkililerin kâbusunun, yani ikinci bir intihar eyleminin olup olmayacağının tedirginliği içinde. Fakat intihar bombacıları, bellerinin etrafında sadece bir tek vazife taşıyorlar. Şu sıralar Filistin Yönetimi reaksiyon veriyor ve kaçınılmaz olarak yetersiz (ve ne dediği anlaşılmaz) sözcüler, dünyaya, Filistinlilerin can kayıplarını; Şaron adlı bir 'savaş çığırtkanının' (*açıklamada böyle deniyor*) 'barış değil, sadece savaş istediğini' hatırlatmaya çalışıyor. Bu lafları yanlış zamanda, yanlış yerde sarf ediyorlar.

Sonra sıra yas gününe geliyor. Daha on dört kurbanın cenaze töreni başlamadan, İsrailliler ölenleri, sanki kendi ailelerindenmişçesine iyi tanıyor – bir bakıma öyleler de. Schijveschuurdr ailesinin beş üyesi, Kudüs dışındaki Givat Şaul (vaktiyle adı Deyr Yasin olan bölge) mezarlığına defnedilmeden çok önce, bütün İsrailliler sabah gazetelerinde onların resimlerini görmüş; bir bar mitzvah töreni bu.[1] Törende iki küçük kız çocuğu ile gözlüklü orta yaşlı bir adam göze çarpıyor. Babaları Mordehay ve anneleri Tzirli, Soykırım'dan sağ kurtulan ailelerden geliyormuş; bütün o Nazi dehşetini, bir oğullarıyla kızları Batı Kudüs'te Filistinli bir intihar bombacısı tarafından paramparça edilsin diye yaşamışlar.

Sbarro pizzacısının dışında İsrailliler yüzlerce mum yakıyor. (Cenaze törenlerinde olduğu gibi) burada da çoğunlukla intikamdan söz ediliyor ve öfke büyüdükçe büyüyor. Şaron'un geceyarısı Kudüs'teki Filistin ofislerine baskın düzenleyip işgal etmesi ve Ramallah polis karargahını bombalaması, İsraillilerin beklediği kadar sert bir misilleme değil. İsrail televizyonlarının, Filistinlilerin Ramallah sokaklarında katliamı kutladığına dair verdiği haberler, öfkeyi daha da ateşliyor. Haberler tümüyle doğru. Lübnan'daki Eyn El-Helve mülteci kampının mezbelelikleri arasında Filistinliler, ölümlerden duydukları memnuniyeti göstermek için geleneksel *dabke* dansı bile yapıyor.

Schijveschuurdrlar'ın ağır yaralanan on yaşındaki kızları Leah, ailesinin beş üyesinin cenaze törenine katılıyor. Mezara indirilirken onları görmekte kararlı, bir sedyenin üzerinde getirilirken gözleri parlak öğlen güneşine dönük, bir hemşire kan nakil şişesinin düzgün damlatıp

1 Yahudilerin on üç yaşına gelen erkek çocukları için yaptığı ve dini sorumluluğun başladığını belirten tören. –çn

damlatmadığına bakıyor, kız çocuğunun etrafında iki binden fazla İsrailli var. Mordehay ve Tzirli, çocukları iki yaşındaki Çemda, dört yaşındaki Avraham ve on dört yaşındaki Raya... Hepsi çivi doldurulmuş bombayla parçalara ayrılmış. Leah'ın hayatta kalan kızkardeşi Hamda da ağır yaralı. Ölenler arasında New York'tan dört aylık hamile Judith Şoşana Greenbaum, on yaşındaki Yoçeved Şoşan, sekiz yaşındaki Tamara Şimşavily ve annesi Lily de var. En yaşlı kurban, altmış iki yaşındaki Freida Mendelson.

O sabah erken saatlerde İsrail ordusu Kudüs'teki Doğu Evi'nde[1] bulunan bürolara baskın düzenleyerek, oyma taş pencereleri ve eğimli çatısıyla bu savunmasız eski malikanenin tepesine bayrak çekmişti. Tam da ilk 'barış sürecini' işgal etmekti bu, zira Filistinliler bu binayı, 1991 Madrid barış konferansı uyarınca faaliyete sokmuştu. İsrailliler içeride dosyalar dolusu belge ve harita buldu; Ortadoğu'ya sonsuz barışı getireceği düşünülen 'nihai statü' müzakerelerinin arşivleriydi bunlar. Böylece, askerler önkapıyı kırıp binaya girdiklerinde, bir hayal de ölmüş oluyordu.

İntihar bombacılarında gerçek bir tehdit gören Şaron'un adamları, bunun ardından dünyanın sempatisini kazanma çabasına girişti: İsrail hükümetinin resmi sözcüsü Dore Gold, Doğu Evi'nin (ihtiyar, ağırbaşlı görevlileri, 'barış süreci' arşivleri ve yabancı diplomatlardan oluşan hiç bitmeyen ziyaretçileriyle) 'aslında bir terörist yatağı' olduğunu iddia ediyordu. Ancak Gold'un o manidar 'aslında' kelimesi, Doğu Evi eğer böylesine bir 'terörist yatağı' idiyse, neden yıllar önce basılmamış, dağıtılmamış, kapatılmamış, işgal edilmemiş veya yıkılmamış olduğunu (gayet mantıklı bir şekilde) soran İsraillileri kandırmaya yetmiyordu. İsrailli bir gazeteci, "Ramallah'ın arka sokaklarındaki teröristleri avlayabiliyoruz, fakat bugüne kadar *şabak* [İsrael gizli servisi] bürolarına bir taş atımlık mesafede bir 'terörist karargahı' olduğunu bilmiyormuşuz," diyordu, müstehzi bir tavırla ve soruyordu: "Bir dahaki sefere neye inanmamızı bekliyorlar?" Kudüs'teki Rus kalesinde bulunan Şin Bet karargahı, Doğu Evi'ne yaklaşık yüz metre uzaklıktaydı. Eğer Gold'a inanılacak olursa (ki inanan yoktu), sekiz yıl boyu binanın dışında nöbet tutan İsrail askerleri, bütün o 'teröristlerin' on yıl boyu 'yatağa' girip çıkmasına imkân veren akıl almaz bir beceriksizlik içinde olmalıydı.

Bildik ölçüsüzlük hasıl olmakta gecikmedi. Sbarro bombalamasından bir gün sonra Gazze'de İsrail askerleri tarafından öldürülen iki Filistinli, ağıtlar ve öfkeli sloganlar eşliğinde toprağa verildi. İsraillilerin büyük kısmı onların ölümünden bihaberdi. Ancak birçok Batı gazetesi Şaron hükümetine kanlı intikam çağrıları yaparken, İsraillilerin katledilmesine en yüce gönüllü ve düşünceli tepki İsrailli bir gazeteciden geldi. Gideon Levy *Ha'aretz*'de şu soruları soruyordu:

> Aanin köyü sakinleri, kendi köylerinden Mustafa Yasin'in eşi ve yeni doğmuş kızının gözleri önünde öldürülmesi hakkında ne düşünmeli? Askerlerin karnından vurduğu ve şu an ölüm kalım mücadelesi veren beş yaşındaki Mecad Celad'ın ailesi ne düşünmeli?... Kapatma ve abluka nedeniyle hayatları cehenneme dönen on binlerce Filistinliden ne haber? İçlerinde nasıl duygular gelişiyor ve o duygularda daha ne felaketler filizlenecek?

Levy, "Gerçeği söylemenin vakti geldi: Bu intifadanın kurbanları, yerleşimcilik macerasının kurbanlarıdır," diye yazıyordu.

Daha kaç tane Filistinli intihar bombacısı ölmeyi bekliyordu? Sbarro'dan (ve Tel Aviv'deki bir gece kulübünde yirmi bir genç İsraillinin katledilmesinden) sonra, bütün İsrailliler bu soruyu soruyordu. 12 Ağustos 2001'de Muhammed Nasır bir taksiden çıkıp, Hayfa'nın kuzeyin-

1 Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ve Filistin Yönetimi'nin Doğu Kudüs'teki merkezi. —ç.n

deki Kiryat Motzkin'de bulunan Wall Street Cafe'nin terasındaki bara girdi ve kendisini havaya uçurarak yirmi İsrailli genci yaraladı. Kafe sahibi Aharon Roseman, Nasır'ı terastaki palmiye ağaçlarına doğru yürürken gördüğünü söylüyordu. "Kadın garsona yaklaştı, gömleğini sıyırıp üzerine bağladığı patlayıcıları gösterdi ve 'Bunun ne olduğunu biliyor musun?' diye sordu. Garsonun ağzından tek kelimelik bir çığlık yükseldi: 'Terörist!' Bir sandalye aldım, bombacıya fırlattım ve koşarak bir duvarın arkasına gizlendim. Beni kurtaran bu oldu." İslami Cihad'ın abartılı, fakat korkutucu jargonuyla, örgüt yetkililerinden Şeyh Abdullah Şami'nin yaptığı açıklamada ise, Nasır'ın 'bütün güvenlik önlemlerine rağmen Siyonizmin kalbine sızmayı başardığı' vurgulanıyordu: "Savaşımızı, mücadelemizi, operasyonlarımızı, tam özgürlük hedefimize ulaşıncaya dek sürdüreceğiz."

İşler göründüğünden daha karmaşık halbuki. Nasır'ın, Arafat dört 'aktivisti' göstermelik şekilde tutukladıktan hemen sonra kendini öldürmesinin bir arkaplanı var. Nasır'ın babası Mahmud'un, Batı Şeria'nın Kabatya kasabasındaki evinde söylediği üzere, oğlu altı hafta öncesine dek bizzat Arafat'ın güvenlik birimleri için çalışıyormuş. Kabatya. Köyü haritada bulmak için neredeyse çeyrek saat harcıyorum (şu an 'bombacı' haritamın üzerinde kırmızıyla işaretli o kadar çok küçük izbe kasaba var ki) ve nihayet Cenin yakınlarında ismi buluyorum. Güneş Kabatya'ya giden yolu kavuruyor; üç genç ve uyuz bir köpek, bir çöp yığınının yanına arabamı park ederken beni kuşkulu gözlerle izliyorlar. Ben daha ağzımı açmadan, "Şehidin evini mi arıyorsun?" diye soruyor gençlerden biri. Ve eliyle, çıplak tuğla duvarlı, tek katlı bir kulübeyi işaret ediyor.

Bu odalarda daha önce de oturdum; perişan babalar genç oğullarının ölümünden gurur duyduklarını göstermeye çalışırlar hep; bu arada masumların canına kastetmiş oğulların parlak posterleri duvardan sabit bir şekilde bakmakta, akrabaları ise onlar hakkında bildik övgüler sıralamaktadır. Muhammed Nasır hakkında da sürekli ne kadar 'yiğit' olduğunu anlatıyorlar. Babasına, oğlunun Wall Street Cafe'ye doğru yürürken ve belindeki patlayıcıları infilak ettirirken ne düşündüğüne inandığını sorduğumda, çaresiz bir edayla kollarını kaldırıyor sadece. "Bilmiyorum," diye yanıtlıyor. Hepsi bunu söylüyor. Aile, Muhammed'in ölümüne dair en üzücü şeyin doğum zamanı olduğunda hemfikir. "Yedi kızın ardından doğan ilk oğlandı," diyor kuzeni Siham. "Bir düşün. Yedi kızdan sonra Muhammed geldi ve şimdi gitti."

İhtiyar Hacı Mahmud Nasır bağdaş kurmuş yerde oturuyor, başında beyaz bir örtü, dirseğinin altına desenli bir yastık konmuş. Oğlunun dokuzuncu sınıftan ayrıldığını söylüyor; nazik bir çocuktu, diyor, birkaç koyunu vardı, fakat evlenecek parası yoktu. "Bütün bildiğim birinci intifadada aktif olduğu." Fakat Muhammed Nasır'ın yaşamı ve ölümü, hem Filistinliler hem İsrailliler için bir ders içeriyor. İnce, uzun yüzlü bir genç, kısa sakallı, işgalin ve sefaletin içine doğmuş; 1988'de İsrailli askerlere taş atarken baldırından vurulmuş. Kabatya kayalık bir köy, insanları en az eski taş evleri kadar sert. Köyün erkekleri aralarında bir işbirlikçi bulduklarında evini yakıp adamı bir elektrik direğine asmışlar. Nasır tesadüf eseri Filistin Yönetimi'nde gardiyanlık işi bulmuş (Musa Arafat'ın askeri istihbarat birimine bağlı çalışıyormuş); Musa'nın kuzeni Yaser Arafat'ın, İsrail emirleriyle Cenin'de içeri attığı İslami Cihad ve Hamas üyelerine gardiyanlık yapıyormuş.

İşte o mahkumlardan biriydi İyad Hardan; İsrail'in suikast timlerinin öldürmek için fırsat kolladığı sıkı, zeki bir Cihad üyesi. Üniversitede okuyor ve derslere girebilmesi için düzenli olarak hapisten çıkarılıyormuş. 5 Temmuz'da, Cenin'deki ankesörlü bir telefondan arama yapacakmış. Ahizeyi kaldırır kaldırmaz kafası havaya uçmuş. Bu Muhammed Nasır'ın hayatında bir dönüm noktası olmuş. Gardiyanlık yaptığı mahkumları sevmeye başlamış. "Hardan'a hayranlık duyuyordu," diyor bir başka kuzeni (onun da adı Muhammed). "Hardan öldükten sonraki

günlerde çok üzüntü duydu. Herkes gibi o da öfkeliydi. 'Allah'dan geldik ve tekrar O'na döneceğiz' dediğini hatırlıyorum. Ardından bize şehit olmak istediğinden söz etmeye başladı." Ailenin diğer üyeleri daha da sert sözler hatırlıyor. "Bu cinayetin arkasında kim varsa lanet olsun," diyormuş Muhammed Nasır. Birkaç gün sonra, Temmuz ortasında, bir aydır maaşının ödenmediğinden şikâyet edip işten ayrılmış. İslami Cihad'la ilk teması ondan sonra kurmuş olmalı. Hep dedikleri gibi, o 'seçilmişti', varmak istediğini söylediği 'şahadete' hazırdı artık, ona patlayıcıları beline nasıl saracağı öğretildi. Aile üyeleri ise bu konuda hiçbir şey bilmediklerinde ısrarlı. Bütün söyledikleri bundan ibaret.

Cenin'in intihar bombacısı okulu yarım yamalak işliyor da olsa, doğruyu söylüyorlar belki de. Yarım yamalak, zira Cenin'deki İslami Cihad hücrelerinin her birinde en az bir köstebek var. Hardan'ın öldürülmesini bir işbirlikçi hazırlamıştı ve İslami Cihad'ın ölüme gönderdiği adamlardan en az biri fikrini değiştirmiş ve İsraillilere teslim olmuştu. Muhammed Nasır ise görevini yapmıştı. "Pazar sabahı kahvaltı yapmadı, fakat öğlen namazını kıldı," diye anlatıyor Siham. "Banyo yaptı, elbiselerini değiştirdi ve babasına, 'Benden bir isteğin var mı?' diye sordu. Ardından küçük yeğenini, İslamı görmek istedi."

İslam sadece dört aylık. Muhammed Nasır çocukta bir miktar hayat sevgisi, kendisinin çoktan terk ettiği bir sevgiyi mi arıyordu? "Çocukları severdi." Konuşan yine Siham. "Onlarla oynamayı severdi. O gün kahve içti, fakat tıraş olmadı. Bej bir gömlek, beyaz pantolon ve siyah botlar giymişti. Nereye gittiğini söylemedi. Evet, cep telefonu vardı. Telefonu yanına aldı."

Aynı öğlen saat üçü biraz geçe Nasır, Hayfa yakınlarında bir taksi tuttu. İsrailliler kentte yolları çoktan kesmişti (anlaşılan o ki bir başka işbirlikçi, bir intihar bombacısının yola çıktığı konusunda uyarmıştı onları), fakat Nasır'ı bulamadılar. Şoför sonradan, Nasır'ın gideceği istikamet konusunda nasıl tereddüt yaşadığını hatırlayacaktı. "Cep telefonundan üç görüşme yaptı, 'Yeri bulamıyorum' diyordu sürekli."

Şoför, taksi ücretini istediğinde, Nasır ne kadar tuttuğunun önemli olmadığını söylemişti. Bu söz, Wall Street Cafe'nin yakınında Nasır'ı indiren taksiciyi daha da kuşkulandırmıştı. Nasır o son saniyelerinde, öldürmeye çalıştığı İsrailliler arasında çocukların, belki dört aylık İslam kadar küçük çocukların olabileceğini düşünmüş müydü? Masumların hayatını ortadan kaldırmaya çalışmanın ahlakını sorgulamış mıydı? Dünyada geçirdiği yirmi sekiz yılın sona ermek üzere olduğunu? Kuzeni Muhammed de bu soru üzerine kafa yormuş. "Kendisi hakkında düşünmemiştir," diyor. "Kendisi dışında bir sürü şey düşünmüştür ama – kendi hakkında düşünemezdi, zira ölmek istiyordu. Bu şekilde bir fedakarlığı kabul eden insan, kendisini düşünmez."

İsrailliler intikamlarını, iki gün sonra Cenin'i basarak ve oradaki polis karakolunu yerle bir ederek aldı; Muhammed Nasır'ı dehşet verici görevine gönderen şeyin, kendilerinin Hardan'ı öldürmesi olduğunun farkında değillerdi (veya idrak edemiyorlardı). Hardan'ın öldürülmesi (ki İsrail'in niyeti İslami Cihad'ın yüreğine korku salmaktı), tam ters bir etki yapmış, Muhammed Nasır'ı bir intihar bombacısına dönüştürmüştü.

Bir keresinde Lübnan'daki Hizbullah hareketinin liderine, intihar bombacılarının zihninin nasıl çalıştığını izah edip edemeyeceğini sormuştum. Batı televizyonlarına verdiği ilk röportajdı. Seyid Hasan Nasrallah siyah sarığını ve cüppesini giymişti. Daha önce Hizbullah'ın Güney Lübnan'daki askeri komutanlığını yürütmüş ve İsrail'in (işgalden 15 yıl sonra) geri çekilecek işgal ordusunun moralini altüst eden ilk Arap intihar bombacıları onun birliklerinden çıkmıştı. "Ben bir Batılıyım ve bana bir insanın kendini nasıl kurban edebildiğini açıklar mısınız," diye sordum ona. Yanıtı aşağıda:

> Savaşçılarımızın sahip olduğu vasıflar vardır. Kamyonunu düşmanın askeri üssüne sürüp kendisini havaya uçuran ve şehit olan savaşçı, bunu kalbinde bir umutla, gülerek ve mutlulukla yapar, zira başka bir yere gideceğini bilir. Bizim inancımıza göre ölüm unutuluş değildir. Son değildir. Gerçek bir hayatın başlangıcıdır.
>
> Bu gerçeği anlamaya çalışan bir Batılı için en iyi metafor, bir saunada uzun süre kalmış bir insanı düşünmektir. Çok susamıştır, yorgundur, ısınmıştır, yüksek ısının etkilerinden dolayı ızdırap çekmektedir. Derken ona denir ki, şu kapıyı açarsan sessiz, rahat bir odaya geçebilir, güzel bir kokteyl içebilir ve klasik müzik dinleyebilirsin. O kapıyı açacak ve arkada bıraktığının pek de değerli bir şey olmadığını, kendisini bekleyen şeyin çok daha değerli olduğunu bilerek, tereddütsüz ilerleyecektir. Bir Batılıya bu fikri izah etmek için bundan daha iyi bir örnek düşünemiyorum.

Nasrallah metaforlardan, mecazlardan hoşlanıyordu; tıpkı Hizbullah'ın, ölen kişiyi çoğunlukla cennette, ırmakların, lâlelerin ve salkımsöğütlerin arasında gösteren 'şehit' posterleri gibi. İntihar bombacılarının gideceklerine gerçekten inandıkları yer orası mıydı? Irmaklara, ballara, ağaçlara ve (evet, tabii ki) bakirelere mi kavuşacaklardı? Veya kokteyl ve klasik müzik bulunan sessiz, rahat bir odaya mı?

Feda fikri (Kudüs'teki bir pizzacıda çocukları öldürmenin alçaklığını bir an için bir kenara bırakalım), Doğu toplumlarında olduğu kadar Batı'da ortak olan, soylu bir idealdir. Fransa'daki Birinci Dünya Savaşı anıtlarımız, 'hayatlarını feda ettiği' veya ülkeleri için 'canlarını verdiği' söylenen erkeklere (Bill Fisk'in ölü yoldaşları) dair yazıtlarla doludur; büyük kısmı dayanılmaz bir ızdırap içinde, sadece yaşamak için dua ederek ölmüş olsalar da. Yaptığımız söyleşiden yıllar sonra, Nasrallah'ın kendi oğlu da, Güney Lübnan'daki bir İsrail mevzisine düzenlenen intihar eyleminde öldüğünde, Hizbullah lideri ısrarla taziyeleri değil, tebrikleri kabul edeceğini söylemişti. Lübnan televizyonunda gülerek arzı endam etti, telefonda iyi dileklerini bildirenlerle konuşurken yüzünde sevinçli bir tebessüm vardı. Oğlunun nişanlısı da, müstakbel kocasının ölümünden gurur duyduğunu ifade etti. Fakat o gülümsemiyordu.

Kendini kurban etme fikri bu yüzden anlaşılabilir olsa da, doğal bir fenomen olmadığı da açıktır. Normal bir toplumda, insanların kendilerine eşit ve adil davranıldığını düşündüğü bir toplulukta, intiharı trajik bir sapkınlık, (sorgu yargıçlarının belagatli lügatından alıntı yaparsak) 'akli dengenin bozulması sonucu' ortaya çıkan bir ölüm olarak görürüz. Peki bütün bir toplumun akli dengesi bozulduğunda ne olur? 2000 yılında, bir arkadaşımla birlikte Beyrut'taki Sabra ve Şatila mülteci kampının yıkıntılarına doğru yürürken tek merak edebildiğim, burada, tuğla kulübeler ve futbol topu büyüklüğündeki sıçanlar arasında hâlâ yaşayan insanların akli dengesinin ne durumda olduğuydu. Birçoğu elli yedi yıl önceki ilk zorla göç ettirilmelerinden bu yana evsizdi. Eğer orada yaşasaydım, diyorum arkadaşıma, intihar ederdim. Ve zaten mesele de bu.

Bir topluluk yurtsuzlaştırıldığında, kendisine reva görülen haksızlıklar çözümlenemez göründüğünde, 'düşman' kat kat güçlü olduğunda, ait olduğunuz halk sürüngenler, hamamböcekleri, 'iki ayaklı hayvanlar' diye aşağılandığında, zihin de mantığın ötesine geçer. Zihin iki noktada çakılıp kalır: ölümden sonra yaşam fikri ve bu inancın bir şekilde nükleer silahtan daha güçlü bir silahı yaratma ihtimali. ABD 1983'te Beyrut'u bir NATO üssüne dönüştürürken ve ateş gücünü doğudaki dağlarda bulunan Müslüman gerillalara karşı kullanırken, Baalbek'teki İran Devrim Muhafızları, Tanrı'nın Lübnan'ı Amerikan varlığından kurtaracağına dair yeminler ediyordu. O günlerde, bunun muhtemelen muazzam bir savaş olacağını yazmıştım: ABD teknolojisine karşı Tanrı (hiç dalga geçmiyordum). Kim kazanacaktı? Derken 23 Ekim 1983'te, bir intihar bombacısı, patlayıcıyla tıka basa dolu bir kamyonu tek başına ABD'nin Beyrut'taki deniz kuvvetleri karargahına sürdü ve altı saniye içinde 241 Amerikan askerini

öldürdü. Askeri üsse, Nasrallah'ın tarif ettiği intihar bombacısı gibi, 'gülerek ve mutlulukla' aracını sürdüğünden eminim. Zira sonradan, pek az hayatta kalmış Amerikan denizcisinden, bombacıyı gören biriyle röportaj yaptım. "Bütün hatırladığım şu: Adam gülüyordu," dedi bana.

Lübnan'daki intihar bombacıları üzerinde aylarca çalıştım. Büyük kısmı bekar erkeklerdi, arada bir kadınlar da görev alıyordu, İsrail işkencesinin kurbanlarıydı veya İsrail'le çatışmalarda öldürülenlerle aynı aileden geliyordu çoğu. Emirlerini Güney Lübnan köylerindeki mescid veya camilerde ibadet ederken alabilirlerdi. İmama vaazında belli ifadeler kullanması söylenirdi – güllere, bahçelere, suya veya cennetteki tuba ağacına göndermede bulunurdu. Din adamı bu kelimelerin amacını anlamazdı, fakat cemaati içindeki genç bir adam, 'şahadet' gününün gelip çattığını bilirdi.

Daha Oslo Anlaşması'ndan önce, Gazze'deki modelin de neredeyse aynı olduğunu gördüm. Lübnan'da olduğu gibi, müstakbel 'şehit' son gecesini Kuran okuyarak geçiriyordu. Ebeveynlerine asla açıkça veda etmiyordu. Fakat anne ve babasını kucaklıyor, günün birinde ölürse arkasından ağlamamalarını söylüyordu. Ardından patlayıcılarını teslim almak için ayrılıyordu. Tıpkı Muhammed Nasır'ın Kabatya'da yaptığı gibi.[1]

Ancak Filistinli intihar bombacılarının korkunç bir farkı var. Tüyler ürpertici olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın Japon Kamikaze ('ilahi rüzgar') pilotları, hastanelere değil, savaş gemilerine ve uçak gemilerine saldırıyordu. Lübnanlılar bu önceliği büyük ölçüde uyguladılar: genellikle askeri hedeflere saldırdılar. Lübnanlıların 2001'de Beyrut'ta gösterime giren *Pearl Harbor* filmini izlemek için neden sinemalara akın ettiğine şaşırmıştım ilk başta – ta ki Lübnanlı gençlerin, kendileri gibi genç Japon pilotlarının başlarına 'şahadet' bantlarını bağladığı film afişlerine uzun uzun baktığını görene dek. Benzer şekilde, çoğunlukla başlarında Kuran ayetleri yazılı bantlarla Hizbullah üyeleri, İsrail ordusunu ve onun milis müttefiklerini hedef alıyordu. Kocaman kışlaları havaya uçuruyor ve çok sayıda askeri öldürüyorlardı. Filistinliler bütün bunlardan çok şey öğrendi. Fakat onların intihar bombacıları (son yıllarda aralarına kadın bombacılar da katıldı) daha ileri gidip İsrailli sivilleri de hedef aldılar. Bir savaş gemisi veya bir İsrail tankıyla, genç annesinin kendisine pizzasını kesip vermesini bekleyen üç yaşındaki bir çocuk birbirinden kesinlikle farklıdır.[2]

Uluslararası Af Örgütü bir raporunun tamamını, Filistinli intihar bombacılarının sivilleri hedef almasına ayırdı. Eylül 2000 ile Temmuz 2002 arasında, büyük bölümü İsrailli en az 350 sivil, Filistinli silahlı grupların veya şahısların düzenlediği 128 saldırıda öldürülmüştü. "Siviller, ne güvenlik adına ne de kurtuluş adına saldırıların odağı olmalıdır," diyordu Af Örgütü. "Bütün Filistinli silahlı grupların liderliklerini, sivillere yönelik saldırıları derhal ve kayıtsız şartsız sona erdirmeye çağırıyoruz." Af Örgütü'ne göre, intihar saldırılarının en yaşlı kurbanı, Canagh

1 *Ha'aretz* muhabiri Amira Hass bana şunu anlatmıştı: Her ne kadar sonradan Gazze'deki intihar bombacılarının evlerini ziyaret etmiş olsa da, ikinci intifadanın ilk yıllarında bunu yapmamayı tercih etmişti; zira 'bir İsrailli olarak objektif olamazdı.' 'Şehitlerin' evlerine nadiren gitmişti. "Bir çocuk hakkında tek bir haber hazırlıyordum – gerçekten nasıl öldürüldüğünü göstermek istiyordum, çocuk onu öldüren İsrail askeri için hiçbir tehlike arz etmiyordu. Ailesi bir İsrailli gazetecinin evlerinde olmasından hiç hoşnut değildi."

2 Filistinli intihar bombacılarına dair en utanç verici izah, eski dostum olan ve şimdilerde *New York Times*'ta giderek mesihvari bir köşe yazarı haline gelen Tom Friedman'dan geldi. Filistinlilerin intihar eylemlerini 'çaresizlikten' değil, 'üzerinde anlaşabildikleri tek ortak nokta neyi yok etmek istedikleri olduğu' için tercih ettiğini yazıyordu. 'Narsist bir öfkeyle' körleştiklerinden dolayı insan hayatının kutsallığına dair izanlarını da yitirdiklerini iddia ediyordu. Filistinlilere 'Gandi gibi şiddetsiz direnişi' benimsemeleri tavsiyesinde bulunuyordu. Fakat Filistinlilerin barışçı gösterileri her zaman görmezden gelinmiş veya bastırılmıştı. Filistinliler ve diğer ülkeler, Ariel Şaron'un toprak gasp eden güvenlik duvarına karşı 2004'de Lahey Adalet Divanı'na açtıkları davayı (ki adalet aramanın 'Gandivari' bir yöntemi olduğuna kuşku yoktu) kazandıklarında, İsrail mahkeme kararına uymayı kesinlikle reddetti. Friedman bu konuda yorum yapmadı.

Rogan, 27 Mart 2002'de Netanya'da bir otelde hayatını kaybetmişti. Rogan 90 yaşındaydı.[1]

Ramallah'ta yaşayan Filistinli bir kadın arkadaşımı arayıp, genç Filistinlilerin pizzacı katliamından dolayı sokaklarda nasıl sevinç gösterileri yapabildiklerini sordum. Olan bitenlere dair nefretini ifade etti (bu konuda samimiydi), fakat Filistinlilerin birinci intifadadan bu yana çok fazla sivil kayıp verdiğini, o yüzden düşmanlarına verilen zarardan sevinç duyduklarını söyleyerek açıklamaya çalıştı. 'Onlar da acı çekmeli' gibi bir hissiyat var, diyordu; elbette (tarihsel koşutu olmasa da, ilke aynıydı) tam da, Hava Kuvvetleri Başkomutanı Sör Arthur Harris'in, Alman sivilleri topyekün bombalamasının Britanya'daki izah şekliydi bu. Onlar da acı çekmeli... Ve hava saldırılarından çok çeken Britanyalılar, Chichester başpiskoposu gibi birkaç kişi haricinde, Harris'i canı gönülden desteklemişti. Fakat ben bombalanan Sbarro pizzacısına ulaştığımda verdiğim tepkiye geri dönüyorum. Affetmek mümkün değil. Tekrar soruyorum: O gözsüz, ölü İsrailli çocuk Filistinlilere ne yaptı ki? Filistinli bombacı, dünyadaki son anlarında, o çocuğu kendi kızı, kendi bebeği, en küçük kuzeni gibi göremez miydi? Maalesef hayır. Kendi ölümüne doğru çıktığı yolda fazlasıyla ilerlemişti, kendi halkının yaşadığı trajedinin içine fazlasıyla gömülmüştü. Onunkisi, dünyayı ve İsrail halkını aldatmaya çalışan İsrailli sözcülerin dediği gibi, 'şuursuz bir terör eylemi' değildi. Parçalanmış, yurtsuzlaştırılmış, kandırılmış, işkence edilmiş ve inanılmaz sayılarda öldürülmüş bir halkın mantığıydı onunki. Adına Batı Şeria denen kaynar kazandı onun saunası. Ve kapıdan çıkıp gitti.[2]

Keşke (bu kelimeyi Ortadoğu'yla ilgili olarak ne kadar sık kullanıyoruz), keşke ABD yönetimi, enerjisini bölgede yeni bir savaş çıkartmakla heba edeceğine, 2001'deki Arap-İsrail çatışmasını ciddiyetle ele almış olsaydı; kimbilir ne büyük kazanımlar elde edilirdi, ne kadar çok ızdırap hiç yaşanmazdı, gelecek günlerdeki ne kadar çok acıdan kurtulmuş olurduk. Şubat 2001'de Filistinliler ve İsrailliler artık bir iç savaşa tutuşmuştu. Peki ABD ne yaptı? Irak'ı bombaladı. Yeni Dışişleri Bakanı Colin Powell ne yaptı? İsrail ve 'Filistin'deki savaşın kızışmasına karşı durmak için değil, Irak'a yönelik yaptırımlara 'yeni enerji katmak' ve on yılı aşkın bir süre önce kurulup dağılan Irak karşıtı Arap koalisyonunu tekrar toplamak için Ortadoğu'ya geldi. (Muhtemelen uydurma olan) şöyle bir hikâye vardır: Kızılordu 1945'te taarruza kalkıp Berlin'i ele geçirirken, Alman memurlar hâlâ, Üçüncü Reich'ın 1946'da ne kadar kâğıt ataçı tahsis edeceğini hesaplıyorlardı. İşte Powell şimdi ataç memuru olmuştu.

Bölgedeki ABD elçiliklerine, işgal altındaki Filistin topraklarına artık 'işgal altında' demelerine yönelik talimatlar göndermişti bile. Bundan böyle söz konusu topraklara 'ihtilaflı'

1 Bu ayrıntıları kayda geçiren ve İsrail-Filistin çatışmasına dair çalışma yürüten uluslararası bir Quaker grubunun bulgularını yayımlayan bir Quaker (1600'lü yılların ortalarında kurulan bir protestan mezhebi. Birçok sivil toplum örgütü aracılığıyla, dünya çapında yardım ve eğitim çalışmaları yürütmektedir. Liberal siyasi tutumuyla bilinir.) dergisi şuna dikkat çekiyordu: "İsrail dahilinde, 'transfer' seçeneğinin (yani, işgal altındaki topraklardaki çok sayıda Filistinlinin veya hattâ İsrail'de yaşayan Filistinli vatandaşların etnik temizliğe uğratılması), bugün siyasetçiler, entelektüeller, dini liderler ve toplumun birçok başka kesimi tarafından açıkça tartışıldığını görünce afalladık... bu fikri ve Tanrı'nın bütün çocuklarının eşit değerde olduğu inancına saygı göstermeyen bütün diğer fikirleri kınıyoruz."

2 Bu kapıyı önce Hizbullah açtı, Filistinliler kapıdan gözlerini kırpmadan geçti ve onları 2003 ve 2004'ün Iraklı direnişçileri takip etti. İntihar bombacıları, Irak'ın (bugüne kadar yabancıların hükmüne karşı başlattığı sayısız isyanı, kendi kendini yok ederek neticelendiren bir ülkeydi Irak) belli başlı bütün kentlerinin caddelerinde, her gün ortaya çıkacaktı artık. Irak'ta da sivillerin hayatının kutsallığı her iki taraf için silinip gitti. Bombacılar veya onları kontrol edenler, Amerikan ve Britanya konvoylarına, polis karakollarına, kışlalara, otellere ve işgal karargahlarına düzenlenen saldırılarda paramparça olan yüzlerce masum insana merhamet duymak şöyle dursun, en ufak bir üzüntü açıklamasında bile bulunmadılar. Önderlerinden birinin deyişiyle, Sünni direnişi sivil kayıplarından 'çok da endişe' duymuyordu, zira direnişçiler işgali yok etmek için 'her bedeli ödemeye' hazırdı. Fakat gerilla savaşındaki devrimler, ne kadar acımasız olsa da, onları benimsemek isteyen insanlar bir davaya sahip olmadıkça sınırları aşmaz.

denecekti. Ve Amerikan medyası (ve hatırı sayılır miktarda Britanya gazetesi) talimata derhal itaat etti. 2001 yılı başında BBC Dünya Servisi'yle yaptığım bir telefon röportajını hatırlıyorum (Doğu Beyrut'ta sıkışık trafikte beklerken cep telefonumdan aramışlardı beni); 'ikili' röportajdı ve diğer telefon hattında Kudüs'teki İsrail hükümet sözcüsü vardı. Ve ben 'İsrail işgali altındaki topraklar' der demez, İsrailli adeta gürledi: "Fakat Sayın Fisk, o topraklar İsrail tarafından işgal edilmiş *değil*!" Aha, diye karşılık verdim, yani geçen hafta beni Ramallah-Cenin yolunda durduran askerlerin İsviçreli olduğunu söylemek istiyorsunuz! Ya da Burmalı mıydılar? Fakat bu meselenin şakaya gelir yanı yoktu. İşgal altındaki bir bölge, şiddet içerikli direniş sergileyebilir ve uluslararası meşruiyet talebinde bulunabilirdi. Fakat 'ihtilaflı' (yani bir mülkiyet sorunu, mahkemelerde çözülebilecek bir mesele) bir bölgede şiddet kullanmanın gayri-meşru, suç ve şuursuzluk olduğu açıktı; gerçekten de, iyi ambalajlanmış bir ürün markası olarak nitelenebilirdi: 'Şuursuz şiddet.' Powell (ve tabii ki İsrailliler), intifadayı meşruluğundan arındırmak istiyorlardı.

Ancak bütün bunların arkasında, Arap toplumundaki çok ciddi bir değişim yatıyordu: Ortadoğu'dan haber geçtiğim neredeyse otuz yıl boyu tanık olduğum büyük bir dönüşümdü bu. 1967 savaşından dokuz yıl sonra Batı Şeria'ya yaptığım ilk ziyarette, işgal altındaki topraklarda İsrail'in kontrolündeki bir Filistin polis milisi vardı. Bu işbirlikçi ordusu (siyah bereler bile takıyorlardı), miskin ve aşağılanmış bir halkı 'kontrol' ediyorlardı. İsrail sınırının kuzeyinde, İsrail'in askeri müdahalesinden korkan bir Lübnan nüfusu yaşıyordu. İsrailli birliklerin sadece sınırı geçmesi, çeyrek milyon Lübnanlı sivilin panikle Beyrut'a kaçmasına yetmişti. Doğuda ise milyonlarca Iraklı, Baas Partisi'ne kölece bir itaat halinde yaşıyordu.

Araplar bugün artık korkmuyor. Arap rejimleri, Washington'a itaat etmek konusunda hiç olmadığı kadar mahçup, sadık ve sözümona 'ılımlı' müttefikler sıfatıyla, ABD'den muazzam yardımlar alıyorlar, saçma sapan seçimler düzenliyorlar, halkları en sonunda (Batı'nın işgalle dayattığı versiyonuyla değil, kendi toplumlarının bağrından çıkacak şekilde) 'rejim değişikliğinin' vakti geldiğine karar verir korkusuyla titriyorlar. (On yıllarca çürümüş diktatörlerin gaddarlığı altında inleyip parçalanan) bir halk olarak Araplar, artık kaçmıyor. Beyrut'taki Lübnanlılar, İsrail kuşatması altında, işgalcilerin emirlerine boyun eğmeyi reddetmeyi öğrendiler. Hizbullah, muazzam bir güce sahip İsrail ordusunun da burnunun sürtülebileceğini kanıtladı. İki Filistin intifadası, İsrail'in korkunç bir bedel ödemeksizin, iradesini işgal altındaki topraklara dayatamayacağını gösterdi. Iraklılar önce Saddam'a, Anglo-Amerikan işgalinin ardından da işgal ordularına karşı ayağa kalktı. Araplar artık kaçmıyor. Amerikan neo-muhafazakarlarının 2003 Irak işgali öncesinde ölümcül şekilde kabul ettiği eski Şaron siyaseti (yani Arapları, diz çöktürene kadar, 'terbiye edene' kadar veya 'kendi halkını kontrol eden' bir Arap lideri bulunana kadar sopalamak) bugün, en az dünyanın yegâne süper gücü için çalışan Arap rejimleri kadar müflis halde.

Ortadoğu'da gerçekleşmiş toplumsal veya askeri 'halk' devrimlerinin kapıda olduğu anlamına gelmiyor bu. Fakat Lübnan'da, 'Filistin'de ve Irak'ta, intihar bombacısı bu yeni korkusuzluğun simgesi haline gelmiş durumda. İşgal altındaki bir halk bir kez ölüm korkusunu yendiğinde, işgalcinin günleri sayılı demektir. İnsanlar korkmayı bir kez bıraktığında, tekrar korkutulamazlar. Korku, yeniden işgal, daha sert muamele, hava saldırıları, duvarlar veya işkence ile tekrar yerine konabilen bir ürün değildir.

Oslo Anlaşması'nın enkazı paslanıp çürüdükçe, vaktiyle yaşayabilir sayılan alternatifler de yavaş yavaş silinip gitti. Oslo Anlaşması'nı tenkit edenler yıllarca, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararının hayati önemine ve reddedilemezliğine dikkat çekti. Fakat bugün bu alternatif bile cazibesini yitiriyor. Giderek daha fazla Filistinliden, İsrailliler çok korkutan o sözleri

duyuyorum. Sadece İsrail'in 1967'de ele geçirdiği topraklara değil, Filistin'in 'tamamına' sahip olmaları gerektiğini söylüyorlar. 2000 Sonbaharı'nda Gazze'de bu değişime kendi gözlerimle tanık oldum. Filistinli bir bilgisayar öğrencisi, 242 sayılı BM kararının gerçek müzakere ve barışın tek yolu olduğunu söyleyerek lafa başladı. Fakat giderek öfkeli hale gelen söylevinin sonunda, Hayfa, Akre ve Aşkelon'dan, yani Arafat'ın kabul etmeye hazır olduğu 'Filistin' kavramından değil, İsrail dahilindeki kentlerden söz etmekteydi.

Ve bu kitabı yazarken kendi haberlerime göz attığımda, korkutucu küçük ifadelere rastlıyorum. 25 Şubat 2001'de *Independent*'a gönderdiğim bir yorum yazısında, "Amerikalılar bölgeyi sarmak üzere olan felaketin farkında mı?" diye sormuşum sözgelimi. "Gelecek aylarda dizginlerinden boşanabilecek temel güçlerin ne olduğu konusunda herhangi bir fikri var mı?" Bu satırları yazarken kendime bir kez daha soruyorum. O temel kuvvetlerin patlamasına altı buçuk aydan kısa bir süre kalmışken, ne bekliyordum? Ve bu noktada Ramallah'taki arkadaşımı, Filistinlilerin intihar bombacılarına tepkisini, 'düşmanların da acı çekmesi gerektiği' hissiyatıyla açıklayan arkadaşımı hatırlıyorum.

Ve böylece, raflardan dosyalarımı, Beyrut, İsrail ve 'Filistin'de tuttuğum not defterlerimi indirirken, saatin 11 Eylül 2001'e doğru tıkladığını duyuyorum, takvim tarihleri silip süpürüyor. Kudüs'ten geçtiğim uzun mu uzun bir haberin tarihi ilişiyor gözüme: 28 Ağustos 2001. Malum güne sadece iki hafta var.

İnas Ebu Zeyd'den geriye kalan tek bir zerre yok. Daha yedi yaşındaydı ve Han Yunus'u çoktan kaplamış 'şehit' posterlerinde, narin yapılı bir kız olduğu görülüyor. Fakat ne erimiş demir ve naylon parçaları arasında, ne de Gazze'nin yumuşak kahverengi toprağında ona dair bir iz var. Babası Süleyman ve altı yaşındaki erkek kardeşi (ki babasının ismi verilmiş ona da) İnas'la birlikte ölmüş. Çocukların bu kadar rahat öldürüldüğü bir başka savaşa tanık olacağımı sanmıyorum. Kâh Filistinli bir keskin nişancının namlusunun ucundaki İsrailli bebek, kâh İsrailllilerin havaya uçurmak için seçtiği bir Hamas bürosunun dışında dikilecek kadar akılsız ve canı sıkılan iki Filistinli çocuk. Kâh öğle yemeklerini pizzacıda yemeye karar veren öğrenciler, kâh (eğer Hamas yalan, İsrail doğru söylüyorsa) babalarının hazırlamakta olduğu bombayla ıslak küle dönüşen İnas ve Küçük Süleyman.

Filistin Yönetimi Ebu Zeyd'in arka bahçesini tümüyle temizlemiş. Bomba yapıp yapmadığı meçhul, İnas gibi o da buharlaşmış. Bahçedeki katıntıların arasında geziniyorum. Bir İsrail füzesi nasıl diğer evlerin üzerinden uçup, Ebu Zeyd'in arka bahçesinin köşesinden dönüp, bahçe duvarlarını aşıp, bütün aileyi havaya uçuracak şekilde plastik çatıdan düşmüş olabilir? Fakat ya kim, iki küçük çocuğu yanında dururken bomba yapar? Veya belki bahçeye gizlenmiş bir bomba vardı ve İnas ile küçük Süleyman ona dokundu.

Etrafımıza asık suratlı, kuşkucu bir kalabalık toplanmış. Şu an bu ölümleri araştırmak hiç de kolay değil. "Ben Norveçliyim, fakat Filistinliler sokakta bana bakmaya ve benimle sanki Amerikalıymışım gibi konuşmaya başladılar," diyor Norveçli bir yardım görevlisi, gülerek. "İsraillilerin yaptıklarından dolayı Amerikalıları suçluyorlar. Ve Avrupalıları da suçluyorlar, çünkü onlara yardım etmek için hiçbir şey yapmıyoruz." Lübnan'da olan tam da buydu. Norveçli kadın görevli haklı. Gazze sokaklarında yürürken, Refah'taki gençler tarafından gözetlendiğimi ben de fark ettim. Kalendiya'da (Ramallah yolu üzerinde, Kudüs'ün hemen dışında bir yer), 12 yaşlarında Filistinli bir oğlan arabamdaki İsrail kayıt etiketlerine bakıyor, bir demir çubuk alıyor ve arabanın arka çamurluğuna var gücüyle vuruyor. Bir kamyondaki iki adam (hepimiz İsrail'in aşağılayıcı kontrol noktalarından birinde bekliyoruz) benimle alay ediyor.

Çöküşün, başlayan anarşinin işaretleri her yerde dikkatini çekiyor insanın. Gazze duvar

resimleri Yaser Arafat'ın sevinçle gülen, çirkin mimikleriyle ve El-Aksa Camisi'nin tasvirleriyle dolu olurdu her zaman. Şimdiyse patlayan otobüsler, ölü çocuklar ve başlarından sırtlarına kan akan İsrailli askerlerle dolu. "Artık Arafat'tan konuşmuyorlar bile," diyor Filistinli bir kafe sahibi, üç atın çektiği sucu arabaları tembel tembel önümüzden geçerken. "Ortada onun hakkında dolaşan tek şey bir şaka. Arafat Camp David'deyken İsrailliler ondan 'şiddeti sona erdirmesini' istiyor. Arafat şu karşılığı veriyor: 'Dudaklarımın titremesini durdurabilene dek şiddeti sona erdiremem.'" Arafat'ın ilerleyen yaşı ve mecalsizliği, derin bir endişe kaynağı. El-Halil yakınlarında önde gelen Filistinli şahsiyetlerden biriyle tanışıyorum, ismini açık etmek istemeyecek kadar önemli biri, başını umutsuzca sallıyor: "Arafat şu an ne yapabilir? Evliliği darmadağın – son on ayda karısını sadece üç dakika gördü. Çocuğun bir babaya ihtiyacı var ve Arafat onun yanında değil. Ve bütün ülkenin kamplaşmasına ve çözülmesine izin veriyor. Burada tam bir çözülme yaşanıyor."

Bu doğru. Nablus'un güneyine giden yolda sarı bir Filistin taksisi bir taşla vuruluyor (karşıdan gelen bir İsrailli sürücü tarafından atıldığı söyleniyor, en azından İsrailli muhafızlar öyle düşünüyor) ve yoldan çıkıyor. Taksici Kemal Musalem oracıkta ölüyor. Fakat cesedi Refidiye Hastanesi'ne konduğunda, ailesi Musalem'in, Ali Frej'in liderliğindeki hasım bir Filistin kabilesi tarafından öldürüldüğüne kanaat getiriyor. Ardından Frej ailesi, yas tutan Musalemlere Kalaşnikof'larla saldırıyor. Ölen dört Filistinli arasında Ali Frej ve Cibril Racub'un o yöredeki 'önleyici güvenlik' biriminin üyesi olan bir El-Fetih yetkilisi de var. Altı kişi de yaralanıyor. Bunlar Arafat'ın insanları. Birbirlerini öldürüyorlar. Ve Arafat sessizliğini koruyor.

Ama mesele de bu zaten. Ariel Şaron durmadan Arafat'ın bir katil, bir süper-terörist, 'uluslararası terörün' Usame Bin Ladin'le bağlantıda olan lideri, pizzacılardaki çocukları öldürme emirleri veren bir adam olduğunu söylüyor. Ve İsrail kamuoyu bunu benimsiyor, İsrailli gazeteciler önsayfalarına taşıyor, İsrail halkı aynı sözleri sürekli tekrarlıyor. İsraillilerle konuştuğumda (taksilerde, uçaklarda, kafelerde) hep aynı nakaratı dinliyorum. Terör, cinayet, pislik. Takılmış plak gibi. Peki ben bu sözleri daha önce nerede duymuştum?

Gazze'deyken, 1982 Beyrut'unu hatırlamamak elde değil. Gazze şimdi minyatür bir Beyrut. Gazze İsrail kuşatması altında, F-16'larla, tanklarla ve savaş gemileriyle vuruluyor, aç ve güçsüz (artık her gün altı saatlik elektrik kesintisi var); Arafat ve Şaron, sanki Lübnan'daki kanlı günlerini burada tekrar sahneye koyuyor. Şaron o günlerde Arafat'a sürekli kitle katliamcısı diyordu. Savaşlar sırasında saplantıya kapılmamak önemlidir. Fakat Şaron'un kelimeleri hayalet misali peşimden geliyor. Kudüs'te her sabah *Jerusalem Post*'u açıyorum ve orada, önsayfada, her zamanki gibi, Şaron'un bir başka yergisi duruyor. FKÖ katilleri. Filistin Yönetimi terörü. Cani teröristler.

Yeni İsrail saldırılarının yarattığı manzaralara tanık olmak için her gün yollara düşüyorum. İsrailliler Filistin polis karakollarını, Filistin güvenlik binalarını, Filistin asayiş kontrol noktalarını bombalıyor. Niye polisler? Beyrut savaşı zamanlarından tanıdığım eski bir arkadaşımla (kolunda ve karnında, dalağını ve karaciğerini delip geçen bir Lübnan kurşununun yara izini hâlâ taşıyan Avrupalı bir yardım görevlisi) Gazze'yi turluyorum. "Bob, şimdi dönüp sağına bakarsan, İsraillilerin iki hafta önce bombaladığı polis karakolunu göreceksin," diyor. Yanmış odalardan ve darmadağın bürolardan oluşan bir enkaz var karşımda. "Ve tam şu köşeyi dönünce, İsraillilerin geçen hafta vurduğu polis noktası var." Birkaç yıkılmış bina daha. "Ve yolun aşağısında da Temmuz'da vurulan Filistin ofislerini görebilirsin." Daha önceki saldırılarda Filistinliler hemen yeniden inşa ve boyama faaliyetine girişirdi. Artık kimse buna tenezzül etmiyor. Peki İsrailliler bütün polis karakollarını yerle bir ederse, Arafat 'katilleri' nasıl yakalayabilir?

Şaron'un Sabra ve Şatila katliamındaki sorumluluğunu araştıranlardan birinin bana an-

lattığı bir hikâye vardı, şöyle ki: O dönemin İsrail savunma bakanı (yani Şaron), emrindeki Falanjist milisleri kamplara göndermeden önce, liderleri (aynı zamanda Lübnan'ın seçilmiş devlet başkanıydı) Beşir Cemayel'i suikastla öldüren 'teröristlerin' Filistinli olduğunu açıklamıştı. Şaron sonradan, Falanj milislerinin Filistinlileri katledeceğini hiç tasavvur etmediğini söyleyecekti. Fakat eğer önceden Falanj liderini Filistinlilerin öldürdüğünü iddia ettiyse, bunu nasıl söyleyebilirdi? Aslında Cemayel'in ölümünde Filistinlilerin hiçbir dahli yoktu. Bu yeni savaşla ilgili konuşurken geçmişte kalan bir vahşetten dem vurmak saçma görünebilir. Beni yerime mıhlayan şey ise kullanılan o dil. Katiller, teröristler. Şaron'un o zamanlar söylediği buydu ve şimdi söylediği de bu. 1982'deki o açıklamayı gerçekten yapmış mıydı? Kudüs'teki çalışmama telefonla devam ediyorum ve on dokuz yıl öncesinin dosyalarını hâlâ saklıyor olabileceğini sandığım *Associated Press*'in bürosunu arıyorum. Bu konuşmayı (eğer gerçekten o kelimeleri kullandıysa) 15 Eylül 1982 civarında bir tarihte yapmış olması gerekir.

Kudüs'te bir pazar günü öğleden sonra telefonum çalıyor. Sbarro saldırısının ardından Yaffa Caddesi'nde tanıştığım bir İsrailli. Amerikalı Yahudi bir kadın bana bağıra çağıra küfrederken (yabancı gazeteciler her iki tarafın çok daha ağza alınmaz hakaretlerine maruz kalır) bu adam müdahale edip beni savunmuştu. Güleç, neşeli bir adamdı ve birbirimize telefon numaralarımızı vermiştik. Şimdi telefonda, kısa süre sonra eşiyle birlikte El Al'ın New York uçağına bineceğini söylüyor. Kendisiyle bir çay içmek ister miyim?

Kral Davud Oteli'nin yanındaki lüks bir apartman dairesinde yaşıyor ve güvenlik panosundaki ismini okuduğumda, haham olduğunu anlıyorum. Kızgın, zira bir komşusu apartmanın altındaki otoparkta bir arkadaşının arabasının lastiklerini indirmiş; komşusunun arabasının camlarını patlatsa ne kadar rahatlayacağından bahsediyor. Bana çay ve kurabiye ikram eden eşi, kocasının (ismini yine gizli tutmam lazım) çok çabuk kızdığını söylüyor. Her ikisinde de insanın hoşuna giden bir tür yumuşaklık var (birbirlerini hâlâ seven bir çifti hemen fark edersiniz). Fakat haham Filistinliler hakkında konuşmaya giriştiğinde, sesi apartmanın her tarafında yankılanmaya başlıyor. Defalarca Şaron'un iyi dostu olduğunu, düzgün bir adam olduğunu, New York'taki bürosunu ziyarete geleceğini söylüyor.

> Yapmamız gereken şey, bu haşere yuvasına girip teröristleri ve katilleri çekip çıkarmak. Haşere yuvası, evet, haşere dedim, hayvanlar da diyorum. Size ne yapmamız gerektiğini anlatıyorum. Eğer bir mülteci kampından tek bir taş atılırsa, buldozerleri getirip yola yakın ilk yirmi evi yerle bir etmeliyiz. Bir taş daha atılırsa, bir yirmi ev daha. Çok geçmeden taş atmamaları gerektiğini öğrenirler. Bakın, size bir şey söyleyeyim. Taşlar ölümcüldür. Bana taş atarsanız, sizi vururum. Sizi vurmaya hakkım olur.

Haham şimdi de cömert bir adam. Çok önemli ve (eminim) çok çok pahalı bir tıp merkezini ülkeye bağışlamak için İsrail'e gelmiş. İyi eğitimli. Ve dobra dobra konuşması hoşuma gidiyor (daha zalim düşüncelerini gizlemek için şu 'biz-sadece-barış-istiyoruz' nakaratını tekrarlayıp duran birçok İsrailli ve Filistinli gibi değil en azından). Fakat durum kontrolden çıkıyor. Niye bir hahama taş atayım ki? Yine bağırıyor. "Bana bir taş atarsan, seni vururum." Fakat siz bana taş atarsanız, diyorum, ben sizi vurmam. Çünkü benim de sizi vurmama hakkım var. Suratını asarak konuşuyor: "O zaman aklını kaçırmışsın derim ben de."

Ne olduğunun birdenbire farkına vardığımda, arabamla eve doğru gidiyorum: Az önce Eski ve Yeni Ahit çarpıştı. Hahamın babası ona 'kısasa kısas'ı (veya bir taşa yirmi evi) öğretmişti, Bill Fisk ise bana diğer yanağımı çevirmemi. Yahudilik, Hıristiyanlık ile kafa kafaya geliyor. Öyleyse Yahudilik ile İslamiyet'in birbirine çarpmasında şaşılacak bir taraf var mı? Hıristiyanların ve Yahudilerin 'kitap indirilmiş halklar' olduğuna dair olanca söylemlerine rağmen, Müslümanlar

Yahudiler hakkında hiç olmadığı kadar sert görüşler dile getiriyor artık. Hamas'ın Yahudilere yönelik 'domuzların ve maymunların' çocukları gibi tiksindirici nitelemeleri, yansımasını Filistinlilerden hamamböcekleri veya 'haşerat' diye söz eden İsraillilerde buluyor. (Hahamın da bana söylediği gibi) İsrailliler İslamiyet'in savaşçı bir din, insan hayatına değer vermeyen bir din olduğunu söylüyor. Ve 1993'te, Oslo anlaşmaları imzalanmadan hemen önce Gazze'de bana tekrar tekrar, "Onların Kuran'ını geçerli bir metin olarak kabul etmiyoruz," diyen bir Yahudi yerleşimciyi hatırlıyorum.

Independent'ın Kudüs'ün Ebu Tor Mahallesi'ndeki ofisinden (aynı zamanda misafirhane olarak kullanılıyor) çıkıyorum ve arabamı cam kırıkları arasında buluyorum. Şimdi kızma sırası bende. Ön cam kırılmış, teyp çıkarılmış. Öncamda, silahlı Filistinliler ve İsrail askerleri ateş açmasın umuduyla yapıştırılmış 'TV' çıkartmaları var. Abu Tor'un çoğunluğu Arap. *Independent*'ın binası ise tam eski yeşil hattın üzerinde, önkapının sağında Araplar, solunda da çoğunlukla Yahudiler yaşıyor. Arabaya biniyorum, cam kırıklarının üzerinde oturup Hertz temsilciliğine doğru yola çıkıyorum. Oradaki genç kız, Hertz sigortasından yararlanabilmem için hırsızlığı polise bildirmem gerektiğini belirtiyor. Bana Rus Kalesi'ne gitmemi söylüyor.

O güne kadar Rus Kalesi'ni sadece Af Örgütü'nün raporlarından biliyorum. İsrail işkencelerinin büyük kısmı orada yapılıyor, şüpheli Filistinli 'teröristler' orada 'silkeleniyor'. İlginç bir yolculuk olacak. Arabamı park eder etmez, bir hoparlörden bana doğru İbranice bir bağırtı yükseliyor. Bir muhafız, güvenlik nedenleriyle arabayı köşeye park etmem gerektiğini söylüyor. Hiç sorun değil. Camları kapatılmış iki büyük polis minibüsünün güvenlik bariyerinden geçişini izliyorum. Park edip kapıya dönüyorum. "Hırsızlık nerede gerçekleşti?" diye soruyor, bir kadın polis. Abu Tor'da, ofisin hemen dışında, diye yanıtlıyorum. Polis omuzlarını silkiyor. "Ya ne bekliyordunuz?" diyor. Ne demek istediğini anlıyorum. Araplar çaldı, öyle değil mi, onlar araba teyplerini çalarlar, pizzacıları da havaya uçururlar. Bir saat boyu bekliyorum. Birkaç yüz metre ileride, Doğu Evi'nin çevresinde 200 polis nöbet tutuyor, burada ise zabıt tutmaya tek bir polis yok.

Doğu Evi'nin hemen aşağısındaki yolda her gün gösteri yapılıyor. Televizyon kameraları orada, fakat bu, sınır polisinin Filistinli gençlerin canına okumasına engel değil. Kameraların önünde dövülüyorlar, polisler tek bir gencin üzerine abanıp tekmeler ve yumruklarla girişiyor. Gençlerden biri bir minibüse yatırılmış, polisler sırayla içeri dalıp hayalarına basıyor. Genç bir İsrailli güvenlik görevlisi gözlerini bu utanç verici manzaradan ayıramıyor. Tam önümde, bir sonraki polisin postalının gencin kasıklarının neresine bastığını görmek için eğiliyor. Kameraların önünde bütün bunları nasıl yapabiliyorlar? Kendime sürekli bu soruyu soruyorum. Ve sonra o karanlık düşünce geliyor: İsrail polisi kameraların bunu çekmesini istiyor, İsrail'e karşı çıktıklarında, gösteri yaptıklarında, (bir gencin yaptığı gibi) kâğıttan bir Filistin bayrağı kaldırıp itiraz ettiklerinde başlarına ne geleceğini Filistinlilerin görmesini istiyor.

Bana kalırsa, şiddetin psikolojik şokudur, insanları ilk önce vuran; insanların birbirlerine zarar verebileceğinin aniden idrak edilmesidir. Gözlerimizin önündeki ihtilafta herkesi sarsan şey de bu. Tulkarim'de bir Hamas üyesinin cenaze törenine katılmışım ve sınırın İsrail tarafına park ettiğim arabama dönüyorum. Batı Şeria ve Gazze haritasının (yerleşimci yolları ve hudutlarından oluşan, kırılmış bir pencereye benzer bu harita) üzerinde Tulkarim Filistin kontrolündeki A Bölgesi'nde görünüyor ve benim arabam İsrail kontrolündeki C Bölgesi'nde. Sabah C'den A'ya geçerken, yol çöp ve taşlarla doluydu. Fakat döndüğümde, çoktan savaşa tutuşmuşlar, çocuklar İsrail mevzilerine taş atıyor, lastikler yakıyor, plastik kaplı çelik mermiler ağaçlara çarpıp yere düşüyor.

Yorgun ve açım, Kudüs'e dönmek için sabırsızlanıyorum. Bu yüzden yanan lastiklerin yanındaki çocuklara işaret edip gazeteci olduğumu, hattan geçip geri dönmem gerektiğini söylü-

yorum. Ardından yıkılmış bir otobüs durağında saklanan iki karanlık siluet daha görüyorum. Onlara da aynısını söyleyip yanan lastiklerin arasından, görülmeyen İsraillilere doğru, yavaşça, adeta bir avare gibi yürümeye başlıyorum. Derken ayaklarımın dibine bir taş düşüyor. Çok küçük bir taş, fakat şiddetli bir ses çıkarıyor düşerken. Arkamı döndüğümde bir taş daha yüzümü yalayıp geçiyor. Filistinli çocuklardan biri gülerek bağırmaya başlıyor. Taşlar. Onları daha önce hiç düşman olarak düşünmemiştim. Birkaç ay sonra beni vuracak noktaya gelecekler, üzerime yağdırdıkları taşlarla beni neredeyse öldürecekler. Fakat bu sonra olacak, takvim yaprakları hepimizi bekleyen bir tarihe doğru bir bir düşerken ve ben onu şimdi sadece bir 'patlama' olarak, belli belirsiz idrak edebiliyorum.

Sanki bir *Independent* muhabiri için, sıcak bir öğleden sonra Filistinliler tarafından taşlanmak dünyanın en normal şeyiymiş gibi, yavaşça yürümeye devam ediyorum ve iyi nişan alınmış her taştan gövdemi kurtarmam için serinkanlı davranmam gerekeceğinin farkındayım. Yol şimdi A Bölgesi'ne paralel ilerliyor ve sapanlı bir genç ağaçların arasından hızla çıkıyor – şaklayan lastiğin sesini duyabiliyorum. Taş bana doğru o kadar hızlı geliyor ki vaktinde tepki veremiyorum, fakat beni otuz santim yanımdan ıskalayıp bir İsrail imalathanesinin demir duvarına çarpıyor. Çarpma sesiyle dönüp çevreye bakıyorum. Terk edilmiş bir bahçe bitkileri dükkânının ortasındayım, etrafta saksılar, alçıdan kartallar ve geyikler, dev vazolar var. Kartallardan birinin başı kopmuş. Üç taş daha, belki 20 santim çapında. Ne olduğunun farkına varıyorum. Filistinliler yabancı bir gazeteci olduğumu biliyor – Lübnan'dan aldığım basın kartımı gösterdim onlara. Fakat hattı geçer geçmez onlar için İsrailli oldum. Artık yüzümü ayırt edemedikleri an, kim olduğum da umurlarında olmuyor. Ben İsrailliyim, çünkü hattın İsrail tarafındayım. Ve şu an haham dostum burada olsa ne yapacağını merak ediyorum.

Kudüs'e dönünce telefona sarılıyorum tekrar, bu şaşırtıcı deneyimi aktarmaya çalışıyorum. Eğer insanlara hayvanlar, teröristler, böcekler derseniz, bu kadar şiddetle davranmalarına şaşırabilir misiniz? Bizzat Arafat'ın hâlâ kontrol ettiği harabe kentleri kamplaştırmasında, Nablus'taki Müsriler'le Nabulsiler'i birbirine düşürüp kullanmasında, Nabluslu Şakarlar'la Gazzeli Şavarlar'ı desteklemesinde, hiçbir şey söylemeyerek Hamas ve İslami Cihad'ı teskin etmesinde şaşılacak bir taraf var mı?

Daily Telegraph'tan bir meslektaşımla Cenin yolundayız, İsrailli sınır muhafızları tarafından durduruluyoruz. Kan ter içinde kalmışız, geçiş izni verilmesi için İsrail ordusunun basın bürosunu arıyoruz. Tepenin yukarısında küçük bir Yahudi yerleşimi var, bütün çatıları kırmızı ve yeşillikler içinde. Bu küçük toprak hırsızlıklarına artık doğal bir şeymiş gibi bakmamız ne kadar garip. Sınır muhafızları sıkılmış. İçlerinden biri cipin hoparlörünü açıyor, cep telefonunu bağlıyor ve müzik çalma düğmesine 'basıyor'. 1812 Uvertürü'nden üç satır, Beethoven'ın Beşinci Senfonisi'nden üç satır, Handel'in Su Müziği'nden üç satır; hepsi yüksek desibellerle, çarpık ve keskin bir sesle yükseliyor, dünyanın en büyük bestecilerinin yüksek teknolojiyle canına okunduğu notalar, kertenkeleler, çalılar ve çöplerle dolu bu kavrulan yola dökülüyor.

Aklıselimi bulmak içini rahatlatıyor insanın. Tel Aviv'e uçarken, hemen yanımda İsrailli bir paraşütçü subay oturuyor. Ona kendi tahminlerimden söz ediyorum; bana göre intifada 2004'e kadar sürecek. 2006'ya kadar kesin sürecektir, diyor. "Ve sonunda 1967 sınırlarına geri döneceğiz ve Doğu Kudüs'ü başkent olarak onlara vereceğiz." Ve ekliyor: "Fakat onlara nasıl muamele ettiğimizi düşünüyorum da, bu kadarla yetinirlerse şaşarım." Refah'ta bir Filistinliye bu konuda ne düşündüğünü soruyorum. "2005 veya 2006, ne fark eder ki? Fakat size bir şey diyeyim. Bu intifada bittikten sonra, Arafat'a karşı bir ayaklanma patlak verecek. Bütün bunların olmasına nasıl izin verdi? Nasıl olup da kazanabileceğini düşündü?" Ayaklanma falan olmayacak elbette. Şaron Arafat'ı Ramallah'ta kıstıracak. Ve Arafat ölecek.

Yine Gazze'deyim, kenti turluyorum. Yolun kenarında, bir grup orta yaşlı adam yeşil bir tentenin altında oturuyor, bazıları başlarını ellerinin arasına almış, diğerleri sadece toprağa bakıyor. Taş atarken İsrailli bir askerin başından vurduğu Muhammed Ebu Arrar için yas tutuyorlar. 13 yaşındaymış. Bütün duvarlar, ölmüş gençlerin, ölmüş ihtiyar adamların, ölmüş çocukların, ölmüş kadınların, ölmüş intihar bombacılarının posterlerinden oluşan birer mozaiğe dönüşmüş; ölenlerin başlarının arkasında genellikle El-Aksa Camisi'nin, birçoğunun hayatları boyunca görmediği o yapının renkli bir fotoğrafı var.

Han Yunus'un hemen dışında İsrailliler evleri ve dönümlerce narenciye bahçesini buldozerlerle dümdüz etmiş ('güvenlik' gerekçeleriyle elbette, zira arka tarafta bir Yahudi kolonisi var) ve ay yüzeyini andıran bir 'Filistin' daha bırakmışlar arkalarında. "Bunu 'güvenlik' için yaptıklarını söylüyorlar," diyor Avrupalı bir yetkili bana. "Fakat bir sorum var. Şurada üç ev vardı; biri bitmişti ve içinde insanlar yaşıyordu, diğer ikisinin sadece duvarları ve çatısı vardı. İsralliler bu evlerin pusu kurmak için kullanılabileceğini söyledi. Böylece bir buldozer geldi ve tamamlanmış evi tamamen yıktı, ardından tamamlanmamış iki evin sadece merdivenlerini yıktılar. Şimdi bunun 'güvenlik' için olduğunu nasıl söyleyebilirsiniz?"

Refah'ın aşağı tarafına gidince tümüyle gerçeküstü bir manzarayla karşılaşıyorsunuz. Kırklı yaşlarında bir adam, tam sınıra kurulmuş bir çadırdan çıkıyor (arkasındaki Mısır bayrağı, neredeyse İsrail bayrağına dokunacak kadar yakın) ve bana, oyuncak dükkânının yıkıntılarını görmek isteyip istemediğimi soruyor. Ve orada, çadırın arkasında bir tuğla yığını duruyor; tuğlaların arasında cep telefonları, abajurlar, saatler, oyuncak helikopterler ve kocaman bir para kasası var. "İsrailliler dükkânı Mayıs'ta yıktı ve tanklar vardığında ben de şu yoldan koşup geldim, son dakikaya kadar bekledim," diyor. Muhammed El-Şair'in, Mısır pasaportuna sahip bir Filistinli olduğunu öğreniyorum. Sınır duvarını işaret ederek, "Şurada, palmiyenin arkasında bir evim var ve ben, malımı korumak için buradayım," diyor. Çifte vatandaşlığa sahip diğer Refahlılar gibi El-Şair'in de sınırdan girip çıkmasına izin veriliyor; bu hak, Osmanlı İmparatorluğu ile Britanya arasında imzalanan ve şimdi El-Şair'in karmaşık ve sonu gelmez ayrıntılarla anlatmaya giriştiği 1906 tarihli bir anlaşmadan kaynaklanıyor. Arkada çocuklar uçurtma uçuruyor ve uçurtma sınırdaki dikenli telleri her aştığında bir İsrail askeri ateş açıyor. Uçurtma çatırdayarak çamura ve kuma düşüyor, çocuklar neşeyle bağırıyor. Çatırtılar sürüyor. "Sürekli uçurtmalara veya çocuklara ateş ediyorlar," diyor Muhammed El-Şair. Kahire'de bilgisayar programcısı olarak çalışırken öğrenmiş İngilizceyi ve burada kalmasının gerçek sebebini akıcı bir şekilde anlatıyor: Güvenmediği bir akrabası var, Refah'ın Filistin tarafında oturuyor ve Muhammed, Mısır'a dönerse o akrabasının dükkânın arazisini kendi üzerine geçirmesinden korkuyor.

Filistinliler her gece etraftaki ağaçlardan İsraillilere ateş açıyor – İsraillilerin Muhammed El-Şair'in dükkânını yıkmasının nedeni de bu. "Bunlar geçen geceden kalma kurşun delikleri," diyor, en yakın binanın duvarındaki üç oyuğu göstererek. "Kurşunların çadırımın üzerinden geçtiğini duyabiliyordum." El-Şair'in fotoğrafını çekiyorum ve fotoğrafın altına ne yazabileceğimi düşünüyorum kara kara. 'Akrabasıyla savaş halindeki bir Filistinli, yıkılmış bir oyuncak dükkânının yanındaki bir çadırda oturuyor, uçurtmalara ateş eden İsraillileri seyrediyor' diye yazsam mı?

New York'a, Eva Stern'e telefon ediyorum. Onun arşivlere ulaşma kabiliyeti, Şaron'un Sabra ve Şatila katliamından önce ne söylediğini bulabilmemi sağlayabilir. Aklımdan geçen tarihi söylüyorum ona: 15 Eylül 1982. Aynı gece cevap geliyor. "Faksını aç," diyor Eva. "Bunu okumak istersin diye düşünüyorum." Kâğıt makineden çıkmaya başlıyor. 15 Eylül 1982 tarihli bir AP

haberi. "Bir açıklama yapan Savunma Bakanı Ariel Şaron, [Falanjist lider Cemayel'in] öldürülmesinden FKÖ'yü sorumlu tutarak, 'Bu, FKÖ terör örgütlerinin ve onların destekçilerinin terörist caniliğini simgeliyor' diye konuştu."

Bir kaç saat sonra, Şaron silahlı Falanj üyelerini Filistin kamplarına göndermişti. Faksı tekrar tekrar okuyorum, içime bir soğukluk yayılıyor. Bugün Filistinlilere karşı, en az on dokuz yıl önceki Falanjistler kadar öfke duyan İsrailliler var. Ve şimdi, aynı adamdan, aynı insanlar hakkında duyduklarım da aynı kelimeler.

Peki kim bu insanlar? Tabuların istilası altındaki Batı gazeteciliğinde, onları sadece insanlıklarından değil, kültürlerinden, ulusallıklarından, kimliklerinden arındırmak için her tür çaba gösterilmeye devam ediyor. David Margolick, *Vanity Fair*'de yazdığı uzun bir makalede, İsrail'in 'hedefli öldürme' (İsraillilerin 'güvenlik' tehdidi addettiği Filistinlileri öldürmesi) politikasını anlatıyor, ancak 'cinayet' kelimesini asla kullanmıyor. İsrail'in 'hedefli öldürme' operasyonlarından bazılarının 'göz kamaştırıcı' olduğunu söylüyor. Ancak yazının hiçbir yerinde, Filistinlilerin nereden geldiği, niye işgal altında olduğu veya topraklarında niye Yahudi kolonileri inşa edildiğine dair açıklama yok. *Mail on Sunday*'de Steward Steven 'Filistince diye bilinen bir dil olmadığını' yazıyor; ona göre, 'ayrı bir Filistin kültürü, kendine özgü bir Filistin giyimi de' yok. Yani 'Filistinlileri Araplardan ayırt etmek mümkün değil.' 'Muhammed'in Kudüs'e hiç gitmediğini' de ekliyor. Filistinliler Arapça konuşuyor, fakat ayrı bir Filistin aksanı kullanıyorlar. Filistinlilerin bir şiir ve düzyazı kültürü, yanı sıra (bilhassa kadınlar açısından) ulusal bir giyim tarzı *var*. Fiziksel olarak birçok Filistinli uzun boyları, (eğer güneyden geliyorlarsa) tenlerinin esmerliği ve yüz hatlarıyla ayırt edilebilir. Aynı mantıkla, Amerikanca diye bilinen bir dil olmadığı, Amerikan kültürünün İngiliz kökenli olduğu, belli bir Amerikan giyim tarzı olmadığı, Amerikalıları diğer Batılılardan ayırt etmenin mümkün olmadığı da söylenebilir. Kuran'a değil, efsanelere bakarsanız, Muhammed Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Belki de etmemiştir. Fakat Hıristiyanlar, sırf İsa İtalya'ya veya İngiltere'ye gitmedi diye, Vatikan'ın veya Canterbury Katedrali'nin kutsallığını reddetmezler.

Filistinlilere yönelik bu hakaretlerin çok daha can sıkıcı ve rezil tezahürlerini görebilirsiniz Batı gazetelerinde. Sözgelimi *Irish Times*'ta Mark Steyn kendinde, dürüstlüğünden zerre kuşku duyulamayacak Hanan Aşravi'yi 'ısmarlamayla terörü mazur gösterenlerden biri' olarak niteleyecek cüreti bulabiliyordu. 2003'te Batı Şeria'ya yaptığı ziyareti anlatan Steyn, "Tüylerim diken diken oldu," diye yazıyordu. 'Tümüyle hastalıklı' bir ortamdı, 'günahkarlığı yücelten bir kültür'dü tanık olduğu; yazar, 'bu zehirli toprakta iyi bir şey yetişmez' sonucuna varıyordu.

Bir kez Filistinlilerin kimlikleri ortadan kaldırıldığında, toprakları 'işgal' değil 'ihtilaf' konusu haline getirildiğinde, Arafat Amerikalılara ve İsraillilere Kudüs, yerleşimler ve 'dönüş hakkı' meselelerini 'nihai statü' görüşmelerine bırakma (ve bu zaman aralığında ağza alınmasını bile barışa yönelik 'tehdit' gibi göstermelerine) izni verdiğinde, Filistin direnişine dair en ufak bir ima 'terörizm' olarak tanımlanabilir. Bu toplumun içinde rahatsızlık vardır – 'hastalık', 'günahkarlık', 'zehirli toprak' vardır. Filistinliler giderilmemiş öfkeleri, huzursuzlukları ve yığınla haksızlıkla aşağılanmaları karşısında bağırlarına (gizlice) taş basıp yerlerinde oturmak zorundadır.[1]

ABD'deki 11 Eylül saldırılarından sonraki birkaç saat içinde Ariel Şaron İsrail'i Amerika'nın 'terörle savaştaki' müttefikine dönüştürdü; Yaser Arafat'ı derhal Bin Ladin'in Filistinli muadili

1 Bir başka acı ve ihanet ülkesi olan Kore'de, bu duyguya *han* denir. Kore'yi anlatan bir yazar şu sonuca varmıştır: "Görünen o ki bütün küçük ülkelerin, daha büyük komşularının elinde haksızlığa maruz kalmak gibi kötü bir kaderi var." İrlandalılar İngilizlere dair kendi *han* versiyonlarını üretmiştir; Polonyalıların *han*'ı, aralarında uzanan Polonya topraklarını kontrol etmek için asırlardır mücadele eden Ruslara ve Almanlara yönelmiştir.

ve intihar bombacılarını da, dört yolcu uçağını kaçıran 19 Arabın (hiçbiri Filistinli değildi) kan kardeşi yapıverdi. Başkan Bush'un Amerikalılar arasında pompaladığı yeni ve kinci ruh hali içinde, İsrail'in ABD'deki destekçileri artık, neredeyse savaş suçlarının savunucusu gibi yansıtılan İsrail karşıtlarının cezalandırılmasını teşvik etmek konusunda kendilerini iyice rahat hissediyorlardı. Önde gelen Washingtonlu avukat ve Yahudi cemaati lideri (yanı sıra federal yargıçlar kurulu için adı sıkça zikredilen bir aday) Nathar Lewin, intihar bombacılarının ailelerine mensup kişilerin idam edilmesi çağrısı yapıyordu. *Sh'ma* dergisinde şu satırları yazıyordu Lewin: "Eğer bazı intihar bombacılarının ailelerinin idamı, eşit sayıda potansiyel sivil kurbanların hayatını kurtaracaksa, böyle bir takasın etik olarak makul olduğuna inanıyorum."

Lewin'in planının pratiğe nasıl geçirilebileceğini merak etmemek elde değil. İntihar bombacısının karısı (veya kocası) mı öldürülecekti en önce? Veya ilk doğan mı? Ya da en küçük oğlu mu? Belki de büyükannesi tekerlekli sandalyesinden çekilip alınacak ve ailenin geri kalanının gözleri önünde icabına bakılacaktı. Tahmin edilebileceği gibi, Lewin'in argümanının kutsal dayanakları vardı. "Eski Amalek kabilesinin imha edilmesine dair kutsal kitapta yer alan emirler, Yahudilikte, ölümcül bir tehdit karşısında 'normalde kabul edilemez' olan önlemler almak yönünde bir emsal görevi görmektedir." Bilgi almak için işkencenin sınırlı kullanımından yana olan Harvard Hukuk Fakültesi Profesörü Alan Dershowitz, Lewin'in teklifinin, 'terörizmi' önlemek ile demokrasiyi korumak arasında denge gözettiği takdirde meşru olduğunu söylüyordu. Diğer Amerikalı Yahudi liderler Lewin'in fikrini, utanç verici bir yaklaşım olarak niteleyip sert şekilde kınadılar ve din bilginlerinin, Amalek derslerinin çağdaş olaylara uyarlanamayacağına hükmettiğine dikkat çektiler. 'Gelinen noktayı hiçe sayıp Filistin ulusunun bir bütün olarak Amalek'in akıbetini hak ettiğini söylemek' kabul edilemezdi.

Bizzat Filistinliler de, kendi insanlarına ölüm cezası kesmek konusunda hevesliydi, hedefleri İsrail işbirlikçileri olsa bile. Sözgelimi 9 Ağustos 2000'de, Münzer Hafnavi hakkında idam kararı vermek, Yargıç Fethi Ebu Surur'un sadece yirmi dakikasını aldı. Hafnavi saat 10'da plastik sandalyesine oturtuldu; ellerini dizlerinin üzerinde birleştirmişti, bakışları Nablus Filistin Mahkemesi'nin salonundaki yaygaracı kalabalığın üzerinde geziniyordu sürekli, vakur kahverengi gözlerini, öldürülmesini ayarlamakla suçlandığı genç Filistinlinin annesinden kaçırıyordu. Avukatı Semir Ebu Avdi (Filistin Yönetimi tarafından atanmıştı) kürsünün aşağısına uysalca oturdu, başını sessiz sedasız eğdi. 10.20'ye gelindiğinde Yargıç Ebu Surur sanığın idamına karar vermişti ve Hafnavi bir hayvan gibi, gardiyanlarının ayaklarına kapanmış, yerde öylece büzülmüştü.

Bu hoyrat bir adalet değildi. Trajik bir fars bile değildi. Yargıç, 1960 tarihli Ürdün Ceza Yasası'nın (Haşimilerin şık bir hukuki dokunuşuydu bu) 111. maddesi uyarınca 'sanığın idam edileceğini' açıkladığı an, halkın 43 yaşındaki kır sakallı adama bağırıp onu ıslıklamasına izin veren, gürültücü bir mahkemeydi söz konusu olan. Gardiyanlar Hafnavi'yi mahkeme salonunun kapısına doğru sürüklerken, birçok adam bariyerlerden sarkıp kafasına yumruk indiriyordu. "Büyük Başkan," diye haykırıyordu kalabalık (Başkan Arafat oluyordu elbet), "casusu hemen idam et!" Herhalde Nablus mahkemesindeki kimse, savcı 'kurşuna dizilerek idam' talebinde bulunduğunda salondaki erkeklerin yüzüne yayılan gülümsemeyi; ve açık yakalı beyaz gömlek ve bej pantolon giymiş köpeksi, aşağılanmış yaratık gardiyanlarının bacaklarına sarılırken, salondan yükselen alay nidalarını unutamazdı.

Görünürdeki kanıtlar Hafnavi'nin aleyhindeydi. Mahkemeye Hafnavi'nin Filistin Halk Kurtuluş Örgütü içinde yetiştiği, önce El-Fetih'e, sonra Hamas'a katıldığı ve bütün bu süre boyunca yoldaşlarına İsrailli katiller hesabına ihanet ettiği söylenmişti. Hafnavi de imzalı ifadesinde 1979'dan beri İsrail için çalıştığını itiraf etmişti, fakat onu ele veren, 25 yaşındaki Hamas üyesi

Mahmud Medani'nin 19 Şubat 2000 tarihinde öldürülmesi olmuştu. Hafnavi'nin bir kumaş dükkânı vardı ve Medani'yi işe almıştı. Medani, camiden çıkıp Hafnavi'nin dükkânına giderken vurulup öldürülmüştü. Yargıç, on bir sayfalık bir 'itirafnameye' (ki bu itirafların ne kadar büyük bir adalet içinde alındığını tasavvur etmek güç değil) ve Hafnavi'nin, İsraillilerin kendisinden Medani hakkında bilgi toplamasını istediğini kabul edişine atıfta bulunuyordu. Hafnavi, sorgucularına, 'İsraillilerin Medani'yi infaz edeceğini bilmediğini' söylemişti.

Sanık terlemeye başladı. Gözlerinin etrafında ter damlaları belirdi. Derken kulaklarının arkasından ter boşandı ve boynuna doğru oluk oluk aktı. İki polis kollarına girdi. O ölü bir adamdı. Yargıç, sanığın bir şey söylemesine fırsat vermeden, gayet ciddi bir şekilde, Medani'nin İsrailliler tarafından öldürülmüş olamayacağını ilan etti. "Sanığın suç mahallinde bulunmadığı için sorumlu olmadığını söylemek mantıksız," dedi yargıç, öfkeli izleyiciler topluluğuna ve Medani'nin annesine. "İsrailliler ile ilişkileri nedeniyle suçun işlenmesinde başrolü oynamıştır..." Tanık ifadeleri ve güvenlik güçlerinin sunduğu kanıtlar da cabasıydı (Hafnavi, cinayetten birkaç saat sonra polis evine geldiğinde, eşine cep telefonundaki aranan numaraları silmesini söylemişti) ve bu, mahkemenin üçüncü ve son duruşmasıydı.

Kararı açıklama anı yaklaşırken, kalabalık adeta taş kesildi. "Ülkemizin bir yurttaşı olan, fakat ülkesine sadakat göstermeyen bu sanık, kendisini (gözlerini ve kulaklarını), vatanını gasp edenlere satmıştır." Yargıç Ebu Surur burada bir an durup devam etti: "Ne tür bir insan bunu yapabilir? Nereye ait olduğunu hiç mi düşünmedi?" Bu soruların ardından kalabalık kendini kaybetti. Yargıç ve iki meslektaşı (biri albay, diğeri yüzbaşıydı) salondan çıkarken artık 'mahkeme sessizliğinin' yerinde yeller esiyordu. Dışarıdaki parlak güneşin altında, Medani'nin annesi Nihad verilen cezadan dolayı 'çok mutlu' olduğunu, fakat cezanın bir an önce infaz edilmesini istediğini anlatıyordu bana. "Oğlum bir kahramandı," diyordu. "Tel Aviv'de iki şahadet eylemini o hazırladı ve altı saldırı daha planlıyordu. Hamas İzzeddin Tugayları'nda yüzbaşıydı. Allah'a şükür. İçim ferah artık." Bir komşusu, katile hakaret etmek için sözünü kesti Nihad'ın. "Onu yavaş yavaş öldürmek lazım," diyerek lanet okudu. Bayan Medani komşusuna dönüp, "Onu kendi ellerimle öldürmeyi yeğlerdim," dedi. Söylenenlere bakılırsa, Hafnavi ve Medani, İsrailliler tarafından birlikte hapse atılmıştı. Gammaz. İşbirlikçi. Hain. Hafnavi'nin ailesinin mahkemeye gelmediğini söylüyorlardı. Fakat bu hukuk tiyatroları daha devam edecekti. Ne de olsa, Oslo Anlaşması'nın son kırıntıları da kaybolup gitmişken, 'adalete' karar veren Filistin avamı olacaktı.

Dört ay sonrası, El-Halil. Bir yerleşimci yolunda arabayla gidiyorum (İsrail'in izin kaydı çıkartmalarıyla birlikte elbette), sonra terk edilmiş bir İsrail kontrol noktasına doğru tırmanıyorum ve kente doğru dalga dalga ilerleyen Filistinli erkeklerin, kadınların ve çocukların peşine takılıp yürüyorum. İlk ceset baş aşağı asılmış, gri ayaklarından biri elektrik direğine kabloyla bağlanmış, sağ bacağı müstehcen bir açı yaparak sarkıyor, başı, üzerindeki siyah gömlek kalıntısından aşağı düşmüş. Dura köyünden Musa Arcub. İkinci ceset çok daha korkunç durumda, bir kasap çengeline, sol bacağından asılmış o da, fakat neredeyse çıplak gövde bu kez bıçak yaralarıyla delik deşik; on-on iki yaşındaki Filistinli çocuklar, neşeyle bağırarak sigara söndürüyorlar üzerinde. Bu da Züheyr El-Muhtasib. Başı gövdesinden ayrılmış neredeyse, rüzgarda hafif hafif sallanıyor, yüzü korkuyla çarpılmış.

Bana, oklar ve açık yaralarla dolu korkutucu Saint Sebastian portrelerini hatırlatıyor. Fakat Züheyr El-Muhtasib şereflendirilmemiş, tahkir edilmiş; çığlık atan çocuklar ve orta yaşlı Filistinli erkekler, fırlatılan taşlar işbirlikçinin kanlı cesedine çarparken sevinçle haykırıyor.

"Herkes için bir ders bu." Arkamı döndüğümde, büyük kahverengi gözlü şişman bir adam buluyorum karşımda, arkamdaki bir başka tiksindirici et torbasını işaret ediyor. "Adı Muhammed Debebsi'ydi. Bu, insanlar için bir ders. Herkesin bunu görmesi lazım." Ben izlerken, bir grup sırıtkan genç cesedi bir çöp kamyonuna atıyor.

Bir halk böylesine bir vahşetten zevk alacak kadar delirmişse ne yaparsınız? İlk başta tanık olduğum şeyin tarifini gazeteci defterime yazamıyorum ve onun yerine bana gördüklerimi hatırlatacak eskizler çiziyorum. Allahuekber, diye gürlüyor bu korkunç kalabalık. Evlerin damlarında kızlar var, cesetleri sadece üç metre uzaktan süzen takım elbiseli ve kıravatlı genç adamlar, oğlan çocukları, Züheyr El-Muhtasib'in kellesini koparma işlemini tamamlayan taşlar fırlatıyorlar. Ve bütün bunlar (ismini koyalım bunun ve pornografi diyelim) nerede gerçekleşiyor? Şeria *Selam*'da. Yani Barış Caddesi'nde.

Üç adam, İsrail işgal güçleriyle işbirliği yaptıkları için bölge hapishanesine atılmıştı (cezaları o kadar uzun süre önce verilmişti ki, kalabalığın büyük kısmı tarihini hatırlamıyordu bile). Birkaç saat önce, bir İsrail Apache helikopterinin fırlattığı dört füzenin, birkaç yüz metre ilerideki Filistin Yönetimi hapishanesine dek ulaşan patlama seslerini duyduklarında kendilerini ne gibi bir akıbetin beklediğini biliyorlar mıydı?

İsrailliler, El-Aksa Tugayları'nın El-Halil'deki liderlerinden biri olan Mervan Zalum'u ortadan kaldırmak için helikopterli bir ölüm timi göndermişlerdi; ateşlenen dört füze (bulduğum parçalara bakılırsa, Florida'daki Lockheed Martin'den bir hediye daha) Zalum'un Mitsubishi arabasını ateş topuna çevirmişti. Kırk üç yaşında, evli ve Seja adlı bir kız çocuğu olan Zalum, oracıkta ölmüş, İsrail ordusundan ise bir sevinç korosu yükselmişti. Dediklerine göre, 'bütün bir silahlı milis grubuna bedel' biriydi Zalum (saçma bir abartıydı bu); emrindeki adamlar tarafından hazırlanan intihar eylemlerine ve 'yüzlerce silahlı saldırıya' atıfta bulunuyorlardı. Bu saldırılar arasında, Mart 2001'de Şalhevet Pas adlı yeni doğmuş Yahudi bebeğin Filistinli bir keskin nişancı tarafından katledilmesi, üç ay önce İsrailli bir sivilin (bir yerleşimci) öldürülmesi de vardı. İsrail ordusunun ölüm timinde görev alanlar ise yaptıkları açıklamada, üç kez 'Yahudi topluluklarından' dem vurmuştu; Arap topraklarındaki Yahudi yerleşimlerini kastediyorlardı. Ve tam da bu tür açıklamalarda âdet olduğu üzere, İsrail'in Amerikan yapımı füzelerinin Zalum'un bir arkadaşını, Semir Ebu-Receb'i de öldürdüğüne hiç değinilmiyordu.

9.30'a doğru, El-Aksa Tugayları, muhtemelen Hamas ve kuşkusuz büyük bir Filistinli genç kitlesi, hapishanede çaresizce oturan İsrail işbirlikçisi üç Filistinliyi boğazlayarak intikamlarını kendi elleriyle almaya karar verdi. Kalabalığı izleyen bir mühendis, üç mahkumun arabanın yandığı yere sürüklendiğini, acımasızca dövüldüğünü ve silahlı militanlarca vurulduğunu anlatıyordu.

Ardından El-Halil'in Eyn Sara Mahallesi sakinleri kutlama yapmak için gelip, bu korkunç sahneye dahil olmuştu. Bazıları cesetleri dürtüklemiş, diğerleri yolun kenarında durup taş atmıştı. Bir kasap dükkânının önündeydiler, çocuklar elektrik direklerine tırmanmış, el kameralarıyla bu kasapça faaliyeti çeken arkadaşlarına poz vermişlerdi. Ve çöp kamyonu, Almanya'nın bağışladığı itfaiye arabasının önüne doğru ilerlerken kalabalık çılgın gibi bağırıyordu. Debebsi'nin kanlı kalıntıları kasasına konduktan sonra kamyon Muhtasib'in asılı olduğu elektrik direğine hareket etmişti. Cesedi, kalabalıktan yükselen bir başka sevinç çığlığı eşliğinde gri boyalı araca atılırken, başı gövdesinden kopmak üzereydi.

Yani yeni doğan Filistin ülkesinin vatandaşları, İsrail'in Zalum ve Ebu-Receb'i öldürmesinin intikamını, öfke, infial ve tüyler ürpertici bir neşeyle almıştı. Ve Kudüs'e dönüş yolunda, Efrat, Neve Daniel ve Guş Etzion'daki kırmızı çatılı, fıskiyeli ve yasadışı Yahudi yerleşimlerinin sakinlerinin buna nasıl tepki verdiğini tasavvur etmek zor değildi elbet. Vahşet, barbarlık, ca-

navarca davranan hayvanlar. Ve Filistinlilerin ne düşündüğü de açıktı. O üç adam İsrail için, topraklarını otuz beş yıldır işgal altında tutan bir ülke için çalışmıştı. "Bunu muhtemelen para için yaptılar," diye mırıldanıyordu Filistinli bir şoför. Bütün bu işbirlikçiler evliydi. El-Halil'de, onlara bir Müslüman mezarı verilmeyeceği söyleniyordu. Ve insan, bir devlet sahibi olmadan önce Filistinlilerin nasıl olup da bu kadar vahşileştiğini merak ediyordu.

Peki orada nasıl bir devlet kurulacaktı? 29 Mart 2002'de İsrailliler Batı Şeria'ya, basının 'Savunma Kalkanı Operasyonu' diye andığı bir saldırı başlattı.[1] Bundan iki gün önce, Hamas üyesi bir intihar bombacısı, İsrail'in sahil kenti Netanya'da bir otele girmiş ve Yahudi Hamursuz Bayramı'nı kutlayan bir salon dolusu insanı havaya uçurmuştu. Birçoğunu Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulan ihtiyarların oluşturduğu yirmi sekiz sivil öldü. İntifadanın başlangıcından geri, İsrailli sivillere yönelik kitlesel cinayetlerin en ağırıydı bu. 1 Mart-1 Nisan 2002 arasında toplam 40 İsrailli sivil katledilmişti. Bu yüzden İsrail saldırısının İsrail ordusu tarafından açıklanan amacı, 'terörizm' altyapısının yok edilmesiydi. Haliyle ilk saldırıları bizzat Arafat'a yöneldi; Arafat Ramallah'ın merkezindeki eski Britanya kalesinde yalnız ve çaresiz bir haldeydi. Kudüs'ten Ramallah'a giden otoyolun üzerindeki İsrail engellerini aşıp geçemediğim için, Psagot adlı yasadışı bir İsrail kolonisine gittim ve oradan, Filistin Yönetimi'ni yıkmak için başlatılan bu yeni savaşa İsrailllilerin nasıl baktığını gördüm. Yine bir aynanın içindeydim yani. 31 Mart 2002'de, ağır şekilde silahlandırılan ve askerlerle dolu (tavırları dostçaydı, yiyeceklerini bölüşmeyi teklif ettiler bana) bir yerleşimin ortasında, aşağıya, 'Filistin'in son trajedisine bakıyordum. Arafat'ın karargahından perde perde gri dumanlar, iki minare boyunda yükseliyor ve sonra Ramallah'ın güneyindeki ufka doğru yayılıp dağılıyordu.

"Sanırım kendisini havaya uçurdu," dedi İsrailli bir paraşütçü, aşağılayıcı bir tavırla. "Bu herifin işi bitti." Merkava tanklarıyla, Magah zırhlı araçlarıyla, ciplerle, kamyonlarla ve kamyonlarının kasasındaki battaniyeleri, döşekleri ve silahları çekiştirip duran yüzlerce askerle kuşatılmış yerleşimin en ucunda (bir kez daha işgal edilen Filistin kentinin ilk evlerinin sadece 400 metre uzağında) duruyorduk. "Bu sadece başlangıç, biliyor musun?" diye sordu paraşütçü. "Orada aptallar var. Terörizmlerinin sona erdiğini bilmeleri lazım. Hiçbir zaman 1967 sınırlarına çekilmeyeceğiz. Asla, çünkü onlar Tel Aviv'i istiyor." Bir gümbürtüyle uğuldadı kulaklarımız, tepenin, Ramallah'ın uzandığı öbür tarafında bir top mermisi patladı. Fulyalar ve koyu mor çiçeklerle dolu bir bahçeden geçerek kente doğru yavaşça yürüdüm, çok genç bir İsrail askerinin beklediği noktaya kadar ilerledim.

"Eve gitmek istiyorum," dedi kupkuru bir sesle. Yirmi yaşında bir asker için çok genç göründüğünü söyledim. "Annem de öyle söylüyor." Salamlı hamursuz bayramı ekmeği yiyor, bir yandan da Ramallah'ın boş sokaklarını süzüyordu. "Kendilerini evlerine kilitlediler," dedi. "Kim onları suçlayabilir?" Ben suçlayamazdım. Fakat tuhaf bir sabahtı, Ramallah'ın yukarısında İsrailli bir askerle oturmuştum. Generallerin Napolyonvari savaşlarda konukları için hazırladığı, onlar savaşın gidişatını izlerken şarap ve yiyecek servisi yapıldığı o korkunç seyir platformlarını andırıyordu biraz. Zira az ötede yerleşimci bir çift, askerlere neşeyle sıcak yemek ve kahve ikram ediyordu. Kadın bana da bir kase meyve ve peynir getirdi. "Kızım Cambridge Üniversitesi'nde okuyor," dedi coşkuyla. "Haçlı Savaşları tarihi üzerine çalışıyor." Kanlı bir iş, diye yorum yaptım ve kocası mutlulukla onayladı beni. Din savaşları kanlıydı gerçekten. Dört Filistinliyi de işte tam o sırada gördüm.

---

1 Amerikan ve Britanya orduları gibi İsrailliler de operasyonlarına genellikle bir 'medya' başlığı atarlar, ki gerçek askeri kod adıyla hiçbir alakası yoktur bunun. İsrail'in 1982'deki Lübnan işgalinin resmi ismi 'Celile İçin Barış Operasyonu' iken (pespaye gazetecilerin mutlulukla neşrettiği bir propaganda efsanesiydi bu), gerçek kod adı 'Kartopu Operasyonu'ydu. 'Barış'ın aksine, kartopları tepeden aşağı ilerlerken hacim ve güçleri artar.

Hemen aşağımızda, fulya ve mor çicekli bahçenin yanında, üçü bir grup İsrailli subayın önünde, otların arasına diz çöktürülmüştü. Hepsinin gözleri siyah bezle kapatılmış, elleri plastik ve çelik kelepçelerle arkadan bağlanmıştı; birinin ceketi sırtından aşağı doğru, ellerini hareket ettiremeyeceği şekilde sıyrılmıştı. İsrailliler onlarla sakin sakin konuşuyorlardı; subaylardan biri bir dizinin üzerine çökmüştü konuşurken, sanki bir esirin değil de, bir sunağın karşısında duruyordu. Derken dördüncü adamı gördüm, orta yaşlıydı, bir tavuk gibi bağlanmış, otların üzerine yatırılmıştı; gözleri kapatılmış yüzü bir çiçek demetinin arasındaydı. Paraşütçü omzunu silkti. "Hepsi de hiçbir şey yapmadıklarını, masum olduklarını, bizim evlerine gelip sebepsiz yere onları aldığımızı söylüyor. Evet, bunları söylüyorlar."

Esirleri dost canlısı yerleşimci çifte gösterdim. Başlarını salladılar, sanki bahçede elleri kolları bağlanmış ve gözleri kapatılmış dört adamın bulunması gayet normalmiş gibi. Yirmi yaşındaki askere dört Filistinli hakkında ne düşündüğünü sorduğumda, o da paraşütçü gibi omuzlarını silkti. "Onlar benim esirlerim değil," dedi ve ben Amira Hass'ı, onun 'kenarda durup bakanlara' duyduğu nefreti düşündüm. Yakındaki bir binanın köşesinden dönüp, Filistinlilerin sorgulandığı açıklığa doğru yürüdüm. Bir başka esir bir kapının önünde sürekli kafasını sallıyordu ve omuzları ağlıyormuşçasına titriyordu.

Hiçbiri askerlerin umurunda değildi. Kendilerine özgü 'terörle savaş'larında, bu esirler 'teröristti'. Bir tabak salata atıştıran bir başka asker, 'aşağıda yaşayan bütün insanların terörist olduğunu' düşündüğünü belirtti. Teröristler, teröristler, teröristler. Önümüzden bir Merkava geçti, tepenin aşağısına doğru mavi dumanlar arasında kükreyerek ilerledi, namlusu bir aşağı bir yukarı hareket ediyordu. Kamyonlarla ilave birlikler getirilmişti, askerlerin ellerinde taarruz tüfekleri vardı. Telsiz barakaları kuruldu, zırhlı araçlar Ramallah'ın yukarısına mevzilendi.

Kudüs'e dönüş yolundayım, Ma'ale Adumim yerleşiminin karşısında, pencereleri telle kapatılmış tozlu bir eski otobüsün yanından geçiyorum. Tellere yapışmış eller var ve ellerin arkasında acıyla kasılmış yirmi-otuz yüz görülebiliyor. Filistinli esirler sessizce pencerelerden dışarı, bu devasa Yahudi kolonisine ve bana bakıyorlar, esmer yüzleri gölgelere gömülmüş; bir cip dolusu İsrailli asker eşlik ediyor otobüse.

Birkaç dakika sonra, Doğu Kudüs'te, Filistinlilere ait büyük bir markette ekmek ve çikolata almak için duruyorum. Markette çalışanlar (büyük kısmı erkek, iki de başörtülü kadın var) televizyonun altında durmuş, başlarının üzerinden yiyecek torbaları sarkıyor. İsrail televizyonu can kayıpları konusunda doğruyu söylemekten çekinmiyor. "Şu âna kadar on dört can kaybı var," diyor spiker. Kudüslü Filistinliler İbranice anlıyor. Helikopterdeki bir kamera Hayfa'daki bir restoranın çatısını çekiyor, Hamaslı bir intihar bombacısının patlayıcılarıyla, bir sardalye konservesi gibi açılmış. Marketteki bir erkek çocuğu onaylamaz bir tavırla başını sallıyor, fakat yaşlıca bir adam onu durduruyor. "Hayır," diyor, ekranı göstererek. "Bundan başka yolu yok."

Ve Cambridge'de Haçlı Savaşları çalışan kızı düşünüyorum ve bunun ne kadar kanlı bir iş olduğuna dair hemfikir oluşumuzu. Ve din savaşlarının nasıl daima tüm savaşların en kanlısı olduğunu.

İsrail ordusu, yaptıklarını görmek isteyen bizleri ne zaman durdursa, yürürlükteki askeri yasasının en saçma uygulamasını gerekçe gösteriyordu: 'Kapalı Askeri Bölge'. 1982'de Lübnan'da, 1993'te Gazze'de, yani İsrail'in bütün işgal harekatlarında olduğu gibi, 2002'de de aynı gerekçe vardı. Ve her zamanki gibi, verilecek en iyi tepki, İsraillilerin bizim görmemizi istemediği şeyi bir yolunu bulup görmekti. Ramallah'ta, etraftaki gazetecilerin görmesini istemedikleri şeyi görebilmiştim. Bir İsrail kontrol noktasının yakınından çakıl kaplı tepenin eteğine zahmetli bir yürüyüş, ardından kayalar ve çamurlar üzerinden bir tırmanış ve Ramallah'ın kıyısındaki El-Amari mülteci kampına düşe kalka bir koşu... Kamptakiler, korkmuş siville-

re, kükreyen tanklara, İsrail ciplerine taş atan çocuklara dair hikâyeler anlatıyorlardı; aynı Oslo'dan önce, Amerikalıların, İsraillilerin ve Arafat'ın bölgeye taşıdığı onca yalan yanlış umuttan önce olduğu gibi.

Şaron'un terörle savaşı için gri, ıslak bir gündü ve bir doktorun beni çekip aldığı ambulansla, yan yollardan yavaş yavaş ilerleyerek, apartmanların arasında dolaşan bir tank namlusu göründüğünde durup bekleyerek, kentin üzerinde turlayan yarasaya benzer Apache'lerden gözü hiç ayırmayarak, Ramallah'ın merkezine vardım. Kentin merkezi hızla oradan oraya hareket eden tanklardan, kapakları indirilmiş zırhlı araçlardan ve İsraillilerle Filistinliler arasındaki şiddetli çatışmalardan oluşan bir kanyondu. Mermiler sokaklar boyunca patlarken, İsrail ordusu APC ve Merkava tanklarını (eğer gözlerim beni yanıltmadıysa, Britanya yapımı birkaç eski Centurion tankını da) o sokaklarda öyle bir hızla sürüyordu ki, muhitteki süpermarketin önünde durup el sallasa bile bir 'teröristi' görmeleri mümkün değildi. Oslo işte buna dönüşmüştü.

Ramallahlı Filistinliler ne zaman bir Batılı, bir gazeteci veya bir 'barış aktivisti' (bu sonuncu grup bir sürü küpesinden, Filistin kefiyelerinden ve arada sırada, burun hızmalarından ayırt edilebiliyordu) görseler, sürünerek önkapılarına çıkıyor, bize el sallıyor ve kahve ikram ediyorlardı. Bir çocuk bir atın peşinden tarlada koşuyordu ve yaşlı bir adam, yüzünde geniş bir gülümsemeyle yan yoldan bir eşekle gidiyordu. Ve o anda fark ettim sanırım: İsraillilere gerçek direniş bu sıradan insanlarda (aileler, o yaşlı adam, o atlı çocuk), El-Fetih'in ve El-Aksa Tugayları'nın cakalı elemanlarının tersine, gayet sıradan hayatlarından vazgeçmeyi reddeden insanlarda yaşıyordu.

Filistinliler, İsrail askerlerinin vandallığı ve hırsızlığına dair sayısız kanıt öne sürüyorlardı. "Filistin Yönetimi tarafından uydurulmuş, temelsiz suçlamalar," şeklinde geldi İsrail'in yanıtı, fakat anlatılanların neredeyse tamamı doğruydu. İsrailli askerler ofislerin yerlerine dışkılarını yapmış, Filistin bakanlıkları ve okullarındaki binlerce dolarlık faks ve fotokopi makinelerini tahrip etmiş ve (daha da vahim olanı) Filistinlilerin evlerinden on binlerce dolar değerinde mücevherat ve para çalmıştı. Ramallah bir orta sınıf kentiydi; ve İsrail ordusu için ne talihsizlik ki, paralarını aldıkları Filistinli ailelerin birçoğu aynı zamanda Amerikan vatandaşlığına sahipti. Fakat 'silahların masumiyetine' sahip olduğu söylenen bir ordunun kalkıştığı bu yağmayı haberleştirdiğimde, 'yalancı' ve 'anti-Semitik' denilerek sözümona İsrail dostlarının saldırısına uğradım. Ancak birkaç gün sonra, bizzat İsrail ordusu 'gerçekten de geniş çaplı bir vandalizm fenomeni yaşandığını... yağmanın boyutunun, beklenebileceğinden çok öte olduğunu...' açıklayacaktı. Ramallah'taki bu fenomene, bilgisayarların 'sistematik bir biçimde tahrip edilmesi' de dahildi. İsrailli gazeteciler de (bu kez ırkçı hakaretlere başvurmadan) benzer haberler yayımladılar.

İlerleyen günlerde ben bölgeden ayrılırken, İsrail güçleri Tulkarim, Nablus ve başka kentlere de girecekti.[1] Fakat İsrail'in en şiddetli direnişle karşılaştığı ve tek tek savaş suçları olarak nitelenebilecek eylemlere giriştiği yer Cenin oldu. İsrail askerleri, kent merkezini oluşturan antik çarşıya ve mülteci kampına ezici bir güçle taarruz ederken, bir tek gazetecinin Cenin'e girmesine izin verilmedi. Cenin'in intihar bombacılarının odağı olduğuna (o bölgede bombacıların aileleriyle birçok röportaj yapmıştım) ve İsrail'in hatırı sayılır bir direnişle karşılaştığına kuşku yoktu.[2] 9 Nisan'a gelindiğinde İsrailliler çatışmada 23 asker kaybetmişti. Ve kentin için-

1 Uluslararası Af Örgütü'nün istatistikleri, iki büyük İsrail saldırısı ve Batı Şeria'nın yeniden işgalini kapsayan 27 Şubat-Haziran 2002 tarihleri arasında yaklaşık 500 Filistinlinin öldürüldüğünü gösteriyordu. Ölümlerin çoğu silahlı çatışmalar sırasında gerçekleşmişti. Bununla birlikte kurbanların yüzde 16'sı (yani 70'den fazlası) çocuktu. Mart'taki ilk İsrail saldırılarından Haziran 2002'ye dek, 164'ü sivil 250'ten fazla İsrailli öldürülmüştü; bunlardan 32'si çocuktu. Af Örgütü'ne göre, söz konusu dönemde 8 binden fazla Filistinli tutuklandı ve 'rutin şekilde kötü muameleye maruz bırakıldı'; 3 bin Filistin evi de yıkıldı.

2 1982'de Beyrut'ta altı haftalık kuşatmaya direnen eski Filistinli gerillalar, öylesine vahim koşullar yaşamıştı

de bir sivil katliamı olacağına dair ilk ipucunu veren de bu oldu.

IDF sözcüsü Tuğgeneral Ron Kitrey, savaşın daha ilk günlerinde, "Yüzlerce ölü olduğunu sanıyoruz," diyordu. İsrailli 'askeri kaynaklar' (anonim bir perdedir o; arkasında İsrailli albaylar, İsrail gazetelerinin ordu muhabirlerine brifingler verir) cesetleri kamptan çıkarmak ve 'özel bir mezarlığa' gömmek üzere bir plan yaptıklarını söylüyordu. Cenin'e soğutuculu kamyonlar getirilmişti. Bu arada Filistinli iki insan hakları grubu İsrail Yüksek Mahkemesi'ne, Ürdün Vadisi'ndeki toplu bir mezara ölülere saygısızlık edecek şekilde gömüleceklerinden dolayı cesetlerin çıkarılmasının engellenmesi yönünde başvuruda bulundu; mahkeme, başvuruyu haklı bulan geçici bir karar aldı. Bütün bu süreçte gazeteciler, insani yardım görevlileri ve Uluslararası Kızılhaç ile beraber Cenin'in dışında tutuldu.[1] İsrail genelkurmayından Tuğgeneral Rafi Lederman bir basın toplantısı düzenleyerek, (gazete haberlerinin tersine) İsrail silahlı kuvvetlerinin Amerikan yapımı Cobra helikopterlerinden füze ateşlemediğini söyledi. Külliyen yalandı bu. Gazeteciler nihayet kente girdiğinde Cenin'deki yıkıntıların, havadan karaya füzelerin (elbette onlar da ABD'de imal edilmişti) parçalarıyla dolu olduğunu gördü ve olay yerini ziyaret eden Batılı askeri ataşeler İsraillilerin Cobra'lar konusunda doğruyu söylemediğini açıkladı. Ardından, Kudüs muhabirimiz Phil Reeves'in yazdığı gibi, "Filistin liderliği... derhal ve kanıt olmaksızın, Cenin'de bir katliam yaşandığını ve en az 500 kişinin öldüğünü ilan etti. Filistinli insan hakları grupları, vahşi ve gerçekdışı olduğu belli hikâyeler yayarak işleri daha da kötü hale getirdi."

Derken bu, İsrail'in Cenin'deki ölümlere dair tek önemli teması haline geliverdi. "Katliam falan yok," diye bağırıyordu Binyamin Netahyahu, Trafalgar Meydanı'nda düzenlenen İsrail yanlısı bir mitingte. Ve o vakitten sonra, İsrail'in muazzam, acımasız Cenin saldırısının hikâyesi, Filistin-İsrail tarihinin bu korkunç bölümünde gerçekten ne olduğuna değil, katliam 'yalanı' denen şeye odaklandı. Hikâye haline gelen, gerçekler değil, 'yalan'dı. Gazeteciler 'yalan' söylemişti. O günlerde Los Angeles'ta olmama, cinayetlere tanık olmamama ve 'katliam' kelimesini asla kullanmamama rağmen, ben de 'yalan' söylemiştim (2002 İlkbaharı'nın sonunda ABD çapında verdiğim bir dizi seminer sırasında sürekli olarak Cenin'deki 'katliam' ile ilgili yalan söylemekle suçlandım). İsrail'in işlediği yeterince gerçek katliam vardı, bir yenisini icat etmenin ne alemi vardı?

Fakat *Independent*'taki meslektaşlarım Justin Huggler ve Reeves, Cenin cinayetlerine dair kendi kılı kırk yaran araştırmalarını yapmışlardı. Katliam tanımını kullanmadılar, fakat öldürüldüğü tespit edilen elli Filistinlinin yaklaşık yarısının sivil olduğu, aralarında kadın, çocuk ve ihtiyarların bulunduğu sonucuna vardılar. *Independent*'ta yayımlanan yazıda, bireysel zalimliklerin yaşandığı ve İsrail'in 'muazzam bir propaganda harekatıyla' bunları örtbas etmeye çalıştığı vurgulanıyordu:

> ... Hani Rumele, 19 yaşındaki bir sivil, önkapısından dışarı bakmaya çalışırken vurulmuştu. Fedva Cemma, yandaki evde kızkardeşiyle birlikte oturmakta olan bir hemşire, Hani'nin feryadını duydu ve yardım etmek istedi. Kızkardeşi Rüfeyda Damaj da yardıma koşarken vuruldu, fakat sadece yaralandı ve hayatta kaldı. Bize olanları, Cenin Hastanesi'ndeki yatağında anlattı:
>
> "Sabah 3.30'da büyük bir patlamayla uyandık. Evimizin dışında birinin yaralı olduğunu duy-

---

ki, Ceninli direnişçilere o kadar da hayranlık beslemiyorlardı. İçlerinden biri, bir ay sonra Lübnan'da bana, "Niye *savaşmadılar* ki?" diye soracaktı.

1 İsrailliler Kızılhaç'ın girmesine izin verildiğini, fakat kendilerinin girmemeyi tercih ettiğini söyledi. Kızılhaç ise bu açıklamayı yalanladı. İsrailliler bunun ardından, ellerinde Kızılhaç yetkililerini İsrail'in önerisini geri çevirirken gösteren bir video kaydı olduğunu iddia ettiler. Ancak kaydı görmek istediğimizde, İsrailli yetkililerden hiç ses çıkmadı. Pek az gazeteci böyle bir kayıt olduğuna inanıyordu.

dum. Kızkardeşimle birlikte görevimizi yapmak ve yaralıya yardım etmek üzere dışarı çıktık ve ilk müdahaleyi yaptık. Dışarıda direniş üyesi başkaları da vardı ve bir yere hareket etmeden önce onlara sormalıydık... Ben daha direnişçilerle konuşmayı bitirmeden, İsrailliler ateş etmeye başladı. Bacağıma bir kurşun isabet etti, yere düştüm ve dizim kırıldı. Kızkardeşim yanıma gelip bana yardım etmeye çalışıyordu. Ona yaralandığımı söyledim. 'Ben de yaralandım,' dedi. Karnından vurulmuştu. Derken tekrar vurdular, bu kez kalbinden... korkunç bir ses çıkardı ve üç kere soluk alıp vermeye çalıştı."

Bayan Cemma, askerler ona ateş ettiğinde, üzerinde Filistin tıbbi yardım kuruluşu kızılayın armasının açıkça görüldüğü beyaz bir hemşire üniforması giyiyordu. Bayan Damaj, askerlerin kızkardeşini rahatça görebileceğini, çünkü parlak bir ışığın altında durduklarını söyledi. Ayrıca askerler, yardım çığlıklarını duyabilecek kadar da 'yakındaydı'. Bayan Damaj Filistinli savaşçılara yardım etmeleri için bağırdığında, İsrail askerleri yine ateş açmıştı: Bir ikinci kurşun Damaj'ın bacağından girip göğsünden çıktı...

Cemal Feyed, enkazın altında kalarak öldü. Amcası Saib Feyed, 37 yaşındaki Cemal'in zihinsel ve fiziksel engelli olduğunu, yürüyemediğini anlattı... Bay Feyed bir İsrail buldozerinin yeğeninin olduğu eve yaklaştığını gördüğünde, sürücüyü uyarmak için koşmuştu. Fakat buldozer sürücüsü kulak asmadı ve evin duvarını Cemal'in üzerine yıktı...

Mülteci kampının kıyısındaki ıssız bir yolda, bir tekerlekli sandalyenin ezilmiş kalıntılarını bulduk. Tamamen parçalanmıştı, demir aksam karton gibi yassılmıştı. Enkazın ortasında kırılmış bir beyaz bayrak duruyordu. Durar Hasan, arkadaşı Kemal Züğayir'in, tekerlekli sandalyesiyle yolda ilerlemeye çalışırken nasıl vurulup öldürüldüğünü anlattı bize. İsrail tankları cesedin üzerinden geçmiş olmalı, zira Hasan onu bulduğunda bir bacağı ve her iki kolu kayıptı ve yüzü ikiye ayrılmıştı.

58 yaşındaki Züğayir birinci intifadada vurulup yaralanmıştı. Yürüyemiyordu ve işsizdi. Hasan bize, arkadaşının yaşadığı yoksul bekar odasını da gösterdi, odadaki tek eşya yerdeki kirli bir döşekti... Onu Hasan yıkıyordu; Züğayir'in tekerlekli sandalyesine beyaz bayrak takan da Hasan'dı.

"Saat 4'ten sonra, her zamanki gibi onu sokağa çıkardım," diyordu Hasan. "Derken tankların gelmekte olduğunu duydum, dört-beş tank vardı. Ateş ettiklerini duydum ve bunların sadece, yolun ortasından çekilmemiz için uyarı atışları olduğunu düşündüm." Hasan, ne olduğuna bakmak için ancak ertesi sabah olay yerine gidebilmişti. Yolda ezilmiş tekerlekli sandalyeyi ve biraz ötede, otların arasında da Züğayir'in parçalanmış cesedini buldu.

Peki bir kan banyosu ne zaman bir vahşet haline gelir? Bir vahşet ne zaman bir katliam haline gelir? Soykırım niteliği kazanması için bir katliamın ne kadar büyük olması gerekir? Her ölüm tarlasında eski sorular yeni sorular haline geliyor. İsrailli gazeteci Arie Caspi, Nisan sonunda Cenin cinayetlerine dair acı verici bir doğrulukla, keskin bir yazı yazıyordu:

Tamam, diyelim ki orada bir katliam olmadı. İsrail bazı çocukları öldürdü, bir evi ihtiyar bir adamın üzerine yıktı, vaktinde dışarı çıkamayan bir engellinin üzerine tuğla yağdırdı, kampta yaşayanları bombalara karşı canlı kalkan olarak kullandı ve hastalarla yaralılara yardım gitmesini engelledi. Bu gerçekten de bir katliam değil ve bir soruşturma komisyonuna (ister biz kuralım isterse *goyim*[1] göndermiş olsun) gerçekten ihtiyaç yok.

İsrail'i pençesine alan çılgınlık, artık tüm ahlaki değerlerimizin ötesine geçmiş gibi görünüyor... birçok İsrailli bu sistemli kitlesel cinayetlere devam ettiğimiz sürece, cennetteki yerimizin garantide olduğuna inanıyor. Bazı Filistinli veya İskandinav budalalar ne zaman 'Soykırım!' diye feryat etse, öfkeli bir alınganlıkla karşılık veriyoruz: Bu mu soykırım? Ne de olsa çok az insan, 200-300 insan, bazıları çok genç bazıları çok ihtiyar olan insanlar öldü. Gaz odaları veya krematoryumlar mı var ortada?

1 İbranicede Yahudi olmayanlara verilen isim. –*çn*

Bunlar nafile sorular değil. Alaycı sorular da değil. Şaron'un Hamas ve İslami Cihad'ın intihar bombacılarını durdurmak yönündeki başarısız girişiminden kısa süre sonra, 27 Nisan 2002'de Filistinli silahlı militanlar, Batı Şeria'daki Adora'da, Arap topraklarında inşa edilmiş olan yasadışı bir Yahudi yerleşimine girdiler. Yahudi bebekler uyurken öldürüldü. Beş yaşındaki Danielle Şefi, annesi ve iki erkek kardeşiyle beraber vuruldu. Danielle hayatını kaybetti, annesi ise kurtuldu. Yolun yukarısında Katya Greenberg ve kocası Vladimir, yataklarında yatarken tarandı. Küçük kızın odasında kan lekeleri ve Danielle'in yatağının hemen üstünde üç mermi deliği vardı. Annesi, kızını korumak için koşarken vurulmuştu. Toplam dört İsrailli (militanlarla çatışan iki silahlı yerleşimci de dahil) öldü, sekizi yaralandı.

Danielle Şefi'nin korkunç akıbetinden etkilenmemek için insanın taş kalpli olması lazım. Sadece beş yaşındaydı. Fakat eğer Cenin'de en az yirmi Filistinlinin öldürülmesi katliam değilse, Adora'da dört İsraillinin öldürülmesini nasıl tanımlayacağız? Evet, İsrail ordu sözcüsü Binbaşı Avner Foxman'ın buna bir yanıtı vardı: "Kendi adıma artık bir katliamın ne olduğunu biliyorum. Bu bir katliamdır." Kanada gazetesi *National Post*, Filistin saldırısına 'barbarca' diyordu, Filistinli sivillerin öldürülmesiyle ilgili hiç kullanmadığı bir kelimeydi bu. Böyle bir konuda matematiksel kavramlar kullanmaktan hiç hoşlanmıyorum. İki silahlı yerleşimci dahil, dört İsraillinin öldürülmesi katliam. Bunu kabul ederim. Fakat bir hemşire ve bir felçli de dahil, yirmi dört Filistinlinin öldürülmesi katliam değil. (Cenin'de öldürülen otuzun üzerinde silahlı Filistinliyi bir kenara bırakıyorum.) Bu ne anlama geliyor? Gazetecilik hakkında, kendi mesleğim hakkında bize ne söylüyor? Bir kan banyosunun katliam olarak nitelenebilmesi, ölen sivillerin dinsel veya ırksal kimliğine mi bağlı? Hayır, Cenin cinayetlerine katliam demedim ben. Fakat demeliydim.

Sorumluluğumuz burada sona ermiyor. Kaçamak sözlerimizin ne kadarı bu saldırılara kapı açıyor? Kaç gazeteci (haber verme tarzları veya bencilce öne sürdükleri saçma sapan tavsiyeleriyle), İsraillileri Filistinlilere yönelik bu acımasız saldırıları düzenlemeye teşvik ediyor? Friedman 1 Nisan 2002'de (yani İsrail'in Cenin saldırısından sadece iki gün önce) *New York Times*'ta, "İsrail'in, terörün işe yaramayacağını açıkça gösteren askeri bir darbe vurması gerek," diye yazdı. Evet sağol Tom, dedim kendi kendime, birkaç gün sonra bu ölümcül gazetecilik örneğini okuduğumda. İsraillilerin Friedman'ın tavsiyesine riayet ettikleri açıkça ortadaydı.

Şaron 'Savunma Kalkanı' operasyonuna başladığında, BM Güvenlik Konseyi, ABD'nin de aktif katılımı ve desteğiyle, Batı Şeria'nın İsrail tarafından tekrar işgaline derhal son verilmesini istedi. Başkan George W. Bush, Şaron'un 'İsrail'in Amerikalı dostlarının' (ve Tony Blair o günlerde Bush'la beraber olduğu için 'İsrail'in Britanyalı dostlarının' da) tavsiyesine uyması ve çekilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Bush üç gün sonra, "Çekilin diyorsam çekilin," diye kükredi. Fakat aslında hiçbir şey demiyordu. Bunun yerine Dışişleri Bakanı Colin Powell'ı 'acil' barış misyonu adı altında İsrail'e ve Batı Şeria'ya gönderdi; muhtemelen Bush, sekiz gün süren bu inanılmaz ziyaretin 'dostu' Şaron'un Batı Şeria'daki en son kanlı macerasını tamamlamasına yeteceğini düşünüyordu. İsrail Genelkurmay Başkanı Şaul Mofaz'ın Şaron'a, Filistinlilerin belini kırmak için 'en az sekiz güne' ihtiyacı olduğunu söylediğinden sözümona habersiz olan Powell, Akdeniz etrafında avare avare dolaştı, en nihayetinde İsrail'e ayak basmadan önce Fas, İspanya, Mısır ve Ürdün'e uğradı. Washingtonlu itfaiyeciler yangınlara ulaşmak için bu kadar oyalansaydı, Amerikan başkenti çoktan küle dönmüş olurdu. Fakat elbette Powell'ın avareliğinin amacı, Cenin'in küle çevrilmesi için gereken zamanı tanımaktı. Bence misyon tamamlanmıştı.

En sonunda Kudüs'e varır varmaz Powell'ın yapması gereken ilk şey, Cenin'e bir ziyaret ta-

lebinde bulunmak olmalıydı. Fakat bunun yerine, Şaron'la da şakalaştıktan sonra, oyuna girişti, Arafat'ın Kudüs'teki son ihtihar saldırısını (altı İsrailli ölmüş, altmış beşi yaralanmıştı) kınamasını istedi; Cenin hakkında ise ağzından 'endişeliyiz'in ötesinde tek bir kelime çıkmadı. Powell İsraillilerden korkuyor muydu? Kendini bu şekilde rezil etmek zorunda mıydı gerçekten? Zira bu Arap-İsrail ihtilafı oyununun sonu, tam da Birleşmiş Milletler'in artık Ortadoğu'da kaale alınır bir arabulucu olmadığının kanıtı gibi görünüyordu. Fakat hayır, bu durum asıl 2004'te, Bush BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını fiilen yok ettikten sonra hasıl olacaktı.

Görünen o ki, yıkılamayacak engel yoktu. Eğer bu bir terörle savaş idiyse, diye yazıyordum o korkunç ilkbaharda gazetemde, o zaman İsa Beytüllahim'de doğmamış demekti. Bir grup Filistinli savaşçı Doğuş Kilisesi'ne sığınıp barikat kurduklarında, İsrailliler onları kuşattı ve Beytüllahim savaş alanına döndü. İlk ölen seksen yaşındaki Filistinli bir adamdı, ki cesedi hiçbir zaman morga götürülemedi. Ardından bir kadın ve oğlu İsrail'in açtığı ateşte ağır yaralandı. Tapınaktan yükselen siyah duman bulutu Manger Meydanı'nın diğer tarafına doğru savruldu, ancak üzerimize yağan mermilerden canımızı kurtarmak için koşarken durup da dumana bakacak halimiz yoktu. Harvey Morris (şimdi editörüm değil, *Financial Times* muhabiri olarak zuhur etmişti ve dilindeki küfürlerin bini bir paraydı) de yanımdaydı; taştan Osmanlı evlerinin arasında, arabaları ezip dükkân kepenklerini parçalayarak ilerleyen İsrail tanklarının üzerine dalga dalga yağan yağmurun altında büzüşmüştük.

İsrailliler yine 'Kapalı Askeri Bölge' ilan etmişti. İsa da kapalı askeri bölgelerin Romalı bir versiyonunun üstesinden gelmek zorunda kalmış olmalı, diye düşünüyorduk, fakat Tanrı onun tarafındaydı. Beytüllahim halkının ise kimsesi yoktu. Papa'dan, Vatikan'dan, Avrupa Birliği'nden küçük bir açıklama gelsin diye bekliyorlardı. Ve ellerine geçen, zırhlılardan müteşekkil bir istila olmuştu. "Siktimminin ordusunun tamamını göndermiş yahu bunlar," diyordu Harvey, övülesi bir abartıyla. Bütün sabah eski sokaklarda, Şaron'un dünyaya söylediği üzere, 'terörist canavarları' arayarak gezinen Merkava'ları ve APC'leri izlemişti. Filistinli Hıristiyan bir kadının, Norma Hezbun'un evinde oturup etrafımızdaki 'Filistin'in yerle bir olmasını seyrettik televizyonda. Filistin istihbarat yetkilileri Ramallah'ta saldırıya uğramıştı. Deheyşi kampına top mermileri yağmaya başlamıştı. Bunu biliyorduk, zira Deheyşi kampı, pencereleri titretecek kadar yakımızdaydı. Ekranda Şaron vardı, Avrupalılara Arafat'ı Ramallah'tan dışarı çıkarmalarını teklif ediyordu, 'Filistin' dediği topraklara bir daha asla dönmemesi şartıyla. Teklif reddedildi.

Penceremizin dışındaki silah sesleri artmıştı şimdi. Yolun aşağısına doğru bir tank geldi, namlusu bir dükkânın yeşil tentesine değiyordu ve derken yukarı dönüp doğruca bizim pencereye nişan aldı. Can havliyle merdivenlere koştuk. Kendilerini izlediğimizi mi görmüşlerdi? Soğuk, ıslak merdivenlerde durduk, ardından çevreyi kolaçan ettik. Bir başka tank yerleri titretip küçük bir arabayı paletlerinin altında ezerken ve zırhının arka tarafıyla parçalara ayırırken, iki İsrail askeri koşarak evin yanından geçti. Bütün bu tankları iyi biliyorduk, azami hızlarını, devasa motorlarının sesini, ateş güçlerini. Onlara saygı duyduğumuz kadar onlardan nefret de ediyorduk. 'Kapalı Askeri Bölge'den kaçınmak için arka sokaklarda yaklaşık bir saat yürüdük; kirli, boş, siyah sokaklar ve yan yollarda öfkeli tanklar... Biz, üzerinde kocaman harflerle 'TV' yazan mavi-siyah ceketlerimizle dikilirken ve silahımız olmadığını göstermek için kollarımızı ördekler gibi açarken, tanklardan biri hızla bir kavşağı geçti.

Norma Hezbun'un gaz sobasının karşısında mayışmış oturuyorduk şimdi, Beytüllahim Üniversitesi'nde görevli bir sosyal bilimler profesörünün evinde kısılıp kalmıştık. Haber bültenlerindeki pespayeliğe diyecek yoktu. İran ve Irak, Amerikalıları İsrail'in Batı Şeria'dan çekilmesini talep etmeye zorlamak için petrol ihracatını durdurabilirdi. Harvey'le birlikte alaycı kahkahalara boğulduk; İran ve Irak böyle bir şey yapmazlardı. Arafat'ın Ramallah'taki kararga-

hı yanıyordu. İsrailli bir asker Manger Meydanı'nın diğer tarafında, roketle vurulan bir APC'de ölmüştü. Muhtemelen bir saat önce gördüğümüz yanan araçtı bu. Colin Powell Amerikalıların, Avrupa'da olsaydı bile Arafat'ı yine Filistin lideri olarak kabul edeceğini söylüyordu. Harvey yine patladı: "Yahu Avrupa'da olsa, nasıl kahrolası Filistin lideri olacak, ha?"

Evin dışında, bir grup limon ağacının yanında iki İsrail zırhlı aracı yan yana duruyordu; mürettebat iki araç arasına hortum çekmiş, Filistinli keskin nişancılara yakalanmadan telaşla yakıt ikmali yapmaya çalışıyordu. Birkaç saniye sonra kurşunlar yağmaya başladı ve korkuya kapılan iki asker kendilerini araçların tepesinden bir dükkânın verandasının altına attı. Derken cep telefonum çaldı. İngilizce konuşan bir ses, Kent'teki Wateringbury'den bir kadındı (Peggy ve Bill, Doğu Farleigh'in yanındaki köyde yaşamıştı, Paddock Wood-Maidstone West demiryolu hattının aşağısındaki duraklardan biriydi burası). Fakat Liz Yates şu an Kent'te değil, Ayda mülteci kampındaydı. Yanındaki dokuz Batılı ile birlikte, 4 bin Filistinli mülteciye yardım etmeye çalışıyorlar, konsolosluklarından İsrail'in çekilmesi yönünde baskı yapmalarını istiyorlardı. Bir umutla. Sonunda konsolosluklar Batılıları oradan kurtarmak zorunda kaldı.

Şimdi Doğuş Kilisesi'ne en az yüz Filistinli sivil sığınmıştı, yirmi silahlı militanla birlikte hayatta kalmaya çalışıyorlardı.[1] Bir telefon daha geldi, bu kez Sami Abda'dan. İsrailli askerlerin salı günü Beytüllahim'in merkezindeki evine geldiklerini ve (bir komşusunun evin kadın ve çocuklarla dolu olduğu uyarısına rağmen) binada 'teröristler' olduğunu iddia edip ateş açtıklarını anlatıyordu. Sami Abda benimle konuşurken ağlıyordu ve harfi harfine şunları söyledi:

> Önkapımıza on sekiz kurşun sıktılar. Annem Sümeyye'yi ve kardeşim Yakub'u vurdular. Annem altmış dört, kardeşim otuz yedi yaşındaydı. İkisi de yere yığıldı. Onları hastaneye götürebilmek için bulabildiğim herkesi aradım. Fakat bize yardım edecek kimse yoktu. Ölüyorlardı. Ambulans geldiğinde, İsrailli bir subay sokağımıza girmesine izin vermedi. Otuz saat boyu onların cesetleriyle birlikte kaldık. Ölüleri görmemeleri için çocukları banyoya koyduk. Lütfen bize yardım edin.

O 2002 Baharı'nda Kutsal Topraklar'da bulunan ve *Jerusalem Post*'u okuyan herkes, şu inatçı soruyu sorabilirdi: Kutsal olan nedir? Gazete bir tam sayfasını, sadece bir ay içinde Filistinli intihar bombacıları tarafından parçalara ayrılan onlarca İsraillinin küçük resimlerine ayırmıştı. Genç bir İsrailli kız, hayatını yok eden Filistinli kızla aynı yaştaydı. Bir dehşet ve ızdırap sayfasıydı bu. Evet, Filistinlilerin intihar saldırısı furyası gayri-ahlakiydi, (Kudüs'teki pizzacının dışındayken aklıma gelen kelimeyle) affedilmezdi, savunulamazdı. Günün birinde Araplar (kendi işledikleri suçlara gelince aynaya asla yakından bakmayan Araplar), uyguladıkları taktiklerin çıplak vahşetini kabul etmek zorunda kalacaklar. Fakat İsrailliler taş atan çocukları vurup öldürmenin gayri-ahlakiliğiyle veya ölüm listelerindeki Filistinlileri (onlarla birlikte, oradan geçmekte olan kadınlarla çocukları) öldürmek için gönderdikleri pervasız ölüm timlerinin kötülüğüyle yüzleşmeyi reddettikçe, bütün bu olup bitenlere şaşırmak mümkün mü?

Ve tekrar Gazze'deyim, bir başka yas çadırında oturuyorum, bu kez iki on dört yaşında çocuk ve onların on beş yaşındaki arkadaşı için kurulan bir çadır; yaşarken internet kafede sörf yapıyorlardı, biri boş zamanlarında çocuklar için çizgiromanlar çiziyordu, hepsi futbola meraklıydı. Babaları üç gencin cesetlerini, Netzarim Yahudi kolonisinin yakınında İsrail ordusu tarafından öldürüldükten saatler sonra alabilmiş. Hepsi vurulmuş. Ve dediklerine göre, İsrailliler zırhlı bir araçla üzerlerinden geçtikleri için (İsmail Ebu-Nadi'nin durumunda olduğu gibi) cesetleri ikiye bölünmüş.

---

1 Beytüllahim kuşatması, medya açısından bir başka 'ilk'i de beraberinde getirdi: Kilisenin etrafındaki çatışmayı her nasılsa kendi kameralarıyla görüntülemeyi beceremeyen BBC Televizyonu Dünya Haberleri, sürekli İsrail ordusunun video görüntülerini kullandı; bunu yaparken, görüntülerin kaynağını belirtmedi.

İsrail ordusuna ve (elbette) *New York Times*'a göre, ellerinde bıçaklarla Yahudi yerleşimine yaklaşan ihtihar bombacıları onlar. Fakat insafsız intihar saldırısı furyasının yaratıcısı Hamas bile, üç okul çocuğunun (hepsi Gazze'deki Selahaddin Ortaokulu'nda dokuzuncu sınıf öğrencisi) yerleşime saldırıyı kendi başlarına, naifçe planladıklarını ve ellerinde sadece bıçak olduğunu söylüyor. Müminlerden ve öğretmenlerden, çocukları böyle başıboş planlar yapmaması konusunda uyarmalarını istiyor.

Ve üç çocuğun babasıyla konuştuğumda, bana İsrail'in Cenin mülteci kampına kanlı müdahalesine dair bir infial, trajedi ve çocukça öfke hikâyesi anlatıyorlar. "Bütün geceyi oğlumun bunu neden yaptığını düşünerek geçirdim," diyor Muhammed Ebu-Nadi, orta-sınıf evinin dışında toplanmış yas tutanların arasında otururken. "İsmail'in parası mı yoktu? Hayır. Okulda başarısız mıydı? Hayır. Sınıfının birincisiydi. Ailesiyle veya arkadaşlarıyla sorunu mu vardı? Hayır. Aynı soruyu kendime tekrar tekrar sordum. Niye? Sebebini söyleyebilir misiniz bana?"

Perişan olmuş bir babanın sorduğu iç paralayan bir soru. İsmail ölmeyi mi istedi? Babası, 'üç-dört ay öncesine' dek bunun imkânsız olduğunu söylüyor. Dört-beş ay önce, Abu Dabi'de doğan ve mükemmel İngilizce konuşan oğlu babasına, Filistinlilere devlet kurma mücadelesinde niye dışarıdan yardım edilmediğini sormaya başlamış. "Durmadan soruyordu bana: 'Bir devlete sahip olamayanlar neden sadece Filistinlilerdi? Amerika niye yardım etmiyordu? Diğer Arap devletleri niye yardım etmiyordu?'" On beş yaşındaki Yusuf'un babası Besim Zakut da (üç çocuk aynı okula gidiyordu, fakat babaları birbirleriyle tanışmıyordu), Cenin saldırısının oğlunu etkilediğini düşünüyor. "Resim ve karikatür çizerdi, Arapça hatla da uğraşırdı. Bunun olabileceğini hiç düşünmezdim. Fakat İsrail işgaliyle ilgili bütün haberleri izliyordu, Filistin televizyonunu, Katar kanalı El-Cezire'yi, CNN'i, hepsini... Ve belki bir şeyler gördü... Salı günü akşam namazından döndüğümde o evden ayrılmıştı. Niye gittiğine dair hiçbir fikrim yoktu. Şimdi çocukların Yahudi yerleşimlerine yürüdüğünü, oradaki İsraillilere saldırmak gibi bir fikre kapıldıklarını düşünüyorum. Yusuf bir silaha hiç dokunmamıştı. Dün cesedini geri aldığımızda korkunç bir durumdaydı. Gece karanlığında köpekler saldırmıştı ve yüzü tanınmayacak haldeydi, çünkü ağır bir araç üzerinden geçmişti."

Adil Hamduna'nın on dört yaşındaki oğlu Enver de aynı durumda verilmiş. Babası, soğukkanlı ve duygudan arınmış bir edayla anlatıyor: "Yüzü yoktu. Bacakları kopmuştu. Defalarca geçilmişti üzerinden ve tam anlamıyla içi dışına çıkmıştı." Enver'in cesedi de köpekler tarafından kemirilmiş. "Sadece bir çocuktu. Onun okulunda öğretmenim ben. Akşam beşte annesine internet kafeye gideceğini söylemiş. Dokuza kadar eve gelmeyince bir şeylerin ters gittiğini hissettim. Sonra Netzarim tarafından silah sesleri duyduk..."

Ve Adil Hamduna'nın 'bir şeylerin ters gittiğini' hissetmesine sebep ipuçları da varmış. Zira Enver, ailesiyle 'şahadet' hakkında konuşmaya başlamış. "Burada yaşananlar çocuğu etkiliyordu. İntihar operasyonları, şehitler ve şahadet kavramıyla ilgili konuşurdu. Şehit olmak istiyordu. Birkaç yıl sonra, büyüdüğünde bunu yapabileceğinden kuşku duyuyordum, fakat şimdi değil." İsmail Ebu-Nadi'nin ailesine bir veda notu bıraktığı ortaya çıkmış sonradan. "Arkadaşlarından biri onun yazdığı bir kâğıt getirdi," diye anlatıyor babası. "İsmail şunları yazmıştı: 'Babacığım, anneciğim, lütfen benim için dua edin. Netzarim'e girmeyi, İsrail askerlerini öldürmeyi ve onları ülkemizden atmayı başarmam için dua edin.' Buna inanamadım. Onun yaşındaki bir çocuk, ki ben İngiltere'de, ABD'de, Hindistan'da, Pakistan'da bulundum, evet, onun yaşındaki bütün çocuklar okulda okumak ister, mutlu olmak ister, para kazanmak, huzurlu olmak ister. Fakat bizim çocuklarımız burada huzur bulamıyor."

Babaların hiçbiri, cesetlerin nasıl bu hale geldiği konusunda yorum yapmak istemiyor. İsrailliler onları kasten mi parçalamıştı? Pek mümkün görünmüyor. Veya üç çocuğu vurduktan

sonra üzerlerinden geçerek, sağ kalmaları (ve üzerlerinde olması muhtemel bombanın patlaması) riskini ortadan kaldırmak mı istemişlerdi? Ve cesetleri ne zaman ezilmişti, hepsi öldükten sonra mı? İsmail Ebu-Nadi'nin babası, çocukların ölümüyle ilgili (tahminimce Tom Friedman için zerre anlam taşımayan) bir mesaj veriyor: "Eğer gelecek yoksa, umut da yok demektir. Öyleyse bir çocuğun başka ne yapmasını beklersiniz?"

Fakat Hamas'ın Gazze lideri Abdül-Aziz Rantisi bile, açıklamasında o kendine has kan dondurucu mesajlarından birini vermekten geri durmasa da, hareketini çocukların ölümünden ayrı tutma çabasında: "Bana kalırsa İsrail'in işlediği suçlar çocukları bilinçsiz bir intikam eylemine sürükledi. Yaşları çok küçüktü, yerleşimde hiçbir şey yapamayacaklarını bilmiyorlardı... Camilerdeki müminlere, okullardaki öğretmenlere çağrı yaparak, çocuklara bütün bu yaşananlarda rol almak için henüz çok erken olduğunu izah etmelerini istedim..."

Rantisi sakalını sıvazlayıp duruyor. Onunla Güney Lübnan'daki Çiçek Tarlası'nda çok konuşmuşluğum var, fakat şimdi İsrail'in ölüm timlerinden kaçıyor, Gazze'deki bir ofiste otururken çalan telefonla sık sık yarım kalıyor lafı, genç koruması Kalaşnikof'u dizlerine koymuş, ona büyük, iki kanallı bir ordu telsizi alıcısı uzatıyor. Sanırım bu Hamas liderini korumak için alınan bir önlem (bu düşüncemi söylemiyorum). Cep telefonları birkaç metre mesafeden takip edilebiliyor. İsrail'in ölüm timleri analog ve dijital teknoloji ustası. Bir Apache helikopterini mi kolluyorum? İsrail'in kurbanları kendilerine doğru gelen füzeleri görebiliyor mu?

Rantisi bu konuda gayet gerçekçi. "Bizim gibi insanlar için her an beklenebilecek bir şey bu. Fakat size ancak şunu söyleyebilirim ki, bunu sadece benim tarzımda İslami inanca sahip biri anlayabilir. Biz ecelimiz gelince öleceğimize, ölüm vaktimizin Allah tarafından belirlendiğine ve bunun değişemeyeceğine inanırız. Bir insanın hayatını sona erdiren birçok farklı sebep vardır; trafik kazası, kanser, kalp krizi... O yüzden ömrümü kısaltacak bir tercih yapmış olduğumu söylemiyorum. Fakat hayatımı sona erdirmek için seçtiğim yol şahadettir." Rantisi arzu ettiği gibi ölecekti.

Bakışlarımı tekrar pencereye çeviriyorum. Rantisi elli beş yıllık hayatının yirmi altı yılını hapiste veya Lübnan Dağları'nda sürgünde geçirdi. O günlerde hâlâ Hamas'ı nasıl idare edeceğini öğreniyordu. Şimdiyse intihar bombacıları ve ölüm hakkında serinkanlı (ve ürperten, ürküten) bir edayla konuşuyor. "Bugüne kadar bu iki intifadada İsrailliler 2 binden fazla Filistinli öldürdü. Nablus ve Cenin cinayetlerinin ardından ölen çocuk sayısı 350'yi geçti. Bu da İsrail tarafının sivillere karşı bile isteye katliam yaptığını kanıtlıyor." Bu sözleri daha önce de duymuştum. Ne zaman bir Hamas liderinden sivillere yönelik intihar saldırılarının kötülüğüyle yüzleşmesini isteseniz, sizi istatistiklerin içine çekecektir. Peki ya pizzacıdaki çocuklar, Hamursuz Bayramı yemeğindeki yaşlılar ne olacak?

"Toprağımızı gasp eden insanlarla mücadele ediyoruz," diye yanıtlıyor bekletmeden. "Onlar asker veya yedek asker. Cenin'de sivilleri öldürenler yedek askerlerdi; normal hayatta doktor ve avukat olan insanlar bunlar. Cenin'e gönderilmelerinden sadece birkaç saat önce birer sivildiler. Fakat elbette savaşçılarımız sivilleri, özellikle de çocukları öldürmemek yönünde emir almıştır."

Çocukları öldürmekten kaçınma emirleri mi? Veya bu sadece bir rakam oyunu mu? Askeri telefon yine bipliyor ve Rantisi dakikalarca konuşuyor. Batı Şeria'daki Hamas liderleriyle teması var mı? Kederle gülüyor. "Evet, Batı Şeria'daki liderlerle siyasi düzeyde iletişim halindeyiz. Fakat aranan adamlar bunlar, kuşatılmış durumdalar ve yeraltındalar." Defterimin kenarına not ediyorum: Hamas'ın, İsrail'in yeniden işgalinin etkilerini ilk kabullenişi bu. "Hasan Yusuf mesela, Ramallah'taki siyasi liderimiz – beni arayıp neler olup bittiği hakkında bilgi istiyor. Fakat ne olursa olsun, Şaron direnişi sona erdirmeyi başaramayacak. İsrailliler 1993'te 460'ımızı

sınırdışı edip aynı gün 1500 Hamas üyesini tutukladığında, direnişi ve Hamas'ı 'bitirdiklerini' söylemişlerdi. Bunun ardından Yahya Ayaş (sonradan İsrail'in düzenlediği suikastla öldürülen Hamas üyesi bomba uzmanı) direnişi yükseltti."

Merc El-Zahur, Çiçek Tarlası, İslam Üniversitesi çok geride kalmışa benziyor. Rantisi benimle aynı fikirde değil. "Filistin mücadelesini değiştiren bir safhaydı o. Hamas'ın tarihini sonsuza dek değiştirdi. Ondan önce Hamas yerel bir hareketti. Lübnan tepelerinde geçirdiğimiz sürgün yıllarından sonra, bütün dünyanın tanıdığı uluslararası bir örgüt haline geldik. İsrail'in hatalarından yararlandık." Rantisi dikkat çekici bir özgüvenle konuşuyor. Ve en büyük düşmanının kim olduğuna kuşku yok. "Şaron Oslo belgelerini yırtıp atmak istiyordu. Bütün gücüyle yükleniyor Filistin halkına, yok ediyor veya acımasızca öldürüyor, Filistinlileri kaçmaya zorlamak istiyor. Bu aşağılayıcı şartları kabul etmemiz için irademizi kırmaya çalışıyor. Ayrıca Filistin Yönetimi ile halkın arasında husumet yaratmaya çalışıyor." Ya Gazze? Rantisi gülüyor. "Vaktiyle Rabin'in dediği bir şeyi hatırlatmak isterim size – bir sabah kalktığında Gazze'yi denizin yuttuğunu görmek istediğini söylemişti."

Arafat muhaliflerinin Rabin'i (ki Arafat onunla 'cesurların barışına' imza attığını düşünüyordu) ve Arafat'ın ölüm meleği Şaron'u aynı cümlede bu kadar sık anması tuhaf. Rabin, Temmuz 1948'de Lod (Lidda) ve Ramleh'i ele geçiren İsrail birliklerinin komutanıydı ve çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 60 binden fazla Filistinli Arabın sürülmesi emrini vermişti. Bu sürgün sırasında çok sayıda insan hayatını kaybetti. Rabin, yayımlanan anılarında İsrail'in Lod fethini şöyle anlatıyordu:

> Dışarı yürüdük. Ben Gurion [iki ay önce İsrail başbakanlığına getirilmişti] bize eşlik ediyordu. [Haganah komutanı Yigal] Allon sorusunu yineledi: "Bu nüfusla ne yapılacak?" B. G., 'Hepsini sürün gitsin!' anlamına gelen bir el hareketi yaptı.
>
> Allon ile durum değerlendirmesi yaptık. Bölgedeki halkı sürmek gerektiğine katılıyordum. Onları yayan olarak Ber Horon yoluna götürdük; [Arap] lejyonunun onlarla ilgilenmek, böylece savaşma kapasitesini zayıflatacak şekilde lojistik zorluklara göğüs germek zorunda kalacağını varsayıyorduk; bu da bizim işimizi kolaylaştıracaktı... Lod halkı kendi gönlüyle gitmedi. Güç kullanmaktan ve halkı 15-20 kilometre uzaklıktaki Lejyon'la buluşacağı noktaya yürütmek için uyarı ateşi açmaktan kaçınmanın hiçbir yolu yoktu.

Her ne kadar Şaron'un tavrına daha yakın gibi görünüyor olsa da, Rantisi'nin İsrailli liderin Oslo'ya yönelik nefretini doğru değerlendirdiğine kuşku yoktu. 2001'de seçildiğinden beri Şaron'un Batı'daki destekçileri onu bir pragmatist, bir başka de Gaulle gibi göstermeye çalışmışlardı; 2004'te İsrail'in Gazze'deki Yahudi yerleşimlerini boşaltması gerektiğini söylediğinde de aynı oyun sahneye kondu. Halbuki kendi sözcüsü manidar bir şekilde, bunun Filistin devletine yönelik bütün planları 'formaldehit'[1] içine koyacak bir adım olduğunu itiraf ediyordu. Aslında Şaron, Cezayir'deki komplocu generallere daha çok benziyordu. Onlar da işkenceyi kullanmış ve Arap karşıtlarını katletmişti. Şaron'un kariyerinde barıştan başka her şey bulunabilirdi. 1979'da Mısır'la barış anlaşmasının aleyhinde oy verdi. 1985'te Güney Lübnan'dan çekilme teklifine karşı çıktı. İsrail'in 1991'deki Madrid barış konferansına katılmasına muhalefet etti. 1994'te Ürdün'le barış yapılmasına yönelik toplantıya katılmadı. 1997'de El-Halil Anlaşması'na karşı oy kullandı. İsrail'in 2000 yılında Lübnan'dan çekilme tarzını kınadı. Sadece 2004'te Filistin toprakları üzerinde otuz dört yeni Yahudi kolonisi inşa etti.

1982 Sabra ve Şatila katliamlarının kanı hâlâ Şaron'un elindedir; İsrail'in 1993'te kurduğu Kahan Komisyonu, İsrailli liderin Falanjist katliamda 'şahsi sorumluluğu' olduğunu tespit et-

1 Ölü organların veya dokuların bozulmadan saklanmasını sağlayan bir kimyasal madde. –çn

miştir. İsrailli yetkililer liderlerinin savaş suçuyla yargılanacağından öyle korkuyorlardı ki, dava açabilecek ülkelerin bir listesini çıkardılar (ve bunu engellemek için ellerinden geleni yaptılar); zira Avrupa ülkeleri yasalarını, savaş suçu işlemiş yabancıların da yargılanmasına imkân tanıyacak şekilde genişletiyorlardı. Belçikalı yargıçlar, Sabra ve Şatila katliamlarından kurtulanların (içlerinden biri tecavüz kurbanı bir kadındı) açtığı davayı görüşmeye başlamıştı bile, bu arada yurtdışında, söz konusu suçlarla bağlantısı olan diğer İsrailli şahsiyetlerle ilgili de bir kampanya başlatılmıştı. Eva Stern de, General Amos Yaron'un Washington'a İsrail askeri ataşesi olarak atanmasını engellemek için kampanya yürütenler arasındaydı. Zira Yaron 16 Eylül 1982'de Lübnanlı Falanj milislerinin kamplara girmesine izin vermişti ve (Kahan raporuna göre) kadın ve çocukların öldürülmekte olduğunu biliyordu. Katliamı ancak iki gün sonra durdurdu. Kanada Yaron'u askeri ataşe olarak reddetti. Yaron'a karşı dava açan Eva Stern, daha sonra insan hakları gruplarıyla beraber (Başbakan Ehud Barak'ın) Yaron'u İsrail savunma bakanlığı müsteşarı olarak atamasını engellemek için de kampanya yürüttü, fakat sonuç alamadı.[1] Belçika hükümeti, ABD savunma bakanı Donald Rumsfeld'in Brüksel'e yaptığı ziyaretin ardından yasalarını değiştirdi (Şaron'a yönelik muhtemel davaların hepsini düşürdü); o Rumsfeld ki, 6 Ağustos 2002'de İsraillilerin 'sözde işgal altındaki topraklar' üzerindeki kontrolünü, 'kazandıkları bir savaşın sonucu' olarak nitelemişti. Rumsfeld, Belçikalıların Şaron'a yönelik davaları düşürmemesi halinde, NATO karargahının Belçika topraklarından taşınabileceği tehdidi savurmaktan da geri durmamıştı.

Bütün bunlar olurken bizden, yeni savaştan dolayı suçlanması gerekenin yozlaşmış, Parkinson'un pençesinde kıvranan Yaser Arafat olduğuna inanmamız isteniyordu. Filistin halkı İsrail liderliği tarafından ezilmeye devam ederken, Arafat George Bush'un gazabına uğruyordu. Eski İsrail Genelkurmay Başkanı Rafael Eytan, Filistinlileri 'cam kavanozdaki hamamböcekleri' diye niteliyordu. Menahem Begin onlara 'iki bacaklı hayvanlar' demişti. Aşırı sağcı Şas partisinin lideri Haham Ovedya Şas, Tanrı'nın Filistinli 'karıncaları' cehenneme göndermesi gerektiğini vazediyor, onlara 'sürüngenler' diyordu. Ağustos 2000'de Barak'ın Filistinlilere yakıştırdığı sıfat timsahlardı. İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yalon da Filistinlileri 'kanser belirtisi' diye niteliyor ve işgal altındaki topraklarda yürütülen askeri harekatı 'kemoterapiyle' bir tutuyordu. Mart 2001'de İsrail Turizm Bakanı Rehavem Zeevi Arafat'a 'akrep' dedi. Şaron, Arafat'a sürekli olarak 'katil' diyor ve onu Bin Ladin'le kıyaslıyordu. 1995'te verdiği bir röportajda ise Filistinlilerin insanlıkdışı imajına, El-Fetih'in Filistinlileri bazen, 'yedi yaşındaki çocukların kol ve bacaklarını ebeveynlerinin gözü önünde doğrayarak' cezalandırdığını söyleyerek katkıda bulunmuştu. El-Fetih ne kadar gaddar olursa olsun, böyle bir vahşete kalkıştıklarına dair hiçbir kayıt yoktu. Fakat bu saçmalığa yeterince insan ikna edilebilirse, bu tür işler yapan Filistinlilere karşı İsrail ölüm timlerinin kullanımı yasadışı olmaktan çıkıp doğal hale gelecekti.[2]

---

1 Bir kez daha nafile. Ocak 2003'te Yaron Washington'daydı; 'özel savunma yardımı' adı altında 4 milyar dolarlık bir yardım talebini meşrulaştırmak üzere İsrail'in savunma 'ihtiyaçlarından' dem vuruyordu.

2 Ve buna dikkat çeken diplomat veya gazetecinin vay haline! 2001'de, Paris'teki Simon Wiesenthal Merkezi, Avrupa Birliği'nin İsveçli dönem başkanını 'Yahudi karşıtı şiddeti teşvik etmekle' suçluyordu. Merkez, İsrail'i 'teröristleri ortadan kaldırmakla' suçlayan İsveç başbakanına yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Size İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin öne sürdüğü bir argümanı hatırlatırız. Auschwitz'e giden demiryollarını bombalamanın Almanlar arasında anti-Semitizmi teşvik edeceğini söylüyorlardı." İsveç, 'Soykırım'dan sağ kurtulanların kurduğu devlete tek taraflı bir saldırıda' bulunmaktaydı. Peki AB'nin İsveçli başkanının suçu neydi? 'Ortadan kaldırma uygulamasının barışa engel teşkil ettiğini ve yeni bir şiddet dalgasını tetikleyebileceğini' söylemeye cüret etmişti. İsrailli cinayet birimlerine 'ölüm timleri' bile demeyişti. İsveçliler bundan dolayı özür dilemedi. Fakat tarihsel olguların çarpıtılmasına dair herhangi bir düzeltme çabasına da girmediler. Müttefiklerin Auschwitz ve Birkenau kamplarını bombalamamasının esas gerekçesi, 'teknik zorluklardı'; bu görevi Sovyet hava kuvvetlerinin üstlenmesi gerektiği inancı ve eldeki bütün imkânların Nazi Almanyası'nı

Şaron'un 'terörizme' yönelik nefretinde büyük ölçüde unutulan bir husus, İsrail dışişleri bakanıyken NATO'nun Sırbistan'a karşı 1999'da giriştiği savaşa dair açıksözlü eleştirileriydi. On bir yıl önce, Slobodan Miloseviç'in siyasi hedefine, yani Kosova'da bir Arnavut devleti kurulmasını engelleme hedefine sempati duyduğunu belirtmişti. Bu 'Büyük Arnavutluk'a yol açarak, (okuyucular burada nefeslerini tutsun) 'İslami terör' için sığınak sağlar, diyordu Şaron. Bir Belgrad gazetesine verdiği demeçte, 'İslami teröre karşı sizinle birlikteyiz' ifadelerini kullanıyordu. Ancak NATO'nun Sırbistan bombardımanı başladığında, Şaron'un Sırpları desteklemesinin gerçek sebebi de anlaşıldı. "İsrail için NATO ülkelerinin başlattığı böyle bir zor yoluyla müdahaleye meşruiyet atfetmek yanlıştır... Bu, bölgesel ihtilaflara çözümü zorla dayatma yönünde bir girişimdir," diyor ve devam ediyordu: "İsrail, şu an Kosova'da tanık olduğumuz türden bir harekat modeline destek ifade ettiği an, muhtemelen bir sonraki kurban olacaktır. Celile'deki Arapların günün birinde yaşadıkları bölgenin, Filistin Yönetimi'yle bağlantılı, özerk bir bölge olarak tanınmasını talep ettiklerini bir düşünün..." Şaron'a göre, NATO'nun bombardımanı 'acımasız bir müdahalecilikti'. Bu olağanüstü ikiyüzlülük örneğini hemen yakalayan İsrailli gazeteci Uri Avnery, Kosova'da 'İslami terörün' ancak 'Şaron'un ırkçı imgeleminde' var olabileceğini söylüyordu. Avnery, Şaron'un NATO harekatına yönelik antipatisinin arkasında ne olduğunu tercüme etmek konusunda Şaron'un kendisinden çok daha gözüpekti: "Eğer Amerikalılar ve Avrupalılar bugün Kosova meselesine burnunu sokuyorsa, yarın öbür gün aynısını Filistin'de yapmaktan onları ne alıkoyabilir? Şaron, ortada bir benzerlik olduğunu, hattâ Miloseviç'in Kosova'ya yaklaşımıyla Netanyahu ve kendisinin Filistinlilere yaklaşımının tıpatıp aynı olduğunu dünyaya tüm berraklığıyla göstermiştir." Dahası, 1982'de Lübnan'daki 'acımasız müdahaleciliği' oluk oluk kanın aktığı bir Ortadoğu'ya kapı açmış bir adam için, Şaron'un açıklamaları, en hafif tabiriyle, ikiyüzlüceydi.[1]

Şaron, Bush'un birliklerini Batı Şeria'dan çekmesi talebini görmezden gelmeyi sürdürüp Nablus'un yeniden istilası için zırhlı bir tümen gönderirken, Colin Powell yüzünü Arafat'a dönüyor ve liderliğini göstermek hususunda 'son bir şansı' kaldığı uyarısında bulunuyordu. Yasadışı Yahudi yerleşimlerine dair tek bir kelime yoktu. Şaron için 'son şans' diye bir tehdit söz konusu değildi. Hattâ Amerikalılar, Şaron'un işgal altındaki topraklara BM'ye bağlı bir gerçekleri araştırma ekibinin gönderilmesini reddetmesine göz yumdular. Bir intihar bombacısı Tel Aviv'deki bir gece kulübünde en az 15 İsrailli sivili öldürdüğünde Şaron Washington'da Başkan Bush ile görüşmekteydi; ziyaretini yarıda kesip hemen İsrail'e döndü. Önde gelen Amerikalı Yahudi liderler (Elie Wiesel ve Alan Dershowitz de dahil), hemen Beyaz Saray'a bir

---

devirmek için kullanılması gerektiği fikriydi. 'Bu sorun ancak böyle olumlu yönde çözülebilecekti.' Bu son gerekçeler (tarihin ışığı altında yetersiz ve utanç verici olsa da), elbette Wiesenthal Merkezi'nin Stockholm'e gönderdiği mektubun can sıkıcı art niyetini ortadan kaldırmıyor.

1 İsrail basınında Şaron'un öne sürdüğü tema üzerine çeşitlemeler zuhur edecekti. Her ne kadar İsrail Kosovalı Arnavutlara insani yardım sağlasa da (Şaron'un desteklediğini söylediği bir karardı bu), NATO harekatının Ortadoğu'ya da uyarlanabileceği korkusu varlığını sürdürüyordu. "... Celile'deki Arapların kendi ayrılıkçı çerçevelerini talep etmesi ihtimaline İsrail'in nasıl bir karşılık vereceğine dair Dışişleri Bakanı Ariel Şaron'un sorduğu sorular yabana atılır gibi değil," diye yazıyordu Dan Margalit. "... İsrail'in asla Sırplar gibi davranmayacağı ve nüfusu sınır ötesine zorla sürerken katliamlara kalkışmayacağı varsayılabilir. Fakat NATO'nun kendi egemenliğini korumaya çalışan bir devlete saldırmasına imkân veren kötülüğün düzeyi tam olarak nedir?" O sıralar Sırbistan'da bulunan bir gazeteci olarak, Sırbistan'ın 'egemenliği' hakkında aynı soruyu sormuştum, zira NATO savaş öncesinde Miloseviç'e sunduğu barış önerisine öyle sinsi bir cümle koymuştu ki, öneriyi kabul etmek zaten NATO birliklerinin Sırbistan'ın her yanına konuşlanmasını da kabul etmek anlamına geliyordu. Fakat Margalit'in Sırbistan katliamlarını tarif ederken kullandığı 'nüfusu zorla sürerken' ifadesi, İsrail'in 1948'de sergilediği tavrın kusursuz bir ifadesiydi. Ayrıca Margalit'in sözlerinde üstü kapalı olarak tarihin Kinzervari bir budanışı vardı. "Slobodan Miloseviç'in Arnavutlara yönelik katliamları, Türklerin Ermenilere yönelik katliamlarını hatırlatıyor... Korkunç suçlar, ama Soykırım denilemez," diyordu Margalit.

çağrıda bulunup, Şaron üzerinde yeni Ortadoğu barış görüşmelerine katılması yönünde baskı yapmamasını istediler. "Zor bir dönem bu," diyordu Wiesel. "İsrail'e baskı yapacak zaman değil. Her başbakan Şaron gibi davranırdı. O en iyisini yapıyor. Şaron'a güvenmek zorundalar." Wiesel'in endişelenmesine hiç gerek yoktu. Daha bir ay önce Amerikalılar, İsraillilere satılacak ilk S-70A-55 model personel taşıyıcı Black Hawk helikopterlerinin üretimine tam gaz başlamışlardı. İsrail, bir önceki modellerden elinde yirmi dört tane olmasına rağmen, bu yeni makinelerden de yirmi dört adet satın aldı; elbette 211 milyon dolarlık faturanın büyük kısmını yine ABD karşılayacaktı. Yeni helikopterlerin ilk postasına ait şifre kitapçığı İsrail savunma bakanlığı müsteşarına törenle teslim edildi; müsteşar şu ünlü Amon Yaron'dan, teslim edense, Begin'e 1982'de Lübnan işgali için yeşil ışık yakan Alexander Haig'den başkası değildi.

Belki de bu akıl almaz çatışmanın mantığı üzerine düşenecek zamanı olan yegâne şahıs, şimdi Ramallah'taki kuşatılmış, yıkılmış, ışıksız ve sağlıksız ofisinde oturan Filistin lideriydi. Arafat'ın Şaron'la (ilerlemiş yaş ve kocamışlık haricinde) tek ortak noktası, planı ileriye götürmeyi reddetmesiydi. Ne diyeceğine, ne yapacağına, ne önereceğine, ancak harekete geçmek zorunda kaldığında karar veriyordu. Bu kısmen eski gerilla tedrisatından kaynaklanıyordu, Saddam'la paylaştığı bir özellikti bu: Eğer yarın ne yapacağınızı bilmiyorsanız, düşmanlarınızın da bilmediğinden emin olabilirsiniz. Şaron da aynı kafadandı.

Filistin Yönetimi'nin bürolarını ele geçirdiklerinde İsrail askerleri araç gereci ve arşivleri talan etti. *Ha'aretz*, onlarca Britanya yapımı Land-Rover ele geçirildikten sonra askerlerin Batı Şeria operasyonlarında 'ganimet için savaştığını' bildiriyordu; araçlar, Genelkurmay Başkanı Şaul Mofaz'ın emriyle, İsrail ordusunun lojistik bölüğüne aktarılmıştı. Araçların parasının AB tarafından verilip verilmediği belirsizdi. İsrailliler, Arafat'ın Batı Şeria'daki Filistinliler arasında serpilip gelişen gerilla örgütleri üzerindeki kontrolü nasıl kaybettiğini gösteren binlerce belgeye de el koymuştu. İsrailliler sonradan ellerindeki belgelerin çevirilerini ve metinlerini kamuoyuna açıkladı; fakat alenen yanlış fikir veren ve bir örnekte de külliyen yalan çevirilerdi bunlar. Gazeteciler ise arşivlerin İsrail versiyonlarını (Arafat'ın 'terörde' parmağı olduğu ve AB parasını 'terörizmi' finanse etmek için kullandığı iddia ediliyordu) aynen yayımlamaya hazır ve nazırdı, fakat *Independent* belgelerin tam bir çevirisini yayımladığında, İsraillilerin yalanlarla dünyayı yanıltmaya çalıştığı açıkça anlaşıldı.[1]

Ancak ertesi gün Şaron 'Arafat'ın terör dosyasını', Beyaz Saray'da kameralar karşısında kasıla kasıla Bush'a teslim ediyor, Amerikan başkanı ise bu 'kanıttan' dolayı ona minnetle teşekkür ediyordu.

Filistinli yazar Jean Makdisi'nin isabetli bir şekilde 'teröroloji' dediği (Edward Said'in kızkardeşi, Stanley Kurtz gibi sağcı akademisyenlerin ABD üniversitelerinde okutmayı pek sevdiği bir şeye, 'Ortadoğu gerçekliğinin saptırılmış versiyonu'na atıfta bulunuyordu bununla) kavram bakımından, İsrailli bir subayın emrindekilere, Batı Şeria'nın yeniden işgalinin öncesinde, Nazilerin İkinci Dünya Savaşı'nda benimsediği taktikleri çalışmalarını tavsiye ettiğini öğrenmek hiç şaşırtıcı değildi. İsrail gazetesi *Maariv*'e göre, subay şunları söylemişti: "Eğer göreviniz tıklım tıkış bir mülteci kampını ele geçirmek veya Nablus'un eski kent bölgesini almak ise ve bir [İsrail] subayına bu görevi her iki taraftan can kaybı olmaksızın ifa etmesi emredilmişse, o

1 Gazze'de bir İsrail tankını havaya uçurmak üzere bomba yerleştirmeye çalışan on yedi yaşındaki Mahmud Freyh'in durumunu ayrıntılarıyla anlatan bir Filistin belgesinde, İsrail 'çevirisi' Filistinli gencin Filistin Yönetimi tarafından korunduğunu belirtiyordu. Orijinal Arapça belgede ise, Filistin Yönetimi'nin tankın bombalanmasını fünyenin kablosunu keserek engellediği, bunun ardından Freyh'in Arafat'ın ekibine katılmaya ikna edildiği söyleniyordu.

subay her şeyden önce geçmişteki savaşları analiz etmek ve elde edilen dersleri bir araya getirmek zorundadır, hattâ (ne kadar şoke edici görünürse görünsün) Alman ordusunun Varşova gettosunda nasıl çalıştığını da analiz etmelidir."

Tanrı aşkına neydi bunun manası? 2002 Marı'nın başlarında Filistinli mahkumların ellerinin içine ve dışına damgalanan sayılar da bu analize dahil miydi? İsrailli askerlerin, aynı Nazilerin 1943'te Varşova gettosunda kısılıp kalmış çaresiz Yahudilere yapıldığı gibi, Filistinlileri artık insan olarak görmediği anlamına mı geliyordu? Amerikalıların bütün bunlar hakkında herhangi bir fikri var mıydı? Altmış iki yıl önce Varşova'daki 'terör' güçleri kimlerdi? Hayatta kalmak için mücadele eden Yahudiler mi, yoksa Tuğgeneral Jürgen Stroop'un SS birlikleri mi?

İsrail insan hakları grubu B'Tselem'in tahminine göre, 1987 ile Mayıs 2003 arasında toplam 3650 Filistinli, 1142 İsrailli öldü; yani toplam 4792 kişi hayatını kaybetti. Fakat tek başına istatistikler, çocukların çektiği acıları yansıtamıyor. 1993'e gelindiğinde 16 yaş ve altında 232 Filistinli çocuk, birinci intifada sırasında İsrail askerlerince öldürülmüştü. Ancak 30 Eylül 2002 tarihine gelene dek sadece 12 ay içinde en az 250 Filistinli, 72 İsrailli çocuk can vermişti. İsrail-Filistin savaşına dair en şok edici raporlarından birinde Af Örgütü, her iki tarafı çocukların hayatına yönelik 'mutlak kayıtsızlığından' dolayı kınıyordu. Af Örgütü'nün sunduğu titizlikle hazırlanmış liste çocuk cinayetlerinin nasıl sıradan bir hal kazandığını gösteriyordu. Listede on ikinci yaşgününün arifesinde İsrail askerlerince başından vurulup öldürülen Sami Cezzar, Gazze'de İsrailli bir keskin nişancı tarafından öldürülen 11 yaşındaki Halil Muğrabi (tahrip gücü yüksek bir mermiyle hayalarından vurulan bir arkadaşı hayatta kalmıştı) ve Cenin'deki okulunun bahçesinde bir İsrail tank mermisiyle öldürülen on yaşındaki Riham El-Vard bulunuyordu. Sonra Kudüs'teki Sbarro pizzacısında Filistinli intihar bombacısı tarafından anne-babasıyla birlikte öldürülen Raaya ve Hemda (on dört ve iki yaşında), El-Halil'de Filistinli bir keskin nişancı tarafından öldürülen (ve sadece on aylık olan) Şalhevet Pas ve Netanya'da arabalara ateş açıp el bombası atan Filistinlilerin öldürdüğü Avia Malka vardı. Malka da sadece dokuz aylıktı.

Bunlar arasında en dehşet verici olay (ki o dönem Şaron tarafından 'büyük bir başarı' olarak övüldü), Hamas liderlerinden Selah Şehada'ya yönelik İsrail saldırısıydı. Saldırıda sekiz yetişkinin yanı sıra dokuz çocuk katledildi. İsimleri, bu çocuk katliamına dair korkutucu bir gerçekliği de yansıtıyordu: 18 aylık Ayman Metar, üç yaşındaki Muhammed Metar, beş yaşındaki Diana Metar, dört yaşındaki Sobi Heveti, altı yaşındaki Muhammed Heveti, on yaşındaki Ala Metar, on beş yaşındaki İman Şehada, on yedi yaşındaki Meryem Metar. Yeni koca bir aile. Ve iki aylık olan Dina Metar. İsrail hava kuvvetlerinden bir pilot, 22 Temmuz 2002'de Amerikan yapımı bir F-16 uçağından evlerinin üzerine bir tonluk bir bomba atmıştı.[1]

Şaron hangi savaşı verdiğini sanıyordu? Ve ne için savaşıyordu? En son kan banyosu boyunca, çatışmanın bir ayırt edici özelliği (işgal altındaki Arap topraklarındaki yasadışı ve süregiden sömürgeleştirme) bir kez daha tabu bir konu, görmezden gelinen, sadece Yahudi yerleşimciler öldürüldüğünde zikredilen bir mesele haline gelmişti. Halbuki bu, dünyanın son sömürge savaşıydı ve sömürgeciler ABD tarafından destekleniyordu. Bu durum tartışılmaz addedildi, yasaklı bir konu sayıldı. İsrailliler ile Filistinliler arasında, (hatırlamamız gerekir ki) şimdi Amerika'nın 'terörle savaşının' bir parçası mahiyetinde yaşanan vahşetin dışında tutuldu.

1 Hakikat her zaman propagandaya galip gelemiyordu. Af Örgütü'nün 2002 raporu, sürekli tekrarlanan iddiaların aksine, 'İsrail Güvenlik Gücü mensuplarının işgal altındaki topraklarda öldürdüğü çocukların bir teki hakkında, hattâ İsrail hükümet yetkililerinin soruşturma açılacağını kamuoyu önünde söylediği olaylarda bile, bilinen hiçbir soruşturma olmadığını' belirtiyordu. Ancak sadece iki yıl sonra *Independent on Sunday*'in editörlerinden Michael Williams, '[İsrail'in] ordusunun düzenlediği eylemlere hukukun üstünlüğünü uygulamak konusunda gösterdiği erdemden dolayı' alkış tutabilecekti.

Şaron'un 11 Eylül 2001'den beri ikiyüzlüce iddia edip durduğu işte buydu. Ancak gerçek, Şaron'un aynı yılın Aralık ayında bir Fransız dergisine verdiği manidar röportajda açıkça görüldü. Jacques Chirac'la yaptığı bir telefon konuşmasından söz ediyordu Şaron. Fransa cumhurbaşkanına şunları söylemişti:

O günlerde Cezayir savaşına dair korkunç bir kitap okuyordum. İsmi İbraniceye, *Vahşi Barış Savaşı* diye çevrilmişti. Başkan Chirac'ın bu savaş sırasında subay olarak görev yaptığını biliyordum ve cesaretinden dolayı madalya da almıştı. O yüzden, gayet dostane bir şekilde, ona şunu dedim: "Sayın Başkan, bizi anlamalısınız. Biz burada sanki Cezayir'de gibiyiz. Gidecek yerimiz yok. Kaldı ki, gitmeye de hiç niyetimiz yok."

ON DÖRT

'Bir Şeytanı Öldürmek İçin Her Şey...'

> Gecenin içinde duvarlar arasından sıvışıp eve giden bu hırsız, işte odur. Yaptığı kötü işten söz etmemesi için çocuklarını tembihleyen bu baba, işte odur.
>
> Mahkeme salonlarında, kararı bekleyerek oyalanan bu kötü vatandaş, işte odur. Bir mahalle baskınında yakalanıp tüfek dipçiğiyle kamyonun kasasına itilen bu şahıs, işte odur. Sabahları, büroya varıp varmayacağından emin olmaksızın evinden çıkan, işte odur. Ve akşam eve dönüp dönemeyeceğinden emin olmadan işten çıkan, odur.
>
> ... Boğazı kesilerek ölmemek için dilek tutan bu adam, işte odur. Kopmuş kafasını tekrar yerine diktikleri bu ceset, işte odur. Elinden yavan kelimeler yazmaktan başka iş gelmeyen, odur... O bütün bunların hepsidir ve sadece bir gazetecidir.
>
> SAİD MEKBEL, *The Rusty Nail* (Paslı Çivi), 1994

Roger Tartouche çelik Fransız ordusu miğferinin altından ziyaretçileri süzüyor, başı hafifçe sola dönük, muharebe üniforması boynuna kadar ilikli. "Fransa için öldü, 4 Aralık 1960" yazılı mezarının üzerinde. Mermer mezartaşına basılmış resimde kendine oldukça güvenli genç bir adam görülüyor; öldüğü an, Charles de Gaulle'ün sadece beş gün sonra Cezayir'e gelip, *Algérie française*'in (Fransız Cezayir'inin) geleceğini sağlama alacağının farkında olduğuna kuşku yok. 'Ben bugünüm, sizse gelecek' sözleri kazılı, St. Eugène Mezarlığı'nın demir kapılarının üzerinde. Mezarlık duvarının dışındaki Cezayirliler bu anıtı tam bir gurur ve trajedi eşliğinde ziyaret ederler. Diğer Araplar da belki – ve İsrailli Yahudiler.

Hepsi burada, Sipahiler ve Süvariler, *la grande armeé*'nin (büyük ordu) unutulmuş süvarileri, Cezayir'in sonsuza dek Fransa'nın olduğuna inanan öğretmenler ve mühendisler, Metz, Lille ve Rouen'den etine dolgun eşleriyle birlikte yatan profesörler ve memurlar, portreleri (bazılarında gülüyorlar, bazılarında da ölümlülüğü düşünüyorlar) kelimenin tam anlamıyla dokunaklı; en güzel günlerinde ölen muktedirler. Yarbay Alexandre Edouard Constant Fourchauld (19 Ağustos 1817, Orléans doğumlu), Fransız hâkimiyetine karşı çıkmaya cüret eden Müslümanlara boyun eğdirmesini anan ağır bir mermer levhanın altında yatıyor; vandallar daimi istirahatgahına dokunmamış henüz, kimbilir kısa süre sonra mezarı dağıtmak için iyi bir neden bulabilirler. Bronz büstü, korkutucu derecede çıkık elmacık kemikleriyle pos bıyıklı bir

K
AKDENİZ
Cezayir
Larba
Annaba
Kabylie Dağları
Tizi-Uzu
El-Afroun
Krea
Blida
Şlef
Ayn
Defla
Médéa
Buira
Konstantin
Sétif
Mustaganim
Oran
Sidi bel
Abbès
SAHRA
FAS
CEZAYİR
TUNUS
300 kilometre

adamı tasvir ediyor, askeri bir kep başının yan tarafına zarifçe kaymış, altında katıldığı harekatların bir listesi duruyor: "Büyük Kabil 1854, Cudcura 1857, Fas 1859, Alma Paestro 1871, El-Amra 1876..." Sivastopol ve Fransa-Rusya savaşının kahramanı, kendi ülkesinde, Fransa'da, Cezayir adı verilen bir kentte ölmüş.

Fourchauld'un aynı kentten gelme arkadaşları bir başka Fransız toprağına gidip orada can vermiş. René ve Edgar Guidicelli'nin ikisi de Batı Cephesi'nde öldürülmüş; René 25 Eylül'de Marne'deki Alman mevzilerine hücum ederken, Edgar ise neredeyse tam üç yıl sonra aynı savaş alanında top ateşiyle. Her iki adam da fotoğraflarından utangaçça bakıyor, her ikisi de üniformalı, "anne ve babaları tarafından sonsuza dek hatırlanacaklar" yazıyor mezartaşlarında. Fransız büyükelçiliği St. Eugède'deki bir *gardien*'e (bahçe) para ödüyor, tıpkı yan taraftaki Hıristiyan olmayanların mezarlığı için ödediği gibi; Müslümanların değil, Yahudi inancına bağlı binlerce Fransız vatandaşının mezarları için; onlar da Cezayir'in Fransa'ya ait olduğuna inanıyordu. (Hem Fransızca hem İbranice) yazılmış mezar yazıtları hâlâ zarar görmemiş ve bu Arap, Müslüman başkentinde korunmuş.

Bu küçücük toprak parçasında kaç felaket yatıyor? William Lévi '16 Haziran 1940'ta, Arpajon'da (Seine-et-Oise), 30 yaşında', muhtemelen Hitler'in enkaza dönmüş Fransız ordusuna yönelik son taaruzunda ölmüş. Fotoğrafından görüldüğü kadarıyla muzip gözleri var, ileri yaşlarına dek yaşayacağını düşünen bir adamın kendine güvenen ifadesi. 'Cezayir'deki İsrail cemaatinin savaş alanında ölen çocuklarına adadığı' küçük bir sinagogda, Fransız üniforması içindeki onlarca çok genç adamın fotoğrafı asılı; büyük bölümü ülkelerinin Yahudi kardeşlerine nasıl aşağılayıcı şekilde muamele ettiğini bilmeden öldü.

Dar bir yolun aşağısında ziyaretçinin daha da yakınına geliyor tarih. "Burada terörizm kurbanı Jules Roger Lévy yatıyor, 3 Haziran 1957'de, 34 yaşında öldü"... "Burada terörizm kurbanı Albert Sarfati yatıyor, 20 Şubat 1962'de 42 yaşında öldü..." Hepsi arasında en dokunaklısı şu: "Burada, nişanlısı Paul Perez'in yanında, 9 Haziran 1957'de 24 yaşında bıçaklanarak öldürülen (*assassiné par arme blanche*) Josette Smaja yatıyor." *La France d'Outre-Mer*'in (denizaşırı Fransa'nın) vatandaşları, kendilerine *pieds noirs* (kara ayaklar)[1] diyordu. 1992'de soğuk, fırtınalı bir Haziran. Bu mezarlar, şu an otoriteleri ve ordu subayları İslam Cumhuriyeti'ne, en az Fransızların özgür Cezayir'e karşı çıktığı kadar inatla karşı çıkan Cezayir için korkunç bir uyarı niteliğinde.

Ondokuzuncu yüzyıla ait sıkıcı Eglise de Notre Dame de la Mer, mezarlıkların yukarısındaki bir tepenin üzerinde yükseliyor, bronz İsa heykeli (*Christus Resurgens*), 1991 Noel'inden önce parçalanıp ezilmiş. Sunağın üzerindeki mozaikte, manidar, yarı-sömürgeci bir dua yazılı: "Afrika Leydimiz, bizim ve Müslümanlar için dua et." Montpellierli bir Fransız rahip, Cezayir'i hiç terk etmeyen üç yüzden fazla eski Katolik *pieds noirs*'a hizmet veriyor. Onlardan on beşi, Cezayir'in Bab El-Oued bölgesindeki küçük Ste Thérèse Şapeli'nde her Cumartesi bir araya geliyor, yarenlik edip birbirlerini asla gitmeyecekleri konusunda temin ediyor.

Saumur'dan altmış dokuz yaşındaki bir kadın ("burada yaşadığım için adımı bilmemeniz lazım") tarihe kader penceresinden bakıyor. Ufak tefek, yuvarlak yüzlü ve kabarık, kıvır kıvır ak saçları var. "De Gaulle kötü bir adam değildi," diyor. "En başta bizi 'anladığını' söyledi ve sanırım Cezayir'in Fransız kalacağını kastediyordu. Fakat bölgeyi dolaşıp durumu kendi göz-

1 Pied Noir teriminin kökenine dair çeşitli teoriler vardır. Cezayir bağımsızlık savaşının tarihini anlattığı kitabında Alistair Horne, terimin Fransız ordusunun giydiği siyah cilalı ayakkabılardan veya Afrika güneşinin *sömürgecilerin* ayaklarını yakıp kapkara yapmasına ilişkin Fransız kentlerinde gelişen bir fikirden kaynaklanmış olabileceğini söyler. Kısa süre önce bir Cezayirli, Fas başkenti Rabat'ın bir semtinde yaşayan ve ayaklarını hiç yıkamayan yoksul İspanyol göçmenlere bu adın verildiğini anlattı. Fransız vatandaşları aynı bölgeye yerleştiklerinde bu adı miras almış ve sonra kendileriyle birlikte Cezayir'e getirmişti.

leriyle görünce, Fransa'nın burada kalamayacağını idrak etti. Bize ihanet etmedi. Sadece fikrini değiştirdi. Kocamla birlikte burada kaldık, çünkü burası bizim evimizdi. Bağımsızlıktan üç yıl sonra öldü, fakat Cezayirliler hâlâ benim evimde, onun benim çok sevdiğim rıhtımında, denizinde ve tepelerindeydi. Kızım Josette bir Cezayirli ile evlenip İslam dinine geçti. Şimdi bir Müslüman ismi var, Zaiye. Evet, şu ihtiyar yaşımda mutluyum. Birçok arkadaşım var, İslami Kurtuluş Cephesi'nde bile arkadaşlarım var." Sımsıcak gülüyor, Cezayirlilerin yüzünde yakaladığım endişe veya korkunun izi yok yüzünde. Derken son derece nazikçe şunu söylüyor: "Her insan kendi kaderini yaşar." Korkunç bir trajedinin ucunda yaşayan bir kadın bu. Boğaz kesmelerden ve terörden müteşekkil bir orji, 150 bin hayatı yok edecek bir iç savaş onu ve Cezayir'deki her yabancıyı bekliyor; ardından bu kervana her gazeteci, her devlet yetkilisi, her İslamcı, her polis, her esnaf, her koca, her eş ve çocuk da katılacak.

Saumurlu bayan Fransa'nın kâbusa dönen sömürgeci düşünün son yıllarını görmüş geçirmiş, o düş her ne kadar bir asır önce bitmiş olsa bile. Şimdi bile Paris'in sahaflarında yaşıyor. Buralarda, uzun giysileri içindeki Fransız kızlarının ve hasır şapkalı genç Fransız erkeklerinin gezindiği sokaklardaki kayın ağaçlarının arkasında uzanan Fransız bungalovlarının görüldüğü ondokuzuncu yüzyıla ait Cezayir kartpostallarını satın alabilirsiniz. Renkli bir kartta, Fransız vatandaşlarının Victor Hugo Bulvarı'nda dolaştığı Suk-Ahras kasabasındaki bir *épicerie* (bakkal) göze çarpıyor. Küçük kasabalarda kaba saba ve ezici Fransız kiliseleri var; şatafatlı Fransız istasyonlarında kare taş fıskiyeler ve güzel Fransız trenleri ışık saçıyor. Kartpostalların birçoğunda Cezayir'in küçük Fransız kasabaları boş görünüyor, şapelleri ve devlet daireleri, aktörlerin az sonra gelip dolduracağı bir sahne dekorunun parçası gibi. Cezayirliler fotoğraflarda arzı endam ettiğinde, genellikle objektifin yanında dikiliyor veya oturuyorlar, uzun sakallı veya başörtülü, sahnenin romantik bir bölümü, palmiye ağaçları ve çoğunlukla uzakta zor seçilen camiler gibi. 1910'da Oran'da çekilmiş muhteşem bir fotoğrafta, 'Grand Café Continental'in terasında oturan ve dikilen yüzden fazla Fransız erkek, kadın ve çocuk göze çarpıyor; sadece tek bir siluet (anlaşıldığı kadarıyla, fotoğrafın en sol ucunda çay servisi yapan bir çocuk) Cezayirli olabilir. O yıl Cezayir'de 400 bin Fransız, 200 bin diğer yabancılar (büyük bölümü İspanyol, Maltalı ve İtalyan) ve 4,5 milyon Cezayirli Müslüman yaşıyordu. Her kartpostalın üzerinde Marianne'in, yani Fransız ulusunun yol gösterici kadim anasının tasvir edildiği beş santimlik bir Fransa pulu var.

Bugün Paris'te, *pieds noirs* ve aileleri için yayımlanan, sayfaları dünyanın en büyük onuncu ülkesinde (ki onun Fransa'nın parçası olduğuna inanıyorlardı) Fransızların inşa ettiği zarif, düzenli kentlerin fotoğraflarıyla dolu, parlak bir aylık dergi satın alabilirsiniz (darbe komplocusu Fransız general Edmond Jouhaud ve *Algérie française*'in belagatli taraftarı Jacques Soustelle'in desteğiyle kurulmuştur). Dergi 'dünün ve bugünün *pieds noirs*'larına ve 'Harkiler ve onların dostlarına' adanmıştır.[1] Derginin melankolik sayfalarını bir bir çevirirken, Fransız Cezayir'inin şizofrenik tabiatını fark etmek zor değildir. Sözgelimi Siddi Bel Abbès'te kentin mahallelerine Alexandre Dumas, Bonnier, Les Trembles, Deligny ve Boulet gibi isimler verilmiştir –fakat aralarında Oued Imbert, Oued Sefiyun, Tessaleh ve Sidi Yakup gibi isimler de vardır. Biskra'da kent merkezinde, Cezayirlileri evanjelik yapmaya çalışan ve *Pères Blancs*[2] tarikatını kuran Cezayir başpiskoposunun şerefine dikilmiş devasa bir heykel vardı. Zira Fransa'nın 1830'daki Cezayir istilası, dikkati Burbonların yaşadığı ülke içi sorunlardan başka yöne çevirmeyi ve Fransız

1 Harkiler Fransız ordusundaki sadık Cezayirli askerlerdi; 1962'de efendilerinin ihanetine uğrayıp öylece terk edildiler ve kendi ülkedaşları tarafından katledildiler. Kaçabilenler Fransa'nın güneyinde sefalet içinde bir hayata mahkum oldular.

2 Afrika Misyonerler Topluluğu veya Beyaz Atalar adıyla anılan bir tarikat. 1868'de Cezayir Başpiskoposu Charles Lavigerie tarafından kurulmuştur. –*çn*

konsolosuna karşı bir hakaretin (o dönem hüküm süren Cezayir Beyi, konsolosun yüzüne bir sineklikle vurmuş ve ona 'ahlaksız, inançsız, puta tapan sahtekar' demişti) intikamını almayı niyet ettiyse de, çabucak Hıristiyan bir Haçlı Seferi'ne dönüştü.

Pieds noirs sonradan Cezayir'deki görevlerinin, aksi takdirde barbar kalacak olan bir ülkeyi 'uygarlaştırmak' olduğuna inanır hale gelecekti; bu yüzden yönetim, adalet, eğitim ve modern teknoloji gibi kavramları dillerinden düşürmez oldular. Fakat günümüzdeki kanıtlar ve Fransız fethinin ilk yıllarında basılan külliyat farklı bir hikâye anlatır. Zira Cezayir seferine gönderilen Fransız kuvvetlerine komuta eden Tuğgeneral Comte de Bourmont, Mayıs 1830'da Kuzey Afrika kıyılarına kırk iki destroyer, fırkateyn ve korvet, ayrıca altmış başka gemiyle varmış ve tüyler ürpertici bir aşinalık hissi veren bir bildiri yayımlamıştı:

> Askerler, her iki [yeni ve eski] dünyanın uygar ulusları sizi izliyor; düşünceleri sizinle birlikte; Fransa'nın davası insanlık davasıdır; bu soylu göreve layık olduğunuzu gösterin. Hiçbir aşırılığın yiğitlik bayrağını lekelemesine izin vermeyin; savaşta acımasız, zaferden sonraysa merhametli ve cömert olmalısınız; bu bizim görevimiz olduğu kadar sizin de menfaatinizedir. Haris ve acımasız bir askeri yönetim tarafından uzun zamandır ezilen Araplar, sizi kurtarıcıları olarak görecektir; bizim müttefikimiz olmak için yalvaracaklardır...

General Maude'nin Bağdat halkına yönelik, Britanya ordusunun Irak'ı fatihler değil kurtarıcılar sıfatıyla işgal ettiğinde ısrar eden bildirisinden seksen yedi yıl ve Başkan George W. Bush ve Başbakan Tony Blair'in aynı ülkeyi aynı bahanelerle işgal etmesinden (ve yerel Arap nüfusu tarafından sevinçle karşılanacaklarına ciddi ciddi inanmalarından) 173 yıl önce, Fransızlar zarif, korunaklı Sidi Fredj koyuna, sömürge Cezayir'inin uzun ve karanlık tarihini yazacak tıpatıp yanılsamalarla ayak basmışlardı. Fransız ordusu sonraki elli yılı isyanı bastırmak için harcayacaktı; o yılların on beşinde, Cezayir direnişinin parlak, sıkı lideriyle savaşacaklardı. Her iki taraf da vahşet eylemleri gerçekleştirecek ve hattâ Fransız toplumu, kendi askerlerinin 500 Cezayirli erkek, kadın ve çocuğu, sığındıkları mağaranın ağzında ateş yakarak boğduğunu öğrenince şoka uğrayacaktı –Türklerin 1915 soykırımı sırasında binlerce Ermeniye yaşatacağı kaderin tüyler ürpertici bir önsözüydü bu. 1831-39 yılları arasında Fransızlar Cezayir'deki savaşta 1412 asker kaybetti; 1841'de bir Fransız diplomat bölgenin kâbustan farksız bir portresini şu şekilde çiziyordu:

> Ülkede ticaret kalmadı; kervanların dolaşımı durdu... sabanlar tarlalarda öylece duruyor... kan dökmeyi ve kelle uçurmayı aklına koymuş Araplar başkent Cezayir'in kapılarına bile dayandı.

Sadece üç yıl önce Cezayir'in tarihini yazan Léon Galibert'in, Fransa Katolik Kilisesi'nin misyonerlik çalışmalarını ('zira Cezayir'deki otoritemizin sağlamlaştırılmasını güçlü şekilde vurguluyorlardı') ve İslamı fethetme arzusunu hayranlıkla anması, kendi kendini kandırmak mı yoksa yanlış iyimserlik miydi:

> 24 Aralık 1832'de başkent Cezayir'in Divan Caddesi'ndeki en güzel camilerinden biri, Katolik inancına geçti. Dini ayinler, bir geceyarısı cemaatinin cennetsi vakarıyla başladı... Burada Afrika Kilisesi için yeni bir çağ başlıyor. Katolik kilisesinin ayinsel debdebesi ve görkemi, sadece yerlilerin fatihlerinin Tanrı'ya inandığını ve bir dine sahip olduğunu fark etmesini sağlamakla kalmadı; kilisenin giderek artan hayırsever faaliyetleri, yarar sağlayan yerlilerin bu dinin fevkalade merhametli ve insan dostu olduğunu anlamasına vesile oluyor... Katolik kilisesine adanan gazetesinde Kardinal Pacca, Fransa'nın tasarrufu altındaki topraklarda Hıristiyanlığı yaymak için

> gösterdiği çabalardan övgüyle söz ediyor. "Afrika kıyılarında... yüce ruhlu Fransız ulusunun haçın sancağını tekrar diktiğini, sunakları tekrar kurduğunu, kafir camileri Yüce Yaradan'a inanan tapınaklara çevirdiğini ve yeni kiliseler inşa ettiğini gördüm. Dahası Afrika kıyılarında mutaassıp taraftarların takip ettiği kutsal bir rahibin sadece Katoliklerin zaferi adına alkışlar ve tezahüratlarla karşılandığını değil, kafirler, Araplar ve Bedeviler tarafından saygı görüp ululandığını gördüm... Halihazırda 5 bin Katolik bulabileceğimiz Konstantin'de... güzel bir cami kiliseye çevrildi ve adı Meryem Anamızın Evi olarak değiştirildi... Fransız müdahalesi sayesinde Hıristiyanlık Afrika'nın bu kesiminde, Kilise'nin ilk dönemlerinde sahip olduğu gücü tekrar ele geçiriyor."

Kilise bu din değiştirmeleri, St. Vincent de Paul'ün Katolik misyonunun 1646'da kurulduğu bir ülkede Hıristiyanlığın yeniden tesisi olarak görüyordu. Ne var ki Fransa'nın yerleştirme niyetinde olduğu duyguların bölgeye uyarlanışı pek de Hıristiyanca değildi. Saïd Bugeaud'nun 1840'ta Ulusal Meclis karşısında yaptığı konuşma bu bakımdan tipik bir örnekti: "Taze su ve verimli toprak nerede olursa olsun, insan oraya *kolonlar* yerleştirmek zorundadır ve bu toprakların daha önce kime ait olduğunu da kafasına takmamalıdır." Fransa'nın bir demokrasi olarak kendi ilerleyişi de Cezayir'deki politikalarını tekrar tekrar şekillendirdi, bizzat kendi liberalizmi emperyal statüsüne sürekli olarak meydan okudu. Bununla birlikte Cezayirliler anavatanın parlamentosunda oy hakkına sahip olmasalar da, Fransa'nın düşmanları karşısında eşit derecede kurban vermeleri beklendi; Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'ne gidip savaşanlar ve ölenler sadece *pieds noirs* değildi. Kuzey Fransa'nın uçsuz bucaksız mezarlıklarında, üzerine İslam hilalinin kazındığı binlerce Cezayirlinin mezartaşını bulmak mümkündür, genellikle Fransızlardan ayrı gömülmüşlerdir, fakat aynı mezarlık sahasının içindedirler. Onların akıbeti, her ne kadar büyük oranda saklı tutulmuşsa da, Cezayir'de yaygın bir ayaklanmaya yol açtı. Gerçekten de, bu isyana dair herhangi bir ciddi araştırma bulmak için Fransızların savaş sonrası dönemdeki monografilerinin altını üstüne getirmek gerekir. Bir yazar, Fransa'nın 1830'daki Cezayir istilasının yüzüncü yıldönümüne dair, "[1914] Marne zaferine rağmen, endişeler ve önyargılar Charleroi muharebesine dair korkunç hikâyeler halinde abartıldı," diye yazıyor ve şöyle devam ediyordu:

> Özellikle, Müslüman askerlerimizi feda ettiğimiz söyleniyordu; Cezayir'de artık daha fazla askerimizin olmadığı; birlikleri tekrar tahkim etme kapasitemizin yok olduğu ve acemi askerlerin, daha silah altına alınır alınmaz ateş hattına gönderileceği söyleniyordu. Direniş olayları üç bölgede filizlendi ve Ekim başında, Mascara'daki karışık *topluluk*ta, Sidi Daho halkının yaptığı gösterilerden birkaç gün sonra, Beni Şükran [kabilesinin] isyanı gerçekleşti... Bölgenin asker alımlarına yönelik düşmanlığını vurguluyordu bu.

Görünen o ki Cezayirliler Fransa için ölmeye layıktı, ama demokrasisine katılmaya layık değildi; Fransa'nın en tecrübeli genel valilerinden biri tarafından 1926'da lafı hiç dolandırmadan dile getirilen bir görüştü bu:

> Herkese oy hakkı vermenin (ki pek azının umurunda bu), yerli sorununu kendi başına çözmeyeceğine kuşku yok. Zaten 20. yüzyıla ait insanların bu hakkı talep etmesi kesinlikle makuldür, fakat saygı duyulası geleneklerini sürdürmeyi tercih eden geri kalanın, 13. yüzyılın olgunluğuna [*réalisent à peine*] bile zor erişmiş olduğunun farkında olmalıyız...

Fransız idaresinin son yıllarına vahşet ve zulüm damgasını vurdu. Bugün başkent Cezayir'de bulunan 'Şehitler Müzesi'nin duvarlarının çevresinde, Fransızlara karşı 1954-62 yılları arasında verilen bağımsızlık savaşında öldürülen bir milyondan fazla Cezayirli için yapılan anıtın

dev beton kanatlarının altında, ziyaretçiler bu korkunç mücadeleye dair istediği her şeyi görebilir. Müze kuratörü ses sisteminde Beethoven'ın Pastoral Senfonisi ve Brahms'ın Viyolonsel Konçertosu'nu çalıyor, sanki barbarlığın kanıtını yumuşatmak gerekiyormuş gibi. Gerilla liderlerinin tutuklanmasını talep eden Fransız askeri belgeleri var. Kelepçeler, kırbaçlar ve tabancalar var. Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) tarafından gizlice basılmış kırk üç yıllık posterler, direniş hareketini 'Afrika sosyalizminin kalesi' olduğu konusunda bilgilendiriyor. Cezayirli 'şehitlerin' ve işkenceden geçirilmiş erkeklerin siyah-beyaz fotoğrafları sonra... General Jacques Massu'nun 10. Paraşüt Bölüğü'nün elinde, yüzleri dağılmış veya kanlar içinde. Ve Fransız inzibatının teçhizatıyla dolu bir bavul; mermiler, mermi hazneleri ve ananas şeklinde küçük bir metal nesne, üzerinde şu damga var: "ABD Mark 2 Parça Tesirli Savunma El Bombası."

Tarihçilerin büyük çoğunluğu, 1945'teki Sétif katliamının, ilk bağımsızlık mücadelesini ateşlemeye yardımcı olduğunda hemfikirdir (Avrupalı yerleşimciler ile Fransız askerler ve jandarmalar, Müslümanların 103 Avrupalıyı öldürmesinin intikamını, yaklaşık 6 bin Müslümanı katlederek almıştı). Fransa'nın sonradan reformları gündeme getirmek konusunda da çok geç kaldığında birleşirler; kaldı ki 'demokratik' seçimler Fransız makamları tarafından öylesine bariz bir hilekarlıkla düzenleniyordu ki, Müslümanların Cezayir Fransızlarıyla eşitliğe ulaşması hiçbir zaman mümkün olmadı. FLN 1954'te savaş ilan ettiğinde, 'ılımlı' Müslüman Cezayirliler milliyetçi karşıtları tarafından susturuldu, ki bu karşıtlar arasında, mücadeleyi siyasi olmaktan ziyade dini gören ve büyük ölçüde unutulmuş bir İslami bağımsızlık hareketi olan 'Ulemalar Birliği' de vardı. İlk FLN saldırıları cılızdı. Kırsal bölgelerde, *bled*'lerde (Arapça köy anlamına gelir) veya Kabylie Dağları'nda tek tük Fransız jandarmaları öldürülecekti. Ardından FLN telgraf direklerinin devrilmesi ve posta, havaalanı ve devlet dairelerine küçük bombalar konulmasından oluşan bir kampanyaya girişti. Savaş hızını iyice aldığında, kentlerde ve dağlarda (özellikle Cezayir'in doğusundaki Lahdarya'da) 500 bin Fransız askeri savaşmaktaydı; gerilla gruplarını avlamak için hava saldırıları ve helikopterlere de başvuruluyordu. Gerillalar bazen bu hava saldırılarına karşı başarı kaydediyordu – bir *bled*'de düşürülen bir Fransız helikopterinin enkazı bugün 'Şehitler Müzesi'nde sergilenmektedir.

Bazı Cezayirliler, 1962'de sona eren sekiz yıllık savaşta gerçekte bir buçuk milyon Cezayirlinin öldürülmüş olabileceğini iddia ediyor; bununla beraber bunların 500 bini, iç çatışmalarda kendi yoldaşlarınca katledilmiş olabilir. Çatışma, bir yandan Müslüman Cezayirlilerin birbirlerine, diğer yandan Fransa hükümetinin (birçok *pieds noirs*'ın görüşüne göre de Gaulle'ün) Cezayir'deki Fransızlara ihanetinden kaynaklanıyordu. Gerillalar yakaladıkları Fransız askerlerini ve sivilleri öldürdü, parçalara ayırdı ve onlara tecavüz etti. Fransız ordusu esirleri öldürdü ve köyleri topyekün katletti. Onlar da tecavüz etti.

Bağımsızlık savaşı modern Cezayir siyasetinin temeli; hem sözümona sosyalist ve yozlaşmış *pouvoir*'ya (iktidara) hem de hükümete karşı çıkanlara yönelik şiddet yüklü bir referans kaynağı haline geldi. Kirli bir savaştı bu, fakat Cezayirlilerin hayatında daima arıtıcı bir faktör olarak öne sürülebiliyordu. Cezayir devrimci hükümeti, isyanın 1954-57 arasındaki ilk dönemine dair bir film çekmesi için Gillo Pontecorvo'yu tuttu ve *Cezayir Savaşı* gerilla mücadelesi ve özverisine dair klasik filmlerden biri olma özelliğini koruyor. Filmde dramatik bir an vardır: Gerçek hayattaki General Massu'nun zayıf bir tezahürü olan Albay Mathieu, yakalanan FLN lideri Larbi Ben M'Hidi'yi bir basın toplantısına çıkardığında, gazetecilerden biri kadınların alışveriş sepetlerine bomba saklamanın ahlaki olup olmadığından dem vurur. "Kadınların sepetlerini masum sivillere saldırmak için kullanmak alçakça değil mi?" diye sorar gazeteci. Ben M'Hidi'nin cevabı şudur: "Savunmasız köylere napalm atıp binlerce insanı öldürmek çok daha alçakça değil mi? Bana bombardıman uçaklarını verin, o zaman sepetleri alabilirsiniz." Mathi-

eu, sorgular sırasında işkencenin kullanımı konusunda alenen tavizsizdir. "Fransa Cezayir'de kalmalı mı?" diye sorar. "Eğer cevap 'Evet' ise, bunun gerektirdiği şeyi de kabul etmek zorundasınız." Film Irak'ın Amerikalı ve Britanyalı işgalcileri açısından sayısız ders içermektedir. O yüzden, Pentagon'un 2004 yılı başında askeri ve sivil uzmanlar için Washington'da düzenlediği bir gösterim için gönderdiği davetiyelerde şu ifadeyi kullanması hiç de şaşırtıcı değildi: "Terörizme karşı savaşı kazanmak, fikir savaşını kaybetmek."

Bununla birlikte savaş Cezayirliler için sürekli diri tutulan bir tema iken, Fransızların ortak hafızalarından otuz yıl içinde neredeyse silinmiştir. Yıllar boyu *Cezayir Savaşı*'nın Fransa'da gösterilmesi yasaktı ve en nihayetinde gösterildiğinde sinemalar ateşe verildi. Bir Fransız film yönetmeninin, 27 bin Fransız askerinin öldüğü çatışmalardan sağ kurtulan erlerle röportajlar yapması için otuz yıl geçmesi gerekti. Bernard Tavernier'nin *La Guerre sans Nom* (İsimsiz Savaş) filminde emekli askerlerin, Cezayirlileri öldürmenin vicdan azabıyla gözyaşlarına boğulduğu görülüyordu. Aynı yıl, yani 1992'de Çağdaş Tarih Müzesi savaş hakkındaki ilk sergiyi düzenledi ve savaşın vahşetini gizlemeye çalışmayan 320 sayfalık bir rehber yayımladı. 2000'de Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, savaş sırasında Fransız askerlerinin uyguladığı işkenceden dolayı resmen özür dilemesi yönündeki çağrıları reddetti. 1957'de Cezayir'deki Fransız istihbaratının koordinatörü olan ve uzun zaman önce emekliye ayrılan General Paul Aussaresses, 2001'de anılarını yayımlayarak, Cezayirlileri kendi elleriyle öldürmekten gurur duyduğunu anlatınca, Uluslararası Af Örgütü Fransız hükümetinin soruşturma başlatmasını talep etti. Aussaresses, dönemin Sosyalist içişleri bakanı olan François Mitterrand'ın Fransız güçlerinin Cezayir'deki işkence ve infazlarından tümüyle haberdar olduğunu iddia ediyordu. Fakat Cezayir hükümeti, Aussaresses'in ifşaatları konusunda, Cezayirli bir gazetecinin deyişiyle, 'ödlekçe bir suskunluk' takındı; zira bizzat Cezayir güvenlik birimleri kendi halkına, Aussaresses ve ekibinden hiç geri kalmayan işkenceler uygulamaktaydı. Savaş dönemindeki katliamlar Cezayir'le de sınırlı kalmadı. Paris'te Ekim 1961'de, polisin uyguladığı gece sokağa çıkma yasağını protesto eden yüzlerce Cezayirli öldürüldü. Fransız polisler göstericilere acımasızca saldırdı ve en az 300 kişi öldürüldü; ölenlerin cesetleri ertesi gün Seine kıyılarına vurdu. Bugüne kadar yetkililer, bu katliama dair arşivlerin tamamını açmış değildir; bununla birlikte katliamdan sorumlu polis biriminin şefi olan Maurice Papon, Nisan 1998'de Alman işgali sırasında insanlığa karşı suç işlemekten yargılanıp suçlu bulundu.

Fransa'nın ilk başta öne sürdüğü, Cezayir'i halkını 'kurtarmak' için işgal ettiği, iddiası nasıl çağımıza dair acı verici bir zincirin halkasıysa, Fransız hükümetinin Cezayir bağımsızlık savaşı sırasında ABD yönetiminden destek talep etmesi de aynı zincirin halkasıdır. Amerikalılara, Fransa'nın Batı'yı cihata karşı, 'Ortadoğu'daki İslami fanatizme' karşı savunmak için mücadele ettiği söyleniyordu. Fransa, bunun bir medeniyet savaşı olduğunu iddia ediyordu. Yalan söylüyorlardı elbette (Fransızlar Cezayir'de milliyetçi bir isyanla savaşıyordu, tıpkı Amerikalıların bugün Irak'ta milliyetçi bir isyanın ortasında kalması gibi), fakat 1954-62 bağımsızlık mücadelesinin İslami içeriği uzun yıllar, en azından Cezayir hükümeti tarafından görmezden gelindi ve nihayet kendisini 1990'larda İslamcı bir düşmanla savaşır halde buldu.

Muhammed Buyali, ölen kardeşinin resmini uzatmıştı bana. "Mustafa çoktandır firardayken çekilmiş. Hükümetin elinde onun tek bir sakallı fotoğrafı yok. Bu tarihi bir fotoğraf." Biz Temmuz 1992'de bu konuşmayı yaparken Cezayir tüyler ürpertici yeni bir savaşa sürüklenmişti bile; öyle korkutucu bir çatışmaydı ki bu, Buyali'nin bana verdiği fotoğrafı ona iade etme fırsatım olmadı. Cezayir'e geri döndüğümde Muhammed Buyali'nin evi Groupe Islamique Armé (GIA – Silahlı İslami Grup) tarafından kontrol edilen bir bölgedeydi ve Cezayirli şoförüm bile

Buyali'nin evine gitmeyi kabul etmedi. İşte bu yüzden, ben bu satırları yazdığım sırada Mustafa Buyali'nin fotoğrafı masamın üzerinde duruyor. Grenli fakat koyu bir baskı, zira Mustafa'nın büyük bir yüzü ve gür sakalları var; gözleri kameraya sert ve kuşkulu bakıyor, aranan bir adamın gözleri. Erkek kardeşiyle birlikte, Mustafa'nın Cezayir köyü Aşhur'daki yüksek tavanlı, havadar evinde oturuyorduk; Mustafa Buyali bu evden yaklaşık on yıl önce, bir daha dönmemecesine kaçmıştı.

Fotoğraf odaktan yoksun biraz, basıldığı kart kırışık ve kirli. Güvenilir aile üyelerine birçok kez gösterilmiş olmalı, onurlu bir 'şehidin' görüntüsü; zira 1987 yılının 3 Ocak'ında, yağmurlu bir gecede Cezayir ordusu Buyali'yi Larba yolu üzerinde pusuya düşürmüş ve bir asker onu başından vurmuş. Kalitesiz, çerçevesiz bir fotoğraf önümdeki, fakat fotoğraftaki adamın Cezayir'in modern tarihi üzerindeki etkisini küçümsemek mümkün değil.

Mustafa Buyali'nin hikâyesi, bırakın Cezayir'de açıkça konuşulmayı, Batı'da bile pek nadir anlatılmıştır. Fakat o, Cezayir hükümetine 1990'larda saldıracak olan silahlı gruplara ilham veren adamın ta kendisiydi. Sonradan Cezayir'in dört köşesinde polis yetkililerine yönelik suikast furyası estirecek olan (sadece son altı ayda 120 yetkili öldürüldü) İslami gerilla hareketlerinin arkasındaki katalizördü. Burada, Aşhur köyünde, sıcak sentetik kadifeden kanepesi, vinil kaplı masası ve arka kapının dışındaki şeftali ağaçlarıyla bu havadar evde, Cezayir'in amansız bağımsızlık savaşıyla, 1990'ların giderek acımasızlaşan iç savaşı arasındaki kayıp tarihsel bağ; Cezayir'in kendi trajedisine ihaneti ve o trajedinin sürekliliği açısından bir referans noktası vardı. Zira Buyali hem Fransa'ya karşı savaşan sadık bir FLN gerillası, hem de Fransız yönetiminin yerine geçen FLN hükümetine karşı savaşan İslami bir gerillaydı; yani faaliyetleri Cezayir tarihinin anlamını da sorgulanır kılıyordu. Fransızlar tarafından hapse atılan bir adam, FLN'nin Ulusal Kurtuluş Ordusu'nda bir *maquisard* (çeteci), nasıl olup da eski yoldaşlarına karşı bir başka, İslami çeteye önderlik yapmayı tercih edebilmişti?

Mustafa Buyali Aşhur'da, 27 Ocak 1940'ta doğdu ve on altı yaşında FLN'ye katıldı; FLN'nin Vilaya 4 bölgesinin altıncı mıntıkasında yer alan kendi köyünde milliyetçi gerilla hareketi için bağış topluyordu. 1958'de Aşhur'daki küçük evde Fransız polisi tarafından tutuklandı ve iki yıl hapse çarptırıldı. Bırakıldıktan sonra Fransızlar onu orduya katılması için zorladı, fakat Mustafa Buyali üç ay sonra Fransız ordusunun Blida'daki kışlasından kaçtı ve başkent Cezayir'de FLN'nin üst kademelerine getirildi. Savaş dönemindeki eski yoldaşı, Fransızlar tarafından aynı zamanda tutuklanan Abdül-Hâdi Seyah, Buyali'yi daha o günlerde bile 'İslami bir militan' olarak hatırlıyor. Seyah'a göre Buyali FLN içinde 'Fransızlara karşı cihat yürütmenin bir yolunu bulmuştu – daha FLN'ye katıldığında İslami bir tavra sahipti.'

Kardeşi Muhammed de aynı fikirde; fakat bana verdiği başka, daha eski bir fotoğrafta Mustafa FLN'nin gerilla üniformasıyla görülüyor. Bir kamuflaj yeleği, bir yağmurluk ve postal giymiş, sanki düşmana saldırmak üzereymiş gibi duygusal bir poz vermiş, önünde kuyruktan dolma eski bir tüfek tutuyor. Resim, o dönemin tarzını da yansıtır nitelikte; parlak yeşil bir üniforma, masmavi bir gökyüzü, sağlıksız sarılıkta bir yüz. Resmin çerçevelendiği cam çatlamış. O dönemde isimleri aynı şekilde bilinmeyen başka FLN sempatizanları da vardı. Onlardan birinin adı Abassi Medani'ydi; bir Fransız hükümet binasının havaya uçurulması eylemini tertiplemişti. Savaşın büyük kısmını hapiste geçirdi.

Savaşın yol açtığı vahşete dair en ufak bir kuşku yoktu. Fransızlar yüzlerce 'sadık' Müslüman askerin, silahlarıyla birlikte FLN saflarına geçtiğini fark edince korkuya kapılmıştı. FLN'nin ele geçirdiği Fransız esirler, gözleri oyulmuş ve kesilen hayaları ağızlarına tıkılmış bir halde bulunuyordu. Fransızlar buna muazzam gözaltı operasyonlarıyla, binlerce Cezayirli erkeği sorgusuz sualsiz çöl kamplarına kapatarak karşılık veriyordu. Ele geçirilen gerillalara bir

çırpıda idam cezaları kesiliyor, hüküm giyenler genellikle giyotine gönderiliyordu; daha hafif cezalar vermenin siyasi bakımdan daha akılcı olduğu anlaşılana dek bu böyle sürdü. De Gaulle Colombey-les-Deux-Eglises'deki sürgünden görevine döndükten sonra, *pieds noirs*'a aleni destek vermek üzere –*Je vous ai compris* (Siz bizim parçamızsınız) diyordu onlara– Cezayir'e gitti. Ardından FLN ile müzakere etmek için adımlar atarken, iktidara geri dönmesine yardım eden Fransız ordusuna da bayrak açtı. 1960'da de Gaulle, FLN'nin Vilaya 4 bölgesindeki (Buyali'nin bölgesi) üç lideriyle şahsen masaya oturdu ve bunun sonrasında de Gaulle'a yönelik başlayan suikast teşebbüslerinin (üç yılda yirmi dört adet) çok büyük bölümü, bazıları güvenlik güçlerine mensup, Fransızlar tarafından gerçekleştirildi.

Tarihsel benzerlikler inanılmazdır, zira bu olayların biri dışında hepsi, 1990'ın ilk yedi ayında Cezayir'de bir şekilde tekrarlandı. Cezayir hükümeti tekrar tekrar eski Fransız yönetimlerinin trajik rotasını takip etti. Ne de olsa Fransızlar Cezayirlilere, seçimlere hile karıştırılabileceğini öğretmişlerdi. Fransız tarihçi Annie Rey-Goldzeiguer, 'Cezayirlilere nasıl da gerçekten mikrop bulaştırdıklarından, onlara demokrasiyle oynayıp demokrasiyi aldatabileceklerini öğrettiklerinden, demokrasi karşıtlığının birinci sınıf profesörleri olduklarından' dem vuruyordu. Ve Cezayirli yetkililer eski Fransız valilerinin rolünü oynarken, Cezayir rejiminin İslamcı muhalifleri de tekrar tekrar FLN'nin faaliyetlerini taklit ediyordu.

Cezayirliler bağımsızlığın meyvelerinden, savaş dönemi liderleri tarafından alıkonuldu. Kurtuluştan önceki son aylarda 'içerdeki' çeteciler (en acımasız Fransız paraşütçü birlikleriyle savaşmak zorunda olanlar), Cezayir devletinin geleceğine yönelik politikalar dayatmaya çalışan 'dışarıdaki' liderliğin (aralarında Ahmed Ben Bella ve Houari Boumediene'in de bulunduğu liderler Tunus ve Trablus'taydı) tuttuğu yola itiraz etti. Ben Bella'nın bağımsızlık sonrası yürüttüğü üç yıllık Donkişotça yönetim, artık Cezayir ulusal elektronik şirketi SONALEC'de çalışan bir FLN memuru olan Buyali'yi kızdırmıştı. "Mustafa'nın ilk tepkisi, 'dışarıdan' gelen adamların Cezayir'in geleceğine karar verme hakkını kendilerinde görmelerineydi," diyordu Muhammed Buyali. "Bu sistemle ilk anlaşmazlığıydı. Trablus 'şartına' itaat etmek istemiyordu – FLN'nin Cezayir *içinde* bir kongre toplamasını istiyordu." 1963'ün sonunda Buyali çetecileri tekrar bir araya getirdi; ekibi tekrar toplayan bir kanat da, liderleri arasında Hocine Ait Ahmed, Mohand Ül-Hac ve Krim Belkacem'in bulunduğu *Front des Forces Socialistes* (FFN-Sosyalist Güçler Cephesi) oldu. Fakat altı aylık savaşın ardından Ben Bella onlara, 'içerdekiler' ile 'dışardakilerin' hükümette adil şekilde temsil edileceği sözü verdi. 1992'ye gelindiğinde Hocine Ait Ahmed FFS'nin lideriydi. Bir Kabile gazisi olan Ül-Hac, silah arkadaşı Krim'in akıbetinden zor kurtuldu. Krim sonradan, açıkça Boumediene'in emirleriyle Frankfurt'ta bir otelde boğularak öldürüldü.

Buyali ise sivil hayata döndü, başkent Cezayir'in Kazba Mahallesi'nde FLN'nin siyasi görevlisi olarak çalıştı; ta ki Boumediene Ben Bella'yı askeri darbeyle devirdiği 1965'e dek. Savaş dönemindeki silah arkadaşı Seyah'a göre, Buyali, Bumedyen'in yeni 'devrimci konseyi'ne kutlama ritüelini yerine getirecek telgrafı göndermeyi reddetmişti. "Bir askeri darbeyi desteklemeyi reddettiğini söylüyordu. Fakat FLN darbeye arka çıktı. Ben de arkadaşım Mustafa Buyali ile aynı fikirdeydim. İkimiz de Cezayir devriminin sona erdiğini düşünüyorduk. Cezayir halkının yeterince acı çektiğini düşünüyorduk. Cezayir'deki herkesin kendi geleceğine kafa yorma vakti gelmişti. Demokrasi istiyorduk."

Seyah, Buyali ve Bumedyen diktatörlüğüne karşı çıkan diğer FLN'li eski yoldaşların özel evlerde (bazen Seyah'ın başkent Cezayir'in varoşlarındaki kendi bungalovunda) nasıl gizlice toplandıklarını, Cezayir'in geleceğini ve İslami bir devletin olabilirliğini tartıştıklarını hatırlıyordu. Kendisini tanıdığımda zatülcenpten yeni yeni kurtulan ve kısa, nefes nefese cümlelelerle

konuşan Seyah, o dönemi hâlâ heyecanla anıyordu. "Bugün Cezayir'de yaşananların, 1965'te Buyali'nin başlattığı muhalefetin doğrudan sonucu olduğunu görmelisiniz. Muhalefetimiz gelecek için, demokratik ve kansız bir gelecek için çalışmak istiyordu. İslam, daha Fransızlarla savaşırken bile inancımızın temel bir parçasıydı. Milliyetçi duygularımız İslami duygularımız kadar güçlü değildi. Fransızlar [1830'da] geldi, camilerimizi yıktı ve dilimizi, Kuran'ın dilini özgürce konuşmamıza engel oldu. Şimdi yine, Bumedyen iktidarı altında özgürlüğümüz yoktu. Toplantılarımız dinseldi, evet. Gizli görüşmelerimiz daima Kuran okunarak başlardı ve Fransızlarla savaşa giderken yaptığımız gibi, Allahuekber derdik. İçimizde İslami eğilim çok güçlüydü... Hareketimize kasten bir isim vermedik, zira Bumedyen'in askeri güvenlik aygıtı çok güçlüydü ve bir şekilde bizi teşhis etmeleri halinde tutuklamaları son derece kolay olurdu."

Buyali'nin o gizli toplantılardaki arkadaşları arasında 1992'de Hamas partisinin (Filistinli adaşıyla herhangi bir alakası yoktur) lideri olan Şeyh Mahfuz Nahna; eski 'Ulemalar Birliği'nin hayatta kalan son üyesi ve şimdilerde başkent Cezayir'in dışındaki Cité la Concorde Camisi'nin imamı olan Şeyh Ahmed Sahnun; ve ilerleyen yıllarda ev hapsindeyken ölecek olan iki din adamı, Abdüllatif Sultani ve Şeyh Musbah gibi isimler vardı. Sonradan hareketlerine bir isim de verdiler: Değerler Grubu (*El-kiam*). Cezayir hükümeti, Nasır'ın Mısır'da İslam âlimi Seyyid Kutub'u idam ettirmesine açıkça karşı çıktığı için (Bumedyen rejimini zor duruma düşüren bir kınamaydı bu) hareketi yasakladı.

Muhammed Buyali'ye bakılırsa, kardeşi Aşhur'daki yerel camide, 1992'de Marsilya Camisi'nin İmamı olacak Abdül-Hâdi Davudi'nin desteğiyle, Müslümanlara ders vermeye de başlamıştı. "Mustafa, İslamdan bir yönetim biçimi olarak söz ederdi – bu da politikadan söz etmesi anlamına geliyordu. İslamda politik eğitim hakkında konuşmalar yapıyordu. Yolsuzluğu lanetliyor ve hattâ rejim içinde yolsuzluk yapan insanların isimlerini de tek tek veriyordu... Cuma günleri köyde adeta hayat dururdu, zira birçok insan Mustafa ve Abdül-Hâdi'yi dinlemeye koşardı."

Boumediene Aralık 1978'de öldü ve yerine geçen Şadli Ben Cedid, selefiyle aynı ölçüde baskıcı, aleni yolsuzlukta ise onu da geride bırakan bir iktidar kurdu. Polis Buyali'yi takip etmeye başladı. "Hükümetin adamları caminin çevresinden ayrılmaz oldu ve araba plakalarını kaydetmeye başladılar, Mustafa'yı dinleyen insanları korkutmaya çalışıyorlardı," diyor Muhammed Buyali. "Kalabalığı filme çekiyorlardı. Mustafa'yı sorgulamak üzere sürekli karakola çağırıyorlardı. Bunları her gün yaptılar – ta ki 3 Ekim 1981'e dek. O gün işe gittiğinde, takım elbiseli polisler onu kaçırmaya çalışmış ve çalışma arkadaşları sayesinde kurtulmuş. Mustafa dedesinin evine kaçtı: Polisin kendisini alıp 'kaybetmek' istediğinden emindi."

Arkadaşları daha sonra Buyali ile polis arasında bir görüşme ayarlamak için arabulucuk yaptı. Buyali'ye olayın bir 'hata' olduğu söylendi. Kardeşine göre, Cezayir ulusal güvenlik polisinin şefi Mustafa'yı 'siyasete karışmaması' konusunda uyarmıştı. "Mustafa'nın ona yanıtı, 'Fakat benim için bütün hayat siyasettir. Soluk aldığınızda, yemek yediğinizde, bunların hepsi siyasettir' olmuş." Buyali ailesinin anlattığına bakılırsa, Şubat 1982'de Mustafa'nın dosyası güvenlik polisinden Cezayir askeri istihbaratına nakledildi, ki bu hiç de hayra alamet bir durum değildi. 28 Nisan'da Aşhur'daki evinin duvarından atlayarak kaçtı; o sırada evin sokak kapısının önünde Mustafa'yı tutuklamak üzere sabah namazı için camiye çıkmasını bekleyen silahlı, takım elbiseli adamlar vardı.

"Şimdi gerçekten kaçak durumundaydı ve silahlı faaliyet için bağlantılar kurmaya başladı," diye anıyor o günleri Muhammed Buyali. "Din âlimlerinin büyük kısmıyla, Şeyh Nahna, Ali Belhac, Şeyh Ahmed Sahnun, Abassi Medani'yle oturup konuştu. Silahlı faaliyete başlayacağını, camilerde bu yönde konuşmalar yapmak zorunda olduklarını söylüyordu. Eski çete arkadaş-

larını buldu dağlarda, yüzlercesini, silahlı gruplar kurmuşlardı. Mustafa, Bab El-Oued'e bağlı gençlerle temasa geçti ve bombalar yapmaya başladı." Nahna askeri bir görev üstlenmemişti, Sahnun ise yaşlıydı, fakat Belhac ve Medani *Front Islamique du Salut*'ün (FIS-İslami Selamet Cephesi) liderleri haline geleceklerdi. Ki FIS'in yasaklanmasından sonra (kazanmak üzere olduğu 1992 seçimleri iptal edilmişti) Cezayir'in iç savaşa sürüklenme süreci de başlamış oldu.

1982'nin sonunda Buyali, yol denetimi sırasında bir polis memurunu vurarak yaraladı ve hükümet destekçilerine yüklendi; 1983 yılında, Aralık ortası ile Ocak başı arasında 47 kişi tutuklandı, Mayıs'ta bunlara 103 kişi daha eklendi. İlerleyen yıllarda Mustafa kaynak bulmak için soygunlar da tertipleyecekti. Grubu silah elde etmek için polis akademisine de saldırdı. Buyali'yi silahlı isyana kalkıştığında üzüntüyle terk eden Seyah, polisin Buyali'den intikamını çok daha önce aldığını iddia ediyor. Dediğine göre polis, Buyali'nin erkek kardeşlerinden birini, çocuğunun gözü önünde vurup öldürmüştü; Buyali'nin diyalogdan vazgeçip tümüyle savaşa sarılmasına yol açan da bu olmuştu. "Mitica, Media, Lahdarya'da, ülkenin dört bir köşesinde, hattâ Sétif'deki... dağlara vurdu kendini. Oralarda amansız çatışmalara, gerçek bir savaşa tutuştu."

Dünyanın kulağına hiç erişmeyen, gizli bir savaştı bu. Hükümet saldırılarını giderek artırıyordu. Buyali'nin emrindeki önde gelen komutanlardan Abdülkadir Cibuti yakalanıp ölüme mahkum edildi – fakat Şadli Ben Cedid tarafından affedildi ve lideri Buyali'nin öldürülmesinin ardından savaşmak için dağlara döndü. Buyali'nin onlarca yoldaşı da Afganistan'daki Sovyet ordusuna karşı 'İslami bir savaş' veriyordu; orada 1989'da arabaya yerleştirilen bir bombayla öldürülen Filistinli İslamcı gerilla lideri Abdullah Azzam'a hayranlık duyup onunla yakınlaştılar. Afganistan'daki bir diğer kahramanları, Şevki El-İslambuli adlı bir Mısırlı savaşçıydı; El-İslambuli, Ekim 1981'de Mısır Devlet Başkanı Sedat'a suikast düzenleyen askerin kardeşiydi.

Buyali nihayet ortadan kaldırıldığında, Cezayir gazeteleri sadece 'bir teröristin' ölümünden söz ediyordu. "Şoförü ele verdi onu," diye anlatıyor Muhammed Buyali. "Mustafa, Larba yakınlarındaki dağlarda seyahat ediyormuş, gece geç vakit, sağanak yağmur varmış. Şoförü gözaltına alınmış ve birkaç gün önce serbest bırakılmış – Mustafa genellikle gözaltına alınan insanlardan, onların karşı safa geçme ihtimaliyle uzak dururdu. Şoför işkence görmüş. İşte o yoldan giderlerken Mustafa şoförün farları yakıp söndürdüğünü fark etmiş ve arkadaşları onun 'Hain!' diye bağırdığını duymuş. O an yolun her iki tarafından kurşunlar yağmaya başlamış ve Mustafa beş arkadaşıyla birlikte öldürülmüş." Seyah'a göre, Mustafa Buyali'nin dünyadaki son eylemi, kendisi alnından vurulup ölmeden saniyeler önce şoförünü başından vurarak öldürmek olmuş.

Fakat Buyali'nin geride bıraktığı miras çok daha şiddetli oldu. Şadli Ben Cedid'in birlikleri, 1988'de Cezayir'de demokrasi talep eden 500'den fazla göstericiyi öldürdüğünde, liderleri arasında Medani ve Belhac gibi Buyali'nin eski yoldaşlarının da bulunduğu FIS'in serpilip gelişmesine yardımcı oldu. Olay, uzun yıllar önceki Sétif katliamından farkı olmayan bir tür katalizör etkisi yaptı. Başkan Ben Cedid, bağımsızlık savaşı öncesindeki Fransız otoritelerinden farklı olarak, reform baskısıyla yüzyüze buldu kendini. Ordu 1992'deki seçimlerin ikinci turunu iptal edince (ki birinci tur, FIS'in kazanacağını gösteriyordu), bu bastırma, en az Fransızların Cezayir'deki seçimlere hile karıştırması kadar alçakça bir hareket olarak addedildi. Şadli generaller tarafından görevinden alındı. FIS yasaklandı ve giderek yoğunlaşan bir gerilla savaşı başladı.

1992'nin yeni çetecileri başta, Buyali ile dağlarda savaşan kişilerden oluşuyordu ve FLN'nin Fransızlara karşı kullandığı yöntemleri kullandı onlar da. Telefon ve telgraf hatlarını kestiler, posta, havaalanı ve devlet dairelerine bomba koydular. Polisleri öldürdüler. Hükümetin buna verdiği karşılık (aynı Fransızların FLN'ye yaptığı gibi) düşmanlarına 'teröristler' demek oldu. Binlerce Cezayir askeri, paraşütçüler de dahil (birçoğu Fransa'da, eski sömürgeci efendileri tarafından eğitilmişti), Lahdarya, Cemila, Sidi Bel-Abbès ve Cicel'de Buyali'nin eski yoldaşlarının

ve genç yandaşlarının peşine düştü; Fransız Paraşütçü Birliği de otuz yılı aşkın bir süre önce aynı bölgelerde FLN üyelerinin izini sürmüştü. Bu operasyonlar sırasında (ki bunlar hakkında Cezayir içinde veya dışında kamuoyunun pek bilgisi yoktu), onlarca asker silahlarıyla birlikte İslami 'direnişin' saflarına katıldı, tıpkı Fransız ordusundaki Cezayirlilerin FLN saflarına katılması gibi.

Böylece Fransa'ya karşı gerçekleştirilen devrime ihanet, tarihin tekerrürüne yol açtı. FLN diktatörleri ülkelerini yozlaştırırken, başta kazandıkları zafer giderek bir ihanet olarak görülmeye başlandı; Frankofon, Batılı (aslında Sovyet tarzı) klikleri, Fransız sömürge rejiminin zavallı bir kopyası olup çıktı. Edindikleri Fransız kültürü (Cezayirliler buna 'lanetli miras' diyorlardı), hiçbir şeyin değişmediğini varsayıyordu. Cezayir'in işsiz gençleri, bağımsızlık savaşının yalan yanlış vaatlerinden, devrime dair lafazanlıklardan, kendilerine sefalet ve evsizlikten başka bir şey getirmeyen ölü kahramanların durmadan hatırlatılmasından yorgun düşüp yaka silkti. 1992'ye gelindiğinde Cezayir nüfusunun yüzde 75'inden fazlasını, bağımsızlık savaşından sonra doğanlar oluşturuyordu. Bu yüzden İslamcıların ilk hedefleri arasında, savaştan sağ çıkan yaşlılar olması şaşırtıcı sayılabilir miydi? Cezayir basınında her gün 1954-62'nin yaşlı mücahitleri için ölüm ilanları çıkıyordu; kasabalar ve köylerde boğazları kesilmiş halde bulunan *anciens combattants* (eski savaşçılar) idi bunlar; on yıllar boyu yaşadıkları kasaba ve köylerde eski askerler sıfatıyla onurlandırılmış insanlardı. Gençlerin infiali yaşlı savaşçıların mezarlarından bile hıncını çıkartıyordu; FLN 'şehitlerinin' mezarlarının tahrip edilmesi karşısında Cezayir hükümeti şoktaydı. Bu insanların on yıllar önce Fransız kurşunlarıyla kırılan kemikleri, şimdi onları şükranla anacağı düşünülen Cezayirliler tarafından taşlarla eziliyordu.

Gelecekteki Cezayir hükümetlerinin, artık karşı karşıya oldukları tehdidin boyutunu kabul etmek zorunda kalması da şaşırtıcı değildi. Cezayir Başbakanı Mukdad Sifi 1995'te bana Buyali'nin kim olduğunu bilip bilmediğimi sorduğunda, bu bir dönüm noktasıydı; zira Buyali'nin tarihsel rolünün, onun bugünle geçmiş arasında oluşturduğu bağın idrakiydi bu. 1954-62 çatışması, Fransızlara karşı verilen bir bağımsızlık savaşı olduğu kadar bir iç savaştı da; akabinde Cezayir, savaş sonrası diktatörlüğün çelik haznesine kapatıldı yıllarca, aynı Tito'nun İkinci Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya'yı demir yumruğuyla yönetmesi gibi. Demir paslandığında, tarih kaldığı yerden devam eder. Böylece hem Cezayir hükümeti hem de onun silahlı muhalifleri, yüzlerini geleceğe değil, geçmişe çevirdi. Otoriteler gelecekteki refaha, demokrasiye ve halk desteğine dair Boumediene'vari vaatlerde bulundular. İslamcılar kültüre ve sanata saldırıp Halife'den söz ettiler. Cezayir hükümetinin İslamcıları en ciddi şekilde etkilediğini iddia ettiği, Sudanlı dini lider Hasan Turabi bile, 1992'de konuştuğumuzda, Cezayir'deki Müslüman önderliği anlayamadığını itiraf ediyordu. "Gelecekten konuşmuyorlar," diye serzenişte bulunuyordu. "Seçimlerden önce Abbas Medani ile konuştum... Ona sordum: 'Programınız nedir? Seçimlerden sonra ne yapacaksınız? Fransızlarla diyalog başlattınız mı?' Cevabı, 'Hayır, hayır, sadece seçimleri kazanmak istiyoruz' oldu."

Son isyanın patlak vermesinden sonraki aylar boyunca Cezayir hükümeti (fiilen, imtiyazlı ve son derece güçlü ordu subaylarından oluşan bir zümre tarafından yönetiliyordu), 'köktendinci terörizmle' mücadelelerinde ilham almak için Ortadoğu'yu karış karış dolaştı. İslami dirilişin kökenleri hakkında kitaplar ve broşürler yayımladılar; diplomatları ve yabancı gazetecileri, Cezayir'deki 'terörizmin' köklerinin Mısırlı Müslüman Kardeşler'de, Pakistan'da, Suudi Arabistan'da olduğuna ikna etmeye çalışıyorlardı. Hattâ 1995'te içişleri bakanı, Lübnan Hizbullah'ı, İranlılar ve Filistinli Hamas hareketinin, Lübnan Trablus'unda yapılan bir toplantıda Cezayirli GIA ile bağlantı kurduğunu iddia ediyordu. Hikâye aslında bir Fransız romancının (kaynağının 'Suriye istihbaratı' olduğunu öne sürüyordu) fantazisiydi, ama hikâye Paris'ten

çıkıp kendine *New York Times*'ın sayfalarında haber mahiyetinde yer buldu. Cezayir hükümeti, Cezayir'deki isyanın Cezayirli olmadığını bir şekilde kanıtlamak için çalmadık kapı bırakmadı. On yıl sonra Amerikalıların Irak'ta yapacağı gibi, düşmanları illa ki yabancı, kökü dışarda, karanlık şahsiyetler olmalıydı; bunlar, demokrasi güçleriyle savaşmak için sınırdan sızıyorlardı.

Her iki tarafın da birbirini tamamlayan yanılsamaları vardı. Birçok Fransız, Cezayir'de komünizmle mücadele ettiklerini sanmıştı, aslında milliyetçilikle veya (Buyali'nin yoldaşlarına ve dönemin Fransız propagandacılarına inanılacak olursa) İslamla savaşıyorlardı. İslami 'direniş' ise şimdi bağımsızlık savaşının kısmen dinsel bir cihat olduğuna inanıyordu, ki bağımsızlık savaşına katılanların birçoğu için bu hiç de böyle değildi (belgelere dayalı kanıtlar tersini gösteriyordu). Buyali'nin eski destekçilerinin (Buyali'yle birlikte dağa çıkmayanların) inancı hâlâ şu: Sonraki Cezayir hükümetleri hapsetmek yerine muhalifleriyle konuşmayı tercih etseydi, kriz çözümlenebilirdi. Bunun yerine, silahlı mücadeleyi tercih edenler, Mustafa Buyali'nin hatırasını, mücadeleyi yükseltmek için bir ilham kaynağına dönüştürdü. Kardeşi Muhammed'de, Mustafa'nın bir başka fotoğrafı var. Buyali'yi hayatının son aylarında gösteren renkli bir fotoğraf bu, dağda bir mağarada bağdaş kurmuş oturuyor, önünde açık duran Kuran'ı okuyor, sağındaki duvara Fransız yapımı bir hafif makineli tüfek dayalı. Ve elbette bugün ben, bir mağarada oturmuş, yanındaki silahıyla Kuran okuyan bir başka İslamcıyı hatırlamadan edemiyorum.

Buyali halkını, 1962'de sona eren acılı bir savaşı tekrar yaşamaya mı mahkum etmişti? Temmuz 1992'de Buyali'nin eski yoldaşı Abdülkadir Cibuti (1990'da ölüm cezası Şadli Ben Cedid tarafından affedilmiş ve serbest bırakılmıştı), Aşhur'da girdiği bir silahlı çatışma sonrası, bir başka Buyali destekçisi Mansuri Melyani ile birlikte tekrar yakalandı. Buyali'nin taşsız mezarının sadece birkaç yüz metre uzağında ele geçirildiler.

'Demokrasi' ('Filistin'de olduğu gibi, Cezayir bağlamında da bu kelimeyi daima tırnak işaretleri arasında kullanmak gerekir) 12 Ocak 1992'de, hükümet fiilen sıkıyönetim ilan edip dört gün sonra yapılacak olan ikinci tur seçimleri iptal ederek FIS'in demokratik seçim zaferini elinden alınca sona erdi. Cezayir'e, artık yapılmayacak olan seçimleri izlemek üzere gazeteci vizesiyle girmiştim. Ben heyecanla Cezayir'in 'demokrasi deneyimine' tanıklık yapmayı beklerken, Fransız Saint Georges Oteli'nin (vaktiyle General Dwight D. Eisenhower'a İkinci Dünya Savaşı'nda karargahlık yapan otelin ismi artık Cezayir Oteli'ydi) barındaki eski ve titrek bir televizyonda Şadli Ben Cedid'in istifasını ilan eden konuşmasını dinlemekle yetindim. Bize Cezayir 'demokrasisinin' harikalarını göklere çıkararak anlatsınlar diye görevlendirilen hükümet 'rehberleri', aniden 'demokrasi'nin nasıl ancak 'demokrasiyi' askıya alarak korunabileceğini açıklamak üzere programlanacaklardı. Zor bir işti bu. Bir Vietnam köyünü, onu korumak için yerle bir etmek bir şeydir. Demokrasiyi onu korumak için yerle bir etmek ise başka bir şey.

Ordu Şadli Ben Cedid'i devlet başkanlığından uzaklaştırmıştı ve (Cezayir'in en güçlü generali Halid El-Nizzar'ın içinde bulunduğu) beş kişilik 'Devlet Konseyi' ülke yönetiminin kendisinde olduğunu ilan etti. Görünürde hiçbir anayasal meşruluğu olmayan bu 'Konsey'in tahta oturması için sembolik bir figüre ihtiyacı vardı; yetkililer çaresizce geçmişten kalma bir kahraman, tam ihtiyacı olduğu anda sürgünden dönüp Cezayir'in imdadına yetişen bir kader adamı aramaya giriştiler. Tıpkı de Gaulle'ün Colombey-les-Deux-Eglises'den dönüşü gibi, 1954-62 savaşının emektarlarından ve FLN'nin kurucularından Muhammed Budiaf da acilen Cezayir'e dönmeliydi. Aynı de Gaulle'ün Cezayir'deki Fransızları anladığını söylediği gibi, Budiaf da gelir gelmez halkına ihtiyaçlarının ne olduğunu anladığını söyledi. Cezayir asla bir İslam cumhuriyeti olmayacaktı.

Cezayir'in İslamcı liderleri (ülkeyi yöneteceklerini sanırken ordunun kontrolü ele geçiriverdiğini görünce ne olduklarını şaşırmışlardı), seçimlerin ikinci turunu iptal etme yönündeki

hiçbir teşebbüsü hoş görmeyecekleri uyarısında bulundular. Fakat sessiz sedasız bir askeri darbe, ordunun denetimini siyasetçilerden alıp tümüyle generallere bırakmıştı ve şimdi başkentin bütün anacaddeleri paramiliter polisin kontrol noktalarıyla dolmuştu. Hükümet binalarının (başbakanlık konutu, dışişleri bakanlığı, postane, hazine ve radyo istasyonu) etrafına askeri birlikler ve zırhlı araçlar konuşlandırıldı; süngülerini takmış Cezayirli komandolar başkentin güneyindeki sokaklarda devriye geziyordu. FIS'in vekil lideri Şeyh Abdülkadir Haçani, yeni muktedirleri 'Cezayir halkının özgürlüğünü çalan' hırsızlar olarak kınadı. "Ordu halkın yanında saf tutmalıdır," diyordu. Ilımlı tavrı sayesinde geçmişte pek dokunulmayan Şeyh Nahna bile, 'bir devlet kendi halkına saldırdığında bu en büyük şiddettir' demek zorunda hissetmişti kendini. "Yeni rejim bir 'diktokrasi'dir," diyordu o da.

'Diktokrasi'nin o ilk sabahında, başkent Cezayir'in merkezinde sarı boyalı taksilerden birine atlayıp Larbi Ben M'hidi Bulvarı'ndaki tek katlı, döküntü bir eve gittim; tıka basa dolu bu evde, her yönüyle en az 'Şehitler Müzesi' kadar sarsıcı bir sergi vardı. Burada Beethoven ve Brahms'ın yerini, acayip gür bir sesle okunan Kuran ayetleri almıştı. Ancak FIS tarafından sergilenen bu çok daha yakın tarihe ait sahne, tepedeki diğer müzeyle bazı ürkütücü paralellikler içeriyordu. Burada da ölmüş ve dövülmüş erkeklerin dağılmış yüzleri vardı (bu kez renkliydi fotoğraflar), fakat bunlar 1954-62 savaşının kurbanları değil, 1988'deki gösterilerde Cezayirli askerler tarafından başkentin sokaklarında vurulan onlarca insanın fotoğraflarıydı. Hattâ Cezayir ordusunun ateşlediği kurşunların ve kurşun haznelerinin konduğu bir bavul (ironik şekilde, 'Şehitler Müzesi'ndekiyle aynı ebat ve tarzdaydı) bile vardı. Kurşun haznelerinden birinde açıkça şu ibare göze çarpıyordu: "Federal Laboratories Inc. Saltsburg, Pennsylvania 15681 ABD."

Önemli olan bu silahların Batı menşeli olması değil (her ne kadar FIS içindeki Batı karşıtı hissiyat gün be gün artıyor olsa da), temsil ettikleri zulmün biçimiydi. Sanki Fransız sömürge yönetimi Cezayirlilere özgürlük değil, askeri iktidar miras bırakmıştı. FLN'nin bağımsızlık sonrası diktatörlüğü altında Cezayir güvenlik birimleri, Fransız seleflerinden farksız işkenceler (kurbanlardan birinin bana anlattığı haliyle, 'Doğulu ustalığıyla elektrik vermek' sözgelimi) uygulamıştı; bizzat Fransızlar da, İkinci Dünya Savaşı sırasında Gestapo zindanlarında erkek ve kadınları nasıl konuşturacaklarını öğrenmişlerdi. Bir korku zinciriydi bu, Cezayir İslamcı bir ayaklanmayla yüzleştiğinde kat be kat artacak olan bir korku.

FIS taraftarları öfkelerinin nedenini gayet basitçe izah edebiliyordu. Bu seçime katılmaya teşvik edilmişlerdi. Batı sürekli olarak iktidarın, İslamcı veya başka türde bir devrimden değil oy sandığından gelmesi gerektiğini söylemişti ve FIS canı gönülden demokrasi kartını oynamıştı. FIS kurallara bağlıydı ve seçimi kazanmakla hata yapmıştı. *Pouvoir* (iktidardakiler) veya onların Batılı destekçilerinin niyet ettiği şey ise bu değildi. Fransa, Akdeniz'in güney kıyısında İslami bir 'felaket' kâbusundan kurtulduğu için mutluydu. Amerikalılar, İran tarzı bir İslam devrimi daha istemiyorlardı. Demokrasi için bu kadarı da fazlaydı.

Elbette mesele bu kadar basit değildi. FIS sorumsuzca bir iktidar arayışına girmişti. Durmaksızın İslam cumhuriyeti talebini öne sürmeleri, iktidara geldiklerinde temsil etmek zorunda kalacakları 26 milyon Cezayirliden bir kısmını yabancılaştırmıştı. Ve 'mutlak doğruluk' iddiaları (bütün sosyal şeriat yasalarıyla birlikte kendi İslami çizgilerine duydukları sorgulanamaz inanç), olağandışı boyutlara varabiliyordu. Tarihe bakışları da aynı olağandışılıktaydı. "Fransa'ya karşı verdiğimiz bütün şehitler İslam için öldü," diyordu bana, genç bir FIS üyesi, Bab El-Oued Camisi'nin dışında. "Bağımsızlık savaşı İslami bir mücadeleydi." Buyali'nin doktriniydi bu.

Aslında Cezayir'in siyasi yapısı, Şadli Ben Cedid'in acıklı televizyon konuşmasında öne sürdüğü kadar tehlikede değildi. Cezayir anayasası öyle zekice tasarlanmıştı ki, FIS parlamentoda

çoğunluğu elde etse bile hükümete gelmiş olmayacaktı. Zira bakanları seçen devlet başkanı, siyasi programı hazırlayan ise bakanlardı. Program parlamento tarafından iki kez reddedildiği takdirde, genel seçimler yenilenmek zorundaydı. Diğer bir deyişle hükümet (ordu olarak da okuyabilirsiniz) Cezayir'i kontrol etmeyi sürdürecekti. Ancak otoriteler muhaliflerle konuşmayı bir kez daha reddetti. Zafer kazanan taraf olamadıkları sürece demokrasi falan istemiyorlardı. Muhaliflerin defterini dürmek istiyorlardı. Ve FIS sıkıyönetimin ilanından sonraki üç gün içinde, elli üç üyesinin (aralarında seçimin ilk turunda parlamentoya girmeye hak kazanan üç aday da vardı) ordu tarafından gözaltına alındığını açıkladı.

Haçani kurnazca bir anayasacı rolüne bürünerek, seçimin Aralık'taki birinci turunda seçilen toplam 231 milletvekilinin (188 FIS üyesi de dahil) 'paralel' bir parlamento oluşturması gerektiğini öne sürdü. "Siyasi bir süreç benimsenmeli," diyordu. Fakat Haçani'nin basın toplantısında sarf ettiği bu sözler, Cezayir milli atletizm takımının koçu Amar Bramya toplantıda çıkıp 13 Ocak'ta ordu tarafından gözaltına alındığına ve kötü muamele gördüğüne dair tatsız bir hikâye anlatmasıyla ezilip gitti. Bir FIS mitinginde teşhis edildiği için başkent Cezayir'deki savunma bakanlığına götürüldüğünü, acımasızca dövülmeden önce pantolonunu çıkarmaya zorlandığını anlatıyordu. "Eğer olanları başkasına anlatırsam eşime tecavüz etmekle tehdit ettiler beni," diyordu. "Bunu... basına söylüyorum, çünkü Cezayir halkı ne tür insanların iktidarda olduğunu görmeli."

Peki FIS'i ne tür insanlar destekliyordu? Dışarıdan bakıldığında Bab ül-Oued'deki apartmanlar güvercin yuvalarına benziyordu; kurutulan çarşaflar ve döşeklerle dolu küçük dikdörtgen pencereleriyle sekiz katlı, otuz daireli bu apartmanların dış duvarları kir tutmuştu, üç bin beş yüz kişilik bu semtte insanlar evlerde onar onar uyuyordu. İçeri girdiğinizde gri koridorlar, sağır edici çocuk çığlıkları karşılıyordu sizi ve odalarda yerden tavana kadar yataklar yığılıydı, sanki evlerin sakinleri kışlada yaşıyordu. Bir bakıma yaşıyorlardı da. Bab ül-Oued'in yukarısındaki yollara modern polis karakolları dikilmişti, güvenlik güçleri, sabit bir işgal ordusu gibiydi. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin halkçı veya demokratik olup olmadığı oradaki insanların umurunda bile değildi haliyle. Bu yüzden de 1992'nin o buz gibi Ocak ayında bütün duvarlar 'FIS' kısaltmasıyla doluydu.

"Siz yabancılar FIS'e oy vermemize niye şaşırıyorsunuz ki?" Tıraşsız, eski gri bir süveter ve partal ayakkabılar giymiş 39 yaşındaki bir esnaf (o korkutucu sıkıyönetim günlerinde hep olduğu gibi adını vermemişti) böyle soruyordu. Ve sonra doğuyu, bağımsızlık savaşının büyük yaşlı adamı Muhammed Budiaf'ın yirmi sekiz yıllık sürgünden sonra ineceği Cezayir Havaalanı'nın bulunduğu istikameti işaret etti. "Havalaanında olsaydım ve bir silahım olsaydı Budiaf'ı vururdum. Seçim zaferimizden sonra bize bu ihtiyar adamı dayatmaya nasıl cüret edebilirler? Bizim için ne yaptı ki o? Cezayir'in yeni lideri olacağını söylemelerine dek adını bile duymamıştım." Zaten esnafın Budiaf'ın ismini bilmesi de mümkün değildi. Fransızlar Cezayir'i terk edip Budiaf'ı hapisten bıraktığında o sadece dokuz yaşındaydı. Cezayir'in 26 milyonluk nüfusunun yüzde 70'i otuz beş, yüzde 44'ü on dört yaşın altındaydı ve halkın sadece dörtte biri Fransa'ya karşı verilen gerilla savaşını hatırlıyordu.

Fakat Cezayir'in İslama 'dönüşü' birçok yoruma açıktı. Cezayir bayrağının üzerinde İslamın hilâli vardı. Kuran'ın ilk kelimeleri, Cezayir anayasasının Birinci Maddesi'nin de üzerinde yazılıydı. İkinci Madde, 'devlet dininin İslam olduğunu' ilan ediyordu. Fakat milyonlarca Cezayirlinin son on yılda yaşadığı teolojik rönesansın, iktidardaki FLN'nin dine resmi bağlılığıyla uzaktan yakından alakası yoktu. FIS üyeleri, İslamı içtenlikle takip etmeye yaklaşık on yıl önce, 1982'de, Buyali'nin kaçıp gerilla mücadelesine giriştiğinde başladıklarını söylüyordu. İşte o dönem başkent Cezayir'deki camilerde yeni bir genç mümin topluluğu ortaya çıkmıştı,

hükümetin ekonomiyi batırması karşısında siyasi hoşgörüyü sürdürmeyi reddeden gençlerdi bunlar. Geriye dönüp bakıldığında, petrol fiyatlarının dibe vurması ve Cezayir gençliğinin daha da yoksullaşması, köktendinciliğin (her ne kadar FIS 'köktendincilik' kelimesini, Batı icadı diyerek reddetse de) yükselmesini garanti altına almıştı.

Sözgelimi Akli, Belcourt'taki Kabil Camisi'nde (camiye gidip gelen ve Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşmış eski gerillalar vermişti bu ismi) ibadet ediyor ve dinin nasıl hayatına egemen olmaya başladığını hatırlıyordu. "İslam'a dair tartışmalar 70'lerin sonuna doğru başladı, kafelerde, sokaklarda ve evet, hattâ meyhanelerde. Cezayir toplumundaki bir boşluğu doldurdu. Halkımız giderek yoksullaşıyordu. İslam cumhuriyetini hep bir hayal sanırdım, fakat benim için bir gerçeklik haline geldi. Batı bize Üçüncü Dünya'nın sorunlarının ekonomik olduğunu söylüyor, ancak İslam sayesinde bunun doğru olmadığını, aslında değişmesi gerekenin halk olduğunu idrak ettim."

Akli bir biyologtu ve bilime dair duyduğu heyecan FIS'in düşünce biçimini de büyük ölçüde karakterize ediyordu. Eğitimli FIS destekçilerinin neredeyse hepsi yetenekli mühendislerden veya iletişim teknisyenlerinden oluşuyordu. Başkent Cezayir'deki istisnasız bütün kitapçılar artık İslam külliyatına özel bir bölüm ayırıyordu. Her bölümün yanında da mutlaka bilimsel kitaplara ait bir raf vardı. FIS'in Aralık'taki parlamento seçimlerindeki yirmi iki adayının hepsi üniversite mezunu, bunların on beşi de bilimadamıydı. Bir Cezayir İslam Cumhuriyeti'nde hükümetin mollalar yerine teknokratlar tarafından yürütülmesi daha güçlü bir ihtimaldi. Partinin destekçileri, İslam ve bilimin sadece uyumlu değil, birbirini tamamlayıcı olduğunu iddia ediyordu; her ikisi de mutlak gerçeği ve idraki içeriyordu.

Bilim yanlış yönlendirme için de kullanılabiliyordu. Temmuz 1991'de FIS bir Arap büyükelçisinin diplomatik çantasında Cezayir'e gizlice bir lazer aygıtı soktu ve Bab ül-Oued'de düzenlenen bir akşam mitinginde kentin üzerindeki bulutlara Allah kelimesini yazdı. Mitingde bulunan birçok insan bir mucizeye tanık olduğunu iddia ediyordu. Bab ül-Oued'den bir başkası (işsizdi ve yine adını vermedi, gerekçe olarak da gayet doğru bir öngörüde bulundu: ufukta bir iç savaş ve kitlesel tutuklamalar vardı), Boumediene ve Ben Cedid gibi eski başkanların dinsel hissiyatın derinliğini bastırma çabalarına dair öfkesini dizginlemekte zorlanıyordu. "Camiler inşa ederek bizi yanlarında tutabileceklerini sandılar – Cezayir'in dört bir köşesine, hattâ başkentteki ve Oran'daki İslam üniversitelerine onlarca cami diktiler," diyordu. "Ben Cedid'in karısı, ortadan kaybolmadan önce çarşaflı fotoğraflar çektirmeye başlamıştı. Fakat İslamı camiler yaparak sevemezsiniz. Dinimizi hayatlarımıza uygulamalıyız. Seksenlerde bir mümin, militan bir mümin öne çıkıp boyun eğmeyi reddettiğinde, bu hepimize ilham verdi. Adı Mustafa Buyali'ydi. Polis tarafından vuruldu."

Buyali. Bu konuşma, Buyali'nin ailesiyle tanışmamdan veya onun hayatını araştırmamdan çok önce gerçekleşmişti. Adını ilk defa duyuyordum. FIS askeri bir rolü olduğunu reddediyordu, fakat hareketin etrafında birçok silahlı hücrenin uydu misali toplandığına dair haberler yayılmaya başlamıştı bile. Bu gruplardan birinin, Afganistan'da savaşanların oluşturduğu 'Kabilliler' olduğu söyleniyordu. Bir diğerinin isminin El-Kuds (Kudüs) Tugayları olduğuna inanılıyordu. Fakat bu konuda FIS liderlerinin ağzını bıçak açmıyordu.

"Kimseyi provoke etmeyin, sakin olun. Asla şiddet yok." Briketten Sünne Camisi'nin etrafındaki dar, delik deşik sokaklarda yaklaşık 30 bin Müslüman ibadet ediyordu ve talimatlara öyle harfi harfine uyuyorlardı ki, Cuma namazını kılmayı bitirenler birbiriyle neredeyse hiç konuşmuyordu. Şeyh Abdülkadir Haçani, cemaatine (binlercesi Bab ül-Oued'in yollarına ve

kaldırımlarına serilmiş seccadelerin üzerinde diz çökmüş oturuyordu) polis ve ordunun en az beş yüz genç adamı gözaltına aldığını anlatıyordu. Kasklı, coplu çevik polisler dört saat önce sahil boyunda gösteri yapan gençlere müdahale etmişti.

Onlardan birini görmüştüm, on beş yaşlarında, tıraşsız bir gençti; güvenlik polisinin karargahı dışındaki otoyolda kendisini yerlerde sürükleyen polisleri bağırarak protesto ediyordu, yüzünde hem yalvaran hem öfkeli bir ifade vardı. Bir polis onu, sakallı genç adamlarla çoktan tıka basa dolmuş bir minibüse soktu iterek. Polis o muazzam kalabalığı kışkırtmak istiyor gibiydi sanki. Fakat Haçani için konuşma yapmaktan vazgeçmek, zaferi Muhammed Budiaf'a teslim etmek anlamına gelecekti. Budiaf ise hâlâ Fas'ta olmasına rağmen, Cezayir 'Devlet Konseyi'nin başına getirilmiş, kimsenin 'İslam'ı ülkeyi ele geçirmek için kullanmasına' izin vermeyeceğini ilan etmişti bile. Haçani miting alanında (sesi onlarca hoparlörden hıncahınç dolu sokaklara yayılıyordu), Budiaf'ın liderliğinin anayasaya aykırı olduğunu yineliyor, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün yeni Cezayir rejimini tanıdığını iddia ediyordu.

Tarihte ABD Dışişleri Sözcüsü Margaret Tutweiler'ın ismi bir Cezayir camisinde ilk kez yankılanıyor olmalıydı. Haçani'ye göre, George Bush'un Körfez savaşı sonrasındaki 'yeni dünya düzeni', bir İslam cumhuriyetinin kurulmasını önlemek için Budiaf'ın darbesini tasarlamıştı. Kalabalık, kırmızı-mavi seccadeler üzerine bağdaş kurmuş, mutlak bir sessizlikle konuşmayı dinliyordu; insanlar Haçani'ye öyle büyük bir dikkatle kulak kesilmişti ki, diğer camilerde namaz kılanların kentin üzerinde süzülen dualarını duymak mümkündü. Odaklanmış bakışları ve dua ederken gözlerinden akan yaşlarla (gerçek gözyaşları) o binlerce yüzü seyrederken insan, ihtiyar Budiaf'ın bu topyekün, korkutucu kararlılık karşısında durup duramayacağını sorabiliyordu ancak.

Budiaf birkaç saat önce yurttaşlarına, "Cezayir tehdit altında," demişti. "Cezayir gençliğinin sorunlarını çözebilmek için elimden gelen her şeyi yapacağım... Bu ülkede İslam bir avuç insana değil, herkese aittir... Allah'a bizi birleştirmesi için dua ediyorum, bu krizin üstesinden ancak bu şekilde gelebiliriz." Fakat Sünne Camisi'nde Haçani'nin dinleyicileri aynı ölçüde ateşli dualar mırıldanıyordu. "İslam kazanacak," diye fısıldıyordu bir FIS destekçisi, bir yandan da caddenin aşağısındaki çevik polislere dikkatle bakarken. "Budiaf ve hükümetteki diğer adamlar ölecek – ve cehenneme gidecekler." Sıradan bir söz gibi söylemiyordu bunu, gayet kararlıydı, ölmesini istediklerini bu kadere yöneltmeye gerçekten muktedir gibiydi.

Bab ül-Oued sokaklarında olanlar FIS destekçilerinden ibaret değildi. Paslı demir parmaklıklı bazı balkonlarda başörtüsüz, uzun saçları omuzlarına dökülen, bilekleri bileziklerle dolu genç kadınlar vardı. Aşağıdaki sokakları dolduran erkeklerin bir İslam cumhuriyetinde kendilerinden talep edeceklerine kuşku olmayan şeyi reddeden cesur kadınlardı bunlar. Binlerce FIS taraftarı erkek, balkonlara hiç bakmıyor, onları görmezden gelmeyi tercih ediyordu; ne de miğferleri ve kalkanları ile önlerinde, demir ejderhanın dişleri misali kontrol noktalarında duran askerlere göz atmaya tenezzül ediyorlardı. Bab ül-Oued, Budiaf'ın askerleri ve polislerince kordona alınmıştı. "Bab ül-Oued kuşatma altında," diyordu Haçani, fakat manzaraya bakıldığında, sanki kuşatma altında olan Budiaf'ın henüz varlığıyla doldurmadığı otoritesiydi.

Başkent Cezayir. *Alger la Blanche*. Şu an duvarları kire kesmiş olsa da, kente gidenler üzerinde alışılmadık bir çekim yaratıyordu. Geçmiş bir hayattan bildiğiniz bir yer gibiydi; inişli yokuşlu caddeleri, panjurlu villaları ve ağaçları –hattâ eski Fransız donanma karargahının sonunda *la pêcherie*'deki (balıkçılar) balık kokusu– ziyaret etmenizi bekleyerek uzanıyordu. "Haşmetmeapları, Cezayir'le bir savaş var," diye yazıyordu bir Fransız bakanı 14 Ekim 1827'de imparatoruna, Fransız konsolosuna yapılan sineklikli saldırıdan sonra. "Fransa adına yararlı ve şerefli bir şekilde nasıl bitebilir?" Cezayir, ona sahip olmayanlar tarafından daima sevilmekten

ziyade ele geçirilmeye çalışılan bir kentti. Ben Bella'nın muzaffer gerilla ordusu 1962'de kentin kontrolünü ele geçirdikten sonra bu yumuşak Akdeniz kentinin kalbine saldırmışlardı; kentin eski kesiminin Haussmanvari bulvarlarına sosyalizm adına kahverengi tuğla anıtlar dikmişler, Fransa'nın 132 yıl boyu serpilip geliştirdiği *petit Paris*'i (küçük Paris) taklit eden kocaman binalar yapmışlardı.

Cezayir'i turlarken Bill ve Peggy'yle birlikte 1956'da Fransa'ya yaptığımız ilk ziyareti hatırladım. Hâlâ gururlu ondokuzuncu asır caddeleri, engebeli yolları, külüstür arabaları, köpürerek akan ve kokan bozuk lağımları, kesme taştan duvarları ve keskin eğimli çatılarıyla tren istasyonları, yamulmuş çelikten kenarlarıyla boyasız yük vagonları... 1950'lerin sonundaki Fransız kentlerinin bir aynası gibiydi Cezayir, olsa olsa Dördüncü Cumhuriyet'in savaş sonrası yaptığı kalitesiz konutlarla kıyaslandığında güzel sayılabilirdi. Sanki Cezayir'de zaman, bir milyon *pieds noirs* otuz yıl önce kendilerini metropolitan Fransa'ya, 'eve' götürecek transatlantik yolcu gemileri aceleyle limandan ayrılırken donmuştu. Saint George Oteli'nde garson her sabah klasik bir Fransız kahvaltısıyla geliyordu; portakal suyu, kruvasan ve gümüş bir kahve demliği. Ancak portakal suyu ülkenin meyve bahçelerinden değil bir İtalyan şirketinin teneke kutularında geliyordu, kruvasanın tadı mukavvaya benziyordu, kahvenin o kadar bile tadı yoktu.

Belki de bir ülkenin kültürü, artık sahip olmadığı bir kentin enkazı altında fosilleştiğinde olan şeydi bu. Kitapçılar hâlâ Zola, Gide ve Camus'nün (ki o da bir *pied noir* idi ve başyapıtı *Yabancı* Cezayir'de geçiyordu) eserleri satılıyordu. En iyi Cezayirli yazarlardan bazıları Fransızca yazmayı sürdürüyordu. Tipik şekilde, ülkenin en sevilen yazarlarından Raşid Mimuni en son romanı *Une peine à vivre*'yi, gönüllü sürgünde bulunduğu Fransa'da yazmıştı. Diktatörlük, iktidar (güç) aşkı ve aşkın gücü üzerine bir kitaptı bu.

Burdeau Bulvarı'ndaki Béarnais Restoranı'na gittiğinizde müşterilerin teokrasi dehşetine ve Parizyen Fransa'da demokrasinin belinin kırılmasından duydukları korkuya dair tartışmalarını duyabilirdiniz. Mönü Arapça değil Fransızcaydı; *plat du jour* (günün yemeği) *steak au poivre* (karabiberli biftek) idi; en iyi şarap bir sek Cezayir kırmızısıydı ve adı da *Cuvée du Président* (Başkan'ın Yılı) idi, ki Ben Cedid'in istifasından beri yeni bir anlam kazanmış olmalıydı. Ülkenin yetmiş üç yeni gazetesinden (hepsi hükümet yanlısıydı ve bu yüzden takip etmesi de kolaydı) *Algérie Actualité*'den gazeteciler, köşedeki bir masayı tıka basa doldurmuş, sigara içip bira yudumluyordu. FIS tehdidini entelektüellerin heyecanıyla karşılıyorlardı. FIS'in ironilerinden biri, partinin kendi adının kısaltmasını Fransızca yazılışına göre kullanmasıydı: *Front Islamique du Salut* (İslami Selamet Cephesi).

"FIS'le ilgili anlamanız gereken bir şey var," diyor gazetenin editörü Suavi Benamadi. "Arap dünyasında var olan hükümet sistemlerini sadece İslami hareketler kırabilir. Peki kim bu insanlar? Giydikleri şu tuhaf giysiler de neyin nesi? FIS'e desteklerini göstermek için sakal bırakıyorlar, beyaz takkeler ve kısaltılmış pantolonlar giyiyorlar. Oysa Cezayir'de güzel milli kıyafetlerimiz var. Bornoz dediğimiz büyük yünlü bir entarimiz var. Bu insanların acayip giyimleri nereden geliyor?" Kocaman gözlüklü, kahverengi saçlı, ufak tefek bir adam olan Benamadi (sinekkaydı tıraşı, spor ceketi ve kıravatıyla bir Fransız sosyalisti gibi görünüyor), restoranın birkaç yüz metre yakınındaki bir ondokuzuncu yüzyıl apartmanında bulunan ofisine dönüyor. Yüksek tavanları, parlak sarı boyası ve kırılmış mozaik zeminiyle bir tür yoksul şıklığını yansıtıyor. Bir yardımcı editör ertesi günün başyazısının prova baskısını getiriyor ve Benamadi yazısını bir rahip konstantrasyonuyla inceliyor. "Kırsal Cezayir'in (yani Berberi olmayan Cezayir) gün geçtikçe Afganistan'a dönüşeceği düşünülüyor," diye yazmış. "... giysilerimiz değişiyor, yeme

alışkanlıklarımız değişiyor, âdetlerimiz değişiyor, hattâ ölülerimizi gömme tarzımız bile değişiyor... sonuç: orta sınıfların, yaşam tarzımızın, ulusal hayatımıza en büyük hizmetleri yapmış olanların topyekün terk edilmesi."

Cuma namazında Kuba Camisi'ni ziyaret ettiğimde, Benamadi'nin sorularının bir kısmının cevabını buluyorum. Doğru, FIS alkole karşı, düğünlerde şarkı söylenmesine karşı, yas tutanların ölümün birinci, yedinci ve kırkıncı gününde özel yemekler yemesine karşı, cenazelerde yüksek sesle dua edilmesine karşı. Doğru, FIS sakallardan ve kısaltılmış pantolonlardan oluşan bir 'üniforma' geliştirmiş. Bu pantolonların, iyi bir Müslümanın namazdan önce, su giysilerinin altına dokunmadan abdest almasını mümkün kıldığı düşünülüyor. Fakat eğilip kalkarak namaz kılanların başları arasında yüzlerce Afgan şapkası, mücahit gerillaların giydiği sarıklar göze çarpıyor. Zira Afgan bağlantısı (ki diğer Cezayirlilerin dikkatini çeken, fakat yeterince anlamadıkları bir bağlantı bu) İslamcıları idrak etmek bakımından hayati öneme sahip.

Bab ül-Oued'de bir taksi tuttuğunuzda bunun önemini açıkça görebiliyorsunuz. Şoför ve arkadaşının sakalları var. Doğaçlama konuşmaları hikâyeyi anlatıyor. "Afganistan'a savaşmaya gitmek istedik," diyor şoför. "Orada çoğunlukla Şii değil, Sünni Müslümanlar var. Komünizmle savaşıyorlar. Daha da önemlisi, bir İslam cumhuriyeti istiyorlar. Hizbi İslami çok iyi. Onlar için savaşmak istiyoruz. Yüzlerce arkaşımız savaşmak için Afganistan'a gitti. Şimdi hükümetimiz onları durdurmak istiyor. Başkente dönen iki Cezayirli ve üç Filistinli, havaalanına iner inmez gözaltına alındı. Afganistan'a gitmek kolay. Şu binaya giderseniz vize alabilirsiniz." Suidani Budcema Caddesi'ndeyiz, kötü boyalı bir bina, parlatılmamış pirinç bir tabelanın üzerinde, "Pakistan Büyükelçiliği" yazıyor.

Hizbi İslami'nin lideri Gülbeddin Hikmetyar Cezayir hükümetinin hareketine karşı aniden cephe almasından yakınıyor, fakat FIS'in Afganistan'daki savaşıyla ilgili asıl tehlike dini değil. Esas tehlike, potansiyel İslam cumhuriyeti ile ilgili öğrendikleri. Çok daha ciddi şekilde, genç adamlar nasıl savaşılacağını öğreniyor orada. Afganistan'da onlara nasıl Kalaşnikof, el bombası, hattâ tank kullanacakları öğretiliyor; T-55 ve T-62'leri nasıl süreceklerini öğrenebiliyorlar. Tam da Cezayir ordusunun kullandığı türden tanklar bunlar.

"Faşistler," diye bağırıyor, yaşlı bir FLN üyesi. Nazik, zarif bir adam ve FIS'in elinden, seçimin birinci turunda büyük çabalarla, net şekilde kazandığı demokratik zaferin alınması gerektiğinden en ufak kuşkusu yok. Bir akşam yemeği masasında oturuyoruz; demokrasinin motorunu kamu düzeni adına durdurmak konusunda hiçbir ahlaki çekinceleri olmayan adamlarla konuşuyorum. Biz kırmızı şarap içiyoruz, onların önünde portakal suyu var. Yemekler (Cezayir çorbası *langoustine*, *ossobuco*) özel üniformalı garsonlar tarafından servis ediliyor. Bizi ağırlayanlar kusursuz Fransızca konuşuyor, öfkeleri arttıkça kelimeler de ağızlarından daha yavaş çıkıyor. "Sizler bizimle demokrasi hakkında konuşmak istiyorsunuz," diyor yaşlı FLN üyesi (bağımsızlık savaşı başladığında bir öğrenciymiş). "Fakat bu bizim için bir felsefe dersi falan değil. FIS iktidara gelirse Cezayir'de iç savaş çıkar. Korkunç bir kan banyosu yaşanır. Gerçek bir sorunla başa çıkmak durumundayız. Siz Cezayir'de bir İslam cumhuriyeti olsa ne de güzel olur diye düşünüyor olabilirsiniz. Ne kadar da demokratsınız! Fakat bir iç savaş yaşanmasına izin veremeyiz. Ülkemize karşı, halkımıza karşı sorumluluklarımız var."

Daha genç yoldaşı, bu ahlaki denklemin derinliklerine giriyor: FIS Aralık 1991'de, 26 milyonluk Cezayir'de sadece 3.2 milyon oy almıştı. Bir milyon seçmen kartı hileliydi, bir milyonu da seçmene ulaştırılamamıştı. 1990 yerel seçimlerinde FIS 4.3 milyon oy toplamıştı. FIS'e desteğin azaldığını göremiyor muyduk? 13 milyon kayıtlı seçmen söz konusu olduğunda, FIS'in Aralık zaferi nüfusun sadece yüzde 23'ünü temsil ediyordu. Seçimlerin ikinci turunu kazanmalarına nasıl göz yumulabilirdi? "Bu insanlar gerçekten bir İslam cumhuriyeti istiyor ve halkımız

bunu kabul etmeyecek. FIS diktatör olacak. Nazilerin sistemini kullanıyorlar."

Arap dünyasının geri kalanında durumun tam tersi olması inanılmaz ve dehşet bir ironiydi. Mısır'da, Ürdün'de, Suriye'de, ülkelerindeki demokrasi eksikliğine verip veriştirenler toplumun seçkin kesimleriydi; perişan haldeki Müslüman kitleler ise bunun sonuçlarına sessizce katlanıyorlardı. 1992'de Cezayir'de demokrasi talep eden taraf İslami bir halk hareketiyken, orta sınıf entelijansiya demokrasinin askıya alınmasını sağlamak için bin dereden su getirmekle meşguldü. Trajedi, Budiaf'ın haklı olma ihtimaliydi. FIS bir İslam cumhuriyeti istemeyen milyonlarca Cezayirliyi, yani birçoğu Arapçayı bile akıcı şekilde konuşamayan Fransız hayranı, orta sınıf mensuplarını, kentlerin özgürleşmiş kadın nüfusunu, Tamazirtçe konuşan ve Arap olmayan Müslüman Berberi toplumunu (ki nüfusun dörtte birini oluşturuyorlardı) tolere etmek yönünde hiçbir çaba göstermemişti.

23 Ocak'ta Cezayir'in Kanal Üç adlı popüler müzik radyosu, hükümetin politikasının gerçek suretini yansıttı. Saat başı haber bülteninin ilk maddesi, başbakanın uluslararası topluma yönelik, ülkedeki yüzde 20 işsizliği ve temel gıda yetersizliğini ortadan kaldırmak için 8 milyar dolarlık kredi sağlanması çağrısıydı. Ardından, neredeyse bir kehanet gibi, Abdülkadir Haçani'nin tutuklandığına dair kısa bir haber verildi. Hükümetin planı belliydi: halkı ekonomide güzel günlerin geleceği söylemiyle cesaretlendirmek ve FIS'in ezilmesine ikincil önemde bir mesele, yani partinin seçimin ilk turunda 188 sandalye kazanma budalalığının tatsız, ama zaruri bir sonucu gibi muamele etmek. Böylece Haçani, savunma bakanı General Halid Nizzar'ın emriyle, Cezayir ordusuna hükümete isyan etme çağrısı yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştı.

Haçani tam da bunu yapmıştı. Tutuklanmasından iki gün önce bana 'Ulusal Halk Ordusu'na hitaben yazdığı ve kendi elyazısıyla imzaladığı coşkulu çağrının bir kopyası verilmişti. Haliyle polis ve askeri birlikler, firar çağrısını yayımlayan *El-Haber* gazetesinin bürolarını bastı ve burada çalışan gazetecileri gözaltına aldı. Haçani de arabasını başkent Cezayir'in Belcourt semtine sürerken takım elbiseli polisler tarafından durduruldu ve FIS'in diğer iki lideri Abassi Medani ve Ali Belhac'ın yanına, Blida Cezaevi'ne götürüldü. Aynı saatlerde başbakan Sid-Ahmed Gozali, gelecekte ülkenin camilerinde 'siyasi içerikli' hiçbir konuşmaya ve cami mahallerinde hiçbir gösteriye izin verilmeyeceğini ilan etmekteydi. Haliyle son tutuklamaların tarihsel öncülleri vardı. 1930'da Fransızlar Cezayir'in ilk yirminci yüzyıl bağımsızlık grubunu ('Kuzey Afrika Yıldızı') lağvetmişlerdi; grubun lideri Messali Hac, kendisini 'İslami milliyetçi' diye niteliyor ve 'İslam'ın dirilişini' kutsayan *El-Ümmet* adlı bir gazete çıkarıyordu. Hac, lağvedilen grubu tekrar kurmaya çalıştığı için tutuklandı ve 'anarşi yaratma niyetiyle askerleri emre itaatsizliğe kışkırttığı' gerekçesiyle bir Fransız cezaevinde bir yıl hapis yattı.

Cezayir hükümet sözcüleri her gün *calme et sérénité*'den (huzur ve güven ortamı) dem vuruyordu. Sokaklarda ise esnaflar yaklaşan 'patlamadan' söz ediyordu. Hepimiz bunu hissediyorduk, şiddet yaratmaksızın demokrasiyi hasıraltı edemeyeceğinize dair o değişmez kuralı. 20 Ocak'ta Cezayir jandarmasından bir tuğgeneral vurulup öldürüldü. Kırk üç yaşındaki Emari Aïssa evli ve dört çocuk babasıydı. Gençlerin oluşturduğu kalabalıklar başkent Cezayir'in dışındaki ordu kontrol noktalarını taşa tutmuş ve askerler onları dağıtmak için uyarı ateşi açmak zorunda kalmıştı. "Herkes bir polisi öldürebilir," diyordu, hükümetin olaylar hakkında ne düşündüğünü sorduğum bir yetkili, gayet kaygısızca. "New York'tan Nepal'e kadar insanlar polis öldürüyor. Bu bir suç ve ne olursa olsun, FIS bunun bedelini ağır ödeyecek. Her polis öldürüldüğünde onun bütün köyü cenazeye katılacak ve halk FIS'in karşısına geçecek." Sadece bir suç meselesi miydi? ABD'de her şey yaşanabilirdi. Fakat Amerika'da kimse seçimleri iptal etmeye kalkmıyordu. Ve Tuğgeneral Aïssa'yı mafya öldürmemişti. Üç hafta içinde, polis ve FIS yandaşları arasında çatışmalarla geçen yedi günün sonunda (en az elli kişinin öldüğü, iki yüz

kişinin yaralandığı söyleniyordu), Budiaf'ın ordu kontrolündeki 'Konsey'i sıkıyönetim ilan etti. Başkentin varoşlarından, Budiaf'ın yetkililerine karşı gizli 'kutsal savaş' çağrıları yükseliyordu. Neredeyse bütün FIS liderliği çoktan içeri alınmış, partinin başkentteki ana bürosu kapatılmış ve altmış imam tutuklanmıştı.

Erime beklediğimizden hızlı geliyor. Başkent Cezayir'in Kazba Mahallesi, 15 Şubat 1992. Buznad Hâdi'nin ateşe verilen evinin ortasında (yanmış yatak çarşaflarının, erimiş elektrik kablolarının, kararmış taş merdivenlerin etrafında) bir yerlerde 'gerçek' duruyor. Evin dışındaki dar girişte ağlayan başörtülü Cezayirli kadınlar, elbette ki bütün bunların ne anlama geldiğini biliyor. Buznad Hâdi'nin, sağ elinde bir jeneratör lambası tutan kuzeni de biliyor; Cezayir ordusunun ateşlediği roketin evdeki dört masum insanı nasıl küle çevirdiğini anlatıyor. Cezayir hükümeti de neler olup bittiğini biliyor; yapılan açıklamada, askerlerin eve, ancak binadan ateş açıldıktan sonra saldırdığı belirtiliyor. Aynı sahnelere Belfast'ta veya Batı Şeria'da da tanık olabilirsiniz. Fakat başkent Cezayir'in Kazba Mahallesi'nde bu saldırının etkileri çok daha ciddi. Zira burada gerçekler arasındaki fark, halk ile iç savaştan korkan bir hükümet arasındaki uçurumu simgeliyor. Halk, Buznad Hâdi ve arkadaşlarının 'şehit' mi, yoksa 'terörist' mi olduğuna inanacak?

Meyve satıcısının evi tam Kazba'nın merkezinde; rüzgarlı taş basamaklar, ahşap ve pişirilmiş çamurdan duvarların arasından yükseliyor. Daha da dar sokaklar, eski döküntü evlere açılıyor; yerleşimin katmanları arasına öyle gömülmüş evler ki bunlar, neredeyse yeraltındalar. Kimse o beş adamın dün sabahın erken saatlerinde evde olduğuna itiraz etmiyor. Ne de Cezayir ordusunun paraşütçülerinin (komşular yarı karanlıkta kırmızı berelerini görmüşler) Buznad Hâdi'nin küçük fakirhanesini 2 ila 3 arasında bir saatte kuşattığına itiraz eden var.

Ancak gerçeğin bir parça kaygan hale geldiği yer de işte burası. Hükümet, askerlere binadan ateş açıldığını söylüyor, fakat kapı girişi en yakın yoldan bile görülemeyecek kadar aşağıda ve askerlerin yürüyor olabileceği tek sokağa bakan hiçbir pencere yok. Kapının yukarısında bir çukur var, bir roketle açılmış olduğu belli ve yetkililer, içeride beş FIS militanının öldürüldüğünün bilinmesinde sakınca görmeyecek kadar kendinden emin.

Taş merdivenlerin karanlığından içeri doğru süzülüyorsunuz ve yanmış yatakların bulunduğu bir odada Buznad Hâdi'nin kuzenini buluyorsunuz. İsimler hiç önemli değil, sabah eve varacak olan bu sakallı, dalgın genç adam için. "Hepsi masumdu," diyor kuzen. "Ateş falan açılmadı. Adamlar uyuyordu. Kuzenim daha yeni evlenmişti, eşi dört aylık hamile. Cesetleri bulduğumuzda tanınmayacak haldeydiler. Tümüyle yanmışlardı." Fransız bir kadın radyo muhabiri, elindeki mikrofonu kuzenin yüzüne doğru tutuyor. "Gerçeği mi söylüyorsunuz?" diye soruyor pattadanak. Gerçeği söyleyip söylemediğinden emin değilim, fakat yakınlarını yeni kaybetmiş bir adama karşı pek münasip bir davranış da sayılmaz; burada, bu ölüler evinde araştırmacı acar gazetecilik sanatını icra etmenin vakti değil.

Fakat hamile eş ile diğer kadın akrabaların saldırı sırasında neden evde olmadığını da kimse izah edemiyor. Bir başka adam geliyor, Hâdi'nin kayınbiraderi. "Yetkililer onları sağ ele geçirebilirdi," diyor. "Ev kuşatılmıştı. Fakat askerler eve daldı, içerdekilerden birini koridorda vurup öldürdüler ve sonra bu odaya el bombası attılar. Ölen adamlardan ikisi yerde yatıyordu. Daha önce yaralanmışlardı."

Daha önce yaralanmak mı? Bu iki adam bir hafta önce Kazba'da altı polisin öldürüldüğü saldırıya katılmış olabilir miydi? İçlerinden biri o saldırıdan sonra kaçarken mi yaralanmıştı? "Kesinlikle hayır!" diyor kayınbirader hiç duraksamadan. "Sokak gösterileri sırasında vuruldular." Fakat askerler yaralı adamların bu evde olduğunu açıkça biliyordu. İhanete uğramışlardı; kayınbirader bile, 'Birilerinin askerlere yaralı adamların burada olduğunu söylediğini' kederle

kabul ediyordu. Derken sakallı adam geliyor. "Bu ordunun intikamı," diyor, yumuşak, tehlikeli bir sesle. "Eve girdiklerinde askerlerden biri, 'Bize Gümmar'da yaptığınızı şimdi biz size yapacağız' diye bağırmış." Gümmar, 1991'de silahlı Müslümanların on beş Cezayir askerini vurup öldürdüğü sınır karakolu. Yarı karanlıkta dikilen ve 'intikamı' tekrar tekrar zikreden sakallı adam için mesele gayet açık. "Elbette onları sağ yakalayabilirlerdi. Fakat hepsini, yaralılar da dahil, öldürmek istediler. Yaralı sakallı adamları hastaneye götüremiyoruz, çünkü hemen gözaltına alıp işkence yapıyorlar. Bu yüzden burada saklanıyorlardı."

Sokakta daha da fazla kadın toplanıyor, sessizce ağlıyorlar, onlarca meraklı genç adam onlara katılıyor. Tarih, Cezayir'de hep olduğu gibi, bize doğru yavaşça ilerliyor. Adamlardan biri bize, aynı klostrofobik sokakta sadece üç yüz metre ileride bulunan bir başka evin önemini bilip bilmediğimizi soruyor; orası da bir 'şehitler' evi. O binada, FLN gerillaları ve bazılarının çocukları, Fransız paraşütçülerine teslim olmak yerine havaya uçmayı tercih etmiş (aralarında Pontecorvo'nun *Cezayir Savaşı*'nda anlattığı 'kahraman', yani Ali La Pointe de varmış). 14 Şubat 1992'nin erken saatlerinde, farklı bir ulusun 'Paraşütçüleri' Kazba'ya geri döndü ve bir başka efsane doğdu.

Bir iğnenin ucunda kaç meleğin dans edebildiğini kim bilir. Fakat Budiaf'ın ülkeye geldiği gün daha da ezici bir teolojik soru tüm ağırlığıyla FIS yandaşlarının omuzlarına binmişti: bir adamın sakallarını tıraş etmek ne kadar sürerdi? Ali'nin Rahmuni El-Tayib Caddesi'nin sonundaki kuaföründe, İslami bir sakalı yaklaşık beş dakikada kazıyabiliyorlardı. Fakat 75 yaşındaki yaşlı dükkân sahibinin bize anlattığı kadarıyla, FIS üyeleri bazen bu zaruri tıraş sırasında epeyce gevezelik yapıyordu. Bu gevezelik süreci on dakikaya uzatabiliyor, fakat 15 Cezayir dinarından (sadece 60 ABD senti) ibaret ücret değişmiyor ve bir çırpıda gözaltına alınmaktan ve içeri atılmaktan yakayı sıyırmak düşünüldüğünde bu parayı ödemeye değiyordu. O yüzden artık başkent Cezayir'in sokaklarında, FIS'in simgesi sayılan aleni Müslüman sakalıyla dolaşanlar cesur adamlardan ve aptallardan ibaretti. Ve o yüzden, berberde hasıl olan bu değişimin Cezayir hükümeti açısından hayati (hattâ askeri) etkileri vardı. İslamcılar sakallarını kazıtarak yeraltına çekilmiş oluyordu.

Kanıt, Ali'nin dükkânının zemininde olduğu gibi duruyordu, kahverengi ve siyah kıllardan oluşan bir yığın, insan tüyünden bir halı; Ali yığını kocaman bir sanayi süpürgesiyle çabuk çabuk süpürüp çöpe yolladı. Ali soyadını vermeyecek kadar korkuyordu, fakat iki cılız gri kedinin güneşin altında mırıldadığı kapı önüne çömelip maharetinin reklamını yapmaya direnemeyecek kadar da kendisiyle gurur duyuyordu. Mesleği Cezayir siyasetinde hiç bu kadar önemli bir rol oynamamıştı. "Sakal tıraşı uçak kullanmak gibidir," dedi. "Ya da..." (bunu söylerken gülüşünden kinizmle muzipliğin bir karışımı okunuyordu) "... bir makale yazmak gibi. Kabiliyet ellerinizdedir. Çatışmalar nedeniyle geçen Cuma dükkânı açamamama rağmen günde ortalama beş sakal tıraş ediyorum. Fakat bu insanların büyük kısmı sakallarını evde tıraş ediyor." Gayet akıllıcaydı. Bununla birlikte Cezayir istihbarat servisleri için sakalların yok oluşu bir başka sorun yaratmıştı; zira sokaklarda dikkat çekmemek için ajanların birçoğu dikkatli suratlarını zavallı gür sakallarla donatmıştı. Daha bir hafta önce böyle sakal bırakmış, uzun *hamis* entarisi giymiş bir güvenlik elemanının, Bab ül-Oued Camisi'nin yakınında bir imamı yakaladığı biliniyordu. Muhitin polis karakolunda ajan, imamın sakalının sağ kısmını hemen tıraş etmiş ve (imamın anlattığına bakılırsa), "Eninde sonunda hepinizi yakalayacağız," diye de eklemişti. Başkent berberlerinin ekstra kârlarına vesile olan heyecan verici bir yemindi bu.

Başkent Cezayir halkından, geri dönen mirasyediye muazzam bir hoşgeldin demeleri isteniyordu. Fakat uzun boylu, sakil, ince yüz hatlı ve ihtiyar Muhammed Budiaf, nefret ettiği merhum rakibi Houari Boumediene'in adını taşıyan havaalanına vardığında, onu birkaç taksi

şoförü, hamallar, gazeteciler ve FLN üyelerinden başkası karşılamadı. Yegâne coşku emaresi, varış salonunun yanında geleneksel kahverengi cüppelerini giymiş, gizli polisin bakışları altında bezgin bezgin davul gümbürdetip kulak tırmalayan bir grup Berberiydi. Budiaf boş caddelerden geçirilip boşaltılmış başkanlık konutuna getirildi ve burada Kuran'a el basıp 'Devlet Konseyi'nin anayasal olmayan liderlik görevini kabul etti. 'Demokratik süreç' dediği şeyi devam ettirmeye söz verdi, fakat devlet başkanı ve parlamento ile birlikte artık demokratik sürecin yerinde yeller eserken bunu nasıl yapabileceğini açıklamadı.

Bir ay öncesine kadar Fas'ta bir tuğla fabrikası sahibi olan 72 yaşındaki bir emekliyle basının karşılaşması, Cezayir'i kurtuluşa götüreceği söylenen bu adam açısından bir mahkeme gibi olmalıydı. Fakat iki saat boyunca Muhammed Budiaf sıkı, neredeyse kartal gibi biri olduğunu kanıtladı; kamera flaşlarını güneş ışığı gibi bünyesinde eritti, 'baskıdan' söz etmeye cüret eden gazetecileri azarladı, Batı ülkelerine bu müşkül zamanında Cezayir'e yardım eli uzatmaları çağrısı yaptı. Hükümetteki seleflerini suçladı. Hukuka itaat talep etti. En az 6 bin genç Cezayirlinin çöldeki gözaltı kamplarına kapatıldığını (Fransız sömürge günlerinden kopya edilmiş bir başka eylemdi bu da) kabul etti ve 'demokrasiye saygının demokrasinin yok edilmesine yol açmaması gerektiğini' iddia etti.[1]

Sadece dört gün içinde elli Müslüman gösterici daha Cezayir kentlerinde polis tarafından öldürüldü. Aralık'ta seçilmek üzere olan en önemli FIS adayı ve siyasi yapı içine tekrar konumlanabilecek (hattâ hükümetle görüşebilecek) tek isim olan Abdülkadir Mogni hapse atıldı. Zaten Budiaf FIS'le görüşmek istemiyordu. 'Devlet Konseyi'nin FIS'i silahlı ayaklanmaya kışkırtmayı tercih edeceğine dair Cezayir'de giderek artan bir şüphe vardı; böylece partinin derdinin hiçbir zaman anayasal siyaset olmadığı, Ocak seçimlerinin iptal edilmesinin ordunun değil, İslamcıların askeri darbesini engellediği 'kanıtlanacaktı'. Silahlı adamlardan oluşan grupçukların ortaya çıkmaya başladığı kesindi. Kendisine 'Yemine Sadakat' adını veren bir örgüt, Buyali'nin bağımsızlık savaşını sürdürdüğü iddiasıyla, cihat çağrısı yapıyordu. Budiaf ise öfkesini iki hedefe odaklamıştı: FIS ve birçok Cezayirlinin kendilerine vaat edilen demokrasiden umudunu kesmesine yol açan yolsuzluk. Hedeflerinden ilki Budiaf'ı hiç ciddiye almayacak, ikincisi ise öldürecekti.

Ve 29 Haziran 1992'de Budiaf öldüğünde hepimiz durumu yanlış anladık. Ben Moskova'daydım; Ermenistan'ın kıyısında patlak veren Dağlık Karabağ savaşından dönmüş, Kremlin duvarına tepeden bakan bir otel odasındaydım. Telefonum çaldı; hâlâ dış haber editörüm olan Harvey Morris Londra'dan arıyordu. "Budiaf'ı tepelediler," dedi, her zamanki hassasiyetiyle. "Görünen o ki işini İslamcı ahbaplar bitirdi." Morris'e inanıyordum. Gerçekten de, Cezayir'in doğusundaki Annaba kentindeki bir mitingde konuşurken Budiaf'ın üç kurşunla öldürüldüğünü duyduğumuzda, hepimiz FIS'in (veya harekete sempati duyan silahlı bir grubun) birçok İslamcı'nın dile getirdiği ölüm tehdidini hayata geçirdiğini düşünmüştük. En az bir örgüt, İs-

1 Hiçbir dil, siyasetçileri demokrasi ve İslam konularında fantastik uçuşlardan alıkoymuyor. Budiaf'ın 16 Şubat 1992'de, başkent Cezayir'de (Arapça ve Fransızca konuşarak) düzenlediği basın toplantısından aşağıda yapacağım alıntıların saçmalığını, yanı sıra birçok Cezayirliyi FIS'i desteklemeye iten mesnetsiz iyimserliğini ve idrak eksikliğini yakalamayı siz okuyuculara bırakıyorum: "Seçim sürecinin askıya alınması, demokrasiyi korumak bakımından zaruriydi. Seçim süreci durduruldu, çünkü Cezayir'i tehdit eder hale geldi. Fakat sıkıyönetim, temel özgürlüklere herhangi bir kısıtlama getirmedi... Durum günden güne düzeliyor. Cezayir terör ve kuşku Cumalarından bıktı artık... İslamda hoşgörü, anlayış ve ılımlılık demokrasiyle birlikte yaşayabilir. On üç-on dört asır öncesinde çakılıp kalmış 'kapalı' bir İslam, demokrasiyle yaşayamaz. İran'da demokrasi var mı, yok mu? Kararı size bırakıyorum... burada insanlar asılmıyor. Eğer seçim ilkesinin peşinden gitseydik, Cezayir'de insanları asmak zorunda kalırdık... İslam aşırılıkçılığı kabul etmemelidir. Camiler ibadet, tefekkür ve hoşgörü mekânları olmalıdır. Dinin bir yeri vardır, fakat demokrasi siyasi çoğulculuğu içeren modern bir topluma doğru ilerleyiştir."

lami Cihad, Cezayir hükümetine karşı 30 Haziran'da 'topyekün' savaş başlatma sözü vermişti. 'Bin' polis ve asker öldürmeye yemin etmişler, fakat (*Independent*'ta uğursuzca ilan ettiğim üzere) 'bir gün önce harekete geçmiş ve kendilerini imha etmek için kurulan hükümetin bütün yapısını ortadan kaldırmışlardı.'

'Onların' kim olduğundan en ufak bir kuşkum yoktu, Lübnan ve işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze'de kullanılıyor olsa da, daha önce Cezayir İslami Cihad'ının ismini niye duymamış olduğumu sormadım kendime. Geri dönüp Cezayir'le ilgili haber defterlerime bakamazdım, zira onlar Beyrut'ta, bense Moskova'daydım. Belki o defterlere bakabilseydim, Budiaf'a yönelik düşmanlığın sadece FIS'ten değil, yönetici elitin yolsuzluk karşıtı kampanyadan korkan zengin üyelerinden, hattâ ordu içinden kaynaklandığına dair bir ipucu bulabilirdim. Yaşlı devlet başkanının İslamcılar tarafından öldürülmemiş olabileceğine dair giderek artan kanıtları, ancak iki hafta sonra Cezayir'e döndüğümde keşfedecektim. Ölümünden hemen önceki haftalarda Budiaf Cezayir içinde güçlü laik düşmanlar kazanmıştı (bunlardan en az birinin, eski devlet başkanı Şadli Ben Cedid'le bağlantılı olduğu söyleniyordu) ve Budiaf'ın dul eşi bile şimdi cinayeti FIS'in işlediğine inanmadığını söylüyordu. Cinayetin üzerinden üç hafta geçmemişken, İçişleri Bakanı General Larbi Belheyr (General Nizar ile birlikte Budiaf'ın 'Konseyi'ndeki en güçlü ikiliyi teşkil ediyorlardı) yeni başbakan Belaid Abdüsselam tarafından, güvenlik 'zaafı' gerekçesiyle görevinden alındı. Ciddi bir zaaftı gerçekten de.

Budiaf, korumalarından biri olan Asteğmen Lembarek Bumerafi tarafından öldürüldü. Devlet televizyonu kameraları başkanın konuşmasını ölüm ânıyla birlikte saniye saniye kaydetti ve Belheyr, Bumerafi'nin eylemi tek başına gerçekleştirdiğini açıkladı. Budiaf'ın başına iki, sırtına bir kurşun sıkmıştı. O günlerde bilinmeyen şey, başkanın yolsuzlukla mücadele kampanyasının Cezayir ordusundan emekli bir tümgeneral ile güney kenti Tamanrasset'te Şadli Ben Cedid'in ortağı olan ünlü bir işadamını ağına düşürmüş olduğuydu. Ve Budiaf suikastından sadece birkaç gün önce, yolsuzluk soruşturmasından sorumlu olan yüksek rütbeli bir subay da esrarengiz şekilde öldürülmüştü. Ayrıca Budiaf'ın (de Gaulle'ün FLN ile masaya oturması örneğini takip ederek), ılımlı FIS yetkilileriyle şahsi bir diyalog başlatma çabası içinde olduğuna dair söylentiler de eksik değildi.

Cezayir devlet televizyonundan bir görevliye yaptığım sessiz sedasız bir ziyaret, Budiaf cinayetiyle ilgili video kayıtlarının bir kısmının yetkililer tarafından gizlendiğini de ortaya koymuştu. Annaba'daki tanıklar suikast ânının en az dört ayrı kamera tarafından çekildiğini iddia ediyordu. Dünyaya gösterilen görüntüler (Budiaf son sözlerini söylerken ve ardından göğsünde kanla yerde cansız yatarken görülebiliyordu) sansürlenmişti. Devlet televizyonundaki kaynağım ise bu konuda kesin konuşuyordu:

> Kameralar gerçek ölüm ânını kaydetti ve kurşunların Budiaf'a isabet ettiği sahneyi sansürlediler. Kayıtta başından vurulduktan sonra Budiaf'ın beyninin patladığı görülüyordu; bu kadar korkunç bir şeyi televizyonda gösteremezsiniz. Bumerafi'nin gözaltına alınışını gösteren bir başka kayıt daha var. Orada Bumerafi kameraya bakıp şunları söylüyordu: "Budiaf'ı kahramanca geçmişini ve iyi bir adam olduğunu bilerek öldürdüm. Fakat mafyaya karşı yeterince şey yapmadı. Ve halkın tercihine karşı çıktı. Hiçbir siyasi partiye üye değilim, fakat İslami harekete bağlıyım." Bumerafi kendinden öyle emindi, öyle özgüvenliydi ki (çok iyi konuşuyordu ve çok karizmatikti), yetkililer kaydı televizyonda gösterirlerse onun kahraman haline geleceğinden korktular.

Eğer bu anlatılanlar doğruysa, Budiaf cinayetinde gerçekten de İslamcıların dahli olabilirdi. Fakat Bumerafi'nin yakalanışını kuşatan olaylar, bilhassa da yetkililer gerçekten onun köktendinci bir katil olduğuna inandıysa, son derece kafa karıştırıcıydı. Bir rivayete göre Bumerafi

Annaba'daki konferans salonundan kaçabilecek durumdaydı, fakat sonradan polise sakin sakin teslim olmuştu. Bir başka tuhaflık (iki hafta sonra FIS liderlerini Blida'da cümle aleme göstere göstere yargılayan) ordunun, Bumerafi'nin sorumluluğunu üstlenmeyi reddederek, sivil mahkemede yargılanması gerektiğini öne sürmesiydi. Bumerafi şimdi Annaba'daki (şu şansa bakın ki, Şadli Ben Cedid'in de memleketiydi burası) bir sivil hapishanede tutuluyordu ve yerel gazeteciler asteğmenin hayatı hakkında pek az bilgiye ulaşabilmişti. Yirmi altı yaşındaydı ve söylentilere bakılırsa, daha önce de Başkan Ben Cedid'in korumalığını yapmıştı. Başkanlık koruma birimindeki görevi için İtalyan Carabinieri tarafından eğitilmişti.

Bununla birlikte suikasttan önceki aylarda Budiaf'ın attığı adımlar, sevilmeyen bir lider olmaktan hiç korkmadığını gösteriyordu. Budiaf, muhtemelen onu başta destekleyen eski FLN ve ordu mensuplarını şaşırtarak, Mayıs'ta emekli Tümgeneral Mustafa Belucif'in tutuklanması emri vermişti. Belucif Blida'da çıkarıldığı askeri mahkemede devlet fonlarını usulsüz kullandığı suçlamasıyla yargılandı. Budiaf önde gelen bir işadamının yolsuzluk suçlamalarıyla tutuklanmasını emretmişti; yasadışı temel gıda maddesi satışı ve kaçakçılığı ile itham ediliyordu. Bu soruşturmayı yürütmekle görevlendirilen yetkililerden biri ordu mensubu bir teğmendi; Budiaf'ın öldürülmesinden sadece birkaç gün önce başkent Cezayir'deki bir caddede suikasta kurban gitmişti.

Cezayirli bir köşe yazarı Budiaf suikastına 'Cezayir-gate' adını takmış ve cinayetin ayrıntılarının, FLN muhalifi Muhammed Kider'in 1967'de Madrid'de bir caddede vurulması ve Krim Belkacem'in 1970'de Frankfurt'ta boğulmasında olduğu gibi, üzerinin örtülebileceğini ima etmişti bile. *El-Vatan* gazetesinde Laid Zağlani, Cezayir Dışişleri Bakanı Muhammed Ben Yahya'nın öldürülmesine (1982'de beraberindeki bir heyetle savaşı durdurma amacıyla İran-Irak sınırına gittiği sırada vurulmuştu) dair ayrıntıların 'ulusun yüksek çıkarlarını korumak için' gizli tutulduğunu hatırlatıyordu. Bunun Saddam Hüseyin'i korumak için yapılmış olması daha muhtemeldi – lakin bu başka bir hikâye.

Artık Cezayir'de Budiaf suikastını 'mafyaya' atfetmek modaydı; Şadli Ben Cedid'in on iki yıllık iktidarında ülkenin kanını emip zenginleşen sosyal ve siyasi sınıfı üstü örtük şekilde ifade etmek için kullanılan bir kavramdı bu. Eski başbakan Abdülhamid Brahimi'nin, on yılda hükümet yetkililerine 28 milyar dolar (Cezayir'in dış borçlarına eşit bir meblağ) rüşvet verildiği iddiası, halk kültürünün popüler konusuydu. Budiaf'ın destekçileri, 'mafya' ile İslamcı hareketler arasında ittifak olduğunu bile iddia ediyordu.

"Şehidimiz Muhammed Budiaf'ın öldürülmesiyle ilgili bütün gerçeği bilmek istiyoruz – benimle birlikte ellerinizi kaldırın ve gerçeği istediğinizi söyleyin." Kelimeler, öldürülen başkanın kurşun delikli son kalıntılarının altındaki kahverengi çamur ve kurumuş çelenk yığınının üzerine döküldü. Ve Budiaf'ın eski silah arkadaşları (otuz yıl önce ülkelerini Massu'nun paraşütçülerinden kurtaran militanlar, bombacılar ve kuryeler) ellerini mezara doğru kaldırıp, sertçe ve yüksek sesle, "İstiyorum," dedi.

İhtiyarlık, en acımasız erkek ve kadınlara bile vakar ve incelik bahşeder. Beyaz saçlarla kaplı başını, ölen liderinin yasıyla sallayan Ömer Budavud da sadece bir başka ihtiyar asker gibi görünüyor, herhangi bir Anma Pazar'ında bir İngiliz savaş anıtının önünde görebileceğiniz türden kambur bir siluet. Ancak Budavud Fransa'da faaliyet gösteren FLN'nin lideriydi, akaryakıt pompalarının havaya uçurulmasını, Cagnes-sur-Mer'de bir trenin raydan çıkarılmasını, Lyon'da dört jandarmanın öldürülmesini, Jacques Soustelle'e yönelik suikast teşebbüsünü o örgütlemişti. Bu kadar kanlı bir maziye sahip insanlar gerçeği öğrenmeyi bekleyebilir mi? Sözgelimi Ebubekir Belkayd, bu özgürlük savaşçısı, 1956'da Fresnes Cezaevi'nde Budiaf'ın koğuş arkadaşı olan bu adam, Cezayir'in kaçırdığı fırsatların yasını tutuyordu. "Şimdi işler çok daha

ciddi," diyordu. "Başkan Budiaf temizdi – liderimiz olmadan önce sürgündeydi, resmi yapıların uzağındaydı. Buraya ülkemizi modernleştirmek için, bize temiz bir yol sunmak için geldi. Evet, onun şahadetiyle ilgili gerçeği öğreneceğimizi umut ediyorum. Peki mümkün mü? Kennedy'yi kimin öldürdüğünü biliyor muyuz? Ha, biliyor muyuz?"

Madam Budiaf da oradaydı; kocasını FIS'in öldürdüğünü 'bir an bile olsun' düşünmediğini söylüyordu. Yeşil ve beyaza bürünmüş, yüzünü güneş gözlüklerinin ardına saklamış, toprak yığının önünde duruyordu; derken Belkayd'a sarıldı ve kocasının mezarının yanındaki mermer katafalkı görmezden gelerek, Belkayd'ın kollarının arasında hıçkırmaya başladı. "Houari Boumediene, 1932-1978" diye yazıyordu katafalkın üzerinde. Budiaf, 1962'deki kurtuluşun ardından Boumediene'in devlet başkanlığı teklifini geri çevirmişti, zira kukla bir lider olmak istemiyordu; Fas'ta sürgündeyken Boumediene'e muhalefet etmekten geri kalmamıştı. Budiaf'ın mezarıyla aynı sırada, birbirinin eşi olan başka katafalklar da vardı; her birinde şerefli bir savaşçı yatıyordu, üzerlerine yorumsuz veya şatafatlı sözlerden uzak bir şekilde, sadece isimler kazınmıştı. Bu isimlerin anlamlarını çözebilmek için ya hafızanıza ya da bir tarih kitabına başvurmak zorundaydınız. Larbi Ben M'hidi vardı (1957'de Fransız paraşütçülerce öldürülmüştü). Ferhat Abbas vardı (kendi FLN'si tarafından sürgüne gönderilmişti). Abane Ramdane vardı (Tangiers yakınlarında, FLN'li yoldaşları tarafından acımasızca –muhtemelen boğularak– öldürülmüştü). Frankfurt cinayetinin kurbanı Krim ile Ayt Hamuda Emiruş ve Sid El-Havas (her iki FLN lideri de 1959'da, 4. Vilayet'te –Buyali'nin bölgesi– Fransızlar tarafından öldürülmüştü) vardı. Bu mezarlarda kurşunla parçalanmış bu kadar çok kemik ve kırılmış boyun varken, kim mezarlığın en yeni 'şehidiyle' ilgili gerçeği öğrenmeyi umabilirdi?

İşte El-Alya'nın nemli mezarlığında böyle bir gerçek, aydınlık ve keşif talebi vardı. Elbette kimse parmağını kaldırıp işaret etmiyordu. Kimse İslamcıları veya 'mafya'yı ya da yaşlı FLN'yi suçlamıyordu. Mezartaşlarının arkasında bir grup asker, birkaç mavi üniformalı polis ve dağınık halde ellerinde yarı otomatik tüfekler, bellerinde mermi dizili kemerler taşıyan kotlu tıraşsız genç erkekler dikiliyordu. Güvenlik için elbette. Aynı Muhammed Budiaf'a Annaba'da göz kulak olan korumalar gibi. Onu başından ve sırtından vuran, güvenliği sağlayanların arasından çıkmıştı.

Budiaf'ın ölümü, Cezayir'deki savaşın vahşete dönüştüğü an oldu. BBC, acımasız saldırılara dair ne zaman görüntü verse, seyircileri 'sinir bozucu' olduğu konusunda uyaracaktı. O yüzden ben de okuyucuları, bu kitabın ilerleyen sayfalarında çok fazla kan bulacakları konusunda uyarmak istiyorum. Zira iki yıl içinde, Cezayir'in dört bir köşesinde büyük oranda bihaber olunan bir trajedi yaşanmaya başladı; bu trajedinin doğası (seçim zaferi ellerinden alınan Müslüman militanların isyanı) çok iyi biliniyordu, fakat her geçen gün boyutlanarak, Fransa'dan bağımsızlığın kazanıldığı yıllardan beri tanık olunmamış bir ölçekte kan dökülmesine yol açtı. 1994'e gelindiğinde resmi kayıtlar, şiddet olaylarında 4 binden fazla insanın öldüğünü gösteriyordu ve Cezayir'in geniş kesimleri her gece, etkinliğini giderek artıran bir askeri örgütün, 'Silahlı İslami Hareket'in kontrolüne geçiyordu. Son iki yıl Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği 'vahşi barış savaşı'nın bir tekrarıysa, şimdi akan kan, İngiltere ve Amerika'nın on yıl sonraki Irak işgalinde yaşanacakların dehşet verici habercisiydi.

Güvenlik gücü personelinin aileleri (ve bazı durumlarda bizzat subaylar), kendi güvenlikleri için artık her gece hükümet binalarına çekilmek zorunda kalıyordu. İslamcılarla giriştiği büyük çaplı çatışmalara rağmen Cezayir ordusu ve paramiliter polis, oldukça vahşi şekilde kesilen ve sayıları giderek artan kurbanları koruyamıyordu. 'Kesmek', yaşananları tarif etmek bakımından tam da doğru kelimeydi. 'İslamcılar' tarafından öldürülenlerin birçoğu bıçakla parçalanıyor, başları gövdelerinden neredeyse ayrılacak halde çöp yığınlarına veya yol kenarlarına atı-

lıyordu. Profesörler ve gazeteciler, askerler ve Müslüman militanlar, polisler ve yerel hükümet yetkilileri her gün katlediliyordu. Cezayir'e yaptığım korku verici ziyaretlere dair defterlerim bu acımasız ve fütursuz cinayetlerin ayrıntılarıyla dolu. 27 Ocak 1994'te, Kasr El-Buhari köyünden 24 yaşındaki işsiz bir adam, tümüyle parçalanmış ve başı kullanılmayan bir sinemanın merdivenlerine bırakılmıştı. Katillerin köy duvarlarına astığı bildirilerde, "İslam ahlakını ihlal eden herkese ders olsun," diye yazıyordu. Siyasi partilerin katılacağı (FIS'in hariç tutulduğunu söylemeye gerek yok) bir 'ulusal konferansın' hemen öncesinde bir polis, Annaba'da bir grup çocuğun gözleri önünde bıçaklanıp öldürülmüştü. Konferansın sona erdiği akşam İslamcılar Cicel bölgesinde yedi sivili öldürdü; ölenler arasında tarih profesörü Dr. Ferhat Çibut da vardı ve anne-babası, eşi ve iki çocuğunun önünde vurulmuştu.

Dış dünya her zamanki gibi savaşın yerli değil yabancı kurbanları için kaygılanıyordu, ki katiller tarafından kurnazca fark edilen bir olguydu bu. 'Haçlı devletlerinin' tüm vatandaşlarını 'infaz etme' yeminlerini, Ocak 1994'ün başında Cezayir'de yirmi altı Batılıyı öldürerek hayata geçirdiler. Fransız konsolosluğundan bir kadın görevlinin öldürülmesi, Fransa'nın bütün vize işlemlerini askıya almasına yol açtı. Monique Afri cinayetini, otuz yıldır Cezayir'de yaşayan 62 yaşındaki Tunus doğumlu Yahudi Raymond Louzoum'un öldürülmesi takip etti. Müslüman bir kadınla evli olan ve Cezayir vatandaşlığına geçmeye çalışan Louzoum, bağımsızlık savaşı hakkındaki birçok filmde Fransız subayı rolleri oynamıştı. Başkent Cezayir'in tam merkezindeki Diduş Murad Caddesi'nde Louzoum'un kafasına iki kurşun sıkıldı.

Cinayetlerin arkasında sadece Müslüman isyancılar yoktu. 1993'ün sonunda Cezayirli bir insan hakları grubu ilk kez hükümetin İslamcılarla mücadelesinde ölüm timleri kullandığını iddia etti. Cezayir polisinin Müslümanların bir karargahına düzenlediği saldırıya dair Fransız istihbaratının hazırladığı rapor, bir subayın adamlarına esir almamaları emri verdiğini açıkça gösteriyordu. Aralık 1993'te 'İslamcılar' (belki de bu noktada artık kelimeyi tırnak işareti içinde kullanmaya başlamamız gerek), on iki acemi eri Sidi Bel-Abbes yakınlarındaki kamplarında öldürdü. Ocak 1994'ün başında bir asker, başkent Cezayir dışındaki rutin bir polis kontrol noktasında durduruldu. Ordu geçiş kartını gösterir göstermez boğazı kesildi. Kontrol noktası sahteydi; 'polisler' de polis üniforması giymiş militanlardı. Ya da gerçekten öyle miydiler? Bu *faux barrage*'lar (sahte kontrol noktaları) giderek sıklaşıyor ve her geçen hafta başkente daha da yaklaşıyordu. Kısa süre sonra Cezayir'de hâlâ seyahat edebilen bir avuç gazeteci, katillerin gerçek polisler olduğunu açıkça anladı; sabahları hükümet, akşamları ise isyancılar için çalışıyorlardı.

Ordu, Lahdarya Dağları'ndaki 'İslamcı' gruplara karşı tank ve helikopter kullanmaya çoktan başlamıştı. Bundan başka pek az seçeneği vardı, zira isyancılar artık Cezayir'in dört bir köşesinde bölükler halinde hareket ediyordu. Ondan fazla misafir Hırvat işçi Aralık 1993'te boğazları kesilerek öldürüldüğünde, hiçbir kaçma şansları yoktu; işçileri infaz edenler, Oran dışındaki şantiye barakalarına baskın düzenleyen elli silahlı adam arasındaydı. Bazı zamanlar Cezayir kentleri kitlesel paniğin eşiğine kadar geliyordu. Monique Afri'nin öldürülmesi vize bölümünü kapatana dek, ülkeden ayrılma umuduyla gece gündüz Fransız büyükelçiliğinin önünde bekleyen binlerce Cezayirlinin oluşturduğu kuyruklar, başkentteki ekmek kuyruklarını geride bırakıyordu. Öte yandan yetkililer, Cezayirlilerin iç savaşın ne demek olduğunu unutmasına hiç izin vermiyordu. Devlet televizyonunda her gün tekrar tekrar, Kabil'deki Sovyet sonrası katliamlar, Afgan başkentini bombalayan Mig savaş uçakları, sokaklarda yatan kadın ve çocuk cesetleri gösteriliyordu. Dolaylı olarak verilen mesaj belliydi: Eğer hükümetinizin arkasında yek vücut olmazsanız, başkentin, Oran'ın, Konstantin'in ve Cezayir'in diğer tüm kentlerinin başına bunlar gelecek. Peki yetkililer bir hükümeti desteklemeleri için halkı korkutmak konusunda ne kadar ileri gidebilirdi?

Bir yıl içinde hükümet, Cezayir ordusunun yüksek rütbeli subaylarından oluşan bir heyeti, 'İslamcı' gerilla ordularıyla nasıl savaşılacağını öğrenmek umuduyla, Arap başkentlerini turlamaya, özellikle de Kahire ve Şam'a gönderecekti. (Gerçek İslamcıların devlet başkanı Sedat'ı öldürdüğü) Mısır'da, ordunun, silahlı isyancıların Assiut ve Beni Suf etrafındaki şeker kamışı tarlalarında bulunan sığınaklarına nasıl baskın düzenlediğini, ardından hayatta kalanları nasıl işkenceyle sorguladığını veya askeri mahkemelerde verilen cezalarla astığını öğrendiler. Şam'da, Suriye özel kuvvetlerinin 1982'de isyancı Hama kentinde binlerce Müslümanı top ve tanklarla nasıl öldürdüğünü, eski sokakları ve camileri yerle bir ettiğini birinci elden öğrendiler. 1994 Aralık'ının sonunda Cezayir ordusu, Ayn Defla (neredeyse Hama büyüklüğünde bir kentti) çevresindeki Müslüman mevzilere, top ve tanklarla, tıpatıp bir saldırı düzenledi ve GIA üyesi olduğu iddia edilen 3 bin kişiyi öldürdü. Yine esir alınan kimse olmamıştı.

Ortadoğu'daki bu çatışmaların sonraki askeri harekatlar için kaç kez ders mahiyetinde kullanıldığını bilmek öğretici olacaktır. Fransızların 1954-62 yılları arasında FLN'ye karşı yürüttüğü Cezayir savaşı, İsrail hükümetinin de beklenmedik bir katılımına sahne olmuştu. Dönemin İsrail Genelkurmay Başkanı İzak Rabin, İsrail'in Paris askeri ataşesi Uzi Narkiss ve dönemin İsrail askeri istihbarat şefi Chaim Herzog, Güney Fransa'daki donanmaya bağlı bir komando birimi üssüne, Korsika'da Fransız komando eğitim merkezine ve bizzat Cezayir'e götürüldü. Herzog'a göre, Cezayir'de, 'FLN'ye karşı verilen amansız mücadeleyi yerinde müşahade etmişlerdi.' Kırk yıl sonra Pentagon, İsrail ordusunun Filistin intifadası sırasındaki taktiklerini talim etmesi için İsrail'e bir heyet gönderdi; bu dersleri, Iraklı asilerle savaşta kullanabilmeyi amaçlıyorlardı. Kullandılar ve tahmin edilebileceği gibi sonuç felaket oldu. Yani Irak'taki Amerikalıların, dolaylı ve bilinçsiz bir şekilde, Fransa'nın Cezayir bağımsızlık savaşındaki içler acısı taktikleri kullandığı pekâlâ söylenebilir.

Bütün Cezayirlilerin ve bütün Arapların (ve 2001'den itibaren, George W. Bush liderliğindeki ABD yönetiminin) ruhunun ta derinliklerine nüfuz etmiş olan 'Komplo', şimdi rahatsız edici bir biçim kazanıyordu. GIA, Fransızların (özellikle de Cezayir'e burnunu sokmayı seven ve otoriter Fransız İçişleri Bakanı Charles Pasqua'nın) rejime askeri yardım ve siyasi teşvik sağlamasının, Avrupa'nın eski 'Haçlı' devletlerinin Cezayirli Müslümanlara karşı savaş ilanı olduğuna kendisini inandırmıştı. Cezayir hükümeti de ABD'nin şimdi GIA'yı desteklediği inancındaydı. ABD'nin FIS sözcüsü Enver Haddam'ın Washington'da ofis açıp faaliyet göstermesine izin vermesinin başka ne gibi bir açıklaması olabilirdi ki? Amerikalılar, İslamcılarla 'diyalog' çağrısında başka niye bulunsunlardı (ki İsrail'in Müslüman düşmanlarına yönelik hiç yapmadıkları bir şeydi bu)? Washington'un Kuzey Afrika'da, kontrol edemeyeceği demokrasilerden ziyade, 'ılımlı' İslami rejimler yaratmak istediği açıktı. Veya bütün bunları 'Komplo' olarak da okuyabilirsiniz.

Cezayir'de korku bir hastalık haline geliyordu. "Aralık'ta bir akrabamın Oran'daki cenazesine gittim. Doğal nedenlerle ölmüştü, fakat cenazede bir şeyh, daha geçenlerde Belçikalı kocası ile birlikte öldürülen Cezayirli bir kadından söz etti." Akşam yemeği masasında sessizlik vardı; acı biberler ve domatesleri çatal-bıçaklarımızla didikleme vakti değildi. "Şeyh öldürülen Belçikalıdan hiç söz etmedi; onu bilmezlikten geldi. Fakat kadınla ilgili olarak, 'Eğer bir yabancıyla evlenmeseydi, başına bunlar gelmeyecekti' dedi."

Anlattıklarının dehşetinin iyice anlaşılması için bir süre durdu. "Böyle insanlarla nasıl bir yere varabiliriz? O şeyh gibi insanların iktidara gelmesine nasıl izin verebiliriz? Buradaki birçok sorunumuz, eğitim sistemimizden kaynaklandı. FLN çocuklara tarihin 1962'de, bağımsızlık savaşından sonra başladığını öğretti. Abdülkadir, Fransızlara karşı mücadele eden savaşçımız öğretilmedi onlara. Fakat insanlar FLN'yi ve onların tarih versiyonunu reddetti. Onlara tek doğru

gelen şey Kuran'dı ve bu da köktendinci liderlerin gücünü artırdı. Onlar da Oran Camisi'ndeki şeyh gibiydiler; Kuran'dan herhangi bir ayeti alıp onunla büyük ateşler yakabiliyorlardı."

Büyük ateşler her yerde. Ev sahibimize, Belçikalı adamla öldürülen eşinin cesetlerinin fotoğraflarını gördüğümü söylemiyorum. Cezayir hükümeti, morglardaki parçalanmış cesetlere, kesilmiş boğazlara ve kurşunlarla delik deşik olmuş cesetlere ait sayısız renkli fotoğrafı içeren tüyler ürpertici bir dosya yayınladı. Kır saçlı kadın bir morgun zemininde yatıyor, ağzının sağ tarafında bir kurşun deliği var, gözleri yarı yarıya açık, sağ göğsü beyaz örtünün üzerine fırlamış. Üzerinde sadece iç çamaşırları olan kocasının göğsünde, omzunda ve yüzünde kurşun delikleri var. Gözleri kameraya bakıyor; 29 Aralık 1993'te Buira'daki evlerine gelen katillere de böyle bakmış olmalı. Onların karşısında genç bir Fransız yatıyor, 23 Mart 1994'te Bir Hadem'de öldürülmüş, kısa siyah saçları hâlâ düzgünce taralı, aşağıya, göğsündeki iki kurşun deliğine doğru bakıyor. Öldüğü sırada da böyle mi bakıyordu, diye soruyorum kendime. Metalin göğsüne girdiğini hissedip, kalbini parçalayan şeyin ne olduğunu anlamak için şaşkınlıkla aşağıya mı baktı?

Sayfaları çevirdikçe daha da kötüsü çıkıyor karşıma. Oran dışında baskına uğrayan Yugoslav misafir işçilerin hepsinin boğazları kesilmiş. Düzgün küçük kesikler değil boyunlarındaki, ölümü ansızın ve acımasızca uygulayabilen görünmez bir jilet değil. Boğazları açılmış, sanki testereyle kesilmiş gibi, kan göğüslerine doğru oluk oluk akmış. İçlerinden biri, genç bir adam, acıyla buruşturmuş yüzünü, çektiği ızdırap ölü yüzünün her yanına kazılı, acıyla başa çıkmaya çalışırken dudakları büzülmüş. Boğazını kesen kimse, omurgasına ulaşıncaya kadar bastırmış bıçağı. Ensesinin arkasındaki kemiğin beyazlığını görebiliyorsunuz.

Diğer cesetler sanki kan ve etle dolu bir kasap dükkânından çıkmış gibi, yüzleri lime lime olmuş, kollarındaki etler sıyrılmış. Bazı fotoğraflarda sadece gövdelerinden ayrılmış başlar var. 28 Ağustos 1994'te Ayn Defla'da öldürülen Cilali Nuri'nin sol gözü faltaşı gibi açık, başının üzerine konduğu battaniyeye dehşetle bakıyor, katilin bıçağına da böyle bakmış olmalı. Ve bir süre sonra bu vahşet pornografisi banalleşiyor. 13 Mayıs 1994'te öldürülen Ahmed Haddad'ın başı bir rafta duruyor, kafatasının altından kan damlıyor, biri yere yuvarlanmasına engel olmak için başı iki parmağıyla tutuyor. Halime Menad, 23 Temmuz 1994'te Ayn Defla'da öldürülen genç bir kadın; uzun siyah saçları ve yarı açık gözleri bir güzelliğin hayaletini barındırıyor hâlâ, kakülleri kesilip açılan boynundan akarak pıhtılaşmış kana batmış. 11 Nisan 1994'te Oran yakınlarında paramparça edilen bir başka genç kadın, geceliğiyle evinin zemininde öylece bırakılmış. Cesedi ucuz, turuncu-mavi bir halının üzerinde yatıyor, bir yastıkla kısmen örtülmüş üstü. Başı bir başka halının üzerinde duruyor, boynunun bir parçası çenesinin altından sarkıyor, gözleri kapalı. Diğer fotoğraflarda ise yakılmış fabrikalar, enkaza dönmüş okullar, otobüs ve kamyon iskeletleri var.

Bu pornografik ölüm pazarına herkes katılıyor. Middlesex'te, FIS'e bağlı cephe örgütü kendi dehşet fotoğraflarını yayınlıyor. Delik deşik olmuş gür sakallı bir 'İslamcı'nın resminin altında, "İşkence kurbanı" deniyor. "Gövdesi ve boynu keskin bir aletle delinmiş. Hayatını ve sevdiği her şeyi feda etti." Adamın gözleri gayet doğal bir tarzda açık, doğruca kameraya bakıyor, sanki çektiği acının ne kadar korkunç olduğunu açıklamaya çalışıyor. Kömürleşmiş cesetler var, yirmilerinde genç bir kız kana batmış, kafatasında bir kurşun deliğiyle kel bir adam. Bu kitapçık fabrika enkazları yerine, çöldeki gözaltı kamplarının renkli fotoğraflarını içeriyor, binlerce genç Cezayirli var o kamplarda, başkentin sokaklarında genç erkekleri sorgulayan Cezayirli polislerin fotoğrafları da eksik değil. Hükümetin kesilen boğazları gösteren el kitabı, 15 bin kadın ve erkeğin öldürüldüğünü iddia ediyor; büyük kısmının başları gövdelerinden ayrılmış. FIS kitapçığı ise, "Cunta'nın askeri darbesinden bu yana 60 bin Müslüman öldürüldü" diyor. Bir

kan haresinin ortasında yatan genç bir adamın fotoğrafının altında şu yazıyor: "Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını başa çıkarmaz... Kuran, 47, 4."

Bu tür bir katliama on yıl sonra tekrar tanık olacaktım. Bütün bu fotoğraflar 2003 ve sonrasında Irak morglarında da çekilebilirdi. Aynı şekilde yakılmış kamyonlar ve yıkılmış fabrikaların fotoğrafları da.

Ve elbette, insanlığa karşı bu suçları kimin işlediğini sormaya başlamadan önce (zira bütün bunlar sadece GIA veya isyancı FIS üyelerinin işi olamaz), kendime daha basit, daha açık, daha korkunç bir soru soruyorum. Ne tür bir adam (zira katillerin hepsi erkek), kısa kıvırcık saç, düğme burunlu ve güzel yüzlü Nebile Rezki'yi 23 Temmuz 1994'te Ayn Defla'daki evinde yakalayıp, adeta bir koyun veya tavukmuş gibi boğazını kesebilir? Ya bıçak ete girmeden önce evi sarmış olması gereken korku feryatları, ızdırap gözyaşları, bağışlanmak için sarf edilen çaresiz, umutsuz yalvarışlar? Ya 'kız ve çocuk ve aşk'?

Ve birkaç dakika sonra, karşımda duran dehşete gösterdiğim dikkatin, fotoğraflarda yakaladığım ayrıntıların, beni bu suçlara ortak kıldığını fark ediyorum. İran devrim muhafızlarının, 1988'de Bandar Abbas'taki soğuk hava deposunda ölen Airbus yolcularının fotoğraflarını nasıl elden ele dolaştırdıklarını hatırlıyorum, acının detaylarını, cesetlerin üzerindeki karınca izine benzer kan lekelerini, hâlâ bir meçhule bakan o gözleri inceleyişimi. Bir kez daha ortaçağ resimlerini hatırlıyorum; Hieronymus Bosch'un resmettiği parçalanmış cesetleri, Goya'nın Fransız gaddarlığının tecavüze uğramış ve karnı deşilmiş kurbanlarını, sırtlarına saplı oklarla dua eden azizleri. Bir keresinde, Kosova'da bir tarlada, otların arasında Arnavut bir erkeğin başını bulmuştum, Amerikan hava kuvvetlerinin mülteci konvoyuna attığı bombayla ayrılmıştı baş gövdeden, gökyüzüne bakıyordu ve kendi kendime, gayet soğuk bir biçimde, bunun Tudor İngilteresi'nde veya onbeşinci yüzyıl Avrupası'nın herhangi bir yerinde görülebilecek bir manzara olduğunu düşünmüştüm. Sonra başı bulan ve otların üzerine koyan genç kadınla tanıştım; onu oraya koymuştu, çünkü kopmuş başa ait olan yüzün gökyüzüne bakabilmesinin, ölen adamın anısını şereflendireceğini düşünmüştü.

Şimdi Cezayir'de, bir avuç gazeteci, korkuyla yolculuk yapıyoruz. *Time* dergisinden Lara Marlowe'la uyguladığımız bir rutin var. Bir dükkâna girdiğimizde, meyve veya sallama çay ya da kitapları dört dakika içinde alıp çıkmak zorundayız. Beş dakika, birilerine katilleri çağırması için yeterli zamanı verebilir. Şehir trafiğinde sıkıştığımızda yüzlerimizi gazetelerin arkasına gizliyoruz. Araba ile bir aile evinin önkapısı arasından manik bir Monty Python hızıyla yürüyoruz, aptalca gezinen gazeteciler, eski bir sessiz filmdeki karakterler gibi, korkumuz bizi yüksek hızda bir normalliğe zorluyor. Kapı zilini çal, sokağı kaçamak bakışlarla tetkik et, zile cevap vermeyen ev sakinlerine küfret. Akşam yemeğinde saatlerimize bakıp duruyoruz. Sokağa çıkma yasağı 11.30'da. Yelkovan on biri geçince gülüşlerimiz de silinmeye, çekip gitme arzusu her şeye baskın gelmeye başlıyor. Bazen sorguçlu şapkalar giyen polisler kent sokakları boyunca bize eşlik etmek istiyor. "Sizin emniyetiniz için," diyorlar. Evet, fakat şapkasını (*cagoule*) giymiş bir polisle kim yan yana seyahat etmeyi; genç Cezayirlileri gözaltına alan ve (kanıtları giderek daha korkunç bir şekilde ortalığa dökülmeye başlamış) işkenceler uygulayan, hattâ sık sık işkence ederek öldüren adamlarla birlikte görülmeyi kim ister?

Blida'ya gidiyoruz, bu eski Fransız kasabasını kısa süre sonra 'ölüm üçgeni' diye anacağız. Evet, bu afili isimleri seviyoruz. On yıl sonra da Irak'ta, 'Sünni üçgeni'nden (ki ne tamamı Sünni ne de bir üçgenle alakası var) söz etmeye başlayacağız ve sonra, kaçınılmaz olarak, sayfalarımızda Iraklı bir 'ölüm üçgeni' yaratacağız. Üçgenin Blida versiyonuna ulaşmak sadece yarım saat alıyor. 30 Haziran 1994, Blida'daki polisler sorguçlu şapka giyip otomatik tüfekler taşıyor. Duvarlara sprey boyayla 'FIS' yazılı. Ve Şeyh Muhammed Büslimani'nin gövdesi (cesedi

keşfedilmeden önce bir dağ mezarında iki ay kalmış), sömürge kasabasının Atlas Dağları'nın altında uzanan merkezinde, kahverengi-sarı bir battaniyeye sarılı halde yatarken, etrafa formaldehit kokusu saçıyor.

Mitiça Ovası'nın yukarısına uzanan tepenin eteklerindeki tek katlı aile evinde, yerde Büslimani'nin 84 yaşındaki annesi Zühre oturuyor, eski gözlüklerinin ardındaki buruşuk yanakları gözyaşlarıyla ıslanmış ve oğlunun neden öldürüldüğünü anlamaya çalışıyor. "Allah'a şükür onu hastanede görebildim ve öpebildim," diyor. "Umudum o ki, onu cennette göreceğiz. Uslu bir çocuktu. Onu bize yüce Allah verdi ve bizden yine yüce Allah aldı. Onun hikmetinden sual olunmaz."

Cezayir'de Tanrı'nın hikmetinden sual etmemek (adam kaçırmayı, cinayeti, baş kesmeyi, ölümü tevekkülle karşılamak), artık bir yaşam tarzı. Fakat hakikaten de Büslimani'yi kim öldürdü? Cezayir'in 'Rehberlik ve Yenilenme' adlı yardım kuruluşunun başkanı olan, daha bir yıl önce Saraybosna'ya gidip onlarca Bosnalı Müslümanı tedavi için Cezayir'e getiren bir Arapça profesörünü kaçırıp öldürmeyi kim ister? "Onu hainlerin eli alıp götürdü." Büslimani'nin kurucuları arasında olduğu Hamas partisinin lideri olan ve şimdi bu küçük sömürge merkezinde dua edip yas tutan sekiz bin insanın önünde ağlayan Şeyh Mahfuz Nahna'nın açıklaması bu.

Peki buradaki 'hainler' kimdi? Katiller belliydi: Dört adam, 25 Kasım 1993'te, saçları dökülmüş, sakallı şeyhi tek katlı evinden almış ve birkaç gün sonra, onu sonsuza dek susturmadan önce ailesiyle tek bir kısa telefon konuşması yapmasına izin vermişti. Evini gezerken, önkapıya çağrıldığı sırada okuduğu dini kitapları ve dört adamın şeyhi kendi döküntü Renault'suna atıp götürmeden önce kestiği telefon hattını görebiliyorduk (kablo şimdi siyah bantla tekrar bağlanmıştı). Sadece birkaç kelime konuşmuşlar, eşi Güssem'e endişelenecek bir şey olmadığını söylemişlerdi. Kısa süre sonra döneceğini. Yani bildik hikâye.

Okaliptüs ağaçlarının ve Şeyh Büslimani'nin yaşadığı dökük gecekondunun altında oturmuş yüzlerce beyaz başörtülü kadının arasındaki eski bir arkadaş kaçınılmaz olanı hatırlıyordu: "Tek bir telefon görüşmesi yapmasına izin vermişler. Ailesi sormuş: 'Seni kim kaçırdı?' Susmuş. Arka taraftan, 'Onlara GIA olduğunu söyle' diyen bir ses duymuşlar. Sonra Büslimani, 'Duydunuz' demiş. Ailesi şeyhe nasıl olduğunu sormuş ve o şu yanıtı vermiş: 'Bazen, en kötü durumda bile, Allah'a şükretmelisiniz.' Ve ondan duydukları son sözler bu olmuş."

Fakat bu kadarla kalmamıştı. Cezayir'e dair, ülkenin içinde bulunduğu krizi çözeceği umulan umutsuz bir 'ulusal konferans'tan on gün önce, şeyhin cesedinin dağlarda bulunduğuna, Et-Afrun'daki bir mezarlığın yakınındaki ağaçların dibine gömülmüş olduğuna ilişkin bir söylenti yayılmıştı. Hamas'ın kısa süreliğine katıldığı, fakat bütün büyük siyasi partilerin boykot ettiği konferans sona erene kadar bundan daha fazlası söylenmedi. Tam sona erdiğinde ise Cezayirli yetkililer birdenbire, şeyhin kalıntılarının gerçekten de dağda bulunduğunu açıkladı. Ve neredeyse aynı anda, kaçırılmasından sorumlu olduğundan şüphelenilen iki adam (Guytun Nacer ve Rayid Zerani) tutuklandı. Denildiğine göre, Nacer ve Zerani, emri GIA içinde önemli bir rol oynadığı iddia edilen bir FIS üyesinden, Cafer El-Afgani'den almıştı; şeyhi kaçırmalarının nedeni ise, Hamas'ı konferansı boykot etmeye ikna etmekti.

Hükümet, ülkenin çektiği acıların sorumluluğunu tümüyle FIS'in sırtına yüklemekten memnundu. On binlerce İslamcı militan (ve *pouvoir* ile savaşan silahlı grupların mensupları) Blida'da yaşıyordu. Kent duvarlarının FIS sloganlarıyla kaplı olmasının ve genç adamların gelen yabancıları derin bir kuşkuyla izlemesinin nedeni buydu. Kirli hakilere bürünmüş ve parmakları her daim Kalaşnikof'larının tetiğinde olan paramiliter polisin, üzerinde gözetlemeye ve bağırarak emir vermeye yetecek genişlikte deliklerin açılmış olduğu yün maskeleriyle, caddelerde etrafımızda dikilip durmasının nedeni de buydu.

Fakat şeyhin, bu hikâyeyi kuşkuyla karşılayan dostları (Blida lisesinde Arapça dersi verdiği günlerden ahbapları) vardı. "Hükümet, konferans bittikten sonra cesedi ve suçluları aniden buluverdi," diyordu bir Hamas üyesi. "Buna dair ne düşünmemi beklersiniz? Hamas FIS'ten daha ılımlı, fakat partimiz içinde FIS'e sempati duyanlar da var. Öyleyse onu niye FIS öldürmüş olsun? Bilmiyorum – yine de FIS'in bu cinayeti kınadığını duymayı isterim; bundan kendilerinin sorumlu olmadığını açıklamalarını. Fakat hükümetin, ordu ile FIS arasında açık bir savaş olabilmesi için Hamas'ı bitirmek istediğini – Büslimani öldürülen ikinci Hamas lideri – söyleyenler var. Ve Hamas gibi hiçbir partiyi görmek istemeyen Kültür ve Demokrasi Partisi gibi odaklar var; bizi istemiyorlar, çünkü Hamas İslamın insancıl ve ılımlı olabileceğini gösteriyor. Benim kuşkum basit: Herkes şeyhin öldürüldüğünü görmeye hazırdı." İnsanlar, herkes onların ölmesinin kendi çıkarına olduğunu düşündüğünde ölüyordu. FIS ılımlı bir muhalif kaybetmişti, yetkililer FIS'i suçlama fırsatı elde etmişti, öte yandan Cezayir siyasetinde dinle alışverişi olmayanlar da artık rahatsız edici derecede popüler olan Büslimani'yle uğraşmak zorunda değildi.

Ve şeyh, Blida'da popüler *biriydi*. Buzla kaplı dağların gölgesinde yapılan cenaze töreni, hazin ve vakurdu. Şeyh Nahna, Büslimani'nin 'Cezayir toprağı için her şeyi yaptığını ve şimdi o toprağın onu geri aldığını' söylerken, meydandaki birçok insan ağlamaktan bayıldı ve arkadaşlarının kollarına yığılıp kaldı. Büslimani'nin çocuğu yoktu (erkek kardeşi Fransızlarla savaşta ölmüş, şeyhin kendisi de beş yıl hapiste yatmıştı), fakat o ve Güssem kızkardeşlerinden birinin kızını yanlarına alıp büyütmüştü. Esma, manevi annesinin önünde kendini yere atmış ağlıyor, şeyhin naaşı evlerinin bulunduğu yoksul Sidi El-Kebir Mahallesi'nin aşağısındaki kasabaya defnedilmek üzere götürülürken yumruklarını acı içinde sıkıyordu. Bu mahalleye, onaltıncı asırda Blida'yı kuran Ahmed El-Kebir'in adı verilmişti. El-Kebir, İspanya'daki Endülüs Araplarını (tarlalarda ve meyve bahçelerinde çalışan ırgatlardı bunlar), Fransızlar, trajedisi hâlâ sona ermemiş olan bir ulusu sömürgeleştirmek üzere Cezayir'e gelmeden çok önce, kendisiyle birlikte Blida'ya getirmişti.

Cezayir'in sonraki devlet başkanı, bu son savaşın çok öncesinde de anarşinin ne olduğunu bilen, renksiz bir eski generaldi. General Liamin Zerul, Romanya büyükelçisi olarak, Devlet Başkanı Çavuşesku'nun devrilmesini takip eden kaosa tanık olmuştu. Sidi Bel-Abbes'te topçu kumandanı, Tamanrasset'de 6. Motorize Tümeni'nin komutanı, Çerçel askeri akademisi müdürü, eski savunma bakanı ve şimdi ülkenin bağımsızlık sonrası altıncı devlet başkanı olan Zerul, Cezayir'in en son 'son şansı' olacaktı. Gri ceketi ve siyah kravatı içinde 'Club des Pins'e uygun adım yürüdü, FLN nomenklaturasını, kızıl-yeşil üniformalı Sipahi savaşçılarının saflarını geçti; yüzündeki donuk gülüşle, altın çapraz kılıçları ve palmiye yaprağı armaları televizyon ışıklarının altında parıldayan generaller ve amiraller güruhunu başıyla selamladı. Bu enstelasyonu canlı yayınlayan kamera yoktu görünürde. Budiaf'ın canlı yayında ölümünden sonra artık buna kalkışmıyorlardı demek. Böylece 31 Haziran 1994'te biz, Zerul'un elini Kuran'ın üzerine koyup 'ülkenin içinde bulunduğu krizi diyalog yoluyla aşma' sözü vermesini, zifiri bir sessizlik içinde dinledik.

Bu söze inanan var mıydı peki? Zerul tören salonuna girerken, az önce neler olup bittiğini biliyor olmalıydı. Sadece üç buçuk saat önce, bir başka siyasetçi, başkentteki evinin önkapısından çıkarken karşısına biri dikilmiş ve adamın ölümcül bir isabetle savurduğu bıçak onun boğazını kesmişti. Siyasetçi evinin girişine cansız bir şekilde yığılırken, saldırgan (Cezayir'deki neredeyse bütün katiller gibi) kaçmayı başarmıştı. Uzun süredir orduya darbe çağrıları yapan küçük bir sağcı partinin lideri olan Raşid Tzigani, katiliyle yüzyüze geldiğinde, Badcera'daki evinden çıkıp kamu işleri bakanlığındaki bürosuna gitmek üzereydi. Elbette ortada tanık falan da yoktu.

Bir gün sonra, Fransız televizyoncu Olivier Quemener Kazba'da çekim yaparken, silahlı biri

tarafından öldürüldü ve yanında gözyaşları içinde yatan yaralı muhabiriyle birlikte bulundu. Zerul'un enstelasyonunda, Quemener'in kamera ayaklarını taşımasına yardım etmiştim. Birlikte aynı otobüse binip başkente geri dönmüş, yolda bu 'demokratik' polis devletinde çalışmanın zorluklarından, bizi bekleyen tehlikelerden konuşmuştuk. Ve şimdi öldürülen yabancılar listesine o da eklenmişti. Bir polis, "Yanına koruma istemedi," diyordu Saint George Hastanesi'nde, neredeyse hor görerek. Elbette istemiyordu, Quemener cesaretle ve Cezayir'deki savaşın tam ortasında korumasız bir şekilde işini yapmaya çalışıyordu.

Agence France-Presse'in (Fransız Haber Ajansı), eski Cezayir'in merkezindeki çelik parmaklıklarla çevrili bürosunda, istatistikler duvara iğnelenmiş. Son toplam, 243 güvenlik gücü mensubu, 881 'İslamcı' ve 335 sivilin öldüğünü gösteriyor. Savaşın başından itibaren resmi ölü sayısı 3 bin olarak veriliyor, fakat hükümet 'rehberleri' dışında kimse inanmıyor buna.[1] Mahkemeler yüzlerce 'İslamcı'yı ölüme mahkum etmiş durumda: 212 kişi başkentte, 64 kişi Oran'da, 37 kişi de Konstantin'de. Ajanstaki muhabirler, bireysel cinayetlerin çetelesini tutuyor, *assasinat*'ları (suikastlar) her gün kırmızı kalemle kayda geçiriyorlar. "16 Mart 1993, eski eğitim bakanı Cilali Liabes... Kuba'daki evinin dışında vuruldu; 17 Mart 1993... Ladi Flici, doktor, yazar, ulusal danışma konseyi üyesi... 28 Aralık 1993... Yusuf Septi, şair, yazar, Frankofon, profesör, kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü..." Cezayir Judo Federasyonu'nun başkan yardımcı bile, gazetelerin 'vahşi bir suikast' diye tanımladığı saldırının kurbanı.

Akşam yemeğinde bir kadın arkadaşımız masanın altından bize bir mektup uzatıyor, pornografik materyal veren biri gibi. Aslında tanık olduklarımız biraz da öyle sayılmaz mı? Kimliği belirsiz kişi, ince uçlu bir tükenmez kalemle, "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla," diye yazmış arkadaşımıza. "Artık çalışmak yok. Sen bir fahişesin. Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla, artık Polis de yok... Allahuekber." Arkadaşımız bir dişçi ve hastaları arasında polisler de var. "Ne yapabilirim?" diye soruyor bize. "Çalışmaya devam etmek zorundayım. Belki de Cezayir'i terk ederim." Tehdit Fransızca, Kuran'dan alınan ayet ise Arapça yazılmış. Mektubu gönderenin Fransızcasının Arapçasından daha iyi olduğuna dikkat etmeden duramıyorum, 'İslamcılar' tarafından sıklıkla dile getirilen Batı nefretine dair ilginç bir ayrıntı – tabii mektubu *gerçekten* onlar göndermişse. Zarf, başkentin tren istasyonundan, 2 dinara postalanmış. Yani 14 sente mektupla terör.

Eski bir eğitim bakanı, bir judo uzmanı, bir şair, bir dişçi, bir gazeteci. 'İslamcı' bir broşürde, 'ölüme mahkum edilen' otuz Frankofon gazetecinin listesi veriliyor; dokuzu çoktan öldürülmüş bile. 1993'te ödüllü romancı ve editör, Fransız edebiyatı hayranı Tahar Cavut evinin dışında başından vuruldu ve komaya girdikten sonra öldü. 1994'te, Cezayir'in belki de en iyi gazetecisi olan ve köşesi *Mesmar J'ha* (Paslı Çivi) *Le Matin* gazetesinde yayımlanan Said Mekbel, öğle yemeği yediği pizzacıya giren iyi giyimli genç bir adam tarafından, başına iki el ateş edilerek öldürüldü. Kimse katilin yolunu kesmedi, zira sıradan bir müşteriydi. Koşarak pizzacıya giren gazete çalışanlarından biri olayı şöyle anlatıyordu:

> Said restoranın arkasındaki bir masada oturuyordu, çatal ve bıçağı hâlâ elindeydi, başı hafifçe öne düşmüştü, sanki tabağındaki yemeğe bakıyordu. Hâlâ nefes alıyordu. "Said, kalk. Seni hastaneye götürüyoruz," dedim ona. Saçlarını okşamaya yeltendim, fakat hemen çektim elimi. Elim kana batmıştı.

Baba tarafından dedesi, hem Birinci hem İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa için savaşmış olan

1 1995'e gelindiğinde Cezayir hükümeti 15 bin vatandaşın öldürüldüğünü resmi olarak kabul edecekti; 6 bin yaralı ve 2143 de sabotaj eylemi vardı. Gerçek rakamın ise 75 bine yaklaştığı sanılıyordu.

Mekbel, bürosunda bitmemiş bir makale bırakmıştı. "Beni kimin öldüreceğini gerçekten bilmek isterdim" diyordu makalede.

En masumlar bile 'cezalandırılıyordu'. Yirmi yaşındaki Kerime Belhac, başkent Cezayir'deki polis sosyal yardımlaşma derneğinde sekreterlik yapıyordu. Bir otobüs şoförüyle daha yeni nişanlanan bu güzel kadın, kendisi gibi Okaliptüs Mahallesi'ndeki gecekondularda yaşayan bir oğlan tarafından, sadece 18 dolar için ihanete uğradı. Bir akşam evine giderken bir adam onu saçlarından yakaladı, yere devirdi ve karnına bir kurşun sıktı. Acıyla iki büklüm olmuşken, bir kurşun da beynine sıkıldı. Erkek kardeşi silah seslerini duymuştu. Genç kadının kardeşine son sözleri, "Beni hastaneye götür, yaşamak istiyorum," oldu. Ve öldü.

Ordu ve polisin verdiği karşılığın gaddarlığını bilmeden, bu korkunç eylemleri de yeterince anlamış olmayız. Ne zaman bir güvenlik görevlisi öldürülse, polisin başkentin Belcourt ve Kuba bölgelerinde eski mahkumları seçip infaz ettiğine dair güçlü kanıtlar vardı şimdi. Başkentteki üç ayrı polis karakolunda işkence artık rutindi. İşkence tezgahları, hava saldırılarına karşı yapılmış yeraltı sığınaklarına kuruluyordu; 1942'de Müttefik orduları tarafından, Fransız polis karakollarının altına kazılmış sığınaklardı bunlar. Bu binalardan sokağa çıkma yasağı saatlerinde çıkarılan naylona sarılmış cesetlerin gizlice gömüldüğüne dair daimi söylentiler vardı. Sekarji Cezaevi'nin eski mahkumları, fare dolu hücrelerde, zifiri karanlıkta aylarca tek başlarına tutulduklarını anlatıyorlardı. Tanıştığım eski bir mahkum, mahkemeye götürülen bir arkadaşının, omuzlarına dek uzanan saçları, çapa misali tırnakları, üzerindeki bitler ve kulaklarından sızan kirlerle 'mağara adamı gibi göründüğünü' anlatıyordu. Sekarji Cezaevi'ndeki mahkumlar, 1993 Sonbaharı'nda bu koşulları protesto etmek için açlık grevine gittiklerinde, polis içeriye gözyaşartıcı bomba atmış, mahkumlardan biri boğularak ölmüştü.

Cezayir'deki insan hakları savunucularının hazırladığı daha korkunç raporlar vardı. 15 Ocak 1994'te Larba kasabasındaki bir ordu baskınının, askerlerin yedi kişilik bir liste okuması (Tayyib Belarussi, Mahfud Selami, Halim Jaydui, Azedin Güname, Muhammed Kadir ve Mejadni soyadlı iki erkek kardeş) ve hepsini bir duvarın önüne dizip vurmasıyla sona erdiğini öne sürüyorlardı. Aynı gün kasabaya dönen askerlerin kalabalığa ateş açtığı ve iki yaşında bir kız çocuğu ile büyükannesini öldürdüğü söyleniyordu. Aynı kaynaklara göre 23 Ocak'ta askerler başkentin 35 kilometre yakınındaki Budau kasabasına girmiş, dört kişi seçmiş (Muhammed Said Tigalmanin, Abdullah Lenauni, Ali Burşentuf ve Mesud Butiçe) ve yine bir duvarın önünde infaz etmişti. Bütün bu olanlara bakınca, birçok Cezayirlinin bizzat güvenlik güçlerinin bir terör iklimi yaratmaya çalıştığından kuşku duymasında şaşılacak bir şey var mıydı? Ve 'İslamcılar'ın bu tür söylentilerin yayılmasına yardımcı olmasında?

Kanlı yıllar geçtikçe, Cezayir güvenlik güçlerinin bu tür saldırılara bizim tasavvur ettiğimizden çok daha fazla bulaştığını öğrenecektik; gerçekten de, suçunu 'İslamcılar'ın üzerine attıkları birçok katliamı bizzat onlar gerçekleştirmişti. Harraş'taki Haddad devriye karakolundan bir paramiliter polis yetkilisiyle yaptığım röportajın notları hâlâ duruyor bende. Haklı olarak isminin gizli kalmasını isteyen yetkili bana umutsuz bir edayla şunları söylemişti:

> Bunun gibi klasik bir gerilla savaşıyla asla başa çıkılamaz. Fransızlar başa çıkamamıştı. Biz de çıkamayız. Tek çözüm onların arasına sızmak, onlar gibi giyinmek, onlarla yaşamak, *onların insanlarını kullanmak.*

Defterimde son üç kelimenin altını çizmişim, kendi tepkimi de yanına ekleyerek: 'Vay canına!'

Cezayir'in dört bir tarafında çöküş alametleri vardı. Sadece 1994 Ocak ayının son iki haftasında 116 polisin öldürüldüğü söyleniyordu, resmi açıklamaların çok üzerinde bir sayıydı bu.

Ülkenin geniş bölgeleri fiilen isyancıların kontrolündeydi. Hükümetin sadece başkent Cezayir, Oran ve Annaba'da gerçek kontrolü vardı. Konstantin bile, karanlık çöktükten sonra silahlı militanların eline geçiyordu. Kabylie Dağları'nda yaptığım 250 kilometrelik bir yolculuk boyunca, güvenlik güçlerinin yollardan çekildiğini fark etmiştim. Ordu ve polis kontrol noktaları terk edilmişti. Başkent ile Tizi-Uzu arasında gördüğüm tek polis, İsser'de kurşun delikleriyle dolu bir karakolun dışındaki kum torbalarının arkasında makineli tüfeğiyle dikiliyordu. Bizzat Tizi-Uzu'da, her gece çevredeki köylerin 'terörist işgale uğradığından' söz eden korku dolu erkek ve kadınlarla karşılaştım. Başkente geri dönerken sadece bir tane askeri devriyeye rastladım; makineli tüfeklerinin namlularını akan trafiğe doğrultmuş miğferli ve maskeli askerlerle dolu iki zırhlı araçtan ibaretti o da. On yıl sonra Bağdat'ın güneyindeki otoyollarda tam tamına bu sahnelere tanık olacaktım: aynı resmi kontrol kaybı, aynı terk edilmişlik, aynı korku.

Cezayir'den geçtiğim haberler artık bir ölüler evini çağrıştırıyordu: başörtüsü takmayı reddettiği için vurulup öldürülen genç kızlar, anne-babası polis olduğu için başı kesilen oğlanlar, polis zindanlarında tecavüz edilerek öldürülen kadınlar... Kasım 1994'te Cezayir kırsalından korkunç haberler geldiğinde (Müslüman savaşçılarla 'zevk evliliği' yapmayı kabul etmedikleri için boğazları kesilen iki kadın), Cezayir dışındaki birçok insan buna inanmayı reddetti. Beyrut'taki Hizbullah yetkililerine bundan söz ettiğimde, başlarını inanmaz bir tavırla iki yana salladılar. "Doğrusu bizim en olgun İslami grup olduğumuzu düşünüyorum," diyordu içlerinden biri – kendi içinde Hizbullah'a dair mesajlar taşıyan bir ifadeydi bu.

Birkaç yıl önce konuşsaydık, bütün Müslüman güçlerin tek bir davada birleştiklerini söylerdi. Cezayir'deki savaş bunu değiştirmişti. Cezayirli yetkililerin 'İslamcıların' gerçekleştirdiği kanlı saldırıları sansürlemeye çalıştığı bir dönem de oldu, fakat masumların yok edildiği pervasız vahşet onları politikalarını değiştirmeye zorladı; artık bu saldırıları her yere duyurmak niyetindeydiler. İki genç kızın gerçekten de boğazı kesilmişti (daha sonra da başları gövdelerinden ayrılmıştı), çünkü 'zevk evliliğini' reddetmişlerdi. Biri yirmi beş, diğeri yirmi bir yaşındaydı ve her ikisi de, ailelerinin diğer üyeleriyle birlikte, Blida'daki evlerinden kaçırılmışlardı. Karşı safa geçen bir Cezayir ordusu subayı, şimdi 'terörle mücadeleye' 50 bin askerin katıldığından ve birçok şüpheli 'İslamcı'nın 'gizlice ortadan kaldırıldığından' söz ediyordu.

Muhammed eskiden Kuran okuluna, yani medreseye gidiyor ve başkent Cezayir'deki bir camide namazını kılıyordu. Başkentteki 'güvenli' evlerden birinde, bir kanapede oturuyor şimdi; *Time*'dan Lara Marlowe ile birlikte davet edilmişiz. 3 Şubat 1994; sabaha karşı ikide, otuz kar maskeli komandonun Muhammed'in evine gelişinden sadece dört ay sonrası. On dokuz yaşında, fakat çok daha büyük gösteriyor. Konuşurken masanın bakır yüzeyine bakıyor:

> 48 yaşındaki anneme vurdular. Gözlerimi bağladılar ve doğruca işkence odasına götürdüler. Yerin dört-beş kat altındaydı ve çok soğuktu. Çırılçıplak soydular. Yerde bir tuvalet deliği vardı ve kafamı pisliğe sokup çıkardılar. Tekrar tekrar, "Silahlar nerede?" diye sordular. Bilmediğimi söyledim. Israr ettiler, nedeni cuma namazlarına gitmemdi. Gözlerimi açtıklarında hepsinin mavi polis üniforması ve yün maskeler giydiklerini gördüm. On sekiz kişi kadar vardılar. Diğer insanların feryatlarını duyabiliyordum. Çok parlak ışıklar ve duvarlarda kan izleri vardı. Beni beton bir banka bağladılar, burun deliklerimi sıkıştırıp kapattılar, sonra su ve çamaşır suyunda ıslatılmış bir çaputu ağzıma soktular. Bezden ağzıma o sıvıyı akıttılar durmadan, ta ki karnım su ve çamaşır suyuyla dolana kadar, sonra kusana kadar karnımı tekmelediler. Üç saat boyunca böyle sürdü.

Genç adam, El-Biar semtindeki Châteauneuf polis okulunun bodrum katına götürülmüş. Muhammed ayağındaki koyu mor yara izlerini gösteriyor. 'Tabancaya benzeyen bir nesneyle'

ayaklarından elektrik verildiğini anlatıyor. On gün sonra bu kez, başkentin merkezindeki Air France binasının yanındaki levazım karargahına götürülmüş:

> Levazımdaki işkenceyle görevli subayların ismi Kraa ve Abdüssamed'di... psikolojik etkiyi artırmak için bize birbirimizin gözü önünde işkence yapıyorlardı. Kelepçelerle tavana asılmış ölü insanlar gösterdiler. İşkenceden ve açlıktan ölen insanlardı bunlar. Cesetlerle aynı hücredeydim. Belcourt'tandılar... Levazımda ölmüş beş kişi gördüm. İkisi tavana asılmıştı. Diğer üçü işkenceden geçirilmiş ve meşalelerle yakılarak öldürülmüştü. Gerçeği söylemezsem karımı getirmekle tehdit ettiler. Baraki'den Sid-Ahmed Şabla diye bir adam da benimle birlikteydi. Bana karısına işkence yaptıklarını anlattı. Daha sonra annesini de getirip işkenceye yatırmışlar ve gözlerinin önünde ona tecavüz etmişlerdi. Bunu yaptıkları sırada hücrenin dışındaydım. Annesi çıplak ve kana bulanmış bir halde çıktı içeriden. Bize cesur olmamızı, dayanmamızı söyledi. Sid-Ahmed idam cezasına çarptırıldı. Levazımda o kadar kötü işkence gördüm ki, kendi erkek kardeşimi direniş üyesi olmakla suçladım. Ellerimi ve ayaklarımı bağladılar ve beni yere, karnımın üzerine yatırdılar. Dişlerim kırılıp ağzımdan dökülene kadar başımı yere vurdular.

Muhammed sözlerinin bu yerinde gözyaşlarına boğuluyor. Tekrar konuşmak isteyene dek oturup bekliyoruz:

> Kardeşimi levazıma getirdiler ve bir odada bizi yüzyüze oturttular. "Bu doğru değil, öyle söyledim, çünkü işkence yaptılar," dedim ona. Kardeşim ağlıyordu. "Allah seni affetsin," dedi. Kaburgalarını kırdılar ve gitmesine izin verdiler... İşkence altında direniş için ilaç ve para topladığımı söylemiştim. Doğru değildi. Sadece yaptıkları işkencenin sona ermesini istiyordum... Mahkemeye, yargıcın karşısına çıplak ayakla çıkarıldım, vücudum hâlâ morluklarla kaplıydı. Yargıcın karşısında feryat ettim ve işkence gördüğümü söyledim. "Evet, biliyorum. Yapabileceğim bir şey yok," dedi... Sekarji'de beni kırk beş gün boyu ıslak, dar bir yeraltı hücresine kapattılar... Işık yoktu ve bir sürü fare vardı. Orada işkence yaptılar, falakaya yatırıldım. Günde sadece bir küçük kap hamamböceği dolu çorba ve bir parça ekmek veriyorlardı.

Kendisine işkence yapanların ismini Teğmen Buamra ve Said Haddad olarak veriyor; mahkumlar ikincisine bıyığından dolayı 'Hitler' diyorlarmış. Muhammed tekrar mahkemeye çıkarılmış ve bu kez beraat etmiş. Gardiyanların kendisine, "Geri gelirsen, işini bitiririz," dediğini anlatıyor. Şimdi saklanıyor, 'çünkü ölüm timleri cezaevinden çıkan herkesin peşine takılıp öldürüyor.'

Şimdi bu kardeş kavgasına dair, (güvenliği için) haberimde sadece Lyes diye andığım bir adamın anlattıkları:

> Duc des Cars Tepesi'nin yukarısında, aynı okula giden ve aynı binada yaşayan iki genç vardı. Biri köktendinci, diğeri polisti. Köktendinci olan güneydeki bir kampa gönderildi. Kamptan çıktığında intikam almak istedi ve okul arkadaşını, yani polisi öldürdü. Bunun üzerine polisin babası da 'İslamcı'yı öldürdü. Mahallemizdeki herkes onları tanıyordu. Polisin cenazesine gitseniz, FIS hükümet yanlısı olduğunuzu söyleyecekti. Bir 'İslamcı'nın cenazesine gitseniz, polis peşinize takılacaktı. Bu yüzden binamızdaki insanlar her iki aileye de taziyelerini sundu.

Emekli general Jacques Massu bile zor durumdaki Cezayir hükümetine öğüt vermekten alıkoyamıyordu kendini. Acımasız Fransız paraşütçülerinin eski komutanı, "Güvenlik güçlerinin ülkelerinin geleceğine karşı büyük bir sorumluluğu vardır," diyordu gösterişli bir edayla ve

ekliyordu: "Batı'nın da yardımıyla, Cezayir'deki iktidarın başarısı kaçınılmaz olacaktır."[1] Cezayirliler Massu'dan öğüt falan istememişti, fakat Massu, Cezayir ordusunun 'yok edici' kanadının lideri, muhafız birliği komutanı General Muhammed Lemari'nin terfi ettirilmesini herhalde canı gönülden onaylardı. Ve Abdurrahman Mezyan-Şerif'in Cezayir içişleri bakanlığına atanmasına da hiç itiraz etmezdi. Bütün Cezayirlilerin dilinde olan, Cezayir'e barışı sadece askeri yöntemlerin getirebileceğine inanan bu adam, Cezayirli kabadayıların nadir bir cinsiydi. Bu yüzden, Hükümet Sarayı'nın ikinci katındaki bürosuna (şık kesimli mavi takım elbisesi, kırmızı kravatı, keçi sakalı ve kocaman Havana purosuyla) girdiğinde, bitirici soruyu sordum. 'Yok ediciler' kimdi? Ve kendisi de onlardan biri miydi?

Meyzan-Şerif, cevap vermeden önce uzun müddet (gerçekten de çok uzun bir müddet) susup purosundan derin nefesler aldı. Ve ardından şunları söyledi:

> Bir çiftçi, tarlasından ekinleri kaldırdığında bir yok edici olabilir, bazen bir adam suyu arıtmak ve onu böceklerle mikroplardan temizlemek zorunda kalır. Cezayir'de terörizm ve şiddetin yarattığı olağanüstü bir durum var. Yasaları uygulayan bir yetkiliye, görevini yaptığı için yok edici diyebilir misiniz?... İnsanlar genellikle, vatana ihanet edenlere ve 'uzlaştırıcılardan' kaçanlara yok edici der. Eğer ikisi arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsam, Cezayir'in modern bir toplum olarak devamı için elimden geleni yaparım.

Diğer bir deyişle Mezyan-Şerif bir 'yok ediciydi', ülkeyi tehdit eden 'teröristlere', 'suçlulara', 'virüse' (Saddam'ın 'böcekleri'ni andıran bu kelime kendisine ait) karşı sonuna kadar savaşmaya hazırdı. Bağımsızlık savaşında Fransızlar tarafından ölüm cezasına çarptırılan sert ve sıkı adamlardan biriydi o da; Celfa, Nicaya, Gelba, Ayn Defla ve başkent Cezayir'in eski valisi olarak, kuracağı cezaevlerinin havalandırması olmayacaktı elbet. Roma'da Batılılar tarafından başlatılan ve Cezayirlilerin (FIS de dahil) barış çağrısı yapıp şiddeti lanetlediği son inisiyatifi kınamanın doğru olup olmadığını sorduğumda, bakanın yardımcısı, fırça saçlı ve insanın elini bir ıstakoz kıskacı kadar sert sıkan adam, homurdanarak lafa girdi: "Şiddeti felsefi bir tarzda kınıyorlar." Uzlaşma için bu kadarı da fazlaydı yani.

Cezayir savaşı, her saldırının intikamının dört kat ağır alındığı bir kendi kendini kışkırtma

---

1 Massu hiç olmazsa sadece öğüt veriyordu – Fransız hükümeti ise Cezayir ordusuna çok daha ciddi destek sağlıyordu. 1994 yılı boyunca Fransa, Cezayir'e helikopterler, dağ sığınaklarını havadan tespit etmek için gece görüş teknolojileri ve başka teçhizatlar yağdırdı; bunların büyük bölümü Fransız uçakları tarafından başkent havaalanına getiriliyordu. Bir Fransız bakanın oğlunun Paris dışında, Cezayir güvenlik polisine milyonlarca franklık teçhizat satan özel bir şirketi olduğu söyleniyordu. Tıpkı Amerika'nın İran-Irak savaşı sırasında, 'sivil' amaçlarla kullanılacağı gerekçesiyle Saddam'a helikopter satması gibi, Fransa da on yıl sonra Cezayir'e 'sivil' kullanım için dokuz Ecureuil helikopteri sattı. Böylece askeri ihracatları incelemekle görevli bakanlıklar arası komisyonun (CIEEMG) yasal soruşturma açmasından kurtulmuş olunuyordu. Tabii ki bu helikopterler hemen roketler ve gece görüş ekipmanlarıyla donatılıp en ön cephe silahları haline getirildi. Yanı sıra Fransızlar, Cezayir kıyılarında dolaşan ve Direction Générale de la Sécurité Extérieure (DGSE, Fransız gizli servisi) üyeleriyle dolu eski bir kargo gemisinden Cezayir ordusunun bütün telsiz trafiğini dinliyordu. A646 Berry kod numaralı, beyaz boyalı gemi, Lahdarya Dağları'ndaki Cezayir kuvvetlerini de gözlüyordu. Bu çalışma, Fransa hava kuvvetleri uçaklarının elde ettiği telsiz kayıtları ve başkent Cezayir'deki Fransız büyükelçiliğinde istihbarat yetkililerinin faaliyetleriyle de destekleniyordu. 1994 Noel'inin arifesinde 'İslamcı' militanlar başkent havalaanındaki bir Air France uçağını ele geçirdi ve bazı yolcuları öldürdükten sonra uçağı yakıt ikmali için Marsilya'ya indirdi. İnişten önce uçağı Eyfel Kulesi'ne çarpma tehdidinde bulunmuşlardı. Fransız birlikleri Marsilya'da uçağa baskın düzenleyerek hava korsanlarını öldürdü ve yolcuları kurtardı. Şaşırtıcı olan şey uçak kaçırmanın gerçekleşmesi değil, Fransız ulusal havayolunun, hukuk ve düzenin fiilen ortadan kalktığı ve Fransız kelimesinin bile bu ülkede kalan vatandaşları için idam fermanı haline geldiği bir ülkeye hâlâ düzenli sefer yapmasıydı. Elbette kimse silahlı militanların gerçekten Eyfel Kulesi'ne çarpma niyeti olup olmadığını sormadı. Bu planlarının gelecekte yolcu uçakları ve yüksek yapılarla ilgili daha ihtiraslı projelere ilham kaynağı olup olmayacağını da soran yoktu.

sistemine oturmuştu. Ocak 1995'te, FIS'in askeri kanadı olduğu yaygın kabul gören 'İslami Kurtuluş Ordusu', Ramazan'la birlikte 'kafirlere ve onların uşaklarına' karşı saldırıların yoğunlaşacağı kanlı bir taarruz başlatacağını ilan etti. Birkaç gün önce 'İslami Kurtuluş Ordusu'nun yayın organı *El-Feth El-Mubin*'in (Parlak Zafer) 33. sayısında, grubun operasyonlarının 'başkenti sarsacağı' sözü veriliyordu. Söz tutuldu ve başkentin merkezinde bomba yüklü bir aracın infilak etmesi sonucu 38 kişi öldü, 256 kişi de yaralandı. Iraklı isyancıların on yıl sonra, Ramazan'ı askeri saldırı ayı ilan ederek yapacağı şey tam da bu olacak, Amerikalı işgalcilere ve onların safındaki Iraklı polislere, masumların ölmesine dair en ufak bir endişe taşımaksızın saldıracaklardı. Başkent Cezayir'deki bomba, Amruş Caddesi'ndeki polis karargahının (birçok İslamcının zindanlarında işkence gördüğünü iddia ettiği çıplak, dört katlı bir bina) dışına konulmuş ve Cezayirlilerin oruç ayının başlamasından önce yiyecek satın aldığı sırada infilak etmişti. 256 yaralının birçoğu kol ve bacaklarını kaybetmişti.

Masumların en savunmasız olanları, giderek en acımasız saldırıların da kurbanları haline geliyordu. Ocak 1995'te silahlı adamlar, bağımsızlık savaşı gazisi Selah Zubar'ın evine geldiler, 24 yaşındaki kızıyla üç oğlunu kaçırdılar (en genci sadece 13 yaşındaydı) ve hepsini başlarından vurup öldürdüler. Şubat'ta 'İslamcılar', Cezayir ulusal tiyatrosunun direktörü İzzeddin Mecubi'yi katletti. Komik sarkık bıyıklarıyla popüler bir film aktörü de olan Mecubi (başkent Cezayir'de, Tennesse Williams'ın *Arzu Tramvayı* oyununu uyarlayarak sahneye koymasıyla ün kazanmıştı), bir çocuk oyunu sahneledikten sonra tiyatrosundan çıkarken, yirmilerinde iki adam tarafından, başına sıkılan kurşunlarla öldürüldü.[1]

Cezayir'de olaylar artık o kadar hızlı ilerliyordu ki, ülkeyi düzenli olarak turlayan bizler bile ipin ucunu iyice kaçırmıştık. Şubat'ta Sekarji Cezaevi'ndeki (başkentin merkezindeki eski Fransız Barberousse Cezaevi, ki burada vaktiyle giyotin FLN esirlerinin boyunlarına inerdi) bir isyan, aralarında FIS'in iki üst düzey yetkilisinin de bulunduğu, 99 mahkumun ölümüyle sonuçlandı. Yetkililere göre, Cezayir paramiliter polisi, dört gardiyanın boğazlarının kesilmesinin ardından cezaevini kuşatmıştı. Kimse mahkumların (bir önceki yıl 900 'İslamcı'nın Tazult-Lambese Cezaevi'nde yaptığı gibi) kaçmaya çalışıp çalışmadığını veya (FIS'in daha sonra iddia edeceği üzere) kan banyosunun yetkililerin giriştiği aleni bir katliam olup olmadığını bilmiyordu. İki Cezayir gazetesi, mahkumlardan on dördünün kendi arkadaşları tarafından öldürüldüğünü bildiriyordu. Başta, ölenler arasında Lembarek Bumarafi'nin de (Budiaf'ın katili) olduğu söylendi. Fakat sonra birdenbire televizyon ekranlarında arzı endam etti, dizindeki yaradan başka bir şeyi yoktu. Bıyık bırakmıştı, hafifçe gülüyordu ve kendisini izleyenlere

1 1994 Ramazanı, Cezayirli entelektüeller için bilhassa acı verici olmuştu. Oran ulusal tiyatrosunun yönetmeni, oyun yazarı Abdülkadir Allula, tiyatro dersi vermeye giderken vurulup öldürüldü. Dört gün sonra bir televizyon yapımcısı, Aziz Smati, ağır yaralandı (ve tekerlekli sandalyeye mahkum oldu) ve aynı yılın Eylül ayında silahlı militanlar rai müziğinin en tanınmış icracılarından Çep Hasni'yi öldürdü. Sadece kaçırılan şarkıcı Lunes Matub'un hayatı, içinden çıktığı Kabylie halkının 'İslam'a savaş ilan etme' tehdidi sayesinde geçici olarak kurtuldu; on beş gün rehin tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Entelektüelleri 'hoppalık'la ve İslam dinine hakaret etmekle suçlayan silahlı gruplar, sanat camiasını (çok da sebepsiz olmayan bir şekilde) İslam cumhuriyetine karşı entelektüel savaşın ön cephesi olarak görüyordu. Raşid Mimuni'nin en ünlü kitaplarından birinin adı 'Genelde Barbarlığa, Özelde Köktendinciliğe Dair' idi; Şubat 1995'teki ölümüne ilişkin şaşılacak tek husus, doğal nedenlerle hayatını kaybetmesiydi. Yazarlar Mısır'da da hedef alınıyordu. Yazar Faraç Fuda öldürülmüştü; Cema'a İslamiye ('İslami Grup') Nobel ödüllü yazar Necip Mahfuz'u Kahire'de bıçakladı, fakat öldürmeyi başaramadı. Kahire'de insan hakları hareketi için pek çok şey yapan Mısırlı yazar Kerim Alravi, 'İslami mücadelenin' tabiatının spesifik olarak kültürel olduğunu söylüyordu. "Çünkü İslam Kitap'ın dinidir, Kuran Arapça dilinde indirilmiş Allah kelamıdır. Bu yüzden Arapça hem gündelik söylemin hem de İlahi Söz'ün dilidir... Fakat yazar olmak, metinlerin yaratıcısı olmaktır; o metinlerin, tek ilahi metnin yegane doğrusuna illa ki katılmak zorunda olmayan birer doğru olduğunu iddia etmektir. İşte sadece söylediklerinden dolayı değil, bu yüzden de hedef yazarlardır."

şunları söylüyordu: "Benim, Bumarafi ve yaşıyorum." Ardından görüntüdeki kişinin Bumarafi olmadığı söylentileri yayıldı.

Cezayir savaşı gölgeler içinde veriliyordu. Savaşın sonuçları daima tüyler ürpertici bir şekilde ortalığa dökülse de, her iki taraf da bu karanlığın mücadelelerini gizlemesini istiyordu. Devamlılık sağlanması için paramiliter birimlere dönüştürülen Cezayir devriyeleriyle, yün maskeli polislerin genç adamları sorgulamak için gecekondulardan apar topar almasını seyrederek günler geçirdim. Yeşil-beyaz Land Cruiser'larla, Kalaşnikof'lar kasalı araçların kapılarına doğrultulmuş halde, başkentin yoksulluğunun içinden; Chateau Rouge, Çerarba, Geyd Gasim, Okaliptüs, Huara boyunca uzanan yollara saçılmış dışkı ve çöp yığınlarının ortasında dikilmiş erkek kalabalığının arasından geçerdik. Bazen kırlara vururduk kendimizi; yeşil üniformalarının içindeki jandarmalar, Blida çevresindeki portakal bahçelerine dalıp gençleri arardı. Ardından kollarını kaldırmış, yüzleri dehşetle dolu gençler, Kalaşnikof namluları enselerine dayalı şekilde bir bir toplanırdı. Biz gazeteciler polisin yanında yokken kimbilir neler oluyordur, diye sorup duruyordum kendime.

Kumandan Muhammed (soyadını biliyordum, fakat asla açığa vurmayacağıma söz vermiştim), tehlikeli cazibeye sahip yerleri gösteren, tersinden bir turist rehberi haline gelecekti: iki dağılmış süpermarket, yanmış bir gaz tesisi, bir devlet işletmesine ait kömürleşmiş kamyonlardan oluşan bir sıra, pencereleri tuzla buz olmuş yıkıntı halinde bir okul, gümüş renkli vagonlarının tümü yanmış ve yana yatmış koca bir tren. Başkent halkı, polislerin yün berelerine ve kar maskelerine baka baka, lakaplarını da çoktan takmıştı: *Ninjalar*. Polislerin memnuniyetle benimsediği bir isimdi bu. Ne zaman bir yoldan geçsek, yolun diğer ucunda, saklanmak için dükkânlara ve dar sokak aralarına kaçan gençleri görebiliyorduk. Kaçmayan gençler ise bizi öyle nefret dolu gözlerle izliyorlardı ki, bakışları adeta içimizi delip geçiyordu; Kumandan Muhammed'in adamlarının temsil ettiği hükümeti sanki çoktan mağlup etmişlerdi. Fakat Muhammed gerçekleri bir bir sayıp döküyordu. Silahlı 'İslamcıların' neredeyse hepsi Çek veya İsrail silahları ('Skorpion veya Uzi' diyordu) taşıyordu. Silahlar muhtemelen Cezayir'in Fas, Libya, Tunus veya Mali sınırlarından kaçak sokuluyordu. Patlayıcı, cam, asetilen, sülfür ve demir parçalarıyla dolu bütan gazı şişeleriyle yaptıkları bombaları yollara gömüyorlar ve pille patlatıyorlardı.

"Örgütlüler," diyordu Muhammed. "Arkalarında bir 'beyin' var. Her duruma ayak uyduran insanlar bunlar. Değişiyorlar. Çalıntı av tüfekleri kullanırlardı eskiden. Şimdi otomatik silahlar ve patlayıcılar kullanıyorlar. Nereyi isterlerse vuruyorlar ve inisiyatif onların elinde. 'Hedef gösteren' insanları ve bir yöntemleri var. Liderleri birbirlerini tanıyor, fakat saldırıları düzenleyenler birbirlerini tanımıyor. Bu bir piramit yapı." İslamcılar sakallarını kesmiş, cellaba cüppeleri giymişti; bazen meyve toplama numarası yapıyor, portakal bahçelerinde çalışırken tüfeklerini yanlarında taşıyorlardı; akşamları barakalarda dinleniyor, şafakla beraber gecekonduların kanalizasyon vadilerinden geçip ortaya çıkıyorlardı. "Başkent Cezayir'de GIA üyelerinin sayısı, FIS'in silahlı kanadından çok daha fazla," diyordu Kumandan Muhammed, Haraş'taki ofisinde, 33'lük Rolling Stones plağında 'I'm a Street-Fighting Man' (Ben Bir Sokak Savaşçısıyım) şarkısını dinleyip yorgunluk atarken. "Onlarla savaştığınızda, sonuna kadar savaşıyorlar. Asla teslim olmuyorlar." Altı yıl sonra ABD Özel Kuvvetleri'nden bir subay, Afganistan'ın batısında savaştıkları El-Kaide üyeleriyle ilgili olarak tam da bunu söyleyecekti.

Bütün Cezayir kentlerindeki en güçlü 'İslamcı' kale konumundaki Bab ül-Oued'de Kumandan Muhammed ve 15 adamı, belki bin genç adamın bakışları altında, fotoğraf çekebilmem için bir kaldırıma sıralanmışlardı. "Burası 'hedef gösterici' kaynıyor," diye mırıldandı Muhammed. "Bize nasıl baktıklarını görüyor musun?" Kalabalığın hacmi ve huzursuzluğu giderek ar-

tarken, polisler tüfeklerinin namlularını çatılara ve balkonlara doğrulttu. Derken Muhammed aniden orayı terk etmek istediğini söyledi. "Gitmemiz lazım," dedi telaşla. "Şimdi." Bu adamlar kaç yeni GIA gönüllüsü yaratmışlardı acaba? Otoriteye destek, enseye dayanan tüfekle sağlanmıyordu. Hükümet, geçtiğimiz caddelerin neredeyse hepsinde kontrolü fiilen yitirmişti. Elbette Cezayir'de 'gidilemez' bölgeler yoktu. Fakat güvenli bölgeler de yoktu.

Bu adamlarla yolculuk etmeyi seviyordum, onlar da Batılıların kendilerine eşlik etmesinin verdiği korunma duygusundan memnundu. Ama öyle bir korunma yoktu. Onların yanında yeterince uzun süre dolaşırsam, savaşı göreceğimi biliyordum; günler geçerken, saatler veya günler sonra olay yerine varıp haberini yazmak yerine, kendi gözlerimle göreceğim bir çatışma, bir pusu olacağını biliyordum. Fakat bu kadar çabuk olacağına hayatta inanmazdım.

Sabah erken saatlerde çam ağaçları hışırdıyor, portakal bahçeleri sapsarı parlıyor, sarı kolza tarlaları dağlardan oluşan gri bir perdeyle buluşuyordu. Akşam yağan sağanağın oluşturduğu derelerle birlikte, servi ağaçları boyunca uzanan bu manzaradan daha sakin başka şey bulamazdınız. Çocuk kitaplarında tasvir edilen cennet buydu sanki.

Çaybiye, birkaç harap eski Fransız villası ve sıra sıra ucuz beton evleriyle, tek caddesi olan bir kasabaydı. Panjurlar, sadece onlar değil, pencereler de bu sert, soğuk sabah vaktinde açıktı. Sokaklarda kimse yoktu. Ve aklımın bir köşesinde (Kumandan Muhammed'in Land Cruiser'ının içinde, sıcak sıcak oturuyordum), beynimin bir yarısı diğer yarısına bir soru soruyordu. Dışarısı soğuk olmalı. İnsanlar da evlerinde. Peki niye hepsi pencerelerini açmışlar? Böyle saçma şey mi olur...

İşte tam o an pusuya düşürüldük. 'Biz'i pek sevdiğim söylenemezdi. Fakat Cezayir polisine ait bir aracın tepesine bir gazeteci bayrağı da dikemiyorsunuz; dahası, bombacılar hedeflerinin arasında on altı jandarmayla birlikte bir de yabancı olduğunu bilseler daha da mutlu olurdu. Ve birinci bomba patladığında, en önde giden zırhlı aracımızın içinde sanki arkamızda bir lastik patlamış gibi bir ses duyuldu. Kar maskeli polisler bunun ne olduğu biliyordu ve ikinci bomba 100 metre ötemizde infilak ederken, ben arka kapıyı açtım. İkinci polis aracının arkasında sesten bir duvar ve betonla dumandan oluşan bir tabaka vardı.

Fotoğraf kameramı kaptığım gibi ikinci arabaya doğrulttum ve arkasından yükselen dumanları çekmeye koyuldum. Tam o sırada üçüncü bomba patladı; sanki birisi kulaklarımın üzerinde gürültüyle alkış tutuyordu ve telefoto objektifimden, asfalt, ot, demir ve çamurdan oluşan bir perdenin yavaş çekimde havaya yükseldiğini gördüm. Bir polis koşarak geçti önümden, soldaki sarı çiçeklerle kaplı tarlaya doğru ateş açtı, bir kadın yıkılmış bir evden (eski bir *pied noir* villası, diye düşündüğümü hatırlıyorum) feryat ederek çıktı, gürültüyü durdurması için Tanrı'ya ve polise yakarıyordu. Çevremizdeki yola bir anda taş ve tuğla yağmaya başladı ve üçüncü polis aracının benzinliğinin kapağı yerinden yüzümü yalayarak fırlayıp yola yuvarlandı. Dördüncü bomba da o zaman patladı.

"İn aşağı, in aşağı, başka bomba olabilir," diye bağırdı Kumandan Muhammed. Etrafa baktım. Yanımda bir lağım kanalı vardı, yolun diğer tarafında da camdan kapısına kaba saba harflerle *Coiffeur des Jeunes* (Gençlik Kuaförü) yazılı, terk edilmiş bir berber dükkânı. Üzerimize tekrar şarapnel parçaları yağmaya başladığında yerde öylece yatıyorduk, cennetteki bu güzel bahar sabahında, çılgın bir yağmur gibiydi. Sadece korkmuş kadının feryatları, adamların nefesleri ve öksürükleri, telsizde yaralanan olup olmadığını soran bir ses ve bir polisin hafifçe mırıldandığı, 'Allah Büyüktür' sözüyle kesilen bir sessizlik vardı. Belli bir noktada jandarmalar ağaçları taramaya başladı, mermiler yaprakları tıslayarak deliyordu; ardından tekrar tarlalara ateş açtılar, mermileri yeni yeşermeye başlamış ekinlerin arasından geçip bir demiryolu setine

çarpıyordu. Cezayir'deki savaşı o güne kadar ikinci elden takip etmiştim; artık öyle değildi.

Kusursuz bir pusuydu. Bombaları yol kenarına 50 metre arayla döşemişlerdi (saldırıyı GIA'nın düzenlediğine kuşku yoktu, Blida vilayetindeki üyelerin başına yeni bir *emir*, Said Mahlufi geçmişti) ve dördü, devriyenin dört aracını vurmuştu. "Çok profesyonellerdi," diyordu Muhammed. "Dördüncü bombayı patlatmak için biz araçlardan çıkıncaya dek beklediler, fakat araçlarımız dağınık haldeydi. Sonra kaçtılar. Orada olabilirler..." Ve gayet masum görünen Çaybiye köyünü işaret etti, yine terk edilmiş gibiydi, sokaklarda kimse yoktu. Köy ahalisinin hepsi GIA tarafından önceden uyarılmış, bu yüzden bombaların camlarını kırmaması için o soğuk bahar sabahında pencelerini açmışlardı (evet, o zaman beynim bunun önemini zerre kadar kavrayamamıştı). Muhammed, "Veya şurada olabilir, şurada da olabilirler," derken, parmağı, güneş ışığının ağaçların arkasında neredeyse kaybolmuş evlerin duvarlarında neşeyle parladığı ufuk çizgisi boyunca geziniyordu.

Telaşla tarlalara daldık, polisler ateş ediyor, gür çalılıkların ve bodur meyve ağaçlarının arasından geçen kablolar arıyorlardı. Blida'dan Cezayir'e giden dizel lokomotifli tren önümüzden geçip gitti, yolcular başlarını sabah gazetelerinden kaldırıp vagon pencerelerinden bize baktı, sanki delice bir tarla egzersizi yapıyorduk. Tam o sırada fünyeye bağlı elektrik tellerini bulduk; yoldaki kocaman kraterlerin yanında toprakla kaplanmış dört araba aküsü, fünyeler için hazırlanmış bir miktar kırılmış ampul vardı. Polis araçlarından birinin ön camı paramparça olmuş, kapı kanatları yerlerinden fırlamış, gövdesine şarapnel parçaları girmişti; yaralanan yoktu.

Elektrik telleri tarlalar boyunca uzanıyordu ve polisler telleri takip ederek çamur ve suyun içinden çıkardı; *Kwai Köprüsü* filminin, Alec Guiness'in birilerinin köprüyü havaya uçurmayı planladığını keşfettiği sahnesindeydik adeta. Çamurdan çıkan kablolar, üzerine bağlanmış tek bir yeşil sicimin demiryoluna doğru ilerlediği bir dikenli tele sıkı sıkıya düğümlenmişti. Bu kablo ve tel silsilesi raylarda sona eriyordu. Üç veya dört kişinin bizi beklediği yer burasıydı; (Kumandan Muhammed'e bakılırsa) polis telsizlerini tarayıcıları sayesinde dinlemişlerdi. Tarlaların bir köşesinde yaşlı bir adam ot biçiyordu. "Burada bu sabah av tüfekleriyle bazı adamlar vardı," dedi. "Kuş vuruyorlardı." Fakat aslında Çaybiye'deki herkes neyin olup biteceğini biliyor olmalıydı. Patlayıcı bütan gazı şişelerini, elektrik tellerini, aküleri ve fünyeleri döşemek saatler sürmüş olmalıydı. Orada uzanıp günlerce sadece bizi beklemişlerdi muhtemelen.

Çaybiye'yi terk ederken insanlar bize bakmadı, bombayla hasar alan Toyota kamyonete bir kez bile göz atmadılar; sanki yokmuş gibiydik, GIA'nın bize çizmek istediği kader işte buydu. Yanlış olan tek şey, bombalar arasındaki mesafeydi. Kumandan Muhammed, "Mesafe – aranızdaki mesafeyi koruyun," çağrısı yaptı telsizden. Ve sonra tekrar Allahuekber dedi. Ve yanımdaki polis Arapça bir dua ve 'Muhammed Allah'ın Elçisidir' cümlesini mırıldandı. Bütün polisler cümleyi tekrarladı. Bu dua, ilk başta idrak edemediğim bir şekilde şaşırttı beni. Pusudan sonra dakikalarca, neredeyse bir saat sürdü. Polisler, kendilerini esirgediği için Tanrı'ya şükrediyordu. Ve demiryolunun diğer tarafında bombacıların, hepimizi öldürme çabaları adına, aynı kelimelerle Tanrı'nın lütfuna sığınıp Peygamber'in ismini zikrettiklerinden hiç kuşkum yoktu. Başkent Cezayir'e dönüş yolunda Kumandan Muhammed bana dönüp, "Bugün şansımız yaver gitti," dedi.

Benim de şansım yaver gitmişti. Savaşı görmek istemiştim ve şimdi cebimde birinci elden haberimle, Saint George Oteli'ne sağ salim dönüyordum. Fakat ertesi sabah 5.38'de (ne zaman bomba patlasa, saatime bakmak gibi bir alışkanlık geliştirmiştim) gökgürültüsü gibi bir patlama duyuldu ve polis lojmanlarının bulunduğu Kuba semtinin üzerini devasa bir siyah duman tabakası kapladı. Bombacılar patlamadan hemen önce olay yerinden (İslam'ın birliği adına elbette) Allahuekber (Tanrı Büyüktür) nidalarıyla kaçmıştı. Ve polisler Tanrı'nın büyük olduğuna

iki kat inanacaktı, zira bütün binayı ailelerin başına yıkacağı düşünülen patlama, sadece ön duvarı alaşağı edebilmişti. Yirmi bir yaralının büyük kısmı kadın ve çocuktu; en küçük yaralı bir yaşında bir bebekti. Daha önce binanın dışında daima iki polis nöbet bekliyordu. "Fakat geçen yıl ikisi de öldürüldü," diye anlattı, mesaisini bitirip yanıma gelen bir jandarma. "O zamandan beri binalarımızı kimse beklemiyor."

Cezayir güvenlik güçlerinin bomba mahallindeki hallerini izlemek öğreticiydi. Yeşil üniformaları ve kar maskeleriyle jandarmalar, mavi üniformaları ve beyaz şeritleriyle trafik polisleri ve kırmızı palaskaları, göz ve ağız yerleri delik yün maskeleriyle siyahlara bürünmüş, nadiren ortalıkta görünen bir tür vardı. Kalabalığın dışında aylak aylak dolaşıp bizi izliyorlardı. Peki kimdi bunlar?

"Bizi duymamaları için bunu açacağım," diyor genç adam ve küçük bir transistörü pencerenin kenarına yerleştiriyor; transistörden yayılan tiz müzik sesi, güvenlik güçlerinin evin yanına gizlemiş olabileceği bütün dinleme aygıtlarını bastırıyor. Gizlilik ve korkuya, yargısız infaza, hükümetin gizli ölüm timlerine, 'kaçmaya çalışırken vurulup öldürülen' bir İslamcı lidere, toplu mezarlara ve plastik torbalardaki numaralandırılmış cesetlere dair bir hikâye dinliyoruz. Odadaki adama bakılırsa, FIS Sekarji Cezaevi'ndeki katliamda 223 'kadrosunu' kaybetmiş; hepsi, başkent Cezayir'deki emniyet merkezi bombalamasının intikamını almak için 'öldürülmüş'.

Bu adamlar arasında anlattıkları hikâyeye dair en ufak bir kuşku emaresi, bir anlık tereddüt yok. Onlar için GIA 'terörist' değil, 'silahlı muhalefet'. GIA'nın kadınlara tecavüz ettiğine dair iddialar (ki son derece detaylı kanıtlarla desteklenen iddialar bunlar) sorulduğunda, adamlardan biri şu karşılığı veriyor: "Bu, direnişin itibarını zedeleme çabasından başka bir şey değil." Bu karşılıkla ilgili kuşku belirttiğinizde cevap yumuşuyor, hükümetlerin hesap vermeleri istendiğinde kullandığı türden hin bir ifadeye dönüşüyor: "Elbette GIA'nın bazı aşırılıkları var." GIA'nın kadınlara tecavüz ettiğini söylemenin bir başka yolu.

Fakat konuşmak istedikleri, hükümetin acımasız ve sürekli aşırılıkları; iddialarına göre, bu eylemler başkentteki Châteauneuf polis karakolunda üslenmiş özel bir 'anti-terör birliği'nin yardımıyla gerçekleştiriliyor. Yine iddia ettiklerine göre, işkence merkezi olan karakola hâlâ götürülen kadınlar, sistemli tecavüz ve infaza tabi tutuluyor. FIS adına hareket eden avukatlar, birçok durumda Cezayir polisinin artık mahkumlara mahkeme öncesinde itiraf ettirmek için işkence yapmaya bile tenezzül etmediğini söylüyor. Onları sadece infaz ediyorlar.

Başkentte çalışan bir avukat durumu izah etmeye çalışıyor: "Bir buçuk ay içinde başkentte tek bir duruşma yapılmadı, mahkeme falan olmadı, fakat binlerce gözaltı yaşandı. Hükümet Eylül 1992'de Oran, Cezayir ve Konstantin'de özel mahkemeler kurdu, fakat bu mahkemeler işlemedi, çünkü avukatlar işbirliği yapmadı. Hükümet özel mahkemeleri bu yıl kapattı ve bunun iyi, liberal bir karar olduğu söylendi. Fakat o zamandan beri duruşma yapılmıyor, sadece gözaltına alıyorlar."

Blidalı iki 'İslamcı' fizik öğretmeninin, Dr. Fuad Buçlagim ve Dr. Ahmed Nulaaresi'nin davalarından söz ediyor. "İkisi de başkent polisi tarafından gözaltına alındı. Biri Toulouse Üniversitesi'nde doktora yapmıştı, diğeri ise MIT mezunuydu. Gözaltına alınmalarından kısa süre sonra polis, 'kaçmaya çalışırken vurulduklarını' söyledi sadece. Bundan ne gibi bir sonuç çıkarmamızı beklersiniz?" Başkentteki Haraş Hastanesi'nin Ortopedi Bölüm Başkanı Dr. Nureddin Amur ve Konstantin Üniversitesi'nin Romatoloji (romatizma bilimi) Bölüm Başkanı Dr. Şerif Belahraçe'nin başına gelenler daha da korkutucu. Çalıştıkları hastanelerden silahlı polislerce alınmışlar ve ortadan kayboluvermişler.

Millileştirilen su şirketi SEDAC'ta muhasebeci olan Azedin Alvani'nin hikâyesi de aşağı kalır

gibi değil. "Geçen yıl bir polis öldürüldü ve cinayetten müvekkilim sorumlu tutuldu," diyor bir başka avukat. "Alvani'nin babası bir mücahitti, Fransa'ya karşı bağımsızlık savaşının kahramanlarından biriydi. Fakat içeride Alvani'ye çok kötü işkence yaptılar ve onu hadım ettiler. Babası duruma müdahale ederek oğlunu içeriden çıkarmaya çalıştı ve nihayet mahkemede aklandık – mahkeme salonundaki diğer polisler, Alvani'ye ne yaptıklarını işitince ağladı... Babası İçişleri Bakanı Mezyan-Şerif'e bile gitti ve yardımını istedi, fakat bakan ona yardım edemeyeceğini, çünkü sorumlu kişilerin emri altında olmadığını söylemiş."

Puro tüttüren 'yok edici' Mezyan-Şerif'le röportaj yaptığımda, bir 'anti-terör biriminin' varlığını reddetmiş, fakat 'terörizmle' mücadele için 'ordu, polis ve jandarma içinde gruplar örgütlediklerini' kabul etmişti. Odadaki adamlara göre, şimdi 6 bin kişiden oluşan bu 'gruplar', Châteauneuf'ün yanı sıra, başkentin Hüseyin Dey, Kuba, Ben Aknun ve Fontaine Fraice gibi semtlerinde faaliyet gösteriyordu. İçlerinden biri, Sekarji Cezaevi'ndeki bir doktorun kendilerine 230 mahkumun öldürüldüğünü anlattığını söylüyor. "Bu bir yok etme harekatıydı. Öldürülen kadrolarımız arasında, bir İmam ve küçük bir Kuran okulunda profesör olan İhlef Şerati... ve eğitim profesörü Nureddin Harik de vardı..." Kurbanların tamamı El-Alya kabristanındaki toplu mezarlara gömülmüştü. Otuzu veya kırkı tek bir çukura konmuş, mezarlar da numaralanmıştı. Cezayir hükümeti, skandalla ilgili bir soruşturma açtığını ilan etti. Ve soruşturmanın başına kim getirildi? Mezyan-Şerif tabii ki.

Ve bütün bunlar olurken, savaştan haber geçmek daha berbat, daha zor hale geliyor; bunun nedeni sadece fiziksel tehlikeler değil, öğrendiğimiz korkunç detaylar, vahşetin kaydını tutmak zorunda olan bizlerin bile midesini bulandırıyor. Cezayir gazeteleri (hükümetin de teşvikiyle elbette), okuyucuları insanlığa karşı işlenen bu suçların fotoğraflarıyla korkutmak için ellerinden geleni yapıyor. Sadece on beş yaşındaki bir kız öğrenci, boğazı parçalanmış halde Blida'daki bir morg tezgahında yatıyor, açık gözleri suçlar gibi okuyucuya dikilmiş. Bir başka fotoğraf, kana batmış cesedini gösteriyor, okul üniforması üzerinde, elleri arkasından telle bağlanmış. Başka bir Cezayir gazetesindeki fotoğraflar, bir diğer genç kadının parçalanmış cesedini gösteriyor. Her sabah gazeteleri açtığım an, beni seyreden birisi olup olmadığını görmek için başımı çevirmek zorunda hissediyorum kendimi. Sadece bu korkunç görüntülere bakmak bile bir suç eylemi. Cezayir bundan daha kötüsünü üretebilir mi?

Üretebilir. Fatima Godbani, Mart 1995'te tabancalı ve av tüfekli altı adam kendisini almaya geldiğinde Muhammed Lazar Okulu'ndaki sınıfında başörtüsüyle oturuyordu. Sınıf arkadaşlarına göre kendisini okulun giriş kapısına götüren adamlara ağlayarak yalvarıyordu, fakat adamların başörtüsünü yırtıp ellerini bağlamasına ve yüzünü bıçaklayıp boğazını kesmesine engel olamadı. Tanıklardan biri, silahlı adamların Fatima'nın kopmuş başını sınıf kapısının dışına koyduklarını anlatıyordu; diğer çocukların birçoğu histeri krizi geçirmişti. Cezayir polisi bazılarını korkudan bilincini yitirmiş halde buldu. Adamlar, Fatima'nın ellerinden birine 'GIA' harflerini kazımıştı. Fatima Godbani'nin babası emekli bir devlet müfettişiydi, ki hükümetin ajanı olduğuna dair hiçbir bilgi yoktu. *El-Vatan* gazetesi ise, Fatima'nın suçunun güzelliği olduğu sonucuna varmıştı.

Fatima'nın ölümünden iki gün önce silahlı adamlar Rehaya'da, sabah saat beşte bir çiftçinin evini basmış, en küçük kızını banyoya kilitlemiş ve diğer iki kızını (on sekiz yaşındaki Emel ve yirmi bir yaşındaki Kerime Gudceli) babalarının karşısına dizmişti. Ardından Emel'i iki kurşunla kafasından, Kerime'yi de tek kurşunla kalbinden vurmuşlardı. Emel Cezayirli bir polis memuruyla nişanlıydı. Aynı gece daha fazla sayıda silahlı adam, Blida yakınlarındaki Tessala El-Merca'da bir evi basarak, kocası evde olmayan 26 yaşındaki Yemina Emrani'yi öldürdü; Emrani dokuz aylık hamileydi. Aynı hafta Blida yakınlarında üç kadın daha öldürüldü (ikisi

yirmili yaşlarındaydı). Birkaç gün sonra 16 ve 17 yaşlarında iki kızkardeş Aures Dağları'ndaki evlerinden silahlı adamlarca alındı ve sokak kapılarının 200 metre ilerisinde boğazları kesildi.

Böyle bir sadizmi hangi ilkel enerji üretiyor? Vahim bedeller ödeseler de, Cezayirliler Fransızlara karşı savaşı kazandı. Hepsi Müslüman, hepsi Sünni mezhebinden. Uçsuz bucaksız topraklarının altında milyarlarca dolar değerinde petrol ve doğalgaz kaynakları var. Cezayir dünyanın en büyük on sekizinci petrol, yedinci doğalgaz ihracatçısı. Fransa ve Kanada'nın ardından, Fransızca konuşulan en büyük üçüncü ülke. En az Arap Körfezi'ndeki ülkeler kadar zengin olması gerekir; halkı, Suudiler ve Kuveytliler gibi, Avrupa ve Amerika'da mülk edinebiliyor ve yatırım yapabiliyor. Ancak işsizlik oranı yüzde 25, okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 47 ve dünyanın en vahşi iç savaşlarından birinin pençesinde. İçişleri bakanlığında şimdi katliamların video kayıtlarını üretiyorlar; hükümetin ölümü yansıtan porno resim kitaplarından daha isyan ettirici, daha banal görüntüler. Başkent Cezayir'in çevresindeki kasabalarda artık her hafta 200'den fazla erkek ve kadın ölüyor; Cezayirli gazeteciler, özel konuşmalarda ölü sayısının 100 bini aştığına dair kuşkularını dile getiriyor.

Görünen o ki GIA son katliamların birçoğunda, kendisiyle savaşmak için hükümet destekli milis güçleri oluşturan köylerden intikam alıyordu – Mezyan-Şerif'in ufak girişimlerinden biriydi bu da. Kamyonlar ve otobüsler, bu köylerin dışında kurulan korkutucu sahte kontrol noktalarında durduruluyor, içlerinde kim varsa (bazen otuz-kırk insan oluyordu) boğazları kesiliyordu. Kasım 1996'da Laghut yakınlarında, hasta bir kadınla kocasını, ayrıca bir hastabakıcıyı taşıyan ambulans, bir 'polis' kontrol noktasında, bir otobüsün arkasında durduruldu. *Liberte*'ye göre, ki bu savaşta kalan belki de tek güvenilir gazeteydi, 'polis'/militanlar hastabakıcı, şoför ve kocanın boğazını kesmiş, hasta kadını aracın içinde tek başına bırakıp gitmişti. Öndeki otobüste bulunan yolcuların tamamı da aynı şekilde öldürülmüştü. Neler olup bittiği anlaşılana kadar ambulansın arkasında birçok araba birikmişti; gerisin geri dönen şoförler, canlarını kurtarmak için arabalarını Laghut'a sürmüştü.

Sidi El-Kebir'de kaçma fırsatı bulamıyorlar. Köyün erkekleri 6 Kasım'da evlerinin yukarısında uzanan tepelere çıkmışlar, 'teröristleri' arıyorlar; hükümet 'teröristlerle' savaşsınlar diye silahlandırmış onları. Onların arkasından otuz GIA üyesi Sidi El-Kebir'e girip ilerliyor ve yine sistemli şekilde, köyde buldukları herkesi öldürüyorlar. Köye girenlerin çocukları öldürmenin ahlaki olup olmadığına dair aralarında tartıştıktan sonra bir bebeğin boğazını kestikleri söyleniyor. Öldürülen kadınların en az onu hamile. Yeni evlenen bir çift evlerinde 'infaz edilmiş'; erkek yatakta, kadın ise, söylendiğine göre (ve açıklanamaz bir şekilde) gelinliğini sandıktan çıkarıp yere sermesi emredildikten sonra yatak odasının eşiğinde öldürülmüş. Küçük bebekleri aynı odada kundakta bırakılmış.

Silahlı adamlar daha sonra Cezayir dağlarının yükseklerine, Tibherine Manastırı'na varıyor. Binadan yedi rahip alıyorlar. Fransızlar afallıyor. Halbuki bu nazik, ruhani adamlar, yaralı GIA üyelerine bile yardım ediyor. Yedi ay sonra, başkentteki Hydra semtinde bulunan küçük bir Fransız Katolik şapelinde, Mösyö Henri Teissier'nin gözlüklü siluetiyle yan yana oturuyorum; başkent başpiskoposu ve aynı zamanda Arapça profesörü olan 67 yaşındaki bu Fransız, bağımsızlıktan sonra Cezayir uyruğuna geçmiş. 21 Mayıs 1996'da bir telefon aldığını anlatıyor; yedi rahibin parçalara ayrıldığını söylüyor telefondaki ses:

> Sadece başlarını bulduğumuz doğru. Üçünün başı, bir petrol istasyonunun yanındaki bir ağaçtan sarkıyordu. Diğer dördünün başları, aşağıdaki otların üzerindeydi. Fakat ne kadar harika ki, bu rahiplerin aileleri bizimle ve tüm Cezayirlilerle dostluklarını sürdürdü. Manastırı ziyaret ettiler.

Oğullarının kaybını kabul edebildiler. Bunu yapanların Cezayirliler olmadığını biliyorlardı.

Peki ya 'bu şeyi' kim yaptı? Cezayir hükümeti, Seyah Attia adlı bir adamın liderliğindeki GIA üyelerinin yaptığını söylüyordu; Tibherine'deki rahiplerden biri (manastır kapısını açarken) onu tanımıştı. Manastır yakınlarında boğazları kesilen Yugoslavların katili olduğu iddiasıyla bir gazetede yayımlanan fotoğraflarını görmüştü.

Peki başpiskopos, bıçaklarını ellerine aldıklarında katillerin zihninde neler olup bittiğini anlayabiliyor muydu?

> İki yaşındaki bir erkek çocuğunu da, seksen beş yaşındaki ihtiyar bir adamı da öldüreceklerdir. Vicdanlarını yitirdiklerini düşünüyorum. İslam hukukuna dair bir anlayışları var, ona göre iş görüyorlar, ('Tanrı'nın düşmanlarını öldürmeliyiz.') ve o noktada her şey bitiyor. Sadece kendi hayatlarımızdan değil, Cezayir'deki bütün insanların hayatlarından endişe ediyoruz... En zor şey, her gün bazı insanların öldüğünü, annelerin oğulları ve kızları için gözyaşı döktüğünü bilmek. Bizler, krizden öncekiyle aynı durumda değiliz. Kutsal ekmek ve şarap ayinini yapmaya başladığınızda, İsa'nın insanların şiddeti sonucu ve din adına öldürüldüğünü hatırlamadan edemezsiniz. Şimdi bu toplumda var olan riski anlamak zorundayız, İsa'nın yürüdüğü yoldan gittiğimizi. İsa'nın çarmıhına daha önce bakışımız gibi bakamayız. Daha önce soyut bir şeydi o. Şimdiyse gündelik bir gerçek.

Başpiskopos, başkentteki altı rahibe ve rahip için kutsanma ayinini daha yeni yapmış, St. Matthew'den 25. bölüm, 13. ayeti okumuştu: "Bu yüzden izleyin, zira Tanrı'nın Oğlu'nun ya bir günde ya da bir saatte vasıl olacağını bilmiyorsunuz." Fransa'nın Cezayir'deki ilk din şehitlerinden birini hatırlıyorlardı; askerken rahip olan Vicomte Charles de Foucauld, 1916'da Tamanrasset'te bir İslamcı tarafından öldürülmüş, onun ölümü Cezayir'den ayrılmayı hâlâ reddeden rahibeler ve rahipler için vahim bir örnek teşkil etmişti. 1996 başında Oran Piskoposu Pierre Claverie, Fransa Dışişleri Bakanı Herve de Charette ile görüştüğü gün, bombalı bir saldırıda öldü. "Bomba caddede infilak etti," diyordu Başpiskopos Teissier. "Şapelin kapısına vardığında paramparça oldu ve beyin parçaları şapelin zemininde bulundu. Saçma, aptalca, vicdansızca bir eylemdi bu."

Gençti, iyi giyimliydi, omuzlarının üzerinde pahalı bir deri ceket vardı. Britanya'dan görüşme öneren bir telefon almıştım, fakat Cezayir'in 'İslamcı' gerilla gücünün bir temsilcisinin, ağır silahlı muhafızlar, lobideki polisler, dış kapıdaki milislerle sıkı şekilde korunan başkentteki otelime geleceğini hiç beklemiyordum. "Bana 'Ebu Muhammed' diyebilirsiniz," dedi genç adam. Odamın balkonunda oturuyorduk, palmiyeler arkamızda rüzgarla salınıyordu. FIS'in askeri kanadına üye olduğunu açıkça kabul ettikten sonra, aylarca süren iç çatışmanın ardından kendi İslami Kurtuluş Ordusu'nun GIA ile birleştiğini ifade etti. Ekim başında Çilef'de yapılan ve iki komutanlığı birleştirmek yönünde nihai kararın alındığı üçüncü toplantıda arabulucu olarak görev yaptığını söyledi.

Fakat Cezayir askeri istihbaratının GIA'nın derinliklerine sızdığını iddia ediyordu. Hattâ savaşın en vahşi saldırılarının (bilhassa dağ köylerinde kadınların ve çocukların katledilmesi), hükümet ajanlarının kışkırtmasıyla gerçekleştirildiğini öne sürüyordu. Sözleri acımasız ve kesindi. Müslüman grupların niye düşmanlarının boğazlarını kestiğini sorduğumda, cevabı şu oldu:

> Allah'a yakınlaşmanın, bir *tağut*'u [Tanrı düşmanı] öldürmenin en iyi yolu bu. Eğer karşınızda beş yaşında bir çocuğu öldürebilen biri varsa, ona ne yaparsınız? Mermilerle mi öldürürsünüz? Mermi bizim için kıymetli, çünkü çok pahalı. 9 milimetrelik bir Kalaş[nikof] mermisini ele alın – onu boşa harcayamayız. Kim İslamı yok etmek, Allah'ı yok etmek isterse, Allah'ın ismini küfürle anarsa, şeytandır. Şeytanı yok etmek için her şeyi yapabilirsiniz.

Bu döngülerin bir başka örneği gelmekte gecikmedi. 'Ebu Muhammed' çocukları öldürenlerin polis ve hükümet ajanları olduğuna inanıyordu. Polis ve hükümet ise GIA'nın çocuk katili olduğuna inanıyordu. Ya da öyle söylüyorlardı. Peki çocukları kim öldürüyordu? Bir noktada 'Ebu Muhammed' bana İslami bir broşür ve üzerinde 'Halid' yazılı bir anahtarlık verdi. Halid, onun yerel askeri lideri veya *emir*'iydi. Sürekli olarak, yasal bir İslam devleti kurmak için Cezayir hükümetini 'Tanrı'nın yardımıyla yok etmek' gerektiğinden dem vuruyor, sözlerini Kuran'dan neredeyse vecd halinde yaptığı alıntılarla meşrulaştırıyordu.

"200 arkadaşımı kaybettim, fakat bunun önemi yok, çünkü günün birinde birbirimizi tekrar göreceğimizi biliyorum," dedi. "Öldürülen 200 kişi, 600-700 kişinin daha mücahit olmasını sağladı." Ocak 1996'da nasıl gözaltına alındığını (şimdi aynı yılın Aralık ayındaydık) ve güvenlik güçlerinin kendisine nasıl elektrikle işkence yaptığını anlattı:

> Allah'a şükür hiçbir bilgi vermedim. Bir parça bilgi verdiğiniz an bitersiniz, çünkü daha fazla bilgi için öldürene kadar işkence yapacaklardır... Gizlice İslamcılar için çalışan çok sayıda kadın vardı... Bazen mücahitlerle bağlantı kurar ve kocalarının devlet için çalıştığını bildirirlerdi. Buna ben de tanık oldum, bir kadın bir yıl önce bana gelip kocasını lanetledi ve askeri güvenlik için çalıştığını söyledi. Kanıt bulmak için onu takip etmeliydik. Onu GIA öldürdü – gerçek GIA öldürdü, içine sızmış ajanlar değil. Askeri güvenlik kadını yakaladı, işkenceden geçirdi, tecavüz etti ve en son hapse attı. Kadınların bizden ne istediğini biliyor musun? Kendi hapishanelerine bomba koymamızı istiyorlar. Niye olduğunu biliyor musun? Çünkü çok fazla acı çektiler. Bir kabusun ortasında yaşıyorlar. Hepsi hamile.

Anlattıkları, insan hakları gruplarıyla *Independent*'ın, Cezayir'deki hapishanelerde kadın mahkumlara tecavüz edildiğine dair topladığı pek çok bilgiyle tutarlılık gösteriyordu.

'Ebu Muhammed', diğer Arap devletlerine ilişkin görüşlerinde de aynı ölçüde katıydı. "Müslümanlar her yerde, fakat başkanlarının hepsi şeytan. Bütün Müslümanlar devletle savaş halinde – Mısır'da, Tunus'ta, Libya'da. Sudan'ın Müslüman bir ülke olduğunu söylüyorlar, fakat orada da yanlışlar var. İran ise Şii – gerçek Müslüman değiller." 'Ebu Muhammed' az önce Paris Metrosu'nda bir bombanın patladığını bilmiyordu, fakat yanıtını hemen verdi: "Meşru bir eylem bu. Bugün Cezayir'de olup biten her şeyin sebebi Fransa. Cezayir devletine yardım ediyor... Niye özellikle Fransa'yı seçtiklerini sanıyorsun ki? Kendine bu soruyu sormalısın."

'Ebu Muhammed', deri ceketi, sinekkaydı tıraşı ve kokusu bana dek ulaşan tıraş losyonuyla bir 'İslamcı'dan çok bir playboy'a benziyor. Bu yüzden şahadet üzerine düşünceleri iyice tuhaf görünüyor. "Kuran bize zafer veya şahadet vaat eder. Gerçek şehitlerden çok fazla kan akmadığını söyler. Öldüklerinde, misk kokarlar. Bu doğru. Bir şehit öldüğünde, cennette yetmiş iki güzel kadın karşılar onu."

Fakat bütün güzel kadınların öldürülüp öldürülmediğini, o yetmiş iki kadının boyunlarının etrafında kanlı yaralar olup olmayacağını merak etmeye başlıyorum. 1997'nin kutsal Ramazan ayına yine kesilen boğazlardan, koparılan kafalardan, bomba yüklü arabalardan ve hatta boğazlanan bebeklerden müteşekkil kolektif bir kan banyosu damgasını vuruyor. Üç yüz kişi ölüyor ve başbakan bile, iç savaşta o güne dek 80 bin Cezayirlinin hayatını kaybettiğini kabul

ediyor. Başkente 50 kilometre uzaklıktaki Benaçur'da, köylülerin hükümet yanlısı misillere yardım etmesinin intikamı mahiyetinde, aileler topyekün ortadan kaldırılıyor. Ölenler arasında altı yaşında bir çocuk, on üçer yaşında iki kız öğrenci ve başı kesilmeden önce karnı deşilen hamile bir kadın var. Haruç Trab'da, on sivilin (yedisi kadın, biri on yaşında bir erkek çocuğu) boğazı kesilmiş. 25 yaşındaki bir kadının başı sonradan kesilmiş, saçıyla bir kargıya bağlanmış ve milis devriyesinden döndüğünde kocasını 'karşılasın' diye yol kenarına dikilmiş. "Savaşa karşı savaş ve yıkıma karşı yıkım. Kuka geri dönecek," diye yazmış katiller köydeki duvarlardan birine. 'Kuka', geçen yıl milislerin oluşturduğu 'komünal muhafız gücü' tarafından öldürülen yerel GIA liderinin lakabı (gerçek ismi Halilat Kuk).

Tanıdığımız genç bir kadın bize korkuyla, arkadaşının başkentte otobüsle işe giderken bir polisin başının bir kapının üzerindeki direğe bağlandığını gördüğünü anlatıyor. Başka bir başkent sakini, yeni bir GIA makinesinden bahsediyor; Madame Giyotin'in ilkel bir versiyonu olan bu demir bıçaklı taşınabilen kafa kesiciyi, evlerinden aldıkları kurbanların üzerinde tatbik ediyorlar. Anlatılanlara göre, giyotin bir kamyonun üzerine dikiliyor. GIA tarafından ölüme mahkum edilenler, ağızlarına gazete parçaları doldurulup evlerinden alınıyor ve kamyonun üzerinde giyotine yatırılıyor.

Rays ve Bentalha. İki perişan köy daha. Fakat bu kez saldırıların boyutunun yanında sergilenen sadizm, yeni bir vahşet derinliğini açık ediyor; daha önce hiç görmediğimiz bir şey, köylerin tamamı bıçakla ortadan kaldırılıyor; iki köyün nüfusu, hayvanlar gibi kesilerek, baltayla doğranarak, parçalanarak, topyekün katlediliyor. Bu düz damlı, yoksul viranelere götürüldüğümüzde (Bosna'yı hatırlatan, duvarları yıkılmış, damları çökmüş hayalet köyler), polisler ve askerler bile susup kalıyor. Utançtan mı, yoksa suçluluktan mı?

Ali'nin Rays'taki evinin damından, tarlaların sadece yarım kilometre ötesindeki sarıya boyalı ordu barakalarını görebiliyorum; yeşil-beyaz bir Cezayir bayrağı neşeyle dalgalanıyor. Hayır, diyor Ali, (Afgan entarileri ve başlıkları giymiş) katiller ailesinin boğazlarını kesmek için geldiğinde askerlerin neden müdahale etmediğini bilmiyor. Ali'nin boğazının etrafında dehşet verici mor bir yara var, etini derinden yarmış, üstünkörü dikilmiş – çünkü onun da boğazını kesmişler.

"Yüzden fazla adam, üç ayrı istikametten köyümüze geldiler – en az üç saat burada kaldılar," diye anlatıyor, başı tuhaf, sabit bir açıyla sağa eğik. "Silah sesleri ve çığlıklar vardı. Kimse bize yardım etmedi." Ali'nin çevresinde, ucuz briket evlerin, tavuk kümeslerinin ve yanmış ağılların arasında, kurumuş kanın keskin kokusu duruyor hâlâ; 29 Ağustos 1997'de, gece geç vakitte katledilen (çoğu kadın ve çocuk) 349 Cezayirlinin yaşadığı köyden geriye kalan işte bu. Ali'den o geceyi anlatmasını istediğimde sessizce yüzüme bakıyor, bileğindeki bir başka korkutucu yarayı gizlemeye yetmeyen sargılarla kaplı sol kolunu okşuyor parmaklarıyla. Bir komşusu eğilip kulağıma fısıldıyor: "Karısını gözü önünde bıçakladılar." Ve Ali'yi konuşmaya zorlayan bu fısıltı oluyor:

> Ailemin büyük bölümü burada yaşıyordu. Karım, üç oğlum, erkek kardeşim, onun karısı, oğulları ve kızları, ayrıca birçok kuzenim. Evde saklandık, fakat pencerelerden bomba attılar ve kapıları baltalarla kırdılar.

Ali bunları anlatırken balkon duvarına sırtını yaslıyor. Evin kömüre dönmüş içine daha önce girdim ve balkondaki begonyaların ve asma dallarının arkasında, üzerinde 'Tanrı'dan başka Tanrı yoktur ve Muhammed onun elçisidir' yazan eski bir tepsi buldum. Tepsinin de arkasında,

sanki duvarın üzerine bütün dini savunmak için boyanmış gibi görünen, siyah bir kan deresi vardı. Ali zor nefes alıyor. Bir acılar okyanusunun derinlerine dalmak üzere:

> Küçük oğlum Muhammed beş yaşındaydı, boğazını kesip yukarıdaki pencereden aşağı attılar. Ardından en büyük oğlum Rabih'in, sonra da erkek kardeşimin boğazını kestiler. Kardeşim karısını kaçırdıklarını görünce onları durdurmaya çalışmıştı. Diğer kızların bazılarını da alıp götürdüler.

Ve Ali elini yukarı kaldırıp, "Kan," diyor. İkinci katta daha çok kan var, en son Ali'nin boğazını kestikleri oturma odasının zemininde geniş, kahverengi bir leke halinde kurumuş:

> Boğazımı kestiler ve bıçağı boynumda hissettim, fakat kendimi korumaya çalışınca adam kolumu doğradı. Karım çok cesur bir kadındı. Bana yardım etmeye, onlarla mücadele etmeye, beni kurtarmaya çalıştı. Onu kapıya, yattığım yere doğru fırlattılar ve gözümün önünde boğazını kestiler. Başka bir bebek vardı, annesi onu tuğlaların arkasına saklamaya çalışıyordu, fakat kadının boğazını kestiler, sonra bebeği tuğlaların üzerine koyup onun da boğazını kestiler. Beni bıçaklayan adamı tanıyordum. Onu köyümüzün sokaklarında görmüştüm.

Bu vahşet ülkesinde, olup bitenlerin çıplak dehşetinin insana en bariz soruları bile unutturduğu zamanlar vardı. Tarlaların hemen yanındaki ordu neden müdahale *etmemişti*? Anayoldaki binalardan yükselen feryatları duymuş olmaları gerekirdi. Çatıların yandığını görmüş olmaları gerekirdi. Ve bu akıl almaz kasaplık eylemini düzenleyen sözde 'İslamcılar' kimdi? 'İslamcılar' FIS'e ezici oranda oy vermiş ve geleneksel olarak Cezayir hükümetine muhalif olan bu köylüleri niye öldürsündü?

Komşu köy Bentalha'da (orada da yaklaşık 240 ölü vardı) FIS'in eski seçim afişleri hâlâ duvarlarda ve elektrik direklerinde duruyordu. Burada da, ismini sadece Said olarak veren 54 yaşındaki bir adam, köydeki erkeklerin, kadınları ve çocukları arkalarında bırakıp orduyu uyarmak için gittiğini iddia ediyordu. Bu ıssız sokaklarda dolaştıkça daha fazla şey hatırlıyordum. İki yıl önce gezici devriyeden Kumandan Muhammed beni bu köylerde gezdirmişti. Emrindeki polis ekibi, kendilerinden kaçmaya çalışan iki adamı gözaltına almıştı – şu anda köyü bir uçtan bir uca kat ederken, olayın lağım kanalının hemen yanında gerçekleştiğini hatırlıyordum. Adamlar oracıkta infaz edilmekten korkuyordu. Halkın tamamı 'İslamcıları' destekliyordu. Kumandan geri dönerken Land Cruiser'ında bana köylülerin 'teröristlerle birlikte' olduğunu söylemişti. 'Terörist bir bölgeydi' burası. Öyleyse 'teröristler' kendilerini desteklediği söylenen bu insanları niye öldürmek istesinlerdi? Siyasetle içli dışlı sivillerin köyü olan Bentalha, daima FIS'in kalesi olmuştu.

Büyük evler yakılmış (zira yoksullar, silahlı ve baltalı adamlar gelince, korunmak için daha büyük evlere kaçmıştı), arka bahçeleri kanla sulanmıştı. "Erkekler kaçtılar – bu hataydı," diyordu pişmanlık dolu bir çaresizlikle. "Ne olacağını biliyorlardı. Bazıları evlerin çatılarından briket ve tuğla atmaya çalıştı. Adamlarımızdan biri tüfeğini kaptı ve o yabanilerden birini öldürdü. Ölen adamın bu köyden olduğu ortaya çıktı." Burada da çığlıklar uzun süre karanlıkta yankılanmıştı. Ve yine, bölgedeki barakalarda bulunan askerler, ancak katiller kaçtıktan sonra köye gelmişti. 'İslamcılar'ın, kaldırımsız caddede türbanları ve cüppeleriyle koşarken küfürler bile savurduğunu hatırlıyordu Said. "Durmadan, 'Siz öleceksiniz ve cehenneme gideceksiniz – biz sizi öldüreceğiz ve cennete gideceğiz' diye bağırıyorlardı."

Bentalha'dakilerin büyük kısmı katliamdan sonra köyden kaçmıştı. Şimdi sabah vakti birkaçı ağır ağır geri dönüyordu. Dönenlerden ikisinin evlerinin siyaha kesmiş içini tamir etmeye çalıştığını gördüm; yarı yanmış ampul yuvalarını tekrar duvara vidalıyorlardı. Bir grup çocuk (katliam sırasında çatıya gizlenerek kurtulmuşlardı) onları sessizce izlerken, adamlar sordu-

ğum soruları duymazdan geldiler. Bir başka adam öldürülen karısının ismini söylemeyi reddetti. "İsmi bana ait," dedi ve ağlamaya başladı.

Ailelerden geriye kalanların dokunaklı hali, acımadan daha fazlasını uyandırıyordu. Geçmişten olduğu kadar gelecekten de korku duyuyorlardı. Her mutfakta ucuz metal tepsiler bükülüp tanınmaz hale getiriliyor, çaydanlıklar çarpılıyor, ilaçlar yere atılıyordu. Evin birinde, kuş kafesine bomba atılmış, kafesin sakinlerinden geriye odanın her yanına saçılmış kapkara tüy yığınları kalmıştı. Ne tür bir insan kuş kafesine bomba atardı? Üç büyük pıhtılaşmış kan gölünün yanındaki bir garajda göze çarpan bir yığın okul kitabı, ölen sahibinin (Cezayir'in viran köylerindeki zifiri yoksulluğun arasında) hayatını iyileştirmek için nasıl şevkle çabaladığını gösteriyordu.

Alıştırma kitabının ilk sayfasında çocuğun adı yazıyordu: Kureyşi. Fiil çekimlerini çalışmış ve gayet düzgün bir şekilde artık hayatta olmayan ailesinin biyografisini yazmıştı. "Abdülkadir benim babam, o bir elektrikçi. Zor annem, giysi yapıyor. Hamid amcam, polis. Salime teyzem, o da hemşire..." Ve aileyi ölüme götürenin Hamid'in mesleği olup olmadığını merak ediyordum. Fakat hayatta kalanlar, ayrım yapılmadığını söylüyordu. Bütün kurbanlara eşit davranılmıştı: hepsi öldürülmüştü. Bir adam, "Silahlı adamların köye, düşmanlarının 'Yahudi' olduğunu haykırarak girdiğini duydum," diye anlatıyordu.

İsmini yayımlamamamı rica eden bir adam, Bentalha'daki yoksul ailelerin, Hiclali Caddesi'ndeki büyük bir eve sığınmaya çalıştıklarını gördüğünü söylüyordu. "Onlar için iyi olmadı. Burada pencerenin önünde durdum, o zavallı insanların çığlık attığını ve öldüğünü duyabiliyordum. Pencereden dışarı baktığımda, çatıda kadınları baltayla doğradıklarını görebiliyordum." O evde en az on yedi kişi ölmüştü. Evin bir köşesinde, Avrupa resmi hakkında bir kitap buldum (açık duran sayfada Michelangelo'nun *Pieta*'sının renkli bir fotoğrafı vardı). Bir başka kitapta da, Fransızlara karşı savaşta şehit olanların yüzlerini gösteren fotoğraflar vardı; yüz hatları mermiler ve şarapnellerle dağılmıştı. Cezayir'in çektiği acılar ne kadar az değişmişti. Birkaç gün sonra, kendisine ailesinin öldüğü söylenen çılgına dönmüş bir kadının fotoğrafı, bu Golgotha'nın[1] görüntüsü haline gelecekti. Resme *Pieta* diyeceklerdi.

Peki bütün bu zavallı insanları kim öldürmüştü? 20 Ağustos'ta, Rays'taki katliamdan sadece iki gün önce, Devlet Başkanı Zerul, 'terörizm ülkemizdeki son saatlerini yaşıyor' açıklamasında bulunmuştu. Şiddet eylemleri artık 'terörizmin son demleri' olarak görülüyordu. 1919'da Britanyalı inzibatı öldürdüğü için babama infaz etmesi emri verilen Avustralyalı askerin kaldığı Paris'teki Cezayir Oteli'nin resepsiyonistinin, yok edilmesine ilişkin çalışma yaptığı köy Bentalha'ydı. Katiller gidene dek ordunun köylere girmemesi, o Cezayirlinin de dikkatini çekmişti. O da *pouvoir* (otoriteler) kelimesini kullanmış ve daha fazla konuşmamayı tercih etmişti.

Cezayir'de neler olup bittiğini hepimiz biliyorduk. Serbest bırakılan mahkumlar dört yıl boyu bize su işkencesini ve kaba dayakları, çaputlarla boğulanları, sorguculuğun çektiği tırnakları, polislerin toplu tecavüzüne uğrayan kadınları, polis karakollarındaki gizli infazları anlatmıştı. Kanıtlar, kendisini Cezayir rejimine düşman ilan edenler veya rejim karşıtı silahlı örgütlerin üyelerinden geldiğinde bile, yeterince ikna ediciydi. 1997 yılının ortalarına doğru, daha köy katliamları gerçekleştirilirken bile (elbette FIS, GIA, 'teröristler', 'barbarlar' sorumlu tutuluyordu), Cezayirli avukatlardan ve insan hakları savunucularından, Cezayir güvenlik güçlerinin 'kayıplardan', işkenceden ve insanlığa karşı işlenen suçlardan sorumlu olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gösteren yüzlerce sayfalık kanıt toplamıştım. Daha da sansasyonel olanı, hafta-

1 Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği Kudüs yakınlarındaki tepe. İbranice 'kafatası tepesi' anlamına gelmektedir. –çn

larca süren nafile görüşmelerin ardından, Britanya'ya iltica etmeye çalışan Cezayir güvenlik gücü mensuplarını bulmamdı; tanık oldukları terörü kendi ağızlarıyla anlatmaya hazırlardı artık.

Independent'taki yeni dış haberler editörüm Andy Marshall'la konuşmak üzere Londra'ya gittim. Yanımda 'kaybolan' Cezayirli genç kadınların fotoğrafları ve güvenlik güçlerinin uyguladığı işkence ve infazların detayları (sözünü ettiğim eski güvenlik mensuplarıyla yaptığım görüşmelerden elde etmiştim) vardı. Andy, ona verdiğim röportaj dökümlerinde okuduklarının iğrençliği karşısında irkildi. "Bunlara inanıyorum," dedi. "Yayın yönetmenini bunları başsayfaya döşemesi konusunda ikna etmeliyiz." Bunun ne anlama geldiğini biliyordum. Zaten güç bela alınan Cezayir vizesi şansım artık iyice azalacaktı. İnsanlığın yüz karası kanıtları ortaya koymamızdan sonra, tarafsız olduğumuza dair hiçbir izah, *pouvoir*'nın gözünde beni temize çıkarmayacaktı. Haberim başkent Cezayir'de başlıyordu.

Hoca Muhammed Tahri 'kaybolanların' sayısını 12 bin olarak veriyor, fakat ben bu tüyler ürpertici rakama itiraz etmek üzereyken, beyaz başörtülü genç bir kadın sessizce kapıdan giriyor ve Hoca Tahri'nin kulağına bir şeyler fısıldıyor. 46 yaşındaki avukat, gözlerini yere dikmiş, kadını hiç renk vermeden dinliyor. Etkileyici ve kahramanca, keskin gözleriyle küçük, bıyıklı bir tarla faresini andırıyor, fakat o gözler bürosuna gelen iriyarı *aynasızlara* hiç bakmıyor. Bir an görüyorum onları; uzun, zayıf adamlar, önkapıyı süzüyorlar, arkalarında Cezayir varoşu Kuba'nın gürültüsü. Hoca Tahri'nin yukarısında duruşma cüppesi asılı; siyah-beyaz kürk yakaları, vaktiyle Cezayir'i yöneten Napolyon hukukunun kaybolan bir sembolü. Fakat hükümet şimdi birkaç metre ötede.

"Adamların emniyet merkezinden geldiğini ve beni tekrar görmek istediklerini söylüyor," diye homurdanıyor Tahri. Masasının üzerinde binlerce fotoğraf içeren bir dosya var, hepsi Cezayir polisi, şu an kapının önünde bekleyen aynı *aynasızlar* tarafından 'kaybedilmiş' erkekler ve kadınlar. Tahri bana vermek için dosyadan renkli vesikalıklar çıkarıyor. İki genç kadın. Biri üzerine kalp şeklinde bir broş taktığı çizgili siyah bir kazak giymiş, kakülü alnına dökülmüş; diğeri uzun kırmızı elbisesiyle fotoğrafçının stüdyosunda oturmuş, kakülü daha ince, fakat aynı açık, güzel yüz.

Naime ve Necua Buğaba kardeş, yirmi üç ve yirmi dokuz yaşlarında; her ikisi de Cezayir polisince 12 Nisan 1997'de gözaltına alınmış. Her ikisi de mahkeme katibi; talihsizlik bu ya, kızkardeşlerden biri, İsviçre polisinin hazırladığı şüpheli 'İslamcılar' listesini soruşturan bir başkent yargıcı için çalışıyormuş – ve İsviçreli bir polis tarafından Cezayir istihbarat servisine satılmış. Kadınlar hükümet ajanlarınca, mahkeme binasının dışında kaçırılmış. Hayatta oldukları sanılıyor. Tahri bir başka fotoğraf çekiyor dosyadan, güzel bir genç kız, yüzü ışık saçıyor, dağınık saçlarını pembe bir bantla arkasına atmış, fotoğrafçıya hafifçe gülüyor. Emine Büslimani'nin mezarlıkların ve havaya uçurulmuş binaların fotoğraflarını çektiği iddia ediliyor – belki de hükümetin sivillere uyguladığı şiddete dair kanıt toplamak için. 13 Aralık 1994'te güvenlik polisince gözaltına alındığında yirmi sekiz yaşındaymış, onu bir daha gören olmamış. Cezaeviyle bağlantıları olan arkadaşları annesine, kızını tekrar görme umudu beslememesi gerektiğini söylemişler. Cezaevinden gelen haberlere göre, Emine işkencede öldürülmüş.

Tahri her fotoğraf çıkardığında, göz ucuyla yüzlercesini görüyorum; kel, orta yaşlı adamlar, gür sakallarıyla şüpheli 'İslamcılar' ve genç kızlar ve ihtiyar adamlar. Tahri'nin dosyasındaki en yaşlı 'kayıp' 74 yaşındaki Ahmed Abud, 23 Şubat 1997'de gözaltına alınmış. En genci ise 15 yaşındaki Brahim Mağrui. Bir fotoğrafın fotokopisinde Musa Meddi görülüyor; belden aşağısı felç olduğu için tekerlekli sandalyeye mahkum olan Meddi 3 Mayıs 1997'de gözaltına alınmış. Kimse nedenini bilmiyor. Kırmızı elbiseli, saçları Prenses Diana tarzı yapılmış alımlı bir kadın, Seyda Herui, 'İslamcı' silahlı gruplardan birinin aranan bir üyesinin kızkardeşi (veya kızkar-

deşiydi). Fotoğrafı diğerlerinden daha küçük. 7 Mayıs 1997'de istihbarat ajanları tarafından 'kaybedilmiş'. Akıbeti hakkında tek bilinen, sorgusu sırasında polisin ayak kemiklerini kırdığı.

Muhammed Tahri Ekim 1997'de kendisinin de listeye eklenmek üzere olduğundan korkmuş. 'Kayıp' anneleriyle birlikte başkentin merkez postanesinin önünde bir miting düzenlemiş. Polis gösteriyi dağıtmış. "Bana protestocuların peşinden gitmememi söylediler," diyor belli belirsiz bir sesle, polisin hâlâ kapıda beklediğinin farkında. "Yan caddelerden birine gitmemi söylediler, orada sadece polisler vardı, kaçırılacağımdan korkuyordum. Bu yüzden bağırmaya başladım: 'Ben bir avukatım, insan haklarını savunuyorum – bana nereye gideceğimi emretme hakkınız yok.' Meslek kartımı çıkarttım, fakat oradan ayrılmama engel olmak için beni sürekli itip kakan yüksek rütbeli bir polis vardı." Polisler Tahri'yi kuşatmış. "Avukat olduğumu belirttim tekrar, fakat polis subayı şunları söyledi: 'Sen avukat değilsin, sen bir hainsin, çünkü yabancılarla ve sözde insan hakları örgütleriyle bağlantın var.' Yan caddeye gitmeyi reddettiğimi söylediğimde... subay, 'Alın şunu içeri,' diye emir verdi...

"Beni Cavignac polis karakolundaki bir büroya götürdüler – o karakolda insanların işkence altında öldüğünü biliyordum. Bana, 'Af Örgütü'ne ve diğer örgütlere bilgi veren sensin... gösterileri düzenleyen, bu ülkede sorun yaratan sensin,' dediler." Tahri bırakılmadan önce Amiruş Caddesi'ndeki levazım merkezine de götürülmüş. Orada da kendisine, "Senin gazetecilerle de bağlantın var..." demişler.

Tahri'nin kanıtları çok şey anlatıyordu, fakat firar eden Cezayirli polis ve ordu subaylarıyla Londra'da yaptığım görüşmeler, hükümetin insanlığa karşı işlenen suçların bir parçası olduğuna dair daha da sarsıcı kanıtlar sağlamıştı. Bu cesur, korkmuş adamlarla (ve bir kadınla) görüşmelerimin biri dışında hepsi, farklı bir siyasi gezegende gerçekleşti: Başkent Cezayir'in bir varoşunda değil, Londra'nın merkezinde, Knightsbridge'deki Sheraton Belgravia Oteli'nin, vahşetin bu yalnız tanıkları paket paket sigara içtikçe giderek ciğer yakan kesif bir dumanla dolan toplantı odasında bir araya geldik hep.

Delila kana alışık. Yarı çıplak soyulup Cavignac polis karakolunun bodrumundaki merdivenlere bağlanan mahkumları şaşırtıcı bir nesnellikle tarif ediyor. Fakat vahşet ve ölüme dair gördüklerini bir saatten fazla anlattıktan sonra, dehşetli bir itirafla dönüyor bana: "Psikolojik tedavi altındayım, çünkü kötü rüyalar görüyorum," diyor. "Şimdi en büyük tutkum, korku filmleri izlemeye gitmek – beni ilgilendiren tek şey bu. Kan görmek istiyorum."

Gür siyah saçlarını arkasında toplamış, Cezayirli bir kadın arkadaşının çocuğunu dizine oturtmuş okşayan, otuzundaki bu çekici kadından beklenmeyecek, olağanüstü sözler bunlar. 1985'te Cezayir özel birimine dedektif olarak katılmış ("on iki yaşımdan beri halkıma polis olarak hizmet etmek istiyordum" diyor, zira babası da bir polismiş), fakat seçimlerin iptal edilmesinden sonra işler epey ters gitmeye başlamış:

> Postanenin yanındaki Cavignac polis karakoluna atanmıştım ve orada olup bitenlerden nefret ediyordum. İnsanlara işkence yapıyorlardı – olanları gördüm. Masum insanlara vahşi hayvanlar misali işkence yapıyorlardı. Evet, işkence seanslarını kendi gözlerimle gördüm. Ne yapabilirdim? İnsanları gece 11'de infaz ederlerdi, hiçbir şey yapmamış insanları. Aynı fikirde olmadıkları insanlar tarafından ihbar edilmişlerdi. İnsanların 'Terörist' demesi, o kişinin infaz edilmesi için yeterliydi. Genç insanları merdivene bağlıyorlardı. Yüzüne bir çaput koyuyorlardı. Ardından zorla tuzlu su veriyorlardı. Mahkumun boğazına kadar inen ince hortum takılı bir musluk vardı; mahkumun karnı iyice şişinceye dek suyu kesmiyorlardı. Bunu hatırladığımda, bir insanı böyle görmenin ne kadar acı verici olduğunu düşünüyorum – böyle işkence yapıldığını görmektense onları öldürmek daha iyi.

Delila işkenceyi adeta bir robot gibi anlatıyor, sesi monoton. Aylarca süren bir dönem boyunca, en az bin kişinin işkenceden geçirildiğini, günde ortalama on iki kişinin işkence tezgahlarına yatırıldığını gördüğünü, sorgucu polislerin sabah 10'da başlayıp vardiya halinde gece 11'e kadar çalıştığını söylüyor. Fakat tanık olduklarının detaylarına girdiğinde ağlıyor.

> İşkenceciler, "Şunu şunu öldürdüğünü itiraf etmek zorundasın" der ve gözleri bağlı durumdaki mahkuma bir ifade imzalatırlardı. Mahkumların imzaladıkları şeyi okuma hakları yoktu. Ağlayarak, "Ben hiçbir şey yapmadım – doktor ve avukat çağırma hakkım var," diyen mahkumlar olurdu. Bunu söyleyen yumruğu ağzına yerdi. Ölenler, su işkencesinde hayatını kaybetti. Karınları fazla suyla dolduğu için. Bazen bu olurken, mahkumların anüsüne süpürge sapı sokarlardı. Bunu yaparken eğlenirlerdi. Bazı mahkumların sakalı vardı, sakalsızlar da vardı. Hepsi yoksul insanlardı. İşkence emrini en tepedeki polis yetkilisi verirdi – sanırım telefonla geliyordu emirler. Fakat işkence kelimesini kullanmazlardı; *nakdulu eslah* derlerdi, yani 'misafir muamelesi'. Mahkumlar çığlık atar, ağlarlardı. "Allah aşkına ben bir şey yapmadım" diye bağırırlardı. "Hepimiz aynıyız, biz de sizin gibi Müslümanız." Çok fazla bağırıp ağlarlardı. Merdivenin üzerinde böyle bağıra çağıra ölen iki adam gördüm. İki ceset merdivenin üzerinde öylece asılı kaldı. Ölmüşlerdi ve işkenceci, "Bunları hastaneye götürün ve çatışmada öldüklerini söyleyin," dedi. Gece 11'de infaz edilenler için de aynı şeyi yaptılar – infazlar sokağa çıkma yasağından sonra, sokaklarda jandarma ve polisten başka kimse kalmadığında başlardı. Cesetlerin hastaneye götürülebilmesi için ölüm belgelerini ben doldururdum. Ormanda, sıcağın altında çürümüş halde bulunan bir ceset olduğunu yazdıktan sonra imzalamak zorundaydım.

Delila, adını Hamid olarak verdiği yüksek rütbeli bir subaya itiraz etmeye çalıştığını söylüyor:

> Ona, "Bunları yapmamalısınız, çünkü hepimiz Müslümanız – bu insanları öldürmeden önce en azından aleyhte kanıt olması lazım," dedim. Bana, "Kızım, sen polis gücü için pek uygun değilsin. Eğer birinden şüpheleniyorsan, onu öldürmelisin. İnsanları öldürdüğünde terfi alırsın." Bütün polisler mahkumlara 'Kalaş' dipçiğiyle vururdu. Bazı mahkumlar işkenceden dolayı tamamen delirmişti. Cavignac'a getirilen herkes işkenceden geçirilirdi – oradaki polislerin yüzde 70 kadarı bütün bunlara tanık oldu ve işkencelerde de yer aldı. İşkence adli polisin işiydi, fakat diğerleri de katılırdı. Mahkumlar hücrelere otuzar-kırkar konurdu ve merdivene birer birer getirilirdi, sürekli kaburgalarına vururlardı. İnsanlıkdışıydı.

Delila'nın anlattığına göre, kadın mahkumlar Châteauneuf polis karakolunun 'Suçun Azaltılması İçin Ulusal Organizasyon' denen özel bir bölümüne götürülüyordu; özel geçiş belgeleri olanlar dışında Cezayir güvenliğinden hiç kimse giremiyordu bu bölüme. "Kadınlara yapılan muameleden dolayı oraya girmek için yüksek rütbeli olmanız gerekiyordu. Orada da öldürüyorlardı..." Delila'nın trajedisi kişiseldi. "Karanlıkta uyuyamıyorum, çünkü korkuyorum. Benim kabahatim değil, zira nişanlım 1993'te Ramazan ayında öldürüldü. Bunu yapan adamlar polis gibi giyinmişti – onu polis olduğu için öldürdüler." 'Onların' kim olduklarını soruyorum. "Asıl soru bu işte," diye yanıtlıyor. Fakat Delila'nın hayatını asıl yıkan şey işkenceydi – ve yanlış şeyler olduğunu ona gösteren:

> İşkence yapılan bir grup yaşlıca insan vardı. Bunu görmeye tahammül edemiyordum, bilhassa birini. Elli beş yaşlarında bir adamdı, kolu çürüyordu. Kangren olmuştu ve çok kötü kokuyordu. Sonunda dayanamadım, gidip ona biraz penisilin getirdim ve koluna koydum, bunun yaran olacağını düşünüyordum. Onun hücresinde işkence gören altı kişi daha vardı – hücrenin içi ölüm kokuyordu. Derken başka bir polis ne yaptığımı gördü; ondan kimseye bir şey söylememesini rica ettim. Bilirsiniz, mahkumlarla konuşmamız yasaktı – sadece vurmamıza izin vardı. Fakat o polis

komisere bir rapor yazdı; komiser beni çağırdı... "Teröristlere yardım ettiğin için belki de hapse gireceksin," dedi. Yardım ettiğim adam daha sonra bırakıldı – masum olduğunu gösterdi bu bana.

Bu arada silahlı 'İslamcılar' (annesinin evine giden dört genç adam) Delila'yı gözüne kestirmişti; on beş gün içinde polis tabancasını teslim etmesini istiyorlardı. Polis koruması talebi kabul edilmemişti. Delila geceleri polis karakollarında uyuyordu. Derken bir sabah kimselere görünmeden evden çıkmış ve rüşvet vererek kendini Avrupa'ya giden bir gemiye atmıştı. Yani hem Cezayir güvenlik servislerinden, hem de 'İslamcı' gerillalardan kaçmıştı.

Reda, cümlelerinin arasında uzun uzun susuyor. Londra'da şimdi güvende olan bu askerin hafızası, başkent Cezayir'in otuz kilometre yakınındaki bir yolda ilerliyor. Askerliğini, Blida dışındaki bir komando birliğinde yapıyormuş:

> Sırt çantalarımıza aşılar koyuyorlar, baskınlara gitmeden önce o aşıyı birbirimize yapmamızı söylüyorlardı. Soluk beyaz renkli bir sıvıydı, birbirimizin koluna zerk ederdik... Kendimizi Rambo gibi hissetmemizi sağlardı... Bir yol kontrol noktasındaydık, terörist olduğundan şüphelendiğimiz herkesi durduruyorduk. Eğer bir adamın teröriste benzeyen bir yüzü varsa, büyük bir sakalı varsa, vururlardı. Petrol istasyonundan geçen sakallı bir adam vardı. Ona durmasını söyledim. "Niye duracakmışım?" dedi. Kaba saba bir adamdı, ben de onu öldürdüm. Düş görüyor gibiydim, o adamı öldüren ben değildim. Arkadaşlarım anlatana dek ne yaptığımı hatırlamadım... Kurşunlar göğsüne isabet etmişti. Ölürken, 'Eşhedüenlailaheillallah' diye bağırdı. Allah'ın beni affetmesini, bütün insanlığın affetmesini diliyorum.

Knightsbridge af dilemek için uygun bir yer olmayabilir, fakat Reda zaman zaman ağlıyor; tanık olduğu cinayetler ve işkenceler için, kendi ordusu tarafından öldürüldüğüne inandığı askerler için. Askerlik hizmetine Skikda kasabasında başlamış, sonra silah eğitimi için Biskra'ya gönderilmiş. "Bütün halkın bize karşı olduğunu anlatırlardı. Teröristleri nasıl tanıyacağımızı öğretirlerdi – sakallarından ve *hamis* cüppelerinden, İslami giyinme tarzlarından."

12 Mayıs 1997'de Reda, anti-gerilla savaşında aktif görev için Blida'ya kaydırılmış. 27 Mayıs'ta Sidi Musa köyüne yaptıkları ilk baskında o ve arkadaşları, ailelere evlerinden çıkmalarını emretmişler. Evleri ararken bulabildikleri bütün parayı ve altınları çaldıklarını anlatıyor Reda:

> İşkence yapmak için on altı adamı aldık. Muhbirler bize o köyde teröristlerin olduğunu söylemişti. Bize ne söylerlerse onu yapardık. Aldıklarımızın on altısı da sakallıydı. Blida kışlasında *katellah* ('öldürme odası') dediğimiz bir yeraltı odası vardı ve sorgucular mahkumlara kendi kafalarından, Zituni gibi isimler takıyorlardı. Adamlar soyularak sandalyeye bağlandılar ve soğuk suyla ıslatıldılar. Her mahkumun önünde iki asker duruyor ve sorular soruyordu. Ardından elektrikli matkaba başladılar.

Reda, korkunç hikâyesini anlatırken, elleriyle de sürekli sinirli hareketler yapıyor. Matkaplar mahkumların bacaklarında kullanılıyormuş. İşkenceci bir askerin bir adamın karnını matkapla deldiğini görmüş. Her mahkumun matkap seansı dört saat sürüyormuş – sağ kalırlarsa, bir hafta sonra bırakılıyorlarmış. Hikâyesinin bir yerinde Reda küçük erkek kardeşinden odayı terk etmesini istiyor; başka nelere tanık olduğunu bilmesini istemiyor ailesinin:

> Beş santimetre eninde bir hortum vardı; onu mahkumların kulaklarına veya anüslerine sokarlardı. Sonra hortumdan su verirlerdi. Adamlardan ikisi bize küfretmeye başladı... Ve işkenceci Yarabak ('Allah seni kahretsin – gelsin de kurtarsın seni') diye bağırdı. İşkence günde yirmi dört saat sürer-

di. Ben sadece bir erdim. Seyrettim, fakat katılmadım. Karnı delinen adama bunu yaptılar, çünkü yüzde yüz terörist olduğundan şüpheleniliyordu.

Haziran 1997'de Reda'dan, düzenli birliklerin bir baskını sırasında Sidi Musa çevresindeki koruma gücüne katılması istenmiş. "İşaret fişeği atılırsa köye gitmek zorundaydık – fakat işaret falan verilmedi ve iki saat sonra eve döndük. Ertesi gün... o köyde bir katliam olduğunu ve yirmi sekiz köylünün kafasının kesildiğini duyduk. Ve bu, katliamı kimin düzenlediği konusunda bizi düşünmeye sevk etti. Kendi adamlarımızın katil olduğunu düşünmeye başladım."

İki gün sonra, Reda ve er arkadaşları kışlayı temizler ve sigara bulmak için düzenli birliklerin giysilerini karıştırırken, takma bir sakal ve dindar Müslümanların süründüğü bir koku olan misk bulmuşlar. "Kendimize askerlerin bu sakalla ne yaptığını sorduk." Reda, Sidi Musa katliamını o askeri birliğin gerçekleştirmiş olması gerektiği sonucuna varmış, fakat yirmi altı er arkadaşı Krea'daki başka bir kışlaya sürülünce alarm çanları daha beter çalmaya başlamış. "Daha sonra hepsinin cesedini getirip, bir pusuda öldürüldüklerini söylediler. Fakat artık güvenilmedikleri için infaz edildiklerinden eminim. 'Pusu'da yaralanan hiç kimse yoktu. Belki çok fazla konuştular. Askerlerimizin hepsi; bu adamların ortadan kaldırıldığını biliyordu – çünkü daha önce, uzaklaştırılmalarından önce, bize onlarla konuşmamamız söylenmişti."

Reda'nın askerlik kariyerinin sona erişi pek de kahramanca sayılmaz. Silah arkadaşları tarafından dişlerinin kırıldığını anlatıyor ve mahkumlara ekmek verirken görüldüğü için bir hafta hapse atılmış. Derken, Blida yakınında yol denetim görevindeyken pusuya düşürülmüşler ve iki silahlı İslamcı onu tanımış. "Arkadaşımdı ikisi de ve beni paraşütçü üniforması ve yeşil bereyle gördüler. Biri, 'Bu yıl içinde er geç seni yakalayacağız. Kendine, karına ve çocuğuna mukayyet ol,' diye bağırdı. Üç erle birlikte, bize sivil giysiler veren yöre halkının yardımıyla kaçtık. Şimdi iki ateş arasındayım – teröristlerle Cezayir hükümetinin arasında kaldım."

Reda birkaç hafta sonra Londra'nın Heathrow havaalanında ortaya çıkıp koruma talep etti. Cezayirli yetkililer onu tanıdıklarını ve ordunun zalimliklerine dair hikâyeleri, Britanya'dan sığınma elde etmek için uydurduğunu iddia ettiler. Peki Reda, Cezayir güvenlik servislerinin onlarca başka üyesiyle birlikte, neden ilk önce Britanya'ya sığınmaya çalışıyordu? Benimle konuştuğu sırada Reda'nın Cezayir'den aldığı son haberler yeterince dehşet vericiydi: Bufarik Mahallesi'ndeki (Blida'dan çok uzakta değildi) sekiz akrabasının kısa süre önce boğazları kesilmişti.

Diğer eski Cezayir güvenlik personeliyle *Independent* için röportaj yapıldı. Başkent Cezayir Havaalanı'nın yanındaki Dar ül-Beyda polis karakolunda teçhizattan sorumlu müfettiş Abdüsselam da, işkenceciler tarafından sorgulanan 'İslamcı' şüphelileri izlediğini anlattı bana; işkencecilerin bir kısmının isimlerini de verdi, ki bunların özel güvenlik elemanı olduğu ortaya çıkacaktı. "Bazen mahkumlar asit içmeye zorlanırdı veya ağızlarına tıkılan bir bezden aşağı asit akıtılırdı," diye anlatıyordu. "Ayrıca zorla ayağa dikilip hayaları da bir masanın üzerine konurdu; hayalarına vururlardı... Çok az sayıda mahkum bilgi verdi. Bazıları öldürülmeyi tercih etti. Bazıları da su işkencesinde öldü."

Haberlerimizi ön sayfada yepyeni bir tasarım kullanarak yayımlayan *Independent*, dört kayıp genç kadının (Emine Büslimani, Naime ve Necua Buğeba, Seyda Herui) fotoğrafını, yüzlerine 'KAYBEDİLDİ' damgası vurarak bastı. Haber dizimiz 30 Ekim 1997'de, şu başlık altında başladı: 'Cezayir gecesinin kayıp ruhları: şimdi işkencecileri gerçeği anlatıyor.' Cezayir hükümetinin insanlığa karşı işlenen suçlardaki rolünü açığa çıkarmaya çalışan tek gazete biz değildik (birçok Fransız gazeteci, yıllardır bu iddialar üzerinde çalışıyordu), fakat haberlerimiz, tıpkı Saddam'ın 1980'lerdeki işkencelerinde, aynı dönemde İsrail'in işlediği cinayetlerde, Irak'taki gizli uranyum mühimmatlarına dair araştırmalarımızda ve tekrar gündeme getirdiğimiz 1915 Ermeni

Soykırımı'nda olduğu gibi, hükümetler tarafından küçümsemeyle karşılandı.

Cezayir'in Londra büyükelçisi, *Independent* editörüne kin ve hakaret dolu bir mektup yazdı; ayakları işkencede kırılan Seyda Herui adlı genç kadının 'Prenses Diana tarzı saçına' atıfta bulunmamla alay ediyor ve 'kaybolan' binlerce insanın (işkencede ölen diğer genç kadınlar da dahil) 'büyük bölümünün terörist çetelere katıldığını' öne sürüyordu.

Büyükelçilerden ülkeleri adına yalan söylemeleri beklenir. Ancak Batılı ülkelerin Cezayir hükümetinin bu savaşta yaşanan dehşet verici olaylardaki suç ortaklığına dair giderek çoğalan kanıtlara verdiği tepki, utanç verici olduğu kadar acınasıydı. Mayıs 1998'de, *Independent*'ın eski Cezayir güvenlik gücü üyelerinin ve insan hakları avukatlarının tanıklıklarına hatır sayılır bir yer ve kaynak seferber etmesinden altı ay sonra, Britanya Dışişleri Bakanlığı Cezayir'e dair bir açıklama yayımladı. Cezayir hükümetinin katliamlara iştirak ettiğine dair haberler olsa da, 'bu iddiaları destekleyecek hiçbir güvenilir, sağlam kanıt olmadığı' belirtiliyordu bu açıklamada. Cezayir'deki 'korkunç olayların kaynağının' (demokratik seçimlerin iptal edilmesi değil), 'geniş ölçekli ve acımasız şiddet' olduğu iddia ediliyordu.

Britanya, kendi ülkelerinin işlediği suçları ihbar eden bu eski polislerin cesaretini tanımak yerine, 1997 başında bir başka eski polisin sığınma talebini reddetmiş ve onu kelepçeleyip zorla Cezayir'e teslim etmişti. Polis başkent havaalanında gözaltına alındı, eski silah arkadaşlarınca Londra'daki Cezayirlilerle bağlantılarına dair acımasızca sorgulandı ve ardından güvenlik polisi tarafından öldürüldü. Londra'dan gönderildikten iki hafta sonra cesedi annesine teslim edildi. Britanya'daki adresini değiştirmiş ve bu yüzden sığınma talebinin ilk başta reddedilmesine karşı başvurmasını sağlayacak terk belgesini alamamıştı. Skandalı daha da derinleştiren şey, Britanyalı yetkililerin Cezayir hükümetine onun eski bir polis memuru olduğunu gösteren ayrıntıları vermesiydi – elbette, ölüm fermanını imzalamak demekti bu.[1]

BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Mary Robinson, Cezayir'deki şiddet eylemlerinden ziyade bunların sebeplerini dile getirmeye çalıştığında, ülkenin Dışişleri Bakanı Ahmed Attaf onu azarladı. "Hangi sebep kadınların ve çocukların öldürülmesini meşru kılabilir ki?" diye soruyordu Attaf. Bayan Robinson bunun ardından dilini yuttu. Daha da iğrenç olan, 1998 Sonbaharı'nda, Cezayir'e 'bilgi toplama' görevi için gönderilen ve liderliğini eski Portekiz başbakanı Mario Soares'in yaptığı BM heyetiydi. Heyetten çıka çıka, ancak Cezayir hükümetinin yazabileceği türden bir rapor çıktı. Akıl almaz bir ahlaki alçaklık mahiyetinde, Soares yayımlanmadan önce Cezayirli yetkililere raporu okuma izni verdi; rapor hükümetin 'terörizmle savaştığı' iddiasını tümüyle kabul ediyor ve 'Cezayir bu fenomenle mücadele gayretlerinde uluslararası toplumun desteğini hak ediyor' sonucuna varıyordu. Rapor, sadece on dokuz sayfada, 'terörizm' veya 'terör' kelimelerini doksan bir kere kullanıyor, bu 'teröristlerin' kimler olduğu veya hükümete niye karşı koydukları üzerine tek bir soru sormuyordu. Görüşülen kişilerden, güvenlik güçlerinin 'aşırı' eylemlerinin, 'İslamcılar'ın insanlığa karşı işlediği suçlarla kıyaslanamayacağını söyleyenlere yer veriyor ve bu söylenenleri doğru kabul ediyordu. BM heyeti, 20 bine yakın Cezayirli 'terörizm' suçlamasıyla hâlâ içeride tutulmasına karşın, BM heyeti onlardan sadece biriyle görüşmüştü. Attaf'ın Soares raporunu yayımlanması için Cezayir basınına dağıtmasında da şaşılacak bir şey yoktu bu yüzden. Uluslararası Af Örgütü, BM raporunu 'örtbas etme çabası' diyerek kınadığında, Attaf bu suçlamayı kaba bir tavırla reddetti.

Daha önceki bir Avrupa Birliği heyeti, resmi makamların işkence ve cinayetlerine dair ka-

1 Cezayirlileri idam edileceklerini bile bile sınırdışı eden sadece Britanya değildi. Belçikalı yetkililer alt düzey bir FIS yetkilisi olan Ben Osman Busriye'yi 15 Temmuz 1996'da, döndüğünde tehlikede olmayacağı gibi akıl almaz bir gerekçeyle Cezayir'e iade etti. Cezayir'den tekrar kaçmayı deneyen Busriye, Lübnan sınırını geçmeye çalışırken yakalandı ve Mustaganim'de polis nezaretinde öldü. Polis raporunda, mahkemeye çıkarılmayı beklerken emniyet binasından atlarak 'intihar ettiği' belirtiliyordu.

nıtlara kulak asmamıştı bile. Başkent Cezayir'de sadece 18 saat kalan heyet, Cezayirli yetkililerin villalarından ve hükümet dairelerinden hiç çıkmadı. Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Manuel Marin, Avrupalılarından 'yumuşak yaklaşmalarını' istedi; işkenceye veya katliamlara dair uluslararası bir soruşturma başlatılmasına dair tek bir soru bile sorulmadı. Cezayirli otoritelerin arayıp da bulamadığı bir politikaydı bu. İç savaşta kullanmak için Fransız silahlarını ve askeri teçhizatını gayet güzel kabul ediyorlar, fakat soruşturma yönündeki bütün taleplere, içişlerine müdahale olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı. Fransa'nın en sıkıcı entelektüeli Bernard-Henri Lévy bile, bir süre için Cezayir hükümetinin çizgisini benimsedi. Cezayir'de kimin kimi öldürdüğünü sormanın 'terbiyesizlik' ve 'katliamlarda ölenlerin anısına hakaret' olduğunu söylüyordu – zira suçlanması gereken tarafın Müslüman köktendinciler olduğu gayet açıktı. İşte Lévy, hükümet işkencesinin binlerce kurbanını böyle terbiyesizce ve utanç verici biçimde görmezden geldi. Médéa'da otuz bir akrabasının katledilmesinden dolayı orduyu suçlayan eski Cezayir Başbakanı Abdülhamid Brahimi, (uluslararası bir soruşturmayı gereksiz gören) Lévy ve diğer Fransız entelektüellerinin, '*cuntanın* katliamlardaki sorumluluğunu reddederek rejimi savunduğunu' iddia edecekti.

ABD Cezayir'de olan bitenlere neredeyse hiç karışmadı; istisnası, başkentteki bazı Amerikalı diplomatların, teveccühleri karşılığında genç Cezayirli kadınlara vize vermesiydi. Cezayir, İsrail'in 1982 Lübnan işgali sırasında FKÖ'ye maddi destek vermiş olsa da (Sovyetler Birliği üzerinden 20 milyon dolarlık silah göndermişti), Amerika'ya daima sempatiyle bakan bir ülkeydi. Küba füze krizi sırasında Ben Bella New York'taydı ve Başkan John Kennedy'den Fidel Castro'ya gizli bir mesaj götürüp, Sovyetlerle karşı karşıya gelmenin ciddiyeti konusunda Küba liderini uyarmıştı. Ben Bella, Fransızlarla savaş sırasında Kennedy'nin ABD Kongresi'nde tek başına Cezayir'e bağımsızlık çağrısı yaptığını unutmamıştı.

Fakat Cezayirlilerin, FIS'in yanı sıra yabancı 'teröristler'le de savaştıkları iddiasını durmadan tekrarlamaları etkili oldu. ABD Adalet Bakanlığı, (Roma'da düzenlenen bir konferansta barışın ve uzlaşmanın gerekliliğinden söz eden) FIS sözcüsü Enver Haddam'ı, hükümet güdümlü Cezayir basınından onlarca haber ve benim *Independent*'taki haberlerimden yalan yanlış alıntılar kullanarak sınırdışı etmeye çalıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı, 'güvenlik güçlerinin onlarca yargısız infaz gerçekleştirdiği ve mahkumlara sık sık işkence yapıp kötü muamelede bulunduğuna dair ikna edici kanıtlar olduğunu' kabul etmiş olsa da, Adalet Bakanlığı'nın 'insanlığa karşı işlenen suçlar', 'tecavüz' ve 'kafa kesmeler'e ilişkin Haddam aleyhinde öne sürdüğü kanıtlar büyük ölçüde Cezayir hükümeti yandaşlarına dayanıyordu. Oysa bunların hiçbirinde Haddam'ın şahsi sorumluluğu yoktu.[1]

Amerikan basını ya 'Müslüman militanların, son katliamlarla yıkıntıya dönen batı bölgesini tarayan güvenlik güçleri tarafından toplu olarak öldürüldüğünü' bildiriyor (11 Mart 1998'de Associated Press'in geçtiği bu haberde, bu kadar kısa bir zaman aralığında bu kadar çok sayıda

1 Büyük ölçüde asılsız olan kendi kanıtları dahilinde ABD yönetimi *Independent*'taki (8 Mart 1995'te Cezayir'den gönderdiğim) bir yazıdan alıntı yapıyordu. Orada şöyle yazmıştım: "Öldürülen Cezayirli entelektüellerin fotoğrafları, İslamcılardan nefret etmenizi, onları hor görmenizi, insan haklarını bırakın bir kenara, onları insan gibi bile görmemenizi sağlamaya yeterli. Elbette buradaki bir başka niyet de, hükümet tarafından iptal edilen seçimlerde FIS'e kaç insanın oy verdiğini size unutturabilmek." ABD Adalet Bakanlığı son satırdaki ironiyi anlamayı becerememişti – ne de fotoğrafların Cezayir hükümetinin propaganda kampanyasının parçası olarak yayımlandığına dair açık imayı idrak etmişti. Amerika'nın hazırladığı dosya, aynı zamanda çok baştan savmaydı. En az iki Cezayir gazetesinin adı yanlış yazılmış ve Cezayır yönetici seçkinlerinin, Cezayir basınının 'terörizm' haberlerini rejimin talimatları doğrultusunda yayımlaması gerektiğine dair ısrarına hiçbir atıfta bulunulmamıştı. Katliamları bildiren haberlerin birçoğunda FIS suçlanıyordu. Amerikan yönetiminin *Independent*'taki yazılarımı yalan yanlış kullandığına dair yazımdan sonra, bütün atıflar ABD Adalet Bakanlığı'nın Haddam aleyhindeki 'kanıtlar' listesinden esrarengiz şekilde kayboldu.

militanın nasıl öldürülebildiği asla sorgulanmıyordu), ya da okuyucuları, sivillerin katledilmesinin Cezayirlileri bir şekilde, cinayetlerden kısmen sorumlu tutulabilecek olan hükümeti desteklemeye teşvik ettiğine inanmaya sevk ediyordu. Bu yüzden John Lancaster, 1997'de *Washington Post*'ta şunu alenen keşfediveriyordu: "Görünen o ki şiddet, militanlara karşı, vaktiyle onların davasını destekleyenler arasında bile tepki doğurmuş durumda." Devlet yetkililerinin katliamlara katılmış olabileceğine dair iddialara ise haberinde sadece dolaylı bir atıfta bulunuyordu.

1990'ların sonuna gelindiğinde, Cezayir ordusunun cinayetlerin suç ortağı olduğu kuşkusu çoktandır yaygınlık kazanmışken, ABD donanması Akdeniz'de Cezayir savaş gemileriyle birlikte tatbikat düzenledi, bir yandan Amerikan diplomatları da başkent Cezayir'i ziyaret etmeleri için teşvik ediliyordu. 1996'da Cezayir hükümeti Robert Pelletreau'yu ağırladı. 1998'de ABD Dışişleri Bakanlığı Cezayir başkentine daha önemli bir şahsiyeti gönderdi; Başkan Clinton'ın İsrail-Filistin görüşmelerindeki 'barış süreci' ekibinin kilit ismi ve Washington'daki en büyük İsrail lobi grubunun eski başkanı Martin Indyk'ten başkası değildi bu şahsiyet. Cezayir radyosu, Indyk'in ülkeye varışını, Amerikan politikalarının değiştiğini, 'zira Beyaz Saray'ın terörizme karşı mücadeleyi destekleme kararı aldığını ve Kongre'nin de GIA'yı defalarca kınadığını' müjdeleyerek duyuruyordu.

Katliamların gerçek niteliğine (ve onlardan kimin sorumlu olduğuna) dair bu kayıtsızlığı gören Cezayirli yetkililer, güvenlik güçlerinin zalimliklerini artık pervasızca kabullenebilecek durumda hissediyorlardı kendilerini. Cezayir genelkurmay başkanı ve baş 'yok edici' General Muhammed Lemari, "İçinde bulunduğumuz bu koşullarda, kumandanlarının emirleri dışında hareket eden bazı bireylerin aşırıya kaçmış olabilmesi mümkündür," sözleriyle kabul ediyordu olan bitenleri. Duygusuzluğun derinliklerine daha vahim bir dalış, Cezayir eski yüksek eğitim bakanı Abdülhak Bererhi'den geldi. Bererhi 1998'de, 'bir polis karakolundaki tecavüzle, bir GIA teröristinin tecavüzünü kıyaslamanın terbiyesizlik olduğunu' ilan ediveriyordu. Lévy bile bu kadarıyla boy ölçüşemezdi.

GIA'nın kendisi Cezayir hükümetinin bir yaratımı olmamakla birlikte, Afgan kökenleri belirsizdir. Binlerce Cezayirli Sovyet karşıtı mücahitlere katılmaya gitse de, bazıları Usame Bin Ladin'e destek verse de (ne de olsa Afganistan'da Bin Ladin'e yaptığım ziyaretlerde Cezayirlilerle karşılaşmış ve 1997'de El-Kaide liderinin kampının yanında o ilahi kuyrukluyıldızı onlarla beraber izlemiştim), son araştırmalar orada bile *pouvoir*'nın parmağı olduğunu ortaya koymaktadır. Cezayir askeri güvenliğinin, cihada katılmış Cezayirli 'Afganlar'a göz kulak olması için kendi adamlarını Afganistan'a gönderdiği biliniyor artık. Müslüman savaşçı pozuna bürünen bu adamlar, eninde sonunda Cezayir'e dönüp kendi yozlaşmış 'sosyalist' düşmanlarıyla savaşacak olan 'İslamcı' ordunun hedefleri ve yöntemleri konusunda başkenttekilere rapor veriyordu. Yani Cezayir'in hasımlarının içine askeri olarak sızması, çok erken bir dönemde gerçekleşmişti.

GIA lideri Camel Zituni, Cezayir ordusunun düzenlediği söylenen bir pusuda öldürüldüğünde, yetkililer kibirli bir edayla 'terörist' düşmanlarına karşı taktik bir zafer kazandıklarını ilan ettiler. Tavuk üreticisi bir çiftçinin 29 yaşındaki oğlu olan ve Mustafa Buyali'nin etkisi altına girmeden önce başkentte babasının dükkânında çalışan Zituni, 1991'de yeraltına geçti ve iddialara göre, GIA'nın 'Ölüm Falanjistleri' timinin komutanlığına getirildi. Önceki lider Şerif Gusmi 1994'te ölünce, örgütün *emir*'i oldu. Zituni, 1995'te Air France uçağının kaçırılması ve Fransa'daki bombalı saldırı furyasının sorumluğunu şahsen üstlendi, hattâ 'mücahitlerin görevleri' üzerine 62 sayfalık bir kitap yazdı (muhtemelen silah arkadaşlarından biri tarafından kaleme alınmıştı). Fakat bizzat GIA'ya göre Zituni 15 Temmuz 1996'da hareketten atılmıştı ve eylemleri nedeniyle yargılanacaktı. GIA'nın *meclis-i şura* konseyinden yapılan bu açıklamadan bir gün sonra Zituni'nin öldüğü ve liderliği Entar Zubri'nin devraldığı belirtildi. Peki Zituni'yi

ordu mu öldürmüştü, yoksa GIA mı infaz etmişti? Veya bu iki olasılık aslında tek ve aynı şey anlamına mı geliyordu?

Sözgelimi Cezayir hükümeti Zituni'yi uzun süredir, 1996'da Tibherine Manastırı'ndaki yedi Fransız rahibin başlarının kesilmesinden sorumlu tutuyordu. Fakat iki yıl sonra *Le Monde*'da yayımlanan uzun bir araştırma, Fransız gizli servis elemanlarının ikili oynamasının ardından gerçekleştirilen infazlarda rolü olduğunu ortaya koyuyordu – daha ziyade Zituni'nin, Cezayir askeri güvenlik aygıtının eski subaylarından olan yaverine atfedilen bir eylemdi bu. Aynı yazıda, Fransız diplomatların, Oran Başpiskoposu Pierre Claverie'yi öldüren bombanın Cezayirli yetkililer tarafından konmuş olabileceğine inandığı iddia ediliyordu; zira Claverie, Fransa ve Cezayir hükümetleri arasında kaçırılan rahiplere dair yapılan gizli görüşmeleri biliyor olabilirdi. 2002'ye gelindiğinde (savaşta ölen Cezayirlilerin sayısı 200 bini geçmişti artık) ordu Zituni'nin halefi Entar Zubri'yi öldürdü ve bu kez cesedini (kafası kurşunlarla parçalanmıştı) kanıt olarak teşhir etti.

Fakat şimdi, BM ve AB'nin (ve elbette ABD ve Batı ülkelerinin) utanç verici şekilde kaçındığı görevi uluslararası insan hakları grupları yerine getiriyordu: aktif şekilde, savaşın efsane haline gelen 'kayıplarına' dair yanıtlar talep ediyorlardı. İnsan Hakları İzleme Örgütü, yetkilileri adam kaçırma, işkence ve yargısız infazla suçluyordu. Bir yıl sonra Uluslararası Af Örgütü alenen devlet tarafından öldürülen 3 bin kişinin (*Independent*'ın araştırmasında adları çoktan verilmiş olanların küçük bir kısmıydı bu, aralarında hastane çalışanları, memurlar, öğrenciler, sekreterler, çiftçiler, avukatlar vardı) listesini yayınlayarak aynı suçlamada bulundu. 1992 askeri darbesinin liderlerinden biri ve eski Cezayir savunma bakanı olan General Halid Nizar 2001'de, Cezayir hakkındaki yeni kitabını tanıtmak için Fransa'ya gittiğinde, bir Fransız mahkemesi hakkında tutuklulara işkence yaptığı gerekçesiyle (ve kurbanların yakınlarının başvurusu üzerine) soruşturma açtı. Soruşturmanın kapatılmasının ardından Nizar Fransa'yı apar topar terk etti.[1]

Cezayir'deki müteakip seçimler sadece, ordunun kontrolüne rağmen ülkenin hâlâ 'demokratik' olduğu izlenimini vermek için tasarlandı; ve 1999'da FLN nomenklaturasının bir başka ismi olan Abdülaziz Buteflika devlet başkanlığına seçildi. Buteflika'nın 'iç barış ve uzlaşma için çalışma' siyaseti ona Saddam'ı aratmayan türde, yüzde 98.3'lük bir seçim zaferi getirdi (Batı'da bu acayip orana laf söyleyen kimse olmadı). Tizi-Uzu'daki bir Berberi isyanının yoksulluğa ve yolsuzluğa karşı toplumsal bir ayaklanmaya dönüşmesiyle patlak veren yaygın gösterilerden yara almadan çıktı. Cezayirlilerden geçmişte birbirlerine yaptıklarını (ve dolaylı olarak, hükümetin onlara yaptıklarını) unutmalarını ve 1992'den beri yedi başbakan ve beş devlet başkanı eskiten ordunun sağladığı refahın keyfini çıkarmalarını istedi. Fakat Cezayir'deki 'kirli savaşın' kanıtları, rejimin karşısında olduğu gibi duruyordu.

Cezayir Özel Kuvvetleri'nin eski yüzbaşılarından Habib Sueyda *La Sale Guerre* ('Kirli Savaş') adlı kitabını 2001'de Paris'te yayımladığında, ortalığın yıkılması gerekirdi. İlk kez bir subay tam ismini (ve fotoğrafını) vererek basında arzı endam ediyordu. "Arkadaşlarımın 15 yaşındaki bir çocuğu diri diri yaktıklarını gördüm," diyordu yüzbaşı Sueyda. "Askerlerin sivilleri katlettiğini ve suçu teröristlere attığını gördüm. Şüphelileri soğukkanlılıkla öldüren albaylar

1 16 Aralık 2004'te, Cezayir hükümeti tarafından atanan bir müfettiş, Cezayir güvenlik gücü üyelerinin 5200 sivili öldürdüğünün sanıldığını kabul etti... "... devlet ajanları bireysel olarak bu yasadışı eylemleri gerçekleştirmiştir," diyordu Faruk Ksentini. "Savaş korkunçtu ve aşırılıklar yaşandı. Fakat devletin kendisi herhangi bir suç işlemiş değildir." İki hafta sonra Ksentini, Reuters'e, 'devlet ajanlarının' 6146 sivili 'kaybettiğini' söyleyecekti.

gördüm. Subayların İslamcıları işkenceyle öldürdüklerini gördüm." Günün birinde sorumluların savaş suçlarından yargılanabileceğine dair küçücük bir umutla, isimleri, tarihleri ve yerleri sayıp döküyordu. İtalyan yargıç Ferdinando Imposimato kitabın önsözünde şunları yazıyordu: "Cezayir'de daima gizli bir güç merkezi olmuştur... Toplumu zincire vurup karşıtlarını ortadan kaldırmıştır..."

Rejime karşı bundan daha vahim kanıtlar olamazdı. Fransızlar bunların doğru olduğunu biliyordu (aynı *Independent*'ın Britanyalı okurlarının, bizimle cesurca konuşan Cezayirlilerin doğruyu söylediğini bildiği gibi), fakat 2003 Irak savaşının arkasındaki gerçek gibiydi bu da. Bilmek cesaretini gösterenler, yalanların, yanlış bilgilerin, gülünç abartıların ve aleni çarpıtmaların ne olduğunu gayet iyi anlıyordu (ve en azından Avrupa'da bu insanlar çoğunluktaydı), fakat 'resmi' dünya kanıtları görmezden geldi. 'Resmi' Fransa, Yüzbaşı Sueyda'nın ifşaatlarına tepki bile vermedi. 'Resmi' Fransa Cezayir rejimini desteklemeyi sürdürdü; aynı ABD'nin, aynı AB'nin yaptığı gibi. 'Resmi' Britanya katliamlara ordunun dahli olduğuna ilişkin hiçbir 'güvenilir veya sağlam kanıt' görmedi.

2004'te Uluslararası Af Örgütü, 1998'den beri Cezayir'de bulunan (sonuncusu 29 Temmuz 2004'te bulunmuştu) en az on iki toplu mezara dair, 'bu cinayetlerle ilgili gerçeğin saptanması' için soruşturma açılmasını istedi. Dünya, Af Örgütü'nün başvurusunu görmezden geldi. Aynı zamanda ABD Özel Kuvvetleri, Cezayir'in güneyindeki çöllerde, Cezayirli muadilleriyle birlikte Kaide'ye yönelik operasyonlara başladı. İnsanlığa karşı suçlardan sorumlu tutulan adamlar, şimdi insanlığa karşı suçlardan sorumlu adamları avlamak için Amerikalılarla birlikte çalışıyordu. Pentagon ise, bu askeri işbirliğinin 'terörle savaşın' bir parçası olduğunu ilan ediyordu.

ON BEŞ

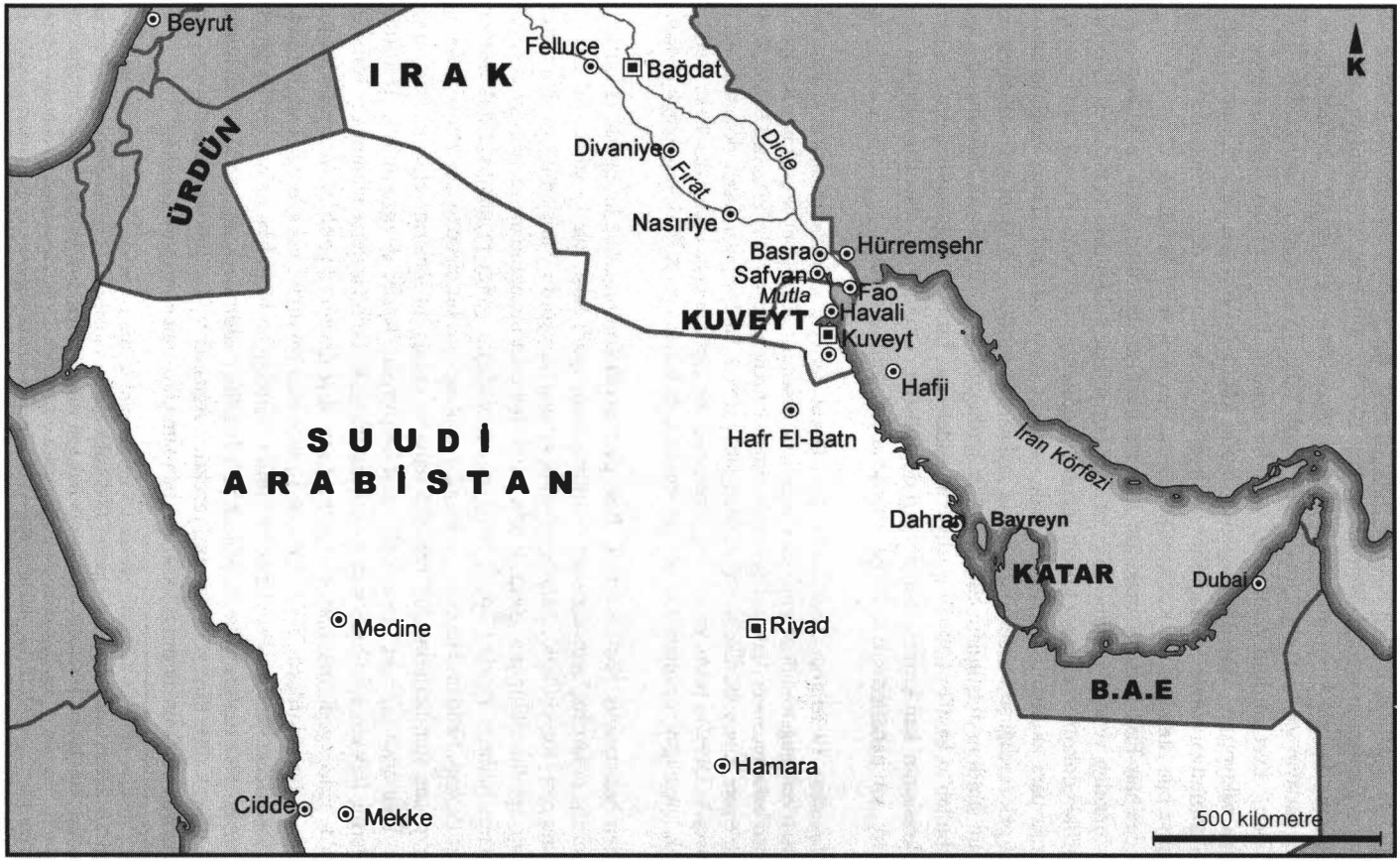
Lanetli Gezegen

> ... savaş çıktı; insan aklına ve insan doğasına aykırı olan o şey. Milyonlarca insan birbirine ihanet etti, çalıp çırptı, adam öldürdü... yüz yıllardır dünyanın hiçbir mahkemesinin yıllıklarında kayda geçirilmemiş, ve o zamanlar canilerin bile kendi yaptıklarını suç olarak görmedikleri sayısız suçlar işlediler...
>
> LEO TOLSTOY, *Savaş ve Barış*

707'nin rahme benzeyen uçuş kabininde, ilave mürettebat koltuğuna kıvrılmışım, ışıklar sönük, gece bir yıldız gösterisi adeta, havalandırma deliklerinden uğultu yükseliyor ve ateşböcekleri yanımızdan geçerken ben aşağıya, Suudi Arabistan'ın sıcak, karanlık çölüne bakıyorum. Beyaz, sarı, çizgili altın renkli, saatte neredeyse bin beş yüz kilometre hızla dolaşıyorlar etrafımızda (bizim ve onların azami hızları zıt yönlerde) veya doğuya doğru ilerleyişimizi taklit ederek altımızda süzülüyorlar. İçinde bulunduğum konserve kutusundaki sesler sıkıntılı, yorgun, Teksas, Kahire, Gloucestershire ve Hicaz aksanlarıyla şikâyet edip duran adamlar.

"Mike iki sıfır sıfır beş." Büyük siyah kürenin dışından bir Orta batı sesi, bir Suudi yer kontrolü elemanından çaresizce yol göstermesini istiyor. "Teknik bölgeye daha yüksek irtifa talebi." Şşşşşşşşşş, diye soluyor havalandırma. Ortadoğu Havayolları pilotu bana dönüp sırıtıyor. "Dahran hava üssüne doğru çıkmak istiyor – bahse girerim Suudiler onu geri çevirecek." Şşşşşşş. "Yüksek irtifa mümkün değil." 'Mümkün'deki 'm'leri bastıra bastıra söyleyip bilgilendirmeyi emre dönüştüren, ağır bir Suudi aksanı. Şşşşşşşşşşş. 707 mürettebatı kahkahalara boğuluyor. "Ne bekliyordunuz?" Amerikalı: "Tekrar söyle? Tekrar söyle?" Daha fazla kahkaha. Altın sarısı Ortadoğu Havayolları üniforması kokpitin parlak ışığında hastane beyazına dönmüş hostes bana bir bardak şampanya ikram ediyor. "İhtiyacın vardır diye düşündüm Robert," diyor Lübnanlı pilot. "Sanırım burada uzun süre kalacaksın."

Soğuk bardaktan bir yudum alıyorum. Şampanya. Fransa. Paris. Boulevards. Ve kuzeye bakıyorum, karanlığın içine, (dediklerine göre) 'medeniyetin' başladığı, kadim Fırat ve Dicle'nin birleşerek Körfez'e doğru aktığı yere doğru. Orada zengin, müreffeh bir küçük emirlik var. Sümerlerin, Ümeyyelerin, Selçukluların, Abbasilerin ve (evet, sanırım) Moğolların mirasçıları, T-72 tankları, ZSU-23 paletli, mobil, radar güdümlü uçaksavarları, scudları, 155'leri ve Kalaşnikof'ları, yanı sıra Kuveyt'in Irak'ın on dokuzuncu eyaleti olduğu iddialarıyla daha yeni gelmiş. Kuveyt sınırının beş yüz kilometre güneyinde ateşböcekleri daha da yoğunlaşıyor.

Beyrut
IRAK
Felluce
Bağdat
ÜRDÜN
Divaniye
Fırat
Dicle
Nasıriye
Basra
Hürremşehr
Safvan
Mutla
Fao
KUVEYT
Havali
Kuveyt
Hafji
Hafr El-Batn
SUUDİ
ARABİSTAN
İran Körfezi
Dahran
Bayreyn
KATAR
Dubai
Medine
Riyad
B.A.E
Hamara
Cidde
Mekke
500 kilometre
K

'Ascot.' Zengin Britanya sömürgeleri. Bir yarış pistinin ardından Britanyalıların havadan 'silah başına' çağrısına verdiği nasıl da tipik bir kod. İşte General Maude'nin adamlarının ve Er Charles Dickens'ın yoldaşlarının mirasçıları, 1917'de 'kurtardıkları' insanların torunlarının elinden daha da fazla Arabı kurtarmaya hazırlar. 'Ascot iki bin yüz istiyor." Önümüzde cılız bir sarı ışık parlayıp sönüyor, göz kamaştırıyor, Darth Vader hızıyla geçiyor yanımızdan. "Gördün mü Robert?" Evet gördüm ve okyanus yeşili bir denizin dibinden bana doğru yansıyan radar ekranına bakıyorum, Akrotiri'ye ilerleyen mutlu küçük bir bip sesi yakalıyorum. Kıbrıs bile ev gibi görünüyor şimdi. Saddam Kuveyt'i işgal ettiğinde Paris'te daha yeni tatile başlamıştım. Şampanya bile istemiyorum. Koyayım Saddam'a, diyorum kendi kendime.

O emektar Fisk kehanet makinesi fena çuvallamıştı. Beyrut'ta, Irak ve Kuveyt arasında petrol hırsızlığı ve aşırı üretime dair çocukça tartışmalar hakkındaki tatil öncesi haberlerimi sabırsızlıkla döktürürken, cam kürem hiçbir şey göstermemişti bana. Kuveyt İran'la savaşında Saddam'a para akıtmamış mıydı? 1988'de, savaşlar sona erdiğinde *Times* editörlerinin işgal etmeyi pek sevdiği şu bitmek bilmez orta sayfalardan birinde, "Saddam iyice zalimleşmiş lejyonlarını şimdi nasıl istihdam edecek?" diye sorduğum doğruydu. Sonra *Independent*'a geçmiş ve Hizbullah'ın İsrail'in Lübnan işgaliyle mücadelesine, birinci Filistin intifadasına ve Cezayir 'demokrasisinin' kan kırmızı şafağına geri dönmüştüm. Ortadoğu Havayolları uçağına binmeden önce, son haberlerimin fotokopilerini de koymuştum çantama:

> *Independent*, 19 Temmuz 1990. Robert Fisk, Beyrut. Kuveytli liderler dün, Irak'ın kendilerine karşı tekrarladığı tehditler üzerine alarma geçti, parlamentoyu acil toplantıya çağırdı ve Kuveyt dışişleri bakanını Suudi Arabistan'dan yardım istemek üzere gönderdi... Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'e göre, Kuveyt iki ülke arasındaki sınırı 'ihlal etti' ve 2.4 milyar dolar değerinde petrol çaldı... Kuveyt'in OPEC'in petrol üretim kota sisteminde hile yaptığını iddia eden Aziz, "Irak'ı zayıflatmak, güvenliğini ve ekonomisini sarsmak için önceden hazırlanmış ve kasti bir plandır bu," dedi.[1]

Önceden hazırlanmış. Kasti. Komplo. Baas parti aygıtı komplolar ve kumpaslarla karnını doyuruyordu, onları hiç acımadan silip süpürüyordu, iştahı kuşkuyla kabarıyordu. Saddam'ın iddiasına göre, Kuveyt Irak'a karşı 'ekonomik sabotaj' yapıyordu. Paris tatili için yola çıkmanın nasıl bir aptallık olduğunu görmem için kendi haberlerimi okumam yeterli. 19 Temmuz'da Beyrut'tan bildiren Fisk'in, bütün ipuçlarını sıraladığını şimdi pişmanlıkla fark ediyorum: "Devlet Başkanı Saddam Hüseyin... komşularına karşı 'son bir çareden' söz etti ve 'kelle uçurmanın' yaşam standartlarını düşürmekten daha iyi olduğunu sözlerine ekledi." Irak 30 ila 40 milyar dolar arası dış borç ödemesiyle karşı karşıyaydı. "Körfez devletlerinin hiçbiri ABD'nin kendilerini Irak'tan korumak için askeri müdahalede bulunacağına inanmıyor. Halihazırda Körfez'de sadece yedi Amerikan savaş gemisi var," diye devam ediyordum. Ve artık biliyoruz ki, Saddam da aynı fikirdeydi. Eylül 1982'de İsrail'in Batı Beyrut'u işgal edeceği, kamplarda katliamlar yaşanacağı kendisine söylenen ve bunun ardından tatil için İrlanda'ya uçan da aynı herif değil miydi? Fisk İrlanda'ya tatile gidecek diye İsrailliler saldırmayacaktı. Saddam da, Lord Fisk Paris'e uçacak diye Kuveyt'i işgal etmeyecekti. 2 Ağustos 1990. "Irak kuvvetleri Kuveyt'i işgal etti" diyordu BBC'nin akşam 8 haberleri, ben tam çikolatalı ekmeğimi ısırırken.

1 Opec kuralları uyarınca Kuveyt'in günlük 1.5 milyon varil üretim kotası vardı, fakat son zamanlarda üretimini 1.9 milyon varile çıkarmıştı. Opec'in 18 dolarlık istenen varil fiyatı, 14 dolara düşmekteydi ve Saddam Hüseyin, varil başına 1 dolarlık bir düşüşün Irak için yılda 1 milyar dolarlık gelir kaybı olduğunu öne sürüyordu. Yanı sıra dünya fiyatlarındaki düşüş, Irak'a o güne dek 14 milyar dolara mal olmuştu. Kimse aşırı üretime karşı çıkmadı. Fakat Iraklılar, Kuveyt'in karşılıklı sınırın kuzeyine doğru sarkarak Irak'ın güney yataklarından petrol çektiğini iddia etti; diğer bir deyişle Kuveyt, savaş aygıtı sayesinde İran devriminden korunduğu bir ülkenin petrolünü çalıyordu.

İşgal öncesindeki o son kritik günlerde belki de Saddam'ın (veya Washington'un) büyüsüne kapılmıştık. Saddam'ın Kuveyt'e yönelik bütün tehditlerinden sonra bile ABD onun hâlâ 'kendi' adamı olduğunu düşünüyordu. İşgalden sadece dört gün önce, Saddam'ın tehditlerinin İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Hitler'in tehditlerine benzeyip benzemediği sorulduğunda ABD'nin Yakındoğu'dan sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Richard Murphy, bu tür yorumları 'fazla üstünkörü' diyerek küçümsüyordu. "Saddam, güç kullanmakta tereddüt etmeyen sert, açıksözlü bir lider... Iraklılarla daimi diyalog içinde olmak gerektiğini düşünüyorum... Saddam asabi davranmadı." Murphy'nin sözleri, Amerika'nın Bağdat büyükelçisi April Glaspie, Saddam'la o ünlü görüşmeyi yapıp, ihtilafın 'Irak ve Kuveyt arasında bir mesele' olduğunu söylemesinden dört gün *sonrasına* rastlamıştı. Sonradan ABD Dış İlişkiler Komitesi'ne ifade veren Glaspie, Iraklıların bu görüşmenin kayıtları üzerinde oynadığı tahmininde bulunacaktı. Saddam, Mısır Devlet Başkanı Mübarek'ten bir telefon aldıktan sonra toplantıya geri dönmüş ve "güç kullanmamak, kendi belirlediği diplomatik çerçeve içinde hareket etmek konusunda söz vermişti."

Her zamanki gibi, biz gazeteciler, yanı sıra (hem Arap hem Batılı) diplomatlar, görmeyi tercih etmiş olsaydık, felaketin bütün alametleri orada öylece duruyordu. Bahreynli bir bakan sonradan bana, Iraklı liderin işgalden üç ay önce bir Arap zirvesinde sarf ettiği sözlerin önemini kavrayamadığını itiraf edecekti:

> Saddam Hüseyin'in ne yapacağının ilk işareti, Mayıs'taki Bağdat zirvesinde bizzat onun tarafından verilmişti... Zirvenin kapalı bir oturumunda Saddam, ülkesinin ekonomik durumunun kendisini kışkırttığının sinyalini verdi. "Petrol fiyatlarındaki düşüş bizi felç ediyor," dedi. Petrol fiyatları bu düzeyde devam ederse ayakta kalamayacağını söyledi. Ben oradaydım ve hepimiz ne dediğini duyduk, fakat anlamını kavrayamadık. Ülkesinin ekonomik yardıma çok ihtiyacı olduğunu ve ekonomik destek istediğini söyleyen [Ürdün] Kralı Hüseyin'di – dünyanın hatırladığı bu. Fakat Saddam Hüseyin'in ne dediğini duymadılar.

Saddam'ın işgalinden sonraki yirmi dört saat zarfında Suudi Arabistan Kralı Fahd 'tarihi kararı'nı aldı (Suudilerin böyle beklenmedik bir adımı ifade etmek için kullandığı kavram buydu) ve Amerikalıları kraliyeti savunmak için, İslamın en kutsal iki kentine, Mekke ve Medine'ye davet etti. Arap Körfezi bakanları ve işadamları, Fahd'ın en fazla, kendi aşırı teçhizatlı, kötü eğitimli güçleri Suudi Arabistan'ı savunmak zorunda kalırsa Amerika'nın hava korumasını isteyeceğine ve Suudilerin, tıpkı Afganistan'da Sovyetlere karşı Usame Bin Ladin'in Arap ordusuna para akıttığı gibi, Irak işgaline karşı Kuveyt direnişini desteklemek için Arap gerillaları finanse edeceğine inanıyorlardı. Fakat Bin Ladin'in yardım önerisi sert şekilde geri çevrildi – hayal bile edemeyeceğimiz uğursuz sonuçları olacaktı bu reddin. İsrail'in (ABD'nin Ortadoğu'daki en büyük müttefikinin) karşısında kırk yılı aşkın bir süredir aşağılanan Araplar, şimdi aynı Amerikalıların, kendilerini bir başka Arap liderine karşı 'savunmak' için kutsal topraklara gelişine tanık olacaktı. Kral Fahd 'kutsal yerlerin muhafızı' ise, 82. Hava İndirme Birliği şimdi 'kutsal yerlerin muhafızının' muhafızıydı. Birçok Arap için bu kulağa küfür gibi geliyordu.

O ilk günlerde, Ağustos'un kavurucu sıcağında, (Körfez'de sıklıkla yaptığım üzere) Associated Press'in Bahreyn bürosunun şefi Ali Mahmud'a akıl danışmaya gittim. Nasır döneminde hapse atılan[1], fakat Arap dünyasındaki çılgınlık hali söz konusu olduğunda karanlık bir kâhin yeteneğine sahip bir Mısırlıydı Mahmud. "Sonucun ne olduğu önemli değil, iş işten geçti,"

1 Mahmud, Nasır iktidarındaki Mısır'da bir AP muhabiri olmasının yanı sıra, siyasi bir muhalifti. İşkenceci polisler tarafından Kahire'deki Citadel Cezaevi'nde, insan dışkısıyla dolu bir varile batırılmış halde sorgulanırken yaşadıklarını, yüzünde geniş bir gülümsemeyle anlatırdı daima.

dedi. "Teokratik ve milliyetçi rejimlerin ABD'yi Ortadoğu'ya davet etmesi gerçeği, uzun süre öfke doğuracak ve asla bağışlanmayacak. Kriz sona erdiğinde, daha da kötüsü gelecek." Ve altı yıl sonra Afganistan'da, Bin Ladin bana Suud Sarayı'nın tarihsel günahlarını tek tek sayarken, Ali'nin sözlerini hatırlayacaktım.

Saddam'ın müteakip tavrı (İsraillilerin işgal altındaki Filistin topraklarından çekilmesi halinde Kuveyt'ten çekilme önerisi, Irak ve Kuveyt'te binlerce yabancıyı rehin alması, emirliği resmen ilhak etmesi) Batı'da naif ve yanılsamalı bir politika gibi görünüyordu. Fakat (Saddam'ın esasen hitap ettiği) Arap dünyasında ille böyle görülmüyordu. Araplar için İsrail'in Filistin işgali en az Irak'ın Kuveyt işgali kadar büyük (ve çok daha uzun zamandır süren) bir kötülüktü ve ikincisinde işgalciler en azından Araptı.[1]

Binlerce Amerikan askerinin, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısındaki çöl fırtınalarının arasında uçaklardan aktığı televizyon görüntüleri, sonradan krizin en usandırıcı imajlarından biri haline gelecekti. Fakat 1990 Ağustosu'nun o ilk günlerinde 82. Hava İndirme ve diğer Amerikan birliklerinin (Mekke'nin 1100 kilometre ve Irak işgal güçlerinin ileri unsurlarının yaklaşık 300 kilometre uzağındaki) Dahran'a varışı, dünyadaki en büyük ve en az takip edilen haberdi. Normalde kraliyete vize almak haftalar sürüyordu; Suudi Arabistan gibi kapalı, yabancı düşmanı bir oligarşide (Irak işgalini kendi vatandaşlarından en az yirmi dört saat gizlemişti) hiçbir devlet yetkilisi, yabancı gazetecilere kafir güçlerin bu kadar kutsal bir yere ayak basışına tanık olmasına izin vermeyi tasavvur edemezdi.[2]

Ortadoğu Havayolları'nın (MEA) Dahran'a 707 seferinde, kokpitin içinde kamburum çıkmış bir halde otururken vaziyet bu. Havayolu şirketinin Beyrut bürosu elemanlarından ve en zeki idarecilerinden Joe Kai, vizesi olmasa bile, bir MEA yolcusunun Suudi Arabistan üzerinden transit geçiş hakkı olduğunun farkındaydı – bir başka Körfez ülkesine aktarmalı gidecektim. Böylece Suudi Arabistan üzerinden Bahreyn'e gidiş biletimi kesti – ve *Independent*'ın dünyaya haber atlatmasına yardım etmiş oldu. Dahran'da tam beş saat kalabilecektim. "Amerikalıları göreceksiniz *habibi*," demişti Joe. "Her yerde onlar olacak."

Oradaydılar. MEA uçağı Suudi Arabistan'a inerken, hava üssünün ışıkları altında duran onlarca Amerikan Bell/Agusta savaş helikopterini görebiliyordum; pervaneleri vantilatör gibi bağlanmış, devasa bir böcek yuvası gibi sıkış tepiş paketlenmiş, geceyarısının karanlığında kuzeye nakledilmeyi bekliyorlardı. Bir Galaxy nakliye uçağı sırası daha da çok helikopter ve beyaz uçlu füze yığınları boşaltıyordu. Uskurları titreyen çöl kahverengisi bir Hercules C-10, kuzeybatıya, sınırın yanındaki Suudi iniş pistlerine yapacağı yolculuk için füzelerle yükleniyordu. Terminalin içinde Suudiler pasaportumu didikleyip Bayreyn biletime kayıtsız gözlerle baktıktan sonra bekleme salonunda oturmamı söylediler.

Ve Joe'nun dediği gibi, her yerdeydiler, omuzlarında 'Güvenli, Çevik, Emin' yazılı parlak şeritleriyle 3. Hava İkmal Komutanlığı'nın bütün o Amerikalı mürettebatı. Burada açıkça savaşın eşiğindeydik, bir Hıristiyan ordusu İslamın en hassas toprak parçasına, teolojiden ziyade

1 Bu, Batılı petrol analizcileri tarafından gayet iyi anlaşılmıştı; özünde yavan olsa da, dikkatle hazırlanmış çalışmalarında aynı noktayı vurguluyorlardı. Robert Mabro Ekim 1990'da, "Arapların büyük bölümü, ABD'nin bölgeye müdahalesinin arkasında uluslararası hukuku uygulamak gibi bir niyet olmadığı kanısında," diye yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "ABD bölgedeki bu rolünü, şimdi Kuveyt'e yönelik olduğu gibi, Filistin'de ve Lübnan'da da oynasaydı, bunu memnuniyetle karşılayabilirlerdi. Fakat ABD'nin, İsrail politikaları ve eylemlerine karşı on yıllardır uluslararası hukuku hiç işletmemesi, Kuveyt'e dair gerçek niyetleri konusunda Arapların zihnine ciddi kuşku tohumları ekmiş durumda."

2 Ne zaman vizeye ihtiyacımız olsa binbir dereden su getirirlerdi. Ama eğer Suudiler gazetecileri bir Arap konferansına davet etmek isterse, elçilikleri birkaç saat içinde giriş izinlerini çıkarırdı. Bu bıktırıcı meselelerden kaçmak istediğimizde, vize başvurusundaki din hanesini doldurmayı reddediverirdik sadece. Suudiler o zaman bizim Yahudi olduğumuzu varsayar ve ırkçı politikalarına uygun olarak, vize vermeyi reddederlerdi.

süpermarket dağıtım seferlerini çağrıştıran bir mesajla iniyordu. Bütün dini meseleler, pistte dikilmiş, doğuya, şafak göğünde kükreyerek beliren bir başka Lockheed C-5B'ye doğru bakan düzgün giyimli genç erkek ve kadınlarda yok olup gitmişti. Her on beş dakikada bir Galaxyler geliyor, Cobra helikopterlerinin ağırlığını taşıyan lastikleri ötüyor, çöl sıcağına inerlerken 30 metrelik meymenetsiz kanatları yaşlı kuşlar gibi çırpınıp titriyordu.

Amerikalılar neşeliydi, konuşmaktan memnunlardı, bir gazetecinin Suudi Arabistan'a binlerce asker ve helikopterler sokmasını seyretmesinden hiç de rahatsız olmuş görünmüyorlardı. ABD Hava Kuvvetleri'nden Yüzbaşı Curt Morris, kendisini Galaxy'ye geri götürecek otobüsü bekliyordu. "Kasabada gerçekten çok hoş bir otelde kaldık. Geçen akşam bazı güzel Arap yemekleri yedik. Yee, sevdik burayı. Ve son birkaç gündür hava serin." Geniş geniş gülüyordu. "Birkaç güne kalmaz sizin ülkenizde olacağız, Mildenhall'da, şimdi önümüzde bu var." Turizm. Serin hava, egzotik yemekler, Güney İngiltere'ye dönüş. Hava üssünün diğer tarafında, Mısır Havayolları'na ait, normalde tatilcileri Luxor'a götüren türden bir 737'nin merdivenlerinden Mısır askerleri iniyordu.

Suudiler en azından tanık oldukları olayların içerdiği ironiyi anlıyor gibi görünüyorlardı. Havaalanındaki milisler, küçük göz delikleri olan kömür karası gaz maskeleriyle donanmıştı. "Amerika bizi korumak için geldiğini söylüyor," dedi biri, kaytan bıyıklı zayıf bir genç adam, yan yana şafaktan süzülüp inmekte olan bir RAF nakliye uçağını izlerken. "Petrolümüz olmasaydı Amerika bizi korumak için gelir miydi?" Cevabı, Yüzbaşı Morris'in beraberinde getirdiği iyimserlikle aynı kesinlikle biliyordum. Gelecek aylarda tanışacağım Suudi polisler ve askerler hiç de aptal değildi; üniversite mezunu falan değillerdi, ama dinleri onlara, Amerikalıların ülkelerine gelmesinin temsil ettiği tehlikeli bilinç sıçramasına yönelik (açık bir kuşku olmasa bile) derin endişe duymalarına yetecek kadar çok şey öğretmişti.

Amerikalı, Mısırlı ve Faslı birlikler (o en erken aşamadan itibaren ABD güçleri en sadık Arap müttefiklerinden dinsel kamuflaj edinmeyi becermişti), çölün ücra köşelerindeki geçici kamplarına çoktan yerleşmişti. Sınır kasabası Hafji kısmen boşaltılmış ve kışlaya çevrilmişti. Daha batıda, Suudi Arabistan topraklarının Irak sınırı boyunca uzandığı bölgede, tırların park ettiği, hava üssü ve lojmanları 1985'te 5 milyar dolara patlayan Hefr El-Batn kenti de 70 bin askeri barındırabiliyordu. Aramco'nun petrol işçileri kampı da seferber edildi. Yüzbaşı Morris uzun boylu, sarışın bir kadın askerin yanında duruyordu; kadın asker saçını, Suudileri şok edecek bir başka Amerikan kültür özelliği mahiyetinde topuz yapmıştı. "Sıcaklık iyice arttığında bizimkiler onların anti-gaz kıyafetlerini giymek zorunda kalırsa ne olacağını düşünmek bile istemiyorum," diyordu Morris. "Ahbap, sana söylüyorum, insanlar bu şeylerin içinde sıcak çarpmasından ölür."

Körfez Havayolları uçağım şafak söktükten sonra Bahreyn'e gitmek üzere kalktığında, Dahran hava üssünün tamamının gri-beyaz füze bataryalarıyla kuşatılmış olduğunu görebildim. Yolcu koltuğumdan, Galaxy sıraları ve onların helikopter yavrularının birkaç fotoğrafını çektim. Ortadoğu'da tarih yakalanamayacak kadar hızlı ilerliyordu. Ölçeğinden ziyade şaşırtıcı paralellikleri açısından, Britanyalılar 1914'te savaşa girdiğinde de manzara böyle miydi, diye merak etmekten alamıyordum kendimi. O zamanlar Avrupa'nın emperyalist güçlerinin kendilerini nasıl bir kaosun içine attıklarına dair hiçbir fikrimiz yoktu. Sadece iki hafta önce Kuveyt'in yok olacağını, Britanyalıların ve Amerikalıların Hazreti Muhammed'in yürüdüğü topraklarda Irak'a karşı cephe kuracağını, girdikleri savaşın onları (13 yıl sonra) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden bu yana Ortadoğu'nun tanık olduğu en tehlikeli çatışmaya sürükleyeceğini kim tahmin edebilirdi?

Bahreyn'den ABD televizyon ekipleri arasındaki eski ahbaplarımla birlikte Körfez üzerinde

bir tur attım; sadece birkaç yıl önce, Irak bizim dostumuzken, Irak bir Amerikan savaş gemisine saldırıp elini kolunu sallayarak gidebilirken aynı ekiple bu sıcak, balık kaynaşan suları dolaşmıştım. Sadece iki yıl önce, küçük beyaz ticari uçağımız, uçan balık sürüleriyle yumuşak dalgaların üzerinde vızıldarken, Saddam hâlâ dostumuzdu, hâlâ 'sıkı, açık konuşan liderdi', Kuveyt'i çalmaya karar verene kadar da öyle kalacaktı. Daha birkaç ay öncesinde, Mübarek bir grup senatörü paketleyip Saddam'ı görmeye gönderdiğinde, Irak diktatörünün asıl sorununun basınla olduğunu kabul etmişlerdi. Evet, Saddam'ın bir halkla ilişkiler danışmanına ihtiyacı vardı. Fakat şimdi o PR elemanları Kuveyt kraliyet ailesi ve Suudi 'Ortak Müttefik Kuvvetler Komutanlığı'nın şişman komutanı, yani Kral Fahd'ın yeğeni ve Suudi Savunma Bakanı Prens Sultan'ın oğlu olan Haşmetmeap Prens Halid bin Sultan bin Abdülaziz tarafından işe alınmıştı.

Nazlı nazlı salınan dalgalar boyunca, simetrileri ve kıvrık pruvaları bir başka çağın ve kültürün hassasiyetini yansıtan tek yelkenli motorlu Arap teknelerinin üzerinden geçtik. Fakat suyun üzerinde saatte 16 kilometreyle yol alırken bile, yüzlerimizden ve sırtlarımızdan oluk oluk ter akıyordu. 45 derece sıcaklıkta beş-altı saat geçirdikten sonra denizi ve gökyüzünü, sadece güneşin soluk altın renginin seçilebildiği sarı-gri bir sis kapladı. Bu doğal fırında kim bir savaşı sürdürebilirdi? Kanıt orada duruyordu. Dubai'nin 100 kilometre açığında Fransız firkateyni *Commandant Ducoing*'i, üç renkli, kıçtan demirlemiş, güvertesindeki mürettebatın bir uçaksavarın etrafında koşuşturup durduğu bir şilepten erzak yüklerken bulduk. Gövdesindeki numarayı güneş ışığının yansıdığı suda gördük bir an (F795) ve sonra sisin içinde kayboldu. Pusun içinde 180 derece döndük ve *Ducoing*'i yine karşımızda bulduk; buhar püskürtüyor, uskurları gri-yeşil denizi köpürtüyordu.

Irak işgalinin kuzeybatı yönündeki diğer belirtilerini kaplayan rutubetin içinden geçen boş petrol tankerleri, Körfez'in açıklarına, doğuya doğru ilerliyordu; doğal bir çelişkiydi bu, zira boşken batıya ilerlemeleri ve sonra Kuveyt petrolünü yüklenip, azami su kesim çizgileri yüzeyin altında kalmış bir halde doğuya doğru yola çıkmaları gerekirdi. Suya doğru düzgün batamamanın çaresizliği içindeki Singapur bandıralı *T. M. Regulus*, pas kırmızısı kıçını göstere göstere, sisin ortasında demir atmıştı; iki yıl önceki tanker savaşında İran 'saldırganlığına' karşı Amerikan korumasının simgesi olmuş eski Kuveyt tankeri *Chesapeake City* bile (Amerikan bayrağı çekip bandıra değiştirmişti) bomboş halde Bahreyn'e ilerliyordu. Pus kümeleri arasında, ambar ve güverteleri Toyotalarla tıka basa dolu bir kargo gemisi bile gördük; Körfez'in en zengin emirliğinin lüksüne lüks katmak için yola çıkan gemi, şimdi Hürmüz'e ve açık denize doğru kaçıyordu. Güzel günler sona ermişti.

Kuveyt'te mahsur kalmış birkaç Batılı gazeteci dışında (*Financial Times*'tan Tony Walker da onların arasındaydı ve çölde, vahşeti ve korkuyu anlatan güçlü bir haberle ortaya çıktı.[1]) dünyanın muhabirleri şimdi Bağdat'tan veya Arap Körfezi'nin işgal edilmemiş kentlerinden haber geçiyordu. Oralara konuşlanmış, propaganda savaşını soru işaretleriyle mayalamaya çalışıyorduk; okuyucuyu, bizim de Suudi Arabistan'da biftek yiyip portakal suyu içerek geçirdiğimiz uzun kuru geceler boyu kendimize sorduklarımıza benzer sorular sormaya sevk edecek, küçük

1 Birçoğu, Iraklıların elinden kaçan cesur insanlardı (aralarında Kuveytliler de vardı) Securicor'un Kuveyt'teki geçici operasyon müdürü Britanyalı George Woodberry, dört çekişli cipiyle sınıra vardığında, karşısında 50 Irak tankının dizildiğini görmüştü. "Kum tepesinin üzerine çıkana dek onları göremedik ve gördüğümüzde de artık geri dönmek için çok geçti," diye anlatıyordu bize. "Bunun üzerine onların tam ortasından sürmeye devam ettik; tanklar her iki tarafımızda, 40 metre yakınımızdaydı. El sallamadık, hiçbir şey de söylemedik, sadece ilerledik. Tanktaki askerler oracıkta durmuş bizi izliyorlardı..." Woodberry Kuveyt'i de şöyle anlatıyordu: "Ülkede her şey durdu. Iraklı askerler insanların kapılarını yumruklayıp para ve yiyecek istiyorlardı. Bütün dükkânlar yağmalandı. Iraklılar kadar Filistinliler de yağmaladı; yıllardır orada yaşayan insanlardı bunlar. Para kasaları caddelere saçılmıştı; insanlar başlarına üşüşmüş, kasaları kırıp açmaya çalışıyordu. Kentin merkezinde yağmacıların silip süpürmediği tek bir dükkân veya büro kalmadı.

kuşku el bombalarıydı bunlar. Lübnan'daki eylemciler uzun süredir, ellerindeki Amerikalı rehineler (aralarında AP'nin Beyrut büro şefi, eski arkadaşım Terry Anderson da vardı) karşılığında, Kuveyt'te hapsedilen on yedi Şii Müslümanın bırakılmasını talep ediyordu. On yedi kişiden ikisi bırakılmıştı. Hepsi İslami Davet Partisi üyesiydi. Irak kalan on beş kişiyi bırakmış mıydı? Cevap: Hayır, onlar kaçmıştı. On üç yıl sonra Davet, 'kurtarılmış' Irak'taki siyasi partilerden biri haline gelecek, nazikçe konuştukları Davet üyelerinin 1980'lerin 'süper teröristleri' olduğu gerçeğini unutmuş görünen Amerikalılardan seçimlerin yapılmasını talep edecekti. Diplomatlar, Kuveyt'te yaşayan Filistinlilerin Irak istihbarat servisiyle suç ortaklığı yaptığını, işgalden hemen önce Iraklılara Kuveytli yetkililerin ev adreslerini verdiklerini iddia ediyordu. FKÖ Kuveyt işgalinde Saddam'a yardımcı mı oluyordu? Cevap: Hayır, zira bazı Filistinliler yavaşça gelişen Kuveyt direniş hareketine bile katılmaktaydı. Fakat Irak'ın eğittiği Filistinliler daha sonra Bağdat'tan aşağı getirilmişti ve onları ellerinde silahlarıyla Kuveyt sokaklarında görmek mümkündü. Ve bu, şimdi sürgünde olan Kuveyt kraliyet ailesinin günün birinde emirliğe dönüp bazıları orada doğmuş 300 bin Filistinli 'hain'in sınırdışı edilmesini istemesi için nasıl da güzel bir fırsattı. Zaten tam da bunu yapacaklardı.

Suriyeliler Suudi Arabistan'daki Amerikalılara katılmak üzere bir tümen asker gönderdi; 'Arap Ulusunun Öncüsü' şimdi Baasçı düşmanlarına karşı Siyonizm'in dostlarıyla yakınlaşıyordu (veya öyle görünüyordu). Ve her gün, dünyanın dört bir köşesinden yüzlerce televizyon ekibi Amerikalıların gelişini izlemeleri için (benim işgalden hemen sonra havadan tetkik ettiğim yollardan), otobüslerle Dahran hava üssüne taşınıyordu. Birlikler, tugaylar, tümenler, müfrezeler, mangalar, on binlerce asker... 1991 yılına girildiğinde, Saddam güçlerine karşı yarım milyonluk bir ordu toplanmış oldu. 1991'de ABD, Kuveyt'i kurtarmak için çok sayıda askere ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. 2003'te ise Pentagon, Irak'ın tamamını ele geçirip işgal etmek için bu sayının yarısı kadarına ihtiyaç olduğunu hesap edecekti. Fakat 2003'te kimse bu kıyaslamayı yapmadı.

Elde ettiğimiz istatistikler değilse bile, öğüttü. Gazetecilere gaz maskelerini nasıl takacaklarını anlata anlata RAF (Britanya Kraliyet Hava Kuvvetleri) subaylarının dilinde tüy bitiyordu. Bize 'badi-badi' sistemini kullanmamızı tavsiye ediyorlardı; arkadaşınızın filtreyi maskeye takmasına yardım ediyordunuz, ama önce sizinkinin takıldığından emin olmalıydınız – bu arada arkadaşınız boğulup ölebilirdi. Bütün bu sefil iş 'ilermeyi durdurma'yı (ordunun basından aparttığından kuşkulandığım bir ifadeydi bu) içeriyordu, bu arada Saddam'ın galonlarca lanetli kokteyli etrafımızda bulutlanıyordu. Fransız Yabancı Lejyonu'na yaptığım bir ziyaret (çölde kırmızı şarap, Britanyalıların ılık su tayınından daha cazip görünüyordu), kimyasal imhadan kaçınmanın daha kolay yöntemleri olduğu konusunda ikna etmişti beni. Londra'nın doğu ucundan gelen İkinci Piyade Tümeni'nin Britanyalı bir üyesi, birliğinin (şeref madalyaları arasında Marne de vardı)[1] harekatla ilgili kendine has emirleri olduğunu söylüyordu. "Temel olarak, kırmızı gaz alarmı verildiğinde, biri düdüğü çalar, hepimiz kamyonlarımıza doluşuruz ve oradan hemen vınlarız."

Bu bana gayet makul görünüyordu. Daha alelade bir tavsiye mahiyetinde, *Saudi Gazette*'ye göz atabilirdik; öylesine bir gazeteydi ki, okuyucularını 100 bin Iraklı askerin Kuveyt'i işgal ettiği, Emir'in kardeşini vurduğu ve Suudi Arabistan sınırlarına gelip dayandığı konusunda bilgilendirmeyi beceememişti. 3. sayfanın manşetinde, "Bir gaz saldırısında yapılacaklar ve yapılmayacaklar" diye yazıyordu. Bu, dünyanın en tanınmış doktorlarının tavsiye köşeleri haline gelecekti; ki onların, kimyasal savaşla ilgili Suudi Arabistan'ın yaptıklarından pek de geri kalmadığı görülecekti. Ve Kral Fahd'ın tam da o yıl Mekke'de 1400 Müslüman hacının ölümünün

1 Birinci Dünya Savaşı'nda İkinci Piyade Tümeni'nin savunduğu Fransız cephelerinden biri. –çn

sorumluluğunu "Allah'ın iradesine" bağladığını hatırlayanlar, gazetenin tavsiyelerini hafiften tanıdık bulacaktı.

"Eğer evinizin dışında ve açık alandaysanız, kaderinize razı olmak dışında yapabileceğiniz bir şey yoktur," diyordu tavsiye yazısında. Diğer taraftan, evinizdeyseniz aldığınız tavsiye şuydu: "Pencerelere koşun, kuşların ağaçlardan düşüp düşmediğine, kedilerin, köpeklerin ve insanların yere yığılarak öksürüp öksürmediğine, arabaların çarpışıp çarpışmadığına ve genel bir panik olup olmadığına bakın. Bunların hepsi gaz saldırısının belirtisidir. Bunların olduğunu gördüğünüzde kapılara, pencerelere barikat kurun ve kimsenin eve girmesine veya evden çıkmasına izin vermeyin." Diğer faydalı bilgiler arasında şunlar da vardı: "Uzun kollu gömlekler, çoraplar ve şapkalarla tepeden tırnağa giyinin... başınızın tamamını ıslak bir havlu veya battaniye ile kaplayın... duşa gidin ve orada kalın."[1] Fakat *Saudi Gazette* okuyucularını korkutacak bir gazete de değildi. 4 Ağustos 1990'daki başsayfasında, kalın puntoyla yazılmış, bir tek tuhaf paragraf vardı. "Kral Fahd ve Bush, mevcut durum ışığında bölgedeki duruma dair görüş alışverişinde bulundular," diyordu paragrafta. Gazetenin gerçekliğe verdiği taviz bundan ibaretti. 'Mevcut durum' ise Kuveyt'e yönelik Irak *anschluss*'uydu (ilhak).

Amerikalılara kültürel destek veriliyordu. Bazıları gayet makuldü: alkol almayın, Arap kadınlarına asla ilgi göstermeyin, öfkenize hakim olun. Diğerleri ise Amerika'nın Ortadoğu politikasının gerçek sorunlarını ele veriyordu. Amerikan ordusunun Suudi Arabistan'a yönelik resmi kılavuzunda 'hassas alanlar' başlıklı bir bölüm vardı. Bu bölümde Amerikan personelinden 'ABD ile İsrail arasındaki dostça ilişkileri ele alan makale veya haberleri', 'ABD'deki Arap karşıtı gösterileri veya hissiyatı' veya 'Lübnan'daki İsrail varlığına (!) ve eylemlerine verilen desteği' tartışmamaları isteniyordu. Gerçek şuydu ki ordu kılavuzu, bu konuların Pentagon açısından Araplar için olabileceğinden (ki onlar bu konuları *tartışabilirdi*) daha da 'hassas' olduğunu belirten o kelimelerde, İsrail'in istilaları veya işgaline atıfta bile bulunamıyordu. Daha önceki bir kılavuzda ise ABD personeline 'Yahudi lobisi ve İsrail'e verilen Amerikan istihbaratı' konularında tartışmaktan kaçınmaları emrediliyordu. Bu ifadeler de sonradan Pentagon tarafından sessiz sedasız silindi; zira Dünya Yahudi Kongresi, ABD Savunma Bakanı Dick Cheney'ye bir mektup yazarak, 'düşkırıklığını' ve 'derin incinme ve öfke duygularını' ifade etti. ABD birliklerinden, 'ABD'yi eşsiz bir demokratik toplum kılan hoşgörü, çoğulculuk ve açık fikirlilik gibi değerlere tümüyle sahip çıkması' isteniyordu. Böylece Yahudi lobisi, Yahudi lobisine dair tüm tartışmayı silmekte başarılı oldu.

Amerikan askerlerinden ayrıca, 'İslam [*böyle yazılmış*] dininin kurucusu Hazreti Muhammed'in MS 570 yılında Arabistan'da doğduğunu... Bu olgunun Suudi Arabistan üzerinde derin bir etkisi bulunduğunu ve onu İslam dininin kabul edilmiş merkezi kıldığını' hatırlamaları isteniyordu. Bu 'kılavuzun' Suudi versiyonuyla bir gece Kuveyt sınırına yaptığım bir ziyaretten Dahran'a dönerken, bir petrol istasyonunda durdurulunca karşılaştım. Bir Suudi askeri kamyonundan çıkan iki asker arabaya doğru yürüdü. "Efendim, bunları almanızı rica ediyoruz," dedi biri ve bana iki broşür uzattı. 'Dünya Müslüman Gençliği Şurası' ve Dammam'daki 'İslami *Davet* ve Rehberlik Merkezi' tarafından İngilizce olarak yayınlanmışlardı. Birinci belge *İslam'ın Kılıcı* başlığını taşıyordu ve sadece bu kılıcın ışığının 'tıpkı aydınlığın karanlığı kovması gibi, yalanı bertaraf edebileceği' öne sürülüyordu. İslama geçmiş Batılılardan bir dizi alıntı da vardı; onlardan biri de Yusuf İslam adını alan (ve 2004'te, 'terörizme' karıştığına dair tümüyle yanlış şüphelerle ABD'ye girmesine izin verilmeyecek olan) Cat Stevens'a aitti. "İslam'ı, medyada sürekli gösterilen bazı kötü Müslümanların davranışlarına göre yargılamak yanlıştır... Şöförü

1 Duşta sürekli yıkanmak gaz saldırısı kurbanları için iyi bir tavsiyeydi; kapalı bir kukuleta olmadığı sürece şapka da egzotik bir katkı sayılabilirdi.

sarhoş olduğu için bir arabaya kötü demeye benzer bu..." diyordu Stevens yapılan alıntıda. İkinci broşür yabancıları (ateist veya bilinemezci... ya da demokrasi ve özgürlüğe inanan biri olsa da) Peygamber'in hayatını ve öğretilerini araştırmaya davet ediyordu.

"Bunları Amerikalılara veriyoruz," dedi Suudi asker. Keçi sakallı, uzun, ince bir adamdı, selam verdi ve kamyonuna geri döndü. Bir Amerikan kamyonuydu elbette; Suudi askerler Amerikan Kevlar miğferleri takıyor ve Amerikan komutası altında bulunuyorlardı. Gerçekten de, birçok Müslümanın kaderi, Batı 'gölgesi' altında yaşamak gibi görünüyordu. Suudilerin (İranlılar gibi), Amerikalıların inşa ettiği otobanlar ve otoban geçiş kulübeleriyle, helikopterlerin ve savaş uçaklarının Amerikan olduğu Amerikan yapımı hava üsleriyle kaplı bir ülkede yaşamaları bir ironidir. Dahası, altyapısını Amerikalıların kurduğu bu ülkede prenslerin (İran'da ise devrimcilerin) birçoğu ABD'de eğitim görmüştür ve İngilizceyi Amerikan aksanıyla konuşmaktadır. Bu yüzden Irak işgalinin hemen sonrasında Başkan George Bush, Suudi Arabistan'daki askeri yığınağın amaçlarından birinin de 'Amerikan yaşam tarzını korumak' olduğunu söylediğinde (Suudi teokrasisi ve kafa kesmeleri pek umurunda değildi elbet), herhalde bir sebebi de vardı.

Fakat Suudi Arabistan sadece Amerikan giysileri giymiyordu. Ülke, 1988'de imzalanan 23 milyar dolarlık El-Yamamah silah anlaşması sayesinde Britanya teçhizatıyla tıka basa dolmuştu (Suudilerin elinde, eğitimli pilotlarının uçurabileceğinden fazla sayıda uçak vardı). Söz konusu anlaşma 132 Tornado ve Hawk uçağının satışını da içeriyordu ve iddialara göre, Britanyalı aracıların yanı sıra Suudi kraliyet ailesine de komisyonlar dağıtılmıştı. Britanya Ulusal Hesaplar Dairesi, 1989'da bu iddialarla ilgili soruşturma başlattı, fakat hazırlanan rapor (Britanya hükümetine göre, Suudileri kızdırmamak için) resmen hasıraltı edildi. Başbakan Margaret Thatcher, Fransızların ve Amerikalıların rekabetini engellemek için projeye bizzat el atmıştı.

Elbette Amerikan askerlerinin Suudi Arabistan'a konuşlanmasının petrolle hiç (hem de hiç) alakası yoktu. General H. Norman Schwarzkopf'un infiali, Ortadoğu'da söylem ile gerçekliğin birbirinden koparıldığından korkanlar için pek hayra alamet sayılmazsa da, generalin iddiasını gerçek bir hayal gücüyle ortaya koyduğu söylenmeliydi: Körfez'deki ABD kuvvetlerinin başkomutanı sıfatıyla dili, bir tank ustalığıyla kullanıyordu:

Ben Amerika'nın Suudi Arabistan'ı savunma hevesinin petrolle bir parça ilgisi olabileceğini öne sürecek kadar ahmaklaştığımda, "Kesinlikle değil," diye kükredi. "İnsanların neden sürekli bunu söyleyip durduğunu bilmiyorum. Gerçekten bilmiyorum. Eğer Irak'ın ne yaptığı ile ilgili herhangi birinin kafasında herhangi bir soru varsa, başka bir yere tezgah açmalarını öneririm. Burada gördüğünüz durum sadece bir eşkıyalık değil – bu düpedüz bir tecavüz." Amerikan televizyon ekipleri kameralarını açıp ses kayıt düğmelerine bastılar. Burada sadece askerlerin dilinden (veya televizyon ekiplerinin askerlerin dili sandığı şeyden) konuşan değil, nazikçe kulakların pasını da alan bir general vardı. "En temel kuralın uluslararası ihlalidir bu," diye patladı. "New York'ta bazı yaşlı bayanlar tecavüze uğradığında hiçbirimizden 'tıs çıkmıyor', yirmi dört insan bunu biliyor ve hiçbir şey yapmıyor... mesele kesinlikle petrol değil. Burada bunu düşünen tek bir asker yok – ben bir tane bile öyle asker tanımadım."

Velhasıl bütün bunlar Amerika'nın Saddam'a destek tarihinin ta kendisiydi. Washington'un, İran işgaline, İranlılara ve Kürtlere yönelik kimyasal saldırılara, işkence tezgahlarına ve toplu mezarlara gözünü kapamasının tarihiydi. Bütün dünyanın bildiği ve hiçbir şey yapmadığı bütün o zalimliklere 'tıs çıkarmamaktı' – hiç yaşanmamış gibi yapmaktı. Tarih dün başlamıştı. Benim de 'başka yerde tezgah açma' vaktim gelmişti. Bunun petrol için olduğunu *düşünmeyen* bir askere rastlamak konusunda zorlanan bizler, gelecekte dilimizi tutmak zorunda kalacaktık.

Generale Amerika'nın askeri güçlerini diğer Ortadoğu uluslarının eşkıyalığını ve tecavüzünü engellemek için niye kullanmadığını sorduğumuzda, cevabımızı aldık: Varsayımlar üzerinden konuşmamalıydık.

Varil gibi döşü ve Amerikan futbolu biçiminde kafasıyla dev gibi bir adam olan General Schwarzkopf, bütün bunları sevmişti. Ne de olsa Vietnam'da iki muharebe turunda hizmet vermiş bir generaldi kendisi. Bunlardan ikincisinde, birlikleri My Lai katliamından sorumlu tutulan o münasebetsiz 'Americal' Piyade Bölüğü'ndeki 1. Müfreze'nin komutanı olarak görev yapmıştı (katliamı gerçekleştiren birliklerin komutanı değildi ama). Aralarında Üstün Hizmet Madalyası, Gümüş Yıldız, Fazilet Lejyonu, Üstün Uçuş Haçı ve iki Mor Kalp de bulunan on dört madalyaya sahipti. Tabii ki kimse ona babasını, yani 1953'te Kim Roosevelt ve 'Monty' Woodhouse ile birlikte İran demokrasisini yerle bir eden diğer Norman Schwarzkopf'u sormadı. Onun yerine sorulan şu oldu: Irak'ın morali nasıldı? "Tanrım, umarım berbattır! Umarım açtırlar. Umarım susamıştırlar ve umarım cephaneleri bitmiştir... Bence onlar bir haydut çetesinden başka bir şey değil." Ona göre Iraklıların hâlâ Suudi Arabistan'ı da işgal etme ihtimali var mıydı? "Fark, bizim şimdi burada olmamız. Eğer savaşırlarsa, benimle savaşmak zorundalar. Bazı zayıf komşularının üzerine gitmeleri söz konusu değil." İşte burada baltayı taşa vurmuştu. Suudiler, 'zayıf komşu' olarak görülmek istemiyorlardı. Güçlüydüler, kendilerine güveniyorlardı, kendilerini savunabilirlerdi. 'Ortak kuvvetlerin' komutanı Tuğgeneral Prens Halid bin Sultan bin Abdülaziz değil miydi?

Ve gerçekten de, Körfez'i karmakarışık eden askeri cangılın içine daldığımızda, ABD kuvvetlerinin konuşlanmasından bu yana tek bir Amerikan tank mürettebatına veya topçusuna silahlarını test için bile ateşleme izni verilmediğini gördük. Suudi yetkililer Amerikalılara, gürültünün sivil nüfusu paniğe sevk edebileceği gerekçesiyle, toplarını kalibre etme izni vermeyi bile reddetmişti. On altı topu 30 kilometreden fazla menzile sahip olan devasa savaş gemisi *USS Wisconsin* bile, Körfez kıyılarında paniği önlemek için ateş talimlerinin zamanını bildirmekle yükümlü tutulmuştu. Doğu çölünün bazı noktalarında, ABD 24. Piyade Tümeni, paletleri develerin otladığı tarlalara hasar vermesin diye tanklarını yeniden konumlandırmak zorunda kalmıştı.

Suudilerin ABD ordusunu geçici olarak hadım edebilmesi bir yana, Irak ordusu da kendi içinde ilginç bir psikolojik dönüşüm yaşıyordu. 2 Ağustos'ta Kuveyt'i işgal ettiğinde, bir milyonluk, 'savaşla sıkılaşmış' bir orduydu; 'taarruz yeteneklerini cilalamış', 'güçlü bir savaş aygıtıydı'. Ne var ki şimdi Suudi ve Amerikan subayları, Kuveyt'ten perişan halde gelen mültecilerin anlattıklarından ilham alıyordu; Irak birlikleri dükkânları ve evleri yağmalıyor, tecavüz olayları ve disiplinsizlik nedeniyle asılarak idamlar yaşanıyordu. Britanyalı subaylar, Irak ordusunun düşük moraliyle bir 'enkaz yığını' olduğundan söz ediyordu. Britanya destroyeri *York*'un kaptanı, "Biz söz konusu olduğumuzda ise en fazla takıldığımız mesele kimyasal savaş," diyordu. Ancak Kasım ayının başlarına doğru ABD'nin İstihbarattan Sorumlu Genelkurmay Başkan Yardımcısı'nın hazırladığı *Çöl Kalkanı Muharebe Talimatnamesi El Kitabı*'nda Irak ordusu, bir kez daha 'dünyadaki en iyi teçhizatlı ve en fazla muharebe deneyimine sahip ordulardandır... esnekliği, emir komuta birliği ve üstün hareket yeteneği ile tanınmaktadır' şeklinde niteleniyordu.

Belki de bu işler dinleyicilerin kim olduğuna bağlıydı. Ortak Genelkurmay Başkanı General Colin Powell (on yıl sonraki oğul Bush yönetiminin, liberal, sağduyulu, belagatli olduğu söylenen dışişleri bakanı), 14 Eylül'de Wisconsin'in güvertesindeki denizcilere yaptığı konuşmada, Amerikalı askerlere gaz veriyordu. Saddam, 'bizi buraya getiren Bağdat'taki jokerdi'; dünya ona, 'böyle bir pislikle artık yaşayamayız' demişti. Powell adamlarına, ABD ile savaşmak isteyenlerin

'kıçına tekmeyi vurmalarını' emrediyordu. Bu arada Kuveyt'teki Filistinliler de Britanyalı genç bakan Alan Clark'ın iftirasına uğruyordu. Clark, Bahreyn'de yaptığı konuşmada, Filistinlilerin Kuveyt'te bir 'gayri-resmi milis' yarattığını iddia ediyordu. Birçok Filistinli 'sakinin' ise 'izinsiz silahlandığını' öne sürüyordu (sonradan doğru olmadığı anlaşılacaktı).

Dahran'daki uçuş pistine her inişte aynı manzaraya tanık olunuyordu: Plastik su şişelerini sıkı sıkı kavramış, sıcaktan afallamış, tam orada, pistin üzerinde ilk düşmanlarıyla tanıştıklarını aniden anlamış halde uçak rampalarından inen binlerce genç Amerikalı. Bazıları yüzlerini örtüyle sarmış, başörtüleriyle miğferleri arasına taktıkları Ray-Ban'leriyle Görünmez Adam'ın yüz kat kuvvetli versiyonu gibi görünüyorlardı. Hava üssü, hâlâ test edilmemiş Patriot füze-savarlarının yanındaki tozlu alan boyunca parıldayan F-15, F-16, Galaxy ve Hawk'ların turbo motorlarının gürültüsüyle sarsılıyordu.

Gazeteciler de bu askeri konuşlanmanın bir parçası haline gelmişti. Bu sonu gelmeyen varışları görüntüleyerek, (Schwarzkopf'un da kabul ettiği gibi, ilk başta amaç Suudi Arabistan'da görülenden daha fazla ABD askeri olduğu izlenimini vermekti), Amerikan güçlerinin ezici bir üstünlüğü olduğu düşüncesini teşvik etmeleri için getirilmişlerdi. Olur da savaş başlarsa, gazetecilere 'havuzlarda' askerlere eşlik etmeleri için izin de verilecekti – ve gazeteciler, onların gazeteleri ve televizyon istasyonları sonradan, savaş alanında sansürlenecekleri, kısıtlanacakları ve hareket özgürlüğünden mahrum bırakılacakları bu 'havuzlara' katılmak için kaplanlar misali mücadele ettiler. Geri kalanların ise Yüzbaşı Mike Sherman'ın kurallarına tabi olacağı söyleniyordu. Vakit öldürmek için ta Carolina'dan çıkıp gelmiş huysuz bir ihtiyara benzese de, gözlerinde, atası General William Tecumsey Sherman'ın siyah-beyaz portrelerinde bulabileceğiniz türden, didikleyici, bezgin bir azarlama ifadesi taşıyordu. Bu hiç de şaşırtıcı değildi, zira Yüzbaşı Sherman Amerika'nın Körfez'deki en güçlü silah sistemlerinden birine komuta ediyordu; Dahran International Otel'in hayaller ve beklentilerle tuhaf dekore edilmiş balo salonuna daimi olarak demirleyen, karaya vurmuş dev bir balinaya benzeyen bir gemi diyebilirdik buna.

Balo salonunun Dahran'da olduğunu söylemek bile, Yüzbaşı Sherman'ın o meşhur 'ihtar mektupları'ndan birini almak için yeterliydi. Zira gemisinin güvertesinde kurallar vardı ve onun savaşçı tesislerinden yararlanan gazetecilerden kurallara uyması bekleniyordu. 'Temel kuralların', savaşı takip etmek için kayıt yaptıran 1300 kişilik gazeteci ve televizyoncu gürühundan herhangi biri tarafından 'ihlali' (askeri üslerin, hattâ –her ne kadar Sherman bundan bihaberse de, Iraklı pilotların İran-Irak savaşı sırasında kullandığı Dahran'ın teşhisi de buna dahildi) durumunda, 'her olay tek tek değerlendirilip icabına bakılacaktı.' Bütün bunlarda bir tür okul müdüriyeti havası vardı, zira Yüzbaşı Sherman'ın komuta ettiği birimin (resmi olarak Birleşik Erformasyon Bürosu –JIB diye biliniyordu) kendisi bir eğitimdi. Kışkırtıyor, kafa bulandırıyor, kızdırıyor ve yanlış yönlendiriyordu.

Önceki günlerde, savaşın daha yakın göründüğü Ağustos ortasında Sherman, oteldeki lehimlenmiş gibi görünen bir kapının arkasına kapanmış, JIB'i sadece altı ordu subayıyla yürütüyordu. Yanlarındaki tıpatıp aynı odada da Suudi enformasyon bakanlığından iki yetkili oturuyordu. Fakat Amerika'nın askeri hedefleri genişledikçe (Başkan Bush'un Kuveyt'i kurtarma kararı, Saddam Hüseyin'i yok etme kararına dönüşünce), Yüzbaşı Sherman'ın gemisi de bir deve dönüşmüş ve yukarı kata, kocaman mavi-sarı yumurta kabukları şeklinde dizayn edilmiş bir çatının altındaki daha büyük bir balo salonuna taşınmıştı: Uzun tüylü halılar, telefon zilleri, kelime işlemcileri, alet çantaları, tüfekler, defterle... Kafayı üşütmüş birinin, insan kardeşlerini öldürmenin mekaniğine dair ihtiyaç duyacağı her şeyin daha fazlası vardı bu salonda.

Sağda, uzun ahşap bir duvar panosunun altında Batı askeri ittifakının temsilcileri oturuyordu; ABD deniz, kara ve hava kuvvetlerinden otuz üniformalı subay (Sherman'ın dev gemisinin

güvertesindeki yeni mürettebat) ve Britanya savunma bakanlığından bir ekip. Balo salonunun, bilgisayarı daha az, telefonu daha fazla olan diğer tarafında on sekiz Suudi vardı; hepsinin başında kırmızı kefiye, üzerinde beyaz *dişdaş* cüppesi vardı. Ücra bir masada da sürgündeki Kuveyt hükümetinin bir temsilcisi oturmuş, işkence kurbanlarının renkli fotoğraflarını dağıtıyordu. Dans sınıfındaki kızlar ve erkekler gibi, Batılılar balo salonunu nadiren geçip Suudi muadilleriyle konuşuyorlardı. Bu iki kültür arasında sadece gazeteciler hareket ediyordu; Batı'nın gücü ile İslamın beşiğini birbirinden yaklaşık altı metre ayırıyordu. Balo salonunun karşılıklı uçlarında iki kocaman televizyon vardı. Arap köşesinde Suudi televizyonu futbol maçlarını ve ibadetleri yayınlıyordu. ABD köşesinde ise CNN Amerikan yaşam tarzını betimliyordu. Suudiler daha ziyade CNN'i seyretmeyi tercih ediyordu.

Bu savaş dükkânında elli ülkeden gelen gazeteciler Patriot füzeleri hakkında bilgi alabiliyor, 82. Hava İndirme'ye bir geceyarısı ziyareti ayarlayabiliyor, bir Tornado filosundan savaş uçağı pilotlarıyla kahvaltı yapabiliyor, F-15'lerin menzilini, Sidewinder'ların infilak gücünü veya Challenger tanklarının namlu kalibresini öğrenmeyi talep edebiliyordu. Kendilerini ABD savaş gemilerine, Mısır zırhlı tugayına, Suriyeli komandolara, ABD 101. Piyade Tümeni'ne, Amerikan 1. Süvarileri'ne veya Porto Rikolu askerin yanına götürecek otobüsler ve uçaklar için isimlerini yazdırabiliyorlardı. Suudiler Hofuf deve pazarına giderken bile gazetecilere eşlik ediyordu.

İnsan birkaç gün sonra bütün bunların heyecan verici görünebileceğini idrak etse de, JIB ile ilgili çok rahatsız edici olan bazı şeyler de vardı. Askeri potansiyele, kaçıp kurtulunamaz ateş gücüne dair bütün o yeminler, özgüven ifadeleri, teknik ve teçhizat üstünlüğüne dair sözler, bir yerden sonra ilahi bir nitelik kazandı. Zira 155 milimetrelik bir top mermisinin yassı ucu veya bir misket bombasının özellikleri hakkında dilediğinizi öğrenebilirdiniz, fakat kullanılmaları halinde ortaya çıkacak sonuçları sormanıza izin yoktu. Bir top mermisi veya Sidewinder infilak ettiğinde ne olurdu? Daha ziyade hedeflerin 'nötralize edilmesinden', 'maddi zarardan' ve 'düşman' birliklerini 'negativize' etme yollarından konuşuluyordu. Britanya'nın 7. Zırhlı Tugayı'nı ziyaret etmeyi isteyebilirdiniz, fakat bir morga gidemezdiniz. Tıbbi tesisleri ziyaret istekleri kibarca kabul ediliyordu. Fakat gazeteci Dahran'a gelen ceset torbalarını sorduğunda, ona sessizce bu sorunun 'sağlıksız' olduğu söyleniyordu. Zira riskleri olmayan, makul bir savaştı bu. Temiz bir savaştı aynı zamanda – cehennem gibi değildi; fakat sorumsuzdu da, enformasyon seli, tam da savaşın etkisini gösterdiği yerde kabaca kesiliveriyordu. Orgazmsız seks misali, USS *Jib*'i izlemesi kolaydı, bütün aile için uygun bir dram ve eğlenceydi o. JIB'e inanacak olursanız, geleceğe dair müstehcen olan hiçbir şey yoktu.

Tezgahını ölümle dolduran ise Saddam Hüseyin'di. Iraklılar savaş aygıtlarıyla ilgili hiçbir bilgi yaymıyordu, Cumhuriyet Muhafızları'nın sahip olduğu yetenekler hakkında hiçbir ipucu yoktu. Fakat her gece radyo dalgaları, Saddam'ın çölün mezarlığa döndüğünden, kemiklerin güneşin altında parladığından veya cesetlerin sıcakta çürüdüğünden bahseden sesini taşıyordu. Irak radyosu ABD'nin savaşta ödeyeceği nihai bedeli cesetlerin çürümesi, Irak vatanseverliğinin en yüce bedelini ise şahadet olarak tanımlıyordu. Amerikalılar özgüvenden, Iraklılar ise kurtçuklardan söz ediyordu.

Fakat şimdi savaşı pazarlayan Yüzbaşı Sherman idiyse, biz gazeteciler de onun satıcılarıydık. Balo salonundaki meslektaşlarımı gözlüyordum. Bazıları askeri giysiler giymişti. Gannet Haber Servisi'nden gelen adam, giysilerinin üzerine takmak için ordu isim etiketi satın alıyordu. Columbia'nın Sesi Televizyonu'ndan bir bayan JIB'de, tam teşekküllü bir Amerikan muharebe kıyafeti içinde arzı endam ediverdi. Güney Carolina WISTV'den Lou Fontana, kurumuş yaprak resimleriyle kamuflaj yapılmış postallar giyiyordu; Barrons Avcılık Malzemeleri mağazasından çöl için satın almıştı. (Bir çöle şöyle bir göz atan herkes –resmine bile baksa– kumda

tek bir yaprak, tek bir ağaç olmadığını, orada hiçbir şey olmadığını fark edecektir.)

Duvar panosunun yanında Yüzbaşı Sherman'ın emrindeki erkekler ve kadınlar (bazıları sivil hayatta gazeteciydi), ordudan ziyade basınla birlikteyken kendilerini rahat hissediyorlardı. Sherman'ın kendisi de Kaliforniya'da yaşıyordu ve Herman Wouk'un Savaş ve Hatıra programının televizyon versiyonuna donanma danışmanlığı yapmıştı. Donanma Üsteğmeni Charles Hoskinson Ortadoğu üzerine yüksek lisans derecesi almıştı, fakat asıl mesleğini gazetecilik olarak görüyor, Kuzey Carolina, Greenville'de yayınlanan *Daily Reflector* için eğitim ve siyaset haberleri yapıyordu. Haber yazmak isteyen denizcilerle tanışıyordum durmadan. Üniformalı gazeteciler ile gazetecilik hevesiyle yanıp tutuşan askerler, simbiyotik (ortakyaşarlı), hattâ ozmotik (geçişimli) bir ilişkiyi akla getiriyordu. Suudi Arabistan'taki gazetecilerin yarısı asker olmak istiyordu. Askerlerin yarısı ise habercilik işine girmek istiyordu.

Geri kalanlar ise çölde silah çatmış, hazır gıdalar ve *Stars and Stripes*[1] ile besleniyor ve birçoğu üniversite eğitimine yazılmaya gidip kendilerini nasıl bu 'büyük sahil'de, evlerinden ayrılmadan birkaç hafta öncesine dek adını bile duymadıkları bir adamla savaşmayı beklerken bulduklarını merak ediyordu. Her fırsatını bulduğumda, resmi veya gayri-resmi olarak, Dahran'da ya da Yüzbaşı Sherman ve ev sahibi ahbaplarının düzenlediği resmi davetlerde arkadaş olduğum askerlerle, veya (hayran olunası özgür ruhlarıyla) kurallara uymayı reddedip, resim çekmek ve her uyruktan askerlerle (Amerikalı, Britanyalı, Mısırlı, Kuveytli, Suriyeli, Suudi, hattâ Pakistanlı; evet, Körfez'deki kuvvetlerin de kendi Asyalı sürgün askerleri vardı, Arabistan yarımadasının dört bir yanında Arap efendilere kölelik yapan milyonlarca Pakistanlı, Filipinli, Sri Lankalı ve Hintli hizmetçinin askeri versiyonu) söyleşi yapmak için kumlara dalıveren Fransız gazetecilerle birlikte çöle atıyordum kendimi.

Kum askerlerin olduğu gibi bizim de düşmanımızdı. Güneş kılıç misali parlıyor, kum hepimizi işgal ediyordu. İran-Irak savaşında hayatlarımıza karınca misali sızan o aynı kumdu işte; sıcak, kuru ve yapışkan, şeker kalınlığında veya tuz kadar ince, kahverengi, beyaz ve gri, saçlarımıza bulaşıp kulaklarımıza giren, ayak parmaklarımızın arasına sıkışan, uyluklarımız arasında nemlenip yapışan, yüzlerimize cıvık bir püskürme halinde vuran, gözkapaklarımızın altına doluşan, P. C. Wren'in babamın küçük bir çocukken bana verdiği *Beau Geste* kitabında anlatılan o rüzgar: "Bir kum-fırtınası değil tam olarak, gözleri, akciğerleri, deri gözeneklerini, burnu ve boğazı dolduran un kadar ince bir sis veya pus ya da toz; tüfeklerin emniyetlerine, saatlerin çarklarına giriyor, suyu ve yiyecekleri kirletiyor... hayatı bir azap ve lanet haline getiriyor."

Çölde belki Wilfred Owens'ı (hattâ ara sıra Rupert Brooke'u) görürüm diye bakınıyordum; Brooke'un bakir bir asker olduğunu ve Owens'ın şiirlerinin Dahran ve Hafji arasındaki otoban süpermarketlerinde değil, bizzat savaşın içinde yazıldığını unutarak. O süpermarketlerde askerler *milk shake*'ler, Cadbury çikolataları, vanilyalı dondurmalar almak için sıraya giriyordu; market önlerinde ellerinde cep telefonlarıyla dikilip Cedar Rapids veya Bristol ile konuşuyorlardı; postadan, içki ve kadın olmamasından, akreplerden (sıcağın cefasını, taze sokulmuş etin cefasıyla değiştirmek üzere geceleri gelen büyük, çevik şeyler) ve habersizlikten yakınıyorlardı. Biz, yani eli kalem tutanlar, bu durumdan yararlanıyorduk elbette. Yanımıza gazeteler (hem de tomarla) ve cep telefonları alıyor, onları kapsama alanı içindeki yollarda yakaladığımızda telefonlarımızı verip aileleriyle bedava görüştürüyor ve (görüşme bittikten sonra da) disiplinin ve emirlerin ortadan kalktığını görüyorduk. Böylece onlar için, korkularını, yalnızlıklarını ve savaşa gitmesi muhtemel askerlerin şok edici hazırlıksızlıklarını anlatıp içlerini dökebilecekleri birer dost oluveriyorduk. Deniz ve kara piyadeleri ya da ambulans şoförleri kim bilir kaç kez haritalarımı vermemi veya satmamı rica ettiler benden. Haritasız askerler, bu kum deryası-

1 Yıldızlar ve Şeritler: ABD ordusunun yayın organı. –çn

nın neresinde olduklarına dair hiçbir fikri olmayan askerler... Kum, manzaranın üzerinde öyle bir hızla hareket ediyordu ki, fırtınalar onu toz halinde İran ve Türkmenistan'a savuruyor, Akdeniz'i kahverengiye boyuyor, *hamsin* rüzgarları sırasında Beyrut'taki balkonuma yığıyor, Yunanistan ve Güney İtalya üzerinden Avrupa'nın derinliklerine, Arap istilalarının hiç ulaşamadığı kısımlarına taşıyordu.

Amerikan 24. Mekanize Piyade Tümeni'nin Bravo Bölüğü'nde şairler yok. Eve yazdıkları mektupların sıkıntı ve sıcak anlatımlarıyla dolu olduğunu kabul ediyorlar. Çoğunlukla havanın serinlediği akşam vakitlerinde biraz okuyor, biraz uyuyor, çok çalışıyorlar. Ezici sessizlikten mürekkep bir dünyada yaşıyorlar, öyle ki Er Andrew Shewmaker'ın M-1 tankının sıcaktan kavrulan kabininin dibinde hanl hanl çalıştığını duyabiliyorsunuz. Kapaktan dışarı çıkarken, kıvrılmış kahverengi bir kartonu sıkı sıkı tutuyor elinde. Sağ dirseğini top namlusuna dayıyor ve zırhlı aracın cayır cayır yanan dış gövdesine oturmadan önce sol eliyle parlayan, şekersi kumu sıyırıyor. Kartonu, sanki bir aşk mektubuymuş gibi, büyük bir özenle açıyor.

Kartonun üzerinde, bir dizi kusursuz çizilmiş dairenin içinde kesişip bölen düz çizgiler göze çarpıyor. Her dairenin bir adı var. Satürn, Plüton, Uranüs, Merkür, Dünya. Neredeyse çocuksu bir el (Er Shewmaker'ın eli) en üste, tükenmez kalemle 'Lanet Gezegeni' kelimelerinin altını çizmiş. Bu oyunu Shewmaker icat etmiş. Bütün ihtiyacınız bir zar. "Çocukları can sıkıntısından kurtarmak istedim," diyor, utangaç, mahcup bir edayla. "Her birimiz Dünya Gezegeni'nden bir uzay gemisiyle kalkıyoruz ve bütün fezayı dolaşmak zorundayız. Her gezegende –mesela Mars'ta – durup yakıt almamız lazım. Fakat mesafeler o kadar büyük ki, yakıtımız azalmaya başlıyor. Yakıtınız bitmeden önce bir gezegeni daha denemek ve oraya ulaşmalısınız, sonra tekrar yakıt alabilirsiniz."

Sanırım Er Shewmaker, bu kıvrılmış, diktörtgen kartonun üzerinde tank mürettebatının hayatlarını yakaladığının farkında değil. Yalıtılmışlık, vahim boyutta yakıt ihtiyacı, bilinmezden duyulan korku. Tankın etrafında, paletlerin yanındaki kuma oturmuş arkadaşları, Shewmaker'ın oyunu açıklamasını merakla dinliyorlar. Bu uçsuz bucaksız, yalnız gezegene yerleştiklerinden bu yana geçen on bir günde evden mektup almamışlar, gazete okumamışlar, sıcak yemek yememişler. Birçoğunun haritası yok. Konuştuklarında bunu bir monolog halinde yapıyorlar; geldiklerinden beri bol bol düşünüp pek az konuşmuşlar. Top namlusunun diğer tarafında Çavuş Darrin Johnson bacaklarını kıvırmış oturuyor; bakışlarını, çölün belli bir noktasına odaklamış. O noktada kum o kadar beyaz, gökyüzünün mavisi o kadar soluk ki, ikisi tekmiş gibi görünüyor. Konuşurken yüzünüze bir kez bile bakmıyor. Daha yirmi günlük evliymiş.

"Adı Virginia, onu seviyorum. Bence düzgün biri, farklı hiçbir tarafı yok – mavi lens takması dışında." Diğer adamlar asabi şekilde gülüyor. "Onu on aydır tanıyorum. İlk gördüğümde Hardy's fast food'da çalışıyordu. 23 Eylül'de, doğumgünümde evlenecektik. 7 Ağustos'ta Fort Stewart'a çağrıldım ve bunun üzerine hemen evlenmeye karar verdik. Töreni onun annesinin evinde yaptık. Virginia'nın akrabaları geldi, annem ise gelemedi. Onunla sekiz veya dokuz gün geçirdim." Çavuş Johnson'un gözleri hâlâ yitip giden ufuk çizgisinde, düşünceleri ise ufuk çizgisinin çok ötesinde. "Beni uğurlamak için havaalanına geldi, birçok asker benim kadar şanslı değildi. Orada bir çocuk vardı..." (burada elini kaldırıp batıdaki çalılıklara doğru sallıyor) "... yeni evlendiği eşiyle sadece üç-dört saat geçirebilmişti. Üsten ayrıldığımız gün, öğle yemeğinde evlenmişlerdi. Bugüne dek Virginia'ya iki mektup yazdım. Ona ne mi dedim? İYİ olduğumu ve onların muhtemelen hiçbir şey yapmayacağını."

'Onlar' derken Saddam Hüseyin ve Başkan Bush'u kastediyordu Çavuş Johnson. Fakat genç karısına yalan söylüyordu. "Üzülmesin diye," diyor. Halbuki 'onların' gerçekten de 'bir şeyler yapacağına' inanıyor. "Görünen o ki olacak," diyor. "Fakat eğer savaşırsak, kısa sürede bitece-

ğini umuyorum. Yaralanma ihtimali çok fazla geliyor aklıma. Evet, çok düşünüyorum bunu. Sanırım tankımızın içinde kendimi güvende hissediyorum, orada hayatta kalacağımı hissediyorum. Yedi yıldır tankların içindeyim ve ne yapabileceklerini biliyorum."

Çavuşun tankına tırmandığımda, kendimi çok da güvende hissetmiyorum. Bir tarafta yıpranmış bir plastik koltuk var (Çavuş Johnson'un konumu burası, top kuyruğunun soluna düşüyor) ve sağda da Er Shewmaker'ın koltuğu, arkasında gaz maskesi asılı. Duvardan duvara en fazla iki metre. Mühimmat dolabının üzerindeki termometre 50 dereceyi gösteriyor. Tank hareket ederken 54'e kadar yükseliyor. Kendimi o kırılgan uzay gemisinden dışarı attığımda, adamların kavurucu sıcaklıkta esen rüzgardan korunmak için ellerini yüzlerine kapattıklarını görüyorum. Çöl burada yer yer kırılmış, kurumuş çalılıklarla kaplı. Bravo Bölüğü'nün, kalın kamuflaj tentelerinin altında kuma yayılmış tankları uzun zaman önce ölmüş devasa örümceklere benziyor; sanki ağları parçalanıp üzerlerini kapatmış ve onları çölün kumuna mıhlamış.

Fakat kumdan korunmak mümkün değil. Taneleri saçlarımıza, kulaklarımıza, ağızlarımıza ve burunlarımıza böcekler misali üşüşüyor. Çenemi kapattığımda, kumun dişlerimin arasında çatırdadığını hissedebiliyorum. Tankın arkasında sıcaktan mayışmışken, akan ter yüzümden aşağı kum izleri bırakıyor. Shewmaker, Johnson ve silah arkadaşları, tam muhabere kıyafeti içindeler, çoğu berelerini de takmış. Etrafta duş falan da yok.

Karamsarlık ile görev arasında, şikâyet ile cesaret arasında ince çizgiler var; Er Shewmaker'ın karton oyunundakiler kadar düz çizgiler değil bunlar. Georgia'dan Uzman Cleveland Carter, bu Ortadoğu macerasına pek de hevesli görünmüyor. "Orduyu seviyorum, beni yanlış anlama. Fakat buraya geleceğimi hiç düşünmemiştim. Buradakiler benim işim değil –bilirsin, şu *Ay-rap*'lar – fakat madem ki bana bu görevi yerine getir dediler, ben de getiriyorum. Ben bir askerim. Fakat Kongre'deki şu adamlardan bazılarının buraya gelmesini isterdim, bütün o vatanseverlikleriyle çöl sıcağını hissetsinler isterdim. Bu bana doğru gelmiyor. Bu heriflerin kendi petrolleri için kesenin ağzını biraz daha açmasını isterdim, petrollerinin parasını benim hayatımla ödemelerini değil."

Generaller savaş naraları atıyor olabilir, fakat konuştuğum genç Amerikan askerleri savaş için hiç de yanıp tutuşmuyor. İnce, dal gibi bir genç olan, Teksaslı tank yağlama görevlisi Çavuş Parrott, çölde vaktini boşa harcadığını söylüyor. Orduya üniversite eğitimi için katılmış, Suudi Arabistan'da savaşmak için değil. Savaş ihtimalinden birkaç kelimeyle bahsediyorlar. Er Shewmaker da orduya üniversite derecesi almak için girmiş. "Fakat her zaman orduda olmak isterdim, bilirsin. Bütün o filmleri severdim. İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili bir sürü film izledim. Patton'ı severdim, bilir misin onu? Onu gördükten sonra hep tanklarda olmak istedim." Shewmaker yirmi yaşında. 24. Tümen'in komutanlarının büyük bölümü Vietnam gazisi. Emirlerindeki adamların çoğu, Hindiçin'de savaş sona erdiğinde beş yaşındaydı.

Petrol politikalarına bozulmayanlar da var aralarında. Johnson, 'eğer Suudiler bizim dostumuzsa, o zaman onları korumak bizim görevimiz' diye düşünüyor. Askerlerden ikisi, başkana itaat etme görevleri olduğundan dem vuruyor. Bir süre sonra, çölde olmak konusundaki bütün açıklamaları 'görev' kelimesinden ibaret hale geliyor. Iraklılara karşı herhangi bir nefret beyan etmiyorlar. Asıl düşmanları daha yakında. "Akrepler geceleri geliyor," diyor Johnson. "Onlarcası. Yılanlar da var, kumdaki izlerini görebiliyorsun. O yüzden yatıp uyuyamıyoruz. Hepimiz burada, tankların uç kısmına serdiğimiz battaniyelerin üzerinde uyumak zorundayız, zira metal çok sıcak."

Gece kadar zifiri iki A-10 jeti uçuyor üzerimizden, Er Shewmaker ve arkadaşlarını Irak zırhlılarından koruyacağı düşünülen o meşhur (veya meşum) 'tank-avcıları' bunlar; iki uçağın da altına, sarıya boyanmış füzeler yüklenmiş. Askerler başlarını kaldırıp bakmıyor bile. "Eğer

bize aitseler, sorun yok," diyor Eggart. "Onlarınkini, Mig-23'leri, Mirage'ları nasıl tanıyacağımı biliyorum. Fakat Iraklıların kimyasal silah kullanacağını sanmıyorum. Bunu eşime yazdığım mektuplarda da söylüyorum. Savaş öncesinde bu gecikme ne kadar uzun sürerse, kimyasalları kullanma ihtimalleri o kadar azalacak diyorum. Bu sadece benim akıl yürütmem. Niye olduğunu da bilmiyorum."

Er Shewmaker iki yıl önce kız arkadaşı Heidi ile nişanlanmış. "Kısa süre sonra evlenecektik, fakat buraya gönderildiğimde onu beş aydır görmemiştim. Bütün yapabildiğim ona telefon açıp veda etmek oldu. Doğruca Fort Stewart'taki kışlalara gittim. Ona yazdım, fakat henüz cevap alamadım, Annemden de mektup gelmedi. Geceleri onları düşünüyorum. Tankın üzerinde oturup yıldızlara bakıyorum. İşte gezegen oyununu da böyle buldum."

Tankçıların ne muharebe ne de nişancılık deneyimleri var. Er Shewmaker ve mürettebatının diğer üyeleri sıcaktan dolayı uyuşmuş gibiler. Shewmaker'ın BBC'yi dinleyebileceği bir radyosu bile yok. Ben ayrılmaya kalkınca, Shewmaker, Johnson ve arkadaşları, "Buranın dışında neler oluyor?" diyorlar hep bir ağızdan. Onlara Bush ile Gorbaçov arasında, Irak'ın rehin tuttuğu bazı kadın ve çocukların bırakılması konusunda, Irak-Ürdün sınırındaki mültecilerin giderek artan trajedisi hakkında bir zirve yapıldığını anlatıyorum. Sadece kısa bir süre dış dünyayı algılıyor ve hemen tepki veriyorlar. "Eşimi arayacak mısın?" diye soruyor Johnson. Shewmaker annesini aramamı istiyor. Ve diğer askerler defterime, 11 bin kilometre uzakta, Shewmaker'ın oyunundaki bütün çizgilerden uzakta olan ailelerinin telefon numaralarını yazıyorlar.

Birkaç saat sonra onları arıyorum. Virginia Johnson'un sesi çok genç geliyor. "Tam da şimdi ona yazıyordum. Söyleyin, ilk mektubunu aldım. Ona her gün yazıyorum..." Eggart'ın ailesine, onları sevdiğini ve sigaraya ihtiyacı olduğunu anlatıyorum. Shewmaker'ın annesi, ön cephede olup olmadığını öğrenmek istiyor. "Bana tam olarak olmasa da aşağı yukarı Kuveyt'e yakın olup olmadığını söyleyebilir misiniz?" Ona, oğlunun Kuveyt sınırına 80 kilometreden daha uzakta olduğunu söylüyorum. Fakat sınırla oğlu arasında kumdan başka bir şey olmadığını eklemiyorum.

Saddam, Shewmaker'ın gezegenlerinden birinin üzerinde olabilir. Britanyalı rehinelerle gülünç bir toplantı düzenliyor, Britanyalı bir çocuğu okşuyor, ona düzenli olarak süt içip içmediğini soruyor (Saddam'ın konuşmalarında daimi bir süt takıntısı var), Suudi Arabistan'ı kutsal savaşla tehdit ediyor ve Üçüncü Dünya ülkelerine bedava petrol öneriyor. Washington ve Londra'da bu olaylara küçümseyerek bakılıyor. Fas'ta Irak yanlısı ayaklanmalar var. Cezayir'de Irak'a destek için kendiliğinden gösteriler (hükümet destekli bir varyete değil de, gerçek olduğu sürece Arap dünyasında daima bir tehdittir) düzenleniyor. Başkent Cezayir'de Saddam'ın füzelerini tasvir eden devasa duvar resimleri boy gösteriyor; Irak liderinin İsrail'e karşı kullanma tehditleri savurduğu ve birkaç aya kadar da *kullanacağı* füzeler bunlar. Kuveyt sınırı yakınında ABD 20. Özel Operasyonlar Bölüğü (vaktini Kuveytli mültecilerle görüşerek geçiren ve arması, kum fırtınasından çıkan bir toz şeytanı olan bu bölüğün gizli bir kuvvet olduğu söyleniyor), elindeki haritalarda başkent Kuveyt'in geniş kesimlerinin gösterilmediğini fark ediyor; zira Kuveyt'in son dönemde elde ettiği zenginlik, haritacıların kaydedebileceğinden daha hızlı şekilde yeni caddeler ve uydu kentler yaratmış.

Bütün gün ve gece büyük Amerikan konvoyları, Kuveyt'e giden altı şeritli otobanı sarsarak ilerliyor; zırhlı araçlar ve toplar, askeri nakliye araçları, köprü inşa malzemeleri, tanklar ve mühimmat kamyonları, cipler ve petrol tankerleri... Kumda sürünen koyu yeşil kertenkelelere benzeyen ABD helikopterlerinden oluşan bir filo, altlarından sarkan top, füze ve jeneratörler (hattâ prefabrik binalar) yükleriyle beraber doğuya doğru ilerliyor. İlerleyen bir ordunun gerçek ölçeği, hiçbir Hollwood yönetmeninin canlandıramayacağı bir enerji ve ciddiyet taşıyor.

Ekim'in sonuna gelindiğinde çokuluslu ordu çölün dört bir köşesine yayılmış durumda; arazi şimdi binlerce zırhlı araç, seyyar karargah, füze rampaları, kamp çadırları, kamuflajlı top mevzileri, kumun içinde siperler ve sığınaklar kazan buldozer filolarıyla tanınmayacak halde. Yüz kadar yeni askeri yolun tozu havada öylece asılı duruyor; tozun altında, pusun içinde, Suudi Arabistan'ı 'müdafaa edeceği' söylenen on binlerce asker oturuyor.

Arap, Müslüman orduları, Batı'nın hiçbir fedakarlıktan kaçınmayarak oluşturduğu 'koalisyonumuzun' teolojik temelini yaratmak için (bunun petrolü hedefleyen bir ABD operasyonu olmadığının kanıtı mahiyetinde) şimdi Suudi çölü boyunca yatıyor. Suudi kadınlar Amerika'nın kraliyetteki varlığının yeni bir özgürlüğü temsil ettiğine inanırken (ve kadın şoförlerin Riyad'da araba kullanmasını yasaklayan yönetime karşı gösteri yaparken), Washington onların cezalandırılması karşısında gıkını bile çıkarmıyor. BBC, çöldeki Britanya askerlerini, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin yetmiş ikinci yıldönümünü törenle anarken gösteren bir video kaydını, Suudiler İslam topraklarında Hıristiyanların dini tören düzenlemesine bakıp kendilerini hakarete uğramış hissetmesinler diye yayından kaldırıyor. ABD askerlerine, üniformalarına haç veya Davud yıldızı takmamaları söyleniyor.

İsrail Ekim ayında Kudüs'te on dokuz Filistinli göstericiyi vurup öldürdüğünde, Suudi ve diğer Arap gazeteleri buna 'katliam' nitelemesiyle tepki verdiler – ki öyle olduğu açıktı. ABD Dışişleri Bakanı Baker ise onu 'trajedi' sınıfına indirgedi. Bir Arap ülkesinin askerleri on dokuz Yahudiyi öldürseydi, Baker buna da trajedi der miydi? (Ve bu gibi kıyaslamaları daha kaç defa yapmak zorunda kalacaktık?) Trajedi diyen kimse olur muydu? Böyle bir durumda haber ajansları doğru şekilde 'katliam'dan söz eder, öte yandan Araplar da dokunaklı 'itidal' çağrıları eşliğinde meseleyi indirgerdi – yani Başkan Bush'un Kudüs'teki El-Aksa Camisi'ndeki vahim olaylara karşı verdiği münasebetsiz tepkinin aynısını verirlerdi. Baker, Kudüs'teki 'trajedi' ile Körfez'deki krizin arasında hiçbir bağ olmadığını söylüyordu. Ancak şurası kesindi: Kendini bunu söylemek zorunda hissetmesi, doğru olmadığını bildiğini de apaçık gösteriyordu. Amerika'nın Ortadoğu'daki en önemli müttefiki, İslamın en kutsal üçüncü mabedinde on dokuz Filistinli öldürmüştü (veya katletmişti), öte yandan Ortadoğu'daki ikinci önemli müttefiki de (yani İslamın birinci ve ikinci en kutsal mekânlarının sahibi olan Suudi Arabistan), Amerika'yı Başkan Saddam Hüseyin'in Arap ordularına saldırmaya teşvik ediyordu. Başkan Bush'un şimdi savunduğu 'Yeni Dünya Düzeni'nin çifte standartlarıydı bunlar. Bush Irak'ın Kuveyt işgaline son vermek istiyordu. Fakat İsrail'in Batı Şeria ve Gazze işgallerini sona erdirmeye hiç de hevesli değildi. İki toprak aynı şekilde fethedilmemişti (1967'de İsrail saldırı altındaydı), fakat Washington şimdi nasıl olup da iki işgale bu kadar farklı bir tavırla yaklaşabiliyordu?[1]

Ve eski Iraklı 'müttefiklerimizi' (İran'a karşı saldırılarında o kadar şevkle desteklediğimiz adamları) nasıl böyle kolayca düşmanlarımıza dönüştürmüştük? Çöldeki o soğuk akşamlardan birinde, Kraliyet Süvarileri'ne bağlı İrlanda Alayı'nın peşine takıldım; şanlı mazisi, Britanya'nın en parlak felaketlerinden birine dek uzanan bir alaydı bu.[2] Süvari Kevin Stevely (tek bir Suu-

1 Gayet basit. Ağustos 1980'de, BM Güvenlik Konseyi İsrail'in Kudüs'ü ilhakının uluslararası hukuk uyarınca 'geçersiz' olduğunu ilan etti. Aralık 1981'de BM Güvenlik Konseyi İsrail'in Suriye-Golan Tepeleri'ni ilhakının uluslararası hukuk uyarınca 'geçersiz' olduğunu ilan etti. 9 Ağustos 1990'da, BM Güvenlik Konseyi Irak'ın Kuveyt'i ilhakının uluslararası hukuk uyarınca 'geçersiz' olduğunu ilan etti. Fakat Batı, ilk ikisi için değil, sadece üçüncüsü için 'uluslararası hukuk'un tavizsiz şekilde uygulanmasında ısrar edecekti. Araplar İsrailliler için hukukun üstünlüğü diye bir şey olmadığını, İsrailli olmayanlar içinse işlerin tümüyle farklı yürüdüğünü çoktandır biliyordu elbette.

2 Britanya birliğini 26 Ekim'de ziyaret ettim; konuştuğum her asker bana, tam yüz otuz altı yıl, iki gün önce Balaklava'daki ölüm vadisine gönderilen Hafif Piyade Birliği'ni hatırlattı. "Yenilgileri kutlamaya meyilliyiz, Britanya ordu geleneğinin klasiklerinden biri bu," diye durumu kabul ediyordu Yarbay Arthur Denaro. İmparatorluk tarihine bakıldığında Hussarlar'ın yüzde 35'inin İrlanda'dan geldiği görülür; işte bu yüzden

diyle konuşmamıştı, fakat gayet akılcı bir biçimde, bu meselenin demokrasiden ziyade petrolle alakalı olduğu sonucuna varmıştı), kum tepelerinin arasındaki Challenger tankına aldı beni. Bu kişisel dünyalara girmeyi seviyordum. Tankın üzerinde onunla seyahat ederken ve çöl boyunca kayarak ilerleyen canavarın kapağına sıkı sıkı tutunmuşken, Stevely'nin bütün bir araca komuta ettiğini anladım. İnce ayar süspansiyonlarıyla çölü büyük bir gemi gibi bata çıka aşıyor, top namlusu gemi pruvasını, paletlerden fırlayan kum bir su fıskiyesini andırıyor, sanki herhangi bir denizcilik haritası üzerindeki düz bir rotayı takip ediyordu. Fakat askerler karanlık çöktükten sonra kamp ateşlerinin etrafında oturduklarında, yüzlerini güneşin çoktan battığı batı yönüne dönmeyi seviyorlardı. Zira Iraklılar (yani düşman) batıdaydı.

'Onlar' ve 'biz' mantığı, rahatsız edici olduğu kadar doğaldı. On yıl önce (neredeyse aynı günlerde) 'onlar', yani Iraklılar, İran kenti Hürremşehr'i hallaç pamuğu gibi atıyor, top ateşi altındaki kentin yanan evlerinin enkazlarında siper alıyorlardı. Ve ben o Iraklılarla birlikteydim. O zamanlar 'hepimiz' birlikteydik, aynı tehlikeleri paylaşıyor, aynı askeri mevzilerde saklanıyorduk. Jon Snow ve ben, hayatımızı o Iraklı komandolara ve Şattül Arap Nehri'ndeki El-Tanin'in güvertesinde mahsur kalan Britanyalıları kurtarmamıza yardım eden 'Binbaşımıza' emanet etmiştik. Dostlarımızdı onlar, 'bizim' parçamızdı. Jon gerçekten riskli gece kurtarma operasyonu için ayrıldığında, 'bizim' kim olduğumuza kuşku yoktu. Evet, 'onlar' o vakitler 'biz'di. Ve şimdi, bu Britanyalı askerlerle otururken, 'biz' 'onlar' olmuştu ve Süvari Stevely 'bizim' üzerimize kimyasal bomba atıp atmayacaklarını merak ediyordu. Ve ben şunu düşünüyordum: 'Bizim' önümüzdeki bu büyük, korkutucu kumdan boşluğun (aslında 300 kilometreden fazla olamazdı bu boşluk) bir yerlerinde, Jon ile birlikte on yıl önce bol bol teşekkür ettiğimiz 'Binbaşımız' da dahil, Hürremşehr gazilerinden bazılarının da olduğuna kuşku yoktu.

Eğer Iraklıların insanlığını unuttuysak, bizim için Suudilerin hissiyatını ve 'varlığımızın' toplumlarında tetikleyeceği infiali görmezden gelmek de aynı ölçüde kolaydı. Kuveyt'in kurtuluşundan önceki bu son aylarda, Suudiler bizim oyunumuzda sık sık küçük oyuncular olarak arzı endam ediyordu; bize dair doğru destek ve sadakat kelimelerini dillendirdiklerini sanan ve Irak liderliğine her fırsatta nefret kusan hizmetkar lordlardı onlar. Ağustos 1990'da savunma bakanı Prens Sultan İbn Abdülaziz, 'Iraklı kardeşlerimize' karşı Suudi topraklarından asla bir saldırı başlatılmayacağını ısrarla söylediğinde, Başkan Bush Suudilerin Washington büyükelçisi Prens Bandar'ı, bu tavır değişikliğinden dolayı azarlamıştı. Prens Sultan, Ekim sonunda Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi gerektiğini, fakat Suudi Arabistan'ın 'Irak'ın emirlik üzerindeki haklı toprak iddialarını' destekleyeceğini söyleyince benzer bir şaşkınlık yaşandı.

1990 Kasımı'nın son günlerinde, Dahran Oteli'ndeki odama bir telefon geldi; yakınlardaki bir caminin, son birkaç aydır arada bir gidip sohbet ettiğim şeyhiydi arayan. Caminin yanındaki boş okula vardığımda şeyhi, arka odalardan birinde beyaz cüppeleriyle etrafını sarmış bir grup sakallı, orta yaşlı adamla, açıkça ajite olmuş halde bir şeyler tartışırken buldum. Savaşa dair olasılıkları tartışmak istediğini sanıyordum, fakat bana sorusu şu oldu: "Amerikalılar ne zaman gidiyor?"

Şeyh radikal biri değildi. Camisine bitişik çirkin minaredeki hoparlörlerden verilen vaazlarında, krizin ortasında soğukkanlı olmak gerektiğini tekrarlayıp dururdu. Peygamber'in Tanrı'ya inancının, bütün gerçek müminlerin korunmasına yeterli olacağını söylerdi. Bugün bile, yani on beş yıl sonra, ismini vermemek zorunda, zira (Başkan Bush o günlerde Körfez'de 'özgürlüğü' savunduğunu gürleyerek söylese de) Suudi Arabistan bir demokrasi değildi, şimdi de değil ve asla olmayacak.

Saddam'la savaşmaya hazırlanan adamların birçoğu Belfast, Derry, Dublin ve Cork aksanlarıyla konuşuyordu. Hatta tanklarına İrlanda kentlerinin isimlerini vermişlerdi.

"Amerikalılar buraya geldiğinde Saddam'dan korkuyorduk," dedi şeyh. "Fakat şimdi üç aydan fazla süredir buradalar ve hiçbir şey olmadı. Hükümetimiz, kriz sona erer ermez Amerikalıların gideceğini söylemişti. Buna inandık. Hâlâ inanıyoruz. Fakat sanırım inanmak *istediğimiz* için inanıyoruz." Şeyh ortalıkta dolaşan bütün söylentilerden haberdardı. Cidde'deki Suudi işadamları, kraliyette üslenen Amerikan askeri gücüne arazi kiralamak için beş yıllık anlaşma yaptıklarını el altından yayıyorlardı. Dahran'da Amerikalıların araba park yerleri, depolar ve nakliye tesisleri için iki yıllık anlaşma yaptığı konuşuluyordu. Nakliye gemileri sadece silah değil, inşaat malzemesi de getiriyordu.

Yabancılar için (yani Amerikalılar ve Britanyalılar için) Suudi toplumu içinde baş gösteren gerilimler belirgin değildi. Suudi basını her gün, Başkan Bush'un Saddam'ı Kuveyt'ten çıkarma çözümünün borazanlığını yapıyordu. Bush, Kasım 1990'da Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğinde, ülkedeki müteşebbisler Riyad gazetelerine tam sayfa ilanlar vererek, 'dünyanın bu köşesinde barış ve özgürlüğü korumak, kollamak ve savunmak için' Amerikan güçlerini gönderme kararından dolayı Bush'u tebrik etmişti. Fakat potansiyel olarak çok daha önemlisi, başka mesajların da artık Suudi Arabistan'da duyuluyor olmasıydı.

Vaizlerin, Batılıların İslam topraklarındaki varlığına dair artan endişelerini dile getirdiği dini teyp kasetleri dağıtılıyordu. Hükümetin izin verdiği dükkânlar yıllardır Müslüman âlimlerin vaazlarını içeren kasetler satıyorlardı, fakat Suudi polisi, Amerikalıların konuşlandığı ilk üç ay içinde altı kaseti, 'bozguncu' içeriğinden dolayı toplatmıştı. Bu yeni sansürlenen vaazlardan bazıları, Suudilere ülkelerinin Irak'la önceki ilişkisini hatırlatıyordu; Suudi resmi ağızları yakın zamana dek Saddam'ı Arap milliyetçiliği ve onurunun kalesi olarak görüyor, acımasızlığı (ki Batılı hükümetler görmezden gelse de, Batı'da bu acımasızlığın kaydı gayet iyi tutulmuştu) Suudi kraliyet ailesi tarafından bilmezden geliniyordu. Diğer kasetler Suudi Arabistan'ın müttefiklerine, özellikle de Suriye lideri Hafız Esad'a ateş püskürüyordu. 1982'de vahşice ezilen Hama ayaklanmasından (Esad'ın ordusu, Sünni Müslüman isyanını kanla bastırmıştı) kalma yüzlerce mülteci şimdi Suudi Arabistan'da yaşıyor ve aktardıkları hatıralar dinsel hiyerarşinin üyelerini derinden etkiliyordu.

Bir vaiz, Süleyman El-Uvda, "Ulusların Düşüşü" diye bilinen bir vaaz kaydı yapmıştı. Ulusdevletlerin parçalanmasının nedenleri üzerine felsefi bir söylev gibi görünse de, ulusal çöküşün başlıca sebepleri yolsuzluk, adam kayırma ve ifade özgürlüğünün yokluğu (bir danışma konseyinin, yani *şura*'nın yokluğu) olarak tespit ediliyordu. Dinleyiciler, Suud Sarayı'ndan bahsettiğini hemen anlıyorlardı elbet. Bu kasedin yasaklanmasından kısa bir süre sonra Kral Fahd (birkaç yıl içinde üçüncü defa), böyle bir konseyin kurulması planlarının 'son aşamalarında olduklarını' açıkladı. Kassim'deki Muhammed bin Suud Üniversitesi'nin rektörü olan El-Uvda bu söylevi Eylül 1990'da vermiş ve vaaz kasetleri derhal toplatılmıştı.[1]

Buna karşı Suudiler sadece kendi prenslerinin basmakalıp laflarını, Batılı liderlerden gelecek özgürlük ve korumaya dair bitmek bilmez vaatlerini ve Hıristiyan felsefesini müstakbel bir savaşı ahlaken kabul edilebilir gösteren bir araç gibi tarif edenlerin açıklamalarını işitti. Canterbury Başpiskoposu bunun 'adil bir savaş' olacağını ilan ederken, diğer din adamları da, Irak'a yönelik 2003'teki yasadışı işgalde de kullanılacak olan aynı saçmalığı dile getirdiler. 1990'da, Canterbury'deki İsa Kilisesi Koleji şapelinin başkanı, Papaz Edward Norman, Irak'ın nükleer bir tehdit olarak yok edilmesi, öte yandan da 'dünyaya ve Arap toplumuna değerli katkılar yapabilecek bir ülke' haline getirilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Hemen ardından şunları yazıyordu Norman:

1 Yedi yıl sonra Afganistan'da karşılaştığımda Bin Ladin'in serbest bırakılmasını talep edeceği Şeyh El-Uvda buydu işte.

> Irak'ın nükleer silahları yerli yerinde duracak ve onları kullanma yeteneğine de sahip olacak... Doğuracağı bütün acılar ve can kayıplarıyla birlikte, şimdi askeri gücü kullanmak, Ortadoğu'daki müstakbel bir nükleer çatışmanın neden olacağı can kayıpları karşısında, her durumda ahlaken tercih edilebilirdir... Şimdi yaşanacak bir savaştaki can kayıpları, birkaç yıl içinde yok olabilecek milyonlarca hayatı kurtaracaktır. Bunun Hıristiyanlığa her yönüyle uygun bir sonuç olduğuna kuşku yoktur... Maddi zenginliği ve insani konforu daha yüce ve sağlam değerlerin üzerine koyan bir toplum, soylu bir toplum değildir ve değerlerine gerçekten inananlar tarafından bir şekilde mağlup edilmesi muhtemeldir.

Yine Irak'a açılacak bir sonraki savaş için öne sürülen gerekçelerin esrarengiz şekilde tıpatıp aynı olması bir yana, bu saldırgan tezin son üç maddesi Usame Bin Ladin'in ağzından da çıkmış olabilirdi.

Fakat 2003'teki Irak işgaliyle başka bir tuhaf paralellik vardı: Washington ile Londra arasındaki eşitsiz ilişki. Margaret Thatcher (ve ardından John Major'ın) Kuveyt'in kurtarılmasına destek ifadesi, Tony Blair'in Irak işgaline yönelik yaltaklanan, sözde-ruhani heyecanının yanında sönük kalsa da, Britanya'nın Washington'un askeri kararlarındaki sadık uşak rolü, 1991 savaşı başlamadan çok önce açıkça ortadaydı. Anglo-Amerikan ittifakı sahada etkileyici görünüyordu. Britanya 7. Zırhlı Tümen'den bir irtibat subayı, şimdi ABD 1. Deniz Piyadeleri Seferberlik Gücü Komutanı General Michael Myatt'ın çöl taktik karargahında üslenmişti. Deniz piyadeleri ve Britanya birlikleri, Britanyalı komutan Tuğgeneral Patrick Cordingley'in nezaretinde ortak savunma ve taarruz tatbikatları düzenliyordu. Tümgeneral Sör Peter de la Billière, Körfez'deki tüm Britanya birliklerinin başkomutanı, Riyad'da Schwarzkopf ile bir dizi taarruz senaryosu üzerinde tartışıp uzlaşmaya varmıştı. Britanya tankları, ABD deniz piyadelerinin taarruz operasyonlarında tamamlayıcı rol oynayacaktı.

Fakat çatışma başlar başlamaz, Britanya karar alma yeteneğini fiilen yitirecekti. Planlama ile uygulama arasında dağlar kadar fark vardı; savaş zamanındaki ulusal komuta, çokuluslu gücü hantallaştıracaktı. Britanya'nın emir-komuta zincirindeki konumunu en manidar şekilde, Britanya savunma bakanı Tom King'in 14 Kasım'da Suudi Arabistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında, de la Billière ortaya koymuştu. Suudilerin sembolik, Amerikalıların ise askeri bir rolü olduğunu kabul eden de la Billière, şunları söylüyordu: "Başkomutan Prens Halid... onun ve General Schwarzkopf'un otoritesi... Britanyalı askerlerin dahil olduğu görevlerdeki gereksinimlerimi karşılıyor. Britanya kara ve hava kuvvetleri Amerikalıların TACON'u [taktik kontrolü] altında."[1]

Fakat Anglo-Amerikan komutası içindeki kendi kaynaklarım, Britanyalılarla Amerikalılar arasındaki ilişkinin, dünyaya gösterildiği kadar yakın (veya güvene dayalı) olmadığını söylüyordu. Paris'teki yılbaşı tatilim sırasında ulaşan bir haber bu durumu bilhassa açık etti: Bir hırsız, Batı Londra'nın Acton semtinde, RAF'a ait işaret konulmamış bir arabadan, Körfez savaşı brifing planlarını içeren bir çanta ile bilgisayar çalmıştı. Kaynağıma göre belgeler üst düzey bir RAF subayı tarafından taşınıyordu (sonradan bu subayın hava kuvvetleri filo komutanlarından David Farquhar olduğu anlaşıldı; Farquhar, de la Billière'in bir üstü olan Sör Patrick Hine'ın kişisel kurmay subayıydı) ve Farquhar, Acton'daki bir mağazada bir ikinci el arabaya bakmak için durduğunda araçtan alınmıştı. Hırsız belgeleri atmış (birkaç saat sonra bulunmuşlardı),

1 Kraliyet Hava Kuvvetleri Mareşali ve Britanya Genelkurmay Başkanı Sör David Craig Suudi krallığını ziyaret ettiğinde de konu gündeme geldi. Britanyalı subayların Amerika'nın aldığı kararları veto etme yetkisi olup olmadığı sorulduğunda, o gün tuttuğum notlara göre, Craig'in yanıtı şu olmuştu: "Şey, sanırım bu meseleyi ortaya koymanın dolambaçlı bir yolu, çünkü savaşa girdiğinizde, emir-komuta zinciri altında olduğunuzda mesele yoktur." Cümlenin kıymıklarını ayıkladığınızda bu, de la Billière'in silahlar patladığında kendisine söylenen her şeyi yapmak zorunda olduğu anlamına geliyordu.

fakat bilgisayarı satmak için tutmuştu ve askeri bilgi içerdiğinden bihaberdi. Kaynağıma göre çok daha önemlisi, Britanyalılar hırsızlık meselesini Amerikalılara bildirmemişti.

Bu olağanüstü hikâyeyle *Independent*'ı aradım ve Britanya hükümetinin, basında yer almasını engellemek umuduyla habere yönelik 'D-ihtarı'[1] yayımladığını öğrendim. Vekil yayın yönetmenimiz Matthew Symonds da ricaya uyup haberi gizli tutmaya karar vermişti. Symonds, Britanya gazetecilik tarihindeki benzerleri arasında en cüretli girişim olan *Independent*'ın üç kurucusundan biriydi; amaçları, basın baronlarının veya hükümetlerin gücünden etkilenmeyecek bir gazete yaratmaktı. Andreas Whittam Smith baskıya asla boyun eğmedi, fakat savaşa dair rahatsız edici derecede romantik bir heyecan sergilemeye başlayan Symonds, 'D-ihtarı'nın esasında 'güvenlik' gerekçesiyle değil, Amerikalıların hırsızlığı duymasını engellemek için yayımlandığını fark edememişti. Bu yüzden *Irish Times*'taki (ne de olsa İrlanda cumhuriyetinde yayınlanıyordu ve Britanya ordusu kükrediğinde hazırola geçmekle yükümlü değildi) bir meslektaşıma olaydan söz ettim ve gazete hırsızlık haberini derhal yayınladı. Andreas da tatile çıkmıştı ve onun dönüşüyle benim Suudi Arabistan'dan dönüşüm çakıştı. "Ben olsam 'D-ihtarı'nın bizi durdurmasına izin vermezdim," diye hiddetle bağırdı karşılaştığımızda.

Bu olay, gazetemizin yönetimindeki ilginç bir bölünmeyi de açığa vurmuş oldu, ki Andreas altı yıl sonra gazetenin pazar ekinde bunu bizzat açıkladı. "Pişmanlık duyduğum tek şey," diye başlıyor ve şöyle devam ediyordu:

> onun [Symonds] beni, Körfez savaşına dair kendi fikirlerimin tam zıttı yönde ikna etmesi. Gazetenin savaş karşıtı bir tutum almasını isterdim, fakat Matthew ve başka herkes bunu yapmamam konusunda beni ikna etti, çünkü düşüncelerime katılmıyorlardı.

Daha da ilginç olanı, muhbirimin D-ihtarı'nın gerçek nedeninin Britanya'nın Amerikalı müttefiklerinden hırsızlığı gizlemek olduğuna dair ısrarlı savıydı. Kendi Körfez savaşı anılarında de la Billière, Britanyalıların hırsızlığı Amerikalılara gerçekten de haber vermediğini ve *Irish Times*'ın haberinden sonra (haber aynı hafta, farklı bir editörlüğün yönetiminde *Independent*'ta da arzı endam edecekti) tam da gazetelerin normalde işi olması gerektiği türden bir siyasi sıkıntı yarattığını kabul etmektedir:

> Bu haberler beni fazlasıyla müşkül bir duruma soktu. Norman Schwarzkopf'a ne diyecektim? Hiçbir şey söylemesem, hırsızlığı başka bir yerden duyacağı kesindi. Böyle kritik öneme sahip bir meselede Paddy'nin [Hines] bizzat gidip Amerikalıları bilgilendirmesi gerektiğini söyledim ve o da bunu yapmayı kabul etti. Aynı zamanda Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Sör Richard Vincent da Colin Powell'ı bilgilendirmek üzere Washington'a uçtu. Olayın bütünü çok tehlikeli ve Anglo-Amerikan ilişkileri bakımından potansiyel olarak son derece yıkıcı görünüyordu.

De la Billière'e göre Schwarzkopf haberler karşısında 'rahat gibiydi', ancak Billière'in bugün elimizde olan notları, bugüne kadar Washington'dan saklanan küçük bir sır daha olduğunu açığa vurur nitelikte. Şöyle yazıyor de la Billière: "İşleri karıştıran ikinci mesele NS'ye [Norman Schwarzkopf], ne olursa olsun, sonuna kadar onlarla birlikte olduğumuzu söylemem istendiğinde ortaya çıktı. NS Britanyalı bakanların bana, önleyici bir Irak saldırısına acil karşılık için uçak kaldırmama dair ROE [muhabere yetkisi] vermeyeceğini anladı..."[2]

---

1 Britanya'da 1912'de yürürlüğe giren ve gazete yayın yönetmenlerinden ulusal güvenliği ilgilendiren konularda belli haberleri yayımlamamalarını rica eden resmi bildirim. –*çn*

2 Bilgisayar vatansever hırsız tarafından, üzerinde şöyle bir mesajla geri verildi: "Sevgili Bayım, ben sıradan bir hırsızım ve Kraliçemi, ülkemi severim. Bunu kim kaybettiyse asılması lazım. Sevgiyle, Edwards."

Berbat, tedirgin edici bir yılbaşıydı. Arkadaşım ve meslektaşım Terry Anderson, Lübnan'da hâlâ rehin tutuluyordu; adamlar Kuveyt'teki Davet partisi üyesi mahkumların bırakılmasını istiyordu – hâlâ hapisteyseler tabii. Terry'yle onu kaçıranlar üzerinde bazı küçük bağlantılar kurabildiğim için New York'a, Terry'nin AP'deki patronu Louis D. Boccardi (ufak tefek, acar bir adamdı; misafirlerini bürosunda yüksek sesli müzik eşliğinde ağırlamak gibi bir alışkanlığı vardı nedense) ve yakın dostu Don Mell ile görüşmeye gittim. Mell (veya yapmacık şekilde kullandığımız adıyla Üçüncü Donald C. Mell) Terry'nin Beyrut'taki fotoğraf editörüydü ve beni Manhattan'daki RCA binasının[1] Gökkuşağı Salonu'nda unutulmaz bir hindi ziyafetine götürdü. 'Unutulmaz' desem de, Mell'in Beyrut'ta verdiği yemekler gibi, bunun da son kısmını hatırlamak zordu. Lübnan'daki hızlı savaş günlerindeki kadar formunda olmamasına rağmen, Mell, restorana girer girmez güzel kadın garsonları başına toplamak gibi şaşırtıcı bir yeteneğe sahipti; günahkar bir gülüşle karşılardı yaptığı etkiyi.

"Fiksçiğim, bir savaş olacak ve yaşlı A-BE-DE her zamanki gibi kazanacak," dedi, daha oturur oturmaz. "Lübnan'ı hatırlıyor musun? Ne muazzam bir bela olduğunu hatırlıyor musun? Irak'ta daha da iyisini yapacağımızdan eminim." Herhalde on üç yıl sonraki olaylardan bahsediyordu; on binlerce Iraklı için (1991'in uzun vadeli sonrasını da hesaba katarsak en az yarım milyonu için), Mell'in öngörüsü tam isabet kaydedecekti. Kuveyt'in kurtuluşunu (bunun gerçekleşeceğinden kuşku duymuyorduk) takip etmek için Mell de Körfez'e geri dönecekti ve Manhattan manzarasına yukarıdan baka baka şampanya içtik. Empire State Binası, vatansever renklerle (kırmızı-beyaz-mavi) aydınlatılmıştı ve Dünya Ticaret Merkezi Manhattan'ın ucunda parıldarken, bana on altı yıl önce bir başka restoranı arayışımı hatırlatıyordu. Mell ile Amerika'nın Ortadoğu'da attığı adımların eninde sonunda gelip Batı'yı vuracağı konusunda hemfikirdik (hattâ o akşam yemekte bunun hakkında konuştuk), fakat patlamanın on bir yıl ve sadece bir buçuk kilometre uzakta olduğunu asla tahmin edemezdik.

Soğuk, rutubetli, kasvetli bir Suudi Arabistan'a döndüm. Üç yüz bin Kuveytli mülteci çoktan geçmişti sınırı (yani Iraklılar 'on dokuzuncu' eyaletlerinin yerli nüfusunu işgal öncesine göre üçte bir oranında azaltmıştı) ve Kral Fahd ile Saddam Hüseyin, Tanrı ve Şeytan'ın da işin içine katıldığı berbat bir şahsi tartışmaya dalmıştı. Tartışma doğrudan doğruya Suudi Arabistan'ın Irak'ın 1980'deki İran saldırısına ilk başta verdiği destekle alakalıydı. Saddam Fahd'ın o dönemdeki pintiliğinden yakınmıştı (bırakın bir Suudiyi, herhangi bir Araba yapılabilecek en ağır hakaretlerden biriydi bu) ve Fahd'ın buna verdiği karşılık, aralarındaki dalaşı su yüzüne çıkarması kadar, Suudilerin on yıl önce İran'ı yok etme çabasına ne kadar para döktüğünü ayrıntılarıyla açığa vurması bakımından da son derece çarpıcıydı:

> Bana ve Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e verdiğin Kuveyt'e saldırmama sözünü niye tutmadın? Söz vermeden sadece birkaç gün sonra insanlık tarihinin en meşum suçunu işledin; ordunu karanlıkta gizlice Kuveyt'e soktun, kan döktün ve bütün normları ve değerleri ihlal ederek bütün bir ulusu çöle sürdün... Kuveyt'in Irak'ın parçası olduğu iddiasıyla saldırganlığını sürdürmekte ısrar ettin. Allah biliyor ya, Kuveyt hiçbir zaman Irak yönetiminde olmadı ve Sabah ailesinin üyeleri 250 yıldan bu yana Kuveyt'in hükümdarıdır.[2] ... Bir milyon İranlı ile Iraklı Müslümanı

1 Rockefeller İş Merkezi'nin parçası olan bir yapı. Günümüzde General Electrics (GE) binası olarak anılmaktadır. –ç.n

2 Bu, tarihi gerçekleri biraz zorlamak oluyordu doğrusu. Kuveyt Osmanlının Basra eyaletinin parçasıydı ve Türkler Sabah ailesini, yeni bir şeyh, Mübarek Sabah (iki üvey kardeşini öldürmüştü kendisi) 1899'da Kuveyt'i yılda 15 bin pound'a Britanya himayesine sokmayı kabul ettikten sonra bile, Osmanlı valileri gibi gördüler. Irak monarşisinin 1958'de devrilmesinden sonra Irak Kuveyt'le birleşmeyi talep etti ve ancak Britanya birliklerinin şeyhliğe girmesiyle (aynı ABD güçlerinin 1990'da Suudi Arabistan'ı 'korumak' üzere akın etmesi gibi) bu niyetinden vazgeçti.

öldürme yetkisini sana kim verdi? ... Kuveyt'i işgal edip oğullarını öldürme, kadınlarına tecavüz etme, mal mülkünü yağmalama ve sınırlarını yok etme yetkisini kim verdi sana? Kuşku yok ki bunları yapmanı, Şeytan ve senin açgözlülüğün emretti; hem de Irak ordusundan gurur duyan Arap Körfez ülkelerinin pahasına.

Kral Fahd'ın Saddam'ı 1980-88 İran-Irak savaşında bir milyon Müslümanın ölümünden dolayı suçlamış olması manidardı (zira bu savaşta Suudi Arabistan Irak'ın başlıca finansörüydü), fakat söz konusu ihtilafta Suudilerin Saddam adına ne kadar para harcamaya hazır olduğuna dair detaylar, manidar olduğu kadar utanç vericiydi:

Mesajında diyorsun ki, biz sana El-Basra'yı yeniden imar etmen için 11.53 milyon dolar katkı yapmışız, ilaveten Fao'nun yeniden imarı için 1 milyon dinar değerinde teçhizat vermişiz.

Fakat gerçekleri yerli yerine koymak isteriz:

Ah Irak'ın Hâkimi, Kraliyet senin ülkene tam 25 milyar 734 milyon 469 bin 885 dolar 80 sent verdi.

Bunun etkilerinin zihinlere kazınması da biraz vakit aldı. Kralının kendisine Mekke ve Medine'nin muhafızı dediği Suudi Arabistan, İran'daki Müslüman kardeşlerini öldürsün diye Saddam'a 25 milyar dolar vermişti.[1] İstihbarat ve kimyasallardan bazıları (Almanlarla birlikte) Amerikalılardan gelmişti. Zırhlı araçların büyük bölümünü Ruslar tedarik etmişti. Fakat nakit parayı büyük oranda Suudiler sağlamıştı. Faturanın sonundaki seksen sente dalıp gittim birkaç saniye, Suudi kraliyet hazinesinde gerçekten egzantrik bir zihnin çalıştığını gösteren bir ilaveydi bu.

Dahran Havaalanı'ndaki Suudi göçmenlik yetkililerinden biri bizi çöldeki çadırına yemeğe davet etmişti; Cenevre'de tükenmekte olan barış dakikalarını seyretmek için iyi bir yere benziyordu. Muhammed sıcak, aşırı şekerli çay koydu. Abdullah üzüm, muz ve havuç dolu tabakları dağıttı. James Baker Arap çadırının bir köşesindeki televizyonun siyah-beyaz ekranında arzı endam etti. Haberleri dinlemek açısından tuhaf şekilde rahatlatıcı bir yerdi. Az ötemizde savaşın yolu döşenirken, biz orada, beyaz-kahverengi cüppeli, kefiyeli altı Suudiyle kuşatılmış halde, baharatlı tavuk ve şiş kebapları hapır hupur yiyorduk. Baker aniden başını kaldırıp o çok önemli açıklamasına başladığında ('bayanlar, baylar, üzülerek söylüyorum ki...' hepimizi korkutması gereken uğursuz, sahte kelimeler), Suudiler ekrana, sonradan bir dans grubunun video kasedine sarf ettikleri aynı dikkatle göz attılar sadece.

Ve görüntüsü büyük eski ekranda aşağı yukarı kayıp duran ABD dışişleri bakanı, ölümcül hükmünü telaffuz ettiğinde ('altı saati geride bıraktık ve ben Iraklıların herhangi bir esneklik gösterdiğine dair hiçbir şey duymadım'), bir tek Muhammed'in küçük erkek kardeşi dönüp baktı. Ellerini omuzlarının hizasına kaldırarak, teslim olur gibi bir hareket yaptı. "Yani savaş olacak," dedi. "Ne yapabiliriz ki?"

Kabilelerin asırlar önce, halılarının üzerinde oturup kumaş bir çatının koruması altında kızarmış bir tavuğun butlarını ayırırken yaklaşan felaketleri karşılama şekli de bu olmalıydı. Önümüzde bir kömür sobası yanıyordu, demir bacakları iyice kuma gömülmüştü. Muhammed

1 Bu rakamın açılımı söyleydi: geri ödemesiz krediler, 5,843,287,671.23 dolar; uzun vadeli nakit krediler, 9,246,575,343.46 dolar; kalkınma kredileri, 95,890,410.95 dolar; askeri teçhizat ve lojistik, 3,739,184,077.85 dolar; petrol, 6,751,159,583 dolar; Basra'nın yeniden imarı için endüstriyel ürünler, 16,772,800 dolar; endüstriyel onarım ödemeleri, 20,266,667 dolar; kamyonlar, traktörler, paletli traktörler, asfalt silindirleri (270 araç), 21,333,333.50. Suudilerin hesabı 1 dolar 19 sent eksikti.

ve Abdullah çayları ve meyveleri tazelediler; diğerleri artık Baker'ı daha dikkatli dinliyordu. Bıyıkları yeni terleyen zayıf bir genç, Halid, 'cık cık cık' sesleri eşliğinde, "Bugün yarın başlar," dedi. "Toplanıp gideyim ben."

Muhammed televizyonuna, CNN'in Cenevre'deki basın toplantısından canlı yayınını çeken, ev yapımı bir anten takmıştı. Sinyal az geliyordu, fakat Baker'ın konuştuğu kürsünün üzerindeki 'Intercontinental Hotel, Cenevre' yazısını okuyabiliyor ve Körfez krizi ile Arap-İsrail ihtilafı arasında 'bağ kurulmasını' neden kabul etmediğine dair izahını dinleyebiliyorduk. Bir Batılı için Baker gayet mantıklı konuşuyordu. Irak'a ABD'den ziyade 'yirmi sekiz ülkenin' karşı çıktığını söylüyordu ısrarla. "Şimdi top Irak liderliğinde." Fakat Tarık Aziz çadırımızdaki herkesin dikkatini toplayan Arap aksanıyla televizyona çıktığında, Baker'ın sözleri her nasılsa daha az ikna edici görünüyordu; bunun nedeni Irak'ın kendi açısından haklı olması değil (herkes Saddam Hüseyin'in kötü bir adam olduğu konusunda hemfikirdi), Baker'ın bir Amerikalı, Aziz'in ise, çadırdaki altı Suudi gibi Arap olmasıydı.

Muhammed'e Suudilerin neden o kadar uzun müddet Saddam Hüseyin'in en yakın dostu olduğunu sordum. Ona ve dışişleri bakanı Aziz'e gerçekten güvenmişler miydi? Irak'ın savaşta İran'a karşı zehirli gaz kullandığı haberlerine inanmamışlar mıydı? Veya Saddam Arap olduğu, daha doğrusu, hem kudretinden korkulan hem de o kudrete saygı duyulan güçlü bir Arap olduğu için mi dostluk kurulmuştu? Cevap Abdullah'tan geldi: "Bize Saddam hakkında hiç kötü bir şey söylenmedi. Gazetelerimiz ve hükümetimiz iyi bir adam olduğunu söyleyip durdu. Hükümetler, halkın neyi bilmesini ve anlamasını istiyorsa onu söyler. Burada da olan bu. Bize doğruyu söylemediler." Birkaç saniye durakladıktan sonra devam etti: "Fakat hükümetim bana ne derse yapacağım."

Suudilerden biri çadıra viski şişeleriyle dolu bir tepsiyle girdi, belki yarım düzine şişe vardı tepside. Muhammed viskileri neredeyse yarım litrelik kupalara doldurmaya başladı. Jameson, Johnny Walker, Jack Daniel's... Buna inanamıyordum. "Onları havaalanına kaçak alkol sokmaya çalışan yolculardan kamulaştırdık," dedi Muhammed, keyifle gülerek. Şu an misafirlerin, sanki alkol değil de meyve suyuymuş gibi lıkır lıkır içmekte olduğu büyük miktara baktığımda, Suudi Arabistan'daki katı alkol yasaklarının dinden çok aşırı tüketimle alakalı olduğunu idrak ediyordum.

Abdullah'a Amerikalıların Suudi Arabistan'dan gideceğini gerçekten düşünüp düşünmediğini sorduğumda bir şeylerin yanlış olduğunu biliyordum. Tam o anda Halid aniden ayağa fırladı ve, "Bu konuşmaya devam ederseniz bu çadırda durmayacağım," dedi öfkeyle. Karanlık, sinir bozucu bir andı, sanki o dalgalı ekranda ipuçları beliren felaket nihayet altı Suudinin zihinlerine girmiş, çadırda bir tür düzensizlik yaratmıştı. Muhammed Kürtlerin devlete sahip olması gerekip gerekmediğini sordu. "Niye devletleri olsun?" diye soruyla karşılık verdi Halid, yüzü kıpkırmızı.

Gerçekten de çadırı terk etti Halid, cüppesinin etekleri topuklarında dalgalanıyordu, Muhammed onu geri dönmeye ikna edene kadar da dışarıda kaldı. Yanında eşiyle bir başka adam geldi çadıra, âdetlerin, etiketin ve (birçok Suudinin söyleyeceği gibi) ahlakın beklenmedik bir ihlaliydi bu. Siyah saçlı, kibar gülüşlü bir kadındı, başörtüsü takmamıştı, fakat kocasının arkasında, çadırın bir köşesine sessizce ilişti ve omuzlarına siyah bir şal örttü. Adamlar hararetle konuşuyorlardı, Muhammed her seferinde savaş çıkarsa evini terk edip gitmeyeceğini söyleyip duruyordu. "Nereye gideyim?" diye soruyordu. "Ne manası var? Savaş dediğin her yere gidebilir."

Ekranda Dan Rather şimdi bize savaşın muhtemel olduğundan söz ediyordu. Iraklı güçlerin ağır bombardımana tutulacağını, yıkıcı hava taarruzları yapılacağını, Irak'ın askeri potansiye-

linin 'etkisizleştirileceğini' anlatıyordu. O Suudilerin arasında otururken, Rather'ın sarf ettiği kelimeler bana müstehcen ve insanlıkdışı geliyordu. O bir Batılıydı, binlerce Müslüman Arabın Amerika'nın elinde korkunç şekilde ölmesi ihtimalinden fütursuz bir rahatlıkla söz ediyordu. Suudiler bu sözleri büyük bir rahatsızlıkla dinlediler. Keza ben de. Batı'nın zehirli meyveleriyle kafayı çekenlerin, onun katil içgüdülerini de tecrübe etmesine az kalmıştı.

Ben tam bunları düşünürken, arkamızdan, çadırın ince yeşil duvarından içeri doğru, uzun, sürekli, derinliği ve yoğunluğu giderek artan bir homurtu geldi. Hepimiz bunun ne olduğunu biliyorduk. Kükreyişi çadırın dört bir köşesine yayıldı, Rather'in sesini boğdu, kulaklarımız gürültüyle dolana dek ekran görüntüsünü asabi bir şekilde kaydırdı. Hepimiz için tanıdıktı. Başkan Bush'un devasa C-5 nakliye uçaklarından biri, başlarımızın 30 metre yukarısından, en yakın hava üssüne nihai seferini yapıyor, savunmasız çadırımızı desibelleriyle dolduruyordu.

Çılgınca saldırıdan önceki son günlerde arabayla otobana çıkıp Kuveyt sınırına gitmek mümkündü. Fırtınalarla ve ironiyle dolu günlerdi. Fırtına bulutları kıyı üzerinden hızla ilerliyor ve Kuveyt enerji santralının bacalarından dostane bir şekilde yükselen beyaz dumanı içerilere üflüyordu. Suudi sınırında durup, öbür taraftaki Irak işgal güçleri ve onların esir aldığı Kuveytliler için hâlâ elektrik üreten soluk beyaz santralı ve ikiz bacalarını apaçık görebiliyordunuz. Normalliği, hayatın her zamanki gibi akıp gittiğini söylüyordu.

Terk edilmiş gümrük kontrol kulübesinin bulunduğu tepenin aşağısında, bakkal dükkânının kasasında oturan bir Pakistanlı buldum, rafları yarı yarıya boştu. Yeniden stok yapmanın manası olmadığını söyledi. Denizin hemen yanındaki oyun parkının köşesinde beyaz cüppeli bir adam siyah çarşaflı eşi ve küçük çocuğuyla duruyordu. Elbiselerini değiştirdiğinizde, Margate veya Coney Island sahilinde yağmurlu bir günden farkı kalmayacaktı manzaranın. Sınırın öte tarafında yarım milyon Irak askerine dair hiçbir işaret yoktu. Ve bu yanda, sadece bir kaptıkaçtının içindeki kır saçlı şişman bir Batılı (Vietnam kuşağındandı, göbeğini parkasının altında gizleyemiyordu) yarım milyon Amerikalı ve onların müttefiklerini temsil etmek üzere Kuveyt sınırına doğru yol alıyordu.

Hafji'de dolaştım, yaklaşan Arap kavgasının izlerini görmek zordu. Kadınların ve çocukların büyük bölümü kaçmıştı, fakat birkaç Suudi askeri yerel postaneden evlerine telefon ediyordu, Hafji Sahil Oteli'nin bekleme salonundaki televizyonda bir savaş filmi oynuyor, bir polis tarafından dikkatle seyrediliyordu. Üç araçlık bir Amerikan askeri devriyesine rastlamam için geçiş yolundan aşağı gitmem gerekti; miğferli askerler, zırhlı araçlarının içine adeta tünemişler, hız limitine uyup trafik ışıklarında duruyorlardı. Aylar boyunca zırhlı araçların bu otobandan akışını seyretmiştim. Kuveyt elektrik santralı gibi, bu da o kadar tanıdık bir manzara haline gelmişti ki, adeta kendi sabitliğini kazanmıştı. Gelecek altı ay, hattâ bir yıl içinde, tankların ve topların bu yoldan hâlâ ilerlemekte, Bush'un hâlâ Irak'ı Kuveyt'ten kovma tehditleri savurmakta, enerji santralının hâlâ beyaz dumanlarını tüttürmekte olacağını hayal edebiliyordum; savaş için yapılan hazırlıkların başı sonu yoktu adeta, çöl misali.

Schwarzkopf'un bombardımanını başlatmasından ("Az önce canavarı ininden çıkartacak korkunç emirler verdim," diye yazıyordu eşine 17 Ocak 1991'de) bir gün önce, Amerikalı gazeteciler neredeyse düşkırıklığına uğramış görünüyordu. Britanya basını gibi, büyük Amerikan gazeteleri de okuyucularına (savaşın gerçekten koptu kopacak ve belli bir gizliliğin mecburi hale geldiği noktaya dek) meselenin çocuk oyuncağı olduğunu anlatıyordu. Kıyametin kopacağı gün, manşet atanlar için bir kurtuluş ânıydı. Baker ve Tarık Aziz hâlâ görüşürken, bazı Amerikan medya uzmanları arasında belirgin bir rahatsızlık duygusu vardı. Barış korkusu hasıl olmuştu. Fakat Baker başarısız olunduğunu söylediğinde yüzleri güldü. Savaş umutları artmıştı. Bu sadece kinizm değildi. Amerikan radyo istasyonlarından biri, dinleyicilerini Körfez

krizinin bir anlaşmaya doğru 'kaydığı' konusunda uyarıyordu. Shewmaker'ın (savaşın güzelliğine hayranlık duyan ve barışın dehşetine güvenmeyen) kahramanı General Patton gibi birçok gazeteci de, barışın ahlaksızlık sayıldığı, savaşın ise iyiliği temsil ettiği bir ruh haline kaptırmıştı kendisini.

Ne de en başta, bu yeni savaşta basın muhabirlerine pek yer varmış gibi görünüyordu. Hepimiz, Saddam Birleşmiş Milletler'in Kuveyt'ten çekilmesi için verdiği takvimi reddettikten sonra Irak bombardımanının başlayacağını biliyorduk. Bu yüzden 17 Ocak'ın erken saatlerinde telefonum çaldığında ve *Independent*'ın gece vardiyasından genç bir gazeteci, "CNN Bağdat'a düşen ilk bombaları gösteriyor – ne zaman geçebilirsin haberi?" diye heyecanla bağırdığında, ona Dahran'da aynı görüntüleri izlemekte olduğumu ve bombaların bu sabah atılacağını bildiğimizi anlattım. Asıl haberin, Hıristiyanlığın en güçlü ordularının, şu an Müslüman dünyanın en büyük askeri gücüyle savaşmaya hazırlanması olduğunu söyledim. "Öyleyse bu haberi ne zaman geçebilirsin?" diye sordu telefondaki ses tekrar. Geçtim bile, dedim. Hıristiyan-Müslüman 'orduların çarpışması' ertesi gün başsayfamızdaydı.

Fakat Dahran'daki hava üssüne gidip etrafı kolaçan ettim; filolar halinde, bombalarını yüklenmiş ve gökyüzünde sarı-mor egzos alevleri bırakarak kalkan Amerikan jetleri vardı. Televizyonda güzel görünüyordu doğrusu, CNN'in Bağdat'taki uçaksavar ateşlerinin ve uzaktaki patlamaların soluk elektrik yeşiline bir Eastman Color eklentisi olabilirdi. Aynı sabahın erken saatlerinde 12 Suudi savaş uçağı da, Irak'a saldırmak üzere Doğu Eyaleti'ndeki bir üsten havalandı. Tornadoları sortilere yollama kararı (bunlar da Suudi-Britanya El-Yamameh projesinin bir parçası olarak satın alınmıştı) şahsen Kral Fahd tarafından alınmış ve Başkan Bush tarafından da memnuniyetle alkışlanmıştı. Şafak vakti on iki uçaktan on birinin bombaları hâlâ kanatlarına takılı halde dönmesine hiç dikkat edilmedi (tek bir gazeteci de bundan söz etmedi); pilotlar hedeflerini bulamadıklarını söylüyorlardı. On ikinci uçak ise bombalarını Irak'ın batısındaki çöle boşaltıp gelmişti. Peki gerçekten de yollarını mı kaybetmişlerdi?

Müteakip akşam Suudi pilotların kullandığı yedi Tornado daha aynı üsten, Irak'ın batısına doğru havalandı. Bu uçaklardan da altısı bombalarını atmayı başaramadı. Fakat uçakların görüntüleri saklandı. Pilotlar hemen basının önüne çıkarıldı. Suudiler savaşıyordu. Başkan Bush sadece Batılı güçlerin değil, Arap güçlerin de Irak'la savaşta olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirdi. Ortadaki ironiyi görmek için sadece Tornadolara bakmak yeterliydi. Her savaş uçağının kuyruğunda, üzerine Kuran'ın ilk sözlerinin Arapça yazıldığı Suudi bayrağı vardı: "Eşhedüenlailaheillallah." Yani İslamın en kutsal kitabının ilk suresi, bir başka Müslüman ulusa karşı savaşa giden Arapların savaş sancağını teşkil ediyordu.[1] "Evet, Irak bir Arap ülkesi," diyordu Suudi pilotlardan biri bana, üçüncü sortisine gitmeden önce. "Fakat bir Arap kardeşin sana saldırdığında, o senin düşmanındır. Saddam şu an bizim düşmanımız."

Ya da öyle görünüyordu. Bombardımanın başlamasından bir gün sonra (o aşamada bu bomba yağmurunu savaş diye nitelemek, gerçekliğin sınırlarını biraz zorlamak oluyordu) Fahd bizzat çıkıp, savaşın 'doğrunun kılıcını ve sesini' temsil ettiğini ve Tanrı'nın 'kendi ordusuna zaferi bahşedeceğini' ilan etti. Suudi Sarayı şimdi kendisini kesin olarak Batılı askeri güçlere emanet etmişti. Kral Fahd 'ortak güçlerin' başkomutanı olmayı sürdürüyordu; Amerika'nın ittifak içindeki ezici gücünü gizleyeceği sanılan acayip sıfatlardan biriydi bu da. Suudiler, şeyhlerin öfkesini ülke içi hedeflere (kadın şoförlere sözgelimi) yöneltmesine izin vererek, kendi dini hiyerarşileri içinde Amerikalılara karşı eleştirileri kısıtladıklarını ve Kuveyt kraliyet ailesinin iflah olmaz küstahlığına rağmen ev sahipleri sıfatıyla cömert davrandıklarını düşünüyorlardı.

'Savaş' ilerlerken (ve Suudi Arabistan'ın dört bir köşesinde ve Kuveyt semalarında hızla

1 Fisk, Kelime-i Şahadeti sureyle karıştırıyor. Şahadet getirmek İslama girmenin ilk adımıdır, belki bu nedenle. -çn

ilerleyen bombardıman uçaklarının görüntüleri rutin hale gelirken), o lanet 'havuzlara' katılmayan bizler, süper-vatansever *anchorman*'ler, laf ebesi emekli generaller, tank maketleri ve kansız kum torbalarıyla dolup taşan televizyon stüdyolarına pek de kolay uyum sağlamayacak bir çatışmanın farkına vardık. Suudi askeri kontrol noktalarına, ordu 'havuzları' ve sansür için adını yazdırmadıkça gazetecilerin sınır boyunca dolaşmasını engelleme talimatı verilmişti. Bu yüzden, bir avuç söz dinlemez Fransız muhabir ve fotoğrafçı ile birlikte, *Independent*'ın ekibi için satın aldığı kamuflajlı anti-gaz teçhizatımı kuşandım, kafama da Britanya ordusuna ait büyük bir çelik miğfer geçirdim. Bu miğferi, Britanya ordusu özel eğitim birliğinin sempatik ve ziyadesiyle bozguncu mensuplarından Binbaşı Alan Barnes hediye etmişti bana. Birinci Dünya Savaşı şiirine dair yaptığı bir seçki (bir ordu kütüphanesinden aşırıldığı belliydi), savaş boyunca benimle birlikte seyahat etti. Fransızlar da bir yolunu bulup kendi ordularının dökülen üniformalarına bürünmüştü (onları ele veren tek şey, alt dudaklarından sarkan Gitane sigaralarıydı); öte yandan ben havasız anti-gaz maskesinin ve Barnes'ın komando-tarzı miğferinin eşliğinde, kendimi boğuldu boğulacak bir irtibat subayına dönüştürmeyi becermiştim. Çabucak keşfettiğimiz üzere, başarının anahtarı her kontrol noktasına, yolu koruyan askerlere bakmadan yaklaşmaktı. Kayıtsızlığımız, sahici olduğumuzun kanıtıydı.

Bir süre sonra bu yolla Hafji'ye ulaştım, Suudi sınır kasabası tanınmayacak ölçüde değişmişti. Terk edilmiş caddelerin üzerinde 3 kilometre uzunluğunda bir duman kulesi yükseliyordu. Irak top mermileri (sınırın Kuveyt tarafındaki ağaçlık bir yerden 130 milimetrelik toplam 40 mermi ateşlenmişti) hedefini bulmuştu. Arap petrol şirketinin deposundan kesif dumanlarla birlikte sarı-kırmızı alevler yükseliyor, dokuz adamıyla birlikte kumlarda durmuş, pek de heveskar olmayan bir şekilde kasabaya girmeye hazırlanan Amerikalı Donanma Çavuşu Bill liams'ın yüzüne vuruyor, uzun menzilli telsiz sinyallerini bozuyordu. Humvee'nin arkasında yayın yapan transistörlü bir radyodan, Washingtonlı bir muhabirin, ABD hava kuvvetlerinin başarılı uçuş sicilini öven sesi yükseliyordu. Ohio Columbus'tan, kafa karıştırıcı bir Yorkshire aksanıyla konuşan (çocukluğunu Sheffield'da geçirmişti) yirmi yaşındaki deniz piyadesi Rafee Saba, Iraklıların az sonra karşı ateş açması ihtimalinden daha çok radyo ile ilgileniyordu. "Bin sortide sadece bir uçak kaybedilmiş," diye bağırdı. "Bununla kim başa çıkabilir?"

Çavuş liams hâlâ petrol terminalini ve şimdi denize doğru 15 kilometre boyu yayılmış duman bulutunu izliyordu. "Kimse yangını söndürmeye çalışmıyor, öyle değil mi?" diye sordu. Fransız meslektaşlarımla birlikte Hafji turunu çoktan tamamlamıştık ve deniz piyadelerinden daha fazlasını biliyorduk. Hayır, dedik, kimse itfaiyeyi çağırmadı. Aslında Hafji'de telefon açacak tek bir insan bile kalmamıştı. Kasabanın bütün nüfusu (bütün aileler, berber dükkânının sahibi, Pakistanlı bakkal, kasabadaki üç restoranın yöneticileri, tek otelin çalışanları, hattâ Hafji emniyet teşkilatı) kaçmıştı.

Ve Hafji'nin tatsız sırrını da çoktan keşfetmiştik. Sokaklar paniğin izleriyle doluydu: kamyonlar ve ciplerden düşmüş giysiler yolun ortasına saçılmıştı, limuzinler kilitlenmeden öylece bırakılmıştı, bir polis arabası anayolda, şoför mahallinin kapısı açık halde terk edilmişti. Doğruca Kuveyt sınırına, tam da Irak'ın top menzilinde olan hatta ilerlediğimizde, Suudi ordu mevzilerini terk edilmiş bulduk, kum torbalarıyla çevrelenmiş siperleri ve çadırları bomboştu. Sadece bir Suudi Ulusal Muhafızı devriyesi (neredeyse göbeklerine kadar sarkan sakalları ve kırmızı bereleriyle üç uzun boylu adam) kalmıştı Suudi Arabistan krallığını temsil eden.

Gururlu adamlardı; Iraklıların bu kadar yakınındayken dost yüzler görmekten memnun olmuşlardı. Az ötede ne kadar Iraklı olduğunu kestirmek mümkün değildi, fakat top mermileri kasabanın üzerinden düz bir hat çizerek süzülüyor, boş bir gümrük noktasının yanına, bir bahçenin duvarına, bir caddenin ortasına düşüyordu; ta ki son mermilerden biri petrol terminaline

isabet edip, etrafın muazzam bir duman bulutuyla kaplanmasına yol açana dek. Top mermileri yeni düşmüştü ki, bir helikopterin kıyıya doğru uçup ağaçların arasına iki füze fırlatışını izledik ve topçular ateşi kesti. Kuveyt'in içlerinden başka top sesleri de geliyordu. Yaklaşık 25 kilometre ötemizde, kilometrelerce uzunlukta ve yükseklikte yoğun bir duman bulutu, soluk kış göğüne ezici bir abide misali yükseliyordu. Amerikalıların ateşe verdiği bir cephanelik veya petrol deposu olmalıydı.

Fransızlar çölde gayet iyiydi. Fransız muhabir meslektaşlarımdan bazıları askerliğini Afrika'da yapmıştı ve otobandan uzak durup kumlardan ilerlemek için pusulalar kullanıyorlardı; zira acayip askeri giysilerimizi otobandaki Amerikan kontrol noktalarında yutturamazdık. Fransız ordu dergisi *Raids*'ten bir gazeteci sonradan kendi ülkesine ait bir Mirage uçağıyla bombalandı; bomba infilak etmedi, bunun üzerine gazeteci patlamamış bombayı cipinin arkasına yükleyip şikâyet etmek üzere Fransız hava üssüne götürdü

Islak kum tekerleklerimize yapışmış, yolları çamurdan bir patinaj pistine çevirmişti. Askerler üşüyordu. ABD 24. Mekanize Piyade Bölüğü'nün askerleri su geçirmez pançolarıyla araçlarında oturmuş, ısınmak için omuzlarını birbirlerine yapıştırmıştı. Çamur boyunca Britanyalılar battaniyeleriyle kamyonlarına büzüşmüştü veya ortalarına koydukları petrol sobalarıyla çadırlarında oturuyorlardı. Suudi çölündeki ısının neredeyse sıfır dereceye düşmesine kimse inanamıyordu. Güneybatıdan gelen rüzgar, ıslak gri toprak yığını üzerinden esiyor, *sabkha* çukurlarını suyla dolduruyor, petrolle yıkanmış ikmal hatlarını ölümcül birer tuzağa dönüştürüyordu. Bir kamyonla çarpışan bir Humvee kumda neredeyse tanınmaz halde yatıyordu. Devasa bir Amerikan M1A1 muharebe tankı çölün yukarısında devrilmiş, paletleri ve namlusu yarı yarıya çamura gömülmüştü, büyük hurdanın üzerindeki bir asker tek başına etrafı seyrediyordu.

Çölün uzak kısımlarında ABD deniz piyade bataryalarının Iraklılara yağdırdığı mermilerin gümbürtülerini ve patlamalarını duyabiliyorduk. Fakat müttefik ordularının ('Müttefikler' kelimesini nasıl da çabucak kullanmaya başlamıştık, sanki Normandiya çıkarmasının arifesiydi bu) toplanması, Riyad'daki Amerikalı ve Britanyalı komutanların altını çizdiği rahat, etkili senaryolarla pek alakalı değildi. İkmal hatlarındaki inşa çalışması planlananın çok gerisindeydi, altı saatlik trafik tıkanmaları bölük karargahlarının çevresinde çamur yığınları oluşturmuştu ve alt rütbeli birçok subay birliklerini haritaları olmadan cephe hatlarına götürüyordu. Britanya 32. Sahra Hastanesi'nin tamamı, Kuveyt sınırına giden bütün yolu tek bir haritası olmadan kat etmişti ve Hafji'nin doğusundaki son Suudi devriyesine (ve doğruca Iraklıların kollarına) nasıl ulaşacaklarını tartışıp duruyorlardı aralarında. Neyse ki uyarıda bulunduğumuz bir grup ABD özel kuvvet askeri, onları o yoldan çevirdi.

30 Ocak 1991'in erken saatlerinde Hafji'ye varmadıkları için şanslıydılar; zira tanklardan ve zırhlı personel taşıyıcılarından oluşan bir Irak mekanize tümeni (kuşkusuz hedeflerinin savunmasız olduğunu öğrendikten sonra) sınırı geçip batıdan Hafji'ye girmiş, kasabayı ele geçirmiş ve güneybatıdaki ayrı bir çatışmada da 12 Amerikalı deniz piyadesini öldürmüştü. Amerikalıların Kuveyt'i kurtarma harekatının 'başladığını' ilan etmesinden tam iki hafta sonra Amerikalı askerler artık Suudi Arabistan'ın bir köşesini kurtarmak için savaşıyor ve ölüyorlardı. Kurtuluştan kastettikleri bu olmasa gerekti.

Ertesi sabah Hafji'nin kıyısına vardığımda, sınırın üzerinde asılı duran kesif, yağlı bir pusla karşılaştım; bu arada 15 milimetrelik Amerikan topları, petrol deposunun etrafındaki caddeleri dövüyordu. Donanma Çavuşu John Post'u buldum; gür fırça bıyıklı, uzun boylu çavuş, kasabanın içinde mermiler, düştükleri yeri gösteren cılız duman huzmeleri eşliğinde infilak ederken, Amerikan toplarının yanında, kumla kaplanmış, cızırdayan telsizden gelen 'düşman' ateşini bildiriyordu. Birileri Iraklıların bir keşif kolu yerleştirdiği sonucuna vardıktan sonra top

mermileriyle vurulup yarısı uçurulan su kulesi, gri duman bulutuna karşı öylece dikiliyordu. "Iraklıların ilk başta Hafji'ye girmesine neden izin verdiğimizi bilmiyorum," dedi Post. "Fakat bu bir Suudi operasyonu ve Iraklılar hâlâ Hafji'nin içinde – belki iki yüz kişi. Irak özel kuvvetleri olduğu söyleniyor. Tahminimce Suudiler yüzlerce esir aldı – on iki otobüs dolusu esir saydım, her bir otobüsün iki ucunda Suudi muhafızlar bekliyordu. Fakat Iraklılar savaşçı."

Bütün gece Hafji'nin ve onu inatla müdafaa edenlerin üzerinde alevler eksik olmadı. Bir Harrier doğuya ani bir saldırı düzenleyerek, deniz kıyısındaki mevzileri bombaladı. Hafji Sahil Oteli'ne telefon ettik; bizi 'Arabizm'e desteğini ilan eden ve ahizeden 'Hüsnü Mübarek ve İki Kutsal Yerin Sözde Koruyucusu'na galiz küfürler sıralayan bir Iraklı asker cevapladı. On dört yıldır deniz piyadelerinin üyesi olan Çavuş Post başını sallayıp Humvee'sine yöneldi; cipin bu bodur, yengeçvari versiyonunu Amerikalılar ilk defa cepheye sürmüştü, arkasına bir TOW füze rampası konmuştu. Gelecek on yılda bu araçlar Amerikan hayatının bir parçası haline gelecekti. Her zamanki gibi aracın üstünde transistörlü bir radyo vardı; bir yandan (deniz piyadelerinin hoşlandığı ve topçu ateşinin şamatasıyla yarışan) pop müzik çalıyor, bir yandan da Hafji'de üç yüz Iraklının öldürülüp 500'ünün esir alındığını bildiren (ve piyadelerin daha da hoşlandığı) haberler veriliyordu.

Suudiler kasabada savaşıyordu, fakat çabucak anlaşıldı ki, takviye birliklerinin çoğu Katarlıydı (onlardan bazıları da Katar hükümetine kiralanmış Pakistanlı askerler) ve otobanın üzerinde, Katar ordusuna ait bir tankın enkazını taşıyan bir ağır yük aracı gözüme çarptı; tankın arka motorunda açıkça görülen bir top mermisi deliği vardı. Bir gümbürtü daha duyuldu. Çavuş Post yine başını salladı. "B-52'ler Kuveyt'in her tarafına bomba yağdırıyor," dedi. "Onların altında olmak nasıl bir şey olsa gerek, bir düşünsene." Hayır, sınırın öte tarafında, o korkunç kara dumanın altında süregiden katliamı tahayyül etmek imkânsızdı. Saatler önce, 240 kilometre ötemizdeki gecede, B-52'lerin depremini işitmiştim. Çöl sesi daha da uzağa taşıyordu, bir davulun derin, uzak, bir buçuk dakika süren sesi.

Sadece 25 kilometre ötede Iraklılar ölüyordu, yüzlercesi, fakat güç sarhoşluğu Amerikalılara, kesin bir zafer şenliği eşliğinde hediyesini çoktan vermişti; o gece yazdığım haberde hediyenin adını koydum: "Gelecek yıllarda Ortadoğu'da edinilecek yeni düşmanlar." Yerde ise deniz piyadeleri daha aleladeydi. Post'un komutanı Yüzbaşı John Borth, bütün olan bitene, sadece çevresindeki birkaç kilometrelik alanı görmüş olan bir adamın gözleriyle bakıyordu. "Eğer Saddam Hafji gibi boş bir kasabayı alabiliyorsa – aman ne büyük iş," diyordu. "Hiçbir önemi olmayan bir kasabayı almak için bir sürü adam kaybediyor. Eminim Hafji'ye biraz önem verseydik, çok daha fazlasını yapardık." Belki yaparlardı. Fakat Hafji epey önemliydi. Suudi Arabistan dahilindeydi. Kraliyetin en büyük kasabalarından biriydi. Schwarzkopf Irak saldırısından ilk söz ettiğinde, kibirli ve hatalı bir biçimde 'köy' demişti Hafji'ye. Orası bir kasabaydı. Bu yüzden Müttefikler için oranın tekrar ele geçirildiğini ilan etmek çok önemliydi; ki Bayan Thatcher'ın ayağını Downing Street'ten kaydıran Başbakan John Major, Irak birlikleri hâlâ caddelerde çarpışırken, tam da bunu yaptı.

Neticede bunun meşhur bir Suudi zaferi olması lazımdı. 'Hafji şehitleri' (kasabanın yeniden ele geçirilmesi sırasında ölen on sekiz asker ve ulusal muhafız) şimdi Veliaht Prens Abdullah tarafından, 'gelecek kuşakların zihinlerinde birer yiğitlik ve cesaret simgesi' olarak ölümsüzleştirilmişti. "Elde ettikleri şey, bu ülke ve aileleri için büyük bir onurdur," diyordu Abdullah. Suudi televizyonu, Suudi ve Amerikan askerleri Hafji'yi en başta savunmuş olsaydı, böyle bir zafere de gerek kalmayacağı gerçeğine kayıtsız kaldı; izleyicilerden kraliyet 'şehitlerinin', araçlarının içinde kül halinde yatan kuruyup kömürleşmiş cesetlerinin görüntülerini de sakladı. Halkın geri döndüğü kasabanın enkazı arasında hiçbir sevinç belirtisi görmedim. Esnaflar bize

Amerika'nın Kuveyt'i neden hemen şimdi kurtarmadığını soruyordu. Bunu yapmak yerine televizyonlarının karşısında Irak'ın yerle bir edilişini seyrediyorlardı. Bir Suudi kumaş ithalatçısına, Kuveyt'in kurtarılmasının bombardıman sonrasında başlayacağını izah etmeye çalıştığımda, yanıtımı derhal aldım: "Peki ya Irak'taki köprüler, elektrik, petrol, ya hastanelerdeki insanlar... Amerikalılar niye bunu yapmak zorunda?"

Giderek artan sıklıkta sorulan bir soruydu bu. Amerikalıların, bu 'hamamböceklerini' ne kadar çok bombalarlarsa, en nihayetinde Kuveyt'e girdiklerinde müttefik güçlerin (Arap orduları da dahil) insan kayıplarının o kadar az olacağı şeklindeki izahı saçmalığın daniskasıydı. CNN'de yerel nüfus için çok daha etkili ve bu yüzden tehlikeli bir ortamdan söz ediliyordu; Suudiler, Iraklı sivillerin (yani büyük kısmı Müslüman olan Arapların) öldürülmesi ve yaralanmasının, 'hedeften yana zengin bir çevre' dahilinde 'tali hasar' teşkil ettiğini duyuyordu. İzleyiciler kurbanlarla aynı inançtan olduğunda, kişisel sınırı olduğu kadar müstehcenlik sınırını da zorlayan ifadelerdi bunlar.

1991 Körfez savaşında gazeteciliğin rolü ikiyüzlü olduğu kadar ucuzdu da. Muhabirlerle askerler arasındaki ilişkinin geçişimli olması bir yana, gazeteciler açısından asalakçaydı. Savaşı besliyorduk. Onun parçası olmak istiyorduk. Bahreyn'deki hava üssüne komuta eden Amerikalı bir albay, savaşın patlak vermesinden itibaren savaş uçağı filosuna iliştirilen 'havuz' muhabirlerini onurlandırmak istiyordu. Herhangi bir uçağı uçurmamışlardı. Karada hiçbir çatışmaya girmemişlerdi. Birkaç yanlış scud alarmı dışında, geri dönen pilotların ve komutanlarının klişelerini tekrarlamaktan başka hiçbir şey yapmamışlardı. Fakat üs kumandanı her biri için küçük Amerikan bayrakları hazırlamıştı; bu bayrakların, tam da Bağdat'ı bombalayacak ilk savaş jetlerinin kokpitlerinde taşındığını söylüyordu. "Siz de birer savaşçısınız," diyordu gazetecilere, bayraklarını verirken.

Bu olay, gazetecilerle ordu arasındaki yeni, samimi, zedeleyici ilişkiye dair çok şey söylüyordu; 2003'teki Irak işgali sırasında daha da sıkı fıkı hale gelip cilalanacak bir ilişkiydi bu. Bu savaş için yapılan hazırlıklar öyle eksiksizdi, gazeteciler Batılı askeri otoritelerin dolaşıma soktuğu bilgiye o kadar bağımlı hale gelmişti, gözleri teknolojileriyle öylesine kamaşmıştı ki, basın ve televizyon kendisini kendi çocukça heyecanı içinde sıkışıp kalmış halde buldu.

Körfez'deki gazetecilerin (ve Batılı askerlerin) büyük bölümü için savaş bilinmeyen bir nicelik, korkutucu olduğu kadar heyecan verici, ölümcül olduğu kadar tarihi bir tecrübeydi. Başpiskopos Robert Runcie ve Başkan Bush'un bizi inandırdığı üzere, bunun 'adil bir savaş' olduğu mefhumu, hepimize oradaki varlığımıza dair ahlaki bir bağlam sunuyordu. Saddam Hüseyin Ortadoğu'nun Hitler'i ise (Bush'un yarım yamalak tarih analizlerine bakılırsa ondan da kötüydü), o zaman savaşı haberleştirme tarzımız kaçınılmaz olarak bir tür dindarlık, hattâ romantizm üzerinden şekillenecekti.

Bu yüzden RAF savaş pilotları 1991 Ocak ayının sonunda Körfez'deki bir hava üssünden kalktığında, genç bir Britanyalı bayan muhabir dinleyicilerine 'onların cesaretinin sınır tanımadığını' söylüyordu. ABD donanma jetleri, (birçok sivil kayba yol açacak olan) savaşın başında *USS Kennedy* uçak gemisinden havalandığında, Philadelphia *Inquirer* muhabiri gemiden verdiği 'havuz' haberinde, 'Perşembe sabahının nasıl da zamanın durduğu anlardan biri olduğundan... umudun şafağına giden yolu açtığından' söz ediyordu. Gazeteciler artık Irak'tan 'düşman' diye söz ediyordu, sanki kendileri savaşa girmiş gibi ve ne yazık ki, girmişlerdi de.

Kullandıkları dil çoğunlukla 1940'ları, Hitler'in ordularının Pas de Calais'e ulaşıp Britanya'yı işgale hazırlandığı dönemi hatırlatıyordu. Ordu kostümleri ve miğferleri giymiş gazeteciler, Edward R. Murrow ve Richard Dimbleby'nin *gravitas*'ını (düsturunu) benimsemeye çalışıyordu. 'Havuz' muhabirleri, Murrow gibi hava saldırıları altında değildi. Dimbleby'nin Hamburg ateş

fırtınası saldırısında yaptığı gibi, uçağa binip 'düşman' topraklarına göreve gitmiyordu. Fakat dünyayı 'İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük tank savaşına' ve 'Normandiya veya Kore'den beri en geniş çaplı çıkarma harekatına' hazırlıyorlardı. Hiçbir büyük tank savaşı ve hiçbir çıkarma operasyonu olmayacaktı elbette. Fakat 'Müttefikleri' oluşturan ordular, içinde Saddam'ın kahramanı Stalin'in de başrollerden birini oynadığı ve Hitler'i deviren savaş dönemi ittifakının ikna edici bir yankısıydı.

Bu saçmalık, yanlış yönlendirici olduğu kadar tehlikeliydi de. Dünyanın en büyük üç Hıristiyan ordusu, İslamın en kutsal iki mekânını barındıran bir Müslüman ülkenin topraklarından bir başka Müslüman ülkeye savaş başlatmışken, İkinci Dünya Savaşı ile paralellikler kurmanın ne yeri ne de zamanıydı. Eğer Ed Murrow bugün yaşasaydı, (*Independent*'tan mesai arkadaşım Patrick Cockburn gibi) Bağdat'taki bir avuç muhabirin arasında olur, Amerikan hava saldırılarının siviller üzerindeki etkilerini anlatırdı. Bu bombardıman, Batı ile Arap dünyası arasında yenilenen bir nefretin başlangıcının habercisi olabilirdi pekâlâ, fakat habercilerimiz bunun farkında bile değildi.

Gazeteciler için, tarihsel olayları haber verirken özeleştiri mekanizmasını yürütmek kolay değildir. Ve Körfez'deki Amerikalı veya Britanyalı subayların söylediklerine dair en ufak bir kuşku iması, derhal neredeyse suçlu muamelesi görmeye davetiye çıkarıyordu. 1982'de Beyrut'a yönelik İsrail hava saldırılarının yol açtığı insani acıları haberleştiren bizler, anti-Semitik damgası yemiştik. Amerika'nın Körfez'deki askeri iddialarına dair herhangi bir gerçek kuşku ifadesi bu yüzden paralel suçlamaları kışkırtıyordu. Saddam'ın tarafını mı tutuyorduk yoksa? Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ettiğinin farkında değil miydik?

Suudi Arabistan'da, Saddam Hüseyin'in iktidarını korku üzerine kuran acımasız ve fena bir diktatör olduğunun farkında olmayan bir gazeteci bulmak mümkün değildi. İşgal edilen Kuveyt'teki ordusunun işlediği katliamlardan hiçbir kuşku duyulamazdı. Suudi Arabistan'daki askeri gelişmeleri araştırmak için gezinen gazeteciler, en kötü ihtimalle sınırdışı riskine giriyordu. Bağdat'ta bunu yapmaya çalışan son gazeteci asılmıştı. Biz, Kuveyt'i işgal etmesinden uzun süre önce Saddam Hüseyin'in mezalimi hakkında haberler yaparken, Suudi kraliyet ailesi onun korkunç rejimine para akıtmakla, ABD yönetimi ise destek vermekle meşguldü.

Ancak askeri 'havuzlar'daki gazetecilerin büyük bölümü şimdi Batılı koruyucularının üniformalarını giyiyordu. Tavsiye için etraflarındaki askerlere bel bağlıyorlardı. Karada bir çatışmadan duydukları korkuyla, rahatlamak için doğal olarak çevrelerindeki askerlere bakıyorlardı. Koruyucularıyla birlikte siperler kazıyorlardı. (Antraksa karşı, hıyarcık salgınına karşı) acı hap kokteylleri içmek ve Batı ordularının damarlarına zerk edilmesini istediği aşıları olmak için, itaatkar bir şekilde askerlerle birlikte sıraya giriyorlardı. Yakın arkadaşım olan bir meslektaşıma bu kocakarı ilaçlarına el sürmemesini tavsiye etmiştim (bugün o ilaçların, seyreltilmiş uranyumlu silahların yanı sıra, eritip tüketen ve bazen ölümcül de olabilen 'Körfez Savaşı sendromu'nun nedeni olduğuna dair yaygın bir inanç var) ve bugüne kadar hep hayır duasını aldım. Bu gazeteciler iletişim için, belki de hayatları için askerlere bağımlıydı. Ve bu yüzden uyum sağlamak, 'sistemi işletmek' yönünde derin bir arzu, eleştirel niteliklerin giderek ve artan şekilde yok olması söz konusuydu.

Iraklılar Hafji'yi aldıklarında bu durumu acı duyarak gördüm. 'Havuz' muhabirleri ilk başta çatışmanın 25 kilometre uzağında tutuluyordu ve (Amerikalı ordu 'rehberlerinin' yanlış yönlendirmesiyle) kasabanın tekrar ele geçirildiğini bildiren haberler verdiler, halbuki doğru değildi. Fakat bağımsız araştırma yapmak için kasabaya gittiğimde, 'havuz'un bir üyesi olan NBC muhabiriyle karşılaştım. "Sen göt herif," diye bağırdı bana. "Senin yüzünden işimizi yapamayacağız. Burada yerin yok senin. Defol git. Siktimminin Dahran'ına geri dön." Ardından

beni Amerikan donanmasından bir 'halkla ilişkiler' subayına ispiyonladı; subay da bana şu bilgiyi verdi: "Amerikalı deniz piyadeleriyle konuşma iznin yok, onların da seninle konuşma izni yok."

Son derece rahatsız edici bir andı. Hafji'ye gitmekle *Independent* Iraklıların kasabanın içinde hâlâ savaştığını keşfetmişti, halbuki Downing Street'in dışında Britanya başbakanı kasabanın kurtarıldığını iddia ediyordu. Ne var ki Amerikalı muhabirler için 'havuz'un imtiyazları ve ona bağlı olan askeri kurallar, bir gazetecinin işini yapma hakkından daha önemliydi. *Independent*'ta (ve *New York Times*'la yaptığım bir röportajda) NBC muhabirinin adını verdim ve Ortadoğu'dan alındı. Fakat neticede Amerikan otoriteleri, 'havuz'un dışında çalışmaya gayret edenlerin (ABD ordusu onlara yanlış yönlendirici şekilde 'serbest muhabir' diyordu), 'havuz' içinde (ve ağır sansür kısıtlamaları altında) çalışanların elindeki fırsatları ortadan kaldıracağı gerekçesiyle, gazetecileri karşı karşıya getirmeyi ve bölmeyi becermişti. Tam da bu nedenle, Londra *Sunday Times*'tan uyanık bir muhabir 1991 Ocak ayının sonlarında çölde Staffordshire Alayı'nı bulduğunda, öfkeli bir Britanyalı subay ona şunları söyleyebilmişti: "Burayı terk etmediğin takdirde, diğerlerinin de işini berbat edeceksin."

Fakat 'diğerleri'nin de sorunları vardı. Uçak gemisi *Saragato*'daki Amerikalı muhabirler, hava kuvvetleri pilotlarının açıklamalarını tam tamına yazınca, kaptan ve diğer üst rütbeli subayların bütün küfürleri silip bazı alıntıları değiştirdiğini görmüşler ve haberlerini on iki saatlik gecikmeyle gönderebilmişlerdi. Haber ajanslarının *Kennedy*'deki 'havuz' muhabirleri ABD pilotlarının, bombardıman görevinden önce gevşemek (veya canlanmak) için porno film izlediklerini yazmıştı. Bu ifade haberlerinden çıkarıldı.

Bahreyn'deki iki Amerikan hava üssünden birinde, bir uçak hangarının içine kocaman bir pankart asılmıştı. Pankartın üzerinde, kollarında hırpani, korkmuş, çengel burunlu bir Arap tutan Amerikalı bir 'Süperman' resmi vardı. Irkçı çağrışımlarıyla bu pankartın varlığı, üsteki 'havuz' gazetecileri tarafından haber yapılmadan kaldı. 'Havuz'a dahil bir televizyon ekibi, Deniz Yarbayı Dick White'tan, cephede Irak birliklerini görmenin neye benzediğini anlatmasını istemişti. Yarbayın sözlerini burada tekrarlamaya değer. "Gece vakti mutfağın ışıklarını açıvermek ve hamamböceklerinin sağa sola kaçışması gibi," diyordu. "Eninde sonunda onları deliklerinde bulacağız ve bulduğumuz yerde de öldüreceğiz." 'Havuz' muhabiri bu çarpıcı sözler karşısında tek bir soru bile sorma gereği duymamıştı; halbuki yarbaya sormaya değer olan en az bir soru olduğu kesindi: Amerikalı bir subay, bombardımanın daha üçüncü haftasında Arap düşmanlarını böceklerle kıyaslarken, 'Yeni Dünya Düzeni'nin ne değeri vardı?

Hattâ gazeteciler Iraklıların yeterince cezalandırılmadığını düşünüyor ve bunu kanıtlamak için savaşın gidişatını yanlış yansıtıyorlardı. Kuveyt'in sadece dört gün süren kara harekatıyla kurtarılmasını, savaşın tamamı olarak gösterdiler. Jim Hoagland *Washington Post*'ta, "1991'deki 100 saatlik Çöl Fırtınası dışında, ABD ve müttefikleri Saddam rejimine kabul edilebilir bir bela muamelesi yaptılar," diye yazacaktı. Aynı gazetede Richard Cohen, tarihin çarpıtılması konusunda Hoagland'ın yanında yerini alıyor ve okuyucularına 'savaşın sadece yüz saat sürdüğünü' hatırlatıyordu. Arap kökenli Amerikalı aktivist Sam Hüseyni'nin de işaret edeceği üzere, 'unutulan şey, ABD'nin yaklaşık 40 gün 40 gece boyu Irak'a 80 bin tondan fazla bomba yağdırdığıydı – ki bu, 2. Dünya Savaşı'nda Avrupa'daki konvansiyonel bombardımanların toplamından fazlaydı.'

Fakat bu savaş, kaçak Iraklı birliklerin pervasızca katledilmesiyle (ve bizim isteğimizle Saddam'a karşı ayaklanan yüz binlerce cesur Iraklıya ihanetimizin utancıyla) sona ermeden çok önce gazeteciler, tek bir ahlaki soru sormaktan korkakça kaçan, (sonradan tanık olacağımız üzere) savaşın dehşeti fazla açık hale geldiğinde kameralarını kapatan kuklalara, generallerin

borazanlarına dönüşmüştü. Gazeteciler savaşa suç ortaklığı yaptı, savaşı destekledi, savaşın parçası haline geldi. Toyluk, tecrübesizlik, terbiye: istediğiniz bahaneyi seçebilirsiniz. Fakat onlar savaşı ölmeden yarattılar. Yalan söylediler.

Suudilerin sorduğu sorular birçok bakımdan, ehlileştirilmiş gazetecilerin sorduklarından daha geçerliydi. Bir Suudi vaiz, "Yeni Dünya Düzeni nedir?" diye soruyordu bana. Düzen, Suudilerin kulağına hoş gelen bir kelimeydi. Dünya, birçok Suudinin izole edildiği bir varlıktı. Fakat 'yeni' kelimesi, Körfez Arapları için tehlikeli tınısı olan bir kelimeydi. Başkan Bush'un bu ifadeyle neyi kastetmiş olabileceğini, kavramın ilk ortaya çıktığı bağlama atıfta bulunarak izah etmeye çalıştım. Soğuk Savaş sona ermişti, Doğu Avrupa özgürdü. Amerikalılar bu rüzgarın Ortadoğu'da da esmesi gerektiğini düşünüyordu. Diktatörler artık hoş görülmeyecekti – elbette ABD'nin isteklerine karşı çıkmayanları dışında. Bugünden geriye dönüp baktığımda Küçük Bush'un resmi ideolojisini izah etmiş olduğumu görüyorum; sadece on yıl erken davranmıştım.

'Amerikan yaşam tarzı' bir yana, her türden 'yeni' dünya düzenine yönelik kaygıları göz önüne alındığında, Kral Fahd için Saddam Hüseyin'den 'Tanrı nizamına geri dönmesini' (Bush vizyonunun farklı bir teolojik versiyonuydu bu) istemesi gayet doğal bir adımdı; şunu da ekliyordu Fahd: "Allah'a, Kendi ordusuna zafer bahşetmesi için dua ediyoruz." Bizzat Saddam da Bağdat'ta, 'Şeytan ve onun uşaklarına' karşı Tanrı'dan ilham arıyordu. Onikinci yüzyılın Kürt savaşçısı Selahaddin'in kişiliğini benimseyen Saddam, aynı sesle konuşma çabasındaydı. "Şeytan alt edilecek," diyordu, Irak bombardımanı başladıktan üç gün sonra. Alıntı neredeyse tıpatıp aynıydı. Selahaddin'in oğlu El-Malik El-Efdal da 2 Temmuz 1187'deki Hıttin savaşında Fransız haçlılarla karşı karşıya geldiğinde, şu savaş narasıyla Müslüman askerleri nasıl coşturduğunu anlatır: "Şeytan galip gelmemeli." Buna karşılık Bush da Tanrı'dan Körfez'deki Amerikan askerlerini korumasını istiyordu. Fakat Bush, ABD'deki Hıristiyan dini liderlerle düzenlediği bir toplantıda yaptığı konuşmada savaşı yarı-teolojik, ahlaki bir zemine yerleştirmiş, Körfez savaşının, 'hayır ile şer, hak ile batıl' arasında olacağını ilan etmişti bile. Yani Amerika'nın 2003'teki Irak işgalinin ideolojik temeli, 1991'de Kuveyt'in kurtarılması sırasında atılmıştı.

2 Şubat 1991 günü Saat Altı Yalanları hiç bu kadar geç başlamamıştı, fakat kimse de buna şaşırmadı. Riyad'daki her gazetecinin bildiği gibi, ortada halledilmesi gereken bir sorun vardı. ABD'nin Operasyonlardan Sorumlu İkinci Komutanı, Tuğgeneral Richard Neal, Bağdat'taki Ameriye sığınağında dört yüz masum Iraklının öldürülmesine nasıl cevap verecekti?

Yıkıcı bir trajedi gibi görünen, sivillerle dolu bir sığınağın yanlışlıkla bombalanması olayına dair soruşturma açıldığını mı ilan edecekti, Bağdat'tan gelen haberler olayı doğrularsa pişmanlık mı ifade edecekti? Yoksa ölümlerin tahkim edilmiş askeri bir sığınakta gerçekleştiğini, yani hedefin 'meşru' olduğunu ve sivillerin oraya nasıl geldiğini bilmediğini mi iddia edecekti?

Neal'ın cevabı tam da ikincisi oldu ve milyonlarca Araba Amerikalıların güçlü olduğu kadar taş kalpli de olduğunu gösterdi. Hattâ pilotlarının füzeleri sığınağın havalandırma kapağından içeri sokabilmesindeki mahareti övdü. Bu sözler karşısında Araplar şaşkınlıktan bayılacak hale gelmiş olmalı. Dahası general, Bağdat'taki yüzlerce ölüyü zikretmeden önce, on dakikadan fazla günün askeri etkinliğini (sortilerin, imha edilen Irak uçaksavarlarının ve ateşe verilen petrol kuyularının sayısını) anlatmayı tercih etmişti, sanki bu insanların en son ilgilenmeyi tercih edeceği önemsiz bir meseleymiş gibi. Bir 'sığınak saldırısı' diye niteliyordu olan biteni. "Size oranın askeri bir sığınak olduğunu söylemek için buradayım – bir emir komuta merkeziydi... tahkim edilmiş bir barınaktı... şu an için o sığınakta niye sivillerin olduğunun herhangi bir açıklaması yok."

General sözlerini bitirir bitirmez kendisini soru yağmuru altında buldu (savaş raporunu

tekrarlayacaktı elbet). Ne olmuştu? General Neal'ın cevapları, askeri taktiklerinin hiç olmadığı kadar etik olduğu konusunda Müttefiklerin içini ferahlatmak – ve Arap dünyasının büyük bölümünde infial yaratmak üzerine kurulmuştu. Neal Amerika'nın 'aktif sığınak-imha harekatı'ndan dem vuruyordu. Barınak/sığınak askeri bir hedefti – birkaç gündür Müttefiklerin hedef listesinde bulunuyordu. Sığınaktan askeri sinyaller gelmişti. Kamuflajla boyandığını da söylüyordu general, fakat sonradan yöneltilen sorular karşısında 'bu bilginin ancak basın toplantısına girdiğinde kendisine iletildiğini' kabul etti. Amerikalıların sığınağı vurmayı önceden planladığını söylüyordu. "Bu genç pilotlar kendi kafalarına göre çıkmıyorlar göreve... bu hava harekatında hedefler titizlikle belirlenmiştir. Arkadaşlarımız bu konuda bir sürü zaman harcıyor."

Velhasıl general bir gıdım pişmanlık ifade etmedi. Ancak ben üzüntü belirten bir jest yapılıp yapılmayacağını sorduktan sonra şu cevabı verdi: "Çok haklısınız... fakat bunun meşru bir hedef olduğunu da ekleyeceğim. Fakat söylendiği gibi, dört yüz sivil öldürülmüşse, mantık gereği elbette Amerikan halkı ve koalisyon güçleri bunun karşısında üzüntü duymaktadır... eğer gerçekten... orada siviller varsa, eğer gerçekten ölümler yaşanmışsa, bu bir trajedidir." Eğer, eğer, eğer. Askeri bir hedefti. 'Meşru'ydu. Büyük pilotlar vardı. Bir 'emir-komuta merkezi'ydi. Fakat öyle değildi.

Neal'ın basın toplantısında gizlenen gerçek, yirmi dört saat içinde, Riyad'ın dış mahallelerinden birindeki bir evde bana ulaştı. Amerikalılar sığınağın, Irak Baas Partisi'nin üst düzey üyeleri, onların aileleri ve arkadaşları tarafından kullanıldığına inanıyordu. Rejimle bağı olan sivillerin uyuduğunu düşündükleri sığınakları düzenli olarak bombalıyorlardı. Kadınların ve çocukların kaldığı hedeflerin bombalanması rutindi. Kaynağım kaya gibi sağlamdı – şimdi Suudi Kraliyet Hava Kuvvetleri için hedef belirleme subayı olarak çalışan eski bir Amerikan hava kuvvetleri (USAF) generaliydi. USAF'ın keşif fotoğrafları ve uydu görüntüleri her gün onun incelemesinden geçiyordu. Ameriye sığınağını da biliyordu.

Sabah kahvesi için ziyaretine gittiğimde, büyük bir acı içindeydi. Dediğine göre, lazer güdümlü iki Amerikan füzesinden biri, Bağdat'taki sığınağın havalandırma bacasından içeri girmişti. Diğeri dışarıdaki bir çöplüğe isabet etmiş, etraftaki binalarda hasara yol açmıştı. "Bütün Suudiler bu konuda infial içinde," diyordu eski general. "Koalisyondaki Araplar, bu bombardımanlar sürerse Irak'ın fiilen yok olacağını söylüyor. Hem sivil hem askeri altyapı alenen çöküşün eşiğinde; bu bombardımanlar ciddi bir hata."

Kahvemi yudumlayıp notlar alırken ve karşımdaki adamın yüzüne bakarken, Amerika'nın bombardıman kampanyasının kasti ve vahşi doğası ile medyanın gerçeği aynı ölçüde kasten süzmesi, yutması ve her gün çarpıtılmış bir şekilde kusup dolaşıma sokması arasındaki ayrımı düşünebiliyordum ancak. General Neal ve meslektaşlarının iddia ettiği 'hedeften yana zengin ortam'ın çok ötesinde, Amerikalılar ve Britanyalılar artık sadece Bağdat üzerinde günde 150-200 sorti yapıyor ve pilotlar, aynı hedefleri beş-altı kez, yapılar gözle görülür şekilde yerle bir olduktan sonra bile bombaladıklarını belirten raporlar veriyorlardı. Eski general yavaş yavaş konuşuyor, vaktiyle görev yaptığı hava kuvvetlerinin eylemlerine (elbette pilotları hiç suçlamadan) karşı çıkıyordu. Ayrıca, Körfez'deki müttefik hava kuvvetlerinin başkomutanı Tuğgeneral Charles Horner ile Suudi hava kuvvetleri komutanı Tuğgeneral Ahmed El-Baheri arasındaki bir tartışmaya da tanık olmuştu:

> MODA'daki (Suudi Savunma ve Havacılık Bakanlığı) Suudiler arasında Bağdat bombardımanından dolayı büyük bir duygu patlaması yaşanıyor. Devam eden bombardıman onları çılgına çevirmiş durumda. Irak'ın yok edileceği konusunda endişeliler (savaş sonrası dönemi düşünüyorlar)

ve Suudiler Washington'un sığınağın 'meşru askeri hedef' olduğu yönündeki açıklamasının yanında olmak istemiyorlar. 'Chuck' Horner ise Bağdat bombardımanının sürmesinden yana. Teknoloji takıntılı bir adam. Titiz biri. General Baheri, kara savaşıyla işe devam etmemiz gerektiğini düşünüyor. Neil sığınağın üzerinde kamuflaj olduğundan söz etti. Fakat ben, Bağdat'taki hiçbir sığınağın üzerinde kamuflaj olacağına inanmıyorum. Bir de sığınağın çevresinde dikenli tel olduğu söyleniyor, fakat Bağdat'ta bu normaldir. Bize kalabalıkları kontrol etmek için zaman zaman tel çekildiğini anlatmışlardı, yani yağmaları önlemek için ekmek fırınlarının yakınında dikenli tel var. Amerikan ordusunda bunun bir emir-komuta sığınağı olduğuna inanan tek bir kişi bile yok. Sahadaki yüksek rütbeli komutanların verdiği raporlarda, Bağdat'ta emir-komuta sığınakları olduğuna dair bilgi yok. Ordu sığınakta askerlerin de bulunduğuna gerçekten inanıyordu. Onun bir askeri personel sığınağı olduğunu düşündük. Herhangi bir askeri sığınakta da bazı sivillerin olduğu varsayılır. Yani askeri personelin aileleri olan ve askeri sığınaklara girmelerine izin verilen kadınların ve çocukların olduğunu varsayarak sığınaklara saldırdık. Bu sığınaklar, LGB'lere (lazer güdümlü bombalar) karşı tümüyle etkisizdir, mak hızıyla[1] atılan bombaların kinetik enerjisini bir düşünün.

O enerjiyi gayet kolay düşünebiliyordum. Gelecek yıllarda Bağdat'ın Ameriye Mahallesi'ndeki o sığınağı birçok kez ziyaret edecektim. Sığınak bir mabed haline gelecek, kararmış duvarlarına orada ölen 400'den fazla kadın, çocuk ve bebeğin fotoğrafları asılacaktı. Muhitteki ailelerin her gece gittiği bir sığınaktı burası (aralarında Baas partisi yetkilisi falan yoktu) ve yapıya fırlatılan iki füze hepsini diri diri yakmıştı. Duvarların bazı kısımlarında yapışmış et parçalarının izleri yıllar sonra bile görülebiliyordu. Diğer tuğla yüzeyler, Amerikan füzeleri infilak ettiği an, milisaniye içinde buharlaşan insanların siluetleriyle damgalanmıştı adeta. Hiroşima'daki gibi onlar da hatıralarını duvarlardaki birer gölge olarak bırakmışlardı.

General benden daha çok kahve içti. Uydu resimlerini görmüştü ve kurbanların yaşadığı insanlıkdışı acının derecesini anlamış olmalıydı, fakat hava bombardımanına dair taktik meselelere kilitlenip kaldı. En iyi askeri kaynaklar, askeri yalanların maskesini düşürdüklerinde bile, her zaman duymak istediklerimizi söylemezler. Bombaların Bağdat'ta masumları öldürmesi bir yana, general cephanenin israf edilmesini de eleştiriyordu:

KTO'daki (Kuveyt Operasyon Sahası) Irak birliklerinde yüzde 40'lık bir azalma konusunda kararlıyız. Silah gücümüzü daha etkin hale getirmek için azamiye çıkarmamız lazım. Bağdat bombardımanlarında makul verimsiz atış yapma noktasının ötesindeyiz. Verim alınacak hedefler Kuveyt'te. Bir sürü ileri cephe birliğini öldürdüğümüzü varsayabiliriz. Bu değersiz bir vuruştur. Fakat Bağdat'ta bombardıman yapmamalıyız. Böyle bir bombardıman kampanyası kendi kendini tüketme eğilimindedir. Sığınağın vurulmasından sonra devam eden bombardımanlar konusunda rahat olamayacağız. Dünkü saldırıya kadar Başkan Bush'un eli serbestti. Artık o kadar rahat değil. Şimdi sıkışmış durumda. Bunun kara savaşını hızlandıracağını düşünüyorum... Bunu yapan pilot, ne yaptığını bilecektir. Fakat bu onun hatası değil. Saddam Hüseyin gerçekten de çocukları sığınaklara sokuyor ve bu sorumsuzluğun vebali onun boynunda. Fakat biz de hatalıyız. Kelly [Ortak Genelkurmay'ın operasyonlar sorumlusu Tuğgeneral Thomas Kelly] cana yakın bir adamdır, hoş bir insandır, onu tanıyorum, fakat bu lanet hava savaşı teknolojisiyle öyle zehirlenmiş ki, geçen gün televizyona çıkıp, hedefin belirlenmesi konusunda 'içinin rahat' olduğunu söyledi. Bunu tamir etmek için bir şeyler yapabiliriz, üzüntümüzü samimiyetle ifade edebiliriz mesela.

Ameriye sığınağı, sivillere yönelik bombardımanın sadece en kanlısıydı. 3 Şubat'ta jetler (Britanya uçakları olduğuna inanılıyordu), Nasıriye'de yayalarla dolu bir köprüyü imha ettiğin-

1 Savaş uçakları için kullanılan bir tür hız birimi. –*çn*

de 47 sivil öldü, 102'si de yaralandı. Kurbanların büyük bölümü Fırat'a düştü. 18 Şubat'ta Amerikan bombardıman uçakları batı kenti Felluce'de (12 yıl sonra Amerika'nın Irak işgaline direnişin merkezi olacaktı bu kent) bir otoban köprüsüne saldırdı, fakat köprüyü ıskalayıp bir apartmanı ve kalabalık bir pazaryerini vurdu. Saldırıda onlarca sivil hayatını kaybetti.

Muhabirler kendi eşi bulunmaz oto-sansür biçimlerini (generallerin ve orgenerallerin açıklamalarını sorgusuz sualsiz tekrarlamaları), üst düzey askeri yetkililere 'erişim' kanallarını açık tutmak zorunda oldukları gerekçesiyle meşrulaştırıyorlardı. Bu erişim imkânı, aksi takdirde okuyucuların öğrenemeyeceği bilgiyi sağlıyordu onlara. Kuzey İrlanda ve Ortadoğu'da (gerek Arap veya İran askeri yetkilileri, gerekse Amerikan ve Britanya güçleri arasında), durumun tam tersi olduğunu keşfettim. Gazeteciler otoriteye ne kadar meydan okursa, ordu bülbülleri de onlarla daha çok konuşmak ister. Dosyalarım, Ortadoğu'da faaliyet gösteren neredeyse bütün orduların subaylarından gelen yüzlerce mesaj veya mektupla dolu. Bunlardan biri, 1991 savaşı sırasında ve sonrasında Körfez üzerinde istihbarat toplayan bir ABD AWACS ekibinde görev yapan bir dil uzmanından gelmişti. O uzmanın anlattıkları, benim için Amerika'nın Suudi Arabistan'daki askeri varlığına dair yeni ve öğretici boyutlar yarattı. Ekim 1990'da yapılan resmi bir 'Komutanlık Görüşmesi'ni anlatıyordu:

> ... görüşme beni son derece rahatsız etti, Suudi Arabistan'da bulunmamızın en öncelikli nedeninden (her ne kadar ikiyüzlüce de olsa) ayrı olarak, bir sürü yüksek rütbeli insanın tamamen farklı bir gündemi ve savaş sonrasına dair çok öteye giden planları vardı... ordu içindeki belli unsurlar, en başından beri oradaki varlığımızı savaş bittikten çok sonrasına kadar sürdürme niyeti taşıyordu.

AWACS subayı, devasa bir yeni bombanın Irak birlikleri üzerinde test edilmesinden çok daha fazla rahatsız olmuştu:

> Brifing verenler için en heyecanlı anlardan biri, ABD Hava Kuvvetleri'nin dünyanın en büyük nükleer olmayan bombasını, Irak Cumhuriyet Muhafızları'nın üzerine atmaya karar vermesiydi; ki bunun aşırı güç kullanımı olduğunu bütün askeri ders kitaplarında kesinlikle bulabilirsiniz. Gerçekten de iki gecede dört adet attılar o bombadan. Bu, Özel Kuvvetler'deki çocukların yürüttüğü bir psikolojik harekattı (PSYOPS). Söz konusu bomba BLU-82'dir, yaygın bilinen ismiyle 'Papatya Biçen'. 7.5 ton ağırlığındaki bu bomba, C-130'dan, bir kargo paketi misali, bir tür yastık üzerinde atılır. Bu defasında iki MC-130, iki bombayı eşzamanlı olarak iki ayrı yere atmıştı. Ardından bir başka MC-130'dan, Iraklılara ertesi gece aynısını yaşayacaklarını ve topyekün teslim olmaları gerektiğini söyleyen bildiriler atıldı. Ertesi gece, 'biz size demiştik' mealindeki daha büyük bildiriler eşliğinde, iki bomba daha attılar. O zamandan sonra da ikişer ikişer attılar bombaları ve brifingçiler bir lakap uydurmakta gecikmedi. 'Cazcı Kardeşler' diyorlardı bu bombalara. Acıklı, değil mi?[1]

1991 Körfez savaşı sırasında AWACS keşif uçaklarında görev yapan mürettebat, zifiri karanlık-

1 BLU-82'nin insani tesirleriyle ilgili bu korkunç anlatımı, bir *Reuters* muhabirinin, 1991'de tahkim edilmiş yeraltı sığınaklarını imha etmek için kullanılan bir başka Amerikan 'süper silahıyla' ilgili yazdığı haberle kıyaslamak öğretici olur. "GBU-28 denen bomba, daha önce yapılan bütün nükleer olmayan silahlardan beş kat güçlüydü. Irak'ın en güçlü yeraltı sığınağına atılmasının üzerinden daha birkaç saat geçmişti ve bombanın tasarımcıları işe yarayıp yaramayacağı konusunda iddiaya girmişti. Lockheed Füze ve Uzay AŞ. ile Texas Instruments tarafından, inanılmaz bir ekip gayretiyle müthiş bir hızda yapılan yeni bomba, El-Taci hava üssündeki komuta kompleksine bir F-111'den atıldı... 2.5 tonluk süperbomba (patlayıcıyla dolu bir obüs ağzı vardı ve lazer güdümlüydü) devasa beton duvarları delip sığınağın içinde infilak etti... Lockheed'den Merl Culp, 'Bu bir vatanseverlik ve inanılmaz bir işbirliği hikâyesidir,' dedi..."

ta uçuş yapıyordu; uçağın arkasındaki tek pencere, bilgisayar ekranının ışığı yansımasın diye kapatılıyordu. Her mürettebat mensubu, Körfez savaşının haritasıyla birlikte büyük bir grafik ekranını içeren bir 'hazne'de oturuyordu; uçak, mürettebatın diğer AWACS'lar, E2C'ler ve yer radarından sinyal aldığı veri bağlantılarıyla donatılmıştı. Uçaktakiler, Irak veya Kuveyt'e girip hedeflerini vururken ve ekrandaki ok şekilli semboller halinde geri dönerken saldırı 'paketlerini' (ordunun hijyenik kavramlarından biri daha) görebiliyordu. Bilgi kaynağımın görevi 'Irak Hava Kuvvetleri'ne en ufak bir fırsat verilmemesini sağlamaktı' ve bu acımasız operasyona dair anlattıkları, Amerikan gözlem teknolojisinin nasıl karmaşık hale geldiğini gösteriyordu:

> Bir mikrofonun düğmesine biraz fazla bastıklarında bile, kim olduklarını, ne tip bir uçak kullandıklarını, nerede olduklarını, nereye gittiklerini ve ne yapacaklarını bilirdim. Hava harekatının ilk üç-dört gününde, bir sürü Iraklı pilot en azından ülkelerini savunduklarını gösteren bir şov yapmaya çalıştı. Daha ilk telsiz konuşmalarını yaptıklarında, AWACS'ı arayıp sayılarını, uçak tiplerini, yerlerini, yönlerini ve irtifalarını bildirdim. AWACS da hemen peşlerine koalisyonun savaş uçaklarını taktı. Neler olup bittiğini kulaklıklarımdan dinleyebiliyordum. Iraklı pilotların birdenbire kafaları karışmıştı. Korkmuşlar, ne yapacaklarını şaşırmışlardı ve nihayet sessizliğe gömüldüler. Onlar için gerçekten üzüldüm. Aynı frekans üzerinden birbirleriyle konuşuyorlardı; ta ki yer kontrolörleri onlara ulaşıp koalisyon uçaklarının yaklaştığı uyarısında bulunamayacağı noktaya kadar.[1]

"Petrol kuyularımızı yakıyorlar," diyordu telefonun diğer ucundaki Kuveytli yetkili. Öyle olduğu ayan beyan ortadaydı. Riyad'ın sadece 100 kilometre kuzeyinde, ufuk çizgisi boyunca kara, kesif bir bulutun gölgesini görebiliyorduk; gölge parlak çölün ta öbür ucuna kadar uzanıyordu. Bir saat sonra, 150 kilometre kuzeye doğru ilermemiş ve üzerimizi kaplamıştı. Sanki güneşe kadar uzanıyor, kumu beyaz, macunumsu bir renge dönüştürüyordu. Kuzeydeki otobanda sürücülerin hepsi durmuş, buluta bakıyordu, sanki karanlığın yoğunluğundan bazı işaretler almayı bekliyorlardı; işaretin bulutun ta kendisi olduğunun bilincinde değillerdi. Iraklılar, tam da söz verdikleri gibi, geri çekilirken her şeyi yakıp yıkıyorlardı. Amerikalılar, Irak'ın yanı sıra Kuveyt'teki petrol kuyularına yangın bombaları atarak buna yardımcı oluyorlardı. Kuveyt'in yıkımının gölgesi, artık Suudi Arabistan'ın kuzeybatısına yayılıyordu.

Amerikalılarla Britanyalıların, emirliği kurtarmak için yapılacak ilk taarruz çerçevesinde, kısa süre sonra Batı Irak'ın içlerine gireceği (250 kilometre de ilerleyeceği) bilinmeyen bir sır değildi. Buna hazırlandıkları otobana bakıldığında açıkça görülüyordu. Otoban hemen hemen boştu. Tanklar, havantopları ve füze bataryaları, o büyük karanlığın altında çoktan hazırdı. Sınıra giden yollarda sadece mühimmat ve yakıt kamyonları göze çarpıyordu. Develer kum tepelerinin arasındaki çalılıklarda otluyor, sıkıntıdan bunalmış polisler belgelerimizi kontrol etmeye bile gerek duymuyordu.

'Havuz' muhabirleri şimdi 'kendi' askeri birlikleriyle beraber aylak aylak dolaşıyordu – hepsi gece vakti kuzeye, oradan da doğudan başkent Kuveyt'e veya doğruca Irak sınırına, oradan yukarıya, Fırat Nehri'ne doğru hareket etmeyi bekliyordu. Hafji'den sahil yukarısına giden düz yol (barış zamanı Kuveyt'e ulaşmanın en kestirme yolu buydu) ölüm tuzağı olarak görülüyordu; mayınlanmıştı ve Irak'ın en iyi birlikleri tarafından canla başla savunuluyordu. Amerikalı

1 Iraklı pilotların 1991 savaşı sırasındaki davranışıyla İran savaşındaki davranışı arasındaki ciddi fark AWACS elemanının dikkatini çekmişti. "Yumuşak bir profesyonellik sergiliyorlardı, halbuki aynı pilotların daha üç yıl önce İran'ın içlerine amansız saldırılar düzenlediğini duymuştum. Böyle bir görevde İranlılar uçaklardan birini düşürmeyi başarmıştı, fakat bunu tartışmamışlardı bile, sadece dönüş yolculuğu için 'tam bir formasyonları' olmadığını söylemişlerdi."

planlamacılar bu otobanı alıp başkent Kuveyt'i kurtarma sahte onurunun bizzat Kuveyt ordusuna (ve onun Suudi müttefiklerine) ait olmasına karar vermişti. Böylece, neredeyse dehşete benzer bir hisle, Sky televizyonu ve o sevimsiz, uğursuz yolu kat etmek için sabırsızlanan bir Kuveyt komando birliğiyle yola koyuldum. Önümüzde, bizi diri diri yakmak için bekleyen ateşe verilmiş petrol dolu siperler ve hendekler, bizi paramparça edebilecek kilometrelerce uzunluğunda birbirine bağlı mayın tarlaları uzanıyordu. Irak mevzilerinden her an üzerimize yaylım ateşi açılabilir, siperlere gizlenmiş T-72 tankları araçlarımızı otobanın üzerinde havaya uçurabilirdi. En azından bize öyle demişlerdi.

25 Şubat sabahının alaca karanlığında Sky ekibiyle birlikte büyük bir heyecanla çay içiyorduk; 1918'de Somme'de babam da böyle bir heyecan duymuş olmalıydı. Ardından bir Kuveyt petrol tankerinin peşine takıldık ve Suudi gümrük karakollarının enkazına doğru ilerlemeye koyulduk. Güneş vadileri aydınlatmaya başlarken, aniden o meşum hendekleri geçtik. Yarısına kadar siyah yağla dolu siperler ve sığınaklar Kuveyt çölü boyunca suçlu suçlu uzanıyordu, kum petrolle kararmış ve balçığa dönmüştü. Bize yanıp kül olacağımız söylenmişti. Fakat ortada ne yanan siperler, ne keskin nişancılar, ne de aktive edilmiş mayın tarlaları vardı. Sadece kilometrelerce uzunluğundaki bir bölgeye yayılan yanmış Irak zırhlıları ve güdümlü bombalarla parçalanmış cephane kamyonları görünüyordu. Iraklılar çoktan kaçmıştı.

Sabah ayazında soluklandım. Sanki Tanrı bize ikinci bir hayat vermiş gibiydi. Uzadıkça uzayan Suudi ve Kuveyt konvoylarının yanından geçtik. Önümüzdeki uçsuz bucaksız çöl, aralarında sadece ABD Özel Kuvvetleri'ne ait birkaç Humvee'nin göze çarptığı Arap birlikleriyle kesiliyordu; telsiz antenleri kırmızı, yeşil, beyaz ve siyah renklerdeki Kuveyt bayraklarıyla süslenmişti. 'Başkent Kuveyt' diye işaret ediyordu bize yollardaki tabelalar. İyice alçalan yanan petrol bulutlarının, topların patlamasıyla değişen hava basıncının altında durduğumuzda, ödül artık 70 kilometre ötemizdeydi; dış mahallelere ise sadece 50 kilometre, yani yarım saatlik süriş mesafesi kalmıştı. Amerikalıların, geri çekilenlere yetişememiş bir avuç Iraklı piyadeye ateş yağdırdığı kasvetli Azur kasabasında, Kuveyt ordusunun 9. Tümeni'nden Albay Fuad Haddad, gülüşünü neredeyse görünmez kılan kocaman sakalı ve güneş gözlükleriyle dimdik duruyor, "Rüya görüyor gibi hissediyorum," diyordu.

Biz de öyle hissediyorduk. Geçen o kadar aydan ve yapılan onca plandan (ve doğruyu söyleyelim, onca acımasızlıktan) sonra, 'Müttefik' orduları sadece birkaç saatte Irak'a girmişti ve şimdi otobanda krallar misali ilerliyorduk. Iraklılar Kuveyt'teki telefon hatlarını imha etmişti, fakat Suudi Arabistan'dan aldığım cep telefonum Azur'un batısında yarım yamalak da olsa hâlâ sinyal alabiliyordu. *Independent*'ın dış haberler servisini aradım. Harvey Morris hiç şaşırmadı. En sevdiğimiz dış haber muhabirimiz Richard Dowden, uzun süre önce kendisini Iraklı askerlerle burun buruna bulmuş, askerler ondan kendilerini esir almasını istemişti. Batı'dan gelen haberlere göre, binlerce Iraklı teslim olmaktaydı. 'Bütün Savaşların Anası' sözleri verdikten sonra Saddam ordusuna Kuveyt'ten çekilme talimatı vermişti; bombardımandan ve gevezelikten yorulmuş, yeni bir destan yazmak, yeni bir boş cesaret hikâyesi yaratmak için can atıyordu.

Bağdat'ın bize Iraklıların ABD'ye asla teslim olmadığını, Irak'ın dünyanın yegâne süper gücüne nasıl da tek başına kafa tuttuğunu, her ne kadar geçici de olsa, Kuveyt işgalinin nasıl da tarihi bir Irak zaferi olduğunu ne zaman açıklayacağını merak ediyordum doğrusu; bunları söyleyip meseleyi bir çırpıda halledivereceklerdi muhtemelen. Bir hafta geçmeden tam da bunu yaptılar. Ve Özel Kuvvetler'e ait bir Humvee'nin içinde berbat bir Amerikan ordu çikolatasını kemirirken, 1984'te Hürremşehr'de, İran taarruzlarına karşı Stalingraduari bir savunma yapacaklarını açıkladıklarını hatırlıyordum; ta ki yedi yıl önce bir sabah Saddam uyanıp, ordusuna 1980'de oluk oluk kan akıtarak aldığı kentten çekilme emri verene dek. Kuveyt de

Hürremşehr'in bir tekrarıydı. Irak tarihinin en büyük savaşlarından biri diye ilan edilen bir savaş, bir kez daha tarih kitaplarından silinivermişti. Yarın yeni bir senaryo başlayacaktı.

Başkent Kuveyt otobanının yanında patlamamış anti-personel mayınlarından oluşan yığınlar ve kullanılmamış el bombaları, makineli tüfek mermisi kutuları ve kumun içinde parlayan bakır kartuşlarla dolu enkaz halinde Irak kamyonları vardı. Elektrik direkleri yıkılmıştı. Ters dönmüş, tekerlekleri fırlamış pahalı arabalar da eksik değildi. Korkutucu bir boru uğultusu ve akaryakıt kokusu çölün her tarafına yayılmıştı, sıvıyla dolu siperler, dönümlerce alana yayılmış siyah pis köpükler göze çarpıyordu. Bütün bu maddeler ateşe verilemez miydi? Veya Amerikalılar buna fırsat bırakmayacak kadar hızlı mı davranmıştı? Veya Saddam gerçekten pes mi etmişti? Iraklılar ne yapmıştı? Etraf bir ölüm ülkesini andırıyordu.

Ve başkent Kuveyt'te daha da yıkıcı bir soruyla karşılaştık: Ne tür insanlar bunu yapabilirdi? Duman bulutları öyle yoğundu ki, gün geceye dönmüştü; ülkenin petrol kuyuları, siyaha kesmiş ufuk çizgisi boyunca sarı-turuncu alevlerle yanıyordu ve biz (bir kez daha ortaçağın kültürel görüntülerinin en sadist olanlarından birini örnek vermek zorundayım) Hieronymus Bosch ile karşı karşıyaydık; bu kez Irak ordusunun sayesinde. Beş yıl sonra Çinliler, Kuveyt'teki petrol yangınlarının yol açtığı hava kirliliğinden ve Everest'e yağan siyah kardan şikâyet edecekti.

Iraklılar işkence çarkının modern bir muadilini bile kullanmışlardı. Kuveytli erkekler bütün gün arabalarımıza yaklaşıp korkunç hikâyelerini anlatıyorlardı. "Oğlumu bir direğe bağlayıp bacaklarını odunla vura vura kırdılar," diyordu kamburu çıkmış bir ihtiyar. "Direnişte olduğunu düşünüyorlardı. Şimdi diğerleriyle birlikte oğlumu da, insan kalkanı olarak kullanmak için yanlarında götürdüler." Bir Kuveytliyle evli olan İngiliz bir kadın, Heather Rennison da şunları anlatıyordu: "Kayınvalidemin kuzenlerinden biri gözaltına alındı. Sadece on sekiz yaşında bir genç kızdı ve odasında iki kanallı telsizler bulmuşlardı. Üç gün sonra gelip giysilerini ve battaniyelerini istediler. Bunun üzerine anne-babası onun iyi olduğunu düşündüler. Ardından Iraklılar genç kızı astı ve cesedini de evinin önüne fırlatıp attı. Kollarında ve bacaklarında elektrik yanıkları vardı. Elbette Iraklılar giysileri ve battaniyeleri alıkoydular."

Iraklıların yaptıklarının boyutunu anlamak için başkentin ara sokaklarında yürümek yeterliydi; savaş suçu derecesine varan şeylerdi yaptıkları. Sakallı bir adam arabasının içinden, "Cuma günü on bir adamı vurup öldürdükleri camiyi göstereceğim size," diye bağırdı. Abdullah Osman Camisi kentin Filistin Hevali semtindeydi. Sakallı adam sarı renkte bir duvarı işaret etti. "Iraklılar namaz kılanlara götürüleceklerini, yani kaçırılacaklarını söyledi, fakat on bir adam camiden çıkmayı reddedip içeride kaldı. Bunun üzerine onları buraya getirdiler, sırtlarını duvara dayadılar ve hepsini kafalarından vurdular." Adamların kafalarından geçen kurşunlar, şimdi sarı duvara gömülüydü. "Şaşırmayın," dedi sakallı adam. "Iraklıların direniş üyesi olduğunu düşündüğü iki komşum vardı. Onları lağım çukuruna attılar, kapağı üzerlerine kapattılar ve üzerlerine petrol döküp yaktılar. Aileleri daha sonra onları defnetti – cesetleri lağımda bırakamazsınız."

Irak ordusunun geri çekilmeye başladığı son birkaç saatte 5 binden fazla Kuveytli erkek alınıp götürülmüştü. Aynı gün, beni başkentin çeşitli yerlerine götürmeyi öneren ilk üç ailenin bütün oğullarını rehine olarak kaybettiğini öğrendiğinde, Irak'ın çekilişini fantastik bir şey gibi görmekten kendini alamıyordu insan. İşlerine giden genç adamlara, Irak ordu otobüslerine binmeleri emredilmişti; bu kadar basitti işte. Kentte üç bin erkek ve kadının öldürüldüğünü de anlatıyordu Kuveytliler. Bunu kim yapabilirdi?

Bir terör furyasını kayda geçirmeye çalışırken, bazı mantıklı sebepler aramak rahatlatıcıdır; kadim bir nefret belki veya Irak gizli polisinin kafayı yemiş bir birimi. Fakat hayalperestlik-

ten başka bir şey değildi bu. Benim yaptığım gibi, Iraklıların Salı günü ateşe verdiği Ulusal Müze'nin tüten dumanlarının yanından geçerken insan ne düşünebilirdi? Veya parlamentonun yerle bir olmuş içini gördüğünde? Ya da Feda Sarayı'ndaki (muhteşem altın saat kulesi bir tank mermisiyle dümdüz olmuştu) hâlâ yanan kütüphaneyi (bir sandalyenin üzerinde, Hindistan hükümeti tarafından basılmış bir kitabın kalıntılarını bulmuştum: *Mahatma Gandi'nin Toplu Eserleri*)? Ne tür insanlar müzeleri ve kütüphaneleri yakabilirdi? Hem de hızlı çekim halinde. On iki yıl sonra buranın 800 kilometre kuzeyinde, Bağdat'ta da neredeyse aynı cümleleri yazıyor olmayacak mıydım?

Müzenin dışında Kuveyt'in antik ahşap tekne koleksiyonu küle dönmüştü. Kuveyt emirinin Dasman Sarayı'nın duvarları patlamalar ve buldozerlerle yıkılmıştı. Iraklılar parlamentoyu vurmak için tankları kullanmıştı. Büyük oteller sistemli şekilde ateşe verilmişti. Iraklılar Meridyen Oteli'nin odalarına patlayıcılar yerleştirmişti. Fetheden, talan eden ve hattâ bireysel düzeyde yakıp yıkan bir ortaçağ ordusuna benziyordu. Tekne sahipleri, yatlarını çalınmış veya marinalarda batırılmış halde. Esnaflar dükkânlarını yağmalanmış, yağmalanamayanları da yakılmış halde bulmuştu. Sahildeki (Iraklılar, olmayan bir ABD donanmasının çıkarmasına karşı kıyıları da mayınlamıştı) terk edilmiş bir uçaksavarda, bir yığın Fransız yapımı gıcır gıcır kadın ayakkabısı buldum; hiçbirinin öbür teki yoktu ve hepsi, vücut geliştirme dergileriyle beraber Irak ordusuna ait bir battaniyeye sarılmıştı. Irak askerleri bunları neden yapmıştı? Market tezgahlarından kadın rimelleri çalmanın alemi neydi? Müzenin giriş bölümünde mermi kovanları vardı, bir zamanlar Kuveyt'in paha biçilmez (ve çoktan yağmalanan) ulusal hazinelerini barındıran binanın duvarları kurşun delikleriyle doluydu. O asker, müzeye ateş açarken ne düşünmekteydi?

Sahildeki restoranlar yerle bir edilmişti, yüksek, cam kaplı şık fıskiyeler makineli tüfekle taranmıştı. Iraklılar El-Ahmedi'de, her birinde yirmi tank bulunan iki petrol dağıtım şebekesini havaya uçurmuştu. Aynı bölgede Britanyalıların yaptığı zarif ve eski 'Beyaz Saray', petrol boru hatlarını yöneten kontrol odasıyla birlikte yakılmıştı.

İnsan Kuveyt'te, son derece kindar ve (bu yüzden de) yeri geldiğinde son derece kötücül olan bir şeylerin buraya uğradığını düşünmekten alıkoyamıyordu kendini. Sadece bir işgal ordusu, hattâ Irak Baas Partisi aygıtı değil, içgüdüsel olarak diktatörlükle ve çürümüşlükle bağlantılı bir şeydi bu. Yanmış saraylardan birinin duvarında, kan kırmızısı boyayla, "Kahrolsun cenabet Fahd, Sabah ve Hüsnü" diye yazılmıştı. Ve elbette: "Yaşasın Saddam Hüseyin." Küçük, yağmalanmış Kuveyt köy sanatı müzesinde Saddam'ın duvara raptiyelenmiş bir posterini buldum. "Bütün Arapların en muzafferi, büyük lider Saddam Hüseyin – Allah onu korusun" yazıyordu üzerinde.

Kimler ediyordu bu duaları? Kuveyt direniş hareketinden Albay Mustafa Avadi, "Gelin size göstereyim," dedi. Kuveyn Mahallesi'ndeki kasvetli bir sitedeki bir okula (Iraklılar okulları sorgu merkezleri olarak kullanmıştı) götürdü beni. Sınıflardan birinde on altı Iraklı asker vardı. Kollarını kavuşturmuş yerde oturan, bıyıklı, çaresiz, sıradan adamlardı hepsi; yüzleri yorgun ve kirli, üniformaları pislik içindeydi. "Teslim oldukları için mutlular," dedi albay. "Görüyor musun? Onlara yiyecek ve çay veriyoruz. Zarar görmeden Kuveyt ordusuna teslim edileceklerine söz veriyorum." Adamlardan ikisi yüzünden yaralıydı (sargıları daha yeniydi) ve onları selamlayıp albaya Arapça, burada Iraklı esirler olduğunu Kızılhaç'a bildireceğimi söyledim. Bunu duyunca hepsi bana gülümsedi. İnsan bu yenilmiş gençlerin kederli gülüşleri karşısında üzülmeden edemiyordu. Peki Kuveyt'e ne tür adamlar tecavüz etmişti? Ve bizim bombardımanımız altında olmak, lazer güdümlü füzelerin, GBU'ların[1] ve 'Papatya Biçenler'in altında olmak

1 Tam adı GBU-28 olan lazer güdümlü bombalar. Körfez savaşı sırasında çoğunlukla Irak'ın yeraltı sığınaklarına karşı kullanılan, ince, 4 metre uzunluğunda ve 2.5 ton ağırlığında olan bu bombalar, sığınaklara girdikten

neye benziyordu (ve nihayet burada bu sorunun cevabını alabilirdim)? "Bizi hem Amerikalılar hem de Britanyalılar bombaladı," diyordu Muhammed. "Bütün uçakları, Tornado, Jaguar, B-52, F-16, F-15'leri tanıyorduk ve ne olacağını biliyorduk." Muhammed 33 yaşında Iraklı bir askerdi, aralarındaki en yaşlı adamlardan biriydi. O çektikleri azabı anlatırken, esir arkadaşları başlarını onaylayarak sallıyordu. Sol elini soldan sağa hızlı, şiddetli bir şeyi ifade eder gibi hareket ettirdi. "Bir büyük bomba ve bir sürü küçük bomba, her yerde, işte böyle patlayıp duruyordu." Muhammed misket bombasının etkisini tarif ediyordu.

Bütün brifinglerden ve bomba hedefleyicilerin video filmlerinden sonra, Diğer Taraf'ta olmanın neye benzediğini, burada, 'zengin hedef ortamı'nda hayatta kalmaya çalışanların ağzından dinliyordum. Schwarzkopf Iraklıları kötü beslenen, kendi infaz timlerinin korkusuyla yaşayan askerler olarak nitelemişti. Muhammed ve arkadaşlarına bakınca doğruydu bu. Konuştuğum Iraklı askerlerden bir teki bile, aylarca pirinç ve bozulmuş ekmekten başka bir şey yememişti. Hepsi *kuvvet ül-hassa*'dan (özel muhafızlar) nefretle söz ediyordu.

Divaniye'den 22 yaşındaki er Ali'ye bakılırsa, ölüm timlerini *kuvvet ül-hassa* kontrol ediyordu. "Vafra cephesinde [Kuveyt'te] bizi görmeye geldiler ve bize ne yapacaklarını anlattılar. İçlerinden biri, firar edersek başımıza ne geleceğini öğrenmek isteyip istemediğimizi sordu ve bizi, infaz edilmiş elli askerin cesetlerini görmemiz için davet etti. Hiçbirimiz gidip onları görmek istemedik. Fakat sonra –birkaç gün önce, savaşın sonunda– arkadaşlarımdan biri, Salem Hanun, Hamaralı bir asker, firar etti. Onu yakalayıp geri getirdiler ve infaz edilişini bize izlettirdiler. Ölümü bekliyor ve Saddam Hüseyin'e küfrediyordu. Derken onu vurdular. Yirmi üç yaşındaydı."

Muhammed'in ölüm timlerine dair anlattıkları kan dondurucuydu. "Hepsi parti üyesi. Asla teşhis edilmemek için adlarını değiştiriyorlar. Birinin adı Muhammed'se, ona Hüseyin diyorlar. Duyguları yok. Acımaları yok." İnfazlar Ali'yi yıldırmamıştı. "Savaşın sonunda, bombardıman altında onumuz firar etmeye çalıştık," diyordu. "Yakalandık, ellerimizi ve gözlerimizi bağladılar. Bizi öldüreceklerini söylediler. Fakat geri çekilme emri geldi, Kuveyt'ten çıkacak kamyonları sürmek için bize ihtiyaçları vardı. Bir müddet sonra bir yüzbaşı gelip, 'Bırakın onları,' dedi."

Irak hatlarında yaşam ile ölüm arasındaki fark bir taktik kazanç meselesi idiyse, askerler Müttefik bombardımanının tehlikelerine teşekkür borçluydu. "Geceleri, bombardıman sırasında sürekli yeraltı sığınaklarında saklanıyorduk," diye anlatıyordu Muhammed. "Oradan hiç çıkmıyorduk, bombardımanın bitip kara saldırısının başlamasını bekliyorduk. Arkadaşlarımdan biri, Bağdat'tan Abbas, üzerimize misket bombaları attıkları bir gece susadı. Sürekli susuzluktan yakınıyordu. Ona, 'Dışarı çıkma, çok tehlikeli,' dedik. Su, sadece on metre ötedeki bir başka sığınakta tutuluyordu. Abbas uyarılarımıza rağmen çıktı ve çıkar çıkmaz da kafasına isabet eden bir şarapnel parçası onu öldürdü. Onu orada bırakmak zorunda kaldık. Gömemedik."

Nasıriye'den otuz yaşındaki Iraklı asker Gassan, müttefiklere teslim olma şansının pek az olduğundan yakınıyordu, fakat arkadaşlarıyla birlikte üç gün önce kendilerini Kuveyt direnişine teslim etmeyi başarmışlardı. "Uçaklardan atılan bildirileri okuduktan sonra firar etmek istedik. Bildirileri sürekli yanımızda taşıdık ve gelirlerse helikopterlere doğru sallamak üzere beyaz bayraklar hazırladık. Fakat önümüzde geçmemiz gereken bir sürü mayın vardı – ve en başta, sınırın kırk kilometre uzağındaydık." Iraklılar, Kuveyt'e gönderildiklerinden bu yana sadece su, pirinç ve 'küçük talaş parçalarıyla karışık' ekmek verildiğini söylüyordu. Irak'taki ordu tayınlarının ise ayda beş kilo un ve günde üç dilim ekmekten ibaret olduğunu anlatıyorlardı.

Esirlerin bazıları, Irak'taki ailelerinin yoksulluğu ve çektiği acılardan duygusallaşarak söz

sonra patlar. Yarattığı yoğun kinetik enerjiyle kalın beton yığınakları delebilir, toprağın 20-30 metre altına kadar girebilir. –çn

ediyorlardı. Adnan'ın sekiz aylık oğlu, onu son gördüğünde akut ishal ve yüksek ateşten muzdaripti; ailesi, BM ambargosu nedeniyle doktordan ilaç alamıyordu ve bebeğinin hâlâ yaşayıp yaşamadığını bilmiyordu. Gassan'ın kızkardeşi Nidal, doğum yaptıktan iki gün sonra ölmüştü, çünkü hastaneler ona oksijen sağlayamamıştı; bunun da sebebi ambargoydu. BM yaptırımlarının (Kuveyt'in kurtarılmasından önce bile) ölümcül olduğunun ilk kanıtlarına rastlamıştım.

Ülkelerindeki kıtlık, ölüm timleri, açlık ve cephede yirmi dört saat bombardıman, benimle konuşan on altı askerin moralini yerle bir etmişti. İçlerinden biri Saddam Hüseyin'e verip veriştiriyordu, Kuveytlileri etkilemeyi umut ettiğine kuşku yoktu, fakat sonradan arkadaşlarının kendisini ele vereceğinden de korkmuyordu. "Saddam Hüseyin'siz bir Irak'a dönmek istiyorum," diyordu. Milyonlarca Iraklının da paylaştığı bir umuttu bu. Daha bir gün önce biz (yani Batı) Irak halkına bu umudu hayata geçirmeleri, ayaklanmaları ve tiranı yok etmeleri yönünde çağrı yapmıştık.

Ne kadar kolay yapmıştık bunu. Ne kadar da doğal görünüyordu. Ne de olsa 'Araplarla' ittifak halinde savaşa girmiştik. İyi adamlar, yani Hıristiyan ve İslam inançlarının doğruları, Saddam'a karşı omuz omuza savaşmıştı. 3 Mart 1991'de, Irak ateşkesini düzenlemek (ve Saddam'a helikopterlerini kurtarıp Cumhuriyet Muhafızları birliklerini toparlama fırsatı vermek) için Safvan'da oturan Schwarzkopf ve 'bütün yabancı güçlerin başkomutanı' Prens Halid'in çizdiği manzara buydu. Müteakip yıllarda güya bu savaşa öncülük yapanların hatıraları, ittifakın bir utanç olduğunu ortaya koydu – ve savaşa dair haberlerimizin, en az savaşan adamlar kadar sahtekarca olduğunu.

Prens Halid, basın toplantılarını idare etmesi için bir Amerikan halkla ilişkiler şirketi tutmuştu. Suudi savunma bakanlığının uzun tüylü halılarla kaplı salonunun derinliklerinde, iriyarı bir İrlanda kökenli Amerikalı (Chicago'dan Bay Lynch olduğu söyleniyordu), Prens Halid'in hemen arkasında duruyor, soru sormasına izin verilmesi gereken gazetecileri seçiyor ve tombul Suudi komutanın vermesi gereken cevapları kulağına fısıldıyordu. En hafif deyimiyle, berbat bir performanstı bu. Prens Halid televizyon kameralarına gözünü dikip, ülkesini savunmak için oğullarını gönderdiği için Amerikan halkına coşkulu teşekkürlerini sıralarken, Bay Lynch prensin omuzlarının arkasında bilgece başını sallıyordu. Prensin sunumu, kalın ve basık saç çizgisine bakınca daha da tuhaf bir hal kazanıyordu; anlaşılan kısa süre önce kafasına saç ektirmişti. İnce bıyığı ise bütün bunlara daha da gerçeküstü bir hava katıyor, onu sessiz filmlerde hanımefendileri ekspres trenlerinin önünde demiryoluna bağlayan favorili centilmenler gibi mutsuz gösteriyordu.

Kral Fahd'ın Amerikan birliklerini Suudi Arabistan'a davet etmesinin, 'hayatı boyu aldığı en cesur kararlardan biri' olduğunu söylüyordu Halid bize. Kendisi, yabancı 'misafirlere' yönelik bu davette yanlış bir şey görmüyordu. Amerika Suudi Arabistan yasalarına saygı gösterecekti; Suudi Arabistan da ABD yasalarına. 'Saygı' Suudilerin dillerinden düşürmediği bir kelimeydi. Yabancılar İslama ve Araplara saygı gösterecekti. Ve elbette Araplar da Amerika'ya. Halid, Schwarzkopf'a 'saygılarını' sunuyordu ve Schwarzkopf da derhal Halid'in generalliğine kendi 'saygısını' sundu. Bazen bu karşılıklı hayranlığın sonu gelmeyecek gibi görünüyordu, Suudi birlikleri Hafji'deki mevzilerini bırakıp kaçarken bile. Suudiler ve Katarlılar ile onların Pakistanlı paralı askerleri, savaşarak kente tekrar girdiklerinde prens, şimdi başında generalliğin dört yıldızıyla süslenmiş parlak mavi bir Kevlar miğferi, pişmiş kelle gibi sırıtıyor, ordusuyla ve Amerikan müttefikleriyle gurur duyduğunu ilan ediyordu.

Velhasıl bir yıl sonra Prens'in, Schwarzkopf'un otobiyografisini okuyup Amerikalı komutanın kendisine 'saygısının' sandığı kadar derin olmadığını gördüğünde yaşadığı şaşkınlığı bir düşünün. Schwarzkopf'a bakılırsa Halid, Amerikan askerlerinin üzerinde Suudi Arabistan ha-

ritası olan (haritalar 'bölümlenmişti') tişörtler giymesinden, bir hahamın Roş Haşana koçunun boynuzunu İslam topraklarında çalmaları için Amerikan askerlerini teşvik etmesinden[1] (bunu isteyen haham Amerika'daydı ve haber bir İsrail gazetesinde yayınlanmıştı), Amerikalıların Dahran'a 'dansçı kızlar' getirmesinden şikâyet ediyordu; Halid, Amerikalılardan kara saldırısını Suudi Arabistan yerine Türkiye'den başlatmalarını istemiş ve Schwarzkopf'a Suriyelilerin savaşmak istemediğini söylemişti. Schwarzkopf ayrıca Halid'in başkomutanlık görevine iki Amerikalı general tarafından seçildiğini yazıyordu.

Suudilerin böyle bir muameleyi beklemiş olmaları gerekirdi. Kuveyt'in kurtuluşunu izleyen aylarda Suudi Arabistan'ın Amerika'nın Ortadoğu'daki başlıca finans müşterisi, Washington'un bölgedeki daha yoksul müttefiklerinin (sözgelimi Mısır) maliyelerini destekleyen ve Amerikan politikası konusunda daha az heveskar olan ülkelerin (bilhassa Suriye) kuşkularını bu yolla gideren uşak bir devlet olduğu ortaya çıktı. Amerikan ateş gücü ve siyasi desteği karşılığında Suudi Arabistan Washington'un para kasası haline gelmişti.

Tahmin edilebileceği gibi, küplere binen Prens Halid, 'saygıdeğer' Schwarzkopf'a karşı bir saldırı furyası başlattı; Amerikalı generali masal uydurmakla ve gerçekleri çarpıtmakla suçluyor, amacının 'geri kalan herkesi çiğneyip Irak'a karşı kazanılan zaferi kendine mal etmek' olduğunu iddia ediyordu. Zavallı Halid. Amerikalıların kendisini Scwarzkopf ve de la Billière'in yanında dört yıldızlı bir general olarak kabul edeceğine inanmış mıydı gerçekten? Tipik olarak, Scwarzkopf'un kitabındaki en hakaret edici pasajlardan birine, belki de içerdiği imaları anlayamadığından itiraz edememişti Halid. Okurlar hakareti yakalamaya davetliler:

> Haled [*böyle yazılmış*] idealdi; Britanya askeri akademisi Sandhurst'ta eğitim görmüş, Alabama Maxwell Hava Kuvvetleri Üssü'ndeki ABD Hava Harp Akademisi'ne gitmiş, Auburn Üniversitesi'nde siyasetbilimi mastırı yapmıştı ve Suudi Silahlı Kuvvetleri'ndeki en yüksek rütbeli prensti. Damarlarındaki prens kanı söz konusu olduğunda askeri yeteneklerinin zerre önemi yoktu, zira Suudi Arabistan'da gücün neredeyse tamamı kraliyet ailesinin elindedir. Basitçe söylersek, diğer generallerden farklı olarak Haled'in çekleri yazma yetkisi vardı.

Nakliye için çekler. Su için çekler. Yakıt için çekler. Prens Halid bu yüzden önemliydi. Zira Körfez savaşı, Batı ile devasa silah alışverişinin ardından, George Bush'un Ortadoğu'daki silah miktarını azaltacağı yönünde verdiği sözü boşa çıkarmış, Batı ittifakı için net kârlarla sona ermişti. Yani askerliğini Detroit ve Glasgow'dan genç adamların yaptığı, parasını ise Prens Halid'in 'İki Kutsal Mekânın Koruyucusu' olan amcası ve Suudi kralının ödediği bir savaştı bu. Böyle ortaklar birbirlerine ticari saygıdan başka bir şey gösterebilir miydi?[2]

İşin garip tarafı, Körfez'deki en büyük iki Batılı ordunun komutanları, anılarında bizi Araplara ve Müslüman Ortadoğu'ya gerçekten 'saygı duyduklarına' ikna etmek için elinden geleni

1 Yahudilerin yeni yılı. Dini tatillerden biridir ve Yahudilik uğruna için ölenleri anmak için koç boynuzundan yapılma bir boru çalınır. –*çn*

2 1992'de yayımlanan bir Arap ekonomi raporuna göre Araplar, 1990-91 Körfez krizi ile savaşının, Çöl Kalkanı ve Çöl Fırtınası Operasyonu diye, melodram tarzında adlandırılan iki aşaması için 84 milyar dolar harcadı. Bu, Suudilerin Saddam'ın sekiz yıllık İran savaşı için harcadığından üç kat fazlaydı. Prens Halid bin Sultan, Suudi Arabistan'ın 1991 ihtilafına tek başına yaptığı katkıyı 27.5 milyar dolar olarak hesaplıyordu ki, Saddam'a verilenin biraz fazlasıydı bu. Irak işgali ve müteakip savaştan dolayı Arapların kaybı, toplam 620 milyar dolardı. Amerika'nın Eylül 1991'deki ilk konuşlanması için 6 milyar doların bir kısmını ödemeyi kabul eden Kuveyt, savaş kasasına para koyan ilk ülke oldu. Washington Ağustos 1991'de, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Körfez savaşı masraflarından kendisine hâlâ 7.5 milyar borcu kaldığından yakınıyordu. Fakat o aşamada iki ülke zaten sırasıyla 1.7 milyar ve 12.5 milyar dolar katkıda bulunmuştu. Belki de Ortadoğu, dünya ekonomisinde yeni bir iktisadi gerçekliği kanıtlamış oluyordu: savaşlar zafer için olduğu kadar kâr etmek için de verilir. Irak işgalinden çıkarılan ders buydu, ta ki işgal felaketle sona erene dek.

de ardına koymuyordu. 1989'da, ABD Merkez Komutanlığı'nın başkanı sıfatıyla Körfez'e yaptığı bir ziyareti anlatan Schwarzkopf, Şeyh Muhammed bin Zayid El-Nahyan'la ava çıktığında, hattâ akşam yemeği için Kuveyt fistanları giydiğinde, Arap yaşam tarzına hayran kaldığını iddia ediyordu. Arap muadillerinin kendisini saraylarında ve camilerinde ağırladıklarından dem vuran Schwarzkopf, "Artık kültürlerinden ne kadar etkilendiğimi biliyorlardı," diye yazıyordu.

General Sör Peter de la Billière'in, Arap 'kültürü'ne daha da meftun olmuş bir hali vardı. "Arapları seviyorum, onlara saygı duyuyorum ve yaşam tarzlarını anlıyorum," diye yazıyordu o da. "Araplara son derece minnetarım, güzel kültürlerine müteşekkirim." Birkaç sayfa sonra, bir kez daha şevkle 'Arapları ve yaşam tarzlarını anlamaktan' söz ediyordu. Ancak de la Billière'in daha önceki Ortadoğu görevinin önemli bir kısmı, SAS subayı olarak Arapları avlamayı da kapsıyordu. Umman'da üç isyancı Arap liderini 'ortadan kaldırmayı' veya yakalamayı başaramadığından, fakat onları sürgüne çıkmak zorunda bıraktığından dem vuruyordu. SAS Revda Vadisi'nde iki gerilla mevzisine saldırmış ve 'onları fiilen olayın dışında bırakmıştı'. Daha da abes olanı, de la Billières'in Londra'daki İran büyükelçiliği ablukasından söz etmemeyi yeğlemesiydi; o vakitler başında bulunduğu SAS binaya girmiş, sivil rehineleri kurtarmış ve ardından biri dışında bütün Arap eylemcileri infaz etmişti.

Belki de Körfez savaşını takip eden aylarda Batı ile Araplar, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri romantize etmek; Batı ordularının dünyanın en büyük petrol golünü kurtarmak ve Saddam'ın dünya petrolünün en büyük hâkimi olmasını engellemek için giriştiği Haçlı Seferi'nin nedenlerini bilinçsiz bir biçimde basitleştirip yeniden inşa etmek gerekiyordu. En azından Amerika'nın Arap dünyası ile ilişkilerini idame ettirmesi gerektiğini anlayan Schwarzkopf, savaşın hedeflerinden birinin 'Irak'ın Arap dünyasını tehdit etme yeteneğini ortadan kaldırmak' olduğunu açıkladı. Irak'ın İsrail'e attığı scud füzesi rampalarının yok edilmesi için gösterilen muazzam gayrete bakıp, savaşın (ve on iki yıl sonraki işgalin) esas nedeninin Irak'ın İsrail'i tehdit etme yeteneğini ortadan kaldırmak olduğundan kuşkulanan milyonlarca Arap, muhtemelen pek de yanılmıyordu.[1]

Ne Schwarzkopf ne de de la Billière, Kuveyt'te yüzlerce Filistinlinin öldürülmesinden ve savaş sonrasında Kuveytlilerin on binlerce Filistinliye uyguladığı etnik temizlikten söz etme gereği duydu. Schwarzkopf'un kitabında Filistinlilere sadece üç atıf vardı; bunlardan ikincisi, pekâlâ Halid'i kışkırtmış olabilecek bir duygusuzluğu yansıtmaktadır. Ekim 1991'de general ile prens arasında, İsrail polisinin Kudüs'te 21 Filistinliyi vurup öldürmesine dair bir konuşma geçmişti. Schwarzkopf, 'General Halid'i Amerika'nın İsrail'e verdiği tarihsel desteği, bilhassa da Amerikan halkının Suudi Arabistan'ı savunurken kaza sonucu ölen 10 askeri yeni sindirdiği bir dönemde, kınamakta acele etmemesi' konusunda uyarmıştı. Yani Schwarzkopf, (ne kadar trajik olsa da) askeri bir kazayı, aleni bir katliamla kıyaslayabilmişti. Anlaşılan 'Arap kültürüne duyduğu hayranlığın' gerçekler karşısında yeri yoktu.

Her iki komutan da Saddam'ın alçaklıklarını kınamak konusunda esip gürlüyordu, fakat burada bile de la Billière çarpıtılmış bir tarih yazıyordu. Britanyalı general bir yerde, Saddam'ın 'yayılmacı İran'a' karşı savaşından bahsediyordu, halbuki asıl yayılmacı olan Saddam'ın ta kendisiydi. 1980'de İran'ı istila eden Irak'tı, İran değil. 'Arap yaşam tarzına' gayet fazla kaçan bir

1 İsrail sürekli, Irak rejimine yönelik üstün istihbaratıyla övünüyordu – tıpkı 2003'te, artık Saddam'ın cephaneliğinde olmayan kitle imha silahları hakkında asılsız uyarılarda bulunduğu gibi. Amerikalı yetkililerin 1991'de bana İsrail'in Irak çölündeki scud bataryalarının konumuna dair verdiği 'istihbaratın' tümüyle yanlış çıktığını söylemesine rağmen, de la Billière'in aksi yönde planlara girişmesi epey ilginçti. Saddam'ın Tel Aviv ve diğer kentlere kışkırtıcı scud saldırılarının ardından İsrail'in de savaşa gireceğine inanan de la Billière, 'onların [İsrailliler] kara kuvvetlerini, Irak'ın etkin şekilde faaliyet gösterebilecekleri bir kesimine yerleştireceğimiz bir plan üzerinde çalışmaya başlamıştı.'

anlama biçimiydi bu. Bununla birlikte, Araplar ve Müslümanlar için 'saygı' vardıysa bile, de la Billière'in savaşın bitimindeki zafer sarhoşu çağrısıyla heba olup gitti. On binlerce Iraklı Müslüman askerin cesedi Kuveyt ve Irak'ta yatarken, birçoğu isimsiz bir şekilde toplu mezarlara atılırken, de la Billière Britanya halkından 'kiliselere koşup çanları çalmasını' istedi. Britanyalı komutan bu çağrının içeriği veya etkisi konusunda belki bilinçsizdi, fakat Hıristiyanlığın İslama karşı zaferini bundan daha açık ifşa eden başka ne olabilirdi?

Fakat de la Billière'in kendini terbiyesizce öne çıkarması bile Prens Halid'e dokunmadı. Halid'in kendi hatıraları 1995'te arzı endam ettiğinde, Suudi general okuyucularına, Maxwell hava üssündeki askeri akademiye başvurusunun kabul edilmesi hakkında, 'Allah gelecekte olacaklara beni hazırlamak için kariyerime yön veriyordu' diyebilecek durumda görüyordu kendisini. Ne zaman ki Çinli diplomatlar onu Henry Kissinger'la kıyasladı, işte bu ona 'dokundu'. Savaştan önce, Halid Suudi savunma bakanlığının altındaki bir odada uyuyordu. General, "Yalnızlıktan muzdariptim," diyordu bize, *Çöl Savaşçısı* adını koyduğu kitabında ve devam ediyordu: "... Kendimi sakinleştirmek ve zihnimi savaştan uzaklaştırmak için geceleri Amerikan televizyon komedilerinin müptelası oldum. O yarım saatlik dizilerden bir tanesini izledikten sonra mışıl mışıl uyurdum."

Daha da kötüsü vardı. En az kendisi kadar huysuz biri olan Fransız savunma bakanıyla tartışan Prens Halid, kendisini doğrudan doğruya Churchill ile kıyaslıyordu. Yaygara yapmasının nedeni, Schwarzkopf'un sandalyesinin kendisininkinden büyük olmasıydı; Amerikalı generalin bürosunu görüşmeler dışındaki nedenlerle ziyaret etmemesinde ısrar ediyor ve Hafji çatışmasını 'savaşın en önemli muharebesi' diye niteliyordu. Halid, büyük bir ciddiyetle, görevinin Schwarzkopf'unkinden 'daha zor ve karmaşık' olduğuna dair bilgilendiriyordu bizi. Halid, Kraliçe Elizabeth'ten bir nişan kabul ettiğinde, Légions d'Honneur almaya ve Fransa, Bahreyn, Macaristan, Kuveyt, Fas, Nijer, Umman, Katar, Senegal ve elbette Suudi Arabistan'dan başka süsler takmaya gittiğinde diz çökemezdi. General, "Bu savaştaki bir Arap askeri için... rekor gibi bir şeydir" diyerek bir kez daha bilgilendiriyordu bizi ve mutlu mesut ekliyordu: "Bana madalya veren herkese teşekkür etmek isterim." Askerlik gerçekten bundan ibaret bir şey miydi?

Halid'in bize, Suudi Arabistan'ın eşsiz kültürü ve 'geleneklerini' korumak gerekliliği konusunda da söyleyecekleri vardı. Gelenekleri korumak, her ne kadar bu şekilde söylemese de, suçluların kellelerini uçurmayı (suçlu kadınsa, kafasının arkasından vurulmalıydı) ve kraliyetin bütün kadın nüfusu için aleni ayrımcılığı da kapsıyordu. Halid iki sayfa boyu, kraliyet ailesine sadakatın gerekliliğini dikte ediyordu – Halid de dahil, 5 binden fazla prensin, korunması için Amerikalıları imdada çağırdığı 9 milyonluk bir ülkeye hükmettiği bir sistemdi bu. Halid bize sürekli olarak, öz babası Prens Sultan'ın savunma bakanı olduğunu ve 'en az ABD Savunma Bakanı Cheney kadar önemli' bir rol oynadığını hatırlatıyordu. Fakat Amerika savaşa hazırlanırken, Batı'nın Saddam'la bir anlaşma yapmasının belki daha iyi olacağını söyleyen de Prens Sultan'ın ta kendisiydi.

Halid'in tuğla gibi kitabında arada bir kan dondurucu kısımlar da vardı; sözgelimi Irak istihbarat servisinin savaş sonrasında Suudi Arabistan'daki mülteci kamplarına nasıl sızdığı ve Schwarzkopf'un Safvan'da ateşkes sonrası Iraklılara savaş helikopteri kullanma izni vererek yaptığı akıl almaz hata. Amerikalı general, şaşkınlık içindeki Iraklı muadillerine, "Kesinlikle sorun değil," demişti. "... bu çok önemli bir nokta ve sizi temin ederim ki, askeri helikopterler Irak üzerinde uçabilir..." Eyvallah, demişti Iraklılar da ve Basra'daki Şiilerle kuzeydeki Kürtleri katletmeyi sürdürmüşlerdi.

İyi prens Clausewitz'ten alıntı yapıyor, 'kendisinin de rol oynadığı büyük olayların stresinden sonra toparlanıp huzur bulmak için' savaştan sonra illa ki tatile çıkması gerektiğinden dem

vuruyordu. 'Sık sık, savaşla ilgili, ölümle ilgili kâbuslar görmekten muzdarip olduğunu... iyi bir iş yapıp yapmadığını kendine sorduğunu, bunun kararını ise çağdaşlarına ve tarihe bıraktığını' eklemeyi de ihmal etmiyordu. Savaşın büyük çoğunluğunu Suudi savunma bakanlığının alt katında geçiren biri için gerçekten hiç fena sayılmaz.

Prens Halid savaşın etkisinden kurtulup tatile hazırlanırken, Irak ordusunun enkazı, Amerikalıların hâlâ devam eden ağır saldırısı altında eve dönüyordu. Sözgelimi ateşkesten sonra General Barry McCaffrey'in 24. Tümeni, geri çekilmekte olan Iraklılara Fırat Nehri yakınlarında dört saatlik bir saldırı düzenleyerek kadın ve çocuklarla dolu bir otobüs de dahil, 750 aracı imha etmiş ve binlerce askeri öldürmüştü. Bir Apache helikopteri elemanının, askerlerin üzerine bir Hellfire füzesi ateşlerken, "Allah'a merhaba deyin!" diye bağırdığı duyuluyordu. Tek bir Amerikalı bile ölmemişti.[1] Batılı haber ajanslarının Bağdat'taki muhabirleri kaçan Iraklı askerlerle, bu korkunç katliama dair röportajlar yaptı. "Karanlıktı," diye anlatıyordu bir Iraklı Associated Press'e. "Ölü askerlerin cesetleri, kolları, bacakları ve kafalarına basıyordum." Bir diğeri 'savaş alanından ordu kamyonlarına ve araçlarına alındıklarını ve cesetlerin 12 şeritli otobanı tamamen kaplamış olduğunu' anlatıyordu. "Hâlâ sağ olan yaralıları almak için durmadık. Canımızı kurtarmak için kaçtık."

İlerleyen yıllarda, savaşın o korkunç son günlerinden sağ çıkan birçok Iraklı askerle tanışacaktım. Teğmen İhsan El-Safi, arkadaşlarıyla birlikte kendisini bir Kuveyt köprüsünde saldırı altında bulduğunda, Irak 15. Mühendislik Bölüğü'nde düşük rütbeli bir subaydı. Diğer askerlerin 'etleriyle' kaplanmış halde, yerde öylece kalmışlardı, bu arada iki askerin zırhlı personel taşıyıcılarından kendilerini attığını görmüştü. Amerikan bombasının patlaması terk edilen aracı doğruca El-Safi'nin arkadaşının üzerine savurmuştu. Ayağa kalktığında arkadaşının kolunu kavramıştı, 'fakat kolun devamında bir gövde yoktu.' Kuveyt'in kuzeyine giden birbirine paralel iki geniş otobanın üzerindeki Iraklılar, konvoyların oluşturduğu trafik sıkışıklığında diri diri yanmıştı. Birçoğu acemi askerdi. Tanıştığım bazıları Irak'ın Kürt ve Türkmen topluluklarındandı, büyükanneleri ve büyükbabaları 1915 soykırımında öldürülen Ermeniler de vardı. Kürtlerden biri otobandaki ateş fırtınasından sağ kurtulup gerisin geri Irak'a kaçmış, fakat ülkenin kuzeyindeki dağlarda kendini evsiz barksız buluvermişti. Zira Amerikalıların teşvik ettiği Kürt isyanı Saddam tarafından ezilmişti.

Saddam'ın yıkım yolu, başkent Kuveyt'in 100 kilometre yukarısındaki otobandan, Safvan'daki Irak sınırına dek uzanıyor. Dehşet, yıkım ve utanç yolu bu; yol üzerinde dizilen çürümüş cesetlerden dolayı dehşet, binlerce yanmış veya terk edilmiş Irak tankı ve zırhlısından dolayı yıkım, Saddam'ın askerleri geri çekilirken kendi zırhlılarını yağmaladığı için utanç. Bizim için de utanç, zira hepsini ayrımsız, gereksiz ölümle cezalandırdık.

Ölüler başkent Kuveyt'in daha sekiz kilometre dışından başlayarak sıralanıyor ve yanan petrol kuyularının gökyüzüne alev püskürttüğü Irak sınırına yaklaştığınızda da onları görüyorsunuz. Sizi ilk çarpan, elbette manzaranın dehşeti. Kentin sadece 25 kilometre kuzeyinde bir Iraklı generalin cesedi, çalınmış limuzininden yarı yarıya sarkmış, ağzı açık, elleri yola yapışmış. Kararmış üniformasının üzerinde general armasını görebiliyorsunuz. Zırhlı bir aracın peşine takılmış. Yolun ilerisinde, tankların ve askeri kamyonların etrafına saçılmış cesetler var. Bir Iraklı emniyet şeridine devrilmiş, gövdesi kıvrılmış, kollarıyla yüzünü kapatmış, arka tarafı

1 Bu skandaldan farksız saldırıya dair en kapsamlı araştırmayı, 2004'te Ebu Garib'deki işkence skandalını ortaya çıkaran adam yaptı: Seymour Hersh. 'Havuz' gazetecileri haliyle 24. Tümen'in cinayetlerini ifşa etmeyi başaramamış ve Iraklıların Amerikalılara saldırdığını yazmışlardı.

parçalanmış büyük kafasının ön tarafında ince bir bıyığı var.

Ancak ambulans sürücüleri gelip cesedi aldığında, sol kolunun da kopmuş olduğunu görüyoruz. Havadan direkt vurulan bir tırın içinde iki kömürleşmiş asker hâlâ oturur durumda, kafatasları hiç ulaşamadıkları ülkelerine doğru çevrili. Cesetlerin etrafında gülen Kuveytli siviller, Iraklıların cansız kalıntılarının fotoğraflarını çekiyorlar.

Mutla adlı alçak bir tepenin eteğinde inşa edilmiş bir otoban köprüsünden başlayan sonraki 25 kilometre de topyekün yıkımla dolu. Tepenin doruğundaki yolda Amerikan ve Britanya bombardımanına yakalanan yüzlerce, belki de binlerce Iraklının yok olduğu yer burası. Paniğe kapılmış olmalılar, araçlarından çıkmak için birbirlerini ezmişler; 6 kilometre uzunluğunda devasa bir konvoy, Amerikan ve Britanyalı pilotların hışmına uğramış. Tanklar ve çalıntı polis arabaları, toplar ve itfaiye arabaları, yağmalanmış limuzinler, amfibi (karada ve denizde gidebilen) araçlar, buldozerler ve kamyonlar var. Dumanı tüten enkazda istiflenmiş veya yüzükoyun kuma gömülmüş Iraklı cesetlerini sayamıyorum artık. Ölçeği ve yenilginin boyutu bakımından, biraz Napolyon'un Moskova'dan çekilmesini andırdığını düşünüyorum. İki tümenin tamamı bu yola saçılmış olmalı.

Napolyon'un ordusu Moskova'yı yakmıştı, Saddam'ın ordusu da Kuveyt'i yakmaya çalıştı, fakat Fransızlar böylesine büyük bir yağma gerçekleştirmemişti. Toplar ve zırhlılar arasında, dürülmüş halı yığınları, tespihler, inci gerdanlıklar, bir kamyon dolusu klima, yeni erkek gömlekleri, kadın ayakkabıları, parfüm, yastıklar, çocuk oyunları, beş çalıntı saatin üzerinde ciltli Kuran'lardan oluşan bir yığın bulmuştum. Sert plastikten gaz maskeleri ve anti-gaz botlarının (anlaşılan Iraklılar da kendilerini kimyasal savaşa hazırlamıştı) yanı sıra, binlerce tüfek, el bombası, top mermisi ve süngü vardı.

Arabam hiç kullanılmamış el bombalarının ve tüfek namlularının üzerinden hoplaya zıplaya ilerliyordu. Bazı tanklar ve zırhlı araçlar gördüm, öyle bir panikle terk edilmişlerdi ki, anahtarları hâlâ üzerindeydi ve motorları çalışıyordu. Birinde, kibritlerle, kilimlerle, mikserlerle ve rujlarla dolu bavullar buldum. Bir çocuğun kuma düşmüş müzik kutusu hâlâ, 've mutlu yıllar, ve mutlu yıllar' şarkısını çalıyordu. Irak teçhizatı (kasaturalar, palaskalar, bereler ve miğferler), kayışlarında sahiplerinin isimleri yazılı halde her yere saçılmıştı.

Motoru hâlâ hırıldayan bir zırhlı aracın tepesinde, Teğmen Rabah Hümeyda ve Er Cemal Abdullah'ın miğferlerini buldum. Kaçmak için hiç şansları olmamıştı zira önlerinde 3 kilometrelik yanmış bir Irak askeri trafiği uzanıyordu, o sıranın sonunda da 2. Zırhlı Tümeni'nden bir Amerikan filosu vardı (bu filonun sloganı *Tekerlekli Cehennem*'di) ve aşağılarındaki tüyler ürpertici trafik sıkışıklığındaki binlerce askerin kaderini uygun şekilde çizivermişlerdi. Bu kaosu hiçbir film yansıtamazdı. Hem gerçeküstü hem acıklıydı. Saddam Hüseyin ise buna 'düzenli geri çekilme' diyordu.

Enkazın ve tozun etrafında, 26. Kraliyet Topçu Birliği'ne bağlı, üzerlerinde dev birer Birlik bayrağı dalgalanan iki Britanya Land-Rover'ı gezinip duruyordu. Kumun içinden Mutla Tepesi'ne giden yolu bize gösterenler Kıdemli Başçavuş Bob Halls ve Topçu Barry Baxter'dı; yolun iki tarafında patlamamış misket bombaları ve top mermileri vardı. "Gözlerinizle görmedikçe savaşın nasıl bir şey olduğunu anlamıyorsunuz," dedi Baxter bana. "Bunlar niye yaşandı? Saddam güçlerinin görülecek hesabı yoktu, öyle değil mi? Savaşmak istemiyorlardı. Sadece teslim olmak istiyorlardı. Onlar bizim düşmanımızdı, fakat savaşmak değildi dertleri. Şimdi onları böyle görmek üzüntü verici."

Öyleydiler. Gördüğümüz esirler (dünyanın en büyük dördüncü ordusunun kalıntıları) tıraşsız ve yorgundu, 16. ve 5. Süvari Alayı'nın eşliğinde çölde zorlukla yürüyorlardı, silahlarını 4-5 metre yüksekliğinde bir yığının üzerine atmışlardı, silah yığınını ABD birlikleri koruyordu.

Irak sınırına giden yol boyunca Irak'ın geri çekilirken bıraktığı tankları ve zırhlı araçları gördük; ters dönmüşler, dümdüz çölün üzerine yan yatmışlardı. Bazıları hâlâ yanıyordu. Amerikalılar ve Britanyalılar bütün bu manzaraya dehşet ve rahatlama karışımı ifadelerle bakıyorlardı.

1. Staffordshire Tümeni'ne bağlı C Bölüğü'nden iki teğmen, Andrew Nye ve Roy Monk, sabahın bir kısmını cesetleri gömerek geçirmişlerdi. Ölenler arasında kadınlar ve çocuklar, savaş alanından kaçan ve son Amerikan ve Britanya hava saldırılarına yakalanan Iraklı, Kuveytli veya Mısırlı mülteciler vardı. Teğmen Nye, adamlarından birini çatışmada kaybetmişti. "Adamlarımızdan biri öldürüldü," diyordu. "Bazı Iraklılar beyaz bayrak kaldırdıktan sonra atılan bir el bombasının parçası göğsüne isabet etti. Belki de Iraklılardan bir kısmı, diğerlerinin teslim olduğunu bilmiyordu. O sırada esirlere iyice alışmış durumdaydık, birçoğunu görmüştük ve radyodan büyük miktarda savaş esiri alındığını dinlemiştik. Buna o kadar kolay inanmamak lazımdı. Burada bubi tuzakları var ve bu yolda ölen Iraklılar başkent Kuveyt'i soyup soğana çeviriyordu. Fakat onların durumunda olmanın neye benzediğini düşündükçe ürperiyorum."

Biz de ürperiyorduk. Ölümü (hayatın sonunu) düşünmek insanı bir boşlukta soluksuz, inançsız bırakabiliyor. Fakat kurban etme ânında, tarif edilemez acıların çekildiği saniyelerde, kısa bir farkındalıkla böyle bir acıyı *bilerek* bu yanmış yaratıklardan biri haline gelmek... İşte bunu düşünmek kesinlikle ağır bir şeydi. O kömürleşmiş yüzlere bakıyorduk yine de. Sanırım onlarda bir şey arıyordum, belki korkunç bir giz, benim aramaya hakkım olmayan, onların da vermeye hakkı olmadığı bir giz.

AWACS'taki arkadaşım, ölüm otobanı bombalandıktan sonraki gün uçuş görevine çıkmıştı. Altı yıl sonra bana şu satırları yazacaktı:

> Brifing veren herifin bize 'JSTAR'ların Safvan yakınlarında büyük bir konvoy tespit ettiğini ve ABCCC'ye haber verdiğini' söylerken nasıl da mutlak bir heyecan içinde olduğunu hatırlıyorum. Onlar da saha görevinden henüz dönmüş A-10'lara bildirmişti. Anlaşılan, birkaç ABD Donanma Bradley'i ve en az bir Britanya APC'si kaybettikten sonra, A-10 pilotları nihayet intikamını almıştı.

Çok sonraları, kendi elleriyle gerçekleştirdikleri kıyımdan dolayı pilotların bile kahrolduğunu öğrenecektik; fakat artık çok geçti. "Düşük pilot morali" diye niteleniyordu bu ve Britanya dışişleri bakanı altı ay sonra fazlasını söyleyecekti. Kelimeleri bugün, o gün olduğundan çok daha anlamlı, çünkü ('biz' Kuveyt'te durmasaydık neler olabileceğine dair, Bağdat'a yürüseydik 'bizi' bekleyecek tehlikelere dair) dile getirdiği uyarılar, 'bizim' ordularımızın şu an Irak'ta yüzyüze bulunduğu felaketle doğrudan bağlantılıydı. Geleceğin hayaletleri bir şekilde gelip bize görünseydi, birçoğu yıllar öncesinde, 1991'in o soğuk ve kasvetli günlerinde Mutla Tepesi'ne bakan hortlaklar olurdu mutlaka. Dışişleri Bakanı Hurd şunları söylüyordu:

> Bazıları 'koalisyon, savaşı Bağdat'a taşımalıydı ve Saddam'ın kellesini istemeliydi' fikrini savunuyor. Aslına bakarsanız, Irak güçleri kendilerini savunma kapasitelerini yitirir yitirmez, birçok pilot savaşı sürdürmeye gönülsüzdü... Birincisi, koalisyonun BM kararlarında Kuveyt'in kurtarılmasıyla ilgili belirlenen hedefleri açıkça sınırlıydı. İkincisi Bağdat'a gitmiş olsaydık, kendimizi yeni bir Irak hükümetini seçip idame ettirmek zorunda bulacaktık.

Hurd'e göre bu, 'müttefik birlikleri Irak siyasetinin bataklığına sürükleyecek', 'bizim' hayatlarımızı ve misyona yönelik kamuoyu desteğini tehlikeye atacaktı.

2 Mart 1991'in öğleden sonrası ITV'den eski dostum Alex Thomson ile 'ölüm otobanı'ndan kuzeye, Safvan'a giden yolda ilerliyorduk; aşağımızda, çölde yatan ceset yığınları vardı. Aralarına

dalmış köpek sürüleri, kolları ve bacakları parçalıyor, karınları ve iç organları kemirmek için giysileri yırtıyorlardı. Köpekler, bu kâbus şöleninden pay almak için birbirleriyle dalaşıyordu. Bazıları dişlerinin arasında ceset parçalarıyla çoktan kaçıp gitmişti. Köpeklerden birinin ağzında bir kol vardı ve kumda hızla koşuyordu, ölü bir elin parmakları çamurun içinde tüyler ürpertici şekilde sürünüyordu. Thomson'un ekibi bu müstehcen manzarayı an be an görüntüledi. Medyanın bu savaştaki rolüne dair en eleştirel eserlerden birini yazacak olan Alex, bana soğukkanlılıkla baktı. "Elbette asla yayınlanmayacak," dedi. "Sadece arşiv için."

Ve mesele de buydu. Gazeteciler savaşı görüntülemek istediklerinde, kısıtlamalarla elleri kolları bağlanıyordu; fakat savaş resmen sona erdiğinde, kısıtlamalar kalktığında ve istediklerini çekebildiklerinde de, savaşın neye benzediğini göstermek istemiyorlardı. Nispeten temiz cesetleri olan Iraklıların (yani tek parça halinde ölüp resimlere yakışır şekilde düşecek kadar şanslı olanlar, yolun kenarında büyük mağluplar misali yatanlar), nasıl televizyon ekranlarında, elbette kısa bir süre belirip, savaşın 'insani bedelini' simgeledikleri dikkatimi çekiyordu. Fakat dünyanın bizim gördüklerimizi, yanmış, parçalanmış insanları, kopmuş, canavarsı başları, leş yiyen hayvanları görmesine izin yoktu. Böylece savaşın kabul edilebilir hale getirilmesine yardımcı oluyorduk. Savaşta suç ortaklığı yaptık, onu destekledik, onun parçası olduk. Toyluk, tecrübesizlik, acemilik: istediğiniz bahaneyi seçin. Fakat biz gazeteciler, ölümün olmadığı bir savaş yarattık. Yalan söyledik.

O gece Kuveyt'e döndüğümde, haberimi yazıp *Independent*'a gönderdim; kendi mesleğimden yorulmuştum, gergin ve öfkeliydim. Haberin Iraklı ölülere dair son kısmında, neredeyse tefekkür halinde, kuzeydeki kaostan kaçan Mısırlı misafir işçilerle ilgili iki paragraf ekledim:

> Irak sınırına yaklaştığımızda, Mısırlı mülteciler otobandan aşağı doğru koşmaya başladılar, bazıları battaniyelere sarınmış, su vermemiz için yalvarıyordu, diğerleri paslanan süpermarket tırlarındaki ganimetlerini kurtarmak için itişiyordu, birkaçı da sigara istiyordu. Birçoğu konuşamayacak kadar yorgundu, Basra'dan buraya 100 kilometre yol yürümüşlerdi.
>
> "Irak'taki bütün Mısırlıları vuruyorlar," dedi içlerinden biri, fakat bu kan dondurucu sözlerin gerisini getirmedi. Bir grup Amerikalı asker, Iraklıların sınırdaki mültecilere ateş açtığını duyduklarını söylüyordu.

Bir saat sonra gazetenin dış haberler servisini arayarak, Harvey Morris'e haberimle ilgili herhangi bir sorusu olup olmadığını sordum. "Ah-ha, son iki paragraf ilgimi çekti," dedi. "Neyi bildirdiğinin farkındasındır herhalde, değil mi? Ayaklanma başlamış yahu."

Hay Allah, bunun ne anlama geldiğini nasıl da fark edememiştim. Körfez savaşı resmen sona ermişti, asıl kan banyosu şimdi başlayacaktı.

ON ALTI

İhanet

> ... kızıl silahlarımızı başlarımızın üzerinde sallayıp, hep bir ağızdan haykıralım, 'Barış, Özgürlük ve kurtuluş.'
>
> SHAKESPEARE, *Julius Caesar*, III i 110-11

24 Şubat 1991 akşamı, Sky televizyonu ekibiyle birlikte Suudi sınır kasabası Hafji'den Kuveyt'e gitmek üzere hazırlanırken, CIA'nın yönetimindeki *Özgür Irak'ın Sesi* radyosu Irak halkına Saddam Hüseyin rejimine karşı ayaklanma çağrısı yaptı. Mesaj netti: Irak halkı diktatörünü devirmedikçe savaş ve yıkım sürecekti. Radyo yakındaki kurtuluş ânının ne zaman olduğunu söylemedi. Iraklılara hayatta kalmak istiyorlarsa, isyan etmeleri gerektiği anlatıldı. "Tiranın karargahlarını vurun ve anavatanı yıkımdan kurtarın," cümlesi yükseliyordu radyodan. Fakat radyoyu dinleyenler, Batı ve Arap ordularının onların imdadına yetişeceğine inandırılıyordu.

Konuşmacı, Saddam'ın Devrim Komuta Konseyi ve Arap Sosyalist Baas Partisi Bölge Komutanlığı'nın eski bir üyesi olan Selah Ömer El-Ali'ydi; 1972'de bizzat Saddam tarafından tasfiye edilmişti. Radyo Suudi Arabistan'dan yayın yapıyordu. Ve El-Ali gayet netti:

> Anavatanı diktatörlüğün pençesinden kurtarmak için ayağa kalkın, böylece kendinizi savaşın ve yıkımın tehlikelerinin devam etmemesi mücadelesine adayabilirsiniz. Dicle ve Fırat'ın şerefli evlatları, hayatınızın bu dönüm noktasında ve yabancı güçlerin elinde ölmek tehlikesiyle yüzyüzeyken, hayatta kalmak ve anavatanı savunmak için diktatörlüğe ve onun suç çetesine son vermek dışında seçeneğiniz yok.

Seçeneğiniz yok. Iraklıların hayatta kalmasının başka yolu yoktu. Kaba ve korkutucu sözlerdi bunlar. El-Ali, Saddam'ın 'Irak'ın suçlu tiranı' olduğunu söylüyordu, Kuveyt'ten çekilmeyi reddetmekle ülkenin evlatlarını katliama sürüklüyordu:

> Halkınıza ve ulusunuza, bu cömert ülkenin ve bu şerefli ulusun inançlı ve şerefli evlatları olduğunuzu gösterin. Çok geç olmadan, hemen şimdi devrime kalkışın. O sadece kendisini düşünüyor. Bu yıkıcı krizin son aylarında yaşadığınız acılar onun umurunda bile değil. Boş kibrini, imtiyazlarını ve cani liderliğini savunmak için inançlı evlatlarınızı bu katliama sürüklemekte ısrar ediyor.

Radyoya göre, Saddam ailesini ve şahsi servetini Irak'tan çoktan kaçırmıştı. "Felaketin Irak'taki

bütün sokakların, bütün evlerin ve bütün ailelerin üzerine düştüğü kesinleşince savaş alanından kaçacak." Özgür Irak'ın Sesi, Irak devlet radyosunun frekanslarını ve haber bültenleri için de aynı cıngılı kullanıyordu; yılın başında kısa ve orta dalga yayınlara da başlamıştı. Iraklılar radyonun isyankar mesajlarını daha en başta bozmaya çalışmıştı, fakat radyo geceleri sadece birkaç saat yayın yapıyordu.

Fakat bu tehlikeli, kıyametsi mesajı yayanlar CIA'nın gizli radyosundan ibaret değildi. On yedi yaşındaki Iraklı Şii Haydar El-Essadi Basra'da, Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Arapça Servisi'nin silahlanma çağrısını dinledi ve 'müttefiklerin Irak'ı özgürleştireceği ve kendilerini bu caniden kurtaracağı' beklentisine kapıldı. Omzuna bir Kalaşnikof attığı gibi, kentinin sokaklarını arşınlamaya, Saddam'ın duvarlardaki posterlerini yırtmaya koyuldu. Daha birkaç gün önce El-Essadi'nin evi bir Amerikan savaş jetinin Basra'daki bir grup binaya attığı füzeyle yıkılmış, erkek kardeşi omzuna isabet eden bir şarapnel parçasıyla yaralanmıştı. Fakat müttefik bombardımanına maruz kalan başka birçok Iraklı gibi, Haydar da Amerika'nın çağrısına icabet etmişti.

"İsyana katıldım, çünkü kendimi bildim bileli çevremdeki insanlar Saddam'dan nefret ederdi. İki amcam, İran-Irak savaşının Saddam ölmediği sürece bitmeyeceğini söyledikleri için on iki yıl hapse çarptırıldı... Amerika'nın Sesi'nin ise isyanın büyük olduğunu ve kurtarılacağımızı söyleyen yayınlarını dinlediğimi hatırlıyorum." 6 Mart'a gelindiğinde, *Independent*'tan Richard Dowden Amerikan ordusundan önce harekete geçmiş ve Basra'nın 160 kilometre kuzeybatısındaki Nasıriye kentine ulaşmıştı; kent isyancıların eline geçmişti bile. Olağanüstü haberinde şunları yazıyordu:

> Baskıcı Baas iktidarı altındaki yılların ardından patlak veren devrim, kafası karışık ve kaotik görünüyor; sadece Güney Irak'taki Şiilerin Saddam Hüseyin'e beslediği nefret etrafında birleşilmiş. İsyan liderlerine göre, ülkeyi Baas rejiminden kurtarmayı hedefleyen milliyetçi bir devrim bu, ama aynı zamanda İran tarzı İslami köktendinciliği çağrıştıran güçlü bir tonu da var. Bu kentin isyancı komutanı Ebu İmam, mevcut rejimin yerine, ne Batı demokrasisini ne de İran devrimini model alan, kendi yolunu izleyen bir halk hükümeti kurulacağını söyledi. Sünni veya Şii değil, bütün Iraklılara ait bir hükümet.

Dowden, indirilen Saddam portrelerinin yerine Ayetullah Humeyni ve önde gelen bir Şii din adamının posterlerinin asıldığını görmüştü. Nasıriye 'devrimci komitesi', yeni hükümetin hedeflerinin anlatıldığı yazılı bir açıklama da vermişti Dowden'a.

Hedefleri savaşı bitirmek, Baas düzenini kaldırmak ve demokrasi ve milliyetçilik temeline dayalı yeni bir hükümet kurmaktı. Açıklamada Baas üyelerine, Irak'a ne yapmış olursa olsun, yeni hükümete katılmaları emrediliyordu. Ne var ki devrimci liderlere bakılırsa, kent valisi Taha Yasin Hüseyin ve diğer önde gelen yerel Baas yetkilileri çoktan idam edilmişti. Görünen o ki bu, yoksulların devrimi. Bütün liderleri, kirli kefiyeler ve galabiyeler[1] içinde, hırpani şekilde giyiniyorlar; tıraşsızlar ve sürekli tartışıyorlar...

Ancak Nasıriye'ye yaklaşırken Dowden'ı bir başka 'ölüm otobanı' karşılamıştı:

> Yol askeri araçların enkazlarıyla doluydu, birçoğunun üzerinden çürüyen cesetler sarkıyordu veya yanlarında yerde yatıyordu. Kentin girişinde, isyancıların kurduğu yol kontrol noktasına (bir sandalye, bir masa, iki lastik tekerlek ve bir misket bombası mahfazasından ibaretti) doğru iki büyük kamyon vardı. Her birinin kasasına 100 kadar Iraklı askerin cesedi konmuştu. Bu soğutuculu et kamyonları, dört gün önce cepheden cesetleri getiriyordu ve bize, şoförlerinin kontrol noktasında

1 Genellikle Mısır'da giyilen bir tür geleneksel başlık. –çn

durmayı reddettiği söylendi. İsyancılar kaçan şoförlere ateş açmıştı. Cesetlere ise o zamandan beri dokunulmamıştı.

Fakat Dowden haberini, yerel isyan lideri Ebu İmam'ın tedirgin edici bir yorumuyla bitiriyordu:

Amerikalılar bize yardım etmiyor. Bizi yolda durdurup silahlarımızı alıyorlar. Saddam'ın güçlenmesine yardım ettiler, sonra da yok etmeye çalıştılar; şimdi savaş bitti ve yine onu destekleyecekler.

Gelecek yıllarda Amerikalı ve Britanyalı liderler, teşvik ettikleri kitlesel Irak isyanının sorumluluğunu kabul etmeyecekti. Kuzey Irak'ta on binlerce Kürt de baskıcı rejime karşı çoktan ayağa kalkmış, (Amerika'nın geçmişteki ihanetlerini unutup) sabırsızlıkla müttefik yardımını bekliyorlardı. Britanya Başbakanı John Major'ın ilk tepkisi alaycıydı. "Kürtlerden kendi bölgelerinde devrim yapmalarını istediğimi hatırlamıyorum," diyordu, alçakça. Ve Kuveyt'in kurtuluşunun ilk günlerinde, 'adil' bir savaş verdiklerini iddia eden adamlar bununla yetindi. Bitmiş gibi görünen savaşta pek az Amerikalı ve Britanyalının ölmesinden dolayı Batı'da öylesine büyük bir rahatlık hasıl olmuştu ki, Kuveyt'teki Iraklıların yaptığı mezalimin hikâyeleri öyle afallatıcıydı ki, petrol yangınları öyle devasaydı ki (Amerikan B-52 bombardıman uçaklarının petrol kuyularını ateşe verdiği Güney Irak'ta çok daha büyük sıcaklıkta yangınlar vardı), Amerikan hatlarının kuzeyindeki tüyler ürpertici gelişmeler ilk başta hemen hemen kimsenin dikkatini çekmedi.

Savaş farklı bir tür yorgunluğu besler. Biz de, yanan petrolün gündüzü geceye çeviren, Kuveyt ve Irak'ın uçsuz bucaksız kesimlerini örten devasa duman bulutlarının altında savaştan yorulmuştuk. Batılı ve Arap askerler, kaçan Iraklılar, kurtarılmış Kuveytliler, korku içindeki Filistinliler, Iraklı esirler, gazeteciler... Hepimiz yarı karanlık ve bitkinlikten oluşan bir örtüyle sarmalanmıştık. Daha kuzeye ilerleyip bir de Kuveyt'teki Meridyen Oteli'nin yangın çıkışlarından on dört katı güç bela tırmanan muhabirler, kesilmiş telefon hatları, acayip bir yorgunluk ve istatistiklerden oluşan bir cehennemin ortasına düşüyorlardı. Rakamlar makineli tüfek ateşi misali yağıyordu üzerimize. General Schwarzkopf 27 Şubat'ta 'Bağdat'a 240 kilometre uzaklıkta olduğumuzu ve Irak başkentiyle aramızda hiçbir şey olmadığını', ordusunun 3 bin Irak tankı, 1857 zırhlı aracı ve 2140 topu ele geçirdiğini veya imha ettiğini açıkladı. 50 binden fazla Iraklı esir alınmıştı. Britanya ordusunun rakamları, esir sayısını 175 bin olarak veriyor, kurtuluş sırasında ve öncesinde 38 gün süren bombardımanda 4 bin Irak tankının imha edilmiş olabileceğini belirtiyordu.

Başkan Bush'un Kuveyt'in kurtuluşunu ilan etmesinin üzerinden daha yirmi dört saat geçmemişken, Schwarzkopf'un böylesine kesin istatistikleri nasıl elde edebildiğini kimse sorgulamadı. 30 Ocak'ta kendinden emin bir şekilde Irak'taki 30 scud füzesi tesisinin tamamının, 'yaklaşık 1500 sortide' yok edildiğini açıklamıştı. Öte yandan 14 Şubat'ta Amerikalı Tuğgeneral Tom Kelly, otuz gün süren bombardımanın 'Kuveyt içinde ve çevresindeki 4280 Irak tankından' 1300'ünü imha ettiğini, 500 kadar tankın da kullanılamaz hale getirildiğini söylüyordu. Reuters'in 27 Şubat tarihli haberinde, Kraliyet İskoç Ağır Süvari Birliği'nden Britanyalı Yüzbaşı Simon Oliver'den yaptığı alıntı, ancak gerçekten kuşkucu bir gözün dikkatini çekerdi. Oliver, Saddam'ın hâlâ T-52 tanklarıyla teçhiz edilmiş en iyi Cumhuriyet Muhafızları'nı, Basra'nın güneyinde Müttefik güçlerinden kaçarken gördüğünü söylüyor ve ekliyordu: "Kuzeye giden tank paleti izleri gördük; Cumhuriyet Muhafızları çekilmiş olabilir." Ordunun zaten bildiği şeyi gazetecilerin tahmin etmiş olması gerekirdi; Cumhuriyet Muhafızları'nın Güney Irak'ın içlerinde, daha önemli başka işleri vardı.

Amerikalılar kendi can kayıpları konusunda gayet netti: 148 Amerikalı ölmüştü. Irak'ın can kayıpları konusundaysa o kadar kesin konuşamıyorlardı. 14 Şubat'ta Kelly, 'sürekli bombardımandan dolayı sayının çok yüksek olduğunu' sandığını söylüyordu. 28 Şubat'a gelindiğinde Suudiler 100 bin Iraklının öldüğünden söz ederken, Fransız ordusunun eski analizcilerinden Albay Jean-Louis Dufour ölen Iraklı sayısının 150 binin üzerinde olduğu tahmininde bulunuyordu. Schwarzkopf ise sadece 'çok, çok yüksek bir sayı'dan dem vurdu. 19 Şubat'ta Irak savunma bakanı eski yardımcısı Sadun Hamadi, 65 bin hava sortisinde 26 bin Iraklının (asker ve sivil) öldürüldüğünü iddia etmişti. Bir Pentagon kaynağı, Kuveyt'in kurtarılmasından neredeyse 6 ay sonra *Newsday*'e, 8 bin Iraklı askerin, taarruza geçen ABD mekanize zırhlı birliğinin tankları üzerine yerleştirilen kepçeler ve toprak kazıcılarıyla siperlerinde diri diri gömüldüğünü anlatınca, Batı'da kısa süreli bir merhamet duygusu hasıl oldu. Herhalde bu bilgi temsil ettiği muazzam insan kaybıyla, Batı'nın suçlu vicdanlarına, Iraklı isyancılar için hiçbir şey yapılmamasından daha fazla hitap ediyordu.[1]

Kuveyt'in kurtuluşuyla ilgili pek de kahramanca olmayan gerçekleri ancak sonra öğrenecektik. Amerikalıların her gün, en az İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Japonya'ya attığı kadar bomba attığı ortaya çıktı. Ölen 148 Amerikalı askerden 35'i (yani neredeyse dörtte biri), diğer Amerikalı birliklerin açtığı ateşte 'yanlışlıkla' hayatını kaybetmişti.[2]

Bağımsız bir kurum olan ABD Genel Hesaplar Dairesi (GAO) sonradan, Pentagon ve onun askeri taşeronlarının Stealth savaş jetlerinin, Tomahawk füzelerinin ve lazer güdümlü 'akıllı bombaların' isabet hassasiyetiyle ilgili iddialarını açığa vurdu; bu silahların 'abartıldığı, yanlış yönlendirildiği, en ulaşılabilir verilerle uyumsuz veya teyit edilemez olduğu' belirtiliyordu. Sözde 'görünmez' olan Stealth, bombardımanlarda sadece yüzde 40 civarında başarı kaydetmişti, öte yandan Irak hedeflerine atılan tonlarca bombanın sadece yüzde 8'i 'akıllı' veya güdümlü cephaneydi. GAO'ya göre, göklere çıkarılan Patriot füzesavarları, İsrail'i hedef alan scud füzelerinin ancak yüzde 40'ını, Suudi Arabistan'ı hedef alanların ise yüzde 70'ini vurabilmişti. Gazeteciliğin yüz akı Seymour Hersh'ün açığa çıkaracağı üzere, bir İsrail hava kuvvetleri raporu, 'herhangi bir Irak scud'unun İsrail üzerinde Patriot tarafından başarıyla imha edildiğine dair aslında tek bir kanıt bile olmadığını' belirtiyordu.

Başkent Kuveyt'in içinde biz gazeteciler Kuveytlilerin kayıplarına ve Filistinlilerden alınan acı intikama (Amerikalıların görmezden geldiği bir fenomendi bu) dair hikâyeler altında ezilmiştik. Kurtuluştan sadece bir hafta sonra kentin belli kesimleri savaş zamanı Beyrut'undaki anarşiyi andırıyordu; silahlı adamlar yolları kontrol ediyor ve Filistinliler silahlı Kuveytliler tarafından evlerinden alınıp götürülüyordu. Batılı büyükelçiler ve yardım örgütleri, ülkeye dönmüş olan birkaç Kuveytli bakana (emir ve ailesi henüz geri dönmeye tenezzül etmemişti),

1 Gazeteciler Irak silahlı kuvvetlerini, 1980-2005 yılları arasındaki çeyrek asırda akıl almaz bir dönüşüme uğratacaklardı. Iran'ı işgal ettiklerinde, Batı medyasında birçok Irak ordu birliğine ikiyüzlüce 'birinci sınıf birlikler' dendi – ne de olsa 'yayılmacı İran'a saldırıyorlardı. Aynı ordu on yıl sonra 'dost' Kuveyt'i işgal edince adı 'düşman' oldu – çoğunlukla da acımasız veya vahşi sıfatlarıyla anıldı (ki sebepsiz de değildi). Iraklılar (Kuveyt'in kurtarılması sırasında mağlup edilen 'düşman' birlikleri de dahil) 1991'de Saddam'a karşı ayaklanır ayaklanmaz bu kez 'asiler'e dönüştüler. Fakat hayatta kalan eski askerler 2003'ten sonra Amerikan işgaline karşı ayağa kalkınca, 'teröristler', 'son kalanlar' veya (inanılmaz şekilde) 'Saddam'a sadık kalanlar' oldular. Bunun ardından, belki de dünyanın tek süpergücüne fazla şiddetli saldırdıkları için, onlara 'direnişçiler' adını armağan ettik.

2 Kuveyt'in kurtuluşundaki yararlılıklarından dolayı madalya takılan binlerce Amerikalı arasında, Bradley muharebe aracı kullanan genç bir topçu da vardı. Bronz yıldız ve başka madalyalar alan Timothy McVeigh, umut vaat eden bir askerdi. Ardından ABD Özel Kuvvetleri'ne katılmayı denedi, fakat kısa süre sonra atıldı ve 31 Aralık 1991'de yıkılmış bir halde ordudan ayrıldı. 11 Haziran 2001'de ise idam edildi, zira 19 Nisan 1995'te Oklahoma'da 167 Amerikalının hayatını kaybettiği bir bombalı eylem gerçekleştirmişti.

başkentin kontrolünü yitirmeden önce yasa ve düzeni tesis etmeleri için adeta yalvarıyordu.

Ancak Kuveyt ordusu bile, içlerinden bir kısmının Iraklı işgalcilerle işbirliği yaptığına kuşku olmayan Filistin toplumuna misilleme yapmayı görev bilir görünüyordu. Mart'ın ilk üç haftasında 400'den fazla Filistinli gencin evlerinden kaçırıldığı söyleniyordu. *Observer* gazetesinden Colin Smith'le birlikte 3 Mart sabahı başkentin Hevali Mahallesi'ne (on binlerce Filistinli yaşıyordu burada) gittiğimizde, on iki zırhlı araçla caddelerde dolaşıp havaya ateş açan, dükkânların kapatılmasını emreden ve ellerine geçen Filistinli sivillere dayak atan Kuveyt askerlerini gördük. İnanılmaz olan (ya da bize inanılmaz gelen) şey, orada bulunan Amerikan Özel Kuvvetleri'nin bu zulmü durdurmak için parmağını bile kıpırdatmamasıydı; onun yerine, niye müdahale etmediklerini soran gazetecilere bağıra çağıra küfrediyorlardı.

Silahlı Kuveyt askerleri, Hevali'de bisiklete binen Filistinli bir erkek çocuğunu dövmeye başlayınca, Smith'le birlikte müdahale etmek zorunluluğu hissettik ve fiziksel olarak Kuveytlileri çocuğun üzerinden çekip aldık, onlara silahlarını indirmelerini emrettik. Smith ve ben, Kuveyt'e gizlice soktuğumuz kamuflajlı kepler giyiyorduk; Kuveytlileri müttefik personeli olduğumuza o kepler ikna etmiş olmalı. Çocuğu bıraktılar. Fakat ABD Özel Kuvvet elemanlarına bize yardım etmeleri için bağırdığımızda, bize ya bön bön baktılar ya da gülüp geçtiler. Özel Kuvvetler'den bir yüzbaşıya niye yardımımıza gelmediklerini sorduğumda şu cevabı verdi: "Gününüz güzel geçiyor mu? Söylentilerinizle burayı karıştırmanızı istemiyoruz. Birader, burada sıkıyönetim var. Sizinse diliniz pabuç gibi. Siktirin gidin!" Smith'le Amerikan aracının numarasını aldık (IS055A) ve sonra ben, gördüklerimizi anlatmak üzere yeniden açılan ABD büyükelçiliğine gittim. Şans eseri BBC olayı görüntülemişti. Birkaç dakika sonra, bir ABD yetkilisi, yanında savaş sonrası yılların en cesur Amerikalı yardım görevlilerinden biri olarak tanınacak olan Fred Cuny ile birlikte arzı endam etti. Fakat Amerikalı yetkili, kendisine anlattıklarımızla pek ilgilenmiş gibi görünmüyordu. Bilmek istediği, 'bizim sokaklarda Filistinli teröristlere dair herhangi bir işaret' görüp görmediğimizdi.

Al işte aynı hikâye, dedim Smith'e elçilikten çıkınca. Filistinliler teröristti, teröristti, teröristti. Amerikalıların derdi yasa ve düzenin sağlanmasından ziyade 'teröristler'di.[1] İki adam Özel Kuvvetler'e ait Humvee'nin sicil numarasını teyit etti ve 'konuyla ilgileneceklerini' söyledi. Asker 'kentin her köşesinde sorunlarımız olduğunu' kabul ediyordu. "Hattâ albaylarımızdan biri silahlı adamlar tarafından tehdit edildi. İşler tamamen kontrolden çıkıyor. Peki şu BBC filmi gösterildi mi?" Kürdistan ve Saraybosna'daki mültecilerle ilgili özverili çalışmalarından dolayı efsanevi bir ün kazanan (ve nihayet Çeçenya'da hayatını yitiren) uzun boylu, kel kafalı, cesur bir adam olan Cuny, ilk başta ABD güçlerini disiplinli davranmaya ikna etmekten ziyade, BBC'nin görüntüleri yayınlamasını engellemekle ilgilenir gibiydi. "Filmin yayınlanmasını durdurduk sanıyordum," diyor ve bunu başaramamış olmaktan dolayı şaşırmış görünüyordu.

Olay kendi çapında pek önemli değildi. (Şimdi Irak'ı alev gibi saran ayaklanmayı geçtim) son haftalarda Iraklıların işlediği suçlarla kıyaslandığında, gencin yaşadığı acının lafını bile etmeye değmezdi. Fakat kurtuluştan sonra ABD güçleri arasındaki rahatsız edici tepki bakı-

1 Sık sık olduğu gibi Amerikan 'istihbarat kaynaklarının' bu zihinsel iklime epey katkıları olmuştu. 2 Şubat gibi erken bir tarihte, *Los Angeles Times*'tan Douglas Jehl (o da Suudi Arabistan'daki Amerikan güçlerinin yanındaki 'havuz' gazetecilerinden biriydi), şunları yazıyordu: "Komutanlara geçen hafta sunulan istihbarat raporları, şu an 1. Zırhlı Tümeni'nin işgal ettiği bölgede on kadar Filistinli teröristin faaliyet gösterdiği uyarısında bulunuyor." Bu olmayan 'teröristler', 'yetkililerin büyük kısmı tarafından' bir ABD üssünden elli askeri aracın kaybolmasından sorumlu tutuluyordu. On Filistinlinin (bırakın onu, on kişinin) bu kadar çok aracı nasıl çalmış olabileceğini kimse izah etme gereği duymadı. Jehl, haberinin en altında şöyle bir olasılıktan dem vuruyordu: Kamyonları ve Humveeleri, yedek parçaları söküp kendi araçlarına takmak amacıyla bizzat ABD askerleri çalıyor olabilirdi.

mından sembolikti. Haftalar sonra Cuny, olayla ilgili bir rapor hazırladığını ve olaya karışan Özel Kuvvetler ekibinin birkaç gün içinde ABD'ye geri gönderildiğini anlatacaktı. Fakat gönderilmelerinin nedeni, Filistinli bir çocuğun gözleri önünde dövülmesine izin vermek değildi. Esas neden, 'eksik rapor vermeleri'ydi. Özel Kuvvetler subayı üstlerini gazetecilerle bir 'sürtüşme' yaşandığı konusunda bilgilendirmiş, fakat bu 'sürtüşme'nin sebebini, yani Filistinli çocuğa yardım etmediğini söylememeyi yeğlemişti.

Daha kötüsü de yaşanacaktı. Kuveyt sokaklarında ölüm timleri cirit atıyordu; bunlardan birinin başında, üst düzey bir Kuveyt prensinin oğlu ve yeğeni vardı. Amerikan yönetimi yetkilileri Mart 1991'de prensle gizli bir toplantı düzenledi ve öfkeli yalanlamalarını dinledikten sonra ona ölüm timlerine dair isimleri, tarihleri ve diğer ayrıntıları içeren bir liste verdi. Cuny, Saddam'ın hışmından kaçan Kürtlerin mülteci akınıyla ilgilenmek üzere Kürdistan bölgelerine nakledilmişti ve Nisan sonunda bana şu bilgiyi veren o oldu: Kuveyt'te kaybolan yüzlerce Filistinlinin akıbetinin izini sürmek için ABD Özel Kuvvetleri ve özel eğitimli subaylardan oluşan gizli bir ekip kurulmuştu (ve ekipte Amerikalı bir federal yargıç ile Philadelphia'da görevli bir başsavcı yardımcısı da vardı). Cuny'ye göre, ABD Dışişleri Bakanlığı kurtuluştan çok önce Kuveytli yetkililerin, bütün Filistin toplumunu, üzerinde Kızılay insani yardım örgütünün logoları bulunan otobüslerle Irak'a sürmek yönünde gizli planlar yaptığından haberdardı. Kuveytlilerin yaptığı ve Amerikalıların kulağına gelen bir başka plan da, çok sayıda Filistinliyi infaz ederek, 'Filistin toplumunu paniğe sevk etmek ve kitleler halinde kaçmalarını sağlamak'tı; her ne kadar Amerikalılar aynı fikirde olmasa da, İsrail'in 1948'de Batı Filistin'i nüfustan arındırmak için kullandığı yöntemin bir çeşitlemesiydi bu.

Cuny, 'ilk başta Kuveyt'te işlerin doğru gitmediğini' kabul ediyordu. "Sahadaki insanlarımız rollerinin ne olduğunu anlamıyordu. Üst düzey yetkililerimizden bazıları gelişmeleri yukarıya rapor etmiyordu. Kuveyt polis karakollarında üslenmiş ve oralarda işkence yapıldığını bilen Özel Kuvvetler'e bağlı subaylarla karşılaşırdık, fakat işkenceyi kanıtlayamazdık. Bazı Amerikalı subaylar birilerinin feryat ettiğini duyardı, fakat tanık olmadıkları için işkence yapıldığını söyleyemezlerdi. Bu yüzden de bize bildirmezlerdi." Bütün bu anlatılanları vakit kaybetmeden *Independent*'a yetiştirdim, zira işkence çığlıklarını duyup işkenceye kendi gözleriyle tanık olmadıkları için rapor veremeyen Amerikalıların eylemsizliği hakikaten de acayip (neredeyse Irak stilinde) bir açıklamaydı.

Fakat Filistinlilerin kaçırılması epey zamandır devam ediyordu[1] ve en sonunda Kuveyt hükümeti ne yapacağını buldu. Birkaç ay içinde 200 binden fazla Filistinliyi sınırdışı etti. Daha sonra bunu diğerleri takip edecekti. Tek fark kuzeye, yani Irak'a, üzerinde Kızılay'ın arması bulunan otobüslerle değil, Kızılhaç tarafından kiralanan otobüsleriyle gönderilmeleriydi. Bizzat Kuveyt direnişi, silaha sarılan yoldaşlarının yüzde 5'inin Filistinli olduğunu kabul ediyordu, fakat bu onları kurtarmaya yetmedi.

Ancak o aynı Kuvetlilerin yaşadıkları bazen o kadar korkunçtu ki, diğer canilikler yorgun haberlerimizden kaybolup gidiyordu. Kurtuluş sırasında direniş hareketi çoktan bir şehitler listesi hazırlamıştı; listede erkeklerin yanı sıra kadınlar da vardı, (Irak işgalinin son saatlerinde

1 Buna dair kanıt toplamak hiç de zor değildi. Hevali'de konuştuğum Sara Musa, iki oğlunun (Tahsin ve Emin) 1 Mart 1991'de G-3 tüfekleriyle silahlanmış altı Kuveytli tarafından evden alındığını anlatıyordu. "Evi aradılar, oğullarının ellerini ve gözlerini bağladılar. Tahsin ve Emin Kuveytlilere kızkardeşlerine dokunmamalarını söyleyince, onları dipçikleyerek dövdüler. Ardından Tahsin ve Emin'i bir arabanın bagajına koyup gittiler. O günden beri ikisinden hiç haber alamadım." Tamam Salman'ın 23 yaşındaki oğlu İbrahim de aynı gün silahlı adamlarca alınmış, bir arabanın bagajına konup götürülmüştü. Kuveytli bir polisin yardımını istediğinde polisin, 'Filistinli olduğu için' yüzüne tükürdüğünü anlatıyordu. Kuveyt zulmüne dair başka tanıklıklar birçok Avrupa gazetesinde yer aldı.

gözaltına alınan) bazılarının akıbeti korkunç olmuştu. Ebu Sami, Ebu Ahmed ve Ebu Said de onlar arasındaydı. Kureyn Mahallesi'ndeki direnişe üye olan bir Kuveytli şunları anlatıyordu: "Iraklılar onların kim olduğunu biliyordu. Günlerdir onları izliyorlardı ve sonunda gözaltına almaya karar verdiler." Kureyn'deki yoldaşlarından ikisi kadındı, fakat onların da kaderi aynı olmuştu. "Kafalarını matkaplarla deldiler. Daha sonra cesetleri gördük. Bu şekilde öldürülmüşlerdi," diye anlatıyordu direniş üyesi Tarık Ahmed. Sonradan Kuveyt hastanelerinde ortaya çıkan bazı cesetleri görmemiş olsaydık, bu tür dehşet verici anlatımlara abartı deyip geçebilirdik. En az üç tanesinin kollarıyla bacaklarında matkap delikleri bulunmuştu; mekanik bir şekilde çarmıha gerilmişlerdi yani.

Daha kuzeyde Irak hükümetinin, Amerika'nın isyan çağrısına safça uyan ve ardından Saddam'ın güvenlik güçlerinin eline düşen Iraklı asilere reva gördüğü muamelenin resmi de bizi biraz olsun dehşete düşürmeliydi. Ne var ki (ben de dahil) Kuveyt'teki muhabirler, Irak ordusunun Kuveyt'teki yenilgisinin boyutlarına hâlâ öyle takılmıştı ki, aynı ordunun Irak içinde işlediği korkunç katliamı görmediler. Kurtuluşun daha ilk günlerinde, *Time* dergisinden Lara Marlowe ile birlikte Kuveyt sınırının ötesine geçtim. Amerikan hatlarının uzağında yaşanan korkunç olayların küçük işaretleri vardı hâlâ: Sadece kuzeyden gelen silah sesleri ve kontrol noktasına gelip silah dilenen adamlarla konuşan ve onlara tek bir silah bile veremeyeceğini söyleyen Amerikalı bir subay.

Safvan'ın kuzeyindeki Irak otobanında, Amerikan 1. Zırhlı Tümeni'nden siyah, genç bir tankçı, Abrams'ının üzerinden bana soğuk bir Pepsi ikram etti. Orada yan yana oturup kuzeyi, Güney Irak'ın gri-boz renkli çoraklığını seyrettik. Tank tam dört yol ağzına park edilmişti; altı şeritli pürüzsüz otobanın tehlikeli derecede normal bir perspektifi vardı, savaşın enkazının ortasına Avrupa veya Amerika'dan bir parçayı koyuvermişsiniz gibiydi; yol boyunca düzenli aralıklarla yerleştirilmiş beton piknik masalarının daha da güçlendirdiği bir yanılsama. Soğuk ve rutubetliydi; dumanları ıssız gökyüzüne yükselen petrol yangınlarının gürültüsünü duyabiliyorduk. "Bir düşünsene hele," dedi Amerikalı tankçı bir müddet sonra. "Buna medeniyetin beşiği diyorlar."

Ve elbette haklıydı. Buranın biraz doğusunda, Mezopotamya'nın 4000 yıllık Sümer kenti ve İbrahim'in Tevrat'taki doğum yeri Ur'un büyük ziguratları uzanıyordu; keskin gözlü bir ABD topçu subayı, anıta ateş açan tankçılarını, haritasının köşesindeki 'tarihi harabeler' ibaresini fark edince güç bela durdurabilmişti. Bağdat'a doğru kuzeyde Babil ve Ninova, kadim Dicle ve Fırat ırmakları, yanı sıra Necef ve Kerbela'nın kutsal Şii mabetleri vardı.

Kuzeyden, Saddam'ın Cumhuriyet Muhafızları'nın kırmızı berelerini giymiş üç Iraklı asker Lara ve bana doğru ihtiyatla yaklaştı. Silahları yoktu ve hepimizin zararsız olduğumuzu göstermek için benimsediği bildik 'yürüyen ördek' tavrıyla, kollarını iki yana açmış halde yürüyorlardı. Sigaramız olup olmadığını sordular. Onlara biraz Marlboro verdik, tanklardaki Amerikan askerleri bizi izliyordu. Ardından üç adamın en uzun boylusu, otobanın kuzeyindeki bir tarlada terk edilmiş bir Irak askeri kamyonunu işaret etti. Onu alıp gitmelerine izin verir miydik? Elbette, dedik, yalnız Amerikalılara bir sormamız lazımdı. "Bu adamlar kamyonlarını geri alsa sorun olur mu?" diye sorduk. Tankın üzerindeki asker başparmağını kaldırıp 'tamamdır' işareti yaptı. "Günlerini gördüler – pisliklerini alabilirler," dedi. Biraz daha sigara verdik ve ardından üç Iraklı Rus yapımı kamyona hızlı hızlı yürüdüler, motoru çalıştırdılar ve çölün kuzeyine doğru basıp gittiler. Ancak ondan sonra, neden kamyonu almak için geldiklerini sormayı akıl ettik. Bütün bu yıkımın ortasında, terk edilmiş bir kamyonla niye ilgileniyorlardı? Cumhuriyet Muhafızları kamyonu şimdi ne gibi bir işte kullanacaktı?

Ertesi gün jeton düştü. Safvan'a geri döndüğümde, boş dörtyol ağzı kendisini Batı nor-

malliğinden Doğu dehşetine dönüştürmüştü; lanetliler aşağımızdaki otobandan bize doğru akın akın geliyordu. Bazıları Iraklı askerler, diğerleri birçoğu yaralı olan korkmuş kadınlardı. Etrafımız bir anda karmakarışık, yorgunluktan bitmiş bir insan yığınıyla sarıldı; birçoğu ağlıyor, bazıları uyumak için kendilerini otobanın kenarındaki hendeklere atıyordu. İşgalin son saatlerinde kaçırılan ve Basralı isyancılar tarafından daha yeni bırakılan yüzlerce Kuveytli şimdi, ölenler ve can çekişenlere dair korkunç hikâyelerle yollara dökülmüştü. İçlerinden biri Ahmed Bahtiyar adlı bir doktor ve eski bir Kuveyt milletvekiliydi. Rastgele döşemeye atılmış yaralı erkek ve kadınlara yardımcı olması için Basra Hastanesi'ne götürülmüştü. "Genç bir adam hemen önümde öldü. Tanklar geliyor ve doğrudan doğruya evlere ateş açıyor, binaları toza çeviriyordu. Tuhaf bir hastalıktan ölen çok sayıda insan var. Bazıları, sokaktaki mikroplu suları içtikleri için hastalandıklarını düşünüyor. Bazıları da Basra'daki suya, kentin üzerindeki dumandan petrol karıştığını söylüyor."[1]

Ve hasta, aç ve korkmuş insanlardan oluşan bu karmakarışık dalga yanımızdan geçip gitti. Bazıları elle itilen at arabalarıyla taşınıyordu, ihtiyar adamların ve bebeklerin üzerine pis kokulu battaniyeler atılmıştı ve Büyük Salgın ortaçağda Avrupa'yı vurduğunda, evden eve dolaşıp cesetleri toplayan at arabalarını düşündüm. Bu arabalardaki bazı insanlar *ölmüştü*. İki televizyon ekibi kameralarını mültecilerin yüzüne dayamış, yakın plan çekim yapıyordu. Bütün o yüzler de ölüydü sanki.

ABD büyükelçiliğinden iki yetkili, yüksek rütbeli Amerikalı bir subayla birlikte, pikap tipi bir aracın yanında duruyordu. Elçilik yetkililerinden biri, "Gelenlerin hepsini kabul edemeyiz," dedi, 1. Zırhlı Tümeni'nden kıdemli başçavuş Nolde'ye. "Sınırdan geçemezler. Bununla başa çıkacak imkânımız yok. Geri dönmek zorundalar." Az ötede durmuş, elçilik elemanının söylediklerini sessizce dinleyen Cuny'yi fark ettim. "Bakın, bu yolda ilerlemelerini durdurmanız *lazım*. Trajik bir durum, biliyorum bunu, fakat onlar için tesisimiz yok," diye konuşmaya devam ediyordu adam. Cuny, mülteciler için ilk yardım çadırları kurulup kurulamayacağını sorunca elçilik yetkilisi iç çekti. Böyle olacağını kimse tahmin etmiyordu. Kurtuluş, temiz bir zafer – ve şimdi bu yığın. Ve üstelik televizyonda. Adamın sorununu anlayabiliyordunuz. "Çavuş, bunları durdurmanız lazım," diye tekrarladı elçilik yetkilisi. Subay da lafa karıştı. "Iraklı ajanlar, mültecilerin arasında Kuveyt'e sızabilir."

Fakat aniden o soğuk, rutubetli, cehennemi yolun üzerinde, Amerika'ya dair en iyi ne varsa (Amerikalıların sahip olduklarına inanmayı pek sevdikleri bütün o umut, merhamet ve insaniyet) olanca parlaklığıyla ışıyıverdi ortamızda. Zira 1. Zırhlı'nın o genç, bitkin kıdemli başçavuşu, ABD elçiliğinden gelen adama öfkeyle döndü ve konuştu: "Üzgünüm bayım. Bu insanları durdurmam için bana emir vereceksiniz, bunu yerine getiremem. Buraya yalvararak geliyorlar, yaşlı kadınlar ağlıyor, hasta çocuklar var, çocuklar yiyecek dileniyor. Tayınlarımızın büyük kısmını onlara verdik bile. Fakat size söylemem gerekir ki bayım, bana onları durdurma emri verirseniz, kesinlikle yerine getirmeyeceğim." Elçilik yetkilisinin ürktüğünü görebiliyordunuz. İlk önce otobana yığılmış bu perişan kitle, ardından televizyon kameraları ve şimdi de emir-

1 Hükümetlerinden farklı olarak Kuveytliler, acı çeken başkalarına sempati gösterebiliyordu. Safvan'da genç bir Kuveytli kadın, Siham El-Marzuk, Irak'tan kaçan perişan kitlelerin arasında çaresizce erkek kardeşi Faysal'ı arıyordu, savaşın son günlerinde kaçırılmıştı o da. Siham, Iraklılarca kaçırılana dek Kuveyt'te otuz yıldan fazla okul müdürlüğü yapmış olan, perişan bir Mısırlıyla karşılaştığında yağmur yağıyordu. Kuveytli yetkililer Mısırlının şimdi ülkeye dönmesine izin vermiyordu. Paramparça olmuş bir dörtyol bariyerinin kalıntılarını toplayıp yağmurdan korunmak için kendisine bir kulübe çatmış, Kuveyt'teki Mısır büyükelçisine müşkül durumunu bildirmeleri için birilerine yalvarıyor, kumun içinde bulduğu bir kâğıda hikâyesini yazmaya çalışıyor, bu arada da durmadan ağlıyordu. Kuveytli kadın adamı rahatlatmaya çalıştı, ona yiyecek ve para verdi. Muhtaç haldeki Filipinli bir kadını gördüğünde de yün şalını çıkardı ve mülteciye verdi. İki gün sonra Siham'ın kaçırılan kardeşi Faysal sağ salim Safvan'a vardı.

lerine uymayacağını söyleyen bir asker vardı karşısında. Fakat Çavuş Nolde sadece arkasını diplomata döndü ve mülteci arabalarının oluşturduğu kuyruğa doğru yürüdü. "Bu insanlara şuraya, yolun kıyısına park etmelerini söyleyin," diye bağırdı, kontrol noktasındaki askerlerine. "Sabırlı olmalarını söyleyin, onlara göz kulak olmaya çalışacağız. Onları geri göndermeyin."

Nolde'nin etrafındaki açlıktan kıvranan iki Iraklı aile, kirli kara çarşaflar içinde kadınlar, yalınayak çocuklar, çökmüş yüzlü erkekler, çamurun içinde oturup Amerikan ordu tayınlarını tırnaklarıyla yırtarak açtılar ve soğuk et parçalarını kemirmeye, sos paketlerinin içindekileri ağızlarına dökmeye koyuldular. Soğuk toprağın ilerisinde Nolde'nin askerleri Iraklı bir kadınla beş çocuğun korunaklı bir yer bulmasına yardımcı olmuştu bile. Hikâyeleri basit ve korkunçtu. Babaları Cumhuriyet Muhafızları'na katılmayı reddettiği için idam edilmiş, sonrasında anneleri tecavüze uğramıştı. Teyzeleri çocukları alıp güneye, Amerikan hatlarına getirmişti ve şimdi hepsi elektrik kulübesinde üst üste yaşıyordu. Onları Amerikalılar besliyordu; ayrıca dört köpek yavrusu ve uysal bir sıpa bulup kir pas içindeki çocuklara vermişlerdi.

Şimdi, korku içindeki sivillerle dolu bir döküntü araba sırası, Nolde'nin mevzisine doğru yavaş yavaş ilerliyordu. Birçoğu günlerdir ağzına lokma koymamıştı. Erkekler tıraşsız, kadınlar gözyaşları içindeydi; çocuklar, yıkılmış bir Irak'tan buraya yapılan uzun yolculukta arabalara işemişti. Bütün aileler, müttefik bombardımanında ölen sivil akrabalarına ağlıyordu. Konvoyları kötü kokuyordu. Feryat eden bir kadın, küçük bir kızı eski, siyah bir Mercedes'in penceresinden çıkarmış gösteriyordu. Çocuğun gövdesi tuhaf bir şekilde sallanıyordu, bu sarsılmalar onu öldürecekti neredeyse.

Riyad'daki generallerin, 'savaş hazırlıklarından' ve 'komünikasyon yasaklarından' söz ettikleri günlerde düşündükleri şey bu değildi kesinlikle. Nolde adamlarından birine araba sırasını kontrol etmesini emretti. Asker arabaların yanından koşarak, "Hangi arabada hasta çocuk var?" diye İngilizce bağırmaya başladı, ta ki birileri soruyu Arapçaya tercüme edene dek. Bir Mercedes'ten acı bir çığlık yükseldi. "Buraya bir sağlıkçı gönderin, çabuk," diye emretti asker. İki Amerikalı daha geldi; askerlerden iriyarı, siyah olanı küçük bir kızı kollarına alıp alnına dokundu. "Ah Tanrım, ateş gibi yanıyor. Sahra Hastanesine kızla birlikte gelmelerine söyleyin," dedi.

Hasta çocuk, çılgına dönmüş annesiyle beraber araçtan alındı. Nolde gelip aracın sıradan çıkmasını emretti. "Geri kalan ailelere araçlarını aramamız gerektiğini söyleyin, ondan sonra gidip Kızılhaç kamyonunu bekleyebilirler," dedi. Nolde ve 1. Zırhlı'dan 12 askeri, bu kez tayınlarının daha da fazlasını verdiler. Bunu yaptıkları için onlara madalya takılmayacaktı.

Ve öyle de olması gerekiyordu. Zira bir çıkar çatışması giderek açık hale geliyordu. Amerikalı subay ve diplomatlar işte bu yüzden Nolde'nin görev yerini teftiş etmeye gelmişlerdi. Yeni dönen ve 'meşru' Kuveyt hükümeti (Amerikalılar onlar adına savaşa girmişti), bu mültecilerin Kuveyt'e sığındığını görmek istemiyordu. Hattâ subay, Nolde'nin kulağına şu manidar cümleyi fısıldadı: "Geçen gün Iraklı bir asker buranın yakınlarında teslim oldu, bir Kuveytli asker de onu kenara çekip kafasından vurdu ve cesedini bir hendeğe atıverdi. Bu insanların Safvan'a gitmesine izin verirsen aynı tehlikeyle karşılaşabilirler." Nolde subaya tiksintiyle baktı. Neler olup gittiğini gayet iyi biliyor olmalıydı. Kendisine bu insanları geriye, yani ölüme göndermesi emredilmişti – sebep 'tesis olmaması' veya 'Iraklıların sızması' falan değil, Kuveytlilerin onları yeni kurtulmuş zengin emirliklerinde barındırmak istememesiydi. Ve Nolde yine reddetti.

Bu savaşta pek fazla güzel an yoktu (başka savaşlarda da olmaz zaten), fakat burada, bir meleğin kanatları, Budapeşte demiryollarında, ölüme yazgılı Macar Yahudilerine İsveç pasaportları dağıtan Raoul Wallenberg'in ruhu bir an için bize dokunup geçmişti. Hayır, İkinci Dünya Savaşı değildi bu. Böyle münasebetsiz paralellikler kurmaya ne gerek var, değil mi?

Fakat bu Iraklılar, geri dönmek zorunda bırakılırlarsa ölecekti ve çavuş onların yaşayabilmesi için emre itaatsizlik ediyordu. Aynı, onun kadar genç bir askerin yetmiş üç yıl önce Somme'de bir başka askeri idam etmeyi reddetmesi gibi, Amerikalı çavuş da emre uymuyordu. O Bush, o Cheney, o Shwarzkopf ve John Major, şimdi burada olsalar Nolde'nin cesaretinin zerresini gösterebilirler miydi?

Basra'da *Independent* muhabiri Karl Waldron (6 Mart'taki son kaçış ânına dek cesaretle orada kalmıştı), şimdi bu heriflerin ihanetinin sonuçlarını tüyler ürpertici bir basitlikle anlatıyordu:

> Sabaha karşı 2 sularıydı. Cumhuriyet Muhafızları'na bağlı Medine birliğinin T-72'leri Basra'nın merkezinden getirilip, dar sokaklardaki barikatları eze eze konuşlandırıldı... Çoğunluğunu 'Atik Kardeşler' (kurtulanlar) gibi Şii grupların oluşturduğu küçük direniş yuvaları ilerleyen ağır silahlı piyadeler tarafından ezilinceye veya çekilmek zorunda bırakılıncaya dek ateşi sürdürdü... bir gün önce üniformalarıyla, devrimin evrensel simgesi mahiyetinde başlarına ve kollarına sardıkları kızıl şeritlerle gururla dolaşan kadrodan geriye kalanlar şimdi Nasr Caddesi'ndeki müftülük binasındaydı... Orada bol miktarda mermi vardı, fakat Sovyet tüfeklerine uygun kalibrede değildi; şimdi çalışır durumda kalan tek şey Muhafızlar'ın ilerlemesini seyreden nöbetçilerin şarjörleriydi. Tank paletlerinin gıcırtısı... yaklaştıklarını işaret ediyordu ve grup geri çekildi, adamlar gecenin içinde ihanetten farksız yükleriyle kaybolurken grubun sayısı giderek azalıyordu. Biz apartmanların çevresindeki alçak tel örgülerden atlayıp güneye doğru koşarken, diğer paletlerin gürültüsü de duyulur hale gelmişti, ses bu kez ön taraftımızdan geliyordu...

Şimdi Safvan'a akın eden mülteciler, o Irak tanklarının arkasında neler yaşandığını dehşet verici ayrıntılarla anlatıyordu. Tank namlularına asılmış isyancılar, cesetlerin üzerinden geçen tanklar görmüşlerdi; bazıları, sivillere yönelik kitlesel linç olaylarına Baas partisi yetkililerinin de katıldığını anlatıyordu. Iraklı birliklerin astığı isyancıların cesetleri kurşun delikleriyle paramparça edilmişti.

Basra'da, Iraklılara Saddam'a karşı ayaklanma çağrısı yapan Amerika'nın Sesi radyosunu dinleyen on yedi yaşındaki Haydar El-Essadi, şimdi kentten Şattül Arab'a kaçmış, İran'a sığınmaya çalışıyordu.[1] Hayatta kalan birçok isyancı da aynı yola başvurmuştu. Aynı Waldron gibi:

> Kentten tek çıkışın (nehre) dönmek olduğu açıktı. Müttefiklerin son hava saldırılarının enkazı üzerinden meşakkatli bir yolculuk demekti bu da. Tankların oraya da gelmemesini umuyor, diğer taraftaki gemilerde İranlıların soğukkanlılıklarını kaybetmemesi için dua ediyorduk. Nihayet nehre ulaştığımızda, iki kişinin de Hürremşehr'e döndüğünü gördük. Adamlardan biri yirmili yaşlarının sonundaydı, diğeri daha yaşlıydı; küçük bir teknenin ön tarafında oturmuş titriyorlar, bir balık kutusu muşambasının altında rüzgar ve yağmurdan korunmaya çalışıyorlardı. Muşambanın altından çıkar çıkmaz adeta patlama halinde ilenmeye başladılar: Saddam, Bush, Fahd, Mitterrand, sel gibi akan küfürlerde uğursuz bir ittifak oluşturuyorlardı. "Niye gelmediler? Niye

1 El-Essadi'nin ızdırabı daha yeni başlamıştı. İlk başta Güney Iran'daki perişan durumda olan mülteci kamplarına yerleşti, ardından Kum'a gitti ve orada Irak muhalefet grubu El-Vahded partisiyle ilişki kurdu. Fakat Iranlı yetkililer grubun bir Amerikan casus ağı olduğundan kuşkulanıyordu ve El-Essadi, İran hükümetini devirmeye çalıştığı yönünde yalan ifade vermesi için dövüldü ve videoya kaydedildi. 1996'da (Basra'dan kaçmasından beş yıl sonra) üç yıl hapse çarptırıldı, fakat dediğine göre, İranlılarla işbirliği yapmayı kabul edince kısa süre sonra serbest bırakıldı. Hapishaneden ayrılması için kendisine tanınan on beş günlük sürede, rüşvet vererek sınırdan geçti ve Kürtlerin kontrolündeki Kuzey Irak'a ulaştı. Mesud Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi'nden ikamet izni aldı, ardından tekrar yola çıkıp Dicle Nehri üzerinden Suriye'ye, oradan da Lübnan'a geçti. Ben 1998'de onunla tanıştığımda Avrupa'ya gitmek için çaresizce BM yardımı almaya çalışıyordu. En sonunda Finlandiya'ya, erkek kardeşinin yanına gitti.

onların gelmesine izin verdiler?" diye soruyordu daha genç olanı. Direniş gruplarının Kuveyt'in kurtuluşunu duyduğunu, müttefik desteğini veya en azından müttefik birliklerinin Irak'ın Basra eyaletine ağır zırhlılarını konuşlandırmasını önleyeceğini beklediğini, zırhlıların muhakkak ki Amerikan uydularından rahatça görülebildiğini ve müttefik toplarının menzilinden geçtiğini anlatıyordu. Velhasıl savaşı kazanan, şimdi Körfez'in kuzeyinde bir Şii bloğunun ortaya çıkmasından korkan, bu yüzden de Basra halkını yüzüstü bırakan Müttefiklerin hayaleti hiç kaybolmayacak. Daha da kötüsü, Müttefikler Saddam rejiminin dirilmesine göz yumuyor veya bunu teşvik ediyor.

Iraklı Şiiler haklıydı. Sonradan Amerikalı bir diplomat, "Bildiğimiz bir Saddam, sallantılı zayıf bir koalisyondan veya ne idüğü belirsiz yeni bir diktatörden daha iyidir," diyecekti. Saddam'ın hışmından kurtulanlar, yarı delirmiş bir halde ve yeni kitlesel katliam hikâyeleri eşliğinde Irak'taki Amerikan kontrol noktalarına akın ediyordu; bilhassa halkın İran'a kaçma şansı olmadığı Basra'nın kuzeybatısındaki veya Bağdat'ın güneyindeki daha küçük kentlerde, günde 4 bin insanın öldürüldüğünü anlatıyorlardı. Birçok durumda, bu anlatılanların hepsinin doğru olduğuna dair kanıtların gün ışığına çıkması için on iki yıl daha beklemek gerekecekti. Sözgelimi Musayib kasabasında neler olduğunu, ancak 2003'te nihayet (Anglo-Amerikan işgalinin ardından) toplu mezarlar açılmaya başladığında anlayacaktım.

Her yeni toplu mezar başka bir günahı açığa vuruyor, vahşetin boyutunu parça parça ortaya koyuyordu. Dicle'nin batısındaki kavrulan gri çölde, kahverengi kemik yığınının ve Saddam iktidarını simgeleyen bayağı kumaş parçasının ortasında parlayan çelik bir çubuk vardı: bir kalça protezi. Mezarları kazanlardan biri, çürüyen cesedin yanındaki bacağa hafifçe dokundu; hayaletsi, tınlamalı bir ses çıktı. Öldürülen adamın tahta bir bacağı vardı. Öldürüldükleri gün onlar hastanede yatan birer hastaydı.

73 numaralı cesedin (kazıcılar, bulunma zamanlarına göre numaralandırıyordu cesetleri) kemiğinde hâlâ yapışık duran bir hastane etiketi bile vardı. Kimlik kartları olanların (Saddam'ın infazcıları böyle meselelerle pek ilgilenmiyordu anlaşılan) isimleri, kalıntılarının sarıldığı beyaz kefenlerin üzerine tükenmez kalemle yazılıyordu. Bu adamların hayatları, bir yabancının eliyle açığa çıkarılıyordu yani. 'Abdül-Celil Kamil Bedr' yazıyordu, bir kemik, saç ve çürümüş et yığınının üzerinde. 'Kufe Üniversitesi Eğitim Fakültesi – Güzel Sanatlar öğrencisi.' 'Güzel sanatlar' ibaresini gördüğünde insan derin bir iç geçirmekten alamıyordu kendini.

Beyaz kefenlerinin içinde, öğle güneşinin altında ölü koyunlar gibi öylece yatıyorlardı (seksenden fazla ceset vardı). Dicle üzerinde viran bir kasaba olan Musayib'de de, bir okulun basketbol salonunda, en son sayıma göre 470 kefen daha vardı. Hepsi Şii Müslümandı ve on iki yıl önce Saddam'ın damadı Hüseyin Kamil'in 'toplantı' yapma talimatına uymuşlardı. On yedi yaşın üzerindeki bütün erkekler toplantıya gitmek zorundaydı; binlercesinin toplanmasını izleyen birkaç kadın, o ilk gece, yani 5 Mart 1991 gecesi en az kırk kamyonun onları beklemekte olduğunu anlatıyordu. Bu bölgedeki Şii isyanı daha yeni bastırılmıştı. Cellatlar Cufer Safa Çölü'ndeki ölüm tarlalarında çoktandır bekliyordu. Cufer Safa 'kayalar sahili' anlamına geliyordu.

Yeni bulunan ölülerin birçoğunun elleri (en azından ellerinden geri kalan kemik parçaları) hâlâ arkalarında bağlıydı. Ahmed Kadüm Resul bu şekilde bağlanmıştı. Hilla'dan Rada Muhammed Hamza da; ve Ali Hasuni Elvan ile İbrahim Abdül-Sadr. Üzerinde 'koyu yeşil ordu üniformasıyla pırpırları olan' kimliği belirlenemeyen erkek de; Şii isyanı için silaha sarılan bir firari asker olduğu açıktı. "Bu çevrede daha bir sürü mezar var," diyordu, mezar kazma işine yardımcı olan bitkin bir köylü. "Bazılarımız o zaman silah seslerini duyduk ve buldozeri gördük. Oldukça 'düzenli', oldukça rutindi. Bize, 'her kim bundan söz ederse, derhal vurulacak' dediler." Güneye doğru uzanan tedirgin edici toprakları işaret etti (iş bitirildikten sonra buldo-

zerlerin bıraktığı barikatları görebiliyordunuz) ve ancak ondan sonra gerçek tüm çıplaklığıyla ortaya çıktı. Burada öldürülen binlerce insan vardı. Saddam'ın katilleri bir toplu mezarı kapatıp bir diğerini açmıştı.

Hep bir kafatasının arkasında düzgün bir delik olacağını düşünürüz. Fakat mezarın içindeki Iraklı köylüler gri çöl tozunu temizledikçe, darmadağın olmuş kafalar çıkıyordu ortaya, kurşun her bir kafatasını parçalayarak delmişti. Ne de toprak bağrındaki ölüleri her zaman kolay veriyordu. Bir kazıcı dakikalarca büyük bir kayayı yerinden oynatmaya çalıştı, ta ki yuvarlanan kayanın altından aniden siyah saçlı bir kafatası ve etrafa saçılıveren kemiklerle dolu bir gömlek çıkana kadar.

Bir grup Amerikalı asker, ABD Ranger'larından bir subay, iki Britanyalı adli tıp uzmanı ve USAID'den kelli felli bir adam, kazıları izliyorlardı. Toprak ucuz plastik sandaletlerle ve bazen, bir berber dükkânının zeminindeki çocuk saçları misali tuhaf bir şekilde hareket eden saç kümeleriyle kaplıydı. Cesetlerin birçoğu *dişdaş* denen yerel beyaz entariler içindeydi, evlerinden çıkmaları emredildiğinde üzerlerine bu giysileri giymiş olmalıydılar. Bir diğer cesedin kolundaki saat, 9 Mart tarihinde durmuştu; ölü sahibinin üzerinde, toprağın altında dört gün boyunca azimle çalışmıştı.

Fakat toplu mezarlar, canice olduğu kadar siyasi olaylardır. Saddam'ın damadı Hüseyin Kamil (yani bu katliamın emrini veren adam), Ürdün'e kaçıp Irak'ın kimyasal silah sırlarını veren Hüseyin Kamil'in ta kendisiydi. (Elbette Saddam tarafından öldürülecek olduğu) Irak'a dönmeden önce Kamil, CIA ile Irak'ın kimyasal silahları hakkında konuştu. Çöldeki ölüm tarlaları, Musayib erkeklerinin akıbeti hakkında da konuştu mu acaba? Okulun spor salonundaki kefenler, askeri bir düzen içinde yatıyordu. 170'ten biraz fazlasının kimliği tespit edilmişti. Ölüm sırası boyunca yavaşça yürüyen Riad Abdül-Emir (toplu mezar araştırmacılarından biriydi), "Bu insanlar Saddam'ın kurbanları," diyordu. "Fakat aynı zamanda Saddam'la işbirliği yapan Arap rejimlerinin ve onu destekleyen Batı'nın da kurbanları – çünkü 1991 intifadamız, Amerikan yönetimi burnunu sokmasaydı başarıya ulaşabilirdi. Saddam'ın bunu yapmasına izin verdiler, çünkü o zaman çıkarları bunu gerektiriyordu."

Sekiz Mısırlı cesedinin varlığı (anlaşılan Şii saflarında savaşmaya gayret etmiş veya sadece isyanın ilk günlerinde cezaevinden salıverilmiş Irak'ta çalışan kamyon şoförleriydi) kısa süre içinde başka yabancıların da bulunabileceğini gösteriyordu. Sözgelimi 1991'de Irak'tan asla geri dönmeyen 600 Kuveytli mahkum neredeydi? Muhammed Ahmed, cesetler arasında boş yere erkek kardeşinin kalıntılarını arıyordu. "Ölen bu insanların da hakları var," diyordu. "Fakat haklarını kullanmalarını nasıl sağlayabiliriz?"

Fakat Irak'ta ne ölülerin ne de dirilerin hakları vardı. Beyrut'ta yirmi üç Iraklı muhalif grup, 1991'in Mart ayının ortasında, Suriye'nin himayesi altında bir araya getirildi. Tartışan, yalvaran, öfkeli adamlardan oluşan bir yığın (bazıları Şii vaizler, birçoğu da Saddam rejiminin karşı safına geçenlerdi), Irak'ın ve Baas partisinin yıkıntılarının üzerinde yeni ve özgür bir ülke kurabilmek için Amerika'dan yardım talep ediyordu. İçler acısı bir manzaraydı. Bristol Oteli'nin karşısındaki bir kafeteryada, Şii bir delege yorgunlukla baktı bana. "Amerikalılardan bize hayır mı gelir?" diye soruyordu, onlarca Şii ve Sünni, Kürt ve komünist muadili lobiye üşüşürken. "Amerikan ordusu Cumhuriyet Muhafızları'na Basra yolunu aşıp savaşçılarımıza saldırma izni verdi. Niye yaptılar bunu? Ateşkes anlaşması, 'silahlı güçlerin hiçbir şekilde hareket etmemesi' gerektiğini söylüyordu. Amerikalılar Saddam'ın kalmasını mı istiyordu?"

O gün tonla kahve içtim. 10 Mart'ta başlayan Beyrut Konferansı'nın (Bristol'un çevresi Suriye askerleri ve bellerinde tabancalarıyla takım elbiseli istihbarat elemanlarıyla kaynıyordu) Sad-

dam sonrası dönem için ortak bir siyasi hedefte buluşması öngörülse de, tek bir kişi de kalkıp Amerika'nın Irak'taki niyetlerine dair soru sormadı. Sürgünde bir hükümetten bile bahsedildi, fakat hükümete Baas jargonuyla dolaylı olarak 'ortak komuta' deniliyordu. Saddam'ın devrilmesinden sonra, yeni bir milliyetçi ve demokratik Irak'ın küllerinden doğmasını sağlayacak bir iktidar aygıtıydı bu. Fakat konferansa tek bir Amerikalı gözlemci katılmadı.

Konferansın iler tutar yanı yok gibi görünüyordu. Kuveyt'ten Bahreyn'e Suudi Arabistan üzerinden karayoluyla gitmiş, orada Ortadoğu Havayolları'nın bir uçağına atlayıp Beyrut'a uçmuştum. İran üzerinden geçtik ve şafak vakti Türkiye üzerinde doğuya doğru baktığımda, Kuveyt ve Irak'tan yükselip Ağrı Dağı'nın sisleri üzerinde asılı duran siyah petrol bulutlarını gördüm; eski Ermenistan'ın kutsal dağını ve bu ülkede de ne zamandır saklı duran toplu mezarları gölgeliyorlardı. Beyrut'a inip eve gittim, soğuk sabah havasında balkona çıktım ve Akdeniz'e doğru baktım; aynı siyah bulutlar uzakta, ufku kaplamıştı. Bristol Oteli'ndeki bazı Iraklılar da denize inecek ve ülkelerinin akıbetine dair aynı uğursuz işarete bakacaktı.

Perişanlığın ortasında umut arıyorlardı. Saddam'ın kaybettiğini öne sürdükleri kentlerin listesini çıkarıyorlardı. Israrla vurguladıkları tek husus, bu kadar farklı inanç ve fraksiyondan 325 Iraklının bir araya gelebilmesinin başlıbaşına bir zafer olduğuydu. Konferans salonuna astıkları pankartın üzerinde, "Birliğimiz diktatörlükten kurtuluşumuzun garantisidir" diye yazıyordu. Bize, Irak'ta kimsenin zorla bir İslam cumhuriyeti kurma niyetinde olmadığını anlatıyorlardı (Amerika, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in kâbusunun bu olduğunu çoktan idrak etmişlerdi), fakat korkularını ifade etmek görevini Ayetullah Taki El-Müderrisi bıraktılar. "Bazı Iraklılar Amerikalıların Saddam'ı tercih ettiğini düşünmeye başladılar," diyordu. "Amerika'nın, pençeleri kırılmış bir Saddam'ı, Saddam'sız bir Irak'a tercih edip etmediğini merak ediyorlar."

Beyrut'taki bütün Iraklılar şifreli konuşuyordu. Serbest seçimler ve demokrasiye dair arzularını ortaya koyduklarında, aslında Saddam sonrası Irak'ta İran tarzı bir İslam cumhuriyeti kurulacağına yönelik Amerikan korkularını yatıştırmaya çalışıyorlardı. Birlikten söz etmeleri, birbirlerini Irak'ın Şii, Sünni ve Kürdistan devletlerine bölünmeyeceği konusunda ikna etme çabasıydı. Ve Irak topraklarında yabancı güçlerin (Amerikan birlikleri olarak okuyunuz) varlığını kınadıklarında, Batı'nın kuklaları olmadıklarını söylemiş oluyorlardı. Delegelerden biri, "Dicle ve Fırat'ın kutsal kıyılarında yabancıları kabul etmeyeceğiz," diye bağırıyordu kürsüden. İşte o noktada Amerikalılar bu demokrasi gösterisine ilgisini kaybetti.

Tek neden bu da değildi. Zira İslami partiler büyük oranda Şii gruplardan oluşurken, nüfusun yaklaşık yüzde 40'ını teşkil eden Sünniler tek bir siyasi örgütle bile temsil edilmiyordu. Konferansın başında delegelere uzun uzun Kuran okununca, Hıristiyanlarda ve komünistlerde heves falan kalmamıştı. Lübnanlı Şii liderlerin, bazı Iraklı hareketlerle yakın bağları vardı. Basra isyanının arkasındaki isim olduğuna inanılan Ayetullah Muhammed Bekir El-Hekim (on iki yıl sonra Amerikan işgali sırasında Necef'te muazzam bir bombalı saldırıyla öldürülecekti), Lübnan Hizbullah hareketinin ruhani rehberi ve Irak Davet Partisi'nin perde arkasındaki ilham kaynağı olarak görülen Seyid Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın birinci dereceden kuzeniydi. Hekim'in annesi de Lübnanlı Bazi ailesinden gelmeydi.

Fakat bu konferansın makyajında, dile getirilmeden kalan küçük bir özellik vardı. Hepimiz Irak partilerinden on yedisinin 'Irak Muhalefeti İçin Ortak Eylem Komitesi' adında bir yapı oluşturduğunu ve yeni ve demokratik bir Irak arayışıyla Aralık 1990'da Şam'da bir araya geldiğini biliyorduk. Aralarında Davet, İslami Konsey (eski İranlı bakan Ali Ekber Muhteşemi ile yakın ilişkileri olan en önemli İran yanlısı gruptu), Irak Komünist Partisi, en az dört Kürt partisi ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen iki grup ('İslami Hareket' ve 'Bağımsız Ulusalcılar') vardı. Fakat Suudiler, Selah Ömer El-Ali'nin 'Milliyetçi Irak Anayasası' ve Said Salih

Cabir'in 'Özgür Irak Kongresi'nin de konferansa katılmasında ısrar ediyordu. Selah Ömer El-Ali, 24 Şubat'ta CIA'nın radyosundan o yıkıcı, uğursuz isyan çağrısını yapan eski Baasçının ta kendisiydi.

İlerleyen günlerde, Amerika'nın örgütlediği Saddam'a karşı isyan çağrıları, Sovyetlerin 1944'te Polonyalılara Almanlara karşı ayaklanma çağrısı yapmasıyla kıyaslanacaktı; o tarihte Rus birlikleri Varşova'nın doğu mahallelerine dayanmış, isyan başlar başlamaz Polonya başkentini kurtarmaya hazır görünüyordu. Polonyalılar isyan çağrısına uyup Almanlara karşı ayaklanmıştı – ve Sovyetler, Almanlar isyancıları yok edene kadar beklemiş, böylece komünist iktidara karşı gelebilecek olan Polonyalı milliyetçi güçlerin fiilen imha olmasını sağlamıştı. Amerikalılar ve Suudiler için çalışan Iraklılar şimdi tam da bunu yapıyordu. Bir isyan çağrısı yapmışlar ve Saddam'ın isyancıları yok edişini, böylece bir İslam cumhuriyeti (veya herhangi bir tür başka devlet) ihtimalini ortadan kaldırışını seyretmişlerdi. Sonradan (on iki yıl sonra) Bağdat'ı alıp kendi 'geçici hükümetlerini' atayacaklardı, tıpkı Sovyetlerin savaş sonrası Polonya'da yaptığı gibi.

Beyrut'ta Ayetullah El-Müderrisi ile röportaj yaptım; Basra'nın muhtemelen düştüğünü kabul ediyor, fakat Amara, Nasıriye, Divaniye, Samara, Necef ve Kerbela'nın hâlâ Saddam karşıtı güçlerin elinde olduğunu öne sürüyordu. Her ne kadar Amerikalılar pençeleri kırılmış bir Saddam'ı, onun yerini alabilecek bir İslam cumhuriyetine tercih etme eğiliminde görünse de, ABD Irak isyanının devrime değil, Irak'ı yeniden inşa etmeye odaklandığını kavramalıydı:

> Batı'nın yaşadığı bu korku, doğrudan doğruya İran'la alakalı. Batı, İran'la iyi ilişkiler içinde değil – bu yüzden şu an Irak'ta ne olduğu konusunda kaygılı. Fakat bu yanlış bir yargı. Sekiz yıllık İran-Irak savaşında isyan çıkmadı. İsyan, Saddam'ın yaptıklarından dolayı çıktı. Bir devrimi bir ülkeden alıp diğer ülkeye kopyalayamazsınız. Nasıl bir cumhuriyet istediğimizi halka sormamız gerektiğini düşünüyorum. Şahsen ben bir İslam cumhuriyeti isterim – fakat zorla değil. Eğer halk bu yolu seçerse, onlarla beraberim. Başka bir yol seçerse, yine onlarla beraberim. Fakat Iraklılar, Saddam'ı devirdiklerinde Amerika'nın destek vermediğini unutmayacaklar.

Fakat yirmi dört saat geçmeden Irak muhalefeti hepimizin bildiği şeyi kabul etti: Şii isyanı çöküyordu. Bunun en açık kanıtı Ayetullah Muhammed Bekir El-Hekim'in kardeşi Abdülaziz El-Hekim'den geldi; El-Hekim, Necef ve Kerbela'nın artık 'devrimcilerin elinde' olmadığını açıkladı. Komünistler bile, ayaklanmanın şu an 'ciddi zorluklar' yaşadığını itiraf etti. Sadece Kürt delegeler, kendi gerillalarının Kerkük'ün kuzeyindeki köyleri hâlâ elinde tutuğunu iddia ederek konferansa cesaret verebildi.[1]

Beyrut'taki en vakur şahsiyet, Irak'ın yaşayan en büyük şairi sayılan yaşlı Muhammed Mehdi Cevahiri'ydi. Doksan yaşında, kel kafasında yumuşak bir başlık, üzerinde buruş buruş bir ceket, kürsüye oturmuş, şiirin dilinden konuşuyordu. "Bu konferansa katılmayı beklemiyordum," diyor ve devam ediyordu:

---

1 Beyrut Konferansı'ndaki en ilginç gelişmelerden biri (Amerika'nın sonraki müdahalesi ve Irak işgalinin ışığında) gizli Saddam karşıtı Davet partisinin performansıydı. Ülkedeki en etkili Şii muhalefet grubu olduğu yaygın kabul gören (Saddam'ın da böyle düşündüğü kesindi) grubun başlıca delegesi Ebu Bital El-Edib, parlamenter bir anayasaya bağlı olacakları, partinin bu minvalde yapılacak bir genel seçime katılacağı konusunda söz verdi. Kuveyt emirini (kendileri yalanlasa da) öldürmeye çalışmış, 1983'te Kuveyt'teki ABD ve Fransız elçiliklerini bombalamış bir grup olduğu göz önüne alındığında, bu demokrasi hevesi biraz olağanüstü kaçıyordu. Beyrut'taki Amerikalı rehineler, emire yönelik saldırı nedeniyle hapse atılan Davet üyelerinin serbest bırakılması karşılığında tutuluyordu. Ancak ABD 2005'te Irak'ta seçim yapmak için akla karayı seçerken, seçime katılmaya en hevesli parti Davet'in ta kendisi oldu.

Irak'ın çocukları şu an gülüyor, ihtiyarları da. Saddam Hüseyin rejimi altındaki halkımız –hepimiz– infaz, işkence ve sürgünler nedeniyle acı çekiyor. Kalbim sizinle. Ellerim sizin ellerinizde. Irak'taki intifadanın yardımınıza ihtiyacı var... Her şeyin bir sınırı vardır ve her suçun bir cezası...

Sonunda Irak muhalefetinin kılı kırk yaran tartışmalarından, bir 'komiteler' çorbası adına (ciddi kararlar almaktan kaçınan Arap liderleri böyle ne idüğü belirsiz kurumları pek severler) ayaklanma çağrısı çıktı sadece. Bu komitelerden en önemlisinin 'Ulusal Kurtuluş Komitesi' olduğu söyleniyordu, ki sürgünde bir hükümetin en yakını mahiyetinde bunun üzerinde uzlaşabilmişlerdi. En saçma olanıysa, dünyanın geri kalanına Irak'ta neler olup bittiğini anlatacak bir delegasyon kurulmasıydı – sanki dünya olup bitenleri zaten bilmiyormuş gibi. Amerikan 1. Zırhlı Tümeni'nin tanklarını Safvan'ın kuzeyinde durdurduğu artık açıkça görüldüğü için, ölüm tarlaları daha kuzeye, Irak'ın içine doğru ilerliyor, toprağı ateş ve kana boğuyordu. Artık her gün bir ay önceki müttefik bombardımanında ölenler kadar (belki de daha fazla) Iraklı can veriyordu. Halkının trajedisini bütün çıplaklığıyla özetleyen Ayetullah El-Müderrisi oldu: "Kuveyt, Irak halkının kanı pahasına kurtarıldı."

Bu gerçek Irak'ın güneyinde ve merkezindeki idam furyasıyla iyice gözle görülür hale gelirken, Washington olan bitenleri zalimce bir sessizlikle izliyordu. *Washington Post*'a göre, ABD yönetimi birliklerini, 'Hüseyin'in isyanları bastırma yeteneğini' kısıtlamak için Irak'ta tutmak ile, 'Irak ordu güçlerinin kontrolü sağlayabilmesi ve ardından Saddam'ın liderlik iddiasına meydan okuyabilmesi için' çekmek arasında gidip geliyordu. ABD Genelkurmay Başkanı General Colin Powell, ödlekliğin doruklarında geziniyordu. "Sayın Saddam Hüseyin'den kurtulmanın en iyi yolu ne?" diye soruyordu, abartılı bir tavırla ve yanıtını kendi veriyordu: "Gerçekten bilmiyorum." Bush yönetimi konuyla ilgili hiçbir tavır almamıştı, 'çünkü bu aslında Irak'ın iç meselesiydi.' Powell, bir tarafın lehinde 'bir şey yapmak doğrultusunda hiçbir talimat almamıştı.'

Amerikan uçakları artık Irak üzerinde dilediği gibi uçuyor, pilotlar aşağıda yaşanan çatışmaları kendi gözleriyle rahatça görüyordu. Keşif fotoğraflarında sokak barikatları, yanan binalar ve Irak'ın belli başlı kentlerindeki caddelerde gezinen tanklar (ve bazı durumlarda, Schwarzkopf ile Prens Halid'in gayet rahatça uçmasına izin verdiği Irak savaş helikopterleri) vardı. Sonradan Amerikalılar Kürtleri korumak için gönülsüzce harekete geçecekti (kamuoyunun baskısıyla buna mecbur kaldılar), fakat Güney Irak'taki Şiiler öylece yüzüstü bırakıldı. İnsanlığa karşı işlenen korkunç suçlara dair birinci elden tanıklıklara rağmen, İran'la dini bağları Amerika'yı ve onun Körfez'deki Arap müttefiklerini fazlasıyla korkutan Şii nüfusunu korumak için hiçbir teşebbüste bulunulmadı.

Güney Irak'taki Amerikan hatlarında eski Iraklı askerlerden bu mezalime dair daha ayrıntılı hikâyeler geliyordu artık. Ordudan firar eden 32 yaşındaki İbrahim Mehdi İbrahim, Cumhuriyet Muhafızları'nın güvenli geçiş sözü vererek aileleri evlerinden çıkardığını ve ardından üzerlerinde topçu talimi yaptığını anlatıyordu. Saddam'ın askerlerinin, 'tarlalarda saklananları savaş helikopterlerinden ateş açarak buğday başağı misali biçmeye çalıştığından' söz ediyordu. ABD ordusundan bir sağlıkçı, 'borularla dövülmüş, vücudunda yanıklar olan' korkmuş Şii mültecileri tedavi ettiğini anlatıyordu. "Dikenli tellerle dövülmüş, aileleri öldürülmüş bir sürü çocuk vardı. On iki ve on üç yaşlarında iki kız çocuğu, yüzlerine vurulan yumruklar veya çarpılan sert nesnelerle dövülmüştü." Suk es-Şuyuk'taki Amerikan kontrol noktasına ağlaya ağlaya ulaşan erkeklerin dillerinde, ailelerin Cumhuriyet Muhafızları tarafından topyekün ortadan kaldırıldığına dair benzer hikâyeler vardı. Bir başka Iraklı firari şunları anlatıyordu: "Kenti terk etmek isteyen aileler kuşatılıyor ve sokak ortasında taranıyordu. Yaralıları hastanelerden getirip onları tedavi eden doktorlarla birlikte nasıl vurduklarını gözlerimizle gördük. Bir hafta önce Irak or-

dusu kente girdiğinde çatışmalardan kaçan aileler çocuklarıyla birlikte geri dönmüştü. Onları duvarların önüne dizip infaz ettiler:" Musayib'in dışındaki toplu mezarların (yıllar sonra ortaya çıkarılan) sırları, bu adamın hikâyesinin hiç de abartılı olmadığını gösterecekti.

Amerika'da *New York Times*, 'üst düzey bir yetkili'ye dayandırdığı haberinde (haliyle ismini vermemişti), ABD'nin 'Iraklı isyancıları kendi kaderine terk ettiğini' yazıyordu. Yetkili şunu söylemişti: "Bu insanlara hiçbir söz vermedik. Koalisyonun askeri harekatın devamından hiçbir çıkarı yok." Amerika'nın Arap müttefikleri arasında da durum buydu. ABD ve Britanya'nın tavrı utanç verici ve gayri-ahlakiydi, fakat Arap rejimlerinin büyük bölümünün tepkisi aşağılıktı. Birçok Arap gazeteci, Irak ordusunun (Ortadoğu'daki en büyük ve güya en ileri orduydu) bu kadar yüz kızartıcı bir bozguna uğraması karşısında yeri göğü birbirine katıyordu. Arap gazetelerinde Mutla Tepesi'ndeki imha *nakba* diye niteleniyordu – 1948'de zorla sürülen Filistinliler için de aynı kelime kullanılmıştı. Fakat Suriye dışında, Arap başkentlerinde Saddam'a karşı Güney Irak'ın yıkıntıları arasında ve Kürt dağlarında savaşmaya devam eden çaresiz adamlara dair pek az sempati sözü duyuluyordu. Basra ve Necef, ardından Kerkük'teki katliamlar karşısında gerek Körfez kralları ve emirleri, gerek sırtını Batı'ya dayamış yaşlı devlet başkanları arasında dehşete kapılan kimse olmadı. Neredeyse hepsi kendi azınlıklarını eziyordu (birçoğu da Şii azınlıktı) ve Irak isyanının sonucunda kendi halklarının da isyan bayrağını çekeceğinden korkuyorlardı. Kendi halkının yaşadığı sürgün acısını gayet iyi bilmesi gereken Yaser Arafat, utanç verici bir tavırla, kaçan Kürtlere dair en ufak bir üzüntü beyan etmedi.

Batılı gazeteciler de (özellikle televizyonlar) Şii kıyımına büyük ölçüde kayıtsız kaldı ve kıyımın boyutları ancak Kuveyt'in kuzeyindeki Amerikan kontrol noktalarına gelen perişan erkek ve kadınların anlattıklarından derlenebildi. Bununla birlikte gazeteciler ve televizyoncular sahadaydı, Saddam'ın ancak Tevrat'ta yer alacak boyutta bir trajedi yaratan karşı saldırısı sırasında savaşçılar ve mülteciler arasında yaşıyorlardı (ve en az dört örnek itibariyle, ölüyorlardı). On binlerce Kürt erkek ve kadın karla kaplı dağları aşıp kuzeydeki Türk sınırına kaçarken gazeteciler de onların yanındaydı; ihtiyar adamlar donarak ölüyor, kadınlar karların arasında doğum yapıyor, çocuklar buzların üzerine terk ediliyordu. *Independent*'ın kederli bir isabetle söyleyeceği gibi, "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bir araya getirilmiş en görkemli askeri aygıt, bu vahşet gösterisini kenarda durmuş izliyordu."

Kendi muhabirlerinin geçtiği onca acı dolu habere rağmen, büyük Amerikan gazetelerinin ve Doğu Yakası'nın 'kanaat önderi' ağır toplarının yaptığı işte buydu. *Washington Post* meseleye hiç karışmamaktan yanayken, *New York Times*'ın köşe yazarı Leslie Gelb durumdan şu sözlerle yakınıyordu: "Müdahale mantığı kaçınılmaz olarak Bağdat'ın alınmasına varır... Irak birlikleri Kuveyt'te savaşmayı başaramadı, fakat kendi kalelerinde benzer bir ürkeklik göstereceklerine güvenemeyiz. Ve bizim tarafımızda kim savaşacak? Kimse. Ya sivil can kayıpları? Çok fazla olacak. Peki Bağdat'ı işgal ettikten sonra ne yapacağız? Ne kadar süre ve ne pahasına orada kalacağız?"

Burada bir kez daha geleceğin hayaletleri geçmişi ziyaret ediyor. Evet, Amerikan güçleri, Schwarzkopf'un çok kısa süre sonra 'öyle yapmalıydık' dediği üzere, Bağdat'a yürümeye devam etseydi, ne olacaktı? Arap koalisyonu parçalanacaktı. Amerika'nın (muhtemelen onunla birlikte Britanya'nın da) 'dostu' kalmayacaktı. Fakat şu konuda pek az kuşku söz konusu olabilir: Amerikalılar Saddam rejimini devirmek için bastırsaydı, Iraklılardan 2003'te kendilerinden gayet emin şekilde karşılaşmayı bekledikleri (fakat karşılaşamadıkları) 'hoş geldin'i almış olacaklardı. 1991'deki ihanetten sonra Amerikalılar o hoş geldini asla alamazlardı zaten. 1996'da Başkan Baba George Bush, televizyondaki bir dizi röportajda, tam da kendi oğlunun 2003'te Irak'ı yasadışı şekilde işgal ettikten sonra karşılaşacaklarını anlatacaktı. Baba Bush müteredddid

bir edayla şunları söylüyordu: "ABD güçleri Saddam'ı Bağdat'a kadar kovalasaydı... Amerika bir Arap ülkesini işgal etmiş olacak, bu zalim diktatörü ararken, ki dünyanın en iyi korunan diktatörüdür, kendisini bir kent gerillası savaşının ortasında bulacaktı."

Sonraki yıllarda tam da bu oldu, ancak Bush öngörüyle söz ettiği 'kent gerillası savaşı'nı asıl tetikleyenin Saddam'ın yakalanması olacağını idrak edememişti.[1]

Ancak işin ahlaki yanı, Bush'un Iraklılara yapılan isyan çağrısını desteklemiş olmasıydı. Ayaklanmayı şevkle teşvik etmişti. CIA'nın radyo istasyonu, Irak halkına yönelik Saddam'ı devirme çağrıları yayınlamıştı. Bu çağrıların Amerikalılara, silaha sarılmasını istediklerini korumak gibi ahlaki bir sorumluluk yüklediği açıkça ortadaydı. Çağrıya karşılık verdiklerinde bu cesur ve çaresiz insanları görmezden gelmek (onları ve ailelerini imhayla yüzyüze bırakmak) sadece şerefsizlik değil, insanlığa karşı işlenmiş bir suçtu. Ancak Amerikan yönetimi Kürtlere askeri koruma sağlamak zorunda kaldıktan sonra dahi (her ne kadar Kürt isyanı da sonradan ezilse bile), Körfez savaşını hâlâ ahlaki bir çatışma, Amerikalıları yücelten bir çatışma olarak görebiliyordu. Ağustos 1991'e gelindiğinde, ABD Savunma Bakanı Dick Cheney, savaşı Vietnam sonrası Amerika için bir 'katarsis' olarak niteleyebiliyordu. "Bu neredeyse, uzun zaman önce açılmış bir yaranın sarılması süreciydi," diyordu.

Gerçek yaralar ise (Irak isyanından onulmaz yaralarla çıkan on binlerce insan, dağılmış, eksilmiş Şii ve Kürt aileleri, daha da fazla sayıda idam edilmiş, Saddam'ın katilleri tarafından Irak'ın kumlarının altına gömülmüş savaşçı ve siviller), Cheney'in 'yara sarma' sürecinin bir parçası değildi. Onların katarsisi ölmekti. Bizim davetimizi kabul etmişlerdi. Kendi amaçları için savaşmışlardı. Saddam'ı devirmeyi başaramamışlardı. Bu onların kaderiydi. Fakat sonra yarası 'sarılanlar' 'biz' olmuştuk. Bush, Saddam'ın alaşağı edilmesi çağrısı yapmıştı ve ardından isyancılara mücadelelerinde yardım etmek niyetinin asla olmadığını söylemişti. Bir Associated Press haberi, Nisan başında Bush politikasının altını kalın kalın çizmekteydi. Başkan, diyordu haberde, "Amerikalıların ABD birliklerini Körfez'den eve getirmeyi, Saddam Hüseyin'i devirmek isteyen isyancılara yardım etmekten daha mühim saydığı kanısında."

Fakat Batılıların 1991 Körfez savaşının 'sonunu' kutlamak için çektiği sarı bayraklar, çaldığı kilise çanları, artık maskaralıktan başta bir şey değildi. Ortadoğu'nun üzerinde durduğu kırılgan camın parçaları, şimdi Dicle ve Fırat'ın sekiz yüz kilometre yukarısında çatırdıyordu. Irak içlerinde her gün, Saddam'ın Kuveyt işgalinin herhangi bir ânından daha fazla insan hayatı yok ediliyordu (büyük bölümü de sivildi). Körfez İşbirliği Konseyi'nden üst düzey bir yetkili, "Onları bu konuda uyarmıştık," diyordu bana Riyad'da. "Amerikalılara Kuveyt'in kurtuluşunun bölgeyi ateşe verebileceğini söyledik. Halkımız bunu istemese de, kalmaları gerekebileceğini anlattık. Fakat asla, asla ders çıkarmıyorlar."

O lanetli ilkbahar aylarında, Körfez'deki olayların kendileri açısından ne anlama geldiğini idrak etmeniz için, bırakın Irak muhalefetini veya Suriyelileri, sadece Kuveytlilerle konuşmanız yeterliydi. Bu olaylar, (kanlı, fakat kontrol altında tutulabilir) tarihlerindeki münferit, dramatik bir ânı değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından önce başlayan ve şimdi Kürdistan dağlarında daha da vahim hale gelen trajik bir sürekliliği temsil ediyordu. Tarihsel olarak Batı'nın Arap dünyasına müdahalelerinin tümünü ihanet takip etmişti, fakat bu kez ihanetin böylesine büyük olacağını kimse tahmin edemezdi. Kuveyt'i saldırganlıktan kurtarmak adına asil bir Batı Haçlı Seferi olarak başlatıldığı iddia edilen şey, felaket boyutlarına varan bir trajedi-

1 O dönemde ABD yönetimi içinde başka tedirgin sesler de vardı. Washington Post'un 14 Nisan 1991 tarihli haberinde alıntı yaptığı (elbette) ismini açıklamayan bir yetkili şunları söylüyordu: "Irak'a girseydik bu işin Vietnam'dan farkı kalmayabilirdi. Yeni bir hükümet kuracak, o yeni hükümeti düşman bir nüfusa karşı koruyacaktık, yani bataklığa gömülecektik. Felakete davetiye çıkarmaktan başka bir şey olmazdı bu." Vay be!

ye dönüşmüştü. Nisan 1991'de gazeteme şunları yazıyordum: "Gelecekteki tarihçiler, belki de Kuveyt'in kurtuluşunun Körfez savaşının ilk, Şiilerin ve Kürtlerin Irak içinde katledilmesinin ise ikinci aşaması olduğuna karar verecek. Bizzat tarih, Batı'nın daha sonraki aşamalara dahil olmaktan kaçınamayacağını gösteriyor."

Nisan'ın ilk haftasına gelindiğinde 2 milyon Kürt mülteci Türkiye ve İran'ın dondurucu sınırlarına yığılmıştı, 12 binden fazlası o sınırlarda öldü. Ve Amerika, Batılı müttefikleriyle birlikte şimdi de, bu trajedinin (kendi isyan çağrılarının mantıksal sonucundan ziyade) Saddam'ın insanlığa karşı işlediği suçlardan bir diğeri olduğuna karar vermişti. Kürtlerin çektiği acı ve Saddam'ın katil timlerinin vahşeti, *gerçekten* Irak rejiminin insanlığa karşı işlediği bir suçu temsil ediyordu. Fakat Batı'nın Iraklı isyancıların müşkül durumundaki olanca sorumluluğu, şimdi insani yardım kisvesi altında unutturulacaktı. Kirli vicdanlar, yenmeye hazır yiyecekler, çadırlar ve milyonlarca dolar değerinde yardımla temizlenecekti. Ve ilerleyen haftalarda, Kürt mültecileri korumak için ABD ve Britanya birlikleri Kuzey Irak'a konuşlandırılırken, havadan binlerce ton battaniye ve yiyecek atılırken (ki bunların bir kısmı dağlara çarpıp ihtiyaç sahiplerini öldürmüştü), Batı tarafından yeni ve son derece rezil bir mesaj verilecekti. Saddam'ın katillerinin neler yapabileceğini görün, diyorlardı. Saddam'a karşı savaşın ahlaki bir mesele olduğundan artık kim kuşku duyabilirdi? Burada (dağlardaki mülteci kamplarının ortasında) Saddam'ın kötülüğünün nihai kanıtı vardı. Aynı on iki yıl sonra isyancıların ve ailelerinin toplu mezarlarını kazarken, Saddam'ın vahşetine dair daha da çok 'nihai kanıt' bulacak (ve elbette 2003'te Irak'ı işgal etmekte ne kadar haklı olduğumuzu bu sayede 'kanıtlayacak') olmamız gibi, 1991'de orada da Saddam'ın zalimliğini gösteren kanıtları sergiliyorduk. Söylemek bile fazla, Şii ölümleri çoktan unutulup gitmişti bile.

Şimdi tarih, ABD politikasındaki bu kurnazca değişimleri hesaba katacak şekilde tekrar yazılmalıydı. Bush'un ulusal güvenlik danışmanı Brent Scowcroft 14 Nisan'da, "Mülteci operasyonlarına müdahaleye prim vermeyeceğiz," diye uyarıyordu Saddam'ı sıkıcı bir edayla. Ardından, nefes bile almadan şunu ekliyordu: "Daha önce de söylediğimiz gibi, bir iç savaşa da müdahale etmeyeceğiz." Terbiyesizliğin daniskasıydı bu. Kimsenin bu sahtekar sözlere karşı çıkmadığı bir ortamda, Scowcroft kendi hükümetinin çağrılar çıkardığı isyanı, Iraklılar arasında bir 'iç savaşa' dönüştürüyordu. İsyancılar artık bir iç çatışmanın tarafıydı. Saddam'ı devirmesi istenenler, şimdi bizimle alakası olmayan bir çatışmada yer alıyordu. Elbette bu Iraklılar, bizim ilk başta onlara söylediğimize inanıyorlardı: yani bizim isteğimizle bir diktatörü devirmeye çalışıyorlardı.

Başkan Bush bu yeni ve asılsız hikâyeyi daha da ileri götürdü. Aynı gün Alabama'da yaptığı bir konuşmada, Washington'un 'uluslararası yardım çabalarına müdahaleyi hoş görmeyeceğini' söylüyor, fakat ardından şunu eklemekten geri kalmıyordu: "Tek bir askerin veya havacının bile, Irak'ta çağlardır süren bir iç savaşa bulaşmasını istemiyorum." Buradaki anlamlara dikkat edin. Saddam uluslararası yardımın dağıtılmasına karışmamalı – fakat Saddam, Amerikalıların 'Huzur Sağlama Operasyonu' adını verdiği şeye müdahale *etmiyordu*, bunu planlamıyordu bile. Saddam'ın helikopterleri ve cinayet timleri, isyancıları ve onların sivil nüfuslarını, yardım merkezlerine ulaşamadan önce yok ediyordu; çaresizce dağlara sığınmaya çalışan Kürtleri makineli tüfeklerle ve bombalarla biçiyordu. Oraya ulaştıklarında ise, Saddam'ın vahşetinin birer kanıtı haline geliveriyorlardı. Fakat yoldayken 'iç savaşın' tarafıydılar – ve bu yüzden müdahale etmeye değmezlerdi. Dahası, ('uluslararası yardım çabalarımızın' merkezlerine ulaşmadan önce) 'çağlardır süren' bir iç savaşta yer alıyorlardı.

Iraklıların büyük bölümü, bırakın bu kadar uzun sürmesini, en başta bir iç savaşta olup olmadıklarını bile bilmiyordu. Doğru, Saddam'ın Kürtlere yaptığı zulüm, böyle bir çatışmayı

tetikleme niyeti taşıyor olabilirdi. Fakat Irak'ın tarihinde bulaşmadığı tek bir şiddet türü varsa, o da iç savaştı. Irak'ta hiçbir zaman iç savaş yaşanmamıştı. Ve on iki yıl sonra Amerikan ve Britanya işgal güçleri Irak'taki düşmanlarının iç savaş çıkarmaya çalıştığını iddia ederken (ve tahmin edilebileceği gibi, Baba Bush'un Irak'ta çoktan yaşandığını sandığı şeyi unutmuşken), yine iç savaş falan çıkmadı. Şurası hatırlanmalıdır ki, bütün bunlar, Irak savaşının bittiği ilan edildikten bir yıl sonra, 1992'de yaşanan Bosna savaşındaki masum hayatları kurtarmayı reddetmemizin de habercisiydi. Bosna'da Müslümanlar Sırplar tarafından katledilirken, Avrupalı ve Amerikalı devlet adamları aynı teraneyi tekrarlamıştı: bu bir 'iç savaş'tı – bu kez gerçekten de 'çağlardır' süren bir 'iç savaş'tı.

Belki gerçekte ne olup bittiğini, Amerikan kara birlikleri ve deniz piyadeleriyle, Kuveyt'ten eve dönen ve birkaç gün sonra, işlerinin bittiğini düşündükleri bir ülkeye onca yolu teperek geri gönderilen havacılar anlıyordu. Binlercesi, bir başka ordu, bu kez bir vicdan (ben suçlu vicdan diyorum) ordusu sıfatıyla yine oradaydı; öldürmek yerine hayat kurtarmaktı artık görevleri. Elbette Şiiler, Basra'nın kuzeyindeki son infaz çukurlarına doldurulmuştu, fakat Kürtler hâlâ yaşıyordu, en azından bir kısmı. Amerikalılar akıllı çocuklardı. Yıllar sonra yapacağım bir helikopter gezintisinde, gerçek bir küçük Amerika görecektim; Kürtler bir kez daha ihanete uğramazsa (ki uğrayacaklarını tahmin ediyorum), günün birinde Kürdistan adını alacak yeni bir ülkenin yapılışını, yani Irak'ın ilk bölünüşünü yukarıdan izlerden, tanık olduklarımı kaydedecektim.

Her zamanki gibi Amerikalılar turist rehberi olmaya pek hevesliydi: "Peki Bob, sana biraz Irak'ı göstereceğiz." Teğmen Tim Corwin tam da dediğini kastediyordu. CH-47 Chinook ('Siklon-Yedi-Beş') helikopterini bir dağ yamacından 600 metrelik bir kanyona yöneltti; aşağımızda Mezopotamya'nın vadileri ve büyük verimli ovaları uzanıyordu. Motorların sarsıntısıyla uyumlu şekilde Corwin'in dizine çarpıp duran uçuş tablosuna göre, Irak'ın derinlerine doğru yol alıyorduk. Gerçekteyse Kürdistan denen bir ülkenin üzerinden uçuyorduk. Bize veya aşağımızdaki dağlardan sürünerek ilerleyen Britanya askerlerine ateş açan Iraklı askerin vay halineydi.

Corwin'in, Üsteğmen 'Chuck' Lancaster ile kulaklıklardan konuşurken çatlayan sesi, bütün hikâyeyi anlatıyordu: "Iraklı yarım boy sağda. Arkasında üç Britanyalı var. Çok güzel vadi, bütün bu yerler. Kötü çocuk görürseniz bana bildirin." Plastik kaplı bir telsiz kablosunun ucunda Çavuş James Sims, ağır makinelisinin namlusunu helikopterin sancak tarafındaki kapısından çıkarmış, aşağımızdan akan vadi yamaçlarını dikkatle tetkik ediyordu. "Kimse yok," diye yanıtladı, gözleriyle aşağısındaki kaya çıkıntılarını tarayıp çatlaklardan esen türbülansa karşı ayaklarını pek tutmaya çalışırken. "Kötü çocuk yok."

El-Amediye'nin dışında daha da fazla Britanyalı vardı; kraliyet deniz piyadeleri bereleriyle bir yolda ilerliyorlardı, siyah pistin karşısında yeşil çiçekler ve bir Land Rover sırası göze çarpıyordu. Corwin telsizinin düğmesine bastı. "Burası Britanyalı kaynıyor." Lancaster başını salladı ve kendi düğmesine bastı. "Bunu görmek isterim." Zaho'ya giden uzun düz yolun üzerindeki Land Rover'lar ve üstlerinde döşek yığınlarıyla sivil araçlar şimdi artmıştı.

Tepelerin yukarısındaki Irak siperleri öylece terk edilmişti, zırhlıların ve topların çamurlu paletleri en yakın yollara doğru yavaş yavaş ilerliyordu. Top delikleri ve dört taş gözetleme kulesiyle kotarılmış bir Irak kalesi, tepenin eteklerine doğru kaymıştı, Irak bayrağı yırtılmış, ardına kadar açık kapılarından içeri rüzgar doluyordu; Saddam'ın Kürtlere yaptığı zulmün son enkazıydı bu. Bu artık Irak değildi. Başka bir şey haline gelmişti, haritalarımızın üzerinde yavaş yavaş beliren, keskin vadilerden Musul üzerindeki titreşen sıcak havaya doğru uzanan yeni bir oluşumdu bu.

Siklon-Yedi-Beş, tepeler yavaşça gözden kaybolurken, aşağımızda gümbürdüyordu. "Ne *güzzeeell* ülke," diye neşeyle bağırdı Corwin. "Arizona'da, evde olmak gibi bir şey bu yahu." Kuzeydeki karla kaplı dağlar ufku kapatıyordu, pamuk gibi bembeyaz bir bulut kümesi (Lancaster'ın havacılık jargonuna göre 'süprüntü') granit kayalıklarına yapışmıştı. Dört Amerikalı havacı manzaraya büyük bir dikkatle bakıyor, Vietnam'daki havacılar gibi küfürler sıralayıp, telsiz hatlarını şikâyetler, transponder kontrolleri ve tork[1] hesaplarıyla dolduruyordu. Siyasetle havacılığı mutlulukla karıştırmış esprili, zeki adamlardı. Helikopterin arkasında, Çavuş Charles Nabors çoğunlukla sessizce oturuyordu. Onlarla uçup anlattıklarını dinledikçe bir yığın şey öğreniyordunuz, telsizler çatırdıyor, kum tepeleri Siklon-Yedi-Beş'in gövdesinin altından akıyordu; işte yine bir küçük rahim yatağında, ses kaydedicimle iki büklüm olmuş, dünyaya faltaşı gibi gözlerle bakıp kendimi güvende hissediyordum. Batı'ya doğru uzakta, Dicle parıldıyordu.

CORWIN: Burada tarih yazıldığını biliyorum elbet. Burası Kürdistan devleti olacak bence, kim ne derse desin.

LANCASTER: Burada üç ay daha kalırsak, espri yeteneği diye bir şey de kalmayacak bende.

CORWIN: Beyrut gibi bir bataklık olmayacağını umuyorum sadece. Bush'un ne yaptığını bildiğini umuyorum.

LANCASTER: Bilmek zorunda, çünkü sana diyorum ki, insanların midesi boku kaldırmaz. Bir yığın paraya mal oluyor. Bu helikopterde, her bir saatlik uçuşumuz 2500-3000 dolar. İşte şu an demek para demek. 375'te irtibatçıydım, Beş-Delta'da görevlendirildim. Beni kaygılandıran tek şey, bu yükseklikteki yakıt pompası. Şu köye bir bak. Eski Ahit'e benziyor.

CORWIN: Tam İncil'de okuduğun gibi. Tarsus buranın batısında, Aziz Paul'ün geldiği yer. Ve Ağrı Dağı da doğuda. Acayip değil mi? Aslan Yürekli Rişar'ı İzmir'de esir almışlardı. Daha önce Truva'nın yirmi beş kilometre yakınındaydım. Bir düşün, Homeros, Odysseia... Bu topraklarda çok fazla kan var, inanılmaz. Hepsi Hıristiyanlık uğruna – bütün bu kan, bu pıhtılaşmış kan.

LANCASTER: Sence bu bataklık daha ne kadar sürecek?

CORWIN: Bahse girerim bir buçuk aya kalmaz bira kutularını açarız – Bittburg Pils birası. Peki ya Kürtler?

LANCASTER: Bize güvenmiyorlar.

CORWIN: Haksız da değiller.

LANCASTER: İsyan çıktığında onlara yardım ettik mi biz?

NABORS (helikopterin arkasından): Dört yaşında bir kız çocuğu kollarımda öldü. Sanırım dizanteriydi. Çok su kaybetmişti. Onu Zaho'ya götürmek için bütün ailesiyle beraber helikoptere aldık; yaşatmaya, kurtarmaya çalışıyorduk. Zar zor soluk almaya başladı, onu kucağımda tutuyordum, işte aynen böyle. Ailenin bütün erkekleri helikopterde yanıma diz çökmüş, ellerini kızın üzerine koymuşlardı. Dua ediyorlardı anlayacağın. Babası elini alnına koydu, dua ederken dayanamadı, gözlerini kaçırdı. Chinook'taki bütün Kürtler küçük kız için işte böyle dua etti. Kızın öleceğini biliyorlardı. Derken ölüverdi. Öylece gitti. Kollarımda.

Chinook'un arka tarafına yürüdüm. Nabors'ın gözleri yaşla doluydu. Ortaçağa (belki de neolitik çağa) ait gibi görünen o köyün kalıntıları altımızdan geçip gitti, bir zamanlar Irak'ta olan

1 Havacılıkta devir meydana getiren moment, dönme momenti. –çn

çimle kaplı tekerlekler ve antik sokaklar. Siklon-Yedi-Beş'tekiler iyi adamlardı. Türkiye'de bir dağ geçidine kurulan Yekmal kampına yiyecek taşıyorlardı; ve Lancaster, helikopter pervanelerinin mülteci çadırlarını topraktan söktüğünü görüp yer kontrolüne bol bol küfrederek bizi kampa götürdü. Altımızdaki çadırlarda 60 bin insan vardı ve Corwin motorları kapatınca aniden konuşan 60 bin insanın sesini duyuverdik. Havalandığımızda ise, Olympiavari cam fanusumuza geri döndük; çamlıkların ve şelalelerin yukarısından, uçmanın verdiği zafer duygusuyla süzüldük; Kürdistan üzerinde, transponderler, torklar ve hava basınçlarından oluşan küçük dünyamızda güvendeydik. Kimbilir belki de ülkeler yaratmamızı sağlayan şey, bu içe kapalı halimizdi.

Hayat kurtarma operasyonu bazen tam zıttıyla esrarengiz bir benzerlik gösteriyordu. Günlük görev raporları, insana belirgin bir rahatsızlık hissi veriyordu. "Bu, Huzur Sağlama Operasyonu'nun yirmi sekizinci günü," denilirdi raporlarda. "Sabah 6 itibariyle... toplam 1954 uçuş görevinde, 8713 ton malzeme atılmıştır... Bütün sortiler ABD, Britanya, Fransa, Kanada, İtalya ve Almanya... koalisyon güçlerinin tümü tarafından gerçekleştirilmiştir... artarak sürmektedir, operasyona şu an sekiz ülkeden 13146'nın üzerinde askeri personel katılmaktadır..." Bu jargonu daha önce nerede duymuştuk? Yirmi sekiz gün önce, aynı kalem erbabı, bize Çöl Fırtınası Operasyonu'nun yirmi sekizinci gününü müjdeleyen raporlar yazmıyor muydu? Görevlerin ve sortilerin sayısı, koalisyon ortaklarının sayısı, askeri personelin gücü, bize aynı kabadayılık ve gururla sunuluyordu. Ardından F-16'lar ve A-10'lar, bir zengin hedef ortamına bombalarını boşaltıyordu. Şimdi de CH-46'lar, mülteci zengini bir ortama tayınlar ve battaniyeler boşaltıyordu. Savaş dili, barış dili haline gelmişti, eşsiz, fakat neredeyse hissedilmez bir dil değişimiydi bu. Sadece üniformalar değişmişti: saman sarısı yerine dağ yeşili giyiyorlardı.

Irak'a geri dönen Amerikalı askerlerin bu işten hiçbir çıkarı yoktu. Siyasi efendilerinden çok daha müşfik bir sorumluluk duygusu (büyük kısmı, Bush ve Major'ın açıklamalarından çok önce döneceklerini tahmin ediyordu) ve etkileyici bir hayat kurtarma isteği taşıyorlardı. Helikopterle Ilıklı'ya (çimenler, kavak ağaçları ve köpürerek akan bir dereden oluşan bir koyaktı; Amerikan Özel Kuvvetleri buraya 'Mutlu Vadi' adını takmışlardı) götürüldüğümde, genç askerlerin kuyular ve kanallar açtığını, tulumbalar ve musluklar, aşı çadırları kurduğunu gördüm. ABD 10. Özel Kuvvetler Birliği'nden Çavuş Johnny Hasselquist (Kürtçe tercümanı daha Ağustos ayında Kuveyt'teki Irak işgal güçlerinin üyesiydi) iki haftadır onların yanı başında yaşayıp yiyeceğini onlarla paylaşarak hasta mültecilere ilaç dağıtıyordu. Kurtarmak için gönderildiği sivillerden ayrılmamak uğruna kendisi de akut ishal olmuştu. Yaşadıklarını anlatırken o da Nabors gibi tarifsiz bir üzüntü içindeydi:

> Dün bir kız bebeğimiz öldü. Çocuğun öleceğini biliyorduk. Prematüreydi. Yiyemiyordu. Aşırı su kaybetmişti. Annesine bebeğe verdiği suyu kaynatmasını söylemiştik, fakat biz ne dersek diyelim dinlemedi. Suyu mikroplu dereden alıyordu. Suyu tattığını, sorun olmadığını söylüyordu. "Kaynat şunu," dedik. Kaynatmadı. Bu yüzden bebek öldü.

Bu adamlar şimdi, hayatlarında daha önce nadiren tanık oldukları türden bir acıyla karşı karşıyaydılar. Masumların ızdırabıyla ilgili sergiledikleri insanlıktan hiçbir kuşku duyulamazdı. Bu insanlara karşı sorumlulukları olduğunu, 'orada' olmaları gerektiğini biliyorlardı. Kayıp olan ise Çöl Fırtınası Operasyonu ile Huzur Sağlama Operasyonu arasındaki bağdı, silinen hikâyeydi. Saddam rejimi Kürtlere saymakla bitmeyecek acılar yaşatmıştı. Elbette Amerikalılar şimdi gazetecileri 'kurtarılmış' Halepçe kasabasına ('Kimyasal' Ali'nin 1988'de kimyasal saldırı emri vermesiyle, tarihin en canavarca eylemlerinden birine sahne olmuştu) gitmeleri için

teşvik ediyordu. Fakat asıl mesele gözden kaçırılıyordu. Bu Kürtler dağlarda, Saddam Kuveyt kurtarıldıktan sonra aniden zulmünü devam ettirmeye karar verdiği için ölmüyorlardı. Ordusu Kürt halkına karşı acımasız bir harekat başlatmıştı, çünkü onlar bizim Baas rejimine karşı ayaklanma çağrımıza kulak vermişlerdi. Şu an yaşadıkları acı, bizim teşvikimizin, bizim politikamızın, bizim çağrılarımızın (doğrudan) bir sonucuydu. Bu felaketin sorumlusu bizdik, yani Batı (ve Körfez'deki 'dostumuz olan' Arap diktatörleri). Fakat bunu da kendi lehimize süsleyip püslemiş ve Kuveyt'in kurtuluşu ile yüz binlerce insanın, kitleler halinde dağlara kaçışı arasındaki her şeyi silip atmıştık. Evet, onlara karşı gerçekten sorumluluğumuz vardı – fakat onlar, Saddam'ın vahşetinden daha fazla bizim siyasi ahlaksızlığımızın kurbanlarıydı. Tıpkı günlük görev raporları gibi, insani 'yardımımız' da, savaşın diğer yüzüydü.

Dağlarının dondurucu ücra köşelerine sığınan Kürtlerin, şimdi buralardan inmeyi reddetmesi hiç de şaşırtıcı değildi. Amerikalı ve Britanyalı komutanlar, onları Batı koruması altında güneye dönmeye, Amerikalıların Zaho etrafında kurduğu çadır kentlerde ve doğudaki Irak kasabalarında yaşamaya ikna etmek için dil döküyordu. Karlar eriyordu, son buz kütleleri dağların zirvesinde kirli gri lekeler halinde uzanıyordu. Çok geçmeden sıcaklık artacak, sular kabaracak ve hastalıklar daha da yayılacaktı. Fakat Kürtler kulak asmıyordu. Bu inatçılığı Saddam korkusuna bağlıyorduk (Irak ordusunun geri dönüp kendilerini öldürmesinden korkuyorlardı), fakat şu gerçeği haliyle görmezden geliyorduk: Konuşan her Kürt, gayet belagatli sözlerle, dağlardan ayrılırlarsa bizim onları koruyacağımıza güvenmediklerini anlatıyordu. Saddam'ın katillerinin onlara dokunmasına göz yummayacağımıza söz verdik, fakat biz aynı zamanda, iki ay önce Saddam'ı yok etmelerini telkin edip onları kendi kaderlerine bırakanlardık.

Zaho yakınlarındaki Tel El-Kbir'de, bir gelincik tarlasının ortasında postallarıyla dikilirken gördüğümde Çavuş Frank Jordan'ın sorunu da tam buydu. Son karşılaşmamızda, ABD'nin Maine eyaletinden bir er sıfatıyla (gözlüklü, yüzü çizgilerle dolu, çok nazik biriydi) Güney Irak'ta ayak bileklerine kadar kuma gömülmüş, çadır veremediği ve pek az yiyecek sunabildiği binlerce Şii mülteciyle başa çıkmaya çalışıyordu. Şimdi ise tek bir mültecinin gelip faydalanmadığı yüzlerce çadıra ve binlerce tayın paketine göz kulak oluyordu. Amerika'nın Irak'taki rolü, dönüp dolaşıp aynı noktaya gelmişti.

ABD'nin Jordan'ı Safvan'dan Tel El-Kbir'e nakletmesi sadece üç gün almıştı ve şimdi 53 yaşındaki büyükbaba Kürtlerin dağlardan inip gelmesini bekliyordu. Fakat elbette ki gelmiyorlardı. Şimdi gördüğüm kişi, hiç de aynı Jordan değildi. Kumun ıssızlığı yerine, iri taneli, olgunlaşmış buğdaylar ve o kederli, kan kırmızısı gelinciklerle kuşatılmıştı. Savaşın hemen sonrasıyla başa çıkmak yerine, ihanetimizin sonuçlarıyla başa çıkmayı bekliyor ve savaşın belki de hiç bitmemiş olduğunu kavramaya başlıyordu. "Geçen gece şu tepelerden aralıksız silah sesleri geldi," diye anlatıyordu. "Ve Zaho'ya geldiğimde bir sürü Irak askeri vardı. Tedirgin oldum. çünkü sürekli keskin nişancıları düşünüyordum."

Müttefikler ile Bağdat'taki Iraklı yetkililerin gayet ciddi şekilde vardığı anlaşma uyarınca, Irak ordusu daha güneye çekilecek, Irak devletinin temsilcileri ise (yani polis), 'asayiş ve düzeni' ve Irak ulusunun egemenliğini sağlamak üzere kalacaktı. Bu da Kuzey Irak'taki krizin niteliğini (ve önemini), Jordan'ın kaygılarını boşa çıkaracak şekilde değiştirecekti, fakat Gilbert ve Sullivan[1] Zaho'ya giden yolda neşeli bir operetin ilhamını bulabilirdi pekâlâ. Yüzlerce Iraklı asker polis, yüzlerce Irak gizli polisi de sivil taklidi yapıyordu. Polislerin Kalaşnikof'lar ve Amerikan M-16 tüfekleri taşımasına rağmen, Amerikan birlikleri de bu maskaralığa uyuyordu. Bu polisler pek de sağlam pabuç değildi.

1 Oyun yazarı ve hicivci Sör W. S. Gilbert (1836-1911) ve Kraliçe Victoria'nın himayesindeki bir besteci olan Sör Arthur Sullivan (1842-1900). Birlikte birçok popüler operet yazıp sahnelemişlerdir. –çn

On binlerce Kürt bu sahte tiyatro oyununda rol almayı reddediyordu, zira en azından Iraklı askerlerin polis olmadığını, ABD sivil yetkililerinin ise asker olduğunu biliyorlardı. Amerikalılar Iraklıların gerçek kimliklerini tanısaydı, o zaman Kürtler dağlardan inecek kadar güvende hissedebilirlerdi kendilerini. Bu arada operet devam ediyordu. "Adın ne?" diye sordum, Zaho polis karakolunun dışındaki Iraklı 'polis'e. "Benim adım polis," diye yanıtladı, takım elbiseli meslektaşlarının kahkahaları arasında. Ne zaman durup bir öğretmenle, bir mühendisle, bir tezgahtarla sohbet etsem, sivil giyimli iki-üç genç adam yanıma yaklaşıp konuştuklarımıza kulak kabartıyordu. Kimliklerini sorduğumdaysa, hep bir ağızdan asker veya talebe olduklarını söylüyorlardı. Saddam Hüseyin Kürdistan'da yüksek öğrenimi teşvik etmek konusunda epey gayret göstermiş olmalıydı. Öyleyse bu insanlar niye onu sevmiyordu?

"Amerikalıların kalmasını istiyoruz," diyordu kentin önde gelenlerinden biri. "Niye gelmiyorlar ki?" Ve tam burada Çavuş Jordan'ın çadırlarına geri dönmek gerekiyordu. Zira Tel El-Kbir'deki devasa, boş çadır kenti kuran deniz piyadeleri, 1983'te Beyrut'ta farklı bir rol oynayan 24. Deniz Sevk Birliği'nin üyeleriydi. 1982'de İsrail Lübnan'ı işgal etmiş, ABD deniz piyadeleri ise Beyrut'ta kıstırılan FKÖ gerillalarını tahliye etmek için görevlendirilmişti. Birkaç gün sonra kenti terk ettiklerinde, "Görev tamamlanmıştır," şeklinde resmi bir açıklama yapılmıştı. Bu açıklamanın ardından yüzlerce korunmasız Filistinli sivil İsrail'e bağlı Falanjist milisler tarafından katledildi: Amerika'nın vicdanı (ve Kürtlerin kaçışına gösterilenden çok daha farklı bir kamuoyu tepkisi) ABD'yi 'sivilleri korumak' üzere Beyrut'a geri gönderdi. Bu görev, deniz piyadelerini hızla iç savaşın bir parçası haline getirdi, zira İsrail'in kurdurduğu Falanjist hükümetin tarafına geçiverdiler. Ekim 1983'te (çoğu 24. Deniz Sevk Birliği'nden) 241 Amerikan askeri, Ortadoğu'daki ilk intihar bombacılarından biri tarafından öldürüldü. 1990'da Iraklılar Kuveyt'i işgal etti, ABD onları Kuveyt'ten çıkardı ve bir kez daha görevin tamamlandığını ilan etti. Ardından bizim cesaretlendirdiğimiz ayaklanma geldi ve dağlara akın eden Kürtlerin televizyon görüntüleri Amerikalıları gerisin geri Irak'a gönderdi. Elbette paralellikler tam değildi, fakat benzerlik fark ediliyordu. Çavuş Jordan, Amerikalıların Kuzey Irak'ta uzun süre kalması halinde, intihar saldırılarına hedef olacağından korkuyordu. On iki yıl sonra korkuları gerçek olacaktı. Fakat o günlerde meseleyi daha basit, daha insani terimlerle ifade ediyordu:

> Bize Safvan'dan çekilmemizi söylediklerinde, 'arkanıza dönüp bakmayın' dediler. Fakat zırhlı aracımdan küçük bir Iraklı oğlan çocuğunu gördüm. Diğerleri gibi el sallamıyor veya zafer işareti yapmıyordu. Sabit gözlerle bana bakıyordu sadece ve sonra, gözlerini benden hiç ayırmadan karnını sıvazladı. Çok aç olmalıydı... Öyle öfkelenmiştim ki... iki gün boyu, kimseyle konuşamadım. Şimdi kaç Kürdün öldüğünü düşünmekten kendimi alamıyorum, günde neredeyse 1000 insan ölüyor...

Ortadoğu'nun ihtilafları, tektonik tabakalar gibi üst üste binmiştir, her on beş-yirmi yılda bir bölgenin altında lanetli bir şekilde sallanır ve kentleri, ofisleri, apartmanları ve camileri yerle bir eder. Irak sınırının kuzeyinde bir gece, Türkiye'nin güney sınırına giden yolun üzerindeki kamyoncu otellerinde oda bulamamış, karanlıkta, tepelere yönelmiştim. Zira Hıristiyan bir misyoner, oralarda bir yerde bana yatacak yer verebilecek eski bir köy olduğunu söylemişti. Karanlığın içinde birdenbire bağıra çağıra verilen emirleri duyduğumuzda, Türk taksi şoförüm yoldaki çukurlara söylenmekteydi. Kapımı açtım, şoföre farları yakmasını söyledim, ben de arabanın içindeki ışıkları yaktım. Bir grup Türk askeri, tüfekleri omuzlarında, bize doğru koşuyordu. Mavi bere takmışlardı (Türk Özel Kuvvetleri'ndendiler) ve arabanın yanında durup öfkeyle bağırmaya koyuldular. Tek kelime anlamıyordum, fakat anlamam da gerekmiyordu. Şoförüm şimdi kollarını havaya kaldırmış, yüzü el fenerinin ışığıyla aydınlanmış bir halde

arabanın yanındaydı. Böyle durumlarda 'çileden çıkmış Britanyalı' performansımı kullanırım. Ellerimi belime koyup kükredim: "Tanrı aşkına neler oluyor?"

Bir subay bana doğru yürüdü, bense tokalaşmak için elimi uzattım. Kızgın askerlerin tansiyonunu düşürmenin garantili bir yoludur bu. Ne kadar öfkeli, korkmuş veya sarhoş olsa da, hiçbir subay gayet dostane bir yabancıyla el sıkışmayı reddedip kendisini küçük düşürmek istemez. Asker tüfeğini hemen öbür eline alıp elimi sıktı, güldü ve gayet kusursuz bir İngilizceyle sordu: "Burada tam olarak ne yaptığınızı sanıyorsunuz?" Ona anlattım. Yatacak yer arıyordum, dağlardaki o köye gitmem söylenmişti ve geceyi orada geçirmeyi planlıyordum. "Burada bir sorun olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu tekrar.

Ah evet, gerçekten de bir sorun vardı. Kürtler: Irak Kürtleri nasıl Saddam'a karşı ayaklanıp (bizim ihanetimizin ardından) dağlara kaçtıysa, Türkiye Kürtleri de (en azından bir kısmı) Atatürk'ün Türk devletine karşı ayaklanmaya hazırdı. Zira onlar da adı Kürdistan olan bir ülkede yaşamak istiyordu. Başkan Wilson'un, yetmiş yıldan fazla bir süre önce, başta korumayı kabul ettiği, fakat Ermenistan gibi, Amerikan izolasyonculuğunun boşluklarında unutulup giden işte o aynı 'Kürdistan'dı. Gördüğümüz gibi, Türkler yetmiş altı yıl önce 'Ermeni sorununu' ilham verici bir acımasızlıkla halletmişlerdi. Türk devleti şimdi de mevcut 'Kürt sorununu' halletmek için askeri baskı, zorla göç ettirme, 'etnik temizlik', işkence ve yargısız infazlardan müteşekkil bir sistem uyguluyordu.

Ve elbette Türkler şimdi Kürt milliyetçiliğinden iki kat korkuyordu, zira Irak Kürtleri kendi ülkelerini talep ediyor ve bir buçuk milyonu da Türk sınırını geçip 'anavatan'larının Türk kısmına kaçmak istiyordu. Türkiye bir NATO müttefiki ve ABD'nin 'dostu' olduğu için de (Washington'un Ermeni Soykırımı'na yönelik ikiyüzlülüğünü hatırlayalım), Amerikan yönetimi Irak Kürtlerini Irak'ta tutmak için elinden geleni yapıyordu. Irak içindeki Kürtleri korumak, onları dağlık sınırı terk etmeye ve Irak'taki evlerine geri dönmeye ikna etmek için Amerikan birliklerinin gönderilmesinin dile getirilmeyen ve en önemli nedeni işte buydu. Çavuş Jordan'a Zaho dışındaki bütün o çadırlara göz kulak olması emri verilmesinin de bir nedeni buydu. Irak Kürtleri, Türkiye'deki soydaşlarından uzak tutulmalıydı. Irak Kürtleri korunmalıydı. Kısa süre sonra kendi başımı yakarak öğreneceğim gibi, Türk devleti de bunu yapıyordu.

Kuzey Irak üzerinde 'helikopterlemeye' iyice alışmıştım. Amerikalılar helikopterlerinde bize neredeyse Vietnam benzeri bir özgürlük tanıyordu; karadan ulaşması günler alacak dağlara bir çırpıda ulaştıran bütün helikopterlere binmemiz için gereken izinleri hiç ikiletmeden onaylıyorlardı. İzin belgeleri ve helikopterler, sağ elinde bir kanca olan kel kafalı bir Amerikalı sivil hava kontrolörü tarafından ayarlanıyordu. En sisli veya fırtınalı günlerde bile, Kürtleri karla kaplı kamplarında yaşarken ve ölürken izlememiz için bizi adamlarıyla birlikte dağlara gönderiyordu. 29 Nisan'da, defter, haritalar ve yedek çamaşır koyduğum sırt çantamla Salopi hava üssünde yola çıkmaya hazırdım; en az on iki helikopterin pistte homurdanıp kükrediği yağmurlu, rüzgarlı bir gündü. 'Kaptan Kanca' sırılsıklam olmuş, izin belgesini verirken doğru düzgün bakamıyordu bana. Fırtınayı işaret edip, "Git! Git!" diye haykırdı kulağıma; mürettebatı yağmurun arkasından bana el eden yeşil, sarsılan helikoptere doğru koştum. Corwin, Lancaster ve diğerlerinde görmeye alıştığım ahbapça teklifsizlikten eser yok gibiydi bu adamlarda. Yukarı tırmanırken pilot kokpitten sabırsız bir el hareketi çekti bana ve mürettebattan biri sırtımdan sertçe itince, yüzüstü yere kapaklanıverdim.

İşte o zaman bunun bir Apache savaş helikopteri olduğunu idrak ettim; o uzun kuyruklu şık ve dostane Chinook'lardan biri değil, büyük bir tank katiliydi bindiğim. Ciddi görünümlü Amerikalılarla dolu, savaş sanatının keskin, güçlü bir başyapıtıydı. Yedek koltuğa oturdum, makine gözyüzüne yükselirken güvenli köşemde iyice büzüşüp kaldım. Derken bir şey daha

dikkatimi çekti: Bütün Amerikalılar sivil kıyafetler içindeydi. Ve hepsi tabanca veya keskin nişancı tüfeği taşıyordu. Karşımdaki Amerikalı, iriyarı, adaleli, uzun çeneli bir adam, bana doğru eğilip kulağıma bağırdı: "Neredensin?" İngiltere'den olduğumu, *Independent* gazetesinde çalıştığımı söyledim, ağlamaklı bir sesle. "Yüce İsa!" diye bağırdı ve yanındakine dönüp bu kez onun kulağına bir şeyler söyledi. İkisi bana yiyecekmiş gibi baktı, adaleli herif başını kınayan bir edayla sallıyordu. Tekrar bana doğru eğildi. "Bir yanlışlık olmalı!"

Bilmiyordum. 'Kaptan Kanca' bana bu helikoptere binmemi söylemişti. Veya ben öyle sanmıştım. Derken yanlış helikopterde olduğum kafama dank etti. Ama yağmurun ve gürültünün arasında birkaç saniye düşününce, bir gazeteci olarak pekâlâ doğru helikopterdeydim. Ne oluyorsa oluyordu, ama ortada yiyecek atmaktan daha heyecan verici bir şeyler dönüyor olmalıydı. Bu kez ben uzun çeneliye eğildim. "Peki *sen* neredensin?" diye sordum. "Ankara ABD büyükelçiliği, bu çocukların çoğu da CIA'dan. Burada olmaman gerekirdi!" Adama baktım. Ve sırıttım. Aslında kahkahayı bastım demeliyim, kabin gürültüsünün ortasında öyle yüksek sesle güldüm ki, uzun çeneli bile saf saf sırıtmaktan kendini alamadı. Tekrar kulağına eğildim, zira sıra bendeydi. "Yüce Tanrım!" dedim. Ve uzun çeneli daha dostane şekilde güldü bana. "Sen," dedi, "lanet olası bir cehennem haberine kondun."

Helikopter doğruca yoluna devam etti; sıradağlardaki yarıklardan geçiyor, nefes kesen bir süratle bulutlara yükseliyor ve karla kaplı ufka doğru hızla ilerliyordu; yolcuları ise cin çarpmış adamlar gibi önlerine bakıyordu. İnanılmaz bir hızla doğuya doğru ilerliyorduk. Katlanmış haritamı çantadan çıkardım ve parmağımı dağların üzerine koyup aştığımız kilometreleri takip ettim. Doğruca İran sınırına gidiyorduk. Uzun çeneli haritayı aldı ve parmağını bir noktaya koyup gösterdi. İtalikle, 'Yeşilova' yazıyordu gösterdiği yerde. Apache iki kaya duvarı arasından geçerken sarsılınca, haritaya bakan gözlerim şaşılaştı. Lancaster bana, eğer bir helikopter kayayla temas sağlarsa, kayanın 'daima kazanacağını' söylemişti. Ve biz, eski Chinook'tan çok daha hızlı uçuyorduk.

Bir dakika içinde koyu mavi gökyüzünde süzülüp bir bulut kümesine yanlamasına girdik ve çıktığımızda çam ağaçlarının tepelerini beş metreyle sıyırdığımızı gördük. Apache'nin müthiş bir 'kayma' yeteneği vardı; köşeleri araba gibi dönüyor, kaya silsilelerinde kuşlar gibi rahat süzülüp manevra yapıyordu. Ve bütün bu yanmış tankları, zırhlı araçları ve arabaları Güney Irak'tan hatırlıyordum; Iraklıların hayatta kalma şansının sıfır olduğunu anladım bir kez daha. Bilgisayarla ölümdü bu, şimdi bu mekanik eşekarısının içinde canlarımız aynı bilgisayara emanetti. Yeşilova. Hiçbir şey ifade etmiyordu bu isim bana. Irak sınırı bu ismin sadece bir tırnak yanındaydı. Ve sonra alçalmaya başladık.

CIA elemanları ve elçilik muhafızları (tahminimce hepsi aynı kapıya çıkıyordu) cephanelerini kontrol ettiler ve yumuşak çimenleri, tomurcuklanmış ağaçları ve manzara boyunca köpürerek akan küçük ırmağıyla masalsı bir vadiye inerken silahlarını göğüsleri hizasında tuttular. Aşağımızda mülteciler ve kirli çadırlar vardı; kadınlar ve erkekler Apache'ye bakıyorlardı. Derken helikopterin kapıları açıldığında, tam önümüze, tüfeklerini birbirine doğrultmuş iki büyük ordu çıkıverdi. Türkler solda, Britanya Kraliyet deniz piyadeleri sağdaydı. Irmağın bir kıyısında Türkler makineli tüfek mevzisi kurmuştu, diğer tarafında ise Britanyalılar çimenlerin parlak yeşiline basa basa hareket ediyordu. Silahlar ateşe hazırdı. Motorlar susup CIA elemanları helikopterden atlarken, uzun çeneli dizime hafifçe vurdu. "Sizinkilerle Türkler kapışmak üzere," diye bağırdı. Ve yüzüme kocaman, gerçek bir gülümsemeyle baktı. "Sana lanet olası büyük bir habere kondun demiştim!"

Helikopterden bir fare gibi çıkıp, canımı kurtarmak için Amerikalılarla birlikte ırmağın aşağısına doğru koşmaya başladım. Kraliyet Piyadeleri'nden bir telsiz operatörü, yüzünü Ameri-

kalılara dönmüş, çamurun içinde sırt çantasıyla boğuşuyordu. Türkler ise bağıra çağıra ırmağın doğu yakasına koşuyordu, silahlarını bize doğrultmuşlardı. 25 kilometre ötedeki bir bayırın üst kısmında, büyük beyaz bir dağ silsilesi boyunca İran sınırı uzanıyordu. İslam Cumhuriyeti olup bitenlerle ilgili ne düşünüyordu acaba?

CIA elemanlarından bazıları küçük ırmağa dalmış, suları sıçrata sıçrata Türk birliğine doğru ilerliyordu; Türk askerlerinin birçoğu yatak denkleri ve yiyecek kutularının yanında öylece duruyordu. Geri kalanlar ise önümden geçip Britanyalılara doğru koşuyordu. Derken Britanyalıların arasında bulduk kendimizi. "Konumunuz nedir?" diye bağırdı Amerikalılardan biri, genç bir subaya. "Çatıştınız mı?" Askerin başını iki yana salladığını gördüm. "Daha değil," dedi. "Çatışmayacaksınız," diye karşılık verdi Amerikalı. Bu arada Home Counties aksanlı bir Britanyalı asker dirseğime dokundu. "Gazeteci olma ihtimaliniz var mı acaba?" diye sordu ve ben başımla onayladığımda, mutlulukla gülümsedi. "Çok iyi – burada bir gazeteciye ihtiyacımız var." Kulaklarıma inanamıyordum. Britanya Savunma Bakanı vaktinin çoğunu, gazetecileri bu tür gerçek hikâyelerden uzak tutmak için harcardı. Aslında Kuzey İrlanda'da çalıştığımdan beri bakanlık, benim haberciliğime karşı özel bir husumet de geliştirmişti. Fakat ne olacağı belli olmuyordu işte. Burası (her ne kadar soğuk ve dağlık bir versiyonu olsa da) Dünya Gezegeni'ydi ve burada çok tuhaf işler dönüyordu. Britanya askerlerinin, Gelibolu'dan beri ilk defa Türk askerlerine ateş açmanın eşiğine gelmesinin sebebi neydi?

Kraliyet Piyadeleri'nin Dağ ve Kutup Savaşı biriminden Sıhhiyeci Teğmen Peter Davis, 3 bin mülteciye bakan tek doktordu (ve onlardan bazıları merak ve korku karışımı ifadelerle etrafımızı sarmıştı); neler olup bittiğini bir askerin kesinliği ve süratiyle açıkladı: "Türk askerleri mültecilerin yiyeceklerini ve battaniyelerini çalıyordu, bunu durdurmak zorundaydık. O zamandan beri malzemeleri kilitli tutuyoruz ve başında nöbet bekliyoruz." Irmağın karşısında, Türk askerlerinin yanında suçlu suçlu duran dev koli ve battaniye yığınına baktım. Kürt mülteciler (birçoğu Asuri Hıristiyandı, bazıları Bağdat'tan kaçıp buralara kadar gelmişti), koruyucuları gibi gördükleri anlaşılan Britanya askerlerinin yanında duruyorlardı. Türkler bu evsiz mültecilerden daha yeni altmış koli su çalmıştı; sayıları az olan Britanyalı ve Amerikalılar, dakikalar boyu öylece durup Türklerin daha da çok battaniye, yatak örtüsü ve yiyecek çalmasını izlemek zorunda kalmıştı; tümü uluslararası yardım kuruluşları tarafından gönderilen malzemelerdi. Britanyalılar, Türklerden korumak için 3 bin Kürt mültecinin hepsini hava yoluyla Yeşilova'dan çıkarmak istiyordu – fakat bir Türk subayı onlara uçuş izni vermemişti. Şimdi Davis ve adamları, Kürtlere kalan yiyecekleri, Türklerin ulaşmasını engellemek için ağaçların oraya park edilmiş bir Chinook'a yüklüyordu. Yardım malzemelerini mülteci kampından uzağa götüreceklerdi.

Bir haftadır Britanyalılarla birlikte orada olan Amerikalılar vardı ve deniz piyadeleri gibi onlar da, bütün bu süre boyunca Türk ordusunun kampı durmaksızın yağmaladığını anlatıyordu. Britanyalı yüzbaşı konuşurken sinirden titriyordu. "Buradaki Türk askerleri bela," dedi. "Görünen o ki bu Kürtlere neler olduğu umurlarında bile değil – ve güya bu kampı Türkler idare ediyor. Canları ne istiyorsa alıp götürüyorlar. İçlerinden biri bana ne dese beğenirsin: 'Kürtleri aç bırakmak iyidir – bu şekilde onları kontrol edebiliriz.' Bunun olmasına izin veremem."

Yeşilova kampındaki skandal duyurulmadan kalmıştı; bunun bir nedeni kampın çok ücra bir yerde olmasıydı, bir nedeni de ancak şimdi açık askeri çatışma boyutuna gelinmesiydi. Fakat bir diğer neden daha vardı: Bu utanç verici durumu günlerdir bilen koalisyon orduları, Türkiye'yle iyi ilişkileri haliyle devam ettirmek arzusundaydı. Britanya ve Amerika birlikleri Yeşilova'ya geldiklerinde, kampta sadece Türkler görevliydi. "Kürtler acınacak durumdaydı," diye anlatıyordu bir Amerikalı. "Akut ishalden muzdariptiler. Türkler hiç sağlık hizmeti vermi-

yordu. Kamp kolera salgınının eşiğine gelmişti." Hâlâ da en berbat durumdaki kamptı. Ortalık lağım kokusundan geçilmiyordu.

En az yüz mülteci, Britanyalı ve Amerikalılara kendilerini Avrupa'ya göndermeleri için yalvarıyordu, çünkü dediklerine göre Türklerden en az Iraklılar kadar korkuyorlardı. "Avusturya'da, İsveç'te, Amerika'da akrabalarımız var," diye dert yanıyordu bana genç bir kadın. "Tanrı aşkına onlara burada olduğumuzu bildirin." Kampta, Türklerin aileleri parçalamaya ve onları batıdaki bir başka kampa nakletmeye çalıştığına dair karanlık hikâyeler anlatılıyordu. Britanyalılar yardım malzemelerini Chinook'a yüklemeye devam ediyor, su kolilerini ve battaniyeleri makinenin altındaki bir bölmeye istifliyorlardı. "Eğer bunlar mültecilere yar olmayacaksa, elbet Türklere de yar etmeyeceğiz," dedi deniz piyadelerinden biri.

Helikoptere bindim ve yiyecekler, hasta bir çocuk, kayıp oğlunu arayan bir Kürt kadını ve isyan sırasında gözünden yaralanmış bir Kürt erkeğiyle birlikte yola çıktım. Yiyecekleri Zaho'da boşalttıktan sonra Diyarbakır'a uçtuk; orada bir otel odası buldum. Londra'yı arayıp Harvey Morris'e başsayfalık bir haberim olduğunu söyledim – ve Yeşilova skandalı ertesi sabah başsayfadaydı.

Türk yetkililerin haberi yalanlayacağını biliyordum. Sınırlarına dayanan bir milyon mülteci karşısında Türk ordusu, yardım operasyonunun kontrolünü kaybetmekte olduğunu düşünüyordu (gerçekteyse bu operasyonu yürütecek kaynaklara sahip değildi) ve Türkiye'de orduya yönelik en ufak bir eleştiri suç sayılıyordu. Atatürk'ün bıraktığı mirasın bir yönü de buydu; modern, laik Türkiye'nin üzerine inşa edildiği efsanenin bir kısmı da, bizzat Atatürk'ün Gelibolu'daki askeri kariyerine dayanıyordu. Fakat Türkiye aynı zamanda Avrupa Topluluğu'na (o zamanlar Avrupa Birliği'nin ismi buydu) girmek istiyordu ve Yeşilova'da yaşananlara dair gerçeği reddedebilmesi güçtü. Ya da ben öyle sanıyordum.

Ertesi günü havada, Amerikan Chinook mürettebatıyla Zaho çevresinde turlayarak geçirdim, fakat tekrar Diyarbakır'a döndüğümde, Britanyalı bir yardım görevlisi, "Türkler küplere bindi, yerinde olsam gazeteye durumu bildirirdim," dedi. Harvey'i aradım. "Türkler elbette kızacak," diyerek güldü. "Haşin ordularına hakaret ettin. Sorun çıkarsa beni ara." Sorun iki saat sonra otel odamın kapısını çaldı. Kapıyı açtım. Karşıma ufak tefek bir Kürt olan otel yöneticisi çıktı, fakat arkasında iki uzun boylu, deri ceketli, somurtuk adam duruyordu. "Bay Fisk sizi rahatsız ettiğim için üzgünüm, fakat bazı polisler sizinle konuşmak için burada."

Polis İngilizce bilmiyordu, ben de Türkçe bilmiyordum, bunun üzerine ufak tefek Kürt beni 'dost' olarak geldikleri ve karakola kadar gitmemi rica ettikleri konusunda temin etti. Eşyalarımı almam gerektiğini söyledim. Ahizeyi kaldırdım ve (polisler itiraz ederken) Londra'yı aradım. Karşıma çıkan dış haber editörüm Godfrey Hodgson'a ne olduğunu tek cümleyle anlattım ve ondan Maidstone'daki anne-babamı arayıp bir sorunumuz olduğunu söylemesini istedim. Bill ve Peggy bunu radyodan öğrenmek istemezdi.[1]

Daily Mail'den bir meslektaşımı da yanıma alıp karakolun yolunu tuttum; şişman bir komiser beni bürosuna davet edip oturmamı istedi. "Burada komiserin misafiri olarak bulunuyorsunuz," diye açıkladı bahtsız odel yöneticisi. "Gözaltına alınmadınız." Bu durumda, dedim, komiserle çay içmek isterim. Komiser kaşlarını çattı. Yarım saat sonra çay geldi. Komiserin yukarısından Atatürk de kaşlarını çatmış bakıyordu bana.

Kaşlarını çatan biri daha vardı: Ankara'daki Britanya büyükelçiliğinin ikinci sekreteri Paul O'Connor. "Sizi haberiniz hakkında sorgulamak istiyorlar," dedi soğuk bir tavırla. "Size tavsiyem hiçbir şey söylememeniz." Ancak polisin hakkımda, Türk ordusuna hakaret suçlamasıyla

1 Ama radyodan öğrendiler. Zira hesapta olmayan bazı nedenlerle Hodgson (birinci sınıf bir gazeteci ve iyi bir arkadaştır) onlara haber verememişti.

resmen dava açmayı düşündüğü çok geçmeden anlaşıldı; bu talimatı polise Ankara'daki içişleri veya dışişleri bakanlığının değil, ordunun vermiş olduğundan şüpheleniyordum. Polislerden biri, bir hayli zevk duyarak, bana orduya hakaretin cezasının on yıl olduğunu söyledi. Komiserin sandalyesinde oturmuş, Midnight Express'i hatırlıyor ve 'Kaptan Kanca'ya küfrediyordum. CIA ile helikopter yolculuğunun acısı böyle çıkıyordu işte.

Odaya başka polisler de girdi. Komisere birkaç telefon geldi, bana baka baka dinledi karşı taraftan söylenenleri. Takım elbiseli bir polis Alman yapımı, kocaman, eski bir daktiloyla geldi ve çantamı karıştırmaya başladı; diş fırçamı, yedek battaniyemi, çikolataları ve (şans bu ya) Ermeni tarihi hakkındaki bir kitabı yavaş yavaş çıkardı. Saat sabah bire gelip dayanmıştı. O'Connor yorgunluktan bitmişti. Otele geri dönmeme izin verilmesini istedi. Komiser buna izin verme yetkisinin olmadığını söyledi. Derken sorgumun başlayacağını ilan etti daktilolu polis. O'Connor itiraz etti. Fakat bir sorgunun bu komediyi sona erdirebileceğine kanaat getirdim. O'Connor'a tercümanlık yapmasını rica ettim ve uyanık kalmaya çalışırken, canından bezmiş bir halde kabul etti. Türkçenin öyle bir yapısı vardı ki, tercüme edilmeden her cümleyi tamamlamak gerekiyordu. Bu saçmalık sona erdiğinde saat 4.45'i gösteriyor olacaktı.

Türkiye'ye ilk ne zaman girmiştim? Ülkeye Habur (Zaho yakınlarında, Irak-Türkiye sınır kapısı) dışında bir yerden mi girmiştim? Ankara'dan doğruca Diyarbakır'a mı gelmiştim? *Independent* için mi çalışıyordum? 30 Nisan'da *Independent*'a bir haber yazmış mıydım? Gazetede başka Robert Fisk var mıydı? 30 Nisan 1991 tarihinde *Independent*'ta başka haberim yayınlanmış mıydı? Aptalca, çocukça, saçma sapan bir sorguydu bu. Türklerin güneydoğudaki Kürt isyanını neden bastıramadığını anlamaya başlıyordum. Ayrıca haberimin polis versiyonunun kendi gazetemden gelmediği de hızla açıklık kazanıyordu: Londra'daki Türk muhabirler haberimi elden geçirip gerisin geri İstanbul ve Ankara'ya göndermişlerdi.

Türk askerlerin su çaldığını görmüş müydüm? Fotoğraflarını çekmiş miydim? Bu soruyu anlamıştım. Türk ordusunun yağma yaptığını fotoğraflamışsam, dava da düşecekti. Bu yüzden fotoğrafları ele geçirmeleri gerekiyordu. Fakat bende fotoğraf falan yoktu. Sorularının yanıtlarını *Independent*'taki haberimde bulabileceklerini tekrarlıyordum sürekli. Türk askerlerinin *helva* çaldıklarını görmüş müydüm? O'Connor bu egzotik nesneyi tercüme etmekte zorlandı; sonradan bunun, hayatım boyu bırakın tatmayı, hiç görmediğim bir çeşit Türk tatlısı olduğu anlaşıldı. Gelen polislerin ardı arkası kesilmiyordu ve (O'Connor'ın varlığına rağmen) etrafımda dikiliyorlardı, hepsinin elinde tahta coplar vardı. Komiser belki geceyi polis karakolunun bodrum katında geçirmek isteyebileceğimi söyledi. "Bu mesele giderek sarpa sarıyor," diye mırıldandı O'Connor. Derken beklediğim an geldi:

POLİS: 30 Nisan 1991'de *Independent* gazetesinde, sizin imzanızla yayınlanan haberde yer alan, Yeşilova kampındaki yardımın Türk askerlerince yağmalandığı bilgisi doğru mu?

FISK: Babam bana hep Mustafa Kemal Atatürk'ün yirminci asrın büyük adamlarından biri olduğunu anlatırdı. Babamın haklı olduğuna inanıyorum. Ne yazık ki bazı askerleriniz, Türk ulusunun kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün tayin ettiği yüksek standartlara ve ilkelere riayet etmedi.

Hava aniden değişti. Çocukluğumda verdiği bütün o tarih derslerinden dolayı içimden Bill Fisk'e teşekkür ettim. Atatürk'ün büyük bir adam olup olmadığından (veya Bill'in öyle düşünüp düşünmediğinden) hiç emin değildim, fakat komiser ve arkadaşlarının hatırına bir Atatürk hayranı olmaya dünden hazırdım. Aralarında hararetle konuşmaya başladılar. Yorgunluktan devrilmek üzere olan O'Connor, şimdi muhtemelen otele geri dönmeme izin vereceklerini söyledi. Konuşmalarda ansızın 'sınırdışı' kelimesi geçer olmuştu. Ve nedenini biliyordum.

Eğer argümanım, ulusun atasına sırtını döndüğünden dolayı Türk ordusuna yönelik samimi bir suçlamadan ibaretse (yani orduya karşı atanın doğruluğunu savunduysam), o zaman ceza kovuşturması yapılamaz, dava da açılamazdı. Ve öyle de oldu.

Birkaç saat sonra, sınırdışı edileceğim konusunda gayet ciddi bir şekilde bilgilendirildim ve O'Connor uçak biletimi almak için hemen fırladı. Türk dışişleri sözcüsü, Fisk'in ülkeden derhal sınırdışı edileceğini açıkladı. "Önyargılı, taraflı ve kötü niyetli haberciliğinden dolayı Türkiye'de bulunmasına artık gerek yok," diyordu. Ankara'ya uçuş bir hayli sarsıntılı geçti ve bana refakat eden iki Türk polisinden birini rahatlatmak zorunda kaldım, zira daha önce hiç uçağa binmemişti. Fakat 'Kaptan Kanca'nın beni Apache'ye bindirme kararının etkileri şimdi dalga dalga yayılıyordu. Türkler Britanyalı deniz piyadelerinin de sınırdışı edilmesi gerektiğine hükmetmişti; Britanyalıların yerel bir Türk yetkiliyi hırpaladıklarını iddia ediyorlardı. Britanya Savunma Bakanlığı onları apar topar sınırın güneyine, Irak içlerine 'yeniden konuşlandırdı'. Gazeteci örgütleri Türkiye'nin tavrını protesto etti. Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Brüksel'deki AET büyükelçisinden açıklama talep etti. New York'taki AP yöneticilerinden biri, iki satırlık bir mesaj gönderdi bana: "Diyarbakır'da bir kodesteki yemeklerin kalitesini tasavvur etmek zor. Muhtemelen şu sıralar Kürt mültecileri kıskanıyorsundur."

Sorun, Kürt mültecilerin bu saçma hikâyeden çoktan çıkmış olmasıydı. Artık mesele Türk ordusunun şerefiydi. Türk Genelkurmay Başkanı General Doğan Güreş (yani Yeşilova'daki askerlerini disipline etmesi ve Kürtleri koruması gereken kişi) gayet titiz haberime, 'planlı, programlı propaganda' diyerek ateş püskürüyordu. Ne yapmam bekleniyordu ki? Salopi'deki helikoptere binmeyi ret mi etseydim? Yeşilova'da gözümün önünde duran kanıtları görmezden mi gelseydim? Türk-Batı ilişkilerinin çıkarı için kendi haberimi sansürlese miydim? Ankara'da Frankfurt'a giden bir Lufthansa uçağına bindirildim. "Siz sınırdışı edilen kişisiniz değil mi?" diyerek karşıladı beni hostes ve devam etti: "Gerçeği söylemiş olmalısınız."

Kuzey Irak'ta yapmaya devam etmek istediğim şey de buydu. Fakat Türkiye'nin kapıları artık bana kapanmışken oraya nasıl dönebilirdim? Gerisin geri Beyrut'a uçtum, oradan arabayla Şam'a gittim; Osmanlı İmparatorluğu'nun eski tebaası bana seve seve yardım ederdi. Derdimi enformasyon bakanı Muhammed Salman'a (sekiz yıl sonra Esad rejimi tarafından itibarı elinden alınacaktı) anlattım; sınır kenti Kamışlı'da Suriye ordu istihbaratının sorumlusu olan General Mansur diye birini ziyaret etmemi söyledi. Suriye'yi bir uçtan bir uca kat edip Türk sınırına geri döndüm (General Mansur'un penceresinden Türk bayrağını görebiliyordum) ve Mansur, bir grup Suriye askerini beni Dicle Nehri'ne götürmekle görevlendirdi; Türkiye'den çıkan Dicle, Suriye ile Kuzey Irak arasındaki sınırı oluşturuyordu. Ahşap bir teknedeki ihtiyar bir adam, alacakaranlıkta beni bekliyordu; soluk, durgun su kütlesini sessizce geçip, üç Kürt gerillasının (peşmergeler) beni beklediği diğer kıyıya doğru kürek çekerken, Suriyeli askerler el sallayarak uğurladı bizi. Kızkardeş Suriye'nin (Lübnan'da Esad'ın ülkesi, şaibeli bir tona sahip olan bu isimle anılıyordu), Kürdistan'da dostları vardı. "Bay Robert?" diye sordu Kürtlerden biri. "Sizi Zaho'ya götürmek için geldik." Ve böylelikle Kürdistan felaketinin hikâyesine geri döndüm.

Artık ilkbaharın son günleriydi. Amerikalılar ve Britanyalılar çekilme planları yapıyordu. Birleşmiş Milletler, gözlemcileriyle birlikte Kürtleri 'korumak' için gelmişti. Fakat Amerikalılar, Kürtlerin dağları terk ettikten sonra nihayet yerleşmeye ikna edildiği mülteci kamplarını, ancak 'özgür' Kürdistan'ı güneye doğru genişleterek kapatabildi. Kürtler çok geçmeden tekrar saldırıya uğrayacaktı. Bu saldırıları genellikle Türk birlikleri ve pilotları düzenleyecek, ilerleyen yıllarda Kürdistan İşçi Partisi (PKK) gerillalarının saklandığına inandıkları Kürt köylerini bombalayacaklardı. Türk askerleri, Batılı müttefikleriyle yaptıkları bütün anlaşmaları ihlal ederek

Zaho'ya girecekti. Ve Saddam da, kötü durumda olmasını fırsat bilip kendisine suikast girişiminde bulunan, fakat planları (umutsuz bir CIA komplosunun parçasıydı bu) fena çuvallayan Kuzey Irak'taki Kürt sürgünlere tekrar saldıracaktı. Yani Amerikalılar Kuzey Irak'tan ayrılmaya çalışırken, Kürtler için daha fazla 'güvenli bölge' oluşturmak için güneye doğru bastırmak zorunda kaldılar. Kürtlerin Saddam'la başlattığı yeni görüşmelere onay verdiler. Şimdi ülkeden ayrılmak yerine Baas rejimiyle (veya kullanmayı tercih ettikleri isimle, 'Bağdat'taki hükümet'le) çalışmaya pek hevesliydiler. Amerikalılar aniden Saddam'ın işbirliğine ihtiyaç duyar hale gelmişti.

Kürtler bunun sonuçlarını gördü. Amerika'nın gitmesini engelleyemiyorlardı, fakat 'güvenli bölgelere' dahil olacak kentlerden Baas partisi iktidarının kalıntılarını temizleyebilirlerdi ve acımasızlıkta onları aratmayan şekilde yaptıkları da bu oldu. Saddam'a bağlı olan insanların birçoğu öldürüldü veya evlerinden sürüldü, polis karakolları ele geçirildi ve oralardaki işkence tezgahları yirmi yılı aşkın bir süre sonra ilk kez açıldı.

Dohuk gizli polis karargahının yeraltı zindanlarının derinliklerinde, Irak muhaberatı tarafından tecavüz edilip öldürülen genç Kürt kadınları, son sözlerini kirli duvarlarda bırakmıştı. Biri kendi portresini çizmişti; büyük gözleri, omuzlarına dökülen uzun saçları vardı, dik yakalı bir bluz giyen güzel bir kızdı. Bir diğeri bir gül çizmiş, altına da şu cümleleri yazmıştı: "Öleceğim. Geride kalanlara söyleyin." İsminin Nadire olduğu anlaşılan bir kadın ise sadece şu dört kelimeyi yazmıştı duvara: "İşte bu benim kaderim."

Kürt peşmergeleri ve Dohuk ahalisinden yüzlerce kişi polis karakolunu basmış, fakat Iraklı takım elbiselilerin, mahkumların (ve onlara işkence yapanların) adlarını içeren dosyaları, giriş kapısındaki tuğladan nöbetçi kulübesinde yakmasını engellemekte geç kalmıştı. Oraya vardığımızda dosyaların üzerinden hâlâ dumanlar tütüyordu, artık Kürtlerin rehinesi olan on iki Iraklı polis rahatsız bir şekilde dumanları izliyordu. Hapsedilen son genç kadın, bu karanlık hücrelerde sadece iki ay önce ölmüştü. Peşmergeler hücrelerde, çıplak ve elleri bağlanmış üç kadın cesedi bulduklarını söylüyorlardı. Biri, on iki yaşında bir kız çocuğuydu. Bir diğeri, yaşlı bir kadın, toplu tecavüze uğradıktan sonra ölmüştü. Bir buçuk milyon Kürdün Mart 1991'de evlerini bırakıp kaçmasının nedenini bilmek isteyenlerin, Dohuk polis karakolunu ziyaret etmesi kafiydi.[1]

Amerikalıların da bu manzarayla ilgileneceğini, Saddam Hüseyin'in barbarlığının bu kanıtlarına gelip bakacağını sanıyordunuz. Dohuk'ta, iki katlı büyük bir binada yer alan gizli polis ofisleri, ABD'nin yeni askeri karargahının sadece birkaç kilometre uzağındaydı. Burada nihayet diktatörün, Başkan Bush tarafından sık sık Hitler'le kıyaslanan uşaklarının gerçekten de Naziler gibi davranabildiğini gösteren kanıtlar vardı. Müttefiklerin bir kısmı vaktiyle savaş suçları mahkemesi kurulmasını talep etmiyorlar mıydı?

1 Irak'taki 'tecavüz odalarının' varlığı, sürgündeki yazar Kenan Makiya 1993'te, elinde tecavüzün siyasi bir silah olarak kullanıldığını kanıtlayan resmi belgeler olduğunu iddia edince lüzumsuz yere tartışma konusu haline geldi. Irak 'Genel Güvenlik Örgütü'nün hazırladığı belgede Aziz Salih Ahmed diye birinin ismi de geçiyor ve eylem açıkça 'Kadınların Onurunu Kırmak' diye tanımlanıyordu. Makiya'yı eleştiren bazıları (onlar da Saddam destekçisi falan değildi), belgeyi yanlış yorumladığını, orada Ahmed'in suçunun değil, görevinin ima edildiğini; diğer bir deyişle, bunun bir gözaltı değil, işe alım belgesi olduğunu ima ettiler. Kanıtlar Makiya'yı eleştirenlerin haklı olduğunu gösteriyordu. Fakat eski mahkumlar, Saddam muhaliflerinin kadın akrabalarına gözlerinin önünde tecavüz edildiğini anlatmıştır (İran-Irak savaşı sırasındaki ilk haberlerimden biri de bunun hakkındaydı ve Irak'ın Londra büyükelçisinin *The Times*'a tekzip göndermesine vesile olmuştu) ve Makiya o belgeyi sunmadan iyi yıl önce Dohuk polis karakolunda buna dair kanıtlar görmüştüm. Ancak sonradan ne zaman Irak cezaevlerindeki tecavüze atıfta bulunsam, Makiya'yı kaynak olarak kullanmakla suçlandım. Akademik bir tartışma artık 'tecavüz odaları' gerçeğini gölgede bırakır hale gelmişti. Kurbanlarını rastgele mi yoksa bilinçli mi seçtiği bir yana, Saddam rejiminde 'tecavüz odaları' gerçekten vardı.

Anlaşılan artık etmiyorlardı. Dohuk'taki en üst düzey polis yetkililerinden en az ikisi (villanın altındaki korkunç sırları biliyor olması gereken adamlar), şimdi her gün ABD ordusunun yüksek rütbeli subaylarıyla görüşüp, Kürt mültecilerin kente dönüşünü tartışıyordu. Albay Mukded ve Albay Cemal, Dohuk'ta silahlı Iraklılarla müttefik güçler arasında çatışma yaşanmamasını sağlamakta işe yarar adamlar haline gelmişti artık. Özel şoförlü Oldsmobile limuzinleriyle her sabah, Amerikalıların karargah kurduğu yeni otelde arzı endam ediyor, arada bir ABD askerlerini de selamlıyorlardı.

Bu ikiyüzlülük daha ne kadar sürebilirdi? Hattâ 25 Mayıs'ta Albay Mukded yanında bir peşmerge temsilcisiyle çıkıp gelmiş, kendisini karşılayan Amerikalı bir albaya dönüp iki parmağını birleştirivermişti. 'Biz artık dostuz' idi bu hareketin manası. Irak polisi ile Kürtlerin, liderleri Bağdat'ta pazarlık yaparken, ittifak içinde oldukları söyleniyordu. Bu pazarlıklar bittiğinde Iraklılar Kürtlere demokrasi garantisi verecekti ya da biz öyle olacağına inandırılıyorduk. Ve elbette bunun ardından Batılı müttefikler evlerine dönebilirdi. Görünen o ki, geri çekilme için her bedeli ödemeye değerdi, bu uğurda gizli polis karargahı bile görmezden gelinebilirdi.

Binanın önünde güzel kokular saçan zarif bir bahçe vardı, gül ağaçları yolun iki tarafına muntazam şekilde dikilmişti. Karargahın revaklı girişi, küçük bakır Arap kandilleriyle, ince bir zevkle dekore edilmişti. 1979'da Tahran'daki Savak işkence merkezinin dışındaki bahçe de en az bu kadar güzeldi. Yerel peşmerge lideri Tassin Kemek'le birlikte, aşağı inen otuz santim kalındığındaki çelik bir kapıyı çekip açtık. Merdivenlerden sular akıyordu. Aşağıda bir dizi dar hücre ve birkaç büyük oda vardı. Hücre ve odalar dışkıyla ve kirli battaniyelerle doluydu. "Kadınları getirdikleri yer burası," dedi Kemek. "Peşmergelerin eşleri değillerdi, sadece güzel kadınları getiriyorlardı. Onlara işkence yapıyor ve tecavüz ediyorlardı. Sonra da öldürüyorlardı. Bazıları çok gençti. Irak ordusu bu hücredeki kadınlara gelir..." (sözlerinin bu yerinde ağır demir bir kapıyı açtı) "... ve art arda tecavüz ederdi." Yerde ıslak bir şilte ve bazı kadın giysileri vardı. Duvarlar yazılarla kaplıydı. "Bazen adlarını kanlarıyla yazarlardı," diye devam etti Kemek.

Fakat Amerika'nın Irak'tan çekilme telaşı arttıkça, Saddam'dan hesap sorma arzusu da kaybolup gitmişti. Hele, şimdi Kuzey Irak'ın 13 bin kilometrekarelik bölümünü kontrol eden Kürdistan'daki 15 bin askerlik koalisyon gücünün komutanı Tümgeneral Jay Garner çekip gitmeye herkesten daha çok can atıyordu. On iki yıl sonra Garner, işgal edilmiş Irak'taki Amerikan valilerinden ilki olacaktı (ve görevinde öyle başarısız oldu ki, birkaç ay içinde yerine başkası getirildi), fakat 1991'de Iraklı yetkililerle pazarlık yapmak konusunda ondan daha hevesli kimse yoktu. "Daha ilk günden Kürtlere iki şey için burada olduğumuzu anlattık," diyordu. "Dağlarda ölmelerini engellemek ve tekrar iskan edilebilecekleri bir ortam yaratmak. Kuzey Irak polis gücü olmak gibi bir niyetimiz asla yoktu... Buraya tek bir şey yapmak için gönderildik ve işimizi de gayet iyi yaptık. Saldırıya uğramadıkça Kürtlerin dağlara geri döneceğini sanmıyorum. Ve saldırıya uğrarlarsa, bu Birleşmiş Milletler ile dünya liderlerinin sorunu ve zor kararlar almak durumunda kalacaklardır. Liderlerin işi de budur zaten – zor kararlar."

Kısa boylu, tıknaz bir adam olan, kesik kesik, iyi ölçülüp biçilmiş cümlelerle konuşan Garner, ABD'nin Avrupa'daki Beşinci Kolordusu'nun ikinci komutanıydı. Fakat Kürdistan'da siyasetçi gibi davranıyordu. "Silahlı güçlerimizi burada tutmamız gerektiği kanısında değilim. Kürtler Irak vatandaşlarıdır. Vatandaşları kendi hükümetlerinden korumak için askeri güçleri burada tutmamız gerektiğini düşünmüyorum. [Bağdat'taki] lider ve rejim bence de kötü. Fakat askeri güçleri burada tutmak istiyorsanız, görev tanımını ve kuralları değiştirmeniz gerekir... Onlar [Kürtler] Türk dağlarında ölüyordu; günde ortalama dört yüz insan can veriyordu. Türk vatandaşı değillerdi, bu yüzden orada bir şeyler olmalıydı. Şu andaysa liderleri Saddam'la bir

anlaşma yapmak üzere... burada yaşıyorlar. Gerçek şu ki biz buraya, onlara daha iyi bir pazarlık konumu sağlamak için geldik."

Garner, uygun adım yürürken kendi kurallarını icat etmek zorunda kalan mutsuz bir polisi andırıyordu biraz. BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı yabancı bir ülkeye insani müdahaleye izin veriyordu vermesine de, her akşam günlük brifing için generalle bir araya gelen Amerikalı, Britanyalı, Fransız, İspanyol ve Hollandalı kurmay subayları için pek yol gösterici değildi. "En büyük korkum," diyordu Garner, sır verir gibi, "insanlarımızın [bir çatışmanın] ortasına düşmesi ve bundan zarar görmesi. Iraklılar ve peşmergeler, biz buraya geldiğimizden beri çatışıyor... Biz bir işgal ordusu değiliz. Kimse sıkıyönetim altında değil. Ortada hukuksallık yok..."

Garner'ın ofisinin köşesinde, eski bir sürgülü tüfek duruyordu; kabzasında Pehlevi hanedanlığının arması vardı. Sürgü paslanmış, kabzanın ahşabı çatlamıştı, fakat kraliyet armasının üzerinde Şah'ın aslanı açıkça görülüyordu. Garner için bu İran silahı (Batı orduları Kürdistan'a geldiğinde Iraklı bir asker tarafından verilmişti), 'iç savaş'ın bir armağanıydı. O iç savaş ki, Garner'ın başkanı 'çağlardır sürdüğüne' inanıyor, iki yıldızlı general Garner ise dışında kalmak istiyordu. Her şey çok basit görünüyordu. Kürtler Bağdat'la işleri yoluna koyacaktı. Kürtler Türk vatandaşı değil, Irak vatandaşıydı (belli ki Türkiye'nin kaygıları Garner'ın öncelikler listesinin ilk sıralarındaydı) ve Saddam onları ezmek için geri dönerse, şey, nasıl demeli, bu BM'nin sorunuydu.

Garner Iraklı yetkililerle neredeyse her gün görüşmekten dolayı şahsi bir rahatsızlık duyduğunu da itiraf ediyordu; ne de olsa Dohuk'taki Kürt isyanı sırasında ve öncesinde sivillere işkence yapmaktan belki de bu insanlar sorumluydu. Fakat görevi bu tür duygusallıkları kaldırmazdı. "Benimle görüşürken gayet kibarlar. Böyle sıkı adamlarla her zaman tanışmazsınız. Gayet sert tipler. Görüşmelere sivil elbiselerle gelenler biraz daha doğrudan konuşuyor. Ayağa kalkıp size uzun bir politika dersi veriyorlar ve yaptıklarınıza dair fikirlerini dile getiriyorlar. Onları dinliyoruz ve 'Yorumlarınız için teşekkürler,' diyoruz."

Yani mesele bundan ibaretti. Yorumlarınız için teşekkürler. Bağdat Canavarı'ndan korkulmuyordu artık. Teskin edilmesi, birlikte çalışılması, Kürtlerine ('Irak vatandaşlarına' yani) adil davranmak konusunda güvenilmesi gereken biriydi. Muhakkak ki netice çok uzakta değildi. Yaz Kuzey Irak'a aheste aheste geliyor, sıcak bir esinti Dohuk çevresindeki yüzlerce kilometrekarelik buğday tarlalarını dalgalandırıyordu. 1990'daki Birleşmiş Milletler yaptırımlarının etkilerini gören Saddam, Iraklılara bütün elverişli topraklara buğday ekmelerini emretmişti. Amerikalı insani yardım grupları, ABD ordusu ve BM şimdi Kürtleri, BM yaptırımlarıyla başa çıkmak için ekilen ürünü kaldırmaları konusunda teşvik ediyordu.

Dohuk'un kuzeyindeki ikili emniyet şeridinin ortasında, üzerinde siyah boyayla 'Müttefik Kontrol Bölgesi' yazılı bir tabela duruyordu (ve tabelanın yanına çekilmiş güvenlik tellerinin ardındaki sıcaktan bunalmış ve yorgunluktan bitmiş altı Amerikalı deniz piyadesi, geri dönen Kürt mültecilere el sallıyordu). Doğuya doğru, 105 milimetrelik kamuflajlı bir top bataryası, tüten sıcağın altında yatıyordu; vaktiyle 800 kilometre güneydeki Suudi çöllerinde mevzilenmiş bütün o topların hayaleti gibiydi. Dünyanın vicdanı rahatlatılmıştı. Kürtlerin dağlara kaçışını anlatan destansı trajedi şimdi geri dönüş ve yeniden iskanla ıslah edilmişti. Ölen bebekler ve hasta çocukların yerinde şimdi, Zaho çevresindeki tarlaları dolduran sağalan aileler vardı. Geceleri dağlarda hareket eden ışıktan bir kolye, Kürtlerin eve dönmekte olduğunun kanıtıydı.

Bu yüzden General Colin Powell'ın 30 Mayıs'ın öğleden sonrası Saddam'ın Sirsenk'teki özel havaalanına inip, bir yığın laf salatasının arasında, geride kalan Kürtler için hiçbir garanti verilmeyeceğini söylemesine kim şaşırabilirdi ki? 'Uluslararası toplumun ilerleyen haftalarda

Bağdat'ın attığı adımları ölçüp biçeceğini' anlatıyordu bize. ABD, Iraklı otoriteleri Kürtlere karşı güç kullanmamak konusunda ikna etmek için 'bütün diplomatik ve politik araçları, ayrıca uygun düşebilecek diğer tüm araçları' kullanacaktı.

Powell'in basın toplantısı acayipti. Saddam'ın ismini bir kez bile ağzına almadı. Dünyayı aylarca meşgul eden canavar hakkında artık konuşulamıyordu. Powell'a bunun nedenini bile sordum. Burada, tam da Saddam'ın şahsi havaalanının pistinde (henüz bitirilmemiş terminal binasına siyah mermer levhalar diziliydi) ve Saddam'ın civar dağların üzerindeki kış saraylarının görüş menzilinde duruyorsunuz, fakat ağzınızdan Saddam'ın adı çıkmıyor, dedim. Niye? Ve Powell, hakikaten cesur bir baştan savmalıkla cevap verdi bu soruya: "Bu bölgeye, bu insanları tehdit edecek ve bir kez daha hayatlarından endişe duymalarına neden olacak şekilde, güç kullanarak veya saldırgan bir tarzda geri dönmek, Bağdat'taki liderliğin çıkarlarına hizmet etmeyecektir." Ardından 'Bağdat'taki hükümetten' de söz etti Powell, sanki bu bir tür büyük demokratik bürokrasiymiş gibi. Ve mesele de buydu zaten. Saddam, söylemden silinmişti.

Derken Amerikalı bir gazeteci, Kuveyt'teki devasa petrol yangınlarına, Körfez'deki ekolojik zarara, Suudi Arabistan'ın Amerikan güvenlik planlarını desteklemek konusundaki isteksizliğine, Kürt felaketine ve Ortadoğu 'barış süreci'ndeki tıkanmaya rağmen ABD'nin 1991 Körfez savaşını gerçekten kazandığının söylenip söylenemeyeceğini sordu. Powell yanıt vermeye, dinleyicilerine Kuveyt işgalinin ortadan kaldırıldığını ve şimdi emirliğin (demokratik olmasa da) meşru hükümetinin yeniden tesis edildiğini hatırlatarak başladı ve, "Bu bölgedeki en yakın dostlarımız, artık dünyanın dördüncü büyük ordusu tarafından tehdit edilmiyor," diye devam etti. Bu bir zaferdi. Bölgedeki stratejik durum tamamen değişmişti. Değişmeyen şey ise, elbette, Saddam'ın Bağdat'taki varlığıydı. Fakat bu artık General Powell'ın ağzına almadığı bir addı.

Kürdistan'da tarihin bile ağza alınamadığı zamanlar oluyordu. Zaho'da güzel bir Roma köprüsü vardı ve oranın sakinleri ziyaretçilere, kenti koruyan otla kaplı alçak tepelerde vaktiyle Ksenofon'un Yunan ordusunun gezindiğini anlatırdı. On beş kilometre batıya gittiğinizde, Habur Nehri'nin kıyılarında tarih dile getirilmeyecek kadar yakındaydı. 1915 Ermeni Soykırımı sırasında burada 9 bin Ermeninin katledildiğinden kimse bahsetmiyordu. Çünkü katiller Kürttü.

Bu yüzden Zaho bir sırlar kentiydi. Sırrını müttefik ordularından bile saklamıştı. 1919'da Britanyalı subaylara yönelik suikastla ünlüydü; subayları, Britanya mandasından bağımsızlık talep eden Kürtler öldürmüştü. Yakınlardaki Amediye köyünde aynı yıl Britanyalı askerler vurulup öldürülmüştü – şimdi o köyü Kraliyet deniz piyadeleri idare ediyordu. Zaho mazisini olduğu kadar bugününü de gizliyordu. Irak polis karakolunun karşısında *mıntıka yehudi* ('Yahudilerin bölgesi') vardı; Zaho'nun hatırı sayılır miktardaki Yahudi cemaati, 1948'de kurulan yeni İsrail devletine gitmek için ayrılıncaya dek burada yaşamıştı. Yoksul, tek katlı, kerpiç ve briketten yapılmış evlerdi bunlar. Eski Yahudi mezarlığı, kentin öbür ucundaki Aşava Oteli'nin temelleri altında kalmıştı. Saddam'ın adamları mezarların icabına bakmıştı.

Fakat *kenaysi* ('kilise') semtine doğru akan nehir boyunca yürüdüğünüzde, kendinizi Kürtlerin ve Ermenilerin, 1915'in katilleriyle maktullerinin torunlarının ve torunlarının torunlarının arasında buluyordunuz. Şimdi bile, kuşkulu gözleri üzerinize çekmeden katliamlarla ilgili soru soramıyordunuz. Kürtler size Türklerin sorumlu olduğunu söyleyecekti. Ermeniler de bu civardaki Kürtlerin Türklerin emirlerini uygulayan mazlumlar olduğunu anlatacaktı, ki doğruydu. "Kürt dostlarımız var," diyordu konuştuğum bir Ermeni işadamı. "Elbette neler yaşandığına dair konuşuyoruz. Kürt dostlarımla birlikte kahve içeriz. Kürtlerin yanlış yaptığı konusunda hemfikiriz. Bize karşı onları yapmaları için başka bir millet (Türkler) tarafından kullanıldılar. Fakat, doğru, dostlarımın büyük çoğunluğu Hıristiyan." Zaho'da sadece 1500

Ermeni kalmıştı, 150 bin Kürdün arasında yaşıyorlardı. Birkaç yüz kadar Asuri ile Keldani, kentin diğer Hıristiyan cemaatleriydi.

Ermeniler Saddam iktidarında yasalara itaat etmişti. Zaho'daki Kürtler askerlikten kaçarken, Ermeniler uysalca Saddam Hüseyin için savaşmaya gitmişti. Müttefiklerin 1991'deki hava saldırılarında Zaho'dan üç Ermeni asker de (Kuveyt, Basra ve Musul'da) hayatını kaybetmişti. Sekiz yıllık İran-Irak savaşında Zaho Ermenilerinden ölenlerin sayısı ise 130'dan fazlaydı. 1991'de savaşan Kürtleri Zaho dışındaki mülteci kamplarında bulmak mümkündü, ancak onlar Zaholu değildi. Onlardan biri, mavi-beyaz bir çadırda annesi ve babasıyla birlikte yaşıyordu; Irak Refideyn Tank Bölüğü'nden bıyıklı, genç bir adamdı ve Mutla Tepesi'ndeki Amerikan ve Britanya saldırılarından sağ çıkmıştı. "Uçaklar geldiğinde kumun içinde saklanıyordum," diye anlatmaya başladı, ismini vermemem konusunda bildik ricayı ifade ettikten sonra. "Sıkışık trafikteki bütün Irak araçlarını gördüm, art arda patlamaya başladılar. Petrol taşıyan bir askeri kamyon vardı ve bir Amerikan uçağının kamyona füze attığını gördüm. Sapsarı bir alev çıktı, kamyon şişip iki kat büyüdü ve derken buharlaşıverdi. Basra'ya ulaşmayı başardım ve orayı beş gün içinde terk etmemi söylediler, ben de yola koyulup buradaki dağlara kaçtım."

Fakat Kürt isyanı Zaho'daki Kürt ve Ermeni cemaatlerini hiç de yakınlaştırmamıştı. Kürtler ABD korumasında kente döndüklerinde, Ermenilerin evlerini terk etmemiş olduğunu gördüler. Ermeni bir genç, "Hükümetin tarafını tuttuğumuzu düşündüler," diyordu. "İsyan edecek gücümüz olmadığını, bunu kaldıramayacağımızı anlamadılar. Sayımız çok azdı." Kürt isyanı baş gösterdiğinde bazı Ermeni aileler de dağlara kaçmıştı. Türk sınırında ölen yüzlerce insan arasında dört Ermeni bebek de vardı ve şimdi, büyük büyükbabalarını katledenlerin mirasçılarıyla aynı mezarları paylaşıyorlardı.

Ermeniler şimdi farklı bir krizle meşguldü. "Anavatanımıza gitmek istiyoruz," diyordu Ermeni bir mühendis. "Sovyetler Birliği parçalanıyor ve kısa süre sonra Sovyet Ermenistan'ı özgür bir ülke olacak, bizi koruyacak olan Anavatanımızdır. Bağdat veya Kürt radyolarını dinlemiyorum. Her akşam 6.30'da Erivan'dan yayın yapan Ermeni radyosunu dinliyorum. 'Bu Ermeni Cumhuriyeti'nin yayınıdır' diyorlar. Rus askerlerinin ve Azerilerin, aynı Kürtler gibi, kadınlarımıza tecavüz ettiğini anlatıyorlar. Ermenistan çok geçmeden özgür olacak değil mi? Oraya gidebileceğiz değil mi?"

Anlaşılan herkes Irak'ı terk etmek istiyordu. Herkes öleceğinden korkuyordu. Bazıları Kuveyt'in kurtuluşunu izleyen ayaklanmada 200 bin insanın öldüğünü söylüyordu (aynı tahminlere göre, savaşta ölen Iraklıların toplamı bunun yarısıydı); bu da 1991'in ilk yarısında Irak'ta çeyrek milyondan fazla hayatın yok olduğu anlamına geliyordu. Ölenler arasında binlerce Bataklık Arabı da vardı; akıbetleriyle ilgilenen kimse olmadı, zira evleri antik Sümer'in Irak'ın doğusundaki bataklık alanlarındaydı.

1982'de Bağdat'taydım. Kentin en köhne otellerinden birindeki döküntü bir dükkândan bir Irak rehberi satın almıştım. Baas partisi veya (1. sayfada şaşaalı bir şekilde ifade edildiği üzere) 'Devlet Turizm Kurumu, Genel Seyahat ve Turizm Hizmetleri Genel Dairesi' tarafından basılmıştı. Ve o küçük kitapçık bana turizm için nereye gitmemi tavsiye ediyordu dersiniz? "Ve şimdi, eşsiz bir dünyaya davetlisiniz; doğanın bakir özelliklerini koruduğu Bataklıklar'a. Uçsuz bucaksız su, sayısız türde kuşlar, balıklar, bitkiler ve sazlıklar ve kamışlar, gözünüzün alabildiğince kulübeler, her biri bir adacığın üzerinde." Bağdat-Basra otoyolunun hemen doğusunda, Bataklıklar'ı ilk kez gördüğümde, turizm rehberinin doğruyu söylediğini düşünmüştüm. Kilometreler boyunca sazlıklardan yapılma kulübeler ve papirüs adaları vardı, her birinde antik Sümer'in mirasçıları yaşıyordu; eski Arap yazıtlarına göre, M.S. 620 civarında yıkıcı bir selle başlayan bu basit yaşama tanıklık etmek, zamanda yolculuk yapmak gibiydi.

Saddam büyük olasılıkla 1989'da, Kuveyt işgalinden sadece bir yıl önce bataklıkları kurutmaya girişti ve resmi ağızlardan yapılan açıklama, potansiyel etkisini gizlemeyi başaramadı. Yıllar yıllar boyu, Kuveyt ve İran'da, dillerinde kurumuş nehir yataklarından, açlıktan ve hastalıktan müteşekkil hikâyelerle Bataklık Arapları gezinip durdu. Kendi suretinde Babil'i tekrar inşa eden adam, Sümer'i yok ediyordu. Elbette Saddam'ın dikkatini bataklık ülkesinin savunmasızlığına çeken ilk şey, İran'la savaş olmuştu; İranlı çocuk askerlerin Irak'a yönelik ilk büyük sızma harekatını gerçekleştirdikleri yer burasıydı. Ve daha önce de anlatıldığı gibi, Saddam bataklıklara gaz boca edip yaktı ve elektrik vererek öldürdü. Savaşın bitiminden sonraki bir yıl içinde ilk çalışma başladı, sıkılaştırılmış tuğladan devasa duvarlar ve barajlar, önce gizli gizli, sonra (uydu fotoğrafları Saddam'ın ne yaptığını ele verince) açık açık inşa edildi. 1991'den sonra Amerikalı gazeteciler, 'sulama' projesi diye nitelenen şeyin kuzey setlerini görmeye götürüldü. Güneydeki su yataklarına gitmeleriyse yasaklandı, zira Saddam'a karşı burada hâlâ saldırılar düzenleniyordu. 1991 savaşından üç yıl sonra bile, bataklık bölgeye saklanan firari askerler geceleri ortaya çıkıp ordu konvoylarına ve polis noktalarına saldırıyordu.

Arap dünyasında her zaman olduğu gibi, herkes ne olup bittiğini biliyor ve kimse tek kelime etmiyordu. Amerikalı ve Britanyalı pilotlar güneydeki ne idüğü belirsiz 'uçuşa yasak bölgede' uçarken, Bataklıklar'ın sularının çekildiğini, kuruyan sazlıkları ve lagünleri görebiliyordu. Fakat kılımızı bile kıpırdatmadık. Ve Arap rejimleri sessiz kaldı. Ne Mübarek ne Arafat ne Esad ne Fahd (yani Arap dünyasının sözümona büyük adamlarından biri) tek kelime eleştiri yöneltti; aynı Kürtler gazla öldürülürken yaptıkları gibi. Iraklı sürgün yazar Kenan Makiya, Nisan 1991'de Saddam'ın ordusu hâlâ güneydeki isyanı bastırmaya çalışırken, Baas partisinin *El-Tavra* gazetesinde yayınlanan bir yazıya dikkat çekiyordu. Yazar, Bataklık Araplarına, yoksul, geri ve ahlaksız oldukları için demediğini bırakmıyor, onları kötü, pasaklı ve pis diye niteliyordu. "Onlar hakkında insanın ağzını bir karış açık bırakacak o kadar çok sapıklık hikâyesi var ki," deniliyordu yazıda. Böylece Bataklık Arapları (vaktiyle gelinlerini düğünlere, sazdan yapılmış kayıklarla taşıyan bir halk), kültürleri yok edilmeden önce aşağılandı da. Saddam Irak'ın bir başka köşesini kurutmuş, insanları ve kuşları kaçırtmış ve kendinden menkul en küçük bir ada bırakmayacağını göstermişti.

ON YEDİ

Mezarlar Ülkesi

Evim karanlık, bahçemin ve çölün kalbi karanlık,
... bu yıkılmış kentin her köşesi siyah.
Gökyüzü yorgun; güneş pes etmiş.
Bir hücre gibi, yol alan ay karanlık.

KUHAR AUSI, *Karanlık (Tarik)*, 1990

Mutla Tepesi'nin yükseklerinde, yıpranmış, ucuz, rengi güneşle solmuş bir yapma gül buketi rüzgarda kamçı gibi şaklıyor, kuma dikilmiş metal borusuna takılı hâlâ. 2 Ağustos 1991, Saddam Hüseyin'in ordusunun Kuveyt'i işgal etmesinin üzerinden tam bir yıl geçmiş. Plastik gül, burada gerçekleşen katliama dair tek anma, bir Amerikan askerinin tek başına sergilediği bir nezaket gösterisi – zira beş ay önce burada gördüğüm Amerikalılar, ağızlarını bezlerle kapatmış, çürüyen cesetleri çukura fırlatıyor, bir ordu buldozeri de toplu mezarı genişletiyordu. Çölün üzerinde savrulan kum (rüzgara karşı durduğunuzda, yüzünüzü ve ellerinizi dağlıyordu), şimdi buldozerlerin yarattığı iki toprak yığınını kaplamış. Saddam'ın tümenlerinin son istirahatgahlarını sadece o ikiz tümsekler (ve o içe işleyen sahte güller) belirliyor.

Burada kaç kişi öldü? İstiflenmiş, perişan cesetlerini, Amerikan ve Britanya jetlerinin Kuveyt'e uçarken gece vakti kıstırdığı yanmış tankların, kamyonların, yağmalanmış otobüslerin, topların ve zırhlı taşıyıcıların etrafında bulduğumuz bütün o Iraklılar kimdi? İş bu özel kıyıma gelip dayandığında, Cenevre Sözleşmesi'ni ve 'kalıntıları bulundukları yerde gömülenlerin' kimliklerini içeren listelerin karşılıklı verileceğine dair sözleşme maddesini unutabilirsiniz. Mezarlarının aşağısındaki otobanda paslı zırhlılar ve çalıntı arabalar hâlâ olduğu yerde duruyor, şimdi muzafferlerin yazdığı yazılarla kaplılar; neşeli şakalar, Amerikan birliklerinin sloganları ve sonu gelmez, tuhaf şekilde müstehcen ifadeler var o yazılarda – Irak ve Saddam hakkında değil, kadınlar hakkında üstelik, aşağılayıcı ve rahatsız edici, sanki fethedenlerin şiddet yüklü ölümle seksi ilişkilendirmesi bir mecburiyetmiş gibi.

Tıpkı kumun toplu mezarın her iki ucundaki arazi yapısını ustaca değiştirmesi gibi, zaman da bizim bu olaylara dair algımızı değiştiriyor. Onlar öldüğünde, Irak'ın yeni kurtarılmış başkent Kuveyt'te uyguladığı vahşeti görmüştük sadece. Irak işkence merkezlerini ziyaret etmiş, ortaçağ ölçeğinde bir talanla karşılaşmıştık. Burada yüzlerce ölü görmüştüm; binlercesi daha vardı muhakkak. Kuveytliler çölde 100 bin Iraklı askerin öldüğünü söylüyordu. Bazıları 200 bin diyordu. Öyleyse burada olanlara 'Ölüm Otobanı' yerine (dünyanın her tarafında atılan

gözde manşetti bu), Mutla Tepesi Katliamı dememiz gerekmez miydi?

O zamandan beri talanı da talan edip bitirmişler. Fakat çölde hâlâ hayaletler var. Bir Irak kamyonunun enkazının yanında, dörtte üçü kuma gömülmüş tabur armasını buluyorum, beyaz bir üçgenin yanında mavi bir kare, zira ordular ölümle olduğu kadar bürokrasiyle de ilgilidir. Parçalanmış dosyalar ve talim kitaplarından oluşan bir yığını karıştırıyorum, mağlup Irak ordusu yönetiminin kalıntıları, 28 Şubat 1991'de imha edilmeden önceki saatlerde kamyona özenle yüklenmişler. Kum ilk başta belgeleri bırakmak istemiyor, ben de parmaklarımı kuma iyice sokup kazmaya başlıyorum ve arşivleri tırnaklarımla çekip çıkarıyorum. Şimdi elimde bir bölük envanteri var, bu tugaydaki askerlerin isim listesi, Müslüman Araplar, Kürtler, Hıristiyanlar, hattâ Ermeniler. "Abdül-Rida Rahim Ahmed, motosikletli ulak süvari, 1954 doğumlu, ilkokul mezunu, Arap Müslüman, memleketi: Basra. Mandil Ahmed Kadis Mustafa El-Kuli, motosikletli ulak süvari, 1952 doğumlu, Kürt Müslüman, memleketi: El-Te'amim. Topçu Ali Hüseyin Hamza, top sınıfı, 1949 doğumlu, ilkokul mezunu, Arap Müslüman, memleketi: Kadısiye..."

Mutla tepelerinde yatan adamlar bunlar mıydı? Çölün altında sadece isimler değil, kâbuslar da buluyorum. Daha büyük bir defterin ucu çarpıyor gözüme, neredeyse gömülmüş ve dizlerimin üzerine çöküyorum, ucundan tutup çekmeye başlıyorum, dizlerimin kuma gömüldüğünü hissediyorum, ta ki defter kumdan aniden kurtulana dek. Sayfaları açıyorum ve defterin sırtından kum taneleri dökülmeye başlıyor; kimbilir hangi askeri birliğe bağlı isimsiz bir Irak Baas partisi yetkilisinin el yazısı notları var içinde. Saddam Hüseyin ile Irak sanayi bakanı arasında 28 Şubat 1990'da (Irak ordusunun işte bu çölde imha edilmesinden tam bir yıl önce) yapılan bir görüşmenin dakika dakika kaydını tutmuş. Doğrulmaya hazırlanıyorum, fakat Saddam'ın ismini görünce gerisingeri oturuyorum kuma ve defteri kucağıma alıyorum. Gerçekten de Saddam'ın sözleri bunlar, kibirli fakat sadece beş ay sonra Kuveyt'i işgal etmesine yol açacak mali sorunları da çoktan hissetmeye başlamış. "Irak dahilinde üretilen her bomba için insanlara yirmi dinar vereceğiz," diyor Saddam, yıpranmış defterdeki kayda göre. "Fabrikalarımızın günde 5 bin bomba üretmesini sağlayın. Yerel sanayi kuruluşlarımız birbiriyle rekabet etsin ki, uluslararası silah sanayii ile de rekabet edebilsinler. Askeri harcamalarda milyonlarca dolar tasarruf etmemiz lazım... bu yüzden yerel üretime biraz daha kaynak ayıralım, ancak böylelikle uluslararası piyasadan tamamen bağımsız olacak noktaya gelebiliriz..."

Askeri açıdan bağımsız olmak. Saddam'ın Yeni Dünya Düzeni. Kuveyt çölünün kumlarının altından ve nasıl da ironiyle gelmişti bu kelimeler bana. Zira Saddam'ın askeri gücünü yaratan, terör cumhuriyetini kredilerle, gıdayla ve tam da kendi yıkımının araçlarıyla donatan emekçi kitleler değil, Batı dünyasıydı. Saddam ülke içi silah üretiminde devasa verim artışı planları yaparken, Britanya Bağdat'a hâlâ nükleer maddeler gönderiyordu. Saddam'ın şimdi Mutla Tepesi'nde çürüyen tankları ve zırhlıları Sovyetlerden alınmış, parası da Amerika'nın sağladığı fonlardan ödenmişti. Saddam'ın cephaneliğinde kalanlara dair Birleşmiş Milletler'e hâlâ yalan söylüyor olmasında şaşılacak bir şey yoktu. Ne kadar güçlü kalabilirse, Başkan Bush'un Yeni Dünya Düzeni versiyonunu da o kadar uzun süre ayakta tutabilirdi; teoride saldırganlığa artık tahammül gösterilmeyeceği ve Ortadoğu ülkelerine artık o kadar çok silah sağlanmayacağı söylenen bir uluslararası sistemdi bu. Belki de (ki bu bütün kâbusların en beteri olacaktı) Saddam hâlâ başarılı sayılabilirdi.

Neticede, George Bush'un Irak halkına, savaşının onlarla değil liderleriyle olduğu konusunda güvence verdiğini şimdi kim hatırlıyordu? 15 Şubat 1991'de üstüne basa basa şunları söylüyordu: "Irak halkıyla bir derdimiz yok. Bizim sorunumuz, Bağdat'taki o zalim diktatörle." Ancak şimdi Irak halkı savaşın neden olduğu hastalık ve açlıktan ölürken, Saddam'ın zalim

rejimi ayakta kalmıştı. Dahası Irak halkı Saddam'ı yok etmeye çalıştığında, Amerikalılar ve müttefikleri Saddam'ın halkını yok etmesine ve tam da işgalin birinci yıldönümü olan hafta içinde ortaya çıkıp Irak'ın 'büyük bir tarihi düelloyu' kazandığına yönelik nihai iddiasını öne sürmesine göz yummuştu. "Zira zafer, bir ordu ile diğer ordular arasındaki bir çatışma olarak görülmemeli," diyordu Saddam. Pek de Mutla Tepesi'nin hayaletlerine izah edilebilecek türden bir bakış açısı değildi doğrusu.

Ne de savaştan dimdik ayakta çıkan bir başka cenah, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in muktedir aileleri anlayabilirdi bunu. Ancak tatmin olmak için nedenleri vardı. Şimdi unutulan şey, eğitimli Suudi orta sınıfların, Amerika'nın Körfez'deki askeri varlığının ülkeyi liberalleştireceği ve kraliyet ailesini kolektif liderliğe daha tabi kılacağı yönündeki umutlarıydı. Saddam'ın yenilgisinin hemen sonrasında Suudi Arabistan, bırakın liberalleşmeyi, daha muhafazakar hale gelmiş, *mutavin* denen ahlak polisi iyice azmış, silahsızlanmaya dair onca gevezeliğe rağmen ordu kurumu daha da güçlenmişti. Zira Pentagon şimdi Suudilere lazer güdümlü silahlar, 2100 adet misket bombası ve 770 adet havadan havaya Sparrow füzesini, 365 milyon dolara satmayı planladığını söylüyordu. Beyaz Saray Kongre'ye, Suudi Arabistan'a ilave olarak 473 milyon dolarlık cip ve askeri destek hizmeti satma planlarını bildirmişti bile. Kuveyt'in kurtarılmasından bu yana Washington'un Suudi Arabistan, Mısır, Fas, Umman ve Türkiye'ye (bu sonuncu ülke seksen F-16 savaş uçağı alacaktı) toplam 4.2 milyar dolarlık silah göndermeyi planladığı kamuoyuna yansımıştı. Ortadoğu'nun silahsızlandırılmasına yeter de artardı bile. Saddam'ın daha bir yıl önce yararlandığı cömertlik, şimdi Suudiler ve onların müttefiklerine gösteriliyordu.

George Bush'un Kuveyt'in kurtuluşundan sonra 29 Mart 1991'de dünyanın karşısına çıkıp, Ortadoğu'da, 'gereksiz ve istikrarsızlaştırıcı silahlanmayı yavaşlatıp tersine döndürecek' bir silah denetim insiyatifi olması gerektiğini söylemesinden bu yana köprülerin altından çok sular akmıştı. Daha iki ay önce Bush, "Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin savaşın hemen sonrasında yeni bir silahlanma yarışına girmesi trajik olacaktır," şeklinde fikir beyan etmişti. Ancak sadece iki yıl sonra, Kuveyt 2 milyar dolara 236 adet US M1A2 Abrams tankı almaktaydı. Suudi Arabistan 7.5 milyar dolar değerinde Britanya Tornadoları satın alıyor, Fransız firkateynlerine 3.9 milyar dolar daha harcıyordu; bir yıl önce de Amerikan F-15XP savaş jetleri için 9 milyar dolarlık muazzam bir anlaşma imzalandığı açıklanmıştı. Bu rakamları idrak etmek için, Suudilerin Filistin ve İsrail arasındaki Gazze-Eriha anlaşmasına verdiği mali desteği hatırlamak yeterliydi: hepi topu 100 milyon dolar. 1993'te 3.5 milyar dolarlık Fransız Leclerc tankı satın alan Birleşik Arap Emirlikleri, Filistinlilere sadece 28 milyon dolar önermişti. ABD, 1991 Körfez savaşını takip eden iki yıl içinde toplam 28 milyar doların üzerinde silah satmış, bunun 17 milyar dolarlık bölümünü Suudiler almıştı. 1993'te Ortadoğu'da silaha *günde* ortalama 46 milyon dolar harcanmaktaydı.

Iraklıların ölülerine reva görülen muamele, görevi zafer kazananların 'savaş yasalarına' uymasını sağlamak olanların alnında kara bir leke gibi durmaktadır hâlâ. Çoktandır Washington'dan, Amerikan ordusunun sınırın Kuveyt tarafına düzenlediği ilk hava saldırısında, Suudi sınırı yakınlarında 10 bin Iraklı askerin diri diri gömüldüğüne dair hikâyeler geliyordu. ABD, Irak güçlerinin çöle kazdığı siperler ve sığınaklarla aynı tarzda savaşmak ile onları kuma gömmek (savaşmak için ayağa kalktıklarında Iraklıları kelimenin tam anlamıyla dümdüz etmek) alternatifleri arasında, ikincisini tercih etmişti; bunda anlaşılmayacak ne vardı? Iraklıları top mermileriyle yok etmek, diri diri kuma gömmekten daha mı iyiydi sanki? Hem sonra sıcak çatışma durumunda ABD'nin can kayıpları daha fazla olmaz mıydı?

Amerikalılar tarafından semantik bir oyun oynanıyordu. Irak ölümlerinin büyük kısmı, diye iddia ediyordu şu ismini vermeyen (ve bu kez Reuters haber ajansına konuşan) 'askeri

kaynaklar', dört günlük kara harekatından önceki beş haftalık hava saldırılarında ölmüş olmalıydı. Onlar da kendi silah arkadaşları tarafından gömülmüşlerdi. Başta yarım milyon olduğu söylenen Irak işgal güçlerinin sayısı abartılmış olabilirdi. Normalde 12 bin askerden müteşekkil Irak tümenleri, Kuveyt'e varmadan önce yarı yarıya azaltılmış olabilirdi. En az 62 bin Iraklı, aç ve korkmuş bir halde, Müttefikler'e teslim olmuştu. Bütün subaylar, savaşta 'çok sayıda' Iraklının öldürüldüğünden söz ediyordu, ki hiçbir anlamı yoktu bunun (zaten anlamı olmamasının niyet edildiğine de kuşku yoktu).

Tek bir ABD yetkilisi bile, Amerikalı ve Britanyalıların Iraklıları gönderdiği uçsuz bucaksız mezarları belirlemeye veya uluslararası hukuk uyarınca Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne (ICRC) bilgi vermeye tenezzül etmemişti. 1991 Mayısı'nın sonlarında, Kuveyt'teki ICRC'de görevli İsviçreli bir doktor olan Jeannik Dami'den, Irak sınırının çok uzağında olmayan Kuveyt 6. Tümeni'nin karargahı yakınlarında, çölde yatan dokuz Iraklı askerin cesedini tetkik etmesi istendi. Dami, ölen Iraklıların kalıntılarının kötü derecede parçalandığı sonucuna vardı, fakat on beş-yirmi metre ötede, tahta bir sopanın altına gömülmüş on üç Iraklı cesedi daha buldu. Sopanın üzerine İngilizce tek bir kelime yazılmıştı: "Bilinmiyor."

Büyük ölçüde yanlış fikir veren bir ifadeydi bu. Gömülen cesetlerin biri dışında hepsinin üzerinde Irak ordusunun üniforması vardı. Ve Dr. Dami, sekizinin kimlik belgelerini veya üzerinde isimlerinin yazdığı künyelerini bulmuştu. Kesinlikle 'bilinmiyor' değillerdi. Cesetlerin çoğu ABD ordusunun ceset torbalarına konmuştu ve içlerinden birinin (Cabir Elvan Kidar adlı 27 yaşındaki erin) bacakları iple birbirine bağlanmıştı. Üniformalı olmayan tek ceset ise bir kadına aitti.

Dr. Dami'nin keşfine dair daha da çarpıcı olan şey, Kızılhaç'ın ölen Iraklı askerlerin mezarlarını teftiş etme imkânını ilk kez buluyor olmasıydı. 'Çöl Fırtınası Operasyonu' biteli dört ay olmuş (ve Amerikalıların Irak can kayıplarına dair tahmini çoktan 100 bine ulaşmış), fakat Kızılhaç sadece yirmi bir Iraklının cesedine ulaşabilmişti. Cenevre Sözleşmesi'nin 17. Maddesi'nin külliyen ihlali mahiyetinde, Müttefik ve Arap koalisyon güçleri Irak'ın ölü sayısına dair en üstünkörü rakamları bile vermeyi beceremedi. Amerikalı askeri yetkililer ICRC'ye ne ölen on binlerce düşman askerinin ne de cesetlerin gömüldüğü toplu mezarların yerini bildirdi. Gerçek can kaybı sayısının ne olduğu (ve Müttefiklerin bunu açıklamamasının sebebi), 1991 Körfez savaşının en mide bulandırıcı gizemlerinden biri olarak kaldı.

Saddam Hüseyin Cenevre Sözleşmesi'nin ihlal edilmesinden şikâyet edecek durumda değildi elbet. Iraklılar Müttefik savaş esirlerine işkence yapıyordu; ve Saddam'ın Baas rejimi, herkesin bildiği gibi, siyasi muhaliflerini sürekli olarak işkenceden geçiriyor ve infaz ediyordu. Saddam'ın binlerce İran askerini, ardından Kürt sivilleri öldürmek için zehirli gaz kullanması ve Mart 1991'deki savaş sonrası ayaklanmada Şii isyancıları katletmesi, dünyanın en vahim insan hakları sicillerinden birini teşkil ediyordu.

Ancak Cenevre Sözleşmesi'nde şu ifade yer alır: "Savaşan taraflar, koşullar izin verdiği oranda ölülerin tek tek gömülmesini veya yakılmasını garanti eder; bu işlemden önce de cesetler dikkatle... tetkik edilip ölüm teyit edilir, ölen kişinin kimliği saptanır ve kayıt altına alınır... Ölenlerin onurlu bir şekilde, mümkünse ait oldukları inancın ritüellerine göre gömülmesi de garanti edilir, mezarlarına saygı gösterilir... Mezarlar, daha sonra daima bulunabilmesine uygun şekilde hazırlanır ve işaretlenir..." Sözleşme uyarınca orduların 'mezarların tam yeri ve işaretlerinin yanı sıra, buralarda gömülen ölülerin kimliklerini gösteren listeleri' değiştokuş edecek birer mezar kayıt birimi kurması gerekmektedir.

1991 Körfez savaşının müttefikleri bu temel kuralların tümünü hiçe saydı. Kuveyt'in kurtuluşunun ardından General Schwarzkopf Irak'ın can kayıpları ile ilgili soruları, 'ceset saymanın

kendi işi olmadığını' söyleyerek sert ve kaba bir tavırla reddediyordu. Ancak Cenevre Sözleşmesi gereği, generaller (Amerikalı generaller bile) cesetlerin adam gibi sayılmasını sağlamak zorundaydı. Evet, Irak birlikleri Kuveyt işgali sırasında savaş suçu kapsamına girecek eylemler yapmış olabilirdi, fakat 1944'te Bastogne çevresinde Amerikalılarla savaşırken öldürülen Hitler'in SS askerleri bile tespit edilip işaretli mezarlara gömülmüştü.

Her zamanki gibi, Kızılhaç'ın ne düşündüğünü öğrenmek için insani yardım çalışanlarına başvurmak zorundaydık (muzaffer ordular üzerindeki birazcık ahlaki nüfuzlarını yitirmemek için adlarını vermeden konuşuyorlardı). Konuştuğum bir Britanyalı doktor, "Acayip öfkeliler ve onları suçlamıyorum," diyordu. "Gerçekten kafa karıştırıcı olan şu ki, Amerikalılar bir sürü toplu mezarın nerede olduğunu biliyor ve her mezara kaç Iraklı gömdüklerine ilişkin dosyaları olması gerekir. Rakamları saklıyorlar. Kızılhaç bunu biliyor, fakat müttefik güçlerden tek bir rakam bile alamıyor. Peki neden? Bence ya Amerikalılar iddia ettiklerinden çok daha az Irak askeri öldürdü (belki sadece 10 veya 12 bin); ki bu durumda insanlar zaferin iddia edildiği kadar büyük olup olmadığını sorgulayacaklar. Düşük can kaybı, Müttefikler ilerlemeyi durdurduktan sonra Saddam'ın iki büyük isyanı bastıracak kadar askeri nereden bulduğunu göstermiş olacak. Ya da Amerikalılar çok fazla, sözgelimi 200 binden fazla Iraklı öldürdü ve Arapların, çeyrek milyona yakın soydaş Arabın katledilmesinden dolayı küplere binmesinden endişe ediyorlar."

Kuveyt'teki ICRC temsilcisi Christophe Girod, 4 Ağustos 1991'de konuştuğumuzda, Kızılhaç'ın ABD büyükelçiliğinden ölen Iraklılara dair iki kez detaylı bilgi istediğini, fakat hiçbir şey alamadığını teyit ediyordu. Kızılhaç'a, ayrıntıları doğrudan doğruya Pentagon'dan istemesi söylenmiş, fakat aynı şekilde Pentagon'dan da tek bir bilgi gelmemişti. "Hâlâ Müttefiklerden toplu mezarların yerleriyle, ölü sayısıyla, bir umut belki isimler ve ayrıntılarla da ilgili cevap bekliyoruz," diyordu Girod. "Cenevre Sözleşmesi'nin 17. maddesi gereği bu bilgiyi vermekle yükümlüler ve vereceklerini umuyoruz." Nafile umut. Amerikalılar yerler, rakamlar veya isimlerle ilgili ağızlarını hiç açmadılar.[1] Bu bir alışkanlık haline de gelecekti. 2003'te ABD ve Britanya düşman ölümlerini kayda geçirmek (veya işgal sırasında ölen siviller) konusunda aynı ölçüde kayıtsızlık sergiledi, fakat öte yandan aynı 1991 Körfez savaşında olduğu gibi, Amerika, Britanya ve diğer Batılı ülkelerin, yani 'koalisyon' askerlerinin can kayıplarının listelenmesi konusunda elinden geleni ardına koymadı.

'Bizim' ölülerimiz (yani kahramanlar, yani 'özgürlük', 'demokrasi' veya kaybedenlere dayatmayı planladığınız başka ne fayda varsa onun için ölen Batılılar) dokunulamaz derecede kutsaldı. 1991'de Amerikalılar 125, müttefikleri ise yaklaşık 70 asker kaybetmişti. Onların isimleri ilelebet yaşayacaktı, aynı Bill Fisk'in savaşında Fransa'daki eski Batı Cephesi boyunca uzanan Lutyens anıtları üzerinde isimleri yazanlar gibi. Onları onurlandırmak için dini törenler, eşleri ve çocuklarıyla, anne-babaları ve nişanlılarıyla söyleşiler yapılacaktı. (Her iki savaşta da) Britanyalı askerlerin tetik manyağı Amerikalılar tarafından yanlışlıkla öldürülmesine dair tartışmalar yaşanacaktı. Fakat onların kim olduğunu bilecektik. Ölülerimizin birer kimliği, ailesi, resmi cenaze töreni olacaktı. Onlar bireydi, ölümlerinde bile. Irak ölümleri ise amorf bir yığındı, istiflendikleri mezarlar kadar isimsizdi. Onlar Kuveyt'i işgal edenlerdi (daha sonra, 2003'te de ülkelerini işgal edenlere karşı savaşmakta ısrar eden 'kalıntılar' veya 'teröristler' olacaklardı) ve anılmayı hak etmiyorlardı. Saddam'ın rejimi bu konuda Amerikalıları maharetle destekliyordu. Zira Bağdat'taki Baas partisi, ülkenin askeri yenilgisinin boyutunu dünyanın

1 Ne var ki Cenevre Sözleşmesi'ne dair bu kayıtsızlık, Irak ele geçirilen Britanyalı pilotları (dövüldükleri açıkça belliydi) savaş sırasında televizyondan teşhir edince bir kenara bırakıldı. Amerikalı ve Britanyalı yetkililer derhal Bağdat rejiminin savaş esirlerine dair Cenevre Sözleşmesi hükümlerini mutlak şekilde ihlal ettiğini ilan etti. Bazı pilotlarda, uçaktan acil durum tahliyesi sırasında oluşan yara izleri vardı, ancak hava kuvvetleri mürettebatı sonradan Irak güvenlik muhafızlarından gördükleri kötü muameleyi ayrıntılarıyla anlatacaktı.

gözü önüne sermek istemiyor ve kendi can kayıplarına dair o da ser verip sır vermiyordu. Amerikalıların da dem vurduğu üzere, binlerce Iraklı asker daha kara taarruzu başlamadan, Müttefiklerin hava bombardımanında can vermişti. Saddam onların adları ve sayılarının bilinmemesinden gayet memnundu, aynı Kuveyt savaşındaki geri kalan 'şehitler'in hiç umurunda olmaması gibi. Amerikalılar ve Iraklılar bu yüzden mutlu bir niyet ortaklığı içindeydi. Her iki taraf da ölen Iraklıları sır olarak saklamak istiyordu.

1991 Ağustosu'nun ilk haftası biterken, Christophe Girod beni önceki Şubat'ta rastladığım toplu mezarın yerini gösterebileceğim umuduyla Mutla Tepesi'ne götürdü. Yapma gül buketi hâlâ oradaydı ve Girod hemen buldozerler cesetlerin üzerini kapattığında oluşan kum tepelerini not etti. Onlarca ceset sonradan çıkarılmış ve Irak'a götürülmüştü. Fakat bu, bulabildiğim tek mezardı. Şubat'ta not defterime yazdığım diğer yerlerin yüzey şekilleri rüzgar nedeniyle değişmişti. Irak'a giden otobanın yanındaki düzlükler kum tepelerine dönüşmüş, tek kişi için açılan mezarların tümsekleri ise ilkbaharın şiddetli rüzgarlarıyla düzleşmişti.

Fakat Şubat 1991'de Amerikan ve Britanya birlikleri bu çölde binlerce cesedin alalecele gömülmesinde yer almıştı. Onlardan en az yedisini bizzat ben görmüştüm; genç askerler cesetlerin sarıldığı ıslak battaniyelerin ağırlığıyla iki büklüm halde kumu kazıyor ve yüklerini açtıkları çukurlara boşaltıyorlardı. Başkent Kuveyt'in kuzeyindeki bölgenin tamamında bu ritüel gerçekleşmişti. Kuveyt Kızılay'ı çalışanlarından bir bölümü de bu süreçte yer almış, Mutla Tepesi ve doğusuna düşen ve doğru düzgün araştırılmayan 'ölüm otobanı'ndan cesetleri temizlemişlerdi. Kuveytliler sonradan Batılı yardım çalışanlarına Müttefiklerin hava saldırılarında ölenlerden onlarcasının, geri çekilen Irak ordusunun beraberinde rehine olarak götürdüğü masum Kuveytli siviller olduğunu anlatacaktı.

Kızılhaç'a gelince, yirmi bir Iraklı askerin naaşlarını Bağdat'a gönderdi. Dr. Dami cesetlerin (dini inançlarının gerektirdiği şekilde) Mekke istikametine doğru defnedilmediğini tespit etmişti. Ceset torbalarında kimlik belgeleriyle birlikte, ikişer ikişer gömülmüşlerdi. Üniformaların bazılarında kişisel belgeler ve günlükler de bulmuştu Dr. Dami; Cenevre Sözleşmesi uyarınca bunların da akrabalarına geri verilmesi gerekiyordu. Burhan Ahmed Ferac'a ait günlüğün bir sayfasında Burhan Hamad Ferac'ın (gömülen askerin yeğeni) ismi vardı; Iraklılar bu isim aracılığıyla ölen askerin en yakın akrabalarını bilgilendirebilirdi. Cesetlerin üzerinde bulunan ve Kızılhaç tarafından Iraklılara verilen isimler arasında Müsayir Cabir Hamdi, Muselam İsmail İbrahim, Ahmed Fahd Melalla ve Hasan Davud Salman vardı. Cesetlerden birinin cebinde, muhtemelen Kuveyt'teki yağmada alınmış bir şişe parfüm bulunmuştu. Cabir Elvan Kidar'ın bacaklarının neden bağlandığı ise hiç anlaşılamadı.

Kızılhaç kalıntılarını çıkarmamış olsaydı, o yirmi bir asker, Britanya'nın dünya savaşındaki mezar taşlarına hep yazdığı gibi, 'Tanrı'ya emanet' edilmiş olacaktı. Bilinen bir mezarları bile olmayacaktı. Ölü kadına gelince, cesedi başkent Kuveyt'e götürüldü; yetkililer parmak izlerinden kimliğini tespit edebileceklerini söylüyorlardı. Ettiler de. Eskiden Kuveyt'te oturan birisiydi. Kuveytli bir yardım görevlisine kim olduğunu sorduğumda, küçümseme dolu bir sesle, "Iraklı bir fahişe olduğunu söylediler," cevabını verdi.

Toplam can kaybını belirlemek yönünde tek ciddi çabayı, savaş sırasında öldürülen Iraklıların sayısıyla ilgili istatistik toplamakla görevlendirilen ABD Sayım Dairesi demografi uzmanı Beth Osborne Daponte gösterdi. Daponte, Amerika öncülüğündeki koalisyon güçlerinin saldırılarında, bunu takip eden, Amerika'nın teşvik ettiği ayaklanmalar sırasında ve savaştan hemen sonraki kıtlık ve mahrumiyet nedeniyle 86 bin erkek, 40 bin kadın ve 32 bin çocuğun hayatını yitirdiği sonucuna vardı ve işten atıldı. Sayım Dairesi daha sonra Daponte'yi tekrar işe aldı, fakat raporunu elden geçirip ölü sayısını azalttı, kadın ve çocuk ölümlerini sildi. Sonradan

yayınlanan bir Pentagon resmi tarihinde de can kayıplarına dair bölüm çıkarıldı ve Irak ölümlerinden hiç bahsedilmedi.

Söylemeye gerek yok, söz konusu askeri operasyonlarda oluk oluk kan akmasının, 'büyük resmi' bulandırmasına asla izin verilmedi; Batılı liderler ve gazetelerin başyazarları savaşın hedeflerini ferahfeza öne çıkarıp, bunun Tanrı'nın da onayladığı 'hayırlı' bir savaş olduğuna dikkat çekebildiler – her ne kadar sözü edilenin hangi Tanrı olduğu şaibeli bir nokta olsa da. Başkan Bush'un söz verdiği gibi, Kuveyt kraliyet ailesinin iktidarı yeniden tesis edilmişti. Ve kurtuluş gününde Kuveyt'e giren kimse (aynı meslektaşlarımın yaptığı gibi), bu kurtuluşun samimiyetle istendiğinden kuşku duyamazdı. Saddam 'on dokuzuncu eyaletini' elinde tutmayı başarsaydı, bu bölge için ve ulus devletlerden oluşan uluslararası sistem için felaket olacaktı.

Ancak Suudi Arabistan'da (ve bu bakımdan Irak'ta) olduğu gibi, Kuveyt'te de kara savaşının hemen sonrası, Yeni Dünya Düzeni'nin yürürlüğe konmasına değil, statükonun tekrar tesis edilmesine vesile oldu. Arap muktedirler, tek tek, Britanya'nın çizdiği sınırlarıyla beraber geri döndü. İşgal sırasında ülkeyi terk etmeyen, ülkeleri için korkunç riskleri göze alan Kuveytliler, kraliyet ailesi de dahil, kaçanların kendilerine hükmetmek üzere geri getirildiğine tanık oldular. Taif'teki en lüks otelde sürgün günlerini yaşayan emir ve şürekası, geri dönüp, ülkede kalan (ve bazıları büyük bir cesaretle direnen) Kuveytlilere, henüz demokrasiye sahip olamayacaklarını anlattılar.

Kuveyt iç politikası açısından en büyük skandal, gelecek iki yıl içinde 360 bin Filistinlinin sınırdışı edilmesi oldu; Filistinlilerin 1948'de İsrail güçleri tarafından zorla sürülmesine eşlik eden katliamlardan beri, bu boyutta bir 'etnik temizlik' yaşanmamıştı. BM Güvenlik Konseyi bu zulmü tartışmaya bile tenezzül etmedi, ne de Kuveytlilere, Arap kardeşlerine yaptıkları bu vahim muamelenin acınası bahanesine (Filistinliler işgal sırasında Irak'la işbirliği yapmıştı) dair tek bir soru soruldu. Basra'ya giden uzun yolda her gün tıka basa dolu kamyonların ve kamyonetlerin Filistinlileri, on yıllar boyu Kuveyt'te sahip oldukları evleri ve mülkleri satmalarına bile fırsat verilmeden, bir başka sürgüne götürmesini (Irak üzerinden Ürdün'e) izleyecektim. "Sen daha geri dönmeden beni atmış olacaklar," demişti Süleyman Halidi adlı Filistinli bir arkadaşım 1992'de. "İstersen beni ara, fakat burada olup telefona cevap verebileceğimi sanmıyorum." Ocak 1993'te söz verdiğim gibi aradım Halidi'yi. Ve o da söz verdiği gibi, orada değildi. "Evet, bu evde oturuyordu, fakat Ürdün'e gitti," diye yanıtladı bir kadın sevimsiz bir sesle. "Hayır, geri dönmeyecek. Evet, ben Kuveytliyim."

Boyutu daha dar, fakat neredeyse aynı ölçüde skandal sayılabilecek bir başka mesele, 2 Ağustos 1990'da kaçmayı reddeden, Iraklı işgalcilerle savaşmayı tercih eden ve Saddam'ın ordusu tarafından savaş esiri olarak götürülen Kuveyt Bedevi birliklerinin durumuydu. Bu binlerce genç adam Kuveyt vatandaşı değildi, fakat emirlik için savaşmışlardı. Fakat şimdi, kaçan Kuveytli yetkililerin büyük bölümü koltuklarına tekrar otururken, Kuveyt yönetimi bu sadık Bedevi askerlerin Irak'tan dönmesine izin vermiyordu. Yüzlercesi Kuveyt-Irak sınırındaki Abdali'deki kamplarında tutuluyordu, Şii isyanı sırasında Irak cezaevlerinden bırakılmışlar, fakat uğruna savaştıkları ülke geri dönmelerine izin vermemişti. Ülkelerinin ihtiyacı olduğunda ayağa kalkan Kuveyt vatanseverleri, şimdi Kuveyt askerleri tarafından esir tutuluyordu.

Kavurucu bir sabah Abdali'ye gittim. Utanç verici bir manzaraydı. Kokusu dört bir tarafı kaplayan tuvaletler değildi bunun sebebi. Ne de kampı hallaç pamuğu gibi atıp kamp sakinlerini beyaz-gri gölgelere çeviren kum fırtınaları. Hattâ ne de çaput, bükülmüş demir ve eski teneke levhalardan yapılmış kulübelerin rüzgarda sürekli çıkardığı takırtıların konuşmaları bir maç tezahüratına çevirmesi. Bu korkunç yerin sakinleri (1173 kişi), ki onurlu ve dürüst Kuveytlilerdi hepsi, burada çürümeye terk edilmişti, çünkü kendilerine asla vatandaşlık verilme-

miş ve Başkan Bush önceki Şubat'ta ateşkes ilan ettiğinde Körfez savaşının yanlış tarafında yer almışlardı.

Birçoğu emire yıllarca hizmet etmiş Kuveytli polislerdi, işgal sırasında tutuklanmış ve Saddam Hüseyin'in gizli polisi tarafından rehin alınıp Irak'a götürülmüşlerdi. Amerikalılar beş ay önce sınır kasabası Abdali'ye geldiklerinde, Kuveyt'teki evlerine geri dönmelerine izin verilmeyen polislerin Irak'taki kayıp yakınlarını arayan eşleri ve çocukları da vardı şimdi burada. Vatandaşlığa sahip olmayan birkaç Kuveytli de, kurtuluştan sonra Irak parasıyla yiyecek alma gafletinde bulunmuşlar ve emirin güvenlik polisi tarafından bu ücra yere getirilmişlerdi.

Esirlerin kaderi *bidun* ('hariciler') olmalarından kaynaklanıyordu; emirliğin 1920'de kazandığı bağımsızlığın ardından vatandaşlık kaydını yaptıramayan (veya ailelerinin kayıt yaptıramadığı) çeyrek milyon Kuveytli, kendilerine pasaport vermeyen bir ülkenin sadık, fakat devletsiz yurttaşlarıydı. Şimdi Kuveyt kurtulmuş olduğu ve Sabah ailesi Kuveyt vatandaşı olmayanların sayısını azaltmak istediği için, *bidun* (Kuveyt doğumlu Filistinliler ve on yıllar önce evlerini emirlikte kurmuş çok sayıda başka Arapla birlikte) Iraklı işgalcilerle işbirliği yapmakla suçlanıyorlardı.

Ve böylece, Abdali kampının güneydoğu köşesinde savrulan kumun içinde zor nefes alırken, paslı demirden koruyucu bir levhanın arkasında, 2 Ağustos 1990'a dek içişleri bakanlığında veznedar ve tanınmış bir Kuveytli ressam olan Saba Ebu Nasır El-Kaldi'nin sakallı siluetiyle karşılaştım. "Iraklılar geldiğinde bakanlıktaki görevime asla gitmedim, çünkü hükümet yetkililerini tutukladıklarını biliyordum," diye anlattı bana. "Fakat Kuveyt direnişi için posterler yaptım ve birileri ele verdi beni, Iraklılar gelip evden aldı. Selahiye polis karakoluna götürüldüm, dövüldüm, fakat onlara hiçbir şey söylemedim. Bu yüzden bıraktılar. Fakat bir ay sonra beni tekrar aldılar ve 400 başka *bidun* ile birlikte, Irak içindeki Amara'da bulunan ordu kışlasına giden bir otobüs konvoyuna koydular. Orada üç ay esir tutulduk. Amerikalılar bombardımana başlayınca Divaniye'ye götürüldük. Çok az yiyeceğimiz vardı. Kokuyorduk. Evimi tekrar görüp göremeyeceğimi bilmiyorum."

El-Kaldi ve 'harici' arkadaşları Güney Irak'taki Şii isyanı sırasında bırakılmışlar, daha özgürlüklerini idrak bile edememişken kendilerini hücrelerinin pencelerinden giren kurşunların altında bulmuşlardı. El-Kaldi hapisten çıktıktan sonra kırk Kuveytliyle birlikte çölde on gün boyu yürümüş, domates ve hurma yiyerek karnını doyurmuştu; geceleri yıkılmış Irak camilerinde, boş siperlerde veya terk edilmiş Irak tanklarının gölgesinde uyumuşlardı. Güneye doğru yürürken yol kenarlarında gördüğü çürüyen Iraklı cesetlerine ve sürekli olarak infilak eden yeraltına gömülmüş cephanelere dair hikâyesi tüyler ürpertici olduğu kadar inandırıcıydı. "Bir gece, Tell El-Lahm diye bir tepede uyuduk ve etrafta korkunç patlamalar vardı," diyordu. "Altımızdaki toprak sürekli sarsılıyor ve başımızın üzerinden top mermileri geçiyordu. Bizi Allah korudu. Kuveyt'e varmayı, ailelerimizi tekrar görmeyi nasıl istediğimizi bilemezsin. Fakat Kuveyt hükümeti buradaydı ve bizi durdurdular. Bize *bidun* olduğumuzu söylediler. Ve burada kaldık, kaldık ve kaldık."

Kuveytli yetkililer birçok haricinin işgalden sonra Irak 'Halk Ordusu'na' katıldığını iddia ediyordu. Ve Kuveyt hükümeti Temmuz 1991'de, Irak'ın 'gönüllü' birliklerine katılan herkesi asacağını ilan edince, üç binden fazla harici (kadınlar ve çocuklar da dahil) Abdali kampını terk edip Irak'a geri döndü. Ancak bin kadarı kampta kalarak Iraklılara asla yardım etmediklerini ve işgalcilere kayıt yaptıranların buna zorlandığını ve işlerine hiç geri dönmediklerini savundu. "Iraklıların bu insanlara 'gönüllü' ordu adını vermesi yalandan başka bir şey değildi," diyordu Abdali'deki haricilerden biri. "Irak'ta 'misafir' olduğu söylenen yabancı rehineler ne kadar Irak ordusuna üyeyse, biz de o kadar üyeydik."

Abdali'deki haricilerin hepsi resmi Kuveyt belgelerine sahipti (polisler bana, şık, mavi polis üniformalarıyla çekilmiş resimlerinin olduğu pvc kaplı kimliklerini gösteriyorlardı) ve kampı idare eden, çoğu Amerikalı veya Avrupalı Kızılhaç Birliği çalışanları belgelerin gerçek olduğundan en ufak bir kuşku duymuyordu. Fakat bunun hiçbir önemi yoktu. "Hepimiz doğduğumuz evlere dönmek istiyoruz, bu korkunç savaştan önce yaşadığımız ve çalıştığımız ülkeye," diyordu El-Kaldi. "Suçumuz ne? Buradaki çocukların suçu ne? Kimsenin umurunda değiliz." Esirliği sırasında El-Kaldi, savaştaki hayata dair bir dizi üzüntülü ve güzel eskiz çizmişti. En etkileyici olanında, *biduun* bir aile, işgal sırasında Iraklıların öldürdüğü polis oğullarını gömerken görülüyordu. Mezarın yanındaki bir erkek çocuğu, su kulelerinden ayırt edilen uzaktaki Kuveyt kentine el sallayarak veda ediyordu. "Neler olduğunu görüyor musun?" diye soruyordu El-Kaldi. "Hariciler burada ölebilirler, fakat burada yaşamalarına izin yok."

Fakat Kuveyt'in coğrafi olarak hükümdarlarına geri verilmesi savaşın değerine dair bir ölçüyse, petrol yangınları ülkenin üzerine fiziki bir gölgeden fazlasını düşürmüştü. Petrol kuyularının imhası Saddam'ın emirlikteki en büyük suçu sayılıyor, kuyular savaşın sona ermediğini kanıtlarcasına yanmaya devam ediyordu. Üzerlerinden uçtuğumda, olup bitenin boyutunu da kavradım. Havadan petrol gölleri görülebiliyordu, yüzlerce kilometrekarelik alana yayılmış tortu, beyaz kumları siyaha çevirmişti. Yüz yıl boyu silinmeyecek bir kirlilikti bu. Çöl, nesiller boyu sürecek bir renk değişimine uğramıştı. Ortadoğu Havayolları'nın yaşlı Boeing 707'lerinden biriyle Kuveyt'e uçarken, hasarın boyutunu fiziksel olarak *hissedebildim*. Kabinde otururken pilotların uçağa petrol dumanlarından kaçmak için, sanki bir uçuş gösterisi sergiliyormuşçasına manevra yaptırdığını görebiliyordum. Fakat son anda siyah duman sütunlarından birinden kaçamadık; sülfür sisine çarpan yaşlı uçak gökyüzünde sarsılmaya ve titremeye başladı.

Yangınların hemen yanında dururken, ayağımın altındaki toprak titriyordu, çıkan gürültü inanılmaz ve çok güçlüydü. Kuveytliler, Saddam'ın çevresel ve ekonomik suçlarını gösteren bu sahnelere gazetecileri yetiştirmek için adeta çırpınıyordu. O kavurucu, bunaltıcı Ağustos ayında arabalarımıza atlayıp başkent Kuveyt'in dışına yol alıyor ve gözlerimizi acıtacak kadar parlak yangınlarla karşılaşıyorduk; sıcaklık o kadar fazlaydı ki, birkaç saniyede bir içgüdüsel olarak dönüp yüzlerimizin ve kollarımızın sol veya sağ tarafını soğutuyorduk. "Bunu yapan Iraklı işgalden yaklaşık üç ay sonra geldi," diyordu Mahmud Somali, alevler fışkırtarak gürleyen petrol yangınlarından birinin yanında dikilirken. Üzerimizdeki duman tabakası öyle kesifti ki, sarı renkli alevler dışında, kendi defterimi bile göremiyordum. "Çok sıradan bir adamdı, ismini bile unuttum. Bize karşı çok dostça davrandı, hiçbir düşmanlık göstermedi. Bizimle durmadan konuşurdu, birlikte her gün Ahmedi kantininde kahve içerdik. İyi bir Müslüman olduğunu söylerdi, Cumaları camiye gitmeyi hiç ihmal etmezdi. Fakat sonra kuyulara mayın yerleştirdi, bize görevinin bu olduğunu ve görevini yerine getirmek zorunda olduğunu söyledi."

Bir çevre felaketi kadar, bir savaş suçu olarak da değerlendirilmesi gereken bu eylemi tıkır tıkır ve etkili şekilde gerçekleştiren kişi (Ahmedi'deki Kuveytlilerin büyük kısmı şimdi onun Irak petrol şirketinden bir görevli olduğuna inanıyordu), ismi unutulacak kadar sıradan bir adam mıydı? Ama profesyonelliğine de diyecek yoktu. Kuveyt'in 940'tan fazla üretim halindeki petrol kuyusundan 732'sine mayın döşemiş ve 640'ını birer yangın deryasına çevirmişti. Burgan petrol yataklarında, (dini ibadetlerini ifa edip kahve içen Iraklıdan beş ay sonra bile) hâlâ yanan lagünlerin yanında dururken, elinizden bu eylemin yaratacağı tesirleri merak etmekten başka bir şey gelmiyordu.

Cehennem ateşi veya öğlen karanlığı gibi klişeler durumu anlatmakta kifayetsiz kalıyordu. Gerçeği anlatmak için hepsini bir araya getirmek gerekiyordu. Yangınların güzel, kahverengisarı ışığını yansıtan siyah göller boyunca uzanan güneşi gözlerden gizleyen (koskoca güneş

hemen tepemizde, soluk sarı bir ışık noktasından ibaret kalmıştı) duman perdeleri, en az yanan kuyuların kükreyişi kadar korkutucuydu. Burgan'da bu gözlemlerimi not defterime kaydediyordum, ta ki sayfaların beneklendiğini ve yapışkan kahverengi bir maddeyle nemlendiğini fark edene dek; aynı madde giysilerimize, pabuçlarımıza, yüzlerimize ve saçlarımıza da bulaşmıştı. Ham petrol soluyorduk. Daha sonra saatlerce öksürdük. İşte o zaman kafama dank etti: Saddam Hüseyin gerçekten de kimyasal silah kullanmıştı.

Kuveyt'in semalarına her gün yükselen, Körfez'in dört bir köşesine en az sarin veya tabun gazı kadar sinsice yayılan iki milyon ton karbondioksit ve beş bin ton isle kıyaslandığında, birkaç hardal gazı bombasının sözünü etmeye değer miydi? Herkes olup bitenlere tanıktı. Somali'nin kızı astımdı ve rüzgarın yönü her değiştiğinde akciğerlerini korumak için eve kapanmak zorunda kalıyordu. El-Ahmedi karargahının aşağısında İranlı bir kuyu açma ekibi, yangını söndürmeye çalışan Kuveytlilere yardıma gelmişti. Ciddi, kaçınılmaz olarak sakallı, gerçekten şoka uğramış adamlardı; bu boyutta bir şeye, Irak sekiz yıl boyu kendi ülkelerini yerle bir ederken bile tanık olmamışlardı.

"Elbette bir çevre felaketi bu ve sadece burasıyla sınırlı değil," diyordu, İran Ulusal Petrol Şirketi mühendisi Hümayun Mutyer. "Ahvaz'dan geldim ve bu duman orayı da kapladı – bu yangınlardan dolayı Güney İran'ın her tarafında kirlenme var. İnanır mısınız, bir kilometre uzaktaki Zağros Dağları bile isle kaplandı. Kendi gözlerimle gördüm. Karın altındaki tabakalarda is var ve tabaka tabaka donmuş durumda." Sonradan, Irak işgali sona erdiğinde, Amerikalılar ve Britanyalılar İran'ı, Irak'la aynı tehlikeli ülkeler listesine alacak (bunun bir nedeni Arap ülkelerini daha çok silah satın almaya ikna etmekti) ve İran sonraki saldırgan, Körfez'deki Arap devletleri için bir sonraki tehdit olarak lanse edilecekti; tıpkı 1980'deki İslam devriminin hemen sonrasında olduğu gibi. Ve Hümayun Mutyer ile adamlarının gayretleri unutulup gidecekti.

Yanan petrolün fıskiyelerini ve lagünlere yayılan alevleri izlerken Körfez savaşının sona ermediğine inanmaktan kendinizi alamıyordunuz. Ve Saddam Hüseyin'in, Kuveyt'ten çıkarıldığında hiç de savaşı sona erdirmek niyetinde olmadığına. İstatistikler her gün değişiyordu, fakat 5 Ağustos'a gelindiğinde üç Amerikalı ve bir Kanadalı itfaiyeci ekibi duruma el koydu ve birçoğu Burgan (toplam 426 kuyu), Makva (toplam 148 kuyu) ve Ahmedi'deki (toplam 89 kuyu) en büyük petrol yataklarında bulunan 640 kuyudan 274'ündeki yangını konrol altına aldı. Alevlerin etrafında oluşan aşırı ısı tabakasını soğutmak için yangınların üzerine tonlarca deniz suyu döküyorlardı (tuzlu suyu yataklara geri pompalamak için petrol boru hatlarını kullanıyorlardı). Kuveytlilerin şimdi ihraç edebildiği günlük 115 bin varil petrolün hemen hemen tamamı Makva yataklarından geliyordu. Ancak her gün hâlâ 60 milyon varilden fazla petrol ve gaz yanıyor (ilk başta yanan petrol ve gaz miktarı günde 110 milyon varildi), Himalayalar'a dek uzanan toprağı ve denizleri zehirleyen kimyasallara dönüşüyordu.

Mahmud Somali Kuveyt Petrol Şirketi'nin kuyu açma departmanında çalışan yirmi iki yaşında bir gençti ve neler olup bittiğinin gayet farkındaydı. "İşgalin birinci haftasında Iraklılar buraya geldiğinde, aralarında bir sürü asker ve Iraklı sivil teknisyen vardı. Askerler petrol yataklarına gitmemize izin vermedi. Teknisyenler petrol ihracatını tekrar başlatmak istiyordu. Bize üretimi artırmamız gerektiğini söylediler. Kuveyt petrolünü ihraç etmek niyetindeydiler. Bu yaptırımlardan önceydi. Derken bir gün, BM yaptırım kararı aldıktan sonra, bir kaza oldu ve gaz akışı kesildi. Askerler arızayı onarmam için beni kuyulara götürdüler. Oraya vardığımda, kuyuların etrafının beyaz tellerle çevrildiğini gördüm. Çok profesyonel adamlardı. Teller, onlar kuyuları havaya uçurmak isterse biz petrolü kesemeyelim diye, ana valflerin altından geçiyordu. Ve zaten öyle de oldu. Üç ay sonra mayınlardan sorumlu Iraklı geldi ve kuyulara

patlayıcıları kendi elleriyle yerleştirdi... Iraklılar başından beri petrolümüzü imha etmeyi düşünüyorlardı." Somali, bütün bunlardan dolayı (kimyasal zehirlenme, kanser), sadece Kuveyt'te değil, İran, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerde masum insanların öleceğinden kuşku duymuyordu. "Muhtemelen evet, ölecekler," diyordu, Burgan'ın karanlığında. "Peki sorumluluğu kim üstlenecek? Saddam mı?"

Kuveytliler şimdi günde 115 bin varil petrol ihraç ettiklerini öne sürüyorlardı; Tarafsız Bölge'de çıkarılan petrolü de dahil ettiğinizde toplam rakam 200 bin varile ulaşıyordu. El-Makva ve El-Ahmedi'deki yangınlar Ağustos sonunda söndürülebildiği takdirde, 1992'ye girilirken üretim günde yarım milyon varile çıkabilirdi; kendi çapında bir zafer sayılabilirdi bu, fakat Kuveyt'in işgal öncesi OPEC kotası olan günde 1.5 milyon varilin çok gerisindeydi yine de – Saddam'ın işgalini kışkırtan 2 milyon varillik aşırı üretimin yanında ise esamisi bile okunmazdı. Birleşmiş Milletler şimdi, bu yeniden inşa edilen zenginlik kaynağını savunmak için Kuveyt'te bir muharebe tümeni konuşlandırmaya zorlanıyordu; beş ay önce hâlâ Irak otobanında, Mutla Tepesi'nde devriye gezerken gördüğüm Amerikan M1A1 tanklarının amacı da buydu.

Körfez'de kalan ABD hava kuvveti ne kadar güçlü olursa olsun, Kuveyt'i savunmak için yeterli kara gücü yoktu. Suudiler topraklarında artık Mısır ve Suriye birliklerini istemediklerine karar verdiklerinde, Körfez'de bir Arap güvenlik gücü kurma projesi de tümüyle çökmüş oldu. Ve Kuveytliler şimdi emirliklerini savunmak için, bir yıl önce yapabildiklerinden daha fazla yığınak yapamazdı. Ancak bu yaslı yıldönümünde, yüzümüzü başka bir yere, Ortadoğu ihtilafını sonsuza kadar çözecek olan Madrid Barış Konferansı'na çevirmeye teşvik edildik. Burada nihayet savaşın gerçek meyvelerini göreceğimiz söyleniyordu; savaşın ne anlama geldiğini unutabilirdik artık, müttefikler tarafından buldozerlerle toplu mezarlara atılan on binlerce Iraklı cesedini, Saddam'ın idam mangalarının karşısına dikilen binlerce Şiiyi, Kürtlerin inanılmaz trajedisini unutabilirdik. Yeni Dünya Düzeni'nin, Eski Düzen'in tekrar tesis edilmesinden ibaret olduğunu uslu uslu kabul edebilirsek, belki imkânsız olana da inanabilirdik.

Bir yanıyla bir barış konferansı (veya çok daha düşük ihtimalle de olsa, bir barış anlaşması) 1914-18 savaşından sonra çizilen sınırların bütünlüğünün, 1948'de kurulan İsrail'e göre yeniden belirlenmesi anlamına gelecekti. Kabul edilen sınırlara geri dönüşle ilgili olacaktı. Yani Eski Dünya Düzeni'yle alakalıydı. Zira Batı'nın Ortadoğu'daki politikalarının kökeninde bu yatıyordu. Amerikalılar Saddam'ın ülke içindeki karşıtlarının katledilmesine göz yumduğunda bunun farkına varmış olmalıydık. Irak'ın parçalanması ihtimaliyle ya da Irak halkının Ortadoğu'nun kendilerine ait kısmında kendi haritalarını çizmesine izin vermek alternatifiyle yüzyüze kalan Batı, Saddam'ın daha hayırlı (en azından uluslararası bakımdan daha zararsız) olduğuna hükmetmişti.

1991 Körfez savaşının bize öğretmesi gereken ders işte buydu: aynı Batılı süper güçlerin yetmiş yılı aşkın bir süredir yaptığı gibi, sonucu ister hayırlı isterse belalı olsun, bölgenin geleceğine Batı karar verecekti. Çizmeyi aşan bölge liderleri (Saddam da dahil), her ne kadar kişisel akıbetleri Mutla Tepesi'ndeki toplu mezarlarda yatanların akıbetinden daha az vahim olsa da, bunun bedelini ödeyecekti.

Bu dehşet verici manzara karşısında Kuveyt'in kendi süregiden acısı (Irak'ta esir kalan 850 'kayıp' vatandaşının geri verilmesi talebi) önemsiz, hattâ münasebetsiz gibi görünebilirdi. Fakat kaybolan ve 'mechul bir yerlerde görülen' bu erkek ve kadınlar (çoğu Iraklılar tarafından işgalin son saatlerinde alınıp götürülmüşlerdi) gelecek yıllarda binlerce Kuveytli için yürek yakan bir mesele olacaktı. Bunu anlamak için tek yapmanız gereken şey, Kuveyt 'Kayıp Şahıslar ve Savaş Esirleri Ulusal Komitesi'nin Sabaha Salman Mahallesi'nde yerleştiği stadyum büyük-

lüğündeki konferans salonunu ziyaret etmekti; koca salon sessizlikle ve fotoğraflarla doluydu. Bazıları beyaz veya kahverengi entariler içindeki genç adamlara, bazıları da Amerikan kolejlerinden mezun olurken giyilen siyah cüppelerinin içinde kameraya bakan öğrencilere ait stüdyo fotoğraflarıydı. Etraftaki duvarlarda üniformalı polislerin, askerlerin ve doktorların, başörtülü çocukların ve kadınların resimleri asılıydı. Bazı Kuveytlilerin partilerde, düğünlerde ve yıldönümlerinde, işgal öncesi Kuveyt'inin zengin, kaygısız güveniyle gülümserken çekilen resimleri rötuşlanmış ve kesilip çıkartılmıştı. Kimse bu resimleri indirmek ve sahiplerinin öldüğünü düşünmek istemiyordu; oysa büyük bölümü çoktan toplu mezarlardaydı.

Yıllar geçtikçe bu 850 insan, Kuveyt'in *raison d'être*'inin (meşru varlık nedeni) bir parçası, çektiği acıların kanıtı ve dünyanın dikkatini, sınırın kuzeyinde sefaletten ibaret yeni bir hayata başlayan Iraklılardan uzaklaştıracak olan hayati önemdeki bir istatistik haline geldi. Akıbetleri, Kuveyt'in tekrar seferlere başlayan ulusal havayolu filosundaki uçakların gövdesine, bir Olimpiyat arması misali resmedildi. Her uçağın yolcu kapısının yanına, "850 savaş esirimizi geri verin" yazısı işlendi. Ölen Iraklı ile kıyaslandığında 850 kayıp neydi ki? Kuveytliler bu soruya nazikçe şu yanıtı veriyorlardı: Onlar işgalciydi, halbuki 850 insan o saldırganlığın masum kurbanlarıydı.

Fakat 1990'ların ortasına doğru, Bosna'daki dehşet, eski Yugoslavya'daki Müslümanlara yönelik tecavüz ve katliam furyası da Kuveytlilerin Irak işgali altında çektiği acılara rahmet okuttu. Ve Kuveyt'in kendi 'etnik temizlik' eylemi (kurtuluştan sonra 360 bin Filistinlinin evlerinden sürülmesi), Basra ve Bağdat, Nasıriye ve Samava'daki hapishanelere kamyonlarla götürülen Kuveytlilerin ailelerine duyulan uluslararası sempatiyi büyük ölçüde tüketmişti. Otobiyografisinde General Schwarzkopf, Kuveytli sivil esirlerin geri verilmesinin Saddam'ın generallerinin ateşkes görüşmeleri sırasında tartışmayı reddettiği tek koşul olduğunu itiraf etmektedir – belki de büyük bölümünün çoktan öldüğünü bildiklerinden.

Geriye dönüp bakıldığında General Schwarzkopf'un yüzlerce Kuveytli sivile dair anlattığı, muzaffer müttefikler adına akıl almaz bir diplomatik acz hikâyesidir. "Kuveyt işgalinden sonra Irak'a gelmiş herkesin Kızılhaç'a ulaşmak ve isterse Irak'tan ayrılmak konusunda özgür olacağına dair ondan [bir Iraklı generalden] güvence aldık," diye yazmaktadır Schwarzkopf, Şubat 1991'deki ateşkes görüşmeleri hakkında. Gerçekteyse ICRC Kuveytlilerden, ne Bağdat'ta ne de Basra'daki alt bürolarında haber alabilmişti. En büyük endişe, işgal sırasında Kuveyt'te gözaltına alındıkları bilinen ve daha sonra Irak'taki hapishanelerde görülen (30'u kadın) 650 kadar sivil konusunda duyuluyordu. Irak işgalinin son günlerinde rehin alınan birçok Kuveytli, kendileri serbest bırakılmadan kısa süre önce söz konusu sivilleri Irak cezaevlerinde görmüş ve böylece ülkelerine, kayıp erkeklerle kadınların sağ olduğuna dair birinci elden tanıklıklarla dönmüşlerdi. Fakat Şubat 1991'den beri onlardan hiç doğrudan haber, el yazısıyla yazılmış tek bir not alınamamıştı; Kızılhaç'ın görüldükleri hapishanelere girmesine de izin verilmemişti. Yani elde, Irak cezaevlerinde sağ Kuveytliler kaldığına dair aylar öncesine dayanan, tek tük kanıttan başka bir şey yoktu.

Sözgelimi iki Mısırlı 1 Ağustos 1991'de 'Semira'yı (ailesi güvenliği için soyadını açıklamıyordu), Bağdat'ta diğer kadın savaş esirleriyle birlikte çalışırken gördüğünü söylüyordu. Onlardan, annesine hâlâ sağ olduğunu, Saadi Hastanesi'nde temizlikçi olarak çalıştırıldığını, başkanın oğlu Uday Hüseyin tarafından idare edilen El-Kadimiye Hapishanesi'nde kaldığını söylemelerini istemişti. İki Mısırlıya söylediği bundan ibaretti ve onlar da mesajı vakit geçirmeden Kuveytli yetkililere iletmişlerdi. 29 yaşındaki Semira (dosyasındaki resim, parlak kahverengi saçları ve ışıldayan gözleriyle güzel bir kadını açığa vuruyordu) ondan önce sadece bir kez 15 Mart 1991'de görülmüş, o zaman da aynı mesajı göndermiş ve sonra sessizliğe gömülmüştü.

Kuveytliler, 1988'de İran-Irak savaşı sona erdiğinde öldü sanılan, fakat sonradan Saddam'ın hapishanelerinden sağ çıkan 2 bin İranlı esiri düşünerek güç buluyorlardı. Saddam'ın esirleri sevdiğini düşünüyorlardı. Onları nasıl kullanacağını biliyordu. 1990'da Kuveyt'i işgal ettikten sonra binlerce Batılıyı rehin tutmuştu. Fakat Kuveytli esirler umurunda olmamıştı. 850 erkek ve kadının (Semira dahil) hiçbirini bir daha sağ gören olmadı. Ancak 2003'teki Anglo-Amerikan işgalinden sonra Kuveytliler onlardan niye haber alınamadığını öğrendi. Hilla'nın batısındaki çölde kazılan idam çukurlarından çıkarılan binlerce ceset arasında, üzerlerinde hâlâ Kuveyt kimlikleri olan onlarca erkek de vardı. Yani Kuveytliler şimdi savaş sonrası yaptıkları 'şehit' listesine yeni isimler ekleyecekti, küçük bir rakamdı belki, ama Arapların, Arapların elinde öldüğünün de yeni kanıtlanıydı.

Bununla birlikte Kuveyt sınırının kuzeyinde acı, korku ve yenilgiden müteşekkil çorak bir ülke uzanıyordu; enerji istasyonları bombalanmış, su arıtma sistemleri müttefik toplarıyla darmadağın edilmiş, lağımları caddelerin ve evlerin ortasından akan bir ülke. BM helikopterleriyle Güney Irak'ın üzerinde turlayan Batılı gazeteciler, binlerce tank mevzisi ve siperin şimdi tümüyle ot ve kumla kaplandığını görüyordu; Irak ordusu enerjisini isyanı ezmek ve rejimi korumak için harcamıştı, komşularını tehdit etmesi artık söz konusu bile olamazdı. Irak mecalsizdi ve ilk başta Saddam'ın Kuveyt'ten savaşmadan çıkmasını ve ardından rejiminin yıkılmasını sağlamayı amaçlayan (ve ikisini de başaramayan) BM yaptırımlarının ağırlığı altındaki Irak halkı yavaş çekim bir toplu ölüme doğru ilerliyor, böylece dünyanın en uygar ülkeleri olduğunu söyleyenlerin dayattığı bu yaptırımlar daha da korkunç ve ahlaksız bir hale geliyordu.

Güney Irak'ın dört bir köşesinde Şiiler, ölümcül tehlikelerin tam ortasında sürdürüyorlürdı yaşamlarını; oğulları, kocaları ve erkek kardeşleri ise çoktan Hilla ve Nasıriye'deki idam tarlalarını doldurmuştu. Necef'teki altın kubbeli Hazreti Ali Camisi kısmen yıkılmış, asırlık mavi mermer çinileri, gelip geçen gazeteciler için ve Iraklı isyancıların sığındığı kutsal Şii mekânlarına baskın düzenleyen Saddam'ın Cumhuriyet Muhafızları için birer turistik hediye gibi mabedin etrafına saçılmıştı. On iki yıl sonra Şii direnişçiler (bazıları 1991'de Saddam'ın katilleriyle de savaşmış adamlar) tam da aynı mabede, bu kez Amerikan tank ateşinden korunmak için sığınacaktı. Kuzeyde ise (şimdi Amerikan ve Britanya koruması altında olan) Kürtler kimyasal gaz saldırısına uğrayan ve ardından Saddam'ın emriyle sistemli şekilde yerle bir edilen yüzlerce köyde yaşıyordu. Şii isyanına ihanet etmiştik. Kürt isyanına ihanet etmiştik. Sonra (çok sonra), bizzat Saddam'ı yok etmeye geldiğimizde, bizi çiçeklerle karşılamalarını bekleyecektik. Fakat onlar hatırlayacaktı.

Irak'ı neredeyse on üç yıl boyu dümdüz eden yaptırımlar, Ortadoğu maceralarımız kitabından büyük ölçüde atıldı. Mart 2003'teki Irak işgalimiz de, bu tarihten önce Irak halkına reva gördüğümüz muameleye son noktayı koydu (veya koyduğunu umduk), bütün bir ulusun hapsedilmesinin, BM'nin yaptırım rejimi altında daimi zayıflatma ve ölüme mahkum edilmesinin üzerindeki lekeyi sildi. Anglo-Amerikan işgalciler Bağdat'taki saraylarına kurulduğunda, elektrik santrallerinin, su dağıtım istasyonlarının, fabrikaların ve ticaret hayatının çökmesinden dolayı Saddam'ı suçlayacaklardı, sanki Irak'ın sefaletine tek başına o sebep olmuş gibi. Yaptırımlardan hiç söz edilmedi. Onlar hikâyeden 'kovulmuştu'. Önce Saddam vardı, ardından da 'özgürlük'.

Ve gerçekten de, Irak'ın Kuveyt işgalinin ardından yaptırımlar ilk kez yürürlüğe konduğunda, neredeyse hiç ses çıkmadı; savaşa gerek kalmadan Saddam'ı Kuveyt'ten çıkarabilselerdi, pek az insan yaptırımları eleştirecekti. Dahası Kuveyt işgalinden önce Irak'ın enerji santralleri hâlâ tam kapasiteyle çalışıyordu ve İran'la sekiz yıl süren savaşta sarsılan ekonomisi, Iraklılara Arap dünyasındaki en yüksek hayat standartlarından birini sağlamaya muktedirdi. Irak'ta

karne uygulamasına Eylül 1990'da başlandı, fakat Batılıların (ve Arapların) çoğu, Saddam (bir umut) herhangi bir çatışma yaşanmadan Kuveyt'ten çekilir çekilmez bu yaptırımların kaldırılacağını sanıyordu. Ortadoğu'da sık sık olduğu gibi, başta işe yarar gibi görünen bir karar, hızla füzelerden veya top mermilerinden çok daha ölümcül bir silaha dönüşecekti.

BM Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı kararı 6 Ağustos 1990'da, Saddam'ın ordusu Kuveyt sınırını geçtikten sadece dört gün sonra kabul edildi. Karar bütün ülkelere, 'Irak veya Kuveyt menşeili hiçbir mal ve ürünü' ithal etmemeleri, 'tıbbi amaçlar ve insani koşullarda besin için kullanılan temel ihtiyaç maddeleri haricinde' mal tedarikini yasaklamaları çağrısı yapıyordu. Geriye dönüp bakıldığında, ABD'nin bu yaptırımların (ki savaş sonrası kısıtlamalarla kıyaslandığında yumuşak sayılırdı) Saddam'ın ordusuna Kuveyt'ten geri çekilme emri vermeye ikna edeceğine asla inanmadığı açıktır. Tıpkı on iki yıl sonra Amerika ve Britanya'nın, 2003 işgalinden önce BM silah denetçilerine işlerini bitirmek için zaman tanınamayacağını iddia etmeleri gibi, Amerikalılar Kuveyt'in kurtuluşu için askerler yerlerini alır almaz yaptırım rejiminden vazgeçti. Washington Yakındoğu Politikaları Enstitüsü, 1990 yılının sonunda, 'yaptırımların kesin bir sonuç vereceğine güvenilemeyeceği' sonucuna varıyordu. 15 Ocak 1991'de ise Britanya dışişleri bakanı Douglas Hurt, Britanya'nın Kuveyt için savaşmaya hazır olduğunu, zira BM yaptırımlarının Saddam'ın savaş yürütme kapasitesi üzerinde 'ciddi bir etki' yapmadığını açıklıyordu.

Ancak savaştan sonra ABD, Saddam Hüseyin gidene kadar yaptırımların kaldırılmayacağını cümle aleme ilan etti. 'Irak'ta bir yönetim değişikliği olana dek' yaptırımların süreceğini söylüyordu Beyaz Saray sözcüsü Marlin Fitzwater. Fakat yaptırımların etkisi artık felaket anlamına geliyordu. 1991'de müttefikler enerji santrallerini felce uğratmış, su ve kanalizasyon sistemlerini kasten bombalamıştı – Iraklı siviller arasında insani felakete yol açması kaçınılmaz bir karardı bu. Avukatlar ve halk sağlığı uzmanlarından oluşan bir Harvard ekibi, kırk altı Irak hastanesi ile yirmi sekiz su ve kanalizasyon tesisini 1991'de gezdikten sonra, Irak'taki beş yaş altı çocuklardaki ölüm oranının neredeyse dört kat arttığını, yaklaşık bir milyon çocuğun yetersiz beslendiğini ve 100 bininin de açlık nedeniyle öldüğünü açıkladı. Araştırmaya göre, beş yaş altı 46 bin 700 çocuk da 1991'in ilk yedi ayında savaş ve ticari yaptırımların ortak etkisinden dolayı ölmüştü.

Giderek daha fazla sayıda Iraklı ölürken (sadece bombardımanla hasar görmüş su arıtma tesislerinden kirli su içmek zorunda kaldıkları için değil, iyileşmek için gereken ilaçları almalarına da engel olunduğu için), bir BM komisyonu ülkenin güney sınırını Rümeyla petrol yatağı ve Um Kasr'daki donanma üssünü dışta bırakacak şekilde yeniden çizdi; halbuki Irak'ın Körfez sularına tek ulaşabildiği bölge burasıydı. El konulan bu bölge Kuveyt'e verildi. Batılı liderler Saddam'ın Irak'ın kendi kaynaklarını temel ihtiyaç maddelerini karşılamak için kullanabileceğinde ısrar ediyor, fakat Irak'ın mali hesaplarının bloke edilip petrol satışının yasaklandığını görmezden geliyorlardı. 1994'ün sonlarına doğru Irak'ta enflasyon yüzde 24 bin düzeyindeydi ve nüfusun büyük bölümü sefaletten kırılıyordu. Bağdat caddelerinde orta sınıflar bile yiyecek almak için kitaplarını satışa çıkarıyordu. İslam teolojisi ciltleri, Shakespeare'in İngilizce basımları, bilimsel tıp incelemeleri ve Arap mimarisi üzerine akademik tezler, soluğu Bağdat'taki Mutenabi Caddesi'nin kaldırımlarında alıyordu: ekmek karşılığı kâğıt.

1996'ya gelindiğinde yarım milyon Iraklı çocuğun yaptırımlar sonucu öldüğü tahmin ediliyordu. O dönem ABD'nin Birleşmiş Milletler büyükelçisi olan Madeleine Albright, aynı yılın 12 Mayıs'ında CBS'nin haber programı *60 Dakika*'da kendisine yaptırımlar sorulduğunda mide bulandırıcı bir cevap verdi. Sunucu Leslie Stahl'ın sorusu şuydu: "Yarım milyon çocuğun öldüğünü duyduk. Yani bu Hiroşima'da ölen çocuklardan da fazla. Peki buna değer mi?" Ve

Albright şöyle yanıtladı: "Bunun çok zor bir seçim olduğunu düşünüyorum, fakat buna değdiği kanısındayız." Mart 1997'de Albright (artık ABD dışişleri bakanıydı) yaptırımları sona erdirmenin imkânsız olduğunu vurguluyordu. "Irak'ın kitle imha silahlarıyla ilgili yükümlülüklerine uyması halinde yaptırımların kaldırılması gerektiğini savunan ülkelerle aynı fikirde değiliz. Bizim sarsılmaz düşüncemiz, Irak'ın barışçı niyetlerini kanıtlamak zorunda olduğu yönündedir... Ve kanıtlar şunu neredeyse kesin şekilde gösteriyor ki, Saddam Hüseyin'in niyetleri asla barışçı olmayacaktır."

Ekim 1996'da Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu'nun (UNICEF) Irak temsilcisi Philippe Heffinck, 'Irak'ta her ay yaklaşık 4 bin 500 çocuğun açlık ve hastalık nedeniyle öldüğü' tahmininde bulunuyordu. Bir yıl sonra BM ile Dünya Gıda Programı'nın ortaklaşa yürüttüğü bir çalışma, yaptırımların 'Irak'ın ihtiyacı karşılayacak miktarda gıda ithal etmek için gereken dövizi elde etme yeteneğini ciddi ölçüde kısıtladığı' sonucuna vardı. 26 Kasım 1997'de UNICEF hazırladığı raporda şu ifadelere yer veriyordu: "Beş yaşın altındaki çocukların yüzde 32'si, yani yaklaşık 960 bin çocuk, kronik yetersiz beslenmeden muzdarip; 1991'den bu yana yüzde 72'lik bir artış söz konusu. Çocukların yaklaşık dörtte biri... normal kilonun altında – komşu Ürdün veya Türkiye'de rastlanan oranların iki katı."

Ve bütün bunlar olurken, yaptırımlar için öne sürülen sebepler (veya kaldırılmasını sağlayabilecek koşullar) değiştiriliyor ve genişletiliyordu. Saddam Birleşmiş Milletler Özel Gözlem Komisyonu'nun (UNISCOM) silah denetçilerinin özgürce çalışmasına izin vermeliydi, insan hakları ihlallerine son vermeliydi, Kuveytli savaş esirlerini bırakmalıydı, kendi halkına işkence yapmaya son vermeliydi, Kuveyt'in egemenliğini tanımalıydı, savaş tazminatlarını ödemeliydi ve (BM'yle alakalı olmayan) 'uçuşa yasak' bölgelerden füze bataryalarını çekmeliydi. Tek tek ele alındığında bu taleplerin hiçbirinde gayri-ahlaki bir şey yoktu. Bir arada ele alındığında ise asıl niyet, yaptırımlar rejiminin sonsuza dek devamını garantiye almaktı. Ocak 1998'de Papa Iraklılara uygulanan 'acımasız ambargo'dan söz ediyor, 'zayıflar ve masumlar, sorumlu olmadıkları hataların bedelini ödeyemez' diyordu. ABD yetkilileri ise, Saddam Amerikan taleplerine uymadıkça yaptırımların 'ilelebet' kalacağı uyarılarında bulunmaya başlamıştı.

Amerikalı sözcüler sürekli olarak Saddam'ın yaptırımların etkisinden kaçtığına dikkat çekiyordu. Irak'taki büyük inşaat alanlarının uydu fotoğraflarıyla Birleşmiş Milletler'in karşısına çıkan Albright, bunların Saddam Hüseyin'in yaptırdığı yeni saraylar olduğunu söylüyordu. Söylediğinde haklıydı, fakat vardığı sonuç yanlıştı. Zira Saddam BM yaptırımlarının rejimi üzerinde yapacağı etkilerden kaçındıysa, o zaman bu yaptırımlar açıkça hedefini yerine getirememiş demekti. 1998'de Britanya Dışişleri Bakanı Robin Cook kafasını Irak rejiminin yağ çektirme aletleri satın almasına taktı; eğer bu doğruysa, yaptırımların başarısız olduğuna dair bir kanıt daha ortaya çıkmış demekti. Cook durmadan Irak'ın yılda 10 milyar dolarlık petrol satabildiğini ve bununla gıda, ilaç ve diğer insani ihtiyaç maddelerini alabildiğini söylüyordu – oysa petrol gelirlerinin yüzde 30'undan fazlası BM tazminat fonuna ve BM'nin Irak'taki masraflarına aktarılıyordu, yani Cook'un açıklaması yine yanlıştı.

Ve Saddam Hüseyin bir kez daha Amerikalılarla ortak bir davada birleşmişti. Tıpkı ABD'nin Saddam'ın büyüklüğünü göstermek için yeni tapınaklar inşa ederken halkının çektiği acıların derinleşmesine göz yumduğunu kanıtlama ihtiyacı duyması gibi, Saddam'ın da dünyaya (bilhassa da Araplara) Amerikalıların ve müttefiklerinin masum Irak halkına zulüm yapmak konusunda ne kadar acımasız olduğunu göstermeye ihtiyacı vardı. Saddam'ın bu hesabı, Arap düşmanlarından birinde, Usame Bin Ladin'de somut bir karşılık buldu. Bin Ladin ne zaman ağzını açsa (benimle yaptığı röportaj da dahil) ABD güdümlü yaptırımlar nedeniyle Iraklıların çektiği acılardan duyduğu üzüntüyü dile getirir oldu.

O lanetli yıllarda Irak'ın gri ve can çekişen dünyasını ziyaret eden bizler, bazen neredeyse tanık olduğumuz acılar kadar Irak hükümetinin manipülasyonu karşısında da hayrete düşüyorduk. Her sabah enformasyon bakanlığının 'rehberleri' yabancı gazetecileri Iraklı sivillerin yaptırımlara karşı düzenlediği 'spontane' gösterileri izlemesi için teşvik ederdi. Erkekler ve kadınlar, hastalık ve yetersiz beslenmeden dolayı ölmüş çocukların cesetlerinin konduğu söylenen tabutlar taşıyarak caddelerde yürürlerdi. Tabutların içini görmek istediğimizde ancak, bize protestonun sembolik olduğu, tabutların sadece ölüleri temsil ettiği söylenirdi. Fakat ölüm Irak'ta fazlasıyla gerçekti. Bağdat'ın en varlıklı mahallelerinde bile fütursuzca akan lağım ırmakları, en temel sosyal hizmetlerin bile çöktüğünün kanıtıydı. Kırsal bölgelerden, Iraklıların hayatta kalmak için yabani otları yediğine dair güvenilir haberler geliyordu.

Peki Amerikalılar, Britanyalılar ve onların Birleşmiş Milletler'deki dostları, neden Irak'a bu nefret uyandırıcı yaptırımları dayatıyordu? Bağdat'taki Batılı insani yardım çalışanları ve BM yetkililerinin birçoğu kendine göre sonuçlar çıkarmıştı. Bir Iraklıyla evli olan Britanyalı Margaret Hasan (Irak başkentindeki CARE bürosunu yöneten cesur, sıkı, onurlu bir bayandı), başa çıkmak için elinden geleni yaptığı bu trajedi karşısında küplere binmişti. "Saddam'a isyan etmemizi istiyorlar," diyordu. "Belimiz öyle kırılacak, bu acı öyle dayanılmaz hale gelecek ki, Saddam'dan kurtulmak için her şeyi yapacağız, hattâ canımızı feda edeceğiz. İşte böyle düşünüyorlar. Baas partisine karşı ayaklanma 1991'de başarısız oldu, bu yüzden şimdi daha acımasız yöntemler kullanıyorlar. Fakat hata yapıyorlar. Bu insanlar kıtlık noktasına gelmiş durumda. Bokun içinde yaşıyorlar. Ve paranız veya yiyeceğiniz yoksa, demokrasi veya liderinizin kim olduğu umurunuzda bile olmaz."

Batılı yardım çalışanları haklıydı. 1991'de bir hava kuvvetleri plancısı *Washington Post*'a şunları söylemişti: "İnsanların bilmesini istediğimiz şey büyük resim. Yani şu: Bu adamdan kurtulun ve yeniden inşa konusunda size yardım etmekten gayet mutlu oluruz. Saddam Hüseyin'e veya onun rejimine tahammülümüz yok. Bu meseleyi halledin, biz de elektriğinizi halledelim." Kuveyt'in 1991'deki kurtuluşundan hemen önce, ABD Savunma İstihbarat Dairesi'ne ait bir belge, enerji santrallerinin imhasının ve süregiden ekonomik yaptırımların muhtemel sonuçlarını anlatıyordu. "Hem su arıtma yedek parçalarına hem de gerekli kimyasallara yönelik ülke içi kaynakların yokluğunda, Irak bu hayati malların ithali için BM yaptırımlarını delme çabalarını sürdürecektir. Bunları tedarik edememesi, nüfusun büyük bölümü için temiz içme suyu kıtlığıyla sonuçlanacaktır." Diğer bir deyişle, ABD, Britanya ve BM Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleri, bombardıman harekatının (ve yaptırımların) temel sonucunun, Iraklı sivillerin fiziken zayıflatılması, hasta düşürülmesi ve ölüme sürüklenmesi olacağının gayet iyi farkındaydı. 1991 Körfez savaşının Iraklı siviller için nihai niteliği şimdi açıkça ortaya çıkmıştı. Şimdi bombalama, sonra öl.

1997 Noel'inden kısa süre sonra BM'nin Irak'taki gıda karşılığı petrol programının başkanı olan sakallı ve kel kafalı İrlandalı Dennis Halliday, bunun ne anlama geldiğine dair derinden sarsıcı kanıtları kendi gözleriyle gördü. Saddam Hüseyin Hastanesi'nde lösemiden muzdarip dört küçük Iraklı çocuğu ziyaret etti. "Doktorlar çocukların tedavi için gereken ilaçları alamadığını anlattı ve devreye ben girdim," diye anlatıyordu, Bağdat'taki duvarları ucuz Arap halılarıyla kaplı tıkış tıkış bürosunda. "Dünya Sağlık Örgütü'nden bir meslektaşımla birlikte ihtiyaçları olan ilaçları tedarik edebildim – bazıları Ürdün'den, biri de Kuzey Irak'tan geldi, ki bu da muhtemelen Türkiye'den gizlice sokulduğu anlamına geliyor. Sonra Noel arifesinde koşa koşa çocukları görmeye gittim. Çoktan ölmüşlerdi."

Halliday zaten 23 milyon Iraklıya gıda ve ilaç dağıtma görevinin ağırlığı altında gözle görülür şekilde ezilmişti; bu insanların hepsi, Saddam'ın işlediği suçlardan dolayı cezalandırılıyor,

bazıları tüyler ürpertici hastane şartlarında ölüp gidiyordu. Çocuklara ilaç aradığı sırada Halliday (ki istifanın eşiğine geldiği belliydi), BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a ateşli bir mektup yazarak, BM'nin Irak'ta yaptıklarının masum insanların anlatılmaz acılar çekmesine yol açtığından şikâyet etmişti. "Yaptıklarımızın BM'nin ahlaki itibarını zedelediğini anlattım," diyordu. "Kendimi ahlaki bir ikilemde bulmuştum. Burada yaptıklarımız, bizzat BM şartındaki insan hakları tanımına aykırı görünüyordu bana." New York'taki BM bürokrasisine katılmadan önce Kenya ve İran'da çalışmış bir Quaker olan Halliday, yaptırımlara bazı alternatifler arıyordu – nafileydi elbet, zira ABD ve Britanya'nın Irak'ın azabını dindirmek gibi bir niyeti yoktu.

Halliday'in masası, BM'nin bilmek istemediği bilgiler içeren dosyalarla doluydu; Irak'ın elektrik santralleri yüzde 40'ın altında kapasiteyle çalışıyordu, su ve arıtma sistemleri çökmenin eşiğindeydi. Doktorlar ameliyatlar sırasında lastik eldivenlerini tekrar kullanmak zorunda kalıyordu, hastane koğuşlarında havalandırma veya temiz su yoktu. Elektrikli pompaların yokluğunda borulardaki su basıncı düşüyor ve hava boşluklarına kanalizasyon çekiliyordu. "Hükümet burada bebek maması kullanılmasını teşvik edip duruyor – kirli suyla yapılan bebek maması gerçek bir katil." Fakat Halliday bu ızdırabın başka, daha uzun vadeli etkilerinden endişe ediyordu. "Bugün İran-Irak savaşının, Körfez savaşının ve yaptırımların ötesini neredeyse hiç bilmeyen yirmili, otuzlu, kırklı yaşlarında erkek ve kadınlar var. Kendilerini düşman insanlarla kuşatılmış hissediyorlar ve Amerika ile Britanya'dan nefret ediyorlar. Teknoloji ve iletişimin uzağındalar. Batı televizyonlarını izleyemiyorlar. Ve bu ülkeyi gelecekte o insanlar yönetecekler. Yabancılaşmış ve tamamen kendi içlerine kapanmış durumdalar. Kapı komşusu ülkelerin bu insanlardan dolayı epey başı ağrıyacak."

Halliday'in Bağdat UNICEF bürosundaki meslektaşı daha iyimser değildi. Dışarıda, yabanileşmiş çocuklar sokağın köşesindeki çöpü karıştırıyorlardı. İçeride Philippe Heffinck'in dosyaları, beş yaş altındaki çocuklarda yetersiz beslenme oranının yüzde 31 olduğunu gösteriyordu. "Bu oran, Kürt bölgeleri de dahil, Irak'ın tamamında 1.1 milyon çocuk demek. Bu ciddi bir sorun – iki yaş altındakiler için yetersiz beslenme bilhassa ciddi bir sorun, çünkü beynin şekillendiği dönem bu. Beyniniz gelişmiyor. Çocuğu etkileyecek fiziksel ve zihinsel gelişim eksikliği yaşanıyor. Eğitimini, iş bulmasını, aile kurma ve üreme şansını, yani bütün hayatını etkiliyor..."

Nisan 1998'de Bağdat'tan *Independent*'a haber geçen Patrick Cockburn, Dicle Nehri'nin nasıl sütlü kahve rengini aldığını anlatıyordu; çünkü 3.5 milyonluk Bağdat'ın ve nehrin yukarısındaki diğer kentlerin arıtılmayan kanalizasyonları doğruca Dicle'ye dökülüyordu. Yaptırımlar başlamadan bir yıl önce yüzde 3.5 olan on iki aya varmadan ölen bebek oranının, dokuz yıl sonra yüzde 12'ye çıktığını ve bunun başlıca nedeninin kirli içme suyu olduğunu yazıyordu. Elektrik teçhizatı için yedek parça yokluğu, eleman eksikliği ve bunun sonucunda enerji tedarikinin azalması nedeniyle birçok bölgeye temiz su verilemiyordu.[1]

Batılı insani yardım çalışanları bazen kendi katkılarının neredeyse faydasız olduğunu düşünüyorlardı. Bağdat'taki CARE için çalışan Judy Morgan, kendisini nasıl Kral Canute[2] gibi

1 Bu muazzam insani ızdıraba dair kanıtlar artık ayan beyan ortadaydı. Yaptırımlara dair kurulan bir BM insani yardım heyeti 1999'da hazırladığı raporda şu ifadelere yer veriyordu: "Irak halkının içinde bulunduğu insani durumun vahameti tartışılmaz ve üzerinden atlanamaz. Iraklı yetkililerin belli olguları siyasi propaganda amaçlarıyla abartmaya çalıştığına dair iddialar bir yana, farklı kaynaklardan gelen bilgiler, yanı sıra tarafsız gözlemcilerin nitelikli değerlendirmeleri ve iktisadi değişkenlere dair yapılan mantıklı hesaplamalar, bu durumu teyit etmektedir." Ağustos 1999'da UNICEF raporunda da şunlar belirtiliyordu: "Eğer Irak'taki çocuk ölüm oranlarında 1980'lerde yaşanan ciddi düşüş, 1990'larda da devam etmiş olsaydı, 1991-98 yılları arasındaki dönem boyunca bu ülkede beş yaşın altındaki *yarım milyon çocuk hâlâ yaşıyor olacaktı*." (vurgu aslında).

2 Canute ya da Knut, ünlü Danimarka kralı. 12. yüzyılda bir süre İngiltere'ye de hükmetti. Yardım görevlisi Morgan, Canute hakkında anlatılan bir hikâyeye atıfta bulunuyor. Etrafındaki dalkavuklar Canute'un büyüklüğünü ve gücünü övmekte fazla ileri gidince kral sinirlenir. Tahtını deniz kenarına getirtip oturur ve 'Dur ey

hissettiğini anlatıyordu. "Biz daha dalgaya geri dönmesini söyleme fırsatı bulamadan sular gelip ayaklarımızı ıslatıyor," diyordu bana 1998'de bir öğleden sonra. Meslektaşı Margaret Hasan'ın elinde, Morgan'ın doğruyu söylediğini kanıtlayan örnekleri içeren kalın mı kalın bir dosya vardı. "Eğer bu bir Üçüncü Dünya ülkesi olsaydı, iki-üç yüz dolara birkaç su pompası getirebilir ve binlerce hayatı kurtarabilirdik," diyordu o da. "Fakat Irak [1991'deki] savaştan önce bir Üçüncü Dünya ülkesi değildi – gelişmiş bir toplumu taşıma suyla idare edemezsiniz. Buradaki su sisteminde oluşan sorun, karmaşık ve son derece pahalı su arıtma tesislerinin çökmesi ve hasar görmesinin bir sonucu. Ve ülkenin sadece bir bölümündeki onarıma yüz binlerce dolar gidiyor. Buradaki doktorlar mükemmel, birçoğu Irak'ın yanı sıra Avrupa'da eğitim görmüş, fakat yaptırımlar nedeniyle sekiz yıldır bir tek tıbbi yayın okuyamamışlar. Ve bilimde bunun ne anlama geldiğini düşünebiliyor musunuz?"

BM yaptırım komitesinin yasakladığı maddelerin listesine bir göz atmak bile, Irak'a karşı yürütülen kampanyanın çocukça, fakat intikamcı niteliğini açığa vurmaya yeterdi. Listede şunlar yer alıyordu: Kalem, kalemtıraş, ayakkabı boyası, kefen bezi, kolonyalı mendil, şampuan, su arıtma kimyasalları, sargı bezi, şırınga, tıp dergileri, röntgen cihazları için kobalt, tek kullanımlık tıbbi eldiven, epilepsi ilaçları, ameliyat gereçleri, dializ ekipmanı, anjin ilaçları, granit nakliyeleri, tekstil üretim ekipmanı, diş macunu, diş fırçası, tuvalet kâğıdı, tenis topu, çocuk kıyafeti, oje ve ruj.[1]

O dönemde kötücül ve gayri-ahlaki olduğu gerekçesiyle yaptırımları kınayıp karşı kampanya yürütme cesareti gösteren birkaç gazeteciden biri olan John Pilger, 1999 Noel'inden hemen önce, Britanya Ticaret ve Sanayi Dairesi'nin (bu devlet kuruluşu, Kuveyt'i işgal etmesinden önce Irak'a iki hardal gazı bileşeni satılmasını, bileşenlerden birinin bilye uçlu tükenmez kalemler için mürekkep yapımında kullanılabildiği gerekçesiyle savunmuştu), Iraklı çocukları difteri ve sarı hummadan koruyacak aşıların nakliyesini nasıl engellediğini kayda geçiriyordu: "Sebebini parlamentoya Dr. Kim Howells anlattı. Rekabet ve tüketici işlerinden sorumlu dışişleri bakan yardımcısı titri, yaptığı Orwellyan açıklamaya da gayet güzel uyuyordu. Çocuk aşıları yasaktı, 'çünkü bunlarla kitle imha silahları üretilebilirdi.' Parmağının, alenen kitle imha eden bir silahın (yaptırımların) tetiğinde olması, anlaşılan onu hiç alakadar etmiyordu."

2000'e gelindiğinde, Irak sivil sanayi teşebbüslerinin yüzde 70'i kapanmıştı veya en asgari düzeyde faaliyet gösteriyordu. İşsizlik en az yüzde 60'a çıkmıştı. Halliday ve Irak'taki en üst düzey BM insani yardım görevlisi olan halefi Hans von Sponeck'in ikisi de Bağdat'taki görevlerinden istifa etmişti (Halliday Eylül 1998'de, von Sponeck ise 14 Şubat 2000'de) ve şimdi basında, televizyonda ve protesto gösterilerinde konuşuyorlardı. Von Sponeck, her gün ortalama 167 Iraklı çocuğun öldüğüne dikkat çekiyor ve şöyle devam ediyordu: "BM'de görev yaptığım onca yıl boyu, bu programdaki kadar siyasi manevraya tanık olmadım ve baskıya maruz kalmadım. Irak'a sanki orada 23 milyon Saddam Hüseyin yaşıyormuş gibi muamele ediyoruz. Saçmalığın daniskası bu."

Hele Halliday sözünü hiç sakınmıyor, Ekim 1998'de şunları söylüyordu: "Dünya Sağlık Örgütü'yle daha on gün önce konuştum ve yaptırımlara bağlı beş yaş altı çocuk ölüm miktarının aylık ortalama 5-6 bin olduğunu doğruladılar. Bunun da düşük bir tahmin olduğu

---

deniz!' diye bağırır. Fakat dalgalar durmaz ve ayaklarını ıslatır. Bunun üzerine Canute adamlarına, kendisinin de gücünün sınırı olduğunu ve bir daha dalkavukluk istemediğini söyler. Tacını da çıkartır ve ölene kadar bir daha takmaz. –çn

1 Sözgelimi Irak Ulusal Onurilik Hasarları Merkezi (İran-Irak savaşı sırasında ağır yaralanan askerlerin tedavisi için bir Danimarka ekibinin yardımıyla kurulmuştu), yaptırımlar dönemi boyunca ilaç ve teçhizattan yoksundu. Çalışanlar sargı bezlerini ve sondaları tekrar tekrar sterilize etmek zorunda kalıyor, yeni tıbbi doküman ve yayınlara ulaşmalarına izin verilmiyordu.

kanısındalar, çünkü Irak'ın kırsal bölgelerinde çok sayıda çocuk doğduğunda nüfusa kaydettirilmiyor; altı haftalık olmadan öldüklerinde zaten kaydetme gereği hiç duyulmuyor... Geçenlerde [Irak'taki] sendika liderleriyle görüştüm. Bana niye Birleşmiş Milletler'in kestirmeden Irak'ı bombalamadığını sordular, 'yaptırımları genişletip Iraklıları yavaş yavaş acı çektirerek öldüreceğinize, işi bir çırpıda bitirin' dediler... Yaptırımlar Irak'ın kültür ve eğitim yapısını darmadağın ediyor ve yönetim sistemini değiştirecek falan da değil. Yaptırımlar izolasyonu, yabancılaşmayı ve fanatizmi teşvik ediyor... Yaptırımlar Birleşmiş Milletler şartındaki insan hakları ve çocuk haklarıyla ilgili hükümleri ciddi şekilde ihlal ediyor." 2000 yılında Halliday şunları yazıyordu: "Biz yeni bin yıla girdiğimiz şu günlerde, Irak'ta bir soykırımdan sorumluyuz. Bugün başbakan Tony Blair, büyük oranda iç siyaseti ilgilendiren bir dizi konuda savunma yapıyor. Iraklı çocukları öldüren Clinton/Albright programına verdiği sonu gelmez destekten ise nadiren söz ediliyor. Biz ne hale geldik böyle?"

Britanya Dışişleri Bakanlığı (ve özellikle şimdi Ortadoğu politikasının en üst düzey sorumlusu mahiyetinde dışişleri bakanlığına getirilen Peter Hain) istifa eden BM yetkililerini karalamaya çalıştı. "Bazılarının, Irak'taki BM İnsani Yardım Koordinatörü Hans von Sponeck'in ve ondan önce de Dennis Halliday'in istifalarına dair kaygı beyan ettiğini biliyoruz," diye yazıyordu, Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Dairesi'nin *Independent* okuru bir doktora gönderdiği kaypak ifadelerle dolu mektupta.

> Eşi benzeri olmayan ve milyarlarca dolar değerinde karmaşık bir programı idare etmek, deneyimli ve kararlı yöneticilerin işidir. Irak halkı adına 'gıda karşılığı petrol' programının büyük bölümünün hayata geçirilmesi görevi onlara emanettir. Ne yazık ki Halliday de von Sponeck de bu görev için doğru kişiler değildi. İkisi de daha en baştan Güvenlik Konseyi'nin kararlarına ve BM kararlarının amaçlarına karşıydı. Bu yüzden 'gıda karşılığı petrol' çalışmasını yapmak onları ilgilendirmiyordu.

Bu saçmaydı. Halliday tutkulu ve onurlu, von Sponeck dürüst biriydi ve ikisi de tecrübeli insani yardım çalışanlarıydı. İki BM koordinatörünün de, birbiri ardı sıra 'yanlış adamlar' olduğu iddiasının iler tutar yanı yoktu.

Aynı mektupta, 1284 sayılı yeni Güvenlik Konseyi kararının 'gıda karşılığı petrol' programını daha etkin hale getireceği, çünkü Irak'ın petrol ihracatındaki azami sınırı kaldıracağı iddia ediliyordu. Fakat Irak'ın yıkılmış petrol tesislerinin ve petrol fiyatlarındaki ani düşüşün (ki BM'nin hatası değildi bu) girişimi büyük ölçüde etkisizleştirdiğine dair bir şey söylenmiyordu. Irak'ın ihtiyacı olan şey, şahsi kalemlerde ani bir gevşetme değil, sanayi, altyapı ve ticari hayata ciddi yatırım yapılmasıydı; ki buna da BM yaptırımları izin vermiyordu. Iraklılar artık alamayacak olduktan sonra, diş macunu ve tuvalet kâğıdının hiçbir yararı yoktu.

Ve her birkaç ayda bir, BM denetçileri Saddam'ın cephaneliğinin boyutunu anlamaya çalışıp (sık sık Irak güvenliğinin engellerine ve tehditlerine maruz kalıyorlardı) Baas rejimini kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlardan arındırmaya gönderilirken, Amerikalılar Irak diktatörünün oluşturduğu yeni 'tehditlerden' dem vuruyordu: Saddam Kuveyt'i tekrar işgal edebilirdi, ABD'nin kuzey ve güneydeki 'uçuşa yasak bölge' uygulamasını (Şiileri ve Kürtleri 'koruduğu' söyleniyordu bunun) hiçe sayıyordu veya Irak-Kuveyt sınırındaki ABD yönetiminde bulunan bölgede bıraktığı karadan karaya füzeleri geri almaya çalışıyordu. Doksanların başında ömrüm, Saddam'ın 1990'daki büyük hatasını tekrarlamak üzere olduğu zannıyla Kuveyt'e bir başka uçuş için Beyrut Havaalanı'na koşmakla geçti. Oysa televizyon haberlerinde, paslanan askeri trenlerin etrafında avarelik yapan, bazıları yalınayak, birçoğu iğne ipliğe dönmüş, üniformaları yırtılıp solmuş Irak askerlerinin görüntülerinden başta bir şey yoktu.

1991 Körfez savaşındaki zaferlerini kutlamalarından yaklaşık iki yıl sonra Batı ittifakının üç büyük üyesi (ABD, Britanya ve Fransa) Irak'ın güneydeki uçuşa yasak bölgeyi sözümona ihlal etmesi ve Silkworm gemisavar füzelerini Birleşmiş Milletler'den saklaması üzerine bir dizi hava saldırısı düzenledi. 12 Ocak 1993'te, Suudi Arabistan'da üslenmiş altı Britanya Tornado bombardıman uçağı ve bir Fransız Mirage filosu, Kittyhawk uçak gemisinden kalkan daha büyük bir Amerikan filosuna katılarak, Irak'taki hedeflere saldırdı. Vurulan yerlerin büyük bölümü füze tesisleri ve radar üsleriydi. Bir haftadan fazla bir süredir Amerika, Irak'ın SAM uçaksavar füze bataryalarını 'uçuşa yasak' bölge içine mevzilendirmesini protesto ediyordu.

Nasıl Amerikalıların Körfez'de daimi bir krize ihtiyacı varsa, Saddam da gerilimi artırmak istiyordu. Saddam'ın sözcüsü aynı gün bir kez daha 'Kuveyt'in Irak'ın geri alınacak olan ayrılmaz bir parçası olduğunu' iddia etti. Birleşmiş Milletler bir gazeteci ordusunu (BM'nin Kuveyt lehine yeniden belirlediği, fakat Irak'ın tanımadığı) yeni Irak-Kuveyt sınırına götürdü ve gerçekten de bir hafta önce Iraklıların eski Silkworm füzelerini gelip aldığı (ve üzerinde 'Ürdün Savunma Bakanlığı' damgası olan) tahta kutuları mutlulukla gösterdi. Bu silahlar BM muhafızlarının gözleri önünde alınıp götürülmüştü.

Aynı sabah Iraklılar (tanımadıkları) yeni sınır boyunca üçüncü akınlarını sahneye koymuştu; BM ile 15 Ocak'a dek teçhizatlarını depolardan almak yönünde bir anlaşma yaptıklarını söylüyorlardı. Fakat bunu yapmak için BM'den veya Kuveyt hükümetinden izin almamışlardı. Niye? Ve bu anlamda, Um Kasr donanma üssüne yönelik Irak akınlarının *sekiz ay* önce başladığı bugüne kadar bize niye söylenmemişti? Mayıs 1991'de Irak'ın üsten on bir ve ardından bir ay kadar önce dört Silkworm füzesi aldığı ortaya çıktı. Sonradan dört füzeyi (BM Irak-Kuveyt Gözlem Misyonu'nun isteğiyle) geri vermiş, fakat diğer on birini elinde tutmuştu. Hafta sonundaki akın, o dört füzeyi 'tekrar ele geçirme' imkânı tanımıştı.

Anlaşılan Saddam, Amerikan düsturuna göre hareket ediyordu. Washington ve Bağdat arasında sahnelenen saçma çekişmenin ilk örneği değildi bu. Tıpkı her iki tarafın da Irak'ın 1991 savaşındaki kitlesel kayıplarını görmezden gelmesi gibi, şimdi de Saddam kendisine atfedilen saldırgan rolünü oynuyordu. "Saddam deli, fakat bunu niye yaptığını biliyor musun?" diye soruyordu eski bir Kuveytli arkadaşım (savaşın son günlerinde Irak'taki esirlikten kaçıp kurtulmayı başarmış şanslılardandı). Alaycı bir edayla gülüyordu. "Bush Saddam'ın umurunda değil. *Arapların* umurunda olmasını istiyor. BM Bosna'da çuvallıyor... Daha önemlisi, BM İsrail'i Lübnan'daki Filistinli mahkumları [İsrail tarafından 'terörist' oldukları gerekçesiyle yasadışı biçimde sınırdışı edilmişlerdi] geri almak konusunda ikna edemiyor. Fakat BM Amerika'nın Irak'a karşı büyük sopayı kullanmasına göz yumuyor. Saddam Arapların bu ayrım üzerinde düşünmesini istiyor. Arapları böylelikle kendi safına çekeceğini düşünüyor."

Saddam bunu giderek kendi kendini kandıran bir tarzda yapıyordu. 17 Ocak 1993'te Iraklılara yaptığı yarım saatlik televizyon konuşması, Arap milliyetçiliğine dair tumturaklı bir başyapıttı. Kendisine karşı çıkan Arap 'hainlere' ve iki yıl önce iktidarına karşı ayaklanan Iraklılara lanet okudu. Ona göre BM ABD'nin maşasından başka bir şey değildi (bu en azından biraz dişe dokunur bir ithamdı) ve 'Bütün Savaşların Anası' ile 'muzaffer Irak' için mücadelenin sona ermediğinde ısrarlıydı. 'Özgür Filistin' için savaş da sürüyordu. Kuveyt ve Irak 'tek bir ulusun' birer parçasıydı. Körfez savaşının yıldönümü vesilesiyle yaptığı bu konuşmayla, 'Arabizmin her yerdeki evlatlarına' sesleniyordu.

Gülmeyen Saddam bazı bakımlardan Batı'nın Kuveyt işgali sırasında lanet okumayı öğrendiğiyle aynı diktatördü. Omuzlarında her zamanki gibi tuğgeneral rütbesini simgeleyen çapraz kılıç arması duran zeytin yeşili üniforması, kırmızı-beyaz çiçeklerin konduğu bir vazoyla kabaca dengelenmişti. Irak şerefliydi, halkı sabırlıydı, sadece 'Arap ulusu' uğruna hareket ediyordu.

Amerika ve ortakları 'suçluydu', niyetleri kendi ayakları üzerinde durmaya hazır güçlü Arap ulusunu bölmek ve Kuveyt'i 'kiralık bir petrol kuyusu' olarak ellerinde tutmaktı. Fakat bunun ardından Saddam, Kuveyt'teki muktedir Sabah ailesine şahsi bir saldırıya girişti ve Kuveyt halkıyla tehdit, temenni ve özür karışımı acayip bir dille konuştu.

Kuveytlilerden, 'ders çıkarmalarını', 'koşulları hazmetmelerini' ve Irak işgali dönemini 'anlamalarını' istiyordu. Kuveytlilere karşı suç işleyen Iraklıların cezalandırıldığını ilan etti. "Ülkelerinde kalan Kuveytliler, kendilerine kötü şeyler yaptığı için asılan bir Irak subayının, herkesin görebilmesi için teşhir edildiğini hatırlayacaktır. Bağdat'ın gerçek yüzü budur. Bağdat'ın prensipleri budur... eğer kötü şeyler olduysa, hainler yüzünden olmuştur, Irak'ın düşmanları tarafından yönetilmiştir."

İşkence tezgahlarından, yabancı kadınlara tecavüzlerden, direniş üyesi erkek ve kadınların (ailelerinin gözü önünde elbette) yakalandıkları anda infaz edilmesinden hiç bahis yoktu; Irak zırhlı birliklerini saldırıya uğradıklarında 'karşı ateş' açmakla yüzyüze bırakan talihsiz zorunluluğa atıfta bulunuluyordu sadece. Bu yüzden Kuveytliler, 'Allah için ve onları Bağdat'ta tam kalbinde yaşatan ulus için kardeşlik ve sevgi' duyguları beslemeliydi. Kuveytliler tarihi hiç de bu kadar romantik şekilde hatırlamıyordu. Gerçekten de büyük bir meydanda bir vinçten sallandırılarak teşhir edilen (bunun 'Bağdat'ın gerçek yüzü' olduğu da doğruydu) Iraklı albayı pek azı unutacaktı. Lakin o dönem albayın asılma nedeninin, Kuveyt direnişine yardım etmek olduğu söylenmişti.

Fakat Saddam'a bakılırsa bütün bu acıların sorumlusu, Kuveyt emiriydi. Araplar 'yoksulluk ve açlıktan' kıvranırken, emir Batı bankalarına 60 milyar dolar yatırmıştı.[1]

Emir, İran-Irak savaşında verdiği borçların peşini bırakması ve aşırı petrol üretimini durdurması yönünde Bağdat'tan gelen uyarılara, Saddam'ın 27 Mayıs 1990'daki Arap zirvesinde yaptığı, 17 Temmuz'da tekrarladığı ve aynı gün Irak dışişlerinin Arap Birliği'ne verdiği diplomatik notada bir kez daha dile getirdiği uyarılara kulak asmamıştı. Cidde'de Iraklılarla müzakere yürüten (müzakerelerin kesilmesinden hemen sonra Irak işgali gelmişti) Kuveyt heyetinin başkanı Saad Abdullah El-Sabah, diye devam ediyordu Saddam'ın masalı, emirden ihtilafı çözmeme yönünde gizli talimatlar almıştı. Kuveyt halkı bütün bunlardan dersini çıkarmalı ve ülkenin kontrolünü Kuveyt'i yabancıların yönetmesine göz yuman bu aileden almalıydı; o aile ki, Irak ordusundan 'kiracı misali, hoşçakal demeden' kaçmıştı.

Silahlı güçleri hâlâ 'kutsal Müslüman toprağına' basan 'kafirlere' gelince, hedeflerini değiştirip Suudi Arabistan'ı savunmaktan 'Irak rejimi'ni yıkmaya yönelmişlerdi. 'Uçuşa yasak bölge' uygulamasının nedeni başka ne olabilirdi? Irak uçaklarının uçmasına izin vermemesi bir yana, bu bölgeler 'ateşkese rağmen bir savaş nedeniydi.' Batı, 'Zaho'dan [Kürdistan'daydı] Fau'a [Irak'ın en güney ucundaydı] kadar özgürlüğün kalesi olmaya devam eden' ulusu yıkmak için elinden geleni yapıyordu. Saddam, ufacık bir heyecan belirtisiyle, sözlerini şöyle tamamladı: 'Kafirler eninde sonunda kimin muzaffer olduğunu öğrenecektir... saldırganlar bu şekilde devam ederse, başarısız olacaklardır. Allah yardımcınız olsun!" Tam burada, kuşkusuz, tekrar eski Saddam'dı.

Ve Ocak 1993'te Irak'a karşı düzenlenen hava saldırısından birkaç saat sonra Amerikalılar, Irak-Kuveyt sınırındaki yeni Irak 'kışkırtmalarına' dair bir açıklama yapmaya karar verdi; Bağdat'ın BM kontrolündeki askerden arındırılmış bölgede bulunan altı polis karakolunu 14 Ocak geceyarısına kadar kapatmasını talep etti ve kapatmaması durumunda da sonuçlarına

1 Saddam, Kuveyt kraliyet ailesine karşı bu şahsi hakareti Amerika'nın 2004'te Bağdat'ta kurduğu mahkemenin ilk duruşmasında tekrarlayacaktı. Yargılanan Irak lideri, Kuveyt hükümetindeki 'hayvanları', Iraklı kadınları yoksullaştırıp birer 'fahişe' haline getirmeye çalışmakla suçladı.

katlanacağını vurguladı. ABD'nin tehdidi, 1. Zırhlı Süvari Tümeni'nden 1250 Amerikan askerinin 'operasyonel nedenlerle' Kuveyt'e varmasının hemen öncesinde geldi. Sekiz Irak mevzisi (hepsinde silahlı sınır polisleri vardı) aslında yaklaşık bir yıldır, sınır çizildiği sırada da vardı ve o zaman Washington herhangi bir itirazda bulunmamıştı.

Bütün bu olan bitenlerde gazeteciler özel bir rol oynadı: Amerika'nın hikâyesini dolaşıma sokmaktı bu rolün adı. Ve elbette, ABD ordusunun Kuveyt'te kurulan karargâhları bildik televizyon ekipleri, uslu muhabirler ve ajans elemanlarıyla doluydu; Kuveyt'in özgürlüğünü savunan adamların kusursuz görüntülerini çekmekle görevliydiler. Bu yüzden Yüzbaşı Lackey, bir Irak hava üssünün pistine çizgisini çekip, "Bu çizgiyi geçerseniz, sizi havaalanından atarım," diye bağırabiliyordu gazetecilere. "Bu emre uymazsanız güvenlik elemanlarına sizi buradan atmasını söylerim. Dediklerimi anlamayan kimse var mı?" Ayak parmakları ve tripodları beyaz boyalı çizginin tam hizasında duran televizyoncular okul çocukları gibi derhal başlarını sallıyorlardı. ABD 1. Süvari Tümeni gelmek üzereydi.

Belki de Amerikan ordusu Mogadişu sahillerindeki medya fiyaskosunun intikamını alıyordu (Somali'deki BM misyonunun çöküşüne daha vardı), fakat Yüzbaşı Lackey ne istediğini biliyordu. Uzun objektifler 747'nin merdivenlerinden inen minyatür siluetlere doğru vızıldarken, Amerika'nın Körfez'deki 'çözümünün' bu en son sembollerini görebilmek için boyunlarımızı uzatmış, fotoğrafçıların arkasında birbirimizi eziyorduk. Birçoğu 'konfor çantaları' taşıyan askerler ise, jumbonun 300 metre uzağına park edilmiş bir eski Amerikan okul otobüsü sırasına doğru koşturuyordu.

'Tanrı'nın iradesini' hayata geçirmek (Başkan Bush'un bombardıman uçağı pilotlarına yakıştırdığı tarif buydu) üzere olan askerlerle konuşmak yerine, North West Havayolları'nın charter seferi yapan 747'sindeki sivil mürettebatla konuşmaya teşvik edildik. Böylece, uçağın kaptanı (bağlı olduğu havayolları için kusursuz şekilde sahnelenen bir reklam mahiyetinde) bize uçuş sırasında askerlere verilen yemekleri sayıp dökerken, gazeteciler olarak en şık kırmızı üniformalarının içindeki hosteslerin etrafını sardık. Kumda yeni bir hat çizecek olan erkekler ve kadınlar, havadaki on altı saatlerini ızgara tavuk, pirinç ve yumurta atıştırarak geçirmişti. Burada soru falan yoktu – 100 kilometre kuzeyimizdeki Iraklıların ne yediğini düşünen de yoktu. Soluk almaksızın ve telaşla bildik görevlerini yapan bildik televizyon adamları vardı sadece. Bu adamların yumurtladıkları vecizelerden bazılarını yakalamak üzere not defterimi çıkardım. 'Irak sınırından sadece 100 kilometre uzakta...', '...altı hafta, fakat daha uzun süre de olabilir...', '...ve Kuveytliler için güven verici bir başka işaret...', '...Saddam Hüseyin'in Kuveyt sınırında kalkışabileceği misillemelere karşı caydırıcı bir...'.

Noktalama işaretleri gerçekti, peki görev gerçek miydi? Bu genç erkek ve kadınların, yeniden mevzilendirilen Bradley savaş arabalı, M1A1 tanklı ve top bataryalı birliği, sembolden fazla bir şey miydi? Pek de değildi. Sonunda Başkan Bush Bağdat'a bir dizi cruise füzesi ateşleyiverdi – ve o birliğin varmasından dakikalar sonra Iraklı polisler Um Kasr'daki mevzilerini boşaltmaya başladı, bir polis de Kuveytli polislerce vurulup öldürüldü. "Son derece sıradan bir geceydi," diye anlatacaktı bana, 1. Süvari'nin Alfa müfrezesinden Yüzbaşı Mike Maugham. "Gecenin yarısını futbol maçı izleyerek geçirdik – maç boyunca Bufallo birası içtik. Fakat başçavuş zaman zaman içeri gelip kanalı değiştiriyordu; maçtaki duraklamalarda, Bağdat'tan yayın yapan CNN'i izledik."

Maçtaki duraklamalar. Yüzbaşı Maugham, CNN'de Bağdat semalarındaki uçaksavar ateşini seyretmenin 'ayıltıcı bir deneyim' olduğunu itiraf ediyordu, fakat ertesi sabah sıra sıra Bradley'ler arasında birçok bayat klişe uçuşacaktı. Saddam'ın 'kıçına tekme vurulacaktı' ve 'işi bitirme vakti' gelmişti. CNN huzursuz bir edayla, Raşid Oteli'nin lobisinde bir kadın resepsi-

yon görevlisinin hayatına mal olan patlamanın Amerikan füzesinden kaynaklandığının kesin olduğunu bildirmişti (Brent Sadler, üzerindeki bilgisayar kodları apaçık okunan bir cruise parçasını kameraya gösteriyordu) ve bu bildik kuşkuları doğurmuştu. "Kimse sivil can kayıplarını görmekten hoşlanmıyor." (Bu açıklama da Asteğmen Bernard Ethridge'den geliyordu.) "Fakat savaşın bir tür fonksiyonu [*evet, aynen bu kelimeyi kullanıyordu*]. Oluyor işte. Fakat bu oteli bir cruise füzesi vurmuş olsa, sanmıyorum ki hasar bu kadar az olsun. Askerlerimiz bununla ilgili istişare yaptılar; ıska geçen bir uçaksavar füzesinin gerisin geri Iraklıların üzerine düşmüş olabileceğini düşünüyorlar." Her zamanki gibi. Filistinliler 1982'de Beyrut'ta İsrail bombardımanında öldüğünde, kendi silahlarının ateşiyle ölmüşlerdi. Amerikalılar Libya'yı bombaladığında, siviller Libya'ya ait başıboş uçaksavar füzeleriyle can vermişti. Amerikalılar Bağdat caddelerinde sivilleri paramparça ettiğinde, Iraklılar, bir kez daha, kendi uçaksavar roketleriyle veya Saddam'ın gizli polisi tarafından enkaza kurnazca gizlenen eski şarapnel parçalarıyla ölmüştü. Asla biz değildik. Biz olsak bile, kastımız yoktu.

Bu yüzden Başkan Clinton, Irak'ın iki ay önce Kuveyt'te George Bush'a yönelik suikast girişiminde parmağı olduğu iddiasına (ki suçlanan Iraklılar daha mahkemeye bile çıkarılmamıştı, haklarında hazırlanan iddianame de tutarsızlıklar ve vahim eksikliklerle doluydu) misilleme olarak 27 Haziran 1993'te Bağdat'a 23 Tomahawk füzesi daha ateşlediğinde, gazeteciler kurbanlar arasında bulunan sekiz sivile dönüp bakmadı bile. Onlardan biri, Kuveyt, Kahire ve New York'ta sergiler açmış ünlü bir ressam olan Leyla Attar'dı. Trajedisinin tam hikâyesini ise beş yıl sonra öğrenecektim.

Zira 1998'de, Bağdat'taki Meridyen Otel'in arkasındaki bir resim galerisinde yaşlı bir adam, Ebu Halid ('bu hayatta, belki de üç-dört yıl ömrü kalmış olan bir misafirdi') çalışıyordu. Galerinin ortak yöneticisi olan Attar'a veda ettiği o sıcak Haziran akşamını anlattı bana. "Akşam dokuz gibi çıktı ve ancak ertesi sabah, galerinin çaycısından öğrendim hastanede olduğunu. Fakat hastanede değildi. Hastanede oğlunu ve kızını buldum. Hâlâ evinin altında olduğunu söylediler." Ebu Halid, ressamın Bağdat'ın Mansur semtindeki evine vardığında, Leyla Attar'ın kocasının enkazın altında öldüğünü görmüştü. "Kimse Leyla'yı bulamadı," diye devam etti. "Derken evin tuğlaları arasında uzun siyah saçları gözüme çarptı, oradaydı, biliyordum. Onu bulduğumuzda el çantasını hâlâ sıkı sıkı tutuyordu. Füze evi vurduğunda kaçmaya çalışmıştı."

Washington'dan ne bir özür ne de pişmanlık ifadesi geldi. Saldırı Saddam'a, onun rejimine ve cani gizli polis aygıtına karşı düzenlenmişti. Ve 1998'de Leyla Attar'ın evinin enkazını ziyaret ettiğimde, elbette hemen arkasında, muhaberat güvenlik servisinin yüksek tuğla duvarlar, dikenli tellerle çevrilmiş büyük binasını buldum. Cruise füzesi, hedefine giden yol üzerindeki evi aşamamıştı. Yani bir kez daha bizim suçumuz yoktu. Tali hasardı. Kastımız yoktu. Başkan Clinton, Amerikalılara, saldırı konusunda 'içiniz rahat olsun' diyordu.

Ve bütün bunları kışkırtan, Irak'ın eski başkan Bush'u öldürmek için hazırladığı komployu. Ekim 1994'te (Clinton'ın hava saldırılarının üzerinden bir yıldan fazla zaman geçmişti), Bush'u öldürme planı yapmakla suçlanan on üç adamın Kuveyt'teki temyiz 'duruşmasına' gittim. Gri üniformalı, gri yüzlü, birçoğu sakallı ve bazıları açıkça dua eden, mütalaasını okuyan Yargıç Abdullah El-İssa'yı duygusuzca dinleyen on üç şüpheli. Fakat konuşma fırsatı verildiğinde, adamlardan en az birinin söyleyecek çok şeyi olduğu anlaşıldı. Vesli El-Gazali 15 numaralı duruşma salonundaki kahverengi parmaklıklı kafeste parmağını sallaya sallaya konuşurken, Başkan Clinton (ki ilk mahkemeler sonuçlanmadan misilleme saldırılarına girişmişti kendisi) tarafından suçlanan ve Kuveyt devleti tarafından asılarak idamına karar verilen biri için anlaşılabilir ölçüde öfkeliydi. "Tek bir Arap çocuğu bütün Amerika'ya değer," diye bağırıyordu bize doğru. "Ben bir Irak vatandaşıyım. Bush ailemden on altı kişiyi öldürdü. Bütün duygularımı

kaybettim." Gazali ve diğer on iki adamın (biri de Kuveytliydi) hepsinin komploya karıştığı iddia ediliyordu.

Kuveyt yetkililerine göre, Irak istihbaratı on üç kişiye Bush'u öldürme emri vermiş, bu doğrultuda hazırlanan plan, Kuveyt güvenlik güçleri tarafından, eski başkan ülkeye gelmeden bir gün önce açığa çıkarılmıştı. Suçlananlardan birinin, 50 kilo patlayıcı yüklü bir arabayla birlikte yakanlandığı söyleniyordu, öte yandan Gazali de Bush'a, beline bağlanmış bomba yüklü bir kemerle suikast düzenlemeyi planlamakla itham ediliyordu. Ne var ki Gazali sonradan ifadesini geri almıştı; diğerleri de ilk mahkemede, baskı altında yanlış ifade vermeye zorlandıklarını veya kaçakçılık amacıyla sınırı geçtiklerini öne sürüyordu.

Ve daha önceki mahkeme bütün şüphelilere ceza kesmesine (altısı idam cezasına, diğerleri ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştı) karşın, Kuveytli ve yabancı avukatların bu özel davanın dürüstlüğünden kuşku duymasını gerektirecek bir yığın sebep vardı. İfadeler geri alınmıştı, güvenlik polisinin dayak attığına dair kanıtlar vardı, mahkeme öncesi avukatların müvekkilleriyle görüşmemesi gibi bir skandal söz konusuydu ve hepsinden daha olağaüstü olan elbette Bağdat'a düzenlenen füze saldırısıydı. Şüphelilerin suçlu olduğu zannı üzerinden, duruşmaya çıkarılmalarından bile önce sahnelenen bir saldırıydı bu. Şüpheliler arasındaki tek Kuveytli olan Bedir El-Şamari'nin ufak tefek ve inatçı avukatı Necip El-Vugeyan'ın, Clinton saldırısının müvekkilinin davasının adil görülmesine yönelik önyargı oluşturduğunu iddia etmesinde şaşılacak bir şey yoktu.

"Clinton'ın Bağdat'a füze saldırısı davayı siyasi bir bağlama yerleştirdi," diyordu. "Mahkeme sona ermeden önce, Clinton Bush'a yönelik bombalı saldırının arkasında Irak'ın olduğunu gösteren kanıtları olduğunu söyledi. Dava sonuca ulaşmadan nasıl böyle bir şey söyleyebilir? Suçlarını kabul eden davalılar var ve bunu tartışmıyorum – neticede bu yönde ifade verdiler. Fakat Bedir öyle yapmadı. O masum ve Amerikalılar onu suçlu buldu." Gerçekten de Beyaz Saray elinde Iraklıların suçlu olduklarını gösteren 'kesin kanıtlar' olduğunu açıklamıştı; Af Örgütü sonradan, suçu kanıtlanana dek herkesin masum sayıldığı ilkesini zedelediği gerekçesiyle bu iddiayı kınadı. Sekiz yıl sonra George Bush'un oğlu, Irak işgaline destek toplamak için yaptığı bir konuşmada Saddam'ın nasıl 'babasını öldürmeye çalıştığını' hatırlatacaktı.

Mahkeme salonunda gerçekleşen bir olay, adamların siyasi bir suikasttan ziyade sıradan bir kaçakçılık olayına karıştıkları zannını daha da güçlendirdi. Suçlanan Kuveytlinin erkek kardeşi Salim El-Şamari, yargıç yüzünün kendisine tanıdık geldiğini söyleyince, kıkır kıkır gülmeye başladı. Yargıca, daha önce on beş kez Kuveyt'e kaçak viski sokmaktan hapse girdiğini anlattı. Bir kamu savcısı suçlananlar hakkında 'bu rezil davalılar güruhu' ifadesini kullanınca, mahkemenin adil olup olmadığına dair kuşkular daha da arttı.

Bunların hepsi bir yana, Leyla Attar öldü.

ON SEKİZ

Salgın

> Meşru savaş diye tek bir şey vardır: kendi yasaları olan savaş; dürüstçe yapılabilecek şeyler vardır ve yapılmayabilecek şeyler. O ise *kuyuları zehirlemeye* (belki böyle tanımlayabilirim) teşebbüs etti.
>
> JOHN HENRY, Cardinal Newman, *Apologia pro Vita Sua*, 1864

Ekim 1994'te, CNN'in Kuveyt'in her müstakbel işgalinde ilan etmekten hoşlandığı üzere, nurtopu gibi bir 'Körfez Krizi'miz daha oldu. Pentagon'a göre bu kez Saddam Güney Irak'ta 60 bin asker 'toplamış', 900 tank ve daha fazla zırhlı araçtan oluşan bir yığınak yapmıştı. Görünen o ki, bu son dramı izlemeleri için gönderilen gazetecilerin hiçbiri, 1991'de Irak ordusu hakkında neler yazdığını hatırlamıyordu: O zamanlar Saddam'ın askerleri 'bozguna uğramıştı', Cumhuriyet Muhafızları'nın sayısı Amerikan bombardımanıyla 'büyük ölçüde azalmıştı', lojistik imkânları 'yok edilmişti'. Fakat dünya liderlerinden Saddam'ın tamamen yenildiği garantisi alındıktan sonra, şimdi 'tırpanlandığı' söylenen Cumhuriyet Muhafızı birlikleri savaş alanlarını doldurmak üzere geri dönüyordu. Ve uydu kanalları için çalışan yorumcular ve gazeteciler, Ortadoğu başkentlerini vize başvurusu bombardımanına tutuyor ve kendilerini Körfez'e Başkan Clinton'ın ulaklarından daha hızlı ulaştırabilecek hangi uçak varsa atlayıp gidiyorlardı. "Bizi maniple mi ediyorlar, yoksa kendi haberlerine inanma tuzağına mı düştüler?" diye soruyordum kendi gazetemde.

Kuveytli bir gazeteci, Saddam'ın BM'yi yaptırımları kaldırmak yönünde zorlamaya çalıştığına (yanı sıra Irak ordusunu, Bağdat'ta bir askeri darbe girişimi olduğuna dair söylentilerin ardından tekrar konuşlandırdığına), Clinton'ın ise kongre seçimlerinden önce dikkatleri Bosna'daki hantallığından başka yöne çekmek istediğine dikkat çektiğinde muhtemelen doğru söylüyordu. Fakat bizim önceden programlanmış tepkilerimiz dur durak bilecek gibi değildi.[1] Her zamanki gibi, kimse Irak'a yeni bir saldırının yol açacağı sivil can kayıplarını sorgulamaya tenezzül bile etmedi.

Ve elbette Kuveyt'in Irak sınırına nakledilen gazeteciler, editörlerinin taleplerini karşıla-

1 *Independent on Sunday*'de bile, asabi bir yardımcı gece editörü (kendisi 9 Ekim gecesi ajansların geçtiklerine bakıp bir başka 'kriz' hikâyesi görmüştü) taşra baskısından sonra, kahvaltı vakti savaşın başlamış olabileceği korkusuyla benim şüpheci haberimi gazeteden 'çıkarmıştı'. Bu gazetede haberimin başına ilk kez böyle bir şey geliyordu; editörler ertesi gün bir gazeteciden abartılı haberciliğe dair kuşkularını söylemesini istemenin, hele o aynı abartılar haberin çöpe gitmesine yol açacaksa, pek de akıl kârı olmadığını kabul ettiler.

makta zorlandılar. Birçoğumuz çölde ancak tek başına bir Kuveyt tankı bulabildik, zaten onu da sonradan basın otobüsümüzü arkasına bağlayıp saplandığı kumdan çıkarmak için kullandık. Sınırın öte tarafında da aynı ölçüde cılız yığınaklar vardı. Birleşmiş Milletler yetkilileri keşif uçaklarının (ki uçuş güzergahları sınırın 20 kilometre kuzeyini görebilmelerine imkân sağlıyordu) tek bir Irak tankı veya personel taşıyıcısı bile tespit etmediğini söylüyordu. Sınırdaki bir avuç Iraklı polisin (artık yeni sınır hattına riayet ediyorlardı) saldırgan tavır gösterdiği pek de söylenemezdi; bazıları BM'den ekmek ve kirlenmiş üniformalarının yerine giyecekleri giysiler dileniyordu. "Onlara bir şey vermememiz gerekiyor aslında. Ama aç birini geri çevirmek de çok zor," diye anlatıyordu bir BM görevlisi.

Ancak 12 Ekim'e gelindiğinde, ABD'nin 39 bin 783 asker, 659 uçak ve 28 gemiyle Körfez'e geri döndüğü bildiriliyordu. Kraliyet Hava Kuvvetleri gece vakti her iki saatte bir Kuveyt'e, bazıları 155 milimetrelik toplar taşıyan bir Herkül C-130 nakliye uçağı indiriyordu; ve 45 Kraliyet Deniz Komandoları üyelerinden oluşan ilk unsurlar bir Tristar'la dolaşmaya başlamıştı bile. Bütün bunları daha önce de görmüştük: bunaltıcı gece, C-130'ların pistte hızla dönen pervaneleri, Körfez göğü altında Sheffield, Oxford ve Liverpool aksanları. 'Granby Operasyonu'nun yerine (Britanya birliklerinin 1990'da Körfez'e konuşlandırılması) Sürücü Operasyonu'na tanık oluyorduk, fakat şimdi askerlerin hepsi aynı küçük nükleer-kimyasal-biyolojik savaş çantasını taşıyordu.

Ve ABD'nin 15. Deniz Piyade Birliği gelip gerçek mermili tatbikatlara başladığında, hangi bölgeyi seçti dersiniz? Elbette Mutla Tepesi'ni. Deniz piyadelerinin birçoğu buranın üç buçuk yıl önce kaçan Iraklı konvoyların yakılarak yok edildiği 'ölüm otobanının' tepesi olduğunu çok iyi biliyordu. 15. Birlik askerlerinden 130'u ağır makineli tüfeklerle ve zırhlısavar silahlarla donatılmıştı; ayaklıklarını kurmuş, isimsiz toplu mezarların hâlâ kumun altında yattığı tepenin aşağısındaki kum tepelerine binlerce mermi yağdırıyorlardı. "Askerlerimizden birçoğu o zaman buradaydı ve bazıları neler olduğunu biliyor," diyordu Yarbay Rick Barry ve coşkuyla ekliyordu: 1991'de geri çekilen Iraklıların kıstırılmasında deniz piyadesi birlikleri de yardımcı olmuştu. Denizci konuşmasının yeni, her zamankinden daha bulaşıcı jargonu dahilinde Yarbay Barry'nin adamları, amfibi helikopter indirme birliklerinin gelişinden, bir 'evrim' (kelimenin olumlu, ilerici niteliğine dikkat), 'sıkı bir egzersiz', bir 'macera' ve elbette, bir 'fotoğraf çekme fırsatı' olarak söz ediyorlardı.

Televizyon kameramanları, itiş kakış bir halde, birbirlerine küfrede küfrede deniz piyadelerinin etrafını sarmışlardı – yine de denizci 'evrimi'nin bir gazetecilik sirki olduğunu açığa vuracak görüntüler vermemeye de dikkat ediyorlardı. Ve makineli tüfek şarjörleri Mutla Tepesi'nin aşağısındaki beton siperlere böylece boşaltıldıktan sonra, piyadeler kuma döşenen duman bombalarının arasından, Saddam'ın hayali birliklerine bağıra çağıra koşmaya başladılar. Gözleri parlak öğle güneşinin karşısında birer çizgi haline gelmiş olan Yüzbaşı Stephen Sullivan durumu tarihsel bir perspektife oturtmaya çalışıyor, bunu yaparken de ahlak ve daha koyu denizci jargonunun tuhaf bir bileşimini ortaya koyuyordu.

"Bu ülke daha birkaç yıl önce [*yazıldığı gibi*] esaslı şekilde tecavüze uğradığı ve talan edildiği ve sınırda muazzam bir askeri yığınak yapılmakta olduğu içindir ki, bu ülkeye ve [müttefik] koalisyonu temsil eden bütün ülkelere yönelik ciddi bir tehdit söz konusu. Biz ileri hattâ konuşlandırılmış rutin bir birliğiz..." Peki birliğinin 'iktidar koruma' görevinin, niye şu anda tecavüzlerin Kuveyt'ten çok daha büyük boyutta yaşandığı Bosna'ya odaklanmadığını kendisine sormuş muydu? Yüzbaşı Sullivan bir dakika bile tereddüt etmedi. Bosna, ABD Akdeniz Komutanlığı'na bağlıydı ve 15. Birlik'in görev alanı Akdeniz'i kapsamıyordu. Olay bundan ibaretti.

Bütün bu olup bitenleri haber yaparken, insanın Ortadoğu'da çalışmak açısından çılgınlığın bir avantaj olup olmadığını sorduğu vakitler oluyordu. Deniz piyadelerinin Mutla Tepesi'ne konuşlanmasından bir gün sonra, ABD Savunma Bakanı William Perry, soluk üniformasının içinde tıknaz, kısa boylu bir siluet halinde Kuveyt Havaalanı'nın pistinden uygun adım yürüdü ve Saddam'ı, askerlerini Güney Irak'tan çekmemesi halinde savaşla tehdit etti. Derken, sadece yarım saat sonra, soluk mavi takım elbisesi ve kıravatıyla şık ve uzun boylu bir adam, Rusya Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev Havaalanı'nın VIP salonuna girip barıştan söz etti. Kime inanacaktık? Kükreyerek Körfez'e yeni Amerikan birlikleri gönderileceğinden söz eden Perry'ye mi, yoksa az önce kendisine Saddam'ın Kuveyt'in yeni sınırlarını nihayet tanıyacağının söylendiğini iddia eden Kozirev'e mi? Kozirev, "Kuveyt halkına ve tüm Ortadoğu'ya iyi haberler getirdim," diye fısıldıyordu mikrofona. "İyi haber şu ki, bugün Kuveyt'in bağımsızlığının sağlamlaştığı gündür."

Belki de Soğuk Savaş şimdi bitmiş oluyordu. Jimmy Carter zamanları olsaydı, ABD savunma bakanı barış çağrıları yapar, Leonid Brejnev'in adamları ise Amerika'nın Irak'ı bombalaması halinde savaş tehditleri savururdu. Bu dönüşümü daha da belirginleştiren açıklama, Perry'nin yanında duran, ABD donanması eski başkomutanı Senatör John H. Warner'dan geldi. "Körfez savaşından çıkarılan dersler, bu süratli caydırıcılığın sergilenmesini mümkün kıldı," diyordu Warner. Körfez savaşının daha muhafazakar Amerikalılara verdiği gerçek ders elbette ki şuydu: Saddam Hüseyin rejimi zamanında devrilseydi, şimdi bütün bu 'caydırıcılığı' Ortadoğu'ya geri göndermek de gerekmeyecekti.

Irak'a düzenlenen saldırıların giderek düzenli hale gelmesi, gazetecilerin duygularını iyice köreltmiş, haberlerine bir süreklilik kazandırmıştı. Böylece 1991 savaşının varlığını sürdüren tek müttefikleri (Fransa akıllıca bir iş yapıp 'uçuşa yasak bölge' bombardımanlarından çekilmişti) ABD ve Britanya gelecek on yılda Irak 'askeri mevzilerine' saldırdığında, eylemleri rutinleşti, bir yanıyla alışkanlığa dönüştü ve yıllar geçtikçe 'sıradan bir haberden' ibaret hale geldi. Güneydeki 'uçuşa yasak' bölgenin Şiileri Saddam'dan koruduğu söyleniyordu, oysa 1991'in Şii isyancıları uzun zamandır toplu mezarlarda yatıyor veya İran sınırındaki mülteci kamplarında saklanıyordu. Kuzeydeki 'uçuşa yasak' bölgenin ise Kürtleri benzer bir saldırıdan koruyacağı öne sürülüyordu; fakat 1991'in müttefikleri tarafından yaratılan 'güvenli sığınak' en azından orada hâlâ varlığını sürdürüyordu. Ancak Saddam Erbil'e 1996'da CIA'nın yürüttüğü bir operasyonu bozmak için tanklarını gönderdiğinde, o sığınak Erbilli Kürtleri korumaya yetmedi.

John Pilger'ın açığa çıkartacağı üzere, uçuşa yasak bölge Kürtleri Türklerden de korumadı. Mart 2001'de Batman'daki Türk hava üssünden kalkan RAF pilotları, Kürtleri korumak bir yana, tam da koruduklarını sandıkları halkı bombalayacak olan Türk hava kuvvetlerine izin vermek üzere sık sık üsse geri dönme emri aldıklarından yakınıyordu. Kuzey Irak'taki devriye görevlerinden dönen Britanyalı pilotlar (Türk jetlerini saptayamamaları için radarlarını da kapatmaları emrediliyordu), Türk hava saldırısının ardından yerle bir olmuş Kürt köylerini görecekti. Pilotlardan birinin anlattığına göre, ABD pilotlarına da üsse geri dönmeleri ve üste 'bombalarla yüklü' bekleyen Amerikan yapımı 'Türk F-14 ve F-16'larına' yol vermeleri emrediliyordu. "Yarım saat sonra bombalarını boşaltmış olarak dönerlerdi." Türk uçakları görevden dönerken, Amerikalılar 'bir sürü duman ve alev çıkartarak yanan köyleri' seyrediyorlardı. 1995-99 yılları arasında 50 binden fazla Türk askeri, tanklar, bombardıman uçakları ve savaş helikopterleri eşliğinde, Kürdistan İşçi Partisi'nin [PKK] 'güvenli sığınakta' olduğu öne sürülen üslerine saldırdı.

Amerikalılarla Britanyalıların yanıltıcı açıklamalarına rağmen (genellikle 'uçuşa yasak' bölgelerin BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararının parçası olduğunu veya o karar tarafın-

dan desteklendiğini iddia ediyorlardı), ne BM meşruiyetleri vardı, ne söz konusu bölgeler bir kez olsun tartışıldı ne de Birleşmiş Milletler tarafından onaylandı. Fakat Irak'a yönelik ilan edilmemiş daimi bir hava savaşının bahanesi haline geleceklerdi; gazeteciler ise bu saldırılara büyük oranda kayıtsız kalacak, Saddam'ın, özellikle UNSCOM silah denetçilerine yardımı reddetmesiyle (veya açıkça yanlış yönlendirmesiyle) hasıl olan kışkırtmalarına odaklanacaklardı. BM ekibi Irak'a 1991 ateşkesinden hemen sonra girdi ve Saddam'ın uzun zamandır üzerinde çalıştığı ve bazılarını edinmeyi de başardığı kimyasal, biyolojik ve potansiyel nükleer silahları bulup yok etme çabasına girişti. Halepçe Kürtlerine ve yüzlerce başka köye karşı gaz kullanan (İran ordusuna karşı aynı ölçüde vahşice düzenlediği zehirli gaz saldırıları Batı'da, hadi hiç demeyelim, pek az merhametle hatırlanan) ve 'dişleri sökülmesi gereken' işte o aynı Saddam'dı. Üç yıl içinde denetçiler hatırı sayılır bir başarı kaydetmişti.

Yürüttükleri operasyon (ki sonunda bizzat Amerikalılar tarafından şaibeli ilan edilecekti) birçok kez en ince ayrıntısına kadar kataloglanmıştır; fakat bu çabalarla, ABD ve Britanya yönetimlerinin 2002'de BM denetçilerini Irak'a geri göndermek (ve dünyayı Saddam'ın kitle imha silahları üretip sakladığına ikna etmek) yönünde sonradan harcadıkları çabayı kıyaslamak çarpıcıdır. 1992 Nisanı'nın sonuna gelindiğinde, Irak'taki El-Athir nükleer silah tesisi imha edilmiş ve patlayıcı denemelerinin yapıldığı yeraltı sığınağı betonla doldurulmuştu; bin Iraklı işçinin de yardıma zorlandığı bir süreçti bu. 1994'te UNSCOM Başkanı Rolf Ekeus, Iraklılardan talep edilen bilgilerin büyük bölümünün alındığını ve silah denetim sisteminin de tümüyle işler hale geldiğini rapor ediyordu. Irak hâlâ BM denetçilerine materyal teslim etmekten kaçınmaya çalışsa da, U2 keşif uçakları (ABD'den ödünç alınmışlardı) Irak üzerinde 201 uçuş ve BM helikopterleri de 395 şüpheli tesise 273 uçuş gerçekleştirmişti.

Irak bütün bu süreçte denetçilerin BM için değil, CIA için çalıştığını iddia etti; Saddam'a göre UNSCOM, Washington adına iş gören 'bir reklam ajansı' idi. Bu yargısında çok da haksız sayılmazdı aslında. CIA Kongre'den, Irak'taki gizli operasyonlar için 12 milyon dolar ödenek istemişti ve Iraklı yetkililer BM'nin elde ettiği bilgilerin sadece daha ileri denetimler için değil, ABD başkanının Bağdat'a cruise füzesi atmak istediği bir sonraki defa hedef belirleme amacıyla kullanılmasından korkuyordu. Mayıs 1995'te Ekeus, biyolojik silah yapımında kullanılabilecek 17 ton kayıp materyale dair kaygılarını dile getirdi, fakat Ağustos 1995'te Tuğgeneral Hüseyin Kamil Hasan ve Yarbay Saddam Kamil Hasan (Saddam'ın damadıydı ikisi de) Ürdün'e kaçtı ve orada BM denetçilerine Irak'ın bütün kitle imha silahı programını terk ettiğini anlattı (fakat 2003'e dek açıklanmadı bu).

Ancak Amerikalılar BM'nin güvencelerini asla kabul etmedi. Her ne kadar Saddam'ın muhaberatı sık sık denetçilerin faaliyetlerini sekteye uğratmaya gayret etse de (BM denetçisi Scott Ritter'ın Saddam'ın en hassas güvenlik karargahlarındaki Hollywood filmlerini aratmayan görüntüleri yeterince kanıtlıyordu bu durumu), ABD yönetimi de sürekli, saf değiştiren Iraklılardan elde ettiği 'kanıtları' öne sürüp duruyordu: Buna göre nükleer üretim devam ediyordu, Iraklılar biyolojik bombaları çöle gömmüştü, Saddam'ın kimyasal maddelerle ilgili bütün bilgi taleplerini reddetmesi, dürüst olmadığının göstergesiydi. Irak'ın bu tür silahlara dair birçok arşivin 1991 isyanında imha edildiği iddiası, kandırmaca denilerek (ve tümüyle sebebsiz yere olmayan bir şekilde) reddediliyordu. Fakat BM'nin Irak'ın bilimsel araştırma kütüphanelerine yönelik incelemesi devam ederken, Saddam bundan BM'nin artık (Irak'ın düşmanları adına) casuslukla iştigal ettiği sonucunu çıkardı; ona göre BM denetçileri, ülkenin askeri geçmişinin yanı sıra geleceği hakkında da bilgi sızdırıyordu.

1991 savaşı sırasında Riyad'da ABD donanma subayı olarak görev yaparken, Schwarzkopf'un scud füzelerinin neden olduğu yıkımla ilgili iddialarını reddeden Ritter'ın yaşadıkları önemliy-

di. BM'ye verdiği ilk sunumda kimyasal ve biyolojik savaş yürütmekten hiçbir çıkarı olmadığı konusunda söz verdikten sonra bile Irak'ın elinde, gaz kangrenine sebep olan 90 galon mikroorganizma, 2 bin galon antraks, 5125 galon botulin zehri (kurbanlarını felce uğratan ve boğan bir madde) ve 2.7 galon zehirli risin vardı. Irak gönülsüzce de olsa, VX sinir gazı ve 150 ton sarin gazı ürettiğini de kabul etti.

Ritter'ın Saddam'ın güvenlik elemanlarıyla yaşadığı dramatik, başarılı ve bazen gülünç sürtüşmeler, Amerikalı bir silah denetçisinin zihninden neler geçtiğine ışık tutmasının yanı sıra, Irak rejiminin de kan dondurucu bir resmini vermektedir.[1] "Iraklılar köpekbalığı gibi," diyordu ünlü açıklamasında. "Korku kan gibi. Onu kokluyorlar ve size doğru geliyorlar. Gözdağı oyunu bir kez başladığında, artık asla kazanamazsınız... Ben alfa köpeğim, sürü başıyım. Kuyruğumu dikmiş gidiyorum. Bana hırlarlarsa, üzerlerine atlayacağım... Bir tesise gittiğimizde, onlar da orada olduğumuzu, kuyruklarımızı dikeceğimizi ve bütün duvarlara işeyeceğimizi bilirler..." Ancak altı yıl sonra Ekeus, Saddam rejimini 40 bin kimyasal başlık ve diğer cephaneleri, 700 ton kimyasal top mermisini, 48 uzun menzilli füzeyi, bir antraks fabrikasını, bir nükleer sentrifüj programını ve 30 füze başlığını imha etmek zorunda bırakmıştı. Gazeteciler, parçalanmış halde çölde yatan büyük bir scud füzesi yığınını fotoğraflamaya davet edildi.

Fakat bu türden birçok uzun dönemli operasyon gibi UNSCOM'un da adı kötüye çıktı. 2002'de cesur, tutarlı ve haklı bir tavırla Irak'ın artık kitle imha silahına sahip olmadığını iddia eden Ritter, sahip olduğu bilgileri İsraillilere vermişti; Araplar için, BM'nin Irak'ın Ortadoğu'daki tek düşmanıyla askeri sırları paylaştığının kanıtıydı bu. Ritter daha da ileri giderek, İsrail gazetesi *Ha'aretz*'e İsrail'in Irak'taki BM denetçilerine 1994-98 arasında yardım ettiğini açıkladı. "Dürüstçe şunu söyleyebilirim ki, İsrail'in yardımı olmasaydı, komisyon gizlenen silahları açığa çıkarma görevini yürütemezdi," diyordu Ritter. 5 Ağustos 1998'de Bağdat UNSCOM ile bütün işbirliğini, denetimin Amerikan istihbarat ajanları tarafından kullanıldığı iddiasıyla askıya aldı. Açıklamada, Bağdat'taki BM görevlileriyle, Amerikalı üyeler hariç, işbirliğinin süreceği vurgulanıyordu.

BM, Irak'ın iddialarının gerçek olup olmadığına dair hiçbir açıklama yapmaksızın, 13 Kasım'da 78 kişilik ekibinin tamamını Bağdat'tan çekme kararı aldı. Batı medyası Saddam'ı BM Güvenlik Konseyi'ni 'hiçe saymakla' suçluyordu – ancak Irak iddialarının yanlış olduğu kanıtlandığı takdirde haklı sayılabilecek bir suçlamaydı bu. Başkan Clinton açıklama için beklemedi. 'Çöl Tilkisi Operasyonu' (Hitler'in Generali Erwin Rommel'in lakabıydı, anlaşılan Amerikalı askeri planlamacılar bihaberdi bundan) çerçevesinde Irak'a düzenlenen diğer saldırıda 200 cruise füzesi atıldı, 62 Iraklı asker ve 82 sivil hayatını kaybetti. Amerikan jetleri 100 hedefe 662 sorti yaptı ve yaklaşık 540 bomba attı. Britanyalılar 11 hedefe 28 Tornado sortisi gerçekleştirdi. Bombalanan tesislerin birçoğunun (bunlardan ikisi, Saddam'ın metresleriyle buluştuğuna inanılan binalardı) kısa süre önce UNSCOM'un Amerikalı denetçileri tarafından ziyaret edildiğine dikkat çekenler, sadece Iraklılar olmayacaktı. Ocak başında UNICEF ve Dünya Gıda Programı saldırının bir ziraat okulunu dümdüz ettiğini, en az bir düzine daha okula ve hastaneye zarar verdiğini ve Bağdat'taki 300 bin insanın kullandığı su kaynaklarını devredışı bıraktığını rapor etti.

Bu bir son oyun, Batı'nın Irak politikasının nihai iflası, tam da atılan en son zardı. Füzeler ateşlenirken Başkan Clinton Saddam'ın 'denetçileri silahsızlandırdığını' açıkladı, ki yalandı; saldırıya katılan 'Britanya güçlerinin' (hepsi hepsi 18 pilot) hayatlarından yana yakıla endişe

1 Ritter'ın çalışmasına ve CIA'nın UNSCOM'a sızmasına dair en iyi bağımsız haberler *New Yorker*'da yayınlandı: Peter J. Boyer'in 'Scott Ritter'ın Özel Savaşı' adlı 9 Kasım 1998 (yukarıdaki alıntı bu haberdendir) ve Seymour M. Hersh'ün 'Saddam'ın En İyi Dostu: CIA Irak liderinin tekrar silahlanmasını nasıl çok daha fazla kolaylaştırdı' adlı 5 Nisan 1999 tarihli haberleri.

eden Tony Blair de bize, 'yaptık, çünkü mecburduk' diyordu. Yani adeta çocuklar gibi masum bir edayla savaşa girmiştik; ancak savaşın sunumunda kullanılan bazı ifadeler, bölgedeki müstakbel askeri saldırganlığımıza dair ipuçları barındırıyordu. Bombardıman sona erdikten sonra ne olabileceğine dairse en ufak bir politika, perspektif ve bir gıdım ima yoktu. BM denetçileri Irak'a geri dönmeyeceğine göre, ne yapacaktık? Irak'a karşı sonsuz savaş mı ilan edecektik? O günlerde açıkça söylemesek de, aslında zaten yapmış (ve gelecek üç yılda yapacak) olduğumuz tam buydu.

Saddam'ı 'cezalandırıyorduk'; en azından Blair o günlerde bizi buna inandırmıştı. Ve eski klişeler bir kez daha ortalığa saçıldı. 1985'te Ronald Reagan Libyalılara, onları bombalamadan hemen önce, ABD'nin 'Libya halkıyla bir sorunu olmadığını' söylemişti. 1991'de George Bush Iraklılara, onları bombalamadan hemen önce, 'Irak halkıyla bir sorunu olmadığını' söylemişti. Ve şimdi Blair karşımıza geçmiş, Iraklılara (üstelik onları bombalamaktayken), evet aynen, 'Irak halkıyla bir sorunu olmadığını' söylüyordu. Bu zırvanın seri üretimini yapan bir bilgisayar falan mı vardı? Belki de Downing Street'te bir klişe departmanı vardı ve Britanya Dışişleri Bakanı Robin Cook'un eline de, Madeleine Albright'ın o bıktırıcı cümlesini tutuşturmuştu: "Saddam kendi halkına bile zehirli gaz kullandı." O gazın Halepçe'deki Kürtlere karşı kullanıldığı, o dönemde Kürtler İran'la ittifak yaptığı ve biz Batılıların Saddam'ın İran işgalini desteklediği kimsenin pek umurunda değildi.

Irak'a yönelik uzun dönemli siyasete dair söylenenlerin akla mantığa sığar yanı yoktu. Bay Clinton ve Bay Blair'e bakılırsa, sabrımız tükeniyordu. Saddam'ın sözünü tutacağına güvenilmezdi – bunu ancak şimdi anlamışlardı! Ve Saddam'ın 'komşularını tehdit etme' kapasitesi (o komşular ki, gerçekte bizim Irak'ı bombalamamızı falan istemiyorlardı) 'tırpanlanmalıydı.' Haliyle şimdi denetçilerin bulamadığı silah tesislerini bombalıyorduk. Peki nasıl? Zira eğer denetçiler silahları bulamadıysa, cruise füzelerini nereye atacağımızı nasıl bilebiliyorduk?

İnanmak zorunda olduğunuz fantezilerin de sonu gelmeyecek gibi görünüyordu. Geriye dönüp bakıldığında, 2003'teki Anglo-Amerikan işgalinin hemen öncesinde Saddam'a isnat edilen hayali tehdidin bir tekrarını görmemek elde değil. Bize Saddam'ın bütün dünyayı imha edebileceği veya (bilhassa sıradaki ifade beni pek eğlendiriyor) bunu 'iki kez yapabileceği' söyleniyordu. ABD Savunma Bakanı William Cohen, Irak'ın İsrail'e saldırması halinde bunun 'ciddi sonuçları' olacağını beyan etti. Amerikan (İsrail değil) savunma bakanı olan Cohen, biz Irak'a çoktan 200 füze fırlatmışken, 'sonuçların' ne olabileceğini izah etmedi. Derken 16 Aralık 1998'de (ve ABD'ye yönelik saldırılardan neredeyse üç yıl önce) Amerikalılar Usame Bin Ladin'in telefonda Saddam Hüseyin'le konuşup durduğunu iddia ettiler. Gerçekte Bin Ladin'e sorsalar (benimle konuşmalarında Saddam'dan daima nefretle söz ediyordu) muhtemelen aynı Başkan Clinton gibi o da Bağdat Canavarı'ndan dem vururdu. Clinton Irak'ta 'demokrasi' istediğini söylüyordu. Fakat tek bir soru sorulmadıkça tek bir yalan da fark edilmiyordu.

Başkan Yardımcısı Al Gore Amerikalılara, bunun 'ulusal çözüm ve birlik' zamanı olduğunu söylüyordu. Japonların Pearl Harbor'ı daha yeni bombaladığını veya General MacArthur'un Bataan'ı henüz terk ettiğini sanabilirdiniz. Başkan Clinton Lewinski skandalının en kötü günlerinde Afganistan ve Sudan'ı bombalamıştı. Şimdi soruşturmayla karşı karşıyaydı ve Irak'ı bombalıyordu. Bu kadarına da tesadüf denebilir miydi? Bazı BM denetçilerinin bu savaşa 'Monika'nın Eteği' adını takmasında şaşılacak hiçbir şey yoktu. Böylece iki Hıristiyan ordusu (Amerika ve Britanya orduları) Müslüman bir ülkeyle, Irak'la savaşa girdi. Hiçbir hedefleri olmadan, fakat bir yavan laf kalabalığı eşliğinde BM'nin silah denetim sistemini fırlatıp attılar ve Irak'a karşı sınırsız bir askeri saldırının kapısını açtılar. Ve aleni soruyu kimse sormadı: Peki sonra ne olacaktı?

Washington'da Clinton'a yönelik soruşturma oturumlarının (zira 'tırpanlanma' tehlikesiyle Saddam'dan ziyade o yüzyüzeydi), 'Amerikan güçleri tehlikeli bir durumda olduğu için' ertelendiği konusunda bilgilendirildik. Aslında Körfez'deki savaş gemilerinin güvenli güvertelerinden Irak'a füze yağdıran adamlar, olsa olsa bir CNN izleyicisi kadar tehlike içinde olabilirdi. Iraklılardan başka tehlikede olan kimse yoktu. Ancak Kraliyet Hava Kuvvetleri bombardımana katıldığında, Britanya uçaklarının Irak semalarında 'harekat halinde' olduğunu ilan eden BBC Dünya Servisi tarafından heyecanlı haber tüketicileri yerine konduk; sanki soykırımdan farksız yaptırımlarla çoktan beli kırılmış bir Arap ülkesini bombalamıyorduk da, Britanya'yı kurtarma savaşı veriyorduk.

Suudi bir gazeteci arkadaşımı arayıp Downing Street'in Irak'a saldırının Arap Körfezi'ni korumayı amaçladığını iddia ettiğini söylediğimde, telefondan tek bir Arapça kelime haykırdı: *Mezbele! Mezbele! (Çöplük!)* "Niye bu zavallı insanlardan daha fazlasını öldürmek istiyorsunuz?" diye soruyordu. Britanya Irak'a yönelik bu bombardımanı, 1991'deki Körfez savaşı saflığında sunmaya çalışıyordu. Irak'ın komşuları tehdit altındaydı ve Saddam'ın elindeki kitle imha silahlarından korunmaları gerekiyordu. Fakat Kuveyt haricinde (bu ülkenin bazı vatandaşları artık rutin hale gelen işlerini yapıp, Suudi sınırı üzerinden kaçıyorlardı) Arap Körfez ülkeleri Batı'nın korumasını zerre kadar istemiyordu, bilhassa bu 'koruma' Irak'ın altyapısının daha da imha edilmesi anlamına gelirken.

Zira Anglo-Amerikan hedeflerinden biri, Basra petrol rafinerisiydi. Clinton ve Blair sadece askeri hedeflerin vurulacağı konusunda söz vermişti, fakat rafinerinin petrol kaçırmak için kullanıldığı ve bu yüzden de 'askeri hedef' haline geldiği iddia edildi. Belki de kısa süre sonra bize, petrol rafinerilerinin birer kitle imha silahı olduğunu da söyleyeceklerdi. Elbette en kesin olan şey, bunların, BM yaptırımlarının etkisini azaltacağı söylenen 'petrol karşılığı gıda' programını karşılayacak petrol gelirini üreten birer araç olmasıydı. Fakat Arapları kızdıran, kelimelerin bu fütursuzca manipülasyonu değildi. Onları (ve Arap olmayan Müslümanları) küplere bindiren şey, Irak'a saldırıyı meşrulaştırmaya çalışırken sergilediğimiz iflah olmaz derecede tek yanlı ve ikiyüzlü tavırdı.

Saldırganlığın bahanelerinin sıralandığı 1998'deki listeye şöyle bir göz atmak yeterliydi. Clinton ve Blair'e göre Saddam Hüseyin 1) BM Güvenlik Konseyi'nin sayısız kararına uymayı reddediyordu; 2) kitle imha silahları üretmeye devam ediyordu; 3) UNSCOM silah denetçilerinin çalışmalarını engelliyordu; 4) insan haklarını ihlal ediyordu; 5) 'kendi halkına karşı' zehirli gaz kullanmıştı. Saddam Hüseyin'in korkunç olduğunu artık hepimiz biliyorduk; Hitler ve Stalin kadar kötü değildi belki, fakat Laurent Kabila'dan muhtemelen daha kötüydü, Muammer Kaddafi'den kesinlikle daha kötüydü, hele hele Slobodan Miloseviç'ten daha kötü olduğu aşikardı.

Peki 1998'de listedeki ilk suçu başka kimler işlemişti? İsrail ve Sırbistan. Ya ikinci suç? İran, İsrail, Suriye, Pakistan, Hindistan ve Kuzey Kore. Üçüncü suçu atlıyoruz, zira diğer ülkelerin kitle imha silahlarını denetleyecek UNSCOM elemanları yoktu. Peki dördüncü suç? Mısır, Cezayir, İran, İsrail, Libya, Filistin, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye... Beşinci suç? Sadece Irak – bir şerhle: zira Saddam'ın, ABD ve Britanya dışişleri bakanlıklarının Irak'ı desteklediği bir dönemde Iraklı Kürtlerden çok daha fazla İranlı öldürdüğünü henüz hiçbir Batılı lider kabul etmiyordu.

Peki ya Irak'ı bombalayarak biz ne yapıyorduk? Şubat 1998'de, Saddam BM silah denetçilerini saraylarına sokmayınca Irak'ı bombalamak istedik. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, BM'nin, yabancı diplomatlar ve Irak'ın egemenliğinin simgeleri sayılan yetkililer eşliğinde tek kerelik bir denetim yapabilmesini sağlayacak bir 'uzlaşma metni' hazırladı. Fakat Saddam Ame-

rikalı BM denetçilerine itiraz eder etmez, 'çizmeyi aştı': şimdi bombalanmak istediği neredeyse kesindi – zira yaptırımların kaldırılmasına yönelik bütün umutları yok etmişti ve Arap dünyasının Irak'ın yanında yer alacağını biliyordu. Gazeteciler yarım milyon çocuğun yaptırımlardan dolayı öldüğü bilgisinden korkmuştu; Aralık'taki hava saldırılarında seksen iki sivilin öldürülmesinin doğruları ve yanlışlarını tartışmak daha güvenliydi. Araplar ise olan bitenlere bu kadar çarpıtılmış biçimde bakmıyordu. Rejimleri ne kadar içler acısı olursa olsun, olağanüstü bir öfke ve aşağılanma hissediyorlardı; Bağdat'a yönelik hava saldırılarının bütünüyle Clinton'ın soruşturmadan kaçma çabası olduğu inancı, olayları iyice ahlakdışı bir boyuta taşıyordu.

Derken (yani Yeni Yıl'da, yani Ocak 1999'un ilk haftasında, yani Saddam UNSCOM ekiplerini 'engellediği' için Irak'a saldırılar düzenlenmesinin üzerinden üç haftadan az bir zaman geçtikten sonra) mesele ortaya çıkıverdi. Amerikalı silah denetçileri *ajandı*. ABD ekiplerinin arasına CIA elemanları serpiştirilmişti (*Independent*'taki haber doğruysa, Britanyalı MI6 ajanları da vardı) ve BM, 'UNSCOM'un görevini kötüye kullanarak, doğrudan doğruya ABD için bir istihbarat toplama sistemi yaratılmasına alet olduğunu' kabul etmek zorunda kaldı. ABD ajanları UNSCOM'un Bağdat merkezine bir 'kara kutu' dinleme sistemi yerleştirmişler ve Saddam Hüseyin'in başkanlık iletişim ağına sızmışlardı. Ağaç Sallama Operasyonu'nun rejimin silah gizleme sistemini ortaya çıkaracağı düşünülüyordu, fakat BM yetkilileri CIA'nın Yakındoğu Bölümü (ki başında Ritter'ın negatif muadili Steve Richter vardı) tarafından yürütülen operasyonun istihbarat bilgilerini UNSCOM'la paylaşmadığını fark ediverdiler. Irak'a giden BM silah misyonu, rejime yönelik bir ABD casus operasyonuna dönüşmüştü. Pek az insan Saddam'ın ABD denetçilerini sınırdışı ederken öne sürdüğü nedenlerin (yani Aralık bombardımanının resmi gerekçesinin) doğru çıktığını hatırlayacaktı. Fakat UNSCOM'un işi bitmişti.

Irak'a askeri saldırı ise bitmemişti. Zira kamuoyuna pek az yansımakla (ve Batı başkentlerinde alenen kayıtsızlıkla karşılanmakla) birlikte, ABD ve Britanya uçakları Ocak ve Şubat 1999'daki beş hafta içinde Irak'a karşı yetmişten fazla saldırı düzenlemiş, yılbaşı öncesi Anglo-Amerikan bombardımanından daha fazla hasar yaratmıştı. Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten kalkan pilotlara şimdi, uçaklarına karşı doğrudan bir tehdit söz konusu olmasa bile Irak tesislerine ateş açmalarını sağlayan yeni talimatlar verilmişti. Hava saldırısı, Washington'un Saddam Hüseyin rejimini devirmek yönündeki daha ileri girişimleriyle örtüşse de, eleştiriden veya açık tartışmadan kaçınmak için dikkatle ayarlanmıştı.

Bardaktan boşanırcasına yağmurların yağdığı o kış Beyrut'taki evimde, bu saldırıların ayrıntılarını bulmak için Arap ve Britanya basınını karıştırarak saatler geçirdim. Gazetesi *Middle East Reporter* Batı'nın Irak'a hava saldırılarının (ve bunların Arap dünyasında yarattığı sonuçların) kaydını kılı kırk yaran bir titizlikle tutan emektar Filistinli-Lübnanlı gazeteci Tevfik Mişlavi'yi ziyaret ettim ve onun arşivinde de Batılı askeri sözcülerden yapılmış küçük, çoğunlukla önemsiz alıntılardan başka bir şey olmadığını gördüm. Ancak Beyrut merkezindeki soğuk tekdüze ofisinde otururken, gazetelerdeki paragrafları yan yana dizdim ve kendimi, gayet mantıklı ve son derece huzursuz edici, neredeyse gizli bir savaşın hikâyesini okurken buldum. İnce haber sütunlarının üzerindeki küçük başlıklar, ben fotokopilerini alıp dosyama yan yana iliştirdikçe daha büyük hikâyelere dönüşüyordu. Dosya kalınlaşmaya başlamıştı. Her saat, bir sonraki kupür yığınını koyacağım yeni bir dosya açmak zorunda kalıyordum.

Irak füze tesisleri uyarı yapılmaksızın bombalanıyor, radar istasyonları (herhangi bir saldırı eylemi olmazsızın) sadece varlıkları Körfez'deki ABD güçlerine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle hedef alınıyordu. Sözgelimi Şubat başında ABD uçakları Fau yarımadasında kamuflajlı bir CSSC-3 gemisavar füze bataryasını bombalamıştı; ordu sözcüsüne bakılırsa söz konusu batarya 'Körfez'deki gemi ulaşımını tehdit edebilirdi, (evet, *edebilirdi*). Askeri kaynaklar füze

fırlatma hazırlığına dair herhangi bir kanıt olmadığını söylüyordu, fakat Amerikalı ve Britanyalı hükümet yetkilileri sonraki bir yıl boyunca, pilotların sadece uçaklarına karşı belirgin bir tehdit durumunda karşılık verdiklerini söyleyip duracaklardı. Sözgelimi Dışişleri Bakanı Peter Hain'in (BM yaptırımlarını açıkça eleştiren Halliday ve von Sponeck'e demediğini bırakmayan şu Peter Hain) 7 Ağustos 2000'de *Independent*'ta yayınlanan makalesinde şunu yazıyordu: "Son bir buçuk yılda uçaklarımıza karşı 850 doğrudan tehdit tespit edildi, buna füze saldırıları ve ağır uçaksavar ateşi de dahildi. Pilotlarımız *bu tür saldırılara karşı sadece kendilerini savunmak için* hareket etti (vurgu bana ait)."

Bunun doğru olmadığı aşikardı. Fakat Amerikalı ve Britanyalı yetkililer, hedeflerle ilgili sadece rutin bilgi verip Irak'a her gün saldırmakla, zincirleme bombardımanlarının basında pek az yer almasını veya hiç dikkat çekmemesini de garanti altına almış oluyorlardı. Gazeteler, bir yıl öncesine kadar manşetlerde yer alan hava saldırılarını artık genellikle dört-beş satırlık haberlerle geçiştiriyorlardı. Ne zaman ki ABD füzeleri sivil bölgeleri vuruyordu, işte o zaman birkaç eleştiri mırıltısı duyuluyordu. Bu saldırıların çoğunlukla, Iraklıların o dönemde kabul ettiğinden bile daha kanlı olduğu ortaya çıkıyordu. Bir Amerikan AGM-130 füzesi, Basra'daki bir toplu konut bölgesinde patladığında, ilk haberler on bir sivilin öldüğünü duyuruyordu, fakat o gün on altı sivil ölmüş, yaklaşık yüz sivil de yaralanmıştı. O dönemde hâlâ BM'nin Bağdat'taki insani yardım koordinatörü olan von Sponeck iki füzenin 30 kilometre arayla, ilki Basra'da (ölenler arasında bir kadın ve beş çocuk vardı), ikincisi de Ebu Hasib köyündeki (burada da beş kadın ve beş çocuk hayatını kaybetmişti) sivil yerleşimleri vurduğunu açıkladı. Başka bir deyişle, kurbanların büyük kısmı çocuklardı: Bir Pentagon sözcüsü sonradan Basra saldırısını kabul ederek, can kayıplarına şu karşılığı verecekti: "Sivilleri hedef almadığımızı tekrarlamak isterim."

1999 hava taarruzu, yılbaşında, iki haftada beş Amerikan saldırısıyla başladı ve bunu 11 Ocak'ta, Türkiye'deki hava üslerinden kalkan ABD savaş uçaklarının Irak füze tesislerini vurması takip etti. Ocak sonuna kadar neredeyse her gün hava saldırıları devam etti ve zaman içinde Britanya bombardıman uçakları da Amerikan uçaklarına katıldı. 31 Ocak'ta sekiz Britanya ve Amerika jeti Güney Irak'taki 'komünikasyon tesislerini' bombalıyordu. Amerikalıların 4 Şubat'ta yaptığı bir açıklamada, ABD ve Britanya uçaklarının o güne dek kırk füze bataryasını imha ettiği belirtildi (bunun tek başına verdiği hasarın, bütün Aralık ayındaki hava bombardımanlarının Irak'ta verdiğinden daha fazla olduğu da eklendi) ve kimseden en ufak bir yorum gelmedi. Ne Washington ne de Londra bu saldırıların BM onayıyla yapılıp yapılmadığına (ki onay falan yoktu) dair bir şey söyledi ve Britanya'nın emektar sosyalist devlet adamlarından Tony Benn'in bu konuda yaptığı uyarıya dönüp bakan olmadı.

11 Şubat'ta Britanya'nın Bosna'daki eski BM hava kuvvetleri komutanı General Sör Michael Rose, Kraliyet Birleşik Hizmetler Enstitüsü'nde saldırıyı kınadı. "Batı'nın yüksek teknoloji sistemlerinin Üçüncü Dünya halklarına getirdiği ölüm ve yıkıma dair süregiden TV görüntülerine, uygar halklar sonsuza dek müsamaha göstermeyecektir," diyordu Rose. Fakat sözleri büyük ölçüde görmezden gelindi. Bunun yerine ABD yetkilileri, Saddam'a karşı birleşik bir Irak muhalefeti yaratmak ve planlarına Arap desteği sağlamak yönündeki nafile çabalarını sürdürdüler. Saddam, Batı'nın 'uçuşa yasak bölge' uygulamasının geçersizliğini ilan ederek (ki uluslararası hukuk dahilindeydi) hava savunma güçlerini ABD ve Britanya uçaklarına ateş açmaya sevk edebilirdi. Hattâ saldırıda bulunan uçakları düşüren uçaksavar birliklerine 14 bin dolar ödül bile vaat etmişti. Hiçbir işe yaramadı; Irak'ın hava savunma bataryaları, Amerikan ve Britanya teknolojisine işlemiyordu.

Ancak bu gizli savaş yine de sürdü. Bağdat'ta altı sivilin daha öldüğü açıklandı; biri 10

Şubat 1999'da Necef yakınlarına düzenlenen hava saldırısında, beşi ise beş gün sonra Irak'ın güneyinde hayatını kaybetmişti. Güneyde 22 de yaralı vardı. *Independent* bu görünmez savaşın ayrıntılarını yayınladıktan sonra, günlük Arap gazetelerindeki araştırmama devam ettim. Sözgelimi 22 Şubat'ta ABD ve Britanya jetlerinin, Amara ve Tallil yakınlarındaki bir Irak füze tesisine ve iki komünikasyon üssüne saldırdığı bildiriliyordu. 1 Mart'ta Amerikan jetleri Kuzey Irak'taki radyo vericilerine, 'komünikasyon hedeflerine ve uçaksavarlarına' 600 ve 1000 kiloluk lazer güdümlü bombalar atmıştı. Savunma Bakanı Cohen aynı gün ABD pilotlarına saldırılarında 'daha geniş esneklik' tanındığını söylüyordu. Bir hava saldırısı Irak'ın Türkiye'ye petrol ihracatını aksattığında, BM'nin 'gıda karşılığı petrol' programının başkanı Benon Sevan, beklenen gelirlerle yaptırımlar altında insani yardım için gereken para arasında zaten 900 milyon dolar eksik olduğundan ve devam eden saldırıların Iraklı sivillere gıda ve ilaç tedarikini sekteye uğratabileceğinden yakınıyordu. Benn ve Rose gibi ona da kulak asan olmadı.

Fakat ABD ve Britanya saldırılarına dair Arap basınındaki haberler, Rose'un uyarılarının gayet yerinde olduğunu kanıtlıyordu. Washington'un sıkı müttefiklerinden Katar bile saldırılara karşı çıktı. Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad bin Casim El-Tani, 9 Mart'ta Cohen'e, "Irak'ın günaşın bombalandığını veya uçuşa yasak bölgelerde saldırılar düzenlendiğini görmek istemiyoruz," diyordu. Arap Birliği genel sekreteri İsmet Abdül-Megüid, hava saldırılarının durdurulmasını talep ediyordu. Kosova savaşı (ki Amerikalılara ve Britanyalılara Müslümanların koruyucusu rolü oynama imkânı tanımıştı) Irak savaşının üstünün örtülmesine katkıda bulunuyordu. 2 Nisan'da Iraklılar, uçakların Mina El-Bekr'deki petrol pompalama istasyonundaki bir kontrol merkezini imha ettiğini açıkladı.

Bütün bunların sonu gelmiyordu. 6 Nisan'da Pentagon, Faysaliye yakınlarındaki bir karadan havaya füze tesisine yönelik ortak bir Amerika-Britanya saldırısı düzenlendiğini ilan etti. 8 Mayıs'ta Irak Kürdistanı'nda üç, beş gün sonra da Musul'da beş sivilin öldürüldüğü bildirildi. Ve bu böyle sürüp gitti. Ağustos 1999'a gelindiğinde *New York Times* bile Irak'ı vurma savaşının Amerikan kamuoyundan gizli bir şekilde sürdüğüne dikkat çekiyor; 13 Ağustos'ta ise Amerikan ve Britanya pilotlarının son sekiz ayda 359 hedefe toplam 1100 füze ateşlediğini bildiriyordu. Aynı yılın ilkbaharında NATO pilotlarının Yugoslavya üzerinde gerçekleştirdiği 78 günlük bombardımanda atılan füzelerin neredeyse üçte ikisine tekabül ediyordu bu. Peki Dışişleri Bakanlığı'nın bütün bunlara yanıtı ne oldu? Sözcü James Rubin, 'olan bitenlerin nihai sorumlusunun... Saddam Hüseyin olduğunu' söyledi.

O yıl boyunca Amerikalılar ve Britanyalılar Irak'ın altyapısını ve savunmasından geriye kalanı azar azar kemirmeyi sürdürdü; neredeyse günaşın yapılan saldırılar bir yıpratma savaşını olmayan bir hikâyeye dönüştürmüştü. Fakat Arap dünyası için öyle değildi. Körfez'in dört bir köşesindeki gazeteler saldırıları aynı sıklıkta lanetliyordu; Suudi yetkililer kapalı kapılar ardında bombardımanların kraliyetin genç ve dindar vatandaşları arasında giderek öfke yarattığından dem vuruyordu. General Rose, bu şiddete 'ilelebet müsamaha gösterilemeyeceği' konusunda uyarılmıştı. Peki Araplar buna nasıl karşılık verecekti? Kendi selametimiz için diktatörlerine sattığımız uçaklar ve tankları hariç tutarsak, Batı ile Doğu arasındaki güç dengesizliğini ortadan kaldıracak ne gibi silahları vardı cephaneliklerinde?

Ne var ki Irak halkına yaşatılacak son bir felaket daha vardı; toplarımızın ve yaptırımlarımızın gerçek, korkunç bir rol oynadığı, Iraklıları ilerleyen yıllarda, belki kuşaklar boyunca zehirleyecek bir lanet kokteyli. Günün birinde belki Ortadoğu'ya karşı, Araplara karşı, çocuklara karşı işlediğimiz en vahim suç olarak tarihteki yerini alacaktır. İrinler, dev tümörler, kangren, iç kanama ve hilkat garipliklerı halinde, binlerce küçük mezar halinde tezahürün eden bir suçtu bu.

Iraklıların tuhaf bir yeni kanser 'salgınından' muzdarip olabileceğini ilk kez 1997'de Suriye başkenti Şam'ı ziyaret ettiğim sırada duydum. 1991'deki başarısız Şii isyanından sonra İran'a kaçan, ardından Suriye'ye geçen muhalif bir Iraklı Şii dini lider, eski Irak askerlerinin İran'ın güneyindeki kamplara sığınmaya çalıştığını, aralarındaki kanser oranının görülmemiş boyutta olduğunu anlattı bana. Bunların birçoğu 1991'de Basra'nın güneybatısındaki tank muharebelerinde yer almış ve zırhlıları sürekli olarak Amerika'nın seyreltilmiş uranyum içeren top mermileriyle vurulmuştu. Din adamı, İran kamplarındaki çocukların da hastalandığından söz ediyordu. Söyledikleri doğruysa eğer (ve bu çocuklar da Irak'ın güneyinden gelmişse), bugün Basra'daki çocukların sağlığı ne durumdaydı? Bu esrarengiz kanser vakaları da neyin nesiydi?

1998 başında Bağdat'a varır varmaz beklenmedik kanser vakalarıyla yüzyüze geliverdim. Yıllardır tanıdığım Iraklı bir aile, iki yılda üç üyesini lösemiden kaybetmişti. Aile sıkı sigara tiryakisiydi. Fakat beni kapıda karşılayan orta yaşlı bayan, kendisi için alışılmadık şekilde, başörtüsü takmıştı. Daha yeni kansere yakalanmıştı o da ve hayatında sigara içmemişti. Sonra iki çocuğunu bilinmeyen bir akciğer şikâyetinden hastaneye kaldıran bir hükümet yetkilisi vardı – sonradan çocukların da kanser olduğu ortaya çıkacaktı. Bir başka Iraklı tanıdığım, komşusunun bebeğinin gözlerinden birinde bir 'parlama' hasıl olduğunu anlattı. Doktorlar kanserin yayılmaması için bebeğin tek gözünü almıştı.

Bütün bunların ne anlama geldiğini birkaç gün sonra idrak ettim: 1991 Körfez savaşının sonlarına doğru korkunç bir şeyler yaşanmış olmalıydı. Bazı Iraklılar savaş sırasında ve sonrasında çıkan petrol yangınlarını sorumlu tutuyordu; ülkenin semalarını haftalarca kaplayan duman bulutları, Bağdat ve diğer büyük kentlere kanserojen maddeler bırakmış olabilirdi. Bazıları Saddam'ın bombalanan kimyasal silah tesislerinin sorumlu olabileceğinden söz ediyordu. Fakat giderek, en büyük riskin müttefik hava güçlerinin (ve daha güneyde tanklarının) büyük miktarlarda seyreltilmiş uranyumlu (SU) mühimmat kullandığı bölgelerden kaynaklandığını fark ettik. SU mermiler, nükleer sanayi atıklarından yapılıyordu; tungsten'den daha sert ve tanklarla personel taşıyıcıların zırhlarına çarptığında havada bir uranyum 'saçılımına' yol açan, katı bir alaşımdı bu. Tam beklediğim gibi, Amerikalılar ve Britanyalılar, bu mühimmatın kansere yol açamayacağını söylüyorlardı.

Araştırması pek kolay olmayan bir haberdi bu. Bilgisayar kodlarıyla kendini ele veren bomba parçaları gibi değildi SU mühimmatları; (her ne kadar hedeflerinin içinde veya yanında bir delici 'başlık' bıraktıkları için tespit edilmeleri kolaysa da) binlerce Iraklının yakalandığı lösemiyle aralarında fiziksel bağ kurulamazdı. Yapılması gereken şey, kanser 'patlamasının' yaşandığı bölgeleri dikkatle araliz etmek ve onlarca hastayla konuşmaktı. Sözgelimi konuştuğum çocukların bir kısmı 1991'de daha doğmamıştı bile; fakat istisnasız bir şekilde, anne-babalarının müttefik uçak veya tank saldırılarının yakınında olduğunu keşfedecektim. Meslektaşlarımla birlikte (şimdi *Irish Times*'ta çalışan Lara Marlowe ve Britanya'nın Kanal 4 televizyonundan Alex Thomson ilk araştırmamda benimle birlikte çalışmışlardı) Irak'ın harap ve çoğunlukla pis hastanelerini ziyaret ettiğimizde karşılaştığımız bu hikâyeyi haberleştirmek konusunda da bir başka zorluk söz konusuydu.

Kanser koğuşları şok ediciydi, çocuk kanser koğuşları daha da fazla; eğer hayatın ve gençliğin bir manası varsa, yeryüzünde olmaması gereken yerlerdi bunlar. Fakat savaşın yol açtığı hastalıklardan ölenlerin kaldığı çocuk kanser koğuşları insanı öfkeden çıldırtabilirdi. Zira yavaş yavaş açık hale gelen şey, Mezopotamya'nın güneyinde yayılan bilinmez bir kimyasal salgının varlığıydı; 1991 Körfez savaşının muharebe bölgelerinin yakınlarında yaşayan binlerce çocuk ve yetişkinin hayatına mal olan lösemi ve mide kanseri silsilesinden oluşan bir kâbus söz konusuydu.

Bu çocukların yüzünde ölümün gülümsemesi vardı. Ali Hillal, Bağdat'taki Mansur Hastanesi'nde karşılaştığımızda sekiz yaşındaydı. Müttefik uçakları tarafından defalarca bombalanan Diyala'da bir televizyon istasyonuyla birkaç fabrikanın yakınında yaşıyordu. Mazisinde kanserin izi bile olmayan bir ailenin beşinci çocuğuydu. Şimdi beyninde bir tümör vardı. Dr. Ali İsmail, çocuğun hastaneye ilk getirildiğinde yetersiz beslenmeden nasıl bir deri bir kemik olduğunu hatırlıyordu. "İlk geldiğinde kabakulaktı, sonra göğsünde, kol ve bacaklarında şişlikler oluştu," diye anlatıyordu doktor. "Şimdi tümör beynine ulaştı. Durum bu noktaya geldiğinde, ne olacağını kestirmek zor." Ali Hillal'in annesi Fatima bombardımanları hatırlıyordu: "Tuhaf bir koku vardı, yakıcı, boğucu bir koku, böcek ilacı gibi." Dr. Ali İsmail, çocuğa gülümseyerek, anlatmayı sürdürüyordu: "Dün çok kötü bir baş ağrısına yakalandı. Feryat ediyordu. Omurlarının arasından iğne yaptım, bana iğnenin acısını tanıdığını, fakat sesini çıkarmadığını, çünkü benim kendisi için en iyisini istediğimi bildiğini söyledi."

Latif Abdül-Settar'ı ilk gördüğümde küçük bir elektrikli arabayla oynuyordu. Saçsız başının altından yansıyan gülümsemesi hayatın işaretiydi. Fakat o da ölecekti.[1]

Sabah vizitlerinde Dr. İsmail'e katıldım. Kerbela'dan Yusuf Abdül-Rauf Muhabbed (1991'de bombalanan askeri üslerin yakınında yaşamıştı) sindirim sistemindeki kanamadan muzdaripti. Kıvırcık saçları hâlâ yerli yerindeydi ve anne-babasıyla birlikte yürüyebiliyordu, fakat yanaklarında küçük kan benekleri vardı, iç kanamanın kesin belirtisiydi bu. Ve Dr. İsmail'in hâlâ etkisinden kurtulamadığı bir anısı vardı. "BM ambargosundan beri hastalar çoğunlukla daha indüksiyon tedavisi bile alamadan ölüyorlar," diye anlatmaya başladı yere bakarak, hikâyesinin korkunç bir hal alacağını bildiği için. "Kan pıhtılaşmasını önemli ölçüde azaltan trombositen alıyorlar. Kanama her yerden başlıyor. Yusuf gibi başka bir çocuğumuz vardı. Ahmed Felah'tı ismi. Ve sitotoksin tedavisine başlamamızdan sonra, her yerinden kanamaya başladı – ağzından, gözlerinden, kulaklarından, burnundan, rektumundan. İki gün boyu kanadıktan sonra öldü."

Kanser bölümünde stajyer olan Dr. İsmail, bürosunda oturmuş, önüne bakıyordu. "Faysal Abbas iki gün önce öldüğünde buraya geldim, kapıyı kapattım, oturdum ve ağladım," diye anlatıyordu. "İlaçlarını ona kendi ellerimle vermiştim. Kardeşim gibiydi. Sadece on yaşındaydı. Üç yıl önce lösemiye yakalanmıştı ve ilaç tedavisi uyguladık – fakat kısmi bir tedaviydi bu, çünkü bir yığın ilaçtan yoksunuz."

Dr. İsmail ilaçları engellediği için yaptırımları suçluyordu elbette; ve pediatrik kanser bölümünü ölen çocuklar için, doktorların gözleri önünde (daha ilk ilaçları verildiğinde) kanaya kanaya ölen yeni doğanlar için bir durağa çeviren 1991 savaşını. "Üç yıl içinde lösemi olan yüzlerce çocuk gördüm ve geçen yıl bu sayı keskin bir şekilde arttı," diyordu Dr. İsmail. "Bu ay yirmi yeni vakayı kabul ettik, büyük çoğunluğu güneyden, Basra, Nasıriye, Kerbela ve Necef'ten geliyordu. Başlıca nedeni radyasyondu." Buradaki doktorların garip bir kendilerini ifade tarzı, bir tür bilimsel heyecan taşıyan bir gramerleri vardı. İçlerinden bir tanesi, "Küratif (iyileştirici) değil, palyatif tedavi uyguluyoruz," diyordu.

Çocuk kanser bölümünün koridorunda yürürken bunun ne anlama geldiğini idrak ediyorum. Küçük Samar Hudeyr, doktorların biraz pervasız kullandığı tabirle, 'ölüm koğuşunda' yatıyor. Sadece beş yaşında, ama daha da küçük görünüyor, yatağında büzülmüş yatıyor, gözleri acıyla sıkı sıkıya kapalı. Yanında iriyarı bir adam (böyle hassas ve acı bir manzaranın ortasında, gri entarisinin içinde dev gibi görünüyor), ıslak sarı bir bezi kızının yüzüne nazikçe yerleşti-

1 Üç ay önce lemfomaya yakalanmış, iki kür sitotoksin almıştı. "Fakat üçüncü kür kısmi, çünkü vinkristin muadili olarak sadece siklofosfamid adriamisin alıyor," diyordu Dr. İsmail. Latif'in ihtiyacı olan ilacı Almanya'daki Astra Medica diye bir şirket üretiyordu. "On gün önce ilaçtan on şişe aldık. Ondan önce hastaların aileleri ilacı 160 bin dinara alıyordu – birçok Iraklının iki yıllık maaşından fazla. Fakat hâlâ yeterli değil. Latif'in hastalığı devam ettiği sürece tedaviye ihtiyacı var."

riyor. Babil yolu üzerindeki El-Yusufiye'den, Şubat 1991'de müttefiklerin sürekli saldırılarına maruz kalan bir bölgeden gelmiş.

Samar'ın babası Cabir perişan görünüyor, çünkü öyle. Ölen kızına sitotoksin alabilmek için 15 bin dinar harcamış – Cabir'in üç aylık maaşından fazlası. "Kızımın ilaçlarını alabilmek için arabamı sattım," diyor bana usulca. Soruyoruz: Bir sonraki dozu almak için ne yapacaksın? "Borç alacağım." Dr. İsmail sessizce dinliyor, sonra bana İngilizce şunları söylüyor: "Bu hastaların ailelerine o kadar çok tanık oldum ki. Evlerindeki her şeyi, yataklarını bile satıyorlar ve çocukları yine de ölüyor."

Bağdat'ın 'ölüm koğuşunu' gezerken iki hisse kapılmadan duramıyor insan: İlki derin bir huzursuzluk, hattâ utanç. Gaddar Saddam'a karşı 1991'deki askeri 'zaferimizin', soludukları havayı ve büyümeye çalıştıkları toprağı zehirleyip masumların yaşadığı bu felakete neden olması. Ve kollarının arasında ölen çocuklarını kurtarmak için gösterdikleri canhıraş gayretle bazen kendi elbiselerini satan yoksul Iraklıların insanlık onuruna duyulan hayranlık. Bu kurbanların cesaretinden etkilenmeyecek kimse olamaz.

Ölümcül bir hastalığa yakalansanız, sizinle ilgilenmesi için Dr. Selma Haddad'ı tercih ederdiniz mutlaka. O yıl cep defterime neredeyse infial halinde düştüğüm notlar onlarca sayfayı doldurur. Bağdat'taki Saddam Hüseyin Tıp Merkezi'nde (Irak'taki birçok kurumun adıyla ilgili semantik bir hafıza kaybına ihtiyacınız vardır) Dr. Haddad, kısa süre sonra öleceğini bildiği çocukları bağrına basıyor. On üç yaşındaki Karrar Abdül-Emir'le şakalaşıyor; Emir lösemiden çok korkuyor, ama kendisini kurtarabilecek ilaçları almaktan daha da çok korkuyor. Dr. Haddad, yataklarının yanındaki dosyalara bir kez bile bakmadan, tek tek adlarıyla tanıştırıyor bana hastalarını. "Evet, karşınızda Çeru Casim ve siz fotoğrafını çekeceksiniz diye bayramlık giysisini giydi bugün," derken gülüyor Dr. Haddad.

Ve güneş bonesi giymiş olan güzel kız (adı 'tomurcuklanan gül' anlamına geliyor ve akut miloblastik lösemi) sevinçle gülüyor. Amına Ahmed, saçları dökülmüş, parlak, bebek yüzünde bir tür huzur ifadesiyle oturuyor ve fotoğraf makineme ateşini serinleten vantilatörlerin vızıltısı eşliğinde poz veriyor. Bağdat öğleninin sıcağıyla savaşan alet, başının etrafında bir tür haleye dönüşüyor, karnındaki ur nedeniyle ölmekte olan Babilli bir melek adeta. "Evet, elbette depresyona giriyorum ve rahatsız oluyorum," diyor Dr. Haddad. "Bu çocukların birçoğunu kurtaramıyorum, fakat ne yapabilirim? Bu zavallı çocuklara karşı sorumluluk hissediyorum. Çoğu zaman kendimi çaresiz hissediyorum." Çocukların fotoğraflarını mümkün olduğunca kısa zamanda Bağdat'a gönderip gönderemeyeceğimi soruyor. Birkaç ay içinde Amına ölebilir. Çeru da öyle. Dr. Haddad yaşarken fotoğraflarını görmelerini istiyor.

Ölen çocuklarının yataklarının kenarında duran annelerin ve babaların halini anlatacak kelime var mıdır? Mavi-beyaz pijamalarının içinde güzel küçük bir oğlan çocuğu, Yusuf Muhammed (Kerbelalı çocukla bağı yok) akut lösemi ve annesi Hasibe sebebini bildiğini düşünüyor. "Bağdat'taki evimizin yanında bir askeri üs vardı," diyor. "Amerikalılar tarafından ağır şekilde bombalandı, bölgedeki telefon merkezi de bombalandı. O zaman tüten dumanlardan hasta olmuştuk. Savaştan önce sağlıklı bir çocuğum doğdu. Savaştan sonra hamile kaldığımda düşük yaptım. Sonra Yusuf doğdu, ki lösemiye yakalandı. Onun ardından bir düşük daha yaptım. Bunlar niye başıma geldi? Kayınbiraderim Abdül-Kadim Muşid savaştan iki yıl sonra lösemiden öldü. Askerdi, sadece otuz altı yaşındaydı. Geçmişinde tek bir kanser hastası olmayan ailem niye aniden böyle hasta düştü?"

Eşvark Hamid on üç yaşında, o da akut lösemi; sarı çizgili başörtüsünün çevrelediği yüzü sakin, ince. Kemik iliği nakline ihtiyacı var – ama Irak'ta bunun için en ufak bir umut yok. Anneannesi Yasmiye yatağının üzerinde oturuyor. "Irak'ın doğusundaki Diyala'danız," diye anlatı-

yor. "Bombardıman bize çok yakındı – havaalanı ve ziraat fabrikası ağır saldırıya uğradı. Tuhaf kokular aldık, gaz kokusu gibi." İnsan merak ediyor: 'Ziraat' fabrikası ne üretiyordu acaba? Gübre veya gaz mı? Ya da Amerikan veya Britanya bombaları neyden yapılmıştı?

Ulah Felah dört yaşında, Körfez savaşından dört yıl sonra doğmuş ve böbreğinde ur var. Babası 1991'deki savaşta askermiş (Bağdat'ta savaş gazilerinin kitleler halinde kanserden öldüğüne dair söylentiler dolaşıyor) ve annesi Fatin kızının kaderine bakıp başını sallıyor hâlâ. "Kızımın kanser olmasına hâlâ şaşırıyorum," diyor. Birkaç adım ötede Damia Kasım yatıyor, durumu kritik, akut lösemi tedavisi nedeniyle kalp yetmezliği var. On üç yaşında. Esrarengiz olan şu ki, teyzesi de sadece kırk gün önce kanserden ölmüş. Teyze daha otuz altı yaşındaymış.

Ahmed Velid'in durumu çok daha sarsıcı. Sadece üç yıl önce kronik mieloid lösemi teşhisi konmuş ve memleketi Diyala bombalandığında henüz bir bebekmiş. Fakat annesi korkutucu bir hikâye anlatıyor. "Bombardımandan sonra hepimiz tuhaf bir koku aldık ve sonra evdeki çocuklar, hediyelik eşya gibi roket ve mermi parçaları getirmeye başladılar. Çok parlaktılar – açık, parlak, gümüş rengindeydiler ve o parçalarla evimizin içinde oyun oynadılar. Bir komşumuz ahırına isabet eden bir roketle ölmüştü; çocuklar o roketin büyük demir parçalarını da eve getirdiler."

Bir akşam, Bağdat'taki 'çocuk ölüm koğuşu'nda 10 saat geçirdikten sonra, Irak hükümetinin basın merkezini ziyaret ediyorum; Batılı ajansların gazetecileri, Kofi Annan ile Saddam arasındaki görüşmelere dair son haberleri yazıyorlar. AP bürosunun döküntü koridorundan geçiyorum, sunta duvarlı dikdörtgen bir odacığa varıyorum ve uzun yıllardır arkadaşım olan Amerikalı meslektaşıma ne keşfettiğimi anlatıyorum. Sabırla dinliyor beni, sonra Iraklıların 'boş tabut propagandası'nı hatırlıyor ve bana bir parça mide bulandırıcı bir karşılık veriyor. "Robert," diyor. "Ben Iraklı *bebek* hikâyeleri *yazmıyorum*!" Fakat gördüğüm şeyin sonu yok, tutarlı ve kuşkusuz doğru, zira bırakın 1991 savaşına dair soru sormayı, çoğunlukla eğitimsiz olan annebabalar çocuklarını ziyaret edeceğimi bilmiyor bile. Tekrar tekrar aynı şeyi duyuyorum.

Tarık Abdullah on üç yaşında, o da akut lösemi. Bizzat kendisi anlatıyor bana: "Komşularımız parlak bomba parçaları getirdi evimize. Çok ağırdılar, demir gibi." Tarık'a kanser teşhisi daha bir yıl önce konmuş. Kendisini kurtaracak olan ilaçlardan, lösemiden daha çok korkan şu çocuk, Karrar Abdül-Emir Güney Irak'taki Kerbela'dan geliyor. Annesi İhlas bombaların evlerinin yakınına düştüğünü hatırlıyor. "Bazı parçalar hemen yanı başımıza düştü. Onları bulmaya çalıştım, çok keskindiler, jilet gibi. Çocukların onlara dokunmasına izin vermedim, bir yerlerini keserler diye. Çok keskin kokuyorlardı; gözleriniz yaşarıyordu kokudan." Basra'dan Raşa Abbas da lösemi, ateşi var ve kansız; ağzının kenarında lezyonlar var, konuşamıyor, babası daha önceki İran-Irak savaşında ölmüş. Annesi Hasna, yavaş yavaş, ailesine ne olduğunu merak ederek anlatıyor: "1991'de evimiz bombalandı. Yangın çıktı ve bombanın infilak sesi Raşa'nın kulak zarlarını patlattı. Roketin parçaları evimize girdi. Bütün çocuklar o parçalara dokunmak için koşuşturuyordu..."

Elbette Bağdat'ta veya Irak'ın güneyindeki kurbanlar çocuklardan ibaret değil. Basra Eğitim Hastanesi'ndeki kanser bölümünün köşesinde, Matar Abbas'ın bir deri bir kemik kalmış gövdesinin enkazı, pencerenin dışındaki geniş, mavi Şattül Arap'ı adeta bir şakaya dönüştürüyor. Bir gözünü çoktan kaybetmiş ve mendiline sürekli balgam çıkartıyor. Başından kayan örtü, kemoterapi tedavisinden kaynaklanan kelliği açığa vuruyor; yüzünün bir kısmı kanser nedeniyle korkunç şekilde deforme olmuş ve kanser şimdi beynini yiyor. Nasıriye'den geliyor, 1991'in son günlerinde kenar mahalleleri müttefik güçleri tarafından hava saldırısı ve top ateşine tutulan kentten.

Eşi Ganiye, yüzünde dövmeler olan köylü bir kadın ve savaş boyunca, Amara-Misan arasın-

daki yolda Matar (dokuz çocuklu eski bir taksi şoförü) ile birlikte kalmış. "Bombaların alevlerini gördük, fakat yakınımızda hiçbir şey bombalanmadı," diye anlatıyor bana; dikkatle konuşuyor, sanki belleği bir şekilde kocasını kurtarabilirmiş gibi. Devam ediyor: "Güvendeydik biz." Fakat Kraliyet Doktorlar Birliği üyelerinden Doktor Cevad Hadim El-Ali aynı fikirde değil. "Savaş öncesinde bu tür tümörleri çok nadir görürdük," diyor, Matar'ın sağ kulağına nazikçe dokunarak. Dr. El-Ali çok gülüyor, ancak (zaman zaman) gözlerindeki yaşlar dikkatinizi çekiyor ve onun da ruhen dağılmış bir adam olabileceğini fark ediyorsunuz. Biraz Peter Sellers'ı andırıyor, seyrelen saçları ve ince bıyıklarıyla ufak tefek bir adam. Fakat anlattıklarında hiç gülünecek bir yan yok.

"Kulağındaki tümör nedeniyle Matar Abbas şu an konuşamıyor veya gıda alamıyor ve sağır," diyor. "İlk tedavisi için ancak 16 Haziran'da geldi; şişliklerle ve konuşma veya sıvı alma yeteneğini kaybetmiş halde. Biyopsi kanser olduğunu gösterdi. Ona sitotoksik kemoterapi veriyorum – fakat kısa süre sonra kanser beynine ve akciğerlerine yayılacak. Muhtemelen bir yıl yaşar, daha fazla değil." Doktor beni Zübeyde Muhammed Ali'nin yattığı odaya götürüyor, çarşaf giymiş, yatağında. Zübeyr'den geliyor – 13 Şubat 1991'de başlayan bir dizi müttefik hava saldırısıyla yerle bir edilen bir Irak hava üssünün yakınlarından. "Lenf bezlerinde tümör var ve göğsüne yayılmış durumda," diyor Dr. El-Ali. "Nefes darlığı çekiyor." Zübeyde yedi yaşında.

Onun karşısında 55 yaşındaki Cevad Hasan yatıyor, iki yıl önce mide kanseri teşhisi konmuş. Müttefik saldırısının hedeflerinden Basra televizyon istasyonunun çok yakınında yaşıyormuş. Dr. El-Ali devam ediyor: "Bombalanan nehir köprülerine de yakınmış. Tedaviye rağmen kilo kaybediyor, bu da durumunu daha kötü hale getiriyor." Olduğundan çok daha ihtiyar gösteren adam, boş bir ifadeyle bakıyor bana. "Bombardımanların dumanını soluduktan sonra karın ağrısından şikâyet etmeye başladım," diyor.

Kanser hastalarının anlattığı belirtiler o kadar korkunçtu ki, neredeyse ziyaretimin kolay anlaşılacak bir yalanı ortaya çıkarmaktan, bunların Saddam rejiminin 1991 savaşına dair ahlaki soru işaretleri doğurmak çabasıyla giriştiği kaba saba bir oyundan ibaret kalmasını isteyecek hale gelmiştim. Fakat burada da Dr. El-Ali'nin bürosuna girene dek yapacağım ziyaret konusunda en ufak bir fikri yoktu. Hastaları ziyaretçi falan beklemiyordu. Ve bazıları (dünyanın başka köşelerindeki birçok kanser kurbanı gibi) yaşlı olsa da, oraya vardığımda doktorun onkoloji bölümünde sıraya dizilmiş onca yaşlı ve genç erkek ve kadına ne demeliydi? "Bu benim için bir trajedi," diyordu Dr. El-Ali, bir grup kadının ortasında dikilen uzun boylu, yakışıklı bir genci işaret ederek. "Her gün arkadaşlarımı kaybediyorum – bu genç çocuk lenf kanseri. Şuradaki kız akciğer kanseri." Ufak tefek, geniş, güleç, ay parçası yüzlü bir kız bu. Bir başkası, Fevziye Abdül-Nabi El-Bader 51 yaşında bir İngilizce öğretmeni. Doktorun bürosuna giriyor ve atkısını sıyırıp boynundaki dikiş izlerini gösteriyor, sonra bluzunu açıp sağ memesinin olması gerektiği yerdeki yarayı. "Neden başıma bu geldi," diye soruyor. "İlk ameliyatım 1993'teydi. O zamandan beri sağlığım gayet iyiydi."

Dr. El-Ali'nin bürosundaki haritalar bütün hikâyeyi anlatıyor. "Her türden kanser hastasının Basra'daki sayısı," diye yazıyor Basra valiliğine ait bir haritanın üzerinde; harita sarı, kırmızı ve yeşil alanlara bölünmüş. Sarı daha çok şehrin batısı, 1991'de savaş alanı olan kırsal bölgeleri ve çöl bölgelerini temsil ediyor. Kuzeye doğru yeşil bir alan ortalama kanser vakalarını gösteriyor. Fakat ortadaki kan kırmızısı büyük bir dikdörtgende Dr. El-Ali'nin 1997'de tedavi etmek zorunda kaldığı yaklaşık 400 kanser hastası göze çarpıyor. Dr. El-Ali'nin tezi, batıdaki sarı bölgelerde yer alan eski Körfez savaşı alanlarında suyun, toprağın, hattâ balıkların seyreltilmiş uranyum ve nitratla zehirlendiği yönünde. Sadece savaştan sağ kurtulanlara değil, daha doğmamışlara da zehir saçan bir bölge burası.

Savaş döneminde Amerikalı stratejistler Irak'ın altyapısına zarar vermenin (yani su hat-

larının, enerji santrallarının ve petrol rafinerilerinin bombalanmasının), gelecek aylarda veya yıllarda Iraklıların hayatına mal olup olmayacağını tartışıyordu. Fakat o gün hayata geçirilen bombardıman politikasının, sonradan kanserden ölümlere yol açacağını asla açıkça dile getirmediler. Savaştan bu yana Bağdat'ta lösemi ve mide kanserinden ölen yüzlerce çocuk güneyden geliyordu ve kuzeye Dr. El-Ali tarafından sevk edilmişlerdi. "Hepimiz çaresiz durumdayız," diyordu Dr. El-Ali. "Benim için çok ağır bir şey – bu hastaların birçoğunu her gün kaybediyorum. Kemik iliği nakline ihtiyaçları var, fakat bunu onlara veremiyoruz. Onları düşünmekten geceleri gözüme uyku girmiyor."

Dr. El-Ali'nin kanser dağılım haritalarından biriyle silahlanmış halde, Lara, Alex ve ben Basra'nın güneyine, 1991 savaşının son tank muharebelerinin yaşandığı o bölgelere doğru yola çıkıyoruz. Enformasyon bakanlığından bir muhafız, bir 'rehber' var yanımızda, fakat adamı çoktan ayartmışız, bir günde bizden aldığı para, bakanlıktan aldığı aylıktan fazla. İzin verilmeyen bir yere gitmek (veya bakanlığın onay vermediği birilerine soru sormak) istediğimizde, hemen soğuk algınlığına yakalanıyor ve ya oteldeki odasına dönüyor ya da odanın diğer tarafına yollanıyor. Fakat Basra'nın güneyinde ona ihtiyacımız var, BM'nin sınırdaki barış gücünün operasyonel bölgesiyle dip dibe olan bir Irak askeri bölgesi burası.

1991 Körfez savaşının son muharebelerinin çölde, Kuzey Irak'ın Şubat 1991'de bize kök söktüren kalın kumunda yapıldığını düşünmüştüm hep. Fakat arabayla geçtiğimiz kırsal bölge bir çayırlık. Dereler ve otlayan inekler, sebze tarlaları ve (bu pastoral manzaranın ortasında dağılmış) Irak tanklarının yanmış iskeletleri var. Bazıları paramparça olmuş, bükülmüş demirler şimdi siperlerde yatıyor veya yarı yarıya kuma gömülmüş halde. Diğerleri dikkat çekici şekilde dokunulmamış gibi, top namluları hâlâ güneye ve batıya, kendilerini imha eden Amerikalı düşmana çevrili.

15 kilometre daha ilerliyoruz. İlk bakışta Advan ailesinin domates tarlası hiç de bir ölüm tarlasına benzemiyor. Politen örtüler yüksek, parlak kış güneşini yansıtıyor. Ve on altı yaşındaki İmad Advan'a Körfez savaşı sırasında burada ne olduğunu sorduğumda, yanımdaki enformasyon bakanı elemanına göz atıyor ve hatırlayamadığını söylüyor. Irak'ta yitik bir hafızaya sahip olmak ve yalan söylemek lazım, haliyle. Soluk yeşil çalılıkların arasındaki hendeklerden sular akarken, çölde batıya doğru keskin bir rüzgar esiyor, aynı Şubat 1991'de, Tümgeneral Tom Rhame'in ABD 1. Zırhlı Tümeni ('Büyük Kırmızı Tümen') Safvan'a giden otobana ilerlerken ve Irak Cumhuriyet Ordusu'nun geri çekilen birliklerini DU mermileriyle topa tutarken olduğu gibi. İmad Advan bu hafıza kaybını anlayıp anlamadığımı görmek için beni izliyor.

'Kaygılanma," diyor bakanlıktaki adam ve kimlik kartını gösteriyor. Genç çocuk sırıtıyor. "Her tarafımızda çatışma vardı – evde bile kalamıyorduk, çünkü bizi koruyamayacağını biliyorduk. Fakat ayrılmadık. Tank enkazları hemen ötemizdeydi." Tarlayı kuşatan dikenli tellerin uzağında, ağaç kümelerinin ve bir başka tarlanın yanında, General Rhame'in saldırısının paslanan kurbanları ıslak toprağa çakılıp kalmış. İmad'ın annesi beliriyor yanımızda, başörtülü, siyah elbisesi hafif rüzgarda dalgalanıyor. Elinde soluk yeşil bir domates tutuyor. "Lütfen," diyor. "Bu sizin için."

Domates küçük, hemen önümüzdeki daldan koparılmış, (Basralı doktorlara göre) zehirli bir savaşın zehirli meyvesi, tehlikeli bir filizden büyümüş, kirli suyla beslenmiş. "Askerler bu yolun üzerinde öldü," diyor İmad'ın annesi, arkamızdaki otoyolu işaret ederek; otoyol güneybatıya, Safvan'a ve yeni Kuveyt sınırına uzanıyor. "Çatışmalar saatlerce sürdü. İnsanlar hâlâ ölüyor – iki oğlan geçen Temmuz'da orada mayınlar yüzünden öldü." Yıkılmış bir siperin dış hattı ölümcül noktayı gösteriyor. Fakat buraya gelmemizin nedeni başka ölümler. Advanlar toprakları konusunda endişeli miydi? Doktorların burası hakkında ne söylediğini biliyorlar mıydı?

İmad'ın annesi tarlalardaki kanser vakalarını duymuştu, fakat ailesinde kanser olan yoktu.

Derken Hasan Salman çıkıp geliyor yanımıza. Yolun diğer tarafında domates ve soğan yetiştiriyor. Dikkat çekici bir yüzü var, güneşten kararmış ve sarı çizgili bir entari giymiş. Kanserden söz ettiğimizde kaşlarını çatıyor. "Evet burada kansere yakalanan bir sürü insan oldu," diyor. "Bence yangınlar ve savaş sırasında olanlar yüzünden. Tanklar hemen yolun aşağısındaydı." Duraksıyor. "Gelinim yaklaşık elli gün önce kanserden öldü. Midesinden hastaydı. Adı Emel Hasan Salih'ti. Çok gençti daha – sadece yirmi bir yaşındaydı."

SU [seyrelmuş uranyum] etkisine yönelik resmi Batı tepkisi tam bir rezaletti. Şubat-Mart 1998'de Irak'taki çocuk kanser koğuşlarından ilk haberleri yazdığımda, Britanya hükümeti yazdıklarımı yalanlayan uzun açıklamalar yaptı. Savunma Bakanlığı'ndan Lord Gilbert'ten gelen alaycı bir mektubu hâlâ hazine gibi saklıyorum; *Independent* okurlarına SU ile Iraklı çocuklarda artan kanser vakaları arasında muhtemel bir bağ olabileceğine dair haberimin ('Robert Fisk'ten başkası böyle bir şey yazmış değildir') 'gerçekliğin kasten çarpıtılması' olduğunu söylüyordu. Lord'a göre, SU yüklü savaş başlıklarından (tank zırhlarına karşı kullanılıyordu) gelen partiküller, son derece küçük, hızla seyrelen ve havada çözülen nitelikteydi ve 'en gelişmiş gözlem araçlarıyla bile tespit edilmesi zordu'. Ben de şimdi, aylar boyunca bu mektubun (Lord'dan başkasından böyle bir mektup gelmemiştir) ortaya koyduklarının asılsız olduğu kadar aldatıcı olduğunu gösteren yeterince kanıt topladığımı söylemeliyim.

Çok daha kibirli (ve sahih) bir mektupla başlayalım; AEA Teknoloji'nin (Britanya Atom Enerjisi Otoritesi'nin ticari ismi) Ticari Geliştirme Bölümü'nün başkanı Paddy Bartholomew'nun 21 Nisan 1991'de Londra'daki Kraliyet Donatım Merkezi'ne gönderdiği bir mektup bu. Bartholomew'nun bir kopyasını elde ettiğim mektubu (sonradan aradığımda mektubu yazan kişinin kendisi olduğunu teyit etti, fakat başka yorum yapmadı), Kraliyet Donatım'ından J. Y. Sanders adlı bir yetkiliyle yapılan bir telefon görüşmesine atıfta bulunuyor; konuşmada, seyreltilmiş uranyumlu mühimmatın Kuveyt'te yol açacağı muhtemel tehlikelerden söz ediliyor. Buna eşlik eden bir 'tehdit belgesi'nde, Bartholomew radyoaktivitenin ve bu silahların zehirli etkilerinin yayılmasından kaynaklı riskler 'savaştaki risklerle kıyaslandığında küçük olsa da', barış döneminde ele alınmadığı takdirde uzun vadeli bir sorun ve *hem asker hem sivil nüfus için tehlike haline gelebileceğine* dikkat çekiyor (vurgu bana ait). 'Gizli' damgalı belge şöyle devam ediyor: "ABD tankları 5 bin, uçakları on binlerce ve Britanya tankları daha az sayıda SU mermisi kullandı. Sadece tanklardan ateşlenenler, 15 tondan fazla SU içeriyor... SU'nun tank stokunun solunması, Uluslararası Radyolojik Güvenlik Komitesi'nin son risk faktörü hesabına göre... *500 bin potansiyel ölüm* anlamına geliyor" (vurgu yine bana ait).

Bartholomew'nun 1991 tarihli mektubunda şu vurgu da var: "Bu teorik rakam gerçekçi olmasa da, ciddi bir sorunu işaret ediyor."

Ve devam ediyor:

> SU muharebe alanına yayılacak ve çeşitli boyut ve miktarlarda aracı hedef alacaktır... insanlar için büyük miktarlarda SU'nun yakınında uzun müddet durmak zararlıdır ve bunun, söz konusu ağır metalleri toplayıp sakladıkları takdirde yerel nüfus açısından endişe verici olacağı açıktır. Çok sayıda merminin kullanılacağı belli bölgeler olacaktır; buralarda araçların ve toprağın bölgesel kirlenmesi kabul edilebilir limitleri aşabilir ve hem temizlik ekipleri hem de yerel nüfus için tehlikeli olabilir.

Bartholomew'nun gizli mektubu Kuveyt'in kirlenmesinin 'ciddi ve bu yüzden hassasiyetle ele alınması gereken bir mesele' olduğunu söylüyor ve AEA'nın bölgedeki pazarlama müdürünün (Alastair Parker) 'tehdit belgesi'nin bir kopyasını Kuveyt'teki Britanya büyükelçisine gönder-

mesini istiyor. AEA teknolojisi seyreltilmiş uranyumu [SU], Kuveyt hükümetiyle yapılacak bir anlaşmayla 'temizleyebilirdi'. Söylemek bile fazla, kimse, bir sürü çocuğun açıklanamayan kanserlerden ölmekte olduğu Irak'ta temizlik yapmayı düşünmeye bile tenezzül etmedi. Peki niye? Ve Lord Gilbert bir önceki Mart'ta *Independent*'a gönderdiği o olağanüstü ve tümüyle aldatıcı mektubu niye yazdı? İşte size bir ipucu. 21 Mart 1991 tarihinde, Los Alamos Ulusal Laboratuvarı'ndaki Amerikalı bir yarbayın, kuruluşun 'Araştırma ve Analiz Birimi'nden Yüzbaşı Larson'a gönderdiği mektupta şunlar söyleniyor:

> SU'nun çevre üzerindeki etkisine dair endişeler vardı ve bu endişeler devam ediyor. Bu yüzden, SU'nun muharebe alanındaki etkililiğine kimsenin itirazı olmasa da, SU mermileri siyasi olarak kabul edilemez hale gelebilir ve cephanelikten çıkarılması istenebilir. SU silahları son savaş faaliyetlerimizde değerini kanıtladıysa, o zaman gelecekte var olmalarını da Hizmet/SB (Savunma Bakanlığı) onayı üzerinden garanti altına almak zorundayız. Bu onay sağlanamazsa, değerli bir savaş kapasitesini kaybetme tehlikesiyle yüzyüze kalabiliriz.

Yani olay bu. Yarbayın berbat İngilizcesini bir kenara bırakırsanız, mesaj gayet basit: SU cephanesinin sağlık riskleri, biz (yani Batı) onun yerini alacak daha ölümcül bir silah icat edene kadar kabul edilebilirdir. Öyleyse Britanya hükümetinin, Lake District'teki SU cephanesinin atış menzilinde olan Britanya Savunma Bakanlığı radyoaktif atık idaresinin bölgedeki Britanya köylerini korumak için aldığı olağanüstü önlemleri ayrıntılandıran resmi bir değerlendirmesinde şaşılacak hiçbir şey yok. Bu önlemler, mermilerin filtreli ayrıştırma sistemine sahip tünellerden ateşlenmesini, yüzeylerin basınçla yıkanmasını ve kirli kalıntıların çimento dökülmüş bidonlarda mühürlenmesini içeriyordu. Lord Gilbert mektubunda *Independent* okurlarına bundan söz etmiyordu. 'Gerçeğin kasten çarpıtılması' açısından düşünmekte yarar var.[1]

Iraklı çocuklar hükümetlerin umurunda olmasa bile, Britanya halkının umurundaydı. *Independent* bu çocukların had safhada ihtiyaç duyduğu ilaçlar için bir kampanya başlattı ve haftalar içinde cömert okuyucularımız Irak'a gönderilecek kanser ilaçları ve tıp ekipmanının alınması için bize 250 bin dolardan fazla para bağışladı. Görünen o ki, o unutulmuş çocukların yaşadığı felakete dair öfkeli yazılar yazmaktan başka bir şeyler yapabilmiştik sonunda. Yapabilmiş miydik peki? Hayat mı kurtarıyorduk, yoksa sadece çekilen acıyı uzatıyor muyduk?

Olağan bir işti bu. Ekim 1998'de el arabaları ve bir grup terleyen Iraklı tutup tıp malzemelerini soğutmalı bir kamyondan Bağdat'taki bir hastanenin viran deposuna taşıttık. Kentin öte ucundaki Mansur Hastanesi'nde, 5.185 kilo ilacı, ki son derece pahalı olan vinkristindi bu, müdürün şahsi buzdolabına bir sedyeyle naklettik. Biraz sıkıntı verici bir işti bu, ta ki yukarı kattaki koğuşlarda çocukları görene kadar. Acıyla ağlayan veya kaderlerinin masumiyeti içinde gülümseyen Irak'ın kanserli çocukları (sadece Bağdat'ta değil, Musul ve Basra'da da) nihayet yardım alıyorlardı. Doktor bütün ilaçların eşit şekilde paylaşılması gerektiğini anlatırken, küçük bir kız, "Benim için bir şey getirdiniz mi?" diye sordu.

Hastanenin kanser bölümünün bir köşesinde Hebba Murteba desenli mavi elbisesiyle yatıyor, uğursuz bir tümör ince siluetini olduğundan farklı gösteriyor. Annesi elbisesini kaldırdığında altından korkunç şekilde şişmiş karnı ve karnının üzerindeki sayısız apse çıkıyor. Doktorlar daha önce karındaki bir kütleyi ameliyatla almışlar ve onun yerine canavarsı bir başka

1 Seyreltilmiş uranyum içeren silahlarla ilgili daha fazla bilgi almak isteyen okuyucular *Swords into Ploughshares*'in hacimli raporlarına bakabilirler. 2003'ten önceki yaptırımların etkilerine dairse, *Voices in the Wilderness* UK'nin, 16b Cherwell Road, Oxford OX4 1BG'den edinebilecekleri düzenli bültenlerine bakabilirler.

kütlenin büyüdüğünü görmüşler. 1991 savaşı sırasında Hebba'nın Basra'daki mahallesi o kadar ağır bombalanmış ki, ailesi çareyi Bağdat'a kaçmakta bulmuş. Şimdi sadece dokuz yaşında ve doktorların bana fısıltıyla söylediği üzere, onuncu yaşını görecek kadar yaşamayacak.

BM yaptırımları ve ardından bizzat Saddam Hüseyin'in ilaç ithalatına koyduğu yasak göz önüne alındığında, kamyonumuzun Irak çölünü aşmış olması aslında bir mucize sayılırdı; getirdiklerimiz, CARE'nin iki Iraklı temsilcisi Margaret Hasan ve Judy Morgan tarafından nihayet hastanelere sevk edildi. BM en başta, ilaçlarımızın yaptırımlar komisyonundan geçmesi için gereken vaktin uzunluğu yüzünden homurdandı – ta ki 15 Haziran'da onlara ilaçları isteseler de istemeseler de getireceğimizi söyleyinceye dek ve ilaçlar komisyondan yirmi dört saatte geçiverdi. Irak devlet başkanının bürosu da aynı derecede nemruttu, nakliye isteğimizi Eylül ayına dek ertelediler, baştan savma yanıtlar verdiler veya görmezden geldiler; ta ki Saddam Hüseyin bizzat onay verene kadar. Batı ile Bağdat'taki diktatörün niyetinin kesişmesine dair rahatsız edici bir örnekti bu da.

BM'nin ağdalı mektubunun sonunda, sanki bize lütufta bulunuyorlarmışçasına, şu ifadeler yer alıyordu: "(Güvenlik Konseyi) Komite üyelerinin, belli maddelerin gönderilmesine itirazı yoktur..." BM'deki belgeler, isabetli şekilde, tıbbi ödemeye '*Independent* gazetesinin okuyucu bağışları' diye atıfta bulunuyordu. Fakat elli sekiz koli ve kutu, Heatrow'dan Amman'a Ürdün Kraliyet Havayolları'nca taşındı, oradan Iraklı şoför Rahman Casim Muhammed idaresindeki kamyonla 800 kilometre uzaklıktaki Bağdat'a götürüldü ve (kloksasilin ve ampisilin şişeleri, sitarabin ve vinkristin, methotreksat ve deksametason ampulleri, şırıngalar, eldivenler ve kan solüsyonları) Irak çapındaki çocuk hastanelerine başarıyla dağıtıldı.

Peki vaktinde yetişmiş miydik? Gerçekler söylenmeli. Çektikleri acılara daha önce tanık olduğum çocukların büyük bölümü çoktan ölmüştü –hattâ portresi, *Independent* kampanyasının simgesi ve logosu haline gelen oğlan bile. Babilli Latif Settar'ın bir fotoğrafını çekmiştim, lemfomaya yakalanmış beş yaşında bir çocuktu. Bir önceki Şubat ayında kendisini tanıdığımda bir oyuncak arabayla oynuyor ve saçsız başının altından gülümsüyordu. Örgü kazağıyla yatakta yatmış bana bakarken yakından çekmiştim fotoğrafını. Fakat Bağdat'taki pediatri hastanesinin kayıtlarına göre, 7 Nisan 1998'de ölmüştü. Sonra lösemi kurbanı Samar Hudeyr vardı; fotoğrafı gazetede Latif'inkinden bir gün sonra yayımlanan o güzel kız. Geceliğiyle uzanmıştı, babası sarı bir bezle alnına kompres yapıyordu, gözleri acıyla sıkı sıkıya kapanmıştı. Onun hastane kayıtları da iç parçalayıcıydı. Samar ilaç ve kan ürünü yokluğu yüzünden kötüleşmişti. Fakat mücadele etmişti – ta ki 20 Eylül 1998'de, okuyucularımızın gönderdiği ilaçlar Bağdat'a varmadan günler önce ölene dek.

Şimdi Irak'ta görmekte olduğum cılız çocukların büyük bölümü de ölecek. "Kanser vakaları bu aşamaya ulaştığında, yapabileceğimiz fazla bir şey kalmıyor," diyor Dr. El-Ali açık yüreklilikle, Basra'da tekrar görüştüğümüzde. "Fakat insanlarınızın yaptığı şeyin ne olduğunu anlamalısınız – bu küçük hayatların uzamasına ve bu çocukların hayat kalitesinin artmasına yardımcı oldular. Bir ay, iki ay, iki yıl sonra ölecekler... Evet, belki de pek azı yaşayacak... inanın bana, getirdiğiniz ilaçların değeri büyük." Kısa süre sonra öleceklerin isimlerini not defterime kaydetmeye devam ediyorum. Nur Yeba ve Halah Salih onar yaşında, Hatem Ahmed ise sekiz. Tiba Favil sadece on sekiz aylık. Mustafa Cabir sekiz, Damya Kasım on üç. Lemfoma olan Mustafa hariç, hepsi akut lösemi.

Bu kanser koğuşlarını büyük bir öfke duygusuna kapılmadan dolaşmak imkânsızdı. Şimdi bile, çocuklar lösemi ilaçlarına sahip olduklarında, onlar için gereken kan trombositleri Irak'ta yeterince hızlı üretilmiyordu, zira kanı ayıran makinenin bakıma ihtiyacı vardı. BM yaptırımları hastane sisteminin belini bükmüştü. Biz (kelimenin en kesin anlamıyla biz) Batılılar bütün

bunlardan sorumluyduk; biz, yani Irak'a karşı BM yaptırımlarını kabul edenler. O yaptırımlar ki bu çocukları alenen öldürüyor ve aynı derecede alenen, Saddam Hüseyin'e zarar falan vermiyordu. Fakat öfkenin nedeni bundan ibaret de değildi.

Zira, her ne kadar ABD ve Britanya yönetimleri iki kurban grubunu anlaşılır şekilde birbirinden ayrı tutsa da, Amerikalı ve Britanyalı askerler de Körfez savaşı sendromu diye anılacak olan şeyden muzdaripti. Iraklı çocuklardaki kanser, lösemi ve iç kanama vakalarının neredeyse aynısı onlarda da görülüyordu. Irak'taki kanser patlaması büyük oranda Şii toplumunu etkilemişti ve bu yüzden savaştan yedi yıl sonra Saddam Hüseyin rejiminin bundan hiç söz etmemesinde şaşılacak bir taraf yoktu. Clinton, Blair ve Saddam bir kez daha ortak bir amaçta birleşiyor, bu felaketi izah etmek için parmaklarını bile kıpırdatmıyorlardı. Fakat ben daha Basra ve Bağdat'ın kanser koğuşlarını gezerken, Britanya Körfez Gazileri ve Aileleri Derneği'nin başkanvekili Tony Flint, o güne kadar en az otuz Britanyalı gazinin ölümüne yol açan kanser vakalarının, tam da aynı SU mermilerinden kaynaklanabileceği ikazında bulunuyordu. Bir gün sonra Amerikan Ulusal Körfez Kaynak Merkezi (Amerikalı gazi gruplarının oluşturduğu bir koalisyon), 40 bin Amerikalı askerin savaş alanında seyreltilmiş uranyum tozuna maruz kalmış olabileceğini açıkladı.

Ekim 1998'de Phil Garner telefon edip bana Irak'taki kanser kurbanı çocukları tedavi eden doktorlarla nasıl bağlantı kurabileceğini sordu. Kanser vakalarıyla seyreltilmiş uranyum mermileri arasındaki ilişkiye dair giderek artan kanıtların yer aldığı haberlerimi takip etmişti. 1991 Körfez savaşı sırasında Garner Britanya ordusunun Sıhhiye Birliği'ndeydi. Ön cephelerde değildi, fakat 'dost ateşinde' ölen veya yaralanan Britanyalı askerlerin üniformalarına dokunmuştu. Seyreltilmiş uranyumlu mermi kullanan Amerikan uçakları tarafından yanlışlıkla vurulan askerlerdi bunlar. Ve şimdi astım, idrarını tutamama, iç organlarda ağrıdan muzdaripti ve boynunun sağ tarafında bir yumru vardı. Bu ne anlama geliyordu? O yumruları çok iyi tanıyordum. Iraklı çocukların boyunlarında görmüştüm.

Yine Basra'da, bir anne-babanın infialini izliyorum. "Oksijen, Allah aşkına, oksijen bulun – oğlum ölüyor." Pediatri hastanesinin merdivenlerindeki adamın sesi adeta bir hayvanın kükremesi gibi, gözlerinden yaşlar fışkırıyor, denetimsiz bir şekilde sarsılıyor. Merdivenlerin yukarısındaki küçük odada, oğlu Yahya Salman korkuyla ağlıyor, nefes alamıyor. Bir lösemi nöbeti (özellikle Güney Irak'ın kükürtlü sıcağında) panik sebebi. "Bırak bağırmayı, başka bir oksijen şişemiz var," diye azarlıyor babayı Dr. Cenani Haleb, dudaklarını rahatsızlık ve endişe karışımı bir ifadeyle büzerek. Fakat baba teskin olmuyor. "Allahım, ne yapacağım ben?" diye ağlıyor, bir teknisyen büyük, darbeli bir oksiyen şişesinin kapağını bir kastanyola ile açmaya başlarken. Küçük çocuğun gözleri odanın her köşesinde geziniyor, doktorlara, bana ve babasına bakıyor. Çocuğa, yattığı hastanede artık ihtiyaç duyduğu bütün ilaçların olduğunu söylemenin vakti değil. Vinkristin kutuları, cefuroksin şişeleri, metaklopramit ampulleri, ameliyat eldivenleri ve şırıngalar, yirmi dört saatten az bir süre önce ulaştı hastaneye. Fakat Yahya Salman ölüme giden yolda uzun bir mesafe almış.

Yan odada iki yaşındaki Yusuf Kasım ve on yaşındaki Hala Salih yatıyor, onların da durumu aynı; Salih akut limfoblastik lösemiden muzdarip. Doktorlar bu çocukları bana gösterirken tarifsiz bir yorgunluk içinde ve nedenini anlayabiliyorum. O kadar çok ziyaretçi ve o kadar çok yardım sözü geliyor ki. En azından biz sözümüzü tuttuk. Dr. Haleb, çok dikkatli bir şekilde, Basra Hastanesi'nin, Bağdat ve Musul'la eşit miktarda ilaç alıp almadığını soruyor. Sorusunun amacını anlıyorum: burada, güneyde 1991'de Irak hükümetine karşı ayaklanan Şiiler yaşıyor ve Bağdat'ta onları asla affetmemiş olanlar var.

Dr. Haleb buna dair hiçbir şey söylemiyor. Evet, diye ısrar ediyorum, *Independent*'ın ilaçla-

rı Heathrow'dan ayrılmadan önce, Irak'taki bütün bölgelerin eşit pay almasını garantileyecek şekilde paketlendi. Ve yanımda getirdiğim ilaç listesine göz atarken gülümsüyor. Basra ziyaretimde gördüğüm ilk gülümseme bu. Zira buradaki doktorlar, en az ilaçsızlık kadar, tanık oldukları vakaların da ağırlığı altında eziliyor. Güney bölgelerinde çocuk kanserlerindeki artış (artık Ekim 1998'e gelmişiz), bazı yerlerde inanılmaz boyutlara varmış durumda.

Bazı bölgelerde her 100 bin çocuktan sadece ortalama 3.9'u kansere yakalanırken, Harthe ve Gurne bölgelerinde istatistikler sırasıyla 71.8 ve 41.8 rakamlarını gösteriyor. Bu mahallelerde 1991'de çok ağır bombardıman yaşanmış ve her koğuşta 'seyreltilmiş uranyum' kelimeleri yankılanıyor; anne-babalar bile bu ifadenin anlamını biliyor artık. Dr. Cevad El-Ali artık uyuşmuş durumda. "Bütün bunların etkilerini size nasıl açıklarım bilmiyorum, fakat şu an korkunç şeylere tanık oluyorum," diyor ve devam ediyor: "Yeni mezun olan tıp öğrencilerimizden biri, Zeyneddin Kadam kanser ve birkaç gün içinde ölecek. Ortopedi cerrahlarımızdan birinin eşi, akut lösemiden bir hafta önce öldü – daha bir ay önce sadece apandisit sorunu olduğunu sanıyordu. İnce bağırsağının bir bölümünde kangren teşhis ettiler."

Dr. El-Ali notlarla dolu bir başka kalın dosya açıyor. "Bir bölgeden gelen on beş kanser hastasından sadece ikisi kaldı. Kemik kanseri olan çocuklar geliyor – bu inanılmaz. Daha geçenlerde 15 yaşındaki bir kız, Zeyneb Manvar geldi, lösemi. Sadece bir yıl yaşayacak. Allahım, meme kanseri olan iki kıza mastektomi yaptım; biri sadece on dört yaşında. Görülmüş şey değil!"

Pediatri hastanesinin müdürü Dr. Ekrem Hamud daha az şaşkın değil. "Buradaki çocukların neredeyse hepsi bir aya kadar ölecek," diye anlatıyor. "Üç çocuklu bir aile var, üçü de lemfoma. Buna ne yol açmış olabilir? Savaştan önce bu hastaneye haftada bir kanser hastası gelirdi. Şimdi haftada ortalama kırk hasta kabul ediyorum. Bu çılgınca. Yirmi yaşın altında en ağır kanser türlerine yakalanmış hastalar geliyor – hastalarımdan biri yirmi iki, diğeri on sekiz yaşında. Löseminin belirtilerinden biri burun kanamasıdır – şimdi panikten dehşete kapılmış anne-babaların getirdiği çocukların hepsinin burnu kanıyor." Doktorlar seyreltilmiş uranyum hakkında konuşurken dikkatli. Hastalarının (veya kendi gözlemlerinin), ne kadar meşru olursa olsun, propaganda için kullanılmasını istemiyorlar, fakat 1990 tarihli Amerikan ordusu raporundan haberdarlar. Raporda, uranyum partiküllerinin sağlığa etkileri arasında kanser, böbrek sorunları ve doğum bozukluklarının da sayıldığını biliyorlar.

"Basra'daki nezlenin bile özellikleri değişiyor," diyor Dr. El-Ali. "Artık burada nezle daha uzun sürede iyileşiyor ve bazen beyin iltihabıyla birleşen ilerlemiş vakalar geliyor." Tekrar dosyasını açıyor. "1989'da bütün bu bölgeden 116 kanser hastası gelmiş; geçen yılki sayı 270. Bu yılın ilk on ayında ise çoktan 331'e ulaştı. Kimse toprağı test etmemiz için araç gereç vermiyor. Muhtemelen hepimiz zehirlenmiş durumdayız."

Britanya hükümeti Irak'taki çocuk kanserlerine dair yeni kanıtlara, Lord Gilbert'inkiyle aynı atalet ve kayıtsızlıkla tepki verdi. Britanya silahlı kuvvetler bakanı Doug Henderson Aralık 1998'de şunları yazıyordu: "Hükümet basında Güney Irak'taki sağlık durumundaki kötüleşmeye dair yazılanların, bilhassa da *Independent*'tan Robert Fisk'in yazdıklarının farkındadır. Bunun nedeninin Britanya ve ABD güçleri tarafından 1990/91 Körfez savaşında kullanılan seyreltilmiş uranyum (SU) bazlı silahlar olduğu söyleniyor. Fakat hükümetimiz, söz konusu nüfus üzerinde bu iddiayı destekleyecek dikkatli araştırılmış bir epidemolojik veri görmemiştir ve bu yüzden konuyla ilgili yorumda bulunmak için erken." Şu 'dikkatli araştırılmış epidemolojik veri' ifadesine bitmiştim doğrusu, zira elbette ki böyle bir şey yoktu, olmayacaktı da. Kraliyet Topluluğu'ndan seyreltilmiş uranyumun etkilerini araştırması istendiğinde, araştırmacılar Irak'a gitmemişti.[1] Şok edici olduğu kadar utanç verici olan kanıtlar pek az etki yaptı. Kraliyet

1 SU'nun etkilerine yönelik aynı skandal kayıtsızlık, sadece iki yıl sonra tekrarlanacaktı: Ocak 2001'de,

Hava Kuvvetleri ile Amerikan uçaklarının İkinci Dünya Savaşı'ndaki Dresden bombardımanın elli beşinci yıldönümündeki bir Hıristiyan ayininde, Coventry Başpiskoposu Colin Bennetts, Irak'taki çocukların ölümünün ve yaşadığı deformasyonların 1991 Körfez savaşı sırasında ve sonrasındaki müttefik bombardımanından kaynaklandığını ve Britanya hükümetinin bu konudaki sorumluluğunu kabul etmesi gerektiğini açıkladı. Başpiskopos Saddam Hüseyin'in 'kötülüğünü' eleştirmekle birlikte, şunları söylüyordu: "Irak'ın çocuk kurbanları Körfez savaşı döneminde doğdu. Vahim fiziksel deformasyonlarla doğdular. Birçoğu da daha bebekken lösemiye yakalanıyor. Bütün bunların, silahlarımızdaki seyreltilmiş uranyumdan kaynaklandığına dair çok güçlü kanıtlar var." Ancak Amerikalılar ve Britanyalılar bu ithamı kabul etmeyi hâlâ reddediyorlardı. Sadece üç yıllık bir zaman zarfında, seyreltilmiş uranyumu bir kez daha ve yine Irak'a karşı kullanacaklardı.

Bütün bunlar geleceğe dair yargılarımıza, iflah olmaz, fantezi umutlarımıza dair ne söylüyordu? Ne yani, günün birinde Irak'ı işgal edip Saddam rejimini yok ettiğimizde, bu insanlar bizi kurtarıcıları olarak mı karşılayacaklardı? Iraklılar diktatörlerinin devrilmesinden memnun olmuş olabilirler. Fakat on iki yıl boyu acımasız yaptırımlarla cezalandırıldıktan, aynı dönemde, 'uçuşa yasak bölge' uygulamasının kendilerini koruyacağına dair sahte bir gerekçeyle müttefik uçaklarınca sürekli bombalandıktan, seyreltilmiş uranyum içeren silahlarımızın zehrini on yıl içinde iki kez soluduktan sonra, gerçekten bizi buyur edip sevecekler miydi? Yoksa kendilerini onca yıl cezalandıran, aşağılayan ve yok edenleri yeni işgalciler olarak mı göreceklerdi?

Doksanların sonuna doğru Irak'tan geçtiğim haberler artık bir tür günlük halini almış. Bu ülkeye ne yapmakta (ve yapmış) olduğumuza bakıp dehşete düşüyorum. Bağdat'taki Iraklılar, yaşamak için Suh Midan'daki son mülklerini de satmak zorunda kalırken, nasıl bir gelecek tasavvurunda bulunabilirler? 1998 Şubat'ında bir gün, Cemaat-ül Kışla Camisi'nin harikülade kızıl kubbesinin altında, çiseleyen yağmurda dikilen en az yüz hırpani erkek ve birkaç kadına rastladım. Ayaklarının dibinde, dünyanın hiçbir pazarında bulunamayacak kadar perişan nesneler vardı: bir dizi paslanmış banyo tesisatı ve eski araba parçaları, birkaç parçalanmış deri ayakkabı, cıvatalar, vidalar, yıpranmış kilimler, kullanılmış tişörtler, ikinci el çoraplar ve

---

Bosna'dan, ABD hava kuvvetlerinin seyreltilmiş uranyumlu [SU] bombardıman yaptığı tesislere yakın yaşayan yüzlerce Sırpın izah edilemez kanserlere yakalanıp öldüğü haberleri gelmeye başladı. Ölümleri araştırmak için Bosna'ya gittiğimde, Saraybosna'nın Hacıci Mahallesi'nde 1995'te bombalanan askeri üssün yakınında yaşayan 300 Sırp erkek, kadın ve çocuğun müteakip beş yıl içinde kanser ve lösemiden öldüğünü öğrendim. Bosna'nın doğusundaki Bratunac'da, genişletilmiş bir mezarlıkta yan yana yatıyorlardı. Bu kasabaya mülteci olarak gelmişlerdi.

Bratunac'da dondurucu bir kış sabahı, on iki yaşındaki Sladjana Sarenac ile konuştum; Hacıci'deki evlerinin dışında bir bomba parçası bulup almıştı. Hikâyesi acı verecek kadar tanıdıktı. "Parlıyordu ve diğer çocuklar ne yaptıysa ben de onu yaptım," diyordu. "Altı yaşındaydım ve bahçede metal parçalarıyla topraktan kek yaparak oynuyordum. İki ay içinde tırnaklarımın altında bir tür sarı leke oluştu ve tırnaklarım düşmeye başladı." Sladjana o zamandan beri ağır hastaydı. El ve ayak tırnakları sürekli olarak düşüyordu, iç kanama, daimi ishal ve kusmadan muzdaripti; Yugoslav hastanelerinde otuz saat komada kalmış, çekmediği azap kalmamıştı. Aynı eski hikâyeydi işte. NATO, SU'nun Bosna'daki kötü etkilerine dair ellerinde hiçbir kanıt olmadığını söylüyor, varsa bilmek istiyordu; ancak bu tür haberleri araştırma fırsatı verildiğinde de, kıllarını bile kıpırdatmadılar. 17 Ocak 2001'de *Independent*'ta Saraybosna'daki geçici telefon numaramı yayınlayıp, Bosna'daki isteyen NATO doktorunun benimle temasa geçmesi çağrısında bulundum; Bratunac'a götürmeyi ve Sladjana ile tanıştırmayı önerdim. Telefon hiç çalmadı. Iraklılar Müslüman, Sırplar Ortodoks Hıristiyandı (büyük kısmı Bosnalı Müslümanlara husumet besliyordu), fakat ortak bir noktaları vardı: 1991 ve 1995'te her iki topluluk da, sırasıyla, 'düşmanımız' olmuştu ve bu yüzden de görmezden gelinebilirlerdi. Benzer şekilde, BM 1999 Kosova savaşında kullanılan SU'lu silahlara dair araştırmasını sonuçlandırmadan bıraktı. Halbuki Amerikan ordusu, NATO'nun Sırbistan bombardımanında ne kadar SU mermisi kullandığına dair rakamları 'kaybettiğini' kabul etmişti. (Bkz: yazarın *Independent*'taki, 4 Ekim ve 22 Kasım 1999 tarihli haberleri.)

çamurun içinde öylece yatan ve masif kahverengi ahşap aksamıyla küçük ekranı Baas'tan bile öncesine ait olduğunu gösteren kırık bir televizyon. Çamura bulanmış kara çarşafıyla bir kadın gözlerini kaldırıp bana baktı. Adının Leyla olduğunu söyledi. "Paramızın değeri yok, bize ancak Allah yardım edebilir."

Sohad'ın hâlâ parası vardı; evi Dicle Nehri'nin büyük kahverengi akıntılarına yukarıdan bakan, orta sınıf bir eski diplomatın eşiydi. Seksen bir yaşındaydı ve Hindistan'da geçirdiği uzun yıllar ona katıksız sabır vaaz eden Hindu erdemini öğretmişti. "Bu geçen yedi yılda hepimiz değiştik," diyordu, bir tür sona varmışlık havasında. "Hayatı olduğu gibi kabul ediyoruz. Uygun ilaç alamıyorsak, eski ilaçlara dönüyoruz. Dizimde sorun var. Bir arkadaşım, Çinlilerin iki bin yıl önce bulduğu eski bir bitki formülünden benim için ilaç üretti; ondan her sabah bir fincan içiyorum ve şimdi dizim daha iyi."

Sohad'ın kızkardeşi seksen beş yaşındaydı. "Günlük, hattâ saatlik yaşıyoruz. Değişen hayatımızın bir parçası bu – bizim için artık plan program yapmak bir lüks. Kontrol benim elimde değil, öyleyse niye üzerinde kafa yorayım? Şu an tek istediğim hayatımda bir çiçek olması, bahçemizden gün boyunca bakabileceğim bir çiçek." Eski evlerinin holünde Türk atalarının dizi dizi sepya fotoğrafları asılıydı, bazıları Osmanlı ordusuna özgü ceketler giyiniş, kılıç kınları kuşanmıştı – Cheshire Alayı'ndan Er Charles Dickens'ın Mezopotamya'da ve müteveffa Avustralyalı Topçu Frank Wills'in Gelibolu'da savaştığı orduydu bu. "Gücümüzü işte böyle kazandık biz," diyordu Sohan. "Arap, Gürcü, Kürt ve Türk kökenlerimizden geliyor bu güç." Aynı gün son derece vakur bir başka yaşlı kadınla tanıştım; bakara kristallerinin neredeyse hepsini daha yeni satmıştı. "Bu kristalleri Paris'e 1947'deki ilk ziyaretimde almıştım," diyordu. "Fakat şimdi paraya ihtiyacım vardı, ben de dedim ki canı cehenneme – onlarla güzel günlerimiz oldu ve çok eğlendik, şimdi gitsinler bakalım. Fıstık almak için sattım onu. Elimde sadece bir güğümle bir sürahi kaldı."

Evet, Iraklılar gururlu bir halk, fakat içinde yaşamak zorunda oldukları sefalet, amansız, çılgınca bir girdap olup çıkıyordu. Dicle ağır ağır denize akarken, Bağdat dökülmeye devam ediyor, kaldırımları yabani otların işgaline uğruyor, kentin altgeçitlerindeki çatlaklardan çalılar fışkırıyor, büyük tren istasyonları paslı, boş vagonlarla dolup taşıyordu. Saddam Hüseyin'in portreleri bile, yedi sıcak yazın güneşiyle sararıp solmuştu. Yaptırımlar her bir ruhun (bizzat rejimin ruhsuz merkezi hariç) dokusunu kemirirken, sokaklarda bir dilenci ordusu geziniyordu.

Bağdat'ın merkezinde gelip arabamın kapılarını ve ön camını yumruklayan kadınlar ve çocuklar para ve yiyecek dileniyordu. Gözyaşları kirli yüzünden yol yol süzülen, en fazla dört yaşlarında, yalınayak ve kendisine büyük gelen delik deşik bir deri ceket giyiniş küçük bir oğlan çocuğu, yolcu tarafındaki ön pencereye ellerini vuruyordu. "Para ver!" diye bağırıyordu incecik sesiyle, camdan bana bakıyor ve gözlerini kırpıştırarak ağlama taklidi yapıyordu. Ya da taklit miydi gerçekten? Bir saat sonra, *Irish Times*'tan Lara Marlowe ile beraber kaldırımda yürürken hücuma uğradık; bu kez daha büyük çocuklar, ceketlerimizi çekiştirip 'para' diye bağırmaya başladılar, ta ki biz bir dolar çıkarıp verene kadar. Daha fazlası için çantalarımıza yapıştılar, itip uzaklaştırdık onları kendimizden ve bağırıp çağırdık. Madeleine Albright onlara bir dolar verir miydi acaba? Veya liderlerinin işlediği günahlar, BM yaptırımlarının gerekliliği, Irak'ın Kuveyt işgali ve kitle imha silahlarının vahameti konusunda ders mi verirdi? Otelimin yanındaki tek eli yüzü düzgün kahve dükkânında Doris Day'in bol cızırtılı bir kasedini koymuşlardı. "Que sera sera," diye şakıyordu Doris Day, dilenciler pencerelerden bakarken. "Bizim olmayan bir gelecek – daha neler olacak, neler olacak," diyordu şarkıda.

Lara ile Bağdat'tan Basra'ya giderken, dilenci bir kıza 250 dinarlık (sadece 14 sent) bir banknot veriyorum; arkadaşları üzerine saldırıp yola deviriyorlar kızı, para kirli avcunda pa-

ramparça oluyor. Basra şimdi bir perişanlık abidesi. Fatima Hasan'ın evinin önünde, açık bir lağımdan soluk mavi ve kremsi-beyaz sıvıdan oluşan bir dere ağır ağır akıyor. Demir önkapısı ne lağım kokusunu ne de sokaktaki yalınayak çocukların çığlıklarını engelleyebiliyor. Lağımın (bu küçük pislik kanyonunun) üzerinden atlayıp durmak Dur Şeun Mahallesi'nin çocukları için bir oyun. Fatima'nın kapısının dışında dikildiğinizde üzerinize doğru koşuyorlar; şişmiş, solmuş yüzleriyle, büyük gözbebekleri, yetersiz beslenmekten fildişi beyazına kesmiş irisleriyle. Bir kadın (parlak, güzel bir kadın bu, başında beyaz bir örtü, üzerinde kara çarşaf) bize sekiz yaşındaki kızı Rula'yı tanıştırıyor, sonra aniden, "Lütfen onu alıp götürün," diyor. Sündüz Abdül-Kadir sadece otuz üç yaşında ve kendi çocuğunu bize vermeye hazır.

Fatima'nın beş çocuğu var. Kocası Saddam'ın işgalinden önce Kuveyt'te araba boyacısıymış; Kuveyt'in kurtuluşundan sonra sekiz ay daha kalmış orada, hâlâ çalışıyormuş, fakat Kuveytli patronlarından para alamıyormuş. Şimdi sandviç satıyor. "Yumurta yiyemiyoruz veya süt içemiyoruz," diyor Fatima. "Et yiyecek paramız yok. Musluk suyu içiyoruz, kaynatmadan. Bu küçük oğlumun nefes darlığı var, şuradakinin karnı şişti kirli su yüzünden. Hastanelere gidiyoruz, fakat doktorlar ilaç olmadığını söylüyor. Nereye gitsek ilaç yok diyorlar."

Dışarıda siyahlar içinde yaşlıca bir kadın sokak çocuklarının arasından yürüyüp gidiyor. "Ailemde iki yatalak hasta var," diye yalvarıyor. "Ateşi var ikisinin de, boğaz ağrıları var. Onları yanınızda Avrupa'ya götürebilir misiniz?" Doktor olmadığımızı izah etmeye çalışıyoruz, fakat yüzümüze doğru kalın sarı bir kâğıt uzatıyor, akrabalarının kas distropisinden muzdarip olduğunu gösteren bir rapor bu. Yarım saat sonra, yazan elim hastalığın ve açlığın listesini tutmaktan ağrımaya başlıyor. Bir çocuk anemi, diğerinin ciddi solunum sorunları var, üçüncüsü dışkısını kontrol edemiyor; ölmek gibi bir şey bunlara tanık olmak. "Yaptırımları ne zaman kaldıracaksınız?" diye bağırıyor derken, bir başka kadın. "Çocuklarımızın yiyeceğe ve giyeceğe ihtiyacı var."

Sokağın sonunda ağır ağır çalınan bir trampetin sesi; şişman bir adam ve perişan bir yaşlı asker, ellerinde davul, orta yaşlı, kirli sakallı, hepsi Kalaşnikof'lu, büyük bölümü dökülen üniformalar giymiş otuz üç askerden oluşan bir müfrezenin nöbet vaktinin geldiğini belirtiyor. Bunlar, o muhitin Dedeler Ordusu'nun üyeleri, Saddam'ın kahraman gönüllüleri, Amerika'nın gücüne karşı koymaya hazırlanıyorlar. Bir dörtyolun etrafında uygun adım yürüyorlar, bir yandan çocuklar Irak milli marşını söylerken:

> Kanatları ufka varan ve
> Medeniyetlerin ihtişamıyla dolu bir ülke...
> Bu topraklar bir alev bir ışık,
> Dünyaya tepeden bakan bir dağ misali...
> Kılıcın öfkesine sahibiz
> Ve Peygamber'in sabrına.

Sonra çocuklar lağım zıplamaca oyununa dönüyorlar. Ve kendime hatırlatıyorum: Bay Clinton ve Bay Blair'e göre bütün dünyayı tehdit eden ülke işte bu.

Basra'nın eski limanına doğru sürüyoruz arabamızı, Britanya'nın 1914'te yaptığı liman bu, onsekizinci yüzyılın sonlarında genç Horatio Nelson'un ziyaret ettiği. "Beş İngiliz bu limanı 1958'e dek yönetti," diye anlatıyor Ali El-İmara gururla. "İlk şef John Ward idi, 1919'dan 1942'ye kadar görev yaptı. Sonra William Bennett geldi, 1947'ye kadar. Çok iyi adamlardı. 1958'de Bay Şavi aldı görevi; o da çok iyi biriydi." Basra'nın eski limanı ve Irak üzerindeki Britanya egemenliğini sona erdiren 1958 Irak devriminden hiç bahis yok. Fakat bu kadar perişan bir yerde tatsız konuları açmanın ne gereği var? Bugün rıhtımın kapıları hâlâ iyi cilalanmış Tu-

dor gülleriyle süslü, fakat eski sömürge ofislerinin çatılarındaki ahşap doğramalar dökülmüş. Basra uluslararası bir merkez olduğu zamanlarda döşenen demiryolu rayları çürüyüp gitmiş.

Şattül Arap'ın geniş, bulanık yatağı Irak'ın son dönem tarihini anlatıyor adeta, iskelelere bağlanmış gemi enkazlarını yalayarak akıyor. *Yasmine* de burada, bir trol teknesi; siyah boyasının altındaki kelimeleri okumak hâlâ mümkün: Lord Shackleton, Port Stanley, F.I. (Falkland Adaları). Sonra *Wisteria* var, 6742 tonluk simsiyah bir gemi, sahipleri yanmış gemiyi yavaş yavaş söküyor. Kim yakmış bu gemiyi? İskeledeki üç Iraklı görevliye soruyorum. "1981'de bir Irak füzesi vurdu," diye yanıtlıyor içlerinden biri. Fakat arkadaşı Arapça homurdanıyor: "Ona vuranların Amerikalı olduğunu söylesene." Derken üçü hep bir ağızdan: "Amerikalılardı!"

Basra yalanlar üzerinde yaşıyor: keşke İranlılar Irak'a saldırmasaydı ve 1980'de nehri kapatmamış olsalardı, diye anlatıyorlar size – halbuki İran'ı istila eden Iraklılardı. Keşke BM İran-Irak savaşından sonra Irak'a yaptırım uygulamasaydı – Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi gibi küçük bir ayrıntı unutuluyordu. Gemiler bile isimlerini mahcubiyet içinde değiştirmiş. Yarı silinmiş bir yazıya bakılırsa tedarik gemisi *Atco Sara*'nın adı, eskiden Illinois'e bağlı *Pasific Prospector*'müş ve ondan önce de *Northern Builder*. Krupps marka bir sabit vinç var ve siyah demir bir levha üzerinde 'Thomas Smith and Sons of Leeds' yazan bir dizi başka paslanmış vinçler.

Ve bu kente ve limanına on sekiz yıl önce nasıl geldiğimi hatırlamadan edemiyorum. Bu gemileri yanarken seyretmiştim. Nehrin hemen aşağısında, John Snow kapana kısılan *El-Tanin* adlı şilebin mürettebatını kurtarmak için kendini tehlikeye atmıştı, ben de kıyıda oturup onu beklemiştim; karanlık Şattül Arap boyunca İranlı keskin nişancıların mermileri sağımızdan solumuzdan geçmişti. Tam da burada bir Yugoslav şilebinin güvertesine çıkıp, mürettebatı kurtaracak olan John ve Iraklı balıkadamlar için suyolunun haritalarını kapmıştım. BBC'den Gavin Hewitt ile birlikte her sabah Basra'da oturur, İslam Cumhuriyeti'ni yıkacak olan 'Kasırga Savaşı'nı izlerdik. Ve şimdi o kasırga Iraklıları sarmıştı.

Şu an arkamızdaki uçsuz bucaksız alan uzun yük trenleriyle dolu; devasa gri vagonlar, 1980'de başlaması gereken bir yolculuk için bekliyor hâlâ; kamyonlar şimdi yabanotları ve çalılarla kaplı. Bay El-İmara doklara doğru ilerliyor. "İstediğiniz kadar fotoğraf çekin," diyor. "Yaptırımlar olmasaydı bu limanı derleyip toplar ve çalışır hale getirirdik." *Wisteria*'nın kıç tarafının altında yaşlı bir köpek uyukluyor, geminin çelik merdiveni enkazdan sarkıyor, on sekiz yıl önceki yangında oraya adeta lehimlenmiş.

Irak'ın Baasçı bürokrasisi şimdi tuhaf bir dertten muzdarip. Bütün bu manzaranın Irak için en iyisi olduğunu söyleyip durmuşken, şimdi aynı manzaranın Irak için en kötüsü olduğunu söylemek zorundalar. Son derece zor bir geçiş olmalı bu. Zira Bağdat'tan gelen emirlerin süreci bir kez daha tersine döndüreceğini kim bilebilir ki? El-İmara, Basra limanının 'dış ilişkiler danışmanı' olmasının yanı sıra, şair de olduğunu anlatıyor bize. Ve çürüyen, terk edilmiş gemilerinin yanından birlikte yürürken, 'Karşılaşma' adını verdiği eserinden bir kuple okuyor:

> Herhangi bir yerden bir kurşun attığınızda,
> Kurşun sinemden kayıp gider;
> Çünkü yaşadığımız olaylar,
> Sinemi yuvarlak yapmıştır.

Ve Bay El-İmara'nın küçük sinesine bakıp sessizce gülüyoruz. Şair kimin kurşunlarına atıfta bulunuyor acaba? Basra'nın merkez karakolunun dış cephesini kalbura çevirmiş kurşunlardan söz etmediği kesin; karakol, kentin kokuşmuş lağım kanallarından birinin yanında, mermerden bir

top mermisi gibi yükseliyor hâlâ. Basra'daki Şii çoğunluğun aynı 1991 ayaklanmasında valilik binasına yağdırdığı kurşunlardan söz etmediği de ortada; binanın yerinde şimdi preslenmiş beton yığınları duruyor. Kentin polis arabalarına sıkılan kurşunlar da değil; şimdi o arabaların yerinde (Irak'ın dört bir köşesinde olduğu gibi) gıcır gıcır Hyundai otomobiller var, sözümona polisin 'kontrol ettiği' halkın çektiği açlıkla nihai bir alay gibi. Basra'daki otel odamdaki karıncalı eski televizyonda Saddam var; Devrim Komuta Konseyi'nin karşısında oturmuş, üniformalı saray nedimlerinin kahkahalarla güldüğü bir şaka yapıyor. "O güldüğünde, saygın senatörler de kahkahalara boğuluyor."

Kordon Şehitliği, düşmana dair hiçbir yanlış yoruma yer bırakmıyor. Zira Şattül Arap'ın batı kıyısı boyunca, Basra Sheraton Oteli'nin koyu renk kapılarının altında, Saddam'ın 1980-88 yılları arasındaki Kadisiye savaşının ölü kahramanları yatıyor – sonradan, Irak'ın Perslere karşı antik zaferinin ardından 'Kasırga' adı verilen o savaş. Bu üç yüz Iraklı askerin (yaklaşık yarım milyon ölü askerden üç yüzü) ölümü isimsiz ve meçhul kalmayacak. Her bir asker için fotoğraflarına bakılıp bronz bir model çıkarılmış, tam da savaş cephesine dönük yüzleri, hayatlarını bıraktıkları İran içlerine. 'Erler ve Çavuşlar ve Yüzbaşılar ve Teğmenler ve Albaylar – Kadisiye savaşının cümle şehitleri' diye yazıyor, her mezartaşının üzerine çakılmış pirinç levhalarda.

Kıyının aşağısında, Saddam'ın damadı General Adnan Hayrallah'ı (Irak ordu liderlerinin en büyük ve en popülerlerinden biri – Saddam için fazla popüler belki de) temsil eden heykelin karşısına, her askerin ismi tek tek yazılmış. Top mevzisinin tam karşısında dikilmiş, sağ kolunu askerlerin cesareti şerefine kaldırmış; Hayrallah, İran-Irak savaşı sona erdikten kısa süre sonra bir helikopter kazasında (Irak basınının o dönemde derhal bulduğu sıfatla, 'trajik bir şekilde') ölecekti. Heykellerin altında sokak çocukları, eski gazetelerden külahlara doldurulmuş çerezler satıyor bağıra çağıra; külahı 12 sent.

Irak'ın en uzak köşesinde, doğuda İran'ın kuşkuları, güneyde Kuveyt'in nefreti ve Batı'nın ayıbı arasında sıkışmış, paslanan gemiler ve ölümün dev heykellerinin gölgesinde, besin zincirinden mümkün olduğunca fazlasını almak için savaşıyorlar. Irak'taki her gece, ekranı kısmen hasarlı, sıcaktan kırılan dizüstü bilgisayarımın karşısına geçiyor ve Iraklıların çektiği acılar ve volkandan farksız öfkeleri hakkında yazıyorum. 16 Ekim 1998. O gece Bağdat'tan gazeteye gönderdiğim haber aşağıda, 2003'te tekrar okuyacağım o haberi, biz Irak'ı işgal ettikten ve kendimizi amansız bir direnişin karşısında bulduktan sonra:

> Masalsı ışıklar Başkan Caddesi'ndeki Babiş Et Restoranı'nı aydınlatıyor. Müşteriler dışarıdan görülemiyor, müşteriler dışarıyı görebiliyor, böyle korunuyorlar dışarıdan. Zira burası yüksek tabaka bir yer, yüksek tabaka yiyiciler için, birçoğu da BM yetkilileri. Masalsı ışıklar umurunda bile olmayan dışarıdaki aç Iraklılar, mum ışığındaki masaları ve içerideki yabancıların ısmarladığı biftek ve ızgara tavukları, meyveler ve sebzelerle dolu servis tabaklarını veya (Babiş'in spesiyalitesi) karides salatasını ancak rüyalarında görebilir. Beyaz ceketli garsonlar BM'nin en ileri gelenlerine, yaptırım ve silah denetimi görevlilerine, 9 bin kilometre uzaklıkta, Doğu Yakası'ndaki cam binadaki centilmenlerin neden olduğu acıyı hafifletmek için umutsuz bir çaba gösteren kadınlara ve erkeklere servis yaparken, yumuşak bir müzik çalıyor.
>
> Fakat beyaz üniformalı garsonlara rağmen, ne yaparsanız yapın, ama sakın Titanik'ten söz etmeyin. Irak devlet televizyonu James Cameron'ın filmini üç kez gösterdi (telif haklarını unutabilir); zorluklar karşısında dayanma örneği mahiyetinde. Titanik de bir nevi Bağdat sayılır. Fakat Titanik'ten farklı olarak, Babiş'in üçüncü mevki yemekleri yok. Burası, parayı Irak dinarı olarak değil, kiloyla tartanların restoranı. Şu an bir dinar (Babiş müşterilerinin patronları sayesinde) 0.0006 dolar; yani burada sipariş edeceğim yemek için 488 adet yüz dinarlık banknot vermem lazım, bu da otuz santimlik bir kâğıt yığını demek. Bazı kafelerin aldıkları parayı saymaktan vaz-

geçmesinde şaşılacak bir durum yok – miktarı, dinar banknotu tomarını terazide tartarak kontrol ediyorlar.

Bu yüzden, ortalama bir köylünün ayda sadece 3 bin 400 dinar kazanabildiği bir yerde, Weimar Cumhuriyeti'ni falan unutabilirsiniz. Tekrarlamama izin verin: 3 bin 400 dinar, yani *iki dolar*, bir ayda. Bu da Babiş'teki mütevazı yemeğimizin (şarap yok, çünkü restoranlarda alkol, kimsenin adını yüksek sesle söylemediği adamın emirleriyle yasaklanmış durumda), bir Iraklının aylık gelirinin on dört katı olduğu anlamına geliyor. Öyleyse neden yiyecek ayaklanmaları yok? Niye devrim yok?

Kentin eski kesimindeki Raşid Caddesi'nde bir tur atarsanız niye olduğunu görebilirsiniz. Lağımlar göller halinde birikiyor, duvardan duvara, berbat kokan bir sıvı kütlesi, öyle soluk bir yeşili var ki, kendi korkunç güzelliğini kendi yaratıyor. Elektrik kesildiğinde, su arıtma ve kanalizasyon tesisleri onarılmadığında olan işte bu. Elektrikli alet satıcıları (zira ampul, adaptör, bir parça kablo almak istediğinizde gittiğiniz yer Raşid Caddesi), plastik ayakkabılarını pislikten korumak için rahibeler gibi duvara yapışıyorlar. Yaradana sığınıp bir su ısıtıcısı sorduğum cılız, sakallı adam,"Bize bunu siz yaptınız," diyor bana. Su ısıtıcısı ancak kenar mahallelerdeki yabancı eşya dükkânlarından alınabilir, fiyatı 20 dolar civarında – Iraklı bir köylünün aylık gelirinin yaklaşık dokuz buçuk katı.

İnsanları bu sefalet düzeyine mahkum ettiğinizde, hayatta kalmak devrimden daha önemli oluyor. Otoban hırsızlığını tercih etmemeniz için pek fazla nedeniniz kalmıyor; Babiş'te uygulanan türden hırsızlıktan değil, batıya giden Ürdün veya güneye giden Basra otoyollarındaki hırsızlıktan söz ediyorum. "İşte şurası Ürdünlüyü vurdukları yer," diyor şoförüm bana, Bağdat'ın 100 kilometre dışında, Amman yolunda ilerlerken; karanlık çöktükten sonra seyahat etmeyi seçip bedelini ödeyen diplomata kaygısız bir gönderme. Firari askerlerin korkusundan gece vakti Basra yoluna çıkmayın; söylentiler bu yönde, vaktiyle asker olanlar, ailelerini yaşatabilmek için haydutluğa vurmuşlar kendilerini. Gece vakti silahlı adamlar ortaya çıkıyor, gündüz vakti ise köylü kadınlar kendilerini 'geçici evlilik' için satıyormuş, sadece birkaç dinara. Sonuncu söylentiye inanmıyorum.

Ta ki sıcak bir öğle sonrası Basra'dan ayrılıp, kendi lağım gölleriyle (bunlar, bütün sıvıları kaynatacak kadar yüksek Körfez sıcağının etkisiyle daha bir kıvamlıydı) yaşayan varoşlardan arabayla geçene ve infiale kapılmış bir erkek ve kadın kitlesi görene kadar. Yüzlerini tırnaklarıyla yırtarak, bir çocuğun cesedini taşıyorlardı, sonra cesedi anayoldaki turuncu-beyaz çizgili bir taksiye koydular. Ve genç bir adam, olsa olsa 16 yaşında, aniden lağım gölüne attı kendini ve gövdesini pisliğe buladı; bağırıyor, küfrediyor ve ellerini yeşil suya çarpıyordu, bütün cenaze ahalisine de pislik sıçrattı böylece.

Yoksulluk ve açlık bir halkı neye sevk eder? Kısa süre sonra buluyorum. Basra'nın yüz yirmi kilometre kuzeyinde, yol Bataklık Araplarını ezen Saddam birliklerinin sonu gelmez kışlalarının arasında buğulanırken, bir grup genç kız görülebiliyor. Kırmızı başörtüleri ve siyah giysiler giymişler, yüzleri Tuaregler gibi sarılmış, otobanın hız şeridinde dans ediyorlar (aslında kendi etraflarında durmadan dönüyorlar), duruyoruz mecburen. İçlerinden biri şoförün penceresine yaklaşıyor, gözleri yumuşak, sesi buğulu. "Gelip balıklarımızdan alın," diye fısıldıyor. "Gelip balıklarımızı görün, almak isteyeceksiniz."

Arapça balık kelimesini (*sumak*) bir tıslama gibi telaffuz ediyor ve şoför kaba, şehvetli bir edayla kıkırdıyor. En fazla 16 yaşında ve balık değil, kendisini satıyor. Ve bizim müşteri olmadığımızı anladıklarında, Irak'ın balık kızları otoban şeridine döne döne ilerliyor yine, kendilerini hızla geçen Ürdün kamyonlarına sunmak için. Evet, bırakın muhteşem saraylarını, mücevher misali göllerini ve revaklı salonlarını bırakın bir kenara, Saddam Hüseyin'i devirmeyi unutabilirsiniz. Fakat ben Başkan Caddesi'ndeki Iraklıların Babiş restoranının pencerelerinden içeri hücum etme ve müşterilerini parçalara ayırma, kimbilir belki de son kalan yabancı budunu akşam yemeğine ayırma arzusuna nasıl direnebildiklerini gerçekten merak ediyorum.

ON DOKUZ

Şimdi Silah Tacirleri Palazlansın...

LADY BRITOMART: Bu meselede hiçbir ahlaki sorun yok, Adolphus. Gayet basit: Haklı ve doğru davası olan insanlara top tüfek satmalı ve onları yabancılar ve suçlular olarak reddetmelisin.
UNDERSHAFT (kararlı bir şekilde): Hayır: hiçbiri değil. Bir silah tacirinin gerçek inancını taşımalısın... Dürüst fiyat veren bütün adamlara, kişilere veya ilkelere takmadan silah vermek: aristokrata da cumhuriyetçiye de, Nihiliste de Çar'a da, Kapitaliste de Sosyaliste de, Protestan'a da Katolik'e de, hayduta da polise de, siyah adama da beyaz adama da sarı adama da, bütün çeşitlere ve koşullara, bütün milletlere, bütün inançlara, bütün hasımlara, bütün davalara ve bütün suçlara silah vermek...

GEORGE BERNARD SHAW, *Major Barbara*, III. Sahne

Abu Dabi Havaalanı'nın yakınındaki 10 metrekarelik fuar tanıtım merkezine girmeden hemen önce, parşömen kâğıda özenle basılmış bir davetiye alıyorum. "Ekselansları Tümgeneral Şeyh Muhammed Bin Zayid El-Nahyan'ın" diye başlayıp devam ediyor: "ve Gantut Yarış ve Polo Kulübü'nün Başkanı Ekselans Şeyh Felah Bin Zayid El-Nahyan himayesinde, akşam yemeğini müteakiben 19.30'daki İdeks El-Basti Polo Turnuvası'nın Finali'ne davetlisiniz... Resmi Kıyafet." Güvenlik kapısından geçtikten birkaç dakika sonra ipekten zarif bir İran halısı (hatırlıyorum, Kum işi) ve gayet uygun fiyattan Arap işi bakır kapkacaklar ve cezveler satmaya çalışıyorlar bana. İlkbaharın ilk günleri, hava sıcak, içeride çay stantları ve mor-sarı-yeşil çiçekler var. Araplar beyaz entarileriyle vakur, Batılı ziyaretçiler koyu mavi takım elbiseli ve kravatlı, eşleri parlak, vücuda oturan elbiseler içinde, çoğunun kafasında, şu mor tüylü ve yapma çiçekli aptal yarış şapkalarından var. Bazı bayanlar iç geçire geçire, altın bilezikler ve yüzüklerle dolu kuyumcuya bakıyorlar. Şeyh Muhammed'in ordu bandolarından biri İngiliz ve İskoç marşları çalıyor. Şık giyimli Hintli ve Pakistanlı işçiler güneş en tepeye varıp yakmaya başlamadan önce Arap çadırlarını kurmak için ter döküyor.

George Bernard Shaw'un silah taciri Adrew Underschaft, *Major Barbara*'da, Perivale St. Andrews'daki devasa silah fabrikasını ziyaret eden kızkardeşine ne diyordu? "Temizlik ve güvenilirliğin meşruiyete ihtiyacı yoktur... onlar kendilerini meşrulaştırır. Burada bir karanlık, bir kötülük göremiyorum." Ve haklıydı. Polo, ipek halılar, cezveler, çiçekler, bir satıcının feryadı ve yerliler pembe yüzlerini Doğu güneşinden korumaya çalışırken, çay ve mücevher. Medeni olduğu kadar zarif bir sanat; dünyanın silah tacirleri için silah satışının geldiği nokta işte bu.

Zira Abu Dabi emirliğindeki bu devasa alanda kurulu çadırların, incik boncuk tezgahlarının ve bandonun arkasında, insanoğlu tarafından yapılmış en karmaşık ve en ölümcül silahlar sergileniyor, o kadar yeniler ki, güneşte parıldayan taze boyalarının kokusunu alabiliyorsunuz; o kadar temizler ve tasarımları o kadar artistik ki, ne amaçla kullanıldıklarını asla tahayyül edemeyebilirsiniz. Ve bir Fransız füzesini, bir Alman tankını, bir Amerikan Hellfire helikopterini, bir Britanya zırhlı aracını, bir Hollanda kendinden doldurmalı topu, bir raf dolusu İtalyan tüfeğini, bir Rus otomatik tüfeğini, ekranında kırmızı patlamalar olan bir Güney Afrika videosunu ve daha neler neleri incelemek için her dolaştığımda, o koyu mavi takımlardan çekmiş, alımlı bir centilmen gelip elimi hararetle sıkıyor ve bir kahve daha isteyip istemediğimi soruyor. Parlak, pahalı baskılı broşürler dağıtan bir ölüm tüccarı duruyor karşımda.

Bazıları biraz daha etli butlu (bunlar, bir sürü hastane anlamına gelen büyük ölçekli satış yapanlar) ve çoğunlukla ceket üst ceplerinde küçük bir mor veya mavi çiçek taşıyorlar. Balistik onların tutkusu. "Bu mermi, gün içinde sıcaklık arttıkça daha hızlı gider," diye anlatıyor neşeli bir Avustralyalı. "Geceyse hava ağırlaşır ve mermi daha yavaş gider." Arap dünyasının dört bir köşesinden gelmiş sırıtan mareşaller, şen generaller silah çadırlarını turluyor, keskin nişancı tüfeklerini dikkatle inceliyor, okul çocukları misali obüslerin ve tankların üzerine tırmanıyor, elleriyle sürekli füze borularını yokluyor, adeta bu ölüm aygıtlarına otuz bir çektiriyorlar.

Bütün bunlarda kendi adıma tuhaf bir heyecan, mesleki bir merak duyduğumu kabul etmeliyim. 2001 yılının ilkbaharı. Yirmi beş yıl boyu, en amansız ve en kusursuz şekilde tasarlanmış mermiler, roketler, füzeler, tank mermileri, top mermileri ve el bombaları, yeryüzünün en tehlikeli ve en 'ahlaklı' ordularınca bulunduğum istikamete ateşlendi. Amerikan yapımı Hellfire karadan havaya füzeleriyle İsrailliler, Rus T-72 tanklarıyla Suriyeliler, Amerikan misket bombalarıyla Britanyalı pilotlar, Rus Ak-47 tüfekleriyle Afgan mücahitler, Hint savaş helikopterleriyle Ruslar, Rus yapımı scud füzeleriyle Iraklılar ve Azeriler, ABD yapımı keskin nişancı tüfekleriyle İranlılar, Wolkswagen büyüklüğünde mermileri olan Boeing bombardıman uçakları ve savaş gemileriyle Amerikalılar... Hepsi de ürünlerini vınlayarak benim üzerime attılar. Bu serginin tertemiz stantları arasında yürürken bile, 1980'de duyma yetimi ciddi şekilde etkileyen 155 milimetrelik Irak topu hâlâ kulaklarımda olanca şiddetiyle uğulduyor. Çeyrek asırda binlerce ceset gördüm (erkeklerin yanı sıra kadın ve çocuk cesetleri); milyarlarca dolarlık silah sanayi tarafından havaya uçurularak, parçalanarak, yakılarak, kafası koparılarak, beyni çıkarılarak, iğdiş edilerek ve daha bir sürü şekilde yok edilen insanlar. Neredeyse hepsi Müslümandı. İşte 2001'in o sıcak Mart günü Abu Dabi'de, Ortadoğu üzerinde kazandığımız zaferin, Müslümanları silahlarımızla öldürme (ve diğer Müslümanları öldürmeleri için Müslümanlara yardım etme) yeteneğimizin simgesi duruyor. Bizimle boy ölçüşecek silahları yok. Henüz yok. Altı ay boyunca da olmayacak.

Ortadoğu'daki silah pazarlarını sürekli gezerim, hep aynı eski soruyu sorarak: Bu uğursuz nesneleri üreten adamlar kim? Yaptıkları ticareti nasıl meşrulaştırıyorlar? Kurbanlar, hayatlarının böyle yok edilmesine nasıl tepki verirdi? Hangi lisan, bilim, ölüm ve kâr böyle bir ölçekte bir araya getirebilir? Zira (Abu Dabi'de fark edecektim bunu) linguistik ile silahlar, gramer ile roketler arasında ayrılmaz, korkutucu bir ilişki var. Her şey kelimelerle ilgili. Bu yüzden silah satıcılarının tezgahlarında koca bir çantayla tur atıp bir kleptomanyak tutkusuyla, Amerikalıların, Rusların, Britanyalıların, Çinlilerin, Fransızların, İsveçlilerin, İtalyanların, Ürdünlülerin ve İranlıların elinde gördüğüm her broşürü, kitapçığı, kitabı, dergiyi topluyorum; çantam binlerce sayfalık malzemeyle dolu. "Biraz daha al," diye bağırıyor Pakistanlı bir silah teknisyeni, ben genel amaçlı bombalar ve gemiden atılan füzelere dair bir dosyanın sayfalarını çantama tıkıştırırken. Ve küçük otel odama döndüğümde, yükümün üzerine saldırıyorum.

Ruslar en kibar dili kullananlar. "Akıllı silah kalkanlarımızla kendinizi güvende hissedeceksiniz" vaadinde bulunuyor Rusya'nın KEP Araç Tasarım Ofisi. Uralvagonvacavod'un en son T-90 tankı (Varşova Paktı'nın o eski T-55 canavarlarının mirasçısı) basitçe 'En İyisi' diye reklam ediliyor. Devlet teşebbüsü olan Ulyanovsk Mekanik Fabrikası'nın uçaksavar füzeleri, satın alanlara 'müthiş bir yumruk' sunuyor. Britanyalılar daha doğrudan. Vickers Savunma Sistemleri yeni Challenger 2'yi şu ifadelerle övüyor: "Muharebe, ateş gücü ve mobilite açısından en dengeli hale getirilmiştir.... muharebe etkinliğini sürdürme yeteneği... kanıtlanmıştır..." Evet tabii, hatırlıyorum. Daha önceki Challenger 2'leri bizim çocuklar Körfez'de kullanmıştı. Ve ateşlenen Challenger'ların seyreltilmiş uranyumlu olduğunu da hatırlıyorum. 'Kanıtlanmış' gerçekten de.

Avustralya Savunma Endüstrileri (silah üretimindeki tuhaf bir küreselleşme çerçevesinde, şimdi Fransız üretici Thalys'in bir parçası) 'güçlendirilmiş taşınabilir birimi' de olan bir 'gerçek ateşli savunma eğitim sistemi' satıyor. Yani askerler bunu doğruca savaş alanına götürebiliyor ve gerçek insanları öldürmedikleri zamanlarda, bilgisayardaki insanları vurarak talim yapabiliyor. 'Hedef hareket ettiricileri' (benim gerçek favorim işte bunlar) 'programlanabilir fonksiyonlara yanıt verebiliyordu'. Bunlar arasında 'komutla ortaya çıkma'... 'vurulduğunda düşme', 'vurulduğunda tekrar ortaya çıkma', 'otomatik ateşi kabul edip saymak için tutma' ve 'bob' (yani vurulana dek arzu edildiği kadar aşağı yukarı döndürme) gibi fonksiyonlar da vardı. İriyarı bir Avustralyalı sonradan bu korkutucu küçük oyuncağı bana gösteriyor. Ekrandaki bilgisayar işi ölüm gayet sevimli. Komut verdiğimde gerçekten de ayağa kalkıveriyorlar. Onları öldürüyorum. Ardından tekrar tekrar vurabilmem için yine diriliyorlar, istediğim kadar aşağı yukarı döndürebiliyorum.

İtalyanlar farfaralı lafları seviyor. Beretta silahları 'tavizsiz kalite' vaat ediyor, 'tecrübe, yenilik, geleneğe... Beretta'nın mükemmellik geleneğine saygı.' Beretta'nın yeni 9000 S tipi F tabancalarının az yer kaplayan boyutu ve 'güçlü kalibreleri güveninizi kazanmak için geliştirildi.' Beretta gibi av tüfekleri de üreten Benelli, hayvan katili silahını 'siyah, agresif, yüksek teknoloji ürünü' sözleriyle tanıtıyor. Benelli'nin pompa mekanizmalı tabancası ise, 'gözüpek karakterli' diye tarif ediliyor. Finlandiya'nın Sako 75 av tüfeği üreticileri, tasarımcılarına basit bir soru sormakla övünüyorlar: "Eğer hayalinizdeki tüfeği, yeni binyıl için en son yeni tüfeği tasarlamanız için size kaynak verilseydi ne yapardınız?" Ve elbette sonra, sadece birkaç ay sonra tekrar bu soruya bakacağım ve Usame Bin Ladin'e hayalindeki silahı, yeni binyılın en son yeni silahını tasarlayıp tasarlamadığı veya ne zaman tasarlayacağı sorulsaydı ne derdi (veya demişti) diye merak edeceğim.

Broşürlerde 'mükemmeliyet' kelimesinden geçilmiyor. Wilmington Oshkosh askeri kamyon üreticilerinin 'mükemmellik geleneği' var, şirket üretiminin 'kökü tarihte, gözü gelecek asırda..' Sırada Boeing'in Apache Longbrow saldırı helikopterleri var. "Performans konusunda konuşmak kolay" diye yazıyor reklamlarında. "Performansı sadece Apache Longbrow sunar." Avrupa Hava Savunma ve Uzay Şirketi, dilinin altındaki baklayı çıkaran birkaç üreticiden biri. Yüksekten atıyor: "Gerçek güven sadece üstün silah sistemleri yaparak kazanılabilir. Sadece onlara sahip olarak."

1906'da Shaw'un Adrew Undershaft'ı tam da bunu söylüyordu. Kendisine, "Onur, adalet, gerçek, aşk ve merhameti mi, yoksa para ve barutu mu seçersin" diye sorulduğunda, Undershaft şu yanıtı veriyordu: "Para ve barut; zira bu ikisinden yeterince olmazsa, başkalarını alt edemezsiniz." Bir süre sonra kötü hissetmeye başlıyorum kendimi. Ölüm tüccarlarının korkutucu diliyle ilgili son derece hazin ve aciz bir şeyler var, silahların nitelikleriyle dengelenen dolambaçlı ve maço kelimeleri, yok etmek için tasarlanıyor, silahların güç anlamına geldiği kabulü, 'mükemmeliyetin' nihai tanımı oluyor. Fakat daha kötüsü de var.

Bofors (barışsever, Nobel ödülü veren İsveç'ten) 'daha güvenli bir gelecek için... güvenilir ve yaratıcı teknolojiler sağlıyor.' Pakistan Donatım Fabrikaları, 'mükemmele ulaşan' cephaneler yapıyor. Mowag (barışsever, guguklu saat İsviçre'den), 'birçok görev çeşidi için bir aile konseptiyle' Piranha III zırhlı personel taşıyıcıları üretiyor. Fakat Dallas'tan Lockheed Martin, füzeler ve bombalardan oluşan bir 'muzaffer porföyle' hepsini solluyor; 'zamanın ötesinde' F-16 Savaşan Şahin uçakları; Lockheed'in Apache helikopterlerinin 'beyni ve kasları' olan yeni hedef belirleme sistemleri; 'göklere egemen olacak' ve ABD savaş uçağı pilotlarına 'eşi benzeri olmayan bir kapasite' kazandıracak olan 'yeni nesil süper savaş uçakları'; 'nişancılar için maksimum hayatta kalma' sağlayacak Javelin 'ateşle ve unut' füzesi; ve Iraklıların 1991'de dehşet içinde 'çelik yağmuru' adını taktığı (Lockheed hakikaten de Iraklılardan alıntı yapıyor) ve kullanıcılarına 'vur kaç' yeteneği kazandıran yeni çoklu ateşlemeli roket sistemi. 'Vur kaç' General Norman Schwarzkopf'un, Iraklıların fırlattığı scud füzelerine taktığı alaycı sıfattı – buna dair bir hatırlatma yok elbette.

Ve böylece odanın ortasında parlak dergilerden bir yığın oluşuyor. Fantezi dünyasına linguistik bir yolculuk bu. Silah tacirlerinin kullandığı kelimelerin yarısı (koruma, güvenilirlik, optimizasyon, mükemmellik, aile, tarih, saygı, itimat, zamansızlık ve kusursuzlaştırma) insan erdemlerine, hattâ insan ruhunun muvaffakiyetlerine atıfta bulunuyor. Diğer yarısı (yumruk, gözüpek, performans, tecrübe, güç, savaşkanlık, kaslı ve soylu) çıplak saldırganlığın; gücün haklı olduğunu göstermeyi amaçlayan iflah olmaz hamlıkta bir erkek cinselliğinin kelimeleri. Amerikalılar silahlarına, topraklarında heba ettikleri yerli Amerikalı nüfusundan esinlenen isimler koymuşlar (Apache helikopterleri, Ok Ucu havacılık sistemi, Kiowa çoklu fırlatma platformu, Şahin Gözü kızılötesi sensörler). Veya Batılı üreticiler yırtıcı kuşların veya piranhaların isimlerini vermişler. Tek zikretmedikleri şey ölüm.

Belki de bunun hafıza kaybıyla bir alakası var. 12 Kasım 1993'te Dubai'deki bir silah fuarında konukları üç saat boyunca izledim; roblar ve mini etekler giymiş Avrupalı bayanlar, yanlarında hükümet ajanları ve Arap kodamanlar, Amerikan Ticonderoga sınıfı bir savaş gemisinin gökyüzüne füze ateşlerken görüldüğü bir fotoğrafın asılı olduğu Hughes füze standından geçiyorlardı. Dikkat çekici bir füzeydi bu; Ticonderoga sınıfı bir uçaksavar ekipmanı tarafından, 'muharebe yeteneği kanıtlanmış' Aegis 'muharebe idare' sistemiyle ateşleniyordu. 3 Temmuz 1988'de İran Airbus'ını düşürüp 290 yolcu ve mürettebatını öldüren *USS Vincennes* gemisinde de işte bu Aegis sisteminden vardı. Stantta buna dair de bir şey yoktu elbette. Hughes Uluslararası Kalkınma Programı'ndan Bruce Fields ile o stantta yaptığım kısa konuşmaya dair notlarım hâlâ duruyor. "Evet, standart füzelerimizden biriydi," diyordu. "Bu haftaki tanıtımımızda Ticonderoga sınıfı geminin fotoğrafını kullanmamalarını istedim. Ancak buraya geldiğimde duvara astıklarını gördüm. Şükür ki, tanıtımımız bundan ibaret değil." Bir silsile halinde donanımı inceleyen sırıtkan ileri gelenleri, düşünceli Arap savunma bakanlığı yetkililerini ve Amerikalı savunma ateşelerini izledim ve nihayet (Britanya bombardıman uçakları ve Kraliyet Donanması füzelerinin arasından çıkıp gelen) sevgili Charles'ımız, Galler Prensi'miz de arzı endam etti.

Her yerde çiçekler vardı, bir silah pazarı değil de bir düğündü sanki. Güller, zambaklar, cennet kuşları, krizantemler, hepsi füzelerin arasına düzgünce yerleştirilmişti. Fakat Dubai'de görülecek en parlak çiçek, yapay olduğu kadar ironikti de; Flanders'ın kan kırmızısı gelinciği. Britanya havacılık sanayisinin kaptanları, Britanyalı elçiler ve konsoloslar bu paradoksu fark ediyorlar mıydı? Ya gri takım elbisesinin ceket cebine bir gelincik takmış olan Prens Charles?

Flanders tarlalarında gelincikler açar
Haçlar arasında, sıra sıra,
Arayanlar yerimizi böyle anlar...

Kanadalı doktor John McCraea, 1915'te Ypres'teki ikinci muharebe sırasında bu mısraları yazdığında, yetmiş yıl sonra Flanders'ın gelinciklerinin bu şekilde kullanılacağını bilemezdi. 1993'ün o Kasım'ında Dubai'de geçirdiğim bir hafta boyu o gelinciklerin, en son 'Muharebe Destek Silahları', Apache'ler, Puma'lar, Harrier'ler, Lynxe'ler, F-18'ler ve yeni Mirage 2000'e hayranlıkla bakan adamların göğüslerinde dans ettiğini gördüm.

Şerefli Ölüler bile sekiz yıl sonra Abu Dabi'de kendine bir yer bulamıyordu. 'Çelik yağmuru'na dair o kısa, korkulu söz dışında hiçbir hayat izi yoktu. Sadece ölüm makinelerine, tanklara ve gemilere atıfta bulunan 'öldürme faktörlerinden' söz ediyorlardı. 'Savaş' bile yasaklanmış bir kelimeydi. Mesele savunmaydı. Savunma Bakanlığı ibaresinde olduğu gibi. Zaten bütün bu Abu Dabi cümbüşünün adı da 'Uluslararası Savunma Fuarı'ydı (Idex). Silah fuarının açılışındaki basın toplantısında tuhaf bir an yaşandı: Idex direktörü Sultan Süveydi'ye neden (barışçı, küçük, fakat zengin bir Müslüman ülkesi olan) Birleşik Arap Emirlikleri'nin, Müslüman kardeşlerini öldürebilecek silahların sergilendiği bir fuar düzenlediğini sordum. Uzun, manalı bir suskunluk oldu, Sultan Süveydi dikkatle bakıyordu bana. "Savaşı yaratanlar veya savaşa karar verenler hiçbir şekilde bu ekipmanlar değil," dedi neden sonra. "Bu ekipmanları Müslümanlara veya başkalarına karşı kullanıp kullanmamayı belirleyen ülkelerin stratejisidir. Burada hiçbir anlamda savaşları ya da saldırgan eylemleri kışkırtmıyoruz veya desteklemiyoruz... Biz barışçı bir ülkeyiz. Patronumuz [Emirliğin hükümdarı] dünyadaki en barışçı liderlerden biri olarak tanınır."

Ve bütün bu 'ekipmanları' dolara çevirmek için Abu Dabi'de bulunan adamlarla konuşmaya giderseniz, en az herhangi bir orta sınıf ailesinin üyeleri kadar masum, parlak, temiz, kibar olduklarını görebilirsiniz. Siz de nazik olmak zorunda kalıyorsunuz elbette. Bütün argümanları biliyorlar. Bazıları *Major Barbara*'yı izlemiş ve Andrew Undershaft'tan bahsettiğimde hafifçe gülümsüyorlar. Noorthumberland, Blyth'ten Derek Turnbull, Vickers standında dikiliyor, plastik bir tezgahın üzerinde hiç durmayacak gibi dönen bir Challenger 2E tankı maketini izliyor. Ona bütün bu silahların insanlara neler yaptığını hiç düşünüp düşünmediğini sorarsanız, cevabı hazır: "Düşünmediğini söyleyen yalan söyler. Bu işte çalışan her medeni insan amaçların ne olduğunu bilir. Fakat bizler başkalarından daha tutucuyuz. Bunun gibi büyük çaplı ihracatlar Britanya hükümeti tarafından sıkı şekilde denetlenir. Eğer önümüze bir dünya haritası açıp başına otursak ve satış yapamadığımız ülkeleri bir kenara ayırsak, geriye fazla ülke kalmaz..." Britanya hükümeti (ve Vickers ve Turnbull) görünen o ki, Shaw'un Lady Britomart'ının tavsiyesine uyuyorlardı: "Davaları haklı ve adil olanlara top tüfek sat, sonra yabancı ve suçlu oldukları için reddet."

Fakat derken Bay Turnbull tuhaf bir yorumda bulunuyor. "Unutmamalısınız ki bir tank bir tankı öldürmek içindir; insanları değil. Onun amacı budur." Şimdi yani Derek Turnbull dost canlısı olduğu kadar zeki de bir adam. Böyle bir yorum onu gerçekten tatmin ediyor mu? 'Öldürülen' tankların içinde insanlar (yani bazı annelerin oğulları) yok mu? Bir Britanya mermisi zırhını delip girdiğinde tanktakilerin sağ kalacağını gerçekten düşünüyor mu? Turnbull'un iki çocuğu var: 16 yaşındaki Stephen ses mühendisliği eğitimi alıyor ve on dört yaşındaki Craig 'muhtemelen iyi bir gazeteci olacak'. Ve şu tesadüfe bakın ki, Turnbull'ların yaşadığı Blyth ka-

sabası, benim gazeteci olarak çalıştığım (*Newcastle Evening Chronicle* için) ve bir arkadaşı tarafından, yanlış hatırlamıyorsam, bir Alman veya İtalyan tüfeğiyle vurulan bir cinayet kurbanının cesedini gördüğüm ilk yer.

Turnbull sorumun üzerinde düşünüyor bir süre. Askeri enformasyon teknolojisinin sağladığı imkânlardan söz ediyor. "Herkes kendine göre kullanıyor bunu," diyor. "İnsanların büyük kısmı mühendislikten ve teknolojiden bahsediyor. Zaman zaman zikrediliyor bu." 'Bu' dediği elbette yaratılan ölüm; konuşmasının hiçbir yerinde o kelimeyi anmıyor. Sonra 1991 Körfez savaşı sırasında Vickers için Suudi Arabistan'da olduğu ortaya çıkıyor ve asker olmamasına rağmen Basra'nın güneyindeki meşhur 'Ölüm Yolu'nu gördüğü. Amerikan ve Britanya pilotlarının kaçan Iraklılara karşı gerçekleştirdiği kitlesel katliamın ikinci gününde oraya varmış ve Mutla Köprüsü'nden aşağıdaki ölüm tarlalarına bakmış (kaçan kadınlar da varmış ölenler arasında).

Turnbull bundan söz ederken düşünceli, o gün verdiği tepkilerin ne olduğuna dalıp gidiyor, bir silah satıcısı tüm o teknolojisinin yarattığı sonuca bakıyor. "Korkunçtu. Fakat gülünç bir şekilde, beklediğim tepkiyi vermedim. Bilirsiniz Kuveyt'ten yukarı gelmiştik ve Iraklıların ateşe verdiği petrol kuyularından geçmiştik. Hayatım boyunca gördüğüm en vahim şeydi. Ve zaman geçtikçe bütün o korkunç yıkımı kanıksadım, Mutla'daki hasarı görünce çok fazla şok olmadım." Bir süre sessiz kalıyoruz. Mutla'daki maddi olduğu kadar insani de bir hasardı. Kuma dümdüz yapışmış, cesedi sadece üç santim kalınlığındaki Iraklı askeri hatırladım. Yanan petrol kuyuları inanılmazdı; fakat insan ölümleri mutlaka farklı bir şeydi. Turnbull (sorularımdan hoşlanıyor göründüğünü de söylemeliyim) sonra tipik silah satıcısı kimliğine bürünüyor. "Bak Robert," diyor. "Eğer dünya uygar şeyler yapan iyi insanlarla dolu olsaydı, bütün bu araçlara ihtiyacımız olmazdı."

Birkaç metre uzakta bir Britanya askeri var (orduların ve satıcıların nasıl da iç içe geçtiklerinin bir başka göstergesi), 31 yaşındaki tankçı Çavuş Ashley Franks. Challenger'ı kullanan, silahlandıran ve komuta eden, fakat Körfez savaşını kaçırmış bir asker. "Kuzey İrlanda'daydım," diye giriyor söze. "Tankım Körfez'e gitti, fakat ben gitmedim. Utanç verici gerçekten." Fakat derken Challenger'daki gelişmelere dair verdiği ders (Vickers bu askeri destekten nasıl da hoşlanıyor olmalı, diye düşünüyorum) otel odamın kapısının arkasındaki genel talimatlara benzemeye başlıyor. "2E'nin farklı, güçlendirilmiş bir güç paketi var; Challenger 2 1200 beygir gücündeydi, fakat 2E 1500 beygir gücünde. Bir çöl senaryosu için ekstra beygir gücü gerekliliktir. Eğer 2E'yi hiç kullanmadıysanız Challenger 2 size çok güzel gelir. Bir diğer ilerleme şu ki, Challenger 2 üretildiğinde gece görüş sistemimiz çok sınırlıydı. Challenger 2E'de ise topçu için bağımsız gece görüşü var. Muharebe idare sistemiyle, eğer bir araç lazer hedefliyse, herkes bir düşman aracının bir tankı hedef aldığını bilir. Aynı sistemden muharebe komutanına ait de bir tane var. Bunun güzelliği... bir başka araca da [düşman tankına] takılabilmesi..." Britanyalı çavuşun jargonu gayet tanıdık. 'Güç paketi', 'güzel gelmek', 'ilerleme', 'bağımsız', 'güzelliği'. Sanki Çavuş Franks bana yeni bir spor araba satmaya çalışıyor – sanırım bir bakıma öyle de.

O konuşurken tank maketi plastik ekseninde dönüp duruyordu ve bir savunma ateşesinin bütün berraklığıyla, yeni 2E'nin komutanını çölde hızla ilerlerken gözümün önünde canlandırabiliyordum (Körfez savaşından sadece birkaç gün önce, Suudi Arabistan'da bir Challenger 2'nin tepesine oturup ben de tam bunu yapmıştım). Ve tanklarına ateş açıldığında Çavuş Franks ve arkadaşlarının duyduğu güveni anlayabiliyordum. Fakat sonra Britanya'nın İran Şahı'na nasıl Chieftain tankları sattığını ve 1979'da şah devrildikten sonra İslam Cumhuriyeti'nin aynı Chieftain tanklarını nasıl Irak'a karşı kullandığını da hatırladım. 1980'de Iraklıların ele geçirdiği o Chieftain'e tırmanıp içine girdiğimde gördüğüm manzarayı hiçbir zaman belleğimden atamamıştım: Tam yan tarafıma başımı çevirdiğimde, hâlâ koltuğunda oturan İranlı topçudan geriye

kalanları... Çavuş Franks'in yaşında olmalıydı. Britanya hükümeti Chieftain'lerin İran'a satışını onaylamıştı. Onlar da önce Humeyni'nin askerlerinin, sonra da Saddam'ın eline geçmişti.

Fakat silah fuarları ölmekle değil, alışverişle ilgilidir. Turnbull ve Franks'in de birkaç metre uzağında iki güzel Ukraynalı askeri öğrenciyle karşılaşıyorum, yeni diplomalarını bazı şaşkın Araplara gösteriyorlar. Maria Verenis ve Julia Bartaşova tam da modern büyük halkla ilişkiler kampanyasının modelleri (Ukrayna tank satıyor bu arada). Amerikan standının oradaysa daha da hayret verici bir şahsiyet, Winchester tüfeklerinin önünde turlayıp duruyor. Ramona Doll, gövdesine yapışmış, uyluklardan bağlanan bir çelik bluz ve pantolon giymiş, görünümünü bir el tabancası ve koyu bir rujla tamamlıyor. Füze broşürlerindeki bütün o berbat maçoluğun cisimleşmiş hali tam da.

Tuğgeneral Mustafa Talas, Ramona'dan epey hoşlanacaktır. Suriye'nin ne zamandır savunma bakanı olan Talas'ın Genç Ürdün Kralı'yla, Britanya'nın merhum dostu (ve silah müşterisi) Mangal Yürekli Küçük Kral Hüseyin'in oğlu Abdullah ile Ürdün silah standının etrafında yarenlik ettiğini fark ediyorum. Birkaç madalya için hâlâ küçük bir yer kalmış üniformasıyla zırhlı araçlara ve toplara göz gezdiren Talas, bir zamanlar Gina Lollobrigida'ya ilan-ı aşk etmiş ve şerefine bir şiir yazmıştı. Keşke geçit töreni yapan askerlerim, aşkın lalelerine dönüşen füzeler taşıyabilseydi, diyordu bir mısrasında. Fakat Suriye'nin Sam-6 füzelerinin üzeri toz bağlamış ve hepsi ahrete havale olmuştu. Amerikalılar eski M-48 tanklarının yakıtını boşaltmış ve tankları mercan kayalığı oluştursunlar diye Florida denizine atmıştı. Çekler T-55 tank namlularını sokak lambası yapmakta kullanmıştı. Undershaft'ın Kurtuluş Ordusu'ndaki kızkardeşi Barbara böylesini onaylardı.

Fakat uzun süredir hayal gücümün sınırlarını zorlayan (ve kitabın bu bölümünün kötü kahramanı haline gelecek olan) silahın adı Hellfire. İsrailliler tarafından yıllarca Lübnan'da ve daha yakın zamanda da Batı Şeria ve Gazze'de kullanılan zırh delici bir silah. Amerikan yapımı bir Apache helikopterinden ateşlenip 1996'da bir Lübnan ambulansındaki iki çocuğu ve bir kadını öldüren bir Hellfire 1'di. Geçen yıl Kasım ayında İsrail işgali altındaki Batı Şeria'nın Hıristiyan köylerinden Beyt Jalla'da yerle bir olan sivillere ait bir evde parçalarını bulduğum silah, geliştirilmiş bir Hellfire 2'ydi; Filistinli militanlar, kısmen Beyt Jalla'daki Filistinlilerden gasp edilmiş toprakların üzerine inşa edilen Yahudi yerleşimi Gilo'ya ateş açtığı için fırlatılmıştı. Hellfire Lockheed Martin'in standında şeref kürsüsünü işgal ediyor ve uzmanı da, 69 yaşındaki eski başkan yardımcısı John Hurst. Ambulans konusunda hiçbir şey duymadığını söylüyor. Beyt Jalla'daki evler hakkında da. Lockheed'in İsrail'deki üst düzey yetkililerinden bazılarının İsrailli olduğu ortaya çıkıyor. Nettie Johnson (şirketinin Abu Dabi'de Araplara verilen resmi müşteri listesinden İsrail'i çıkardığını itiraf ediyor), İsrail hakkında bütün o söylenenlere dair rahatsızlığını ifade ediyor.

Fakat mesele Hellfire'a gelince John Hurst gururlu bir babanın ses tonuyla konuşuyor. Rockwell yetmişli yıllarda Hellfire havadan karaya füzeler için yapılan yarışı kaybetmiş, fakat Hughes de onları Maverick programı konusunda alt etmişti. Hellfire'ın bütün tarihi vardı stantta: Lockheed Martin'in düşük maliyetli bir lazer arayıcı geliştirmesi, F-modeli ('reaktif muharebe açısından çabuk bir çözüm'), Lockheed (yüzde 80) ve Boeing'in (yüzde 20) ortak üretimi ve şimdi Lockheed'in yüzde 100 üretimi ve Hellfire 2'nin İsrail, Suudi Arabistan, Emirlikler, Mısır'a satılması... ABD yönetimi satın alanı onaylamak durumundaydı. Silah satıcılarının anlatmayı sevdiği tarih buydu, siyasetten ve ölümden arındırılmış, yüzdeler, geliştirme maliyetleri ve anlaşmalarla dolu bir tarih.

Fakat Hurst *Major Barbara*'yı okumuştu (Undershaft'ın ismini benden de önce zikretti) ve yaptığı işin ahlakiliği (veya gayri-ahlakiliği) üzerine konuşmakta ısrar ettiğimde, tümüyle ken-

dine özgü bir 'görev açıklaması'nda bulundu. Derinlemesine düşündüğümde, bunun bir iman olduğunu düşünüyorum. Anlamamı istiyordu. "Çok büyük iç tartışmalar yaşadım," diyordu. "Dinsel bir temelde de sorguladım. Bundan önce, Pershing II'nin geliştirme direktörüydüm. ABD kuvvetlerine, yanı sıra Almanya gibi Pershing 1A alan diğer ülkelere Pershing II satmakla sorumluydum." Bunun ne anlama geldiğini kavrayıp kavramadığımı görmek için burada durdu; Pershing satmak, nükleer savaş satmak demekti. Burada ahlaki bir kod var, diyordu Hurst. Bu, 'askerlerimizi diğer ülkeler adına savaşmaları için göndermek yerine, onların bunu kendi başlarına yapabilmelerini sağlamakla' ilgili bir şeydi.

Fakat bundan da öteye gitmek istiyordu; o yüzden kırk beş yıllık Lockheed elemanı John Hurst'ü, Undershaft'ı sollayan bu adamı dinlemek için Lockheed standında çakılıp kaldım. "Dinsel bir bakış açısından, oldukça inançlı bir Hıristiyanım. Episkopal'im. Bütün Yeni Ahit'e bakabilirsiniz ve kendinizi diğer insanları öldürerek savunmaya dair tek satır bulamazsınız." Evet, diye kabul etti, Aziz Paul'de 'Tanrı'nın zırhını kuşanmaya' dair bir atıf vardı. Fakat Eski Ahit'te bu farklı bir şeydi. "Orada Tanrı'nın bizden, bize saldıranlara karşı kendimizi savunmamızı istediğine dair çok söz var. Yeni Ahit'te Tanrı bizden kutsal kitabına dua etmemizi ister – ve eğer ölüysek bunu çok da iyi yerine getiremeyiz. Bu saldırgan bir tutum değildir... bize zarar vermek isteyen iki kez düşünmelidir... Tanrı bizden, onu dünyaya yaymamız için kendimizi savunmamızı ve silahlandırmamızı istemektedir."

Bunlar kulağa Haçlı Seferleri'nden, silahlı bir görevin tefsirinden daha az ahlaki geliyordu. Evet, Hurst bir aile babasıydı, Letitia ile evliydi ve dört çocuğu vardı. İlk oğlu John Marriott otellerindeki işini bırakmış, Budapeşteli bir kıza âşık olmuş ve onunla evlenmişti; Byron Washington'daki bir danışmanlık şirketinde donanma programları üzerinde çalışıyordu; Carol ise çoluk çocuğa karışmış bir öğretmendi. Ve elbette tekrar sordum. Çocuklar? Silahlar? Ölüm? "İyi düşünmeniz lazım," diye yanıtladı Hurst. "Pershing programında, şirketi terk eden insanlar tanıdım. Nükleer savaş hakkında düşünemiyorlardı bile. Bu meseleye bir stratejik planlamacının bakış açısından bakmanız lazım – çatınıza bir SS-20 inmesindense arka bahçenizde Pershingler olması daha iyidir. Vaktiyle Alexander Haig bunu söylemişti. Ve Ruslar SS-20'lerini ateşlemediler."

Peki ya ölüm, diye sordum tekrar. Ölüm? "Doğru veya yanlış, yaptığım işle ölümü bağdaştırmıyorum. Bir bombanın gidip birinin kollarını bacaklarını kopardığını görürsem, kendime asla 'bunun nedeni ben olabilirim' demem. Çünkü bunu engellemek için uğraşıyoruz. Bazen bazı 'serseriler' bir şeyleri ateşe vermek istiyorlar... [Saddam] Hüseyin gibi bir adam böyle bir şeye kalkıştığında, başka çaremiz kalmıyor... [Ona diyoruz ki] 'Bunu yaptığında işte bu oluyor – bir daha yapma!'"

Fakat silah satıcıları gücün, güzelliğin, mükemmelliğin, korumanın, güvenilirliğin, muktedirliğin ve gelişmiş kasların diliyle işportacılık yaparken, Abu Dabi'de vaaz edilen kutsal kitabın John Hurst'ün Tanrı'sıyla pek alakası yoktu. En nihayetinde korku ve tehditlerle ilgili bir şeydi bu: Irak ve İran korkusu, Saddamvari saldırganlık tehdidi, bu kibar, yumuşak, anlatılmaz ölçüde zengin Arap Körfez petrol ülkelerinin kendilerini kimyasal, biyolojik veya nükleer saldırılara karşı koruması için silahlanması ve tekrar silahlanmasına dair bitmek bilmez uyarılar vardı. Bu çirkin ve tepeden tırnağa yanlış senaryo elbette on sekiz ay sonra, Başkan Bush ve Başbakan Blair bizi savaşa götürmek için tam da aynı uğursuz sebepleri saydığında, son derece tanıdık gelecekti. Fakat Mart 2001'de Abu Dabi'de tümüyle ticari kazanç için öne sürülüyorlardı: Körfez'deki 'dostlarımızı' korkutmak, onları ancak milyarlarca dolarlık silah alırlarsa güvende olacaklarına ikna etmek için. Geriye dönüp bakıldığında, bu taktikler 2003'teki Irak işgalimizi meşrulaştırmak için aynı yalan yanlış materyalin tekrar kullanımına dair bir provaydı.

Bu kutsal kitabın nasıl tanımlandığı (ve vaaz edildiği), silah pazarının diğer tarafındaki büyük, havalandırmalı salonda oldukça açıktı. 'Körfez Savunma Konferansı'nda tehditleri öğrenmek mümkündü. Daha ilk günde, Kraliyet Birleşik Hizmetler Enstitüsü'nden Neil Partick vardı, dinleyicilerine 'Körfez'deki kaygı verici ülkeler' hakkında ders veriyordu. İran'ın orta menzilli balistik füze kapasitesine, Irak'ın mobil füze rampalarını tekrar inşa edebilmesine yönelik potansiyel kapasitesine dair her şeyi duyduk. Partick Araplara soruyordu: "Peki... İran nükleer silah elde ederse ne olur?"

Bay Partick'in önerileri şart kipleriyle doluydu. Fakat mesaj fazlasıyla açıktı. "Önemli olan şey Körfez Arapları'yla bir koalisyon kurmak... Amerikalılar ve Avrupalı müttefikleriyle bir koalisyon kurmak..." Usame Bin Ladin 'hiçbir surette kendinden menkul bir tertipçi değildi, – o bir tehditti, aynı eski Sovyetler Birliği'ndeki suçlular ve Rusya'nın İran'a yüksek teknolojili silah transfer etme ihtimali gibi.[1] Abu Dabi silah pazarının her köşesinde bu tehditler daha da beter biçimde dile getiriliyordu. Britanyalı Aerospace'in standında ('BAE sistemleri, size ihtiyaçlarınıza denk düşen komple bir paket sunuyor'), muazzam bir video prodüksiyonuyla, Britanya ordusunun araştırma biriminin bir sınır ihtilafını nasıl sona erdirebileceği gösteriliyordu. Bu saçma filmde ihtilafın tarafları 'Turuncu' (saldırgan) ve 'Mavi' (kurban) renklerle temsil ediliyordu; kurban ülkenin sınırında (işte ipucu buradaydı) 'zengin petrol ve doğalgaz rezervleri' vardı. Yani Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE'den söz ediliyordu. Kuveyt ve Suudi Arabistan'la ortak sınıra sahip tek güç de Irak'tı. Demek ki Saddam'ın rengi turuncuydu. Fuarın Arap ziyaretçilerine verilen Batılı askeri dergiler de paralel bir temayı işliyordu. "Körfez ülkelerinin kolektif güvenlikleri konusunu ciddiyetle ele almalarının vakti gelmiştir artık" diye kükrüyordu, Gannett'ın Virginia, Springfield'de yayınlanan *Defense News* dergisi. Bölgeye yönelik tehditler, "Ortadoğu'nun yumuşak karnı, yani Arap yarımadası boyunca savunma sistemlerini güçlendirmenin öneminin altını bir kez daha çiziyordu... daha ileri işbirliğinin yokluğunda, bu ülkelerin güvenlik durumu günden güne daha zayıf bir hale geliyordu."

Kuveyt Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tümgeneral Fahad Ahmed El-Emir ise beyhude bir çaba içindeydi; delegelere İsrail'in de Araplar için bir tehdit olmaya devam ettiğini anlatıyordu. "Körfez'deki güvenlik durumu ile Arap-İsrail ihtilafındaki güvenlik durumu birbiriyle bağlantılıdır," diyordu. Umutsuz tezler öne sürüyordu: "Körfez bölgesinde bir barış paradigması yaratacaksak, Filistin'de de bir barış paradigmasına sahip olmalıyız." Kudüs'ün kaderinin, bütün Arapların tam kalbinde hissettiği bir mesele olduğuna dair saçma sapan uyarılarda bulunuyordu. BAE'nin silah pazarı organizatörleri, İsrailli silah üreticilerinin Abu Dabi'deki fuara katılmak için faksla yaptıkları başvuruları reddetmişlerdi. Fakat silah meraklılarına bedava dağıtılan *Jane's Intelligence Review* dergisinde, Arap-İsrail ihtilafına dair bildik efsanelerle dolu bir makale vardı. Har Homa'daki (Cebel Ebu Guneym olan Arapça adı çıkarılmıştı) Arap toprağı üzerine inşa edilen yasadışı Yahudi yerleşimlerinden sadece 'ihtilaflı... proje' olarak söz ediliyordu, işgal altındaki Filistin Batı Şeria'sı, İsrail ismiyle, Yudea ve Samarya şeklinde geçiyordu, son intifadadaki can kaybının 450 olduğu söylenirken, bunların büyük kısmının Filistinli Araplar olduğundan hiç bahsedilmiyordu. Makale 'savunma analisti' David Eshel tarafından kaleme alınmıştı, İsrail ordusunun eski subaylarındandı kendisi.

Evet, Abu Dabi'de vaaz edilen yeni George W. Bush doktriniydi: tehdit barışsever İsrail'den

1 ABD'ye yönelik saldırılardan sadece altı ay önce Bin Ladin'in, adı Rus suçlular ve eski Sovyetler Birliği'nden nükleer uzmanlarla aynı düzeyde anılan ikincil bir tehdit sayıldığını görmek şaşırtıcıdır. Saddam rejimi (ki hiçbir şekilde kitle imha silahı yoktu) hâlâ en büyük tehdit addediliyordu. Afganistan bombalanıp Usame kaçınca, aynı senaryo 2002'de Bush ve Blair tarafından tekrar öne sürüldü. Zira Usame Bin Ladin'in varlığının, Abu Dabi ve Ortadoğu'daki diğer silah fuarlarında aracılık edilen silah satışlarındaki ahlaksız kârları üretmesi pek muhtemel değildi.

değil, savaş suçlusu Saddam Hüseyin'den kaynaklanıyordu. Arapların kendilerini savunması gerekiyordu – hem de derhal; bu da Arap Körfezi'nin zenginliğinin tümüyle sağılmasını, Arapların milyarlarca doları, Körfez'i Irak'ın enkazından ve İran'daki kaostan korumak için Batı silahlarına akıtmasını gerektiren bir politikaydı. İstatistikler her şeyi gösteriyordu. Sadece 1998 ve 99 yıllarında Körfez Arap ülkelerinin askeri harcamaları 92 milyar doları bulmuştu. 1997'den bu yana sadece Emirlikler 11 milyar dolardan fazla tutan anlaşmalar imzalamıştı; böylece cephaneliklerine 112 savaş uçağı eklemişlerdi (Lockheed Martin'den 80 adet F-16 ve Fransa'dan 32 adet Mirage 2000-9s. Rakamlar dehşet verici ve inanılmazdı. 1991-93 yılları arasında ABD Askeri Eğitim Misyonu, Suudilerin Washington'dan aldığı 31 milyar dolarlık silahı ve 27 milyar dolarlık yeni ABD kazançlarını idare ediyordu. Suudi hava kuvvetlerinin elinde zaten 72 adet Amerikan F-15, 114 adet Britanya Tornado ve 167 adet Boeing F-15 savaş uçağı vardı. 'Idex'te 42 ülkeden 800 temsilci silahlarını sergiliyordu. Rus ordusunun tezgahında tank, zırhlı araç, karadan havaya füze ve savaş gemisi satan 50 Rus askeri teşebbüsü vardı. Fransa silahlanma dairesinin uluslararası ilişkiler direktörü Philippe Roger, Abu Dabi'de inanılmaz bir şekilde şunu ilan ediyordu: "[Körfez] hükümetleri borçlarını kapatmak için daha yüksek [petrol] gelirlerini kullanmayı düşünebilir, öte yandan savunmayla ilgili harcamalara daha yüksek pay ayrılabileceğine de inanıyoruz..."

Ve Arap halkı (başlarındaki hükümdarların aksine) bu çılgınlığa itiraz ederse, silah pazarında onların protestolarını sona erdirecek araçlar da eksik değildi. Güney Afrika'nın Swartklip Products şirketi, 'geniş çaplı temizlik operasyonları' için duman jeneratörlerinin, 'bir isyancıyı yumuşak, ölümcül olmayan bir darbeyle etkisizleştiren' 37 milimetrelik copların, binalara atılabilen duman bombalarının ve 'seçilen eylemcileri safdışı bırakmanın doğru aracı' olan 12 kalibrelik tabancaların reklamını yapıyordu.

Tüylerim diken diken bir halde Rus standına yürüdüm. Ve işte onunla orada karşılaştım. Gerçekten de, dünyadaki bütün savaşlarında ve zulümlerinde onca yaygın kullanılan, isyan ve devrimle onca örtüşen, dünyadaki savaş haberlerinde kullanıla kullanıla klişe haline gelen ismin bir cismi de vardı ve dünyanın en meşhur tüfeği AK-47, bir tüfekten ibaret değildi demek ki. O tüfeği ben Lübnan, Filistin, Suriye, Irak, Mısır, Libya, Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Bosna, Sırbistan'da görmüştüm. O tüfeği ben yirmi bir yıl önce mücahit saldırısına uğradığımda, Kabil'e ilerleyen donmuş Sovyet askeri konvoyunda bizzat elimde tutmuştum. Tanklarını ve Miglerini satacak olan Rusların alameti farikasıydı o tüfek ve silahların en efsanevi olanının 81 yaşındaki mucidini ikna etmiş ve onu alıp ta Abu Dabi'ye getirmişlerdi.

Mihail Kalaşnikof'u küçük bir odada otururken buldum; kır, düzgün taranmış saçları ve bir dizi altın dişiyle ufak tefek, bodur bir adamdı. Elleri titriyordu, fakat Sibiryalı gözleri bir kurt gibi tetikteydi, iki Sovyet kahramanlık madalyasını hâlâ takıyordu. Birkaç yıl önce Suudi ordusundan bir binbaşı, "Hiç dini inancınızı değiştirmeniz gerektiğini düşünmediniz mi?" diye sormuş ve şöyle devam etmişti: "Hıristiyan standartlarına göre siz büyük bir günahkarsınız. Dünya çapında binlerce, hattâ on binlerce ölümden sorumlusunuz. Cehennemdeki yeriniz çoktan hazırlanmış olmalı." Fakat Kalaşnikof'un gerçek bir Müslüman olduğunu da belirtmişti Suudi binbaşı. "Ve yeryüzündeki fani hayatımız sona erdiğinde, Allah sizi bir kahraman olarak karşılayacaktır... Allah'ın merhameti sonsuzdur."

En azından Mihail Kalaşnikof hikâyeyi böyle anlatıyor. Ve en azından savaşı tecrübe etmiş bir avuç silah satıcısından biri. Kasım 1919'da doğmuş, sadece altısı sağ kalan on sekiz çocuktan biriymiş. 1941'de bir Sovyet T-38 tankının komutanıymış, bir Alman top mermisi tankın zırhını parçalayınca omzundan ve sırtından yaralanmış. "Hastanedeydim ve yanımdaki yatakta yatan bir asker bana sordu: 'Almanların elinde otomatik silahlar varken, niye bizim iki-üç aske-

rimize sadece bir tüfek düşüyor?' Bunun üzerine bir tüfek tasarladım. Bir askerdim ve askerler için bir makineli tüfek yarattım. Adını Automat Kalaşnikova (otomatik Kalaşnikof silahı-AK) koydular ve yanına da ilk üretim tarihini, 1947'yi eklediler."

AK-47 devrimin simgesi haline geldi – Filistin, Angola, Vietnam, Cezayir, Afganistan, Hizbullah devrimlerinin ve Varşova Paktı'nın muharebe silahıydı. Ve ihtiyar Mihail Kalaşnikof'a, bütün o akan kanı, icadı nedeniyle parçalanan bütün o cesetleri nasıl meşrulaştırabildiğini sordum. Bu soruyu ona daha önce de sormuşlardı. "Bilirsin, bütün bu duygular, bir tarafın kendisini silah yoluyla özgürleştirmek istemesinden kaynaklanıyor. İyinin galip geldiği günleri görecek kadar yaşayabilirsin belki – ben ise göremeyeceğim. Fakat silahlarımın artık kullanılmayacağı veya gereksiz olduğu günler de gelecek."

Bu inanılmaz, akıl sır ermez bir durum. AK-47 efsanevi bir statüye sahip. Kalaşnikof bunu kabul ediyor. "Mozambik savunma bakanıyla tanıştığımda, bana ülkesinin ulusal bayrağını gösterdi; üzerinde bir Kalaşnikof yarı-otomatik tüfeğin resmi vardı. Ve bana, özgürlük savaşçılarının evlerine döndüklerinde, oğullarına 'Kalaş' ismini verdiklerini anlattı. Bence bu sadece askeri bir başarı değil, bir gurur kaynağı. İnsanlara benim adım veriliyorsa, Mihail Kalaşnikof adı veriliyorsa, bu başarılı bir hayat yaşadığımı gösterir." Lübnan Hizbullah'ının İslami bayrağının üzerinde Kalaşnikof vardı – silah, Arapça 'Allah birdir' yazısını oluşturuyordu. Çocuklarının kendisi hakkında ne düşündüğünü sormanın bir anlamı yok. 57 yaşındaki oğlu Viktor bir küçük çaplı silah tasarımcısı ve Abu Dabi'deki Rus heyetinin de üyesi.

Bu yüzden bildik bir ahlaki meselenin Rus versiyonuna giriyoruz. "Amacım anavatanımın sınırlarını korumaktı," diye anlatıyor Kalaşnikof. "Kalaşnikof'un dünyada çok ünlü olması, birçok çatışma bölgesinde kullanılması benim suçum değil. Bence suçlanması gereken bu ülkelerin politikaları, silah tasarımcıları değil. Bir erkek ailesini, çocuklarını, eşini korumak için doğar. Fakat bilmenizi isterim ki, yarattığım silahlardan ayrı olarak, gençlerimize ailelerine, yaşlı insanlara, tarihe saygı duymalarını öğretmeye çalıştığım üç kitap yazdım..."

Şimdi nostalji moduna geçiyor. "Bütün isteğimizin devletimize [Sovyet] faydalı olmak olduğu bir dönemde yaşadım. Devlet bir yere kadar kahramanlarına ve tasarımcılarına önem verirdi... Özel bir kararnameyle doğduğum köyde, iki katım büyüklüğünde bir heykel dikildi. Yaşadığım İşevsk kentinde, hayatıma adanmış bir bölümün de olduğu bir Kalaşnikof müzesi var – ve bütün bunlar ben daha yaşarken yapıldı!" Hayır, zengin değildi Mihail Kalaşnikof, çok az parası vardı. "Param olsaydı da iyi işlerde kullanırdım. Fakat paradan daha önemli olabilecek bazı şeyler var. Mesela Başkan Putin geçen gün doğum günümde beni aradı. Başka hiçbir başkan bir silah tasarımcısını aramaz. Ve böyle şeyler benim için çok önemli." Peki ya Tanrı, diye soruyorum. Tanrı Mihail Kalaşnikof hakkında ne düşünecekti? "Biz öyle bir eğitim aldık ki, sanırım ben bir ateistim," diye yanıtlıyor ve ekliyor: "Fakat bir şeyler var..."

Bir cevap aramak için sadece tek bir yer vardı. En uzaktaki pavyonlardan birinin köşesindeki küçük bir standa doğru yürüdüm, kahverengi boyalı mobil rampalı roket maketleri bir rafa sıra sıra dizilmişti. Bu İranlıların silah tezgahıydı. Füzelerine 'Şafak' veya 'Sabah Güneşi' adları verilmişti; fakat Tahran 'S.B. Endüstriyel Grubu' tarafından üretilmiş büyük bir V-2 görünümünde, 125 kilometre menzilli bir canavara gözüm takıldı, onun adı *Nazeat* idi. Farsça 'Ölümün Dehşeti' anlamına geliyordu. Evet, İran (bütün dünya silah pazarında bir silahın gerçek amacını söyleyen tek ülkeydi) bir füzeye hayatın sona ermesine dair bir ad vermişti. Bütün sorularımın cevabı işte burada mıydı?

Murteza Hoşravi tarafından ciddi şekilde bilgilendirildim: Bu füzeler satılık değildi. Sadece İran'ın 'kapasitesini' gösteriyorlardı; her ne kadar ülkesi 2000 yılında Asya ve Afrika'ya 31 milyon dolar değerinde 'savunma' ürünleri satmış olsa da. Hoşravi İran savunma bakanlığından,

kısa sakallı, yoğun ifadeli genç bir adamdı; ailesinin birçok üyesi 1980-88 İran-Irak savaşında 'şehit' düşmüştü. Her soruma yarım dakika düşündükten sonra, dikkatle yanıt veriyordu: "Üretim zincirimizden çıkan savunma ekipmanları bütün İslam ülkelerine aittir. Biz onlarla işbirliği kurmak için buradayız." Fakat hemen ekledi: İran sadece, BM Savunma Kontrol Anlaşması'nın katı kurallarına uygun şekilde silah satıyordu. Lady Britomart bir kez daha imdada yetişmişti. Her durumda, İran'ın askeri kapasitesinin yüzde 60'ı sivil üretime dönüştürülmüştü.

Bunları biliyordum. Benim bütün duymak istediğim, silah üretiminin gayri-ahlakiliğiydi. Murteza Hoşravi işin içinden çıkamıyor gibi görünüyordu. Pirüpak değil miydi? "Silah üretiminin iki ana amacı vardır," diye başladı. "Bazıları saldırmak için, bazıları ise nefsi müdafaa için silah üretir. Bizim ülkemizin durumu bu ikincisi; sadece nefsi müdafaa için ve hükümetimizin koruma politikası uyarınca silah üretiyoruz. Biz hep barışçı bir devlet olduk, fakat başkaları gelip bizi işgal ettiler – sekiz yıl boyu 'Musallat Savaş' verdik. O dönemde birliklerimizin tek politikası sınırlarını ve ülkelerini müdafaa etmekti. Bizim politikamız daima nefsi müdafaa oldu." Bir uzun suskunluk daha oldu. Derken Hoşravi bütün silah satıcılarının amentüsünü ortaya atıverdi: "İnsanoğlunun kendini müdafaa etmek zorunda olduğu bir gerçektir."

Bunu Derek Turnbull'dan da, Mihail Kalaşnikof'tan da, John Hurst'ten de duymuştum. Keşke dünya, uygar şeyler yapan iyi insanlarla dolu olsaydı. Tanrı bizden kendimizi savunmamızı istemişti. Erkekler ailelerini korumak için doğmuştu. Koruma, güven, saygı, tarih, zamansızlık. Bu kelimeleri bir kez daha dinlemenin bir yararı yok gibi görünüyordu. Durdurulamaz, tartışılamaz, imkânsız kelimelerdi bunlar. Şimdi silah tacirlerinin serpilme vaktiydi gerçekten de. Ölüm tacirleri ölümü, koruma, öldürmeyi savunma, Tanrı'nın iradesi, insanın kaderi, vatansever bir görev gibi adlar altında satıyorlardı. Faturalar (insani ve mali) ise sonradan geliyordu. Ve zavallı insanlar 'hareketli hedeflerdi', tehdit ve saldırı sözleriyle kaçışıp duran korkmuş sürülerdi. Biz dünyayı dolaşırken, tehdit bizim içimizdeydi elbette. 'Vurulana dek arzumuza göre aşağı yukarı hareket ettirmek' görevimizdi.

Filistinliler de böyle düşünüyor. John Hurst ile yaptığım konuşmadan sadece bir ay sonra İsrail işgali altındaki Batı Şeria'da, Beytüllahim'deydim; Florida'dan Lockheed Martin ve Pennsylvania'dan Federal Laboratories, kent belediyesindeki hayata (veya Lockheed açısından bakıldığında, ölüme) kesin bir katkıda bulunmuştu. 18 yaşındaki Usame Hurabi'nin acımasızca öldürülmesinin kanıtı olarak sivil savunma üssünün deposunda saklanmış Hellfire füzesi parçalarıyla karşılaştım. Hellfire iki aydan kısa bir süre önce gencin oturma odasında patlamış, onu oracıkta öldürmüştü. Füze motoru, yakıt borusu ve kablo sisteminin kalıntıları ambulans şoförleri ve sağlık görevlilerince plastik torbalara konmuştu; İsrail tanklarının Hıristiyan Filistin köyü Beyt Jalla'ya (John Hurst'ün hiç duymadığını söylediği şu köy) saldırısında kullandığı Amerikan yapımı onlarca merminin parçaları da başka torbalarda duruyordu. Filistinliler silahların Amerikan menşeili olduğuna dair kanıtları okuyabiliyordu, fakat kullanılan füzelerin ve mermilerin markasını teşhis etmeyi başaramıyordu. Yağmurlu bir cumartesi sabahı, Beytüllahim'deki ofisinde bir çanta dolusu demir füze parçasını gözden geçirdiğim ambulans şoförü, "Biz insani yardım çalışanlarıyız," diye anlatıyordu bana. "Biz bilimadamı değiliz ki."

İsrail tarafından Araplara karşı Amerikan silahlarının kullanılması, Ortadoğu'daki en kışkırtıcı öfke kaynaklarından biri olmuştur daima. Ve nasıl kullanıldıklarına dair anlatılanlar, neredeyse İsrail ve hasımları arasındaki siyasi ihtilaf kadar önem taşır. Zira Washington'un taraflardan birini (İsrail'i) bütün talepleri itibariyle desteklerken Ortadoğu barış müzakerelerinde 'tarafsız' olduğunu iddia ettiğini bilmek başka bir şeydir; İsrail'in isteklerini hayata geçirmek için kullandığı silahların (Arapları öldüren ve paramparça eden o silahların) üzerinde 'Ameri-

kan malı' ibaresinin kazılı olduğunu bilmek ise çok başka bir şeydir. İsraillilerin Beytüllahim'de Filistinlilere attığı gözyaşartıcı bombalar bile Amerikan yapımıdır. Filistinliler (gayet haklı olarak) Raşel'in mezarının yanında taş atan çocuklara ateşlenen bu bombaların çocuklarda ciddi solunum rahatsızlıkları yarattığını iddia ediyordu. Gaz bombalarının üzerinde 'Federal Laboratories, Saltsburg, Pennsylvania 15681' markası ve '150 kilometrelik uzun menzilli mühimmat' ibaresi kazılı. Biraz daha yanda, Amerikalı üretici firmanın şu uyarısını okuyorum: "Gözlere, burna, deriye ve solunum sistemine yüksek oranda olumsuz etki eden gözyaşartıcı gaz içerir... Temas edilmesi durumunda gözleri ovuşturmayın, derhal tıbbi yardım isteyin."[1]

2001 yılının ilk ayları boyunca İsrail tankçıları sürekli olarak Beyt Jalla'yı bombaladı; köydeki Filistinli militanlar da yakınlardaki Gilo Yahudi yerleşimine Kalaşnikof'larla (evet, Sovyet Kahramanı, 81 yaşındaki neşeli Mihail Kalaşnikof'un icadıyla) ateş açıyordu. İsrail tanklarının büyük bölümü Amerikan fünyeleri taşıyordu. Hepsinin üzerinde şu kod vardı: "FUZE P18D M549AC0914H014-014' (bazılarında son rakam 5'ti). Bu mermilerden biri, Kasım 2000'de Beyt Jalla'da yaşayan bir Alman vatandaşını, Dr. Harald Fischer'i öldürdü.

Şubat 2001'de Usame Hurabi'nin evini vuran Lockheed Hellfire füzesinin motoru ise '18976-1334987 DMW90E003-007' kodunu taşıyordu ve 'Seri' numarası (füzelerin ait olduğu grubu gösteren numara) 481'di. Füze motorunun üzerindeki küçük bir çelik tüpte de '12903-9225158MFR-5S443' kodu yazılıydı. Aynı mühimmat serisinden geldiği anlaşılan küçük, ağır silindirik bir kubbenin üzerinde de 'Termal Batarya' ibaresi ve 'P/N 10217556 E-W62, Seri No. EPH-2-111, Üretim Tarihi 08776, MFG Code 81855' kodu vardı. Kodları 'U.S.' kısaltması izliyordu. Diğer füze parçaları menteşeli bir kanadın hasarlı kalıntılarını ve bir kablo tomarını içeriyordu. İsraillilere bakılırsa füze saldırısı köye yönelik bir 'önleyici saldırı'ydı; oysa Hurabi militan değildi ve tek isteği Beyt Jalla tiyatro projesine katılmaktı. İsrailliler Beyt Jalla'ya en az altı füze saldırısında (Hurabi de bunlardan birinde ölmüştü) Apache helikopterlerini kullanmışlardı ve Apacheler Lockheed tarafından Florida, Orlando'daki devasa silah fabrikasında üretiliyordu; aynı Hellfire I ve II füzeleri gibi. Amerikan şirketleri, silahlarının kullanımından doğan kanlı sonuçları kabul etmeyi sürekli reddetmişlerdir. İsraillilerin Beytüllahim'de kullandığı gaz bombalarının üzerinde şöyle bir ibare olduğunu da keşfetmiştim: "Federal Laboratories bu aygıtın yanlış kullanılmasından kaynaklı sonuçların sorumluğunu kabul etmeyecektir."

Ancak Amerika'nın İsrail'i silaha boğması, Ortadoğu ile ilişkilerinin en az açığa vurulan (ve en az tartışılan) veçhesi olmayı sürdürmektedir. Beyt Jalla saldırısından bir yıl önce ABD ilk asker taşıyan S-70A-55 Black Hawk helikopterlerinin üretimini, İsraillilere satış amacıyla artırmıştı. İsrail, elinde zaten 24 adet bir önceki model helikopter olmasına rağmen, 211 milyon dolara 24 helikopter daha satın aldı (ve paranın büyük kısmı da Washington tarafından ödenecekti). İlk posta yeni helikopterin şifre kitapçığını İsrail savunma bakanlığı genel direktörüne teslim eden kişi de ABD Dışişleri Bakanı Alexander Haig'den başkası değildi elbette (aynı adam, İsrail Başbakanı Menahem Begin'e 1982'de Lübnan işgali için yeşil ışık yakmış, söz konusu işgal çoğu sivil, 17 bin 500 cana mal olmuştu). Yani yeni bir Black Hawk nesli kısa süre sonra Batı Şeria ve Gazze semalarında arzı endam edecekti, fakat bu alışverişe dair Batı basınında sadece birkaç küçük paragraf yer aldı.

Dünya silah pazarı, ahlaksız, ikiyüzlü ve cani olduğu kadar, ne yazık ki hem açıklık hem de gizlilik gerektiren bir canavardır. Ne kadar satarsa o kadar gizlemeye ihtiyaç duyar; sözgelimi

1 Filistinliler hâlâ, artık İsrailliler tarafından düzenli olarak kullanılan gaz bombasının ne menem bir şey olduğunu anlamaya çalışıyordu; 'kahverengi duman' dedikleri bir şey içeriyordu bu bombalar. Filistinli protestocuların çok korktuğu bombaların, Pennsylvania Federal Laboratuvarları'nda üretilen gazdan bile daha güçlü bir etkisi olduğu anlatılıyordu. Beytüllahim'de incelediğim en az bir 'kahverengi dumanlı' gaz bombasının üzerinde İbranice yazılar ve 323 1-99 rakamları vardı. ABD üretimine benzemiyordu.

Araplardan milyarlarca dolar alırken, bunun sonucunda çöl kumlarına saçılacak kan ve beyine dair herhangi bir ifadeden kaçınır. Fransız silah holdingleri Giat ve Dassault'nun, Lockheed Martin'le birlikte, Abu Dabi'nin parıldayan gökdelenlerinde ofisleri vardır. Ve aracılar (üreticiler ile alıcılar arasında pazarlık yürüten Araplar, İsrailliler, Almanlar, Amerikalılar ve Britanyalılar) basına yaltaklanmak, silahların daha kötü özelliklerini açığa vurmak, acımasızlıklarını ve tekinsiz bir dünyadaki gerekliliklerini abartmak konusunda tuhaf bir yeteneğe sahiptir. Bazen gazetecileri birer itirafçı olarak kullanmak istediklerini düşünürüm.

Belki de bu yüzden, bizim (yani Amerikalıların, Avrupalıların –Rusya da dahi–, kelimenin en genel anlamıyla 'Batı'nın) Ortadoğu'da yaşayanlar için ölüm aygıtlarını üretme yollarını araştırmak uğruna yıllar harcadım. Arap Müslümanların bu olağanüstü, soysuz silah ticaretine nasıl karşılık verebileceği, bizden intikamlarını nasıl alabileceği (hem de kendi topraklarında değil, bizim topraklarımızda) üzerine bir kez olsun düşünmedik. Lübnan iç savaşı sırasında kurban ile katil arasındaki bağlantıyı görmek için çok uğraştım; bazen Beyrut'un dört bir köşesini dolaşır, bir erkeği veya kadını paramparça eden keskin nişancıyı arardım. Bir keresinde Doğu Beyrut'ta, kentin batısında genç bir kadını öldüren havantopunu ateşleyen (emindim bundan) bir Hıristiyan Falanj milisiyle karşılaştım. Benimle konuşmayı reddetti. Ben de bu cinayeti mümkün kılan silah satıcısını aramaya giriştim. Daha da ötesinde, bir masumu katleden o silahın üreticisine dair kesin ve tartışılmaz bir kanıt arıyordum. On yıl boyunca on binlerce kilometre yol kat ettiğim (ve Körfez, İran, Filistin ve İsrail'den Almanya, Avusturya ve ABD'ye uzanan) yolculuk böyle başladı. Rahatsız edici, mahvedici bir çabaydı bu; daha fazlasını öğrendikçe, Ortadoğu'nun trajedisi bana hepten umutsuz göründü. Paragöz Batılı ülkelerin ölümcül ürünlerini Müslüman dünya ile İsrail'e pazarlaması bir şeydi; aynı Ortadoğu ülkelerinin aynı silahları satın almak için yalvarmasına, yaltaklanmasına ve zenginliklerini heba etmesine tanık olmak kesinlikle başka bir şeydi.

1987'de soğuk bir kış günü, İran'ın Irak'la korkunç savaşı en son ve en kıyametsi aşamasına girerken, Ortadoğu'nun bu en pahalı çatışması hakkında çok fazla şey bilen bir satıcıyla buluşmak için Almanya'nın Köln kentinde tren istasyonuna vardım. Birçok kez ABD hükümeti ile Irak'taki Saddam Hüseyin rejimi arasında pazarlık yürütmüş olan şişman, gözlüklü bir silah satıcısıydı. Geniş geniş gülerek bürosunda oturuyordu; suikasta kurban gitmesini istemiyorsam adının gizli kalması gerektiğinden söz ediyordu ısrarla. Yani, diye sordum, CIA'nın İran ordusu hakkındaki istihbaratını Irak hükümetine verdiği doğru muydu? Hepsini kabul etmeden önce güldü; öyle uzun, öyle derin güldü ki, belki otuz saniye sürdü bu. "Sayın Fisk size bunu anlatacağım. Savaşın ta en başında, 1980 Eylül'ünde Pentagon'a davet edildim. Ve orada bana İran ön cephe hatlarının en son fotoğraflarını verdiler. Fotoğraflarda her şeyi görebiliyordunuz. Abadan'da ve Hürremşehr'in arkasında topçu mevzileri, Karun Nehri'nin doğu yakasında siperler, Kürdistan'a doğru sınırın İran tarafı boyunca uzanan binlerce tank barikatı vardı. Bir ordu için bundan daha büyük bir nimet olamazdı. Ve yanımda bu haritalarla Washington'dan Frankfurt'a, Frankfurt'tan da Irak Havayolları ile doğruca Bağdat'a uçtum. Iraklılar çok minnettardı – *çok* minnettar."

Almanların bu tür gizli kapaklı işler çevirmek konusunda istidadı var anlaşılan. Seksenlerin ortasından sonlarına dek Ortadoğu'daki silah ticaretini araştırdım ve çantam İran'ın 1987, 1988 ve ötesindeki bütün silah alım taleplerini içeren defterler ve dosyalarla dolu, Almanya'nın büyük trenlerinde karla kaplı vadilerden geçerken, kendimi çoğu zaman Avrupa'nın karanlık geçmişine dönmüş buldum.

1987'nin sisinde o uzun trenlerden biri beni Königswinter'e götürüyor; iyi ısıtılmış bir limuzinde bir şoför beni *Schloss*'a götürmek üzere istasyonda bekliyor. Orada 'Bonn'un Örümce-

ği' Ortadoğu'nun askeri haritasının değişmesine yardımcı oluyor. Gerhard Mertins uzun, kalın Küba puroları içiyor ve bir silah tüccarı gibi görünüyor; kusursuz bir şekilde oynuyor rolünü, zira gerçeğin ta kendisi. Königswinter'deki ofisine doğru yürürken tereddüt yok, kendine güvenmemek yok, ahlaki çekinceler yok; pencerenin dışında lapa lapa ve ferah feza kar yağıyor. "Biliyor musun, böyle kışları çok severim," diyor, kar tanelerini ceketinden silkelerken.

Telefon çalıyor ve Herr Mertins açıp şevkle konuşmaya başlıyor. "Generallerinizin ihtiyaçlarınızı bilmemiz lazım," diyor sabırsızlıkla. Ardından ahizeyi muzip bir kıkırtıyla yerine koyuyor. Samimi olduğunu gösteren abartılı bir hava takınıyor. "Kıbrıs Rum ordusuydu bu. Yeni uçaksavarlar ve mayınlarla ilgileniyorlar. Bak şuraya yazıyorum, Kıbrıs adasında bir şeyler dönüyor." Tekrar gülüyor, her şeyi bilen adam o, savaşın alçaklıkları onu şaşırtmıyor. Herr Mertins'e silahları kime sattığını sorduğumda, adeta benden hakaret duymuşçasına öksürüyor. "Beni bağışla ama sanırım bu pek safça bir soru."

Purosundan derin bir nefes çekiyor, derken kolunu ileri uzatıyor ve havada eliptik, neredeyse cambazca bir çember çizer gibi yapıyor. "Sana dürüstçe anlatayım. Ben Arap atının üzerindeyim. Niye olmasın? Biliyorsun, prensiplerim var. Bunu kâr elde etmek için yapmıyorum. Evet, hakkımda bazı şeyler söylüyorlar; Meksika'da Excelsior gazetesi benim eskiden Nazi olduğumu, SS üyesi olduğumu yazdı. 'Lyon Kasabı' Klaus Barbie'nin arkadaşıymışım. Dedikleri adamla hiç karşılaşmadım. Fakat beni Meksika'dan sınırdışı etmeleri gerektiğine hükmettiler." Herr Mertins'in Cidde ve Riyad'da da büroları var (Suudi Arabistan'a girmesi için vizeye ihtiyacı yok) ve bana, uzun entarili Körfez şeyhleriyle birlikte çektirdiği bir fotoğrafı gösteriyor. Eski Beyrut'a, zenginlere has bir melankoliyle hayıflanıyor, Lübnan'ı hâlâ parçalara ayıran iç savaşta yıkılan şehre. "Lucullus restoranında o kadar güzel anılarım var ki. O da yıkıldı mı? Çok kötü. Güzel bir şehir, çok üzücü." Beyrut silahlarla (bombalarla, mayınlarla, top ateşiyle, bombardıman uçaklarıyla ve kurşunlarla) yerle bir edilmişti, fakat Herr Mertins'in belliğinde bu hasarlara dair hiçbir ipucu yok.

Anlattığı mevzuya iyice ısınıyor. "Ömrüm boyu sadece para kazanmak için iş yapmadım. Bir yığın problemimiz var – benim Adnan Kaşıkçı'ya benzediğimi düşünüyorlar." İrangate Avrupa'nın silah tüccarlarının peşini bırakmıyor; onlara göre adaletsiz bir durumdu bu, zira Amerika'nın İran'la karmaşık silah ilişkileri nispeten önemsizdi. Profesyonel tavsiyeden veya tedbirden yoksun, küçük çaplı bir işti ve gerçek silah tedarikçilerinin bırakın evlerine davet etmeyi, bürolarına bile sokmayacağı türden şaibeli İranlı simsarlar kullanılmıştı. Silah tüccarı ile simsarı arasındaki ayrımı tespit etmek kolay değildir. Bazı durumlarda (tüccarın ülkesi silah ithalatına katı kısıtlamalar uyguladığında) tüccar simsar haline gelir, sipariş listelerini silah ticaretinde daha gevşek kuralların olduğu ülkelerdeki tüccarlara paslar. Diğer ülke vatandaşları finansör olarak işin içine dahil olduğunda, sistem daha da karmaşık hale gelir. Sözgelimi Yarbay Oliver North İranlılarla silah karşılığı rehine anlaşmasını oluştururken, simsar Manuçehr Gorbanifar'dı ve 'İranlı arabulucu' resmi sıfatıyla Robert McFarlane'in Mayıs 1986'daki gizli Tahran ziyaretini o ayarlamıştı. Silah nakliyatının hayata geçirilmesini sağlayan nakit parayı ise bir Suudi olan Adnan Kaşıkçı vermişti. Yani bu durumda tüccar (ve tedarikçi) ABD yönetimi (veya bakış açınıza bağlı olarak Yarbay North) idi.

Silah tüccarları kendi ulusal hükümetleriyle yakın olmayı severler ve Herr Mertins de farklı değil. Alman bakanlar Mertins'in özel tenis kortlarında oynuyor ve Bonn'daki Amerikalı gümrük ajanları ona, pek de sempati duymadan, 'Bonn Örümceği' diyor. Tertemiz fabrika kantininde işverenleri tarafından muhabbetle karşılanıyor (kıyaslanmayı sevmiyor olsa da, gerçek bir Andrew Undershaft) ve ailesiyle, bilhassa da yeni Amerikalı geliniyle acayip gurur duyuyor. Şirket kantinindeki bir aile yemeğinde, "Bay Fisk çayı olması gerektiği gibi içmelisiniz," diye

beyan ediyor. "Yani romla birlikte." Uzun uzun *aperitif*ini yudumluyor. "İnsanlar hakkımda niye böyle aptalca şeyler söylüyorlar ki? Biliyor musunuz, bütün kitapları okudum ben: Tevrat, İncil, Kuran..." Ardından abartılı bir tavırla ekliyor: "Bugün Almanya'nın sorunu ne biliyor musunuz? Milliyetçi duygularını kaybetti." Korkuyla siniyorum.

1965'te Herr Mertins, Hindistan-Pakistan savaşının patlak vermesinin ardından bazı ülkelere sürpriz yapmıştı. Her ne kadar ABD'nin eski Hindistan büyükelçisi Kenneth Galbraith sonradan 'savaşa Amerika'nın silah nakliyatlarının' yol açtığını söyleyecek olmasa da, Amerikalılar silah satışlarına ambargo koymuştu. Herr Mertins bu ilişkide oynadığı rolden dolayı hâlâ gurur duyuyor. Doksan Amerikan F/86 savaş uçağının Pakistan'a ithaline aracılık etmişti; satış İran'a yapılıyor gibi gösterilmişti. "Uçakların kanatlarına İran amblemleri koyduk ve onları Tahran'ın üzerinde göstere göstere uçurduk. Batılı büyükelçilerin yanında durup şunu söyledim: 'Gördünüz ya, Pakistan'a gönderdiğimi iddia ettiğiniz uçaklar bunlar.' Fakat sonra uçaklar İran'daki hava üslerine geri döndüler ve üzerlerindeki amblemleri tekrar Pakistan diye değiştirdik." Herr Mertins sağ yumruğunu sol avcuna vuruyor. "Anlıyorsun ya? Saf Alman plastik biliminin bir örneği."

Fakat bütün bunlar, halihazırda yaşanan, gerçek bir savaşa teatral bir girişten ibaretti. Zira o soğuk Alman dağlarındaki bürosunda Herr Mertins (Almanya ve Avusturya'daki diğer meslektaşları gibi) İran Savunma Bakanlığı'nda neler olup bittiğine dair gayet ileri görüşlü bir fikre sahipti. İranlılar, Moskova ile doğalgaz ihracatı anlaşması imzaladıktan sonra gönüllerini ucuz Sovyet silahlarına kaptırmışlardı. "Bir sürü Rus malı aldılar – 122 ve 130 milimetrelik toplar, 12.7 ve 14.5 milimetrelik uçaksavarlar. Aynı tür bir sürü malı da Çin'den almaya çalışıyorlar – İranlılar bu meseleyi konuşmak için Pakistan'a gittiler– fakat Çin 'ortada' bir ülke olmak istiyor. Önplana çıkmak istemiyorlar. Sonradan İran silahlı kuvvetleri aldığı maldan hiç memnun kalmadı."

İran'a silah satışının hikâyesi hem karmaşık hem de dehşet vericidir – ve işin içinde Batı'nın yanı sıra İsrail de vardır. Herr Mertins'in meslektaşlarından biri, şık takım elbisesinin içinde kusursuz İngilizce konuşan genç bir adam, ismini vermemek şartıyla bu meseleyi anlatmayı kabul etmişti. Mertins'in bürosuna ağır bir dosya getirip bana verdi. Mavi kapaklı dosyayı açtım; içinde İran hükümetinden gelen binlerce sipariş duruyordu: havantopları, top düzenekleri, top mermileri ve Amerikan yapımı savaş uçakları için yedek parçalar. "Ruslar Iraklılara, İranlılara sattıklarından daha iyi teçhizat satıyordu – ve İranlılar bunu biliyordu," diyordu genç adam. "Bu yüzden de İranlılar yardım için yüzlerini İsraillilere döndü. İran'a ilk İsrail uçağı Şiraz'a indi; her biri 2700 dolar değerinde 1250 TOW füzesi taşıyordu. Çok pahalı ve eski bir malzemeydi bu, o nedenle İranlılar başka ülkelere başvurdu. 155 milimetrelik top arıyorlardı ve Avusturya'nın Voest-Canonen Şirketi'ne yaklaştılar. New York'ta üretilen 105 ve 155 milimetrelik topları beğenmişlerdi. ABD yönetimi (aslında Richard Perle) bu anlaşmayı durdurdu. Bunun üzerine İranlılar Helsinki'de, 60, 81 ve 120 milimetrelik top mermileri satan bir şirkete ilgi gösterdiler. Fin şirketiyle İsrail Askeri Sanayi arasında bağlantı vardı, İsrail'in ordu ihracat şirketi şimdi topları İran'a Nimrodi'nin yardımıyla naklediyordu." Jacop Nimrodi Amerika'nın rehine anlaşmalarında da rol oynayacaktı.

Mertins bütün İrangate skandalına küçümseyerek bakıyor. "İranlıları anlamak zor değil," diyor. "Iraklıların Rus yapımı Mig-25 'Foxbat' uçakları vardı ve Tahran'a yüksek irtifadan bomba atıyorlardı. Ve İran'daki mollalar için 'Foxbat'ları vurup düşürecek hiçbir şeyleri olmaması son derece can sıkıcı bir durumdu. Bu yüzden ellerindeki F-14'ler için havadan havaya füzeye ihtiyaçları vardı. İhtiyaçlarını ve başkalarının bunları İranlılara hiçbir ahlaki ve etik sınırlama olmaksızın tedarik etme şeklini anlamalısınız. Şeytan'a vereceklerdi bu silahları. İranlıla-

ra gelince, her İranlının 'Ben Humeyni'nin bir akrabasıyım' kelimeleriyle başlayan bir güven mektubu vardı." İran'a ilk silah nakliyatı için İsraillileri kullanan Amerikalılar, silahlarla etiği birleştirebildiklerini düşünüyorlardı; ne de olsa Lübnan'da rehin tutulan masum Amerikan vatandaşlarının kurtarılmasına çalışmıyorlar mıydı? Bununla birlikte Tower Komisyonu'nun raporuna göre, Amerikan yönetiminin şuna inandığını görmek öğreticidir: İranlıların, Rusya'dan İran hava sahasının 65 kilometre içlerine Sovyet pilotları tarafından uçurulan yüksek irtifalı keşif uçaklarını düşürmek için karadan havaya füzelere ihtiyacı vardı. Herr Mertins'in bu tür yanılsamaları yoktu. İranlılar Iraklıları vurmak istiyordu.

Ancak İrangate alışverişi (İran'a 30 milyon dolara mal olan 2086 adet TOW tanksavar füzesi ve bir uçak dolusu F-4 yedek parçası) kamuoyu rızası veya Amerika'nın dostları ve düşmanlarının suç ortaklığı ile sonuçlandırılan devasa uluslararası silah anlaşmalarını sadece bir perspektife oturtuyordu. Kongre önündeki ifadesinde McFarlane, silah satışları için ismini son kullanıcı sertifikalarına koymayı kabul eden bir Ortadoğu ülkesinin kim olduğunu gizlemeye çalıştı. Fakat Almanya dışında çalışan silah tacirleri 1987'de Üçüncü Dünya'daki son kullanıcı sertifikaları için 100 bin dolar ödüyordu, silah üreticilerinin kendi ülkelerinden yasal ihracat anlaşması izni aldıklarını kanıtlamak için soğukkanlılıkla aldıkları belgeydi bu. Zira uluslararası mühimmat fabrikaları, ihracat izni veren bürokrasi ve insan acısı arasında bir yerlerde, mutlaka ahlaki (veya gayri-ahlaki) belirsizlik vardır.[1] Undershaft bağıra çağıra, 'ahlaklarıyla işlerini su geçirmez bölmelerde tutan adamlardan olmadığını' söylüyordu. Fakat diplomatlar bu rahatlatıcı samimiyeti paylaşmıyorlar. 1987'ye gelindiğinde Amerikalı ve Sovyet yetkililer her hafta çıkıp İran-Irak savaşının insani bedeline ağıtlar yakıyorlar, bir yandan da silahlarını savaş cephelerine akıtıyorlardı. Avrupalı hükümetler sürekli çatışmada tarafsız olduklarından dem vuruyorlar, savaşın hızla ve adil bir şekilde sona erdiğini görmek istediklerine dair hiç de ticari olmayan temennilerini sunuyorlardı.

Fakat askeri kurumları, bu söylenip duran dünya tarafından boykot edilen İran ayda silahlara 250 milyon dolar harcıyordu. Alman ve Avusturyalı silah tacirleri bunun ne anlama geldiğini gayet iyi biliyordu. Bu paranın, Sovyetler Birliği, Çin, İngiltere, İtalya, İspanya, Yunanistan, Kuzey Kore, Güney Kore, Tayvan, Pakistan, Dubai, Suriye, Libya, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Japonya, Brezilya, Arjantin, Hollanda, İsrail, Portekiz, Hindistan ve Suudi Arabistan hükümetlerinin aktif veya pasif desteğiyle harcandığını iddia ediyorlardı. Kulübe 'geç katılan' Belçika'nın 1986'da Antwerp'ten Bandar Abbas'a dört gemi silah gönderdiğini de ekliyorlardı.

Savaş son yılına girdiğinde İranlılar çaresizce sipariş çabalarını yeniden yapılandırmaya çalıştılar. Şah'tan geriye binden fazla helikopter kalmıştı, fakat savaş başladığında sadece 250 Cobra savaş helikopteri faal durumdaydı. 1987'ye gelindiğinde sadece 30 kadarı uçabiliyordu. Iraklılardan daha yaratıcı olan İranlılar koşullara uyum sağlamaya çalıştılar ve Amerikan yapımı helikopter ve savaş uçaklarının yedek parçalarını (İran'a yaptırımlar uyarınca satışı yasaklanan Amerikan yedek parçalarının tıpatıp kopyalarını) pazarlardaki yerel demircilere yaptırdılar. Fakat İran çeliğinde çok fazla sülfür vardı ve yanlış metalurji kullanıyorlardı; metal, güçlü uçuşların basıncı altında kırılıyordu ve İran, uçakların havada parçalanması sonucu birçok pilotunu kaybetti.

İranlılar, Irak'a yabancı silah nakliyatlarının ayrıntılı listelerine de sahipti, dünyanın silah üreticilerinin ticari yeteneklerine dair aynı ölçüde inanılmaz bir saygı duruşuydu bu listeler. Irak'a silah satışlarından yapılacak bir seçki, manzaranın vahametini ortaya koyuyor:

1 Araştırmalarım sırasında bana Körfez'deki Umman devletinden, yetkililer tarafından da imzalanmış gerçek bir son kullanıcı sertifikası verdiler. Ortadoğu'ya silah nakletmek istersem tek yapmam gereken tercih ettiğim silahları yazmaktı; nakliyenin 'yasal' olması için bu kadarı yetiyordu.

İngiltere'den tank zırhı (1983), Fransa'dan altı Super-Etendard savaş uçağı (Ekim 1983), Sovyetler Birliği'nden SS-12 füzeleri (Mayıs 1984), Brezilya'dan çoklu füze rampaları (Haziran 1984), Şili'den 100 kiloluk misket bombaları (Santiago'dan 1984'te Irak Havayolları'na ait bir 747 ile getirildi). 25 Eylül 1986'da Marcel Dassult Irak'a 24 adet Mirage F-1 savaş jetinin satışını ilan ediyordu, satış 18 ay içinde tamamlanacaktı. Bazı silah sistemleri 'mevcut silah anlaşmaları' (Moskova'nın Irak gibi kârlı bir alıcıya yapılan nakliyatların devamı için kullandığı favori lafı buydu) uyarınca satılıyordu; neticede, sırf müşterisi başka birinin ülkesini işgal etti diye imzalanmış bir anlaşmayı ihlal etmek, satıcı ülkenin itibarına zarar verebilirdi. Diğer anlaşmalar da, satıcının masumiyetini garanti altına alan bu gerekçe üzerinden hayata geçirildi.

Sözgelimi 1986'da Britanyalı Plessey şirketi İran'a radar tedarik etmek için 388 milyon dolarlık bir anlaşmayı kabul etti; bu mühimmat (Britanyalılara söz verildiği haliyle) İran'ın Rus işgali altındaki Afganistan ve Sovyetler Birliği sınırında kullanılacaktı. Britanya hükümetinin, söz konusu mühimmatın İran'ın batı sınırında (yani Irak'a yönelik askeri operasyonlarda) kullanılmayacağından nasıl emin olabildiğini sorduğumda, Londra'daki Savunma Bakanlığı'ndan bir yetkili bana şunu söylüyordu: "Tahran'da gidip bütün bunları kontrol edebilecek diplomatlarımız var." Fakat bu doğru değildi. Britanya'nın İran'daki diplomatik varlığı, İsveç büyükelçiliğindeki bir 'çıkarlar' birimiyle sınırlıydı; Tahran'da Britanyalı diplomatların hareket serbestliği ile ilgili yaptığım araştırmada şunu öğrenmiştim: İranlılar bu konuda o kadar kısıtlayıcıydı ki, bir diplomatın Hazar Denizi'nde (ki askeri olmayan bir bölgeydi) haftasonu tatili isteğini bile reddetmişti.

Bu tür meselelerde sanki karşılıklı bir mutabakat, bütün tarafların adı konulmamış bir taahhüdü vardı: silah tacirlerinin veya onların müşterilerinin ya da talep yaratmak için gizliliğe, büyümeyi hızlandırmak için savaşa ihtiyacı olan silah imparatorlarının şahsi işlerine kimse karışmıyordu. Modern çağın Undershaftları, sadece rakiplerinin piyasaları ve hataları üzerine konuşacaktı. Sadece rakiplerinin başvurularını açığa vuracaktı. Savunma (daima savunma) bakanlıklarındaki isimsiz yetkililerin, bazen el yazıları kadar acınası imlalarıyla hazırladıkları kâğıtlardan ve sipariş listelerinden oluşan gülünç bir dünyaydı bu.

Avusturyalı tacirlere verilen, sonra da benim elime geçen on sayfalık bir İran sipariş listesi, Sovyet yapımı tanklar için belli yedek parçalar talep ediyordu: kurşun kafeslerden, 'kafeslerdeki üçüncü ve dördüncü ters dönen yapışkanlı merceklere, teleskopik dürbünlerden tepe ışıklarına, menzil buluculardan palet motorlarına' neler neler yoktu ki listede. Ancak siparişi veren yetkili 'ikinci'yi 'ikiünci', 'devre kesici'yi 'devde kesici', 'şişe'yi de 'şeşi' şeklinde yazmıştı. Gayet pejmürde bir belgeydi bu; ihtiyaç duyulan yedek parçaların yazıldığı kısımdaki miktar, toplamların yazıldığı sütuna hatalı geçirilmiş, daha sonra üzeri kabaca çarpıyla çizilip düzeltilmişti.

İmla hatalarıyla ve silah adlarıyla dolu bu tür listelerin zararsız görünen bir yanı vardı: Sanki Ortadoğu'daki savaşlar, öfkeli uluslar ve korkutucu öldüren askerlerden ziyade, sipariş acentaları veya silah üzerinden yürüyordu. Araştırmalarım sırasında, İran'dan çıkma bu tür yüzlerce belge gördüm; bazen Tahran'daki Silahlı Kuvvetler Karargahı'nın antetini taşıyordu, bazen de (İranlılar adına çalışan aracı gizli kalmak istediğinde) boş bir kâğıda, meçhul biri tarafından yarım yamalak daktilo ediliyordu. Bu şekilde tank paletleri ve top namluları ve McDonnell-Douglas yedek parçaları, kelimenin tam anlamıyla, büyük ticaretin akan servetlerine veya bir uluslararası takas kaynağına dönüşüyordu; topları parayla veya petrolle ya da askeri kıyaklarla, hattâ rehinelerle takas edebiliyordunuz. İstisnai durumlar da değildi bunlar. Başkan Reagan'ın esirler karşılığında füze satmayı kabul etmesinden çok önce Suriye, ucuz ve bazen bedava petrol karşılığında İran'a silah akıtıyordu. Şansölye Helmut Schmidt, bir petrol takası anlaşmasıyla Suudi Arabistan'a Alman tankları satmanın, Almanya'ya petrole normalde

ödediğinden daha pahalıya patlayacağını (zira petrol fiyatları düşmüştü) son anda fark edip anlaşmadan vazgeçmişti.

Öte yandan savaş da kendi özel takaslarını yaratıyordu. Saddam Hüseyin'in 1980'deki İran istilasının ilk aylarında Iraklı güçler (çoğu hasar görmemiş) düşmanlarından onlarca Britanya yapımı Chieftain tankı ele geçirdiğinde bunları İran'a karşı tekrar kullanmayı istediler doğal olarak. Fakat bu kadar karmaşık bir aracı çalıştırıp kullanacak bilgiye sahip değillerdi. Böylece tanklar Ürdün'e götürüldü, resmi olarak Ürdün silahlı kuvvetlerinin malı sıfatıyla Britanyalı teknisyenler tarafından onarılıp elden geçirildi. En az bir Britanyalı silah üreticisi, tankların Irak'ın savaşta kullanması için gizlice Bağdat'a gönderildiğine inanıyordu, fakat İsrailli askeri uzmanlar sonradan tankların Ürdün'de kaldığı sonucuna vardılar – Sovyet silahlarının Ürdün limanı Akaba üzerinden Irak'a nakline izin veren Kral Hüseyin'e, bu cömertliği karşılığı yapılan ödemenin bir parçası mahiyetinde.

Kendi paylarına Britanyalı yetkililer silah satışlarına dair özel bir ihtiyat sergilerler, zırhlı savaş araçları, tanklar, toplar, tali silahlar, tüfekler, bombalar ve top namlularının yer aldığı yıllık listeler yayınlamayı hiç ihmal etmezler. Fakat diğer ihracat ayrıntılarının aksine Britanya'nın listesi silahların hangi ülkelere satıldığı bilgisini içermez. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı silah şirketlerinin ihracat ruhsatı için yaptıkları başvuruları tartışmaya açmayı kabul etmez.[1]

Temmuz 1991'de, Ortadoğu silah ticaretine dair araştırmama başlamamdan dört yıl sonra, aynı Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Irak'a kimyasal silah yapımında kullanılan hammadelerin nakliyesi için verilen (bir Avam Kamarası komitesi raporunda da listelenen) ihracat ruhsatları hakkında 'mantıklı ve meşru' bir izahın bulunduğuna dair güvenini dile getiriyordu. İhracatlar (ki bazıları, Saddam Hüseyin'in bir başka Müslüman ülkeyi, Kuveyt'i işgal etmesinin hemen sonrasına, 5 Ağustos 1990'a dek sürmüştü), birbiriyle karıştırıldığında hardal gazı üreten iki kimyasalı da içeriyordu. Irak'ın İran'la savaşı sırasında, 1988'de Britanya, 200 bin dolar değerinde, hardal gazının bileşenlerinden biri olan tiodiglikol ihraç etmişti; bir sonraki yıl da aynı maddeden 50 bin dolarlık bir parti daha göndermişti. Diğer bileşen olan tionil klorid de 1988-89 yıllarında, sadece 26 bin dolara Irak'a satılmıştı. Bariz gerçekten (yani Britanya'nın Saddam'a kitle imha silahı tedariğinden kısmen sorumlu olduğu gerçeğinden) kaçmaya çalışan hükümet yetkilileri, kimyasalların sivil kullanım için gönderildiğine dikkat çekiyorlardı telaşla. Bilye uçlu kalemler ve kumaş boyası yapımında kullanılabildiklerini söylüyorlardı. Sekiz yıl sonra Iraklı çocuklara, 'kitle imha silahı' yapımında kullanılabileceği gerekçesiyle difteri aşısı satılmasını yasaklayan da o aynı hükümet kurumuydu.

Mevzu bahis Avam Kamarası raporu, Britanya'nın Irak'a askeri mühimmat ve iletişim ekipmanının yanı sıra küçük miktarlarda uranyum ve plütonyum ihraç ettiğini de belirtiyordu. Listede top ateşi kontrol sistemleri, zırhlı araçlar, dalga ve şifre çözücüler vardı. Listedeki kalemlerden biri de, nükleer silah üretiminde kullanılabilen zirkonyumdu. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı olanca ciddiyetiyle, bakanlık kurallarının 'her iki ülkenin [Irak veya İran] askeri kapasitesini önemli oranda artıracak silah veya ekipmanın ihracını yasakladığı'nda ısrar ediyordu. Bakanlık, Irak'a satılan tüm maddelerin bu tarife uyduğu konusunda 'kesinlikle emindi'.

Böyle bir ikiyüzlülükle (ve böyle bir kötü niyetle), Ortadoğu'ya yönelik gizli silah ticareti nasıl durdurulabilirdi? Britanya hükümetinin, hardal gazı kimyasallarıyla zırhlı ve gizli iletişim ekipmanları ihraç etmenin Irak'ın askeri 'kapasitesini artırmayacağından' nasıl 'kesinlikle emin' olabildiğini varın siz düşünün. Son derece hassas bir konuydu aslında bu. Irak'ın askeri kapa-

1 Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın basın yetkilisi Michael Hitchcock, 1987'de bana şunları söylemişti: "Politikamız, başvuru yapan bir şirkete ruhsat verirken bunun sivil kullanım için olup olmadığını tartışmak değildir. Gerekli olduğunu düşünürsek Savunma ve Dışişleri bakanlıklarıyla istişarede bulunuruz."

sitesini 'artırıp artırmadığı' bir yana, söz konusu Britanya ekipmanının Irak materyalinin hatın sayılır kayıplar verdiği sekiz yıllık savaşın ardından bu ülkenin askeri kapasitesini tekrar tesis etmeyi amaçladığı besbelliydi – üstelik tam da Saddam'ın Kuveyt'e karşı bir sonraki saldırıya hazırlandığı bir dönemde.

İkili kullanıma sahip silah satışlarıyla ilgili gerekçenin, sadece birkaç ay içinde, Iraklıları temel toplumsal ihtiyaçlardan yoksun bırakmanın gerekçesi mahiyetinde tersyüz edildiğini de yazalım bir kenara. 1988-89'da, bilye uçlu kalem mürekkebi olarak da kullanılabildiği için Irak'a hardal gazı yapımına imkân veren bir madde satılabilirken, kısa bir süre sonra (Irak'ın Kuveyt işgalinin ardından yürürlüğe konan BM yaptırımları uyarınca) kurşunkalem bile satılamaz hale gelecekti; zira kurşunkalemlerdeki grafit askeri kullanıma elverişli sayılıyordu. Iraklılara petrol kuyularını, kanalizasyon sistemlerini ve su arıtma tesislerini onarmak için gerekli yaşamsal ekipmanı satmayı da aynı gerekçeyle reddedecektik.

Bu ikiyüzlülük silah tacirleri arasında da yansımasını bulmaktaydı. Zaten onların arasında gurura rastlamak da pek mümkün değildir; Interarms of Manchester'ın genel müdürü, sıfır numara Britanyalı bir silah tedarikçisi olan Hamilton Spence de onlardan biriydi. 1980'de, iç savaşın en civcivli zamanında Beyrut'a geldiğinde, Lübnan Hükümeti ordusuna (yasal yollardan) Jim Davis of Colt Firearms şirketi adına M-16 tüfekleri satabileceğini fark etmişti. "Ordu başkomutanı General Huri ile konuşmak için bir odada oturduk," diye anlatıyordu. "Derken teklif mektupları açıldığında üç adamın daha olduğunu fark ettik; bir Batı Alman, bir Lübnanlı ve nereli olduğu bilinmeyen biri daha. Sonra üçü de, 'Colt' aracısı olduklarını belirten sahte kartlar gösterdiler. Hemen ayağa fırladık ve 'Bu adamlar sahtekar' diye bağırdık."

İki yıl sonra, Filistinlilerin İsrail destekli Falanjist milislerce katledilmesinin hemen ardından, Spence FKÖ'nün Batı Beyrut'taki Filistin kamplarının altında açılmış tünellerden silah nakliyatlarını izliyordu. "Bazı kutuların üzerinde bizim kendi 'Interarms' damgamız vardı," diye iddia ediyordu Spence. "Hepsi sahteydi. Birileri bizim ismimizi kullanıyordu." Mertins gibi Spence de Amerika'nın İran'la silah anlaşmasını küçümsüyordu. "CIA'nın bir çuval inciri berbat etmek konusunda eşsiz bir yeteneği vardır," diyordu. Ancak Spence'in patronu, Interarms'ın başkanı ve büyük hissedarı Sam Cummings de CIA için çalışmıştı. Silah işini 'insan aptallığına dayalı', bütün silahların savunma amaçlı ve hiçbir yedek parçanın öldürmediği bir ticaret olarak tanımlıyordu.

Bununla birlikte Spence, kendisine ölüm taciri diyerek saldıranlara da demediğini bırakmıyordu. "Bir süre önce bir partideydim ve genç bir kız yanıma gelip insanların birbirlerini öldürmesi için silah satmakla suçladı beni. 'Saçma' dedim. 'Siz de vergi ödüyorsunuz, her ay maaşınızın bir kısmını nükleer silahlar için veriyorsunuz. Beni nasıl suçlayabilirsiniz?'" Spence utanç duymuyordu. O ve Cummings şirketlerinin sloganı ne diyorsa oydu: 'Esse quam videri' (Olduğun gibi görün, göründüğün gibi ol). Ve Manchester'daki fabrikaları zarif, gri tuğlalı bir Viktoryen dönem kilisesinin hemen yanındaydı, aşkın ve savaşın tanrıları birbirleriyle samimi bir ilişki içindeydi. "Tam olarak öyle değil," diye uyardı beni Spence. "Kilise Waterloo savaşının anısına inşa edilmiş." Ayrıca şunu da eklemeyi ihmal etmedi: 'Interarms' işini sürdürürken, kilise birkaç yıl önce kapısına kilidi vurmuştu.

İsrail'in kendi silah endüstrisi, Ortadoğu silah pazarında oynadığı rol bakımından Cummings'in şirket sloganını benimsediği için affedilebilir durumdadır – her ne kadar gizlilik çabaları çoğunlukla bir striptiz sanatçısının iffet konusundaki çabası kadar ciddi sayılabilirse de. Merkava tankını üreten ve miadı dolmuş mühimmatları modernize edip dönüştürmek konusunda uzman haline gelmiş şirketler, mahremiyetlerini korumak zorunda oldukları kadar reklamlarını da yapmak zorundadırlar. Parlak İsrail ordu dergileri, keşif radarlarının, tank

nişanlama sistemlerinin, savaş uçağı bomba bırakma haznelerinin ve mini Uzi yarı otomatik tabancalarının marifetlerini saymakla bitiremez.

Seksenlerin ortalarına doğru İsrail elektronik üreticisi Tadiran, frekans yükseltici VHF radyo sistemi geliştirerek elektronik savaş teknolojisi alanına girmişti. Elbit bilgisayar silah aktarım ve uçuş sistemlerinin reklamını yapıyordu. İsrail Askeri Endüstrileri (IMI) (ürettiği silahlar 'gerçek muharebeye yönelik kapsamlı operasyonel testlerden geçiriliyordu') 14 bin işçi çalıştırıyor ve ABD ile birçok NATO ülkesine ihracat yapıyordu. İsrail tamamen yasal olarak, ABD'den havacılık elektroniği sistemleri almaya, bu sistemleri modernize etmeye, İsrail uçaklarına monte etmeye ve bu elden geçirilmiş ekipmanı ve yeni teknolojik bilgiyi Amerikalılarla birlikte kullanmaya bile başlamıştı. Böylece ABD ekipmanına dönüşen İsrail teknolojisi, Amerika'dan silah ithal etmesine Washington'daki İsrail lobisi ile (haliyle) İsrail hükümetinin daima karşı çıktığı bir ülke olan Suudi Arabistan'a satılmış oluyordu.

Bununla birlikte aşağı yukarı yasal sayılabilecek gizli bir operasyon da vardı (ki büyük kısmı bizzat İsrail'de hâlâ gizlenmektedir): seksenlerin ortasında Pekin'e gönderilen İsrailli ordu teknisyenleri, Çin Halk Ordusu için Sovyet yapımı tankları ve ağır silahları onarıp modernize ettiler. Birçoğu İsrail'deki silah şirketleri için çalışan İsrail personeli, İsrail hükümetinin üstü örtülü onayıyla Pekin'e gitti ve Rus tanklarını yeni ateş kontrol sistemleri, lazer menzil bulucuları ve (bazı durumlarda) yeni toplarla geliştirdi; bu ilavelerin birçoğu Amerikan üretimi hassas aletleri de içeriyordu. İsrailli teknisyenler Pekin'e Kopenhag ve Bangkok üzerinden uçtular; sürekli İskandinav Havayolları'nı kullandılar ve Çin'e giderken, dost ülke topraklarının üzerinden geçen tek bir rota izlediler. Çin'in cephane depolarında üç aylık vardiyalar halinde çalıştılar, ekipmanları ise İsrail limanı Eilat'tan demir alan gemilerle, deniz yoluyla gönderildi.

Bu gizli kapaklı ticarete dair Mayıs 1987'de *The Times*'ta kapsamlı haberler yayınlamama rağmen, hikâyeyi sadece Associated Press takip etti. Ne Pentagon ne de Beyaz Saray konuyla ilgili yorumda bulundu; Amerikalı gazeteciler bu tür hassas bir mevzuya ABD yetkililerinin 'onayı' olmaksızın (ki bu onayı vermeye hiç de hazır değillerdi) dokunmayacakları kanısındaydılar. Kanılarında yanılmadılar da. Ne zaman ki CIA Senato İdari İşler Komitesi'ni Ekim 1993'te, İsrail'in Çin'e on yılı aşkın bir süredir 'milyarlarca dolarlık' ileri askeri teknoloji sağladığı konusunda bilgilendirdi, hikâye de Amerikalı gazeteciler için müsait hale geldi. İsrail Başbakanı İzak Rabin de ancak bundan sonra İsrail'in Çin'e silah sattığını kabul etti.

İsrail'in Sovyet askeri teçhizatını modernize etme yeteneği gayet yüksekti. İsrailli teknisyenler, savaşlarda Arap ordularından Rus teçhizatlı yüzlerce T-54 ve T-55 muharebe tankı ele geçirdikten sonra, bu tankları 'Batılılaştırma' işleminde devrim yaratmıştı. İsrailliler tankın 100 milimetrelik topunun yerine 105 milimetrelik top takıyor ve kendi ateş kontrol sistemini ilave ediyordu; ki bu da topa, engebeli arazilerde hedefe sabitlenme yeteneği kazandırıyordu. Tank namlularına aşırı ısınmayı önleyen termal düzenekler konurken, diğer icatlar tank komutanlarına hava tahmininde bulunma imkânı bile veriyordu.[1]

1 İsrailliler nasıl silah satacaklarını öğrenmişti: Silahların şeklini değiştiriyorlardı. İlk savaşlarını (750 bin Filistinliyi sürüp şimdi adına İsrail denen devletin kurulmasını sağlayan bağımsızlık savaşı) iki Sherman tankı, iki eski Cromwell ve 1935 yılı civarında yapılmış 10 Fransız tankıyla yürütmüşlerdi. İsrailliler top namlularını menzillerini artırmak için modifiye ettiler ve tankların gövdelerine yeni zırh parçaları taktılar. 1950'lere gelindiğinde, hâlâ İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma hurdaları satın alıyorlardı; bunlar arasında İtalya ve hattâ Uzakdoğu'dan tanklar da vardı. Birçoğu ülkenin yeni ordusu için parçalandı ve o parçalardan tıkır tıkır çalışan yeni tanklar yaratıldı. Sherman'ların bazıları inanılmaz şekilde modernize edilip 1967'de, hattâ 1973'teki Ortadoğu savaşlarında kullanıldı. Sonradan ıskartaya çıkarılıp İsrail'in Güney Lübnan'daki acımasız maşası olan milislere ve Uganda'ya hediye edildi

İsrail Latin Amerika'ya, Somoza rejimine ve sonra Nikaragua'daki Kontralara,[1] yanı sıra Güney Afrika'daki apartheid rejimine ve Pinochet'nin Şili'sine de teçhizat ihraç ediyordu. Fakat Amerikalıları küplere bindiren şey, Çinlilerin tankları için İsrail aracılığıyla ABD teknolojisi almasıydı – oysa bu teknolojinin Çin de dahil, komünist ülkelere ihracı özellikle yasaklanmıştı. İşin daha da vahim tarafı, modernize edilmiş aynı Rus tanklarının bazılarının İran'a gönderilmesiydi; İranlı müşteriler bu tankları, Pekin'e yaptıkları genişletilmiş ziyaretlerde satın almıştı. İsrail bu ayrıntılardan bihaber olamazdı – İran, Irak'la sekiz yıllık savaş sırasında Pekin'e her gün bir uçak kaldırmış, bununla özellikle Çin silah pazarına ulaşmayı amaçlamıştı. Amerikalı yetkililer İsraillilerin Pekin operasyonları sırasında ABD araçlarını kullandığını, ancak ziyarete gelen Mısırlı bir silah heyeti yeni modernize edilmiş bir Rus T-62 tankının (hem İngilizce hem İbranice talimatlarla birlikte) ABD ve İsrail teknolojisi taşıdığını saptadığında fark etti.

Ortadoğu'daki gerilla orduları (bilhassa 1975-90 iç savaşı sırasında Lübnan'dakiler) daha düz yollardan silah elde etmeye çalışıyordu. Lübnan'daki Hizbullah Katyuşa ve tanksavar roketlerini İran'dan, Suriye vasıtasıyla alıyordu. Gayet başarılı bir ittifaktı bu, zira Hizbullah'ın kullandığı düşük çaplı silahlar, en nihayetinde İsrail'in işgal ordusunu ve Lübnanlı maşalarını Mayıs 2000'de ülkenin güneyinden çıkaracaktı. Hıristiyan Falanjistler ise silahları (güdümlü füzeler de dahil) İsrail ve Güney Afrika'dan sağlıyordu. Güney Afrika, apartheid rejiminin sona ermesinin ardından Johannesburg'da buna dair resmi bir soruşturma başlatacaktı.[2]

Hayatımın yarısını geçirdiğim Lübnan'ın, uzun süredir silah satıcıları ile nihai kurbanları arasındaki, saygın silah üreticileriyle onların silahlarının öldürdüğü masumlar arasındaki eşsiz ve korkunç bağlantıyı en nihayetinde bana sunacak yer olması sanırım kaçınılmazdı. Ortadoğu'da yıllardır, etrafımdaki insanları öldüren silahları yapanların ahlakı üzerine kafa patlatmıştım. Stalin'in veya Kruşçev'in Rusya'sında uzun zaman önce ölmüş hangi Sovyet işçisi, on yıllar sonra Filistinlilerin ve Hizbullah'ın İsraillilere (İsrail'in içlerine veya Güney Lübnan'daki İsrail işgal ordusu askerlerine) ateşlediği Katyuşa roketini üretmişti? ABD'deki hangi teknisyen, İsrail'in 1982'de Batı Beyrut'taki sivil bölgelere yağdırdığı misket bombalarını bir araya getirmişti?

Bir İsrail pilotunun 13 Nisan 1996'da bir Lübnan ambulansına ateşleyip iki kadınla dört çocuğu öldürdüğü Hellfire füzesini hangi üretici, hangi tasarımcı (şerefli, vatansever, Tanrı'dan korkan Amerikalılar olduklarına ne şüphe) geliştirmişti? Beş yıl sonra Abu Dabi'de Lockheed'den John Hurst, bana bu tüyler ürpertici kan banyosundan hiç haberi olmadığını söyleyecekti. Mihail Kalaşnikof da aynı yerde tasarımını yaptığı silahın yol açtığı katliamlardan dolayı hiç pişmanlık duymadığını anlatacaktı; AK-47'yi masumları öldürmek için değil, ülkesini korumak için icat etmişti. Bütün silah tacirlerinin nakaratı.

Ancak 13 Nisan 1996'da yaşananlar bu nakarata karşı çıkma imkânı verdi bana; katliamın kanıtını, milliyetlerinden, perişan köylerinin bulunduğu yerden ve ülkelerinin o kısmında yirmi bir yıldır süren çatışmanın uğursuzluğundan başka suçları olmayan altı yoksul Lübnanlı sivili öldüren aygıtı yaratan ABD'deki adama götürdüm. Bütün Lübnan iç savaşı boyunca 150

1 Tel Aviv'deki eski subaylara göre İsrail 1983'te Nikaragua'ya 2 bin Kalaşnikof ve yüzlerce RPG-7 tanksavar roketi gönderdi; bu silahların hepsi, bir önceki yıl İsrail'in Lübnan işgali sırasında Filistinli gerillalardan ele geçirilmişti.

2 1994'te Cameron Soruşturma Komisyonu, Güney Afrika'nın devlet silah şirketi Armscor ile Hıristiyan milis grupları arasında 1983-93 yılları arasındaki silah alışverişi iddialarını araştırmakla görevlendirildi. Lübnan savaşı 1990'da sona erdikten sonra Falanj'ın fazla silahlarını, Balkan savaşının doruk noktasında Hırvatistan ve Slovenya'ya gönderdiği iddia edildi. Sırpların elindeki Yugoslav donanması Adriyatik'te silah yüklü bir gemi yakalayıp silahları Bar Limanı'ndaki bir depoya koyunca ve ardından Falanj'a depolama masrafları için fatura gönderince bu iddia gayet muteber hale geldi. Lübnan hükümetine göre silahlar arasında dört Fransız yapımı Gazelle savaş helikopteri, birçok devriye botu, top mermisi ve çoklu roket rampaları da vardı.

bin erkek, kadın ve çocuk öldürüldü, on binlercesi ise Amerikan silahlarına kurban gitti. O altı sivil ise savaşın bitmesinden çok sonra ölecekti; İsrail'in işgal ordusu ile, düşmanlarını nihayetinde Lübnan'ın neredeyse tamamından çıkaran Lübnanlı Hizbullah gerillaları arasında durmadan yenilenen çatışmanın kurbanı olacaklardı.[1] İlerleyen aylarda, bugün de insanlığa karşı işlenmiş bir suç saydığım bu meşum olayın bütün hayatta kalanlarıyla, bütün tanıklarıyla (BM askerleri ve Lübnanlı siviller) ve Amerikalı silah üreticileriyle konuşacaktım.

Lübnan'daki Şii köyü Mansuri Lübnan-İsrail sınırına sadece sekiz kilometre uzaklıktaydı ve 13 Nisan Cumartesi sabahı boyunca İsrailliler bölgeyi topa tutmuştu. Otuz iki yaşındaki Fadile El-Uglah geceyi teyzesi Nevkal'le birlikte, köylülerin eşekleri ve ineklerinin kaldığı ahırda saklanarak geçirmişti. Fakat o Cumartesi saklandığı ahırdan çıktı, zira köyde hiç ekmek kalmamıştı ve İsrail topçularının mermileri artık dökün köy evlerinin arasına düşmekteydi. Şii köyü için gönüllü ambulans şoförü olarak çalışan bir çiftçi olan Abbas Ciha da geceyi 27 yaşındaki eşi Mona, üç küçük kızı (Zeynep, Henin ve Meryem bebek) ve altı yaşındaki oğlu Mehdi ile, ailenin bir zeytin ağacının altındaki tek odalı barakasında geçirmiş, İsrail'in sınırın kuzeyinde işgal ettiği yüzde 10'luk Lübnan toprağında kurduğu Umut Radyosu'ndan yayınlanan tehditleri dinlemişti. "İsrailliler radyodan durmaksızın köylerdeki insanların evlerinden kaçması gerektiğini söylüyordu," diye anlattı Abbas Ciha benimle konuşurken. "Mansuri'nin adı da o köyler arasında sayılıyordu. Bize kaçmamızı söylüyorlardı. Köyleri terk eden araçlara saldırmayacaklarını söylüyorlardı. Ve kapıyı açtığımda, top ateşinin Mansuri'nin içlerine ulaştığını gördüm."

O bahar sabahı, binlerce İsrail top mermisi tepedeki köylere yağarken, Güney Lübnan'ın dört bir köşesinden yükselen siyah-gri duman Akdeniz'e doğru ilerliyordu. Gökyüzü süpersonik F-16 savaş uçaklarının sesiyle inlerken, küçük köylerin ve patikaların birkaç yüz metre yukarısında İsrail cephaneliğinin en son ve en uğursuz ilavesi (beş yıl önce Kuveyt'ten çekilen Irak ordusu üzerinde ateş gücünün ne kadar ölümcül olduğunu kanıtlayan Amerikan yapımı Apache helikopterleri) süzülüyordu. Daha dört gün önce 14 yaşındaki Lübnanlı bir erkek çocuğu, Bradçit köyü yakınında taş görünümü verilmiş bubi tuzaklı bir bombayla parçalanmıştı; ölümden İsrail'i sorumlu tutan İran yanlısı Hizbullah milisleri sınırdan İsrail içlerine Katyuşa roketleri atıp pek çok sivili yaralayarak intikam almaya çalışmıştı. Bunun karşılığında da İsrail Başbakanı Şimon Peres (kendisini Hizbullah'la savaş halinde bir asker-devlet adamı gibi sunarak nafile yere tekrar seçilmeye gayret ediyordu) Güney Lübnan'a yönelik hava, kara ve denizden muazzam bir bombardıman başlatılması emri vermişti.[2] ABD yumuşak bir tavırla iki tarafa 'itidal' çağrısı yaptı, fakat İsrail'e karşı açıkça sempati beyan etmekten de geri durmadı. ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre, İsrail ateşinde can veren bütün sivillerin ölümünden (gelecek üç hafta içinde sivil can kaybı 200'e yaklaşacaktı) nihai olarak Hizbullah sorumluydu. Washington (her zamanki gibi) resmen tarafsız olsa da, Lübnanlılar yaşadıkları bu son savaşı ABD'den ayrı tutmakta zorlanıyorlardı. Kendilerine evlerini bırakıp kaçmaları emrini veren Umut Radyosu kısmen sağcı Amerikalı evanjelistler tarafından finanse ediliyordu. Köylerinin tepesinden vınlayarak geçen top mermileri ABD'de yapılıyordu. Üzerlerindeki açık mavi gökyüzünde yarasalar

1 Bu kitabın önsözünde okurlara Lübnan iç savaşı ile ilgili kitabımı (*Pity the Nation*) referans göstermiştim; İsrail'in Nisan 1996'da, Kana katliamı da dahil, 200 Lübnanlı sivili öldürmesini daha geniş bir bağlamda anlamak isteyen okurlar, kitabın yeni Britanya ve Amerika baskılarına, özellikle de 669 ile 689. sayfalar arasındaki kısma bakabilirler.

2 Bradçit'teki İrlandalı BM askerleri, bubi tuzağının, İsrail işgalindeki bölgeye sızmaya çalışan Hizbullah gerillalarını öldürmek için İsrailliler tarafından kurulduğu sonucuna varmıştı. İsrailliler bunu reddetti ve (tuzağın İsrail'in işi olduğunu kanıtlamanın imkânsız olduğu göz önüne alındığında) gerillalar misillemeye kalkışarak aptalca bir hareket yapmış oldular. Zira bunun İsrail'in Güney Lübnan'daki sivillere bomba yağdırmasına yol açacağını biliyor olmaları gerekirdi.

gibi süzülen F-16 jetleri ve Apache helikopterleri de. Şimon Peres'in İsrail'in Lübnan'daki son macerası için seçtiği isim (Gazap Üzümleri Operasyonu) bile, Amerika'nın etkisiyle konmuşa benziyordu. Eğer bu isim Tevrat'tan gelmiyorsa, o zaman esin kaynağını Julia Ward Howe'un ondokuzuncu asırda yazdığı 'Cumhuriyetin Savaş İlahisi'nden (orada Tanrı, 'gazap üzümlerini ayaklarıyla çiğneyerek şarap yaparken' görülüyordu) veya Amerikalı yazar John Steinbeck'in (ki kendisi vaktiyle Arapları 'dünyanın en pis ve kötü kokan halkı' diye nitelemişti) çok satan romanından almış demekti.

Operasyonun meyveleri Mansuri'de görülebilirdi. 13 Nisan'da şafak vaktinden kısa süre sonra bir top mermisi köyün kıyısındaki bir evi vurarak, 23 yaşındaki çiftçi ve Lübnan ordusunun eski yedek askeri Abdülaziz Muhsin'i yaralamıştı. Top ateşine rağmen Abbas Ciha evinden fırlamış, Mansuri ambulansının anahtarlarını istemek üzere köy muhtarına yollanmıştı. Eski, beyaz boyalı Volvo'nun (Batı Afrika'ya göç ettikten sonra para yapan köylülerden Mansuri'ye hediyeydi) arkasında iki boş sedye vardı ve Ciha Muhsin'i arabanın arkasına attığı gibi, top ateşi altında, Akdeniz kıyısında bulunan kuzeybatıdaki Sur kentine ilerledi. Sur'da, köyde sıkışıp kalan Mansurililer için çuvallar dolusu pide ekmeği satın aldı. Sabah saat dokuza doğru geri döndü; bir patikaya düşen başka bir top mermisi Ali Mudehi adlı iki aylık bebeği yaraladığında Ciha ekmekleri teslim etmekteydi. Abbas Ciha gerisingeri, tepesindeki mavi lambası yanıp sönen eski köy ambulansına bindi ve Ali'yi de sağ salim Sur'daki hastaneye yetiştirdi. Mansuri'deki aileler için daha fazla ekmek aldı, sonra tekrar köye doğru yola çıktı.

Ciha bunları yaparken, Reuters için çalışan genç kadın kameraman Necla Ebucahcah aynı derecede tehlikeli bir görevdeydi; İsrail'in hava saldırılarını görüntülemek için arabasını Mansuri'nin doğusundaki tepelere doğru sürüyordu. Savaş alanını terk etmeyi istemeyen Ebucahcah (kısa süre sonra tanıklık edeceği korkunç olayı asla unutmayacak becerikli ve cesur bir kadın) Mansuri yakınlarındaki bir yoldan batıya yöneldi. Orada bir şeyleri izler gibi görünen iki Apache'nin daha belirdiğini fark etti. "Neredeyse gökyüzünde asılı duruyorlar, fakat birkaç metre ileri, sonra yine birkaç metre geri hareket ediyorlardı."

Abbas Ciha şimdi Mansuri'nin merkezine geri dönmüştü, etrafında tam bir panik yaşanıyordu. "Birçok insan evinden çoktan kaçmıştı, fakat geride kalanlar da vardı, ailem de kalanlar arasındaydı, her tarafa top mermileri düşüyordu. Bir jet geldi ve köyün hemen dışına bir bomba bıraktı. İnsanları ambulansa alabilirim ve onları güvenli bir yere götürebilirim dedim. Mona ve çocuklarımızı aldım." Abbas Ciha, tam dokuz yaşındaki Zeynep, beş yaşındaki Henin, iki aylık Meryem ve erkek kardeşleri Mehdi'yi ambulansın arkasına koyduğu sırada iki helikopterin geldiğini görmüştü. "Alçaktan uçuyorlardı ve pilotlar bizi seyrediyor gibiydi," diye anlatıyordu Ciha.

Fadile El-Uglah, Abbas'tan iki ekmek almıştı, fakat şimdi uçaklardan korkuyordu. "İsrailliler bize evlerimizden gidersek saldırmayacaklarını söylemişti, fakat Apache'ler yolları mermilerle tarıyorlardı ve top mermileri evlerimizin etrafına düşüyordu," diye anlatacaktı sonradan bana. "Erkek kardeşlerim bir pikapla ayrılmışlardı köyden, diğer insanlar da traktörlere binip gitmişlerdi. Anne-babam bana, 'Kaç, kardeşlerinin peşinden git' dediler. Başka bir pikap bulabilmek için köyün aşağısına gittim, derken Abbas Ciha'nın eşi ve çocuklarıyla birlikte ambulansla köyden ayrılmakta olduğunu gördüm. Beni de alıp alamayacağını sordum, 'Gel' dedi, ambulansa bindim."

Abbas Mansuri'den ayrıldığı sırada aracın içinde korkuyla titreyen 13 yolcu adeta üst üsteydi. Eşi Mona, dört çocuğu, Fadile ve teyzesi Nevkal vardı. Pencere tamircisi Muhammed Hişam ve El-Halid ailesinin beş üyesi de (Nevkal'ın 22 yaşındaki kızı Nadya ve dört yeğeni: üç yaşındaki Seher, yedi yaşındaki Ayda, on bir yaşındaki Hüda ve on üç yaşındaki Manar)

araçtaydı. Erkek yetişkinler Abbas ve Muhammed Hişam'dan ibaretti; altı yaşındaki Mehdi ile birlikte ambulansın ön tarafında oturuyorlardı; geri kalanlar arkaya sıkışmıştı. "Bir araçta on dört kişi nasıl bir şey düşünebiliyor musun?" diye soruyordu Fadile konuştuğumuzda. Abbas Ciha köyün bir kısmının yanmaya başladığını, tarlaların üzerinden dumanlar yükseldiğini hatırlıyordu. "Traktörler ve arabalardan oluşan bir konvoyla köyü terk edip Amriye'ye yöneldik; orada, Sur'a giden ana sahil yolunun üzerinde Fijili askerlerin görev yaptığı bir BM karakolu vardı. Tarlaların arasından geçerken etrafımıza top mermileri düşüyordu."

Bu arada Necla Ebucahcah Fijililerin mevzisinin (1-23 numaralı BM Kontrol Noktası) önünde dikiliyor, yoldaki mülteci trafiğinin fotoğraflarını çekiyordu; video kamerası arkadaşındaydı. "Gökyüzünde iki helikopter vardı, kontrol noktasını izliyorlardı," diye anlatacaktı. "O helikopterlerden, orada ne yaptıklarından endişeliydim. Yolun aşağısından bir ambulansın yaklaştığını gördüm, yaralı taşıdığını düşündüm, fakat sonradan içerisinin kadın ve çocuklarla dolu olduğunu anladım. Ters yönden bir başka araba geliyordu ve ambulans şoförü eliyle geri dönmesini işaret ediyordu arabaya." Video kaydı, ambulansın kimsenin görünmediği BM kontrol noktasını geçişini dakika dakika kaydetmişti (Fijili askerler yola çıkmamıştı, sığınaklarında bekliyorlardı); Abbas Ciha'nın aracının penceresinden uzanan ve diğer arabaya durmasını işaret ettiği eli görünüyordu.

Tam o sırada Abbas Ciha ambulansın arka tarafındaki kadınların kendisine bağırdığını duydu. "Kadınlardan biri, 'Helikopter bize yaklaşıyor – bizi takip ediyor' diye haykırıyordu. Pencereden dışarı baktım ve Apache'nin giderek yaklaştığı gördüm. Arka tarafa dönüp, 'Korkmayın, sadece Allahuekber deyin ve Hazreti Ali'nin ismini söyleyin' dedim. Onlara korkmamalarını söylüyordum, fakat ben korkudan ölecek gibiydim."

Necla Ebucahcah da görüyordu aynı helikopteri. "Giderek alçalıyor ve yaklaşıyordu; bunun pilotun ateş edeceği anlamına geldiğini öğrenmiştim. Bir füze ateşleyeceğini hissettim, fakat hedefin bana bu kadar yakın olacağını düşünmemiştim. 'Puf puf' diye bir ses duydum, çok hafif bir sesti. Ve bir füzenin, arkasında duman izi bırakarak Apache'den ayrıldığını gördüm." Aslında İsrailli helikopter pilotu iki füze ateşlemişti; birisi sonradan patlamamış halde yakındaki bir caminin önünde bulunmuştu, çelik silindiri, kanatçıkları ve isim plaketi hâlâ yerli yerindeydi. Necla Ebucahcah'ın video kamerası diğer füzeye ne olduğunu kaydetmişti. Ambulans 1-23 numaralı BM Kontrol Noktası'nı geçtikten milisaniyeler sonra füze aracın arka kapısında patlamıştı. Alevlere ve dumana boğulan ambulans, 20 metre yukarı havalanıp bir evin oturma odasına düşmüştü.

Fadile El-Uglah'ın bütün hatırladığı şuydu: "Yüzümde muazzam bir sıcaklık hissettim, harlayan bir ateş gibi. Her nasılsa ambulansın dışındaydım, büyük bir bidon su buldum ve ateşten kurtulmak için yüzümü yıkamaya başladım. Çığlıklara ve dumana rağmen bütün düşünebildiğim o ateşti. Sanki birisi gözlerimin önünde bir meşale tutuyordu."

Abbas Ciha, eve çarpmadan hemen önce kendisini ambulansın önkapısından nasıl dışarı attığını hatırlayacaktı. "Dehşete kapılmıştım. Buna inanamıyordum. Dünyanın sonuydu. Ailemin başına ne gelmiş olabileceğini biliyordum." Korkudan tir tir titreyen Necla Ebucahcah şimdi İsrail füze saldırısının hemen sonrasındaki korkunç manzarayı çekiyordu. Kayıtta başından ve ayağından yaralanmış Abbas Ciha, ölen kızlarından birinin yanında durmuş, ağlıyor ve göğe, helikoptere doğru 'Allahuekber' diye haykırıyordu. "Yumruklarımı pilota doğru kaldırdım ve 'Allahım, Allahım, ailem gitti' diye bağırdım."

Abbas, oğlu Mehdi'yi sağ bulmuştu. Derken iki aylık Meryem'in ambulansın üç metre ilerisinde yattığını gördü. "Bütün vücudunda delikler vardı. Başı metalle dolmuştu." Necla 'ambulansın arka tarafından emekleyerek çıkan kadın ve çocukların feryat edip saklanmaya çalıştık-

larını görmüştü.' "Bir adam meyve bahçesine daldı, sonra kolunda iki çocukla çıkıp geldi. Bir tanesi yaralı ve yalınayak, fakat hâlâ örtüsünü başına örtmeye çalışan küçük bir kızdı. Yolda, başından kanlar akan bir kız daha gördüm. Şoför haykırıyordu: 'Çocuklarım öldü, Allahım bize yardım et.' Başka bir kız gördüm (Manar'dı bu), bütün başı kanla kaplıydı ve durmadan, 'Kızkardeşimin başı patladı' diye tekrarlıyordu."

Helikopterin tekrar ateş açacağından (pilot hedefinin bir ambulans olduğunu açıkça görmüştü) korkan Necla Ebucahcah eve doğru koşmuş ve orada hayatının geri kalanında etkisinden hiç kurtulamayacağı bir manzara görmüştü. "Aracın kapılarını açamadım, çünkü odanın içinde sıkışmıştı. Fakat içinde üç çocuk daha vardı, son nefeslerini vermek üzere oldukları belliydi. Çocuklardan biri (Henin) kırılmış pencere pervazının üzerine düşmüştü, kanı oluk oluk araçtan dışarı akıyordu. O son saniyelerinde bana bakmaya çalıştı, fakat yapamadı, çünkü yüzü tozla kaplıydı. Bir başka kız ölmüş bir kadının dizinde oturuyordu, 'Teyzecim, teyzecim' diye feryat ederek ağlıyordu. Yüzü kana bulanmış bir üçüncü kız vardı; aracın zemininde oturmuş, başını bir o tarafa bir bu tarafa çeviriyordu. Bir başkasının başında ve boynunda korkunç bir yara vardı, olduğu yere yığılıverdi." Çocuklar gözlerinin önünde bir bir ölürken Necla Ebucahcah tuhaf bir sürtünme sesi duydu. "Füze silecekleri çalıştırmıştı ve kırılmış camın üzerinde ileri geri hareket ediyorlardı, bu korkunç ses onlardan çıkıyordu. Hayatımın geri kalanında o ses kulaklarımdan hiç gitmedi."

Acıdan deliye dönen Abbas Ciha, ambulansı çıplak elleriyle parçalamaya çalışıyordu, şimdi yanında kontrol noktasından gelen Fijili BM askerleri de vardı. "Henin'in sırtını görebiliyordum – bir örümcek ağı gibi delik deşikti," diye hatırlayacaktı o anı. "Sonra eşim Mona'yı buldum. O kadar kötü yaralanmıştı ki, yüzünü tanıyamadım. Onu ve üç çocuğumu kaybettim." Mona Ciha, dokuz yaşındaki Zeynep, beş yaşındaki Henin ve iki aylık Meryem bebek... Hepsi öldü. Altmış yaşındaki Nevkal ve 11 yaşındaki yeğeni Hüda da hayatını kaybetti. İsrail helikopteri 1-23 numaralı BM Kontrol Noktası'nın üzerinde, gökyüzünde beş dakika daha durdu ve sonra çekip gitti.

Birkaç saat içinde İsrailliler ambulansı hedef aldıklarını kabul ettiler, fakat iki iddia eşliğinde: araç bir Hizbullah üyesine aitti (ki doğru değildi) ve bir Hizbullah gerillasını taşıdığı için imha edilmişti (bu da doğru değildi). "Eğer saldırı sırasında araçtaki diğer kişiler de vurulduysa," diyordu İsrail sözcüsü, "bu, Hizbullah tarafından örgütün faaliyetleri için maske olarak kullanıldıkları anlamına gelir." Özür falan yoktu. Fakat uluslararası hukuk, 'sivil tanımına girmeyen kişilerin' varlığı durumunda bile sivillerin can güvenliğini şart koşar. Bu yüzden aracın, bir Hizbullah üyesine ait olduğu için hedef alındığı iddiası birçok anlamda daha da vahimdi. Hayatta kalanlar, kendilerine, İsrailliler için sadece sahibini sevmedikleri için bir ambulansın içindekileri katletmelerinin nasıl meşru olabileceğini soruyorlardı. Ve ne tür bir füze bir ambulansı 20 metre havaya yükseltip bir evin içine indirebilirdi? Eğer Apache helikopteri Amerikan yapımıysa (ki öyle olduğu kesindi), o zaman Nevkal, Mona, Zeynep, Henin, Meryem ve Hüda'yı öldüren füzeyi kim yapmıştı?

Katliamdan sonra paramparça olmuş ambulans, 13 Nisan'da çarptığı evin enkazında günlerce öyle durdu. Sur'un güneyindeki korkutucu sahil yolundan giderken her gün onun önünden geçtim; ilerde iki Apache helikopteri, otoyoldaki herkese yaptıkları gibi, hareketlerimi izliyordu. Bir hafta içinde 109 Lübnanlı sivilin İsrail top ateşiyle katledildiği Kana'daki kan banyosu bu korku çemberini tamamlayarak 'Gazap Üzümleri Operasyonu'nu yüz kızartıcı bir sona vardırdı – Şimon Peres'in seçilmesini de sağlamadı. Fakat İsrail bombardımanı sırasında, ambulans saldırısıyla dikkat çekici benzerlikler taşıyan başta vakalar da yaşanmıştı. Sözgelimi Beyrut'un güneyindeki Ciye elektrik santralı yakınında bir başka İsrail helikopteri bir arabaya

füze ateşlemiş, muhitteki bir kafeden az önce sandviç alan genç bir kadını öldürmüştü. 16 Nisan'da Beyrut'un batısında bir füze iki yaşındaki bir kız çocuğunu parçalara ayırmıştı. İki gün sonra helikopterden fırlatılan başka bir füze Nebatiye'de bir apartmanı hedef aldı ve dokuz kişilik bir aileyi yok etti. Ölenler arasında iki aylık bir bebek de vardı.

Lübnan'da bu denli gelişigüzel kullanılan bütün bu silahlar neyin nesiydi? Onları İsrail'e kim satmıştı? Ve (eğer füzeyi üreten bir Amerikan şirketiyse) satışına hangi koşullarda olur verilmişti? Mansuri köyünde Abbas Ciha bu soruyu aylarca kafasında evirip çevirmişti. "Bu silahları yapan insanlar, çocukları benimkiler gibi öldürülse ne hisseder acaba?" diye soruyordu bana. "Bu silahlar sivillere değil, ordulara karşı kullanılsın diye üretiliyor." Fadile El-Uglah daha umutsuzdu. "Biz ne dersek diyelim Amerikalılar bu silahları İsraillilere vermeye devam edecek," diyordu, bir yıl önce kaçtığı iki odalı rüzgarlı evinde konuştuğumuz gün. "Biz umurlarında bile değiliz. Acı çekmeye devam edeceğiz." Fadile El-Uglah yerden göğe haklıydı.

Bununla birlikte bombardıman sona erdikten kısa süre sonra, enkazı arayan BM cephane uzmanları füzenin kimliğine dair ilgi çekici bir ipucuna ulaştılar. Şarapnel ve bükülmüş çelik parçaları arasında genç bir BM irtibat subayı (İsveç ordusundan Yüzbaşı Mikael Lindval), kodlanmış bir isim plakasının büyük bölümünü taşıyan bir metal parçası buldu. Henin'in can verdiği kanlı pencere çerçevesinin beş-on santim yakınında öylece duruyordu; üzerinde 'AGM 114C' diye bir logo ve '04939' şeklinde bir üretici numarası vardı. Şaşırtıcı tek bir harf de göze çarpıyordu: 'M.' Lindval AGM'nin 'Havadan Karaya Füze' anlamına geldiğini ve 114C kodunun da Rockwell International ile Martin Marietta'nın ortak üretimi olan 1.6 metrelik Hellfire anti-zırh füzesini temsil ettiğini biliyordu. *Jane's Defence Weekly* dergisine göre Rockwell'in (şu an Boeing tarafından satın alınmış durumda) Atlanta'ya yirmi dakikalık sürüş mesafesindeki Georgia'nın Duluth kasabasında, Satellite Bulvarı'nda füze merkezi vardı. Şimdi Lockheed'in bir parçası olan Martin Marietta ise Florida, Orlando'dandı. Dört Lübnanlı çocukla iki kadını öldüren füzeyi yapanların artık birer adresi vardı.

Üreticinin Hellfire için yaptığı reklamı da buldum. Tanıtım metninde, 'Hepimiz Birimiz, Birimiz Hepimiz İçin' diyordu. Alexandre Dumas'nın ünlü sözü bundan daha berbat şekilde tahrif edilebilir miydi? Üç Silahşörler'in toplanma sloganının bu silahla ne alakası vardı? Fakat çok daha önemli bir soru vardı ortada. Şimdi teşhis edilmiş olduklarına göre, füzenin üreticileri Mansuri ambulansındaki kan banyosuna nasıl tepki verecekti?

Lindval, kodların olduğu parçayı bana verdi. Ezilmişlerdi ve bazı yerleri okunmuyordu, fakat 4-2-3-4 şeklinde rakam gruplarıyla sıralanan Ulusal Stok Numarası açıkça belliydi: 1410-01-192-0293. Dizinin ikinci kısmı, yani '01'in büyük bir öneme sahip olduğu ortaya çıkacaktı. Füzenin Sevk Numarası ise şuydu: MG188J315-534. Sonra Fijililer patlamayan ikinci füzeyi buldular; Hellfire, caminin arkasında neredeyse tamamen toprağa gömülmüştü. Hasar görmemiş haznenin üzerinde kodlar tamamdı ve bu yüzden ambulansın içinde patlayan füzenin rakamlarından bazılarını yeniden oluşturmak mümkündü.[1]

Kod numaralı füze parçasını bir şekilde Amerika'ya götürmeli ve üreticilerine göstermeliydim. Birinci soru bu şarapnel parçasının (ki ambulansın bir Hellfire tarafından vurulduğunun hayati önemdeki tek kanıtıydı) Lübnan'dan ABD'ye nasıl götürüleceğiydi. Lübnan'dan

1 Trajedi bile kendi karanlık mizahını içerebiliyor. Ambulansın imhasından birkaç gün sonra, Lindval Beyrut'ta beni aradı ve Fijililerin ikinci patlamamış Hellfire'ı topraktan çıkardığını söyledi. "Tanrı aşkına sen Fijililerden ne istedin öyle?" diye sordu. Bana füzenin kodunun yazılı olduğu metal levhayı göndermelerini istemiştim. Lindval ciddi bir sesle lafa daldı: "Görünen o ki seni anlamamışlar Robert. Senin bütün füzeyi istediğini sanmışlar. Füzeyi Beyrut'a götürmek için kamyona yüklerlerken buldum adamları." Bir an için, apartman kapısının önünde BM askerleri füzeyi teslim ederken ev sahibimin korkudan sararmış yüzü geldi gözlerimin önüne. Böyle bir durumda, füzenin etkisiz hale getirildiğini umut etmek gerekirdi herhalde.

Fransa'ya giden uluslararası bir uçağa sokmak zor değildi. Beyrut Havaalanı ve havayollarındaki dost yetkililer füze parçasıyla birlikte Air France'ın Paris uçağına binmeme izin verdiler. Fakat parçayı ta Washington'a kadar taşımak istediğimi Amerikalı güvenlik elemanlarına izah etmek, bir gazetecilik felaketiyle sona erecekti. Bir başka Avrupalı havayolu şirketinin Paris bürosu şefine danıştım. "Elinde götürmeyi düşünme bile," dedi, Hellfire kodlarının olduğu metal parçasını elinde evirip çevirirken. "Bırak çantanda taşımayı, elindeki patlayıcı izlerini bile tespit ederler." Ne demek istediğini anlayabiliyordum. Ve manşeti de zihnimde canlandırabiliyordum: "Britanyalı gazeteci Washington uçağında füze parçasıyla yakalandı..." Muhabirin manşetin altına yazacağı spotu bile tahmin edebiliyordum.

Şarapnel parçaları artık bir roket falan değildi, kırılmış bir porselen tabağın parçasından farkı yoktu, fakat 'füze' kelimesinin kendisi, New York'taki İkiz Kuleler'e saldırının hemen sonrasında bütün ABD ajanlarının yüreğini hoplatırdı; beş yıl sonra böylesi bir uygulama imkânsız hale gelmiş olacaktı. Sonunda Uluslararası Af Örgütü (Lübnan'daki ambulans katliamını gayet iyi biliyorlardı) füze parçalarını Paris'ten Washington bürolarına ulaştırmayı kabul etti. Birkaç gün sonra Air France'la ABD'ye uçtum; uçağım New York'a kısa süreliğine indiğinde hissettiğim heyecanı hatırlayabiliyorum. Öğlen vakti uçağın merdivenlerinde Fransız mürettebatla birlikte durup uzaktaki gökdelenlere ve Dünya Ticaret Merkezi'nin sıcak ufuktaki uzun gri kulelerine baktım. Şimdi nihayet silah üreticilerini, yaptıklarının sonuçlarıyla yüzleştirebilecektim.

Washington'da, İsrail'le ittifakı ne eleştiri ne de sınır tanıyan bu başkentin göbeğinde Hellfire parçasını aldım. Yerel bir uçuşla seyahat edip Washington'daki Ronald Reagan Havaalanı'nın metal dedektörlerine yakalanmaya niyetim yoktu, bu yüzden New Orleans'a giden Hilal adlı trene atlayacak ve gece boyu süren bir Georgia yolculuğu yapacaktım. Boeing'ten Bob Algarotti, tam da Hellfire'ın memleketinde, benimle füze konusunu konuşmayı kabul etmişti. Füzenin avantajlarını, savaşta kanıtlanmış üstün yeteneklerini anlatmayı arzu ediyordu. Konuşacağı gazetecinin füzenin isabet yeteneğine dair bir yazı yazmak istediğini sanıyordu (ve yanılıyordu).

İlkbaharın sonlarıydı, Washington güzeldi. Capitol ve büyük hükümet binaları antik Roma'yı andırıyordu. Ve bir sonraki parlak sabah, güneye giden trenin kompartımanında uyandığımda, küçük güzel Amerikan kasabalarını gördüm, bir Hollywood filminin setindeymiş gibiydiler. Yumuşak yeşil kırlar ve ahşap evler, trenin penceresinden akıp gidiyordu. O küçük bahçeler çiçekleriyle ve salıncaklarıyla ne kadar da güzeldi. Lübnan'dan sadece 10 bin kilometre uzakta mıydım – veya farklı bir gezegende mi? Episkopal kiliseleri ve şık Georgia mahkeme binaları göze çarpıyordu; Carmelia ve Magnolia adlı kasabalar ve Lock, Stock and Barrel diye bir silah dükkanı (bu ülkede bütün erkek ve kadınların silah taşımaya hakkı vardı) hızla geçip gitti. Ve o şafak vaktinde penceremden bir sürü bayrak direği görebiliyordum; o direklerde bir sürü kırmızı, beyaz ve mavi Amerikan bayrağının gururla dalgalandığını. Bu topraklarda 130 yıldır hiç savaş yaşanmadığını düşündüm.

Gainsville istasyonundan yukarı tırmandım; ağzında tek dişi kalmış bir taksi şoförüyle Interstate 85 ile Old Peachtree Yolu'ndan aşağı yollandık. Üzerinde Duluth yazan bir tabelayı geçtik, sonra Satellite Bulvarı'nı ve beş kilometre ileride, uzun ağaçların ve biçilmiş çimenliklerin arasındaki iki katlı sade binalardan oluşan bir kampüse döndük. Kapıdaki tabelada 'Boeing Savunma ve Uzay Grubu' yazıyordu.

Rahatsız edici bir öğleden sonra olacaktı. Boeing'den Bob Algarotti'nin, füzenin üretiminde bizzat yer alan iki yöneticiyle beni tanıştırdığı odanın tavanında Hellfire'ın ince, yeşile boyanmış bir maketi duruyordu. Tanıştığım kişiler son derece zeki adamlardı; ikisi de Vietnam'da

subay olarak görev yapmıştı ve ikisi de sonradan güvenlikleri için isimlerinin gizli kalmasını isteyecekti. Görünen o ki Boeing'in röportaja vereceği tepkiden duydukları endişe, Hizbullah veya 'terörizm'den duydukları korkuya baskın çıkıyordu.

Hellfire'ın yeteneklerine dair bir yazı yazmakla ilgilendiğimi anlattım; fakat yazı aynı zamanda füzenin Ortadoğu'daki özel kullanım alanları hakkında da olacaktı. Sağımdaki yönetici (ona Yüzbaşı diyeceğim, zira Vietnam'daki rütbesi buydu), Hellfire modüler füze sisteminin evrimini ayrıntılarıyla anlatan parlak bir broşür çıkardı ve aramızdaki masanın üzerine koydu. İkinci sayfada füzenin bölümlerine dair bir dizi küçük çizim vardı; altlarına, 1982-89 yıllarını takip ederek, AGM 114A, B, C kodları yazılmıştı. Çantamda duran, fakat orada olduğunu Boeing elemanlarının bilmediği şarapnel parçasının üzerinde AGM 114C ibaresi vardı. Demek ki Abbas Ciha'nın ailesini, Nevkal'ı ve yeğenini öldüren füze en az yedi yıllıktı.

Yüzbaşı Hellfire'ın ilk veya sonradan geliştirilmiş modellerini satın alan ülkeleri saydı. Her iki modelin alıcıları arasında İsrail listenin başındaydı ('Askerliği çok ciddiye alıyorlar' diyordu Yüzbaşı hayran bir edayla, o an için bu yoruma kafayı takmamaya karar verdim), fakat listede Mısır, Güney Afrika ve Birleşik Arap Emirlikleri de vardı. İsveç ve Norveç Hellfire'ın gemisavar versiyonunu satın almıştı. Britanyalılar geliştirilmiş kategorinin müşterisiydi. Popüler bir üründü bu ve Yüzbaşı nedenini açıklamaya hevesliydi: "Belki de dünyadaki en isabetli zırh delici silah. Bunu sekiz kilometre ötedeki bir basketbol potasına ateşleyebilirsiniz ve her defasında da vurursunuz." 'Yani ambulanstaki kadın ve çocukların hiç şansı yoktu' diye düşündüm içimden.

Bir anda bunun ne anlama geldiğini kavradım. Boeing'teki adamlar silahlarının isabet yeteneğini, insani niyetlerinin bir parçası olarak pazarlıyorlardı: Hellfire ne kadar isabetliyse, sivillerin onunla öldürülmesi ihtimali de o kadar azalıyordu. Sorun, silah sivil bir hedefe karşı kullanıldığında (İsraillilerin Lübnan'da yaptığı gibi) ortaya çıkıyordu; tam da silahın o isabet yeteneği, sivillerin öldürülmesini garanti altına alıyordu. Bunun üzerine satın alan ülkelerin Hellfire'ı nerelerde ve nasıl kullandığına dair Boeing'in herhangi bir denetimde bulunup bulunmadığını sordum. Her iki yönetici de belgeleri okuduklarını söyledi. İsrail'i sordum. "İsraillilerden ne yaptıklarına dair bilgi almıyoruz," dedi adamlardan biri. "Çok fazla bilgi vermiyorlar."

Füze parçasını çıkarmanın vakti gelmişti. Ve fotoğraf makinesi çantamdan onu çıkartmak için ayağa kalktığımda, arkamdaki havada oluşan gerilimi hissettim. Arkamı döndüm ve Lübnanlıların öldürülmesinde katkısı olan demir parçasını masanın ortasına koydum. Karşımdaki üç adama füzenin kullanıldığı tarihi, yeri, korkunç sonuçlarını ve İsrail'in açıklamasını anlattım. Yüzbaşı parçayı aldı, elinde evirip çevirdi ve teşhis edilemeyecek kadar küçük bir parça olduğuna dair bir şeyler mırıldandı. Bu saçmaydı. Metalin üzerindeki füze kodlarını okuyabilirdi. O kodların ne anlama geldiğini benden daha iyi biliyorlardı. Solumdaki adam hiçbir şey söylemeden önce parçaya, sonra bana baktı. Halkla ilişkiler yetkilisi Bob Algarotti ise parçayı aldı, diğer adamlara göz attı ve yavaşça konuştu: "Şey, evet, bu bir Hellfire, hepimiz bunu biliyoruz."

Ardından, "Ben biraz rahatsız oluyorum," diye ekledi. Fakat Yüzbaşı sinirlenmişti. "Bunun hiçbir temeli yok, bu çok aptalca," dedi. Aynı fikirde olmadığımı söyledim. Bu füzeyi bu adamlar üretmişti. Kullanılışından dolayı, en azından müşterileri tarafından sorumlu bir şekilde kullanılmasını sağlamak yönünde biraz olsun sorumlulukları yok muydu? Nasıl kullanıldığına dair gazete haberlerini okumuyorlar mıydı? İlgileri veya özenleri bu kadar mıydı? Bu soruları son derece huzursuz birkaç dakika izledi. Algarotti, birisi gidip başka birini bıçakladı diye bıçak üreticisini kimsenin suçlayamayacağı türünden sözlerle yakınıyordu. Evet, dedim, fakat bu bir bıçak değildi. Hellfire bir anti-personel silahıydı. "Hayır değil!" diye kızgınlıkla karşılık verdi Yüzbaşı. "Bu bir anti-zırh silahı." Ve sonra bir sessizlik oldu – zira, elbette, füze bir anti-zırh silahı olsa bile, anti-ambulans silahı hiç değildi.

Yöneticilerden biri, "Bir tür Haçlı Seferi'nde misiniz?" diye sordu. Bunun talihsiz bir ifade olduğunu düşündüğümü söyledim.[1] Algarotti kibarca araya girip bana katıldığını belirtti. Masum insanların ölümüyle ilgili bir mesele bu, diye tekrarladım, dört çocuk da vardı aralarında. Ne aradığımı sordu adamlardan biri. Onlarda bir parça merhamet işareti aradığımı söyledim. Odadaki adamlardan biri söze girdi: "Ben, yani bir insan olarak elbette ki benim de duygularım var, fakat Boeing şirketinin bir çalışanı olarak bütün yaptığımız füze üretmek." Üç adam, duygularını nasıl bir çerçevede ifade edeceklerini tartışırlarken, kalemimi masaya bırakmayı kabul ettim. İki yönetici anlattığım olaylardan dolayı derin bir üzüntü duyuyordu; aile babasıydı onlar ve masumların ölümü karşısında dehşete kapıldıklarını ifade etmek istiyorlardı. Fakat bu meseleye Boeing'in karıştırılmasını istemiyorlardı ve (aynı derecede bariz şekilde) İsrail'i eleştirmekten de korkuyorlardı. O öğleden sonra, o odada, not defterime kaydettiğim üzere, Boeing'deki adamlardan birinin iki kez şunu söylediği duyulacaktı: "Ne yaparsanız yapın, ama İsrail politikalarıyla ilgili eleştirel bir şey söylediğimi yazmanızı istemiyorum."

Ve işin püf noktası da buydu işte. Bu adamlar, (bunca güçlü olan, Amerika'nın savunma sisteminin bunca önemli bir parçasını teşkil eden, hareket nedenlerinde bunca vatansever olan, ABD silahlı kuvvetlerinin Vietnam'daki tarihinin bunca ayrılmaz bir parçasını oluşturan) bu silah tacirleri İsrail'e saldırmaktan korkuyorlardı; tek bir eleştirel sözün kariyerlerine zarar vereceğinden veya onu bitireceğinden çekiniyorlardı. Böyle bir şey onları havacılık şirketi içinde öyle ciddi bir siyasi krize sürüklerdi ki, bir daha bu civarlarda iş bulmaları mümkün olmazdı. "Ne yaparsanız yapın, ama..." demişti yahu adam.

Derken yöneticilerden biri, bir karara varmış olmalı ki konuşmaya başladı: "Boeing'in bir çalışanı olarak değil, bir asker olarak konuşmama izin verin. Hiçbir profesyonel asker, masum insanların hedef alınarak öldürülmesini hoş görmez. Bizler barışı korumak üzere eğitiliriz... elbette Boeing şirketi, silahları yanlış kullanıldığı veya bilirsiniz, masum insanlar hedef alındığı takdirde tedirginlik duyar. Fakat biz ABD yasalarına göre silah sistemleri yapar, birçok farklı ülkeye satmak için de izin alırız... askeri olmayan hedeflere karşı kullanma niyetinde olanlara füze satmayız..."

Çantamdan kurbanların Necla Ebucahcah tarafından çekilen fotoğraflarını çıkardım. Kan ve kopmuş uzuvlarla dolu görüntüleri masanın üzerine yaydım. Solumdaki yönetici fotoğraflara tiksintiyle göz gezdirdi. Sonra, "Bunları istemiyorum," dedi. Ve Ciha ailesinin ölü ve yaralı üyelerinin fotoğraflarını kalın cilalı masanın bir ucuna doğru itti. Yüzbaşı masadakilere baktı ve nazikçe bana geri verdi. El şıkışıp ayrıldık; ve saçma bir şekilde bu adamlar için üzüntü duydum. Rockwell'in (artık Boeing'in) terbiyeli, çok çalışan, sadık elemanlarıydılar ve ambulans hikâyesiyle şoke olmuşlardı. Üzüntülerini göstermek istiyorlardı (bir noktaya kadar göstermişlerdi de), fakat Boeing veya İsrail'e yönelik herhangi bir saldırıyı bertaraf etmek için çaresiz bir telaş içindeydiler. Onlara Hellfire füzesinin parçasını saklamalarını söyledim. Parçayı onlara geri veriyordum. Ve ben odadan ayrılırken, arkamdan bir ses duydum: "Bunu anı odasına koyacağımızı sanmıyorum."

Ve hikâye burada sona erebilirdi. *Independent on Sunday*'in yorum bölümünde ambulansa yönelik İsrail saldırısına ve füzeyi yapan adamları bulmak için ABD'nin güneyine yaptığım uzun yolculuğa dair ayrıntılı bir yazım yayınlandı. Gazete ön sayfaya füze parçasının renkli bir fotoğrafını koydu, patlamadan arta kalan kodlar da yakından görülüyordu. Fakat iki gün sonra

1 Boeing adına gayet talihsiz bir durumdu gerçekten, zira yöneticinin sorusu *Independent on Sunday*'deki 18 Mayıs 1997 tarihli haberimin başlığı oldu.

Avrupalı bir füze teknisyeninden bir mektup aldım. İsminin açıklanmasını istemiyordu. Ambulansta öldürülen 'bu insanlar için İnsan Hakları'na da biraz odaklanmak' istediğini söylüyor ve şöyle devam ediyordu:

> En önemli kanıt, yani füze parçası, sizin belirttiğinizden daha fazlasını ifade ediyor... NATO Stok Numarası (NSN) kısmen silinmiş, fakat hayati önemde bir ipucu veriyor. NSN 4-2-3-4 şeklinde rakam gruplarından oluşmaktadır... iki rakamlı kısmı Ülke Kodu'dur. Her NATO ülkesinin bir kodu vardır – bu örnekte açıkça görülebilen '01' ABD'yi temsil ediyor. Bu da silahın aslında ilk başta ABD güçlerine tedarik edildiğini gösteriyor... Sevk Numarası ise en önemlisi. Bu size tam olarak nerede ve ne zaman yapıldığı, daha da önemlisi, nereye nakledildiğinin bilgisini verir... Sevk Numarası'nın ilk kısmının silindiğini görüyoruz... Ayrıca keski benzeri bir aletle yapıldığı anlaşılıyor... plakanın üzerine tatbik edilmiş; diğer iz yana doğru/kazınmış bir özellik gösteriyor... Peki Sevk Numarası'nı kim sildi? ABD'den 'yasadışı ithal edildiği'ni bilen İsrail güçleri mi? Nakledilmeden önce ABD güçleri mi? ... Bu füzenin... ABD yönetiminin stoklarından çıktığı ve İsrail'e gizlice verildiği açıkça ortada.

Yazarı bir uyarıyla bitiriyordu mektubu; füze araştırmalarım hakkında telefonda söylediklerim konusunda dikkatli olmalıydım, zira 'uydu üzerinden tüm iletişim Harrogate yakınındaki Menwith'te, ABD Ulusal Güvenlik Dairesi tarafından izleniyordu... "Hakkınızda NATO güvenliğini tehlikeye atmaktan dava açılabilir, o yüzden lütfen bu mektubu temkinli değerlendirin," diyordu.

Temkinliydim. Fransa'da bir arkadaşıma mesaj gönderip isimsiz mektup yazarını aramasını istedim. Birkaç dakika sonra telefondaydı. "Ödemeli bir telefondan geri aradı beni. Yarın öğle yemeğinde Paris'teki Lutetia Oteli'nde seninle buluşmak istiyor." Ertesi sabah Beyrut'tan 08.05'teki ilk Paris uçağına bindim – füze parçasıyla birlikte birkaç gün önce seyahat ettiğim uçaktı bu. Charles de Gaulle Havaalanı'nda bir taksiye atladım. Görünen o ki, beni antik çağlardaki denizcilere dönüştüren bir görevdi bu, benim albatrosum da Hellfire füzesiydi.

Teknisyen Paris'e eşiyle birlikte gelmişti. Doğruca buluşma noktasına gitmişti. "Sayın Fisk, o füze *asla* İsraillilere satılmadı. '01' ABD silahlı kuvvetlerine satıldığını gösteriyor. Ve 'M' de ABD deniz piyadelerine satıldığının kanıtı." Emin miydi? Cebinden NATO'nun bütün silah kod listesini çıkardı. Sözgelimi İsrail'in ithal ettiği NATO silahları '31' rakamını taşıyordu. Britanya'nın NATO kodu '99', İtalya'nın '15'ti. ABD'nin ülke kodu ise (haliyle) '01'di. Yani füze parçasının üzerindeki kod. Ve 'M' harfi de ABD deniz piyadelerini ifade ediyordu. Peki Tanrı aşkına, deniz piyadelerine ait bir füze nasıl olup da İsrail tarafından Güney Lübnan'daki bir ambulansa atılıyordu? O zamanki editörüm Andrew Marr'ı aradım. "Bob, görünen o ki füze işi büyüyor – hemen Washington'a git."

Gittim. Pentagon'a resmi başvuruda bulundum ve şu sorular eşliğinde, füzenin kod bilgilerini tam olarak verdim: "Bu füzenin menşei tam olarak neydi? ABD ordusuna mı verilmişti? Eğer öyleyse, İsrail Savunma Güçleri'nin eline nasıl geçmişti? 13 Nisan saldırısından sonra ABD yönetimi olayın nasıl geliştiğini takip etmiş miydi?" Hiçbir cevap alamadım. ABD Savunma ve Dışişleri bakanlıklarına otuzdan fazla telefon açtıktan (ve sadece bu füzenin değil, ambulansa ateşlenen ikinci patlamamış füzenin de kodlarını, yanı sıra patlamamış olana bakıp patlamış füzenin kodlarından bir kısmının silinmiş olduğuna dair çıkarımımızı faks yoluyla ve elden ilettikten) sonra tek bir ABD yönetimi yetkilisi bile bana bilgi vermeye yanaşmadı. "Bazı sorular bize yersiz suçlamalar gibi geldi," dedi bir savunma bakanlığı yetkilisi, bürosuna açtığım bir başka nafile telefonda. "Sorularınız yersiz."

Fakat ABD deniz piyadeleri farklı bir tavır sergiledi. Füze kodlarının ve ambulans saldırısı-

nın ayrıntılarını faksladıktan hemen sonra Deniz Piyadeleri Komutanlığı'nın sözcüsü olduğunu söyleyen bir kadın aradı. "Füzelerimizin çocuklara saldırmak için kullanılmasından hoşlanmayız," dedi bana ve sordu: "Nerede kalıyorsunuz?" Ertesi gün Dupont Meydanı'nın yanındaki otelimde beklemedeydim ve 5.30'da bir araba gelip beni aldı. Washington dışındaki donanma üssüne götürüldüm, sivil giyimli yedi adam benimle konuşmak için bekliyordu. Subay yemekhanesinde oturduk ve adamlar füze parçalarının fotoğraflarını incelediler. En sonunda da MG188J315-534 numaralı Hellfire'ın hikâyesini anlattılar.

ABD deniz piyadeleri tarafından 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'teki işgal güçlerine karşı kullanılmak üzere Körfez'e gönderilen 300 füzeden biriydi. Bu füzelerden 159'u Irak güçlerine atılmıştı; bununla birlikte deniz piyadeleri, bazı Hellfire'ların Irak araçlarını vurduğunu, fakat çarpma esnasında patlamadığını da rapor etmişti; aynı İsrailli pilotun 1996'da Lübnan ambulansına attığı füzelerden birinin patlamamış olması gibi. Fakat subayların bana anlattığına bakılırsa, çatışma sona erdiğinde 150 kullanılmamış Hellfire (diğer mühimmatla birlikte) bir ABD savaş gemisince Hayfa'daki bir silah deposuna götürülmüştü. Gizli bir takas anlaşması uyarınca, 1991 Körfez savaşında Irak'ın scud füzelerine hedef olmasına rağmen savaşın dışında kaldığı için İsrail'e verilen bir hediyeydi bu.

1991'deki savaşta ABD ordusunun lojistik birimi komutanı olan General Gus Pagonis'i aradım; 'gemilerle (Suudi Arabistan'a) nakledilen her şeyi tekrar yükleyip Amerika'ya geri götürdüğü' konusunda ısrarlıydı. Fakat Pagonis (kendisi şimdi Sears Roebuck mağazalar zincirinin lojistik şefiydi) manidar bir edayla ekledi: "Gemilerin yolda herhangi bir yerde durup durmadığını bilmiyorum." Durmuşlardı. Süveyş Kanalı'ndan geçerken ABD donanması Hellfire ve diğer füzeleri Kuzey İsrail'de indirmişti.[1]

Eğer füzeler İsrail'e *satıldıysa*, kullanımına dair de şartlar konulmuş olması gerekirdi. Fakat bu askeri bir nakildi ve doğrudan doğruya Amerikan stoklarından yapılmıştı. Füzenin parasını deniz piyadeleri ödemiş, fakat nihayetinde sorgusuz sualsiz İsraillilere verilmiş ve (beş yıl sonra da) bir ambulansın tepesinde patlamıştı. Yani Güney Lübnan'da dört çocukla iki kadını bir ABD deniz piyadesi füzesi öldürmüştü.[2]

---

1 Savunma Bakanlığı'nın Başmüfettişi sonradan 188 Stinger füzesinin 1991 Körfez savaşı sırasında ABD cephaneliğinden 'kaybolduğunu' tespit etti. Aynı yıl ABD Ordusu Genel Muhasebe Dairesi 2185 füzenin daha (Stinger'lar, Dragon'lar ve Redeye'lar), ABD'nin Avrupa'daki silah depolarından kaybolduğunu kabul etti. Nereye gitmişti bu füzeler?

2 ABD ordusu için bu sadece küçük bir provokasyondu. İsrail'in ABD'nin askeri stoklarında istediği gibi at koşturma yeteneğine karşı koymak ise imkânsızdı. Amerikan silahlı kuvvetlerinde görevli ve emekli olmuş subaylar o kadar rahatsızdı ki bu durumdan, *Independent*'ın İsrail'e silah sevkıyatları konusunda yürüttüğü iki haftalık araştırma boyunca birçoğu çileden çıkmış bir biçimde konuştular: Yirmi yıldır, Savunma Bakanlığı'nın bütün itirazlarına rağmen, mühimmatın ABD depolarından alınıp İsrail'e gönderildiğine tanıklık ediyorlardı. Kuzey Avrupa'da görevli bir subaya göre 1970'lerin sonunda üst düzey Amerikan personeli büyük miktarda mühimmatın Almanya'dan alınıp İsrail'e gönderilmesine itiraz etmişti. "Genel Komutanlık Başkanı ile Almanya'daki karargahtaydım ve komutan küplere binmişti," diye anlatıyordu subay konuştuğumuzda. "Yüzlerce tankı çok kısa süre içinde teslim etmemiz emri gelmişti – Soğuk Savaş'ın dorukta olduğu bir dönemde oluyordu bu. Fulda Geçidi'nin karşısındaydık, diğer taraf'ta Varşova Paktı vardı ve adeta feryat ederek silahlarımızı Avrupa'da gerilimin yüksek olduğu bir dönemde elden çıkardığımızı söylüyorduk. General 'sikeyim hepsini' diyordu (bu kelimeleri kullandı), fakat kendisine hiç söz hakkı verilmemişti. Savunma Bakanlığı tankları verme emri doğrultusunda hareket etti. İstemeye istemeye emre uyduk."
Bir hava kuvvetleri subayıyla konuştuğumuzda da, aşağı yukarı aynı dönemde, ABD'deki hava üssünde yaşadığı bir olayı anlattı: İzinden dönüşünde, filosundaki savaş uçaklarının yarısının İsrail işaretleriyle donatıldığını görmüştü. "Elimizde uçakların sadece yarısı kalmıştı – afallamıştım. Bana danışılmamıştı. 'Bunların İsrail'e gitmesi lazım – bir süre için işsiziz yani' dediler bana."
Resmi olarak İsrail'e silah sevkıyatları otuz günlük resmi bir bekleme süresine tabi olmak zorundaydı. 14 milyon doların üzerinde değere sahip Amerikan savunma ekipmanına Kongre'nin onayı gerekiyordu. Konuş-

Ve o Washington seyahatim, Boeing elemanı Bob Algarotti'den bir mesaj gelmemiş olsaydı bu noktada sona erebilirdi. En hafif tabiriyle, kafa karıştırıcıydı mesaj. Algarotti elemanlarının onlara bıraktığım füze parçası üzerinde çalıştıklarını söylüyordu. Florida'daki Orlando fabrikasında, Lockheed Martin tarafından (ki o zamanlar rakip şirketti) yapıldığı kanaatindeydiler. Fakat hikâye bu kadar basit değildi. Patlamada kısmen hasar gören 'Üretim Kayıt' numarası 04939 rakamlarını gösteriyordu. "Ve bu (en azından son dört rakam) kesinlikle ya bizi ya da Martin Marietta'yı işaret ediyor." Hiç de inandırıcı değildi bu. Ya Rockwell (artık Boeing) ya da Martin Marietta (artık Lockheed Martin) ise, o zaman bu katil füzeyi kim yapmıştı? İsraillilerin ambulansa fırlattığı füzenin Duluth'ta Boeing tarafından tasarlanıp geliştirildiği açıktı. Şimdiyse görünen, füzenin kendisinin Lockheed tarafından birleştirilmiş olabileceğiydi. Burada bir sürü açık nokta vardı.

Boeing (Seattle'daki merkezi, bana Duluth'ta söylenenlere bir şey eklemeyi reddetmişti), araştırmam konusunda Lockheed Martin'le temasa geçmediğini söylüyordu. Fakat Lockheed'in iletişim müdürü Al Kahmi'yi aradığımda (şansa bakın ki bir iş seyahati için Londra'daydı), neyi araştırdığımı gayet iyi biliyordu. "Rockwell'le istişare ettiğiniz şeyden mi bahsediyorsunuz?" diye sordu keskin bir sesle ve devam etti: "... yani demem o ki, bu füzeyle ilgili şu an bir şey bilmem mümkün değil... Onlar (Boeing) istedikleri kadar ikna olmuş olsunlar, ne derlerse desinler... bana gelince, füze parçalarına bakmam mümkün değil... Kaynakları tümüyle meçhul – kusura bakmayın, yardımcı olamayacağım."

"Onları size ulaştırmama izin verir misiniz?" diye sordum ben de. Ve o noktadan sonra konuşmamız neredeyse gerçeküstü bir hal kazandı:

KAHMI: Hayır, onları kabul etmem.

FISK: Kabul etmez misiniz?

KAHMI: Hayır.

FISK: Niye olduğunu öğrenebilir miyim efendim?... Yani bu, bir ambulansta dört çocukla iki kadının ölümüyle ilgili.

KAHMI: O füzenin ne yaptığını bilmiyorum... Bilgim olmayan bir konuda yorum yapamam yani.

---

tuğum eski bir Amerikalı subay da şu yorumu yapıyordu: "Kongre'de herkes İsrail'e silah sevkıyatına karşı çıkmanın siyasi kariyeri açısından hiç hayırlı olmayacağını bilir. İsrail lobisi çok ama çok güçlü. Eleştiremezsiniz." Aslında 1982'de Beyrut'taki sivil yerleşimlere karşı ABD donanmasının tanksavar misket bombalarını kullandıktan sonra İsrail Washington'dan fırça yemişti. Başkan Reagan, Kongre Lübnan'da misket bombalarının kullanılmasına dair inceleme yürütürken, Dover Hava Kuvvetleri Üssü'nden İsrail'e F-15 ve F-16 savaş uçaklarının sevkıyatını kısa süreliğine durdurdu. Fakat inceleme sonunda hazırlanan rapordan gizli bilgiler çıkarıldıktan sonra bile Dışişleri Bakanlığı bulguların tamamını açıklamayı reddetti. Gerekçe inceleme sürecinin tümüyle 'gizli' olmasıydı.

'Gizli' kelimesi, silah sevkıyatlarına dair sorular sorduğumda Washington'da hiç ağızdan düşürülmeyen bir nakaratti. Ulusal Arşivler'in Kongre'yle ilgili kısmı, İsrail'e 'resmen onaylanmış sevkıyatlara' dair sayısız gizli referansıyla doluydu. Araştırmaya da açık değillerdi. Sözgelimi Haziran 1997'de Washington'da bir kişi bile bana İsrail'in ABD stoklarındaki 98 bin yeni top mermisine neden ihtiyacı olduğunu (ve mermilerin niye verildiğini) izah edemedi. Amerikalı bir savunma 'analisti' (ki analistler normalde adlarını vermekten çekinmez, ama bu konuda değil) bana şunları anlatacaktı: "İnanılmaz miktarda top mermisi İsrail'e sevk edildi ve kimsenin buna dair zerre bilgisi yok. Burada ordunun hacmi daraltılıyor ve bazı silahlardan eski oldukları için kurtulmak istiyorlar. Fakat aynı miktarda işe yarar mühimmat da İsrail'e gönderiliyor ve bunun için izin falan da alınmıyor. Silahlar yasal kanallardan gidiyor, fakat nerede ve nasıl kullanılacağına dair ne rapor veren var, ne soru soran. Ve bu silahlar masumları öldürürse, Clinton yönetiminin bu konuda yaygara yapacağını sanıyor musun? İsrail'i eleştirmenin 'barış sürecine zarar vereceğini' söyleyecekler. Dokunulmaz olduğu konusunda İsrail'e her tür güvence verilmiş durumda."

FISK: Efendim, size kontrol etmenizi sağlayacak bilgileri öneriyorum. Boeing füzenin sizin tarafınızdan yapıldığından emin görünüyor.

KAHMI: Meselenin ne olduğunu anladığımdan emin değilim – öyle mi değil mi bilmiyorum.

Kahmi'ye, Hellfire'ı üreten şirketin füze kullanıldığında yaşanan olaylarla ilgili tepkisinin ne olduğunu öğrenmek istediğimi söyledim. "Ne yaşandığı konusunda yorum yapmam..." diye karşılık verdi. "Bu konuya girmem bile... Biz dış askeri satışlar üzerinden satış yapıyoruz... yani Pentagon üzerinden." BM yetkililerinin füzeyi ambulansın içinde bulduğunu, yakınlarında da patlamamış bir füze daha bulunduğunu tekrarladım. Menşei konusunda da hiçbir kuşku yoktu. Fakat konuşmamız çok daha tuhaf bir doğrultuda ilerledi.

KAHMI: Şey, dürüst olmak gerekirse, füzenin üreticiyle alakası yoktur.

FISK: Fakat onu siz yaptınız.

KAHMI: Biz bir yığın başka şey de yapıyoruz... ürünlerimiz müttefik ülkelere satılıyor.

FISK: Buna İsrail de dahil mi?

KAHMI: Eğer İsrail'in Hellfire'ı varsa, tahminimce bunu yasal kanallardan ve yasal araçlarla almışlardır.

FISK: Fakat benim demek istediğim şu: Füzelerinizin sattığınız insanlar tarafından nasıl kullanıldığı sizi ilgilendiriyor mu? Bence bu çok önemli bir nokta efendim.

KAHMI: Üzgünüm – bu soruyu bir cevap vererek olduğundan değerli hale getirmeyeceğim. Yersiz bir soru... Kesinlikle cevap vermeyeceğim... bana adeta 'Eşinizi dövmeyi bıraktınız mı?' gibi bir soru soruyorsunuz. Buna nasıl cevap verirsem vereyim, kötü yürekli füze üreticileri olmaktan kurtulamayız. Füze yapıyoruz biz. Elektronik sistemler yapıyoruz. Bir yığın savunma sistemi. Ve umarız ki hiçbiri kullanılmasın... Füzenin yanlış kullanıldığını bilmiyoruz. Bir füze ıskalayabilir...

Kahmi'ye İsraillilerin ambulansın hedef alındığını kabul ettiğini anlattım. Buna bir cevap vermek zorunda olduklarını söyledi. Fakat sonra, bizzat ABD yönetiminin de ülkede üretilen silahların müşteriler tarafından kullanılmasına dair endişe ifade ettiğini vurguladığımda, Kahmi, sadece bir ara da olsa, tonunu değiştirdi. "Birileri zarar gördüğünde her zaman endişe duyarız," dedi. "Füzenin kullanılma nedenine gelince, bu nedeni kontrol edebilmemizin veya anlayabilmemizin bir yolu yok... Bu konuda söz hakkımız yok... biliyorsunuz, Amerika'da günde 600'den fazla insan vuruluyor. Birilerinin gidip bunun hesabını mermi üreticilerinden sorduğu tek bir örnek de bilmiyorum."

Ve konuşma böyle devam etti, Kahmi daha da rahatsız oldu. Ambulansın niyet edilen hedef olup olmadığını bilmediğini tekrarladı – ve ben bir kez daha füze parçalarının elimdeki fotoğraflarını kendisine vermeyi önerdim. "Belirlemeyi ben yapamam," diye karşılık verdi sabırsızca. "Tetiği çeken ben değildim. Orada olup füzeyi ateşleyen de Lockheed Martin değildi. Nihayetinde bunun sorumluluğu kullanıcıya ait... Biz üretici olarak bunun gibi bir vakayla ilgili adım atamayız ve herhangi bir şey yapamayız."

Kahmi'nin cevapları umutsuz ve acınasıydı. Fakat içerdikleri mesaj açıktı. Eğer bir Amerikan füzesi bir ambulansı vurursa, füzeyi yapanlar herhangi bir sorumluluğu katiyen kabul etmezdi. Açıklama yapmak İsrail'in işiydi. Ve o açıklamayı yaptığında (ve bütün savaş kuralları hiçe sayılarak Hellfire'ın ambulansa kasten atıldığını kabul ettiğinde) Amerika sesini çıkarmıyordu. Denklem tamamdı. Anlaşılan İsrail istediğini yapabilirdi. Ve Lockheed'in araştırmamızla işbirliği yapmak gibi bir niyeti yoktu. Bana öyle geliyor ki, Lockheed Martin'in İsrail havacılık şirketi Raphael ile füze geliştirme konusunda artık ortak olmasının bunda bir payı vardı.

Al Kahmi Londra'daki oteline, ambulans cinayetlerine dair haberler, füze kodları ve Boeing'e verdiğim Hellfire parçalarının fotoğraflarından oluşan bir paket bırakmamı kabul etti. Böylece ertesi gün elimde paket, Paris'ten Londra'ya doğru yola çıktım. Paket, Kent kırlarının taze baharı, memleketim Maidstone (Mansuri köyünü terk etmemden beri ne kadar çok yol yapmıştım) ve Al Kahmi'nin kaldığı Londra'daki Britannia Oteli boyunca benimle birlikte seyahat etti. Odasında değildi, ben de paketi resepsiyona bıraktım, Kahmi otele döndüğünde kendisine verileceğine dair söz almayı ihmal etmedim.

Üç gün sonra paket (açılmış, fakat tekrar kapatılmıştı) *Independent*'ın dış haberler servisine geldi.

Göndericiye iade edilmişti.

YİRMİ

Krallar Bile Ondan Kurtulamaz...

> Kedere kapılmaksızın ve gönül rahatlığıyla gidebilecek miyim? Üstelik, canıma işleyecek bir sızı duymak da var bu topraklardan ayrılırken.
> Uzundu şu çepeçevre surların içinde acı çekerek geçirdiğim günler ve yalnızlık dolu geceler, bitmek bilmeyen; hem kim ayrılabilir ki acılarından ve yalnızlığından pişmanlık duymadan.
> Nice parçalara bölünüp, dağılıp gitmiştir ruhum bu kentin sokaklarında...
> Üzerimden çıkarıp attığım bir giysi değil bu, kendi ellerimle paraladığım bir ten...
>
> HALİL CİBRAN, *Ermiş*, çev. Aytunç Altındal, s. 17-18, Anahtar Kitaplar

Beyrut'taki evim neredeyse otuz yıldır bir tarih sandığına, zamanın donduğu bir yere dönüşmüş durumda. Kavurucu, terleten yaz sıcaklarında ve fırtınalı kışlarda Akdeniz'e bakan balkonumda oturup çatallanan ışık selleriyle yanan geceyarısı ufkunu, balkonun altındaki sahile gürültüyle vururken aniden altın sarısı renklerle parlayan dalgaları seyrettim yıllarca. Yatağımdan kalktığımda dışarıdaki akşam karanlığında palmiye ağaçlarının birbirine çarpan kılıç yapraklarının, Fransız penceremden sızıp odaya girene kadar yılmadan pervazları döven yağmurun sesini dinledim. Lübnan'a 1976'da, daha yirmi dokuz yaşındayken geldim ve o zamandan beri burada yaşadığım için (ve o zamandan beri aynı işi yaptığım, yani bütün bu yıllar boyunca Ortadoğu'daki ihanetlerin, kalleşliklerin ve dalaverelerin haberlerini yazdığım için) hâlâ yirmi dokuz yaşındayım.

Ama gelin görün ki şoförüm yaşlandı. Sabahları Beyrut gazetelerini ve Londra'dan bir gün sonra ulaşan *Independent*'ı getirdiğinde kocadığını fark ediyorum. Alt katta oturan ev sahibim Mustafa şimdi yetmişlerinde, bir atlet gibi çevik, fakat bazen eskisinden biraz daha çabuk yoruluyor. 1976'da tanıdığım gazeteciler Beyrut'tan ayrıldılar, şimdi yayın yönetmeni, genel müdür veya baş editör koltuklarında oturuyorlar. Manhattan'daki apartmanlara, New York'un aşağısındaki veya Londra Islington'daki evlere yerleştiler. Evlendiler, çoluk çocuğa karıştılar; bazıları öldü. Bazen gazetedeki ölüm ilanlarını okurken (zira başı olduğu kadar sonu da olan bir hayatı onlardan daha iyi hiçbir şey anlatamaz), doğum tarihlerinin nasıl da benimkine doğru yaklaşmaya başladığını fark ediyorum. Beyrut'a geldiğimde ölüm ilanları hâlâ babam gibi Birinci Dünya Savaşı gazilerine aitti. O zamanlar 1920'ler, 1930'lar görülürdü ilanlarda, benim ömrümün ilk on yılına daha epey vardı. Şimdiyse o rahatlatıcı '1946' tarihi, sayfanın en

altında yerini alıyor. O yeni ölen erkek ve kadınların bazılarını biliyorum; son otuz yıldır Ortadoğu, Yugoslavya ve Kuzey İrlanda'da tanıştığım casuslar, askerler, devlet adamları, haydutlar, katiller... Arada bir o ölüm ilanlarını yazmak bana düşüyor. Soğuk bir ilkbahar gününde, eski arkadaşım ve meslektaşım Juan Carlos Gumucio'nun ilanını yazdım. İlham verici cesareti ve derin depresyonları olan bu adam savaşta hayatını kurtarmış ve defalarca balkonumda oturup, iyi şaraplar eşliğinde erdemden ve karamsarlığından söz etmişti. Bolivya'daki evinde kendisini vurarak hayatına son verdi, zira dünya ona artık zarif, nazik veya yaşamaya değer bir yer gibi görünmüyordu.

Ve hâlâ yirmi dokuz yaşındayım. Geride bıraktığım yıllara dönüp baktığımda düşsüz veya acısız kâbus hatıralarını görebiliyorum. Lübnan'ın acılı bir tarihi var, fakat bana karşı çok müşfik bir yer oldu. Bana hayatta kalmayı öğretti. Ve savaşa, dostluğa, güzel kadınlara ve gece yarısından günün ilk ışıklarının perdelerin arasındaki çizgiyi belirginleştirdiği sabahlara kadar okunan kitaplara dair onca hatıranın arasında, Beyrut'ta daima kendimi evimde hissettim ve iyi ki buraya gelmişim dedim. Kimbilir kaç kez MEA'nın eski 707'lerinde oturup (Körfez'den, Mısır'dan veya Balkanlar'dan ya da Avrupa'dan dönerken), Beyrut'un Akdeniz'e 'ihtiyar bir denizcinin başı misali' uzanan burnunu seyrettim ve metalik bir sesin 1-8 nolu piste iniş izni istemesini dinledim; yarım saat içinde, Ayn El-Mreyse'deki Spaghetteria restoranında (evime o kadar yakındır ki, Abid'i evine gönderip deniz kıyısından, kakule, kahve ve közde mısır kokuları arasında apartmanıma yürüyebilirim) cintonik ve tütsülenmiş alabalık sipariş edeceğimi bilerek...

Elbette gerçeği biliyorum. Bazen sabahları yataktan kalkarken, bacaklarımdaki kemiklerin çatırdadığını duyuyorum. Yastığımın üzerindeki saçların neredeyse tümüyle gri olduğunu fark ediyorum. Ve traş olmaya gittiğimde aynaya bakıyorum ve artık hiç olmadığı kadar, ihtiyar Bill Fisk'in yüzü karşıdan bakıyor bana. Öldüğü gece Beyrut'taki evimin dışında bir araba demir bir çöp bidonuna çarpmıştı. Gong benzeri bir ses duyuldu, ardından bidonun demir tekerleklerinin asfalt üzerinde kayma sesi. Araba hiç durmadan çekip gitti, bunun üzerine pijamalarımla merdivenlerden indim ve Mustafa'ya, başka sürücülerin zarar görmemesi için ağır bidonu yolun kenarına çekmesinde yardım ettim. Derken, 20.15 civarında Peggy arayıp Bill'in bakımevinde öldüğünü bildirdi. Cenaze törenine katılmayacağını söyledi. Bu işi benim halletmem gerekiyordu. Ben de ona aklıma gelen ilk şeyi söyledim: Neslinin adamıydı Bill; çileden çıkarıcı Viktoryen anlayışsızlığından söz etmeye çalışıyordum. Fakat bana kitapları sevmeyi öğrettiğini de ekledim, ki doğruydu ve Peggy buna katıldığını söylemekten kendini alamadı. Konuşma bittikten sonra aşağı kata indim ve Mustafa ile ailesine babamın öldüğünü söyledim. Arap gelenekleri uyarınca, hepsi sırayla tek tek elimi sıktı – üzüntüyü ifade etmenin etkileyici ve münasip bir yolu bu, birçok Batılının sıkı sıkı kucaklayıp sırtınıza sert teskin darbeleri vurmasından çok daha onurlu bir tavır. Fakat üzgün olduğumu da söyleyemezdim. Belki de Bill çok uzun yaşamıştı – veya belki de Lübnan ve haberini yazdığım savaş suçları bir şekilde katılaştırmıştı beni. Sanki tanık olduğum olayların üzerinde hep asılıymış gibi duran tarih birikimi, 'şimdi'ye soğuk ve kalpsiz bakmama yol açmıştı.

Birinci Haçlı Seferi'nin şövalyeleri, Beyrut'un bütün nüfusunu katlettikten sonra, Arap okçuların oklarından kurtulmak için Kudüs'e doğru Akdeniz'in en kıyısından ilerlemişti; ve sık sık, tam da balkonumun karşısında kabarıp köpüren denizin ıslattığı taşların üzerinden yürüdüklerini düşünürüm. Dairemin duvarlarında 1918'de Beyrut'a demirleyen Fransız filosunun ve General Henri Gouraud'nun gelişinin fotoğrafları var. Fransız manda yönetiminin ilk valisi Gouraud Şam'a gidip Ümeyye Camisi'ndeki kabirlerin en yeşil kaplı olanının önünde dikilmiş ve belki de modern Ortadoğu tarihindeki en infial uyandırıcı açıklamalardan birini yapmıştı.

"Selahaddin, geri döndük," demişti kabre bakıp. Lara Marlowe bana, manda döneminden kalma Fransız donanmasına ait eski bir dürbün vermişti (muhtemelen vaktiyle Lübnan'da görevli bir Fransız subayının boynunda asılıydı) ve akşamları onunla ufuktaki İsrail savaş botlarının siluetlerini veya Beyrut Limanı'na yaklaşan NATO savaş gemilerini izlerdim. 1982'de çokuluslu güç, Yaser Arafat'ın Filistinli savaşçılarının Lübnan'dan çıkışına nezaret etmek için buraya geldiğinde (ve sonra Sabra ve Şatila kamplarındaki katliamdan kurtulan Filistinlileri korumak için döndüler) apartmanımdan yirmi sekiz NATO gemisi saymıştım. Birinden Amerikalılar Lübnan içlerine ilk mermilerini ateşlediler. Ve bir gece komşu apartmanların üzerinde hareket eden tuhaf bir beyaz parlaklık gördüm; birkaç dakika sonra da bunun bir Amerikan savaş gemisinin kentin tepesine yükselen ışıkları olduğunu anladım.

Tanıştığım İranlılar genellikle Beyrut'un CIA ajanlarıyla dolu olduğuna inanır; Amerikalılar ise Beyrut'un sakallı İran istihbarat elemanlarıyla dolup taştığından emindir. Bazen her iki tarafın da haklı olduğunu düşünürüm. Zira bir bakıma Beyrut savaş sonrası Viyana'nın geleneğini sürdürmektedir; dünyadaki hasımların birbirlerine baktığı ve kendilerini bu dünyada bir arada tutan ortak bağın veya nefretin ne olduğunu merak ettiği bir eksen. Vaktiyle Beyrut'taki bir Amerikan büyükelçisinin Lübnan'ı nasıl Arap dünyasında demokrasinin deniz feneri olarak nitelediğini hatırlıyorum – tam da aynı hafta Seyid Muhammed Hüseyin Fadlallah Lübnan'ın 'İran sayesinde nefes alan bir akciğer' olduğunu ilan etmişti.

Ekim 1983'te, Başkan Yardımcısı George Bush'un (Beyrut'taki ABD donanma kışlasında 291 Amerikan askerinin öldürülmesinin ardından) şunları söyleyebildiği günlerdi onlar: "Bir avuç hain terörist ödleğin ABD'nin dış politikasını sarsmasına izin vermeyeceğiz. Dış politika terörle dayatılamayacak veya değiştirilemeyecektir." Bu kelimeler bugün nasıl da arkaik, nasıl da zaman içinde yitip gitmiş görünüyor. 1998'e gelindiğinde 'terörle savaşımız' için yeni bir odak bulmuştuk. El-Kaide'nin bombaları Amerika'nın can damarını, elçilikleri ve kışlaları vuruyordu. Başkan Bill Clinton Sudan'ı bombalıyor (Washington'un başta söylediği aksi yöndeki yalanlara rağmen, hiç suçu olmayan bir ilaç fabrikasıydı vurulan) ve ardından Usame Bin Ladin'in Afganistan'daki kamplarına bir yığın cruise füzesi gönderiyordu. Bütün bunlar nerede sonuçlanacaktı?

Böyle bir tarihin karşısında Bill'in ölümünün ne önemi vardı ki? Beyrut'taki balkonumda otururken, General Goudaud'nun Sykes-Picot Anlaşması'nın ve 1914-18 Anglo-Fransa zaferinin sonucu olarak Lübnan'a geldiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen çöküşünden önce bile Fransızların Şam'ı alan Arap kralı Faysal'ı tahttan indirdiğini unutmak kolaydı. Fransa Suriye'ye hükmedecek, Lübnan'ı Suriye'nin gövdesinden koparıp ayıracak ve ülkeyi az farkla çoğunluk olan Hıristiyan Marunilere verecekti. Maruniler de kısa süre sonra, Fransa'nın yarattığı yeni ve yapay Lübnan'ın Müslümanları arasında azınlığa düşecekti. Müstakbel Ortadoğu'nun büyük kısmı gibi Lübnan'ın varlığı da Britanya, Fransa ve Amerika'nın zaferine kopmaz şekilde bağlıydı ve 11 Kasım 1918'deki ateşkesi (Asteğmen Bill Fisk'in Louvencourt'taki kışlaya yürüdüğü akşam) takip eden barışla mümkün olmuştu.

Beyrut'taki evimde Fransız manda yönetimine dair ciltlerce kitap var – büyük bölümü 1921'de Paris'te basılmış, ülkenin yeniden inşası, Osmanlı adalet sisteminin yeniden yapılandırılması, yeni para birimi ve bankaların yürürlüğe konması ve demiryolu ıslahı gibi konularda ayrıntılı bir döküm içeriyor. Hepsi de Fransa'nın sözümona Ortadoğu'ya medeniyet getirme misyonunun birer parçası. Fransızlar Lübnan-Suriye demiryolu sistemine, Trablus-Humus arasında kullanılması için bir dizi modern buharlı lokomotif getirdi; Versay Anlaşması uyarınca Kayzer Almanyası'nın savaş tazminatları kapsamında verdiği büyük 0-8-0'lar.

Lübnan iç savaşının hemen sonrasında, babamın gayet iyi anladığı bir okul çocuğu heyeca-

nıyla gidip o buharlı lokomotiflere bakmıştım. Hâlâ rayların üzerinde duruyorlardı, dev buhar kazanları top mermileriyle açılmış, sekiz tekerlekli hareket takımları kurşunlarla delik deşik olmuştu (1983'te Trablus Limanı'nın etrafında, Suriye birliklerine karşı Filistin cephe hattının parçası olmuşlardı) ve contalarından hâlâ yağ sızıyordu; ondokuzuncu yüzyıl teknoloji sanatını yansıtan bir demiryolu hurdalığıydı. Zira lokomotif seri numaralarını kaydedip Beyrut'a döndüğümde, ünlü Ortadoğu buharlı trenler uzmanı Leeds Hahamı Walter Rothschild'ı aradım; lokomotiflerin gerçekten de Reich demiryolu sistemine ait olduğu bilgisini verdi. Yani bu canavarlar vaktiyle Almanya orta sınıflarını Danzig'den Berlin'e taşımıştı. Ve bir zamanlar, çok uzun zaman önce veya şimdi bana çok geçmişte kalmış gibi görünen bir vakitte (1991'de) benim için çok önemli bir kadın arkadaşımın bana yazdığı şiiri hatırladım: 'Senin içindeki çocuğu, buharlı trenler kullanmak isteyen çocuğu seviyorum' diyordu.

Ve istiyordum da. Demiryollarını hep sevdim. Peggy'nin Fransa tatili resim albümünde, Creil'de bir lokomotifi gösteriyorum; yine Peggy'nin ilk renkli fotoğraflarından birinde kırmızı-krem rengi Trans-Avrupa ekspresinin Almanya'daki Freiburg istasyonundan kalkışını izliyorum. Bir keresinde Lübnan'da hükümetin Beyrut ile Biblos arasındaki eski demiryolunu geçici olarak onardığını öğrendim ve devasa Polonya dizel lokomotifini ve arkasına bağlı tek, küçük vagonunu (Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya yönetimindeki Hindistan'dan getirilmişti) sürerken makinistin yanında öylece oturdum. O kadar yavaş ilerliyorduk ki, Abid trenin yanında yürüyüp bana el sallamıştı; makinist ise önümüze çıkan arabalara düdük öttürüp duruyordu.

Ve elbette günün birinde ölüm sırası anneme geldi. Peggy, daha Bill ölmeden önce Parkinson hastalığına yakalanmıştı, fakat Maidstone'daki büyüdüğüm evde yaşamayı sürdürdü; üç nazik bayan ona baktı. Evde ölmek istiyordu ve Eylül 1998'de Peggy'ye bakan kadınlardan biri Maidstone'dan telefon etti; annemin muhtemelen sadece birkaç gün ömrü kalmıştı. İngiltere'ye gitmek için hâlâ vaktim vardı. Ölümünden yıllar önce Peggy, cenazesinde siyah giysiler istemediğini söylemiş, "Herkes parlak giysiler giysin," demişti. Ve Maidstone dışındaki Barming'de bulunan küçük güzel Anglo-Sakson kilisesinde istediği gibi bir cenaze töreni düzenlendi. Çiçek yığınlarının arasında bir tek siyah giysi göze çarpmıyordu (tabutu taşıyanlar bile günlük giysilerini giymişti) ve cemaat 'Her şey parlak ve güzel' ilahisini söyledi. Fakat annemin ölümü istediği gibi gerçekleşmemişti. Ve kesinlikle hak ettiği türde bir ölüm değildi.

Bill gibi onun da vatansever bir ruhu vardı, fakat Bill'in öfkesinden eser yoktu. İkinci Dünya Savaşı'nda, Britanya Muharebesi sırasında Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne katılmış, hasarlı Spitfire'lardaki telsizleri onarmıştı; kızkardeşi Bibby de telsiz biriminde hava kuvvetleri nişancılarını eğitmişti. Peggy küçüklüğü boyunca bir iyimserlik pırıltısı oldu benim için. "Her şey olacağına varır, hallolur," derdi bana. Ve bir keresinde ona, günün birinde hepimiz öleceğimize göre ev ödevleriyle uğraşmanın ne anlamı olduğunu sorduğumda, şu karşılığı vermişti: "Kimbilir belki sen büyüyene kadar buna bir çare bulabilirler." Annem kendince ölümsüzlüğe inanırdı ve iflah olmaz iyimserliğini benimle birlikte, Kent'in binlerce kilometre ötesine taşıdı – Afganistan'a, İran-Irak savaşının korkunç muharebelerine ve Lübnan iç savaşına.

Fakat Peggy'nin başka bir yönü de vardı. Babam emeklilik döneminde giderek acılaşırken, Peggy barışçı bir insan haline geldi. Günün birinde babamla (ki ceza hukuku konusundaki görüşleri, Yargıç Jeffreys'inkileri[1] hiç aratmazdı) nazikçe tartışırken, birdenbire sesini nasıl yükseltip şunu söylediğini hatırlarım: "Suçlananlar çoğunlukla gerçeği söyler – ve polislere her zaman güvenmem." Küçük bir çocukken, bana okumamı tavsiye ettiği ilk kitap *Anne Frank'ın Günlüğü*'ydü – çünkü benim iyi ile kötünün tabiatını anlamamı istiyordu. İsrail'in 1982'deki

1 1645-1689 yılları arasında, Kral II. James döneminde yaşamış İngiliz yargıç. Görevli olduğu süreçte verdiği sayısız idam cezası kararıyla 'asıcı yargıç' lakabına layık görülmüştür. –çn

Beyrut kuşatması sırasında, Lübnan başkentine zor bulunan bir telefon hattı keşfetmiş ve sürekli olarak bana Filistinlilere yaşatılan acıdan nasıl üzüntü duyduğunu anlatmıştı. Bana durmaksızın hükümetlerin silaha neden bu kadar çok para harcadığını sorar dururdu.

Suluboya ve yağlıboya resimler yapardı, genelde durağan manzara ve portre resimleri. Günlüğünde, Bill ile ihtiyarlığında birlikte yaşamanın zorluklarını anlatıyor, fakat sonrasında yaşayacağı bağımsız hayattan söz etmekten de kendini alamıyordu. Seyahat etmek, Londra'ya, İrlanda'ya gitmek istiyordu. Önünde resim yaparak geçireceği bir hayat görüyordu. Fakat Parkinson'a yakalanmasının ardından, kendi kendine yeten bir hayat yaşama yeteneğini aşama aşama kaybetti – öte yandan yaşama iradesini de hep sürdürdü. Dört yıl içinde zorla konuşur ve yürür hale geldi. O yüzden çubukla bir kartonun üzerindeki harfleri göstererek iletişim kurabiliyordu. Derken artık işaret de edemez oldu. Tekerlekli sandalyesiyle evinin bahçesinde gezdirilmeyi isterdi hep. Derken Peggy hareket edemeyecek kadar kötüleşti. Son resim yapma girişimi de, fırçayı öfkeyle yere attığında sona erdi. Neredeyse sonuna kadar Parkinson'a çare bulabileceklerine inandı – 'onlar', yani günün birinde ölüme de çare bulacak olanlar.

Son günlerinde Peggy yiyip içme gücünü de yitirdi ve zatürreye yakalandı. Kızkardeşi Bibby ziyarete geldiğinde onun 'annesinin gözbebeği' olduğunu söylemiş, Peggy ise hafifçe gülümseyebilmişti. Eve vardığımda Peggy çaresizce öksürmeye çabalıyor, adeta kendi akciğerlerinde boğuluyor, bir yandan da acı içinde ağlıyordu. Ve onun ölümünü izlerken, Bill Clinton'ın Ortadoğu'daki son macerasının maliyetini hatırladım. O cruise füzelerini beş dakika içinde Afganistan ve Sudan'a ateşlerken ABD yönetimi 100 milyon dolar harcamıştı. Parkinson hastalığına yönelik araştırmalar için ne kadar harcamıştı acaba? Ya Britanya hükümeti?

11 Eylül 1998'de, Peggy'nin ölümünden bir gün sonra (Peggy, hiçbir hatırlama veya duygu ifadesi olmaksızın, bir anda soluk almayı bırakıvermişti), Londra'daki Parkinson Hastalığı Derneği'ni aradım. Araştırmalar için her yıl 1.5-2 milyon dolar harcıyorlardı. Britanya hükümetinin ayırdığı para da bu kadardı. Fakat dernekten bir yetkilinin bana söylediğine göre, 1997'de Tıbbi Araştırmalar Konseyi nörolojik araştırmalara fon ayırmayı durdurmuştu. ABD'deki önde gelen Parkinson topluluklarından biriyle konuşmak için New York'u aradım. Nörolojik araştırmalar (ki hepsi Parkinson'a yönelik değildi) için ABD yönetimi yaklaşık 45 milyon, özel kuruluşlar 10 milyon, ABD Savunma Bakanlığı (gaziler için) sadece 3 milyon ve ilaç şirketleri de 35 milyon dolar civarında yıllık harcama yapıyordu. Yani bizim (Batı) Parkinson araştırmalarına bir yılda harcadığımız para, beş dakikada silahlara harcadığımızdan daha azdı.

Peggy bu insani ahmaklığı öğrense çileden çıkardı. Ve çiçeklerle dolu cenaze töreninde bu konuya dikkat çekmeye karar verdim. Barming Kilisesi'ne gelen arkadaşlarına, zalim ölümleri kolayca kabul ettiğimizi, kanser, Alzheimer veya Parkinson'un tedavi edilmesini sağlayabilecek para silahlara veya askeri maceralara harcanırken bundan hiç şikayet etmediğimizi anlattım. "Bu hastalıkların 'tedavi edilemez' olduğu yönündeki utanç verici fikri ortaya atanlara niye öfke duymuyoruz? Başımızdakiler ilaçların yerine füzeleri tercih ettiğinde ne yaptıklarını bilmiyorlar mı?" sorularını yönelttim. Kaynaklar daha iyi harcanmış olsaydı, Peggy şimdi sunağın önündeki bu tabutta olmazdı, dedim.

Bütün bu sözler tuhaf bir etki yaptı. Ben konuşurken bir çiçek yaprağı yere düşse duyulabilirdi. Fakat başrahip (ki hiç de Kilise Askeri gibi görünmeyen nazik, akıllı bir adamdı) bir duayla karşılık verdi ve 'bu öfkeyi Tanrı'ya havale ettiğini' söyledi; elbette, asıl meseleyi tümüyle gözden kaçırıyordu. Öfke zarflarımızı devlet başkanlarımıza ve başbakanlarımıza yeniden yönlendiren bir Cennet Postanesi olmadığı sürece, işi Yüce Makam'a havale etmenin de pek

bir manası yoktu. Konuştuklarım Peggy'nin arkadaşlarıydı. Bazıları bana, kendi akrabalarının da tedavi edilemez denilen hastalıklardan öldüğünü anlatmıştı; ancak konuşmanın sonrasında, aynı başrahip gibi, onlara meseleyi anlatmayı başaramadığımı hissettim.

Peggy'nin şimdi 'ebedi istirahat'te olduğundan, artık acı çekmediğinden söz ettiler. Peggy'nin 'kurtuluşu'ndan dem vuran mektuplar geldi – sanki annem ölmeyi istemiş gibi. İhtiyar bir bayanın 'Tanrı'nın iradesi'nden söz edişini dinledim; ki mantıksal sonucuna vardırılırsa, Tanrı bir sadist demekti. Peggy'nin hayatının mesajı iyimserlik ve başkaları için mutluluksa, ölüm tarzı (toplumumuzun tersine dönmüş değerlerinin izniyle) tümüyle gereksizdi. Eski kafalı bir adam olan babam, kilisedeki sözlerimi kınardı. Sanırım Usame Bin Ladin'in ismi de İngiltere Kilisesi'nin kutsallığı dahilinde ilk kez zikredilmişti. Belki Peggy de sözlerimin hiddetine itiraz ederdi. Fakat gerçekleri söylememi de isterdi.

Peggy üç yıl ve bir gün farkla 11 Eylül 2001'i kaçırdı. Hayat aşkı, iyimserliği, New York, Washington ve Pennsylvania'da insanlığa karşı işlenen uluslararası suçlarla yıkılır mıydı? Veya onu 1982'de kuşatma altındaki Beyrut'a öfkeli telefonlar açmaya iten doğru ve yanlış sezgisi su yüzüne mi çıkardı? 2001 sonrasında yerinde yeller esen bir adalet duygusuna sahipti Peggy. Sanırım İkinci Dünya Savaşı'na tanık olmasından kaynaklanıyordu bu. Siyasetçilerin bir savaşla Golgota arasında paralellikler kurmasından daima yakındı. O yıllarda yaklaşık 50 milyon insanın yok olduğunu, 1939-45 yılları arasında dünyanın dört bir köşesinde her gün binlerce insanın katledildiğini biliyordu. Sormak taş kalplilik olur belki, fakat böylesi bir kan tanıklığıyla 3 bin ölü kıyaslanır mıydı? Kesin olan şu ki Peggy (ve söylemek lazım ki, ilerlemiş yaşında babam da) başkanlarımızın ve başbakanlarımızın yalanlarına lanet okurdu. Peggy siyasi antenini gayet düzgün ayarlamıştı ve (ölümün kapımıza geri döndüğü ve imgelemlerimiz dahilinde konuştuğu süreçte), aynı hayata duyduğu güveni hissedebildiğim gibi, gelecek yıllarda Afganistan ve Irak'ta olup bitenler karşısında kapılacağı öfkeyi de duyabiliyorum. Ve hayat artık daha tehlikeli hale gelmişken (bilhassa da gazeteciler için, bizim için), Peggy evinin ön odasındaki yatağında cansız yatarken kendi kendime mırıldandığım kelimeleri bugünmüş gibi hatırlayabiliyorum. Bana göre erkek ve kızkardeşleri olmayan her çocuk aynı şeyi söyler: Sıra bende.

O ıslak Eylül'de Beyrut'a geri döndüm. Lübnanlı havayolu elemanlarını yıllardır tanıyordum ve sık sık pilot koltuğunun arkasında otururdum. Gazetecilerde lüzumsuz olgulara karşı birer saksağan içgüdüsü vardır, binlerce uçuştan, hastanelere yapılan yüzlerce ziyaretten toplanmış gereksiz ayrıntılardan müteşekkil bir çıfıt çarşısı. Lübnanlı pilotlar da birer siyasi gayya kuyusu, birer dedikodu ve bilgi madeniydi. Onlara her anlattığım hikâyeyi sünger gibi emerler ve (karşılığını vermek için sanırım) beni işleri konusunda meraklandırmaya çalışırlardı. Uçak talimatnamelerini okumayı öğretirler, düzgün uçuşun ilkelerini, ters tepkili motorun amacını, yer kontrolüyle iletişim sistemini anlamama yardımcı olurlardı. Uçmayı öğrenmek gerçekten bu kadar kolay olabilir miydi?

"Yaşadığım için şanslıyım," demişti muhit taksicilerinden biri, dört yıl önce ben Beyrut Kordonu'nda arabasına binmeye çalışırken. "Ve yaşadığın için sen de şanslısın." Ve bu sözlerin önemine dikkat çeken yanımdaki arkadaşımdı – ve sonra evet diye düşündüm, şanslıydım, hem de çok şanslıydım yaşadığım için. Bütün bu yıllar boyunca çok seyahat etmiştim, Ortadoğu'yu aylar aylar boyu karış karış dolaşmıştım ve doksanların ortasına doğru, Avrupa ve Amerika'da dersler veriyor, Beyrut-ABD arasında çoğunlukla ayda iki kez gidip geliyordum. Bir akşam Los Angeles'ta ders verir, ertesi sabah Paris'e inerdim ve yirmi dört saat sonra Abid beni arabayla Güney Lübnan'a götürüyor olurdu. Terlemiş, neredeyse nereye gittiğimi unutmuş bir halde uçaklarda uyanır, endişeyle pencereden dışarıya göz atardım. Sabah mıydı akşam mıydı? Paris'ten büroyu arama işini halletmiş miydim? Geçen akşam Kaliforniya'dan bir haber geçse

miydim acaba – 'geçen akşam' Londra'da sabahın körü değil miydi? Anne-babam böyle bir hayatı asla tasavvur edemezdi.

1975'te New York'a ilk gidişimde henüz Kuzey İrlanda muhabiriydim. *Wall Street Journal*'da çalışan Clonmelli bir kızı görmek için uçuyordum. Bir kar fırtınasında vardım New York'a, bindiğim araba (kız arkadaşım da, akşam yemeği için sabırsız bir halde, yanımda oturuyordu) Verrazano Köprüsü'nün üzerinde bir otobüse tosladı, derken restorana giden yolu şaşırdım ve East River'ın yanında kaybolduk. Bir telefon kulübesinde, önce ahizenin buzunu temizledim, ardından restoranı aradım. Garson yerimizi ayırdıklarını, tek yapmamız gerekenin yeni Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin yönünü takip etmek olduğunu, restoranın önünden geçeceğimizi söyledi. Tipi New York'un her tarafını kaplamıştı, fakat o iki kuleyi ta Manhattan'dan başlayarak bir saat boyunca takip ettik, arabayı onlara doğru sürdük ve garsonu karın içinde bir şemsiyeyle beklerken bulduk.

O zamanlar ABD bu kadar saldırgan görünmüyordu. Britanyalılar, IRA'nın Amerika'da para toplayabilmesine kızgındı (zira 'terörle savaş'tan önceki yıllarda olduğumuzdan, Kraliyet Hava Kuvvetleri çatışmayı düşman toprağına taşımayı ve Boston'u bombalamayı tercih etmemişti) ve Birleşmiş Milletler 1973'teki Ortadoğu savaşının hemen sonrasında 'barış'ı kotarmaya muktedir görünüyordu. Tatilde Belfast'tan iç savaş öncesi Beyrut'una gitmiştim; sokaklarda çok fazla Lübnanlı asker olduğu, Filistinlilerin ise Lübnan'daki mülteci kamplarının barakalarında yaşadığı, silahlandığı ve kin beslediği dikkatimi çekmişti. Fakat o vakitler, Britanya'nın kendi sömürgesi Kuzey İrlanda'daki çatışmaya, çok uzaklarda yakılan ateşleri anlayamayacak kadar kaptırmıştım kendimi.

Beyrut'un denizinin güzelliği bazen seyahate çıkmaktan alıkoymuştur beni. Akşamüstü 06.00 uçağıyla Ürdün'e uçacaktım sözgelimi, fakat derken, öğle ortalarına doğru, güneş ve dalgaların karşısındaki parlak yeşil ağaçlarla kendimden geçmiş bir halde seyahat acentasındaki Ahmed Şebaro'yu aradım ve ertesi sabah erkene bir uçak ayarlamasını rica ettim. Ve bu yüzden erkenden uyudum, palmiyelere tünemiş güvercinlerin cıvıltılarıyla uyandım ve Winston Churchill'in Haşimiler için yarattığı o küçük kum havuzunun (yani Ürdün, ki saltanatı hâlâ 'KTK' – Küçük Tıknaz Kral dediğimiz adam temsil ediyordu) yolunu tuttum.

'KTK' ile akşam yemeği. Ortadoğu basın ordusunun haber edinme biçimi buydu. Gayri-resmi olduğunda ısrar ederdi kraliyet. Biz de kayıt yapmamayı kabul ederdik. Ve saraydaki yemeğe gidip (Eylül 1993'teydi bu) masadaki mumları, kitap rafları arasına yerleştirilmiş daha da fazla mumu, çiçek desenli mermer masanın üzerine dizilmiş mezeleri gördüğümüzde, gayri-resmiliğin gizlilik anlamına geldiğini anlardık. Ve Ürdün Kralı Hüseyin ibn Talal 'kayıt' dediğinde, defterler güvercinler misali dizlerimizin üzerine tüner, mermer masanın üzerinde küçük ses kayıt cihazları cızırdamaya başlardı. Kral, eğer davet gelirse, Arafat'ı Eriha'da ziyaret edebileceğini söylüyordu. İsrail hükümeti FKÖ'yü tanımakla 'cesur ve uzak görüşlü' bir tavır göstermişti. Dünya bu tarihi girişimi desteklemeliydi. Bu bir 'son şans'tı.

O 'son şans' kelimelerini ne çok işittik biz. Camp David bir 'son şans'tı. Şimdi Arafat-Rabin anlaşması son şanstı. Ve bir Amerikalı gazetecinin kralın sağlığını merak etmesi kaçınılmazdı. Elbette, diyordu kral bize, ABD'den bir böbreği eksik dönmüştü. "Fakat son kontrolde herhangi bir kanser izi görülmedi." Altı ayda bir kontrolden geçecekti. "Mümkün olduğunca egzersiz yapmaya çalışıyorum – ve hâlâ sigarayı bırakmaya çabalıyorum." Ve yemeğin sonunda hepimiz kralın sol elinde peyda olan Marlboro Light paketine baktık. Hasta görünmüyordu, fakat KTK ölümün yaklaştığını da hissediyordu ve şimdi ihtiyar bir devlet adamı olarak düşündüklerini açıkça söylemekle kaybedecek bir şeyi yoktu. Yine de *Washington Post*'tan gelen bayan seçimleri erteleme hakkı konusunda soru sormaya cüret edince, gayet rahatsız edici bir edayla Ürdün

anayasasından (ve kralın ayrıcalıklarından) alıntılar yapmaktan kaçınmadı. Karşı durulacak bir adam olmadığını düşünüyordu insan onun, muhalefete tahammülü yoktu. Fakat KTK kolay tufaya düşürülecek bir adam da değildi. Arafat'ın özerk seçimlerinin ardından Ürdün'de kalmayı tercih eden Filistinliler için eşitlik sözü verdi. Ve 1974 gibi erken bir tarihte Rabat'ta FKÖ'nün Filistin halkının tek temsilcisi olduğunu kabul ettikten sonra, yarım asır zarfında daha fazla Arap toprağı talep etmek yerine bu talebinden resmen vazgeçen yegane Ortadoğu lideriydi hâlâ.

Masanın etrafında oturup bütün bunları dinledik; yarı Amerikalı Kraliçe Nur portakal suyu sürahilerini, baharatlı tavuk ve meyve servisini organize ederken, biz katipler neredeyse Saddam Hüseyin'in Banquovari[1] hayaletini çağırmayacak kadar uslu duruyorduk. Fakat kambersiz düğün olmazdı. Sonunda dayanamayıp sorduk krala: Saddam'ın olası bir Ortadoğu barışındaki rolü ne olacaktı? Ve burada iş karıştı. Ürdün, 1991 Körfez savaşı sırasında Irak halkı adına, insani kaygılarla acı çekmişti. Ürdün'ün dünyanın geri kalanına tek ana çıkış yolu olan Akaba kullanılmaz hale gelmişti. "Irak liderliğiyle uzun zamandır yüzyüze görüşmediğim sır değil, savaş öncesinden bu yana... benim bütün kaygım... bu bölgedeki her ülke için." Ürdün Iraklıları Kuveyt'ten çekilmeye ikna etmeye çalışmış, fakat başaramamıştı. Peki UNICEF'in raporunu okumuş muydu? BM yaptırımları yüzünden 1993 yılı sonuna doğru 1 milyon Iraklı çocuğun ölmüş olacağını biliyor muydu? Evet, 'bir barış bağlamında ve eğer Irak kendisini bir arada tutabilirse (insan haklarına saygılı, demokratik, çoğulcu bir Irak), bu ülke muazzam bir rol oynardı.' Yani, her ne kadar kral öyle söylemese de, Saddam bu işin dışında tutuluyor gibi görünüyordu. Ve KTK demokrasi hakkında konuştu; kralın iddiasına bakılırsa, Ortadoğu'yu aşırılıkçılıktan koruyabilecek tek fenomen buydu.

Peki kendisi de bu fenomene dahil miydi? Bize dediğine göre kral ülkesini parlamentosuz yönetmek istemiyordu, fakat Ürdün tam olarak Batı tarzı bir demokrasi değildi. "Daha fazla demokrasi, daha fazla katılım, daha fazla insan hakları," dedi bir noktada. Bu ne anlama geliyordu? Kudüs'ü tekrar görecek kadar yaşamayı umduğunu söyledi. Mum ışığı kralın kel kafasında parıldıyordu. 'Başkan Arafat'ın başına bir şey gelmemesini umuyordu. Ölüm yemek masasında arzı endam etmişti. Kral Hüseyin sadece beş yıl daha yaşayacaktı.

KTK sıkı bir adamdı ve Irak'ın 1990 Kuveyt işgalinden sonra Saddam Hüseyin'e karşı çıkmayı reddetmesi, Ürdünlülerin ve ülkenin yarı nüfusunu oluşturan Filistinlilerin sadakatini korumasını sağlamıştı. İnsanı bütün silahlarından yoksun bırakan (ve sersemleten) bir alışkanlığı vardı: Herkese 'Sör' diye hitap ederdi. Sandhurst'te geçirdiği günlerden kalmış olması gereken bir alışkanlıktı bu ve biz gazetecileri, kralın karşısındakilere saygı duyduğunu sanma tuzağına düşürürdü. Bildik Amerikan medyası tarafından, ABD'nin Saddam'a karşı savaşını desteklemediği için topa tutulmuştu; gazete okurları o günlerde, kralın muhtemel akıbetine dair bitmek bilmez analizler okuyarak fikir edinmeye mecbur bırakıldı. Haşimiler'in sonu muydu bu? Ürdün'ün varlığı sona mı erecekti? Arafat'a dair de çoktan aynı akıbet kehanetlerinde bulunuluyordu. Bu FKÖ'nün sonu muydu? Fakat elbette, Arafat'ı İsrail'le barış yapamayacak kadar zayıf kılan uluslararası izolasyonun aynısı, Kral Hüseyin'i de İsrail'le barış yapamayacak kadar dostsuz bırakmıştı.

Çok çabuk donan ve belki Kral Hüseyin'in idrak etmek için daha uzun beklemeyi tercih edeceği bir barıştı bu. Fakat bizzat Arafat'ın Oslo'daki budalaca anlaşması, Ürdün'ün 26 Ekim 1994'te İsrail ile anlaşmasını da kaçınılmaz hale getirdi. Söylemeye bile gerek yok, bir sonraki 'son şansı' görmek üzere oraya gittik. Bir yığın imza atılması gerekiyordu. Araba'nın bunaltıcı

1 Shakespeare'in Macbeth oyunundaki bir karakter. Anlaşmazlığa düştüğü Macbeth tarafından öldürülür ve hayaleti intikam almak için döner. –*çn*

sıcağında devlet adamları bile imza faslından yılmıştı. Dört cilt belge (ki her birinin altının elle imzalanması gerekiyordu) ve sayfalarca ek vardı. Çöl ışığı kâğıtların üzerinde yansırken, Bill Clinton'ın durmadan yüzünü sıvazlamasında, güneş gözlüğü istemesinde ve acıyan gözlerini siyah bir bezle silmesinde şaşılacak bir şey yoktu. Derken askerler haritaları getirdi.

Neredeyse iki metre uzunluğundaki haritalar da imza faslının devamı için açıldı. Bakura-Neharayim'in, Zofar'ın, yeraltı su kaynaklarının, Yarmuk'un, Ölü Deniz'in tuz yataklarının haritaları. Ürdün başbakanı Abdülselam Mecalli, masanın üzerine yeni ciltler konurken bir kolunu şaşkınlıkla kaldırdı. Sayfalardan yansıyan ışıkla boğuşan Clinton, bir yardımcısı tam çölün ortasında kendisine göz damlası yetiştirirken, misafirlerine sırtını döndü. Rusya dışişleri bakanı Andrei Kozirev siperlikli bir kasket ve güneş gözlüğü takmıştı; art arda imza atarken, yeni bir yıldızı kulübe bağlayan futbol menejerlerini andırıyordu.

Böylece Araba'daki adamlar Ürdün'ü İsrail'den kesin şekilde ayırdı ve Ürdün'ü de vaktiyle Filistin olan topraktan. Böylece Kral Hüseyin İsraillilerin Ürdün topraklarının belli kesimlerinde yaşamaya devam etmelerine izin verdi. Böylece Ürdün ve İsrail aralarındaki kırk altı yıllık savaşa son verdi; imzalar atılırken, üzerine savaştıkları halktan (Filistinliler) tek bir temsilci, Amman'daki FKÖ bürosundan alt düzey bir yetkili hazır bulundu. O kırk altı yıl zarfında ölen binlerce İsrailli ve Ürdünlü (bazıları Filistinli olmalıydı) onuruna bir dakikalık saygı duruşunda bulunuldu. "Bugün onların da bizimle birlikte olduğuna inanıyorum," diyordu Kral Hüseyin.

İhtiyar ve yorgun bir kralın ağzından dökülen günün en muazzam sözüydü bu; o kral ki artık daha çok ölümü düşünüyordu ve bu anlaşmaya en hararetli itirazlarda bulunanlar, bizzat kendi halkıydı. Birkaç kilometre ötede, ileri gelenlerin sıralandığı koltukların kuzeybatısındaki gri-kahverengi dağların arkasında Kudüs uzanıyordu; kentin doğu yakası (ve Batı Şeria) tam da karşımızda hazırolda bekleyen İsrail ordusunun işgali altındaydı hâlâ. Ürdünlü gazeteciler, sıcağın altında somurtarak dikiliyordu. Bill Clinton'ın kallavi limuzini Ürdün-İsrail sınırındaki eski mayın tarlalarının arasından azametle ilerlerken, "Bizim kutlayacak pek bir şeyimiz yok," diyordu içlerinden biri. "İnsanlar buna ameliyat gibi bakıyor – katlanmak zorunda oldukları bir şey gibi. İsrailliler için gerçek bir zafer. Bizim için yenilgi."

Araba'daki devlet adamları ise meseleyi böyle ortaya koymuyordu. Bu bir 'cesurların barışıydı' (Clinton), 'bir gurur kaynağı', 'yeni bir dönemin şafağı' ve 'eşsiz bir gündü' (Kral Hüseyin), 'askerlerin barışı ve dostların barışıydı' (İsrail Başbakanı İzak Rabin). Kral oradakilerin en ileri geleni sıfatıyla konuştu ve sözlerine, geriye cevaplanmamış bir soru bırakarak son verdi: "Bu [anlaşma] sadece bir kâğıt parçası değildir... biz kalplerimizi ve zihinlerimizi birbirimize açtıkça gerçek olacaktır." Rabin, "Devletler arasındaki barış halklar arasındaki barıştır," diyerek aynı konuya temas etti. Ancak her ikisi de, Ortadoğu'nun büyük bölümünde devletler arasındaki barışın illa ki halklar arasında barış anlamına *gelmediğini* biliyordu.

İsrailli bir gazeteci kollarını Ürdünlü bir bürokratın boynuna dolarken, bir grup İsrailli genç kız soğuk su dağıtıyordu. Her su şişesinin üzerinde, Arapça ve İbranice 'İsrail-Ürdün Barışı Ekim 1994' yazılı etiketler vardı, fakat suyun geldiği kaynağın adı (İsrail işgali altındaki Golan Tepeleri) sadece İbranice yazılıydı. Yüzlerce sandalye birbirine ince plastik kelepçelerle bağlanmıştı, İsrail ordusunun kullandığı kelepçelerdi bunlar. Birbirlerine de ateş edebilecek olan topçular tarafından yirmi pare top atışı yapıldı, 'Hatikvah'ın[1] çarpıcı güzelliğinden önce gürültülü Ürdün milli marşı çalındı, 1967'de öldürülen İsrailli ve Ürdünlü iki askerin kız to-

1 'Umudumuz' anlamına gelen İsrail milli marşı. Sözleri 1878'de Ukraynalı Yahudi şair Naphtali Herz İmber tarafından yazılmış, bestesi geleneksel bir Yahudi folk şarkısına dayanarak Paul Ben-Haim tarafından yapılmıştır. 1897'deki Birinci Siyonist Kongresi'nde siyonizmin marşı kabul edilmiştir. İsrail devletinin kurulduğu 1948'den sonra İsrail'in gayri-resmi milli marşı addedilmiş, 2004'te çıkarılan bir yasayla resmiyet kazanmıştır. –çn

runları, Amerikan başkanının yanında dikilen yaşlı savaşçılara dokundu. Fakat 5500 davetliye bunun bir Amerikan barışı olduğunu, Amerika tarafından kotarıldığını ve garanti edildiğini (ki Amerika'nın Ortadoğu'daki en yakın müttefiki İsrail'dir) hatırlatmak için Bill Clinton'ın klişe yığınına ('İnsansız bir toprağı bütün insanların evine çevirmek') ve 'terörizme' karşı ritüel tehditlerine ihtiyaç vardı. Ürdün ile işgal altındaki Batı Şeria arasındaki sınırın Ürdün-İsrail sınırı olarak gösterildiğini, sonradan ekler yayınlandığında öğrenebildik ancak.

Hüseyin'in barış anlaşması sayesinde Ürdün'ün daha güvende olduğunu düşünmesi için de bir neden yoktu. Ölümünden sadece birkaç hafta önce adeta hop oturup hop kalktı. Zira İsrael Harel adlı İsrailli bir gazeteci, uzun süre önce Ariel Şaron'un dile getirdiği bir düşünceyi bulup çıkarmıştı. Harel *Ha'aretz*'deki yazısında şunu savunuyordu: "Ürdün, Yahudi anavatanının bir parçasında kuruldu... İki ulusun [yani Israil ve Filistin] ve iki devletin Ürdün'ün batısındaki küçücük bir toprak parçasında yaşayamayacağı er geç açık hale gelecektir. Tek dönüm toprağa ihtiyacı olmayan kocaman ülkeler bile Ürdün'e göz dikiyorsa, İsrail de Ürdün üzerinde hak iddia etmelidir... Bu toprak sayesinde (bir parçası bile olsa) barış sürecindeki muhataplarımızla işbirliği içinde çözüm bulabilir, Filistinlilerle yaşadığımız toprak ihtilaflarını giderebiliriz."

İsrail Başbakanı Rabin, Araba Anlaşması'nın imzalanmasından sadece bir yıl sonra bir İsrailli (Batılı gazetecilere göre elbette bir 'terörist' değil, 'aşırılıkçı') tarafından öldürülecek, Kral Hüseyin ise ancak dört buçuk yıl daha yaşayabilecekti. Marlboro Light sigaraları hiç bırakmadı ve kanserden ölümü, ABD'deki meşakkatli bir tedavinin ardından gerçekleşti. Öncesinde ise kurtulduğu söylendi ve Amman'ın dört bir köşesinde, yağmur altında, araba konvoylarıyla içler acısı kutlamalar yapıldı.

Ürdün'e ilk dönüşünde, tahta kimin çıkacağına dair Haşimiler'i sarsan bir skandal yaşandı. Hüseyin, rahat, babacan bir şahsiyet olan erkek kardeşi Hasan'ı, veliaht prens rolünü elinden alarak sildi. Hasan, Hüseyin daha Kraliçe Alya Havaalanı'na indiğinde, krallık oyununun sona erdiğini biliyordu. Kanserle savaşını kazandığını düşünen kral, resmi bir şekilde kucakladı Hasan'ı. Fakat Hasan'ın oğlu Raşid'i görmezden geldi ve kente yanında Hasan'la değil (ki normalde böyle yapardı), Kraliçe Nur ile girmeyi tercih ederek veliaht prensi hakkında ne düşündüğünü gösterdi. Hasan arkada bırakılmıştı. Otuz dört yıldır Ürdün'ün kralı olmayı bekleyen adam afallamıştı.

Amerika'daki kliniğinde Hüseyin'e, Hasan'ın Ürdün ordusu genelkurmay başkanını görevden almaya çalıştığı, Pakistan doğumlu karısı Prenses Servet'in de kraliçe olma sabırsızlığıyla kraliyet sarayındaki halıları değiştirdiği söylenmişti. İki hikâye de doğru görünmüyor. Hasan, Suudi bir milyarder olan Velid bin Talal'a genelkurmay başkanının evini satamayacağını, zira evin mareşale ait olduğunu söylemişti. Ve Servet de kralın sarayını değil, kendi evini dekore etmişti (vaktiyle eski Britanya büyükelçisi Sör Alex Kirkbride'a ait, mevsimlik bir villaydı). Fakat Ürdün'ün dört bir köşesinde Veliaht Prens Hasan'ın hiç olmadığı kadar çok portresi görülmeye başlanmıştı ve (tehlikeli bir gösterge mahiyetinde) Hasan'ın oğlunun da portreleri asılıyordu. Hüseyin, Hasan'ı açıkça, ucu askeri darbeye dek varacak bir komplo düzenlemekle suçladı.

Kralın şüpheleri Hasan'ın kulağına ilk çalındığında, prens ağabeyinin huzuruna çıktı ve Hüseyin'e dobra dobra sordu: "Seni nasıl gücendirdim? İşte tabancam. Eğer sana sadakatsizlik yaptıysam, vur beni – fakat gururumla oynama." Kral, Hasan'a silahını geri almasını emretti ve onu hâlâ veliaht olduğu konusunda temin etti. Devamı ise çok daha inanılmazdı. Kral, Hasan'ı 20 Ocak 1999'da 00.30'da saraya çağırdı ve azil mektubunu eline tutuşturdu. Hasan'ı, armasını yeni veliaht prense, yani Hüseyin'in oğlu Abdullah'a verirken görüntülemek üzere bir fotoğraf-

çı da hazır bekliyordu. Hasan mektubu okumaya zaman bulamadan arabasına döndü, saraydan uzaklaşırken radyoyu açtı ve açılmamış mektubun içeriğini ulusal haber bülteninden dinledi. Taçlı başın derdi de çok olur.

Birçok Ürdünlü, Hasan'ın azil şeklinin gereksiz derecede kaba olduğunu düşünüyordu. Hasan veliaht prens sıfatıyla kral tarafından Ürdün'ün kalkınma projelerinin başına getirilmişti – Hasan'ı şahsi olarak pek sevmediği söylenen Başbakan Abdülkerim Kabariti'nin hükümeti ile prensi kaçınılmaz olarak karşı karşıya getiren bir roldü bu. Bakanlar, Hasan'ın hükümetin yetki alanını ihlal ettiğine inanıyordu – bunu yapmaya hakkı yoktu, zira Ürdün'de veliaht prensin anayasal yetkisi, kralın halefi olma hakkından ibaretti.

Fakat Hasan, Ürdün monarşisinin bir başka güvenilir hizmetkarının koltuğunun garanti olduğuna inandığı kırk üç yıl öncesine dönüp baksaydı, belki akıbetinin ne olacağını da kestirebilirdi. O zamanlar Kral Hüseyin yirmi bir yaşındaydı, fakat Arap Lejyonu'nun Britanyalı komutanı ve hanedanlığın baş askeri danışmanı Tuğgeneral Sör John Bagot Glubb ile çoktandır çekişiyordu. Glubb, Hüseyin'le strateji konusunda anlaşmazlık içindeydi (genç kral İsraillilerin sınırdaki saldırılarına misilleme yapmak istiyordu). Ayrıca Glubb, Hüseyin'e 'bozguncu' olduğunu ve görevden alınmaları gerektiğini iddia ettiği Arap Lejyonu subaylarının bir listesini vermişti.

Londra'nın Ürdün silahlı kuvvetlerini kontrol etmeye çalıştığına ikna olan kral, 59 yaşındaki Britanyalı generali, yanı sıra iki üst düzey subayını (genelkurmay başkanı ve istihbarat şefi) görevden aldı. Öfkeden kabına sığmayan Hüseyin kabinesine emirlerinin derhal 'infaz edilmesi' gerektiğini söyledi. Glubb Paşa, ertesi sabah bizzat Hüseyin'in arabasıyla havaalanına götürüldü. Kralın öfkesi yatışmıştı. Her şey ulusunun çıkarları için yapılmıştı. Fakat 1999'da Mayo kliniğindeki hasta kral, Hasan'ın Ürdün genelkurmay başkanını görevden almak istediğini duyunca, veliaht prensin (aynı Glubb Paşa'nın 1956'da yapmaya çalışmakla suçlandığı gibi) orduyu ele geçirmek istediğine hükmetti.

Dolayısıyla Veliaht Prens Hasan'ın bir kenara itilmesinde şaşırtıcı olan hiçbir şey yoktu. Haşimiler, diğer Arap liderlerin tüylerini hâlâ diken diken eden bir dram ve asabiyet içinde felaketi ve kurtulmayı kışkırtarak, daima bıçak sırtında yaşamıştır. Öfke ile tefekkür, siyasi husumet ile sonsuz dostluk arasında hızla gidip gelme eğilimdedirler; bu da Levantenlerden ziyade Körfez Araplarına özgü bir karakter sayılabilir. Fakat elbette Hüseyin'in ailesi hakikaten de Körfez'den, Hicaz bölgesinden gelmekteydi ve Hüseyin'in kendisiyle aynı adı taşıyan büyük büyükbabası da Osmanlılar tarafından emir, kutsal Müslüman kenti Mekke'nin şerifi ilan edilmişti. El-Suud ailesine bağlı sofu bir dini grup (o dönemin 'İslami köktencileri') Haşimileri sonradan Suudi Arabistan haline gelecek olan topraklardan sürecek ve Winston Churchill de Kral Hüseyin'in büyükbabası Abdullah'ı Trans-Ürdün emirliğine atayacaktı. Abdullah Filistin kralı olmak istemişti – Britanya'nın ise Filistin için başka planları vardı. Abdullah'ın erkek kardeşi Faysal da Irak kralı olacaktı, Suriye monarşisini kaybetmenin teselli ödülüydü bu – ki Fransa'nın da orası için başka planları vardı. Kral Abdullah, Filistin toprakları üzerinde yeni devlet kurma planları olan Siyonistlerle barış yapmaya çalıştı – ve 1948'deki Filistin felaketinden sonra monarkın hayatı karardı. Ürdün Irmağı'nın Batı Yakası'nı ilhak etmişti; Filistin'in geri kalanının neredeyse tamamı İsrail haline geldi. On sekiz yaşındaki Hüseyin, Abdullah'ın Kudüs'te suikastla öldürülmesine şahsen tanık oldu – Filistinlilerin düzenlediği bir suikasttı bu.

Yani Haşimiler bir kayıplar ailesi, metanete olduğu kadar kuşkuya da alışmış bir hanedanlıktı. Hicaz'ı kaybettiler, Filistin'in batısını kaybettiler. On yıl sonra Bağdat'ta Kral İkinci Faysal (yaşlı Abdullah'ın Britanyalılar tarafından atanan torunu), Baasçı bir askeri darbede öldürüldü, ki bu yirmi yıl sonra Saddam Hüseyin'i iktidara taşıyacaktı. 1967'de Kral Hüseyin, kariyerinin

en büyük felaketi mahiyetinde, Mısır ve Suriye ile birlikte İsrail'le savaşa girmeyi tercih etti; bunun sonucunda da Doğu Kudüs'ten ve Batı Şeria'dan dışarı atıldı. Velhasıl yarım asırdan daha kısa bir sürede Haşimiler Hicaz'ı, Irak'ı ve Filistin'in tamamını kaybetmiş oldu.

Ailenin hikâyesi kaçınılmaz olarak 'KTK'nın hikâyesi haline geldi. İngiliz tedrisatından geçmesi Hüseyin'i doğal olarak Britanyalılara sevdirdi; o Britanya ki, düşkünlük cesaretine ve daha da fazlası, tıknaz kaybedenlere pek bir hayrandır. Hüseyin 1961'de Kraliyet Mühendislik Birimi'nden bir yarbayın kızı olan Antoinette Avril Gardiner ile evlenince, Britanya, Ürdün sanki bir kez daha sömürge vilayeti haline gelecekmiş düşüncesine kapıldı. Prenses Muna adını alacak olan 'Toni' iki oğlan çocuğu dünyaya getirdi: Abdullah (bugünkü kral) ve Faysal. Evlilikleri de ülkesinin siyaseti kadar fırtınalı olabilen bir kralın dört eşinden ikincisiydi Muna.[1] Hüseyin on sekiz ay içinde ilk ve en büyük eşi Dina'yı boşamış; Ürdün'ün Mısır büyükelçisi, kraliçe Kahire'de hasta bir akrabasını ziyaret ederken veda mektubunu iletmişti. 'Toni' ile evlilik, Hüseyin'in gözü Ürdün Kraliyet Havayolları'nın bir çalışanı olan güzel Alya Tukan'a takılınca sona erdi; 1972'de gerçekleşen bu evlilik, belki de krala ömür boyu mutluluğun anahtarını verecekti, ama olmadı. Alya beş yıl sonra bir helikopter kazasında hayatını kaybetti. Amman'ın Alya Havaalanı işte bu yüzden, bir havacılık kazasının kurbanının adı verilen dünyadaki yegane havaalanıdır. Sonra 1978'de kral, Elizabeth Halaby ile evlendi. Kraliçe Nur adını alacak olan Halaby, aynı ölçüde güzel, fakat zorlu bir kadındı. Uzun boyuyla kralı daha da kısa gösteren ve içine kapalı, fazla entelektüel fikirlere sahip erkek kardeş Hasan'a karşı derin bir güvensizlik geliştiren bir kraliçeydi. Amman'da söylenenlere göre, Hasan kral olsaydı, Nur ülkeyi terk edecekti.

Batı Şeria'yı kaybeden kral, sonuçlarıyla yüzleşmek zorundaydı: Filistinlilerin, gerillaların bir askeri darbe girişiminde bulunmasına dek varan nefreti. Hüseyin'in Bedevi birlikleri, bugün hâlâ tam olarak kabul edilmeyen bir acımasızlıkla Ürdün'deki Filistin kamplarına girip katliam yaptı ve gerilla gücünü dağıttı. 1967'deki aceleci savaşa girme kararından ders çıkaran kral, 1973'teki Ortadoğu savaşında neredeyse hiç sesini çıkarmadan kenarda durdu ve aynı dedesi gibi, İsrailli liderlerle yarı-gizli temaslarda bulundu. Elinde kalana sıkı sıkı yapışacaktı. Ürdün'ün (Britanya'nın icat ettiği bu en yapay ülkenin) korunması, Haşimilerin tek amacı haline geldi. KTK Batı'nın dostu olacaktı. Bir Washington gazetesi kralın CIA'dan milyonlarca dolar aldığını yazıyordu, fakat buna dair haberlerin Amman'da yayınlanması engellendi.

Batı'da bizler Arapları, kendi cahilliğimizin yanı sıra ırkçılığımızı da kanıtlayan üç hayali gruba bölmeye meyilliyizdir: sinema filmlerinde ve Amerikan basınındaki anti-Semitik karikatürlerde (Yahudiler gibi Araplar da Sami'dir zira) tasvir edilen entrikacı, kanca burunlu obur Körfez işadamı; 'köktendinci teröristler': ve son olarak (Rudolph Valentino'nun ölümsüzleştirdiği Bedevi çöl liderine dair ilk Hollywood filmlerinden mülhem) 'çölün yiğit savaşçıları'. Haşimiler veya en azından Kral Hüseyin kesinlikle 'yiğit savaşçı' sınıfındandı. Vaktiyle kralın

1 Kralın mutsuz kişisel hayatına tanık olan Britanyalı bir diplomat, 1983'te bunun 'son derece üzüntü verici bir tecrübe olduğunu' söyleyecekti. O zaman bile Hüseyin'i hasta bir adam diye niteliyor, kalbinden rahatsız olduğunu ve Yaser Arafat'la dokuz saatlik bir görüşmenin ardından bayıldığını anlatıyordu. Kralın o günlerdeki korkusu İsrail'in Batı Şeria'yı ilhak etmesi ve on binlerce Filistinliyi Ürdün Nehri'nin doğusuna sürmesiydi. Aynı diplomat bana şunları anlatmıştı: "İsrailliler Ürdün'de Haşimi egemenliğinde Batı yanlısı bir devlettense radikal bir Filistin devletini tercih ederdi, zira doğudaki aşırılıkçı bir FKÖ ülkesine tavsiz vermelerini kimse onlardan beklemeyecekti. Ürdün Hüseyin'in yönetiminde kaldığı sürece Amerikalılar sürekli olarak müzakere talep edecekti." Diplomata göre Hüseyin, Amerikalıların Ortadoğu'da olup bitenleri nasıl olup da anlayamadığına şaşırıyordu. "İstihbarat elde etmek için muazzam kaynakları vardı, fakat bilgiyi asla doğru yorumlayamıyorlardı." Sonraki yirmi yılda da değişen pek bir şey olmayacaktı.

dostlarından biri Hasan'ı Cecil Rhodes[1] ile kıyaslamış, anlaşılması zor bir şahsiyet olduğunu söylemişti.

Krala gelince, sadece spor ve uçuşun keyfini çıkarmakla kalmıyordu; yatak odası sporunda da doymak bilmez bir iştaha sahipti. Kanser teşhisi konmasından sadece aylar önce, yirmili yaşlarının başında bir Ürdünlüyü gözüne kestirmişti. Kraliçe Nur bu işten hiç hoşlanmadı. Fakat bu Hüseyin'in şöhretine halel getirmedi. Suudi Arabistan prensleri kadınlardan yana hiç eksiklik çekmez ve Kuveyt emiri aşiret üyesi bayanlarla bir dizi sonu gelmez evlilik yapmıştır. Ne var ki Kral Hüseyin'in verimli aşk hayatını, siyasi kumarlardan ayırmak imkânsızdı. Uzun zamandır Batı'nın uysal 'dostu' olarak görülen Hüseyin, Irak'ın 1990'daki Kuveyt işgalinin ardından Saddam Hüseyin'i (kelimenin tam anlamıyla) bağrına basarak Amerikalı müttefiklerini hayrete gark etti.[2] Saddam'ın Kuveyt'i 'kurtaracağına' inanıyor muydu gerçekten? Veya Ürdün'ün Körfez Arapları olmaksızın ayakta kalabileceğine? Sakal bıraktı; Amman'da Mekke'nin Şerifi deniyordu ona. Suudiler küplere bindi. Anlaşılan kaybettiği topraklara göz dikmişti. Filistinlilerin Irak'ı destekleyeceğini biliyordu. Tam da Batı'daki en sevilmeyen monark haline geldiği anda, Arap dünyasındaki en popüler monark haline geldi.

Amerikalılar Haşimilerin defterini dürmeye hazırdı. Fakat derken Arafat'ın barış 'anlaşması' ve İsrail'le kendi başına görüşmesi geldi ve canavar Saddam'ın hain müttefiki bir gecede tekrar Küçük Tıknaz Kral oluverdi. Ürdün yine 'bizim'di. Amerikalılar Amman'ın kenar semtlerinde yeni, devasa, kale gibi bir büyükelçilik inşa etti. Hüseyin bir gece, elçiliğin projektörlerle aydınlatılmış bahçesine bakarken, Ürdünlü arkadaşlarına, "Bu yeni CIA karargahı olmasın sakın?" diye şaka yapıyordu. Haklı olabilirdi. Haşimiler belki şeçerelerini Hazreti Muhammed'e dayandırıyordu (ki dayanıyordu da), fakat onlar demokrat değil birer Tudor'dular; bireysel olarak ne kadar liberal ve nazik olurlarsa olsunlar, modern bir monarşiden ziyade, bir oligarşinin üyesiydiler.

Böylece bir deri bir kemik kalmış olan kral Amman'da son kez hastaneye kaldırıldı ve hayata gözlerini yumdu. 1999 Şubat'ının o ilk haftasında Ortadoğu'yu etkisi altına alan fırtınalar sanki bir şeylerin habercisiydi, Macduff'ın[3] öldürülmesinin ardından zifiri gecenin yol fenerini boğması gibi. Kasırgalar denizden gelip Beyrut'a abandı; biri, ben daha geldiğini görmüşken balkonumu vurdu ve içeri giderek cam yemek masamı duvara yapıştırdı ve tabakları tuzla buz etti. Amman'da kenti kara bir sis kaplamış, Kral Hüseyin Tıp Merkezi'nin dışındaki binlerce örtülü siluetin etrafını sarmıştı. "Kanımız, ruhumuz sana feda olsun!" Hep aynı kelimeler, hep aynı şahadet arzusu. Bunu Filistinlilerden, Iraklılardan duymuştuk, şimdi sıra Ürdünlülerdeydi. Peki o kelimeleri söylediklerinde gerçekten bunu mu kastediyorlardı?

---

1 1853-1902 yılları arasında yaşamış, Britanya doğumlu ünlü Güney Afrikalı işadamı ve politikacı. Afrika'nın elmas madenleri üzerinde vaktiyle tekel oluşturan De Beers şirketinin kurucusu. İhtiraslı ve iddialı kişiliğiyle anılır. Sömürge karşıtları tarafından, Afrika'nın doğal kaynaklarının yağmalanmasında başrollerden birini oynadığı söylenir. "Gökyüzünde bu yıldızlar, bütün o dokunulmamış uçsuz bucaksız dünyalar... Elimde olsa diğer gezegenleri de ele geçirirdim" demiştir. –ç*n*

2 Hüseyin'in şaşırtma kabiliyeti pek de yeni bir şey değildi. 1997'de, eski BM genel sekreteri ve o dönemki Avusturya Devlet Başkanı Kurt Waldheim'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında Bosna'da Wehrmacht'ın acımasız Grup 'E'sinde istihbarat subayı olduğunun (bunu yıllar boyu titizlikle gizlemişti) ortaya çıkmasından hemen sonra kral Waldheim'ı resmi bir ziyaret için Ürdün'e davet etti. Hüseyin misafirini helikoptere bindirip, İsrail işgali altındaki Batı Şeria'yı göstermek için Um Kueys tepelerine çıkardı, ona Hüseyin bin Ali (kralın büyükbabası) madalyası taktı ve Waldheim'ı vatanseverliği, dürüstlüğü, erdemi ve 'asil insanlık değerleri' sebebiyle göklere çıkardı. Amman havaalanında tören kıtasını denetlerken Waldheim'ın topuklarını ustaca birleştirip hazırola geçtiğine ve kolunu uzatıp başıyla selam verdiğine dikkat etmekten kendimi alamamıştım. Alman ordu disiplininin Avusturya liderinde sağlam yer ettiği belliydi.

3 Shakespeare'in Macbeth oyunundaki karakterlerden biri. Karısı ve çocukları Macbeth tarafından öldürülmüş, daha sonra Macbeth'e karşı taht için savaş açmıştır. –ç*n*

Hastanenin içinde kraliyet mensupları nadir bir sorunla mücadele ediyordu: kralı hayata bağlayan tek şey olan yaşam destek ünitesinin fişinin ne zaman çekileceği. Dializ makineleri ve kan torbaları, bayağı dindar biri sıfatıyla, (insanlar değil) Allah karar verdiğinde ölmesi gerektiğine inanan bir krala hâlâ hayat pompalıyordu. Fakat ümitsiz hastaların hayatını uzatma bilimi ne Kuran'ı ne de İncil'i hesaba katıyordu. Hiçbir din âlimi henüz ölüm ânını Allah'ın elinden çekip alan bir gelişmeye İslamın ne karşılık vereceğini bulmayı başaramamıştı. Nihayetinde kral, kraliyet ailesinden birinin bana söylediğine göre, 'gayet sıradan bir şekilde ve acı duymaksızın' öldü. Krallar bile ondan kurtulamıyordu...

Hastanenin dışında kalabalığın posterleri, bizden sadece birkaç yüz metre ötede yatan ölü kralı tasvir ediyordu: savaş uçağı pilotu Hüseyin, Bedevi savaşçısı Hüseyin, Mareşal Hüseyin. Fakat kral ile oğlunu birlikte gösteren tek bir fotoğraf bile yoktu. Yeni Kral Abdullah (o gün bu isim kulağa ne kadar da tuhaf geliyordu) bağıran erkeklerin veya yolda akan dondurucu suyun ortasında kendisini yerden yere vuran yaşlı kadının zihninde yoktu henüz.

Kral Abdullah. Tuhaf bir tınlaması vardı bu adın; neredeyse yarım asır önce bir başka kral, Abdullah'ın büyük büyükbabası Kudüs'teki El-Aksa Camisi'nde başında bir mermi ve çözülmüş sarığıyla yatarken, genç bir oğlan da (şimdi arkamızdaki hastanede yatan saçları dökülmüş ceset) dehşetle yere yığılmıştı. Kudüs hâlâ boğucu, buzlu sisin 85 kilometre ötesindeydi ve bugün Ürdünlüler için, en az Kral Hüseyin'in ordusu otuz yıl önce geri çekilirken olduğu kadar kaybedilmiş haldeydi.

Velhasıl bu tuhaf, kırılgan, cesur küçük ülkeyi, Britanya ordu tedrisatından geçmiş bir başka kral yönetecekti artık. Sandhurst, Oxford, Georgetown, tank komutanı ve kendi Kraliyet Muhafızları'nın generali. Özel kuvvetleri (Ortadoğu'nun dört bir köşesinde beslenen o sözümona 'kaliteli' birliklerden biri) son birkaç yılda birkaç ayaklanmayı bastırmıştı. Kral Abdullah'ın sırtındaki yükün ne kadar ağır olacağını anlamanız için, hastanenin dışındaki o insanları (ve onların matemlerinin kontrol edilemez doğasını) izlemeniz yeterliydi. İnsanlar polis hatlarını zorluyor, ellerini yüzlerine kapatmış hıçkırıyor ve nefessiz kalıp barikatların etrafındaki çamurlara yığılıyorlardı. Bir Batılı için, bir turist için Ürdün Roma kalıntılarından, taş saraylardan, develerden ve Albay Lawrence tarafından havaya uçurulmuş eski bir demiryolundan müteşekkil dostane bir ülkedir. Fakat halkı yaralanmıştı; yüzde 65'i, ailelerin soy ağaçlarında Filistin sürgününü sayabilirdi. O soğuk, kesif bulutlardan gün boyu yağmur yağmıştı. Ve Hüseyin'in cenazesinde, görebilenler için korkutucu bir gerçekliği ele veren bir şeyler vardı.

İki Ürdün, krallarını toprağa verdi. İskoç tarzı gaydaları ve İngiliz aksanlı yeni monarkıyla eli yüzü düzgün, Batılılaşmış bir ulus vardı vitrinde. Yeni monark, cilalı top arabasının üzerindeki 'şehit savaşçı'yı gömmek üzere dünyanın devlet adamlarını davet etmişti; Hüseyin'in Arap atı (boş postallar atın üzengilerine baş aşağı asılmıştı) tabutun arkasında itaatkar bir şekilde yürüyordu. Ve dünyanın tanık olduğu şey (aslında dünyanın gördüğü söylenen şey) kralların, devlet başkanlarının, başbakanların ve prenslerin taparcasına sevgisiydi: Clinton, Baba Bush, Blair, Esad, Yeltsin, Chirac, Şamir, Netanyahu, Mübarek, Weizman, Arafat, Şaron, Carter, Ford, Galler Prensi... Ne de olsa Başkan Clinton, Ürdün'ün en son kaybına dair konuşmasında bu adamı çoktan ahrete havale etmemiş miydi?

Ve diğer Ürdün de eksik değildi. Kapının dışında terleyen ve Tanrı'ya feryat eden, tüfek dipçikleriyle itilip kakılan, dişle tırnakla Kral Hüseyin'in tabutuna ulaşmaya çalışırken Glubb Paşa'nın Arap Lejyonu'nun mirasçıları tarafından hakarete uğrayan diğer Ürdün, saray duvarının öbür tarafındaki debdebeye pek de uymuyordu. Binlerce Ürdünlü barikatı aşıp kapılara hücum ettiğinde, karşılarında yüzlerce silahlı asker daha buldular. "Allah aşkına, bana yardım edin!" diye inliyordu, kalabalığın arasında çamurda sıkışıp kalan yaşlı bir kadın.

Peki hangisi gerçek Ürdün'dü? Ragadan Sarayı'nın, 'küçük kral'ın tabutunun, onu kâh sevmiş, kâh ondan nefret etmiş veya ona komplolar kurmuş bütün o tehlikeli, güvenilmez müttefikler tarafından onurlandırıldığı, dua edildiği, seyredildiği ve selamlandığı mermer zemininin hemen üzerinde kutsanan ülke miydi gerçek Ürdün? Hepsi öyle samimi, öyle üzgün görünüyorlardı ki. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu oradaydı; daha birkaç ay önce, bir Hamas yetkilisini öldürmesi için ölüm timini Ürdün'e göndermiş olan bu adam, şimdi tabutun başında dimdik selam duruyordu. Eski başkan George Bush da oradaydı; sekiz yıl önce Hüseyin'i bir düşman ajanı müsveddesi olarak görüyordu. Silahlı adamları vaktiyle Hüseyin'in krallığını yok etmeye çalışan Yaser Arafat, zeytin yeşili üniformasının içinde dikkat çekiyordu; önündeki bayrağa sarılı tabutu iki kez selamladı.

Ve ağır ağır hareket eden tabutun arkasında, Kral 2. Abdullah ve iki yarı-kardeşinin (Veliaht Prens Hamza ve Prens Haşim) dikkatle çalışılmış, çoğunlukla asık suratları vardı. Orada dikilmiş, zaman zaman ellerini dua etmek için kaldırıyorlardı; hepsi jilet gibi takım elbiseler ve kıravatlar içindeydi, başlarına da Arafat'ınkiyle aynı türden kareli kırmızı-beyaz kefiyeler takmışlardı. Sanki bir tür tuhaf ritüelde rol kesiyorlar, savaşçı Arap prenslerinden ziyade tanıdık olmayan bir oyunda oynayan İngiliz okul çocuklarını andırıyorlar, tabutu ve onun kraliyet standardını korumakla görevli eski Arap Lejyonu'nun (Hüseyin Glubb'u görevden aldıktan sonra lejyonun ismini Ürdün Arap Ordusu olarak değiştirmişti) uzun boylu elemanları arasında caka satmaya çalışıyorlardı.

Akla gelen kelime savunmasızlıktı. Prensler, babalarını şereflendirmek için önlerinden geçen gösterişli adamlarla (bazıları centilmen, bazıları gözü doymaz diktatörlerdi; birkaçının elinde korkunç derecede fazla kan vardı, zararsızlar ve zararlılar, birbiri ardına, sanki pasaport fotoğrafı bekliyormuş gibi geçiyorlardı tabutun önünden) başa çıkacak kadar yaşlı veya sert ya da kibirli görünmüyordu. Dünya için tarihin yeniden yazıldığını görmek sanırım sürpriz değildi. Uydu televizyonunda kanserden ölen kral, İsrail'le özgürce barış yapan bir adam olarak göklere çıkarılıyor, ülkesi artık birçok Arap devletinden daha çok İsrail'e yakın olduğundan dolayı övülüyordu (bu CNN'den). Yani kralın vaktiyle kapalı kapılar ardında, Ürdün'ü İsrail'le nefret edilen bir barış anlaşmasına mecbur bırakan Oslo Anlaşması'ndaki 'kelepçeler'den söz ettiğini unutmamız ve Clinton'ın iki gün önce bize söylediklerini hatırlamamız gerekiyordu: Kral Hüseyin şimdi cennetteydi. Orasının, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın da ölümünden sonra gittiği yer olduğunu öğreniyorduk – anlaşılan bizim isteğimizle İsrail ile barış yapan bütün Arap liderlerinin akıbeti buydu.

Televizyon veletleri (bazıları, Amerika'nın 1991'deki savaşını desteklemeyi reddettiği için Hüseyin'in devrileceği kehanetinde bulunan 'uzmanlar'ın ta kendisiydi) kendilerini hepten kaybetmişti. 'Kesin bir ahlaki dürüstlük', 'barış adına uzak görüşlülük', 'şaibesiz' bir miras bırakan 'büyük karizma sahibi bir adam', 'halkına hak ettiği hakları vermeyi her zaman istemiş bir lider' lafları havada uçuşuyordu. Ne yazık ki bunlar gerçek alıntılar. Peki şu miras neyin nesiydi? Ve Ürdünlüler, kuyruğu çoktan düğümlenmiş bir parlamento için oy vermek ve Batılı televizyon muhabirleriyle Kral Abdullah'ın geleceği hakkında 'sokaktaki adam' röportajları yaparlarken çizmeyi fazla aşarlarsa, okşanmak üzere Majesteleri'nin jandarması tarafından alınıp götürülecekleri malumatına sahip olmak dışında siyasal hak elde etmişler miydi?

Saray kapılarının iç tarafındaki şık giyinmiş krallar ve devlet başkanları tarafından sesleri duyulabilen kalabalığa gelince, kralı seviyorlardı, en azından bazıları. Fakat yeni krala az,

Hüseyin'in son eşi Kraliçe Nur'dan olma oğlu Prens Hamza'ya daha da az tezahürat vardı. "Hamza ABD tarafından yeni veliaht prens seçildi," diyordu genç bir kız ısrarla.[1] Filistin kökenli bir Ürdünlüydü.

"Saçma," diye homurdandım kıza. "Dedikodulara, 'komplo'ya inanma," diye de ekledim. Fakat bir saat sonra saraya davet edilenlerin tam listesini gördüm ve ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan gelenlerin sayısı karşısında afalladım. Washington'daki barış yapma dairesinden gelen bu çocuklara, en büyük İsrail lobi grubunun eski başkanı Martin Indyck liderlik yapıyordu. O Indyck ki, Netahyahu'yu Arap topraklarında Yahudi yerleşimleri inşa etmekten vazgeçmeye ikna edemezken, ısrarla Arafat'ın 'terörizmi sona erdirmek' zorunda olduğunu söyleyip durmuştu. O zaman gerçek Ürdün, saraya giden anayoldaki pejmürde giyimli, bağıran gençlerden oluşan dalgalanan kalabalığının arasında mıydı? Birçoğu eğitimsiz, bazıları kendisini ölü kralın gömleklerine ve başörtülerine yapıştırdıkları buruşuk fotoğraflarıyla içler acısı şekilde süslemiş o gençler miydi gerçek Ürdün?

Zira tabut yaklaşırken, yorgun, her nasılsa kırılmış yüzlerin oluşturduğu sıra boyunca, yarı ses yarı hareketten oluşan bir tür dalga yayıldı; sanki bir insan havuzunun ortasına bir taş atılmıştı. Öncesinde hiçbir sinyal, ağaçlardan aniden yola atlayan bir dizi çocuk dışında hiçbir talimat veya işaret yoktu. Derken insanlar topyekün tabuta ve onun yanındaki bir cip dolusu başörtülü Ürdünlü muhafıza doğru hücum etti; yüzlerinden yaşlar akıyor, elleri tabuta dokunmak, hattâ bayrağı, belki de bizzat tabutu kapıp götürmek için yarışıyordu.

Paniğe kapılan bir asker tüfeğiyle iki adama vurmadan ve kalabalık üzerimize yüklenirken beni de göğsümden itip devirmeden önce, bütün bu olanların ocağa benzin dökmeye benzediğini düşündüğümü hatırlıyorum. Tuhaf, korkutucu bir tür histeriydi, aşkı ve infiali neredeyse aynı ölçüde bir araya getiriyordu; kesif sadakat mutlak öfkeyle birleşmişti. Yerde yuvarlanıp döndüğümde, askeri yanımda yatarken buldum. Ayetullah Humeyni'nin yaklaşık on yıl önceki cenazesinde kalabalık askerlerin giysilerini paramparça etmişti. Ve Arap Lejyonu'nun varisleri ölü krallarının ismini haykırmamış ve diğer askerler araca tırmanmaya çalışan genç Ürdünlüleri en başta güzelce pataklamamış olsaydı, aynı manzara tekrar yaşanabilirdi.

Şiddet, uygulayıcıları saray duvarlarının dışındaysa, çok farklı tasvir edilir. İnsan merak etmeden duramıyordu: Bu kitleler, İsrail Dışişleri Bakanı Ariel Şaron'un, 1982'de İsrail'in Lübnanlı Falanjist milislerini Sabra ve Şatila Filistin mülteci kamplarına gönderen bu adamın krallarının tabutu karşısındaki kalıplı endamı hakkında ne düşünüyordu acaba? Askerlerine 1982'de Hama'daki İslami ayaklanmayı 'yok etme' emri veren Suriye Devlet Başkanı Esad'ın gelişine nasıl bir anlam veriyorlardı? Veya 1996'da Lübnan'a yönelik saldırısı, İsrail'in Kana'daki BM mülteci kampında 106 Lübnanlı sivilin katliyle sona eren (Mansuri'deki ambulans katliamını saymıyorum bile) eski İsrail Başbakanı Şimon Peres hakkında? Bütün bu örneklerde kurbanlar Müslümandı, aynı Amman'da arzı endam ederek dünyayı şaşırtan adamın yürüttüğü savaşta olduğu gibi; onun Çeçenya'da yürüttüğü katliam Batı'da hâlâ pek az zikrediliyordu. Boris Yeltsin kameralara el sallıyor (yaşıyorum, yaşıyorum demeye çalışıyordu bize) ve ağır aksak saraya yürüyordu. Onun yakınında Hüseyin'in gözde beyaz atı Amr vardı, tabutun yanında kısa süre arka ayakları üzerinde şaha kalktı. Bir saygı ifadesi olarak, bir daha ona kimsenin binmeyeceği söyleniyordu.

Ve sonrasında bol bol aleni yalakalık dinlemek zorundaydık. Arafat, Hüseyin'in bir Selahaddin, Haçlıları Filistin'den kovan bir savaşçı şövalye olduğunu iddia ediyordu. Gerçekte Haşimileri Filistin'den kovan İsraillilerdi. Fakat Hüseyin nazik bir adamdı. Başka hangi kral, en yaygaracı siyasi muhalifini bizzat gidip devlet güvenlik cezaevinde ziyaret ederdi? Leyt Şü-

1 2004'te Kral Abdullah, Hamza'yı veliaht prenslikten azledecekti.

beylah monarkı küplere bindirdiği için hapse atılmıştı; zira İsrailliler tarafından öldürülen Filistinli radikal bir liderin eşine 'hiçbir resmi taziye gönderilmezken ya da onun için prenses veya herhangi bir yetkilinin karısı tarafından tek damla gözyaşı dökülmezken', Kraliçe Nur'un İzak Rabin'in cenazesinde niye ağladığını sorma gafletinde bulunmuştu. Kral cezaevine vardığında, Şübeylah hapishane arkadaşlarına veda ederken on dakika geç kalmıştı. Hüseyin sabırla Şübeylah'ı beklemişti. Saddam bunu yapar mıydı? Veya Kral Fahd? Ya da Başkan Mübarek? Ya Binyamin Netanyahu?

Belki de kralı diğerlerinden farklı kılan şey buydu: Ortadoğu'nun canavarları arasında o işte böyle makul bir adam gibi görünüyordu. Başka birine yeterince güvenirse, iyi niyetinin karşılığını alacağına inanıyordu; acımasızca ödüllendirildi. Binyamin Netanyahu'ya inanmıştı, ta ki İsrail başbakanı kralın Arafat'ı Amman'dan Gazze'ye özel uçağıyla göndermesine izin vermeyene kadar. "İsrail hükümetinin başı olarak başlattığınız ve giderek boyutlanan trajik eylemlerden dolayı gerçek ve derin bir üzüntü içindeyim; hayatımın en değerli hedefi olan barış, gittikçe uzaklaşan elde edilemez bir serap gibi görünüyor," diye yazıyordu İsrail başbakanına, Mart 1997'de. Netanyahu ise 'kendisine yönelik şahsi saldırılara şaşırdığını' söylüyordu. Kel kafası ve siyah giysileriyle kralın matemini tutarken görülen işte tam da bu Netanyahu'ydu.

Diktatörlerle (bizim tarafımızda oldukları takdirde krallar veya 'güçlü adamlarla') ilgili en çarpıcı mesele, iktidarları altında yaşayan bütün insanların bir şekilde babası sayılmalarıdır. Ortadoğu'nun dört bir köşesinde diktatör-halk aşkından oluşan bu sürece tanıklık ettim; en aşırı tezahürünü Irak'ta bulan, fakat Körfez ülkelerinde ve Suriye'deki Baasçı rejimi üreten Arap milliyetçiliği-Sovyet dostluğu karışımında mevcut bir durumdur bu. Amerika'nın sağcı İsrailli dostları tarafından daima alay edilip aşağılanan, çoğunlukla nefret edilen Başkan Hafız Esad'ın Suriye'si, seksenler ve doksanlar boyunca babacanlıkla gaddarlığın alışılmadık bir karışımıydı; Baasçı başkana yönelik çocukça bir 'hayranlık' ile devlet güvenlik polisinden duyulan korkunun karışımı. Sömürgeci güçler tarafından kurulan bütün o Arap devletlerindeki korku, otoriteye duyulan anlaşılabilir ve dalkavukça saygıyı kısmen gerçek bir saygıya da dönüştürmüştü: tek partili devletlerin bütün mimarisinin aniden çöktüğü durumda ortaya çıkabilecek kaos, anarşi ve sivil yıkımdan duyulan korkuydu bu. Esad örneğinde, veliaht prens oğlu Bazil'di. Sorun ise Bazil'in ölmüş olması.

Suriye, Beyrut'tan arabayla ulaşabildiğim tek ülkeydi ve her fırsat bulabildiğimde gittim. Onca iğneleyici, kınayıcı sözlerime ve sık sık dile getirdiğim kinizme rağmen her zaman vize verdiler bana. Bir keresinde Suriye enformasyon bakanlığından bir yetkili bu durumu bana rahatsız edici bir kibarlıkla şöyle izah etmişti: Bana vize veriyorlardı, zira 'iyi kalple' yazıyordum, yabancı bir ajan değildim ve Suriye hükümeti 'hatalarımı' affetmeye hazırdı. Bu müşfik politikadan Arap gazetecilerin de faydalandığı pek söylenemezdi. Bu durum, bakanlık için çalışan ve baş ağrıtabilecek (ve bazen ağrıtan) röportajlarım için önümü açmak zorunda olduklarını gayet iyi bilen orta yaşlı adamlar arasında haliyle özlem dolu kalp çarpıntılarına vesile oluyordu. Ben ne zaman Şam'daki büroya başımı uzatsam, içlerinden biri daima şöyle bağırırdı: "Aman Allah'ım, Fisk gene geldi!"

Neden söz ettiğini anlayabiliyordunuz. Şam'daki üç büyük otelde kalan her yabancı misafirin kapısının altında, her sabah rejimin bir simgesini bulmak mümkündü: *Syria Times*. Bu yeni Arap demokrasisinin bayrağı değildi, Baasçılığı özgür bir toplum olarak dünyaya açmaya çalışan araştırmacı bir araç hiç değildi. Bakanların ve devlet memurlarının sayesinde kendilerini güvende, evlerinde, hattâ sıkılmış hissedebildikleri bir gazeteydi. Zira bir diktatörlükteki hayat

epey sıkıcıdır; diktatöryal iktidarın doğasıdır bu. Hiçbir şey hiçbir zaman değişmez. Esad'ın bakanları diğer ülkedekilerden (bilhassa da Irak'takilerden) fazla yaşardı ve sadakatleri Esad'ın sadakatiyle ödüllendirildi.

Bu yüzden de *Syria Times*'ın 1. sayfasında daima Başkan Esad'ın, çoğunlukla da gazete okurken (dikkat ettiğim kadarıyla o gazete hiçbir zaman *Syria Times* olmasa da) göründüğü büyük bir fotoğrafı olurdu. Daha da sık olarak, bir taraftarlar güruhuna seslenirken veya 'Siyonist yayılmacılığa' verip veriştirirken görülürdü. *Syria Times*, bir avuç okuyucusunu uykuya daldırma tehlikesi taşıyan (bence bu konuda müstesna bir cesaret sergileyen) o gazetelerden biriydi işte: Başsayfa beş yıllık sanayi planları, zirai aşırı üretim haberleri ve Kuzey Suriye'deki değirmen işçilerinin Başkan Esad'ı 'yanlışı doğru yapan yönetimi'nin yıldönümünden dolayı kutlayan uzun telgraflarından geçilmezdi. İç sayfalar ise kaba saba şiirlerle, inanılmaz uzunlukta İsrail karşıtı yazılar ve arada bir de gazetenin (izin almaksızın) *Independent*'tan apardığı benim yazılarımla dolu olurdu. Ben de o müşfik tavrın aynısını takınır, bunun 'iyi kalple' yapılmış bir hata olduğunu düşünürdüm. İnsanın Suriye siyasetini böylesine kolay benimseyebilmesi şaşırtıcıydı doğrusu.

Suriye bakanlığında beni daima bir yakarış eşliğinde buyur eden adam, günün birinde *Syria Times*'ın editörüyle yaptığım bir konuşmada yanımda oturma bahtsızlığına da erişmişti. Editöre gazeteyi, matbaasını ve nesi varsa hepsini alıp alamayacağımı sordum. O da sordu: Niye böyle bir şey istiyordum ki? Yanıtladım: Böylelikle gazeteyi kapatabilir ve bir daha okumak zorunda kalmazdım. Editör burnunun üzerinden bana baktı ve cevabımı anlamadığını söyledi. Güldüm. O da güldü. Suriye'de işler böyle yürürdü. Benden kaynaklı bir başka 'hata'ydı işte. Suriyeli bakanlık yetkilisinin adı bu kitapta verilmiyor, zira kendisi hâlâ aynı bakanlıkta çalışıyor. Suriye'nin doğası budur işte: itaat, sadakat ve süreklilik, yani her baba figürünün ailesinden istediği nitelikler. Fakat Suriye 'orta' bir diktatörlüktü. Eğer Londra'dan uçarsanız (veya Beyrut'tan karayoluyla giderseniz) Şam bir polis devletinin başkentiydi. Bağdat'tan gelmişseniz, liberal bir demokrasi olduğunu düşünebilirdiniz.

Bütün gazeteciler Suriye ile ilgili yeni bir şeyler bulmaya çalışırdı. Siyasi reform umudu var mıydı, belki de yeni bir yolsuzlukla mücadele hamlesi? Ya ekonomiyi başkanın etrafını kuşatmış eski Baasçıların elinden çekip alacak yeni bir bankacılık sistemi? Fakat Suriye geleceği yaşayan bir ülke değildi. Birçok bakımdan geçmişine bağlıydı ve Suriyeliler (her ne kadar Şam'ın Baasçı kabul salonlarında siyasi bakımdan dondurulmuş olsalar da) ülkelerinin tarihini, pek azı dışında Batılıların anlamadığı, hattâ anlamayı bile deneyemeyeceği bir tarzda anlıyordu.

1999 Kasım'ının soğuk bir günü Başkan Esad'ın köyüne doğru yola koyuldum. Suriye'nin batısındaki Alevi dağlarının yükseklerindeki Kardaha köyünde Esad'ın oğlu gri betondan bir camide, aynı grilikteki bir göğün altında yatıyordu. Bazil Esad'ın, Suriye'nin şövalyesinin, erkeklerin erkeğinin, yolsuzluğun düşmanının, Suriye Devlet Başkanı Hafız'ın gözde oğlunun kabrinin inşası halen sürmekteydi. Kardaha'daki bitirilmemiş caminin kapısında kırmızı bereli bir paraşütçü ve genç bir adam karşıladı beni.

Sivil olanı siyah giyinmişti ve bir anda boynundaki siyah kravatın üzerinde Bazil'in bir resmi olduğu dikkatimi çekti; başkanın ölü oğlu resimde siyah güneş gözlükleri takmıştı. Bir başka genç adam yaklaştı, kabrin muhafızıydı, adını vermek istemiyordu, zira 'Bazil hayatta kalanların hepsini önemsiz ve isimsiz kılmıştı'. Sağımdaki anıta doğru baktım; üzerinde bir ressamın Bazil yorumunun yer aldığı uzun bir beton kuleydi bu. Suriye ordusunun üniforması içindeki Bazil bindiği atı cennet yıldızlarına doğru şaha kaldırmış, mavi başkanlık takımelbisesini giymiş babası Hafız ise kollarını veda eder gibi uzatmıştı. Başkanın yüzünde üzüntü ve gururdan bir maske vardı. İsimsiz bekçiden bana Bazil'i anlatmasını istedim. Bazil şimdi

ölüyken (yani bütün o portrelerindeki haliyle), hayatta olduğundan daha mevcut değil miydi?

Muhafızdan misk kokusu geliyordu. Güldü ve elimi sıkı sıkı kavradı. "Merhum Bazil'in eşi benzeri yoktu – bir lider olarak kimse yanına yaklaşamazdı," dedi ve devam etti: "Onuncu Akdeniz oyunlarında binicilikte altın madalya kazandı. Sportmenlikte rakipsizdi. Serbest düşüş paraşütçü olarak kahramanlarımızdan biriydi." Bir başka soru sormaya çalıştım, fakat muhafız ellerini nazikçe kaldırarak itiraz etti. "Merhum Bazil sayesinde hükümetin bilgisayarları var – Suriye Veri İşleme Topluluğu'nun kurucusuydu. Orduda kıdemli binbaşıydı, bütün askeri kursları bitirdi. Ayrıca Rusya'daki Kruşçev Üniversitesi'nde askeri bilimler doktorası yaptı, Şam Üniversitesi'nden de inşaat mühendisliği derecesi aldı." Ben anıt hakkında konuşmak istiyordum, fakat ihtar eden el yine kalktı. "Merhum Bazil Fransızca ve İngilizceyi anadili gibi konuşurdu. Mütevazıydı. Bütün insanlarla gayet olağan bir şekilde konuşurdu. Mütevazılığı konusunda başkanımıza çekmişti, fakat merhum Bazil'in bu kadar önemli birinin oğlu olduğunu hayatta düşünemezdiniz. Yolsuzluğa karşıydı ve gençliği uyuşturucunun kötülüklerinden uzak durup spora yönelmeye teşvik etti. O genç neslin ahlakını simgeliyordu."

Afganistan'da savaşan ve 'hayatı' genç Bill Fisk'e de ilham vermişe benzeyen düş ürünü Britanya askeri Tom Graham VC'nin hayaleti en belli belirsiz haliyle orada, karşımda duruyordu sanki. Adam kusursuzdu. Bu kadar basitti işte. Bazil yanlış yapamazdı. Benzersizdi. Büyük Arap asillerinin kabirlerine kazınan kelimelerin sözlü bir versiyonuydu, durdurmak mümkün değildi – en azından ben Bazil'in doğum ve ölüm tarihlerini sorana dek. "23 Nisan 1962'de doğdu. 22 Haziran 1994'te öldü." Şu da eklenmeliydi tabii: Sisli bir sabah, Şam Havaalanı'na giden otobanda, Almanya'ya giden bir uçağa yetişmeye çalışırken arabasının takla atması sonucu ölmüştü.

Muhafız kabre davet etti beni. Tavana doğru bir tütsü bulutu yükseliyor, cam bir kapının arkasında Bazil Esad'ın lahdi duruyordu. Yeşil ipeğe sarılmış lahdin üzerine altın sarısı harflerle Kuran'dan, "La ilahe illallah, Muhamedun resulüllah" ayeti nakşedilmişti. Kabrin modeli başka bir asilin; atına atlayıp Haçlıları Kutsal Topraklar'dan kovan ve bugün Şam'da, sadece 400 kilometre ötede, aynı şekilde yeşil bir kubbenin altında yatan, General Gouraud'nun 1921'de nispet yaptığı Selahaddin'in kabrini andırıyordu biraz. Lahdin arkasındaki iki parlak ampül Bazil'in ürkütücü bir yağlıboya tablosunu aydınlatıyordu: Gülmeyen, sakallı, yakışıklı, perçemleri alnına dökülmüş, yüzünde keskin bir kararlılık ifadesi; yani, aynı babası gibi, hayatta da ölümde de pek bulaşılmaması gereken bir adam. Siyahlar içindeki genç matemciler saygıyı garanti etmek adına oradaydı ve bir dakika kadar beni dikkatle izlediler. Derken birdenbire kollar iki yana açıldı ve bana fotoğraflarını çekip çekemeyeceğimi sordular. "Burası karanlık olduğu için sanırım 800'lük film kullanacaksınız," dedi muhafız yumuşak bir sesle. Dini bir ayinin sonu gibiydi, rahibin cemaate dışarıda yağmur yağdığını ve şemsiyeye ihtiyaçları olacağını söylediği o an. Evet, benim de 800'lük filme ihtiyacım vardı.

Esad 'aslan' anlamına gelir ve Kardaha'nın girişindeki tabela beni şu kelimelerle karşıladı: "Aslan Yatağı Kardaha'ya Hoşgeldiniz." İçine girildiğinde aslan yatağının, Kuzeybatı Suriye'deki Lattakiye'nin doğusundaki dağların aşağısında, tepelerin arasına sıkışmış (lüks oteli ve modern otobanı hariç) gayet sıradan bir köy olduğu görülüyordu. Bu bölgede Başkan Esad'ın mensubu olduğu Alevi azınlık, nüfusun çoğunluğunu teşkil ediyordu. Kardaha Aslanı, 16 Kasım 1970'te Şam Aslanı haline gelmişti; sosyalist Baas hükümetinde savunma bakanı olan Hafız Esad, kansız bir darbeyle hasımlarını devirmiş (*Syria Times*'ın çok sık sözünü ettiği 'yanlışı doğru yapan yönetim' de buydu), ülkesini ekonomik ve siyasi liberalleşmeye açarken, iktidarının (etkili bir gizli polis aygıtıyla) rakipsiz kalmasını garanti altına almayı da ihmal etmemişti.

Fakat şimdi gözde oğlu gitmişken, Esad rejimini kendi ölümünden sonra ayakta tutabilir

miydi? Her Suriyelinin sorduğu soru buydu. Esad ülkesine istikrar ve birlik vermiş, içerdeki 'İslamcı' düşmanlarını ezmiş ve İsrail'le savaşmıştı. 1973'teki savaşta Golan Tepeleri'ni geri alma teşebbüsü boşa çıkarken, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı zapt etmesini engellemeyi başarmıştı. Gözde oğluna, kaybettiği toprakları geri kazanmış, Arap dünyasının muhafızı olarak rakipsiz ve dimdik ayakta bir Suriye bırakmak istemişti. Oğul ise şimdi ölmüştü; fakat Esad'ın Suriyesi hâlâ Golan Tepeleri'nin İsrail'den geri alınmasını talep ediyordu. Bu yüzden de Ortadoğu'da Suriyesiz bir barış olamazdı (bu, aylarca süren müzakerelerde Baasçıların parolası haline geldi), fakat şimdi Suriye'nin geleceğinin nöbetini tutan Bazil'in hayaletiydi. "O hâlâ bizimle," diyordu kabrin muhafızı, caminin dışındaki dondurucu rüzgarda. "Bize daima ilham verecek." Ve elimi iki elinin arasına alıp yüzüme baktı.

Kardaha'dan ayrılırken ellerimden hâlâ misk kokusu geliyordu ve o koku bütün gün burnumdan eksik olmadı. Yolun sağ tarafında, Bazil ve atının devasa bir heykeli ağaçların ve toprak setin üzerinden bana bakıyordu. Bazil beni Suriye'nin dört bir tarafında takip edecekti; pankartlar, bayraklar ve posterlerde, Suriye ordusunun kamuflaj giysisi içinde, atının sırtında haki üniformasıyla veya Şam'ın kuzeyindeki uluslararası otobanın yanında bana doğru at süren bronz bir heykel olarak. Ve babası da aynı şekilde takipteydi; 66 yaşındaki ihtiyar adamın dev heykelleri ve büstleri, Suriye'nin büyük kentlerinin girişlerinde arzı endam ediyordu. Bazı heykel kaidelerinin üzerinde kollarını bana doğru uzatmış oluyordu. Bazılarında, omuzlarında başkanlık atkısı, gözleri sabit, geçen arabama bakıyordu. Deyr Attiya köyünde Esad'ın kabine şefi ve yakın dostu Ebu Selim Dabül'ün evinin karşısındaki bir yamaç da başkanın heykeliyle işgal edilmişti; kış yağmurunun altında neşeyle el sallıyordu bana. Bir Şam gazetesinin editörüne, bütün bu furyanın kolayca yanlış bir kişi kültüne dönüşebileceğini söylediğimde, ısrarla şu cümleleri kuruyordu: "İnsanları şükranlarını sunmak için bu heykelleri dikmekten alıkoyamıyoruz. Heykelleri başkan istemedi. Bu başkanın işi değildi." Ve editör bunları söyledikten sonra, inanıp inanmadığımı anlamak için uzun uzun bana baktı.

Şurası doğruydu elbet: Saddam Hüseyin'in Irak'ta etrafında oluşturduğu başkana tapınma kültü (Saddam Kenti, Saddam Uluslararası Havaalanı, Saddam Hastanesi ve Saddam Resim Galerisi) Suriye'de pek yoktu. Bazil'in ismi hastanelere ve yerel havaalanlarına verilmiş olsa da, ismini babadan alan tek bir Suriye kurumu vardır. Kendisi bugün Şam'da, heybetli bir demir sandalyenin üzerinde (sağ elinde de açık bir kitap), Esad Kütüphanesi'nin dışında oturmaktadır. Sıkıştırılmış betondan yapılma galerileriyle 22 bin metrekarelik devasa bir kurumdur burası; Suriye tarihinin sürekliliğini barındırır: onbirinci asra dek uzanan 19 bin orijinal el yazması, 300 bin cilt kitap, ses-görüntü ve bilgisayar merkezi, eski el yazması tamiri ve muhafazasına ayrılmış bir dizi salon. Kütüphanenin 'kültürel faaliyetler' müdürü Dr. Mazin Arafi ile tanıştığımda, neredeyse kutsal bir şeyden söz eder gibi fısıltıyla, bilgisayara geçirdikleri yığınla bilgiden söz etmişti; bunlar arasında 1918'den beri (Fransız sömürge yönetiminin tepelerine binmesinden önceki o tarihte Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Suriyeliler kısa süreli bir özgürlük dönemi yaşamıştı) Suriye'de çıkarılan bütün yasalar da vardı. Suriye yapımı bütün filmler (İsrail'le 1948 savaşına dair Filistin belgeselleri de dahil) video kasetlerine aktarılıyordu. Rejimin yasakladığı kitaplar bile öğrencilerin araştırmasına açıktı; laik, sosyalist Baas partisini 1940'ta kuranlar arasında bulunan, fakat sonradan partinin Suriye ve Irak fraksiyonlarına ayrılmasıyla Irak'a gönüllü sürgüne giden Michel Eflak'ın son eserlerine ulaşmak mümkündü sözgelimi.

Dr. Nihad Jord el yazmaları bölümünün girişindeki kabini açtı; orada, iki metre ötemde sarı-mavi renkte Farsça elyazması sayfalar duruyordu. Bin El-Marzuban El-Azerbeycani tarafından 1066'da İran'ın batısında kaleme alınmış el yazmasıyla beni sadece bir cam ayırıyordu.

İngiliz Harold, Hastings'te Normandiyalı William ile savaşmaya hazırlanırken, El-Azerbeycani, dokuz asır sonra fotoğrafı çekilen ve Esad Kütüphanesi'ndeki veri tabanına eklenen bir metni tamamlamaktaydı. Dr. Jord dar bir koridordan yürüdü. Yanımızda Kuran'ın 1649 tarihli Fransızca çevirisi, İncil'in 1671 tarihli Latince ve Arapça çevirisi, 500 yıllık Arapça bir sözlük, Halife Ali'nin konuşmalarının 1308 tarihli bir derlemesi ve bir Arap savaşçının kılıç ve mızrakla dövüşürken atını nasıl sürmesi gerektiği üzerine 1466 tarihli bir araştırma duruyordu. Hepsi, Suriye'nin modern tarihinin de gelecek nesiller için dikkatle kayıt altına alındığı bilgisayarlara aktarılmıştı.

Bu kütüphane bir beyne benziyordu; bunu, Hasna Askihita beni bilgisayar odasına götürdüğünde anladım. "Burada, başkanımızın 1970'ten bu yana yaptığı bütün konuşmaları veri tabanımıza ekliyoruz," dedi. Peki başkan iktidara geldiğinden bu yana kaç konuşma yapmıştı? Şimşek gibi hızla geldi yanıt: "544 konuşma yaptı. Birini görmek ister misiniz?" Ve bilgisayar belleğine daldı. Ekranda 1982'deki köktendinci şiddeti öfkeyle kınayan bir konuşma, 30 Ocak 1992'de Britanyalı gazetecilerle yapılan bir toplantı, aynı yıl Esad ile *Time* dergisi editörleri arasında yapılan bir konuşma ve Başkan Clinton'la birlikte 1994'te düzenlenen bir basın toplantısı belirdi. Ölümsüzlük bu olsa gerekti – ve buna bakınca, Suriye'nin diğer bilgisayarlaştırılmış kurumlarının kapasitesinin ne kadar yüksek olduğunu düşünmeden edemedim: sözgelimi istihbarat servisleri. Fakat meselenin daha başka yönleri de vardı.

Zira Esad Kütüphanesi'nin niyetinin Halifelik'le Baas'ı, eski İslam düşünürleriyle Hafız Esad'ı birbirine bağlayan bir süreklilik sağlamak olduğu açıktı. Arşiv onarım odasında onbeşinci yüzyıl kitaplarının dağılmış sayfalarını biraraya getirmeye çalışan kadınlar kadar dikkatle yapılıyordu bu. Tam da o gün başkanın en son konuşması, Esad'ın 'yanlışı doğru yapan hareketin' otuz altıncı yıldönümü vesilesiyle yaptığı konuşma veri tabanına aktarılıyordu. "Zafer yürüyüşümüzü tavizsiz bir kararlılıkla sürdürüyoruz, vatanımızın dokunulmazlığını artırmak için bütün gücümüzle çalışıyoruz," diyordu Esad. Herhalde İngiliz Harold da, 1066'da Normandiyalı William'la savaşmaya giden askerlerine bunu söylemiş olmalıydı.

Suriye'nin askerlerine dediği şey, bugün Kuran'dan bir alıntı olarak, Esad'ın Şam'a tepeden bakan sarayının karşısındaki Meçhul Asker Anıtı'nın yukarısına nakşedilmişti: "Allah yolunda ölenlerin öldüğünü düşünmeyin. Onlar yaşıyorlar ve şimdi Allah'ın hediyeleriyle beraberler." Mezarlıkta bir grup Suriyeli subay, gri-kahverengi üniformaları ve küçük bıyıklarıyla bana doğru yürüdüler. İçlerinden biri, pencerelerinden duman yükselen kahverengi duvarın üzerindeki yağlıboya bir resmi işaret ederek, "Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Bütün Suriyeliler gibi o da yabancının tarih bilgisini sınamak, böylece hikâyesine nereden başlayacağını anlamak istiyordu. Binanın 1946'da Suriye parlamentosu olduğunu biliyordum. İkinci Dünya Savaşı sonrası eski Milletler Cemiyeti mandasını bırakmayı reddeden Fransız hükümetinin birlikleri tarafından topa tutulmuş, bombardımanda yirmi beş Suriyeli milletvekili ve asker ölmüştü. Duvarlardaki nişlerde, kütüphanede kurulanla benzer bir sürekliliği betimleyen üç boyutlu tablolar vardı. Büyük bir nişin içinde Selahaddin, Kudüs'ün kuzeyindeki Hıttin savaşında Haçlıların işgal kuvvetini biçerken görülüyordu. Diğerinde Suriye Özel Kuvvetleri 1973'te, İsrailliler Golan Tepeleri'ne karşı taarruz başlatmadan önce, El-Şeyh Tepesi'ndeki gözlem noktasını geri alıyordu. Bir üçüncü tabloda Suriye zırhlı kuvvetleri, İsrail'in 1982 işgalinden sonra Güney Lübnan'da gerçekleşen Sultan Yakup savaşında İsrail tanklarını imha ederken tasvir ediliyordu.

Dördüncü bir tabloda, her Suriyelinin okulda öğrendiği, fakat neredeyse hiçbir Batılının da bilmediği bir savaş vardı: 1920'deki Maysalun savaşı. 1914-18 savaşının sonrasında Milletler Cemiyeti Fransa'ya Suriye'nin manda yönetimini vermişti; Suriye'nin Akdeniz kıyısının bir kıs-

mının parçalanması (böylelikle 55 yıl sonra iç savaşta çökecek olan Hıristiyan egemenliğindeki Lübnan yaratıldı) ve Suriye ordusunun yok edilmesiyle (Britanya'nın, Türklere karşı yardım karşılığında Arap bağımsızlığı sözüne güvenen ordu) yerine getirilen bir yükümlülüktü bu. Suriye savunma bakanı Yusuf Azmi ise, 24 Temmuz 1920'de süvarilerinin başına geçerek, bugünkü Suriye-Lübnan sınırında (o zamanlar sınır falan yoktu elbette, zira 'Lübnan' Suriye'nin bir parçasıydı) bulunan Maysalun'daki dar bir vadide Fransız tanklarının karşısına dikildi. General Gourard'ın mekanize zırhlıları savaşçı süvarileri Şam'dan temizledi ve cesetlerini yaz sıcağında çürümeye terk etti (tarih kayıtlarında pek anılmayan bu savaş, on dokuz yıl sonra Polonya süvarilerine yönelik Alman tank saldırısının tarihsel bir öncülü gibiydi).

Maysalun'a giden yol bugün altı şeritli bir otoyol; Azmi'nin kabri, güneyde, bir ağaçlığın arasına gizlenmiş adeta. Soğuk bir sabah oraya vardığımda, sadece Azmi'nin mezarını ve anayolda, top mermileriyle vurulmuş gibi görünen bir grup yıkılmış ev buldum. Fakat tepenin üzerinde, savaşa dair belli belirsiz hatıraları olan ihtiyar bir adam vardı: Hamzi Abdullah kendi yaşını bilmiyordu, fakat 1920'de umutsuz bir savaş verip yok olan Arap süvarilerinin ardından haftalarca fişek kutularını ve top mermisi parçalarını topladığı küçüklüğünü gayet iyi hatırlıyordu. Hamzi tıraşsızdı ve eski bir kefiye sarmıştı başına. "Fransızlar, Cezayirli ve Senegalli askerleriyle beraber Nemsi Vadisi'nden indiler. Uçakları da vardı, yani hiç şansımız yoktu," diye başladı anlatmaya.

Hamzi sağ elini kaldırdı ve hava akımına kapılmış çift kanatlı bir uçak gibi oradan oraya hareket ettirdi. "Her şey saatler içinde bitti ve Fransızlar önlerine gelen herkesi öldürdü. Annem esir alındı ve işte şuradaki bir eve kondu. Yusuf Azmi ve diğer liderlerimizin elleri kolları bağlandı ve Fransızlar onları infaz etmeye karar verdiler. Annem yirmi yedi yaşında öldü, fakat bana Azmi'nin bir telgraf direğine infaz edilmek üzere nasıl götürüldüğünü anlattığını hatırlıyorum. Kefiyesini anneme ve diğer kadınlara doğru atmış ve 'Bu beni hatırlamanız için' demiş. Annem kadınların ağladığını, fakat kefiyeyi tekrar Azmi'ye attıklarını anlatmıştı. 'Sen kahramansın ve bunu giymeye değer olan tek insansın' diyorlarmış. Azmi'yi direğe bağlamışlar ve Fransızlar Cezayirlilere onu vurma emri vermiş. Fakat Cezayirliler reddetmiş. İyi Müslümanlarmış demek. Bunun üzerine Fransızlar Senegalli sömürge askerlerine emretmiş. Ve Senegalliler telgraf direğine bağlanmış Azmi'yi kurşuna dizmiş."

Hamzi Abdullah'ın ailesi âdet olduğu üzere sıcak, yavan kahve ikram etti; gençten bir adam, Lübnan'da savaşmış eski bir asker de katıldı aramıza. "Kadınları ve Yusuf Azmi'yi tuttukları evi göstereceğim size," dedi ve çamurlu tepeden yolun kenarındaki yerle bir Osmanlı evlerinden birine götürdü. "Fransızların onları hapsettiği ev bu. Fakat 1967'de İsrail bu bölgeyi bombaladığında büyük bölümü yıkılmış." Yani anlaşılan, Fransızların yarım bıraktığı işi İsrailliler tamamlamıştı. Fakat tam olarak öyle değildi. Zira eski askerin hikâyesi daha bitmemişti. "Burası daima benim evim olmuştur. 1982'de Sultan Yakup savaşında sınır boyunda çatışıyordum, orada İsrail tanklarını ele geçirmiştik ve bir sonraki yıl, buraya, eve geldiğimde, Amerikan donanması Lübnan tarafından bizi top yağmuruna tuttu ve *New Jersey* savaş gemisinin mermileri işte bu tepelere düştü." Tarihsel sürekliliğe dair bu güçlü örneği not defterime kaydederken bir sessizlik oluştu. 1920'de Fransızlar Arap ordusunu Maysalun'da yok etmişti. 1967'de, Altı Gün savaşının sonunda İsrailliler Maysalun'u topa tutmuştu. Bir on altı daha sonra, Başkan Ronald Reagan'ın Beyrut'ta çökmekte olan NATO gücüne destek için gelen Altıncı Filo da, tam da aynı Maysalun Vadisi'nde, Suriye ordusunun ikmal yolunu bombalamıştı. Ve bana bunları anlatan adam, Meçhul Asker Anıtı'nda da anılan tank savaşında bizzat çarpışmıştı. Fransa, İsrail, Amerika. Eğer Suriyeliler yabancı düşmanıysa, (hele burada, vaktiyle insan ve at cesetlerinin çürümeye terk edildiği bu vadide) nedenini anlamak kolaydı.

Suriyeli askerler 1948'de kurulan İsrail devletine karşı savaştı; ardından İsrail'le 1967'de, 1973'te ve Lübnan'da 1982'de karşı karşıya geldi. Ve 1982'de, Suriye'nin ortasındaki Hama adlı bir kentte de savaşmışlardı – o denli korkuyla hatırlanan bir addı ki bu, kimse ağzına almıyordu. Arabayla uluslararası otoyola çıktım ve ilerlemeye başladım; solumda soğuk, gri Lübnan Dağı'nın karla kaplı zirvesi görünüyordu ve birdenbire Hama adının bana ne kadar boğucu geldiğini fark ettim. 1982'deki 'Müslüman Kardeşler' ayaklanması sırasında, isyancılar kentteki Baas Partisi bürolarına saldırırken, bir muhabir olarak bu yoldan kimbilir kaç kez geçmiştim. Hükümet görevlilerinin ailelerinin boğazlarını kesmişler, polisleri öldürmüşler, laik eğitimde ısrar eden öğretmenlerin kafalarını uçurmuşlardı. Aynı GIA'nın Cezayir'de yaptığı gibi, aynı Afgan isyancıların 1980'de bir öğretmeni ve karısını Celalabad dışında asması gibi. Ağaçta öylece asılı, rüzgarda dönüp duran kararmış et parçasını hâlâ hatırlarım. 1982'yi de hatırlıyorum: Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat'ın komutasındaki özel kuvvetler ayaklanmayı büyük bir acımasızlıkla ezerken, Hama kentine girmeyi başardığım o olağanüstü (ve şimdi dönüp baktığımda görüyorum ki, son derece tehlikeli) on sekiz dakikayı. Suriye tankları eski kenti topa tutarken Asi Nehri'nin yanında durdum; kana bulanmış, araçlarının yanında öylece yatan yaralıları görebiliyordum, çöpleri karıştırıp bayat ekmek arayan aç sivilleri. Yeraltı tünellerinde ve havaya uçurulan binalarda 20 binden fazla insanın öldüğü söyleniyordu. Gerçek rakam 10 bine yakın olabilir, fakat eski kentin büyük bölümü yerle bir edilmişti.[1] Şimdi yine geriye dönüyor ve tatsız düşüncelere dalıyordum. Sadece bir hafta önce Cezayir'deydim; silahlı İslami muhalefetin sivil katliamlarına, boğaz kesmelere, kelle uçurmalara, hükümetin ölüm timleri ve işkence odalarına dair haberler geçmiştim. 1982'de dünya Suriye'yi Hama ayaklanmasını acımasızca ezdiği için kınamıştı; şimdi Cezayir hükümeti kendi 'İslamcı' düşmanlarını kanlı bir şekilde yok ederken pek ses çıkmıyordu. Arabam yağmurla ıslanmış otoyolda giderken kendi kendime soruyordum: Burada vahim bir paralellik yok muydu? Ortadoğu'da insan haklarına saygı talep ediyorduk (kuşkusuz Arap devletlerinden talep ederken sesimiz İsrail'e karşı olduğundan daha yüksek çıkıyordu), fakat aynı zamanda köktendinciliğin, 'İslami terör'ün tehlikelerine dair uyarılarda bulunuyorduk.

1982'de beni Hama içinde ve çevresinde durduran takım elbiseli istihbarat elemanlarının yol barikatları çoktan kalkmıştı, fakat Esad iktidarına her tür muhalefetin yetkililerce ihanet sayıldığı bir toplumda varlıkları hâlâ hissedilebiliyordu. Bugün artık Hama'ya kimin hükmettiğine dair şüphe yoktu – tıpkı, kentin geçmişinin silinmesi gereğine dair şüphe olmadığı gibi. Eski Hama'nın büyük bölümünün yıkıntıları üzerinde şimdi bahçeler, Olimpik bir yüzme havuzu, lüks bir otel ve inşaatı süren şahane bir yeni cami yükseliyordu. Britanya'da yayınlanan son Suriye gezi rehberinde, orijinal Büyük Cami'nin esrarengiz (ve izah edilemeyen) yokluğunun kabul edilmesi haricinde, 1982'de olup bitenlere dair tek kelime yoktu. Geylani Mahallesi'ndeki küçük bir köprüye yürüdüğümde geçmişin izlerine rastlayabildim ancak: onsekizinci yüzyıl binaları mermilerle delik deşik olmuş; kentin ünlü su değirmenlerinden birinin arkasında siyah beyaz taşlardan yapılma yıkılmış bir saray; pencerenin olması gerektiği yerde bir top mermisi deliği olan modern bir villa. Kentteki birkaç ressam kaybedilmiş olanı, marketlerden satın alınabilecek suluboyayla yapılmış soluk kartpostallarla diri tutuyordu.

Ve olup bitenleri hatırlamaya, bir avuç cesur insan hazırdı. Muhammed (seçtiği isim buydu) Geylani'deki dar bir sokakta, yavaşça ve büyük bir sakınganlıkla başladı anlatmaya: "Savaş boyunca burada yaşadım. Evim, ordu ile asiler arasında, ön cephedeydi. Altı kişilik ailemle birlikte on sekiz gün boyu bodrumda yaşadım. Yiyeceğimiz bittiğinde neler hissettiğimizi tasavvur edemezsiniz. Sürüne sürüne dışarı çıktım ve petrol tankının yanında biraz bayat ekmek

1 Hama'daki katliam ve yıkım için yazarın şu kitabına bakınız: *Pity the Nation*, s. 181-7.

buldum. Ekmekler petrole bulanmıştı, fakat yedik. Sonunda, savaşın son günü bodrumu terk edebildik."

Muhammed'in her şeye rağmen benimle konuşması, en az anlattığı hikâye kadar olağandışıydı. Suriye'deki korku iklimi dağılıyor muydu? Yoksa Hama'daki kan banyosuna artık yeni bir perspektiften mi bakılıyordu? Alt düzey bir hükümet çalışanı (haliyle ismini vermedi, ama Esad'a kalpten bağlıydı), Şam'daki Sahra restoranda öğle yemeği yerken bana bu durumu açıklamaya çalıştı. Beyaz keten masa örtüleri ve iki dirhem bir çekirdek garsonlarıyla pahalı bir mekândı burası ve ironik olan o ki, sahibi Hama ayaklanmasının ezilmesine nezaret eden adamdı: Başkanın kardeşi Rıfat. "Hama'da olanları, cinayetleri ve infazları onaylamadığını biliyorum Robert," dedi hükümet elemanı. "Fakat şunu da anlamalısın ki, başkanımız o isyanı bastırmasaydı Suriye bugün Cezayir'den farksız bir ülke olacaktı. En başta Müslüman Kardeşler'le konuşmaya, pazarlık etmeye çalıştık. Bu kadar kan dökülmesini istemedik. Ne istediklerini sorduk onlara. Bize, 'Başkanın kellesini' yanıtını verdiler. Ve elbette mesele o noktada bitti. Suriye'de asla İslami köktendinciliğe dayalı bir devlet olmayacak. Siz Batıdakiler bize müteşekkir olmalısınız. Biz burada İslami fanatizmi ezdik. Ortadoğu'da köktendinciliği tümüyle bastırmış olan tek ülke biziz." Nohut, domates ve sarımsaklı yoğurt tabaklarımızın üzerinde Suriye usulü arak ağzımızı yakarken, insan adamın son sözlerinin yıkıcı gerçekliği üzerine düşünmeden edemiyordu.

Esad'ın Müslüman Kardeşler'den şahsi nefreti, Hama katliamından bir ay sonra yaptığı (ve Esad Kütüphanesi'nde, Hasna Askihita'nın bilgisayarının belleğinde, 7 Mart 1982 tarihiyle korunan) konuşmada da kendisini gösteriyordu. Esad'ın söyledikleri şaşırtıcı, hattâ korkutucuydu, sanki Cezayir'den söz ediyordu. "İslam için, bir yandan Müslüman pozuna girip, bir yandan da dinin anlamını çarpıtmaktan daha tehlikeli bir şey yoktur. İşte cani Kardeşler'in yaptığı da bu... İslam adına öldürüyorlar. Çocukları, kadınları ve ihtiyar insanları İslam adına katlediyorlar. İslam adına aileleri topyekün ortadan kaldırıyorlar... Müslüman Kardeşlere, suçlu Kardeşler'e, çürümüş Kardeşler'e bin kere ölüm."

Aynı geçmişte olduğu gibi, diyordu Başkan Esad, ölüm onları bin kere ve daha fazla bulacaktı.

Hama'dan iki yıl sonra Rıfat, T-72 tanklarını Şam sokaklarına sürerek, iktidarı kardeşinden almaya çalışacak, ardından İspanya'ya sürgüne gönderilecek ve Hafız öldüğünde bile başkanlığın devrinin (devralan kendisi değildi elbet) bir 'maskaralık' olduğundan söz edecekti. Restorancı ve gece kulübü sahibi, yanı sıra Hamalı Müslüman Kardeşler'e karşı intikam kılıcı olan Rıfat, asla iktidara gelemeyecekti. Ürdün Prensi Hasan gibi o da, kardeşini zidayesiyle (ve daha şiddetli şekilde) gücendirmişti.

Bu arada Suriye'nin kapılarındaki düşmanlar durduğu yerde duruyordu. Eski Bush yönetiminin toprak karşılığı barış formülünü kabul etmesinin ardından İsrailliler şimdi Esad'a, Golan'ın geri verilmesini talep etmeden barış yapması gerektiğini söylüyorlardı. 1996'da İsrail ordusu altı kez Suriye ile olası bir savaştan dem vurdu. Esad 21 bin askerinin bir kısmını Lübnan'dan çektiğinde ve o sonbaharda olası bir İsrail saldırısına karşı Şam-Beyrut otoyolunun güneyine zırhlı bir tugay konuşlandırdığında, İsrail'e saldırmaya hazırlanmakla suçlandı. Gerçekteyse 'barış süreci'nin tehlikeleri konusunda uyarıda bulunan ve İsrailllilerin 1967'de işgal ettikleri toprakların büyük bölümünün akıbeti hakkında (Araplardan tavizler kopardıktan sonra) karar vereceklerine dair kuşkularını açıkça ortaya koyan tek Arap lideriydi.

Bu kararın ne kadarlık toprak ihtiva ettiğini görmek zor değildi. Kuneytra'ya giden uzun düz yoldan ilerledim; Kissinger anlaşması uyarınca 1973 savaşı öncesi ateşkes hatlarına geri çekilirken İsraillilerin sistemli şekilde yerle bir ettiği Suriye kentiydi burası. Sağımda İsrail'in

1967'den beni işgal altında tuttuğu (ve 'barış süreci'nin en önemli noktası olan) Golan Tepeleri vardı. Kış sisinin ardında mor renkte yükseliyordu, tepesinde kar vardı. İsrail'in bu bölgeyi (ABD'nin Madrid'de 1991'de düzenlenen Arap-İsrail Zirvesi'nden önce yaptığı çağrılara rağmen) geri vermeyi reddetmesi, işgal altındaki Filistin toprakları dışında, ilk Arap-İsrail ihtilafının en göze çarpan savaş nedenlerinden biri olmayı sürdürüyor.

1967 savaşının eski cephe hatlarından, 1973 savaşının terk edilmiş, otla kaplı makineli tüfek yuvalarından, Suriye ordusunun telsiz sesleriyle inleyen ve zırhlı araçlar ve askeri kamyonlarla korunan ileri uç karakollarından geçtim. Ve yolun aşağısında, BM ateşkes kuşağının içinde eski Kuneytra'dan kalan hayalet kente ulaştım; haliyle bir Esad heykeli ve yıkılmış bir evin üzerinde, her birinde gülen Esad'la oğlu Bazil'in olduğu bir bayrak dizisi karşıladı beni. Babanın ve ölü oğlun adına, bu kentin ötesinde uzanan toprağın (Hermon Dağı'nın zirveleri ve İsrail'in son teknoloji radar istasyonlarının kurulu olduğu tepe silsilelerinin) günün birinde ya barışla ya da savaşla kurtarılacağı iddia ediliyordu. Suriye cephe hattında (o kadar yakındı ki, bana dürbünlerle bakan İsrail askerlerini görebiliyordum) Suriyeli bir teğmen tarlalardaki bir grup turisti işaret etti. "Şu üç arabayı görüyor musun? Onlar muhtemelen Yahudi, Suriye'nin onların ülkesi olduğu söylenen, gördükleri her şeyin, Şam ve ötesinin kendilerine ait olması gerektiği söylenen yabancılar." Teğmenin inandığı şeyin de bu olduğundan emindim. Ve o üç arabadaki turistlere Golan'ın İsrail'in parçası olduğu ve Suriye'nin burayı ele geçirmek için fırsat kolladığının söylendiği neredeyse kesindi.

Yüz metre ötede, neredeyse yarım asırdır bu topraklarda savaşan Suriyeli askerlerin porsukağaçlarının ve çimen öbeklerinin arasına düzgünce yerleştirilmiş mezarlarını buldum. Çoğu İslami mezartaşlarının altında yatıyordu, bazıları da Hıristiyan haçlarının altında. Biri '9 Ekim 1973'te şehit düşen' bir Müslümana, 29 yaşındaki binbaşı İsmail Bin Halef El-Şahadet'e aitti. Onun yanında Kuzey Suriye'den bir Hıristiyan, sadece bir gün önceki bir harekatta ölen Çavuş Mikail Surur bin Vahebi yatıyordu. Lazkiye ve Halep'ten 21 yaşındaki onbaşılar vardı ve onların arkasında daha eski mezarlar göze çarpıyordu. Onlardan biri 2. Piyade Alayı'ndan Er Kamil Muhammed Yasin'e aitti; 13 Temmuz 1948'de 'Pan-Arap davası için' verilen savaşta (yani yeni doğmuş İsrail devletini yok etme teşebbüsünde) öldürülmüştü. 2. Süvari Alayı'ndan Onbaşı Selah Bırmavi ve yüzlercesi de aynı akıbete uğramıştı.

Mezarlığın kenarında Suriye hava kuvvetlerinin eski erlerinden Esad Bedir ile karşılaştım; şimdi Kuneytra'da mezar bekçiliği yapıyor, parlak güneşin altındaki güllere bakıyordu. Ölüm hakkında ne hissediyordu? "Yaşayan her erkek ne hissediyorsa onu," diye karşılık verdi. "Biz şahadetten gurur duyarız." Fakat savaşta ölüme tanık olup olmadığını sorduğumda Bedir'in gülüşü gölgelendi. Tanık olmuştu, 1973 savaşı sırasında Dumeyr hava üssünde. "Dar bir siperde oturmuş, konserveden ibaret öğle yemeğimizi yiyorduk; derken bir İsrail Phantom jeti üzerimize geldi ve ateş açtı. Mermiler siperi tarayarak ilerledi ve beni kıl payı ıskaladı. Fakat arkadaşım Murim es-Sayr yanımdaydı ve mermiler yanı başımda onu tam ortasından biçti." Ve kıyamet kopması gibi iki patlama etrafımızdaki hava basıncını değiştirdi; batıya doğru cephenin epey ilerisinde iki İsrail jeti, ses duvarını aşarak kuzeye uçuyordu. Gümüş renk egzoz dumanları, savaş anıtının ve beyaz mezartaşlarının arkasında birer urgan misali asılı duruyordu.

Fakat Golan, Suriyelilerin geri almak istediği tek 'kayıp toprak' değildi. Şam'daki kitapçılardan satın alabileceğiniz Suriye haritası şaşırtıcı bir tuhaflık içeriyordu. Güneye düşen Golan Tepeleri (İsrail işgali altında olmalarına rağmen) Suriye olarak gösteriliyor, fakat kuzeyde ulusal sınır Akdeniz sahil şeridi üzerinden, Lazkiye'nin ilerisinde çiziliyordu. Ancak sahile giden otoyola çıktığınızda, haritanın biraz abartılı olduğu görülüyordu. Daha Süveydiye kasabasına ulaşmadan önce bile, bir Suriye gümrük kapısının ötesinde Türk bayrağının dalgalandığını fark

etmeniz mümkündü. Ve Halep'e inen buzlu dağ yolunun yukarısında, buhar tüten vadiler ve sisli portakal bahçeleri boyunca zirvelerde Türk bayrakları dikiliydi – elimdeki haritada gösterilen sınırın 100 kilometre güneyiydi bu. Ancak daha yakından baktığımda, kâğıdın üzerinde incecik, neredeyse görülmeyen bir kırılma hattı olduğunu fark ettim; modern dönem Türk sınırını ve haliyle Suriye'nin bir başka kayıp parçasını gösteriyordu bu çizgi. Harita, Fransa'nın 1939'da Suriye kenti İskenderun'u, Türkleri Almanya'yla yaklaşan savaşta İttifak'a katılmaya ikna etme umuduyla Türkiye'ye 'hediye edişinin' hikâyesini anlatıyordu.

Suriye'nin yirminci asırda ne kadar toprak kaybettiğini idrak etmek şaşırtıcıydı. Lübnan, Filistin, hattâ İsrail'in tamamını ele geçirmek için pusuda bekleyen yayılmacı bir devlet olarak nitelenen Suriye, yayılmak bir yana, küçüle küçüle bir hal olmuştu; 1918'de Kuzey Filistin'i, 1920'de Lübnan'ı, 1939'da İskenderun'u, 1967'de Golan'ı kaybetmişti. İlk üçü Batı'nın hileleri, sonuncusu ise savaşla elden gitmişti. Haşimiler modern hayatlarını toprak kaybederek geçirirken, Suriye de kaybetmişti.

Kral Hüseyin sahneden çekildikten sadece bir yıl sonra, bir başka halife, Şam Aslanı'nın bizzat kendisi ölecek ve bu ölüm Suriye'nin düşmanları için biraz ironik koşullarda gerçekleşecekti. Esad'ın ordusu neredeyse çeyrek asırdır Lübnan'daydı – İsrail işgaline karşı koymak için, bu doğru, fakat bir amaç da itaati sağlamaktı. 10 Haziran 2000 Cumartesi günü öğlen Hafız Esad telefonda Lübnanlı muadili Başkan Emil Lahud'la konuşuyor, ona 'kaderimiz çocuklarımız için onları güvenceye kavuşturacak bir gelecek inşa etmektir' diyordu (Esad'ın konuşma tarzı buydu). Tam o anda Lahud telefonun düştüğünü ve hattın kesildiğini duydu. On dakika sonra Lahud Şam'daki başkanlık sarayına tekrar bağlanmış, fakat telefonda başka bir sesle karşılaşmıştı. Beşar Esad'dı bu, başkanın göz doktoru oğlu. "Babam az önce vefat etti," diyordu Beşar.

Bir başka kral, bir başka cenaze töreni. Ancak nihayet bize ulaştığında Esad'ın tabutu gülünç şekilde küçük, dar görünüyordu; bir Suriye bayrağına sarılmış cilalı tahta kutu, önündeki bir kamyon dolusu terleyen askerin ve arkasındaki soluk yeşil sahra topunun gölgesinde kalmış gibiydi. Şam Aslanı'nın kendisini Selahaddin'le kıyaslamışlığı da vardı; ki onun onikinci asırdan kalma naaşı da, sadece bir kilometre uzağımızdaydı. Fakat derken birkaç metre ötede (Şam'ın sıcağı, tozu ve yabancı alerjisinin ortasında bir şok) Hafız Esad'ın oğlu Beşar'ın uzun silueti göze çarptı; siyah takım elbisesi, ince bıyığı ve çıkıntılı burnunun üzerindeki siyah güneş gözlükleri ile, babasına nezaret eden top arabasının arkasında filinta gibi, çevik ve işadamlarını hatırlatan bir edayla yürümekteydi. Amcası (ve Hafız Esad'ın kardeşi) Rıfat'ın, birçok Suriyelinin inandığı üzere, onu gerçekten tahttan indirmek isteyip istemediği (ve oradaki on binlerce insanın arasında, görünürdeki halefin hayatını yok etmek isteyen tek bir insan olup olmadığı) bir yana, Beşar'ın bunları pek de umursuyor gibi bir hali yoktu. Amman'da liderler ve halk birbirinden kesin olarak ayrılmıştı. Şam'da ise biraradaydılar.

Baasçılığın veliaht prensi olması hiç beklenmeyen bir bilgisayar tutkunu olan Beşar Esad, her Ortadoğulu liderin olması gerektiği gibi, şeritli generalleriyle kuşatılmıştı ve onların büyük kısmını önceki yıllarda görmüştüm: General Ali Aslan, 5. Tümeni 1973 Ortadoğu savaşında Golan Tepeleri'ni neredeyse geri alan ve Suriye helikopter birimlerine 1982'de İsrail'in Lübnan Dağları'na ilerlemesini engelleme emri veren genelkurmay başkanıydı; Esad'ın vefakar yardımcısı ve Savunma Bakanı General Mustafa Talas, İsrail'in Lübnan'a yönelik hava taarruzunda ölmekten kıl payı kurtulmuştu. Ve Beşar Esad'ın küçük erkek kardeşi Mahir de oradaydı. Ve amcası Cemil. Hafız Esad'a karşı çıkan Rıfat'ı affetmesi için bir zamanlar başkana yalvarıp yakaran Cemil, şimdi tabutun içinde yatan yaşlı adamdan şu yanıtı almıştı: "Ben senin abinim ve bana itaat borcun var – seni baştan aşağı var edenin ben olduğumu unutma!" Yani ölü başkanı Şam sokaklarındaki son yolculuğunda takip edenler, bizzat onun yarattıklarıydı. "Esad'ı nasıl geri

getirebiliriz?" diye haykırıyordu kalabalıklar. Ve cevabı, cenaze davulunun tokmağı veriyordu.

Ortadoğu'da böyle işlerin hep yürüdüğü gibi düzenli bir törendi; Kral Hüseyin'in cenazesinin feryat figan kaosundan yana daha sakin, bakanlıklarda ve polis karakollarında öğrenilen matem sistemi bakımından daha becerikliydi. Otomatik tüfekli Cumhuriyet Muhafızları'nın sırtı korteje, yüzü, artık ölmüş olan başkana yüzde 98 oranında (Esad'ın seçim sisteminin akıl sır ermez becerilerinden biri de buydu işte) oy vermeyi hemen hemen hiç ihmal etmeyen Suriyeli 'kitlelere' dönüktü. Öndeki iki polis arabasının motor kapaklarına büyük beyaz harflerle 'PROTOKOL' yazılmıştı – rejimin işlerini yürütürken sevdiği bir tarzdı bu: düzenli, ölçülüp biçilmiş, acımasızca tavizsiz.

Bu yüzden de, koşan kitlelerin ve siyahlar içindeki genç adamlara top arabasından uzak durmalarını bağıran askerlerin ayaklarından yükselen tozun arasında, bir gencin bir polise dönüp, "Leş amtet favni?" (Beni niye itiyorsun?) diye haykırdığını duymak şaşırtıcıydı. Ve sanırım Baasçılık bir yanıyla en çok eşitlikle ilgili bir şeydi. Ucuz tişörtler ve kotlar giymiş (ter ve sigara kokan, bazıları ağlayan) binlerce genç tabutun hizasında koşuyordu; histeri ve çaresizlikten yana gerçekten de bir eşitlik vardı orada. Fakat Halk Sarayı'nda eşitliğin aslında neyle ilgili olduğunu öğrendik. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, mavi şapkası ve beyaz başörtüsüyle bir Georgetown öğretmeni misali devlet odalarına girip çıkarken, arkasında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi göze çarpıyordu. Fakat Suriyeliler şanlı, cüppeli İran liderini bir anda tabutun yanına getirince, Albright olduğu yerde bekledi.

Clinton neredeydi? Ürdün'ün Hüseyin'i bir Amerikan başkanını hak ederken, Suriye'nin Esad'ı nasıl hak etmiyordu? Bürokrasi miydi bu? Yoksa Hüseyin Amerikalıların istediklerine olur derken, Esad'ın dememesi miydi? Hatemi bayrağa sarılı tabutun başında dudakları kıpır kıpır dua etti, aynı birkaç dakika önce Mısır Devlet Başkanı Mübarek'in yaptığı gibi. Dua ederken Mısır liderinin gözleri aynı odadaki diplomatları balıklar misali taramıştı. Mübarek tabutu saran bayrağı süsleyen iki yıldızı Suriye ve Mısır arasındaki birliğin, Arap birliğinin bu son nafile çabasının simgesi olan yıldızlar üzerinde tefekküre dalmış mıydı?

Arafat tabutun başına, ancak Beşar'a dayanarak gelebilmiş, Parkinson nedeniyle titreyen sol eliyle bir sandalyenin arkalığına sıkı sıkı tutunmuştu. Hafız, üzerine oturmayan üniforması ve kefiyesiyle bu küçük adama nasıl da öfke kusmuş, vaktiyle Arafat'ın tükürük saçan ve fazla uzun süren Arap öpücüklerinin kendisini rahatsız ettiğini söylemişti. İlk kez ellerinde kan olan misafirlerin sayısı daha azdı – Madeleine Albright'ın yana yakıla savunduğu yaptırımlar nedeniyle kanı ağır ağır akarak ölen on binlerce Iraklı çocuğu hariç tutarsak tabii. Grozni katili Vladimir Putin eski Rusya Başbakanı Primakov'u göndermişti. Şaron zaten asla gelemezdi. Hama kasabı Rıfat cenazeye katıldığı takdirde tutuklanabilirdi. Fakat gerilla savaşçısından yana bolluk vardı: Arafat'ın yanı sıra Hizbullah lideri Seyid Hasan Nasrallah ve Güney Lübnan'daki eski, yenilgi dolu El-Fetihistan günlerinden kalma, bir grup düşük rütbeli ve günleri sayılı Filistinli savaşçı.

Suriye televizyonunda törenin tamamı fondaki Beethoven eşliğinde sunulurken, bir yorumcu ölü başkana methiyeler düzüyordu. "Sen bizim öğretmenimiz ve yöntemimizsin; biz senin örneğinden öğrendik – düşüncelerinden ve fikirlerinden daha da çok şey öğreneceğiz. Kalplerimiz kırık, gözlerimiz yaşlı – ölümünle şaşkına döndük ve bir türlü uyanamıyoruz... bizi terk ettiğine inanamıyoruz." Burada bir kez daha, her diktatörlük rejiminin o köklü gelişmemişliği vardı. Bu hayranlık falan değildi. Bu, deyim yerindeyse, hayranlıktan fazla bir şeydi; Suriye liderliğinin sistematik ve tanrısal bir şekilde, birer Titan'a, üstün birer varlığa dönüştürülmesiydi.

Kardaha'da da farklı bir şey yoktu; Esad artık törenle, oğlu Bazil'le aynı camiye, beyaz çi-

çeklerden bir örtünün altına defnediliyordu. Mezarın yanında "Allahım!" diye feryat eden yaşlı bir adam, kendisini mermer zemine atarak üstünü başını parçalamaya başladı; ağzından çıkan kelimeler binanın derin iç mekânında daha da tanınmaz hale geliyordu. "Allahım! Allahım!" diye ağlamayı sürdürdü. "Kendini kaybetti," diye mırıldandı protokol şefi. Maan İbrahim zifiri siyah giysiler içinde uzun boylu bir adamdı. "Burada sık sık böyle şeyler olur. İnsanların onu ne çok sevdiğini görüyorsunuz. Bundan sonra daha da fazla göreceğiz böyle şeyleri." Üç görevli, başının arkası mermer zeminde yansıyan yaşlı adamı önümüzden sürükleyip götürürken, dumanlı iç mekânda kesif tütsü dumanları yükseliyordu.

Putperestlik mi, yoksa sevgi mi? Düşkünlük mü, yoksa cinnet mi? Şii din adamları, Katolik rahipler, güneş ışığının altın klapalarından yansıdığı Suriyeli generaller, yaşlı kadınlar, dar siyah pantolonlar giymiş genç kızlar, tıraşsız ve ağlayan köylü erkekler ve hepsi jilet gibi ütülenmiş Suriye Arap Havayolları üniformaları içindeki bütün bir yolcu uçağı mürettebatı, saatte beş bin kişilik kafileler halinde geçtiler camiden. Bir ziyaretçinin bu manzaradan başka bir şey düşünebilmesi mümkün değildi. Suriye'de eleştirel anmalara yer yoktu; eski 'hatalara' atıfta bulunmak, bizzat Esad vaktiyle atıfta bulunmuşsa kabul edilebilirdi ancak.

Fakat öğrenilmesi gereken dersler vardı. Kardaha, son otuz yıldır Suriye'nin kaderinin büyük kısmını, yani Suriye'nin büyük kısmını kontrol eden Alevi azınlığın tam merkeziydi. Bu, Esad'ın kabrine akan Hizbullah araba konvoyunu da açıklıyordu; arabaları dolduran siyah gömlekli, sakallı ve matem suratlı adamlar, bütün modern Alevilerin en büyüğüne saygılarını sunmak için can atıyordu. Siyah bayraklar ve ölümün anlamına dair bir büyülenme hali bu genç adamlar için gayet doğal görünüyordu; son İsrail askerini de Güney Lübnan'dan daha yeni çıkaran, pek çok arkadaşı, on sekiz yıllık gerilla savaşı boyunca İsrail roketleri ve bombalarıyla parçalara ayrılan gerillalardı onlar.

Zira bizzat Alevilik de bir Şii mezhebidir; İslamı bin yıl önce kasıp kavuran Şii Müslüman dalgasının kalan parçalarından biridir. Şiiler gibi Aleviler de üç halifenin Peygamber'in mirasını, kuzeni ve damadı Ali'den ('Alevi' de bu isimden geliyordu) çaldığına inanırlar. Lübnan'ın Hıristiyan Marunileri gibi onlar da, Sünni Müslüman kuzenlerinin eziyetlerinden kurtulmak için dağ vadilerine sığınmıştır. Alevilerin büyük kısmı dört aşirete mensuptur: Metavira, Haddadin, Hayyatin ve Kalbiya. Esad'ın büyükbabası Süleyman Kalbiya'dandı.

Baasçılık, yani büyük eşitleyici, resmi olarak Alevi liderliğinin görüşlerini kabul edemezdi (kesinlikle tartışmazdı bile) ve Esad ilk önce Suriyeli, en nihayetinde de Suriyeliydi. Kardaha otoyolunu, lüks oteli, yerel havaalanını unutun. Maan İbrahim, nereli olduğunu sorduğumda, "Sadece Suriyeli bir Arap vatandaşıyım," yanıtı vermişti. Aleviler Suriye'nin 15 milyonluk nüfusunun yaklaşık yüzde 12'sini oluşturuyordu. Bu yüzden de Esad yönetimi altında, Alevilerle Sünni çoğunluk arasında iktidar mevkileri bakımından neden bu kadar aleni bir oransızlık olduğunu sormanız, özgürlüğünüze veya işinize mal olabilirdi. Fakat yakından bakıldığında, ordu ve hükümetteki üst düzey mevkilerin ne kadarının Alevilere verildiği görülüyordu. Esad ve ailesi Aleviydi, Lübnan'daki Suriye askeri istihbaratının şefi Tuğgeneral Gazi Kenan ve o zamanın Enformasyon Bakanı Adnan Ümran da öyle. Aynı Suriye'deki en güçlü istihbarat ve özel kuvvet subaylarının birçoğu gibi.

Fransız mandası sırasında, hepsi olmasa da Alevilerin bazıları, Paris'e destek vererek Sünni isyanının bastırılmasına yardımcı olmuştu. Ve Esad iktidarına karşı, Halep ve Hama kentlerinden patlak veren 'İslamcı' Sünni ayaklanması sırasında başlıca hedef Alevilerdi. 1979'da Halep topçu okulunda 50'den fazla Alevi subay adayı katledildi; köktendincilerin Hama'da işledikleri ilk katliamlar, Alevi subaylarını ve ailelerini hedef aldı.

Her ne kadar Esad hükümette geniş bir Sünni katılımını sağlasa da (buna savunma ve dı-

şişleri bakanlıkları da dahildi), Suriye'deki siyasi iktidarın etnik kökleri ülkenin düşmanları tarafından kullanıldı. İsrail'in Alevilerle Sünniler arasında iç savaş yaşanacağı yönündeki bitmek bilmez kehanetleri gerçekleşmedi. Fakat Alevi iktidarı birçok şeyi açıklamaktadır. İran'ın (yani Şii Müslüman devriminin koruyucusu) niye, inancı Şiilikten gelen bir adamın hükmettiği bir ülkeyle bu denli yakın müttefik olduğunu açıklamaktadır. İnanç çeşitliliğine sahip olduğunu iddia etmesine karşın Şii bir örgüt olan Hizbullah'ın niye Şam'daki rejime bu denli meftun olduğunu açıklamaktadır. Baas laik olmasına rağmen Kardaha'daki kadınlar yüzlerini, Tahran'daki kadınlardan bile daha sıkı şekilde kapatır.

Bununla birlikte Harun El-Reşid döneminden beri, monarşik olmayan bir Arap hükümdarının iktidarı oğluna bıraktığına tanık olmamıştık. Suriye meclisi, Beşar Esad'ın babasının koltuğuna oturabilmesi için müstakbel başkanların yaş haddini otuz dörde indirdi. Beşar kapalı kapılar ardında babası ne dediyse onu tekrarlıyordu: toprak karşılığı barış yönünde stratejik bir karar almak, Golan'ın tamamı geri verilmedikçe İsrail'le asla barış yapmamak, Arafat tarzı bölük pörçük takasa değil, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararına (yani bölgedeki bütün devletler için güvenlik karşılığında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi) dayalı bir nihai anlaşma. Bütün bunların yanı sıra Lübnan'daki Hıristiyanlar ile, Suriye'nin 21 bin askerini çekmesi için bağırmamalarını sağlayacak iyi ilişkiler kurmak. Suriye günün birinde küçük 'kardeşi' Lübnan'ı terk edecekse, bu en başta kendisini davet eden Hıristiyan azınlığın buyruğuyla olmayacaktı.

Esad'ın gömüldüğü yerden kısa süreliğine Hama'ya döndüm. Bu tekinsiz kentteki bir devlet okulunun dışında siyah bir pankart asılıydı. "Ah ulusumuzun efendisi, mekânın cennet olsun!" diye yazıyordu. Fakat hayatta kalan Hamalıların evlerinden sadece çamaşırlar ve brandadan tenteler sarkıyordu. Büyük, gıcırtılı su değirmenlerine giden yolun üzerindeki gazetecide, satılmamış üç balya poster tezgahın üzerinde duruyordu: Hafız, Bazil ve Beşar'ın posterleriydi bunlar. Korku varlığını sürdürüyordu. Güneş eski bir dükkanın kırık camından içeri süzülürken ve ışığın altında iki kedi birbirine tıslarken, "Olan oldu," diyordu eski bir Hamalı dost üzüntüyle. "Geçmiş geçmişte kaldı. Biz bugünün çocuklarıyız – 1982 meselesi kapandı. Artık konuşmayalım." Evinin dışındaki su değirmeni gıcırdamaya; Asi'nin suyu kullanılmayan su kemerlerinin üzerine sıçrarken eski demir millerden, ıslak ahşaptan ve ağırlıktan yakınan çığlıklar atmaya devam ediyordu.

Fakat hâlâ kimse gerçeği anlatmıyordu: Hama'nın yeraltı tünellerindeki katliamı... Kendilerini askerlerin kollarına atıp göğüslerine gizledikleri el bombalarıyla onları havaya uçuran Müslüman 'müntehir kızları', yani sonradan işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze'de, yanı sıra İsrail, Çeçenya ve Rusya'da sahneye çıkacak olan 'kara dulların' ilk örneklerini... Parti elemanları ve Rıfat'ın adamları saldırının hemen sonrasında üzerinden dumanlar tüten yıkıntıları dolaşıp yaralıları, şüphelileri ve orada neden olduğunu açıklayamayanları hızla infaz etmişlerdi.

Bu da tanıdık bir soruyu gündeme getiriyordu. Bir rejim, geçmişindeki günahları bir şekilde kabul etmeden, Baasçılığın mirasçılarının yanı sıra cinayetler işleyen Müslüman Kardeşler'in sağ kalanları için bir gerçek muhasebesi olmaksızın ayakta kalabilir mi? Beşar Esad'ın, parti adına korkunç şeyler yapıldığını söyleyebildiği (söyleyeceği) bir zaman gelir mi? Beşar'ın, Hama'dan sorumlu aynı karanlık güçlerin desteğine ihtiyaç duyduğu göz önüne alındığında, bundan şüpheliyim. Gerçekler ve uzlaşma Güney Afrika veya Kuzey İrlanda'da işleyebilir, fakat Ortadoğu'da tarih çok derinlere gömülüdür. Cezayir'de çok derine, Irak'ta çok derine (hiçbir Baasçı rejim bu tür itiraflara göğüs gerip hayatta kalamaz), Filistin'de, İsrail'de, Lübnan'da çok derine gömülüdür.

Doğrudur, Beyrut'ta bir 'bağışlama bahçesi' var, fakat iç savaşa dair yegane fiziki anıt (sa-

vunma bakanlığı dışında toplar ve zırhlılarla karılarak dikilmiş beton bir blok ve hâlâ mermilerle delik deşik duran binlerce Lübnan evi haricinde) eski bir heykeldir; o da 1915 ve 1916'da Osmanlı yönetimine karşı çıkmaya cüret ettikleri için Türkler tarafından asılan Hıristiyanlar ve Müslümanlar anısına yapılmıştır. 'Şehitler Meydanı' denen mıntıka, on beş yıllık Lübnan iç savaşı sırasında farklı bir anlam kazanmıştı, zira Hıristiyan ve Müslüman milisler arasındaki cephe hattının üzerindeydi. Taşıdığı önem, Beyrut'un ortasındaki coğrafi konumunu kendi başkentlerini yıkmak için kullananlar tarafından ayağa düşürüldü. Heykelin koruyucu meleği yüzlerce mermiyle delik deşik edildi; fakat üzerinde hâlâ açıkça görülebilen mermi delikleri onu geleceğe de taşıdı – uzun zaman önceki şahadetin temsil ettiği söylenen kardeşliği yok etmek isteyenlere kalıcı bir sitem gibi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Arap entelektüelleri açıkça Arap dünyası ile Konstantinopol arasında yeni bir ilişkiyi savunmuşlar, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki Arap toprakları için bir tür 'öz yönetim' arayışına girmişlerdi; bu ya federal bir yönetim sistemi yoluyla (buna göre sultan Türklerin yanı sıra Arapların da meşru kralı sayılacaktı) veya (Türklerin gözünde daha zararlı bir şekilde) Batılı güçlerin, bilhassa da Fransa'nın garanti ettiği bir özerklikle olacaktı. Bu dönemde, aynı olmasa da benzer bir kriz İrlanda'daki Öz Yönetim yanlılarını sarstı; bazıları Britanya İmparatorluğu içinde 'özgür' bir İrlanda'yı, bazılarıysa Britanya'dan tam bağımsızlığı savunuyordu.

Suriye'nin ileri gelenleri savaş öncesinde Paris'te bir araya geldi ve kendilerine ne tür bir özerklik verilebileceğini tartıştı; diğer taleplerin yanında, okullarda Türkçeyle birlikte Arapçanın da öğretilmesini ve bütün hükümet işlerinde Türkçeyle birlikte kullanılmasını istiyorlardı. Fakat Türkler başta bu fikirlere gayet sıcak yaklaşıyor görünse de, Arap eyaletlerindeki Türk valilerine gönderilen gizli talimatlar, Babıali'nin Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki iktidarı bölmeye hiç niyeti olmadığını çabucak gösterdi. Ortadoğu'da 'Avusturya-Macaristan' tarzı çözümler olmayacaktı. Böylece bir süre sonra, 1914'te Müttefiklere savaş ilan ettiler; Osmanlı yetkililerinin ondördüncü asırdan beri yaptığı belki de en büyük hata olduğu söylenebilir. Türkler imparatorluklarının birliğini sürdürmüştü, fakat aynı birliğin tehdit altına girmesine yetecek kadar tartışmaya da izin vermişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Lübnanlıların çektiği acı anlatılır gibi değildir. Britanya ve Fransa donanmaları 1914'ten itibaren Osmanlı Akdeniz sahil şeridini ablukaya alarak Levant'a gıda girişini engelledi. Bu nedenle Osmanlı Türk güçleri Lübnan'daki bütün tahılı askerleri için topladı ve büyük-küçükbaş hayvanlara da el koydu; 1915'te ülkeye musallat olan çekirge istilası kalan mahsulü de yok etti. Toprak sürülemiyordu ve inanılmaz boyutlarda bir kıtlık baş gösterdi. Suriye'nin kuzeyinde 300 bin insanın öldüğü, bunlardan 120 bininin Lübnanlı olduğu tahmin edilmektedir; sadece Beyrut'ta siviller her gün yüzer yüzer ölüyordu. 1998'de hâlâ hayatta olan Abriza Kebrej, bu yarı-soykırımın tanıklarındandı. "Hayvanlara dönüşmüştük. Yerden çürümüş meyve toplayıp yiyorduk. Fakat kısa süre sonra o da tükendi ve yabani bitki kökleriyle otları toplamaya başladık." Kebrej'in ailesi yabani otları kaynatıp içerek yaşamıştı. Komşular ancak evlerden yayılan kokuyla birinin öldüğünü fark edebiliyordu.

Türkiye, Levant'taki (yani Suriye'nin bir parçası olan Lübnan) Arap Osmanlı vatandaşlarının hayatı için değil, yönettiği Arap toprakları için korkuyordu. Ahmed Cemal Paşa Suriye'deki Dördüncü Kolordunun komutanı, yanı sıra artık Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen yönetmekte olan Jöntürk üçlüsünden biriydi. Türkler aynı Ermeni nüfusunun Rusları, Fransızları veya Britanyalıları destekleyeceğinden korktukları gibi, Osmanlı Arap birliklerin Müttefiklerin safına geçebileceğinden veya Müttefik yanlısı bir Arap isyanına katılabileceğinden kuşkulanıyordu. Cemal Paşa ordusunun Arap birliklerini Gelibolu'ya sevk etti ve ardından hışımla hükmü altın-

daki bir avuç sivile yüklendi; hiçbir vatana ihanet kanıtı isnat edilmeyen insanlar bu hışımdan payına düşeni aldı. Cemal Paşa'nın bu insanlara yaptıklarını, bugün ancak Saddam tarzı bir vahşet yapabilir.

Türkiye savaşa girdiğinde Fransızlar Beyrut'taki konsolosluğunu boşalttı ve Osmanlı gizli servisi, resmi olarak 1917'ye dek tarafsız kalan ABD'nin koruması altındaki bu binada otuz üç Arap tarafından (büyük kısmı Lübnanlıydı) imzalanmış mektuplar ve belgeler buldu. Bu kişiler savaştan önce Levant'ı terk etmeyi başaramamış, fakat Suriye'nin geleceğine dair yazılı fikirlerini Fransızlara emanet edecek kadar aptalca davranmışlardı. Aralarında hem Müslüman hem de Hıristiyanların olduğu bu talihsiz adamlar, sorgulanmak üzere Lübnan'ın dağlık kasabalarından Aley'e götürüldü, acımasızca işkenceden geçirildi ve ardından kaçınılmaz ölüm cezalarını almaları için ışık hızıyla karar veren mahkemelere çıkarıldı. Yirmi yedisi Müslüman, altısı Hıristiyandı ve çektikleri acı Lübnanlılar tarafından iki dinin ülkelerinin bağımsızlığı için birlikte savaşıp birlikte ölebileceğinin kanıtı olarak anıtlara kazındı.

Büyük çoğunluğu, Beyrut'taki evimin sonradan inşa edileceği yerin yaklaşık bir buçuk kilometre uzağında kurulan darağaçlarında ölecekti. Ve ne zaman Beyrut'un eski kitapçılarını dolaşsam veya Ortadoğu'da seyahat etsem, onların hayatları ve ölümlerine dair bilgiler arayacaktım. Ne de olsa onlar, diğerleri özgür yaşasın diye ölen Arap 'şehitleri'ydi; mezhebe dayalı rejimler veya ordular için değil, ulusları için ölümün üzerine yürümüşlerdi. Çok yıllar sonra Kahire'nin Kasr El-Nil Caddesi'ndeki küçük bir antikacıda epey hasar görmüş bir kitapçık buldum; 1922'de Mısır'da basılmış ve Lübnanlı Hıristiyan Maruni bir rahip olan Antoine Yammine tarafından yazılmıştı. Kitapçık, bir deri bir kemik çocukların ve yol kenarlarında yatan cesetlerin kötü baskılı fotoğraflarıyla doluydu. Fakat idama mahkum edilen adamların son günlerine (ve son sözlerine) dair sarsıcı bilgiler de vardı.

Abdülkerim El-Halil, ip boynuna geçirildikten sonra, idam sehpasından aşağıya şöyle bağırmıştı: "Sevgili yurttaşlarım, Türkler sesimizi ciğerlerimizde boğmak istiyor! Konuşmamızı, bağımsızlık hakkımızı ve Türkiye'nin nefret edilesi köleliğinden kurtulmamızı engellemek istiyor... Fakat... dünyanın bütün uygar uluslarından bağımsızlığımıza ve özgürlüğümüze destek isteyeceğiz. Sevgili ülkem, bu on bir şehidi daima hatırla! Cennet vatanım, her Lübnanlıya, her Suriyeliye, her Araba kardeşçe hislerimizi taşı, onlara trajik sonumuzu anlat ve onlara de ki: Biz sizin özgürlüğünüz için yaşadık ve sizin bağımsızlığınız için ölüyoruz!"

Maruni yazara göre bu noktada El-Halil tabureyi itmiş ve kendi kendini asmıştı. Onun ardından iki erkek kardeş, Muhammed ve Mahmud Mahmissani ölecekti. Çeyrek saat boyunca Muhammed kardeşini kollarında tutup rahatlatmaya çalışmıştı. "Ülkeme asla ihanet etmedim," demişti kalabalığa. "Allah ve bütün insanlar şahidimdir. Türkler beni suçlu buldu, fakat bu bir yalan. Özgürlük aşkının ve ülkemin kurtuluşunu istemenin suç olduğuna inanmıyorum." Ardından cellada dönerek, kardeşiyle aynı anda asılmaları gerektiğini, böylece birbirlerinin öldüğünü görmeyeceklerini söylemişti. Muhammed'in isteği kabul edilmişti.

Diğer idam mahkumları da zalimliği nedeniyle Cemal Paşa'ya lanet okumuştu. Joseph Beşara Hani de darağacına çıkıp diğerleri gibi ihanet suçlamasını reddetmişti. "Ben suçsuzum, Allah'a ant olsun ki tamamen suçsuzum... Suçlanamayacak bir hayat yaşadım ve korkmadan ölüyorum..." Ardından cellat Hani'nin altındaki tabureyi itmişti. Aylar içinde on dört adam daha asılacaktı Beyrut'ta; bunlardan ikisi Osmanlı ordusu genelkurmayında albaydı ve idam sehpasına tepeden tırnağa askeri üniformalarıyla çıkmışlardı. Onlardan biri, Selim Cezayiri, 'Arap kardeşlerine ve ülkesine sevgi, Türklere ise nefret duyarak' öldüğünü söylemişti. İki kardeşten (Hıristiyandılar) biri, eşine yazdığı son mektupta idam edileceğini saklamış ve kısa süre sonra Cüniye'deki evlerinde tekrar biraraya geleceklerini haber vererek yalan söylemişti.

Kelimelerini cesaretle süsleme yönündeki doğal arzularına rağmen, söylendiğine göre Türkler bile kurbanların kahramanlığından etkilenmişti; asılanlardan biri Filistinli bir Araptı. Osmanlı yetkilileri cesetlerin Ras-Beyrut sahilindeki bir toplu mezara atılması talimatı vermişti. O günlerde, şimdi Beyrut Havaalanı'yla kaplı alan iskana açılmamıştı ve sahil bugünün Mezra Kordonu'na dek uzanıyordu. Ölen Müslüman ve Hıristiyanlar bu kırmızı toprağa törensiz gömülmüştü.

Peki nasıl ihanete uğramışlardı? Nantes'ta ülkesinin dış politika arşivlerini araştıran bir Fransız akademisyen bu hazin olayın en ayrıntılı dökümünü sunmuştur. Beyrut'taki Fransız konsolosluğunda tercüman olarak çalışan ve kendisi de bir Hıristiyan olan Philippe Zalzal Şam'da Türkler tarafından hapse atılmış ve Lübnan'daki memleketi Bikfaya kasabasına dönebilmek için Cemal Paşa'ya mektuplardan söz etmişti. Konsolosluktaki Fransız diplomatlar mektupları yapay bir duvarın ve bir masanın arkasına gizlemişti. Belgeleri bırakan konsolos (aralarında, Fransız ordusundan özel olarak Lübnan ve Suriye'ye müdahale etmesini isteyen imzalı mektuplar da vardı), François Georges Picot'dan başkası değildi. Aynı Picot, Sör Mark Sykes ile birlikte 1916'daki gizli anlaşmayı imzalamış, böylece Fransa'nın savaş sonrasında Suriye ve Lübnan'da kendi yönetimini kurması, Arapların talep ettiği 'bağımsızlığın' da bir kenara itilmesi karara bağlanmıştı. Bu anlaşmanın doğrudan sonucu mahiyetinde Fransızlar Lübnan'ı Suriye'den koparmış ve Şam'daki Arap Kralı Faysal'ı tahttan indirmişti. Maysalun savaşındaki katliam da, aynı Picot-Skyes anlaşmasının doğrudan sonucuydu. Söz konusu anlaşma, 9 Mayıs 1916'da, Fransa'nın Londra büyükelçiliğinin mektubuyla nihai şeklini almıştı; yani Türklerin Beyrut'ta ikinci grup Lübnanlı vatanseverleri asmasından tam iki gün sonra. Picot'nun utanç verici şekilde arkasında bıraktığı suç kanıtı mektuplara tepkisinin ne olduğu hiçbir zaman bilinemedi.

Fransız ordusu 1918'de Beyrut'a ulaştığında Lübnanlı şehitler toplu mezardan çıkarıldı, fakat artık tam da vatanseverliklerinin gerisine koydukları inançları, onların bir kez daha aynı yere gömülmesini önlüyordu. Hıristiyanlar, Müslüman şehitlerin kendi mezarlıklarına gömülmesine izin vermeyecekti. Ne de Müslüman yetkililer kendi kutsal topraklarını idam edilen Hıristiyanlara açmayı kabul edecekti. Sonunda, mistik Sünni inançları hayata ve ölüme dair daha özgür bir bakışa imkân veren Lübnanlı Dürziler şehitlere küçük bir Lübnan toprağı verdiler ve böylece farklı inançlardan gelip birlikte can veren bu cesur adamlar ebedi istirahatlerinde yan yana kalabildiler. Mezarlarının bugün Beyrut'un Hamra semtindeki Dürzi meclisinin arkasında olduğunu Lübnanlıların büyük kısmı bilmez.

Ancak şehit sıfatıyla taşıdıkları ortak rol bile belki bir yanılsamaydı. Suriye'deki Türk tiranlığına Hıristiyanlar da Müslümanlar da karşıydı, fakat Lübnan'daki Hıristiyan Maruniler savaş sonrasında Fransız vesayetine girmeyi umuyorlardı ve yirmi yıl boyunca da Fransız mandasına sadık kalacaklardı. Müslümanlar ise bağımsız bir Arap devleti kurmak isteyen Arap milliyetçileriydi ve aralarında az sayıda Hıristiyan da bulunuyordu. Şehitlerin idam sehpasındaki son sözlerine yakından bakıldığında, ölürken bile hedeflerinin ortak olmadığı görülür. İlk idam edilenler arasındaki Maruni rahip Joseph Hayek'in son sözleri, 'Yaşasın Lübnan! Yaşasın Fransa!' olmuştur. Bu kelimeler, son nefeslerinde 'Arap kardeşleri'ne hitap edenlerin duyarlılığı değildi.

Fakat onların ölümü muhtemelen Arap İsyanı'nın son katalizörüydü. Emir Faysal (Britanya'nın ilk Irak kralı olacak olan müstakbel Suriye 'kralı') 1916 Baharı'nda Şam'ın dışında kalıyordu ve Cemal Paşa'ya, Suriye ve Lübnan'daki en ünlü ailelerin bazılarına mensup olan ikinci grup idam mahkumlarını affetmesi için sürekli yalvarmıştı. Akademisyen ve tarihçi George Antonius, emir ve Bekri ailesinden ev sahiplerinin, bahçede kahvaltı yaparken bir uşağın nasıl koştura koştura, idamları ayrıntısıyla bildiren Türk yanlısı *El-Şark* gazetesinin özel

baskısını getirdiğini anlatır. Bekriler'den biri, asılan adamların, 'Şam'ın meyve bahçelerindeki o bahar sabahının durgun havasında bir ağıtın notaları gibi sıralanmış' isimlerini okur. Birileri Kuran'dan dualar mırıldanmaya başlar. Derken Faysal ayağa fırlar, kefiyesini başından çekip çıkarır ve ayaklarının dibine atar. "Araplar!" diye haykırır. "Ölüm artık bizim için sevinç olacak!" Arap İsyanı başlamıştır.

YİRMİ BİR

Niye?

Yanmaktan kurtulmanın tek yolu
Boğulmak olan alevler içindeki bir gemiden
İleri atıldı kimi insanlar
Ve yaklaştıkça hasımlarının gemilerine
Azaldı mermileri de;
Yitip gitti böylece hepsi:
Yandı denizdekiler
Ve boğuldu yanan gemidekiler.

JOHN DONNE, 'Yanan Bir Gemi', (şiiri çeviren Seda Ersavcı)

Cep telefonumu kapatmayı unutmuştum. Sabena transatlantik uçuşu için koltuğa oturmamdan saniyeler sonra telefonun cebimdeki titreşimini hissettim ve (henüz yolcuların tamamı uçağa binmemiş olsa da) düşündüğüm ilk şey kuralları ihlal ettiğim oldu. Yasalara içgüdüsel olarak inanıyoruz, sorgusuz sualsiz, dinin dikte ettiklerinden ziyade laikliğin hayatımıza hükmeden kurallarına. Bu yüzden koltuğumdan kalktım ve yolcuların hâlâ Airbus'a doğru aktığı hava köprüsüne döndüm.

"Robert?" Özel haberler editörüydü telefondaki. "Bak, şunu bilmen gerekir ki, sanırım bütün bu olanlardan sonra, Sabra ve Şatila haberini muhtemelen bekletmek zorunda kalacağız. Küçük bir uçak az önce New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne çarptı, bina yanıyor." Lanet olsun! Lanet olsun! LANET OLSUN! Bu üçüncü oluyordu. O kadar da önemli miydi? "Küçük bir uçak mı?" diye sordum. "Şey, gayet ciddi görünüyor ve sanırım New York'ta böyle büyük bir hikâye varken 19 yıllık bir meseleyi özel haber bölümünün ilk sayfasına koyamam." Pes ettim. 1982'de Beyrut'taki Filistinli katliamında İsrail'in rolüne dair yeni araştırmamız çöpe gitmişti anlaşılan. Eylül 2001'in ilk haftası boyunca bu haber için yer istemiştim. Simon Kelner nihayet 6 Eylül Perşembe günü, haberin 10 Eylül'de yayınlanabileceğine karar vermişti. Derken Kelner tatile çıkmış, yerine gelen yardımcı editör Ian Birrell haberimin yayınını 12 Eylül sabahına ertelemişti. Bu da sayfa örneklerinin 11 Eylül öğleden sonra çıkacağı anlamına geliyordu. O sabah Brüksel Havaalanı'ndan (geceyarısı Beyrut'tan yaptığım uçuşun yorgunluğuyla) *Independent*'ı aradım. Dış haberler editörüm Leonard Doyle, Afganistan'daki Kuzey İttifakı'nın milis liderlerinden Ahmed Şah Mesud'a intihar eylemiyle düzenlenen suikasttan bahsetti. Mesud Ruslara karşı cesurca savaşmış, fakat Usame Bin Ladin'le yıldızı hiç barışmamıştı. Gazeteci kılığına giren iki Arap, fotoğraf makinelerine yerleştirdikleri bombayla öldürmüşlerdi Mesud'u. Suikastın arkasında Bin Ladin'in olabileceğini düşünüyor muydum acaba? Bilmediğimi söyledim.

Gazetenin ilk baskısında Leonard, Mesud'u Afganistan'daki güçlü lakabıyla, 'Penşir Kaplanı' diye anmıştı. Bazı avanak akşamcılar ise başlığı değiştirmiş, yardımcı editörlerin sevgilisi olan Mesud'u 'gerilla lideri' mertebesine düşürmüşlerdi. Gece yarısı da Amerikan cruise füzeleri Kabil'i vurmuştu.

Brüksel'deki bekleme salonunda özel haber editörleriyle ilk konuştuğumda, Sabra ve Şatila haberimin nihayet yayınlanacağını teyit etmişlerdi. O akşamın değerlendirme bölümünün kapağında olacaktı ve sayfa düzeni de ölmüş Filistinlilerin kanlı fotoğraflarını içeriyordu. Büroyu bir kez daha arama gereği duymamıştım. Atlantik üzerinde yapacağım altı buçuk saatlik uçuş boyunca ulaşılamaz olacaktım. Son bir defa kontrol etmek için haberin metnini çıkardım.

Sena Sersavi, yaklaşık 19 yıl önce, 18 Eylül 1982'de onu etkisi altına alan kaotik, tehlikeli, umarsızca trajik olayları hatırlarken dikkatle, yüksek sesle, fakat ağır ağır konuşuyor. Hayatta kalıp İsrail Başbakanı (o dönem İsrail savunma bakanı) Ariel Şaron aleyhinde tanıklık yapacak insanlardan biri olarak, hayatının en korkunç anıyla yüzyüze kaldığında belleğini araştırmayı durduruyor. "Lübnanlı milisler bizi evlerimizden çıkarıp kampın girişine sıra halinde yürüttüler, toprağa büyük bir çukur kazmışlardı. Erkeklere çukura girmeleri söylendi. Ardından milisler bir Filistinliyi vurdu. Kadınlar ve çocuklar kampın bu noktasına zaten cesetlerin üzerinden atlayıp tırmanarak gelmişlerdi, fakat adamın önümüzde vurulduğunu görünce gerçekten şoka uğradık; kadınlardan bir feryat ve çığlık furyası yükseldi. İşte o anda hoparlörlerden bağıran İsrailliler duyduk. 'Erkekleri bize verin, erkekleri bize verin.' 'Allah'a şükür, bizi kurtaracaklar' diye düşündük." Yanıldıklarını acı biçimde göreceklerdi.

Üç aylık hamile olan Bayan Sersavi 30 yaşındaki kocası Hasan'ı ve Mısırlı kayınbiraderi Farac El-Seyid Ahmed'i ayakta duran erkek kalabalığının arasında gördü. "Hepimize Kuveyt elçiliğine giden yoldan yürümemiz söylendi, kadınlar ve çocuklar önde, erkekler arkada. Birbirimizden ayrılmıştık. İki yanımızdan Falanjist milisler ve İsrail askerleri yürüyordu. Hasan ve Farac'ı hâlâ görebiliyordum. Bir geçit töreni gibiydi. Yüzlerce kişiydik. Stadyuma ulaştığımızda İsrailliler biz kadınları büyük bir odaya koydular, erkeklerse stadyumun diğer tarafına alındılar. Kamptan çok sayıda erkek vardı ve artık kocamı göremiyordum. İsrailliler 'oturun oturun' diye bağırarak dolaşıyordu. Saat 11'di. Bir saat sonra çıkmamız söylendi. Fakat dışarıda İsrailli askerlerin arasında oturmakta ısrar ettik, erkeklerimizi bekleyeceğimizi söyledik."

Sena Sersavi, parlak, yakıcı güneşin altında Hasan ve Farac'ın görünmesini bekliyordu. "Bazı erkekler çıkıp geldiler, hiçbiri 40 yaşın altında değildi ve bize sabırlı olmamızı söylediler. Yüzlerce erkek hâlâ içerideydi. Derken öğleden sonra 4 gibi İsrailli bir subay geldi. Güneş gözlükleri vardı, Arapça konuştu: 'Ne bekliyorsunuz?' İçeride kimsenin kalmadığını, herkesin gittiğini söyledi. İçeriden çıkan kasası tenteli İsrail kamyonları vardı. İçlerini göremiyorduk. Ve acayip gürültü çıkaran cipler, tanklar ve buldozerler vardı. Hava kararıncaya dek orada öylece bekledik, İsrailliler kamptan ayrılmaya başladılar, çok tedirgindik. İsrailler uzaklaşır uzaklaşmaz içeri girdik. Kimse yoktu. Hiç kimse. Sadece üç yıllık evliydim. Kocamı bir daha hiç görmedim."

Yıkıntı halindeki Camille Chamoun Spor Stadyumu mahkumlar için gayet doğal bir 'gözaltı merkeziydi'. Beyrut Havaalanı'ndan sadece üç kilometre uzaklıkta, Yaser Arafat'ın FKÖ'sü için silah deposuydu ve 1982'deki Beyrut kuşatması sırasında İsrail jetleri tarafından sürekli bombalanmıştı. Bu yüzden paramparça olmuş devasa dış cephesi, bir kâbusun giriş kapısına benziyordu. Filistinliler daha önce kavisli iç kısmını mayınlamıştı, fakat yeraltındaki geniş depo alanı ve sporcuların soyunma odaları sağlam kalmıştı.

Beyrut'ta yaşayan bizler için tanıdık bir manzaraydı bu. 18 Eylül 1982'nin o öğleni (takriben Sena Sersavi'nin stadyuma getirildiğini söylediği saatlerde), bu kasvetli, kavisli iç alanda yüzlerce, belki binin üzerinde toz toprak içinde Filistinli ve Lübnanlı mahkum gördüm. Başlarında İsrailli askerler, takım elbiseli Şin Bet ajanları ve onların Lübnanlı işbirlikçileri olduğundan şüphelendiğim (öylelerdi de) bir grup adam bekliyordu. Mahkumlar sessizce oturuyordu, korktukları belliy-

di. Zaman zaman birkaçının götürüldüğünü not ediyordum. İsrail ordu kamyonlarına, ciplerine veya Falanjistlerin araçlarına konuyorlardı – daha ileri 'sorgulama' için.

Bundan kuşku da duymadım. Birkaç yüz metre uzakta, Sabra ve Şatila mülteci kamplarının 600 katliam kurbanının güneşin altında çürüyen cesetlerinin kokusu, hem mahkumların hem de gardiyanlarının başları üzerinde yükseliyordu. Boğucu bir sıcak vardı. Sadece *Washington Post*'tan Loren Jenkins, Reuters'tan Paul Eddle ve ben hücrelere girebildik, zira İsrailliler (Batılı görünümlerimize bakıp) Şin Bet mensubu olduğumuzu sanmışlardı. Birçok mahkumun başları yere bastırılmıştı. Arap mahkumlar genellikle bu aşağılayıcı pozisyonda tutulurdu. Fakat İsrail'in Falanjist milisleri kamplardan çekilmiş, katliamları sona ermişti ve en azından şimdi görev İsrail ordusundaydı. Öyleyse bu adamların korkacak neyi vardı?

Bugün geriye dönüp baktığımda (ve Sena Sersavi'yi dinlerken) saflığımız karşısında tüylerim ürperiyor. O günlerde tuttuğum notlar... bazı uğursuz ipuçları içeriyor. Mahkumlar arasında Reuters'ın Lübnanlı çalışanlarından Abdullah Mattar'ı bulduk ve bırakılmasını sağladık. Paul, kolunu Mattar'ın omzuna atarak onu oradan uzaklaştırdı. Mahkumlardan biri, "Bizi birer birer alıp götürüyorlar, sorgulamak için," diye mırıldandı bana doğru. "Haddad'ın milisleri. Genellikle sorgudan sonra insanları geri getiriyorlar, fakat her zaman değil. Bazen gidenler dönmüyor." Derken İsrailli bir subay bana uzaklaşmamı emretti. Mahkumların niye benimle konuşamadığını sordum. "İsterlerse konuşabilirler, fakat söyleyecekleri bir şey yok," diye yanıtladı.

İsrailliilerin hepsi kampların içinde ne olduğunu biliyordu. Cesetlerin kokusu şimdi iyice belirginleşmişti. Dışarıda, üzerinde 'İnzibat' yazılı (bu katiller çetesiyle bağdaştırılabilecek nesi varsa bu egzotik ismin) bir Falanjist cipi geldi. Birkaç televizyoncu indi cipten. Biri stadyumun dışındaki Lübnanlı Hıristiyan milisleri çekti. Sonra, 'Yahya' adlı İsrailli bir albaya kocasının bırakılması için yalvaran bir kadını çekti. Albayın kimliği o günlerde *Independent* tarafından tespit edilmişti. Şimdiyse kendisi İsrail ordusunda general.

Stadyumun karşısındaki anayol boyunca bir dizi İsrail Merkava tankı vardı, askerler kapaklarının üzerinde oturuyor, sigara içiyor, birer ikişer stadyumdan çıkarılan erkekleri izliyorlardı. Çıkarılanlardan bazılarının gitmesine izin veriliyor, bazıları ise Şin Bet elemanları veya soluk haki üniformalı Lübnanlılar tarafından alınıp götürülüyordu. Bütün o askerler de kampların içinde neler olduğunu biliyordu. Tankçılardan biri, Teğmen Avi Grabovski (sonradan İsrail Kahan komisyonunda tanıklık yapacaktı) önceki gün bazı sivillerin öldürüldüğünü görmüş ve kendisine 'karışmaması' söylenmişti.

Ve müteakip günlerde de tuhaf haberler ulaşmıştı bize. Damur'da genç bir Falanjist kadın milislerce bir arabadan çekilip alınmış, hemen oracıkta bulunan İsrailli askerler kızın yalvarmalarına kulak asmamıştı. Ardından bir Amerikan televizyonu için çalışan Lübnanlı bir temizlikçi kadın, yana yakıla kocasının İsrailliler tarafından gözaltına alındığından şikayet etmişti. Kocasını bir daha gören olmamıştı. 'Kaybolan' insanlara dair başka uğursuz söylentiler de vardı.

O günlerde tuttuğum notlarda şunu yazmışım: "Şatila'dan sonra bile, İsrail'in Batı Beyrut'taki 'terörist' düşmanları ortadan kaldırılıyordu." Fakat bu karanlık yargıyla stadyum arasında doğrudan bir bağ kurmamıştım. Spor stadyumlarının savaş dönemlerindeki korkutucu emsalleri üzerinde kafa bile yormamıştım. Birkaç yıl önce Santiago'da da, Pinochet'nin askeri darbesinin ardından tıka basa doldurulan ve içindeki birçok mahkumun bir daha asla geri dönmediği bir stadyum yok muydu?

Avukatların Ariel Şaron'u savaş suçlarıyla itham etmek için topladığı tanıklıklar arasında Vedha El-Sabık'ın da ifadesi var. Anlattığına göre, Cuma günü, 17 Eylül 1982'de, Sabra ve Şatila kamplarının içinde katliam daha devam ederken (bundan habersizdi), ailesiyle birlikte kampların tam karşısındaki Bir Hasan'da bulunan evlerindeydi. "Komşular gelip İsrailliilerin kimlik kartlarımızı damgalamak istediğini söylediler, böylece aşağı indik ve yolda hem İsrail hem Lübnan güçlerini gördük. Kadınlar erkeklerden ayrıldı." Bu ayırma (ki uygulamanın korkunç gölgesi, Bosna savaşı

sırasında Srebrenica'ya kadar uzanacaktı) bu tür kitlesel tutuklamaların ortak özelliğiydi. "Stadyuma gitmemizi söylediler. Erkekler kaldı." Erkekler arasında Vedha'nın iki oğlu (19 yaşındaki Muhammed ve 16 yaşındaki Ali) ve erkek kardeşi Muhammed de vardı. "İsrailli̇lerin dediğini yapıp stadyuma gittik. Oğullarımı ve erkek kardeşimi bir daha hiç görmedim."

Hayatta kalanlar benzer dokunaklı hikâyeler anlatıyorlar. Behice Zreyn, bir İsrail devriyesinin stadyuma gitmesini emrettiğini anlatıyor; yanındaki erkeklerin (22 yaşındaki erkek kardeşi de dahil) alınıp götürüldüğünü. Bazı milislerin (İsrailli̇lerin gözü önünde), gözlerini bağladıkları kardeşini bir arabaya tıktıklarını söylüyor resmi ifadesinde. "Kardeşim böyle kayboldu ve o zamandan beri kendisini görmedim." Sadece birkaç gün sonrasında gazeteciler olarak ölü sayıları arasında bir tutarsızlık olduğunun farkına vardık. Sabra ve Şatila içinde 600 ceset bulunmuş olmasına rağmen, 1800 sivilin 'kayıp olduğu' bildiriliyordu. 16 Eylül ile Falanjist katillerin çekildiği 18 Eylül arasındaki üç günde öldürüldüklerini ve cesetlerinin gizlice kamp dışına gömüldüğünü varsayıyorduk (savaş zamanlarında varsayımak ne kadar da kolaydır). Gömüldükleri yerin de golf sahası olduğundan kuşkulanıyorduk. Bu genç insanların birçoğunun kampların dışında öldürüldüğü veya cinayetlerin biz kamplarda turlarken, 18 Eylül'den *sonra* da devam ettiği düşüncesi hiç aklımıza gelmiyordu.

O günlerde biz gazeteciler niye bunu düşünmedik? Bir yıl sonra İsrail Kahan komisyonu raporunu yayınladı. Raporda Şaron suçlanıyor, fakat katliama dair soruşturma 18 Eylül itibarıyla sona erdiriliyordu; sonrasına dair hiçbir açıklama içermeyen sadece tek satırlık bir upucu vardı: Birkaç yüz insan 'takriben aynı günlerde kaybolmuş' olabilirdi. Komisyon sağ kalan tek bir Filistinliyle bile görüşmedi, fakat hazırlanan raporun katliamın hikâyesi haline gelmesine göz yumuldu. İsrailli̇lerin, kana susamış milis müttefiklerine mahkumları teslim etmeyi sürdürdüğü düşüncesi de aklımızın ucundan bile geçmedi. Sabra ve Şatila'dan sağ çıkan Filistinlilerin bugün anlattıkları, tam da bunun olduğunu gösteriyor. Abdül-Nasır Alami kardeşi Ali'nin Falanjlara 18'i sabahı verildiğine inanıyor. Milani Butros adlı Filistinli Hıristiyan bir kadın, kadın ve çocuklarla dolu bir kamyonla nasıl kamplardan alınıp Hıristiyan köyü Bikfeya'ya (yeni suikasta uğrayan seçilmiş Hıristiyan devlet başkanı Beşir Cemayel'in köyü) götürüldüğünü; burada öfkeden deliye dönmüş Hıristiyan bir kadının, kamyondaki 13 yaşındaki bir erkek çocuğun infaz edilmesini emrettiğini anlatıyor: "Çocuğu vurup öldürdüler. Kamyon Bikfeya'ya giderken en az dört İsrail kontrol noktasından geçmiş olmalı. Ve Tanrı şahidimdir, oğlanın infazını isteyen kadını daha önce görmüştüm."

Kampların içindeki katliam daha sona ermeden stadyuma götürüldüğünü ve yeraltındaki 'gözaltı merkezlerinden' birinde, İsrailli askerlerin seyrettiği zihinsel özürlü bir adamın bir çukura cesetleri gömdüğünü anlatıyor Şahira Ebu Rudeyna. Tanıklığı reddedilebilirdi, bir İsrail askerine minettarlığını da ifade etmiyor olsaydı. Şatila kampı içinde verilen emirlere rağmen bu asker, Rudeyna'nın iki kızının öldürülmesini engellemişti.

Savaştan uzun süre sonra o stadyumun enkazı kaldırıldı ve yerine, Britanyalıların da katkısıyla mermerden yeni bir stadyum inşâ edildi. Pavarotti konser verdi orada. Fakat stadyumun sütunlarının arkasında neler yattığına (ve hangi korkutucu izleri taşıdığına) dair tanıklıklar, Ariel Şaron'a yargılanmaktan korkması için daha fazla neden sunabilir.

Bu suçlar işlendiğinde Sabra ve Şatila kamplarındaydım. Sonraki yıllarda defalarca kamplara geri döndüm, kaybolan bin erkeğe ne olduğunu bulmaya çalıştım. Norveç televizyonundan Karsten Tveit 1982'de benimle birlikteydi ve o da Beyrut'a aynı amaçla defalarca geri döndü. İnsanlığa karşı işlenen bu suçları araştıran insanlar avukatlardan ibaret değildi. 2001'de Tveit Lübnan'a, stadyumun kapısında erkek yakınları için yalvaran o kadınların 1982'deki orijinal kayıtlarıyla gitti. O günkü kampın derme çatma video dükkânlarını dolaşıp kayıtları defalarca seyrettirdi; ta ki kamptaki Filistinliler onları teşhis edene kadar. Ardından Tveit kayıtlarda stadyumdaki oğullarını, erkek kardeşlerini, babalarını ve kocalarını soran (ve artık on dokuz

yıl daha yaşlı olan) kadınları bulmaya girişti. Hepsinin izini sürdü. Hiçbiri sevdiklerini bir daha görmemişti.[1]

Müteakip aylarda, Brüksel Havaalanı'ndaki o son dakikaların taşıdığı şahsi ironi üzerine kafa yoracaktım. Ben tam 19 yıl önce insanlığa karşı işlenmiş bir suçun ayrıntılarında gezinirken, tam o sırada Atlantik'in diğer yakasında insanlığa karşı işlenen uluslararası bir suçun eli kulağındaydı. Sabra ve Şatila'da ve sonrasındaki kitlesel cinayetlerde en az 1700 Filistinli erkek, kadın ve çocuğun katledildiğini tahmin ediyorduk. New York, Washington ve Pennsylvania'da neredeyse iki katı insanın hayatı yok olmak üzereydi.

Özel haberler editörüyle yaptığım telefon konuşmasının ardından Airbus'taki koltuğuma döndüm. Derken telefonum tekrar çaldı. Dış haberlerden Ann Penketh arıyordu. "Robert, herhalde bir helikopter Pentagon'a çakılmış. Daha fazlasını bilmiyorum, fakat sanırım bunu bugün yazman lazım." Birinci sınıf mevkideydim ve koltuğun yanına takılı bir uydu telefonu vardı. Kredi kartımı haznesine taktım ve ekranında geçerli olduğu yazısı çıktı. Böylece Londra'yla konuşmaya devam edebilecek ve haberimi uçarken gönderebilecektim. Son yolcular da biniyordu, doğruca kabin şefinin yanına gittim. Ona helikopter meselesini anlattım. Dünya Ticaret Merkezi yerine sürekli 'Serbest Ticaret Binası' deyip duruyordu, halbuki İkiz Kuleler'in görüntüsü tüm parlaklığıyla zihnimdeydi; birkaç hafta önce Princeton'da yaptığım bir konuşmadan JFK'ye dönerken bindiğim taksinin sol tarafında Manhattan'a tepeden bakan o iki binayı seyretmiştim.

Cep telefonumla bir kez daha gazeteyi aradım. Ann, telefonu kapatmak zorunda kalmamdan önce şu kadarını söylemeyi başardı: "Robert, bir uçak, Dünya Ticaret Merkezi'ne giren bir yolcu uçağı. Ve şimdi bir tane daha!" Telefonu kapattım. Olayın dehşeti açıktı, fakat gazeteci beynim, olayı, tepkiyi ve haberin geçileceği son zamanı hesaplayan o profesyonel bilgisayar şimdi deli gibi çalışıyordu. ABD'de ne olduğu gayet açıktı. En klasik klişeyle, bir 'terör saldırısıydı' bu. Amerika'nın doğu yakası Brüksel'den altı saat gerideydi. Binlerce insan mesaiye başlamak için İkiz Kuleler'e varıyor olmalıydı. Ve tabii Pentagon'a.

Airbus kalkış için piste ilerliyordu, fakat kabin şefi yanıma gelmekten kendini alamadı. Daha başka bir şey biliyor muydum? İkinci uçaktan söz ettim ve şef doğruca uçuş kabinine gitti. Birkaç saniye sonra, motorların sesi kalkış için iyice yükselmişken geri döndü. "Pennsylvania'da da bir yolcu uçağı düşmüş." Sadece baktım yüzüne. Bin Ladin. Başka kim olabilirdi ki? Not defterimi çıkardım ve Bin Ladin'in o güne dek bana söylediği her şeyi hatırlamaya çalıştım: Suudi kraliyet ailesine nefretini, Ruslarla savaş deneyimini, Amerikalıları Körfez'den kovma kararlılığını.

Londra'yla ilk uydu telefonu görüşmemi yaptığımda İrlanda Denizi'nin üzerindeydik. Telefonu Leonard açtı. Her zamanki gibi aşırı ciddi ve babacandı sesi, fakat şoka uğramış olduğunu fark ettim. "Dünya Ticaret Merkezi'ne iki uçak, bir uçak Pentagon'a, diğer uçak Pennsylvania'da düştü. Fotoğrafları görmelisin." Airbus'ın yolcu kabininde öğle yemeği öncesi içkileri servis ediyorlardı. Cintoniğin toniği baskındı. Yirmi-otuz bin ölü mü? Böyle düşünüyordum. Hâlâ tasavvur edemiyordum. Ve Amerika'nın intikamı nasıl olacaktı? Pearl Harbor sonrası, 'utanç günü' sonrası verilen eski haber bültenlerini hatırladım; 'ödlek Japonları' ezmekten dem vu-

1 Hatta Tveit, kendisini Beyrut'un doğusundaki bir tepeye götürüp vaktiyle Falanjist kışlası olarak kullanılan barakaları gösteren eski bir Falanj milisi bulmuştu. Adam Tveit'a, İsraillilerin kamp katliamlarının ardından teslim ettiği üç yüz Filistinliyi kışlada, bir dizi konteynırın içinde hapsettiklerini anlatmıştı. Falanjistler İsrail'in verdiği esirleri, Müslümanların elinde olduğuna inandıkları Hıristiyanlar için rehine olarak kullanmaya çalışmıştı. Fakat esir değişimi olmamış, bunun üzerine Sabra ve Şatila katliamından üç hafta sonra o 300 Filistinli konteynırlardan çıkarılıp kurşuna dizilmiş ve bir toplu mezara gömülmüştü. Eski Falanjist Tveit'a mezarın, şimdi Lübnan ordu üssü olan kışladaki bir şapelin arkasında olduğunu söylemişti.

ran ırkçı sözlerle dolu haberleri. Bin Ladin. Dönüp dönüp Bin Ladin'e varıyordum. Bugün sadece korkunç bir suçu değil, korkunç bir başarısızlığı da temsil ediyordu; Ortadoğu'da on yıllardır sürdürdüğümüz rezil, umutsuz, bencil politikaların çöküşünü. Ya nihayet bu çöküşü idrak edecektik (o kadar akıllıysak tabii) ya da (daha muhtemel olanı) sadece zikredilmesi bile Amerika'nın düşmanlarına destek çıkmak sayılan, tartışılamaz bir konuyu New York'taki enkazın altına gömecektik.

Koridordan yürüyüp kabin ekibine ne düşündüklerini sordum. Dört uçak da kaçırılmış olmalıydı. Çok sayıda hava korsanı olmalıydı. "Ölmek istediler," dedi genç hostes düşünmeden ve hepimiz katıldık ona. Derken kabin şefi bana çok sert baktı. Ne düşündüğünü biliyordum. Biz de Amerika'ya yol alıyorduk. O dört uçak da bizim gibi kalkmıştı pistten, parlak sabah güneşinin altında kibar hostesler ve kurallara riayet eden yolcularla uçmaktaydı... Şefle birlikte uçağı dolaştım. Bunu sevmedim. Sanırım geri döndüğümde aklımda on üç yolcunun görüntüsü vardı; sakalları olduğu veya bana düşmanca baktıkları için ya da tespih çektikleri veya Kuran okudukları için sevmediğim on üç insan. Elbette hepsi Müslümandı. Ortadoğu'da çeyrek asırdır çalışan (ömrünün neredeyse yarısını Arapların arasında geçiren, Lübnan, Irak ve İran'da Müslümanların defalarca hayatını kurtardığı) sözümona liberal Fisk, evet, o dost canlısı Fisk, sadece birkaç dakika içinde bir ırkçıya dönüşmüş, sırf sakalları, kahverengi gözleri veya esmer tenleri olduğu için masum insanların profilini çıkarır hale düşmüştü. Kendimi kirlenmiş hissediyordum. Fakat sanırım o günün amaçlarından biri de buydu. Bize kendimizi kirlenmiş hissettirmek, bizi mantıklı davranamayacak kadar korkutmak (veya öfkelendirmek).

Tekrar Leonard'ı aradım. Dört uçaktaki yolcuların bazılarıyla telefon görüşmeleri yapılmıştı. Hava korsanları bazı mürettebat ve yolcuların boğazını kesmişti. İnsanlar kendilerini İkiz Kuleler'in yüksek katlarından aşağı atıyorlardı. Filistinlileri kutlama yaparken gösteren bazı televizyon görüntüleri vardı. Leonard'a yazacağım haberin tarihi arka planı anlatacağını söyledim. Bir bağlama, bazı açıklamalara ihtiyacımız vardı. Bu o kadar sarsıcı bir olaydı ki, Kuzey İrlanda'da IRA-Britanya savaşı sırasında, belli vakte kadar yetiştirmek için yazdığım haberlerden farklı bir şey yapmalıydım; yani yazılı kalıplardan ziyade notlarımdan ve belleğimden faydalanmalıydım. Eski günlerde, bilgisayarlar ve cep telefonlarından önce, haberlerimizi kulaklık takmış elemanlara yazdırırdık. İrlanda köylerinde veya (Ortadoğu'daki ilk günlerimde) Şam ve Kahire otellerinde sesimizi duyurmak için bas bas bağırırdık. Şimdi de aynı şeyi yapacaktım. Haberimi telefondan 'söyleyecektim', gazeteciliğin barındırması gereken spontanlık vakitle buluşacaktı böylece. Veya ben öyle sanıyordum.

Ben daha konuşurken, Belçika Airbus'ının kaptanı genel telsiz hattına girmişti. New York ve Washington'a terör saldırıları düzenlendiğini, ABD'nin hava sahasını bütün ticari uçuşlara kapattığını söyledi. İrlanda'nın epey batısında, Avrupa'ya dönmeden önce, deniz üzerinde yakıt ikmali yapacaktık. Büyük daireler çizerek uçmaya başladık; güneş ışığı uçağın bir sancak tarafından bir kıç tarafından içeri süzülüyordu. Sanki güneş sürekli olarak yükselip batıyor, Kuzey Atlantik'in ıssızlığı, ılık kabinimizle tezat oluşturuyordu. Biz gökyüzünde çizilen bu daireleri tecrübe ederken, öğle yemeği servisi yaptılar, bardak bardak Médoc şarabı eşliğinde kaz ciğeri ve biftek. Not defterime baktım. Balfour, Arabistanlı Lawrence ve Bin Ladin isimlerini alt alta yazdım. Sonra üzerlerini karaladım. Uydu telefonunu aldım, kartı taktım ve *Independent*'ı aradım. Leonard beni gazetenin haber alıcılarından birine havale etti, Leeds'te yaşayan Yorkshire aksanlı bir kadındı bu. Ona nerede olduğumu anlattım, haberi aklımdan yazdıracaktım, sabırlı olmasını rica ettim. "Rahat ol canım," dedi. Sonrası kolayca geldi. Ne söylemek istediğimi biliyordum. Bir arkadaşa mektup okumak gibi bir şeydi:

Ve mesele buraya kadar gelip dayandı. Ortadoğu'nun bütün modern tarihi (Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, Balfour Deklarasyonu, Arabistanlı Lawrence'ın yalanları, Arap isyanı, İsrail devletinin kurulması, İsrail'in Arap topraklarındaki acımasız işgalinin 34 yılı boyu yaşanan dört Arap-İsrail savaşı), kaderine terk edilmiş bir insanın olanca kötücüllüğü ve acımasız vahşetiyle tepki veren ezilmiş, aşağılanmış bir halkı temsil ettiğini iddia edenler tarafından bütünüyle silindi. Aradan bu kadar kısa süre geçmişken, ortada kanıt yokken, hele hele Oklahoma'daki son barbarlık eyleminin Amerika'da doğup büyümüş insanların işi olduğu ortaya çıkmışken, bunları yazmak doğru mu (ve ahlaki mi)? Korkarım ki doğru. Amerika savaşta ve umarım yanılırım, ama şu an Ortadoğu'da binlerce insanın ölümü kapıda, belki Amerika'da da. Bazıları 'yaklaşan patlamaya' dair uyarılarda bulunmuştu. Fakat bu kâbusu asla tasavvur etmiyorduk.

Evet, akla Usame Bin Ladin geliyor, parası, teolojisi, Amerikan gücünü yok etmekteki korkunç kararlılığı. Ben Bin Ladin'in karşısına oturup, adamlarının Afganistan'daki Rus ordusunu ve ardından Sovyetler Birliği'ni nasıl yok ettiğini onun ağzından dinledim. Sınırsız özgüvenleri, Amerika'ya savaş ilan etme gücü veriyordu onlara. Fakat bu, dünyanın ilerleyen günlerde inanmasının isteneceği bir demokrasi-terör savaşı değil. Bu aynı zamanda Filistinlilerin evlerini yıkan Amerikan füzeleriyle, 1996'da Lübnan ambulansına füze atan ABD helikopterleriyle, Kana adlı bir köyü yerle bir eden Amerikan top mermileriyle ve (Amerika'nın müttefiki İsrail tarafından beslenip giydirilen) Lübnanlı milislerin mülteci kamplarına dalıp tecavüze, yıkıma ve cinayete girişmesiyle alakalı bir savaş.

Hayır, ABD'de yaşananların anlatılamaz, tarif edilemez bir kötülük olduğuna hiç kuşku yok. 20 bin, belki 35 bin masum insanın katledilmesini[1] kutlayabilen o Filistinliler, sadece çaresizliklerini değil, siyasi hamlıklarını, İsrailli düşmanlarını sürekli yapmakla suçladıkları şeyin (ayrımsız saldırı) ne olduğunu anlayamadıklarını da gösteriyor. Lafla geçen yıllar boyu, Amerika'nın tam kalbine saldırma, 'Amerikan yılanı'nın başını ezme yeminlerini boş tehditler olarak gördük. Gerici, muhafazakar, anti-demokratik ve çürümüş bir grup rejim ve küçük, şiddet yanlısı örgütler böyle abartılı yeminleri nasıl hayata geçirebilirdi? Şimdi nasıl olduğunu biliyoruz.

Ve dünkü katliamı takip eden saatlerde, ABD ve müttefiklerine yönelik, dünün can kayıplarıyla artık kıyaslanamayacak olan başka büyük saldırıları hatırlamaya başladım. 23 Ekim 1983'te Beyrut'ta 241 Amerikalı askerle 100 Fransız paraşütçüyü öldüren intihar bombacıları saldırılarının zamanlamasını akıl sır ermez bir isabetle saptamamışlar mıydı?

ABD donanmasına yönelik bombalı saldırı ile beş kilometre ötedeki Fransızların yok edilmesi arasında sadece yedi saniye vardı. Sonra Suudi Arabistan'daki ABD üslerini hedef alan saldırılar ve geçen yıl Aden'deki *USS Cole* savaş gemisini batırma (kıl payı başarısız olduğu şimdi ortaya çıkan) girişimi. Ve Ortadoğu'nun, ne Amerikalıların ne de bir başka Batılı ülkenin başa çıkabileceği yeni silahını görmezden gelmek için adeta çaba harcamamız: yoksulluktan ve çaresizlikten kırılan intihar bombacıları bu yeni silah.

Ve kaçınılmaz olarak (ve ahlaksızca) dün kopan fırtınaların arkasında yatan tarihsel yanlışları ve haksızlıkları görmezden gelmek için de çaba harcayacağız. 'Şuursuz terörizm'den dem vuracaklar bize; üç tektanrılı dinin doğduğu topraklarda Amerika'dan nasıl da nefret edildiğini görmemizi engellemek için o 'şuursuz' kelimesi hayati önem taşıyor.

Bir Araba 20-30 bin masumun ölmesine ne tepki vereceğini sorun ve o size her onurlu insan gibi, bunun anlatılamaz bir suç olduğunu söyleyecektir. Fakat bize, yaptırımlar nedeniyle hayatlarını yok ettiğimiz yarım milyon Iraklı çocuk için niye böyle kelimeler kullanmadığımızı, İsrail'in 1982'deki Lübnan işgalinde 17 bin 500 sivilin ölmesinin bizde niye infial yaratmadığını da soracaktır. Ve Ortadoğu'nun bu Eylül'e kadar yangın yeri haline gelmesinin temel nedenleri, İsrail'in Arap topraklarındaki işgali, Filistinlilerin yurtlarından zorla sürülmesi, bombardımanlar ve devlet destekli infazlar... bunların hepsi dünün kitle katliamına dair en ufak bir neden zikredilememesi için gözlerden gizlenmek zorunda.

Hayır, suçlanması gereken İsrail değil (her ne kadar Saddam Hüseyin ve diğer gülünç dikta-

1 Saldırılan takip eden saatlerde ilk verilen, oldukça abartılı can kaybı sayısı buydu.

törlerin bunu söyleyeceğinden emin olabilirsek de), tarihin hastalıklı etkisiydi ve bizim o tarihin ezici ağırlığındaki payımız, intihar bombacılanyla birlikte elbette ki karanlıkta kalmalı. Tutmadığımız sözler, hattâ belki Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmemiz, kaçınılmaz olarak bu trajediye yol açtı. Amerika İsrail'in savaşlarına o kadar uzun seneler para akıttı ki, artık bunun bedeli olmadığına inanmaya başladı. Artık öyle değil. Fakat elbette 'dünya terörüne' karşı saldırı başlatmak isteyecek ve geçen akşam Kabil'in bombalanması bir açılış salvosu olabilir. Gerçekten de, şu pejoratif ve zaman zaman ırkçı 'terörizm' kelimesini kullandığı için şimdi kim Amerikalıları suçlayabilir?

Sekiz yıl önce, neden çok sayıda Müslümanın Batı'dan nefret etmeye başladığını izah etmeye çalışan bir televizyon dizisinin hazırlanmasına yardım etmiştim. Geçen akşam o filmdeki bazı Müslümanları hatırladım, aileleri Amerikan malı bombalar ve silahlarla yanmıştı. Kendilerine Tanrı'dan başka kimsenin yardım edemeyeceğinden söz ediyorlardı. Teolojiye karşı teknoloji, nükleer güce karşı intihar bombacıları. Şimdi bunun ne anlama geldiğini öğrendik.

Bu kitabın doğuş nedeni 11 Eylül 2001 değildi. Fakat bana tarihin gücünden kaçmanın mümkün olmadığını gösterdi. Atlantik'in 10 bin metre üzerinde, telefonda yazdırdığım o haberi tekrar okuduğumda hayrete düşüyorum; vardığı sonuçlardan değil, (sonradan doğruluğu acı bir biçimde kanıtlanacak olan) o sonuçların tetikleyeceği yan etkilerden dolayı şaşırıyorum. Dünyaya bunun 'terörizme karşı demokrasi' olduğunun söyleneceği, bu korkunç eylemin arkasında yatan tarihsel adaletsizliklerin gizlenmeye çalışılacağı konusunda haklı çıkmıştım. Tarihin bu naif, ham versiyonunun en aşırı haliyle kabulü dışında her şeyi bastırma çabalarının bu kadar gaddar, bu kadar tehlikeli ve bu kadar kanlı olacağını ise asla tasavvur etmemiştim.

Alacakaranlıkta Belçika'ya geri dönerken, kendi kendime, kuşkularımız ne kadar güçlü olursa olsun, suçlu tarafı (böyle erken bir aşamada) gerçekten saptayıp saptayamayacağımızı soruyordum. Böyle korkunç bir suçun ardından, gazeteciliğin sıradan kurallarının askıya alınması gerektiğini savunanlar olacağını da biliyordum. Hepimizin 'tarafını seçmemiz' gerektiğini söyleyenler olacağını; bir an durup 'Niye' sorusunu sorduğumuzda 'terör destekçisi' sayılacağımızı biliyordum. İsrailliler bu vahşi mantığı çoktandır kusursuzlaştırmışlardı. 'Filistin yanlısı' ilan edilmeniz, intihar eylemleriyle ve 'dünya terörüyle' bağlantılandırılmanıza yeterdi. Ya bizdendiniz ya da karşı taraftan. Küçük George Bush, hepimizin çenesini kapatmak için sadece bu basit, ikiyüzlü (ve elbette bizzat Bin Ladin'in de pek seveceği) argümanı kullanacaktı; Ortadoğu'ya veya Amerika'nın oradaki rolüne ya da (daha da tabu bir mevzu mahiyetinde) Amerika'nın İsrail ile ilişkisine dair bütün tartışmaları ortadan kaldıracaktı böylece.

O gece uçakta ikinci bir yazı yazdım. "Suçlanacak kişi dünyanın en gözde nefret figürü mü?" başlıklı bu yazı *Independent*'ta bir sonraki gün yayınlandı. "Bin Ladin kendisine isnat edilen bütün bu suçları işlemişse, 10 bin kişilik bir orduya ihtiyacı olurdu" diyordum yazıda ve şöyle devam ediyordum:

Ve dünyanın ne zaman kan dökülse, en son nefret figürüne yüzünü dönme alışkanlığında da çok rahatsız edici bir şeyler var. Fakat olaylar bu kadar muazzam bir ölçekte gerçekleştiğinde, sürekli olarak Amerika'yı tehdit edenlere gözlerin dikilmesinde yeni bir meşruiyet söz konusu... Ortadoğu'nun gölgesi dünkü yıkımın üzerine düşüyorsa eğer, o zaman kim böylesine kılı kırk yaran bir zamanlamayla saldırılar üretebilir? Uçak kaçırma yöntemini pek seven yaygaracı Filistinli grupların dünkü saldırılarda görev alan tek bir intihar bombacısını yetiştirebilmesi pek muhtemel görünmüyor... 1983'te ABD deniz piyadelerine yönelik intihar eylemi isabet, zamanlama ve ince planlama gerektiriyordu. Fakat söz konusu grupları destekleyen İran, daha ziyade kendi iç mücadeleleriyle meşgul. Irak'ın beli bükülmüş, ajanları ABD'ye saldırmaktan çok kendi insanlarına işkence etmekle ilgileniyor. Öyleyse gelecek günlerde Afganistan dağlarının uydudan ve yüksek irtifalı uçaklardan fotoğrafları çekilecek; Pentagon'daki tepegözlerde de Bin Ladin'in eski eğitim

kampları gösterilecek demektir. Peki hedef ne? Zira bu, diğerlerine hiç benzemeyen bir savaş. Bu savaşı, denizaşırı bölgelerde bedeli ağır askeri maceralara kalkışmadan yürütmek mümkün mü? Veya her şey bir yana, Bin Ladin'in istediği şey tam da bu olmasın?

Airbus Brüksel'e iner inmez cep telefonum bir çekirge istilası misali çalmaya başladı. Büro, Amerika, Britanya, İrlanda, Fransa'daki radyo istasyonları. Karsten Tveit aradığında beni otelime götüren taksideydim. "Robert, görüntüleri izledin mi?" İzlemediğimi söyledim. "Görmelisin. İ-na-nıl-maz." Hâlâ takside olduğumu belirttim. Allah'ın belası bir takside televizyon izleyemezdim herhalde. "Görüntülere bak!" dedi tekrar. "Mutlaka bak. Odana girer girmez televizyonu aç – ne dediğimi anlayacaksın." Odama vardığımda Karsten'in dediğini yaptım. İkiz Kuleler'den korkunç parlaklıkta dumanlar tütüyordu. Siluetler kuştüyleri misali süzülüyordu, hızla, bir aşağı bir yukarı ve korkunç bir zarafetle. United Havayolları'nın uçağı ikinci kulenin yan tarafına tekrar tekrar çarpıyordu, sanki bilimsel bir başarı sergileniyormuşçasına, sanki uçak kulenin ince derisinden kolayca giriveren bir bıçakmışçasına. Ve sonra altın renkte bir alev fıskiyesi çıkıyordu. CNN sahneleri, United uçağının binaya çarpıp yanan yakıtının diğer tarafa fışkırdığı sahneleri montajla birleştirmiş, ikinci kayıt çarpmadan sonra milisaniyelere ayrılmıştı. Hollywood bununla rekabet edemezdi – zira o Hollywood *idi*. 11 Eylül'ün felaket filmi asla yapılmayacaktı. Çoktan *yapılmıştı*. El-Kaide prodüksiyon herkesten önce davranmıştı. Bu 'şok ve dehşet'ti, Amerika'nın sonradan Irak işgali için icat edeceği ifade de bu olacaktı.

O şatafatlı kentin bütün hayalleri ve kâbusları (şeytani, cani Müslümanları tasvir eden bütün ırkçı filmleri) nihayet canlı canlı ekrana taşınmıştı. "Sinema tarihinde daha önce hiç..." Kendimize film kahramanlarımızı örnek almış, konuşmalarını, basit fikirlerini, güç gösterilerini, tavizsiz ahlaklarını taklit etmiş olup olmamamız bir yana, nihayet kahramanlara ve kötülere inanabiliyorduk. Gerçeklik kurguya değil, kurgu gerçekliğe dönüşmüştü. United uçağı hâlâ kuleye çarpıp çarpıp duruyordu, saplantılı, müstehcen bir şekilde; uçağın gelişi o kadar bildik hale gelmişti ki, insan ekranda başka yerlere bakıyordu artık. Kule çarpmanın etkisiyle az da olsa sallanmış mıydı? Uçak binaya çarpmadan hemen önce ekrandan titreyerek geçen şey bir kuş muydu, yaklaşan kötülükten kaçan masumiyet miydi o? Ve Fransız gazeteciler diğer kuleye çarpan uçağın, kaldırımda yürürken jet motorlarının gürültüsüyle başını kaldırıp yukarı bakan o adamın kimsede olmayan görüntülerini ne zaman yayına koymuştu; o adam neyi izlemekte olduğunun ayırdına hangi noktada varmıştı? Yoksa bir uçağın bir binanın içine girebilmesinin yarattığı alıklık ve gevşeklikle kendinden mi geçmişti?

Airbus'tayken İrlanda radyosu üzerinden *Irish Times*'ın New York temsilcisi Conor O'Clery ile bağlantı kurmuştum; neredeyse çeyrek asır önce Sovyetlerin Afganistan işgalini birlikte takip etmiştik. Bürosu Dünya Ticaret Merkezi'nin yanındaydı. O bildik yıkıcı berraklığıyla nasıl ikinci uçağı gelirken gördüğünü, pilot kabinindeki korsanlar uçağı kulenin tam ortasına yöneltmek için canla başla uğraşırken uçak kanadındaki kapakçıkların nasıl hızla aşağı yukarı hareket ettiğini anlattı. Pilotun toplu katliam eylemi mümkün olduğunca kusursuz sonuçlanacaktı. Brüksel'i arayıp, Ariel Şaron'u Sabra ve Şatila katliamlarından dolayı Belçika'da mahkemeye çıkarmaya çalışan genç Lübnanlı avukat Şibli Mella ile konuştum. Daha birkaç saat önce yeni katliam kanıtlarına dair haberimin ertesi gün yayınlanacağı konusunda güvence vermiştim. Artık yayınlanmayacaktı. "Elbette Robert, bu her şeyi değiştirir," dedi. "Bugün yaşanan şeyi hukuki ve ahlaki açıdan insanlığa karşı uluslararası bir suç olarak görmemiz gerektiğini düşünüyorum."

Telefonların ardı arkası kesilmiyordu. İtalyan radyosu, CBS, BBC Dünya Servisi, BBC Cardiff, BBC Belfast, Pacifica, NPR, Uluslararası Fransa Radyosu. Hepsi, kimsenin henüz bileme-

diği şeyi bilmek istiyordu. Kim yaptı? Nasıl yaptılar? Kimse ama kimse, 'onların' bunu *niye* yapmak istemiş olabileceğini sormuyordu, zira bu yasak soruydu. Eamon Dunphy, Dublin'den sunduğu şovuna bağladı beni, bağlananlardan biri de Harvard'daki solcu İsrail yanlısı akademisyen Alan Dershowitz'ti. Bu vahşetin nedenleri olması gerektiğini, insanların sadece kötü oldukları ve demokrasiyi sevmedikleri için suç işlemediğini izah etmeye çalıştım. Dershowitz ise (kontrolden çıkmış, histerik öfkesini dinlerken doğru kelimeyi bulmaya çalışıyordum) cinnet geçiriyordu. Fisk kötü bir adamdı, güdümlü bir adamdı, tehlikeli bir adamdı; Fisk Amerikan karşıtıydı ve 'Amerikan karşıtlığı Yahudi karşıtlığıyla aynı şeydi...' Dershowitz bana bağırdı, Dunphy'ye bağırdı ve Dunphy en sonunda bağlantıyı kesti. Fakat ben mesajı almıştım. Amerika'da bu katliamların ardından sadece tek bir satıra izin verilecekti. ABD'nin politikasına (bilhassa da Ortadoğu'daki) her muhalefet, suç ve 'terör yandaşlığı'ydı. Kim Amerika'yı eleştirirse artık anti-Semitik'ti. Anti-Semitikler Nazi'ydi, faşistti. Yani Amerika çok kutsaldı (elbette İsrail de öyleydi) ve 'Niye' sorusunu soranlar 'terörizm' destekçisiydi. Çenemizi kapatmalıydık. 11 Eylül akşamı BBC'nin ertesi günkü gazeteleri gözden geçiren 24-saat haber kanalı, İsrail yanlısı bir Amerikalı yorumcuyu çıkardı. Yazımla ilgili olarak, "Robert Fisk kötü niyet nobelini kazanmıştır," diyordu adam.

Oteldeki yatağımda oturup kanalları zapladım, yanan kuleleri ve onların küller ve dumanlar içinde inanılmaz çöküşlerini izledim. New York muhabirimiz David Usborne, küçük bir uçağın kulelerden birine çarptığı haberi üzerine büroya çağrılınca derhal metroya binmiş, metrodan çıktığında ise ikinci kulenin ayaklarının dibine yıkıldığını görmüştü. Kuleler tekrar tekrar yıkılıyordu. Ardından uçaklar yine çarpıyordu. Pentagon'da sadece kül ve duman kaydedilmişti, Pennsylvania'dan bir uçak enkazının görüntüleri geliyordu, fakat 'terörle savaşı' meşrulaştıracak efsanevi görüntü New York olarak kalacaktı. 11 Eylül'ün, her tür tartışmayı bitirmek, her tür kuşkuyu ortadan kaldırmak, her ülkeyi işgal etmek için kullanılacak bir hukuk, bir yasa maddesi haline geleceğini tahmin ediyordum. Muhalefet mi? Kimin umurundaydı ki; Manhattan sokaklarına savrulan o cesetleri bir kez daha göstermek yeterdi.

Yastığa koydum başımı, yatağın ayak ucundaki televizyondaki görüntülere daldım tekrar. Öyle müthiş bir hızla hareket ediyorlardı ki, aralarında bir tür simetri olduğunu düşünüyordunuz; ta ki cesetlerin bacaklarının kasılıp gevşediğini idrak edene kadar. Dehşet ânı buydu işte, Mutla Köprüsü'nde ölenlerin kömürleşmiş korkunç yüzlerine baktığımda anlamaya çalıştığım o an. Göğe saçılıp yere düşen bütün o siluetler, yatağımın ayak ucunda, battaniyelerin içinde üst üste yığılıyorlardı adeta.

Derken, Karsten'in benden resimlere konsantre olmamı isterken ne kastettiğini anladım. Mesaj eylemdeydi. Can kayıpları o denli afallatıcı olmasaydı bile, kötücüllük o kadar dehşet verici, saldırıların kendisi o kadar profesyonelceydi ki, bu artık rutin bir 'terör' eylemi sayılamazdı. Sorumluluğunu üstlenen de olmayacaktı, bundan emindim. Bin Ladin'den veya El-Kaide'den hiçbir açıklama, hiçbir izah gelmeyecekti. Mesaj (açıklama) eylemin ta kendisiydi. İddia, resimlerin içindeydi. Eylemin sorumlusu, bizzat kendi televizyon kameralarımızdı. Bin Ladin'in bana Amerika'ya dair dileklerini anlatışını hatırladım tekrar. Ve Manhattan'ı kuşatan bu gürleyen, beton kalınlığında bulutların görüntülerine bakınca, New York'un işte şimdi 'kendi gölgesine dönüştüğü'nü kabul etmekten başka yapabileceğim bir şey yoktu.

Peki neden? Bu soruya verilen tepkiler konusunda haklıydım. Ertesi sabah *Independent*'a e-postalar yağmaya başladı; çoğunluğu yazdıklarımı desteklerken, istifamı isteyenlerin sayısı da hiç az sayılmazdı. Amerika'ya yönelik saldırıların nedeni 'tam da Fisk ve Bin Ladin'in yaydığı türden saplantılı ve insanlıkdışı bir nefret', diye yazıyordu birisinde. UCLA'dan Judea Pearl'ün aynı mesajına bakılırsa ben, 'zehirli bir akrep' ve profesyonel bir 'nefret işportacısı'ydım. Ellen

Popper imzalı bir başka mesaj, 'azılı terörist Bin Ladin'le işbirliği içinde olduğumu' ilan ediyordu. Mark Guon bana 'tam bir deli' damgası vuruyordu. Lilly ve Barry Weiss'e göre 'ruh hastasıydım'. San Diego'dan Brandon Heller, 'gerçekte şeytanın ta kendisini desteklediğim...' konusunda bilgilendiriyordu beni. Model nasıl da çabuk biçimlenmişti. Sadece Washington'un Ortadoğu'daki politikalarının, İsrail'e verdiği koşulsuz desteğin, Arap diktatörlere arka çıkmasının, bir sürü Iraklı çocuğun hayatına mal olan BM yaptırımlarına onay vermesinin 11 Eylül'deki kin dolu saldırıların arkasındaki nedenler olabileceğini öne sürmek, şeytani bir eylemdi.

Bu zehir zemberek e-postalardan binlercesi, yağmur misali yağmaya devam etti; (günler geçtikçe) birçoğu tıpatıp ifadeler, bazı durumlarda, tıpatıp cümleler kullanıyordu. Bunun eşgüdümlü bir kampanyaya dönüşmekte olduğu açıktı (Amerikan gazetelerinin aşırı derecede ciddiye aldığı, fakat Britanya'da hak ettiği küçümseyici muameleye tabi tutulan bir kampanyaydı bu) ve San Antonio'dan bir 'okuyucu' yazımdan dolayı 'artık dergimizi almayacağını' beyan ettiğinde, ters giden bir şeyler olduğu da açığa çıktı. *Independent* Teksas'ta dağıtılmıyordu ve zaten dergi olmadığı da kesindi.

Fakat haberciler 'niye'lerden kaçınmayı sürdürdü. 'Nasıl'ları (korsanlar uçmayı öğrenmiş, birinci mevki bilet almış, falçata kullanmıştı) ve 'kim'leri tetkik edebilirdik. Korsanların hepsinin Arap olduğunun (ve büyük kısmının Suudi Arabistan'dan geldiğinin) anlaşılması, haberciler veya okuyucular için hiç sorun teşkil etmiyordu. Bu olgu 'ne-nerede' kuşaklarının yaygarasına kapılıp gidiyordu. Ne de olsa 'Arap teröristler' gayet bildik karakterlerdi. Günah olan, Arapları geldikleri toprakların sorunlarıyla bağlantılandırmaktı, 'niye' sorusunu sormaktı. Orada bir sorun mu vardı sahiden? ABD'de yazdığım makaleler ve yaptığım konuşmalarda bu meseleyi tekrar tekrar gündeme getirecektim. Los Angeles veya Londra'da bir suç işlendiğinde, polislerin yaptığı ilk şey saikinin ne olduğuna bakmaktı. Fakat ABD'de insanlığa karşı böylesine beklenmedik ölçekte uluslararası bir suç işlendiğinde, izin *verilmeyen* tek şey bir saik aramaktı.

Küçük George Bush şimdi şeytana karşı bir 'haçlı seferi'nden dem vuruyordu. 'Niye' sorusunun üzeri ABD yönetimince, tek bir satırla çabucak silindi (ve Amerikalı gazeteciler tarafından da unutulup gitti): 'Demokrasimizden nefret ediyorlar.' 'Ya bizdensiniz ya da bize karşı.' 'Biz iyi insanlarız.' Ve her Amerikan kasabasını ve kentini saran ulusal yas dahilinde önemli olan bu sonuncusuydu. ABD'nin bir şekilde böyle bir saldırıyı 'hak ettiği' (yani Amerika'nın ülke dışındaki günahları için üç binden fazla masum insanın hayatıyla bir tür bedel ödediği) fikri, gayri-ahlakiydi. Fakat bu toplu katliam eylemlerine neyin yol açtığına (siyasi, tarihi sebeplerine) dair ciddi bir muhasebenin yokluğunda, ABD ve dünya kendisini sonu meçhul bir savaş rotasına sokabilirdi; tam da doğası gereği, daha fazla savaş, ateş ve kandan başka hiçbir somut hedefi, hiçbir öngörülebilir sonucu, hiçbir doğrultusu olmayan bir 'terörle savaş' rotasıydı bu. Şimdi ABD'nin kurduğu, diğer devlet adamlarının ve dünya medyasının hevesle bağrına bastığı amentü, yani 11 Eylül 2001'in 'dünyayı ilelebet değiştirdiği' bir yalandı. Geçen on yıllarda Ortadoğu'da çok daha büyük ölçeklerde birçok katliam yaşanmıştı ve kimse de tutup dünyanın bir daha asla aynı olmayacağını iddia etmemişti. İran-Irak savaşındaki bir buçuk milyon ölüm (Saddam tarafından, bizim askeri desteğimizle sahnelenen bir kan banyosuydu bu), böylesine keskin bir gözleme zerre kadar değer bulunmadı.

On dokuz yıl önce, modern Ortadoğu tarihindeki (kelime fazlasıyla suiistimal edilmesine karşın, bizzat İsrail'in tanımını kullanırsak) en büyük terör eylemi başladı. Haliyle 16 Eylül 2001'de Batı'da, bu tarihin neyin yıldönümü olduğunu kimse hatırlamadı. Riski göze aldım ve *Independent*'ta, başka hiçbir Britanya gazetesinin hatırlamadığı (Amerikan gazetelerinin zaten hatırlamayacağı) bir olay hakkında yazdım: 16 Eylül 1982'de İsrail'in Falanjist milislerinin Sab-

ra ve Şatila adlı Filistin mülteci kamplarında başlattığı üç günlük tecavüz, bıçaklama ve cinayet orjisiydi bu. Katliamı İsrail'in Lübnan'ı işgali takip etmiş (amaç FKÖ'yü ülkeden çıkarmaktı ve yeşil ışık dönemin ABD Dışişleri Bakanı Alexander Haig'den gelmişti); işgal neredeyse tamamı sivil, 17 bin 500 Lübnanlı ve Filistinlinin canına mal olmuştu. Bu, 11 Eylül saldırılarındaki can kaybının beş katıydı. Ancak Amerika veya Batı'da Lübnan'da ölen masumlar için hiçbir ayin, anma töreni veya yakılan mum hatırlayamıyordum – demokrasi, özgürlük veya 'kötülük' üzerine hararetli nutuklar da. Tam tersine, ABD Temmuz ve Ağustos 1982'deki o kanlı ayları, 'itidal' çağrılarıyla geçirmişti.

Hayır, 11 Eylül 2001'de olanlardan dolayı suçlanacak taraf İsrail değildi. Tertipçiler Araptı, İsrailli değil. Fakat Amerika'nın Ortadoğu'da onurlu davranmayı beceememesi, sivillere karşı kullanacağını bildiklerine gelişigüzel füzeler satması, en büyük destekçisi Washington olan yaptırımlar nedeniyle on binlerce Iraklı çocuğun ölümünü zerre kadar umursamaması – bütün bunlarla, New York'u cehenneme çeviren Arapları üreten toplum arasında ayrılmaz bir bağ vardı. Ve ABD yönetiminin ve Britanya hükümetinin tepkisini bir alçaklık türü olarak görmeye başlamıştım. Eğer 11 Eylül 2001 gerçekten 'dünyayı değiştirmişse', o takdirde korsanlar o dört uçağa bindikleri an Bin Ladin kazanmış demekti. Saldırıları takip eden günlerde bu şikeye karşı koymanın çok daha gerekli olduğunu düşündüm. Bush dünyayı, sonsuza dek değiştiğine ikna etmek istiyor, böylece neo-muhafazakar savaşını (özgürlük, demokrasi ve kurtuluş gibi onurlu taleplerin kisvesine sokarak) ilerletebileceğini düşünüyordu; o savaş da Ortadoğu'yu daha fazla kaosa ve ölüme sürükleyecekti. Peki on dokuz Arap katilin *benim* dünyamı değiştirmesine niye izin vermek zorundaydım?

Bush ve Tony Blair güçlerini Afganistan'a (Taliban rahipleri tahmin edilebileceği gibi, 'misafirleri' olan Bin Ladin'i teslim etmeyi reddetmişlerdi) yönelik kaçınılmaz saldırı için hazırlarken, bu savaşın 'demokrasi ve özgürlük' için verildiğini, 'medeniyete saldıran' adamlara karşı olduğunu söyleyip durdular. Bush bize şu bilgiyi vermeyi de ihmal etmedi: "Amerika hedef olarak seçildi, zira biz özgürlük ve fırsatların dünyadaki en parlak örneğiyiz." Fakat Amerika'ya saldırılmasının nedeni bu değildi. Eğer bu bir Arap-Müslüman kıyametiyse, o zaman mecburen Ortadoğu'daki olaylarla ve Amerika'nın bu bölgede yapıp ettikleriyle bir alakası var demekti. Şu da eklenebilirdi belki: Araplar, Bush'un sözünü ettiği türden demokrasi ve özgürlüğe düşman olmak bir yana, birazını olsun isterdi. Bunun yerine paylarına, Mısır seçimlerini daha geçenlerde yüzde 98 gibi Saddamvari bir oy oranıyla kazanan[1] bir devlet başkanı (Washington'un dostu Hüsnü Mübarek) ve CIA tarafından eğitilip kendi halkına işkence eden ve kendi insanlarını bazen gözaltında öldüren bir Filistin polis gücü düşmüştü. Suriyeliler o demokrasinin küçük bir parçasını isterdi. Suudiler de. Fakat köhne prenslerinin hepsi Amerika'nın dostuydu – birçoğu Amerikan üniversitelerinde okumuştu. Hayır, Bush ve Blair'in sözünü ettiği 'bizim'

1 Arap seçimleri, Ortadoğu'nun zaten sahip olduğunu iddia ettiği Batı tarzı 'demokrasiyi' taklit etme çabalarının en acayibidir. Sözgelimi 1993'te Mübarek üçüncü altı yıllık başkanlık dönemi için yapılan seçimde oyların yüzde 94.91'ini 'kazandı' (1999'daki dördüncü dönem seçiminde ise oy oranı 'azaldı': yüzde 93.79). Selefi Enver Sedat, 1974'teki siyasi reform referandumunda yüzde 99.95 gibi muazzam bir oranla zafer ilan etmişti. Saddam Hüseyin'in ise 1993'te devlet başkanlığını yüzde 99.96 ile kazandığı açıklandı. O yüzde 0.04'lük sadakatsiz seçmenlerin kimliği meçhul kaldı, ancak 2002'de akıllarını başlarına almış olmalılar ki, açıklanan oran yüzde 100'dü. 1999'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, yüzde 99.987 oy oranıyla yedi yıl daha koltuğa oturdu (ancak bu süreyi tamamlayamadı); Suriye haber ajansı 'ezici bir zafer' diyordu. Sadece 219 vatandaş Hafız Esad'a karşı oy kullanmıştı. Bunlara bakınca, Abdülaziz Buteflika'nın 1999'da Cezayir'deki yüzde 73.8'lik, Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas'ın 2005'te Filistin'deki yüzde 62.3'lük zaferleri yeterince inandırıcı görünüyor. 1992'de Şam'da popüler bir fıkra vardı: ABD'de seçimleri kaybedeceği tahmin edilen Baba George Bush, Suriye gizli servislerinden, Cumhuriyetçiler için de Esadvari bir zafer ayarlamalarını ister ve bu isteği kabul edilir. Amerikalılar yüzde 99 oranında Esad'a oy verir.

demokrasimiz ve 'bizim' özgürlüğümüzdü, saldırı altında olan bizim Batılı mabedimizdi, devasa bir terör ve adaletsizlik diyarına dönen Ortadoğu değil.

Evet, Arapların New York ve Washington'da yaşanan dehşeti sevinçle karşılamaları utanç vericiydi. Filistinliler Ramallah sokaklarında mutluluklarını ifade etmekle kalmayıp, Lübnan'ın Sidon kentinde geçen arabalara şeker dağıttılar. Arap dostlarım sonradan sevinç ifadelerinin bu nispeten küçük gösterilerden ibaret olmadığını anlattılar. Kahire'deki Mısır operasına görevlileri taşıyan bir otobüsten, radyodan katliam haberleri verilirken sevinç çığlıkları ve alkışlar yükselmişti. O otobüste olanlardan biri sonradan bana şunu söyleyecekti: "Amerikalıların bunu hak ettiğine inandığımızdan değildi, hayır. Fakat kendimizi düşünüyorduk. 'Nasıl olduğunu şimdi *onlar* da biliyorlar' diyorduk." Ve Filistinlilerin dikkat çekeceği üzere, İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'daki Filistin binalarına ateşlediği füzelerin üzerinde Amerika'nın damgası vardı. Ağustos 2001'de onlardan birini teşhis etmiştim: Boeing ve Lockheed Martin tarafından, 11 Eylül'deki intihar eylemcilerinin bazılarının uçuş eğitimi aldığı eyalet olan Florida'daki fabrikalarında yapılan bir AGM 114-D havadan karaya füzeydi bu.

Şimdi nihayet ihtihar bombacısı Batı'ya dek ulaşmıştı. İsrail'in 2000'de Lübnan'dan çekilmesinin nedeni kısmen intihar bombacılarıydı. Bilhassa 1983'te, Amerikalılar Lübnan'dan bir intihar bombacısı yüzünden kaçmıştı. İntihar bombacısı artık buraya dek gelmişti işte. İstisnai bir silahtı (bize değil, 'onlara' aitti) ve hiçbir askeri güç bu fenomenle başa çıkabilir gibi görünmüyordu. 'Bizim' tarafımız riske girdiği, fakat hayatını 'vermediği' sürece (neticede bedelsiz savaş kısmen bir Amerikan icadıydı) intihar bombacısı artık diğer tarafın nükleer silahı demekti. İntihar eylemcisi bildik karakterlere uymuyordu. Kendilerini (ve bundan daha sık olarak, İsrailllilerin en masumlarını) parçalara ayıran birçok yeniyetme Filistinli genç, pek az eğitim almıştı veya hiç eğitim almamıştı, Kuran'ı yarım yamalak biliyordu, fakat eyleme geçmeye yetecek kadar güçlü bir infial, çaresizlik ve özgüven duygusuna sahipti. Hizbullah'ın intihar eylemcileri Kuran'a daha derinden hakimdi, daha yaşlıydı ve çoğu, kendilerini yok etmeden önce hapiste geçirdikleri yıllar boyunca çelikleşiyordu.

11 Eylül'deki intihar bombacıları bir emsal yarattılar. On dokuz kişiydiler. Birbirlerini tanıyorlar mıydı? Hepsi öleceklerini biliyor muydu? Dünyanın en karmaşık uçağının yüzlerce aygıttan oluşan kontrol panelini kullanmayı iyi biliyor olmalıydılar. Tekrar tekrar üzerinde kafa yormaktan mecalsiz kaldığım şey sayıydı. Eğer dört tanesi öleceğini biliyor idiyse, bu, böyle bir intihar işbirliğine daha önce hiç tanık olmadığımız anlamına geliyordu. Ortadoğu'da intihar bombacısı milyonlarca Arabın hayran olduğu kişiydi. Kitlesel bir katil olduğu (ki öyledir) için değil, yenilmez, dokunulamaz bir şey olduğu, sonuçların sorumluluğunu üstlenmeden daima kuralları dikte ettiği için hayran olunan kişiydi o ve şimdi kendi savunmasızlığını da göstermişti. Sayılar artmaya devam ederse ne olurdu? Kendi kendini yok etme okulu günde bir, iki veya üç müntehir üretebildiğinde, onları Wal-Mart tarzı seferber edebildiğinde ve Batılı hedeflere karşı konuşlandırabildiğinde ne olurdu? Bu korkutucu ihtimalin gerçeğe dönüşmesi için yirmi iki yıl yetmişti. Irak ise müntehirlerin furya halinde cepheye sürülebildiğini, her gidenin yerine yenisinin bulunabildiğini, pimlerinin tekrar tekrar çekilebildiğini kanıtladı.

11 Eylül katillerinin Mısırlı lideri Muhammed Atta'nın geride bıraktığı söylenen notları inceledim. Korkutucu, kan dondurucu, grotesktiler – fakat aynı zamanda çok ama çok saçma. FBI'ın Atta'nın bagajında bulduğunu söylediği beş sayfalık el yazısı belge gerçekse, bu katillerin İslamın son derece istisnai bir versiyonuna inandığı – veya dinlerine şaşırtıcı derecede yabancı oldukları anlamına geliyordu. Notlarda, "Eğlenceyle boşa geçen zaman bitti," diye yazmıştı Atta veya arkadaşlarından biri. "İyimser olun... Bütün eşyalarınızı kontrol edin – çantanızı,

giysilerinizi, bıçaklarınızı, iradenizi, kimliklerinizi, pasaportlarınızı... Sabah namazını temiz bir kalple kılmaya gayret edin."

Kısmen dinsel, kısmen görevle ilgili ifadelerin yer aldığı belge, kafalarda cevaplardan çok sorulara yol açıyordu. 'Son Gece' (muhtemelen 10 Eylül gecesiydi bu) başlığının altında yazar, korsan arkadaşlarına şunu söylüyordu: "Bu gece birçok zorlukla yüzyüze geleceğinizi unutmayın. Fakat onları göğüslemeli ve yüzde 100 idrak etmelisiniz... Allah'a, onun peygamberine itaat edin ve zayıf düştüğünüz yerde birbirinize düşmeyin... Herkes ölümden nefret eder, ölümden korkar..." Belge şu kelimelerle başlıyordu: "Esirgeyen ve bağışlayan Allah adına... Allah, kendim ve ailem adına."

Sorun (ne kadar kötü eğitimli olursa olsun) hiçbir Müslümanın böyle bir duaya ailesini muhtemelen katmayacağı değildi. İlk satırda Allah'ın adını andıktan hemen sonra Hazreti Muhammed'i zikretmesi beklenirdi. Lübnanlı ve Filistinli intihar bombacılarının 'eğlenceyle boşa geçen zaman bitti' diye bir atıfta bulunduğuna hiç rastlanmamıştır, zira bir Müslümanın 'boş' zamanı olmaz ve zevki hayat sonrası bir ödül olarak görür.[1] Ve Müslüman mümin kardeşlerinden sabah namazını kılmalarını ister mi ve sonrasında bundan alıntı yapmaya devam eder mi? İnançlı bir Müslümana, gün içindeki beş vakit namazın ilkini kılmasını hatırlatmak gerekmez – hele namaz duasını hatırlatmak kesinlikle gerekmez. Söz konusu belgede ise sanki bir Hıristiyan takipçilerinden Allah'ın Kelamı'nı yerine getirmelerini istemiş, hatırlamamaları durumunda bütün duayı okumayı gerekli hissetmişti.

Bununla birlikte FBI, Arapça metnin tam ve orijinal halini açıklamadı. Çeviri ise göründüğü kadarıyla, korsanların ne hissetmiş olabileceğine dair neredeyse Hıristiyan bir bakış açısını ortaya koyar nitelikteydi – günahlarının affedilmesini istiyorlar, ölüm korkusunun doğal olduğundan, 'bir müminin daima sorunlarla boğuştuğundan' dem vuruyorlardı. Bir Müslüman ölümden korkmamaya teşvik edilir (neticede yeni bir hayata başlayacağına inandığı andır bu) ve İslam dünyasındaki bir mümin 'sorunlarla malul' değil, gittiği yoldan emin olan biridir. Belgede ne Usame Bin Ladin'in herhangi bir talebine (Amerika'nın Körfez'den çekilmesi, İsrail işgalinin sona ermesi, Amerikan yanlısı Arap rejimlerinin devrilmesi) atıfta bulunuluyordu, ne de işlenmek üzere olan cinayetlere dair herhangi bir ifade vardı. Eğer bu adamların bir arzusu varsa (ve eğer belge gerçekse), o zaman mesajlarını doğrudan Tanrı'ya göndermişler demekti.

Namaz talimatları, katliamlardan önce diğer korsanlara dağıtılmış olabilirdi – *Washington Post*, FBI'ın Pennsylvania'ya düşen uçağın enkazında 'esasen aynı belgenin' bir diğer kopyasını bulduğunu bildiriyordu. Bu belgenin metni hiç açıklanmadı. eskiden CIA tercümanları Lübnanlı Maruni Hıristiyanlardan oluşur, İslamı ve ibadet biçimlerini kavrayışları ciddi metinsel yanlışlara yol açabilirdi. Atta'nın bagajında bulunan notlardaki garip göndermelerin nedeni bu olabilir miydi? Yoksa insanlığa karşı bu suçları işleyenlerin geçmişinde daha esrarengiz bir şeyler mi vardı? Amerikalılar 'yüzde 100' ifadesine (dinsel nasihat açısından pek de sık rastlanır bir teolojik kavram değildi) ve Peygamber'e atıfla 'iyimser' kelimesinin gayet modern bir bağlamı olduğuna dair sorular sormaya başlamışlardı bile.

Başından itibaren hikâyedeki boşluk, korsanların alışkanlıklarına dair dolaşan haberlerdi. Atta'nın alkolizmin sınırında olduğu, Pennsylvania'ya düşen uçağın Lübnanlı korsanı Ziyad Cerrah'ın Hamburg'da bir Türk kız arkadaşı olduğu, gece kulüplerini ve içmeyi sevdiği söyleniyordu. Metnin günahların 'bağışlanmasına' atıfta bulunmasının nedeni bu muydu? Son talimat,

1 Ancak bu Kuran'dan kötü bir tercüme de olabilir. Kuran'ın En'am Suresi'nin 32. ayetinde şu yazar: "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Sakınıp korunanlar (müttakiler) için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır." Aynı surenin 70. ayeti de şu nasihatte bulunur: "Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bir tarafa bırak..."

'temiz olduğunuzdan, ayakkabılarınız da dahil, giysilerinizin temiz olduğundan emin olun', ölümden önce bir şehidin anılması çağrısı olarak okunabilirdi belki. Aynı şekilde, tam anlamıyla egzantrik (ve günahkar) bir zihnin düşüncelerini yansıtıyor da olabilirdi. Atta'nın bagajında bulunan belge, bir başlıkla bitiyordu: "Uçağa girdiğiniz zaman." Ardından korsanlardan şu duayı etmelerini istiyordu: "Allah'ım, bana bütün kapıları aç... Senden yardımını niyaz ediyorum. Senden beni bağışlamanı niyaz ediyorum. Hissettiğim ağırlığı kaldırmanı niyaz ediyorum..." Kaçırılan uçaklardaki yolculara (özellikle de çocuklara) veya uçaklar binalara çakıldığında ölecek olan binlerce insana yönelik gizli merhamet duygularını bastırma çabası mıydı bu? On dokuz intihar bombacısı, son dakikalarında bu kelimeleri kendilerine söylemişler miydi? Yoksa buna gerek duymamışlar mıydı?

Ve bu yoldan çıkmış adamlar (belki de 'yoldan çıkmışlık' kişiliklerinin tam zıttıydı), o uçakları dört hedeften üçünün üzerine nasıl bu denli şaşmaz bir isabetle uçurabilmişlerdi? Günler içinde uçuş eğitim programlarını öğrenecektik; sadece kalkıştan sonra bir uçağı nasıl uçuracaklarını öğrenmek istemişlerdi. Eylül ayı sonunda Beyrut'tan Paris'e uçuyordum ve kabindeki arkadaşlarımın (şansa bakın ki 1990'da aynı mürettebatla, ABD Suudi Arabistan'a asker gönderdiğinde Dahran'a beraber seyahat etmiştim) düşüncelerini öğrenmeye çalıştım. "On sekiz ay mı? Bir Boeing 757'yi kalktıktan sonra nasıl uçuracağını öğrenmenin on sekiz ay sürdüğünü mü sanıyorsun?" diye sordu pilot. Çok aşağımızda Orta Avrupa'nın bulutları beyaz bir ekran gibi geçiyor, ortaya çıkan yığının soluk dalgaları öğle güneşinde sis tabakasından yukarı doğru tırmanıyordu. "Bunu nasıl uçuracağını iki dakikada öğretebilirim sana. En azından hava korsanı olmak için ihtiyacın olan her şeyi öğretebilirim." Karanlık çökerken, göstergeler karşımızda yeşil yeşil parlamaya başladı. Yardımcı pilot haritasını dizine yaymıştı. Meslektaşları 'cık cık' diye sesler çıkarıyordu. "Bir hava korsanının haritaya ihtiyacı yoktur," diye başladı. "Tek yapması gereken şey, Dünya Ticaret Merkezi İkiz Kuleler'inin tam konumunu gösteren koddur. Otomatik pilot üzerinden uçak bu talimatları izler. Transponderi [yer kontrolün uçağı tanımasını sağlayan sinyal], yani şu düğmeyi kapatır ve uçak seçilen hedefe yönelir."

Pilot öne doğru eğildi. Panodaki kod kelimesi 'FISK' diye belirlenmişti, yanında da bir sayı dizisi vardı: 123456789; uçak bu kod sayesinde kendi kendini 'hedef'e uçuracaktı. "Korsan muhtemelen bir uçağı kaldıramaz, ama zaten bunu yapmasına gerek yok," diye devam etti pilot. "Amerika'daki korsanlar bırakırlar uçuş ekibi uçağı kaldırsın. 757 azami irtifaya, sözgelimi 11 bin metreye çıkana dek beklerler, sonra kabine dalarlar, pilotu öldürürler ve kontrolü alırlar. İşin büyük kısmını pilot onlar için yapmıştır." Ne kadar yoldan çıkmış olursa olsun, inancın artık modern teknoloji ile kurduğu bağ kafama dank etti – tıpkı Cezayir'deki o kitapçılarda, İslam üzerine eserlerle bilimsel çalışmaların raflarda yan yana durması gibi.

Aşağımızdaki karanlık gövdede, beyaz-sarı damarlar misali bir kasaba silsilesi belirdi. "Sizin korsan şimdi batı New York bölgesine ulaştı ve kent uçağın görüş alanına giriyor," diye anlatıyordu pilot. "Ardından sadece şu düğmeye basarak otomatik pilotu devreden çıkarıyor ve uçağı kendi kullanmaya başlıyor. İkiz Kuleler'i görebiliyor. Parlak gün ışığında bu kolay – New York'a giren her pilot Ticaret Merkezi'ni görür. Derken kolu ileriye itiyor ve dalışına başlıyor." Ortadoğu pilotları İkiz Kuleler'e çarpan iki uçağın son dakikalarını çoktan tartışmışlardı. Haber dergilerindeki fotoğrafları incelemişler, görüntü kayıtlarını seyredip dinlemişlerdi. Bulunduğumuz kabinde de mürettebatın elinde, Amerikan ve United Havayolları jetlerinin son dakikalarını gösteren bir dizi basın fotoğrafı vardı.

Pilot konuşmaya başladı tekrar: "İlk uçağın çarpışını gösteren video kayıtlarında, ikiz motorların sesini açıkça duyabilirsin. O kadar yüksek ses çıkarıyorlar ki, sokaktaki birileri yukarı bakıyor. Motorlara aşırı güç verilmiş, uçağı bu kadar hızlı uçurmayı asla istemezlerdi, demek ki

yoğun baskı altındaydılar." Ve dişleriyle jet gürültüsüne benzer bir ses çıkardıktan sonra devam etti: "Uçak alçalırken korsan kontrol çubuğunu itiyordu, hatırlayın, uçak şimdi azami hızda ileriye gidiyordu. Tahminimce ilk uçak kuleye saatte 900, belki de 1000 kilometre hızla çarptı."

Hepimiz bu düşünceyi, kendi jetimizin kanatlarını hafifçe sallayan bir hava kabarcığı misali hazmettik; bu güvenli ılık kozanın, motorlardan kabine gelen hava basıncının, Orta ve Kuzey Avrupa'dan yönlendirilip izlenen uçuş rotamızın nasıl kolayca bir mezara dönebileceğinin farkındaydık. "O insanlar binanın pencerelerinden niye atladı biliyor musunuz?" diye sordu yardımcı pilot aniden. "Binaların içinde yanan benzin, arabalarda kullandığınız türden değildi. Jet –bunu söylerken yakıt kılavuzuna göz atıyordu– yaklaşık 20 bin galon uçak benzini taşıyordu, ki gazyağından hiçbir farkı yoktur. Sıradan benzin sizi yakar, fakat gazyağı vahşice yakar, çok daha sıcaktır. O binada yanan insanlar, aslında işkenceyle öldürüldü sayılır. Acıya dayanamadıkları için atladılar."

ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, 11 Eylül'den üç gün sonra 'şeytana' karşı ilk savaşın temel kurallarını saydı. Taliban'a mesajı basitti: Bin Ladin'i saklamanın sorumluluğunu üstlenmek zorundaydılar. "Kendi eylemlerinizi, bu saldırıların tertipçilerinin eylemlerinden ayıramazsınız," diye uyarıyordu Taliban'ı.[1] Fakat Amerikalılar başlarına açılan belayla Ortadoğu'daki kendi eylemleri arasında bağlantı kurmayı mutlak şekilde reddediyordu. Ve Ariel Şaron (adı her daim Sabra ve Şatila katliamlarıyla birlikte anılacak olan bir adam), İsrail'in de 'dünya terörüyle' savaşa katılmak istediğini açıkladığında dillerimizi tutmaya devam etmemiz isteniyordu. Filistinlilerin korkuya kapılmasında şaşılacak bir şey yoktu. 11 Eylül'ü takip eden dört gün içinde Batı Şeria ve Gazze'de 23 Filistinli öldürüldü; Amerika'ya saldırılmamış olsa ön sayfa haberlerinde yer alacak bir sayıydı bu. Fakat İsrail'e yeni savaşa katılma izni verildiyse, o zaman Filistinliler de (İsraillilerle çatıştıkları için) Bush'un savaş açacağı söylenen 'dünya terörünün' bir parçası haline gelmiş demekti. Şaron'un şimdi Yaser Arafat'ın Usame Bin Ladin'le bağlantıları olduğunu iddia etmesi boşuna değildi – en az Bush'un sonradan dünyayı Saddam Hüseyin ile Bin Ladin arasında bağlantı olduğuna ikna etme çabası kadar boş bir iddiaydı bu.

Neyin yaşanmakta olduğunu idrak etmek biraz vakit aldı; Tanrı dünyayı yarattığından beri var olmuş en güçlü ulusun, dünyadaki en yıkılmış, en perişan, en aç ve trajik ülkeyi bombalaması için olağanüstü, neredeyse inanılmaz hazırlıklar yapılıyordu. Rus ordusunca on yıl boyu tecavüze uğrayan ve hayat damarları kesilen, Rusya çekilir çekilmez dostları (tabii ki biz) tarafından yüzüstü bırakılan Afganistan, kalan tek süper gücün saldırısına uğramak üzereydi. Başkan Bush şimdi gerici, cahil, süper muhafazakar Taliban'ı, Bin Ladin'e kesmeye niyetli olduğu cezanın aynısıyla tehdit ediyordu. Bush en başta 'adalet ve cezadan', 11 Eylül saldırılarını düzenleyenleri 'adalet önüne çıkarmaktan' dem vurmuştu. Fakat Ortadoğu'ya polis değil, B-52

1 Afganistan'a saldırı planının tatsız tarihsel öncülleri vardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Bill Fisk'i epey etkileyen *Tom Graham* V.C. adlı roman, sınırlarla ilgili olduğu söylenen Büyük Oyun (yani Hindistan İmparatorluğu ile Rus sınırı arasındaki Afganistan'ı Britanya kontrolünde tutmak) hakkındaydı, fakat bu bir ihanetler tarihiydi aynı zamanda. Bizim tarafımızda olduğunu sandıklarımız, karşı tarafa geçti. 1878'e dek Kabil Emiri Şir Ali Han'ın dostumuz olduğunu, Britanya İmparatorluğu için savaşmaya hazır olduğunu sandık (tıpkı sonraları Usame Bin Ladin denen bir adamın 'bizim' hesabımıza Ruslarla savaşacağı gibi), fakat Britanya birliklerinin geçişini yasakladı ve Britanyalı tacirlerin yağmalanmasını teşvik etti. 21 Kasım 1878'deki savaş ilanımızda, Şir Ali Han'ın, 'alenen ve yılmadan İngilizlere karşı dinsel nefreti körüklemeye gayret ettiğini' söylüyorduk. Britanyalılar 1879'da Kabil'i işgal ettiğinde Sör Frederick Roberts, Emir'in Britanya elçiliği çalışanlarının öldürülmesindeki yardımı ve teşvikinin, 'Afgan halkının alnına silinmez bir leke süren, hain ve vahşi bir suç' olduğundan dem vuruyordu ve şöyle devam ediyordu: "Emir'in yandaşları... cezalandırılmaktan kurtulamamalı... bu ceza iliklere kadar hissedilen ve hatırlanan bir tarzda verilmelidir... [Cinayetlerde] yer aldığı belirlenen herkese hak ettiği şekilde muamele edilecektir." Bu halis Viktoryen uyarı, bugün Bush'tan işittiklerimizin hayaletimsi önsözüydü adeta.

bombardıman uçakları gönderiyordu. Ve F-16'lar, AWACS uçakları ve Apache helikopterleri. Bin Ladin'i tutuklamayacaktık. Onu yok edecektik. Ve B-52'ler sarıklı adamlar arasında ayrım yapmıyordu; aynı erkekler ve kadınlar, kadınlar ve çocuklar arasında yapmadığı gibi.

Hiçbiri bu akıbeti hak etmemişti, fakat yirmi bir yıllık aralıksız çatışmanın ardından Afganlar akıbetin en kötüsüne layık görüldüler. Suudiler ve Pakistanlılar, Amerika'nın hesabına, Afganistan milislerinin Sovyetlere karşı silahlanmasına yardım ettiler ve ardından (kazananların birbirine düşmesinden bezdikleri için) Molla Ömer'in sofu köylülerden ve din adamlarından oluşan Vahhabi ordusunu, yani Taliban'ı desteklediler. Suudi Arabistan, Sovyet-Afgan çatışması boyunca Pakistan'daki medreselere milyonlarca dolar akıttı ve Taliban, Suudi Arabistan'ın onsekizinci asırda din adamı Muhammed İbn Abdülvahhab tarafından kurulan katı, sözde-reformcu İslamcı devlet inancının gerçek bir ürünüydü. Batılı akademisyenler Abdülvahhab'ın inançlarını aşırılıkçı diye nitelemeyi severler, fakat Müslümanlar için bu inançların tamamen farklı bir çağrışımı vardı. Zira 'yanılgı içindeki' Müslüman dindaşlarına savaş açmak, Abdülvahab'ın felsefesinin mecburi bir parçasıydı; ister Basra'nın 'sapkın' Şiileri (ki onları nafile yere Sünni İslama döndürmeye çalışmıştı) olsun, isterse istisnai Müslüman 'birliği' yorumunu takip etmeyen Arabistanlılar olsun, hepsinin doğru yola getirilmesi gerekiyordu. Abdülvahhab hükümdarlara karşı isyanı da yasaklamıştı. Böylece söz konusu dini öğreti bir yandan çürümüşlüğünden dolayı modern dönem Suudi Sarayı'nı tehdit ederken, bir yandan da herhangi bir devrimi yasaklayarak onun geleceğini güvenceye alıyordu. Yani iktidardaki Suudi ailesi, kendisini hem koruyup hem yıkabilecek yegane inancı benimsemişti.

Suudi Arabistan'ın 11 Eylül saldırılarındaki rolü hâlâ tam olarak anlaşılamamıştır. Kraliyet ailesinin önde gelen üyeleri, kendilerinden beklendiği gibi şok ve dehşet açıklamaları yapsa da, Vahhabizmin tabiatını incelemek ve bütün insan faaliyetine veya ölüme dair ona içkin olan nefreti tetkik etmek yönünde hiçbir çaba gösterilmedi. Abdülvahhab bütün mezarların ve camilerin, yıkılması gereken mezarlar üzerine inşa edilmesi emri vermişti; bu mezarlardan biri de Peygamber'in arkadaşlarından Zeyd bin El-Hattab'a aitti. Bamyan'daki iki dev Buda heykelinin 2000'de Taliban tarafından yıkılması (yanı sıra Kabil Müzesi'ndeki vandallık), bu teokratik öğretiyle gayet uyumluydu. Kimbilir belki aynı şeyi Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleler'i için söylemek de mümkündü.

Suudi Müslüman hukukunun putkırıcılığı ile Budaların havaya uçurulması arasında doğrudan bir ilişki vardır. 1820'de Du Halese'nin 12. asırdan kalma son derece kutsal sayılan heykelleri Vahhabiler tarafından yıkılmıştı. 1990'ların sonunda Lübnanlı profesör Kemal Salibi, şimdi Suudi Arabistan'ın sınırları içinde kalan eski Yahudi köylerinin İncil'de yerlerinin olabileceğini öne sürdü ve sadece bir hafta sonra Suudi yetkilileri buldozerleri göndererek oradaki eski yapıları yerle bir etti. Suudi kuruluşları, Mekke ve Medine'deki yüzlerce tarihi yapıyı din adına yıkmıştır; eski BM yetkilileri Bosna'daki Osmanlı binalarının bir Suudi yardım kuruluşu tarafından, 'putperestlik' oldukları gerekçesiyle yıkılmasını kınamıştır. Suudiler Pakistan başkenti İslamabad'da (başta Kabil'de yapılması düşünülmüştü) devasa Faysal Camisi'ni inşa etmelerinden hemen sonra kentteki erken dönem işlemeli mabedlerin büyük bir kısmını dümdüz etmeye giriştiler. Mezarlıktaki mabedlerin arkasında yer alan bir duvar yazısında neden yıkılmaları gerektiği şöyle açıklanıyordu: "Çünkü İslamda azizlik olamaz." Birçok Müslüman ülke Bamyan'daki Buda heykellerinin imha edilmesini kınarken, tek bir Müslüman ülkenin suskun kalması dikkat çekiciydi: Noel'de kendi evinde bile Hıristiyan ibadetinin yasak olduğu, kralların ve emirlerin mezartaşı dikilmeden gömüldüğü Suudi Arabistan.

1998'de Harvard'dan Suudi bir öğrenci, ülkesinde birinci elden yürüttüğü araştırmalara

dayalı dikkat çekici bir tez sundu. Tezde gayet ikna edici bir şekilde, ABD güçlerinin Suudi Arabistan'daki bombalı saldırılarda kayıplar verdiği, zira Amerikan istihbaratının Vahhabizmi anlamadığı ve üst düzey ulema arasında ABD'nin kraliyetteki varlığına yönelik rahatsızlığın boyutunu azımsadığı savunuluyordu. Tezini üst düzey bir dışişleri bakanlığı yetkilisinin isteğiyle raporlaştıran Nevaf Ubeyd, Kral Faysal'a en hararetle karşı çıkan iki din adamının Şeyh Salman El-Avda ve Şeyh Sefer El-Havali olduğunu belirtiyordu. El-Avda, kraliyet ailesinin üyelerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son sultanlarıyla, Amerikan güçlerini de bir işgal gücüyle kıyaslayan vaazlarının kayıtlarını dağıtmıştı. Ubeyd, El-Avda'nın Bureyda denilen bir kasabayı etrafına topladığına ve kasaba ahalisinin 1994'te tutuklanmasını engellemeye çalıştığına dikkat çekiyordu.

Ubeyd, Suudi ordusundan üst rütbeli bir subayın kendisine söylediği şu sözleri de aktarıyordu: "Kral ve savunma bakanının Bush yönetimiyle yaptığı ve ABD askerlerinin savaştan sonra da kalmasını öngören 'gizli' anlaşma beni hayrete düşürmüştü. Daha duyduğum an toplumun... bu durumu asla anlamayacağını veya kabul etmeyeceğini biliyordum." Bir Suudi Ulusal Muhafız subayının Ubeyd'e söyledikleri daha da manidardı: "Amerikalılar daha görünür hale geldikçe, ülkenin geleceğini daha karanlık görüyorum."

Vahhabi püritenliği şu anlama geliyordu: Suudi Arabistan'ın, toplumlarını yozlaşmadan 'temizlemek' için seçildiğine inanan adamlar üretmesi her zaman gayet muhtemel olacaktı (bu şeytani kanserin merkezi olarak genellikle kraliyet ailesi gösteriliyordu) ve Kasım 1979'da Mekke'deki Büyük Cami kuşatmasına, arkadaşı Muhammed İbn Abdullah El-Kahtani ile birlikte öncülük eden Cüheyman İbn Muhammed El-Uteybi eski bir Ulusal Muhafız subayıydı. El-Uteybi, El-Kahtani'nin mehdi (Peygamber'in yozlaşmış dünyada adaleti yeniden tesis edeceği kehanetinde bulunduğu, Tanrı tarafından görevlendirilmiş kişi) olduğunu iddia ediyordu. Suudiler camiyi, binayı ele geçiren iki yüz adamdan geri almak için 10 bin asker konuşlandırdı. Fakat Büyük Cami yeraltı mağaraları ve saklanma yerleri ile tam bir Afganistan'dı. Kuşatma, ancak iki hafta sonra Fransız çevik kuvvet polisinin Mekke'ye getirilmesinin ardından kanlı bir biçimde sona erdirilebildi (Fransızlar, sadece Müslümanların ziyaret edebileceği bir kentteki varlıklarını meşru kılmak için kısa süreliğine, ama resmen İslama geçtiler). Fransızlar caminin bodrum katlarını suyla doldurdular, suya kablolar yerleştirdiler ve asilerin birçoğunu Saddam tarzı elektrik vererek öldürdüler, 'tütsülenmiş balıklar misali'. 9 Ocak 1980'de Suudi Arabistan'ın dört bir köşesindeki kasabalarda altmış üç adamın kellesi halkın önünde uçuruldu.

Ancak Suudiler Vahhabizmin kendileri için temsil ettiği koruma ve tehdit ikiliğiyle hâlâ yüzleşememektedir. Gerek Suudiler gerek Batılı müttefikleri, bu 'püritenliğin' derinlemesine araştırılmasını engelleyen şaşırtmacaları ve metaforları gizlemeye çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın ne zamandır ABD büyükelçiliğini yürüten Prens Bandar ibn Sultan, bir keresinde ülkesinin dinini 'ebedi bir kültürün' parçası olarak niteleyip, halkının İslama ve 'kendine özgü diğer temel usullere' göre yaşadığını söylüyordu. Eski bir Britanya büyükelçisi de Batılılara Suudi Arabistan'da 'adapte olmalarını' ve 'Suudi gelenekleri ve kültürünün özüne göre davranmalarını' tavsiye ediyordu. Bu 'öz' Uluslararası Af Örgütü'nün, kraliyette her yıl, genellikle işkence edildikten ve alenen adaletsiz mahkemelerden sonra başı kesilen yüzlerce insanla ilgili başvurularının dizildiği kitaplıklarda gayet açık görülmektedir.

Suudi akademisyen Ubeyd 1998'de, dikkat çekici bir öngörüyle şu sonuca varıyordu: "ABD, Taliban'a bakarak, bir Vahhabi yönetiminin El-Suud'un ılımlılaştırıcı varlığı olmaksızın neye benzeyeceğini ve belki de geleneksel güç dengesinin dini kurumlardan yana bozulması halinde Suudi Arabistan'ın ne hale gelebileceğini görme şansı bulabilir." Öngörünün doğruluğu, korkutucu bir deneyimle kanıtlanacaktı. Taliban'ın hoşgörüsüzlüğü, acımasız cezalandırmaları,

hırsızları asması (video kayıtları ve televizyonlar eşliğinde) uzuv kesmeleri, kelle uçurmaları ve kadınlara yönelik dayak ve idamları herkesin gözü önündeydi.[1] Fakat Şii Müslüman karşıtlarla yüzyüze geldiğinde Taliban, Abdülvahhab'ın 'sapkın' Müslümanlara savaş açma fikrini hayata geçirmeye gayet açıktı; bunu muhalif Afgan milislere de aynı şiddette uygulamaktan hiç kaçınmıyordu. Ağustos 1998'de Taliban savaşçıları Kuzey İttifakı'ndan Ahmed Şah Mesud'un son kalesi olan Mezar-ı Şerif'e girmeyi başardı. Vahşi katliama dair ilk tanık anlatımları (katliam bir dizi gizli BM dosyasında iki ay boyu dünyadan saklanmıştı), Şii Müslüman kadın ve erkeklere yönelik tecavüz, boğaz kesme ve toplu şekilde boğarak öldürme gibi dehşet manzaralarından söz ediyordu; bütün bunları, parasını Suudilerin verdiği bir ordu yapıyordu. Pakistan'daki BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından toplanan bilgiler New York'a gönderildi, fakat gizli tutuldu, zira BM hâlâ Taliban'la pazarlık yapmaya çalışıyordu. Ancak okudukları karşısında dehşete kapılan İsveçli bir diplomat, dosyaları bana aktardı.

Bir Afgan, üç çocuk babası bir Tacik, BM yetkililerine 'hayatı boyunca böylesine canavarca bir şiddete tanık olmadığını' anlatıyordu; ta ki Taliban Mezar'a girip, günlük alışverişlerini yapmaya çıkmış sıradan kadın ve erkeklerle karşılaşıncaya dek. "Sokakta gördükleri herkese hiçbir uyarıda bulunmadan, erkek, kadın, çocuk ayrımı yapmadan rastgele ateş ediyorlardı. Kısa süre sonra sokaklar cesetlerle ve kanla kaplandı. Altı gün boyu kimseye cesetleri gömme izni vermediler. Köpekler insan eti yemekten delirmişti, bir süre sonra koku dayanılmaz hale geldi." Aynı tanık, zaferlerinin ikinci gününde Taliban mensuplarının ev ev aramalara girişerek, yüz hatlarından teşhis ettikleri Şii Müslüman aileleri toplamaya başladıklarını anlatıyordu. "Bulunanların neredeyse hepsi üç kere vuruluyor (bir mermi kafaya, bir mermi göğse ve biri de cinsel organa), Helal yoldan katlediliyor (bıçakla boğazı kesilerek) veya feci şekilde dövüldükten sonra konteynırlara tıkılıyordu."

Bu konteynırların on ikiden fazlası, kapakları lehimlendikten sonra bütün gün güneşin altında bırakılmıştı; tanık şunları anlatıyordu: "İçindeki bütün erkekler boğularak öldükten sonra kapakları açılan bir konteynır gördüm. Bazı konteynırlar kız ve oğlan çocuklarıyla dolduruldu, anne-babaları öldürüldükten sonra bilinmeyen bir yere alınıp götürüldüler." BM raporuna göre, kadınlar 'yaygın şekilde tacize uğruyor ve birçok tecavüz olayı bildiriliyordu...' Mezar'dan kaçan bir görgü tanığı, müezzinlerin camilerden 'bütün Şiileri Sünniliğe geçmeye ve kendi selametleri için her gün namazlara katılmaya' çağırdığını duymuştu. Kocası ve iki erkek kardeşi infaz edilen (iki kere vurulup boğazları kesilmişti) bir kadın, Taliban mensuplarının evden çıkarlarken 'geri dönüp daha ciddi idamlar yapacaklarını' bağırdığını anlatıyordu.

Taliban İran konsolosluğuna girip on İranlı diplomatla bir İranlı gazeteciyi öldürmüştü. Sultan Razya Kız Lisesi'nin bahçesindeki bir toplu mezara gömülene dek, cesetleri iki gün boyu binanın içinde öylece bırakılmıştı. İranlıların öldürülmesi, Tahran'ın öfkesini neredeyse Eylül 1998'de Afganistan'a askeri müdahalede bulunacak raddeye getirdi. Mezar'dan alınan binlerce Şii Müslümanın bir teki bile geri dönmedi.

2000 Baharı'nın başlarında bir Taliban üretim hattını ziyaret ettim; kararlı, ağırbaşlı genç adamların Kuran'ın yanı sıra, birçok İslamcıyı cezbeden modern bilimlerin eğitimini de aldığı bir okuldu burası. Öğrencileri (talib, 'öğrenci' demektir, Taliban ise 'öğrenciler') birçok

1 Kafa kesme ritüelinin en çıplak tasvirlerinden biri, 1997'de Cidde'de üçlü infaza tanık olan bir İrlandalıdan gelmişti: "Mahkumun soluna doğru, biraz arkasında duran cellat işine odaklanmıştı... Sağ eliyle kılıcı kaldırdığını gördüm... Akla tek elle vuruşa hazırlanan bir golf oyuncusu geliyordu... Sonra indirme hareketi başladı. O açıdan nasıl yapabiliyordu bunu?.. Kılıcın keskin kenarı boyunla buluştu ve bir kavunu ikiye ayıran bir satır gibi kesti... gevrek, nemli bir şaplama sesi. Kafa düştü ve biraz yuvarlandı. Gövde düzgün şekilde yığıldı. Şimdi neden ayak bileklerini bağladıklarını anlıyordum... beynin kalbe durmasını söyleyecek vakti yoktu ve son kasılma başsız gövdeden idam platformunun üzerine kan fışkırmasına neden oluyordu."

milliyettendi, hepsi de ömürleri dahilinde gerçekleşeceğine inandıkları ilahi devrimi arıyordu. Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır eyaletindeki Akora Hattak'a, sinemacı Nilüfer Pazire ve Sıddık Barmak'la birlikte varır varmaz, Tacikistan'ın İslami 'kurtarıcılarının' bizimle konuşmaya can attığını gördüm. Dar bir patikanın aşağısında genç adamlar toplanmışlardı; sakallıydılar, gülüyorlar, Allahuekber diye bağırıyorlar, Rus ayısını yeşil bir Müslüman bayrağıyla şişlenirken tasvir eden posterlerin önünde poz veriyorlardı. Abdül-Rauf (Peşaver'e giden demiryolu hattının karşısındaki büyük camide ve onun din okulunda öğrencilerin soyadları bize söylenmiyordu) kolumu tuttu. "Tacikistan'da bir İslam devrimi yapmak istiyoruz ve İslamın Tacikistan'da yeniden doğacağına inanıyoruz," diye bağırdı Rusça. Çevirmek ise, Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş olan Sıddık'a düştü. "İslam'ın büyük ışığı ülkemizin üzerinde parlayacak. Allah'ın bize verdiği görev bu." Yüzü inceydi, keçi sakalı vardı ve gözleri inançla parlıyordu. Abdül-Rauf ve Mollane Abdül-Hak'ın kurduğu medresedeki öğrenci arkadaşları daha geçenlerde Çeçen arkadaşlarını uğurlamışlardı. Akora Hattak'ta bir yıl Kuran eğitimi alan bu genç Çeçenler, Rusya ile savaşmak üzere ülkelerine geri dönmüşlerdi.

El-Hak kolejinde Amerikalıları ve Rusları en fazla korkutan her şey vardı: bir Taliban fabrikası, Pakistan ve Afganistanlı yetmiş öğretmenin yönettiği ideolojik bir okul, Güneybatı Asya'da birleşik bir Müslüman ulusu kurmak için mücadeleye can atan binlerce enternasyonalist İslamcı. Ve eğer bu Müslüman ulusu güneydeki eski Sovyet cumhuriyetlerinin büyük kısmını, Afganistan'ı ve hattâ Pakistan'ı kapsarsa, Hakk'ın isteği yerine gelmiş olacaktı. 22 yaşındaki Abdül-Rauf'a Çeçen sınıf arkadaşlarını sorduğumda söylediği gibi: "Onlar bizim kardeşlerimiz ve eğer yardıma ihtiyaçları olursa, yardımlarına koşarız."

Raşid El-Hak'ın dedesi tarafından 1974'te kurulan medrese, şimdi Kabil'i yöneten bütün Taliban liderlerinin de okuluydu ve 3 bin öğrenci için inşa edilen dört katlı yeni yatakhane, bunun ölen bir idealden ziyade, genişleyen bir proje olduğunu gösteriyordu. Devlet Başkanı General Pervez Müşerref ve ona bağlı Pakistanlı yetkililer Batılı liderleri bu tür kurumların mazide kaldığı konusunda temin etmek istiyorsa şunu not etmek gayet manidar olurdu: Tesisin içinde sekiz siyah üniformalı ve silahlı Pakistan polisi yaşıyor ve Mollane Sami El-Hak (Raşid'in babası) ile öğrencilerinin muhafızlığını yapıyordu. Buraya 1998'de, 'güvenlik gerekçeleriyle', devrik başbakan Nevaz Şerif'in talimatları üzerine gelmişlerdi. Bu devasa okul geçmişe saplanıp kalmış falan da değildi. Kuran ciltleri üzerinde istisnai bir saygıyla çalışılırken, medrese kendi yayınevini yürütüyor ve en son teknolojiyi kullanıyordu; kütüphanenin yanındaki bilgisayar odasını yöneten Seccat Han, çoktan bir internet sitesi hazırlamıştı bile. Cüppesi ve yumuşak Paştun şapkasıyla bana kampusü gezdiren Raşid El-Hak, kolejin yıllık masrafının sadece bir milyon rupi (sadece 20 bin dolar) olduğunda ısrar ediyor, fakat paranın dünyanın dört bir köşesinden geldiğini de kabul ediyordu. "Ülkelerden değil, şahıslardan," diye eklemeyi de ihmal etmedi. Elbette benim aklıma Suudi Arabistan geliyordu.

"Bu bölgedeki bütün büyük İslami liderler dedemin ve babamın öğrencisiydi," dedi El-Hak. "Bilhassa da Taliban. İslam devrimi çok yakın, inşallah." Raşid El-Hak'ın, ciltli çalışmaları kolej kütüphanesinde özel bir bölümde duran dedesi, kolejin yanındaki bir arazide, karısının ve kızının yanına gömülmüştü. İşçilerin yeni bir dördüncü katı tamamlamakta olduğu yan kapıdaki yatakhaneden yumuşak çimento tozu yükseliyordu. Ekim 1999'da Pakistan'da yapılan askeri darbe koleje dokunmamıştı. "Aslında bu darbeden memnunuz, zira meclis üyelerinin çoğunluğu üçkâğıtçı insanlardı," diyordu Raşid El-Hak. "Bu gerçek bir demokrasi değildi – ve gerçek bir demokrasi, İslam için verdiğimiz mücadelenin ta kendisidir. Pakistan'ın kurulmasından sonraki elli yıl boyu gerçek İslam hukukunun getirilmesini bekledik." Ve aniden Raşid El-Hak'ın sesi, Pakistan'ın askeri hükümdarı General Müşerref gibi çıkmaya başladı. Zira hedefleri

benzer değil miydi? Her ikisi de yolsuzluğun sona ermesini istemiyor muydu? Nevaz Şerif iktidarını sahte bir demokrasi diye lanetlememişler miydi? Öyleyse Pakistan, Washington'un Akora Hattak'taki Taliban fabrikasının kapatılması talebine niye boyun eğsindi ki?

Bununla birlikte diğer sözler, kolejin Amerikalıların (ve Rusların) nefret ettiği her şeyi savunmak konusunda ne kadar ileri gittiğini gösteriyordu. Medresenin parlak mavi ve beyaz çinili camisinden yürüyerek geçerken, Kahire'deki El-Ezher İslam Üniversitesi'nde bir yıl geçiren ve Arapçayı ağır bir Mısır aksanıyla konuşan Raşid El-Hak iyice heyecanlandı. "Bir İslam devrimi olacak, inanın bana. ABD, Batı dünyası ve Müslümanları öldüren diğer ülkeler bize daha fazla baskı yaptıkça, İslam cumhuriyeti de o kadar yakınlaşacak. Moralimiz yüksek, bütün bu bölgede bir İslam Birliği mümkün ve böyle bir birlik yaratmak istiyoruz – AB ve NATO gibi."

NATO mu, diye sordum. NATO? Raşid El-Hak, ideolojik kavramların yanı sıra askeri kavramlarla da düşünüyordu. "Hindistan ve diğer Batı ülkeleri nükleer bomba yaptığında herkes bunu kabul ediyor, sorun olmuyor. Fakat Pakistan gibi yoksul bir Müslüman ülke yaparsa, herkes buna karşı çıkıyor ve bu İslami bir bomba haline geliyor. Hindular bomba yaptığında ise, bu bir Hindu bombası olmuyor. Fakat bomba yapan Müslümanlara, köktendinci teröristler deniyor." Ve böylece El-Hak koleji ile General Müşerref arasında bir başka bağlantı noktası buldum. Zira hem Raşid El-Hak ve öğrencileri için, hem de Pakistanlı general için, bomba korunması gereken bir gurur simgesiydi.

Ziyad Cerrah'ın babası yanımda oturmuş, avuçlarını suçsuzluğu, yanı sıra özel bir yakarış biçimini ifade eden bir hareketle açmıştı. "Uçakların çarpmasından daha iki gün önce beni arayıp ona gönderdiğim 2 bin doları aldığını söylemişti." Açık kalp ameliyatı sonrası hâlâ nekahat döneminde olan Samir Cerrah, Lübnan'daki bahçesinin asmaları altında, yarı kaykılmış, hasta ve sarsılmış bir halde yeşil bir plastik sandalyede oturuyordu. "Ziyad paranın uçuş kursu için olduğunu söylemişti. Geçen yıl Fransa veya Amerika'daki kurslardan birini tercih etmesi gerektiğini bildirmişti ve ABD'ye gitmesini ben söylemiştim. Fakat bir sürü Ziyad var. Belki de o değildi ne dersiniz? İyi, kibar bir çocuktu..." İşte bu anda Samir Cerrah öne doğru eğilip ellerini yüzüne kapadı ve gözyaşlarına boğuldu. Ziyad Cerrah Newark'tan San Francisco'ya giden 93 sefer sayılı United uçağının pilotuydu. Anlaşıldığına göre, yolcular uçuş kabinine girip korsanlarla boğuşmaya çalışınca uçak Pennsylvania'ya düşmüştü. Uçak kontrollerinin başındayken Ziyad'la da boğuşmuşlardı belki.

Herkes biliyordu. Çevremizde, birörnek sandalyelere oturmuş bir grup orta-yaşlı adam vardı; hepsi Sünni Müslümandı ve insanlığa karşı işlenen bir suçun Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki küçük, fakat zengin Elmarc köyüne kara çalmasından dolayı dehşete düşmüştü. Kocaman, yeni bir köy cami (bu kadar küçük bir yerde bu kadar büyük bir cami hiç görmemiştim daha önce) önkapının en fazla 200 metre uzağındaydı, fakat hem aile dostları hem amcası, Ziyad'ın dinci veya siyasi olmadığında ısrarlıydı. "Normal bir insandı," diyordu Cemal Cerrah. "Alkol alırdı, kız arkadaşları vardı. Daha geçen Ağustos'ta Türk kız arkadaşı Aysel ailemizle tanışmak için buraya geldi, çünkü evlenmeyi düşünüyorlardı. Ziyad ise Aysel'le gelemedi, işlerinin çok yoğun olduğunu söyledi." 15 Eylül 2001'de gerçekleşiyordu bu konuşma, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırıların, intihar eylemcilerinin bir uçağının da Pennsylvania'ya düşmesinin üzerinden dört gün geçmişti.

Nişanlısını ailesiyle tanıştırmaya getiremeyecek kadar meşgul müydü? Ne yapmakla meşguldü? Ve 2 bin dolar ne içindi? Miami uçuş okulundaki derslere devam etmek için mi? Ya da Boeing 757'nin Kaliforniya seferine bilet almak için; belki kendisine, belki uçaktaki diğer korsanlara. Aysel Almanya'daydı ve evini aramak için gelen Bochum polisine kanıtları rahatça

vermişti. Polis, Washington tarafından korsan olarak bildirilen üç kişiden birine ait olan bir bavulda 'uçakla ilgili belgeler' bulmuştu. Üçü de Hamburg'da birlikte yaşıyordu (Cerrah ailesinin açıklayamadığı veya inanmak istemediği bir şeydi bu). Aysel, Ziyad'ın kaybolduğunu çoktan bildirmişti – aynı on sekiz ay önce, Ziyad Cerrah on sekiz ay boyu ortadan kaybolduğunda olduğu gibi. Ve o zaman Cerrah ailesine telefonda durumu anlatınca, aile üyeleri oğullarıyla ilgili çok kötü bir şeyler olduğuna dair ilk kuşkuya kapılmıştı.

Zira bir aile dostuna bakılırsa Aysel Cerrahlar'a, üniversite eğitimi gördüğü Hamburg'da her hafta kendisini ziyarete gelen nişanlısının Afganistan'a gitmiş olabileceğini söylemişti. Cemal Cerrah Aysel'in korktuğu şeyin bu olduğunu anlatıyordu bana. "Fakat sonradan Ziyad'ın Greifswald'daki ilk üniversitesinden Hamburg'daki yeni kurslara geçtiği ve bu süre boyunca Aysel'le temas kurmadığı ortaya çıktı." Üniversite değiştirmek için beş hafta mı? Hem de nişanlısına söylemeden?

Ailesinin dediğine göre, Ziyad Cerrah'ın ölümü kendileri için ne kadar karmaşıksa, hayatının ayrıntıları da o kadar basitti. Lübnan kimlik kartına göre, yirmi altı yaşındaydı, 11 Mayıs 1975'te, zengin bir ailenin çocuğu olarak köyde doğmuştu. Babası Beyrut sosyal güvenlik dairesinde memur, annesi ise öğretmendi. Ziyad, evine 20 kilometre mesafedeki Hıristiyan kasabası Zahle'de Evanjelik Okulu'na gitmiş, babası oğlunu üniversiteye göndermek için binlerce dolar harcamıştı. Ziyad 1997'de öğrenci vizesiyle Hamburg'a giderek teknik üniversiteye kaydolmuştu. 1999'da, babasının tavsiyesiyle ABD'ye gitmeden hemen önce yine kısa süre ortadan kayboldu. "Ne zaman para istese gönderirdim," diyordu Samir Cerrah. "Paraya ihtiyacı vardı – Almanya'da kendisine ait bir evi ve bakması gereken bir kız arkadaşı vardı. Eğitimi için para ödemek zorundaydı."

Şubat'ta Ziyad Cerrah, babasının açık kalp ameliyatı nedeniyle son kez Lübnan'a dönmüştü. "Babasına baktı, onu görmek için her gün hastaneye gitti," diye anlatıyordu amca Cemal. "O kadar normaldi ki. Bu yaşananlarla kişiliği ve hayatı arasında hiçbir ilişki yoktu... Kız arkadaşları vardı, gece kulüplerine giderdi, bazen dansa giderdi." Elmarc'da konuştuğum herkes aynı şeyi söylüyordu: Ziyad Cerrah mutlu, laik bir gençti, dine hiç ilgi göstermemişti, camiye gidip namaz kılmamıştı, bazen içine kapanık ve utangaç olsa da kadınları severdi. Hamburg'da Ziyad ile birlikte yaşayan ve American Havayolları uçağını Dünya Ticaret Merkezi'ne uçuran Muhammed Atta bir gecede beş-altı bardak sert içkiyi art arda fondip yapmasıyla biliniyordu. Böyle bir alışkanlığın Bin Ladin'in El-Kaide hareketinin saflarında cezalandırılacağına kuşku yoktu. Yoksa kendilerini izleme ihtimali olan Amerikalı istihbarat birimlerini yanıltma çabası mıydı bu? Bir barda içen (ve Almanya'da Türk kız arkadaşıyla birlikte yaşayan) genç bir adamın, bir uçağı içindeki otuz üç masum yolcuyla beraber bir yere (neresiydi orası, Kongre mi, Beyaz Saray mı?) çarpmayı planladığına kim inanırdı?

Fakat Samir Cerrah'ın oğlu gerçekten de bir bıçak ve falçatayla (bir kadının uçaktan son telefon çağrısı, korsanların tek silahlarının bunlar olduğunu ortaya koyuyordu) kendisini, yolcular, mürettebat, büyük ihtimalle Başkan George Bush ve ekibiyle birlikte öldürmek niyetiyle o uçağa binmişti. Peki o zaman Zahle'deki okulunda ve ayrıca Beyrut'ta gittiği Hıristiyan Patrikhane kolejinde ne öğrenmişti Ziyad? İsrail ordusu, 1982'deki Beyrut kuşatmasında onu ve on binlerce Lübnanlı sivili ablukaya aldığında sadece yedi yaşındaydı. Komşularının söylediğine göre, iç savaşta hiç yer almamıştı. Milislere hiç ilgi duymamıştı. "Yetkililerle işbirliğine hazırız," diyordu Cemal Cerrah bıkkın bir halde. "Hepimiz Amerika'da olanları terör eylemi olarak görüyoruz. Amerikalılar için, bizim için, dünyadaki bütün insanlar için bir trajedi bu..." Samir başını sallayıp duruyordu, olan biteni kabul edemiyordu bir türlü. "Oğlum gayet normal bir insandı. Bunu asla yapmazdı. Belki de uçakta başka bir 'Ziyad Cerrah' vardı, niye olmasın

ki." Fakat o sabah Cerrah ailesinin evinde toplanan erkek ve kadınlar uçakta kimin olduğunu biliyordu, hepsi siyahlara bürünmüştü.

7 Ekim 2001'de Afganistan'a yönelik hava bombardımanı başladığında, ülkenin Taliban'ın kontrolündeki dörtte üçünde hiçbir Batılı gazeteci yoktu; Batı basını, Mesud'un Kuzey İttifakı'nın elindeki kuzeybatı bölgesindeydi. Kabil'deki hayattan (ve ölümden) sadece Katar'ın El-Cezire uydu kanalı görüntü geçiyordu; Bin Ladin'in açıklamalarını yayınlamakla kalmıyor, bombardımanın başkentin sivil bölgelerinde yarattığı hasarı da yansıtıyordu. Birkaç ay önce eski dostum Tom Friedman küçük Körfez emirliğine gitmiş, *New York Times*'a yazdığı haşmetli köşe yazılarından birinde dünyayı, bu küçük devletin televizyon kanalının, belki de Ortadoğu'ya demokrasi geldiğinin sevindirici bir işareti olduğu konusunda bilgilendirmişti. El-Cezire muhitteki Arap diktatörlerinden bazılarını (bunlardan biri de Mısırlı Mübarek'ti) rahatsız etmişti ve Tom bunun iyi bir fikir olduğu kanısındaydı. Ben de aynı kanıdaydım. Fakat Ekim başında hikâye tekrar yazılıyordu. Colin Powell artık Katar emirini haşlıyordu, zira (Powell'ın iddiasına göre) El-Cezire 'Amerikan karşıtlığını kışkırtıyordu'.

Amerikalılar, dünyaya ABD bombardımanı görüntüleri ve Bin Ladin'in açıklamalarıyla haber atlatan kanalın Kabil bürosunun kapatılmasını istiyordu emirden. Bütün dünyadaki bir numaralı aranan adam, Iraklı çocukların yaptırımlar altında ölmesinden, Batı yanlısı Arap rejimlerinin çürümüşlüğünden, İsrail'in Filistin topraklarına yönelik saldırılarına kızgın olduğundan dem vuruyor, ABD güçlerinin Ortadoğu'yu bir an önce terk etmesi gerektiğini söylüyordu. Ve Amerikalılar, Bin Ladin'in 'şuursuz bir terörist' olduğunda (ABD'nin Ortadoğu politikasıyla, New York ve Washington'da insanlığa karşı işlenen suçlar arasında hiçbir bağlantı olmadığında) ısrar ettikten sonra, El-Cezire'nin yayınını kesmek zorunda kaldı.

Söylemek bile fazla, bu maskaralık, editörleri Taliban bölgesinde tek bir muhabirleri olmadığını bilen Batı medyasında pek az yer buldu. El-Cezire'nin vardı. Bin Ladin'in propagandası gayet basitti. Açıklamalarını videoya kaydediyor ve adamlarından biriyle El-Cezire'nin Kabil bürosuna gönderiyordu. Çapraz sorgu yoktu elbette, bir vaazdan ibaretti. İmha edilmiş Taliban mühimmatına, eski Mig'lere ve hattâ yıllardır Afganistan'ın dört bir tarafında paslanan daha eski Varşova Paktı tanklarına dair hiçbir video kaydı görmedik. Sadece, Kabil'deki sivil bir bölgedeki bombardıman hasarına dair (gerçek olduğu anlaşılan) bir fotoğraf dizisi.

Haliyle Amerikan füze saldırılarını bildiren ilk haberler, 'kurtarmayı' planladığımız bir ülkede masumların da ölebileceğine dair en ufak bir ima olmaksızın verildi. Taliban'ın Kabil'de otuz sivilin öldüğü konusunda yalan söyleyip söylemediği bir yana, biz gazeteciler bütün bombalarımızın hiçbir masumun değil, sadece suçluların üzerine düştüğüne inanıyor muyduk gerçekten? Aksine, bize verilen Batı'nın askeri moraline dair İkinci Dünya Savaşı yorumlarıydı. BBC'de, 'hava filosu için Afganistan'ı bombalamak açısından kusursuz bir aysız gece' türünden laflar dinlemek zorunda kalıyorduk. Bir uydu kanalından Afganistan semalarında 'hava muharebesi' yaşandığını duyuyorduk. Yalan. Taliban döküntü Miglerinin bir tekini bile havalandıramamıştı. Muharebe falan yoktu ortada.

Elbette burada ahlaki bir mesele vardı. New York ve Washington'daki vahşi saldırılardan sonra, acımasız Bin Ladin ile Batı arasında 'dürüst bir oyun' oynanmasını nasıl bekleyebilirdik? Toplu katliam işleyenin atıp tutmalarıyla Taliban'ı yok etmeye çalışan Amerikan ve Britanya güçlerini aynı kefeye koyamazdık. Fakat mevzu bu değildi ki. Oyunu 'dürüst oynamamız' gerekenler izleyicilerimiz ve okuyucularımızdı. Amerika'daki masumların katledilmesine duyduğumuz öfkeden ve yaşlı 'terör uzmanlarını' dinlemeye pek teşne olduğumuzdan dolayı, eleştirel

yeteneklerimizi kaybetmek zorunda mıydık? En azından şu 'terör uzmanları'nın nasıl bu kadar uzman olduklarını niye söylemiyorduk? Ve ikili istihbarat servisleriyle bağlantılarının ne olduğunu?

Amerika'da ekranlara çıkıp bize ahkam kesen adamların bazıları, CIA ve FBI'yı modern tarihin en büyük istihbarat başarısızlığına sürükleyen elemanların ta kendisiydi: dört yıl boyu hazırlığı yapılan ve 3 binden fazla insanın hayatına mal olan bir komployu ortaya çıkaramamışlardı. Başkan Bush bunun iyi ile kötü arasındaki bir savaş olduğunu söylüyordu. Fakat Bin Ladin'in dediği de tam buydu. Buna dikkat çekmeye ve bu tür teorilerin nereye varacağını sormaya değmez miydi?

Ortadoğu'da Bin Ladin Araplar arasında çoktan efsane konumuna gelmişti; milyonlarca evde durmadan yankılanan sesi, Ortadoğulu Müslümanların taleplerini ve rahatsızlıklarını sayıp döküyordu. Ortadoğu halkları, Batı yanlısı başkanlarının, krallarının ve prenslerinin Afganistan'a yönelik Anglo-Amerikan bombardımanına tek bir dişe dokunur eleştiri getirmekten çekindiğini görüyorlardı elbette. Bin Ladin'in en son video kaydını izleyen Batılı uluslar ABD'deki saldırılar hakkında ne dediğine odaklanıyorlardı (dediklerinin tamamını dinliyorlarsa tabii). Kişisel sorumluluğu reddetse de, saldırılara onay verdiğini ifade ettiği takdirde, bu gerçekten de 11 Eylül katliamının arkasında olduğu anlamına gelmez miydi? Araplar ise farklı kulaklarla dinliyorlardı. Batı'yı çifte standartlarla ve Ortadoğu'ya yönelik 'burnu büyüklükle' suçlayan bir ses duyuyorlardı; birçok Arabın hayatındaki merkezi meseleye hitap eden bir sesti bu: Filistin-İsrail ihtilafı ve devam eden İsrail işgali. Şimdi, konuştuğum bir Kahirelinin söylediği üzere, Amerika 'gerçeği söylemeye hazır tek adamı öldürmeye çalışıyordu'.

Fakat Arap liderlerin gerek Amerika'daki saldırılara gerekse Amerika'nın Afganistan bombardımanına verdiği tepki tam anlamıyla acınasıydı. İslam Konferansı Örgütü'nün 10 Ekim'deki olağanüstü toplantısında konuşan Müslüman liderleri dinlediğinizde, Bin Ladin'in Arapları tenekeden diktatörleri ve krallarından daha hakikatli şekilde temsil ettiğine inanmanız gayet mümkündü. Bize 11 Eylül'le ilgili daha fazla kanıt sunun, istirhamında bulunuyordu Katar emiri. Lütfen Filistinlileri unutmayın, diye yalvarıyordu Yaser Arafat. İslam masumdur, diye ısrar ediyordu Fas dışişleri bakanı. Herkes (ama herkes) ABD'deki 11 Eylül canavarlığını kınamak istiyordu. Kimse (ama kimse) on dokuz Arabın niye masum insanlarla dolu uçakları, sivillerle dolu binalara çakmaya karar verdiğini açıklamak istemiyordu.

'Bin Ladin' ismi Katar'daki konferans salonunu kirletmedi. Bir kez bile. Hattâ 'Taliban' ismi de. Bir Marslı Körfez'e (gerçi burası da Mars'tan pek farklı değildi ya) inseydi, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin bir depremle veya kasırgayla yıkıldığı sonucuna varabilirdi. 1990'da, Irak'ın Kuveyt işgalinin 'bir yaz meltemi gibi' esip geçeceğini söyleyen Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek değil miydi? Delegeler, Amerika'daki katliamın faturasını tek bir adama çıkarıyorlar, bir an için olsun bunun niye olduğunu gözden geçirmiyorlardı. Amerikalılar gibi Araplar da sebeplere bakmak istemiyordu. Konferans salonu, içe bakışın ne suçluluk ne de sorumluluk barındırdığı mucizevi bir yerdi gerçekten de.

Arafat uluslararası güç talep ediyordu (yeni bir Afganistan için fena fikir değildi), fakat kısa süre sonra Arafat'ın, haritaya göre Kabil'den 3 bin kilometre uzaklıkta olan Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlileri koruyacak bir uluslararası güç istediği anlaşıldı. Dünya Ticaret Merkezi katliamını kınıyordu elbette. Katar Emiri Şeyh Hamad El-Tani, Fas Dışişleri Bakanı Muhammed bin İsa ve İslam Konferansı Örgütü genel sekreteri Abdülvahid Belkeziz de kınıyordu. Lakin mesele bundan ibaretti. Yapılan konuşmalar biraraya getirildiğinde bir koro çıkıyordu ortaya: lütfen masum Afganları öldürmeyin, fakat (ne yaparsanız yapın) Arap ülkelerini bombalamayın. Günün büyük bölümünde Afganistan, hakkında pek az şey bildikleri ve daha da azını

bilmek istedikleri uzak bir ülke gibi anıldı (Taliban'ın ebesinin Suudi Arabistan ve Pakistan olduğu göz önüne alındığında berbat bir tutumdu bu).

Sadece Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara açık konuşarak, Müslüman ülkelere saldırının 'yasak olduğunu' söyledi. El-Şara'ya göre bunun anlamı şuydu: "Bütün Araplar ve Müslümanlar, saldırıya uğrayan ülke için ayağa kalkacak." Körfez'deki ABD savaş gemilerinin karşısında nasıl ayağa kalkacakları ise meçhuldü tabii. Konferansın diğer delegeleri de bildik laf salatalarını ortaya döktüler. Elli altı konferans üyesinin imzaladığı bildirgede şu ifadeler yer alıyordu: "Terörizmin, Filistin ve Lübnan halkının kendi kaderini tayin, nefsi müdafaa ve İsrail ve yabancı işgaline ve saldırganlığına karşı direnme hakkı da dahil, Arap ve Müslüman halkların hakları ile ilişkilendirilmesini reddediyoruz." Tercümesi ise şuydu: Amerika, lütfen İsrail'in tarafını tutma ve Hamas'ı, İslami Cihad'ı, Lübnan Hizbullahı'nı, Şam'ı, Tahran'ı vs. vs. bombalama. 'Terörizme karşı savaş' nasıl Batı dünyasındaki moda slogan haline geldiyse, Arap dünyasında da 'direniş terörizm değildir' sloganından geçilmiyordu.

George Bush veya Tony Blair'in pek de itiraz edeceği bir şey değildi bu. Misilleme, 'saldırıları düzenleyenlerden başkasına genişletilmemeli, ayrıca tertipçilere yönelik inandırıcı kanıtlar sunulması gerek' diyordu Şeyh Hamad ve devam ediyordu: "Medeniyetler arası diyalog çağrısını en önce İslam dünyası yapmıştır." Britanya başbakanı için yazılmış bir metindi adeta. Fakat Katar emiri arada Amerikalılara laf sokmayı da ihmal etmedi. "Dünya, 'ya bizdensiniz ya karşı taraftan' anlayışına dayalı çatışan tarikatlara, kamplara ve savaşan medeniyetlere sürüklenmemelidir," diyordu emir.

Gerçek sorun İsrail değil mi, diye sormaya çalışıyordu delegeler. Elbette aralarındaki esas oğlan eski dostumuz Şövalye Yaser Arafat'tı. Elbette Amerika'daki saldırıları kınıyordu. Elbette Amerikan halkıyla 'dayanışma' duyguları içindeydi – böylece eski sosyalist 'dayanışma' kelimesi orijinal bir yeni kullanıma kavuşuyordu. Para iyi bir amaçla kullanılmalıydı. Katar Afganlar için bir fon açtı ve fona Suudiler 10 milyon, Birleşik Arap Emirlikleri 3 milyon, Umman 1 milyon dolar verdi. Fakat delegelerin istediği şey, Washington'un teşhis ettiği 11 Eylül tertipçilerine dair kanıttı (Şeyh Hamad'ın deyişiyle 'inandırıcı kanıt'). Bu en azından o ölümcül 'Bin Ladin' kelimelerinden kaçınmalarını sağlıyordu. Gerçekten de bu sayede herkes, İslami delegelerin neredeyse hepsinin devrilmesi çağrısı yapan bu can sıkıcı, tehlikeli, korkutucu adamdan paçayı kurtardı. 11 Eylül'den dolayı üzgünüz diyorlardı. Lütfen Afganistan'ı gereğinden fazla bombalamayın. Lütfen masumları öldürmeyin. Ve lütfen bizi de bombalamayın.

Gazeteciler için takip etmesi cesaret kırıcı bir savaştı. Taliban'ın İslamabad'daki büyükelçiliği ve Peşaver'deki konsolosluğunun etrafında yüzlercemiz toplanmıştık. Vize başvurularının üzerine isimler yazılıyor, öğlene doğru uzun, keçi sakallı, sert bakışlı bir adam tarafından toplanıyordu – sonra da hepsinin büyük bir çöp bidonunu boyladığından hiç kuşkum yoktu. Ketta'daki konsolosluğa vardığımda elimde önde gelen bir Taliban destekçisinin, bana mutlaka vize verilmesini isteyen mektubu vardı. Mektubu, kirli beyaz bir cüppe giymiş olan Taliban 'diplomat'ına verdim. "Çık dışarı," diye bağırdı bana. Dışarı çıkar çıkmaz da (buruşturulup top haline getirilmiş) mektubun konsolosluk duvarından süzülüp bahçeye, tam önüme düştüğünü gördüm. Hamid Mir adlı Pakistanlı bir gazeteci Afganistan'a girip Bin Ladin'le röportaj yapmayı başarmıştı. Geri döndüğünde bana, bizzat Bin Ladin'in niye gidip kendisiyle görüşmediğimi sorduğunu söyledi. Aylar sonra Taliban'ın beni bulmak için uğraştığını, yani aslında Afganistan'a gidip Bin Ladin'le konuşabilecek olduğumu öğrendim – fakat o mesaj bana hiçbir zaman ulaşmadı. Atlatma haberin şahını kaçırmıştım.

Bütün bunlardan bihaber halde, vize için Taliban'ın adamlarının başının etini yemeye devam ettim, ama nafile. Peşaver'deki bir eve yerleşmiş, İslamabad'daki bağlantılarımı o çok

önemli, ulaşılmaz kâğıdı alabilmek için yokluyordum. Bir yandan da bahçede çayımı yudumluyordum. Eski Britanya İmparatorluğu'nda siyah çayla sütün aynı kaynar çaydanlıkta yapıldığı, ince fincanlara bol şekerle birlikte konduğu tek yer burasıydı. Begonviller arkamdaki duvardan aşağı kızıl-mor renkte sarkarken, büyük, asabi siyah kuşlar biçilmiş çimlerin üzerinde birbirlerini kovalıyordu. Yolun sonunda ise Britanya mezarlığı uzanıyordu; yirmi bir yıl önce keşfettiğim bu mezarlıkta Raca'nın Surrey ve Yorkshire'dan gelen iyi adamlarının öldürülmesini anlatan anıtlar vardı. Öldürenlere ise gaziler (o dönemin Afgan köktendincileri) deniyordu ve savaşta onlara çoğu zaman 'talib adı verilen dindar adamlar' (bu alıntı İkinci Afgan Savaşı'na katılan Yüzbaşı Mainwaring'e ait) eşlik ediyordu. Afgan hükümetlerine, Ruslara uzak dururlarsa destek sözü vermiştik. Hint İmparatorluğu'muza da, sadakat karşılığı zenginlik, iletişim ve eğitim sözü vermiştik. Neredeyse hiçbir şey değişmemişti.

Gün yerini terletici bir geceye bırakırken, bahçemin üzerindeki sarı gökyüzünde bombardıman uçakları gürüldemeye başladı; Peşaver'in devasa pistinden şahinler misali kalkan ve batıya, Afganistan dağlarına yönelen gri süpersonik yaratıklar. Jet motorları yolun sonundaki Britanya mezarlığındakilerin kemiklerini titretiyor olmalıydı; Hardy'nin vaktiyle 'Channel Firing'de Parson Thirdly'nin kalıntılarını altüst etmesi gibi.[1] Yatak odamdaki büyük siyah televizyonun çatlamış, damarlı ekranındaki görüntüler, imparatorluk tarihinin gerçekten de tekerrür ettiğini kanıtlıyordu. General Colin Powell, General Pervez Müşerref'in sağında dikilmiş, Keşmir'in sorunlarına ve müstakbel bir Afgan hükümetinde Paştunların temsili meselesine ciddi şekilde eğilme sözü veriyordu. ABD dışişleri bakanı ve general, 15 Ekim gününün büyük bölümünü, diğer eski imparatorluk yadigarının, yani Hindistan ordusunun gece boyunca süren topçu ateşini konuşarak geçirmişti. General Müşerref Afganistan'a yönelik 'kısa' bir harekat, General Powell ise ABD'nin 'terörle savaşı'nda Pakistan'ın desteğinin devamını istiyordu. Müşerref Keşmir sorununa çözüm istiyordu, Powell ise ABD'nin artık Pakistan'ın yakın dostu olduğu sözü verip, şükranlarını sunmak üzere Hindistan'a doğru yola çıkıyordu.

Powell'ın Keşmir'in sorunlarıyla aniden ilgilenmeye başlamasından sadece üç gün önce, Gazze'nin itibardan düşmüş yaşlı adamı (ve eski General Ariel Şaron'un hayasızca, 'bizim Bin Ladinimiz' dediği) Yaser Arafat Londra'ya davet edilmişti. Filistin bağımsızlığının temkinli bir destekçisi olan Tony Blair, görüşme sonrasında Kudüs'ü de içeren 'yaşayabilir bir Filistin' devletinin kurulması gerektiğini ilan etti – 'yaşayabilir' kelimesi, Arafat'a en başta önerilen Bantustan'ın[2] üzerinde daha az tepinilen versiyonunun cilasıydı. Blair'in Amerika'nın gazabından korkmasına gerek yoktu, zira Başkan Küçük Bush, daha 11 Eylül'den önce, İsrail'in varlığını kabul eden bir Filistin devleti 'vizyonu' olduğunu çoktan keşfetmişti (ya da bize öyle söylüyordu). Arafat (yıllar sonra ilk defa uzun uzun İngilizce konuşarak) derhal Afganistan'a hava bombardımanını destekledi. Afganların, aynı Yaser Arafat'ın vaktiyle Sovyetlerin Afganistan işgalini de canı gönülden desteklediğini dünyaya hatırlatacak mecali yoktu. Ortadoğu ve Güneybatı Asya'daki adaletsizlikleri kabul ettiğimiz, hattâ yarattığımız yılların ardından, niye her daim kullanışlı zayıf müttefiklere şipinişi sözler veriyorduk?

Pakistan'daki o sıcak güz mevsiminde, Bin Ladin'in Dünya Ticaret Merkezi saldırısının ardından yayınlanan ilk video kaydında okuduğu metinde sıraladığı taleplerin tamamı gerçekten şaşırtıcıydı. Arapça metnin, İngilizce çevirilerin çoğunda atlanan bir bölümünde Bin Ladin,

1 Thomas Hardy'nin bir şiiri ve o şiirde 'komşum' şeklinde söz ettiği şahıs. Birinci Dünya Savaşı'nın dorukta olduğu bir dönemde, dünyanın durumuna ağıt niteliğinde yazılan bu ünlü savaş karşıtı şiirin ilgili bölümünde, Thirdly'nin iskeleti isyanını şu sözlerle dile getirir: "Kırk yıl ibadet edeceğime, keşke dumana ve biraya vursaydım kendimi." –çn

2 Güney Afrika'daki apartheid rejiminin siyahları vatandaşlık haklarından mahrum bırakmak için kurduğu dört küçük devletin ortak adı. –çn

"[Müslüman] ulusumuz seksen yılı aşkın bir süredir aşağılanmaya maruz bırakıldı" diyor, 'seksen yılın ardından kılıcın Amerika'ya ulaştığından' dem vuruyordu. Bin Ladin belki zalim, kindar, acımasız veya şeytanın ta kendisiydi, fakat zekiydi de. Açıkça 1920'deki Sevr Anlaşması'na atıfta bulunuyordu; müttefik güçler tarafından yazılan anlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamış ve (600 yıllık sultanlar ve halifeler döneminin ardından) Arap birliğine dair son hayali de darmadağın etmişti. Bin Ladin'in sağ kolu Ayman Zevahiri (6 Kasım 2001'de Afganistan'daki mağarasında bağırıp çağırdığı video kaydında) El-Kaide hareketinin 'Filistin'de bir Endülüs trajedisinin tekrarlanmasına müsamaha göstermeyeceğini' söylüyordu. Endülüs? Evet, Endülüs bozgunu onbeşinci yüzyılda İspanya'daki Müslüman hakimiyetinin de sonu olmuştu. Biz etrafa şipinişi sözler dağıtıyor olabiliriz, fakat Ortadoğu halkının daha kadim hatıraları var.

Arapların bu aşağılanmışlık hissiyatına nasıl yaklaşırsanız yaklaşın (ister kendine acımanın bir türü olarak isterse adaletsizliğe karşı tümüyle haklı bir tepki olarak görün), gerçektir. Araplar ikinci bin yılın başında ilk bilimadamlarını çıkarırken, Haçlılar Müslüman dünyasının içlerine teknolojik cehaletle at sürüyordu (bir başka Bin Ladin tespiti). Yani son yirmi-otuz yılda Araplara dair yaygın kanımız onların petrol zengini, yiyici ve büyük oranda geri insanlar olduğu, yıllık bağışlarımızı bekledikleri ve bakirelerini cennete gönderdikleri yönündeyse de, birçoğu geçmişleri ve gelecekleri hakkında, din ve bilim hakkında, (bence) Tanrı ve teknolojinin nasıl aynı evrenin parçası olabileceği hakkında yabana atılmayacak sorular soruyordu. Bizim için böyle uzun vadeli sorular yoktu. Biz sadece dünyanın dört bir köşesindeki (bilhassa da Ortadoğu'daki) Müslüman diktatörleri desteklemeye devam ettik, karşılığında onların desteğini aldık ve adaleti ortadan kaldıran yanlış sözler verdik.

Diktatörlerimizin sosyalist ve komünist partilerini ezip geçmesine izin verdik; halklarının siyasi muhalefetlerini din haricindeki araçlarla sergilemelerine fırsat vermedik. Tarihi sorgulamalar yapmak yerine, Humeyni, Ebu Nidal, Kaddafi, Arafat, Saddam, Bin Ladin gibilerini şeytanlaştırmayı sürdürdük. Ve daha da çok sözler verdik. Başkan Carter ve Başkan Reagan Afgan mücahitlere teminat verdi: Ruslarla savaşın, biz de size yardım edelim. Afgan ekonomisinin ayağa kaldırılmasına destek olacaktık. Ülkenin, hattâ (bu kelime masum Jimmy Carter'a ait) 'demokrasi'nin yeniden inşasına katkı yapacaktık; Pakistanlılara, Özbeklere veya Suudilere de önereceğimiz bir fikir değildi elbet demokrasi. Ve elbette, Ruslar 1989'da gider gitmez, ekonomik destek lafları da unutulacaktı.

Göründüğü kadarıyla sorun şuydu: Tarih mefhumu olmadan, adaletsizliği de anlayamadık. Tam tersine, uyuşuklukla geçen yılların ardından, savaşta olduğumuzu gerekçe gösterip, müstakbel müttefiklerimize muazzam tarihsel öneme sahip sözlerle (Filistin ve Keşmir'de çözüm, silahlardan arındırılmış bir Ortadoğu, Arap bağımsızlığı, ekonomik bir Nirvana) rüşvet dağıtmak istediğimiz an, adaletsizliğin de parçası olduk. Müslümanlara duymak istediklerini söyle, arzu ettiklerini taahhüt et... Her şey için söz verelim ki, en son 'şeytana karşı savaş'ımızda donanma gemilerimiz sularda, savaş uçaklarımız semalarda cirit atabilsin. Afganistan sınırı boyunca uzanan toza batmış köylerde o uçakların bıraktığı izleri görebiliyorduk; beyaz dumanlar mavi göğü yarıyor, sonra aniden daireler çiziyordu ve (Kandahar çölünün öte tarafından) uzak, büyük bir gümbürtü işitiyorduk. Dürbünle baktığımızda, ince, dört motorlu bombardıman uçaklarının kanatlarında parlayan güneş ışıklarını bile seçebiliyorduk. Sonra uçaklar güneybatıya yöneliyor ve Diego Garcia'ya[1] uzun dönüş yolculuğuna başlıyorlardı.

Peşaver'de tanıştığım bir çocuk doktoru, Taliban'ın savaştaki mantığına dair şu çarpıcı gözlemleri aktarıyordu: "Taliban radyosunun yayının kesilmesinden hemen sonraki gün, yeni bir anten diktiklerini gördüm. Taliban bunu hep yapıyordu. Ne zaman bir şey imha olsa, hemen

1 Hint Okyanusu'nda, Amerikan hava üssünün bulunduğu küçük bir ada. –ç

yerine yenisini koyuyorlardı. Etrafta dolaşıp parçalanmış ekipmanın hepsini topladılar. Çok hızlı yaptılar bunu. Taliban bu konuda çok rahattı. Biliyor musunuz, Taliban'ın bombardımana verdiği reaksiyonu tarif etmeye çalışıyorum hâlâ. Saldırılar *umurlarında* değildi. Buna tanık olmak çok şaşırtıcı ve tuhaf bir şeydi benim için." Fakat doktor tarafsız bir gözlemci de değildi. "Halkın büyük kısmı, siyasi gruplarla bağlantısı olmayan tarafsız insanlar, Amerikan politikasından nefret ediyor – ve Taliban ABD'nin bu insanlara karşı izlediği politikanın sadece beşte birini değiştirirse, halk Taliban'la omuz omuza olacaktır. Taliban'ın kadınlara karşı, eğitime karşı politikasının değişmesini bekliyoruz. İnsanlar Pakistan'ın Afganistan'a çelme takmak için ne yaptığını asla unutmayacak – Pakistan'ı can düşmanları gibi görüyorlar. 11 Eylül eğitimli insanlar arasında yeni bir durum yarattı. Amerika'nın Taliban ve Usame'nin ortaya çıkmasına yardım ettiğini biliyorduk ve onlara Amerika'yla Pakistan'ın 'çocukları' diyoruz." Suudi Arabistan'ı da eklese yanılmış olmazdı.

22 Ekim'de Amerikalılar Turungzaylı Seyfullah'ı öldürdü; Peşaver Üniversitesi'nde Arapça ve İslami araştırmalar mastın yapmış, İslam Koleji'nde derece ve eğitim sertifikası almış, Arap dünyasının en eski üniversitesi olan Kahire El-Ezher'e öğretim görevlisi olarak kabul edilmiş biriydi Seyfullah. Farsça ve anadili Peştucanın yanı sıra akıcı İngilizce konuşuyor, şiir ve tarihi seviyordu. Ailesinin anlattığına göre, biraz gönülsüzce de olsa, evlilik hazırlıkları yapıyordu. Babası Hidayetullah tıp doktoru, erkek kardeşi ise muhasebe öğrencisiydi. Pakistan dışında kimse (ve içinde de pek az insan) Seyfullah'ın adını hiç duymamıştı. Kuzeybatı Sınırı'ndaki bu Paştun köylerinde birçok ailenin soyadı bile yoktu. Seyfullah siyasi bir lider değildi. Elli beş yaşındaki babası, oğlunun savaşçı değil, bir hümanist olduğunu anlatıyordu. Kardeşi Mahazullah da aynı şeyi söylüyordu: "Her zaman barışçı bir insandı, sessiz sakindi; sadece Afganistan'daki insanları korumak istiyordu, onların terörizmin kurbanı olduğuna inanıyordu." Fakat herkes Seyfullah'ın nasıl öldüğü konusunda hemfikirdi. Beş Amerikan cruise füzesi, Kabil'in Darülaman Mahallesi'ndeki bir binanın duvarlarını yerle bir ettiğinde ölmüştü; Seyfullah ve otuz beş adam daha o binadaydı.

Ailesi şimdi ona 'şehit' diyordu. Hidayetullah çimento ve kurumuş çamurdan yapılma evine gelen her ziyaretçiyi (ben de dahil) kucaklıyor ve kızarmış tavuk, şeker, kaplar dolusu sütlü çay ikram ediyordu. İnançları için hayatını feda eden bir adamın gurur duyan babası olarak 'kutlanması' gerektiğinde ısrarlıydı. Hidayetullah'ın yerdeki yiyecek yığınından koparıp getirdiği büyük tavuk parçalarını saygıyla yedim. Dışarıdaki bahçede tavuklar gıdaklıyordu; duvarda, üzerindeki cihat yazısıyla bir Kalaşnikof'u tasvir eden eski bir renkli poster asılıydı. Fakat ailenin en çok kullandığı kelime 'barış'tı. Seyfullah Kabil'e acı çeken Afganlar için toplanan parayı götürmek için gitmişti sadece; 20 bin rupi kadar parayı (sadece 350 dolar) öğrenci arkadaşları arasında toplamıştı.

Amerikalıların anlattığı hikâye ise başkaydı. Elindeki yarım yamalak hedef haritalarıyla her gün masum sivilleri öldüren Pentagon, Darülaman cinayetlerinin Taliban'ın 'yabancı' savaşçılarını hedef aldığını açıkladı adeta gururla; oysa öldürülenlerin pek azı Pakistanlıydı ve Seyfullah da onlardan biriydi. Peştucada[1] adı 'Allah'ın Kılıcı' anlamına geliyordu. Mahazullah Amerika'nın iddialarını reddediyordu. Seyfullah'ın görüşlerine sahip genç bir Müslüman için silahı alıp Afganistan'ı savunmaya gitmenin hiç de yadırganacak bir şey olmadığını belirttiğimde ancak, Mahazullah derhal ağabeyinin 'bir savaşçı olabileceğini' söyledi. Ağabeyinin öleceğini aklına bile getirmemişti. Gelen bir telefon aileyi kötü habere hazırlamıştı. Telefon eden bir tanıdık, Kabil'de bazı Pakistanlıların ölmüş olabileceği bilgisini vermişti. "Hayatımızda korkunç bir boşluk bıraktı," diyordu Mahazullah. "Onsuz olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemezsiniz.

1 Tabii Arapçada da. Kelimenin aslı Arapçadır. –*çn*

Hayata saygı duyan biriydi, bir reformcuydu. Afganistan'daki savaşın hiçbir meşruiyeti yoktu. Bu insanlar yoksul. Kanıt yok, hiçbir bilgi yok. Her insanın en temel hakkı yaşamaktır. Ailemiz, Seyfullah da dahil hepimiz, 11 Eylül'de New York ve Washington'da yaşanan vahşet karşısında şok olduk. Seyfullah bundan dolayı çok üzgündü – hepimiz televizyonda olan bitenleri izledik." Aile üyeleri Usame Bin Ladin'in ismini hiç anmadı.

Turungzay bir direniş köyüydü. 1919'daki Üçüncü Afgan Savaşı sırasında Britanyalılar isyanın liderlerinden biri olan Hacı Turungzay'ı yakalamış ve isyanın intikamını almak için köy çarşısını yakmıştı. Köyde bulunduğum sırada şaşırtıcı bir şey oldu ve Seyfullah'ın evine gelen genç bir adam geniş bir gülümsemeyle beni selamlayarak kötü bir İngilizceyle kendisini tanıttı: Hacı'nın torunu duruyordu karşımda. Fakat köyün Müslüman aşırılıkçılığın merkezlerinden biri olduğunu söylemek mümkün değildi. Aile günde beş vakit namazı hiç aksatmasa da, kızlarını üniversiteye gönderme niyetindeydi. Seyfullah bilgisayarının başında saatler geçirir ve Pakistan'ın laik ulusal şairi Sialkot ya da Surkotlu Allame Muhammed İkbal'in (Britanya'nın verdiği şövalyelik unvanını kabul ettikten sonra Sör Muhammed İkbal olmuştu) şiirlerini çok severdi. Mahazullah'ın anlattığına göre, dünyadaki dinlere karşı da merakı vardı. Seyfullah Afganistan'a gitmek üzere ayrıldığında, babasına söylediği son söz 'Güven bana' olmuştu. Belki de İkbal'in o ünlü dizelerini hatırlamıştı:

> Bilir misin İlahi kudretin derinindeki anlam nedir?
> Daimi öfkeyle yaşamak, hayatın ta kendisidir.

Ölüm çocukları da buluyordu. Molla Muhammed Ömer'in on yaşındaki oğlu Ekim'in üçüncü haftasında öldü. Kandahar'a kaçan Afgan mültecilerin anlattığına göre, Taliban lideri ve 'Müminlerin Emiri' olan babası tarafından kentin perişan hastanelerinden birine getirilmiş, fakat kurtarılamamıştı (ABD uçaklarının saldırısına uğradığı sırada Ömer'in arabasında o da vardı ve ağır yaralanmıştı). Üzüntü açıklaması falan yoktu elbette. 1986'da, Amerikan uçakları Libya'yı bombaladığında da Albay Muammer Kaddafi'nin altı yaşındaki manevi kızının hayatını elinden almışlardı. Bizden yine hiçbir pişmanlık ifadesi gelmedi. 1992'de Amerikan yapımı bir Apache helikopterini kullanan bir İsrail pilotu, Lübnan'daki Hizbullah gerillalarının komutanı Said Abbas Musavi'nin arabasına Amerikan yapımı bir füze fırlatmıştı. Ölenler arasında Musavi'nin on yaşındaki çocuğu da vardı. Pişmanlık yine yoktu.

Ve sonra Afganistan'daki can kayıpları artmaya başladı. Kandahar'dan yıkıntıların altında kalan sivillere, Amerikan bombalarıyla paramparça olan çocuklara dair çok daha dehşet verici hikâyeler geliyordu. Bir avuç televizyoncu, Celalabad dışındaki yıkılmış Horum köyünde on sekiz taze mezar bulmayı başardığında, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld 'saçmalık' diyerek ölülerle dalga geçti. Sonsuz adalet ve sürekli özgürlük için verdiğimiz her savaşın bir yüzünde bildik nakaratlar (hava üstünlüğü, 'komuta kontrol merkezleri'nin baskısı, radar kapasitelerine dair askeri palavralar) varsa, diğer yüzünde bundan kaynaklanan müthiş acılar ve sıkıntılar vardı. Zira binlercesi sınıra yığılan Afgan mültecilerin, Taliban'dan değil, bizim bomba ve füzelerimizden kaçtığı ayan beyan ortadaydı. Mülteciler, bombalarımız kentlerine yağarken yaşadıkları korku ve terörü tüm canlılığıyla anlatıyorlardı. Bu insanlar 'terörle savaşımızdan' dehşete kapılmışlardı; 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi'nde katledilenler kadar masum kurbanlardı.

İfadenin BBC ve CNN'de kölece kullanılmasına rağmen, bu bir 'terörle savaş' falan değildi. Tamil Kaplanları'nın intihar bombacılarına, ETA canilerine, Gerçek IRA katillerine veya PKK'nin Kürt gerillalarına saldırmayı planlamıyorduk. Aksine ABD Latin Amerika'daki 'terö-

ristleri' (akla hemen Kontralar geliyor) desteklemek için bir sürü vakit harcamıştı; keza şimdi Afganistan'da bombalamakta olduğumuz Taliban için de. Bu Amerika'nın düşmanlarına karşı bir savaştı. 11 Eylül tarihi efsane mertebesine yükseldikçe, biz de New York ve Washington'daki insanlığa karşı suçlara karşı daha fazla misillemede bulunuyorduk. Fakat saldırılardan sorumlu olanları yargılamak için hiçbir mahkeme kurmuyorduk.

Ve Afganistan'da yol açtığımız can kayıpları, 11 Eylül'le aynı sayıya ulaştığında ne olacaktı? BM görevlilerinin verdiği bombalarımızdan kaçarken açlıktan ve yoksulluktan ölenlere dair ayrıntılar, 3 bine ulaşmanın hiç de uzun sürmeyeceğini gösteriyordu. Bu yeterli olacak mıydı? Taliban veya Usame Bin Ladin'le hiçbir alakaları olmamasına karşın, 12 bin ölü Afgan bizi yatıştıracak mıydı? Veya 24 bin? Tabii ki gelecekteki trajedilerden Taliban'ı sorumlu tutacaktık, aynı Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığı için onları suçladığımız gibi. Taliban-uyuşturucu bağlantısına dair yaygara koparmakta Tony Blair'in eline kimse su dökemezdi. Ve hepimiz buna inanmak zorundaydık; BM Uyuşturucu Kontrol Programı'nın Ekim 2001'deki açıklamasını ise unutacaktık: Molla Ömer'in, ülkenin Taliban kontrolündeki bölgelerinde uyuşturucu üretimini yasaklamasına bağlı olarak, Afganistan'daki afyon üretimi yüzde 94 oranında *düşmüştü*. Afganistan'da mevcut uyuşturucu arzının büyük kısmı, Kuzey İttifakı'ndaki müttefiklerimizden geliyordu.

Peki ya Pakistan? General Müşerref, 'Terörle Savaş'ta Amerika'nın safında yer alarak, 1999'daki askeri darbesinin uluslararası alanda fiilen tanınmasını sağlamıştı. İstediği her şey (yaptırımların kaldırılması, dökülen Pakistan sanayine akıtılan muazzam paralar, IMF kredileri, 375 milyon dolar borcun silinmesi ve insani yardım) aniden verildi kendisine. Elbette, Taliban'ı kuranların, Afganistan'a silah sokanların ve uyuşturucu ticaretinden yükü tutanların Pakistan İstihbarat Servisi (ISI) elemanları (yani ülkenin güvenlik birimlerinin en üst kademeleri) olduğunu da unutmak zorundaydık. Sovyetlerin 1979'daki Afganistan işgalinin en başından beri ISI, CIA ile birlikte çalışmış, şimdi 'dünya terörü'nün mimarları olarak lanetlenen mollalara ve *mevlevilere* para akıtmıştı. Birçok Pakistanlı artık (Pakistan'ın kendi muktedirlerinden ziyade Washington'un tasarrufundaki) ISI'nın iyi silahlanmış ve tehlikeli bir mafyaya dönüştüğünü, örgüte kaçakçılık faaliyetlerinden tonla para akarken, Pakistan halkının eğitim, güvenlik ve sağlık hizmetlerinden mahrum bırakıldığını idrak ediyordu. Halkın karnını doyurmak ve eğitim görmek için yüzünü İslama ve medreselere dönmesinde şaşılacak hiçbir şey yoktu. Pakistan ordusu şimdi hiç olmadığı kadar önem kazanmış, süper güç müttefiki Afganistan'ı bombalarla yerle bir ederken ülke içinde düzeni sağlayan bir demir yumruk olmuştu.

Bu arada (Taliban'a bombalarla boyun eğdiremeyen) ABD, Kuzey İttifakı'nın katillerinden ve tecavüzcülerinden medet umar hale geldi. İttifak'ın en kanlı komutanı Raşid Dostum (Washington'a 1996'da ilk ziyaretini yapmıştı) şimdi Bush yönetiminin iyi dostuydu. Pakistanlı gazeteci Ahmed Raşid, bu adamla karşılaşmasını şöyle anlatıyordu sözgelimi:

> Dostum'la görüşmek için kaleye ilk gidişimde, çamurlu avluda kan izleri ve et parçaları vardı... muhafızlar... Dostum'un bir saat önce hırsızlık yaptığı için bir askeri cezalandırdığını anlattılar. Asker Rus yapımı bir tankın paletlerine bağlanmış ve avluda sürüklenmişti. Gövdesi lime lime parçalanırken garnizon ve Dostum izlemişti.

Amerikalıların şimdi kara birliklerini göndereceği belliydi. İlk önce Molla Ömer'in Kandahar'daki ofisine umutsuz bir baskın düzenlendi. Onu bulamadılar. Ardından ABD Özel Kuvvetleri Kuzey İttifakı'nın acımasız haydutlarını devreye soktular. Taliban'ın korktuğu tek bir kişi varsa, o da İttifak'tan Şah Mesud'du. Fakat Mesud 9 Eylül'de iki Arap intihar bombacısı

tarafından öldürülmüştü. Sonra Abdül-Hak (Taliban'a karşı çıkan bir ABD yanlısıydı) Güney Afganistan'ın Paştun bölgelerinde bölgesel bir darbe düzenlemeye çalışırken asıldı. Öyleyse Kuzey İttifakı'ndaki yeni 'dostlarımızın' elinde bize verebilecekleri ne vardı?

Kabil'in ele geçirilmesi elbette. En başta girmeme sözü vermelerine rağmen 12 Kasım 2001'de Kabil'i kurtarmak için başkente vardılar. İttifak'ın, Taliban'ın zayıflığını göstermek, Batı'ya savaş hedeflerinin (Taliban'ın ve böylece Usame Bin Ladin'in El-Kaide hareketinin yok edilmesi) başarıya ulaşacağını kanıtlamak için en fazla Mezar-ı Şerif'e ve belki de Herat'a girecekleri sanılıyordu. Ele geçirilen Taliban mensupları televizyon kameraları önünde infaz ediliyor veya dövülüyordu. General Müşerref'e, İttifak'ın kontrol altında tutulacağı teminatı veren Colin Powell değil miydi? Neticede Amerikalıların umurunda bile olmadı bu. Zafer kutlamalarının görüntüleri, bekar bir Afgan kadının başörtüsünün hâlâ burkalı olan kızkardeşlerinin karşısında çıkarılması yeterdi. Kabil kurtarılmıştı. Batı demokrasisi imdada yetişmişti. Kadın düşmanı Taliban darmadağın edilmişti.

Kuzey İttifakı'nı öyle idolleştirmiş, onlarla öyle halvet olmuş, onları öyle sorgusuz sualsiz desteklemiş, televizyonlarda öyle göklere çıkarmıştık ki, artık mazilerine de bağışıklık kazanmıştık. Kabil'in düşüşünden sonra Afganistan'dan gelen haberleri dinlediğinizde, Taliban'ın uyuşturucu üretimini yasaklamasından sonra Kuzey İttifakı'nın ülkeden ithal edilen uyuşturucunun yüzde 80'inden sorumlu olduğunu asla düşünemezdiniz. Müttefiklerimizle niye her daim böyle şaibeli, tehlikeli ilişkiler kuruyorduk? On yıllar boyunca 'B' Özel Birimleri'nin IRA'yla mücadelede Kuzey İrlanda otoritelerinin hayati önemdeki bir kolu olduğu, zira 'bölgeyi iyi bildikleri' anlatıldı bize, onun faydalarını kabul etmemiz istendi – aynı şimdi Kuzey İttifakı'ndan medet ummamızın, 'ülkeyi iyi tanımalarından' kaynaklandığının söylenmesi gibi. İsrailliler Lübnan'da Falanjist milis haydutlarına bel bağlamıştı, zira Hıristiyan Maruniler Filistinlilerden nefret ediyordu. Naziler Hırvat Ustaşi katillerine 1941'de onay vermişti, zira Ustaşi Sırplardan nefret ediyordu.

İttifak içinde cesur adamlar vardı. Öldürülen lideri Ahmed Şah Mesud onurlu bir adamdı. Fakat bu 1992-1996 yılları arasında Kuzey İttifakı'nın bir katliam, sistematik tecavüz ve talan simgesi olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Taliban'ın Kabil'e ilk gelişini memnuniyetle karşılamamızın (buna ABD Dışişleri Bakanlığı'nı da dahil ediyorum) nedeni de buydu. Kuzey İttifakı başkenti 1996'da, arkasında 50 bin ölü bırakarak terk etti. Şimdi mensupları bizim piyadelerimizdi. Bin Ladin'den daha iyilerdi elbette. Fakat Tanrı aşkına, bizim adımıza ne yapacaklardı? Kısa süre sonra cevabı öğrenecektik.

ABD hava kuvvetleri Mezar-ı Şerif'i bombalar bombalamaz Afgan müttefiklerimiz kente girdi ve 300'den fazla Taliban savaşçısını infaz etti. Haber uydu kanallarında bir dipnot, gazetecilik jargonunda söylersek, bir 'kırıntı' olarak yer aldı; gayet de normal sayıldı. Afganların bir intikam 'geleneği' vardı. Yani, koalisyon güçlerinin stratejik desteğiyle bir savaş suçu işlenmişti. Gazeteciler Kasım'ın üçüncü haftasındaki Mezar-ı Şerif Hapishanesi 'isyanı'nı seyrettiler; Taliban mahkumlar İttifak mensubu gardiyanlarına ateş açmıştı. ABD Özel Kuvvetleri (ve çabucak ortaya çıktığı üzere Britanya birlikleri) İttifak'ın isyanı bastırmasına yardım etti ve elbette ki CNN bize, bazı mahkumların kaçmaya çalışırken 'infaz edildiğini' bildirdi. Bu bir vahşetti. Artık savaş suçlarının kanı Britanya birliklerinin de eline bulaşmıştı. Günler içinde, *Independent*'tan Justin Huggler, Kunduz'da da infaz edilmiş pek çok Taliban üyesi bulmuştu.

Amerikalıların bu katliam için daha da az bahanesi vardı. Zira ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, kentin kuşatması sırasında gayet net bir şekilde, ABD'nin kenti savunan Taliban üyelerine yönelik hava bombardımanını 'Kuzey İttifakı isterse' durdurabileceğini söylüyordu. İttifak katillerinin artık, koalisyon güçlerinin Taliban katillerine karşı savaşında hava kontrol

elemanları görevi gördüğünün ifşası bir yana, Rumsfeld'in suçlayıcı sözleri, ABD'nin milislerle tam askeri işbirliği içinde hareket ettiği anlamına geliyordu. Televizyoncuların büyük kısmı bu suçlara pek az ilgi gösterdi. Kuzey İttifakı'yla muhabbeti koyultup Amerikan askerleriyle laklak ederken, büyük bölümü mahkumlara yönelik savaş suçlarını haberlerinin ortasında şöyle bir zikredip geçmekten fazlasını yapmadı.

Bu çatışmanın anlatılmayan hikâyelerinden biri de, ABD saflarında savaşmaya ikna etmek için milis liderlerine verilen muazzam paralardı. Taliban üyeleri İttifak'ın 250 bin dolarlık ödemesi uğruna saf değiştirdiğinde ve ardından velinimetlerine saldırdığında, bu ihaneti anlata anlata bitiremedik. Hiçbirimiz, daha bir hafta önce mermi alacak parası olmayan İttifak'ın, nasıl olup da ateş çemberinin tam ortasında Taliban'ın önüne çeyrek milyon papel atabildiğini sormadık. Ne de Kandahar eyaletindeki Paştun aşiret liderlerinin, kendi silahlı adamlarını teslim etmeye götürürken nasıl olup da binlerce dolarlık gıcır gıcır dört çekişlilere binebildiğini sorduk. Aralık 2001'de yeni bir vahşet su yüzüne çıktı: Kunduz'da sağ yakalanan 1000'den fazla Taliban savaşçısı, İttifak tarafından kapalı konteynırlar içinde Şebergan Hapishanesi'ne götürülmüş, neredeyse hepsi çölde boğularak (veya sonradan vurularak) öldürülmüştü. İnsan hakları görevlileri ve gazeteciler, Deşt-i Leyli'de gömüldükleri toplu mezarı buldu. ABD Özel Kuvvetleri'nin cinayetleri bildiği (hattâ o sırada orada olduğu), fakat müdahale etmediği söyleniyordu. BM uluslararası soruşturma çağrısı yaptı. Amerikalıların ise ağzını bıçak açmadı.

11 Eylül'den bu yana ahlaki dayanaklarımızla ilgili bir şeyler yanlış gidiyordu, ama ne? Korkarım ben cevabı biliyordum. Gerek birinci gerekse ikinci dünya savaşlarından sonra, biz (yani Batı), daha fazla savaş suçu işlenmemesi için hukuki ketler koymuştuk. İngiltere-Fransa-Rusya'nın bu tür yasaları formüle etme yönündeki ilk girişimini tetikleyen, Türklerin 1915'teki Ermeni Soykırımı olmuştu; Anlaşmada, 'Osmanlı hükümetinin bütün üyelerinin ve *onların bu katliamlarda rol alan bütün aracılarının*' şahsen sorumlu tutulacağı belirtiliyordu. Yahudi Soykırımı'nın ve Almanya'nın 1945'teki çöküşünün ardından, Nürnberg Şartı'nın 6 (c) maddesi ve BM Soykırım Anlaşması'nın giriş bölümü, 'insanlığa karşı işlenen suçlara' atıfta bulunuyordu. 1945 sonrasındaki her savaş yasaların geliştirilmesini ve dünya çapında liberal, insani Batılı değerler için lobi yapan hiç olmadığı kadar çok insan hakları grubunun ortaya çıkmasını sağladı. Son elli yıl boyu ahlak kaidemizin üzerinde dikilip Çinlilere ve Sovyetlere, Araplara ve Afrikalılara insan hakları dersi verdik. Bosnalıların, Hırvatların ve Sırpların insan hakları suçlarından dem vurduk. Aynı Nürnberg'de Nazilere yaptığımız gibi, birçoğunu yargıladık. Haydut devletler ve hastalıklı diktatörler tarafından yürütülen gizli mahkemeleri, ölüm timlerini, işkenceleri ve yargısız infazları (mide bulandırıcı ayrıntılarıyla) anlatan binlerce dosya hazırlandı. Doğru da yapıldı.

Ancak 11 Eylül'den sonra birdenbire, savunduğumuzu iddia ettiğimiz her şeyi terk ediverdik. Afgan köylerini içlerinde yaşayanlarla birlikte bombalayıp yerle bir ettik (ve bu katliamın suçunu şuursuz Taliban ile Usame Bin Ladin'e yükledik) ve ardından acımasız milis müttefiklerimizin ellerindeki esirleri infaz etmesine göz yumduk. Başkan George Bush, Amerika'nın dehşet derecede yetersiz istihbarat servislerinin 'terörist bir katil' olduğuna inandığı herkesin gizli askeri mahkemelerde yargılanıp ortadan kaldırılmasına imkân veren yasalar çıkardı. Bu mahkemeler, Usame Bin Ladin ve adamlarının, öldürülmeyip yakalanmaları halinde, kendilerini kamuoyu önünde savunmamalarını sağlayacak şekilde kuruldular; sadece görünürde bir mahkeme ve bir idam mangasıydı istenen. Ne olup bittiği ayan beyan ortadaydı: İnsanlar sarı, siyah veya kahverengi ten renklerine, Komünist, İslami veya milliyetçi kimliklere sahip olup da esirlerini öldürdüklerinde, düşmanlarını yok etmek için köylere bomba yağdırdıklarında veya idam mangasından farksız mahkemeler kurduklarında, ABD, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler

ve 'medeni' dünya tarafından kınanmalıydılar. Bizler insan haklarının efendileriydik, liberallerdik, sefalet içindeki kitlelere vaaz verebilen ulular ve iyilerdik. Fakat kendi insanlarımız öldürüldüğünde (parıldayan binalarımız yıkıldığında) insan hakları hukukunu parça parça ediyor, B-52'leri yoksul kitlelerin üzerine salıyor ve düşmanlarımızı öldürmeye girişiyorduk.

Winston Churchill de düşmanları hakkında Bush gibi düşünüyordu. 1945'te Nazi liderliğinin fazla uzatmadan idam edilmesinden yanaydı. Ancak Hitler'in canavarlarının en az 50 milyon insanın (11 Eylül kurbanlarının 17 bin katı) ölümünden sorumlu olduğu bir gerçekse de, Nazi katiller Nürnberg'de mahkemeye çıkarıldı, zira Başyargıç Robert H. Jackson dikkat çekici bir karara vardı. Şunu söylüyordu Jackson: "Suçlananlar hakkında kesin bulgular ortaya konmaksızın kestirmeden yapılan idamlar veya verilen cezalar, Amerika'nın bilincinde rahat bir yer bulmayacaktır veya çocuklarımız tarafından gururla hatırlanmayacaktır." George W. Bush'un (ikinci sınıf ve idam düşkünü bir Teksas valisinin), Beyaz Saray'daki bir devlet adamının ahlakını anlamayı becerememesi zaten kimseyi şaşırtmadı. Fazlasıyla şok edici olan Blairlerin, Schröderlerin, Chiracların ve bütün o televizyon veletlerinin, Afganistan'daki infazlar ve 11 Eylül'ün ardına sığınarak çıkarılan Doğu Avrupa tarzı yasalar karşısında dut yemiş bülbüle dönmesiydi.

Bütün bunlar olurken Bin Ladin'in kaçmasına göz yumuldu. Yüzlerce Arap savaşçısıyla beraber, Celalabad dışındaki Tora Bora Dağları'na çekildi. Yoğun ABD bombardımanının altında burayı terk etmekte gönülsüzdü (en azından yardımcılarının sonradan bana söyledikleri buydu), fakat en nihayetinde Pakistanlı aşiretlerin bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Bir noktada kendi yandaşları, dağ zincirinin aşağısına çekilmesi için Bin Ladin'e karşı zor kullanmıştı; bu da, ABD'nin para verdiği Afgan aşiret savaşçılarının, bizzat Bin Ladin'in adamlarınca daha yüksek bir fiyata satın alınmasıyla mümkün olabilmişti ancak. Yani Amerika, Bin Ladin'in sadece dört yıl önce yakınlardaki bir dağda karşımda gürlediği gibi, 'kâğıttan kaplan' sayılmazdı. Rusların yenilebilmesi, Amerikalıların da yenilmesi anlamına gelmiyordu.

25 Kasım'a gelindiğinde Taliban Kandahar kentinin çevresindeki küçük bir bölgeyi elinde tutuyordu sadece. Kabil, Herat, Celalabad'ı (yani Afganistan'ın diğer bütün büyük kentlerini) kaybetmişlerdi. Ve tam çökecekleri an bana vize vermeye karar verdiler. Pakistan Taliban'ın İslamabad büyükelçiliğinin kapatılması emri vermişti bile, fakat bağlantılarımın yardımıyla nihayet bazı sakallı Taliban diplomatlarının binayı on dakikalığına yeniden açmasını sağlayabilmiştim. On dakika pasaportuma eski tarihli bir vize damgası basmalarına yetmişti; yani Taliban Afganistan'ının verdiği en son vizeyi ben aldım. İçlerinden biri pasaportumun 34. sayfasına şunu yazdı: "Vize Sadece Kandahar İçin Geçerlidir." Benim için hiç sakıncası yoktu. Gitmek istediğim tek yer Kandahar'dı zaten. Taliban'ın devrilişini takip edebilecek miydim? Bin Ladin hâlâ Afganistan'da mıydı? 'Son Bir Röportaj' olabilir miydi?

Çaman sınır karakolunda Pakistanlı göçmen yetkilisi bir bardak çay ikram etti bana. "Belki de son defa, ne dersiniz?" diye sordu, kederli bir gülümsemeyle. Durand Hattı boyunca uzanan paslı bir zincirden geçip birkaç metre ötedeki genç Taliban'ın karşısında durdum; siyah sarığı kuş tüyleri gibi parlayan genç, vizemin üzerine 'Giriş' ve (hiç de cesaret verici olmayan şekilde) 'Çıkış' damgalarını bastı. Afganistan'da bir günden daha az vaktim olacaktı. Fakat bir Roma imparatoru otoritesiyle bilgilendirdim görevliyi: Taliban, Kandahar yolculuğunu özel olarak ayarlamıştı benim için. Genç adam acıyarak baktı bana. Spin Boldak'ta Taliban göçmen bürosu olarak kullanılan derme çatma barakanın köşesinde iki adam benimle ilgili hiç hayra alamet olmayan bir konuşma içindeydiler. Kandahar çölünün derinliklerinden gelen patlamaları duyabiliyordum, B-52'lerin gümbürtüsüydü bu. Derken daha üst rütbeli adam bana doğru yaklaştı. Büyük, hafiften neşeli gözleri vardı. "Yanınıza adam vereceğiz, sizi Kandahar yolunun

aşağısına götürecekler," dedi. "Ardından, siz Takhta-Pul'a vardığınızda ne yapacaklarına karar verecekler." İran-Irak savaşında tecrübe ettiğim aynı eski belalı James Cameron durumuydu işte. Yiğit savaş muhabiri savaş cehennemi içerisinde kendisini oradan oraya atmak, Afganistan için verilen son teokratik savaşa tanık olmak istiyordu. Giderek kırlaşan saçlarıyla 55 yaşındaki aklı başında İngiliz Beyrut'a dönmek, yaşlılık günlerini mutlu mesut yaşamak, kitaplar yazmak ve sıcak kakaosunu yudumlamak istiyordu.

Dökülen bir Japon kamyonunun ön tarafına tırmandım ve Kandahar'ın tozla kaplı yollarına düştük. Şoför iriyarı bir Paştundu, sarığının altında tombul bir yüzü vardı ve babası, dedesi ve ailesi hakkında konuşuyordu. İyiye işaret, diye düşündüm. Aile babaları ölmek istemez. Haklıydım. "Oraya asla ulaşamazsın," dedi. "Kuzey İttifakı Takhta-Pul'u aldı ve Amerikalılar kentin merkezini bombalıyor." İmkânsız, dedim. Takhta-Pul sadece 40 kilometre ötede, Afgan sınırına birkaç dakikalık sürüş mesafesindeydi. Fakat sonra buruşuk yüzlü, beyaz saçlı, kahverengi sarığını kaşlarına kadar indirmiş bir mülteci (yetmiş yaşında görünüyordu, fakat dediğine göre sadece otuz altıydı) kamyona atladı. "Amerikalılar az önce evlerimizi yıktı," diye yana yakıla anlatmaya başladı. "Evimin yok olduğunu gördüm. Duman saçan ve yeri ateşe boğan büyük bir uçaktı."

Okuyamayan ve bütün uzun-kısa hayatında Kandahar bölgesinden hiç ayrılmamış bir adam için heyulaya, yani Amerikan yapımı, milislerle sivilleri eşit isabetle vuran dönüştürülmüş C-130 'Yaban Arısı' uçağına dair yeterince kan dondurucu bir tarifti bu. Ve üç şeritli yolun aşağısından yüzlerce mülteci daha akın akın geliyordu (kara yüzlü ihtiyar kadınlar, bebeklerini kucaklarında taşıyan mavi burkalı genç kadınlar ve yüzlerinde gözyaşlarıyla küçük çocuklar); hepsinin dilinde aynı hikâye vardı. Bu ızdırap yolculuğunu izlemek için kamyondan indim. Molla Abdül-Rahman da aşağı atlayıp yanıma geldi, elini terli yüzünde gezdirdi ve aynı kasabadaki bir savaşçı olan erkek kardeşinin nasıl güç bela kurtulduğunu anlattı. "Yanından roketler fırlatan bir uçak vardı," dedi, başını sallayarak. "Bugün az kalsın kardeşimi öldürüyordu. Ama bir sürü insanı vurdu."

Birden, Taliban'ın kontrol ettiği Afganistan'daki son gazeteci olmak, göründüğü kadar romantik gelmedi bana. Amerikan-Afgan kan banyosunun kaybeden tarafında olmanın hiçbir güzel yanı yoktu. Her yerde aynı çaresizlik ve terör hikâyesi vardı. "Kandahar'a asla varamazsın, yolu kesmişler," diye bağırdı bir başka Taliban bana doğru. Bir Amerikan F-18'i üzerimizdeki geniş mavi gökyüzünde süzülürken, öfkeli gözleriyle orta yaşlı bir adam yaklaştı. "İstediğiniz şey buydu değil mi?" diye haykırdı. "Şeyh Usame, İslam halkına bunu yapmanın bahanesiydi." Bir başka Taliban savaşçısına (35 yaşında, beş çocuk babası Cemaldan'a) hükümetinin beni Kandahar'a götürmesi sözünü yerine getirmelerini rica ettim. Kızgınlıkla baktı yüzüme ve sordu: "Kendimizi zor korurken seni oraya nasıl götüreyim?"

Kulaktan kulağa yayılan haberler şaşırtıcıydı. İran sınırındaki Zebul kasabasından Kandahar'a giden yol silahlı Afganlar ve ABD Özel Kuvvetleri tarafından kesilmişti. Amerikalılar, Spin Boldak yolunda sivil trafiği (ve Taliban'ı) bombalıyor, Kuzey İttifakı ise otoyola ateş açıyordu. Takhta-Pul Amerikan bombardımanı ve İttifak kuşatması altındaydı. Kandahar da kuşatılmıştı. O yüzden yerel Taliban lideriyle karşılaşınca hiç şaşırmadım; düşünceli ve zeki bir adam olan Molla Hakkani, 'sağlık sebepleri' yüzünden Pakistan sınırındaki Ketta'ya ulaşmaya çalışıyordu.

Bir kum fırtınasının içinden, gri şala sarınmış bir kadın çıkageldi. "İki gün önce kızımı kaybettim. Amerikalılar Kandahar'daki evimizi bombaladı ve tavan kızımın üzerine çöktü," diyordu. Kaos ve feryatlar arasında gazeteciler ne yaparsa onu yaptım. Not defterimi ve kalemimi çıkardım. Kızın ismi? "Müzlifa." Yaşı? "İki yaşında." Arkamı dönerken yine konuştu: "Diğer

kızım da vardı." Bu kızın da ölüp ölmediğini sorduğumda başını salladı. "Aynı anda o da öldü. İsmi Feriha'ydı. Üç yaşındaydı." Yine arkamı dönmüşken devam etti: "Oğlumdan da geriye bir şey kalmadı." Yine kadına döndüm. Defterimi çıkardım yine, üçüncü kez. "Tavan üzerine düştüğünde ezildi, bütün görebildiğim kemiklerdi. Adı Şerif'ti. Bir buçuk yaşındaydı."

Bütün o insanlar, her biri kan dolu hikâyeleriyle, kum fırtınasından çıkıp geliyordu. Şükriye Gül hikâyesini daha serinkanlı anlattı. Burkasının altından sesi çok genç geliyordu. "Kocam Mezcid işçiydi. İki çocuğumuz vardı, kızımız Rahime ve oğlumuz Talib. Beş gün önce Amerikalılar Kandahar'daki bir cephane deposunu vurdu ve mermiler evimize geldi. Kocam yatak odasında vurulup öldü. Yirmi beş yaşındaydı."

ABD deniz piyadeleri Kandahar'daki spor kulübüne inmişti; vaktiyle Suudi prenseslerinin Taliban'la birlikte ava çıkmak için geldiği havaalanıydı burası. Son yaklaşıyordu. Sınırda bunu zaten görebiliyordunuz. Çaman civarında konuşulanlar vahimdi. Hayvan dışkıları şiddetli rüzgarla Afgan düzlüklerini aşıyor, büyük gri toz ve kum kütleleri, her zamanki gibi kulağımızda, dişlerimizde, burnumuzda ve ağzımızda birikiyordu. Arkada, kum okyanusundan yükselen siyah dağlardan, Afganistan ufkunu kesen yoldan ve bombardıman hattının aşağısından gelen hava basıncı değişimleri, Medeniyet Savaşı'nın sadece birkaç kilometre ötede olduğunu hatırlatıyordu bize. Çaman'daki sınır hattına akan Afgan erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan oluşan nehir, sinemaskop bir müstehcenlik taşıyordu. İlk önce, beton bir sığınağın üzerinde oturan askere Pakistan'a girme nedenlerini beyan etmek zorundaydılar. Ardından sınır kapısında belgelerini göstermeli, en sonunda da basınla yüzyüze gelmeliydiler.

Televizyon kameraları mülteci yığınlarının arasında arılar gibi dolaşıyor; Kandahar anayolunda asılmış bir ceset gördüğünü anlatmaya cesaret eden bir adam seçiliyor ve (bir saniye içinde) amip gibi çoğalan kablolar, objektifler, defterler ve video kasetlerden oluşan bir denizin merkezi haline geliyor. Omuzlarına eski kahverengi bir şal örtmüş, parlayan bir Paştun şapkası giymiş. Bir çocuk kalabalığının ortasında, kapıda başka genç adamlar peyda oluyor. Onların anlattığına bakılırsa, Kandahar'da rüzgarda sallanan bir değil, iki ceset var. Pakistanlı bir hükümet görevlisi çocuklara elindeki sopayla vuruyor; bir tür cakayla yapıyor bunu. Bir üçüncü adam Japonya, Fransa 2 ve Katalan televizyonu ekiplerince bir köşeye çekilmiş. Adam Japonca, Fransızca veya Katalanca (gerçi Katalan muhabirin bir Basklı olduğu anlaşılacaktı sonra) bilmiyor, fakat Pakistanlı tercümanları Kandahar meydanındaki ceset hakkındaki soruları bağıra çağıra iletiyor adama. "Genç bir adamdı," diye cevap veriyor ihtiyatlı bir edayla. "Önce işkenceyle öldürdüler, sonra astılar. Molla Hakzar'ın bir arkadaşıydı." Mesele giderek açıklık kazanıyor. Molla Hakzar taraf değiştirmeden önce, Taliban'ın Kabil'deki içişleri bakanıydı. Arkadaşının (asılan adamın) üzerinde bir GPS aygıtı bulunduğu söyleniyor, Amerikan casusu olarak suçlanması için bu kadarı yeterli.

Adamın akıbeti elbette pek önemli bizim için. Taliban'ın, Medeniyet Savaşı'ndaki düşmanımızın ne kadar acımasız, vahşi ve çaresiz olduğunun bir başka kanıtı işte. Amerikan bombardımanında ailesinden iki kişiyi kaybeden kamyon şoförü çok daha az kamerayı cezb ediyor. Göçmen bürosundaki kırık demir bir sandalyede dinlenirken bulduğum yaşlı Afganla tek bir fotoğrafçı ilgilenmiyor. Ayağındaki tuhaf ayakkabıların sağ tekinin ucu gökyüzünü işaret ediyor. Sebebi basit: pantolonunun sağ bacağından sadece tahta bir sopa iniyor. Ayakkabıya bir şekilde tutturulmuş, fakat ayakkabı vücudun ağırlığıyla zaman içinde ters dönmüş. Soldaki ayakkabı ise yere basıyor. Onun üzerinde de parlak pembe bir plastik bacak, bacağın bittiği yerde ona uydurulmuş tahta bir ayakkabı vardı; kılsız, tüysüz, feminen bir protez.

Terleyen, sakallı, bacakları olmayan adamla konuşmaya çalışıyorum, fakat cevap vermiyor. Dişlerini acıyla sıkıyor, istemiş olsa konuşabilir. Bacaklarını nasıl kaybettiğini soruyorum. Çöl-

leşmiş Çaman'ın sıkışık, kirli, Dickensvari sokaklarına çeviriyor gözlerini, iki yana sallanarak ayağa kalkıyor ve başını gururla dikerek dikenli tellerin arasındaki yoldan yürümeye başlıyor. Kameraman görmezden geliyor onu. Bir başka savaşın; Medeniyet Savaşı'ndaki yeni müttefikimiz olan Ruslar tarafından döşenen (milyonlarca vardı Afganistan'da) kara mayınlarının kurbanı olduğunu biliyorlar. Yaşlı adam da biliyor. Benimle konuşmayacak ve birkaç dakika sonra, konuşmamakta haklı olduğunu fark ediyorum.

Dikenli telin öbür tarafında kalabalıklar toplanmaya devam ediyor. Orada durmuş, fotoğraflar çekiyoruz; traktörler dolusu çocuklar, bir kamyonun arkasına serilmiş battaniyenin üzerinde yatan ihtiyar adam, bir askerin karşısında dilenen beş yaşlarında Afgan kız. Fakat uçsuz bucaksız insan denizine yetişemiyoruz. 1979'daki Rus işgalinde de böyle akın etmişlerdi, her nasılsa tarihin tanıdık (Fransa 2'den meslektaşlarımın yorumuyla, banal) bir manzarası haline geldiler artık. Vietnam 1972, Filistin 1948, Polonya ve Almanya 1945, Fransa 1940. Yoksullar, sürülmüşler ve korkutulmuşlar, bizim dramımızdaki arka plan materyalleri, duvar kâğıtları.

Tekerlekli sandalyelerde bir çift geliyor, erkek birinde iki büklüm, kadın yanındakinde, başları bir aşağı bir yukarı sallanıyor. İki sırıtkan, neşeli genç itiyor sandalyeleri; gazetecilere bağırarak, kaba bir şekilde yaptıkları işi göstermeye çalışıyorlar. Yaşlı çift yürüyebilse, onları da görmezden geleceğiz. Fakat tekerlekli sandalyedeki ihtiyar bir adam ve kadın, kaçırılmayacak kadar iyi bir fotoğraf karesi. Ta ki sol gözüyle bana bakan beyaz saçlı adamın sağ gözüne bakmak zorunda kalana dek: Bir kâbus yuvası, küçük kırmızı yaralarla dolu, çapraz bir et dokusu. Paçavralar içindeki bu Tepegöz'ün fotoğrafını çekemiyorum.

Takhta-Pul'a giden yolda bir başka katliamdan söz ediyorlar (aşiret reisleri 160 Taliban esiri öldürmüş) ve ülkenin dört bir köşesinden Amerikan bombalarıyla yerle bir olan köylere dair haberler geliyor: Kili Sarnad'da küçük bir köy B-52'ler tarafından haritadan silinmiş, Tora Bora yakınlarında elli ölü, Kandahar yolunda koalisyon gücü jetlerinin bombaladığı araçlarda sekiz sivil ölmüş, Leşkerge'de kırk altı, Bibi Mahru'da on iki ölü daha. Bu ölümlerin ayrıntılarını bilmemize gerek yok. "Soruşturma mı?" ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld 2001 Ekimi'nin başında düzenlediği basın toplantısında gürleyerek, Uluslararası Af Örgütü'nün Mezar-ı Şerif'teki hapishane katliamı için inceleme yapılması çağrısına dair hiçbir şey bilmediğini söylüyor. "Orada bu insanların inceleme yapabileceği bir düzineden fazla olay olduğunu sanmıyorum."

Biz de sanmıyoruz. Kandahar'da asılan adam var, sonradan öğrendiğimize göre yerel bir şair. Sonra bacakları olmayan, terleyen adam. Ve beş yaşındaki dilenen kız. Ve tekerlekli sandalyedeki yaşlı çift ve irinli sağ gözüyle korkunç Tepegöz ve Takhta-Pul'daki, Kili Sarnad'daki, Leşkerge'deki, Bibi Mahru'daki ölüler ve Çaman'da sefaletin tam ortasında savrulup duran bütün o insan kitleleri. Mezar'daki katliamı söylemeye bile gerek yok. Ve Medeniyet Savaşımızı.

Pakistan sınırındaki aile evine daha yeni kaçmış üst düzey bir Taliban yetkilisiyle görüşmeye davet ediliyorum; rüzgarın kırbaç gibi estiği Pişin köyü. Büyük, soğuk, ahşap tavanlı odanın zemininde oturuyor, sırtını duvara vermiş, siyah sarığının altında işlemeli, gri bir şal, büyük gözleri ihtiyatla beni inceliyor. 'Kandahar Taliban İhtiyarlar Meclisi'nin bir danışmanı' sıfatıyla yazmamı istiyor. Adını da 'Molla Abdullah' olarak veriyor (gerçek ilk adı Abdullah), fakat Şeyh Hasancan'ın Kohat'taki medresesinden mezun olan bu adam farklı bir kimliğe ve Taliban hiyerarşisinde çok daha önemli bir mevkiye sahip. Dağların altındaki büyük kerpiç duvarlı ev (hurca deniyor bu evlere) kısa süreli hırçın bir rüzgarla çatırdıyor, karşımdaki molla bu rüzgarlar yüzünden bir süredir nezle. Yenilgi ağır bir şey.

Bu soğuk iklimde kelimeler de ağır. "İnsanlar bizim yenildiğimizi sanıyor, çünkü çok adamımızı kaybettik," sözleriyle durumu kabul ettikten sonra devam ediyor Molla Abdullah: "Fa-

kat adamlarımız hayatlarını şahadetle kaybettiler ve bu yüzden başarı kazandılar. Yani yenildiğimizi düşünmüyoruz... Amerikalılar evlerine döndüğü zaman, ülkeyi geri alacağız. Amerikalılar buraya Usame Bin Ladin için gelmediler – asıl nedenleri bu değil. Buradalar, çünkü İslam yasalarına göre yönetilen bir ülke istemiyorlar. Ne isterlerse onu yapacak bir hükümet istiyorlar." Taliban Kandahar'ın gerçek sesi bu. Molla, Taliban'ın kuşatma altındaki küçük halifeliğinden henüz gelmiş, Amerikan hava saldırıları altında çölde altı saat boyu yolculuk edip Takhta-Pul'a gelmiş, Kandahar'a dönmeden önce burada dinleniyor. Yenilgiyi kabul etmiyor veya belki çoktan dağlara çıkmaya karar vermiş. Savaş stratejisi neredeyse hiç umurunda değilmiş gibi görünüyor. Kabil'deki Taliban savunma bakanlığında görevliymiş (dediğine göre, arabalarının şoförlüğünü Araplar yapıyormuş), fakat her askeri soru teolojik bir cevabı beraberinde getiriyor: "Amerikalılar şu an bile Şeyh Usame Bin Ladin ve El-Kaide'yi bulmayı başarabilmiş değil. Bu görevlerini yerine getiremediler. Bizim için Usame bir Müslüman ve bir başka ülkenin Müslümanı kardeşimizdir. Bize gelince, Kandahar'ı kaybedersek dağlarda gerilla olarak savaşacağız – ve şahadete ulaşırsak, bu zaferdir."

Bütün bunlar bıkkınlık vermeye başlıyor bana, fakat anlamaya da başlıyorum. Başarıyla gelen de zafer, yenilgiyle gelen de. İki yıl sonra, Irak'ın neden kaosa sürüklendiğini açıklamaya çalışırken Bush da bu abes ideolojinin bir versiyonunu kullanacak: 'İşler iyiye gittikçe, şiddet kötüye gidiyor, çünkü Irak'ta hayat düzeliyor' diyecek. Yarbay Alexander Burnes ise 1841'de şu kibirli gözlemi yapmıştı: "Afganlarda hayal gücü eksikliği var ve yaratıcılığın muhakemeden önce geldiğinin kanıtı olarak gösterilebilirler." Ancak anlaşılan Molla Abdullah için tarih, siyaset ve yenilgi, dini bir metnin parçası. "Hazreti Peygamber'in bir hadisi, cihadın Müslümanların hakkı olduğunu söyler. Taliban küçük bir köyde doğduğunda bizim için Afganistan'ın tamamını yönetmek gibi bir mecburiyet yoktu. Bütün bunlar başlarken sadece bir avuç Taliban vardı. Başlangıçta bunun yeterli olduğunu ifade ettik. Afganistan toprağının yüzde 95'ini elde edip edememekle hiçbir zaman ilgilenmedik. Taliban toprak falan istemiyor – bizim esas amacımız İslamı insanlara götürmek. Eğer halkımız döner de kaybedilen toprağı geri alırsa bu bir başarıdır. Biz bunu yapmaya çalışırken ölürsek, şehit oluruz ve bu da bizim için büyük bir başarıdır."

Mollanın konuşmasında çok nadir de olsa şüphe kurtları geziniyor. "Kandahar'ı elimizde tutup tutmayacağımızı ancak zaman gösterir – elimizden geleni yapıyoruz." Taliban gazetesinden bir başyazı olabilir bu – yani eğer gazeteleri yasaklamadıysalar. "Kandahar'dan çıkarılırsak dağlara çıkacağız ve Ruslara karşı yaptığımız gibi, gerilla savaşına başlayacağız." Amerikalıların Ruslar gibi olmadığını söylemeye çalışıyorum, bunun basit bir tekrar performansı olmadığını, Taliban'ın tarihi boyunca çoğunlukla diğer Afganlarla savaştığını, Amerikalıların onlara sadece havadan saldırdığını. Yararı yok. O dağlara gidecek. Taliban Amerikalıları gafil avlayacak. Savaşmaya devam edecekler. Ve ettiler de.

Amerikalılar Kandahar'a girmişti. Kente ulaşmak için son bir denemede bulunacaktım. Günlerden 8 Aralık'tı. Arabayla Çaman'a ulaşabilirsem, Molla Ömer'in halifeliğine giden tüm yolu CNN ekibiyle birlikte kat etme şansım vardı. Bütün yapmam gereken Justin Huggler'ın kuyruğuna takılmak (katliam haberleri geçtiği Mezar'dan henüz dönmüştü) ve Ketta'dan Çaman'a, Paştun şoförümüz Emanullah ve tercümanımız Feyyaz Ahmed ile birlikte bir ciple seyahat etmekti. Kila Abdulla'ya vardığımızda saat sabah 4.30 civarıydı, yolun yarısını geçmiştik; cipimiz dar, kalabalık bir sokağın ortasında durdu. Aracımızın kaportasından beyaz bir buhar şeridi yükselirken, araba, otobüs, kamyon ve kaptıkaçtıların bitmek bilmez kornaları, yolda neden olduğumuz tıkanmayı protesto ediyordu. Dördümüz dışarı çıktık ve cipi ite ite yolun kenarına çektik. Justin'e 'buranın arıza yapmak için hiç de hayırlı bir yer olmadığına' dair bir şeyler mırıldandım.

Kila Abdulla, savaşın Pakistan'a savurduğu binlerce Afgan mülteciye, yoksula ve kaynaşan yığınlara ev sahipliği yapıyordu. Bu Afganların birçoğu televizyonda izledikleri Mezar katliamından, elleri arkalarına bağlı halde öldürülen esirlerden öfkeye kapılmıştı, sonradan o öfkeyi biz de tecrübe edecektik. Bir köylü Emanullah'a, iki CIA görevlisini Mezar'da diz çökmüş bir esiri ölümle tehdit ederken gösteren bir video kaydı izlediklerini anlatıyordu. Afganlardan bazıları yıllardır bu küçük köydeydi. Diğerleri ise son iki hafta içinde (çaresiz, öfkeli ve yeni katledilen sevdiklerinin yasını tutarak) gelmişlerdi. Kuşkusuz arıza yapmak için kötü bir yerdi, kötü bir vakitti de, tam iftardan Ramazan orucunun bozulmasından hemen önce. Bu insanlar eğitimsizdi (birçoğunun okuma yazma bildiğinden kuşkuluydum), fakat B-52'lerin bombaları altında ölen sevdikleriniz adına tepki vermek için okula gitmenize gerek yoktur.

Emanullah başka bir araba bulmak için ortadan kayboldu (bir grup öfkeli adamdan daha kötü bir şey varsa, karanlık bastıktan sonra bir grup öfkeli adamdır); Justin'le birlikte başta dostça davranan kalabalığa gülümsedik, çoktan gelip buharlar tüten aracımızın etrafında birikmişlerdi. Birçok el sıktım, defalarca 'selamaleyküm' dedik. Gülümsemeler kaybolursa ne olabileceğini biliyordum. Kalabalık arttıkça arttı ve Justin'e cipten uzaklaşmamızı, açık yola doğru gitmemizi önerdim. Bir çocuk parmağıyla bileğime sert bir fiske vurdu; bunun bir kaza, çocukça bir saygısızlık ânı olduğuna inandırdım kendimi. Derken bir çakıltaşı kafamı sıyırıp geçti ve Justin'in omzuna çarparak sekti. Justin arkasına döndü. Gözlerinden endişe okunuyordu, derin bir nefes aldım. Lütfen sadece kaba bir şaka olsun bu, diye düşündüm. Sonra başka bir çocuk çantamı kapmaya çalıştı. İçinde pasaportum, kredi kartlarım, para, günlük, telefon defteri ve cep telefonum vardı. Çantayı hızla geri çektim ve kayışını sıkı sıkı omzuma doladım. Justin'le yolun karşısına geçtiğimiz an birisi sırtıma yumruk attı.

Karakterlerin aniden düşman kesildiği bir rüyadan nasıl çıkarsınız? Adamlardan birini gördüm; el sıkıştığımızda durmadan gülümsemişti bana. Şimdi gülmüyordu. Çocuklardan bazıları hâlâ gülüyordu, fakat yüzlerindeki ifade başka bir şeye dönüşmüştü. Muteber yabancı (birkaç dakika önce ağzından durmadan selamaleyküm dökülen adam) düşkırıklığına uğramıştı, korkmuştu, kaçıyordu. Bir noktada, ki sonradan hatırlayacaktım bunu, bağıran gençlerden biri Emanullah'a dönüp gayet ciddi şekilde bir soru sordu: "Bay Bush bu mu?" Batı bundan ibaretti işte. Justin'i itip kakıyorlardı ve yolun ortasında, bir otobüs şoförünün aracından bize el salladığını fark ettik. Hâlâ cipin yanında olan Feyyaz, niye yürüyüp gittiğimizi anlayamamıştı ve artık bizi göremiyordu. Justin otobüse ulaştı ve içeri tırmandı. Fakat ben tam ayağımı basamağa koyduğumda üç adam çantamın sapına yapıştı ve beni gerisin geri yola devirdi. Justin elini uzatmış, "Tut tut!" diye bağırıyordu. Tuttum.

Kafama ilk güçlü darbeyi de işte o an yedim. Düşecek gibi oldum, kulaklarım darbenin etkisiyle çınlıyordu. Bunu beklemiştim, fakat bu kadar acı verici, sert ve ani olmasını değil. Verdiği mesaj korkunçtu. Birileri benden, bana zarar verecek kadar nefret ediyordu. İki darbe daha yedim; biri omzuma geldi, öyle güçlüydü ki savrulup otobüsün yanına hızla çarparken, Justin'in eline sıkı sıkı sarıldım. Yolcular bir bana bir Justin'e bakıyorlar, fakat yerlerinden kıpırdamıyorlardı. Kimse bana yardım etmek istemiyordu. "Yardım et Justin!" diye haykırdım. Justin ise giderek gevşeyen elime insan üstü bir güçle yapışmış, kalabalığın bağırtıları arasında ne yapmasını istediğimi sordu. Derken onu zar zor duyabildiğimi fark ettim. Bana doğru, benim hakkımda bağırıp çağırıyorlardı. Kafir mi diyorlardı, yoksa yanlış mı anlıyordum? İşte o an Justin'le ellerimiz ayrıldı.

Kafama iki darbe daha aldım, her iki tarafa bir tane ve hafızamın bir bölümü (beynimdeki arka sokaklardan biri) saçma bir nedenle, elli yıl önce Maidstone'daki Cedars ilkokulunda okurken yaşadığım bir olayı çıkarıp getirdi: Oyun sahasında kumdan kaleler yapan uzun boy-

lu bir çocuk kafama vurmuştu. Yumruğun *kokusu* olduğunu hatırlıyordum, sanki burnuma vurulmuş gibi. Bir sonraki yok, sağ elinde büyük bir taş olduğunu gördüğüm bir adamdan geldi. Taşı muazzam bir güçle alnıma geçirdi ve sıcak bir sıvı boşaldı yüzüme, dudaklarıma ve çeneme. Tekmelendim. Sırtıma, incik kemiğime, sağ uyluğuma. Bir başka genç tekrar çantama yapıştı, kayışı sıkı sıkı tuttum, yukarı baktım ve tepemde kahkahalar atan en az altmış adam olduğunu gördüm; yüzlerinde kocaman, kurtsu gülüşler vardı. Saçma şekilde hissettiğim şey korku değil, bir tür şaşkınlıktı. Aynen böyle. Bir karşılık vermem gerektiğini biliyordum. Veya, o sersemletici durumda akıl yürüterek, ölmem gerektiğini.

Huzurlu ve berrak bir ortamda, yirmi yıl önce Afgan kenti Gazne'de Gavin Hewitt ve ekibiyle birlikte yaşadığım o uğursuz sabahı hatırlardım herhalde; kalabalık bize taşlarla saldırmadan önce orayı terk etmemiz istenmişti. Raca'nın Britanyalı subaylarının Afganların vahşeti hakkında anlattığı bütün o masalları hatırlayabilirdim; Bill Fisk'e annesinin hediye ettiği *Tom Graham V. C.*'de anlatılanları. Ancak beni şok eden tek şey, fiziksel çöküş hissi, vücudumu kaplamaya başlayan sıvıyı giderek fark etmemdi. Daha önce hiç o kadar çok kan görmemiştim. Bir saniye için korkunç, kâbus gibi bir yüz takıldı gözüme; otobüs penceresine yansıyan kendi yüzümdü bu. Kanla kaplanmış, ellerim Lady Macbeth misali kana bulanmıştı. Kan gömleğimin yakasına damlıyor, oradan kazağıma ilerliyordu. Bir süre sonra sırtımın da ıslandığını hissettim; kırmızılık çantama da bulaşmış ve pantolonumun üstünde de aniden belli belirsiz kan benekleri oluşmaya başlamıştı. Tam anlamıyla kana batmıştım. Bu ihtiyar adamın içinde bu kadar kan olduğuna kim inanırdı? Hatırladığım kadarıyla orada, tam o anda düşündüğüm şey buydu. Ben kanadıkça, kalabalık artıyor ve atılan yumruklar fazlalaşıyordu. Başımda ve omuzlarımda çakıltaşları ve küçük taşlar patlıyordu. Kendime bunun daha ne kadar sürebileceğini sorduğumu hatırlıyorum. Ne zaman biteceğini...

Kafamın iki yanına eş zamanlı olarak taşlarla vuruyorlardı – fırlatılan taşlar değildi bunlar, iriyarı adamların elindeydiler ve kafatasımı kırmak için kullanılıyorlardı. Derken yüzüme bir yumruk yedim, gözlüğüm burnumdan fırlayıp parçalandı, bir başka el yedek gözlüğümü boynumdan çekip aldı ve deri mahfazanın ipini kopardı. Ve burada Lübnan'a teşekkür etmem lazım. Yirmi beş yıl boyu, Lübnan'ın savaşlarını takip etmiştim ve Lübnanlılar bana tekrar tekrar hayatta nasıl kalınacağını öğretmişti. Bir karar al, herhangi bir karar, fakat asla hareketsiz kalma. Böylece atılıp çantamı onu tutan genç adamın elinden geri aldım. Geri geri gitti. Sonra sağımdaki adama döndüm, elinde kanlı bir taş tutana ve yumruğumu ağzına gömdüm. İyi göremiyordum (gözlüklerim olmadan yakını göremediğim gibi, gözlerimin önünde kırmızı bir sis perdesi vardı), fakat adamın öksürdüğünü, bir dişinin dudaklarının arasından düştüğünü ve gerisin geri yola yuvarlandığını seçebildim. Kalabalık bir saniye için durakladı. Diğer adama döndüm, çantamı kolumun altına sıkıştırdım ve yumruğumu bu kez burnuna çaktım. Öfkeyle gürledi ve burnundan kan boşaldı. Bir başka adama savurduğum yumruk boşa gitti, sonra bir kez daha vurdum ve koşmaya başladım.

Yolun ortasındaydım şimdi tekrar, fakat hiçbir şey göremiyordum. Ellerimi gözlerime götürdüm ve parmaklarımla yapışkan sıvıyı temizlemeye çalıştım. Vıcık vıcık sesler çıkıyordu, fakat tekrar görmeye başladım ve bağırarak ağladığımı fark ettim; gözyaşları gözlerimdeki kanı temizliyordu. Ne yapmıştım? Durmadan bunu soruyordum kendime. Afgan mültecilere zarar vermiştim, yumruk atmıştım, saldırmıştım; ne zamandır haklarında yazdığım, yerlerinden edilmiş, paramparça olmuş, (başkalarının yanında) kendi ülkemin Taliban'la birlikte, sınırın hemen ötesinde öldürdüğü insanlara. Tanrı beni korusun, diye düşündüm. Sanırım bunu gerçekten söyledim. Bombardıman uçaklarımızın ailelerini öldürdüğü adamlar, şimdi benim de düşmanımdı.

Derken son derece şaşırtıcı bir şey yaşandı. Bir adam bana yaklaştı, gayet serinkanlıydı ve kolumdan tuttu. Kan yine gözlerime akmaya başladığından onu çok iyi göremiyordum, fakat bir tür cüppe ve bir sarık giymişti, beyaz-gri sakalı vardı. Ve beni kalabalıktan uzaklaştırdı. Omzumun üzerinden baktım. Şimdi arkamda yüz kadar adam vardı ve yola birkaç taş düştü, fakat bana atılmamışlardı – tahminen yanımdakini vurmak istemiyorlardı. Adam bir Tevrat şahsiyetine veya bir İncil hikâyesine benziyordu; İyi Samaryalıydı o, hayatımı kurtarmaya çalışan bir Müslümandı (muhtemelen köydeki bir mollaydı). Bir polis kamyonunun kasasına itti beni. Fakat polisler yerlerinden kıpırdamadı. Korkmuşlardı. Şoför kabininin arkasındaki küçük pencereden, "Yardım edin," diye bağırdım defalarca, ellerim camda kan izleri bırakıyordu. Birkaç metre ilerlediler ve uzun boylu adam tekrar onlarla konuştuğunda durdular. Ardından 300 metre daha uzaklaştılar.

Ve orada, yolun yanında bir Kızılhaç-Kızılay konvoyu vardı. Kalabalık hâlâ arkamızdaydı, fakat sağlık görevlilerinden ikisi beni alıp araçlarının arkasına bindirdiler, ellerime, yüzüme su vurdular ve başımı, yüzümü ve başımın arkasını bandajlarla sarmaya başladılar. "Uzanın, görememeleri için sizi battaniyeye saracağız," dedi görevlilerden biri. İkisi de Müslümandı, Bangladeşliydi ve isimleri burada anılmalı, çünkü çok iyi insanlardı: Muhammed Abdül-Halim ve Sihder Mukaddes Ahmed. Dediklerini yapıp uzandım, inleyerek ve hâlâ yaşadığıma şaşarak.

Birkaç dakika sonra Justin geldi. Belucistan Birlikleri'nden devasa bir asker korumuştu onu – Britanya İmparatorluğu'nun gerçek bir hayaleti gibiydi, tek bir tüfekle, kalabalığı Justin'in şimdi oturduğu arabadan uzak tutmuştu. Ne yapıp edip çantamı kurtarmıştım. Çantayı alamadılar, çantayı asla alamadılar, deyip duruyordum, sanki pasaportum ve kredi kartlarım bir tür Kutsal Kase'ymişçesine. Fakat yedek gözlüklerimi almışlardı – gözlüksüz bir âmâdan farkım yoktu. Cep telefonum da kayıptı ve Ortadoğu'nun dört bir köşesinde yirmi beş yıl boyu topladığım telefon numaralarımın olduğu deri kaplı fihristim de.[1] Allah kahretsin, dedim ve yumruğumu böğrüme vurmaya çalıştım, ta ki bileğimdeki büyük bir yaradan kan aktığını fark edene dek – az önce vurduğum adamın ağzından döktüğüm dişin iziydi bu, dünyanın kurbanı olmaktan başka aslında hiçbir suçu olmayan bir adama aitti.

Öyleyse benim Afgan sınırındaki o birkaç dakikalık dehşetin ve bir hayvan gibi kanayıp ağlarken yaşadığım kendinden iğrenme halinin kaydını niye tutacaktım? Afganistan'da binlerce masum sivil Amerikan hava saldırılarında ölürken, Medeniyet Savaşı, 'iyi' 'kötüye' galip gelmek zorunda olduğu için Kandahar ve diğer kentlerdeki insanları yakıp sakatlarken bir anlamı var mıydı bunun? –Müslüman dünyanın maruz kaldığı aşağılanmayı ve acıyı haberleştirerek çeyrek asırdan fazla bir süre harcamıştım ve şimdi onların öfkesi beni de içine almıştı. Veya almış mıydı? Bizi tedavi etmek için soluk soluğa arabaya koşan Kızılay görevlileri vardı, Feyyaz vardı, tedavinin devamı için bizi evine davet eden Emanullah vardı. Ve beni kolumdan tutup uzaklaştıran o Müslüman aziz vardı. Şunu fark ettim: Bana saldıran bütün o Afgan erkek ve çocuklar normalde bunu asla yapmazlardı. Onların acımasızlığı tümüyle başkalarının, bizim ürünümüzdü. Ruslara karşı mücadelelerinde onları silahlandırmış, acılarını görmezden gelmiş ve iç savaşlarına gülmüştük. Ardından birkaç kilometre ötemizde cereyan eden Medeniyet Savaşı'nda yine silahlandırmış ve para vermiştik; sonra evlerini bombalamış, ailelerini yok etmiş ve buna da 'tali hasar' demiştik.

İşte bu yüzden Justin'le birlikte o korku verici, aptalca, kanlı, küçük olayda neler yaşadığı-

1 Sonradan pasaportumu, kredi kartlarını ve parayı (ki mültecilerin işine yarayacağı açıktı) niye çantada bıraktıkları üzerine kafa yordum. Onların bırakılıp telefon defterimin alınması tuhaftı. İki gün sonra Kila Abdulla'ya geri dönüp köyün şeyhiyle görüştüm ve bir gazeteci için paha biçilmez değeri olan defterin bulunması için 100 dolar teklif ettim (Belucistan gibi bir yerde büyük bir paraydı bu). Hiç bulunamadı. Bir kenara mı atılmıştı? Veya başka birileri mi satın almıştı?

mızı yazmam gerektiğini düşündüm. Diğer versiyonların farklı bir hikâye anlatacağından, Britanyalı bir gazetecinin 'bir Afgan mülteci güruhu tarafından dövüldüğünden' söz etmelerinden korktum. *Mail on Sunday* gazetesi tam da böyle bir çarpıtmayla hak ettiği ödülü kazandı bile. Şöyle deniyordu haberde: Fisk (elli beş değil, altmış üç yaşındaydım), evet, 'bir Afgan mülteci sürüsü tarafından dövülmüştü'. Ve 'Bu yaraları hayatım boyunca taşıyacağım' demiştim (ki dememiştim). Afganların öfkelerinde haklı olduğuna (yaptıklarından dolayı onları suçlamadığıma) dair tekrar tekrar vurguladığım sözler haberden çıkarılmıştı. Afganlar, aynı Filistinliler gibi, genetik olarak şiddet yanlısı olup çıkmıştı. Ve elbette mesele de buydu. Yaraları taşıyan insanlar Afganlardı, onların değil, bizim (B-52'lerle) açtığımız yaralar. Ve *Independent*'ta şunu yazdım: "Kila Abdulla'da bir Afgan mülteci olsaydım, tam da yaptıklarını yapardım. Robert Fisk'e saldırırdım. Ya da bulabildiğim herhangi bir Batılıya."

Okuyuculardan gazeteye gelen çok sayıda mektubun büyük bölümü sempatisini ifade ediyordu. Gelen birkaç yılbaşı kartpostalından imzasız bir tanesinde, gönderen, Afganların 'işi tamama erdirmemelerinden' duyduğu hayal kırıklığını ifade ediyordu. *Wall Street Journal*'da yayınlanan bir yazı, 'Kendi kendini lanetleyen bir çokkültürcü hak ettiğini aldı' başlığı altında aşağı yukarı aynı şeyi söylüyordu. Köşeyazarı Mark Steyn'e verdiğim tepkiyle ilgili şunları yazmıştı: "Gülmekten ağlamamak için kalbinizin taştan olması lazım." Şöyle devam ediyordu Steyn: "Mantıksal sonucuna vardırıldığında Fisk doktrini, sadece 11 Eylül tertipçilerini değil, Afganistan'da Fisk'in birçok gazeteci meslektaşına saldıran Taliban destekçilerini de aklıyor. O gazeteciler ki, katillerinin niye suçsuz olduğunu izah eden son bir haber yazamadan ölüp gittiler."[1]

Ketta'da iki Pakistanlı doktor yüzümü yıkayıp sardı, fakat başımdaki bir yarayı gözden kaçırmışlardı. Bu yüzden gece uyandığımda yastığımın kana battığını gördüm ve duşa girip yaradan akan kanı temizlemek zorunda kaldım. İslamabad'a döndüğümde, *Journal*'ın (ironiye bakın ki, Steyn'in hakaret içeren yazısı da birkaç gün sonra aynı gazetede yayınlanacaktı) yeni Güneybatı Asya muhabiri Daniel Pearl ve eşi Marianne benimle yakından ilgilendiler. Fincan fincan kahveyle şımartırken, kendi telefon defterlerini hizmetime sundular ve hiç olmadığım kadar enerjik göründüğümü söyleyip teskin ettiler. O kadar emin değildim bundan. Daniel'a Afganistan'a gidip gitmeyeceğini sordum. "Hayır," dedi. "Eşim hamile ve böyle bir riske girmeyeceğiz."

Daniel Pearl iki ay sonra ölecekti. Karaçi'de görevliyken kaçırıldı, bir video kaydında Yahudi ailesiyle konuşmaya zorlandı ve vahşice başı kesildi. Tüyler ürpertici, dehşet verici bir cinayetti bu.[2]

---

1 Bombardıman ve hemen sonrasında Afganistan'da ölen gazetecilerin (sözgelimi biri kadın üç muhabir başkentin düşmesinden sonra Kabil Vadisi'nde öldürülmüştü) büyük kısmının Taliban'ın yenilgisinden faydalanan hırsızlarca öldürüldüğü gerçeğinden tümüyle ayrı olarak, Steyn'in yazısı iki nedenle ilginçti. Benim bir şekilde 11 Eylül 2001'deki suçları onayladığımı veya en azından katilleri 'temize çıkardığımı' ima ediyordu. Daha da önemlisi, bana yönelik saldırının bağlamını görmezden gelseydim böyle bir yazı yazılmamış olacaktı. Sadece bir grup haydudun saldırısından söz etseydim, hikâye Amerikan medyasının genel olarak Afgan savaşını sunuş biçimine (yani B-52 bombardıman uçaklarının neden olduğu sivil ölümlerden ve Amerikan saldırılarının yol açtığı bu can kayıplarının Afganlar arasında Batı'ya karşı büyük öfke yaratmasından hiç söz etmemek) gayet güzel uyacaktı. Ne de olsa bizler bu insanların akrabalarını öldürmüyor, sözümona onları 'kurtarıyorduk'. Elbette bir suçum da (*Journal*, Steyn'in köşesine ciddi ciddi 'Nefret Suçları' başlığını koymuştu) 'ne ve nerede'nin yanında, 'niye' sorusuna da cevap aramaktı.

2 Pearl'ün kaçırılmasının ardından bir *Wall Street Journal* muhabiri beni arayıp, bırakılmasını isteyen bir bildiriye imza atmak isteyip istemediğimi sordu – arayan kişinin mensup olduğu gazete, Aralık 2001'de dövülme olayında ölümle yüzyüze gelmeyi hak ettiğimi yazmıştı. Daha iyisini yapmayı ve (*Independent*'ta yazdığım bir yazıyla) Bin Ladin'e kişisel bir başvuruda bulunmayı yeğledim. 'Dostum' dediğim Daniel Pearl'ün hayatının kurtarılması için şahsi gücünü kullanmasını istedim. Amerikalılardan kaçıyor olsa da, Bin Ladin'in haberlerimi okumaya devam ettiğini sanıyordum (ki yanılmadığım ortaya çıktı sonradan). Trajik olansa, Pearl'ün

Bir kez daha sadece El-Kaide ve uydularının vahşeti meselesi değil, biz gazetecilerin dokunulmazlığını kaybetmemizin vardığı boyutlar da gündeme geldi. 1980'lerin ortasında Lübnan'da, Cezayir'de ve ardından Bosna'da, tarafsız muhabirler olarak bize sunulan koruma ortadan kalkmıştı. Batılı olduğumuz veya savaşan taraf olarak görüldüğümüz için kaçırılıp öldürülüyorduk. Kila Abdulla'da dövülmemden iki ay önce Peşaver dışındaki bir köyün camisinde Müslüman bir din adamıyla röportaj yapmaya çalışmıştım. Sakallı bir adam mollaya, "Niye bu kafiri camiye sokuyorsun?" diye bağırmıştı. Röportajı binanın dışında yaptım. Fakat ben bir kafirdim. Pearl de öyleydi. Görünen o ki hepimiz kafirdik. Yanlış giden bir şey vardı ama ne?

Bu çürümenin Vietnam'da başladığını düşünmüşümdür hep. On yıllar boyunca gazeteciler kendilerini ordularla bir tutmuştur. Kırım savaşında *The Times*'tan William Howard Russell kendi tasarladığı üniformayı giymişti. Yirminci asırdaki dünya savaşlarının ikisinde de gazeteciler üniforma giyerek çalıştı. ABD komandolarıyla birlikte düşman hatlarının gerisine inen bir AP muhabirini bir Nazi idam mangasından kurtaracak hiçbir şey yoktu. Fakat bunlar açık çatışma halinde olan ülkelerdi, gazetecilerin uyruğunda bulunduğu devletler birbirlerine resmen savaş ilan etmişti. Gazetecilerin muharebe giysileri giyip silah taşımaya (ve bazen bu silahları Amerika'nın düşmanlarına karşı kullanmaya) başlamaları Vietnam'la oldu; halbuki ülkeleri resmen savaşta değildi ve görevlerini asker üniformaları giymeden yerine getirmelerinin mümkün olduğu bir dönemdi. Vietnam'da muhabirler, muhabir oldukları için öldürüldü.

Gazetecilerin haberin parçası olmak, kendi teatral rollerini oynamak yönündeki bu eğilimi giderek yaygınlık kazandı. Filistinliler 1982'de Beyrut'u terk ederken, bazı Fransız gazetecilerin Filistin kefiyeleri giydiği dikkatimi çekmişti. Güney Lübnan'da tüfek taşıyan İsrailli gazeteciler peyda olmuştu. 1991 Körfez savaşında birçok muhabirin, 82. Hava İndirme Birliği üyesiymiş gibi ordu kostümlerine büründüğüne (miğferleri de ihmal etmediğine) tanık olduk. 2001'de Pakistan ve Afganistan'da benzer bir şey oldu. Peşaver'de yumuşak Paştun şapkaları giyen gazeteciler görmek mümkündü. Fox News'ten Geraldo Rivera televizyonda Celalabad'dayken silah taşıdığını iddia ediyordu. Bir başka defasında da o silahı Usame Bin Ladin'i öldürmek için kullanmaya gayet niyetli olduğunu beyan etti. "Hayatımda kendimi hiç bu kadar vatansever hissetmemiştim, adalet için veya belki sadece intikam için, ama öyle hissediyorum," diye haykırıyordu dünyaya ve şöyle devam ediyordu. "Ve tecrübe ettiğim bu katarsis, ne için yaşadığımı bir kez daha değerlendirmemi sağladı." İşte bu son noktaydı. Muhabir savaşçıya dönüşmüştü.

Elbette ben de 1980'de Kabil'e giden bir Sovyet konvoyunda elime silah almıştım. Ve Rivera'nın yerleştirmeye çalıştığı türden bir söylemden kaçındım, CNN'deki meslektaşlarımca kullanılan talihsiz ve uygunsuz ifadelere bile başvurmadım. Birçok meslektaşım gibi, CNN'den Walter Rogers'ı da 2 Aralık 2001'de bir yüzbaşıdan ABD birlikleri ve 'muhalif grupların' Kandahar'a 'yılan gibi' süzülebilecekleri şeklinde alıntı yaparken dinlemeyi sevmiyordum. Kentler veya insanlar yılan ya da haşarat haline geldiği an, onları hayvanlar misali itlaf etmek, ezmek, yok etmek de mümkün hale geliyordu. Ve CNN'in patronu Walter Isaacson'un nahoş sözleri, her gazetecinin dürüstlüğünü riske atar nitelikteydi. Afganistan bombardımanı sırasında elemanlarına şu talimatı veriyordu Isaacson: "Afganistan'daki can kayıplarına veya zorluklara çok fazla odaklanmak yanlış bir tutum olur, zira böyle bir habercilik Taliban'a yardım etmek tehlikesini doğurur." 'Terörle savaş'ın bir sonraki aşamasında (yani Irak işgalinde) daha da fazla gazeteci bunun bedelini hayatıyla ödeyecekti, çünkü muhabir rolü onlara artık hiçbir koruma sağlamıyordu.[1]

çoktan öldürülmüş olmasıydı.

1 Bu durum her iki taraf için de geçerliydi. Kabil'in düşmesinden hemen önce bir Amerikan cruise füzesi, Bin Ladin'in bant kayıtlarını yayınlayarak ABD yönetimini küplere bindiren El-Cezire'nin yerel ofisinin içinde

Ancak iyi niyetimizin zarar gördüğü, aslında ölümcül derecede darbe yediği bir başka tutum daha vardı: Büyük televizyon kanallarının Ortadoğu'nun gerçekliğini yansıtmak ve muhabirlerini, güçlü lobi gruplarıyla karşı karşıya geldiklerinde desteklemek konusundaki gönülsüzlüğü. 1993'te Britanya'nın Kanal 4'ü ve Amerika'nın Discovery Channel'ı için üç bölümlük bir televizyon dizisi üzerinde çalışmıştım; *Beyrut'tan Bosna'ya* adlı dizi, ilk bölümde kullanılan ifadeyle, 'Müslümanların nasıl Batı'tan nefret eder hale geldiğini' göstermeye çalışıyordu. 11 Eylül 2001'den tam sekiz yıl önce çekmiştik diziyi ve bugün tekrar izlediğimde (videoya değil gerçek filme çekilmiş ve bir milyon dolardan fazlaya mal olmuştu), seyircilere söyledikleri beni daha da şaşırtıyor. Zira 11 Eylül'e dair istemeden uğursuzca, fakat tümüyle doğru çıkan bir uyarıda bulunduğu görülüyor. Bir yerde Bosna'da yakılmış bir camiye giriyor ve, 'Müslüman dünya bizim için ne saklıyor' sorusunu soruyordum. Ardından, belki de Ortadoğu'dan geçtiğim bütün haberlerin bitişine koymam gereken bir ifadeyi ekliyordum: "Seyredin ve görün!" İsrail ve Batı Şeria'daki İsrail işgalini işlediğimiz bölümde, yaklaşan dehşetli olaylara dair benzer uyarılar yer alıyordu. Sorulması gerekmeden önce 'niye?' sorusunun cevabını vermeye çalışıyorduk.

Dizileri yapmak kolay olmadı. Lübnan, Gazze, İsrail, Mısır, Bosna ve Hırvatistan'da çekimler yaptık, İsrail işgaline karşı yürüttükleri savaş hakkında Hizbullah gerillalarına sorular sorduk ve Lübnan hastanelerinde İsrail'in fosfor bombaları nedeniyle yanıklarla kaplanmış kadınları görüntüledik. Gazze'deki sokağa çıkma yasakları sırasında defalarca İsrail askerlerinden azar işittik – bazıları elleriyle kameralarımızı kapatıp çalışmamızı engelledi. Hamile bir Filistinli kadına yasağı ihlal edip hastaneye gitme izni verildiğini anlatan İsrailli bir subayı çektik – sonra kadını bulduk, evinde kısılıp kalmıştı. Kudüs'ün duvarlarının dışında bir Yahudi yerleşimciyle konuştuk. Ona niye ihtiyar bir Filistinlinin toprağından çıkarıldığını sorduk – çünkü orada Yahudiler yaşayacaktı ve (yerleşimcinin kelimeleriyle) bahsi geçen ihtiyar 'Yahudi değil, Araptı'. İsrail'de şimdi Beyrut'ta yaşayan bir Filistinlinin evinin izini sürdük ve 1948'den sonra o eve taşınan yaşlı İsrailliyle konuştuk. Kameralarımızı oradan, yaşlı İsraillinin kaçtığı Polonya kasabasına çevirdik; anne babası ve erkek kardeşi ise Soykırım'dan kurtulamamış, Nazi toplama kamplarında can vermişti. Mısır'da Mübarek rejiminin silahlı muhalifleriyle, Saraybosna'da kenti savunan Bosnalı askerlerle görüştük; orada konuştuğumuz bir imam, 'sırf Müslüman oldukları için katledildiklerine' inanıyordu.

Yönetmen Michael Dutfield ve ben, Britanyalı bir seyirci için bunu izlemenin kolay olacağını biliyorduk. Avrupalılar bazen tatsız da olsa, Ortadoğu hakkındaki tartışmalara açıktır ve alışıktır; İsrail'i eleştirmeye cüret eden herkese asılsızca yapıştırılan 'anti-Semitizm' yaftası Avrupa'da gücünü büyük ölçüde yitirmiştir zira. Her daim söylediğim gibi, dünyada mücadele etmemiz gereken yığınla gerçek anti-Semit var; İsrail ve Araplara dair bütün ciddi söylemlerin üstünü örtmek uğruna fazlasını icat etmemize hiç gerek yok. Fakat Amerika'da işlerin farklı olacağının farkındaydık. Filmimiz sadece Amerikalı seyirciler (ki seyretme şansı verilse yaptığımızı anlayacak olgunluğa kesinlikle sahiptiler) için değil, ABD televizyonlarından sürekli servis edilen İsrail yanlısı 'haberlere' alternatif sunan her belgeselin gösterilmesini engellemek için elinden geleni yapan Amerikalı lobi gruplarına da meydan okumak olacaktı. Amerikan medyasındaki ilk haberler de hafiften eleştirel ve çoğunlukla yalan yanlıştı.[1]

---

patladı. Sonrasında hiçbir açıklama yapılmadı. Uğursuz bir şeyin habercisiydi bu saldırı, zira kanalın Bağdat'taki ofisleri de sadece on yedi ay sonra ABD Hava Kuvvetleri tarafından vurulacaktı.

1 Sözgelimi 27 Nisan 1994'te *New York Times*, belgeselimizle ilgili, kasti ve kötüniyetli çarpıtmalar içeren uzun bir değerlendirme yayınladı. Değerlendirmesinde Walter Goodman, 'üç saatlik haberin Filistinlilere odaklandığını' ve benim Yahudi Soykırımı'na 'göndermelerde' bulunmak dışında hiçbir şey yapmadığımı iddia ediyordu. Bu doğru değildi. Belgeselin üçte birinden azı Filistinliler hakkındaydı ve İsrailli ailenin Soykırım'da çektiği acıları enine boyuna işlemiştik; sadece Polonya'da yaşadıkları kasabayı değil, Treblinka imha kampını

Velhasıl Discovery'nin üç bölümü arka arkaya göstermesinden sadece birkaç gün sonra mektup yazma kampanyası başladı. Discovery ilk önce, sözümona öfkeye kapılmış seyircilerin telefon açarak bazı reklam verenlerinin başının etini yediğini bildirdi. Kanalın sponsorlarından Amerikan Express'in müşterileri kredi kartlarını geri gönderiyordu; kartlar ikiye ayrılmıştı. Kendisine 'Ortadoğu Haberciliğinde Sorumluluğu Teşvik' (PRIMER) diyen bir grup Discovery'ye yakışıksız bir uyarı yazmıştı. Grubun başkan yardımcısı Joseph I. Ungar Haziran 1994'te, Robert Fisk'in 'İngilizce diksiyonunun mükemmel' olduğunu söylüyor ve şöyle devam ediyordu: "Fisk sarihlik ve güvenilirliğin özünü değiştiriyor... Henry Higgins'in sahnedeki rolünü kolayca üstlenebilirdi. Fakat zehir dilli bir Higgins olabilirdi ancak."[1] Gazetecilikte bu tür saçmalıklara gülüp geçmeniz gerekir. Fakat *Beyrut'tan Bosna'ya* belgeseline karşı kampanya hiç de komik değildi. Aynı lobi grubunun başkanı Sidney Laibson, Discovery yönetim kurulu başkanı John Hendriks'e yazdığı mektupta, "*Beyrut'tan Bosna'ya* adlı yapımı yayınlamakla Discovery Channel, sinsi propaganda erbaplarına zehirlerini Amerika'nın oturma odalarına akıtma fırsatı tanımıştır," diyordu.

Ungar'ın mektubuna göre, İsrail'in 'Arap topraklarını ilhak ve işgal ettiği, o topraklarda devasa Yahudi yerleşimleri kurduğu' yönündeki sözlerimiz tarihi 'tahrif' etmekti (halbuki İsrailli insan hakları grupları, İsrailli ve yabancı gazetecilerin yanı sıra, ABD hükümeti tarafından da yirmi yılı aşkın bir süredir kabul edilen olgulardı bunların hepsi). Benim bir yorumumda, İsrail'in Sabra ve Şatila kamplarına gönderdiği 'silahlı Hıristiyanlara' (ki bizzat İsrail'in Kahan soruşturma komisyonunca böyle tarif edilen bir eylem silsilesiydi bu) yaptığım gönderme, Ungar tarafından 'fahiş bir hata' denilerek kınanıyordu. 'Kamera Medya Kaynak Merkezi'nden Alex Safian, Discovery'nin başkan yardımcısı Clark Bunting'e yazdığı mektupta, Yahudi yerleşimci Mickey Molad ile yaptığımız röportajı, müstakbel yerleşimlerin kurulacağı toprakların büyük bölümünün ilk başta Yahudilere ait olduğuna yönelik sözleri kesip atacak şekilde elden geçirdiğimizi iddia ediyordu. Molad röportajında kestiğimiz neredeyse bir saatlik bölümü didik didik inceledik ve böyle bir yoruma rastlayamadık. Dutfield Safian'a yazdığı cevapta, söz konusu iddiaların 'saçma ve yanlışlığı kanıtlanabilir' olduğunu belirtti. Daha usandırıcı ve terbiyesizce ifadeler de vardı: hastaneye gitmesine izin verilmeyen Filistinli kadın hileden ibaretti, kadın hamile bile değildi. Sözünü ettikleri Filistinli kadın, biz çekim yaptıktan üç ay sonra doğum yaptı.

Derken bir *Independent* okurundan şu bilgiyi aldım: 'Amerikalı dostları' ona, dizimizin yeniden yayınının programa alınmasına rağmen, şikayetler nedeniyle Discovery tarafından iptal edildiğini söylemişti. Dutfield kanala yazarak açıklama istedi. Bunting ise bugüne dek bir televizyon yöneticisinden işittiğim en akıl almaz ret cevabını gönderdi: "... belgeselin ilk yayın-

---

da çekmiştik. Bu sahneler sadece 'gönderme' değildi, diye yazdım *New York Times* editörüne gönderdiğim mektupta ve bu gerçekdışı bilgileri düzeltmelerini istedim. 'Bay Goodman kameramızı, [yaralı] kadın ve çocukları... uzun uzun gösterdiği için eleştiriyor. Peki buna niye itiraz ediyor?' diye sordum ve şöyle devam ettim: "Bu sahnelerin rahatsız edici olduğunu düşündüğü için mi? Yoksa yaralı kadın ve çocuklar, İsrail tarafından bombalanan Araplar olduğu için mi? Bay Goodman gerçekleri nahoş bulabilir, fakat bu, böylesine profesyonel tarzda çalışan bir gazetecinin itibarını zedeleme çabasının gerekçesi olamaz." Mektubumu, merkez büroya ulaştığından emin olabilmek için *New York Times*'ın Londra bürosu üzerinden gönderdim. Elbette ki yayınlanmadı.

1 George Bernard Shaw'un Pygmalion adlı oyunundaki bir karakter. Fonetik profesörü olan Higgins, sıradan bir kızı, Eliza Doolittle'ı, ona yüksek sınıf aksanını öğreterek katıksız bir sosyete hanımefendisine çevirebileceği konusunda arkadaşlarıyla iddiaya girer. Süreç içinde ikili yakınlaşır, fakat nihayetinde Eliza, Higgins'in kendisini başka biri yapma mesaisini reddeder ve genç, fakat yoksul bir centilmenle evleneceğini söyler. —çn

lanışına gelen tepkileri göz önüne alarak tekrar yayınlamak yönünde hiçbir plan yapmadık, bu yüzden de yeniden yayının iptal edilmesi gibi bir mesele mevzu bahis değil." Bu yüreksiz kelimeleri okuduğumda dış haber muhabiri olmaktan utandım.

Biz o belgeselde, Ortadoğu ihtilafının başka bir yönünü duymayı hak eden seyirciye çağımızın ürkütücü bir gerçeğini açıklamaya çalışmıştık. Seyircinin, derinden yaralanmış, maruz bırakıldığı büyük adaletsizlik karşısında giderek öfkeye sarılan insanların sesini duyması gerektiğine inanmıştık. Fakat doğrular (ve İsrail) adına konuştuğunu iddia edenler, yayınımızı, büyük bir televizyon kanalının dalkavukça desteğiyle, fiilen sansürlemişti. 2001'de insanlığa karşı işlenen vahim suçlardan çok önce çekilen o belgeselde 'niye' sorularına cevaplar vardı; New York, Washington ve Pennsylvania saldırılarının *ardından* sormamıza izin verilmeyen sorular. İlerleyen süreçte yaklaşan patlamayı anlatmamız kimsenin umurunda olmadı – bu uyarı onu engellemekte bize yardım edebilecek olsa bile. Hemen sonrasında ağzımızı açmamamız emredildi. Bu benim için 'terörle savaş'ın en korkutucu ve rahatsız edici unsurlarından biri olmayı sürdürüyor: yani gerçeğin bastırılması. O olmaksızın olayın öncesinde veya sonrasında hiçbir özgür muhakeme yapılamaz.

Kendi kendime soruyorum: Ortadoğu'da bütün o yaptıklarımızı, yarattığımız bütün o öfkeyi, bugün düşman dediklerimize yaşattığımız dehşeti aydınlatacak birazcık ışık, birazcık çıplak gerçek yok mu? Bütün bunların kilidini açacak bir anahtar yok mu? Kendinden başka doğru tanımayanların taleplerini taklit etmeden bunları konuşmanın bir yolu, masumların ölümünün nefret çerçevesi dışında tarif edilebilmesinin bir yolu yok mu? Acı çekenlerin sesi Usame Bin Ladin olmak zorunda değil. Onların yası ve acısı Bin Ladin'in tekelinde değil. Onların dünyadaki temsilcisi olarak atanmış falan da değil. Buradan gereksiz yere ve trajik bir şekilde ölen genç bir kadının hikâyesine geçiyorum; 11 Eylül 2001'deki insanlık suçlarıyla hiç karşılaşamayan, fakat korkunç sonu onu öldüren ülke tarafından görmezden gelinen ve o ülkenin gazetecilerinin akıbetine en ufak ilgi göstermediği bir kadın.

Amerikalılar Reafat El-Gusseyn'i, 15 Nisan 1986 sabahı, 02.00'den hemen sonra öldürdü. Ölümünü takip eden günlerde Amerikalı yetkililer, Libya uçaksavarlarının evini vurmuş olabileceğini iddia etti; Gusseyn'in evi Trablus'taki Fransız büyükelçiliğinin çok uzağında değildi. Fakat üç hafta sonra Pentagon, ABD'nin Albay Kaddafi'ye yönelik saldırısında bir F-111 uçağından atılan üç bombanın 'Fransız büyükelçiliğinin yakınına düştüğünü' ve (o bildik taş kalpli ifadeyle) 'tali hasara' yol açtığını kabul etti. Reafat on sekiz yaşındaydı, bir İngiliz okulundan mezundu ve Londra'dan tatile gelmişti. İstikbali parlak ve güzel bir ressamdı. Ölümü, on dokuz yıl önce onu öldüren ülkede hiçbir zaman yankı bulmadı.

Şimdi sadece anne-babasıyla kızkardeşinin Beyrut'taki bir apartmanın yedinci katındaki dairesinde, 1985'te Kingston Thames'taki Marymount Uluslararası Koleji'nde düzenlenen mezuniyet töreninde çekilmiş yarım saatlik bir video kasette yaşıyor. Reafat'ı bu dünyaya kısa süreliğine o görüntüler geri getiriyor ancak. "Filistin'den Reafat Bessam Fevzi El-Gusseyn," diye adını anons ediyor İngiliz okul müdürü. Bir okul piyanosunda Elgar'ın 'Umut ve Zafer Ülkesi' parçası çınlarken, beyaz mezuniyet cüppesinin içinde uzun boylu, göz alıcı bir genç kadının, diplomasını almak üzere kendinden emin bir edayla yürüdüğünü görebiliyorsunuz. Amerikalı bir öğretmenin genç kızlara 'gençliklerinin sayesinde her şeyin üstesinden gelebileceklerini' anlatan mezuniyet konuşmasını dikkatle dinliyor. Sahnenin, Reafat'ın oturduğu sol tarafında Yıldızlar ve Şeritler var, sağında ise Britanya'nın Birlik bayrağı.

Reafat kolej bahçesinde Amerika'da eğitim görmüş Filistinli babası Bessam'ın yanında duruyor. "Buradayız," diyor Bessam kameraya işaret ederek ve Reafat babasını yanağından öpü-

veriyor. Reafat'ın altı yaşındaki kızkardeşi Kinda kameranın önünde poz verirken annesi güneş gözlüklerinin ardından gururla bakıyor. Reafat Amerikan ve Britanya bayraklarıyla donatılmış kolej salonunu terk ederken, aynı yüksek sesli piyano Thomas Arne'nin 'Gönüllü Trampet'ini çalıyor. İngiltere'deki o yaz öğleden sonrasında Reafat El-Gusseyn bir yıldan az ömrü kaldığını bilmiyor. Onu öldürecek olan adamlar Amerikalı ve uçakları (Margaret Thatcher'ın özel izniyle Lakenheath kraliyet hava üssünden; Kingston'daki Marymount Uluslararası Koleji'nin sadece 130 kilometre ötesinden kalkacak.

Filistin, Britanya, Libya, Amerika. Ortadoğu'daki Batı ihtilafı kısa hayatının bütününde Reafat El-Gusseyn'in tepesinde dolaşmış gibi adeta. Bessam hep kızının İngilizce eğitim almasını istemiş (Kinda Londra doğumlu ve Britanya pasaportu taşıyor) ve Britanya'nın dünyada aslında iyi olan bir şeyleri temsil ettiğini düşünüyor hâlâ. Babası Fevzi, Oxford Balliol Koleji'nden mezun olmuş, Kudüs'teki Britanya manda hükümetinde avukatlık yapmış, Filistin'in ilk Yüksek Komiseri Sör Herbert Samuel'in de danışmanıymış. Hafif flu bir fotoğrafta Fevzi El-Gusseyn ve Yahudi olan Samuel yan yana, Kudüs'teki üç şeritli bir bulvarda yürüyorlar, koyu bir sohbete dalmışlar. 1946'da Filistin'den yıllar boyu yaşayacakları Kahire'ye kaçmak zorunda bırakıldıktan sonra bile El-Gusseyn ailesi Batı'ya duydukları inancı hiç kaybetmemiş. Bessam, uçak maketlerine merakını fark eden Quaker bir çift tarafından okuması için Amerika'ya çağrılmış. Philadelphia'daki Druxell Teknoloji Enstitüsü'nde kimya mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra 1957'de Kuveyt'te Britanya idaresindeki bir ulusal petrol şirketinde mühendis olarak çalışmaya başlamış. "Ailem her zaman Britanyalılara hayranlık duydu," diyor Bessam. Güvendikleri bir toplum ve kültür tarafından böylesine acı şekilde ihanete uğrayan pek az aile vardır herhalde.

Bessam müstakbel eşi Saniye ile (Beyrut'ta çalışan bir veznedarın yarı Lübnanlı yarı Türk kızı) 1963'te tanışmış, fakat 1967'deki Arap-İsrail savaşı sırasında Kuveyt'i terk edip Cezayir'e taşınmışlar. Bessam burada ülkenin petrol üretim şirketinde bir iş bulmuş. Reafat'ı Cezayir'de bir hastanede Fransız bir doktor doğurtmuş, 3.8 kilo doğmuş; daha beş aylıkken aile Libya'ya taşınmış bu defa. Bessam ESSO'da, sonra da American Occidential'da işe başlamış. Sadece on beş ay sonraysa Albay Kaddafi'nin devrimi gerçekleşmiş.

"Reafat'la birlikte pikniklere gider, Leptis Magna ve Sabreta'daki [Roma] kentlerini gezerdik," diye hatırlıyor Bessam o günleri. "Her hafta partiler düzenlenir ve yüzmeye gidilirdi. Reafat dört yaşındayken onu Trablus'taki Fransız Lisesi'ne verdik. Çok güzel bir kızdı. Bebek evlerine bayılırdı, bir ailenin bütün üyelerini tek bir eve koymayı severdi. Ailemizin daima birlikte yaşamasını isterdi..." Reafat (aile içindeki lakabı 'Fafo'ydu) Fransızcayı su gibi konuşuyormuş, fakat 12 yaşında Trablus'taki Amerikan okuluna nakledilmiş. "Orada iki yıl okudu, fakat eğitim standartlarının yeterince iyi olmadığını düşünüyordum. Bu yüzden de onu Kingston'daki Marymount'a gönderdik." Ve Bessam dosyasından kalın bir okul karnesi tomarı çıkarıyor.

Kızkardeşi Kinda, Reafat'ın İngiltere'ye gitmesinden üç yıl önce, 1 Ocak 1979'da doğmuş. Reafat on beş yaşında yatılı okulda bulmuş kendini, yalnızmış ve artık onu rahatlatacak annebabası ve kardeşi yokmuş etrafında. Ev hasreti ve başta fazla ağır bulduğu okul ödevleriyle bunalınca Libya'ya, denizin yakınındaki aile evine, bütün El-Gusseynlerin birlikte yaşayabileceği o eve dönmek için yalvarmış. Felsefe öğretmeni karnesine şu notu düşmüş: "Hoş bir kişiliği var, fakat biraz disiplinsiz – çalışmıyor." Matematikteki yeteneğini 'yanlış kullandığına' dair şikayetler var karnelerde, müzik öğretmeni ise Reafat'ın 'bu kadar konuşkan ve gülmeye hazır olmasa, şahane bir koro üyesi olacağını' yazmış. Fakat resimde harikaymış. Resim öğretmeni Bay McFarland 1984'te ebevenlerine şunları yazmış: "Reafat bu dönem gerçekten iyi çalıştı ve kaydettiği ilerlemeden çok memnunum."

Reafat'ın okuldaki mutsuzluğunun arkasında yatan keder, 17 Kasım 1981'de çizgili defterinden kopardığı bir sayfaya İngilizce yazdığı mektupta yürek dağlayıcı bir şekilde görülüyor. 'Tanrı'ya hitap eden mektubun başlığı, büyük harfle yazılmış üç kelimeden oluşuyor: 'LÜTFEN – LÜTFEN – LÜTFEN':

> Sevgili Allahım, seni çok seviyorum. Allahım sana söylemek istediğim birkaç şey var ve senden bana yardımcı olmanı rica ediyorum. Birincisi elbette bana, bütün AİLEME ve arkadaşlarıma şöyle 200 yıllık bir ömür ver (ne demek istediğimi anlıyorsun)... İkincisi lütfunu üzerimizden eksik etme ve bize hayat boyu yardımcı ol... Üçüncüsü lütfen anne-babam 27'sinde Cuma günü [Libya'dan] ayrılsın... hattâ Salı veya Çarşamba günü, fakat lütfen hafta sonundan sonra olsun... Beşincisi, binlerce kez lütfen, Marymount'taki son yılım olsun bu, hattâ mümkünse son yarım yılım... Libya'daki küçük ailemizi ayırma. Libya'daki koşullar ailemin Ocak'ta ayrılmasına uygun olsun ve BEN Marymount'tan ayrılayım. Burası güzel bir okul, fakat evimi çok özlüyorum. Bu yıl gündüzlü bir okula gideyim. LÜTFEN. Veya ailem buraya gelip burada yaşasın...

Reafat'ın Libya'daki 'koşullara' atıfta bulunması sebepsiz değildi. İsrail ve ABD'nin kendi kendilerine düşman ilan ettiği Libya, ABD ve Britanya tarafından bir süredir 'uluslararası terörizmle' suçlanıyordu. Britanyalılar Albay Kaddafi'nin IRA'ya verdiği desteği (İrlanda'ya en az bir gemi dolusu silah göndermişti) ve 1984'te Britanyalı bir kadın polisin Libya'nın Londra büyükelçiliğinin dışında Libyalı bir 'diplomat' tarafından vurulup öldürülmesini kınıyordu. Kaddafi yurtdışındaki muhaliflerini ortadan kaldırmak için kiralık katiller göndermişti. Batı, Libya'ya çoktandır bir parya devlet muamelesi yapıyordu, ancak (babasının doğum yerinin ve dedesi Fevzi'nin Kudüs'teki hayata dair anlattığı hikâyelerin bilincinde olan Reafat'ın kafasından geçen, artık olmayan, Trablus'un neredeyse 2000 kilometre doğusundaki bir ülkeydi.

"Kısa süre içinde kutsal toprağımız FİLİSTİN'E dönelim, ailem orada mutlu bir hayat sürsün ve orada uzun süre yaşayalım," diye yazmış 'Tanrı'ya mektubunda. 1982'de Sabra ve Şatila katliamının öfkesiyle, Londra sokaklarındaki barışçı bir protesto eylemine katılmış. Kötü odaklanmış bir fotoğrafta Reafat, Knightsbridge'de yağmurluğunun içinde görülüyor, başının üzerinde de yeşil, kırmızı, siyah, beyaz bir Filistin bayrağı dalgalanıyor. Bessam o günleri, "Bazı gösterilere katıldı. Hepsi barışçıydı ve yağmurdan sırılsıklam olmuş bir halde dönerdi." Marymount okul dergisindeki son notunda, 1985'te Reafat şunları yazmış: "Son bir cümle söylemek istiyorum. Anavatanım Filistin'e inşallah Barış ve Umut gelir."

Bessam Reafat'ın İngiltere'deki hayatı çok zor bulduğunu kabul ediyor. "Bizden uzakta olmak istemiyordu. Çok ağladı. Fakat Libya'da eğitim şansı yoktu. Londra'da mide rahatsızlıkları geçirdi. Psikolojikti. Saman nezlesinden de çok çekti." Fakat Reafat dört uzun yılın ardından ev özlemiyle başa çıkmış, resim ve tiyatro alanında altın madalya kazanmış. 1985'teki mezuniyet töreni görüntülerinden yalnızlığa karşı kazandığı zaferin, Londra'daki Heatherley Güzel Sanatlar Okulu'nda resim kariyerine devam edeceğini bilmenin gururu yansıyor. Aynı yılın Aralık ayında, Reafat'ın hayatındaki son yılbaşında ailesi Londra'ya gelmiş. "O gece Beauchamp Sarayı'ndaki San Lorenzo'ya gittik, fakat Kinda dışarı çıkamayacak kadar küçüktü ve Reafat kızkardeşiyle birlikte evde kalmak istedi," diye anlatıyor annesi Saniye. "Sanki o yılbaşı onun için çok özeldi." Sadece bir ay sonra, 8 Şubat 1986'da Reafat günlüğüne şunları yazmış: "Hayatım değişiyor. Sonunda yavaş yavaş kendimi buluyorum. Nihayet kendi gerçek benliğimle tanışmak çok heyecan verici. Özgürlük!"

Bessam El-Gusseyn siyasetin çok içinde olmamış hiç, fakat biriktirdiği gazete kupürleri

Libya üzerindeki büyüyen krizi gösteriyor. Kaddafi, Yunanistan üzerinde bir TWA yolcu uçağının bombalanmasını tertiplemekle suçlanıyordu. Reagan yönetimi 5 Nisan 1986'da Berlin'de bir diskoteğe yönelik bombalı saldırıyı (bir Amerikan askeriyle Türk bir kadın hayatını kaybetmişti) Libya büyükelçiliğinin düzenlediğine dair elinde kesin kanıt olduğunu açıklamıştı. Berlin polisi sonradan bu kanıtın niteliğine itiraz edecekti (bazı Batılı gazeteciler saldırının arkasında Libya değil Suriye'nin olabileceğini söylüyordu), fakat o günlerde Reagan Körfez'deydi, Kaddafi'ye 'Ortadoğu'nun Çılgın Köpeği' diyor ve vakti belirsiz bir misillemenin sözünü veriyordu.

"Bütün bunların ne anlama geldiği üzerine düşünüyorduk, bir saldırı olabileceğini, fakat Amerikalıların sadece askeri hedefleri vuracağını sanıyorduk. Sivilleri vuracakları hiç aklımıza gelmemişti. Evimizin terası Fransız elçiliğiyle duvar duvaraydı," diyor Bessam bugün geriye dönüp baktığında. Reafat Paskalya tatili için Heatherley'deki yeni okulundan eve gelmek üzereymiş ve Londra'dan mizah, olgunluk ve sevgi dolu, heyecanlı bir kartpostal göndermiş ailesine (siyah bir bayan şapkasını tasvir eden bir Fransız resmi var kartın ön tarafında). Bu onun ailesine yazdığı son satırlar olmuş.

> Sevgili Anneciğim ve Babacığım,
>
> Size bu kartı gönderiyorum, zira aynı sizin gibi ince bir zevkin ürünü! Sizi çok özledim! Kısa süre sonra sizinle birlikte olacağım için sabırsızım! Küçük kardeşim nasıl, ona olanca sevgimi ve öpücüklerimi gönderiyorum. Büyükannemle büyükbabam nasıl, onlara da sevgilerimi iletin ve onları da çok özlediğimi söyleyin. Şey, sizi sevmek ve sonra ayrılmak zorunda kalacağım. Allah'ın izniyle 23 Mart'ta oradayım – kendinize iyi bakın! En çok sizi seven kızınızdan kucak dolusu sevgiler...

Reafat'ın Lübnan pasaportu Gatwick Havaalanı göçmen bürosundan 23'ünde geçtiğini gösteriyor, onu öldürecek olan F-111'in Amerikalı mürettebatı Lakenheath'ten havalanmadan tam yirmi iki gün önce. Trablus'a vardığında ağır bir bahar nezlesi geçiriyormuş. Londra'ya Nisan'ın üçüncü haftasında dönecekmiş ve tatilinin sonuna yaklaştığı 13 Nisan'da geceyi, uzun yıllardır dostları olan Lübnanlı Gandur ailesinin evinde geçirmiş. Kaddafi'nin Trablus'taki karargahlarına ve Libya istihbaratının ofislerine yönelik olası bir Amerikan saldırısından söz edilmeye başlanmıştı bile. Batılı gazeteciler (ben de onlar arasındaydım) kentteki en büyük otelde toplanmış ve 14 Nisan sabahı bir Sovyet destroyerinin kıyıdan telaşla ayrılması kimsenin gözünden kaçmamıştı. Mutassım Gandur o sabahı böyle hatırlıyor: "Reafat kahvaltıda sabahlığıyla oturuyordu ve hepimiz muhtemel saldırıdan, hedeflerin neresi olacağından, Amerikalıların sivilleri vurup vurmayacağından konuşuyorduk. Bu konunun etrafında dönüp durdu Reafat. Yakınlarda birilerinin öldürüleceğini hissediyordu. Bir saldırı olacağından kesinlikle emindi. Onunla siyasetten konuşmaya çalıştım. Fakat aynı meseleye devam ettikçe etti, yaklaşan uçaklardan söz etti. Neredeyse üç saat sadece bu konuyu konuştu. Her nasılsa o gün öldürüleceğini biliyordu sanırım."

14'ü akşamı Reafat'ın nezlesi öyle ağırlaşmış ki Saniye doktor çağırmış. "Doktor iyi uyumasını söyledi ve antiseminle burun damlası verdi," diye hatırlıyor annesi. "Kızım hemen kendisini daha iyi hissettiğini söyledi. Güzel sanatlar okulundan konuştuk. Ve mutlu olduğunu, çünkü kendisini günün birinde evleneceği erkeğe sakladığını söyledi. Çok güzel görünüyordu, sahnedeki bir kız gibi. Bessam ve Kinda geldiler, hafif bir yemek yedik – peynir, domates ve

Suriye büyükelçisinin eşinin gönderdiği bir tabak tatlı. Reafat'ın televizyon odasında uyumasına izin verdim, çünkü orada polenleri kontrol eden bir makine vardı. Ben kızların odasında uyudum, Kinda ise yatağımızda babasıyla birlikte uyudu." El-Gusseyn ailesinin yataklarına çekilmesiyle neredeyse aynı anda, ABD 48. Taktik Muharebe Kanadı'ndan Lakenheath'de üslenmiş yirmi dört Amerikan F-111'i Libya'ya doğru havalandı. Uçaklardan biri Porto Rikolu Yüzbaşı Fernando Ribas-Dominicci ve San Franciscolu Yüzbaşı Paul Lorence tarafından idare ediliyordu.

Saniye sabah ikiye doğru yerinden sıçrayarak uyanmış. "Muazzam bir kükreme sesi vardı, yataktan fırladım ve 'Bessam uyan, Amerikalılar burada!' diye bağırdım. Televizyon odasına baktım sonra, Reafat sakin sakin uyuyordu ve onu uyandırmamanın daha iyi olacağını düşündüm. Yatağa döndüm." Birkaç dakika sonra Bessam uyanmış. "Uçaksavar ateşini duydum ve anlayabildiğim bir sonraki şey ayaklarımın yıkıntılara gömüldüğü oldu. Hareket edemiyordum. Kinda yatakta, yanımdaydı. Çığlık çığlığaydı. Gövdesinin üzerine kapı düşmüştü. Sakinleştirmek için elini tuttum. Tavan çöktüğünde onu o kapı korudu."

Saniye Bessam'ın bağrışını duyunca uyanmış tekrar: "Sesi sanki başka bir gezegenden geliyordu – daha önce hiç duymadığım bir ses. 'Allahım! Allahım!" diye haykırıyor ve isimlerimizi çağırıyordu. Duman ve tozdan boğulacak gibiydim. Ayağa kalktım, her taraf karanlıktı. Hiçbir şey göremiyordum. Camın üzerinde yalınayak yürüdüm. Elimi yatak odasının duvarına koydum ve kapının yerinde olmadığını fark ettim. Bessam'a Kinda'nın nasıl olduğunu sordum. 'Ona dokunuyorum, yaşıyor!' dedi. Reafat'ın odasına gittim, odanın yan duvarı çökmüştü. Defalarca adını haykırdım. Cevap vermedi. Reafat'ın öldüğüne dair bir his doğdu içime. 'Bessam, Reafat'ı kaybettik' diye haykırdım. Sonra yalınayak yürüyerek evin dışına çıktım, yardım istemek için. Trablus hayalet şehir gibiydi. Şehrin bütün suyunun patlayan borulardan fışkırdığını gördüm. Arkama dönüp evimizin enkazına baktım, görünürde kimse yoktu, sanki yüzlerce yıldır öyleymiş gibiydi. Nihayet genç bir adam buldum, yardım etmek üzere evimize girdi, yani evden arta kalan yıkıntıya." Sonradan Saniye'yi şaşırtan şey (yıllar önceki olayı hatırlarken şaşkınlığı hâlâ yüzünden okunuyor) anlattığı gencin 1982'deki Sabra ve Şatila katliamından, evini özleyen Reafat'ı Londra'da dehşete düşüren o vahşetten sağ kurtulduğunu öğrenmesiymiş.

Vücutlarında ağır kesikler ve ezikler oluşan Bessam ve Kinda hastaneye kaldırılmış. Sonraki saatleri hiçbiri hatırlayamıyor. Saniye bir dostunun evine götürülmüş. 500 kiloluk bir bomba, El-Gusseyn'lerin Libyalı komşularının evlerini yerle bir ederek içerdeki beş kişiyi öldürmüş. Patlama, televizyon odasının duvarının Reafat'ın üzerine yıkılmasına neden olmuş. Mutassım Gandur, ailenin Lübnanlı arkadaşı, komşularının yıkılmış evinde Libyalı bir arama kurtarma ekibi bulmuş, buldozerleri de varmış ve Reafat'ı bulmaları için yalvarmış onlara. O 15 Nisan günü, güneş çoktan yükselmişken, evin enkazında çalışmaya başlamışlar. Sonradan mahkemeye verdiği ifadede gördüklerini şöyle anlatıyor:

> Buldozer, 'Fafo'nun yattığı kanapenin üzerindeki beton tabakasını kaldırmaya çalıştı. Yüzü ilk kez o zaman ortaya çıktı. Sırtüstü yatmıştı, başı sağ tarafına dönüktü, hiçbir şeyi yokmuş gibiydi, saçları bozulmamıştı. Sadece başından ince ince akan kan sol yanağına doğru süzülüyordu. Ortaya çıkar çıkmaz buldozer durdu ve kurtarma görevlileri yaşayıp yaşamadığını anlamak için yanına yaklaştı. 10 metre kadar uzaklaştırdılar beni, derken birileri, "Kullu nefsin zaikatül mevt"[1] diye bağırdı. Ardından Kutsal Kuran'dan ölümle ve şahadetle ilgili başka ayetler haykırılmaya başlandı. İşte o an 'Fafo'nun öldüğünü anladım.

1 "Her canlı ölümü tadacaktır." – Âli İmran Suresi 185. ayet. –ç.n

Reafat'ın ölümünün anlamını kavrayamayacak kadar küçük olan Kinda, bombardımanı hayal meyal hatırlıyor. "Üzerimde bir kapı, başımın yanında da bir taş olduğunu ve 'Baba! Baba! Baba!' diye bağırdığımı hatırlıyorum. Babamın üzerinde çok kan vardı. Bacaklarımı kıpırdatamıyordum." Bessam ise çılgına dönmüştü. İlerleyen saatlerde gazetecilerin, evinin Amerikan bombasıyla değil, Libya uçaksavar füzeleriyle vurulduğunu iddia ettiğini duymuştu. ABD de zaten Trablus saldırısında ölen en az otuz sivilin ölümünü 'tali hasar' diye nitelemiş ve (Pentagon'un ifadesiyle) 'bombaların sadece yüzde 1 veya 2'sinin sivil bölgeleri etkilediğini' eklemeyi de ihmal etmemişti. İddiaya göre (Kaddafi'nin karargahı ve istihbarat ofisleri de dahil) Amerika'nın hedefleri vurulmuştu. El-Gusseynler'in evine çok uzak olmayan bir ofis isabet almış, fakat Fransız büyükelçiliği çok daha fazla hasar görmüş ve El-Gusseyn evi neredeyse tamamen yıkılmıştı. Washington'dan tek bir üzüntü açıklaması gelmedi.

Bir ABD yetkilisi Kaddafi'nin 'El Dorado Kanyonu Operasyonu'nun (Libya liderinin manevi kızının öldürüldüğü saldırıydı bu) hedeflerinden biri olduğunu kabul etti ve sonradan bir Pentagon raporunda da 'ekipman performansı bakımından saldırının bir başarı olduğu', ifadesi yer aldı. Bir Pentagon yetkilisi de *Washington Post*'a yaptığı açıklamada, Britanya'daki F-111'lerin saldırıya dahil edildiğini, zira pilotların 'harekatın parçası olmak' istediklerini söylüyordu. Bu doğru olabilir. Pilotlardan biri sonradan *Chicago Tribune*'e, "Bu harekatta yer almak hayatımın en heyecan verici olayıydı. Biz bunun için eğitiliyoruz," diyecekti. Savunma Bakanı Caspar Weinberger da sonraki günlerde Amerikalıların sivilleri öldürdüğünü ve Reafat El-Gusseyn ile komşularını öldüren bombaların kaybolan bir F-111 tarafından, vurulduğu sırada atılmış olabileceğini kabul etti. Düşen uçağı Yüzbaşı Ribas-Dominicci ve Yüzbaşı Paul Lorence kullanıyordu. İlkinin Trablus üzerinde, "Vuruldum!" diye bağırdığı duyulmuş, bir başka, isimsiz pilotun ise, "Çok üzgünüm" cevabı kayıtlara girmişti. Ribas-Dominicci'nin cesedi sonradan Libyalılar tarafından Akdeniz'den çıkarıldı ve ABD'ye geri verildi.

Bessam, Amerikan saldırısına dair gazete yazılarından oluşan bir dosyayı hâlâ saklıyor. *New York Times* şunu yazıyordu: "En vicdanlı vatandaş bile, Amerika'nın Libya saldırılarını ancak alkışlayabilir... ABD [Kaddafi'ye] dikkatli, ölçülü ve adil bir ceza kesti." İsrail Başbakanı Şimon Peres, ABD'nin üç yıl önce Beyrut'ta bomba yüklü bir kamyonla katledilen 241 askerinin intikamını aldığını iddia ediyordu. Fakat nasıl Saddam Hüseyin'in 11 Eylül 2001'deki toplu katliamla bir alakası yoksa, Kaddafi'nin de Beyrut'taki katliamla alakası yoktu. Bessam El-Gusseyn'in dosyasında *The Times*'ın attığı şu başlık da var: "Saldırı terörist hücre evlerini yok etti." Başlığın altında da şu yazıyor: "Robert Fisk, Trablus." Haberimde 'terörist' ifadesi yoktu – başlık editör yardımcısının başının altından çıkmıştı ve aradan iki yıl bile geçmeden *The Times* İran Airbus'ındaki katliam hakkındaki haberimi sansürleyecekti. Fakat Bessam El-Gusseyn'in affetmeye hiç niyeti yok: "Bu haber terörist olduğumuz izlenimi veriyor, Reafat'ın terörist olduğunu söylüyor."

Üç gün sonraki kitlesel cenaze töreninde Reafat'ın tabutu Lübnan'da yaşayan biri olarak hemen dikkatimi çekti, çünkü Lübnan ve Filistin bayrakları tabuta yan yana sarılmıştı. Saniye'nin fikriydi bu. Aile hakkında hiçbir şey bilmiyordum, Reafat'ın şoka uğramış ve ağır yaralanmış annesi vardı sadece karşımda. Şimdi konuştuğumuzda bana şunları söylüyor: "Bizler Müslümanız, Allahımız bir. Biz tek bir halkız. Bay Reagan'ın bunu anlamasını umuyorum." Reafat'ın mezartaşında ise Kuran'dan şu alıntı yazılı: "Sen geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirensin. Ve sen hayatı ölüme, ölümü de hayata döndürensin..."

Saniye Amerikan saldırısında ölenlerin tabutlarına bütün Arap ülkelerinin bayraklarının sarılmasını istemiş: "Çünkü bu onların hatasıydı, çünkü birleşmediler ve bu yüzden de Reafat'ı

Arap dünyasının tümü öldürdü." Bir yıl sonra, sekiz yaşındaki Kinda, merhume ablasına şu satırları yazmış:

> Sevgili Fafo,
>
> Seni bir gün göreceğim. Seni çok özledim. Keşke hep seninle birlikte olsaydım. Seni seviyorum. Sen ölünce her şey değişti, daha kötü oldu. Babama ve Anneme bağırıyorum... Lütfen gel ya da ben sana geleyim. Bir gece gelip beni al, beni al seni göreyim. Ve sonra geri getir. Keşke olsa. Seni seviyorum. Kızkardeşin Kinda.

Bessam kızının mezarını ziyaret etmeyi reddetmiş uzun süre. 1994'te devletleştirilen Libya petrol şirketinden istifa edip ailesiyle Beyrut'a dönmüş ve Reafat'ın cenazesini Trablus'ta bırakmış. "Ruh bir kez bedeni terk ettiğinde, kalanın nerede olduğunun önemi yok," diyor yıllar sonra. "Kuran'da da böyle yazıyor. Mezar ziyaretlerine inanmıyorum. İnancı güçlü biriyim. O insanla günün birinde tekrar karşılaşacağıma inanıyorum. Mezar ziyareti bir cesede bağlanıp kalmanız anlamına geliyor ve bu yanlış." Saniye o kadar katı değil. "Reafat daima bizimle birlikte olmak istedi. Bazen, 'en azından kemiklerimiz bir arada olsun' diye düşünüyorum." Ölümünden on dokuz yıl sonra, 2005'te Libya'ya yaptığı bir ziyarette Bessam kızının gömüldüğü mezarlığı ziyaret etmiş nihayet. Reafat'ın mezarının başında durup ağlamış.

Fakat Bessam'ın öfkesi asla ölmemiş, bunun en büyük nedenlerinden biri ablasının ölümünün Kinda'yı derinden etkilemiş olması. Omuriliğindeki zedelenme yüzünden hâlâ bacaklarında acı hissediyor, ablasının ölümünü tahayyül edebilmesi ise dokuz yıl almış, 1995'te mezarını ziyaret ettiğinde gerçeği kabul etmiş nihayet. "Onsuz büyümek zorunda kaldım, ablasız büyüdüm," diyor. "Bir sürü arkadaşım var ve bazen tek çocuk olmanın nasıl bir şey olduğunu soruyorlar. Ben de bazen anlatıyorum, Fafo'nun hava saldırısında öldüğünü..." Bugün yirmi altı yaşında çok güzel bir genç kadın Kinda ve Beyrut'taki Alman Okulu'nun eğitim araştırmaları bölümünde ders veriyor. Adalete inandığı gibi hukuka da inanan Bessam, eski başkan Reagan'ın kızı Patti'ye, eski başkan Carter, Britanya ve ABD'deki avukatlara yazıp hesap sorulmasını istemiş. ABD'de, Reafat'ın ölümünden dolayı herhangi bir dava açması halinde, mahkemelerin 'görevsizlik kararı' verebileceği konusunda uyarılmış. "Bir adaletsizliğin peşini bırakırsanız ve dünyaya başınıza geleni anlatmazsanız, adaletsizlik kazanır," diye konuşuyor. "Dünyanın aileme ne olduğunu bilmesini istiyorum... İnsanlar Kinda'nın ablası olmamasının bir trajedi olduğunu söylüyor. Fakat onun bir ablası *vardı* – ve onu bizden aldılar."

Aile albümündeki fotoğrafların arasında iki sayfa var. Saniye evin enkazında bulduğu bu iki kırışık sayfayı gözü gibi saklıyor. Her ikisi de Reafat'ın el yazısıyla kaplı. Ölümünden sadece günler önce kendisine yazdığı belli. Reafat'ın dünyaya karşı korku ve şüphesini, fakat aynı zamanda gelecekteki mutluluğa dair umutlarını da ifade eden bir mektup; kendi hayatına verdiği melankolik ve sarsıcı bir armağan:

> İnsanların sadece yüzleri, imajları, maskeleri var; hepsi de birbirlerini kandırmak için... Bu arada ben durmuş onları izliyorum, her şeyi anladığını göstermeye çalışan, fakat aslında hiçbir şeyi anlamayan bir grup oyuncunun, ikiyüzlülerin arasında hayatta kalmaya gayret ediyorum. Hayat bir kumar, bir kumar ve insanlar onun kurbanları, onun oyuncuları... Umarım günün birinde o ışık huzmesini, o hayat nefesini bulurum ve bu sayede ruhum açılır ve sonsuzluğa ÖZGÜR, ÖZGÜR, ÖZGÜR varırım.

Mektubun altına Reafat dört şahane beyaz kuşun kanatlarını çizmiş.

YİRMİ İKİ

Buradan Dönüş Yok

Ah, nasıl da karmaşık örümcek ağları öreriz,
İlk kez kandırmaya yeltendiğimizde!

WALTER SCOTT, *Marmion*, VI, Giriş, s. 17

Yüksek arkalıklı sandalyede nasıl da ufak tefek görünüyordu. Küçük George Bush'un böylesine küçük görünebildiğini idrak edebilmeniz için BM Genel Kurulu'nun (barış için inşa edilmiş bu binada savaş tehditleri savurmakla meşguldü) dinleyici locasında oturmanız gerekiyordu. Fakat Julius Sezar da ufak tefek bir adam değil miydi ve Napolyon Bonaparte. Daha modern, adı daha nadir zikredilen başka dünya liderleri de vardı öyle olan. Hemen akla gelenlerden biri General Douglas MacArthur'du; onun da kendi şer mihveri vardı ve ta Yalu Nehri'ne kadar sürüklemişti o mihver generali. Fakat 12 Eylül 2002'de, George W. Bush'un Irak'a fiilen savaş ilan ederken kat ettiği yolun üçte ikisinde, tanklarını Dicle Nehri'ne göndermeye gerçekten niyetli olduğunu ortaya koyan tehlikeli, sır ifşası gibi bir an geldi. "ABD'nin Irak halkıyla bir alıp veremediği yok," diyordu bize BM Genel Kurulu'nda. Basın locasında kimse kıpırdamıyordu. Altımızda tek bir diplomat koltuğunda hareket etmiyordu. Konuşma yirmi dakika darmadağın kelimelerle sürmüştü, fakat konuşmayı yazanlar, dağınık kelimeler bir araya getirildiğinde bunun ne anlama geldiğini biliyor olmalıydı.

Başkan Reagan 1986'da Libya'yı bombalamadan önce, Amerika'nın 'Libya halkıyla alıp veremediği hiçbir şey olmadığını' ilan etmişti. 1991'de Irak'ı bombalamadan önce Baba Bush dünyaya ABD'nin 'Irak halkıyla alıp veremediği olmadığından' dem vurmuştu. 2001'de Oğul Bush Taliban ve El-Kaide'ye yönelik saldırıyla ilgili bize, 'Afganistan halkıyla bir alıp veremediği olmadığını' söylemişti. Ve şimdi o korkutucu nakarat tekrarlanıyordu. Bay Bush, Irak halkıyla alıp verememekten söz ediyordu. BM basın salonunda notlarımı deftere kaydederken, 'yani kılıç kından çıktı' diye düşündüm kendi kendime.

Bush yönetiminin Irak takıntısının bizleri ne kadar uca götüreceğini anlamak için en doğru yerdi belki de. Yeşil mermer kaplamalar, parlak sarı arka zemin ve BM'nin zeytin dallarının kalkan olduğu o tehlikeli dünya simgesi Bush'a, ufak tefek de olsa, bir imparator azameti veriyordu. Televizyon yüzleri yassılaştırır, yakından bakılması gereken ifadelere yanlış bir aşinalık katar. Bush'un görünümünde, ekranda gösterdiğine inandığı idealize edilmiş, cilalanmış dürüstlükten eser yoktu. Konuşmasındaki öfkeli (hırçın) edayı seyrettim. "Amerika Birleşik" –burada sağa baktı, gözleri kısıldı– "Devletleri" –şimdi sola baktı, gözleri hâlâ kısık– "halkı."

BM'de mikrofonun sağında ve solunda iki prompter[1] vardır. Fakat şimdi Bush doğruca ileriye bakıyordu, gözlerini iri iri açmış, neredeyse çaresizce meydan okuyor, bir masumiyet ve kibir karışımını yansıtıyordu. Daha bir gün önce bize Amerika'nın 'ülkesine acı getiren' bir saldırıyı andığını söylemişti. Fakat Usame Bin Ladin'in adını bir kez olsun zikretmemişti. Bize sunması gereken şahıs Saddam Hüseyin'di – konuşmasında Saddam'ın ismini sekiz kez kullanmış, 'Irak rejimi'ne on beş kez atıfta bulunmuştu.

Bin Ladin'in akıttığı Amerikan gözyaşlarının peçesi kaldırıldığında şu da açıkça görülüyordu: Bush'un Ortadoğu planları, vaktiyle kendisini Amerika'nın Körfez'deki en iyi dostu sayan Irak liderini devirmekten ibaret değildi ve çok daha geniş bir ölçeğe yayılıyordu. Demokratik bir Afganistan olmalıydı (Başkan Hamid Karzai, Genel Kurul diktatörlerinin arasında başını şevkle yukarı aşağı sallayarak onayladığını gösteriyordu) ve demokratik bir Filistin olmalıydı; bunlar, 'Müslüman dünyanın dört bir köşesinde reformların' yolunu açacaktı. Reformlar? Ya Suudi Arabistan'da? Ya Ürdün'de? Peki ya İran'da? Bu konuda bize hiçbir şey söylenmedi. Bush'un anafikri elbette pek tanıdıktı; bildik uyarılar, şartlı ifadeler ve tarihsel çarpıtmalarla şeytanlaştırılan bir Saddam. Hepimiz Saddam Hüseyin'in kötü, acımasız bir diktatör olduğunu biliyorduk (bunu, bizim dostumuz olduğu sırada da biliyorduk), fakat başkan bildiğini okuyordu. Saddam BM Güvenlik Konseyi kararlarını tekrar tekrar ihlal etmişti; burada İsrail'in Filistin topraklarındaki işgali sona erdirmesini talep eden 242 ve 338 sayılı kararları ihlal ettiğini söylemenin lüzumu yoktu elbet.

Bush, Saddam Hüseyin'in tutuklanan, hapsedilen, yargısız infaz edilen ve işkenceden geçirilen on binlerce muhalifinden dem vurdu ('bütün bu dehşet olaylar, totaliter bir devlet aygıtı tarafından dünyadan gizleniyordu'), fakat aynı dayakların, yakılmaların, elektrik şoklarının, uzuv kesmelerin ve tecavüzlerin, Amerika'nın Irak'la muhabbetinin gayet iyi olduğu, Pentagon'un Saddam'a daha fazla İranlı öldürebilmesi için istihbarat gönderdiği 1990'dan önce de yaşandığından hiç söz etmedi. Gerçekten de Bush'un konuşmasının en manidar taraflarından biri, Iraklılara bilhassa yüklediği günahların (birçoğunun gerçek olduğuna kuşku yoktu) dönüm noktası olan 1991 yılında başlıyor olmasıydı. Saddam'ın Amerikalılardan yardım aldığı dönemde ihlal ettiği BM kararlarından da bahis yoktu. Bush İran'a yönelik gaz saldırılarını bir parça hatırlattı – aynı İran'ın şimdi 'şer mihveri'nin parçası sayıldığından hiç dem vurmaksızın.

Sonra dilbilgisel sorunlar da vardı; sadık tarihçilerin III. Richard'ın gerçekten kuledeki prensesleri öldürdüğünü gösteren kanıt bulamadıklarında kullandıkları türden alicengiz oyunlarıydı bunlar. Irak, 1991 Körfez savaşında olmasa bile, 'muhtemelen' 1993 yılına doğru nükleer silah elde etmiş 'olmalıydı'. Irak nükleer silah 'üretmek için gereken fiziki altyapıya sahipti' – gerçekten ürettiği anlamına kesinlikle gelmiyordu bu. 'Irak uranyum zenginleştirmeyi sağlayacak materyale sahip olmamalı' ifadesi, ona sahip olduğu anlamına da gelmiyordu. Ve Irak'ın nükleer bilimadamlarına duyduğu merakın, nükleer silah elde etme hevesi konusunda 'kuşkuya pek az yer bıraktığı' söylendiğinde, hiç de bu silahları edindiğinin kanıtı sayılmazdı. Amerika bu kanıtlarla mı savaş açacaktı?

İmparatorun karşısında oturan temsilcilere verdiği mesaj şuydu: BM ya razı olurdu ya da çekip giderdi, savaşta Amerika'nın yanında yer alırdı ya da o eski Milletler Cemiyeti misali yok olup giderdi. Bush bir gevezelik mekânı olarak nitelediği Cemiyet'i küçümsemiş, ABD'nin Cemiyet'e katılmayı reddettiğini eklemeyi ise unutmuştu.[2] Fakat savaşı 11 Eylül 2001'in sır-

1 Suflör veya yazıların aktığı ekran. –çn

2 1914-1918 savaşının hemen ardından yeni bir uluslararası düzen talep eden ABD Başkanı Woodrow Wilson, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya'nın, yeniden şekillenmiş bir Avrupa'nın ve elbette Ortadoğu'nun doğumunu sağlayan Milletler Cemiyeti'nin mimarlarından biriydi. Modern Irak devleti de kuruluşunu Cemiyet'e borçluydu. Fakat Wilson'un sağlığı bozuldu, ABD Kongresi Cemiyet'e katılmayı reddetti ve Amerika izolas-

tında nasıl pazarlamaya niyet ettiği açıktı. "En büyük korkumuz, haydut bir rejimin muazzam ölçekte cinayetleri mümkün kılan teknolojileri teröristlere vermesi, teröristlerin bu silahlara ulaşarak çılgın arzularını gerçekleştirmesi ihtimali," diyordu. Ve orada zokayı yuttuk. Usame Bin Ladin Saddam Hüseyin'le ve (kimbilir belki) İran, Suriye veya bir başkasıyla eşitleniyordu.

El Kaide prodüksiyon 11 Eylül 2001'de nasıl Hollywood'u solladıysa, Bush prodüksiyonun makyaj sanatçıları da şimdi Usame Bin Ladin'i Saddam Hüseyin'e, El-Kaide'nin Suudi korsanlarını Iraklılara dönüştürüyordu. Bir köşeyazarının Irak işgalinden sonra dikkat çekeceği üzere, Amerika'nın yaratıcılık merkezi artık New York veya Los Angeles değildi. O merkez bir anda, 'her gün daha fazla kurgunun boca edildiği' Washington olmuştu. Bir yıl öncesine kadar Usame Bin Ladin'in tıraşsız suratından daha çok Saddam Hüseyin'in tıraşlı suratından nefret etmek zorunda bırakılacağımıza kim inanırdı? Gazetelerimiz ve televizyon gazetecilerimiz her zamanki gibi bütün bunlara suç ortaklığı yaptı. Manzaranın neden aniden değiştiğini sormak gazetecilerin görevi değil miydi? Bu değişim ne zaman gerçekleşmişti? New York'taki bir panelde bunu sordum. New York Mezunlar Merkezi'nin Kent Üniversitesi'nden Profesör Robert Alford'a borçluyum cevabı: Enron skandalıyla hemen hemen aynı zamanda gerçekleşmişti.[1]

Aylar boyunca savaş çıkacağına inanmamıştım. *Independent*'taki editörüm Simon Kelner da benimle aynı fikirdeydi. "Irak'a savaş açacaklarını sanmıyorum," diyordu. Dış haberler editörüm Leonard Doyle ise o kadar emin değildi. Fakat Bush 12 Eylül 2002'de konuşmasını bitirir bitirmez Genel Kurul'dan çıktım, bir telefon buldum ve Londra'yı aradım. "Leonard yanılmışım," dedim. "Ömrümde bu kadar saldırgan bir adam görmedim – ve dediğini yapacak. Savaş olacak."

O olağanüstü aylara dönüp baktığımda, sanki bir düşte yaşadığımızı görüyorum – Bush'un, onun sıkı ve sadık müttefiki Britanya Başbakanı Tony Blair'in ve müstakbel çatışmanın çılgınlık olduğunu düşünen hepimizin. Bile isteye, uyuya uyana, bu saçmalığa itiraz edebileceğimizin farkında olarak, ama ülkelerimiz savaşa sürüklenirken uyurgezerler gibi büyülenmiş halde bakarak, cehenneme doğru ilerledik. Hitler vaktiyle 'kaderin çizdiği yolda yürüdüğünü' söylemişti. Saddam Hüseyin her zaman bunu yaptı. Muhtemelen Usame Bin Ladin de kendisine dair öyle düşünüyordu. Fakat şimdi Bush ve Blair de aynı mutlak, nafile yoldan gidiyordu.

Bush'un Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkıntıları üzerinde inşa ettiği yeni Amerika'nın doğasını görmüştük; 11 Eylül 2001'de tüm ölenlerin kanları ve ruhlarıyla beslenecek olan vahşi, hukuksuz bir dünyaydı bu. Başlarına çuval geçirilen esirler zincirlenip uyuşturuluyordu. Ardından dünyanın ıssız bir köşesine götürülüyorlardı; burada infaz edilebilirlerdi, burada insan hakları askıya alınmıştı. Guantanamo'nun her Ortadoğu diktatörünün muhaliflerine reva gördüğü muamelenin bir aynası olduğunu idrak etmek zaman aldı. Zincirler, çuvallar, savunma veya beraatın esamisinin bile okunmadığı 'mahkemelerin' ölüm tehditleri: her Arap gizli polis gücünün rejim düşmanlarına uyguladığı prosedürdü bu. 1980'lerde Beyrut'taki Batılı rehinelerin yüzyüze kaldığı; İran'ın asıcı yargıçlarının düşmanlarına layık gördüğü 'adalet', Iraklı direnişçilerin rehinelerine yapacakları şey de buydu. Biz gazeteciler bu projedeki suç ortaklarıydık.

---

yonizme geri döndü. Barış için nüfuzu dünyaya son derece yarar sağlayabilecek (artan ekonomik ve askeri gücü Hitler'i planlarını gözden geçirmeye sevk edebilecek olan) geleceğin süper gücü, Milletler Cemiyeti'ne sırtını döndü. Bu konuda ders verecek doğru adam muhtemelen George W. Bush değildi.

1 Alford'un bana gönderdiği bir dizi tablo, tam Enron skandalı patlak verdiğinde 'Irak' hikâyesinin büyümeye başladığını (ve Usame efsanesinin genel anlamda düşüşe geçtiğini) gösteriyordu. Ocak 2002 gibi erken bir tarihte, Enron *New York Times, Washington Post* ve *Los Angeles Times*'ta 1137 kez, Irak ise sadece 200 kez 'zikredilmişti'. İlkbahar başlarında ise Irak haberleri yaklaşık yüzde 100 artarken, Enron yüzde 50 düşüşle 618 kez 'zikredildi'. Yaz başında aksi yönde kısa süreli bir gidişatın ardından, Irak 1529'a fırladı, Enron ise 310'la dibe vurdu.

Fox News Kanalı'nın başkanı Roger Ailes, Bush'a şahsi tavsiyesinde, Amerika'ya saldıranlara karşı 'mümkün olan en sert önlemleri' almasını söylememiş miydi?

Ve ilerleyen aylarda, bu yeni 'adalet' biçimine dair en büyük korkularımız gerçek oldu: işkence, cinsel aşağılama, sorguda cinayet, tecavüz, yargısız infazlar... Amerikan ve Britanya askerleri, 'terörle savaş'taki en kötü müttefiklerimiz, (özgürlük, demokrasi, insan hakları) davamızın gereken her araçla savunulması gerektiğine inanan herkes yaptı bunları. Bu araçlar bizzat savunduğumuzu iddia ettiğimiz demokrasi, özgürlük ve insan haklarının yok edilmesi anlamına gelse bile. Biz kendimizi 'terörle savaş'ın bir sonraki aşamasına (Irak işgaline) hazırlarken, Afganistan'a yapılan ihanetin ortak belleğimizden silinmesine izin verdik. Daha da vahim olanı, Taliban sonrası Afganistan'ın bize sakladığı dersleri görmezden geldik. Muzafferler, kurtarıcılar, özgürlük taşıyıcıları olarak, Afganlara reva gördüğümüz muamelenin üzerinde pek fazla durmamayı tercih ettik. Elbette bizim Afganlarla 'bir alıp veremediğimiz' yoktu.

'Terörle savaş' Afgan köyü Hacıbirgit'e 22 Mayıs 2002'nin geceyarısı ulaştı. Hacı Birgit Han, Paştun köyünün lideri ve bölgedeki 12 bin aşiret ailesinin başı olan bu 85 yaşındaki sakallı ihtiyar, evinin dışındaki çimenlik bir alanda yatıyordu. Fakir Muhammedin, 'büyük uçakların gökyüzünde ilerlediğini' duyduğunda, güneye düşen toprak bir alanda, koyun ve keçilerinin arasında uyuyordu. Gece olmasına rağmen o kadar sıcaktı ki köylüler karanlık saatleri de evlerinin dışında geçiriyordu, ancak Muhammedin'in ailesi toprak evlerindeydi. Hacıbirgit'te 105 aile vardı ve helikopter motorlarının gürültüsü, pervanelerin patpatları ve Amerikalıların bağırtılarıyla hepsi uyandı.

Haci Birgit Han, çimenlikten beyaz duvarlı camiye doğru dimdik koşarken görülmüştü; cami tek bir hoparlörü ve birkaç talazlanmış halısı olan dikdörtgen bir binaydı. Arkasından da bir grup silahlı adam koşmuştu. Çobanlardan biri, Hakim, helikopterlerdeki adamların yaşlı adamı camiye kadar takip ettiğini görmüş, ardından ateş açıldığını duymuştu. "Bizimkiler Hacı Birgit Han'ı bulduklarında, başına isabet eden bir kurşunla öldüğünü görmüşler," diye anlatıyor, yeri göstererek. Caminin beton zemininde tek bir kurşun deliği ve yanında da kurumuş kan izleri var. "Beyin parçalarını duvarda bulduk."

Köyün dört bir yanında gerçekleşen şiddetli patlamalar bahçeleri ve evleri sarsıyordu. "Amerikalılar bize el ve duman bombaları atıyordu," diye hatırlıyor Muhammedin. "Onlarca bomba attılar üzerimize, bir yandan durmadan bağırıp çağırıyorlardı. Dillerini anlamıyorduk, fakat yanlarında silahlı Afganlar da vardı. Yüzlerini siyaha boyamış Afganlardı bunlar. Bazıları kadınlarımızı toplamaya başladı, bizim kadınlarımızı ve Amerikalılar kadınların burkalarını, başörtülerini açıp yüzlerine bakıyordu. İşte o sırada küçük bir kızın koşarak kaçtığını gördük." Abdülsettar kızın üç yaşında olduğunu, korkuyla çığlık atarak evinden fırladığını, adının Zarguna olduğunu, Abdülşakur adlı (birçok Afgan gibi onun da tek adı vardı) bir adamın kızı olduğunu anlatıyor. Birileri Zarguna'nın caminin diğer tarafındaki 18 metre derinliğindeki su kuyusuna düştüğünü görmüştü. Küçük kız orada, karanlıkta tek başına boğulmuştu, anlaşıldığı kadarıyla düştüğünde omurgası da kırılmıştı. Cesedini ertesi sabah diğer çocuklar bulmuştu. Amerikalılar farkına bile varmamıştı. Köylülerin tarif ettiği giysilerden, gelenlerin arasında Amerikan Özel Kuvvetleri ve Afgan Özel Kuvvetleri'nden birlikler (Kabil'deki eski Had gizli polis teşkilatından kaçan acımasız ve disiplinsiz unsurlardı bunlar) olduğu anlaşılıyordu. Ana üsleri Kentucky Fart Campbell'da olan ABD 101. Hava İndirme'den 150 asker de vardı. Fakat Fort Campbell, güneybatı kenti Kandahar'dan 80 kilometre ötede, çölde olan Hacıbirgit'e epey uzaktı. Ve Amerikalılar kafalarını tek bir şeye takmıştı: köyde Taliban'dan ve Usame Bin Ladin'in El-Kaide'sinden liderler barınıyordu.

Birkaç gün sonra ABD müttefiki bir ülkenin Özel Kuvvetleri'nin eski bir mensubuyla tanıştım; Amerika'nın davranışına dair kendi izahını şöyle dile getiriyordu: "Bir köye girdiğimiz ve sakallı bir çiftçi gördüğümüz zaman, sakallı bir Afgan çiftçi görüyoruz. Fakat Amerikalılar bir köye girdiğinde ve sakallı bir çiftçi gördüğünde, Usame Bin Ladin'i görmüş oluyorlar."

Kadınlara ve çocuklara Hacıbirgit'in bir ucunda toplanmaları emredilmişti. "Bizi itip kakıyorlar, evlerimizden sürükleyerek çıkarıyorlardı," diye anlatıyor Muhammedin. "Silahlı Afganlardan bazıları bize bağırarak küfrediyorlardı. Bütün bunlar olurken bir yandan da evlerimize gaz bombaları atıyorlardı." Kaçmayı başaran birkaç köylü ertesi gün çocukların yardımıyla bombaları toplamıştı. Yanlarına isimler ve kod sayıları basılı küçük yeşil silindirik kutulardan onlarca vardı. Birinin üzerinde, '7 BANG Erteleme: 1.5 saniye NIC-01/06-07', diğerinin '1 BANG, 170 dB Erteleme. 1.5 saniye' yazıyordu. Bir başka silindirin üzerinde, 'ERTELEME Verzogerung ca. 1.5 saniye' yazısı okunuyordu. Zarguna'yı korkutan ve nihayetinde ölümüne neden olan işte bu bombalardı. ABD Özel Kuvvetleri'nin sıradan bir ekipmanı olan bombalar Almanya'da, Hamburg firması Nico-Pyrotechnik tarafından üretiliyor – bazı bombaların üzerinde 'NIC' damgasının nedeni buydu; 'dB' ise desibel anlamına geliyordu. Bazı tarih damgaları bombaların Mart 2002 gibi erken bir tarihte üretildiğini gösteriyordu. Alman şirketinin bombalara dair resmi tarifi de şuydu: "40 ila 46 milimetrelik ses ve parlama kartuşları." Fakat Amerikalılar mermi de kullanıyordu. Bazıları bir başka köylünün, Abdullah adlı bir taksi şoförünün içinde uyuduğu arabayı delik deşik etmişti. Abdullah ağır yaralanmıştı. Aynı Hacı Birgit Han'ın oğlu gibi.

Bir ABD ordusu sözcüsü sonradan Amerikan askerlerine köyde 'ateş açıldığını' ve askerlerin bir erkeği öldürüp 'Taliban veya El-Kaide üyesi olduğundan şüphelenilen' iki kişiyi yaraladığını iddia edecekti. 85 yaşındaki Hacı Birgit Han'ın silahlı bir militan olduğu imasının ipe sapa gelir yanı yoktu. İki yaralı ise tahminen Han'ın oğlu ve taksi şoförü Abdullah'tı. Onların Taliban veya El-Kaide üyesi olduğuna dair iddia da kuyruklu yalandı, zira ikisi de sonradan serbest bırakılmıştı. "Amerikalıların yanlarında getirdiği Afganlardan bazıları ağlayan çocuklara 'Kesin sesinizi!' diye bağırıyordu," diye hatırlıyor Fakir Muhammedin. "Bizi yere yatırdılar ve bileklerimizi kelepçelediler, plastik bağlardı bunlar. Biz onları zorladıkça daha da sıkılaşıyorlar ve daha fazla acıtıyorlardı. Sonra gözlerimizi bağladılar. Ardından bizi iterek uçaklara doğru götürdüler, biz yürümeye çalıştıkça tekme tokat girişiyorlardı." Amerikalılar toplam olarak 55 gözü bağlı ve kelepçeli erkeği helikopterlere bindirmişlerdi. Aralarında Muhammedin de vardı. Kızının kuyuda öldüğünden hâlâ habersiz olan Abdülşakur da. Helikoptere bindirilen 56. Afgan esir ise çoktan ölmüştü: Amerikalılar Hacı Birgit Han'ın cesedini de götürmeye karar vermişlerdi.

Köylülerin anlattığına göre, helikopterler Kandahar Havaalanı'na (101. Hava İndirme'nin karargahıydı burası) indiğinde, hep beraber bir konteynıra sokulmuşlardı. Ayakları bağlanmış, bilekleri kelepçelenmiş ve her esirin bir bacağı konteynırın zeminine lehimli çubuklara zincirlenmişti. Başlarına da kalın çuvallar geçirilmişti. Bu sıcak küçük hapishaneden ilk alınanlar arasında Abdülsettar da vardı. "İki Amerikalı içeri girdi ve giysilerimi yırttı. Yırtılmayan parçaları da makasla kesip çıkardılar. Beni çıplak dışarı çıkarıp sakallarımı kestiler ve fotoğrafımı çektiler. Sakallarımı niye kestiler ki? Bütün hayatım boyu sakallarım vardı."

Muhammedin de önce tıraş edilmiş, ardından göz bağlarının açıldığı bir sorgu çadırına götürülmüştü. "Çadırda Kandahar aksanıyla konuşan bir Afgan tercüman, Paştun bir adam vardı. Onun yanında hem erkek hem kadın Amerikalı askerler. Ellerim bağlı şekilde, çırılçıplak duruyordum karşılarında. Bazıları ayaktaydı, bazıları da sıralara oturmuştu. 'Ne iş yaparsın' diye sordular. 'Çobanım, niye kim olduğumu askerlerinize sormuyorsunuz' dedim. 'Bize kendini anlat' dediler. Ardından ne tür silahlar kullandığımı sordular. Hiç silah kullanmadığımı

söyledim. İçlerinden biri, 'Rus döneminde, iç savaş döneminde veya Taliban döneminde silah kullandın mı' diye sordu. O dönemin büyük bölümünde mülteci olduğumu anlattım."

Köylülerin tanıklıklarından sorguları hangi Amerikan biriminin yaptığını tespit etmek mümkün değildi. Bazı askerler sarı veya kahverengi rozetli bereler giyiyordu, diğerleri sivil giyimliydi, fakat başlarında Britanya İmparatorluğu'nun sömürge birliklerinin giydiğine benzer kenarları sarkık şapkalar vardı. Afgan tercüman ise geleneksel cüppe ve şalvar giymişti. Hakim biraz daha uzun süre sorgulanmıştı; Muhammedin gibi o da sorgucuların karşısında çıplaktı. "Yaşımı ve işimi sordular. Altmış yaşında olduğumu, çiftçilik yaptığımı söyledim. Köyde Arap, Taliban, İranlı veya yabancı başka biri olup olmadığını sordular. Olmadığını söyledim. 'Evinizde kaç oda var ve uydu telefonun var mı' diye sordular. Telefonum olmadığı, evde elektrik bile olmadığı yanıtını verdim. 'Taliban iyi miydi kötü mü' diye sordular sonra. Taliban'ın köyümüze hiç gelmediğini, o yüzden haklarında bilgim olmadığını söyledim. 'Ya Amerikalılar? Amerikalılar nasıl insanlar' diye sordular. 'Bizi [Başkan Hamid] Karzai ile kurtardıklarını ve bize yardım ettiklerini duyduk – fakat bu şekilde muamele görmemize yol açan ne suç işlediğimizi bilmiyoruz' dedim. Başka ne diyebilirdim ki?"

Birkaç saat sonra Hacıbirgitlilere parlak sarı giysiler dağıtılmış ve hava üssündeki kumun üzerine yan yana dizili tel kafeslere konulmuşlardı. Guantanamo'nun minyatür bir versiyonuydu burası ve hepsine ekmek, bisküvi, pirinç, fasulye ve şişe suyu verilmişti. Gençler yaşlılardan ayrı kafeslere konmuştu. Başka sorgu olmamıştı, fakat o tel kafeslerde sonraki beş gün boyu tutulmuşlardı. Bütün bunlar olurken Amerikalılar 85 yaşındaki yaşlı adamın kimliğini tespit etmeye çalışıyorlardı. Ellerindeki esirlere sormamışlardı (ki onlar yaşlı adamın kim olduğunu hemen söyleyebilirdi), belki de Amerikalı sorgucular esirlerin yaşlı adamın öldüğünü bilmelerini istememişlerdi. Sonunda Amerikalılar cesedin yüzüne ait bir fotoğrafı Uluslararası Kızılhaç'a verdi. Kandaharlı yetkililer hemen sonra Kızılhaç'a, yaşlı adamın muhtemelen kentin batısındaki en önemli aşiret lideri olduğunu söyledi.

Muhammedin şunları anlatıyor: "En nihayetinde kafeslerden çıkarıldığımızda, bizimle konuşmak isteyen beş Amerikalı danışman çıktı karşımıza. Bir tercüman aracılığıyla bize kötü muameleden dolayı özürlerini kabul etmemizi istediklerini söylediler. Üzgün olduklarını belirttiler. Ne diyebilirdik ki? Biz esirdik. Danışmanlardan biri, 'Size yardım edeceğiz' dedi. Bu ne demek şimdi?" Bir ABD helikopter filosu elli beş adamı, bir zamanlar Taliban'ın idamlarına sahne olan Kandahar futbol stadyumuna götürdü; orada hepsi serbest bırakıldı, üzerlerinde hâlâ mahkum kıyafetleri vardı ve her birinin bileğine üzerinde sayı bulunan plastik birer kimlik bileziği sarılıydı. Bileziklerde "Kimlik-Band Bileziği, Hollister Yapımı" yazıyordu. Erkekler ancak ondan sonra yaşlı Hacı Birgit Han'ın bir hafta önceki hava saldırısında öldürüldüğünü öğrendiler. Ve Abdülşakur da kızı Zarguna'nın öldüğünü ancak ondan sonra öğrendi.

Pentagon ilk başta yaptığı açıklamada, köylü kadınların ellerinin bağlandığı iddiasını 'inanması zor' bulduğunu belirtti. Fakat Uruzgan'daki bir düğünün ABD tarafından bombalanması sonrası Afgan kadınlara yapılan muameleye dair birbirini tutan tanıklıklar göz önüne alındığında, Amerikalıların (veya Afgan müttefiklerinin) yaptığının tam da bu olduğu anlaşılıyordu. ABD ordusu sözcülerinden biri Amerikan güçlerinin köyde 'istihbari değeri olan maddeler', silahlar ve büyük miktarda nakit para bulduğunu iddia etti. 'Maddeler'in ne olduğu hiçbir zaman açığa çıkmadı. Silahların hırsızlara karşı şahsi müdafaa için olduğu neredeyse kesindi. Nakit ise köylüler için hâlâ bir öfke sebebi. Abdülsettar 10 bin Pakistan rupisinin (yaklaşık 167 dolar) kendisinden alındığını söylüyor. Hakim biriktirdiği 150 bin rupiyi (2500 dolar) kaybettiğini anlatıyor. Muhammedin, "Bizi bıraktıklarında Amerikalılar her birimize 2000 rupi verdi. Sadece 40 dolar eder. Paranın geri kalanını da istiyoruz," diyor.

Fakat Hacıbirgit'e ulaştıklarında erkekleri bekleyen çok daha büyük bir trajedi vardı. Onların yokluğunda (evlerini savunacak silahları yoktu, köyün yaşlısı ölmüştü ve erkek nüfusunun çoğu Amerikalıların esiriydi) hırsızlar Hacıbirgit'e inmişti. Lideri vaktiyle Ruslara karşı savaşan acımasız ve zorba bir mücahit olan Helmandlı bir grup adam, Amerikalılar erkeklerin çoğunu götürür götürmez köyü basmıştı. 105 aileden 95'i tepelere kaçmış, çamurdan evlerini talana açık şekilde öylece bırakmışlardı.

Hacıbirgit'e giden çölde ilerleyen herkesin kafasını meşgul eden rahatsız edici, korkutucu sorular bugün gayet açık. ABD'ye köye hava saldırısı düzenlemesini kim söyledi? Taliban ve El-Kaide liderliğinin o köyde olduğunu onlara kim bildirdi? Bugün Hacıbirgit tam anlamıyla bir hayalet köy, evlerinin büyük bölümü terk edilmiş durumda. ABD baskını hiçbir işe yaramamış. Geride sadece 40 köylü kalmış. Birkaç gün sonra hepsi Zarguna'nın taş mezarında toplanıyor ve küçük kızın yasını tutuyor. "Biz yoksul insanlarız – ne yapabiliriz ki?" diye soruyor Muhammedin bana. Cevabım yok. Başkan Bush'un 'terörle savaşı', 'iyinin kötüye karşı' verdiği mücadele, masum Hacıbirgit köyünün üzerine çökmüş.

Ve şimdi Hacıbirgit bir ölü.

2002'nin bunaltıcı sıcak yazının bir kısmını, 'kurtuluş'un ne anlama geldiğini öğrenme gayretiyle Afganistan'da geçirdim. Hacıbirgit deneyimi tipikse (ve çok geçmeden öyle olduğu anlaşıldı), o zaman Saddam Hüseyin'den 'kurtarmaya' karar vermemiz halinde Irak halkının başına ne gelecekti? Ve Iraklılar aynı muameleye nasıl tepki verecekti?

ABD Özel Kuvvetleri'nin delikanlıları bir gün Kandahar'da kaldığım küçük otele daldılar. İçlerinden biri kamuflaj giysileri içindeydi ve başında da geniş kenarlıklı bir şapka vardı; bir diğeri ise sivil giyimliydi, göbeği kotunun belinden sarkıyordu. Dört çekişli araçlarının içleri silahlarla parlıyordu. Misafirhanede Hazret diye bir adamın kalıp kalmadığını öğrenmek istiyorlardı. Niye öğrenmek istediklerini ya da Hazret'in kim olduğunu söylemediler. Otel görevlisi bu adı hiç duymamıştı. Beş adam ciddi yüzlerle otelden ayrıldılar, anayoldan hızla sürüp gittiler. "Niye benimle böyle konuştular ki?" diye sordu otel görevlisi bana. "Kim olduklarını sanıyorlar?" Cevap vermemek en iyisiydi.

Birkaç saat sonra Meyvand'da yerel bölge yetkilisi karşımda homurdanıp duruyordu: "Afgan halkı söz verdikleri bütün o yardımlar için biraz daha bekleyecek. Amerikalıların bize yardım etmek istediğine inanıyoruz. Bize yardım sözü verdiler. Bu konuda ciddi olduklarını göstermek için biraz daha vakitleri var. Ondan sonra..." Sonra ne olacağını söylemesine gerek yoktu. Meyvand'ın dışında, Kandahar'ın batısında genç kadın kahraman Malaley'in İkinci Afgan Savaşı'nda Britanya toplarını doldurduğu fırından farksız gri çölün ortasında Amerikalılar baskın yapıyordu, yardım değil.

Fakat ABD ordusu insani yardım faaliyetine el atmaya çalıştığında bile, Batılı sivil toplum kuruluşları (BM ile birlikte çalışan hükümetdışı örgütler) mesafelerini korumayı tercih etti. Kandahar'daki Britanyalı bir yardım çalışanının, etkileyici bir dürüstlükle söylediği üzere: "Amerikalılara karşı tepki başladığında, onlarla aramızda net bir ayrım olsun istiyoruz." Afganistan'da bu cümleyi sürekli işittim. "Tepki başladığında..." O tepki zaten başlamıştı. Amerikalılara neredeyse her gece saldırı düzenleniyordu. Kandahar'da üç kez ateş açılmış, 2002 yılı Temmuz ortasında havaalanı yakınında Amerikalı bir subay boynundan yaralanmıştı. Amerikan askerleri artık Kandahar kafeteryalarında yemek yiyemiyordu. ABD güçleri Host eyaletinde de saldırı altındaydı. Temmuz sonunda Pakistan sınırı yakınında iki Afgan destekçi öldürülmüş, beş Amerikan askeri yaralanmıştı.

Kabil'deki sivil toplum kuruluşları için tehlike, Amerikalıların askeri operasyonlarla insani

yardım arasında oluşturduğu gri bölgedeydi – kasten yaratılmış bir gri bölgeydi bu. Britanyalı yardım çalışanı şunları anlatıyordu: "Kunduz'un yukarısında 'insani yardım irtibat ekibi' dedikleri bir oluşumları var. Bu ekip yerel bir hastanedeki bir koğuşu onardı ve yıkılmış köprülerin yeniden inşa edilmesinde yer aldı. Yanlarındaki adamların bazıları sivil giyimliydi, fakat silahları vardı. Bunu kendilerine sorduk, çünkü Afganlar bizim yardım örgütümüzün de silah taşıdığını düşünmeye başlamıştı. ABD bize adamlarının açık açık silah taşımadığını ya da yerel aşiret liderlerine saygısızlık etmemek için tam üniforma giymediğini bildirdi. Nihayetinde, bu meseleyi Washington'da gündeme getirmek zorunda kaldık."

Tehlikeleri görmek zor değildi. Kabil'de CJCMOTF (Koalisyon Sivil-Askeri Ortak Operasyonlar Görev Gücü) diye bir Amerikan örgütü faaliyet gösteriyordu. Resmi bir ABD belgesine göre, örgütün görevleri arasında, 'tedarik, nakliye, sağlık, hukuk, mühendislik ve sivil hizmetler uzmanlığı' vardı. Karargahını Kabil'de kurmuştu ve 'ABD büyükelçiliği ile her gün temas halinde'ydi. Personel tanımları, 'doktor, veteriner, avukat, inşaat mühendisi, öğretmen, itfaiyeci, inşaat, idare' gibi sıfatları içeriyordu, fakat askeri deneyimi 'Çöl Fırtınası, Huzur Sağlama Operasyonu, Panama, Haiti, Somali, Bosna, Kosova' diye listeleniyordu. Bir de Mezar-ı Şerif'te CHLC (Koalisyon İnsani Yardım İrtibat Merkezi) vardı. Bunun amacı 'destek ekipleri ile askeri koalisyon' arasında irtibatı sağlamaktı ve 'kamu tesisleri ile 14 okulun inşası, havaalanı terminali için bir jeneratör sağlanması, bir sağlık kliniğiyle bir veteriner kliniği, yanı sıra bir kütüphane kurulması' gibi hizmetlerde bulunmuştu. Fakat görevleri arasında 'güvenlik enformasyonu', 'koalisyon komutanları, ABD büyükelçiliği ve USAID arasında iletişim kanalı oluşturulması' ve (işte bu çok ilginç) 'akordeon tel örgü gibi bilumum malzemenin sağlanması' da vardı. Her nasılsa okulların yeniden inşası ile dikenli tel tedariki birbirine karışmıştı.

Bu durum yardım kuruluşlarının tüylerini diken diken ediyordu. Kabil'de konuştuğum Avustralyalı bir insani yardım yetkilisi şunları söylüyordu: "Bütün koalisyon güçlerinin binama gelmesini yasakladım ve onlarla ortalık yerde görüşmüyorum. Benimle temas kurmak istediklerinde, e-posta göndermelerini söylüyorum. Onlarla sadece belli resmi dairelerde görüşürüyorum. Evet, elbette bu insanların bizi askeri hesaplarla yanıltmasından endişe ediyoruz... Buradaki hayatın sosyal, kültürel, siyasi karmaşıklığıyla nasıl ilgilenecekleri konusunda zerre fikirleri yok. Aslında meraklı da değiller. Sadece 'terörle savaşmak' istiyorlar. Sanmıyorum ki gerisi umurlarında olsun."

Bunları söyleyen alt seviyede bir yetkili değil, milyonlarca dolarlık uluslararası yardımı idare eden Batılı bir koordinatördü. O da ekibi de, Afganların ülkelerindeki artan ABD varlığı karşısında giderek nasıl öfkelendiğini biliyordu. Washington, Devlet Başkanı Hamid Karzai'nin bazı muhalifleri de dahil, yerel savaş ağalarının gizli maaşlarını ödemeye devam ettiği sürece, bir tür ateşkes varlığını sürdürecekti, fakat Afganlar Amerika'nın ülkelerindeki faaliyetlerini büyük bir dikkatle izliyor ve yüzlerce masum Afganı öldüren ABD bombardımanları onların öfkesini artırmaktan başka işe yaramıyordu.

Amerikalılar 30 Haziran 2002'de Uruzgan'daki bir düğünü bombaladıktan sonra (nihai can kaybı rakamı 55'e ulaşacaktı) Paştunlar, ABD askerlerinin hayatta kalanların yaralılara yardım etmesini engellediğine dair görgü tanıklıkları karşısında küplere binmişti. Bilhassa Amerikalıların ölen Afgan kadınlarının çıplak cesetlerinin fotoğraflarını çektiği haberlerini duyunca infiale kapılmışlardı. Buna bir açıklama bulmak da zor değildi. ABD güçleri kendi soruşturmaları için Uruzgan saldırısında ölenlerin fotoğraflarını çekmiş olabilirdi pekâlâ ve bombalar genellikle kurbanların elbiselerini parçaladığı için ölen Afgan kadınlar çıplak olacaktı. Fakat bu hikâye

bir efsaneye dönüşmüştü. Amerikalılar çıplak Afgan kadınlarının fotoğrafını çekiyordu. Bunun potansiyel Afgan dostları nasıl düşmanlara çevirebileceğini görmek kolaydı. Artık gerilla saldırıları giderek hükümete sadık Afgan güçlerini veya Amerikalılarla dostane ilişkiler kuran yerel uyuşturucu tacirlerini hedef alıyordu. Tıpkı 1980'deki Sovyet işgali sonrası ilk mücahit saldırılarının Moskova'nın Komünist müttefiklerine odaklanması gibi, bu yeni saldırılar da Amerika'nın Afgan müttefiklerini vuruyordu. Amerika Irak'ı işgal ettiği takdirde, oradaki direnişçiler kime saldıracaktı?

Avustralya Özel Kuvvetleri'nin bir üyesinin bu konuda kendine ait fikirleri vardı. Buluştuğumuz Kandahar bahçesi otlarla kaplıydı, güller gün boyu güneşte kalmaktan kavrulmuştu, gözlerimiz, burunlarımız, ağızlarımız, tırnaklarımız tozla dolmuştu. Fakat mesaj gayet açıktı. "Bu gizli bir savaş. Ve bu kirli bir savaş. Neler olduğunu bilmiyorsunuz," diyordu Özel Kuvvetler elemanı bana. Ve elbette bilmemiz de gerekmiyordu. 'Terörle savaşta' gazetecilerin sessiz kalması ve kötü çocukların işini insan haklarına çok da fazla kafayı takmadan bitiren iyi çocuklara güvenmesi gerekirdi.

11 Eylül'ün kitle katliamcıları, kurbanlarının insan haklarını ne kadar gözetmişti ki? Ya bizden yanaydın ya da bize karşıydın. Kimin tarafındaydın? Fakat Kandahar'daki adam endişeliydi. Amerikalıların yanlarında Afgan bataklığına sürükledikleri kurbanlara taktığı gözde sıfatla söylersek, o da 'koalisyon müttefikleri'nden biriydi. "Amerikalılar şu an burada ne yapacaklarını bilmiyor," diye devam etti Avustralyalı. "Sorgulamaları bile yanlış gitti." Göründüğü kadarıyla acımasız sorgulardı bunlar. 2002'nin ilk haftalarında Amerikalılar iki Afgan köyüne hava saldırısı düzenledi, ABD destekli Hamid Karzai hükümetine bağlı on polisi öldürdü ve hayatta kalanlara kötü muameleye girişti. Amerikalı gazeteciler (kendi kendini sansürlemeye dayalı bildik haberciliklerinden farklı, nadir bir fare cesareti sergileyerek), mahkumların ABD askerleri tarafından dövüldüklerine dair anlattıklarını aktardı. Kahdahar'daki Batılı yetkililere göre, ABD askerleri 'mahkumları eşek sudan gelene dek dövüyordu'.

17 Mart'ta ABD askerleri Kandahar eyaletindeki Hozimated'de Kuzey İttifakı'na mensup en az otuz silahlı adamı tutukladı: tutukluların on sekizine göre, Amerikalılara müttefik olduklarını açıklamaya çalışmışlar, fakat kendilerini dinleyen olmamıştı. Amerikan askerleri, Taliban üyesi olduğuna inandıkları tutukluları yumruklamış, tekmelemiş, diz çöktürmüş, sonra da dört gün boyu kafese kapatmıştı. Ardından özür dilerek serbest bırakmışlardı.

Şimdi işler değişmişti. Amerikan güçleri dayak atma işini Afgan müttefiklerine, özellikle de kötü şöhretli Afgan Özel Kuvvetleri mensuplarına, vaktiyle Kabil'deki eski Had işkence merkezinde iş gören Washington destekli bu haydutlara bırakıyordu. Avustralya Özel Kuvvetleri elemanı şunları söylüyordu: "Paştun tutukluları bilgi almak için dövenler artık Amerikalılar değil, Afgan Özel Kuvvetleri. Fakat dayak seanslarında CIA da hazır bulunuyor, yani suçlu olan Amerikalılar, bunu yapmalarına izin veriyorlar."

Amerikalılar Vietnam'da da işte tam böyle başlamıştı. Danışmanları eşliğinde büyük ahlaki amaçlarla ülkeye girdiler, bazı 'kastı aşan öldürme' olayları yaşandı ve işkenceyi yapanlar Vietnam istihbaratı elemanlarıydı. Ruslar için de aynısı geçerliydi. 1979'da Rus askerleri sınırdan akın akın geçerken, 'ciddi' sorgulamaları yapmayı çabucak Perçem'deki Afgan müttefiklerine ve Had gizli polisine bıraktılar. Ve eğer şimdi Amerikalıların Afganistan'da yaptığı buysa, Guantanamo'daki tutuklularının icabına kim bakıyordu? Ya da aynı minvalde, Kabil'in kuzeyindeki Bagram hava üssünde (Kandahar'daki bütün tutuklular soruşturma için buraya gönderilmişti) tutulanlar, söyleyecekleri yeni şeyler olduğuna inanan yerel sorguculann elinde neler yaşıyordu? Peki Amerikalıların giderek pervasızlaşan hava saldırılarında ölen sivillere ne demeliydi?

Afganistan'ın dört bir tarafındaki bu bombardımanlarda yüzlerce sivil ölüyorsa, Washington'un güçlerini Mezopotamya'ya yöneltmesi halinde Irak'ta kaç insan ölecekti?[1]

Amerika'nın Afgan macerasının bu korkunç köşesini çok fazla öne çıkarmamak mümkündü elbette. Taliban'ın yenilmesinin hemen sonrasında insani yardım çalışanları bazı mucizelere imza attı. UNICEF'in raporuna göre ülkenin güneybatı eyaletlerinde 486 kadın öğretmen işe başlamıştı ve şimdi 16.674 kız çocuğu okula gidiyordu. Sadece Taliban'ın en güçlü olduğu Uruzgan'da hiç kadın öğretmen işe alınmamıştı. BM yetkilileri yoksulluk kuşağı olarak bilinen bu eyaletlerde çocuk felcinin artık neredeyse tamamen yok edildiğini söyleyerek övünebiliyordu. Fakat BM Taliban devrilmeden önce de çocuk felciyle mücadele ediyordu ve Taliban'ın üretilmesini yasakladığı ilaçlar artık piyasaya geri dönmüştü. Helmand eyaletinde haşhaş tarlaları yine büyüyordu ve Uruzgan'da savaş ağaları yeni haşhaş üretim merkezlerini ekip biçmek için hükümet denetiminden kaçmaya çalışıyordu. Yedi ayda iki bakanın öldürüldüğü Kabil'de

1 Afganistan'da Ekim 2001'den bu yana sivil kayıpların, gazeteciler, yardım çalışanları ve resmi makamlardan alınan geniş bir dökümü, şu ayrıntıları içeriyordu: 9 Ekim 2001'de Kabil'de dört BM çalışanı bir füze ile öldürüldü; 11 Ekim'de ABD bombaları Karam köyünü yerle bir ettiğinde 160 ile 200 arasında insan öldü; Celalabad'daki Sultanpur Camisi iki kez bombalandığında 190'dan fazla insan öldü, aynı gün Kandahar'daki bombalamalarda 40 ila 47 arası insan öldü; 18 Ekim'de Kepten yakınlarındaki pazaryeri bombalandığında en az 10 kişi öldü, aynı gün Kabil'de 40 ölü, 19 Ekim'de Tarin Kut'ta onlarca ölü, 20 Ekim'de Herat'ta 60-70 kişi, Kandahar'da ise 50 kişi öldü; 21 Ekim'de bombalar yanlışlıkla Herat'taki 300 yataklı bir hastaneyi vurdu, en az 100 sivil öldü, aynı gün Tarin Kut'ta traktörler bombalandığında (9'u çocuk) 20 kişi öldü. Yirmi dört saat içinde büyük bölümü Kabil ve Kandahar'da 61 sivil daha öldürüldü (sekiz yaşında bir kız çocuğu da ölenler arasındaydı). 21 Ekim'de ABD güçlerinin yolları ve yakıt kamyonlarını bombalaması sırasında 100 sivilin daha öldürüldüğü bildirildi; 23 Ekim'de Darunta, Torhar ve Farmada köylerinin bombalanması sonucu en az 28 sivil öldü ve aynı gün Çovkar Kariz köyünde en az 52 sivil daha öldürüldü. 29 Ekim'de Kabil'de 25 sivil öldürüldü. 5 Kasım'da ABD'nin Mezar-ı Şerif yakınındaki Ogopruk köyüne yönelik gelişigüzel bombardımanında 36 sivil öldürüldü. 10 Kasım'da Hakriz yakınlarındaki üç köyde 125 sivil öldürüldü. 17 Kasım'da Host'taki bir din okulunun bombalanması sonucu 62 kişi öldü, Meyvand yakınında 42 göçebe hayatını kaybetti, Çarikar'da 30 kişi öldürüldü, Zeni Hel'de 28 ve başka yerlerde 13 kişi daha öldü. Ertesi gün Kundar'daki ABD bombardımanında çok sayıda çingene öldü, Hanabad yakınındaki köylerde 150'den fazla, Şamşad'da 35 ve Gerike Kah'da 24 kişi öldü. 20 Kasım'da Kunduz yakınlarında çamurdan barakaları gelişigüzel bombalanan 40 sivil öldü. 25 Kasım'da Kandahar'daki bombardımanda 92 kişi öldü, 18'i kadın, 7'si çocuktu, Kunduz'da misket bombalarıyla 70 kişi daha öldü. 1 Aralık'ta Kama Ado köyünde 25 bombayla yaklaşık 100 kişi öldürüldü. Aynı gün Kahdahar dışında bombalar kamyon ve otobüsleri vurunca en az 30 kişi öldü. Agam bölgesinde 20 kişi, Arhisan'daki mülteci araçlarında 15 kişi, Herat yakınlarında 30'dan fazla kişi öldü. 2 Aralık'ta Afganistan çapında 150 sivil, aynı hafta içinde Tora Bora saldırısı sırasında 300'den fazla köylü öldürüldü. Bir Taliban üssü hakkındaki yanlış istihbarat Amerikalıların Paktia'taki Maşihel'i bombalamasına yol açtı, kent camisinde 10 kişi öldü. 20 Aralık'ta ABD AC-130 savaş helikopterleri bir konvoya saldırdı (konvoyun Taliban'a ait olduğu sanılıyordu, fakat aslında Hamid Karzai'nin yemin törenine giden aşiret yaşlılarıydı), 65'ten fazla insan öldü. Aynı gece Naka'da 25 ila 40 arasında kişi öldürüldü. 31 Aralık'ta bir B-52 bombardıman uçağı ve iki helikopter Gardiz yakınlarındaki bir köyde 100'den fazla sivili öldürdü. Saldırıda bir kadın ailesinden 24 kişiyi kaybetti. 24 Ocak 2002'de ABD komandoları Uruzgan'da Afgan hükümetine bağlı 16 askeri (bizzat Pentagon'un verdiği sayı) yanlışlıkla öldürdü. 30 Haziran 2002'de Uruzgan'daki Del Ravad'da düzenlenen bir düğünde ABD uçakları tarafından bombalanan 48 sivil öldürüldü, 117 sivil yaralandı; kutlama amaçlı silah sesleri Amerikalılar tarafından yanlışlıkla düşman ateşi olarak algılanmıştı. Sonrasında Başkan Bush bu can kayıpları için 'derin üzüntülerini' bildirdi. 30 Ekim 2003'te eyalet valisinin evinde, üçü çocuk, biri yaşlı kadın, altı sivil öldü. 6 Aralık'ta ABD Özel Kuvvetleri Gardiz'de altı çocuk ve iki yetişkini öldürdü. Bir A-10 savaş uçağının Hutala'da bir ağacın altında oturan köylülere düzenlediği saldırıda yedi oğlan çocuğu, iki kız çocuğu ve 25 yaşındaki bir erkek öldürüldü. Yukarıdaki saldırıların birçoğu aranan Taliban komutanlarının bulunduğu sanılan, fakat bununla alakası olmayan ya da yanlış istihbarata dayalı olarak sınır bölgelerine veya köylere düzenlendi. New Hampshire Üniversitesi'nden Profesör Marc Herold 7 Ekim-7 Aralık 2001 tarihleri arasında Afganistan'da 3000 ila 3400 arasında sivilin öldürüldüğünü hesaplayacaktı, ki bu 11 Eylül'de öldürülenlerin sayısından fazlaydı. Herold'a göre, 'ABD'deki anaakım şirket medyasının' her bombardıman için kullandığı 'nakarat' şuydu: "Haber bağımsız kaynaklardan doğrulanamadı."

Devlet Başkanı Karzai (kendi isteği üzerine) artık Amerikalı muhafızlarca korunuyordu. Ve bunun Afganlara ne menem bir mesaj verdiğini bilmek için siyaset analizcisi falan olmanız gerekmiyordu.

Avustralya Özel Kuvvetleri'nin elemanı meselelere daha küresel bakıyordu: "Belki Amerikalılar bir başka savaş çıkarsa, yani Irak'la savaşa girerlerse çekilmeye başlayabilirler. Fakat ABD aynı anda iki savaşla başa çıkamaz. Bu onlara fazla ağır gelir." Temmuz 2002'ye göre gayet öngörülü sözler. Yani göründüğü kadarıyla Amerika'nın Afganistan'daki 'terörle savaşı'nı (Kuzey İttifakı'nın uyuşturucu tacirlerini Afgan hükümetinin yarın yamalak kontrolüne terk eden, birçok El-Kaide mensubunun firarda olduğu ve ülkede huzur bırakmayan bir savaştı bu) bitirmek için Irak'ta yeni bir savaşa ihtiyacımız vardı.

Bütün o 2002 yılı boyunca Atlantik'in iki yakası arasında mekik dokudum, Ortadoğu'dan haber geçtim, ABD'de seminerler verdim, bazen bir Cuma akşamı New York'a ayak basıp hemen sonraki pazartesi Kahire'de haber yazarken buldum kendimi. Muhtemelen o yıl kimse Doğu ile Batı arasında benden daha çok seyahat etmemiştir. Paradoksal bir tecrübeydi bu, bir kıtanın diğer kıtayla polemiği (Amerika'nın Araplara veya Ortadoğu'ya yönelik düşünceleri), en az Arap Müslümanların dünyanın yegane süpergücüne çarpık bakışı kadar gerçeklikten uzaktı. Dünyanın iki yakası da kendi yanılsamalarının ve korkularının içine çekilmiş gibiydi. Ve bu çekilme acayip sonuçlar doğuruyordu.

Washington'da, saldırıların birinci yıldönümü olan 11 Eylül 2002'nin hemen öncesinde, altı Amerikan televizyon kanalını dolaştım ve İkiz Kuleler'in yere yıkılışını tam on sekiz kez seyrettim. Suçu işleyen intihar eylemcilerine yapılan pek az atıf, onların Arap olduğu gerçeğinden tek bir kelimeyle olsun söz etmiyordu. Bir önceki hafta *Washington Post* ve *New York Times*, daha da rahatsız edici bir adım atarak, Ortadoğu haberlerini 11 Eylül anmalarından ayırdı, sanki kutsal bir şeye bir çeşit saygısızlık yapacaklarmış veya böyle yapmasalar ayıp edeceklermiş gibi. *Washington Post*, adeta bir bit yeniği sezmişçesine, "Yönetimin önündeki zorluk, Irak tehlikesiyle 11 Eylül saldırıları arasındaki bağlantıya dair uygun ve ikna edici bir izah sunmak," diye yazıyordu – ve bu sadece, sekiz paragraflık bir başyazının yedinci paragrafında öylece ortaya atılıyordu. Filistin'e veya yasadışı Yahudi yerleşimlerine ya da İsrail'in Arap topraklarındaki işgaline dair bütün atıflar o hafta kamuoyunun bilincinden siliniverdi. İnsanlık ve iyilik timsali bir Filistinli kadın olan Hanan Aşravi, 11 Eylül haftasında Colorado Koleji ve Colorado Üniversitesi'nde konuşmaya çalıştığında, Yahudi grupları ona karşı kitlesel bir gösteri örgütledi. ABD televizyonu Filistin trajedisine bir kez olsun dönüp bakmadı. Fakat belki de artık bunların hiç önemi yoktu. Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in, kendisine Irak'ın nükleer potansiyeli hakkında sorulan soruya, 'kanıt yokluğu, yok olduğunun kanıtı değildir' diye cevap verebildiği bir ortamda, bütün ahlaki tartışmayı sona erdirmiş olabilirdik pekâlâ. Fakat Rumsfeld 'sözümona işgal altındaki topraklar'a atıfta bulunurken, gayet rezil bir adam olduğunu bizzat açığa vuruyordu.

Şimdi Ortadoğu'da tuhaf gelişmeler yaşanıyordu. Arap askeri istihbaratı ABD'nin bölgeye muazzam bir silah sevkıyatı yaptığını rapor ediyordu – silahlar sadece Katar ve Kuveyt'e değil, Arap Denizi'ne, Kızıldeniz'e ve Doğu Akdeniz'e gidiyordu. Amerikan ve İsrail askeri plancıları ve istihbarat analistlerinin, Ortadoğu savaşının olası sonucunu tartışmak üzere Tel Aviv'de iki kez bir araya geldiği söyleniyordu. Saddam Hüseyin'in yok edilmesi ve Suudi Arabistan'ın parçalanması ('uzmanların' iddiasına göre Irak'ın düşmesi halinde muhtemel senaryo buydu), İsrail'in uzun zamandır kurduğu iki hayaldi. ABD'nin 1939-41 yılları arasındaki verimli tarafsızlık döneminde keşfettiği üzere, savaş kârları ekonomiyi uçuruyordu. Şimdi de olan bu muydu – savaşa hazırlık ABD ekonomisini düze çıkaracak mıydı?

Derken Saddam Hüseyin, Kofi Annan'a yazdığı tek bir diri, düzgün mektupta, tam da George W. Bush'un ayağının altındaki halıyı çekti. Bush Birleşmiş Milletler'de alışılmadık birçok taraflık rolü oynamış, dünyayı Irak'ın (BM üzerinden) Kıyamet'ten kaçınmak için tek bir şansı olduğu konusunda uyarmıştı. Genel Kurul'da şunu söylüyordu Bush: "Irak rejimi barış istiyorsa, bütün kitle imha silahlarını, uzun menzilli füzelerini ve tüm ilgili materyali derhal ve kayıtsız şartsız açıklayıp yok etmeli, bir daha bu silahları üretmeyeceğini taahhüt etmelidir." Halbuki Saddam şimdi BM silah denetçilerini davet ediyordu. Şart falan da yoktu. Tam da Bush'un talep ettigi gibi. Saddam savaştan kaçınmak için elinden gelen ne varsa yapacaktı. Bush ise göründüğü kadarıyla barıştan kaçınmak için elinden geleni yapıyordu.

ABD'nin hemen 'boş umutlar'dan söz etmeye başlamasında şaşılacak bir şey yoktu. *Independent*'ta yazdığım yazıda, Amerikalıların 'yeni savaşlarının takvimlerine uymasını garanti altına alma çabasıyla' çaresizce yeni bir savaş sebebi aradığına kuşku olmadığını vurgulamıştım. Fakat şimdilik Amerikalıların işine taş konmuştu. BM denetçi ekibini toplamak en az yirmi beş gün alacak, ilk değerlendirmenin ortaya çıkışı ve daha ileri denetimlerin yapılması da altmışar gün daha sürecekti. Yani Bush'un en son savaşı beş aydan fazla ertelenmişti. Fakat Bush'un BM konuşması dikkatle incelendiğinde, Saddam Hüseyin'in sözümona kitle imha silahlarının özgürce denetlenmesinin, Irak'ın 'barış istiyorsa' karşılamak zorunda olduğu altı koşuldan sadece biri olduğu anlaşılıyordu. Bush'un diğer talepleri arasında 'terörizme verilen tüm desteğin sona erdirilmesi' de vardı. Bu BM'nin şimdi de Saddam'ın kiralık silahlarla önceki (veya mevcut) bağlantılarının kanıtlarını bulmak için de Irak'a denetçiler göndermeye çağrılması mı demekti? Bush'un bir talebi de Irak'ın 'Şiiler, Sünniler, Kürtler, Türkmenler ve diğerleri dahil, sivil halkına yönelik baskıları sona erdirmesi' idi. Bununla birlikte Türkmenlerin de bu kapsamda anılması (elbette ki onlar da korunmayı hak ediyordu, fakat son derece zengin petrol kaynaklarının üzerinde oturmalarının bir sebep olduğuna da kuşku yoktu), BM'nin Irak içinde insan hakları gözlemcileri talep edebilmesi anlamına mı geliyordu? Aslında böyle bir öneri hem ahlaki hem de son derece etik olurdu, fakat Amerika'nın Arap müttefikleri, benzer gözlemcilerin Riyad, Kahire, Amman ve diğer nazik sorgu merkezlerine de gönderilmemesini canı gönülden umut ederdi.

Ancak Saddam bütün bu talepleri, diğer BM kararlarına göstermediği bir samimiyetle kabul etmeye yanaşsaydı bile, Amerikalılar yaptırımların ancak 'rejim değişikliği'yle kaldırılacağını (yani Irak'ın izolasyonunun sona ereceğini) açıkça ortaya koymuştu. Bush'un BM Güvenlik Konseyi kararlarına uluslararası bağlılık konusunda sergilediği bu ani şevk (elbette İsrail'in aynı derecede önemli BM kararlarını hiçe sayması söz konusu olduğunda bu şevkin yerinde yeller esiyordu), aslında Washington'un planladığı Irak işgaline meşruiyet sağlamayı amaçlayan bir manevraydı.

Tony Blair'in bu karanlık politikaya vefası, kuşkusuz hâlâ Ortadoğu trajedisinin bu bölümündeki esrarengiz unsurlardan biridir. Bush'un yeniden doğan Hıristiyanlığı ile Blair'in Anglo-Katolik laflarının birleşmesi (ve kibirle hukuki safsatacılığın Blair'in şahsındaki eşsiz bileşimi), çağımızın en garip ittifaklarından birini üretecekti. Britanya'nın siyasi katkısının boşluğu (simgesini başbakanlığın 24 Eylül 2002 tarihli 'dosya'sında buluyordu), '45 dakikalık' kitle imha silahı saldırısına dair uyarısı Parlamento'da ve ardından Hutton Raporu'nda tartışılma noktasına gelmeden aylar önce bu garabeti açıkça göstermiş olmalıydı.

Bu dosyayı ilk kez Beyrut'ta okudum ve (Ortadoğu'da her daim olduğu gibi) içerdikleri Londra'dan 3 bin kilometre uzaktaki bir okuyucuya tamamen farklı geliyordu; Westminister'daki bir milletvekili veya Fleet Street denen yerdeki[1] bir editör dosyayı haliyle çok farklı

1 Londra'da vaktiyle matbaaların yoğunlaştığı, sonrasında gazeteciliğin merkezi haline gelen cadde. –*çn*

gözlerle okuyacaktı. Bense tümüyle şok edici bulmuştum – fakat bunun nedeni 45 dakika uyarılarının hiçbiri değildi. Dosya hakkında şunları yazmıştım: "Bunu okumak, dürüst bir insanı sadece utanç ve öfkeyle doldurabilir. Sayfalar (eğer içerdikleri doğruysa), Irak'ta insanlığa karşı muazzam bir suç işlendiğinin nihai kanıtı. Zira Saddam'ın kitle imha silahları yaptığına dair detaylar doğruysa ('eğer'lere, 'fakat'lara, 'olabilir'lere daha sonra geleceğim), kitlesel, bozucu, acımasız BM yaptırımları politikamız tümüyle başarısız olmuş demektir. Diğer bir deyişle, yarım milyon Iraklı çocuğu bir hiç uğruna öldürdük demektir." Bildiğimiz üzere, Mayıs 1996'da Madeleine Albright bize yaptırımların işe yaradığını ve Saddam'ın kitle imha silahları üretmesini engellediğini söylemişti. O dönemdeki Muhafazakar Parti hükümetimiz de aynı kanıdaydı, keza sonrasında Tony Blair da. Fakat bir gazeteci Albright'a 'bedelin' (yani yarım milyon çocuğun ölümünün) buna değip değmediğini sorduğunda, dünyayı afallatan bir cevap almıştı: "Bence bu çok zor bir tercih, fakat bedelin buna değer olduğunu düşünüyoruz."

Şimdi de bize (Blair doğruyu söylüyorsa eğer) bedelin buna değmediği söyleniyordu. Yüz binlerce çocuğun hayatı karşılığında elde edilenin zerre kadar değeri yoktu. Zira Blair 'dosyası' bize, yaptırımlara rağmen Saddam'ın kitle imha silahı üretmeye devam edebildiğini söylüyordu. İkili kullanıma uygun teknoloji hakkındaki bütün o saçmalık, çocukların kurşunkalemlerine konulan yasak (grafit askeri amaçlarla kullanılabilirdi) ve Irak'ın Körfez savaşında bombaladığımız su arıtma tesislerini onarmak için ekipman ithal etmesine izin vermememiz fos çıkmıştı. Bu feci ifadeler, Bağdat Canavarı'nın bizim için depoladığı kimyasal, biyolojik ve nükleer dehşetleri güya ayrıntılandıran on altı sayfalık rapordan çıkarılacak yegane ahlaki sonuçtu. Yazılışındaki düzenbazlık ve ikiyüzlülüğün boyutu, Blair hükümetini ve onun milletvekillerine muamelesini açığa vuran hilekarlığı yansıtıyordu.

Dosyanın namussuzluğuna dair tek bir örnek verelim. 45. sayfada, Saddam'ın insan hakları ihlallerine dair uzun bir bölüm dahilinde, şu ifadeler yer alıyordu: "1 Mart 1991'de, Körfez savaşının hemen akabinde, güney kenti Basra'da ayaklanmalar patlak verdi ve Irak'ın güneyinde Şiilerin yoğun olduğu diğer kentlere hızla yayıldı. Rejim binlerce insanı öldürerek karşılık verdi." Bu paragrafta yanlış olan şey, 'ayaklanmalar' kelimesinin kullanılmasındaki yalandır. Bunlar 'ayaklanmalar' değildi. Başkan Oğul Bush'un babası ve Suudi Arabistan'dan yayın yapan CIA radyosunun özel çağrısıyla başlayan kitlesel bir isyanın parçasıydı. Şii Müslümanlar Baba Bush'un çağrısına uydu. Ve ardından Amerikalılarla Britanyalılar, yardımlarına koşacaklarına inanmak için her nedeni olan isyancıları kendi kaderine terk etti. Haliyle binlercesi öldü. Fakat Blair 'dosyası'nda bütün bu hikâyenin yerinde yeller esiyordu.

Gerçekten de bu metnin dört bir tarafına zerk edilmiş kaçamaklı kuşku kelimelerini okuyan herkes, olsa olsa Britanya'nın savaşa girme gerekçesine dair derin bir endişe duyabilirdi. Irak'ın silah programının uranyum zenginleştirme çabasında olduğu 'neredeyse kesindi'. 'Anlaşılan o ki' Irak bir mıknatıs üretim hattı kurmaya çalışıyordu. Irak'ın (uranyum zenginleştirmede kullanılan) özel alüminyum tüpleri elde etmeye çalıştığına dair kanıt vardı, fakat nükleer amaçla kullanılacağına dair 'hiçbir kesin istihbarat' yoktu. 'Eğer' Irak uygun materyali elde ettiyse, bir veya iki yıl içinde nükleer silah üretebilirdi. El-Hüseyin füzelerinin kullanıma elverişli olup olamayacağına dair 'hüküm vermek zordu'. Irak'ın füze programını canlandırma çabaları 'muhtemelen' 1995'te başlamıştı. Ve 'dosya' bu şekilde sürüp gidiyordu. Evet, Saddam (duyulması için bunu her radyo röportajında, her seminerde söylemeli, her makalede yazmalıydık) acımasız, berbat bir tirandı. Peki ya askerlerimizi Kut-ül Amara çöllerine gönderirken attığımız savaş narasında 'neredeyse kesin', 'görünen o ki', 'muhtemelen' ve 'eğer' gibi ifadeler ne arıyordu?

BM silah denetçileriyle ilgili belge övgülerle doluydu. Ve onlarla ilgili bölümde daha da

fazla kandırmaca vardı. BM Denetleme Komisyonu Başkanı Dr. Hans Blix'ten yapılan alıntıda, (1998 sonrası) denetimlerin yokluğunda Irak'ın silahsızlanma sürecinin tamamlandığını teyit etmenin imkânsız olduğu belirtiliyordu. Fakat 18 Ağustos 2002'de (yani Blair 'dosyası'ndan sadece bir ay önce) Blix Associated Press'e, Bağdat'ın elinde kitle imha silahı olduğuna dair kesin bir şey diyemeyeceğini söylemişti. Bu alıntı da elbette Britanya hükümetinin belgesinde yoktu. Yani vaziyet ortadaydı. Hilekarlıkla dolu bu sayfalar 'muhtemelen' ve 'eğer'e dayanıyorsa, o zaman savaşa girmemize gerek yoktu. Eğer hepsi doğruysa, o zaman da yarım milyon Iraklı çocuğu bir hiç için öldürmüşüz demekti. Hattâ buna savaş suçu desek başımız ağrımazdı.

Fakat birilerinin çıkıp, Başkan Bush'un savaş saplantısına dair daha da inanılmaz (daha da tahayyül ötesi) bir şeyler söylemediği gün geçmiyordu. Ekim'de bizzat Bush Cincinnati'de yaptığı bir konuşmada 'nükleer kutsal savaşçı'lardan dem vuruyordu. Bir an için Saddam Hüseyin'in nükleer silah sahibi olduğunu hâlâ kanıtlayamadığımızı unutmalıydık. Bush'un en son konuşmasının Tony Blair'in dürüstlükten fersah fersah uzak 'dosyasında' on altı sayfa boyunca sıralanan çürük iddialarda yer alan bütün o 'eğerlerin', 'belkilerin' ve 'olabilirlerin' tekrarından ibaret olduğunu unutmalıydık. Şimdi 'nükleer kutsal savaşçılar'la savaşmalıydık. Beyaz Saray'ın, Britanya başbakanlığının, bütün o çürümüş terör 'uzmanları'nın ve ne yazık ki bir sürü gazetecinin bizi sürüklediği bu maskaralığı meşrulaştırmak için yapmamız gereken buydu. Bush'un Cincinnati konuşmasından birkaç saat önce İsrail'in öldürdüğü on dört Filistinliyi (biri on iki yaşında bir çocuktu) unutmalıydık; Amerikan uçaklarının Temmuz'da bir militanla birlikte dokuz Filistinli çocuğu katletmesinin İsrail Başbakanı Ariel Şaron (Bush'un deyişiyle 'barış adamı') tarafından 'büyük bir başarı' olarak nitelendiğini unutmalıydık. İsrail 'terörle savaş'ta bizim tarafımızdaydı. 'Terör' kelimesini kullanmayı unutmamalıydık – Saddam Hüseyin, Usame Bin Ladin, Yaser Arafat hakkında, aslında İsrail veya ABD'ye karşı çıkan herkes hakkında. Bush yarım saatlik Cincinnati konuşmasında kelimeyi tam otuz kez kullanmıştı – yani dakika başına bir 'terörizm'.

Söylemesi bile fazla ama, bu çılgınlığı destekleyeceksek unutmamız gereken bir şey daha vardı: Başkan Roland Reagan Aralık 1983'te Saddam Hüseyin ile görüşmesi için bir özel temsilci görevlendirmişti. Bunu üç sebepten dolayı unutmalıydık. Birincisi korkunç Saddam'ın İranlılara karşı çoktandır zehirli gaz kullanmasından dolayı – ki şimdi ona savaş açmamızı gerektiren sebeplerden biri buydu. İkincisi, Irak'a gönderilen temsilcinin ABD büyükelçiliğinin tekrar açılmasını (amaç Bağdat Kasabı'yla daha iyi ticari ve ekonomik ilişkiler kurmaktı) ayarlamak gibi bir görevi olmasından dolayı. Ve üçüncüsü, temsilcinin Donald Rumsfeld olmasından dolayı. Teklifsiz ve samimi basın toplantılarından birinde Rumsfeld'in bu ilginç göreve dair bize hiçbir şey anlatmamış olması insana tuhaf gelebilir. Bu kadar sıcak bir şekilde el sıkıştığı bir suçlunun şeytani tabiatına dair bizi aydınlatmak isteyeceğini düşünebilirsiniz. Fakat hayır. Çok sonraları kendisine Saddam'ı gaz kullanmak konusunda uyarıp uyarmadığı sorulana dek Irak liderine dair ağzından tek kelime çıkmadı (verdiği cevapta uyardığını öne sürdü, ki sonradan bunun da yalan olduğu kanıtlanacaktı). Sonrasında Tarık Aziz'le yaptığı aynı ölçüde dostane görüşme hakkında da hiç konuşmadı. Bu görüşme Mart 1984'te, BM'nin Saddam'ın İran'a karşı zehirli gaz kullanmasına dair zehir zemberek bir rapor yayınlamasıyla aynı güne denk gelmişti.

Saddam'ın 1988'de Halepçe halkını zehirli gazla imha ettiğini (Bay Bush/Cheney/Blair/Cook/Straw gibilerinin deyişiyle 'kendi halkına karşı zehirli gaz kullandığını'), başka kentlerde on binlerce Kürt öldürdüğünü de unutmalıydık. Başkan Baba Bush, Amerikan çiftlik ürünleri alması için Saddam'a ABD hükümetinin sübvansiyonlarından 500 milyon dolar vermişti. Bir sonraki yıl, yani Saddam'ın soykırımı tamamlandıktan sonra, Baba Bush'un bu desteği 1 milyar dolara çıkardığını da unutmalıydık; verilenler arasında şarbon gazı için bakteri tohumu, heli-

kopterler ve kimyasal-biyolojik silahlarda işe yarayabilen 'çifte-kullanımlı' materyal de vardı. Ve elbette petrolü de unutmalıydık. Gerçekten de petrol, asla dile getirilmeyen yegane mevzuydu; halbuki Oğul Bush'un, yönetimindeki sayısız eski petrolcü kafadar (sözgelimi Cheney ve Condoleezza Rice) gibi, bildiği pek az şeyden biriydi petrol. Bush'un Cincinnati'deki yarım saatlik Irak karşıtı savaş konuşmasının (tek istisnası, 'umarım bu askeri bir harekatı gerektirmez' cümlesi üzerinden yaptığı iki dakikalık bir izahattı) tamamında, Irak'ın Suudi Arabistan'dan daha büyük petrol rezervlerine sahip olabileceği, Amerikan petrol şirketlerinin bir işgal durumunda milyarlarca dolar kazanmak için pusuda beklediği ve Bush'la arkadaşlarının bu savaşın ganimetleri sayesinde multimilyarder olabileceği gerçeğine dair tek bir atıf yoktu. Savaşa girmeden önce bütün bunları görmezden gelmeliydik. Ve zaten yaptığımız da tam bu oldu.

El Kaide'ye karşı süregiden savaşında Washington, yargısız infazlar konusunda yeni rekorlara imza atarken bile, zaferlerini yaygarayla ilan etti. Kasım 2002'de bir Amerikan Predator insansız savaş uçağı Yemen'de El-Kaide liderlerini öldürdüğünde, *Washington Post*'un tanımı 'temiz vuruş' oldu. ABD basını, bu ölümlere dair İsrail'den alınma 'hedefli öldürmeler' ifadesini kullandı – 5 Kasım'da BBC de aynı kelimeleri tekrarlayacaktı. Bu önemli El-Kaide liderlerinin neden tutuklanamadığını kimse açıklamadı. Veya niye açık bir mahkemede yargılanmadıklarını. Ya da en azından sorgulanmak üzere Guantanamo Üssü'ne niye götürülmediklerini. Bunun yerine Amerikalılar bir grup Guantanamo 'şüphelisini' serbest bıraktı; bunlardan birinin 100 yaşına yakın olduğu ve on bir ay boyunca tek başına hücrede tutulduktan sonra Afganistan'a geri götürüldüğü ortaya çıkacaktı. Yaşlı adam bunama aşamasındaydı ve cümle bile kuramıyordu. Amerikan istihbaratının, hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Afganistan'da kaç Bin Ladin yandaşıyla savaştığına dair en ufak bir fikri yoktu.[1]

'Hedefli öldürmeler' ifadesinin ta kendisi, şimdi 'terörle savaş' lügatının parçası haline gelmişti. İsrailli Ariel Şaron ifadeyi kullanıyordu. Keza Çeçenya'da tekrar başlattıkları savaşta Ruslar da. Moskova'da Çeçen asiler tarafından tutulan tiyatro rehinelerinin faciaya dönüşen 'kurtarılmalarının' ardından, Çeçenya'nın ezilen Müslüman halkına karşı yinelediği katliam konusunda Putin'e Bush ve Blair'den destek geldi. Ekim 2002'de *Newsweek*, Çeçen savaşına dair cesur, parlak ve tüyler ürpertici bir haber yayınladı. Oradaki Rus vahşetini son derece dokunaklı bir şekilde yansıtan haberde, Rus ordusunun korumasız bir Müslüman köyüne düzenlediği baskın anlatılıyordu. Rus askerleri bir sivilin evine kapıyı kırarak girmiş ve içerdeki herkesi vurmuştu. Kurbanlardan biri Çeçen bir kızdı. Aldığı yaralardan dolayı ölmek üzereyken bir Rus askeri kıza tecavüz etmeye başlamıştı. "Çabuk ol Kolya, hâlâ sıcakken bitir işini," diye bağırıyordu bir arkadaşı. Fakat önemi yoktu. 'Terörle savaş' Kolya ve arkadaşlarının kısa süre sonra işine kaldığı yerden devam edeceği anlamına geliyordu, Putin, Bush ve Blair sağolsundu.

Büyük cesaret sahibi bir İsrailli, yani Batı'yı İsrail'in devasa nükleer savaş teknolojisi konusunda uyarmaya çalışan (ve göründüğü kadarıyla Robert Maxwell'in ihanetine uğrayan) Mordehay Vanunu, on iki yıllık hücre hapsi sırasında bir şiir yazdı. "Ben memurum, teknisyenim, mekanikçiyim, şoförüm. Bana dediler ki 'Şunu yap, bunu yap, sağa sola bakma, metni okuma.

1 Bin Ladin'le birçok kez görüşen ve Bin Ladin'in oğlu Abdullah'ın düğününe katılan Suriyeli El-Cezire muhabiri Ahmed Zeydan, *El-Kaide'nin Gerçek Yüzü* adlı kitabında El-Kaide'nin savaş düzenini çarpıcı bir şekilde anlatır. Hazine değerindeki bu 215 sayfalık kitap, Taliban döneminde Afganistan'da 2742 El-Kaide üyesi Afgan 'Arap' (diğer bir deyişle, Bin Ladin için savaşan Müslüman) olduğunu açığa vuruyordu: bunlar arasında 62 Britanyalı, 30 Amerikalı, 8 Fransız, 1660 Kuzey Afrikalı, 680 Suudi, 480 Yemenli, 430 Filistinli, 270 Mısırlı, 520 Sudanlı, 80 Iraklı, 33 Türk ve 180 Filipinli vardı. Taliban iktidarı sırasında Arap savaşçılar Afganistan'ın dört bir tarafına şu şekilde yayılmıştı: Kandahar çevresindeki dört üste 260 Arap, Uruzgan'daki iki üste 145 Arap, Kabil'deki yedi üste 1870 savaşçı, Mezar-ı Şerif çevresinde 404, Kunduz çevresindeki üç üste 400, Lehman eyaletinde 300, Pakistan'ın Kuzey Sınırı Eyaleti'nin karşısındaki Nangahar'da bulunan 12 üste 1700, Kunar'da 160, Host'ta 600 ve Paktia'da 740.

Aygıtın bütününü görme. Sadece bu sürgüden sorumlusun, sadece bu mühürden'" diyordu Vanunu şiirinde.

Kolya bunu anlamış olmalıydı. Yemen'deki El-Kaide üyelerini öldüren uçağı 'uçuran' ABD Hava Kuvvetleri subayı da. Keza Gazze'de bir apartmanı bombalayıp Hamaslı hedefinin yanında dokuz küçük çocuğu öldüren İsrailli pilot da ('operasyon' Şaron tarafından 'büyük bir başarı' diye nitelenmişti). Sömürgeci gücün kibri de böyle bir şey değil midir zaten? Sözgelimi 1956-62 bağımsızlık savaşında Cezayir'deki son Fransız cellat olan Fernard Meysonnier: Ekim 2002'de giyotini ne kadar ustaca ve kahramanca kullandığıyla övünüyordu. "Adama asla düşünme zamanı vermemeniz gerek. Çünkü böyle yaparsanız kafasını oynatmaya başlar, ki o zaman ayvayı yediniz demektir. Bıçak çenesine iner ve işini bitirmek için bir kasap bıçağı kullanmak zorunda kalırsınız. Bir insanın sevdiği bir yakınını öldürmek – işte bu müthiş bir güç." Cezayir özgürlük savaşının cesur Müslümanları işte böyle can vermişti.

Julius Sezar Galya Savaşları sırasında Rubicon'u geçtiğinde, 'Alea iacta est' diye yazmıştı. 'Buradan dönüş yok.' 8 Kasım'da, saat 11'i biraz geçe, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 15'e karşı 0 oyla Irak'ı silahsızlandırma kararı aldığında George W. Bush Rubicon'u geçti. "Dünya bu kararı uygulatmak konusunda ısrarcı olmalı," diyordu bize. Rubicon geniş bir ırmaktır. Sezar'ın lejyonları için fazla derindi. Dicle ise sığ olacaktı (benim tahminim ilk Amerikan tankının savaşın birinci haftasında Dicle'yi gececeği yönündeydi), peki ya sonrasında ne vardı? "Aldat ve kaç... buna artık müsamaha gösterilmeyecek," diyordu Bush BM'ye. Ve Güvenlik Konseyi'ndeki sekiz haftalık tartışmanın ardından artık kimse 11 Eylül 2001'de insanlığa karşı işlenen suçlardan söz etmiyordu, çünkü elbette Irak'ın 11 Eylül'le kesinlikle hiçbir alakası yoktu. Bush 7 Kasım'daki basın toplantısında da, "Askerleri kullanmak zorunda kalırsak... ABD işi bitirmek için, dostlarıyla birlikte, süratle ve kuvvetle harekete geçecektir," ifadelerini kullanıyordu. Diğer bir deyişle Irak'ı işgal edecekti ve 'dostlar'dan kastı da Britanyalılardı.

Birleşmiş Milletler Irak'ın silah denetçilerine riayet etmemesini tartışabilirdi, fakat Irak'ın BM kararlarını ihlal edip etmediğine karar verecek olan ABD'deydi. Diğer bir deyişle ABD, BM'nin izni olmadan savaş ilan edebilirdi. BBC, CNN ve diğer bütün televizyon kanallarıyla birlikte, 1441 sayılı kararı Saddam Hüseyin'in 'son şansı' diye sunuyordu. Aslında karar BM için 'son şans'tı. Tuzakları teşhis etmek hiç zor değildi. Amerika'nın BM büyükelçisi John Negroponte (sonradan ülkesinin Irak büyükelçisi olacaktı) Güvenlik Konseyi kararının 'gizli tetikler içermediğinde' ısrarlıydı. Fakat içeriyordu. Güvenlik Konseyi'nin riayet etmeme durumunu, ABD'yi Bağdat'a saldırmak konusunda dizginlemeksizin tartışmasına imkân tanıyordu. "Öyle ya da böyle... Irak silahsızlandırılacak," diyordu Negroponte. Britanya'nın BM'deki kâbus baş yetkilisi Sör Jeremy Greenstock, beklenen performansı sergilemekten geri kalmıyordu. 'Gün gibi açık', 'aleni tercih', 'ciddi sonuçlar', 'artık müphem tavırlara yer yok' gibi laflar havada uçuşuyordu. Gösterilen sopayı hissedebiliyordunuz adeta. Elbette CIA'nın Irak'a giden son BM silah denetçisi ekibine yönelik manipülasyonundan bahis yoktu. Washington Irak'la savaşa girmek için BM'nin incir yaprağı olmasını istiyordu ve denetim sürecine de Irak'ın engellemesi umuduyla katlanıyordu.

Missouri St. Louis'deyim; Irak'ta yaklaşan savaşa dair üniversite öğrencilerine bir konferans vermeye hazırlanıyorum. Kasım ortası ve otel odamda Bin Ladin'in nasıl biri olduğunu, onunla Sudan ve Afganistan'da görüşmelerimi anlattığım metni gözden geçiriyorum. Afganistan'daki Tora Bora çatışmasından bu yana ses seda çıkmıyor Bin Ladin'den, fakat bağlantılarım hayatta olduğu konusunda ısrarlı. Sesini duyuyorum. Yaşıyor. Telefona sarılıp Ortadoğu ve Güneybatı Asya'daki bağlantılarımı arıyorum; kısa bir telefon turunun ardından, El-Cezire televizyonunda

yayınlanan pürüzlü sesin Usame Bin Ladin'e ait olduğu teyit ediliyor. Kısa bir monologla Batı'yı tehdit ediyor. Yani Suudi milyarder, mağaradaki şahıs, 'Şeytan' (bu ibare bir *Newsweek* manşetinden alınma), sakallı, yeryüzündeki en büyük ordunun nafile yere aradığı bu sofu adam hâlâ bizimle.

'ABD istihbaratı' (Arapların uçuş eğitimi aldığını öğrenen, fakat bunu bize zamanında söylemeyi beceremeyen 11 Eylül kahramanları) Amerikan medyası için bildik zırvayla ortaya çıkıveriyor. Konuşan kişi o olabilir. Muhtemelen o. O pürüzlü ses Amerikalılar tarafından yaralandığına delalet olabilir. Hepsi yalan. ABD nihayet 18 Kasım'da, bazılarının öldüğünü iddia ettiği adamın hâlâ ziyadesiyle canlı olduğunu (ve Batılı liderlerin en karanlık korkularını doğrulayacak türde tehditler savurduğunu) kabul etmek zorunda kaldı. "Siz nasıl bizi öldürüyorsanız, biz de sizi öyle öldüreceğiz," diyordu Bin Ladin.

Kaydedildiği sırada Bin Ladin bir teybe konuşmuyordu. Bir telefon üzerinden duyuyordu sesini. Hattın diğer tarafındaki adam (Pakistan'da olduğu kesin gibiydi) söylenenleri kaydetmişti. Bin Ladin aynı ülkede, yani Pakistan'da olmayabilirdi. Usame Bin Ladin daima yavaş yavaş konuşur. Ama bu kez sesi hızlıydı ve bunun nedeni gayet basitti: kaydedicinin pili bitmek üzereydi. El-Cezire kaydı gerçek zamanlı olarak tekrar yayınladığında, Bin Ladin'in sesi bir oktav yükseliyordu.

Şu an Bin Ladin hakkında yazmak, dünyadaki en zor gazetecililik işlerinden biri. Bildiklerimi söylemek zorundayım. Doğru olması gerektiğini düşündüğüm şeyi söylemeliyim. Bu kaydı neden yaptığını sormalıyım. *Independent*'a göndereceğim haberi yazmaya başlıyorum. Hikâyem sorularla derinlere iniyor. Niye? Ne için? Neden şimdi? Hakikati anlatmak yeni, sert bir yazım tarzını, parantezlerin ve iki nokta üst üstelerin kullanılmasını gerektiriyor. Bilgi ve kuşku, ihtimal ve spekülasyon durmadan birbirine çarpıyor. Bin Ladin Tora Bora bombardımanından sağ çıktı. Gerçek. Bin Ladin Pakistan üzerinden kaçtı. İhtimal. Bin Ladin şimdi Suudi Arabistan'da. Giderek güçlenen bir kanı.

Yani bu noktada, olanca kusurlarına ve şart kiplerine rağmen, bu ses kaydının ne anlama geldiğine dair tahminim ortaya çıkıyor. Bu Batı adına son derece rahatsızlık verici bir hikâye ve kaydın sonuçlarından korku duyuyorum. (ABD'ye verdiği bütün diğer mesajların ötesinde) Britanya'ya mesajlarından biri şu: Arkanı kolla. Tony Blair yeni saldırılar konusunda uyanırken (ilk kez) haklıydı, bununla birlikte Bin Ladin'in telefon konuşması (bence) izlenmedi. Fakat bu Bin Ladin'di. 2001 sonbaharındaki Tora Bora'dan başlamamız lazım. Bin Ladin'in El-Kaide savaşçıları, ABD Hava Kuvvetleri'nin ağır bombardımanı altında Celalabad'ın yukarısındaki Beyaz Dağlar'da bulunan mağara şebekesinde ilelebet tutunamayacaklarını anlamıştı. Bin Ladin onlarla birlikteydi. El-Kaide'nin adamları Amerikalıların maaşa bağladığı Afgan savaş ağalarına karşı kesin ölüm demek olan bir savaşa girmeye gönüllü olmuş ve Bin Ladin ilk başta gitmeyi reddetmişti. Onlarla birlikte ölmek istediğini söylemişti. En sadık korumaları ve üst düzey danışmanları gitmesi gerektiğinde ısrarcı olmuştu. Sonunda acı içinde Tora Bora'yı terk etmiş, muhafızları onu panik ve aceleyle dağın öbür tarafına indirmişti. Tıpkı El-Kaide'nin katil uçak korsanları 11 Eylül'de Washington'a doğru alçalırken Amerikalı güvenlik elemanlarının Dick Cheney'yi Beyaz Saray'dan panik halinde kaçırması gibi. Yukarda anlattıklarımın tamamı 'güvenilir bir kaynak'tan alınma.

Bin Ladin ya Keşmir'e (düşük ihtimal) ya da Karaçi'ye (yüksek ihtimal) gitti. Bunu söylüyorum, çünkü Bin Ladin vaktiyle karşımda, bu büyük, sıcak ve tehlikeli Pakistan kentindeki Sünni din adamları arasında birçok hayranı olmasıyla övünmüştü. Onlardan sürekli 'kardeşlerim' diye söz ediyordu. O din adamlarının hazırlayıp Karaçi'deki duvarlara yapıştırdığı Urduca posterler vermişti bana. Vaazlarından alıntılar yapmayı seviyordu. Öyleyse Karaçi'ye gideceğim.

Fakat yanlış yapıyor da olabilirim. İlerleyen aylarda sağ kaldığına dair çok ufak ipuçları vardı, bir tiryakinin günler önce terk ettiği bir odadaki tütün kokusu misali. Bin Ladin'in hayranlarından biri bana ısrarla sağ olduğunu söylüyordu (olgu, fakat güvenilir bir kaynak değil). Hiçbir Batılıyla görüşmeden dış dünya ile iletişim kurmanın bir yolunu bulmaya çalışıyordu. Kesin bir olgu. En son ses kaydı (o meşhur 'ABD istihbarat kaynakları' tarafından eski olduğu söylenerek reddedilmişti, zira Kasım 2001'den beri gerçekleşen olayların hiçbirinden söz etmemişti) yeniydi. (Yüksek ihtimal, iyi fakat güvenilir olmayan bir kaynak tarafından da destekleniyor.)

Peki neden şimdi? Ortadoğu, tarihinin yeni ve hiç olmadığı kadar trajik bir safhasına giriyordu; İsrailliler ve Filistinliler arasındaki savaşla darmadağın olmuştu ve Irak'a yönelik olası Anglo-Amerikan işgalinin kış kırtıcı etkileriyle yüzyüzeydi. Bin Ladin bir kez daha Arap dünyasına hitap etmesi gerektiğini anlamış olmalı – ve ses kaydı, Britanya'ya ve diğer Batı ülkelerine savurduğu tehditlere rağmen, esasen en önemli dinleyicilerine, yani Arap Müslümanlara yönelikti. Ortadoğu tarihinin bu ânında suskun kalması, Bin Ladin'in gözünde affedilemez bir hata olurdu. Ve sadece ses kaydının eski olduğuna dair tahmin edilebilir karşı iddiaları boşa çıkarmak için, sözümona 'ölümünden' bu yana Batılı güçlere vurulan darbeleri enerjik bir şekilde sıralıyordu. Karaçi'de Fransız denialtı teknisyenlerine ve Tunus'ta bir sinagoga yönelik bombalı saldırılar, Bali'deki katliam, Çeçenlerin Moskova'daki tiyatro kuşatması, hattâ Ürdün'de bir ABD diplomatının öldürülmesi. Evet, "Bütün bunları biliyorum," diyordu. Bunları onayladığını söylüyordu. Bize hâlâ orada olduğunu söylüyordu. Araplar bu şiddeti teessüfle karşılayabilirdi, fakat bunlara bakıp biraz olsun heyecan duymayacak pek az Arap vardı. İsrail'in Filistinlilere yönelik vahşeti ve Amerika'nın Irak'a karşı tehditleri karşısında, en azından bir Arap karşılığını vermeye hazırdı. Bin Ladin'in Araplara mesajı buydu.

Bin Ladin Saddam Hüseyin'e daima lanet okumuştu. Irak liderinin İslami olmayan tutumundan, laikliğinden, kuruculanından biri Hıristiyan olan Baas partisine desteği teşvik etmek için dini kullanmasından nefret ediyordu. Amerika'nın El-Kaide'yi Bağdat rejimiyle bağlantılandırma çabası, Washington'un iddialarının en abeslerinden biri olmuştur daima. Bin Ladin Saddam'dan nasıl nefret ettiğini bana da durmadan anlatmıştı. Bu yüzden 'Irak'ın evlatları'na yönelik iki atfı şaşırtıcı. Bağdat yönetiminden veya Saddam'dan hiç bahsetmiyor. Fakat BM yaptırımlarının binlerce çocuğu öldürdüğü (ve Irak'ın olası bir ABD işgalinin hedefi olduğu) bir ortamda, muhtemelen görmezden gelemiyor. Bu nedenle 'Irak'ın çocuklarından' ve 'Kaide'nin Irak'taki evlatlarından' söz ediyor; kast ettiği, Irak milliyetçilerinden ve Saddam'dan ziyade Iraklı Arap Müslümanlar. ABD yönetiminin bu iki atfı Bağdat ile El-Kaide arasında yeni bir yanlış bağlantı kurmak için kullanmaya çalışabileceğini görmek kolay, fakat Bin Ladin'in (ki ne olacağını kestirebilecek kadar zeki biridir) Iraklı Araplara sempati beyanının Washington'un bu sözleri suiistimal etme ihtimalinden daha önemli olduğunu düşündüğü ortada. Bu suiistimalin spekülasyon etiketi altında gelmesi gerekiyor (her ne kadar 'neredeyse kesin' ifadesi gerçeğe daha yakın olsa da). Washington gerçekten de bu sözleri, Bin Ladin-Saddam bağlantısına dair yalan yanlış iddiaları ısıtmak için kullanıyor. 1996 gibi erken bir tarihte Bin Ladin bana Suudi Arabistan'daki Britanya ve Fransa birliklerinin, en az Amerikan güçleri kadar yandaşlarının saldırısı riski altında olduğunu söylemişti. 1997'de bu hedef listesini değiştirdi. Britanyalılarla Fransızları artık olası bir saldırıdan ayrı tutuyordu. Fakat yeni ses kaydında ikisi hedef listesine Kanada, İtalya, Almanya ve Avustralya ile birlikte yeniden dahil ediliyor. Ve listenin tepesinde Britanya var.

Bize (Batı'ya) yönelik mesaj basit ve üç kez tekrarlanıyor. George W. Bush'u, yani 'çağın firavununu' (yirmi yılı aşkın bir süre önce Enver Sedat'ın katili, cinayeti işledikten sonra Mısır devlet başkanına 'firavun' diye bağırmıştı) desteklemek niyetindeysek, bedel ödeyeceğiz. "Hü-

kümetleriniz Beyaz Saray'daki Müslüman düşmanı caniler çetesiyle ittifak kurarak ne yaptığını sanıyor?..." Bin Ladin bu Arapça ifadeyi, yani *'ifarbatu El-icran*'ı (caniler çetesi) benimle konuşurken iki kez kullanmıştı. Batı da El-Kaide'ye böyle diyor.

Birkaç gün önce, Kuzey Carolina'da verdiğim bir konferansın ardından dinleyiciler arasındaki bir kadın bana Amerika'nın Irak'la ne zaman savaşa tutuşacağını sormuştu. Ben de ona, BM denetçileri aleyhindeki ilk kara çalma kampanyaları için *New York Times* ve *Washington Post*'un başsayfalarına bakmasını söylemiştim. Ve tam o sıra kara çalmalar Aralık ayının ilk günlerinde başladı. Şimdi BM denetçilerinden birinin (ABD Dışişleri'nin talimatıyla atanan bir adam) pornografiyle alakası olduğu söyleniyordu. Bize dediklerine göre bir başka kıdemli yetkili (o da ABD Dışişleri'nin isteğiyle atanmıştı), daha önce bir nükleer güvenlik dairesinin başkanı sıfatıyla yürüttüğü görevden kovulmuştu. Amerikalıların bu adamları denetçi ekibinde niye istediğini merak ediyorum. Daha sonradan çöpe atabilmek için mi? BM denetçilerine yönelik resmi dayak daha Eylül ayında, *New York Times* Judith Miller imzasının üzerinde şunu ilan edivermesiyle başlamıştı: Eski denetçi David Kay'e göre, ilk denetçi ekibi 'imkânsız bir görev' üzerinde olabilirdi. Kaynak ise 'bazı yetkililer ve eski denetçiler' idi.

Başkan George W. Bush yine Irak uçaksavarlarının Amerikan ve Britanya pilotlarına ateş açtığını söyleyip duruyordu – halbuki 'uçuşa yasak bölgeler'in BM denetçileriyle, hele hele BM ile hiçbir ilgisi yoktu. Bağdat'taki denetimler engellenmeden devam ediyor görünüyordu. Peki ya George Bush şimdi bize ne diyordu? "Şu âna kadar cesaret verici işaretler var." Ne demekti bu? Basitçe şu demekti: Amerika BM denetçileri ne bulursa bulsun savaşa girmeyi planlıyordu. *New York Times* (artık yığınla isimsiz ABD 'yetkilisinin' fiili borazanı haline gelmişti) kendisini Irak'ın Arap komşularının 'Amerika'nın olası askeri harekatını desteklemeye hazır göründüğüne' inandırmıştı. Arap liderlerin aylardır tekrar tekrar dile getirdiği onca uyarıya, ABD'nin savaşa girmemesi çağrılarına rağmen, ABD'de pazarlanan saçmalık buydu.

Ve aniden Britanya hükümeti meşhur 'dosyalarından' birini daha ortaya attı; dosya bu kez Saddam'ın insan hakları ihlalleriyle ilgiliydi. Evet, bir kez daha, 1980'deki İran istilası sırasında şevkle desteklediğimiz Saddam'ın tecavüz odalarını, idamlarını ve işkencelerini tahsil ediyorduk. Bunu tekrar ısıtmanın nedeni neydi peki? En son Britanya 'dosyası'ndaki küçük bir nokta hemen dikkatimi çekti. Dosyada Aziz Salih Ahmed diye birinden söz ediliyordu; Ahmed, 'kadınların ırzına geçmekle' görevli olduğu söylenen bir 'halk ordusu' savaşçısıydı. Şimdi bu ismi hatırlamaya başlıyordum. Kendisine daha önce Samir El-Halil diyen Kenan Makiya'nın 1993'te yayınladığı bir kitabın 287. sayfasında aynı Aziz Salih Ahmed karşıma çıkmıştı. Zamanında bu 'ifşa'ya dair tartışmaya en ufak bir ilgi dahi göstermeyen Britanya hükümeti en az sekiz yıl önce anlatılmış ve (Makiya'ya göre) ilkin on yıldan fazla bir süre önce tanık olunmuş bu hikâyeyi sanki yeni öğreniyormuşuz gibi tekrar gündeme getirmekle ne yapmaya çalışıyordu?

Bu arada Bush'un dış politika danışmanları medeniyetler çatışmasını ısıtmakla meşguldü. Pentagon'un Savunma Politikası Kurulu'nda yer alan Kenneth Adelman, Bush için İslamiyet'e barışçı bir din demenin 'giderek zorlaşan bir argüman' olduğunu söylüyordu. Adelman'a göre İslam 'militarist'ti. "Neticede bu dinin kurucusu olan Muhammed bir savaşçıydı, İsa gibi bir barış yanlısı değil." Pentagon'daki kurulun bir başka üyesi, Johns Hopkins Uluslararası Çalışmalar Okulu'ndan Eliot Cohen de Adelman'dan geri kalmıyor, gelinen noktada ABD'nin düşmanının terörizm değil 'militan İslam' olduğunu savunuyordu. Adelman ve Cohen kendi dinlerine dönüp bakmıyor, açıkça İslamı hedef alıyordu. Dinci yayıncı Pat Robertson (vaktiyle Güney Lübnan'da Müslüman köylülere ve BM birliklerine tehditler savuran bir radyosu vardı), "Adolf Hitler kötüydü, fakat Müslümanların Yahudilere yapmak istediği daha da kötü," diyordu. Dinci sağın azgın köpeklerinden Jerry Falwell Peygamber'e 'terörist' derken, Nixon kayıtlarında anti-

Semitik laflar sarf eden Billy Graham'ın oğlu Franklin Graham İslamı 'şeytani' diye niteliyordu. Graham Bush'un yemin töreninde de bir konuşma yapmıştı.

Bizi tehlikeye atan bu vahim söylemi görmezden geldik. Blair de mi görmezden geliyordu? Bush'un etrafında son derece tekinsiz insanların dolandığının farkında değil miydi? Britanyalıların 'dosyalarla' ve Saddam'ın suçlarının durmadan ısıtılmasıyla güle oynaya savaşa sokulacağını mı sanıyordu hakikaten? Bir gazetecinin görevi devlet adamlarının yalanlarını ortaya koymaksa, en azından *Independent* onları kınamanın da gazetecilik görevi olduğunu düşünüyordu. 4 Aralık'ta gazetemde şu satırları yazdım: "Bence savaşa hazırlanıyoruz; denetçiler ne bulursa bulsun, Britanya Irak işgalinde ABD'ye katılacak. Aslında vahim, inanılmaz, dile getirilemez olasılığa, BM denetçilerinin Irak'ta tek bir kitle imha silahı bile bulamaması olasılığına hazırlanıyoruz. Bu bizi tek bir sonuçla baş başa bırakacak: 'Denetçiler işlerini iyi yapmadı' denilecek. Onların petrol işinde olmaları gerekirdi."[1]

New York'taki bir konferansın ardından genç bir Amerikalı, ABD Özel Kuvvetleri istihbarat ekibinin Afganistan'dan yeni dönen bir üyesi yanıma geliyor. Bana El-Kaide şüphelilerinin fotoğraflarını gösteriyor; Kandahar'a giden Amerikan nakliye uçağına başlarına çuval geçirilmiş ve zincire vurulmuş halde bindirilmişler. Sekiz-on kişilik kafeslerde yaşıyorlar. Battaniye örtülü karyolalarda yatıyorlar, fakat mahremiyet yok. Küçük ve büyük abdestlerini herkesin önünde yapmaya zorlanıyorlar, çünkü Amerikalılar esirlerini günün her saniyesi izliyor. Ertesi sabah Manhattan'ın aşağısında bir kahve dükkanında buluşmak üzere sözleşiyoruz. Tam vaktinde geliyor, fakat tedirgin, sürekli arkasını kolaçan ediyor, birilerinin bizi izlemiş olabileceğinden endişeli, cep telefonu çaldığında sandalyesinden fırlıyor.

ABD güçlerinin Irak'taki savaşa hazırlanırken Usame Bin Ladin'i yakalayamamakla kalmadığını anlatıyor; El-Kaide şebekesini çökertmenin imkânsızlığını da idrak ediyorlar, çünkü Bin Ladin'in adamları tek tek Kaide üyelerini her tür enformasyondan koparan ilkel iletişim yöntemlerine başvuruyor. Bu adamın anlattıklarıyla ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in neşeli brifingleri arasında zerre alaka yok. Adamın anlattığına bakılırsa Pakistan'da bile orta rütbeli Pakistan ordusu subayları El-Kaide üyelerine Amerika'nın düzenlediği baskınlardan kaçmaları için tüyo veriyor. "Yakalamamız gerekenleri yakalamadık," diyor karşımdaki adam ve devam ediyor: "Teknolojimizin olduğundan fazlasını yapabileceğine dair aşırı bir beklentimiz vardı. El-Kaide çok zeki. İzlerini nasıl sürdüğümüzü temel olarak çözdüler. Elektronik ortamda iletişim kurdukları takdirde iz sürücülerimizin onları eliyle koymuş gibi bulacağını anladılar. Böylece kâğıda yazılmış notlar taşıyan veya mesajları ezberinde tutan kuryeler kullanmaya başladılar. Bu da sistemimizi allak bullak etti. Bizim istihbaratımız yüksek teknolojiye dayanıyor – onlarsa Amerikalıların adapte olamadığı ilkel yöntemlere geri döndüler."

İlk başta 'bir sürü üst düzey isim' yakalanmıştı. Fakat El-Kaide hücreleri diğer üyelerin ne yaptığını bilmiyordu. "Yeni koşullara hızla uyum sağladılar ve çok daha az merkezileşmiş bir hale büründüler. Gerçekten üst düzey olan, çok önemli birkaç El-Kaide lideri yakaladık, fakat bize hangi spesifik operasyonların yapılacağını söylemediler. Büyük bir şeylerin planlandığını

1 Britanya tabloid gazeteleri uzun süre boyunca okuyucularını savaşa hazırlamıştı. New York ve Washington saldırılarının kritik birinci yıl anmalarında *Express* gazetesi Blair-Bush çizgisini ve onların sahte 'istihbaratını' kölece takip etti. 8 Eylül 2002'de *Sunday Express* 'üst düzey bir Washington istihbarat kaynağının Saddam Hüseyin'in kan dondurucu boyutlardaki kitle imha silahlarını' açığa vurduğunu bildiriyordu. Gazete, 'Saddam: Kanıtımız Var' başlığı altında şu listeyi çıkarıyordu: "Londra ve New York'taki herkesi öldürmeye yetecek mikrop silahları, 30 bin litre öldürücü gıda zehiri ve altı ton sinir gazı, Rus ve Koreli bilimcilerin yönettiği altı nükleer tesis ve (işte burası inanılmaz) atom bombalarını tetiklemek için adapte edilen böbrek makineleri." Ertesi gün *Daily Express*, 'Birkaç Ay İçinde Nükleer Saldırı' başlığı altında, Blair'in 'Bağdat Kasabı'nın Britanya'ya yönelik yıkıcı saldırısının birkaç ay içinde "patlayabileceği" uyarısında bulunduğunu' iddia ediyordu. Bütün bunların uydurma olduğu ortaya çıktı.

biliyorlardı, fakat ne olduğu hakkında zerre bilgileri yoktu." 2002'de Afganistan'da altı aydan fazla kalan istihbarat görevlisi, Raşid Dostum'a lanet okuyordu; Özbek savaş ağası üç binden fazla Taliban esirinin kamyon kasalarında boğularak ölmesinden sorumluydu. "Dostum, tümüyle suçludur ve ABD de bunu biliyor, fakat o bizim adamımız ve bu yüzden ağzımızı açmıyoruz... yapmayı başaramadığımız şeylerden biri de gerçek bir hükümet kurmaktı. Savaş ağalarının kendilerini iyice sağlama almalarına göz yumuyoruz ve artık onları def etmek mümkün değil."

Karaçi'deki Amerikan güvenlik elemanları Daniel Pearl'ün katillerini arıyordu, fakat tutuklamayı hedefledikleri kişilerin Pakistan ordusunun orta rütbelilerinden gizlice destek aldıkları için kaçtıklarını anlayacaklardı. "Pakistanlılarla bir mıntıkaya giderdik, fakat orada kimse olmazdı, çünkü Pakistan'ın orta rütbeli birimleri planlarımızı biliyor ve bilgi sızdırıyordu. Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nde sınır muhafızları ikinci derece bir ordudur – Batı karşıtlıkları esas Pakistan ordusundan çok daha güçlüdür. Neticede her şeyi İslamabad üzerinden koordine etmek zorundaydık."

Esirleri sorduğumda ise Özel Kuvvetler subayı endişelendi ve geri çekildi. Bir kahve daha söyledi. "Kandahar'da, hayat alanları diye nitelediğimiz yerde esirlere battaniye serili karyolalarla Adidas eşofman ve ayakkabı veriliyor, fakat mahremiyetleri yok. Hayat alanlarında bölmeler yok, çünkü onları her daim görmek zorundayız. Banyoda da mahremiyetleri yok. Bazıları kadın gardiyanlara bakarak mastürbasyon yapıyor. Gardiyanlar buna hiç tepki göstermiyor. Onlar asker. Sorgular yapılırken esirlere oturma izni veriliyor. Onlara sorduğumuz soruların ayrıntısına girmek istemiyorum." Bagram'da karşılaştığı Batılı gazetecilere gelince, Amerikalı istihbarat subayının onlar hakkındaki düşünceleri de hiç iç açıcı değildi: "Bütün gün üste öylece gezinip duruyorlar. Ne zaman özel bir operasyonumuz olsa, gazetecilere Özel Kuvvetler'le birlikte devriyeye çıkma imkânı sağlarız ve onlar da üzerine atlar – bilirsin, 'Vay be Özel Kuvvetler'le devriyedeyiz' olayı– yol boyunca onlara görmelerini istediğimiz şeyleri gösteririz, kandırıldıklarını anlamazlar."

Gazeteciler Amerikalılar tarafından kandırılabiliyorsa, Afganlar da yakın tarihe dair kendi hükümlerini veriyordu. Zira ABD Özel Kuvvetleri Kandahar sokaklarını dört çekişlileriyle turlarken, bu civcivli, sıcak kentin halkı artık inananların tevekkülüyle kasvetli bir mezarlığı ziyaret ediyordu. Gri, kavrulmuş toprak ve kurumuş çamur yığınlarının altında Kaide'nin 'şehitleri' yatıyor. Burada, bu 150 mezarın arasında, kentin Mirveys Hastanesini Amerikalılarla ve onların Afgan müttefikleriyle, lağımların ve kendi dışkılarının içinde ölümüne çarpışarak sonuna dek elinde tutan adamlar yatıyor. Şimdi birer aziz mertebesindeler. Diğer taraftaki toprak, Kandahar Havaalanı'nda Taliban'ın düşüşünden önce yapılan son muharebede çatışan Usame Bin Ladin yandaşlarını örtüyor. Aralarında Arap, Pakistanlı, Çeçen, Kazak ve Keşmirliler var ve (propagandaya inanacak olursanız) Kandahar'ın Paştun halkı hepsine nefret besliyor ve lanet okuyor.

Doğru değil. Taliban'ın eski halifesinin halkından yüzlercesi mezarları ziyaret ediyordu. Cuma günleri, yüzlerce kilometre öteden binlercesi geliyordu. Hastalarını ve ölmek üzere olanları getiriyorlardı. Bin Ladin'in ölülerinin mezarlarını ziyaret etmenin rahatsızlıkları ve öldürücü hastalıkları iyileştireceğine inanıyorlardı. Azizlerin mezarlarının önünde diz çöker gibi, ihtiyar kadınlar pişirilmiş çamurdan mezarları itinayla yıkıyor, üzerlerindeki toprağı öpüyor, kum fırtınalarında dalgalanan küçük bayraklara dua ederek bakıyorlardı. Kandahar *kabristanı* oraya gelen herkes için dini olduğu kadar siyasi bir dersti.

Batılı bir yardım çalışanı, "Yabancılara El-Kaide mezarlığından uzak durmaları öğütleniyor. Orada tehlikede olabilirsiniz," diyordu açıksözlülükle. Fakat Bin Ladin'in adamlarının son isti-

rahatgahını ziyaret ettiğimde, sadece ferah ve sert kum rüzgarları vardı korkulacak. Mezarların etrafındaki adamların birçoğu başörtülerini yüzlerine sarmıştı, kara gözleriyle aralarındaki yabancıyı süzüyorlardı. 'Yeni' Afgan ordusundan iki asker muhtemelen buraya Amerikan yanlısı yetkililerce konulmuştu ve mezarların üzerine tuz kaseleri koyan, dilleriyle dokunmak için çamur parçaları toplayan ziyaretçileri izliyorlardı. Helmandlı ihtiyar bir adam vardı. Mezarların üzerine taşlar, tuz ve çamur koyuyordu; parmaklarına bulaşmış tuzla elimi sıktı. Hasta olduğu için gelmişti buraya. "Dizimde acı var, çocuk felci geçirdim. Buraya gelenlerin iyileştiğini duydum. Mezarların üzerine tuz ve tahıl koydum. Sonra gelip tahılı toplayacağım, tuzu yiyeceğim ve mezarın çamurunu da eve götüreceğim," diye anlatıyordu. Paştunlar azizlerin mezarına tuz koymaya *Khurda* diyor.

Daha da ihtiyar bir başka adam, annesiyle birlikte Uruzgan'dan gelmişti. "Annemin bacağıyla sırtında ağrı var. Doktora görünebilmesi için Kandahar'a getirdim. Fakat bu şehit mezarlarıyla ilgili anlatılanları, annemi iyileştirebileceklerini duyunca buraya da getirdim. Doktorlardansa buraya gelmekten daha mutlu." İyice kocamış annesi dizlerinin üzerindeydi, mezarlardan kum topluyor, bir yandan da dua edip ağlıyordu. Hükümet askerleri aynı düşsel transa kapılmış görünüyordu. "Burada iyileşen insanları kendi gözlerimle gördüm," diyordu omzuna asılı Kalaşnikof'uyla genç, sakalsız bir adam. "İnsanlar mezarları ziyaret ettikten sonra iyileşiyor. Yeniden duyabilen sağır bir adam gördüm, bir dilsizin konuştuğunu. Hepsi şifa buldu."

Böyle bir itikada karşı çıkmanın zamanı değildi, hele yeri hiç değildi. Kum mezarlığın üzerinde, Bin Ladin'e yaraşır bir acımasızlıkla gürlüyordu. Kent mezarlığı çok daha büyük – sınırları dahilindeki kilometrekarelerce alanda aşiretlerin mezarları var. Fakat yas tutanları çeken El-Kaide'nin ölüleriydi. Onları oraya çeken neydi? Söylentiler ve şifa bulma efsanesi mi? Yoksa bu adamların yabancılara sonuna dek direndiğini, teslim olmaktansa ölmeyi seçtiğini, Afgan olmayan 'şehitlerin' tıpkı Afganlar gibi savaştığını bilmeleri mi?

Yani ortada gizli bir danışıklı dövüş, BM'yi savaşın incir yaprağı olarak kullanmak yönünde hileli bir teşebbüs vardı; savaşa büyük oranda karşı çıkan Britanya kamuoyunu ikna edebilmek için gazeteciler propagandacı olarak kullanılıyordu. Düşmanımız (daha önce Batı dostu sayılan bir Arap diktatör) İkinci Dünya Savaşı'nın en berbat suçlularıyla kıyaslanıyordu. 2002 kışında böyle bir manzara karşısındaydık.

Yaklaşık yarım asır önce de manzaramız buydu; bu kez petrol için değil, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan insan yapımı dar bir kanal içindi savaş. Süveyş krizinin hayaleti 1956'dan beri Britanya hükümetlerinin peşini bırakmadı – 1982'deki Falklands savaşında Margaret Thatcher'ın tepesindeydi ve hatırası şimdi Dışişleri ile Başbakanlık, yani Jack Straw ile Tony Blair arasında gidip geliyordu. Zira Süveyş bir Britanya başbakanını (yanı sıra neredeyse Anglo-Amerikan ittifakını) mahvetmişti ve Britanya İmparatorluğu'nun sonunu simgeliyordu. Birçok sivilin hayatına mal oldu (hepsi Mısırlıydı elbette) ve savaş suçları işledikleri ortaya çıkan müttefiklere utanç getirdi. Savaş bir yalana dayanıyordu – Britanya ve Fransız birlikleri, Mısır ve İsrail ordularını 'ayırmak' için Mısır'a indirme yapmalıydı, oysa Britanya ve Fransa daha önce İsrail istilasına göz yummuştu. Albay Cemal Abdül-Nasır Britanya Başbakanı Anthony Eden tarafından Nil'in Mussolini'si diye tarif ediliyordu, fakat daha bir yıl önce Eden, yeni bir Britanya-Mısır anlaşmasının kutlamaları esnasında Nasır'ın elini dostça sıkmıştı – Donald Rumsfeld'in 1983'te "Bağdat'ın Hitler'i" ile yaptığı samimi görüşmeyi hatırlamamak ne mümkün? Sonunda Britanya birlikleri (kötü teçhizatlıydılar ve Mısırlı düşmanlarına büyük bir horgörüyle muamele ediyorlardı) rezil olarak çekildi, Mısırlılar hıncını cesetlerden çıkarmasın diye ölen askerleri mezarlarından çıkarıp ülkelerine götürdüler.

"Diğer taraf" beni her daim büyülemiştir; kaybedenlerin nasıl düşünüp savaştığı ve (bazen) her şey olup bittikten sonra hiç de kaybeden olmadıklarının anlaşılması. İran'la 1980-88 savaşı sırasında Irak ordusuyla birlikteyken, cephe hattının diğer tarafındaki İran askerleriyle konuşmak istedim daima. İranlılarlayken Iraklı rakipleriyle konuşmak için elimden geleni yaptım. Hizbullah Güney Lübnan'da İsrail işgal ordusuna karşı savaşırken İsrail ordusunun Hizbullah analizini duymak için can attım – İsrailli siyasetçilerin ürettiği bildik 'terörist' söyleminden çok farklıydı. Alt rütbeli İsrail subayları Hizbullah'ın gerilla taktiklerine genellikle saygı duyardı. 2003 Bağdat'ında ise, Anglo-Amerikan işgal gücünün bombardımanı ve saldırısı altındaki Iraklılarla birlikte yaşadım. Süveyş'i takip etmek için fazla gençtim (hatırladığım kadarıyla annem Mısır işgali sırasında Britanya askeri olamayacak kadar küçük olmamdan dolayı rahat bir nefes almıştı), fakat krizin otuzuncu yılında Süveyş Kanalı'nı elinde tutan ve Britanyalılarla savaşan Mısırlılarla konuşmaktan geri kalmadım; Kahire'de Britanya İmparatorluğu'na, Fransız ulusuna ve işgalci İsraillilere karşı çıkmayı göze almış Mısırlıları dinleyerek haftalar geçirdim.

Mısırlılar yaşananlara 'Süveyş Krizi' demiyor, hattâ 'Süveyş Savaşı' olarak bile anmıyor. Daima 'Üçlü Saldırı' diye niteliyorlar. Vatandaşlarının, İsrail'le gizlice anlaşan iki Avrupa süpergücünün Cemal Abdül-Nasır'ın çiçeği burnunda cumhuriyetini işgal etme çabasını asla unutmamasını istiyorlar belki de. Süveyş karmaşık bir krizdi, fakat esasen Nasır'ın (uluslararası anlaşmaların hilafına) kanalı millileştirme ve Süveyş Kanalı şirketini ele geçirme kararından kaynaklandı. Britanya bankaları ve iş çevreleri uzun yıllardır Mısır'daki yatırımlara hakimdi ve Benjamin Disraeli'nin en başta yaptığı pazarlık uyarınca şirketin yüzde 44'ünü elinde tutuyordu. Nasır'ın kararı, daha önce Amerika'nın Asvan Yüksek Baraj projesinden çekilmesiyle neye uğradığını şaşıran Mısırlı kitlelerce büyük bir sevinçle karşılandı. Ele geçirme operasyonunun kod adı 'de Lesseps' idi, Mısır Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıyken kanalı inşa eden Fransız diplomatın ismiydi bu. Nasır 26 Temmuz 1956'da İskenderiye'de yaptığı radyo konuşmasında bu ismi söyler söylemez 12 adamı şirketin ahşap kaplı büyük merkezine baskın düzenledi.

Baskını yapanlar arasında 26 yaşında utangaç ve ince bıyıklı bir Süveyş Kanalı kılavuz kaptanı olan Ali Nasr da vardı. İsmailiye'deki binanın merdivenlerinden çıkan Nasr, Fransız çalışanlara soğukkanlı bir şekilde artık 'Mısır Kanal Şirketi' için çalıştıklarını söyledi. Nasr gruptaki tek denizciydi. Otuz yıl sonra konuştuğumuzda o günleri şöyle anlatıyordu: "Hepimiz bunun ülkemiz için yerine getirmemiz gereken bir görev olduğunu biliyorduk – bu uğurda canımızı vermeye hazırdık. Emirleri bekleyen askerler gibi hissediyorduk. Mühendis Mahmud Yunus'un liderliğinde içeri girdik. Mühürlü emirleri Yunus'a bizzat Nasır vermişti. Onun elinde bir tüfek vardı. Ben silahsızdım – silahlara hiçbir zaman inanmamışımdır. Fakat içeride Fransız, Britanyalı ve Yunanlılar bize çok dostça davrandı. Onlara kanalın millileştirildiğini, artık Mısır'a ait olduğunu, işbirliği yapmak istediğimizi ve gemilerin kanaldan geçişinin sürmesi gerektiğini anlattık. Ardından birbirimize sigara ikram ettik. Bürolarda uyuduk, Fransız yetkililerin masalarının üzerine kıvrılıp yatıyorduk genellikle. İşte kanalın yönetimini böyle ele geçirdik."

Kaptan Nasr İsmailiye'de uykuya dalmak üzereyken, Anthony Eden başbakanlıkta Irak kralı ve kralın başbakanı Nuri es-Said ile akşam yemeğinin son demlerindeydi. İki yıl sonra ikisi de Bağdat'ta suikastla öldürülecekti. Fakat 1956'nın o akşamında es-Said'in zehri Mısır liderine yönelmişti. "Vurun onu," diye nasihat ediyordu Eden'a. "Vurun, sıkı vurun, hemen şimdi vurun." Londra'da Eden kurmaylarını topladı. Nasır'ı devirmek (aynı fikrin yeni versiyonuna 'rejim değişikliği' deniyor) ve kanalı kurtarmak istiyordu. Fakat Britanya ordusu ona bunu yapmanın mümkün olmadığını söyledi. Birlikler eğitimsiz, çıkarma gemileri çalışmaz durumdaydı. Kırk yılı aşkın bir süre sonra bir paraşüt birliği subayı bana şunları anlatacaktı: "Ordumuzun hazırlığının İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ne kadar gerilediğini ancak Port Said

dışına indirme yaptığımızda idrak ettik. Nakliye uçağımız yükünü sadece bir tarafından boşaltabiliyordu, ciplerimiz bozuktu ve bizi desteklemek için ateş bile edemiyorlardı."

Nasır'ın gücüne dair ilk sınav 15 Eylül 1956'da, Süveyş Kanalı Yönetimi'ndeki neredeyse bütün yabancı kılavuz kaptanlar iş bıraktığında yaşandı. Eden ve Fransa Başbakanı Guy Mollet grevi beş gün önce Londra'da planlamıştı. Dünyaya Mısırlıların kanalı idare etmekte yetersiz olduğu gösterilecekti. Akdeniz ile Kızıldeniz arasındaki 170 kilometrelik kanaldan konvoyları geçirmeye ehil olan 205 kılavuz kaptandan sadece 40'ı Mısırlıydı, onlardan beşi de tatildeydi. Kaptan Nasr o günü şöyle anlatıyordu: "Yunus bunun olacağını anlamıştı ve Mısırlı kılavuz kaptanları toplayıp ne yapmamız gerektiğini sordu. Ona yeni kaptanlar eğitmemiz gerektiğini, fakat bütün kanalı idare etmeyi öğretecek vaktimiz olmadığını anlattım. Adamlara kanalın dört parçasını öğretmemiz gerektiğini söyledim. Bir ekip kanalın İsmailiye'ye bağlanan birinci yarısında güneye giden gemilere nasıl kılavuzluk edeceğini, bir ekip Süveyş'e bağlanan ikinci güney parçasını, diğer iki ekip de aynı aşamada kanalın kuzeye giden parçasını öğrenecekti."

15 Eylül akşamı Nasr kendisini Port Said'de 14 bin tonluk bir Alman gemisinin güvertesinde buldu. "Yabancı kılavuz kaptanlar çekip gitmişti ve yeni durumdaki işimden ve sorumluluğumdan dolayı öyle endişeliydim ki, kanalın ağzındaki yeşil şamandıra ışıklarını kırmızı olanlardan ayıramadığımı fark ettim. Fakat Alman kaptan çok kibardı ve beni cesaretlendirdi. Karanlıkta kanala girdik ve şafak sökerken yanımızdaki yolda ilerleyen bir arabanın ışıklarını gördüm. Yunus'tu bu, elinde bir megafon, bana ve yanından geçen her geminin kılavuz kaptanına bağıra çağıra cesaret vermeye çalışıyordu."

Britanya'da, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı ele geçirmesini takip eden günler, haftalar ve aylar kaçamak sözler, parlamentodaki yalanlar, bir koalisyon ordusu oluşturmak yönündeki çaresiz çabalar ve (hepsinden zarar verici olanı) Paris dışındaki Sevr'de yapılan gizli bir toplantıya sahne oldu. Bu toplantıda İsrailliler, Britanyalılar ve Fransızlar İsrail ordusunun Mısır'ı işgal etmesi, Britanya ve Fransa'nın ise bunun ardından müdahale etmesi konusunda anlaşmıştı. Fransa ve Britanya işgalin ardından İsrail ve Mısır ordularının güçlerini kanalın iki tarafına çekmesi talimatı verecek, ardından bir Anglo-Fransız müdahale gücü Port Said civarındaki Kanal Bölgesi'ne yerleştirilecekti. Operasyonun adı "Silahşör" olacak ve tahmin edileceği üzere, Britanya halkı da savaş sonrası rehavetinden, Eden'ın askeri güç kullanma hakkını sorgulayanları yerin dibine batıran gazete başyazılarıyla uyandırılacaktı.

Açılışı *Times* yaptı. Gazetenin, yayın yönetmeni William Haley'in bizzat kaleme aldığı başyazısı esip gürlüyordu: "Elbette kamuoyu güç kullanımından kaçınılmasını arzuluyor. Herkes bunu istiyor ve en çok isteyenin de Britanya Hükümeti olmasını umuyoruz. Fakat bu konuyla ilgili yapabileceğimiz pek az şey olduğu için en iyisinin bahaneler bulmak ve bütün meseleyi unutmak olduğunu söylemenin de hiç alemi yok. Uluslar çıkarlarını kuvvetle savunarak yaşarlar... Halk, kendi sessizliği içinde, bunu karşı çıkanlardan daha iyi bilirler. Halk hâlâ Britanya'nın büyük olmasını istiyor." *Manchester Guardian*, *Times* başyazısının kriz dönemlerinde hükümet aleyhinde konuşma hakkına bir saldırı olduğunu iddia ediyordu (2003'ün başlarında Irak savaşı yaklaşırken benzer bir tartışma yeniden başlayacaktı) ve Eden'ın basın sorumlusu William Clark, Alastair Campbell'ın Blair döneminde oynadığından çok da farklı bir rol oynamıyordu.

Tony Shaw, krizin tarihine dair yazdığı parlak ve bazen acımasızca komik kitabında o günleri, "Clark *Times* ile omuz omuza çalışıyordu," diye anlatır. Clark'ın işi (ve bu noktada George Bush ve BM ile son derece rahatsız edici bir paralellik söz konusu), "Hükümetin ihtilafı kısa süreliğine BM'ye havale etmesi için zemini hazırlamaktı... Bu da belli bir ustalık gerektiriyordu, zira Eden ve gazete o güne dek hantal ve etkili sonuçlar yaratamayan bir kurum diye niteledikleri BM'yi meselenin dışında bırakmıştı." Eden, Haley'e BM'yi sadece Nasır'ın suçluluğunu

gösterecek ve güç kullanımını meşrulaştıracak bir araç olarak kullanmak istediğini söylemişti – George W. Bush'un silah denetçilerinden 2002'de Irak'ta yapmalarını istediği şey de tam buydu.

Ve 1956'da *Times*'ta yayınlanan bir başka başyazı, 'kanal' yerine 'Irak' konsa, 2002 sonunda da rahatlıkla yayınlanabilirdi:

> Meselenin basitçe BM'ye devredilmesi ve sonrasında tamamen ona bırakılmasına itirazımız şu: BM muhtemelen işi sulandıracak ve kanalı özgürleştirmek açısından muhakkak ki etkisiz kalacaktır. Fakat kanal üzerindeki uluslararası kontrolün yeniden sağlanması ister müzakere yoluyla isterse başka şekilde olsun, kesinlikle BM'nin himayesinde olmalıdır ve BM ne olup bittiği konusunda ne kadar erken bilgilendirilirse o kadar iyi.

Kennett Love'ın Süveyş savaşına dair anıtsal çalışmasına göre, "Çatışma, Eden'ın Nasır karşıtı politikası ile Fransa ve İsrail'in dile dökülmeyen Nasır karşıtı ittifakının izdivacından doğdu." İsrail Sina'yı 29 Ekim'de işgal edecek ve kuvvetlerinin Filistinli Fedailerin üslerine saldırdığını, askeri operasyonlarının 'Mısır ordusunun [İsrail] vatandaşlarına ve İsrail'in kara ve deniz iletişim sistemlerine yönelik sürekli saldırıları nedeniyle' zorunlu hale geldiğini söyleyecekti. Britanya ve Fransa ise İsrail ve Mısır güçleri arasında ateşkes çağrısı yapacak, (öncesinde çoktan karar verildiği üzere) İsrailliler bu çağrıyı kabul edecekti. Doğru bir değerlendirme yaparak, üç gücün savaş konusunda danışıklı dövüş içinde olduğunun uzun zaman önce farkına varan Nasır ise çağrıyı geri çevirecekti.

Mısır ordusu cesurca savaşmasına rağmen geri çekildi, fakat Sina'dan kanal kıyılarına kadar her yerde büyük bir kaos yaşanıyordu.[1] 31 Ekim'de Britanya ve Fransa hava kuvvetleri Mısır'a karşı uzun zamandır planladıkları kendi operasyonlarını başlattılar. Mısır ordusunun doğu komutanlığından Yedek Binbaşı Mustafa Kemal Murad o öğleden sonra Kahire'den çöle giden yolda aracıyla ilerliyordu. Otuz yıl sonra olanları bana şöyle anlatacaktı: "Kâbus gibiydi. Yoldaki Mısır zırhlı araçları kilometrelerce uzanıyordu ve hava saldırılarının ardından bütün kamyonlar ve zırhlılar yanıyordu. Büyük bir şok yaşıyordum. Yoksul çiftçiler yolda yürüyor ve bize şöyle bağırıyordu: 'Bizi kendi toprağımızda yıkıma götürdünüz, şeytanlar!'" Murad, İsmailiye'yi sakin, fakat korku ve hayal kırıklığı içindeki askerlerle dolu bulmuştu. "Moraller berbattı, askerlerimizin ayakları çölde yürümekten şişmişti ve geride kalan askerlere ve 'Ulusal Muhafızlar'a da korku salıyorlardı. Bütün çekilen ordular, karşılaştıklarına yaşadıklarını abartarak anlatırlar. Onları bir an önce Kahire'ye göndermemiz gerekiyordu."

Murad, İsmailiye'deki eski Britanya konsolosluğuna vardığında buranın artık bir devlet dairesi, Mısır ordusunun acil durum karargahı olarak hizmet verdiğini görmüştü. "Subaylarımızın keyfi gayet yerindeydi, zira Britanyalılar arkalarında kasalarca viski, şampanya, bira ve konyak bırakmıştı." Mısırlı askerler kentteki sivillerin evlerini yağmalıyordu – ta ki komutanları Kemaleddin Hüseyin bütün hırsızların görüldüğü yerde vurulması emri verene dek. Bazı Mısırlı subaylar emir komuta zincirini paramparça etmişti. "Albay Abdülaziz Selim'e İsmailiye'nin dış

1 Mısır'ın çekilmesini, İsrail'in Sina Çölü'nde esir alınan en az 44 Mısır askerini infaz etmesi hızlandırmış olabilir. Cinayetlerin emrini veren İsrailli subay Arye Biro'ya göre, o ve adamlarının başı Mısır hatlarının gerisindeki esirlerle beladaydı. "Onlara nezaret edecek yeterince askerim yoktu," diye anlatacaktı yıllar sonra. "Ras Sudar'a hareket etmek zorundaydık. Bu yüzden onları yok etmeye karar verdim." Cinayetler ancak 1995'te, İsrail ordusunun yayınladığı '1956 Sina Savaşı'nın Siyasi ve Askeri Özellikleri' adlı bir kurum içi araştırma belgesiyle gün ışığına çıktı. İnfazlardan sorumlu askerler İsrail Paraşüt Taburu 980'in mensuplarıydı. Taburun komutanı ise sonradan İsrail Genelkurmay Başkanı ve sağcı Tsomet partisinden Knesset (İsrail parlamentosu) üyesi olacak Rafael Eytan'dı. Mısırlılar ortaya çıkan bu bilgilerin Kahire gazetelerinde yayınlanmasını ilk başta engelledi, fakat sonradan İsrail hükümetinden açıklama talep etti.

mahallelerini savunması söylenince Hüseyin'e bağırdı: 'Britanya hava kuvvetleri birliğimi tamamen yok edecek!'" diye anlatıyordu Murad. "Hüseyin'den onu Kahire'ye geri göndermesini istedim. Fakat sabah Selim'in yaveri bize gelip albayın kapısının altından kan sızdığını söyledi. Kapıyı açtığımızda Selim'in benim masamda kendisini vurduğunu gördük."

1986'da konuştuğumuzda Murad'ın RAF'ın İsmailiye bombardımanına dair anıları hâlâ son derece canlıydı; yaşanan şiddeti hatırladıkça, İsmailiye etrafındaki pistlere düzenlenen baskınları elini sürekli olarak göğe kaldırarak tarif etmekten kendini alamıyordu. "Hiçbir sivile saldırmamaları karşısında hayrete düşmüştüm. Son derece isabetliydiler. Saldırılar sonrası pistlere gittiğimde, genç askerlerimizin hava saldırısı altında siperlerinden çekilme emirlerine uymadığını gördüm. Bunun yerine uçaksavarlarının başında kalmış ve ateşe devam etmişlerdi. RAF roketleri o kadar isabetliydi ki, uçaksavarları sürekli vurmuşlardı. Adamlarımız paramparça olmuştu. Silahlarının başında kollarını ve belden aşağılarını buldum: üst tarafları kaybolmuştu."

5 Kasım 1956'da Anglo-Fransız gücü Port Said civarına çıktı, birçoğu Kıbrıs'tan gelen ve eskimiş savaş gemilerinden oluşan bir filoyla taşınmıştı. Cemil hava üssünün uçak pistine 780 Britanyalı paraşütçü indirildi; 470 Fransız paraşütçü de Raşva kanalı üzerindeki iki köprüye indi. Erken saatlerde Murad, İsmailiye karargahındaki bir divanın üzerinde rahatsız bir şekilde uyuyordu; uzun boylu bir adam tarafından kaldırıldı. "Kalktım ve karşımdaki adamın Cemal Abdül-Nasır olduğunu şaşkınlıkla fark ettim. Üzerine gayet iyi oturan sivil bir takım elbise giymişti. Ona şunu söyledim: 'Hoş geldiniz Sayın Başkan – burada ne yapıyorsunuz? Kahire'de olmalıydınız. Yollar çok tehlikeli, çünkü Britanyalılar bombalıyor.' O ise Port Said'e gittiğini söyledi. 'Bunu yapmayın efendim, bir an önce Kahire'ye dönmeniz lazım, çünkü Britanyalı paraşütçülerin birkaç saat içinde Port Said'e inmesi bekleniyor.' Nasır dinlenebileceği bir oda istedi. Onu Britanya konsolosunun yatak odasına yerleştirdim. Birkaç saat sonra Britanyalılar Port Said'e varmış, Cemil hava üssü için savaşmaya başlamışlardı bile."

Böylece Binbaşı Murad belki de Anthony Eden'ın çok nefret ettiği Mısırlıyı yakalamasını engellemişti. Yeni kıyafetler giyen ve kolonya sürünen Nasır, gerçekten de Kahire'ye döndü – Murad'ın ona çok önemli bir soru yöneltmesi dönmesini sağlamıştı: "Nasır'a, 'Ruslarla askeri yardım anlaşması yapıldı mı?' diye sordum. Yapılmadığını söyledi. 'Bir centilmenlik anlaşması bile mi?' diye sordum bu kez. 'Hayır' diye cevap verdi. Dehşete düşmüştüm. Üç gücün hepsine aynı anda meydan okuyan bu adam deli olmalı, diye düşündüm. 'Efendim elimizden geleni yapacağız, fakat Britanya, Fransa ve İsrail'e karşı koyabilmemiz için bir mucize olması gerek' dedim. 'Rabbena meanâ' – Allah bizimle beraberdir' dedi sadece. Ondan sonra ayrıldı."

Kaptan Nasr, Britanyalılar indiğinde Port Said'deki Cumhuriyet Caddesi'nde bulunan apartmanında yaşıyordu. "Ateş açıldığını duyduk – herkese yirmi dört saat boyu evlerinden çıkmaması söylendi. Dışarı çıktığımda ilk gördüğüm şey, Adil Mandur adlı bir komşumun sokakta yatan cesedi oldu. Ulusal Muhafızlar'ın bir üyesiydi. Britanyalı bir asker tarafından vurulmuştu ve su yolunun içinde kolları açık, yüzükoyun yatıyordu. Annesinin evinden çıktığını ve oğlunu sessizce kaldırıp eve taşıdığını hatırlıyorum." İlk başta ölenler tek tek gömüldü, fakat onlarca ceset, ki çoğu sivildi, havaalanının yanındaki bir toplu mezara kondu. Britanyalılar, ağır ateş altındaki bir Mısır polis karakoluna baskın düzenledi ve içerdeki polislerin neredeyse tamamını öldürdü. Britanyalı bir general kentte yaklaşık bin Mısırlının öldüğünü tahmin ediyordu, Binbaşı Murad'ın RAF'ın bombardımandaki isabeti ile ilgili olumlu düşüncesiyle uyuşmayan bir rakamdı bu. Çok sayıda sivil, Fransız paraşütçüler tarafından katledilmişti; onlardan biri sonradan, silah arkadaşlarıyla beraber bir grup masum balıkçıyı vurup öldürdüklerini, çünkü Fransız birliklerine esir almama emri verildiğini yazacaktı. Paraşütçüler, kanalda canlarının bağışlanması için yalvaran diğerlerini yakın mesafeden başlarından vurmuştu.

"Britanyalılar düzgün davrandılar – benim dairemde konaklarken hiçbir şey çalmadılar," diye anlatıyordu Kaptan Nasr. "Fakat Fransızlar çok farklıydı. İnsanlara çok kötü davranıyorlardı. Belki de Cezayir'den alışmışlardı, fakat bence kızgınlıklarının sebebi kanalın kendilerine ait olduğunu ve geri almaya hakları olduğunu düşünmeleriydi." Cemal Abdül-Nasır FLN'nin Cezayir'deki mücadelesini açıkça destekliyordu.

Cemil Havaalanı'nda genç bir Mısırlı gerilla, Muhammed Mahran Osman, Mısır ordu depolarının yerini öğrenmek isteyen Britanyalılar tarafından yakalanmıştı. Osman sonraları, silah depoları hakkında bilgi vermeyi ya da müttefikler için radyodan propaganda yapmayı reddettiği için Kıbrıs'taki Britanya ordusu doktorlarının gözlerini çıkardığını iddia edecekti. Bu iddiaya dair bağımsız bir tanıklık yok, fakat 1997'de Osman'la tanıştığımda gözlerinin yuvalarından çıkarıldığı ayan beyan ortadaydı. Ona göre Britanyalılar Cemil Havaalanı'na inişleri sırasında askeri bir doktorun yaralanmasının da intikamını alıyordu. 3. Paraşütçü Birliği'nin sağlık subayı olan Teğmen A. J. M. 'Sandy' Cavenagh'ın sol gözüne Cemil'e inişi sırasında bir şarapnel isabet etmişti, fakat kırk yıl sonra konuştuğumuzda, kör Mısırlının iddialarıyla ilgili hiçbir şey bilmediğini anlattı. İronik olan şu ki, Cavenagh yıllar sonra Port Said askeri müzesinde rehber olarak çalışan Osman'ı tanımış, fakat onunla konuşmamıştı. Hava indirmelerin hikâyesini tüm çıplaklığıyla yazacak olan Cavenagh zarif ve kibar bir adamdı ve ciddi şekilde yaralanmasına rağmen silah arkadaşlarını beş saat boyu tedavi etmeyi sürdürdüğü için komutanlarının övgüsünü kazanmıştı.[1]

Arşivler eski emperyal orduyu hatırlatan ırkçılık örnekleriyle dolu. Port Said'in en yoksul bölgesi Britanya haritalarında 'Marsık-Kent' diye işaretlenmişti; 'Müttefik Kuvvetler Karargahı'ndan propagandayla ilgili gönderilen 1 Aralık 1956 tarihli bir notta Arapların 'Şeytani Zihniyeti'nden dem vuruluyordu. Britanyalılar gazetecilerin savaş sonrasında Port Said'e gitmesini günlerce engelledi, fakat ateşkesten bir hafta sonra gazeteci Alex Eftyvoulos Port Said'deki cesetlerin hâlâ gömülmemiş olduğunu görecekti.

İsmailiye'nin Mısırlı komutanı Kemaleddin Hüseyin, Port Said'deki muadili Tuğgeneral Selahaddin Moguy hâlâ çalışan bir telefon hattından karşısına çıkınca küplere binmişti. Murad o günü şöyle hatırlıyordu: "Bize ölü ve yaralıları toplamak için Britanyalı bir generalle altı saatlik ateşkes anlaşması yaptığını söyledi. Bunun üzerine Hüseyin açtı ağzını yumdu gözünü; 'Benim emirlerim olmadan İngiliz bir generalle nasıl görüşürsün?' diye bağırdı. Moguy'un cevabını duydum: 'Port Said'e komuta eden subay benim ve bu benim kararım.' Ve telefonu kapattı."

7 Kasım sabahı erken saatlerde Murad, sırtında makineli tüfeğiyle İsmailiye'nin kuzeyine giden dar kanal yolunda yavaşça ilerliyordu. Sağında, uzun otların içinde iki kırmızı gelincik olduğunu sandığı şeylerin hareket ettiğini gördüğünde, Cisr El-Hind denen balıkçı köyünü

1 Dönemin Britanya askeri belgeleri (birçok başka belge, Eden'ın gizli Sevr toplantısı tutanakları gibi, Süveyş'i takip eden aylarda kasten imha edildi) Osman'ın iddiasına hiçbir atıfta bulunmuyor. Londra'daki Devlet Kayıtları Dairesi'nde (PRO) üç hafta boyunca esirlerin sorgulanmasına dair kayıtlar bulmaya çalıştım, fakat böyle bir atıf bulamadım. Bir belge Britanya 2. Kolordusu'nun istihbarat subaylarının, Port Said Muharebesi'nden sonra 'Port Said'deki Savaş Esirlerinin sorgulanmasının umulan sonuçları tam olarak vermediğini, hiçbir karargahın yerinin saptanamadığını...' rapor ettiğini gösteriyordu. Tuhaf olan, Port Said'den gönderilen belgeler arasında 6-8 Kasım 1956 tarihlerinde yazılan hiçbir belge olmamasıydı. PRO arşivleri Mısır'daki Uluslararası Kızılhaç'ın Kıbrıs'a nakledilen esir olup olmadığını sorduğunu gösteriyordu. Savaş Bakanlığı'na da Mısırlılardan Kıbrıs'taki bir Britanya propaganda radyosuna konuşmalarının istenip istenmediği soruluyordu. Britanyalı bir yetkilinin buna verdiği cevap pek bir şey ifade etmiyordu: "Süveyş indirmeleri sırasında Kıbrıs'ta Britanya'nın Sesi adıyla yayın yapan radyo istasyonuna sorgulanan esirleri göndermiş değiliz, belki bu konuda Savunma Bakanlığı'na başvurmayı istersiniz, fakat bir sonuç alabileceğinizi sanmam." Savaş öncesi Berlin'de *Daily Express*'in muhabirliğini yapan ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bir Alman 'kara' propaganda radyosunun direktörlüğünü yürüten Sefton Delmer, bu esrarengiz radyo istasyonunun yayınına yardımcı olmak üzere Kıbrıs'a uçmuştu.

daha yeni geçmişti. "Derken o iki çocuğu görebilir hale geldim; kırmızı bereli iki Britanyalı paraşütçü, uzun otların arasında yatmış, beni seyrediyordu. Yaklaşık 65 metre uzakta, silahlarını bana doğrultmuşlardı. Beyaz mendiller çıkarıp süngülerine bağladılar ve bana, 'Merhaba' diye bağırdılar. Elimi silahımdan çektim ve aynı şekilde karşılık verdim. Önümde Britanya tanklarının ve bazı askerlerin yol boyunca dikenli tel çektiklerini görebiliyordum... Bu iki çocuk bana seslenebildiğine göre, ateşkes ilan edilmiş olmalı diye düşündüm. Ve içimden sürekli şunu diyordum: 'Burada, Port Said'in sadece 38 kilometre güneyinde duran Britanyalı komutan dangalağın önde gideni. Önünde hiçbir şey yok – sadece birkaç saatte Kahire'de olabilirdi.'"

Fakat Britanyalılar daha ileriye gitmedi. Murad tam da Britanya ordusunun en son emperyal macerasına rastgelmişti. Bir süre sonra Amerikalıların duruma müdahale ettiğini ve böylece bir dönemin de kapandığını görecekti. Başkan Eisenhower İsrail istilasının müttefikler (ve en başta da Fransa) tarafından kotarıldığını öğrenince çileden çıkmış ve Bush'un 2003 doktrininin tersine, Amerika'nın bütün işgali kınama hakkını saklı tutmuştu. Eisenhower'ın Foster Dulles'a söylediği meşhur sözler ("Şimdi Londra'ya gideceksin ve Eden'a, 'Çüş oğlum!' diyeceksin"), Britanya'ya tüm desteği kesmeye ne kadar yaklaştığını gösteriyordu. 28 Kasım'a gelindiğinde, Britanya Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd Kabine'ye şunu söylüyordu: "Anglo-Fransız birliklerini uygun bir zamanda, hızlı bir şekilde çekseydik, ABD hükümetinin sempatisini tekrar kazanırdık."

1922 Komitesi tarafından İsrail, Britanya ve Fransa ortaklığı hakkında sorgulanan Eden, "Bazı (yarı-gerçekler) –ve bunlar bir biçimde var olsa da, ciddi veya çok fazla değillerdi– zorunluydu ve böyle bir operasyonda bu tür hususlar had safhada gizlilik gerektirir," dedi. 20 Aralık'ta da Avam Kamarası'na yalan söyledi. "Önceden bilgi vermek konusunda Avam Kamarası'na gayet açık bir biçimde şunu söylemek isterim ki, İsrail'in Mısır'a saldıracağına dair ön bilgi yoktu – kesinlikle yoktu. Fakat başka bir şey vardı. İsrail saldırısı riski vardı ve bunu gayet iyi biliyorduk. Ve bu riskin varlığı doğrultusunda belli görüşmeler ve konuşmalar oldu, ki bence kesinlikle doğruydu ve herkes böyle yapardı." Irak'a yönelik 2003'teki yasadışı işgalin hemen sonrasında Tony Blair bundan daha âlâsını yapamazdı. Eden hasta bir adamdı (daha yeni bir ameliyat geçirmiş ve cerrah yanlışlıkla tıbbi bir aleti içinde bırakmıştı) ve W. Scott Lucas'ın o dramatik günlere dair anlatısında belirttiği gibi, yanındakilerde geleceğine dair soru işaretleri oluşmaya başlamıştı. 9 Ocak 1957'de Eden, Harold Macmillan'a doktorlarının kendisini görevde kaldığı takdirde sağlığının tehlikeye gireceği konusunda uyardığını ve 'bırakmaktan başka seçeneği' olmadığını söyledi. Macmillan afallamıştı. "Nispeten bu kadar genç ve hâlâ verecek çok şeyi olan bir adamın siyaset hayatını bitireceğine inanamıyordum," diye yazıyordu. "Bir süre karşılıklı oturduk. Her ikimizin de katılıp nice acılar çektiği Birinci Dünya Savaşı hakkında birkaç kelime ettik... Şimdi onu kasvetli kış öğleden sonrasında görebiliyordum, hâlâ çok genç, çok zarif, çok neşeli görünüyordu – o 1914-1918 savaşında görev yapan gençliğin en iyi taraflarını kendisinde toplamıştı."

Scott Lucas'a göre Eden'ın istifası, "Britanya'nın çıkarlarını savunmak için Washington'un desteğine ihtiyaç duymadığını" göstermek yönündeki son teşebbüsüydü. Bundan sonra Britanya ABD politikasının hizmetkarı haline gelecekti. Amerika'nın politikası ise Ortadoğu'yu 'savunmak' için tek taraflı hareket etmek olacaktı. 1957'deki Eisenhower doktrini, ABD'nin şu an dünya üzerinde sahip olduğu hegemonyanın kapısını net bir şekilde açtı. Artık çıkarlarını savunmak için Britanya'nın desteğine ihtiyaç duyan belki de Washington olacaktı – en azından Irak işgalinde, her ne kadar o bile kuşku götürür olsa da.

Mısır'da Nasır daha da büyük bir destekle iktidarını sürdürdü, 1967 Arap-İsrail savaşında İsrail karşısında yaşadığı hezimetten sonra bile ayakta kaldı, ülke içindeki tüm muhalefe-

ti idamlar ve işkenceyle bastırdı. Rus birlikleri 30 Ekim 1956'da Budapeşte'ye girip devrimi ezerken dünyanın dikkati Süveyş'e çevrilmişti. Bazıları İşçi Partisi lideri Hugh Gaitskell'in Kasım ayında televizyona çıkıp Britanya birliklerini saldırganlar diye nitelemesini asla affetmedi (2003'ten farklı olarak, en azından Avam Kamarası'nda hükümete karşı ciddi bir muhalefet vardı), *Observer* ise savaşa karşı çıktığı için kaybettiği okurlarını bir daha hiç geri kazanamadı.

"Tam bir kumardı," diyecekti eski Binbaşı Murad, otuz yıl sonra. "Nasır, Amerikalıların müdahale etmesi ve Britanya'dan ateşkes ilan edip çekilmesini istemesi nedeniyle çok şanslıydı – Amerikalılar Ortadoğu'daki büyük güç olarak Avrupalıların yerini almak istiyordu. Fakat bu şanstı. Nasır'ın yerinde olsaydım, bunu yapmazdım, çünkü Rusya ile anlaşma yoktu. Savaş eşitler arası bir maç değildi – bir savaş bile değildi. Kanalın millileştirilmesine karşı, Nasır'ın iktidarını yok etmek için atılan bir adımdı. Bunun başından beri farkındaydık."

Fakat son sözü, Britanya Süveyş'e indikten hemen sonrasında şu açıklamayı yapan Eden'a bırakalım: "Eğer meseleyi kendi haline bıraksaydık, her şey daha da kötüye gidecekti. Nasır bir tür Müslüman Mussolini haline gelecekti ve Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, hattâ İran'daki dostlarımız aşama aşama devrilecekti. Nasır'ın gayretleri batıya da yönelecek ve Libya ile Kuzey Afrika onun kontrolüne girecekti." Bütün bunları 2002 ve 2003'te tekrar duyacaktık, bununla birlikte Eden'ın Nasır nefretinin bile bazı sınırları vardı. "Nasır'ın bir Hitler olduğunu asla düşünmüyorum... Fakat Mussolini benzetmesi yakın düşüyor," diye yazacaktı. Fransa Başbakanı Guy Mollet ise Nasır'a 'çırak diktatör' diyordu. Hem o hem Eden, bizzat Mollet'nin 'anti-Münih kompleksi' dediği şeye tutulmuştu.

2003'te Britanya'da gazeteler savaş argümanlarını bağıra çağıra ortaya döküyordu. Amerika'da argümanlarını yığın yığın kitaplarla savunuyorlardı: 11 Eylül saldırılarını hatırlatan bekleme salonu kitapları, Irak'ta barış için dua eden ucuz kitaplar, Ortadoğu'da 'rejim değişikliği'nin faydalarını öven dipnotların gırla gittiği ağır ve kalın ciltli kitaplar... New York'ta medyanın yanı sıra yayıncılar da savaşa girmişti. Bunu anlamak için Amerikan gazete tezgahlarındaki 11 Eylül kitaplarının (birçoğu dev boyutlu foto-anma ciltleriydi) isimlerine göz gezdirmeniz yeterliydi: Kutsal Toprağın Üzerinde, Demek Diğerleri Yaşayabilir, Güçlü Yürek, Ne Gördük, Son Sınır, Tanrı İçin Bir Gazap, Kılıçların Gölgesi... Amerikan televizyon kanallarının yeni savaşı garanti görebilmesinde şaşılacak bir durum yoktu. "Irak'ta son raund" diyordu CNN. "Savaşa hazırlık." Bunun kesinliğini kimse sorgulamıyordu. Ocak'ta ABD'de katıldığım bir canlı radyo programında, katılımcılardan (İsrailli bir akademisyen, eski bir İrlandalı BM yetkilisi, bir Vietnam gazisi, Tony Benn vd.) Irak'ta savaş olması gerekip gerekmediğini değil, savaşın sonuçlarının ne olacağını tartışmaları istenince protesto ettim. Savaşın kaçınılmazlığı senaryoya çoktan yazılmıştı.

ABD'deki bu külliyen sahtekarca 'tartışmaya' en son ve en gösterişli katkı eski bir CIA casusu ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nin eski 'Körfez işleri' direktörü olan Kenneth Pollack'ın yazdığı *The Threatening Storm: The Case for Invading Iraq* ("Tehditkar Fırtına: Irak Neden İşgal Etmeli?") adlı kitaptı. Bütün Amerika'nın konuşmaya mecbur olduğu kitap buydu ve başlığı da (*Tehditkar Fırtına*, elbette, Winston Churchill'in yazdığı İkinci Dünya Savaşı tarihinin ilk cildinin adından –*Yaklaşan Fırtına*– apartılmıştı) içeriğinin ne olduğunu fazlasıyla anlatıyordu. Tıpkı 2002'de George W. Bush'un kendisini yatıştırma politikasıyla mücadele eden Churchill gibi göstermeye çalışması gibi, Pollack da iki kez şu kehanette bulunuyordu: Dünya 1938'de Britanya ve Fransa'nın önündeki ikilemin aynısıyla karşı karşıyaydı. Müttefiklerin Hitler'e o dönemde savaş açmaları halinde bir yıl içinde kazanabileceklerini iddia ediyordu. Britanya ve Fransa'nın asker sayısı itibarıyla daha kuvvetli olmalarına rağmen modern silahlar bakımından

zayıf olmaları gerçeğine (halbuki ABD şu an Saddam'ın güçlerini bir aydan kısa bir sürede rahatça yenebilirdi) bu pek özel argümanda yer verilmiyordu. Pollack Saddam'ın Hitler olmadığını kabul ediyordu, fakat Saddam bir kez daha Hitler'in giysilerine bürünmüştü (tıpkı Nasır'ın 1956 Süvevş krizinde Nil'in Mussolini'si olması gibi) ve bu yanıyla bakıldığında, savaşa karşı çıkanlar Nazi sempatizanıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın (yani gerçek İkinci Dünya Savaşı) başlamasından önce ve hemen sonra Britanyalı yayıncılar yazarlarını savaşı desteklemeye seferber etmişti. Victor Gollancz Britanya'nın özgürlüklerinin yılmaz bir savunucusuydu. 1941'e gelindiğinde Howard K. Smith'in *Berlin'den Gelen Son Tren* adlı kitabı rafları süslüyordu; bu parlak Amerikalı dış haber muhabiri, kitabında ABD savaşa girmeden önce Nazi Almanya'sındaki hayatı vahim manzaralar çizerek anlatıyordu. Fakat bunlar genellikle ideolojik olduğu kadar edebi çalışmalardı. ABD'nin Irak işgalinden önce olanlar ise tamamen farklıydı: 11 Eylül'deki ağırbaşlı, hürmete şayan, kuşku götürmez kaybın sırtına binip Amerika'yı savaşa sokmak için gösterilen iğrendirici, avantacı çabalardı.

Saddam'ı devirmek, "Irak meselesiyle Arap-İsrail ihtilafı arasındaki bağı 'koparacaktı.'" Uzun vadede, "önemli bir Amerikan karşıtlığı kaynağını ortadan kaldıracak" ve "ABD güçlü, müreffeh ve kapsayıcı bir yeni Irak devleti... yani modern bir Arap ülkesinin nasıl olabileceğine dair bir model inşa edecekse" bu açıdan olumlu bir sonuç doğuracaktı. Pollack'ın savaş lehindeki argümanı nefes kesecek derecede gayri-ahlakiydi. Görünen o ki savaş ahlaken gerekli olduğu için değil, kazanacağımız için doğru karar olacaktı. Savaş artık geçerli ve potansiyel olarak başarılı bir siyasi seçenekti. Washington'un 'dış politika gündemini' ferahlatacak, muhtemelen Amerika'nın hayati çıkarlarının görülebildiği bir veya iki ülkeyi işgal etmesi imkânı verecekti. Ve Irak ile Filistin-İsrail savaşı arasındaki son derece önemli 'bağlantı' sona erecekti. Bu tema Pollack'ın metninde birkaç kez tekrarlanıyordu ve hikâye (özünde bir İsrail hikâyesiydi bu) son derece basitti: Arap dünyasının en güçlü ülkelerinden birinin desteğinden mahrum bırakılan Filistinliler İsrail işgaliyle mücadelelerinde daha da zayıflatılmış olacaktı. Pollack Filistinlilerin 'çirkin terörist kampanyası'ndan dem vuruyor, İsrail'e en ufak bir eleştiri getirmiyordu. Yazar Amerika'nın İsrail'den yana taraf olmasını, bir Arap 'inancı'ndan ibaret görüyordu. Söylemeye bile gerek yok: eski BM silah denetçisi ve eski deniz binbaşısı Scott Ritter'dan hiç söz edilmiyordu. Ritter'ın savaşa karşı çıkan 96 sayfalık ince kitabı (*Irak'la Savaş: Bush Ekibi Neyin Bilinmesini İstemiyor*) Washington'u istila eden savaş yanlısı literatürün karşısında devede kulak kalmıştı.

Matbaalardan bu kitaplar dökülürken, en son fanteziler de Washington ve Londra'da yayılıyordu. Yeni saldırılara (sözgelimi ABD'deki Lincoln Tüneli'ne ve Golden Gate Köprüsü'ne) dair hikâyeler, Britanyalıların son haftalarda usandığı korku hikâyelerine karışıyordu: çiçek mikrobu, kirli bombalar, otellere ve alışveriş merkezlerine saldırılar, Tünel'e kimyasal bir saldırı, su kaynaklarının zehirlenmesi, Big Ben ve Canary Wharf'a 'kartpostal hedefi' saldırıları, 5 bin ceset torbasının, 120 bin arıtma giysisinin temini, yedi yaşındaki öğrenciler için hayatta kalma dersleri, Britanyalıları bir biyolojik saldırı durumunda karantinaya alacak yeni yasalar. Bu hükümet terörizminin sonu gelecek gibi görünmüyordu. Usame Bin Ladin'in kazanmasını mı istiyorlardı? Ya da bu sadece Irak savaşına geri sayımın bir parçası, Bay Bush ve Bay Blair'i desteklemek için hepimizin ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez korku ilacı mıydı?

Zira bu hikâyeler savaş sonrası literatüre de hayati bir temel sağlıyordu. ABD'de entelektüellerin savaşa desteği Kenneth Pollack'ın yavan kitabının bile çok daha ötesine gitti. Sözgelimi *Foreign Affairs* dergisinde Johns Hopkins Üniversitesi Profesörü Fuad Acemî sürekli olarak Arap dünyasının geriliğini, demokrasi yokluğunu, İsrail-Filistin ihtilafını 'daha fazla kendine acıma ve hınç için bir mazeret olarak' sözümona kullanmasını aşağılıyor, 'aklı başında bir tembihle...

savaş başlatmak zorunda kalınacağını' ilan ediyordu. Ve (işte burada fantezi düşkünlerinin hatırlayacağı bir satır vardı) 'savaştan vazgeçmek, Amerika'nın savaşın eşiğine kadar gelip geri adım attığı izlenimi yaratacak, bunun doğuracağı korkunç sonuçlar savaşı bile gölgede bırakacak ve Irak diktatörünün rahat bir nefes alıp yeni bir özgüven kazanmasına imkân verecekti.'

Bu ifadelerin içerdiği mantık tam manasıyla dehşet vericiydi. Amerika savaşa girmeliydi, çünkü savaş açacağı tehdidinde bulunmuştu; bu yüzden barış savaştan daha kötü olacaktı. New York St. Lawrence Üniversitesi Profesörü Laura Rediehs'in bu savaşın dilbilimi üzerine yazılmış en iyi kitaplardan biri olan *Collateral Language*'deki (Tali Dil) derin kavrayışlı makalesinde vurguladığı üzere, Bush'un tahayyül ettiği türden İyi ve Kötü arasındaki Kozmik bir Savaş'ta masum hayatların bizim tarafımızdan söndürülmesi, biz iyi olduğumuz için meşrulaştırılacaktı. Fakat diğer taraf masumları öldürdüğünde bu gayri-meşruydu, çünkü diğer taraf kötüydü. "Yani masum insanların ölmesini kötü kılan şey, onların gerçek ölümü değil, onları öldürenlerin yaklaşımları ve duygularıdır." Aynı kitapta yer alan ve savaş karşıtı kampanyaya en dokunaklı katkılardan biri olan yazı, ABD ordusu mensubu kocası Craig 11 Eylül'de Pentagon'a düzenlenen saldırıda ölen Amber Amundson'a aitti. Amundson ülkenin liderlerine, "Irak işgali bize gerçekten daha barışçı bir küresel topluluk getirecek mi?" diye soruyor ve ekliyordu: "... Eğer bu akıl almaz vahşete (11 Eylül) diğer insanlara karşı şiddeti daim hale getirerek karşılık verirseniz, bunu kocam için adaleti sağlamak adına yapmayın."

Saddam Hüseyin'i şeytanlaştırmaya kafayı takan Bush ve Blair şimdi bize sürekli olarak yatıştırma politikasının bedelini hatırlatıp duruyordu. Amerika'nın Churchill'i olduğunu sanan Bush, Saddam'a taviz verilmesini reddediyordu. Görünen o ki İkinci Dünya Savaşı, yaptığımız her çılgınlığın, başlattığımız her kan banyosunun ebedi mazereti, uyarısı, meşruiyeti, akıl almaz ölçüde ikiyüzlü paradigması olacaktı. İkinci Dünya Savaşı bir müstehcenlikti. 1945'te sona erdi. Ancak 2003 başında, Hitler'in Berlin'deki sığınağında hâlâ yaşıyor olduğunu sanabilirdiniz. Bush ve Blair'e kulak verirseniz, Nazi Almanya'sına yönelik yatıştırma politikasıyla geçen yılların ardından Luftwaffe uçaklarının, Londra'yı bombalamak üzere hâlâ Cap Gris Nez'den[1] havalandığına inanabilirdiniz. Ancak Irak'ın 'Cap Gris Nez'inden (Kuveyt ve Katar ve Suudi Arabistan ve Türkiye ve bilumum uçak gemisi), Londra'yı değil Bağdat'ı yerle bir etmek üzere sefere hazırlanan bizim güçlerimizdi. Mesele, Liliputlu liderlerimizin Irak'a açacakları kirli savaş için İkinci Dünya Savaşı'ndaki muazzam kayıpları kötüye kullanmaya, Saddam'ın beş para etmez diktatörlüğünü 1939-45 savaşının epik tarihsel trajedisi mertebesine yükseltmeye cüret etmesiydi.[2]

---

1 Fransa'nın kuzeyinde, Nazilerin hava üssü olarak kullandığı burun. –çn

2 2003 Ocak ayının ortalarında, ABD'nin Avrupa Birliği büyükelçisi Rockwell Schnabel de Saddam'ı Hitler'le kıyaslıyordu. Brüksel'de Avrupalılara bir konferans veren Schnabel şunları söylüyordu: "Avrupa'da Hitler ortaya çıktı ve kimse onunla ilgili ciddi bir şey yapmadı. Tehlikeli olabileceğini biliyorduk, fakat hiçbir şey yapılmadı. Bugün Bağdat'ta aynı türde biri var ve endişelerimiz onunla ilgili." Schnabel bu çocukça söylevi, "Bu meselenin petrolle alakası yok," diyerek bitirmişti.

Blair'e göre (ki hayatında hiç savaş görmemişti) tarih bu krizle ilgili önemli dersler içeriyordu. Neville Chamberlain'ın Hitler'i yatıştırma çabalarının 'yanlış kararlar alan iyi bir adamın' işi olduğundan dem vuruyordu. Fransa'yı siyasi ödleklik suçlamalarına karşı savunan Cumhurbaşkanı Jacques Chirac da, 'Batı'nın Hitler'e yönelik yatıştırma politikasına' atıfta bulunarak, ülkesi Balkanlarda harekete geçmek istediğinde kendisini yapayalnız bulduğunu hatırlatıyordu. Fransa'nın BM Güvenlik Konseyi'nde veto sözü vermesiyle tahrik olan *New York Post* Amerikan askerlerinin Normandiya'daki mezarlarının fotoğraflarını basıyordu. "Onlar Fransa için öldü, ama Fransa bunu unuttu," buyurordu gazete – sanki 1944'te Nazilerden kurtarılması, Fransa'nın 58 yıl sonra ifade özgürlüğünü teslim etmesini de içeriyordu. Gazete, "Amerikan askerleri bugünün Hitler'i olan Saddam Hüseyin'le savaşmak için cepheye gitmeye hazırlanırken Fransızlar nerede?" diye soruyordu.

Kurulan bu aşağılık paralelliklere bizzat Saddam da dahil olmuştu. Britanyalı emektar devlet adamı

Aklı başında bir insan bu içler acısı manzaraya nasıl tepki verebilirdi? 'Hitler'le ilgili hiçbir şey yapmayan' başlıca ülkelerden biri de, 1939, 1940 ve 1941'in büyük bölümünde kârlı bir tarafsızlık döneminin keyfini süren, Japonların Pearl Harbor saldırısına dek kılını bile kıpırdatmayan ABD'ydi. Ve Churchill-Roosevelt ittifakı sadece Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasını kabul edeceklerini açıkladıklarında (Roosevelt aniden Kazablanka şartlarını açıkladığında, bu talep Churchill'i bile şoke etmişti), Hitler'in ipi çekilmiş oldu.

Görünen o ki Saddam böyle bir talebe muhatap edilmemişti. Zira Donald Rumsfeld Bağdat'ın Hitler'ine bir çıkış yolu önerdi: isterse bir bavul dolusu para ve aile üyeleriyle birlikte sürgüne çıkmak. Churchill veya Roosevelt'in Führer'e işten çıkarma tazminatı teklif edip etmediklerini hatırlayamıyorum. Saddam Hitler'di, fakat birdenbire değildi. *New York Times*'a göre, Saddam bir savaş suçları mahkemesine çıkarılacaktı. Fakat derken bu da unutulup gitti. Rumsfeld'in sözünü ciddiye aldığı takdirde, Suudi Arabistan veya Latin Amerika'ya kaçabilirdi. Diğer bir deyişle Saddam Hitler falan değildi.

Sürekli işgalden sonra ne olacağını sorup duruyordum. 26 Ocak'ta *Independent on Sunday* okurlarına da Iraklılar ülkelerinden çekilmemizi istediklerinde ne yapmayı planladığımızı sordum: "Zira yabancı bir ülkeyi işgal etmiş olacağız. En az İsrail'in Batı Şeria ve Gazze işgali kadar net bir şekilde, Irak'ı işgal altında tutuyor olacağız. Ve Saddam gittiğinde, Usame Bin Ladin'in önünde yeni bir hedef mahiyetinde, Irak'ın kurtuluşunu talep etme kapısı açılacaktır. Irak'ı, Körfez'deki Amerikan işgali söylemine yedirmesi son derece kolay olacaktır. Bunun ardından Afganistan, Pakistan ve başka sayısız ülkede El-Kaide ile savaşmaya hazır mıyız? Görünen o ki Ortadoğu (ve Batı) halkları bu tehlikeleri görüyor, fakat liderleri görmüyor ya da görmek istemiyor."

Ayda bir ABD'ye uçuyordum, 2003 Ocak ayının üçüncü haftasında Britanya'ya gitmiştim, Ortadoğu'yu karış karış dolaşıyordum ve bu kadar çok Arabın, Avrupalının ve Amerikalının savaşa karşı çıkmak konusunda gösterdiği kesin ve sarsılmaz kararlılıktan çok etkilenmiştim. Böyle kuvvetli bir tepkiye ilk kez tanık oluyordum. Tony Blair'in, birçok Britanyalının ne hissettiğini anlamak için 24 Ocak'ta İşçi Partisi toplantısında şahane bir inat sergileyerek ayağa kalkan o öğrenciye ihtiyacı var mıydı gerçekten: Irak savaşına dair öne sürülen gerekçeler yalandı, kitle imha silahlarıyla hiçbir alakası yoktu, Blair'in Bush'un peşine takılıp savaşa girmeye ne hakkı vardı? Daha önce, tam da aynı hissiyatı dile getiren bu kadar çok okuyucu mektubu

Tony Benn'e verdiği röportajda "Bağdat'ın Hitler'i" misalirine şu nasihatte bulunuyordu: "Iraklılar saldırıya veya aşağılanmaya maruz bırakılırsa cesaretle savaşacaklardır – tıpkı İkinci Dünya Savaşı'nda Britanyalıların ülkelerini savundukları gibi." Saddam'ın başbakanı Tarık Aziz de sonrasında İtalyan gazetesi *Corriere della Sera*'ya şunu söyleyecekti: "Gerçek şu ki Bush BM'yi lağvediyor, tıpkı 1930'larda Üçüncü Reich'ın Milletler Cemiyeti'ni hükümsüz kılması gibi."

Ve yapılan bu atıfların, kurulan paralelliklerin ardı arkası kesilmiyordu. *Daily Telegraph* gazetesinin eski sahibi Conrad Black'in eşi Barbara Amiel, Kanada dergisi *Maclean's*'ın okurlarına, "Saddam'ın rejimini yıkmak Irak halkı için gerçek bir kurtuluş olacaktır ve bu olduğunda kurtarıcılar Müttefiklerin 1945'te Fransa'da karşılaştığı olağanüstü sevinçle karşılanacaktır..." diyordu. Irak'ın 'kurtarıcıları' elbette böyle bir sevinçle karşılanmayacaktı – ve Fransa 1945'te değil 1944'te kurtarılmıştı. Fakat önemi yok. BM Güvenlik Konseyi'nde veto kullanmak isteyen ülkelerden birinin, yani Rusya'nın Nazilere karşı savaşta 30 milyondan fazla vatandaşını kaybettiğini unutmalıydık. Ancak BBC bile 2003 başında Irak'ı işgal edecek olan "Müttefikler"den söz ediyordu. Bush, Blair ve İspanya başbakanı Aznar 15 Mart'ta Azorlar'da bir araya geldiklerinde, İkinci Dünya Savaşı sembolizmi zirveye ulaştı. Üç Büyükler (Churchill, Roosevelt ve Stalin) Nazi sonrası dünyanın geleceğine karar vermek için Yalta'da bir araya gelmişti. Şimdi Üç Küçükler Ortadoğu'nun geleceğine karar vermek için ücra bir Portekiz adasında görüşüyordu.

Görünen o ki herkes İkinci Dünya Savaşı yanılsamalarından muzdaripti. Bizzat Bin Ladin bile 1996'da yaptığımız ikinci görüşmede Fransızların Alman işgaline karşı direnişiyle, Müslümanların Körfez'deki ABD 'işgaline' karşı direnişi arasında paralellik kurmuştu.

almamıştım: her nasılsa, (İşçi Partisi'nin elindeki büyük çoğunluktan, Muhafazakar Parti'nin muhalefet olarak fiilen silinmesinden, parlamenterlerin kinizminden dolayı) Britanya demokrasisi, halkın büyük çoğunluğunun tiksintiden başka hiçbir şey hissetmediği bir savaşı durdurmasına izin vermiyordu. Washington'un Saddam'ı El-Kaide'yle bağlantılandırma yönündeki içler acısı çabasından, Blair'in kitle imha silahlarına dair çocukça 'dosyası'na, oradan bütün o trajik BM denetlemeleri maskaralığına kadar ne yapsalar insanları artık kandıramıyorlardı. Bu savaşın petrolle hiçbir ilgisi olmadığına dair iddialar, olsa olsa Colin Powell'ın Ocak 2003'te öne sürdüğü 'Irak petrolü, Irak halkı adına vekaleten yönetilecektir' iddiası kadar inandırıcıydı. 'Vekalet', tam da Milletler Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Britanya ve Fransa'nın Filistin, Trans-Ürdün, Suriye ve Lübnan'da manda yönetimleri kurmasına izin verdiğinde Doğu Akdeniz Bölgesi'ne sunduğu şeydi. Bu cömert 'vekalet' döneminde petrol kuyularını kim yönetecek ve Irak petrol rezevrlerini kim arayacaktı? Gazetemde sorduğum soru buydu. Cevap Amerikan şirketleri olabilir miydi acaba?

Denetçileri ele alalım. George W. Bush, Dick Cheney, Donald Rumsfeld ve şimdi ne yazık ki Colin Powell denetçilere daha fazla zaman vermek istemiyordu. Peki sebebi neydi Tanrı aşkına? 12 Eylül 2002'de 11 Eylül'de insanlığa karşı işlenen suçların nostaljisinde yuvarlanan Bush BM'nin harekete geçmesini talep ederken, denetçileri Irak'a geri göndermesi için ısrarcı olmuştu. Devam etmeli ve işlerini tamamlamalıydılar. Elbette Bush Irak'ın denetçilerin geri dönüşünü reddedeceğini umuyordu. Korkunç olan gerçekleşti ve Irak BM'yi buyur etti. Bush denetçilerin gizli silahları bulmasını bekliyordu. Dehşet verici olan gerçekleşti ve hiçbir şey bulamadılar. Hâlâ arayıp duruyorlardı. Ve bu Bush'un istediği en son şeydi. ABD Başkanı Saddam'ın hilelerinden 'bıktığını' söyledi – BM denetçilerinin Amerika'nın savaşı başlatmasına imkân verecek silahları bulmasını beklemekten bıktığını söylüyordu aslında. 2002 Eylül'ünde denetçilerin işe dönmesi için yırtınan Bush, Ocak 2003'e gelindiğinde onların hiçbir şekilde çalışmasını istemiyordu. "Zaman tükeniyor," diyordu. Saddam'a hitap ediyordu hesapta, ama aslında BM denetçilerine, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendi ülkesinin girişimiyle, nice emeklerle kurulan bütün bir BM kurumuna atıfta bulunuyordu.

ABD'den başka savaş için bastıran tek ülke (pek minnettar Kuveyt'i saymazsak) İsrail'di. İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un dış ilişkiler danışmanı Zalman Şoval Ocak 2003'te şu sözleri sarf ediyordu: "İsrail Amerika'nın Irak saldırısının fazla gecikmesinin bedelini ağır öder. Saldırı siyasi değil, askeri gerekçelerle ertelendiği takdirde, İsrail'in Saddam Hüseyin'in bu ertelemeyi konvansiyonel olmayan silahlar geliştirmek için kullanmasından korkmak açısından gayet haklı nedenleri olacaktır." Şoval'a göre Saddam bertaraf edilmedikçe, Filistin liderliğini şiddetin işe yaramadığına ve yeni bir yönetimin başa geçmesi gerektiğine ikna etmek de zor olacaktı. Arafat böyle bir ertelemeyi 'terör saldırılarını yoğunlaştırmak' için kullanacaktı. Yani (Şoval'ın tezine bakılırsa) gelinen noktada vahşi İsrail-Filistin savaşı, ancak Amerika Irak'ı işgal ederse çözülebilirdi; ABD Saddam'ı yok edene kadar İsrail'deki terörizm sona erdirilemezdi. Bağdat'ta rejim değişikliği olana dek Filistin için rejim değişikliği asla mümkün olamazdı. Ve savaş tamtamları çalan Bush'un safında yer almakla Blair, İsrail'in Gazze ve Batı Şeria işgalini dolaylı olarak destekliyordu (zira İsrail hâlâ Arafat'a karşı Amerika'nın 'terörle savaşı'nı verdiğini iddia ediyordu).

Saddam'ın Kuzey Kore'nin Sevgili Lideri Kim Jong Il'den farkı yoktu. Amerikalılar bu nükleer megalomanyakla daha yeni 'mükemmel' görüşmeler başlatmıştı, haliyle Kim'in petrolü falan yoktu. Saddam'ın 'Kimyasal' Ali'yi (Halepçe'de Kürtleri zehirli gazla öldüren savaş suçlusu Ali Mecid), sanki kadınların ve çocukların katledilmesi emrini hiç vermemiş gibi Arap başkentlerini turlayıp Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ve Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud ile oturması için göndermesi tam da Irak liderinden beklenecek bir karardı. Fakat Bush ve Blair

Mecid'in turu hakkında hiçbir şey söylemedi – çünkü hem onunla görüşen Arap liderlerini incitmek istemiyorlardı hem de zehirli gaz, savaş suçları ve Washington'un ilk başta Saddam'a verdiği destek arasındaki bağ hâlâ hassas bir mevzuydu.[1]

4 Şubat 2003'te Teksas, Austin'de, New York'a uçmak üzere bekliyordum. Colin Powell'ı, BM Güvenlik Konseyi'ni Washington'un kitle imha silahlarıyla ilgili yalanlarının hiçbir şekilde yalan olmayıp hakikatin ta kendisi olduğuna ikna ederken seyretmeye gidiyordum. O gün Powell'ın açıklamasında kesin olan tek bir şey olacağını yazmıştım: Afganistan hakkında hiç konuşmayacaktı. Zira Afgan savaşı Amerika'nın Ortadoğu'da yaklaşan emperyal macerasının 'başarılı' rol modeli olduğu için, bu vahşi topraklarda barışın çökmek üzere olması ve ABD güçlerinin adım adım yıpranması (Amerikalı ve diğer uluslararası birliklere her akşam düzenlenen saldırılar, Kabil dışındaki kentlerde hüküm süren kargaşa, savaş ağaları ve uyuşturucu trafiği, can kayıplarının giderek artması) dile getirilmemeliydi. Bu hikâye, şu an on binlerce genç erkek ve kadının bir başka 'başarı' destanı yazmaları için gönderen Amerikalıların bilincinden silinmeliydi. Yazı şu şekildeydi:

> Bu satırlar Başkan George W. Bush'un memleketi Teksas'ta yazılıyor. Burada bayraklar *Columbia* mürettabatı için yarıya indirilmiş. Fort Bliss'ten 108. Hava Savunma Topçu Tugayı Ortadoğu'ya yeni birlikler sevk ediyor. Komşu New Mexico'daki Holloman Hava Üssü'nden bilinmeyen sayıda F-117 bombardıman uçağının acilen bölgeye gönderileceği, yerel *Austin* gazetesindeki 'kısalar' bölümünde, sayfanın altında sadece 78 kelimelik bir habere konu olmuş.
>
> *Columbia* mürettebatının ölümünün, Bush'un Irak'taki macerasını desteklemek konusunda Amerika'nın kararlılığını ve 'birliğini' güçlendireceğini sadece New York ve Washington'daki neo-muhafazakar yorumcular (müstehcen bir şekilde) düşünüyor olmalı. Birkaç ay önce, Afganistan'daki savaş sonrası 'başarı'nın Irak'taki benzer bir başarının alameti olduğuna inanmamız isteniyordu hâlâ.
>
> Öyleyse bir süre için perdeyi kaldıralım ve Başkan Bush ve Başbakan Blair'in unutmama sözü verdiği ülkenin güvenli bir yer olup olmadığına bakalım. El-Kaide'nin Afganistan *dahilinde* Amerika'ya karşı cihat çağrısı yapan bir radyo istasyonu olduğunu biliyor muydunuz? Tam da böyle. ABD birliklerinin Amerika'nın 'başarılı' savaşından bu yana Afganistan'a sokulan silahlardan her gün ne kadarını bulduğuna dair bir tahmininiz var mı? Cevap: yüzde 25'ten fazlasını.
>
> Peki kaç ABD birliği Afganistan-Pakistan sınırındaki mevzilerinden geri çekildi? Hiçbiri diyebilirsiniz. Ve yanlış yaparsınız. Sınırın diğer tarafındaki Pakistan kaynaklarına göre en az beş mevzi ve bu çekilmelerden sadece biri ABD güçlerince kabul edildi. 11 Aralık'ta ABD birlikleri, her gece düzenlenen ve birçok Amerikan askeri aracını imha eden roket saldırılarının ardından Lwara'daki karakolu terk etti. Afgan müttefikleri de günler önce püskürtülmüş ve bunun ardından El-Kaide savaşçıları ABD tesisini basarak yakıp yıkmıştı.
>
> ABD'nin Afganistan misyonunun nasıl vahim şekilde çökmekte olduğunun bir işareti de, iflah olmaz derecede muhalif *Wall Street Journal*'ın (normalde Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'daki emperyal politikanın ve İsrail politikasının kalesidir), Amerika'nın geri çekilişine (elbette gazete bu terimi kullanmıyor) uzun ve şaşırtıcı bir yazı hasretmesi.
>
> Marc Kaufman'ın birinci sınıf araştırmasının başlığı 'Askerler hâlâ görünmez bir düşmanla savaşıyor'. Rusya'nın 1979-80'deki Afganistan işgalinin bir yıl sonrasında bir Fisk haberinin te-

1 Ve bütün bunlar olurken Amerikan medyası Bush yönetimine uşakça desteğini sürdürdü. 26 Ocak'ta kendi gazetemde yazdığım üzere, şimdi Washington'un 'terörü destekleyen devletlere' yönelik yeni tehditleri sel gibiydi: "Sözgelimi bir hafta önce *New York Times*'tan Eric Schmitt, Amerika'nın 'terörizmi destekleyen ülkelere karşı koyma' kararı aldığını yazdı. Peki kaynakları ne? 'Üst düzey savunma yetkilileri', 'ABD yönetimi yetkilileri', 'bazı Amerikalı istihbarat yetkilileri', 'yetkililer', 'subaylar', 'askeri yetkililer', 'terör uzmanları' ve 'savunma yetkilileri'". Ardından şu soruyu sormuştum: "Bıraksak da Pentagon *New York Times*'ta kendi haberlerini yazıverse olmaz mı?"

pesinde de neredeyse aynı başlık vardı. Benim haberimdeki askerler elbette Rustu. Bagram hava üssünde konuştuğumuz bir Rus subayının 'mücahit terör kalıntılarının' Batı'nın barışsever (ve Komünist) Afganlara karşı kurduğu komplonun eserinden ibaret olduğunu söylediğini dün gibi hatırlıyorum. Şimdi de (evet, aynı Bagram hava üssünde) Amerikan sözcüsünün neşeli bir edayla El-Kaide 'kalıntılarının' Bin Ladin'in lejyonlarından ibaret olduğunu söylemesine tanık oluyordum.

Sözcüye göre, Afganistan içinde kurulan eğitim kampları, (Amerikalıların sandığı gibi) Gülbeddin Hikmetyar'ın inatçı Amerikan karşıtı güçlerinin değil, Arapların eseriydi. Meslektaşım Phil Reeves'in bildirdiği üzere, Kandahar eyaletindeki Spin Boldak yakınlarında ABD güçleri ile düşman 'kalıntıları' arasında yaşanan en son muharebede, daha fazla Arap savaşçının dahli vardı. Hikmetyar'ın Hizb-i İslami güçleri El-Kaide ve Taliban'la 'ilişkiler kuruyordu', ki 1980 kışında, Sovyet işgalinden bir yıl sonra *mücahit* 'terörist kalıntıların' kendi aralalarında yaptıkları da tam buydu.

Host'ta yeni döşenmiş bir kara mayınının patlaması sonucu bir Amerikalı öldürüldü; Kandahar dışında yeni döşenmiş bir başka mayın 16 sivili havaya uçurdu; Kabil'de Amerikalılara veya uluslararası birliklere el bombaları atıldı; Afganistan'ın kuzeyinden yeni tecavüz ve kız öğrencilerin sınıflarının yakılması haberleri geliyor – bütün bu olaylar, dünkü savaşın bayat bir tekrarına dönüşüyor.

Velhasıl şundan emin olun: Colin Powell bugün Güvenlik Konseyi'nde Amerika'nın Afganistan'daki istihbarat savaşında kaydettiği başarılarla övünüyor olmayacak. Uydu fotoğraflarının Irak'a kimyasallar nakledildiğini ya da telefon kayıtlarının Iraklı bilimcilerin kirli işlerine hâlâ devam ettiğini gösterdiğini iddia etmekle, ABD'nin Afganistan'da topladığı söylenen onca 'konuşma' kaydının hiçbir şeyi kanıtlamadığını izah etmek arasında dağlar kadar fark var. Mesele Afganistan olduğunda, Basil Fawlty'den şu alıntıyı yapabilirsiniz: "Ne yaparsanız yapın, savaştan söz etmeyin."

5 Şubat 2003, New York'ta ağır kar yağışı vardı, kanalizasyon kapaklarından buharlar tütüyordu, ABD gizli servisi elemanları (üzerlerinde, "Gizli Servis" yazılı ceketleriyle), Doğu Yakası'ndaki abartılı, asbestle dolu BM binasının dışında birbirlerini kucaklıyorlardı. ABD'nin dört bir köşesinde binlerce kilometre yol teptikten sonra bitkindim, fakat ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ı (ya da şimdi bazı Amerikan gazetelerinde tekrar anıldığı şekliyle, General Powell) Güvenlik Konseyi'nin önünde savaş için son pazarlama hamlesini seyretmek, kaçırılmayacak bir tecrübeydi. Birkaç gün içinde bu anlamsız, delice savaşın başlangıcını izlemek için Bağdat'ta olacaktım. Powell'ın Güvenlik Konseyi'ndeki arzı endamı trajedinin (ya da insanın öfkesini dizginleyebilmesi halinde diyeceği gibi, trajikomedinin) olmazsa olmaz girişiydi; Beyaz Saray'da giderek dengesizleşen Hamlet'in Horatio'su ve dramın hikâyesini anlatacak olan Bakan Efendi'nin arzı endamı.

General Powell'ın Güvenlik Konseyi'ne varışı, neredeyse ürkütücü bir oyunun açılışına benziyordu; delegeleri yanaklarından öptü ve büyük kollarıyla kucakladı. Powell'ın arkasında CIA Başkanı George Tenet duruyordu; tıknaz, agresif, fakat itaatkar, sanki dudaklarını ısırır gibiydi, elindeki bilgilerin şüpheli olanlarının uygun derinlikte bir manevi öfke ve korkunun altına gömülüp sağlam şekilde gizlendiğine kendisini ikna etmiş bir Edward G. Robinson'a[1] benziyordu. Tıpkı Bush'un önceki Eylül'de Genel Kurul'da arzı endam etmesi gibi, televizyon kameralarının neyi kaçırdığını görmek için Güvenlik Konseyi'nde olmanız gerekiyordu. Britanya'nın ufak tefek İçişleri Bakanı Jack Straw'un sağdaki uzak kapıdan gösterişli bir takım elbise içinde girdiği an görülmeye değerdi; çift kat yakalı ceketi Britanya'nın en ünlü eski Troçkistinin çevresini iki defa sarmış gibiydi. Yukarı çevirdiği yüzünde bir tür yarı-sevecen gülüşle

1 1930 ve 40'larda çevirdiği filmlerle, daha ziyade gangster rolleriyle yaygın şöhret kazanmış, Romanya kökenli Amerikalı aktör. Çizdiği 'sert adam' karakteriyle bilinir. –çn

bir an durdu, burnu sanki gücü koklarmış gibi havadaydı. Derken Powell'ı gördü ve gülüşü bir şemsiye gibi açılırken, giderek hızlanan küçük ayaklarıyla sahneyi kat etti ve büyük Amerikan kucaklamasına mazhar olmak üzere kendisini Powell'ın kollarına bıraktı.

Geniş gülümsemelere ve sürekli el sıkışmalara baktığınızda, o bir salon dolusu adamın savaşı değil barışı kutladığını düşünebilirdiniz. Heyhat ki öyle değildi. Bu şık giyimli devlet adamları, kendilerine çok sayıda insanı öldürme imkânı verecek bir çerçeveyi inşa ediyorlardı – öleceklerden bazılarının Saddam'ın küçük canavarları olacağına kuşku yoktu, fakat büyük kısmı masum olacaktı. Powell terör konuşmasını yapmak için ayağa kalktığında yavaş bir atletiklik sergiledi, hayatından bezmiş, sabrı en sonunda taşmış bir savaşçı.

Fakat bu eski bir filmdi. Tahmin etmem gerekirdi. Kaynaklar, yabancı istihbarat kaynakları, 'kaynaklarımız', saf değiştirenler, kaynaklar, kaynaklar, kaynaklar. Ah, savaş kararını çoktan almışsanız kaynaktan bol ne vardı? Powell'ın sunumu kulağa, *New York Times*'ın başsayfasında çıkan şu hükümet güdümlü raporlardan biri gibi geliyordu – ki bahsi geçen gazete ertesi gün bu sunuma da uygun övgüleri sıralamayı elbette ihmal etmeyecekti. Temcit pilavı önümüze konmuştu işte. Bu teraneleri daha önce de duymamışmıydık? İnsan bu adama güvenebilir miydi? Saddam'ı değil, General Powell'ı kastediyorum. Saddam'a güvenmediğimiz muhakkaktı, fakat Powell'ın konuşması Irak Cumhuriyet Muhafızları'nın Samuel Beckettvari telefon konuşmalarının müthiş komik kayıtlarıyla (Saddam'ın BM denetçilerini yine kandırdığının tüyler ürpertici kanıtları olabilirdi bunlar) Bağdat Canavarı'nın herkesin malumu olan gaddarlığına dair eski malzemelerden müteşekkil bir karışımdı.

Keşke Dışişleri Bakanlığı'nın 'Tamamdır badi', 'Olmuş bilin efendim' (bu ifade Cumhuriyet Muhafızları'ndan 'Yüzbaşı İbrahim'e aitti) gibi konuşmalara yaptığı Arapça tercümeleri duyabilseydik. Irak'ın mobil biyo-laboratuvarlarının minicik resimlerinde kamyonlar ve vagonlar öyle mükemmel durumdaydı ki, Pentagon'un Saddam'ın, bırakın ordusunu, demiryolu sisteminin harap haliyle ilgili en ufak bir fikri olmadığı anlaşılıyordu. Halepçe'ye, insan hakları ihlallerine ve Saddam'ın itibarı dibe vurmuş NSCOM ekibi tarafından kayda geçirilen bütün o kuşku götürmez günahlarına geri döndüğümüzde tekrar temcit pilavını kaşıklamaya başladık. Jack Straw bütün bunların savaş için 'en güçlü ve amirane gerekçe' olduğunu düşünmüş olabilir (sonrasında bu beş para etmez fikrini dile getirecekti), fakat telefonda konuşan Iraklı subayları dinlemeye mecbur bırakıldığımızda ('Evet,' 'Evet', 'Evet?', 'Evet...') Colin Powell'ın bunun dış dünya üzerinde yapacağı tesiri gerçekten düşünüp düşünmediğini sormamak imkânsızdı. General Powell'ın arkasındaki dev video ekranının üzerinde zaman zaman 'Irak: Başarısız Silahsızlanma – İnkar ve Kandırma' kelimeleri beliriyordu. Bazılarımız bunun CNN logosu olup olmadığını merak ediyordu. Fakat hayır, bu CNN'in kardeş kanalının, yani ABD Dışişleri Bakanlığı'nın işiydi.

Rutin iyi polis-kötü polis oyununda Colin Powell sözümona iyi, Bush-Rumsfeld ise kötü olduğundan, insan Powell'a inanmak istiyordu. Iraklı subayın astına telefon kaydında verdiği emre ("Telsizden ne zaman emir verilirse 'sinir gazlarını' ortadan kaldır") bakıldığında, Amerikalılar gerçekten de Irak aldatmacasında vahim bir yeni bulgu yakalamış gibi görünüyordu. Fakat zehirli kimyasallar püskürtebilen pilotsuz bir Irak uçağının dramatik resminin bir Pentagon ressamının hayal ürünü çalışması olduğu ortaya çıktı. Ve Dışişleri Bakanı Powell, Saddam ile El-Kaide arasında 'on yıllara' uzanan bağlantıdan dem vurmaya başladığında, işler 'General' için kötü gitti. El-Kaide 2000'de ortaya çıkmıştı, zira Bin Ladin ('on yıllar' önce) Ruslara karşı CIA için çalışıyordu ve CIA'nın şimdiki başkanı, mahkeme duvarından farksız suratıyla Powell'ın arkasında oturuyordu. En az bir 'on yıl' boyu Saddam'la yaptığı kontratların keyfini süren bizzat ABD'deydi.

Powell'ın Başkan'ının Ulusa Sesleniş yalanından (BM denetçilerinin konuştuğu 'bilimciler' gizli Irak istihbarat ajanlarıydı) yola çıkarak ürettiği yeni versiyon son derece sönüktü. Yeni versiyona göre, BM denetim turları sırasında Iraklı bilimcilerle konuşmuştu, fakat Iraklılar BM'nin konuşmak istediği asıl nükleer ve biyoloji yetkililerini saklıyordu. General Powell Amerika'nın elindeki bilgileri BM denetçileriyle paylaştığını söylüyordu, fakat geliştirildiği iddia edilen yeni silahlarla (sözgelimi, Taci kimyasal silah fabrikasındaki arıtma kamyonu ya da İbni Heysem balistik füze fabrikasının 25 Kasım'da temizlenmesi) ilgili çoğunu şimdi dile getirmek zorunda kaldığı bilgilerin o dönemde BM'ye verilmediği açıkça ortadaydı. Bu istihbarat bilgileri denetçilere niye aylar önce verilmemişti? General Powell'ın gözünden sakındığı 1441 sayılı BM kararı, bu tür istihbarat bilgilerinin hepsinin Hans Blix'e ve yardımcılarına derhal verilmesi gerektiğini söylemiyor muydu? Acaba yeterince 'pro-aktif' davranmayan Amerikalılar olabilir miydi? Yoksa BM denetçilerinin bu özel izleri takip etmeleri halinde, sahte olduklarının ortaya çıkacağını (daha sonraları gerçekten de sahte çıkacaklardı) biliyorlar mıydı?

En vahimi, General Powell'ın şarbon ve Washington ile New York'taki 2001 şarbon saldırıları meselesine girdiği andı; hayali tozların bulunduğu bir çay kaşığını acınası bir edayla tutuyor ve (tam olarak öyle demese de) ikiyüzlü bir şekilde, Saddam Hüseyin ile şarbon dehşeti arasında bir bağlantı olduğunu öne sürüyordu. Fakat Dışişleri Bakanı Irak'ın, Bağdat'ta bir bürosu olan Filistinli Hamas Örgütü'ne desteğini Saddam'ın 'terör'e desteğine kanıt olarak sunduğunda (elbette Amerika'nın İsrail'e ve Filistin topraklarındaki işgaline verdiği desteğe dair tek kelime etmemişti), tiyatro tepeden tırnağa çökmeye başladı. Beyrut, Şam ve İran'da da Hamas büroları vardı. 82. Hava İndirme Birliği'nin Lübnan, Suriye ve İran'ı da yerle bir etmesi gerekir miydi?

Bu konferans salonunda kaç yalan söylenmişti? Britanyalılar Süveyş işgali veya (aynı yıl) Ruslar Macar ayaklanmasının bastırılması konusunda kaç bahane sıralamışlardı? Kırk yıl önce aynı salonda General Powell'ın selefi Adlai Stevenson'un Küba'ya Sovyet füzeleri taşıyan gemilerin fotoğraflarını göstermesini elbette unutmak mümkün değildi. Heyhat ki Powell'ın fotoğrafları o kadar inandırıcı değildi. Ve Colin Powell Adlai Stevenson da değildi.

Powell'ın konuşması başsayfalara çıkarılmaya değer bulundu, fakat Amerikan medyası aynı dikkati Bush'u savaşa götüren adamlara göstermeyi asla tercih etmemişti. Büyük çoğunluğu eski veya hâlâ faal İsrail yanlısı lobicilerdi bu adamların. Yıllar boyu en güçlü Arap ülkesini yok etmeyi savunmuşlardı. Bush'un en etkili danışmanlarından Richard Perle, Douglas Feith, Paul Wolfowitz, John Bolton ve Donald Rumsfeld'in hepsi, George W. Bush ABD başkanı seçilmeden çok önce Irak'ın çökertilmesi için kampanya yürütüyordu. Ve bunu Amerikalıların veya Britanyalıların yararına yapmıyorlardı. 1996 tarihli 'Açık Bir Kopuş: Küresel Egemenlik İçin Yeni Bir Strateji' adlı rapor, Irak'la savaş çağrısı yapmıştı. Rapor ABD için değil, koltuğa oturmaya hazırlanan İsrail Başbakanı ve Likud lideri Binyamin Netanyahu için yazılmış ve Richard Perle'nin başkanlığını yaptığı bir grup tarafından hazırlanmıştı. Irak'ın çökertilmesi elbette (sürekli Saddam'ın nükleer silahı olduğunu iddia eden) İsrail'in nükleer silah tekelini koruyacak ve Filistinlileri mağlup edip Şaron'un onlar için hazırladığı sömürgeci yerleşimler planını hayata geçirmesine imkân verecekti. Bush ve Blair yaklaşan savaşın bu veçhesinden konuşmaya cesaret edemiyordu (İsrail uğruna bir savaş için, Amerikalılar ve Britanyalılar askerlik şubelerinin önünde kuyruk olmazdı), fakat Yahudi-Amerikalı liderler Irak'la bir savaşın avantajlarından heyecanla söz ediyorlardı. Gerçekten de bu çılgınlığa büyük bir cesaretle karşı çıkan Yahudi-Amerikan grupları, İsrail yanlısı örgütlerin Irak'ı nasıl sadece yeni bir petrol kaynağı değil, su kaynağı olarak da gördüğüne ilk işaret edenlerdi; Dicle Nehri niye kanal-

larla susuzluktan kavrulan Doğu Akdeniz'e bağlanmasındı ki? Haliyle bu konudaki herhangi bir tartışma sansürlenmeliydi; tıpkı Johns Hopkins Üniversitesi'nden Profesör Eliot Cohen'in, Powell'ın BM konuşmasından bir gün sonra *Wall Street Journal*'da yapmaya çalıştığı gibi. Cohen Avrupalı ülkelerin savaşa itirazlarının, 'Batı'da uzun zaman önce yok olduğu düşünülen türde bir anti-Semitizmden kaynaklanabileceğini' öne sürüyordu; Cohen'e göre, 'Yahudilere kötü niyet atfeden bir nefretti bu' (yani yine aynı terane). Bu saçmalığa Uri Avnery gibi birçok İsrailli entelektüel karşı çıkarak, Irak'la bir savaşın İsrail'i daha da fazla Arap düşmanla baş başa bırakacağını savundu.

Rumsfeld'in 'yaşlı Avrupa'ya dair aşağılayıcı sözlerinin arkasında da 'anti-Semitizm' ithamı vardı. 'Eski' Nazizm Almanya'sından ve 'eski' işbirlikçilik Fransa'sından dem vuruyordu. Fakat bu savaşa karşı çıkan Fransa ve Almanya 'yeni' Avrupa'ydı; masumların bir kez daha katledilmesini reddeden kıtanın parçasıydı. Rumsfeld ve Bush ise, özgürlüğün, F. D. Roosevelt'in 'yeni' Amerika'sını değil, 'eski' Amerika'yı temsil ediyordu. Rumsfeld ve Bush, kıtanın yerlilerini öldüren ve emperyal maceralara girişen eski Amerika'yı simgeliyordu. İlk önce Birleşmiş Milletler'i kaale almamakla tehdit eden, ardından aynısını NATO'ya yapan (ve sömürgeciliğin yeni bir şekliyle bağlantılı) bir Amerika için savaşması istenen 'eski' Amerika'ydı. Bu BM için son şans değildi, keza NATO için de. Fakat düşmanları tarafından olduğu kadar dostları tarafından da ciddiye alınması bakımından Amerika'nın son şansı olabilirdi pekâlâ.

İsrail ve ABD'nin bölgedeki hevesleri şimdi birbirine dolaşmış, neredeyse aynılaşmıştı. Petrol ve bölgesel hakimiyeti hedefleyen bu savaşa, bize bunun 'terör'e karşı ebedi bir savaş olduğunu ikiyüzlüce söyleyen bir başkan önderlik ediyordu. Britanyalılar ve Avrupalıların büyük kısmı ona inanmıyordu. Bu, Britanyalıların Amerika için savaşmayacağı anlamına gelmiyordu. Sadece Bush veya şürekası için savaşmak istemiyorlardı. Ve o şürekaya başbakan da dahilse, Blair için de savaşmak istemiyorlardı. Hele hele Bir Teksas valisiyle, Vietnam savaşında askerlikten kaçmış olan ve şimdi petrolcü ahbaplarıyla birlikte Amerika'nın yoksullarını 11 Eylül saldırılarıyla hiçbir alakası olmayan Müslüman bir ülkeyi yerle bir etmeye gönderen bir idam düşkünüyle sonu gelmez savaşlara girmeyi hiç istemiyorlardı. Savaşa karşı çıkanlar korkak falan değildi. Britanyalılar tam tersine savaşı sever; Araplarla (Iraklılar da dahil), Afganlarla, Müslümanlarla, Nazilerle, İtalyan Faşistleriyle ve Japon emperyalistlerle nesiller boyunca kapışıp durmuşlardır. Fakat Britanyalılardan savaşa gitmeleri istendiğinde, vatanseverlik yeterli değildir. Dehşet verici hikâyelerle yüzleşen Britanyalılar ve birçok Amerikalı, Blair ve Bush'tan çok daha cesurdur. Thomas More'un *A Man for All Seasons*'ta (Her Devrin Adamı) Cromwell'e söylediği gibi, çocukları korkutmak için anlatılan masalları sevmezler. Belki de 8. Henry'nin o oyundaki narası, Britanyalıların Blair ve Bush'a bakışını daha iyi anlatır: "Beni keriz mi sanıyorlar?" Britanyalılar, diğer Avrupalılar gibi, eğitimli bir halktır. İronik olan şu ki, bu savaşa karşı çıkışları nihayetinde onları daha az değil, daha çok Avrupalı hissettirmiştir muhtemelen.

Filistin bu karşı çıkışta çok önemli bir unsurdu. Britanyalılar Araplara özel bir sevgi beslemez, fakat adaletsizliğin kokusunu fazlasıyla hızlı alırlar ve şu an ABD'nin Ortadoğu politikasını fiilen yürüten bir ülke tarafından Filistinlileri ezmek için kullanılan sömürgeci savaşa öfke duyuyorlardı. Bize Irak işgalimizin İsrail-Filistin ihtilafıyla hiçbir alakası olmadığı söyleniyordu – Bush, kanayan, korkutucu bir yaraya dönmüş bu ihtilafa 2002'deki Ulusa Sesleniş konuşmasında sadece on sekiz kelime ayırmıştı. Blair bile bu meseleyi öyle kolayca görmezden gelemiyordu, Filistin reformu için düzenlediği 'konferans'ın sebebi de buydu. Filistinliler konferansa video-link ile katılmak zorunda kalmıştı, zira İsrail Başbakanı Ariel Şaron onların Londra'ya gitmesine izin vermemişti.

Şimdi Ortadoğu'nun dört bir köşesinde binlerce gazeteci, en son medya savaşı için topla-

nıyordu. Artık 'haber havuzları' olmayacaktı; bundan böyle ordu ile seyahat eden gazeteciler 'iliştirilecekti'. Bu lakayt kelimeyi kendi lügatlarına seve seve kabul etmeleri basının ve televizyonun suç ortaklığının göstergesiydi. Fox, CNN ve büyük Amerikan kanalları şimdi tek bir ağızdan konuşuyordu. 'Terörle Savaş'ın İkinci Bölümü, altın renkli logolar ve tema müzikleri eşliğinde başlamak üzereydi. Amerikan gazeteciliği yıllar içinde kendi özel kontrollerini geliştirmişti; 'tartışmalı' kelimelerin kullanılması (kaçınılması gereken en önemli kelimelerden biri 'işgal etmek'ti, tabii Saddam'ın 1991'deki Kuveyt işgali için kullanılmadığı sürece) yasaktı ve yerlerine bir dizi 'güvenli' tanım geçirilmişti. Hattâ Irak savaşında kullanılması mecburi hale gelecek olan ifadeler ve kelimelerden bir liste bile çıkarmıştım: Amerikan işgali yerine 'kurtarma', Amerikan işgaline direnen Iraklılar için 'terörist', direnişçiler için 'sağ kalan son unsurlar', Saddam'ın toplu mezarlarında hazır bulunan muhabirler için 'gerçekler şimdi nihayet anlatılabilecek'. Bunların hepsi kullanıldı. 'Tali hasar' daha da ileri kullanım için tekrar ısıtıldı. Bağdat'ta üslenen televizyon gazetecilerine haberlerinin üzerinde bir işaret olacağı söyleniyordu: yani sonradan haberleri 'Irak uzmanları yetkililer tarafından gözden geçirilecekti'. Birçok durumda bu doğru olmasa da, 'gözden geçirme' demek 'sansürlemek' demekti. İlerleyen haftalarda Bağdat'ta radyo ve televizyon üzerinden ne zaman röportaj versem, konuşmalarımı kimsenin dinlemediğini söyleyip sürekli itiraz edecektim – ve bunu yaptıysalar bile, sevseler de sevmeseler de gerçeği söyleyecektim. Fakat televizyon ve radyo istasyonları kuralları seviyor. Bu şekilde daha güvende hissediyorlar.[1]

---

1 27 Ocak 2003 tarihli bir CNN direktifi (Haber Metinleri Onay Politikasına Dair Hatırlatma) büsbütün neşes kesiciydi. "Paket haber metinleri hazırlayan bütün muhabirler, metinlerini onay için göndermelidir" diyordu direktifte. "Metinler onaylanana dek paketler üzerinde herhangi bir düzeltme ve hazırlık yapılmamalıdır... Washington, Los Angeles veya New York dışından, buna tüm uluslararası bürolar da dahil, gelen bütün paketler onay için Atlanta'deki MASA'ya gelmelidir." 'MASA' Atlanta'daki haber metni editörlerini ifade ediyordu ve bunlar muhabirin haberinde değişiklikler veya 'dengelemeler' yapılmasında ısrar edebiliyordu. "Bir haber metni, yetkili bir idarecinin uygun onay işaretini almadıkça ve ilgili büroda kopyası çıkarılmadıkça yayınlanamaz... Bir haber metni güncellendiğinde yeniden onay almak zorundadır, onay tercihen ilk yetkili tarafından verilmelidir." Kilit kelimeleri not ettim: 'onay' ve 'yetkili'. CNN'in Kuveyt veya Bağdat'taki (ya da Kudüs veya Ramallah'taki) erkek ve kadın çalışanları haberlerinin arka planını bilebilirler; gerçekten de, bu konuda Atlanta'daki 'yetkili idareciden' çok daha fazlasını bileceklerdir. Fakat haberin yapısına CNN şefleri karar verecekti.

Bu sistemin sonuçları 2002'de işgal altındaki Batı Şeria'nın Ramallah kentindeki CNN muhabiri ile CNN'in Atlanta'daki üst düzey adamlarından Eason Jordan (2005'te Amerikan ordusunun Irak'ta gazetecileri vurmasına dair bir yorum nedeniyle istifa edecekti) arasındaki çarpıcı bir teatide görüldü. Yazışmadaki ilk şikayet, Michael Holmes'un Kızılhaç ambulans şoförlerinin İsrail askerleri tarafından sürekli vurulması hakkındaki haberine dairdi. "Hayatlarımızı riske attık ve bütün gün ambulans şoförleriyle gezdik," diye yakınıyordu. "Ayrıca penceremizden ambulanslara İsrail askerleri tarafından ateş açıldığına tanık olduk... Haber Mike Shoulder'dan onay aldı. İki kez verildi ve ardından Rick Davis (CNN'in idarecilerinden biri) tarafından kaldırıldı. Sebebi, İsrail ordusundan bir açıklama almamış olmamızdı, halbuki haberimizde İsrail'in Filistinlilerin ambulanslarda gizlice silah ve aranan şahısları taşıdığına inandığı belirtiliyordu." İsrailliler CNN'e konuşmayı reddetmiş, sadece yazılı bir açıklama yapmıştı. Bu açıklama da CNN haberine eklendi. Fakat haber Atlanta'da Davis tarafından bir kez daha reddedildi. Ancak o zaman, üç gün sonra, İsrail ordusu CNN'e konuşunca Holmes'un haberi yayınlandı – fakat bu kez de haberde ambulansların 'çapraz ateşte' vurulduğuna dair ikiyüzlü bir cümle vardı (yani Filistinliler kendi ambulanslarını da vuruyordu). Muhabirin şikayeti son derece açıktı. "Ne zamandan beri bir haberi hükümetlerin ve orduların kaprislerine rehin veriyoruz? Rick bize bir İsrailliyi ateş ederken görüntülemediğimiz takdirde paketi yayınlamayacağımızı söyledi. Bu, hükümetlerin ve orduların bizi dolaylı yoldan sansürlemesi ve bizim de doğrudan doğruya onların değirmenine su taşımamız anlamına gelir."

Bütün bunlar yaklaşan Irak savaşı için de geçerliydi. Bağdat'tan geçilen haberlerin yayınlanması için bir ABD ordusu yetkilisinin Iraklıların açıkladığı bütün tartışmalı bilgileri yalanlamaya hazır olması gerekecekti. Hattâ 31 Ocak 2003 tarihli bir bilgi notu, CNN'in 'haber metni onay' sisteminin daha da sıkı hale gelmesini sağladı. CNN çalışanlarına şimdi de haber metinlerinin onayı için yeni bir bilgisayar sisteminin devreye

15 Mart'ta Saddam'ın Irak'ına son ticari uçuşu yakaladım (bagajlarının üzerine 'Saddam Uluslararası Havaalanı' etiketi vurulan en son uçak). Birkaç gazeteci, bir miktar Doğu Avrupalı işçi ve yaklaşan korkunç haftaları, Amman'ın üçüncü sınıf otellerinde kendilerini sürgün etmek yerine aileleriyle geçirmeyi (ve belki de onlarla birlikte ölmeyi) tercih eden çok sayıda Iraklıyı taşıyan bir Ürdün Kraliyet Havayolları uçağı. 100 binden fazla Amerikalı ve Britanyalı asker tarafından işgal edilmek üzere olan bir ülkeye gidiyorduk, fakat mürettebat işini sanki ortada kriz ve savaş yokmuş gibi sürdürüyordu. Uçuş mönüsündeki bildik kekleri ve sandviçleri yedik, inişten önce koltuklarımızı dik konuma getirmemiz, uçak tamamen durana kadar emniyet kemerlerini takılı tutmamız söylendi. Güvenliğimiz mürettebatın birinci önceliğiydi.

Bağdat için 1001. geceydi, fantezinin en son saatleri. BM denetçileri 17 Mart'ın erken saatlerinde kentten ayrılmaya hazırlanırken, Saddam Hüseyin halifeler şehrinin Amerikan işgaline karşı savunulmasına önderlik etme görevini, yozlaşmış oğlu Kusay'a verdi. Ancak Silahlı Kuvvetler Kulübü'nde savunucuları futbol oynarken buldum. Irak televizyonu Bağdat halkını yaklaşan bombardımana Gladyatör filminden müziklerle hazırlıyordu. BM son dakikaya kadar (bavullarını toplamalarından sadece birkaç saat önce) kısa süre sonra işgal edilecek olan ülkeyi silahsızlandırma işini titizlikle sürdürmüş, iki El-Sumud füzesinin daha imhasına nezaret etmişti. Amerikalıların yapılması için kıyameti kopardığı, ama artık ilgisini tamamen kaybettiği bir silahsızlandırma faaliyetiydi bu. Denetçiler gittiğine göre, Anglo-Amerikan hava kuvvetlerini Irak kentlerinin bombardımanını başlatmaktan alıkoyacak hiçbir şey kalmamıştı.

Saddam'ın barışın o son saatlerinde bize söylediği gibi, Bağdat Stalingrad mı olacaktı? Ben öyle düşünmüyordum. Yollar açıktı, kontrol noktalarının çoğunda kimse yoktu, kentteki askerler BM merkezinin dışında sigaraları uç uca ekliyordu. Dicle kıyılarından (Stalingrad'ın Volga'sının çamurlu, sıcak-lağımlı-coşkun akan versiyonu), akşam balıkçılarının Bağdatlıların güneş battıktan sonra yediği *masguf*[1] için oltalarını sallandırmasını izliyordum. Güvenlik Konseyi Tasarısı çekildi mi? Blair Kabine'yi acil toplantıya mı çağırıyor? Bush Amerikan halkına mı seslenecek? Göründüğü kadarıyla Bağdat, adeta bir uyurgezer misali, tarihin içinde en az Amerika ve Britanya kadar şuursuzca yol alıyordu.

O akşam Sadun Caddesi'ndeki Sinbad Sineması'nın dışında, posterinde kadın kahramanının geniş kalçalarını sergileyen Nuh nebiden kalma o döküntü Mısır filmini (Özel Hayatlar) seyretmek için sıraya girmiş bekleyen Iraklılar başka nasıl izah edilebilirdi? Evet, yerel Baas gazeteleri dünyanın dört bir köşesindeki barış yürüyüşleri ve protestolarına dair haberlerle keyfimizi yerine getiriyordu – sanki Bush, Ürdünlüler Amman'da Amerikan bayraklarını yaktığı için 140 bin adamını geri çağıracakmış gibi.

Kayıtsızlık inanılır gibi değildi, sanki Bağdat'ta farklı türde bir hava soluyorduk, kısa süre sonra ayağımızın altındaki toprağı titretecek olan B-52'lerden, Stealh'lerden, cruise füzelerinden ve Bütün Bombaların Anası'ndan[2] tamamen arınmış bir gezegenin havası. Arap dünyasının tarihinin ve kültürünün merkezi, eşi benzeri daha önce hiç görülmemiş Batı yapımı bir depreme maruz kalmak üzereydi. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün sonrası bile birkaç saat içinde olup biteceklerin yanında sönük kalacaktı. Öte yandan Dicle'nin kıyısında, çuval bezi ve tül ile örtülmüş devasa bir heykel, muazzam boyutlarda bir anıt, açılışını bekliyordu: Saddam Hüseyin'in bir başka bronz kopyasıydı bu.

---

sokulduğu ve böylece "yetkili metin onaylayıcıların metinleri (yani haberleri) açık ve standart bir şekilde işaretlemesinin mümkün olacağı" söyleniyordu. "Haber metni müdürleri 'ONAYLANDI' düğmesini tıklayacak ve kırmızıyı (onaylanmadı) yeşile (onaylandı) çevirecek. Biri onay sonrasında metinde bir değişiklik yaptığında, düğme sarıya dönecek." Evet, sarı.

1 Irak'ta yaygın tüketilen bir tür balık izgarası. –ç.n

2 9 ton ağırlığında, tahrip gücü son derece yüksek GBU-43/B tipi ABD bombası. –ç.n

Eski sarı taksileri, gıcır gıcır kırmızı iki katlı otobüsleri ve kamyonlarıyla Bağdat trafiğinin tozu dumanı içinde, yaklaşan fırtınanın işaretlerini arıyordum. Pek az işaret vardı. Benzin istasyonlarının önünde, depolarını son kez doldurmak için sıraya girmiş arabalar, bir müddet kepenk indiren sıra sıra antikacılar, tıpkı Sırpların 1999'da NATO'nun Belgrad'a musallat olmasından önce yaptığı gibi, bir bakanlıktan bilgisayarları çıkaran bir grup işçi. Iraklılar neyin gelmekte olduğunu bilmiyorlar mıydı? Saddam biliyor muydu?

Daha geçenlerde eski bir Küba büyükelçisinin anlattığı çarpıcı hikâyeyi hatırlamamak mümkün değildi. 1990'da Castro'nun Saddam'ı, Kuveyt'ten çekilmediği takdirde ezici bir Amerikan ateş gücünün kendisine karşı seferber edileceğine ikna etmek için Irak'a gönderdiği heyetteydi. Saddam heyeti dinlemiş, ardından, "Buna benzer yığınla rapor alıyorum. BM'deki büyükelçimiz bu tür raporlar gönderiyor ve çoğunlukla hepsi şurayı boyluyor," diyerek yerdeki mermer çöp kovasını göstermişti.

Mermer kova hâlâ benzer raporlarla dolu muydu? 16 Mart'ta Irak devlet televizyonu bize tekrar şunu bildiriyordu: Saddam Irak'ın geçmişte kitle imha silahlarına sahip olduğunu, fakat bu silahların artık olmadığını bir kez daha kendi ağzıyla söylemişti. Bugün Saddam'ın doğruyu söylemiş olduğunu biliyoruz. Saddam'a göre dünyayı asıl tehdit eden Amerika'nın kendi kitle imha silahları ve İsrail'e verdiği destekti. Bütün gün Saddam Uluslararası Havaalanı'nın pistinde kavrulan BM'ye ait bir C-130 uçağı (Kıbrıs'ta iki BM nakliye uçağı daha vardı), Bush ve Blair hava saldırısını başlatmadan önce 140 denetçiyi Irak'tan çıkarmaya hazırdı. Aşikar olanı kimse sorgulamıyordu: Denetçiler niye zahmet edip de gelmişti? Adalet Bakanı'nın Londra'da 6 Mart'ta iddia ettiği gibi, daha önceki kararların sağladığı meşruiyet sebebiyle Britanyalıların savaş açmak için BM Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararına ihtiyacı yoksa, niye bunun için oy vermişlerdi ki? Çünkü Saddam'ın denetçilerin geri dönüşünü kabul etmeyeceğini umuyorlardı. Ya da, Saddam'ın en son konuşmasında gayet açık ifade ettiği gibi, 'denetçiler hiçbir şey bulmaya geliyorlardı'.

Bir grup yabancı 'barış aktivisti', Bağdat'ın en büyük köprüsünün korkulukları boyunca el ele vermişti; yaşlı adamlar, genç Amerikalı Müslümanlar ve dini giysisi içinde bir Budist, geçen arabalara gülümsüyor, ama Iraklı şoförlerin ekserisi onları görmezden geliyordu. Sanki Iraklıları değil de yabancıları etkileyecek bir savaş vardı ufukta, sanki acılarla geçen yıllar onları üzerlerine gelen korkunç gerçekliğe karşı kayıtsızlaştırmıştı. Bu Amerikalılar için neye delalet ediyordu? Ya da Iraklılar için?

O son barış akşamında, Saddam'ın 1980-88 İran-Irak savaşında ölenler için yaptırdığı yumurta şeklindeki büyük anıta gittim; kavisli mermer yüzeylerine ölen her Iraklının isimleri kazınmıştı. Kaidesinin çevresinde bir Arap şiirinin şu dizesi yazılıydı: "Umut hayattan gelir ve kalbe ateş düşürür." Fakat anıtın yanındaki çimenlerde oturan çiftler, sevdiklerini yad etmek için gelmemişlerdi. Flört eden öğrencilerdi bunlar. Omzumun üzerinden ne yaptığıma bakan 'rehberimi' akılda tutarak sorduğum sorulara karşı tek siyasi yorumları "birçok savaş yaşadık, savaşa alıştık" olan öğrenciler.

Velhasıl hayra alamet olmayan düşüncelere dalıp gittim. Bağdat, savunucularının Saddam'ın memleketini korumak üzere kuzeye gittiği bir açık şehir olabilir miydi? Başkent halkı, Amerikan işgalinin neşesini ve ihanetlerini kendi başına keşfetmek üzere terk edilmiş olabilir miydi? Birkaç saat ve gün içinde, Amerikalılarla Britanyalıların sözümona ahlaki savaşlarında kaç sivili öldürmeyi becerdiklerine bağlı olarak, bu sorular cevabını bulacaktı. Iraklılar ölüleri için yeni bir anıt inşa edecek miydi? O akşam *Independent*'a yazdığım haberde bu soruyu sordum. Yoksa o anıtı kendi ölülerimiz için biz mi inşa edecektik?

YİRMİ ÜÇ

Atomic Dog,[1] Yok Edici, Kundakçı, Şarbon ve Agamemnon

"Bana Bağdat'ın yağmalanmasını mı soruyorsunuz? O kadar korkunçtu ki, anlatmaya kelimeler yetmez. Keşke daha önce ölseydim de aptalların o bilgi ve ilim hazinelerini yok edişini görmeseydim. Dünyayı anladığımı sanırdım, fakat bu soykırım o kadar garip ve amaçsızdı ki, serseme döndüm. Zamanın devrimleri ve kararları bütün mantığı ve bilgiyi alt etti."

Acem şairi Şirazlı Sadi, Cengiz Han'ın torunu Hülagü'nün 1258'deki Bağdat yağmasını anlatıyor

Nabız atışına benzeyen, bir dakikalık bir gürleme Başkan George W. Bush'un 'terörizme' karşı Haçlı Seferi'ni Bağdat'a getirdi. Bağdat hava savunma birimlerinin attığı izli mermiler ufukta bir çizgi oluşturuyordu, derken bir dizi muazzam titreşim altımızdaki toprağı sarstı, duvarlar sallandı, ses dalgaları kulaklarımıza çarptı. Irak başkentinin çevresinde, aşağı tarafı koyu kırmızı, üst tarafı altın rengi ateş sütunları göğü yırttı. Dışarıya, nehir kenarından uzayıp giden Dicle'ye baktığımda, Irak'ın askeri ve iletişim merkezlerinin ve kuşkusuz, masumların da üzerinde Amerikan bombaları ve füzeleri patlarken, ince ateş izlerinin göğe yükseldiğini görebiliyordum. Valhalla,[2] dedim kendi kendime. Bu manzaraya Wagner yakışırdı, Tanrıların Alacakaranlığı, *Götterdämmerung*.

Irak'ta ölenler arasında masumların da olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Tony Blair tam da o hafta Avam Kamarası'nda bunu söylemişti. Fakat, Bağdat çevresindeki bu ateş fırtınasını dinlerken, bunun neye benzediğine, nasıl bir his verdiğine ya da bir saat önce haberimde yazdığım gibi, evlerinde ve bodrumlarında saklanan masum Iraklıların duyduğu korkuya dair herhangi bir fikrim olup olmadığını soruyordum kendime. Füzelerin ulaşmasından hemen önce, Bağdat'ın yoksul bir bölgesinde, geleneksel siyah giysisi ve beyaz başörtüsü içindeki yaşlı bir Şii Müslüman kadınla konuşmuştum. Ne hissettiğini sordum ısrarla. En sonunda konuştu ve sadece şunu söyledi: "Korkuyorum." Şimdi patlamalar onun söylediğini ete kemiğe kavuşturuyordu.

Bunun Ortadoğu'nun çehresini değiştirecek bir şeyin başlangıcı olduğuna da pek kuşku yoktu; uzun vadede başarılı olup olmayacağı ise çok başka bir meseleydi. Yerde olmak, bu

1 George Clinton'ın 1982 tarihli Computer Games albümündeki bir şarkı. –ç.n

2 İskandinav mitolojisinde savaşta yiğitçe ölenlerin gittiği cennet. –ç.n

emperyal maceranın başlangıcına tanık olmak tuhaf bir duyguydu. Saldırının amansız şiddeti, hava baskını sirenlerinin uluması ve füzelerin havayı yaran düşüşü, kendi siyasi mesajını taşıyordu; sadece Saddam'a değil, dünyanın geri kalanına da verilen bir mesajdı bu. Bu patlayıcılar, 'Biz süpergücüz' diye ilan ediyordu. Biz böyle iş görürüz. 11 Eylül 2001'nin intikamını işte böyle alırız.

Barışın son günlerinde Başkan Bush bile Irak'ı New York, Washington ve Pennsylvania'da insanlığa karşı suç işleyenlerle bağlantılandırma numarasına tenezzül etmemişti. Bununla birlikte (BM'nin onay vermediği, dünyanın da büyük bölümünün karşı çıktığı) Amerikalılar öfkelerini ateşli bir hedefe varma arzusuyla dışavuruyordu. Elbette Irak buna uzun süre karşı koyamazdı. Saddam, askerlerinin teknolojiyi cesaretle alt edebileceğini öne sürüyor olabilirdi. Saçmalıktı bu. 19 Mart'ta Irak'ın maruz bırakıldığı şey (ve benim Bağdat'ta tanık olduklarım, bu şiddet festivalinin çok çok küçük bir parçasıydı) askeri bakımdan ezici olduğu kadar siyasi bakımdan dehşet vericiydi. Kaldığım otelin dışında kalabalıklar öylece durmuş göğe, uçaksavar mermilerinin parlak patlamalarına bakıyor, patlamaların şiddetinden korkuyla titriyordu. Sonrasında, Dicle kenarındaki otelimin balkonunda dikilirken şunu soruyordum: Britanyalılar bütün bunların nereye varacağını biliyorlar mıydı? Britanyalılar neredeyse bir asır önce, Mezopotamya'nın küçük tiranlarına karşı aynı kibirli yolda ilerlememişler miydi? Ve Britanya İmparatorluğu'na ne olduğuna bakın. Şimdi, Bağdat çevresindeki bu büyük patlamaları dinlerken, zamanın Amerikan İmparatorluğu için neler hazırladığını merak ediyordum.

Bağdat benim için daima zor bir yer olmuştu. Yıllar boyunca kentte birçok arkadaş edinmiştim – işadamları ve aileleri, sanatçılar, eski rejimin emeklileri, evet, Baasçılar ve aileleri ve en azından bir bakan, Naci El-Haditi. Önce enformasyon bakanı, sonra dışişleri bakanı olan Haditi'nin kendisine yöneltilen sorulara verdiği ilk karşılık, ofisinin tavanına bakmak olurdu. Yukarıda ne olduğunu hepimiz anlardık. Yukarıda, tavanda, mikrofon vardı. Fakat Iraklıların evlerinde kendimi güvende hissederdim. Eski fotoğraflar, Britanya ordusunun üniformaları içinde dedeleri, 1950'lerde Harrods'ta alışveriş yapan genç kadınları gösterirdi ve (çok daha sonraları) aynı kadınlar, orta yaşlarında, Saddam Irak'ının petrol zenginliğinin tadını çıkararak, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerde Knightsbridge'de yürüyor olurdu. Fakat Bağdat'ın dayanılmaz yaz sıcağı ve enformasyon bakanlığının en zararsız haberler için gazetecilerin yanına kattığı 'rehberler' klostrofobik bir etki yapardı. Bir süre sonra rehberler verdiğimiz paraları cebe atıp rejim yerine bizim için çalışırdı. Onları 'satın alabilirdik' ve bu son Saddam savaşında gizlice, rejim hizmetkarlığından televizyon kanalı hizmetkarlığına geçiş yapacaklardı. Bağdat'ın 'kurtuluşunu' takip eden haftalarda, bizim çalışanlarımız haline geleceklerdi ve birkaç ay sonra da onları işgalci ABD güçleri için çalışırken görecektik.

Rehberleri atlatabildiğimizde, taksiye binip sadece bakkala gideceğimize (halbuki aslında Saddam City'nin varoşlarına gidiyor olurduk) ikna ettiğimizde, Şii muhalefetinin adamlarını, Davet Partisi'nin öfkesini, perişan halde yaşayan ailelerin, 1991'de bizim çağrımızla ayaklanan ve ihanete uğrayan, fakat hâlâ kurtuluş gününü bekleyen o insanların cesur seslerini duyabilirdik. Kıdemli bakanlık elemanı bu yasak ziyaretlerimizi bilir, fakat 100 veya 200 dolara görmezden gelirdi. Rejim yozlaşmış olduğu kadar yozlaştırıcıydı da. Dünyanın en büyük zenginliğinin üzerinde otururken halkına sürekli savaştan başka bir şey vermemişti. Gece vakti İran'ın scud füzeleri kente düşerken Bağdat'ta, 1980'deki Hürremşehr saldırısında cephe ilerisinde bulunmuştum; 1982'de İran içlerinde ve 1991'de Kuveyt'te Iraklı ölülerini görmüştüm; ve şimdi Irak'ta yine ölüme tanık oluyordum. Beynimin içinde, sayısız Iraklı ölüsünü sağ gördüğüm, cesetlerini yaşıyormuşçasına canlı gördüğüm bir hatıra kutusu vardı.

Ve uzun zaman sonra kafama şu dank etti: Iraklılar da kendilerini bu şekilde görüyor olma-

lıydı. Hem ölü hem canlıydılar. Savaş sadece hayatlarının bir parçası değil, tam manasıyla var oluşlarının dokusu haline gelmişti. Saddam için, Irak için, Arap milliyetçiliği için, vatanseverlik için korkusuzca savaşmak ve ölmek doğal bir fenomendi. 1980-88 yılları arasında ülkelerinin işgal edilmesini önlemek için İranlılarla savaşmışlardı. Iraklılar için, Araplar için (tüm ırk veya dinlerden herkes için) işgal sadece aşağılanma değil, bir tür tecavüzdü. Düşman ülkenize, kentinize, sokağınıza, evinize, yatak odanıza geliyordu. Sizi bağlıyorlar, ailenize hakaret ediyorlar, işkence ediyorlar, sizi öldürüyorlardı. Saddam'ın kendi gizli polisleri de bunu yapıyordu. Onlar da işgalciydi. Onların yerini almak isteyen herkesin vay halineydi.

İlk hava saldırılarından önceki akşam Bağdat'ın Cedriye semtinde yürümüştüm; burada Sünni ve Şii orta sınıfı karışık halde yaşıyor, askerleri omuzlarına aldıkları çocuklarıyla birlikte seyrediyorlardı. Sırtlarında çantaları, ellerinde tüfekleriyle askerler eşlerini kucaklıyordu. Tanıdık bir resimdi bu. 1914'te Paris, Berlin ve Londra. 1939'da Berlin. 1939'da Varşova. 1939'da Londra. 1941'de Sovyetler Birliği. 1941'de ABD. Ve Kore öncesinde, Vietnam sırasında ve medeniyeti veya faşizmi ya da komünizmi savunan veya destekleyen savaşlar için yollara düzülen dünyanın bütün ordularının arasında. Belki 1918'de Birkenhead'deki asteğmen Bill Fisk? Ve şimdi. Bandaj, plaster ve tuvalet kâğıdı almak için bir eczaneye girdim. Eczacı düşünceli biriydi, bana yiyecek gibi bakan diğer müşterilere, yabancı gazetecilerin de onlarla aynı tehlikeyi paylaştığını, bu yüzden onlara nazik davranmaları gerektiğini anlattı. Eczacıya büyük bir alicenaplık gösterdiğini, zira benim ülkemin hava kuvvetlerinin muhtemelen kısa süre sonra Bağdat'ı bombalayacağını söyledim. "Evet," dedi kederli bir gülümsemeyle. "Bence de bombalayacaklar."

Velhasıl bu yeni ve tek taraflı savaşın başlangıcında biz gazeteciler iki farklı çatışmayı kayda geçirecektik: Iraklıların çektiği acıları ve rejimin can çekişmesini. Rejim bizden her ikisini bir tutmamızı istiyordu. Amerikalılar ve Britanyalılar, çekilen acıları sona erdirmek için rejimi yok edeceklerinde ısrarlıydı. Aslında çekilen acılar ve Irak Baasçılığının ölüm kalım mücadelesi, artık yaralı birinin bandajlarını acı vermeksizin çıkarabilmenizden çok da farklı değildi. Saddam'ın kötülüğünün Iraklıların bütün acılarının sebebi olduğunu söylemek kolaydı, fakat yaralanan ve ölen Iraklılar kaderlerini hiç de bu kavramlarda görmüyordu. Onlara saldıranlar Iraklılar değil Amerikalılardı. Evlerini Amerikan füzeleri ve bombaları yerle bir ediyordu. İran cephesinde, bir başka yabancı güç gelip saldırsın ve işgal etsin diye mi savaşmış ve ölmüşlerdi? Pentagon'un bu denklemi anladığı ortadaydı. Yoksa herhangi bir profesyonel ordunun (veya işgalci gücün) yapacağı şeyi, yani savaş sırasında ve sonrasında sivil ölümlerinin sayısını tutmayı Amerikan ordusunun yapmayı reddetmesinin başka ne sebebi olabilirdi?

Donald Rumsfeld, Amerika'nın Bağdat'a saldırısının 'hiç tanık olunmamış ölçekte hedefli bir hava harekatı' olduğunu öne sürecekti. Fakat bunu beş yaşındaki Doha Süheyl'e anlatamazdı. Savaşın ilk sabahında bana, burnu akarken ve vücudunun sol tarafını acıyla hareket ettirmeye çalışırken küçük yüzünü kaplayan derin bir kızgınlıkla bakıyor. Bağdat'ın Rıdvaniye semtindeki evinin yakınında patlayan cruise füzesinin parçaları bacaklarına (şimdi sargı beziyle sarılmışlar) ve daha da kötüsü, omurgasına saplanmış. Sol bacağının bütün hareketini kaybetmiş durumda. Annesi yatağa eğilmiş, küçük kızın battaniyenin dışında tuttuğu sağ bacağını düz hale getiriyor. Doha'nın annesi, çocuğunun iki bacağını birbiriyle paralel tutarsa bir şekilde felçten kurtulacağını düşünüyor. Amerika'nın kente yönelik yıldırım saldırısı başladıktan sonra Müstansariye Üniversitesi Hastanesi'ne getirilen hastalardan ilki Doha.

Bu hastane ziyaretlerinde iç bulandırıcı, müstehcen bir şeyler var. Biz bombalıyoruz. Acısı onlardan çıkıyor. Derken gazeteciler çıkıyor ortaya ve yaralı çocukların fotoğraflarını çekiyor. Irak sağlık bakanı, Amerikan saldırısının 'canavarlığını' vurgulamak için koğuşların dışında

katlanılmaz bir basın toplantısı düzenlemeye karar veriyor. Amerikalılar niyetlerinin çocuklara zarar vermek olmadığını söylüyor. Ve Doha Süheyl, güvende hissetmek için bana ve doktorlara bakıyor, sanki bu kâbustan uyanacak, sol bacağını oynatacak ve artık canı yanmayacakmış gibi. Velhasıl bir an için rejimin ucuz propagandasını ve Rumsfeld ile Bush'un burnu havada ahlak derslerini unutup, Mart 2003'ün bu ışıl ışıl sabahında Müstansariye Üniversitesi Hastanesi civarında bir gezinti yapalım. Zira savaşın gerçekliği (ve bu noktada bir kez daha mim koyuyorum) nihayetinde askeri zaferle ve yenilgiyle ya da 'iliştirilmiş' gazetecilerimizin çoktan sadece Amerikalıları, Britanyalıları ve bir avuç Avustralyalıyı içeren işgalinden söz etmeye başladığı 'koalisyon güçleri'yle alakalı değildir. Savaş, uluslararası meşruiyete sahip olduğunda bile (ki bu savaş ondan da yoksundu), esasen acı ve ölümle ilgilidir.

Kolları ve bacaklarında dövmeler olan, fakat şimdi hastane yatağında, normalin iki katı görünen omuzlarında devasa mor çürüklerle yatan köylü bir kadını, 50 yaşındaki Emel Hasan'ı alın. İlk Amerikan füzeleri Bağdat'ı vurduğunda kızkardeşine gidiyormuş. "Büyük bir patlama olduğunda tam taksiden inmek üzereydim. Yere yuvarlandım ve her yerin kanıma bulandığını gördüm. Kollarımda, bacaklarımda, göğsümde kan vardı," diye anlatıyor yaşadıklarını. Emel Hasan'ın göğsünde hâlâ birçok şarapnel yarası var. Yandaki yatakta yatan 5 yaşındaki kızı Vahed acıyla inliyor. Taksiden önce o inmiş ve patlama onu biçtiğinde teyzesinin kapısına varmak üzereymiş. Kan tırnaklarının etrafında kurumuş ve bilekleriyle yukarısına sıkı sıkı bandaj sarılmış, fakat ayaklarındaki kanama durmuyor. İki oğlan yan odada. Said Selim 11, kardeşi Ömer 14 yaşında. İkisinin de bacaklarında ve göğsünde şarapnel yaraları var.

İsra Riyad neredeyse tıpatıp aynı yaralarla üçüncü odada, o da bacaklarından, hava saldırısı başladığında korkuyla evinden bahçesine fırladığı sırada yaralanmış. İmam Ali 33 yaşında ve karnıyla kasık kısmında çok sayıda şarapnel yarası var. Necla Hüseyin Abbas başını siyah bir örtüyle kapatmaya çalışıyor hâlâ, fakat bacaklarındaki mor yara izlerini gizleyemiyor. Çok sayıda şarapnel yarası. 'Çok sayıda şarapnel izi' bir süre sonra kulağa doğal bir hastalıkmış gibi geliyor; yirmi yıldan fazla bir süredir savaşın acısını çeken bu insanların arasında bence zaten öyle.

"11 Eylül 2001'in karşılığı bütün bunlar mı?" diye soruyordum kendi kendime. Bütün bu olanlar bize saldıranlara 'geri saldırmak' mıydı yani? İnsanlığa karşı işlenen o suçlarla hiçbir (kesinlikle hiçbir) alakası olmayan Doha Süheyl, Vahed Hasan ve İmam Ali'nin tek suçu korkunç Saddam tarafından yönetilmek miydi? Bu çocukların, bu genç kadınların 11 Eylül'den dolayı acı çekmesi gerektiğine kim karar veriyordu? Savaşlar kendilerini tekrar eder. Bombaladıklarımızı ziyaret ederken 'bizim' önümüzde daima aynı soru vardır. 1986'da Libya'da Amerikalı gazeteciler yaralılara sürekli aynı soruyu soruyordu: kendi uçaksavarları tarafından vurulmuş olamazlar mıydı? 1991'de de 'bizler' Iraklı yaralılara aynı soruyu sormuştuk. Ve şimdi Britanyalı bir radyo muhabiri (evet, doğru tahmin ettiniz) bir doktorun karşısında dikilmiş, "Doktor sizce bu insanların bazıları Irak'ın uçaksavar ateşiyle vurulmuş olabilir mi?" diye soruyordu.

Bu soru karşısında gülsek mi ağlasak mı? Yaralarından dolayı hep 'onları' suçlamak zorunda mıyız? Oysa, sadece Bağdat'ta patlayan en az 320 cruise füzesinin nereden geldiğini sormamız gerektiği muhakkak. *USS Kitty Hawk* uçak gemisinin hediyesi olabilirler mi acaba? İsra Riyad, büyük bir kışlanın olduğu Sayyadiye'den gelmişti. Necla Abbas'ın evi, Saddam'ın ailesine ait villaların olduğu Risaleh'teydi. Selim kardeşler, askeri araçların konduğu bir deponun bulunduğu Şirta Hamse'de yaşıyordu. Fakat bütün sorun da bu. Hedefler kentin dört bir köşesine dağılmış durumda. Yoksullar (gördüğüm bütün yaralılar yoksuldu) patlamanın etkisiyle çöken ucuz evlerde, bazen tahta barakalarda yaşıyor.

Aynı eski hikâye işte. Savaşa girersek, masumları öldüreceğiz ve sakat bırakacağız. Cerrahi uzmanlığını Edinburgh Üniversitesi'nde tamamlayan Dr. Habib El-Hezai toplam 207 yaralıdan

kendi hastanesine getirilen 101 kişinin 85'inin sivil olduğunu tespit etmişti (aralarında 20 kadın ve 6 çocuk vardı). Yaralılardan sadece 16'sı askerdi. Genç bir adam ve 12 yaşında bir çocuk ameliyat sırasında ölmüştü. Saldırılarda kaç asker öldüğünü ise kimse açıklamayacaktı.

Arabayla Bağdat'ta gezinmek tüyler ürpertici bir deneyimdi. Hedefler gerçekten de dikkatle seçilmiş, fakat yıkım kaçınılmaz olarak masumları gelip bulmuştu. Dört köşesine Arap savaşçı Selahaddin'in 10 metre yüksekliğinde heykellerinin dikildiği (elbette hepsinin karşısında bir tane de Saddam heykeli duruyordu) bir başkanlık sarayı vardı ve heykellerin tam ortasında, binanın girişine kadar uzanan büyük siyah bir çukur açılmıştı. Hava Silahları Üretim Bakanlığı yerle bir edilmiş, unufak olmuş beton ve molozdan müteşekkil devasa bir yığına dönmüştü. Fakat dışarıda, kapıda, düzgün giyimli Irak askerlerinin olduğu iki kum torbası mevzisi vardı. Tüfekleriyle siper alan askerler, düşmanın çoktan yok ettiği bakanlıklarını savunuyordu.

Dicle'nin yanındaki yollarda sabah trafiği artmaya başlamıştı. Hiçbir sürücü nehrin diğer tarafındaki Cumhuriyet Sarayı'na ya da yanındaki Silah Tedarik Bakanlığı'na öyle uzun uzadıya bakmıyordu. İki bina da ilk füze saldırılarının ardından 12 saattir yanıyordu. Yanan saraylar, alevler içindeki bakanlıklar ve dumanı tüten enkaz yığınları sanki Bağdat'taki günlük hayatın normal bir parçasıydı. Öyle ya, Saddam rejiminde yaşayan hiç kimse böyle şeylere bakmaya fazla vakit harcamazdı değil mi? Iraklıların bütün bunların ne anlama geldiği konusunda kafası karışıktı. 1991'de Amerikalılar rafinerilerini, elektrik hatlarını, su ve iletişim sistemlerini vurmuştu. Fakat bu savaşın ikinci gününde Bağdat hâlâ tıkır tıkır işliyordu. Ev telefonları çalışıyordu, internet işliyordu, elektrik gücü tam kapasitedeydi, Dicle üzerindeki köprüler bombalanmadan duruyordu. Benim tahminim şuydu: Amerikalılar Bağdat'a vardıklarında ('varırlarsa' hâlâ hassas bir ifadeydi) çalışan bir iletişim sistemine, elektriğe, nakliyeye ihtiyaç duyacaktı. Vurmaktan kaçındıkları Irak halkına bir armağan değildi bence; Irak'ın müstakbel yeni efendilerinin yararı gözetiliyordu. Ne kadar yanılmışım.

Iraq Daily sadece dört sayfa çıkmıştı, onlar da ulusun 'azmi' ile ilgili yazılarla doluydu (azmin Arapça karşılığı *sumud*'dur, Bush savaş açarak BM denetçilerini ayrılmaya mecbur bırakmadan önce Irak'ın kısmen yok ettiği füzelerin adı). Gazetenin manşeti ise şuydu: "Başkan: Zafer Iraklıların Olacak." Cuma akşamı düzenlenen bombardıman sırasında Irak televizyonu (ABD, televizyon tesislerini vurmaya çalışmamıştı yine), canlı olduğu anlaşılan bir yayında, ulusu zafer konusunda temin eden bir generali ekrana çıkarmıştı. O konuşurken cruise füzelerinin patlamalarından kaynaklanan ses dalgaları arkasındaki perdeleri dalgalandırıyor ve televizyon kamerasını sallıyordu.

Peki bütün bunlar bizi nereye götürüyordu? Ertesi gün erken saatlerde Cumhuriyet Sarayı'nın yanmış enkazında ve yanındaki sütunlu bakanlıkta durup Dicle'ye baktım. Bağdat'ın her tarafı yangın yeriydi ve gökyüzü adeta dumanlarla alçalmıştı. Müstahkem, kaleye benzeyen saray (duvarlarından alev katmanları yükseliyordu) ateşe verilmiş bir ortaçağ şatosuna benziyordu; yıkıldığı dönemde Mezopomya, yani antik Tak Kisra (Ctesiphon), binlerce yıldır birçok kez başına geldiği gibi, bir kez daha yerle bir olmuştu. Ksenofon güneyden, İskender kuzeyden vurmuştu. Moğollar Bağdat'ı talan etmişti. Halifeler gelmişti. Ardından Osmanlılar, sonra Britanyalılar. Hepsi çekip gitmişti. Şimdi de Amerikalılar gelmişti. Bu meşruiyetle alakalı bir mesele değildi. Çok daha baştan çıkarıcı bir şeydi bu, bizzat Saddam'ın gayet iyi anladığı bir şey, özel bir tür güç, Irak'ın bütün fatihlerinin bu kadim uygarlığa vura kıra dalarken göstermek istediği o aynı güç.

O ikinci günün akşamüstü Iraklılar Bağdat etrafında devasa petrol yangınları çıkardılar; cruise füzelerinin kılavuz sistemlerini bozmayı umuyorlardı. Bilgisayarlara karşı duman. 22 Mart'ta 18.20'den hemen sonra, Saddam'ın en büyük askeri binası, sarayının yanındaki yirmi

katlı devasa yapı, gözümün önünde havaya uçuverdiğinde hava saldırısı sirenleri tekrar ulumaya başlamıştı; bir ateş kazanı, 30 metre yüksekliğinde bir alev sütunu ve bir saat boyu çınlaması kulaklarımdan gitmeyen bir ses. Tahkim edilmiş binanın tamamı darbenin etkisiyle yerle bir olmuştu. Ardından dört cruise füzesi daha geldi. Yirmi yıllık savaşta Bağdat'ın maruz kaldığı en ağır bombardımandı bu. Sağıma doğru, cephesi Pentagon'a çok benzeyen ve beş füzenin isabet ettiği yüksek sütunlu bir binanın her tarafından alevler fışkırıyordu. Resmi olarak 'şok ve dehşet' yaratması niyet edilen (Rumsfeld'in en son sloganıydı bu) bir operasyonda şok pek uygun bir kelime değildi. Sokaklarda gördüğüm bir avuç Iraklı (sanırım hiçbiri Saddam'ın dostu falan değildi) ağzını her açtığında lanet okuyordu.

Şok dalgaları iki yönde Dicle'yi kasıp kavururken, yüksek binalardan, dükkanlardan ve evlerden parçalanan camların gökgürültüsü taşıyordu. Dakika başı füze yağıyordu. Birçok Iraklı o uğursuz B-52 bombardıman uçaklarının Britanya'dan kalkışını sadece altı saat önce televizyondan izlemişti (ben de izlemiştim). Benim gibi onlar da zamanı not etmiş, Irak'la Londra arasındaki üç saatlik farkı ilave etmiş ve akşam 21.00 civarında terörün başlayacağını tahmin etmişti. Irak hava sahasının dışından ateş açtıkları neredeyse kesin olan B-52'ler tam vaktinde geldi. Polis arabaları sokaklarda hızla mekik dokuyor, hoparlörlerden yayalara sığınaklara gitmeleri veya yüksek binaların altında saklanmaları emri veriyorlardı. İşe de yarıyordu. Dükkânların olduğu bir bloğun yanında çömelerek, şok dalgalarının paramparça ettiği alt kısımdaki pencerelerden gelen cam yağmurundan ucuz kurtuldum.

Etraflarındaki kırık cam parçalarına aldırmadan balkonlardan bakan birkaç Iraklı (karı kocalar, büyük çocuklar) görmek mümkündü. Kentin bir köşesinde ne zaman büyük altın rengi alev kabarcıkları yükselse, patlama dalgasının kendilerine ulaşmasından önce korkuyla içeri kaçıyorlardı. Nehir kenarındaki ağaçların altında dikilirken, bir cruise füzesi dalgası neredeyse başımın üzerinden geçti; geçerken çıkardıkları keskin ses, en az sonrasındaki patlamalar kadar mahvediciydi. Kendi kendime şunu soruyordum: İnsan bu patlamaların rengini ve desibelini bir askeri raporun lisanı dışında nasıl tarif ederdi? Füzeler uçarken, sanki biri gökyüzünde devasa ipek örtüleri yırtıyormuşçasına ses çıkarıyordu.

Bütün insanlarda, şiddete verdikleri tepkide anarşik bir taraf var. Etrafımdaki Iraklılar Saddam'ın sarayının yanındaki binanın üst katlarından göğe yükselen alev dillerini öylece durmuş izliyorlardı; keza ben de. Tuhaf şekilde elektrikler hâlâ kesilmemişti ve trafik ışıkları kırmızı ile yeşil arasında gidip gelmeyi sürdürüyordu. İlan panoları şok dalgalarının cehenneminde hareket ediyor, projektör ışıkları kamu binalarının üzerinde ışıldıyordu. Üzerimizde duman perdeleri Bağdat semalarında geziniyordu. Patlamalar beyaz, yanan hedefler siyah duman çıkarıyordu. Buna nasıl direnilebilirdi? Iraklılar (bozulmuş teknolojileriyle, kötürüm eden on iki yıllık yaptırımların ardından) bu füzeleri ve savaş uçaklarının bilgisayarlarını alt edebileceklerine nasıl inanabilirdi? Aynı eski hikâyeydi işte: direnilemez, hikmetinden sual olunmaz güç.

Evet yani biz de kendimize, bundan daha uygun bir rejime saldırmak mümkün mü diyorduk. Fakat asıl mesele bu değildi. Zira bu yeni hava saldırısının mesajı bir öncekiyle aynıydı ve saatler içinde gelecek yeni saldırıların da aynı olacaktı: ABD'ye itaat edilmeliydi; AB, BM, NATO – ABD'nin önünde hiçbir şey durmamalıydı. Birçok Iraklı bana şunu sorup duruyordu. Kaç gün sürer? Amerikalıları veya Britanyalıları Bağdat'ta istedikleri için değil, şiddetin sona ermesini istedikleri için: bu hava saldırılarının sebebi de tam buydu zaten.

25 Mart 2003 sabahı. Şimdi kahramanları övmenin vaktidir. Saddam Hüseyin tam da bunu yapıyor. Bugün Um Kasr, Basra ve Nasıriye'de Anglo-Amerikan ordusuna karşı 'direnişe' önderlik eden kara ve deniz kuvvetleri mensuplarının listesini açıklıyor. 11. Tümen komutanı Tümgeneral Mustafa Mahmud Ümran; 45. Tugay komutanı Tuğgeneral Beşir Ahmet Osman;

45. Tugay'a bağlı 11. Tabur komutanı Albay Ali Halil İbrahim; 45. Tugay'a bağlı 2. Tabur komutanı Albay Muhammed Halef El-Cebavi; 3. Kolordu komutanı Yarbay Fethi Rani Macid... Ve böyle uzayıp gidiyor. "Sabredin," diyor Saddam sürekli. Sabredin. Konuşmasının tamamında Irak ordusuna ve halkına on dört kez sabırlı olmalarını söylüyor. "Biz kazanacağız... Şeytan'a karşı zafer bizimdir." Sabırlı, fakat zaferden emin. Şeytan'la savaş.

Başkan Bush da birkaç saat önce halkını böyle cesaretlendirmemiş miydi? Listenin okunması bittikten sonra Saddam'ın söyledikleri, kahramanı Josef Stalin'in sözleri gibi geliyor kulağa. "Ülkemizi yok etmek için geliyorlar, direnmek ve onları yok etmek, halkımızı ve ülkemizi savunmak zorundayız... Boğazlarını kesmeliyiz... Ülkemizi ele geçirmek için geliyorlar. Fakat şehirlerimize girmeye çalıştıklarında, güçlerimizle savaşa girmekten kaçınmaya ve silahlarımızın menzili dışında kalmaya çalışıyorlar." Saddam, Anavatan Rusya'nın, Joe Amca'nın emri altında savunulduğu Büyük Vatanseverlik Savaşı'nı mı örnek alıyordu? Ve öyle değilse, Amerika'nın hava ve tank saldırılarına karşı hâlâ direnen yüzlerce Irak askerini nasıl değerlendirecektik? Halk, parti, vatanseverlik. Bu kavramlar Saddam'ın konuşmasında bir müzik motifi gibi akıp gidiyor, derken bir uyarı da geliyor: Saddam'a göre Amerikan ve Britanya güçleri karadan ilerlemekte giderek zorlandıkça, hava güçlerini Irak'a karşı daha acımasız bir şekilde kullanacaklar. Velhasıl bugünlerde, Başkan Saddam'ın müstakbel Stalingrad'ında yaşamak nasıl bir duygu?

Birkaç saat sonra cruise füzeleri ve uçaklar geri döndü. Büyük patlamalar Bağdat'ı karanlığa gömdü. Tomahawk'lardan biri Müstansariye Üniversitesi'nin temellerini yerle bir etti – dediklerine göre yirmi beş öğrenci yaralandı, biri öldü. Erken saatlerde başka sesler de vardı. Dicle'nin kıyısında bir otomatik tüfek ateşi furyası (yetkililer kaçan iki Amerikalı havacıyı yakalamaya çalıştıklarında ısrarlıydı) ve ardından geceyarısından sonra 2.30'da şehir merkezine çok uzak olmayan bir yerde topyekün bir top muharebesi. Söylentiler dolaşıyordu. Bağdat'ın kenarındaki Şii gecekondularından, yani Saddam Kenti'nden silahlı adamlar gelmiş ve devlet güvenlik birimleri tarafından yakalanmışlardı. 'Bağımsız kaynaklar' doğrulamamıştı. Bir habere göre Bağdat'ın kuzeyindeki demiryolu hattı kesilmişti. Yalanlandı.

Pazar günü Irak Savunma Bakanı General Sultan Haşim savaş hakkında çarpıcı bir brifing verdi ve ön cephe hattında savaşan birlikleri saydı: 27. Tümen'e bağlı 3. Tugay Nasıriye'nin güneyindeki Suk eş-Şuyuk'u, 3. Kolordu'nun 3. Tugayı Basra'yı hâlâ elinde tutuyordu. Ve bu generallerin İran'a karşı 1980-88 savaşında nasıl tıpatıp brifingler verdiğini hatırlıyordum. Sonrasında anlattıklarını kontrol ettiğimizde, neredeyse daima doğru oldukları anlaşılırdı. Aynısı bugün de geçerli miydi? General Haşim adamlarının ABD tanklarını, zırhlılarını ve helikopterlerini yok ettiğinde ısrarlıydı. Bunu reddetmek kolaydı – ta ki ABD'ye ait iki zırhlı personel taşıyıcı cayır cayır yanarken televizyon ekranında peyda olana kadar. Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan Irak ordusunun taktiklerini izah edecek kadar yardımseverdi. Irak'ın politikası Anglo-Amerikan ordularının canları istediği kadar 'çölde dolanıp durmasına' izin vermek ve kentlere girmeye çalıştıklarında onlara saldırmaktı. Yaptıkları da fazlasıyla bu gibi görünüyordu.

Gökyüzünü kaplayan siyah petrol dumanları ve hava baskını sirenleriyle Bağdat'tan bakıldığında plan gayet benzer görünüyordu: Dicle ve Fırat vadisine paralel çölü aşmak ve yol üstündeki her uygun kente girmeyi denemek. Um Kasr'da sorun varsa, Basra'yı dene. Basra bloke edilmişse, doğruca Nasıriye'ye. Eğer bu tehlikeliyse, sağa dönüp Necef'e yolları. Fakat açık yolun (Bağdat'a giden ve şükran dolu Iraklıların Tommy'lere güller atmak için kenarına sıralandığı uzun otobanın) bir yanılsama olduğu ortaya çıkıyordu.[1] Ancak biz hiçbir yere gide-

1 Bu aşırı özgüveni, şen şakrak olan, fakat eğlendirici olmakla hiç alakası bulunmayan Enformasyon Bakanı Muhammed Said El-Sahaf'ın Tony Blair'e dair söylediklerinde de görebilirdiniz. "Bence Britanya ulusu, bu arkadaş gibi bir trajediyle hiç karşılaşmadı." Arkadaş. Ah evet, Sahaf Britanyalılarla nasıl dalga geçeceğini

miyorduk. Hiçbir Batılı gazeteci (taksi tutma izni olanlar bile) Bağdat şehir sınırlarını terk edemiyordu. 27 Mart'ta El-Cezire kanalındaki eski dostlarımı görmeye gittim, büroları Dicle'nin batı kıyısındaydı. Britanya'nın kara ve hava saldırısı altındaki Basra'da bir ekipleri vardı. Onlara Basra'dan gelen görüntülerin kaba kurgularını göstermeleri için yalvardım. Oraya gidemiyorsam, en azından Iraklılar (ya da kente girdikten sonra Amerikalılar ve Britanyalılar) tarafından el konulmadan önce çekilen görüntülere bakabilirdim.

Kurgu odasındayım, uçaksavarların gürültüsü duvarlara çarpıyor. Bir el kamerası bu, sabit değil, kameraman tedirgin. İki Britanya askerinin cesedi Basra'ya giden bir otoyolun üzerinde, Iraklı bir kız (Anglo-Amerikan hava saldırısının kurbanı) iç organları karnından çıkmış halde hastaneye getiriliyor, ağır yaralı bir kadın acıyla bağırırken doktorlar siyah giysisini çıkarmaya çalışıyor. Yüzlerce silahlı askerin çevrelediği Iraklı bir general Basra'nın merkezinde dikilip Irak'ın ikinci büyük kentinin kontrolünün tamamen Iraklılarda olduğunu açıklıyor. Son otuz altı saat içinde çekilen ve Bağdat'a daha yeni ulaşan işlenmemiş El-Cezire kaydı müstehcen, azap verici, şamar gibi.

Aynı zamanda Britanya birlikleri tarafından 'ele geçirildiği' ve 'sağlama alındığı' bildirilen Basra'nın hâlâ Saddam Hüseyin'in kuvvetlerinin kontrolünde olduğunun da kanıtı. Britanyalı yetkililerin Basra'da bir çeşit isyan patlak verdiğine dair iddialarına rağmen, arabalar ve otobüsler sokaklarda gidip gelmeye devam ediyor, Iraklılar bir devlet kamyonundan indirilen gaz şişelerini almak için sabırla sıra bekliyor. Kaydın önemli bir kısmı Basra'nın batısında parlayan ateş toplarını ve şehre düşen (ve muhtemelen Britanya'ya ait olan) top mermilerinin patlamalarını gösteriyor.

Ölü Britanya askerlerini gösteren kısa sekans (halka izletilmek için hazırlanan görüntüler bir gün sonra Tony Blair tarafından korkunç diye nitelenecekti) son on iki yıldır Britanya televizyonlarında eksik olmayan ölü Iraklı askerlere dair benzer kliplerden pek farklı değildi, fakat Britanya başbakanının ağzından onlarla ilgili en ufak bir kınama ifadesi çıkmamıştı. Üniformaları hâlâ üzerlerinde olan iki Britanyalı yolun ortasında yatıyor, kolları ve bacakları iki yana açık, göründüğü kadarıyla biri başından, diğeri göğsünden ve karnından vurulmuş. Aynı kayıttan bir başka sekansta Basralı sivillerden ve sivil giyimli silahlı adamlardan oluşan kalabalıklar, ölen Britanyalı askerlere ait askeri cipi (seri numarası HP5AA) tekmeliyor ve aracın üzerine çıkıp dans ediyor. Bir başka grup da ters çevrilmiş bir Savunma Bakanlığı römorkunu tekmeliyor, seri numarası 91KC98, muhtemelen saldırıya uğradığında cipin arkasında olan römork bu. Kayıtta görülebilecek bir sahne de Britanya Hava Kuvvetleri'ne ait insansız bir keşif uçağı; fotoğraf çekmek amacıyla kullanılan uçağın bir kanadındaki kırmızı-mavi yuvarlaklar görülebiliyor, vurulmuş ve yolun ortasında ters dönmüş halde yatıyor. Büyük harflerle "BRİTANYA ORDUSU" ibaresinin bulunduğu kuyruğunda yazan seri numarası ZJ300 ve numaranın yazdığı levha muhtemelen uçağın kamerasının yer aldığı büyük bir silindir kutuya tutturulmuş.

Ancak ölü Britanyalı askerlerin görüntülerinden çok daha korkunç olanı Basra'nın en büyük hastanesinde yapılmış olan kayıt: Ameliyat odalarına götürülürken acıyla feryat eden bombardıman kurbanları. Orta yaşlı bir adam hastaneye pijamalarıyla getiriliyor, tepeden tırnağa kana batmış halde. Dört yaşlarında bir kız ameliyat odasına el arabası ile götürülürken karnının sol tarafından taşan iç organlarına bakıyor. Mavi üniformalı bir doktor küçük kızın bağırsakla-

biliyordu. Her gün can kaybı raporlarını okuyordu; Iraklı sivil ölümlerine dair tartışmayla geçen yıllar göz önüne alındığında şimdi bunların arşiv değeri var. O zamanlar bunu akıl edemezdik elbet. Bu minvalde, istilanın üçüncü gününde, ölü ve yaralılara dair şu sayıları vermişti: Bağdat'ta 194 yaralı; Ninova'da 8 yaralı; Kerbela'da 10 ölü ve 32 yaralı; Selahaddin'de 2 ölü ve 22 yaralı; Necef'te 2 ölü ve 36 yaralı; Kadısiye'de 4 ölü ve 13 yaralı; Basra'da 14 ölü ve 122 yaralı. Babil'de Irak hükümeti 30 ölü ve 63 yaralı olduğunu iddia ediyordu. Toplamda o güne kadar 62 sivil hayatını kaybetmişti.

rının üzerine su döküyor ve ameliyata başlamadan önce o bölgeyi nazikçe bandajlıyor. Karnından yaralandığı anlaşılan siyahlar içinde bir kadın, doktorlar ameliyat için kendisini soymaya çalışırken feryat ediyor. Başka bir sekansta, (muhtemelen Britanya'ya ait) bir top mermisinin düştüğü yerden bir kan deresi sızıyor. Kraterin hemen yanında bir çift plastik terlik var.

El Cezire kayıtları (büyük kısmı hiçbir zaman gösterilmeyecek) Basra'nın tamamen Britanya'nın kontrolü dışında kaldığının ilk canlı kanıtı. Kenti Bağdat'a bağlayan anayollardan biri hâlâ açık (zaten kayıtlar da Irak başkentine böyle ulaşmış), dahası Iraklı General Halid Hatim Basra'da bir caddede, yüzlerce üniformalı ve silahlı askeriyle çevrelenmiş halde, El-Cezire muhabirine röportaj veriyor ve adamlarının Irak'ın düşmanlarına 'asla' teslim olmayacağını söylüyor. Silahlı Baas partisi milislerinin de görülebildiği caddelerde, trafik polisleri kentteki Sheraton Oteli'nin yanında kamyonların ve otobüslerin geçişini düzenliyor.

El Cezire'nin Basra'daki muhabiri Muhammed El-Abdullah şu an Irak'taki en cesur gazeteci olmalı. Üç kasetteki bazı sekanslarda ateş altında ailelerle görüşmeler yaptığı ve Britanya topçularının saldırılarını soğukkanlılıkla anlattığı görülebiliyor. Kasetlerden birinde Şattül Arap kıyısındaki Sheraton Oteli'ne de bir top mermisinin isabet ettiği görülüyor. Nehrin kenarında (her biri suçlayıcı bir edayla parmaklarını suyolunun ötesindeki İran'a doğrultmuş 1980-88 savaşı 'şehitleri'nin devasa heykellerinden birinin yanında) lağım sularıyla kirlenmiş nehirden bidonlarına su dolduran Basralılar göre çarpıyor.

22 Mart'ta Irak hükümeti Basra'da 30 sivilin öldüğünü, 63'ünün de yaralandığını söyledi. 27 Mart'ta savaşın başlamasından bu yana Irak'ta 4 binden fazla sivilin yaralandığını, 350'den fazlasının öldüğünü açıkladı. Fakat El-Abdullah'ın kaydı, son 36 saat içinde Basra Hastanesi'nin morguna en az yedi ceset daha getirildiğini gösteriyor. (Birinin başından morgun zeminine hâlâ kan fışkırıyor; sonradan onun Batılı bir haber ajansı için çalışan Arap bir muhabir olduğu anlaşılacak.) Diğer vahim sahnelerden birinde küçük bir kızın kısmen kopmuş başı görülüyor, kırmızı başörtüsü hâlâ boynunda. Bir başka küçük kız beyni ve sol kulağı yok olmuş bir halde sedyede yatıyor. Bir başka ölü çocuğun ayakları kopmuş. Bu çocukları Amerikan veya Britanya ağır silahlarının öldürüp öldürmediğine dair hiçbir ifade yok. Kasetler Irak'ın askeri kayıplarına dair de bir şey söylemiyor.

Fakat Iraklı yetkililerin Batılı gazetecilerin Basra'ya gitmesine izin vermeyeceğini açıkladığı bir ortamda bu kayıtlar, kentte çatışmaların devam ettiğine ve Britanya ordusuna direnmenin bedeline dair elimizdeki en güçlü bağımsız kanıt. Iraklılar 'iliştirilmiş' gazetecilerin (bilhassa da BBC'nin), Basra'nın 'sağlama alındığı' veya fiilen Britanya kontrolünde olduğu izlenimi veren iyimser haberlerini günlerdir yalanlıyor. Kayıtlar Iraklıların haklı olduğunu açıkça kanıtlıyor. Ayrıca iki siyah adamı gösteren bir sahne de var; Irak ordusu onların Amerikalı savaş esirleri olduğunu iddia ediyor. Birbirinin tıpatıp aynı siyah gömlekler ve ceketler giymiş adamlara hiçbir soru sorulmuyor. Kayıtta her ikisi de tedirgin görünüyor ve kamera ekibiyle ekibin arkasında birikmiş Iraklı askerlere bakıyor.

Ancak ölen siviller, kısa süre sonra savaş hikâyesinden silinecek. Onlar bizden ilelebet gizlenecek olan istatistiklerin parçası. Bilinmez ve ölümsüz hale gelecekler; Pentagon'un veya Britanya Savunma Bakanlığı'nın arşivlerine girmeyen 'tali hasar' olacaklar ya da en azından onların yer aldığı dosyaların kamuoyu tarafından görülmesine izin verilmeyecek. Yani o küçük kız başını kaybetmemiş olacak. Arkadaşı beynini kaybetmemiş olacak. Üçüncü çocuğun ayakları, sıkı sıkıya gövdesine bağlı kalacak. En azından tarihi kayıtlar açısından böyle olacak, çünkü ortada tarihi kayıt falan olmayacak. Yeni savaşımızın bir parçası da bu.

28 Mart'ta Amerikalıların (muhtemelen planladıkları kadar hızlı ilerlemediklerinden dolayı) Bağdat'ın iletişimini olduğu gibi tutmak istemediğini idrak ettik. Telefonlar kesik diye ah

vah edecek hali yoktu kimsenin. Elbette Bağdat'taki yerel telefon sisteminin imha edilmesi, uzun karanlık bombardıman geceleri sırasında yakınlarından haber almak isteyen on binlerce Iraklı aile için vahim bir tecrübeydi. Fakat topraktan taşan kemikler, iç organlar ve yaralı Iraklı sivillerin paramparça olmuş gövdelerinin yanında, susmuş telefon ahizeleri, parçalanmış kablolar ve Mimun Uluslararası Komünikasyon Merkezi'nin yıkıntılarının pek ehemmiyeti olmuyordu. Centcom (ABD merkez komutanlığı) elemanları 28 Mart'ın erken saatlerinde vurdukları hedefleri 'komuta ve kontrol merkezleri' diye niteliyordu. Savaşta işler istediğimiz gibi gitmeyince sürekli başvurduğumuz (biz, yani 'Batı') o küçük indirgemelerden biri de budur. 1991'de Bağdat'a düzenlediğimiz yıldırım saldırısında, başkanlık sarayları ve kışlalarla başladık, sonra iletişim sistemine geçtik, ardından elektriğe ve su arıtma tesislerine sıra geldi. 1999'da Sırbistan'da aynı hikâyeydi. Önce Yugoslav ordu kışlalarına ve silah fabrikalarına yöneldik, sonra köprülere, telefon sistemine, elektriğe. Şimdi aynı eski hikâye Bağdat'ta başlıyor. Başkanlık sarayı ve kışlalar vuruluyor. Telefonları bir kez daha yerle bir etme vakti.

Elbette 'biz' işlerin bu noktaya gelmesini ummuyorduk. Anglo-Amerikan orduları Bağdat'ın altyapısını (sevinçli kalabalıkların attığı güller altında kenti 'özgürleştirdikten' sonra) kendileri için korumak istiyordu, çünkü vardıklarında çalışan telefon hatlarına ihtiyaçları olacaktı. Fakat kentin dört tarafındaki muazzam patlamalarla geçen bir gecenin ardından iletişim sistemleri feda edilmişti. Devasa Raşid telekomünikasyon merkezi (1991 bombardımanında yıkılmıştı) binanın bodrum katına isabet eden bir füze tarafından vurulmuştu. Karada'daki vezne (Bağdatlılar telefon faturalarını buraya ödüyordu) yerle bir olmuştu.

Bu blokların her birinin dışında (buradaki her devlet kurumunun dışında olduğu gibi) Saddam'ın dev panolarından birine rastlanabiliyor; bu panoların hepsinde, ilgili bakanlık veya devlet dairesi için ne uygunsa onu yaparken tasvir ediliyor. Sözgelimi Bağdat Merkez Istasyonu'nun önündeki Saddam, başında bir keçe şapka, Basra'ya giden bir ekspres treni hızlandıran bir sinyalci rolünde – bu arada Basra'ya seferler, Britanya ordusunun kuşatması nedeniyle şu an resmen 'askıya alınmış' durumda. Mimun veznesindeki Saddam, telekomünikasyon vericisinin önünde dikiliyor. Raşid merkezinde, büyük kahverengi bir tükenmez kalemle bir kâğıda not alırken, eski moda bakalit siyah bir telefonun önünde konuşuyor.

Panolardaki manzara artık geride kaldı. Çünkü 'biz' telefonları ve şebeke dahilinde ikili kullanımı içerebilecek bütün o 'komuta kontrol' sistemlerini imha etmeye karar verdik. O yüzden şimdi Bağdatlılar birbirlerinden haber almak için kenti tavaf etmek zorunda; caddelerde savaşın başından beri hiç görülmemiş yoğunlukta trafik var. Bağdat'ın internet sistemi de kesildi. Stüdyoları 26 Mart'ta Amerikalılarca bombalanan Irak televizyonu, ancak giderek sıklaşan elektrik kesintileri arasında izlenebiliyor.

Peki ya sonra? Elekrik ya da su mu? Ya da su pompaları elektrikle çalıştığından ikisi birden mi? Her sabaha yeni haberlerle uyanılıyor; kendi başlarına çok önemli olmayan, fakat bir araya geldiklerinde işgale ve sonrasına zalim bir yeni boyut ekleyen haberler bunlar. Mart sonunda Irak'ın dört bir köşesinden yüzlerce aşiret üyesi, Saddam'la görüşmeden önce Bağdat Oteli'nde bir araya geldi. Irak'ın sadece Baas partisi ve ordu tarafından bir arada tutulduğunu sanan askeri plancılar ve Washington yorumcularının üzerinden atladığı Iraklı aşiretler ciddi bir güç. Birlik beraberlikleri evlilikler ve en az Baas partisi kadar birbirine bağlı bir aileler ağıyla pekişmiş durumda. Aşiret üyeleri tahıl ambarlarını ve Bağdat çevresindeki elektrik üreten bazı santralleri koruyor. İki aşiret üyesi bir hafta önce ele geçirilen bir Apache helikopterini etkisiz hale getirdikleri için övgülere boğuluyor. Ve şimdi aşiret liderleri Irak'ın her tarafından, Felluce'den, Ramadi'den, Ninova'dan ve Babil, Basra, Nasıriye'den, Mezopotamya'nın bütün kentlerinden geliyor. Savunma Bakanı Geoffrey Hoon'un Saddam'ın Güney Irak'ın 'kontrolünü kaybettiği'

iddiası için çok fazla. Bugün ve yarın, Amerikan ve Britanya ordularına nasıl karşı koyacaklarına dair talimatlarla kentlerine ve köylerine dönecekler. Saddam aşiret üyelerine, "Amerikalılar ve Britanyalılarla gruplar halinde savaşmaları, ön ve arka hatlarına saldırıp ilerlemelerini durdurmaları... düşman bir mevziye yerleştiği takdirde gece vakti taciz etmeye başlamaları..." yönünde bir dizi talimat yayınladı bile.

Bu konuda kafam fena karışık. Gerilla güçleri bir işgal ordusunu taciz edebilir, fakat işgalcilerin ezici ateş gücü ve ilerlemesi önüne çıkan her şeyi silip süpürebilir durumdaysa pek az zarar verecektir. İşgalci birlikler ancak kışlalara yerleşip rutin devriyelere başladıklarında zarar verilebilir hale gelirler. Yani Saddam bu aşiret üyelerine savaştaki hareket talimatlarını veriyor – yoksa savaş sonrası işgale yönelik talimatlar mı bunlar? Saddam savaş alanında yenilme ihtimaliyle yüzleşiyor olabilir mi? Amerikalılar Nasıriye'ye giden yolu zorlarken, burada, Bağdat'ta müstakbel bir isyan mı planlanıyor?

Yüzden fazla başka gazeteciyle hücreden farksız odalarda yaşadığım Filistin Oteli'nin onuncu katına, uzun, gürültülü gecelerde okumak için bir kütüphane dolusu kitap yığıyorum. Bana *gerçek* savaşın neye benzediğini hatırlatsınlar diye William Shirer'dan *Üçüncü Reich'ın Yükselişi ve Düşüşü* ve J. F. C. Fuller'dan *İkinci Dünya Savaşı*. Savaşın hassasiyet, belagat ve dehşetle nasıl tasvir edilebileceğini unutmamak için Tolstoy'dan *Savaş ve Barış* (Borodino Muharebesi'ni herkese tüm kalbimle önerebilirim). Ve bazı şiir kitapları, Amman ve Bağdat'a gitmek için ayrılmadan önce Beyrut'taki arşivimden aldığım gazete ve dergi yazılarından oluşan düzensiz bir yığın. Bu akşam yığından Pat Buchanan'ın beş ay önce, neredeyse düşünmeden yazdığı uzun bir laf kalabalığını çekiyorum okumak için. Cebimden kalemimi çıkarıp, bu kahince yazının kenarına haşin satırlar yazmaya başlıyorum:

> Tanrı son anda bir müdahalede bulunmazsa, kısa süre sonra Irak'a karşı emperyal bir savaş başlatacağız; Fransız ve Britanya askerciklerinin Ağustos 1914'te "İstikamet Berlin, ileri!" şeklindeki cesaret gösterileriyle uygun adım yürüyeceğiz. Fakat bu işgal neo-muhafazakarların beklediği gibi çantada keklik olmayacak... Saddam'ın silahlarını yok etmek, Irak'ı demokratikleştirmek, savunmak ve bir arada tutmak için ABD birliklerinin on yıllarca seferber olması gerekecek. Bununla birlikte, kurtarılmış Irak'taki terör saldırıları, en az kurtarılmış Afganistan'daki kadar kesin. Zira milyonlarca gerçek inananı elinin altında tutan militan İslam, Bush'un İslam dünyasının kaderini dikte etmesini asla kabul etmeyecek. Bağdat'ta kuracağımız MacArthur naipliğiyle, Pax Americana zirveye ulaşacak. Fakat sonra dalga tersine dönecek, zira İslam halklarının herkesten daha iyi bildiği şey, emperyal güçleri terörle ve gerilla savaşıyla kovmaktır. Britanyalıları Filistin ve Aden'den, Fransızları Cezayir'den, Rusları Afganistan'dan, Amerikalıları Somali ve Beyrut'tan, İsrailliler Lübnan'dan kovdular... İmparatorluğa giden yola çıktık ve bir sonraki tepede bizden önce oraya gitmiş olanlara rastlayacağız. Tarihten çıkardığımız tek ders, tarihten hiç ders çıkarmıyor olmamız.

Tam bir zorbalık ve müstehcenlikti. Demir kapının üzerindeki kesik el, yola yayılmış kan gölü ve çamur, bir garajın içindeki insan beyinleri, Iraklı bir anneyle üç çocuğunun dumanı hâlâ tüten bir arabanın içindeki kavrulmuş, iskelete dönmüş kalıntıları. 27 Mart'ta bir Amerikan jetinden atılan iki füze hepsini (21 Iraklı sivil), hayatlarını yerle bir eden ülke tarafından 'kurtarılamadan' önce paramparça ederek öldürmüştü. Karşımdaki manzaraya bakıp kendi kendime soruyorum: Buna 'tali hasar' demeye kim cesaret eder? Ebu Talib Caddesi, Amerikan pilotu o sabah Bağdat'ın kuzeyini kırmızı ve sarı tozla ve yağmur peleriniyle örten kesif kum fırtınasını aşarak yaklaştığında yayalar ve araçlarla tıka basa doluydu.

Çoğunlukla Şii Müslümanların yaşadığı kirli ve yoksul bir mahalleydi burası; yağ kaplı

araba tamir dükkanları, aşırı kalabalık apartmanlar ve ucuz kahvehanelerden geçilmiyordu. O şiiler ki, Bay Bush ve Bay Blair Başkan Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmalarını hâlâ aptalca umut ediyorlardı. Konuştuğum herkes uçağın yaklaştığını duymuştu. Az önce gördüğü başsız cesetlerin şokundaki bir adam, sadece iki kelime söyleyebildi. "Kükreme, parlama," diyordu sürekli ve ardından gözlerini o kadar sıkı kapattı ki, aralarındaki kaslar seğirmeye başladı. Aynı eski soruyla yüzyüzeyim: Bu kadar korkunç bir olay nasıl anlatılır? Iraklılar artık bu dehşet olaylara her gün tanık oluyorlar; yani gördüklerine dair hakikatin, bütün hakikatin anlatılmaması için hiçbir sebep yok. Bu katliam mahallinde yürürken bir başka soru yokluyor zihnimi. Bağdat'ta tanık olduğumuz manzara buysa, Basra ve Nasıriye ve Kerbela'da neler oluyor? Oralarda da, yaşanan acılara tanıklık edecek gazeteci olmadığı için isimsiz kalan, kaydı tutulmayan kaç sivil ölüyor?

Ebu Hasan ve Malik Hammud, Ebu Talib Caddesi'nin kuzey kısmındaki Nasır restoranında müşteriler için öğle yemeği hazırlıyordu. Onları öldüren füze batıya uzanan anayolun yanına düşmüştü, patlaması lokantanın ön cephesini yıkıp iki adamı (ilki 48, ikincisi sadece 18 yaşındaydı) paramparça etmişti. Mesai arkadaşlarından biri bana enkazı gezdirdi. Kenarından kan damlayan bir fırın tepsisini kaldırıp göstererek, "Şimdi onlardan geriye tek kalan bu işte," dedi. En az on beş araç yanmış, içlerindekilerin çoğu kavrularak ölmüştü. Birkaç adam, aynı füzelerin tepetaklak ettiği, caddenin tam ortasındaki bir başka yanmış aracın kapılarını koparmıştı. Kadın ve üç çocuğu gözlerinin önünde diri diri yanarken seyretmek zorunda kalmışlardı. İkinci füze ise doğuya giden anayolu vurmuş, betonarme bir apartmanın dışında duran üç adama şarapnel parçaları isabet etmişti; apartmanın dış duvarındaki mermerin üzerinde "Sahibi Allah'tır" yazıyordu.

Bina yöneticisi Hişem Danun muazzam patlamaları duyar duymaz antreye koşmuştu. "Ta'ar'ı orada paramparça halde buldum," diye anlatıyordu. Kafası parçalanmıştı. "Bu da onun eli." Bir grup genç adam ve bir kadın beni caddeye götürdü. Bir korku filmi sahnesi gibiydi. Ta'ar'ın bilekten kopmuş eli oradaydı, beş parmağıyla demir bir çatı kaplaması parçasını kavramıştı. Mesai arkadaşı Sermed aynı anda ölmüştü. Beyin parçaları birkaç metre uzakta, yanmış bir arabanın arkasında, soluk kırmızı ve gri renkli bir çorba misali saçılmıştı. İkisi de Danun için çalışıyordu. Binanın kapıcısı da ölmüştü.

Hayatta kalanlar konuştukça ölüler kimliklerini yeniden kazanıyordu. Ta'ar, Sermed ve kapıcıyı paramparça eden aynı füze elektrikçiyi de tezgahının başında katletmişti. Merkez parkının önünde karşıdan karşıya geçmeye çalışan genç bir kız, füzenin düştüğü noktanın sadece yarım metre uzağındaki kamyon şoförü ve sürekli Danun'un kapısına gelip ekmek isteyen dilenci (kum fırtınasından çıkıp kendisini yok etmek için gürültüyle süzülen füzeler bulunduğu yere vardığında Danun'un yanından henüz ayrılmıştı) ölenler arasındaydı.

Katar'da Anglo-Amerikan güçleri soruşturma açıldığını ilan etti. Böyle bir kan banyosunun propaganda değerinden fayda sağlayacak tek taraf olan Irak hükümeti, ilk başta ölü sayısını 14 olarak verdiği katliamı haliyle kınadı. Peki gerçek hedef neydi? Bazı Iraklılar caddenin yaklaşık bir buçuk kilometre ilerisinde bir askeri karargah olduğunu söylüyordu, fakat böyle bir yer bulamadım. Bazıları muhitteki itfaiye merkezinden söz ediyordu, fakat bir itfaiye askeri hedef sayılamazdı. Kesin olan şey, yaklaşık bir saat önce kuzeydeki bir askeri kampa saldırı düzenlenmiş olduğuydu. İki roket patladığında arabayla üssün yakınından geçiyordum ve Iraklı askerlerin can havliyle kapılardan fırladığını ve otoyolun kenarından koştuklarını gördüm. Ardından iki patlama daha duydum; bunlar Ebu Talib Caddesi'ni vuran füzelerdi.

Elbette masum insanları öldüren pilot kurbanlarını göremiyordu. Pilotlar bilgisayarın belirlediği koordinatlara göre ateş ediyordu ve kum fırtınası caddeyi görmesini engellemişti. Fakat

Melik Hamud'un arkadaşlarından biri bana Amerikalıların kurtarmak istedikleri insanları nasıl bu kadar gözü kapalı öldürebildiğini sorarken, havacılık bilimi veya silah hedef sistemleri hakkında bilgilenmek falan istemiyordu. Ve niye istesindi ki? Zira Bağdat'ta her gün olan bir şeydi bu. 24 Mart'ta kentin merkezine yakın oturan dokuz kişilik bir aile, evlerinde tamamen yok olmuştu. 25 Mart'ta bir otobüs dolusu sivil yolcunun Bağdat'ın güneyindeki bir yolda öldürüldüğü söyleniyordu. 26 Mart'ta da Iraklılar, Irak sınırı yakınlarında Amerikan uçaklarının saldırdığı bir Suriye otobüsünde beş sivil yolcunun katledildiğini öğreniyorlardı.

Bu insanların niye ölmesi gerektiğini açıklarken ahlak cüppesini sırtımıza geçirebiliriz. 11 Eylül'den dolayı öldüler diyebiliriz, (var olmayan) 'kitle imha silahları'ndan dolayı öldüler, bütün bu insanları kurtarmak yönündeki azgın arzumuzdan dolayı öldüler diyebiliriz. Meseleyi petrolle karıştırmayalım lütfen. Ne olursa olsun, bahse girerim ki ölümlerin nihai sorumlusunun Saddam olduğu söylenecek bize, diye yazdım o akşam. Pilottan bahis açmayacağız elbette. Ve açmadık da zaten. Amerikalılara göre bütün o insanları muhtemelen hatalı Irak uçaksavar füzeleri öldürdü (aynı eski mazeret). Bu mümkün değildi. İki füze her iki anayolda, birbirlerine paralel şekilde infilak etmişti. İki uçaksavar füzesini aynı anda ateşleyip, aynı yola bu kadar düzgün şekilde düşmelerini sağlayabilecek hiçbir kılavuz sistemi yoktu.

Sonu gelmiyor. Sadece bir gün sonra (28 Mart'ta) vahşet tekrarlanıyor. Bu kez kanıt sadece bir karış uzunluğunda bir metal parçası, fakat üzerindeki sayılar ipucunu taşıyor. 29 Mart öğleden sonrasına doğru en az 62 sivil ölüyor ve metal parçasının üzerindeki kod suçlunun kimliğini gösteriyor. Amerikalılar ve Britanyalılar bir başka Irak uçaksavar füzesinin onlarca hayatı söndürdüğünü öne sürmek için ellerinden geleni yapmakla meşgul, bir yandan da katliamı 'hâlâ araştırdıklarını' söylüyorlar. Fakat füze parçasının üzerindeki kodu oluşturan rakam grupları Arap değil, Latin harfleriyle yazılmış. Ve kurtulanların birçoğu uçağın yaklaştığını duymuş.

El-Nur Hastanesi'nde tüyler ürpertici ızdırap manzaraları vardı. İki yaşındaki Sayda Cafer bandajlar ve tüplerle kundaklanmıştı adeta, bir tüp burnuna, bir diğer tüp karnına takılıydı. Ona dair görebildiğim tek şey alnı, iki küçük göz ve bir çeneydi. Onun yanında, kullanılmış eski bandajlar ve bezlerden oluşan bir yığının üzeri kan ve sineklerle kaplanmıştı. Az ötedeki kirli bir yatakta üç yaşındaki Muhammed Ameyd yatıyordu; yüzü, karnı, elleri ve ayaklarının tamamı bandajlarla sıkı sıkıya kaplanmıştı. Yatağın dibinde büyük siyah bir pıhtılaşmış kan birikintisi vardı.

Bu hastanede bilgisayar yok, röntgen cihazları Nuh nebiden kalma. Fakat füzeler bilgisayar güdümlüydü ve gövdeden kopan parçada bilgisayarın kodu vardı. Amerikalılar tarafından kolayca doğrulanıp kontrol edilebilir – tabii bunu yapmayı tercih ederlerse. Üzerinde şu yazıyor: 30003-704ASB7492. 'B' harfi çizilmiş, 'H' de olabilir. Bunun seri numarası olduğuna inanılıyor. Yanında bir başka kod daha var, silah üreticisi genellikle buna 'Kafile' numarası diyor. O da şöyle: MFR 96214 09. Kodları taşıyan metal parçası 28'i gecesi füze patladıktan dakikalar sonra, evi 2 metrelik kraterden birkaç yüz metre uzakta olan yaşlı bir adam tarafından bulunmuştu. Iraklı yetkililer bile varlığını bilmiyor. Füze (çoğunluğu kadın ve çocukların oluşturduğu) kalabalıkların üzerine metal yağmuru olup yağmış, parçalar evlerin ucuz tuğla duvarlarına girmiş, kolları, bacakları ve kafaları koparmıştı. Üç erkek kardeş (en büyüğü 21, en küçüğü 12 yaşında), çarşının karşısındaki anayolda bulunan tuğla evlerinin oturma odasında parçalanarak ölmüştü. İki kapı yanda iki kızkardeş aynı şekilde can vermişti.

El-Nur Hastanesi'nde anestezi uzmanı olan Dr. Ahmed daha sonra bana şunları söyleyecekti: "Daha önce bunlara benzeyen yaralar hiç görmedik. Bu insanlar onlarca metal parçasıyla delik deşik edilmiş." Haklıydı. Hastane koğuşunda ziyaret ettiğim yaşlı bir adamın bacaklarının arkasında ve kalçalarında, bazıları bozuk para büyüklüğünde yirmi dört delik vardı. Doktor-

lardan birinin gösterdiği röntgen resminde, yaşlı adamın gövdesine girmiş en az otuz beş metal parçası açıkça görülüyordu.

Ebu Talib Caddesi katliamının yaşandığı Şuale, tek katlı demir ve çimento yiyecek dükkanları ve iki odalı briket evlerle dolu yoksul bir Şii mahallesi. Bunlar da Bay Bush ve Bay Blair'in Saddam'a karşı ayaklanmasını beklediği insanların ta kendisi. Fakat gecekondulardaki öfke Amerikalılara ve Britanyalılara yönelik; yaşlı kadınlar ve yakınlarını kaybetmiş babalar ve ağabeyler açıyorlar ağızlarını yumuyorlar gözlerini; üstelik yanlarında her yerde hazır ve nazır olan devlet 'rehberleri' olmaksızın. Bir kadın, "Bu bir suç," diye homurdanıyor bana doğru. "Evet biliyorum, orduyu hedef aldıklarını söylüyorlar. Peki burada hiç asker görebiliyor musun? Füze falan görebiliyor musun?"

Hiçbiri yok elbette. Birkaç gazeteci Perşembe günü Şaab bölgesi yakınında bir nakliye kamyonunun scud füzesi taşıdığını ve Şuale civarında uçaksavar bataryaları olduğunu bildirdi gerçekten de. Katliam mahallinin üzerinden hızla bir Amerikan jetinin geçtiğini duydum ve hemen arkasından karadan havaya atılan bir füzenin, koyu mavi gökyüzünde gecekonduların üzerinde duman izi bırakarak süzüldüğünü bir an için gördüm. Bir uçaksavar bataryası da (1942 civarlarında imal edilmişti) birkaç blok ötede havaya ateş etmeye başladı. Fakat Iraklılar varoşların yakınına mevzilense veya silahlarını oralara taşıyor olsa bile, bu Amerikalıların tıka basa sivil dolu mahallelere, kalabalık anayollar ve çarşılar olduğunu bildikleri bölgelere, üstelik güpegündüz ateş açmasını haklı çıkarır mı? Ebu Talib Caddesi'ne yönelik 27 Mart saldırısı gün ortasında, kum fırtınası sırasında bir anayola düzenlenmişti; yani pilot neyi hedef aldığını düşünürse düşünsün, onlarca sivilin öleceği kesindi.

Evinin beton duvarları boyasız arka odasında oturan gözlüklü, orta yaşlı bir adam, "Beş oğlum vardı, ikisi kaldı – onların da hayatta kalacağını nasıl bileyim?" diye soruyordu. "Oğullarımdan biri böbreklerinden ve kalbinden vuruldu. Göğsü şarapnel parçalarıyla doluydu; doğruca şu pencereden geldi. Şimdi tek söyleyebileceğim, yaşadığım için üzgün olduğum." Adamın sözünü kesen bir komşusu uçağı kendi gözleriyle gördüğünü söylüyordu. "Uçağın yan tarafını gördüm ve füzeleri ateşledikten sonra rotasını değiştirdiğini fark ettim."

Uçak gözleme Bağdat'taki günlük hayatın herkese sirayet eden bir meşgalesi haline gelmiş durumda. Gazetemde kılı kırk yaran bir şekilde Amerikan uçağını gözlerimle görüp görmediğimi soran bir okura cevap veriyorum; düzenlenen en az altmış beş saldırıda (kartal keskinliğinde gözlerime rağmen) tek bir uçak görmediğimi söylemek zorunda kalıyorum. Onları duyuyorum, bilhassa akşamları, fakat sesten hızlı uçuyorlar; gündüzleri genellikle kentin üzerini kaplayan siyah duman bulutlarının üzerinde oluyorlar. Tek bir kez bir cruise füzesi (saatte ancak 600 kilometre hızla yol alan cruise veya 'Tomahawk' roketleri) gördüm ve bir bulvardan Dicle Nehri'ne doğru uçarken izledim. Fakat kentten ölü bir elin parmakları gibi yükselen gri dumanı görmemek, kulak yırtan gümbürtüyü duymamak mümkün değil. Ve bulunabilen bomba parçaları üzerindeki bilgisayar kodları kendi hikâyelerini açığa vuruyor. Tıpkı Şuale füzesinin üzerindeki kodların kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açığa vurduğu gibi.

Bütün sabah Amerikalılar yine iş başındaydı, Bağdat'ın çevresinde (Iraklı birlikler buralarda dış savunma mevzileri kazmıştı) ve merkezindeki hedefleri havaya uçurdular. Ateşlenen bir roket Irak Enformasyon Bakanlığı'nın çatısında patlayarak bir avuç çanak anteni imha etti. Bombardımanı seyrettiğim bir devlet binası uzun bir hava baskını sırasında saniyeler boyu sallanıp durdu. Çarşı katliamından sağ çıkanların hayata tutunmaya çalıştığı El-Nur Hastanesi'nde bile duvarlar sarsılıyordu. Hüseyin Mnati elli iki yaşında ve kentte bombalar patlarken gözlerini dikmiş bana bakıyor; yüzü metal parçalarla delik deşik. Yan yatakta yirmi yaşında bir adam oturuyor, kopan sol kolunun kalan parçası kanla kaplı sargı bezleriyle sarılmış. Daha on iki saat

önce bir sol kolu, bir sol eli, parmakları vardı. Olanları hayal meyal hatırlıyor: "Çarşıdaydım ve hiçbir şey hissetmedim. Roket geldi, ben onun sağındaydım ve sonra bir ambulans beni hastaneye götürdü." Ağrı kesicilerin kesilen yerinin acısını dindirip dindirmemesi umurunda değil, konuşmak istiyor. Adını sorduğumda yatakta dimdik oturup bana doğru bağırıyor: "Adım Saddam Hüseyin Casim."

Mart 2003'ün sonunda, Çavuş Ali Cafer Musa Hamadi El-Numani Güney Irak'taki bir ABD askeri kontrol noktasına patlayıcı yüklü bir araçla daldı ve kendisini havaya uçurdu. İntihar saldırısı düzenlediği bilinen ilk Iraklı savaşçı oydu. Britanya hakimiyetine karşı isyanda, düşmanlarını yok etmek için kendini bu şekilde öldüren tek bir Iraklı olmamıştı. Numani ayrıca bir Şii'ydi – yani Amerikalıların Irak işgalindeki gizli müttefiki olduğuna ciddi ciddi inandığı bir mezhebe mensuptu. Başta Irak hükümeti bile bu olağanüstü eylem karşısında ne yapacağını bilemedi; dünyaya Usame Bin Ladin'i hatırlatabilecek bir olaydan uzak durmakla, Amerikalıları bu tür saldırıların artabileceği yönünde tehdit etme isteği arasında kalmışlardı.

Elli yaşındaki çavuşun hayatına dair pek az, ama çarpıcı ayrıntılar vardı. 1980-88 İran-Irak savaşında bir askerdi ve 1991 Körfez savaşına, yani Saddam Hüseyin'in "Bütün Savaşların Anası" dediği savaşa katılmak için gönüllü olmuştu. Ardından Numani, yaşı askerlik için ileri olsa da, Anglo-Amerikan işgaline karşı savaşmak için de gönüllü yazılmıştı. Ve komutanına hiçbir şey söylemeden, kendi arabasını kullanarak Necef dışındaki bir Amerikan kontrol noktasına saldırmıştı. Saddam onu Ordu Madalyası (1. sınıf) ve "Bütün Savaşların Anası" madalyasıyla onurlandırdı. Numani arkasında beş çocuk, dul bir kadın ve Irak'ın istilalara karşı 2 bin yıllık direniş tarihinde yeni bir hikâye bıraktı. Amerikalı bir sözcü saldırının "anlaşıldığı ve göründüğü kadarıyla bir terör eylemi" olduğunu söyledi, fakat tek bir Arap bile buna hayatta inanmazdı, zira Numani bir işgal ordusuna karşı, askeri bir hedefe saldırmıştı.

Numani'nin ölümünden birkaç saat sonra Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Filistinli veya Hizbullah'tan bir lider gibi konuşuyor, Iraklılarla Amerikalılar arasındaki askeri güç eşitsizliğini vurguluyordu. "ABD yönetimi bütün dünyayı ülkeleri için ölmeye hazır insanların yaşadığı bir yer haline getirecek. Bu insanların yapabileceği tek şey kendilerini birer bombaya dönüştürmek. Şu an verdiğimiz savaşta B-52 bombardıman uçakları 500 veya daha fazla insan öldürebiliyorsa, özgürlük savaşçılarımızın bazı operasyonlarının 5 bin insanı öldürebileceğinden eminim," diyordu Ramazan. Ne kastettiği açıktı; Irak liderliği, Numani'nin saldırısına en az Amerikalı kurbanları kadar şaşırmış ve hazırlıksız yakalanmıştı.

Bu bizim anlayacağımız bir şey değildi. Iraklılar ihtihar eylemcisi değildi. Amerikalıların muhtemel tabiriyle, böyle bir durum "hesapta yoktu". 30 Mart'ta *Independent*'a pek de istemeyerek bir haber yazdım ve olan biteni izah etmeye çalıştım. Elbette (Numani'nin de katıldığı) İran-Irak savaşını ve Iraklıların çarpışıp öldüğü intihardan farksız muharebeleri unutmuştum. Haber şöyleydi:

> İntihar bombacıları, ister İsrail'in işgal ordusunu başarıyla topraklarından çıkaran bir Şii Lübnanlı olsun, isterse İsrail'in güvenlik hissiyatını yerle bir eden bir Filistinli olsun, Arapların nihai silahıdır. ABD bu silahın gücünü ilkin 1983'te intihar bombacıları Beyrut'taki Amerikan büyükelçiliğine ve aynı yılın 23 Ekim'inde Beyrut'taki deniz piyadesi kışlalarına saldırıp 241 Amerikan askerini öldürdüğünde anladı. Ancak Washington'un bu tür taktiklere karşı hiçbir etkili savunmanın olmadığını nihayet idrak etmesi, Arapların 11 Eylül'de çok daha yıkıcı intihar eylemleri düzenlemelerinin ardından mümkün oldu ancak. Böylece, tuhaf bir şekilde, 11 Eylül ile Irak arasında sonunda sembolik bir bağ kurulmuş oluyor. Saddam rejimini Usame Bin Ladin ile bağlantılandırma çabasıyla dolaplar çevrildiği ortaya çıksa da, ABD'nin dizginlerinden boşanan

öfkesi gerçek ve Amerikalıların en korktuğu silahla karşılanmış durumda. İntihar bombacılarının büyük çoğunluğu Numani'den genç ve bekar. Fakat arabasına patlayıcıları yüklemesi için birileri Numani'ye yardım etmiş, fünyeyi nasıl devreye sokacağını öğretmiş olmalı. Ve bunu yapanlar, iddia ettikleri gibi, Iraklılar değilse, demek ki işin içinde Amerikalıların da Iraklıların da hakkında hiçbir şey bilmediği bir örgüt var.

Başkan Yardımcısı Ramazan 'şehidin göğe yükselme anı' gibi laflar ediyordu, ki o güne kadar Baasçılığın lügatında hiç görülmemiş bir ifadeydi bu. Savunma Bakanı General Hazim El-Ravi ölen adamın 'Hazreti Ali' ile adaş olduğunu hatırlatıyor ve yeni 'şehit Ali'nin cihat kapısını açtığını' ilan ediyordu. Arap ülkelerinden 4 binden fazla gönüllünün şimdi ülkede olduğunu ve 'şahadet operasyonlarının sadece Iraklılar tarafından değil, Bağdat'a gelen binlerce Arap tarafından sürdürüleceğini' söylüyordu. O akşam gönderdiğim haberde şunları yazmıştım: "Görünen o ki İslam birdenbire, Amerika'ya karşı bu son derece milliyetçi kurtuluş savaşına (burada savaşı böyle niteliyorlar) sokulmuş durumda."

Geriye dönüp bakıldığında, Numani'nin ihtiharı bu savaştaki en önemli anlardan biriydi. Amerikalıları şoke etti ('terörizm'e dair yapay tepkileri, saldırının anlamını küçümsemek yönünde umutsuz bir çabaydı) ve Iraklıları şaşırttı. Fakat Baasçıların kullandığı dil ('şahadet operasyonları' ve bu saldırıları sürdüreceği söylenen uluslararası Arap tugayına dair bahisler) o eski klişeyi akla getirmiş olmalıydı: 'Alarm zilleri' yüksek sesle çalıyordu. Necef dışında, bütün işgal orduları için en ciddi ibret dersi mahiyetinde bir şeyler başlamıştı; intihar eylemi gibi bir geleneğin olmadığı bir ülkede, bir kibrit çakılmıştı.

Uğursuz ve karanlık bir fırtına Bağdat'ı sarsıyor, otel odamı kumla sapsarı yapıyor. Kentin tozu ve çamuru şimdi halıların, yatak çarşaflarının ve masaların üzerini bir kefen gibi sarıyor. Temizlikçiler çoktan kaçmış. Dosyalarım ince kum taneleriyle kaplı, öyle ki kâğıtlar kutularından çıkartılırken kınından sıyrılan bir bıçak gibi ses çıkarıyor. 'İslam' adıyla sınıflandırdığım dosya üzerinde kirli parmaklarla çalışıyorum. Sayfaların büyük bölümü Şii direnişiyle ilgili. Fakat bazı elyazısı notlarım da var; anlamını bilmediğim için bir haberde hiç kullanılmamış notlar bunlar. İçeriği de şu: Saddam 2000 yılında 'İslami komitelerin' kurulmasına izin verdi. Sünni Müslüman din âlimleri ve onların takipçilerinden oluşan grupların, asla siyasete bulaşmamaları ve inançlarını Baas'ın laik dünyasıyla asla karıştırmamaları koşuluyla İslam hukuku ve Kuran öğretilerini tartışmalarına imkân tanınacaktı. Bu komiteler şimdi Musul ve Bakuba'da, Felluce ve Ramadi'de, yanı sıra Bağdat'ta mevcut.

Dosyamdan bir başka kum kaplı sayfa çıkıyor, *Economist* dergisinin beş yıl önceki sayısından kesilmiş tek bir ince sayfa. Haberde şu ifadeler yer alıyor: "Felaketlerden yorgun düşen Iraklılar dinde huzur arıyor. Bir de, kendi manipülatif tarzı dahilinde, liderlerinde." Saddam, Bağdat'ta dünyadaki en büyük camiyi inşa ediyordu; 45 bin kişiyi alabilecek kapasitedeki caminin minareleri 180 metre yüksekliğinde olacaktı. Irak bayrağının üzerinde artık "Allahuekber" ifadesi yer alıyordu; ulusal bayrağın kırmızı ve siyah şeritlerinin ortasına, beyaz bir dikdörtgenin üzerine nakşedilmiş *Allah* ve *ekber* kelimelerinin arasında Irak kartalı vardı. 1997'de Saddam, kendi ülkesinde İslamcı bir devlet çağrısı yapan Ürdünlü Abdül-Munim Ebu Zant'ın Irak televizyonunda haftada yarım saatlik bir program yapmasına imkân vermişti.

Economist muhabiri, "Camiye gidenlerin sayısı, bilhassa gençler arasında, hızla artıyor," diye yazıyor ve bir Bağdatlının şu sözlerine yer veriyor: "Kuveyt savaşından önce mahallemde Cuma namazları için camiye yaklaşık 90 kişi gelirdi. Şimdi çoğu genç olan binden fazla insan geliyor. Yeterli yer yok, bu yüzden sokaklara taşıyorlar." Ramazan'da oruç tutanların sayısı da artmıştı. *Economist* Saddam'ın İslamın bu şekilde dirilmesindeki dahlini 'manipülatif' buluyordu, fakat

hükümetin intihar eylemine tepkisini dinlediğimde (Numani'nin 'şahadetine' dair haberleri söylemiyorum bile) Saddam'ın maniple etmek yerine itaat edip etmediğini, bastırmak yerine teşvik edilmesi gereken, üstelik Sünnilerin yanında Şiileri de kucaklayan bir güç keşfedip etmediğini merak eder olmuştum. Bir hafta içinde iki kadın bir başka Amerikan kontrol noktasında kendilerini havaya uçuracaktı; bu daha da görülmemiş, duyulmamış bir eylemdi.

Akşamüstü Bağdat Kuzey Kapısı Mezarlığı etrafındaki zemin bombaların titreşimleriyle sallanıyordu. Gri gökyüzü uçaksavar ateşiyle benek benekti. Ve duman bulutlarının, mermilerin küçük yıldızvari patlamalarının altında, Kraliyet Topçu Birliği'nden Çavuş Frederick William Price, York ve Lancaster Birliği'nden Onbaşı A. D. Adsetts ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden Birinci Sınıf Havacı P. Magee sonsuz uykularındaydılar. Irak başkentine ilk gece saldırıları sona ererken, ziyaret etmek bakımından ürkütücü bir yerdi belki. Öyle düşünmeyenler de vardı. Zira Irak Dışişleri Bakanı Naci Sabri daha önce sömürgecilerin mazisine ait bu mezarlardan söz etmişti. Zira 1401979 numaralı Çavuş Price, 4736364 numaralı Onbaşı Adsetts ve 210493 numaralı Havacı Magee'nin hepsi Britanya'nın Irak'taki ilk sömürgeci savaşında, 1921'de ölmüştü.

Peki Baas partisi üniforması içindeki Sabri ne demişti? "Britanya askerlerinin 1920'lerden ve 1941'den kalma mezarları var burada... Şimdi Amerikalı dostlarıyla beraber yeni mezarları da olacak." Bu yüzden tam o akşamüzeri saatinde, eski Bağdat-Musul yolu üzerindeki Kuzey Kapısı Mezarlığı'na gidip Naci Sabri'nin bahsettiği adamlara bakmak üzere sokaktan bir taksi çevirdim. York ve Lancaster Birliği'nden Er Nicholson 12 Ağustos 1921'de öldüğünde sadece yirmi üç yaşındaydı, Kraliyet Ordu Hizmet Birliği'nden Er Clark altı gün sonra öldürüldüğünde otuz sekiz. Irak Baas partisine göre, Batı işgaline karşı bu ilk gerilla savaşı şimdi yeniden başlayacak. Peki ne zaman? Bu devasa işgal ordusuna karşı mı? Peki ya sonrası?

"Çölümüzü Amerikalı ve Britanyalı askerler için büyük bir mezarlığa çevireceğiz," diyordu Sabri. Füzeler Bağdat'ı çaprazlama vurdukça (füzelerden biri Dicle'yi yalayıp yerin sadece 6 metre üzerinde büyük bir gürültüyle patlıyor ve bir başkanlık binasından gri duman bulutları yükseliyor), kullanılan dilin harareti de yükseliyordu. Dışişleri bakanına bakılırsa, yeni sömürgeciler Britanya'nın eski 'altın kuralı'nı, yani 'böl ve yönet'i kullanıyorlardı ('divide et impera'nın aslında bir Roma kuralı olduğunu bir an için unutun). Bakan, onların Irak halkının birlik bütünlüğünü asla kıramayacağına söz veriyordu. Bu savaştan bir çıkış yolu olsaydı, bu retoriğin ne kadarı bir kenara bırakılırdı? Fantastik Sahaf, "Gerçek diplomasi Amerikalıları ve Britanyalıları savaş alanında öldürmektir, böylece hayallerinin boş olduğunu göreceklerdir. Bu kirli uşakların Irak toprağında kalmasına izin vermeyeceğiz," diye kükrüyordu. Uşaklar mı? Sovyetler Birliği varken 'uşaklar ve korkak köpekler' denmiyor muydu? Gerçekten sömürgecilik çağına mı dönüyoruz? Amerikalılar işgal ve askeri yönetim sözlerinden dönmediğine göre, bu sorudan kaçınmak zordu. Keza Birinci Sınıf Havacı Magee'nin, uzun zaman önce Irak'ta uğruna öldüğü aynı Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bombalarıyla mezarı titrerken ne hissedebileceğini tahayyül etmek de.

Bağdat (kelimenin her anlamıyla) ısınıyor ve bir ay içinde sıcaklık 35 dereceye çıkacak. Petrol dumanının kenti örten yoğun siyah kefeni, en hafif hava saldırılarını bile esrarengiz bir şeye dönüştüren bir sis yaratıyor şimdi. Ertesi gün saat 16.45'te jetlerin sesi yine duyuluyor, onu birkaç dakika boyu süren bir dizi kısa, keskin patlama takip ediyor. Kulağıma gayet tanıdık gelen patlamalar bunlar: misket bombalarının gürültüsü – yasal saldırı silahı, fakat sivillere karşı kullanılması kesinlikle yasak. Çok katlı bir apartmandan yükselen dumanın ardından on dakika boyunca dikkatle bakıyorum, hiçbir şey göremiyorum. Bombaların kenar mahallelere mi, askeri kışlalara mı, yoksa binalarla dolu bir bölgeye mi atıldığını anlamak imkânsız. Keza

Bağdat'ın bu savaştaki statüsünü de. Kuşatılmış falan değil, kuzeye ve güneye giden anayolları hâlâ açık – birkaç tren kuzey kentlerine sefer yapmayı sürdürüyor– ve ABD askerlerinin batıda Amman'a giden yol üzerinde bir kontrol noktası oluşturdukları söylense de, 'uçan bir birlik' gibi görünüyorlar; kamyonları ve arabaları birkaç saat için durduruyor, sonra karanlık çökünce çöle çekilip kayboluyorlar.

Akşama doğru Başkan Yardımcısı Ramazan, Enformasyon Bakanlığı'nın yanında hükümet sözcüsüne tahsis edilmiş Yunan taklidi bir villada arzı endam ediyor –kendisine soru soranlara asla bakmamak gibi tuhaf bir huyu var. Ramazan, yarısı 'şahadet' için can atan 6 bin Arap gönüllünün Amerikalılar ve Britanyalılarla savaşmak için Irak'a geldiğinde ısrarlı. Irak'ın kitle imha silahı olmadığını tekrarlıyor ve Amerikalılarla Britanyalıların dünyayı kandırmak ve işgallerini meşrulaştırmak için Irak'a bu tür silahlar yerleştirebileceği iddiasını anlatmak için de biraz (aslında epey) vakit ayırıyor. Ve ardından, Saddam Hüseyin'in o anki öfkesini gayet net yansıttığından pek az kuşku duyduğum bir derse sıra geliyor.

Ramazan'ın (yani Saddam'ın) hedefi Suudi Dışişleri Bakanı Prens Suud El-Faysal. "Bize nasihatte bulundu, ki nasihat etmek onun huyudur ve liderimizin görevini bırakmasının iyi olacağını söyledi..." diye kükrüyor Ramazan. "Bu uşağa, bu yardakçıya, bu küçük varlığa bir çift sözüm var – kuzeninin, yani Washington Büyükelçisi olan sözümona Prens Bender'in kim olduğunu ve kimin için çalıştığını gayet iyi biliyorlar. Suudiler ona desin ki: 'Cehenneme kadar yolun var. Senin gibi Arap olmaz olsun...' Size şunu söyleyeyim ki, Irak liderine tek laf edemeyecek kadar küçüksünüz, çok küçüksünüz, bir hiçsiniz. Teslim olanlar Arapların toprağından sürülüp atılacaktır." Irak-Suudi ilişkileri açısından pek de iç açıcı sözler değil.

Derken biz Bağdat'takiler ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın, ABD'deki en büyük İsrail lobi grubu olan Amerikan-İsrail Kamusal İlişkiler Komitesi'ne hitaben yaptığı açıklamayı duyuyoruz: Suriye ve İran 'terör gruplarını destekliyorlar ve 'sonuçlarına katlanmak' zorunda kalacaklar. Hepimizin kafasında aynı soru: Şimdi ne olacak? Birkaç aylığına Bağdat'ı unutup genç askerlerimizi Şam'ı kuşatmak için batıya mı yönelteceğiz? George W. Bush şimdi bize savaşın 'uzun ve zor' olabileceğini söylüyor (bunu daha önce söylememişti, değil mi?) ve Tony Blair'e göre bu 'sadece başlangıç'. Kimyasal ve biyolojik savaşa dair bütün o yaygaraların unutulmuş olması acayip. 'Gizli' silahlar, gaz maskeleri, anti-antraks enjeksiyonları, haplar, kimyasal giysiler ve geri kalan bütün o mevzular tarihten silinmiş durumda – çünkü Irak'taki Britanya ve Amerika güçlerinin karşısındaki gerçek tehdit artık mermiler ve havan topları. 'Bağdat kuşatması' bile (50 kilometre genişliğindeki bu kenti kuşatmak için çeyrek milyon askere ihtiyaç olabilir) gündemden düşüyor. *New Yorker*'a göre, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld generallerin planlarına müdahale etmiş. Bu, Rumsfeld'in ifadesiyle, 'daha önce örneğini görmediğimiz türde bir savaş' olacakmış.

Bağdat'ta bir kafeteryada oturup, bir yandan Iraklıların tahammül edilmez propaganda söylemlerini dinlerken, bir yandan da Amerika ve Britanya'nın çoğu zaman ayrım gözetmeyen (bir kum fırtınası sırasında, gün ortasında, bir başkentteki pazaryerinin yanında olduğu söylenen bir füze bataryasını hedef almak, *elbette ki* sivilleri öldürecektir) hava saldırılarını takip ederken, bu savaşın gerekçelerinin askeri planlamaya değil, ideolojiye dayandığını düşünüyorum. Uzun zaman önce, bildiğimiz üzere, Bush'un çevresindeki sağcı İsrail yanlısı lobiciler Saddam'ı devirmeyi planlamıştı. Bu Ortadoğu'daki en güçlü Arap devletini yıkacak (İsrail Genelkurmay Başkanı Şaul Mofaz, savaşın çok daha önce başlaması gerektiğini söylüyordu) ve bölgenin haritasının ilelebet değişmesine imkân verecekti. Powell bir ay önce tam da bunu ifade etmişti. Ahlak vitesini sona takmış bir süpergüç, yanılsamaları güvenilir buluyor. Bu ideolojik projeye güç katacak her tür yalan kullanılabilir durumda. 11 Eylül (tuhaf bir şekilde kimse ondan söz

etmiyor), Saddam Hüseyin ve Usame Bin Ladin arasındaki bağlantılar (kanıtını ara ki bulasın), kitle imha silahları (bulan yok), insan hakları ihlalleri (ilk başta Saddam dostumuzken görmezden gelmiştik) ve son olarak, içlerindeki en kahramanca proje mahiyetinde, Irak halkının 'kurtuluşu'. Petrolden bahis yok, halbuki bu gayri-meşru savaştaki en önemli ve hakim faktör petrol. Amerikalı komutan General Tommy Franks'in, savaştan hemen önce ilk kaygısının Irak'ın güneyindeki petrol sahalarının 'korunması' olduğunu kabul etmesinde şaşılacak bir taraf yok. 'Kurtuluş' ve 'demokrasi' işte böyle gerçekleşecek. Sınırı nasıl da cesaretle geçiyoruz. Irak'ı nasıl da asil hedeflerle işgal ediyoruz.

Amerikalıların eninde sonunda ülkeyi işgal edebileceğinden pek az Iraklının kuşkusu var; bu konuda konuşan Iraklı bakanlar bile durumu kabul ediyor. 2 Nisan'da şu satırları yazıyorum: "Güçleri var ve yollarının üzerine çıkan her şeyi ezip geçmeye, bütün kentlere girip sokağa çıkma yasağı ilan etmeye ve bölgeye sıkıyönetimle hükmetmeye yetecek silahları var. Fakat Iraklıları buna boyun eğdirebilirler mi? Bush ve Blair'in umut ettiği üzere kitleler ayaklanmadıkça bu şu an, emperyal gücün en bariz türüne karşı milliyetçi bir savaş. Irakluların desteği olmaksızın General Franks bir askeri diktatörlüğü nasıl yürütebilir ya da petrol sahalarını yönetmek için kendisine yardım etmeye gönüllü Iraklıları nasıl bulabilir? Amerikalılar savaşı kazanabilir. Fakat projeleri çuvallarsa, kaybetmiş olacaklardır." Bugün bu satırları biraz gizemli bir şaşkınlıkla okuyorum. Oradalar, *Independent*'ta yayınlanmışlar. Ama bunları yazdığım anı hatırlayamıyorum. Belki kalemim intihar eylemiyle coşup yazdı, belki şu 'şahadet' sözleri. Savaş sınırsız bir yorgunluğa yol açıyor. Bütün gün geziniyoruz, yazıyoruz ve hayatta kalmaya çalışıyoruz, sonra akşamları Filistin Oteli'ndeki yataklarımıza kıvrılıp yatıyoruz; bunun güvenliğimizi garanti ettiğine inanıyoruz (sonradan bunun boş bir inanç olduğu anlaşılıyor) ve kent muazzam patlamalarla sarsılırken uyanıp yataklarımızda doğruluyoruz. Savaş aynı zamanda uykusuzluk da demek.

Sonunda Iraklılar bizi kamyonlarla Bağdat'tan çıkarmaya karar veriyor. Müsayyip ve Hilla'ya götürüleceğiz. Irak'ın ortasındaki cepheye giden yol hızla gelip geçen araçlarla, parlayan Irak uçaksavarlarıyla, tanklarla ve palmiye dallarının altına gizlenmiş kamyonlarla dolu. Zırhlı araç taşıyan bir tren havadan bombalanıyor ve başkenti korumak için oluşturulan yüzlerce topçu mevzisi beton korunaklara iniyor. "Irak ordusunun başkentini korumaya hazır olduğu konusunda kuşkuları olan herkes Bağdat'ın güneyine giden otobana çıkmalı," diye yazıyorum defterime. Sürekli aynı soruyu soruyorum: "Amerikalılar bu savunma hatlarını aşıp nasıl ilerleyebilirler?" Geriye dönüp baktığımda, acaba birkaç gün içinde bizzat müdafileri tarafından terk edilecek olan siperleri, hendekleri ve topçu mazgallarını görmemiz için mi Bağdat'tan alınıp götürüldük diye merak ediyorum.

Kilometreler boyu sıralanıyorlar: dar siperler, hendekler, yeraltı sığınakları, palmiye dalları altında ağır toplar ve haki üniformalar ve çelik miğferler giymiş muharip askerlerle dolu kamyonlar. 1980-88 İran-Irak savaşından bu yana Irak ordusunun böyle konuşlandırıldığını görmemiştim. Amerikalılar Irak'ın savunmasını 'aşındırdığını' söylüyor olabilir, fakat burada öyle olduğuna dair pek işaret yok. Batılı bir gazeteci Irak'ın askeri açıdan hazır oluşunu, Britanya ve Amerikan güçlerine 'iliştirilmiş' birçok muhabirden daha iyi görebilir. Onlara göre, Irak hükümetinin özgüveni Saddam rejiminin düşmanlarına karşı propaganda yapma ihtiyacından geliyor.

Doğru, Amerikalılarla Britanyalıların Irak ordusuna darbe indirdiğine dair işaretler de var. İki makineli tüfek yuvası doğrudan hava saldırılarıyla toza dönmüş ve bir askeri kışla (muhtemelen Anglo-Amerikan hedef listesinde olan bütün büyük binalar gibi o da boştu) füzelerle yerle bir edilmiş. Hilla etrafındaki kasabalarda bir grup telefon santrali tahrip edilmiş;

Bağdat'taki altı komünikasyon merkezinin bombalanmasıyla birlikte ülkenin telefon sistemi çökmüş görünüyor.

Daha güneydeki demiryolunda askeri araç taşıyan bir tren havadan bombalanmış; patlamaların havaya uçurduğu iki büyük zırhlı araç üstü açık vagonlardan fırlayıp paramparça halde yandaki toprak yola düşmüş. Fakat diğer zırhlı personel taşıyıcılar, ki aralarında (tahminen İran ordusundan yadigar) eski bir Amerikan 113 aracı da var, zarar görmemiş. Eğer Amerikalıların Bağdat'ın güneyindeki başarısının boyutu buysa, başkentin 150 kilometre güneyine uzanan bölgede, hava saldırılarından korunmak için dikkatle kamufle edilmiş yüzlerce zarar görmemiş askeri araç göze çarpıyor. Kosova'daki Sırp ordusu gibi, Iraklılar da saklanma uzmanı olduklarını kanıtlıyor. Uzun palmiye ağaçlarının kenarlarında sıralandığı masum bir buğday tarlasının, daha yakından bakıldığında, sığınaklarla ve gizli uçaksavarlarla dolu olduğu anlaşılıyor sözgelimi. Araçlar otoyol köprülerinin altına gizlenmiş (ki Amerikalılar ve Britanyalılar bu köprüleri kesinlikle yıkmak istemiyor, çünkü Irak'ı işgal etmeyi başarırlarsa kullanmak niyetindeler) ve yakıt kamyonları toprağa kazılmış derin siperlerin arkasına yerleştirilmiş. Büyük bir kavşakta bir uçaksavar kamyonu konuşlandırılmış ve başında soluk mavi sabah göğünü tarayan iki asker var.

Gökyüzü boş değil. Bağdat, Kerbela ve Hilla arasında, jet uçaklarının duman izleri gökyüzünde asılı duruyor. Antik Sümer Babil'ine ev sahipliği yapan Hilla'nın merkezinde durup başınızı yukarı kaldırdığınızda, çok uzaktaki bir Amerikan AWACS uçağının yüksek irtifada dönüp durduğunu görebiliyorsunuz; küçük beyaz bir noktacık uçağın tepesindeki dev tarayıcıyı işaret ediyor; çok sayıda milis ve asker gözleriyle uçağın rotasını izliyor. Güneye giden otobanı otobüsle geçerken gökyüzünü işaret eden askerleri görebiliyorum. Bir sarkaç insanın dikkatini nasıl mükemmel şekilde odaklamasını sağlıyorsa, hava saldırısı korkusu da neredeyse aynı etkiyi yapıyor. Yanımda duran Iraklı bir gazeteci, rotasını aracımızdan korkuyla takip ettiğimiz bir ABD veya Britanya savaş uçağının anayoldaki trafiğe aldırmayıp tekrar güneye yöneldiğinde ısrar ediyor. Birkaç dakika sonra uçak tam karşımızda tekrar ortaya çıkıyor ve tam ters yöne uçuyor.

Güneye giden otobanda ilerlerken zihin bir yığın ilüzyonla patlayacak gibi. Babil yolundaki küçük kasabalarda pazaryerleri var, tezgahlarda portakal, elma ve sebze yığınları. Yollar otobüsler, kamyonlar ve özel araçlarla dolu – askeri trafik, kamyonlar dolusu asker ve çok nadiren, üzeri brandayla sıkı sıkı örtülmüş çekici kamyon eşliğinde bir füze taşıyıcısının parlak hatları sivil trafiğin yanında sönük kalıyor. İskenderiye kasabasında kafeteryalar ve restoranlar açık, dükkanlar ayak üstü yenen köfte-patates satıyor ve yüksek yeni televizyon vericileri (Iraklılar için devlet televizyonunun yayınını izlemek artık bir zaruret) sürekli Amerikan ve Britanya savaş uçaklarının saldırısına uğruyor. Açlığın eşiğinde bir nüfus değil bu; insanlar korkmuş da görünmüyor. Amerikalılar kanallar, devasa palmiye ormanları ve buğday tarlaları üzerinden bir saldırı başlatmaya hazırlanmıyor olsa, ilk bakışta barış ve huzur içinde bir ülke sanılabilir.

Fakat büyük fabrikalar ve devlet kurumları terk edilmişe benziyor, birçok sanayi işçisi ve çalışanı ana kapıların dışında dikiliyor. Bağdat'ın sadece 30 kilometre güneyinde, bombaların gümbürtüsüyle karşılaşıyoruz ve otobüsümüz uçaksavar mermilerinin etkisiyle sarsılıyor. Sağımızdaki bir dizi top, başımızın yukarısındaki belli bir yüksekliğe ateş ediyor, topların namluları sarı sarı parlıyor, top mermileri şimdi Bağdat'ın 80 kilometre güneyine yayılan petrol yangınlarından yükselen gri duman tabakasının üzerinde patlıyor.

Görüntüler bazen idrak sınırlarını zorluyor. Çocuklar, gizlenmiş bir askeri telsiz kulübesinin yanındaki bir tarlanın duvarından atlıyor; büyük hörgüçlü deve sürüleri, palmiye dallarının altına gizlenmiş Sovyet yapımı bir T-82 tankının önünden kutsal kitaplardan fırlamış

hayvanlar misali geçiyor; yakıt tanklarının yanında sarı çiçek tarlaları ve askerler tuğla ocaklarının ortasında dikiliyor; bir Amerikan füzesinin yeni ulaşan patlama sesi çiftçilerin umurunda bile değil, kimse istifini bozmuyor. Hilla'nın kuzeyindeki bir enkaz yığınının üzerine birileri kırmızı-beyaz-siyah Irak bayrağını dikmiş, tıpkı Filistinlilerin İsrail saldırılarının ardından bayraklarını evlerinin yıkıntılarına asması gibi.

Bütün bunlardan çıkarılacak bir ders var mı? Tanık olduğum onca manzara üzerine belki iki saat düşünüyorum, Amerikalıların, saklanmış tanklar, zırhlı araçlar ve sonu gelmez ıslak tarlalar ve palmiye bahçeleriyle dolu bu uzun, sıcak otoyolu (güneye ilerledikçe sıcaklığın arttığını hissedebiliyorsunuz) geçip geçemeyeceğini soruyorum kendime. Saddam Fedayileri'nin başlarının etrafına kırmızı-siyah kefiyeler sarmış siyah üniformalı adamlarını görüyorum Bağdat'ın 150 kilometre güneyinde; fişeklikler ve havan toplarıyla donanmışlar. Ve bana hiç de teslim olmanın eşiğinde 'yıpratılmış' bir ordu gibi görünmüyorlar.

O akşam bütün bunların belki de bir ilüzyon olduğunu yazıyorum. Gördüğüm muharip birliklerin savaşmaya gönlü olmayabilir. Amerikalılar otoyoldan Bağdat'a doğru ilerlediğinde, tankları bırakıp kaçabilirler. Yakıt tankları başkente geri çekilebilir ve siperler terk edilebilir. Amerika ve Britanya'nın ilk top mermileri kenar mahallelerin üzerinde vızıldamaya başladığında Saddam Bağdat'tan kaçabilir ve Büyük Lider'in otoyol üzerindeki birçok köyün dışına dikili heykelleri törenlerle parçalanabilir. Zaten aşağı yukarı böyle olacağı da görülecek. Fakat Nisan'ın o ilk günlerinde ben öyle hissetmiyorum. Irak ordusu ve Baas partisi milisleri liderleri için savaşmaya hazır görünüyor; tıpkı Um Kasr'da, Basra'da, Nasıriye'de ve Suk El-Şüyuk'ta olduğu gibi. Yoksa başka bir şey adına mı savaşıyorlar? Liderliği ne kadar diktatoryal olursa olsun, yabancıların gelip kendisini fethetmesi fikrini tümüyle reddeden bir Irak mı bu? Ya da Iraklılar Irak'ı Saddam'dan daha fazla önemsiyor ve Saddam'ın emirlerine itaat etmeksizin Amerikalıları düşman bellemiş olabilirler mi?

Yaralar vahim ve derin, sırtta ve bacaklarda veya yüzde yığınla kırmızı nokta, misket bombalarından fırlayan şarapnel parçaları etin üç santim veya daha fazla içine girmiş. Bağdat'ın yaklaşık 50 kilometre güneyindeki Hilla eğitim hastanesinin koğuşları, vaktiyle Babil diye bilinen kentin çevresindeki köylerde yasadışı bir şeylerin (Cenevre Anlaşmaları'nın tümüyle dışında bir şeylerin) yaşandığının kanıtı. Ağlayan çocuklar, göğüsleri ve bacakları yaralı genç kadınlar, doktorların metali kafalarından çıkarmak için beyin ameliyatı yapmak zorunda kaldığı on hasta, bombaların gökyüzünden 'üzüm taneleri gibi' düştüğü günler ve gecelere dair konuşmalar. Doktorlar, misket bombaları olduğunu söylüyor – Nadr, Cifil, Akremin, Mahavil, Muhandesin ve Hail Askeri'deki derme çatma evlerin civarına yapılan hava saldırılarının kalıntıları doktorların haklı olduğunu gösteriyor.

30 ve 31 Mart'ta bu köylere modern savaşın en ölümcül silahını yağdıran Amerikan veya Britanya uçakları mı? Hilla Hastanesi'ndeki 61 ölü bunu bize söyleyemez. Ne de birçok durumda beyaz patlayıcı hazneleri köylerinin üzerinde açılıp havaya bombacıklar saçarak infilak ederken ya da pencelerden ve kapılardan girip ev içlerinde dağılırken veya betondan yapılma eğreti evlerin çatılarını sıyırıp daha sonra patlamak üzere yollara yayılırken evlerinde oturmakta olan sağ kalanlar anlatabilir.

Rahid Hakim pazar sabahı 10.30'da ne olduğunu hatırlıyor. Nadr'daki evinde otururken 'patlamaların sesini' duymuş ve 'ateş yağdıran gökyüzünü' görmek için kapıdan dışarı bakmış. Bombacıkların siyah-gri renkte olduğunu söylüyor. Muhammed Musa aynı köye gökten düşen 'küçük kutuların' misketlerini tarif ediyor ve gümüş renginde olduklarını söylüyor. "Küçük meyvelere benziyorlardı," diye anlatıyor ve ekliyor: "Patlamamışlarsa ve dokunursan ânında

infilak ediyorlardı. Havada ve karada patlıyorlardı ve evimizde hâlâ patlamamış misketler var."

Kerime Mizler'e göre, bombacıklara bir tür kablo bağlı – muhtemelen metal 'kelebek' denilen şey bu; bir dizi küçük misket bombası içeriyor ve yere düşmeden açılıp serpinti halinde bombacıkları bırakıyor. Bazıları oracıkta ölmüş, büyük çoğunluğu kadın ve çocuk, kimilerinin kararmış, çürüyen kalıntıları, Hilla Hastanesi'nin arkasındaki küçük morgda yatıyor. Eğitim hastanesine 29 Mart Cumartesi akşamından bu yana 200'den fazla yaralı gelmiş (61 ölü sadece hastaneye getirilenler ya da ameliyat sırasında veya sonrasında ölenler, köylerinde gömülen daha birçokları olduğuna inanılıyor) ve doktorlara göre bunların yüzde 80'e yakını sivil.

Aralarında elbette askerler de var, verilen sayılara inanılacak olursa en az kırkı ve ölülerin morg kapısının dışına yığılmış kirli giysilerinin arasında haki bir palaska ve bir asker üniforması buluyorum. Fakat köydeki erkekler de asker olabilir ve hem onlar hem de eşleri ve kızları, evlerinin etrafında hiçbir askeri tesis olmadığında ısrarlı. Doğru mu yalan mı? Dün Bağdat'ın kuzeyindeki otobanda sıralandığı gibi, yakınlardaki bir tarlaya bir füze rampasının konuşlandırıldığını kim bilebilir? Fakat Cenevre Sözleşmeleri uyarınca, askeri personelle iç içe olsalar bile sivillerin korunması gerekiyor ve bu köylerde misket bombalarının kullanılması (askeri hedefler gözetilse bile) bu yüzden uluslararası hukukun ihlali anlamına geliyor.

İşte 27 yaşındaki Asil Yemin'in sırtındaki korkunç yaraların sebebi. Ve işte beş yaşındaki Zaman Abbays'ın bacağındaki, 48 yaşındaki Samira Abdül-Hamza'nın gözleri, göğsü, bacaklarındaki yaraların sebebi. Abdül-Hamza'nın oğlu Haydar (32 yaşında bir asker) yere düşen haznelerin beyaz olduğunu, bazılarının üzerinin kırmızı ve yeşile boyandığını anlatıyor. "El bombasına benziyor ve evlerin içine giriyor. Bazıları yerde kalıyor, bazıları ise patlıyor."

'Yürek paralayıcı', on yaşındaki Meryem Nasr'ı ve beş yaşındaki kızkardeşi Hüda'yı tarif edebilecek tek ifade. Ablasının yatağının yanında ayakta duran Hüda'nın yaralı olduğunu anlamıyorum ilk başta; ta ki annesi küçük kızın başörtüsünü ve uzun saçlarını dikkatle kaldırıp başının sağ tarafında, kulağının hemen üzerindeki derin bir deliği gösterene kadar. Kurumuş kan saçlarına yapışmış, fakat yara hâlâ usul usul kanıyor. Anneleri patlamayı duyduğunda evin içinde olduğunu ve hemen sonrasında kızlarını kapının yanında bir kan havuzu içinde bulduğunu anlatıyor. Resimlerini çekerken kızlar sırasıyla gülüyor ve saklanıyor. Diğer koğuşlarda korkunç yaralar almış insanlar, cesaretlerini göstermek için gülmeye gayret ediyor. Gurur kırıcı buluyorlar bu durumu.

Iraklı yetkililer biz gazetecilerin bu hastaları görmesine izin vermeye elbette dünden razı. Fakat bu çocukların ve onların çoğu eğitimsiz ailelerinin bu trajedi ve acı hikâyelerini uydurabilmesi imkânsız. Iraklıların Nadr köyünde düzmece bir manzara hazırlaması da mümkün değil: Patlamaların geride bıraktığı yanık izlerinin etrafında, yere saçılmış bombacıklar, misket bombalarının yere doğru süzülüp haznelerinin inmeden hemen önce açılıp dağılmasını sağlayan küçük paraşütlerin şeritleri... Hattâ Sky televizyonundan bir ekip bir dizi bomba şarapnelini Nadr'dan Bağdat'da götürmeyi başarıyor; insan gövdesini delik deşik etmeyi hedefleyen uğursuz metal toplar, madeni bir kutudaki boğaz pastilleri gibi kasasında duruyor hâlâ. Renkleri siyah, ama ışığa doğru tutulduğunda griye dönüyorlar. Hilla Hastanesi'nin müdür yardımcısı ve ona bağlı çalışan doktorlardan biri, son günlerde kent civarında yürütülen askeri harekatın karmakarışık bir hikâyesini anlatıyor; Apache helikopterlerinin Kerbela'ya giden yola Özel Kuvvetleri indireceği söyleniyor. Hastane personeline inanılacak olursa, operasyonlarından birinde tam manasıyla çuvallamışlar, zira milisler onları geri çekilmek zorunda bırakmış. Kısa süre sonra da misket bombası saldırıları başlamış (bombacıkları atmak için topçular yerine savaş uçakları kullanılmış olabilir), bununla birlikte başarısız Amerikan saldırısı nedeniyle hedef alınan köyler anlaşılan Hilla'nın diğer tarafında. En son saldırı ise Salı günü gerçekleşmiş ve

Hindiye adlı bir köyde 11 sivil öldürülmüş (bunlardan ikisi kadın, üçü çocukmuş). Hastaneye bildirilen cesetleri toplaması için bir adam göndermişler; adamın cesetlerin olduğu bölgede bulduğu tek canlı bir tavukmuş. Irak bomba imha ekipleri ancak dört gün sonra köylerdeki patlamamış bombaları temizlemek için gönderilmiş.

Misket bombalarının sivillere karşı kullanılmasının ilk örneği olmadığını söylemeye bile gerek yok. İsrail'in 1982'deki Batı Beyrut kuşatması sırasında İsrail hava kuvvetleri kentin birçok bölgesine, bilhassa Fakhani ve Uzai semtlerine ABD donanması için imal edilmiş misket bombaları atmıştı. Bu vahşete maruz bırakılan sivillerin bedenlerindeki derin yaralar, dün Hilla'da gördüklerimin tıpatıp aynısıydı. Sadece askeri hedefler için tasarlanmış silahlarının yanlış kullanılmasına sinirlenen Reagan yönetimi bombardıman uçaklarının İsrail'e sevkıyatını durdurmuş, fakat birkaç hafta sonra yumuşayarak uçakları göndermişti. Öte yandan ABD ve Britanya hava kuvvetlerinin yasadışı silahlar kullanmasını kınayan Iraklı yetkilileri, bizzat Irak hava kuvvetlerinin 1980-88 savaşında İran ordusuna ve İran yanlısı Kürt köylerine zehirli gaz attığını bilerek dinlemek hiç kolay değil. Amerikalı ve Britanyalı işgalcilerin insan hakları ihlallerine dair Iraklı yetkililerden yükselen öfkeli iddialar, 'tencere dibin kara...' diye başlayan atasözünü hatırlatıyor. Fakat Mart sonunda Hilla civarında feci bir şeyler, affedilemez ve uluslararası hukuka aykırı bir şeyler olduğu kesin.

Bağdat'a kibir hakimdi. Enformasyon Bakanı Sahaf Amerikalıların çöldeki yılanlar gibi yok olacağı sözü vermişti – o bunu söylerden aynı Amerikalılar Bağdat'ın dış kesimlerinde kümeleniyordu. Düşmanları tarafından neredeyse çembere alınan Saddam şimdi televizyonda arzı endam edip Iraklılardan Anglo-Amerikan işgal gücüne karşı ölümüne savaşmalarını istiyordu, zira 'zafer çok yakındı'. Beyaz kumaştan bir dekorun önünde, bir Irak bayrağının hemen yanında, asker üniforması ve siyah beresiyle konuşuyordu. Amerikalıları sinsice savaşmakla suçluyor, Iraklılara 'ellerindeki her tür silahla' savaşabileceklerini söylüyordu: "Düşman silahlı kuvvetlerimizin Bağdat etrafındaki savunma hatlarını baypas edip kahramanca direnişimizi alt etmek için boşuna çabalıyor. Düşman, birliklerimizin metin ve güçlü olduğunu gördüğünde savaşmaktan kaçıyor. Bunun yerine, tam da beklediğimiz gibi, oraya buraya az sayıda asker indiriyor. Bu askerlerle elinizdeki her tür silahla savaşabilirsiniz." 'Beklediğimiz gibi' ifadesi, aslında Iraklıların Amerikan taktiklerinin değişkenliği karşısında şaşırdığını ortaya koyuyordu. Amerikalılar tam da 'ön cephe' kavramını fiilen silip atmıştı, oysa Iraklı birliklere geleneksel olarak cephe savaşı vermeleri öğretilmişti. "Bir Apache helikopterini tüfeğiyle düşüren o cesur yaşlı köylüyü hatırlayın," diyordu Saddam. Helikopter 24 Mart'ta düşürülmüştü ve derhal devreye giren komplo teorisyenleri, Saddam'ın televizyon konuşmasının, Bağdat kuşatması öncesinde, bir haftadan fazla bir süre önce kaydedilmiş olabileceğini iddia ediyordu. Zahmet etmelerine gerek yoktu aslında. İktidarının son günlerinde Saddam kendi efsanesinin esiri haline gelmişti: Bush savaşla tehdit ettiğinde bile sarayında romantik romanlar yazmayı tercih eden bir adam.

Ve bunun ceremesini şimdi askerleri (ve Iraklı siviller) çekiyordu. 6 Nisan'da, *Independent* tarafından çoktan 'satın alınmış' ve artık Saddam yerine Fisk'e sadık olan bir şoförün (onun için bir sorun yoktu) sürdüğü hızlı bir arabayla Bağdat'ı turladım. Hızla havaalanına doğru ilerledik, derken jetlerin büyük bir gürültüyle alçaldığını duyunca gerisin geri kente döndük. Bunlar korku ve ölümü işaret eden seslerdi; tek başına onları duymak, işgalin o son hafta sonunda pazar gazetemizin ön sayfasını doldurmak üzere koşturmama yetiyordu. Otoyolun yanında bir grup asker, ayağımızın altındaki toprak ABD hava saldırılarının etkisiyle titrerken el bombalarını istifliyordu. Bu bölgeye Kadısiye deniyordu. Burası Irak'ın son cephe hattıydı. Bir Irak zırhlı

aracı hâlâ için için yanıyor, aracın mürettebatının altına saklandığı sıra sıra ağaçların üzerinde gri-mavi bir duman bulutu yükseliyordu. Yolun diğer tarafında iki kamyon yanmıştı. Amerikan Apache helikopterleri, olay mahalline varmamızdan sadece birkaç dakika önce ayrılmıştı. Karnı sırtına yapışmış bir manga asker, çalı çırpıyla dolu kaldırımın üzerine bir anti-tank silahı yerleştiriyordu; silahın namlusu, otoyolu eze eze gelecek olan ilk Amerikan tanklarını hedef alacak şekilde, boş havaalanı yoluna doğrultulmuştu.

Birçoğu mavi üniformalı, tamamı sabah güneşi altında parlayan tüfekler taşıyan yüzden fazla Irak askeriyle tıka basa dolu bir kamyon, havaalanı istikametinde hızla yanımdan geçti. Birkaç asker arabamızın ilerlediği yöne doğru zafer işareti yaptı (şoförüm gazı köklemiş, saatte 145 kilometreyle gidiyordu), fakat kalpleri kimbilir neler söylüyordu. 'Dörtnala ölüme gidiyoruz' cümlesi geliyordu benim aklıma. Üç kilometre uzaklıktaki Yarmuk Hastanesi'nde cerrahlar, kana batmış önlükleriyle park yerinde dikiliyordu; askeri kayıplarla ilgili ilk mesailerini çoktan yapmışlardı.

Birkaç saat sonra Iraklı bir bakan dünyaya Cumhuriyet Muhafızları'nın az önce havaalanını Amerikalılardan geri aldığını, ateş altında kalmalarına rağmen 'büyük bir zafer' kazandıklarını söyleyecekti. Kadısiye çevresinde işler hiç de öyle görünmüyordu. Tankçılar T-72'lerinin namlularını Bağdat ana demiryolunun tren manevra yerinden geçen otoyola çevirmişti; zırhlı personel taşıyıcıları ve ciplerden oluşan bir konvoy, koyu mavi egzos dumanlarını salarak tanklara eşlik ediyordu. Sovyet yapımı savaş tankı filosunun en son üyesi olan daha modern T-82'ler, bir grup zırhlı araçla beraber Ürdün Meydanı'nın çevresinde mevzilenmişti. Kum, çamur ve palmiye ağaçlarının kapladığı uçsuz bucaksız bir alanda Sam-6 uçaksavar füzelerinin bataryalarını ve çoklu Katyuşa roketi rampalarını, Amerika'nın ilerleyişini beklerken görebiliyordum. Etrafındaki askerler rahat görünüyordu, bazıları palmiye ağaçlarının gölgesinde sigara içiyor veya evleri artık ateş menzilinde olan (Tanrı onlara yardım etsin) Kadısiye sakinlerinin onlara getirdiği meyve sularını yudumluyorlardı.

Fakat birdenbire aracımızın önünde beyaz boyalı bir Japon kamyoneti peyda oluverdi. İlk başta kasasındaki askerlerin, ısınmak için battaniyelere sarınmış halde uyuduklarını sandım. Ama bu sıcak yaz sabahında serinlemek için arabamın penceresini açmıştım ve bütün askerlerin (kamyonetin küçük kasasında on beş kadar olmalıydılar) üst üste yattıklarını fark ettim, ağır siyah asker postalları kasadan aşağı sarkıyordu. Araçtaki iki yaşayan asker ayaklarını cesetlerin arasına sıkıştırmış, öylece oturuyordu. Velhasıl Amerika'nın o günkü ilk kurbanları ebedi uykularına dalmıştı.

6 Nisan şafağı muazzam bir titreşim silsilesiyle başladı, odamı fiziksel olarak sallayan devasa bir 'adım sesi'. 'Bam, bam, bam' diye devam ediyordu. Yatakta uzanmış, sebebini anlamaya çalışıyordum. *Jurassic Park*'ta turistlerin tiranozorun adımlarını ilk duyduğu âna benziyordu; düzenli, korkunç kalp atışlarının giderek yükselen ve dehşet verici hale gelen gümbürtüsü. Dicle'nin doğu yakasındaki penceremden, bir kilometre uzaktaki dört katlı beyaz bir binanın çatısında doğruca nehrin karşı yakasındaki bir şeylere ateş eden uçaksavarı görüyordum. 'Bam, bam' diye devam ediyordu adım sesleri; ses o kadar yüksekti ki, nehrin kıyısı boyunca park edilmiş yüzlerce arabanın alarmları ötmeye başladı.

Ve birkaç dakika sonra, yola çıktığımda ne olduğunu anlayabildim ancak. 1991'deki Körfez savaşından bu yana Amerikan topçu ateşinin sesini duymamıştım. Ve orada, Dicle'nin düz kıyısının birkaç yüz metre uzağında onları gördüm. İlk bakışta ufak zırhlı kırkayakları andırıyorlardı, duran ve ilerleyen, kahverengi ve gri benekli, yabancı toprakları yoklamaya gelmiş, su arayan tuhaf küçük yaratıklar.

Gerçeği görmek, her bir yaratığın bir Bradley Muharebe Aracı olduğunu anlamak için kırkayaklardan gözünüzü ayırmamanız gerekiyordu; her aracın arkasında Amerikalı deniz piyadeleri gizleniyordu, zırhın arkasında güvendeydiler, kendilerine kalkan olan araç motorlarını çalıştırıp Dicle'ye doğru manevra yaparken onlar da hep beraber ilerliyordu. Amerikan toplarının gümbürtüsüne Iraklı askerlerin ateşlediği havan toplarının tok patlama sesi ve namlulardan çıkan beyaz dumanlar eşlik ediyordu; Iraklı askerler ve milisler nehrin daha güneydeki aynı yakasında siperlere ve hendeklere gizlenmişti. İşte bu kadar çabuk, bu kadar basit ve bu kadar inanılmazdı.

Manzara hakikaten öylesine olağanüstü, öylesine beklenmedikti ki (Pentagon'un onca böbürlenmelerine ve Bush'un verdiği onca söze rağmen), insan bunun Ortadoğu'nun müstakbel tarihi için yaratmakta olduğu öncülleri her nasılsa unutuyordu. Top ateşi patırtıları, nehir boyunca süzülen izli mermiler ve Iraklıların geri çekilirken kendilerine kalkan olsun diye çıkardığı devasa petrol yangınlarının ortasında insan, ahlaki bir Haçlı Seferi'ndeki bir Batı ordusunun bir Arap kentinin kalbine daldığını anlamak için uzağa (daha kuzeydeki büyük nehir köprülerine, nehirlerin en kadiminin soluk yeşil sularına) bakmak zorundaydı. Maude'nin yine Bağdat'a yürüdüğü 1917 ve Allenby'nin Kudüs'e girdiği 1918'den bu yana böyle bir şey ilk kez yaşanıyordu. Fakat Allenby Kudüs'e, İsa'nın doğum yerine hürmet mahiyetinde, yürüyerek girmişti. Amerika'nın Bağdat'a saldırısında ise ne tevazu ne de saygı vardı.

Nehrin batı yakası boyunca yayılan deniz piyadeleri ve Özel Kuvvetler Saddam Hüseyin'in en büyük sarayına girmiş, tuvalet ve banyolarını filme çekmiş, Raşid Oteli'ne doğru harekete geçmeden ve hem sivilleri hem askerleri keskin nişancı ateşiyle vurmadan önce divanlarına uzanıp dinlenmişti. Bunu takip eden saatlerde Bağdat hastanelerine, mermilerin, şarapnellerin ve misket bombalarının kurbanı olan acı içindeki yüzlerce Iraklı erkek, kadın ve çocuk getirilmişti. Çift motorlu Amerikan A-10'larının, seyreltilmiş uranyumlu bombalarını nehrin uzak kıyılarına attığını görebiliyorduk.

Doğu yakasında bulunduğum yerden, omuzlarına dayadıkları tüfekleriyle Iraklı askerleri arayan ve bir hendeği koşarak aşan deniz piyadelerini izliyordum. Fakat düşmanları çamurlu düzlüklerden ateş etmeye devam ediyordu, ta ki canlarını kurtarmak için birbiri ardınca kaçana kadar. Iraklılar Amerikan top ateşinin ortasında hendeklerinden çıkmış ve nehrin kıyısında bir dehşet Olimpiyatı'na başlamıştı; büyük çoğunluğunun silahı yanındaydı, bazıları yorgun düşüp yere yığılmıştı, bazıları da kendisini doğruca Dicle'nin dizlerine, hattâ boğazına kadar gelen sularına atıyordu. Üç asker, ellerini havaya kaldırmış halde siperlerinden çıktı ve bir grup deniz piyadesinin önünde durdu. Fakat diğerleri savaşmayı sürdürdü. Amerikan toplarının 'Bam, Bam, Bam'ı bir saatten fazla bir süredir devam ediyordu. Derken A-10'lar geri döndü ve bir F-18 savaş uçağı siperler boyunca alev furyası estirdi, bunun ardından ateş kesildi.

Bağdat birkaç saat içinde düşecek gibiydi. Fakat gün, savaşın en acayip nitelikleriyle şekillenecekti: normallik, ölüm ve büyük bir saçmalığın çılgın karışımı. Zira Amerikalılar nehrin kuzey tarafında savaşarak ilerlerken ve F-18'ler kıyı şeridini bombalamak için geri dönerken bile, Irak Enformasyon Bakanı Sahaf'ın, muharebe bölgesine sadece bir kilometre uzaklıktaki Filistin Oteli'nin terasında bir basın konferansı düzenleyeceği öğrenildi. Muhammed Sahaf, solunda top mermileri patlarken ve gökyüzü dalış yapan Amerikan jetleriyle doluyken, belki yüz gazeteciye bütün meselenin bir propaganda çalışmasından ibaret olduğunu, Bağdat Havaalanı'nın artık Amerikalıların elinde olmadığını açıklıyor, "Muhabirler ellerindeki olguları tekrar tekrar kontrol etmelidir – sizden tek isteğim bu," demeyi ihmal etmiyordu. Bereket ver-

sin ki, nehrin batı yakasını artık görünmez kılan petrol yangınları, patlayan bombalar ve barut dumanı, olguların kontrolünü Sahaf'ın omzundan öteye bakarak yapılabilir bir şey olmaktan çıkarmıştı.

Dünyanın bilmek istediği elbette Bağdat'ın işgal edilmek üzere olup olmadığı, Irak hükümetinin teslim olup olmayacağı ve (Bütün Soruların Anası) Saddam'ın nerede olduğuydu. Fakat Sahaf vaktini ABD yanlısı yayınlarından dolayı El-Cezire'yi kınamak ve Amerikalıları Saddam Hüseyin'in 'odalarını ve salonlarını' kullanıp 'ucuz propaganda' yaptığı için yerden yere vurmakla geçirdi. Savaşa tepeden bakan terasta, "Amerikalılar buraya gömülecek!" diye bağırıyordu. "Bu işgalcilere inanmayın. Mağlup olacaklar." Daha bir hafta önce Sahaf, çölün Amerikalılara mezar olacağı hususunda bizi bilgilendirmişti. Şimdi gömülecekleri mıntıka kente kaymıştı. Ve Sahaf konuştukça, sözünü kesip, "Fakat durun Sayın Bakan, sağ omzunuzdan öteye bir bakın," deme isteğimiz o oranda artıyordu. Fakat elbette sağ omzunun üstünde sadece duman vardı. Derken, niye hepimiz arabaya atlayıp kentte bir tur atmıyoruz, diye öneriverdi.

Ben önerisine riayet ettim. Belediyenin iki katlı otobüsleri çalışıyordu ve dükkanlar kapalı olsa bile büfeler açıktı ve Yaser Arafat Caddesi'nin yanında erkekler savaşı tartışmak için ucuz çayhanelerde toplanmıştı. Meyve almak için dışarı çıktım ve dükkan sahibi uzattığım 11.500 dinarı, alçaktan uçan bir Amerikan jeti caddeyi aşıp bin metre öteye yükünü bıraktığında bile tek tek saymayı bırakmadı; gerçekleşen patlama, kulaklarımızdaki hava basıncını değiştirecek kadar güçlüydü. Fakat her cadde köşesinde milisler vardı ve nehrin deniz piyadelerinin henüz ulaşmadığı batı yakasındaki Dışişleri Bakanlığı'nın yakınına vardığımda, bir Iraklı topçu ekibi çift şeritli bir taşıt yolunun ortasından Amerikalılara 120 mm'lik mermiler ateşliyordu; topun namlusundan, Bağdat'ı kaplayan gri-siyah sise karşı alevden bir dil fırlıyordu sanki.

Bir buçuk saat içinde Amerikalılar güneydeki nehir cephesini ilerletmiş ve Enformasyon Bakanlığı'nın ele geçirilmesi tehlikesi doğmuştu. Raşid Oteli'nin dışında sivillere ve milislere ayrım gözetmeden ateş açmışlar, yoldan geçen bir motosikletliyi havaya uçurmuşlar ve Reuters fotoğrafçısına ateş etmişlerdi. Fotoğrafçı, aracındaki kurşun delikleriyle birlikte canını zor kurtarmıştı. Bağdat'ın dört bir tarafında hastaneler yaralılarla dolup taşıyordu, birçoğu misket bombalarının parçalarıyla vurulmuş kadınlar ve çocuklardı. Akşam karanlığı çökerken Amerikalılar deniz piyadelerine yakın hava desteği vermesi için F-18'leri uçuruyorlardı; Irak uçaksavarlarını imha ettiklerinden o kadar emindiler ki, uçakların Bağdat merkezinin üzerinde, kahverengi ve gri gökyüzünü çifter çifter uçarak yardığı, aheste aheste güneye ve batıya döndüğü açıkça görülebiliyordu; bu arada nehrin öte yakasından top ateşi devam ediyordu.

Öğle vakti Amerikalılar nehrin batı yakasında, işgal ettikleri üç saraydan biri olan başkanlık sarayına çok uzak olmayan bir noktada bir mühimmat deposunun yerini tespit etmiş ve içindekileri havaya uçurmuştu; patlama sırasında neredeyse iki yüz metrelik bir alev sütunu yükseldi. Amerikalılar bir yandan da (besbelli Saddam ve bakanlarını çileden çıkarma niyetiyle) Dicle kıyısındaki başkanlık sarayının canlı görüntülerini yayınlıyordu. Görüntülerde Saddam'ın klozeti, mermer kaplı banyosu ve altın kaplama musluklar ve avizeler göze çarpıyordu; Özel Kuvvetler'e mensup askerler ise (ortada güneş olmamasına rağmen) sarayın bahçesinde güneşleniyordu.

Karanlık çöktüğünde, Dicle üzerindeki büyük Raşid Köprüsü'nün doğu ucunda küçük beton bir korkuluk çıktı karşıma. Burada üç Iraklı savunmacı Sovyet yapımı RPG'lerini, korkuluğun üzerine düzgünce yerleştirmişti. Bağdat'ın güneybatısından Dicle'ye doğru yüzlerce Amerikan tankı ve zırhlı aracı akıyordu ve bu üç Iraklı (ikisi Baas milisi, biri polisti), insanlığın

gördüğü en güçlü orduya karşı doğu kıyısını savunmaya hazır bekliyordu. Bu kendi başına Arapların cesareti ve çaresizliğine dair bir şeyler anlatıyor diye düşündüm. Asıl acı ise daha yoldaydı.

Kırım savaşından bir sahneydi, bir hastane dolusu feryat eden yaralı ve kanın oluk oluk aktığı yerler. İçeriye adımımı attığımda kan ayakkabılarıma bulaştı; adım atacak yer olmayan acil serviste bütün doktorların giysileri kana batmıştı, koridorlar ve çarşaflar ve battaniyeler kanla ıslanmıştı. Saddam Hüseyin rejiminin son saatlerinde Şehit Adnan Hayrallah Hastanesi'ne getirilen Iraklı siviller ve askerler (bazıları kopan kollarını ve bacaklarını kendisi taşıyordu), zaferin ve yenilginin karanlık tarafıydı, birkaç saat içinde gömülen ölüler gibi, savaşın aslında insan ruhunun tamamen çöküşü olduğunun nihai kanıtıydı.

Yataklar ve onların üzerinde inleyen kadınlar ve erkeklerin arasında gezinirken (Dante, Cehennem civarlarına yaptığı ziyarette bu manzaraları görmüş olmalı) aynı eski soru canlanıyordu: Bütün bunlar 11 Eylül için miydi? İnsan hakları için miydi? Kitle imha silahları için miydi? Kalabalık bir koridorda, sırılsıklam bir sedyenin üzerinde orta yaşlı bir adam gördüm. Anlatması neredeyse imkânsız bir yara vardı kafasında. Sağ göz çukurundan, yere kan sızdıran bir mendil sarkıyordu. Küçük bir kız leş gibi bir yatakta yatıyordu, bir bacağı kırılmıştı; diğer bacak Amerikan hava saldırısı sırasında bir şarapnelle o kadar kötü yarılmıştı ki, doktorlar bacağın durmadan sallanmasını, ayağını, gergin durması için ucuna beton bloklar konmuş bir ipe bağlayarak önleyebilmişti ancak. Kızın adı Rava Sabri'ydi.

Ve bu dehşet mekânını dolaşırken dışarıda Amerikan topları Dicle Nehri'ni makasa almaya başladı ve daha birkaç saat önce yaşadıkları ölüm korkusunu yaralılara tekrar hatırlattı. Hastaneye ulaşmak için az önce geçtiğim köprü de ateş altındaydı ve barut dumanı bulutları hastaneye doğru süzülüyordu. Muazzam patlamalar koğuşları ve koridorları sarsarken, doktorlar çığlık atan çocukları pencerelerden uzaklaştırıyordu.

Florence Nightingale eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bu parçasına hiç gelmedi. Fakat burada bir muadili vardı: Hastane müdürü ve başcerrah Dr. Haldun El-Baeri. Nazik bir edayla konuşan bu adam, altı gündür günde bir saat uyuyor, tek bir jeneratörle ve yarısı kullanılamayan ameliyathaneleriyle her gün yüzden fazla insanın hayatını kurtarmaya çalışıyordu – kan kusan hastaları kollarınıza alıp onaltıncı kata taşımanız mümkün değildi. Dr. El-Baeri bir uyurgezer gibi konuşuyor, yaralı bir erkeği veya kadını boğazından yaralıyken boğulmaktan kurtarmanın ne kadar zor olduğunu anlatmaya çalışıyordu; hastalarının beyinlerindeki metalleri çıkarmak için dört ameliyata girdikten sonra, bırakın İngilizce konuşmayı, neredeyse düşünemeyecek kadar yorgun oluyordu.

Onun yanından ayrılırken bana ailesinin nerede olduğunu bilmediğini söyledi. "Evimiz vurulmuş, komşularımız bana ailemi uzakta bir yerlere gönderdiklerini bildiren bir mesaj yolladı. Orası neresi bilmiyorum. İki kızım var, ikizler ve onlara cesur olmaları gerektiğini, çünkü babalarının gece gündüz hastanede çalışmak zorunda olduğunu söyledim. Ağlamamaları gerektiğini, çünkü insanlık için çalışmak zorunda olduğumu anlattım. Ve şimdi nerede olduklarını bilmiyorum." Derken Dr. El-Baeri'nin kelimeleri ağzına doluştu, ağlamaya başladı ve hoşçakal diyemedi.

İkinci katta, boynunda korkutucu bir yara olan bir adam vardı. Anlaşılan doktorlar kanamasını durduramamışlardı ve kan bütün zemine yayıldıkça o da hayatını azar azar yitiriyordu. Karnını da tuhaf ve keskin bir şey kesmişti ve yirmi santim genişliğindeki sargı vücudundan kan fışkırmasını engelleyemiyordu. Yanında duran erkek kardeşi ellerini kaldırıp, "Niye? Niye?" diye sordu bana. Burnunda besleme hortumu olan küçük bir çocuk bir battaniyenin üzerinde

yatıyordu. Ameliyat için dört gün beklemek zorunda kalmıştı. Gözlerinde en ufak bir yaşam belirtisi yoktu. Onun kız mı erkek mi olduğunu annesine soracak cesareti bulamadım. Yaklaşık bir kilometre uzakta bir hava saldırısı vardı ve hastane koridorları, uzun, pes ve kuvvetli bir patlamanın etkisiyle yankılandı; bunu koğuşların dışındaki çocukların giderek yükselen feryat ve ağlama korosu takip etti.

Koğuşların alt katında bütün acil servis odalarının en vahimi olan oda vardı ve odaya yüzleri, kolları, göğüsleri ve bacakları tamamen yanmış üç adam getirmişlerdi. Doktorlar çıplak adamların kan ve dokudan ibaret kalmış vücutlarına beyaz bir krem sürüyorlardı; derisiz kollarını havaya kaldırmış yatakta oturuyorlar, her biri acısını dindirecek olmayan bir kurtarıcı aranıyordu. Başka bir genç adam, doktorlar pantolonunu keserek çıkarmaya çalıştığında, "Hayır! Hayır! Hayır!" diye bağırdı. Feryat ediyor, ağlıyor ve adeta bir at gibi kişniyordu. Sanırım askerdi. Sert, güçlü ve iyi beslenmiş görünüyordu, fakat şimdi tekrar çocuk olmuş, "Ummi, Ummi!" (Annecim, Annecim!) diye ağlıyordu.

Bu korkunç hastaneden çıktım ve dışarda nehre düşen Amerikan top mermilerini gördüm. Ayrıca, hastanenin idare binasının yanındaki küçük bir çimenlik alanda kurulu bazı askeri çadırlar (Allah kahretsin, diye geçirdim içimden) ve üzerine dallar ve yapraklarla örtülü bir makineli tüfek monte edilmiş zırhlı bir araç da dikkatimi çekti. Araç hastane arazisinin sadece birkaç metre içindeydi. Fakat hastane onu gizlemek için kullanılmıştı. Ve hastanenin ismini aklımdan geçirmekten geri duramadım. Adnan Hayrallah, Saddam'ın savunma bakanıydı; söylenenlere göre lideriyle ters düşmüş ve sebebi hiçbir zaman anlaşılamayan bir helikopter kazasında ölmüştü. Bağdat savaşının son saatlerinde bile, kurbanları, öldürülen bir adamın ismini taşıyan bir binada yatmak zorundaydı.

Hastaneden Filistin Oteli'ne geri dönüyorum. Top ateşinin gürültüsü azalmış. Dicle üzerindeki Cumhuriyet Köprüsü'nde Amerikan tankları var, fakat burada çatışma yok. Sadun Caddesi'nden dönmek için yavaşladığımızda kuşları duyuyorum. Ardından bir topun infilakı, merminin ıslığı ve Filistin Oteli'ne vardığımızda üst katlardan birinden tüten beyaz dumanı görüyoruz. Sahaf ve Sabri aşağıdaki bahçedeler, bozuntuya vermiyorlar, fakat derken binanın girişinden gazeteciler ve otel çalışanları bağıra çağıra donuk gün ışığına çıkıyorlar, ellerinde içinde ağır bir şeyler olan, kanla ıslanmış bir çarşaf var. Bu, o gün Amerikalıların öldürdüğü ilk gazeteci değil.

Filistin Oteli'ne ateşlenen o bir tek tank mermisi, Reuters televizyonunun bürosunu vurdu ve ajansın sekiz yaşında oğlu olan bir kameramanını öldürdü. Dört kişi de yaralandı. Yaralılardan biri olan İspanyol kanalı Tele 5'in kameramanı sonradan hayatını kaybedecekti. Bunun bir kaza olduğuna inanmak mümkün müydü? O korkunç günde ilk sorumuz buydu.

Bunlar Irak'a yönelik Anglo-Amerikan işgalinde ölecek ilk gazeteciler değildi elbette. ITV'den Terry Lloyd Güney Irak'ta, yanlışlıkla bir Irak aracına binince Amerikan askerleri tarafından vurulup öldürüldü. Ekibinin büyük kısmı hâlâ kayıptı. *Washington Post*'tan Michael Kelly, bir kanalda trajik bir şekilde boğuldu. Kürdistan'da iki muhabir öldü. İki gazeteci (biri Alman, biri İspanyol) Bağdat'ın hemen dışındaki bir ABD üssünde, bir Irak füzesi ortalarında patlayınca iki Amerikalı ile birlikte öldü. Ne de öldürülen ve yüzlercesi sakat kalan ve daha önce de söylediğim gibi (gazeteci misafirlerinden farklı olarak) savaşı terk edip birinci mevki uçak koltuğunda eve dönemeyen Iraklı sivilleri unutabilirdik. Velhasıl görünen köy kılavuz istemiyordu. Ne yazık ki Amerikalılar açısından durum hiç iç açıcı değildi. Zira bir ABD pilotu o gün bir El-Cezire muhabirini öldürmüş ve mesai arkadaşını ağır yaralamıştı bile.

ABD jeti Dicle kıyılarındaki El-Cezire bürosuna roket atmak için 07.45'te geri dönmüştü. Kanalın Bağdat'taki şef muhabiri, Tarık Eyyübi adlı Filistin kökenli bir Ürdünlü, ikinci ka-

meramanı (Züheyr adlı bir Iraklı) ile birlikte, büronun yanında Amerikalı ve Iraklı askerler arasında yaşanan bir siper muharebesini bildirmek için çatıdaydı. Eyyübi'nin mesai arkadaşı Mahir Abdullah'ın hatırladığı üzere, her ikisi de, üzerinde iki Amerikan tankının henüz zuhur ettiği Cumhuriyet Köprüsü'ne yakın olan binalarına doğru süzülen uçağın roketi ateşlediğini görmüştü. Abdullah sonrasını şöyle anlatıyordu: "Ekranda bu muharebe vardı ve havada uçuşan mermileri görebiliyorduk. Derken savaş jetini duyduk. Uçak o kadar alçaktan seyrediyordu ki, aşağı katta olan bizler çatıya ineceğini sandık – o kadar yakındı yani. Roketin ateşlendiğini ayan beyan işittik. Doğruca gelip elektrik jeneratörümüze çarparak patladı. Tarık neredeyse o an öldü. Züheyr yaralandı."

Amerika'nın bu hikâyeyi açıklamak konusunda sorunları olacaktı. 2001'de ABD El-Cezire'nin Kabil'deki bürosunu bir cruise füzesiyle vurmuştu – Usame Bin Ladin'in dünyanın dört bir köşesine yayınlanan ses ve görüntü kayıtlarının kaynağı bu büroydu. Kentin 'kurtarılmasından' önceki akşam düzenlenen bu olağanüstü saldırıya dair hiçbir açıklama yapılmadı; Kabil muhabiri Tayser Aluni saldırıdan yara almadan kurtulmuştu. Gazeteciliğin tuhaf bir cilvesi mahiyetinde, Aluni Bağdat bürosunda ABD Hava Kuvvetleri'nin El-Cezire'ye ikinci saldırısını da yaşayacaktı. Ancak daha da rahatsız edici olan, El-Cezire'nin (savaştan yaptığı canlı yayınlarla sadece Amerikalıları değil, daha önce gördüğümüz gibi, Saddam'ı da küplere bindiren en özgür Arap televizyonu) Şubat'ta Pentagon'a Bağdat bürosunun koordinatlarını vermesi ve büronun saldırıya uğramayacağı konusunda güvence almasıydı. Sonrasında, 6 Nisan'da ABD Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden biri El-Cezire'nin Doha'daki merkezini ziyaret etmiş ve Katar uydu kanalı içinden bir kaynağa göre, Pentagon'un güvencesini tekrarlamıştı. Aradan daha yirmi dört saat geçmişken Amerikalılar Bağdat bürosuna füze atmıştı.

Bir sonraki saldırı (Reuters'e yapılan), Cumhuriyet Köprüsü üzerindeki Abrams tankı topunun namlusunu 200'den fazla yabancı gazetecinin kaldığı Filistin Oteli'ne doğrulttuktan sonra, gün ortasından hemen önce geldi. Sky televizyonundan David Chater namlunun hareketini görmüştü. Fransız televizyon kanalı France 3'ün ekibi Reuters'in hemen altındaki bir odada kalıyordu ve köprünün üzerindeki tankı görüntülemişti. Kayda bakıldığında, uzun bir sessizliğin ardından tankın namlusundan bir ateş kabarcığı çıktığı görülüyordu. Hemen sonrasında muazzam bir patlama sesi duyuluyor ve patlamanın etkisiyle titreyen kameranın önünden sıva parçaları dökülüyordu.

On beşinci kattaki Reuters bürosunda top mermisi ekibin tam ortasında patlamıştı. Ukraynalı kameraman Sasha Protsjuk (ki o da tankları görüntülüyordu) ve ekibin bir başka üyesi olan Britanyalı Paul Pasquale ağır yaralanmıştı. Biri Reuters'in Filistin kökenli Lübnanlı muhabiri Samia Nakhul olmak üzere iki gazeteci daha yaralanmıştı. Tele 5'in yan odadaki İspanyol kameramanı Jose Coozo'nun da yarası ağırdı. Protsjuk çok geçmeden hayatını kaybetti. Ekibin kanına bulanmış kamerası ve 'bacakları' odada kaldı.

Amerika'nın saldırıya cevabı, bütün kanıtları görmezden gelmek oldu. ABD 3. Piyade Tugayı'ndan Buford Blount (köprüdeki tanklar onun emrindeydi), araçlarının Filistin Oteli'ndeki keskin nişancıların roket ve tüfek ateşi altında kaldığını söyledi; tankı otele tek bir mermi atmış ve karşıdan gelen ateş bunun ardından kesilmişti. Fakat top mermisinin ateşlendiği sırada tankla otelin arasındaki o yolda ilerlemiştim ve hiçbir hafif silah ateşi duymamıştım. Saldırıyı gösteren Fransız video kaydı dört dakikadan fazla sürüyor ve tankın ateş etmesinden önce tam bir sessizlik olduğu görülüyor. Binada keskin nişancı falan olmadığına kesinlikle inanıyorum. Ayrıca otelde yaşayan onlarca gazeteci ve teknik elemanı (ben de dahil), silahlı adamların oteli bir saldırı noktası olarak kullanmamasını garantiye almak için şahinler gibi izliyorlardı. Şunu da eklemek lazım: Mart'ta, emrindeki birliklerin tanklarında seyreltilmiş

uranyumlu mühimmat (birçokları 1991 Körfez savaşından sonra kanser vakalarında yaşanan patlamanın bu tür silahlardan kaynaklandığına inanıyor) kullanacağı iddiasına ateş püsküren de aynı General Blount idi. General Blount, şimdi de oteldeki ekibin bir şekilde Amerikalılara ateş açtığını iddia ediyor (Reuters kamera ekibi vurulur vurulmaz keskin nişancı ateşinin kesildiği ifadesinin anlamı açıkça buydu) ve böylece inandırıcı olmayan bir açıklama, bir iftiraya dönüşmüş oluyordu.

Bir kez daha üç ölü, beş yaralı gazetecinin, hattâ işgal güçleri tarafından paramparça edilen yüzlerce sivilin bir katliam teşkil etmediğini hatırlamalıydık. Ve şu da unutulmaması gereken bir gerçekti: Irak rejimi de yıllar boyunca birçok gazetecinin yanında, kendi halkından on binlerce insanı öldürmüştü. Ferzad Bazuft'un ismi geliyordu akla. Fakat bu laçka tavırdan çok tehlikeli bir şey ortaya çıkıyordu. Blount'un açıklaması, İsraillilerin masumları öldürdükten sonra öne sürdüğü türdendi. Yani mesaj biz gazetecilerin bütün bunlardan ders çıkarmamız gerektiği miydi? Amerikan ordusunda basından nefret eder hale gelen ve Bağdat'ta üslenmiş gazetecileri kaçırtmak, bizzat kendi içişleri bakanımız David Blunkett'ın kötücül iddiasıyla, 'düşman hatlarının arkasında' çalışanlara zarar vermek isteyen bazı unsurlar mı vardı? Bu iddia, yani uluslararası muhabirlerin Blunkett'ın düşmanıyla (Britanyalıların bu savaşı en başından beri asla desteklemeyen çoğunluğuyla) fiilen işbirliği yaptığı iddiası bir tür idam cezasına dönüşüyor olabilir miydi?

Tarık Eyyübi'yi tanıyordum. Savaş sırasında, Bağdat'ta onun öldüğü aynı çatıdan Doha'ya yayın yapmıştım. O gün Eyyübi'ye, Amerikalılar Anglo-Amerikan bombardımanının sivil kurbanlarıyla ilgili (bütün Arap dünyasında izlenen) yayınını bitirmek istediği takdirde Bağdat bürosunun ne kadar kolay bir hedef olacağını söylemiştim. Reuters'ten Sasha Protsjuk, Filistin Oteli'nin dayanılmaz yavaş asansörünü sık sık benimle paylaşırdı. Samia, 1975-90 Lübnan iç savaşından bu yana dostum ve mesaidaşımdı. *Financial Times*'ın muhabiri David Gardner ile evliydi. Ve şimdi bir Bağdat hastanesinde kanlar içinde yatıyordu. Ve General Buford Blount bu masum kadınla cesur meslektaşlarının keskin nişancı olduğu imasında bulunmaya cüret ediyordu. Peki bu bize Irak'taki savaşla ilgili ne anlatıyordu?[1]

Öncesinde ABD hava kuvvetleri Bağdat'ın Mansur semtindeki sivil bir yerleşim bölgesini bombalamıştı, çünkü Amerikalı istihbarat yetkilileri Saddam'ın burada kaldığına inanıyordu. Dört adet birer tonluk bomba (tesadüf eseri büyük çoğunluğu Hıristiyan olan) on üç Iraklı sivili paramparça etmişti, fakat Saddam orada değildi. Günler sonra, ondördüncü ölü Iraklı (bir bebek) bombaların yol açtığı enkaz yığınının altında bulunacaktı. BBC Katar'dan yaptığı yayında ABD istihbaratının bunun 'risksiz' bir operasyon olmadığını bildiğini belirtiyordu. Dikkatinizi çekerim: Amerikalılar için risk yoktu, sadece Iraklılar için bir hiç uğruna ölme riski vardı (zaten öldüler de). Ve beklendiği gibi, hiçbir özür dilenmedi. Tam tersine, sivilleri paramparça etmeyi sürdürdüler. Amerika'nın 'sondaj' baskınları, her daim muazzam bir ateş

1 Bir Pentagon araştırmasına göre, Cumhuriyet Köprüsü üzerindeki ABD askerleri, 'açık kahverengi büyük bir binanın üst katlarındaki bir odanın balkonunda düşman bir avcı/katil ekibi' tespit ettiğini sanmıştı. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü ise 8 Nisan 2003'te Filistin Oteli'nde gerçekleşen ölümlere dair kendi araştırmasını yürüttü. Öldürmelerin kasti olmadığı, ancak ABD komutanlarının emrindeki birliklere Filistin Oteli'nde gazetecilerin kaldığına dair bilgi vermemesinin 'suç teşkil ettiği' ve ABD ordusunun otelden 'doğrudan ateş açıldığı' konusunda (ki doğru olmadığı apaçıktı) ısrar ederek yalan söylediği sonucuna vardı. General Blount'un karargahı, 'gazetecilerin ölümünü önleyecek' bilgiyi vermediğinden dolayı 'ağır sorumluluk altındaydı'. Rapora göre soru bu bilginin neden verilmediğiydi: "Kasten mi, yanlış anlaşılmadan dolayı mı, yoksa suç teşkil eden ihmal sonucu mu?" Ne yazık ki Sınır Tanımayan Gazeteciler aynı gün El-Cezire bürosuna düzenlenen saldırıyı araştırmadı.

gücünün korumasında bir sokakta ilerleyip diğerinde geri çekilmeleri, masumları işgal sonrası Iraklıların psikolojisinde derin izler bırakması muhakkak olan bir şekilde katlediyordu. Bütün bunlar 'kurtuluş' adına affedilebilir miydi?

Sürekli hastaneleri dolaşıyorduk. Sıra sıra yatıyorlardı: Gözünü yeni kaybetmiş, fakat ayaklarından hâlâ kan sızan araba satıcısı, Raşid Oteli'nin yanında Amerikan askerlerinin kurşunlarıyla vurulan motosiklet sürücüsü, uzun siyah saçları üzerine yattığı havluya yayılmış, vücudu bir Amerikan misket bombasından fırlayan şarapnelle adeta suçiçeği çıkarmış elli yaşındaki kadın memur... Bağdatlı siviller için bu, Amerika'nın başkentteki 'sondaj görevlerinin' doğrudan sonucuydu. Televizyonda her şey pek yolunda görünüyordu: Dicle kıyılarında Amerikan deniz piyadeleri, başkanlık sarayına aman da ne kadar komik ziyaretler, Saddam'ın altın klozetinin video görüntüsü. Fakat bize o heyecan verici televizyon görüntüleri ulaşabilsin diye ve Bush ile Blair böbürlenerek zaferden söz etsin diye masumlar kanıyor ve acıyla feryat ediyordu. Kindi Hastanesi'nde küçük bir oğlan gördüm, babası, annesi ve üç erkek kardeşinin hepsi, Bağdat dışındaki bir Amerikan kontrol noktasına yaklaşırken vurulup öldürülmüştü. İki buçuk yaşındaki Ali Nacur'u yatağında acıyla yatarken seyrettim, giysileri kan içindeydi, burnundan içeri bir tüp sokulmuştu, derken bir akrabası bana doğru yaklaştı. "Sizinle konuşmak istiyorum," diye bağırdı, sesi öfkeyle giderek yükseliyordu. "Siz Britanyalılar bu küçük çocuğu niye öldürmek istiyorsunuz? Bir de buraya gelip niye görmek istiyorsunuz? Bunu siz yaptınız – *siz* yaptınız!" Genç adam kolumu tutarak şiddetle sarstı. "Annesini ve babasını geri getirecek misin? Bu çocuk için anne-babasını hayata döndürebilir misin? Defol! Defol!"

Ambulans şoförlerinin ölenleri bıraktığı dışardaki alanda, siyahlar içinde orta yaşlı Şii bir kadın yumruklarıyla göğsünü dövüyor ve bana bağırıyordu. "Yardım et," diyerek ağlıyordu. "Yardım et. Oğlum şehit oldu ve tek istediğim onu örtecek bir bayrak. Bir bayrak istiyorum, vücudunu örtmek için Irak bayrağı istiyorum. Yüce Allah'ım, yardım et bana!" Bu acı, yas ve öfke yerlerine gitmek her geçen gün zorlaşıyordu. Ve hiç şaşırmıyorum. Uluslararası Kızılhaç Amerika'nın üç günlük Bağdat saldırısının hastanelere ulaşan sivil kurbanlarının sayısını şu an yüz olarak veriyor. Ama sadece Kindi'ye, son yirmi dört saat zarfında 50 yaralı ve üç ölü (hepsi sivil) gelmişti. Ölenlerin çoğunluğu (küçük oğlanın ailesi, araba satıcısı Ali Abdülrezzak'ın gözü önünde uçaktan atılan bir bombayla paramparça olan altı kişilik aile, Sefa Kerim'in kapı komşuları), katledildikten birkaç saat sonra öylece gömülüyordu. Cesetleri hastaneye getirmenin manası yoktu.

Televizyonda ise her şey tertemizdi. Pazar akşamı BBC yanan sivil araçları gösteriyordu; muhabiri (eski dostum ve mesaidaşım Gavin Hewitt; onunla yaklaşık çeyrek asır önce Afganistan'ı karış karış dolaşmıştım, fakat şimdi Amerikan güçlerine 'iliştirilmişti') bazı yolcuları araçlarının yanında cansız yatarken gördüğünü söylüyordu. Hepsi bu kadardı. Parçalanmış cesetleri, küle dönmüş çocukları gösteren tek bir görüntü yoktu. Belki burada da, 'hassas' tabiatlı olanlar için bir başka uyarı konmalı: Amerika ve Britanya'nın Bağdat'taki masumlara neler yaptığını bilmek istemiyorsanız, bundan sonrasını okumayın.

Kindi'deki acil servis odalarında yaraların üzerinde uçuşan sinekleri, çarşaflarda ve kirli yastık kılıflarındaki katılaşmış kanı, zemindeki kan derelerini, konuştuklarımın yaralarından hâlâ damlayan kanı anlatmayacağım. Hepsi sivildi. Hepsi niye acı çektiklerini bilmek istiyordu. Hepsi (bana küçük çocuğun yanından defolup gitmemi söyleyen öfkeli genç dışında) çektikleri acılarla ilgili nazik ve sessiz bir şekilde konuşuyordu. Hiçbir Irak hükümeti otobüsü beni Kindi Hastanesi'ne götürmedi. Hiçbir doktor geldiğimi bilmiyordu.

Ali Abdülrezzak'la başlayalım. Kırk yaşında bir araba satıcısı. Önceki sabah, bir savaş uçağının jet motorlarını duyduğunda Bağdat'ın Şaab semtinde (burası iki Amerikan füzesinin Ebu

Talib Caddesi'nde yirmi bir sivili öldürdüğü yer) dar bir sokakta yürüyormuş. "Ailemi görmeye gidiyordum, çünkü telefon hatları bombalanmıştı ve onların iyi olduğundan emin olmak istiyordum," diye başlıyor anlatmaya. "Önümde bir aile vardı, bir adam, karısı ve çocukları. Derken o korkunç sesi duydum, bir ışık parladı, bana bir şeyler olduğunu biliyordum. Önümdeki aileye yardım etmeye çalıştım, fakat hepsi ölmüştü, paramparça olmuşlardı. Ondan sonra doğru düzgün göremediğimi fark ettim."

Abdülrezzak'ın sol gözünün üzerinde, yüzüne bağlanmış kalın sargılar var. Doktoru Usame El-Rahimi, "Göze müdahalede bulunmadık, diğer yaralarıyla ilgilendik," diye anlatıyor. Ardından kulağıma eğilip fısıldıyor: "Gözünü kaybetmiş. Yapabileceğimiz hiçbir şey yok. Şarapnel isabet edince göz yuvasından fırlamış." Abdülrezzak gülümsüyor (sonsuza kadar yarı kör kalacağını elbette bilmiyor) ve aniden neredeyse kusursuz bir İngilizceye geçiyor, Bağdat'ta okuduğu lisede öğrenmiş. "Başıma niye bu geldi?" diye soruyor.

Muhammed Abdullah Alvani Amerika'nın Dicle kıyılarına yaptığı küçük gezintinin, böylesine heyecanlı televizyon görüntülerine konu olan operasyonun kurbanı. Eve gitmek üzere Raşid Oteli'nden Dicle'nin batı yakasına doğru motosikletini sürerken bir Amerikan zırhlı aracının park ettiği yoldan geçmiş. "Amerikalıları son anda gördüm. Ateş açtılar ve beni vurdular, motosikletin üzerinde kalmayı başardım. Ardından ateşledikleri ikinci merminin şarapneli motosiklete isabet etti ve düştüm." Dr. El-Rahimi, Alvani'nin vücudundaki sargıyı çözüyor. Karaciğerinin hemen yanında, neredeyse iki santim derinliğinde feci, kanlı, iltihap akıtan bir yarık var. Kan hâlâ bacaklarından akıyor ve ayak parmaklarından yere damlıyor. "Niye sivilleri vuruyorlar?" diye soruyor bana. Evet, çizgileri biliyorum. Irak'ı işgal etmeseydik Saddam bizden daha çok Iraklı öldürecekti (Kindi Hastanesi'nde pek de zekice bir argüman değil bu) ve bütün bunları Alvani ve arkadaşları için yapıyoruz. Paul Wolfowitz birkaç gün önce bize hem Amerikalı askerler hem de Irak halkı için dua ettiğini söylemedi mi? Buraya onları kurtarmaya gelmiyor muyuz (petrolden söz etmesek daha iyi) ve Saddam acımasız ve vahşi bir adam değil mi? Fakat bu insanların arasında böyle sözler söylerseniz deli gözüyle bakarlar.

Sadiye Hüseyin El-Şomari'nin bedeni iğne ucu gibi kanlı beneklerle dolu. Irak Ticaret Bakanlığı'nda memur ve acıdan yorgun düşmüş, uyuyor; bir başka doktor elindeki karton parçasıyla yaralarına üşüşen sinekleri kovarken bana, bir insanın karaciğerindeki ağır yaranın iyileşip iyileşmeyeceğini soruyor – sanki ben bilirmişim gibi. Bir akrabası Sadiye'nin Bağdat'ın Ceyidi semtindeki evinden çıkarken bir Amerikan uçağının binanın üzerine misket bombası attığını anlatıyor. "Orada Sadiye'nin bazı komşuları da varmış. Hepsi vurulmuş. Birinin bacağı kopup gitmiş, bir diğerinin kolu ve bacağı havada uçuyormuş."

Ve Sefa Kerim. On bir yaşında bir kız çocuğu ve ölmek üzere. Bir Amerikan bombasının parçası karnına saplanmış ve iç kanaması var. Karnının üzerindeki kocaman bir sargı ve burnuna sokulmuş bir tüple yatağında kıvranıyor. Ve hepsinden daha dehşet verici olan, el ve ayak bileklerinden dört ucuz ve kirli başörtüsüyle yatağa bağlanmış olması. Yattığı yerde inliyor ve sayıklıyor, acıyla ve yatak esaretiyle aynı anda savaşıyor. Bir akrabası (kara çarşaflı annesi yatağın yanında sessizce oturuyor), kızın akıbetini anlayamayacak kadar hasta olduğunu söylüyor. "Ona on şişe ilaç verdiler ve hepsini kustu," diyor. Yüzünü kapatan burun tüpü maskesinin ardında Sefa gözlerini annesine doğru çeviriyor, sonra doktora, ardından gazeteciye, sonra tekrar annesine.

Sefa'nın akrabası olan adam, Arapların aczi ifade etmek istediğinde yaptığı gibi, ellerini ayaları yukarı gelecek şekilde açıyor. Bu hareketin ardından hep "Ne yapabiliriz?" mealinde bir şey söylenir, fakat adam bir şey demiyor ve buna seviniyorum. Neticede ona tutup da Sefa Kerim'in 11 Eylül 2001 için, George W. Bush'un fantezileri, Tony Blair'in dini sofuluğu, Paul

Wolfowitz'in 'kurtuluş' hayalleri için ve uğruna bu insanların hayatlarını tahrip ettiğimiz 'demokrasi' için ölmek zorunda olduğunu nasıl söyleyebilirim?

Fakat gün batmak zorunda. 9 Nisan ve Amerikalılar Bağdat'ı 'kurtardılar'. Saddam Hüseyin'in çeyrek asırlık acımasız diktatöryal iktidarının merkezini yok ettiler, fakat arkalarından bir yağmacılar ordusu da getirdiler; dizginlerinden boşalan bu ordu, kentte bir talan ve anarşi furyası estirmeye başladı. Top atışları ve kana batmış hastanelerle başlayan gün, diktatörün heykellerinin ayinden farksız yıkımıyla sona erdi. Kalabalıklar zevkten dört köşe haykırıyordu. Yirmi beş yıl boyu Saddam'ın en sıradan gizli polisinin ayaklarına kapanan adamlar birer deve dönüşmüştü, kocaman ve korku verici heykellerini yerlere devirirken Irak liderine nefretlerini kusuyorlardı.

Iraklı bir dükkan sahibi, "Yeni özgürlüğümüzün başlangıcı," diye bağırdı. Sonra durup sordu: "Amerikalılar şimdi bizden ne istiyor?" Büyük Lübnanlı şair Halil Cibran vaktiyle, tiranlarını borazan çalıp sevinçle buyur eden ve yuhalayarak alaşağı eden ulusa acıdığını yazmıştı. Ve şimdi Bağdat halkı aynı ölümcül ritüeli sergiliyordu; kendilerinin (veya ebeveynlerinin) Arap Sosyalist Baas Partisi Iraklı generallerin ve prenslerin önceki diktatörlüğünü yok ederken aynı şekilde davrandıklarını unutmuşlardı. Keza 'kurtarıcıların', Irak'la kültür, dil, ırk veya din namına hiçbir ortak noktası olmayan yeni, yabancı ve çok güçlü işgalciler olduğunu da.

Saddam Kenti'ndeki uçsuz bucaksız gecekondulardan on binlerce yoksul Şii Bağdat'ın merkezine akıp dükkanlara, ofislere ve bakanlıklara daldı (Britanyalıların iki hafta önce Basra'da önlemek için neredeyse parmağını bile kıpırdatmadığı hırsızlık ve toplu yıkım orjisinin epik bir versiyonuydu bu) ve Amerikalı deniz piyadeleri yağmacılar arabalar, halılar, para tomarları, bilgisayarlar, masalar, divanlar, hattâ kapı çerçeveleri ile birlikte kaçarken uzaktan olan biteni seyretti.

Fardus Meydanı'nda deniz piyadeleri Saddam'ın kasvetli ve devasa heykelini, bir zırhlı personel taşıyıcısına urganla bağlayarak devirdi. Heykel kaidesinden aşağı doğru eğildi ve yerin üzerinde uzunlamasına asılı kaldı, sağ kol Irak halkını babacan bir edayla selamlıyordu hâlâ. Bu pek çok açıdan sembolik bir andı. Bir balta alıp gri mermerden azametli kaideye indiren ilk adamın arkasında duruyordum, fakat birkaç saniye içinde mermer düştü ve ortaya ucuz tuğladan ve fena halde çatlamış çimentodan bir temel çıktı. Amerikalılar Saddam rejiminin yapısının işte bunun gibi olduğunu hep tahmin ediyordu, yetmişlerde ve seksenlerin başında onu silahlandırmak, ekonomisine hizmet etmek ve siyasi destek sağlamak için ellerinden geleni yapmış olsalar da.

Bu yüzden bir bakıma (tarihinde ilk kez bir Arap ülkesinin başkentini işgal eden) Amerika, yaratmak için epey zaman ve para harcamış olduğu şeyin yıkılmasına yardımcı oluyordu. Saddam vaktiyle 'bizim' adamımızdı ve şimdi onu yok ediyorduk. Bütün bu heykel döven kalabalıkların, bütün bu yağmanın ve hırsızlığın önemi işte buydu. Fardus Meydanı'nda genç adamlardan oluşan küçük bir grubun bir urgan ve kazmalarla geldiğini görmüştüm. Hep beraber geldiler, kendiliğinden toplanmadılar; bu küçük melodramı kimin örgütlediğini sık sık merak etmişimdir. Fakat heykeli deviremediler. Genellikle olduğu gibi Araplar Amerika'nın yardımına ihtiyaç duydu. Böylece deniz piyadeleri devreye girdi ve diktatörün suretini devirmek ABD'ye kaldı. Yüz kamera tıkır tıkır çalıştı ve bu sahtekarca sahneyi gelecek kuşaklar için çekti. Irak halkı kendisini ezen adamın görüntüsünü devirmişti. Ama sadece o kadar. İşi kendi başlarına yapamayacak kadar aciz olanların gözü önünde Saddam'ın heykelini Amerikalılar imha etmişti.

Irak liderinin iktidarı fiilen sona ermişti elbette. O akşam gazeteme yazdığım üzere, işkence tezgahları ve hapishaneler şimdi birer anıta dönüştürülmeli, Irak'ın zehirli gaz kullanmasının gerçek hikâyesi ortaya çıkarılmalıydı. "Fakat tarih aksini gösteriyor. Hapishaneler genellikle

yeni iktidara devroluyor, işkence tezgahları da ve ayrıca dünyanın kitle imha silahları yapmanın ne kadar kolay olduğunu öğrenmesini kim ister."

Kâbus bitmemişti. Zira Amerikalılar 9 Nisan'ı işgallerinin ilk günü ('kurtuluş' diyeceklerdi) olarak kayda düşecek olsa da, Bağdat'ın geniş bölgeleri hâlâ ABD'nin kontrolü dışındaydı. Karanlık çökmeden hemen önce ABD hatlarından geçerek, geniş, düz Bağdat kenti içinde Saddam rejiminin varlığını sürdürdüğü kesime geri döndüm. Gri, boş caddelerden aşağı ilerleyip Dicle'nin büyük köprülerini aştım; Amerikalılar henüz batı tarafından bu yakaya geçmemişti. Ve işte orada, Bab El-Muazzam Caddesi'nin köşesinde küçük bir grup mücahit, nehrin öte yakasındaki Amerikan tanklarına Kalaşnikof'larıyla ateş ediyordu. Cesaret dolu, son derece dokunaklı ve acı verecek kadar öğretici bir manzaraydı.

Çünkü bu adamlar Cezayirli, Faslı, Suriyeli, Ürdünlü, Filistinli Araplardı. Aralarında tek bir Iraklı yoktu. Baas milisleri, Cumhuriyet Muhafızları, Irak istihbaratının kaypak adamları, şu pek meşhur Saddam fedaileri, hepsi mevzilerini terk etmiş ve sürüne sürüne evlerine gitmişti. Nazi Charlemagne Bölüğü'ne mensup Fransızların 1945'de Berlin'de yaptığı gibi, sadece yabancı Araplar savaşmaya devam ediyordu. Iraklılar tarafından yüzüstü bırakıldığını düşünenler de yok değildi; onlardan bir grubu Filistin Oteli'nin lobisinin dışında oturmuş, gazetecilere evlerine dönmelerine yardım etmeleri için yalvarırken bulacaktım.

"Eşlerimizi ve çocuklarımızı bırakıp bu insanlar için savaşmaya geldik," diyordu içlerinden biri. Fakat Bab El-Muazzam Köprüsü'nün ucunda karanlığın içinde savaşıyorlardı ve onları bıraktığımda Amerikan jetlerinin batıdan yaklaştığını duyabiliyordum. O boş caddelerde ilerlerken, Amerikan tank ateşinin bulundukları binayı vurduğunu da duyabiliyordum. Eğer gelecekte bir direniş olacaksa, onun gönüllü askerleri işte bu adamlardı – tabii hayatta kalırlarsa.

Tanklar iki şekilde geliyordu: ateş açan tehlikeli, ölümcül türü ve bronzlaşmış yüzleriyle yakışıklı genç askerlerin gülerek kendilerine el sallayacak kadar nazik olan Iraklılara baktığı 'kurtarıcı' türü. Tankların top namlularına 'Kedi Yavrusu Kurtarma Timi', 'Kâbus Tanığı' (bunun hemen altında bir kafatası çiziliydi) ve 'İnci' gibi şirin isimler yazılmıştı. Ve her büyük ve güçlü ordunun ilk yürüyüş kolunun en önünde ilerleyen (işgalci veya kurtarıcı türden) bir ilk asker illa ki olmalıydı. Velhasıl 4. Deniz Piyade Alayı, 3. Tabur'dan Michiganlı Onbaşı David Breeze'e doğru yaklaştım. Anne-babasıyla iki aydır konuşmamıştı, uydu telefonumdan annesini aradım, dünyanın öbür ucundan Bayan Breeze'in sesi duyuldu ve telefonu oğluna verdim. Ve Bağdat'ın merkezine en önde giren Amerikan askerinin ailesine söylediği sözler şuydu: "Selam millet. Bağdat'tayım. 'Merhaba! Sizi seviyorum. Ben iyiyim. Sizi seviyorum millet' demek için arıyorum. Savaş birkaç güne bitecek. Çok yakında yanınızdayım."

Evet, o akşam şunları yazdım:

> Hepsi savaşın kısa süre sonra biteceğini söylüyor. Onbaşı Breeze kuşkusuz eve dönecek ve Amerika'yı bu tehlikeli, vahşi topraklarda bekleyen ölümcül gerçeklere rağmen sergilediği masumiyete hayranlık duydum. Zira daha tanklar otoyolu eze eze ilerlerken, onları gören ve ayakta bekleyen erkekler ve kadınlar vardı; başörtülü kadınlar, askerleri büyük bir dikkatle gözleyen erkekler, gelecekten duydukları korkudan, yabancıların Irak'a asla hükmedemeyeceğinden söz eden Iraklılar.
>
> "Kutlamalar yapılacak ve Saddam'ın gitmesinden dolayı sevineceğiz," diyordu içlerinden biri. "Fakat sonra Amerikalılardan kurtulmak isteyeceğiz, petrolümüzü korumak isteyeceğiz ve direniş olacak, onlar bize 'terörist' diyecek." Ne de Amerikalılar mutlu 'kurtarıcılara' benziyordu. Tüfeklerini kaldırımlara doğrultmuşlar, araç sürücülerine durmaları için bağırıp duruyorlardı – durmayan biri, eski bir arabanın içindeki ihtiyar bir adam, iki Fransız gazetecinin önünde başından vurulmuştu.

Elbette Amerikalılar, Filistin Oteli'ndeki yabancı gazetecileri 'kurtararak' haklarında olumlu haberler elde edeceklerini biliyorlardı. En yakın meydanın uzun çimenlerinde uzanıyorlar ve kameralar kendilerini çekerken silahlarını numaradan çatılara doğrultuyorlardı; ve tanklarından birinden devasa bir Amerika bayrağı sallandırıyorlar ve gazetecilere sırıtıyorlardı. O gazetecilerin bir teki de çıkıp onlara, mensubu oldukları ordunun daha 24 saat önce iki Batılı gazeteciyi aynı otelde tank ateşiyle öldürdüğünü ve ardından bu konuda yalan söylediğini hatırlatmıyordu.

Fakat güne damgasını vuran eğlenceli değil meşum bir hikâyeydi: yağmacılar. Saddam Kenti'nde Amerikalıları zafer işaretleri, 'Yaşa Amerika' çığlıkları ve bildik yaygaralarla karşılamışlar, fakat sonra daha önemli bir iş için kent merkezine yönelmişlerdi. Ekonomi Bakanlığı'nda Irak'ın ihracat ve ithalatına dair bilgisayarlarda olan bütün kayıtları, masaüstü bilgisayarları, sandalyeleri, buzdolaplarını ve tabloları çaldılar. Binaya girmeye çalıştığımda yağmacılar bana küfretti. O arada Fransız bir muhabirin parasını ve kamerasını çekip almayı da ihmal etmemişlerdi.

Uday Hüseyin'in yönetimindeki Olimpiyat spor dairesinde aynısını yaptılar; ihtiyar bir adam binadan devasa bir Saddam portresiyle çıktı ve ardından yumruklarıyla portreye girişti, bir diğeri sırtında büyük bir dekoratif Çin saksısıyla sendeleye sendeleye uzaklaştı. Doğru, bunlar rejim hedefleriydi. Fakat kalabalıktakilerin birçoğu dükkanlara girdi, mobilya mağazalarına ve mesleki ofislere daldı. Ganimetlerini götürmek için kamyonlarla, pikaplarla ve bitkin, cılız eşeklerin çektiği arabalarla geliyorlardı. Bir X-ray cihazıyla kaçan bir oğlan çocuğu, bir dişçi koltuğunu sırtlanmış bir kadın gördüm. Petrol Bakanlığı'nda bakanın siyah Mercedes limuzini yağmacılar tarafından bulunmuştu, ama anahtar ortada yoktu. Bunun üzerine arabayı paramparça etmişler, kapılarını, lastiklerini ve koltuklarını sökmüşlerdi, kocaman giriş kapısının önünde limuzinin sadece iskeleti ve şasisi kalmıştı. Filistin Oteli'nde ise lobideki Saddam portresini kırdılar ve aynı perişan adamın önkapının üzerindeki panosunu ateşe verdiler. Bu sırada *Allahuekber* diye bağırıyorlardı... Olan biteni seyreden deniz piyadeleri için burada da bir mesaj vardı, tabii anlayana.

Velhasıl geçen akşam, tank mermileri hâlâ kentin tepesinde patlarken, Bağdat yeni bir efendinin ayaklarının altındaydı. Kentin tarihinde kimler gelip geçmişti: Abbasiler, Emeviler, Moğollar, Türkler, Britanyalılar ve şimdi de Amerikalılar. Dün ABD Büyükelçiliği tekrar açıldı ve kuşkusuz çok geçmeden, Iraklılar artık kimlerin sadık dostu olmaları gerektiğini öğrendiğinde, Başkan Bush buraya gelecek ve Amerika'nın dünya ile taze bir ilişki kuran yeni 'dostları' olacak, onları 'kurtaranlar' için ekonomik ganimetler olacak ve yine kuşkusuz, İsrail ile ilişki kurulacak ve Bağdat'ta hakiki bir İsrail büyükelçiliği kurulacak. Fakat bir savaşı kazanmak başka şey, bütün bu savaşın arkasında yatan ideolojik ve ekonomik projeyi başarıya ulaştırmak tümüyle başka şey. Amerika'nın Arap Dünyası üzerindeki egemenliğinin 'gerçek' hikâyesi şimdi başlıyor.

9 Nisan 'kurtuluş' günüyse, 10 Nisan yağma günüydü. Yağmacılar Alman Büyükelçiliği'ni darmadağın etti ve elçinin masasını bahçeye attı. Orta yaşlı adamlar, çarşaflı kadınlar ve çığlık atan çocuklar büyükelçinin bürosuna dalıp Mozart kayıtlarını ve Almanca tarih kitaplarını pencereden aşağı fırlatırken, Avrupa Birliği bayrağını kurtardım (vize bölümünün dışındaki küçük bir havuzun ortasına dikilmişti). Birkaç saat sonra Slovakya büyükelçiliğine girdiler. 1980'lerden bu yana milyonlarca Iraklı çocuğun hayatını kurtarmak için gayret gösteren UNICEF'in merkezinde bir hırsız ordusu binaya girdi, gıcır gıcır fotokopi makinelerini merdivenden aşağı birbirinin üzerine attılar ve çocuk hastalıkları, hamile ölüm oranları ve beslenmeye dair kasalarca BM dosyasını yerlere saçtılar.

Amerikalılar Bağdat'ı 'kurtardıklarında' Iwo Jima'dan bu yana en şık resim karelerinin ortaya çıkacağını sanmış olabilir, fakat görünen o ki on binlerce hırsızın (aileler halinde geliyorlar ve ganimet arayarak kenti kamyonlar ve arabalarla dolaşıyorlardı) 'kurtuluştan' anladığı başka bir şeydi. Bu ayrıca Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır şekilde ihlali anlamına geliyordu. İşgalci güç sıfatıyla ABD, kontrol alanındaki büyükelçiliklerin ve Birleşmiş Milletler ofislerinin güvenliğinden sorumluydu, fakat denetimindeki birlikler, Alman büyükelçiliğinin masa ve sandalye-

leri önkapısından el arabalarıyla yağmalanırken arkalarına bakmadan ilerliyorlardı. Skandal addedilebilecek bu durum bir çeşit hastalık, Amerikan askerlerinin göz ardı ettiği bir kitlesel kleptomani biçimiydi. Şehrin kavşaklarının birinde ilerlerken, yüksek binaların çatılarında, aşağılarındaki anacaddeyi dolduran, içleri tıka basa buzdolabıyla doldurulmuş çalıntı çift katlı otobüsleri süren iki kişinin de bulunduğu yağma trafiğinde, olası intihar bombacıları için sokakları tarayan Amerikalı deniz piyadeleri gördüm. BM binasının dışında bir araba bana doğru ilerlerken yavaşladı ve içindeki tıraşsız, terli adamlardan birisi, bana Arapça ofise gitmeye değmeyeceğini söyledi, çünkü 'her şeyi çoktan boşaltmışlardı.'

Yoksul ve bastırılmış olanın, 20 yıldan uzun bir süredir, zaman zaman kelimenin gerçek anlamıyla parçalanan hayatının ve yoksulluğunun intikamını Saddam rejiminin adamlarının mülklerinden alma isteği anlaşılırdı. Aynı ailelerin Saddam'ın üvey kardeşi ve eski İçişleri Bakanı İbrahim El-Hasan'ın Dicle kıyısındaki evinin altını üstüne getirmelerini seyrettim; keza eski bir savunma bakanının, Saddam'ın güvenlik başdanışmanlarından Sadun Şakir'in, 'Kimyasal Ali' lakaplı Ali Hüseyin Mecid'in ve Saddam'ın kalem müdürü Abid Maud'un evleri de payına düşeni aldı. Üstü açık kamyonlar, yük kamyonları, otobüsler ve eşeklerin çektiği arabalarla gelen insanlar, bu şahsiyetlerin muazzam villalarının içindeki her şeyi çalıyorlardı.

Bu durum, Baas Partisi üyelerinin ev döşemek konusundaki şoke edici zevklerinin örneklerine anlık bir bakışı da mümkün kılıyordu: ucuz pembe kanepeler ve gösterişli işlemelerle bezenmiş sandalyeler, plastik içki arabaları ve üç adet güçlü kuvvetli hırsızın taşımakta zorlandığı, paha biçilmez İran halıları, pirinçten yapılmış palmiye ağaçlarına gizlenmiş basit lambalar, işlemeli ağaç masalar, çekmeceli sedeften sandıklar ve Saddam'ın onlarca yardımcısını sarhoş edecek kadar alkollü içeceği muhafaza edebilecek, çok sayıda devasa Amerikan buzdolabı. Eski içişleri bakanının talan edilmiş evinin dışında, kafasındaki çalıntı şapkayla şişman bir adam, soyguncuların yol açtığı trafik keşmekeşini düzenlemeye çalışıyor, bu haliyle Dickens romanlarından çıkmış bir karakteri andırıyordu.

Yanımdan geçip giden şehir otobüsleri genç adamlara keskin bakışlar atarken, yük kamyonları mobilyaları odalardan kestirme yoldan alabilmek için yatak odasının pencerelerine dayanmışlardı. Dicle üzerindeki Saddam Köprüsü'nde bir hırsız çalıntı mallarla yüklü aracını öylesine hızlı sürüyordu ki, tam ortadaki beton bariyere çarpmıştı ve direksiyonun başında cansız yatıyordu. Fakat bu noktada bir çeşit yağma yasası var gibi görünüyordu. Bir hırsız bir sandalye, avize ya da kapı kasasına dokunduğu anda, nesneye sahip oluyordu. Herhangi bir tartışma ya da yumruklu kavgaya hiç tanık olmadım. Alman Büyükelçiliği'ndeki onlarca hırsız, küçük çocuklardan oluşan bir ordunun yardımıyla, gayet sessiz sedasız çalışıyordu. Kadınlar istedikleri mobilyaları işaret ediyor, kocaları onları basamaklardan aşağı indirirken, çocuklar kapıların menteşelerini gevşetme ve (BM binasındaki) aydınlatma tesisatını sökme işine koşuluyordu. Elçinin masasının üstüne çıkmış birisi, ampulü tavandaki yuvasından çıkarmaya çalışıyordu.

Saddam Köprüsü'nün öte yanında, çok daha gerçeküstü bir tablo gözlemlenebilirdi. Sandalyelerle dolu bir kamyonun önünde Saddam'ın oğlu Kusay'ın zevklerinin göstergesi olan iki av köpeği beyaz iplerle aracın arkasına bağlanmış, araçla birlikte ilerliyordu. Hattâ şehrin bir ucunda, başkanlık portrelerinde kullandığı damızlık beyaz at da dahil olmak üzere, Saddam'ın dört atını tırlara yüklenirken gördüm. Şehirde yaşayan tüm devlet adanıları dosyalarından, bilgisayarlarından, referans kitaplarından, mobilyalarından ve arabalarından mahrumdu artık. Tüm bunlar olurken Amerikalılar adeta körleşmişti ve insanları bu 'kurtuluş'tan mahrum bırakmak istemediklerini bilhassa vurguluyorlardı. Herhangi birisinin Saddam'ın hizmetkarlarının döküntüleri söz konusu olduğunda ahlaki davranması hayli zordu, fakat Amerika'nın

'Yeni Irak' dediği şey, devlet mülkü bu kadar kapsamlı şekilde talan edilirken nasıl işleyecekti?

Ve kamyonlarını çalmaya çalışan yağmacıları öldürmeleri için korumalarına emir veren tahıl deposu ve fabrikası sahibinin Hilla yolunda sergilediği manzaranın getirisi ne olabilirdi? Bağdat'ın ekmek ihtiyacının temel karşılayıcısı olan bu yeri korumak adına gösterdikleri umutsuz çabanın 100 metre ötesinde Amerikan 3. Piyade Birliği'nin askerleri tankları üzerinde hiçbir şey yapmaksızın oturmaktaydı. Talan edilen BM binası ise ABD kontrol noktasının sadece 200 metre uzağındaydı.

Amerika'nın 'kurtuluş' ordusu, çoktan bir işgal ordusu gibi görünmeye başlamıştı. Önceki sabah, yüzlerce sivil Iraklının, Dura'daki bir viyadükten geçerken, canlı bomba olmadıklarını ispatlamak için Amerikan askerlerinin emriyle, içlerinde kadınların da olduğu diğer sivillerin önünde, tişörtlerini kaldırıp pantolonlarını indirmek zorunda bırakıldıklarını seyretmiştim. Ademiye'de bütün sabah süren bir silahlı çatışmayı takiben, saray kapısının üzerinde oturan bir Amerikalı keskin nişancı, durmayan bir aracın içindeki üç kişiyi yaralamıştı (biri küçük bir kız çocuğuydu). Ve ardından ateşin nerden açıldığını merak edip balkona çıkan bir adama nişan almış ve öldürmüştü. Dakikalar içinde, aynı nişancı başka bir aracın sürücüsünü daha öldürmüş ve aracın içindeki genç kadın dahil iki yolcuyu daha yaralamıştı. Kanal 4 televizyonundan bir ekip ölümler gerçekleşirken oradaydı. Dura varoşunda, pek çoğu ABD birliklerinin hafta başında Irak güçleriyle girdiği çatışmada öldürülen Iraklı sivillerin cansız bedenleri, yanmış arabaların içinde çürümekteydi.

Ve bu, Bağdat'ın 'kurtuluşu'nun daha 2. günüydü.

Dura'ya dönelim. Bu kelimeleri kaç defa yazdım bilmiyorum ama, 8 Numaralı Otoban'da, Bağdat'ın 'kurtuluşunun' son saatlerinde korkunç bir şey oluyor. Kimileri yüzlerce sivilin öldüğünü söylüyor. Kimileriyse Cumhuriyet Muhafızları'nın ABD 3. Piyade Birliği'ne bağlı 315 numaralı Görev Birliği'ni düşürdüğü pusuda sayıları 40 ila 50 arasında değişen kadın, erkek ve çocuğun Amerikan askerlerinin açtığı yaylım ateşinde parçalandığını. Çoğunun cesedi yanmış arabaların içinde çürüyor. Yanmış deriden ibaret bir genç kadın, Hilla Köprüsü'ndeki üstgeçidin arkasına yüzükoyun düşmüş, hemen yanında sürücü koltuğundan sarkan bir erkek cesedi. Battaniyeler, sadece metrelerce uzakta duran, içlerinde yanmış çocuk bedenlerinin de olduğu çok sayıda sivilin cansız bedenini örtüyor. Amerikan tank ateşinde tam ortasından vurulmuş kırmızı bir araba, arka sol tekerleği üzerinde siyah ayakkabısı içinde bir bacakla duruyor.

Amerikan birliklerinin saldırıya uğradığını hiç kimse reddetmiyor, tıpkı savaşın 36 saat sonra bittiğini reddetmedikleri gibi. Üstgeçidin üzerinde üniformasıyla başından vurulmuş Iraklı bir Cumhuriyet Muhafızı'nı kendi gözlerimle görüyorum. Kanı oluk oluk akıyor. Yüz metre kadar ileride şasinin altında orta yaşlı ölü bir siville bir araba duruyor. Alanda iki yakıt tankı var, biri hâlâ alevler içinde. Yanmış bir yolcu otobüsü ana otobanın ötesinde. Yüzlerce Iraklı, dehşet içinde ölülerine bakarken, ellerinde yüzlerine örttükleri mendiller, cesetlerle kendileri arasında vızıldaşan sinekleri kovuyor.

10 tankı ve 4 Bradley Savaş Aracı'yla üstgeçidin güvenliğinden sorumlu olan 315. Bravo Birliği komutanı Yüzbaşı Dan Hubbard, adamlarının 6 Nisan sabahı 07'de, ana caddede sivil trafik olanca hızıyla işlerken, roketatarlar ve Kalaşnikof'larla '360 derece' yaylım ateşine maruz kaldığını anlatıyordu. "Burada sivillerle değil, Irak rejimiyle savaşmak için bulunuyoruz," diyor. "Pusuya düşürüldüğümüzde yoldan geçen arabaları durdurmak için iki-üç defa havaya ateş açtık. Araçların yüzde 90'ı uyarı ateşinden sonra geri döndü." Tam bu noktada yüzbaşı bir an için duraksıyor. "Böyle zamanlarda insanların aklından her şey geçiyor," diyor. "Pek çok insan gaza bastı... Adamlarımı korumak zorundaydım. Olası sivil ölümlerini veya yaralanmaları en

aza indirmek için elimizden geleni yaptık... Askerlerimi korumak zorundaydım çünkü yoldan geçen araçlardan herhangi birinin patlayıcı yüklü olup olmadığını bilemezdik. Araçları kaldıracağız ve cesetlerle ilgilenilecek."

Yüzbaşı Hubbard 'tanıdığı en güçlü kadın'la (buradaki sivil dehşetini görse ne kadar güçlü olabilirdi, o ayrı mesele) evli olmasının şerefine, 8 Numaralı Otoban'da kelimenin tam anlamıyla bir sivil vahşetine yol açan tankına 'Rhonda Denise' adını verecek kadar incelikli, 34 yaşında Tennesseeli bir adam. Hubbard'ın M1A1 Abrams tankı roketatarlardan, biri motoruna olmak üzere, beş isabet almış. Savaşın ilk günü alacakaranlıkta iki askeri taşıyan bir motosiklete ateş açan da onun tankıydı. "Gün ağardığında cesetlere bakmak için gittim. Omzundan ve başından vurulmuş, sizin de gördüğünüz bir Cumhuriyet Muhafızı vardı. Fakat arkadaşı yaralanmıştı ve hâlâ hayattaydı. Üstgeçitte tüm bunların yaşandığı o geceden sağ çıkmıştı. Onu tanka taşıdım, rahat bir yere yerleştirdim ve ilaç verdim. Doktorlarımızdan biri onunla ilgilendi ve böylece kurtuldu." Bu çatışmayı başlatan Iraklı Cumhuriyet Muhafızları'nın otobanın sivillerle dolu olacağını bildikleri göz önüne alındığında, bu katliamdan onların da sorumlu olduğu açık.

Sözgelimi yanmış otobüsün önünde bulduğum Kalaşnikof'un ahşap bölümü küle dönmüş, fakat patlayıcı bölümü hâlâ sağlam. Üstgeçidin altında basit, zayıf siperler ve bir askeri yük kamyonunun enkazı var. Tüm bunlar olurken iki Amerikan askeri ölmüş, 30 kadarı da yaralanmış. Çatışmada Özel Kuvvetler de yer almış ve ikisi tank, altı ABD aracı yok edilmiş. Kaptan Hubbard, yolun üzerinde sivil evlerinin dizildiği bir sokaktan kendisine ateş edildiğini ve civardaki çatılardan birinden tankın vurulduğunu da sözlerine ekliyor. Tankın ne hale geldiği açıkça görülebiliyor.

Pek çok aile yakınlarının cansız bedenlerini bulmak ve gömmek için geliyor, fakat çoğu kadın en az on altı sivilin cesedi ya da beden parçaları otoyolun üzerine saçılmış durumda. Doğal olarak bu katliam alanı şimdilerde aşina olduğumuz bir soruyu gündeme getiriyor. Amerikalılar, motorlu araçlardaki sivillere tank ateşi açtı. Cansız bedenleri yolun üzerinde, ölen askerlerin cesetleriyle beraber çürüyor ve hiç kimse gömülmeleri için bir şey yapmıyor. Elbette Amerikalılar sivilleri öldürmemeye çalıştılar. Fakat eğer Başkan Bush ordusuna ülkelerini işgal etmelerini emretmemiş olsaydı hepsi bugün yaşıyor olacaktı.[1]

1 Bu korkunç olay David Zucchino'nun ABD Üçüncü Piyade Birliği'nin işgal sırasında Irak'ın güneyinden Bağdat'a ilerleyişini anlatan *Thunder Run: Three Days in the Battle for Baghdad* (Atlantic Books, Londra, 2004) adlı kitabında da yer alıyor. Araç yolundaki ölümlere dair bölümde (231-46 sayfalar), Hubbard ve arkadaşları 8 Numaralı Otoban'da 'amansızca ve kuzeye olanca hızıyla ilerleyen intihar araçlarıyla' karşılaşır. Kitapta anlatıldığına göre Hubbard, 'ardı arkası kesilmeyen, sonuçsuz baskınlarla başa çıkamamaktadır' – zira hepsi, 'araçlar birbiri ardına tesir gücü yüksek patlayıcılarla imha edilirken yükselen alevlerle ve dağılan metal parçalarıyla sonuçlanmaktadır.' Zucchino genç bir piyade erinin, "Kahretsin, burada bir sürü insan öldürüyoruz," diye yakındığından söz eder. Bir başka er 'ilk araçlardan birine çekiçle vurulduğunu gördüğünü' anlatır. 'Arabanın infilak ettiğini ve onunla birlikte insanların da havaya uçtuğunu' görmüştür. Zucchino'ya göre birkaç saat sonra, 'batıdan ve kuzeyden intihar araçları gelir, sayıları öğlene doğru neredeyse yirmiyi bulur.' Ancak kitap Amerikan tank ateşinde ölen ve cesetlerini kendi gözlerimle gördüğüm çok sayıda sivilden söz etmez. Eğer Amerikalılara karşı 8 Numaralı Otoban'da bu kadar çok sayıda intihar bombacısı konuşlandırıldıysa, o zaman bu savaşta büyük bir dönüm noktası ve yaklaşan direnişin de kilit önemde bir işareti demekti. Fakat sonrasındaki bir görgü tanığı olarak benim vardığım sonuç şu: Ortada silahlı bir pusu olduğu açıktı, fakat ölenlerin büyük çoğunluğu sivildi ve Amerikalıların intihar bombacılarından duyduğu korku, yolu boşaltmayan bütün araçlara ateş etmelerine yol açmıştı. Hubbard'ın da bana söylediği üzere: "Bir sürü insan gaza bastı... Adamlarımı korumak zorundaydım." Öte yandan Zucchino'nun kitabı, Filistin Oteli'ndeki gazetecilerin öldürülmesini kuşatan askeri kafa karışıklığına dair, binadan ateş açıldığı yalanını tekrarlasa da, son derece ikna edici bir hikâye sunuyor (296-307. sayfalar). Ayrıca şunu da eklemekte yarar var: Zucchino'nun kitabının dediği gibi, Üçüncü Piyade Birliği'nin Bağdat'ta 'savaş tarihinin en acımasız ve azimli muharebelerinden birini gerçekleştirdiği' doğruysa, o zaman Pentagon'un Irak güçlerinin savaşmayı reddettiği ve başkentte 'eriyip gittiği' iddiası doğru değil.

Soruşturma falan olmayacak. *Rüzgar Gibi Geçti* efsanesini hatırlatan, Irak halkına armağanımız olan 'kurtuluş' ve 'demokrasi' kutlamalarını süsleyen yağma ve anarşi boyunca yaşanan tüyler ürpertici olayların hiçbirisinin sorgulanmayacağı gibi. Her şey, şehri esir alan hırsızlık sefahatine verdiğimiz utanç verici Britanyalı cevabımızla Basra'da başladı. Britanya Savunma Bakanı Geoffrey Hoon, yüz kızartıcı gidişata dair bilhassa çocukça denebilecek açıklamalar yaptı. Avam Kamarası'ndan Basra halkına seslenerek, Baas partisinin onlardan aldığı mülkleri 'kurtarmalarını' (yine aynı kelime) önerdi sözgelimi. Ve Britanya ordusu bu kayıtsızlığı şevkle destekledi. Basra'daki yağmanın görüntüleri dünyanın dört bir yanında izlenirken, İskoç Kraliyet Zırhlı Birlikleri'nden Yarbay Hugh Blackman BBC'ye neşeyle 'olanlara müdahale etmek kesinlikle benim işim değil' diyordu. Oysa kesinlikle Yarbay Blackman'in işiydi. Yağma Cenevre Sözleşmesi'nde özel bir koruma maddesi olarak yer alır, tıpkı 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'nde olduğu gibi (Cenevre'deki delegeler maddeleri Lahey Sözleşmesi'nin 'savaş kuralları' bölümüne dayanarak şekillendirmişti). 'Yağma yasaktır' der 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi, fakat öyle görünüyor ki Yarbay Blackman ve Hoon, bunun anlamını kavrayabilmek için 2002 senesinde, Londra Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'nün işbirliğiyle hazırlanan *Savaş Suçları* metnine bir göz atmalılar.

İşgalci bir güç, bir diğer ülkenin topraklarına girdiği andan itibaren, o ülkenin halkının can güvenliğini sağlamak, mülklerini ve kurumlarını korumak zorundadır. Dolayısıyla Nasiriye'deki Amerikan birlikleri, 'kurtuluşun' ilk gününde arabasında öldürülen sürücüden sorumluydular. Bağdat'daki Amerikalılar, yüzlerce Iraklı tarafından talan edilen Alman ve Slovak elçiliklerinden sorumluydular; tıpkı saldırıya uğrayan Fransız Kültür Merkezi'nden, 11 Nisan'da bombalanan, her ne kadar önceki rejim tarafından çökertilmiş olabilirse de (zira Arap devletlerinin en berbat yaratıklarını merkez bankası başkanlığına getirmek gibi bir eğilimi vardır), Irak'ın merkezi finansal gücü olan Irak Merkez Bankası'ndan ve nihayetinde en az eskisi kadar yeni Irak'tan da sorumlu oldukları gibi.

Fakat Britanyalılar ve Amerikalılar, sözleşmelere ve uluslararası yasalara dayanan bu sorumluluklarını görmezden geldiler. Ve biz gazeteciler de bu şekilde sürmesine yine izin verdik. Amerikalılar, Iraklılara Saddam'ın heykelini yıkarken 'yardım ettiğinde' televizyonlarımızın karşısında çocuklar gibi alkışladık ve dahası, kontrol noktalarındaki kuyruklarda kaygıyla bekleyen, başkentlerinin talan edilişini seyreden korkulu sivilleri değil, askerleri çiçeklerle taçlandıran sivilleri seyrederek Bağdat'ın 'kurtarılması' üzerine konuşmaya devam ettik. Bu savaşta ahlakın iyice çökmesinde biz gazeteciler de işbirliği yaptık. Saddam'ı öldürme girişimlerinden birinde, Bağdat'taki Mansur bölgesinin pervasızca bombalanmasını ele alalım sözgelimi. Anglo-Amerikan orduları, Saddam ve musibet oğulları Kusay ve Uday'ın orada olduklarına inandıklarını söylediler. Böylece Mansur'daki sivilleri bombaladılar ve neredeyse hepsi Hıristiyan olan (bu ayrıntının Bush ve Blair hazretlerinin dini duygularını ilgilendireceği açık) on dört kendi halinde, masum insanı öldürdüler.

Tam şu anda bu satırları okurken, BBC Dünya Servisi radyosunun ertesi sabah sivilleri bombalamanın kısmen gayri-ahlaki bir eylem olduğunu sorguladığını, Saddam'ı öldürmeyi ne kadar çok istiyor olursak olalım savaş suçu olarak nitelendirdiğini duymak isteyebilirsiniz. Unutun bunu. Londra'daki sunucu, Mansur'da masum sivillerin katledilmesini, Saddam'ı hedef alan savaşta 'yeni bir dönemeç' olarak tarif etti. Nefretimizin yegâne muhatabını öldürmek isterken sivillerin öldürülmesi soğukkanlılıkla karşılanması gereken, hayli sıradan ve bilinçli bir şeydi. BBC'nin Katar temsilcisi gerekçesiz olanı gerekçeli kılmak için olanca sıradanlığı içinde askeri jargonu kullandı (Katar, ABD ordusu başkomutanlığındaki veletlerin, Saddam'ın orada olduğuna dair ellerinde 'gerçek-zamanlı' istihbarat olduğunu söyleyerek kibirle böbür-

lendikleri yerin adıydı). BBC elemanına göre, 'Koalisyon' bunun 'zamana-duyarlı bir malzeme' olduğunu biliyordu, bir başka deyişle hedefe doğru ilerlerken öldürdüklerinin masum insanlar olup olmadığını sorgulayabilecek zamanları yoktu. Ve bu 'dava konusu olabilecek vaka' (bir kez daha iğrenç BBC haberinden alıntılıyorum) 'risksiz' değildi.

Haberini, ahlaki meselelere zerre kadar değinmeden ya da Amerikalıların dört adet 900 kilo ağırlığında 'sığınak-yıkıcı' bombayı sivillerin evleri üzerinde kullanmasını sorgulamadan, aktarmayı sürdürdü. Bu patlayıcılar, ABD hava kuvvetlerinin 2001'de, Tora Bora Dağları'nda Usame Bin Ladin'i yok etmek amacıyla kullandığı mühimmatın aynısıydı. Ve şimdi, bu silahları, bilinçli olarak, başka türlü hareket etmeleri halinde kendilerine lütfetmek istediğimiz 'kurtuluş'tan mahrum kalacak Bağdatlı sivillerin mütevazı evleri üzerinde, adeta zar atar gibi, Saddam'a dair bir 'istihbarat' elde edebileceğimiz umuduyla kullanıyorduk.[1]

Cenevre Sözleşmesi'nin tüm bu yaşananlara dair söyleyecek çok şeyi var. Sözleşme sivilleri, yanlarında silahla karşı koyan güçler olsa bile, savaşan gücün koruması altında olması gereken insanlar olarak tanımlar. Aynı koruma mekanizması, İsrail'in 1996 tarihli 'Gazap Üzümleri' operasyonunun ardından Güney Lübnanlı siviller için de talep edildi. İsrailli pilot, ABD yapımı Hellfire füzesini Lübnan'daki Mansuri ambulansına ateşleyip üç çocuk ve iki kadını öldürdüğünde İsrail, araçta Hizbullah askeri olduğunu iddia etmişti. İddianın doğru olmadığı ispatlandı. İsrail nihayetinde düşman askerini öldürmek amacıyla sivilleri öldürmekten mahkum edildi. Şimdi aynı şeyi biz yapıyorduk. Sığınak-yıkıcı bombalar Mansur'a atıldıktan sonra, Batı'nın yapmacık İsrail eleştirisinin artık ne gibi bir geçerliliği vardı ki.

Benzer suçları tekrar tekrar işliyorduk. 1991 Körfez savaşında, Bağdat'taki Ameriye hava saldırısında 400'den fazla sivilin katledilmesinin, Saddam'ı yok etmek umuduyla gerçekleştirildiği gün ışığına çıkarıldı. 1999 Sırp bombardımanı sırasında Yugoslav ordusunun kışlaları terk ettiği anlaşıldıktan sonra sivil alanlar defalarca bombalandı ve savaşın sonlarına doğru yapılan en şiddetli saldırıda Amerikan jetlerinden biri, nehrin üzerindeki dar bir köprüyü bombaladı. NATO, o sırada hiç tank olmamasına rağmen köprünün tankların geçişine imkân verdiğini belirtti. İşin esası, köprü herhangi bir tankı taşımak için fazla dardı. Kurtarma timleri yaralılara yardımcı olabilmek için köprüye döndüğü sırada, ikinci bir pilot da köprüyü bombalamak için geri döndü. İkinci bombacının kurbanları arasında kız öğrenciler de vardı. Bir kez daha, savaşlarda kazananın bizim öforimiz[2] olduğunu unutmuştuk.

Neden? Neden başkalarının uymasını doğru olarak talep ettiğimiz savaş kurallarına biz uyamıyoruz? Ve biz gazeteciler, savaştan savaşa, tekrar tekrar nasıl oluyor da yaşanan ahlakdışılığı, acımasız, zalim ve yasadışı eylemleri 'yeni bir dönemeç' ya da 'zamana-duyarlı vaka'ya dönüştürerek göz yumuyoruz? Savaşların, aklı başında insanları amigolara, rasyonel gazetecileri ise küçük, haylaz, göğsü kabarık fantezi albaylarına dönüştürmek gibi bir alışkanlığı var. Halbuki biz, Cenevre Sözleşmesi'ni bir bütün olarak beraberimizde, tarih kitaplarıyla birlikte savaşa katmalıyız. Zira bize ait savaş suçlarından tek fayda sağlayacaklar, geleceğin Saddam Hüseyin'leri olacak. İşgalin başlamasından haftalar, aylar sonra isyancıların öğrendikleri şey de bu değil mi?

---

1 *New York Times*'ta 20 Temmuz 2003'te ordunun 'Irak'la savaşın derslerinin' değerlendirilmesini içeren bir rapor yayınlandı. Rapora göre, '30 sivilden fazlasının ölümüyle sonuçlanması muhtemel hava saldırıları için' savunma bakanı Donald Rumsfeld'in onayı gerekiyordu. 'Bu tür 50'den fazla saldırı önerilmiş ve hepsi onay almıştı.' Yani Mansur'un Hıristiyan ailelerinin hiçbir şansı yoktu.

2 Öfori (Euphoria): Normalde yoğun bir iyimserlik, hoşnutluk, neşe, sevinç duygusu. Ancak patolojik bir sempton olarak, abartılı ve gerçeğe uymayan bir fiziksel ve ruhsal sağlık duygusu, aşırı bir iyimserlik, eleştirel becerinin zayıflaması, büyüklük kuruntusu eşliğindeki coşkunluk hali. (Kaynak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları.) –çn

Gelecek aylarda ve yıllarda bir anlamda *sine qua non* haline gelecek olan argümanımıza her daim geri dönebilirdik; o en çok alıntılanası alıntı, kitaptaki en kolay satır, Irak'taki rezaletin sorumlusunun en son sığınağı: Saddam daha kötüydü. Biz Saddam kadar kötü değildik. Ebu Garib Hapishanesi'ndekileri biz öldürmedik, onlara biz işkence etmedik –bu nitelikler bariz sebeplerden ötürü zamanla unutulacak– çünkü biz medeni, kurtarıcı, özgürlüğe inanan demokratlardık. Biz iyi adamlardık.

Bağdat'ın 'kurtulduğu' bu ilk saatlerin ardında karanlığın kalbine gittim ve şöyle bir göz attım. Cumhuriyet Köprüsü'ndeki muharebeden kalan, adeta kış yaprakları gibi yol boyunca rastlanan kovanları güç bela aşarak ilerledim. İki meslektaşımı öldüren tankın bombası hâlâ oradaydı. Saddam'ın başkanlık sarayının efsane taç-kapısına doğru yürüdüm. Kutsalların kutsalı içerideydi, Saddam'ın Baasçı amentüsünün sığınağı, biricik tahtı. Koltuk mavi kadifeyle döşenmişti ve çok yumuşaktı, baştan aşağı rahat, bir anlamda hassas. Saddam'ın saplantı haline getirdiği ellerini dinlendirebileceği, büyük, altın kolçaklarıyla koltuk, suikatçıların girmesine engel olması için hiç kapısı olmayan arka odadaydı. Saddam'ın sarayındaki devasa toplantı odasında sandalyeler değil, gayet resmi biçimde ve Halife'nin oturma seviyesinin hayli aşağısına konmuş kanepe ve koltuklar vardı.

Saddam'ın tahtına oturdum mu? Elbette. Ruhlarımızda iyiden ziyade kötüyü anlamayı isteyen karanlık bir yan var, çünkü (sanırım) acımasızlığın ve gücün mekanizması bizi meleklerinkinden daha çok heyecanlandırıyor. Velhasıl mavi tahta oturdum, ellerimi altın kolçaklarına koydum ve büyük güç sahibi adamların, şu an oturduğum yerde oturan adamdan ödleri patlayarak beklediği karanlık, altın sarısı salona baktım. "Ordulara ve filolara çok meraklıydı," diye yazıyordu Auden diktatör hakkında. "Ve tam bir insan sarrafıydı, aptalları avucunun içi gibi bilirdi." Ah evet, avuçlar.

Tahtın arkasında Kudüs'teki El-Aksa Camisi'nin devasa bir tablosu vardı (Yahudi yerleşimleri tablodan silinmişti), yani İslamiyet'in en kutsal üçüncü kenti Iraklı savaşçıların en azametlisinin tepesinde asılıydı. Ve Saddam'ın koltuğunun karşısında (elektrik yoktu ve oda karanlıktaydı, karşıdaki tabloyu aydınlatan fener ışığı nefes kesici bir şaşkınlık ve korkunç bir açıklık sağlamaktan başka işe yaramıyordu) Baasçı sanatın farklı bir eseri duruyordu. Bir demet dev füze, kuyruklarından kırmızı-beyaz alevler püskürterek bulutlu, kasvetli bir göğe doğru süzülüyordu; füzelerin her birinin üzerinde Irak bayrağı ve 'Allahuekber' yazısı vardı.

Tanrısal olanla günahkar olan, Baasçı iktidarın merkezinde birbiriyle yüzyüzeydi. Mermer kaplı hollerde ve hizmetçi odalarında kamp kuran Amerikan 3. Piyade Birliği, bu binayı bombaların yerle bir ettiği Savunma Bakanlığı'na bağladığı söylenen yeraltı tünellerini nafile yere arıyordu. Yağmacıları engellemişlerdi (yine de bazılarının saray külliyesine bağlı daha küçük binalardan televizyonlar ve bilgisayarlar çaldıklarını müşahade etmiştim), dediklerine göre bunun nedeni General Tommy Franks'in valiliğini muhtemelen buraya kuracak olmasıydı ve Amerikalılar uysal bir Irak hükümeti oluşturabilirlerse, ABD'nin atadığı yeni yönetim birkaç ay içinde ülkeyi bu devasa Sümer taklidi binadan idare edebilirdi.

Yeni yöneticiler geldiklerinde Saddam'ın havuzunu zarar görmemiş bulacaklardı, keza püfür püfür esen palmiye bahçesini ve gülistanını da. Gerçekten de güllerin kokusu şimdi bile anıtsal mermer hollerde, salonlarda ve Cumhuriyet Sarayı'nın yeraltı koridorlarında dolaşıyordu – her nasılsa acımasız adamlar genellikle güzellikle kuşatılmış oluyor. Şakayıklar ve latin çiçekleri, kırmızı, pembe, beyaz ve bordo güller, üzerlerine konmuş beyaz kelebekler ve (3. Piyade Birliği henüz pompaları bulmamış olsa da) çiçek tarhlarını sulayan fıskiyeler. Sevimli yaşlı bir ayı ve aslan yavrularının olduğu (Amerikalılar her gün canlı bir koyunla besliyordu onları) küçük bir hayvanat bahçesi bile vardı. Saddam'ın havuz kenarındaki banyosunda kitap yığın-

ları alınıp götürülmek üzere bağlanmıştı (Irak şiiri ve buna inanmayacaksınız, cilt cilt İslam hukuku kitapları), bir yandaysa İkinci Selahaddin'in formunu koruması için konmuş egzersiz aletleri vardı. Saddam'ın altmış sekizinci yaşgünü bir hafta sonraydı. Kapının üzerindeyse 'S.H.' harfleri göze çarpıyordu.

İnsan kilometrelerce uzunluktaki koridorlardan yürürken (bizzat saraya giden yol üç kilometre uzunluğundaydı ve o yolun da iki tarafı gülistanlar, palmiyeler ve kullanılmış mühimmat yığınlarıyla doluydu, çiçek tarhlarının ötesinde korkunç ve ölü bir şeylerin kokusu vardı) ihtişam ile banalliğin saplantılı bileşimi karşısında afallıyordu. 4.5 metrelik avizeler korkuyla karışık bir huşu verirken, som altından banyo aksamları (sözgelimi klozet kapağı) bir tür kültürel saldırı hissi veriyordu. Amaç Saddam'ın gücü karşısında insanları titretmek idiyse (tıpkı Kolezyum'un ve zafer taklarının amacının Roma halkını titretmek olması gibi), dar cilasız mermer basamaklara veya bekleme salonunun altın kaplama tavanları ve büyük mermer duvarlarına (üzerlerine 'Ekselansları Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in bitmek bilmez sıkıcı nutuklarından ve fikirlerinden alıntılar nakşedilmişti) ne gibi bir mana verilebilirdi.

Aklıma ilk gelen kelime faşist, fakat Don Corleone ruhunun da dahil olduğu bir faşizm bu. Bakan efendiler (Baas partisinin kıdemli üyeleri, rejimin üzerine inşa edildiği güvenlik aparatçikleri) bu büyük toplantı odasında, liderleri dünyanın durumuna ve Irak'ın dünyadaki yerine dair dört saatlik nutuklar atarken uyanık kalmak için akla karayı seçmişti. Saddam Siyonizm'den bahsederken, El-Aksa Camisi'ne hayranlıkla bakabilirlerdi. Kızdığında, elle tutulacak kadar yakın bulutların üzerindeki parlak gökyüzüne doğru süzülen ateşli füzelere göz atabilirlerdi.

Saddam'ın sözleri sarayın dış duvarlarına bile ulaşıyor olmalıydı; burada, ortaçağ miğferi ve kolyesiyle büyük savaşçı Hammurabi'nin 6 metre yüksekliğinde dört büstü, iç bahçede karşılıklı birbirine bakıyordu. Ancak Hammurabi'nin bıyığı vardı ve Saddam Hüseyin'le alışılmamış bir benzerlik taşıdığını fark etmek şaşırtıcıydı. 'Yeni Irak'ın hükümeti, bu dört canavar Amerika'nın verdiği Mercedes'lerine bakarken kabine toplantılarını burada yapabilir miydi gerçekten? Cevap: hayır. Bu heykeller altı ay içinde vinçle kaldırıldı.

Altın kaplama, mermer, avizeler, odaların inanılmaz yüksekliği ve genişliği nefes kesiciydi. Bir salonda, duvarların üzerine yerleştirilmiş Panteonvari bir kubbe altın gibi parlıyordu ve 'Saddam' diye bağırdığımda yankısını neredeyse bir dakika boyunca dinledim. Ve Saddam'ın da bunu yaptığından adım gibi emindim. Taş ustalarına ismini duvarlara kazımalarını emretmişse, sarayının yükseklerinde yankılandığını duymayı elbette ki istemişti.

Epey aşağıda bir yerde Saddam'ın özel sineması vardı; mavi deri koltukları ve iki makara film (biri Fransız, biri Rus), hâlâ son gösterimi bekliyordu. Dışarıda, büyük çimenliklerin ve fıskiyelerin yanında, 3. Piyade Birliği'nin Amerikan Abrams tankları duruyor, isimleri bir başka ülkenin banalliğini ve gücünü yansıtıyordu. Namlularının üzerinde, mürettebatın zırhlı yaratıklarına nasıl lakaplar verdiklerini okuyabiliyordum. *Atomic Dog, Yok Edici, Kundakçı, Şarbon* ve *Agamemnon*. Saddam görse onun da hoşuna giderdi.

Bağdat yanıyordu. 11 Nisan öğleden sonrasında kentin üzerinde yükselen on altı duman sütunu saydım. Ticaret Bakanlığı ile başladı. Yağmacıların alt katın kırılmış pencerelerinden benzin döktüğünü gördüm ve iki saniye içinde içeriden alevler fışkırdı. Ardından Cumhuriyet Köprüsü'nün dibindeki bir dizi ofisten siyah, kükürtsü dumanlar yükseldi. İkindiye doğru Irak Merkez Bankası'nın dışında durmuş, bütün pencelerinin mum gibi yandığını seyrediyordum; bir buçuk kilometre uzunluğunda bir kül ve yanan kâğıt perdesi Dicle'nin üzerinde süzülüyordu.

Ganimetler küçüldükçe yağmacılar yorgun düşüyor ve (Bağdat tarihinde, anarşi hep bu şekli alır) devlet gücünün simgeleri yakılıyordu. Amerikalılar 'yeni bir yaklaşım'dan söz ediyor, fakat hiçbir şey yapmıyordu. Kentin doğusundan zırhlı devriyeler, Abrams tankları, Humvee'ler ve Bradley Muharebe Araçları getirdiler, fakat devriyedeki askerler kundakçılara el sallamaktan fazla bir şey yapmadı. Eski Arap çarşısında kocasının yanında ağlayan bir kadın gördüm. "Artık bize ait olan ne varsa yok ediyoruz," diyordu kocasına. "Kendi geleceğimizi yok ediyoruz."

Alevler yayıldıkça yayıldı. Çok geçmeden El-Sedir Oteli yanmaya başladı –binaya gönderilen çocuk hırsızlar ordusu nevresimleri ve şilteleri, yatakları ve masaları, hattâ resepsiyon masası ve ağır demir anahtarlarını çoktan çalmıştı. Derken Sanayi Bakanlığı'nın, Üçüncü Reich tarzının beton bir çeşitlemesi olan yüksek binasından siyah dumanlar yükseldi. Bütün büyük caddeler kâğıtlar, kırılmış mobilyalar, çalınmış, enkaza dönmüş arabalar ve sahipleri zırhlı kapılar taktırmaya zahmet etmemiş küçük dükkanların mallarıyla doluydu. Sonunda bankalar da yağmalandı. Irak dinarı çöktüğü için (bir dolar 4 bin dinar ediyordu) daha önce kimse bankalara girmeye tenezzül etmemişti. Fakat sabah vakti, kalabalık bir grubun Bağdat valiliğinin yanındaki Refideyn Bankası'na daldığını gördüm, dev bir demir kasayı kapıdan çıkardılar ve çeşitli aletlerle açmaya giriştiler. Dinarın değeri göz önüne alındığında, parayı içerde bırakıp kasayı çalmaları daha iyi olurdu.

Irak'ın leşçileri, Amerikalıların yağmalamalarına ve yakmalarına göz yumduğu her şeyi çaldılar ve tahrip ettiler – fakat Bağdat çevresinde iki saatlik bir araba gezintisi ABD'nin, muhtemelen kendisi kullanacağı için neyi korumaya niyet ettiğini açıkça gösteriyordu. Kundaklama ve talanla geçen günlerin ardından kısa ama manidar bir liste çıkarmıştım. ABD askerleri öylece durmuş ve yağmacıların Planlama, Eğitim, Sulama, Ticaret, Sanayi, Dışişleri, Kültür ve Enformasyon bakanlıklarını yakıp yıkmasına izin vermişti. Yağmacıların Irak tarihinin Bağdat Arkeoloji Müzesi'ndeki ve kuzey kenti Musul'da bulunan müzedeki paha biçilmez hazinelerini tahrip etmesini, yanı sıra üç hastaneyi talan etmesini engellemek için parmaklarını kıpırdatmamışlardı.

Ancak Amerikalılar, dokunulmadan kalan (ve dokunulması mümkün olmayan) iki Irak bakanlığının içine yüzlerce asker koymuş, dışlarına da tanklar, zırhlı personel taşıyıcıları ve Humvee cipleri yerleştirmişti. Peki Amerikalılar için bu kadar önemli olan iki bakanlık hangileriydi? Tabii ki İçişleri Bakanlığı (Irak hakkında muazzam zenginlikte istihbarat bilgileri buradaydı) ve Petrol Bakanlığı. Irak'ın en büyük zenginliğinin (petrol yatakları ve daha da önemlisi, devasa, belki de dünyanın en büyük rezervleri) arşivleri ve dosyaları sapasağlamdı, yağmacılardan korunmuştu ve Amerikalı petrol şirketleriyle paylaşılmaya (Washington'un niyetinin bu olduğu muhakkaktı) hazırdı.

Amerika'nın savaş hedeflerine dair ilginç bir manzara sunuyordu bu. Irak'ı 'kurtarmaya' can atan ABD, Irak halkının devlet altyapısını, yanı sıra Saddam'ın sadık yardımcılarının özel mülklerini yok etmesine izin vermişti. Bush yönetimi petrol bakanlığının Irak'ın mirasının hayati bir parçası olduğunda ısrarlıydı, petrol yatakları 'Irak halkı için' güvende tutulacaktı. Peki 14 Nisan'da atılgan bir kundakçı tarafından tekrar yakılan Ticaret Bakanlığı Irak halkının geleceği için hayati önemde değil miydi? Hâlâ cayır cayır yanmakta olan Eğitim ve Sulama bakanlıkları bir sonraki Irak hükümeti için kritik önem taşımıyor muydu? Artık bildiğimiz üzere, Amerikalılar muhtemelen dünyadaki en büyük rezervlerin bulunduğu Kerkük petrol yataklarını korumak için 2 bin asker ayırabiliyor, fakat Musul müzesini saldırıdan korumak için 200 asker bile bulamıyordu.

Amerikalılar durmadan 'yeni yaklaşım'dan söz ediyordu. Zırhlı araç ve piyade devriyeleri aniden başkentin orta sınıf caddelerinde ortaya çıkıyor, buzdolapları, mobilyalar ve televizyon-

lar taşıyan genç adamlara kendilerine ait olduğunu kanıtlamamaları halinde ganimetlerini bir köşeye bırakma emri veriyordu. İçler acısı bir manzaraydı. Milyarlarca dolarlık devlet binaları, bilgisayarlar ve arşivler tahrip edildikten sonra Amerikalılar katırların çektiği arabalarıyla değersiz ikinci el sandalyeler taşıyan yeniyetmeleri durduruyordu. Şimdi Filistin Oteli'nin dışındaki Amerikan hatlarının karşısında her öğleden sonra toplanan kalabalığın özel bir öfkesi vardı. 12 Nisan'da 'Barış-barış-barış, güvenliğimizi sağlayacak yeni bir Irak hükümeti istiyoruz' diye bağırmışlardı. İki gün sonra bu kez 'Bush-Saddam, ikisi de aynı' diye bağıranlar olmuştu.

Fakat daha kötüsü, çok daha kötüsü gelecekti. Yıkıma dair ne tahayyül edersem edeyim, Irak Ulusal Arkeoloji Müzesi'ne girdiğim günkü kadar vahim olamazdı. O paha biçilmez hazinelere yapmadıklarını bırakmamışlardı. On binlerce parça, Irak tarihinin muazzam kalıntıları yerlerdeydi. Yağmacılar rafları tek tek dolaşmış, heykelleri, çanakları ve Asurilerden, Babillilerden, Sümerlerden, Medlerden, Perslerden ve Yunanlılardan kalma amforaları sistematik olarak devirmişler, beton zemine atmışlardı. Ayaklarımın altında 5 bin yıllık mermer kaideler, taş heykeller ve çanaklar çatırdıyordu; her Bağdat kuşatmasına, tarih boyunca Irak'ın her işgal edilişine dayanmış hazinelerdi bunlar – tahrip edilmeleri için Amerika'nın Bağdat'ı 'kurtarmaya' gelmesi gerekmişti. Iraklılar yapmıştı bunu. Kendi tarihlerine karşı yapmışlardı, kendi uluslarının binlerce yıllık medeniyetinin kanıtlarını fiziken yok etmişlerdi.

Taliban'ın Bamyan Budaları'na ve Kabil müzesindeki heykellere yönelik yıkım orjisi gerçekleştirmesinden bu yana (belki de İkinci Dünya Savaşı veya öncesinden bu yana), bu kadar çok arkeolojik hazine sebepsiz yere ve sistematik şekilde paramparça edilmemişti. Irak Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin deposunda, vaktiyle kusursuz durumda olan Sümer çanaklarının ve artık başsız, kolsuz hale gelen Yunan heykellerinin enkazı arasında fenerlerimizle gezinirken, gri cüppeli adam, "Halkımız kendi tarihine işte bunu yaptı," diyordu.

"Elimizde kalanları korumak için Amerikan askerlerine ihtiyacımız var. Amerikalıların buraya gelmesi lazım. Polisin gelmesi lazım." Fakat müze bekçisi Abdülsettar Abdülcabir'in 12 Nisan 2003'te tek yaşadığı şey yağmacılarla muhit sakinleri arasındaki silahlı çatışmalardı; müzenin dışında kurşunlar başlarımızın üstünden vınlayarak geçiyor ve yakındaki apartmanların duvarlarından sekiyordu. "Şuna bak," diyerek, bir çömleğin kocaman bir parçasını gösterdi bekçi; ince gövdesi ve güzelce süslenmiş ağzı ani bir sona varmış, orijinal hali muhtemelen yarın metreden uzun olan çömlek dört parçaya ayrılmıştı. "Bu çömlek Asuriler'den kalma." Asuriler İsa'dan yaklaşık iki bin yıl önce bu topraklara hükmetmişti.

Peki Bağdat'ın yeni hükümdarları sıfatıyla Amerikalılar ne yapıyordu? Ah evet, o sabah yasayı ve düzeni kendi adlarına yeniden tesis etsinler diye Saddam'ın nefret edilen eski polislerini işe alıyorlardı. Buna benzer bir şey yapan son ordu Mountbatten'ın Güneydoğu Asya'daki kuvvetiydi; 1945'te Hindiçin'in tekrar ele geçirilmesinin ardından Vietnam kentlerinin sokaklarını kontrol etmesi için yenilmiş Japon ordusuna süngü taktırıp işe almışlardı. Şık giyimli eski Bağdat polisleri, kendilerini sokaklardaki 'görevleri'ni sürdürmeye çağıran radyo yayınını duyduktan sonra Filistin Oteli'nin dışında sıraya girmişti. Öğleden sonra en az sekiz eski ve son derece şişman üst rütbeli polis, bir ABD deniz piyadesinin eşliğinde, Amerikalılara hizmet sunmak üzere arzı endam etmişti; hepsi yeşil üniformalar içindeydi (Irak Baas Partisi'nin üniformaları da aynı renkti).

Fakat bu polislerden herhangi birinin Arkeoloji Müzesi'ne gönderileceğine dair hiçbir işaret yoktu. Bağdat'ta elektrik yoktu (ve su ve yasa ve düzen de yoktu) ve bu yüzden müzenin mahzeninin karanlığında sürekli ayağımız sürçüyordu; devrilmiş heykellerin üzerine basıyor ve kanatları kırılmış boğalara takılıyorduk. El fenerimi biraz uzaktaki bir rafa çevirdiğimde nefesim adeta kesildi. Bütün çanaklar ve çömlekler (rafın kenarında 'M.Ö. 3500' ibaresi vardı) tuzla

buz edilmişti. Niye? Bunu nasıl yapabilmişlerdi? Kent çoktandır yanarken, anarşi çığrından çıkmışken Amerikalılar yağmacıların antik Mezopotamya'nın bu kadar çok paha biçilmez hazinesini yok etmesine niye izin vermişti? (Yaklaşık üç ay sonra Amerikalı arkeologlar ve Pentagon yetkilileri, ülkenin hazinelerini tartışmak ve Bağdat Arkeoloji Müzesi'ni askeri bir veritabanına geçirmek üzere bir araya gelecekti.) Ve bütün bunlar olurken, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Bağdat'ta anarşi baş gösterdiğini iddia eden gazetecilerle dalga geçmişti. "Böyle şeyler olur," demişti. Irak'ta gerçekten bu kadar çok vazo olabilir miydi ki?

200 yılı aşkın bir süredir Batılı ve yerli arkeologlar bu erken medeniyet merkezinin kalıntılarını saraylardan, zigguratlardan ve 3 bin yıllık mezarlardan toplamıştı. Onların (genellikle İngilizce ve zarif bir 19. asır el yazısıyla) işlediği on binlerce kartotek şimdi kırılmış heykellerin arasında, yerlere saçılmıştı. Küçük bir çömlek parçasını yerden aldım. İç tarafına kurşunkalemle '2. asrın sonu, no. 1680' yazılmıştı. Yağmacılar depoya varmak için devasa çelik kapıları kırıp geçmiş, arkadaki iç avludan girmiş ve bir jeneratörün hemen ilerisindeki heykelleri ve hazineleri arabalara ve kamyonlara yüklemişlerdi.

Yağmacılar ben oraya varmadan sadece birkaç saat önce gitmişlerdi ve kimsenin, hattâ gri cüppeli müze bekçisinin de, ne kadarını götürdüklerine dair hiçbir fikri yoktu. Kısa süre öncesine kadar 40 bin yıllık taş ve mermer nesneleri barındıran cam bölme kırılıp açılmıştı. İçi bomboştu. Hursabad kraliyet sarayından çıkarılan Asuri kalıntılarının, 5 bin yıllık mühürlerin ya da vaktiyle Sümer prensesleri ile birlikte gömülen 4500 yıllık altın küpelerin başına ne geldiğini kimse bilmiyordu. Büyük müze kütüphanesinde sadece birkaç kitap (onlar da 19. asra ait arkeoloji eserleriydi) çalınmış veya tahrip edilmiş görünüyordu. Yağmacılar kitapları pek değerli görmemişti. 1893'ten 1936'ya *Geographical Journal*'ın bütün sayılarını buldum, zarar görmemişlerdi – onların yanında 'Bağdat, Barış Şehri' adlı bir kitap vardı – fakat binlerce kartotek kutularından fırlayıp merdivenlere ve trabzanlara saçılmıştı.

Britanyalı, Fransız ve Alman arkeologlar Irak'ın en muhteşem antik hazinelerinin keşfedilmesinde başrolü oynamıştı – büyük Britanyalı Arap dünyası uzmanı, komplocu ve casus Gertrude Bell, nam-ı diğer 'Irak'ın taçsız kraliçesi', bu çalışmaların hararetli bir destekçisiydi; mezarı müzenin yakınında bir yerdeydi. Almanlar modern döneme ait bu müzeyi Dicle'nin hemen yanında inşa etmiş ve Birinci Körfez savaşının akabinde dokuz yıl kapalı kaldıktan sonra ancak 2000'de tekrar açılmıştı.

Fakat daha Amerikalılar Bağdat'ı kuşatırken, Saddam'ın askerleri de müzedeki hazinelere yağmacılardan aşağı kalmayan bir pervasızlıkla davranmıştı. Müzenin girişindeki makineli tüfek yuvaları ve boş topçu mevzileri hâlâ açıkça görülüyordu; siperlerden biri, kanatlı bir boğanın dev taştan heykelinin hemen yanına kazılmıştı. Daha bir hafta önce Irak Eski Eserler Devlet Kurulu Başkanı Cabir Halil İbrahim müzenin içerdiği kalıntıları 'ulusun mirası' olarak nitelemiş, "Bunlar sadece görüp keyif alacağımız nesneler değil – geleceğe bakarken onlardan güç alıyoruz. Onlar Irak'ın ihtişamını temsil ediyorlar," ifadelerini kullanmıştı. İbrahim, Bağdat'taki birçok hükümet çalışanı gibi, geçici olarak ortadan kaybolmuştu ve şimdi ülkenin tarihinden geri kalanları Abdülcabir ve mesai arkadaşları birkaç Kalaşnikof'la savunmaya çalışıyordu. "Silah kullanmak istemiyoruz – fakat artık herkesin silahı olmak zorunda," diyordu. "Kendimizi savunmalıyız, çünkü Amerikalılar bütün bunların olmasına izin verdi. Tek bir adama karşı bir savaş yaptılar – peki niye bizi bu savaşa ve bu suçlulara terk ettiler?" Yarım saat sonra Sadun Caddesi'ndeki ABD deniz piyadelerinin Kamusal İşler birimiyle temas kurdum ve onlara müzede olan bitenleri anlatarak binanın tam yerini bildirdim. Bir yüzbaşı, "Muhtemelen oraya gideriz," diye cevap verdi. Çok geçti artık. Irak tarihi, Amerikalıların 'kurtuluş' sırasında kente saldığı yağmacılar tarafından çoktan yerle bir edilmişti.

Fakat 'kurtuluş' işgale dönüşmüştü bile. Fardus Meydanı'nda 'güvenlikleri, korunmaları ve huzur için' yeni bir Irak hükümeti talebiyle toplanan öfkeli bir Iraklı kitlesiyle karşılaşan ABD deniz piyadeleri (ki mevzubahis korumayı sağlaması gerekenler onlardı), tek sıra halinde ve eller tetikte bekliyordu. Amerikalıların (ve elbette Rumsfeld'in) anlayamadığı gerçek şuydu: Saddam iktidarında yoksul ve mağdur olanlar daima Şiiler, orta sınıflar ise daima Sünnilerdi – Saddam'ın kendisi de bir Sünni'ydi. Bu yüzden şimdi Şiilerin gerçekleştirdiği yağmadan muzdarip olanlar Sünnilerdi. Ve mülk sahipleri ile yağmacılar arasında patlak veren silahlı çatışmalar, fiilen Sünnilerle Şiiler arasında bir savaştı. O akşam *Independent*'a, "Bu şiddeti sona erdirmeyi başaramamakla Amerikalılar, gelinen noktada Bağdat'ta bir iç savaşı kışkırtıyorlar. Hiçbir şey yapmayarak etnik nefreti ateşliyorlar," diye yazdım. Yazının devamı şöyleydi:

> Bir saatten fazla kenti arabayla dolaştım. Yüzlerce sokakta şu an çimento tuğlalarla, yanmış araçlarla ve ağaç gövdeleriyle barikatlar kurulmuş; evlerine veya dükkanlarına tehdit oluşturacak bütün yabancıları öldürmeye hazır silahlı adamlar var başlarında... Birkaç deniz piyadesi devriyesi dün varoşlarda gezinmeye cesaret etti, çoktan yağmalanmış hastanelerin yanına konuşlanıyorlar normalde, fakat art arda üçüncü günde de akşam karanlığında kentin dört bir tarafından alevler yükseldi. Belediye binası geçen akşam kocaman bir meşaleyi andırıyordu ve ufukta büyük yangınların göğün yükseklerine gönderdiği duman sütunları vardı. Çok geç, çok yetersiz. Dün bir grup kimya mühendisi ve su arıtma işçisi deniz piyadelerinin karargahındaydı, işlerine dönebilmeleri için koruma versinler diye yalvardılar. Elektrik tedarik işçileri de vardı yanlarında. Fakat Bağdat çoktandır kendisiyle savaşta olan, silahlı adamların ve hırsızların insafına kalmış bir şehir. İngilizce "Sen Amerikalısın!" diye bağırdı bir kadın bana... "Ülkene geri dön. Defol buradan. Burada istenmiyorsun. Saddam'dan nefret ediyorduk ve şimdi Bush'tan nefret ediyoruz, çünkü şehrimizi yerle bir ediyor." Şükür ki şehrinden başka ülkesinin en büyük mirasının da yok edildiğini kendi gözleriyle görmek için Eski Eserler Müzesi'ne gitmesi mümkün değil.

Ve sonra, 14 Nisan'da kitapların yakıldığını gördük. Önce yağmacılar, sonra kundakçılar geldi. Bağdat talanının son bölümüydü bu. Ulusal Kütüphane ve Arşivler (eski Irak kraliyet arşivlerinin de bulunduğu Osmanlı belgelerini içeren paha biçilmez bir hazine) 3 bin derecelik sıcaklıkta küle döndü. Ardından Dini İşler Bakanlığı'ndaki Kuran kütüphanesi ateşe verildi. Yağmacıları gördüm. Taş çatlasa on yaşında olabilecek bir oğlan çocuğunun elinden bir İslam hukuku kitabını almaya çalışınca içlerinden biri bana küfretti. Yüzlerce asırlık Irak tarihinin külleri arasında dışardaki rüzgarla uçuşan tek bir dosya buldum: Şerif Hüseyin'in (Arabistanlı Lawrence'la birlikte Türklere karşı Arap isyanını başlatmıştı) Mekke'deki makamı ile Bağdat'taki Osmanlı yöneticileri arasındaki sayısız el yazısı mektup.

Ve Amerikalılar yine hiçbir şey yapmadı. Kirli ön bahçenin her tarafında Arabistan mahkemelerine yazılan tavsiye mektupları, Osmanlı birlikleri için mühimmat talepnameleri, deve hırsızlıklarına ve hacılara yapılan saldırılara dair raporlar uçuşuyordu; hepsi zarif ve düzgün Arapça elyazılarıydı. Ellerimde, Irak'ın yazılı tarihinin Bağdat'taki son kalıntılarını tutuyordum. Fakat Irak için bu Sıfır Yılı'ydı; Arkeoloji Müzesi'ndeki eski eserlerin tahrip edilmesi, Ulusal Arşivler'in ve ardından 500 metre ötedeki bakanlıktaki Kuran kütüphanesinin yakılmasıyla birlikte, Irak'ın kültürel kimliği siliniyordu. Niye? Bu yangınları kim çıkarmıştı? Bu miras hangi akla hizmet yok ediliyordu?

Kuran kütüphanesinin yanmakta olduğunu gördüğümde (pencerelerden 30 metre yüksekliğinde alevler fışkırıyordu), olup biteni bildirmek için işgal gücünün makamına, ABD deniz piyadelerinin Kamu İşleri bürosuna koşturdum. Bir subay, arkadaşına, "Bu adam kutsal kitap kütüphanesi mi nedir, yandığını söylüyor," diye seslendi. Haritada yerini gösterdim, binanın

tam adını (Arapça ve İngilizce) söyledim, dumanların beş kilometre öteden görülebildiğini ve oraya arabayla beş dakikada varılabileceğini anlattım. Yarım saat sonra kütüphanede tek bir Amerikalı yoktu ve alevlerin yüksekliği şimdi 60 metreye ulaşmıştı.

Bir vakitler Araplar, kitapların Kahire'de yazıldığını, Beyrut'ta basıldığını ve Bağdat'ta okunduğunu söylerlerdi. Ulusal Arşivler'de sadece Osmanlının Halifelik kayıtları değil, ülkenin modern tarihinin en karanlık yılları, 1980-88 İran-Irak savaşının elle yazılmış anlatımları, kişisel fotoğraflar ve askeri günlükler, devasa bir Batı gazeteleri kütüphanesi (eski Savunma Bakanlığı'nın karşısına düşen girişte *Financial Times*'ın bağlanmış ciltleri yatıyordu) ve 1900'lerin başlarına kadar giden Arapça gazete mikrofilm nüshaları vardı. Mikrofilm makineleri de yakılmıştı.

FKÖ'nün erken dönemlerinden Filistin gazeteleri (hattâ 'Keşmir Kurtuluş Hücresi'nin dergileri) etrafa dağılmıştı. Fakat daha eski belgeler ve arşivler kütüphanenin üst katlarındaydı; binayı ateşe verenler benzini son derece ustaca dökmüş olmalıydı. Alevler o kadar kuvvetliydi ki, mermer zemin kaplaması bile bükülmüş ve dumanı tüten belgelerle dolu beton merdivenler aşırı ısıdan çatlamıştı. Yerdeki kâğıtlar dokunulmayacak kadar sıcaktı hâlâ, üzerlerinde hiçbir iz veya yazı kalmamıştı ve almaya çalıştığım an paramparça oluyorlardı. Ve bu mavi duman ve kor denizinin ortasında dikilirken aynı soruyu bir kez daha sordum: Niye?

Velhasıl bütün bunların ne anlama geldiğine dair son derece acı veren bir yankı mahiyetinde, dışardaki yolda, rüzgarda sürüklenirken bulduğum kâğıt parçalarından alıntı yapmak istiyorum. Uzun zaman önce ölmüş insanların, İstanbul'daki Babıali'ye ya da Mekke kadısına, sadakat beyanları eşliğinde ve altını 'kulunuz' diye imzalayarak yazdığı dilekçelerdi bunlar. Hüsnü Attiya El-Hicazi'nin imzaladığı (ve Abdülgani-Naim ve Ahmed Kindi'ye dürüst tüccarlar diyerek kefil olduğu) dilekçede, çay, pirinç ve şeker taşıyan bir deve kervanının korunması isteniyordu; Şerif Hüseyin'in kraliyet mahkemesinde çalışan Cabir El-Ayaşi parfüm istiyor ve Bağdat'ı çöldeki haydutlar konusunda uyarıyordu. "Size verdiğimiz bu tavsiyeden büyük fayda sağlayacaksınız," diyordu El-Ayaşi. "Tavsiyemize uymadığınız takdirde olacaklardan biz mesul değiliz." Burada Saddam'ın bir dokunuşu var gibiydi sanki. Yıl 1912'ydi.

Bazı belgelerde Bağdat ve Arabistan'daki Osmanlı orduları için alınan mermilerin, atların ve topların fiyatları listelenmişti, bazılarında ise Hicaz'da (kısa süre sonra Suudi Arabistan olacaktı) ilk telefon hattının açılış kaydı vardı. Bugünkü Ürdün'de bulunan Azrak köyünden gelen bir raporda, Ali bin Kasım'a ait bir deve kervanından kıyafetler çalındığı anlatılıyordu; Kasım ifadesini alan görevlilere 'saldırmış ve onları bıçaklamaya çalışmış, fakat sonra teskin edilmiş ve zararı karşılanmıştı.' Yahya Mesudi adlı bir tüccar için yazılmış ondokuzuncu asırdan kalma tavsiye mektubunda, 'yüksek ahlaklı, iyi davranışlı ve (Osmanlı) hükümeti ile çalışan biridir' ifadeleri yer alıyordu.

Diğer bir deyişle bu Arap tarihinin dökümüydü ve ondan geriye kalan işte yoldan topladığım bu sayfalardı.[1] Asırlardır biriktirilmiş yığınla belge Ulusal Arşivler'in enkazındaki yoğun ısının içinde hâlâ çıtırdıyordu. Hicaz Kralı Faysal, Mekke hakimi (topladığım mektupları yazanlar onun mahkemesinin çalışanlarıydı) sonradan Suudiler tarafından devrildi. Irak kralı olan işte onun oğlu Faysal'dı ve Faysal'ın kardeşi Abdullah da Ürdün'ün ilk kralı olacaktı (Kral Hüseyin'in babası ve Ürdün'ün şimdiki kralı İkinci Abdullah'ın dedesi).

Neredeyse bin yıldır Bağdat Arap dünyasının kültürel başkentiydi, Ortadoğu'nun en aydın halkına ve en yüksek okur yazar oranına sahipti. Cengiz Han'ın torunu onüçüncü asırda şehri yaktı ve denildiğine göre, Dicle kitapların mürekkebinden siyah aktı. Şimdi de binlerce eski

1 O tek mektup tomarı ve mahkeme belgeleri (*Independent*'ın bağışladığı ibaresiyle ve gayet iyi koruma koşulları altında) şu an Amman'daki Haşimi kraliyet arşivlerinde duruyor.

belgenin siyah külleri Irak semalarını dolduruyordu. Niye? Yağmacıları kim göndermişti? Kundakçıları kim göndermişti? Para mı almışlardı? Bu ülkenin kimliğini kim yok etmek istemişti?

Amerika'nın Irak'taki projesi, kimsenin tahayyül edemeyeceği kadar hızla batağa sürükleniyordu. 'Kurtarıcı' ordu çoktan işgal ordusuna dönüşmüştü. 16 Nisan'da gazeteme şunları yazdım:

... Bağdat'ta kendisine edilen küfürlerden söz etmeyen tek bir ABD deniz piyadesi bile yok. Dün bir Amerikan askeri başkentte "Git buradan! Kaybol gözümün önünden!" diye bağırdı, piyade birimini kuşatan dikenli telleri aşıp yoluna gitmeye çalışan bir Iraklıya. Adamın yüzüne yayılan öfkeyi gördüm. "Allahuekber! Allahuekber!" diye karşılık verdi Iraklı ve ardından lafı yapıştırıverdi: "Siktir git!"

Durum bundan çok daha vahim. Amerikalılar "Bağdat Sakinlerine Mesaj" yayınladı, ruhen sömürgeci olduğu kadar, tonu itibariyle duyarsız bir belge. "Lütfen yatsı namazlarından sonra ve sabah namazlarından önce evlerinizden ayrılmayın" diyor şehir halkına. "Bu süre içinde eski Saddam Hüseyin rejimi ile bağlantılı terörist güçler, yanı sıra çeşitli suç işleyen unsurların bu bölgede dolaştığı bilinmektedir... bu süre zarfında lütfen evlerinizden çıkmayın. Bu saatler içinde lütfen Koalisyon'un askeri mevzilerine büyük bir dikkatle yaklaşın..." Yani şimdi burada yaşayan milyonlarca Iraklıya (ki ne elektrikleri var ne de suları akıyor) alacakaranlıktan şafak vaktine kadar evlerinde kalmaları emrediliyor. Kilitleyin kapıyı. Bu bir çeşit hapsetme. Kendi ülkelerinde hapisler.

ABD 1. Deniz Piyade Birliği komutanı tarafından yazılan bildirinin sokağa çıkma yasağından farkı yok. Dün Arap bir kadın bana şöyle bağırdı: "Eğer bir Iraklı olsaydım ve bunu okusaydım, intihar bombacısı olurdum." Ve Bağdat'ın her tarafında, Şii din adamlarından Sünni işadamlarına kadar herkesten aynı şeyi duyuyorsunuz: Amerikalılar sadece petrol için geldi ve kısa süre sonra (çok kısa süre sonra) gerilla direnişi başlamalı. Elbette Amerikalılar bu saldırıların Saddam rejiminin kalıntılarından veya 'suçlu unsurlardan' geldiğini iddia edecek. Fakat durum hiç de öyle olmayacak.

Bağdat'taki subaylar dün Necef'ten militan bir Şii din adamıyla, kutsal şehir etrafında çatışmaların patlak vermesini önlemek amacıyla nafile görüşmeler yaptı – görüşmeler başlamadan hemen önce din adamıyla bir araya geldim. Bana 'tarihin tekerrür ettiğini' söyledi. Britanya'nın 1917'deki Irak işgalinden söz ediyordu; o işgal Britanyalılar için tam bir felaketle sonuçlanmıştı. Amerikalı istihbarat subayları, çöl kasabası El-Anbar'a giriş izni alabilmek için Bağdat'taki en iyi restoranda aşiret liderleriyle pazarlık yapmak zorunda kaldı.

Her yerde çöküşün işaretleri var. Ve her yerde Amerika'nın 'özgürlük' ve 'demokrasi' vaatlerinin karşılanmayacağına dair işaretler... Bu nokta Bağdatlıların gözünden kaçmıyor – keza ülkenin bütün büyük kentlerindeki Iraklıların da. Saddam'ın kendini kuşattığı muazzam güvenlik aygıtını, işkence tezgahlarını ve bütün bunların temeli olan devasa bürokrasiyi ele alın. Başkan Bush Amerika'nın Irak'ta insan hakları için savaştığı, suçluların, savaş suçlularının yakalanıp adalete teslim edileceği sözü vermişti. Şu an Bağdat'taki 60 gizli polis karargahı boş; hattâ Irak İstihbarat Servisi'nin beş kilometrekarelik alana yayılmış karargah kompleksi de. Oradaki binaların birçoğuna gittim. Fakat orada yatan yığınla belgeyi incelemek veya bizzat kendileri vaktiyle acının âlâsını çektikleri o mekânları ziyaret eden eski mahkumlarla konuşmak için karargaha giden tek bir Amerikalı veya Britanyalı yetkili yok. Buna tembellik mi demeli? Yoksa kasten mi böyle yapıyorlar?

Sözgelimi Dicle'nin yanındaki Kasımiye emniyet merkezi. Şık bir bina (daha önce 1980'lerde İran'a sürgün edilen İran doğumlu bir Iraklıya aitmiş), dışında küçük bir bahçe ve bir fundalık var; her odanın tavanından sarkan büyük çengelleri ya da futbolcu fotoğraflarıyla dolu büyük kırmızı gazete kâğıtlarının dışardakilerin görmemesi için odaların pencerelerine yapıştırıldığını ilk başta fark etmiyorsunuz. Fakat zeminlerde, bahçede, çatıda, bu acı çektirme mekânının dosyaları duruyor. Sözgelimi işkence merkezinin başkanının Haşim El-Tikrit, yardımcısının ise Raşid

El-Nakib olduğunu gösteriyor. Eski mahkum Muhammed Eyş Casim de bana, kendisinin dinci Davet Partisi'ne üye olduğuna inanan işkencecisi Yüzbaşı Ömer El-İsavi tarafından tavandan nasıl sarkıtıldığını gösteriyor.

"Ellerimi bu şekilde arkamdan bağladılar ve sonra beni bileklerime bağladıkları iplerle aşağı sarkıttılar," diye anlatıyor. "Beni havaya, tavana doğru kaldırmak için küçük bir jeneratör kullanıyorlardı, ardından ipi bir anda bırakıyorlar, düştüğümde omzumu kırmamı umuyorlardı." Tavanda çengeller, tam Yüzbaşı El-İsavi'nin masasının önünde. Bunun ne anlama geldiğini anlıyorum. Ayrı bir işkence odası ve belgelemek için başka bir ofis yoktu. İşkence odası ofisin kendisiydi. Erkekler veya kadınlar karşısında acıyla çığlık atarken, Yüzbaşı El-İsavi belgeleri imzalıyor, telefon görüşmeleri yapıyor ve (çöp kovasının içindekilere bakılırsa) mahkumun çözülüp konuşmasını beklerken durmadan sigara içiyordu.

Bu adamlar canavar mıydı? Evet. Peki Amerikalılar onları arıyor mu? Hayır. Şu an Amerikalılar için mi çalışıyorlar? Büyük ihtimalle evet –hatta bazıları, ABD ordusu tarafından tekrar işe alınmak umuduyla her sabah Filistin Oteli'nin dışında kuyruğa giren eski güvenlik haydutlarının oluşturduğu uzun sıranın bir yerlerinde de olabilir pekâlâ. Bağdat'taki Kasımiye işkence merkezinde (çığlıkları duymasınlar diye yayaların merkezin önündeki yolda yürümeleri yasaklanmıştı) çalışan polislerin isimlerinin hepsi, yere saçılmış belgelerde yazıyor işte. Ahmed Hasan Alavi, Akil Şahid, Numan Abbas ve Muhammed Feyyad. Fakat Amerikalılar bu belgeleri bulmaya tenezzül etmiyor. Velhasıl bu beyefendiler, Alavi, Şahid, Abbas ve Feyyad Amerikalıların vereceği işe başvurmaya buyur ediliyor.

Masalarda ve dolaplarda mahkumların kimlik kâğıtları duruyor. Vahid Muhammed, Mecid Taha, Saddam Ali veya Lezim Hamud'a ne oldu? Bilemeyeceğiz. Kara çarşaflı içinde bir kadın eski işkence merkezine yaklaşıyor. Erkek kardeşlerinden dördü buraya getirilmiş ve sonra ne olduğunu sormak için geldiğinde dördünün de idam edildiğini söylemişler. Binayı hemen terk etmesi emredilmiş. Ne cesetlerini ne gömüldüklerini görmüş... Bir adam erkek kardeşinin bu korkunç yere 22 yıl önce getirildiğini ve onu bir daha hiç görmediğini anlatıyor.

Peki ya Saddam döneminde acı çekmiş insanlar? Ne demeleri lazım şimdi? Hapishane görevleri arasında, her infazdan sonra celladın kan kovasını ve etrafa saçılan parçaları temizlemek de olan 40 yaşında bir adam, "Hiçbir günahımız yoktu," diyor. "Hiçbir şeyle suçlanmadık. Bunu bize niye yaptılar? Evet, Amerika Saddam'dan kurtuldu. Fakat Irak bize ait. Petrolümüz bize ait. Ülkemizi koruyacağız. Burası Irak olarak kalacak. Amerikalılar gitmeli."

Eğer Amerikalılar ve Britanyalılar buradaki dini muhalefetin doğasını anlamak istiyorsa, Saddam'ın gizli servisinin arşivlerindeki dosyalara başvurmaları yeter. Ben bir tanesini buldum mesela; bu yılın 24 Şubat'ında hazırlanmış 7481 sayılı rapor – zira Irak 'muhaberat' elemanları Şii düşmanlarına karşı Amerikan işgaline bir aydan kısa bir süre varken bile hâlâ sıkı çalışıyordu. Rapor, Şeyh Muhammed El-Yakubi ile (yirmi yılı aşkın bir süre önce Saddam'ın emriyle idam edilen) Muhammed Sadr'ın 22 yaşındaki torunu Mukteda Sadr arasındaki bir anlaşmazlıkla ilgiliydi. Şii din adamlarının birbirleriyle bile savaşırken sergilediği tutku ve kararlılığı gösteren bir anlaşmazlıktı bu. Fakat elbette kimse bu raporu okumaya, hatta şöyle bir göz atmaya bile zahmet etmiyor.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanca konuşan Britanyalı ve Amerikalı istihbarat subayları, Batı Almanya'nın dört bir köşesindeki binlerce Gestapo ve Abwehr bürosunda bulunan her belgeyi didik didik etmek üzere yenilmiş Reich'a gönderilmişti. Ruslar kendi bölgelerinde aynısını yaptılar. Ne var ki Irak'ta Amerikalılar ve Britanyalılar okunmak üzere dört bir tarafa saçılmış olan kanıtları görmezden geliyorlar. Zira Amerikalıların Bağdat'ta ziyaret etmesi gereken çok daha korkunç bir yer var: bütün bir istihbarat aygıtının Amerikalılar tarafından bombalanan gri boyalı dev karargahı; bir dizi ev ve ofis binası belgelerle, dosyalarla ve kartoteklerle dolu.

Saddam'ın özel siyasi mahkumlarının acımasız sorgulamalar için getirildiği yer burasıydı; elektrik vermek vazgeçilmez bir işkence yöntemiydi. Ve *Observer* muhabiri Ferzad Bazuft'un, cellada teslim edilmeden önce sorgulanmak için getirildiği yer de burasıydı. Burası aynı zamanda üzeri şık bir şekilde kapatılmış avlularıyla biliniyor; işkencecilerin aileleri için bir kreş ve öğren-

cilerinden birinin Beckett'in *Godot'yu Beklerken* oyunu üzerine (manidar bir seçim) İngilizce ödev yazdığı bir okul da var içinde. Minyatür bir hastane, "Özgürlük Sokağı" adlı bir yol ve çiçek tarhlarıyla begonviller eksik değil. Bütün Irak'taki en korkutucu yer. Olağanüstü bir şey oldu: Tesisin etrafında korkuyla dolaşan Iraklı bir nükleer bilimciyle karşılaştım; Irak'ın nükleer fizik dairesinin başkanı Dr. Şehristani'nin eski bir mesai arkadaşı. "Burası görmek istediğim son yer ve buraya bir daha asla dönmeyeceğim," dedi bana. "Bütün dünyadaki en büyük kötülük mabedi burası."

Fakat Amerikalılar burayı ziyaret etmeli. Saddam rejiminin en üst düzey güvenlik elemanları iktidarlarının son saatlerinde milyonlarca dosyayı imha etmekle meşguldü. Evlerin birinin arkasında plastik çöp torbalarına tıkılmış yığınla kırpıntı buldum; her torbanın içinde binlerce belgenin kalıntısı vardı. Washington veya Londra'ya götürülmeleri ve içlerindeki sırları öğrenmek için bir araya getirilmeleri gerekmez mi? İranlıların 1980'de Tahran'da kıyılarak imha edilmeye çalışılan Amerikan büyükelçiliği belgelerine yaptığı buydu.

Fakat Amerikalılar bu belgeleri de incelemeye zahmet etmiyorlar (ya da bunu istemiyorlar). İncelemiş olsalardı, onlarca Irak istihbarat elemanının isimlerini öğreneceklerdi. Birçoğunu Saddam'ın gizli polislerinin terfi aldıklarında birbirlerine ısrarla gönderdikleri yığınla tebrik mektubunun üzerinde bulabilirlerdi. Sözgelimi Albay Abdülaziz Sadi, Yüzbaşı Abdülselam Salavi, Yüzbaşı Said Ahmed El-Ayaş, Albay Said Muhammed, Yüzbaşı Macid Ahmed ve çok sayıda başka subay şimdi nerede? Belki asla bilemeyecegiz. Ya da belki bilmememiz gerekiyor.

... Ve kentteki bakanlıkların (İçişleri ve Petrol Bakanlığı hariç) hepsini, yanı sıra BM ofislerini, büyükelçilikleri ve alışveriş merkezlerini yakıp yok eden yangınlar var. Şu an alevlere teslim olmuş 35 bakanlık saydım ve sayı giderek artıyor. Çarşamba günü olanlar sözgelimi. Bağdat'ı arabayla turlarken ufku kaplayan devasa bir siyah duman bulutu gördüm. Kalan hangi bakanlığın yandığını anlamak için oraya yöneldim. Amerikalı askerlerce titizlikle korunan Petrol Bakanlığı'nın önünde buldum kendimi; bazı askerler hemen yandaki Zirai Sulama Bakanlığı'ndan gelen duman bulutları yüzünden ağızlarını ceketleriyle kapatmıştı. İnanması güç değil mi? Birileri yan binayı ateşe verirken onların haberi bile olmamıştı.

Derken üç kilometre uzakta, daha yeni çıkan başka bir yangın tespit ettim. Olay mahalline vardığımda Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın Bilgisayar Bilimleri bölümünün bütün pencerelerinden alevler yükseldiğini gördüm. Ve hemen yanında, bir duvarın üzerine oturmuş bir Amerikan deniz piyadesi vardı; komşu hastaneyi koruduğunu ve gözünün önündeki yangını kimin çıkardığını görmediğini söyledi, çünkü 'her şeye aynı anda mukayyet olamazdınız'. Şimdi deniz piyadesinin espri yapmadığına veya yalan söylemediğine eminim (Amerikalıların bu hikâyeye inanmaması ihtimaline karşı not edeyim: 4. Deniz Piyade Birliği 3. Bölük'ten Onbaşı Ted Nyholm'du ve evet, sevdiğini söylemesi için ABD'deki nişanlısı Jessica'yı aradım), fakat Amerikalı askerlere devasa devlet bakanlıkları kalabalıklar tarafından yakılırken öylece seyretme ve hiçbir şey yapmama emri verilmesinde korkunç bir vahamet var.

Çünkü, büyük kütüphaneler ve devlet arşivleri de dahil, Bağdat'taki binaları ateşe veren kalabalıklarla ilgili son derece tehlikeli (ve gayet rahatsız edici) bir taraf var. Bunlar yağmacı değil. İlk önce yağmacılar geliyor. Kundakçılar onların ardından ortaya çıkıyor, genellikle tek katlı mavi-beyaz otobüslerde oluyorlar. Bunlardan birini kendi gözlerimle takip ettim: İçindekiler Ticaret Bakanlığı'nı ateşe verdiler ve hızla kaçıp gittiler. Amerika'nın bütün bu olan bitenlere yönelik resmi tavrı yağmanın intikam olduğu (giderek inandırıcı olmaktan çıkan bir açıklama bu) ve yangınların 'Saddam rejiminin kalıntıları' tarafından çıkarıldığı yönünde; bunların deniz piyadelerinin Bağdat halkına yönelik sokağa çıkmama emirlerinde sözü edilen aynı 'suçlu unsurlar' olduğuna kuşku yok.

Fakat Bağdat halkı bu yangınları Saddam'ın eski destekçilerinin çıkardığına inanmıyor. Doğru, Saddam Bağdat'ın Götterdämmerung içinde sona ermesini isterdi belki ve Amerikalılar girmeden önce kenti külliyen yakmaya meyledebilirdi. Peki sonrasında? Yağmacılar talanlarından para kazanıyor. Fakat kundakçılar yakarak para kazanmıyor. Onlara ödeme yapılması gerekiyor. Otobüslerdeki yolcuların bu hedeflere yönlendirildiği belli. Saddam paralarını önceden vermiş

olsaydı, yangınları çıkartmazlardı. Saddam ortadan kaybolduğu an, parayı ceplerine atarlar ve bütün projeyi unuturlardı, parayı aldıktan sonra vakitlerini işi bitirmek için harcamazlardı.

Peki bunlar, bu kundakçı ordusu kim? Tekrar, bilmiyoruz. Önceki gün orta yaşlı, tıraşsız, kırmızı tişört giymiş bir adam (sular akmadığında giysilerinizi çok sık değiştiremiyorsunuz) gördüm; ikinci kez rastlaştığımızda üzerime bir Kalaşnikof doğrulttu. Yağmacılar silah taşımıyor. Peki bu adam neden korkuyordu? Kimin için çalışıyordu? Amerikan işgalinin ardından devletin fiziki altyapısını, yanı sıra kültürel mirasını tümüyle imha etmek kimin çıkarına uygundu? Amerikalılar bunu niye durdurmuyordu?

Dediğim gibi, Bağdat'ta son derece vahim bir şeyler dönüyor ve ABD yönetimine dair ciddi sorular akla getiren bir şeyler oluyor. Sözgelimi Savunma Bakanı Rumsfeld geçen hafta niye Bağdat'ta yaygın yağma veya yıkım olmadığını iddia etti? Apaçık bir yalandı bu. Niye bu yalanı söyledi? Amerikalılar yangınları kontrol etmek için yeterli askerleri olmadığını söylüyor. Bu da doğru değil. Yeterli askerleri yoksa, eski Irak-İran savaşı anıtının bahçesine konuşlandırılan yüzlerce asker bütün gün niye boş boş oturuyor? Cumhuriyet Köprüsü'nün yanındaki başkanlık sarayının gülistanlarında niye yüzlercesi kamp kurmuş durumda?

Velhasıl Bağdat halkı kültürel miraslarının (tam da kültürel kimliklerinin) tahrip edilmesinin, ulusal müzeden arkeolojik hazinelerin yağmalanmasının, bütün bir Osmanlı, Kraliyet ve Devlet arşivlerinin ve Kuran kütüphanesinin yakılmasının ve onlar için kuracağımızı iddia ettiğimiz dev ülke altyapısının yok edilmesinin arkasında kimin olduğunu soruyor. Niye hâlâ elektrikten ve sudan yoksun olduğunu soruyor. Irak'ın yerle bir edilmesi, bölünmesi, yakılması, tarihsizleştirilmesi, tahrip edilmesi kimin çıkarına? Sözümona kurtarıcıları milyonlarca insanın sokağa çıkmasını niye yasaklıyor?... Bir muhabir için, bilhassa uluslararası meşruiyetten tümüyle yoksun olan vahşi bir savaşın ardından kıyameti tahmin etmek kolay. Fakat felaket genellikle Ortadoğu'daki iyimserleri bekliyor; bilhassa yalanlar söyleyen ve petrol zengini ülkeleri ideolojik bahanelerle ve hâlâ kanıtlanmamış olan kitle imha silahı ithamlarıyla işgal edenleri bekliyor. Bu yüzden korkunç bir kehanette bulunacağım. Amerika'nın 'kurtarma' savaşı sona ermiş durumda. Irak'ın Amerika'dan kurtuluş savaşı başlamak üzere. Diğer bir deyişle, asıl korkutucu hikâye şimdi başlıyor.

YİRMİ DÖRT

Issızlığın Ortasında

Eriyip gidiyor uzaklara çağrılan donanmalarımız
Gömülüyor ateş kumullarda ve burunlarda
Bak, tüm ihtişamı dünümüzün
Bir şimdi Ninova ve Tyre ile!

RUDYARD KIPLING, 'Düşüş'

8 Numaralı Otoban Irak'taki en tehlikeli yol. Etraf paramparça olmuş ve yakılmış Amerikan kamyonları ve RPG'lerle havaya uçurulmuş polis arabalarıyla dolu. Bütün kontrol noktaları terk edilmiş. Direnişçiler doğudaki köylere toplanıyor. Bu bir adam kaçırma, boğaz kesme ülkesi. 8 Numaralı Otoban hayallerimizin yıkılışının simgesi. Fakat yolda durup Iraklı bir aileyle konuşurken ve sürücüsü öldürülen Kızılhaç aracının yerini ararken, toprak sarsılmaya başlıyor ve uzun, kulak yırtıcı bir ses ortalığı kaplıyor.

Güneye doğru uçsuz bucaksız bir mesafede gri bir duman bulutu gökyüzünü kaplıyor, bin araç egzozu güneşi karartıyor, hayatımda gördüğüm en büyük konvoy bu. Amerikalılar birliklerinin yerlerini değiştiriyor, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük askeri hareketlilik, zırhlı araçlar ve askerlerden oluşan 80 kilometrelik bir kuyruk 8 Numaralı Otoban'dan bana doğru ilerliyor. Iraklılarla birlikte yolun kenarındaki toz toprak alanda oturuyorum. Bunu kaçırmamalıyım. Bu savaşı anlayacaksam karşımdaki manzaraya olanca dikkatimle bakmalıyım. Abrams tankları ve Bradley muharebe araçları ve Humvee'ler ve savaş üniformaları içinde, kepleri başlarında, tüfeklerini tehlikeli kırsal bölgelere doğrultmuş binlerce zinde genç adamı taşıyan kamyonlar; her kamyonun yan taraflarında kirpi dikenleri, saatlerdir önümden geçiyorlar. Altı Apache helikopteri ağaçların tepesini sıyırarak geliyor, hepsinde ağır makineliler, havada yaşayan kemirgenler misali turluyorlar ve tekrar hızla dönüp otoyola yöneliyorlar. Askerler helikopterlere bakmaya zahmet etmiyor. Birkaçı bize bakıyor; yirminci asrın Haçlıları Dicle üzerindeki büyük beton duvarlı kalelerine, işgal çölünün derinlerine doğru ilerlerken, toz toprağın ortasında oturmuş olan İngilize ve Iraklılara.

Ve anlamaya başlıyorum. İki bin yıl önce buranın biraz batısında, yine bu yolun kıyısında, toprak bu kez Roma lejyonlarının adımlarıyla sarsılırken oturuyor olacaktık. Bugünse Amerikan İmparatorluğu'nda yaşıyoruz. Evet, bu savaş petrolle ilgili. Evet, hile, kibir ve yalanlar üzerine kurulu. Fakat neo-muhafazakar fanteziler peşinde, kuşkusuz muazzam bir ölçekte güç gösterme arzusuyla da ilgili, adeta derinlerden gelen bir ihtiyaç bu, durdurulamaz, karşı ko-

nulamaz bir ihtiyaç. Ordumuz Bağdat'a gidebilir. Öyleyse Bağdat'a *gidecek*. Sümer ve Babil ve bütün halifelerin üzerine akacak, medeniyetin beşiği denen topraklarda basılmadık yer bırakmayacak.

Fakat hiçbir yabancı ordu buraya gelip de cezasını bulmadan gitmiyor. Şimdi 5 Haziran 2003, kavurucu bir gün. Başkan George W. Bush, Saddam Hüseyin'e karşı savaşı 'kotaran' Amerikalıları övdükten sonra tanrısal gözünü antik Mezopotamya'ya dikiyor ve onun çok aşağısında, Bush'un duymak istemeyeceği Felluce adlı kirli bir kasabanın kirli bir sokak köşesinde, Amerikan kanıyla, Amerikan gücüyle ve Iraklıların evlerinin giriş kapılarını tekmeleyip kıran Amerikan postallarıyla bir hikâye yazılıyor. Evinin arka bahçesinde bir Kalaşnikof tutan kadını görür görmez, "Silahı var, silahı var!" diye bağırıyor bir Amerikan askeri. Bana işaret edip, "Yolun diğer tarafına geç, yoksa ateş açtığımızda seni vururuz," diyor. Koşa koşa geçiyorum yolun karşı tarafına ve Kalaşnikof'lu kadını görüyorum. "Bırak! Silahı bırak!" diye bir kez daha bağırıyor asker kadına. Askerler sıcaktan bunalmış, yorgun ve öfkeli. Sabahın üçünden beri dolaşıyorlar, bu süre içinde birilerinin 101. Hava İndirme'den bir kamyon dolusu askerin üzerine el bombası attığını biliyorlar. Bush'un Irak'a zafer ziyaretleri yapmaktan niye kaçındığını anlayabiliyorsunuz.

Saldırıdan sağ kurtulan askerler, önceki saatleri ancak askerlerin yapabileceği şekilde hatırlıyordu. "101. Hava İndirme'nin askerleriyle dolu iki buçuk tonluk kamyona el bombası attılar, ardından Kalaşnikof'larla taradılar ve gecenin karanlığında kayboluverdiler," diye anlatıyordu içlerinden biri. "Askerler korkunç bir durumdaydı. Biri beyin parçaları kafasından fırlamış halde ölmüştü ve midesi de dışarı çıkmıştı. Kamyonun arka tarafında bağıran ve şarapnel parçalarını bacaklarından çıkarmaya çalışan sekiz asker daha vardı." Gün doğarken Amerikalılar geri dönmüş ve arkadaşlarının kanını caddeden temizlemişlerdi. Ardından bu defa Baasçıların kalesi olan Felluce'nin bu perişan köşesinde yaşayan insanlarla konuşmak için gelmişlerdi.

Katar'da (Irak hava sahasında yapacağı bir buçuk saatlik uçuş öncesinde) Bay Bush, Irak savaşının gayet düzgün ve iyimser hikâyesini anlatarak elinden gelenin en iyisini yapmıştı. Irak, Saddam gittiğinden beri daha iyi bir yerdi. "Büyük bir kötülük sona erdi," diyen Bush, 'ABD birliklerinin Irak'taki insani çalışmasını' övmeyi de ihmal etmedi. Kitle imha silahları konusunda ise biraz daha ihtiyatlıydı: "Arıyoruz. Gerçeği ortaya çıkaracağız... Fakat bir tek şey kesin. Hiçbir terörist şebekesi Irak rejiminden kitle imha silahları elde edemeyecek, çünkü artık o rejim yok." Fakat elbette, tek bir kitle imha silahı bile bulunmamıştı. Ne de ilerleyen dönemde bulunacaktı.

Başkan Bush askerlerinin Irak'ta yaptıklarından gurur duyulması gerektiğini (erkek ve kadın komutanlarına böyle söylemişti) düşünüyordu, fakat Felluce'de endişe ve korkunun hükmü sürüyor, hoparlörlerden sivillere sokağa çıkmamaları talimatı veriliyordu. 'Gecenin karanlığında kayboluveren' silahlı adamlar anayola en yakın evlerde, saldırıyı yaptıkları yerin hemen yanında mı saklanıyordu gerçekten? Deli değillerse bunu yapmazlardı. Fakat 3. Piyade Tümeni'nden birileri Amerikan 115. İnzibat Bölüğü'nü birkaç silah ele geçirmeye ve olağan şüphelileri toplamaya gönderme kararı almıştı. Pek iç açıcı bir manzara olduğu söylenemezdi.

İşgal derinlere uzandıkça bu askerlerin kafası, daha yeni 'kurtardıkları' insanlarla ilgili fena karışıyordu. Bazıları iyi adamlardı. Vaktiyle İngiliz kenti Northampton'da yaşamış Çavuş Seth Cole mesela; ona göre, Felluce'dekilerin sadece yüzde 10'u Amerikalıları sevmiyorsa 'bu korkunç sayıda insan' demekti. Mesela Çavuş Phil Cummings, Rhode Island'dan bir polis, kaldırımda durmuş kendisine dik dik bakan Iraklılarla konuşan iriyarı, neşeli bir adam: "Bu insanların bazıları onları kurtarmaya gelmemize rağmen bizi sevmiyor. Fakat ben onlara hep

gülümsüyorum. Okullarda çocuklar bize taş atıyor, ben onlara şeker veriyorum. Ben onlara şeker veriyorum, onlar bana taş veriyor."

Fakat çocukların neden taş attıklarını anlamak için öyle çok uzaklara bakmaya gerek yoktu. 40 metre ötede kalbini ve beynini yiyip bitirmekle meşgul bir başka Amerikan askeri vardı. "Söyle onlara siktir olup gitsinler buradan," diye emir veriyordu bir ere, bir grup genci işaret ederek. Ardından kaldırıma koyduğu bir sandalyede oturan orta yaşlı bir adama döndü. "Kalk oradan, yoksa boynunu kırarım," diye bağırdı.

İşte tam o anda Kalaşnikof'lu kadını gördüler. "Silahı var! Silahlı bir kadın!" Bu çığlık Amerikan askerlerinin arasında dalga dalga yayıldı. Muzaffer oldukları kadar muhtemelen kurban da olacak bu askerlerle birkaç saat geçirdikten sonra, birbirlerine bilgi aktarmak için neden sokak satıcıları gibi bağırmak zorunda kaldıklarını anlıyordunuz. "Silahı var!" "Silahı var!" "Silahı var!" bağrışları bir kez daha caddenin aşağısından yukarısına gidip geldi.

Üç asker arka kapının demir kafesinden tüfeklerini soktu, hep bir ağızdan "Silahı bırak!" diye bağırıyorlardı. Derken uzun boylu, terleyen bir inzibat postalıyla kapıyı tekmeleyip açtı. "Silahı bıraktı – silah bizde!" Üç asker koşarak bahçeye girdi ve bir Kalaşnikof'la geri döndü. Ardından iki kadın asker kadını dışarı çıkardı, bir lise öğretmeni, tepeden tırnağa siyahlar içinde. Kadın askerlerden biri, "Niye silahın vardı?" diye sordu. İnce bir şeridin ardında açıkta kalan gözleriyle baktı sadece, ellerini meydan okuyan bir edayla kaldırdı ve konuşmayı reddetti.

"Lütfen efendim, oğlumu götürüyorsunuz – o yanlış bir şey yapmadı." Caddenin aşağısında bir başka kapı kırılmıştı ve son anda iki Amerikan inzibatının arasında bir Humvee'ye doğru sürüklenen kahverengi gömlekli genç bir adam gördüm. "Niye benim oğlum? Niye benim oğlum?" İşler iki metre ötede daha iyi değildi. Massachusettsli (burada, bu sıcaktan kavrulan kentte bu isim kulağa nasıl da esrarengiz geliyordu) uzun boylu bir asker, iyi İngilizce konuşan ve yardım isteyen bir adamı dinliyordu. Yolun üzerinde üç asker bir kepenge çekiçle vuruyordu. "O yaşlı, hasta bir adam, burada yaşıyor, burası onun dükkanı, çocuklara şeker satıyor," diyordu Iraklı askere. Asker cevap vermedi.

Velhasıl fırından farksız güneşin altında dükkanın kapısı açılana dek dikildik. Üç asker kapıda yavaşça genişleyen çatlağa silahlarını doğrulttu. Ve derken kapının arkasında, büyük, uzun beyaz sakalı ve karmakarışık beyaz saçlarıyla çok yaşlı bir adam gördük; uzun beyaz entarisinin içinde, doğrulabilmek için dondurma dolabına tutunmak zorunda olan narin (defterime yazdığım kelime antikti) bir yaratık. Bir peygamber gibi baktı bize ve Amerikalılar birkaç dakika konuşamadı. Ardından içlerinden biri, "Kusura bakmayın efendim, dükkanınızı aramak zorundayız," dedi. Ve üç asker içeri girdi, yaşlı adam ise öylece dikilip bize ve dükkanına baktı, sonra dönüp karanlığın içinde topallayarak kayboldu.

Birkaç yüz metre uzaktan silah sesleri duyuldu ve askerler saklanmak için duvarların arkasına ve bahçelere koştu. Ardından siyah ve sarı boyalı bir kapı açıldı ve gri entarili bir adam dışarı çıktı, elleri başının üzerinde eşiğe oturdu. Amerikalılar eve girerken, adamın ailesi begonvilli sundurmanın altında oturuyordu. Bir Kalaşnikof da orada bulundu – Irak'ta neredeyse her ailenin iki-üç silahı vardı. Bu Iraklılar, büyük oranda orta sınıf dediğimiz insanlardı, eğitimliydiler. Çalışmayan cephane fabrikalarıyla ve kökü Saddam'ın kiriyle lekelenmemiş tek bir yetkili bulamayacağınız kadar derine inen Baas partisi aygıtıyla bu yoksul kentte, onların evlerine villa gözüyle bakılıyordu. Yirmi üç yıl önce yine buradaydım ve Körfez savaşının büyük İran savaş esirleri kamplarını görmek için gelmiştim. Burada ve komşu kent Ramadi'deydi kamplar. Bunlar sert insanlardı. Kapılarını kırmanın cezası olacaktı.

Yani Amerikalılar kaşla göz arasında, 'kurtardıkları' insanların yüz kadarını daha düşman yapıvermişlerdi. Felluce'deki genç bir adam birkaç gece önce bana, silahlı adamların ailesinin

evine geldiğini ve kendilerinden yeni bir direniş hareketine katılmalarını istediklerini anlatmıştı. "Kabul etmedik," diyordu. "Ama şimdi tekrar gelirlerse ne derim bilmiyorum."

Felluce'de Amerikalı inzibatlardan biri, arama operasyonu iptal edildiğinde bana döndü. "Üçüncü Piyade Birliği, burayı hallaç pamuğu gibi atmak için yarın geliyor," dedi. Ve Bağdat'ın doğusuna uzanan otoyolda, kente doğru ilerleyen Amerikan zırhlılarını gördüm. Hepsi yine oradaydı işte, Bradley'ler, Abrams'lar, Humvee'ler, taşıyıcılar ve kamyonlar. Ve askerler araçların zırhlarının ve top namlularının üzerine isimlerini yazmışlardı. "Silahlı Karşılık" yazıyordu birinde, yanında da bir tank mermisinin üzerine ata biner gibi oturmuş çıplak bir kızın resmi vardı. Bir diğerinde "Başka Dayak İsteyen?" yazılıydı. "Ölümcül Anma" ve "Son Sözünü Söyle"den sonra şu inanılmaz ifade göze çarpıyordu: "Tacizci Baba" ve yanında da bir Hıristiyan haçı. Felluce 'hallaç pamuğu gibi atılacaktı'. Ve aylar geçtikçe, bu kent Amerikalılara kendi 'ölümcül anması'nı yaşatacaktı.

Bugün, yani 2005 yazında, kısa süreliğine döndüğüm canım Beyrut'un güvenli kollarında bu satırları yazarken ve son iki buçuk yılın kaydını düştüğüm defterleri gözden geçirirken, Irak direnişi vahşi, destansı bir nitelik kazanıyor. Şu an Bağdat'ta birçok muhabir 'otel gazeteciliği' yapıyor, odalarından çıkamıyor; güvenlik elemanları onlara yüzme havuzundan uzak durmaları ve Irak'ın giderek bozulan cep telefonu sistemini, Dicle kıyısında, Saddam'ın eski cumhuriyet sarayının etrafına diktikleri beton duvarlar ve makineli tüfek mazgallarının ardındaki kendi kalelerinde dışarıyla temas etmeden yaşayan Amerikalılar ve Britanyalılarla konuşmak için kullanmamaları talimatı veriyor. *Independent*'tan Patrick Cockburn, ben ve başka bazı gazeteciler hâlâ Bağdat'ta geziniyoruz, hattâ ölümcül havaalanı yolunda bile yolculuk ediyoruz, fakat bunu özel araçlar içindeki Iraklılarla birlikteyken, genellikle Arapça bir gazetenin arkasına saklanarak, pencereden dışarısını kolaçan ederek, intihar bombacılarının ardında bıraktığı katliam manzaralarını görmek için sadece bir dakikalığına durarak yapıyoruz. 'Yeni' Irak'ın askeri ve siyasi muktedirlerinin artık üslerinden havaalanına helikopterle götürülmesi gerekiyor (havaalanı yolu yetkililer tarafından çoktan 'Batılılar için çok tehlikeli' sınıfına alındı bile) ve kalelerinden baktıklarında hükmettikleri ülkeye dair tek görebildikleri, kendi savunmalarının silah doğrultulan ince açıklıkları. Lübnan'daki herhangi bir Haçlı kalesine gidin ve Avrupa'nın bütün Hıristiyan savaşçılarının onikinci asır burçlarından dışarı sadece duvarlara okçular için oyulmuş ince açıklıklardan bakabildiklerini görürsünüz. Evet, biz de bugünün Haçlılarıyız. Fakat gerçeklere kör Haçlılarız. George W. Bush ve Tony Blair hâlâ savaşlarının iyi gittiğini iddia ediyor. On binlerce Iraklı öldürüldü ve öldürülmeye devam ediyor. Kendilerini havaya uçuran Wal-Mart intihar bombacılarının (adeta bir tür gizli montaj bandından çıkar gibiler) sayısı günde ikiye-üçe ulaşmış durumda. Dicle kıyılarına atılmış veya Bağdat'ın çöp tepelerine yığılmış onlarca ceset bulunuyor. Yabancılar kaçırılıyor ve video görüntülerinde başları kesiliyor. Tek bir kitle imha silahı bile bulunmuş değil. Ne de Saddam ile 11 Eylül 2001 katliamları arasında bir bağ.

Ancak bize savaşın iyi gittiği söyleniyor. Irak'ta şimdi ('terör'e karşı elbette) bir ikinci savaş verildiğini ilan ediyor Blair, karşısındaki şaşkın gazetecilere. Irak, Sünni nüfusun büyük çoğunluğu oy verememiş olsa da, ulusal seçimlerin ardından demokrasi yolunda ilerliyor. Hikâye bu. Saddam içerde ve yargılanmayı bekliyor – aslında Irak artık o kadar güvenli ki, Amerikalılar Saddam'ı Katar emirliğindeki hava üslerinde herkesten gizli tutuyor. Ve ölenleri hatırlıyorum. Margaret Hasan, öleyazan Iraklı çocuklara ilaç dağıtan kibar, dayanıklı bir kadın, kaçırılıyor, ağlarken videoya kaydediliyor, hakaretlere uğruyor ve yüzünden vuruluyor; televizyon ekranları için gerçekleştirilen bir infaz. Hamra Oteli'nin havuz başında oturup işgalden beri öldürülen Iraklıların sayısını çıkarmaya çalışan Marla Ruzicka sonra. Ölü sayısı elli bin mi? Bir raporun

iddia ettiği gibi, yüz bin mi? Marla, bir intihar bombacısı havaalanı yolunda Amerikalı askerlerin konvoyunun yanında kendini havaya uçurduğunda diri diri yanıyor. Phil Bigley'in video görüntülerinde yalvaran ve Tony Blair'den kendisini kurtarması için bir şeyler yapmasını isteyen yüzünü seyrediyorum defalarca. Ardından kaçınılmaz kafa kesme geliyor.

Bağdat'ta her sabah şehir morgunu ziyaret ediyorum. Her gün yirmi (bazen otuz) yeni ceset geliyor, bazen bir ailenin bütün üyeleri kurşuna dizilmiş, intihar bombacıları tarafından paramparça edilmiş, bıçaklanarak öldürülmüş veya Amerikan kontrol noktalarında vurulmuş oluyor. Amerikalılar cesetleri morga getirdiğinde, çalışanlardan otopsi yapmamaları isteniyor. Bu ne anlama geliyor? Dışarıda ölenin akrabaları acıyla feryat ediyor, ağlıyor ve baygınlıklar geçiriyor, sevdikleri aile husumetlerinden veya intikam saldırılarından dolayı öldürülmüş olsa bile Amerikalılara lanet okuyor. Amerikalılar ve Britanyalılar ölen Iraklıların listesini tutmuyor, yası ve kaydı tutulmaya layık olanlar kendi askerlerinden ibaret (2005 yazına gelindiğinde Amerika'nın can kaybı 1700'ün çok üzerinde), böylece 'kendi' fedakarlığımızdan söz edebiliyor ve 'kurtarmaya' geldiğimiz on binlerce insanın akıbetini görmezden gelebiliyoruz.

Sonun başlangıcı neresiydi? Felluce'de, istilanın işgale dönüşmeye başlamasından sadece günler önce, 82. Hava İndirme'nin askerleri Iraklı Sünni göstericilerin üzerine ateş açtı ve 17'sini öldürdü. Kendilerine ateş açıldığını söylediler. Fakat askerlerin üslendiği okula giden muhabirler hiçbir kurşun deliği bulamadı. Felluce onları hiç affetmedi. Birkaç saat içinde direniş başladı. Kent daha sonra, Ramadi ile birlikte acımasız Irak direnişi tarafından ele geçirildi. Irak'ın bu bölgesi bir bütün olarak direnişçilerin kontrolüne geçecekti. Bu yüzden Amerikalılar Felluce'yi yeniden işgal etti (ve sonra bir ikinci kez) ve yerle bir ettikleri kentin yıkıntıları arasından çarpışa çarpışa ilerlediler. Kazandık. Zafer. Paul Bremer Amerika'nın ilk valisi sıfatıyla Irak'a vardığında (eski CIA ajanı İyad Allavi'yi 'geçici' başbakan olarak atayacak olan da oydu), direnişçileri 'son kalanlar', 'inatla teslim olmayanlar' ve Saddam'ın 'kalıntıları' olarak niteleyecekti. Tek yapılması gereken Saddam'ın bizzat yakalanmasıydı ve isyan ondan sonra bitecekti.

Yanılıyordu Bremer. Ramadi'de, ailesi bir Amerikan kontrol noktasında daha yeni vurulan genç, öfkeli bir Iraklıyı hatırlıyorum. "Saddam ve ailesi yakalanmadıkça direnişe katılmayacağım, çünkü Amerikalıları kovarsak Saddam geri dönecek. Fakat Uday, Kusay ve Saddam'ı ortadan kaldırırlarsa, Amerikalıları kendi ellerimle öldüreceğim." Ve Amerikalılar Saddam'ın korkunç oğulları Uday ve Kusay'ı Musul'daki Palladio mimarisini taklit eden bir villada gerçekten de öldürdü (Kusay'ın 14 yaşındaki oğlu da onlarla birlikte öldü, üzerinde konuşmaya çok da gerek görmediler). Görev Gücü 20 tarafından vuruldular. Özel Kuvvetler ve CIA elemanlarının karışımı olan bu birlik, direndiklerinde onları yakalamayı denemeye zahmet etmedi. Ve ardından, haliyle, Saddam'ı da buldular.

Yerin altına kazılmış bir çukurda. "Bayanlar ve Bayanlar – onu yakaladık!" diye havalara uçuyordu Bremer. "Bu Irak'ın tarihinde büyük bir gün." 13 Aralık 2003'ün direnişin sonu olması gerekiyordu. Bundan sonra kim işgalcilerle savaşmaya zahmet ederdi ki? Saçı başı dağılmış Saddam'ın yorgun gözleri yenilginin ifadesiydi; çukurda bulunan 750 bin dolar bile onun için bir alçalma simgesiydi. Çok geçmeden Saddam zincirlenmiş halde gizli bir yerde gösterilecekti. Amerikalıların servis ettiği bu ilk olağanüstü video kaydında Saddam, bir eski Roma esirine benziyordu, nihayet köşeye sıkıştırılan barbar, elleriyle kırlaşmış sakallarını sıvazlıyordu. Bütün o hayaletler (zehirli gazla öldürülen İranlılar ve Kürtler, kurşuna dizilip Kerbela'nın toplu mezarlarına yığılan Şiiler, Saddam'ın gizli polisinin villalarında akıl almaz işkencelerle öldürülen mahkumlar) bu manzarayı bir şekilde seyrediyor olmalıydı.

On yıl boyu Batı'nın Ortadoğu'daki en iyi dostlarından biri ve sonraki on iki yılda da Batı'nın Ortadoğu'daki en büyük düşmanı olan bu adamı yakalamak için sadece 60 Amerikan askeri

yetmişti. Irak Arap Cumhuriyeti'nin devlet başkanı, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin lideri, eski gerilla savaşçısı, iki ülkenin işgalcisi, Jacques Chirac'ın eski dostu ve vaktiyle Başkan Reagan'la kurlaşan Saddam Hüseyin, El-Devr köyünün yanında, bir Dicle çiftliğinin çamurunda kazılmış iki metrelik sefil bir çukurda bulunmuştu. Ve Irak Aslanı'nın (kendisine böyle diyordu) bu fotoğraflarına bakınca, geçmişte kendisine nasıl övgüler düzüldüğünü hatırlamak zorlaşıyordu. Chirac belediye başkanıyken ve Fransızlar onun kanlı rejiminde Jakobenleri görebiliyorken Paris şehrinin onur konuğu olan adam buydu işte. BM Genel Sekreterleri Perez de Cuellar ve Kofi Annan'la pazarlık yapan, sonradan ABD savunma bakanı olacak Donald Rumsfeld'le kahve yudumlayıp hoşbeş eden, Ted Heath, Tony Benn ve bir yığın Avrupalı devlet adamıyla görüşüp konuşan zat buydu.

Ve Irak'ın kuzeyinde, Dicle üzerindeki El-Devr'e doğru yola çıkmak, Saddam'ın bulunduğu ve çekilip çıkarıldığı kuyuyu kuşatan portakal bahçesine varmak da bir tür haz kaynağıydı. O kuyuya ben de indim. Yedi ay önce, mermer saraylarının en büyüğündeki kırmızı kadifeden başkanlık tahtına da oturmuştum. Şimdi buradaydım işte, rutubetli, karanlık ve gri betondan kuyunun içinde, Saddam'ın nihai inzivasına mekân olan Dicle'nin altına gömülü (üç metreye iki metreden ibaret) cüce sığınaktaydım; kurbanlarının hepsinin tahayyül edebileceği bir yeraltı hapishanesi. Burada avizeler yoktu, sadece bir hava oluğuna tutturulmuş ucuz plastik bir pervane. Percy Bysshe Shelley'in 1818'de yayınlanan ünlü sonesi Ozymandias geliyordu akla. Ne de olsa burası, Saddam'ın bütün umutlarının nihayet tuzla buz olduğu yerdi. Ve soğuktu.

Saddam'ın son kitaplarını yakınlardaki bir barakada buldum: İbni Haldun'un (Şii yanlısı) felsefi eserleri, Abbasi teorisyen İmam El-Şafi'nin dini doktrinleri ve Arapça şiir kitaplarından oluşan bir yığın. Arapça şarkı kasetleri ve bazı eski püskü resimler de vardı, günbatımına bakan bir koyun ve hayvanlarla dolu Nuh'un gemisi. Fakat burası direniş karargahı değildi; burası bir savaşın yürütüleceği veya direniş başlatılacak yer değildi; SS muhafızları, telefon santralleri ve gelecek kuşaklar için vasiyet yazan sekreterlerin olduğu bir Führer sığınağı da değildi.

Bütün çukurların bu en ünlüsüne inmek için ağzındaki tahta çıkıntıya oturmak, bacaklarımı dar bir deliğe sallandırmak ve topraktan yapılmış dört basamağı ayaklarımla bulmak zorundaydım. Irak Baas tarihinin bu son kalıntısına inebilmek için kollarınızı kullanıyordunuz. Ardından zeminde oturuyordunuz. Işık yoktu, su yoktu, sadece beton duvarlar, vantilatör ve kerestelerden yapılma bir tavan. Kerestelerin üzerinde toprak vardı ve onun da üzerinde kalın bir beton tabaka; bu tabaka da, sökülen bir çiftlik barakasından devşirilmiş aynı ölçüde kalın betonla kaplıydı. Ancak bu kasvetli yeraltı hücresinin üzerinde bir tür cennet vardı; kalın palmiye yaprakları ve meyveleri altın gibi parlayan portakal ağaçları, uzun sazlıkları, ağaçların tepelerinde gizlenmiş kuşların cıvıltıları. Hattâ bir palmiye dalı yığınının arkasına konmuş mavi boyalı eski bir tekne bile vardı; Amerikalılar yaklaşırsa gri Dicle'nin üzerinden kaçmak için bir son şans.

Elbette iki yönden yaklaştılar; hem nehirden hem Amerikan 4. Piyade Birliği askerlerinin bana kılavuzluk ettiği çamurlu patikadan. Saddam yemeğini yediği barakadan (gördüğüm kadarıyla, bir tabak fasulye ile Türk Lokumu'nu toprak zemine saçarak) fırlamış ve iri gövdesiyle çukura sincap misali girmiş olmalıydı. Amerikalılar barakayı aradıklarında kuşkulu hiçbir şey bulmamışlardı – tek buldukları, bazı kuru palmiye yapraklarının üzerine tuhaf bir şekilde konmuş bir saksı bitkisiydi. Saksıyı oraya, daha sonra kaçmaya çalışırken yakalanacak olan iki adam koymuştu muhtemelen. İşte o saksının altında, çukurun girişini bulmuşlardı.

'Mekân'ın (bu kelimeyi kullanıyorlardı, sanki sahte, çamurlu bir Baas oyun bahçesi değil, bir Sümer kentinden bahseder gibi) etrafında leyla gibi dolaşan askerler, yorgunluktan hissiz-

leşmişlerdi. Saddam'ın yatak odasının duvarındaki Arapça yazıyı tercüme etmemi istediler; Kuran'dan bir bölümdü bu, "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla..." diye başlıyordu. Ve Saddam'ın mutfağında dolaşabilmem için bana fenerlerini verdiler.

Peki Saddam'ın Irak'taki bu en son özel ikametgahından ne öğrenebilirdik? Evet, 1959'da Dicle Nehri üzerindeki o meşhur inzivasını yad eden bir mabedin sadece birkaç yüz metre uzağında saklanmayı tercih etmişti; o yıl, dönemin Irak devlet başkanını öldürmeye çalışırken yaralanan genç bir gerillaydı ve kaçıyordu. İşte buralarda bir yerde kurşunu gövdesinden çıkarmıştı ve bu palmiye bahçesinden bakınca alçak bir tepenin üzerinde, o meşhur cami de görülebiliyordu. Saddam caminin yakınındaki bir kahvehanede, aynı aşiretten olduğu Iraklılardan kaçmasına yardımcı olmalarını rica etmiş, ama karşılık bulamamıştı. Anlaşılan o ki özgür bir adam olarak son günlerinde geçmişine, katliamlarının öncülü olan o şanlı günlere dönmüştü.

Çukurda, minyatür bir buzdolabına bağlandığını fark ettiğim küçük bir jeneratör kullanmıştı. İki eski yatak ve birkaç kirli battaniye vardı. Yan kapıya yapılmış küçük mutfakta, kurutulmak üzere asılmış sucuklar, muzlar, portakallar ve (bir bulaşık teknesinin yanında) Ürdün malı tavuk ve sığır eti konserveleri, 'Mutlu Ton Balığı' kutularından oluşan bir yığın duruyordu. Sadece Mars çikolataları taze görünüyordu.

Peki Saddam son günlerinde burada ne bulmuştu? Çılgınlık ve barbarlıkla geçen yılların ardından zihinsel bir huzur mu? Korkunç günahları üzerine tefekküre daldığı bir yer mi? Ülkesini refahtan alıp başka ülkeleri istila ederek ve dünyadan tecrit ederek, yıllar süren işkence ve baskıyla, aşağılanma ve işgalin dünyasına nasıl sürüklediğini mi düşünmüştü? Kuşlar geceleri ötmüş, tepesindeki palmiye yaprakları akşam karanlığında birbirlerine çarpmış olmalıydı. Fakat korku da vardı muhakkak, ihanetin bir adım ötede olduğuna dair daimi bir bilinç. Bu çukurda soğuk geceler geçirmiş olmalıydı. Ama her şeye kadir Washington'un elinden daha soğuk olamazdı; o el okyanusların ve kıtaların ötesinden buraya uzanmış, bu garip görünen saksıyı bulmuş ve altındaki müstakbel Halife'yi küçük hücresinden çekip çıkarmıştı.

Fakat konuştuğumuz her Iraklının üzerinde uzlaştığı bir diğer sonuç da vardı. Üç tabancası ve nakit parasının yoldaşlığında yerin altında bir çukurda yaşayan bu keçeleşmiş, kirli saçlı hırpani, hazin adam, Irak'ın Amerikalılara karşı direnişine önderlik falan yapmıyordu. Ramadi'deki genç adam gibi çok sayıda Iraklı Saddam'ın yakalanmasından önce, ABD işgaline karşı direnişe katılmamalarının tek nedeninin (Amerikalılar çekildiği takdirde) Saddam'ın iktidara döneceği olduğunu söylediğine göre, demek ki şimdi bu korku ortadan kalkmıştı. Yani kâbus sona ermişti – ve kâbus başlamak üzereydi. Hem Iraklılar hem bizim için.

Saddam'ın yakalanmasından hemen sonra Amerika'nın Bağdat'ta düzenlediği bir arama operasyonunu hatırlıyorum; bütün kapılar tekmeleniyor, bağrılıyor ve yakası açılmadık küfürler havada uçuşuyordu. Bunlar olurken, birkaç metre ötede bir duvarın üzerine sprey boyayla taze bir mesaj yazılıveriyordu. Elle değil, bir tür şablonla, çoğunlukla kötü bir İngilizceyle yazılan yazılardı bunlar, fakat neredeyse hepsi işgalciler için aynı mesajı içeriyordu: "Amerikan Askerleri, siyah torba içinde bir ceset olup bir nehre veya vadiye atılmadan önce koşa koşa evlerinize dönün."

Washington ve Londra Saddam'ın yakalanmasından dolayı hâlâ kendi kendilerini kutlarken, ABD askerleri ülkenin üç büyük kentinin sokaklarında en az on sekiz Iraklıyı vurup öldürdü. Bağdat'ın 110 kilometre batısındaki Ramadi'den gelen dramatik bir video kaydı, Saddam Hüseyin'in silahsız destekçilerinin Amerikan askerlerinden kaçarken yarı-karanlıkta vurulduğunu gösteriyordu. On sekiz kişinin on biri, Amerikalılar tarafından Bağdat'ın kuzeyindeki Samara'da öldürülmüştü. Bütün cinayetler, Sünni Müslümanların Amerika'nın Saddam'ı yakalamasına karşı düzenlediği gösterilerde işlenmiş, protestolar Samara yakınında başlamıştı.

İlk gösteriler Bağdat'ın kuzeyine giden yolu kapattı; sivillerin yanında silahlı adamlar da göze çarpıyordu. İlk başta Amerikan güçlerinin, Irak'ın eski diktatörünü değil, Saddam'ın dublörlerinden birini yakaladığına inanıyorlardı. Fakat birkaç saat sonra Amerikalılar Samara'da ateş açınca sevinçleri infiale dönüşmüştü. Her zamanki gibi, Amerikan ordusu ölen on sekiz kişinin de 'isyancı' olduğunu ve ABD birliklerinin üç kentte de ateş altında kaldığını iddia etti. Fakat sadece iki hafta önce Samara'da elli dört 'teröristi' vurduklarını övünerek açıkladıklarında öne sürdükleri iddia da tam buydu. Ölümleri araştıran gazetecilere göreyse, kentteki iki bankaya yeni tedavüle giren banknotları taşıyan ABD güçleri saldırıya uğramıştı uğramasına, fakat Amerikan ateşinin doğrulanabilen yegane kurbanları dokuz sivildi; bunlardan biri çocuk, biri de İranlı bir hacıydı.

Bu yükselen askeri şiddet ortamında rahatsız edici yeni bir fenomen, kapüşonlu ve maskeli Iraklı nişancıların (Amerikalılar için çalışıyordu bunlar) Bağdat'ın kuzeyindeki yol kontrol noktalarında arzı endam etmesiydi. Şimdi beşi Samara dışında, Dicle'nin üzerinde bulunan köprüde araçları kontrol ediyordu; yüzlerini gizlemedikleri takdirde kimliklerinin ortaya çıkmasından korktukları besbelliydi. Milis üniformaları giyiyorlardı ve (Amerikan destekli yeni 'Irak Sivil Savunma Birlikleri'ne mensup olduklarını söylemelerine rağmen) üzerlerinde ne rütbe işareti ne de birlik arması vardı. Aynı kapüşonlu adamlar artık Bağdat sokaklarında da görülmeye başlamıştı. Samara cinayetlerinden hemen önce bazı polisler arabamı kentin dışında durdurarak, Amerikalıların 'mücahitlerle büyük bir savaşa tutuştuğu' uyarısında bulunmuştu; çok geçmeden bu adamların bazılarının da (belki de çoğunun) direnişçi olduğunu anlayacaktık. Sabah polis, akşam katil; tam Cezayir'de olduğu gibi. Ölenlerin aileleri, tıpkı Felluce'deki gibi, bütün aşiretlerin düsturunu benimsemişti; ölenlerin intikamı alınmalıydı. Ve böylece onların intikamı, artık Irak'ın bütün Sünni Müslüman bölgelerini saran bir direniş savaşına dönüşmüştü.

2003 yılbaşından hemen önce. Bağdat'taki odamın penceresinden gelen hava basıncıyla uyanıyorum, duvarları hafifçe sarsan bir patlama sesi; on sekiz hayatın yok oluşunun sesi. Bağdat'taki bombalı saldırıların hemen sonrası bir tür müstehcen tiyatro. Dakikalar sonra olay mahalline varıyorum. Parçalanmış bir minibüs, içerde yolcuların toza dönmüş kalıntıları, bağıran bir itfaiyeci, bir kamyonun parçaları (öyle bir kuvvetle infilak etmiş ki, motor bloğu ikiye ayrılmış) ve yanan iki araba, alevler tekerleklerini yalıyor ve sürücü koltuklarının aşağısında korkunç bir şeyler var. Bomba kamyondaymış. Peki ya otobüs? Kim, bir otobüs dolusu Iraklı sivili niye bombalasın? Yolda et parçaları ve geniş bir alana yayılmış demir ve metal parçaları var. Sandaletler ve kadın çantaları, bazı ölülerin (ya da onlardan kalanların) hâlâ acıklı şekilde koltuklarında oturduğu otobüsün etrafına saçılmış. Şarapnel parçaları El-Bayaa'nın gecekondularına yağmış. Tuğla evlerin sıralandığı ve yollarından lağımların aktığı mahallede, parçalanan pencere camları şimdi sokaklarda parlıyor.

Bir grup ABD askeri daha yeni geliyor, üçü fünyeyi bulmak için çamura ve petrole bulanmış yolu tarıyor. 11./65. Amerikan İnzibat Birliği'den Çavuş Joel Henshon, bir mekanizmanın parçası olabilecek bir şeyin, çamurlu bir refüjün üzerinde gri ve uğursuz şekilde ışıldayan bir el bombasının başında bekliyor. Duman ve alevin alacakaranlığında durup bağıran belki bin insan var; Arap kefiyelerine sarınmış, birçoğu siyah deri ceketli adamlar seçiliyor aralarında. Yanan arabaların yanında bazı polislerle karşılaşıyorum; küçük sarı kimlik rozetleri ve soluk mavi üniformalarıyla dostane, maaşını Amerika'dan alan polisler bunlar. Gıcır gıcır bir itfaiye aracı geliyor ve kamyonla otobüsten kalanların üzerine sel gibi su boca ediyor. 'Yeni Irak' artan şiddete etkili bir şekilde karşılık veriyor. Bir polis (zira bu, dünyadaki bütün emniyet örgütle-

rinde madalyonun diğer yüzüdür) bana doğru yaklaşıyor ve inanılmaz şekilde, bana ne keşfettiğini bilmek isteyip istemeyeceğimi soruyor.

"Kamyon Petrol Bakanlığı'na aitti, römorku olmayan bir tankerdi, sicil numarası 5002 ve bunu kabinden kalan parçaların içinde bulduk." Bana bir tarafında Arapça 'Allah', diğer tarafında ise 'Muhammed' yazan sarı bir çıkartma veriyor. Allah ve Peygamber'i patlamadan etkilenmemiş. Onlara hiçbir şey olmamış. Bir düzine adam en yakın arabanın çevresinde hayalet gibi toplanmış, arabanın kararmış direksiyon şaftının altında parlayan kemiklerden bir yığın duruyor: kalça kemikleri ve bir omurganın parçaları. Mercedes marka minibüs Bağdat'ın doğusundaki Diyala eyaletinden gelmiş, on erkek ve kadın, bir de şoför, başkente rutin bir yolculuk için gün doğmadan yola çıkmış olmalılar. Fakat intihar bombacısının başka bir hedefe yol aldığına kuşku yok. Erken patlama. Buranın yakınlarında bir polis merkezi mi vardı? Çavuş Henshon bir Bağdat cevabı veriyor. "Vardı," diyor, bu uğursuz şafağın ortasında, hoş bir Alabama şivesiyle. "Fakat orası çoktan *bombalandı*." Ardından bir dükkan sahibi yolun aşağısına doğru ilerleyen bir Amerikan konvoyu gördüğünü ve kamyonun onu yakalamaya çalışırken minibüsün yanındaki arabalardan biriyle çarpıştığını anlatıyor. Hedef konvoy muydu? Birkaç saat sonra, işgal güçleri saldırının bir trafik kazası olduğunu açıklıyor, bir otobüsle çarpışan petrol tankeri infilak etmiş. Yalan. Ya yoldaki el bombası? İkiye bölünmüş motor gövdesi? Kayıp römork? Fakat artık yalanlar üzerinden yaşamak zorundayız. Bir başka intihar eylemini belgelerden uzak tutmak için her şeyi yapmalıyız.

Kazanıyor olduğumuza inanın. Direnişçileri her zaman öldürdüğümüze inanın. Yine Samara'dayım, Aralık 2003 ve okul çağındaki İsam Naim Hamid Amerika'nın o meşhur 'direnişçileri'nin en sonuncusu. Eski Abbasi kentinin El-Ceheriye Mahallesi'ndeki evinde anne-babasıyla birlikte kendisini korumaya çalışırken sırtından vurulmuş. Annesi Menal'a göre, 4. Piyade Birliği'nin askerleri eve gelip kapıya kurşun yağdırdığında saat sabahın üçüymüş. Kurşunlardan biri kapıyı delip geçmiş, bir pencereyi kırmış ve duvardan sekerek İsam'ın sırtına isabet etmiş. Babası ayak bileğinden vurulmuş ve Tikrit Hastanesine kaldırılmış, durumu ciddi. İsam hastanenin acil koğuşunda acıyla feryat ediyor, kanlı sargıların arasından karnına bir tüp bağlanmış durumda.

Sonra 31 yaşındaki çiftçi Mevlud Hüseyin var. Birkaç saat önce beş küçük kızını ve oğlunu iki odalı yoksul evinin arka odasına sokmaya çalışırken kapıdan girip duvardan seken bir başka kurşun Mevlud'un sırtına isabet etmiş. Babasının yatağının yanında gözleri yaşlarla dolu oğlu Mustafa ve Büşra, Hüda, İsra ve Hassa adlı dört kızı zarar görmemiş. Fakat kurşun Mevlud'un sırtından girip göğsünden çıkmış. Doktorlar dalağını daha yeni almıştı. 41 yaşındaki ağabeyi Hamid, Mevlud'un acıyla inlediğini görünce ürküyor (yaralı adam bana elini sallamaya çalışıyor, fakat bilincini kaybedip kendinden geçiyor) ve kentin El-Mütena semtindeki evlerine yirmi üç kurşun isabet ettiğini anlatıyor. İsam Hamid gibi Mevlud da yardım gelene kadar saatlerce kan kaybederek beklemiş. Menal (İsam'ın annesi) korkunç bir hikâye anlatıyor: "Amerikalıların yanında Iraklı bir çevirmen vardı ve bize evde kalmamızı söyledi. Fakat telefonumuz yoktu, ambulans çağıramadık ve hem kocam hem oğlum kan kaybediyordu. Amerikalıların çevirmeni bize evden çıkma iznimiz olmadığını söyledi."

Hamid Hüseyin kardeşinin yatağının kenarında, öfkesini bastırmaya çalışarak dikiliyor. "Bize özgürlük ve demokrasi getireceğinizi söylediniz, peki şimdi ne düşünmemiz gerekiyor?" diye soruyor. "Bir komşum var. Amerikalılar onu eşinin ve çocuklarının önünde aldılar, ellerini arkasından bağladılar ve birkaç saat sonra, bütün bu aşağılamanın ardından geldiler ve eşine bütün değerli şeylerini toplamasını söylediler. Eve patlayıcılar yerleştirip havaya uçurdular. Komşum masumdu. Bunu hak etmek için ne yaptık?"

İnsanlara böyle davrandığınızda ne yapacaklar, diye soruyorum kendime. Masumları bu şekilde vurabiliyorsak, kısa süre sonra işkence de yapmaz mıyız? Kısa süre sonra, hem de epey kısa. Şimdi Samara kenti, Felluce gibi, Amerikan 4. Piyade Birliği'ne karşı bir direniş merkezi haline gelmiş durumda. Amerika'nın hallaç pamuğu gibi attığı evlerin bulunduğu bir sokakta karşılaştığım bir başka adam, "Amerikalıların bize yardım etmesini istiyoruz," diyor. "Burası Saddam'ın Sünni bölgesiydi, fakat birçoğumuz Saddam'ı sevmezdik. Fakat Amerikalılar bizi aşağılamak için bunları yapıyorlar, direnişçilerin onlara düzenlediği saldırıların intikamını bizden alıyorlar." Amerikalıların altını üstüne getirdiği üç eve gidiyorum, üçünde de genç adamlar, kendilerine yapılan hakaretin ve yaşatılan utancın ardından *mukavemete* (direniş) katılma niyetinde olduklarını söylüyor. "Biz aşiret mensubu insanlarız, ben de El-Said ailesindenim. Üniversite mezunuyum ve barışçı bir insanım. Peki Amerikalılar niye evime saldırıp eşimi ve çocuklarımı korkuya boğuyor?" diye soruyor içlerinden biri.

Notlarım arasında eşeleniyorum. Mayıs 2003'tü, Amerikalıların Bağdat'a girmesinden sadece bir ay önce, *Independent*'ta ilk kez şu soruyu sormuştum: Buna bir direniş savaşı dememizin vakti değil mi? ABD güçleri Bağdat'a ilk girdiğinde direnişi tahmin etmiştim; fakat Amerikalıların kendilerini giderek büyüyen bir direnişçiler ordusuyla savaşırken bulmasındaki hız akıl almazdı. Beş-altı ay içinde bir gerilla savaşı başlayabilir, diyordum. Peki ya bir ay? Felluce'de kimliği belirsiz silahlı adamlarca iki Amerikalı vurulup öldürülmüş, dokuzu da yaralanmıştı; Bağdat'ın kuzeyinde bir polis karakolunda iki Amerikalı inzibat RPG ateşiyle ağır yaralanmıştı; Ebu Garib yakınlarında Amerikan askerlerine el bombası atılmıştı. 'Kurtuluş'un daha bir gün sonrasında, 27 Mayıs 2003'te, şiddetin yol açtığı can kayıplardan müteşekkil küçük bir liste oluşmaya başlamıştı bile – ve o listede, ABD askerlerine iki elinde birer el bombasıyla yaklaşan, birini fırlatmaya çalışırken vurulan, ardından yere düşmüşken ikinci el bombasını atmayı deneyen, nihayetinde Amerikalılar tarafından öldürülen Müslüman kadın yoktu.

O günlerde bile Bağdat'taki insanların büyük çoğunluğu günde sadece iki saat elektrik alıyordu. Benzin kuyrukları (petrol sahalarının etrafının ABD ordusu tarafından çoktan çevrildiği, Amerikan şirketleri için kârlı temizleme ve yeniden inşa anlaşmalarının yapıldığı bir ülkeydi artık Irak) 3-4 kilometre uzunlukta. Yaygın çocuk kaçırma ve tecavüz vakalarının ardından çocuklar yeni açılan okullardan alınıyor. Şimdi ABD birlikleri tarafından korunan polis karakolları zırhlı araçlarla ve ağır makineli tüfeklerle kuşatılarak beton sığınaklara dönüşmüş durumda; gözetleme mevzileri kamuflaj örtüleri altında ve etrafı beton duvarlarla çevrili. Bağdat bir duvarlar şehri haline geliyor; otoyollar ve alışveriş caddeleri boyunca kilometrelerce uzanan 6-7 metre yüksekliğinde duvarlar bunlar. Biz Batılılılar kaçıyoruz. Saddam'ın en güzel sarayının mermer holleri arasında sıkışmış binlerce Amerikalı subay ve memur (etraflarındaki 5 milyon Bağdatlıyla hiçbir temasları yok) Rumsfeld, Perle ve diğer zatların hayal ettiği neo-muhafazakar 'demokrasiyi' kurmak için dizüstü bilgisayarlarının başında ter döküyor. Dışarıya çıktıklarında çelik yeleklerini giymeyi ihmal etmiyorlar, ağır silahlı askerlerin eşlik ettiği zırhlı araçların içinde yolculuk ediyorlar.

ABD güçleri çoktandır Bağdat'ta, İsraillilerin vaktiyle Güney Lübnan'da yaptığı gibi dolaşıyorlardı; diğer sürücülere araçlarından uzak durmalarını emrediyor, onları ölümle tehdit ediyorlardı. Amerikan Humvee'lerinin arkasında şu Arapça uyarı yer alıyordu: "Bu araçtan 50 metre uzak durun, aksi takdirde ölümcül güç kullanılacaktır." Bremer az satışlı bir Şii dergisini (aynı derecede az taraftarlı Mukteda Sadr çıkarıyordu), mezhep gerilimlerini kışkırttığı ve kendisini Saddam Hüseyin'le kıyasladığı gerekçesiyle yasakladı. Bunun üzerine Sadr milisleri Amerikalılara başkaldırdı. Necef kuşatıldı, tıpkı Britanyalıların aynı kenti seksen yıl önce kuşattığı gibi. Apache savaş helikopterleri Şu'ale'deki Şii varoşlarına ateş yağdırdı. Irak kentleri

artık hırsızlar ve tecavüzcüler için birer av sahasıydı. Antik kentler bile (Sümer'in büyük arkeolojik hazineleri) korumasız bırakılmıştı; velhasıl bir hırsızlar ordusu buralara girmiş ve toprağın altındaki 3 bin yıllık çömlekleri çıkarıp götürmüş, antik yerleşimleri kraterlerle doldurmuştu; sanki bir B-52 çölü halı bombardımanına tutmuştu. Bağdat Müzesi'ndeki hazinelerin çalınmasının ardından dünyadan gelen yoğun tepki üzerine Washington hırsızlıkları araştırmak için bir FBI-CIA ekibi gönderdi.[1] Fakat Sümer kentlerinin savaş sonrasında paramparça edilmesi akıl almaz derecede büyük ölçekliydi. Belki günün birinde tarihçiler, insanlık mirasının bu toplu tahribinin, Anglo-Amerikan Irak'ı 'kurtarma' savaşının en kalıcı trajedilerinden biri olduğunu yazacaklar.

Amerika'nın dünyanın bu köşesindeki vahim kontrolüne, muazzam ateş gücüne, Avrupa, Balkanlar, Türkiye, Ürdün, Kuveyt, Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Bayreyn, Doha, Umman, Yemen, İsrail ve elbette şimdi Irak'taki üslerine ve personeline baktığınızda, Iraklıların nasıl düşündüğünü anlayabiliyorsunuz. İran'la sekiz yıllık bir savaşın işkencesini yaşayan bir gençlik kuşağı, acı ve ölümden başka hiçbir şey bilmeden büyümüştü. Şimdi hayatlarının ne önemi vardı ki? Ve bu kuşağa mensup Sünniler günün birinde Usame Bin Ladin'in El-Kaide'si ile ittifak kurarlarsa, Amerikalılara ve onlara yardım etmeyi seçen herkese yaşatacakları yıkımı kim tahayyül edebilirdi? Küllerinden yeniden doğan, bütün Ortadoğu savaşlarının en büyüğünde pişmiş bir Irak ordusu ve intihar bombacılarından oluşan bir ordu; bu ikisi bir arada, bütün süpergüçlere meydan okuyan bir düşman olurdu.

Ancak fantezinin devam etmesi gerekiyordu hâlâ. İşgale giderek artan silahlı direnişle karşılaşan Amerikalılar, birliklerine yönelik saldırıların sadece bir kısmını kabul ediyorlardı. ABD işgal yetkilileri askerlerinin öldüğü pusuları kabul etse de, Bağdat içinde ve çevresinde devriyelerine ve üslerine yapılan saldırıları ve kurulan pusuları bildirmiyorlardı. Ancak medya tarafından büyük ölçüde es geçilen gerçek, Amerikalıların artık Irak'ın hiçbir yerinde güvende olmadığıydı: ne 2003 Nisan ayının başında bir yığın tantanayla ele geçirdikleri Bağdat Havalaanı'nda, ne askeri üslerinde, ne Bağdat merkezindeki caddelerde, ne yumuşak karınları olan helikopterlerde ne de şehir dışındaki yollarda güvendeydiler. Felluce üzerinde helikopterler vurulup düşürülüyor, C-130'lar gökyüzünde füzelerle patlatılıyordu.

Ve ABD bütün işgal orduları ne yaparsa öyle karşılık verdi. Esir kampları utanç yerleri haline geldi. Esirler (Mayıs 2003'e gelindiğinde sadece Irak'ta 11.300 esir vardı) sorgulamalar sırasında sürekli olarak dövülüyordu. 2005'te Afganistan ve Irak'ta 30 esir, genellikle vahşi sorgulamaların ardından, gözaltında ölmüştü. Bunları ancak 2004'te Ebu Garib'in iğrenç fotoğrafları dünyanın gözü önüne serildiğinde keşfetmeye başladığımızı düşünmeyi seviyoruz, fakat dosyalarıma baktığımda, meslektaşım Patrick Cockburn ile birlikte, 2003 yazının sonlarında hapishanelerdeki işkence ve kötü muameleye dair yazdığımızı görüyorum. Tam da bugünlerde 'kaynaklar' gazetecilikte şaibeli bir kelime olabilir, fakat Irak'taki işkenceleri anlatan kaynaklarım son derece güvenilirdi. Bunlar artık Irak'ın dört bir köşesindeki ABD askeri üslerinde yaşanıyordu. Amerikan Özel Kuvvetleri'nden bir albay, bir arkadaşımın karşısında "İşkence işe yarıyor," diyerek övünmüştü.

Albay yanılıyordu. İşkence direniş yaratıyor. İşkence intihar bombacıları yaratıyor. İşkence, işkencecilerin yok edilmesiyle sonuçlanıyor. Han Dari köyünü hatırlıyorum; bir yol kenarı bombasıyla havaya uçuruyup öldürülen ilk Amerikalıyı. Kanı hâlâ yolun üzerindeydi ve kala-

1 Bağdat Müzesi'nden toplam 15 bin parça çalındı. Batılı yetkililerin bazı hazinelerin sonradan kurtarıldığına dair çıkardığı onca yaygaraya rağmen, Haziran 2005 itibariyle 11 bini hâlâ kayıptı; bunlar arasında, bir Asur kadınının başını tasvir eden meşhur fildişi 'Mona Lisa' da vardı. Geri alınan 4 bin eserden bini ABD'de, 1067'si Ürdün'de, 600'ü İtalya'da ve kalanı da Irak'a komşu ülkelerde bulundu.

balık cesedini keyifle seyrediyordu. Ve bir adam yanıma yaklaştı ve son derece keskin ifadelerle politika konuşmaya koyuldu. Amerikalıların esiri olduğunu ve vahşice dövüldüğünü anlattı. "İşte biz işgalcilere böyle yaparız," diyordu. "Buraya gelip kurtarıcı olduklarını söylediler, fakat onların işgalci olduğunu anladığımızda savaşmak zorundaydık. Biz çelikten bir halkız. Amerikalılar ve bütün diğer işgalciler cayır cayır yanacak." Ardından rahatsız edici olduğu kadar korkutucu kelimeler geldi: "Bir yaşında bir kızım var. Ve giysilerinin arasına bir bomba yerleştirip memnuniyetle Amerikalıları öldürmesi için gönderirim."

2003 Temmuz ayının sonuna doğru Uluslararası Af Örgütü Irak'ın Anglo-Amerikan işgalcilerin esirlere kötü muamele veya işkence ettiğine, Irak mahkemelerinin tutukluları bırakma kararlarına uymadığına, göstericilere karşı aşırı güç kullandığına, masum sivilleri öldürdüğüne ve yeni kurulan Irak mahkemelerinin ülkede suç işleyen Amerikalı veya Britanya askerleri yargılamasını engelleyen kendilerine ait yasalar geçirdiğine dair yığınla kanıt toplamıştı bile. Af Örgütü ayrıca Amerikan askerlerinin ev baskınlarının ardından büyük miktarlarda paranın kaybolduğunu tespit etmişti; bu olaylardan, ABD yetkililerinin de doğruluğunu teyit ettiği birinde 101. Birlik'ten bir subay Iraklı bir ailenin evinden 3 milyon Irak dinarı (2 bin dolar) 'kaldırmıştı'. Başka bir olayda Af Örgütü Iraklı bir işçi ve üç çocuk babası olan Radi Numa'nın, ülkenin güneyinde Britanyalılar tarafından gözaltına alındıktan birkaç saat sonra öldüğünü saptamıştı. 10 Mayıs'ta Britanya askerleri ailenin evine şu ifadelerin yer aldığı yazılı bir açıklama bırakmıştı: "Kendisine oğlu hakkında sorular sorduğumuz sırada kalp krizi geçirdi. Askeri hastaneye götürdük, siz de oraya gidiniz." Radi'nin öldüğünden bihaber olan Numa ailesi hastaneye gitmiş, fakat kendilerine orada olmadığı söylenmişti. Sonradan Radi'yi, kimliği belirlenemeyen cesedinin iki gün önce Kraliyet İnzibat Birliği tarafından getirildiği morgda buldular. Basra'da bir otelde çalışan genç bir garson, Baha Musa da Britanya ordusu tarafından gözaltında tutulurken, iddiaya göre dövülerek öldürülmüştü.

En az iki olayda tutuklamalar askerler tarafından değil, 'sivil giysili Amerikan vatandaşları' tarafından yapılmıştı – muhtemelen CIA ajanlarıydı bunlar. Sözgelimi 23 yaşındaki fizik öğrencisi Nasır Abdül-Latif, 12 Haziran'da evine düzenlenen baskında 'ABD vatandaşı olduğu anlaşılan sivil giyimli silahlı kişilerce' vurulmuştu. Baas partisinin üst düzey bir üyesini arayan Amerikan askerleri 30 Nisan'da Hreyşan Aballey'in evini basmış ve seksen yaşındaki babasıyla beraber Aballey'i tutuklamıştı. Erkek kardeşi ise vurulmuştu (aile sağ olup olmadığını bilmiyordu) ve Baas yetkilisinin nerede olduğunu bilmediğini söyleyen Aballey sorguya alınmıştı. Yedi buçuk gün boyu bir duvarın karşısında, başına çuval geçirilmiş ve elleri plastik şeritlerle sıkı sıkı bağlanmış olarak, ayakta veya diz çökmüş halde durduğunu anlatıyordu. Dediğine göre, bir Amerikan askeri ayağına basmış ve tırnaklarından birini koparmıştı.[1]

Paul Bremer'ın 'Geçici Koalisyon Otoritesi' (CPA) (adı, bizzat kendi varlığının nasıl bir rezalet olduğunu ortaya koyuyordu) başkentin kapılarına dayanmış Gotlar, Vizigotlar ve Ostrogotlarla uğraşan bir Roma imparatoru gibi kararnameler yayınlıyordu. Irak ordusu dağıtılacak, binlerce silahlı adam işsiz bırakılacaktı. Bremer boş kaldıklarında ne yapacaklarını düşünüyordu acaba? Bremer'ın Irak'ı yönetmeye çalışan harika çocuklarının ve anti-terör danışmanlarının yerleştiği mermer Saddam sarayının etrafına tonlarca dikenli tel çekilmişti. 'Koalisyon' (esasen Amerika ve savaştaki müttefiki Britanya'dan oluşuyordu) giderek daha az geçici görünüyor ve haftalar geçtikçe otoriteden başka her şeye benziyordu.

1 ABD'nin tutuklulara muamelesine (buna başka ülkelere 'teslim etmek' de dahildi ve haliyle o ülkede de işkence görüyorlardı) dair açık ara en vahim belge Uluslararası Af Örgütü'nün 27 Ekim 2004'te yayınladığı 'Amerika Birleşik Devletleri: İnsanlık onuru ayaklar altında; "Terörle savaşta" işkence ve hesap sorma' (AMR51/145/2004) adlı raporudur.

'Geçici Konsey' ve yirmi beş üyesi (Irak'taki Şiiler, Sünniler, Kürtler ve laik nüfus arasında saygın bir dengeyi temsil ediyordu) en sıkı alayların konusu haline gelmişti çoktan. Pentagon'un Şii hizmetkarı Ahmed Çelebi'nin önerisiyle çıkardığı ilk yasa, Saddam Hüseyin'in devrildiği gün olan 9 Nisan'ı ulusal tatil ilan etmekti. En azından Batı'dan bakınca 9 Nisan'ı böyle görmek mümkündü. Fakat Iraklılar için ilk yeni ulusal tatilleri, ülkelerindeki yabancı işgalinin birinci günüydü. Artık Bağdat'taki işgal otoriteleri için basın merkezi olarak hizmet veren konferans salonundaki bir masaya, gazetelerin kullanması için dizi dizi bültenler gayet muntazam bir şekilde konulmuştu. Üzerlerinde yazanlar adeta şizofrenik bir kâbusa benziyordu. "El Saydiya Halk Sağlığı Kliniği Büyük Açılışı" yazıyordu birinde. Yanındakinde, "Asker Patlamada Hayatını Kaybetti." Üçüncüsünde, "Çocuklar İçin Ulusal Aşı Günü." Onun sadece üç santim yanındaki bültende ise iki ABD askerinin daha öldüğü bilgisi yer alıyordu.

Amerikalılar zamana oynuyor, şipinişi kararlar alıyor, hiçbir eylemlerinin etkisi üzerine kafa yormuyorlardı. Bağdat'ta hapı yutanların ilki Jay 'karnını içine çek ve Amerikalı olmaktan gurur duyduğunu haykır' Garner (en son 1991'de Kürdistan'da karşılaşmıştım onunla), ikincisi ise meşhur 'anti-terör' uzmanı Paul Bremer'dı. Baas Partili üniversite profesörlerini önce kovan, sonra tekrar işe alan bu zatlar, günde en az bir Amerikan askerinin öldüğü vahim manzara karşısında 'terörizm'e karşı savaşta yardımcı olmaları için Saddam'ın işkence tezgahlarının cani haydutlarını da tekrar işe almayı ihmal etmemişlerdi. Amerika'nın 33 muharip tugayından on altısı şimdi Irak denen cadı kazanındaydı (beş tanesi de denizaşırı bölgelere konuşlandırılmıştı) ve daha Afganistan'dan yeni gelmiş olan 82. Hava İndirme Birliği de Bağdat'ın kuzeyine konuşlandırılmak üzereydi. Bush Haziran 2003'te Amerika'nın gerilla düşmanlarıyla, "İşlerini bitirin," diyerek alay etmişti. Onu bunu söylediğine pişman ettiler. O güne kadar en son Bush yönetiminin fantezisinin ('binlerce' yabancı İslamcı 'cihat' savaşçısının Amerikalıları öldürmek için Irak'a akın ettiğini söylüyorlardı) gerçek olduğuna dair bir gıdım olsun kanıt yoktu.

Fakat çok geçmeden bu fantezi karşılığını bulacaktı. Peki o zaman bize ne diyeceklerdi? Irak 'terörizmi' yeniden yaratmak için değil, yok etmek için işgal edilmemiş miydi? Bize Irak'ın bir 'demokrasi'ye dönüştürüleceği söylenmişken, birdenbire 'terörle savaş'ın bir başka arenasına dönüşüvereceketi. Bush şimdi halkına şunları söylüyordu: "Amerika, Irak ve Afganistan'da teröristlerle karşı karşıya... bu sayede halkımız New York'ta veya... Los Angeles'ta terörist şiddetle karşı karşıya gelmeyecek." Demek mesele buydu. Bütün bu 'teröristleri' çok sevdiğimiz, 'kurtarılmış' Irak'a çekiyorduk ve onlar da gayet uysal bir şekilde 'anavatanı' rahat bırakıyordu.

New York'taki İkiz Kuleler çöktüğünde, Felluce'nin adını duyan bir Allah'ın kulu var mıydı? 11 Eylül katilleri uçaklarını Pentagon'a çaktığında, Ramadi'yi kim duymuştu? Lübnanlı hava korsanı uçağını Pennsylvania'da düşürdüğünde, Başkan George W. Bush'un, 2003 Ağustos'unda emrindeki askerler Iraklı gerillalara karşı umutsuz bir savaş verirken 'terörle savaşta yeni bir cephe açıldığını' ilan edeceğine kim inanırdı? Dünyayı 'Afganistan, Irak ve Gazze'deki terörizme' karşı silah kuşanmaya çağıran bir Amerikan başkanını kim tasavvur edebilirdi?

Gazze mi? Orada sefalet içinde yaşayan, ezilmiş, acımasızca hapsedilmiş Filistinlilerin New York, Washington ve Pennsylvania'da insanlığa karşı işlenen suçlarla ne alakası vardı? Hiçbir alakası yoktu elbette. Ne de Irak'ın 11 Eylül 2001'le alakası vardı. 11 Eylül dünyayı değiştirmiş falan değildi. Başkan Bush Amerikan halkının acısını (ve dünyanın geri kalanının sempatisini), Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e akıl hocalığı yapan bir avuç hayalcinin düşlediği 'dünya düzenini' hayata geçirmek için insafsızca maniple etti. Irak'taki 'rejim değişikliği', artık hepimizin bildiği gibi, Richard Perle/Paul Wolfowitz ikilisinin Bush'un iktidara gelmesinden yıllar önce müstakbel İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu için hazırladığı kampanya belgesinin bir parçası olarak planlanmıştı. Tony Blair de, nasıl akıl almaz bir şeyi ifade ettiğini (bir grup İsrail

yanlısı Amerikalı neo-muhafazakar ve sağcı köktendinci Hıristiyanın başının altından çıkan bir projeydi bu) anlamadan bu saçmalığa kapıldı.

Fakat bugün bile bize yeni fanteziler yediriyorlar. Afganistan (Amerika'dan maaş alan savaş ağaları düşmanlarına tecavüz ediyor ve onları öldürüyor, kadınların büyük çoğunluğu hâlâ burkaların arkasında hapis, afyon üretimi şu an ülkeyi dünyanın bir numaralı satıcısı haline getirmiş durumda ve her hafta ortalama yüz insan ölüyor) bir 'başarı'ydı, Bush ve Rumsfeld efendiler hâlâ bununla övünüyordu. 2005'e gelindiğinde Taliban da geri döndü, keza El-Kaide de. Tek fark, artık Rusları değil Amerikalıları öldürmeleriydi. Gerilla nefreti, halkın öfkesi ve yeni yeni başlayan bir iç savaşın ortasında mezbahaya dönen Irak da bir 'başarı'ydı. Şimdi Bush Irak'ın işlemeye devam etmesi için 87 milyar dolar daha istiyordu; 2002'de 'muhabbet tekkesi' olmakla suçladığı aynı BM'ye geri dönüp Amerika'nın işgalinde ölmesi için Irak'a yabancı birlikler gönderilmesini, işgalin yükünün paylaşılmasını talep ediyordu – elbette bu paylaşıma, karar verme yetkisi dahil değildi, o Washington'un kendine mahsus emperyal hakkı olarak kalmalıydı.

Dahası, dünyanın İsrail-Filistin ihtilafının bu canavarca savaşın parçası olduğuna dair çılgınca fikri kabul etmesi gerekiyordu. Bu gezegenin son sömürge savaşıydı, bununla birlikte Batı Şeria ve Gazze'deki yasadışı Yahudi kolonilerine dair her şey ABD'nin 'terörle savaş' açıklamalarındaki Ortadoğu anlatısından tümüyle siliniyordu; Başkan Bush 11 Eylül 2001'nin ardından kozmik bir dini aşırılıkçılık çatışması icat etmişti. Bush'tan gelen böylesine çocukça bir jestin İsrail'in çıkarlarına daha uygun düşmesi mümkün olabilir miydi? Cani Filistinli intihar bombacıları ve yerleşimlere iskan edilen Yahudiler (yani sadece Yahudilerden müteşekkil koloniler), şimdi 'iyi'nin 'kötü'ye karşı bu anıtsal savaşına dahil ediliyordu; Bush'a göre o savaşta Ariel Şaron bile 'bir barış adamı' idi.

Pentagon'da biraz olsun akıl sağlığı kalmıştı. Gillo Pontecorvo'nun Fransa'nın Cezayir savaşıyla ilgili filmini tekrar seyrediyorlardı. *Cezayir Savaşı* adlı film, aralarındaki mücadele kirli bir savaşa dönüştüğünde gerek FLN gerillalarının gerekse Fransız ordusunun neler yaşadığını anlatıyordu. Pentagon'un üst kademelerine bu harikulade, acıtıcı filmi izlemelerini isteyen bilgi notları gönderiliyordu. "Terörizme karşı savaş kazanılırken, fikir savaşı nasıl kaybedilir..." sözleriyle başlayan bu filmin, Ortadoğu'daki bütün direniş hareketleri için ilham kaynağı olduğunu hatırlatmayı da ihmal etmiyorlardı. 2003'te Beyrut kamplarında Filistinli bir yetkili bana şunları söylemişti: "Eğer Irak'taki Araplar İsrail'in süpergüç müttefikinin burnunu sürtebiliyorsa, Amerikalılar kadar etkili askerler olamayan İsraillilere karşı mücadelemizi niye bırakalım?"

Cezayirlilerin, Fransa'nın azametli ordusu Dien Pien Phu'da teslim olurken çıkardığı ders buydu. Fransızlar, Afganistan ve Irak'taki Amerikalılar gibi, kendileriyle bir ateşkesi müzakere edebilecek Cezayirlilerin pek çoğunu öldürmeyi veya 'likidite etmeyi' başarmıştı. Cezayir'i terk etmek istediğinde De Gaulle'un önündeki en çetin meselerden biri *interlocuteur valable* (görüşmeye değer muhatap) bulmak olmuştu. Peki Amerikalılar ne yapabilirdi? Onların *muhatabı* BM olabilirdi. Fakat Bağdat'taki merkezinin bir intihar bombacısı tarafından havaya uçurulmasıyla BM'nin müzakereci olacak hali kalmamıştı. Keza Uluslararası Kızılhaç da intihar eylemiyle vurulmuştu. Direnişçilerin müzakere falan umurunda değildi. Bush 'sonu olmayan savaş' ilan etmişti. Ve görünüşe göre bu savaşın başlıca kurbanları (kendimizle birlikte) Iraklılardı.

Gelelim Ebu Garib Hapishanesi'ne. Eylül 2003. Amerikalıların Saddam'ın eski cinayet evinde yaptığı işkencelerin açığa çıkmasına daha yedi ay var. Esirlerle konuşmamızın yasak olduğunu söylüyorlar. Onları pislikle dolu arazinin ortasında, sıcağın altında kahverengi çadırlarının yanında dikilirken görebiliyoruz; bulundukları yerin çevresi dikenli telle çevrili. Esirlerin fotoğra-

fını çekmememizi söylüyorlar. İçeriye, dikenli tellerin diğer tarafına girmemiz de yasak. Burada 800'den fazla Iraklı tutuluyor, pek azı 'güvenlikle ilgili tutuklular', geri kalanları 'adi suçlardan tutuklananlar', fakat şu ana dek neredeyse hepsi burada, sıcağın, tozun, çamurun arasında yaşıyor. Amerikalıların bizi Saddam'ın eski lanet hapishanesinde görmekten çok mutlu olmalarının sebebi de bu. Verdikleri mesaj ne mi? İşler iyiye gidiyor.

ABD 800. İnzibat Tugayı'nın komutanı Tuğgeneral Janis Karpinski, yüzlerce esir için yakılmış ve yağmalanmış hücreleri temizletmiş. İlaçla dolu, röntgen cihazı olan, hattâ bir defibrilatörün[1] bulunduğu yeni bir revir açılmış. Yeni boyanmış hücrelerde battaniyeler ve herkes için diş macunları, diş fırçaları, sabun ve şampuan var; hepsi esirler için (ve bana öyle geliyor ki bizim için de) battaniyelerinin üzerine düzgünce konmuş. Bunlar, sonradan esirlerin çırılçıplak tutulduğu, kadın iç çamaşırı giymeye zorlandığı veya köpeklere ısırtıldığı anlaşılacak olan hücrelerin ta kendisi. Bu, genç bir Amerikalı kadın inzibatın çıplak bir esire köpek tasması bağladığı, esirlerin çıplak halde birbirlerinin üzerine yığıldığı koridor. General Karpinski sonradan, burada olanlardan dolayı Pentagon'un gözden düşen elemanı olacak.

General Karpinski açıkça sert bir hanımdı – Fort Bragg'daki 7. Özel Kuvvetler'de istihbarat subayıydı ve Saddam 1990'da Kuveyt'i işgal ettikten sonra Suudi Arabistan'da 'hedef belirleme subayı' olarak görev yapmıştı – fakat Eylül 2003'te ilk başta hatırlamakta güçlük çektiği şeyler vardı: Dört ay önce hapishanede, ABD askerlerinin 'öldürücü güç' kullandığı bir isyan çıkmış, protestocu esirler Amerikalı inzibatlara taş ve çadır demirleri fırlatmıştı. İsyan sırasında askerler genç bir esiri öldürmüştü. 'Güvenlikle ilgili tutukluların' büyük çoğunluğu (800. İnzibat Tugayı'nın yaptığı açıklamada, esirleri korumakla değil 'göz kulak olmakla' sorumlu oldukları belirtiliyordu) Bağdat Havaalanı civarındandı; General Karpinski'ye göre aralarında 'direniş gücünün üyesi olan' adamların bulunması muhtemeldi. Terörist yerine 'direniş' kelimesini kullanmasına dikkat edin. Ardından, içeride hiç Batılı tutuklu olup olmadığını sorduğumda, 'Amerikalı olduğunu iddia eden altı, Britanya'dan olduğunu iddia eden iki' tutuklu olduğu cevabını verdi. ABD'nin Irak'taki komutanı General Sanchez, ki 2005'te Ebu Garib'deki tutuklulara kötü muameleyle suçlanacak olanlardan biri de oydu, 24 saat içinde bunu yalanlayacaktı. Hiçbir açıklama da yapılmayacaktı.

Derken Ebu Garib Hapishanesi'nin başhekimi Dr. Macid çıkıp geldi. Ona da Saddam burayı işkence ve idam merkezi olarak kullanırken ne iş yaptığını sordum; uzun bir 'eeeee'nin ardından, Ebu Garib Hapishanesi'nin başhekimi olduğunu söyledi. Gerçekten de ekibinin yarısı Ebu Garib'deki reviri Saddam rejimi döneminde de yönetmişti. "Hayır, idamlara hiç katılmadım," dedi başhekim. "Buna dayanamam. Ölüm belgelerini vermek üzere emrimdeki doktorları gönderiyordum." Güvenlik servislerinin siyasi mahkumları asılmaları için getirdiği geceler hariçti tabii. Bu durumlarda Dr. Macid 'ölüm belgesine gerek yok' diye bir emir alıyordu. Siyasiler geceleri asılıyordu. Doktorun anlattığına göre gündüzleri asılanlar 'katillerdi'. Katiller mi? Katiller mi? Bu kelimeyi kullanması neyi ima ediyordu acaba?

Bize verilen bilgiye göre Ebu Garib'deki yeni Iraklı gardiyanlar insan hakları eğitiminden geçirilmişti – sonradan aralarında Saddam rejiminde polis memuru olan iki kişinin olduğunu öğrenecektik. General Karpinski doktorları Amerikalıların seçmediğini söylüyordu – bu yeni Irak Sağlık Bakanlığı'nın işiydi. Ebu Garib'de Amerikalı istihbarat subayları vardı, fakat hayır, inzibat sorgularda bulunmuyordu. Evet, General Karpinski Guantanamo Körfezi'ni 'birkaç günlüğüne' ziyaret etmişti, fakat orada öğrendiklerinin hiçbirini Bağdat'a uygulamıyordu.[2]

1 Kalp durduğunda kalbin normal atışlarını yapabilmesi için elektrik şoku veren cihaz. –çn

2 Karpinski, 21 Mayıs 2005'te *Independent*'a gönderdiği e-postada şunları yazıyordu: "Guantanamo'da bir günden az bir süre bulundum ve iki subay arasındaki bazı meseleleri çözüme kavuşturmak için oradaydım, tu-

Elbette Ebu Garib'in eski infaz odasına, *Observer*'dan zavallı Ferzad Bazuft ve binlerce Iraklının öldürüldüğü çift darağaçlı odaya da resmi bir ziyaret yapmamız sağlandı. General Karpinski ağır kapı kolunu zorlanarak kaldırdı ve kapının büyük demir kanatları çınlayarak açıldı; çınlama bir süre duvarlarda yankılandı. Dr. Macid burayı daha önce hiç duymadığını, hiçbir zaman Baas partisi üyesi olmadığını söylüyordu. Bunu tarihe not düşmesek yazık olur: Saddam'ın en berbat hapishanesinin baş sağlık yetkilisi (şimdi de Amerika'nın en temiz Irak hapishanesinin baş sağlık yetkilisi) asla Baas partisi üyesi olmamış ve hiç idam görmemiş.

Elbette ancak taştan bir kalbin duygulanmayabileceği şeyler var; darağaçlarının sadece birkaç yüz metre ötesindeki pis ölüm hücrelerinin duvarlarına yazılmış ve kazınmış son sözler. 'Ahmed Kambal, 8/9/2000', 'El Necef valiliğinden Ahmed Aziz, Cebah'la birlikte, 2/9/01', 'Abbad Ebu Muhammed'. Bazen Kuran'dan ayetler yazmışlardı. "Ölüm utançtan iyidir." Dünya'daki son anlarında böyle kelimeler yazmak için nasıl bir cesarete sahip olmak gerekir.

Fakat bütün bunlarla ilgili biraz fazla düzgün gelen bir şeyler vardı. Saddam'ın vahşeti karşısında her kurum gayet temiz görünür. Fakat Ebu Garib'de yeni mutfaklar kadar temiz görünmeyen bir sürü şey vardı. Dikenli tellerin ardında, katil, hırsız ve yağmacı olduğu iddia edilen insanlar için hâlâ hiçbir açık yargısal süreç yoktu. Ordu, Arapça isimlerin İngilizceye uyarlanarak kayda geçirilmesinin (yol açabileceği olanca Ellis Adası[1] hasarıyla birlikte) sık sık ailelerin yakınlarını bulamamasına yol açtığını kabul etmişti. Biz soruncaya kadar altı tutuklunun çadırlarında gerillaların havantopu saldırısıyla öldürülmesinden hiç söz edilmedi. Saldırının hemen sonrasında Amerikalılar tutuklularla konuşması için psikiyatristler göndermiş ve (büyük sürpriz!) tutukluların Amerikalıların kendilerini canlı kalkan olarak kullandıklarına inandıkları saptanmıştı. Ve, hepimizin bildiği gibi, çok daha kötüsü gelecekti.

Üveyd kurak toprakları işaret ediyor ve elini kuzeye uzanan kum, toz ve yıkılmış evlerden müteşekkil manzarayı kavramak ister gibi hareket ettiriyor. "Bütün bu köyleri tanırdım," diyor. "Defterine yaz – bu ölü köylerin isimlerini hatırlamalısın: Mahamar, Menzan, Meşal, Davudi, Çezeran, Nakbiye, Zelal, Ebu Talfa, Cedda, Galive, Um El-Hamadi, El-Güfes, El-Hur, El-Hamsen..." Çok fazla. Abbas Üveyd'e yetişemiyorum. Saddam'ın Bataklık Araplarına yaşattığı yıkımın akıl almaz boyutu, el yazımın hızından daha fazla. Fakat sonra, tuğla enkazının, parçalanmış kapıların ve kurumuş çamurun çok uzağında, bir kuşun çığlığı duyuluyor.

Üveyd'in yüzünü bir gülümseme kaplıyor. "Kuşlar neredeyse, orada su vardır," diyor ve topuklarının üzerinde şöyle bir kasılıyor. Araplar bu hareketi sever, bir adam doğru zamanda doğru bir vecize söylediğinde böyle yapar. Fakat doğru. Kuşlar dönüyor, çünkü su Saddam'ın on uzun yıl boyunca kuruttuğu binlerce kilometrekarelik alana yavaş yavaş geri dönüyor. Bu dönüşü duyabiliyorsunuz; su gürüldeyerek, köpüklenerek, eski kanallardan ve kurumuş yataklardan yolunu bularak, Şii Bataklık Araplarının Saddam yerle bir etmeye karar vermeden önce evlerini üzerine inşa ettikleri alçak çöp tepelerini kuşatarak geliyor. AP'den dostum ve meslektaşım Muhammed Selam'ın yirmi yıl önce Bataklık Araplarının kömürleşmiş cesetlerini gördüğü yer işte burası. Ördekler ve buffalolar arasında yaşayan, mızrakla balık avlayan bu insanlar Saddam'ın ordusu tarafından yakılmış ve elekrik verilerek öldürülmüştü. İç organları

tuklama operasyonları ile en ufak bir ilgisi yoktu. Ebu Garib'deki bütün hücrelere girebiliyordum. Hapishane Kasım 2003'te Askeri İstihbarat Komutanlığı'na devredildiğinde giriş yetkim aynı kaldı. Ebu Garib'i ziyaret ettiğim saatlerde kısıtlama vardı. Karanlık çöktükten sonra dışarı çıkıp Ebu Garib'e gitmeme izin yoktu, zira akşamları yolculuk etmek giderek tehlikeli hale gelmişti..." Anlaşıldığı kadarıyla Ebu Garib'deki kötü muamele ve işkence çoğunlukla akşamları yapılıyordu.

1 New York Limanı'nda ABD'ye gelen göçmenlerin toplandığı merkez. Burada çok farklı ülkelerden on binlerce insan, işlemlerinin bitmesini haftalarca, hatta aylarca beklerdi. 1954'te kapatılıp müzeye dönüştürüldü. –*çn*

balıklar gibi dışarı fırlamıştı. Bu ülkede işgalciyle birlikte masumlar da ölmek zorundaydı.

Küçük bir teknenin üzerinde, geniş Zelal Nehri'nin yukarısına doğru ilerliyorum; briketten yapılma eski bir ev görüyorum, çatısı yeni ve etrafına yeni palmiye ağaçları dikili, toprak setin üzerine çekilmiş küçük, yeşil boyalı bir tekne. Sazlıklar ve çalılıklar gitmiş ve 1 metreden uzun tek bir ağaç yok. Fakat bir aile geri dönmüş. Saddam'ın halkına reva gördüğü uzun ve korkunç insan yapımı kuraklık sırasında ailesiyle İran'a kaçan Muhsin Bahed de dönmeyi düşünüyor.

Bahed teknede yanımda oturuyor, sol elinde bir Kalaşnikof var, sağ eli beş yaşındaki oğlu Mehdi'nin başının üzerinde duruyor. "Burada 12 bin aile vardı ve hepsi gitti," diyor. "Balığımız, meyvemiz, sebzemiz, kuşlarımız, su buffalolarımız ve evlerimiz vardı, Saddam bizi kuraklığa mahkum etti, bütün suyumuzu aldı, bizi çaresiz bıraktı."

Bir noktada teknemiz yavaşlıyor, çünkü önümüzdeki suyun seviyesi 15 santimetre yükseliveriyor, daha yukarı kabaran su, diğer taraftan nehrin normal seviyesine geri dökülüyor. "Altımızda Saddam'ın yaptığı bir barajın kalıntıları var," diye izah ediyor. "Su onun üzerinden akıyor. Yani suyun akışına bakarak setlerin nereye çekildiğini hâlâ anlayabiliriz."

Saddam'ın amacının acımasızlığına hayran olmak için buraya gelmeniz lazım. Amerikalılar ve Britanyalılar 1991'de Şiileri Saddam'a karşı ayaklanmaya teşvik ettiklerinde (ve elbette Saddam muhaliflerini ortadan kaldırırken kıllarını kıpırdatmayarak onlara ihanet ettiklerinde), savaşmaya devam etmek isteyen asker kaçakları ve asiler, on yıllarca önce Wilfrid Thesiger'in büyük eserinde ölümsüzleştirdiği Batalık Arapları'nın yanına sığınarak, Hüveyza, Amara ve Hamar'ın derinliklerine çekildiler. Irak helikopterleri ve tankları yerlerini tespit edemiyordu. Bunun üzerine Saddam, İsrail'in siyasi suikastlarını ve bina yıkımlarını (ve Amerika'nın Vietnam'da kullandığı kimyasalları) bile gölgede bırakan bir karşı-gerilla savaşı stratejisine başvurdu. Dicle ve Fırat'tan bataklıklara akan suyu kesmek için yüzlerce set inşa ettirdi. Suyun akış yönünü, kendisine sadık kalan kasaba ve kentleri sulayan yeni ve geniş kanallara (bunlardan birinin adı Bütün Savaşların Anası Nehri'ydi) çevirdi. Sadece gübrelenmiş tarlalardan artan suların bataklıklara gitmesine izin verildi, bu yüzden Bataklık Arapları taze su bulmak için akıntıların merkezine yürüyordu. Sonunda neredeyse hiç su kalmadı.

Fakat Anglo-Amerikan işgal gücü Mart 2003'te Irak'a girdiğinde hâlâ birkaç yüz kilometrekarelik bataklık vardı; ve Britanya birliklerinin Basra'ya ulaşmasından birkaç saat sonra Hamar halkı Saddam'ın onları yok etmek için yığdığı toprağı kazarak ve diktiği beton setleri delerek aştı. Nasıriye'de yaşlı bir adam, bombardımanın ilk gecesinde karısının kendisini uyandırdığını ve evlerinin arkasındaki eski suyolundan akan suyun sesini dinlettiğini anlatmıştı. Adam buna inanmamıştı. "Sonra kalktım ve ayışığının altında dışarı çıktım. Ve suyu gördüm."

Bu bir umut hikâyesi. Faysal Hayun'un babası 1993'te, Basra Yolu'nda arabasıyla giderken Saddam'ın gizli polisi tarafından öldürülmüştü. "Onu alnından ve boynundan vurdular," diye anlatıyor. "Kuzenim ve amcam 1997'de tutuklanıp Ebu Garib'de asıldı. Muhaberat sabahın dördünde gelip evimizi basardı ve her an gelecekler diye geceleri sürekli çatıda geçirirdim. Şimdi, hayatımda ilk defa sabah güneş doğana kadar kendi evimde uyuyorum."

Muhsin Bahed Hamar Köprüsü'nün altı kilometre kuzeyinde kıyıya atlıyor ve hep beraber ayakkabılarımızı ayaklarımızdan çıkarıp duran derin, siyah çamurda yürüyerek bir evin dört yıkık duvarına varıyoruz. "Burası benim evim," diye anlatmaya başlıyor Bahed. "Geri döndüm ve Saddam'ın barajının güneyinde yeni bir ev yapmak için buradan tuğlalar ve pencere çerçeveleri götürdüm. Bakın burası kazları tuttuğumuz yerdi ve sığırlarım da şu çöplerin orada dururdu. Ve aşağıda da teknem vardı." O ve Mehdi yıkıntıların arasında geziniyor. "Belki artık geri döneriz. Evet, Saddam'ın muhaliflerine yardım ettik. Ve askerler firar edip buraya geldiklerinde onları besledik, uyuyacak yer, ısınacak yakıt verdik. Biz nazik insanlarız."

Muhsin kırk sekiz yaşında, fakat iki eşi ve beş çocuğu var; yeni evinin inşaatını bitirmek için parayı ucu ucuna denkleştirebildiğini söylüyor. Ve Bataklık Arapları topraklarına yürüyerek dönemiyor. Yıllar önce su bufalolarını verip Mercedes almışlar ve tüccar olmuşlar. Diğer kabileler bölgeye taşınmış ve yeni sulanan toprağı ekmiş. Fakat Thesiger'in insanları ayakta, Saddam rejimi değil ve koyu mavi su küçük dalgalar halinde çöle geri dönüyor, Mahamar, Menzan, Meşal ve bataklığın bütün kayıp köylerinin etrafında birikiyor.

Umut ve korku nasıl da birbirine bağlı. Amerikalılar bir düğüne hava saldırısı düzenleyerek (ve misafirlere 'direnişçi' diyerek) katliam yaparken, Saddam'ın toplu mezarlarından biri daha açılıyor. Bataklık Araplarının topraklarından döndükten kısa süre sonra "İslami Hareketin Kadın Şehitleri İçin Belgeleme Merkezi"nden haberdar oluyorum. Saddam'ın genç kadın kurbanları (büyük bölümü inanılmaz işkencelere ve kasten acımasız hale getirilmiş idamlara tabi tutulmuştu) hakkındaki araştırmasını okumaya yürek dayanmaz.

Elektrikli sandalyeye konmadan önce kadınlara zorla kocalarının asılması izletilmişti, asitle yakılmışlardı, tavandaki vantilatörlere çırıpçıplak asılmışlardı, cinsel tacize uğramışlardı. Birçok örnekte kadınlar zehirlenmiş veya kimyasal silah ürettiğine inanılan Samara yakınlarındaki bir tesiste yapılan deneylerde kobay olarak kullanılmışlardı. İşkencecilerinin ve cellatlarının isimlerinin yanında, kurbanların da isimleri nihayet biliniyor. O cellatlardan biri Ebu Vidad; vaktiyle Ebu Garib Hapishanesi'nde bir gecede yetmiş kadın mahkumu asmakla övünen bir adam. Birçok örnekte idam edilen kadınların tek suçu, aranan bir erkeğin kızkardeşi veya eşi olmaktı. Erkeklerin büyük kısmı, üyeleri Baas hükümeti tarafından sürekli olarak işkenceden geçirilen ve öldürülen yasaklı Davet partisi ile bağlantılıydı.

İran'ın Kum kentinde Ali El-Irak tarafından derlenen "Hapsedilen Hatıralar: Unutulmuş Bir Tarihten Kan Kırmızı Sayfalar" adlı çalışmanın tipik bölümlerinden biri şöyle:

> Samire Avde El-Mansuri (Um-İman), 1951, Basra doğumlu, Haritha İlkokulu'nda öğretmen.. İslami hareketin askeri kanadının kadrolarından... İslami Davet partisi üyesi şehit Abdül-Amir ile evli... İşkenceciler: Sarhoşken işkence yapan Binbaşı Mehdi El-Duleymi, ayağıyla bastırarak kurbanlarının kaburgalarını kırmakta uzmanlaşmış Teğmen Hüseyin El-Tikriti... kurbanlarını ayakta döven Teğmen İbrahim El-Lami... Um İman dövüldü... saçından tavandaki pervaneye asıldı ve elektrik verilerek işkence gördü. Basra'daki hücrelerde iki ay geçirdi, çözülmedi, El-Duleymi ruhsatsız silah taşıdığı ve Davet partisine üye olduğu için idam edilmesi tavsiyesinde bulundu.

Aslında Um İman Bağdat'taki Kamu Güvenliği Dairesi'ne nakledilmiş, orada on bir ay daha işkence görmüştü. Sonrasında Devrimci Askeri Güvenlik Mahkemesi'ne çıkarıldı ve asılarak idam cezası aldı. Bir altı ay daha Bağdat'ın batısındaki Raşid Hapishanesi'nde kaldı (belki de hayatının bağışlanacağı umuduna kapılmıştı), nihayet bir pazar gecesi Ebu Garib'e götürülerek Ebu Vidad tarafından idam edildi.

Kadınlara ve çocuklara kocalarının ve babalarının gözü önünde işkence yapılmasına dair pek çok hikâye vardı. Sözgelimi 1982'de Basra'da Teğmen Kerim'in bir isyancının eşini cezaevine getirdiği, kocasının önünde soyup işkence yaptığı, sonra da yeni doğmuş çocuğunu öldürmekle tehdit ettiği anlatılıyordu. Her ikisi de konuşmayı reddedince güvenlik elemanları bebeği duvara çarpıp öldürmüştü.

Ehlam El-Ayaşi 1982'de, yirmi yaşındayken tutuklandı, çünkü Davet'in önde gelen üyelerinden İmad El-Kiravi ile evliydi. Kiravi polise bilgi vermeyi reddedince iki profesyonel işkenceci (raporda isimleri Fadıl Hamidi El-Zerakani ve Faysal El-Hilali olarak veriliyordu) mahkumun ve çocuğunun önünde Ehlal'e saldırmış, işkence yaparak öldürmüştü (okurların ayrıntılarını bilmek isteyeceğini sanmam). Cesedi Basra dışında çöle gömüldü ve mezarının nerede

olduğu bilinmiyor. Ehlam'ın beş erkek kardeşinden üçü onunla birlikte idam edilmiş; bir başka erkek kardeşi 1991'de Kuveyt'in kurtuluşunu takip eden ayaklanma sırasında öldürülmüştü. Fakat annesine yapılan işkenceye tanık olan çocuğu Ela İran'a götürülmüş, orada evlenmişti ve şu an üniversiteye girmek üzereydi.

Birçok hikâye acı verecek kadar trajik. Sözgelimi yirmi bir yaşındaki Avatif Nur El-Hammadi kendi kocasının ihanetine uğramıştı; ağır işkence gören adam, silah kaçakçısı olarak karısının ve bazı meslektaşlarının ismini vermişti. Avatif hamileydi, fakat buna rağmen Binbaşı Amir adlı bir adam tarafından demir sandalyeyle dövülmüş ve ardından cinsel tacize uğramıştı. Mahkemede Yargıç Musallem El-Caburi, 'annesinin nefret dolu sütünü emdiği için bebeğe de minyatür bir darağacı bulunması gerektiğini' söylemişti.

Avatif ilk önce idam edilmek için iki kadın arkadaşıyla birlikte alınmış ve bir defada on kişi olmak üzere 150 erkeğin idamını izlemeye zorlanmıştı; cesetler götürülürken içlerinden birinin kocası olduğunu gördü. Bunun ardından hücreye geri götürüldü. Sonradan elektrikli sandalyede idam edildi. Ebu Garib'deki aynı sandalyede birçok tutuklu da öldürülmüştü; 1982'de Fadile El-Haddad ve ertesi yıl Rida El-Uveynati adlı iki kadın bunlardan sadece ikisiydi.

Meysun El-Esadi, yasaklı bir İslami örgütün üyesi olduğu gerekçesiyle tutuklandığında on sekiz yaşında bir üniversite öğrencisiydi. Sorgusu sırasında saçından asılmış ve falakaya yatırılmıştı, ardından Yargıç Avad Muhammed Emir El-Bender tarafından asılarak idama mahkum edildi. Son isteği (nişanlısına veda etmek) kabul edildi ve iki genç hapishanede evlendi. Fakat diğer mahkumlarla vedalaşırken Irak rejiminin liderliğini suçlayan konuşmalar yaptı ve hapishane müdürü yavaş yavaş öldürülmesi gerektiğine karar verdi. El-Esadi elektrikli sandalyeye bağlandı ve ölümü iki saat sürdü.

İki küçük erkek çocuğu olan Selva El-Behrani 1980'de İslami savaşçılara silah dağıtırken yakalanmıştı. Anlatılanlara göre, sorgu sırasında kendisine Dr. Fehid El-Danuk tarafından zehirli yoğurt yedirildi; Danuk İran birliklerine karşı kullanılabilecek zehirler üzerinde deneyler yapıyordu. Rapora göre, Davet üyesi yüzlerce mücahit, Bağdat'ın hemen güneyindeki Salman Pak'ta zehirli kimyasallarla yapılan deneylerde kobay olarak kullanıldı. Selva, yoğurdu yemeye zorlanmasından kırk beş gün sonra evinde öldü. Yirmi yaşındaki Fatima El-Hüseyni Davet için silah sakladığı iddiasıyla 1982'de Bağdat'ta tutuklandı. Plastik kablolarla dövüldü, elleri arkasından bağlı olarak tavandan sarkıtıldı, elektrik işkencesi gördü ve kalçalarına asit döküldü. Konuşmayı reddetti ve işkencecisi idam edilmesi tavsiyesinde bulundu. 1982'de Ebu Garib'de asıldı ve ailesi tarafından Necef'e defnedildi.

Saddam'ın kadın kurbanlarının çektiği korkunç acıları kayda geçiren 500 sayfalık rapor bir edebiyat eseri değil. Bazı bölümleri fazla abartılı ve sıkça görüldüğü kadarıyla, kadınların şahadetini özenilecek bir kader olarak tarif ediyor. Bu hacimli çalışmayı, Saddam aleyhinde kanıt olarak kullanma derdindeki Amerikalılar da öyle kolay okuyamaz. Bu suçların işlendiği sırada ABD Saddam'ı müttefik olarak görüyordu – ve kitapta tekrar tekrar, kadın mahkumlar üzerinde kullanılan kimyasalların Batı ülkelerinden satın alındığı belirtiliyor. Fakat ayrıntılar dayanılır gibi değil (en az elli kadının adları ve yaşadıkları, işkencecilerinin adlarıyla birlikte kayda geçirilmiş) ve 'Ebu Garib Canavarı' lakaplı Ebu Vidad'ın faaliyetleri hapisten sağ kurtulan az sayıda mahkum tarafından da doğrulanıyor. Ebu Vidad infazları akşam 8'le sabah 4 saatleri arasında gerçekleştiriyor ve asılmadan önce on bir İmam'a dua ettikleri takdirde, kadın ve erkek kurbanlarının başlarının arkasına bir nacakla vuruyordu. Sonunda 41 yaşındaki Ebu Vidad, asıl idam mahkumu yerine cezası ertelenen bir mahkumu öldürmek için rüşvet alırken yakalandı ve 1985'te kendi darağacında asıldı.

Amerikalılar ve Britanyalılar Saddam dönemindeki bu korkunç hikâyelerden fayda sağla-

dı. 'Kendi halkını işkenceden geçiren ve zehirli gazla katleden böyle bir adamın hâlâ Irak'ın başında olmasını mı tercih ederdiniz?' diye soruyorlardı. Irak'ı ondan kurtarmakla iyi bir şey yapmadık mı sizce? Bütün bunların sebebi, işgalin ilk baştaki gerekçelerinin (Saddam'ın kitle imha silahlarına sahip olması, 11 Eylül vahşetiyle bağlantıları, Blair'in 45 dakikalık uyarısı) yalan olduğunun ortaya çıkmasıydı. Fakat Bush ve Blair'in yapmakta olduğu karanlık bir kıyaslamaydı. Eğer bütün günahlarımızın ölçüldüğü kerterizin Saddam'ın ahlaksızlığı ve gaddarlığı olması gerekiyor idiyse, bu bize dair ne anlatıyordu? Saddam'ın rejimi *eylemlerimizi* tanımlayan ahlaki pusula ise, bu bize ne kadar kötü (ve günahkar) olma izni veriyordu? Saddam Ebu Garib'deki kadınları işkenceden geçirmiş ve idam etmişti. Bizse sadece tutuklulara cinsel tacizde bulunduk, birkaçını öldürdük, Bagram'daki bazı şüphelileri katlettik ve onları Guantanamo'da insalıkdışı muameleye tabi tuttuk.[1]

İlginç olan, Ebu Garib'de yaptıklarımıza Doğu ve Batı'dan çok farklı tepki gelmesiydi. Biz 'medeni' Batılılar, 'bizim' adamlarımızın ve kadınlarımızın tutukluları köpeklere ısırtmaları, aşağılamaları ve işkenceden geçirmeleri karşısında şoke olmuştuk. Iraklıların onuru kırılmıştı, fakat şoke falan olmamışlardı. Arkadaşları ve akrabaları (bunlardan bazıları Amerikalılar tarafından içeri atılmıştı) onlara Amerikalı gardiyanların iğrenç davranışlarından çok uzun zaman önce bahsetmişti. Bu ikonik fotoğraflar onlar için sürpriz olmamıştı. Neler olup bittiğini zaten biliyorlardı.

2004 başlarına gelindiğinde, Irak'ın büyük kentlerinin caddelerinde binlerce paralı askerden oluşan bir ordu peyda olmuştu; bunlardan birçoğu işgalci Anglo-Amerikan makamları ve Bağdat'taki çalışanlarının hayatından endişe eden onlarca şirket tarafından tutulan eski Britanya ve Amerika askerleriydi. Irak'ta üç yüzü aşan güvenlik firması için çalışan ağır silahlı Britanyalıların sayısı, artık Britanya'nın ülkenin güneyinde konuşlu sekiz bin kişilik ordusunu sollamıştı. Irak'ta büyük Amerikan ve Britanya güvenlik şirketleri iş yapsa da, onlarca küçük firma da az sayıda çalışan ve faaliyet alanı eşliğinde dükkan açmıştı. Britanyalıların birçoğu eski SAS askerleriydi, Amerikan Özel Kuvvetleri'nin yüzlerce eski mensubu da Irak'taydı, öte yandan işgal yetkilileri için çalışan silahlı Güney Afrikalılar da vardı.

Binlerce Batılı paralı askerin (ya da Amerikan basınının gayet zararsız ifadesiyle, 'güvenlik taşeronlarının') Irak'taki varlığı, Amerika'nın asker kayıplarından duyduğu korku kadar, şimdi ABD ve Britanya hükümetlerinin kasasını hortumlayan milyarlarca dolarlık güvenlik endüstrisi hakkında da çok şey anlatıyordu. Güvenlik firmaları, Irak otoyollarındaki konvoylara eskortluk yapıyordu. Bir Amerikan şirketinden silahlı sivil adamlar geceleri, Paul Bremer'ın karargahının bulunduğu eski başkanlık sarayının içindeki ABD askerlerine muhafızlık ediyordu. Diğer bir deyişle, güvenlik şirketleri artık işgal birliklerini koruyordu. 2003'te bir ABD helikopteri Felluce yakınlarında düştüğünde, bölgenin kontrolünü alan ve arama kurtarma operasyonuna başlayan Amerikalı bir güvenlik firmasıydı. Söylemeye bile gerek yok, paralı askerler arasındaki kayıplar işgal makamları tarafından yürütülen düzenli can kaybı hesabına dahil değildi.

1 2005 yazının ortasına doğru ABD silahlı kuvvetlerinin Irak ve Afganistan'daki işkencelerine dair artık her hafta bir ifşaatta bulunuluyordu. 23 Mayıs'ta *New York Times*'ta Bob Herbert ordu işkencecilerini 'sadistler, sapıklar ve caniler' diye nitelerken, *Times*'ın 20 Mayıs tarihli kendi haberinde yer alan ve Afganistan'daki işkenceyi anlatan ABD askeri belgesinden şu alıntıyı yapıyordu: "Askeri soruşturmayı yürütenlere verdikleri yeminli ifadelerde askerler bir kadın sorgucunun yüzükoyun yatmış bir tutuklunun ensesine basmak ve bir başkasının genital organlarını tekmelemek suretiyle aşağılamaktan zevk aldığını anlatıyor. Zincirlenmiş bir tutuklu hücrenin zemininde ileri geri sürünmeye, bu sırada iki sorgucunun postallarını öpmeye zorlandığından bahsediyor. İfadelere göre, bir başka tutukluya, sorguda direncini kırma stratejisinin bir parçası olarak, su ve dışkıyla dolu bir bidondan plastik şişe kapaklarını çıkarma işi verilmiş." Tim Golden'ın imzasını taşıyan ilk haberde, masum bir adamın bacağının muhafızlar tarafından yüz kez tekmelendiği ve ardından ellerinden tavana asılmış bir halde hücresinde öldüğü anlatılıyordu.

Elbette tutukluların isimleri de yoktu listelerinde. 55 yaşındaki Muhammed Ebul Abbas Irak'taki bir ABD tutuklu kampında esrarengiz bir şekilde öldüğünde kimse ailesini arama zahmetine girmedi. Onu yakalayan Amerikalılar, 1985'te *Achille Lauro* yolcu gemisinin kaçırılması olayının ardındaki adamın ne durumda olduğunu haber programı izlerken öğrenmişti. Bununla birlikte daha yedi hafta önce ailesine yazdığı son mektupta Filistinli militan, 'sağlığının gayet iyi olduğunu', kısa süre içinde bırakılacağını umduğunu söylüyordu. Peki Muhammed Ebul Abbas'a ne olmuştu?

Abbas otuz yılı aşkın süre Yaser Arafat'ın önde gelen mesaidaşlarından biriydi, fakat dünya ismini sonsuza kadar *Achille Lauro* ile anacak. Küçük çaplı örgütü 'Filistin Kurtuluş Cephesi'nin üyeleri Akdeniz'de geminin kontrolünü ele geçirmiş ve gemide acımasızca işledikleri bir cinayet (Leon Klinghoffer adlı ihtiyar bir Amerikalı Yahudiyi vurmuşlardı) uluslararası toplumu ayağa kaldırmıştı. Ancak on yıl içinde bizzat İsrailliler, artık Filistin Ulusal Konseyi üyesi olan Ebul Abbas'ın Gazze Şeridi'ndeki seçimlere katılmak üzere işgal altındaki topraklara girmesine izin verecekti. Hattâ İsrail'deki Hayfa kentinde bulunan eski aile evini bile ziyaret etti. İsrail-Filistin barış anlaşmalarını destekledi ve FKÖ'nün tüzüğünden İsrail karşıtı maddelerin kaldırılmasından yana çıktı. Arafat'ın birçok mesaidaşı gibi Abbas da o efsanevi Ortadoğu dönüşümünü geçirerek, 'süper-terörist' iken barış yanlısı haline geldi.

Velhasıl, Amerika'nın Bağdat dışındaki havaalanı mahkum kampının sert koşullarında tutulmasının ne gibi bir sebebi olabilirdi? Hiçbir suçla itham edilmemiş, kendisine avukat isteyip istemediği sorulmamış, eşi ve ailesiyle doğrudan bağlantı kurmasına hiç izin verilmemişti; dış dünyayla ancak Kızılhaç üzerinden iletişim kurabilmişti. En sonunda Beyrut'taki eşi Reem'e telefon edip kocasının öldüğünü bildiren de Kızılhaç görevlileri olmuştu.

"Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum – hiçbir şey," diye feryat ediyordu Reem Beyrut'tan bana açtığı telefonda. "Nasıl öldü? Niye bize hiçbir şey söylemediler?" Muhammed Ebul Abbas Irak'ta ABD gözetiminde ölen en ünlü tutuklu hâlâ ve ABD askeri güçleri tarafından tutulan 15 bin Iraklı ve Filistinli arasında giderek kabaran sebebi belirsiz ölümler listesinde o da yerini aldı. Irak'taki işgal yetkilileri, Ebul Abbas'ın cesedine otopsi yapacaklarını söylemekle yetineceklerdi. 'Filistin Kurtuluş Cephesi'nin (FKC), Arafat'ın FKÖ'sü ile birlikte uzun yıllardır Bağdat'ta bürosu vardı; FKC'nin 'politbürosunun' başkanı Muhammed Sobni, Ebul Abbas'ın önceki yıl 14 Nisan'da ABD askerleri tarafından tutuklandığını söylüyor ve şunları ekliyordu: "Hiçbir yasal gerekçesi yoktu. Tek sebep, o dönemde Amerikan askerlerinin sahte zaferler kazanmak zorunda olmasıydı. Ebul Abbas'ın 1995'te Filistin'de olduğunu hepimiz biliyorduk ve hem ABD hem İsrail buna göz yummuştu. Bundan sonra Filistin kentlerini ve diğer Arap ülkelerini pek çok kez dolaştı. Bütün bunları buradaki Amerikalılara anlatmış ve serbest bırakılmasını istemiştik. Eve yazdığı son mektubunda kısa süre içinde bırakılacağını umduğunu söylüyordu. Peki ona ne oldu?"

Ebul Abbas'tan bir, daha önceki bir evliliğinden iki çocuğu olan Reem Ebul Abbas, geçen yıl Amerikan birlikleri kente girdiğinde kocasının Bağdat'ta yaşamaya devam ettiğini söylüyordu. "Onlardan uzak durmaya çalışıyordu, çünkü birçok insan –Iraklılar ve Filistinliler–, hiçbir şey yapmamış insanlar gözaltına alınıyordu. Derken Amerikan askerleri evini bastı. Muhammed orada değildi, fakat olan biten her şeyi Fox televizyonunda gördüm. İnanabiliyor musunuz, kendi evimi televizyonda gördüm; eşyaların yerini değiştirmişler, bir aynanın üzerine Filistin bayrağı örtmüşler ve ardından Fox televizyonunu çekmesi için çağırmışlardı. 14 Nisan akşamı Muhammed bir arkadaşının evinden, bir Thuraya uydu telefonuyla beni aradı. Büyük hataydı. Sanırım bu sayede takip edip izini buldular. Çok geçmeden Amerikan askerleri kapıda bitivermiş."

ABD işgal makamları ilk başta 'önemli terörist Ebul Abbas'ın yakalandığını açıkladı, işgal altındaki topraklara geri dönüşünden veya FKC liderinin barış müzakerecisi sıfatıyla Filistin'e girişine bizzat (onu hapiste görmeyi Amerikalılardan çok daha fazla isteyebilecek olan) İsrailliler tarafından izin verildiğinden hiç söz edilmedi. Eşi Reem şunları söylüyordu: "İlk başta 'terörist'ti. Sonra barış adamı oldu. Ardından Amerikalılar tutukladı ve onu tekrar 'terörist' yaptı. Bu nasıl bir saçmalık?" Aylar içinde Yaser Arafat da benzer bir dönüşüm yaşayacaktı. Ebul Abbas'ın ailesine 19 Ocak tarihini taşıyan ve bir Kızılhaç kâğıdının bir tarafına son derece düzgün bir Arapçayla yazdığı son mektubu akıbetine dair hiçbir ipucu vermiyordu. Hollanda'daki kardeşi Halid'e hitaben kaleme alınan mektupta, bir mahkumun sevgi ve umut ifadeleri eşliğinde, ailesinden mektup istemesi ve haber sorması vardı sadece: "Sevgili Halid... ilk önce sevgili annenin alnından öperim. Umarım sevdiğim 'dolmalardan' ve acılı tavuktan yapmaya hazırdır, çünkü özgür kalınca ilk yemeği onun evinde yiyeceğim. Ailemden ve canımın içi İssa'dan ne haber?... Ona, eşine ve çocuklarına çok çok selam ederim. Erkek ve kızkardeşlerine ve ailelerine de çok selamımı söyle, çünkü onlar benim de ailem ve en sevdiklerim... İnşallah bana *dışdaş* gönderebilirsin... Sağlığım gayet yerinde ve ailemden ve dostlarımdan haber almaya çok ihtiyacım var. Kısa süre sonra bırakılacağımdan çok umutluyum – inşallah." Anlaşıldığı kadarıyla Muhammed Ebul Abbas'ın yakında öleceğine dair hiçbir önsezisi yoktu. Fakat bu umutlu mektubu yazdıktan kırk dokuz gün sonra hayatını kaybetti.

Irak, dünyanın Filistin'i unutmasına yol açmıştı; Yaser Arafat şimdi Ramallah'ta pis kokan, yıkanmamış ofislerde yaşıyor, İsrail ordusu tarafından fiili ev hapsinde tutuluyordu. İsrail Arafat'la tüm bağlantıyı kesmişti. Keza Amerikalılar da. Filistinli intihar bombacıları, Ariel Şaron Batı Şeria'nın ortasına devasa bir duvar inşa etmeye (böylece yüzlerce Filistin köyünü yıkmış ve Filistin devletine ait olması gereken toprakları fiilen ilhak etmişti) başlayıncaya dek, İsrail'in dört bir tarafında kendilerini havaya uçurmuştu. Şunu hemen söylemek lazım: Duvar, eski Berlin Duvarı'ndan çok daha uzun olmasına rağmen, gazetecilerin büyük çoğunluğu tarafından duvar diye adlandırılamıyordu. Duvarın gettolar ve apartheid ile ilgili kötü çağrışımları vardı. Bu yüzden *New York Times* ve BBC veya başka yerlerde 'güvenlik bariyeri', hattâ daha da fantastik versiyonuyla, 'çit' haline getirildi. Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı (yerle bir olan Filistin Yönetimi mahkemeye sözcüsünü göndermişti) duvar inşaatının yasadışı olduğuna hükmetti. İsrail kararı görmezden geldi.[1]

Ve İsrail, karşıtlarını öldürme politikasını sürdürdü. Bu 'hedefli öldürmeler' (İsrail'in, BBC ve diğerlerinin uysalca benimsediği bir başka semantik icat örneği) doruğa çıktı; bu saldırılarda kaçınılmaz olarak masumlar da öldürülüyordu. 21 Mart 2004'te bir İsrail helikopteri Hamas'ın yaşlı ve engelli lideri Şeyh Ahmed Yasin'e, Gazze'deki bir camiden ayrılırken füze saldırısı düzenledi. Tekerlekli sandalyedeki felçli bir insanı öldürmek pek de büyük cesaret gerektirmiyordu. Benzer şekilde, suikastın sonuçlarını özümsemek sadece birkaç dakika aldı. Evet, intihar eylemlerini şevkle desteklemişti –buna İsrailli çocukların öldürülmesi de dahildi. Evet, kılıçla yaşayan kılıçla ölürdü, tekerlekli sandalyede olsun veya olmasın. Fakat cesur yeni dünyamız için son derece tehlikeli bir şey (bir başka uğursuz örnek) ufukta görünmüştü.

İhtiyar adamın kendisini ele alalım. Başından beri İsrail'in çizgisi basitti. Şeyh Yasin (İsrail'in Londra büyükelçisinin tabiriyle) 'yılanın başıydı', 'dünyanın en tehlikeli örgütlerinden biri olan' Hamas'ın lideriydi. Fakat ardından dünya medyasından kafa karıştırıcı ve örtbas eden haberler yağdı. Cinayet günü BBC Dünya Servisi'nin bize söylediği şekliyle, Yasin ilk başta İsrailliler

1 Yıllar boyunca Amerikalılar (sadece Tom Friedman da değil) Filistinlilere şiddetten uzak durmaları, işgale karşı Gandivari bir yaklaşımın daha faydalı olabileceği konusunda ders vermişti. Elbette Arapların Lahey'e yaptıkları başvurunun sonucu, bu tür barışçı protestolarla bir arpa boyu yol alınmadığını gösterdi.

tarafından bir 'esir takası' çerçevesinde serbest bırakılmıştı. Bu kulağa o bildik takaslardan biri gibi geliyordu (ele geçirilen İsrail askerleri karşılığında bırakılan bir Filistinli) ve ardından, aynı günün ilerleyen saatlerinde, BBC bize bu kez Yasin'in 'Kral Hüseyin'in bağladığı bir anlaşmayı takiben' bırakıldığını anlatıyordu.

Bütün bunlar çok ama çok garipti. Yasin İsraillilerin esiriydi. Bu 'yılan başı' bir İsrail hapishanesindeydi. Ve derken (bingo) bu sözümona canavarın bir 'anlaşma' sebebiyle gitmesine için verilmişti. Öyleyse 'anlaşmanın' ne olduğunu hatırlayalım. Şeyh Yasin, yasa ve düzen düşkünü sağcı Likud lideri Binyamin Netanyahu'nun ta kendisi tarafından, İsrail başbakanlığı yaptığı sırada bırakılmıştı. Şu an hayatta olmayan Kral Hüseyin iki taraf arasında 'arabuluculuk' yapmıştı. İki İsrailli Mossad ajanı, İsrail ile dört başı mamur bir barış anlaşması yapmış olan bir Arap ülkesinin başkenti Amman'da bir Hamas yetkilisini öldürmeye çalışmıştı. Yetkiliye zehir şırınga etmişlerdi. Bunun üzerine Ürdün Kralı Hüseyin öfkeyle ABD başkanını arayıp panzehirin verilmemesi ve Yasin'in serbest bırakılmaması halinde yakalanan Mossad ajanlarını yargılamakla tehdit etmişti.

Netanyahu derhal pes etti. Yasin bırakıldı ve Mossad elemanları sağ salim İsrail'e döndü. Yani 'yılan başı' bizzat İsrail tarafından, o dönemki İsrail başbakanının talimatıyla salıverildi – Yasin öldürüldüğünde tarihin bu bölümü gayet rahat bir şekilde unutuldu. Bu da çok ama çok tuhaftı. Zira eğer ihtiyar din adamı gerçekten devlet cinayetine değer biriyse, niye Netanyahu en başta onun gitmesine izin verdi? Ancak çok daha tehlikeli olan cinayetin etkileriydi. Bir Arap daha (ne kadar intikamcı ve acımasız olursa olsun bir lider daha) suikasta kurban gitmişti. Amerikalılar Bin Ladin'i öldürmek istiyordu. Molla Ömer'i öldürmek istiyordu. Saddam'ın iki oğlunu öldürmüşlerdi. Tıpkı Yemen'de iki El-Kaide üyesini, insansız savaş uçağı ve roketle öldürdükleri gibi. İsrailliler sürekli olarak Yaser Arafat'ı öldürme tehditleri savuruyorlardı. Ve Yasin'in ölümünden kısa süre sonra İsrailliler tekrar saldırdı ve yeni Hamas lideri Abdülaziz Rantisi'ye bir füze daha attılar. On yıldan fazla bir süre önce yüzlerce başka Filistinliyle birlikte yasadışı olarak Lübnan'a sınırdışı edilen o Rantisi'ydi; İsrail sınırına yakın 'Çiçek Tarlası'nda aylarca sıcağın ve karın ortasında yaşamıştı. Gazze'de son olarak röportaj yaptığım da aynı sakallı Rantisi'ydi; o gün bana "Hayatımın şahadetle sona ermesini tercih ederim," demişti. Ardından pencereden bakmış, dışarıda Apache helikopteri olup olmadığını kontrol etmiştim. Şimdi o helikopter Rantisi'yi bulmuştu.

Kimse bütün bunların etkileri üzerine kafa yormaya başlamamıştı. Yıllardır hükümetlerin gerillalarla vahşi savaşında yazılı olmayan bir kural vardı. Sokaklardaki insanları, bomba yapanları ve silahlı adamları öldürebilirdiniz. Fakat her iki taraftaki liderliğin (bakanlar, ruhani liderler, 1962'de Cezayir liderliğinin büyük bölümünü öldürdüklerini anladıklarında Fransızların kullandığı tabirle söylersek, müstakbel değerli muhataplar) yaşamasına izin verilirdi.

Bu kuralların zaman zaman ihlal edildiği doğrudur. IRA Thatcher'ı öldürmeye çalışmıştı. Arkadaşı Airey Neave'yi öldürdüler. İslami Cihad İsrailli bir bakanı otel odasında öldürmüştü. Fakat bunlar birer istisnaydı. Şimdi her şey tamamen değişmişti. Şiddeti savunan herkes (şiddet uygulamaya alenen muktedir olmasa bile) ölüm listesindeydi. Öyleyse diğer tarafın da kuralları bozmasına kim şaşırabilirdi ki?

Başkan Bush artık güvende mi? Ya da Tony Blair? Veya büyükelçileri ve bakanları? Kısa süre sonra 'kendi' liderlerimiz de 'meşru hedef' olacak mı? Bunu bilemeyiz. Kendi siyasi liderlerimiz suikasta uğrarsa, vurulursa veya havaya uçurulursa, katilleri kötüleyeceğiz ve 'terörizmin' yeni bir aşamaya ulaştığını iddia edeceğiz. Şu an topyekün suikast furyasıyla bunu teşvik ettiğimizi unutacağız. Amerikalılar Şeyh Yasin suikastını kınayamadı, keza Rantisi suikastını da. Yani uğursuz bir yolda yeni bir adım attık.

Derken ölüm ihtiyar adamı da gelip buldu. Arafat'ta uzun zamandır Parkinson hastalığının belirtileri vardı, fakat yerle bir edilen Ramallah karargahının pisliğinde sağlığı haliyle daha da kötüleşmişti. Diplomatik ziyaretçilerin karşısında bile çoraplarını çıkarıp ayaklarının üzerindeki yaraları kaşımayı alışkanlık haline getirmişti. Odaklanmakta zorluk yaşıyordu, iştahsızdı. Ziyaretçilere kuşatma altındaki Beyrut'ta 1982'de İsraillilere karşı verdiği savaşa dair ipe sapa gelmez şeyler anlatıyordu. Çevresindekilerden bazıları aklının gelip gittiğini, gerçek dünyayla bağının kopmakta olduğunu, yani ölüme yaklaştığını anlamıştı. Haklıydılar. İsrailliler umutsuz hastalığın pençesindeki Arafat'ın yıkılmış karargahından çıkmasına izin verdi nihayet ve Fransızlar ihtiyar adamı Paris dışındaki Percy Askeri Hastanesi'ne nakletti. Orada, 11 Kasım 2004'te, (Balfour Deklarasyonu'na ve Britanya'nın Filistin'de bir Yahudi vatanına destek vermesine, böylece Filistin halkının tehcirine ve sürgünde yaşamasına vesile olan) Birinci Dünya Savaşı'nın sona erişinin seksen altıncı yıldönümünde Yaser Arafat öldü.

Kahire'deki cenaze törenini izledim; atla çekilen bir top arabasının üzerinde, tek bir Mısırlı veya Filistinli sivilin yürümesine izin verilmeyen bir bulvar boyunca, bazıları eli kanlı Arap diktatörlerinden oluşan bir topluluğun önünde, sıkıcı, kısa bir seyahat. Bir saray duvarındaki heybetli kapı açılıp altı siyah atın hâlâ Fransızların üzerine örttüğü Filistin bayrağına sarılı tabutla birlikte yolu takırdattığı sırada, bir caminin yanında sohbet ediyorlardı. Ve neredeyse bir dakika boyu kimse atları veya tabutu fark etmedi. Sıcak bir öğle sonrası, bir kasaba istasyonundan kimseye görünmeden geçip giden bir trene benziyordu. Ancak naaş Ramallah'a ulaştığında Filistinliler Arafat'a daha tanıdık bir cenaze töreni verdi; on binlerce insan feryat edip ağıtlar yaktı, tabuta dokunmak için birbirini ezdi ve havaya binlerce mermi sıktı. Arafat görse hoşuna giderdi, çünkü en az kendi sağı solu belli olmayan karakteri kadar kaotik, dramatik, samimi ve korkutucu bir manzaraydı. Artık Arafat gittiğine göre umut vardı. Tepkimiz işte bu oldu bizim. Filistinliler yas tutarken, onlara hayatlarının artık iyiye gideceği söyleniyordu.

Böylece demokratik seçimlerin (ki Arafat'ın asla onaylamadığı bir şeydi bu) ardından Amerikalılarla Britanyalıların canı gönülden onayladığı renksiz Mahmud Abbas başkan oldu. Abbas Oslo Anlaşmaları için Filistin belgelerini yazmıştı; 600 sayfa içinde 'işgal' kelimesini bir kez bile kullanmamış, İsrail ordusunun çekilmesinden değil, sadece 'yeniden konuşlandırılmasından' dem vurmuştu. Ancak 'terörizmi' bitirme sözü verirken (Amerika ve İsrail'in lügatını kullanma yeteneği Abbas'ın birçok başarısından biriydi), Filistin toprakları ayaklarının altından kayıverdi. Hamas ve İsrail ateşkesi bozdu ve ardından Başkan George W. Bush, ABD'de Ariel Şaron ile yaptığı görüşme sonrası, yüzleşilmesi gereken yeni gerçeklikler olduğunu, İsrail ile 'yan yana' demokratik bir Filistin devleti istiyor olsa da, Filistin toprakları üzerinde yasadışı şekilde yapılmış büyük Yahudi yerleşimlerinin kalması gerekeceğini açıkladı. Bunu ilkin Nisan 2004'te, Arafat hayattayken söylemişti. Bu BM Güvenlik Konseyi'nin, savaşla toprak elde etmenin mümkün olmadığını belirttiği 242 sayılı kararının yerle bir edilmesi anlamına geliyordu. Şaron Gazze'deki gelişmemiş küçük yerleşimleri (sadece 8 bin İsrailli yaşıyordu) kapatmaya hazırdı ve bu 'tarihi ve cesur bir adımdı'. Peki ya sonuç? Filistin Batı Şeria'sının geniş toprakları şimdi, Başkan Bush'un lütfuyla, İsrail haline gelecekti. İsrailli olmayan insanlara ait olan topraklar, Amerika'nın izniyle artık iç edilebilecekti, zira aksini kabul etmek 'gerçekçi değildi'. Filistinliler afallamıştı. Bu tam da Usame Bin Ladin'in üzerinde konuşmayı pek sevdiği türden bir aldatma ve ikiyüzlülüktü. Gerçekten de, George W. Bush Ortadoğu'da neyin 'gerçekçi olmadığını' tanımlayabileceğini düşündüyse, başka bir soru daha sormak kaçınılmaz hale geliyordu. Aslında El-Kaide için *çalışıyor* olabilir miydi?

Hepimiz 'Tanrı'nın veya atalarımızın bize verdiği topraklara sahibiz. İngiltere Tudor Kra-

liçesi Mary, kalbine kazınmış 'Calais'[1] adıyla ölmemiş miydi? İspanya'nın Hollanda üzerinde meşru hakları yok mu? Ya da İsveç'in Norveç ve Danimarka üzerinde? Ya da Britanya'nın Hindistan üzerinde? Müslümanlar (ve Yahudiler) onbeşinci asır Endülüs'ü üzerinde hak sahibi değil mi? İsrail de dahil, her sömürgeci güç bu mantıksız talepleri öne sürebilir. Usame Bin Ladin'in dile getirdiği her iddia, ABD'nin Siyonizmi temsil ettiği ve Arap topraklarının çalınmasını desteklediği yönündeki her açıklaması, şimdi milyonlarca Arabın gözünde doğru çıkmıştı, Bin Ladin'le hiç işi olmayanların bile. Bin Ladin, George W. Bush'tan daha iyi bir asker toplama çavuşunu nereden bulabilirdi ki? Bunun Irak'taki genç Amerikan askerleri için ne anlama geldiğinin farkında değil miydi? Yoksa İsrailliler Mezopotamya'daki Amerikalıların hayatlarından daha mı önemliydi?

2004 yazında, Bağdat'taki ABD valisi sıfatıyla son saatlerinde Paul Bremer, başında bulunduğu işgal otoritesinin bütün Irak topraklarında hayata geçirdiği bazı yasaları sıkılaştırmaya karar verdi. Yeni bir yasa hazırlayarak, Iraklı sürücülerin direksiyonu tek elle kullanmasını yasakladı. Bir başka belge, Iraklıların acil durumlar dışında arabalarının kornalarına basmalarının bundan böyle suç olduğunu resmen ilan ediyordu. Aynı gün, Bremer Irak'ta araç kullanma standartlarıyla meşgulken, üç Amerikan askeri Bağdat'ın kuzeyinde yol kenarına konmuş bir bombayla paramparça oldu; aynı hafta sonu ABD güçlerine düzenlenen altmıştan fazla saldırıdan biriydi.

Bremer'ın başarısızlıklarına, kendisinin ve iflah olmaz işgal yönetiminin neden olduğu felaketin doğasını umutsuzca anlama yeteneksizliğine dair bundan daha mantıksız (ve çıldırtıcı) bir simge bulmak zor. Eski 'Geçici Koalisyon Yönetimi'nin (şimdi 3 bin kişilik bir ABD büyükelçiliği biçimini almıştı; dünyanın en büyük elçiliğiydi bu) Irak'tan kopuk olması değildi mesele. Bu dünyada yaşamıyordu bile. Bremer'ın son yıldızlaşma anı bir ABD askeri uçağıyla Bağdat'tan ayrıldığında gerçekleşti; Amerika'nın maaşını verdiği iki paralı asker (tüfeklerini kameramanlara tehditkar bir şekilde doğrultmuşlar, Bremer'ın arkasından yürüyorlardı), kabin kapıları kapatılıncaya dek onu korudu. Ve unutmayın ki Bremer bu göreve, 'anti-terör' uzmanı olduğu için getirilmişti.

Korkunç bir yazdı. Direnişçiler Amerikalılara sürekli saldıramıyorsa da, Wal-Mart intihar bombacılarını üretmekten ve işbirlikçi saydıklarını yok etmekten geri durmuyorlardı. Sözgelimi 28 Temmuz'da polis olmak için akın akın başvuran yoksullar katledildi; Sünni kenti Bakuba'da, iş bulmak için bir bulvarda, korumasız bir şekilde uzun kuyruklar oluşturanların yüzden fazlası öldü. Bombacı (kimliği her zamanki gibi meçhuldü) Renault marka aracını, polis olmaya çalışan 600 işsiz genç adamın üzerine sürmüş, patlayıcıları infilak ettirmiş ve insanları paramparça etmişti. Bomba yolun ortasında iki metre derinliğinde bir çukur açmış ve yandaki bir çarşıda alışveriş yapan 150 erkek ve kadını daha yaralamıştı.

Bu, öldürülmeyeceğin veya kaçırılıp başının kesilmeyeceği umuduyla Irak yollarında dolaşabilmenin hâlâ mümkün olduğu son yaz mevsimiydi. Dicle üzerinde bir tekne kiraladım; beni Basra'ya götürmeyi teklif eden tekne sahibi, Salih adında eski bir Irak askeriydi ve İran-Irak savaşında yaralanmıştı. Salih'in teknesiyle tam bir hafta yolculuk etmenin biraz fazla olacağını düşündüm. Bu yüzden Bağdat dışına bir yolculukla yetindim. Saddam'ın eski okulunun, savunma bakanlığının enkazının ve yıkılmış apartman bloklarında ganimet arayan kalabalıkların önünden geçtik. Ve Dicle'nin bezelye yeşili sularında seyrederken, Şii olan Salih'e, Ortadoğu için, Irak için, bizim için hiç umut olup olmadığını sordum. "İmam Ali'miz der ki, bir insan din açısından kardeşimiz de olabilir, insanlık açısından kardeşimiz de. Biz buna inanırız. Bütün insanlarla tam barış içinde yaşamalısın. Onunla kavga etmemelisin, onu öldürmemelisin. Sen de

1 Fransa'nın kuzeyinde bir kent. 1347-1558 yılları arasında İngilizlerin egemenliği altında kalmıştır. –çn

bilirsin – İslam çok kolay bir dindir, fakat bazı radikaller onu zorlaştırıyor. Yabancıları öldüren veya kaçıran herkese karşıyız. Müslümanlar böyle yapmaz."

Bağdat'taki en etkileyici Şii liderlerden Şeyh Cavid Mehdi El-Halasi'yi aradım. Hem belagatle hem mizah anlayışıyla konuşan uzun boylu, dikkat çekici bir adam; alnını ve delip geçen bakışlarını 1920'deki Britanya işgaline karşı Şii isyanına önderlik yapan dedesinden almış. Büyük yaşlı devrimcinin bir portresini getiriyor; gür, fakat özenle biçim verilmiş bir sakalı var. Döneminin en önemli âlimlerinden biriydi, hayatını sürgünde tamamladı; Lenin'in Bolşevik hükümetiyle görüşmeler yaptı ve esrarengiz bir şekilde öldü. Taraftarları Britanya istihbaratınca zehirlendiğine inanıyordu.

1920'deki Irak isyanlarıyla 2004'tekiler arasında birden fazla paralellik olduğunu söylediğimde Şeyh Cavid omuzları sarsıla sarsıla gülüyor. "Kesinlikle," diyor. "1920'de Britanyalılar isimden ibaret bir Irak hükümeti yutturmaya çalıştı – BM Güvenlik Konseyi'nin 1546 sayılı kararının bir kopyası gibiydi. Şeyh Mehdi El-Halasi, Muhammed El-Şiazi'nin ölümünden sonra büyük 'merci' (en yüksek Şii âlimi) mertebesine yükselmişti ve yandaşlarına ve bütün Iraklı Şiilere işgal güçlerinin kurduğu bir hükümete meşruiyet kazandırmamak için seçimlere katılmama çağrısı yapan bir fetva çıkardı.

"Çağrıya sadece Şiiler değil, Sünniler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer azınlıklar da uydu. Seçimler çuvalladı ve bunun üzerine Britanya güçleri dedemi Irak'ı terk etmek zorunda bıraktı. Şu an bulunduğumuz dini okulun diğer tarafındaki evinde onu tutukladılar – Saddam Hüseyin yıllar sonra o evi kasten yıktı."

Tanıdık bir sömürgeci tavrıydı bu. Britanyalılar 20. asır boyunca sorun çıkaran din adamlarını sürgüne yolladı (Başpiskopos Makaryos geliyor akla), fakat Şeyh Mehdi'nin Britanyalılar için ülke dışında, en az içeride olduğu kadar tehlike arz ettiği görülecekti. Bombay'a götürüldü, fakat limana gelen öfkeli Hintli Müslüman kalabalığı o kadar muazzamdı ki, Britanyalılar Şeyh'i gemiden indirmediler ve ardından sıcaktan kavrulan, volkanik Aden Limanı'na naklettiler.

"Britanyalılara şunu dedi: 'Beni nereye göndereceğinizi bilmiyorsunuz – fakat hac mevsimi sona erdiğinden bu yana, Mekke'ye hacca gitmek istiyorum.' Mekke'nin hakimi Şeyh Hüseyin bunu duyunca dedeme hacca katılması için davet gönderdi. Dedem Mekke'deki Arafat Dağı'nda Şerif Hüseyin ile görüştü. Ve ardından İran'a gitmesi için bir davet aldı; davet Dışişleri Bakanı Muhammed Musaddık tarafından imzalanmıştı. Ve İran'da onu birçok Necefli dini lider bekliyordu." Otuz yıl sonra Amerikalılar (MI6'dan Albay 'Monty' Woodhouse'un yardımıyla) Musaddık'ın İran hükümetini devirecekti.

Şeyh Cavid konuşurken ellerini kullanıyor (Şii din adamları ellerini devreye soktuklarında Anglikan rahiplerinden çok daha ifade edici oluyor) ve dedesinin hayatındaki her yeni bölüme yukarı kalkan bir parmak eşlik ediyor. "Şeyh Mehdi El-Halasi İran'ın Buşehr Limanı'na vardığında coşkuyla karşılandı, fakat İran Petrol Şirketi'nden bir yetkili üzerine on kurşun sıktı. O dönemde birçok insan bunun, 1920'de Irak'taki Britanya işgal gücünün başı olan Albay Wilson'un komplosu olduğu kanısındaydı. İran'ın Kum kentindeki bütün büyük dini liderler dedemi bekliyordu – El-Naini, El-İsfahani, ileride Ayetullah Humeyni'nin hocası olacak olan Şeyh Abdülhalim El-Hubeyri El-Yezdi. Sonra Britanyalıların Bağdat'a yerleştirdiği Kral Faysal, sürülen dini liderlerin, siyasete karışmama sözü vermeleri şartıyla, Irak'a dönebileceğini ilan etti."

Şeyh Mehdi bu daveti, 'dini liderler olarak rolümüze ve Irak'ın bağımsızlığına saldırıdır' diyerek öfkeyle reddetmişti. Bunun yerine İran'ın kuzeydoğusundaki Meşhed kendine gitti ve orada 'Irak'taki kutsal yerleri korumayı amaçlayan' bir şura kurdu, Arapça, Farsça, Urduca, Rusça ve Türkçe ilim eserleri yayınladı.

Şeyh Cavid anlatmaya devam ediyor: "Hattâ dedemle Lenin'in Bolşevik devrimcileri arasında dolaylı bir diyalog vardı. Uluslararası vaziyetteki sorunları, Irak'ın gerçekten bağımsız bir ülke olmasına yardım etmek için kullanmak istiyorlardı. Irak'ta bir devrim olacaktı. Fikir buydu. Fakat sonra 1925'te dedem aniden öldü. Hastalandığını iddia ettiler. Fakat babam Meşhed'deki Britanya konsolosunun Şeyh Mehdi'yi zehirlediğine inanıyordu. Öldüğü öğleden sonra konsolos Meşhed'deki bütün doktorları kent dışındaki bir ziyafete davet etti ve bu yüzden dedem hastalandığında kimse doktor bulamadı; onu tedavi edecek kimse kalmamıştı kentte."

Peki ya şimdi? Şimdi ne olacak Irak'a? Bunları soruyorum Şeyh Cavid'e. 'Irak İslam Konferası'nın başkanlığını yapıyor – Şii ve Sünni entelektüelleri bir araya getiren ve tıpkı Şeyh Cavid'in dedesinin seksen yıl önce yaptığı gibi Irak'ın bağımsızlığını talep eden bir grup bu. "Şiiler ayrılmayacak ve kendilerini Sünnilerden yalıtmayacaklar. Bütün Irak halkı haklarına kavuştuğunda onlar da haklarına kavuşacak. Ayrıca işgale farklı yollarla direnme ve bunu siyasi olarak yapma hakkımız da var... Amerikalılar iç savaş istiyor – fakat başaramayacaklar, çünkü Irak halkı iç savaşa sürüklenmeyecek."

Fakat bir iç savaşı kışkırtmayı isteyebilecek Araplar ve İslamı intikam ve korku dini olarak göstermek isteyenler de var. Kaçırılan erkeklerin ve kadınların hayatlarının bağışlanması için yalvardığı video görüntülerine bakıyorum. Görüntüler kalitesiz, sesler bazen anlaşılmıyor. Fakat Güney Koreli Kim Sun-il, "Beni öldürmeyin," diye tekrar tekrar çığlık atarken, korkusu elle tutulur hale geliyor. Kaçırılan kurbanların başları kesilirken arka plan sesi olarak (genellikle tanınmış bir Suudi müezzin tarafından) Kuran okunuyor. Bir Amerikalının başının kesilmesinin ardından cellat, kanlı bıçağını törensel bir şekilde kurbanının giysilerine sürüp temizliyor; tıpkı Suudi görevlilerin, kraliyette yapılan halka açık idamlar sonrasında kılıçlarını temizlediği gibi. Videoyla terör artık Irak savaşının gayet yerleşik bir parçası. 'Direniş' veya 'teröristler' ya da 'silahlı Iraklı savaşçılar' (ABD güçleri düşmanlarına artık böyle diyordu), Irak'taki Amerikan askerlerine düzenlenen saldırıları gösteren kötü çekilmiş videolarla işe başladılar. Yol kenarı bombaları, ABD konvoylarının yanında infilak ederken oradan geçmekte olan bir araçtan kaydediliyordu. Felluce dışındaki Amerikan üslerine havan topları atan gerillaları görmek mümkündü. Fakat adam kaçırmalar başladığında, videolar da tüyler ürpertici bir yeni dünyaya kaydı. Temmuz 2004'e gelindiğinde Irak'ta 60'ın üzerinde yabancı kaçırılmıştı; büyük çoğunluğu serbest bırakıldı, fakat birçoğu rehin tutulurken kendilerini kaçıranların okuduğu talepler eşliğinde videoya kaydedildi. Angelo de la Cruz'un tükenmiş yüzü Manila'da sokak protestolarını tetiklemeye ve küçük Filipinler birliğinin Irak'tan erken çekilmesine yetti.

Fakat senaryo korkunç bir rutine binmiş durumda. Potansiyel kurban, başlarına kukuleta geçirmiş üç Kalaşnikof'lu adam karşısında diz çöküyor. Bazen hayatının bağışlanması için yalvarıyor. Bazen sessiz duruyor, belli ki öldürülecek mi yoksa bağışlanacak mı bilmiyor. Rehinenin kafası kesilecek olduğunda, arkasındaki silahlı adam eldiven takıyor. Ellerini bir kafirin kanıyla kirletmek istemiyorlar. İdam cezası hükmü okunuyor ve ardından (kaçınılmaz olarak) kurban sağa doğru çekiliyor ve bir adam bıçağı boğazına dayıyor. Sonuncu kurban bir Bulgardı. Tıpkı ağlayarak Tony Blair'den yardım isteyen Liverpoollu Ken Bigley gibi, o da Guantanamo'daki esirler gibi bağlanmıştı. Rumen, Fransız, Japon, Koreli, Türk ve diğer ülkelerden rehineler kameraların önünde adeta geçit resmi yapıyor.

Genellikle Arapça yayın yapan iki televizyon kanalından birine gönderilen videoların nadiren tamamı yayınlanıyor. Fakat iğrenç bir yan ürün olarak, internet siteleri (bilhassa Kaliforniya'da olduğu anlaşılan biri) şimdi görüntülerin pek şanlı içeriklerini tam olarak yayınlıyordu. Sözgelimi bir Amerikan sitesi Amerikalı Frank Berg'in ve Güney Koreli bir rehinenin başının kesilmesini bütünüyle ve kanlı detaylarıyla göstermişti. "Kim Sun-il Baş Kesme Videosu

Kısa Versiyon, Uzun Versiyon" diye seçenek sunuyordu site. 'Kısa versiyon' bir adamın rehinenin boynunu koparmasını gösteriyordu. Uzun versiyona rehinenin feryat figan bağışlanmayı istemesi dahildi – en az iki dakika sürüyor ve katledilmesiyle bitiyordu. Aynı ekranda ve aynı anda, 'Porno' ve 'Kısrak Kızlar' reklamları vardı.

Irak polisi bütün infaz kayıtlarını izlemişti ve esasen Suudi tarzı bir baş kesme olduğuna inanıyorlardı. Birçok örnekte rehin alanlar Suudi veya Yemen aksanıyla konuşuyordu. Fakat sekiz kamyon şoförünün (grup Kenyalılar, Hintliler ve Mısırlılardan oluşuyordu) gösterildiği bir videodaki silahlı adamların Irak aksanı vardı. Şoförleri çalıştıran şirketlerin Irak'taki ABD ordusuyla yaptıkları anlaşmaları bitirmesini talep ediyorlardı – daha önce bir Suudi şirketi, bir başka Mısırlı çalışanı rehin alındıktan sonra Irak'taki faaliyetlerini durdurmuştu. Belli ki 'direniş' Amerikalıları yabancı çalışanlardan yoksun bırakmaya ve daha fazla ABD askerini her gün Irak'a giren tedarik konvoylarını yürütmek için tehlikeli otoyollara geri döndürmeye çalışıyordu.

Peki bütün bu korkunç videoların ilhamı nereden geliyordu? Ocak 2004'te bir meslektaşım direnişçilerin başkenti Felluce'de, bir Amerikalı askerin boğazının kesilmesini gösterdiği söylenerek satılan bir video kaydı bulmuştu. Aslında kayıtta Çeçenya'da silahlı adamlar tarafından bir odaya götürülen bir Rus askeri vardı. Zorla yere yatırılıyor, akıbetinden haberdar gibi görünmüyor; bir adam bıçağı boğazına dayadığında ilk başta acıyla baş etmeye çalışıyor, ardından başı kesiliyor. Bu kaydın niye ortalıkta dolaştığını anlamam birkaç ay sürüyor. Irak'ın yeni infazcıları için bir eğitim rehberi niteliği taşıyor çünkü; ister din ister insanlık açısından kardeşin olsun, elinin altındaki adamı nasıl kesersin rehberi.

Fakat bütün bunların ötesinde (ve hepsinden önemlisi), bu tarihsel dönemin arkasında sürekli Usame Bin Ladin'in gölgesi beliriyordu. Her birkaç ayda bir, bizzat Bin Ladin'in bir kaydı veya video görüntüsü El-Cezire'de yayınlanıyor ve bu kayıtlar genellikle kanalın İslamabad'daki muhabirine elden veriliyordu. Sonradan muhabirler tarafından da benimsenecek olan bir rutindi bu. Görüntüdeki gerçekten Bin Ladin miydi? Kayıt ne zaman yapılmıştı? Pentagon 'kaydı incelediğini' söylüyor ve gazeteciler Bin Ladin'in savurduğu her tehdide dikkat çekiyordu. Nadiren yaptıkları şey ise konuşmanın tamamını dinlemek, tam bir tercüme yapmak ve Bin Ladin'in aslında ne dediğini anlamaktı. Neticede onun zihninden neler geçtiğini bilmek istiyorsanız ne söylediğini dinlemeniz lazımdı, şahlanan atlar ve parıldayan mızraklarla dolu şaşaalı laflar biraz bıktırıcı olsa bile. Sözgelimi 27 Aralık 2001'de Bin Ladin 11 Eylül katillerine ithaf edildiği söylenen bir şiir okumuştu; şiirde, "öfkeli kılıçlardan", "kalkanlardan", "çakan şimşeklerden", "davullardan" ve "fırtınadan" söz ediliyordu.

Bununla birlikte kayıtlarında açık olan bir şey de Bin Ladin'in tarihe neredeyse saplantılı merakı. Balfour Deklarasyonu'na ve Sykes-Picot anlaşmasına (20 Şubat 2003'te Bush-Blair dostluğunun Skyes-Picot'nun modern versiyonu olduğunu iddia etmişti) ve elbette, Sevr Anlaşması'na atıflarda bulunuyor. 7 Ekim 2001'de şunları söylüyor: "Ulusumuz (İslam dünyası) seksen yıldan fazla bir süredir bu hakareti ve aşağılanmayı yaşıyor." Aynı kayıtta BM'yi 1947'de Filistin'i taksim etmekle suçluyor: "... Endülüs trajedisinin Filistin'de tekrarlanmasını asla kabul etmeyeceğiz." Endülüs Araplara karşı yapılan belki de en büyük etnik temizlik eylemiydi; Ferdinand ve Isabella 1492'de İspanyol Müslümanlarını Güneybatı Avrupa'dan kazımıştı (ve Yahudileri de, ama Bin Ladin'in 'Kitap İndirilen Halk' olmasına rağmen, onlara hiç acıması yoktu).[1]

1 Müslüman-Hıristiyan tarihinin bu korkunç safhası, âlimlerin (Arap ve Yahudi olduğu kadar Hıristiyan âlimlerinin) Arapçadan klasik edebiyatın en büyük eserlerinden bazılarını çevirdiği (o eserler sonradan Bağdat'ta toplandı) minyatür bir halifelik döneminin de sonunu getirdi. Tehcir Fermanı 31 Mayıs 1492'de yayınlandı

Taliban'ın devrilmesinden sonra Britanyalı bir istihbarat ajanı tarafından Celalabad'da bulunduğu söylenen bir kayıtta da Bin Ladin 11 Eylül 2001 saldırılarının sorumluluğunu kabul ediyor görünüyor. Kaydın büyük kısmı anlaşılmaz olduğu için Pentagon'un Bin Ladin'in sözlerinin tercümesini yapabileceği iddiasına ilk başta kuşkuyla bakmıştım – ta ki şu alıntıyı okuyana dek:

> Kandahar'da bir kardeşimizin muhafızlığını yaptığı bir kamptaydık. Bu kardeşimiz grubun haberdar olmayan çoğunluğuna mensuptu. Bana yaklaştı ve rüyasında yüksek bir Amerikan binası gördüğünü söyledi... O an sırrın (11 Eylül saldırısı planı), herkes rüyasında görmeye başlarsa açığa çıkabileceğinden endişelendim... Bu yüzden konuyu kapattım. Ona başka bir rüya görürse kimseye anlatmamasını söyledim...

Dört yıl önce, Bin Ladin'in Afganistan'daki soğuk bir dağda bana gülümseyip 'kardeşlerimizden birinin bir rüyası var' dediği o ürpertici anı nasıl unutabilirim? O 'kardeş' beni bir ata binmiş, sakal bırakmış ve 'onlar gibi' cüppe giymiş halde görmüştü; bu Müslüman olduğum anlamına gelmez miydi? Rüyalar Bin Ladin'in diğer taraftarlarının da çokça söz ettiği bir mevzu ve rüyaların El-Kaide üzerindeki etkisi muhtemelen tahayyül ettiğimizden çok daha büyük. Taliban lideri Molla Ömer rüyasında Hazreti Muhammed tarafından Afganistan'ı kurtarmaya çağrıldığını iddia etmişti. Rüya teorilerinin İslamda uzun bir tarihi var; M.S. 866'da İslam düşünürü İbn İshak El-Kindi uykudayken ruhun duyulardan kurtulduğunu ve 'Mukayyileye' doğrudan geçiş yapabildiğini savunuyordu. Böylesi bir inancın temeli, bizzat Peygamber'in tecrübesinde bulunabilir; Muhammed, Tanrı'nın kelamını bir dizi rüya hali içinde almış, vahyin önemli bir bölümü Hira Dağı'nda bir mağarada otururken kendisine inmişti. Bin Ladin'in taraftarları da liderlerinin Afgan mağaralarında rüya gördüğünü biliyor olmalı.

2004'e gelindiğinde, Bin Ladin El-Kaide'nin 11 Eylül saldırılarındaki dahlini ve liderlik yapan hava korsanıyla bağlantısını saklamaya çalışmıyordu artık. "Muhammed Atta ile, Allah rahmet eylesin, bütün operasyonu yirmi dakika içinde, Bush ve yönetimi ne olup bittiğini daha anlamadan tamamlamak konusunda anlaşmıştık," diyordu 30 Ekim'de. ABD başkanlık seçimlerinin hemen öncesine denk gelecek şekilde gönderilen bu kayıtta, Bin Ladin özel olarak Amerikalılara hitap ediyor (mesajlarının büyük çoğunluğu esasen Amerika'da yaşayan Araplara yönelikti) ve Bush'un El-Kaide hakkındaki 'özgürlükten nefret ediyorlar' ifadesini kullandığı konuşmasına cevap veriyordu: "... Sizinle savaşıyoruz, çünkü zulüm altında uyumayan özgür insanlarız. Ulusumuzun özgürlüğünü yeniden tesis etmek istiyoruz – ve siz nasıl bizim ulusumuzu yakıp yıkıyorsanız, biz de sizinkini yakıp yıkıyoruz."[1] Şimdi Dünya Ticaret Merkezi'nin

---

ve Yahudiler için Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasından beri yaşadıkları en büyük felaketin kapısını açtı. Ayrıca epey uzun bir süre devam eden ve Muhammed'in Deccal olarak gösterildiği neredeyse pornografik İslam karşıtı kitapçıklar yayınlama geleneğini de başlatmış oldu.

1 Bin Ladin kendi doğruluğundan o kadar emindi ki, Amerika'nın uzun konuşmasına verdiği karşılığı anlayamadığı belliydi: 11 Eylül'de insanlığa karşı işlenen suçların kurbanı olan ülke, El-Kaide liderinin ABD'yi savaşa mecbur bırakarak iflas ettirdiklerine dair teorilerini tartışmaya gerek bile duymayacaktı. Bin Ladin ayrıca CNN ve *Time* dergisinde, kendisinin, "İnsanın kendisini savunması ve saldırganı cezalandırması terörizm ise, o zaman terörden kaçınamayız," şeklindeki sözlerini aktaran muhabirleri de ismen zikrediyordu. Şu ifadeleri eklemeyi de ihmal etmedi (az sonra okuyacaklarınız, bir dış haber muhabirinin ihtiyaç duyacağı türden bir reklam değil doğrusu): "Sözünü ettiğim meseleleri... Robert Fisk'le yaptığım röportajlarda okuyabilirsiniz. Fisk bizim yoldaşlarımızdan biridir, dindaşımızdır ve onu tarafsız olarak görüyorum. Velhasıl Beyaz Saray'daki özgürlük numaracıları... onunla bir röportaj yapabilir mi? Fisk'in Amerikan halkına size karşı savaşımızın nedenlerine dair bizim söylediklerimizden ne anladığını anlatmasına izin verebilirler mi?" Bin Ladin'in benim Amerikalı bir 'yoldaş' olduğum (birinin 'dindaşı' olmak isteyeceğimden de hiç emin değilim) yönündeki yanlış kanaati bir yana, bunu Bin Ladin'in izni olmadan da yapmış olabilirdim. Ve El-Kaide'nin yeni 'değerli

İkiz Kuleler'ine yönelik saldırıları, 1982'deki İsrail kuşatması sırasında gözünün önünde yerle yeksan edilen Beyrut 'kulelerinin' hatırasına bağlıyor ve ekliyordu: "O acıklı sahneleri unutamadım; kan, parçalanmış organlar, dört bir tarafa saçılmış kadın ve çocuk cesetleri." Bin Ladin 1982'de Beyrut'ta değildi (Afganistan'da Sovyet ordusuyla savaşıyordu) ve Beyrut'un bombalanmasını ancak video görüntülerinden izlemiş olabilirdi. Kuşatma sırasında yerle bir edilen çok katlı binalar olmuştu, fakat Beyrut'ta Bin Ladin'in sözünü ettiği türden 'kuleler' yoktu. Fakat Lübnanlı hava korsanı Ziyad Cerrah 1982'de çocukken Beyrut'taydı. Kuşatmadan yıllar sonra hatıralarını Bin Ladin'e anlatmış olabilir miydi?

Fakat El-Kaide liderinin en çarpıcı sözleri (Amerika ve Britanya'nın görmezden geldiği, hattâ belki hiç dinlemediği uyarı) El-Cezire'de 13 Şubat 2003'te yayınlanan bir ses kaydında geldi. Bu, Irak işgalinin beş hafta *öncesiydi*. Bin Ladin'in ne söylediği üzerinde kafa yormuş (ve sesi teşhis etmek için kaydı bilgisayarda didik didik etmek yerine verdiği mesaja odaklanmış) olsalardı, Pentagon Amerika'nın Irak işgalinin üzerinden daha bir ay bile geçmeden patlak verecek acımasız isyanın boyutunu algılayabilirdi.

Bin Ladin Saddam Hüseyin'den duyduğu nefreti her fırsatta dile getiriyor, onun Suudi Sarayı ve semirmiş Körfez prensesleri ve emirlerinin yanında, Arap dünyasında Amerika'nın yarattığı bir başka 'casustan' ibaret olduğunu söylüyordu. Fakat bu son derece önemli 13 Şubat kaydında, güçlerini Saddam'ın Arap Sosyalist Baas Partisi güçleriyle birleştirmek yönünde açık bir teklifte de bulunuyordu:

> Bu Haçlı savaşının her şeyden önce, Saddam'ın ve Sosyalist Parti'nin hayatta kalıp kalmayacağından bağımsız olarak, İslam ailesine yönelik olduğuna kuşku yoktur. Genel olarak Müslümanların, özel olarak da Irak'takilerin bu tiranca harekata karşı kollarını ciddi bir şekilde ve cihat ruhuyla sıvaması gerekmektedir. Dahası, bol miktarda mühimmat ve silah elde edip depolamak da zorunlu görevimizdir. Sosyalistlerin kafir olduğuna dair inancımız ve iddialarımıza rağmen, bugünkü koşullar altında Haçlılara karşı savaşta Müslümanlar ile sosyalistlerin çıkarları örtüşmektedir... Sosyalistler, ister Bağdat'ta ister Aden'de olsun, inançsız olabilirler. Bugün yaşanan savaş büyük oranda, Müslümanların Hıristiyanlara karşı daha önceki savaşlarıyla benzerlik arz etmektedir. Çıkarların örtüşmesi faydalıdır. Müslümanların Hıristiyanlara karşı savaşı, İranlıların çıkarlarıyla da denk düşmektedir ve Peygamber'in yoldaşlarına hiçbir şekilde zarar vermemektedir.

Bin Ladin'in 'çıkarların örtüşmesi' ifadesi (her ne kadar sosyalistlerin 'kafir' olduğu hatırlatması eşliğinde olsa da), taraftarlarına Saddam'ın Baasçılarını da içeren Irak güçlerinin yanında savaşmaları yönünde bir çağrıydı. Onlardan, doğru bir kehanetle yolun sonuna geldiğine inandığı Saddam için değil, Müslüman Irak ülkesi için savaşmalarını istiyordu. Batı bu mesajı okumuş olsaydı, Amerikalıların Irak'ta içine düşeceği cehennem öngörülebilirdi. Bu kelimeler, El-Kaide'nin Irak'ta ABD'ye karşı verilen savaşa, Saddam için savaşanlarla işbirliği yapmak anlamına gelse bile katılacağını gayet açık gösteriyordu. Müstakbel gerilla ordusunun intihar bombacılarıyla dolmaya başladığı, Irak'ta patlayıp Batı'yı sarsacak bombanın fitilinin ateşlendiği an işte buydu.

Bağdat'ın giderek tehlikeli hale gelen sokaklarından çift pervaneli küçük bir uçakla Beyrut'a döndüm; nefes almak, denizin karşısında rahatlamak, sevgili balkonumda oturup Akdeniz'i izlemek ve eski ve harap St. Georges Oteli'nin havuzunda yüzmek istiyordum. Ancak her sabah, gelmekte olana dair erken, zorlu, korkutucu haberlere uyanacaktım. 'Bugünkü patlama nerede olacak?' diye sorar olmuştum kendi kendime. 14 Şubat 2005'te, gözde restoranım

muhatabı' olarak davranmayı kabul etmeye de hiç niyetim yoktu.

Spaghetteria'nın karşısında, deniz boyundaki Kordon'da yürüyor ve benim yerime Bağdat'a giden eski dostum Patrick Cockburn'le telefonda konuşuyordum; derken beyaz bir ışık şeridinin, dev bir sargı bezi misali, korkutucu bir hızla yaklaştığını fark ettim. Bütün palmiye ağaçları, sanki bir kasırga vurmuş gibi bana doğru eğildi ve insanların (önümdeki gezinti yolunda yürüyenlerin) yere düştüğünü gördüm. Restoranın camlarından biri parçalanıp içeriye indi. Ve tam karşımda, belki 400 metre uzakta, koyu kahverengi duman sütunları göğe yükseliyordu. İlk dalganın ardından öyle şiddetli bir patlama geldi ki, kulaklarım yarı yarıya duymaz oldu. Patrick'in telefonun diğer ucunda, "Burada mı orada mı oldu?" diye sorduğunu duyabildim sadece. Korkarım ki burada Patrick, dedim. İçimden ağlamak geliyordu. Beyrut artık benim ikinci evim, güvenli sığınağımdı ve şimdi Lübnan iç savaşının bütün cesetleri tırmanarak mezarlarından çıkıyordu.

Patlamanın olduğu yere koştum. Henüz ortada hiçbir polis, ambulans, asker falan yoktu; sadece St. Georges Oteli'nin önünde bir alev denizi. Etrafım kana bulanmış, ağlayan ve korkuyla titreyen erkekler ve kadınlarla doluydu. Yirmi iki araç yanıyordu ve onlardan birinin içinde üç adamın alevlerin ortasında kömüre döndüğünü gördüm. Bir kadının eli, parmakları ojeli bir el yolun ortasında öylece duruyordu. Neden? Bin Ladin değil, dedim kendime. Burada, Beyrut'ta değil. Sıcaklıktan, yol boyunca fışkıran alevlerden, araçların her saniye infilak eden ve çevreye ateş kusan benzin depolarından dolayı sersemlemiştim. Yerde çok iri bir adam, sırtüstü yatıyordu, çorapları yanıyordu, tanınmaz haldeydi. Her nedense onun bir *kaak* satıcısı olabileceğini düşündüm; Kordon'da dolaşanların yemeyi çok sevdiği kızarmış Arap ekmeğini yapan seyyar satıcı ordusunun bir üyesiydi belki de. İlk sağlıkçılar bölgeye ulaşmıştı ve meşale gibi yanan bir arabadan bir başka kararmış siluet çıkarıyorlardı.

Derken dumanların arasında krateri buldum. Sıcaktı ve sakınarak içine indim. İki sivil polis de oradaydı, küçük metal parçalarını topluyorlardı. Dedektifler ellerini çabuk tutmuş, diye düşündüm. Kanıt toplamak yerine kanıtları gizlediklerini idrak etmeme daha birkaç gün vardı. Bir AP muhabiriyle rastlaştım, Lübnanlı eski bir dost. "Sanırım Hariri'nin konvoyu," dedi. İnanamıyordum. Hariri geçen yıla kadar Lübnan'ın milyarder başbakanıydı. O, ülkenin ekonomisinin geleceğini simgeleyen Beyrut'u yeniden inşa eden 'Bay Lübnan'dı; yıkıntılar içindeki bir kenti ışıkların, güzel yeni restoranların, dükkanların ve mağazaların kentine dönüştüren adamdı. Fakat Suriyeliler, Lübnan'daki askeri ve istihbari varlıklarına karşı çıkan Lübnan muhalefetinin gizli lideri olduğuna inanıyordu. Amerika ve Fransa'nın çıkarılmasına ön ayak olduğu ve Suriye'nin Lübnan'da kalan 40 bin askerinin çekilmesini talep eden 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nın arkasında onun parmağı olduğundan kuşkulanıyorlardı.

Hariri eski arkadaşımdı. Başbakanken arada bir beni arar, kahve içmeye davet eder ve Ortadoğu'nun tehlikeleri konusunda uyarırdı. Irak'ta gerçekte neler olup bittiğini, direnişin arkasında halk desteği olup olmadığını sorardı. İç savaş sonrasında, Hariri'nin yeniden inşa planlarının işleyip işlemeyeceğine dair kuşkularımı dile getirdiğim haberler yapmıştım ve ne zaman birbirimizi bir ortamda görsek takılırdı: "Ah, Beyrut'u yeniden yapamayacağımı düşünen muhabir bu işte!" Aralık 2001'de Afganistan sınırında dövülmemden sonra, kanlar içinde yatarken beni arayan ikinci insandı. "Robert! Ne oldu? Seni Ketta'dan alması için jetimi göndereceğim. Pervez Müşerref arkadaşımdır ve iniş izni alabilir, seni yarın buradaki AUH'a (Amerikan Üniversitesi Hastanesi) getirebiliriz." Ona teşekkür edip önerisini kibarca reddettin. Gazeteciler başbakanlardan bu tür hediyeler kabul etmez.

Ve şimdi, bombalı saldırının yarım saat sonrasında, ailesi ölmüş olduğunu biliyordu; Hariri'nin cep telefonu çalışmıyordu, keza bütün korumalarının telefonları da. Konvoyun bomba etkisizleştiricileri (zırhlı dört çekişlilerin üzerine konmuş bir grup tarayıcı) onu koruyama-

mıştı. Ve ertesi gün Lübnan gazetelerini açtım; sırtüstü yatan ve çorapları yanan o iri adamın bir fotoğrafı vardı. 'Şehit başbakan Refik Hariri'nin o olduğu tespit edilmişti.

Suriye ordusu gerçekten de çekildi – beklenenden daha hızlı gerçekleşen bu çekilmenin sebebinin Lübnanlıların Hariri suikastından sonra kapıldığı infial olduğu muhakkaktı. Bir milyon Lübnanlı (ülke nüfusunun neredeyse üçte biri), Suriyelilerin çekilmesi ve Hariri'nin öldürülmesine dair gerçeğin ortaya çıkarılması talebiyle Şehitler Meydanı'nda toplandı. Bu Hariri'nin bir başka mirası olacaktı. Kıdemli bir İrlandalı polis yetkilisinin başkanlığındaki BM inceleme ekibi Suriye yanlısı Lübnanlı güvenlik görevlilerinin suç mahallinden kanıtları kaldırmakla kalmadığını (buna Hariri'nin konvoyundaki yanmış araçların gece vakti başta bir yere götürülmesi de dahildi), kraterin içine sahte kanıtlar koyduğunu tespit edecekti.

Müteakip günlerde hissedebildiğim tek şey karamsarlıktı. Ölüm Ortadoğu'yu esir almış ve benim hayatımın da peşine düşmüş gibiydi. Telefon defterimdeki isimlerin yanına düştüğüm o küçük notun sayısı her geçen gün artıyordu. "Öldü, 2004." Margaret Hasan'ın Bağdat telefonunun yanına, "Öldürüldü, 14 Şubat 2005" diye yazmıştım. Muhteşem Filistinli akademisyen Edward Said (vaktiyle bana, 'hayatta kalacağıma yemin ederim, çünkü ölmemi isteyen çok insan var' demişti) 2004'te lösemiden ölmüş, Filistinlileri en güçlü seslerinden mahrum bırakmıştı. Mart 2003'te, İsraillilerin Filistinlilerin evlerini yıkmasına engel olma çabasıyla Gazze'ye giden genç bir Amerikalı kadın, Rachel Corrie sürücüyü durmaya mecbur bırakmak için Caterpillar marka bir İsrail buldozerinin karşısına dikilmişti. Fakat sürücü üzerinden geçip gitti. Ve sonra bir kez daha geçti. Arkadaşları yardımına koştuğunda, "Belkemiğim kırıldı," diyebildi ancak. Ve öldü.

Ölüme ve hayata dair bu bitmek bilmez trajedilere tepki veriyor muyduk? Hayır, diyeceğim, gazetecilik bir meslek olmalı. İnsan ölüm karşısında öfkelenebilirdi, ağlamak için burada değildik. Doktorlar (gazeteciliği tıp mesleğiyle kıyaslamıyorum), umutsuz hastaları ameliyat ederken ağlamazlar. Bizim işimiz kaydetmek, yapabildiğimizde parmağımızı uzatıp işaret etmek, Amira Hass'ın büyük bir cesaretle dile getirdiği o 'iktidar odaklarına' meydan okumak. Fakat yorgun hissediyordum. Atlantik üzerinde uçup durarak, Bağdat'taki adam kaçırma furyasından sakınmaya çalışarak, Ortadoğu'nun derinleşen trajedisi karşısında gün geçtikçe afallayarak daha ne kadar devam edeceğimi merak ettiğim vakitler oluyordu.

2005'te Bağdat'ta kalabalık Iraklı ailelerle, kollarında bebeklerini taşıyan erkeklerle, annelerinin yanındaki çocuklarla birlikte seçim sandıklarına yürüyordum, derken günün ilk intihar bombacısının sesi ortalığı salladı. Dokunaklı bir tecrübeydi. Bu boyutta bir kolektif cesarete nadiren tanık olursunuz. Ve ilk kez ülkedeki Şiilerin egemenliğinde bir Irak hükümeti oluşturuldu, fakat meşruiyetinin altını oyan tek bir fenomen tarafından bozuldu: devam eden Amerikan işgali. Oy merkezlerinde birçok aile bize iktidarı belirlemek, ama aynı zamanda işgalin bitmesi için sandığa gittiklerini söylüyordu. Ve işgal sona ermeyecekti. Amerikalılar gitmeli, deyip duruyordum kendime. Ve gidecekler. Fakat *gidemiyorlar*. Şimdi toprağı kanla sulayan korkunç denklem buydu. Amerikalılar istediklerinin Ortadoğu'nun her tarafında demokrasi olduğunda ısrarlıydı. Irak bunun başlangıcı olacaktı. Fakat Irak'ın şu an yaşadığı cehennemi felakette Arap ulusunun dahil olmak isteyeceği ne vardı ki?

Evet, Araplar ve diğer Müslümanlar, karşılarında övmeyi pek sevdiğimiz parlak, aydınlık demokrasiden istiyordu. Fakat başka bir şey daha istiyorlardı. Adalet istiyorlardı, hakkın yerini bulmasını, işgalle, aldatmayla, yolsuzlukla ve diktatör yaratmakla geçen on yılların barışçı, fakat onurlu, adil bir şekilde sona ermesini istiyorlardı. Iraklılar Saddam rejimi kadar bizim oradaki varlığımızın da sona ermesini istiyorlardı. Kendi topraklarını ve kendi petrollerini kendileri kontrol etmek istiyorlardı. Suriye Golan'ı geri istiyordu. Filistinliler, 8 metrelik bir duvar

ve işgal değil, manda dönemi Filistini'nin yüzde 22'sinde kurulacak olsa bile bir devlet istiyorlardı. İranlılar kendilerini Amerika'nın Körfez'deki acımasız polisi olan Şah'tan kurtarmışlar, ama bir teokrasinin mezarında buluvermişlerdi; demokratik seçimleri, şu an Ortadoğu'nun üzerini bir battaniye gibi kaplayan Amerikan nefretini besleyen adamlar tarafından ihanete uğruyordu. Afganlar Sovyetler Birliği'ne direnmiş ve kendi ülkelerini yeniden kurmak için yardım istemişlerdi. Onlar da ihanete uğradı – ve sonunda Taliban'ın eline düştüler. Ve derken bir başka büyük ordu geldi topraklarına.[1] Yeni başa geçirilen muktedirler ve eski, ayakta kalan diktatörler (ki on yıllar boyu iktidara gelmelerine biz yardım ettik) Batı'yı istedikleri kadar övebilir veya mali krediler ya da siyasi destek nedeniyle ya da ülkelerini işgal ettiğimiz için bize istediği kadar teşekkür edebilirdi, ama daha fazlasını isteyen milyonlarca Müslüman vardı: onlar *bizden* kurtulmak istiyorlardı.

İsraillilerin bir ülkesi var (başkasının toprakları üzerinde kurulan bir ülke, bu Arapların olduğu kadar onların da trajedisi), fakat en sağcı Amerikan yönetimlerinin mutlu mesut cesaretlendirdiği sağcı hükümetler İsrail halkının hak ettiği barışa yönelik bütün umutları yok ediyor. Başkan Bush İsrail'in Filistin toprakları üzerindeki büyük kolonileri sürdürebileceğini söylediğinde, Filistinliler kadar İsraillilerin de öldürülmesine yardımcı oluyor, çünkü bu sömürge savaşı sürecek anlamına geliyor. Ve Ermeniler. Bu soykırımı yapanların torunları, Ermenilere yaşatılan kayıpları ne zaman kabul edecek ve sorumluluğunu üstlenecek?

Biz tarihten kaçmayı başarabiliriz. Hayatlarımızda belli çizgiler çekebiliriz. Batı'daki yeni hayatlarımızı 1918 ve 1945 yılları yarattı. Yeniden başlayabildik. Aynısını Ortadoğu halklarına da tavsiye edebileceğimizi sanıyoruz. Ama yapamayız. Tarih (bir adaletsizlik tarihi) onları çok derinden sarıyor. Cezayir'deki sömürgeci zulmü bütün çıplaklığıyla idrak eden *pier noir* Albert Camus, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından şunları yazıyordu:

> 'Tarihten kaçamayacağımız' doğru, çünkü boğazımıza kadar ona batmış durumdayız. Fakat Tarih'ten korunmak için Tarih'in içinde savaşmak önerilebilir; insanlık için pek de uygun olmayan bir diyardır burası... Modern uluslar, iktidar ve tahakküm yolları boyunca, büyük güçler tarafından yönlendiriliyor... Bizim yardımımıza çok ihtiyaçları yok ve şu an için bunları engelleme çabalarına gülüyorlar. Yani devam edecekler. Fakat sadece şu basit soruyu soracağım: ya bu güçler çıkmaza sürüklenirse, ya birçoğumuzun şu an bel bağladığı Tarih mantığının bataklıktaki anlık bir yakamozdan ibaret olduğu ortaya çıkarsa?

Aynı yıl, yani 1946'da yazan T. S. Elliot da tarihi aynı karamsarlıkla ele alıyordu:

> Adaletin kendisi, siyasi hırsla bozulmaya meyillidir; ve başka insanların işlerine, daha önce en ince entrikalarla hayata geçirilen burnunu sokma hali, artık insani müdahale adı altında açıkça savunuluyor. Vaktiyle Almanya'da insan haklarının en vahim şekilde ihlal edilmesini kınamaktan

1 Başkan George W. Bush'un Afganistan'da tespit ettiği serpilip gelişen yeni demokrasi, eski uyuşturucu baronlan hükümette gücü eline aldıkça, Taliban ve El-Kaide gönderildikleri yerlerden yavaş yavaş ülkeye dönüp ABD birliklerine ve hükümet yanlısı Afgan askerlerine saldırdıkça çatırdamaya başladı. Seçilmiş devlet başkanı Hamid Karzai vaktiyle Taliban'la Afganistan üzerinden Pakistan'a gidecek bir petrol boru hattı için pazarlık yapan Kaliforniyalı petrol şirketi Unocal'ın maaşlı danışmanlığını yapmıştı. Amerika'nın Afganistan özel temsilcisi Zalmay Halilzad da Unocal'ın eski çalışanıydı. Karzai iktidara gelir gelmez, Pakistan Devlet Başkanı Müşerref ile boru hattı projesini tekrar başlatmak konusunda anlaştı. Ortaya çıkan manzaraya şu sözlerle zekice dikkat çeken İsrail gazetesi *Maariv* oldu: "Afganistan'da kurulan büyük Amerikan üslerinin haritasına baktığınızda şaşırtıcı bir gerçekle karşılaşıyorsunuz: Hepsi tam da Hint Okyanusu'na varması planlanan boru hattının güzergahı üzerinde." 2005'e gelindiğinde Afganistan, tarihinde hiç olmadığı kadar çok afyon üretip ihraç ediyordu. Karzai bile, 2005'te Amerikalıların Afgan mahkumlara en az Iraklılar kadar acımasız davrandığının açığa çıkmasının ardından acı acı şikayet etmeye mecbur kaldı.

> çekinen ülkeler, şimdi diğer ülkelerin hükümetlerine müdahaleye teşvik ediliyor – ve bu daima barış ve uyum adına yapılıyor. Kültüre, hayat tarzına, diğer insanlara saygı... tarihe saygıdır; ve tarihe dair büyük bir bellek oluşturmuyoruz.

Ortadoğu'nun dört bir tarafında (kendimle ilgili dürüst olayım) gözlerimin önünde ölen o binlerce insanın hepsi tarih için mi öldü yani? Parmağında parlak nikah yüzüğü olan ölü asker, Sabra ve Şatila'da katledilen onca insan, çölde çürüyen İranlılar, Filistinlilerin ve İsrailllilerin ve Lübnanlıların ve Suriyelilerin ve Afganların cesetleri, Iraklıların, İranlıların, Suriyelilerin, Lübnanlıların, Afganların, İsraillilerin (ve evet, Amerikalıların) çektiği acılar, onca işkence tezgahı; bunlar tarih için miydi? Yoksa adalet için mi? Ya da kendimiz için mi? Balfour Deklarasyonu'nun seksen sekiz yıl önce açıklandığını biliyoruz. Fakat kamplarındaki harabelerde yaşayan Filistinli mülteciler için Balfour daha dün gibi, geçen akşam gibi, bir saat öncesi gibi. Ortadoğu'da insanlar geçmiş tarihlerini her gün tekrar tekrar yaşıyorlar.

Velhasıl, bu satırları yazarken, Bağdat'a bir sonraki endişe verici seyahatime hazırlanıyorum; intihar bombacılarının, baş kesenlerin ve rastgele ateş açan Amerikalıların diyarına geri döneceğim. Ve Iraklıların döktüğü gözyaşlarının ortasında, yeni acı ve ızdırap ve açgözlülük ve nadir cesaret portreleri derleyeceğim; ve bu büyük korku diyarından nihayet ayrıldığımda ya da ayrılırsam, beni her zaman gözyaşlarına boğan tek şiirin, Christina Rosetti'nin 'Yaşgünü' şiirinin tavsiyesine uymaya çalışacağım:

> Hatırlamak ve üzülmektense
> Unutmak ve gülümsemek çok daha iyi

Bence sonunda, trajedimizin daima mazimizde yattığını kabul etmek zorundayız, atalarımızın çılgınlıkları ve aptallıklarıyla yaşamak ve bundan dolayı acı çekmek zorundayız; tıpkı onların da kendi zamanlarında çektiği acılar gibi ve tıpkı bizim de, kibrimiz ve gösterişimizle, kendi çocuklarımızın acı çekmesini garanti ettiğimiz gibi. Tarihi nasıl düzelteceğiz, mesele bu. İşte o yüzden, bu kitabı yazarken, Asteğmen Bill Fisk ve Kraliyet Liverpool Alayı 12. Tabur'dan silah arkadaşlarının, 11 Kasım 1918 akşamı Somme üzerindeki küçük Fransız köyü Louvencourt'a uygun adım girerken yankılanan ayak seslerini tekrar tekrar, acı duyarak ve rüya gibi bir gerçeklik halinde işitip durdum.

BİBLİYOGRAFYA

Aşağıda listelenen kitaplar ve belgeler, Filistin, İsrail, Ermeni Soykırımı, Saddam rejimi, İran devrimi ve onun Irak'la sekiz yıllık savaşı, Cezayir ihtilafının geçmişi ve bugünü ve modern Ortadoğu'nun (gerçekten bir 'modern' Ortadoğu varsa tabii) tarihini bilmek isteyen okurlar için bir kılavuz niteliği taşıyor. Bütün veçheleri kapsamıyorlar ve bazılarının vardığı sonuçlara katılmıyorum. Sözgelimi Martin Gilbert'ın modern İsrail'e dair çalışması, Yahudi Soykırımı'nın yetkin bir anlatımı açısından sağlam bir akademik tarafsızlıktan yoksun. Kenan Makiya'nın Saddam Irak'ının vahşetine dair verdiği ayrıntılar, birçok önde gelen akademisyen tarafından sorgulanıyor. David Fromkin'in Ortadoğu'ya ve 1914-1918 savaşının sonuçlarına dair harika analizi, Filistinlilere dair son derece önyargılı bir bölümle (58. Bölüm) malul. Muhammer Kaddafi'nin berbat romanı diktatörlerin nasıl vesveseler içinde olduğunu göstermesi için buraya alındı – okurları Saddam'ın romantik epik romanlarından esirgedim neyse ki. General Sör Peter de la Billiere'nin 1991 Körfez savaşına dair yazdıkları cafcaflı, kibirli ve asap bozucu (okurlarına emrindeki adamların Suriye üzerinden kaçtığını bile söylemiyor), fakat Körfez'deki 'terörle savaşa' bazı vahim ve rahatsız edici göndermeleri var. 2003'te Irak'a yönelik Anglo-Amerikan işgalinin tarihi Kenneth Pollack'ın ahlaki savaş gerekçeleriyle tıka basa dolu; *The Threatening Storm*'u Amerikalıları savaşa ikna etme çabalarının nasıl spesifik (ve aldatıcı) olduğunu göstermek için buraya aldım.

Bibliyografyalar, diktatörlükler gibi, kusursuz değildir. Kudüs Büyük Müftüsü Hacı Emin El-Hüseyni'nin biyografisi, 'Filistin' veya 'Ortadoğu Tarihi'ne dahil midir? İran-Irak savaşına dair kitaplar İran veya Irak'ı ne kadar anlatır? 1914-1918 savaşında asker kaçaklarının idam edilmesine ve aynı savaşta çalıştırılan Çinli işçilere dair iki kitabı da listeye dahil ettim – her ikisi de asker babam hakkında yazdığım bölümle ilgili. Şurası açık ki, bu gibi kitaplar Ortadoğu kategorisine pek uymuyor. Bu yüzden kitapları ve belgeleri, okurların onları daha kolay araştırabilmesi için, konuların yanı sıra ülkelere göre listelemeye çalıştım.

GENEL

Charney, Israel, *Encyclopaedia of Genocide* (2 cilt) (Santa Barbara: ABC-Clio, 1999)

Chomsky, Noam, *Rogue States: The Rule of Force in World Affairs* (Londra: Pluto Press, 2000)

—— *9111* (New York: Seven Stories Press, 2001)

—— *World Orders, Old and New* (Londra: Pluto Press, 1994)

—— *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance* (Londra: Hamish Hamilton, 2003)

Dallas, Roland, *King Hussein: A Life on the Edge* (Londra: Profile Books, 1999)

Kaddafi, Muammer, *Escape to Hell and Other Stories* (Londra: Blake, 1999)
Gilbert, Martin, *The Holocaust: The Jewish Tragedy* (Londra: Collins, 1986)
Halliday, Fred, *Two Hours That Shook the World: September 11, 2001: Causes and Consequences* (Londra: Saqi Books, 2002)
Kalashnikov, Mikhail, *From a Stranger's Doorstep to the Kremlin Gates: A Word from the AK Man* (Moskova: Military Parade Ltd, 1997)
Makiya, Kanan, *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World* (Londra: Jonathan Cape, 1993)
Meissonnier, Martin, Frédéric Loore & Roger Trilling, *Uranium Appauvri: La Guerre Invisible* (Paris: Laffont, 2001)
Minghella, Anthony, *The English Patient* (screenplay) (Londra: Methuen, 1997)
Morris, James, *The Market of Seleukia* (Londra: Faber & Faber, 1957)
Rodinson, Maxime, *Mohammed* (Londra: Penguin, 1971)
Ruthven, Malise, *Islam in the World* (Londra: Penguin, 1984)
Said, Edward, *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1979)
Steinbeck, John, *Once There Was a War* (Londra: William Heinemann, 1959)
Summerskill, Michael, *China on the Western Front: Britain's Chinese Work Force in the First World War* (Londra: Michael Summerskill, 1982)
Woodhouse, C. M., *Something Ventured* (Londra: Granada, 1982)
Yallop, David, *To the Ends of the Earth: The Hunt for the Jackal* (Londra: Corgi, 1994)

ORTADOĞU TARİHİ

Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Londra: Hamish Hamilton, 1969)
Armstrong, Karen, *Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World* (Londra: Papermac Macmillan, 1991)
Chomsky, Noam, *Middle East Illusions* (Maryland: Rowman and Littlefield, 2003)
—— *Peace in the Middle East? Reflections on Justice and Nationhood* (Londra: Fontana/Collins, 1974)
Cohen, Michael J., *Palestine: Retreat from the Mandate, The Making of British Police 1936-1945* (Londra: Paul Elek, 1978)
Cooper, Artemis, *Cairo in the War 1939-1945* (Londra: Hamish Hamilton, 1989)
Cragg, Kenneth, *The Arab Christian: A History in the Middle East* (Londra: Mowbray/Cassell, 1992)
Fournie, Pierre, & Jena-Louis Riccioli, *La France et le Proche-Orient 1916-1946: Une chronique photographique de la présence française en Syrie et au Liban, en Palestine, au Hedjaz et en Cilicie* (Tournai, Belçika: Department Beaux-Livres/Voyage des Editions Casterman, 1996)
Fromkin, David, *A Peace to End all Peace: Creating the Modern Middle East 1914-1922* (Londra: André Deutsch, 1989)
Gouraud, Philippe, *Le General Henri Gouraud au Liban et en Syrie 1919-1923* (Paris: L'Harmattan, 1993)
Green, Stephen, *Living by the Sword: America and Israel in the Middle East 1968-1987* (Londra: Faber & Faber, 1988)
Heikal, Mohamed, *Sphinx and Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East* (Londra: Collins, 1978)
Hirst, David, *The Gun and the Oliver Branch: The Roots of Violence in the Middle East* (Londra:

Faber & Faber, 1984 and New York: Thunder's Mouth Press, Nation Books, 2003)
Housepian, Marjorie, *Smyrna 1922: The Destruction of a City* (Londra: Faber & Faber, 1972)
Howard, Harry N., *The King-Crane Commission: An American Enquiry into the Middle East* (Beyrut: Khayats, 1963)
Maalouf, Amin, *The Crusades Through Arab Eyes* (New York: Schocken Books, 1984)
Menocal, Maria Rosa, *The Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain* (New York: Little, Brown, 2002)
Runciman, Steven, *A History of the Crusades* (3 cilt) (Cambridge University Press, 1951, 1952, 1954)
Shlaim, Avi, *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine 1921-1951* (Oxford University Press, 1990)
—— *War and Peace in the Middle East: A Concise History* (Londra: Penguin, 1995)
Warner, Geoffrey, *Iraq and Syria 1941* (Londra: Davis-Poynter, 1974)
Wheatcroft, Andrew, *Infidels: A History of the Conflict between Christendom and Islam* (New York: Random House, 2004)
Zadka, Saul, *Blood in Zion: How the Jewish Guerrillas Drove the British out of Palestine* (Londra: Brassey's, 1995)

AFGANİSTAN

Borovik, Artyom, *The Hidden War: A Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan* (Londra: Faber & Faber, 1990)
Burnes, Lt. Col. Sir Alexander, *Cabool: A Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City, in the years 1836, 7 and 8* (ilk yayıncı bilinmiyor, 1841, yeniden basım Karaçi: Indus Publications, 1986)
Cooley, John K., *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism* (Londra: Pluto Press, 1999)
Fullerton, John, *The Soviet Occupation of Afghanistan* (Hong Kong: Far Eastern Economic Review, 1986)
Griffiths, John C., *Afghanistan: A History of Conflict* (Londra: André Deutsch, 1981)
Macrory, Patrick, *Signal Catastrophe: The Story of the Disastrous Retreat from Kabul 1842* (Londra: Hodder & Stoughton, 1966)
Miller, Charles, *Khyber: The Story of the North West Frontier* (Londra: Macdonald & Jane's, 1977)
Mills, H. Woosnam, *The Pathan Revolt in North West India* (Lahor: Civil and Military Gazette Press, 1897, yeniden basım Lahor: Sang-e-Meel Publications, 1979)
Newell, Nancy Peabody & Richard S., *The Struggle for Afghanistan* (Londra: Cornell University Press, 1981)
Rashid, Ahmed, *Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia* (Londra: I. B. Tauris, 2001)
Sykes, Brig. Gen. Sir Percy, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand, PC., GC.MG., KCSI., KCIE.* (Londra: Cassell, 1926, yeniden basım Lahor: Al Biruni, 1977)
Warburton, Sir Robert, *Eighteen Years in the Khyber 1879-1898* (Londra: John Murray, 1900, yeniden basım, Karaçi: Oxford University Press, 1975)

CEZAYİR

Aggoun, Lounis, & Jean-Baptiste Rivoire, *Francealgérie, crimes et mensonges d'Etats: Histoire Secrète, de la guerre d'indépendance à la 'troisième guerre' d'Algérie* (Paris: La Découverte,

2004)
Behr, Edward, *The Algerian Problem* (Londra: Penguin, 1961)
Borge, Jacques, & Nicolas Viasnoff, *Archives de l'Algérie* (Paris: Michele Trinckvel, 1995)
Connelly, Matthew, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era* (Oxford University Press, 2002)
Galibert, Léon, *L'Algérie: Ancienne et Moderne depuis les premiers établissements des Carthaginois jusqu'à la prise de la smalah d'Abd-El-Kader* (Paris: Furne, 1844)
Horne, Alistair, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962* (Londra: Pan Books, 2002)
Soouaidia, Habib, *La Sale Guerre* (Paris: La Découverte, 2001)

ERMENİSTAN

Balakian, Peter, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response* (Londra: Heinemann, 2004; New York: HarperCollins, 2003)
—— *Black Dog of Fate: A Memoir* (New York: HarperCollins, 1997)
Dadrian, Vahakn N., *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (Oxford ve Providence: Berghahn Books, 1995)
Lang, David Marshall, *The Armenians: A People in Exile* (Londra: Unwin, 1988)
Walker, Christopher J., *Armenia: The Survival of a Nation* (New York: St. Martin's Press, 1980)

MISIR

Heikal, Mohamed, *Cutting the Lion's Tail: Suez Through Egyptian Eyes* (Londra: André Deutsch, 1986)
—— *Autumn of Fury: The Assassination of Sadat* (Londra: André Deutsch, 1983)
—— *The Road to Ramadan* (New York: Ballantine, 1975)
Hirst, David, *Sadat* (ve Irene Beeson) (Londra: Faber & Faber, 1982)
Love, Kenneth, *Suez: The Twice Fought War* (Londra: Longman, 1969)
Scott Lucas, W., *Divided We Stand: Britain, the US and the Suez Crisis* (Londra: Hodder & Stoughton, 1991)
Shaw, Tony, *Eden, Suez and the Mass Media: Propaganda and Persuasion During the Suez Crisis* (Londra: I. B. Tauris, 1996)
El-Shazly, Saad, *The Crossing of Suez: The October War (1973)* (Londra: Third World Centre for Research and Publishing, 1980)
Vatikiotis, P. J., *The History of Modern Egypt: From Muhammad Ali to Mubarak* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1991)

KÖRFEZ

Abukhalil, As'ad, *The Battle for Saudi Arabia: Royalty, Fundamentalism, and Global Power* (New York: Seven Stories Press, 2004)
Aburish, Said K., *A Brutal Friendship: The West and the Arab Elite* (Londra: Indigo, 1998)
Holden, David, & Richard Johns, *The House of Saud* (Londra: Sidgwick & Jackson, 1981)

İRAN

Bill, James A., *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1988)
Bullock, John, & Harvey Morris, *The Gulf War: Its Origins, History and Consequences* (Londra:

Methuen, 1989)
Ebtekar, Massoumeh (Fred A. Reed'e anlatıldığı şekliyle), *Takeover in Tehran: The Inside Story of the 1979 US Embassy Capture* (Vancouver: Talonbooks, 2000)
Graham, Robert, *Iran: The Illusion of Power* (Londra: Croom Helm, 1978)
Halliday, Fred, *Iran: Dictatorship and Development* (Londra: Penguin, 1979)
The Imposed War: Defence versus Aggression (5 cilt) (Tahran: War Information Headquarters, Supreme Defence Council, 1983-1987)
Kapuscinski, Ryszard, *Shah of Shahs* (Londra: Pan, 1986)
Al-Khomeini, Imam Ruhallah al-Musawi, *Manifest of the Islamic Revolution* (Tahran: Ali Akbar Ashtiani, 1987)
—— *The Last Message: The Political and Divine Will of His Holiness* (Tahran: Imam Khomeini Cultural Institute, 1992)
—— *The Greatest Jihad: Combat with the Self* (Tahran: Islamic Thought Foundation, 1995)
Rogers, Will & Sharon, *Storm Center: The USS Vincennes and Iran Air Flight 655* (Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1992)
Roosevelt, Kermit, *Countercoup: The Struggle for the Control of Iran* (New York: McGraw-Hill, 1979)
Shawcross, William, *The Shah's Last Ride: The Story of the Exile, Misadventures and Death of The Emperor* (Londra: Chatto & Windus, 1989)

IRAK

Attiyah, Ghassan R., *Iraq: 1908-1921. A Socio-Political Study* (Beyrut: Arab Institute for Research and Publishing, 1973)
Bellamy, Christopher, *Expert Witness: A Defence Correspondent's Gulf War 1990-1991* (Londra: Brassey's, 1993)
de la Billière, General Sir Peter, *Storm Command: A Personal Account of the Gulf War* (Londra: HarperCollins, 1992)
bin Sultan, HRH General Khaled (cilt Patrick Seale), *Desert Warrior: A Personal View of the Gulf War by the Joint Forces Commander* (Londra: HarperCollins, 1995)
Cockburn, Andrew & Patrick, *Out of the Ashes: The Resurrection of Saddam Hussein* (New York: HarperCollins, 1999)
Heikal, Mohamed, *Illusions of Triumph: An Arab View of the Gulf War* (Londra: HarperCollins, 1992)
Hussein, Saddam, *Social and Foreign Affairs in Iraq* (Londra: Croom Helm, 1979)
Kelly, Michael, *Martyr's Day: Chronicle of a Small War* (Londra: Macmillan, 1993)
Makiya, Kanan, *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq* (Samir al-Khalil adıyla yazıldı) (Londra: Hutchinson, 1989)
Parish, Daphne (ve Pat Lancaster), *Prisoner in Baghdad* (Londra: Chapmans, 1992)
Pollack, Kenneth M., *The Threatening Storm: The Case for Invading Iraq* (New York: Random House, 2002)
Popovic, Alexandre, *The Revolt of African Slaves in Iraq in the 3rd/9th Century* (Princeton: Markus Wiener, 1999)
Rampton, Sheldon ve John Stauber, *Weapons of Mass Deception: The Uses of Propaganda in Bush's War on Iraq* (Londra: Constable & Robinson, 2003)
Ritter, Scott (& William Rivers Pitt), *War on Iraq: What Team Bush Doesn't Want You To Know* (Londra: Profile Books, 2002)

Schwarzkopf, General H. Norman (ve Peter Petrie), *The Autobiography: It Doesn't Take a Hero* (Londra: Bantam Press, 1992)
Simons, Geoff, *The Scourging of Iraq: Sanctions, Law and Natural Justice* (Londra: Macmillan Press Ltd, 1998; New York: St. Martin's Press, 1998)
Timmerman, Kenneth R., *The Death Lobby: How the West Armed Iraq* (Londra: Fourth Estate, 1992)
Thomson, Alex, *Smokescreen: the Media, the Censors, the Gulf* (Londra: Spellmount, 1992)
Winstone, H. V. F., *Gertrude Bell* (Londra: Barzan Publishing, 2004)
Woodward, Bob, *The Commanders* (Londra: Simon & Schuster, 1991)
Zucchino, David, *Thunder Run: Three Days in the Battle for Baghdad* (Londra: Atlantic Books, 2004)

LÜBNAN VE SURİYE

Fisk, Robert, *Pity the Nation: Lebanon at War* (Londra: André Deutsch, 1990, güncellenmiş basımlar, Oxford University Press, 2003 ve New York: Nation Books, 2003)
Khoury, Gérard D., *La France et l'Orient Arabe: Naissance du Liban Moderne 1914-1920* (Paris: Armand Colin, 1993)
Longrigg, Stephen Hemsley, *Syria and Lebanon under French Mandate* (Londra: Royal Institute of International Affairs, 1958, yeniden basım Beyrut: Librairie du Liban, 1968)
Saad-Ghorayeb, Amal, *Hizbullah: Politics and Religion* (Londra: Pluto Press, 2002)
Salibi, Kamal, *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered* (Londra: I. B.Tauris, 1988)
Seale, Patrick, *Asad: The Struggle for the Middle East* (Londra: I. B. Tauris, 1988)
Van Dam, Nikolaos, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'th Party* (Londra: I. B. Tauris, 1996)
Yammine, Antoine, *Quatre Ans de Misère: Le Liban et la Syrie Pendant la Guerre* (Kahire: Imprimerie Emin Hindie, 1922)

FİLİSTİN VE İSRAİL

Abbas, Mahmoud (Abu Mazen), *Through Secret Channels* (Londra: Garnet, 1995)
Aburish, Said K., *Arafat: From Defender to Dictator* (Londra: Bloomsbury, 1998)
Ashrawi, Hanan, *This Side of Peace: A Personal Account* (New York: Simon & Schuster, 1995)
Bethell, Nicholas, *The Palestine Triangle: The Struggle between the British, the Jews and the Arabs, 1935-48* (Londra: André Deutsch, 1979)
Chomsky, Noam, *The Fateful Triangle: The United States, Israel and the Palestinians* (Londra: Pluto Press, 1983)
Elpeleg, Zvi, *The Grand Mufti: Haj Amin al-Husseini, Founder of the Palestinian National Movement* (Londra: Frank Cass, 1993)
Gilbert, Martin, *Israel: A History* (Londra: Doubleday, 1988)
Gilmour, David, *Dispossessed: The Ordeal of the Palestinians 1917-1980* (Londra: Sidgwick & Jackson, 1980)
Hass, Amira, *Drinking the Sea at Gaza: Days and Nights in a Land Under Siege* (New York: Henry Holt, 1996)
Heikal, Mohamed, *The Secret Channels: The Inside Story of Arab-Israeli Peace Negotiations* (Londra: HarperCollins, 1986)
Hersh, Seymour, *The Samson Option: Israel, America and the Bomb* (Londra: Faber & Faber,

1991)
Hirst, David, *The Gun and the Olive Branch: The Roots of Violence in the Middle East* (New York: Nation Books, 2003)
Khalidi, Walid (ed.), *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948* (Washington DC: Institute for Palestine Studies, 1992)
Morris, Benny, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1945-49* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987)
—— *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict 1881-1999* (Londra: John Murray, 1999)
Nazzal, Nafez, *The Palestinian Exodus from Galilee 1948* (Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1978)
Said, Edward, *The Politics of Dispossession: The Struggle for Palestinian Self-Determination 1969-1994* (Londra: Chatto & Windus, 1994)
—— *The Question of Palestine* (New York: Times Books, 1979)
Schleifer, Abdullah, *The Fall of Jerusalem* (New York: Monthly Review Press, 1972)
Shahak, Israel, *Jewish History, Jewish Religion: The Weight of Three Thousand Years* (Londra: Pluto Press, 1994)
—— *Open Secrets: Israeli Nuclear and Foreign Policies* (Londra: Pluto Press, 1997)
Sharon, Ariel (ve David Chanoff), *Warrior: An Autobiography* (Londra: Macdonald, 1989)

GAZETECİLİK

Arnett, Peter, *Live from the Battlefield: From Vietnam to Baghdad. 35 Years in the World's War Zones* (Londra: Bloomsbury, 1994)
Cameron, James, *Point of Departure: Experiment in Biography* (Londra: Granada, 1980)
Ferro, Marc, *l'Information en uniforme: Propagande, désinformation, censure, et manipulation* (Paris: Editions Ramsay, 1991)
Said, Edward, *Covering Islam* (New York: Pantheon Books, 1981)
Thomson, Alex, *Smokescreen: the Media, the Censors, The Gulf* (Tunbridge Wells: Laburnham and Spellmount, 1992)
Zaidan, Ahmad Muaffaq, *The 'Afghan Arabs': Media at Jihad* (İslamabad: Pakistan Futuristics Foundation and Institute, 1999)

1914-1918 SAVAŞI

Churchill, Winston, *The Great War* (4 cilt) (Londra: George Newnes, The Home Library Book Company, 1933)
Moore, William, *The Thin Yellow Line* (Londra: Leo Cooper, 1974)
Oram, Gérard, *Worthless Men: Race, eugenics and the death penalty in the British Army during the First World War* (Londra: Francis Boutle, 1998)
Summerskill, Michael, *China on the Western Front: Britain's Chinese Work Force in the First World War* (Londra: Michael Summerskill, 1982)

SEÇİLMİŞ BELGELER

Afghanistan, ed. Edward Girardet & Jonathan Walter (Cenevre ve Dublin: International Centre for Humanitarian Reporting, 1998)
B'Tselem, *Activity of the Undercover Units in the Occupied Territories* (Kudüs: B'Tselem, 1992)
Dadrian, Vahakn N., 'The Historical and Legal Interconnections Between the Armenian Ge-

nocide and the Jewish Holocaust: From Impunity to Retributive Justice' (*Yale Journal of International Law*, 23. Cilt, 2. Sayı, 1998)

The Egyptian Organisation for Human Rights, *The Condition of Human Rights in Egypt* (Kahire: EOHR, 1993); *Recurrent Detention: Prisoners without trial* (Kahire: EOHR, 1993-1994); *Freedom of opinion and belief: restrictions and dilemmas* (Kahire: EOHR, 1994); *Democracy Jeopardized: Nobody 'Passed' the Elections* (Kahire: EOHR, 1995)

The Geneva Conventions of August 12 1949 (Cenevre: ICRC Publications, sürekli yeniden basım); *Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949* (Cenevre: ICRC Publications, 1996)

Despatches from the Gulf War, ed. Brian MacArthur (Londra: Bloomsbury, 1991)

Documents from the US Espionage Den, der. Muslim Students Following the Line of the Imam (Tahran: The Centre for the Publication of the US Espionage Den's Documents, 1987)

La France en Guerre d'Algérie (sous la direction de Laurent Gervereau, Jean-Pierre Rioux & Benjamin Stora) (Paris: BDIC, 1992)

The Gulf War Reader: History, Documents, Opinions, ed. Micah L. Sifry ve Christopher Cerf (Londra: Times Books/Random House, 1991)

Heralding of the Armenian Genocide: Reports in 'The Halifax Herald' 1894-1922, der. Katia Minas Peltekian (Halifax, NS, Canada: Armenian Cultural Association of the Atlantic Provinces, 2000)

Human Rights in Iraq (Yale University Press, Middle East Watch Books, 1990)

Imperial Gazetteer of India: Afghanistan and Nepal (Oxford: Clarendon Press, 1910 civarı, yeniden basım, Lahor: Sang-e-Meel Publications, 1979)

The Iran-Contra Scandal: A National Security Archive Documents Reader, ed. Malcolm Byrne & Peter Kornbluh (New York: Norton & Co., 1993)

Iraq Under Siege: The Deadly Impact of Sanctions and War, ed. Anthony Arnove (Cambridge, Massachusetts: South End Press, 2000)

Iraq's Weapons of Mass Destruction: The Assessment of the British Government (Londra: The Stationery Office, 2002)

Les Mensonges du Golfe (Montpellier: Arlea-Reporters sans frontières, 1992)

Libya Under Gaddafi (Chicago, Illinois: National Front for the Salvation of Libya, 1992)

Magnier, Grace, *Images des Morisques dans la Littérature et les Arts* ('Distorted Images: Anti-Islamic Propaganda at the time of the Expulsion of the Moriscos') (Zaghouan, Tunus: Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l'Information, 1999)

Metal of Dishonor: How the Pentagon Radiates Soldiers and Civilians with DU Weapons, ed. John Catalinotto & Sara Flounders (New York: International Action Center, 1999)

Needless Deaths in the Gulf War: Civilian Casualties During the Air Campaign and Violation of the Laws of War (New York: Middle East Watch Report, 1991)

Palestinian Refugees: The Right of Return (ed. Naser Aruri) (Londra: Pluto Press, 2001)

Reshtia, Sayed Qassem, *The Price of Liberty: The Tragedy of Afghanistan* (yayıncının adı belirtilmemiş, 1982, by former Afghan ambassador to Egypt and delegate to UN General Assembly)

The Second Afghan War 1878-80: Official Account produced in the Intelligence Branch, Army Headquarters, India (Londra: John Murray, 1908)

Tears, Blood and Cries: Human Rights in Afghanistan Since the Invasion 1979-1984 (New York: Helsinki Watch, 1984)

The Tower Commission Report: The Full Text of the President's Special Review Board (New York:

Bantam Books & Times Books, 1987)
United States Official Records of the Armenian Genocide, der. Ara Sarafian (Londra: Gomidas Institute, 2004)
When the Words Burn: An Anthology of Modern Arabic Poetry, 1945-1987, çev. ve ed. John Mikhail Asfour (Dunvegan, Ontario: Cormorant Books, 1988)

NOTLAR

s. 51 *babam William'a imparatorluk maceralarını anlatan 360 sayfalık bir kitap hediye etmiş*: *Tom Graham, V. C., A Story of the Afghan War* (Londra: Thomas Nelson & Sons, 1900).

s. 54 *Kabil'deki hayatın duygusal bir panoraması*: Burnes, *Cabool*.

s. 54 *Imperial Gazetteer of India: Afganistan ve Nepal*, s. 26-7.

s. 55 *'bana o kadar yanlış görünmüştü ki'*: Sykes, *Durand*, s. 96.

s. 55 *Bununla birlikte Durand, biyografisini...*: a.g.y.., s. 117, Durand'ın Ella Skye'a yazdığı 26 Ocak 1895 tarihli elyazısı mektubun tıpkıbasımı. Durand mektuba Britanyalı bir süvarinin ölümü üzerine klasik Viktoryen tarzda yazdığı bir şiiri de eklemişti: *'Evet, onu,güzel genç yüzünü /Afgan semalarına bakar halde bulduk... Orada, açıklığın ortasında yatıyordu/ Süvarilerimizin çaresiz görevi nerede iflas etti, /Başı sonu savaş, ve başı sonu katliam, /Birçoğumuzu toprağa düşüren o kılıç darbesi.'*

s. 55 *meraklı ve alicenap bir adam*: a.g.y.., s. 207.

s. 55 *Siz beni düşmanlığa mecbur etmediğiniz sürece*: a.g.y.., s. 216-17.

s. 59 Guardian *haberinde*: 'Russia's Pounds 350 Million back door' ('Rusya tünele 350 milyon pound harcadı'), Simon Winchester, 8 Mayıs 1978.

s. 60 *bizzat Emin olduğuna dair güçlü göstergeler vardı*: Griffiths, *Afghanistan*, s. 174.

s. 74 *'O bir bahçe'*: bkz. Micheline Centreslivres-Demont, *Popular Art in Afghanistan: Paintings on Trucks, Mosques and Tea-Houses* (Graz, Avusturya: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1976).

s. 74 *Sovyet işgalinden birkaç gün sonra*: İran dışişleri bakanlığı açıklaması, Tahran, 30 Aralık 1979.

s. 74 *ülkesinin isyancılara silah vereceğini umduğundan*: yazarla röportaj, Tahran, 9 Temmuz 1980.

s. 80 (dipnotta) *Yönetim ofisinde yememiş içmemiş*: *The Times*, 22 Ocak 1980.

s. 81 *'Tuhaf, tekinsiz bir yer,'*: Mills, *Pathan Revolts*, s. 108-9.

s. 83 (dipnotta) *Churchill, her zamanki gibi*: bkz. Winston Churchill, *My Early Life: A Roving Commission* (Londra: Thornton Butterworth, 1930), s. 156.

s. 94 (dipnotta) *Şu manidar notu*: bkz., sözgelimi, *Literaturnaya Gazeta*, 20 Şubat 1980, s. 9.

s. 97 *'Bazı nedenlerle' şapkalarındaki kızılyıldızları*: Gazeteye gönderdiğim haberde tam tamına bunu yazmıştım, sanki bu olağanüstü olayı ucu ucuna yetiştirmeye değermiş gibi. Bkz. *The Times*, 18 Şubat 1980.

s. 99 *Savaş Ruslara tahminen 35 milyar dolar*: Griffiths, *Afghanistan*, s. 182-3.

s. 99 *Suudi Arabistan ise, Afgan muhalif partileri ve onların Arap destekçileri*: Anthony Hyman, 'Arab Involvement in the Afghan War' (Afgan Savaşı'nda Arap Dahli), *The Beirut Review: A Journal on Lebanon and the Middle East* ,Sayı. 7, İlkbahar 1994, s. 78.

s. 99 *toplam 25 bin Arabın*: a.g.y.., s. 79.

s. 100 (dipnotta) *'Şu an için artık Afganistan'dan...'*: Douglas-Home'un yazara mektubu, 26 Mart 1980.

s. 104 (dipnotta) *'Ruslarla ittifaka hazırlanan bir deliyle karşı karşıyayız'*: Roosevelt, *Countercoup*, s. 18.

s. 105 *'Sonuç kaçınılmazdı'*: Woodhouse, *Something Ventured*, s. 45.

s. 106 *Kaşani 'İslam demokrasisinden' bahsediyordu*: Bill, *The Eagle and the Lion*, s. 69-70, şu kitaptan alıntı yapıyor: L. P. Elwell-Sutton, *Persian Oil: A Study in Power Politics* (Londra: Laurence and Wishart, 1955), s. 195.

s. 106 (dipnotta) *Geleceğin Şah'a muhalefet eden Ayetullah Humeyni'si*: Bill, s. 69.

s. 106 *'gözü açılan güçleri arasında yeni bir bütünleşme'*: a.g.y.., s. 96.

s. 107 *'Buraya son gelişinde küçük güzel bir yumurta'*: Woodhouse, s. 132.

s. 107 (dipnotta) *İşkencenin kurbanlarından biri de*: Halliday, *Iran*, s. 87.

s. 108 *Kirman kentinin bütün nüfusunun*: Kapuscinski, *Shah of Shahs*, s. 36-7.

s. 109 *Kızılhaç raporu: Rapport de synthèse faisant suite à la première série de visites des délégués du Comité International de la Croix Rouge à 3,087 détenus de sécurité dans 18 prisons Iraniennes*, 1977.

s. 109 *'İnsan hakları konusunda kimse bize ders veremez'*: *Sunday Times*, 16 Nisan 1978, Frank Giles'ın Şah'la röportajı, 'Why Iran feels it needs no advice from the West on human rights' (İran niye Batı'dan insan hakları konusunda nasihat almaya ihtiyaç duymuyor).

s. 110 *'kelimenin tam anlamıyla bir halk devrimi'*: Edward Mortimer, 'Iran: the greatest revolution since 1917' (İran: 1917'den beri en büyük devrim), *Spectator*, 17 Şubat 1979.

s. 111 *'Doktorum bana yatıştırıcı verdi'*: Hüveyda'nın mahkemeye ilk çıkarılışının en uzun İngilizce anlatımı *Kayhan*'ın uluslararası yayınında, 17 Mart 1979'da yayımlandı.

s. 112 *'İlk kurşunlar boynuna'*: Shawcross, *Shah's Last Ride*, s. 218.

s. 112 *'Görebildiğim o ki'*: yazarın Ivan Barnes'a mektubu, 30 Mart 1979.

s. 117 *'Bu devrim rezil bir intikam ve tiranlığa'*: Shawcross, s. 317.

s. 119 *ABD diplomatik yazışmaları*: bu bölümdeki alıntılar, Amerikan elçilik yazışmalarının yeniden bir araya getirildiği ve 1979-1985 arasında Tahran'da yayınlanan 85 ciltlik külliyata dayanıyor. İntizam ve Bezirgan'ın meseledeki dahlinin özeti Bill'de, 290-3. sayfalarda bulunabilir.

s. 120 *'Açıkça görülüyor ki CIA'*: Ebtekar, *Takeover*, s. 98.

s. 129 *'Kuran karşıtı fikirlere'*: *The Last Message: The Political and Divine Will of His Holiness Imam Khomeini* (Tahran: The Imam Khomeini Cultural Institute, 1992). Humeyni vasiyetini 15 Şubat 1983'de, ölümünden altı yıl once yazdı.

s. 130 *'Konsantre olmak konusunda eşsiz bir yeteneği'*: Ebtekar, s. 110.

s. 140 *Bağdat için verilen 'amansız savaşa'*: Charles Dickens'ın kızı Hilda Maddock'un yazara mektubu, 28 Ekim 2003.

s. 144 *'aynı samimiyetle karşılanacaklarını'*: Attiyah, *Iraq*, s. 108, Sör Percy Cox'un Hindistan valisine yazdığı 23 Kasım 1914 tarihli mektuptan alıntı. Britanya'nın Irak işgaline dair bu ve sonrasındaki ayrıntılar için Gassan Attiyah'ın, dönemin Britanya ve Irak arşivlerinde yaptığı araştırmalara dayanan harikülade kitabına çok şey borçluyum. Arap ülkelerini istila etmeyi planlayan bütün Batılı 'devlet adamları' bu kitabı okumalı.

s. 144 *'Şundan kuşku yok ki'*: *The Sphere*, Londra, 15 Mayıs 1915.
s. 144 *'İngilizlere yönelik daima dostça'*: Attiyah, s. 104, Britanya Ulusal Arşivleri'ndeki (NA) yazışmalardan alıntı, FO371/2775/187454.
s. 144 *'bazı kutsal Müslüman'*: a.g.y., s. 105, NA'dan alıntı, CAB 21/60.
s. 144 *'bunun bizim hakkımız ve görevimiz'*: a.g.y., s. 130, 17 Mart 1915 tarihli bir Britanya Amirallik bildirisinden alıntı.
s. 144 *'Mezopotamya'yı almak'*: a.g.y., s. 130n, Earl Asquith'in şu kitabından alıntı: *Memories and Reflections, 1852-1927*, cilt. II, s. 69 (Londra, 1928).
s. 144 *Bağdat'a yerleştikten sonra*: a.g.y., s. 165, NA'dan alıntı, FO371/3387/142404 (Cox).
s. 144 *'yerli halkı temsilen seçilen'*: e.g.y., s. 168, NA'dan alıntı, FO371/4148/13298.
s. 145 *'Ne kadar güçlü bir yönetim uygularsak'*: a.g.y., s. 166, E. Burgogne'nin şu kitabından alıntı: *Gertrude Bell, from Her Personal Papers, 1914-1926* (Londra, 1961), s. 78-9.
s. 145 *'Yıllardır baskı altında inleyen'*: Hansard, Commons, cilt. 127, 662-4, 25 Mart 1920.
s. 145 *'yerel siyasi kışkırtmalardan'*: Attiyah, s. 203.
s. 145 *'Aşırılıkçılıkla uzlaşma politikasıyla'*: a.g.y., s. 211, NA'dan alıntı, FO371/5227/E6509.
s. 145 *Yetkililer 'katillerin ve... koşulsuz teslim olmasını' talep ediyordu*: a.g.y., s. 230.
s. 184 *'Bedir öldürülmeli veya'*: a.g.y., s. 249, Irak İçişleri Bakanlığı belgesinden alıntı, Nasıriye, Nisan ve Mayıs 1919.
s. 145 *'anarşi artı fanatizm'*: John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St. Martin's Press, 1981), Fromkin alıntılıyor, *A Peace to End All Peace*, s. 453.
s. 146 *'ağır şekilde' cezalandırdı*: Attiyah, s. 343.
s. 146 *'göstermelik bir Arap hükümeti'*: a.g.y., s. 362.
s. 146 *'daha ne kadar değerli hayat'*: Fromkin alıntılıyor, s. 452.
s. 146 *'yaklaşık 10 bin Arap'*: *The Letters of T. E. Lawrence*, ed. David Garnett (Londra: Jonathan Cape, 1938), s. 316, Fromkin alıntılıyor, s. 497.
s. 146 *En az sekiz pilot*: Clive Semple, yayınlanmamış MS 'Eight Graves to Cairo: Calamity and Cover-up', 2004, s. 4.
s. 146 *'kesinlikle ilerleme kaydetmelisiniz'*: Churchill'in Trenchard'a bilgi notu, 29 Ağustos 1920. *Winston S. Churchill 1917-1922 Companion Volume IV*, Martin Gilbert (Londra: Heinemann, 1977), s. 1190.
s. 146 (dipnotta) *'Iraklı Araplar Britanyalıların'*: T. E. Laurence (*yazıldığı gibi*), bildiri *Reconstruction of Arabia* to the Eastern Committee of the War Cabinet, 5 Kasım 1918, Ulusal Arşivler CAB 27/36.
s. 146 *'köylerini yaktığımızda'*: Dudley Saward, *'Bomber' Harris: The Authorised Biography* (Londra: Cassell, 1984), s. 31.
s. 146 *'bombardımanın ne demek olduğunu'*: A. and P. Cockburn, *Out of the Ashes*, s. 65, David McDowall'ın şu kitabından alıntı: *A Modern History of the Kurds* (Londra: I. B. Tauris, 1997), s. 180.
s. 146 *'İlk once Araplar bir başarı'*: *Observer*, 8 Ağustos 1920.
s. 147 *bir üyesinin de belirttiği gibi*: Peter Metcalfe'nin yazara mektubu, 22 Haziran 2004.
s. 147 *'Araplar savaş sırasında'*: Garnett, *Letters of T. E. Lawrence* içinde., s. 306-8, *The Times*'a mektup, 22 Temmuz 1920.
s. 147 *'İngiltere halkı, Mezopotamya'da'*: *Sunday Times*, 22 Ağustos 1920.
s. 147 *'bombardıman yoluyla yıldırma politikasını'*: *Observer*, 10 Şubat 1991, David Omissi, 'RAF officer who resigned rather than bomb Iraq' (Irak'ı bombalamak yerine istifa eden RAF

subayı'.

s. 148 *Britanya güçleri başkentin dışında*: Warner, *Iraq and Syria*, s. 117.

s. 148 (dipnotta) *'Ortadoğu'daki* Arap kurtuluş hareketi': Warner alıntılıyor, s. 113.

s. 152 (dipnotta) *Mezopotamya şefkatli hükümdarların diyarı*: Popovic, *Revolt of African Slaves*, s. 124.

s. 157 *ve sözünün orta yerinde aniden sustu*: Saddam'ın 20-21 Temmuz 1980'de Bağdat'ta düzenlediği basın toplantısının kötü bir İngilizce çevirisi *Baghdad Observer*'ın 23 ve 24 Temmuz 1980 tarihli sayısında yer aldı – fakat sınırdışılarla ilgili söyledikleri çıkarılmıştı.

s. 157 *2004'te Stalin'in hayat hikâyesini yazanlardan biri*: Simon Sebag Montefiore, *International Herald Tribune*, 3 Temmuz 2004, 'A disciple of Stalin in the dock' (Karşınızda Stalin'in bir müridi).

s. 158 *'O Irak'ın güzel kokusuydu'*: David Hirst *Guardian*'da alıntılıyor, 24 Eylül 1980, 'The megalomaniac pitted against the zealot' (Megalomanyak bağnaza kükredi).

s. 163 *'Okuma yazma kurslarına katılamayan Iraklılar'*: *8 Days*, 1 Mart 1980, 'Iraq drive to eradicate illiteracy' (Irak okuma yazma öğretmek için harekete geçti), Marion Woolfson.

s. 163 *'Muazzam bir potansiyel pazar'*: *Sunday Press*, Dublin, 27 Mart 1977, 'Land of the leftist sheikhs' (Solcu şeyhler ülkesi), Sean Cryan.

s. 163 (dipnotta) *'Sanırım ikinci pasaportumun'*: yazarın Barnes'a mesajı, 7 Mayıs 1980.

s. 164 *'hangi haklı gerekçeyle'*: Hansard, Lords, 14 Aralık 1989, 1397-8.

s. 165 *'Birkaç Bazuft daha çıkarsa'*: Waldegrave'in bilgi notu *Guardian*'da alıntılanıyor, 13 Eylül 1993, 'Sell arms to Iraq – but keep it quiet: The Scott inquiry is exposing a system corrupted by secrecy' (Irak'a silah sat – fakat ses çıkarma: Scott soruşturması gizlilikle sakatlanan bir sistemi ifşa ediyor), Richard Norton-Taylor.

s. 165 *'bizi tefe koyarlar'*: Norton-Taylor raporu, *Guardian*, 13 Mart 1993.

s. 166 *'Lütfen Dee'ye ondan özür dilediğimi'*: Daphne Parish, *Prisoner in Baghdad* (Londra: Chapmans, 1992), s. 124-31.

s. 166 *'Bay Fisk'in Irak'a'*: Irak'ın Londra Büyükelçisi Dr. Abdül-Emir El-Anbari'nin, 21 Şubat 1986'da, *The Times*'ın yardımcı yayın yönetmeni Pat Davis'e mektubu.

s. 166 (dipnotta) *'derin bir düşkırıklığı içinde'*: Alloway'in Tahran'dan Barnes'a gönderdiği mesaj, 7 Ağustos 1980.

s. 168 (dipnotta) *'Bahtiyar'ın apartmanına saldırmayı'*: yazarın Enis Nakkaşe ile röportajı, Tahran, 22 Ekim 1991.

s. 168 (dipnotta) *'gerçekleştirmek için zemin hazırlıyordu'*: Ebul-Fazıl İzzeti, *The Revolutionary Islam and the Islamic Revolution* (Tahran: Ministry of Islamic Guidance, 1981), s. 195.

s. 168 *'Eğer İslam uluslan'*: Humeyni'nin mesajının tam metni İngilizce yayınlanan *Tehran Times*'ın 8 Nisan 1982 tarihli sayısında bulunabilir.

s. 169 *Aralarında 10 genç kadın*: *Observer*, 26 Haziran 1983, 'Bahai women die for their faith' (Bahai kadınlar inançlarından dolayı ölüyor), Colin Smith.

s. 169 *Tek bir gecede 150 kadın*: *Observer*, 6 Mayıs 1984, 'Inside Khomeini's slaughterhouse' (Humeyni'nin mezhabasının içinde), Colin Smith.

s. 169 *'İran devlet radyosu'*: *Iran Monitor* (haber çevirileri İran radyosu ve Fars Haber Ajansı'ndan), 4 Temmuz 1980. Şah'ın devrilmesinden sonraki bir yıl zarfında devrimci faaliyetlere dair bu paha biçilmez günlük özeti *Times* muhabiri Tony Alloway sağladı.

s. 169 *Af Örgütü, Evin'de*: Uluslararası Af Örgütü'nün İran'da insan haklarının durumuna dair Avrupa Parlamentosu Siyasi İşler Komitesi'ne gönderdiği yazılı açıklama, 28 Kasım 1985.

s. 169 *dokuz sayfalık tüyler ürpertici bir broşür*: *The People and the Revolutionary Courts* (Halk ve

Devrim Mahkemeleri) adlı bu İngilizce broşür İslami Rehberlik Bakanlığı yetkilileri tarafından 1979'da dağıtılmıştı. Yazarda bir nüshası bulunmaktadır.

s. 170 *Humeyni, teokrasisine karşı çıkmaya*: Humeyni, *Last Message*.

s. 170 *İnsan Hakları İzleme Örgütü 1984'te*: Human Rights Watch, *Tears, Blood and Cries: Human Rights in Afghanistan 1979-1984*, Helsinki'de yayınlanan rapor, Aralık 1984, s. 5, 9 ve 35.

s. 171 *Daha Ekim 1979 gibi erken*: bu değerlendirme, Yezdi'nin sözleri ve ABD'nin Saddam'ın niyetlerine dair değerlendirmesi, Tahran'da yayınlanan ABD büyükelçiliği yazışmalarının 10. ve 12. ciltlerinden alındı.

s. 171 *1978'e dönersek, Saddam'ın*: *Sunday Times*, 16 Nisan 1978, Frank Giles ile röportaj.

s. 172 *Bununla birlikte Irak dışişleri bakanlığı*: *The Iraqi-Iranian Dispute: Facts versus Allegations* (Bağdat: Iraqi Ministry of Foreign Affairs, 1981).

s. 172 *'hükmünü yitirdiğini'*: başbakan Tarık Aziz'in 25 Eylül 1987'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Irak'ın kararına dair ikna edici olmayan bir açıklama da vardı.

s. 173 *'Oraya vardığımda, sınır'*: Fethi Davud Muvaffak ile röportaj, Bağdat, 30 Temmuz 2004.

s. 190 *'duyunca bir şeyler olduğunu anladım'*: yazarın ABD Büyükelçisi Jordan Richard Viets'in evinde, ABD'nin eski Tahran Maslahatgüzarı Bruce Laingen (sonradan ABD Harp Akademisi başkanı) ile yaptığı görüşme, Amman, 17 Nisan 1983.

s. 191 *'Diyelim ki şehit Beheşti'nin'*: Ayetullah Humeyni, 1 Temmuz 1981, açıklamanın tamamı şurada bulunabilir: *Mahjoubah: The Magazine for Muslim Women*, Tahran: Ministry of Islamic Guidance, Temmuz 1981.

s. 191 *Bir tahmine gore 10 bin şüpheli asıldı veya kurşuna dizildi*: Bullock & Morris, *Gulf War*, s. 67, İranlı sosyolog İhsan Naragi'den alıntı.

s. 197 *Muhafız Birlikleri'nin resmi tarihi üzerine*: yayıncısının kim olduğuna dair hiçbir ibare olmasa da, 8 sayfalık broşür Tahran'da İslami Rehberlik Bakanlığı tarafından, 1984 yılı civarında *İslami Devrim Muhafız Birlikleri; Kısa Bir Analiz* adıyla dağıtıldı.

s. 198 *'... kapılar aniden açıldı'*: Frederic Manning (Private 19022), *Her Privates We*, sunum yazısı Edmund Blunden (Londra: Peter Davies, 1964), s. 154.

s. 198 *Mısır yapımı ağır silah mermileri*: yazarın emekli general ve *El-Ahram*'ın askeri işler muhabiri Muhammed Abdül-Muneym'le röportajı, Kahire, 2 Haziran 1982.

s. 198 *Iraklılar, Bağdat'ın orta kesimlerindeki*: yazarın Muhammed Salem'le röportajı, Sidon, Lübnan, 1 Kasım 2003.

s. 199 *bir Amerikan askeri heyeti*: yazarın Muhammed Salem'le röportajı, Bağdat, 21 Temmuz 1985.

s. 199 *'büyük bir savaş cereyan etti'*: Salem röportajı, 1 Kasım 2003.

s. 200 *İran resmi savaş tarihi*: *The Imposed War* (Tahran: War Information Headquarters), cilt. 2, s. 163-94. 164. sayfadaki bir baskı hatası, ilk gaz saldırılarının tarihini 1981 yerine 1980 olarak veriyor.

s. 201 *'ABD istihbarat uzmanları'*: *New York Times*, 27 Mart 1985, aynı tarihte Londra'da yayınlanan *The Times* tarafından alıntılanıyor, 'Iraq's use of mustard gas confirmed' (Irak'ın hardal gazı kullandığı doğrulandı).

s. 201 *'büyük bir saldırı başlattığı bölgeye davet edildik'*: Salem röportajı, 1 Kasım 2003.

s. 203 *Savunma İstihbarat Dairesi'nden 60 subay*: *International Herald Tribune*, 19 Ağustos 2002, *The New York Times*'taki Patrick Tyler haberinden alıntı yapıyor, 'US aided Iraq in '80s despite gas use, officials say' (Yetkililere göre ABD, gaz kullanmasına rağmen 80'lerde Irak'a yardım etti).

s. 204 *'Neresinden bakarsanız bakın, Amerika'nın'*: *International Herald Tribune*, 17 Ocak 2003,

'America didn't seem to mind poison gas' (Amerika zehirli gazı önemsemiyor görünüyordu), Joost R. Hilterman.

s. 204 *Halepçe 188 haberde*: Rampton ve Stauber, *Weapons of Mass Deception*, s. 76.

s. 204 *'kendi halkını zehirli gazla katlettiğini'*: George W. Bush'un konuşması, Denver, Colorado, 28 Ekim 2002.

s. 204 *'kimyasal silah kullanmasından dolayı öyle acı'*: Rafsancani'nin basın toplantısı, Tahran, 25 Mayıs 1997 (yazarın notları).

s. 208 *ilk Exocet 30 kilo yanan sıvı füze yakıtını*: *Navy Times*, 26 Ekim 1987, 'Inferno The Like of Which Had Never Been Experienced', (Eşi Benzeri Görülmemiş Bir Cehennem), William Matthews.

s. 209 *'Amerikan fırkateyni Stark'ın başına gelen'*: Associated Press'in Washington mahreçli haberi, 22 Mayıs 1987.

s. 209 *İran'ı 'barbar bir ülke' olarak'*: Reagan'ın basın toplantısı, 27 Mayıs 1987.

s. 209 (dipnotta) *'saldıracağını düşünmemize hiçbir neden yoktu'*: yazarın Büyükelçi Zakem ile röportajı, ABD büyükelçiliği, Bahreyn, 26 Mayıs 1987.

s. 211 *Körfez'de 227 gemi saldırıya uğradı*: Körfez'deki gemicilik yetkilileri rakamlar üzerinde hiç uzlaşamadı, fakat en doğru gibi görünen bu istatistikler Oslo Intertanko'dan alındı.

s. 211 *Mayıs 1981-18 Mayıs 1987 tarihleri arasında*: Lloyd'un İstihbaratı, Londra, Mayıs 1987.

s. 211 *'Bu olay... Körfez'de'*: Bahreyn'den *The Times*'a 28 Mayıs 1987'de gönderilen haber.

s. 216 *Sadece 1986'da bir milyon insan*: Associated Press, 12 Mart 1986, 'Up to a Million Dead, No End in Sight', (Bir Milyondan Fazla Ölü, Ne Zaman Biteceği Meçhul), G. G. Labelle.

s. 218 *Temmuz'da Irak'ın ABD'den satın aldığı*: *Washington Post*, 13 Eylül 1985, Reuters Washington'un aynı günkü haberinde alıntılanıyor.

s. 221 (dipnotta) *Gazetecilik mesleğindeki kahramanlarımdan biri*: Cameron, *Point of Departure*, s. 139.

s. 246 *'hassas iklimi kanıtlar nitelikteydi'*: bkz. *Proceedings*, ABD Donanma Enstitüsü'nün dergisi, Ağustos 1993, cilt 119/8/1,086, s. 49-56, 'Vincennes: A Case Study', Yarbay David Evans.

s. 246 *'ötenizdeki bir kruvazörün botlara ateş edip durmasını'*: Evans, *Proceedings*, a.g.y., s. 52, Yüzbaşı David Carlson ile 23 Haziran 1992'de yapılan personel röportajından alıntılıyor.

s. 246 *'normal ticari uçuş seyrinde olduğu'*: *Formal Investigation Into the Circumstances Surrounding the Downing of a Commercial Airliner by the USS Vincennes*, Amiral William M. Fogarty, ABD Donanması, 28 Temmuz 1988.

s. 247 'Newsweek *dergisi ise kendi araştırmasını yürütecek'*: *Newsweek*, 13 Temmuz 1992, 'Sea of Lies' (Yalan Denizi), John Barry ve Roger Charles.

s. 249 *'gökyüzünde toza dönüştü'*: Will ve Sharon Rogers, *Storm Center: The USS Vincennes and Iran Air Flight 655* (Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1992), s. 184-6.

s. 252 *sonraki sayısının başsayfasının yarısı*: *Sunday Tribune* (Dublin), 10 Temmuz 1988.

s. 252 *izleyenler arasında Kaptan Rogers da vardı*: Rogers, *Storm Center*, a.g.y., s. 188.

s. 253 *'Cezaevlerindeki münafıkları idam etme emrinizle ilgili'*: *Iran Bulletin* (Londra) içinde alıntılanıyor, Kış 1996, s. 26-9, 'The Great Massacre' (Büyük Katliam), Nasır Muhacir.

s. 255 *'Asılmak için Hüseyniye'*: *Iran Bulletin*, Kış 1996, a.g.y., s. 28.

s. 255 *Eski bir kadın mahkum o günleri*: *Iran Bulletin*, Güz/Kış 1998, 'Katliam Tanığı' Münire Baradaran ile röportaj, 'Witness to Massacre'. Baradaran'ın rejimin hapishanesindeki dokuz yılını anlattığı kitabı Farsça (*Haghighat-e sadeh* – Basit Gerçek) ve Almanca (*Erwachen aus dem Alptraum* – Unionsverlag, 1998) yayınlandı.

s. 255 *Aşağıdaki Feriba'nın anlattıkları*: *Iran Bulletin*, Yaz 2000, s. 62, 'Şehrazad' imzalı *Here*

Virgins Do Not Die (Burada Bakireler Ölmez – Paris: Khavaran, 1998) adlı kitabından kısaltılmış alıntı.

s. 255 *arşivlenen 1533 İranlı kadın mahkumdan*: *Iran Bulletin*, Bahar/Yaz 1999, s. 40-3, 'The life and death of women in Islamic prisons' (Kadınların İslami Hapishanelerinde Yaşamı ve Ölümü), Dr. Rıza Gaffari. *Khateratch Yek Zendani As Zendanhaye Jumhouriye Islam* ('İslam Cumhuriyetinin Hapishanelerinde Yatan Bir Mahkumun Anıları') –Farsça yayınlandı (Stockholm: Arshag Forlag, 1998).

s. 256 *Af Örgütü 11 Kasım-31 Aralık 1997 tarihleri arasında*: Af Örgütü'nün Irak'taki idamlara dair raporu, 25 Şubat 1988.

s. 256 *en az yedi yüz mahkum idam edildi:* Committee against Repression and for Democratic Rights in Iraq (CARDRI), basın bülteni, 2 Mart 1988.

s. 256 *Hadum Fadıl on altı yıllık esaretten sonra*: Agence France-Presse haberi, Tanya Wilmer, *Jordan Times*'ta yayınlandı, 6 Şubat 1999.

s. 261 *'İranlıların (genel olarak), kanlı İran-Irak savaşına'*: Zeynep Kazım'ın yazarın *Independent on Sunday Review*'deki 25 Haziran 1995 tarihli 'Oh What a Lovely Holy War' (Ah, Ne Kadar da Hoş Bir Kutsal Savaş) yazısının ardından yazdığı mektup (tarihi 1996 kabul edilebilir).

s. 261 *'Bazı olağanüstü adamlar'*: Robert Parry'nin yazara mektubu, 4 Ekim 2004.

s. 268 *'Askerlerimizden biri İranlıların kaldığı'*: Haydar El-Safi ile röportaj, Bağdat, 28 Temmuz 2004.

s. 268 *'Merkez cephesindeki karargâhlara giderdik'*: Muvaffak röportajı, Bağdat, 30 Temmuz 2004.

s. 276 *muharebe günlüğünü istedim*: Ulusal Arşivler, Kew, WO95/2126.

s. 279 *iki yıldan fazla bir süre takip etmiştim*: bkz. Fisk, *Pity the Nation*, s. 632-49.

s. 282 (dipnotta) *Bölme politikası açısından*: Bu istatistikler Henry Harris'in *The Irish Regiments of the First World War* (Cork: Mercier, 1968) kitabından alınma, s. 219-21.
Tamamında: bkz. *'The Irish Times*, An Irishman's Diary' (Bir İrlandalının Günlüğü), Oliver Fannon, *Irish Times*, 6 Eylül 2004.

s. 283 *'Şu dönüp duran deniz fenerlerine benziyordu'*: *War Memoirs of David Lloyd George* (Londra: Odhams, 1936), cilt I, s. 450.

s. 293 *'Türk hükümetinin acımasız öfkesini harekete geçiren şey'*: Winston Churchill, *The World Crisis: The Aftermath* (Londra: Thornton Butterworth, 1927), s. 405.

s. 294 *'Çok geniş alana yayılan bir bölgeden gelen haberler'*: Morgenthau'nun ABD Dışişleri Bakanlığı'na telgrafı, 10 Temmuz 1915, *United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917* (Ara Sarafyan'ın önsözünü yazdığı derleme) içinde tekrar basıldı, (Princeton: Gomidas Institute, 2004), s. 51.

s. 296 *Ermeni akademisyenler, Ermeni halkının imhasını*: bkz., sözgelimi, Ermeni Ulusal Enstitüsü'nün 1998 yılı raporu, s. 9-10.

s. 296 *'hem resmi hem gayri-resmi şiddet aygıtını'*: Mark Mazower *London Review of Books* içinde, 8 Şubat 2001, s. 20, 'The G-Word' (O Malum Kelime).

s. 296 *tanıkların anlatımlarını içeren 700 sayfalık bir kitap*: *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire: Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon by Viscount Bryce* (Londra: House of Lords, 2004). Bu yeni baskı, tanıkları Türklerin misillemelerinden korumak için ilk baskıda çıkarılan isimleri ve diğer belirleyici ayrıntıları içeriyor.

s. 297 *38 yaşındaki eski avukat Leslie Davis*: Balakian, *Burning Tigris*, s. 241-9.

s. 297 *Almanlar ayrıca Türkiye'nin demiryolu sisteminin*: a.g.y., s. 191.

s. 297 New York Times, *katliam, tecavüz, tehcir ve sürgün haberlerine*: bkz. *The Armenian Ge-*

nocide: News Accounts From The American Press 1915-1922, haz. Richard D. Kloian (Kuzey Kaliforniya Ermeni Soykırımı Kaynak Merkezi, 2000).

s. 298 *Kanada kenti Halifax'ın yerel gazetesinde bile*: bkz. *Heralding of the Armenian Genocide: reports in The Halifax Herald 1894-1922*, der. Katia Minas Pettekian (Atlantik Bölgeleri Ermeni Kültürel Birliği, 2000).

s. 298 *Eski Osmanlı kenti Basra'da*: H. V. F. Winstone, *Gertrude Bell* (Londra: Barzon Publishing, 2004), s. 276-7.

s. 298 *Harput'tan gelen 1000'in üzerinde kadın ve çocuktan: ABD'nin Ermeni Soykırımı'na Dair Resmi Kayıtları*, s. 587.

s. 298 *Britanyalı işadamı Cyril Barter*: Barter'ın '1919'da Bağdat'ta kaleme aldığı, savaştaki tecrübelerine dair anlatımları' oğlu Anthony tarafından bana gönderildi, 23 Haziran 2004.

s. 299 *'Katliam kentin on beş-yirmi kilometre dışındaki'*: E. H. Jones, *The Road to En-Dor* (Londra: White Lion Publishers, 1973, ilk baskısı Londra: Bodley Head, 1920), s. 83.

s. 299 *'Babam Sarkis Suriye çölünden'*: San Francisco'dan Ellen Sarkisyan Chesnut'ın yazara mektubu, 23 Şubat 2000.

s. 299 *Ermeni katliamını soykırım olarak niteleyen ilk yazar*: Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, a.g.y., s. 157.

s. 300 *Britanya ve Amerika'nın Ermenilere yönelik 'meşum' katliama*: Churchill, *Great War*, cilt 4, s. 1570.

s. 300 *başkomutanlığını yürüten Franz von Papen*: bkz. Vahak Dadriyan, 'The Historical and Legal Interconnections Between the Armenian Genocide and the Jewish Holocaust: From Impunity to Retributive Justice', *The Yale Journal of International Law* içinde, Yaz 1998, cilt 23, no. 2, s. 504-59. Dadriyan, Rudolf Hoess'e yanlışlıkla 'Rudolf Hess' şeklinde atıfta bulunuyor.

s. 300-301 *Ve Hitler Macaristan Yahudilerinin sürülmesini*: Gilbert, *Holocaust*, s. 556, Hitler'in Horthy ile 17 Nisan 1943 tarihli konuşmasının Almanca notlarından alıntı yapıyor, (Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi'nin dosyalarında, D-736 numaralı belge).

s. 301 *Bazı Ermeni köle işçiler*: bkz. Mark Levene, *The Experience of Genocide, Lightning Strikes Twice: The World War 1914-1945* (Londra: HarperCollins, 2000) içinde. Levene'nin Bağdat demiryoluna dair notu orijinal elyazısı metnin 16. sayfasında yer alıyor.

s. 301 (dipnotta) *Beyrut'ta düzenlenen bir konferansta: Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Akdeniz Ülkelerinde Hatırlanma Şekli* üzerine Lübnan başkentinde 27 Nisan-1 Mayıs 2001 tarihleri arasında bir dizi toplantı düzenlendi; bkz. *Daily Star*, Beyrut, 4 Mayıs 2001.

s. 301 *Türk divanı harbi toplandı*: bkz. *AIM: Armenian International Magazine*, Ocak/Şubat 2001, s. 26-33, 'A Century of Genocide' (Soykırım Asrı), Matthew Karanian.

s. 301 *1933'te Almanya'yı karış karış dolaşıp kitabını anlatan*: bkz. Dadriyan, *History of the Armenian Genocide*, s. 410.

s. 301 *1933'te, tam Werfel'in Almanya'yı turladığı sene*: Churchill, *Great War*, cilt 4, s. 1570.

s. 302 *Lozan Anlaşması'yla ilgili olarak*: a.g.y., s. 1571.

s. 302 *Ermeni Soykırımı üzerine hazırladığı rapor*: James Bryce, *International Relations: Eight lectures delivered in the United States in August, 1921* (Londra: Macmillan, 1922), s. 65-71.

s. 305 *Mark Levene, pek az bilinen soykırımlardan biri hakkında*: bkz. Levene'nin 'A Moving Target, the Usual Suspects and (Maybe) a Smoking Gun: The Problem of Pinning Blame in Modern Genocide', *Patterns of Prejudice* içinde, cilt. 33, no. 4, 1999, R. S. Stafford'dan alıntılıyor, *The Tragedy of the Assyrians* (Londra: Allen and Unwin, 1935), s. 168-77.

s. 305 *Ermeni Soykırımı hakkında yazdığım bir yazıdan sonra*: A. V. Ozolinš'in yazara mektubu,

2 Şubat 2000.

s. 305 *'Avrupa'nın kendi unutulmuş mazisinin bir parçası'*: Mazower, *London Review of Books* içinde, a.g.y..

s. 306 *Tarihçi Norman Davis, 1998'de bana yazıp*: Davis'in yazara mektubu, 12 Nisan 1998.

s. 306 *milyonlarca Polonyalının acısını anlatan anonim bir kitap yayınlanmıştır*: yazarı bilinmiyor, *The Dark Side of the Moon* (Londra: Faber, 1946).

s. 307 *Ermenilerin* 'topyekün *düşman saflarına geçtiğini* ...': Köknar'ın yazara e-postası, 5 Şubat 2000.

s. 307 *'tamamen uydurma'*: Çakır'ın yazara mektubu, 15 Nisan 1992.

s. 307 *Hitler'den yapılan alıntı 'uydurma' idi*: Tat'ın yazara e-postası, 3 Şubat 2000.

s. 307 *'100 yaşındaki talihsiz kurbanlarına'*: Zorba'nın yazara mektubu, 1 Şubat 2001.

s. 307 *'Ailemin birçok üyesi'*: Haktanır'ın yazara mektubu, 21 Mart 2001.

s. 307 '"Ermeni Soykırımı" *efsanesi*': Özener'in *Jerusalem Post Magazine*'e mektubu, 18 Haziran 1999, 'A Genocide Denied', Marilyn Henry'den alıntılıyor, 28 Mayıs 1999.

s. 308 *Anadolu Ajansı'na verdiği röportajda Peres*: *Turkish Daily News* içinde alıntılanıyor, 10 Nisan 2001.

s. 308 *'Gördüğüm kadarıyla... hiçbir Yahudinin'*: Charney'in Peres'e mektubu, 11 Nisan 2001.

s. 308 *Charney iki ciltlik fevkalade eseri*: Charney, *Encyclopedia of Genocide*, cilt. 1, s. 61-105.

s. 308 *'İttihad ve Terakki'nin hedefi'*: a.g.y., s. 94.

s. 308 *'Türklerin, Ermenilerin konferansa katılması halinde'*: Israel Charney'in konferansının yayınlanan oturumlarından, *The Armenians, the Turks and the Jews* (Kudüs: Institute on the Holocaust and Genocide, 1983).

s. 308 *'Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret sınıfının'*: Jonathan Eric Lewis, 'Genocide and the Modern World', *Armenian-Mirror Spectator*'de yayınlandı, Nisan 2001.

s. 308-309 *'Papa ileri derecede bunaklıktan'*: *Milliyet*, 11 Kasım 2000.

s. 309 *soykırımları arasındaki bağı koparmaya*: Dr. Salâhi R. Sonyel, *Turco-Armenian Relations in the Context of the Jewish Holocaust* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990).

s. 309 *'Ermeni iddialarını kesin olarak reddediyor'*: bkz., sözgelimi, *International Herald Tribune*, 27 Eylül 2001, 'Pope Prays for Armenians' (Papa Ermeniler İçin Dua Ediyor).

s. 309 *'bir milyondan fazla Ermeninin öldürüldüğü'*: BBC Dünya Servisi radyo haberi, 26 Eylül 2001.

s. 311 *Peter Balakyan ve tarihçi Robert Lifton*: Balakian, a.g.y., s. 383-5.

s. 311 *150 Soykırım bilimadamını*: 53'ü *Washington Post*'ta, 23 Nisan 1999'da yayınlanan bir ilanı imzaladı.

s. 312 *Sözgelimi 1997'de, Ellis Island Müzesi*: bkz. *New York Times*, 11 Eylül 1997.

s. 312 *Soykırımın (yani Ermeni Soykırımı'nın) inkârı ABD'de*: bkz. Norman Finkelstein, *Index on Censorship* içinde, Sayı 2, 2000.

s. 312 *söylediği için 'suç'* (une faute) *işlediğine hükmetti*: bkz. *Le Monde*, 23 Haziran 1995; ayrıca, Lewis'in Ermeni katliamlarına 'soykırım' olarak ilk atıflarıyla ilgili bir tartışma için, bkz. *Le Monde*, 26 Nisan 1994, 'Un entretien avec Anahide Ter-Minassian et Claude Mutafian'.

s. 312 *Fransız dışişleri bakanı buna*: Ankara Anadolu Ajansı haberi, 18 Eylül 2000.

s. 312 (dipnotta) *Fazlasıyla tuhaf olan, Fransa ulusal havayolu: Air France Magazine*, Ekim 1999, s. 144.

s. 313 *'kapsamlı ve dikkatli bir değerlendirmenin'*: Frater'ın Amerika Ermeni Birliği'nden Joan Ablett'a mektubu, 21 Kasım 2000.

s. 313 *'Haçlı Seferleri, kölelik, sömürgecilik'*: Frater'ın Armen Lucas'a mektubu, 15 Aralık 2000.

s. 313 *'Herhangi bir ciddi anma'*: Zaven Messerliyan'ın Frater'a mektubu, 21 Aralık 2000.

s. 314 *'Bizim tarihsel referans çerçevemiz'*: Brittain-Catlin'in Lucas'a mektubu, 16 Ocak 2001.

s. 314 *'kuşku götürmez kanıtların yokluğunda'*: Cartvale Baronesi Ramsay'in Lordlar Kamarası'nda Barones Cox'a cevabı, 14 Nisan 1999, Hansard, Lords, tutanaklar 826-30, Ruper Boyadjian, *Great Britain's Denial of the Genocide against the Armenians* içinde alıntılanıyor, Kigali Konferansı oturumları, 25-30 Kasım 2001.

s. 315 *'karmaşık ve acı bir vaka'*: Atak'ın sergi fotoğrafçısı Simon Norfolk'a mektubu, 27 Haziran 2000.

s. 315 *'neredeyse inanç dilendiği'*: *Independent*, 31 Ağustos 2000, başyazı, 'Turkey should face up to an ugly episode in its history' (Türkiye, tarihinin kara bir sayfasıyla yüzleşmeli).

s. 316 *'Şok edici olan, tam da'*: Toby Saul'un yazara mektubu, 5 Ağustos 2000.

s. 316 *New York Hayat Sigortası şirketi*: bkz. Ermeni Ulusal Enstitüsü, Washington DC, 2002 yılı raporu.

s. 316 *'yabancı bir hükümetin ABD başkanını'*: Aram Hamparyan, Amerika Ermeni Ulusal Komitesi direktörü, 24 Nisan 2004.

s. 317 *'zorla hatırlandı'*: Sör Michael Mayne'in yazara mektubu, 31 Ocak 2000.

s. 318 *Üç Türk Mart 1994'te İstanbul'da*: Ayşe Nur Zarakolu, Ragıp Zarakolu ve Emirhan Oğuz, Yves Ternon'un *Les Armeniens, histoire d'un genocide* (Paris: Editions du Seuil, 1977) kitabını *Ermeni Tabusu* (İstanbul: Belge Yayınları, 1994) adıyla yayınladıkları için yargılandı; bkz. Ermeni İnsan Hakları Grubu'nun açıklaması, Londra, 30 Mart 1994.

s. 318-319 *'Ermeniler orada zorla soyulmuş'*: *The Kevorkian Newsletter*, Paris, 9 Eylül 2002.

s. 321 *'Demet demet güller geliyor'*: Svazlian, Verjine, *The Armenian Genocide in the Memoirs and Turkish-Language Songs of the Eyewitness Survivors* (Erivan: Gitutiun Publishing House, 1999), s. 12.

s. 322 *Onu tanıyanlar, alışılmadık*: FKÖ'nün eski Lübnan elçisi Şefik El-Hut'la röportaj, Beyrut, 18 Temmuz 1994.

s. 325 *'altın fırsat' dediği bu öneriyi*: bkz. Elpeleg, *Grand Mufti*, s. 53.

s. 325 *'Bu tehlikeli düşman finans'*: a.g.y., s. 59, Hacı Emin'in Hitler'e yazdığı 20 Ocak 1941 tarihli mektubunun tam metni Elpeleg'in kitabında Appendix (Ekler) B'de (s. 202-5) bulunabilir.

s. 325 *'karışması bence büyük bir hataydı'*: Dr. Nedim El-Dimeşkiye ile röportaj, Beyrut, 24 Temmuz 1994.

s. 326 *'Almanya'daki Filistinlilerin ve Arapların büyük kısmı'*: Vasıf Kemal ile röportaj, Beyrut, 13 Ağustos 1994.

s. 326 *Siyonistler kadar hakkı olduğunu savunur*: bkz. Taysir Cibara, *Palestinian Leader Hajj Amin al-Husayni: Mufti of Jerusalem* (Princeton, 1985).

s. 328 *'Nazi rejiminin liderleriyle sık ve yakın ilişkileri'*: Elpeleg, s. 73.

s. 328 *'zorunlu kılan sebepler varsa'*: a.g.y., s. 72, Muhammed Emin El-Hüseyni'den alıntılıyor, *Zikhronot, Filastin* ('Memoirs, Palestine') (Beyrut).

s. 328 *'engellenmesinde elbette payı vardı'*: Kemal röportajı, 13 Ağustos 1994.

s. 328 *'Hacı Emin Mihver güçlerinin'*: Elpeleg, s. 178, Ebu İyad'ın kitabının İbranice baskısından alıntılıyor, *Without a Homeland* (*Le-Lo Moledet*) (Kudüs, 1979), s. 64-6.

s. 328 *'Almanların Yahudilerden sonra Arapları da'*: Hacı Emin'in torunu Aliye El-Hüseyni ile röportaj, 20 Temmuz 1994.

s. 329 *'Hacı Emin BM'nin taksim planını kabul etmeliydi'*: Habib Ebu Fadıl ile röportaj, Beyrut, 26 Temmuz 1994.

s. 329 *Hacı Emin'in adamlarınca Beyrut'ta dövülmüştü*: Bayan El-Hut'la röportaj, 18 Temmuz 1994.
s. 329 *'çok aptalca bir hareket'*: El-Hut'la röportaj, Beyrut, 18 Temmuz 1994.
s. 329 *'bakmadığını görünce şaşırdım'*: El-Hut röportajı, 18 Temmuz 1994.
s. 330 *'bu, kısmen yüksek oranda açık veya gizli'*: Antonius, *Arab Awakening*, s. 387.
s. 330 *'Britanya birlikleri tarafından ele geçirilmesine'*: David Lloyd George, *War Memoirs of David Lloyd George*, cilt. II (Londra: Odhams, 1936), s. 1092.
s. 330 *Balfour Deklarasyonu'na neredeyse hiç atıfta bulunmaz*: a.g.y., cilt. I, s. 349-50.
s. 331 *'savaşın en karanlık dönemlerinden biriydi'*: Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki konuşması, 19 Haziran 1936, *The Times*'ın 20 Haziran 1936 tarihli haberi.
s. 331 *'Filistin'de bir Yahudi devleti'*: Antonius, s. 410-11.
s. 332 *'Zengin, kalabalık, ileri Yahudi devleti'*: Winston Churchill, *Step by Step: 1936-1939* (Londra: Odhams, 1947), 'Palestine Partition', 23 Temmuz 1937.
s. 332 *'Yahudi trajedisi Avrupa'nın Hıristiyan ulusları'*: Tuğgeneral John Bagot Glubb, *The Story of the Arab Legion* (Londra: Hodder), s. 231.
s. 332 *Öte yandan savaş öncesinde Siyonist komitelerin*: bkz. Mark Levene, *The Limits of Tolerance: Nation-State Building and What It Means for Minority Groups* in *Patterns of Prejudice* (Institute of Jewish Policy Research), cilt. 34, no. 2, 2000, Nur Masalha'dan alıntılıyor, *Expulsion of the Palestinians: The Concept of 'Transfer' in Zionist Political Thought 1882-1948* (Washington DC: Institute of Palestine Studies, 1992), s. 128.
s. 333 *'Sana şahsi müzemi göstereceğim'*: Josef Kleinman'la röportaj, Givat Şaul, Kudüs, 6 Nisan 2002.
s. 336 *saldırıda köylülerden doksan dördünün*: Halidi (der.), *All That Remains*, s. 492 (köy burada 'El-Salihiyye' diye yazılmış), Morris'ten alıntılıyor, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem*.
s. 336 *Irak ayaklanmasının ilk yıllarının bir anlatımı*: *Palestine: Statement of Information Relating to Acts of Violence*, Cmd. 6873 (Londra: HMSO, Haziran 1946).
s. 337 *'Yerden yaklaşık beş metre yükseklikteki'*: Nedim El-İssa'nın 21 Haziran 2004'te yazara gönderdiği resmi Britanya raporu kopyası. 'Çavuş PAICE ve Çavuş MARTIN'in öldürülmesi hakkında rapor'.
s. 337 *'Genellikle önümüzden, içinde birçok mahkumun da bulunduğu'*: *Harakavet: A Quarterly Journal on the Railways of the Middle East* (der. Haham Walter Rothschild), Sayı 25, Haziran 1994, Batı Avustralya'dan Charles S. Eadon-Clarke'ın mektubundan alıntı.
s. 337 *'Elli kuşaktır Filistin'de yaşayan'*: Gilbert'te alıntılanıyor, *Israel*, s. 113.
s. 337-338 *'Eğer Siyonizm için kurduğumuz hayaller'*: Bethell, Churchill'in 17 Kasım 1944 tarihli Avam Kamarası konuşmasından alıntılıyor, *The Palestine Triangle*, s. 183.
s. 338 *'Peki halkınız babamı niye öldürdü?'*: bkz. *The Times*, 5 Temmuz 1975, 'Ex-Haganah man criticizes assassins' state funeral' (Eski Haganah üyesi suikastçıya devlet törenini eleştiriyor).
s. 434-435 *gün gün anlatan bir kitap basarak anmaya karar verdi*: *The Scotsman*, *The Times*, Halidi, *All That Remains*, ve Morris'ten, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem*, Hugh Humphries başkanlığındaki 'Filistin'in İskoç Dostları' tarafından derlendi.
s. 341 *'Ölümle ve ölümcül tehlikelerle yüzyüzeyken'*: Yaser Arafat'la röportaj, Trablus, Lübnan, 21 Haziran 1983.
s. 347 *Sözgelimi Suriye, Ortadoğu için on bir maddeli bir plan*: bkz. *Independent* (Londra), 31 Ekim 1991.
s. 350 *'Bu yüzden Suriye, Ürdün'ün İsrail'le'*: bkz. *Independent*, 26 Kasım 1992.

s. 354 *'Yahudi devletinin başbakanıyla'*: Hirst, *The Gun and the Olive Branch*, s. 21.

s. 358 *'FKÖ'nün tüzüğünü değiştirmiş'*: Şefik El-Hut'la röportaj, Beyrut, 10 Eylül 1993.

s. 368 *'Filistinlilerin en az 25'ini daha'*: İsrailli insan hakları grubu B'Tselem sonradan, El-Halil katliamını takip eden altı gün içinde İsrail askerlerince öldürüldüğünü söylediği yirmi bir Filistinlinin on ikisinin ismini belirledi. Bkz. B'Tselem Örnek Olay Sayı 4, 3 Mart 1994, *Lethal Gunfire and Collective Punishment in the Wake of the Massacre at the Tomb of the Patriarchs.*

s. 376 *İlk kez Edward Said'in dikkat çektiği üzere*: bkz. Edward Said, *London Review of Books*, 14 Aralık 2000.

s. 376 *Gerçekten de 2000 yılında, İsrail'in Anlaşma Hükümleri uyarınca*: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Disiplinlerarası Barış ve Stratejik Çalışmalar Araştırma Merkezi) direktörü Profesör Alain Joxe'la Lara Marlowe'un yaptığı röportaj, *Irish Times*, 4 Kasım 2000, 'Israel accused of turning peace process into a sham, backed by US' (İsrail barış sürecini ABD'nin desteğiyle oyuna çevirmekle suçlanıyor).

s. 377 *'Filistinlilerin Pétain'i'*: *Irish Times*'ta Edward Said röportajı, 3 Temmuz 1999, 'The Powerful Voice of the Outsider' (Sürgündekilerin Güçlü Sesi).

s. 381 *1978 gibi geç bir tarihte Başkan Carter*: bkz. *The Times*, 2 Şubat 1978, 'Begin moves baffle Washington' (Begin'in adımları Washington'u şaşkına çeviriyor).

s. 381 *'Ürdün'ün Batı Şeria bölgesindeki'*: bkz. *Guardian*, 30 Kasım 1978, 'Jewish plan to settle 16,000 families' (Yahudilerin 16 bin aileyi iskan etme planı), Eric Silver.

s. 381 *Yahudi kesiminde yaşayan son Arap aile*: bkz. *The Times*, 6 Mart 1980, 'Last Arab forced out of Jewish quarter' (Son Arap da Yahudi semtinden sürüldü), Christopher Walker.

s. 382 *İsrailli yetkililer Mart 1989'da*: bkz. *The Times*, 19 Mart 1989, '100,000 Jews to live on seized Jerusalem land' (100 bin Yahudi gasp edilen Kudüs toprağında yaşıyor), Christopher Walker.

s. 382 *'Hareketimizin geçmişteki liderleri'*: bkz. *Guardian*, 20 Kasım 1990, 'Arab land for Soviet Jews, says Shamir' (Şamir Sovyet Yahudileri için Arap toprağı diyor), Ian Black.

s. 382 *'FKÖ denizinin ortasında izole olmuş'*: *New York Times* haberi, 5 Eylül 1993'te *Jerusalem Post*'ta tekrar yayınlandı.

s. 382 *'Kudüs'ün yüzde 86.5'i'*: bkz. *Jerusalem File* (The International Campaign for Jerusalem, PO Box 11592, Londra SE26 6WZ), Şubat 1996, s. 5.

s. 382 *on yıl içinde 70 bin yeni ev*: bkz. *Jerusalem File*, Kasım 1996, s. 2.

s. 382 *inşa edilecek 3,546 eve*: bkz. *Jerusalem File*, Mayıs 1997, s. 6.

s. 382 *5 bin yeni Yahudi evi için toprak satıldığını*: bkz. Associated Press'in Kudüs mahreçli haberi, 4 Şubat 1997 –haberde işgal altındaki topraklara 'ihtilaflı topraklar' deniyordu– ve *Independent*, 19 Şubat 1997, 'Jewish settlement rekindles danger of West Bank uprising' (Yahudi yerleşimi Batı Şeria'da isyan tehlikesini alevlendiriyor), Patrick Cockburn.

s. 382 *'dezenformasyon' olduğu gerekçesiyle*: bkz. *Independent*, 28 Şubat 1997, 'Netanyahu accused over Jerusalem homes pledge' (Netanyahu Kudüs'te yerleşim taahhüdüyle suçlandı), Patrick Cockburn.

s. 383 *Oslo Anlaşması'nın imzalandığı 1993 ile Mart 1998 arasında*: Edward Said, *Al-Ahram Weekly* (Kahire), 23-29 Temmuz 1998, 'After the Final Acre' (Son Dönümün Sonrasında).

s. 383 *116 bin sömürgeciye daha ev*: bkz. *Jerusalem File*, Haziran 1999, s. 4.

s. 383 *on kat daha hızlı*: *Peace Now* basın açıklaması, 20 Ağustos 1999.

s. 383 *25 bin insanın ve... bütün İsrail hükümetlerinin'*: Agence France-Presse'in Kudüs mahreçli haberi, 17 Eylül 1999.

s. 383 *Bu sürecin sonundaki vahim istatistikler*: Hirst, s. 24.

s. 383 (dipnotta) *'sizin önünüzdeki zorluk, coğrafi bir bölgeden değil'*: *Jerusalem Post*, 2 Kasım 2000, 'Peace must be painstakingly rebuilt' (Barış büyük bir dikkatle yeniden inşa edilmeli), John Hume.

s. 384 *İkinci kanlı saldırıdan bir gün sonra*: bkz. *Independent*, 22 Ağustos 1995, 'Rabin says bus atrocity will not halt peace talks' (Rabin otobüs saldırısının barış görüşmelerini durdurmayacağını söylüyor), Patrick Cockburn.

s. 34 *'daha fazla ceza ve acıya maruz bıraktığına'*: Avi Shlaim, *London Review of Books*, 30 Kasım 1995, 'Overtaken by Events' (Gelişmelerin Çığı Altında).

s. 384 *'ahlaki bir sorun kalmadığını'*: bkz. *Independent*, 24 Ocak 1996, 'Amir tells court he shot Rabin "for God"' (Amir mahkemeye Rabin'i 'Tanrı adına' öldürdüğünü söylüyor), Patrick Cockburn.

s. 386 *'Evlilik sona erdi'*: bkz. *Independent*, 5 Haziran 1996.

s. 386-387 *Uluslararası Af Örgütü'nün yayımladığı rapordan*: Uluslararası Af Örgütü, *Five Years after the Oslo Agreement: human rights sacrificed for 'security'*, 9 Eylül 1998.

s. 384 (dipnotta) *İskoçyalı bir patolog ... Yusuf Baba adlı bir tutukluya*: bkz. *International Herald Tribune*, 2 Mayıs 1995, 'Palestinian Prisoner Shaken to death by Israelis, Doctor Says' (Doktora göre Filistinli tutuklu İsrailliler tarafından öldürüldü), *New York Times*'taki Joel Greenberg haberinden alıntılıyor; *The Nation*, 27 Eylül 1999, 'Israel's Torture Ban' (İsrail'in İşkence Yasağı), Alexander Cockburn; *Independent*, 21 Şubat 1997, 'Torture deaths that shame Palestine: Horrific pictures show depravity of security force interrogators' (Filistin'i utandıran işkencede ölümler: Korkunç fotoğraflar sorgucuların pervasızlığını gösteriyor), Patrick Cockburn.

s. 390 *sekiz Filistinliyi taşıyan araca onlarca kurşun*: bkz. *Independent*, 21 Temmuz 2001, 'Killing of baby by Jewish vigilantes ignites rural town' (Yahudi gözcülerin öldürdüğü bebek kasabada infial yarattı), Phil Reeves.

s. 392 *'Ross heyeti Kudüs'e geldiğinde*: bkz. *Ha'aretz*, 15 Temmuz 1993, Şahak'tan alıntı, *Open Secrets*, s. 130.

s. 392 (dipnotta) *Bu 'tehdidin' ne denli şaibeli olduğu*: bkz. *International Herald Tribune*, 12 Mayıs 1997, 'General Dayan Speaks From the Grave' (General Dayan Mezarından Konuşuyor), Serge Schmemann, ilkin *New York Times*'ta yayınlandı.

s. 394 *'Her şey önceden planlanmıştı'*: bkz. *Jerusalem Post*, 2 Kasım 2000, 'Sharon says his Temple Mount visit was an excuse for violence' (Şaron El-Aksa ziyaretinin şiddete bahane edildiğini söylüyor), Greer Fay Cashman.

s. 395 *'Çocuk Kurban Etmek Filistinlilerin Paganizmidir'*: *Jerusalem Post*, 27 Ekim 2000, Gerald M. Steinberg'in yazısı.

s. 400 (dipnotta) *'İnsan şu izlenimi ediniyor'*: bkz. *Ha'aretz*, 8 Kasım 2000, 'Mofaz: al Dura probe was initiated by Southern Command' (Mofaz: Güney Komutanlığı El-Durra ile ilgili soruşturma başlattı), Anat Cygielman.

s. 402 *'Ölümün varlığında bütün gördüğüm'*: 'Pride and Fury' (Gurur ve Hiddet), Mahmud Derviş, *New Writing from the Middle East* (der. Leo Hamalian and John Yohannan) (New York: Mentor, 1978), s. 67-8.

s. 402 *'Düşmanlıkların patlaması ve "barış sürecine" inancın kaybedilmesi'*: Hanan Aşravi ile röportaj, Ramallah, 7 Kasım 2000.

s. 403-404 *Yeni intifadanın ilk ayında*: Uluslararası Af Örgütü, *Israel and the Occupied Territories: Excessive use of lethal force*, 19 Ekim 2000.

s. 405 *'Yugoslavya'dan bindirilen o ve diğer kadınlar'*: Amira Hass ile röportaj, Kudüs, 18 Ağustos

2001.

s. 408 *'Polonyalı bir esir, onu teslim etmezse'*: Shifra Stern ile röportaj, New York, 29 Nisan 1997.

s. 411 *şu soruyu sorduğum bir yazı yazdım*: *Independent*, 28 Temmuz 1998.

s. 411 *'"Nizar Hindavi hakkında biraz daha fazlasını"bilmenizin'*: Nizar Hindavi'nin yazara mektubu, 2 Aralık 1998.

s. 412 *'bir başka ülkenin intikam alabileceği'*: bkz. *Independent*, 25 Ocak 1999, Sör William Mars-Jones'u anma yazısı.

s. 412 *'Bu adam su katılmamış bir şeytandır'*: bkz. *Evening Herald*, Dublin, 14 Ekim 2004, Sarah Glynn'in röportajı, 'Let My Evil Ex Lover Rot in Jail' (Eski Sevgilimin Hapiste Çürümesini İstiyorum, O Bir Şeytan).

s. 415 *'İlk önce dışarıda arabanın içinde uyuyan korumayı'*: Cihad El-Vezir ile röportaj, Gazze, 12 Nisan 2001.

s. 416 (dipnotta) *otobüsü kaçıran dört Filistinliden ikisi*: bkz. *The Times*, 5 Mayıs 1984, 'Palestinian deaths after bus hijack "a mishap"' (Otobüs kaçırma olayından sonraki Filistin ölümleri 'talihsizlik'), Lynne Richardson; *'onlarca Filistinlinin davalarını tekrar'*: bkz. *Independent*, 25 Haziran 1991, 'Hit squads omission fuels rights inquiries' (Ölüm timlerinin görmezden gelinmesi soruşturmaları alevlendirdi), Michael Sheridan; *'Yahudi din yasası'*: bkz. *Daily Star* (Beyrut), ajans haberlerinden alıntılıyor, 'Chief rabbi blesses "targeted killings"' (Baş hamam 'hedefli cinayetleri' kutsadı); *'gayri-ahlaki ve yasadışı cinayet uygulamasını'*: *Independent*, 4 Haziran 1992, 'Israeli army tactics "immoral"' (İsrail ordusunun taktikleri 'gayri-ahlaki'), Sarah Helm; *120 Filistinliyi öldürdüğü tahmininde*: *Guardian*, 30 Haziran 1993, 'Israeli covert units ordered to shoot to kill, says report' (Rapora göre İsrail gizli birimlerine öldürme emiri verilmiş), Derek Brown; *Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek bile*: *Egyptian Gazette*, 9 Ekim 1997, 'Moubarak denounces Israeli assassination attempt as "immoral"' (Mübarek İsrail'in suikast teşebbüsünü 'gayri-ahlaki' diye niteledi); *ortaya çıkmasıyla şoka uğramıştı*: Associated Press'in Kudüs mahreçli haberi, 21 Ağustos 1995, Diana Cahn; *Yahudi bir 'terörist' tarafından öldürülen bir Arap*: Agence France-Presse'in Kudüs mahreçli haberi, 19 Mayıs 1998.

s. 418 *'Kudüs, doğmak üzere olan bir Bosna'ya'*: *Ha'aretz*, 2 Ağustos 2001.

s. 418 *Şaron'un 'maharetini' şu gerekçelerle*: *Wall Street Journal*, 2 Ağustos 2001.

s. 420 (dipnotta) *'Bu insanlar istihbarat tarafından'*: Bessam Ebu Şerif'le röportaj, Ramallah, 8 Ağustos 2001.

s. 423 *'Aanin köyü sakinleri'*: *Ha'aretz*, 12 Ağustos 2001.

s. 426 *'Savaşçılarımızın sahip olduğu vasıflar'*: yazarın Seyid Hasan Nasrallah'la röportajı, *Beirut to Bosnia: Muslims and the West, a Personal Journey by Robert Fisk of The Independent*, yön. Michael Dutfield (Baraclough Carey/Chameleon), 1993, Bölüm 1, 'The Martyr's Smile' (Şehidin Gülüşü).

s. 427 (dipnotta) *'bir İsrailli olarak'*: Hass röportajı, 18 Ağustos 2001.

s. 427 (dipnotta) *dair en utanç verici izah*: bkz. *International Herald Tribune*, 1 Nisan 2002, 'Suicide bombers threaten us all' (İntihar bombacıları hepimizi tehdit ediyor), Thomas L. Friedman, ilkin *New York Times*'ta yayınlandı.

s. 428 (dipnotta) *'tartışıldığını görünce afalladık'*: *The Friend* (Londra), 26 Temmuz 2002, ayrıca Af Örgütü'nün Gazze raporundan alıntılanıyor.

s. 436 *İsrail'in 'hedefli öldürme' operasyonlarından*: *Vanity Fair*, Ocak 2003, 'Israel's Payback Principle' (İsrail'in Karşılığını Verme Prensibi), David Margolick.

s. 436 *'Filistince diye bilinen bir dil olmadığını'*: *Mail on Sunday* (Londra), 23 Eylül 2001, 'You

know the problem, now hear the facts' (Sorunu biliyorsunuz, şimdi de gerçekleri dinleyin), Stewart Steven.

s. 436 *'günahkârlığı yücelten bir kültür'*: *Irish Times*, 6 Ekim 2003, 'Palestinian regime's murky terror links' (Filistin rejiminin karanlık törör bağlantıları), Mark Steyn.

s. 436-437- *intihar bombacılarının ailelerine mensup kişilerin*: bkz. *Forward*, 7 Haziran 2002, 'Top Lawyer Urges Death For Families of Bombers' (Kıdemli Yargıç Bombacıların Ailelerinin Öldürülmesini İstiyor), Ami Eden.

s. 436 (dipnotta) *'Görünen o ki bütün küçük ülkelerin'*: John Feffer, *North Korea, South Korea: US Policy at a Time of Crisis* (New York: Seven Stories Press, 2003), s. 20-1.

s. 442 *'geniş çaplı bir vandalizm fenomeni'*: bkz. *Ha'aretz*, 20 Nisan 2002, 'IDF admits "ugly vandalism" against Palestinian property' (IDF Filistin mülkiyetine karşı 'çirkin vandalizmi' kabul ediyor), Amos Harel, *Ha'aretz* ordu muhabiri.

s. 442 (dipnotta) *Uluslararası Af Örgütü'nün istatistikleri*: 4 Kasım 2002, *Israel and the Occupied Territories, Shielded from Scrutiny: IDF violations in Jenin and Nablus.*

s. 443 *'Yüzlerce ölü olduğunu'*: bkz. *Los Angeles Times*, 13 Nisan 2002, 'Controversy Over Israeli Plan to Bury Camp Dead' (İsrail'in Kampta Ölenleri Gömme Planı Tartışma Yarattı), Richard Boudreaux.

s. 443 *'kendi kılı kırk yaran araştırmalarını'*: *Independent Review*, 25 Nisan 2002, 'Once upon a time in Jenin' (Bir Zamanlar Cenin), Justin Huggler ve Phil Reeves.

s. 444 *'Tamam, diyelim ki orada bir katliam olmadı.'*: *Ha'aretz Magazine*, 26 Nisan 2002, 'The power of the word' (Kelimenin gücü), Arie Caspi.

s. 445 *Binbaşı Avner Foxman'ın buna bir yanıtı*: *National Post*, 29 Nisan 2002, 'Now I know what is a massacre' (Artık katliam nedir biliyorum), Stewart Bell.

s. 445 *'askeri bir darbe vurması gerek'*: bkz. Friedman, *International Herald Tribune*, a.g.y.

s. 450 *sürülmesi emrini vermişti*: bkz. *Daily Telegraph* (Londra), 28 Ağustos 1995, 'Peace process fails to obscure Rabin's past' (Barış süreci Rabin'in mazisini gizleyemiyor), Michael Adams.

s. 450 *'Dışarı yürüdük'*: bkz. *Journal of Palestine Studies*, Yaz 1980, s. 96-118, 'The Palestinian Exodus' (Filistin Sürgünü), Steven Glazer, Rabin'in hatıralarının resmi baskıda sansürlenen bir bölümünü alıntılıyor; aynı bölüm *New York Times*'ta yayınlanmıştır, 23 Ekim 1979.

s. 450 *'şahsi sorumluluğu' olduğunu tespit etmiştir*: *The Commission of Enquiry into the Events at the Refugee Camps in Beirut 1983*, Nihai Rapor (Resmi Çeviri), Yitzhak Kahan, Aharon Barak ve Yona Efrat, s. 105.

s. 450-451 *İsrailli yetkililer liderlerinin savaş suçuyla*: bkz. *Independent*, 27 Temmuz 2001, 'Israel tells officials to avoid threat of arrest in Europe' (İsrail, yetkililere Avrupa'da tutuklanmaktan kaçınmalarını söylüyor), Phil Reeves.

s. 451 *Belçikalı yargıçlar, Sabra ve Şatila: Plainte avec Constitution de Partie Civile*, Brüksel, 18 Haziran 2001, 16, 17 ve 18 Eylül 1982'de Sabra ve Şatila kamplarında işlenen cinayet, tecavüz, kaybetme ve diğer suçlara dair 52 sayfalık tanıklık, Chibli Mallat, Luc Walleyn ve Michaël Verhaeghe imzalı; ayrıca bkz. *Ha'aretz Magazine*, 10 Ağustos 2001, 'A Lawsuit Sprouts in Brussels' (Brüksel'de bir dava gelişiyor), Sara Leibovich-Dar, ancak yazıda bu kitabın yazarının da davacılar arasında olduğu iddia ediliyor, ki yanlış.

s. 451 (dipnotta) *Yaron Washington*'daydı: *Ha'aretz*, 8 Ocak 2003, 'In Washington, Israel makes its case for massive U.S. aid' (İsrail Washington'da devasa ABD yardımı için dil döküyor), Moti Bassok.

s. 451 *Filistinlileri 'kanser belirtisi' diye niteliyor*: bkz. İsrailli akademisyenlerin açık mektubu, 23 Eylül 2002, http://www.MiddleEast.Org

s. 451 *'kol ve bacaklarını ebeveynlerinin gözü önünde'*: *Playboy* dergisi, Mayıs 1995, 'General Ariel Sharon' (General Ariel Şaron), Ranan R. Lurie'nin röportajı.

s. 451 (dipnotta) *'Müttefiklerin öne sürdüğü bir argümanı'*: bkz. Martin Gilbert, *Auschwitz and the Allies: How the allies responded to the news of Hitler's Final Solution* (Londra: Michael Joseph, 1981), s. 299-323; ayrıca Churchill'in bombardıman önerilerine tepkisi için, Gilbert'in *Winston S. Churchill*, cilt. VII, *Road to Victory, 1941-1945* (Londra: Heinemann, 1986 s. 846-7.

s. 452 *'İslami teröre karşı sizinle'*: Arap Amerikan Enstitüsü başkanı James Zogby alıntılıyor, 19 Nisan 1999, http://www.aaiusa.org/newsandviews/washingtonwatch/041999.htm

s. 452 *'Şaron'un ırkçı imgeleminde'*: *Maariv*, 12 Nisan 1999, 'Birds of a feather (or: The starling and the raven)' (Aynı haltın soyları – Ya da: Sığırcık ve kuzgun), Uri Avnery.

s. 452 (dipnotta) *'Celile'deki Arapların kendi ayrılıkçı'*: *Ha'aretz*, 5 Nisan 1999, 'Neither Auschwitz nor 1948' (Ne Auschwitz ne 1948), Dan Margalit.

s. 452 *Önde gelen Amerikalı Yahudi liderler*: *Forward*, 10 Mayıs 2002, 'Lobbyists Urge Bush To Ease Up On Sharon – Elie Wiesel: "Trust Him"' (Lobiciler Bush'tan Şaron'la İlgili Rahat Olmasını İstiyor – Elie Wiesel: "Ona Güvenin"), Ami Eden.

s. 453 *Daha bir ay once Amerikalılar*: *Independent on Sunday*, 7 Nisan 2002.

s. 453 *'ganimet için savaştığını'*: *Ha'aretz*, 5 Mayıs 2002.

s. 453 *Makdisi'nin isabetli bir şekilde*: bkz. *Daily Star*, Beyrut, 'Jean Makdisi: Our strength lies in the simplicity of truth' (Jean Makdisi: Gücümüz hakikatin basitliğinden geliyor), Marianne Stigset.

s. 453 *'Eğer göreviniz tıklım tıkış'*: Haim Hanebi'nin *Ha'aretz* yazısı, *Courrier International*'da alıntılanıyor, no. 589, 14-20 Şubat 2002.

s. 454 *Varşova gettosunda kısılıp kalmış çaresiz Yahudilere*: getto direnişinin en çarpıcı anlatımlarından biri şurada bulunabilir: Gilbert, *The Holocaust*, s. 557-67.

s. 454 *B'Tselem'in tahminine göre, 1987 ile Mayıs 2003 arasında*: B'Tselem, http://www.btselem.org/English/Statisics/TotalCasualties.asp

s. 454 *1993'e gelindiğinde 16 yaş ve altında*: B'Tselem, *The Killing of Palestinian Children and the Open-Fire Regulations*, Haziran 1993.

s. 454 *En şok edici raporlarından birinde*: Uluslararası Af Örgütü, 1 Ekim 2002.

s. 454 (dipnotta) *'Ancak sadece iki yıl sonra'*: *Independent on Sunday*, 31 Ekim 2004, 'A critical friend is not an enemy' (Eleştiren bir dost düşmanım değildir), Michael Williams. Diğer insan hakları ihlallerine dair ayrıntılara ulaşmak isteyen okurlar B'Tselem'in hacimli ve detaylı raporlarına başvurmalı. Sözgelimi: *The Closure of the West Bank and Gaza Strip: Human Rights Violations Against Residents of the Occupied Territories*, Nisan 1993; *House Demolition during Operations against Wanted Persons*, Mayıs 1993; *Deportation of Palestinians from the Occupied territories and the Mass Deportation of December 1992*, Haziran 1993; *Firing at Vehicles by the Security Forces in the Occupied Territories*, Şubat 1994. Amnesty International's *Israel and the Occupied Territories, Demolition and dispossession: the destruction of Palestinian homes*, Aralık 1999. İsrail ordusunun Filistinli sivillere kötü muamelesine dair bilgiler için ayrıca eski İsrail askeri, şimdi Johns Hopkins'te Sosyoloji Doçenti olan James Ron'un çalışmasına bakınız. Bilhassa 'Rabin's Two Legacies' (Rabin'in İki Mirası) önemlidir, *al-Mustaqbal al-Arabi* (Beyrut), 1996; kısaltılmış versiyonu için: *Index on Censorship* (Londra), Eylül 1996.

s. 455 *'O günlerde Cezayir savaşına dair korkunç bir kitap'*: *L'Express*, 27 Aralık 2001, 'C'est comme vous en Algérie, mais nous, nous resterons', Alain Louyot'un Ariel Şaron'la röportajı. Şaron'un atıfta bulunduğu kitap ise elbette şuydu: Alistair Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*.

s. 458 (dipnotta) Pied Noir *teriminin kökenine dair çeşitli*: Horne, *A Savage War of Peace*, s. 30n.
s. 459 *Oran'da çekilmiş muhteşem bir fotoğrafta*: bkz. *Archives de l'Algérie*, s. 28-9.
s. 460 *'Askerler, her iki [yeni ve eski] dünyanın uygar uluslan'*: bkz. Galibert, *Algérie*, s. 172.
s. 460 *Fransız toplumu, kendi askerlerinin*: a.g.y., s. 30.
s. 460 *'Ülkede ticaret kalmadı'*: le Baron Baude, Conseiller d'Etat, ex-Commissaire du Roi en Afrique, *L'Algérie* (Paris, 1841), *The Dublin Review*'de alıntılanıyor, Ağustos 1842, s. 32.
s. 460 *24 Aralık 1832'de başkent Cezayir'in'*: Galibert, s. 554-6.
s. 461 *'Taze su ve verimli toprak'*: Horne'da alıntılanıyor, s. 30.
s. 461 *'Marne zaferine rağmen'*: Octave Depont, *L'Algérie du Centenaire: L'oeuvre française de libération, de conquête morale et d'évolution sociale des indigènes. Les Berbères en France. La représentation parlementaire des indigènes* (Paris: Recueil Sirey, 1930), s. 113.
s. 461 *'Herkese oy hakkı vermenin'*: a.g.y., s. 186.
s. 463 *320 sayfalık bir rehber: La France en guerre d'Algérie.*
s. 463 *'Uluslararası Af Örgütü Fransız hükümetinin'*: Uluslararası Af Örgütü, *France/Algeria: France must now face up to its judicial obligations*, 3 Mayıs 2001.
s. 463 *'ödlekçe bir suskunluk'*: Raşid Muhtari, *Le Matin* (Cezayir), *Courrier International*'da alıntılanıyor, 10-15 Mayıs 2001.
s. 463 *'Ortadoğu'da İslami fanatizme'*: bkz. *Daily Star* (Beyrut), 27 Mart 2004, 'The public relations war: Algeria, France and imperial America' (Halkla ilişkiler: Cezayir, Fransa ve emperyal Amerika), Arun Kapil.
s. 465 *'Cezayirlilere nasıl da gerçekten mikrop'*: *L'Express*, 14-20 Mart 2002, s. 105, Annie Rey-Goldzeiguer ile röportaj.
s. 468 *'Gelecekten konuşmuyorlar'*: Hasan Turabi ile röportaj, Hartum, 1 Aralık 1993.
s. 484 *'FLN'ye karşı verilen amansız mücadeleyi'*: bkz. *Jerusalem Post*, 5 Aralık 1995, 'Rabin always calm, obstinate, in control of the facts', by Chaim Herzog.
s. 485 *tüyler ürpertici bir dosya: La barbarie du terrorisme: Victimes civiles de la barbarie terroriste catégories socio-professionelles touchées 1990-1994*, Cezayir 1994.
s. 485 *FIS'e bağlı cephe örgütü kendi dehşet fotoğraflarını*: *The Atrocities in Algeria: A Photographic Testimony*, 1994, 'Human Services' tarafından yayınlandı, PO Box 198, Southall, Middlesex UB1 3PR, Britanya.
s. 489 (dipnotta) *1995'e gelindiğinde Cezayir hükümeti*: *Livre Blanc du Terrorisme en Algérie*, Ministère de l'Intérieur, des Collectives Locales de l'Environnement et de la Réforme Administrative, Cezayir 1995.
s. 489 *'Said restoranın arkasındaki bir masada'*: bkz. *Irish Times*, 2 Mayıs 1998, 'Killed for a column' (Öldürülme sebebi köşeyazısı), Lara Marlowe.
s. 493 *Uzlaşma için bu kadar da*: Mezyan-Şerif ile röportajın tamamı için, bkz. *Independent on Sunday*, 12 Mart 1995, 'Whatever you do, just don't mention torture to the genial "eradicator"' (Ne yaparsanız yapın, dost canlısı 'yok edici'ye işkenceden söz etmeyin), Robert Fisk.
s. 494 (dipnotta) *'Çünkü İslam Kitap'ın dinidir'*: *Index on Censorship* (Londra) Mayıs/Haziran 1994, s. 112-16, 'Goodbye to the Enlightenment' (Elveda Aydınlanma), Karim Alrawi.
s. 499 *Fatima'nın suçunun güzelliği olduğu*: bkz. *El-Watan* (Cezayir), 14 Mart 1995, 'Des femmes atrocement assassinées', Slima Tlemcani; ayrıca bkz. *Liberté* (Cezayir), 14 Mart 1995, 'Une Fille et trois femmes assassinées en 48 heures: Egorgée devant l'Ecole', Ilham Djanine.
s. 507 *'Beni Cavignac polis karakolundaki'*: Delila ile röportaj (tam ismi yazardadır), Archway, Londra, 15 Ekim 1997.
s. 509 *'Sırt çantalarımıza aşılar koyuyorlar'*: Reda ile röportaj (tam ismi yazarda), Knightsbridge,

Londra, 14 Ekim 1997.

s. 510 *'İslamcı' şüphelileri izlediğini*: Abdüsselam ile röportaj (tam ismi yazarda), Knightsbridge, Londra, 14 Ekim 1997.

s. 511 *'büyük bölümünün terörist çetelere'*: Cezayir'in Londra Büyükelçisi Ahmed Benyamina'nın *Independent*'a mektubu, 1 Kasım 1997.

s. 511 *'bu iddiaları destekleyecek hiçbir güvenilir'*: Foreign and Commonwealth Office Policy Statement on Algeria, Mayıs 1998.

s. 511 *zorla Cezayir'e teslim etmişti'*: bkz. *Independent*, 10 Mayıs 1997, 'Refugee sent back home to his death' (Mülteci ölüme gönderildi), Patricia Wynn Davies.

s. 511 *BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Mary Robinson*: bkz. *Independent*, 10 Aralık 1996.

s. 511 (dipnotta) *Belçikalı yetkililer alt düzey bir FIS yetkilisi*: bkz. *Independent*, 10 Aralık 1996; ayrıca bkz. *The Enlightenment: The Algerian Community in London*, cilt. 5, no. 31, 2 Ağustos 1996, Belçika'dan Cezayir'e sınırdışı edilen bir FIS üyesinin işkencede ölümüyle ilgili 'resmi yazışma'.

s. 511 *ancak Cezayir hükümetinin yazabileceği*: *BM Genel Sekreteri'nin Cezayir'deki duruma uluslararası toplumun gözünde açıklık kazandırmak için bilgi toplamakla görevlendirdiği heyetin raporu*, 16 Eylül 1998.

s. 511 *Uluslararası Af Örgütü, BM raporunu*: Af Örgütü, 16 Eylül 1998, *Algeria: UN Panel report a whitewash on human rights*.

s. 511 *Daha önceki bir Avrupa Birliği heyeti*: bkz. *Irish Times*, 21 Ocak 1998, 'EU troika "treads softly" and avoids embarrassing its hosts' (AB üçlüsü 'yumuşak davranıyor' ve ev sahiplerini utandırmaktan kaçınıyor), Lara Marlowe.

s. 511 *kanıtlara kulak asmamıştı bile*: bkz. *Irish Times*, 5 Ocak 1998, 'Hand-wringing by EU over Algerian massacres will no longer be enough' (AB'nin Cezayir'deki katliamlara yönelik baskısı artık yeterli olmayacak), Lara Marlowe.

s. 512 *'sorumluluğunu reddederek rejimi savunduğunu'*: Abdülhamid Brahimi, 'Algeria's Tragedy: The Necessity for a Peaceful Commitment' (Cezayir'in Trajedisi: Barışçı Bir Kararlılık Gerekiyor), İrlanda Parlamentosu'nun Dış İlişkiler Komitesi'ne hitaben yaptığı konuşma, Dublin, 8 Nisan 1998.

s. 512 *FKÖ'ye maddi destek vermiş olsa da*: bkz. *The Times*, 17 Ocak 1983, 'Algeria gave PLO $20m for arms to fight Israel' (Cezayir FKÖ'ye İsrail'le savaşında kullanacağı silahlar için 20 milyon dolar verdi), Christopher Mosey.

s. 512 *Küba füze krizi sırasında*: Cezayir Dışişleri Bakanı Lahdar Brahimi ile röportaj, Cezayir, 23 Mart 1992.

s. 512 (dipnotta) *Büyük ölçüde asılsız olan kendi kanıtları dahilinde*: 'Yurtdışındaki FIS parlamento heyetinin başkanı' Enver Haddam'ın avukatı Mary Murra Ramazan'ın yazara mektubu.

s. 513 *'Görünen o ki şiddet, militanlara karşı'*: *Washington Post*, 13 Haziran 1997, 'A Ray of Hope in Bloody Algeria: Atrocities Turning the Public Against Islamic Terrorists' (Kanlı Cezayir'de Umut Işığı: Saldırılar Nedeniyle Kamuoyu İslami Teröristlerin Aleyhine Dönüyor), John Lancaster.

s. 513 *'zira Beyaz Saray'ın terörizme karşı'*: Agence France-Presse'in Cezayir mahreçli haberi, *Le Monde*'da alıntılanıyor, 14 Mart 1998.

s. 513 *'İçinde bulunduğumuz bu koşullarda'*: Cezayir Haber Ajansı'nın General Muhammed Lamari ile röportajı, 28 Ekim 1997.

s. 513 *'bir polis karakolundaki tecavüzle'*: *Le Monde*'da alıntılanıyor, 20 Mart 1998, 'Des intellectuels français dénoncent les violations des droits de l'homme en Algérie'.

s. 513 *son araştırmalar orada bile*: bkz. Aggoun & Rivoire, *Francealgérie*.

s. 513 *Cezayir askeri güvenliğinin, cihada katılmış*: bkz. *Le Monde*, 7-8 Haziran 1998, 'La sécurité algérienne pourrait être impliquée dans le drame de Tibehirine', Henri Tincq.

s. 514 *görevi uluslararası insan hakları grupları*: bkz. *İnsan Hakları İzleme Örgütü*, cilt. 10, no. 1, Şubat 1998, 'Neither Among the Living nor the Dead: State-sponsored "Disappearances" in Algeria'; ayrıca Uluslararası Af Örgütü, 3 Mart 1999, *Algeria: 'Disappearances': the wall of silence begins to crumble*.

s. 514 *Nizar Fransa'yı apar topar terk etti*: bkz. *Le Monde*, 28 Nisan 2001, 'Le départ précipité du général Nezzar provoque les protestations des défenseurs des droits de l'homme', Florence Beauge.

s. 514 *Cezayirlilerden geçmişte birbirlerine yaptıklarını*: bkz. *Irish Times*, 18 Eylül 1999, gazetenin muhabiri Lara Marlowe haberinde şu alaycı (ve isabetli) ifadeleri kullanıyordu: 'iyimser ekonomistler generallerin şimdi Cezayir'in zenginliğini halkla paylaşmak isteyecek kadar spor arabası ve Paris evi biriktirdiğine inanıyor'.

s. 515 *2004'te Uluslararası Af Örgütü*: Uluslararası Af Örgütü, 30 Temmuz 2004, 'Algeria: Newly discovered mass grave must be fully investigated'.

s. 519 *'sert, açıksözlü bir lider'*: Richard Murphy röportajı, *International Herald Tribune*, 29 Temmuz 1990.

s. 519 *'güç kullanmamak, kendi belirlediği diplomatik çerçeve'*: bkz. *Independent*, 21 Mart 1991, 'US warned Iraq against invasion' (ABD Irak'ı işgale karşı uyardı), Rupert Cornwell.

s. 520 (dipnotta) *'Arapların büyük bölümü, ABD'nin bölgeye müdahalesinin'*: Oxford Enerji Çalışmaları Merkezi, 3 Ekim 1990, *Political Dimensions of the Gulf Crisis*, Robert Mabro, s. 13.

s. 524 *'hassas alanlar' başlıklı bir bölüm*: bkz. *A Soldier's Guide: Saudi Arabia* (US Army, Chief of Public Affairs, Command Information Division, Washington DC., 1990), s. 29.

s. 524 *bir mektup yazarak 'düşkırıklığını'*: Associated Press, 26 Ekim 1990, 'Pentagon Lists Taboo Subjects for Troops in Saudi Arabia' (Pentagon Askerler İçin Suudi Arabistan'daki Tabu Konuları Sıraladı), Ruth Sinai.

s. 525 *23 milyar dolarlık El-Yamamah silah anlaşması*: bkz. *Guardian*, 13 Mart 1992, 'Report on Saudi arms deal suppressed' (Suudilerle silah anlaşması haberi engellendi), David Hencke ve Richard Norton Taylor.

s. 526 *'güçlü bir savaş aygıtıydı'*: Tuğgeneral James M. Lyle, *Winning in the Desert II* (Fort Leavenworth Media Support Center, Eylül 1990).

s. 536 *'Irak'ın nükleer silahları yerli yerinde duracak'*: *Sunday Telegraph*, 2 Aralık 1990, 'When war war is better that "just war" jaw', Edward Norman.

s. 537 *'Pişmanlık duyduğum tek şey'*: bkz. *Independent on Sunday Magazine*, 18 Şubat 1996, 'How We Met: Matthew Symonds and Andreas Whittam Smith' (Nasıl karşılaştık: Matthew Symonds ve Andreas Whittam Smith', röportajlar Isabel Wolff.

s. 537 *'Bu haberler beni fazlasıyla'*: de la Billière, *Storm Command*, s. 181.

s. 537 (dipnotta) *Bilgisayar vatansever hırsız tarafından*: bkz. *Independent*, 26 Haziran 1991, 'Gulf war plans returned by a "patriotic thief"' (Körfez savaşı planları 'vatansever hırsız' tarafından geri verildi), Tim Kelsey.

s. 538 *'saldırmama sözünü niye tutmadın?'*: Suudi Haber Ajansı, 15 Ocak 1991, 'Custodian of the Two Holy Mosques in reply to the message of Saddam Hussein' (İki Kutsal Caminin Muhafızından Saddam Hüseyin'in Mesajına Cevap).

s. 541 *'çıkartacak korkunç emirler verdim'*: Schwarzkopf, *It Doesn't Take A Hero*, s. 412.

s. 546 *'Perşembe sabahının nasıl da zamanın'*: *Philadelphia Enquirer*'ın *USS John F. Kennedy*'den

'havuz' haberi, 17 Ocak 1991 ('Combat Pool Three', navy carrier, ref RUFRSGG7170).

s. 548 *'100 saatlik Çöl Fırtınası dışında'*: bkz. *Washington Post*, 5 Kasım 1997 (Hoagland'ın yazısı) ve *Washington Post*, 6 Kasım 1997 (Cohen'in yazısı), *Middle East Report*'ta alıntılanıyor (Washington DC.), Güz 1998, no. 208, s. 35, 'Short-Circuiting the Media-Policy Machine', Sam Husseini.

s. 551 *Nasıriye'de yayalarla dolu bir köprüyü*: bkz. *Independent*, 8 Şubat 1991, 'Allied raid on bridge kills 47 civilians' (Köprüye müttefik saldırısı 47 sivili öldürdü), Patrick Cockburn; *Guardian*, 18 Şubat 1991, 'Death comes to a town almost forgotten by war' (Savaş neredeyse unutulmuş bir kasabaya ölüm getirdi), Alfonso Rojo.

s. 552 (dipnotta) *'BLU-82'nin insani tesirleriyle'*: Reuters, 4 Temmuz 1991.

s. 555 *Beş yıl sonra Çinliler, Kuveyt'teki petrol yangınlarının*: Agence France-Presse, *International Herald Tribune*'de alıntılanıyor, 14 Haziran 1996, 'Everest Pollution Laid to Gulf War' (Everest Kirlenmesinden Körfez Savaşı Sorumlu Tutuluyor).

s. 559 (dipnotta) *1992'de yayınlanan bir Arap ekonomi raporuna göre*: 1992 Arap ekonomik raporu; hazırlayanlar: Arap Birliği, Arap Para Fonu, Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü; Bin Sultan, *Desert Warrior*, s. 292-3; bkz. *Middle East Reporter* (Beyrut), 12 Eylül 1992, s. 17; ayrıca bkz. *Financial Times*, 2 Ağustos 1991, 'Arab countries still owe $7 billion for Gulf war costs' (Arap ülkelerinin Körfez savaşından dolayı hâlâ 7 milyar dolar borcu var), Peter Riddell.

s. 560 (dipnotta) *'bir plan üzerinde çalışmaya başlamıştı'*: de la Billière, s. 222.

s. 562 *'Ölü askerlerin cesetleri, kolları'*: Associated Press'in Bağdat mahreçli haberi, 21 Mart 1991.

s. 562 (dipnotta) *en kapsamlı araştırmayı*: *New Yorker*, 22 Mayıs 2000, s. 48-82, 'Overwhelming Force: What happened in the final days of the Gulf War?' (Ezici Güç: Körfez Savaşı'nın son günlerinde ne oldu?), Seymour M. Hersh.

s. 564 *Bazıları 'koalisyon, savaşı Bağdat'a taşımalıydı...'*: Hurd'un *The Times*'taki (Londra) röportajı, 2 Ağustos 1991.

s. 566 *'Anavatanı diktatörlüğün pençesinden kurtarmak için'*: bkz. *Middle East Reporter* (Beyrut), 25 Şubat 1991, s. 4, 'Iraqis Urged To Revolt, Save Country From Dictatorship, War' (Iraklılara Ülkeyi Diktatörlükten ve Savaştan Kurtarmak İçin Ayaklanma Çağrısı).

s. 567 *Iraklılar radyonun isyankâr mesajlarını*: bkz. *Middle East Reporter* (Beyrut), 4 Ocak 1991, 'Anti-Saddam Radio Believed Jammed' (Saddam Karşıtı Radyonun Engellendiği Sanılıyor).

s. 567 *'müttefiklerin Irak'ı özgürleştireceği'*: Haydar El-Esadi ile röportaj, Beyrut, 3 Mayıs 1998.

s. 569 *150 binin üzerinde olduğunu*: *Middle East Reporter* (Beyrut), 1 Mart 1991.

s. 569 *26 bin Iraklının (asker ve sivil) öldürüldüğünü*: *Jumhouri-y Islami* (Tahran), 19 Şubat 1991, Dilip Hiro *Independent*'a mektubunda alıntılıyor, 8 Şubat 1992.

s. 569 *Bir Pentagon kaynağı, Kuveyt'in*: *Newsday*, 12 Eylül 1991, sözü geçen mektupta Hiro alıntılıyor.

s. 569 *atılan tonlarca bombanın sadece*: *International Herald Tribune*, 10 Temmuz 1996, Tim Weiner *New York Times*'taki yazısında alıntılıyor, 'Smart Arms In Gulf War Are Found Overrated' (Körfez Savaşı'nda Akıllı Bombaların Aşırı Kullanıldığı Tespit Edildi).

s. 569 *'Ölen 148 Amerikalı askerden 35'i'*: Associated Press'in Washington mahreçli haberi, 13 Ağustos 1991, 'Gulf Friendly Fire Casualties Rise' (Körfez'deki Dost Ateşi Kayıpları Artıyor), Susanne M. Chafer.

s. 569 *Bağımsız bir kurum olan ABD Genel Hesaplar Dairesi*: bkz. *International Herald Tribune*, 10 Temmuz 1996, a.g.y.

s. 569 *Gazeteciliğin yüz akı Seymour Hersh'ün*: *New Yorker*, 26 Eylül 1994, s. 86-99, 'Missile Wars' (Füze Savaşları), Seymour Hersh, bilhassa s. 92.

s. 569 (dipnotta) *Timothy McVeigh, umut vaat eden*: Reuters'in *Irish Times*'taki haberi, 3 Haziran 1997.

s. 571 *Bütün bu anlatılanları vakit kaybetmeden*: bkz. *Independent*, 27 Mart 1991.

s. 571 (dipnotta) *Kuveyt zulmüne dair başka tanıklıklar*: sözgelimi bkz. *Libération*, 20 Mart 1991, 'La grande peur des Palestiniens du Kuweit', Jean Michel Thénard.

s. 575 *Şimdi Safvan'a akın eden mülteciler*: bkz. *Guardian*, 14 Mart 1991, 'Rebels "hanged from tank gun barrels" by Saddam's men' (Saddam'ın adamları asileri 'tank namlularına asıyor'), Sharif Imam-Jomeh (Reuters) ve Nora Boustany (*Washington Post*).

s. 576 *'Bildiğimiz bir Saddam'*: *Guardian*, 13 Mart 1991, 'Britain and US part over Iraqi rebels' (Irak'taki ayaklanmalarda Britanya ve ABD'nin rolü), Hella Pick.

s. 579 *Almanlara karşı ayaklanma çağrısı yapmasıyla*: sözgelimi bkz. *Independent*, 28 Mart 1991, 'Fiddling while Basra burns' (Basra yanarken keyif çatmak), Godfrey Hodgson.

s. 580 *'Sayın Saddam Hüseyin'den kurtulmanın'*: *International Herald Tribune*, 23 Mart 1991, Dan Balz ve Al Kamen'in *Washington Post* haberinden alıntılıyor, 'US Fears of a Divided Iraq Muddle Policy on Hussein' (ABD Bölünmüş Bir Irak'ın Hüseyin'e Yönelik Politikayı Bozmasından Korkuyor).

s. 580 *'tarlalarda saklananları savaş helikopterlerinden'*: *Guardian*, 27 Mart 1991, Nora Boustany'nin *Washington Post* haberinden alıntılıyor, 'Republican Guard reaps harvest of death' (Cumhuriyet Muhafızları Ölüm Ekinleri Biçiyor).

s. 581 *'Iraklı isyancıları kendi kaderine terk ettiğini'*: *Independent*, 28 Mart 1991, 'White House leaves Iraqi rebels to their fate', by Edward Lucas, quoting the *New York Times*.

s. 581 *'en görkemli askeri aygıt'*: *Independent*, 2 Nisan 1991.

s. 581 *'Müdahale mantığı kaçınılmaz olarak'*: *New York Times*, 31 Mart 1991.

s. 582 *'ABD güçleri Saddam'ı Bağdat'a kadar'*: *International Herald Tribune*, 16 Ocak 1991, James Gertstenzang'ın *Los Angeles Times* haberinden alıntılıyor, 'Bush's Gulf War Regrets: "Could Have Done More" Against Saddam' (Bush'un Körfez Savaşı Pişmanlıkları: Saddam'a Karşı 'Daha Fazlası Yapılabilirdi'). Bush röportajları Ocak 1996'da PBS'de yayınlandı.

s. 582 *'Bu neredeyse, uzun zaman once açılmış'*: Associated Press'in Washington mahreçli haberi, 2 Ağustos 1991.

s. 582 *'Amerikalıların ABD birliklerini Körfez'den'*: Associated Press'in Houston mahreçli haberi, 8 Nisan 1991.

s. 594 *'yemeklerin kalitesini tasavvur etmek'*: Larry Heinzerling'in yazara notu, 5 Mart 1991.

s. 595 (dipnotta) *Irak'taki 'tecavüz odalarının' varlığı*: bkz. Makiya, *Cruelty and Silence*; ayrıca kitaba dair Muin Rabbani'nin *Middle East Report*'taki inceleme yazısı, Mart-Haziran 1993; İkbal Ahmed'in *The Nation*'daki yazısı, 9-16 Ağustos 1993; Makiya'nın Ahmed'e *The Nation*'daki cevabı, 8 Kasım 1993; Esad Ebu Halil'in *Middle East Journal*'daki yazısı, Güz 1993; *Independent*, 27 Mayıs 1991 (yazarın Dohuk'tan geçtiği haberi de içeriyor) ve yine *Independent*, 13 Eylül 1994, 'Showering Platitudes on Islam's Suffering Women' (İslam'ın Kadınlara Çektirdiği Acıya Dair Klişe Sağanağı), Robert Fisk; haberlerin yanlış kaynağa dayandırılmasının tipik bir örneği mahiyetinde, Muin Rabbani'nin yazara 13 Kasım 1994'te yazdığı mektup, 'tecavüz odaları'ndan söz eden 13 Eylül 1994 tarihli *Independent* yazısına atıfta bulunuyor ve şu yanlış iddiayı öne sürüyordu: "Söylediklerinizin... kaynağının [Makiya'nın kitabı] olduğu yönündeki tespitimin doğru olduğuna inanıyorum."

s. 599 *200 bin insanın öldüğünü söylüyordu*: sözgelimi bkz. Iraklı Öğrenciler ve Gençler İslam

Birliği'nin (Londra) açıklaması, 1992, 'Saddam Launches Ruthless Campaign to Wipe Out Marsh Arabs' (Saddam Bataklık Araplarını Yok Etmek İçin Vahşi Bir Harekat Yürütüyor); açıklamada ezilen ayaklanmaya da atıfta bulunuluyor ve 'bu ihanetin Iraklı sivillerin zihnine ilelebet kazınacağı' vurgulanıyordu.

s. 606 *götürdüğü masum Kuveytli siviller*: Schwarzkopf, *Autobiography*, s. 485.

s. 614 *halk sağlığı uzmanlarından oluşan bir Harvard ekibi*: *Public Health in Iraq after the Gulf War*, Harvard Araştırma Ekibi raporu, Mayıs 1991.

s. 616 *'bilmesini istediğimiz şey büyük resim'*: *Washington Post*, 23 Haziran 1991.

s. 616 *'Su arıtma yedek parçalarına'*: *Iraq Water Treatment Vulnerabilities*, US Defense Intelligence Agency, 22 January 1991, cited in *The Progressive*, September 2001.

s. 617 *Dicle Nehri'nin nasıl sütlü kahve rengini*: *Independent*, 25 Nisan 1998, 'Poisoned Tigris spreads tide of death in Iraq' (Zehirlenen Dicle Irak'ta ölüm furyası estiriyor).

s. 617 (dipnotta) *Bu muazzam insani ızdıraba dair kanıtlar*: BM İnsani Yardım Kurulu'nun Yaptırımlar Raporu, 30 Mart 1999; *'Eğer Irak'taki çocuk ölüm oranlarında'*: UNICEF Irak, *Child and Maternal Mortality Surveys, Executive Summary*, Ağustos 1999.

s. 618 *listesine bir göz atmak bile*: Simons, *Scourging of Iraq*, s. 118, tablo 3.1.

s. 618 *1999 Noel'inden hemen önce*: *Guardian*, 4 Mart 2000.

s. 618 (dipnotta) *Sözgelimi Irak Ulusal Omurilik*: K. M. Al-Chalabi, *Spinal Cord*, 2004, Journal of the International Spinal Cord Society, s. 447-9.

s. 618 *her gün ortalama 167 Iraklı çocuğun*: *Toronto Star*, 25 Haziran 2000.

s. 618 *'Dünya Sağlık Örgütü'yle daha on gün'*: Dennis Halliday'in ABD Kongresi'nde yaptığı konuşma, Washington, 6 Ekim 1998.

s. 619 *'Biz yeni bin yıla girdiğimiz'*: *Guardian*, 2 Ağustos 2000.

s. 619 *'Bazılarının, Irak'taki BM İnsani Yardım'*: Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Dairesi'nden Arvin Sumoondur'un Dr. Stephen Goldby'ye mektubu, 19 Ekim 2000.

s. 627 *Türk hava üssünden kalkan RAF pilotları*: bkz. John Pilger, 'The Cost of Conflict', *The Saddam Hussein Reader: Selections from Leading Writers on Iraq* (der. Turi Munthe) (New York: Thunder's Mouth Press, 2002), s. 363-4; Pilger, Britanya'daki Bristol Üniversitesi Irak yaptırımları uzmanı Dr. Eric Herring'in bir çalışmasından ve *Washington Post*'tan alıntılıyor, Ekim 2002.

s. 629 *'Dürüstçe şunu söyleyebilirim ki'*: *Ha'aretz*, 28 Eylül 1998.

s. 632 *'UNSCOM'un görevini kötüye kullanarak'*: *Washington Post*, 6 Ocak 1999, Barton Gellman'ın raporu.

s. 641 *Lord Gilbert'tan gelen alaycı bir mektubu*: Lord Gilbert'ın yayın yönetmenine mektubu, *Independent*, 30 Mayıs 1988.

s. 645 *'Hükümet basında Güney Irak'taki'*: Doug Henderson'ın, milletvekili Dr. Evan Harris'e Oxfordlu seçmeni Dr. Mercy Heatley'in bilgi talebine cevaben gönderdiği 22 Aralık 1998 tarihli mektup.

s. 646 (dipnotta) *araştırmak için Bosna'ya gittiğimde*: bkz. yazarın *Independent*'ta 11-16 Ocak 2001 tarihleri arasında yayınlanan haberleri.

s. 670 *dair güvenini dile getiriyordu*: bkz. *Financial Times*, 29 Temmuz 1991, 'Government licensed gas chemical sales' (Hükümet kimyasal gaz satışlarına ruhsat verdi).

s. 677 *'sivil tanımına girmeyen kişilerin'*: Cenevre Sözleşmeleri 1. Protokol, 50. madde, 3. paragraf.

s. 682 *resmi başvuruda bulundum*: Fisk'in ABD Savunma Bakanlığı'ndan Yarbay Byars'e mektubu, Washington, 6 Mayıs 1997.

s. 683 *Yani Güney Lübnan'da dört çocukla iki kadını*: ambulans saldırısına dair ayrıntılı haberim, *Independent on Sunday*'in Pazar ekinde yayınlandı, 18 Mayıs 1997.

s. 683 (dipnotta) *1970'lerin sonunda üst düzey*: *Independent*, 24 Haziran 1997, 'A Rocket Is Returned to Sender' (Gönderene Geri Dönen Roket).

s. 689 *'Bir avuç hain terörist ödleğin'*: George Bush, Beyrut, 26 Ekim 1983.

s. 693 *'KTK' ile akşam yemeği*: yazarın Kraliyet Sarayı'nda Kral Hüseyin'le akşam yemeğine dair notları, Amman, 25 Eylül 1993.

s. 698 (dipnotta) *Kralın mutsuz kişisel hayatına tanık olan*: yazarın Britanya'nın Amman Büyükelçisi Alan Urwick'le görüşmelerine dair notları, 17 Nisan 1983.

s. 703 *Kraliçe Nur'un İzak Rabin'in cenazesinde*: Leith Şübeyla'nın Ürdün, İrbid'de yaptığı konuşma, 7 Kasım 1995.

s. 712 *'Ben senin abinim'*: bkz. Seale, *Asad*, s. 430.

s. 714 *Şiiler gibi Aleviler de*: bkz. a.g.y., s. 8.

s. 716 *Birinci Dünya Savaşı'ndan once Arap entelektüelleri*: o dönemde Arapların Osmanlılar'dan taleplerine dair bir tartışma için, bilhassa bkz. Antonius, *Arab Awakening*, s. 101-25, ve Kemal Salibi, *The Modern History of Lebanon* (New York: Caravan, 1977), s. 156-9.

s. 716 *'Hayvanlara dönüşmüştük'*: bkz. *Daily Star* (Beyrut), 14 Aralık 1998, 'Hayatın değeri bir turp kadar olduğunda', Carl Gibeily.

s. 717 *epey hasar görmüş bir kitapçık*: Antoine Yammine, *Quatre ans de misère: Le Liban et la Syrie pendant la guerre* (Kahire: Imprimerie Emin Hindi, 1922).

s. 718 *araştıran bir Fransız akademisyen*: bkz. Khoury, *La France et l'Orient Arabe*, s. 68-71.

s. 718 *Akademisyen ve tarihçi George Antonius*: bkz. Antonius, s. 190-1.

s. 721 *'Sena Sersavi, yaklaşık 19 yıl önce'*: bu haber nihayet 28 Kasım 2001'de *Independent*'ta yayınlandı; 'New evidence indicates Palestinians died hours after surviving camp massacres' (Yeni kanıtlar Filistinlilerin katliamlardan kurtulduktan saatler sonra öldüğünü gösteriyor).

s. 726 *'Ve mesele buraya kadar gelip dayandı'*: *Independent*, 12 Eylül 2001, 'The Wickedness and Awesome Cruelty of a Crushed and Humiliated People' (Ezilen ve Aşağılanan Bir Halkın Acımasızlığı ve İnanılmaz Vahşeti).

s. 731 (dipnotta) *'Arap seçimleri, Ortadoğu'nun zaten'*: bkz. *Keysing's Record of World Events, 1993*, s. 39711, 40797, SANA (Şam) 2 Şubat 1999, AP, Cezayir, 16 Nisan 1999. Ayrıca bkz. *Independent*, 8 Ekim 1999.

s. 735 (dipnotta) *'hain ve vahşi bir suç'*: *The Second Afghan War 1878-80*, Ekler XII, s. 656-7.

s. 736 *katı, sözde-reformcu İslami devlet inancının*: Vahhabizmin modern bir eleştirisi için, bkz. Ebu Halil, *Battle for Saudi Arabia*, s. 52-75.

s. 737 *1998'de Harvard'dan Suudi bir öğrenci*: Nevaf Ubeyd, *Improving US Intelligence Analysis on the Saudi Arabian decision Making Process*, John F. Kennedy İdare Okulu, Harvard Üniversitesi, 1998, Yakındoğu ilişkilerinden sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Büyükelçi Ronald Neumann'a sunulmuştur; bilhassa bkz. s. 18-19, 21-25, 27 ve 36.

s. 737 *10 bin asker konuşlandırdı*: bkz. *The Times*, 5 Aralık 1979, 'Last of the Great Mosque rebels rooted out by Saudi forces' (Büyük Cami kuşatması Suudi güçlerince sona erdirildi); ayrıca *Guardian*, 6 Aralık 1979, 'Saudis identify disfigured body of Muslim rebel who led siege in Grand Mosque' (Suudiler Büyük Cami kuşatmasının liderinin parçalanmış cesedini teşhis etti), John Andrews.

s. 737 *altmış üç adamın kellesi*: bkz. *Le Monde*, 20-21 Kasım 1994, 'Il y a quinze ans: La prise de la Grande Mosquée de La Mecque', Olivier Da Lage.

s. 737 *'ebedi bir kültürün'*: *International Herald Tribune*, 6 Temmuz 1994 (*Washington Post* habe-

rinin tekrar yayını), 'Saudi Arabia's Solid Foundations Assure a Durable Kingdom' (Suudi Arabistan'ın Kadim Kurumları Kraliyetin Güvencesi), Bandar ibn Sultan.

s. 737 *'Suudi gelenekleri ve kültürünün özüne göre'*: *Focus on Saudi Arabia* (Cidde), 23 Eylül 1994, 'My Sojourn' (Konukluğum), 1989-93 arasında Britanya'nın Suudi Arabistan Büyüelçisi Sör Alun Munro.

s. 737 *Bu 'öz' Uluslararası Af Örgütü'nün*: sözgelimi bkz. *Saudi Arabia: A secret state of suffering*, 28 Mart 2000; *Saudi Arabia: A justice system without justice*, 10 Mayıs 2000.

s. 738 (dipnotta) *'Mahkumun soluna doğru'*: *Irish Times*, 19 Haziran 1997, 'An Irishman at a beheading' (Kafa kesilirken bir İrlandalı), Gary Keenan.

s. 749 *'Dostum'la görüşmek için kaleye ilk gidişimde'*: Raşid, *Taliban*, s. 56.

s. 751 *gömüldükleri toplu mezarı buldu*: bilhassa bkz. *Newsweek*, 26 Ağustos 2002, 'The Death Convoy of Afghanistan' (Afganistan'ın Ölüm Konvoyu).

s. 760 *'bir Afgan mülteci güruhu tarafından'*: *Mail on Sunday*, 9 Aralık 2001.

s. 760 *'Kila Abdullah'ta bir Afgan mülteci olsaydım'*: *Independent*, 10 Aralık 2001.

s. 760 *'lanetleyen bir çokkültürcü'*: *Wall Street Journal*, 15 Aralık 2001.

s. 762 *'Müslümanların nasıl Batı'dan nefret eder'*: film, *From Beirut to Bosnia*, 1983, a.g.y.

s. 763 *'İngilizce diksiyonunun mükemmel'*: Joseph I. Ungar, 'Primer', *Beyond Bias* 1994.

s. 763 *'adlı yapımı yayınlamakla'*: Laibson'dan Hendriks'e, 16 Haziran 1994.

s. 763 *kesip atacak şekilde elden geçirdiğimizi*: Safian'dan Bunting'e, 9 Haziran 1994.

s. 763 *'saçma ve yanlışlığı kanıtlanabilir'*: Dutfield'den Discovery yapımcısı Tomi Landis'e, 19 Haziran 1994.

s. 763-764 *'belgeselin ilk yayınlanışına gelen tepkileri'*: Bunting'den Baraclough Carey Productions'tan Chrissie Smith'e, 28 Mart 1995.

s. 773 *'her gün daha fazla kurgunun boca edildiği'*: Frank Rich, *New York Times*, *International Herald Tribune*'de tekrar yayınlandı, 4 Ekim 2003.

s. 779 *tutukluların on sekizine göre*: bkz. *International Herald Tribune*, 27 Mart 2002, 'Failure to communicate: 30 captive Afghans turn out to be US allies' (İletişim başarısızlığı: Yakalanan 30 Afganın ABD yanlısı olduğu ortaya çıktı), John Ward Anderson, *Washington Post*'taki haberin tekrar yayını.

s. 780 (dipnotta) *Afganistan'da 3000 ila 3400 arasında sivilin öldürüldüğünü*: Profesör Marc W. Herold, *A Dossier on Civilian Victims of United States Aerial Bombing of Afghanistan: A Comprehensive Accounting (Revised)*, Mart 2002 (http://www.cursor.org/stories/civiliandeaths.htm); Amerikan medyasında Uruzgan'daki düğünün bombalanmasına dair spesifik haberler için, sözgelimi bkz. *International Herald Tribune*, 2 Temmuz 2002, 'Errant US bomb said to kill scores' (Hatalı ABD bombasında çok sayıda can kaybı iddiası – AP ve Reuters haberlerine dayanarak); daha tipik bir örnek, *International Herald Tribune*, 11 Şubat 2002, 'Afghan toll of civilians is lost in the fog of war: Families demand a reckoning for hundreds killed' (Afgan sivil kayıpları savaşın sisinde kayboluyor: Aileler yüzlerce ölünün incelenmesini talep ediyor), Barry Nearak, Eric Schmitt ve Craig S. Smith, ilkin *New York Times*'ta yayımlandı.

s. 785 (dipnotta) *savaş düzenini çarpıcı bir şekilde anlatır*: Ahmed Zeydan, *Bin Latin Blaqna (Bin Ladin'in Gerçek Yüzü)*, Beyrut, World Book Publishing, 2003.

s. 793 *'Hepimiz bunun ülkemiz için'*: Kaptan Ali Nasr ile röportaj, Port Said, Mısır, 22 Ekim 1986.

s. 793 *'Vurun, sıkı vurun'*: Scott Lucas, *Divided We Stand*, s. 142.

s. 794 *Açılışı Times yaptı*: Shaw, *Eden, Suez and the Mass Media*, s. 57, *The Times*'tan alıntılıyor, 27 Ağustos 1956, 'Escapers' Club' (Kaçaklar Kulübü).

s. 794 *konuşma hakkına bir saldırı*: Shaw, s. 58, *Manchester Guardian*'dan alıntılıyor, 28 Ağustos

1956.

s. 794 *'Clark Times ile omuz omuza'*: Shaw, s. 59.

s. 795 *'Meselenin basitçe BM'ye devredilmesi'*: a.g.y., *The Times*'tan alıntılıyor, 1 Eylül 1956, 'Widening the Circle' (Çemberi Genişletmek).

s. 795 *'ittifakının izdivacından doğdu'*: Love, *Suez*, s. 433.

s. 795 *'Kâbus gibiydi'*: Mustafa Kemal Murad'la röportaj, Kahire, 18 Ekim 1986.

s. 795 (dipnotta) *İsrailli subay Arye Biro'ya göre*: bkz. *Irish Times*, 7 Ağustos 1995, 'Egypt angry at admission of POW killings' (Savaş esirlerinin katledildiğinin kabulü sonrası Mısır kızgın), David Horowitz; ayrıca *L'Orient Le Jour* (Beyrut), 22 Temmuz 1995, 'L'Armée Israelienne aurait abattu des prisonniers Egyptiens en 1956'.

s. 796 *Çok sayıda sivil, Fransız paraşütçüler*: Love, s. 601.

s. 797 *Britanya ordusu doktorlarının gözlerini*: Muhammed Mahran Osman, Port Said, Mısır, 21 Temmuz 1997.

s. 797 *silah arkadaşlarını beş saat boyu*: NA AIR20/9577.

s. 797 *'Şeytani Zihniyeti'nden*: NA AIR20/10369.

s. 797 *cesetlerin hâlâ gömülmemiş olduğunu*: AP'den Alex Eftyvoulos ile röportaj, Lefkoşa, 26 Temmuz 1997.

s. 797 (dipnotta) *'üç hafta boyunca esirlerin sorgulanmasına'*: NA WO288/51.

s. 797 (dipnotta) *'Port Said'deki Savaş Esirleri'nin'*: NA WO32/16345.

s. 799 *'Eğer meseleyi kendi haline bıraksaydık'*: Love, s. 578.

s. 807 *Rapor ABD için değil*: tam metin için, bkz. http://www.israeleconomy.org/strat1.htm

s. 822 *'Tanrı son anda bir müdahalede'*: Pat Buchanan; bkz. http://amconmag.com/107/afterthewar.htmlanchor

s. 827 *'Camiye gidenlerin sayısı'*: *Economist*, 31 Ocak 1998, 'Iraq discovers religion: Battered by seven years of sanctions, Iraqis are turning to Islam. For his own reasons, Saddam is doing the same' (Irak dini keşfediyor: Yedi yıldır yaptırımlarla ezilen Iraklılar İslama dönüyor. Saddam da kendi gerekçeleriyle aynı yolda gidiyor).

s. 841 (dipnotta) *yalan söylediği sonucuna vardı*: Sınır Tanımayan Gazeteciler, *Two Murders and a Lie: an Investigation by Jean-Paul Mari*, Ocak 2004.

s. 891 *sorumluluğunu kabul ediyor görünüyor*: Pentagon'un ortaya çıkardığı özel bir video kaydı, 13 Aralık 2001.

s. 891 (dipnotta) *İslam karşıtı kitapçıklar*: bkz. Dr. Grace Heney, 'Distorted Images: Anti-Islamic Propaganda at the time of the expulsion of Moriscos', *Images des Morisques Dans la Litterature et les Arts*'ta yayınlandı (Fondation Termini pour la Reserche Scientifique et l'Information – Zagun, Tunus, Nisan 1999).

s. 891 *Rüya teorilerinin İslamda*: bkz. Iain R. Edgar, 'The Dream Will Tell: Militant Muslim Dreaming in the Context of Traditional and Contemporary Islamic Dream Theory and Practice', *Dreaming* dergisinde yayınlandı, cilt. 14, no. 1, 2004.

s. 895 (dipnotta) *zekice dikkat çeken İsrail gazetesi*: *Maariv*, 14 Şubat 2004.

s. 895 *'"Tarihten kaçamayacağımız" doğru*: Albert Camus, 'Neither Victims nor Executioners' (Ne kurban ne cellat) (*Liberation*, New York, 1960), s. 22. Camus'nun denemesi ilkin 1946 güzünde Fransız gazetesi *Combat*'ta tefrika edildi; New York *Liberation* basımı sonradan orijinal formatında, Ourside, Gloucestershire tarafından 2005'te tekrar yayınlandı.

s. 895 *'Adaletin kendisi, siyasi hırsla'*: T. S. Eliot'ın *The Dark Side of the Moon*'un önsözündeki 28 Ocak 1946 tarihli yazısı, a.g.y. s. 8.

KRONOLOJİ

571 Hazreti Muhammed'in doğumu.

790 Bu tarihten itibaren İslamiyet Ortadoğu'nun hâkim dini olacak.

1095 Kutsal Toprakları 'kurtarmak' için ilk Haçlı Seferi; gelecek 186 yıl zarfında yedi sefer daha düzenlenecek.

1187 Hıttin Savaşı'nda Selahaddin'in Haçlılar'a karşı zafer kazanması; Kudüs'ün Müslüman güçlerin eline geçişi; bundan böyle Ortadoğu Halifeler tarafından yönetilecek: sözgelimi Fatımiler, Memlükler ve Osmanlılar.

1798-1801 Napolyon'un Mısır seferi.

1914 4 Ağustos'ta Birinci Dünya Savaşı patlak veriyor.

1915 Britanya ve Commonwealth birlikleri Gelibolu'ya çıkıyor.
Ermeni Soykırımı başlıyor; 1.5 milyon Ermeni'nin Osmanlı Türkleri tarafından öldürülmesi.
Britanya güçleri Mezopotamya'daki Kut-ül Amara'da Osmanlı Türk ordusu tarafından kuşatılıyor.
Türkler, bağımsızlık istedikleri için Beyrut'ta Arapları asmaya başlıyor.

1916 Fransa ve Britanya arasında, Suriye, Ürdün, Irak ve Arap yarımadasının büyük bölümünü paylaşmak amacıyla Sykes-Picot Anlaşması.

1917 Balfour Deklarasyonu ile Britanya 'Yahudi halkı için Filistin'de bir ülke kurulmasına' destek veriyor.
Britanya'nın Mezopotomya (Irak) işgalinin ardından Sör Stanley Maude Bağdat'a giriyor; akabinde Iraklıların Britanya yönetimine karşı başlattığı isyanda binlerce insan ölüyor
General Sör Edmund Allenby Kudüs'e giriyor ve Osmanlı Türk güçlerini şehirden çıkarıyor.

1918 Başkan Woodrow Wilson'ın On Dört İlkesi.
Şam Müttefiklerin eline geçiyor; Kral Faysal başa geçiriliyor.
11 Kasım; mütareke Birinci Dünya Savaşı'nı bitiriyor.

1919 Versay Anlaşması.
Filistin ve Irak'ta Britanya Mandası; Suriye Fransa'ya veriliyor.

1920 Fransız General Suriye topraklarından Lübnan'ı yaratıyor.
Osmanlı İmparatorluğu ile (Rusya ve ABD haricinde) Müttefikler arasında imzalanan Sevr Anlaşması Kürdistan'ın özerkliğini kabul ediyor, fakat anlaşma ne onaylanıyor ne de uygulanıyor.

Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyor.
Fransa Faysal'ı Şam'dan kovuyor.

1921 Haşimiler Trans-Ürdün ve Irak'ta kral tahtına oturuyor

1936 Filistin'de Arap ayaklanması.

1939 3 Eylül, İkinci Dünya Savaşı başlıyor.

1941 Bağdat'taki Alman yanlısı Raşid Ali rejiminin devrilmesi.
Kudüs Büyük Müftüsü Hacı Emin El-Hüseyni Berlin'e gidiyor.

1942 Araplar ve Yahudiler El-Alameyn'deki Filistin Tugayı'nda birlikte savaşıyor.

1945 8 Mayıs, İkinci Dünya Savaşı ve Nazilerin Yahudi Soykırımı'nın sonu.

1948 İsrail Devleti'nin kuruluşu; 750 bin Filistinli Arap topraklarından sürülüyor.

1954 Fransa'ya karşı Cezayir bağımsızlık savaşı başlıyor.

1956 Süveyş krizi; Britanya, Fransa ve İsrail, Nasır'ın Süveyş'i millileştirmesinin ardından Mısır'ı istila ediyor.

1962 Irak'ta monarşi devriliyor.
Cezayir Fransa'dan bağımsızlığını kazanıyor.

1967 Altı Gün Savaşı; İsrail Batı Şeria, Gazze, Golan ve Sina'yı işgal ediyor.

1968 BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı, bölgedeki bütün devletler için güvenlik karşılığında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep ediyor.

1973 Yom Kippur Savaşı; İsrail, Mısır-Suriye güçlerini mağlup ediyor.

1975 Lübnan içsavaşı başlıyor.

1977 Mısır Devlet Başkanı İsrail'le barış yapıyor.

1978 İsrail'in birinci Lübnan işgali.
Saddam Hüseyin Irak Baas Partisi'nin başına geçiyor.

1979 İran Şahı, Ayetullah Humeyni'nin İslam Devrimi ile devriliyor.
Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal ediyor; Rus güçlerinin on yıllık işgali başlıyor.
Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat suikasta uğruyor.

1980 Usame Bin Ladin Sovyet ordusuyla savaşmak için bir Arap lejyonu kuruyor.
Irak, Amerika'nın el altından verdiği destekle İran'ı işgal ediyor; sekiz yıl sürecek olan savaşta Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez zehirli gaz kullanılıyor.

1982 İsrail'in ikinci Lübnan işgali.
16-18 Eylül arasında, İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron'un Lübnanlı müttefik milisleri, 'teröristleri' yok etmek için Sabra ve Şatila kamplarına göndermesinin ardından 1700'den fazla Filistinli sivil katlediliyor.

1983 23 Ekim, Beyrut'taki Amerikan donanma üssüne düzenlenen intihar saldırısında 241 ABD'li personel öldürülüyor.

1986 İsrail işgaline karşı birinci Filistin intifadası.

1988 *USS Vincennes* Körfez üzerinde seyreden İran Airbus yolcu uçağını vurdu; 290 kişi ölüyor.
İran, Irak'la barış istiyor.
21 Aralık, bir bomba İskoçya'nın Lockerbie kasabası üzerinde bir ABD yolcu uçağını yok ediyor; 270 kişi ölüyor.

1990 Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal ediyor; Irak'a karşı, gelecek sekiz yıl içinde 500 bin çocuğun ölümüne yol açacak olan BM yaptırımları başlıyor.

1991 ABD önderliğindeki Batı ve Arap güçleri Kuveyt'i kurtarıyor.

1992 Cezayir ordusu, İslamcı partinin zaferinin ardından demokratik seçimlerin iptalini talep ediyor; en az 150 bin Cezayirlinin öleceği sekiz yıllık 'iç' savaş başlıyor.

Bosna savaşı patlak veriyor.

1993 Eylül, İsrail ile FKÖ arasında Oslo Anlaşması.

1995 Yaser Arafat Gazze'ye giriyor.

1996 Usame Bin Ladin Afganistan'dan Sudan'a gidiyor.

1998 Usame Bin Ladin, Afganistan'da El Kaide'nin, Batılı güçleri Müslüman topraklarından kovma hedefiyle kuruluşunu ilan ediyor.

2000 İsrail güçleri 22 yıllık işgalin ardından Güney Lübnan'dan çekiliyor.
Eylül, İkinci Filistin İntifadası.

2001 11 Eylül, intihar pilotları Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'un bir kısmını yok ediyor, 3 binden fazla insan ölüyor; Başkan Bush ve Başbakan Blair 'terörle savaşı' ilan ediyor.
Ekim, ABD Afganistan ve Usame Bin Ladin güçlerine yönelik bombardımana başlıyor, Taliban rejimi devriliyor.

2003 Mart, Irak'a yönelik Anglo-Amerikan işgali.
9 Nisan, Bağdat düşüyor.
28 Nisan, ABD askerleri Felluce'de 14 protestocuyu öldürüyor; ABD işgal güçlerine karşı direniş başlıyor.
12 Aralık, Saddam Hüseyin Irak'ta yakalanıyor.

2004 ABD güçleri iki kez Irak kenti Felluce'yi kuşatıyor; ABD güçleri ile Mukteda Sadr'ın Iraklı Şii milisleri arasında çatışmalar.

2005 İşgalin başından beri 100 binden fazla Iraklı sivil ve yaz ortasına gelindiğinde 1700'den fazla Amerikan askerinin öldüğü tahmin ediliyor; Irak 30 yıl sonra ilk hükümetini seçiyor, fakat ABD güçlerinin Iraklı direnişçileri sürekli olarak bombaladığı bir ortamda ülke anarşiye sürükleniyor; binlerce sivil (Iraklılar, Batılı gazeteciler, yardım çalışanları ve Batılı paralı askerler) rehin alınıyor ve birçoğu öldürülüyor.
Yaser Arafat ölüyor; Filistin seçimlerinde Mahmud Abbas başkanlığa getiriliyor; İsrail Başbakanı Ariel Şaron, İsrail'in Gazze'den çekildiğini açıklıyor, fakat işgal altındaki Batı Şeria'da Yahudi yerleşimleri genişlemeye devam ediyor.
Eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri Beyrut'ta öldürülüyor.
Suriye, BM Güvenlik Konseyi'nin 1559 sayılı kararı uyarınca kalan askerlerini Lübnan'dan çekmiyor; BM Güvenlik Konseyi'nin (İsrail'in işgal altında tuttuğu yerlerden çekilmesini talep eden) 242 sayılı kararı ise hâlâ uygulanmış değil.